AARDRIJKSKUNDIG WOORDENBOEK DER NEDERLANDEN

Abraham Jacob Van der Aa

Digitized by Google

BLIOTHEEK GENT
0160554

A. DE COS
ASSEBRO
Tel. (050) 35

Digitized by Google

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN.

Digitized by Google

Waer toe, te gaan door verre Landen dwalen,
Verslijten tijd, geld-quisten, breecken wind?
Die sonder moeyt' en kost in Holland vind
Dat noodigh is, wat hoeft hy 't verr' te haelen?

SIMON VAN BEAUMONT. *Horae Succisivae, Tyt-Snipperingen van de Jonckheyt, tot in den Oud-rdom.*

Digitized by Google

335 C 1

AARDRIJKSKUNDIG WOORDENBOEK DER NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT

DOOR

A. J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

VIERDE DEEL.

E-G.

Te Gorinchem, bij
JACOBUS NOORDUYN.
1843.

1958 A 1006

Digitized by Google

VOORREDE.

Bij de klimmende belangstelling, welke onzen arbeid tot dus verre mag ten deel vallen, is het ons meer en meer een aangename pligt, onzen hartgrondigen dank te betuigen aan allen, die ons wel met hunne bijdragen of inlichtingen hebben willen vereeren, maar inzonderheid zij deze onze dank gerigt tot onze Correspondenten, wien vooral wij het moeten dank weten, dat ons Woordenboek *bij aanhoudendheid eene zoo goede ontvangst mag ten deel vallen, en wier geregelde terugzending der proeven ons ook in staat stelt, thans het werk zoo spoedig voort te zetten, als zulks in de laatste maanden heeft plaats gehad. Sedert het verschijnen van ons laatste deel, zagen wij het getal onzer Correspondenten vermeerderd met de Heeren:* H. Uden Masman, *Emeritus-Predikant van Paramaribo, thans woonachtig te Kampen; Mr.* C. M. A. Simon van der Aa, *Prokureur te Leeuwarden;* G. O. Heydenreich, *Luitenant der Artillerie, thans in garnizoen te Venlo, en* Charles Guillon, *Notaris*

en Secretaris van de kamer van Koophandel, te Roermonde. Ook die Heeren zij onze warmste dank gebragt voor de belangrijke teregtwijzingen, die wij van hunne hand ontvingen; terwijl wij ons bij voortduring, zoo in hunne medewerking, als in die van onze overige Correspondenten, blijven aanbevelen.

GORINCHEM, 25 April 1843. A. J. VAN DER AA.

Digitized by Google

****

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN.

E.

E of Ae, voorm. riv., prov. *Groningen*. Zij heeft de grens uitgemaakt tusschen de gem. Bedum en Adorp, waar thans nog eene uitwatering gevonden wordt, onder den naam van de Oude-E bekend. Zie het volgende art.

Hoewel deze uitwatering een gegraven kanaal is, heeft het toch den naam van die rivier ontleend, waarvan men naar de zijde van Noorder-Hoogerbrug nog de duidelijkste kenteekenen aantreft, die bekend zijn onder den naam van Koningslaagte, in de landtaal Keuningsleegte genaamd.

Deze rivier stortte zich oudtijds bij de Breede in zee, waar hare strekking nog kennelijk zigtbaar is, en waarvan dat d. in vroegere eeuwen den naam van Breede-E kan gedragen hebben.

Volgens oude overleveringen, alsmede volgens eenige kronijkschrijvers, zouden de Noormannen, vóór ongeveer 1000 jaren, deze rivier dikwijls zijn opgevaren, om eenen strooptogt te doen.

E (GROOTE-), het noordelijke gedeelte van de Oude-E in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie E (Oude-).

E (KLEINE-), het zuidelijke gedeelte van de Oude-E, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

E (OUDE-), uitwatering in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, van welke het zuidelijke gedeelte, tusschen Noordwolde en Adorp, de Kleine-E, en het noordelijke gedeelte tusschen Westerdijkshorn en Wetzing de Groote-E genaamd wordt. Zij valt tusschen Onderdendam en de

Digitized by Google

Braak in de Ulrumer-trekvaart, of liever het Winsumerdiep, alwaar deze togt ook de Oude-Nie genaamd wordt.

EA, d., prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Oost-Dongeradeel.* Zie Ee.

EA, vaart, prov. *Friesland,* kw. *Zevenwouden,* griet. *Gaasterland.* Zie Ee.

EASTERMAR, Friesche naam van het d. *Oostermeer,* prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Tietjerksteradeel.* Zie Oostermeer.

EAST-ISLAND, kl. eil. in *Oost-Indië,* in de *Chinesche-zee,* bij de Westkust van Borneo, omstreeks 25 geograph. mijlen Z. O. van Groot-Natuna; 2° 40′ N. B. 127° 24′ O. L.

EBINGA, voorm. stins, prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Ferwerderadeel.* Zie Aebinga.

EBOER, eil. in *Oost-Indië,* tot den *Molukschen Archipel* behoorende, het vormt de haven van Tabok op het eil. Magindanao.

EBURONEN, een der vier-en-twintig volkstammen, welke, volgens de opgave van Julius Cesar, ten zijnen tijde, in de *Nederlanden* gevonden werden. Het grootste gedeelte van hun land lag tusschen de Maas en den Rijn, en strekte zich zelfs tot aan deze laatse riv. uit; want de Sicambren, een volk dat aan den Rijn woonde, bevonden zich, naar het zeggen van Cesar, zoodra zij die rivier over waren, op de grenzen der Eburonen. Een klein gedeelte van dezen volkstam woonde aan de overzijde der Maas, in de landstreek, welke in latere tijden tot Luikerland heeft behoord. Ten Noorden grensden zij aan de Menapiërs; ten W. aan de Aduatiken, die hen van de Nerviërs scheidden, ten Z. aan de Condrusen en Segniërs, door wie zij van de Treviren gescheiden werden. De Eburonen besloegen dus de tegenwoordige Belgische prov. Luik en Limburg, het hert. Limburg, een gedeelte van de Pruissische prov. Rijnland, en waarschijnlijk ook den oostelijken zoom van de Belgische prov. Antwerpen. Zij bewoonden geene steden, maar, over de velden of in de bosschen verspreid, leefden zij, even als alle Germanen, in afgezonderde woningen of ruim bebouwde gehuchten, door uitgestrekte landerijen omgeven, waar zij gemakkelijker dan in de steden hunne talrijke kudden konden voeden. Zij hadden te midden van hun land eene vesting Atuatuca, Vatuca of Varuta genoemd, welke volgens sommigen het tegenwoordige Tongeren zoude geweest zijn, volgens anderen zoude gelegen hebben, waar men tegenwoordig het d. Wittem tusschen Maastricht en Aken aantreft.

De Eburonen stonden, ten tijde van Cesar, onder twee Koningen, Ambiorix en Cativulcus. Deze twee Koningen, om een uitstekend blijk van achting voor de Romeinen te geven, gingen de Krijgsbevelhebbers Cotta en Sabinus, die door Cesar met vijf cohorten in Atuatuca gelegd waren, tot op de grenzen hunner landen te gemoet; doch later aangemaand en medegesleept door Inducioмarus, een der hoofden van de Treviren, vielen zij onverwachts op de werklieden, die bezig waren, om hout te hakken, en schanskorven te maken, ten einde, na hen om het leven gebragt te hebben, de verschansingen te overrompelen. Maar de Romeinen boden eenen zoo spoedigen en zoo hevigen wederstand, dat de Eburonen zich genoodzaakt zagen, den aftogt te blazen. De twee Koningen verzochten den Bevelhebbers, hun een gezantschap te zenden, ten einde daarmede te onderhandelen. — De Romeinen zonden dus twee Afgezanten, aan wie Ambiorix zeide, dat hij de wapenen slechts tegen zijnen wil had opgenomen, omdat zijne onderdanen er hem toe genoodzaakt hadden, en dat de wetten van zijn rijk, welke het volk eene bijna gelijke magt als aan den Vorst gaven,

Digitized by Google

hem dikwijls verpligtten aan den wil van het volk te gehoorzamen; dat hij, thans daaraan voldaan hebbende, zich van zijne verbindtenissen ontslagen achtte, en dat hij hun waarschuwde, dat er een leger Germanen in aantogt was, om de Eburonen te hulp te komen; dat het alzoo voor de Romeinen raadzaam was, hunne verschansingen te verlaten; terwijl hij zich verbond, hun eenen vrijen doortogt door zijne staten te vergunnen. De Romeinen maakten zich alzoo tot den aftogt gereed, maar de verraderlijke Ambiorix had zijn leger, in de engten, welke de Romeinen moesten doortrekken, in hinderlaag geplaatst. Zoodra deze er in waren, kwamen de Eburonen van alle kanten uit hunne schuilhoeken te voorschijn en schoten zulk eene menigte pijlen op de Romeinen af, dat deze, zich overvallen ziende, in de onmogelijkheid waren, om zich te verdedigen of zich te redden, zoodat zij bijna allen verslagen werden. Sabinus gaf zich over, en Ambiorix was lafhartig genoeg, om hem te doen ombrengen. Cotta, met wonden overdekt, sneuvelde eervol op het slagveld. Het grootste getal van hunne soldaten werd wreedaardig in de pan gehakt. Ambiorix haastte zich, om de Nerviërs met het gelukken van zijne verraderlijke krijgslist bekend te maken, en spoorde hen aan, om de ontsteltenis der Romeinen te baat te nemen, en Cicero aan te vallen, die met het tweede legioen in deze streken gelegerd was. De Nerviërs, hierop al hunne krachten bijeen verzameld hebbende, vielen onverwachts op de Romeinen aan. Maar Julius Caesar van het gevaar van dat dappere legioen onderrigt, trok spoedig tegen den vijand op, van welke hij eene menigte deed sneuvelen en de anderen op de vlugt dreef.

De Trevirïer Induciomarus, die de Eburonen in dezen oorlog had gewikkeld, werd, op het vernemen van die nederlaag zoodanig ontsteld, dat hij in den nacht zijnen post verliet, niet tegenstaande hij alles in gereedheid gebragt had, om Labienus, die, met het vierde legioen, op de grenzen der Treviren stond, den volgenden dag, aan te vallen. Maar het gelukte hem om alle de vlugtelingen en misdadigers uit Gallië onder zijne vanen te vereenigen, en daar hij alzoo een geducht leger bijeen had, viel hij daarmede het kamp van Labienus aan, die, na zich in zijnen post te hebben gehandhaafd, ten einde den vijand in eene ongegronde gerustheid te houden, hem eensklaps uit zijne verschansingen aangreep. De Treviren, door dezen onverwachten uitval verschrikt, namen ijlings de vlugt. Labienus beval zijne soldaten niemand te vervolgen noch op te zoeken dan Induciomarus, en zette eenen prijs op zijn hoofd. De Veldheer der Treviren werd eindelijk op den oever der Maas achterhaald, en door de soldaten vermoord, die zijn hoofd in zegepraal naar het leger van Labienus bragten. Deze Veldheer versloeg en onderwiep de Treviren. Caesar begaf zich naar dat land, om er zijn plan van aanval tegen de Eburonen te regelen. Hij deed eerst al zijne ruiterij, waar over hij het bevel aan Basilus had opgedragen, door het Ardennerwoud trekken, met bevel om zich van den verrader Ambiorix meester te maken. Basilus de Eburonen, welke zonder achterdocht op het veld verspreid waren, overvallen hebbende, vernam van hen, dat Ambiorix zich onthield in eene hut, welke door bosschen omringd was. Ambiorix in deze landelijke woning (1) overvallen, ontkwam door de dapperheid en de trouw

(1) Volgens de meeste geschiedschrijvers was dit, ter plaatse, waar later het kasteel van Embour, aan de Ourte, 2 u. van Luik, gebouwd is.

Digitized by Google

van een klein getal zijner vrienden, die hem in deze verblijfplaats gevolgd waren, en de Romeinen in eene engte ophielden, gedurende den tijd, welken de Koning noodig had, om te ontvlugten. Een dezer edelmoedige vrienden wierp hem op een paard, waarmede hij zich ijlings in het diepste der bosschen redde. De meeste EBURONEN, door dit onheil verschrikt, sloegen op de vlugt en verspreidden zich in het Ardennerwoud of in de moerassen van Menapië (1). Anderen zich naar de boorden van den Oceaan begeven hebbende, vestigden zich op de eilanden, welke slechts bij vloed door water omgeven waren (2). Een groot aantal, wanhopende van immer hun ongelukkig vaderland weder te zien, trokken den Rijn over, en gingen in verafgelegene streken zich tot woeste volken begeven, waarvan te voren zelfs de naam hun onbekend was geweest. CATIVULCUS, de Koning van het andere gedeelte der EBURONEN, wiens hooge jaren hem beletteden de vlugt te nemen, verhing zich aan eenen boom, na eene menigte verwenschingen tegen AMBIORIX, die hem in dit ongeluk gestort had, te hebben uitgebraakt.

De EBURONEN hadden geene legers, geene sterkten, geene steden, waar zij zich konden verdedigen, de geheele bevolking was wijd en zijd verstrooid in afgelegene duinen, digte wouden en ontoegankelijke moerassen. CAESAR, die vreesde, dat alle de vlugtelingen, tot wanhoop gebragt, zich mogten vereenigen en hinderlagen leggen in een land, waar van hun alle toegangen en wegen bekend waren, riep alle de naburige volkstammen op, om hen, door vooruitzigt op buitbejag, over te halen, in het land der EBURONEN te vallen. Die stammen, kwamen in menigte op, en schaamden zich niet, om zich met het bloed hunner ongelukkige medeburgers te bezoedelen, en zich met hunne goederen te verrijken. Alle de velden werden verwoest, de woningen vernield, de huizen geplunderd, en de ongelukkige inwoners, grijsaards, vrouwen, kinderen, die onder de handen der overwinnaars vielen, onmeedogend aan hunne woede opgeofferd. Het rampzalig overschot van het volk, dat door het staal gespaard was, kwam van ellende of droefheid om. Het grootste gedeelte van het land der EBURONEN, namelijk al hetgeen op den westelijken oever van de Maas lag, was geheel uitgeplunderd, uitgemoord en verbrand; maar het oostelijke gedeelte, hoewel reeds door de naburige volkstammen bezocht, was niet geheel en al verwoest. CAESAR, die gezworen had, dat hij niet slechts de stam, maar zelfs den naam der EBURONEN wilde uitdelgen, zond een Romeinsch leger derwaarts, hetwelk nog verwoestte, hetgeen aan de woede der naburige volken ontsnapt was. De ongelukkigen, wien het gelukt was, zich in een verborgen grot of in een woest hol te verbergen, kwamen er van gebrek of wanhoop om, en de onverbiddelijke overwinnaar hield niet op met verwoesten, voor en aleer hij wel verzekerd was, dat niets aan zijne wraak was ontsnapt. De EBURONEN, van welke niets dan het aandenken overbleef, werden door AUGUSTUS onder den algemeenen naam van *Tongeren* begrepen.

ECHEL of ECHGEL, geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. van *Roermond*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en ½ u. W. van Helden; met 40 h. en 190 inw.

---

(1) Het tegenwoordig Vlaanderen, hetwelk toen uit stukken lands bestond, die te midden der moerassen, waardoor zij omringd waren, eenen vasten grond hadden.

(2) Vermoedelijk de Zeeuwsche eilanden, welke toen onbewoond waren.

Digitized by Google

ECHO, buit. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr., kant. en 1 u. W. ten Z. van *Breda*, gem. en ¼ u. W. van *'s Princenhage*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 15 bund. 49 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Mr. Willem van Gils.

ECHSWEILER, naam, onder welken op sommige kaarten het d. Eschweiler, in het balj. *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie Eschweiler.

ECHT, gem. in *Opper-Gelder*, ambt *Montfoort*, prov. *Limburg*, distr., arr. en kant. *Roermond* (7 k. d., 9 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Maasbracht, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan Susteren, W. aan Stevensweert en Ohe-en-Laak.

Deze gem. bevat het vl. Echt, benevens de geh. Aasterberg, Berkelaer, Echterbosch, Gebroek, Hingen, St. Joost, Ophoven, Pey, Putbroek, Schilberg, Slek en Spaanschehuisken, mitsgaders de afzonderlijk gelegene pachthoeven Annendaal en Diergaarde. Zij beslaat eene oppervlakte van 7150 bund., telt 660 h., bewoond door 672 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3600 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en graanhandel. Ook vindt men er 15 pannenbakkerijen, in zeer bloeijenden staat, wordende de Echtsche pannen voor de beste van geheel Limburg gehouden.

De inw., die, op vier na, allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gener. van *Limburg*, dek. *Roermonde*, behoort, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt.

De 4 Herv., welke hier wonen, behooren tot de gem. *Stevensweert*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te Echt en ééne te Schilberg, welke gezamenlijk door 400 leerlingen bezocht worden.

Toen Pepijn van Herstal in het begin der achtste eeuw een bezoek kwam geven aan de H. H. Wiro, Plechelmus en Otgerus, die zich destijds te Odilienberg ophielden, geraakten, op ongeveer één uur afstands van Echt, de wagen in een water of moerassigen grond vast, zoodat hij hierdoor verhinderd werd zijne reis voort te zetten. De inwoners van Echt, dit vernomen hebbende, spoedden zich derwaarts, haalden, niet zonder moeite en gevaar, de wagen uit het water, en bragten Pepijn met zijn gevolg, ter bestemder plaatse. Uit dankbaarheid voor de bewezene dienst, begiftigde Pepijn de gem. Echt, met het uitgestrekt, digt daarbij gelegen, bosch, later het Echterwald genaamd, waarin destijds, volgens de overlevering, overschoone boomen moeten gestaan hebben. Tevens liet hij ter plaatse, waar zijne wagens vast hadden gezeten, eene brug over het water leggen, welke brug tegenwoordig nog den naam van Pepinus-brug draagt. Gemeld Echterwald, van eene uitgestrektheid van twee uren gaans, paalde ten Oosten aan Gulikerland, welks ingezetenen ten alle tijde menigvuldige strooperijen deden, zelfs ging hunne stoutheid ten laatste zoo ver, dat zij vermeenden daarop eenige geregtigdheden te kunnen uitoefenen. Hierover was de gemeente Echt gedurig met hen in geschil, hetwelk zelfs in 1761 zoo ver ging, dat het tusschen de Guliksche boeren en die van het Staten-Gebied op het punt was tot dadelijkheden over te slaan, weshalve de toenmalige Gouverneur van Maastricht, de Generaal Baron van Aylva, ter voorkoming van verdere gevolgen, een sterk kommando derwaarts zond, hetwelk een tijd lang daar ingekwartierd gebleven is, en de gemeente Echt in haar

Digitized by Google

volle bezit herstelde. — Het Echterwald draagt tegenwoordig den naam van Echterbosch; het is bezet met schoone dennenbosschen, welke meestendeels aan partikulieren en aan de gemeente ECHT behooren.

Het d. ECHT of EGT, dat $2\frac{1}{2}$ u. Z. van Roermonde en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Stevensweert, aan de Geleen ligt, was eertijds een stadje en vesting; doch door de oorlogen, welke voorheen in deze landstreek gevoerd zijn, is het zeer verminderd, en van alle zijne versterking ontbloot, zoodat het thans niets dan een d. is, waaraan men nog eenige geringe overblijfsels van poorten ontdekken kan, alsmede van de gracht, waarmede het bevorens is omringd geweest. Het bestaat meerendeels uit eene lange, met steenen bevloerde, schier huis aan huis betimmerde, straat. Men telt, in de kom van het d., 1500 inw.

Voorheen stond het kapittel der vorstelijke abdij Thorn onder de judicatuur van het geregt dezer plaats; in zoo verre, dat de, door dit geregt gevelde, vonnissen, bij wege van appel, daarvoor gebragt konden worden. Desgelijks was daaraan onderhoorig de heerl. Daal-en-Broek; doch dit voorregt is aan ECHT benomen, door het barrière tractaat van 1715. Zelfs heeft deze plaats toen van hare stads-geregtigheden afgezien.

Dewijl ECHT, omtrent ter halver wege tusschen Maastricht en Venlo ligt, was vroeger aldaar de gewone pleisterplaats der postwagens.

De R. K. kerk aan den H. LANDRICUS toegewijd, is een groot gebouw van toren en orgel voorzien. Zij is gesticht op eene plaats, midden in het dorp, waar, volgens overlevering, voorheen een Heidensche tempel zoude gestaan hebben.

Het Raadhuis, dat nabij de kerk staat, is een zeer goed gebouw.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht.

Bij het vlek ECHT plagt vroeger een oud sterk slot te staan, het *Huis-te-Echt* geheeten. Zie het volgende art.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een hart met twee degens daarover, die elkander in het vierkant kruissen, en het hart alzoo in vieren verdeelen; op elk vierde gedeelte van het hart zijn drie kruissen.

ECHT (HUIS-TE-), voorm. sterk kast. in *Opper-Gelder*, ambt *Montfoort*, prov. *Limburg*, nabij het stadje Echt.

Het werd in het jaar 1498, bij den inval van Keizer MAXIMILIAAN in deze gewesten, belegerd, en, na eenige dagen, niet zonder veel bloed stortens veroverd, hebbende de burgers het, onder begunstiging van eenen donkeren nacht, in stilte verlaten. Doch het werd, na het vertrek van MAXIMILIAAN, door de Gelderschen weder ingenomen, en is bij die gelegenheid verwoest. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans niets dan eenige oude bouwvallen, zijnde de plaats zelve thans nog genoemd het SLEUTJE.

ECHTELD, gem. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel* (6 k. d., 24 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de Linge en aan de gem. IJzendoorn, O. aan Dodewaard, Z. aan de Waal, W. aan Tiel.

Deze gem., bevat de heerl. Echteld en het d. Ochten, telt 251 h., bewoond door 275 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men er goed zaai- en hooiland aantreft.

De Herv., die hier ongeveer 1500 in getal zijn, maken de gem. van Echteld en Ochten uit.

Digitized by Google

De R. K., wier getal omtrent 140 beloopt, worden tot de stat. van *Tiel* gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen, ééne te Echteld en ééne te Ochten.

ECHTELD, heerl. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel*; palende N. aan de Linge, O. aan IJzendoorn, Ochten en Dodewaard, Z. aan de Waal, W. aan Tiel.

Deze heerl. bevat het d. Echteld, benevens de buurs. Ooy en Medel, alsmede het geh. Wester-Ooy, en telt ruim 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 680 in getal zijn, maken de gem. van *Echteld* uit, welke tot de klass. en ring van *Tiel* behoort.

Deze heerl. behoorde eertijds aan het Gelderseh adell. geslacht van Wijhe, doch is door het huwelijk van eene dochter van dat huis in de achttiende eeuw gekomen aan het Hollandsche geslacht van van Wassenaer. Tegenwoordig wordt zij in eigendom bezeten door den Heer W. E. J. Baron van Balveren.

Het d. Echteld, ook wel Eest, ligt 5 u. W. ten N. van Nijmegen, 1 u. N. N. O. van Tiel, aan eenen zandweg tusschen den Waaldijk en de Linge. Men telt er in de kom van het d. ruim 200 inw.

In de voorm. Herv. kerk was vóór de Reformatie eene vikarij gesticht, ter eere van de H. Catharina. Deze kerk, welke met een uitmuntend orgel prijkte, is in het jaar 1836, door eene geheel nieuwe kerk en toren vervangen.

Bij dit d. staat een kast. het Huis-te-Echteld geheeten. Zie het volgende art.

Voor eenige jaren had er eene verzakking in den dijk onder deze heerl. plaats, welke dreigde den geheelen Tielerwaard te zullen onder water zetten. Alle landlieden, die hunne waren, per as, te Tiel ter markt bragten, werden, nadat zij die gelost hadden, geprest en onder geleide van de, destijds te Tiel in garnizoen liggende, lansiers naar den dijk geleid; terwijl menig een, die, door nieuwsgierigheid gedreven, deze verzakking wilde gaan bezigtigen, genoodzaakt werd de *hand* te leenen tot afwending van het dreigende gevaar. Door deze voorzorg en de onvermoeide vlijt van honderden menschen, welke hieraan dag en nacht werkzaam waren, werd de overstrooming gelukkig afgewend.

Aan den dijk onder Echteld, zijn den 14 Julij 1838, acht aan elkander gelegen huisjes afgebrand.

ECHTELD (HUIS-TE-), kast. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 5 u. N. ten W. van *Nijmegen*, 1 u. N. N. O. van *Tiel*, gem. en 5 min. W. van *Echteld*.

Het is een groot, vrij regelmatig gebouw, met zware torens, dat waarschijnlijk in de twaalfde eeuw reeds gesticht is.

ECHTELEN, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie het volgende art.

ECHTEN of Echtelen, in de uitspraak Iechten, in het oud-Friesch Achtelum genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 3 u. Z. W. van *Heerenveen*, kant. en 1½ u. N. O. van *de Lemmer*, aan het Tjeukemeer. Men telt er 160 h., meestal boerderijen, welke zeer uit elkander gebouwd zijn, en ongeveer 800 inw., die meest hun bestaan vinden in de veenderijen.

De Herv., die hier nagenoeg 700 in getal zijn, bezitten eene eigene kerk, met spitsen toren, en hebben met het nabijgelegene d. *Oos-*

tersee, eenen Predikant. In de kerk aldaar ligt begraven Jonkheer ANTOON ANNE VAN ANDRINGA DE KEMPENAER, in der tijd Grietman van Lemsterland, en Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, † te 's Gravenhage, in Junij 1825. — De R. K., van welke men er ongeveer 30 aantreft, worden tot de stat. van de *Lemmer* gerekend.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 130 leerlingen bezocht.

Dit d. heeft, bij den watersnood van Februarij 1825, zeer veel geleden, zijnde aldaar meer dan 22,000 roeden turf weggedreven. Sommige huizen waren er weggespoeld, anderen ingestort en van de 160 geen 25 onbeschadigd gebleven, terwijl vele hoornbeesten, schapen, varkens en paarden bij deze ramp omkwamen.

ECHTEN, geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. ten W. van *Assen*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1½ Z. ten O. van *Ruinen*; met 25 h. en 170 inw.

Deze plaats wordt reeds vermeld als d. in een charter van 1181 (1).

ECHTEN of ECHTERHUIS, havez. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. ten W. van *Assen*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1½ u. Z. ten O. van *Ruinen*, in het geh. *Echten*, nabij de plaats waar de Echtingerstroom in de Hoogeveensche vaart valt.

Deze havez. is het stamhuis van het oud adell. geslacht VAN ECHTEN, hetwelk in de geschiedenis van Drenthe, zoo ver de oudste berigten reiken, bekend is, en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe ANNA GEERTRUIDA VAN ECHTEN, douairière van den Heer R. O. VAN HOLTHE TOT ECHTEN.

Aan deze havez. zijn in 1626 door Ridderschap en Eigenerfden staten der landschap verleend, zekere heerlijke regten, die nog ten deele bestaan, als hebbende dat goed eenigen, bij reglementen bepaalden, invloed, op de benoeming van den Burgemeester, den Predikant, enz.

Nadat in den oorlog van 1672 de dappere bezetting der stad Groningen, Koevorden en eenige sterkten in den omtrek hernomen had, legde zij ook eenige manschap op het Huis-te-Echten. Deze werd in de lente van 1673 door de Munsterschen aangevallen, maar bood eenen zoo heldhaftigen tegenstand, dat de vijand met bebloede koppen moest afdeinzen.

ECHTEN (HOOG-EN-NIEUW-), vroeger twee b., in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, welke thans het vl. HOOGEVEEN uitmaken. Zie dat woord.

ECHTENER-VEENEN, uitgestrekte hooge veengronden in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie ECHTENS-GROOTE-VEENEN.

ECHTENSCHE-SCHUTSLUIS, sluis in de *Hoogeveensche vaart*, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, ruim 5 min. Z. van het huis Echten, dienende om den afloop van het water te keeren.

ECHTENS-GROOTE-VEENEN, ECHTENER-VEENEN, ECHTENS-VEENEN of ECHTERVEENEN, uitgestrekte hooge veengronden in *Drenthe*, aan de zuider grens van die prov. gelegen, beslaande over de 300 morgen, thans echter veel afgeveend, en voor een aanmerkelijk deel in vruchtbaar land en bosch herschapen

ECHTENS-HOOGEVEEN, vroegere naam van het vl. HOOGEVEEN, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie HOOGEVEEN.

ECHTENS-MEER, voorm. meer in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, in de nabijheid van het geh. Echten, waarvan het zijnen naam ont-

(1) Zie DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, pag. 7.

Digitized by Google

leende, te midden van *Echtens-Groote-Veenen*, door het afgraven der veenen thans geheel verdwenen.

ECHTENS-NIEUWE-GRIFT, vaart, prov. *Drenthe*. Zie Hoogeveensche-Vaart.

ECHTENSROTS, verl. koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. koffijpl. Maria-Petronella-en-Johanna-Maria, benedenwaarts aan de kostgr. Jacoba's-dal, 500 akk. groot, door de Negers Rostoo genoemd.

ECHTENSROTS (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. katoenplant. Bremen, benedenwaarts aan het verl. Land van Barbados; 500 akk. groot, door de Negers Schassie genoemd.

ECHTENS-VEENEN, uitgestrekte hooge veengronden, prov. *Drenthe*. Zie Echtens-Groote-Veenen.

ECHTENS-WETERING, stroom, prov. *Drenthe*. Zie Echtens-Nieuwe-Grift.

ECHTERBOSCH, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Echterwald.

ECHTERBRUG, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr., kant. en 2½ u. Z. ten W. van *Heerenveen*, ½ u. Z. ten W. van *Delfstrahuizen*, griet. *Schoterland*, ½ u. O. van *Echten*, griet. *Lemsterland*, tot welke beide d. het behoort.

Dit geh. ontleent zijnen naam van eene brug over de Pier-Christiaans-Oosterzee-sloot.

ECHTERHUIS, havez. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Echten.

ECHTERNACH, voorm. balj. in het hert. *Luxemburg*, thans voor de kleinste, maar belangrijkste helft tot het grooth. *Luxemburg*, en overigens tot de Pruissische prov. *Rijnland*, behoorende. Het grensde N. W. aan het balj. Diekirch, de heerl. Moestroff en het graafschap Vianden, N. aan de heerl. Bettingen, Bourscheid, het balj. Bidburg, en de heerl. Liessens-en-Wolfsfelt, O. aan het Keurvorstendom Trier, Z. O. aan de heerl. Rosport, Z. aan het balj. van Remich-en-Grevenmacher, de heerl. Herberen-en-Mompach, Berburg en Linster, W. aan de heerl. Meissemburg, Heffingen, Feltz en Beaufort.

Dit balj. bevatte vroeger 33 d. en geh. welke in vier meijerijen verdeeld waren.

Het bragt ten tijde van het Oostenrijksche bestuur van elke 1000 flor. welke over het hertogdom Luxemburg werden omgeschreven, 17 flor. 17 sols. 9 den. op, en daarvan de stad Echternach alleen 7 flor. 11 sols. 3 den. Het gedeelte, dat thans tot het grooth. Luxemburg behoort, bevat alleen de gem. Echternach geheel, benevens deelen van de gem. Consdorff, Mompach, Rosport en Reisdorf.

ECHTERNACH, kant., grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*; palende N. en O. aan de Sure, welke het van de Pruissische prov. Rijnland scheidt, Z. aan de kant. Grevenmacher, Betzdorf en Mersch, W. aan het kant. Diekirch.

Het bevat de volgende 8 gem.: Echternach, Rosport, Mompach, Bech, Consdorff, Waldbillig, Beaufort en Berdorf, en telt eene bevolking van ruim 12,000 inw., die meestal in den landbouw, de veeteelt en de ijzersmederijen hun bestaan vinden.

ECHTERNACH, dek. in het vik. gener. van *Luxemburg*.

Het bevat de volgende 13 par.: Beaufort, Bech, Berdorff, Born, Christnacht, Consdorff, Echternach, Hemstal, Herborn, Mompach, Ossweiler, Rosport, Waldbillig; met 12 kerken en 5 kapellen, bediend wordende door 12 Pastoors en 4 Kapellanen. Men telt er 12,000 zielen.

ECHTERNACH, gem. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Echternach*; palende N. aan de Sure, die het van de Pruissische prov. Rijnland scheidt, O. aan de gem. Rosport, Z. aan Bech, W. aan Consdorff, en Berdorff.

Deze gem. bevat de stad Echternach, benevens de geh. Fahrhaus, Fehlerhoff, Feltzmuhlen, Follmuhlen, Heilig-Kreutz, Lauterborn, Lutschen, Melick, Melicksberg, Michelshoff, Nonnenmuhlen, Ochlmuhlen, Rodenhoff, Rodeschhoff, Schlimmuhlen en Wolfsmuhlen. Ook behoort tot deze gem. een eilandje in de Sure, niet ver van de stad Echternach gelegen, en ongeveer ¼ bund. groot.

De grond der gem. ECHTERNACH bestaat uit eene bekoorlijke afwisseling van schilderachtige bergen en schoone vruchtbare dalen.

Men kweekt er veel rogge en haver, en een weinig tarwe. Ook zijn er eenige bosschen. De veestapel bedraagt 125 paarden, 550 runderen, 560 varkens en 320 geiten. Men telt er 530 huizen en 6 groote hoeven en daarin eene bevolking van 3800 inw., die meest in den landbouw, de veeteelt en handwerken hun bestaan vinden. Ook hebben zij 2 aardewerkfabrijken; fabrijken van laken- en andere wollen stoffen, en 1 van gelakt en marokijnleder, koren-, olie-, houtzaag- en gipsmolens.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. *Echternach*, behoort, en die door eenen Pastoor en twee Kapellanen bediend wordt. — Er is in deze gem. ééne school.

De st. ECHTERNACH, ECTERNACH, ECTEREN, EGTERNACH, EPTERNACH en ESTERNACH, in het Lat. EPTERNACUM, ECHTERNACUS en VILLA DE ESTERNACO, ligt 7 u. N. N. O. van Luxemburg, 4 u. O. ten Z. van Diekirch, 4 u. N W. van Grevenmacher, 9 u. O. N. O. van Arlon, 5 u. N. W. van Trier, aan de Sure, die hier de Lauterbornerbach opneemt, in een, door zeven bergen of heuvelen omringd dal. Men heeft langen tijd gemeend, dat zij het ANDETHANNA van de reiskaart van ANTONIUS was, een gevoelen, hetwelk zelfs door vele geleerde Oudheidkundigen is omhelsd geworden. Uit oude gedenkschriften blijkt evenwel ontegenzeggelijk, dat ANDETHANNA niet te ECHTERNACH, maar in de omstreken van het tegenwoordige Nieder-Anven moet gezocht worden.

Bij de volkstelling van 1784 — de eerste, die in Luxemburg geschiedde — vond men er 2318 inw.

De H. IRMINA, eene dochter van DAGOBERT I, Koning *van Frankrijk*, gaf in 698 of 699, aan den H. WILLIBRORD, Bisschop van Utrecht, de helft van ECHTERNACH, gelegen aan de rivier de Sure (ECHTERNACUS, *sita super fluvio Sura*), met de drie kerken, welke hij er had doen bouwen, benevens onderscheidene goederen, velden, weiden, bosschen enz.; terwijl zij bij haar testament, in het jaar 701, aan den gezegden Bisschop vermaakte al wat haar te Echternach, zoo van vaders als van moederszijde, was ten deel gevallen, bestaande in huizen, akkers, wijnbergen, weiden, velden, bosschen enz.

ECHTERNACH, dat in het jaar 1236, door ERMESINDE, Gravin *van Luxemburg*, onder den naam van VILLA DE ESTERNACO, tot eene stad

verheven werd, is, na Luxemburg, de aanzienlijkste plaats van het grooth. Er worden twee weekmarkten, des Dingsdags en des Zaturdags en zes jaarmarkten gehouden, welke plaats hebben: de eerste, den eersten Dingsdag in Maart; de tweede, des Dingsdag na Paschen; de derde, op Pinkstermaandag; de vierde, des Dingsdags na Onze Lieve Vrouwe geboorte; de vijfde, den derden Dingsdag in October, en de zesde, den eersten Dingsdag na St. Maarten. De stad is van eenen muur omgeven en heeft vijf poorten.

De wereldlijke gebouwen, welke men er aantreft, zijn: het Stadhuis en de Gevangenis.

De kerk, aan de H.H. Petrus en Paulus toegewijd, is een zeer aanzienlijk en ruim gebouw. Het gebeente van den H. Willibrord, die den 7 November 739, in den ouderdom van 81 jaren, overleden is, werd, in het jaar 1794, nadat zijn graf in de abdij van Echternach (zie het volgende art.) door de schendende handen der Fransche Jacobijnen in 1794 vernield was, in deze kerk overgebragt en door den Pastoor Coxen, in dezelfde steenen kist, waarin het vroeger gerust had, onder het hoofdaltaar dezer kerk nedergelegd en ingemetseld. Op eenen muur, ter zijde van het koor der kerk, leest men dit opschrift:

Otto Comes, tibi sit requies,
per secula perpes.

d. i. Graaf Otto, u zij de eeuwige ruste. Men meent, dat onder dezen Graaf moet verstaan worden, Otto, Hertog *van Neder-Lotharingen*, eenigen zoon van Karel van Frankrijk en Bonnefille, zijnde de laatste mannelijke afstammeling uit het Carolingische Koningshuis, in 1005 overleden, zonder kinderen na te laten. In de pastorij bewaart men eene schilderij, afkomstig uit de voorm. abdij van Echternach, zijnde bijna 1½ ell. breed en 1 ell. hoog, bevattende de portretten der Abten van het klooster des H. H. Willibrordus te Echternach. — Merkwaardig is ook de zonderlinge plegtigheid, welke men, ter eere van dezen Heilige, te Echternach heeft ingesteld, en onder den naam van de processie der springende Heiligen bekend is. De bewoners der omliggende streken begeven zich alle jaren op Pinksterdingsdag onder de banieren van hunne parochie, in processie naar Echternach, alwaar zij zich in den vroegen morgen in de kerk verzamelen; terwijl het rijk versierde beeld van den H. Willibrord aan den ingang van het koor staat. Allen, die de processie willen bijwonen, bewijzen nu eerst hunne hulde aan den H. en hooren daarna de mis. Vervolgens begeven zij zich naar de voorm. abdij, in welker nabijheid een hoog kruis en een predikstoel geplaatst zijn. Na eerst eene toepasselijke leerrede te hebben aangehoord, schikken allen zich hier in gelederen van drie personen, vooraan de jongens, dan de jongelingen, voorts de mannen en vervolgens de grijsaards, daarna de meisjes, de jonge dochters, de bedaagde en de oude vrouwen. Hierop volgen eenigen, die niet springen, maar bidden. Iedere afdeeling wordt gescheiden door vanen en muzijk; terwijl er tusschen ieder honderdtal zich nog twee muzikanten bevinden, die hiertoe opzettelijk van alle oorden uit den omtrek zamen komen. Bij het aanheffen der muzijk, begint de optogt; ieder drietal houdt elkander bij de hand, en springt alzoo drie passen voorwaarts en vervolgens twee terug, hetwelk in diervoege, de geheele stad door, wordt volgehouden tot in de kerk, waarvan men de trappen almede zoo springende opklimt. Na aldus, tot het afleggen van eenen weg van ongeveer duizend schreden, twee uren te hebben doorgebragt, knielen zij neder in de

kerk, staan weder op, de plegtigheid is afgeloopen, en ieder gaat zijns weegs. Het eene jaar door het andere rekent men het getal dezer bedevaartgangers op 8 of 9000 (1). Als de processie afgeloopen is, verspreidt zich de menigte in en buiten de stad, op het vrije veld of in de herbergen, naar mate de omstandigheid of de smaak zulks medebrengt, alwaar men dan de medegebragte pannekoeken nuttigt, en zich met het voortreffelijke water of den min voortreffelijken landwijn laaft. Dit zonderlinge gebruik heeft zijnen oorsprong te danken aan eene aanstekende ziekte, waarmede het vee van deze landstreek, omstreeks het jaar 1374, moet bezocht zijn geweest, zijnde eene soort van stuipen, welke de beesten deed springen tôt zoo lang zij dood nedervielen. Om van deze ramp bevrijd te worden, deden de inw. de geloften van deze zonderlinge processie te doen, en het is van dien tijd af, dat zij tot nu toe ook jaarlijks heeft plaats gehad. Keizer Josef II heeft wel pogingen aangewend, om haar af te schaffen, doch vruchteloos, en toen, gedurende de Fransche overheersching, deze feestviering verboden was, verzamelde zich op den bepaalden dag eene talrijke schaar, en de processie ving aan, van welke de voorgangers zich in de bajonetten stortten, welke hun op de brug door de krijgslieden werden voorgehouden.

Behalve deze kerk heeft men te Echternach nog drie kapellen. Voorts heeft men er een hospitaal, waarin de grijsaards en weezen verpleegd en verzorgd worden, door eene vereeniging van Gasthuisnonnen van de orde van St. Jan. Ook is er eene school en een distributiekantoor van de brievenposterij.

Echternach is de geboortepl. van Matthias, Bisschop te Syrone † in het jaar 1365, en van Johannes Holler, Bisschop van Trier, † in 1671.

Hendrik *de Blinde*, Graaf *van Luxemburg*, in 1136 met Albaro, Aartsbisschop van Trier in oorlog geraakt, ondersteunde de oproerige Monniken van het klooster St. Maximin bij Trier, waarover hij het beschermregt uitoefende, tegen den Aartsbisschop, en was derhalve, na den geslotenen wapenstilstand, ernstig vertoornd, toen hij vernam, dat de Aartsbisschop in 1141 de Monniken uit de abdij verjaagd had. Hendrik verwoestte en plunderde in het Triersche, verbrandde Pfalz en Wittlich, doch werd daarop bij Bittburg door de aartsbisschoppelijke troepen overvallen en geslagen. Hierop trok de Aartsbisschop zegevierend door het graafschap Luxemburg; verwoestte hier meer dan 30 kasteelen en overrompelde ook Echternach.

In 1596 werd de stad Echternach door de Staatschen ingenomen en geplunderd.

De Spanjaarden stonden Echternach, ten gevolge van het verdrag van Regensburg, den 15 Augustus 1684, aan de Franschen af, maar zij herkregen het bij den vrede van Rijswijk, in 1697.

In den oorlog tusschen den Koning van Pruissen en de Fransche Republiek, rukte de voorhoede van het Pruissische leger in het begin van Augustus 1792 door deze stad, en zette daarop zijnen togt door Luxemburg tot in Frankrijk voort, wordende de stad Verdun, op den 1 September daaraanvolgende door de Pruissen veroverd.

Toen het departement der Wouden, welken naam Luxemburg onder het Fransche bestuur droeg, in het begin van 1814 van de Franschen bevrijd werd, werd eene regerings-commissie te Echternach gevestigd, en bleef aldaar tot op het midden van Mei van hetzelfde jaar,

(1) In 1841 telde men er 10,485, als: 3.224 vrouwen en 7,261 mannen.

Digitized by Google

wanneer zij in gevolge eene verordening van den Pruissischen regerings-Commissaris, Baron von Schmiss-Grollenburg, van den 14 Mei, naar de st. Luxemburg werd verplaatst.

Men heeft omstreeks 1825 eenige oudheden bij Echternach opgedolven, die later aan de verzameling van oudheden te Trier geschonken zijn.

ECHTERNACH (ABDIJ-VAN-), voorm. abdij van de Benedictijnerorde, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, 5 min. van Echternach.

Het juiste tijdstip, wanneer deze abdij gesticht is, valt zeer moeijelijk te bepalen. Het schijnt echter, dat reeds omstreeks het jaar 698 te dier plaatse een klein klooster bestaan hebbe, hetwelk de H. Irmina, eene dochter van Dagobert I, Koning *van Frankrijk*, tot herberging van vreemdelingen en tot opneming van hare lijdende natuurgenooten, op een gedeelte gronds, dat haar in eigendom toebehoorde, had doen bouwen. Later werd dit klooster door den H. Willibrord tot eene abdij verheven, en door hem begiftigd met de helft van Echternach, welke hem, bij het testament van de H. Irmina, ten deel was gevallen; terwijl Irmina zelve bij haar testament, in het jaar 701, deze stichting mede met groote geschenken begiftigde. Onder anderen gaf zij, om de kerk, welke Willibrord aan de H. *Drieeuldigheid*, de H. *Maagd* en de H.H. Apostelen Petrus en Paulus had toegewijd, te versieren, al hetgeen zij aan gewerkt goud en zilver, aan edelgesteenten en kleederen bezat, alsmede al haar huisraad, zoo in koper en ijzer als in hout. Pipijn van Herstal en zijne gemalin Plectrudis gaven, in 709, aan deze abdij de andere helft van de stad Echternach, welke zij van Hertog Theodardus verworven hadden; terwijl dit gesticht nog bovendien verrijkt werd door hetgene Pipijn *de Korte* het in 752 vermaakte. De Frankische Koningen bevestigden deze abdij niet slechts in hare bezittingen, maar vermeerderden die nog door aanzienlijke vaste goederen, renten en inkomsten; zelfs vorstelijke regten werden aan dit klooster toegekend.

In het tijdelijke erkende dit gesticht het bestuur der Frankische Koningen, later dat der Duitsche Koningen, voorts het gebied der Hertogen van Luxemburg, en daarna dat der Koningen van Spanje. Van het jaar 1684 tot 1714 stond het onder de heerschappij van Lodewijk XIV, Koning *van Frankrijk*, vervolgens onder de regering van het Huis van Oostenrijk, waaronder het tot de aankomst der Franschen, in 1794, verbleef. In het geestelijke was het aan de regtsmagt van den Aartsbisschop van Trier onderworpen. Bij de, in het jaar 870 plaats gehad hebbende, verdeeling van Lotharingen, tusschen Karel *den Kale*, en Lodewijk *den Duitscher*, viel de abdij van Echternach en omstreken den eersten ten deel. Onder diens regering verkregen van tijd tot tijd eenige vorsten uit het Lotharingsche Huis, dit rijke stift, als eene wereldlijke bezitting, terwijl zij dan den titel van Abt voerden. Als zoodanig vindt men onder anderen vermeld Adelardus I, Reginerus, Carloman, Adelardus II, Reinerus en Hermannus.

Onder het bestuur van deze Vorsten werden in dit klooster zuivere zeden en goede tucht dagelijks zeldzamer en geraakte het kloosterleven in minachting. Daar men echter het doel dezer stichting te wel kende, veroorloofde men zich niet er de goddelijke diensten geheel na te laten; geestelijke Koorheeren namen evenwel de plaats der Monniken in. De geschiedschrijvers zijn het intusschen niet eens over het jaar der secularisatie van de abdij van Echternach. Eenigen rekenen die van het bestuur van Carloman, eenen zoon van Karel *den Kale*,

Digitized by Google

aan wien LODEWIJK *de Duitscher*, de oogen deed uitsteken, en die tot dit klooster verwezen werd, en dit zonde dan omtrent het jaar 870 hebben plaats gehad. Anderen willen, dat dit later geschied zij en nog anderen gelooven, en, naar het ons voorkomt, te regt, dat deze verandering onder ADELARDUS I, die van 849 tot 856 Abt van dit stift was, gebeurd zij. Dit is althans zeker, dat de abdij, van omtrent het jaar 850 tot 974, in alle opzigten in zeer ongunstige omstandigheden verkeerd heeft, zoo dat sommige Kloosterlingen haar verlieten en op zich zelven, op afzonderlijke hoven en landhoeven, gingen leven. SIEGFRIED, Graaf *van Luxemburg*, een ijverig voorstander van deze godsdienstige inrigting, die in 992 bij de abdij een hospitaal voor twaalf nooddruftigen, ter eere der twaalf Apostelen, stichtte; liet evenwel niets onbeproefd om haar tot hare eerste bestemming terug te brengen, en wist, te dien einde, Keizer OTTO I te belezen, om, bij bevelschrift van 15 Mei 971, de Benedictijner-kloosterregelen in deze abdij te herstellen. De Keizer benoemde eenen eerbiedwaardigen man, RAVANGERUS genaamd, dien hij met veertig Monniken, uit de abdij van St. Maximinus te Trier, liet overkomen, tot Abt van ECHTERNACH, van welk stift men hem als de hersteller en tweede stichter kan beschouwen. Keizer OTTO II, de zoon en opvolger van OTTO I, bevestigde, in 980, de beschikking van zijnen vader; Keizer OTTO III bevestigde niet alleen, bij een bevelschrift van 993, alle de voorgaande begevingen, maar voegde er, in 997, nog nieuwe bij, en had zelfs reeds, op den 3 April 992, aan den Abt RAVANGERUS, ten blijk van zijne achting, het regt gegeven om munt te slaan, welk regt door alle volgende Keizers, tot op KAREL V, bevestigd is. De laatste der een en zeventig Abten, welke achtereenvolgende dit klooster bestuurd hebben, was EMANUEL LIMPACH, die in het jaar 1775 gekozen werd en den 6 September 1793 overleed. Ten gevolge van de Fransche omwenteling en de woelingen in de Belgische provinciën, waarin ook Luxemburg eenigermate deelde, werd de verkiezing van eenen nieuwen Abt onmogelijk en de toenmalige Prior BERNARDUS BIRSFELD, nam het bestuur op zich, tot op den 7 Augustus 1794, op welken dag, hij vernemende, dat de Franschen, die overal de geestelijke inrigtingen vernielden, reeds tot Grevenmacher, twee uren van Echternach, genaderd waren, besloot met de zijnen het gesticht te verlaten, en de voornaamste kostbaarheden en belangrijkste akten en handschriften der boekerij aan eene wisse plundering en vernieling te onttrekken; waarna hij die, op onderscheidene wagens geladen, naar elders vervoerde. Eenige Paters begaven zich naar Luxemburg in het aldaar bestaande toevlugtsoord; anderen trokken over den Rijn, Duitschland in, en vestigden zich te Siegburg; waardoor dan ook de kostbaarheden der abdij verspreid geraakten, zoodat sommige stukken, met eenige handschriften aan de kerken en boekerij te Luxemburg bleven, en anderen in handen van bijzondere personen kwamen of naar verafgelegen oorden vervoerd werden. Zoo bragt Pater CONSTANTIJN KERFER: den *Codex aureus* naar Weenen, alwaar die waarschijnlijk nog in de kerkelijke boekerij aanwezig is. Een groot gedeelte der boeken en handschriften geraakte echter verloren of werd verscheurd, en nu en dan ontmoet men daarvan nog brokstukken, die den vroegeren rijkdom der verzameling herinneren. Twee dagen nadat de abdij door hare bewoners ontruimd was, trokken de Franschen Echternach binnen en bezetteden dadelijk de abdij, welke onder het opzigt werd gesteld van eene commissie uit de burgers; doch, bij gemis van alle gezag,

Digitized by Google

werd dit gesticht jammerlijk gehavend door de plundering van het gemeen, en leed allerlei schade en nadeel. De kerk werd geheel beroofd, het fraaije orgel verbrijzeld en op den feestdag van den H. WILLIBRORD zijn graf ten eenemale vernield en zijn gebeente door de kerk verstrooid. De voorraadschuren en kelders werden opengeslagen en geplunderd; men baadde zich in den wijn, het beschonken gemeen met den aan vernieling reeds gewenden Franschen soldaat gingen schandelijk te werk, en niet weinige zeldzame handschriften dienden om de pijp aan te steken. De Kloosterlingen wisten intusschen te bewerken, dat zij van de lijst der uitgewekenen geschrapt werden, en keerden naar de abdij terug, behalve de Prior BINSFELD en Pater MARTINUS SMITT, die inmiddels overleden waren. Zij hadden reeds alles, zoo goed mogelijk, hersteld en hielden weder de gewone godsdienstoefeningen, toen hun, op den 10 Januarij 1796, van wege het, te Luxemburg gevestigde, Fransche bestuur werd aangezegd, om, nog denzelfden dag, het klooster te ontruimen, zoo als ook werkelijk geschiedde. Het gesticht, met alle de aanhoorigheden, werd tot nationaal goed verklaard en het gebouw zelf, nog den 24 van dezelfde maand verkocht, en, behalve de apotheek, het ziekenhuis en den tuin, welke afzonderlijk geveild werden, toegewezen aan den Heer DONDELINGER, geboortig van Kayl, doch destijds woonachtig te Ettelbruck, die er, in het jaar 1798, eene aardewerk- en papierfabrijk opbrigtte, en bij zijn overlijden, den 24 October 1816, die inrigtingen aan zijne kinderen naliet. Thans is zijn zoon, J. H. DONDELINGER, eigenaar van het voornaamste gedeelte der uitgestrekte gebouwen van de abdij, waarin hij, met het beste gevolg, eene bloeijende fabrijk van aardewerk heeft, in welke meer dan 80 arbeiders hun bestaan vinden. Het overige gedeelte der voormalige abdij, is, sedert het begin van 1838, in handen van de Maatschappij van Luxemburg en dient mede tot eene aardewerkfabrijk.

Onder de voorregten, welke deze abdij vroeger bezat, waren, behalve dat van geld munten, het regt van scheepvaart op de Sure en het regtsgebied over de stad en de naburige dorpen; terwijl zij in de middeleeuwen eene school bezat, die groote vermaardheid heeft verworven. Ook vereerden vorstelijke personen haar dikwerf met een bezoek; zoo bevond Keizer LOTHARIUS er zich, in 1131, en Keizer MAXIMILIAAN I, in 1512. De eerste legde veel genegenheid voor de conventualen aan den dag, en verleende hun niet alleen het bovengenoemde regt van vrije scheepvaart op de Sure, maar hij liet ook, ten dienste des kloosters, op eigene kosten, de rivier op onderscheidene plaatsen, waar zulks noodig was, verbreeden.

In het jaar 1596, werd de ABDIJ VAN ECHTERNACH, door de Staatschen ingenomen en verbrand, terwijl de geleerde JOANNES BERTELIUS, de schrijver van eene geschiedenis van Luxemburg, die destijds Abt was, gevankelijk naar Holland werd gevoerd, waar men hem niet ontsloeg, vóór dat hij 160,000 kroonen voor zich en zijne Geestelijken tot losgeld betaald had.

ECHTERNACH (EILAND-VAN-), eilandje in de *Sure*, in het balj. *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, bij de stad *Echternach*, ongeveer ¼ bund. groot, zijnde bij art. 28 van het grensverdrag, tusschen de Nederlanden en Pruissen te Aken op den 26 Junij 1816, gesloten, uitdrukkelijk aan Nederland toegekend.

ECHTERNACH (INSEL-VON-), duitsche naam van een eilandje in de *Sure*, balj. *Echternach*, in het grooth. *Luxemburg*. Zie het voorgaande artikel.

Digitized by Google

ECHTERNACUS, Lat. naam van de st. ECHTERNACH, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie ECHTERNACH.

ECHTERVEENEN, uitgestrekte hooge veenen in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie ECHTENS-GROOTE-VEENEN.

ECHTERVELD, uitgestrektheid laag land, dat thans voor een groot gedeelte verveend wordt, Z. van het d. Echten, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie OOSTZINGERLAND.

ECHTERWALD of ECHTERBOSCH, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 2½ u. Z. van *Roermonde*, nabij het d. Echt. Men vindt hier de schoonste dennenbosschen van Limburg.

ECHTINGERDIEP, riv., prov. *Drenthe*. Zie het volgende art.

ECHTINGERSTROOM of ECHTINGERDIEP, ook wel OUDE DIEP genaamd, stroom in de provincie *Drenthe*, die met onderscheidene adertjes in de nabijheid der geh. Balinge, Mantinge, Bruntinge en Garminge ontspringt, met eene Z. W. rigting langs de geh. Dryberde, 't Zwarte Schaap, Stuifzand, Starterij, Vleutenberg en Hondhang, naar het Huis Echten, loopt, waar hij in de Hoogeveensche-vaart wordt opgenomen. Vroeger volgde deze stroom verder den loop die tegenwoordig van daar af door de Hoogeveensche-vaart genomen wordt, en ontlastte zich bij Meppel in het Meppeler-diep.

ECHTROP, verbasterde naam van de b. AAGDORP, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie AAGDORP.

ECHTROP (HUIS-TE-), naam welke men wel eens geeft aan het adell. huis POELENBURG, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie POELENBURG.

ECK of EK, oudtijds EKI, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 6 u. N. W. van *Nijmegen*, kw., arr., kant. en 2 u. N. O. van *Tiel*, gem. en ¼ u. O. van *Maurik*, in de heerl. *Eck-en-Wiel*, aan den Rijndijk; 51° 58′ 16″ N. B. 23° 7′ 20″ O. L.

Dit d. behoorde onder de goederen van HATTO, welke in het jaar 953 verbeurd verklaard en aan de kerk van Utrecht geschonken werden. In de dertiende eeuw werd aldaar het huis genaamd Kortenhoeve, gebouwd, door een adellijk Heer, VAN PANTALEON (1), welke de buurs. ECK van den Heer VAN MAURIK, met diens dochter, tot bruidschap kreeg, welke buurschap in het jaar 1288, ten zijnen behoeve tot eene hooge en vrije heerlijkheid werd gemaakt, zoodat hij de eerste Heer van ECK was, en daarna den naam VAN ECK VAN PANTALEON aannam. Van hem stamde het oude geslacht VAN ECK af. Dit geslacht voerde, naar men wil, eerst tot wapen eene schaar van sabel (zwart), op een veld van zilver, doch zoude later ten wapen hebben aangenomen een veld van keel (rood), beladen met eene schuins opgaande balk van zilver. Van dit geslacht stamde, naar men wil, ook af de geleerde en oordeelkundige CORNELIS VAN ECK, die in 1685, Hoogleeraar in de Regten te Franeker was en in 1693 naar Utrecht beroepen werd, waar hij in 1732 †, na zich eenen duurzamen roem te hebben verworven, door zijne *Principia Juris civilis se-*

(1) Het geslacht VAN PANTALEON is, benevens andere Italiaansche geslachten, door Keizer TRAJANUS, in het jaar 100 na Christus geboorte, naar Agrippina (nu Keulen) gezonden, om die plaats tegen afval van de Romeinen te verzekeren. BARTEL VAN PANTALEON, die te Keulen op het kasteel Lieskerke woonde, gaf, in het jaar 1249, zijnen jongsten zoon aan OTTO, Graaf van *Gelder*, mede naar Gelderland, toen deze, ter gelegenheid van de krooning van zijnen neef, WILLEM II, Graaf van *Holland*, tot Roomsch Koning, te Keulen bij hem gehuisvest was. Deze zoon nu was het, die met de dochter van den Heer van Maurik huwde.

Digitized by Google

candum ordinem digestorum, d. i., grondbeginselen van het burgerlijk regt naar de orde der pandecten; en vermoedelijk ook de Deventersche Hoogleeraar CORNELIS FRANSEN VAN ECK, geb. 2 Maart 1754, † 11 Maart 1831.

De heerl. ECK, die vroeger op zich zelve bestond, is sedert onheugelijke jaren met *Wiel* tot eene heerl. vereenigd.

Men telt er 76 h. en ruim 490 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Eck-en-Wiel*, welke hier eene kerk heeft. In deze kerk, naar men wil in de dertiende eeuw gebouwd, was vóór de Reformatie eene vikarij gesticht, ter eere van den *Alvermogenden God*, van de *Maagd* MARIA, van de H. ANNA, den H. NICOLAAS, en de H. BARBARA, alsmede eene van den H. JOHANNES *den Dooper*. De fraaije spits van den toren is door den storm van 29 November 1836, zwaar beschadigd, doch in 1837, weder in kleineren vorm opgebouwd.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht.

Bij het d. ECK, zijn nog aanwezig de huizen Den Hull en Kortenhoeve. — Een gedeelte van dit d. is op den 14 Julij 1832, door eenen geweldigen hagelslag, zoodanig geteisterd, dat geene glasruiten zijn heel gebleven, en al het te veld staande graan, even als alle vruchten, en daardoor de hoop des landmans, geheel verloren gingen.

ECKART, heerl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Eckart*; palende N. aan Son, O. aan den Dommel, W. aan Woensel.

Deze heerl. bevat niets dan het geh. Eckart, en telt 14 inw., die zich allen op den landbouw toeleggen. Ook vindt men er goede weilanden langs den Dommel.

De inw. behooren kerkelijk tot Woensel, alwaar ook de kinderen ter schole gaan.

Het geh. ECKART, EKKART of EKART, ligt ¾ u. N. O. van Eindhoven, ½ u. N. O. van Woensel, en men heeft er een fraai kasteel het *Huis te Eckart*. Zie het volgende art.

Naar men wil, zoude deze heerl. met *Gestel*, *Strijp* en *Straatum in* het jaar 1559 aan WILLEM I, Prins *van Oranje*, zijn verpand geweest. Men weet echter niet, wanneer en hoe ECKART eene afzonderlijke *heerl.* is geworden, alleen is bekend, dat Jonker JOOST VAN HEDIKHUIZEN, in het jaar 1647, Heer dezer heerl. was.

ECKART (HUIS TE), adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ¾ u. N. O. van *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Eckart*, in de heerl. *Eckart*.

ECKENDORP, geh. in het balj. van *Oudewater*, prov. *Zuid-Holland*. Zie HEKENDORP.

ECKENROOY, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie EKENROOY.

ECKELRADE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie EKKELRADE.

ECK-EN-WIEL, heerl. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel*, gem. *Maurik*; palende N. aan den Rijn, O. en Z. aan Ingen, Z. en W. aan Maurik.

Deze heerl. bevat het d. Eck en de b. Wiel, beslaat eene oppervlakte van 570 bund., en telt ruim 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men in deze heerl. vette korenlanden aantreft.

De Herv., die hier 600 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Tiel*, ring van *Ingen*, behoort, en te Eck eene kerk heeft. De eerste, dien wij als Leeraar in deze gem. vermeld vinden, is geweest Vincentius Bargejus, welke hier in 1628 stond.

De R. K., van welke men er 15 aantreft, worden tot de stat. van *Maurik* gerekend.

Men heeft in deze heerl. eene school te Eck, en een veer over den Rijn te Wiel, alwaar vroeger mede een fraai kasteel stond, dat in 1839 gesloopt is; ook gaat er door Eck-en-Wiel een goed onderhouden, in 1820 aangelegden, zandweg van Tiel op Amerongen, alwaar dagelijks tusschen beide plaatsen eene diligence en een postbode doorkomen.

Volgens afschrift van een koopcontract, d.d. 26 Maart 1668, werd toen de heerl. Eck-en-Wiel verkocht door den Graaf George Frederik van Waldecq, Piermont en Culenborg aan Wilt van Broekhuizen, Rigter en Burgemeester der stad Tiel en Jonker Diderik van Broekhuizen. In een trouwboek, te Eck, leest men de volgende acte: „18 September 1731 gehuwd Jan Gijsbert Ludolf Adriaan van Neukischen, genaamd Nijvenheim, Vrijheer *van Driesberg, Kessel en Mook*, met Freule Syna Margareta Baronnesse van Wijhe (wier vader was Heer van *Echteld* en Eck-en-Wiel), zijnde eene erfdochter van Eck-en-Wiel;" zoo dat door dit huwelijk de heerl. aan het geslacht der van Nijvenheims zal gekomen zijn, waarin zij gebleven is tot in het jaar 1839, als wanneer die, met de landen, zijnde ongeveer 85 bund., publiek aan percelen is verkocht. De Heer George Godart Henry Graaf van Reede en Athlone, Heer *van Amerongen*, wonende in Engeland, is sedert dien tijd, door koop, Heer van Eck-en-Wiel geworden, met ongeveer 28 bund. uiterwaarden en het veer over den Rijn, terwijl de overige landen aan particulieren zijn overgegaan en het Kasteel-te-Wiel gesloopt is.

ECKSWERT, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*. Zie Eeskwerd.

ECTEREN of Ecternach, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie Echternach.

EDAM, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*; palende N. aan het kant. Hoorn, O. aan de Zuiderzee, Z. aan het IJ, W. aan het kant. Purmerende.

Dit kant. bevat de volgende 12 gem.: Edam, Monnickendam, Marken, Broek-in-Waterland-Zuiderwoude-en-Uitdam, Ransdorp-Durgerdam-en-Holiesloot, Schellingwoude, Nieuwendam-en-Zunderdorp, Buiksloot, Katwoude, Middelie-en-Axwijk, Oosthuizen-en-Hobrede en Etersheim-en-Zuid-Schardam. Het beslaat eene oppervlakte van 12,217 bund., telt 2436 h., bewoond door 2868 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 13,000 inw., die meest in de veeteelt en het kaasmaken hun bestaan vinden.

EDAM, klass., prov. *Noord-Holland*, verdeeld in de volgende drie ringen: Edam, Purmerende en Monnickendam.

Zij bevat 24 gem. met 27 kerken, die door 27 Predikanten bediend worden en ruim 18,400 zielen tellen.

EDAM, kerk. ring., prov. *Noord-Holland*, klass. *Edam*.

Zij bevat de 7 volgende gem.: Beets, Edam, Etersheim-en-Schardam, Middelie, Oosthuizen, Oudendijk en Warder.

Men telt er 9 kerken, welke door 8 Predikanten bediend worden, en ruim 4900 zielen tellen.

Digitized by Google

EDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam* (18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Middelie-en-Axwijk, O. en Z. O. aan de Zuiderzee, Z. aan de gem. Katwoude en Monnickendam, W. aan de gem. Purmerende.

Deze gem. bevat de st. Edam, het d. Vollendam, benevens de pold. Blokweeren, den Broek, Oosterweeren en Westerweeren, alsmede een gedeelte van den Purmer. Zij beslaat eene oppervlakte van 2244 bund. 70 v. r. 61 v. ell., telt 839 h., bewoond door 893 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 4000 inw., van welken velen buiten de stad hun bestaan vinden in de veeteelt en het kaasmaken, alsmede in de visscherij.

De Herv., die hier ruim 2300 in getal zijn, de Evangel. Luth., van welke men er ongeveer 200 telt, en de Doopsgez., wier getal hier 80 beloopt, maken de gem. dier gezindten van *Edam* uit, terwijl de R. K., van welken men er ongeveer 1500, onder welke 1000 Communicanten, aantreft, insgelijks de stat. van *Edam* vormen.

Men heeft in deze gem. 5 scholen, welke door een gemiddeld getal van 470 kinderen bezocht worden, terwijl men op de avondscholen 180 leerlingen van 9 tot 20 jaren telt.

De stad EDAM, in het Lat. EDAMUM, ligt 4 u. N. van Amsterdam, 3 u. Z. van Hoorn, 1 u. N. van Monnickendam; 52° 30′ 46″ N. B., 22° 42′ 42″ O. L. Naar een watertje, de IJe of Ee genaamd en eenen daarin gelegden dam zoude de stad eertijds IJEDAM of EEDAM genoemd en deze naam sedert in Edam veranderd zijn. De vele en aanhoudende watervloeden, in de eerste helft der twaalfde eeuw, die in Noord-Holland eene menigte menschen en vee deden omkomen, waren oorzaak, dat men, eenige verademing bekomen hebbende, in 1177 met verdubbelden ijver aan het werk toog, om de dijken veel hooger en zwaarder te maken, dewijl men ondervond, dat de vroeger aangelegde bedijking te zwak was. Na dien tijd lezen wij ook, dat er een menigte dorpen in Noord-Holland te voorschijn kwamen, vermoedelijk is EDAM toen ook gesticht, door de afdammingen eener tak van het *IJ*, die in eene noordelijke rigting door de Ooster-en de-Wester-weeren *stroomt*. In het jaar 1403 werd te dezer plaatse een andere tak der *IJ afgedamd*, de Purmer-IJe, Purmer-Ade of Purmer-Ee geheeten, en in eene westelijke rigting in de Purmer uitloopende, welke dam daardoor de NIEUWENDAM heette. Zeker gaat het, dat de plaats toen, ten minste al eene halve eeuw, onder dien naam bekend en een stad was, alzoo Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, EDAM, bij twee handvesten van den jare 1357, onder andere voorregten vergunde, dat een Poorter, zijn lijf verbeurende, niet meer dan de helft zijner goederen verbeuren mogt, moetende de helft verblijven voor zijne vrouw, en wettige kinderen en regte erfgenamen. Sedert werd er eene sluis in den dam gelegd, die, volgens een handvest van gemelden Hertog ALBRECHT, gegeven in het jaar 1403, op kosten der grafelijkheid, moest onderhouden worden.

De stad had voorheen zeven poorten, als: de Noorderpoort en de Kaaipoort ten N., de Oosterpoort en de Zoutkeetenpoort ten O., de Gevangenpoort ten Z., en de Monnickendammerpoort en de Westerpoort ten W., van welken de Oosterpoort en de Zoutkeetenpoort, niet dan door de haven van elkander gescheiden waren; terwijl ook de Westerpoort en de Monnickendammerpoort slechts eene binnengracht, die door de stad naar de haven loopt, tusschen beide hadden, doch alle deze poorten zijn omstreeks het

Digitized by Google

jaar 1836 afgebroken. De toegang tot de stad heeft thans over bruggen plaats, welke echter allen liggen, waar vroeger de bruggen der poorten waren gelegen. Edam is eertijds met muren en torens omringd geweest, doch ligt thans in groene wallen, sierlijk met twee rijen ijpenboomen beplant. Binnen hare wallen telt men 580 h., bewoond door 600 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2500 inw. Bij de opkomst van Edam heeft de houthandel en scheepsbouw meest aldaar gebloeid. In het jaar 1632 telde men er 30 timmerwerven, 2 touwslagerijen en 26 houtwallen; hoewel deze handel sedert vrij wat is verminderd en naar elders geweken, ja zelfs in het begin dezer eeuw geheel vervallen was, is daarin sedert eenige jaren weder levendigheid gekomen, zoodat ook thans nog velen daarin hun bestaan vinden, terwijl men er nog 3 scheepstimmerwerven 3 touwslagerijen en 1 houtzaagmolen heeft. Voorheen was hier ook de voornaamste kaasmarkt van geheel Noord-Holland, waarvan dan ook, de kaas, die het meest in Noord-Holland gemaakt wordt, namelijk de rondachtige met roode korsten, nog heden onder den naam van Edamsche kaas bekend en vooral bij de Engelschen zeer gezocht is, die haar *Dutchmanshead* noemen. Hoewel reeds sedert een aantal jaren de kaashandel te Alkmaar en te Hoorn die van Edam verre overtreft, geeft de kaasmarkt, welke aldaar Zaturdags gehouden wordt, nog eene groote drukte en ruim vertier aan deze stad, zijnde er in de laatste jaren tusschen de 350,000 en 450,000 pond. jaarlijks ter markt gebragt. Van de 10 zoutkeeten, welke hier vroeger in werking waren bestaat er thans nog maar één. Voorts heeft men er 1 leerlooijerij, 1 smeersmelterij en kaarsenfabrijk, 1 weverij en 1 spinfabrijk. Alhoewel de stad niet vlak aan de Zuiderzee ligt, heeft zij daarmede toch gemeenschap door eene bekwame haven, het Oorgat genaamd, die ruim ½ u. lang is. in welke haven eene, in 1839 vernieuwde, schutsluis, ter keering van het zeewater, is gemaakt. De scheepvaart, die voor groote schepen gestremd is, door de ondiepte der haven, en alleen door koffen, smakken, tjalken en andere platboomde vaartuigen gedreven wordt, vermindert langzamerhand van jaar tot jaar, in geringe mate, zoodat in 1841 slechts binnen kwamen 46 zeeschepen, welk getal in 1834 nog 60 bedroeg.

Vroeger stond het Stadhuis te Edam op de *Voorhaven*, doch aangezien dit zeer verouderd en vervallen was, heeft de Regering dit, in het jaar 1737, doen afbreken, en in plaats daarvan, het tegenwoordige, aan de Zuid-Oostzijde van den *Dam* of de *Markt*, doen bouwen, hetwelk in het jaar 1739 voltrokken was, en niet slechts van buiten net en sierlijk, maar ook van binnen met fraaije vertrekken voorzien is.

Het Prinsenhof, aan de *Stadswal*, digt bij de Noorderpoort, is een ruim gebouw, waar men, behalve nog vier andere zonderlinge schilderijen, de afbeelding vertoont van Pieter Dirk Langebaard, te Edam in 1528 geboren, wiens baard omtrent twee malen de lengte van zijn ligchaam moet gehad hebben. Van de in dit gebouw gevonden wordende vertrekken was er vroeger een geschikt tot de vergaderingen van de klassis van Edam en van het Noord-Hollandsche Synode, welke voorheen om de zes jaren in deze stad bijeen kwam, wordende de eerste Noordhollandsche synodale vergadering, in 1572, te dezer plaatse gehouden. Een ander vertrek van dit gebouw diende tot vergaderzaal van den krijgsraad der stad, destijds uit vier vendelen bestaande; en die van Dijkgraaf, Heemraden en Hoofd-Ingelanden van den Purmer. Thans wordt dit gebouw tot bergplaats van stads goederen gebruikt.

De Beurs aan de *Markt*, tegen over het Stadhuis, is in het jaar 1738 gebouwd. De Vischmarkt, welke vroeger achter het stadhuis was, is thans bij het *Boerenverdriet*.

Tot de merkwaardigheden van Edam behoort ook de ijzeren leuning der Damsluis, op welke de zuurstof der dampkringslucht geen invloed schijnt te hebben, daar zij nimmer aan eenige roest onderhevig is. Vroeger wees men aldaar ook nog, in een partikulier huis, eene bedstede aan, welke eens tot slaapplaats van Maurits, Prins *van Oranje*, zoude gediend hebben; dit huis is echter afgebroken, zoo dat daarvan thans niets meer te zien is.

De Hervormde Gemeente te Edam, welke tot de klass. en ring van *Edam* behoort, telt nagenoeg 2500 zielen, onder welke ook behooren de buiten de stad te Vollendam, en in de tot de burgerlijke gem. Edam behoorende pold. wonende. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Paulus Pieterse, die hier op den 1 September 1575, overleden is.. Eenigen tijd te voren was er een tweede Predikant in deze gem. beroepen, zijnde geweest Hubrecht Gerbrands; na welken tijd, tot op het jaar 1645, deze gem. door twee Predikanten bediend werd. Doch den 29 Mei van dat jaar, werd Godefridus Lamotius, tot derde Leeraar in deze gem. beroepen. Na het overlijden van Willem Boomkamp in het jaar 1836, is echter geen derde Predikant beroepen, zoodat sedert dien tijd de gem. weder door slechts twee Leeraren bediend wordt. De Herv. gem. heeft twee kerken, de Groote kerk en de Kleine kerk.

De Groote kerk, aan de *Stadswal*, bij de Noorderpoort, was oudtijds aan den H. Nicolaas toegewijd. Destijds stond deze kerk ter begeving van de Graven van Holland, die ook den Koster aanstelden. De bevestiging in de parochie, werd door de officialen der Utrechtsche kerk gedaan. De pastorie, die in alles 10 pond groot (60 guld.) 's jaars kon opbrengen, had geen pastoorshuis, maar bezat 12 deimten, welke jaarlijks 6 pond groot (36 guld.) leverden. Behalve de Pastoor was er ook een Onder-Pastoor. Deze kerk was zeer prachtig en sierlijk, zijnde het verwulfsel zeer kunstig met Engelen beschilderd, en de glazen met oud en vermaard schilderwerk versierd. Ook had men er twee of drie orgels, gedeeltelijk met zilveren pijpen. Het koorhek was van goudgeel koper en zeer kunstig met allerlei ranken, loofwerk, bloemen, vruchten en vogelen versierd. Eindelijk pronkte dit kerkgebouw, ook met eene hooge en sierlijk gewerkte torenspits, welke 110 v. (ruim 31 ell.), hoog was en den schippers tot baak op de Zuiderzee verstrekte. Op den 24 Februarij 1602, sloeg de bliksem in den appel of peer van dezen toren, waardoor kerk en toren geheel tot asch verteerden. Eerlang was men er echter weder op bedacht, om beiden te herbouwen, waartoe men in de stad eene collecte deed, bij welke gelegenheid de Edammers zoodanige blijken van milddadigheid gaven, dat men aldra, in plaats van met eene schaal, zoo als men begonnen was, met eene slede moest rond gaan, ten einde het goud, zilver, koper, lood en ijzer op te halen, hetwelk door de ingezetenen bijeengebragt werd, om het kerkgebouw te herstellen. Op den 5 Augustus des gezegden jaars, werd dan ook weder de eerste steen gelegd, om alzoo, op de oude gronden, muren en pilaren, een voortreffelijk kerkgevaarte te stichten, en in het volgende jaar rigtte men het afwijkende vierkant des torens weder op, en bouwde daarop eene sierlijke torenspits, hoewel niet zoo hoog als de eerste, zijnde maar 95 v. (bijna 27 ell.) hoog. Vervolgens ging men met den opbouw volij-

Digitized by Google

verig voort, zoodat in het jaar 1606 en 1607 het oosteinde van het koor voltrokken was; terwijl daarin reeds den 9 of 10 Januarij 1608 een dankzeggingspredicatie werd gehouden. Doch het liep aan tot in het jaar 1626 eer het gebouw geheel voltooid was, als wanneer het den 24 Februarij weder werd ingewijd. Deze vernieuwde kerk is echter later nog van tijd tot tijd inwendig verbeterd en verfraaid; zoo werd in het jaar 1649 de predikstoel vernieuwd, en in 1663 een orgel in de kerk gebragt; terwijl in 1668 de vloer verhoogd is en nieuwe zitplaatsen voor de Regering gemaakt zijn. Sedert is de bliksem nog vier malen in den toren dezer kerk geslagen, namelijk op den 22 Februarij 1642, den 9 Januarij 1643, den 2 Februarij van datzelfde jaar en den 5 Maart 1699, doch de drie eerste reizen zonder aanmerkelijke schade aan te rigten, maar de laatste keer met groote schade aan het orgel, ook werd toen de torenspits geheel verteerd. In den zomer van dat jaar begon men echter den toren weder te herstellen en er eene nieuwe spits op te plaatsen, welke in het jaar 1701 volbouwd, doch lang zoo hoog niet was als de vorige zijnde slechts 16 ell. hoog. Deze kerk wordt nog heden voor eene der grootste en fraaiste kerken van Noord-Holland gehouden, ook om hare uitstekend fraaije beschilderde glazen, onder welke inzonderheid uitmunten die, welke door de steden Haarlem, Leyden en Amsterdam vereerd zijn. Het glas, door Enkhuizen vereerd, heeft het meest door den tand des tijds geleden.

De Kleine Kerk, digt bij den *Dam,* heeft oudtijds tot een Begijnhof behoort en was vóór de Reformatie aan de H. *Maagd* toegewijd, waarom zij vroeger ook wel de Lieve Vrouwekerk genoemd werd. Den 9 September 1733 ontstond er brand in den toren van deze kerk, welke echter, zonder eenige schade te veroorzaken, door den zwaren regen van zelven gebluscht is. Op den kloot van het dunne torentje dezer kerk ziet men de wapens der zes Noordhollandsche steden.

De Evangelisch-Lutherschen, die hier ruim 200 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot den ring van *Haarlem* behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen is niet bekend; ook schijnt deze gem. in het begin geen vasten Predikant te hebben gehad. Alleen weet men, dat zij reeds in het jaar 1647 bestond. De kerk, op de *Voorhaven,* bij den Dam, is in het jaar 1740 gebouwd op den grond van het oude Stadhuis, welke met den ouden opstal, door Burgemeesteren en Schepenen aan de Luthersche gemeente geschonken werd, zoo als op eenen steen in den voorgevel van het gebouw aldus te lezen is:

Daar eertijds werd het heilig regt,
Ten nutt' voor 't algemeen beslecht,
Wordt nu, naar 't voorschrift van Godswoord,
De vrede- en boetbazuin gehoord.
Men danke God en d'achtbren raad,
Door welker gunst dit huis hier staat.

Deze kerk, in de laatste jaren bouwvallig geworden zijnde, is in het jaar 1841 van binnen nieuw opgemaakt.

Vroeger had men hier twee Doopsgezinde gemeenten, eene der Waterlandsche en eene der Friesche Doopsgezinden, die elk eene kleine vergaderplaats hadden, als: de Waterlandsche Doopsgezinden in de *Molenstraat* en de Friesche Doopsgezinden op de *Halig.* Deze twee gemeenten zijn later vereenigd tot ééne, welke zich eerst beurtelings nu van de eene dan van de andere vergader-

Digitized by Google

plaats bediende, doch thans alleen, die der Friesche gebruikt, zijnde de andere thans gesloopt. De thans nog gebruikt wordende kerk bestaat sedert het jaar 1702, als wanneer de leeraardienst werd uitgeoefend door drie Liefdepredikers, zijnde: TJERK LOLKES, JACOB PIETERS BAKKBOUT en KLAAS JANSZ OTTEN, allen te EDAM, de laatste vermoedelijk in 1434, overleden. Thans heeft de Doopsgezinde gemeente te EDAM geen eigen Predikant, doch er wordt alle Zondagen 's namiddags door den Leeraar van Monniekendam gepredikt.

De R. K. stat. te EDAM, welke tot het aartspr. van *Holland* en *Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort, wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend. De kerk, aan de *Voorhaven*, is in het jaar 1824 nieuw gebouwd, uit de gift van wijlen den Heer H. VAN WETERING, te EDAM, en den 19 Mei 1825 aan den H. NICOLAAS toegewijd. In den voorgevel ziet men eenig beeldwerk, als: den pausselijken mijter, ring, staf enz.

Voorheen bestond er te EDAM ook een Klooster der Minderbroeders, anders Observanten genoemd, welks gebouw thans gedeeltelijk dient tot een logement; alsmede een Beggijnhof, in de *Kleine Kerkstraat*, welks kapel, zoo als wij gezien hebben, thans bij de Herv. in gebruik is.

De Israëliten, die ongeveer 90 in getal zijn, hebben hier eene bijkerk, op het *Noord-Achterom*, welke tot het Nederlandsch Synagogaal Ressort van *Amsterdam*, ring van *Hoorn*, behoort.

Men heeft te EDAM de volgende liefdadige inrigtingen: een Hervormd Weeshuis in de *Groote Kerkstraat*; een R. K. Weeshuis, op de *Voorhaven*; een Proveniershuis, op het *Bagijnenland*; een Diaconie Bestedelinghuis, en eene Commissie tot wering der bedelarij, door het verleenen van onderstand aan hoog bejaarden en het verschaffen van werk aan de overige behoeftigen.

De Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, werd aldaar in het jaar 1784, onder den naam van *Edamsgenootschap*, door den onvergetelijken Monnickendamschen Doopsgezinden Leeraar JAN NIEUWENHUIZEN gesticht, van welke Maatschappij er thans nog een departement bestaat, dat den 15 September 1796 is opgerigt, en omstreeks 50 leden telt. — Ook heeft men te EDAM een Postkantoor.

De schrijver der oude Hollandsche Kronijk, bekend onder den naam van *Divisie-Kronijk*, gewaagt, omtrent het midden der vijftiende eeuw, van de geschiedenis eener meermin, die door de Edammer melksters in de Purmer gevangen en naar EDAM zoude gebragt zijn, van waar men haar naar Haarlem zoude hebben vervoerd, doch hoezeer de waarheid dezer gebeurtenis door sommigen met ernst verdedigd is, wordt zij tegenwoordig algemeen voor eene fabel gehouden.

Voorts vindt men door de geschiedschrijvers omtrent EDAM opgeteekend, dat zij in de rampzalige verdeeldheden der Hoekschen en Kabeljaauwschen is gewikkeld geweest, en, in het jaar 1426, door de Kennemers voor VROUW JACOBA VAN BEIJEREN is ingenomen geworden, nadat deze te voren het Huis te Brederode, Heemstede en meer andere sloten van Edelen reeds vermeesterd en vernield hadden.

In het jaar 1475, maakte de stad EDAM, met *Amsterdam* en de Westfriesche steden, een verdrag, wegens het uitrusten van schepen.

In het Kaas- en Broodspel, hetwelk in de lente van het jaar 1491 aanving, was deze stad ook gemengd, waarom zij ook deswege door Hertog ALBERT VAN SAXEN genoodzaakt werd, de poorten voor hem open te houden; die verdacht waren aan het oproer deel te hebben, in zijn

handen te stellen; en, tot boete, eene som van 800 gouden Andriesgulden te betalen.

Den 26 Junij 1572, begaf EDAM zich onder het gezag van WILLEM I, Prins *van Oranje*, die haar met wallen en bolwerken voorzag, van welke nu niets of weinig meer over is. Jonkheer WILLEM DE GRAAF werd voorts door 's Prinsen Stadhouder in het Noorderkwartier, DIDERIK SONOY, tot Bevelhebber der stad aangesteld; terwijl de Prins haar in 1574 met bijzondere voorregten begunstigde.

Omtrent Pinksteren van het jaar 1587, ontstond er te EDAM een brand, waardoor ongeveer twintig huizen en het klooster in de asch werden gelegd. Vijf jaren later, namelijk op den 24 Februarij 1602, trof deze stad eene nog deerlijker ramp, doordien de bliksem in den kerktoren sloeg, waardoor niet alleen, zoo als wij hierboven gezien hebben, de kerk en toren, maar buitendien nog zes en twintig huizen aan koolen gelegd werden. Terzelfder tijd werd ook de stad door het water bezocht, want door eenen hooggaanden watervloed, werden de bruisende zeegolven met groote kracht voortgedreven, zij namen een gedeelte van het hoofd weg; kwamen de stad indringen; en, overmits zij daar geen tegenstand vonden, kwamen de watergolven met zulken vollen en sterken stroom voortvloeijen, dat de straten en wegen in een oogenblik onder water stonden, zoodat men met platte schuiten daarover varen kon; eindelijk ontlastte zich het water in het Purmermeer, dat toen nog onbedijkt was. De, door brand vernielde, huizen werden sedert fraaijer dan te voren herbouwd.

Nog vindt men aangeteekend, dat EDAM ook in de jaren 1643 en 1699 door brand geteisterd is.

In 1633 werd alhier de grootste vrouw geboren. Zij heette TRIJNTJE C. KEEVER, en moet eene lengte verkregen hebben van 97 Rijnl. d. of 2,537 Ned. ell, zoodat zij slechts 2 Rijnl. d. kleiner was dan GERRIT BASTIAANZ, die te Lekkerkerk geboren werd.

In de beroerten van kerk en staat, die, in den aanvang der zeventiende eeuw ontstonden, hield de regering van EDAM de Contraremonstrantsche zijde. Het schijnt, dat MAURITS, Prins *van Oranje*, in September 1618, binnen EDAM gekomen zijnde, om die reden hier geen verandering in de regering gemaakt heeft. Doch WILLEM III, heeft, den 5 November 1672, te EDAM, zoowel als elders eenige verandering in de regering gemaakt, even als zulks in het jaar 1748 door Prins WILLEM IV geschiedde.

In het jaar 1786, werd er te EDAM eene Vaderlandsche societeit opgerigt, die in den Eenhoorn vergaderde, en ten zinspreuk had:

De Deugd en Trouw brengt ons bijeen,
En strekt tot Nut van 't Algemeen.

Eenige brieven in het weekblad de *Politieke Kruijer*, waaronder sommige van eenen lasterenden aard, veroorzaakte verbittering bij de regering en hadden het verbod van dat geschrift en de vernietiging des genootschaps ten gevolge. Aanleiding tot dit verbod en deze vernietiging gaf een oploop, den 19 Maart 1787, voorgevallen. Na dat deze dag, niet zonder onrustige bewegingen, den avond bereikt had, schoolde een hoop van omtrent zestig menschen te zamen, die welhaast tot driehonderd aangroeide, en onder het aanheffen van een vervaarlijk gerechreeuw de stad doorkruiste. Eenen Burgemeester, die deze hoop ontmoette, werd te kennen gegeven, » dat de Prins » boven, de Patriotten en het gezelschap in den *Eenhoorn* weg » moesten!" Voorzigtig antwoordde de Burgemeester, dat hij even

Digitized by Google

zeer als zij den Prins van Oranje was toegedaan, doch dat het nu de tijd niet was, om daarover te handelen; dat zij zich naar huis zouden begeven, en 's anderdaags op het stadhuis verschijnen, om daar hunne belangen in te brengen. Deze vermaning vond ingang, de dreigende hoop ging uiteen, en de nacht, die zeer onrustig had kunnen zijn, werd in rust gesleten. Men bleef niet in gebreke, om den volgenden dag ten stadhuize te verschijnen. De daarvoor vergaderde menigte koos vier uit hun midden, om een verzoekschrifter vernietiging van het gehate Vaderlandsche genootschap in te dienen; dan de drift, ter verkrijging van deze hunne begeerte was te groot, om, in bedaardheid, den tijd te verbeiden, welke de Regering noodig had, om over het gedane verzoek te raadplegen en te besluiten; ofschoon zij alle reden hadden, om een hun welgevallig besluit te wachten. De menigte liep het stadhuis op en af, de meesten onthielden er zich, en kwamen eindelijk, eenig berigt van den uitslag gekregen hebbende, ten stadhuize afstuiven, onder het vreugde geroep: *Hoezee! Triumph!* — Eene daarop gedane afkondiging bevestigde de zegepraal; immers deze hield in: » dat, in aanmerking » genomen zijnde het verzoek der Burgerij, welke te kennen had ge» geven, dat in een wekelijksch geschrift, ten titel voerende: de *Po» litieke Kruijer*, zeer vele lasteringen waren ter nedergesteld tegen » de brave Regenten, Predikanten en Burgers, en dat vermoedelijk » deze lasteringen haren oorsprong genomen hadden uit het bovenge» meld Vaderlandsche genootschap, Burgemeesters, om deze reden, » hadden goedgedacht, het genoemde Vaderlandsche gezelschap te » vernietigen: verbiedende voorts alle zamenrottingen, het dragen van » leuzen, en het roepen van *Oranje boven!*" Zoo was dit gehate voorwerp uit den weg geruimd; dan het laatste gedeelte der afkondiging zoodra vergeten als gehoord. Het hollend gepeupel, uitgelaten over deze zegepraal, trok welhaast de stad door, onder het oude geroep en getier. Dadelijke plundering of schennis had er geen plaats, deze werd, als het ware, afgekocht door de bevreesde burgers, die wijn, sterken drank, brood en kaas ten beste gaven, waarmede de woelende hoop zich vrolijk maakte. Ondanks deze vernietiging, bleven de Leden met dezelfde gevoelens bezield, en betoonden zulks, door eene aankondiging in de dagpapieren, dat er ten huize van Cornelis Hottentot, Raad in de Vroedschap te Edam, eene bus stond, om, met de daarin verzamelde penningen, de voor vrijheid en Vaderland ijverende Medeburgers te ondersteunen. — De Leden van het ontbondene genootschap lieten niet na, bij de Regering te verzoeken, dat de daden mogten worden opgegeven, waaraan sommige, zoo niet alle de genootschapsleden zich zouden hebben schuldig gemaakt, en dat, bij voorraad, het verbod mogt worden ingetrokken; doch dit had geen uitwerking, waarom zij zich, in Augustus, bij de Staten van Holland vervoegden, met klagten en verzoek om herstel; deze trokken zich de zaak dier Edammers derwijze aan, dat zij het verzoek aan de Regering om berigt zonden. Deze stap was der Edamsche Regering hoogst onaangenaam; doch terwijl die zaak hing, deed er zich nog een veel onaangenamer verschijnsel voor haar op, toen zij, in den aanvang van September, vernam, dat men te dier stede een genootschap van wapenhandel zocht tot stand te brengen. Die, bij haar vrees- en schrikbarende, onderneming trachtte zij in de geboorte te smoren, door eene scherpe afkondiging, waarbij zij zulks ten gestrengste verbood, niet zonder herinnering, dat dit genootschap van wapenhandel meest zou bestaan uit personen, behoord heb-

bende tot het, door hen vernietigde, vaderlandsche genootschap. — De kort hierop volgende omwenteling onthief de Edamsche Regering van de hun zoo onaangename tegenstrevingen der Patriotten. — Bij deze omwenteling, even als bij die van 1795 en 1813, viel te Edam niets meldenswaardig voor.

Het wapen van Edam bestaat in een veld van keel (rood), beladen met eenen stier van sabel (zwart), staande op eenen grond van sinople (groen), met drie sterren van goud daarboven, welk wapen, volgens sommigen de stad zoude verkregen hebben, wegens de dapperheid door hare burgers in het beleg van Damiate, ten jare 1218 betoond. Zoo als zulks ook wordt opgegeven in het volgende versje aan de zuidzijde van een glas, in het noordoosten achter het koor, in de Groote kerk te Haarlem, geplaatst:

Edam als getrouwe Lantsaaten,
Quamen die van Haarlem te baaten,
Wildt vreugde vaaten.
Sy gingen hem handt, en fier,
Met stoute moedt met felle manier,
Als verwoede stier.
Paus, Keyser en al het Christen Heer,
Verwonderden hem met allen seer,
Van die groote Eer.
Alsoo kreeg Edam haar waapen, met Eer en gewelt,
Drie vergulde sterren in 't Root velt,
En een stier daar in gestelt.

EDAM, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*, ten N. van het eil. Java, 3 u. N. N. O. van Batavia, 6° 57′ N. B. 124° O. L. Oudtijds Poeloe Damar, dat is Harseiland genoemd, naar eenen grooten harsboom, welke er gevonden werd.

Het heeft ½ u. in den omtrek, is met veel en zwaar geboomte voorzien; had voorheen schoone pakhuizen van de Oost-Indische Compagnie, alsmede eenen zaagmolen en eene lijnbaan; terwijl het tevens tot een verbanningsoord voor misdadigers strekte, die hier touw voor de schepen moesten slaan. Ook had de Gouverneur-Generaal van Neêrlands-Indië, Kamphuis, er een fraai Japansch woonhuis gebouwd en er allerlei zeldzame gewassen opgebragt, zijnde hij gewoon zich dikwijls met zijne vrienden derwaarts te begeven, zoo als hij er in den laatsten tijd zijns levens ook veeltijds zijn verblijf gehouden heeft. Thans zijn er op dit eiland zoutmagazijnen.

EDAM, voorm. naam van den kostgrond Pietersburg, in *Nederlands Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Pietersburg.

EDAMUM, Lat. naam van de st. Edam, in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Edam.

EDE, gem. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Wageningen* (1 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Barneveld, O. aan Apeldoorn, Z. aan Renkum en Wageningen, W. aan de gem. Rhenen, Stichts-Veenendaal en Renswoude, prov. Utrecht.

Deze gem. bevat de d. Ede, Bennekom, Lunteren, Otterloo en Geldersch-Veenendaal, waartoe behooren de buurs.: Doesburg, Ederveen, Eeschoten, de Fliert, Hartskamp, Maanen, Meu-Lunteren, Nederwoud, Overwoud, Pampel, de Valk, Veldhuizen, Wekerum en Wester-Eng, alsmede de geh. Hoog-Barel, Hoenderloo, Deelen, Dennekamp,

Ginkel, Mosselt, Pampelt, Nieuw-Reems en Oud-Reems, en de adell. h. Hartskamp, Hoekelum en Kernheim. Vroeger stond in deze gem. ook het adell. h. Laar, doch dit is afgebroken.

Zij beslaat eene oppervlakte van 32,140 bund. 36 v. r. 6 v. ell., telt 1285 h., bewoond door 1617 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 8400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, in het bijzonder wordt er veel boekweit en rogge gewonnen. — Ook heeft men er eene brouwerij.

De Herv., die er ruim 8200 in getal zijn, maken grootendeels de gem. van *Ede*, *Bennekom*, *Lunteren* en *Otterlo* uit, en behooren voor een gedeelte tot de gem. *Veenendaal*.

De R. K., van welke men er 160 aantreft, worden tot de stat. van *Wageningen-en-Rencum* gerekend.

Men telt in deze gem. vijf scholen, als ééne te Ede, ééne te Bennekom, ééne te Lunteren, ééne te Otterloo en ééne te Veenendaal in gemeenschap met Stichts-Veenendaal, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 450 leerlingen bezocht worden.

Het d. Ede, Ee, Eede of Eden, ligt 4 u. W. N. W. van Arnhem, 2 u. N. van Wageningen, te midden van heerlijke korenlanden, aan den straatweg van Arnhem op Amsterdam, hetwelk dit dorp veel doortogt verschaft.

Het telt in de kom van het d. 146 h. en ruim 1000 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Doesburg, Ederveen, Maanen, Veldhuyzen en Wekerum, 415 h. en ruim 2600 inw.

De Herv., die hier ongeveer 2600 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Arnhem*, ring van *Wageningen*, behoort. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest Petrus Sonnius, welke in het jaar 1598 hier was en in het jaar 1605 naar Zutphen vertrokken is. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. De kerk is vroeger eene Moederkerk geweest, waaronder de kerk van Lunteren behoorde, die eerst in het jaar 1566 daarvan is afgescheiden. Deze kerk had voorheen eenen zeer hoogen toren, welke, in het jaar 1651, half is afgebrand. Thans nog is deze kerk eene der schoonste van de Veluwe.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 130 leerlingen bezocht.

Het hoogadellijk landgerigt van de Veluwe werd vroeger allereerst in dit d. gehouden. Het bestond uit Riddermatigen van ieder ambt, *Ambtsjonkers* genaamd, en uit de Afgevaardigden van de Veluwsche steden. Voor de eerste reize werd deze vierschaar gespannen op het kerkhof, onder den blooten hemel, bij het rijzen der zonne. De Landdrost van de Veluwe spande de bank, in den naam der Heeren van den Lande, en de geschillen van het geheele jaar werden er voorts afgedaan. Deze regtbank zat doorgaans acht of tien dagen te Ede, tot dat de voorkomende zaken waren afgedaan, en daarna in andere ambten der Veluwe.

Ede is de geboorteplaats van den Dichter Nicolaas van Eden, en van den Wijsgeer Gijsbertus van Isendoorn of IJzendoorn, geb. in 1601, † in 1657, als Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Harderwijk, na eerst het Hoogleerambt te Deventer te hebben bekleed.

In het jaar 1624, werd Ede door de soldaten van Graaf Hendrik van den Bergh, deerlijk geplunderd en verbrand, doch zij werden op het

aannaderen der Hollanders, door zulk eenen plotselijken schrik bevangen, dat zij de vlugt namen, met achterlating van den zamengepakten buit.

In dit d. hadden in het jaar 1785 eenige bewegingen plaats. Men viel allen, die zich niet voor den Prins van Oranje wilden verklaren, lastig met het aanhoudende geroep van *Vivat Oranje! Oranje boven! de Patriotten in de goot!"* gepaard met bitsche scheldwoorden en baldadigheden aan de huizen. De kinderen hadden den Schoolmeester en de verdere ingezeten den Predikant tot voorganger, aan wiens invloed en medewerking men, voor geen gering gedeelte, de optogt der Edesche boeren tegen de Renswoudenaars toeschreef, die, had de Heer van Renswoude en zijn Officier geene gepaste maatregelen daartegen genomen, een tooneel van plundering, zoo niet van moord, in die heerl. zoude geopend hebben; tegen welk boos bestaan het Hof van Gelderland, te Ede eene scherpe afkondiging liet doen.

In het d. Ede is den 4 Februarij 1838 een brand ontstaan, waardoor drie huizen in de asch gelegd en eenige schapen omgekomen zijn.

EDELENBURG (DEN), ook wel onder den naam Edenburg voorkomende, voorm. adell. huis, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, ½ u. N. van *Someren*.

Dit adell. h. is afgebroken; de plaats, waar het gestaan heeft, is alleen kenbaar aan de grachten, die haar omgeven hebben, en aan de steenpuin, welke er gevonden wordt.

EDEN, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ede.

EDEN, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Een.

EDENBURG, verl. suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Groenendal, benedenwaarts aan de suikerplant. Potribo; 250 akk. groot.

EDENBURG, naam, onder welke het voorm. adell. h. den Edelenburg, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie Edelenburg (Den).

EDENS, bij het landvolk doorgaans Eens genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. en 2½ u. N. ten W. van *Sneek*, kant. en 2 u. N. O. van *Bolsward*, aan de vaart van Bolsward naar Leeuwarden.

Men telt er, in de kom van het d., 6 h. en ruim 20 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Edens-en-Spannum*. Het kerkje bragt vóór de Reformatie niet meer op dan 90 goudgulden (135 guld.), terwijl de Proost van St. Janskerk 8 schilden (18 guld.) trok. Het leijendak werd in 1746 en het inwendige in 1763 nagenoeg geheel vernieuwd. Men vindt daarin eene fraaije grafzerk, met een Latijnsch grafschrift op Bocco van Burmania † 7 December 1553.

Vroeger lag hier de state Unga, in de zestiende eeuw door het geslacht Burmania bewoond.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 10 leerlingen bezocht.

EDENS-EN-SPANNUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*, ring van *Bolsward*.

Men heeft er twee kerken, ééne te Edens en ééne te Spannum, en ruim 200 zielen. Edens is tot het jaar 1614 bediend geweest door den Predikant van *Wommels*, in genoemd jaar werd er

Digitized by Google

achter eene pastorij gebouwd en bekwam het eenen eigen Leeraar in Adrianus Frederici Alutarius, die in 1626 naar de Oude- of Bellingwolderschans beroepen werd.

EDERBOSCH of Ederbosch, van ouds bekend onder den naam van het Edesche-Hooge- en Lohebosch, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. en N. W. van *Ede*.

Het draagt hooge eiken- en beukenboomen, en beslaat eene oppervlakte van 412 bund. 21 v. r. 40 v. ell.

Dit bosch is het eigendom van den Houtrigter, zijnde de grootste geërfde en van eenige mindere geërfden. Het opzigt over het bepoten en kappen van dit bosch is opgedragen aan vier personen, Boschmalen genoemd.

EDERSEL, oude naam van het d. Eersel, *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eersel.

EDERVEEN of Ederveen, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, dist. *Veluwe*, arr. en 4 u. W. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. van *Wageningen*, gem. en 1 u. W. van *Ede*; met 75 h. en 400 inw.

EDESCHE-BOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ederbosch.

EDEWALLE, oud leen in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie IJdewalde.

EDICHUYZEN, volgens sommigen, oude naam van het d. Hedikhuizen, in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie Hedikhuizen.

EDSEMA of Edsma, voorm. burgt in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, te *Heveskes*, gem. *Delfzijl*. — Zij stond nabij de kerk en moet van ruimen omvang geweest zijn.

EDSERS-SLOOT, watertje, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat beziden Slochteren ontstaat, en, in eene noordwestelijke, bijna lijnregte strekking, naar de *Slochter-Ee* schiet, waarin het zich ontlast.

EDSERT (TER-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*. Zie Ter-Idsert.

EDSMA, voorm. burgt in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Edsema.

EDYGWERUM, Friesche naam van het d. Engwierum, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie Engwierum.

EE of Ea, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 6 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. van *Dockum*.

De kerkbuurt, welke rondom de kerk gebouwd is, telt 750 inw. Met de daartoe behoorende b. Tibma, Groot-Medhuizen, Klein-Medhuizen, Oudterp en de Valingen, telt dit d. 980 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook is hier een korenmolen.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Dockum* behoort, en tot in het jaar 1834 met die van *Engwierum* eene combinatie uitmaakte. De eerste, die in de gem. van *Ee-en-Engwierum* het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Franciscus Averkamp, die in het jaar 1584 herwaarts kwam en in het jaar 1606 naar Jelsum vertrok. De eerste, die, na de afscheiding van Engwierum, te Ee Predikant was, is geweest Tamme Foppes de Haan, die in het jaar 1835 herwaarts gekomen is, en in het jaar 1839 zijne dienst heeft nedergelegd. De kerk is klein doch fraai. Zij heeft eenen vierkanten toren. In het koor had men oudtijds een afschutsel of hek, waarop de afbeeldingen van menschenhoofden met monnikskappen en ezelsooren gebeiteld waren.

Digitized by Google

Men heeft er eene dorpschool, welke in het jaar 1837 aanmerkelijk verbeterd is.

Ee is de geboortepl. van den Geschiedschrijver Foeke Sjoerds, geb. 2 Julij 1713, †, als Onderwijzer te Nijkerk, den 18 December 1770.

EE, verkorte naam van het d. Ede, op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ede.

EE, verkorte naam van het d. Eede, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Eede.

EE, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. en 2 u. N. van *Sneek*, kant. en 2½ u. O. N. O. van *Bolsward*, ½ u. N. O. van *Ytens*, waartoe het behoort.

EE, riv. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, die aan het Schaaphok uit de vereeniging van de Scharmer-Ee met de Slochter-Ee ontstaat, voorts noordwaarts naar Woltersum loopt, welk gedeelte ook wel de Woltersumer-Ee genoemd wordt, alwaar zij zich in twee armen deelt, van welke de een den naam van Poster-Ee aanneemt (Zie Ee [Poster-]), en de andere met eene zeer bogtige noord-westelijke rigting langs Ooster-Dijkshorn naar de Nije-til loopt, waar hij zich weder in twee armen splitst, van welke de westelijke den naam van Wijtwerdermaar en de oostelijke dien van Stedumermaar aanneemt. Zie voorts die woorden.

Deze riv. is oudtijds zeer breed geweest en heeft zelfs ten N. van het Slochterdiep wel 80 voet wijdte gehad, ofschoon zij thans op 20 voet gebragt is. Bij het d. Woltersum laat zich echter de vorige ongemeene breedte in den herfst nog onderscheiden.

EE of Ie, stroom of vaart, prov. *Friesland*, die uit het *Slootermeer* komt, in eene zuidelijke strekking, door de stad *Slooten*, tusschen Gaasterland en Lemsterland doorstroomt en bij Takozijl in de Zuiderzee valt.

EE, Dockumer-Ee of Dockumer-Ie, stroom en een der drie groote scheeps-vaarwaters van *Friesland*, zijnde de trekvaart van *Leeuwarden* naar *Dockum*, in welke stad dit kanaal met twee armen, zijnde noordoostwaarts de Zuider-Ee en oostwaarts het Dockumer-diep, naar de *Lauwerzee* stroomt.

EE, voorm. riv., prov. *Zuid-Holland*, die haren loop voorbij Oud-Vlaardingen had, maar sedert het jaar 1421 met de Maas is vereenigd.

EE of Ei, riv., in het *Oldambt*, prov. *Groningen*.

Zij kwam voormaals uit het Zuidlaardermeer, op eenen afstand van 700 roeden van de Semslinie of Drentsche scheiding, en uit het voorheen tamelijk groote Hoedmansmeer, vermeerderd door het water van de uit Drenthe afkomstige beek, de Sijpe, en schijnt tot op eene zekere hoogte bevaarbaar geweest te zijn. Voortijds was dit water een vrij aanmerkelijke stroom, van welken men nog flaauwe sporen bij de Eekste, Midwolde enz. vindt, terwijl zij ook nog bij Woldendorp en Termunten aanwezig is. Thans loopt zij hoofdzakelijk in eene noordoostelijke rigting tusschen beide de hoofddiepen, onder het zoogenaamde Dwarsdiep, het Medemer-diep, en het Winschoter-diep door, en ontlast zich bij Termunter-zijl in het Termunter-diep.

EE, riv. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie IJe.

EE, Hee, IJ, Hei, Eede, Heede, IJde of Heide, voorm. zeeboezem of meer, prov. *Zeeland*, Z. van Kadzand, Oostburg en Aardenburg.

Door de scheepvaart op dit water, naar de Noordzee, ontstonden en bloeiden de steden Oostburg en Aardenburg (toen Rodenburg genaamd), vooral laatstgenoemde plaats. De opslikking en bedijking

Digitized by Google

daarvan waren oorzaak van het verval dier plaatsen. W. van de Ee, aan den mond, lag de stad Muiden, nu het d. St. Anna-Ter-Muiden; ook ontstond daar toen de reeds opgeslikte Lammensvliet, naderhand onder den naam van Sluis-in-Vlaanderen bekend. De bedijking geschiedde in het midden der dertiende eeuw, nadat echter reeds vroeger aan de westzijde kleinere polders beverscht waren. Hierdoor ontstonden de polders Ooster-Eede en Wester-Eede (zie Eede [Ooster-] en Eede [Wester-]). Hoogstwaarschijnlijk is dit het water, dat bij Melis Stoke en bij vele latere schrijvers onder den naam van Heidenzee voorkomt (zie dat woord). Ook schijnt hiervan de naam Heidenessen, even als Eede, IJdewalle enz. afkomstig te zijn (zie die artikelen).

EE (BINDER-) of Binder-Ae, watertje, prov. *Groningen*, eigenlijk dat gedeelte der *Ee*, hetwelk langs Woldendorp loopt.

EE (DE-BINNEN-), buurs. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. van *Winschoten*, kant. en 3½ u. N. O. van *Zuidbroek*, gem. en ½ u. Z. van *Termunten*, 10 min. O. van *Woldendorp*, waartoe het behoort.

EE (BOOSTER-), naam, welken in de wandeling veelal gegeven wordt aan den pold. Ooster-Eede, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Eede (Ooster-).

EE (DOCKUMER-), vaarwater, prov. *Friesland*. Zie Dockumer-Ee.

EE (FINSTERWOLDER-), voorm. water, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, dat men in eene oude oorkonde vermeld vindt, als bij Finsterwolde moetende gevloeid hebben.

EE (HIESLUMER-) of Groote-Ee, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, Z. van Hieslum.

EE (KLEINE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, ½ u. Z. van Hieslum.

EE (KROMME-), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, dat uit het Grietmans-rak voortkomt en met eene westelijke rigting naar Goingahuizen loopt, waar het zich in de Wijde-Ee verliest.

EE (MONNIKE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, dat met de Wijde-Ee ineen loopt en door de Zetsloot in verbinding staat met de Oudegaster-Zanding en door de Monnikegrup met de Smalle-Eester-Zanding.

EE (MONNIKE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, Z. van Hieslum, dat met de Hieslumer-Ee in verbinding staat.

EE (NOORDER-), water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, dat de Naauwe-Wymers opneemt en van Smallebrugge, in eene zuidelijke rigting, langs Woudsend vliet en zich in het Slootermeer onlast.

EE (NYEHUISTER-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, gedeeltelijk griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, gedeeltelijk griet. *Wonseradeel*, W. van het in de griet. Wymbritseradeel gelegen d. Nyhuizum, waarvan het zijnen naam ontleent.

EE (OOSTER-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Eede (Ooster-).

EE (OUDE-), riv., prov. *Groningen*. Zie Ae (Oude-).

EE (POSTER-), arm van de *Ee*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, die bij Woltersum de *Ee* verlaat, en in eene noordelijke strekking naar Ten-Post loopt en daar in de Trekvaart van Groningen naar Appingedam valt.

EE (PURMER-), voorm. watertje in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie IJe (Purmer-).

Digitized by Google

EE (RUITSTER-) of Boerensloot, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat bij het geh. de Ruiten, onder Slochteren, zijnen oorsprong neemt en met eenen noordwestelijken loop in de *Slochter-Ee* uitloopt.

EE (SCHARMER-), tak van de Ee in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke bezuiden Scharmer ontstaat, in eene noordnoordoostelijke rigting langs Scharmer loopt en zich bij het Schaaphok met de *Slochter-Ee* vereenigt om de *Ee* te vormen.

EE (SLOCHTER-) of Slochter-ij, tak van de Ee in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke in de gem. Sappemeer ontspringt, met eene eerst noordelijke, vervolgens noordoostelijke, rigting langs de grenzen van Slochteren en Kolham loopt; ter hoogte van Slochteren de Edser-sloot opneemt; en van dáár, in eene noordwestelijke strekking, naar het Schaaphok loopt, om zich met de *Scharmer-Ee* te vereenigen, ten einde de *Ee* te vormen.

EE (SMALLE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterzwaag*, onder Boornebergum. Vroeger plagt hier een klooster te staan van Benedictijnernonnen, mede *Smalle-Ee* of *Smallinee* genoemd. Zie dit laatste woord.

EE (SMALLE-), water, prov *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, dat uit de *Wyde-Ee* voortkomende, in eene oostelijke rigting naar Bergumerdam loopt, en ½ u. O. van die plaats zich in twee takken splitst, van welke de noordelijkste in het Noordermeer en de zuidelijkste in het Suameerder-meer uitloopen.

EE (SMERIGE-), het gedeelte van de *Scharmer-Ee*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waardoor deze zich met de Woltersumer-Ee vereenigde, doch dat thans toegegroeid is.

EE (SUYR-), stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie Ee (Zuider-).

EE (WESTER-), naam, waardoor men in het gemeene leven de pold. Wester-Eede-Benoorden-St.-Pietersdijk, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, bedoelt. Zie Eede-Benoorden-St.-Pieters-dijk (Bewester-).

EE (WOLTERSUMER-), dat gedeelte van de riv. de Ee in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, hetwelk van Woltersum naar Ten-Post loopt. Zie voorts Ee.

EE (WYDE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, in het Zuidoosten van de griet. *Idaarderadeel*, ten O. van Grouw.

Het staat door de Tynje in verbinding met het Pikmeer en door het Grietmans-rak en de Kromme-Ee met de Wyde-Ee in Smallingerland.

EE (WYDE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, dat met de Monnike-Ee ineen loopt; door de Hooidamssloot in verbinding staat met het Kruiswater, en door het Grietmans-rak en de Kromme-Ee met de Wyde-Ee in Idaarderadeel.

EE (WYDE-), prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. W. van Bergum.

Als een meertje of breed kanaal is het een gedeelte van het groote vaarwater tusschen Leeuwarden en Groningen, komende uit de Langemeer en stroomende, door Bergumerdam, naar het Bergumermeer.

EE (ZUIDER-) of Suyr-Ee, stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergo*, griet. *Oost-Dongeradeel*.

Zij neemt te Dockum een aanvang uit de Dockumer-Ee en loopt, met eene noordoostelijke rigting, langs Jouwswier; van waar hij in eene oostelijke strekking naar Ezumazijl stroomt, alwaar hij zich in de Lauwerzee ontlast.

Digitized by Google

EEBURG, landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en ½ u. N. ten O. van *Leeuwarden*, in *Lekkum*. Het wordt thans in eigendom bezeten door Mr. Tiete Solkes Tromp, Vice-President van het Provinciaal Geregtshof van Friesland, te Leeuwarden.

EECHMAN, naam, onder welke de buurs. Denekamp in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, op sommige kaarten verkeerdelijk voorkomt. Zie Denekamp.

EECHTRIP, b. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie Aagdorp.

EECHTRIP (HUIS-TE-), adell. h. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie Poelenburg.

ECHTROP, b. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie Aagdorp.

EECHTROP (HUIS-TE-), adell. h. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie Poelenburg.

EEDAM, st. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Edam.

EEDE, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ede.

EEDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Een.

EEDE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk graafs. *Middelburg*, in *Vlaanderen*, gedeeltelijk in *Aardenburger-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis* (4. k. d., 11 m. k., 4 s. d); palende N. aan de gem. Heile, Aardenburg en St. Kruis, O., Z. en W. aan de Belgische grenzen, gem. Middelburg en St. Laurens.

De gem. bestaat uit den Biezenpolder, den Dooperspolder, en den Praatpolder; voorts uit gedeelten van de pold. Beooster-Eede, van den Middelburgschen-polder en van den Papenpolder, bevat het d. Eede en eenige verstrooid liggende h., heeft eene oppervlakte van 1319 bund. 7 v. r., telt 210 h., bewoond door 244 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

In oude tijden waren er twee parochiën: die van St. Baafs, ten W. van de Eede en die van Onze-Lieve-Vrouwen-Bezuiden, ten O. van het water; in beide parochien waren kerken; het is echter onzeker of zij tijdens de Hervorming nog bestonden; vast gaat het, dat zij vóór of tijdens de Spaansche onlusten, door krijg en watervloeden zijn verdwenen. Bij de bedijking van Beooster-Eede in 1651 werd, aan de oostzijde van het watertje, eene kerk, voor een vijftigtal Hervormden, die er zich toen bevonden, gebouwd, en eene gemeente gesticht. Deze gemeente is naderhand toegenomen, doch is nooit zoo talrijk geweest als de R. K., die te Middelburg, in Vlaanderen, en te St. Laurens, beide buiten de grenzen der voorm. Republiek der Vereenigde Nederlanden, hunne godsdienst oefenden. Gemelde kerk der Herv. werd, den 27 Junij 1672, door de Franschen, uit spijt over hunne nederlaag bij Aardenburg, verbrand; doch is spoedig daarna herbouwd. De onrust op de grenzen, in de oorlogen van 1708 en 1747, schijnen oorzaken geweest te zijn, dat het getal der Herv., op deze onbeschermde plek gronds, weder afnam. In 1794 was de gemeente maar zeer klein, doch had nog altoos eenen eigen Leeraar. In den Franschen tijd, bij de organisatie der Protestantsche kerkbesturen, werd Eede in de gem. *St. Kruis* ingelijfd, en de Predikant dier plaats ging, ten minste viermaal 's jaars, te Eede prediken en de bondzegelen bedienen; de gemeente bleef echter verminderen, zoo-

Digitized by Google

dat zij thans slechts uit 16 zielen bestaat. In 1815 is de kerk en pastorij aan de R. K. verkocht. De eerste Predikant in de gem. Eede is geweest Johannes Morris, die er reeds in 1648 moet gestaan hebben, ofschoon de kerk eerst een paar jaren later werd ingewijd. — De laatste eigen Predikant in die gem. was Daniel Jacobus Dreszelaer, die, wegens gebrek aan bezoldiging, bij den inval der Franschen, zich genoodzaakt zag een beroep naar Zuid-Beveland aan te nemen.

De R. K., die in deze gem. altijd in grooter getal aanwezig waren, dan in andere plaatsen van dit district, gingen, zoo als reeds is aangemerkt, voor een gedeelte te *St. Laurens*, maar meest te *Middelburg*, in Vlaanderen, ter kerke, daar zij ook grootendeels in het graafschap van dien naam woonden (1). Bij de kerkelijke organisatie onder het Fransch bestuur, werden zij tot de nieuw opgerigte R. K. kerk van *Aardenburg*, onder het bisdom van *Gent*, gebragt, die alzoo talrijk genoeg werd, om binnen die stad eene kerk te stichten.

Toen de kerk van Eede door de Herv., in 1815, aan de R. K. was verkocht, werd hier eenen Kapellaan of Onderpastoor geplaatst. De kerk werd op den 27 October 1818, door den Deken van Maldegem, P. Fonteyn, onder aanroeping van de *Maagd* Maria, aan de R. K. eeredienst gewijd. Bij Koninklijk besluit van 26 Augustus 1840, is echter de gem. van Eede als afzonderlijke parochie, onderhoorig aan de pastorij der tweede klasse te *Sluis*, erkend. De eerste Pastoor was Johannes Everink, die er nog staat. De par., welke ongeveer 1200 zielen telt, behoort thans onder het Bisschoppelijk vicariaat van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Hulst*.

Aangezien de kerk van Eede, met de pastorie en eenige huizen, aan de oostzijde van het watertje van dien naam stonden, maar de meeste huizen aan de overzijde gevonden werden, zoo was geen der namen van de beide oude parochiën, op het nieuw ontstane dorp toepasselijk, waarom het dien van gemeld watertje, de Eede, verkreeg.

De vier Doopsgez., welke onder deze gem. wonen, behooren tot de gem. van *Aardenburg*.

Het d. Eede, meestal d'Ee uitgesproken, bestaat niet uit aan elkander gebouwde, maar wel aan elkander ervende huizen. Het loopt door tot over de Belgische grenzen, alwaar het tot Middelburg, in Vlaanderen, behoort. Het dorp is niet bestraat, maar aangenaam in eene zandachtige, zeer boom- en boschrijke streek gelegen; terwijl het helder, altoos stroomend watertje, waarover vier bruggen liggen, voor de inwoners zoo aangenaam, als geriefelijk is. Tot de kom van het dorp, voor zoo ver het op Nederlandsch grondgebied ligt, behooren 110 h. en 600 inw.

Het kerkgebouw is niet groot of aanzienlijk, en heeft slechts eenen kleinen bouwvalligen toren, van eenen bengel, doch niet van een uurwerk, voorzien

De school, die in het jaar 1824 gebouwd werd, is goed en luchtig, en wordt door elkander van 80 kinderen bezocht.

Andere openbare gebouwen bestaan er te Eede niet. Er zijn twee windmolens, van welke de eene, de Biezenmolen, bijna een half uur van het dorp, geheel op de grenzen, ligt.

Er worden twee kermissen te Eede gehouden, de eerste, op den tweeden Pinksterdag; de andere, op St. Pietersdag.

---

(1) »Hunne huwelijken moesten evenwel, om burgerlijk wettig te zijn, in de Hervormde kerk te Eede voltrokken worden.

Digitized by Google

Den 7 Januarij 1831 viel bij dit d. eene schermutseling voor tusschen een detachement van het 2e bataillon der 5e afdeeling Infanterie en de Belgen, waarbij van onze zijde een Onderofficier sneuvelde; den 16 Februarij van datzelfde jaar had er weder eene schermutseling tusschen dezelfde troepen plaats, waarbij een Soldaat en de Hoornblazer Adriaanse de Potter gewond werden, welke laatste, hoewel in de lies gekwetst zijnde, evenwel den stormmarsch bleef doorblazen, waarvoor hij later van Mevrouw J. A. Gerlacius, douairière de Hochepied, eene meerschuimen, met zilver gemonteerde tabakspijp ten geschenk ontving, met het eigenaardige opschrift: *Dat zijn ze die Wilhelmus blazen*.

De gem. Eede heeft geen wapen.

EEDE, water in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Eede*.

Het draagt veelal den naam van rivier; doch volgens den kundigen Ab Utrecht Dresselhuis (1), verdient het dien naam niet. Het heeft zijnen oorsprong uit eenen heuvel in het Maldeghemveld, bezuiden Maldeghem, in de Belgische prov. Oost-Vlaanderen (2), loopt met eenen duiker onder het Belgische riviertje de Lieve door, en komt, na eenen korten loop, op Nederlandschen bodem, op welken het door het dorp en de gem. Eede, die daarvan hunnen naam ontleenen, in de volle lengte, vloeit.

In vorige tijden was de bedding wel 300 ellen oostelijker, en waterde het uit langs Aardenburg, door de Aardenburger-haven en het Coxijsche-gat, in de *Noordzee*; maar toen, in het jaar 1701, de haven van Aardenburg werd toegedamd, is het door den beroemden Cohoorn, langs de Elderschans en de Kruisschans, naar Sluis afgeleid, waar het voorts door de kaai en haven in het Zwin stort; maar ook op drie plaatsen, door sluizen kan opgehouden worden. Het begint op sommige tijden van het jaar, onafhankelijk van regen, te vloeijen; maar bij overvloedigen regen, zwelt het soms zoo zeer, dat de gem. Eede en omliggende streken met overstrooming bedreigd worden, en men de alarmklok luidt, ten einde dit, zoo veel mogelijk, te beletten.

Het water is zoeter en helderder dan anders in het Vierde District van Zeeland gevonden wordt; zoo als er ook waterplanten (nymphen, water-iris enz.) in groeijen, die anders daar niet te vinden zijn. Het is dus voor de streken, welke het besproeit, in drooge jaargetijden, eenen zegen, en wel voornamelijk voor de stad Sluis, wier inwoners daardoor nooit gebrek hebben aan water, even goed tot drinken als tot wasschen geschikt. Door het toehouden der uitwaterings-sluizen kunnen de vesten te Sluis voor het grootste gedeelte, met zoet water, vol gezet worden, zoo als zelfs nog in de onlusten met Belgie, in 1830 en later, geschied is; ook kan men daarmede een groot gedeelte van den omtrek dier stad onder water zetten.

EEDE (BEOOSTER-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Eede (Ooster-).

---

(1) *District Sluis in Vlaanderen*, bl. 20.

(2) De heuvel, waaruit dit watertje ontspringt, bestaat uit zeer zware leemaarde, en is omringd door dorre zandvelden. De bronnen der Eede vertoonen zich als natte slijkvlekken aan de zijden des bergs, worden lager bij den voet plasjes, vooral opmerkelijk bij droog zomerweder; verzamelen zich tot goetjes, worden eindelijk beekjes, en loopen in eene sloot uit, welke op korten afstand het riviertje vormt.

EEDE (BEOOSTER-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie EEDE (OOSTER-EN-WESTER-).

EEDE (BEOOSTER-), de westelijke punt van het eerste gedeelte van den *Prins-Willemspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie EEDE (OOSTER-).

EEDE (BEWESTER-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie EEDE (OOSTER-EN-WESTER-).

EEDE (OOSTER-), ook wel BEOOSTER-EEDE en in de wandeling BOOSTER-EE genoemd, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Eede*, voorts gedeeltelijk gem. *St. Kruis*, en gedeeltelijk gem. *St. Margaretha* en *St. Jan*, in de Belgische prov. *Oost-Vlaanderen*; want de grensscheiding tusschen Nederland en België, loopende van Graafs-Jan-Zijdelingsdijk, bij het Vlaamsche d. St. Laureus, op den ingang der Brandkreek of de Zoetelaarsgeule, die door het midden der Brandkreek plagt te loopen, gaat dwars door dezen polder en splitst dien in een Nederlandsch en een Belgisch gedeelte.

De pold. BEOOSTER-EEDE, paalt N. aan de stad Aardenburg; den Grooten-Boompolder en den polder het Hoogeland, met welken hij een vereenigd bestuur heeft, N. O. aan de polders Nieuw-Haantjesgat, Oud-Haantjesgat en den St. Janspolder, in België gelegen, Z. voor een klein gedeelte aan de Belgische prov. Oost-Vlaanderen, meest echter aan den Biezenpolder, gem. Eede, W. aan Bewester-Eede-bezuiden-St.-Pietersdijk, waarvan het door de Eede gescheiden wordt.

Deze pold., welke in het jaar 1651 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1633 bund. 94 v. r. 80 v. ell., waaronder 1556 bund. 69 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, en van deze liggen slechts 1046 bund. 1 v. r. 50 v. ell. op Nederlandsch grondgebied. Het overige ligt in de Belgische prov. Oost-Vlaanderen. Op Nederlandsch grondgebied staan 16 woningen, waaronder 7 hofsteden; op Belgisch grondgebied 60 woningen, onder welke 6 hofsteden. Deze polder watert gezamenlijk met Hoogeland, door eenen steenen buis of heul, onder den St. Pietersdijk, in den grooten Boompolder uit. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester, en is gecombineerd met het Hoogeland.

De Hervormden, die in den polder BEOOSTER-EEDE, op voormalig Oostenrijksch, nu Belgisch grondgebied woonden, en die in vorige tijden, het aanzienlijkste deel der bevolking van dat gedeelte uitmaakten, behoorden van ouds, tot de Hervormde gemeente van *St. Kruis*, bij welke zij zelfs als Ouderlingen en Diakenen dienden en als zoodanig in de klassis zitting hadden.

Deze polder is in de Belgische onlusten, voor een groot gedeelte met zoet water, uit den Eeclooschewatergang geïnundeerd geweest. De Eerste Luitenant van het vierde bataillon Veldartillerie, PIETER GODEFRIDUS CALLENFELS, een geboren Sluizenaar, werd, daar dit bataillon, grootendeels uit Belgen bestaande, ontbonden was geworden, in het Vierde district gedetacheerd, en door den Kolonel LEDEL, wegens zijne kennis met het locale, en door gebrek aan een genoegzaam getal Ingenieurs, gebruikt, om in het Zuiden de inundatiën te stellen. Onaangenaam voor hem, omdat hij niet in zijn vak werkte, onaangenaam, omdat hij het land van vrienden en bloedverwanten moest bederven, en dus voor velen hatelijk werd; zijne moeder zelve verloor toen tijdelijk 600 guld. inkomen 's jaars. Den 6 Augustus 1831 kreeg hij last, Ooster-Eede onder water te zetten, door het doorgraven

Digitized by Google

van den oostelijken Trachel van de, door het sluiten der uitwatering sluizen, volgezette Eede. De Belgen hadden Eede bezet, en op den oostelijken Trachel konde men niet komen dan uit Aardenburg, langs den westelijken Trachel gaande, en voorts over eene brug; maar, de Belgen dit voornemen ziende, beletteden den toegang en zochten de Nederlanders terug te drijven. De expeditie was gedekt door een detachement van de vijfde Afdeeling, onder den Luitenant J. STRATER; het terug drijven der Belgen was onmogelijk en reeds waren sommige werklieden gevlugt, toen de Luitenant CALLENFELS voorstelde het water over te zwemmen. Eenige werklieden stemden hierin toe en eenige soldaten van het detachement vervingen vrijwillig de versaagden. Nu werd Ooster-Eede, in het gezigt en onder het vuur van den vijand, die door den Luitenant STRATER in toom werd gehouden, door het koen beleid van den Luitenant CALLENFELS, onder water gezet. De Kolonel LEDEL was hierover zoo zeer voldaan, dat hij, bij het vertrek van den gezegden Luitenant uit het district, zeide: » Ik heb aan u nog eene » oude, onvoldane schuld; maar ik zal er aan denken ," doch, door het kort daarop volgende overlijden van dien Kolonel, bleef die schuld onvoldaan.

EEDE (OOSTER-) of BROOSTER-EEDE, aldus wordt genoemd de westelijke punt van het eerste gedeelte van den *Prins-Willemspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, distr. *Sluis*, kant. en gem. *Oostburg*, omdat deze gronden te voren tot den polder van dien naam behoorden.

Zij beslaan eene oppervlakte van 212 bund. 41 v. r. 55 v. ell., en zijn te vinden voor een klein gedeelte in het elfde, voorts in het twaalfde en dertiende begin van Prins-Willemspolder. De grenzen zijn N. de Brugsche-vaartpolder, O. de Dierkensteen-polder, (mede een onderdeel van Prins-Willemspolder), Z. de Sophia-polder, Z. W. de Diomede-polder, N. W. de Austerlits-polder.

Tot hiertoe strekte in oude tijden de polder BROOSTER-EEDE. Aan den Zuidelijken dijk lag te voren het veer de Maagdenburg. Op de noordwestelijke punt ligt de zoogenoemde Konijnenberg, waar *Prins* MAURITS in het jaar 1604 met de vloot landde, om de stad Sluis en dit geheele land te heroveren. De straatweg van Oostburg op Sluis en Aardenburg loopt er door. Men vindt er 2 groote hofsteden en 7 arbeiderswoningen.

EEDE (OOSTER-EN-WESTER-), voorm. polders in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, ontstaan door opslikking van den zeeboezem *Ee* of *Hee* (zie dat art.)

Als men op de kaart van VREDIUS, die ook bij SMALLEGANG voorkomt, acht geeft, dan ziet men in gemeld water, tusschen Rodenburg en Oostburg, eene groote schorre of landtong, op welks westelijke punt Lapschure lag, zoo dat de schepen van eerstgenoemde plaats (nu Aardenburg genoemd) eenen grooten omweg moesten maken, om in zee te komen. Het opslikken van dit vaarwater gaf, in 1243, aanleiding tot het graven van een kanaal, door de schorren heen, regt naar zee (1). Dit is denkelijk, hetzelfde water, dat naderhand de Aardenburger haven werd. Kort daarna werd alles bedijkt en gemelde haven werd de scheiding der polders *Ooster-Eede* en *Wester Eede*, welke toen ontstonden.

OOSTER-EEDE was oudtijds in vier hoeken verdeeld, welke met elkander ruim 4283 bund. bevatteden, zonder de 54 bund., waarop de stad

---

(1) Zie J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Oud-Zeeland*, bl. 77.

Digitized by Google

Aardenburg gebouwd was, mede te rekenen. De Noorderhelft door de Goodsvliet gescheiden, was door den St. Pietersdijk van de zuidelijke afgezonderd. De andere helft, bezuiden de St. Pietersdijk, draagt nog den naam van Beoosten-Eede, en is onder dien naam mede in de zeventiende eeuw bedijkt. Behalve de stad Aardenburg lagen daarin Sint Baafs, Sint Kruis en Coxy.

Wester-Eede was slechts 1770 bund. groot. Daarin lagen: Lieve-Vrouwe-Bezuiden-Aardenburg, Lieve-Vrouwe-Benoorden-Aardenburg, Heile, Heinkenswerve, Trabede en Lieve-Vrouwe-bij-Sluis, behalve ettelijke kasteelen.

De Oostkust des zeeboezems was van oude tijden door Zeeuwsche volkstammen bewoond. Ook deze indijking geschiedde door de Zeeuwen (1), wier hulp Filips, Graaf van *Vlaanderen*, in 1181, ingeroepen had, tot het bedijken der ondergeloopene landen rondom Damme, welke zij daarvoor in bezit kregen, terwijl zij hun werk met het indijken van dezen polder voltooiden, hetgeen ook veel zekerheid aan hunne vroegere bedijkingen gaf. Ofschoon dus onder Vlaamsch bewind, was de bevolking dezer polders Zeeuwsch. Bij den vloed van 27 September 1477 werden Oosten-en-Wester-Eede met al de dorpen enz. door de zee bedolven. — Het schijnt, dat men pogingen aangewend heeft, om ze, zoo al niet geheel, dan toch gedeeltelijk te herdijken. Door de vloeden van 1570 en 1587 werden evenwel deze herwonnen gronden weder ondergespoeld.

De Wester-Eede is naderhand bijna in dezelfde uitgestrektheid onder den ouden naam, maar in twee deelen, bedijkt; doch van Oosten-Eede heeft alleen het achterste gedeelte den ouden naam herkregen; liggende deze gronden thans overigens in den Biezenpolder, den Grooten-Boompolder, den Kleinen-Boompolder, den Izabellepolder, den Goodsvlietpolder, den Sophiapolder, den Prins-Willemspolder (in welken zij als onderdeel den ouden naam hebben behouden), den Diomedepolder en de Olieslagersplaat.

De regten van Prins-Willemspolder, die deze sints onheugelijke tijden op de nog onbedijkte Olieslagersplaat had, ten gevolge waarvan daaraan ook de tegenwoordige polder is toegekend, schijnt ontsproten uit de oorspronkelijke uitgifte aan de bedijkers van Prins-Willemspolder van al de gevloeide landen van het noordelijke gedeelte van het voormalige Oosten-Eede.

EEDE-BENOORDEN-SINT-PIETERSDIJK (WESTER-) of Bewester-Eede-Benoorden-St.-Pietersdijk, gewoonlijk de Wester-Ee genoemd, waardoor men in het gewone leven uitsluitend dezen polder bedoelt, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en dist. *Sluis*, gem. *Heile* en voor een klein gedeelte gem. *Aardenburg*; palende N. aan de stad Sluis en het nog onbedijkte Coxysche-gat, ter plaatse waar het in het Zwin viel, O. aan de bedijkte Aardenburger-haven, Z. aan Bewester-Eede-Bezuiden, waarvan het grootendeels door St. Pietersdijk gescheiden wordt, W. en Z. W. aan het Lapschuursche-gat.

Deze pold., in 1650 bedijkt, is, volgens omlooper, schotbaar groot ruim 881 bund., maar volgens het kadaster 1019 bund. 21 v. r. 60 v. ell. Er staan daarin 31 h., waaronder 15 hofsteden. De Aardenburgsche-vaart, zijnde eene afleiding van het water de Eede, loopt er langs en door; ook de straatweg van Oostburg op Sluis en verder. Al wat ten

(1) In andere schrijvers staat Friezen; maar de Zeeuwen behoorden toen tot de Friezen.

W. van de Aardenburgsche vaart ligt, wordt Waterhoek genoemd en behoort kerkelijk onder Sluis; eveneens alles wat Noordwaarts van den Krabbeweg en zijne verlenging Oostwaarts ligt, voorts ook de Blaauwe hofstede; het overige wordt kerkelijk onder Aardenburg gerekend. Voortijds maakte de Waterhoek deel van de watering van Lapschure, doch thans niet meer. De uitwatering geschiedt door de zoogenoemde Krabbekreek langs de Oostsluis en ook door de vest en langs de haven van de stad Sluis.

De pold. Wester-Eede-Benoorden-St.-Pietersdijk heeft meermalen, tot verdediging van Sluis, zeer door inundatie geleden, ook nog in de laatste Belgische onlusten. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworen en eenen Penningmeester.

EEDE-BEZUIDEN-ST.-PIETERSDIJK (WESTER-) of Bewester-Eede-Bezuiden-St.-Pietersdijk, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis* en *Brugge*, graafs. *Middelburg, in Vlaanderen*, gedeeltelijk prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant en distr. *Sluis*, gem. *Aardenburg*, *Heile* en *Eede*, doch voor een groot gedeelte tot de Belgische gem. *Middelburg* en *Maldegem* behoorende; palende N. aan Bewester-Eede-Benoorden, waarvan het door St.-Pietersdijk, gewoonlijk de Trachel genoemd, gescheiden is, N. O. aan de stad Aardenburg, O. aan den Polder Beooster-Eede en den Biezenpolder, van welke beide hij door de Eede gescheiden is, Z. aan de Lieve in België, Z. W. aan den Wachtdijk, door welke hij van België gescheiden is, W. aan den Papenpolder, die half aan Nederland behoort.

Deze pold. is volgens omlooper groot ruim 915 bund., doch volgens het kadaster 876 bund. 22 v. r. 53 v. ell., van welke onder *Aardenburg* 31 bund. 97 v. r. 90 v. ell., onder *Eede* 336 bund. 72 v. r. 71 v. ell., onder *Heile* 427 bund. 88 v. r. 92 v. ell., onder *Middelburg in Vlaanderen* 25 bund. 4 v. r. 20 v. ell., en onder *Maldegem* 34 bund. 36 v. r. 10 v. ell. Daarin liggen, op Nederlandsch grondgebied 101 h., en daaronder 25 boerderijen, zijnde het grootste gedeelte van het dorp Eede en geheel het geh. Heile daarin gelegen.

Hij wordt verdeeld in Oud-Heile, door de landlieden meestal Zanddijk genoemd, waar men 39 woningen, en daaronder 9 boerderijen telt; den Stiershoek, met 15 h., waaronder 2 boerenhoeven; den Praatpolder, welke slechts 1 h., zijnde eene boerenwoning, bevat, en den Dooperspolder, met 46 woningen en daaronder 13 boerderijen; terwijl die namen in de wandeling meer genoemd worden, dan de algemeene naam. De R. K., die te Oud-Heile wonen, behooren provisioneel kerkelijk onder *Middelburg in Vlaanderen*, doch zullen denkelijk onder *Aardenburg* worden gebragt, indien zij niet, even als vroeger, eene afzonderlijke parochie worden. De andere gezindheden zijn, even als die van Stiershoek kerkelijk onder *Aardenburg*; burgerlijk behooren beide afdeelingen, een klein gedeelte uitgezonderd, tot *Heile*. De Dooperspolder en de Praatpolder behooren burgerlijk en kerkelijk tot *Eede*.

De laatste bedijking geschiedde in 1650, maar de polder is meermalen onder water gezet, ook nog in de Belgische onlusten, zijnde toen een groot deel van den Praatpolder en den Stiershoek onder zout- en voor een ander deel onder zoetwater gezet. In dezen polder liggen twee groote kreken, de Praatvliet en de Stierskreek, die voor de verdediging van het district van veel belang geacht worden. De pold. watert uit door eene sluis, gelegen in St.-Pietersdijk, in Bewester-Eede-Benoorden. Het bestuur van de, thans onder eene directie ver-

Digitized by Google

eenigde, polders Wester-Eede-Bezuiden en het eerste deel van den *Papenpolder* bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

EEDEN, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Een.

EEDENISSEN, voorm. landstr. in *Staats-Vlaanderen*. Zie Heidenessen.

EEDERBOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ederbosch.

EEDERSCHANS, naam onder welken de voorm. Elderschans, in *Staats-Vlaanderen*, in *Aardenburger-Ambacht*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Elderschans.

EEDESCHEBOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ederbosch.

EEDEWALLE, oud leen in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie IJdewalle.

EEFDE of Eeden, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en ½ u. N. O. van *Zutphen*, gem. en ½ u. Z. van *Gorssel;* met 83 h. en 690 inw.

EEFDSCHE-BEEK, Rijsselsche-beek of Polbeek, beek in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, die in het *Ezelsche veld*, onder *Laren*, onder de benaming van Huurnderbeek en in het Verwoldsche broek, onder dien van Verwoldsche Molenbeek ontstaat.

Uit de vereeniging dezer beide watertjes ontstaat eene beek, die, met eene westelijke strekking, in de gem. Gorssel valt; door de buurschap Harfsen loopt, waar zij den naam van Harfsensche-beek aanneemt; voorts onder dien van Eefdsche-beek, door de buurs. Eefde, en, onder dien van Rijsselsche-beek, langs het landgoed Rijssel vloeit; daarna, in eene eenigzins zuidwestelijke strekking, naar de *Polbeek* loopt, en, met deze vereenigd, zich bij het fort de Pol in den *IJssel* ontlast.

EEGOD, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Egede.

EEKSE (DE-), geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Eest (De).

EEKAMP, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Aekamp.

EEKEBUIREN of Ekeburen, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Zuidhorn*, gem. en ¼ u. O. van *Oudkerk*, 10 min. Z. W. van *Niekerk*, waartoe het behoort, aan eenen driesprong, welke wegen O. naar Niekerk, Z. naar Niekerk en W. naar Sebaldeburen loopen.

EEKEMA, hoeve in de *Friesche* griet. *Idaarderadeel*. Zie Ekema.

EEKENSTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Eikenstein.

EEKER (DEN), naam welken de landlieden gewoonlijk geven aan de riv. de Jeker, prov. *Limburg*. Zie Jeker.

EEKERSTEE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta.

EEKHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Ekehaar.

EEKHOUT, vroeger Roozenburg, voorm. buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. Z. ten W. van *Elburg*, gem. *Dorenspijk*.

EEKINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie Ekinga.

EEKMA, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie Ekema.

EEKSEL, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Exel.

EEKST, d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Eext.

EEKSTA (DE-), DE EEKSTE, DE EEXTA of DE EEXTE, oudtijds EKKESTEE of EKKERSTEE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 1½ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en 1¼ u. O van *Zuidbroek*, gem. *Scheemda*, van welk d. DE EEKSTA slechts door de trekvaart van Groningen naar Winschoten gescheiden is, waardoor de beide fraaije d. DE EEKSTA en *de Scheemda* te zamen slechts één groot vl. schijnen uit te maken.

Het d. DE EEKSTA ontleent, volgens sommigen, zijnen naam van het riviertje de Eke, volgens anderen van zekeren EKO.

Tot dit d. behooren de buurs. de Eeksterzwaag en de Oude-Dijk.

Vooral ten N. van dit d. ziet men uitmuntende vruchtbare bouwlanden, waarop schoone boerderijen gevonden worden.

De Herv., die hier 470 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring. van *Winschoten* behoort. De eerste, welken wij in deze gem. als Leeraar vermeld vinden, is SEBASTIANUS HERMANNI, die, in het jaar 1607, van Midwolde herwaarts beroepen is, en in het jaar 1625 alhier overleed. Het beroep geschiedde vroeger ten overstaan van den Drost van Wedde, thans van den Burgemeester van de Scheemda, die daartoe eenen bestemden tijd stelt, wanneer de stemgeregtigden in de kerk zullen vergaderen; ten einde eerst een nominatie te maken van drie, vier of meer Predikanten of Proponenten, welke bepaalde tijd drie malen van den predikstoel wordt afgekondigd, ten einde de genen, die het regt van stemmen hebben, benevens den kerkeraad en de kerkvoogden, daarvan kennis bekomen; waarna zij andermaal vergaderen, om de nominatie te verkleinen of terstond daaruit, hetzij bij eenparigheid, of bij meerderheid van stemmen, eene verkiezing of beroeping te doen; welke aan de klassis ter kerkelijke approbatie, en door deze ten zelfden einde aan den Koning wordt opgezonden. De kerk is een zeer oud en hoog kruisgebouw, waarbij de pastorie zeer fraai gelegen is. Ten W. van de kerk staat daarvan afgezonderd een dikke, niet zeer hooge toren met een koepeldak, dat zich naauwelijks boven de kerk verheft. Voor weinige jaren ontdekte men bij het schoonen dier kerk, dat het koor omgeven was van fraaije teekeningen in fresco, meestal Kerkprelaten en Heiligen voorstellende, waarover, bij de invoering der Kerkhervorming, de kalkkwast gestreken was, en die na eenige dagen weder hetzelfde lot hebben moeten ondergaan.

De R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Winschoten* gerekend. Men heeft er eene dorpschool.

DE EEKSTA is de geboortepl. van den Oosterschen Taalgeleerde HENDRICUS SIJFKENS, geb. 23 December 1736, † 9 Julij 1812, als Hoogleeraar te Groningen.

In 1411, is er over het bedijken van den Dollart een verschil ontstaan tusschen de inw. van DE EEKSTA, *de Meeden*, *Midwolde*, *Oostwolde* en *de Scheemda* aan de eene zijde, en tusschen die van *Zuidbroek*, *Noordbroek* en *Muntendam* ter andere zijde; doch dit is door tusschenkomst, zoo van de beide Priesters van Midwolde en de Scheemda, als van drie mannen van de hooge justitiekamer en drie Burgemeesters van Groningen, weder bijgelegd.

Den 8 Julij 1837, ontstond er in het d. DE EEKTA eene brand, waardoor drie woningen eene prooi der vlammen zijn geworden.

EEKSTA (BOVEN-) of BOVEN-EEXTA, aangename, lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. *Winschoten*, kant. *Zuidbroek*, gem. *Scheemda*, onder en Z. van *de Eeksta*. Men ziet er uitmuntende boerenwoningen liggen.

Digitized by Google

EEKST-ANDEREN-EN-DE-ZANDVOORT, kerk. gem., prov. *Drenthe*. Zie Eext-Anderen-en-de-Zandvoort.

EEKSTE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta.

EEKSTERDIEP, watertje, in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, dat tusschen Muntendam en Westerlee ontspringt, en met eene noordelijke rigting beoosten de Eeksta loopt, om zich in het Zijldiep te ontlasten.

EEKSTERVEEN, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Eexterveen.

EEKSTERVEENSCHE-COMPAGNIE, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Eexterveensche-Compagnie.

EEKSTERZWAAG (DE-), buurs. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 1½ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en 1½ u. O. van *Zuidbroek*, gem. en 20 min. N. W. van *Scheemda*, ¼ u. N. van *de Eeksta*, waartoe het behoort.

EEKSWERD, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*. Zie Eckswert.

EEKT, watertje ten W. van Appingedam, prov. *Groningen*. Zie Heekt.

EEKTERBEEK, ook wel enkel de Beek genoemd, watertje op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, dat in de *Haarbeek*, bezuiden Elburg, uitloopt.

EEKWERDERHOOGTE of Equerderhoogte, aanzienlijke wierde, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder en Z. van *Wirdum*, 41,26 ell. boven het nulpunt van de spilsluizen te Groningen.

EEKWERDERMAAR of Equerdermaar, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat N. W. van het geh. Eekwert ontstaat, en, met eene zuidelijke rigting, bij en ten O. van het buitengoed Ekenstein in het *Damsterdiep* uitloopt.

EEKWERT of Equert, ook Equart, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Appingedam*, gedeeltelijk gem. en ¾ u. N. W. van *Appingedam*, onder en ½ u. W. van het d. *Tjamsweer*, gedeeltelijk gem. en ¾ u. O. ten Z. van *Loppersum*, onder en 5 min. Z. O. van het d. *Wirdum*; met 10 h. en ruim 60 inw., van welke 2 h. en ruim 20 inw., tot de gem. *Appingedam*, en 8 h. en 40 inw. tot de gem. *Loppersum* behooren.

Tot dit geh. behoort het h. Bolhuis, alwaar de Kronykschrijver Abel Eppens, geboren is (1).

EEL, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Eelen.

EELDE, gem. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en kant. *Assen* (4 k. d., 1 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de Groninger gem. Hoogkerk, O. aan de Groninger gem. Haren, Z. aan de gem. Vries, W. aan de gem. Peize en Roden.

Deze gem. bevat het d. Eelde, benevens de geh. Eelderwolde, Oosterbroek en Paterswolde, alsmede de havez. Lenferdingen, Oosterbroek en Vennebroek; terwijl hier vroeger nog de havez. Ter-Borgh gestaan heeft. De gem. Eelde telt 214 h., bewoond door 290 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men heeft er ook eenige lage veenlanden, welke met ruw en biesachtig gras, gagel enz. bezet zijn, en na uitgraving waterplassen opleveren, of uit eenen zwarten, derrieachtigen, smerigen grond bestaan, welke in den natuurlijken

(1) Zie over dezen nader het art. Bolhuis, in ons 2de deel, bl. 547

staat voor brandstof geschikt is, doch bij goede behandeling ook zeer bruikbaar is voor graslanden en voor houtgewas. Op het laatst der vorige eeuw werd in deze gem. ook veel hop verbouwd; doch dit is tegenwoordig het geval niet meer.

De Herv., die hier ongeveer 1400 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest, BERNARDUS HARMONIUS, welke in het jaar 1602 herwaarts kwam, doch nog in dat zelfde jaar opgevolgd is door JOHANNES DE BRUINE, die in het jaar 1611 naar Oosterwolde c. a. in Friesland vertrokken is. Het beroep is eene coll. van het voorm. h. te Bunne, waarvan de regten in zoo verre op de havez. Oosterbroek, thans toebehoorende aan den bewoner Mr. WIARDUS HORA SICCAMA, zijn overgegaan (1).

De 13 R. K., die men hier aantreft, worden tot de stat. van *Assen* gerekend.

De Israëliten, van welke men er 15 telt, behooren tot de bijkerk te *Assen*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: eene hoofdschool te Eelde en eene vaste bijschool te Paterswolde, welke gezamenlijk door 220 leerlingen bezocht worden.

Het d. EELDE, oudtijds ELETHA of ELETHE en ELEDE gespeld, ligt 4 u. N. van Assen, 2 u. Z. van Groningen, nabij het Hoornsche diep, waardoor het, even als het tot dit d. behoorende geh. Paterswolde, gemeenschap met de stad Groningen heeft, werwaarts de, in den omtrek geteeld wordende, en voor eigen gebruik niet noodige, granen en vruchten vervoerd worden, terwijl het veel nut trekt van de weekmarkt dier stad.

Het was in vroegere eeuwen de zetel van den Schultes van Drenthe, die daarom ook wel Schultes van Eelde genoemd werd, en destijds aldaar een kasteel of versterkt huis bewoonde. Thans is het nog een der fraaiste d. van het dingspil Noordenveld, door onderscheide lusthuizen omgeven, waarvan de voornaamste zijn: Noordwijk, Nijburg, de Braak en de Duinen.

Men telt er in de kom van het d. ongeveer 700 inw.

De kerk, is een oud niet groot gebouw van een torentje en orgel voorzien.

De *dorpschool* wordt gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht.

EELDE is de geboortepl. van den Godgeleerde MENSO ALTING, geb. 9 November 1541, † 7 October 1612, als Predikant te Emden, na eerst Hoogleeraar aan de hoogeschool te Heidelberg te zijn geweest; terwijl hij door Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, Stadhouder ook van Drenthe, ten jare 1598, gebruikt werd om de Hervorming in dat land tot stand te brengen.

In de oude geschiedenis is deze plaats vermaard, ter oorzake van de binnenlandsche beroerten, tusschen de GROENEBERGEN en de GELEKINGEN of GELKINGEN, twee adellijke geslachten uit Groningen, die een tijd lang met groote verbittering tegen elkander vervuld waren. Dewijl de Schultes van Eelde, bezitter van het, nabij dit dorp gelegen, slot, volgens eenigen Luefoge genoemd, de partij der GELKINGEN was toegedaan, hebben de GROENEBERGEN, in het jaar 1256, anderen noemen

---

(1) Zie J. S. MAGNIN, *de voormalige kloosters in Drenthe* bl. 213.

een ander jaar, eerst het geheele dorp afgebrand en daarna ook het slot vernield.

EELDERDIEP, riviertje in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, dat uit beken ontstaat, welke nabij Donderen en Bunne ontspringen, en ter hoogte van Eelde zich vereenigen; voorts, in eene noordwestelijke rigting, langs Eelderwolde loopt, waar het eene meer noordwaartsche strekking aanneemt, en met eene vlak westelijke rigting, met twee armen, de Oostersche, het Hollemaar, het water uit het Meedhuister-meer, en de Westersche, het water uit het Kleine-Wold-meer ontlast.

EELWERD, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Eelswert.

EELWERDERMAAR, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Eelswertermaar.

EELWERT, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Eelswert.

EELWERTERMAAR, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Eelswertermaar.

EELDERWOLDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 4½ u. N. van *Assen*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Eelde* aan het Elderdiep; met ongeveer 190 h. en ruim 300 inw.

EELEN of Eel, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2 u. O. van *Raalte*, gem. en 20 min. N. van *Hellendoorn*; met 31 h. en 180 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, die tevens voor de buurs. Rhaan dient en gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht wordt.

EELSEMA, voorm. state, prov. *Friesland*. Zie Eelsma.

EELSGAT, kolk in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, onder *Uithuizer-Meden*, welke in 1717 gespoeld is, en, naar men wil, haren naam zoude ontleend hebben van zekeren boer Eelt, die met paarden en wagen daarin zoude verzonken zijn.

EELSMA of Eelsema, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, ½ u. N. van *Sexbierum*, waartoe het behoort.

Deze state is het stamhuis geweest van het Friesche geslacht Eelsma, van hetwelk twee leden, Jelte en Wiegen, als teekenaars van het verbond der Edelen voorkomen (1).

De laatste eigenaar van dien naam is geweest, Wieger Eelsma, gehuwd met Doed van Douma, van welke twee dochters in het laatst der zestiende eeuw deze state nog bezaten, en onder de voogdij stonden van hunnen oom van vaderszijde. Eene dezer dochters, met name Trijn, is gehuwd geweest met Johan van Hottinga, die in 1600 Grietman van Barradeel was, en met zijne vrouw op Eelsma woonde, terwijl hij, op daartoe bekomen last in 1603 de Roomsche beelden uit de kerk van Sexbierum moest doen wegnemen.

Na vele veranderingen in den bouw ondergaan te hebben, is Eelsma thans eene prachtige boerderij, behoorende aan, en als buitenverblijf gebruikt wordende door den Heer J. F. Hoekstra van Harlingen.

EELSWERT, Eelwerd, Eelwert of Elswert, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en ½ u. O. ten Z. van *Appingedam*, ½ u. O. van *Opwierda*, waartoe het behoort; met 6 h. en 30 inw.

EELSWERTERMAAR, Eelwerdermaar, Eelwertermaar of Elswertermaar, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat met eene noordelijke strekking, 10 min. O. van Appingedam, in de *Delf* valt, en,

---

(1) Zie over hen J. W. te Water, *Historie van het verbond der Edelen*, st. II, bl. 364–367.

Digitized by Google

naar het *Peizerdiep* loopt, waarmede het zich vereenigt om het *Koningsdiep* te vormen, en de grenzen der prov. Groningen te naderen. Van de zoogenaamde Schelfhorst af is dit riviertje onder den naam van HEERENDIEP, met opene pramen, bevaarbaar, doch er wordt weinig gebruik van gemaakt.

EEM of EEMS, riv., prov. *Utrecht*, zij komt voort, ten deele uit de boven de Rhenensche Veenen, en ten deele uit de Veluwe, vloeijende door verscheidene beken en riviertjes bij de stad Amersfoort te zamen, van waar zij noordwaarts naar de Zuiderzee loopt, om zich, omtrent drie uren ver van de gezegde stad, daarin te ontlasten. Deze rivier wordt gerekend ouder te zijn dan de Zuiderzee zelve. Aangezien van de EEM en EEMSTROOM reeds gewag gemaakt wordt op het jaar 777, toen KAREL *de Groote* aan de kerk van St. Martijn te Utrecht schonk, en in eenwigen eigendom overgaf Lusiduna of Leusden, in het land of vrijdom van Flehité op de Eem, met alle aanklevende landen, huizen, wateren, bosschen enz.; zoo als het WIGGER of WIGGERUS, door der Keizeren mildadigheid, tot wederroepens toe, bezeten had.

Deze riv. heeft aanleiding gegeven, tot het bouwen van Amersfoort en van het dorp Eembrugge.

Al vroeg hebben die van Amersfoort de EEM bevaren, en daarvan gebruik gemaakt, tot het vervoeren hunner bieren naar Holland en elders: ook hebben ze langs die riv. sterk ter koop gevaren, en de Zuiderzee schoon gemaakt, vele schade toebrengende aan de Hollandsche en Friesche schepen; hetwelk FILIPS VAN BOURGONDIË, in het jaar 1428, zocht te beletten, door een schip te Amsterdam gemaakt, zoo groot als een schans, *de Kat* genaamd, dat hij voor den mond van de Eem plaatste en daarmede deze rivier wel eenigen tijd gesloten hield; maar die van Amersfoort hebben met behulp der Utrechtenaars, op den oever der gemelde rivier ook eene schans of groot blokhuis opgerigt, en beschoten van daar *de Kat* zoo sterk, dat de Hollanders, die zich daarin bevonden, het zeer kwaad kregen, doordien *de Kat* onbruikbaar werd, en ook naderhand, in den winter, door een zwaren ijsgang geheel en al weggeraakte.

In den beginne is de EEM zoo bevaarbaar niet geweest als naderhand, zijnde er sedert driehonderd jaren aanmerkelijke veranderingen en verbeteringen aan die rivier geschied.

De EEM heeft van de eerste Melm af naar Zee toe diepte genoeg; maar van de stad Amersfoort af, strekkende naar de Melm, moet aan deze rivier gestadig de hand gehouden worden, door de verzanding, die van de beken afkomt; zoodat, bijaldien niet jaarlijks het zand met groote kosten uitgebaggerd werd, in korten tijd onderscheidene zandplaten en banken voor de stad zouden loopen, die de geheele scheepvaart zouden beletten.

Voormaals was de vaart uit Amersfoort loopende in de Oude EEM, door de Drie sluizen in de groote Eem, zijnde toen de gemeene vaart; maar de schepen, die over zee voeren, konden in die tijden evenwel de rivier niet verder opkomen dan tot de eerste Melm bij Kragtwijk, alwaar zij in eene daartoe geschikte plaats of dok bleven liggen, terwijl de goederen met kleinere vaartuigen van de stad af en aan moesten gevoerd worden. Doch tot meerder gemak is in het jaar 1555 de Nieuwe Eem gegraven, van de Koppelpoort te Amersfoort af, tot voorbij Isselt aan de Drie sluizen toe; zijnde van de stad af tot voorbij eene plaats, geheten de Melm, omtrent Soest, alwaar de schepen dagelijks aankwamen, diep gemaakt, bij het laagste water, vijf voeten; in den grond

Digitized by Google

breed dertig voeten, en boven in zulker voege, dat de voorschreven rivier ten allen tijde bevaarbaar was, en dat twee schepen elkander konden voorbijkomen.

Vervolgens werd in het jaar 1567 eene baak gemaakt op den zeekant aan de westzijde in het gat van de EEM, opdat de schepen dat gat gemakkelijk zouden kunnen vinden; welke baak in volgende tijden veranderd is in eene ton.

Maar alzoo de EEM van tijd tot tijd aanmerkelijk was toegeloopen, behalve dat zij voor meer dan gewone schepen niet breed noch diep genoeg was, om van de Melm naar de stad te komen, zoo werd in 1588 besloten, haar weder te verdiepen en te verbreeden, voornamelijk van den Melm af tot aan de stad toe; ten welken einde de huislieden van alle de dorpen van Eemland beschreven werden, om de EEM te helpen graven en verdiepen, zoo als zij van ouds gewoon waren en nog in de jaren 1558 en 1580 gedaan hadden. Maar, aangezien die dorpen daaromtrent eenige zwarigheid maakten, hetgeen op eene weigering uitliep, zoo hebben die van Amersfoort, om hun regt te bewaren en te behouden, zich dien aangaande, zoo bij missive als bij monde, vervoegd aan de Heeren Staten der provincie Utrecht, die, den 1 Mei 1589, daarop dit besluit namen: » Gedelibereert op 't aangeven van PETER » VAN DAM, van wegen die stad Amersfoort gedaan, mitsgaders op de » Missive van de Regeerders van dezelve stad, in dato 19 April 1589, » nopende 't verdiepen van de EEM, is geresolveert, dat men aan den » Maarschalk en de gemeyne Dorpen van Eemland schrijven zal, dat zij » met die van Amersfoort de EEM helpen verdiepen naar oude gewoonte, » op dat die schepen bekwamelijk aan de Melm en in de stad komen » mogen." Waarop de EEM in datzelfde jaar nog verdiept, en weder eenigzins verbreed is. Maar in het jaar 1613 verkreeg deze rivier hare tegenwoordige wijdte en breedte.

Vervolgens is, door de Staten van Utrecht, in het jaar 1616, opgerigt een Collegie van Watergraaf en zeven Heemraden met eenen Kameraar, die het opzigt hebben over de rivier de EEM of OUDE-EEM, beken en aankleven van dien, en gehouden zijn, die in goeden staat te onderhouden; te weten: de EEM op zoodanige breedte als ten voorschreven jare bevonden werd, en de diepte op zes en een halven voet onder de klotsen, toen reeds geslagen of namaals nog te slaan.

Hierna is het gebeurd, dat in de jaren 1662 en 1663 voor den mond van de EEM, te weten: van den oosterhoek dier rivier af, tot meer dan ½ u., of wel vijfhonderd roeden in zee, zich zoodanige droogte zette, dat bij laag water geene veer- of andere schepen daarover konden komen, zoodat zij daar somtijds tien of twaalf, ja, meer dan veertien dagen moesten blijven liggen, zooals eenmaal meer dan dertig schepen ter dier plaatse bij elkanderen vastgelegen hebben, waarom de meeste gilden van Amersfoort, benevens die van het schippersgild, aan de Regering verzochten, dat daarin, door het maken van eene nieuwe opening in den zeedijk, of andere bekwame middelen, mogt voorzien worden enz., hetwelk van die uitwerking was, dat, sedert, onderscheiden lieden uit Noord-Holland en Friesland daarover gehoord, en door haar de gelegenheid van rivier en verzanding beschouwd zijnde, eindelijk in 1670 besloten werd aan het einde de rivier, zeewaarts in, eene uitpaling, ter lengte van 80 of 90 roeden, te maken, alsmede een schephoofd, ter lengte van zeven en twintig roeden, aan te leggen; welk schephoofd 's jaars daaraan nog verlengd is, met palen en tafels

Digitized by Google

daar achter, tot tegen over het reeds te voren gemaakte paalwerk, houdende aldaar de tusschenwijdte van twintig roeden. Het uitvoeren en maken dezer nieuwe werken kostte de stad Amersfoort in voorzeide jaren zeventien duizend negen honderd vijftien guldens, acht stuivers en vier penningen.

Sedert het maken van gezegd paalwerk, is bovengenoemde droogte en verzanding eenigzins verminderd, en in volgende tijden het paal- en kribwerk aanmerkelijk verbeterd, mitsgaders het inkomen der schepen in de rivier de EEM veel gemakkelijker gemaakt.

Ook is, ten dienste van de scheepvaart, in het jaar 1691, de ton, in plaats van aan de westzijde, aan de oostzijde van de rivier, op het uiterste van het schephoofd, gelegd, zooals in den jare 1696 aan de westzijde omtrent de ton, ten dienste als voren, ook een lantaren gesteld is, om bij wintertijd en donkere nachten te branden. Om de scheepvaart nog meer te bevorderen en gemakkelijk te maken; is men in het jaar 1615 begonnen een jaag- of trekpad, van de stad Amersfoort af tot in zee digt bij de ton toe, aan te leggen, hetwelk van tijd tot tijd, met groote kosten en aankoopen van het noodige land, voltrokken is.

EEM, voorm. riv. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie EENDE.

EEM (HUIS-TER-), voorm. kast. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Amersfoort*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Baarn*.

De tijd der stichting is onbekend, doch in het jaar 1252 werd het door JAN VAN WOUDENBERG verkocht aan GIJSBRECHT VAN ABCOUDE EN WIJK TE DUURSTEDE.

Dit slot was, inzonderheid dewijl er de rivier door kon gesloten worden, van zoo veel belang, dat JAN VAN ARKEL, de zeven en veertigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1354, ZWEDER VAN UITTERLOO, den oorlog aankondigde, omdat deze het, met de haven en brug, in zijn geweld behield.

Het werd, ingevolge de verzoening, in het zelfde jaar getroffen, meestentijds door een burger van Utrecht, onder den naam van Kastelein, bewaard, dewijl die van Utrecht zich daar veel aan lieten gelegen liggen: waarom de Bisschoppen moesten beloven en zweeren, dat zij het niet verpanden, verleiden, verleenen, noch in eeniger maniere het Sticht ontzetten of ontvreemden zouden. Ja, de Bisschop, die het regt had, er een Kastelein op te zetten, moest die van Utrecht en het Sticht beloven, dat hij er niemand tot Slotvoogd aanstellen zoude, dan een burger van Utrecht, die jaar en dag burger van Utrecht geweest was, en in die zelfde stad of in het Land van Utrecht welgegoed was, alles op des Bisschops kosten. En zulk een Kastelein was verpligt, zijn verblijf op het slot te houden.

In de geschillen tusschen die van Utrecht en Amersfoort van het jaar 1358, namen de eerstgemelden het huis in; waarna JAN VAN VERNENBORG, de acht en veertigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1364, dezelfde belofte deed. In het jaar 1393 werd het aanmerkelijk versterkt door FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, den vijftigsten Bisschop van Utrecht. De Utrechtschen veroverden het weder, in het jaar 1458, en versterkten het met bezetting tegen die van Amersfoort. Maar, in het jaar 1481, werd het, door hen, afgebroken en verbrand. Het moet sedert wederom opgebouwd zijn, naardien het, in het jaar 1527, ingenomen werd door de Gelderschen, onder MAARTEN VAN ROSSUM, die

Digitized by Google

Rudolf van Ittersum, uit Zwolle, Maurits Pannekoek, uit Nijkerk, en Werner van Grol, Schout van Harderwijk, tot Bevelhebbers daarvan aanstelde. In het volgende jaar, kwam het weder aan zijnen ouden Heer, den Bisschop van Utrecht, door behulp van den Graaf van Buren, die het bij verdrag innam.

Het was echter door deze invallen, zoo beschadigd, dat men, in het jaar 1552, met bewilliging van den Keizer, goedvond, de vesten te slechten, om, tevens, het onderhoud der bezetting te besparen. Het moet, naderhand, nogmaals opgebouwd zijn, dewijl wij vinden, dat Montecuculi, na, in het jaar 1629, Amersfoort te hebben ingenomen, ook het Huis Ter-Eem zocht te bemagtigen. Op het gerucht, dat het vijandelijk krijgsvolk naderde, verliet de zwakke bezetting lafhartig het kasteel. Een eenvoudige boer, moediger dan de Bevelhebber, kon het echter niet dulden, dat deze sterkte zonder slag of stoot den vijand in handen zoude vallen. Hij houdt met de zijnen het kasteel in, en alzoo hij eene genoegzame hoeveelheid geschut, kruid en kogels had, stelt hij zich in staat van tegenweer en wacht aldus den vijand af. Om dezen te misleiden, plaatst hij onderscheiden hoeden en helmen, op het slot voorhanden, op staken en maakt daarmede allerlei bewegingen, als of er zich vele manschappen op de wallen bevonden. Moedig wordt er op den vijand losgebrand, en het gezigt der dapperen, die zich zoo kloekmoedig verdedigen, gepaard met het verlies, dat de bezetting den vijand toebrengt, doet deze laatsten reeds aan den aftogt denken, toen Montecuculi nog in tijds versterking zond. Nu was de dappere verdediger van het kasteel verpligt, om tot verdrag te komen. Hij bedingt, met geweer en wapens met de zijnen het kasteel te verlaten en naar Utrecht te trekken. Het wordt hem toegestaan. Maar hoe verbaasd was men, toen men zag, dat de geheele bezetting uit slechts negen personen bestond. Hoewel barstende van spijt had Monticuculi evenwel grootmoedigheid genoeg, om het gemaakte verdrag na te komen. Het Huis-Ter-Eem leed ook geweldig bij den inval der Franschen in het Sticht, ten jare 1672. Drie jaren later werd het door de Staten van de provincie Utrecht, opgedragen aan Willem III, Prins *van Oranje* en Stadhouder van dat gewest; doch het verviel sedert van tijd tot tijd, zoo dat er in het begin der vorige eeuw niets meer van bestond dan een puinhoop, zamengesteld uit brokken van muren, kelders en gewelven, die naderhand verkocht en afgebroken zijn, zoodat er thans niets meer van te zien is dan eenige hoogten van aarde met oude grachten.

EEM (KROMME-), watertje dat een gedeelte der grensscheiding tusschen de prov. *Gelderland* en *Utrecht* uitmaakt.

Het komt ter hoogte van de buurs. Harseler, onder de Geldersche gem. Barneveld uit de Grift voort; neemt eerst eene oostelijke, daarna eene kronkelende zuidelijke rigting, en kromt zich eindelijk westwaarts, om zich weder met de Grift te vereenigen.

EEM (NIEUWE-), gedeelte der riv. de *Eem*, in *Eemland*, prov. *Utrecht*, tusschen de stad Amersfoort en de Drie sluizen. Het is eigenlijk eene vaart, die in 1555 gegraven is.

EEM (OUDE-), riv. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, zijnde de oude bedding der Eem, tusschen de stad Amersfoort en de Drie sluizen. Zij stroomt een weinig ten Oosten van de Nieuwe-Eem.

EEMBRUGGE of Ter-Eem, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Baarn*; palende N. aan Bunschoten, O. aan de Haar, Z. aan de Slaag, W. aan Baarn.

Digitized by Google

Deze heerl. bevat het d. Eembrugge en eenige verstrooid liggende huizen. Zij telt 26 h. en 125 inw., die meest veehouders zijn.

De Herv., die hier ruim 40 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Baarn-en-Eembrugge*. — De R. K., van welke men er ruim 80 aantreft, worden tot de stat. van *Baarn-en-Santvoort* gerekend. — Men heeft in deze heerl. éene school in het d.

De heerl. Eembrugge werd benevens de hooge heerl. Soest en Baarn, in het jaar 1674, aan Prins Willem III, naderhand Koning *van Engeland*, opgedragen, en is sedert met die heerl. vereenigd gebleven, waarmede zij thans nog in eigendom bezeten wordt door Z. M. den Koning.

Het d. Eembrugge ligt 1½ u. N. N. W. van Amersfoort, ¾ u. N. N. O. van Baarn, aan de westzijde van de Eem.

Het ontleent zijnen naam van eene brug, eertijds aldaar over de rivier geslagen. Thans vindt men er eene valbrug.

Aan deze brug, welke met het wapen der Staten van Utrecht versierd is, wordt tol ontvangen van alle wagens en beesten, welke er overgaan, volgens eenen brief van Jan van Arkel, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht, in het jaar 1360 gegeven. In het jaar 1602 hebben de Staten van Utrecht eene ordonnantie op het bruggeld vastgesteld, welke in het jaar 1692 vernieuwd en vermeerderd is.

De parochiekerk werd, in het jaar 1527, door de Gelderschen tot den grond toe vernield. Zij werd, in het jaar 1530, weder opgetimmerd, nadat de Stadhouder Lalaing, van wege den Keizer, den grond aangewezen, en de naburige plaatsen eenige gelden daartoe gegeven hadden.

Eembrugge had, in vorige tijden, stadsvrijheden, waarin de ingezetenen, door Bisschop Jan van Arkel, wegens bewezene diensten, in het jaar 1364, bevestigd werden. Zij hadden reeds in het jaar 1200 met hun stadszegel gezegeld. In het jaar 1576 werden hunne voorregten op nieuw bevestigd, door Filips II, Koning *van Spanje*. Doch kort daarna schijnt Eembrugge den naam van stad verloren te hebben. Ook is het onzeker, of de plaats wallen hebbe gehad, en wanneer zij daarvan is beroofd geworden. Van de stadsvoorregten of oude magt van Eembrugge vindt men tegenwoordig geen overblijfsel meer.

Deze plaats heeft, in de binnenlandsche oorlogen en inzonderheid in dien van Hendrik van Beijeren, den acht en vijftigsten Bisschop van Utrecht, veel geleden. Ook leed de plaats niet weinig aanstoot in den oorlog met Spanje, en, bij den inval der Franschen in de provincie Utrecht, in het jaar 1672, wegens het kasteel, dat toen aan de overzijde der Eem, benoorden de brug, lag.

Meer dan eens, en inzonderheid in het jaar 1702, is dit dorp, benevens andere dorpen aan de Eem, door de overstroomingen van de Zuiderzee bezocht geweest.

EEMDE, oude naam van de riv. de Alm, prov. *Zuid-Holland*. Zie Alm.

EEMDE of de Eem, voorm. riv. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zij liep uit het *Land-van-Altena*, eerst in eene noordelijke, en voorts in eene noordwestelijke rigting naar Dordrecht.

EEMDE, voorm. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Het was een der twee en zeventig dorpen, welke bij den watervloed van 18 November 1421 ondergeloopen, en een der vier

en dertig, die later nimmer te voorschijn gekomen zijn. Het lag Z. W. van Houweningen en Z. van Craijestein.

EEMENES-BINNENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie EEMNES-BINNENDIJKS.

EEMENES-BUITENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie EEMNES-BUITENDIJKS.

EEMER (DE-), geh. en adell. h. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie EMER (DEN-).

EEMEREN, adell. h. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie EMEREN.

EME-TIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EMMA-TIL.

EEMFORT, oude naam der stad AMERSFOORT, prov. *Utrecht*. Zie AMERSFOORT.

EEMKERK of EEMSKERK, voorm. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Het lag aan de Alm, ten O. van Almsvoet, en was een der twee en zeventig dorpen, welke bij den watervloed van 18 November 1421 ondergeloopen, en een der vier en dertig, die later nimmer zijn te voorschijn gekomen.

EEMLAND, voorm. kw. en maarschalks-ambt der prov. *Utrecht*; palende N. aan de Zuiderzee, O. aan de Veluwe, Z. aan het Overkwartier der prov. Utrecht, W. aan Gooiland en het Nederkwartier der prov. Utrecht.

Het strekte zich uit van Veenendaal tot aan de Zuiderzee, ter lengte van 8 Duitsche mijlen, ontleende zijnen naam van de Eem, die er doorliep, en bevatte de st. Amersfoort, alsmede de heerl. Isselt, het Hoogland, Emmeklaar, Duist-de-Haar-en-Zevenhuizen, Bunschoten, Eembrugge, Baarn, Zoest-en-den-Burcht, Eemnes, de Vuursche, Leusden, A-schat, Stoutenburg, Woudenberg, Maarsbergen en Renswoude en besloeg alzoo het kant. *Amersfoort* en een klein gedeelte van het kant. *Rhenen*.

EEMLANDSCHEPOLDER, pold. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Baarn*; palende N. aan Bunschoten in 't Veld, O. aan de Haar, Z. aan de Slaag en W. aan de Eem.

Deze pold. telt 10 h., waaronder 7 boerderijen, en wordt door 8 sluizen op de Eem van het overtollige water ontlast.

EEMNES, vroeger veelal EEMNES-BINNEN-EN-BUITENDIJKS of de BEIDE-EEMNESSEN geheeten, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort* (6 k. d., 5 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de Noord-Hollandsche gem. Huizen, O. aan de Zuiderzee en de Eem, die haar van Bunschoten, Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen scheidt, Z. aan Baarn, W. aan de Noord-Hollandsche gem. Hilversum, Laren en Blaricum.

Deze gem. bevat de d. Eemnes-binnendijks en Eemnes-buitendijks, telt 203 h., bewoond door 299 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 840 in getal zijn, maken met ongeveer 300 uit de burgerlijke gem. Baarne de gem. *Eemnes-binnendijks* en *Eemnes-Buitendijks* uit, welke ieder eene kerk hebben.

De R. K., dien men er ruim 100 aantreft, maken met die van de burgerlijke gem. *Bunschoten* en *Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen*, alsmede eenige uit de gem. *Baarn* eene stat. uit, die 1100 zielen telt, onder welke 700 communicanten, en door eenen Pastoor bediend wordt en in deze gem. eene kerk heeft

Digitized by Google

Men heeft in deze gem. twee scholen ééne te Eemnes-binnendijks en ééne te Eemnes-buitendijks.

Deze gem. maakt eene heerl. uit, welke gesplitst wordt in twee deelen door eenen dijk, den Wakkerdijk genaamd, die zuid- en noordwaarts loopt, en het eene gedeelte der Eemnessen tegen de overstroomingen van de Eem beschut. Om die reden wordt het westelijke deel Eemnes-Binnendijks, het oostelijke Eemnes-Buitendijks genoemd.

Beide de Eemnessen zijn in den jare 1674 door de Staten van Utrecht gesteld onder het hooge en vrije regtsgebied van Prins Willem III, naderhand Koning *van Groot-Brittannie*. Doch na diens dood, in den jare 1702, weder gekomen in den schoot van dezelfde Staten die haar als eene Ambachtsheerlijkheid voor twaalf duizend gulden verkochten aan Izaäk van Norden, met alle de regten, geregtigheden, inkomsten en voordeelen daartoe behoorende, als het aanstellen van Schouten, Gaardermeesters, Secretarissen, Kerkmeesters, Koster, Doodgraver, Geregtsboden en Schippers van Amsterdam op Amersfoort, het verkiezen van Burgemeesters, Schepenen en Raden, het goedkeuren van het beroep der Predikanten, waarvoor hij drie duizend gulden had betaald, benevens een fraai dubbeld gestoelte in de kerk te Eemnes-Buitendijks. Na het overlijden van de nagelatene weduwe van dien Heer, die er Ambachtsvrouw van geweest was, werd de heerlijkheid in den jare 1735, bij openbare veiling te Amsterdam gekocht voor eene somme van dertig duizend gulden door den Heer Nicolaas Hasselaar, van wien zij gekomen is op den Heer Mr. Pieter Cornelis Hasselaar, oud Schepen en Raad der stad Amsterdam. Het hooge regtsgebied bleef ondertusschen in den boezem van 's Lands Staten, tot dat zij, in den jare 1750, goedvonden het aan den Prins Erfstadhouder op te dragen, met het regt van opvolging op zijne nakomelingen, en dat van de vrije jagt, gelijk hem, die reeds in de heerlijkheden van Soest, Baarn, Ter Eem en in de Leusdensche bosschen opgedragen was.

De beide dorpen, welke in deze heerlijkheid liggen, waren weleer onder den naam van Eemnes of Emmenes begrepen, waarom de plaats gezegd werd eene mijl lang te zijn. Het eigendom behoorde wel van ouds aan den Bisschop van het Sticht, maar in het jaar 1345, begaven die van Eemnes zich onder de gehoorzaamheid van Willem IV, Graaf *van Holland*, te gelijkertijd den titel van Oost-Hollanders aannemende. Doch deze afval kwam hun duur te staan, dewijl Jan van Arkel, de zeven en veertigste Bisschop, hen. kort daarna, overviel en weder onder zijne heerschappij bragt, doch in 1346 andermaal den Bisschop afgevallen en wederom Oost-Hollanders geworden zijnde, bekwamen zij, bij den hervatten oorlog tusschen Holland en Utrecht, Melis van Mynden tot Bevelhebber, en bleven twee jaren lang den Hollanders onderworpen; tusschen welke, en die van het Sticht, in den jare 1348, op eene vlakte, Loopers genaamd, bij Eemnes eenen slag voorviel, waarin die van Eemnes, dapperlijk tegen de Bisschoppelijken vochten, doch eindelijk het onderspit delfden. De Bisschop kreeg Melis van Mynden gevangen, vermeesterde toen de plaats andermaal, en noodzaakte de ingezetenen, den ouden naam van Eemnessers, dien zij afgezworen hadden, wederom aan te nemen, en die van Oost-Hollanders af te leggen. Zij hadden echter geene reden, om zich te beklagen, dat zij wederom onder de gehoorzaamheid van den Bisschop gebragt waren; dewijl hij hun, waarschijnlijk kort daarna,

Digitized by Google

verscheidene voorregten en stadsregten verleenden. Want wij vinden in eenen brief van den jare 1382, waarin Burgemeesters, Schepenen en Raden van Eemnes hunne plaats eene stad noemen, gelijk zij ook meermalen eene stad genoemd wordt, in het Octrooi door Keizer Karel V, in den jare 1532, aan die van Eemnes-Buitendijks verleend. In het jaar 1355, vielen die van Eemnes wederom van den Bisschop af; doch zij werden waarschijnlijk begrepen in den zoen, tusschen Willem van Beijeren en den Bisschop, in het volgende jaar, gemaakt; wanneer het eigendom der Eemnessen toegekend werd aan den Bisschop, na dat hij, met zeven stoolen, gezworen had, dat zij hem toebehoorden. In het volgende jaar beloofden die van Eemnes, bij eenen brief, behalve andere zaken, den Bisschop goede trouwe Stichtsluiden te zullen blijven. Sedert is er geen geschil over de oppermagt van de plaats geweest. Wij vinden wel, dat er, in den jare 1438, oneenigheden tusschen den Bisschop en die van Eemnes ontstaan zijn, welke zoo hoog liepen, dat de Bisschop, dewijl die van Eemnes weigerden de uitspraak aan de drie staten van den lande over te laten, genoodzaakt was, volk onder de wapenen te verzamelen, om hen te beteugelen, doch, waarin die geschillen eigenlijk bestaan hebben, en hoe die beslist zijn, heeft men niet kunnen nasporen. Dit is zeker, dat er ten allen tijde twist is geweest over de veenen en aangewonnen landen bij den mond van de Eem, welke de Hollanders zich toeëigenden; en dat de verschillen daarover eerst uit den weg geruimd zijn door Keizer Karel V, na dat hij Heer van den lande van Utrecht geworden was. Eemnes was in den jare 1481, deels door de gelegenheid der plaats, deels door de menigte van het Utrechtsche en Amersfoortsche volk, dat zich daarin geworpen had, zoo sterk, dat het, in den eersten aanval, bevrijd bleef van de Hollanders, die toen, uit wederwraak, het Sticht afstroopten. Het lag, gelijk nog heden, geheel in de lengte uitgestrekt, en had maar twee toegangen. Voor het overige was het meestal ongenaakbaar, door de moerige veengronden, en afgebrokene landen ter wederzijden. Doch de Stadhouder Lalaing, wetende dat de landlieden van rondomme, in den waan van aldaar veilig te zullen zijn, met hunne meeste haven en vee, derwaarts gevlugt waren, liet niet na, die plaats met alle magt aan te tasten, zoodat hij haar ook vermeesterde. De Hollanders vonden er eenen grooten buit, en leiden bij hun vertrek de plaats in de assche. In weerwil echter van deze ramp herstelde Eemnes zich weldra in zijnen vorigen staat, doch het werd op nieuw uitgeplunderd, in het jaar 1527, door de Gelderschen, welke toen de stad Utrecht bezet hielden, en van daar het Sticht afliepen. Ook leed het veel van den moedwil der Franschen, in het jaar 1672.

Het is onzeker wanneer Eemnes in twee deelen gescheiden en van ééne stad twee dorpen geworden is.

Thans wordt de heerl. Eemnes in eigendom bezeten door den Heer Mr. S. J. van Nahen, woonachtig te *Zwolle*.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van keel (rood), beladen met drie bisschoppelijke hoofden van zilver.

EEMNES-BINNENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes*; 52° 15′ 10″ N. B., 22° 55′ 47″ O. L.

De Herv., die hier wonen, maken, met een 300 tal uit de burgerlijke gem. Baarne, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Amersfoort* behoort. De eerste, die aldaar, in vereeniging met *Eemnes-Buitendijks*, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Dirck

Rijssen, die er, in het jaar 1567, Roomsch Priester was geworden, doch, de Hervorming toegedaan, Hervormd Leeraar werd, en in het begin der zeventiende eeuw schijnt overleden te zijn. De kerk, welke, zoo als het opschrift van eenen steen uitwijst, in het jaar 1439 gebouwd is, was vóór de Reformatie aan den H. Petrus toegewijd. Destijds was daarin eene vikarij van het H. kruis gesticht, die 2 Filipsguldens (2 guld. 30 cents) aan inkomsten had, terwijl de inkomsten der pastorie 42 gulden beliepen. Tot de timmering van deze nieuwe kerk, en het onderhoud van den Pastoor gaven de gemeene buren van Eemnes-binnendijks, gezamenlijk al hun regt en toezegging, dat zij aan den Zuidweind hadden, over. Deze kerk heeft eenen zwaren vierkanten toren welke, binnen eenen trans, eenen ongemeenen lagen top heeft, die men naauwlijks eene spits noemen kan. In het koor zag men eertijds het wapen van den vermaarden Regtsgeleerde Willem van Raadeland.

De R. K. behooren tot de stat. van *Eemnes*, welke hier eene kerk heeft, die aan den H. Nicolaas is toegewijd.

Men heeft er eene dorpschool, alsmede een distributie-kantoor van de brievenposterij. — De kermis valt in den derden Dingsdag in October.

Eemnes-binnendijks is de geboortepl. van den Regtsgeleerde Willem van Raadeland, President in het Hof van Utrecht.

EEMNES-BINNEN-EN-BUITENDIJKS, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Eemnes.

EEMNES-BUITENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 3 u. N. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes-Binnen-en-Buitendijks*, en ½ u. N. van *Eemnes-Binnendijks*.

De Herv. maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Amersfoort* behoort. De eerste, welke hier het leeraarambt na de scheiding van Eemnes-Binnendijks, in het jaar 1651 heeft waargenomen, is geweest Theodorus Spruyt, die in het jaar 1651 herwaarts kwam en in het jaar 1671 overleed. De kerk was vóór de Reformatie aan den H. Nicolaas toegewijd en had destijds aan inkomsten 24 guld. Ook was daarin eene vicarij gesticht, ter eere van den Almagtigen God, de H. *Maagd* Maria en van den H. Martelaar Vincentius, en eene ter eere van God, van de H. *Maagd* Maria en den H. Nicolaas. Nog stond daarin een altaar van het *H. Sacrament* en er waren twee broederschappen gevestigd, als: de Broederschap van St. Anna, welke 36 gulden 8 stuivers aan inkomsten bezat, en de Broederschap van het *H. Sacrament*, waarvan de inkomsten 42 gulden 12 stuivers beliepen. De tijd der stichting van deze kerk vinden wij niet vermeld, doch vermoedelijk is zij gebouwd na het jaar 1352; want in dat jaar hebben die van Eemnes, van den Abt van St. Paulus te Utrecht, onder wien zij in het kerkelijke stonden, vrijheid verkregen, eene kerspelkerk te bouwen, op de plaats, daar zij te voren eene kerk gehad hadden, die waarschijnlijk, met de huizen, verbrand zal zijn, toen Eemnes, door Jan van Arkel, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht, in kolen werd gelegd. Deze kerk is groot, doch geen kruiskerk. Zij heeft eenen zwaren toren, die vrij hoog uitsteekt en met twee verdiepingen en transen, en, van boven, met eene tamelijke spits voorzien is.

De R. K., die er wonen, behooren tot de stat. van *Eemnes*.

EEMNESSEN (DE-BEIDE-), gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Eemnes.

EEMO-TIL, oude naam van het geh. Enuma-til, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie Enuma-til.

Digitized by Google

EEMPEL, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eempel.

EEMPT of Eempte, buurs. op den *Veluwezoom*; prov. *Gelderland*. Zie Eempe.

EEMS, riv., prov. *Utrecht*. Zie Eem.

EEMS of Ems, oudtijds Emes of Emese, in het Lat. Amasis, riv., die op de *Sennerheide* (*Sennerhaide*), in het vorst. *Lippe-Detmold*, aan den voet van den Stapelagerberg, 2 u. N. W. van Lippspring, ¾ u. N. W. van het nieuwe Lippesche dorpje Haustenbeck, 15 min. van den Hövelhof, ontspringt. Zij drijft reeds 40 min. na haren oorsprong den Ramselmühle en 10 min. verder den Breihofsmühle; tot aan Telgte 1 mijl ten O. van Munster, vliet de Eems westwaarts, dan tot Lingen noordwestelijk en van daar noordelijk, veelal door broekige of grazige landstreeken; stroomt daarop door den Dollart, en ontlast zich, daaruit komende, in de Noordzee. Zij maakt een gedeelte van de grensscheiding tusschen de prov. Groningen en het koningrijk Hannover uit.

Op haren loop door Pruissen, Hannover en langs de noordoostelijke grenzen van de Nederlanden, bespoelt de Eems de st. Wiederbrück, Warendorf, Telgte, Rheine, Lingen, Meppen, Weener, Leer, Emden en Delfzijl. Hare voornaamste takken zijn de Furl of Furtbach, de Lutter, de Hessel, de Bever, de Werse, de Ahe of Schönebeke, de Haase of Hase (de aanzienlijkste van allen), de Nordratte en de Leda of de Sater-Ems, die uit het bekende Saterland komt. De Eems is van zijnen oorsprong af, tot aan het Pruissische Greven onbevaarbaar, biedt van daar tot aan het Hannoversche kanaal bij Lingen naar Meppen eenen zeldzaam bruikbaren waterweg aan, is goed zoo ver het kanaal reikt, doch wordt vervolgens van daar tot aan Halte, waar zij schepen van 40 tot 50 last kan dragen, door hare diepte en veelvuldige krommingen weinig gebruikt.

De Eems is niet alleen voor Nederland, als grensrivier, merkwaardig, maar zij belooft den Nederlandschen handel, in vervolg van tijd, vele voordeelen te zullen opleveren, als een geschikt middel van transport uit Overijssel naar Hannover en Pruissen, wanneer het nieuwe kanaal van Zwolle naar Almelo en Denekamp tot stand gebragt en tot aan Meppen of Lingen verlengd zal zijn. Van de zijde van Pruissen is een kanaal ontworpen van Halteren, aan de Lippe, over Munster naar Rheine, waardoor de Eems meer onmiddellijk met den Rijn zou verbonden worden.

Vóór den vreeselijken Dollart-vloed, in het jaar 1277 voorgevallen, liep deze Eemstroom voorbij, en wel langs de muren van de stad Emden, met eene bogt ten O. om Nesse, en zoo vervolgens tusschen Bierum en Larrelt, tusschen Jansum en Loegen, voorbij Ooster-Reide, alwaar de Ee, met zeven sluizen geschut, in de Eems ontvangen werd, die zoo voort naar zee liep. Doch na dien Dollartsvloed heeft de Eems haren loop bij Emden veel veranderd, en loopt nu, dwars door den Dollart, ten W. Nesse om, en zoo vervolgens voorbij Loegen, de Knokke en Delfzijl, met twee uitloopen, in de Noordzee, waardoor zij den dubbelen naam van Ooster-Eems en Wester-Eems krijgt. De Ooster-Eems, ook wel de Nieuwe-Eems genoemd, loopt tusschen de eil. Borkum en Juist in zee, en behoort alzoo volstrekt niet tot ons vaderland. De Wester-Eems loopt om den Noordoosthoek der prov. Groningen en valt tusschen Borkum en Rottum in zee.

Digitized by Google

In de vijftiende eeuw heeft de stad Emden, op grond dat de EEMS aan Oost-Friesland behoorde, beweert het regt van *Voorbijvaart* of *Stapel* te hebben, daarin bestaande, dat alle schepen, welke de EEMS opvoeren of afkwamen, hare haven moesten aandoen, en aldaar, gedurende drie of meerdere dagen, hunne waren ten verkoop moesten aanbieden, of, wegens schip en lading, eene zekere belasting betalen. De Groningers hebben, te allen tijde, zich hiertegen aangekant, en dit nimmer willen doen. Hierover zijn, ook nadat Keizer MAXIMILIAAN I, Emden in dat regt, bij een diploma van 1494, had bevestigd, vele twisten en feitelijkheden, tusschen de beide steden, Groningen en Emden, de geheele vijftiende en zestiende, en zelfs een groot gedeelte der zeventiende eeuw door, voorgevallen (1).

EEMS (DEPARTEMENT-VAN-DE-), volgens de staatsregeling van 23 April 1798, het eerste dep. der *Bataafsche Republiek.*

Dit dep. paalde W. en N. aan de Noordzee, O. aan Oost-Friesland, Z. aan het dep. van den Ouden-IJssel. Het was verdeeld in zeven ringen, welke tot hoofdplaatsen hadden: de eerste ring Dockum; de tweede Leeuwarden; de derde Bolsward; de vierde Dragten; de vijfde Groningen; de zesde Middelstum, en de zevende Winschoten; telde 247,000 inw., en besloeg de tegenwoordige prov. Groningen, en het grootste gedeelte van de prov. Friesland.

EEMS (DEPARTEMENT-VAN-DE-WESTER-), voorm. dep. van het *Fransche keizerrijk;* palende N. aan de Noordzee, O. aan het dep. van de Ooster-Eems, Z. aan het dep. van de Monden van den IJssel, W. aan het dep. Friesland.

Het was verdeeld in vier arrondissementen, als: dat van Groningen, dat van Appingedam, dat van Winschoten en dat van Assen en bevatte de tegenwoordige prov. Groningen en Drenthe.

EEMSDIJK (NIEUWE-), dijk in het noordoosten van de prov. *Groningen*, langs den mond van de Eems.

Deze dijk wordt door de ingedijkte landen van het Zand, Godlinze, Losdorp, Spijk en Bierum onderhouden.

EEMSDIJK (OUDE-), dijk in het noordoosten van de prov. *Groningen.*

Deze dijk loopt voorbij Bierum, Spijk, Losdorp, Godlinze, waar bij zich wendt, het Zand, Kolhol en Zijldijk en is tot zoover nog eene noodzakelijke waterkeering voor het zijlvest der *Drie Delfzijlen;* verder loopt hij langs het Ooster-Nieland, over Uithuizer-Meeden, door Uithuizen, Uskwert, Warfum, den Andel, altijd op eenen afstand van den oever, tot dat hij bij de Panser, onder Vierhuizen, zich met den ouden Zuiderdijk (zuurdijk) vereenigt. Deze bedijking was vermoedelijk de eerste algemeene en had ongetwijfeld voor eeuwen plaats: de eerste aanleg van dezen dijk bedroeg slechts eenige voeten. Op enkele plaatsen, zooals onder Bierum, Losdorp, Godlinze en 't Zand, dient hij tot eenen rijweg, welke echter sedert 1795 zeer verwaarloosd wordt. In 1810 is er een nieuwe zeedijk gelegd achter Uskwert, den Andel, Warfum en een gedeelte van Westernieland, dragende den naam van Noordpolder. In 1827 is er een nieuwe zeedijk gelegd achter Uithuizen en een gedeelte van Uithuizer-Meeden, dragende den naam van Uithuizer-polder, en in 1840 achter de Uithuizer-Meeden,

(1) Men zie daarover een werkje in 4to, gedrukt te Emden in 1755, onder den titel: *Rechten und geschicht-mässige Ausfurung des, der Stadt Embden, aus dem privilegio Keysers* MAXIMILIAAN I, *de anno* 1494, *zuständigen Rechts der Vorbeyfarth oder Niederlage, cum documentis.*

het Zandt, en gedeeltelijk achter Godlinze en Spijk, dragende die polder den naam van Oostpolder.

EEMSFORT, oude naam van de st. *Amersfoort*, in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Amersfoort.

EEMSHOORN, geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Eemster.

EEMSKERK, voorm. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Eemkerk.

EEMSKERK, oude naam van het d. *Heemskerk*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Heemskerk.

EEMSTEIN, voorm. kloost. van Reguliere Kanunnikken, naar den regel van den H. Augustinus, in den *Grooten-Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland;* in het amb. van *Eemde*, aan de Eemde.

Het was volgens sommigen gebouwd in het jaar 1380, doch volgens anderen in het jaar 1382, door Reinoud Minnenbode, een rijk en voornaam burger van Dordrecht, welke alleen uit zijne middelen de reiskosten betaalde van Mr. Gerrit van Bronkhorst, Kanunnik te Utrecht, die door het algemeen kapittel der Reguliere Kanunniken van Windesheim bij Zwolle naar den Paus van Rome gezonden werd. Dit klooster is ook, even als meer andere, met het gezegde kapittel van Windesheim vereenigd geweest, welke vereeniging daarin bestond, dat zij dezelfde tuchtregelen zouden onderhouden; op zekere daartoe bestemde tijden te Windesheim bij elkander komen; in die bijeenkomsten over het bewaren of onderhouden van de bloeijende of het opbeuren van de bezwijkende of vervallene kloostertucht handelen enz.

Het klooster Eemstein wordt, in de *Kronijk van Windesheim*, ook genoemd het St. Salvators-Klooster-van-Eemstein. Ook staat in die kronijk aangeteekend, dat de Overste van dat klooster, tot de vereeniging daarvan met het kapittel van Windesheim toe, den naam heeft gedragen van Proost; doch in de eerste bezoeking van het klooster, welke gedaan werd door broeder Johan van Heusden, hebben zij, met verlof van den Bisschop van Utrecht, den naam van Proost veranderd in dien van Prior.

Als dit klooster omtrent veertig jaren gebloeid had, is het, door het doorbreken der dijken en onderloopen van den Zuidhollandsche-waard, op St. Elizabethsnacht, in het jaar 1421, van het zeewater mede overvallen en geheel verdronken; wanneer de Paters van dat konvent, met gemeen overleg, hun klooster naar Kijfhoek, in den Zwijndrechtsche-waard hebben overgebragt, zoo nogthans, dat het zijnen ouden naam behield. Zie het volgende art.

EEMSTEIN, voorm. klooster van Reguliere Kanunniken naar den regel van den H. Augustinus, te Kijfhoek, in den *Zwijndrechtsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*.

In het jaar 1421, werd dit klooster uit den *Groote-Zuidhollandsche-waard* herwaarts overgebragt. Maar, toen het oorlogsvuur in het jaar 1572 tegen de Spanjaarden begon te ontsteken, is dit klooster door de Watergeuzen uit Brielle, onder aanvoering van Kapitein Dirk Wor, van Dordrecht, op den 14 Julij van dat jaar in brand gestoken, en ten gronde toe verwoest. De Kanunniken, die vervolgens eenigen tijd bij den Prior van 's Hertogenbosch ingewoond hadden, zijn, op het gezag van een bijzonder kapittel, dat in het klooster Brandolie te Utrecht gehouden werd, in de konventen van Braband ingedeeld.

EEMSTER, Emster of Eemshoorn, geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van *Assen*, judic. kant. en 3½ u.

Digitized by Google

N. O. van *Meppel*, adm. kant. en 3 u. N. ten W. van *Hoogeveen*, gem. en ¾ u. O. ten N. van *Dwingeloo;* met 170 inw.

EEMSWOUDE of Yeswoude, in het oud-Friesch Yeswalda, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2¼ u. W. ten N. van *Sneek*, kant. en ½ u. Z. van *Bolsward*, ten O. van en onder het d. *Tjerkwerd;* met 7 boerderijen en ruim 40 inw.

EEMSWOUDERHEM of Yeswouderhem, in Oud-Friesche stukken, Yeswalderahem genoemd, hem of uitgestrektheid aangespoeld land, in de Friesche griet *Wonseradeel*, Z. O. van *Bolsward*, tusschen den Marndijk, Hemdijk en Tjaarddijk.

Het is de eerste aanslibbing van het westelijkste gedeelte van den voormaligen zeeboezem de Middelzee, welke nog in de twaalfde eeuw een groot deel van het binnenland der prov. Friesland vervulde (1).

EEMTEN (DE-), geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 9¾ u. Z. Z. W. van *Assen*, judic. en adm. kant. en 1½ u. O. ten Z. van *Meppel*, gem. en ½ u. ten Z. O. van *de Wijk;* met 4 h. en 25 inw.

EEM-TIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Eschatil.

EEMWIJK, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ¾ u. O. van *'s Gravenhage*, kant., gem. en ½ u. N. O. van *Voorburg*.

Dit buit. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 1 bund. 51 v. r. 19 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Vrouwe A. Bleuland, wed. A. van Wijnoxbergen.

EEN, op sommige kaarten ook wel Eden of Eeden gespeld, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 3 u. N. W. van *Assen*, gem. en 1 u. N. W. van *Norg*, met 19 h. en 100 inw.

EEN, Poeloe-Een of Visch-Eiland, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Gilolo*, aan de Noordkust van Wageo, 0' 12" N. B. 148° 25' O. L.

EEN (NUMERO-), sluis in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie Numero-Een.

EEN (NUMMER-), geh. en haven in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Nummer-Een.

EEN (POELOE-), eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Gilolo*. Zie Een.

EENDEBEEK, stroomtje, dat in Hannover ontstaat; voorts in de gem. *Tubbergen*, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, komt; daarna door de Drieschigtige gronden, vervolgens onder Vriezenveen loopt, en zich in de *Aa* outlast.

EENDRACHT (DE-), riv. die *Noord-Braband* van *Zeeland* scheidt. Zie Eendragt (2).

EENDRAGT (DE), de Eendracht of de Eendrecht, riv. of liever arm der Schelde, welke een weinig bewesten Bergen-op-Zoom dien hoofdstroom verlaat, om, in eene noordelijke rigting voortloopende, de prov. *Noord-Braband* van *Zeeland* te scheiden, en zich vervolgens weder in twee armen verdeelt, van welke de noordwaarts stroomende den naam van het Slaak aanneemt, terwijl de westwaarts vlocijende door eenige daarin liggende slikken en schorren, weder in de Krabbekreek, Ramegoiskreek, de Mosselkreek enz. verdeeld wordt. Zij wisselt af in breedte van 60—300 Nederl. ellen, en is even zoo veranderlijk in diepte.

---

(1) Zie over deze merkwaardige verlanding de Verhandeling van W. Eekhoff, in de *Nasporingen betrekkelijk de Geschiedenis der Middelzee in Friesland*. Leeuw. 1834; bl. 41.

(2) Men zoeke voorts alle woorden, die elders wel eens Eendracht gespeld worden, op Eendragt.

EENDRAGT (DE), papierfabrijk op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 5½ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en ½ u. W. van *Apeldoorn;* thans in eigendom bezeten wordende door den Heer Dijkhuizen woonachtig op de fabrijk.

EENDRAGT (DE), gebuurte in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en ten W. van *Amsterdam*.

Het bestaat enkel uit een zoogenaamd tuinpad, buiten de Zaagmolenspoort dier stad.

EENDRAGT (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Sinabo-en-Gelre, benedenwaarts aan de suikerplant. Fortuin; 1735 akk. groot; met 35 slaven. Men heeft er eenen watermolen. De Negers noemen haar Kakrakoe.

EENDRAGT (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond Berlijn, benedenwaarts aan den houtgrond Nieuwe Hoop; 1000 akk. groot. Zij is thans aan de plant. Hanover getrokken en levert een weinig hout op.

EENDRAGT (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pericakreek*, aan welker linkeroever het woonhuis ligt, terwijl aan de regterzijde de suikermolen staat, welke door water gedreven wordt. Deze plant. is zeer aangenaam in eene bekoorlijke streek gelegen. Zij paalt bovenwaarts aan de suikerplant. Muilwijk, benedenwaarts aan de suikerplant. la Solitude; 1475 akk. groot; met 86 slaven.

EENDRAGT (DE), koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. de Morgenster, benedenwaarts aan de kostgrond Sara-Maria, 1000 akk. groot; met 54 slaven. De Negers noemen haar van Toroe.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanekreek*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerpl. Nieuwe-Zorg, benedenwaarts aan het Land-van-Fortuin.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE-), verl. kostgrond, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den mond der Carolinakreek, benedenwaarts aan de plant. de Vrede; 500 akk. groot.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE-), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pericakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Brouwershaven, benedenwaarts aan de plant. Onvergenoegd.

EENDRAGT (DE-NIEUWE-), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Oud-Bellevue, benedenwaarts aan de suikerplant. Ephrata-en-Lemmerskamp; 705¼ akk. groot; met 106 slaven. Zij wordt door de Negers Soerdi genoemd.

EENDRAGT-POLDER, calamiteuse pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Zaamslag;* palende N. aan de Honte, O. aan het Hellegat, Z. aan den Grooten Huyssens-polder, W. aan den Kleinen Huyssenspolder.

Op den 6 Januarij 1777 verleenden de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden octrooi aan de gezamenlijke Heeren van Zaamslag, zijnde

Digitized by Google

ten Mr. Johan Guillelmus Schorer, Mr. Willem Bartholomeus van den Santheuvel, Willem Jacob Frederik Baron van Doppf, Jan Bijleveld, Vrouwe Wilhelmina Ermerins, wed. van wijlen den Heer Kolonel Nicolaas van IJsselsteyn, en Vrouwe Anna Hurgronje, Weduwe van den Heer Alexander Johan Hieronimus Huyssen van Kattendijke, om eenige schorren van de genoemde heerl., ten noorden van den Grooten Huyssens-polder, ter grootte van tusschen de 400 of 500 gemeten lands, hemelsbreedte, te bedijken, en zulks onder genot van onderscheidene vrijdommen, en met bepaling eener redemptie van het honderdste gemet, *pro Ministerio Divino*, met eenen eeuwigdurende cijns, ten bedrage van negen gulden voor elke honderd gemeten, ten profijte van het kantoor der geestelijke goederen over het kwartier van Axel. Aan deze bedijking is de naam van den Eendragt-polder gegeven, en na voltooijing van het werk, en wel op den 12 Nov. 1779, is zij door gezworen Landmeters gemeten op eene schotbare grootte van 475 gemet. — Op de kaart van Paauw staat hij slechts bekend voor 379 gemet. Thans is deze pold., volgens den kadastralen legger, groot, met de schorren en slikken, 431 bund. 69 v. r. 91 v. ell., waaronder 169 bund. 15 v. r. 34 v. ell. schotbaar land; zoodat hij door overstroomingen, sedert de bedijking, aanmerkelijk is afgenomen.

De Eendragt-polder is, ten gevolge van den hevigen storm en hoogen vloed, in den nacht tusschen 14 en 15 Januarij 1808, geheel doorgebroken en ondergevloeid, echter in den loop deszelfden jaars wederom beverscht en de doorbraak gedigt. Daarin staan slechts 4 boerenhofsteden en ééne arbeiderswoning, terwijl het overtollige water door middel eener zeesluis in het Hellegat ontlast wordt. Het dijkbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Stellendam*; palende N. aan het Haringvliet en den Scharrezee-polder, N. O. aan den Hals-polder, Z. aan den pold. Kraaijenisse, Z. W. aan het Brouwershavensche-gat, W. aan den Adriana-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1780 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 829 bund. 61 v. r. 6 v. ell. Het d. Stellendam is daarin gelegen, en men telt er in het geheel 90 h., waaronder 3 boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gedeeltelijk gem. *Zuid-Beijerland*, gedeeltelijk gem. *Goudswaard* en voor een klein gedeelte gem. *Piershil*; palende N. aan den Leenheeren-polder, den Ouden-Korendijksche-polder en den Groot-Zuid-Beijerlandsche-polder, tusschen welke beide laatste polders de Eendragts-polder met eene punt inschiet, tot dat hij ten N. tegen den Noordpolder stuit; voorts grenst hij O. aan den Numanspolder en den Nieuw-Westersche-Zomer-polder, Z. aan de Oostersche-Laagjes, de Westersche-Laagjes en de Tiendgorzen, Z. W. en W. aan 's Lands bekade gorzen.

Deze pold., die in het jaar 1653 bedijkt is, liep in het zelfde jaar onder; doch in 1654 weder in volkomen staat hersteld zijnde, brak de dijk te dien tijde wel op twintig onderscheide plaatsen door; de dijkbreuken waren van 7, 20, 25, 30, ja van 100 tot 110 roeden. De schotdeur der Oostersche zeesluis was van buiten uit hare sponningen geslagen, zoodat ruim 1240 morgen (1055 bund.) onder water

Digitized by Google

stonden; vele beesten verdronken er en de granen bedierven, zoodat de schade op meer dan eene ton gouds geschat werd; evenwel verloren slechts twee menschen bij deze ramp het leven.

Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1271 bund. 65 v. r. 14 v. ell., waaronder 1245 bund. 6 v. r. 10 v. ell. schotbaar land. Het dijksbestuur bestaat uit twee Dijkgraven en vier Heemraden, als: één Dijkgraaf en twee Heemraden wegens Zuid-Beijerland, één Dijkgraaf en één Heemraad wegens Goudswaard en één Heemraad wegens Piershil. Het land wordt door twee sluizen drooggehouden. Men telt er 62 h., waaronder 17 boerenhofsteden en 450 inw.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Zevenhuizen;* palende N. aan den Tweemanspolder, O. aan de Droogmakerij van de Zuidplas, Z. aan den Wollenfoppen-polder, W. aan de Rotte en den IJssel.

Deze pold., welke in het jaar 1760 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 985 bund., telt 30 h., waaronder 20 boerderijen, en wordt door 8 molens, op de Rotte, van het overtollige water ontlast. Het land ligt, op het zomerpeil gerekend, 4 ell. 8 palm. 3 d. beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, drie Heemraden, drie Kroosheemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in de heerl. *Nieuw-Vossemeer*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Nieuw-Vossemeer;* palende N. aan den Heeren-polder, N. O. aan den Polder van Nieuw-Vossemeer, den Mattenburg-polder en den Schuddebeurs-polder, O. aan den Rubeer-polder en den Oud-Glimes-polder, Z., Z. W. en W. aan de gorzen tegen de Eendragt.

Van dezen pold., welke in het jaar 1697 bedijkt werd, is later de dijk doorgebroken; doch, daarna weder op nieuw ingedijkt zijnde, beslaat hij thans, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 243 bund. 79 v. r. 52 v. ell., waaronder 169 bund. 67 v. r. 54v. ell. schotbaar land en wordt door 1 sluis op de Eendragt van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 à 2 palm boven A. P. Het dijksbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf drie Gezworenen en eenen Secretaris-Penningmeester.

In het Noordwesten en in het Zuidwesten van dezen polder zijn overzetveeren op het eil. Tholen. Vroeger lag hier ook het tegenwoordig vervallen fort Nassau.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie EENDRAGT-POLDER.

EENDRAGTS-POLDER (GOEDEN-AERTSEN-), pold. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Raamsdonk;* palende N. aan den Karthuizers-polder en den Sandoelschen-polder, O. aan den Oude-polder en den St. Antonie-polder, Z. aan den St. Antonie-polder, W. aan den Karthuizers-polder.

Deze pold., die aan de noord- en oostzijde omgeven is met eenen dijk en overigens met eene kade, beslaat eene oppervlakte van 130 bund. 32 v. r. 79 v. ell., telt 3 h., allen boerderijen, en wordt door eene sluis op de Donge van het overtolige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters.

EENDRECHT (DE), riv., welke *Noord-Braband* van *Zeeland* scheidt. Zie EENDRAGT.

EENDRUM, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EENRUM.

EENE-EYND of EENËIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 1 u. O. ten

Digitized by Google

N. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Helmond*, gem. *Nunen-Gerwen-en-Opwetten*, ½ u. Z. Z. W. van Nunen; aan den weg van Eindhoven op Helmond.

EEN-EN-VIJFTIG-MORGEN, onbehuisde pold. in het *Land van IJsselmonde*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-IJsselmonde*; palende N. aan den Zeedijk, O. aan den Keukendijk, Z. aan den Lagendijk, W. aan den boezem der Vierpolders van West-IJsselmonde.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 47 bund. 88 v. r. 22 v. ell., en wordt bestuurd door de Hoogheemraden van den pold. *Oost-IJsselmonde*. Hij wordt, gezamenlijk met de pold. *Meester-Arend-van-der-Woudesland*, de *Acht-en-Zestig-Morgen* en *Dirk-Smeetsland*, door ééne sluis op de Maas van het overtollige water ontlast.

EENHOORN (DE), voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de gem. *Slooten-Slooterdijk-Osdorp-en-de-Vrijegeer*, 1 u. W. van Amsterdam, aan den Haarlemmerweg, W. van Jan-Louwenbraak.

Het huis is in het jaar 1833 gesloopt.

EENHOORNSLUIS, sluis in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de *Korte-Prinsengracht*, binnen *Amsterdam*, dienende om het IJwater uit te tappen.

EENIGENBURG, d. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. van *Alkmaar*, 1. u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St.-Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog*, ¾ u. Z. van St. Maarten. — Men telt er 29 h. en 160 inw.

De Herv., die hier 90 in getal zijn, behooren tot de gem. *Zuid-Zijpe-en-Eenigenburg*, welke hier eene zeer nette kerk en toren heeft. — De R. K., van welke men er 70 aantreft, worden tot de stat. van *Haringcarspel* gerekend. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht. — Vroeger stond hier ook het kast. Eenigenburg. Zie het volgende art.

EENIGENBURG, voorm. kast. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, in het d. *Eenigenburg*.

Het werd in het jaar 1283 door Floris V aangelegd, om de Hollanders aan die zijde eenen openen weg naar West-Friesland te verzekeren. Het werd echter na zijnen dood, omtrent het jaar 1297, door de West-Friezen belegerd en afgebroken. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans een schuthok voor het vee.

EENIGENBURGERBRUG, geh. in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*. Zie Burgerbrug.

EENKEMA, bouwhoeve in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *'t Zandt*, ½ u. N. W. van *Zeerijp*; waartoe zij behoort.

EENRUM, gem. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam* (1 k. d., 5 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de Wadden, O. aan Baflo, Z. aan Leens, W. aan Kloosterburen.

Deze gem. bevat de d. Eenrum, Pieterburen, Westernieland en Wierhuizen, benevens de geh. Deikum, Drieborg, Op-Den-Hander, de Horn of de Horren en de Streek, alsmede de heerenhuizen: Dijksterhuizen en Oosterhuizen; terwijl ook de hofstede Hondinga hier gelegen is. Zij telt 338 h., bewoond door 455 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Op sommige plaatsen dezer gem. bestaan de landerijen uit vruchtbare teellanden, waarop

Digitized by Google

blaauw zand; elders en wel het grootste gedeelte dezer gem. bestaat echter uit eene zandige klei, niet ongeschikt voor de vetweiderij.

De Herv., die hier ruim 2000 in getal zijn, behooren tot de gem. *Eenrum-Pieterburen-en-Wierhuizen* en *Westernieland-en-Saaxumhuizen*.

De R. K., van welke men er 180 aantreft, worden tot de stat. van *Bedum* gerekend en gaan op den Horn ter kerk.

Er zijn in deze gem. 3 scholen, als: ééne te Eenrum, ééne te Pieterburen en ééne te Westernieland.

Het d. EENRUM of EENDRUM, oudtijds ook wel ENERUM of EMERUM gespeld, ligt 3½ u. N. N. W. van Groningen, 5½ u. W. N. W. van Appingedam, 2 u. N. W. van Onderdendam, op eene wierde. Hoezeer afgelegen, is het eene niet onaanzienlijke plaats, waartoe ook de geh. Op den Hander, de Horn en de Streek behooren.

De inw. van EENRUM, die bij EKO onder den naam van Emerenses, Ernerenses of Enerheimers vermeld worden, hadden in vroegere tijden onder die van Hunsingo het meeste aanzien.

De Herv., die hier 900 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelstum,* ring van *Winsum,* behoort. De eerste, die in deze gem., bij welke tot in het jaar 1654 Mensingeweer was gevoegd, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest ANDREAS ALHARDI of ALHARDT, die in het jaar 1591 van Upleweert in Oost-Friesland herwaarts beroepen werd, doch eerst in 1595, na de reductie, vast Predikant te EENRUM schijnt geworden te zijn. Wegens ontstane onlusten deed hij, in het jaar 1606, afstand van zijne dienst. Onder de later hier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld den, door de vervolgingen, waaraan hij, in het jaar 1787, toen hij hier Leeraar was, heeft ten doel gestaan, vermaarden GERRIT JACOB GEORG BACOT, later gepromoveerd in de Regten aan de Hoogeschool te Groningen; vervolgens Lid van het departementaal geregtshof te Groningen en sedert 1811 van het hooge geregtshof te 's Gravenhage, waar hij overleden is; alsmede den Natuur- en Landhuishoudkundige JACOBUS ALBERTUS UILKENS. Het patronaatregt behoort aan het adell. geslacht van ALBERDA VAN DIJKSTERHUIS. Aan de kerk is veel duifsteen. Het is een ruim en fraai gebouw, dat vele eigene fondsen heeft, en, sedert het jaar 1817, voorzien is met een groot en goed orgel, vervaardigd door N. A. LOHMAN *en Zonen,* terwijl het beeldwerk van A. WALLES is. In eene der balken, boven het verwulfsel, leest men, ingesneden: Jeva H. L. anno 1596. De hooge en fraaije koepeltoren, welke in het jaar 1652 voltooid werd, is geheel van steen opgetrokken; van onderen vierkant, van boven achtkant en met een rood koepeldak en luchtige kroon voorzien. Hij heeft klok en uurwerk en vier wijzerplaten en dient den schippers op de Wadden ten bake. Deze toren werd, in 1825, door den bliksem getroffen, maar de brand gelukkig gebluscht. In den toren wordt nog eene zeer ruw bewerkte doopvont bewaard, welke eene hooge oudheid kenmerkt. — Men heeft er eene dorpschool.

Onder dit d. ligt een streek laag bouw- en weiland, *de Aagt* genoemd, hetwelk men vermoedt, dat voorheen een meer is geweest. Men vindt in den omtrek vele hoogten en overblijfselen van dijken, ja, zelfs van oude Heidensche grafheuvelen, waaruit vele brokken van lijkbussen zijn opgedolven. Ook in de wierde, waarop het d. gebouwd is, vindt men, op 5 of 6 voet diepte, veelal koemest en tevens gebroken urnen.

In 1231 heeft dit d. met Uithuizen, toen misschien onder Fivelgo, grooten twist gehad, over de aanslibbende landen, welke beslist werd

Digitized by Google

door de groote vergadering bij den Upstalsboom; ten voordeele der Uithuizers; doch waardoor aanleiding gegeven werd, vermits de Eenrummers zich aan die uitspraak niet wilden onderwerpen, en doordien Fivelgo zich daarmede vereenigde, tegen die van EENRUM, dat de oorlog tusschen Fivelgo en Hunsingo, waarbij zich Groningen en andere landschappen van dit gewest voegden, op nieuw met hevigheid uitbarstte, nadat men sedert eenigen tijd vrede genoten had (1).

In vroegere tijden, althans in 1415, woonden onder EENRUM vier broeders van het geslacht FRATAMA, namelijk: LUDOLF, BEROOL, MEINOLD en POPHO FRATAMA, wier adellijke huizen, in de inlandsche beroerten, alle verwoest zijn.

EENRUM, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 1¼ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en 1½ u. O. van *Zuidbroek*, gem. *de Scheemda*, onder het d. *de Eexta*.

EENS, naam, welken het landvolk meestal geeft aan het d. EDENS, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*. Zie EDENS.

EENSCHET, naam, onder hetwelk het d. ESSCHOT, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie ESSCHOT.

EENSTRA, landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 2½ u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. N. W. van *Rauwerd*, ½ u. W. ten Z. van *Idaard*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 18 bund. 37 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten door de erven van wijlen den Heer P. A. BERGSMA, te Wirdum.

EENUM of EENUW, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1¼ u. W. ten N. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. van *'t Zandt*.

Het ligt zeer aangenaam; vooral zijn de gezigten op de drie hooge boomrijke wierden bekoorlijk; want men staat hier 17½, 17½ en 18 Gron. voet (5.23 ell.), boven de omliggende landerijen.

Men telt er 30 h. en 155 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond bestaat er grootendeels uit besten zavel- en kleigrond, doch naar den kant van Oosterwijtwert is hij zeer kleiachtig, van de zwaarste soort, knik genoemd.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. Deze gem. werd, sedert de reductie tot in het jaar 1620, door den Predikant van *Leermens* bediend, doch kreeg toen een eigen Predikant, in WESSEL SOGELMAN, die in 1628 naar Leermens vertrok. In 1819, werd EENUM kerkelijk met *Oosterwytwert* vereenigd; doch, in 1839, weder daarvan afgescheiden, en maakt sedert dien tijd nogmaals eene afzonderlijke gem. uit, welke tot eersten Leeraar gehad heeft CORNELIS TJASSENS KEISER, die er nog staat. De kerk is een fraai gebouw, met eenen gedenksteen, ter eere van den Heer REINT ALBERDA VAN EENUM, die in het jaar 1724 overleden is. Toen EENUM nog met *Oosterwijtwert* vereenigd was, werd daarin maandelijks drie reizen dienst gedaan, doch nu het een eigen Predikant heeft elken Zondag. Op het westeinde dezer kerk staat een klein spits torentje.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 20 leerlingen bezocht.

---

(1) Zie dit breeder vermeld in den *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande*, D. I, bl. 59, en vooral bij DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, pag. 68.

Vroeger heeft hier ook, nabij het kerkhof, een burg gestaan, genaamd de Burg Alberda of ook de Burg van Eenum genaamd. Men wil, dat aan de andere zijde van het d. een klooster zoude gestaan hebben; doch het is vermoedelijk slechts een uithof of voerwerk geweest.

In het jaar 1506, werd dit d. door de Groningers beroofd. — In 1590, leed het veel door eenen strooptogt, welken het Staatsche krijgsvolk in deze streek deed.

EENUM, geh. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. van *Oldehove*. Het bestaat slechts uit 1 h. en 6 inw.

EENUM (BURG-VAN-), eigenlijk ALBERDA, voorm. burgt, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder het d. *Enum*, gem. *'t Zandt*.

Deze burgt is in het begin dezer eeuw gesloopt.

EENZAAMHEID (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pauluskreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Parcabo, benedenwaarts aan de verl. plant. La Paix.

EENZAAMHEID (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Surnauskreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Welgetroffen, en benedenwaarts aan de verl. plant. Heystvliet.

EEPE, gem. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie EPE.

EERBEEK, of EERDBEEK, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. Z. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en 1½ u. W. ten N. van *Brummen*, ½ u. W. van *Hall*, waartoe zij behoort; met 97 h. en ruim 700 inw.

Deze buurs. zoude, naar men wil, reeds onder den naam van ERBEKE voorkomen in eene giftbrief van Keizer HENDRIK III, van het jaar 1346.

De R. K., die hier 115 in getal zijn behooren tot de statie *Eerbeek-en-de-Horst*, en hebben hier eene kerk, die aan den H. ANTONIUS, Abt, toegewijd is.

Men heeft hier negen papiermolens, die door de Eerbeeksche beek in beweging worden gebragt. — Ook heeft men er het adell. h. Eerbeek. Zie het volgende art.

EERBEEK of EERDBEEK, adell. h. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. Z. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en 1½ u. W. ten N. van *Brummen*, ½ u. W. van *Hall*, in de buurs. *Eerbeek*.

Dit h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 21 bund., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Mevrouw de Wed. J. H. BERNS.

EERBEEK-EN-DE-HORST, R. K. stat., aartspr. van *Gelderland*, met eene kerk te Eerbeek, en twee bijkerken, eene te Brummen en eene te Ter-Horst, die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De statie telt 1200 zielen, onder welke 800 communicanten.

EERBEEKSCHE-BEEK, of EERDBEEKSCHE-BEEK, beek op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, welke in de gem. *Brummen* ontstaat: langs het geh. Eerbeek vloeit, en zich in de *Voorstondsche-beek* ontlast.

EERBOSCH, adell. h., voorheen tot het *Ambt-van-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland* behoord hebbende, thans prov. *Noord-Braband*,

Eerste distr., arr. en 3 u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. N. W. van *Grave*, gem. *Dieden-Demen-en-Langel*, 2 min. van *Dieden*; waartoe het behoort.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 136 bund. 69 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de douairière SINGENDONCK en hare kinderen, woonachtig te Nijmegen.

EERD, EERT of EERDE, in de wandeling DE EERD of D' EERD geheeten, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 3 u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. W. Z. W. van *Veghel*, gedeeltelijk gem. *Veghel*, gedeeltelijk gem. en ½ u. O. ten Z. van *St. Oedenrode*, en gedeeltelijk gem. en ¾ u. Z. Z. O. van *Schijndel*.

De R. K. hebben in deze afgelegene en eenzame plaats, waar weinig doortogt van vreemdelingen is, eene schuurkerk, die aan den H. ANTONIUS Abt is toegewijd, welke bediend wordt door eenen Priester, zonder volkomen regt van parochie en daarom Rector genoemd, behoorende deze kerk tot de par. van *St. Oedenrode*. Den 19 Julij 1731 verkregen de inw. bij de Staten het verlof, om hunne schuurkerk te vernieuwen.

Vroeger stond hier eene kapel, die aan den H. PETRUS was toegewijd, en thans tot eene school is ingerigt.

EERDBEEK, buurs. en adell. h., op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie EERBEEK.

EERDBEEKSCHE-BEEK, beek op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie EERBEEKSCHE-BEEK.

EERDE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en ¾ u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*; met 13 h. en 90 inw., alsmede het adell. h Eerde. Zie het volgende art.

EERDE, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester-eilanden van Banda* behoorende, op de Zuidkust van Floris gelegen.

EERDE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EERD.

EERDE (HUIS-TE-), oudtijds IRTHE, adell. h. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en 1 u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*.

Het was oorspronkelijk de stamhof van eenen Sakser, later eene vrije heilige hoeve van de abdij van Essen.

Op dit sterk kasteel woonde in het jaar 1380, de Ridder EVERHARD VAN ESSEN, die daaruit de reizende kooplieden beroofde en plunderde, en nu en dan eenen strooptogt door Overijssel tot zelfs in de Stichtsche dorpen deed. Om hem daarvoor te straffen, trok FLORIS VAN WEVELIKHOVEN, de vijftigste Bisschop van Utrecht, met Jonker JAN VAN ARKEL, Heer ARNOUT VAN EGMOND EN IJSSELSTEIN en anderen derwaarts, en belegerden het slot EERDE. De Bisschop deed daarvoor oprigten eene groote blijde, waarmede hij steenen van 1300 pond tegen het kasteel wierp, doch het weinig benadeelde, vermits het huis gebouwd was met zware balken, digt in en voor elkander liggende, en met steenen opgevuld. Na eene belegering van drie weken, en na het huis onafgebroken, nacht en dag aangevallen te hebben, heeft de Bisschop het ingenomen. Onmiddellijk de afbraak gelastende, vond hij de menigte molenässen zoo sterk en onwrikbaar door en aan elkander gewerkt, dat daartoe geene mogelijkheid bestond. De brand toen in het gebouw gestoken zijnde, heeft deze brand eene geheele maand geduurd. —

Digitized by Google

Omdat VAN ESSEN zich met den Bisschop verzoend had, is hij door dezen aangesteld tot Kastelein van Nederhorst.

Later herbouwd, onderging het HUIS-TE-EERDE, in het jaar 1521, weder een deerlijk lot, daar het door de Zwollenaren verrast en geslecht werd.

Het tegenwoordige, zoo bij uitstek fraaije en allezins bezienswaardige HUIS-TE-EERDE, is gesticht door den Baron JOHAN WERNER VAN PALLANDT, die in 1706 de heerlijkheid, beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 832 bund. 37 v. r., door koop in bezit kreeg, en in wiens geslacht het tot heden toe gebleven is, wordende het thans in eigendom bezeten door den Heer L. Baron VAN PALLANDT, woonachtig te 's Gravenhage.

EERENWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERENWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDSTERWIJD.

EERENWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERENWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDSTERWIJD.

EERNEWAUD, Friesche naam van het d. EERNEWOUDE, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERNEWOUDE, EERNEWOLDE, EERENWOUDE, EERENWOLDE, EERNSWOLDE, EERSWOLDE, EERWOLDE of EERSWOUD, in het Friesch EERNEWAUD, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. Z. W. van *Bergum*, aan de vaart van Leeuwarden naar Dragten en het Eernewoudsterwijd.

Het is eene kleine en afgelegene plaats met 35 h. en ruim 200 inw., meest visschers, schippers en varensgezellen, terwijl er ook goed veenland gevonden wordt. Daar het alleen bij drooge zomers te voet genaakbaar is, zoo is men hier verpligt, de Predikant steeds met een geschikt vaartuig te halen en te brengen, zoo dikwijls hij er eenig dienstwerk te verrigten heeft.

De inw., die hier alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Garijp-Suameer-en-Eernewoude*, welke hier een, in 1794 nieuw gebouwd, kerkje met spitsen toren heeft, dat op een net, zindelijk, met opgaande boomen beplant, kerkhof staat, hetwelk de eenige wandelplaats der inw. is.

De dorpschool, welke in het jaar 1837 aanmerkelijk verbeterd is, wordt gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht.

EERNEWOUDSTERWIJD, EERNEWOLDSTERWIJD, EERENWOUDSTERWIJD, EERENWOLDSTERWIJD, EERNSWOLDSTERWIJD, EERSWOLDSTERWIJD, EERWOLDSTERWIJD of EERSWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. van *Eernewoude*, dat gemeenschap heeft met de Sanding, de Sarter, het Wijd, het Kruiswater, en door de Folkersloot met de Graft.

EERNSMA of EERSMA, zathe, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, 5 min. O. van *Jouswier*, waartoe zij behoort.

EERNSTERHEEM, voorm. kloost. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ERENSHEEM.

EERNSUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*. Zie INNSUM.

EERNSUMERZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie INNZUMERZIJL.

EERNSWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERNSWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDSTERWIJD.

EERSCHOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 3½ u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. Z. W van *Veghel*, gem. en ½ u. O. van *St. Oedenrode*, aan den Dommel, door welken het van het d. Eerde gescheiden wordt, zoodat het een gedeelte van dit d. schijnt uit te maken.

De inw., die bijna alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *St. Oedenrode*, welke hier vroeger eene groote en schoone kerk had, aan den H. MARTINUS toegewijd, waarom zij de St. Martinuskerk genoemd werd; terwijl men haar ook wel de Knopkerk heette, omdat de spits des torens, ofschoon zeer hoog zijnde, met eenen grooten knop voorzien was. Het was voorheen de parochiekerk van St. Oedenrode, doch is thans bij de Herv. gem. van *St.-Oedenrode-en-Son* in gebruik. Door den storm van 9 November 1800 werd een gedeelte der spits van den toren, benevens de knop omver geworpen, zoodat zij op de kerk viel, waardoor het ruim van de kerk geheel instortte. Men heeft deze spits in het volgende jaar weder hersteld en daarboven, in plaats van eene knop, eene lantaarn geplaatst.

EERSEL, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven* (3 k. d., 24 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de gem. Duizel-en-Steensel, O. aan Riethoven, Z. aan Bergeyk, W. aan Hoogeloon-Hapert-en-Casteren.

Deze gem. bevat het d. Eersel, benevens de geh. Boevelen, Bosheiden, Dijken, Heers, Hoogstraat, Kapel, Schadewijk en Stokkelen. Naauwelijks een vijfde deel van de oppervlakte dezer gem. brengt iets voort, zijnde al het overige woeste heigrond. Ook het bebouwde gedeelte is zeer slecht en zandig, en kan niet dan door zwaren arbeid en veel mest tot eenen geringen trap van vruchtbaarheid gebragt worden; voornamelijk in het O. dezer gem. is de grond uitermate slecht, dor en schraal. Men telt er 171 h., bewoond door 179 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en schapenteelt. De voortbrengselen, welke de grond oplevert, bestaan voornamelijk in rogge, boekweit en eve of ligte haver; voorts aardappelen, spurrie en andere voederkruiden. Ook heeft men er eene stijfselmakerij, eene brouwerij en een korenmolen.

De inw., die in deze gem., op 6 na, alle R. K. zijn en onder welke men 700 communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De benoeming tot de pastorie behoorde oudtijds aan den Abt van Echternach. Deze liet, na de verovering van 's Hertogenbosch, in het jaar 1629, zijn regt uitoefenen door de Prelaten van Postel, die daaruit beweerden Priesters tot Pastoors te benoemen, niet van de ongeordende geestelijkheid, zoo als het gebruik en regt was, maar uit de Geestelijken van hunne abdij. De onlusten hieruit ontstaan, hebben in het begin der achttiende eeuw de past. van Eersel zeer verontrust, zelfs tot openlijken opstand van den kant der inwoners en tot het gebruik van dwangmiddelen van den kant der hooge overheid.

De 6 Herv., die men hier aantreft, worden tot de gem. van *Hoogeloon-Eersel-Vessem-Casteren-Knegsel-Duizel-en-Steensel* gerekend. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Digitized by Google

Het d. Eersel of Eerzel, voorheen Eddersel of Eersele, ligt 3 u. Z.W. van Eindhoven, 3½ u. Z. O. van Hilvarenbeek, aan de Run. Het was voorheen eene zeer aanzienlijke, fraai gebouwde en welvarende plaats, die reeds, op het jaar 712, onder den naam van Eresloch, voorkomt, wanneer Willibrord, Aartsbisschop van Utrecht, aldaar goederen verkreeg, wiens erfgenaam, de abdij van Echternach, tot hare laatste vernietiging toe, er de tienden bezat. Het was vroeger veel grooter dan tegenwoordig, zijnde het door herhaalde rampen zeer verminderd.

Dit dorp is eene oude vrijheid, welke de hoofdbank, ten minste, volgens het gemeen gevoelen, van negen omliggende dorpen zou geweest zijn; het schijnt althans zeker, dat, behalve Duizel en Steensel, in vroegeren tijd ook Hoogeloon, Hapert en Casteren er onder gehoord hebben. Het is niet bekend, wanneer deze plaats het regt van vrijheid heeft verkregen, maar het blijkt genoegzaam uit brieven van 30 November 1390, welke brieven in 1421 nader bevestigd zijn, dat zij toen reeds lang regten en keuren, naar het voorbeeld van Antwerpen, heeft gehad, zoo als ook de kostuimen van Antwerpen aldaar nog lang gevolgd zijn. — Den 16 Januarij 1767, is door den Raad van State een reglement voor de huishouding en financiën van Eersel, Duizel en Steensel vastgesteld, hetwelk in dat zelfde jaar gedrukt, en in het volgende jaar 1768 met eenige verbeteringen herdrukt is; dit reglement plagt, als bevattende eene verzameling van de onderscheidene algemeene bepalingen, op dat stuk, voor de Meijerijsche dorpen plaats hebbende, van veel nut en dienst te wezen.

Op het marktveld, hetwelk nog al digt betimmerd en met eenige goede h. bezet is, ziet men eene oude kapel, met een spits torentje, voorzien van klok en uurwijzer, welke kapel thans tot Raadhuis dient.

De kerk, onder aanroeping van den H. Willibrordus ingewijd, staat ¼ u. Z. O. van het d. Sedert de Reformatie was zij bij de Hervormden in gebruik, maar in het jaar 1812 is zij aan de R. K. terug gegeven. — Een hevige storm, in 1709, wierp de spits van den toren op het dak der kerk, waardoor dit instortte. Het is een fraai en luchtig gebouw, dat op zes pilaren rust, en sedert het jaar 1718 van een nieuw dak en eenen hoogen spitsen toren voorzien is. Niet ver ten N. van deze kerk staat een lindeboom, werwaarts bedevaarten gedaan worden.

Er worden op het marktveld acht beestenmarkten gehouden, als: op Woensdag na drie Koningen; Woensdag vóór den 25 Maart; den tweeden Woensdag na Paschen; Woensdag na H. Sacramentsdag; Woensdag na den Zondag na St. Petrus en Paulus; Dingsdag vóór Maria Hemelvaart; Woensdag na St. Bavo, en Dingsdag na den Zondag van St. Marcus. Vroeger had men er ook eene Woensdagsche weekmarkt, maar deze bestaat reeds sedert het begin der vorige eeuw niet meer.

Eersel is de geboortepl. van den Sterrekundige Johannes Franco, † vermoedelijk in 1595, als Geneesheer te Brussel.

Karel, Hertog *van Gelder,* stelde dit d., in 1506, onder eene zware brandschatting. — Toen Eindhoven, in het jaar 1581, belegerd werd, deed de Graaf van Mansfeld Eersel door zijne Spanjaarden uitplunderen en verbranden. Kort hierna werd de helft der inw. door eene besmettelijke ziekte ten grave gesleept. — In 1694 staken de Franschen, dewijl de inw. de hun opgelegde brandschatting niet wilden betalen, maar zich gewapenderhand hiertegen verzetteden, dit dorp in brand. — Even dit zelfde lot trof deze plaats door dezelfde vijanden, in 1711. — Een boosaardig vrouwmensch stak in 1713 dit dorp in

Digitized by Google

brand, bij welke gelegenheid drie en veertig huizen eene prooi der vlammen werden. — In 1747 eischte de Fransche partijganger FISSCHER, bij eenen brief, brandschatting van deze plaats.

Het wapen van EERSEL is van azuur, beladen met drie torens, verzeld ter wederzijde door eene lelie, alles van goud; en pointe een schild van goud, waarop een leeuw, zwemmende op eene zee, alles van azuur.

EERSELE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie het voorgaande art.

EERSTE-DISTRIKT, distr., prov. *Noord-Braband*. Zie DISTRIKT (EERSTE-).

EERSTE-DISTRIKT, distr., prov. *Zeeland*. Zie MIDDELBURG.

EERSTE-HOEK of EERSTE-PUNT, kaap in *Oost-Indië*, aan de Westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in het kon. *Palembang*, aan de Straat van Bangka.

EERSWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERSWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. EERNEWOUDSTERWIJD.

EERSWOUD, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERSWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDSTERWIJD.

EERT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EERD.

EERTGAT ('T), alleen staande boerenwoning, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 5½ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 1½ min. N. van *Apeldoorn*, aan het Hoog-Soerensche bosch, behoorende aan het domein.

EERTINGEN of HERTINGEN, voorm. d. in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, in de *Wewelswaarde* of *Boterzande*.

Het werd in den vloed van 22 Februarij 1440, door de zee bedolven. Naderhand is de bodem weder herwonnen. Zie WESTENRIJK.

EERWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerkadeel*. Zie EERNEWOUDE.

EERWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie EERNEWOUDSTERWIJD.

EERZEL, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EERSEL.

EES of EEST, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. kant. en 4 u. Z. O. van *Assen*, adm. kant. en 5 u. N. van *Dalen*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Borger*; met 165 inw.

EESCHAREN, d. in het *Land-van-Cuyk*, prov. *Noord-Braband*. Zie ESCHAREN.

EESCHE-BOSCH (HET), bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie EDERBOSCH.

EESCHOTEN of ESCHOTEN, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 3 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. N. ten O. van *Wageningen*, gem. en 2 u. N. ten O. van *Ede*, ½ u. N. N. O. van *Otterloo*, waartoe het behoort; met 100 inw.

EESDEN, d. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie EYSDEN.

EESE, ESE of EEZE, voorm. schoutambt en heerl. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, in het noordelijke gedeelte der gem. *Steenwijkerwoud*, tegen Friesland en Drenthe. — Er plagt een Hunnebed gevonden te worden, dat geheel gesloopt is.

Digitized by Google

EESE (DE), DE EES of DE EEZE, havez. in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*, arr. en 8 u. N. van *Zwolle*, kant. en 1 u. N. van *Steenwijk*, gem. en ¼ u. N. O. van *Steenwijkerwold*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 617 bund. 36 v. r. 15 v. ell. Het was vroeger en is ook nog een eigendom van de Graven VAN RECHTEREN.

EESE (DE), geh. en voorm. adell. h., in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EEST (DE).

EESKWERD, ECKSWERD of ECKSWERT, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, ¼ u. N. N. O. van *Oosterend*, waartoe het behoort; met 3 h. en 24 inw.

EESLEK (DE-), naam, onder welke de landstreek ARDENNEN, in het noordwesten van het grooth. en de Belg. prov. *Luxemburg*, onder de landlieden van sommige gemeenten bekend is. Zie ARDENNEN.

EESSCHAREN, d. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*. Zie ESCHAREN.

EEST, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie EES.

EEST (DE), DE EESE of DE EEHSE, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4¼ u. W. van *Groningen*, kant. 2½ u. Z. W. van *Zuidhorn*, gem. en ¾ u. W. van *Grootegast*, ½ u. N. van *Doezum*, waartoe het behoort.

Dit geh. ligt aan den *Doezumer-togt*, O. van den Eestweg, op eenen hoogen vruchtbaren zandgrond, omgeven door lage landen. Er plagt vroeger een burgt van dezelfde naam te staan.

EEST (DE), DE EESE of EEHSE, voorm. oud adell. h. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, ½ u. N. van *Doezum*, in het geh. de *Eest*.

Het werd, bij keerskoopsbrief van 29 Januarij 1727, verkocht, behoorende toen aan den Heer J. C. SCHATTER. Vroeger was het door de familie CLANT bezeten. Het is, waarschijnlijk in het jaar 1727 of daaromtrent, gesloopt.

EEST (DE-) of SAAXUMBORG, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 5 u. N. W. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. W. van *Baflo*.

Vroeger plagt hier de burgt Saaxumborg te staan, waarvan dit geh. zijnen tweeden naam ontleent.

EEST (DE-HOOGE-), landg. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, arr., kw., distr. en 1 u. N. ten O. van *Nijmegen*, kant. en 1 u. Z. Z. W. van *Elst*, gem. en in het d. *Bemmel*.

Dit landg. beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 76 v. r. 30 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. VAN ROSSUM.

EESTERBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. N. W. van *Sneek*, kant. en 1½ u. N. W. van *Bolsward*, ½ u. Z. O. van Arum, aan de Francker-vaart.

EESTERGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 4½ u. Z. van *Sneek*, kant. en ½ u. N. ten O. van *Lemmer*.

Men telt er 15 fraaije boerenwoningen en 10 andere kleine gebouwen of huizen, gezamenlijk bewoond door ongeveer 130 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

De Herv., die hier ruim 110 in getal zijn, behooren tot de gem. *Lemmer-Follega-en-Eesterga*, welke hier eertijds eene kerk had, ruim ¾ u. van de Lemmer af staande. De juiste tijd, wanneer dit gebouw werd afgebroken, is niet met zekerheid bekend, doch waarschijnlijk is dit geschied in 1740 of eenige jaren later. Het kerkhof, hetwelk

nog aanwezig is, dient bij voortduring tot begraafplaats. Men vindt daarop eene overdekte klok, een zoogenaamd klokhuis, gelijk men meer op kleine plaatsen in de provincie Friesland aantreft, waarmede gedurende de begrafenisplegtigheid geluid wordt.

De R. K., van welke men er 16 aantreft, worden tot de stat. van *de Lemmer* gerekend.

Er bestaat ook geen dorpschool meer; terwijl de kinderen de scholen te *Follega* en te *Lemmer* bezoeken.

De landerijen van dit d. zijn uitmuntend, vrij uitgebreid en loopen tot aan de Groote Brekken; doch de huizen en de boerderijen staan in eene rij, van het Zuiden naar het Noorden, ter zijde van den weg naar de Lemmer, en zijn weinig in getal. Ten westen van den rijweg naar Heerenveen zag men vroeger nog het oude kerkhof van het voorm. dorp Bandt of Bantega, welks landen zich zuidwaarts zeer verre uitstrekten, doch die van overlang door de zee zijn weggespoeld. Thans vindt men daarvan geene sporen meer, alleen worden nog ten huidigen dage eenige stukken lands, daarnaar de Band-Akkers genaamd. Ook moet hier vroeger een huis of plaats, met name de Brandende put geweest zijn. In dit huis werd, in het laatst der zeventiende eeuw, eene put gegraven, welke geen water wilde geven, waarom men een man met een touw om den middel, daarin nederliet, om, wanneer het water, bij het verder uitdelven, te spoedig mogt opkomen, ras wederom te kunnen worden opgetrokken; doch, toen hij door het welzand henen was, kwam er geen water, maar wel eene zwavelvlam, welke, niettegenstaande men den arbeider ras omhoog haalde, hem het haar en de kleederen verzengde, ja, tot boven de put uitsloeg, doch waarna het opkomend water ras de vlam uitdoofde. Buiten twijfel loopt hier in den grond een ader van aluinachtige zwavelaarde, die, zoo als later genoegzaam, door proeven met den Hombergiaanschen pyrophorus, gebleken is, vuur vat, zoo ras zij aan de open lucht wordt blootgesteld. Van deze brandende put, weet men echter met geene zekerheid de juiste plaats meer aan te wijzen.

De meertjes: het Groote-Wiel, het Kleine-Wiel, de Kleine-Brekken en een gedeelte der Groote-Brekken, benevens een gedeelte van den stroom de Rijn, behooren tot dit dorp.

EESTER-RIJD of Eester-Ried, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, bij den molen van het d. Ee een begin nemende, en van daar in eene noordelijke rigting naar de *Zuider-Ee* loopende, waarin zij zich ontlast.

EESTERWIJK, oude naam van het d. Oosterwijk, in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Oosterwijk.

EESTRUM of Iestrum, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 4 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. ten N. van *Bergum*, zich zuidwaarts tot aan de zoogenaamde Bargetille uitstrekkende, en tusschen goede bouwlanden en geboomte gelegen.

Men telt er in de kom van het d., door welke een rijweg naar Oostermeer en Kooten loopt, en van waar eene vaart naar het Bergumermeer schiet, ruim 78 h. en 370 inw., die zich meest op den landbouw toeleggen, waartoe het hier geenszins aan geschikten grond ontbreekt; zijnde er onderscheidene personen rijk geworden door de heidevelden in goed bouwland te veranderen, en voornamelijk zekere vrouw, met name Aat Boelens, die eene zeer groote uitgestrektheid dorre heidevelden dus nuttig heeft aangelegd, zelve de arbeiders voorgaande, en in eigen persoon werkende.

Digitized by Google

Langs de noordzijde van dit d. loopt de straatweg van Leeuwarden naar de Groninger grenzen, en langs de zuidzijde het Kaspar-Robles- of Kolonelsdiep, zijnde de vaart naar Groningen.

De inw, die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Oostermeer-en-Eestrum,* welke hier eene kerk met eenen stompen toren heeft.

De dorpschool wordt des winters gemiddeld door 70, des zomers door 40 leerlingen bezocht.

EESTRUMER-OPVAART of Iestrumer-Opvaart, water, prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Tietjerksteradeel,* dat te Eestrum een begin neemt en voorts eerst west- en later zuidwaarts loopt, om zich in het *Bergumermeer* te ontlasten.

EESTWEG, weg in het *Westerkwartier,* prov. *Groningen,* loopende van Doezum N. naar de Dorpster-til, over de Trekvaart van Groningen naar Stroobos.

EESVEEN of IJsveen, buurs. in *Vollenhove,* prov. *Overijssel,* arr. en 8 u. N. van *Zwolle,* kant. en 1 u. N. van *Steenwijk,* gem. en 1 u. N. O. van *Steenwijkerwold,* met 47 h. en 260 inw.

Deze buurs. ontleent zijnen naam van de heerl. Eese, waaraan weleer het veen toebehoorde, zoo als Kamperveen van Kampen.

EESVEENSCHE-AA of IJsveensche-Aa, riviertje in *Vollenhove,* prov. *Overijssel,* gem. *Steenwijkerwoud,* dat de buurs. Eesveen en Kallenkote scheidt, ook wel de Wapserveensche- of Olde-, doch doorgaans de Steenwijker-Aa genoemd. Zie Aa (Steenwijker-).

EESVEENSCHE-WETERING of IJsveensche-Wetering, watertje in *Vollenhove,* prov. *Overijssel,* het ontstaat aan de Drenthensche grenzen, in de buurs. *Eesveen,* gem. *Steenwijkerwoud,* en loopt in eene zuidoostelijke rigting naar Steenwijk in de Aa uit.

EETEN, d. in het *Land van Heusden,* prov. *Noord-Brabana.* Zie Eethen.

EETEN, naam, onder welken men het d. Etten, in de bar. van *Breda,* prov. *Noord-Braband,* wel eens vermeld vindt. Zie Etten.

EETEN (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Land van Heusden,* prov. *Noord-Braband.* Zie Eethen (Huis-Te-).

EETEN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden,* prov. *Noord-Braband.* Zie Eethen (Polder-van-).

EETHEN, hooge en vrije heerl. in het *Land van Heusden,* prov. *Noord-Braband, Tweede* dist., arr. *'s Hertogenbosch,* kant. *Heusden,* gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen;* palende N. aan Babyloniënbroek en Genderen, O. aan Genderen en Doeveren, Z. aan Drongelen, W. aan Meeuwen.

Deze heerl. bevat het d. Eethen en elf huizen, die op den zoogenaamden Kleiberg zich tot aan Genderen uitstrekken. Zij beslaat eene oppervlakte van 676 bund. 77 v. r. 53 v. ell., telt 45 h., bewoond door 57 huisgez., uitmakende eene bevolking van 300 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden; terwijl eenigen zich ook op de vlasteelt toeleggen.

De Herv., die hier 280 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Eethen-en-Drongelen* en hebben in deze heerl. ééne kerk.

De R. K., van welke men er 20 aantreft, behooren tot de par. van *Dussen.* — Men heeft in deze heerl. ééne school, in het d. Eethen. Voorheen stond er ook een kasteel, het Huis te Eethen genaamd. Zie het volgende art.

Het d. Eethen, Eeten of Ethen ook wel eens Etten gespeld, ligt $4\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *'s Hertogenbosch,* $1\frac{1}{2}$ u. W. van *Heusden.* Men telt er in de kom van het d. 34 h. en 220 inw.

Digitized by Google

De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Germanus was toegewijd, heeft eenen spitsen, doch niet zeer hoogen toren, welke, in het jaar 1754, ten gevolge van het weder, is afgebrand, doch in het jaar 1755 weder opgebouwd. In het jaar 1822 is de kerk weder aanmerkelijk verbeterd, alsmede de pastorie, welke eene der fraaiste van het Land-van-Heusden is, nadat zij in het jaar 1841 door den Predikant, op eigen kosten, aanmerkelijk is verbeterd en verfraaid; terwijl mede in het jaar 1822, door den toenmaligen Burgemeester, Cornelis Boer, kroonen aan de kerk ten geschenke zijn gegeven, die deze tot geen gering sieraad verstrekken. De kerk en pastorie zijn beide zoo hoog gebouwd, dat zij watervrij staan.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht.

Bij den verschrikkelijken watervloed van 18 November 1421, toen door eene doorbraak de geheele Zuid-Hollandsche-waard overstroomd werd, vloeide ook dit dorp geheel onder, waardoor vele ingezetenen hun leven verloren en andere groote schade aan have en goed leden. Nog eene andere ramp had dit dorp op den 21 Junij 1767 te verduren, wanneer een geweldige hagel des landmans zoo gegronde hoop op eenen rijken oogst eensklaps vernietigde, daar bijkans al het te veld staande koren en gewas verpletterd werd, terwijl de storm, die den hagel vergezelde, in nagenoeg alle woningen de glazen verbrijzelde.

Bij de overstroomingen, die in 1795 en 1799, ook het Land van Heusden teisterde, heeft dit d. veel geleden. Bij die van Januarij 1809, bezweken hier achttien huizen met het schoolgebouw, voor de kracht des waters.

In het begin der achttiende eeuw, behoorde deze heerl. reeds aan den Heer Johan Maurits van Hemert, Raad en Burgemeester der stad Gorinchem. Deze overleden zijnde, is zijne weduwe hertrouwd met den Heer van Bleiswijk Parre, en na het overlijden van deze, hebben de Erven de heerl. Eethen en *Meeuwen*, in het jaar 1832, publiek verkocht, en is kooper geworden, de Heer Gerrit Vermeulen. Deze in 1840 overleden zijnde, zoo wordt de heerl. thans in eigendom bezeten door Vrouw C. J. van Heusden, weduwe Gerrit Vermeulen, te Waspik.

Het wapen der heerl. Eethen bestaat in een veld van azuur beladen met St. Maarten van goud.

EETHEN (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, 2 min. W. van het d. *Eethen*.

Dit h. is gesloopt, zoodat er thans niets meer van te zien is, maar de plaats, waar het gestaan heeft, wordt tegenwoordig de Ossenweide genaamd.

EETHEN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen;* palende N. aan den Polder van Babyloniënbroek en den Polder van Genderen, O. aan den Polder van Genderen en den Polder van Doeveren, Z. aan den Polder van Drongelen, W. aan den Polder van Meeuwen.

Deze pold., welke in het jaar 1423 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 676 bund. 77 v. r. 53 v. ell., telt 45 h., waaronder 19 boerderijen, en wordt door 1 sluis op het Oude Maasje van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Waarsman en vier Leden.

Digitized by Google

EETHEN-EN-DRONGELEN, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. en ring van *Heusden*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, als: ééne te EETHEN en ééne te DRONGELEN, en telt er 480 zielen.

Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Ambachtsheer van *Eethen*.

EEUSSUM, burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWSUM.

EEWER (DE), DE EWER, DEN EEWIER of DEN EWIER, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 7 u. W. van *Appingedam*, kant. en 3 u. W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *Leens*, ¼ u. Z. W. van *Zuurdijk*, waartoe het behoort.

Het is een vrij hooge en uitgebreide wierde, nabij den provinciale zeedijk, met 3 fraaije boerderijen en een zestal dagllooners woningen, met 60 inw., die alle van den landbouw leven.

EEWERDER-TOGT, EWERDER-TOGT, EWIERDER-TOGT of EEWIERDER-TOGT, watertje in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. *Leens*, dat in eene westelijke rigting van *Eewer* naar de vlakke Rijt loopt, en zich bij Leensterklap in het *Houwerzijlstermaar* ontlast.

Vroeger heeft dit stroompje misschien de EE geheeten, waarna de wierde ten Z. van dit water gelegen, *Eewierd*, bij versnelde uitspraak *Ewer*, genaamd werd.

EEWIER (DEN), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWER (DE-).

EEWIERDER-TOGT, watertje in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWERDER-TOGT.

EEWIJK, d. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie EWIJK.

EEXT of EEKST, welvarend d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 2½ u. O. ten N. van *Assen*, gem. en ½ Z. O. van *Anloo*.

Men telt er 75 h. en 450 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. Ook heeft men er eenen korenmolen.

In dit d., hetwelk vroeger slechts een geh. was, dat kerkelijk onder *Anloo* behoorde, is in het jaar 1841 eene kerk en pastorie gebouwd, voor de toen opgerigte gem. van *Eext-Anderen-en-de-Zandvoort*, die den 5 September van dat jaar is ingewijd.

Er is in dit d. eene school, welke door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

In en bij dit d. vond men vroeger veel zwaar eikenhout, terwijl de huizen toen nog minder welvaart vertoonden dan thans. Het was dit oord, hetwelk bijzonderlijk aan de schilders de gelegenheid aanbood, om schetsen naar de natuur te maken.

In het jaar 1756 werd in de nabijheid van dit d., door eenige landlieden, die naar steenen zochten, een opgeworpen heuveltje ontdekt, niet ver van de plaats, waar destijds de korenmolen stond, die in 1833 is afgebrand, doch in welks plaats men eenige minuten oostelijker naar den kant van Gieten eenen anderen heeft opgebouwd. Binnen in dit heuveltje vond men eenen grafkelder, uit acht groote veldflinten zamengesteld, één in het Oosten, één in het Westen en drie aan elke zijde. Deze steenen waren aan den binnenkant zeer vlak, en besloten eene ruimte van twaalf voeten in de lengte, van het Oosten naar het Westen, van zeven voeten in de breedte en vijf voeten in de diepte. De ingang, welke in het Zuiden en twee voeten breed was, ging met twee trappen nederwaarts, welke van kleinere keijen gemaakt was. Uit deze bestond ook de dubbele vloer, tusschen welke men verscheidene urnen met verbrande

Digitized by Google

beenderen, waarvan sommigen nog kenbaar waren en met asch gevuld, heeft gevonden, gelijk ook eenige steenen beitels, iets meer dan een duim breed en twee duimen lang, uitgezonderd een, die wel drie vierendeelen van een voet lang was. Eenigen dezer beitels geleken naar de gemeene vuursteenen, anderen naar het Duitsch agaat. Sommigen waren scherp geslepen en overigens geheel ruw, andere daarentegen geheel glad. — Niet zeer ver van dezen grafkelder is ook een van de grootste en geregeldste hunnebedden, bestaande uit zeven zware deksteenen, die op twee en dertig andere rusten, en met elkander eene plaats van acht en zestig voeten beslaan. De middelste bovensteenen zijn dertien voeten lang, negen breed en vijf voeten dik; van onderen zijn zij platachtig. De strekking is van het Oosten naar het Westen.

EEXT-ANDEREN-EN-DE-ZANDVOORT, kerk. gem., prov. *Drenthe*, klass. en ring van *Assen*.

Deze gem., welke, ingevolge koninklijk besluit van 16 October 1840, is opgerigt, telt ruim 600 zielen, die vroeger tot de gem. *Anloo*, behoorden. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jacobus Goedhardus Borgesius Hemmes, die den 20 Februarij 1842 aldaar bevestigd is. Het beroep is eene koninklijke collatie.

EEXTA, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta.

EEXTA (BOVEN-), aangename lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta (Boven-).

EEXTE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta.

EEXTE (BOVEN-), aangename, lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eeksta (Boven-).

EEXTER-DIEP, watertje in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Eekster-diep.

EEXTERVEEN of Eeksterveen, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 3½ u. O. N. O. van *Assen*, gem. en 1½ u. O. ten N. van *Anloo*; met 28 h. en ongeveer 180 inw.

De hier, in 1837 nieuw gebouwde, school wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

EEXTERVEENSCHE-COMPAGNIE of Eeksterveensche-Compagnie, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 4 u. O. ten N. van *Assen*, gem. en 1¾ u. O. van *Anloo*; met 8 h. en 50 inw.

Dit geh. heeft, gezamenlijk met het naburige d. Annerveensche Compagnie, eene vaste bijschool, welke gemiddeld door 65 leerlingen bezocht wordt.

EEZE, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Enze.

EEZE, geh. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Eesveen.

EEZE (DE-), havez. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Eese (De-).

EEZINGE, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Ezinge.

EFDEN, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Eefde.

EFFEN, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. kant. en 1 u. Z. W. van *Breda*, gem. en ½ u. Z. W. van *'s Prinsenhage*; met 32 h. en 200 inw. Ook heeft men er eenen korenmolen.

EFFELING, naam, onder welken het geh. Esteling, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, wel eens voorkomt. Zie Esteling.

EG, Heg of Hegge, voorm. watertje, in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*, dat naar men wil voorheen bij Egmond in de Noordzee vloeide, doch nu verdroogd en geheel verdwenen is.

Digitized by Google

Naar sommiger gevoelen zoude het een arm van den *Rijn* geweest zijn, welke boven Leyden dien stroom verliet, en met eene noordelijke eenigzins westelijke rigting naar Egmond liep, en daar in zee viel, welke arm, wegens zijne smalte, Eng-Mond zoude genoemd zijn, in tegenoverstelling van de *Bree-Heel* of *Breede-Keel*, die ter plaatse, waar nu Brielle ligt, in zee uitliep.

EGALEMENTSLOOT, benaming welke men in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*, geeft aan de onderscheidene slooten, door welke die gem. in de breedte en lengte op onderscheidene afstanden wordt doorsneden, ter verkrijging van eene geregelde kaveling en ter bevordering der uitwatering. Vier dezer slooten worden Opgaande Egalementslooten genoemd, strekkende van het zuidoosten naar het noordwesten en door deze bestaat eene communicatie tusschen het Noord-Hollandsch kanaal en de Oude Zijpervaart.

EGANE of St. Anna, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Borneo*, in het land *Maroedoe*, aan de *St. Annabaai*; 5° 50′ N. Br., 136° 20′ O. L.

EGBERTGAASTEN, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 5½ u. N. ten O. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Beetsterzwaag*, ½ u. Z. O. van *Oudega*, waartoe zij behoort; met 4 h. en 20 inw.

EGEDE of Eegod, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2¾ u. N. O. van *Raalte*, gem. en 1 u. N. van *Hellendoorn*; met 29 h. en 180 inw. Men heeft er eene school met 30 schoolgaande kinderen, die tevens dient voor de ingezeten van de buurs. Not-Meer, gem. den Ham. Ook ligt in deze buurs. eene havez. van denzelfden naam. Zie het volgende art.

EGEDE of Eegod, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2¾ N. O. van *Raalte*, gem. en 1 u. N. van *Hellendoorn*, in de buurs. *Egede*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 186 bund. 61 v. r. 30 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer B. H. van Marle, woonachtig te Almelo.

EGELENBURG, voorm. buitenpl. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1¼ u. Z. W. van *Alkmaar*, gem. *Heilo-en-Oesdom*, ½ u. Z. W. van *Heilo*.

Zij was aangelegd door Willem Bardesius, eenen zoon van den beroemden Amsterdamschen Burgemeester van dien naam, in wiens nakomelingschap zij vele jaren is gebleven, tot dat zij in het geslacht van Sonk de Vries is overgegaan. In het midden der vorige eeuw met de nabij gelegen buitenpl. *Vreeswijk* vereenigd zijnde, is er thans niets meer van aanwezing dan de vijver, terwijl de grond, met hakhout beplant, in eigendom toebehoort aan den Heer Matthijs Hendrik Weldijk van Limmen.

EGELENBURG, naam, onder welken het adell. h. IJpestein in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, wel eens voorkomt. Zie IJpestein.

EGELMEER, meertje in het *Overkwartier*, der prov. *Utrecht*, gedeeltelijk gem. en 1 u. N. O. van *Amerongen*, gedeeltelijk gem. en 2 u. N. W. van *Rhenen*. — Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 10 bund.

EGBNETISO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, ongeveer 16 mijlen N. O. van *Sumatra*, 0° 27′ Z. Br. 122° 30′ O. L. — Het heeft nagenoeg 7 mijlen in omvang.

Digitized by Google

EGGILLANG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Madion*.

EGINBERT, oude naam van het d. ENGELBERT, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie ENGELBERT.

EGLANTIERPOLDER (NIEUWE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. en gem. *Axel*; palende N. aan de buurs. het Spui, den Sparkspolder en den Polder-van-Zaamslag, O. aan den Polder-van-Zaamslag en aan den Oude-Eglantierpolder, Z. aan den Buthpolder, W. aan den Coegorspolder.

Deze pold., bedijkt krachtens een octrooi, ten jare 1631 door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden verleend, heeft eene schotbare grootte van 115 bund. 11 v. r. 30 v. ell. Een gedeelte van de Otenschen kreek doorsnijdt dezen polder van het Noorden naar het Zuiden. Daarin staan 4 boerenhofsteden en 14 arbeiderswoningen, en het overtollige water wordt, door middel van eene spuikreek, in het kanaal van Gent naar Neusen ontlast.

Deze pold., vereenigd met den Coegorspolder en den Nieuw-Zevenaarpolder, vormt eene dijkaadje, beheerd door eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

EGLANTIERPOLDER (OUDE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. en gem. *Axel*; palende N. O. aan de Oude-Gentschevaart en den pold. Beoosten-blij-Benoorden, Z. aan den Noordpolder-bij-Axel, Z. W. aan den Buthpolder en N. W. aan den Nieuwe-Eglantierpolder.

Deze pold., hebbende eene schotbare grootte van 75 b. 37 v. r. 66 v. ell., is, uit krachte van een octrooi op den 15 Augustus 1606 door de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden verleend, gezamenlijk met den *Groote-Buthpolder* den *Kleine-Buthpolder*, den *Noord-polder*, den *Cappelle-polder* en den *Visschers-polder*, bedijkt en wel ten verzoeke van Baljuw, Burgemeester en Schepenen der stad en ambachte van Axel, welke polders bij het onweder, den storm en den zeevloed van Paaschdag des jaars 1606 onder water gezet waren, zoodat het geheele kwartier van de stad met de zee gemeen lag, de vestingwerken door de schuring gevaar liepen en er gebrek aan levensmiddelen voor de burgerij en het garnizoen ontstond. Eene spoedige bedijking was dus hoogst noodzakelijk. Om die aan te moedigen, verleenden de Staten Generaal daartoe vrijdom van tienden, voor den tijd van achttien jaren; voorts aan de Regering van Axel, het regt van de jagt, vogelarij en visscherij en voor de bewoners en bebouwers, vrijdom van alle lasten, gedurende twaalf jaren, zijnde het genot van deze voordeelen nader bevestigd bij Resolutie van de Staten van Zeeland in dato 2 Maart 1649.

Van de eerste bedijking is niets bekend en deze zal denkelijk van zeer oude dagteekening zijn; althans is deze pold. in den aanvang der zeventiende eeuw een en andermaal met zeewater overdekt geweest, doch kort daarna wederom gedigt en beverscht.

In den OUDE-EGLANTIERPOLDER staan twee gehuchten de *Stad-Davids* en de *Magaret* (zie die woorden), voorts twee kapitale en drie kleine boerenhofsteden, benevens eene meestoof en nog twee afzonderlijk staande arbeiderswoningen. Hij watert uit door middel van eenen kleinen duiker in de Oude-Gentschevaart en door dezen in den Polder van Zaamslag.

Het Dijkbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

Digitized by Google

EGMOND, heerl., prov. *Noord-Holland;* palende N. aan de heerl. Wimmenum en Alkmaar, O. aan Heilo en Limmen, Z. aan Castricum, W. aan de Zuiderzee.

Deze heerl. bevat de gem. Egmond-Binnen-Egmond-aan-den-Hoef-en-Rinnegum en Egmond-aan-Zee, beslaat eene oppervlakte van 2537 bund. 15 v. r. 33 v. ell., telt 397 h., bewoond door 460 huisgez., uitmakende eene bevolking van bijna 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in land- en veebouw, visscherij en schulperij.

De Herv., die hier ongeveer 700 in getal zijn, maken de gem. van *Egmond-binnen-en-op-den-Hoef* en *Egmond-aan-Zee*, uit.

De R. K., van welke men er bijna 1600 aantreft, maken de stat. der *Egmonden* uit; terwijl men er ruim 900 R. K. van de Bisschoppelijke Clerezij heeft, die de statie van *Egmond-aan-Zee* uitmaken.

Men heeft in deze heerl. 3 scholen, als: ééne te Egmond-Binnen, ééne te Egmond-op-den-Hoef en ééne te Egmond-aan-Zee.

De heerl. van Egmond, hoewel van ouds eene vrije heerl., is, sedert zij wederom in den boezem van den staat geraakte, niet verder dan als ambachtsheerlijkheid weder uitgegeven. Zij heeft, van ouds, den adellijken huize van Egmond toegekomen, en werd, in den jare 1486, door Keizer Maximiliaan tot een graafschap verheven. De oudste tak van dit geslacht heeft drie Hertogen van Gelder opgeleverd, namelijk: Arnold, Adolf en Karel van Egmond, met welken laatste deze tak is uitgestorven. Een andere tak bezat de graafschappen Buren en Leerdam, de baronniën van IJsselstein, St. Maartensdijk, Kranendonk, Kortgene enz. Van dezen tak was de laatste Graaf Maximiliaan van Egmond, wiens eenige nagelatene dochter Anna, door haar huwelijk met Willem I, Prins *van Oranje*, alle deze heerlijkheden aan dit geslacht overbragt. De heerlijkheid Egmond zelve dus een graafschap geworden, was, als het stamhuis, altijd gebleven aan den tak, welke, na de uitsterving des vorigen, de oudste werd, en was door erfvolging gevallen op den beroemden Graaf Lamoraal van Egmond. In den jare 1568 te Brussel onthalsd en zijne goederen verbeurd verklaard zijnde, kwam zijn zoon Filips, eerst na den Gendschen vrede, in het bezit van het graafschap, en liet het, in het jaar 1590, aanmerkelijk belast met schulden, aan zijnen broeder Lamoraal na. Deze woonde, van het jaar 1595 tot 1605, te Egmond; doch trok toen, geen kans ziende, om zich uit zijne schulden te redden, naar Frankrijk. Het graafschap Egmond werd sedert, in het jaar 1607, door de Staten van Holland gekocht, en bleef verknocht met de grafelijkheids-domeinen, tot in het jaar 1722, wanneer het slot, met de leenen en andere geregtigheden daartoe behoorende, voor elf duizend gulden verkocht werd aan den Heer Gerard van Egmond van der Nyenburg, gesproten uit Willem van Egmond, Heer *van IJsselstein en Leerdam* en broeder van Arnoud, Hertog *van Gelder*, die een heimelijk huwelijk had aangegaan met Margareet, dochter van Everard, Heer *van Hoogwoude en Eerstwoude* en bastaardzoon van Willem van Beijeren. Heer Gerard van Egmond van der Nyenburg kocht, ten zelfden tijde, de ambachtsheerlijkheid van Egmond-binnen, Rinnegum, Egmond-op-den-Hoef en Egmond-aan-Zee, met de duinen, voor vier en zestig duizend vijf honderd gulden. Zijne zuster, Vrouwe Maria van Egmond van der Nyenburg, douairière van Heere Dirk van Egmond van der Nyenburg, Vrijvrouwe *van Petten enz.*, bezat de heerl. na zijn overlijden, en liet ze, in het jaar 1741, bij erfmaking na aan haren overleden mans broeder Jonkheer Joan Egidius van Egmond van der Nyenburg. Sedert is de Heer

Mr. Cornelis van Foreest, Heer *van Schoorl en Camp*, Burgemeester en Raad der stad Hoorn, bezitter der ambachtsheerlijkheid van Egmond geweest, en thans wordt zij in eigendom bezeten door Vrouwe Eva Maria Gregory, douairière van den Heer Tinne van Egmond.

Sommigen willen, dat de naam Egmond zoude zijn zamengesteld uit de woorden: *haec* en *munda*, en dat St. Adelbertus, dit land tot het Christengeloof gebragt hebbende, het zegenende zoude gezegd hebben: *gratia Deo, haec munda sunt;* d. i. God dank, deze zijn gezuiverd; waarop Adgeld, Koning der Friezen, de plaats, waar Adelbertus woonde, Haec Mund zoude genoemd hebben, en daarvan later Egmund en voorts Egmond afgeleid zijn.

Het geslacht, dat van deze heerl. zijnen naam ontleent en, zoo als wij gezien hebben, in verschillende takken verdeeld was, heeft onderscheidene beroemde mannen voortgebragt, als daar zijn, om hier niet van de vroegere te spreken: Albrecht van Egmond, Heer *van Meerestein;* zijn broeder Frederik van Egmond, Heer *van Meerestein* en Otto van Egmond, Heer *van Kenenburg*, die wij als teekenaars van het vermaarde verbond der Edelen vermeld vinden; Willem van Egmond, Heer *van IJsselstein*, die ten tijde van Vrouw Jacoba een der voornaamste Hoofden der Kabeljaauwschen geweest is; Jan Graaf van Egmond, die in 1516 †, na twee en dertig jaren Stadhouder van Holland te zijn geweest; Floris van Egmond van IJsselstein, Graaf *van Buren*, die in 1518 Stadhouder van Friesland werd; Adriaan van Egmond, die zijnen oom Jan Graaf van Egmond, als Luitenant-Stadhouder werd toegevoegd; Maximiliaan van Egmond, Graaf *van Buren*, die in 1540 George Schenk van Toutenburg als Stadhouder van Friesland opvolgde; Diederik van Egmond van der Nyenburg, die in 1595, als voorzitter van den Grooten Raad van Holland overleed; Johan Aegidius van Egmond van der Nyenburg, die in 1740, als Ambassadeur naar Napels werd gezonden; en wien wij voor allen het eerst hadden moeten noemen, Lamoraal Graaf van Egmond, die als een offer voor 's lands vrijheid, den 5 Junij 1568, te Brussel zijn leven op een schavot moest eindigen (1).

Het wapen der heerl. Egmond bestaat in een veld van goud, beladen met zes kepers van keel (rood), rustende op eene burgt.

EGMOND, d. in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*. Zie Egmond-Binnen.

EGMOND, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Utrecht, benedenwaarts aan de verl. plant. Bruinsburg; 629 akk. groot.

EGMOND (ABDIJ-VAN-), voorm. abdij in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, 10 min. O. van *Egmond-binnen*, in de oude brieven doorgaans vermeld onder den naam van St. Adelberdus-klooster, welken naam haar gegeven was door Adolf, Koning der Friezen en zoon van den ongeloovigen Radboud, welken, na den dood zijns vaders, door Adelbert tot het Christengeloof gebragt was.

Dirk I, Graaf *van Holland*, deed aldaar in het jaar 889 een houten klooster bouwen, voor Benedictijner Nonnen. De Friezen, eenige jaren daarna eenen inval doende in dit gewest, verbrandden het klooster tot den grond toe, plunderden alles wat zij vonden en voerden de Nonnen

---

(1) Men zie over de drie eerste J. W. te Water, *Historie van het Verbond der Edelen*, st. II, bl. 367–373, en over allen Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 317–329.

weg. Graaf Dirk II deed het gestieht van steen herbouwen, ten einde het den aanval der stroopende Friezen te beter zoude kunnen afweren, en plaatste er Monniken van dezelfde orde in; terwijl hij de Nonnen naar Bennebroek, nabij Haarlem, deed overbrengen. Hij begeerde daarenboven, dat het de begraafplaats zoude zijn van de Graven, en deed ook het gebeente van St. Jeroen en van den H. Deken Adelbertus in het klooster overbrengen. Nog schonk hij groote goederen, en daarbij een zeer kostbaar evangelieboek, rijkelijk met goud en edelgesteente versierd, aan de kerk van Egmond; terwijl Dirk V en de volgende Graven nog andere goederen aan dit klooster vereerden, zoo dat het groote rijkdommen bezat. Behalve zeer uitgestrekte landgoederen, tienden en renten, hadden de bewoners het regt, om op de duinen te jagen, en om, volgens eene vergunning van Hertog Filips, in Abtspoel, buiten Leyden, vier paar zwanen te houden. Tot meerderen luister van het klooster, werd aan de Kloostervoogden ook de waardigheid en den eernaam van Abt gegeven, en vele inkomsten en voorregten toegekend. Onder anderen hadden zij de benoeming tot 24 parochiekerken, en 45 kapellanijen te vergeven. In de kloosterkerk, die aan St. Adalbertus toegewijd was, waren onderscheidene kapellen en zeer vele ontaren. Aan deze kerk had Paus Innocentius IV veertig dagen aflaat vergund, welke jaarlijks op St. Adalbertusdag, met die kerk godvruchtiglijk te bezoeken, te verdienen waren. De eerste Abt, in het jaar 910, meent men geweest te zijn zekere Monabold. De vijfde was Heer Steven van Egmond, die men zegt overleden te zijn in het jaar 1083. De zevende, Amelijn genaamd, werd, om zijn slecht gedrag, in het jaar 1129, door den Bisschop van Utrecht afgezet. Lubbert van Egmond wordt voor den zestienden Abt gehouden; hij overleed in het jaar 1265. Men wil, dat, te dien tijde, dertig Monniken in het klooster huisvestten. In het jaar 1350 ontstond, tusschen de Abten en de Heeren van Egmond, een groote twist. De eerstgenoemden hadden aan het klooster vele goederen onttrokken, welke de laatsten wilden vergoed hebben. Hieruit ontstonden rooverijen, brandstichting en doodslagen. Nu eens smeulde het vuur van tweedragt, dan wederom sloeg het, in lichten laaije vlamme, ten dake uit. Dit duurde tot in het jaar 1437, wanneer door tusschenspraak van Hertog Filips van Bourgondië, en op bevel van den Paus, de partijen in onderhandeling kwamen. Bij vonnis van den Paus, hetwelk tegen de verachting van den Abt uitviel, werd de heerlijkheid van de abdij afgezonderd, en van alle geestelijk gebied vrij verklaard, en de landen, door de Heeren van Egmond in bezit genomen, aan hen toegekend. Zoo geweldig was het misnoegen, dat de Abt en zijne Monniken over dit vonnis opvatteden, dat het verdrag slechts korten tijd stand hield; doch al wederom tot hun eigen nadeel. Heer Claas van Adrichem, was, in het jaar 1476, de drie en twintigste Abt, en had een harde tegenpartij aan Jan, natuurlijken zoon van Hertog Filips van Bourgondië, Proost van St. Donaas te Brugge. Doch van Adrichem ontkwam zijne lagen. David van Bourgondië had die van Utrecht in den ban gedaan; doch de Paus magtigde den Abt, hem daarvan te ontslaan. Eenigen tijd daarna, zich begeven hebbende naar Zeeland, om aldaar de bruiloft van Heer Wolfert van Borssele *van Der-Veere*, bij te wonen, dronk hij daarop met de andere gasten, als om strijd, wijn, waarin men zout gemengd had. Dit perste hem weldra, om den aandrang der natuur te voldoen, en dewijl hij lang uitbleef, vonden eenigen, daarover ongerust, hem dood zitten op het heimelijk gemak. Dit gebeurde in het jaar 1481.

Toen, in den jare 1559, te Haarlem een der nieuwe bisschoppelijke zetels in de Nederlanden opgerigt was, werd deze abdij, met alle hare rijke inkomsten, aan den Bisschop, te zijner staatvoering, overgegeven: zoo als ook de beide Bisschoppen van Haarlem, NICOLAAS VAN NIEUWLAND en GOVERT VAN MIERLO, ondanks de tegenkanting der Monniken (die vroeger eene vrije verkiezing hadden), tot Abten van EGMOND aangesteld zijn, en de inkomsten dier goederen genoten hebben. Laatstgenoemde, die de laatste Abt van EGMOND geweest is, was in het jaar 1571 tot Bisschop van Haarlem gewijd, en bezat den zetel in tamelijke vrede tot op het jaar 1578, toen de kerken aan de Hervormden werden ingeruimd. Naauwelijks ontvlugtte hij de razende menigte, door zich in eenen onderaardschen kelder te verbergen; week vervolgens naar Bonn en verder naar Munster, alwaar hij het ambt van Wij-bisschop bekleedde, tot dat men hem in het jaar 1587, na het overgaan van de stad Deventer aan de Spanjaarden, derwaarts ontbood, om er de kerken andermaal in te wijden, waarna hij te dier stede, den 28 Julij van dat jaar, overleed.

Deze abdij bezat eene voortreffelijke bibliotheek van oude, op perkament geschrevene en eenige gedrukte boeken, die voor het meerendeel waren bijeengebragt door den Abt GERRIT VAN POELGEEST, een voorstander van geleerdheid, die in 1476 overleden is. Aan hare bewoners hebben wij de kennis van vele oude geschiedenissen dezer landen te danken; want, behalve de beroemde kronijk van MELIS STOKE, die haar in de dertiende eeuw vervaardigde, schreef ook reeds in de twaalfde eeuw DIRK VAN LEYDEN (THEODORUS A LEIDIS) aldaar zijn *Breviculi* of korte grafschriften voor de Graven van Holland, die te EGMOND begraven liggen, en twee eeuwen later zekere LEO uitvoeriger grafschriften, die verre van onbelangrijk voor de geschiedenis zijn.

Deze zeer rijke abdij werd in het jaar 1572, gedurende de Spaansche onlusten, ten eenemale verbrand, en de zeer uitmuntende bibliotheek, bestaande in vele oude gedrukte en geschrevene boeken, benevens kostbare kelken en kerksieraden, met één woord alles, door de plunderzieke krijgsknechten, onder bevel van SONOY, vernield, geroofd of aan de vlammen ten prooi gegeven. Daarvan zag men, in het midden der vorige eeuw, nog eenige geringe overblijfselen, onder anderen twee torens, die zeer dik en van duifsteen opgemetseld waren, waarvan de eene nog geheel en de andere tot omtrent de helft overig waren; thans zijn er echter geene noemenswaardige overblijfselen meer aanwezig.

EGMOND (GROOT-), d. in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*. Zie EGMOND-BINNEN.

EGMOND (HUIS VAN-), oud adell. h. te *'s Gravenhage*, op den Oosthoek van den *Kneuterdijk*, voorheen zijnen uit- en opgang hebbende op den *Vijverberg*.

Dit h., dat reeds ten tijde van de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten vermeld wordt, was in vorige tijden een der aanzienlijkste huizen van 's Gravenhage, hebbende de gedaante van een slot of kasteel, met onderscheidene torentjes en schietgaten tot eenen wakkeren tegenweer voorzien, welke oude gedaante het nog tot in het jaar 1710 behouden heeft.

In het jaar 1479 was daarvan bezitter Heere JAN VAN EGMOND, een hevige voorstander der Kabeljaauwschgezinden. Deze had, met hulp van Heer JAN en FILIPS VAN WASSENAAR en andere hunner twistgenooten, het hof met geweld ingenomen, en van daar weggevoerd de kleino-

Digitized by Google

diën, juweelen en andere kostelijke goederen des Stadhouders Wolfert van Borssele van der Veere. Dit ter oore van den Stadhouder gebragt zijnde en daarover grootelijks vergramd, vergaderde hij in allerijl eenig volk bijeen, en trok daarmede met spoed naar 's Gravenhage. De onverwachte tijding van zijne aannadering beving de Heeren van Egmond en Wassenaar, nog onder den maaltijd zittende, met zulk een schrik en verbaasdheid, dat zij plotselijk van tafel vloden en voorts 's Gravenhage verlieten, alzoo wijsselijk het nakende gevaar ontvlugtende, waarop de Stadhouder, des anderen daags met al zijn volk te 's Gravenhage komende, zijn verblijf op het Hof nam, en de Heer van Montfoort in het Huis van Egmond, alwaar hij zijnen wimpel ten venster uit liet waaijen.

Hoe lang dit huis aan het doorluchtig en aloud geslacht der Graven van Egmond is gebleven, is onzeker. In het kohier van de verponding, gemaakt in den jare 1627, staat het te boek op naam van den Heer de Villers. Naderhand is het bezeten door diens zoon, den Heer Filips de Zoete de Lake van Villers, Heer *van Zevender*, sedert het jaar 1674 beschreven in de Ridderschap en Edelen van Holland, en in 1680 wegens dat collegie gecommitteerd in den Raad van State. In het jaar 1710 is het bij koop gekomen aan Jonkheer Willem Lodewijk, Baron van Wassenaar, Heer *van Ruiven enz.*, in leven Baljuw en Schout van 's Gravenhage, die het voorschreven huis voor het grootste gedeelte en daarna zijne weduwe, Vrouwe Maria Cornelia Aerssen van Hogerheide etc., na de toenmalige wijze, hebben doen opbouwen.

EGMOND (HUIS-VAN-DEN-ABT-VAN-), oud h. te *'s Gravenhage*, op den *Kneuterdijk*.

Of dit huis bij een der Abten van Egmond, op eigen kosten en eigen gebruik is gesticht, dan of het de abdij toebehoorde is ten eenemale onbekend. Thans is het niet meer in wezen, zijnde in het begin der vorige eeuw afgebroken en tot stallingen en koetshuizen verbouwd.

EGMOND (SLOT-VAN), voorm. slot of kasteel, in de balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*, in het d. *Egmond-op-den-Hoef*.

Men wil, dat de abdij van Egmond aanleiding heeft gegeven tot de stichting van dit slot, waarvan dit geslacht zijn naam, als het stamhuis ontleend heeft. Dewijl, namelijk deze abdij, een patroon noodig had tot hare bescherming, zoo was daartoe, door Graaf Dirderik VI, ten verzoeke van Wouter of Walter, den zevenden Abt van Egmond, benoemd zekere Heer Beerwoud of Berwold, die dus in de kronijk van Egmond bekend staat als de eerste Heer van Egmond. Deze zou door den gemelden Abt Wouter, om zijne bijzondere diensten, ten voordeele der abdij, met eene hoeve of stuks lands beschonken zijn, op welke hij de grondslagen gelegd had, van dat huis of slot te Egmond-op-den-Hoef, van hetwelk na zijn dood, in het jaar 1093, door Dodo III, Heer *van Egmond*, den verderen opbouw vervolgd is; doch ook deze, in het jaar 1200 overleden zijnde, werd het eindelijk door Arend van Egmond en IJsselstein, in het jaar 1307, voltooid. Het was uit onderscheidene stukken en gebouwen zamengesteld, en ongeveer 180 v. (56,50 ell.) lang en 160 v. (55,22 ell.) breed, had vijf ronde en zware vierkante torens, behalve onderscheidene hooge trapgevels; daar binnen zag men eene groote watergracht, welke aan de achterzijde door drie verwulfde bogen hare uitwatering had. De gracht rondom het kasteel, was gegraven door Arnold I, Heer *van Egmond*, welke zijnen vader, Jan I, in het jaar 1370, op-

Digitized by Google

volgde. Ook is het aan eerstgenoemde, dat sommigen het graven van de vaart op Alkmaar toeschrijven; hoewel anderen beweeren, dat zulks geschied zij door Dodo I, Heer *van* Egmond, en zoon van Radboud II, Heer *van* Egmond, welke in 977, na zijne terugkomst uit den oorlog tegen de Saracenen, overleed.

De bekende twist, in het jaar 1203, tusschen den Graaf Lodewijk van Loon en Willem I, Graaf *van Holland*, wegens de heerschappij, die den Graaf van Loon, uithoofde van zijn huwelijk met Ada, dochter van Graaf Diederik VII, in Holland, oefende, stelde dit kasteel aan de eerste aanranding ten doel, daar het, uit haat tegen Graaf Willem en Wouter I, Heer *van Egmond*, door den Graaf van Loon en de medestanders der Gravin Ada, werd in den brand gestoken. Wouter I herbouwde het kort daarna, in het jaar 1206; doch de Westfriezen, in lateren tijd, zich tegen den Graaf van Holland verzettende, maakten van de afwezigheid van Wouter II, Heer *van Egmond*, die zich destijds te Haarlem bevond, gebruik, om Kennemerland te overvallen, en gaven het schoone dorp Egmond, benevens het Slot, in het jaar 1315, aan de vlammen ten prooi. Dus bleef het bijna als begraven onder zijne puinen liggen, tot in den jare 1321, wanneer Jan I, Heer *van* Egmond, na zijnen vader te zijn opgevolgd, het weder herbouwde, zoo goed zijn gering vermogen zulks toeliet. Omtrent twee eeuwen daarna, in het jaar 1537, kwam dit kasteel eene dreigende verwoesting te boven; toen, namelijk, de Geldersche Friezen, na het plunderen van Medemblik, Alkmaar en verscheidene West-Friesche dorpen, ook derwaarts in aantogt waren en het dorp Egmond aan kolen lagen, doch, door het kundig beleid en den onverschrokken tegenstand van den Heer Jan van Wassenaar, welke zich toenmaals op deze wel bevestigde sterkte van zijnen schoonbroeder bevond, met bebloede koppen van het slot moesten afdeinzen. Sints dien tijd bleef dit adellijk huis ongestoord, tot op het jaar 1573, toen eenige benden van den Prins daar binnen trokken, nadat de Spanjaarden Haarlem hadden ingenomen, de stad Alkmaar bedreigden, doch den 16 Julij aldaar het hoofd stotende, naar Egmond-Binnen weken, hetwelk twee dagen daarna, door hun in de asch gelegd werd. In den jare 1574 en wel op den 7 Junij, werd dit kasteel, op bevel van den Prins van Oranje, door Jonker Diederik Sonoi, Gouverneur van Noord-Holland, in den brand gestoken, om de Spanjaarden, die weinig tijds te voren, met drie duizend man, onder bevel van den Baron van Chevreaux, aldaar gelegerd, en, over het ijs, langs den dijk, tot de dorpen Wormer en Jisp doorgedrongen waren, de gelegenheid te benemen, om dit kasteel te bemagtigen en zich daarin te verschansen. Sedert dien tijd is dit prachtige gebouw verder aan de verwoesting van den tijd ten prooi gebleven, zoodat er slechts de toren en de voorpoort van overgebleven waren, toen men die in 1744 eenigzins herstelde. Thans ziet men alleen nog eenen boog van eenen der westelijkste torens van het slot.

Dit prachtig gesticht, dat, niet alleen door zijn uitwendig aanzien, inwendige schoonheden, ruime zalen, waaronder er eene met de beeltenissen der Heeren, maar ook door zijne onoverwinnelijke sterkte alom beroemd was; dat gedurig uitmuntte door eene rijke en bijna gestadige hofhouding, ook bekend door het aldaar overlijden van vele Heeren en sommige Graven van Egmond, was echter nog meer, en mogelijk met meer regt, beroemd door zijne doorluchtige bezitters, welken in staats- en krijgszaken onder de zuilen van ons gemeenebest mogen gesteld wor-

BIBL. C
Digitized by Google

den, hetwelk ook hun, gelijk doorgaans, den haat der hovelingen en de verwoesting hunner bezitting heeft berokkend.

In het jaar 1482 bragt men twee Friesche Hoplieden Wybe Jarich gewoonlijk Scharnewijbe genaamd, en Homme Lieuwens, door de Hollandsche Stedehouders Heer Joost van Lalaing en den Heer Jan van Egmond, bij het stormenderhand innemen van Hoorn, gevangen genomen, herwaarts in veilige bewaring, welke, van den 3 Julij van dat jaar aldaar gevangen zittende, niet eerder vrij werden gelaten dan nadat ieder voor duizend goudguldens (1400 gulden) zijne vrijheid gekocht had.

EGMOND-AAN-DEN-HOEF, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie Egmond-op-den-Hoef.

EGMOND-AAN-DUIN, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie Egmond Binnen.

EGMOND-AAN-ZEE, gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar* (5 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N., O. en Z. aan Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegom, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat het d. Egmond-aan-Zee, bijna als besloten bebouwd. Zij beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 74 v. r. 88 v. ell., telt 200 h., bewoond door 274 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1300 inw., die meest in de vischvangst hun bestaan vinden, thans uitgevoerd wordende door behulp van 27 visch-schuiten.

De Herv., die hier ruim 300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Alkmaar* behoort. Na het invoeren van de Hervormde godsdienst hier te lande was Egmond-aan-Zee en *Egmond-op-den-Hoef* in het kerkelijke vereenigd, en ontvingen tot hunnen eersten Leeraar Johan Gerardi, die in het jaar 1597 herwaarts beroepen werd en in het jaar 1601 overleed; doch na het jaar 1619 werd Egmond-aan-Zee in het kerkelijke van *Egmond-aan-den-Hoef* gescheiden, en eerstgemelde gem. ontving tot haren eersten afzonderlijken Leeraar Theodorus Nicolai of Dirk Klaesz, die er in 1621 overleed. Onder de Predikanten, die er later gestaan hebben, verdient vermelding Johan Picardt, eerste geschiedschrijver van Drenthe, welke er van 1623 tot 1643 het dienstwerk waarnam.

De R. K., van welk men er ruim 1000 telt, behooren tot de stat. van *de Egmonden*.

De R. K. van de Oude Clerezy, welke er 900 in getal zijn, maken de stat. van *Egmond-op-Zee* uit.

Men heeft in deze gem. slechts ééne school te Egmond-aan-Zee.

Het d. Egmond-aan-Zee, Egmond-op-Zee of Egmond-Buiten, is een oud, maar aanzienlijk zeedorp, en ligt 1½ u. W. Z. W. van Alkmaar.

Men wil, dat Heer Walger van Egmond, die in het jaar 1036 overleed, de eerste aanlegger van dit d. is geweest, door het bouwen van tien h., welke hij door eenige verarmde buren om niet liet bewonen, terwijl hij hun veroorloofde vrij te visschen, mits gevende den tienden visch aan de abdij; waardoor, bij de verdere opkomst van het d., de kloosterlingen het geheele jaar door van visch voorzien waren.

Dit d. heeft onderscheidene straten en bezit een Raadhuis, alsmede een Gasthuis.

In het jaar 1036 werd hier, door voorzeide Walger van Egmond, eene kapel gesticht ter eere van St. Agnes. De kerk, welke hier na

deze kapel gebouwd werd, was vóór de Reformatie mede aan de H. Agnes toegewijd. De Pastoor dezer kerk werd destijds door de Graven aangesteld, en moest, volgens het register van de goederen der abdij, de tienden aan den Abt van Egmond betalen. Volgens hetzelfde register plagt de Graaf van Egmond eertijds den Pastoor der gemelde kerk te benoemen, die dan door den Abt voorgesteld werd aan den Aartsdeken der Utrechtsche kerk. Doch naderhand heeft de Abt dat regt van benoemen den Graaf niet willen toestaan, maar zich zelven alles aangematigd. Aldus heeft de Abt Hendrik Uitterhorst, zekeren Niklaas Pietersz., die eerst door den Graaf benoemd was geweest, den 10 Maart 1501 tot de pastorij van Egmond-aan-Zee voorgesteld, welke pastorij open was gevallen door het afsterven van Willem van Beverwijk. De kerk te Egmond-aan-Zee plagt een fraai gesticht te zijn, hoewel in de laatste tijden aanmerkelijk vervallen, zoo dat er alleen het middelste gedeelte van gebruikt werd. Door de zware stormen en hoogen zeevloed, heeft dit gebouw zoo veel geleden, da thet tegenwoordig voor het grootste gedeelte in zee ligt. In den jare 1717, tusschen den 24 en 25 December, werd de toren, die weleer in het midden van het dorp stond, aan den zeekant, voor een groot gedeelte, door een ongemeenen watervloed, ondergraven; doch door het aanleggen van rijswerk tegen het nederstorten behouden. Op den 24 November des jaars 1741, zwol de zee zoo hoog, dat zij met eenen enkelen vloed, 22 voet gronds van het dorp wegnam, en drie dagen later, op den 27 dier maand, werd er door geen minderen vloed, welke het dorp, gedurende eenen vreeslijken storm uit den Noordwesten, vergezeld van donder en bliksem, overkwam, wederom 22 voeten van de duinen afgespoeld. Hier door stortte een groot deel van den toren aan de westzijde neder, terwijl tevens de zijmuur van de herberg de Vergulde Wagen geheel weg spoelde, zoodat de bedsteden over het strand hingen, en een ander huisje, achter gemelde herberg, insgelijks instortte. Het overige gedeelte van den toren viel, den 7 Februarij des jaars 1743, omverre. Deze toren was een dik zwaar gebouw en zoo hoog, dat hij tot eene baak in zee diende. *In de kerk*, werd nog tot in de lente van het jaar 1743, gepredikt. Sedert werden de godsdienstige vergaderingen op den zolder van het Gasthuis gehouden, tot dat men, in het jaar 1746, eene nieuwe kerk in het begin van het dorp, zoo ver van zee als mogelijk was, gebouwd had. Dit is een net steenen gebouw, met een klein spitsje.

De R. K. van de Oude Bisschoppelijke Clerezy hebben hier mede een goed en net ingerigt kerkgebouw, toegewijd aan de H. Agnes, dat in het jaar 1801 herbouwd is in, en ter plaatse van, de vervallen, na de Reformatie gestichte, kerk.

Om het missen van het gezigt in zee op den voormaligen toren eenigzins te vergoeden, is er in den jare 1744, eenige roeden meer zuidwestwaarts, op een van de duinen, eene groote baak gesteld, welke voor 2500 guldens is aangenomen. In het jaar 1834 is deze baak door eene nieuwe vervangen, welke ruim *f* 6000 heeft gekost, gesteld op eene der hoogste binnenduinen aan de landzijde, in de rigting van de in den jare 1833 gestichte lichttorens, die, bij vervanging van de oudtijds daar gestelde vuurbaken zijn gebouwd, waarvan de noordelijkste, Jan van Speykstoren geheeten, sedert 21 Augustus 1841, in welk jaar het gedenkteeken om dien toren voltooid was, met eenen gebronsden ijzeren staanden leeuw, ter zwaarte van 18,000 pond,

Digitized by Google

prijkt; komende aan het gezegde gedenkteeken de volgende opschriften voor:

Aan de Noordzijde:
Janus Carolus Josephus van Speyk
Praefectus Scaphae Bellicae N°. II
in Scaldi ad Antverpiam a seditiosis Belgis oppressus
Decus vexilli Neerlandici integre servatum vitae praetulit
Pulverem pyrium incendit
Sibi mortem et immortalem gloriam paravit
Nonis Februariis MDCCCXXXI.

Aan de Zuidzijde:
Rex Guilielmus I
Hanc Pharum
Donis Collegii Spei Nauticae
et quibus facinus invicti juvenis admirationi fuit
mutatam in Publicum monumentum
Appellavit turrim Jani van Speyk
inaugur. MDCCCXL.

De vertaling dezer opschriften leest men aan de Oostzijde; als, ter regterzijde van den ingang van het gedenkteeken:

Jan Carel Josephus van Speyk
Luitenant ter zee
met 's lands kanonneerboot N°. 2
op de Schelde voor Antwerpen
door de oproerige Belgen overweldigd
heeft
de Eer der Nederlandsche vlag boven het leven stellende
den brand in het kruid gestoken
en zich zelven den dood
maar ook
eene onverwelkelijke kroone des roems bereid
V Februarij MDCCCXXXI.

Aan de linkerzijde van den ingang staat:

Koning Willem I
heeft
deze vuurtoren
door vrijwillige giften
van het Collegie Zeemanshoop en andere bewonderaars
des jeugdigen helds
tot een nationaal gedenkteeken
hervormd en ingerigt
den naam geschonken van
Jan van Speyks toren
ingewijd in den jare MDCCCXL.

De dorpschool te Egmond-aan-Zee wordt gemiddeld door een getal van 180 leerlingen bezocht. — De kermis valt in met het Pinksterfeest.

In April 1571 werd dit d. door de Watergeuzen, onder Bartold Entes van Menteda, in brand gestoken, waardoor 133 h. eene prooi der vlammen werden. — Het wapen dezer gem. bestaat in een veld van goud, met zes kepers van keel (rood).

EGMOND-BINNEN, ook wel Groot-Egmond of Egmond-aan-Duin en enkel Egmond geheeten, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1¼ u. Z. W. van *Alkmaar*, gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*.

Digitized by Google

Dit d. is zijne opkomst verschuldigd aan de abdij, welke er reeds in de tiende eeuw gesticht was. Men telt er thans 49 h., bewoond door 64 huisgez., uitmakende eene bevolking van 310 inw., die meest hun bestaan vinden in land-, akker- en veebouw, visscherij en schulperij. Vroeger had men er twee bleekerijen, doch deze zijn vóór jaren reeds vervallen; zoo ook de hier bestaan hebbende korenmolen.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef*, welke hier eene kerk heeft. Vroeger stond hier eene kerk, welke door ALARDUS of ATHALARDUS, die van 1104 tot 1124 Abt was, gesticht en in het jaar 1164 volbouwd is. Zij was vóór de Reformatie aan de H. *Maagd* MARIA toegewijd en tevens ingewijd op den naam van den H. PETRUS, en werd door de wandeling de Buurkerk genoemd. Alzoo er toen te Egmond-aan-Zee ééne en te Egmond-op-den-Hoef nog geene kapel was, zoo behoorden deze twee kerken of kapellen onder ééne parochie, waardoor er over de begiftiging tusschen de Abten en Heeren menigmaal getwist is, tot dat zij, in 1442, bij de abdij is ingelijfd, waardoor het aanstellen van den Pastoor aan den Abt van Egmond verbleef. Den 15 Julij 1689 stortte, bij stil weder, de buik van deze kerk, welke van eenen ouderwetschen spitsen toren voorzien was, tusschen den toren en het koor, in, waardoor dit laatste alleen tot godsdienstig gebruik gediend heeft, tot in het jaar 1837, toen het wegens bouwvalligheid gesloopt is. Van de daarvan afgekomene bouwstoffen werd in dat jaar, eenige schreden Zuidwaarts, een kerkje gesticht, voorzien van een vierkant torentje van hout, opgetrokken, beslaande een gedeelte der oppervlakte, op welke de abdij- of kloosterkerk heeft gestaan. Nabij deze kerk ligt eene opene vlakte, het Krijtveld of de Krijthoeve genoemd, over welker naamsoorsprong men het niet eens is. Zie voorts KRIJTVELD.

De R. K., van welke men in dit d. 230 aantreft, behooren tot de stat. der *Egmonden*.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht.

De kermis te EGMOND-BINNEN valt in op St. Jan Baptist, zijnde 24 Junij, of den daaraan volgenden Zondag.

EGMOND-BINNEN is de geboortepl. van de Godgeleerden: NIKOLAAS VAN NIEUWLAND (NICOLAUS à NOVA TERRA), die in het jaar 1560 tot eersten Bisschop van Haarlem benoemd werd en in 1580 overleden is, en ANTHONIJ VAN HOVE (ANTONIUS HOVAEUS), † 8 October 1568 als Abt van Echternach; van den Latijnschen Dichter WILLEM JACOBSZ, die de daden van ALEXANDER *den Groote* en de jaarboeken van St. MAARTEN in Latijnsche verzen beschreven en meer andere dichtwerken vervaardigd heeft; van den Letterkundige DIRK VAN EGMOND, die, onder anderen, eene Latijnsche spraakkunst geschreven heeft, welke nog lang naderhand in groote achting stond, en vermoedelijk ook van WILHELMUS PROCURATOR, die het *Chronicon Egmondanum* vervolgd heeft.

Den 18 Julij 1573 werd dit d. door de Spanjaarden, die, nadat zij Haarlem hadden ingenomen, Alkmaar bedreigden, maar daarvoor het hoofd stootten, op hunnen terugtogt in de asch gelegd.

EGMOND-BINNEN-EN-OP-DEN-HOEF, kerk. gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, klass. en ring van *Alkmaar*, welke ruim 360 zielen telt.

Na de Reformatie was Egmond-Binnen met Heilo gecombineerd, zijnde Egmond-op-den-Hoef toen met Egmond-aan-Zee ver-

eenigd. De eerste, die in de gem. van Egmond-Binnen, in vereeniging met Heilo, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Everardus Johannes Loot, die in het jaar 1586 herwaarts kwam en in het jaar 1591 naar Delft, in de Gasthuiskerk, beroepen werd; terwijl Egmond-Binnen, nadat Egmond-op-den-Hoef daarmede vereenigd en Heilo er van afgescheiden was, tot eersten Predikant gehad heeft, Pieter Jansz, die in het jaar 1606 derwaarts kwam en, in het jaar 1633 emeritus geworden, in 1636 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad met agreatie van den Ambachtsheer.

EGMOND-BINNEN-EN-OP-DEN-HOEF-EN-RINNEGUM, gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar* (5 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Egmond-aan-Zee, Wimmenum en Alkmaar, O. aan Heilo-en-Oesdom, Z. aan Castricum, W. aan de Noordzee en Egmond-aan-Zee.

Deze gem. bevat, behalve de d. Egmond-Binnen en Egmond-op-den-Hoef, de b. Rinnegom, alsmede de Sammerpolder, en een gedeelte van het Egmondermeer.

Zij beslaat eene oppervlakte van 2275 bund. 58 v. r. 45 v. ell., telt 157 h., bewoond door 186 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, veeteelt, schulperij en visscherij; terwijl men in deze gem. 1 korenmolen heeft. Vroeger bestonden er mede 3 linnenbleekerijen, welke door het heldere duinwater zeer bekwaam geacht werden, om ruwe linnens te bleeken, doch deze bestaan niet meer.

Men telt er ruim 360 Herv., die de gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef* uitmaken, en ongeveer 560 R. K., welke tot de stat. van de *Egmonden* gerekend worden, en eene kerk hebben in de b. Rinnegum.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: eene te Egmond-Binnen en eene te Egmond-op-den-Hoef, welke te zamen gemiddeld door een getal van ruim 130 leerlingen bezocht worden.

Het wapen dezer gem. bestaat in een veld van goud, beladen met zeven kepers van keel (rood).

EGMOND-BUITEN, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie Egmond-aan-Zee.

EGMONDEN, R. K. stat., aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. *Noord-Holland*, die 70 zielen telt, onder welke 560 communicanten, en eene kerk heeft te Rinnegum, welke door eenen Pastoor bediend wordt.

EGMONDEN (BALJUWSCHAP-DER-), voorm. balj., prov. *Noord-Holland*; palende N., O. en Z. aan het balj. van Kennemerland, en W. aan de Noordzee.

Dit balj. bevatte de d. Egmond-Binnen, Egmond-op-den-Hoef en Egmond-aan-Zee, de buurt Rinnegum en het Egmondermeer, en besloeg alzoo de tegenwoordige gem. Egmond-aan-Zee en Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum; alsmede kleine gedeelten van de gem. Alkmaar, Heilo-en-Oesdom en Wimmenum.

EGMONDER-MEER, bedijking in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gedeeltelijk gem. *Alkmaar*, gedeeltelijk gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegom*, gedeeltelijk gem. *Heilo-en-Oesdom*, gedeeltelijk gem. *Wimmenum*; palende N. aan het Bergermeer en den Munniken-polder, O. aan den Weezenpolder, den Kijf-polder, het Oude-land en den Baaffies-polder, Z. aan het Maalwater en den Sammer-polder, W. aan den Polder van Wimmenum.

Het was vroeger een meer, dat met het Bergermeer in eenen boezem besloten lag, zoo als men op het art. BERGERMEER nader zien kan. In het jaar 1556, werd er begonnen met het droog te maken, volgens een octrooi door de Hertogen VAN PARMA, aan den Graaf LAMORAAL VAN EGMOND verleend. Het bevat volgens het kadaster 717 bund. 75 v. r. 90 v. ell. land, liggende daarvan 251 bund. 26 v. r. 70 v. ell. onder *Alkmaar*, 301 bund. 71 v. r. 70 v. ell. onder *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, 48 bund. 24 v. r. onder *Heilo-en-Oesdom*, en 115 bund. 96 v. r. 50 v. ell. onder *Wimmenum*. Men telt er 27 h., waaronder 22 boerderijen, van welke 11 h. en 8 boerderijen onder *Alkmaar*, 9 h., zijnde allen boerderijen, onder *Egmond-Binnen-Egmond-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, 2 h. en 1 boerderij onder *Heilo-en-Oesdom*, en 5 h. en 4 boerderijen onder *Wimmenum*. Het land wordt door drie molens van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en twee Molenmeesters.

EGMONDERVAART, vaart in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*, die bij Egmond-Binnen een begin neemt, van daar eerst oostwaarts naar de Vennewatersmolen loopt, voorts eene noordelijke rigting neemt, en langs de oostzijde van den Sammer-polder schiet, vervolgens dien polder van het Maalwater scheidt, en zich in de Hoefvaart ontlast.

EGMONDERZAND, droogte in de *Noordzee*, aan de kust van *Noord-Holland*, ter hoogte van *Egmond*.

EGMOND-OP-DEN-HOEF, EGMOND-TEN-HOEF of EGMOND-AAN-DEN-HOEF, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. W. van *Alkmaar*, gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, ½ u. N. van Egmond-Binnen. Het ontleende zijnen naam van het kasteel of hof dat de Graven van Egmond hier eertijds staan hadden, en heeft daaraan vermoedelijk ook zijnen oorsprong te danken.

Men telt er 94 h. en 520 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en schulpvisscherij. Ook had men hier vroeger linnnenblekerijen; alsmede eenen papiermolen, waar zeer goed papier gemaakt werdt, doch deze laatste heeft sedert het jaar 1795 opgehouden te werken en is in 1820 gesloopt.

De Herv., die hier 250 in getal zijn behooren tot de gem. van *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef*, die hier eene kerk heeft. Ter plaatse waar deze kerk staat werd in het jaar 1229 door WILLEM I, Heer *van Egmond*, eene hofkapel gesticht, welke in hetzelfde jaar door HERMANNUS, Bisschop van Leone en Wij-bisschop van Utrecht, werd ingewijd, ter eere van den ALMAGTIGEN GOD, van de *Allerheiligste Maagd* MARIA, van den H. NICOLAAS en van de H. CATHARINA. Deze kapel werd door JAN II, Heer *van Egmond*, in het jaar 1430, afgebroken en in de plaats daarvan eene veel fraaijere opgebouwd, welke met een sierlijk torentje, eenen kruisvleugel en wel geplaatst koor pronkte, terwijl zij door drie groote kerkglazen het licht ontving. Kort na de bouwing dezer kapel werd daarin een kapittel van zes Kanunnikken opgerigt, en nadat dit met rijke inkomsten begiftigd was, zag men de kapel tot eene kollegiale kerk verheven. WILLEM IV, jongste zoon van JAN II en MARIA VAN ARKEL, zocht de stichting van dit kapittel ten zijnen voordeele en ter vernedering der Abten en Monniken te gebruiken, vindende hij de Kanunniken zijner slotkerk hem volkomen toegedaan. Hij verzette zich dus, op alle mogelijke wijzen, tegen genoemde Geestelijken, toen zij de buur- of parochiekerk van Egmond-Binnen, bij hun klooster gelegen, verklaarden ingelijfd te zijn in hunne abdij,

Digitized by Google

door Paus Eugenius, bij eene bulle gegeven te Florentië, in het jaar 1442. Hij stookte den Deken en het Kapittel op den Hoef zoo lang en zoo bitter tegen de Kloosterbroederen van Egmond op, dat zij zekeren Johannes Odzerus tot Pastoor van de gemelde buurkerk benoemden. De Abt Gerard van Poelgeest, steunende op de aangehaalde bulle van den Paus, deed Johan Odzerus in den ban, en gaf zoodanige scherpe bevelbrieven tegen het voornoemd Kapittel uit, dat het weldra bijdraaide, te meer doordien er reeds eenige vonnissen van het Hof van Rome tegen dit Kapittel waren uitgesproken. De zaak in geschil werd dan zoodanig beslecht, dat Odzerus uit den ban ontslagen, door den Abt tot Pastoor van de kerk te Egmond op Zee, en een Egmonder Monnik tot de pastorij van de parochiekerk van Egmond-Binnen aangesteld werden, en het Kapittel daarbij alle regten afstond, welke het voorgewend had op gemelde kerk te bezitten. De toenmalige kerk van Egmond-op-den-Hoef, werd in het jaar 1574 door het krijgsvolk van Sonoi verwoest. De tegenwoordige kerk is op last van de Staten van Holland in het jaar 1633 gesticht, ter plaase, waar eertijds de slotkapel gestaan heeft. In den voorgevel staat met, oude Duitsche letters, het jaartal 1431. Het is eene kruiskerk met een sierlijk doorluchtig torentje voorzien. In het koor lagen nog in de vorige eeuw in een houten ledikantje, van onder met koper loofwerk en den naam van het Hoog-adelijk geslacht voorzien, de twee koperen levensgroote beelden van Jan I, Graaf *van Egmond,* en Magdalena van Waardenburg, zijne huisvrouwe. De tombe, waartoe deze beelden behoord hebben, werd, met de kerk, door Sonois soldaten verwoest; de beelden met hunne verdere sieraden daar afgerukt, en in een nabijgelegen sloot in den Sammer-polder gesmeten. Vele jaren later werden zij opgevischt en ter gedachtenisse wederom in deze kerk gebragt, doch bij den inval der Engelschen en Russen in Noord-Holland, zijn zij geheel verloren geraakt, zoodat er thans nog slechts overblijfselen van het ledikantje in het koor aanwezig zijn, alleen bestaande in die deelen, welke het hoofd- en het voeteneinde hebben uitgemaakt. Ook ziet men in deze kerk eene tombeplaat in eenen marmeren rand opgerigt ter gedachtenisse van den Heer Mr. Nikolaas Witsen, Burgemeester en Raad der Stad Amsterdam, die hier in het jaar 1717 begraven was.

De R. K. van Egmond-op-den-Hoef, die 170 in getal zijn, behooren tot de stat. der *Egmonden.* — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht. — De kermis valt in op Pinksteren.

EGMOND-TER-HOEF, d. in het baljuws. der *Egmonden,* prov. *Noord-Holland.* Zie Egmond-op-den-Hoef.

EGNABERTH, oude naam van het d. Engelbert, in het *Goregt,* prov. *Groningen.* Zie Engelbert.

EGT, d. in *Opper-Gelder,* prov. *Limburg.* Zie Echt.

EGTERNACH, st. in het balj. van *Echternach,* grooth. *Luxemburg.* Zie Echternach.

EGUM, d., prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Idaarderadeel.* Zie Aegum.

EGYPTE, geh. in het *Oldambt,* prov. *Groningen,* arr. en 2½ u. Z. O. van *Winschoten,* kant. en 1½ u. Z. van *Zuidbroek,* gem. en 15 min. N. O. van *Veendam;* met 34 h. en ruim 160 inw.

Het ontleent even als de beide volgende, vermoedelijk zijnen naam aan Heidens of Gypsen.

EGYPTE, ook wel Egipten gespeld, op sommige kaarten als een Heerenhuis of buit. in *Hunsingo,* prov. *Groningen,* ½ u. Z. W. van

Digitized by Google

Zandeweer, gem. *Kantens*, voorkomende; thans niets meer dan eene daglooners woning, met 17 v. r. 30 v. ell. gronds.

EGYPTE, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. N. N. O. van *Winschoten*, gem. en ½ u. N. O. van *Finsterwolde*.

EGYPTE, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de riv. *Suriname*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond Florentia, benedenwaarts aan den houtgrond *Staf-Arons*, aan welke laatste zij thans verbonden is, terwijl zij een weinig hout oplevert.

EGYPTERDIJK, dijk in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Het is eigenlijk dat gedeelte van den Dollartsdijk, hetwelk zich van Bellingewolderzijl, naar den opdijk van den Stadspolder uitstrekt.

EH of MERK, riv. in de prov. *Noord-Braband*, die omtrent het geh. *Sondereigen*, in de Belgische prov. *Antwerpen* in de heide ontspringt; met eene westelijke strekking, door het zuidelijke gedeelte der gem. *Baarle-Nassau* stroomt, en zich ¼ u. N. W. van het geh. Castelre in de *Mark* ontlast.

EHLANGE, Fransche naam van het d. EHLINGEN, in het balj. *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie EHLINGEN.

EHLERANGE, Fransche naam van het EHLERINGEN, in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

EHLERINGEN, ELERINGEN of ELLERINGEN, in het Fransch EHLERANGE, ELERANGE of ELLERANGE, d. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Bettemburg*, gem. en ½ u. Z. O. van *Sanem*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Sanem* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

EHLINGEN, EHLANGE, in het Fransch ELANGE of ELLANGE, en op sommige kaarten ELINGEN, ELLINGEN of ETHINGEN gespeld, d. in het balj. *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. W. van *Bettemburg*, gem. en 20 min. Z. van *Reckingen*, aan de Messe.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Reckingen*, behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

EHNEN of ENEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 3½ u. O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. Z. ten O. van *Betzdorf*, gem. en ½ u. Z. van *Wormeldingen*, aan den Moezel, die hier de Sterbach opneemt, over welke beek hier eene kleine brug ligt.

De inw., die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in den wijnbouw en wijnhandel en allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Betzdorf*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

EHNER, geh. in de heerl. *Sept-Fontaines*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Osperen*, gem. en ¾ u. Z. W. van *Saeul*. Naar het O. en Z. vindt men uitgestrekte bosschen.

EHZE of EESE, adell. hofstad, graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en 1¾ u. O. ten N. van *Zutphen*, gem. en 1¼ u. Z. O. van *Gorssel*, ¼ O. van *Almen*, waartoe zij behoort.

Rondom het huis, hetwelk een groot en deftig gebouw is, vindt men een boschrijk landschap, met sierlijk aangelegde partijen; terwijl

Digitized by Google

de geheele oppervlakte der tot deze hofstad behoorende gronden 257 bund. 46 v. r. 46 v. ell. bevat.

Zij wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Mevrouw de Douairière van den Heer ARNOUT Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT VAN EHZE.

El, riv., prov. *Groningen*. Zie EE.

EIBERBUREN, buurs. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EIBERTBUREN.

EIBERGEN, gem. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Zutphen*, kant. *Groenlo* (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d. 2e Afd.); palende N. aan de Overijsselsche gem. Haaksbergen, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. O. aan de gem. Winterswijk, Z. aan de gem. Lichtevoorde en Groenlo, W. aan de gem. Borculo, N. W. aan de gem. Neede.

Deze gem. bevat de d. Eibergen en Rekken, alsmede de buurs. Holterhoek, Hupsel, Olden-Eibergen, Mallem, Loo, Avest, Zwolle, Beltrum en Lindvelde. Vroeger had men er, in de buurs. van dien naam, het adell. h. Mallem. Zij beslaat eene oppervlakte van 11,590 bund. 33 v. r. 11 v. ell., telt 758 h., bewoond door ruim 900 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 5200 zielen, die meestal hun bestaan vinden in den landbouw en het weven van linnen en pellen. In de nabijheid der Berkel, welke het noordelijke gedeelte dezer gem. doorloopt, worden tamelijk goede weilanden gevonden. Voorts heeft men er 2 calicotsfabrijken, 2 katoenspinnerijen, 2 wind- en 2 waterkorenmolens, welke tevens oliemolens zijn, 2 steen- en pannenbakkerijen, 2 bierbrouwerijen, eene aan de Berkel zeer gunstig gelegene pellen-, linnen- en damastbleekerij, 3 leerlooijerijen en 1 blaauwverwerij.

De Herv., die hier ongeveer 2200 in getal zijn, behooren gedeeltelijk tot de gem. *Eibergen-Haarlo-en-Waterhoek*, gedeeltelijk tot de gem. *Rekken* en gedeeltelijk tot de gem. *Groenlo*, terwijl zij in deze burgerlijke gem. twee kerken hebben; als: ééne te Eibergen en éénc te Rekken.

De R. K., van welke men hier ruim 2900 aantreft, maken de stat. van *Eibergen* uit, waartoe echter niet behooren die van de geh. Beltrum en Avest, als wordende deze tot de stat. van *Groenlo* gerekend.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: éénc in het d. Eibergen, éénc in het d. Rekken, éénc in de buurs. Beltrum en éénc in de buurs. Zwolle, die jaarlijks gezamenlijk door een getal van ruim 900 leerlingen bezocht worden.

Het d. EIBERGEN, voorheen een open stadje, ligt 6 u. O. van Zutphen, 1½ u. N. ten O. van Groenlo, aan het riviertje de Berkel, hetwelk door ruim 70 Berkelschuiten bevaren wordt, en aan dit voor den handel zoo welgelegen plaatsje veel vertier aanbrengt, wordende daardoor dan ook voor vele huisgezinnen een bestaan gevonden. In 1837 is hier over dit riviertje eene kapitale brug gelegd, welke vooral aan de communicatie met Overijssel een belangrijk gemak voor deze streken aanbrengt.

Men telt er in de kom van het d. 160 h. en ongeveer 1200 inw., en met de daartoe behoorende buurs.: Holterbroek, Hupsel, Olden-Eibergen, Mallem en Loo, 348 h. en 2500 inw.

De Herv., die er 1900 in getal zijn, en tot de gem. Eibergen-Haarlo-en-Waterhoek behooren, hebben hier eene kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. MATTHEUS was toegewijd en in de jaren

Digitized by Google

1820 en 1821 geheel uit eigene middelen vernieuwd en met smaak ingerigt is; terwijl zij met een aardig orgeltje prijkt, waarop te lezen staat: *Na Verwoesting van 2 orgels is dit in deze gemeente gecollecteerd en gezet A° 1708.* Op eenen Bentheimersteen in het koor dier kerk is het navolgende gebeiteld: NAMEN DER PREDIKANTEN VAN EIBERGEN EN REKKEN ZEDERT DE REFORMATIE,

1616. JOHANNES PALMERIUS,
1620. THEODORUS RUMPHIUS,
EIBERGEN,
1653. WILHELMUS SLUITER,
1674. HERMANUS RIBBIUS,
1679. SIBRANDUS BRANTIUS,
1680. JOHANNES ADOLPHUS MEILINGIUS,
1695. WARNERUS INMINK,
1725. RUTGER PLEGHER,
1768. BERNARDUS SMITS,
1816. ANTONY JAN GOOSSEN.

De R. K., van welke men er ongeveer 1200 telt, onder welke nagenoeg 900 communicanten, maken de stat. van Eibergen uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De kerk, aan den H. MATTHEUS toegewijd, is in het jaar 1828, met behulp van eene toelaag uit 's Rijks kas, geheel vernieuwd.

De dorpschool, waarvoor in het jaar 1828 een nieuw gebouw is ingerigt, wordt gemiddeld door een getal van ruim 400 leerlingen bezocht.

Meermalen en zelfs bij weinig vloed, overstroomt de Berkel in deze gem. de laag gelegene landerijen, hetwelk, in den winter gebeurende, de vruchtbaarheid der weilanden zeer bevordert.

Het wapen van EIBERGEN bestaat uit een schild van azuur (blaauw), beladen met drie eijeren van goud, geplaatst een op twee. Regt boven het schild zijn mede drie eijeren van goud, op dezelfde wijze, geplaatst.

EIBERGEN (OLDEN-) of OUDE-EIBERGEN, buurs. in de heerl. *Borculo,* kw., distr., arr. en 5½ u. O. ten Z. van *Zutphen,* kant. en 1¼ u. N. van *Groenlo,* gem. en ½ u. W. van *Eibergen,* aan de Berkel, door welke hier een korenmolen wordt in beweging gebragt. Men telt er ruim 300 inw.

EIBERGEN-HAARLO-EN-WATERHOEK, kerk. gem., prov. *Gelderland,* klass. van *Zutphen,* ring van *Winterswijk,* met eene kerk te Eibergen en eene kapel te Haarlo. Men telt er 1300 zielen.

De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest D. VINKIUS, die in het jaar 1616 hier was, en nog in hetzelfde jaar naar elders is vertrokken of overleden. Onder de later hier gestaan hebbende Leeraren vindt men ook vermeld de bekende Nederlandsche Dichter WILLEM SLUITER, die in 1652 herwaarts kwam en in 1673 naar Rouveen, in Overijssel, beroepen werd, doch nog in hetzelfde jaar overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie.

EIBERT, voorm. adell. h. in het *Westerkwartier,* prov. *Groningen,* arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen,* kant. en 2 u. W. van *Zuidhorn,* gem. en 1 u. N. ten W. van *Grootegast,* ½ u. N. N. W. van *Lutkegast,* waartoe het behoort.

Het is thans eene boerderij, genaamd THOMA, die met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 47 bund. 32 v. r. 60 v. ell., in eigendom bezeten en bewoond wordt door FOPPE AALFS BOS.

Digitized by Google

EIBERTBUREN, in den wandel Eibersburen, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen*, kant. en 2 u. W. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. N. ten W. van *Grootegast*, ½ u. N. N. W. van *Lutkegast*, waartoe het behoort, ten N. aan den trekweg van Stroobos naar Groningen, digt bij Stroobos; met 7 h. en ruim 40 inw. Over de trekvaart ligt hier eene valbrug, over welke de weg van de Westerhorne met dien van Lutkegast gemeenschap heeft.

EICH, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Luxemburg*, gedeeltelijk in de heerl. *Heistorf*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Luxemburg*; palende N. aan de gem. Steinsel, O. aan de gem. Nieder-Anven en Sandweiler, Z. aan Luxemburg, W. aan Mamer en Kehlen.

Deze gem. bevat de d. Eich en Weymerskirch en de geh. Beggen, Dommeldingen, Limpertsberg, Muhlbach, Neudorf, Rollingergrund, Siebenborn, Sichengrund en Weymershof, telt ruim 650 h., behalve nog 15 groote hoeven en een zeer bekoorlijk buitenverblijf van den Heer de la Fontaine. Men heeft er 4600 inw., die bijzonder veel aardappelen, voorts tarwe, mastelein, haver, rogge en een weinig garst verbouwen. De veestapel bestaat er uit 260 paarden, 800 stuks hoornvee en 350 varkens. Voorts heeft men er 1 ijzeroven, 2 ijzersmelterijen, 2 porseleinfabrijken, 2 papierfabrijken, 1 verwerij en onderscheidene korenmolens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Weymerskirch* uit. — Men telt in deze gem. 6 scholen.

Het d. Eich, ook wel, doch ten onregte, Heick gespeld, maakt eigenlijk eene voorstad van de stad Luxemburg uit, als zijnde daar vlak tegen, aan de Alzette en den straatweg van Luxemburg naar Bastogne en Diekirch gelegen. Het is door de daar gevestigde fabrijken eene zeer welvarende plaats, welke daarom ook de hoofdpl. der gem. is. Ook worden de daar aanwezige herbergen en uitspanningsplaatsen door de inw. van Luxemburg zeer druk bezocht. — De aardewerk- en porseleinfabrijk te Eich, is in het jaar 1830, door de Heeren Guillaume en Theodorus Pescatore, opgerigt.

Men heeft er eene kapel, welke tot de par. van *Weymerskirch*, behoort.

Gedurende de belegering der stad en vesting Luxemburg door de Franschen, in 1794 en 1795, hadden de Oostenrijkers in Eich, eenige versterkingswerken aangelegd, welke door de Franschen den 4 en 5 Maart des laatstgenoemden jaars, hevig werden aangevallen. Op den 9 dierzelfde maand, des morgens ten 5 ure, deed de Oostenrijksche bezetting van Luxemburg eenen uitval en noodzaakte de Franschen Eich te verlaten en tot achter Strassen en Merll te vlugten. De strijd was zeer hardnekkig; het dal van Sept-Fontaines en het dorp Eich waren met lijken van Fransche krijgslieden bedekt. De Oostenrijkers verloren 68 man en 237 werden gekwetst.

EICHELBOUR, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Mersch*, gem. *Nomeren*.

EICHELBOURG, naam, onder welken het d. Eisenborn in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten, hoewel verkeerdelijk, voorkomt. Zie Eisenborn.

EICHHOLTZ of Eichwald, bosch in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*.

Aan de oostelijke kant van dit bosch, onder de gemeente Jung-Linster, is in het jaar 1840, in een bebouwd veld, op eenige voe-

ten diepte eenen onderaardschen gang van stevig metselwerk, overdekt met puin, van oude woningen ontdekt. Deze gang, welks rigting van het westen daar het oosten is, schijnt in verband te staan, met andere onderaardsche gangen, welke men, bij toevallige ontgravingen, in het woud zelf, en in de aangrenzende velden heeft ontdekt.

EICKELKAMP, voorm. buit in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie EYKELKAMP.

EIDAHANS, naam, welken de BATAKHS op het eil. *Borneo*, in *Oost-Indië*, zich zelven geven. Zie BATAKHS.

EIDERLAND of EIERLAND, voorm. eil., prov. *Noord-Holland*, thans met het eil. *Texel* vereenigd. Zie EIJERLAND.

EIFEL (DE), in het Lat. EIFLIA, hoog gelegene landstreek en gebergte in het koningrijk *Pruissen* en het grooth. *Luxemburg*, zijnde ten W. door den Rijn van het Westerwald en het Zevengebergte, ten Z. door de Moezel van den Hundsrück en ten O. door de Our en het Hoogeveen van de Ardennen afgescheiden. Naar het N. loopt dit gebergte met zijne schakels, tot heuvelen afdalende, in de groote Noord-Duitsche en Nederlandsche vlakten uit. Het wordt in den Hohen-Eifel, Vorder-Eifel en Schneifel (Schneeuw-Eifel) onderscheiden, biedt bijna niets aan het oog, dan woeste en sombere natuurtooneelen en bevat vele kleine meren, waarschijnlijk kraters van voormalige vuurbergen. De zomer alleen heeft iets aanlokkelijks tot een bezoek dezer hoogte, want lang heerscht de winter in deze ruwe streek, en wanneer de dalen van de Moezel, de Sure, de Our, de Pruim, de Salm, de Kyll en de Leser reeds lang met gebloemte zijn getooid, dekt de sneeuw nog DEN EIFEL. Een zeer goede weg van Aken over Pruim naar Trier, voor weinige jaren voltooid, posterijen en snelwagens, schenken de reizigers veel gemak; terwijl ook de wegen van Luik naar Coblentz en van laatstgemelde plaats naar Trier, alsmede de spoorweg van Aken naar Keulen thans goede gelegenheid aanbieden, om met den EIFEL bekend te worden. De EIFEL is rijk aan geschiedkundige herinneringen en overoude gedenkstukken, zelfs uit den tijd der *Romeinen*; er is bijkans geen gehucht, dorp, kasteel of hoogte, waaraan zich geene herinnering, bijzonder uit den middeleeuwschen tijd, verbindt. De hoogste punten van dit gebergte liggen meer dan 2000 pruissische voeten (ruim 627 ell.), boven de oppervlakte der zee verheven. De volgende hoogtebepalingen, ontleenen wij uit een geacht werk (1).

Hohe-Acht, berg bij *Kaltenborn*	2421	Pr. v.	(759,95 ell.)
Hoogste punt van den Schneifel (Sneeuw-Eifel)	2223	»	(607,79 ell.)
Nürburg	2207	»	(692,77 ell.)
Hohe-Kelberg	2151	»	(675,19 ell.)
Hoogste punt van den grooten weg van *Bütgenbach* naar de stad *Kyll*, in de nabijheid der bronnen van de Kyll en Our	2041	»	(640,66 ell.)
Aremberg, ruïne	2009	»	(630,62 ell.)
Schneifel, tusschen Olzheim en Schlauserbach	1975	»	(629,95 ell.)
Kruis in de nabijheid van den *Hohen-Acht*, aan den weg naar *Adenau*	1943	»	(609,90 ell.)

(1) Almanach, der Belehrung und Unterhaltung auf dem Gebiete der Erd-Länder-Völker und Staatenkunde gewidmet. Vierter Jahrgang, 1840. Gotha.

Digitized by Google

Borak, tusschen *Hüningen* en het *Loosheimerwald*.	1937	Pr. v.	(608,02 ell.)
Dorp Elsenborn aan den hoogstliggenden ingang.	1910	»	(599,54 ell.)
Hochsimmer bij *Mayen*.	1887	»	(592,32 ell.)
Hoogte bij Dockscheid.	1863	»	(584,79 ell.)
Hoogte bij Lichtenborn.	1850	»	(580,71 ell.)
Goldberg bij *Ormond*.	1840	»	(577,57 ell.)
Gänsehals bij *Bell*.	1828	»	(573,85 ell.)
Dorp Loosheim.	1823	»	(572,91 ell.)
Massburger-Kuhstiefel (kreits Cochem.)	1809	»	(567,84 ell.)
Kalterherberg, aan het einde des dorps.	1766	»	(554,34 ell.)
Büllingen, dorp in de kreits *Malmedy*.	1757	»	(523,21 ell.)
Pruim. (Prüm.)	1349	»	(423,45 ell.)
Bidburg, laatste huis naar de zijde van Pruim.	1080	»	(339,01 ell.)
Schönecken.	1070	»	(335,87 ell.)
Marktplaats te Aken.	506	»	(158,83 ell.)
Gulick, brug over de Roer.	205	»	(64,33 ell.)

Ten tijde van het Oostenrijksch bestuur over het hertogdom Luxemburg, behoorde tot dat gewest op DEN EIFEL: de stad en het proostdij Bidburg; de heerl. Bettingen, Bikkendorff, Bruck, Dudeldorff, Hamm, Liessens-en-Wolfsfelt, Malberg, Mhertfelten-Bittenfeld, Ober-Kayl, Ober-Weiler, Rittendorff, Scharfbillich, Sinsfelt, Densborn en Trimporten; de stad St. Veith; de heerl. St. Veith; het Hof van Thommen; het land en de heerl. Dasburg; de heerl. Neuerburg en Falckenstein; benevens gedeelten van de heerl. Reuland en Ouren; het graafs. Vianden; het balj. van Echternach; de heerl. Rosport en Igel; waarbij nog kwamen de graafs. Schleiden, Manderscheid en Cronenburg. Thans behooren alle deze landstreken aan het koningrijk Pruissen, en worden tot de prov. *Rijnland*, regeringsdistrikten *Aken* en *Trier* gerekend, met uitzondering van eene kleine streek lands, uitgemaakt hebbende een deel van het graafs. Vianden, beoosten de Our, waarin dat gedeelte der st. Vianden, hetwelk den naam van *Neustadt* draagt, en de groote hoeve *Scheuerhoff* zijn gelegen, welk gedeelte tot het grooth. *Luxemburg* behoort.

EIFLIA, Lat. naam van de landstreek DE EIFEL. Zie het voorgaande art.

EIGELSHOVEN, d. in het hert. *Gulick*, prov. *Limburg*. Zie EYGELSHOVEN.

EIGEN (POLDER-VAN-DER-), oudtijds ook het HEMAAL-VAN-DER-EIGEN genoemd, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, gedeeltelijk kant. *'s Hertogenbosch*, ten deele gem. *'s Hertogenbosch*, ten deele gem. *Rosmalen*, gedeeltelijk kant. *Oss*, gem. *Nuland*; palende N. aan den Polder van Empel-en-Meerwijk, het Laag-Hemaal en het Hoog-Hemaal, O. aan het Hoog-Hemaal, Z. aan den Binnenpolder-van-Nieland-en-Rosmalen, W. aan den polder het Ertveld en aan de Dieze.

Deze pold., beslaat eene oppervlakte van 2821 bund. 14 v. r. 53 v. ell.; wordt door drie sluizen op de Dieze, van het overtollige water ontlast, en bezit bovendien eenen watermolen aan de Dieze staande. Het laagste land ligt omtrent 1 el 8 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Opperdijkgraaf, drie Binnen-Heemraden, vier Buiten-Heemraden, eenen Dijkschrijver, vijf Geërfden en eenen Penningmeester.

Digitized by Google

Het dijkcollegie van dezen polder is het oudste van de vier polders, die in Maasland worden gevonden, zijnde de heemraadskaart of octrooi van bedijking, reeds uitgegeven door Jan II, Hertog *van Braband*, op den vijfden dag na Maria Hemelvaart, d. i. op den 20 Augustus 1209.

De omstandigheden des tijds, hebben in Maart 1839 aanleiding gegeven tot het inunderen van dezen polder, en de inundatie heeft tot op de helft der maand April stand gehouden, op welk tijdstip, de sluizen in de Dieze- en Maasdijken weder ter vrije beschikking van de polderbesturen werden gesteld.

EIGENRUST, kostg. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Beneden-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den Mond der Wanicakreek, benedenwaarts aan den verl. kostg. Bij-Geval; 500 akk. groot.

EIJERHUIS, pachthoeve op het voorm. eil. *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Eijerlandshuis.

EIJERLAND, voorm. eil., prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Helder*, gem. *Texel*.

Het maakt met Texel, waaraan het thans gehecht is, het grootste der keten eilanden uit, welke zich van den noordelijken hoek van Holland tot naar den mond der Elve uitstrekken, en de overblijfsels vormen van den doorgaanden duinzoom, die in vroegere tijden ook aan onze noordkust de binnenlanden gedekt heeft. Het werd *Eijerland* geheeten, naar de menigte eijeren, vooral van zeemeeuwen, welke hier jaarlijks, vóór dat de hier na te melden indijking plaats had, gevonden werden. Vroeger bestond het Eijerland uit de van ouds bekende Duinkom, gevormd door diluvische of oorspronkelijke gronden (waarop het geheel op zichzelf staande Eijerlandshuis gevonden wordt) en het tusschen dit Eijerland en *Texel* gelegene Buitenveld, zijnde een aangespoelde grond. Dit Buitenveld was zamengesteld uit begroesde kweldergronden en onbegroesde zandvlakten, uit welke laatsten zich oostwaarts eene menigte natuurlijke kreken (hier ook zwennen en slufters genaamd) onlasteden, waarvan de Roggesloot, de noordelijkste, en de Hoogezands-kil, de zuidelijkste, de voornaamste waren.

Tot vóór ruim twee eeuwen spoelde het water uit de Noordzee, bij spring- en stormvloeden, over deze door de zee verhoogde tusschenvlakte, naar den boezem van de Zuiderzee; doch in de jaren 1629 en 1630 werd Oud-Eijerland, door het leggen van eenen zanddijk over gemelde vlakte, met Texel vereenigd; welke dam, nog onder den naam van Zanddijk bekend, zich thans als eene keten duinen voordoet, die, 18 à 20, enkele 25 ellen hoog, in eene regte lijn voortloopen, van *Maikeduin* (N. van de *Koogerduinen*) tot voorbij *Zanddijkshuis*, aan *Oosterduin*, eene lengte van ongeveer 4700 ellen. Hoe hoog men oorspronkelijk den zanddijk gemaakt mag hebben, is ons niet bekend; doch zijne tegenwoordige hoogte heeft hij door natuurlijke opstuiving en kunstmatige helmbeplanting bekomen, hetwelk nog jaarlijks, van wege de provincie, met zorg wordt onderhouden.

Door het leggen van dezen zanddijk is hier veel buitenland aangewonnen, waarop Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier, in den jare 1649, een groot boerenhuis hebben laten bouwen, dat sedert dien tijd met het gemelde buitenland, afzonderlijk van het Eijerland verhuurd was, en waarop veel vee geweid werd. Op dit gewezen eiland tierde vele konijnen en gevogelte. Een Kastelein hield er zijn verblijf in eene ruime woning; doch behalve deze stonden er nog maar twee boerenwoningen of schaapskooijen. Nevens het huis van den Kastelein

Digitized by Google

was een hooge kaap om van daar de zee wijd en breed te kunnen ontdekken. De meeuweneijeren waren er bijna ontelbaar. Niemand mogt ze inzamelen, dan alleen de Kastelein of zijne dienaars; doch deze inzameling, waarmede men in Mei begon, mogt niet langer dan tot den 24 Junij duren. Men vergaderde ze meest, om op Texel en vooral te Amsterdam te verkoopen; ook werden zij wel als een smakelijk geschenk verzonden. Het voordeel was alleen voor den Kastelein, die hieruit een goed inkomen, buiten zijn jaargeld had, doch nog meer van de opbrengst der konijnen trok.

Eijerland, onder welke benaming men thans zoo wel het voormalige Buitenveld als Oud-Eijerland verstaat, strekt zich N. N. O. van *Texel* uit en grenst N. aan het Eijerlandsche gat, waardoor het van het eiland Vlieland gescheiden wordt; O. aan de laagwaterlijn, tot langs de palen van den noorderdijk van Texel; Z. aan de limietpalen, langs den Ruigendijk, die vroeger de polders Oosterend, Waal en Burg, alsmede het Koogerveld, tegen overstrooming beveiligden; en W. aan de Noordzee, in welke ten N. W. van het Eijerlandshuis de zoo gevaarlijke Eijerlandsche gronden liggen. Zie dat woord.

Dit geheele Eijerland, met duinen, stranden en aanwas, heeft eene oppervlakte van 8000 bunders, zijnde het ⅔ gedeelte van het eiland Texel, welks noorder-uiteinde het vormt. Van deze uitgestrektheid behoorden de westelijke en noordelijke duinen en stranden, ter grootte van 2200 bunders, aan de provincie *Noordholland;* de overige, zijnde domaniale gronden, welke door genommerde palen begrensd waren, hadden, volgens den kadastralen legger, eene oppervlakte van 5807 bund. 98 v. roed. 83 v. ell. waarvan 2565 bunders kwelderlanden waren, die als weide gebruikt werden. (1)

Vroeger werden deze kweldergronden met de oostelijke slikken en aanwassen door het Domeinbestuur verpacht. De laatste verpachting, in drie percelen, door de Permanente Commissie van het Amortisatie-syndikaat gedaan, had plaats den 24 Januarij 1833. De percelen waren: *a.* Eijerlandshuis, met binnengronden, duinen en een gedeelte van het Buitenveld, groot, bij raming, 180 bunders; *b.* Zanddijkshuis, grenzende N. aan perceel *a*, van den Zwarten paal in de Oosterduinen langs de groote zwen naar Woltherduin, en Z. aan perceel *c*, bij paal *b* onder den Zanddijk, bij raming groot 1022 bund.; *c.* Kwelderbeek, hetwelk N. grensde aan paal *b* en de Scheid-zwen, liggende N. van de Ooster-bollen of Directiekeet, Z. aan de palen bij den Ruigendijk en paal 12 bij kwelder Maikeduin. Dirkje-Maikeduin en de vallei, Nederlanden genaamd, als ongans beschouwd, werden afzonderlijk gebruikt, vermits het bij art. 32 der voorwaarden van verpachting bepaald was, dat de Koogerduinen, Slufter-bollen enz. alleen met getuurde schapen en geen ander vee beweid mogten worden. Dit derde perceel Kwelderbeek was 1365 bund. groot.

De gezamelijke 3565 bund. land werden voor den tijd van zes achtereenvolgende jaren verpacht, en wel het perceel Eijerlandshuis voor 980 guld. De pachter hield er, gedurende het laatste jaar zijner pacht, 220 schapen, 35 runderen en 7 paarden, welke laatsten tot het binnenrijden van het hooi en ten dienste der strandvonderij gebruikt werden. Het perceel Zanddijkshuis, met Zand-

(1) Bij nadere opmeting is bevonden dat het Eijerland eene grootte van 5852 bund. 98 v. r. 31 v. ell. bevatte.

dijksboe aan de noordzijde van de Roggesloot en een herdershutje bij de Doodemansbollen Z. van de Roggesloot, bragt 1340 guld. aan pacht op, er werden 800 schapen, een paar paarden en melkkoeijen, jong vee enz. gehouden. De pachtprijs van Kwelderbeek, met een herdershuisje op de Oosterbollen aan de slufter van dien naam, was 2140 guld.; de hoeveelheid van het hier gehoudene vee was 1230 schapen, 5 à 6 paarden en 20 stuks runderen. Het toenmalige personeel dezer drie pachthoeven, met twee herdershuishoudingen bestond uit 25 à 30 personen. De vijf huisgez. vonden hun middel van bestaan in de schapenfokkerij, het rapen van eijeren, het vangen van konijnen (hoezeer de eigenlijke uitsluitende duinmaaijerij, overeenkomstig Koninklijk besluit van 1 Aug. 1825, afgeschaft was) en de strandvonderij.

Meermalen ondertusschen was het denkbeeld geopperd geworden, om het Buitenveld te bedijken; zooals onderanderen in het jaar 1755 door den Heer Leendert den Berger, toenmaals woonachtig op Brakenstein, tusschen het Oude Schild en den Burg, op Texel. Eindelijk kwam dit ontwerp in 1835 op eene veel grootere schaal tot stand, ten gevolge van een, door eene vereeniging van vier personen, aan Z. M. daartoe gerigt verzoek. Op den 21 Februarij van dat jaar namelijk, werd het geheele Eijerland, tegen eene koopsom van 90,000 gulden, in twaalf jaarlijksche termijnen te betalen, met 2½ percent interest voor het onbetaalde, te rekenen van 1°. Januarij 1835, in vollen eigendom overgedragen aan de Heeren Paulus Langeveld Kz., te Giessendam, Willem Langeveld, Kz., te Hardinxveld, Marcellus Leendert Plooster te Ameide, alle drie aannemers van publieke werken, en den Heer Nicolaas Josephus de Cock, Handelaar te Rotterdam.

De overdragt geschiedde, als tiendvrije eigendom, op den voet als Eijerland en het *Buitenveld* door het Rijk bezeten waren, en onder de gewone voorwaarden van eigendomsovergang met het regt van jagt en visscherij. De koopers waren gehouden, de gekochte en daartoe geschikte gronden binnen acht jaren te bedijken, na vooraf de plans dier bedijking, ter goedkeuring, aan het departement van Binnenlandsche Zaken te hebben ingezonden, en onder verpligting, om zich te onderwerpen aan alle verordeningen, welke, ten opzigte van het bedijken, toen reeds bestonden of nog gemaakt mogten worden (1). Zij moesten de duinen op de domaniale gronden door helmplanting onderhouden. De Staat of het Domein behield aan zich het regt van overpad voor wagens, paarden of voetgangers, naar de door aanslib te verkrijgene gronden buiten de limiet van het verkochte, zonder eenig bezwaar of onderhoud voor den Staat; alsmede eene vrije vaart op de daar te stellen kanalen, zonder eenige betaling van onderhoud, of tollen van vaarten, bruggen of sluizen. Inzonderheid waren er bij het koopcontract bepalingen gemaakt, omtrent den van oudsher bestaanden postrid naar het *Eijerlandshuis* en de gemeenschap met de postschuit van Vlieland, als ook den bijstand, zoo aan den postiljon als aan de schippers te verleenen.

Nadat op dezen voet de overdragt geschied was, rigtten de Heeren koopers, met andere geassocieërden, eene Maatschappij op, onder den naam van: *Societeit van Eigendom van Eijerland*, en onder het onmiddellijk beheer der drie eerstgenoemde Heeren, als deskundigen; voorts

(1) Tot het jaar 1860 geniet Eijerland vrijdom van grondlasten.

Digitized by Google

ook geadsisteerd door een viertal deelgenooten, werd nu dadelijk het plan van bedijking ontworpen. Het werd in den ongeloofelijken korten tijd van nog geene twintig weken, van half April tot in het begin van September, geheel voor eigene rekening, met ongeveer 1500 personen, volbragt, en men zag eene oppervlakte van 3163 bunders, door eenen dijk van 11,122½ ell. lengte, tegen overstrooming der zee beveiligd. Deze dijk, aan Woltherduin begonnen, strekt zich van daar, in tien regte lijnen, tot den Ruigendijk uit. De lengte dier lijnen is zeer verschillend, zijnde de eerste 1608 en de 9de slechts 283 ellen lang; de hoogte des dijks verschilt van 3.25 tot 3.75 boven volzee. In den dijk heeft men twee steenen duikersluizen gelegd van gelijken inhoud, ofschoon de noordelijkste, alwaar de dijk zwaarder is, meerdere lengte heeft; beide zijn twee ellen hoog en breed. De bodem of dorpel der Roggesluis ligt 2.37 el — volzee, of 2.87 — terrein. Van deze sluis, welke het eerst stroomde, en daartoe eene veel betere ligging heeft dan die der Hoogezands-kil, werd de dam in September door den Heer MARTEN DOUWES TEENSTRA, Directeur van Landbouw, die tevens met de indeeling en het in cultuur brengen van EIJERLAND belast was, doorgestoken en het water afgelaten.

Aan de binnenzijde van den dijk is, gelijktijdig met het leggen, een kanaal gegraven van 20 ellen = terrein breed, 2 el — terrein en 12 el in den bodem. Uit dit kanaal, eenige kreken uitgezonderd, werd de grond, tot den dijk benoodigd, verkregen en met kruiwagens aangevoerd.

De binnen den dijk gebragte oppervlakte van EIJERLAND is een vrij effen terrein, gemiddeld 0.50 ellen + volzee, uitgezonderd eenige onbegroesde zandvlakten. Deze zandvlakten zijn, van den Ruigendijk afkomende, Lammerbults-zand, ten westen den Meeuwenbol; de Bolletjes, gebroken land met bollen; Koebults-zand; Arm der Hoogezandskil, en Oosterduin-zand, bij Zanddijkshuis.

De voornaamste kreken op EIJERLAND, welke alle zich in het Dijkskanaal ontlasten, zijn, van den Ruigendijk afkomende: de Ruigendijks-zwen, de Breg- of Kwelder-zwen; de Kabeljaauw-slufter; de Wijde-slufter; de Hoogezands-kil; de Kruisbalg; de Huisjes-kreek of Oosterbollen-zwen; de Schei-zwen; de Rogge-sloot; de Kleine-zwen, en de Groote-zwen of Woltherduins-kil.

Na den zoo snel tot stand gebragten arbeid der indijking ging men terstond over tot dien der ontginning. Nog in Augustus en September des jaars 1835 werden er, op een zestal stukken lands, te zamen 26¾ bunders groot, proeven met winter-koolzaad genomen. Deze proefstukken lagen langs het kanaal, en wel het noordelijkste op den noorderhoek van de groote zwen bij Wolterduin. Den 12den Augustus werd de eerste akker, door den Directeur van Landbouw, met koolzaad bezaaid. De overige vijf stukken lagen afgezonderd van elkander tot aan den Ruigendijk. Men droeg zorg, dit koolzaad, tegen het indringen van het vee, door wallen, te beveiligen, welke men op Texel tuinen noemt. Hoezeer nu dit gezaaide door droogte geleden had, en later, ten gevolge van het niet tijdig afstroomen der sluizen, door het hooge binnenwater grootendeels verloren ging, bragt het nog 343 mudden op; hebbende hiervan het zuidelijkste stuk het meeste geleverd.

In dien zelfden nazomer van 1835 en den daarop gevolgden winter, werd EIJERLAND ook door wegen, slooten en greppen ingedeeld; tot welke verdeeling men den Zanddijk als basis aannam, terwijl men,

Digitized by Google

op evenwijdigen afstand van deze regte lijn, twee strekkende wegen afgroef. De oostelijkste, het naast aan den nieuwen dijk gelegen en de Hoofdweg genaamd, is 14 ellen breed. Hij heeft ter wederzijde eene sloot, 5 ellen wijd, 1½ el diep en ½ el in den bodem, voorts aan elke zijde eenen barm van 1 el en ½ el talud; de kruin is 11 el met eene tonrondte van 9 palm + terrein, en de weg strekt zich van den Ruigendijk, of limietweg, in eene regte lijn, 7447½ ellen uit, tot waar hij tegen de tweede dijklijn stuit. De postweg, 1280 ellen verder westelijk, of van as tot as 1297, is, tusschen slooten van 2 ellen, waarvan de oostelijke later tot 5 ell. is verbreed geworden, slechts 10 ellen breed. Ook de dwarswegen zijn 10 ellen breed, tusschen slooten van 2 ellen. — Door deze twee strekkende en vier dwarswegen is Eijerland regelmatig in sectiën van 200 bunders verdeeld; elke sectie is weder verdeeld in 10 gelijke percelen, welke dus elk 20 bunders bevatten, en ieder perceel in 20 metjes van éénen bunder. Deze laatste onderdeeling is geschied door het trekken van greppels, eene halve el wijd en diep. De bunders zijn dus op Eijerland in langwerpige vierhoeken (*parallellogrammen*) afgegraven. De bunders tusschen den Ruigendijk en de Roggesloot zijn 312½ ellen lang en 32 ellen breed, en die tusschen de Roggesloot en Eijerlandshuis 250 lang en 40 breed.

De wei- en hooilanden bij Eijerlandshuis, reeds vroeger met slooten afgegraven, zijn in den ouden vorm gebleven. Deze inwendig zich bevallig voordoende duinkom, maar met gevaarlijke buitengronden noordwestwaarts uitloopende, en daardoor eene noodlottige offerbank voor de zeelieden, is uit dien hoofde reeds op de aloude zeekaarten bekend. De noordelijkste uitspringende zandhoek van Eijerland heet nog steeds het Engelsche kerkhof, van wege de vele schipbreukelingen, hier begraven; geen wonder, dat men van Engelsche zeelieden, bij het spreken over Eijerland, gewoonlijk hoort zeggen: *Damm Egg Island!* — Het kompas heeft hier eene miswijzing van 22° 30' N. W. Nieuwe en volle maan 9 uren hoog water.

Op den linker- of noorder-oever van de Roggesloot, aan eenen daartoe opzettelijk aangelegden weg, die met eene bevallige kromming van den postweg naar het dijkkanaal loopt, ligt De Cocks-dorp (zie dat woord). — In het geheel telt Eijerland tegenwoordig 100 h., bewoond door even zoo vele huisgez., uitmakende eene bevolking van 600 zielen.

De Herv., van welke men er hier ruim 500 aantreft, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Alkmaar*, ring der *Eilanden*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Pieter Hassebroek, die in het jaar 1841 herwaarts kwam, en er thans nog staat. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De R. K., welke er 70 in getal zijn, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Noord-Holland* behoort. Zij bezitten er eene kleine, doch nette kerk, met spits, welke, den 19 Maart 1842, plegtig ingewijd, en het eerst door den aldaar beroepen Kapellaan G. van den Bosch, als Pastoor, bediend is.

Men heeft op Eijerland eene school, te De-Cocksdorp, welke door 60 of 70 leerlingen bezocht wordt.

In het jaar 1836 is het ontginnen der landen met meerder kracht doorgezet; terwijl ook de veeteelt, door aankoop van runderen en schapen van Texel, zeer vergroot werd.

Van de in het voorjaar van 1836 gezaaide zomervruchten, te weten: 78 bunders met zomer-koolzaad, 62½ bunders zomer-garst, 15 bun-

ders haver, 4 bunders maartegarst, 10 bunders aardappelen, 2 bunders meekrap en 2 bunders paardeboonen, in alles 173½ bunders, is de opbrengst, ten gevolge van het zoo buitengewoon schrale en drooge jaarsaizoen, in geenen deele winstgevend geweest.

Beter slaagde de schapenteelt. In Julij 1836 leverde de Societeit 2454 vliezen wol af, welke, na op de schapen gewasschen te zijn, (waardoor men rekent dat zij 30 pct. in zwaarte verliezen) netto 6794 Nederlandsche ponden wogen, hetwelk, tegen den prijs 1 guld. 67⁵ cent., te zamen eene opbrengst uitmaakt van 11,379 guld. 95 cent. — Ook de hooibouw viel aanmerkelijk in de hand, zoodat er met de helft van October reeds 780 voeren, à 700 Nederlandsche ponden elk, gereden waren, behalve ruim 200 voeren biezen en ruigte. In het jaar 1842 is er bij Maikeduin eene groote eendenkooi aangelegd.

Doch, ondanks den aanvankelijk ondervonden tegenspoed, werd ook de landbouw met ijver doorgezet. In de maanden Julij, Augustus en September werden, alleen met winter-koolzaad, 817 bunders bezaaid; onder deze waren er 47 met witbloeijend koolzaad. Van andere granen zaaide men minder, te weten in dat jaar slechts 5 bunders tarwe, 5 bunders garst en 4 bunders rogge. De ongelijksoortigheid van den grond levert hier eene vrij aanmerkelijke hindernis. — Het hoogere veld van Eijerland, uit geel zand, plantenvezelen en een weinig klei bestaande, bevat eene menigte schadelijke insekten, waaronder een, het koolzaad zeer benadeelend, gebronsd schaaldiertje met zes pooten, welk insekt de grootte van eene garstkorrel heeft. Ofschoon wij hier zoo menigmaal van hoogere en lagere gronden gesproken hebben, is het terrein op Eijerland (de duinen natuurlijk uitgezonderd) vrij effen, zoodat men, bij waterpassing, naauwelijks een half el verschil heeft gevonden. Bijna overal is hierbij de grond ligt en zandig, zelfs in de beste gedeelten, dat is in dezulke, op welke, ter diepte van eene halve el, eene bruine, door dierlijke gelei eenigzins vette, bovenkorst gevonden wordt, gelijk tusschen de Hoogezandskil en den Ruigendijk. Overigens bestaat de grond grootendeels uit zand, doorgroeid en gemengd met eenig humus of teelaarde en plantenvezelen, als ook eene geringe hoeveelheid klei; zoodat zelfs de beste gronden van het Eijerland al spoedig door bemesting zullen moeten ondersteund worden. Behalve deze voor bebouwing vatbare streken, is het overige, dat ⅘ deelen van het Eijerland uitmaakt, te zandig en dunbodemig, om de kosten der bebouwing te kunnen goedmaken, al vergadert men de mest ook op het Eijerland zelf en vermeerdert die door groenbemesting en stalvoedering. Ten minste moet zulks noodwendig nog in eene lange reeks van jaren het geval zijn. Op sommige plaatsen vindt men een grof geelachtig zand, met eenen broek- of moerachtigen bovengrond, welks taaije zode of bovenvilt eene zeer donkere kleur heeft, even alsof het derrie- of veengronden waren, uit welke bovenkorst een bruinkleurig water sijpelt. Deze soort van gronden, welke men tot hooilanden gebruikt, alzoo zij tot schapenweide ongans zijn, liggen bij Eijerlandshuis; in den duinkom onder de Moesbergen; onder de Kleine of Oosterduinen; langs den Zanddijk, en vooral bij Maikeduin. De vroegere bewoners van Eijerland staken uit deze vilt eene soort van turf, welke zij als brandstof gebruikten.

Het gebrek aan waterloozing uit deze gronden veroorzaakte vroeger, dat zij een, althans voor de schapen, schadelijk grasgewas voortbragten, waardoor deze dieren ongans werden; hoezeer anderen zulks aan

Digitized by Google

het drinken van het poelwater toeschreven. Het was eene soort van leverziekte, waarbij zich diertjes, als kleine botjes, in de lever zetten. Nadat echter de waterloozing verbeterd is, is de kwaal der schapen ook grootendeels geweken.

Men schrijft de schraalheid en dorheid van den grond op Eijerland inzonderheid aan de omstandigheid toe, dat het zoo nabij de opene zee gelegen is. Op meer verwijderde kweldergronden voert het zeewater vetter slib en klei aan, als blijvende deze langer daarin hangen dan het zwaardere zand. De lage onbegroeide zandvlakten van Eijerland en de onderwallen der kreken bestaan meestal uit blaauwachtig zand met schulpen doormengd, waarop, bij eene goede waterlozing, zeer weelderig zeekoraal (*Salicornia herbacea*) groeit. Op niet wel uitwaterende zandplekken groeit niets. Op enkele lage zandbollen vertoont zich, van de genoemde plant, een klein, armoedig, roodkleurig struikje. Op de begroesde gronden vindt men, tusschen voedzaam kweldergras, eene hooge, blaauwachtige plant met ovale loodkleurige blaadjes, zeeporselein, in Zeeland ook varkensgras geheeten, doch meer algemeen bekend onder de eerste benaming; de botanische naam is *Atripex portulacoides*. Ook ontmoet men geheele plekken van loodkleurigen sterkriekenden zeeälsem (*Artemisia maritima*), welke plant meestal op het beste land en op de hooge steile oevers van diepe kreken gevonden wordt. Dan, geene plant groeide, vóór de bedijking van het Eijerland, veelvuldiger op het Buitenveld, gelijk zij het er ook nog tegenwoordig doet, dan het limoenkruid (*Statice Limonium*), op Texel bekend onder den naam van schapenoor. De bruine, lange en dikke wortels dezer plant zijn broeinesten van ongedierte; het dikke, stevige blad, van eene glinsterende kleur en van gedaante als een schapenoor, is bitter, en wordt door geen vee gegeten. Het gewas bloeit voornamelijk in Augustus, als wanneer het met eenen fraaijen blaauw- en paarskleurigen trosbloesem versierd is. Hoogere zandbollen van slechts eene el boven volzee bestaan uit louter zand, waarop eenig dor gras, geel-groenachtig mos en biezen groeijen, welke drooge, spichtige ruigte mede door het vee niet gegeten wordt. Deze dorre, onvruchtbare bollen vindt men veelvuldig tusschen de Hoogezandskil en de Roggesloot. In de nollen en kleine duinen vindt men, behalve helm en mos, eenig duinriet, duinwilg, wilde dorenstruiken met gele bessentrossen (eene soort van brem) en wilde vlier, welke planten ook hier en daar aan de groote duinen groeijen.

In het jaar 1841 is Eijerland door verkoop bij percelen, en het uiteengaan van de Societeit, de eigendom van onderscheidene particulieren geworden.

EIJERLAND (OUD-), voorm. eil., N. O. van *Noord-Holland*, N. van de Zuiderzee, tusschen de eil. Texel en Vlieland, hetwelk in 1629 en 1630, door het leggen van eenen zanddijk met Texel vereenigd is. Zie voorts het voorgaande art.

EIJERLANDSCHE-GAT, vaarwater ten N. van de Zuiderzee, tusschen de *Noordhollandsche* eil. Texel en Vlieland doorloopende, hetwelk echter niet zeer geschikt is tot doorvaart van schepen.

EIJERLANDSCHE-GRONDEN, zeer gevaarlijke ondiepte in de Noordzee, ten N. W. van het *Eijerland*, waar men eene hevige branding vindt, in welke reeds menig schip verbrijzeld is; op den bodem liggen rolsteenen (dikke vleuten) en zware boomstammen.

Naar men wil zoude ter plaatse, waar nu de Eijerlandsche-Gronden gevonden worden, vroeger een eilandje, de Buitengrind genaamd, gelegen hebben.

Digitized by Google

EIJERLANDSHUIS, het noordelijkste der perceelen waarin het *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Texel*, vóór de bedijking, verpacht werd.

Het paalde N. aan het Eijerlandsche gat, O. aan de Schulpvangersree, Z. aan het perceel Zanddijkshuis en W. aan de Noordzee; ontleende zijnen naam van het daarin staande Eijerlandshuis, en besloeg, met binnengronden, duinen en een gedeelte van het Buitenveld, bij raming, 180 bund.

EIJERLANDSHUIS of EIJERHUIS, pachthoeve op het voorm. eil. *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*, in het noordelijkste gedeelte van dat eil., zeer bevallig in eene kom tusschen duinen gelegen.

In den gevel van dat huis las men, vóór de gedeeltelijke verbouwing in 1836 en 1837, het, door gebogen ankers gevormde, jaartal 1630; terwijl het gebouw zelf, door aanbouw en vergrooting, onder zeven daken gebragt, een kloosterachtig voorkomen heeft. Binnengetreden herinnert men zich, bij het gezigt van den ruimen keukenhaard, onwillekeurig, hoe menig ter naauwernood den dood ontkomen schipbreukeling hier, half verkleumd en zijne verdronken togtgenooten beweenende, zijne natte plunje, het eenige wat hem overbleef, heeft zitten droogen. Uit de glasramen heeft men een schilderachtig gezigt: in den achtergrond de duinen, op welker toppen de helmplanten door den wind over het schrale, steeds stuivende zand, heen en weder geslingerd worden; terwijl, naderbij, het vreedzame vee, door deze hoogten beschut, of graast of ligt te herkaauwen; een tooneel, treffend door de tegenstelling van zee en land, van barre woestheid en vrolijk veldbedrijf, wel waardig door eenen Poet bezongen te worden.

EIJERWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan den Beijenheuvel, O. aan het Gat van den Eijerwaard, Z. aan het Gat van Steenenmuur, W. aan Donderzand.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 42 bund. 43 v. r. 10 v. ell., en wordt door twee houten duikers op het Gat van den Eijerwaard en het Gat van Steenenmuur van het overtollige water ontlast. Het land ligt ruim 1 el boven A. P. Het bestuur wordt door 's Rijks Domein uitgeoefend,

EIJERWAARD (BENEDENSTE-KLEINE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie DONDERZAND (KLEINE-).

EIJERWAARD (BOVENSTE-KLEINE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan het Gat van den Haan, O. en Z. aan het Geleigat, W. aan het Klein-Stukje.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 9 bund. 28 v. r. 90 v. ell., en wordt door eenen houten duiker op het Geleigat van het overtollige water ontlast. Het land ligt bijna 1 ell. boven A. P. Het bestuur wordt door 's Rijks Domein uitgeoefend.

EIJERWAARD (GAT-VAN-DEN-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, W. van den Eijerwaard.

EIK, meestal KAPEL-DE-EIK genaamd, plaats in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ½ u. W. van *Oirschot*, aan de Beerze.

Er bestaat aldaar eene kapel, beroemd wegens een Mariabeeld, hetwelk den naam draagt van Onze Lieve Vrouw te Heiligen-Eik, en werwaarts vele R. K. in bedevaart gaan.

Digitized by Google

EIK, naam welke wel eens bij verkorting aan het d. Bergeyk, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, gegeven wordt. Zie Bergeyk.

EIKELENBERG of Ekelenberg, buit. in de heerl. *Steenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 6 u. W. van *Breda*, kant. en 2 u. N. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen-en-Kruisland*.

EIKELENBOOM (DEN), uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ekelenboom.

EIKELENBOSCH, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, dist., arr. en 5 u. N. van *Roermonde*, kant, gem. en ½ u. N. van *Horst*; met 8 h. en 70 inw.

EIKELENBURG, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ekelenburg.

EIKELHOF (DEN-), landg. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. N. van *Deventer*, gem. en 1½ u. Z. O. van *Olst*, aan den grintweg van Deventer op Raalte.

Dit landg. bestaat, behalve uit het heerenhuis en de verdere daartoe behoorende getimmerten, uit groote tuinen, aangename en uitgebreide wandelingen, met daarin en rondom gelegene boerenerven, katersteden, bouw- en weilanden, akkermaals en andere bosschen, alles te zamen groot 154 bund. 53 v. r. 71 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. P. H. J. IJssel de Schepper, woonachtig te Deventer.

EIKELKAMP, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Eyckelskamp.

EIKENBERG, naam onder welke het d. Bergeyk, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie Bergeyk.

EIKENBOOM (DEN), uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ekelenboom.

EIKENDONK, hoogte in de *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ½ u. ten N. W. van *den Dungen*.

Op deze hoogte staat eene herberg thans nog het Klooster genoemd, om dat hier voorheen een vrouwenklooster van den derden regel van St. Franciscus gestaan heeft; het droeg den naam van Barbaradal en was door den Priester Hendrik Hendriks van Leytensoen gesticht. Hij liet den 26 Mei 1475 zijne stichting en voorgeschrevene wetten door den Luikschen Bisschop, Lodewijk van Bourbon, bevestigen en goedkeuren, waarna dit klooster in luisterrijken bloei geraakt en gebleven is tot het begin van de veranderingen in de godsdienst, en opgevolgde Spaansche en Nederlandsche oorlogen, als wanneer de Kloosterzusteren zich, door de dagelijksche strooperijen van wederzijdsche soldaten en aangerigte plunderingen, genoodzaakt vonden, het klooster geheel en al te verlaten, en zich binnen 's Hertogenbosch, bij meer andere gevlugte Geestelijke zusters, in veiligheid te stellen; waardoor haar ledig staande klooster vervolgens vervallen en ten laatste geheel tot den grond toe afgebroken is.

Op deze hoogte was, in het jaar 1629, gedurende het beroemde beleg, van 's Hertogenbosch, het hoofdkwartier van den Heer van Brederode, die met zes en twintig vaandelen zich onder het dorp den Dungen nedersloeg.

EIKENDUINEN, geh. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., en ½ u. Z. W. van *'s Gravenhage*, kant. en 2 u. N. van *Naaldwijk*, gem. en ruim ½ u. N. O. van *Loosduinen*, aan eenen zeer vermakelijken, bestraten en met eene dubbele rij ijpenboomen beplanten rijweg.

Het bestaat uit eenige boerenwoningen niet bij elkander gebouwd, maar hier en daar verspreid.

Uit eenige omstandigheden, vermeld in een oud geding, gehouden voor den Hove van Holland, in den jare 1483, zoude men moeten besluiten, dat er eertijds meer huizen hebben gestaan, immers het is uit die acte kennelijk, dat die van *Scheveningen* en Eikenduinen in alle lasten, impositiën en ommeslagen, welke over 's Gravenhage en Haag-Ambacht werden gedaan en gezet, een derde, en die van s' Gravenhage twee derden moesten dragen, en dat ook de dorpen van *den Hage, Scheveningen* en Eikenduinen, stonden en gemeen waren onder een Baljuwschap en Schependom, waaruit dan ook gevolgelijk zeker blijkt, dat Eikenduinen te dier tijde een dorp is geweest, gelijk het ook nog, in het jaar 1571, een dorp genaamd werd. Ook had het zijn eigen korenmolen.

Eikenduinen is reeds in den jare 1266 bekend geweest, en werd in eenen Latijnschen brief, van Vrouw Magteld, gemalin van Floris IV, Graaf *van Holland*, genoemd Hekenduinen. De naam van deze plaats schijnt afgekomen en ontleend te zijn van de Eken-of Eikenboomen, die hier eertijds in de duinen groeiden: want dat deze geheele Noorderstreek, van 's Gravenhage af tot voorbij Loosduinen, niet dan duin en wildernis is geweest, kan uit menigvuldige authentieke stukken aangetoond worden. De boomen en wildernissen zijn met der tijd weg geraakt en de duinen voor een gedeelte afgezand, zoo dat men die thans door bekwame wei- en eenige koornlanden vervangen ziet. Men vindt nog eene sententie van den Hove van Holland, in dato 5 Januarij 1443, waarbij die van Eikenduinen verklaard werden hunne landen te mogen verdelven, zoo als zij meer dan honderd jaren gedaan hadden, niettegenstaande de wederstreving van den Heer van Wassenaar, uithoofde van het verlies zijner tienden, voorgevende, dat hij daardoor in zijn heerlijkheid verkort werd. In den evengemelden brief van Vrouw Magteld werd van eene kapellany te Hekenduinen gewaagd, aan welke de voornoemde Gravinne drie morgen lands tot eene aalmoes vereert, waar uit dus duidelijk blijkt, dat aldaar, reeds ter zelfder tijd, eene kapel heeft gestaan, zoo dat het te betwijfelen valt, of deze plaats niet veel ouder is dan s' Gravenhage.

De kapel was toegewijd aan de H. Maagd Maria en stond, naar men wil, onder de parochiekerk van St. Jacob te 's Gravenhage; terwijl de Pastoor der gemelde parochiekerk zijne Kapellanen derwaarts plagt te zenden, hoewel hij zelf alleen geregtigd was om de Paasch-communie, het Sacrement des huwelijks, en het laatste Oliesel aan die van Eikenduinen te bedienen. Zeker is het, dat de Kapellaan van Eikenduinen al zeer vroeg een der vier Priesters was, die de kapel ten Hove bedienden, en op zijne beurt als de Graaf of de Gravin in 's Gravenhage was, het middagmaal bij hen genoot, welke gewoonte echter Willem III, Graaf *van Holland*, ten hoogste mishaagde, zoodat hij, toen hij, in den jare 1326 aan Nicolaas, Abt van Middelburg, vergunde, om de kapel te Eikenduinen, met toestemming des Bisschops van Utrecht, tot eene parochiekerk te verheffen, en die te laten bedienen door een zijner Kanunniken, wel duidelijk bedong, dat de Kanunnik, die bij vervolg Parochiaan aldaar zoude wezen, van het voorregt om ten Hove te eten zoude afstand doen. De kapel te Eikenduinen, welke van geen grooten omtrek was, zoo als genoegzaam uit de nog overgeblevene fundamenten af te leiden is, werd vervolgens bediend door eenen Kanunnik uit de Abdij van den Premonstreiterorde te Loosduinen, wiens kerk-

Digitized by Google

gebied zich uitstrekte *van de Moersloot en den Stoeldam westwaarts tot Loesdune lane en voort alzoo verre alze Hage-Ambacht gaat.* Of nu de eerste kapel is afgebroken, en in plaats daarvan eene kerk is gebouwd geworden, is onzeker, maar dat de laatste van eenen redelijken hoogen toren voorzien is geweest, daarvan is het bewijs niet ver te zoeken. De kerk met het kerkhof besloeg eenen omtrek van 105 roeden (14 v. r.), volgens meting in het jaar 1556 gedaan. Deze kerk was oudtijds zeer vermaard, zoodat de geloovigen uit alle oorden in groote menigte naar EIKENDUINEN plagten te reizen, om er hunnen eerbied aan het H. kruis des Zaligmakers te bewijzen. Die ter bedevaart kwamen, waren gewoon eenig geld te offeren, uit welk geld, volgens sommigen, weleer eene kapel ter eere van de H. *Maagd* zoude gesticht zijn, hetwelk nogthans niet te vermoeden is, dewijl deze Maagd reeds Patronesse van de kerk was, tenzij er in of aan de kerk nog een afzonderlijk kapelletje ter harer eere gesticht geweest ware.

Ook was er eene broederschap van het H. Kruis, alsmede H. Geestmeesters tot bezorging van de armen. Na het invoeren van de Hervormde godsdienst hier te Lande, werd deze kerk, om de nabijheid van de hoofdkerk van 's Gravenhage, als onnoodig, afgekeurd en, op bevel van de Staten van Holland, verkocht, om afgebroken te worden, volgens resolutie van den 2 September 1580; *is voorts verstaan, dat bij advijs van de Magistraat van den Hage, de kerke tot Eykenduinen gedemolieert zal worden, alzoo de Staten verstaan dat die kerke tot Eykenduinen onnodig is, en daeromme niet gerepareerd zal worden.* Wat moeite de kerkmeesters, buren en inwoners van EIKENDUINEN bij de Staten aangewend hebben, tot behouding van hunne kerk en toren, zelfs met aanbieding van te willen voldoen en opleggen de honderdtachtig guldens, waarvoor de kerk was verkocht, zoo hebben zij echter niets kunnen verwerven, blijvende de Staten bij hunne eerstgenomene resolutie. Hierop werd de kerk in het jaar 1581 afgebroken, en de Kerkgoederen, die er vrij aanzienlijk waren, ten behoeve van het gemeeneland, bij de Staten aangeslagen. De buren van EIKENDUINEN, dus van hunne kerk beroofd zijnde, werden in den jare 1580, met die van *Loosduinen* vereenigd en onder eene parochie gebragt, terwijl tot hun gemeen gebruik gegeven werd de kerk van de Abdy te Loosduinen, met magt, om die te herstellen uit zoodanige middelen als hen bij de Heeren Staten van Holland werden aangewezen. Thans ziet men nog, ter plaatse waar deze kerk van EIKENDUINEN gestaan heeft eenig muurwerk, terwijl de daarom liggende grond, welke door eene sloot omgeven is, thans gedeeltelijk tot eene begraafplaats dient, en, even als de overige tot lusttuin aangelegde en met eenen koepel voorziene gronden, een particulier eigendom is van den Heer JAN NOORDENDORP, woonachtig te 's Gravenhage.

Na verloop van tijd hebben de R. K. te EIKENDUINEN weder eene eigen kerk en pastorij gekregen, welke aan het Zuideinde van dit geh. stonden, doch deze later aan de R. K. van de Oude Clerezij overgegaan zijnde, strekt sedert het jaar 1820 niet meer tot eenig godsdienstig gebruik, maar dient thans tot woonhuis.

EIKENHEUVEL, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband, Eerste* distr., arr. en 5 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*; kant. en 1 u. N. O. van *Veghel*, gem. en 15 min. Z. W. van *Uden*; met 22 h. en 135 inw.

EIKENHOOP, vroeger AMSTERDAM geheeten, verl. plant., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname* ter regter zijde in het

Digitized by Google

opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. l'Esperance, benedenwaarts aan de verl. plant. Caracas; 520 akk. groot.

EIKENHORST of Eykenhorst, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 2 u. N. N. O. van *'s Gravenhage*, gem. en 20 min. ten Z. W. van *Wassenaar*.

Het beslaat eene oppervlakte van 68 bund. 73 v. r. 7 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer H. C. van Hees, woonachtig te 's Gravenhage.

EIKENHOUT, buit. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en gem. *Boxtel*.

EIKENLUST, eigenlijk Eyckenlust, gemeenlijk het Huis te Beek genoemd, adell. huis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 3½ u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. N. van *Helmond*, gem. *Beek-en-Donk*, ½ u. N. van het d. *Beek*, waartoe het behoort.

Het is een groot en fraai gebouw, zeer aangenaam aan de Zuid-Willemsvaart, die midden door de goederen loopt, en de Rivier de Aa gelegen, dat in het jaar 1812 aanmerkelijk verbouwd en van rondom met fraaije lusthoven en schoone plantsoenen omgeven is, en beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 150 bund. Thans is Eikenlust het eigendom van Jonkheer Johan de Jong van Beek en Donk, die het bewoond.

EIKENLUST, landg., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2 u. Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en gem. *Boxtel*.

EIKENPOLDER of Eykenpolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*; palende W. aan den Antwerper-polder en het St. Christoffels-poldertje, tusschen welke beide hij nog met eene smalle strook inschiet, tot het dorp en den polder van Zuidzande, N. aan den St. Joris-polder, O. aan den Cranen-polder, Z. aan den Grooten Lodijk-polder. De dijk, die dezen polder van laatstgenoemden scheidt, zijnde de buurtweg van Oostburg naar Zuidzande, is op den teen afgeworpen en alzoo slechts een weinig hooger, dan het bouwland. Er zijn aanteekeningen, dat de polder bedijkt is in het jaar 1057; doch, gevloeid zijnde, is hij herdijkt in 1543 en verkaveld in 1547. Hij is groot 76 bund. 33 v. r. 19 v. ell., bevat 4 woningen, onder welke 2 boerderijen, watert uit door eene buis in den Grooten Lodijk-polder, behoort tot de watering van Kadzand, even als de rondliggende polders, uitgenomen den Crane-polder, en heeft dus geen afzonderlijk polderbestuur.

EIKENREIT, Eikkenrijt of Ekkersrijt, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, *Derde* distr., arr., kant. en 2 u. N. van *Eindhoven*, gem. *Son-en-Breugel*, ½ min. N. W. van *Son*, waartoe het behoort, aan de Eikenreit; met 8 h. en 40 inw.

EIKENREIT of Kleine Run, beekje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, dat zijn oorsprong neemt in de Heide, ½ u. ten W. van Zand-Oerle, vervolgens noordwaarts stroomt tot Wintelre, waar het langs vloeit. Voorts zijnen loop noord-oostwaarts rigtende, spoelt het langs het geh. Eikenreit, en werpt zich, 5 min. ten Z. van Son, in den Dommel.

EIKENSTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*. Zie Ekenstein.

Digitized by Google

EIKENSTEIN of EIKESTEIN, voorm. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 3 u. W. ten N. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. N. van *Heusden*, gem. *Wijk-en-Aalburg*.

Het prijkte met een sierlijk koepeltorentje, met slagklok en uurwijzer voorzien, doch is thans in eene boerenwoning herschapen.

EIKENSTEIN, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie EYCKENSTEIN.

EIKENSTEIN (KLEIN-), buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie EYCKENSTEIN (KLEIN-).

EIKEREIND, een der vijf uithoeken van de gem. *Bergeyk*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven*.

Deze uithoek bevat de kom van het d. en telt 95 h. en 500 inw.

EIKESTEIN, voorm. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie EIKENSTEIN.

EIKKENREIT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EIKENREIT.

EILAND (HET-), vereeniging van polders, tot eene watering, in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk heerl. *Waterland*, geheel behoorende tot de prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, en daarin ten deele kant. *Oostburg*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, kant. *Sluis*, gem. *St. Kruis*; palende W., N. en N. O. aan de Nieuwe-Passegeule-polder, O. aan den Oudemans-polder, in Belgie, Z. O. en Z. aan de Brandkreek.

Oudtijds behoorden HET EILAND tot eene veel grootere vereeniging, die in België nog bestaat, namelijk de *Generale-Vrije-polder*, waarom zij ook in oudere tijden voorkomt onder den naam van GENERALE-VRIJEPOLDER, gezegd HET EILAND. Het Staatsche gedeelte van gemelde groote vereeniging, in de Spaansche onlusten grootendeels geïnundeerd zijnde, heeft, bij de achter elkander volgende herdijkingen, den naam van EILAND verkregen, zijnde het ook, deels door overstrooming, deels door opzettelijke doorgraving, aan de eene zijde door de Linie, aan de andere zijde door de Brandkreek omgeven. Het deel, dat tot St. Kruis behoort, was oudtijds het Staatsche gedeelte der gemeente St. Margariete. Het deel, dat tot IJzendijke behoort, was heerl. Waterland. De kerk stond in het Staatsche gedeelte; maar op het Spaansche gedeelte werd mede eene kerk gebouwd, alzoo ontstond Waterland-Oudenman. De eerstgemelde kerk in 1708, door de Fransche vernield zijnde, is niet herbouwd.

De pold. onder St. Kruis zijn: de Margariete-polder, de St. Joris-polder, de Kruispolder, de St. Lievens-polder; tot IJzendijke behooren: de Oude-Passegeule-polder, de Jeronimus-polder, de Oudemans-polder, het Vrije-poldertje en een gedeelte van het Krakeel-poldertje. De grootte en bijzonderheden dezer polders zullen in afzonderlijke artikels opgegeven worden.

HET EILAND is groot, volgens omlooper, 725 bund. 13 v. r. of 1638 gem. 273 r. Daarin zijn 37 woonhuizen, onder welke 12 hofsteden; ook een klein geh., het Plakkebord.

HET EILAND watert uit door eene groote en eene kleine sluis, in den Nieuwe-Passegeule-polder, door de Linie en den Kapitalendam. Ook is in de Belgische onlusten eene buis aangelegd, naar den Belgischen Oudenmans-polder, en voorts langs de watering der Isabellesluis, naar de Bouchauter haven, waartoe de directie dier watering te

Digitized by Google

gemakkelijker over te halen was, omdat vele Belgen belang in het EILAND hebben. Deze buis is nu vervallen en werkt niet meer.

Ten jare 1830 heeft het Nederlandsche gedeelte van den Brandkreek-polder, dat tot dus verre eene afzonderlijke directie had, zich bij HET EILAND gevoegd. In bovenstaande opgave is echter alleen het EILAND afzonderlijk in aanmerking genomen. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester.

In het jaar 1672 werd HET EILAND doorgestoken, om de Franschen den weg naar de Passegeule af te snijden: doch omtrent het jaar 1700 is het wederom bedijkt.

EILAND (HET-), ook wel het VOLDERS-EILAND genoemd, eil. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *St. Jan-Steen;* palende N. en O. aan de gem. Stoppeldijk, Z. en W. aan die van St. Jan-Steen.

Dit eilandje ligt in het water de Hulstervlakte genaamd, deel makende van de voorm. haven van Hulst, en bevat, met zijne onderlanden en aanwassen, eene uitgestrektheid van nagenoeg 210 bund., terwijl het echter niet meer heeft dan 180 bund. vruchtdragend land, in bouwland, weiden en houtgewas bestaande. Op den kadastralen legger staat het bekend voor 166 bund. 83 v. r. 80 v. ell.

Dit eilandje is toegankelijk door middel van eene houten brug, van de zijde van den polder Riet- en Wulfsdijk, aan welken polder het schotpligtig is. Gedurende den Belgischen opstand is dit eiland als een punt van verdediging aangemerkt, en door eene militaire wacht bezet geweest, om de toegang op dat punt tot het eigenlijke Land van Hulst te bewaken.

Daarop staat slechts eene boerenhofstede, bewoond door den landbouwer en diens gezin. Het wordt thans geheel in eigendom bezeten door den Heer JAN FRANCISCUS DE VOLDER, Grondeigenaar te Gent.

EILAND (HET), uiterwaarden op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie SCHRAAUWE.

EILAND (HET), naam, welken men in de wandeling geeft aan den HEMMERTSCHE-WAARD, prov. *Gelderland*. Zie HEMMERTSCHE-WAARD.

EILAND (HET), het grootste der eilanden, waaruit het zoogenaamde *Kamper-eiland*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. en gem. *Kampen*, is zamengesteld. Het paalt N. aan de Zuiderzee, O. aan het Ganzendiep, waardoor het van het Mastenbroek is afgescheiden, Z. aan het Noorderdiep, dat het van den Grooten-Pijper scheidt, W. aan het Noorderdiep.

Men heeft er eene der voornaamste burgerweiden, onder den naam van Zevelingen bekend. De kerk der gemeente Kamper-eiland, een klein gebouw, zonder klok of toren, dat in het jaar 1667 gebouwd is, en waarbij vervolgens ook twee woningen, eene voor den Predikant en eene voor den koster gebouwd zijn, staat mede op dit eiland. Uit dit eiland trekt de stad Kampen aanmerkelijke voordeelen.

EILAND (HET), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pauluskreek*, ter regter hand in het opvaren, palende bovenwaarts aan de verl. plant. Aurora, en vroeger benedenwaarts aan de verl. plant. Bitterzorg, welke thans aan HET EILAND getrokken is, zoodat deze plant. tegenwoordig zich tot aan de Suriname uitstrekt en 2800 akk. groot is. Zij wordt met 160 slaven bewerkt en men heeft er eenen watermolen.

EILAND-DER-BATAVIEREN, dus noemde men dat gedeelte van het oude *Batavia*, hetwelk een eiland uitmaakte, dat door den Mid-

Digitized by Google

del-Rijn, de Waal en de Noordzee gevormd werd. Zie BATAVIEREN (EILAND DER).

EILANDEN (RING-DER-), De Burg of Burg-op-Texel, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, bevattende de volgende 8 gem. Burg-op-Texel, Wester-Schelling, Oost-Vlieland, Oosterend-op-Texel, Oude-Schilt-op-Texel, Midsland-en-Hoorn-op-Terschelling, Hoorn-op-Texel, en Waal-en-Koog-op-Texel en Eijerland. Deze ring telt 5500 zielen en 11 kerken, die door 9 Predikanten bediend worden.

EILAND-MET-DE-REEVER, eil in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, W. van Sumatra, 3° 55′ Z. B.

EILANDSPOLDER, ook wel genaamd het SCHERMEREILAND, en almede ook wel eens BINNENDIJK geheeten, pold. in *Noord-Holland*, palende N. aan den pold. Mijzen, O. aan de Beemster, Z. aan de Starmeer, W. aan de Schermer.

De EILANDSPOLDER word aldus geheeten, omdat het, vóór de bedijking van de Beemster, Stermeer en Schermermeren, tusschen welke bedijking het thans ingeklemd ligt, een eiland was. Ten N. was het door het Zwet, een watertje dat achter Schermerhorn heenloopt en de Beemster- en Schermermeren vereenigde, van den pold. Mijzen afgescheiden.

Deze pold., bestaat uit de gem. Graft, de Rijp, Zuid- en Noord-Schermer en Schermerhorn, houdt in 1345 bund. aan polderlasten belastbare landerijen, als onder Graft 594 bund., onder de Rijp 241 bund., onder Zuid-Schermer 298 bund., onder Noord-Schermer 92 bund. en onder Schermerhorn 120 bund. De gem. Graft en de Rijp zijn, bij de nieuwe regterlijke organisatie, toegevoegd aan het arr. *Hoorn*, kant. *Purmerende*, terwijl de gem. Zuid- en Noord-Schermer, mitsgaders Schermerhorn, onder het arr. *Alkmaar* zijn verbleven en voorts een gedeelte van het kant. *Alkmaar*, uitmaken.

Vroeger besloeg deze pold. eene veel grootere oppervlakte, doch de wijde vaarten en slooten, de rulle en ligte veengrond en inzonderheid de Graftermeer, op oude kaarten ook de Zuidermeer geheeten, ten Z. van dezen polder gelegen, hebben, naar sommige meenen, dezen pold. meer dan een vierde gedeelten verminderd; dit ten minste is zeker, dat in oude leggers stukken land genoemd worden, die niet meer aanwezig zijn, of van welke men hier en daar een nietig en als verloren rietbosje aanwijst.

Aan de westzijde in dezen polder en wel aan het zoogenoemde Oudelandsdijkje, tusschen Groot-Schermer en Schermerhorn, lag het oude d. Schermer, waarvan de genoemde dorpen Groot-Schermer en Schermerhorn de uiteinden of liever de uitloopen zijn. Tot in deze eeuw stond nog een gedeelte van het koor der kerk, ter hoogte van 20 en 30 v., als het eenigste overblijfsel van het d. Schermer, doch deze bouwval is in 1817 afgebroken.

De Noordeindermeer en de Sapmeer, in den dijkring van den EILANDSPOLDER gelegen, malen haar water in dezen polder uit, en deelen alzoo de eerstgenoemde voor 154, laatstgemelden voor 20 bund. land in de kosten van de Wester-Eiland-watermolen alleen; terwijl de Meningweer, die de dijken met de EILANDSPOLDER gemeen heeft, alzoo zij buitendijks tevens strekt tot waterkeering voor den zoo evengemelden polder, door eenen afzonderlijken molen op eigen kosten op den Schermer-Waterboezem wordt uitgemalen.

De EILANDSPOLDER wordt door 4 watermolens van het overtollige water ontlast. Het dijksbestuur bestaat uit eenen algemeenen Dijkgraaf en Se-

Digitized by Google

cretaris, benevens vijf Heemraden; als: één uit Graft, één uit de Rijp, één uit Zuid-Schermer, één uit Noord-Schermer en Schermerhorn en één wegens de Meningweer; terwijl het bestuur over de 4 watermolens aan even zoo vele molenmeesters is toevertrouwd, hebbende overigens de onderscheidene gem. haar afzonderlijk eigen huishoudelijk bestuur, bestaande uit eenen Dijkgraaf en Poldermeesters.

EILAND-VAN-DORDRECHT, eil., prov. *Zuid-Holland*. Zie DORDRECHT (EILAND-VAN-).

EILAND-VAN-ECHTERNACH, eil., grooth. *Luxemburg*. Zie ECHTERNACH (EILAND-VAN-).

EILEREY, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie EYLEREY.

EILSHUIS, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie VEENDIJK.

EIMEREN of IJMEREN, buurs. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 1½ u. N. N. W. van *Nijmegen*, kant., gem. en ½ u. Z. Z. W. van *Elst*; met 17 h. en 100 inw. Vroeger plagt hier ook een klooster te staan. Zie het volgende art.

EIMEREN of IJMEREN, voorm. kloost. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, ½ u. Z. Z. W. van *Elst*, in de buurs. *Eimeren*. Het werd bewoond door de Nonnen van St. Elisabeth van de Franciscanerorde. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, is thans eene boerenbouwing, dragende den naam van 't Klooster.

EIMERIK, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., *Tweede* ged., arr. en 2 u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 2½ u. W. ten Z. van *Asten*, gem. *Heeze*, makende het eigenlijk de kom dier gem. uit.

EIMERPOEL, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Alkemade*, ten Z. W. van het d. de Kaag.

EIMPERSBERG, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en gem. *Luxemburg*.

EIND, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 8 u. W. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. N. W. van *Tilburg*, gem. en ruim ½ u. Z. O. van *Dongen*; 86 h. en 450 inw.

EIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 2 u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, gem. en Z. O. van *Riethoven*; met 14 h. en 70 inw.

EIND of EINDESCHOOT, oudtijds EYND of EYNDESCHOOT gespeld, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. Z. ten W. van *Asten*, gem. *Someren*; met 250 h. en 1450 inw. Dit geh. ligt niet zigtbaar van het d. Someren afgescheiden, maar maakt daarmede eene straat uit, welke zoo lang is, dat het middenpunt van deze straat wel ongeveer ½ u. van de kom des dorps of het Raadhuis gelegen is.

EIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 3½ u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. Z. W. van *Asten*, gem. *Surendonk-Sterksel-en-Gastel*, ½ u. N. O. van Surendonk; met 9 h.en 51 inw., zijnde een uithoek van het geh. *Gastel*.

EINDDORP, voorm. buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en in het N. van het d. *Voorburg*. — Het huis is sedert lang afgebroken en de grond thans weiland.

Digitized by Google

EINDE (DE-), riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gender.

EINDELOOS, geh. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 1¼ u. N. van *Amersfoort*, gem. *Duits-de-Haar-en-Zerenhuizen*.

EINDELOPEN, volgens sommigen de eigenlijke naam van het stadje Hindeloopen, prov. *Friesland*. Zie dat woord.

EINDENHOUT, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Endenhout.

EINDERMEER (NOORD-), pold. in *Noord-Holland*. Zie Noord-eindermeer.

EINDE-RUST, voorm. suikerplant., in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Lust-tot-Rust, benedenwaarts aan de suikerplant. Pieterszorg; 500 akk. groot, met 142 slaven. Men heeft er eenen stoommolen. De Negers noemen haar Parwa en ook Pikiengron. Thans zijn *Lust-tot-Rust* en Einderust tot eene plant. vereenigd, waarop 142 slaven.

EINDESCHOOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eind.

EINDHOVEN, arr., prov. *Noord-Braband*; palende N. W., N. en N. O. aan het arr. 's Hertogenbosch, O. en Z. O. aan de prov. Limburg, Z. aan Belgisch Limburg, W. aan de Belgische prov. Antwerpen.

Het bevat de volgende vier kant.: Eindhoven, Asten, Helmond en Oirschot; beslaat eene oppervlakte van 137,379 bund., telt 14,116 h., bewoond door 16,184 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80,000 inw., die meest in den landbouw en fabrijken hun bestaan vinden.

EINDHOVEN, kant., prov. *Noord-Braband*, arr. *Eindhoven*; palende N. aan het kant. Veghel, O. aan de kant. Helmond en Asten, Z. aan de Belgische prov. Limburg, W. aan het kant. Oirschot.

Het bevat de volgende 20 gem: Eindhoven, Aalst, Berg-Eyk, Borkel-en-Schaft, Dommelen, Duizel-en-Steensel, Eersel, Gestel-en-Blaarthem, Luyks-Gestel, Oerle, Riethoven, *Son-en-Breugel*, Stratum, Strijp, Valkenswaard, Veldhoven-en-Mereveldhoven, Waalre, Westerhoven, Woensel-en-Eckart en Zeelst; beslaat eene oppervlakte van 34,352 bund., telt 3768 h., bewoond door 4485 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 23,000 zielen, die meest in den landbouw hun bestaan vinden, terwijl ook vele in de fabrijken werken.

EINDHOVEN, dek., prov. *Noord-Braband*, apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*.

Men telt er ruim 34,000 zielen, in de volgende 26 par.: Aalst, Berg-Eyk, Borkel-en-Schaft, Breugel, Dommelen, Eindhoven, Geldrop, Gestel-en-Blaarthem, Heeze, Leende, Lommel, Nederwetten, St. Oedenrode, Oerle, Riethoven, Son, Steensel-en-Knegsel, Stratum, Strijp, Tongelre, Valkenswaard, Veldhoven, Waalre, Westerhoven, Woensel, Zeelst-en-Mereveldhoven en één rectoraat, Eerde; met 26 kerken en 4 kapellen, bediend wordende door 26 Pastoors, eenen Rector en 17 Kapellanen.

EINDHOVEN, klass., prov. *Noord-Braband*.

Zij is verdeeld in drie ringen: Eindhoven, Heeze en Helmond, bevat 17 gem., met 20 kerken, welke door 17 Predikanten bediend worden, en telt ruim 1200 zielen.

Digitized by Google

EINDHOVEN, kerk. ring, prov. *Noord-Braband*, klass. van *Eindhoven*. Zij bevat de volgende 5 gem.: Bladel-Hapert-Reuzel-en-Netersel, Eindhoven-Stratum-Strijp-Woensel-en-Tongelre, Oirschot-Best-Oostel-Middel-en-Westelbeers, Veldhoven-Blaarthem-en-Oerle en Vessem-Hoogloon-Casteren-Knegsel-Eersel-Duizel-en-Steensel. Men heeft er 6 kerken, met 5 Predikanten en telt er ruim 400 zielen.

EINDHOVEN, gem., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, arr. en kant. *Eindhoven*, (25 m. k., 4 s. d.); palende N. aan Woensel-en-Eckart, N. O. aan Tongelre, O. aan Stratum, Z. aan Gestel-en-Blaarthem, W. aan Strijp.

Deze gem. bevat niets dan de stad Eindhoven, ja, zelfs geen plekje gronds buiten de grachten dier stad, want zoodra men eene der bruggen over is, bevindt men zich in eene andere gemeente. Dus ligt aan de noordzijde de gem. Woensel-en-Eckart, en ten Z. Stratum, zoo dat een gedeelte dezer beide gem. als het ware de voorsteden van dit stadje uitmaken, en een vreemdeling haar zeker als tot EINDHOVEN behoorende zoude aanzien, vermits zij slechts door eene smalle gracht daarvan gescheiden zijn.

De stad EINDHOVEN ligt 6 u. Z. van 's Hertogenbosch, 3. u. Z. W. van Helmond, 6 u. Z. O. van Tilburg, 51° 26′ 13″ N. B., 23° 8′ 40″ O. L. Zij werd omstreeks 1274 door JAN I, Hertog *van Braband* gesticht, en is geheel in de lengte gebouwd, niet ver van het riviertje den Dommel, waar dit zich met de Gender of Einde vereenigt.

Men is het niet eens omtrent den naamsoorsprong dezer plaats; sommigen willen, dat het in den beginne zoo arm was, dat er voor alle huizen te zamen maar een bakoven werd gevonden, waarvan het EENOVEN en vervolgens EINDHOVEN zou genoemd zijn; anderen leiden den naam EINDHOVEN af van landhoeven, en dat deze benaming zoude beteekenen *quasi villarum finis*, d. i.: het Einde der hoeven. Meer waarschijnlijk houden wij het gevoelen, dat deze stad haren naam ontleent van het riv. de Einde, thans de Gender, dat haar van Woensel scheidt, immers vindt men in de uitgave der Salische wetten een malbergum of plaats van wetgeving en regtspleging vermeld, die ANDECHOBINA genaamd wordt, welke naam juist met die van EINDHOVEN overeenkomt; want *chobina* of *hovina* is in de taal der middeleeuwen eene hoeve, zoo dat waarschijnlijk ANDECHOVINA, ANDHOVEN beteekent, en daar nu de Einde ook wel Ande genaamd wordt, zal ANDECHOBINA vermoedelijk zoo veel beteekenen als eene hoeve aan het riviertje de Einde, Ende of Ande, en daardoor dus EINDHOVEN bedoeld zijn.

Deze stad was eertijds versterkt en van wijde en diepe grachten voorzien, die haar water uit de riviertjes de Dommel en de Gender kregen; doch zij is in het laatst van de zeventiende eeuw ontmanteld. De versterking dezer plaats moet reeds vroeg geschied zijn, want in den giftbrief van HENDRIK I, in den jare 1232, waarin EINDHOVEN stadsgeregtigheden verkreeg, komt het reeds voor als eene bemuurde plaats, wordende toen, volgens den schrijfstrant in die tijden, *opidum*, en de inwoners *Burgenses* genoemd; het ontving daarbij dezelfde vrijheid als *Opidum de Busco*, d. i. 's Hertogenbosch. Men kan het beloop der wallen, waarmede de stad omgeven geweest is, onderscheidelijk nagaan, door de gracht, die daar omheen loopt, en haar water uit den Dommel en de andere daarin vloeijende beken ontvangt, over welke gracht, aan den ingang, bruggen liggen, doch zonder poorten. Daaruit ziet men, dat zij een zeer langwerpig vierkant heeft uitgemaakt.

Digitized by Google

Het voornaamste der stad bestaat thans in eene zeer lange straat, die de *Regte straat* genoemd wordt, noordelijk en zuidelijk zich uitstrekkende en digt met huizen bezet, waaronder vele nieuw en sierlijk gebouwd zijn. Het is er zeer levendig, en was dit vroeger nog meer, wegens den doortogt der snelwagens (diligences) van 's Hertogenbosch naar Maastricht, alsmede der vracht- en andere karren naar België, doch sedert het jaar 1841 rijden de diligences van 's Hertogenbosch niet verder dan tot EINDHOVEN.

Men telt er 556 huizen, bewoond door 570 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 3000 inw., waaronder vele rijke lieden worden aangetroffen. Zij generen zich met den koophandel en met fabrijken en trafijken. De kruidenierswaren, die in een groot gedeelte van dit arrondissement verbruikt worden, worden van hier geleverd. Van de hoedenfabrijken, van welken er in het begin dezer eeuw 16 bestonden, zijn er thans nog eenige in werking. Deze fabrijken welke zeer veel bijdragen tot de welvaart van EINDHOVEN, worden meestal door geboren Eindhovenaars gedreven, en houden den roem staande, dat hier even zulke goede hoeden gefabriceerd worden als ergens elders, zelfs Mechelen, Leuven en Antwerpen niet uitgezonderd; zoodat de Eindhovensche hoeden alomme gevraagd en sterk gezocht worden. De fabrijken hebben zich sedert de afscheiding van Belgie weder opgebeurd. Men heeft er ook zijden hoeden gemaakt, doch sedert die minder gebruikt worden, wordt er meer in vilten hoeden gewerkt. De handel in tabak en snuif, vooral op België, is aanzienlijk; terwijl de Eindhovensche snuif door geheel Noord- en Zuid-Nederland verzonden en veel gebruikt wordt. Voorts heeft men er katoenenstof- en wolfabrijken, welke door stoom- of waterwerken gedreven worden. Eenige honderden menschen werken in één gebouw. Als de werklieden des middags gezamenlijk naar huis gaan, zijn de straten letterlijk zoo vol, dat men er naauwelijks door kan. Bij het uitgaan eener kerk in eene volkrijke stad kan de aandrang op straat niet grooter zijn. De katoenen stof- en wolfabrijken verspreiden hunnen weldadigen invloed ook buiten deze stad. Er zijn weinige dorpen hier omstreeks, zelfs tot 3 à 4 uren in den omtrek, waar men niet gehele huisgezinnen ontmoet, welke hieraan hun bestaan verschuldigd zijn, ja zelfs in enkele dorpen leven er bijna alle inwoners van. Linnenfabrijken, welke hier vroeger zeer bloeijend waren, zijn er niet meer, zijnde deze reeds op het einde der vorige eeuw in eenen staat van kwijning geraakt, veroorzaakt door het meer en meer toenemen der weefgetouwen in vreemde landen, en sedert het verbod van den invoer van linnens in Engeland en Ierland, doch wel voornamelijk door het gemis van het Fransche vlas; ook had men er in het begin dezer eeuw eene turksch-roodverwerij, welke niet meer in werking is, alsmede eene beroemde brandspuitmakerij, die mede heeft opgehouden te bestaan. Men had er in het begin dezer eeuw ook nog zeven looijerijen, waarvan de meesten nog al tamelijk groot waren, doch sedert het te niet gaan der weleer hier zoo bekende schoenmakerijen, waarvan er op het laatst der vorige eeuw nog vijf en twintig aanzienlijke aanwezig waren, zijn ook deze looijerijen in verval gekomen. De schoenen werden vroeger van hier meestal naar Amsterdam, Haarlem en andere plaatsen aan de schoenwinkels verzonden; dan de plaatselijke gilden der Hollandsche steden, hebben later den invoer daarvan weten te beletten. Van tijd tot tijd werden er, voornamelijk te Amsterdam, vaten en kisten met Eindhovensche schoenen aangehouden en, ten voordeele van de gildenkamer, verkocht, hetwelk ten gevolg gehad heeft, dat de

Digitized by Google

meeste schoenmakersbazen dezer stad zijn te niet gegaan. — Men heeft te EINDHOVEN ook twee aanzienlijke bierbrouwerijen en azijnmakerijen, welke zeer smakelijk bier brouwen, dat 3 à 4 uren in den omtrek verzonden wordt.

EINDHOVEN heeft een schoon vierkant plein, waarop behalve tien jaarmarkten, welke allen druk bezocht worden, alle Dingsdagen eene weekmarkt, aan deze plaats, in het jaar 1232 door HENDRIK I, Hertog *van Braband en Lotharingen*, vergund, gehouden wordt. De jaarmarkten vallen in: de eerste, Dingsdag na Nieuwejaar; de tweede, Dingsdag vóór Vastenavond; de derde, Dingsdag vóór Palmzondag; de vierde, Dingsdag vóór de Kruisdagen; de vijfde, Dingsdag vóór H. Sacramentsdag; de zesde, Dingsdag vóór St. Jacob; de zevende, Dingsdag vóór Bossche-kermis; de achtste, Dingsdag na den eersten Zondag in September; de negende, Dingsdag na Bamis, en de tiende, Dingsdag vóór St. Maarten. De kermis valt in den tweeden Zondag na Pinksteren. Op de Dingsdagsche weekmarkt wordt veel koren en boter verkocht. De prijs, welke hier voor de verschillende granen en boter gemaakt wordt, wordt in de Meijerij van 's Hertogenbosch voor het peil gehouden, waarnaar de markt zich regelt. Van wege de stedelijke regering wordt dan ook de *peg gestoken*, zoo als men daar spreekt, dat is de gemiddelde prijs der granen en boter opgemaakt, en deze prijs in het Provinciale weekblad opgegeven.

Het Stadhuis, in de *Regtestraat*, hetwelk drie jaren na den brand van 1552 herbouwd is, pronkt met eene verheven pui van blaauwen zerksteen en eene ijzeren balie, en op zijnen voorgevel met eenen fraaijen doorluchtigen toren, bovenaan versierd met eenen grooten knop of peer, en van binnen voorzien van een klokkespel, waarmede op jaarmarkten en buitengewone vreugdetijden gespeeld wordt. Aan weerskanten van den toren ziet men ook een uurwijzer, en kort daarachter een kleiner torentje met eene klok, waarmede alle avonden van negen ure tot half tien, gelijk ook bij afkondigingen, geluid wordt.

Voorts zijn er nog het Gebouw, in 1841, nagenoeg geheel nieuw opgetrokken en tevens vergroot, voor de arrondissements regtbank, in de *Regtetraat*; een Huis van arrest; een Postkantoor, en een Station voor de paardenposterij. — Vroeger heeft hier ook een kast. gestaan, het Kasteel van Eindhoven geheeten. Zie EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-).

De R. K, welke hier ruim 3000 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Eindhoven*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De parochiale kerk van EINDHOVEN was ingewijd onder aanroeping van de H. *Maagd en Martelaresse* CATHARINA. De Bisschop van Luik, JOHAN VAN BEIJEREN, stichtte aldaar een kapittel van negen wereldlijke Kannuniken met hunnen Deken, en wel op verzoek van Jonkheer WILLEM VAN MELENBERG, die te dier tijde Heer van EINDHOVEN *en Kranendonk* was. Dit geschiedde in het jaar 1399, toen hij daarover tot eersten Deken zekeren ELIAS COLE stelde. Dit kapittel is na de Reformatie te niet gegaan. De benoeming der Plebanen of Pastoors van EINDHOVEN, alsmede van Woensel, was aan den Deken van dit kapittel; hetwelk ook de Pastoors, te St. Peters, te Vugt, te Stratum, te Tongelre, te Aarle en te Maarhees benoemde. Het oud kerkenhuis, na den overgang der Meijerij aan de Staten, door de Katholijken opgerigt, was, met meerder luister, dan de andere kerkschuren hier te lande doorgaans waren, in 1696 herbouwd, maar in 1787 werd het, met

Digitized by Google

verlof der hooge Regering, zeer versierd en kostelijk opgehaald. Nadat echter de R. K., in het jaar 1802, weder in het bezit en gebruik der oude parochiekerk gekomen waren, en zij die in 1807 hersteld hadden, dient de oude schuurkerk niet meer tot godsdienstig gebruik. De tegenwoordige R. K. kerk is een hoog en groot gebouw, dat van binnen op zes pilaren rust en met fraaije altaren en een goed orgel versierd is. Zij stortte in 1795 voor een gedeelte in, terwijl de Franschen tot het behoorlijk plaatsen hunner ovens, daar zij haar tot eene bakkerij wilden gebruiken, bezig waren met het afbreken van eenen muur, waarop de kerk rustte. Bij dit ongeval werden eenige hunner werklieden verpletterd. De toren is insgelijks een zwaar gebouw, wiens spits, op den 1 Februarij 1525, door eenen geweldigen stormwind, omver waaide en de kerk zeer beschadigde. Zij is thans in hoogte met het dak der kerk gelijk en van eene lage, spitsche kap voorzien. Het *kerkhof is* aan de noord- en oostzijde met eenen muur, en aan de andere zijde met huizen, tuinen en de school omgeven.

Vóór den Munsterschen vrede van 1648 oefenden de Hervormden hunne godsdienst op het kasteel, waarin Staten-garnizoen lag, en hetwelk tot eene moederkerk verstrekte voor de naburige gemeenten en kerken, die toen nog van geene Predikanten voorzien waren. Later echter werd hun de parochiale kerk afgestaan, welke zij behouden hebben tot in het jaar 1794, toen de Franschen die tot eene bakkerij inrigtten, waarna zij hun tegenwoordig kerkje gebouwd hebben. Zij zijn thans 70 in getal en worden tot de gem. *Eindhoven-Stratum-Strijp-Woensel-en-Tongelre* gerekend.

De Israëliten, van welke men er ruim 60 aantreft, hebben hier eene Ringsynagoge, welke tot het synagogaal ressort van *'s Hertogenbosch* behoort, en te Veghel eene Bijkerk heeft.

Liefdadadige gestichten treft men te Eindhoven niet aan, maar men heeft er eene Subcommissie van de Maatschappij van Weldadigheid. Ook is er eene Latijnsche school, waar door eenen Rector, eenen Conrector en eenen Præceptor onderwijs wordt gegeven, en die gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt. Voorts heeft men er eene Teekenschool; eene Fransche en Nederduitsche kostschool; benevens twee Schoolgebouwen voor het lager onderwijs.

Eindhoven is de geboorteplaats van de Godgeleerden: Godescalcus Rosemondt, † den 6 September als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte aan de hoogeschool te Leuven, en Petrus van den Hacken, † vermoedelijk in 1755, als Hoogleeraar aan de hoogeschool te Utrecht; van den Kanselredenaar Johannes van der Heiden, † vermoedelijk in 1584; van den Staatsman Joannis Franciscus Rudolphus van Hooff, † vermoedelijk in 1815, na onder Koning Lodewijk, Minister van Justitie hier te lande, te zijn geweest; van den Schilder H. Turken, † 10 December 1791, als Directeur der teekenakademie te 's Hertogenbosch, en van den bekwamen Etser en Teekenaar Ernst Willem Bagelaar, geb. 6 September 1775, † 8 Februarij 1836.

Willem I, Hertog *van Gelder,* meende in 1397 Eindhoven in te nemen, maar dit mislukte. — In 1543 werd het door Maarten van Rossum ingenomen, leeg geplunderd, aan kolen gelegd en de geheele bezetting over de kling gejaagd.

Nadat zij, negen jaren later, namelijk in 1552, door brand was vernield geworden, en weder opgebouwd, waartoe de Graaf van Buren, toen Heer van Eindhoven, den derden penning gaf, is het in 1581, door de

Digitized by Google

Staatsche troepen bij verrassing ingenomen, bij welke gelegenheid de krijgsbezetting, uit ééne kompagnie paarden- en drie kompagnien voetvolk bestaande, voor het grootst gedeelte werd neder gesabeld. De bevelhebber, die op het slot geweken was werd door bedreiging des doods mede tot de overgave daar van gedwongen. Doch, die plaats, sedert zij in der Staten handen was, zeer slecht van krijgs- en mondbehoefte voorzien zijnde, moest zich twee maanden daarna, door Claude van Barlaimont, Heer *van Haultepenne* en Ernst Graaf van Mansfeld, berend wordende, zonder veel tegenweer overgeven; terwijl Hopman Ter Burch, die binnen de stad het gebied gevoerd had, den vrijen aftogt voor de bezetting en het geschut bedong.

Toen in het jaar 1583, de Hertog van Alençon naar het oppergebied van Braband begon te staan, was Eindhoven de eerste plaats, welke hij aantastte. Het gelukte hem in den nacht tusschen 7 en 8 Januarij die plaats te verrassen door den Franschen Overste Bennevet; terwijl 50 Spaansche soldaten, die ter plaatse, waar de vest beklommen werd, de wacht hadden, om het leven kwamen.

Niet lang daarna en nog in hetzelfde jaar, kwam Eindhoven weder in handen der Spaanschen, hoewel niet zoo gemakkelijk als de eerste maal. De Hertog van Parma gebruikte tot het beleg dezelfde bevelhebbers, die in 1581 de plaats veroverd hadden; terwijl de Overste Bennevet met 800 man, zoo Franschen als Schotten, haar met de grootste kloekmoedigheid, drie maanden lang, verdedigde; dan, terwijl de Maarschalk de Biron van Antwerpen was opgetrokken, om de stad te ontzetten, drong, vermits de mondkost verteerd was, de hongersnood der bezetting den verdediger tot de overgave, die den 23 April met alle krijgseer uittrok. Door alle die belegeringen waren intusschen de vestingwerken der stad in verval geraakt, terwijl naauwelijks zoo veel tijd tusschen de eene en de andere belegering verliep, als noodig was geweest, om die weder te herstellen, weshalven de Spaanschen het besluit namen, om ze te slechten, na welken tijd Eindhoven eene open plaats geworden, en tot hiertoe gebleven is.

In 1604 werd Eindhoven door de muitende Spanjaarden deerlijk uitgeplunderd. — Na het veroveren van 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik, *Prins van Oranje*, in 1629, bleef Eindhoven in de magt der Algemeene Staten. — In 1702 sloeg het Fransche leger zich in of bij Eindhoven neder. — In 1747 eischten de Franschen van Eindhoven 4000 rations hooi, ieder van vijftien ponden, en een gelijk getal rations haver, onder bedreiging van uitplundering, volgens krijgsgebruik, weshalve ook aan gemelden eisch voldaan werd.

In 1794 leed dit stadje veel door de Franschen, ter welker gelegenheid aldaar, in September van dat jaar, de volgende dappere daad bedreven werd. Een Hannoversche Wachtmeester van de Dragonders op verkenning uitgezonden, ontmoette drie Fransche Dragonders, die hem omsingelden, doch hij verweerde zich zoo dapper, dat hij eenen Franschman van zijn paard sabelde en de twee anderen op de vlugt dreef: hij zelf ontving slechts eene zeer ligte wond aan de regter hand en den eenen voet, en bragt zelfs een paard, dat hij hun ontnomen had, mede.

Den 9 November 1800 leed dit stadje veel door den geweldigen orkaan, die in hevigheid weinig weerga vond. — In 1801 sloegen de Franschen, in dienst der republiek, niet ver van Eindhoven, een campement op.

De stad Eindhoven voerde vroeger den titel van heerlijkheid, werd met de baronnie van Kranendonk en Peelland ter leen gebouden van

Digitized by Google

de Algemeene Staten, en hing af van het Leenhof van Braband te 's Gravenhage. Deze twee heerlijkheden behoorden van ouds de Edelen uit den huize VAN MIERENBERG toe; naderhand kwamen zij aan het huis VAN HOORNE en vervolgens aan de Graven VAN BUREN, de laatste Graaf van dit huis heeft deze heerlijkheden aan het huis van NASSAU-ORANJE overgebragt. Zij waren onder de nalatenschap van WILLEM III, Koning van *Engeland;* en zijn volgens de verdeeling van die nalatenschap, in den jare 1732, tusschen den Koning van Pruissen en den Prins van Oranje, aan den laatsten afgestaan.

Het wapen van EINDHOVEN bestaat in een doorsneden schild met eenen rooden, opgaanden leeuw op een goud veld, en drie gouden hoornen op een rood veld.

EINDHOVEN, geh., in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Breda*, gem. en ½ u. Z. O. van *'s Princenhage*. — Het bevat, met de geh. *Heuvel* en *Vloed*, 32 h. en 220 inw.

EINDHOVEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en ½ u. N. O. van *Tilburg;* met 9 h. en ruim 70 inw.

EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-) of SLOT-TE-EINDHOVEN, voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, O. van de stad *Eindhoven*.

Toen FREDERIK HENDRIK, Prins *van Oranje*, in het jaar 1629, 's Hertogenbosch belegerde, lagen er op het KASTEEL-VAN-EINDHOVEN, eenige keurlingen van de Spaansche zijde, welke den Staatschen partijgangeren veel schade toebragten. Doch de Overste STAKENBURG, met een hoop krijgsvolk derwaarts gezonden, verdreef den vijand vandaar.

Later is dit kasteel in verval geraakt, en eindelijk geheel gesloopt.

EINDHOVEN (KLEIN-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* dist., arr., kant. en 1 u. W. van *Eindhoven*, gem. *Zeelst*.

EINDHOVEN (SLOT-TE-), voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-).

EINDHOVEN-STRATUM-STRIJP-WOENSEL-EN-TONGELRE, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. en ring van *Eindhoven*.

Vroeger waren dit twee afzonderlijke gem., als die van Eindhoven-Stratum-en-Strijp en van Woensel-en-Eckart.

De eerste, die in de gem. van Eindhoven-Stratum-en-Strijp het leeraarambt heeft waargenomen, was JOHANNES VAN DER HAGEN, die in het jaar 1633 herwaarts kwam, en in het jaar 1674 Emeritus werd. De eerste Predikant in de gem. van Woensel-en-Tongelre is geweest JOHANNES BOUCARDUS, die in het jaar 1649 aldaar beroepen is, en in het jaar 1696 overleed. Na het vertrek van den Predikant ADRIANUS SLINGSBIE naar Schijndel, in het jaar 1812, die destijds te Woensel-en-Tongelre, stond, zijn deze beide gem. gecombineerd, volgens Koninklijk besluit van 21 Januarij 1815, en het traktement aldaar verhoogd, van 1120 tot 1200 guld., zijnde de eerste, welke het leeraarambt in die gecombineerde gem. heeft waargenomen, geweest ARNOLDUS WALKART, toen nog Predikant te Eindhoven; doch in het laatst van het jaar 1815 Emeritus geworden.

Men telt in deze gem. 130 zielen. Zij heeft éene kerk te Eindhoven.

EINDHOVENSCHE-HEIDE, heide in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, onder de gem. *Zes-Ge-*

Digitized by Google

huchten, 1½ u. Z. O. van Eindhoven, van welke stad zij haren naam ontleent.

EINDPERK, voorm. katoenpl. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Motkreek*, aan de regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de Brandwacht, benedenwaarts aan de katoenpl. *Zeezigt*, waarmede zij thans vereenigd is. Zij was 796 akk. groot en werd met 423 slaven bewerkt.

EINDSE, buurs. in het *Land tusschen Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*. Zie EINSCHE.

EINER (SLOT-DEN-) of HOF-VAN-DEN-EINER, voorm. slot of kast. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, te *Drongelen*, dat in het laatst der dertiende eeuw door Heer AREND VAN DER SLUIS aldaar gesticht werd.

Van dit slot is niets meer aanwezig dan alleen een land, DE-EINER genaamd, groot 1 bund. 24 v. r. 50 v. ell., waar van tijd tot tijd, om dat het bouwland is, steenen worden uitgeploegd, die tot de bouwvallen of grondvesten van het kasteel behoord hebben.

EINIGHAUSEN, ook wel EINICHUSEN of EINICKHUYSEN gespeld, d. in het hert. *Gulick*, prov. *Limburg*, arr. en 4 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en ¼ u. N. W. van *Sittart*, gem. en ½ u. Z. W. van *Linbricht*; met 102 h. en 520 inw.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Limbricht* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

EINSCHE of EINDSE, buurs. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2¾ u. Z. W. van *Nijmegen*, kant. en ½ u. Z. ten O. van *Wijchen*, gem. en ¼ u. W. van *Over-Asselt*, ¼ u. N. W. van *Neder-Asselt*; waartoe het behoort; met 37 h. en ongeveer 200 inw.

EIS of EISCH, geh. in het graafs. *Wittem*, prov. *Limburg*. Zie EYSCH.

EISCHEN, ook wel EUSCHEN, d. in de heerl. *Clairfontaine*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 1 u. O. ten N. van *Arlon*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Luxemburg*, kant., ¾ u. N. W. van *Steinfort*, gem. en ¾ u. W. ten Z. van *Hobscheid*, 20 min. N. van Clairfontaine, aan de Eischen, die in de nabijheid de Dierbach opneemt.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *Luxemburg*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. Ook is er eene school alsmede een koren- en een houtzaagmolen.

De grond is er zeer vruchtbaar en levert overvloed van tarwe, rogge, masteluin, garst, haver en aardappelen op.

EISCHEN, kl. riv., grooth. *Luxemburg*, die een weinig ten Z. O. van het d. Füntzig ontstaat, eerst eenen noordelijken loop aanneemt; vervolgens met eene noordoostelijke rigting langs Kahler loopt; dan weder eerst in eene noordelijke en daarna westelijke strekking door de heerl. *Elter* (*Autel*) vloeit; voorts noordwaarts naar Eischen schiet; van waar zij in eene oostelijke rigting langs Hobscheid, naar Sept-Fontaines, loopt; hier eenen kronkelenden loop aanneemende, vloeit zij verder langs Bour, Ansemburg, Meispelt en Reckingen naar Mersch, waar zij zich in de *Alzette* ontlast.

Deze riv. neemt in haren loop slechts een gering getal beken op, die meestal klein zijn. De voornaamste zijn: de Ober-Elter (Autel-Haut), die bij Hagen; de Dierbach (Clairfontaine), welke bij Eischen; de Koerich, welke ten N. W. van het d. Koerich, en de Mandelbach, die bij Holenfeltz uitwatert.

Digitized by Google

EISCHERINGEN, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eischeringen.

EISCHERMUHL, geh. in de heerl. *Clairfontaine*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 1 u. O. ten N. van *Arlon*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Steinfort*, gem. en ¾ u. W. ten Z. van *Hobscheid*, bij het d. *Eischen*, waartoe het behoort.

EISDEN, d. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Limburg*. Zie Eysden.

EISDORF, geh. in het balj. van *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*. Zie Heisdorf.

EISEMBOURG, naam, onder welken het d. Eisenborn, in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg* weleens voorkomt. Zie Eisenborn.

EISENBACH (NIEDER-), Hoogd. naam van het d. Onder-Eisenbach, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eisenbach (Onder-).

EISENBACH (OBER-), Hoogd. naam van het d. Over-Eisenbach, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eisenbach (Over-).

EISENBACH (ONDER-), in het Hoogd. Unter-Eisenbach of Nieder-Eisenbach, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. van *Diekirch*, kant. en 2 u. N. W. van *Vianden*, gem. en ¾ u. O. ten Z. van *Hosingen*, op eene hoogte aan de Our, over welke te dezer plaatse en in de nabijheid onderscheidene bruggen geslagen zijn.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kerk, waarvan de par. tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Vianden* behoort, en die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

EISENBACH (OVER-), in het Hoogd. Ober-Eisenbach, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. van *Diekirch*, kant. en 2½ u. N. W. van *Vianden*, gem. en ¾ u. Z. O. van *Hosingen*, bij *Onder-Eisenbach*, waartoe het kerkelijk behoort.

EISENBACH (UNTER-), Hoogd. naam van het d. Onder-Eisenbach, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eisenbach (Onder).

EISENBORN, in het Fr. ook wel Eisembourg en op sommige kaarten, hoewel verkeerdelijk, Eichelbourg genaamd, d. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 1½ u. N. ten O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Betzdorf*, gem. en 1¼ u. Z. O. van *Jung-Linster*, aan de Erenz, welke in het nabij gelegene Grünwald ontspringt.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Betzdorf*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

EISERHEID, geh. in het graafs. *Wittem*, prov. *Limburg*. Zie Eyserheide.

EISINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie Eysinga.

EISINK, geh. in het *Goregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Groningen*, gem. en ½ u. van *Haren*; met eene hofstede van denzelfden naam.

EISWEILER, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eschweiler.

EITEREN of Eyteren, voorm. d. in de heerl. *IJsselstein*, prov. *Utrecht*, dat gelegen heeft ¼ u. N. van IJsselstein en waar voorheen de parochiekerk van IJsselstein moet gestaan hebben. Zij was Gode toegewijd ter eere van *O. L. Vrouwe Hemelvaart*. In deze kerk, aan het outaar van de H. Maagd, heeft Agnes, de weduwe van den Ridder Werenboldus de Vlaming, eene vikarij gesticht, in het jaar 1293. Voorheen werden aldaar vele bedevaartgangers aangetroffen, thans ligt aldaar de burgerlijke begraafplaats van IJsselstein.

Digitized by Google

EK, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Eck.

EKAMP, b. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Akkamp.

EKART, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eckart.

EKE, riv. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, dat bewesten Westerlee ontstaat; voorts, noordwaarts loopende, door eene grondpomp onder de trekvaart van Groningen naar Winschoten doorgaat, en zich daarna in het Zijldiep ontlast.

EKEBUREN, geh. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie Eekebuiren.

EKEHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Assen*, gem. en $\frac{3}{4}$ u. Z. ten W. van *Rolde*; met 4 h. en 35 inw.

EKELENBOOM, Eikelenboom of Eikenboom, uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. *Oldenbroek*, $1\frac{1}{2}$ u. O. van Elburg, waar de diligences van voorspan verwisselen, het postkarretje van Kampen aan- en afreidt en een distributie-kantoor der brievenposterij is.

EKELENBURG, landgoed op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en $1\frac{1}{4}$ u. O. van *Elburg*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. O. van *Oldebroek*.

Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer W. Seyffard, te Elburg.

EKEMA, Eekema of Eekma, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, $\frac{1}{4}$ u. O. van Grouw.

EKENROOI of Eikenrooi, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 1 u. Z. van *Eindhoven*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. O. van *Aalst*, aan de Tongelreep.

EKENSTEIN of Ekestein, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{4}$ u. W. van *Appingedam*, $\frac{1}{4}$ u. W. van *Tjamsweer*, waartoe het behoort, onmiddellijk ten N. van den puinweg van Groningen naar Appingedam.

Dit buit. beslaat, met de daarbij behoorende hoven, bosch en landen, 40 bund. gronds. Doorgaans wordt het Eikenstein genaamd, als meer overeenkomende met den tongval der landbewoners.

In 1827 is het geheel vernieuwd en het oude plantsoen door nieuw vervangen. Het huis schijnt vroeger tot een ander einde gebezigd te zijn, zoo als vóór eenige jaren nog kennelijk zigtbaar was aan een gedeelte der oude gebouwen, tot een schuur en veestallen ingerigt, die door den tegenwoordigen eigenaar, in het jaar 1823, wegens bouwvalligheid gesloopt werden. Deze gebouwen hadden veel overeenkomst met eene kerk, hebbende aan de Zuidzijde eenen hoogen muur, in welke de nissen nog aanwezig waren, en waarin ook nog een eiken balk gevonden is, aantoonende het jaartal 1513, omgeven met eenige letters, kruisen en andere figuren.

Het hoofdgebouw, dat in het jaar 1648 verbouwd was, werd in het jaar 1772 vergroot, bij welke gelegenheid daarvoor het volgende opschrift geplaatst werd:

Ædificata 1648, ampliata 1772.

d. i.: gesticht in 1648, vergroot in 1772. Dit opschrift heeft de tegenwoordige eigenaar, bij eene opvolgende verbouwing, doen vervangen door den naam van de buitenplaats.

Digitized by Google

Thans wordt EKENSTEIN in eigendom bezeten en des zomers bewoond door Jonkheer Mr. WILLEM ALBERDA, die des winters te Groningen woonachtig is en door wiens voorouders het reeds in het midden der vorige eeuw bezeten werd.

EKERHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie EKEHAAR.

EKERSTEE of EKESTEE, d. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie EEKSTA.

EKESTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie EKENSTEIN.

EKET (DEN-), HOF-TE-EKET of DE-OUDE-EKET, hof op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant., gem. en ½ u. O. van *Elburg*, gem. en 1 u. N. N. O. van *Doornspijk*.

Het behoorde vroeger tot het huis *Nyenbeek-aan-Zee*, waarvan men vindt, dat het in het jaar 1307 ter Zutphensche regte beleend is, ten behoeve van REINALD, Graaf van *Gelre*, door HUBERT, Heer *van Putten*, en LONIDAS zijne vrouw. — In het jaar 1378 behoorde DEN EKET nog tot de terras van het huis *Nyenbeek-aan-Zee*. — In 1383 ontsloeg FREDERIK, Graaf *van Meurs*, Heer *van Baar*, zijne keurmedige en hoorige lieden in den HOF-TE-EKET.

Thans is deze hof eene groote boerenplaats, waarvan de gebouwen echter nog van de vroegere bestemming getuigen.

EKET (OPPER-), streek lands, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, tusschen den Ekert en Oldenbroek, O. van Elburg.

Deze streek lands, welke destijds eene oppervlakte van 60 morgen (ruim 51 bund.) gronds besloeg, en Henghemonde (heerenveld) was, werd in het jaar 1323, door REINOLD, Graaf *van Gelder*, verkocht aan JANS VAN BAER, voor 100 mark oude Brabands, om het te bezitten, voor een erfelijk tijnsgoed, en werd daarbij aan de bewoners van gemelde gronds toegestaan *alle de Vestenissen en dat recht, dat gegeven en beseghelt is aan onsen Hollanderbroek* (thans Oldenbroek) *en de leden, die daarop wonen*.

EKET (DE OUDE-), hof op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie EKET (DEN-).

EKETERBEEK, beek op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, welke uit de Oosterwolderpolder komt; langs het landg. Eket-ter-Beek loopt, zich bij het landg. Old-Putten, in de Huisbeek of Oostbeek ontlast.

EKETER-WIJK-BIJ-DE-LEPROZEN, voorm. naam van de buurs. DE WIJK, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie WIJK (DE).

EKET-TER-BEEK, in de wandeling TER-BEEKE genaamd, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en ¼ u. Z. ten O. van *Elburg*, gem. en 1 u. N. O. van de kerk van *Doornspijk*, tusschen den straatweg langs de Zuiderzee ten N., den Jukweg ten O., den Broekdijk ten Z. en het landg. Old-Putten ten W.

Dit landg. beslaat eene oppervlakte van 68 bund. 48 v. r. 82 v. ell., en wordt tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door den Heer ANTONIJ RARDT.

EKI, oude naam van het d. ECK, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie ECK.

EKINGA, voorm. adell. h., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, onder *Winsum*.

EKKART, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie ECKART.

Digitized by Google

EKKA-TEKKA, kon. en d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie COMMANI.

EKKELRADE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 1¼ u. Z. O. van *Maastricht*, gedeeltelijk gem. en ½ u. N. van *St. Geertruida*, gedeeltelijk gem. en ¾ u. W. Z. W. van *Grondsfeld*.

Men telt er 75 h. en 390 inw., allen R. K., die eene par. uitmaken, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *St- Maarten te Maastricht* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt, terwijl er in 1841 eene nieuwe pastorie is gebouwd geworden.

EKKENSRIJT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EIKENREIT.

EKKI-TEKKI, kon. en d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie COMMANI.

EKMARIJP, d. in *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*. Zie AKMARIJP.

EKSEL, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie EXEL.

EL, d. in de heerl. *Sept-Fontaines*, grooth. *Luxemburg*. Zie ELL.

EL, hofstede op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie HEL.

EL (DE), hoogte op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, waarop een gedeelte der stad Elburg gebouwd is en waarvan deze haren naam ontleent.

EL (DE-LANGE-), hoogte op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, op de *Oostermehen*, gem. en O. van *Harderwijk*.

ELA, NOESSA-ELA, anders ook wel NOESSA-NITOE of het DUIVELS-EILAND genaamd, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ambonsche-eilanden* behoorende, N. W. van Assahoedi, op het eil. Ceram.

Het is eene mijl lang, en aan zijne buitenzijde met een rif omzet. Het heeft geene rivieren en is daarom waarschijnlijk onbewoond. Voorheen lag er eene vesting, N a h i genaamd.

ELA, WAY-ELA of SOLOPAY, riv. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Amboina*, kust *Hitoe*.

Zij komt uit het gebergte, stroomt eerst westwaarts en vervolgens noordwestwaarts naar zee.

ELAARD, vroegere naam van het d. HYLAARD, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie HYLAARD.

ELAHUIZEN of EELAHUIZEN, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. en 3 u. Z. ten W. van *Sneek*, kant. en 3 u. O. van *Hindeloopen*, bij de Fljuessen en het Heegermeer.

Men telt onder het behoor van dit d., waartoe ook het geh. T r o p h o r n e gerekend wordt, 65 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt. De landen van dit d. loopen oostwaarts tot aan de Fokkesloot.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Nyega-en-Elahuizen*, die hier geen kerk, maar enkel een kerkhof met klokkestoel heeft. Vroeger stond de kerk digt bij de Fljuessen; doch uit vrees, dat zij door het water mogt verslonden worden, is er later eene andere kerk, daar verder af, gebouwd, doch deze is in de vorige eeuw afgebroken. Ook het oude kerkhof is nog in wezen.

Er is hier geene school, maar een gemiddeld getal van 25 leerlingen uit dit d. geniet te *Nyega* onderwijs.

Weleer vond men hier een sterk huis van HANS PEKKESZEN, doch dit huis werd door de Schieringers en Sneekers veroverd en verwoest en hij zelf gevangen genomen.

Digitized by Google

Het dorp Elahuizen had met de nabijgelegene wouddorpen Nyega, Oudega en Kolderwolde, bij den watervloed van Februarij 1825, veel te lijden, ten gevolge van eene doorbraak in den Zuid-Vensterdijk, in Gaasterland. Spoedig steeg het water van 9 tot 19 palmen op het land en in de zwakke woningen, terwijl deze, aan de sterke persing geen weerstand kunnende bieden, de eene na de andere bezweken. Vele der bewoners echter hadden nog gelegenheid om have en vee in veiligheid te brengen en in het hoog gelegene Gaasterland zich te bergen, alwaar ieder menschlievend werd ontvangen. Voor anderen, ten getale van negen-en-tachtig zielen, grootendeels van hunne sobere bezittingen beroofd en der behoefte ten prooi, was de kerk en pastorij te Oudega een oord van toevlugt, alwaar zij in deze dagen van rampspoed uit den algemeenen onderstand van het hoogst noodige werden voorzien. Het lot dezer menschen was in den aanvang boven alle denkbeeld akelig en ellendig. Ofschoon velen in deze oorden tot de geringste volksklasse behoorden, was hun ongeluk niet minder treffend: want in deze vier wouddorpen was een vijftigtal huisgezinnen geheel nooddruftig, waarvan aan eenige, in de kerk te zamen geschoold, niets dan enkele uit den vloed opgevischte en daarna gedroogde haringen, tot voedsel overbleef.

ELANDEN (DE-), pold. in de *Langstraatsche-Buitenvelden* en het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband, Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Hagoort-Gansoijen-en-Doeveren;* palende N. aan de Oude-Maas, O. en Z. aan den Buitenpolder van Besoijen, W. aan Zuidewijn-Cappel of den Polder de Waarden.

Deze pold., waarschijnlijk in het begin der zestiende eeuw omkaad, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 23 bund., 8 v. r. 70 v. ell., alles hooiland, bevat één huis, zijnde het veerhuis van het Drongelsche veer, en wordt met vier duikers op de Oude Maas van het overtollige water ontlast. Het land ligt 6 à 7 palmen boven A. P. Het bestuur berust bij den eigenaar, zijnde de Heer A. L. Drossaerts, Heer van *Drongelen*, te Waalwijk.

ELANGE, Fransche naam van het d. Ehlingen, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ehlingen.

ELBOOG, plaat in de mond van de *Honte*, prov. *Zeeland*, tusschen de Spleet en de Deurloo.

ELBORCH, naam onder welken de stad Elburg, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, in het jaar 1233 reeds vermeld wordt. Zie Elburg.

ELBORGH, Elburch en Elburgh, oude namen van de stad Elburg, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Elburg.

ELBUERGENSIS, Lat. naam van de st. Elburg, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Elburg.

ELBURG, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Arnhem;* palende N. aan het Overijsselsche kant. Kampen, O. aan den IJssel, die het van de Overijsselsche kant. Zwolle en Raalte scheidt, Z. aan de kant. Apeldoorn en Harderwijk, W. aan de Zuiderzee.

Het bevat de volgende vijf gem.: Elburg, Hattem, Doornspijk, Oldebroek en Heerde. Men telt er, op 27,324 bund. grond, 2321 h., bewoond door 2883 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 15,000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

ELBURG, gem. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Elburg* (5 m. k., 2 s. d.), N., O. en Z. door de gem. Doornspijk omgeven en palende W. aan de Zuiderzee.

Het gebied van Elburg was vroeger, en wel sedert 1392, met 2 steenen en 3 houten kruisen afgebakend. Thans bevat deze gem. de st. Elburg, benevens de buurs.: de Wijk, eertijds de Eketerwijk-bij-de-Leprozen genaamd, de Groote Vrijheid, de Kleine Vrijheid en de Nieuwstad. Zij beslaat eene oppervlakte van 887 bund. 71 v. r. 31 v. ell., telt 366 h., bewoond door 399 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt, lijndraaijerij, vischvangst, het bokkingrooken en de vaart op de Zuiderzee. Ook heeft men er eenen run- en eenen oliemolen, vroeger werden ook in de nabuurschap der stad, door de landlieden van de dorpen Doornspijk en Oosterwolde, vele wilde eenden, in de zoogenaamde eendenkooijen, die men hieromstreeks in menigte aantrof, gevangen, en van Elburg naar Holland en elders verzonden, doch aangezien de eendenkooijen niet meer bestaan, zoo heeft deze tak van handel opgehouden.

De Herv., die hier ongeveer 2200 in getal zijn, maken de gem. van *Elburg* uit, welke tot de klass. van *Harderwijk*, ring van *Hattem*, behoort. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Ds. Boeymer uit Harderwijk, die in het jaar 1567 bewerkte, dat de predikatiën ongehinderd mogten geschieden, en zich met die van Elburg verdroeg, om hunne belangen verder waar te nemen voor eene jaarlijksche belooning van een vat Meiboter. In het jaar 1569 verzochten die van Elburg om in genade te worden aangenomen, en dat de ondernomene nieuwigheden in de religie en het helpen houden van eenen Predikant haar mogten worden gepardonneerd. De eerste vaste Predikant, die hier vervolgens het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jacobus Wedius, die in het jaar 1578 uit Duitschland herwaarts kwam. Nog in hetzelfde jaar, werd er tot tweeden Leeraar zekere Synapius (Mosterd) bij beroepen, zoo als er thans ook nog twee Predikanten deze gem. bedienen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er slechts 6 telt, worden tot de stat. van *Kampen* gerekend.

De Israëlieten, van welke men er 80 aantreft, maken met die van *Harderwijk*, *Hattem* en *Doesburg*, eenen ring uit, welke te Elburg eene ring-synagoge en op ieder der drie overige plaatsen eene bijkerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, welke te zamen gemiddeld door een getal van 320 leerlingen bezocht worden.

De stad Elburg, oudtijds Elborch, Elborgh, Elburch, Elburgh of Eylborch, in het Lat. Elburgensis en ook Elbuergensis geschreven, ligt 11½ u. N. ten W. van Arnhem, 3½ u. N. O. van Harderwijk, 4 u. W. van Hattem, 52° 26′ 56″ N. B., 23° 30′ 4″ O. L.

De eerste stichting dezer plaats klimt tot het vroegste tijdperk onzer geschiedenis op. Het is waarschijnlijk, dat zij haren oorsprong aan de Romeinen te danken heeft, welke hier eene sterkte of burgt schijnen bezeten te hebben, Aliso Castellum genoemd. De verhevenheid van den grond, de El genaamd, op welke het oudste gedeelte der stad gebouwd is, kon bij de Romeinen, die zoo gelukkig de plaatsen wisten te kiezen voor hunne krijgskundige stellingen, niet onopgemerkt blijven. De benaming van Elburg schijnt de stad ontleend te hebben van de gemelde streek grond de El genaamd, ofschoon anderen willen, dat het zou kunnen genoemd zijn, naar het door de stad loopende beekje, eene elle of slingerende aal vormende. Moeijelijk valt het te be-

wijzen, dat deze plaats den naam van ÆLIBURGH, naar ÆLIS GRACILUS, die onder NERO Stadhouder van Nederland was, zou hebben gevoerd. Zeker is het, dat zij in 1233 reeds den naam van ELBORCH had, en den 3 Julij van dat jaar door OTTO, Graaf *van Gelre*, tot eene stad verheven, en met alle voorregten begunstigd is, welke aan Arnhem destijds waren verleend. OTTO hield zich tot het schenken van dusdanige stedelijke vrijheden gemagtigd; maar het keizerlijk en koninklijk oorlof, waarop hij zich beriep, werd naderhand niet erkend. — Zulks belette nogtans in geenen deele, dat de plaatsen, welke hij bevoorregtte, van stonden aan de verkregene vrijheden genoten en ongestoord bleven genieten, totdat zij, bijna tachtig jaren later, wettiglijk in het bezit daarvan bevestigd werden.

In 1291 werd aan die van *Harderwijk* en van DER ELBURCH vrijgeleide en veilig verkeer in Holland vergund en in den aanvang van 1300 werd dit voorregt, ter hunner gunste, door Graaf JAN bevestigd en uitgebreid. — In 1323 gaf REINALD II, Graaf *van Gelder*, aan de hoorige lieden bij ELBURGH en op den Eket 600 morgen lands tot een erfelijk tijnsgoed, en verzekerde hun de regten der ingezetenen van Hollanderbroek, thans het Oldebroek genaamd. — In 1336 schonk die zelfde Graaf aan die van DEN ELBORCH, tot eenen vrijen erftijns, het *Goor*, zijnde een stuk henchemundeland (heerenveld) omtrent 60 morgen groot en daarenboven twee windmolensteden aan zee en den anworp van den Zande. — In 1340 vernieuwde de gezegde REINALD, die intusschen Hertog was geworden, de privilegiën der stad voor eene som van 100 heerenponden (87 guld. 50 cents). — In 1339 schonk REINALD aan ELBURG en *Oosterwolde* eenen dijkbrief, omtrent het daarstellen van den Oostwolderdijk. — Den 8 April 1362 vernieuwde en bevestigde EDUARD, Hertog *van Gelder*, het dijkregt van de *Erkenmede* en dat van ELBURG, *Doornspijk* en *Oosterwolde*, beide vroeger door zijnen broeder gegeven, maar beide welligt ten gevolge van de onrust der tijden onuitgevoerd gelaten. — In 1365 werd ELBURG met *Harderwijk* in het hanze-verbond opgenomen als tweede hanze-stad van Gelderland, waarvoor zij jaarlijks 24 daalders moest bijdragen. — In 1368 schonk ALBERT, Koning *van Zweden*, aan die van der ELBURGH eene vitte of factorij op Schonen. — In 1369 schonk Hertog EDUARD aan die van ELBORCH den Veliken Meede, groot en klein, binnen- en buitendijks, voor eene gemeene weide. — In 1377 werd het vredestraktaat tusschen de gemagtigden van het koningrijk Denemarken, in 1370, met de hanze-steden gesloten, vernieuwd, en daarbij, gelijk aan de overige hanze-steden, zoo mede aan ELBURG toegestaan, dat zij, gelijk voorheen, in alle de Deensche havens vrij zoude mogen handel drijven; dat elke stad eene vitte op het schiereiland Scanor of Schonen en elders in Denemarken zoude mogen aanleggen, en daarop eenen Voogd aanstellen, om den handel te beschermen, en aan schippers en kooplieden, naar hunne eigene landswetten, regt te doen. — In 1392 werd door WILLEM I, Hertog *van Gelder*, het gebied van ELBURG verder uitgebreid, en daarbij bepaald, » dat zij niet betymmert of besloet » zullen worden binnen eene myle weghes van de stad," en hun vergund, indien zij de stad op eene andere plaats wilden verzetten, zulks te mogen doen, waartoe door hem het gebied verder uitgebreid is geworden. — In 1393 werd door den Regter der Veluwe, ARENT THO BOECOP genaamd, de stad opgemeten en het plan gemaakt, om haar met eenen hoogen muur, voorzien van ronddeelen en poorten, te omringen, uit welk stuk blijkt, dat er destijds 52 hofsteden met 148 huisgezin-

Digitized by Google

nen binnen den omtrek aanwezig waren. Drie jaren later waren deze werken voltooid. Aan de buitenzijde, doch onmiddellijk tegen den stads ringmuur, was eene smalle binnengracht, dan volgden goede buitenwerken, en eene breede buitengracht, waarover ophaalbruggen. — In het jaar 1397 verleende Willem I, Hertog *van Gelder*, twee vrije jaarmarkten aan Elburg; de eene acht dagen na Beloken Paschen en de andere op St. Gallendag, welke ieder acht dagen duren zoude. Thans heeft men er zes jaarmarkten, waarvan de eerste invalt op den derden Dingsdag in Augustus, zijnde eene schapenmarkt, de tweede acht dagen later, zijnde insgelijks eene schapenmarkt, de derde, de vierde en vijfde, den tweeden, derden en vierden Woensdag in October, zijnde beestenmarkten, en de zesde den 1 November, zijnde mede eene beestenmarkt, terwijl de kermis den vierden Woensdag in October invalt. — In 1438 werd door Arnold, Hertog *van Gelder*, het schependom in vrijheid vergroot, ter belooning van belangrijke diensten door die van Elburg aan hem bewezen.

De stad is zeer regelmatig gebouwd, zijnde een langwerpig vierkant, omringd met eenen buitengewonen hoogen muur met 24 ronddeelen. Zij heeft vier poorten, welke geplaatst zijn in het midden van elk der vier zijden van de stad, zoodat men, op het midden der markt staande, door de vier poorten zien kan. Van deze poorten zijn twee met spitse torens voorzien, welke wel onderhouden worden. De eene wordt de Vischpoort genoemd, welke uitkomt op de haven, die van eene ruime kom voorzien is, waarin de schepen des winters veilig kunnen liggen, en omringd met eenige huizen, waardoor zij tot eene aangename voorstad verstrekt. De drie andere poorten staan aan de landzijde, de eene, die in het Noordoosten staat, wordt de Meenpoort, zoo veel als de Gemeentepoort, geheeten, en de andere in het Zuidwesten, de Goorpoort, de vierde, de Oostpoort. Deze werd vroeger ook het Kleine poortje genoemd, dewijl er alleen voetgangers konden doorgaan, doch, sedert het aanleggen van den straatweg langs de Zuiderzee door Elburg, is deze ingang veranderd, daar die weg op de Oosterpoort uitloopt. Zij draagt ook wel den naam van Graaf Hendrikspoort, naar Grave Hendrik van den Berg, die niet verre van dit poortje een kasteel gehad heeft, waarvan de muren nog overgebleven zijn, en hetwelk nu, tot onderscheidene woningen verbouwd, nog onder den naam van het Hoog-Huis bekend is. Als iets zonderlings kan men aanmerken, dat voorheen iedere poort zijnen bijzonderen invoer had; door die van de westzijde der stad, welke aan de zee gelegen was, werd de visch in de stad gebragt; door die van de noordzijde, buiten welke de weilanden liggen, het gras, hooi, melk en boter; door die aan de oostzijde, daar meest boschaadjes te vinden zijn, het hout; en door die van de zuidzijde, alwaar meest bouwlanden liggen, het koorn. Hier is ook eene haven, met een hoofd in zee uitgebouwd, bevaarbaar met schepen uit de Zuiderzee komende, mits niet zwaar beladen zijnde, alzoo zij niet zeer diep is. De gedempte binnengracht, welke onmiddellijk tegen de stadsringmuur aankwam, heeft in het jaar 1578 den naam van de Doelens ontvangen en behouden; terwijl deze grond destijds door de kloveniers en gewapende burgers gebezigd werd, om zich in het schijfschieten en den wapenhandel te oefenen. Deze Doelens worden thans tot boomkweekerijen, leerlooijerij, touwslagerij of lijnbaan en moestuinen gebezigd, en zijn, in erfpacht, door de stad uitgegeven. — Het zuidelijke gedeelte der buitengracht is, onder de benaming van

Digitized by Google

de **Poepenkolk** bekend; terwijl de overlevering wil, dat aldaar, in het jaar 1480, bij den onverhoedschen overval van LINTELO, onderscheidene ruiters (Bovenlanders, schimpenderwijze Poepen genoemd) zouden verdronken zijn.

De wallen, welke evenwijdig met den ringmuur, de stad in het vierkant omgeven, en waarvan ieder regthoek met een bastion voorzien is, beschermen de stad bij buitengewone watervloeden. Zij zijn aangenaam door het hooge geboomte, dat er op geplant is, en hetwelk veroorzaakt, dat ELBURG des zomers eer een bosch dan eene stad gelijkt, terwijl daardoor tevens de huizen voor de schrale winden gedekt worden. Thans heeft men buiten de wallen ook sierlijke wandelingen met bloeijend heestergewas beplant, ten algemeenen gebruike, aangelegd. De vier bolwerken worden thans in erfpacht uitgegeven; zijnde dat ten O. gelegen een kerkhof voor de Israëliten. In het Noorderbolwerk staat een rosmolen, en de Wester- en Zuiderbolwerken, dienen tot moestuinen.

Midden door de stad loopt de **Oostbeek** of **Huisbeek**, over welke vijf steenen bruggen liggen, die tot groen-, zaad- of botermarkt gebruikt worden. De vischbank, welke nog tot in 1829 op de Middelste brug in de stad stond, is sedert, dien tijd buiten de *Vischpoort*, bij de Havensluis verplaatst.

Men telt er binnen de muren 338 h., van welke de meesten niet aan en tegen elkander gebouwd zijn, maar tusschen elkander eene ruimte van twee voeten hebben, welke men **Tusschenhuizen** noemt. Deze huizen zijn bewoond door 371 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2100 inw.

Opmerkelijk is het plaveisel der stoepen voor de huizen, meestal zamengesteld uit kleine witte en zwarte veldkeitjes, welke, even als mozaik, allerhande figuren, als menschen, kerken, boomen, bloemen en dergelijke voorstellen. — De verlichting der straten geschiedt te ELBURG, sedert het jaar 1834, door fraaije reverbères.

Wereldlijke gebouwen zijn: het **Stadhuis**, in de *Kerkstraat*, dat, tusschen de jaren 1393—1396, door AREND THOE BOECOP, Regter der *Veluwe*, tot eenen burg opgebouwd zijnde, in het jaar 1401 door hem voor 900 *Rijnguldens* aan de stad verkocht is, waarna het tot het tegenwoordige gebruik werd ingerigt, en waar belangrijke archiven bewaard worden. Het oudste der nog aanwezige gebouwen is het **Oude Stadhuis**, welk gebouw tot 1401 als zoodanig gebezigd werd. Dit gebouw is destijds aan eenige zusteren, die als wereldlijke leefden en Observanten van St. Catharine waren, verkocht. Deze hebben het als convent bewoond, waardoor het vervolgens bekend was onder den benaming van **Sinte-Catharinen-Konvent**. Thans wordt het door eenen Veehouder bewoond.

Ook heeft men er een **Postkantoor** en eene **Station der Paardenposterij**. — De **Stadswaag**, welke, sedert het jaar 1842, in een gedeelte van de oude Goorpoort, naast de tegenwoordige, en destijds nieuw gebouwde, Goorpoort geplaatst was, staat thans buiten de stad, bij de *Haven*.

In het midden der zeventiende eeuw bestond er ook eene **Munt**, waarvan de gebouwen, staande in de **Oldestraat**, ook **Kruisstraat** en de **El** genaamd, thans dienen tot burgerwoningen.

Het hoekhuis van de *Beek-* en *Zusterstraten*, bij de Middelstebrug, was vroeger het **Geregtshuis**. Men vindt daar nog eenen steen, met het opschrift: VICTRIX TRIOMPHAT VERITAS, 1596, d. i. de waar-

Digitized by Google

heid zegepraalt als overwinnares, 1596. Tegen over dit gebouw, op de brug, stond, tot in 1805, een sierlijke steenen schandpaal, met ijzeren sluithoepels, om veroordeelden aldaar te pronk te stellen. — Buiten de *Goorpoort*, tusschen de Diepesteeg en den Karreweg, lag de geregtsplaats, op eene hoogte, thans bouwland, doch nog onder den naam van het Geregt bekend.

In het jaar 1397, verleende Frederik van Blankenheim, de een en vijftigste Bisschop van Utrecht, aan Elburg de vergunning om de parochiekerk, welke tot nog toe buiten de stad op de hoogte van Aperloo, van hout en riet zamengesteld, stond, aldaar te mogen afbreken, en binnen de muren over te brengen, welke kerk, thans bij de Hervormden in gebruik, vóór de Reformatie aan den H. Nicolaas was toegewijd, en ter begeving van den Abt van Werde stond. In deze kerk waren onderscheidene vikarijen gesticht, als: die van St. Jan *den Dooper* en St. Jan den *Evangelist;* die van de H. H. Apostelen Petrus en Paulus, aan welke beide vikarijen de last van vier wekelijksche missen gehecht was; die van den H. Apostel Jacobus, St. Anna en de *Elf duizend Maagden* of *Berent-Lutteke-vikarij;* die van den H. Antonius, welke twee vikarijen met vijf wekelijksche missen belast waren; die van de H. Catharina, wier Bedienaar gehouden was bij beurten vijf of vier missen per week te lezen; die van de H. H. Hiëronimus, Laurentius, Ludgerus en Barbara, welke laatste den Bedienaar dagelijks tot het lezen van eene mis verpligtte, en gesticht en begiftigd was uit de goederen van zekeren Johan Nukken, Priester, die in het jaar 1467 overleden is. De stichters dezer laatste vikarij waren: Maarten Schendel, Jakob Hagen en Niklaas Goel, Priesters, met Baerthout van Tongeren, die de gemelde stichting, voor de zielen van den voornoemden Johan Nukken en diens broeder Dideryk Nukken, gedaan hebben in het jaar 1468, daags na het feest van St. Pontianus, en is de stichting nog in datzelfde jaar, den 17 Februarij, goedgekeurd door David van Bourgondië, vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht. Deze vikarij had twee Bedienaars, die door den Overste van Hulsbergen benoemd moesten worden, en tot het resideren en het bijwonen van het koor gehouden waren, zonder dat zij eenige andere inkomsten dan van hunne vikarij trokken. Bovendien waren er nog eenige kerkdiensten of beneficiën onder deze kerk, als: die van den H. Sebastianus; die van den H. Georgius, wiens Bedienaar gehouden was alle Zondagen eene hoogmis te doen; die van *O. L. Vrouw* of van het Schippersgilde, wier Bedienaar alle Maandagen eene mis moest lezen; die van de H. Anna, wier Bedienaar Dingsdags daartoe gehouden was; die van den H. Antonius, wier Bedienaar Woensdags eene beurt had; die van het *Hoogwaardig Sacrament*, wier Bedienaar Donderdags de Heilige dienst moest verrigten, en die van het *H. Kruis,* wier Bedienaar gehouden was Vrijdags eene mis te doen. Deze kerk is een kruisgebouw, met een schoon en welluidend orgel versierd; ook vindt men er nog eene kostbare graftombe, sluitende den familiekelder van het oude en aldaar aanzienlijke geslacht van Feith, waarvan de ééne lijn uitstierf met Vrouwe Maria Catharina Feith, douairière van Jonkheer Gerrit Witte; terwijl het laatste mannelijk oir van de andere, destijds éénige nog overige lijn zich uit Elburg heeft gevestigd te Zwolle, met name Dr. Rhijnvis Feith, Burgemeester dier stad, en grootvader van Neêrlands beroemden Dichter, Mr. Rhijnvis Feith, buiten wiens nakomelingen, geene van dit geslacht meer aanwezig zijn, hoezeer velen, zelfs vreemdelingen, van tijd tot tijd dien naam hebben aangenomen.

Digitized by

De toren der kerk, in het jaar 1693 door den bliksem getroffen zijnde, geraakte in brand en werd alzoo tot op het metselwerk in de asch gelegd, waarna de spits niet weder is opgebouwd. Het bovenste vormt thans een vlak van den vierkanten toren.

De Israëlitische Ring-synagoge, in de *Afterstraat* of *Zusterstraat*, is een gedeelte van een der oudste gebouwen van ELBURG, het Hooghuis.

Vóór de Reformatie heeft te ELBURG, in de *Afterstraat* of *Zusterstraat*, tot aan de *Breestraat*, ook een klooster gestaan, het St. Agnietenklooster genaamd, hetwelk bewoond werd door Maagden, die onder het kapittel van Utrecht stonden, als Tertiarussen gekleed gingen en naar den regel van den H. FRANCISCUS leefden. De gebouwen van dit klooster dienen thans tot burgerwoningen, pakhuizen en kunst-azijnfabrijk; terwijl de kerk tot eene school is ingerigt. Zie voorts FRANCISKANER-KLOOSTER.

Ook bestonden hier vóór de Hervorming eenige kapellen; als: de Onze-Lieve-Vrouwe-kapel, aan de zuidzijde van de St. Nicolaaskerk, welke in het jaar 1580 wegens bouwvalligheid is afgebroken; de St. Jans-kapel, op de *Leege-Stee*, achter het tegenwoordige *Feithenhof*, voor welke een offerblok geplaatst was, om voor het Heiligengeest-gasthuis te offeren, en de Kapel-der-zeven-kruisteekenen, buiten de Goorpoort, aan den *Enk*, gesticht in het jaar 1503, welke » aan allen, die op de gewone Zondagen, hooge feest» dagen, als ook Quatertemperdagen, vijf Vaderonzen en de Engel» sche groetenis zouden lezen, voor de strijdende kerk godvruchtig » zouden gebeden hebben, en de teekenen des H. Kruises gedurig on» derhouden zouden, eenen aflaat van veertig dagen deed verdienen."

Na de algemeene bepaling, om de dooden buiten de steden te begraven, heeft men buiten de *Goorpoort*, aan den straatweg, 8 min. gaans van de stad, een ruim vierkant, door eene fraaije heg omgeven, en met eene houten poort afgesloten, Kerkhof.

Onder de weldadige gestichten verdient hier vooral melding het Feithenhof, op de *Leege-stee*, een der aanzienlijkste onder de openbare gebouwen, hetwelk gesticht en ruim begiftigd is, door bovenvermelde zeer rijke douairière WITTE, bij haar testament van 25 Augustus 1735, den 16 September 1740, ten haren sterfhuize geopend. Dit gesticht, waarin 12 oude mannen en even zoo vele oude vrouwen van de Hervormde godsdienst van onderhoud en kleeding voorzien worden, staat onder het bestuur van vijf Predikanten, namelijk van de twee Stadspredikanten van ELBURG en van die van *Doornspijk*, *Oldebroek* en *Oosterwolde*, welke het regt van aanstelling eens Rentmeesters hebben, en voor hunne moeite jaarlijks eene zekere gift genieten. Behalve dit gesticht heeft deze edele vrouw ook de diakonie dezer stad begiftigd met de tienden der geheele buurschap Aperloo, ten einde daarvan des winters onder de armen de uitdeeling te doen. In 1773 werd, door Vrouwe MARIA HARMS CORAGE, dit liefdadige voorbeeld gevolgd, daar deze, ten behoeve en tot onderhoud van eenige behoeftige burgers en burgeressen dezer stad, twee derde van haar geheel vermogen vermaakte, om daarvan in de maanden December, Januarij, Februarij en Maart, uitdeelingen te doen, van ten minsten 2 gulden per maand. Het andere derde gedeelte moest strekken tot verbetering der landerijen en gebouwen en alzoo tot vergrooting van het fonds. Voorts bestaat er nog een Weduwenhofje, waartoe, in het jaar 1549, door HENRICH ALBERT BALTZOEN, vier gebouwen gegeven werden, staande aan de *Breestraat*, op den

Digitized by Google

Hooghof, aan de *Afterstraat* uitkomende, met onderscheidene inkomsten, ten einde daarin zes arme weduwen van kost en kleeding te voorzien. Thans bevat dit gebouw woningen voor acht weduwen en staat, met zijne inkomsten, onder het beheer van twee aanzienlijke burgers, die Besjesvaders genaamd worden. — Ook is er een Diakonie armenhuis, het Veghenbofje genaamd, op de *Schuttorensplaatze*, waarin arme familiën worden opgenomen, welke door de Diakonie bedeeld worden.

Voorheen was hier nog een Burger-weeshuis, waartoe, in het jaar 1583, het Schipluiden gildehuis in de Kerkstraat werd ingerigt. Het was een deftig gebouw, dat vele goederen bezat, bestuurd wordende door vier Weesmeesters, die doorgaans uit de stemgeregtigden gekozen werden, hetwelk thans echter tot een Instituut en Latijnsche school gebezigd wordt. Almede was hier vroeger een Gasthuis, het Heiligegeest-gasthuis genoemd, hetwelk in het jaar 1333, met vergunning van JOHANNES VAN DIEST, den vijf en veertigsten Bisschop van Utrecht, gesticht was en diende om er kranken in op te nemen, terwijl de Bisschop tevens verleend had, dat men er eenen bekwamen Priester instelde, met de gunst, om er op eenen afzonderlijken altaarsteen misse te mogen doen. Dit gebouw is in het jaar 1830 tot eene school en onderwijzerswoning ingerigt. Nog bestond er, in het jaar 1442, op de *Ekeler-Wijk*, in de stads vrijheid, een Leprozenhuis.

Onder de wetenschapelijke inrigtingen tellen wij: het Instituut van Opvoeding en Onderwijs, van wijlen den Luitenant-Admiraal VAN KINSBERGEN, in 1806 daargesteld, in het gebouw, vroeger aan het Schippersgild behoord hebbende, in welk aanzienlijk, in 1841 weder vergroot en verbeterd gebouw, door één Hoofdonderwijzer, één Rector en zeven Hulponderwijzers, aan een getal van ruim 40 leerlingen (welke voor elken stand der maatschappij: voor hoogeschool, militaire akademie, het koninklijke instituut voor de marine of voor den koophandel, worden opgeleid) onderwijs gegeven wordt; alwaar eene keurige boekerij, eene kostbare verzameling van natuurkundige instrumenten, gevoegd bij eene zeer aanzienlijke ondersteuning, jaarlijks, deels uit stedelijke fondsen, deels uit de nalatenschap van den Stichter verstrekt, zeer vele hulpmiddelen opleveren, welke het instituut verre boven de meeste instellingen van dien aard vooruit heeft. De stichting staat daarbij onder het toezigt van Bestuurders, deels door Heeren Administrateuren der nalatenschap van den Stichter, deels door de Regering der stad aangesteld. De eerste Hoofd-onderwijzer in dit Instituut is geweest JOHANNES TIMMERMAN, die in het jaar 1808 herwaarts kwam en in het jaar 1811 overleden is. ELBURG bezit ook nog een zeer bloeijend Instituut voor jonge Jufvrouwen, waar, in het vroeger ook door den Luitenant-Admiraal VAN KINSBERGEN, uit eigene middelen gekocht en aan de stad vereerde gebouw, door ééne Hoofdonderhouderesse, vier Onderwijzers en drie Hulponderwijzeressen, aan 40 leerlingen onderwijs gegeven wordt. Deze instelling staat mede onder het toezigt der voormelde Bestuurders. Voorts heeft men hier twee scholen voor het lager onderwijs, waarvan de eene in de St. Agnieten-kloosterkerk gehouden en gemiddeld door een getal van 180 leerlingen bezocht wordt, en de andere in het voorm. Heiligengeest-gasthuis, welke een gemiddeld getal van 140 leerlingen uit de mindere klasse telt, die tegen eene bijdrage van 5 cents iedere week, onderwijs, alsmede de noodige schoolbehoeften genieten. Nog

zijn er twee Bewaarscholen, welke door ruim 60 kinderen bezocht worden. — Vroeger had men te ELBURG eene Latijnsche school, waar door eenen Rector werd onderwijs gegeven; doch bij de oprigting van het Instituut is de Latijnsche school, even als de Rector, aan het Instituut verbonden, zoo dat zij thans een deel daarvan uitmaakt. Ook is er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 6 Mei 1808 opgerigt is en ruim 30 leden heeft; alsmede eene Zangvereeniging, *Cecilia* genaamd, welke den 1 April 1841 opgerigt is en omtrent 30 leden telt.

ELBURG is de geboortepl. van den Regtsgeleerde JACOBUS WARNERIUS, geb. in 1567, † in Februarij 1622, na drie en twintig jaren Hoogleeraar in de Romeinsche wetten te Harderwijk te zijn geweest, en van den Letter- en Oudheidkundige EVERHARD FEITH, † te Rochelle in Frankrijk, omstreeks het jaar 1607, min of meer in het dertigste jaar zijns levens.

Den 16 Januarij 1362, woedde een hevige storm, welke torens en vaste gebouwen ter nederwierp en de tot ongewone hoogte opgedrevene golven uit de zee met geweld over de omgelegene velden joeg; hetwelk aanleiding gaf tot de vernieuwing en bevestiging van het dijkregt van de *Erkemede* enz., door Hertog EDUARD, op den 8 April daaraanvolgende.

In 1367, woedde er weder een verschrikkelijke orkaan, waardoor huizen en kasteelen vernield werden en waardoor ook het kasteel Nijenbeek, destijds ten N. van de Oude Haven, aan de Zuiderzee, binnen de Clofte van Elburg gelegen, door de zee is verslonden geworden.

In 1424, heeft JOHAN HEYNENSOHN, Schout te Amsterdam, op eene dagvaart te ELBURG het verdrag helpen tot stand brengen, waarbij de Friezen Hertog JAN VAN BEIJEREN voor Heer zouden erkennen.

ELBURG hield, in den langdurigen twist tusschen ARNOLD, Hertog *van Gelder*, en zijnen zoon ADOLF, de zijde des laatsten. Niet lang na ADOLFS dood verklaarde de stad zich voor het huis van BOURGONDIË, doch zij werd in 1480 door de Zutphensche bezetting ingenomen, vele der burgeren, en onder dezen ook AREND THOE BOECOP, werden medegevoerd en de laatste moest zich voor zwaar geld lossen, waartoe zelfs zijne juweelen en geldmiddelen niet voldoende waren; doch die van Kampen bleven voor de overige gevorderde penningen borg. Sedert geraakte ELBURG onder het bestuur van de Hertogen van Saxen. KAREL, Hertog *van Gelder*, maakte er zich in 1493 meester van. In het verdrag, dat in 1505 tusschen hem en FILIPS I, Koning *van Spanje*, gesloten werd, bedong men, dat FILIPS onder andere steden ook ELBURG behouden zou, evenwel bleef de stad niet in zijne magt.

In 1522 werden die van ELBURG verdacht gehouden, aangespannen te hebben met zekeren DOWNA, die men beschuldigde, dat hij van zins was *Harderwijk*, *Hattem* en ELBURG in handen van KAREL V. te leveren.

Wanneer in het jaar 1528, na het overgaan van Hasselt, die van ELBURG in geen geringe verlegenheid waren, verzochten zij van hunnen Vorst te mogen weten, wat hen in deze hagchelijke omstandigheid te doen stond. Doch KAREL, hun niet te gemoet kunnende komen, raadde hun de beste voorwaarden, die zij konden, te bedingen, hierop gaven zij zich aanstonds over aan de bescheidenheid van FLORIS VAN EGMOND, Graaf *van Buren*, wegens Keizer KAREL, Gouverneur in Gelderland, en diens bezetting innamen; waarop gezegde Graaf tot meerdere versterking dadelijk aan den noorder regthoek van den ringmuur een blokhuis bouwen liet, dat de Schuttoren genaamd werd.

Digitized by Google

In 1538 verzetteden de ingezetenen zich tegen de Regering, wegens het toemetselen der Heiligengeestpoort, welke tot 1592 is open gebleven, en in welke plaats men dat jaar de Visscherstoren als Vischpoort geopend heeft.

Karel van Brimeu, Graaf *van Megen*, van wege Filips II, Koning *van Spanje*, Gouverneur van Gelderland zijnde, verdroeg zich in het jaar 1567 met die van Elburg, welke den Koning beleedigd hadden, door het bijwonen van Onroomsche predikatiën en door de beeldstormerij; zij beloofden diensvolgens, dat zij de predikatiën zouden nalaten; dat zij, hetgeen in de kerken door de beeldstorming vernield was, zouden laten herstellen; hun geschut en geweer op het stadhuis brengen; afstaan van alle verbond, welke zij met iemand mogten gemaakt hebben, en verder zich in genade aan den Koning van Spanje overgeven.

In 1572 werd Elburg door den Graaf van den Bergh, bij verdrag ingenomen en de kerken door de baldadigheid van het krijgsvolk van hare beelden, versierselen en kleinodiën beroofd.

In 1579 werd de stad, door Diderick Sonoy, op nieuw versterkt en ieder regthoek van de aarden wallen met een bastion voorzien, alsmede reduiten in de courtinen aangelegd, bekend onder den naam van het Zwanengat. In 1593 brandde wel een vierde gedeelte der huizen af.

In 1618 werd Elburg vermaand, geene anderen in de Regering te kiezen, dan die de Hervormde Godsdienst toegedaan waren.

Wanneer in den jare 1629 de Spaanschen eenen togt op de Veluwe deden, werden binnen Elburg vijftig man van de Compagnie van Kapitein de Vries van Amsterdam gelegd, om het ten minste eenigzins tegen eenen inval te dekken.

In het jaar 1672 was deze stad van krijgsvolk ontbloot, zonder eenigen krijgsvoorraad, hebbende alleen eene ondiepe gracht en vier vervallene bolwerken, hetwelk door een kwaadwillig burger werd verraden aan den Overste Hautijn, die, in dienst van den Bisschop van Munster zijnde, op den 19 Junij, met 600 Dragonders voor de stad kwam, en haar opeischte Die van binnen, zich buiten staat van tegenweer ziende, gaven zich over, onder beding van behoudenis van lijf en goed; vrije oefening van godsdienst; dat de regering in hare ambten zoude blijven; alsmede dat de stads inkomsten ongeschonden zouden bewaard worden; ieder, die binnen een half jaar wilde vertrekken, zoude zulks vrijelijk, zelfs met zijne goederen, mogen doen; doch weinig tijds duurde het, of de bezetting perste de inwoners onder verschillende voorwendsels, onderscheidene geldsommen af. Den 10 Julij kwam de Marquis de Chamilly, die, uit last van den Hertog van Luxemburg, deze stad van de Munsterschen voor den Koning van Frankrijk overnam, en een nieuw verdrag met de Regering aanging, wegens het onderhouden van de bezetting van spijs en drank, waarvoor de stad de eerste dertig dagen vijf en dertig rijksdaalders (87 guld. 50 cents), en de volgende maand vijftien rijksdaalders (37 guld. 50 cents) daags zoude betalen, waartoe Doornspijk en Oldenbroek hunne schattingen binnen Elburg zouden opbrengen; kort daarna werden de Veluwsche staten te Arnhem beschreven, en moest Elburg aan den zwaren eisch van de Franschen voldoen en drie duizend gulden opbrengen. De stad werd door den vijand eenigzins versterkt, en de inwoners niet zoo hard als die van Harderwijk behandeld. Eindelijk trokken deze onbeminde gasten, na achttien maanden verblijf, den 2 December 1673, uit, deden eenige, zoo niet alle, de wachttorens van den wal springen, voerden al het geschut mede, en schatteden de burgers op twaalf duizend gulden,

waarvoor zij eenige Heeren, en onder dezen den Predikant Lubbertus Fabritius, tot pandslieden, met zich naar Arnhem voerden.

De watervloed van 14 en 15 November 1775 heeft ook te Elburg en in de nabuurschap zeer nadeelige gevolgen gehad. In den morgen van den 14 was de wind in het Zuiden, waardoor er slechts gewoon water voor den wal was. Na den middag liep hij naar het Westen, vervolgens naar het Zuidwesten en eindelijk naar het Noordwesten, uit welken hoek het geweldig begon te stormen, zoodat het water dermate opzette, dat het des avonds ten zeven ure over de dijken, ter wederzijde van de stad, heenstortte. Deze storting hield eenen geruimen tijd aan en wel zoo sterk, dat het des nachts ten drie ure vier voeten over den Zomerdijk vloeide. Welhaast stond alles buiten de stad, tot tegen de wallen toe, onder water. Des avonds ten elf ure kwam het in de Kleine poort, die, door de vereenigde pogingen van velen, met mest en aarde werd toegedamd, en des morgens ten vier ure, toen de vloed hier op zijn hoogst was, stond het zes voeten achter den kistdam. Des nachts ten drie ure had men reeds een begin gemaakt met dammen in de drie andere poorten te leggen. Door deze voorzorgen was de stad zoo verre bewaard gebleven, dat geen ander water daar ingekomen was, dan hetgeen, uit hoofde van de sterke persing, door de verlaten was heengedrongen, zonder dat er echter eenige noemenswaardige schade door ontstaan was. Des morgens ten half zeven ure begon het water aanmerkelijk te vallen, en buiten de Vischpoort vertoonde alles zich toen als eene volkomene wildernis. Een geheel nieuw pakhuis en vier woonhuizen waren ingestort, zoo dat er niets dan de puinhoopen van konden gezien worden. De kozijnen, vensters, daken en zolders lagen voor de brug van de Vischpoort te drijven. In de gracht zag men eene menigte tonnen, vaten, kisten, brandhout, boomen, timmerhout, turf en meer andere goederen drijven. De bewoners der bovengemelde huizen waren echter alle op eene wonderbare wijze gered geworden, uitgezonderd twee kinderen, die daarbij verdronken. De bovengemelde huizen waren des avonds, omtrent tien ure, geweldig beginnen te kraken, en toen daarvan een gedeelte was ingestort, namen zij, die er zich in bevonden, het besluit, om hunne woningen te verlaten en op eenen hoop hooi te klimmen, welke op eenen kleinen afstand daarvan stond. Omtrent een kwartier uurs, nadat zij dit besluit volvoerd hadden, waren de huizen reeds geheel ter neder gevallen, en niet lang daarna dreven zij met den hoop hooi in een pakhuis, aan de andere zijde van de haven staande, waaruit zij des morgens allen, nevens hunne kinderen, uitgezonderd de twee verdronkenen, levend gehaald werden. Een pakhuis, niet ver van het eerstgemelde staande en waarin koolzaad en haver lag, had de gevel, die naar de zee toe stond, verloren, waardoor al de haver daaruit was weggespoeld. In een huis, hetwelk naauwelijks twee jaren geleden gebouwd was, was het water door den voor- en achtermuur heengeslagen, waardoor het genoegzaam onbewoonbaar werd.

Bij den watervloed van 21 en 22 November 1776, was de zee nog hooger gerezen, dan in het voorgaande jaar, hier eene halve en op andere plaatsen een en eene halve voet. De rukwinden, vergezeld van donder en bliksem, waren des nachts, tusschen 12 en 3 uur, zoo hevig, dat men zich in de huizen niet veilig rekende. De noodklok werd geklept, stuivende toen het water reeds over de Vischpoorts brug, doch, door de goede voorzorg der regering en den bijstand der

Digitized by Google

burgerij, had men de poorten nog vroegtijdig gedamd en de verlaten bezorgd, waardoor de stad van water was bevrijd gebleven. Buiten, en vooral aan den Zomerdijk, was de schade aanmerkelijk veel grooter dan in het vorige jaar. Geheele vakken dijk waren weg, zoo wel als de nieuw aangevulde gaten, waaruit de brokken met geweld afsloegen; meest alle huizen aan den Zomerdijk, zoo nieuwe als oude, waren almede door de golven en den wind weggerukt, terwijl daarbij zeven menschen omgekomen en de sluizen aan stukken geslagen waren.

Elburg verzettede zich, met het naburige *Hattem*, in het jaar 1786, tegen de Staten van hun gewest, die daarop den Stadhouder, als Kapitein Generaal hunner provincie, bevel gaven, die steden, zulks noodig oordeelende, met geweld te bezetten. Elburg werd toen door het Staten krijgsvolk ingenomen, en, even als *Hattem*, uitgeplunderd.

De zware storm en voorbeeldeloozen vloed, in Februarij 1825, dreigde Elburg, even als hare omstreken, met eene geheele vernieling, en, hoewel de stad zelve, door kistingen aan de poorten, van overstrooming verschoond bleef, zoo waren reeds des middernachts, tusschen 3 en 4 Februarij, de buitenwaarden der stad van alle zijde overstroomd. De dijken onder de stad en verder aan weerszijde, leden buitengemeen veel. Bijna al het vee in deze gem. verdronk; doch de menschen, die op hoogten en daken gevlugt waren, werden, door krachtdadige hulp, allen gered.

Het wapen der stad bestond in de dertiende en veertiende eeuw uit een zilverveld beladen met een' ongekroonden rooden klimmenden leeuw naar de regterzijde gewend. — Het tegenwoordige wapen echter bestaat in eene met een valhek geslotene poort met drie in azuur gedekte torens op een zilver veld, voor welke poort is liggende, een zilver wapenschild, voorzien van eenen rooden klimmenden leeuw. Het geheel gedekt met een gouden kroon van vijf fleurons, gehouden door twee klimmende leeuwen van natuurlijke kleur.

ELCKERZEE, d. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Elkerzee.

ELCKERZEESCHE-VAART, vaart in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Elkerzeesche-vaart.

ELDE, d. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Eelde.

ELDE (BODEM VAN), naam onder welken den grond bekend is, die in het jaar 1314 aan de parochie van Gemonde gegeven is, en in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, op de grenzen der kw. *Oisterwijk* en *Peelland*, prov. *Noord-Braband* ligt; welke grond later ook Vier Gemalen (consortes) genoemd is, omdat hij tot St. Michels-Gestel, Boxtel, Schijndel en St. Oedenrode behoort. Zie voorts Gemonde.

ELDEN, d. in *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. en 7½ N. ten O. van *Tiel*, distr., arr. en 2½ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 1½ N. ten O. van *Elst*, aan den Rijndijk en Grift tusschen Nijmegen en Arnhem.

Men telt er, met de daartoe behoorende heerl. Meinerswijk, 101 h. en ruim 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, tabaks- en veeteelt.

De Herv., die hier 160 in getal zijn, behoorden vroeger tot de gem. *Elden-en-Driel*, maar maken, sedert het jaar 1837, eene afzonderlijke gem. uit, welke tot de klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*, behoort. De eerste, die in de gem. *Elden-en-Driel* het leeraarambt heeft waar-

Digitized by Google

genomen, is geweest JOHANNES WOLTINGIUS, nadat hij eerst ELDEN alleen had bediend; daar gekomen in 1603, kwam de combinatie ook in dat jaar nog tot stand, en overleed alhier in het jaar 1630. De eerste, die na de afscheiding van *Driel* te ELDEN Predikant is geweest, was ADRIAAN WILLEM BUKKERS, welke in het jaar 1837 herwaarts kwam en in 1841 naar Ootmarsum vertrokken is. Deze gem. heeft een vrij beroep. De kerk is een fraai gebouw.

De R. K., van welke men er 610 aantreft, onder welke 323 Communicanten, maken eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt en waarvan de fraaije, in het jaar 1837 nieuw gebouwde, kerk, aan den H. LUCAS, *Evangelist*, is toegewijd.

De dorpschool, welke in 1836 nieuw gebouwd is, wordt gemiddeld door een getal van 130 leerlingen bezocht.

In den Rijndijk bij dit d. viel in den nacht tusschen 25 en 26 Januarij 1820 eene doorbraak, welke 44 roeden wijd was.

Den 25 Maart 1839 sloeg aldaar de bliksem in eene tabaksplanters woning, in de nabijheid van den grooten weg van Arnhem naar Nijmegen gelegen, welke ten gevolge daarvan geheel afbrandde.

ELDEN, d. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie EELDE.

ELDERDIEP, water in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie EELDERDIEP.

ELDERENS, geh., in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. N. ten W. van *Breda*, kant., gem. en 2 u. O. N. O. van *Zevenbergen*.

ELDERENSPOLDER, pold. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*; palende N. aan den Bredasche-polder, O. aan de Lage-Zwaluwe, Z. aan den Zonzeelsche-dijk, en aan het Land over den Dwarsdijk, W. aan den Kleinen-Schenkel en aan den Geldersche-polder.

Deze pold., die in het jaar 1593 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 243 bund. 72 v. r. 55 v. ell., waaronder 213 bund. 58 v. r. 81 v. ell. schotbaar land, telt 3 h., waaronder 1 boerderij, en wordt door eene sluis, op het Hollandsdiep van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, een Lid en eenen Penningmeester.

ELDERIK, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ELDRIK.

ELDERSCHANS, ook wel EEDERSCHANS of HELDERSCHANS gespeld, voorm. schans in *Staats-Vlaanderen*, in het schependom van *Aardenburg*, prov. *Zeeland*, arr. en 7 u. Z. van *Middelburg*, kant., distr. en 1 u. Z. O. van *Sluis*, gem. en ½ u. W. van *Aardenburg*, tusschen de pold. Bewester-Eede-bezuiden-St.-Pietersdijk en Bewester-Eede-benoorden-St.-Pietersdijk.

Zij is voorzeker aangelegd gedurende de Spaansche onlusten. Door den Nederlandschen Staat, in het laatst der zeventiende eeuw, verkocht, behoort zij thans aan de familiën VAN DEN BROECKE en VERMEER, en is tot een buitenverblijf aangelegd, als wanneer zij den naam van RUSTENBURG bekomen heeft. Deze naam is echter weinig in gebruik. De vorm der schans is nog genoeg zigtbaar, zijnde de buiten- en binnenvest nog aanwezig. Zij is groot 5 bund. 39 v. r. 60 v. ell., de binnenvest, zijnde thans een vijver, daaronder begrepen.

ELDERSINGHUIZEN of ELLERSINGHUIZEN, geh. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 3 u. Z. Z. O. van *Winschoten*, gem. en ½ u. Z. van *Vlagtwedde*; met 13 h. en 90 inw.

Digitized by Google

Tusschen deze buurschap en Onstwedde is oudtijds een zwaar regtsgeding, over de veedrift, gevoerd, hetwelk ten laatste, door Karel Schenck *van Toutenburg*, als Heer *van Wedde*, *Westerwolderland* en *Bellingwolde*, den 29 April 1545, werd beslist bij eene uitspraak, waarvan het oorspronkelijke, zijnde op perkament met uithangend zegel in rood was, op de archieven-kamer te Groningen nog berust.

ELDERSLOO of Ellersloo, groote boerderij in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 1 u. Z. O. van *Assen*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *Rolde*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 24 bund. 56 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Landbouwer Jan ten Barge Homan.

ELDERSVELD of Ellersveld, heideveld in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*.

Het is een onafzienbare heidevlakte, bijna drie uren gaans lang, en even zoo breed. Zij wordt omringd door de dorpen en gehuchten, Odoorn, Noord-Sleen, Wesup, Orvelte, Elp, Schoonlo, Westdorp, Ees en Exlo.

Volgens overlevering zoude het zijnen naam ontleenen van eenen beruchten roover van den ouden tijd Elderd genaamd, die zich met de zijnen hier zoude hebben opgehouden.

In dit heideveld vindt men eene, hoewel niet groote, oppervlakte nog onaangeroerd hoog veen, loopende van Westdorp en Ees tot op de hoogte van Noord-Sleen. De groote weg van Koevorden naar Assen en Groningen loopt er doorheen.

ELDERUM (HET-), geh. in de heerl. *Boxmeer*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en gem. *Boxmeer*.

ELDRIK of Elderik, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 3½ u. Z. van *Zutphen*, kant. en 1 u. Z. O. van *Doesborgh*, gem. *Hummelo-en-Keppel*, ½ u. Z. W. van *Hummelo*, ½ u. Z. ten W. van *Laag-Keppel*, waartoe het behoort; met 34 h. en 230 inw.

ELEDE, oude naam van het d. Eelde, in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Eelde.

ELEMA, voorm. heerenhuis in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder *Losdorp*, gem. *Bierum*.

ELEMAHEERD, voorm. heerd, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder *Godlinze*. Thans is het eene boerderij.

ELENS of Eelens, b. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 8 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. W. van *Ulrum*, op eene wierde, welke ruim twee bunders beslaat. Het bestaat uit 4 boerderijen met 35 inw.

ELERANGE, Fr. naam van het d. *Elleringen*, in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie Elleringen.

ELERINGEN, d. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie Elleringen.

ELETHA, oude naam van het d. Eelde, in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Eelde.

ELEVELD, op sommige kaarten Elofeld gespeld, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 1 u. Z. ten O. van *Assen*, gem. en ½ u. Z. W. van *Rolde*; met 2 h. en 15 inw.

ELFBERGEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. en 3 u. W. ten N. van de *Lemmer*, ½ u. N. van

Digitized by Google

Oldemirdum, waartoe het behoort, te midden van het boschrijkste gedeelte van Gaasterland.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorm. vrouwenkloost., te *Enkhuizen*. Zie URSULA-KLOOSTER.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorm. vrouwenkloost., te *Leyden*. Zie URSULA-KLOOSTER.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorm. vrouwenkloost. te *Utrecht*, van de orde van ST. FRANCISCUS. Zie URSULAKLOOSTER.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorm. nonnenkl. te *Warmond*, digt bij de kerk.

Dit kloost., hetwelk den derden regel van ST. FRANCISCUS volgde, en naar de elf duizend maagden was genaamd; is in het jaar 1410, gesticht, en met inkomsten voorzien door JOHAN I, Heer *van Warmond en Esselijkerwoude*, voor adellijke maagden die tot armoede vervallen waren. Twee zusters van zijne huisvrouw AGNES, dochters van JAN VAN KRUININGEN, een Zeeuwsch Edelman, waren de eerste die zich in dit klooster begeven hebben. Deze Nonnen waren gedurig opgesloten en konden door eene bedekte gaanderij, waarvan nog eenige overblijfselen gezien worden, naar de parochiekerk gaan.

ELFNUM, naam, welke voorkomt op de lijst der goederen, welke de Utrechtsche kerk bezat ten tijde van ODILBALDUS, den twaalfden Bisschop van Utrecht. Sommigen willen dat daardoor de stad *Delft*, prov. *Zuid-Holland*, moet verstaan worden.

ELFHOEVEN, pold., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda*, gem. *Land van Stein c. a.*; palende N. O. aan 's Gravenbroek, O. aan de Vrijebroek, Z. aan Willes, W. aan Bloemendaal.

ELFPLAAT, onbekade plaat in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie ELFTPLAAT.

ELFPLAAT, naam, onder welken de pold. ELFTPLAAT in het *Land-van-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens, hoewel verkeerdelijk, voorkomt. Zie ELFTPLAAT.

ELFT (DEN), geh. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 5½ u. O. ten N. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. Z. W. van *Grave*, gem. en 1 u. O. van *Reek*, aan den straatweg op 's Hertogenbosch.

Het is hier des Zondags zeer vrolijk, doordien deze plaats alsdan zeer druk door de inw. van Grave bezocht wordt.

ELFT (GAT-VAN-DEN-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, ten Z. van de Elftplaat loopende.

ELFTER-HEURNE, een der vier hoeken, waarin vroeger de buurs. LUTTE, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, verdeeld was. Het ligt arr. en 4½ u. O. ten Z. van *Almelo*, kant. en 1 u. O. ten N. van *Oldenzaal*, gem. en 1½ u. N. ten W. van *Losser*.

ELFTPLAAT of ELFPLAAT, onbekade plaat in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende N. aan het Gat van den Elft, O. en Z. aan het Gat van de Kerkebuurt, W. aan het Hollandsdiep. — Zij bestaat in griend-, hout-, riet- en biesvelden.

ELFTPLAAT, ook wel, hoewel verkeerdelijk, ELFPLAAT gespeld, onbehuisde pold. in het *Land-van-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gedeeltelijk gem. *Poortugaal*, gedeeltelijk gem. *Albrandswaard-en-Kijvelande*; palende N. aan het Poortugaalsche gat, O. en Z. aan de Oude Maas, W. aan de Zalmplaat.

Digitized by Google

Het is eigenlijk eene aangewassen gors in de Oude Maas, die voor ongeveer honderd en vijftig jaren, ten koste van het domein van Holland, bedijkt is. Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 25 bund. 49 v. r. 10 v. ell., waaronder 8 bund. 24 v. r. 70 v. ell. schotbaar land, en wordt op de Oude Maas, van het overtollige water ontlast.

ELGERSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 5 min. Z. O. van *Ten-Boer*, waartoe zij behoorde.

Deze state besloeg eene oppervlakte van 81 bund. 70 v. r. 70 v. ell., waarvan de boomgaard, tuin, singels en grachten, binnen welke de adellijke huizinge stond, 2 bund. 13 v. r. 70 v. ell. innamen. Zij behoorde in het jaar 1702 aan Jonkheer Frans Julius Heringa van Eysinga, Grietman van Rauwerderhem, en Raad ter Admiraliteit te Rotterdam, doch toen was het huis reeds geheel afgebroken. Thans worden de daartoe behoord hebbende gronden in eigendom bezeten door den Heer Mr. Johannes Stinstra, woonachtig te Franeker.

ELI, d. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Amboina*, kust *Hitoe*, gesp. *Oeli-Sawani*.

Het lag weleer in het gebergte, achter Hila, doch later is het digt beoosten Hila verplaatst, en was in het begin der vorige eeuw sterk 94 zielen, onder welke 32 weerbare mannen en 18 dati's.

ELI, Wai-Eli, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, aan de Noordwestkust. Zij stort zich met eene Noordelijke rigting in zee uit.

ELI (LOEMA-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Loema-Eli.

ELICHEIM, volgens sommigen de ware naam van het d. Elkom, op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Elkom.

ELINGA, naam, onder welken de voorm. state Eelsma, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, wel eens, hoewel verkeerdelijk, voorkomt. Zie Eelsma.

ELINGEN, naam onder welken op sommige kaarten het d. Ehlingen, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie Ehlingen.

ELIPAPOETEH, Elpapoetih of Elpapoety, gesp. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Ceram*.

Het bestaat uit de d. Elipapoeteh, Samasoeroe en Paulohy.

ELIPA-POETEH, Elpapoeti of Elpapoety, vroeger door onze zeelieden veelal Kelkepoeti genoemd, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de Zuidkust, deel *Selan*, bijna midden in de *Bogt-van-Elipapoeteh*.

Het wordt Elipapoeteh, d. i., Hooge witte rots, genaamd, omdat het in de oude tijden, op eenen hoogen witten heuvel gelegen was; doch later is dit dorp verplaatst naar het strand, omtrent drie mijlen van Koak, naar het Westen, en omtrent twee groote, zoo niet drie mijlen van den hoek van Latoe-Haloy, omtrent midden in de bogt, met welke het deel, Selan genaamd, een einde neemt, alzoo dit zich maar tot die bogt uitstrekt, en hier van daan nu het vijfde deel van Cerams binnenkust begint.

ELIPAPOETEH (BOGT VAN) of Bogt van Elipapoety, golf in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Seram*, zich van den hoek van Koak tot aan den hoek Latoe Haloy uitstrekkende.

Men vindt in deze golf plaatsen, waar het water voor het oog warm uit zee opborrelt, op eenige plaatsen kookt het zelfs, en aan het strand

Digitized by Google

is een klein spruitje, hetwelk het zand in den omtrek zoodanig verwarmt, dat het toereikend is om een warm bad te nemen.

De bewoners der kust langs deze golf, werden eertijds zeer wegens hunne magt geroemd, kunnende toen wel tien coracora's bemannen, waarvan het dorp Elipapoeter te dier tijd Eli Tabilane genaamd werd.

In het begin der vorige eeuw, maakten zij niet meer dan 500 zielen uit, waaronder 147 weerbare mannen en 57 dati's, scheppende een coracora. Zij waren van oudsher de Oostindische Compagnie zeer getrouw, en hebben haar als Gezanten gediend, om de Alfoeren als men die van nooden had, van het gebergte te hulp te roepen.

Zij waren eertijds Heidenen, doch sedert Christenen geworden, die de Nederlanders vrij goede diensten bewezen, om welke reden men er ook van tijd tot tijd veel werk van heeft gemaakt, om hen tegen die van Sepa te verdedigen, die hen zeer benadeelden.

ELISABETH (GEERTRUIDA-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana,* kol. *Suriname.* Zie Geertruida-Elisabeth.

ELIZABETH (ST.-), pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee,* prov. *Zuid-Holland.* Zie Elisabetspolder (St-).

ELISABETHPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland.* Zie Elizabeth-polder.

ELISABETHS-CONVENT (ST.-), voorm. nonnenkl. in *Delfland,* te *'s Gravenhage.* Zie Elizabeths-Convent.

ELISABETHSDAL (ST-) of St. Elizabethsdal, voorm. kloost. in het graafs. *Hoorne,* prov. *Limburg,* distr., arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Roermonde,* gem. *Nunhem.*

Dit klooster, hetwelk door Reguliere Kanunniken bewoond werd, is in het jaar 1798 vernietigd. Het is thans een landgoed, met boerderij en molen, hetwelk eene oppervlakte ruim 300 bund., en thans in eigendom bezeten wordt door den Heer A. van Mulbracht, Advokaat te Roermonde.

ELISABETHSDAL (ST.-), voorm. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch,* kw. *Oisterwijk.* Zie Elizabeth (St-).

ELISABETHSHOOP, plant. in *Nederlands-Guiana,* kol. *Suriname.* Zie Elizabethshoop.

ELISABETHSHOOP, vereenigd met *Aitnoch*, kweek- en kostgrond in *Nederlands-Guiana,* kol. *Suriname.* Zie Aitnoch.

ELISABETHSPOLDER (ST.), pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee,* prov. *Zuid-Holland,* arr. *Brielle,* kant. *Sommelsdijk,* gedeeltelijk gem. *Oud-en-Nieuw-Herkinge,* gedeeltelijk gem. *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe;* palende N. aan den Dirkslandsche-polder, O. aan de Oude-Plaat en aan den Klinkerlandsche-polder, Z. W. aan den Oud-Herkingsche-polder, W. aan den Diederik-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 189 bund. 16 v. r. 65 v. ell.; waaronder 178 bund. 36 v. r. 33½ v. ell. schotbaar land, van hetwelk 92 bund. 43 v. r. 10 v. ell. onder *Oud-en-Nieuw-Herkinge* en 96 bund. 73 v. r. 55 v. ell. onder *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe.* Men telt er 4 h. en 32 inw., van welke 2 h. en 16 inw. onder *Oud-en-Nieuw-Herkinge,* 2 h. en 16 inw. onder *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe.* De polder wordt door twee sluizen door den polder Oud-Herkinge, op de Bieningen of Grevelingen van het overtollige water ontlast. Het dijksbe-

Digitized by Google

stuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen, eenen Secretaris en Penningmeester.

ELISABETHSPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie ELIZABETHSPOLDER.

ELISABETHSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie ELIZABETHPOLDER.

ELISA-CARTHAGO, voorm. fort in *Afrika*, in *Opper-Guiana*, aan de *Goudkust*. Zie ELIZA-CARTHAGO.

ELISCHOWE, naam eener landstreek, vermeld in de acte der verdeeling van *Lotharingen*, den 28 Julij 870, tusschen KAREL *den Kale*, Koning van *Frankrijk*, en LODEWIJK, Koning *van Duitschland*, waarbij deze landstreek aan laatstgenoemden Vorst bleef.

Naar alle waarschijnlijkheid wordt onder ELISCHOWE het distr. verstaan door de Alzette of Elze bespoeld, hetwelk thans onder de namen van Roeserthal en Merschthal een gedeelte van het grooth. *Luxemburg* uitmaakt.

ELISSE, naam onder welke het d. ELST in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, reeds in de zevende eeuw voorkomt. Zie ELST.

ELISTA, voorm. hofst. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, welke Keizer HENDRIK II tot een verblijf voor zijnen hofstoet hield, en moet gelegen hebben, waar thans het d. ELST ligt. Zie dat woord.

ELI-TAHILANI, oude naam van het d. ELIPAPOETEH in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie ELIPAPOETEH (BOGT-VAN-).

ELIWERVE (DE), voorm. pachthoeve op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, dist., arr., kant. en ½ u. O. ten Z. van *Goes*, gem. *Kapelle-Biezelinge-en-Eversdijk*, 5 min. N. van *Kapelle*.

Deze pachthoeve, waarvan de naam, in DEN DUIVELSBERG verbasterd, tot dwaze sprookjes aanleiding gegeven heeft, bestaat niet meer. In 1841 is zij in verschillende percelen verkocht, waarna de gebouwen zijn afgebroken.

ELIZA, voorm. fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie ELIZA-CARTHAGO.

ELIZABETH (GEERTRUIDA-), verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GEERTRUIDA-ELISABETH.

ELIZABETHPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk heerl. *Breskens*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Breskens*, gedeeltelijk gem. *Groede*; palende N. en O. aan de Wester-Schelde, Z. aan de Versepolder in Klein-Baarzande en aan Oud-Baarzande, W. aan Oud-Baarzande en aan Oud-Breskens.

Van dezen pold., die in het jaar 1639 bedijkt was, werden de dijken door den watervloed van 27 Januarij 1682 omvergeworpen. Hij was toen ruim viermaal zoo groot als thans, schoot voor geheel Oud-Breskens en sloot den Barbel, nu ook verdronken, in. Korten tijd daarna was hij echter weder, in zijne tegenwoordige grootte, beverscht, en beslaat thans volgens het kadaster, eene oppervlakte van 100 bund. 20 v. r. 65 v. ell., waaronder, volgens ouden omlooper, 82 bund. 28 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, liggende daarvan 77 bund. 62 v. r. 75 v. ell. onder *Breskens*, 22 bund. 66 v. r. 90 v. ell. onder *Groede*, telt 12 h., waaronder 2 boerderijen, liggende alle onder *Breskens*. De arbeiderswoningen vormen een klein geh., bekend onder den naam van Papendrecht. De polder wordt door eene sluis, liggende aan de Oostzijde, van het overtollige water ontlast en staat, vereenigd met Groot-en-Klein-Baarzande, onder het bestuur van eenen

Digitized by Google

Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester of Ontvanger-Griffier.

ELIZABETH-POLDER, onder de landlieden meestal de LIZEBETTE en daarom ook op vele kaarten voorkomende onder den naam LIZEBETSPOLDER, en op die van MOGGE onder dien van LIJSBERTEPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*; palende N. en O. aan den Groote-St.-Annapolder, voorts nog O. alsmede Z. aan den Kleine-St.-Annapolder, W. aan den St.-Jorispolder en den Mettenijepolder.

Deze pold. werd bedijkt in 1562, is groot 48 bund. 53 v. r. 98 v. ell.; daarin staan 4 arbeiderswoningen. Hij watert uit in den St. Jorispolder: heeft geene eigene directie; maar behoort tot de Watering van Kadzand.

ELIZABETH (ST.) of ST. ELIZABETHSDAL, voorm. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, te *Boxtel*, aan den oever van den Dommel, een weinig benoorden de kerk.

De Nonnen volgden eerst den derden regel van den H. FRANCISCUS, maar gingen in het jaar 1507, tot de orde der Clarissen over. Bij den brand, welke Boxtel in het jaar 1540 teisterde, werd het gebouw geheel vernield, zoodat de bewoneressen bij de Clarissen te 's Hertogenbosch, eene schuilplaats moesten zoeken. Het klooster werd echter door de milddadige hulp van sommige burgers hersteld, hetgeen de Nonnen op hare beurt gelegenheid gaf, om de Clarissen van 's Hertogenbosch huisvesting te verleenen, nadat die stad, in het jaar 1629, door de Staatschen was ingenomen. Zij zelven bleven het klooster te BOXTEL bewonen, tot in het jaar 1648, toen zij het, ten gevolge van de overgave der Meijerij van 's Hertogenbosch, moesten verlaten en de wijk namen in het klooster van hare orde te Hoogstraten. Van daar hebben zij zich naar Megen begeven, en aldaar het Clarissen-klooster gesticht. Daarna zijn de kloostergebouwen te BOXTEL afgebroken en op den grond burgerhuizen gebouwd.

ELIZABETHS-CONVENT of ELIZABETHS-KLOOSTER, voorm. nonnenkl. in *Delfland*, te *'s Gravenhage*, aan het einde der *Vlamingstraat*, over de Schoolstraat, op het plein, hetgeen nu voor de Maandagsche en Vrijdagsche markt wordt gebruikt, en ook voor een gedeelte op de laan, welke daarom de *Zusterslaan* geheeten werd, als behoorende aan het klooster.

De bewoneressen, die naar den derden regel van den H. AUGUSTINUS leefden, behoorden onder de vergadering van St. Janskamp, of het zoogenaamde kapittel van Utrecht. In dit zusterhuis stond eertijds een altaar, toegewijd aan ST. ELIZABETH, patronesse van dit klooster, waaraan eene vikarij was gesticht, die de VAN GAALEN, te Haarlem, plagten te vergeven. De nonnen werden ook de beslotene zusteren van het St. Elizabeths-zusterhuis genoemd. Van dit klooster is tegenwoordig niets overig, dan de bloote naam, zijnde het bij de Regering van 's Gravenhage, in vorige tijden gekocht en ten gronde toe gesloopt, waarvan in den jare 1614, de nieuwe Groenmarkt gemaakt is.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.) of ST. ELIZABETHSKLOOSTER, voorm. nonnenkl. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, te *Grootebroek*.

Het werd bewoond door Kanunnikessen, die naar den regel van den H. AUGUSTINUS leefden. Ter plaatse waar het gestaan heeft ziet men thans een Weeshuis, behoorende aan de Hervormde gemeenten van

Digitized by Google

Grootebroek, *Lutjebroek*, *Bovencarspel*, *Hoogcarspel* en *Andijk*, alle begrepen geweest onder de jurisdictie der voormalige stede *Grootebroek*. Een gedeelte van het kloostergebouw, later ingerigt tot een Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, is tot in het jaar 1839, in wezen gebleven, als wanneer het, uithoofde van bouwvalligheid, is gesloopt.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.), kloost. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, bij *Brielle*, op het kerkhof der parochiekerk van *Rugge*, waarom het ook wel de Priorij van Rugge, genoemd werd.

Het was eene priorij van reguliere Kanunniken, die onder het kapittel van Windesheim stond, en in het jaar 1404 door Hugo, Heer van Heenvliet, gesticht was. Uit den brief der stichting, welke den 6 Maart van datzelfde jaar, door Frederik van Blankenheim, een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, bevestigd is, blijkt, dat de inkomsten dezer priorij van tijd tot tijd door de volgende personen vermeerderd zijn; als: door Jan Willems, door zeker eerwaardig man, met name Heer Gerrit, en bijgenaamd Appelman, door Hugo Prijs, door eene eerzame vrouw, genaamd Massa Hans Pape, door Katrijn Kaasebakkers, Dirk Huygen, Niklaas Jacobze Zoeters, Aeltje Huygen, Jan Huigen en Wouter Heer Pauwelsz.

Twee jaren later werd er een minnelijk verdrag getroffen, tusschen den Pastoor van Rugge aan den eenen en den Prior van het voorzeide klooster aan den anderen kant, behelzende: dat de Heer Johan Niklaaszoon, Pastoor van de parochie-kerk te Rugge, en broeder Theodoricus van Leiden, Overste van het gemelde klooster, die door zijn convent daartoe gemagtigd was, om vredeswille en om alle krakeelen en twisten tusschen hen en hunne nazaten voor te komen, elkander op de volgende wijze verstaan hebben: de Overste of Prior, en het convent zouden alles en ieder in het bijzonder, dat hun gegeven, vereerd of bij uitersten wille besproken zou worden, vrijelijk en volkomenlijk genieten, en zonder iemands tegenspraak tot godvruchtige gebruiken besteden. De Prior of Overste van het convent zoude door zich zelven of door een ander bekwaam Priester, de biecht mogen hooren van zijne broeders, bekeerlingen, opdragelingen, huisgenooten en kostgangers; en zoude hun, zoo dikwijls als het dienstig zoude zijn, heilzame boetplegingen mogen voorschrijven, en de kerkelijke sacramenten beregten. Ook zoude hij het in doodsnood mogen doen aan de vreemdelingen en buitenlanders, welke onder de gemelde parochie nog niet behoord hebbende, in het gemelde klooster aangekomen waren. En die zouden daar ook zonder eenige tegenspraak van den Pastoor, Onder-Pastoor, of van hunne aanhangers, en zonder den Pastoor iets van de offerpenningen te betalen, of hem eenige rekenschap van die offerpenningen, of van iets dergelijks te geven, begraven mogen worden. En in gevalle eenige Parochianen, onder de gemelde parochiekerk behoorende, het voornoemde klooster, tot hunne begraafplaats gekozen hadden, dan zouden de offerpenningen, welke zij ter gelegenheid van het lijk zouden ontvangen, tusschen den Pastoor en den Prior of Overste voornoemd, gelijkelijk gedeeld moeten worden. En daarom zoude de Prior of Overste van het klooster aan den Pastoor der gemelde parochie-kerk, en aan zijne nazaten, jaarlijks op den dag van St. Jan den Dooper, betalen vier Hollandsche schellingen (1 guld. 20 cents) gangbare munt. Daarentegen deed de voornoemde Pastoor afstand van alle andere regten en inkomsten, die hij van het klooster te vorderen had, of in het toekomende te vorderen mogt hebben, en beloofden de partijen wederzijds voor zich zelven en voor hunne nazaten plegtiglijk, dat zij

Digitized by Google

dit verdrag ter goeder trouw zouden onderhouden. Ook verzochten zij FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, dat het hem believen mogt, dit verdrag, door zijn ordinaris gezag te bevestigen, terwijl de acte daarvan, ten jare 1406, te Rotterdam, ten huize van JAKOB GERRITSZOON, geteekend, nog in hetzelfde jaar door den gemelden Bisschop bevestigd werd, die hun ook door een open brief verlof gaf, om de landerijen en inkomsten, welke hun niet welgelegen waren, te verkoopen of te verwisselen. Maar dit mogten zij niet doen, zonder den raad en toestemming van den stichter, Heer HUGO VAN HEENVLIET, op wiens gewisse de Bisschop alles liet aankomen.

Nadat er in het jaar 1404, in de parochiekerk van Rugge, op het altaar van de *Allerheiligste Maagd*, door den meergemelden Pastoor, JAN NIKLAASZOON, eene vikarij gesticht en die stichting nog in hetzelfde jaar door FREDERICUS, Bisschop van Utrecht, naar den eisch der kerkelijke regten, bevestigd was, heeft de stichter, den 12 Februarij 1407, met toestemming van zijnen broeder JUDOCUS NIKLAASZOON, deze kapellanij uit de parochiekerk overgebragt in de kerk der Reguliere Kanunniken, zoodanig, dat de Prior en de verdere broeders gemelde kapellanij, te eeuwigen dage, zouden bedienen, en alle de goederen en inkomsten, die er aan gemaakt waren zouden genieten en bezitten; tot welke verplaatsing in de maand Maart van datzelfde jaar, de Bisschop FREDERICUS, ziende op de armoede en geringe inkomsten van de Reguliere Kanunniken, zijne toestemming gaf.

Nog stichtte, tenzelfde jare 1404, WILLEM JAKOBSZOON, Kanunnik van St. Pieterskerk te Middelburg, en van St. Adriaanskerk te Naaldwijk, en daarbij Huispriester van den Heer HUGO VAN HEENVLIET eene vikarij of altijddurende kapellanij, ter eere van den *Alvermogenden God*, van de *Allerheiligste Maagd* MARIA, en van den H. Martelaar ADRIANUS, die voor den Patroon der kapellanij moest gehouden worden, welke vikarij, zoo lang de stichter leefde, zoude bediend worden, ter plaatse daar het hem goed dacht, terwijl de eerste bezitter, na des stichters dood, zoo lang hij leefde, mede dit in zijne keuze zoude hebben. Doch na hun beider dood zoude de kapellanij te eeuwigen dage bediend moeten worden op het huis te Heenvliet. Ook zoude de eerste bezitter der vikarij, zoo lang wederom als de stichter en de eerste Vicaris leven zouden, alleen gehouden zijn, op alle de feestdagen van O. L. Vrouw, en ook op het feest van den Patroon ST. ADRIANUS, eene mis te lezen. Doch na hunnen dood zouden de volgende bezitters der vikarij gehouden zijn, drie missen per week op het gemelde huis van den Heer VAN HEENVLIET te lezen. Het regt van Patroonschap of de begeving der kapellanij behield hij aan zich zelven, zoo lang hij in leven was. Na zijnen dood zoude de Heer VAN HEENVLIET, en na den dood van gemelden Heer de Vrouw VAN HEENVLIET, LIJSBETH, Vrouw *van Polanen en Made*, indien zij langer leefde, het gemelde regt hebben en bezitten; daarna zoude het op hunne kinderen versterven, en verder op hunne wettige nakomelingen en regte nazaten overgaan. Nadat de kapellanij dus gesticht, de bevestiging van den Bisschop verkregen, de vikarij vergeven, en alles in staat gebragt was, heeft de stichter, met toestemming van den Heer VAN HEENVLIET, de kapellanij verplaatst, en in de kerk der Reguliere Kanunniken overgebragt. Ook deze verplaatsing werd door den Bisschop ten volle goedgekeurd, in het jaar 1401, ten welken jare in de kerk van de Reguliere Kanunniken mede werd overgebragt, eene vikarij den 2 Junij 1385 door zekeren Priester, met name NICOLAAS BRAND, gesticht in de Hoofdkerk

Digitized by Google

van St. Catharina in den Briel, om aldaar, op St. Olisa's-outaar, bediend te worden.

In het jaar 1409 nam Jan van Beijeren, verkoren Bisschop van Luik, de Reguliere Kanunniken onder zijne bescherming, en gaf hun in het volgende jaar verlof, om eenen molen in hun convent te zetten; in laatstgenoemd jaar gaf Dirk, Jakob Haddenzoons dochter, aan het klooster anderhalf gemet lands (68 v. r. 87 v. ell.) De inkomsten werden aanmerkelijk vergroot door den aanwas der gorzen van het nieuwe land, omtrent Stad aan het Haringvliet, welke gorzen in het jaar 1410 door Jan, Heer, en Helwigs, Vrouw *van Heenvliet*, aan den Prior en het St. Elizabethsklooster van Rugge geschonken werden. Over dezen aanwas geraakten zij met den Abt van St. Michielsabdij te Antwerpen en de Heeren en Erfgenamen van Middelharnis, daar de gorzen naast aangelegen waren, in geschil, doch dit werd door vier scheidsmannen bijgelegd.

In het jaar 1572, na de inneming van Brielle, werd dit klooster door Lumey's krijgsvolk in den brand gestoken en door de vlammen verteerd.

Den 9 Julij 1572 zijn negentien R. K. Geestelijken, in de schuur van het St. Elizabets-convent te Rugge, op bevel van Willem van der Marck, Heer *van Lumey*, zeer wredelijk en onmenschelijk gepijnigd en dood gefolterd. Deze Geestelijken worden gewoonlijk de negentien Martelaren van Gorinchem genoemd, om dat zij meest allen te Gorinchem in hechtenis genomen waren, van waar zij naar Brielle overgevoerd werden (1).

Ter plaatse waar vroeger dit klooster stond, vindt men thans eene landhoeve, welke in eigendom bezeten wordt door den Heer Cornelius Ludovicus Baron van Wijkerslooth, Heer *van Schalkwijk*, Bisschop *van Curium*. In de turfschuur aldaar wijst men nog de spijkers, waaraan de Geestelijken zijn opgehangen.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.), voorm. nonnenkl. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Schoonhoven*. — Het stond aan de *Oude Haven*, strekkende zich tot aan het Schuttershof van de St. Joris Doelen uit. De kerk had haren ingang tegen over de voormalige Beggijnenbrug, welke over de Oude Haven plagt te leggen en welke voor vele jaren is afgebroken.

Het jaar der stichting is niet juist bekend, doch daar het zeker is, dat dit klooster in het jaar 1375 nog niet bestond en men het in het jaar 1399 vermeld vindt, moet het ongetwijfeld tusschen dien tijd hebben plaats gehad. Het heeft zijnen oorsprong te danken aan eenige Zusters, die zich uit het klooster te Oudewater naar Schoonhoven begaven en zich aldaar met der woon vestigden, en er eerst naar den regel van den H. Franciscus leefden, doch later dien der Reguliere Kanunnikessen aannamen.

Dit klooster had veel te lijden, toen Lumey, in October 1572, Schoonhoven voor den Prins van Oranje gewonnen had. Dirk Gerritsz,

---

(1) De namen dier Geestelijken waren: Leonardus van Vechel, oudste Pastoor van Gorinchem, Nicolaas Janssen van Poppel, tweede Pastoor, Nicolaas Piek, Gardiaan van het Minderbroedersklooster, Hieronymus van Weert, Theodorus van Emden, Nicasius Janszoon van Heeze, Willehaldus Godefridus Antonius van Weert, Antonius van Hoornaar en Franciscus Koning (of Roy), Minderbroeders, Petrus van Wijk, Leekenbroeder in het Franciskaner-klooster, Cornelis van Wijk, Familiaris bij de Minderbroeders, Johannes van Oosterwijk, Kanunnik regulier der orde van den H. Augustinus en Godefridus van Duynen, voorheen Pastoor in eene stad op de Nederlandsche grenzen, en ten tijde der inneming van Gorinchem, aldaar van een klein beneficie levende, Johannes, tijdelijk Pastoor te Hoornaar, Adrianus Becanus, Pastoor te Monster, Jacobus Lacops, Kapellaan te Monster, en Andreas Wouters, Pastoor te Heinenoord.

Digitized by Google

geboortig van Gouda, een Lekenbroeder in het Hemsche klooster, werd alhier, in den nacht van 11 November in den slaap overvallen en met vier en dertig steken afgemaakt.

Na de Reformatie heeft men van een gedeelte van dit klooster een Magazijn of Tuighuis gemaakt, van het andere gedeelte een Oude Vrouwen- of Proveniershuis; doch toen de inwoners van dit gesticht verminderd waren, heeft men de overigen, in het jaar 1716, naar het Mannenhuis overgebragt, naderhand heeft men, in het jaar 1726, den opstal van de gebouwen verkocht, om afgebroken te worden. Het ledige erf, toen tot eenen tuin aangelegd, behoort thans aan de stad in eigendom en maakt een gedeelte van de zoogenaamde PLANTAADJE uit.

ELIZABETHSDAL (ST.), voorm. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie ELIZABETH (ST.)

ELIZABETHSDAL (ST.), voorm. nonnenkl. in *Opper-Gelder*, buiten en arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Roermonde*, gem. *Nunhem*.

Dit klooster, hetwelk door Reguliere Kanunniken bewoond werd, is in het jaar 1798 vernietigd. Het is thans een landgoed, met boerderij en molen, hetwelk in eigendom bezeten wordt door den Heer A. VAN MULBRACH, te Roermonde.

ELIZABETHSHOOP, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Johanna Margaretha, benedenwaarts aan de koffijplant. Berlijn, 725 akk. groot; met 85 slaven. De Negers noemen haar KREANSI of KRIEN-HANSI.

ELIZABETHSHOOP, vereenigd met AITNOCH, kweek- en kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie AITNOCH.

ELIZABETHSKLOOSTER (ST.), voorm. kloost., in de prov. *Noord-Holland en Zuid-Holland*. Zie ELIZABETHSCONVENT (ST.).

ELIZABETHSPOLDER (ST.), anders of meest genoemd SLOBBEGORS, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, distr. en arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Fijnaard-en-Heyningen*; palende N. aan Oud-Heiningen, O. aan den Nieuwen-Appelaar of Jufvrouwenpolder, Z. aan de Dintel, W. aan den Sabinapolder.

Deze pold., die in jaar 1618 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 308 bund. 39 v. r. 60 v. ell., en wordt door eene sluis van het overtollige water op de Dintel ontlast, het land ligt omtrent 1 palm boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen, eenen Penningmeester en eenen Boekhouder.

ELIZABETHSPOLDER (ST.), pold. op het eil. *Goederede*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELISABETHSPOLDER (ST.).

ELIZABETHSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie ELIZABETH-POLDER.

ELIZA-CARTHAGO of ELISA-CARTHAGO, ook wel enkel ELIZA genoemd, voorm. fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, kon. *Ancobar*.

Dit fort op het laatst der vorige eeuw door de Negers geblokkeerd zijnde, liet de Kommandant, toen hij bevond, dat alle zijne ondernemingen op de belegeraars vruchteloos waren, zich in eene onderhandeling met hen in. De Hoofden der Negers, die het blokkeerden, traden de raadzaal binnen, onder welke zaal de Nederlandsche Kommandant eene groote hoeveelheid buskruid had doen brengen, waarbij hij eenen jongen, die de kracht des kruids niet kende, met eene brandende lont geplaatst had, om op het gegeven sein die daarin te steken. De Kommandant zijn zin niet kunnende krijgen, stampte drie malen,

Digitized by Google

volgens afspraak, met den voet op den grond, waarna de jongen zijnen last volvoerden en het fort, met vriend en vijand, in de lucht vloog.

ELKENRAAD, geh. in het *Land-van-Overmaze*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 4 u. O. ten N. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. O. van *Gulpen*, gem. en ½ u. N. O. van *Wijlre*; met 22 h. en 120 inw.

ELKERZEE, gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, (2 k. d. 5 m. k. 2 s. d.); palende N. aan het Gat van Brouwershaven, O. en Z. aan de gem. Duivendijke Klaaskinderenkerke-Brijdorpe-en-Loperskapelle, W. aan Ellemeet.

Deze gem. bevat het d. Elkerzee, het geh. Schaarendijke en 13 boerenhofsteden, onder welke eene, waaraan men nog eenige overblijfselen ziet van het voorm. klooster Bethlehem. Zie dat woord.

Zij beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 535 bund. 50 v. r. 95 v. ell., waaronder 524 bund. 85 v. r. 20 v. ell. schotbaar land, telt. 72 h., bewoond door 86 huisgez., uitmakende eene bevolking van 460 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en daarmede verbonden bedrijven. Ook heeft men er eenen korenmolen en eene meestoof, welke laatste in de laatste tien jaren, dooreen genomen, gemiddeld jaarlijks bijna 100,000 Ned. ponden meekrap heeft bereid, die door de bijzondere geschiktheid van den grond, in en om deze gem., van eene zeer voortreffelijke hoedanigheid is. Ook bestaat er eene vlasserij. Eene vroeger hier bestaan hebbende leerlooijerij is sedert vele jaren te niet gegaan.

De inw., die hier alle Herv. zijn, maken, met het grootste gedeelte der inw. van de burgerlijke gem. *Ellemeet* en een gedeelte van die van *Duivendijke-Looperscapelle-Brijdorpe-en-Klaaskinderenkerke*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zierikzee*, ring. van *Brouwershaven*, behoort, ongeveer 900 zielen telt en te Elkerzee eene kerk heeft; zoodat de kerk in het midden eener kerkelijke gemeente staat, die zich naar alle zijden van ½ tot 1 u. afstands uitstrekt. Ten gevolge van deze vereeniging in het kerkelijke, bestaat de kerkeraad uit drie Ouderlingen en drie Diakenen, van welke uit iedere der drie gemeenten één gekozen wordt. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen is geweest Daniel Wante, van wien men alleen weet, dat hij, in het jaar 1587, van hier naar *Zonnemaire* vertrokken is. In de eerste jaren na de hervorming zijn de gemeenten *Elkerzee*, *Kerkwerve* en *Noordgouwe*, zekerlijk bij gebrek aan genoegzame Predikanten, meestal door denzelfden Leeraar bediend geworden. Van 1796 tot 1805 is hier Predikant geweest Cornelius Ekama, die, den 27 Maart van laatstgenoemd jaar, van hier naar *Zierikzee* vertrok; als Lector in de Wis-, Natuur-, Sterre- en Zeevaartkunde, in 1809 Hoogleeraar in de Natuur- en Sterrekunde aan de Hoogeschool te Franeker werd, en, na de ontbinding dier Hoogeschool, in 1811, in dezelfde hoedanigheid naar die van Leyden overging, alwaar hij in Februarij 1826 overleed. Het beroep van den Predikant geschiedt met medestemming van den Ambachtsheer van Elkerzee. — Ook heeft men in de gem. Elkerzee eene school.

Deze gem. is eene heerl., die sedert een reeks van jaren door het geslacht de Witte bezeten is. Thans is daarvan eigenaar Jonkheer Leonard de Witte van Citters, woonachtig te *'s Gravenhage*.

Het d. Elkerzee of Elckerzee ligt 2½ u. N. N. W. van Zierikzee, en ruim 1 u. W. van Brouwershaven. Het heeft waarschijnlijk den naam naar de Helchers-ee, eene der kreeken of wateren, waardoor de onderscheidene gedeelten van *Schouwen*, vóór de geheele bedijking van

dat eiland, vaneen gescheiden werden. Het is klein, en bestaat slechts uit 21 h., waaronder 3 boerenhofsteden, langs den weg gebouwd en bewoond door 27 huisgezinnen, uitmakende 120 inw. De ingezetenen hebben eene kerk in het d. ELKERZEE. Deze kerk behoorde, tot de staatsomwenteling van 1795, aan het geestelijk kantoor in de provincie *Zeeland*, voor welks rekening zij werd onderhouden en hetwelk de baten der zitplaatsenhuur ontving. In plaats van de oude vervallene kerk, hebben gecommitteerde Raden van dit gewest, in het jaar 1741, een deftig, luchtig en net kerkgebouw doen stichten, dat van torenspits en uurwerk voorzien is. Aan de Oostzijde van de kerk staat nog een gedeelte der oude, hetwelk tot een schoolgebouw is ingerigt. In het genoemde jaar is de kerk aan de gemeente in eigendom overgegaan.

De school wordt gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht. — De kermis te ELKERZEE valt in den laatsten Maandag in September.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, beladen met twee dwarsche zeebaren van azuur.

ELKERZEESCHE-VAART of ELCKERZEESCHE-VAART, vaart in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, die, bezuiden Scharendijke eenen aanvang nemende, met eenen zuidelijken, een weinig oostwaartschen loop, door de gem. *Elkerzee*, langs het d. van dien naam en voorts door de heerl. *Duivendijke* naar de heerl. *Kerkwerve* loopt, waar zij eenen westelijken loop aanneemt, om zich bij het geh. Moriaanshoofd met de Haamsteeder-vaart te vereenigen.

ELK-HET-ZIJNE-EN-MANHEIM, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het verl. Land van Molhoop, benedenwaarts aan Klein-Mon-Desir; 505 akk. groot, met 87 slaven. De Negers noemen haar TRA-FASSI.

ELKOM, ELLEKOM, ELCOM, ELKUM of ELLEKUM in het Lat. AELII DOMUS, en dus eigenlijk ELICHEIM, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Arnhem*, gem. en 1½ N. ten O. van *Rheede*.

Men telt er in de kom van het d. 166 h. en 300 inw., en met den daartoe behoorenden Havikkenwaard, het kasteel Middagten en het heerenhuis Bergstein 222 h. en 700 inw. die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 560 in getal zijn, maken de gem. *Elkom* uit, welke in dit d. eene kerk heeft, waarin men den grafkelder van het geslacht van VAN RHEEDE aantreft. Deze kerk stond vóór de Reformatie onder de bescherming van den H. NICOLAAS. Het regt van patroonschap was door GERARD I, Graaf *van Gelder*, ten tijde van ANDREAS VAN CUYK, den vijf en twintigsten Bisschop van Utrecht, aan het kapittel van Zutphen geschonken. — Aan de St. Nikolaas vikarij, die in de kerk van ELKOM gesticht was, was de last van ééne Dingsdaagsche mis verbonden. De bedienaar van St. Annaas-kerkdienst was ook verpligt, om ééne mis per week te lezen, maar op eenen anderen dag. Beide die bedieningen werden door den Heer VAN MIDDAGTEN vergeven. Men heeft er eene dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht wordt.

ELKOMSCHE-DIJK, ELKUMSCHE-DIJK, ELLEKOMSCHE-DIJK of ELLEKUMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*.

Deze dijk loopt door weiland tot den IJssel, strekt zich van Elkum tot Doesborgh uit en dient tot grooten weg voor de stad Doesborgh.

ELKUM, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie ELKOM.

ELKUMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie ELKOMSCHE-DIJK.

Digitized by Google

ELL, gem. in het balj. van *Arlon*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*; palende N. aan de gem. Perlé, O. aan Redingen, Z. aan Beckerich en Ober-Palen-en-Levelingen, Z. W. aan de Belgische gem. Guirsch, W. aan de gem. Attert.

Deze gem. bevat: de d. Ell, Laag-Colpach, Roodt en Petit-Nobressart, benevens de geh. Hoog-Colpach, Jenkenhoff en Stopelhoff. Zij wordt door de Atert en de Colpach bespoeld en telt in 125 h., waaronder 2 groote pachthoeven, ruim 1100 inw., die hoofdzakelijk in den landbouw en de veeteelt hun bestaan vinden. Men verbouwt er voornamelijk tarwe, rogge, garst en haver, wordende met deze produkten eenigen handel gedreven. De veestapel wordt gerekend op 200 paarden, 600 runderen en 350 varkens.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van Colpach, Ell en Roodt uit, en hebben in deze gem. drie kerken en éene kapel. — Men telt er 2 scholen.

Het d. Ell ligt 2 u. N. N. O. van Arlon, 5½ u. N. W. van Luxemburg, ½ u. Z. Z. W. van Osperen. De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behoort en te Ell eene kerk heeft, die door éénen Pastoor bediend wordt.

ELL of Elle, d. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 3 u. W. van *Roermonde*, kant. en 1½ u. Z. ten W. van *Weert*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Hunsel*.

Men telt er 55 h. en 280 inw., die alle R. K. zijn en eene par. uitmaken, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. *Weert*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De kerk is aan den H. Antonius Abt toegewijd.

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door 75 leerlingen bezocht wordt.

ELLANGE, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zie Ellingen.

ELLANGE, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ehlingen.

ELLANGE, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ellingen.

ELLE, d. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*. Zie Ell.

ELLE, hofstede op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Helle.

ELLEKOM, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Elkom.

ELLEKOMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Elkomsche-dijk.

ELLEKOVEN, geh. in het voorm. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*. Zie Illekoven.

ELLEKUM, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Elkom.

ELLEKUMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Elkomsche-dijk.

ELLEMARE, voorm. dorpje en water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Elmare.

ELLEMEET, gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven* (2 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende W. en N. aan de gem. Noordwelle, O. aan de gem. Elkerzee, Z. aan Duivendijke-Looperskapelle-Brijdorpe-en-Klaaskinderenkerke.

Deze gem. bevat het geh. Oudendijk, benevens eenige verstrooid liggende h., en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 883 bund. 16 v. r. 27 v. ell., waaronder 857 bund. 56 v. r. 40 v. ell. schotbaar land. Men telt er 66 h., bewoond door 84 huisgez., uitmakende eene bevolking van 460 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Digitized by Google

De inw., die, op vijf na, allen Herv. zijn, behooren voor verre het grootste gedeelte tot de gem. *Elkerzee*, de overige tot die van *Serooskerke*. — De 5 R. K., die men er vindt, worden tot de stat. van *Zierikzee* gerekend.

Men heeft in deze gem. ééne school, te Oudendijk, welke gemiddeld door een getal van 45 leerlingen bezocht wordt.

Ellemeet is eene heerl., welke thans in eigendom bezeten wordt door Jonkheer Mr. Willem Cornelis Marie de Jonge van Ellemeet, thans nog woonachtig op den huize Popkensburg in Walcheren, doch die weldra zijn intrek zal nemen, op het door hem met een fraai woonhuis voorzien landgoed Overduin, op hetzelfde eiland, onder Oost-Kapelle.

Vóór de Hervorming was Ellemeet een dorp, met eene kerk, die in den Spaanschen oorlog verwoest en naderhand niet weder opgebouwd is. Het kerkhof, ¼ u. Z. ten O. van Oudendijk, is nog aanwezig, maar wordt als zoodanig niet meer gebruikt; het is tegenwoordig eene weide, waarop eene aldaar vroeger opgegravene steenen doodkist staat. Het geheele d. is verdwenen, en daarvan slechts ééne dagloonerswoning meer overig. — Als de tegenwoordige kom der gemeente is aan te merken het welgelegene en levendige gehucht Oudendijk. Zie dat woord. — De kermis valt in den laatsten Maandag in September.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, beladen met drie zeebaren van azuur, op de bovenste eene zwemmende eend van natuurlijke kleur.

ELLEMEETSCHEVAART, vaart in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*.

Zij neemt een begin aan het geh. Oudendijk, loopt met eene zuidoostelijke rigting door de gem. *Ellemeet* en vereenigt zich bij het geh. Moriaanshoofd met de *Haamstedervaart*.

ELLEN, suikerplant. in *Nederlands Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Leliëndal, benedenwaarts aan de suikerplant. Marienburg; 1000 akk. groot; met 179 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen stoommolen. Vroeger heette zij Nooit-Gedacht; de Negers noemen haar Troton.

ELLENS, b. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Elens.

ELLERANGE, Fr. naam van het d. Ehleringen, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ehleringen.

ELLERANGE, Fr. naam van het d. Elleringen, in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie Elleringen.

ELLERHUISTER-TIL of Ellerhuizer-til, houten brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. en ½ u. Z. van *Bedum*, in de buurs. *Ellerhuizen*. Zij ligt over het trekdiep van Groningen naar Onderdendam.

ELLERHUISTER-WEG of Ellerhuizer-weg, weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, die in de gem. *Bedum* een begin neemt, en, oostwaarts aan loopende, zich in *Reiderland* verliest.

ELLERHUIZEN of Ellershuizen, buurs. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. Z. W. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. Z. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. van *Bedum*, onder welk dorp het behoort; met 15 h. en 110 inw.

Deze buurs. maakte voorheen eene afzonderlijke regtstoel uit, en was laatstelijk een staande regtstoel, toebehoorende aan het huis Middelstum. Zij bestaat voor het grootste gedeelte uit goede boerderijen, welke zich ten Zuiden aan den Ellerhuister-weg, tot een

zoogenoemde streek, van het westen naar het oosten, uitstrekken. De westelijkste boerderij staat onmiddellijk aan het trekdiep van Groningen naar Onderdendam, terwijl voor de achterdeur de Ellerlerhuister-til ligt; een weinig meer oostwaarts heeft men de boerderij het Hooge Heem, aldus geheeten, omdat men hier eene hoogte heeft opgeworpen, ten einde er, zoo als sommigen willen, eene kapel op te rigten, doordien deze streek zeer laag ligt, en men daardoor gedurig, des winters en in het voorjaar, wegens het hooge water, niet altijd geregeld de hoofdkerk te Bedum konde bezoeken. De ligging van de plaats, geheel aan het westelijk einde van de buurs. ELLERHUIZEN, maakt het echter zeer onwaarschijnlijk, dat daar ter plaatse eene kapel heeft gestaan, en het is veel meer te vermoeden, dat die kapel moet gezocht worden bij de boerderij de Wijk, welke meer oostelijk, en meer in de nabijheid der boerderijen gelegen is. Te meer moet men dit vooronderstellen, daar in het jaar 1841, in de nabijheid van deze boerderij, door het omgraven van een stuk groenland, eenige fondamenten en veel ouden steen, waaronder eene bijzondere soort van ronde steenen, welke men bijna uitsluitend aan oude kerkgebouwen aantreft, zijn gevonden, alsmede de geraamten van ruim twintig lijken, die in de nabijheid van gemelde fondamenten, slechts een voet diep onder de aarde lagen. Ook doet de ligging van den grond, welke geheel met steen is vermengd, vermoeden, dat op deze plaats een oud gebouw moet hebben gestaan.

ELLERHUIZER-TIL, houten brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUISTER-TIL.

ELLERHUIZER-WEG, weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUISTER-WEG.

ELLERINGEN, in het Fr. ELLERANGE of ELERANGE, d. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Bettemburg*, gem. en ½ u. Z. O. van *Sanem*, aan eene beek, welke, een weinig ten W. van hier, op den hoogen Soleuvreberg (Mont-Soleuvre) ontspringt, en beneden Udingen in de Alzette valt.

De inw., die allen R. K., zijn hebben hier eene kapel, welke tot de gem. *Sanem* behoort, doch door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt.

ELLERSHUIZEN, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUIZEN.

ELLERSINGHUIZEN, geh. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie ELDERSINGHUIZEN.

ELLERSVELD, heideveld in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie ELDERSVELD.

ELLEWEN, naam, onder welken het d. ELVINGEN, in de heerl. *Siebenborn*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten voorkomt. Zie ELVINGEN.

ELLEWOUTSDIJK, heerl. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge*; palende N. aan de heerl. Driewege-en-Oudelande, O. aan Everinge, Z. aan de Honte of Wester-Schelde, W. aan Coudorpe.

Deze heerl. bevat den Noordpolder van Ellewoutsdijk, benevens den Polder van Ellewoutsdijk en daarin het d. Ellewoutsdijk. Zij beslaat eene oppervlakte van 660 bund. 69 v. r. 60 v. ell., telt 123 h. en 700 inw., die meest hun bestaan vinden in het dijkwerk. Ook heeft men er eenen korenmolen en eene meestoof, in welke laatste jaarlijks 50,000 Ned. pond. meekrap bereid worden.

De inw., die hier, op negen na, allen Herv. zijn, maken, met die van de heerl. *Everinge*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Goes*, ring van *Borssele*, behoort, en 740 zielen telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Gulielmus de Smet of Smidt, die in het jaar 1587 herwaarts kwam, en in het jaar 1594 naar Overzande vertrok.

De R. K., van welke men er slechts 9 aantreft, worden tot de stat. van *Kwadendamme*, gem. *Hoedekenskerke*, gerekend. Men heeft in deze heerl. ééne school te Ellewoutsdijk.

Het d. Ellewoutsdijk, oudtijds doorgaans Elsdijk of Elfsdijk genoemd, ligt 2½ u. Z. Z. W. van Goes, 2. u. Z van Heinkenszand tegen de Wester-Schelde, waarover het een veer heeft op Neuzen, terwijl er mede eene goede haven is. Het was vroeger een zeer belangrijk dorp, doch is lang in verval geweest; sedert eenige jaren heeft het echter weder een goed aanzien verkregen. — Men telt er thans in de kom van het d. 77 h. en 430 inw.

In de kerk, was vóór de Reformatie eene vikarij van *Onze Lieve Vrouw*. Deze kerk, een vrij ruim gebouw, is het overblijfsel van eenen stouten steenklomp, voorzien van eenen hoogen en zwaren toren, welke, in verval geraakt zijnde, in het jaar 1824 tot aan het kerkdak is afgebroken en van eene nieuwe spits voorzien, terwijl de kerk, die sedert de zeventiende eeuw in verval was geraakt, van het einde der vorige eeuw tot op heden, door verbeterde inkomsten, jaarlijks ook in eenen beteren staat van onderhoud is bijgehouden.

De, in het jaar 1824 nieuw gebouwde, dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 30 tot 90 leerlingen bezocht.

In de nabijheid van dit d., tegen den uithoek aan de Schelde, is men in het jaar 1837 begonnen een gekasematteerd fort aan te leggen, hetwelk in 1839 volbouwd was. — Vroeger stond hier ook een prachtig slot het Huis te Ellewoutsdijk genaamd. Zie voorts het volgende art.

Bij Koninklijk besluit van 2 September 1823, no. 133, is aan dit d. concessie verleend tot het houden van eene wekelijksche graanmarkt op elke Woensdag, en van twee jaarlijksche paarden- en veemarkten, op de eersten Maandagen in de maanden Mei en October.

Het d. Ellewoutsdijk is de geboortepl. van den Godgeleerde Wilhelmus Eversdijk geb. den 25 December 1655, † den 11 Julij 1729, als Predikant te Rotterdam, onderscheidene gedrukte schriften nalatende.

De heerl. Ellewoutsdijk is bij de boedelscheiding der nalatenschap van Vrouwe Johanna Maria Baronesse van Tuyl van Serooskerke doairière van den Heer Mr. Cornelis Baron de Perponcher de Sedlinisky, wiens voorzaten het reeds in het midden der vorige eeuw bezeten hebben, bij loting ten deel gevallen aan den Heer Arend Jacob Diderik Baron de Perponcher, als representerende de vier nagelatene kinderen, van wijle Vrouwe Maria Jung, geboren Barones de Perponcher, welke kinderen, alle buiten het Rijk woonachtig, die thans nog bezitten.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een schild van sabel (zwart), beladen met eenen balk van zilver, en daarop in het midden eene X, en aan beide zijden twee I, dus IIXII.

ELLEWOUTSDIJK (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, te *Ellewoutsdijk*.

Het moet een oud, prachtig en tevens sterk slot, en het stamhuis der oude Heeren van Ellewoutsdijk geweest zijn.

Toen Hertog Albrecht van Beijeren het, in het jaar 1385, aan Raes van Borssele verkocht, werden er de volgende bepalingen bijgemaakt,

Digitized by Google

welke voor de betrekkelijke belangrijkheid van dit slot getuigen: » Vortso es voorwarde, dat Heer RAESE en syn nacomelinghen dat huys in Ellewoutsdyc in ghereke houden sullen ons, en ons open huis te wesen en sowanneer dat wy of onse nacomelinghen te doen moghen hebben jeghens onse vyanden."

Ten jare 1426, hield de Hertog van Bourgondië het, benevens het hooge regtsgebied, dat mede aan de heerl. verbonden was, aan zich. Doch in de zestiende eeuw is het langzamerhand vervallen en in de zeventiende eeuw is het geheel te gronde gegaan, zoodat er thans niets dan eenige muurbrokken van te zien zijn.

De daartoe behoord hebbende gronden worden thans in eigendom bezeten door den Heer WILLEM CAREL Baron DE PERPONCHER, gepensioneerd Luitenant-Generaal, te Doesborgh, aan wien zij uit de in het vorige art. vermelde nalatenschap van Vrouwe JOHANNA MARIA, Baronnesse VAN TUYL VAN SEROOSKERKE, douairière van den Heer Mr. CORNELIS DE PERPONCHER DE SEDLINISKY zijn ten deel gevallen.

ELLEWOUTSDIJK (NOORD-POLDER-VAN-), pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge;* palende N. W. aan den Polder van Driewege en aan den Kamerpolder, N. aan den Stormpolder, O. aan de heerl. Oudelande, en Z. W. aan den Polder van Ellewoutsdijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 78 bund. 89 v. r. 62 v. ell., waaronder 72 bund. 80 v. r. 77½ v. ell. schotbaar land, telt 5 h., waaronder 1 boerderij, en wordt door eene sluis en eene steenen heul op den Polder-van-Ellewoutsdijk van het overtollige water ontlast. Hij staat onder hetzelfde polderbestuur als de Polder-van-Ellewoutsdijk.

ELLEWOUTSDIJK (PLAAT VAN-), plaat in de *Hont*, prov. *Zeeland*, Z. W. van Ellewoutsdijk.

ELLEWOUTSDIJK (POLDER-VAN-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge;* palende N. aan den Noordpolder van Ellewoutsdijk en aan de heerl. Oudelande, O. aan den Polder van Everinge, Z. O. aan de Zuid-Gors, Z. W. aan de Hont of Wester-Schelde; W. aan den Polder van Coudorpe.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 516 bund. 23 v. r. 69 v. ell. schotbaar land. Men telt er 107 h. en 10 boerderijen. Het land wordt door eene sluis op de Wester-Schelde van het overtollige water ontlast.

Het dijksbestuur over ELLEWOUTSDIJK, *Everinge*, den *Noordpolder*, *Coudorpe*, *Driewegen*, *Lange-Maire* en den *Kamerpolder* is één en bestaat uit éénen Dijkgraaf, drie Gezworenen en eenen Ontvanger-Griffier.

ELLEWOUTSDIJK-EN-COUDORPE (POLDER-VAN-), calimateuse pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gedeeltelijk gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge*, gedeeltelijk gem. *Driewege-en-Coudorpe;* palende N. aan den Polder van Driewege, aan den Noordpolder van Ellewoutsdijk en aan de heerl. Oudeland, O. aan den Polder van Everinge, Z. O. aan de Zuid-Gors, Z. W. aan de Hont of Wester-Schelde, W. aan den Polder van Borssele.

Deze pold., welke eigenlijk uit twee, onder ééne bedijking liggende, polders, den Polder van Ellewoutsdijk en den Polder van

Digitized by Google

Coudorpe, bestaat, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 841 bund. 68 v. r. 1 v. ell., waaronder 739 bund. 41 v. r. 55 v. ell. schotbaar land, van welke 516 bund. 23 v. r. 69 v. ell. onder *Ellewoutsdijk* en 223 bund. 17 v. r. 84 v. ell. onder *Coudorpe*. Men telt er 118 h., onder welke 107 h. en 10 boerderijen onder *Ellewoutsdijk*, en 1 h. onder *Coudorpe*. Het land wordt door ééne sluis op de Wester-Schelde, van het overtollige water ontlast. Omtrent het dijksbestuur zie men het voorgaande art.

ELLEWOUTSDIJK-EN-EVERINGE, gem. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*; (3 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende W. en N. W. aan de gem. Driewegeen-Coudorpe, N. aan Oudelande, N. O. aan Baarland-en-Bakendorp, Z. aan de Honte of Wester-Schelde.

Deze gem. bevat de heerl. Ellewoudsdijk en Everinge, beslaat eene oppervlakte van 805 bund. 79 v. r. 85 v. ell., telt 128 h., bewoond door 142 huisgez., uitmakende eene bevolking van 750 inw., meest allen schippers, dijkwerkers en boerenarbeiders, terwijl men er ook eene meestoof en 13 boerderijen aantreft.

De inw., die hier, op 16 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Ellewoutsdijk* uit.

De R. K., van welke men er slechts 9 aantreft, behooren tot de stat. van *Kwadendamme*, gem. *Hoedekenskerke*, terwijl de 7 Israëliten, die hier wonen, tot de synagoge van *Goes* gerekend worden.

Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door een getal van 50 tot 90 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van de heerlijkheid Ellewoutsdijk.

ELLINGEN, in het Fr. Ellange, beek in het grooth. *Luxemburg*, die aan de oostzijde van het dorp van denzelfden naam ontspringt, eerst in eene oostelijke, daarna in eene noordoostelijke strekking vloeit, en zich bij het d. Bous in de *Ausburg* werpt. De afstand van haren oorsprong tot hare uitwatering bedraagt, de kronkelingen medegerekend, een groot uur.

ELLINGEN, in het Fr. *Ellange*, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 5 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1¼ u. W. ten Z. van *Remich*, gem. en ½ u. O. van *Mondorf*, aan den oorsprong der Ellingen.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. *Remich*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

ELLINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eblingen.

ELMARA, Elmare of Ellemare, voorm. dorpje in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*.

Dit d., gelegen hebbende, ter plaatse, waar men thans het geh. Steenhoven, gem. *Schoondijke*, aantreft, ontleende zijnen naam van de priorij Elmara, welke, in het jaar 1144, door Nothold, Monnik der abdij van St. Pieter, op den berg Blandijen, te Gent, gesticht werd, op de schorren aan den oever van de Elmara, welke Aarnout, Graaf van *Vlaanderen*, ten jare 939, aan de gezegde abdij van St. Pieter geschonken had. Sedert werd zij met schoone gebouwen voorzien, waarbij de Abt Johan, in 1342, nog eene fraaije kerk voegde. Deze abdij werd in het jaar 1377 door het water bedolven. Het door den vloed van 1377 gespaarde werd waarschijnlijk door dien van

Digitized by Google

1404 medegenomen. Er bestaat op Steenhoven nog een huis, het Klooster genaamd.

De priorij of het klooster Elmara, heeft ook zekere beroemdheid verkregen door den REINAERT DE VOS; want dáár was het, volgens den Dichter, dat IZENGRIM Monnik werd, en dat REINAERT diens pooten aan het klokkentouw vastmaakte, hetgeen voor den armen IZENGRIM slechte gevolgen had;

Want hi luudde so utermaten,
Dat alle, die gingen bider straten,
Ende waren binnen der Elmare,
Waenden dat die duvel ware,
En liepen daer si luden hoorden.

Zie verder het art. BAANST.

ELMARA, ELMARE of ELLEMARE, voorm. water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, dat men vermoedelijk moet zoeken in het GROOTE-GAT of de zoogenaamde BRUGSCHE-VAART, bij Oostburg. Op de kaart van MOGGE toch, staat, aan het einde van dat gat, een *Aanwas van Elmare* geteekend, en op den hoek van den Mauritspolder vindt men nog op eenen scheidsteen: *Einde van het hof Ellemaer.*

ELMARE, voorm. d. en water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie de beide vorige art.

ELMERSMA, voorm. edele heerd, nu eene zeepziederij, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 1 u. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Zuidhorn*, gem. en in het d. *Hoogkerk*, aan de trekvaart van Groningen naar Stroobos.

In het jaar 1752, zijn alle heerlijke regten, welke op ELMERSMA lagen, verkocht, en in verschillende handen geraakt. Het huis is toen reeds tot eene zeepziederij aangekocht, welke nog als zoodanig in eenen bloeijenden staat is. Het oude huis ELMERSMA is door een nieuw vervangen, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 2 bund. 58 v. r. 90 v. ell., en thans in eigendom bewoond wordt door den Heer S. F. TEN CATE.

ELMINA, naam, welken men veelal bij verkorting geeft aan het fort ST. GEORGE D'ELMINA, in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*. Zie GEORGE D'ELMINA (ST.-).

ELO, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, die zich in het Zuidelijke gedeelte dezer residentie, met de *Progo* vereenigt en vervolgens zuidwestwaarts naar zee stroomt.

ELOE (LOEMA-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie LOEMA-ELIE.

ELOFELD, naam, onder welken het geh. ELEVELD in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie ELEVELD.

ELP, op sommige kaarten wel eens, hoewel ten onregte, ELPE gespeld, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 3 u. Z. ten O. van *Assen*, adm. en judic. kant. en 4½ u. N. O. van *Hoogeveen*, gem. en ½ u. N. ten O. van *Westerbork*; met 36 h. en ruim 230 inw.

Men heeft er eene winterbijschool, welke gemiddeld door 50 leerlingen bezocht wordt.

Van den kant van Westerbork levert dit geh. een niet onaardig gezigt op, doordien het nog al boschrijk is, en eene hooge ligging heeft.

ELPAPOETIH, gespan. en d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie ELIPA-POETEH.

ELPE, naam, onder welken het geh. ELP in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie ELP.

Digitized by Google

ELPERMEER, meertje in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, ½ u. N. O. van het geh. Elp.

ELREBOE of BREBOE, oud d. in *Oost Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Amblau*, aan de Noordoostkust van dat eil.

ELS (GAT-VAN-DEN-NOORDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELST (GAT-VAN-DEN-NOORDER).

ELS (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELST (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-).

ELSBEEK, watertje in *Zalland*, prov. *Overijssel*, dat uit de *Hardenbergherheide* voortkomende, zich, met eenen westelijken loop, bij de buurs. Bergentheim, in de *Vecht* ontlast.

ELSBEEK, watertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat met onderscheidene takjes, in de gem. *Lonneker*, ontstaande, met eenen zuidoostelijken loop zich, in de gem. *Losser*, in den *Dintel* ontlast.

ELSBERG, voorm. zandheuvel in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, op de hofstede *Oost-Duivestein*, gem. *Voorburg*.

Hij ontleende zijnen naam van de elzen, waarmede hij beplant was. Zie voorts over dezen heuvel het art. DUIVESTEIN (OOST-).

ELSBOSCH, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, *Eerste* distr., arr. en 2 u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Oss*, gem. en ½ u. Z. O. van *Nuland*.

ELSBROEK, adell. hofstede in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. N. ten O. van *Leyden*, kant. en 2½ u. N. O. van *Noordwijk*, gem. en ½ u. N. van *Hillegom*.

Deze hofst. beslaat, met de daarbij behoorende buitenpl. L a p i n e n b u r g, bouwmanswoning, bosschen, weilanden en duingronden, eene oppervlakte van 307 bund.

ELSBROEKER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Hillegom*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 185 bund., waaronder 179 bund. schotbaar land.

ELSCHOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie JEKSCHOT.

ELSDIJK, naam, welke oudtijds doorgaans aan het d. ELLEWOUTSDIJK, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, gegeven werd. Zie ELLEWOUTSDIJK.

ELSE, riv., grooth. *Luxemburg*. Zie ELTZ.

ELSEN, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie ELSLOO.

ELSEN of ELZEN, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. Z. W. van *Almelo*, kant. en 1 u. N. N. W. van *Goor*, gem. en 1½ u. N. N. O. van *Markelo*.

Men heeft er eene school, welke tevens voor de buurs. *H e r c k e* dient. Ook was hier vroeger eene havezathe, E l s e n geheeten.

ELSEN of ELZEN, voorm. hav. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in de buurs. *Elsen*, gem. en 1½ u. N. N. O. van *Markelo*.

ELSEN (DEN), geh. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*. Zie ELZEN (DEN).

ELSENBURGH, voorm. landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ELZENBURG.

ELSENBURG, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie ELZENBURG.

ELSENHAGEN, verl. plant., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regter zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Anna'sburg, benedenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Cuylemburg; 150 akk. groot.

Digitized by Google

ELSEN-OORD, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en 1½ u. N. van *Middelburg*, 1 u. W. N. W. van *Veere*, gem. *Vrouwen-polder-Zanddijk-buiten-en-Schellag*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 35 bund. 14 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe J. Canisius, Wed. W. C. J. Schadden, woonachtig te Middelburg.

ELSENSCHE-BROEK, Elsenbroek of Elzenbroek, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en N. W. van *Markelo*, O. van de buurs. den Elsen.

ELSENSCHE-VEEN, Elsenveen of Elzenveen, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en N. van *Markelo*, W. van de buurs. den Elsen

ELSERBROEK, of Elzenbroek buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3½ u. Z. W. van Almelo, kant. en 1½ u. N. W. van *Goor*, gem. en 1½ u. N. van *Markelo*.

ELSERBROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsenschebroek.

ELSERVEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsensche-veen.

ELSGAT (BENEDEN-NOORDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Elstgat (Beneden-Noorder-).

ELSGEESTER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, Zie Elstgeester-polder.

ELSGRAVEN, waterloop in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in het geh. *Enter*, gem. *Wierden*.

ELSHOF (DEN), landhoeve in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, *Eerste* distr., arr. en 2½ u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *Oss*, gem. en N. van *Geffen*.

Dit landg., waar, naar men algemeen denkt, vroeger het Kasteel van Geffen gestaan heeft, beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 70 v. r. 34 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door de Wed. Peter Langens.

ELSHOUT, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 2½ u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. van *Heusden*, gem. *Oudheusden-en-Elshout*, ½ u. Z. W. van Oudheusden.

Men telt er 91 h. en ongeveer 550 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende hier nog al veel rogge, vlas, hennip, hop enz. aangekweekt.

De inw., die hier, op vier na, allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Oudheusden-en-Elshout*, en hebben hier, in oude tijden, eene aanzienlijke kapel gehad, welke, volgens sommigen, reeds in de elfde eeuw zoude gesticht zijn, onder aanroeping van de H. *Maagd* Maria, die aldaar, bij haar beeld, door de R. K., ook van andere afgelegene plaatsen, bijzonder geëerd werd. Deze kapel is in het jaar 1829 verkocht en afgebroken; doch het beeld wordt nog met veel eerbied bewaard, en met ongemeenen toeloop geëerd in de kerk, aan den H. Johannes *Evangelist* toegewijd, welke te Elshout gebouwd is in het jaar 1687, ter vervanging van eene, welke voorheen te *Oudheusden* stond. Deze kerk, welke vroeger slechts eene schuurkerk was, is in het jaar 1828 vergroot, en met leijen gedekt; terwijl op het midden van het dak een koepeltorentje, voorzien van eene klok, geplaatst is.

De Herv., van welke men er slechts 4 aantreft, behooren tot de gem. van *Baardwijk-en-Elshout*.

Digitized by Google

In 1833 heeft men te Elshout een kostbaar en voortreffelijk Gemeentehuis gebouwd, hetwelk uitsluitend wordt gebezigd tot eene raadkamer, secretarie, schoolhuis, onderwijzerswoning, brandspuithuis en wachthuis. Dit gebouw staat midden in het d, even als de dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

Er moet hier te voren een slot gestaan hebben, het Huis-te-Elshout geheeten, waarvan zelfs de herinnering verdwenen en volstrekt geen spoor meer te vinden is. Bijna eveneens is het gelegen met de abdij der Cistersiënser monnikorde, Mariendonk geheeten, die hier in 1439 gesticht werd, daar men ook van deze naauwelijks de plaats, waar zij gestaan heeft, weet aan te wijzen. In vroegere tijden was hier ook eene schans, tot betere verdediging van Heusden, gelegen, welke echter thans reeds lang geslecht is.

Den 11 November 1835 is hier een brand ontstaan in eenen stal, die zoo snel toenam, dat de stal en het daarbij gelegen huis, met 2 paarden, 7 koebeesten en het grootste gedeelte van den inboedel, eene prooi der vlammen zijn geworden; terwijl daarbij mede een groot gedeelte van het gemeente-archief, door het vuur verteerd is, doordien het verbrande huis gedeeltelijk tot eene gemeente-raadkamer en secretarie gebezigd werd. — Ook is de korenmolen van dit d. tweemalen afgebrand.

ELSHOUT (HET), benaming, welke gegeven wordt aan het beneden- of westelijke gedeelte der gem. *Nieuw-Lekkerland*, in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5 u. W. N. W. van *Gorinchem*, kant. en 2¼ u. N. W. van *Sliedrecht*.

Men vindt aldaar de in de rivier de Lek uitwaterende kapitale Hooge en Lage Boezem-sluizen van den *Over-en-Nederwaard*, met de zestien tot die distrikten behoorende hooge watermolens en de collegiehuizen, aanzienlijke scheepstimmerwerven, sleephelling tot het ophalen van zeeschepen en het ponteveer over de rivier de Lek.

In vroegere tijden stond geheel in het beneden einde, bij den zoogenaamden Kinderdijk, eene kapel, waarvan men zegt, dat nog een gedeelte der fondamenten te vinden is, in den boezem van den Nederwaard. Deze kapel, met der tijd tot eene kerk aangegroeid, behoorde onder de kerk van St. Salvador te Utrecht, en moet ook ten dienste hebben verstrekt van de, tot die kerk behoorende, inwoners, van het nu aan den regteroever der rivier gelegene *Lekkerkerk*.

ELSHOUT (HET-HUIS-TE-), voorm. kast. of slot in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, in of nabij het d. Elshout, waarvan men zelfs niet eens meer weet aan te wijzen, waar het gestaan heeft.

ELSKAMP, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en 1 u. O. ten N. van *Raalte*; met een buitengoed, insgelijks Elskamp geheeten.

ELSKAMP, buit. in *Zalland*, prov. in *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en 1 u. van *Raalte*, in het geh. *Elskamp*.

ELSKES-HOF, stuk bouwland in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Bemmel*, heerl. *Doornenburg*, een gedeelte van den *Doornenburgsche-Woerd* uitmakende.

Het beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 45 v. r. 40 v. ell., en men vindt er nog scherven van Romeinsche en Oud-Duitsche urnen, alsmede brokken duifsteen en blaauw marmer.

ELSLO, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*. Zie Elsloo.

ELSLO, d. in het graafs. *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Elsloo.

ELSLOE, oude naam van het d. Elsloo, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*. Zie Elsloo.

ELSLOO of Elslo, oudtijds ook Eelsloe of Elsloe, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 4 u. O. Z. O. van *Heerenveen*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Oldeberkoop*, ½ u. Z. O. van *de Linde*.

Men telt er in de kom van het d. 11 h. en 70 inw., en met de daartoe behoorende b. Tronde en Zuidhorn, 33 h. en 300 inw.

De inw., die hier, op 8 na, alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Makkinga-Elsloo-en-Langedijk*, en hebben hier eene kerk, welke in 1780 vernieuwd werd, en tusschen twee rijwegen staat, die ter wederzijde van haar doorloopen. De kweekelingen van de landbouwkundige school, te Wateren, gaan te Elsloo ter kerk.

De 8 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Steggerden* gerekend. — De dorpschool telt gemiddeld een getal van 35 leerlingen. — Eertijds lagen onder dit d. de stamhuizen van Frankena en Portinga.

ELSLOO, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen* (4 k. d., 6 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Beek, O. aan Spaubeek, Z. aan Geul, W. aan de Maas, die haar van Belgisch Limburg scheidt.

Deze gem. bevat het d. Elsloo, benevens de geh. Katsop en Terhage. Ook heeft men er een kast., het Huis-Te-Elsloo geheeten (zie het volgende art.). Zij beslaat eene oppervlakte van 653 bund., telt 232 h., bewoond door 232 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1100 zielen.

De inw., die op één na, alle R. K. zijn, maken hier eene par. uit, welke tot het vic. gener. van *Limburg*, dek. *Meerssen*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De enkele Herv., die hier woont, wordt tot de gem. van *Beek-en-Geul* gerekend.

De gem. Elsloo was vroeger eene heerl., welke door sommigen voor eene rijksheerlijkheid gehouden werd. Ook beweerde de Keurvorst van den Paltz, in het jaar 1700, dat hem de opperheerlijkheid Elsloo toekwam, maar de toenmalige bezitter begaf zich onder de beschrijving van de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, die, den 31 Augustus 1711, verklaarden, dat deze plaats, van overoude tijden af, een leen van Braband is geweest, en dat men zich van de vonnissen aldaar, op het leenhof van Valkenburg en niet op het geregt van Aken moest beroepen. In het jaar 1723 werd deze verklaring andermaal gedaan. Ook hebben de Algemeene Staten het regt op Elsloo aan zich gehouden, ter gelegenheid van de inkwartiering van het keizerlijke leger, in het jaar 1736. Intusschen droeg deze heerl. in geene beden of andere landslasten. Bij de verdeeling van het jaar 1661, bleef Elsloo onverdeeld, alzoo de Staten des lands van Valkenburg, met den Heer van Elsloo in geschil lagen, dat toen voor den Raad van Braband, te Brussel onafgedaan hing.

Men treft in deze gem. nog eene plaats aan, Hoorst genaamd, waar vroeger eene schans gelegen heeft.

Het d. Esloo, Elslo, Elsen of Elzen, ligt 2 u. N. van Maastricht, 1 u. N. ten W. van Meerssen, aan de Maas.

Het d. Elsloo is in de oude geschiedenis bekend onder den naam van Hasloe, Hasloo of Haslon, waar de alles verwoestende Noorman-

Digitized by Google

nen, onder de bevelen van GODFRIED en SIEGFRIED, Vorsten van het koninklijk Deensche bloed, zich in 881 nedersloegen, die het twee en een half jaar in bezit hielden, terwijl zij van hier de omliggende dorpen en streken verwoestten en plunderden, telkens met hunnen buit naar ELSLOO terugkeerende. De Belgen zonden een gezantschap naar KAREL *den Dikke*, Koning of, zoo men wil, Keizer *van Germanië*, die in Italië was, met verzoek om hun te hulp te komen. Deze voldeed aan hun verzoek, en op weg een talrijk leger op de been gebragt hebbende, sloeg hij, in de maand Julij, het beleg voor HASLOU. Nadat hij hier twaalf dagen gelegerd was, ontstond er den 21 dier maand, een zwaar onweder, waardoor, volgens sommigen, de muren van HASLOU zoodanig geschokt werden, dat zij omstortten, en de Noormannen zich genoodzaakt zagen, tot een verdrag te komen en af te trekken. Anderen willen, dat de Vorst er niet dan door middel van *zijne schatkist* in slaagde, om hen tot den aftogt te bewegen.

Het d. ELSLOO schijnt in vroeger tijd veel uitgestrekter geweest te zijn dan heden. De Maas heeft er eene geheele straat, de Jodenstraat genaamd, omdat zij uitsluitend door Joden bewoond werd, benevens een oud slot, waarvan men nog voor tien jaren de grondslagen heeft kunnen zien, weggespoeld. De omliggende tuinen en weiden leveren ook nog blijken op, dat er huizen gestaan hebben.

De kerk is aan den H. AUGUSTINUS toegewijd. De groote klok, in den toren hangende, is bijzonder merkwaardig wegens haren fraaijen vorm en gieting, alsmede wegens haren ouderdom. Daarin zijn, behalve een christusbeeld, hangende aan het kruis, met daaronderstaande St. JAN en MARIA, ook nog drie verschillende muntstukken of medailles gegoten, waarschijnlijk door de vorige Heeren van ELSLOO geslagen. Op de klok leest men:

Dyt ys der gemeinde klock van Elslo ✝ anno milleno quater c octogeno in mensis may fuerat fusaq campana hoc Cunctis grata Marie nomen michi data de Venlo fecit Johannes mi bene fecit.

hetwelk zal beteekenen: dit is de klok der gemeente Elsloo, in het jaar 1480, in de maand Mei, is deze klok gegoten, dank zij daarvoor de gezamenlijke ingezetenen, de naam van Maria is mij gegeven, JOHANNES van Venlo heeft mij wel gemaakt.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Er bestaat te ELSLOO nog een oud klooster, dat, naar men wil, in het jaar 1014 zoude gesticht zijn.

Het wapen dezer gem. bestaat uit twee arenden.

ELSLOO (HUIS-TE-), kast. in het graafs. *Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 2 u. N. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. ten W. van *Meerssen*, gem. en W. van *Elsloo*, tegen dit d. aanpalende.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, 338 bund. 52 v. r. 62 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Graaf CHARLES DE GELOES.

ELSPEET, d. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 8 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Harderwijk*, gem. en 3 u. O. van *Ermelo*. Het was eertijds de gewone pleisterplaats der wagens, welke van Harderwijk op Deventer reden. Men telt er, in de kom van het d., 81 h. en 580 inw., en met de b. Vierhouten, 100 h. en ruim 700 inw.,

BIBL. UNIV. GENT

welke meest van den landbouw, de veehoederij, het maaijen van heide en het binden van bezems leven.

De inw, die hier alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Harderwijk* behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest Johannes Anthonii, welke in het jaar 1594 hier stond, en in het jaar 1595 naar Mastenbroek vertrok. Het beroep geschiedt bij meerderheid der stemmende mansledematen. — De kerk, een net gebouw, is in het jaar 1841 aanmerkelijk vergroot, ten gevolge van de toenemende bevolking der gemeente. De fraaije en sierlijke toren is in het begin dezer eeuw geheel nieuw gebouwd, in de plaats van eenen, welke meest van duifsteen was. Het regt, om iemand tot het pastoorsambt van Elspeet te benoemen, kwam vóór de Reformatie den Pastoor van Ermelo toe. Tot gerief van de parochiekerk was maar ééne kerkdienst gesticht, te weten van de H. Catharina, en eene vikarij op den naam van den H. Antonius, welker Bedienaars tweemalen 's weeks de altaardienst verrigten moesten. Voor eenige jaren ging men in deze kerk niet voor de armen om, zijnde de inw. van dit d. alle welgestelde lieden, die tot een spreekwoord hadden: Wij hebben geen edelman en geen bedelman.

De dorpschool, welke, even als de onderwijzerswoning, in het jaar 1842, nieuw gebouwd is, wordt gemiddeld door een getal van 115 leerlingen bezocht.

ELSPETERBOSCH, bosch op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Ermelo*, Z. W. van Elspeet.

Het beslaat eene oppervlakte van 500 bund. 48 v. r. 20 v. ell. Men vindt daarin schoon en welgroeijend houtgewas van allerlei aard, daar de grond toe bekwaam is.

ELSPIJK, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Enspik.

ELSPLAAT (MIDDEN-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Elstplaat (Midden-).

ELSPLAAT (NOORDEN-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Elstplaat (Noorden-).

ELSPLAAT (ZUID-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Elstplaat (Zuid-).

ELSRIJK, voorm. buitengoed in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Nieuwer-Amstel*, ½ u. N. van het d. Amstelveen, in den *Amstelveenschen-Middenpolder*, hetwelk in het midden der vorige eeuw nog onder de fraaiste landgoederen in den omtrek der stad Amsterdam gerekend werd.

Het huis is gesloopt, en de tuinen en bosschen door weilanden vervangen. Ook staat er een der mijlpalen, welke rondom de hoofdstad, volgens beschikking van Karel V, gesteld zijn.

ELSSTEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Elststeek (Gat-van-den-Midden-).

ELSSTEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Elststeek (Gat-van-den-Zuider-).

ELST, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Nijmegen*; palende N. en N. O. aan den Rijn, die het van de kant. Arnhem en Zevenaar scheidt, O. aan het Pandersche-gat, waardoor het mede van het kant. Zevenaar gescheiden wordt, Z. aan de Waal, die het van het kant. Nijmegen scheidt, W. aan het kant. Tiel.

Het bevat de volgende 8 gem.: Elst, Valburg, Heteren, Huissen, Gent, Hemmen, Loenen en Bemmel. Het beslaat

Digitized by Google

eene oppervlakte van 22,116 bund. Men telt er 2650 h., bewoond door 3243 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 19,000 inw.

ELST, ring, prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*.

Zij bevat de volgende 17 gem.: Angeren-en-Loo, Bemmel-Bessen-en-Doornik, Driel, Elden, Elst, Gent-Erlekomen-Doornenburg, Hemmen, Herveld, Herwen-Aardt-en-Pannerden, Heteren, Huissen, Lenth, Lobith, Randwijk-en-Lakemond, Slijk-Ewijk-en-Oosterhout, Valburg-en-Homoet en Zetten-Andelst-en-Indoornik.

Men telt er 5600 zielen en 20 kerken, terwijl de dienst er verrigt wordt door 17 Predikanten.

ELST, gem. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Elst* (6 k. d., 17 m. k., 10 s. d.); palende N. aan den Rijn, welke deze gem. van Arnhem scheidt, O. aan de gem. Huissen en Bemmel, Z. aan de Waal, waardoor zij van de gem. Ubbergen en Nijmegen gescheiden wordt, W. aan de gem. Valburg en Heteren.

Zij bevat de d. Elst, Elden en Lent, benevens de heerl. Meinerswijk, en de tot het d. Elst behoorende buurs. Aam, Bredelaar, Hollanderbroek, Eimeren, Laar, Lienden, Meinerswijk, Merm, Rijkerswoerd en Reet. Deze gem. ligt echter niet geheel aan elkander vast, maar de dorpen Elst en Lent zijn, ter lengte van ongeveer een kwartier uurs, door het dorp Oosterhout vaneen gescheiden. Zij beslaat eene oppervlakte van 5600 bund., telt 896 h., bewoond door 736 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 4300 inw., die meest in den landbouw, den tabaksbouw en de veeteelt hun bestaan vinden, terwijl er ook vele kersenboomgaarden zijn, bijzonder te Lent, welks inwoners meest hun bestaan vinden in het kweeken van groenten, waarvan zij de steden Arnhem en Nijmegen ruim voorzien.

De Herv., die hier ruim 1300 in getal zijn, maken de gem. van *Elden*, *Elst* en *Lent* uit. — De R. K., van welke men er ruim 2900 aantreft, maken gedeeltelijk de stat. van *Elden* uit, en behooren gedeeltelijk tot de stat. van *Elst-en-Hoomoet* en van *Oosterhout-Lent-en-Slijk-Ewijk*.

De Israëliten, van welke men er 20 telt, behooren tot de ringsynagoge van *Nijmegen*.

Men telt in deze gem. 4 scholen, als: ééne te Elden, twee te Elst en ééne te Lent, welke gezamenlijk door een getal van 500 leerlingen bezocht worden.

In de gem. Elst bestaat nog de zoogenaamde Grift, een overblijfsel van eene vroegere vaart, welke van de Waal bij Nijmegen tot in den Rijn bij Arnhem liep. Zie voorts het art. Grift.

Het d. Elst ligt 1½ u. Z. van Arnhem, 1½ u. N. van Nijmegen, 6¾ u. O. ten N. van Tiel, aan den grooten weg van Nijmegen op Arnhem, 51° 55′ 12″ N. B., 23° 30′ 51″ O. L. Het is eene groote welvarende plaats, welke onder den naam van Alisso en Alista in de landsgeschiedenissen vermaard is. Karel Martel schonk de plaats, in het jaar 726, aan Willibrord, den eersten Bisschop van Utrecht. Uit dien giftbrief blijft, dat reeds toen eene kerk te Elst bestond, met een slot in de nabijheid. Willibrord zond er, om het Evangelie te prediken, den H. Werenfried henen, die er ook begraven is, nadat, volgens een Zutphensch vers, in een der kerkboeken gevonden, zijn lijk op eene wonderbare wijze derwaarts zoude zijn aangevoerd, waar-

Digitized by Google

om die H. dan ook in dit d., sedert eenige eeuwen lang, met groote statie is gevierd geweest, wordende bijzonder aangeroepen tegen de jicht; terwijl zijne nagedachtenis nog jaarlijks, den 14 Augustus, als Patroon der kerk, gevierd wordt. Volgens Slichtenhorst (1) zoude Willibrord mede hier begraven zijn, hoezeer anderen daarvan geen gewag maken (2).

Men telt te Elst, in de kom van het d., 148 h. en ruim 1100 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Hollanderbroek, Lienden, IJmeren, Reet, Merm, Bredelaar, Aam, Rijkerswoerd en Laar, 340 h. en ongeveer 2500 inw.

De Herv., die hier ruim 850 in getal zijn, maken de gem. van *Elst* uit, welke tot de klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest Karel de Haan, vroeger R. K. Priester en Kanunnik, die, in het jaar 1560, naar Deventer is vertrokken, en later Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leyden is geweest. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. In de kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Salvator was toegewijd, heeft Baldericus van Kleef, de vijftiende Bisschop van Utrecht, een kapittel van acht kanunniksdijen opgerigt, waarbij de Ridder Hendrik Ingeland, in het jaar 1445 nog vier anderen heeft gevoegd. In deze parochiekerk zijn van ouds af onderscheidene outaren, vikarijen en prebenden gevestigd geweest als: de vikarij van St. Werenfridus; die van St. Catharina; die van de H. *Maagd* Maria; en die van de kapelle van Lijnen. In de zuidmuur der kerk is eene steen gemetseld, waarop het jaartal 726, het vermoedelijke jaar harer stichting, te lezen staat. Slichtenhorst geeft (3) Willibrord als den Stichter op, terwijl men elders Werenfried als zoodanig vermeld vindt. De kerk heeft eenen hoogen en prachtigen toren. Vroeger was deze toren veel hooger, maar, den 16 October 1701, door den bliksem getroffen zijnde, is hij gedeeltelijk afgebrand.

De R. K., van welke men er ruim 1600 aantreft, behooren tot de stat. van *Elst-en-Hoomoet*, die hier eene kerk heeft, aan den H. Werenfridus toegewijd, welke in het jaar 1842 gebouwd is.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van ruim 130 leerlingen bezocht, de tweede of bijschool door 140 leerlingen. Ook is er eene kostschool met 25 leerlingen.

In de nabijheid van dit d. lagen vroeger de sloten de Park en Brienishof. Er stond hier voorheen mede een klooster, Marithaime geheeten (zie dat woord.) Ook moet hier een geregtshof geweest zijn, waarop Keizer Hendrik II zich weleer met zijnen hofstoet eenigen tijd heeft opgehouden, zoo als uit eenen open brief, van het jaar 1003, blijkt. Nog zijn in de nabijheid van dit d. eenige merkwaardige woerden te zien.

Er zijn aan Elst in vroeger jaren twee vrije jaarmarkten verleend, zoo als er thans ook nog jaarlijks twee paarden- en beestenmarkten gehouden worden, van welke de eerste invalt op de drie laatste woensdagen in April en den eerste woensdag in Mei, zijnde eene paarden- en magere beestenmarkt, en de tweede de drie eerste Donderdagen in November, zijnde eene vette beestenmarkt. Deze laatste is echter

(1) *Geldersche Geschiedenissen*, D. I, bl. 157.

(2) Zie onder anderen J. Smetius, *Chronijk van de stad der Batavieren*, bl. 126 en volgende.

(3) Ter aangehaalde plaatse.

Digitized by Google

eerst in het jaar 1815 geoctroijeerd. De kermis, die er thans niet meer bestaat, viel vroeger in den eersten Zondag na St. Willibrordus.

Door de verwisseling van eenige plaatsen, die in het jaar 1225, tusschen den Bisschop van Utrecht en den Vorst van Gelder is aangegaan, is ELST ook aan de Gelderschen gebleven. — Wanneer die van Nijmegen, in het jaar 1588, eenen inval in de Betuwe deden, en daar vele dorpen plunderden, werd ELST door hen in brand gestoken. Men weet er de regte oorzaak niet van, doordien alle die dorpen onder brandschatting stonden; doch het is niet onwaarschijnlijk, dat de Spaansche Soldaten daartoe bewogen werden door mangel van betaling.

ELST, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie ECHTELD.

ELST, d. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en 1 u. W. van *Rhenen*, gedeeltelijk gem. *Rhenen*, gedeeltelijk gem. en ½ u. ruim van *Amerongen*.

Men telt er 107 h. en 700 inw., van welke 88 h. en 570 inw. onder *Rhenen* en 19 h. en ruim 130 inw. onder *Amerongen*.

De inw., die hier, op 10 na, allen Herv. zijn, maken, sedert het jaar 1819, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Wijk-bij-Duurstede*, ring van *Rhenen*, behoort; vóór dien tijd behoorden zij kerkelijk, gedeeltelijk onder *Amerongen*, gedeeltelijk onder *Rhenen*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GERARDUS WILHELMUS BISSCHOP, die in het jaar 1820 herwaarts kwam, en in 1824 naar Doornspijk vertrok.

De 9 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Renswoude* gerekend. — De enkele Israëliet, welke er gevonden wordt, behoort tot de bijkerk te *Rhenen*.

De dorpschool wordt gemiddeld door 120 leerlingen bezocht.

ELST (DEN-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 2½ u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *Os*, gem. en 5 min. N. W. van *Geffen*; met 27 h. en 190 inw.

Den 12 April 1838 ontstond in dit geh. brand, waardoor twee h. eene prooi der vlammen zijn geworden.

ELST (GAT VAN DEN NOORDER-), ook wel GAT VAN DEN NOORDER-ELS, eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, welke, uit het *Springersgat* voortkomende, met eene zuidwestelijke rigting, tusschen den Zuid-Buitenpolder van Dubbeldam en den Zwartenhoek ten W., en den Noord-Springer en de Noorder-Elstplaat ten O. door, in het *Noorderdiep* uitloopt.

ELST (GAT VAN DEN ZUIDER-), ook wel GAT VAN DEN ZUIDER-ELS gespeld, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, welke, uit het *Gat van den Puttensteek* voortkomende, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen de Midden-Elstplaat ten W., en den Langenhof en de Zuid-Elstplaat ten O. door, in het *Zuidgat* uitloopt.

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELSTSTEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN).

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELSTSTEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-).

ELST-EN-HOOMOET, R. K. stat., prov. *Gelderland*, aartspr. van *Gelderland*, met eene kerk te Elst en ruim 1300 zielen. Deze stat. wordt door eenen Pastoor bediend.

ELSTERBOSCH, bosch in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. *Nijmegen*, nabij het d. Elst.

Digitized by Google

ELSTERBOSCH, bosch in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, nabij het d. Elst.

ELSTGAT (BENEDEN NOORDEN), kil van den Biesbosch, die uit het *Kwalgat* voortkomende, benoorden de Beneden-Noorden-Elstplaat doorloopt, om zich in het *Zeehondengat* te ontlasten.

ELSTGEESTERPOLDER, bijgenaamd BANGDIJK of KLEIN-PROFIJT, ook wel, hoewel verkeerdelijk ELSGEESTERPOLDER gespeld, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gedeeltelijk gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*, gedeeltelijk gem. *Rijnsburg*, gedeeltelijk gem. *Sassenheim*, gedeeltelijk gem. *Voorhout*; palende N. aan de Voorhouterweg, O. aan de Dingsdagsche watering, Z. aan den Straatweg, W. aan den weg naar Rijnsbrug.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 327 bund. Men telt er 4 h., waaronder 2 buitenplaatsen en 2 boerderijen, van welke 1 boerderij onder *Sassenheim*, 2 buitenplaatsen en 1 boerderij onder *Voorhout*. Het land wordt door eenen molen, op de Haarlemmervaart van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Burgemeester en vier Poldermeesters geadsisteerd door den Secretaris.

ELSTPLAAT (BENEDEN-NOORDEN-), ook wel BENEDEN-NOORDEN-ELSPLAAT, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende N. aan het Beneden Noorden Elstgat, O. aan het Kwalgat, Z. O. aan het Zuidgat van het Noordplaatje, Z. aan het Zuid-Benedengat, Z. W. aan het Voordiep en W. aan het Zeehondengat.

ELSTPLAAT (MIDDEN-), ook wel MIDDEN-ELSPLAAT, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*, palende W. en N. aan het Gat van den Midden-Elststeek, O. en Z. O. aan het Gat van den Zuider-Elst, Z. aan het Zuidgat.

ELSTPLAAT (NOORDEN-), ook wel NOORDEN-ELSPLAAT, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende N. aan het Noorderdiep en het Gat van den Noorder-Elst, O. aan het Kooigat, Z. aan het Kooigat en het Kwalgat, W. aan het Zuid-Maartensgat.

Deze plaat, waarvan in het jaar 1840, 42 bund. 6 v. r. 40 v. ell. zijn ingedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 77 bund. 48 v. r. 78 v. ell., bouwland, boschhakhout en slikken, telt eene boerenhofstede, en wordt door eene sluis op het Gat van den Noorden-Elst van het overtollige water ontlast. Zij is het eigendom van eenige inwoners der gemeente Hardinxveld, en wordt door den Heer P. LANGEVELD aldaar geadministreerd.

ELSTPLAAT (ZUID), ook wel ZUID-ELSPLAAT, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende W. en N. aan het Gat van den Zuider-Elst, O. en Z. aan het Zuidgat.

ELSTSTEEK (GAT VAN DEN MIDDEN), kil in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, uit het *Gat van den Puttensteek* voortkomende, en, met eene zuidwestelijke rigting, tusschen den Middelspringer en de plaat van het Kooihuis ten N., en de Midden-Elstplaat ten Z. heenloopende, om zich in het *Zuidgat* te ontlasten.

ELSTSTEEK (GAT VAN DEN ZUIDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, die uit den Zuidsteek voortkomt, en met eene zuidwestelijke strekking, ten N. W. van den Middelspringer

Digitized by Google

loopende, zich in het Kwalgat en in het Gat van den Midden-Elststeek ontlast.

ELSWERT, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie EELSWERT.

ELSWERT, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en 5 min. N. van *Kantens*, bestaande uit twee boerderijen, gelegen aan de oostzijde van het Trekdiep.

ELSWERTER-MAAR, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie EELSWERTERMAAR.

ELSWERTER-TIL, thans veelal KLINKENBORGER-TIL, brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, over de trekvaart van Middelstum naar Uithuizen, 5 min. N. van Kantens.

ELSWOUD, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en ½ u. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de Vogelenzang*, ½ u. Z. van Bloemendaal, 5 min. Z. W. van Overveen.

Deze buitenplaats ligt in grachten omsloten, welke, niet verre benoorden den ingang van de plaats aan den Overveenschen weg, door middel van een steenen schutsluisje van het gewone boezemwater worden afgescheiden. Hare ligging aan den voet der duinen en den ingang van het fraaije Aardenhout is verrukkelijk. Zij vormt een uitgestrekt park, afgewisseld met hoogten, laagten, beken van stroomend water, door Zwitsersche bruggen aan elkander verbonden, van bosschen, van alleenstaande populieren en linden, reuzen van hun geslacht, een hertekamp en schoone lanen van beuken. Aan rijkdom van water overtreft deze plaats de meeste der duinstreek.

Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 1048 bund. 5 v. r. 92 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de Weduwe WILLEM BORSKI, woonachtig te Amsterdam.

ELTER, in het Fr. AUTEL, heerl. in het grooth., *Luxemburg*; palende N. aan de heerl. Guirsch, Clairfontaine en Septfontaines, O. aan de heerl. Koerich, Z. aan de balj. van Luxemburg en Arlon, W. aan het balj. van Arlon. Hare aanslag bedroeg weleer van elke 1000 flor., die Luxemburg opbragt, 3 flor. 6 st. 7 den.

Deze heerl. bevat de d. Ober-Elter, Hagen en Sterpenich en bevat alzoo gedeelten van de Luxemburgsche gem. Steinfort en van de Belgische gem. Nieder-Elter.

ELTER (OBER-), in het Fransch AUTEL-HAUT, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt in de Belgische provincie *Luxemburg*, in het d. *Ober-Elter* (*Autel-Haut*), vloeit in eene strekking van het Westen naar het Oosten, langs Nieder-Elter (Autel-Bas) en Barnich, en bereikt de grenzen des groot-hertogdoms een weinig ten zuiden van het d. Sterpenich, vallende bij het d. Hagen in de *Eischen*.

ELTZ, naam, welke men wel eens geeft aan de rivier de ALZETTE of ELZE, die door het grooth. *Luxemburg* vloeit en in de *Sure* uitloopt. Dan dit geschiedt blijkbaar door verwarring, zijnde de ELTZ eene rivier, die op den *Eifel* in de Pruissische prov. *Rijnland* ontspringt en te *Moselkern*, tusschen Trarbach en Coblentz, in de Moezel valt. Zie verder ELZE (DE-).

ELVANGE, Fransche naam van het d. ELVINGEN, in de heerl. *Siebenbornen*, grooth. *Luxemburg*. Zie ELVINGEN.

ELVANGE, Fransche naam van het d. ELWEINGEN in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie ELWEINGEN.

ELVESLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, dat uit de *Langsteertepoel* voortkomt en, met eene noordelijke rigting, in de *Goëngarijpsterpoelen* uitloopt.

Digitized by Google

ELVINGEN, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie ELWEINGEN.

ELVINGEN, in het Fransch ELVANGE, op sommige kaarten ook ELLEWEN gespeld, d. in de heerl. *Siebenbornen* (*Sept-Fontaines*), grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 2½ u. N. O. van *Arlon*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. van *Osperen*, gem. en ¾ u. O. Z. O. van *Beckerich*.

Men telt er, met het onderhoorige, 670 inw., die zich meest toeleggen op landbouw en alle R. K. zijn. Zij maken eene par. uit, die tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. *Osperen*, behoort, en hier eene kerk hebben, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

ELWEINGEN of ELVINGEN, in het Fransch ELVANGE, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 5 u. Z. ten W. van *Grevenmacher*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Remich*, gem. en 50 min. N. ten W. van *Burmeringen*.

De inw. bestaan deels van de veeteelt, maar meer nog van den land- en ooftbouw. Zij maken, met de overige van de gem. *Burmeringen*, de par. van *Elweingen* uit, die tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Remich* behoort, en eene kerk te Elweingen, benevens eene bijkerk te Burmeringen, heeft, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden.

ELY, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Groot-Key*, aan de Noordoostkust, met een Nederlandsch fort.

ELY, POELO-ELY, eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundaschen Archipel* behoorende, bij de Noordwestkust van Sumatra; 1° 6′ N. B., 116° 57′ O. L.

ELZE, benaming, welke men in Noord-Nederland veelal aan de riv. de ALZETTE geeft, wier eigenlijke naam in het Latijn ALISUNTIA of ALISONTIA, in het Fransch ALZETTE of ALSETTE en in het Duitsch ALZETT luidt. Op sommige kaarten komt deze riv. ook wel, doch verkeerdelijk, onder de namen van ALTZETTE, ALZITS, ALTZIG, ATZIG en OLZETTE voor. Ook wordt zij wel eens verward met de *Eltz*, die bij Moselkern, tusschen Coblentz en Cochem, in de Moezel valt. Zie ELTZ.

De ALZETTE ontspringt op de grenzen van het grooth. *Luxemburg*, in het kon. *Frankrijk*. Aanvankelijk stroomt zij door een gedeelte van het *Departement der Moezel*, doch treedt, een weinig buiten het vlek Esch-aan-de-Alzette, het grooth. binnen. Zij vloeit met vele bogten eerst in eene noordoostelijke, maar van Hamm af in eene noordelijke, hoofdrigting, bespoelende in het grooth. de navolgende plaatsen: Esch-aan-de-Alzette, Lallingen, Schifflingen, Noertzingen, Huncheringen, Bettemburg, Peppingen, Liwingen, Crauthem, Roeser, Fentingen, Hesperingen, Itzig, Hamm, Bonnevoye, Luxemburg, Weymerskirch, Eich, Dommeldingen, Walferdingen, Bereldingen, Heinsel, Bofferdingen, Hienssdorff, Gosseldingen, Rollingen, Mersch, Beringen, Moesdorff, Pettingen, Cruchten, Colmar, Berg, Grentzingen, Nieder-Schieren en Ettelbrück. De lengte der ALZETTE is, met hare bogten, ruim 12 uren, waarvan $\frac{1}{10}$ tot Frankrijk behoort. In de ALZETTE liggen een aantal kleine eilanden, bijzonder tusschen de Fransche grenzen en Bettemburg. De voornaamste rivieren en beken, welke zij opneemt, zijn: de Düttlingen, de Petruse, de Mamer, de Eischen, de Attert en de Warck. Zij brengt zeer vele molenraderen in beweging, en bevordert de vruchtbaarheid des lands ongemeen. Immers het dal, door de ALZETTE bespoeld, is het schoonste der Ardennen, vol liefelijke heuvelen, akkers, landhoeven, landgoederen,

Digitized by Google

oost- en bloemtuinen, wijnbergen, weiden en bosschen, meestal zeer breed en slechts in de nabijheid van de stad Luxemburg, de dorpen Hesperingen en Bettemburg, en het vlek Esch-aan-de-Alzette, binnen enge grenzen beperkt. Ter wederzijden van het dal verrijzen hooge rotsen, meestal met geboomte gekroond en hier en daar door oude ridderburgen verlevendigd. Echter is de ALZETTE onbevaarbaar, zelfs voor kleine schepen. In 1827 was, bij het plan tot den aanleg van het Maas- en Moezelkanaal, bepaald, dat ook de ALZETTE, van Mersch of Luxemburg af, tot aan hare uitwatering in de Sure, zou bevaarbaar gemaakt worden; zelfs zijn, ter verwezenlijking hiervan, reeds de noodige werkzaamheden begonnen, die nogtans, ten gevolge der staatsgebeurtenissen in 1830, gestaakt zijn.

Vele oudheidkundigen zijn van oordeel, dat van de ALZETTE, onder den naam van ALISONTIA, door den Dichter AUSONIUS, die in de vierde eeuw leefde, in het dichtstuk: *de Moezel*, gewaagd wordt, en wel in de navolgende verzen:

Vers 370. *Nec minor hoc, tacitum qui per sola pinguia labens*
» 371. *Stringit frugiferas felix* ALISONTIA *ripas.*

d. i. Niet minder dan deze (de Saravus of Sure, namelijk) is de vrolijke ALISONTIA, welke, zachtkens langs vette gronden heenvloeijende, hare vruchtbare oevers besproeit.

Dat de naam ALISONTIA of ALISUNTIA reeds zeer vroeg aan de ALZETTE gegeven is, is aan geen twijfel onderhevig. In de acte van den 12 April 963, waarbij Graaf SIEGFRIED, uit den huize ARDENNE, het kasteel Luxemburg door ruiling bekwam, wordt deze sterkte aangewezen, als liggende *in valle Alsuntiense*. Twee tegenwerpingen zijn tegen dit gevoelen ingebragt, als: 1°. dat de ALZETTE niet in de *Moezel*, maar in de *Sure* uitloopt; 2°. dat de reisweg, die AUSONIUS zich in zijn gedicht heeft voorgesteld, zich slechts van Confluentes (Coblentz) tot aan den mond der Sure uitstrekt. Het gevoelen is te berde gebragt, dat men onder de ALISONTIA de *Eltz*, die bij Moselkern in de Moezel valt, te verstaan hebbe; dan, dit wordt met veel regt gegispt. Er bestaat immers weinig of geene overeenkomst tusschen de rivieren de Eltz en de Sure, en toch schijnen de woorden *nec minor hoc* (niet minder deze) eene soort van vergelijking te willen maken, zonder dat evenwel het verschil zeer aanmerkelijk zij; en, in de tweede plaats, waar zijn de *sola pinguia* (vette gronden) aan de oevers der Eltz, die een wild en onvruchtbaar dal doorstroomt?

ELZE (HET-), buit. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en ½ u. N. O. van *Zutphen*, gem. en 1 u. Z. O. van *Gorssel*, ½ u. van den straatweg van Zutphen op Deventer.

Dit buit. bestaande in heerenhuis, koetshuis, stallingen, tuinmanswoning, tuinen, boomgaarden, schoone bosschen en fraaije met water doorsneden wandeldreven, beslaat eene oppervlakte van 14 bund. 29 v. r. 50 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. PIETER NICOLAUS QUARLES VAN UFFORD, woonachtig te Zutphen.

ELZEN, d. in het graafs. *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie ELSLOO.

ELZEN (DE-), geh. in de heerl. *Boxmeer*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en N. van *Boxmeer*; het bestaat uit drie kasteeltjes.

ELZEN (DEN-), buurs. en havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie ELSEN.

ELZEN (DEN-) of DEN ELSEN, buurs. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. Z. O. van *'s Herto-*

Digitized by Google

genbosch, kant. en 2 u. O. van *Vechel*, gem en 35 min. N. van *Boekel*; met 27 h. en 140 inw. Deze buurs. maakt een der tien wijken van de gem. *Boekel* uit en bestaat uit de geh. Den Elzen en Den Biesthoek, van welke het eerstgenoemde 22 h. en 125 inw. en het laatstgemelde 5 h. en ruim 20 inw. telt.

ELZENBURG, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ½ u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en gem. *Oss*.

Dit landh. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van ongeveer 44 bund., zoo bouw-, wei- als hooiland en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer G. H. de Knocke van der Meulen, Burgemeester en Notaris te Oss.

ELZENBURG, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en ½ u. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Maarssen*, gem. en 1 u. O. van *Vleuten*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 39 v. r. 40 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Gerardus Johannes Hendricus van Bijlevelt.

ELZENBURG of Elsenborg, voorm. landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1½ u. van *Utrecht*, kant., gem. en 5 min. van *Maarssen*.

De gebouwen van dit landgoed zijn gesloopt in het jaar 1812 en van de daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 13 bund. 48 v. r. 30 v. ell., zijn het voorste gedeelte van 5 bund. 96 v. r. 10 v. ell., aan de Vecht gelegen, getrokken aan het naastgelegen buitengoed *Doornburg*, behoorende aan Vrouwe Maria Vink, douairière van den WelEd. geb. Heer W. Huydecoper, en het achterste gedeelte aan den Dussendaalschendijk gelegen, tot bouwland aangelegd en behoorende aan de R. K. armen van Maarssen.

ELZENDAAL, kloost. in de heerl. *Boxmeer*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en in het vl. *Boxmeer*.

Het wordt bewoond door Nonnen van de orde der H. Clara, en werd in het jaar 1673 gesticht, op de plaats, waar vroeger een huis stond, met eenen tuin er achter, hetwelk in het vorige jaar aan de Carmelitessen van Vilvoorden vermaakt werd door den Pastoor Peelen, wiens eigendom het was. Eenige dier Geestelijke dochters kwamen hierop den 2 September van datzelfde jaar herwaarts en stichtten het klooster. De Nonnen plagten voormaals kostgangsters te houden, welke in verschillende handwerken onderrigt genoten.

ELZENHAGEN, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Elsenhagen.

ELZENOORT, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*.. Zie Elsenoord.

ELZENSCHE-BROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsensche-Broek.

ELZENSCHE-VEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsensche-Veen.

ELZER-BROEK, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elserbroek.

ELZER-BROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsenschebroek.

ELZER-VEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Elsensche-veen.

EMA, d. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Amboina*, aan de kust van Leytimor, 2 m. van het fort Victoria op eenen vervaar-

Digitized by Google

lijk hoogen steenachtigen heuvel, bij den hoogen berg Hoewa-Ressi, en niet ver van de rivier Hoeway-Inan.

De h. welke er boven elkander staan, worden wel eens door zware aardbevingen van boven nedergeworpen. In het begin der vorige eeuw telde men er 712 zielen, 186 weerbare mannen en 60 dati's, vóór ongeveer twintig jaren was echter het getal zielen op 347 verminderd. De bevolking is ten deele van Java oorspronkelijk en voortgekomen van eenig volk, dat hier uit eene jonk aan land ging.

Dit dorp staat onder eenen Orang-Kaja, die niet alleen daarover, maar ook over *Hoekorila*, *Koeton* en *Leothari* te gebieden heeft. — Men heeft er eene Herv. kerk en de gem. telt 200 ledematen.

EMAUS, voorm. kloost. in *Noord-Braband* en *Zuid-Holland*. Zie Emmaus.

EMAUS, kasteeltje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Emmaus.

EMAUS, ook wel Emmaus gespeld, boerenwoning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 8 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Harderwijk*.

Sommige willen dat het vroeger een klooster geweest zij, doch hoewel het gebouw sporen draagt van zeer oud te zijn, en voor ruim 20 jaren tot een aanzienlijk landgoed behoorde, blijkt het echter niet, dat het ooit tot klooster gediend heeft. Deze boerderij, welke op eene hoogte in eene drooggemaakte gracht ligt, wordt thans met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 13 bund., in eigendom bezeten door den Heer S. J. Baron Sandberg, woonachtig te *Zwolle*.

EMBARRAS (L'), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Breedevoort, benedenwaarts aan de koffijplant. Venlo, waarmede deze plant. verbonden is; 500 akk. groot en met *Venlo* 82 slaven. De Negers noemen haar Lamra.

EMBS, riv. ten N. O. van de prov. *Groningen*. Zie Eems.

EMDABORGH, buit. in het *Goregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Groningen*, gem. en ½ u. O. van *Haren*, aan den Esserweg.

Deze buit., welke in het jaar 1739 gebouwd is, ter plaatse, waar vroeger de Oldenborg gestaan heeft, droeg naderhand den naam van Zorgvrij, maar werd, in den zomer van 1833, geheel gesloten; huis, tuin en wandelingen weggenomen en de gronden, welke thans weder beploegd en bebouwd worden, bij perceelen verkocht. Op de plaats, waar de burg heeft gestaan, is thans wederom een huis gebouwd, hetwelk van achteren eene boerenwoning is, doch waaraan van voren, eenigzins op eene hoogte, een koepel met rietendak is uitgebouwd, hetwelk haar alzoo wel het aanzien van een klein buitenverblijf geeft. — Dit huis behoort aan de Heeren J. R. Mulder Oz. en J. G. Nanninga, welke op het terrein achter het huis een bloedzuigerteelt hebben aangelegd.

EMDEN (WESTER-), d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Wester-Emden.

EMEKLAAR, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Emmeklaar.

EMELENBURG, voorm. h. van de Heeren van Breda, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Amelenburg.

EMELIAPOLDER, heerl. en pold., prov. *Noord-Braband*. Zie Emiliapolder.

EMELIAPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*. Zie Ameliapolder.

EMELISSE, voorm. d. in *Noord-Beveland-Bewesten-de-Wijtvliet*, prov. *Zeeland*, aan de kleine Waal.

Google

Er werd aldaar een grafelijke lombard gehouden, die in het jaar 1327 verpacht werd. Ook bestond er reeds in het begin der dertiende eeuw een Armen-gasthuis, hetwelk later bekend was als het klooster van Noorddijk, aan de H. CLARA toegewijd.

Dit d. is bij de watervloeden van 1530 en 1532, welke geheel Noord-Beveland overstroomden, te niet gegaan, en, hoezeer de grond, waar het gestaan heeft, later wel weder beverscht is, vindt men thans geen enkel plekje gronds meer, dat ons den naam herinnert.

EMELOORT, gedeelte van het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*. Zie EMMELOORD.

EMENES, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie EEMNES.

EMENTIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ENUMATIL.

EMER (DEN) of DEN EEMER, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en 1 u. N. ten W. van *Breda*, gem. en ½ u. N. van *'s Princenhage*, ¾ u. O. Z. O. van het d. *de Beek*, waartoe het kerkelijk behoort; met 27 h. en 181 inw.

Men heeft in dit geh. het adell. huis den Emer, alsmede eene buitenpl., meestal den Kleine-Emer genoemd, doch eigenlijk RUSTENBURG geheeten.

EMER (DEN), DEN EEMER of DEN HEMERT, bij verbastering meestal DEN EMBER genoemd, oud adell. h. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ½ u. N. ten W. van *Breda*, gem. en 1 u. N. van *'s Princenhage*, ¾ u. O. Z. O. van het d. *de Beek*, waartoe het kerkelijk behoort.

Dit h., hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 61 bund. 94 v. r. 10 v. ell., is een oud Brabandsch volleen, voormaals van den Hertog verheven wordende, doch later van het leenhof van Braband in 's Gravenhage. Het is een omwaterd slot, dat eertijds een gedeelte uitmaakte van de heerl. Gageldonk, waaraan het, ten behoeve van JOHANNA VAN GAGELDONK, getrouwd met GODEVAERT VAN HAMBROECK omtrent in het jaar 1430, gescheiden is. Deze liet het na aan hare dochter ELISABETH VAN HAMBROECK, die daarmede, tegelijk met haren man JAN VAN WIJK, den 15 April 1482, voor het leenhof van Brussel verleden is. Sedert dien tijd is dat huis een reeks van jaren in het geslacht der VAN WIJKEN gebleven tot in het jaar 1559, wanneer, dat leen, den 18 Januarij, bij koop gekomen is aan Jonkheer CLAUDE MICHAULT, die het naliet aan zijnen zoon Jonkheer WIJNAND MICHAULT, van wien het verder gekomen is op HENDRIK VAN WIJNGAARDEN, Heer *van Heeraartsbergen*, *Ammers*, *Westkerken* enz. welke het, in het jaar 1629, verkocht aan ADRIAAN CORNELISZ. VAN KLEEF, na wiens dood het, den 30 Januarij 1642, bij koop kwam aan Jonkheer HENDRIK CANNAERT, die het eindelijk verkocht aan ROELANT VAN DEN BRANDELER, in wiens handen het gebleven is tot in het midden der achttiende eeuw, waarna MICHEL SAMUEL MESTRAL, Overste-Luitenant van een Regiment Zwitsers in dienst der Algemeene Staten, het kocht. Thans is dit h. een eigendom van den Heer Mr. M. C. E. VERSLUYS, aan wien het bij erfenis gekomen is, van zijnen oom den Heer Mr. M. C. VERSLUYS, die er door aankoop eigenaar van was geworden.

EMER (DEN KLEINEN-), naam, welken men wel eens geeft aan de buitenpl. RUSTENBURG in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie RUSTENBURG

EMERANGE, Fransche naam van het geh. EMMERINGEN in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie EMMERINGEN.

Digitized by Google

EMERANGE, Fransche naam van het geh. Emmeringen in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie Emmeringen.

EMEREN, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Emmeren.

EMERENSES, naam, onder welken de inw. van het d. Eenrum in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, bij sommige schrijvers wel eens voorkomen.

EMERINGEN, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Emmeringen.

EMERINGEN, geh. in heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie Emmeringen.

EMERUM, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Eenrum.

EMESBORN, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. houtgrond Staf-Arons, benedenwaarts aan de verl. plant. Lemmershoop.

Emesborn is eene vereeniging van drie gronden, de twee andere, wier namen hierin versmolten zijn, waren Jakkeus de bovenste plant. en Voorzorg, de benedenste, ieder 500 en dus te zamen 1500 akk. groot.

EMESE, naam, onder welke de riv. de Eems, ten N. O. van de prov. *Groningen*, bij oude Schrijvers, wel eens voorkomt. Zie Eems.

EMESFOORT en Emesfort, oude namen van de stad Amersfoort, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Amersfoort.

EMETHA, plaats, van welke Emo en Menco, Abten van Wierum, dikwijls gewag maken, als van eene zeehaven en beroemde marktplaats (forum), in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke plaats aldus genaamd was naar de riv. de Eems, Emesa, uit welke destijds een zeeboezem herwaarts liep. Even eens noemden de Romeinen die plaats Amisia. Zij was de reede voor hunne schepen, en lag aan den inham van de rivier Amesia (de Eems). Ten minste is dit het gevoelen van Alting (1). Zoo men dit nu aanneemt, dan heeft Vitellius twee Romeinsche keurbenden van daar naar de Hunse geleid. De naam wijst de gelegenheid genoeg aan, die nog overgebleven is in het kleine dorpje Wester-Emden, aan den noordkant van den Fivel of het Damsterdiep, gelegen 3 u. van de stad Groningen, 1 groot u. van Wittewierum en 2 u. van Appingedam. Ptolomeus telde deze zelfde plaats reeds onder de vermaardste plaatsen van het *Over-Rijns-Germanië*. Ook is het een aanzienlijk marktveld geweest, zoo lang men die oude haven heeft kunnen gebruiken, des het eenen geruimen tijd meer bekend was onder den naam van de Markt (Forum), dan onder dien van Emetha. Emo toch geeft vooral te verstaan, dat de welvarendste plaatsen in Fivelgo, in zijnen tijd, geweest zijn: *Lopeshem*, Emetha en *Fermeshem*, en dat diensvolgens Olivier, de Kruisvaartprediker, zijne standplaatsen gehad heeft in *Lopeshem*, de Marktplaats en *Fermeshem*. Insgelijks verhaalt de onbekende Monnik, die de kronijk van zijnen Abt Menco, tot het jaar 1296, vervolgd heeft, toen Folcard, de navolger van Outger, de vijfde Abt te Wierum was, dat die van Fivelgo tot eene gewoonte hadden, met het begin van ieder jaar bijeen te komen op het Forum, waardoor hij Emetha verstaat, om hunne Regters den nieuwen eed af te nemen, op eenen vastgestelden dag, die 's Keynosmanday (2) genoemd was, namelijk den twee-

(1) *Not. Germ. Inf.*, II D., p. 49. Zie tevens Driessen, *Monumenta Gron.*, p. 135, en Harkenroht, *Oostfr. Oorspronkelykheden*, I, bl. 88.

(2) Beteekenende volgens sommigen *Verschijnings-maandag*, volgens anderen *'s Konings-maandag*.

Digitized by Google

den Maandag na Kersmis, nu gewoonlijk genoemd, Maandag na Drie-Koningen, die nog in de vorige eeuw, te Groningen, de eerste regtdag in het nieuwe jaar was.

De Fivelingers hebben van dit EMETHA eene stad willen maken, en daaraan willen geven: 1°. Het stapelregt, ten welken einde zij, in het jaar 1219, een zeer groot voorraadshuis lieten bouwen, waarin de koopmanschappen konden worden opgeslagen. 2°. Het regt van Munt te slaan, welke sommingen meenen, maar zonder genoegzamen historischen grond, dat werkelijk geslagen, en als Emdermunt (Emethenium) gangbaar geweest is, en dat de gedachtenis van de Emderguldens nog niet uitgestorven, en dezen weleer onder den naam van Fivelinger Mark bekend zouden zijn geweest. 3°. Het regt van eene doorluchtige en gemeene geleerdheids school te stichten, welke echter nimmer bestaan heeft en ook geenszins de school is, over welke EMO zelf het bestuur gehad heeft, eer hij Abt werd, wanneer zij grooten toeloop had, en aan welke nog eene andere door MENCO, in het jaar 1276, als een kweekhof (seminarium) moet gevoegd zijn. 4°. Het regt van gemeenschappen, die gilden genoemd werden, waarvan nog ten bewijs zou strekken eene plaats, de Gildekamp genaamd. Maar al dit bestaan, waartegen die van Groningen en Hunsingo, volgens besluit van de algemeene vergadering, die in het jaar 1232 te Groningen gehouden is, zich, doch met ongelukkigen uitslag, hebben verzet, is niet lang daarna van zelf te niet geloopen, doordien de storm en zware vloed zooveel modder in de haven dier plaats spoelde, dat deze tot aan den Eems toe geheel gestopt, en, gelijk MENCO spreekt, allengskens droog geworden en vervolgens met stroo en mist gevuld is. Omtrent dien tijd is ook de St. Andrieskerk, welke te EMETHA stond, verbrand, waarna de plaats allengs vervallen en tot een gering dorp geworden is, hetwelk men den naam van WESTER-EMDEN heeft beginnen te geven, om het te onderscheiden van *Emden*, destijds een kasteel en dorp, gelegen aan den oostkant van de Eems, hetwelk omtrent het jaar 1300 begon op te komen en zijnen naam ontleende of van een geslacht van dien naam, of, hetgeen veel waarschijnlijker is, van de rivier de Eems, zijnde dat Emden naderhand bekend geworden als eene beroemde koopstad en het toevlugtsoord van de eerste Hervormde Christenen, die, van elders komende, aldaar eene veilige schuilplaats vonden. Hieruit blijkt het, dat zij zich vergissen, die de Emder munt, toen al vóór eene eeuw bekend, aan dit Ooster-Emden, dat destijds nog uit visschershutjes bestond, willen toeschrijven, om hunne geboortestad eene eeuw meer ouderdom toe te voegen, eveneens als of het nieuwe min loffelijk zou zijn; als reden aanvoerende, dat EMO, die in dezen tijd leefde, geschreven heeft, dat de Emder munt, in den jare 1232, aan den overkant van de Eems gangbaar is geweest; maar is het geld dan nooit gangbaar buiten den staat, waarin het gemunt is, zelf niet onder bondgenooten, die alleen door eenen stroom van elkander gescheiden zijn? Men zie voorts over het tegenwoordige d. WESTER-EMDEN op dat woord.

EMETIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EMMATIL.

EMGEBUURT, voorm. buurtje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, ten N. van de stad *Workum*, later aan die stad getrokken.

EMICLAAR, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie EMMEKLAAR.

EMILIAPOLDER, EMELIAPOLDER of AEMELIAPOLDER, heerl., prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; pa-

Digitized by Google

lende N. aan den Biesbosch, O. aan Geertruidenberg, Z. aan de gem. Made, W. aan Hooge-Zwaluwe.

Deze heerl. bestaat uit eenen polder, welke in het jaar 1645 bedijkt is. Zij beslaat eene oppervlakte van 1590 bund. 95 v. r. 20 v. ell., waaronder 1344 bund. 16 v. r. 86 v. ell. schotbaar land.

In deze heerl. of pold. liggen aan den buitendijk, bij het zoogenoemde Spui, het d. Drimmelen, landwaarts in ligt Oud-Drimmelen, een klein geh., tellende 7 h., waaronder 4 boerderijen, bewoond door 42 inw.

De pold. wordt door 4 sluizen op de Donge en op den Biesbosch van het overtollige water ontlast. Het lage land ligt 4 à 5 palmen onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden, eenen Penningmeester en eenen Boekhouder.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door onderscheidene Ingelanden, woonachtig te Made, Geertruidenberg en elders.

EMILIAPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand, prov. Zeeland.* Zie AEMILIAPOLDER.

EMINGA of AEMINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, onder *Stiens.*

Naar men wil, zoude deze state tegen de state Ebinga, onder Hyum, bloedige oorlogen gevoerd hebben. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene hoeve, in eigendom behoorende aan REINDER PIETERS MIEDEMA, van beroep landbouwer, en bewoond door PIETER REINDERS MIEDEMA.

Hoewel tot *Stiens* behoorende, is deze oude state digter bij Finkum gelegen, waarvan zij ongeveer 10 minuten verwijderd ligt.

Van de oude state zelve, op de kaart van SCHOTANUS voorkomende, kan men nog eenige overblijfselen zien, aan de hoogte van den grondslag, alsmede aan de breede grachtswijze slooten, welke dezen in het vierkant omsluiten, terwijl ook nog de singel zigtbaar is, hoewel de boomen, sedert ongeveer dertig jaren, reeds zijn omgehouwen.

EMINGA of AEMINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet *Wonseradeel*, onder het d. *Parrega*, aan de vaart, welke van Bolsward naar Workum loopt.

Zij werd door de menigvuldige oorlogen en het knagen van den tijd ten gronde toe vernield, zoodat men ter plaatse, waar zij vroeger gestaan heeft, niets ziet dan eene boerderij, thans den naam van EMINGA-STATE dragende.

Het adellijk geslacht EMINGA, dat ook lang te Goutum, op Wiardastate gewoond heeft, is zeer bekend. Zoo wordt FEDEKO EMINGHA ten jare 1437 onder de Mederegters der Grietenij Leeuwarderadeel opgenoemd; terwijl vier leden uit dit geslacht onder de teekenaars van het verbond der Edelen geteld worden; als: BOTTO EMINGA, en de gebroeders HESSEL, SYDS en SJUK EMINGA (1).

EMISGA, EMISGOE, EMISGONIA of EEMSLAND, namen, welke men vroeger gaf aan het land, gelegen aan de rivier de Eems, en wel, voor zoo ver ons vaderland betreft, aan eene streek in het Zuidoosten van de prov. *Groningen.*

Dit land werd verdeeld in Ooster-Emisga en Wester-Emisga en het Ooster-Emisga weder in Opper-Emisga en Neder-Emisga. Van hier dat, bij de oude schrijvers, niet alleen de geheele landstreek, maar ook een deel daarvan, onder den naam van EEMSLAND voorkomt.

---

(1) Men zie over hen J. W. TE WATER, *Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Edelen*, St. II, bl. 374–376.

Digitized by Google

Zoo zal men het in eene ruime beteekenis, het geheele Ooster-Emisga, moeten opvatten, wanneer KAREL *de Groote* het bepaalt aan de Noordzee, tusschen de Eems en de Jade, die hij Edoos Moeras noemt, in den brief van 16 Julij 788, waarbij hij de grenzen van het stift Bremen bepaalt. ADAM VAN BREMEN noemt dit kwartier het graafs. van Friesland (Frisiæ), hetwelk de Bisschop, nadat EGBERT DE SAX gebannen was, bij gifte van Keizer HENDRIK IV, hoewel maar voor eenen korten tijd, bezeten heeft. Van dit Ooster-Eemsland wordt het Neder-Emisga (Emisgonia) nog, in eene naauwe beteekenis genomen, hedendaags genoemd EEMSLAND, waarin EMO optelt de Uttumers en de Husemers, die EVEMIUS noemt: die van Uttum en Groothuysen, en bij gevolg de landstreek langs den Oosteroever van de Neder-Eems, van het moerig land, Moermerland genaamd, tot aan de Noordzee of de Bogt van Norden toe. Het Opper-Emisga is bij EMO een klein stukje van Munsterland, waarin, behalve het kasteeltje Fresenborgh, ook het vlek Eskathorp, nu Asschendorp, hetwelk voorheen, om zijn klooster, maar vooral om het vieren van *Portiuncula,* op den 2 Augustus, uit deze oorden druk bezocht werd. Eindelijk Wester-Emisga (ook Emisgonia in eene naauwe beteekenis geheeten), hetwelk alleen tot ons Vaderland behoort, en van ALFRIDUS genoemd wordt EMISGA, hetwelk hij stelt aan den linkeroever van de Eems, tusschen Fivilgo en Rediritga (1), dat is, volgens de Wierumer kronijkschrijvers, tusschen Fivelgonia en Reyderland, daar nu het Oldambt is, wier ingezetenen, langs de rivier wonende, zoo lang zij onbeschadigd van den Dollart bleven, Mentemers (Menternenses) genoemd werden.

EMMAUS, voorm. kloost. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband,* gem. *Bergen-op-Zoom,* tusschen Burgvliet en Zuidwijk.

Het is in het begin der zestiende eeuw, en wel vermoedelijk door den St. Felixvloed van het jaar 1530, ondergevloeid en te gronde gegaan, zoodat er thans niets meer van te vinden is.

EMMAUS, ook wel TEN STEENE genoemd, voorm. kloost. in het *Land van Stein*, prov. *Zuid-Holland,* arr. en 4 u. N. O. van *Rotterdam,* kant. en 1 u. O. van *Gouda*, gem. *het Land van Stein c. a.*

Dit kloost., hetwelk door Reguliere Kanunniken van de orde van den H. AUGUSTINUS bewoond werd, was gesticht door JACOBUS GYRARDI, een man, die zeer geprezen is om zijne vroomheid en die er ook de eerste Prior van geweest is. Het stond regt over Haastrecht, aan de andere zijde van den IJssel, en verkreeg, omdat het zoo digt bij de stad Gouda gelegen was, den naam van EMMAUS, terwijl het den H. GREGORIUS tot Patroon verkozen had. Het was Heer JAN Basterd VAN BLOIS, die in het jaar 1419, aan de Reguliere Kanonniken verlof gaf om een klooster in zijne heerlijkheid van Stein op te rigten. Deze vergunning is door FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, met eenen openen brief bevestigd. De Pastoor van Haastrecht, HUGO ELLINK, gaf er ook zijne toestemming toe, dat het klooster binnen de palen van zijne parochie gebouwd mogt worden.

Als Heer JAN Basterd VAN BLOIS in het jaar 1435 overleden was, bevestigde zijn zoon JAN TRESLONG, Kanonnik van St. Salvatorskerk

---

(1) Hoewel ALFRIDUS doorgaans dit woord *Fédiritga* spelt, is het meer dan waarschijnlijk, dat dit eene schrijffout zij en *Redertga*, d. i. *Reiderland* zal moeten zijn. In oude oorkonden, als, in een verbond van 1361, vindt men bijzonderlijk genoemd *Reidensis Emisgonia*, zoo dat Reiderland een gedeelte van *Emisgonia* uitmaakte, zoo wel als het Oldambt. Zie DRIESSEN, *Mon. Gron.*, p. 234.

te Utrecht, die deze heerlijkheid geërfd had, den 26 December 1436, met opene brieven al wat zijn vader den Regulieren van Stein vergund had. Daarenboven begiftigde hij hen nog met nieuwe vereeringen, voorregten en vrijdommen, welke de stad Gouda, nadat zij de heerlijkheid van Stein gekocht had, op nieuw bevestigde en goedkeurde. Den 4 Mei 1444, werden de Reguliere Kanunniken van Holland te rade, een kapittel, naar de wijze van dat van Windesheim, in Overijssel, te Delft op te rigten, en onder anderen trad het klooster van Stein, mede in die vereeniging.

De geregeldheid en tucht van dit klooster was in het eerst zoo vermaard, dat zeker Priester van Gouda Dirk Florisse, zijn huis, met huisraad en al, en nog onderscheidene andere goederen en renten voor het gebruik van drie of vier Kanunniken heeft bestemd, onder dit beding, dat zij op alle feestdagen en vespertijden eene collatie of geestelijke aanspraak tot het volk zouden doen. Maar de tucht is, gelijk het doorgaans gaat, in dit klooster nu en dan ook verzwakt, en het heeft er ongetwijfeld geen goed aan gedaan, dat zij de vrijheid hadden om den gaanden en komenden man bier of wijn voor geld te tappen. — Want daaruit kon niet anders volgen dan overdaad, ongebondenheid en eindelijk, het verzuim van het lezen en van het gebed. Jan Klaasse, die in het jaar 1442, Overste van het klooster Emmaus was, en daarbij het opperbewind had over het algemeen kapittel der Reguliere Kanunniken en Kanunnikessen van Holland en Zeeland, ziende de eerste kloostertucht vervallen, heeft den 31 December van gemeld jaar bij Rudolf van Diepholt, den drie en vijftigsten Bisschop van Utrecht, zoo veel te weeg gebragt, dat hij hem eenen openen brief ter hand stelde tot verbetering van de verzwakte tucht.

Den 16 Julij 1549, geraakte dit klooster in brand, hetzij door moedwil of door achteloosheid van eenen Monnik. En dewijl de Regulieren toch geen lust meer tot het buitenleven hadden, hebben de Wethouders van Gouda, hun verlof gegeven om in de stad te komen wonen en hun het klooster van de Brigittinnen toegewezen. Daarop zijn de Nonnen naar het klooster te Zoest getrokken en kort daarna, te weten in het jaar 1551, zijn de Kanunniken met groote statie in de stad gekomen.

Dit klooster is bijzonder vermaard, door dien de geleerde Desiderius Erasmus er eenigen tijd gewoond heeft, hebbende hij zich, in het jaar 1487, op aanraden zijner vrienden, derwaarts begeven.

Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans eene boerderij, nog Emmaus genaamd.

EMMAUS, voorm. kloost. der Cellebroeders te *Gouda* op den *Groenenweg*.

Het was tusschen het jaar 1440 en 1450 gesticht. — De gebouwen zijn later tot Latijnsche school en woning van den Rector ingerigt.

EMMAUS, voorm. kloost. van Reguliere Kanunniken te *Gouda*, aan de Westzijde van den *Raam*, over de Lange Willemssteeg.

Het was eerst een klooster van Brigittinnen Marie-sterre genaamd (zie dat woord), maar werd in het jaar 1552 door de regering der stad aan de Reguliere Kanunniken van Stein, wier klooster afgebrand was, overgegeven, onder beding, dat de Brigittinnen, die zich naar Zoest begaven, eene rentebrief van 259 guld. 's jaars, verzekerd op 30 morgen lands in het Land van Stein, tot last van de Kanunniken zouden bekomen. Na de Hervorming werd eerst den 29 November 1576, het huis achter het klooster, en den 8 Februarij 1580, de overige

Digitized by Google

gebouwen op afbraak verkocht, zoodat er thans niets meer van te zien is, ofschoon de plaats, waar zij gestaan hebben, thans nog *het Klooster* genoemd wordt.

EMMAUS, voorm. kloost. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Emaus.

EMMAUS (HET-SLOTJE), heerenhuis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 5½ u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. W. Z. W. van *Veghel*, gem. *St. Oedenrode*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 36 v. r. 18 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door de erven van den Heer J. H. A. von Schmidt auf Altenstadt, in de Oost-Indië overleden.

EMMEKLAAR, Eemeklaar, Emeklaar of Emiclaar, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Hoogland*; palende N. aan de heerl. Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen, O. aan de prov. Gelderland, Z. en W. aan de heerl. Hoogland.

Zij bevat het geh. Emmeklaar en eenige verstrooid liggende huizen. — De Herv., die er wonen, worden tot de gem. van *Amersfoort* gerekend. — De R. K., behooren tot de stat. van *Hoogland*. — Men heeft in deze heerl. geen school.

Het geh. Emmeklaar, Eemeklaar, Emeklaar of Emiclaar, ligt 1 u. N. van Amersfoort.

De heerl. Emmeklaar was vroeger, benevens Langerode, thans Langenoorth genoemd, eene groote hofstede, waarop de K. K. kerk van het Hoogland staat, leenroerig aan de prov. Utrecht wegens de abdij van St. Paulus aldaar. In het jaar 1749 werd Everard Wittert, die reeds te voren Heer van het *Hoogland* was, ook met Emmeklaar beleend.

EMMELOORD, in oorspronkelijke brieven Emmelwaard of Emmelwerd gespeld, het Noordelijkste gedeelte van het eiland *Schokland*, in de *Zuiderzee*, prov. *Overijssel*, arr. en 6½ u. N. W. van *Zwolle*, kant. en 3 u. N. N. W. van *Kampen*, gem. *Schokland*.

De inw. generen zich meest met visschen in de Noord- en Zuiderzee, en arbeiden aan het lands werk, terwijl sommigen vroeger handel dreven in granen, welke zij met kagen naar Hamburg, Overijssel en Amsterdam vervoerden, doch dit heeft sedert vijftig jaren opgehouden.

De R. K., die hier wonen, behooren tot de stat. van *Ens-en-Emmeloord*, voor welke op Emmeloord thans (1842) eene nieuwe kerk aan den H. Michael toegewijd, met pastorij gebouwd wordt. — De Herv., van welke men er aantreft, worden mede tot de gem. van *Ens-en-Emmeloord* gerekend.

Het was vroeger door een dijkje, de landscheiding geheeten, dat van het W. naar het O. dwars door Schokland loopt, van het zuidelijke gedeelte des eilands, *Ens* genaamd, afgescheiden, doch dit dijkje bestaat thans niet meer.

Vroeger, toen hier nog veel land was, werd het aan het Noordoosteinde tamelijk volkrijk bewoond, maar door het geweld en het inbreken der zee, welke daar ter plaatse veel land wegnam, waren de inwoners genoodzaakt te verhuizen, en zich in het Zuiden neder te zetten. Het droeg toen den naam van Maanhuizen, doch vermits Emmeloord wel het best bekende deel van het eiland was, is de naam van Maanhuizen allengskens in vergetelheid geraakt.

Men onderstelt eenige overeenkomst des naams in dien van Hameland of Eemland, waarvan Schokland ten zuiden door de Zuiderzee

Digitized by Google

is afgescheiden, doch dat het hier aan vast geweest zoude zijn, is uit de vroegste gedenkstukken van ons Vaderland niet te bepalen. Emmeloord was vroeger, gelijk geheel Schokland, rondom bedijkt, doch niet zwaar, zijnde voorts buitendijks met riet bezet, thans echter heeft men, in plaats van dezen dijk, een laag steenen oeverwerk, hetwelk vrij veel tot het behoud van Emmeloord toebrengt. Bij de minste verheffing van zeewinden staat het land echter onder water.

De grond binnendijks is zeer laag, veelal uit gebroken land bestaande, zoodat men over plankjes van het eene land op het andere gaan moet. Alles is hier moeras, naauwelijks geschikt om te grazen voor koeijen of schapen, welke bij storm dadelijk uit den modder moeten gehaald worden, zoodat hier jaarlijks schapen verdrinken. De huizen staan er op werven van koemist opgehoogd, die met planken en palen wel moeten voorzien worden, om bij overstrooming het water te keeren, dat echter dikwijls in de huizen vloeit. Vele huizen zijn in het midden afgeschoten, zoodat ze door twee huisgezinnen bewoond worden. De kerk had weleer eene dergelijke grondslag als de huizen, namelijk van koemist, en was niet vrij van overstrooming, somtijds wel van 4 tot 5 voeten hoog, doch dit gebouw is in den jare 1749, met vier en dertig huizen afgebrand, sedert welke tijd de Hervormden van Emmeloord met die van *Ens* vereenigd zijn. De grondslag der h. moet vroeger veel lager zijn geweest dan thans, daar bij het graven van putten, als anderszins, op aanmerkelijke diepte, stammen van boomen enz. zijn ontdekt.

Aan het noorden van Emmeloord buitendijks stond weleer een kaap of dagbaak, doch deze is verdwenen. Men vindt ook aangeteekend, dat hier weleer eene kerk gestaan heeft.

Onderscheidene bijzondere Heeren hebben van oude tijden af het gebied over Emmeloord gehad. De oudste, die men heeft kunnen vinden, is geweest Heer Herman van Kuynre, die er in het jaar 1445 Heer van was, zoo als blijkt uit eenen bezegelden brief, welke in handen is geweest van Johannes Sanders, omtrent den jare 1690 Predikant te Ens. Ook heeft men bescheid van zekeren Heer Gerrit Loudenbach, woonachtig geweest te Utrecht, en na wiens dood het bezeten werd door zijne nagelatene weduwe, Vrouwe Barbara van Abcoude enz. De laatste is geweest Heer Johan van Werve, van wien de stad Amsterdam het gekocht heeft. Uithoofde der groote gemeenschap, welke Emmeloord heeft met het naburige *Ens*, zijn de provinciën Holland, Friesland en Overijssel, tot welke het eil. Schokland behoorde, sedert den jare 1710, overeengekomen, gezamenlijk zekere kosten te dragen, ter behoudenis van Ens, waaraan ter beveiliging van de vaart op de Zuiderzee, veel gelegen ligt. Holland zou van iedere zestig gulden, aan deze kosten besteed, achttien gulden dragen; Friesland tien en Overijssel twee en dertig. De meerdere of mindere guldens naar gelang; doch in het jaar 1737 heeft Holland zwarigheid gemaakt, om langer voor Ens in de kosten te dragen, ten ware ook Friesland en Overijssel dragen wilden in de kosten van Emmeloord. Wat hierop verder besloten is, is niet gebleken. Burgemeesteren van Amsterdam werden, bij resolutiën der Staten van Holland en Westfriesland, van den 12 Januarij des jaars 1711, geregtigd, om een gelijk ankergeld wegens Emmeloord te heffen, als de provincien Friesland en Overijssel heften wegens Ens, namelijk dertig stuivers van ieder schip, dat aan Emmeloord ankerde, en in geen dezer drie provincien te huis behoorde.

Digitized by Google

Emmeloord heeft eene zeer goede haven, welke, in het jaar 1838, voor eene som van 15,500 gulden, voor rekening van het rijk, aanbesteed is, doch wegens het gedurig aanslikken telkens moet uitgediept worden. De bewoners hebben in spraak, gewoonten en kleeding, hunne bijzondere eigenaardigheden, welke hen ten allen tijde van de overige Nederlanders hebben onderscheiden.

EMMEN, gem. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en judic. kant. *Assen*, adm. kant. *Dalen* (1 k. d., 4 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Odoorn, O. aan het koningrijk Hannover, Z. aan de gem. Dalen, W. aan de gem. Sleen.

Zij bevat de d. Emmen en Roswinkel, benevens de geh. Angelslo, Noord-Barge, Zuid-Barge, de Maten, den Oever, Weerdinge en Westenesch. Zij beslaat eene oppervlakte van 6797 bund. 74 v. r. 54 v. ell., telt 360 h., bewoond door 425 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en zich veel met de boekweitteelt op de hooge veenen afgeven. In het jaar 1838 beliep de gemiddelde opbrengst der veenboekweit in deze gem., waar zij toen alleen eene oppervlakte van 1353 bund. besloeg, zes mudden per bunder.

De Herv., die er ruim 2100 in getal zijn, maken de gem. van *Emmen* en *Roswinkel* uit, welke in deze burgerl. gem. elk eene kerk hebben. — De R. K., van welke men er ongeveer 200 telt, worden tot de stat. van *Koevorden* gerekend. — De Israëliten, wier getal 30 beloopt, behooren tot de bijkerk van *Sleen*. — Men heeft in deze gem. 6 scholen, als: 3 hoofdscholen, ééne te Emmen, ééne te Roswinkel en ééne te Weerdinge, eene vaste bijschool in de Maten en 2 winter bijscholen, ééne te Zuid-Barge en ééne te Noord-Barge.

In deze gem. worden eenige hunnebedden en tumuli of grafheuvels gevonden, uit welken van tijd tot tijd urnen, met asch en beenderen en andere oudheden, zijn opgedolven. In het jaar 1809 is, in de onmiddellijke nabijheid van Emmen, eene grafplaats in eenen heuvel ontdekt, welke de aandacht der oudheidkundigen zeer heeft opgewekt. Ook is het in deze gemeente, dat men de grootste veenen van geheel Drenthe, alsmede twee meertjes, het Bargermeer of Emmermeer het Zwartemeer, aantreft.

Het d. Emmen, oudtijds Emne, ligt 7 u. Z. O. van Assen en 2¼ u. N. O. van Dalen. Men telt er, in de kom van het d., 73 h. en 540 inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, en met die van de geh. Angelslo, Noord-Barge, Zuid-Barge, den Oever, Weerdinge en Westenesch, de kerkelijke gem. van Emmen uitmaken, tot de klass. en ring van *Koevorden* behoorende. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Henricus Asuerus, die in het jaar 1600 herwaarts kwam en in het jaar 1602 of 1603 naar de Beerta vertrok. Het beroep is eene collatie van eenige ingezetenen. De kerk is een vrij oud, ruim gebouw, voorzien van eenen hangzolder of kraak met toren doch zonder orgel. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 125 leerlingen bezocht.

Men heeft er twee jaarmarkten, waarvan de eene invalt den derden Woensdag in April, en de tweede den eersten Vrijdag in September.

Dit d. is in het jaar 1228 door de Twenthers uitgeplunderd en verbrand. — Deze gem. heeft geen afzonderlijk wapen.

EMMEN, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en 1 u. Z. W. van *Dalfsen*, en een gedeelte van de buurs. *Emmen-en-de-Marshoek* uitmakende.

Digitized by Google

EMMEN-EN-DE-MARSHOEK, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. Z. W. van *Dalfsen*, met 72 h. en 420 inw.
Deze buurs. bestaat uit twee geh. Emmen en de Marshoek. Er is hier eene school, die gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht wordt.

EMMENES, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Eemnes.

EMMENES-BINNENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Eemnes-Binnendijks.

EMMENES-BUITENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Eemnes-Buitendijks.

EMMER, ook wel Eemer en Eemeren gespeld, geh. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 1 u. N. van *Doesborgh*, gem. en ½ u. W. ten Z. van *Steenderen*; met 7 h. en 70 inw. De in deze b. gelegene weiden, langs den IJssel, worden voor de beste van het geheele Rijk gehouden.

EMMER, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester-eilanden* van *Banda*. Zie Ombay.

EMMER (DEN), naam, welke in de wandeling veelal gegeven wordt aan het adell. huis den Emer, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Emer (Den).

EMMERANGE, Fr. naam van het geh. Emmeringen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Emmeringen.

EMMERANGE, Fr. naam van het geh. Emmeringen, in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie Emmeringen.

EMMERBOSCH of Emmerholt, bosch in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en ½ u. N. O. van *Emmen*.
Het beslaat eene oppervlakte van onderscheidene bund., en bestaat meest uit eikenstruiken, vermoedelijk overblijfsels van een vroeger meer belangrijk bosch.

EMMERDIJK, weg in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, beginnende op 1 u. afstands ten O. van het d. Emmen, zich door lage weilanden en het veen, tot de Hannoversche grenzen uitstrekkende.

EMMERENGEN, oude naam van het d. Amerongen, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Amerongen.

EMMERHOLT, bosch in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Emmerbosch.

EMMERINGEN of Emeringen, in het Fr. Emmerange of Emerange, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. W. van *Remich*, gem. *Bous*.

EMMERINGEN of Emeringen, in het Fr. Emmerange, Emerange of Hemmerange, geh. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 5½ u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 4½ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Remich*, gem. en ½ u. N. W. ten W. van *Burmeringen*, door de groote beek de Aspelt, van het Fransche grondgebied en het dorp Beyren, Beyeren of Balleren gescheiden, welk dorp door Maria Theresia, Keizerin van *Oostenrijk*, den 16 Mei 1769, aan Koning Lodewijk XV afgestaan werd.

EMMERINGEN, oude naam van het d. Amerongen, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Amerongen.

EMMERMEER, meertje in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Bergermeer.

Digitized by Google

EMMERSCHANS, schans in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, N. O. van Emmen, vooraan bij den Emmerdijk. — Deze schans is vóór ruim 40 jaren aangelegd.

EMMICKHUIZEN, oude naam van het geh. en het oud adell. h. Emmikhuizen in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Emmikhuizen.

EMMICKHUIZER-BERG, oude naam van den Emmikhuizer-berg, in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Emmikhuizer-berg.

EMMICKHUIZER-ENG, oude naam van de Emmikhuizer-Eng, in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Emmikhuizer-Eng.

EMMIKHOVEN, heerl in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan de heerl. Almkerk, O. aan Waardhuizen, Z. aan Dussen-Muilkerk, W. aan Ganswijk.

Deze heerl. bevat niets dan het voorm. d., thans geh. Emmikhoven en eenige verstrooid liggende h., met ruim 800 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden en vele vruchtboomen, vooral vele appelboomen hebben.

De inw., die, op 10 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*. — De 10 R. K., die hier wonen, worden tot de stat. van *Dussen* gerekend. — Men heeft in deze heerl. éene school.

Het geh. Emmikhoven, ook wel eens, hoewel verkeerdelijk, Emmikkhoven gespeld, ligt 6 u. N. N. W. van 's Hertogenbosch, 3 u. N. N. W. van Heusden, 1 u. Z. van Woudrichem, aan de Alm.

De kerk was reeds in het begin der vorige eeuw vervallen en is thans geheel gesloopt, zoo dat er niets meer van bestaat dan het kerkhof, of de plaats, waar de kerk gestaan heeft, thans beplant met boomen en behoorende aan de Herv. gem. van *Almkerk-en-Emmikhoven*.

De school wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. Pieter Belaerts, te Dordrecht, wiens voorzaten haar reeds in het midden der vorige eeuw bezeten hebben.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van goud, beladen met twee staande zalmen van zilver.

EMMIKHOVEN-EN-WAARDHUIZEN, gem. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, (10 k. d., 11 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de gem. Almkerk-en-Uitwijk, O. aan Giessen, Z. aan Meeuwen-Hill-en-Babyloniënbroek, en Dussen-Munster-en-Muilkerk, W. aan Dussen-Munster-en-Muilkerk en aan Almkerk-en-Uitwijk.

Deze gem. bestaat uit de heerl. Emmikhoven, Ganswijk en Waardhuizen, en uit den Emmikhovensche-polder en een gedeelte van Oud-Boerenverdriet en Gijsbert. Zij bevat de geh. Emmikhoven, Ganswijk en Waardhuizen, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1480 bund., waaronder 1445 bund. 67 v. r. 26 v. ell. schotbaar land, telt 178 h., bewoond door 220 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw. die op 11 na alle Herv. zijn, behooren kerkelijk gedeeltelijk tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*, gedeeltelijk tot de gem. *Uitwijk-en-Waardhuizen*.

De 11 R. K., die hier wonen, behooren gedeeltelijk tot de par. van *Dussen*, gedeeltelijk tot de par. van *Woudrichem*. — Er is in deze gem. éene school.

Digitized by Google

Het wapen van Emmikhoven-en-Waardhuizen bestaat uit een veld van zilver, beladen met twee staande zalmen van keel (rood).

EMMIKHOVENSCHE-POLDER, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan den Doornschepolder, O. aan den Ouden Zeedijk, Z. aan den Nieuwe-Dussensche- of Zuid-Hollandschepolder, W. aan den Nieuwendijk of straatweg.

Deze polder, welke in het jaar 1646 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 486 bund. 5 v. r. 7 v. ell., waaronder begrepen zijn de Dijkkavelingen en de zoogenaamde Bleekwaard, alsmede de Boezemlanden van den Emmikhovensche-polder, terwijl de landerijen in gemelden polder, welke als schotbaar land kunnen worden opgegeven, eene oppervlakte beslaan van 369 bund. 86 v. r. 84 v. ell., en wordt door eenen watermolen en vervolgens door eene sluis, op de Bleek, van het overtollige water ontlast. Het land ligt doorgaans gelijk met het A. P. Het polderbestuur over dezen polder, den Nieuwen Doorn en den Uppelschenpolder bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Penningmeester.

EMMIKHUIZEN, oudtijds Emmickhuizen en op sommige kaarten ook wel Emminkhuizen gespeld, geh. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en 2½ u. N. van *Rhenen*, gem. en ½ u. Z. van *Renswoude*. — Het bestaat uit het oud adell. h. Emmikhuizen en eenige bouwhoeven.

EMMIKHUIZEN, oudtijds Emmickhuizen, en op sommige kaarten ook wel Emminkhuizen gespeld, oud adell. h. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en 2½ u. N. van *Rhenen*, gem. en ½ u. Z. van *Renswoude*, in het geh. *Emmikhuizen*.

Het beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van ruim 7 bund., en wordt thans in in eigendom bezeten door den Heer Taets van Amerongen, woonachtig te Renswoude.

EMMIKHUIZER-BERG, oudtijds Emmickhuizer-Berg, en op sommige kaarten ook wel Emminkhuizerberg gespeld, berg of liever heuvel in *Eemland*, prov. *Utrecht*, in de *Emmickhuizer-Eng*, ½ u. Z. ten W. van Renswoude. — Men heeft op dezen heuvel een uitgestrekt gezigt.

EMMIKHUIZER-ENG, oudtijds Emmickhuizer-Eng, en op sommige kaarten ook wel Emminkhuizer-Eng gespeld, streek in *Eemland*, prov. *Utrecht*, in het Z. der gem. Renswoude, tusschen de Ginkelsche veenen en het veen van Veenendaal.

Het is eene zeer vruchtbare streek, beslaande eene oppervlakte van 140 bund. 55 v. r. 7 v. ell., en telt 7 h., alle boerderijen, bewoond door 60 zielen.

EMMINKHOVEN, verkeerde spelling van Emmikhoven, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Emmikhoven.

EMMINKHUIZEN, naam onder welken het geh. en oud adell. h. Emmikhuizen, in *Eemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Emmikhuizen.

EMMINKHUIZER-BERG, naam, onder welken de Emmikhuizerberg, in *Eemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Emmikhuizer-Berg.

EMMINKHUIZER-ENG, naam, onder welken de Emmikhuizer-Eng, in *Eemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Emmikhuizer-Eng.

EMNE, oude naam van het d. Emmen, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Emmen.

BIBL. UNIV. GENT

Digitized by Google

EMPE, Empen, Empte of Eempte, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 5¼ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Apeldoorn*, gem. en 1½ u. N. van *Brummen*, aan de Emperbeek; met 74 h. en 530 inw.

Deze buurs. bestaat uit de geh. Noord-Empe en Zuid-Empe. Men heeft er de buitenplaats het Hoogehuis of Huis-Empe en eene school, welke gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht wordt. Ook wordt in deze buurs., nabij het buitenverblijf Meeuwenberg, zeer fraaije, nieuwe zijde gewonnen, die door bevoegde beoordeelaars erkend wordt van de beste kwaliteit te zijn.

EMPE (NOORD-), geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, een gedeelte van de buurs. *Empe* uitmakende.

EMPE (HET HUIS), buit. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie Hoogehuis (Het).

EMPE (ZUID-) of Emperbrugge, in de wandeling Emptebrug, geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, een gedeelte van de buurs. *Empe* uitmakende, en zijne tweede naam naar eene brug over de Emperbeek ontleenende.

EMPEL, Eempel oudtijds Empele, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr., kant. en 1½ u N. van *'s Hertogenbosch*, gem. *Empel-en-Meerwijk*.

In vroegere eeuwen en wel vóór de bedijking der rivier de Maas, was dit d. groot, aanzienlijk en sterk bevolkt, doch het heeft door de belegeringen van 's Hertogenbosch ten tijde der Spanjaarden, maar vooral door overstroomingen, zoodanig geleden, dat het van een vrij rijk, aanzienlijk dorp in een klein behoeftig plaatsje is herschapen. Voor ruim vijftig jaren nog, telde Empel, hoewel klein, meerendeels gegoede ingezetenen, bestaande in landbouwers, grondeigenaars en veehouders of zoogenaamde vetweiders, waartoe de weidevelden in het Bosscheveld of den Empelsche-polder, de schoonste gelegenheid gaf. Nog telt het onder zijne inwoners eenige welgezetene lieden, doch verreweg het grootste gedeelte behoort tot de arbeidende klasse. Des zomers is Empel nog een aangenaam gelegen plaatsje, doch des winters, wanneer de Beersche Maas het Bosscheveld overdekt, en de landerijen onder water staan, levert het niets aangenaams op.

De R. K., die er wonen, maken met die van de tot de gem. Empel-en-Meerwijk behoorende geh., de par. van *Empel* uit, welke 360 zielen en onder deze 320 comm. telt, tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Orthen*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, welke aan den H. Landelinus is toegewijd, is in het jaar 1819 aan de R. K. teruggegeven, en in 1828 grootendeels vernieuwd, hebbende deze par. zich tot in het eerstgemelde jaar van eene oude gebrekkige schuurkerk moeten bedienen.

De Herv. waren vroeger met die van *Rosmalen* tot eene gem. vereenigd, maar behooren thans tot die van *Engelen-Empel-en-Crevecœur*. Voorheen hadden zij hier eene kleine kerk, op wier midden een torentje stond, welke in of kort na het jaar 1674 gebouwd was, in de plaats van eene, die in het jaar 1673 door de Franschen, toen zij Crevecoeur verlieten, was afgebrand, en voor de Reformatie aan den H. Landelinus was toegewijd.

Ook heeft men er een gemeentehuis en eene jaarlijksche beestenmarkt, welke den laatsten Dingsdag in April invalt.

Empel is als zeer oud bekend. De abdij van Laureshem, in Duitschland, verkreeg die plaats in 815. Nadat de kerk aldaar door

Digitized by Google

het water weggespoeld, en eene andere in de plaats opgebouwd was, werd het eigendom der voorzeide Abdij in 969 nader bevestigd.

Voorheen stond onder dit d. eene oude burgt, van welke in de vorige eeuw nog overblijfsels te zien waren. Later lag hier eene schans, die den 25. Mei 1580 door de Staatschen ingenomen, maar spoedig weder verlaten werd.

Het was hier, dat ANTHONY, Hertog *van Braband*, in het jaar 1407, REINOUT IV, Hertog *van Gelder*, die verzuimd had het leen van Grave en Cuyk bij hem te verheffen, noodzaakte het gemelde leen, ten aanzien van eene groote menigte volks, met eenige duizend kroonen van hem te komen verheergewaden. — In 1418 werd aan die van EMPEL vrijdom van tollen, te water en te lande, in Holland en Zeeland verleend. — In 1672 leed het dorp zeer veel door de Franschen, onder TURENNE. —

EMPEL (POLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EMPEL-EN-MEERWIJK (POLDER-VAN-).

EMPELE, oude naam van het d. EMPEL, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EMPEL.

EMPEL-EN-MEERWIJK, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en kant. *'s Hertogenbosch* (1 k. d., 6 m. k., 7 s. d., 1e ged.); palende N. aan de Maas en de gem. Alem-Maren-en-Kessel, O. aan Nuland, Z. aan Rosmalen en 's Hertogenbosch, W. aan de Dieze, die haar van Engelen scheidt.

Deze gem. bestaat uit den Polder-van-Empel-en-Meerwijk, en gedeelten van den Korenwaard, en van den Polder-van-der Eigen en bevat het d. Empel, de schans Crevecoeur, het geh. Meerwijk en een gedeelte van het geh. Gewande. Zij beslaat eene oppervlakte van 1461 bund., meest lage zavelachtigen grond met een weinig klei bedekt, welke, door de gedurige inbraken van de rivier de Maas, dikwerf aan overstroomingen blootgesteld is. Zoo stond deze gemeente in het jaar 1740 geheel blank, en in Junij van het jaar 1806, lagen er nog wel 400 morgen lands onder water. — Haver en een weinig garst, zijn de voornaamste granen, die hier gebouwd worden, maar er wordt veel hooi gewonnen.

Men telt er 92 h., bewoond door 97 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 470 inw., welke hun bestaan moeten vinden, uit den land- en hooibouw en voor een klein gedeelte uit de vetweiderij, alsmede uit de visscherij. Ook heeft men er een moutwijnbranderij, toebehoorende aan den Heer J. M. GOTSCHALK, Burgemeester, Grondeigenaar en Veehouder te EMPEL; vroeger had men hier nog twee wind-korenmolens die echter beide afgebroken zijn.

De R. K., die hier 450 in getal zijn, maken de par. van *Empel* uit. De Herv., van welke men er nog geen 20 heeft, worden tot de gem. *Empel-Engelen-en-Crevecoeur* gerekend. Men telt in deze gem. twee scholen, als: ééne te Empel en eene te Gewande.

Vroeger stond in deze gem. een oud adell. slot, genaamd Meerwijk, doch dit is gesloopt, zoodat er thans niets meer dan de bouwvallen van bestaan.

Deze gem. is eene heerl. die veelal enkel onder den naam van EMPEL voorkomt en in de twaalfde eeuw in eigendom bezeten werd door de abdij van St. LANDELEYN, te Crispijn in Henegouwen, welke, in 1146, bij brieven van Keizer KOENRAAD in dat bezit bevestigd werd. In 1169 maakte de Abt een aanmerkelijk verdrag of overeenkomst met zijnen

Digitized by Google

Advocaat of Beschermheer van Empel; en in 1201 gaf hij zijne vrije goederen van Empel verruild met en overgegeven aan Hendrik Hertog van *Lotharingen* en *Braband*, tegen zeker jaarlijksche rente: vervolgens moet Empel door den Hertog van Braband aan den Graaf van Megen ter leen zijn uitgegeven; de heeren van Empel hielden ten minste de heerlijkheid in achterleen van het graafschap Megen.

Later is deze heerl. aan het huis van Aremberg en vervolgens aan dat van Frentz gekomen, thans wordt zij in eigendom bezeten door Jonkheer W. H. van Thye Hannes, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Wethouder der stad 's Hertogenbosch.

Het wapen dezer gem. bestaat in een veld van azuur, beladen met St. Landelinus van goud, houdende een schild, beladen met drie beestenkoppen van azuur.

EMPEL-EN MEERWIJK (POLDER-VAN-), veelal enkel Polder-van Empel of Empelsche-Polder genoemd, pold. in *de Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en kant. *'s Hertogenbosch*, gem. *Empel-en-Meerwijk*; palende N. aan de Maas, den Koornwaard, en voor een klein gedeelte aan den polder van het Laag Hemaal, O. en Z. aan den Polder van den Eigen, W. aan de Dieze.

Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Penningmeester. De Heer der heerlijkheid verkiest den Dijkgraaf, de Geërfden verkiezen de Heemraden en den Penningmeester.

Deze polder was reeds in 1315 bedijkt, en had zijne dijkregten, waarop Hertog Jan van Braband, in 1429, nadere beschikkingen maakte.

De polder van Empel-en-Meerwijk door de omstandigheden geïnundeerd zijnde, is tot in April 1839 blank gebleven, op welk tijdstip, de sluizen in de Dieze- en Maasdijken weder ter vrije beschikking van het polderbestuur werden gesteld.

EMPELSCHE-DIJK, dijk in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*.

Het is eigenlijk dat gedeelte van den Maasdijk, hetwelk zich van het d. Empel tot aan Crevecoeur uitstrekt. Deze dijk was in het jaar 1609 zoo vervallen, dat het opperwater der Maas, zonder eenige verhindering, te Empel in- en uitliep.

EMPELSCHE-EN-ROSMALENSCHE-HOEVE, streek lands in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, zich tusschen Empel en Rosmalen uitstrekkende.

EMPELSCHE-POLDER, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Empel-en-Meerwijk (Pol-der-van-).

EMPELSCHE-SCHAARDIJK, dijk in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, zich uitstrekkende van het d. Empel tot aan den waard boven het fort Crevecoer, en dienende om den polder van Empel en Meerwijk enz. tegen overstroomingen van de Maas te beveiligen.

EMPEN, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie Empe.

EMPERBEEK, watertje op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, dat, in de gem. Brummen ontstaande, met eene noordoostelijke rigting langs de buurs. Empe vloeit en zich in den IJssel ontlast.

EMPERBRUGGE, geh. op den *Veluwezoom*, prov *Gelderland*. Zie Empe (Zuider-).

EMPTE, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie Empe.

EMPTERBRUGGE, naam, welke veelal in de wandeling gegeven wordt aan het geh. Zuid-Empe, op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie Empe (Zuid-).

Digitized by Google

EMS, Hoogd. naam van de riv. de Eems, ten N. O. van de prov. *Groningen*. Zie Eems.

EMSTER, geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Eemster.

EMSTERBROEK, pold. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Apeldoorn*, gem *Epe*; palende N. aan Oene, O. aan Nybroek, Z. aan Vaassen, W. aan de Nieuwe-Wetering.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van ongeveer 600 bund. en wordt door eene sluis op de Groote-Wetering van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en door eenen Penningmeester en Secretaris.

EMSTERDIJK, dijk op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*.

Het is een gedeelte van den weg van Epe naar Deventer, welke door het Emsterbroek van de Nieuwe-Wetering naar de Groote-Wetering loopt. Vroeger zeer laag zijnde, werd hij met hout ingelegd en was daardoor des winters onbruikbaar, doch in het jaar 1836 is deze dijk opgehoogd en in zand gebragt.

EMSTER-ENK, buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Enk (Emster-).

EMUM of Eemum, d., waarvan in het vervolg van Menco van Werum, op het jaar 1280, wordt gewag gemaakt, als in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, tusschen Vorthum en Emeth gelegen. Men meent algemeen dat men er het tegenwoordige d. Eenum door verstaan moet. Zie voorts dat woord.

ENCGNEBERD, oude naam van het d. Engelbert, in het *Goregt*, *Groningen*. Zie Engelbert.

ENCHERANGE, Fr. naam van het d. Enscheringen, in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie Enscheringen.

ENCHUIZEN, oude naam van de stad Enkhuizen in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Enkhuizen.

ENCKHUIZEN, st. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Enkhuizen.

END (HET DONKERE-) of het Donkere-Eind, geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 2 u. W. van *Loenen*, gem. *Vinkeveen-en-Waverveen*, en ½ u. W. ten Z. van *Vinkeveen*, in de Ronde veenen; met 17 h. en 125 inw.

ENDAJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Kediri*, op een eil. in de *Kediri*.

ENDE, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*. Zie Flores.

ENDEGEEST, adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ¼ u. N. W. van *Leyden*, kant. en 2 u. Z. Z. O. van *Noordwijk*, gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*, ¼ u. Z. van Oegstgeest, in een schoone en vruchtbare landstreek.

Dit kasteel, in het midden der zeventiende eeuw in verval geraakt, is destijds afgebroken en herbouwd, zoo als het thans nog bestaat. Het is een prachtig gebouw met 2 achtkante torens, pronkende met achtkante koepels en doorluchtige lantaarnspitsen. Twee zeer hooge schoorsteenen vertoonen zich nevens die spitsen als kleine torens boven het geboomte, en van daar wordt het meermalen het huis met de vier torentjes genaamd.

Men treedt door eene net gebouwde steenen poort naar het binnenplein, dat versierd is met eene overwelfde gallerij, rustende op ronde pijlaren. — Dit plein, met het kasteel, ligt binnen grachten besloten, omringd van bloemrijke plantaadje en van *parken*, onder het opgaande

Digitized by Google

hout te midden van vruchtbare bouw- en weilanden, uit de aanslibbingen van den Katwijkschen Rijnsprank, in vroegere tijden gevormd. De naam van Endegeest is zijnen oorsprong verschuldigd aan de ligging op dien vruchtbaren bodem, aan het *einde* der *geest* of Zandgronden.

Het was vroeger een leen, waarvan de eerste uitgifte schijnt onbekend te zijn. Alleen blijkt het, dat het, vóór het jaar 1307, is bezeten door den Heer Jacob van Endegeest voor eene helft als leenroerig aan den Heer van Alkemade. De Heer van Endegeest, Oegst- en Poelgeest ontving in 1448 de geheele hofstad met een paar broedzwanen van den Heer van Wassenaar ter leen. In 1574 werd Maarten van Schouwen, bij den dood van Lijsbert van Endegeest zijne nicht, met de huizinge en regten verleid. Omstreeks 1630, schijnt er de beroemde Wijsgeer Renatus Descartes een geruimen tijd te hebben gewoond. In 1653, ging de huizinge met zwanendrift en toebehooren, door den dood en making van Elisabeth van Schouwen van Endegeest, bij verleibrief, over op Schelderus van der Rijdt, Heer *van Endegeest*, *Reckem en Westwezel*, haren kleinzoon, van wien eene groote familie-schilderij, nog eene der bovenzalen versiert. Later ging het over aan den Graaf van Gronsfelt, bij erfenis van zijne vrouw Jacoba van der Rijdt; eindelijk aan den tegenwoordigen eigenaar en bewoner Jonkhr. Mr. D. T. Gevers van Endegeest, bij erfenis van zijnen vader.

In de laatste halve eeuw is dit landgoed zeer verfraaid en vergroot. Het beslaat thans, met de daartoe behoorende gronden, bosschen en boerderijen eene aanzienlijke uitgestrektheid.

De aangename gelegenheid van dit h. veroorzaakt, dat eene der meest geliefkoosde wandelingen van de inw. der st. Leyden daar langs loopt; hetwelk men dan *Endegeest-om* noemt.

ENDENBURG, oud adell. h. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 6½ u. N. W. van *Nijmegen*, kw., arr., kant. en 2 u. N. ten W. van *Tiel*, gem. en 1 u. W. van *Maurik*, 4 min. W. van *Rijswijk*, waartoe het behoort.

Dit h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 8 bund. en wordt thans in eigendom bezeten door de wed. P. van Keulen, woonachtig te Rijswijk.

ENDENHOUT, voorm. bosch in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, dat gevonden werd, ter plaatse waar thans het d. *Udenhout* ligt.

ENDENHOUT, oude naam van het d. Udenhout, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Udenhout.

ENDENHOUT of Eindenhout, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en ¼ u. Z. van *Haarlem*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Heemstede*.

Deze buit. wordt aldus genoemd, om dat daar ter plaatse, tegen over de zoogenoemde Spanjaardslaan, het *ende* of *einde* van den Haarlemmerhout gevonden wordt. Zij is niet onvermaard bij de Nederlandsche dichtkundigen, als zijnde in de achttiende eeuw, door den Dichter Gerard Muyser bewoond en door den Dichter Jan Baptiste Wellekens bezongen. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Arnold Willem Baron van Brienen, te Amsterdam, en beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 13 v. r. 39 v. ell.

ENDESCHIT, oude naam van het d. Esschot, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Esschot.

ENDIEL ('T), naam onder welken het geh. den Deel, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie Deel (Den).

Digitized by Google

ENDOJANTIE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

Ter hoogte van dit d. viel, den 22 Maart 1827, een gevecht voor tusschen de colonne van den Heer DEZENTJE en de muitelingen, welke laatste met verlies van vele dooden werden teruggeslagen.

ENDOUR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djocjokarta*.

ENDT, beter EINDT, b. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. van *Roermonde*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en 15 min. O. van *Helden*; met 22 h. en 120 inw. Zij maakt een ged. van het geh. *Onder-en-Eindt* uit.

ENDT (ONDER-EN-), geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*. Zie ONDER-EN-EINDT.

ENEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*. Zie EHNEN.

ENERENSES, naam, welken EMO geeft aan de inw. van het d. EENRUM, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie voorts EENRUM.

ENERHEIMERS, naam, onder welken de inw. van het d. Eenrum in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, voorkomen. Zie EENRUM.

ENERUM, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EENRUM.

ENG (BLARICUMMER), heideveld in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie BLARICUMMER-ENG (1).

ENG (DE), landh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. Z. ten W. van *Amersfoort*, kant. en 2½ u. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Driebergen*, in de kom dier gemeente gelegen.

Dit landh., beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 42 v. r. 2 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mejufvrouwen G. M. en C. S. ELIAS, woonachtig te Amsterdam.

ENG (DEN), heerl. in het *Land van Montfoort*, prov. *Utrecht*. Zie ENGH (DEN).

ENG (DEN), ridderhofst. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ENGH (DEN).

ENGANO, ENGANHO, PUGNIATAN of BEDROG-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de Westkust van Sumatra; 5° 19′ Z. B., 139° 49′ O. L.

Dit eiland is 3 m. lang en 1 breed; ligt hoog; is op koraalbanken gegrondvest, en door koraalriffen omgeven; zoodat het, ook door de deining der zee, alleen voor kano's en ligte vaartuigen genaakbaar is. Het is, even als alle de eilanden, die ten W. van Sumatra liggen, aan de woede van den Oceaan en aan spoedige verandering van weder blootgesteld. De grond, uit eene roode klei bestaande, is vruchtbaar en brengt zoete pataten, rijst, suikerriet, bananen en ooft voort. Ook heeft men er groote kokosbosschen.

De bevolking, die, naar men meent, op dit nog weinig onderzochte eiland talrijk is, en tot het Maleische ras behoort, is rijziger van gestalte en blanker dan de overige Maleijers, diefachtig en ruw van aard. Zij spreken eene taal, welke door de bewoners der andere eilanden van den Sundasche-Archipel niet verstaan wordt. Zij voeden zich met kokosnooten, visschen en suikerriet; gaan bijna naakt; wonen in kegelvormige huizen, en hebben kleine kano's; terwijl de mannen gemeenlijk sterk gewapend zijn.

---

(1) Alle overige met ENG zamengestelde namen, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

Digitized by Google

ENGBERGEN, landgoed in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 6½ u. Z. ten O. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Ter Borg*, gem. *Gendringen*.

Omstreeks het jaar 1810 vond men, op dit landgoed, bij het delven van eenen kuil, eenige voeten diep in den grond, eene urne van gebakken roodachtige aarde, bevattende de overblijfselen van een verbrand ligchaam, naar gissing uit den Romeinschen tijd.

ENGE (DE), heerl. in het *Land van Montfoort*, prov. *Utrecht*. Zie Engh (den).

ENGE (DEN), ridderhofst. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Engh (Den).

ENGE (SWESER-), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Engh (Sweser-).

ENGEBEEK, watertje in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, dat uit de zamenvloeijing van den *Bijster* en de *Looze Beek*, zijnen oorsprong neemt en zich een groot kwartier uurs beneden Roosendaal in den *Roosendaalsche vliet* ontlast.

ENGEBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, 1 u. N. O. van *Grouw*.

ENGEL (DEN), herberg in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3½ u. W. van *Gorinchem*, kant., gem. en ½ u. van *Sliedrecht*, aan de Merwede, op sommige kaarten als eene b. of geh. voorkomende.

ENGELAND, buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 1 u. Z. van *Apeldoorn*, ½ u. W. van *Beekbergen*, waartoe het behoort; met 39 h. en 240 inw.

Het is de oudste geregtsplaats in Gelderland, ook Heerenhul genaamd, waar eenmaal de oudste bewoners der Veluwe geregt hielden, en waar weder, bij het herleven van het volksregt, de Geërfden van het dorp zamen kwamen, en men dan kleine vonnissen, door of van wege eenen Ambtsregter, velde. De namen Engeland en Heerenhul herinneren misschien, even als de Engelenburg, aan eene overheersching der Anglen en Saxen.

ENGELAND, onaanzienlijke nieuw gevestigde buurt op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1 u. O. van *Elburg*, gem. en 30 min. O. van *Oldebroek*, in de woeste heide, bij de Woldbergen, waar eenige dagLooners, zonder eenige hulp, zich, op de kale heide, een huisje gebouwd hebben en een stukje grond ontginnen. — Men telt er thans 15 h. en 70 inw.

ENGELAND, adell. h. in het voorm. *Ambt* van *Beest-en-Rhenoy*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr. en 4 u. W. van *Tiel*, kant. en 2 u. Z. van *Culenborg*, gem. *Beest*.

ENGELAND, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 13 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 3½ u. N. W. van *Ommen*, gem. en ½ u. W. ten Z. van *Gramsbergen*, een gedeelte van de buurs. *Ane*, uitmakende; met 19 h. en ruim 100 inw.

ENGELAND, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 3 u. O. ten N. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. van *Dalfsen*, tot de buurs. *Ankum* behoorende; met 20 h. en 90 inw.

ENGELAND (GROOT-) of Groot-Engelandt, voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, dat of in het *Berger-* of in het *Egmondermeer* moet gelegen hebben, voor dat die bedijkt waren, en

Digitized by Google

als zoodanig vermeldt wordt in een accoord tusschen FILIPS II, Koning van *Spanje*, ter eenre en LAMORAAL, Graaf *van Egmond*, benevens HENDRIK, Heer *van Brederode*, ter andere zijde, rakende de jurisdictie van de Egmonder- en Bergermeeren.

ENGELAND (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Land van Putten*, arr. en 6 u. W. ten N. van *Dordrecht*, kant. en 3 u. W. ten Z. van *Ridderkerk*, gem. en ½ u. W. van *Hoogvliet*.

Dit h., hetwelk in 1664 door den Heer B. VAN HEEL gesticht werd, wordt thans gebezigd tot bouwmanswoning, en beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 48 v. r. 10 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond, door den Bouwman BASTIAAN VAN KRALINGEN.

ENGELAND (KLEIN-) of KLEIN-ENGELANDT, voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, dat of in het *Berger-* of in het *Egmondermeer* moet gelegen hebben, voor dat die bedijkt waren, en als zoodanig vermeld wordt in een accoord tusschen FILIPS II, Koning *van Spanje*, ter eenre en LAMORAAL, Graaf *van Egmond*, benevens HENDRIK, Heer *van Brederode*, ter andere zijde, rakende de jurisdictie van de Egmonder- en Bergermeren.

ENGELAND (NIEUW-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan den Polder Langebakkersoord, O. aan den Polder Oud-Engeland, Z. aan het Meeuwegors, W. aan Elderspolder.

Deze pold., die in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 111 bund., zijnde alles schotbaar land, telt 3 h., waaronder 2 boerderijen, wordt door 1 molen, op de Oude-Maas, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Heemraden.

ENGELAND (OUD-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan den Polder Rosande, O. aan het Gemeeneland van Poortugaal, Z. aan Nieuw-Engeland, W. aan Nieuw-Engeland.

Deze pold., die in de vijftiende eeuw bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van omtrent 17 bund., zijnde alles schotbaar land, telt 5 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door uitwatering op het Gemeeneland van Poortugaal van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Heemraden.

ENGELAND (OUD-EN-NIEUW-) of LOKHORSTERLAND, heerl. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan Langebakkersoord en Rosande, O. en Z. aan het Gemeeneland van Poortugaal, W. aan de Oude-Maas.

Deze heerl. bestaat uit de pold. Oud-Engeland en Nieuw-Engeland. Zij beslaat eene oppervlakte van 128 bund. en bevat noch d. noch geh., telt 8 h., waaronder het Huis te Engeland, bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 50 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die er allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Hoogvliet*. Men heeft in deze heerl. geen school maar de kinderen genieten onderwijs te *Hoogvliet*.

Deze heerl., weleer het eigendom van den Nederduitschen Dichter KORNELIS BOON VAN ENGELAND, wordt thans in eigendom bezeten door de stad *Schiedam*, welke haar den 24 Augustus 1739 heeft aangekocht van Mr. CORNELIS BOON, Heer van *Oud- en Nieuw-Engeland*.

Digitized by Google

ENGELANDERHOLT, thans BRUGGELEN genaamd, bosch op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. *Apeldoorn*, W. van *Beekbergen*.

Het beslaat eene oppervlakte van 20 bund. hakhout. Het is de oudste geregtsplaats in Gelderland ook HEERENHUL genaamd, waar eenmaal de oudste bewoners der Veluwe gerigt hielden, en waar weder bij het herleven van het volksregt de Geerfden van het volk zamenkwamen, en men dan kleine vonnissen door of van wegen eenen Ambtsregter velde. De namen ENGELAND en HEERENHUL herinneren misschien even als de ENGELENBURG aan eene overheersching der Anglen in Saxen.

ENGELANDERZAND, zandvlakte in de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. *Apeldoorn*, tusschen Apeldoorn, Beekbergen, Loenen, Otterlo en Kootwijk zich uitstrekkende. — Het beslaat eene oppervlakte van 153 bund. 38 v. r.

ENGELANDSSLUIS (POLDERTJE-BENEDEN-), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Raamsdonk*; palende N. aan den Goedenaardspolder, O. aan de Engelandsche sluis, Z. aan de rivier de Donge, W. aan de buitenste Buitengronden.

Deze pold., welke in het jaar 1830 bekaad is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 5 bund. 87 v. r. 70 v. ell., en wordt door een houten duiker op de Donge van het overtollige water ontlast. Het land ligt ruim 1 el boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit de Eigengeërfden.

ENGELANDT (GROOT), voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ENGELAND (GROOT).

ENGELANDT (KLEIN), voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ENGELAND (KLEIN).

ENGELBERT, oudtijds ECGNEBERD of EGNEBERGH, d. in het *Goregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1. u. O. ten Z. van *Groningen*, gem en ½ u. ten Z. van *Noorddijk*, en ¼ u. ten Z. van *Middelbert*, tusschen de vaart en puinwegen, welke van Groningen naar Delfzijl en Winschoten loopen.

Tot dit d. behooren ook de geh. de Roode Haan en Het Tolhuis, benevens een gedeelte van Euvelgunne. Er is eigenlijk geen kom van het dorp, maar het bestaat uit eene verspreide buurt, welks huizen ter lengte van nagenoeg ½ uur aan den rijweg zijn gelegen; het wordt gewoonlijk verdeeld in de laagte en hoogte, tot welk laatste de geh. behooren. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw, de veehoederij en het verveenen.

De sporen van het oude bed der Hunse zijn hier nog zigtbaar. De Borgsloot is er de oude scheiding tusschen het Goregt en Fivelgo. Eene zekere lage streek gronds, nabij het Engelberter-tolhuis aan den puinweg, draagt den naam van Uilkenham. Vroeger had men hier ook de buitenplaats Delmina. (Zie dat woord).

De scheiding tusschen Engelbert en Westerbroek, wordt bepaald: 1°. door het Oldediep, waarschijnlijk een takje van de Hunse, welke op deze hoogte, uit Drenthe komende, in het Schuitendiep stroomt, zijnde dit Oldediep begrepen tusschen het trekpad en een zeker tilletje, gelegen in den zoogenaamden ouden dijk, hoog 4 of 5 voeten en vrij breed, welke van het trekpad zich oostwaarts uitstrekt naar den Engelberter weg; 2°. door dat gedeelte van dien ouden dijk, hetwelk loopt van het gemelde tilletje naar den Engelberter weg; en 3° door eene afwatering, loopende van zeker bruggetje in den Engelberter weg oost-

Digitized by Google

waarts naar den Harksteder weg. De Hunse, welke omstreeks 200 roeden ten zuiden van gemelden ouden dijk, niet ver van de Waterhuizen naar het Schuitendiep stroomt en thans onder den naam van Schuitendiep naar en door Groningen vloeit; liep oudtijds met vele bogten van de Roode Haan oostelijk om de stad naar Wierum. De dijk, langs welken deze rivier toen liep, is op vele plaatsen nog zeer zigtbaar; hij is van klei, en ligt grootendeels op klei, en daaronder derrij of veen. Langs den puinweg en op de hoogte vindt men van 4 tot 10 voeten klei, daar bouwt men haver en men heeft er goede weilanden, doch naar den kant van de Harkstede, de Laagte genoemd, heeft men, onder eene korst van tuinaarde, gedeeltelijk goeden veengrond van 4 tot 11 voeten diepte. Daarin baggert men gedurende bijna vijftig jaren, en thans zoo sterk, dat binnen kort deze landen geheel in waterplassen zullen veranderd zijn.

De Herv., welke hier 220 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Hoogezand* behoort. Deze gem. was, sedert de reductie tot in het jaar 1651, met *Middelbert* vereenigd, in welke combinatie de eerste Leeraar geweest is Henricus Crevelius, die hier in 1604 stond. De eerste Predikant, welke na de afscheiding van Middelbert, alhier de dienst heeft waargenomen, is geweest Albertus van Lambergen, herwaarts gekomen in het jaar 1651 en † in 1672. Het beroep staat aan den kerkeraad en de stemgeregtigde ledematen der gemeente. Men heeft er een klein kerkje, staande op eenen naakten eenzamen heuvel, dat in het jaar 1779, aanzienlijk hersteld is en waarop aan het westelijke einde een klein open spits torentje staat. — Men heeft er ook eene dorpschool.

ENGELBORG, naam, op oude kaarten voorkomende als zijnde eene b. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, 1 u. Z. Z. W. van *Loppersum*, bij *Garrelsweer*, thans echter niet meer bestaande.

ENGELBRECHTS-PLEKJE of Rondenhoek, pold. aan de *Hoogekil*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Sliedrecht*; palende N. aan de Merwede, O. aan Aart-Eloijenbosch, Z. aan de Sneepkil, W. aan de Hoogkil.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 17 bund. 67 v. r., waaronder 17 bund. schotbaar land, telt 60 h., en wordt door duikers van het overtollige water ontlast.

ENGELEN, gem. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en kant. *'s Hertogenbosch* (9 k. d., 10 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de Maas, O. aan de Dieze, welke haar van *Empel-en-Meerwijk* scheidt, Z. aan de gem. 's Hertogenbosch, W. aan Vlijmen en N. W. aan Bokhoven, waarvan zij gescheiden is door den bodem der oude rivier de Maas, die in vroegere tijden tusschen Engelen en Bokhoven, en zoo vervolgens nederwaarts ten Zuiden der stad Heusden liep, doch tegenwoordig geen gemeenschap met de rivier zelve meer heeft.

Deze gem., welke vroeger met *Vlijmen* is vereenigd geweest, bestaat uit den Binnenpolder-van-Engelen, den Buitenpolder-van-Engelen en het Engelermeer, en bevat het d. Engelen; vroeger heeft hier ook eene schans gelegen, welke thans vervallen is. Zij beslaat eene oppervlakte van 728 bund. Men telt in de gem. Engelen 49 h., bewoond door 69 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ongeveer 380 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw en het paarden der schepen van en naar 's Hertogenbosch.

Digitized by Google

De R. K., die hier bijna 320 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Boxtel*, behoort. Deze past. was van het jaar 1285 aan de Kanunniken van Premontstreit uit de Abdij van Bern, en stond sedert de Reformatie met de pastorie van Orthen onder eenen Pastoor, die te Orthen zijn verblijf hield, maar sedert het jaar 1796 wordt ENGELEN door eenen eigen Pastoor bediend. De eerste, die in deze past. de dienst heeft waargenomen is geweest NICOLAAS HOOGERS, die in het jaar 1796 herwaarts kwam en in 1804 door MARTINUS BEKKERS werd opgevolgd.

De Herv., van welke men er ongeveer 60 telt, behooren tot de gem. *Engelen-Empel-en-Crevecoeur*, welke in deze burgerl. gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. eene kostschool voor jonge heeren, eene kostschool voor jonge jufvrouwen en eene dorpschool, allen in de kom van het dorp.

Deze gem. is eene heerl. welke thans in eigendom bezeten wordt door Vrouwe SARA GEERTRUIDA VAN HOEY, echtgenoote van den Heer WILLIAM SMITH, woonachtig te Rotterdam.

Het d. ENGELEN, bij sommige ook ENGEREN gespeld, ligt 1 u. N. ten W. van 's Hertogenbosch, 3 u. O. ten Z. van Heusden, aan den linker oever der Dieze. Dewijl ENGELEN vroeger het eenigste Hollandsche d. was, dat aan de Dieze lag, werd aldaar de Tol ontvangen der schepen, die van boven, het zij de Waal of Maas, afkomende naar 's Hertogenbosch voeren, gelijk ook van die, welke uit 's Hertogenbosch de gemelde rivieren opwaarts wilden; dewijl die niet bij of omtrent het dorp Veen kwamen, waar anders de gewone Hollandsche tol was.

Men telt er in de kom van het d. 49 h., welke meest in eene rei langs den dijk staan, en 380 inw. Het zou, naar men wil, in de veertiende eeuw veel volkrijker dan thans geweest zijn. Het was toen op de wijze eener stad gebouwd en bloeide door zijne talrijke steenbakkerijen, maar de Maas heeft veel van den ouden grond van dit d. weggespoeld. Het land hier rondom is laag en broekachtig, en wordt daarom het Engelermeer geheeten.

De kerk, welke hier vroeger stond, was zeer groot en had eenen zwaren toren. In de Nederlandsche oorlogen werden kerk en toren beide verwoest, doordien de Graaf VAN HOHENLO, in 1587, den toren liet springen. In plaats daarvan werd er later, ten dienste van de Herv., een kerkje gebouwd, dat van een orgel voorzien is, uit welks dak een spits torentje rijst.

De R. K. kerk, aan den H. Bisschop en Martelaar LAMBERTUS toegewijd, is in de jaren 1829-1832 herbouwd, en den 17 September van laatstgenoemd jaar ingewijd.

De kostschool voor jonge heeren telt thans slechts 4 leerlingen, hoewel dit getal vroeger meer dan 20 beliep; de kostschool voor jonge jufvrouwen telt 20 leerlingen; de dorpschool wordt des zomers door 50, en des winters door 70 leerlingen bezocht.

Het wapen dezer gem. bestaat uit eenen Engel.

ENGELEN (BINNEN-POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabund*, *Tweede* distr., arr. en kant. *'s Hertogenbosch*, gem. *Engelen*; palende N. aan de Maas, O. aan de Dieze, Z. aan den Bosschenpolder, W. aan den Buitenpolder-van-Vlijmen-Engelen-en-Hedikhuizen.

Deze pold., beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 49 bund. 30 v. r. 66 v. ell.; telt 49 h., waaronder 36 boerderijen, en wordt door 2 sluizen op de Maas en de Buitenpolder van het overtollige wa-

Digitized by Google

ter ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Penningmeester.

ENGELEN (BUITENPOLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband, Tweede* distr., arr. en kant. *'s Hertogenbosch*, gem. *Engelen;* palende N. aan den Polder van Bokhoven, O. aan den Binnenpolder van Engelen, W. aan den Hoogen Maasdijk.

De Buitenpolder-van-Engelen is met den *Buitenpolder-van-Hedikhuizen* en met den *Buitenpolder-van-Vlijmen* gecombineerd, en staat daarmede onder het bestuur van drie Dijkgraven.

ENGELEN (SCHANS-TE-), ook wel de Engelerschans geheeten, en bij de geschiedschrijvers meest onder den naam van de Engelenschans voorkomende, voorm. groote vierkante redoute of schans, in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband,* aan den linkeroever der Dieze, Z. van Engelen, ter plaatse, waar de Bosschesloot zich in die rivier ontlast.

Toen de Fransche Veldheer Turenne, in het jaar 1672, Crevecoeur belegerde, liet hij deze schans mede aantasten. De bezetting weerde zich dapper, zoo dat de schans in vuur en vlam scheen te staan. Na het overgaan van Crevecoeur vreesde de bezetting, dat het geheele vijandelijke leger voor de schans zoude komen; zij vernagelde derhalve het geschut, wierp het in de grachten en trok naar 's Hertogenbosch. De krijgsraad dier stad had eenige dagen te voren besloten die schans te doen slechten, en het geschut, krijgsvoorraad en levensmiddelen naar die stad te voeren. Doch de Franschen kwamen er voor, eer dit te werk gesteld kon worden. Alvorens de Franschen in het jaar 1673 deze schans verlieten, is zij gedeeltelijk geslecht, maar naderhand in het bijzonder in 1799 is zij weder hersteld.

De omwallingen dezer schans bestaan nog, terwijl, zoo wel de wallen, als de schans zelve, tot weiland dienen, en thans het eigendom van de Vrouwe der plaats zijn. — In de nabijheid der overblijfselen bestaat eene woert, zijnde een heuvel, die zelden onder water komt, al is het geheele dorp overstroomd, en alwaar in 1841 verscheidene scherven van Germaansche lijkurnen gevonden zijn, die in het kabinet van het Noord-Brabandsche genootschap bewaard worden.

ENGELENBERG, landg. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland.* Zie Engelenburg.

ENGELENBURG, voorm. oud adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr. en 6 u. W. Z. W. van *Tiel*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Geldermalsen*, gem. en in de kom van het d. *Herwijnen*.

Van dit h., hetwelk in het jaar 1817 gesloopt is, bestond, tot in het jaar 1834, nog de voorpoort, waaraan blijken van de oudheid des gebouws aanwezig waren, zoo dat er thans niets meer van bestaat dan de grachten, die het gebouw omringd hebben. De daartoe behoord hebbende gronden, bestaande in appelen- en perenboomgaarden, en beslaande eene oppervlakte van 3 bund. 77 v. r. 34 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer Martinus Adrianus Bierman, woonachtig te Gorinchem.

ENGELENBURG of Engelenberg, landgoed op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 4½ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant en 3½ u. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en ½ u. N. W. van *Brummen*.

Digitized by Google

Het beslaat eene oppervlakte van 195 bund. 63 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de wed. N. van Walree, geb. van Lennep, wonende aldaar.

Het huis werd in den Spaanschen oorlog, door Graaf Hendrik van den Bergh verbrand, doch naderhand weder opgebouwd.

ENGELENBURG, voorm. burgt in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Englumborg.

ENGELENBURG (KLEIN-) of Klein-Engelenburg, buit. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 4½ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en dorp *Brummen*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 79 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer D. van Walree, woonachtig aldaar.

ENGELENDAAL, voorm. kloost. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Leyderdorp*.

Dit klooster, hetwelk bewoond werd door Reguliere Kanunniken, werd Engelendaal genoemd, omdat men beweerde aldaar de Engelen te hebben hooren zingen. Het is, met goedkeuring van Frederik van Blankenheim, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, door zekeren Pieter van Poel opgerigt.

In het jaar 1407 is het, met elf andere kloosters, vereenigd met het kapittel van Windesheim. Hendrik Hert, een Broeder van deze orde, heeft deze twaalf kloosters vergeleken bij de twaalf zegeningen der Patriarchen. Dat van Leyderdorp vergeleek hij, om zijn rijkdom, bij Aser, op wien Jacob deze woorden toepaste: » zijn brood is vet." Dit klooster is, in de Spaansche onlusten, ten deele in boomgaarden, ten deele in akkers veranderd, zijnde de naam van *Monniken* nog overgebleven in het vervallen muurwerk. Ook zijn er, in het begin der achttiende eeuw, nog eenige bekkeneelen van Monniken en de zegels van den Prior gevonden. In eenen naburigen molen, de Monnikenmolen genaamd, werd lang nog het afbeeldsel vertoond van een Reguliere Kanunnik, die zijnen rozenkrans leest.

ENGELEN-EMPEL-EN-CREVECOEUR, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. en ring van *'s Hertogenbosch*, met éene kerk, te Engelen, zijnde die te Crevecoeur in eene kazerne veranderd. Men telt in deze gem. ruim 100 zielen.

Engelen maakte vroeger eene afzonderlijke gem. uit. In het jaar 1672 werd Crevecoeur met deze gemeente vereenigd. Destijds maakte Empel met *Rosmalen* éene gem. uit, doch werd daarvan gescheiden en bij de gem. van Engelen-en-Crevecoeur gevoegd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met agreatie van den Ambachtsheer van Engelen.

ENGELENSCHANS, naam, onder welken, bij de geschiedschrijvers, meestal de Schans-te-Engelen, in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, voorkomt. Zie Engelen (Schans-te-).

ENGELEN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN (GECOMBINEERDE-POLDERS-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie Vlijmen-Engelen-en-Hedikhuizen (Gecombineerde Polders van).

ENGELERMEER, voorm. meer, thans een pold., in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en kant. *'s Hertogenbosch*, gem. *Engelen*, hetwelk rondom in den Buitenpolder van Engelen besloten ligt.

ENGELERSCHANS, voorm. schans in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie Engelen (Schans-te-).

Digitized by Google

ENGELKES, b. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. Z. O. van *Winschoten*, gem. en ¾ u. Z. van *Bellingwolde*, 8 min. N. van *Vrieschelo*, welke echter thans aldaar niet bestaat.

ENGELMANSPLAAT of ENGELSMANSPLAAT, hooge, slechts zelden ondervloeijende, zandplaat, niet ver van de *Friesche kust*, ten N. W. van de Lauwerzee, tusschen Ameland en Schiermonnikoog. Gedurende den zomer ligt in de nabijheid van deze plaat, in het vaarwater de Meuker, een recherche-vaartuig, tot de in- en de uitklaring van schepen. Men ziet op deze plaat twee hooge kapen, welke vroeger de rigting van het Friesche gat aanduidden, doch door verloop van dit zeegat zijn deze kapen voor onkundigen thans gevaarlijke bakens.

ENGELMEER, naam, onder welken het EGELMEER, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie EGELMEER.

ENGELMONDSBEEK (ST.), beek in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, onder de gem. *Velsen c. a.*

Deze beek, welke uit de duinen voortkomt, en met eene Oostelijke rigting naar het *Wijkermeer* loopt, is des winters vrij vol water, maar in den zomer meestal nagenoeg uitgedroogd. Men wil, dat zij haren naam zoude ontleenen van den H. ENGELMOND, die hier omstreeks den marteldood zoude ondergaan hebben; terwijl de legende verhaalt, dat deze beek op het gebed van dien H. zoude ontstaan zijn. In vorige eeuwen werden vele bedevaarten derwaarts gedaan, aangezien het water daarvan eene genezende kracht toegeschreven werd.

ENGELRODE, voorm. oud adell. h. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*, *Nederdistrict*, kw., arr. en 2½ u. N. W. van *Tiel*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Culenborg*, gem. en ½ u. Z. ten O. van *Beusichem*, ¼ u. W. ten Z. van *Zoelmond*, waartoe het behoort.

Het huis dat midden in eene gracht lag, en door breede lanen omgeven was, is afgebroken, en in de plaats daarvan een boerenhuis gezet, terwijl de daartoe behoord hebbende gronden, tot bouwland zijn aangelegd.

ENGELSCH-ONRUST, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, op de *Reede van Batavia*.

ENGELSHOFF, groote pachthoeve in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Betzdorf*, gem. *Nieder-Anven*.

ENGELSHOVEN, naam onder welke het d. EYGELSHOVEN, in de prov. *Limburg* op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie EYGELSHOVEN.

ENGELSMANSPLAAT, zandplaat op de *Friesche* kust. Zie ENGELMANSPLAAT.

ENGELUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie ENGLUM.

ENGELUM, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ENGLUM.

ENGELUMBORG, burgt in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ENGLUMBORG.

ENGEREN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie ENGELEN.

ENGERING, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. resid. *Krawang*.

ENGERSUM, voorm. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, onder *Uithuizen*. Het behoorde in 1634 aan Jonkheer ROELOF AUSEMA.

ENGEWEER, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en ¾ u. O. van *Onderdendam*, gem.

Digitized by Google

en ¼ u. Z. van *Middelstum*, 5 min. Z. W. van *Westerwijtwerd*, waartoe het behoort; met 4 h. en 25 inw. Het ligt op eene wierde, en men vindt er nog de overblijfselen van een aloud gebouw.

ENGEWERT, naam, welke in de bul van Paus Pius IV, van 7 Augustus 1561, gegeven wordt aan het d. Grijpskerk, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Grijpskerk.

ENGEWORMER, bedijking in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Wormer (Enge-).

ENGEZEDDE of Enge-Zitbraak, meertje in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, in *Katwouderban*, N. van Monnickendam, Z. van Edam. Het heeft door de Sluissloot gemeenschap met de Goudzee.

ENG-GIESSEN, geh. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Giessen (Eng-).

ENGH (DEN), Den Enghe, Den Eng of De Enge, meest bekend onder den naam van Schagen-en-den-Engh, heerl. in het *Land van Montfoort*, prov. *Utrecht*, kw. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Linschoten*; palende N. W. en N. O. aan Linschoten, Z. O. aan Montfoort en den IJssel, Z. W. aan Snelrewaard.

Deze heerl. bevat niets dan de polder Schagen-en-den-Engh, en beslaat eene oppervlakte van 257 bund. 12 v. r. 50 v. ell., telt 15 h., bewoond door 29 huisgez., uitmakende eene bevolking van 140 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 90 in getal zijn, behooren tot de gem. *Linschoten*. — De R. K., van welke men er 50 aantreft, worden tot de stat. van *Montfoort* gerekend.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten te *Linschoten* onderwijs.

Vroeger stond hier het huis de Nes, doch dit is in het jaar 1757 afgebroken.

ENGH (DEN), Den Eng of Den Enge, ridderhofstad in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*, kant. en ½ u. Z. van *Maarssen*, gem. en ¼ u. O. van *Vleuten*.

Het is een hoog gebouw, dat wel onderhouden wordt, hebbende aan den weg eene zware poort, of voorburg, met eene soort van toren daarnevens. Vroeger was het leenroerig aan het sticht van Utrecht, en in den jare 1536 bij de Staten van die provincie voor een ridderhofstad erkend. Men wil dat zij weleer bezeten zou zijn geweest door de Heeren van Woerden, uit welk geslacht een jonger zoon zich Wten Engh, Uten Engh, Utten Engh, Uitten Engh, Utten Engh, Uit den Engh of van den Engh noemde. Uit dit geslacht, dat reeds omtrent het midden der dertiende eeuw onder de riddermatige bekend was, zijn gesproten Bernard Wten Engh, die in het jaar 1272 in den slag der Hollanders met de Friezen sneuvelde. Frederik Wten Engh, die in de Staten van Utrecht zat, en in hunne naam de Unie van Utrecht, in het jaar 1579, teekende, en Bernt Wten Engh, zijn zoon, die onder de teekenaars van het verbond der Edelen vermeld wordt, en door de Spanjaarden te Arnhem onthoofd is (1). Anna Wten Engh, die in het jaar 1600 met het huis den Engh verleid werd, bragt het door haar huwelijk aan Frederik van Zuilen van Nyevelt, Heer van *Aartsbergen*. Naderhand is den Engh door koop gekomen aan de geslachten van Ruysch en Egmond van de Nyeburg. In het jaar 1761

(1) Zie over hen J. W. te Water, Historie van het Verbond der Edelen, stuk III, blad. 381-384, en Mr. J. Scheltema, Staatkundig Nederland, D. II, blad. 205-236.

Digitized by Google

is de Heer Mr. JAN CYPRIANUS VAN EWYCK, Heer *van Themaat*, Schepen der stad Amsterdam, door de Staten der provincie Utrecht, met den ENGH beleend. Thans wordt dit goed, hetwelk eene oppervlakte beslaat van 7 bund. 96 v. r., in eigendom bezeten door den Heer HENDRIK BERNARD NIEUWENHUIS.

ENGH (BLARICUMMER-), heideveld in *Gooiland*, prov. *Noord Holland*. Zie BLARICUMMER-ENG (1).

ENGH-AAN-DEN-WAALDIJK, landstreek in den *Tielerwaard*, *Benedendistrikt* der prov. *Gelderland*, kw., arr. en kant. *Tiel*, gem. en ½ u. van *Wadenooijen*, ½ u. van *Drumpt*. Zij beslaat eene oppervlakte van 28 bund. 86 v. r. 38 v. ell. binnendijks en 14 bund. 80 v. r. 20 v. ell. buitendijks, telt 18 h., waaronder 2 boerderijen, uitmakende de buurs. Passewaay, welke kerkelijk onder *Drumpt* behoort.

Op Paaschdag van het jaar 1726 is hier, in den Waaldijk, eene doorbraak gevallen, waarvan men zegt, dat de buurs. zijnen naam zoude ontleenen.

ENGHUIZEN, landg. op de *Lymers*, prov. *Gelderland*. Zie ENKHUYZEN.

ENGHUIZEN, havez. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr. en 3 u. Z. ten O. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. O. van *Doesborgh*, gem. en ½ u. N. van het d. *Hummelo*.

Deze havez., welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 1064 bund. 6 v. r. 64 v. ell., is lang in het bezit geweest van eenen tak van het geslacht der VAN HEECKEREN, die zich diensvolgens VAN HEECKEREN VAN ENGHUIZEN schreef, en wordt nog tegenwoordig in eigendom bezeten door den Heer H. J. C. J. VAN HEECKEREN VAN ENGHUIZEN, woonachtig op Sonsbeek, bij Arnhem, die in het jaar 1835, het oude huis, door een nieuw, modern, prachtig en smaakvol, ja, vorstelijk, gebouw heeft laten vervangen, waardoor dit landgoed een der fraaiste van den omtrek is geworden.

ENGHUYZEN, aanzienlijk h. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, arr. en 3 u. O. van *Arnhem*, kant., gem. en binnen de grachten van *Zevenaar*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund. en wordt tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. PELGROM, Med. Doct.

ENGHUYZEN, havez. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ENGHUIZEN.

ENGLUM of ENGELUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1½ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. ten Z. van *Berlikum*.

Volgens sommigen zoude dit d. gesticht zijn door de Angelen (die met EGISTUS overkwamen), om ten minste in Friesland hunne naamsgedachtenis na te laten.

Men telt er 32 h. en ruim 230 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Er zijn zeer vruchtbare landerijen, die meest tot bouwakkers, aardappelteelt en weilanden dienen.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Leeuwarden* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JASPERUS STOOKMAN, die in het jaar 1584, naar Winsum vertrok; destijds moet dit d. met Beetgum kerkelijk zijn vereenigd geweest, waarvan het in het jaar 1645 gescheiden werd, na de scheiding was de eerste Predikant te

---

(1) Alle de overige met ENGH zamengestelde art., zoeke men op de woorden van onderscheiding.

Engelum Rombartus Hagema, die er nog dat zelfde jaar beroepen werd. In het jaar 1651 werd Beetgum weder met Engelum vereenigd, hetwelk geduurd heeft tot aan den dood van Hagema, die in November 1665 voorviel. De kerk, welke er vóór de Reformatie stond, was aan den H. Christophorus toegewijd. De pastorie had destijds aan inkomsten 100 goudgulden (150 guld.), het vikarisschap 90 goudgulden (135 guld.). Bovendien was er nog eene prebende van 120 goudgulden (180 guld.). De Proost van de St. Janskerk te Utrecht, had voor zijn deel 12 schilden (16 guld. 80 cents). In plaats van de kerk werd, in het jaar 1775, de tegenwoordige gebouwd, welke in het jaar 1834 van een orgel voorzien is. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht. — Vroeger stond hier het sterke slot Grovestins. Zie dat woord.

ENGLUM of Engelum, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. van *Zuidhorn*, gem. en 5 min. N. O. van *Oldehove*, waaronder het behoort. — Men telt er 2 h. en 17 inw.

Toen de door zijnen zonderlingen levensloop merkwaardige Staatsman Johan Willem Ripperda, in het begin der vorige eeuw, hier op Englumburg woonde (zie het volgende art.), had hij het plan gevormd, om van hier, voorbij Jensema, naar de trekvaart achter Noordhorn, een kanaal te doen graven en eenen dijk te doen aanleggen, doch daarvan is niets gekomen.

ENGLUMBORG, Engelumborg of Engelenburg, bij verkorting Engelen, Englum of Engelum genaamd, voorm. borg of huis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, onder en 10 min. O. N. O. van *Oldehove*, in het geh. *Englum*.

Deze borg, waarvan eene teekening te vinden is op de kaart der prov. Groningen van Mr. Theodorus Beckeringh, van 1781, is het laatst bewoond door Vrouwe J. Wentley, douairière van Rossum, en werd in het jaar 1775, afgebroken, doch de spooren zijn er nog zigtbaar van; terwijl het schathuis, thans de *Tempel* geheeten, nog aanwezig is en tot eene aanzienlijke boerenschuur en woning vergroot is, en de kooi of tuinmanswoning, nu, tot dagloonershuisje dient. De borg stond een weinig ter zijde van de tegenwoordige boerenhofstede, ter plaatse, alwaar men thans, in een stuk weiland, eenen breeden kruisvijver met riet en biezen vindt. De tegenwoordige eigenaar en bewoner dezer boerderij is de landbouwer, Engbertus Grommers. Vroeger hadden de Heeren van Englumborg, dikwerf oorlog gevoerd tegen die van Jensema en Fritum.

Dit gebouw is in het begin der vorige eeuw het eigendom geweest van, en werd destijds bewoond door den Staatsman Johan Willem Ripperda, die, ofschoon men hem in het geheel geen bekwaamheid als Staat- en Letterkundige kan ontzeggen, zich echter nog meer berucht heeft gemaakt door zijne eerzucht en woeligen levensloop, zijnde van R.K. geworden Hervormd, van Hervormd R. K., en van R. K., na de besnijdenis te hebben ondergaan, Mahomedaansch. Hij trad alhier den 15 Junij 1704, met Alida Schellingwou in den echt en overleed, als Dey, te Tetuan, den 7 Oct 1737 (1).

Vroeger moet Englumborg aan eene andere familie behoort hebben, althans volgens opschriften op de kerk en de armbus te Oldehove van

---

(1) Zie over hem nader *Levensbeschrijving van eenige meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen* D. III., bl. 112.

Digitized by Google

1664 en 1665 was toen ter tijd Heer van den Englumborg, Jonkheer Aisinga van Ewsum, Heer *van Englum* en *Jellema*, Kerkvoogd te Oldehove en Gecommitteerde Raad ter Admiraliteit te Amsterdam.

ENGTE-VAN-TEXEL, vaarwater, tusschen de noordspits van Noord-Holland en het eiland Texel gelegen. Het vormt gedeeltelijk de reede van Texel en leidde voorheen door drie verschillende geulen, welke door zandbanken bepaald waren, uit het *Nieuwediep* en de *Zuiderzee*, in de *Noordzee*. Van deze drie doorvaarten, het Marsdiep, Noordergat en Schulpengat genaamd, is alleen het laatste nog in wezen en wordt door diepgaande schepen gebruikt. De beide eersten zijn verloopen en onbruikbaar geworden; doch in plaats daarvan is het Nieuwe Westerzeegat ontstaan, hetwelk door koopvaardijschepen en kleine oorlogschepen kan bevaren worden.

ENGWERD, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*. Zie Engwird.

ENGWIER, ook Engwierum en eertijds Abbingawier, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 4 u. W. N. W. van *Sneek*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Bolsward*, aan het *Sillaardermeer*.

Men telt er 20 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Wons-en-Engwier*, welke hier eene kerk heeft. — Vóór de Reformatie beliep het inkomen van den Pastoor dezer kerk 90 goudg. (135 guld.), dat van den vikaris vijf en vijftig goudg. (82 guld. 50 cents). De Proost van de St. Janskerk te Utrecht, trok er 12 schilden (16 guld. 80 cents).

De R. K., worden tot de stat. van *Makkum* gerekend. — Men heeft er geene school, doch de kinderen genieten te *Wons* onderwijs.

ENGWIERUM of Aengwierum, in het Oud-Friesch Edyngwerum, tamelijk groot d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 6 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. van *Dockum*, in den hoek van den zeedijk. Weleer lag dit d. aan den mond van het Dockumerdiep, waar dit in de Lauwerzee viel, op den Z. O. hoek of punt lands van Oost-Dongeradeel, en werd wegens de vernaauwing of verenging van dat diep alhier, zoo men wil, Engwierum genoemd; doch in later tijd is de ligging dezer plaats aanmerkelijk veranderd, wegens de aanzienlijke verlanding van dat diep en de aanslibbing van de zijde der Lauwerzee.

Door de uitgestrektheid der aangespoelde landen heeft het behoor van dit dorp allengskens eene groote uitgebreidheid verkregen. Men telt er, met de, kerkelijk hiertoe behoorende, b. de Nieuwe zijlen, ook wel de Dockumer-Nieuwezijlen genoemd, alwaar het grootste sluiswerk der prov. Friesland ligt, 760 inw.

De Herv., die hier wonen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Dockum* behoort. Tot in het jaar 1834, met die van *Ee* gecombineerd, doch destijds daarvan afgescheiden, heeft zij tot haren eersten afzonderlijken Predikant gehad Johan Georgius Zimmerman, die in het jaar 1835, herwaarts kwam en er nog staat. De kerk is volgens een opschrift boven de deur, in het jaar 1746, gebouwd. Het orgel werd in 1823 vernieuwd. — De R. K., behooren tot de stat. van *Dockum*.

ENGWIERUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie het vorige art.

Digitized by Google

ENGWIERUMER-NIEUWLAND, pold., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*; palende N., O. en Z. aan de Lauwerzee en W. aan het Oudland van Engwierum. — Deze pold. is in het jaar 1752 bedijkt.

ENGWIRD of ENGWERD, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, ten Z. W. van het d. *Rauwerd*.

Het werd gesticht in het jaar 1478, voor Nonnen van den derden regel van de H. Franciscus of Graauwe Beggijnen. Ter plaatse, waar het gestaan heeft ziet men thans eene boerenhoeve.

ENGWIRDEN, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie AENGWIRDEN.

ENK, poeltje in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. en ongeveer 20 min. N. W. van *Kamperveen*, ongeveer ½ u. Z. O. van de stad Kampen.

De buitenwetering loopt er in eene noordwestelijke rigting dwars doorheen.

ENK (ACHTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 7½ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en ¾ u. Z. van *Epe*; met 160 inw.

ENK (AVER-), adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 3 u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 3 u. N. van *Doetinchem*, gem. en 5 min. W. van *Hengelo*.

Dit h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 158 bund. 38 v. r. 46 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer N. STEENGRACHT woonachtig te Utrecht.

ENK (EMSTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 7½ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2¼ u. N. van *Apeldoorn*, gem. *Epe*; met 210 inw.

Men heeft in deze buurs. eene nieuwe school, welke gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

ENK (OVER-), hav. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaer*, kw., arr. en 5 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 20 min. ten N. van *Didam*.

Dit h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 89 v. r. 50 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den landb. G. DONKERS, woonachtig te Didam.

ENK (WESTEN-), buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr., *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. N. O. van *Wageningen*, gem. en 2 u. van *Ede*; met 18 h. en 90 inw.

ENK (WESTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 7½ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en ½ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en 1¾ u. van *Epe*; met 340 inw.

ENKHUIZEN, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*; palende N. O. en Z. aan de Zuiderzee, W. aan de kant. Hoorn en Medemblik. Het bevat de volgende 8 gem.: Enkhuizen, Andijk, Bovencarspel, Grootebroek-en-Lutjebroek, Hoogcarspel, Urk, Venhuizen-en-Hem, en Wervershoef, beslaat eene oppervlakte van 8579 bund. 56 v. r. 69 v. ell., telt 2366 h., bewoond door 2811 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 13,700 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw.

ENKHUIZEN, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Hoorn*. Zij bestaat uit de volgende 9 gem.: Enkhuizen, Bovencarspel, Grootebroek, Hem, Hoogcarspel, Lutjebroek, Urk, Venhuizen en Westwoud-en-Binnenwijzend.

Digitized by Google

Deze ring telt ruim 8000 zielen, heeft 11 kerken, waarin de dienst gedaan wordt, door 11 Predikanten.

ENKHUIZEN, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen*, (16 m. k. 5 s. d.); palende N., O. en Z. aan de Zuiderzee, W. aan de gem. Bovencarspel en Andijk.

Deze gem. bevat de st. Enkhuizen, en eenige buiten de poorten liggende woningen, zoo behoort mede tot deze gem. ook het oostelijkste gedeelte der Streek, hetwelk buiten de Koepoort gelegen, zich tot aan de banpaal uitstrekt, waar het aan Bovencarspel zich aansluit, het draagt den naam van Westeinde en is circa een half kwartier lang. Buiten de Noorderpoort liggen aan den zeedijk eenige boereplaatsen, welke mede tot de stad behooren en na een half uur wandelens komt men aan den vuurtoren, die in de helling van den zeedijk aan den zoogenaamden Gelderschen hoek staat. Zij beslaat eene oppervlakte van 1208 bund. 3 v. r. 56 v. ell., telt 1026 h., bewoond door 1115 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 5000 inw.

De stad Enkhuizen of Enckhuizen, oudtijds Enchuzen, in het Lat. Encausa, ligt 3½ u. N. O. van Hoorn, 3 u. Z. O. van Medemblik, op het oostelijke uiteinde van West-Friesland, 52° 42′ 15″ N. Br., 22° 57′ 27″ O. L. Zij is tegen het geweld der zee met sterke dijken voorzien, vooral met den Wierdijk, welke, met eenen vasten muur uit de zee opgehaald, de Oosterhaven besluit. De stad heeft aan de landzijde zeven bolwerken, van welke zes binnen de zeedijken liggen. Het zevende en noordelijkste ligt buiten den zeedijk, en is in steen opgehaald, terwijl daarvoor een steenen beer ligt, die den hoogen zeedijk met dit bolwerk vereenigt.

Enkhuizen heeft eene zeer regelmatige en bijna ronde gedaante. Van de zes poorten, zijn drie aan de landzijde, als: de Keten-poort of eigenlijk Zoutketen-poort, in den zuidwesterhoek aan zee, de Wester-poort of Koe-poort ten W., en de Noorderpoort, ten N. De andere drie aan den zeekant om de haven af te sluiten, als: de Blaauwe-poort en het Staverderpoortje, in den walmuur. De eerste is in het jaar 1831 afgebroken. Het Staverderpoortje, in 1833 herbouwd, is slechts een hek, waar men niet kan doorgaan, maar waardoor men een uitmuntend gezigt op de Zuiderzee, welke hier het smalst is, en op de Friesche kust, heeft. Aan de in 1827 vernieuwde haven der stad, bij het, in 1826 afgebroken, bolwerk Willigenburg, staat nog de derde of Zuiderpoort, vroeger ook Dompoort en Domburg, nu Drommedaris, bij het gemeen Dommedaris genaamd. Het is een zwaar en aanzienlijk gebouw, in 1540 gesticht, aan den oostkant met een half rondeel bevestigd en met een fraai koepeltorentje, uurwerk en klokkenspel versierd, welk klokkespel voor het welluidendste van ons land gehouden wordt. Van dezen toren, welke tegenwoordig tot werkplaats dient voor een vijftigtal behoeftige jongelieden, die hier koffijzakken vervaardigen en linnenweven, heeft men een schoon gezigt op de stad en hare omstreken. Vroeger had men ten Z., bij de bolwerken Willigenburg en Denenburg, kleine poorten, alleen dienende tot eenen toegang in de vestingwerken en niet ver van daar een zoogenaamd Scherloo'spoortje, welke alle drie, in 1829, geslecht zijn. Niet ver van daar zag men den Engelsche- of Oost-Indische-toren, insgelijks een oud zwaar gebouw, die in 1828 is afgebroken.

Het beloop der straten dezer stad is zeer wel geregeld, gaande de meeste lijnregt, waardoor zij elkander, genoegzaam allen, regthoekig doorsnijden. De aanzienlijkste wordt de Westerstraat geheeten.

Digitized by Google

De straten worden er zeer knap gehouden, en ook nog gedurig het voorkomen der huizen verfraaid; afgebroken wordt er thans weinig. Nog enkele zeer schoone gebouwen, waaronder het Koggehuis, met eene nieuw gebouwde poort daarnaast, getuigen van den voormaligen bloei.

In het jaar 1361 werd de eerste haven te ENKHUIZEN gemaakt, die, in 1590, door de tegenwoordige ruime, en met eene kapitale sluis voorziene, vervangen is; terwijl zij zich binnenwaarts door de stad in onderscheidene vertakkingen uitbreidt, en alzoo binnengrachten vormt, die, ter wederzijden met boomen beplant, haar geen gering sieraad bijzetten, maar bovenal den handel en de zeevaart vele gemakken aanbieden. — In 1671 werd de weg door de Streek naar Hoorn bestraat.

De naam van ENKHUIZEN wordt door sommigen afgeleid van de enkele of op zich zelf gebouwde huizen, uit welke de plaats of buurt oudtijds bestond. Anderen willen, dat ENKHUIZEN zijnen naam heeft van den engen of geringen toestand zijner huizen. Wederom anderen zijn van gedachte, dat ENKHUIZEN zoo veel zeggen zou als EINDHUIZEN, om dat de eerste huizen op het einde van de Streek, tusschen Hoorn en de stad, gebouwd werden. Voor Eind of Eindje zeide men eertijds Endge of Endke, en dus zou ENDGEHUIZEN of ENDKEHUIZEN door den tijd, gemakshalve, in ENKHUIZEN veranderd zijn. Het oorspronkelijke ENKHUIZEN lag echter vroeger meer oostwaarts, welke verplaatsing ontstaan is door de toenemende verbreeding der Zuiderzee, zoodat voor ENKHUIZEN veel voorland gelegen heeft, en men, ten Z. O. van het *Oosterhoofd*, nog eene droogte aanwijst, het Oude-Kerkhof genaamd, alwaar weleer de kerk en de eerste huizen gestaan hebben. Tusschen ENKHUIZEN en Stavoren lag vroeger een bosch, de Kreil genaamd, waarin Graaf FLORIS II dikwijls ter jagt ging.

Sommigen willen, dat ENKHUIZEN al omtrent den jare 1000, ten tijde van Graaf DIRK III, gesticht zij; doch hiervan zijn geene zekere bewijzen voorhanden. Het oudste berigt van ENKHUIZEN, in schriften van tijdgenooten, vindt men op het jaar 1248.

De eerste bewoners van ENKHUIZEN waren geringe en eenvoudige lieden. De mannen droegen broeken en kousen aan malkander vast, die men boejen noemde, van onderen wijd en tot de voeten toe strekkende. De vrouwen hadden bijna gelijke kleeding; maar, tot meerder onderscheid, bonden zij hare vlechten met eenen witten doek om het hoofd. De meesten geneerden zich met visschen en eenigen met den landbouw. Omtrent den jare 1100 (anderen stellen dezen tijd honderd jaren vroeger, en wederom anderen wel drie honderd jaren later) waren de inwoners, door de hooge watervloeden, in eenen zeer armoedigen staat, en niet magtig, om zekeren MELCHIOR, hunnen Priester, in zoo verre te onderhouden, dat hij alleen konde wonen en de vereischte nooddruft had; zoodat hij zich bij beurten, nu eens bij den eene, dan bij den andere, moest ophouden, opdat zij hoofd voor hoofd gelijke lasten zouden dragen. Hij ging in eenen slechten pels en droeg geen ander kleed, zoo lang hij leefde. Ook vindt men aangeteekend, dat men hier toen in slechte hutten woonde, en maar éénen oven had, om het brood te bakken; ook maar één schip, om te varen. Voorts dat de gemelde Priester eerst niets dan het middagmaal bij de inwoners kreeg; maar dat hij daarna, toen de inwoners het wat ruimer begonnen te krijgen, ook het avondmaal eischte of anders wilde vertrekken, hetgeen hem werd toegestaan; dat hij van elken

Digitized by Google

doode, tot driemalen toe, zoude genieten een heel brood, twee ponden boter en eene kan bier, te weten: op de uitvaart, op den maandstond en op het jaargetijde; daarenboven zouden de inwoners, die best gegoed waren, hem het avondmaal schenken.

In het jaar 1296 gaf Graaf JAN VAN AVENNES, aan die van West-Friesland in het algemeen, en aan zijne goede luiden van ENKHUIZEN in het bijzonder, eenige keuren, waarbij de Keizerin MARGARETHA, in het jaar 1346, eenige andere voegde. In den brief, hiervan voorhanden, komt ENKHUIZEN nog niet als eene stad voor, alzoo er, onder den naam van het ambacht en den ban van ENKHUIZEN, van gewaagd wordt. Ten dezen tijde en vroeger lag, een boogschot wegs van ENKHUIZEN, opwaarts naar de Streek toe, een dorp, Gommers-kerspel genaamd, en hoewel ENKHUIZEN, dat langs hoe meer in getal van huizen toenam, van de bewoners van dit dorp zeer benijd werd, zoo vereenigde WILLEM, Hertog *van Beijeren,* in 1355, dit dorp met ENKHUIZEN, hetwelk hij tot eene stad verhief, aan welke hij den naam ENKHUIZEN gaf; terwijl hij tevens het regtsgebied der stad bepaalde. Nogthans vindt men sedert, in openbare schriften, ENKHUIZEN en *Gommers-kerspel* nu en dan, doch zelden, bij onderscheiding genoemd. Somtijds wordt Gommers-kerspel ook aangemerkt als het westeinde der stad. Later, en vooral in de veertiende eeuw, nam de stad aanmerkelijk in grootte toe, en werd van de Hollandsche Graven, van tijd tot tijd, met onderscheidene voorregten begunstigd; onder anderen van Hertog JAN VAN BEIJEREN, wiens zijde de stad tegen Vrouwe JACOBA hield.

ENKHUIZEN mag zich beroemen, de eerste stad in Noord-Holland te zijn geweest, wier moedige burgers zich, in het jaar 1572, aan het Spaansche juk onttrokken. Zoo dat men te regt zeggen kan, dat zij met *Brielle* in Zuid-Holland en *Vlissingen* in Zeeland, den grondslag der Nederlandsche vrijheid gelegd heeft. Zelfs hebben die van ENKHUIZEN de stad Medemblik, bij verrassing, voor de Staten ingenomen, en de burgers van Hoorn mede overgehaald, om der Staten zijde te kiezen; waarna Edam, Alkmaar en de andere steden van het Noorderkwartier spoedig volgden. De Spanjaarden hebben na dien tijd wel menigmaal getracht, zoo te water als te land, deze stad onder hun geweld te brengen: doch dit is hun altoos mislukt, waardoor ENKHUIZEN zich beroemt, nimmer, sedert hare omwalling, door eenige vijanden overwonnen en dus maagd te zijn.

De stad telt, binnen hare wallen, eene bevolking van ongeveer 4500 zielen. Vroeger zoude zij ruim 20,000, ja, volgens de algemeene overlevering, in haren grootsten bloei, 40,000 zielen binnen hare poorten geteld hebben. In 1632 telde men 3615 h. binnen de stad en 515 daar buiten.

Destijds bestond er eene Kamer der Oost-Indische Compagnie die de stad eenen aanmerkelijken handel verschafte, welke er op alle gewesten der wereld gedreven werd. Vóór het einde der vijftiende eeuw, telde men ruim veertig grootschippers in de stad, wier schepen ieder van omtrent twintig tot honderd en twintig lasten voeren konden. Doch de Zeevaart is bijna geheel uit ENKHUIZEN geweken. Ook de haringvisscherij is, al van ouds, de hoofdnering der stad geweest. Men vindt aangeteekend, dat de Enkhuizers zich reeds omtrent den jare 1420 sterker dan te voren op de haringvangst hebben toegelegd.

Er was een tijd, dat ENKHUIZEN alleen tusschen de vier- en vijfhonderd haringbuizen in zee bragt, doch in het jaar 1736 was dit getal

Digitized by Google

tot op zestien verminderd, zijnde de haringvisscherij vooral afgenomen, nadat in Junij 1703 vele Enkhuizer haringbuizen door de Franschen genomen en verbrand waren. Ondertusschen zijn er, door de Wethouderschap, van tijd tot tijd, verscheidene wijze keuren, op de visscherij, de grootte en het branden der haringtonnen, en meer andere verordeningen, den haringhandel betreffende, gemaakt, doch dit heeft niet kunnen beletten, dat de groote visscherij van ENKHUIZEN naar Vlaardingen verplaatst werd en dus ter eerst gemelde plaatse bijna geheel vernietigd is geweest. Haar grootste verval werd wel door de omwenteling van 1795 veroorzaakt, en heeft zij sedert 1815 het hoofd niet weder opgebeurd. Van 1730 tot 1830 zijn ongeveer 1600 huizen weggebroken, zoodat het grootste gedeelte der stad in moestuin of weilanden veranderd is; wordende de artichokken, die er geteeld worden, zeer geroemd en veel verzonden. Thans maken de groote en kleine visscherij weder het hoofdbestaan van de inwoners uit; terwijl er in het jaar 1841 vijf en in het jaar 1842 zes buizen ter haringvisscherij zijn uitgevaren. Ook worden er in kaas, zaden en andere artikelen nog al belangrijke semmen jaarlijks omgezet. Men vindt er 3 haringreederijen; 2 scheepstimmerwerven; 2 schuitenmakerijen; 1 houtzaagmolen; 1 lijnbaan, bekend om de uitmuntende hoedanigheid van het touw, dat er geslagen wordt; 3 zeilmakerijen; 1 garenspinnerij; 1 linnen en zeildoekweverij; 1 wolspinnerij; 1 zoutkeet; 1 zeepziederij; 1 bierbrouwerij; 2 cementfabrijken; 2 kalkovens; 1 cichoreifabrijk; 1 chocoladefabrijk; 1 snuif- en 1 mout- en korenmolen. Vroeger had men er 16 lijnbanen; 58 bokkinghangen; 14 molens; en 63 zoutketen (1).

Men hield, van ouds, eene vrije jaarmarkt te ENKHUIZEN, die twee werkdagen vóór St. Margareet aanving, en drie dagen daarna eindigde. Naderhand zijn er twee jaarmarkten gehouden: eene, welke den eersten Vrijdag in Junij begon en eene week duurde, en eene, welke den tweeden Vrijdag in October begon en omtrent veertien dagen aanhield; doch deze laatste jaarmarkt is, in den jare 1736, afgeschaft, en de eerste duurt nu veertien dagen, beginnende den eersten Vrijdag in Junij. Op het einde der zestiende eeuw verleenden Burgemeesters een consent tot oprigting van stallen, ten gerieve van den ossenhandel der Deensche kooplieden. In het jaar 1605 kwam de markt van de Deensche ossen van Hoorn te ENKHUIZEN, alwaar zij eenige jaren bleef; doch omtrent den jare 1660 werd zij naar Amsterdam verlegd.

Onder de merkwaardige gebouwen verdient vooral melding: het smaakvol gebouwde Stadhuis, staande op de *Breedestraat*, ter plaatse, waar weleer het oude Stadhuis gestaan heeft; doch men heeft aan de zuidzijde een huis, en aan de noordzijde eene geheele rij huizen afgebroken, om het tegenwoordige gebouw grooter dan het oude te maken. Het oude Stadhuis is in den jare 1460 volbouwd. Vóór dien tijd vergaderde men in de kapel van het Gasthuis. Ook had de Schout de vierschaar somtijds in herbergen doen spannen, tegen een uitdrukkelijk verbod van FILIPS *de Goede*, Hertog *van Bourgondië*, die reeds op den 17 September 1455 had gewild, dat zulks nergens dan in of voor het Stadhuis geschieden zou. Naderhand werd er een toren op

(1) Vroeger vervaardigde men het zout zelve, met turfasch en zeewater, hetwelk men *siltzout* noemde, doch naderhand het zout uit Fransche en Spaansche havens halende, moesten deze zoutketen vervallen.

dat Stadhuis gezet. Het was in de voorgaande eeuw reeds zoo zeer vervallen, dat men besloot het door een nieuw, deftig gebouw te doen vervangen. Het werk werd in den jare 1688 voltrokken, en overtreft, zoo in grootte als in fraaiheid en bouworde, de meeste stadhuizen der Hollandsche steden. Het is een vierkant gebouw, van voren van graauwen Bentheimer- en op de zijden van gebakken steen opgehaald. Men komt er in, langs zes vierkante blaauwetrappen, door eene aanzienlijke deur, van boven gedekt met een matig vooruitstekend balkon. Daar boven is een groot glasraam, met zijplinten en lijsten versierd, en nog hooger een ovaal glasrond, hebbende ter wederzijde twee lichten. Dit deel van den voorgevel beslaat een derde van de breedte des gebouws en springt een weinig vooruit. Het gebouw heeft aan beide zijden twee vensters, tot drie verdiepingen, van welke de bovenste en onderste vierkante en de middelste hooge kruisramen zijn. Voorts komt de kroonlijst en daarop in het midden eene fraaije balustrade, op welker twee hoeken beelden en in de middenbuiging vazen geplaatst zijn. Hooger rijst uit het dak een schoon achthoekig koepeltorentje, waarin vroeger eene slagklok was. Binnengetreden gaat men uit een ruim portaal, langs eenige trappen opwaarts, naar eene nette voorzaal, die toegang geeft tot de naaste vertrekken, welke allen fraai beschilderd, behangen of op eenige andere wijze versierd zijn, zoo als, onder anderen, de Burgemeesterskamer, die met een fraai behangsel pronkt, door Romein de Hooge geschilderd.

De Waag, welke eertijds insgelijks op de *Breedestraat* stond, werd reeds in het jaar 1384 gesticht. In het jaar 1460 betaalde men zestien gulden huur van deze waag. In het jaar 1557 werd er eene nieuwe waag, aan de *Vischmarkt*, gesticht, alwaar zij nog staat. Het is een oud gebouw. In het jaar 1654 is er eene ordonnantie op het waaggeld gemaakt. Achter de waag, doch onder hetzelfde dak, werd vroeger het Stads Accijnshuis gehouden, en daarboven het Collegie der Heelmeesters of Collegium Chirurgicum.

Vermits voorheen het Admiraliteits Collegie van het Noorderkwartier, beurtelings te Enkhuizen en te *Hoorn*, vergaderde, hadden de Raden aldaar een voortreffelijk Admiraliteitshuis of Prinsenhof, in de *Oude Westerstraat*, welk gebouw, dat vroeger een gedeelte uitmaakte van het Patershof, in 1667 tot een verblijf voor den Deken van West-Friesland gesticht, naderhand het Zeekantoor is geworden en thans gedeeltelijk tot eene Latijnsche en eene burgerschool, gedeeltelijk tot vergaderplaats van het Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* en onderscheidene Commissiën dient. In 1842 is dit gebouw vertimmerd en veel verbeterd. Dit Admiraliteits-Collegie had zijn Gemeenelandshuis en Scheepstimmerwerf aan eene ruime haven, de *Nieuwen-Dijk* genoemd, de overblijfsels van welk gebouw en werf thans behooren tot den kalkoven.

Kort na de oprigting der Oostindische Compagnie hielden de Bewindhebbers hunne vergaderingen in den Zuider- of Engelsche toren, in 1394 gebouwd, en in 1605 met klokkenslag voorzien, toen, ofschoon reeds tot eene herberg ingerigt, de Oostindische toren genaamd. In 1829 is hij afgebroken, en slechts één huis, dat vroeger de keuken was, is er nog van overig. In het jaar 1630 werd het Oostindische huis, aan den *Wierdijk*, gesticht, zijnde een deftig gebouw, dat zijnen opgang had langs eenen aanzienlijken steenen trap, met eene fraaije steenen leuning. Doch dit gebouw, hetwelk, in het jaar 1807, tot een Instituut voor de Marine was

ingerigt, en sedert het jaar 1810 tot een Hospitaal voor de Marine diende, is den 20 Junij 1816 eene prooi der vlammen geworden.

Aangezien de Westindische compagnie zoowel als de Oostindische alhier hare kamer had, zoo had men hier ook een Westindischhuis in de *Paktuinstraat*, zijnde een breed aanzienlijk gebouw, dat, met een zeer groot pakhuis, achter aan de *Nieuwe Haven* uitkwam; dit huis, hetwelk later, en wel in het jaar 1802, tot eene Kaserne voor de koloniale troepen gediend heeft, is in het jaar 1828 gesloopt. Het pakhuis, meestal het Slagthuis genoemd, wordt thans tot een Kaaspakhuis gebruikt.

De voormalige Lands geschut- en klokgieterij, was een zwaar aanzienlijk gebouw met drie onderscheidene daken en gevels, aan het einde der *Botstraat*, bij de Noorderpoort, alwaar voorheen het zware kanon voor het zeewezen plagt te worden gegoten. Na het jaar 1795 werd het tot Hospitaal voor de Marine ingerigt, doch het is in het jaar 1828 gesloopt en de grond tot eene Algemeene begraafplaats aangelegd. De plaats, waar men dus vroeger werkzaam was tot verdelging van menschenlevens, diende daarna om de gekwetsten te verplegen, en thans om de dooden eene rustplaats te geven.

Ook was hier voorheen een Muntgebouw, hetwelk in de *Westerstraat* stond, en vroeger een gedeelte van het Patershof uitmaakte doch later tot Zeekantoor is ingerigt. Sedert het jaar 1808, is dit gebouw, thans een particulier eigendom zijnde, tot een Instituut van Opvoeding ingerigt, en wordt daartoe nog gebruikt. In den voorgevel van dit, in 1611, vernieuwde gebouw, ziet men nog de wapens van ENKHUIZEN en West-Friesland, en boven die wapens de afbeelding van MAURITS, Prins *van Oranje*. In het jaar 1601 of 1603 verzocht de regering van ENKHUIZEN de Munt van West-Friesland, die toen vijftien achtereenvolgende jaren te *Hoorn* gebleven was, ten voordeele der stad te mogen bezitten, welk verzoek werd toegestaan, onder voorwaarde, dat de genoemde munt beurtelings om de drie jaren te ENKHUIZEN en te *Hoorn* zoude verblijven. Deze bepaling van drie werd in vervolg van tijd tot zeven jaren verlengd, en aan de stad Medemblik hetzelfde regt toegewezen.

Tot eene belooning voor de goede trouw en menigvuldige diensten, den Koning van Spanje en den lande bij aanhoudendheid bewezen, ontving de stad ENKHUIZEN, bij twee handvestbrieven, geteekend 9 Februarij 1573, de eene op naam van den Koning van Spanje en de andere op die van den Prins VAN ORANJE, als zijnen Stadhouder, het regt van paalkist, welk regt de stad Amsterdam vroeger bezat, en aan die stad, bij handvestbrief van Hertog FILIPS VAN BOURGONDIË, in het jaar 1482, was bevestigd geworden, doch thans aan gemelde stad, uithoofde van hare zamenspanning met den Hertog van Alva en de Spanjaarden, werd ontnomen. Volgens dit regt werden de tonnen, kapen, bakens en alles wat tot aanwijzing der gronden in de zeegaten, ten behoeve der scheepvaart noodig was, te ENKHUIZEN gemaakt en onderhouden, en ontving de stad voor dit een en ander van ieder schip hare geregtigheid, hetwelk het Paalgeld genaamd werd, en gebruikt moest worden tot versterking en onderhouding der stad en hare havens. Over het bezit van deze paalkist is, in het jaar 1578, een hevig geschil ontstaan tusschen de regeringen der steden Amsterdam en ENKHUIZEN, vermeenende beide die steden het grootste regt op het bezit daarvan te hebben. Dit verschil is, door de Algemeene Staten, geheel ten voordeele der stad ENKHUIZEN, beslist geworden, en aan haar

Digitized by Google

de vrijheid verleend om dezulken, die zich in de betaling der aan de stad toekomende regten wederspannig betoonden, daartoe te noodzaken door gebruikmaking der oorlogsschepen van den staat, of door andere daartoe dienstig geoordeelde middelen, welke door het land zoude bekostigd worden. De stad ENKHUIZEN is dan ook sedert dien tijd in dat bezit gebleven, doch het werd haar, in het jaar 1809, na de inlijving van Holland in het Fransche keizerrijk, ontnomen. Zij ontving dat regt terug in het jaar 1813 en heeft het behouden tot in het jaar 1836, toen het, onder voorwaarde eener jaarlijksche schadeloosstelling van 's rijks wege, tot onderhouding der stad, aan het rijk is overgegaan. Het maken en onderhouden der tonnen, bakens, kapen en kettingen, benevens al hetgeen daartoe verder behoort, geschiedt nog te ENKHUIZEN. Tot meerdere uitbreiding dezer werkzaamheden is de voormalige Stads-Timmertuin, welke in de zeventiende eeuw gebouwd en in 1768 vernieuwd was geworden, in het jaar 1837 meer doelmatig ingerigt, en aldaar eene nieuwe Smederij gebouwd tot vervaardiging der benoodigde kettingen voor de tonnen enz. Deze nieuwe inrigting draagt den naam van Algemeen Betonnings Magazijn. Na het jaar 1390 is in de nabijheid der Sint Pietershaven, achter de voormalige zoutkeeten, een gebouw gesticht, hetwelk het Stads-Magazijn genaamd werd, welk gebouw waarschijnlijk na de in gebruikneming der voornoemde Stads-Timmertuin gesloopt zal zijn. Men heeft te ENKHUIZEN ook een Kantoor der Brievenposterij.

Tot de bijzonderheden van ENKHUIZEN behooren twee ankers van twee Geldersche smakschepen, die weleer op deze stad aanvielen, welke ankers tot in het jaar 1829 aan den Oostindische toren hingen, waar onder men het volgende versje in den muur las:

Dees ankers twee
Van deese ree
Hier vast gehegt
Getuigen noch
Het loos bedroch
Gij Gelders knecht.

en op eene andere steen:

EnChVsaM InsIdIIs taCItIs sVb noCte sILentI
ObrVere adnIXa est GeLrICa perfIdIa.
XXV JUNI 1437
Anchora quam cernis ferro præcisa bipenni
Artes testantur, perfide Gelre, tuas.

Het eerste is een tijdvers van den vermaarden HADRIANUS JUNIUS van Hoorn, waarvan de zin is:

De GeLders' ontroV soCht EnkhVIsens strIJdbre waLLen
BI naCht Met haere LIst Van bVIten t' oVerVaLLen.

Het tweede gedeelte is een versje, vervaardigd door Mr. GERBRAND CLOETEN of CLOETING, naderhand Pensionaris, eerst Rector der Latijnsche school te ENKHUIZEN, hetwelk aldus vertaald wordt:

Dees ankers afgekapt toen d'aenslag was gemist
Getuigen, Geldersman, uw trouwelooze list.

Bij het slechten van den Oostindischen toren, zijn de twee ankers, als zegeteekens, aan de Drommedaris opgehangen, en is de witten marmeren steen, waarop de Latijnsche dichtregelen van H. JUNIUS en G. CLOETING waren uitgehouwen, daaronder tot een duurzaam aandenken, ingemetseld.

Op het stadhuis vindt men vijf zeer groote tinnen kannen, met het stadswapen voorzien, waaruit men oudtijds den eerewijn pleeg te schenken. Een der zwaarden van den Admiraal Bossu is thans het eigendom der dochters van wijlen den Heer Mr. Jan van Romond te Enkhuizen. Voorschreven zwaard is lang, zonder het gevest, 1 ell. 2 palm 5 duim; de lengte van het gewest 6 palm 5 duim; de breedte van het kruis 5 palm 9 duim. Blijkens eene authentieke verklaring aangaande dit zwaard, den 19 Februarij 1700 afgelegd, is dit het slagzwaard van den Spaanschen Admiraal geweest, en was in vroeger tijd het eigendom van twee broeders, geboren en woonachtig te Enkhuizen, Egbert Jacobsz. en Heertje Jacobsz. geheeten, die, bij het veroveren van het schip van Bossu, genaamd *de Inquisitie,* de Admiraal gegrepen en hem zijn zwaard en ijzeren harnas ontnomen hebben, en daarmede, na den slag, naar Enkhuizen zijn teruggekeerd, alwaar het genoemde zwaard tot heden is bewaard gebleven. Het ijzeren harnas van den Admiraal is door een der betrekkingen van de vroeger genoemde broeders in stilte verkocht geworden en alzoo verloren geraakt. Een ander zwaard van voornoemden Admiraal is tegenwoordig berustende te Hoorn, ten huize van den Heer Pabst Rutgers, gehuwd aan de dochter van den Heer Gallis, aan welke laatstgenoemden het vroeger in eigendom toebehoorde. Ook is hier nog op de voormalige weeskamer een groote gouden medaille, door de Staten van Holland en West-Friesland aan den Schout-bij-Nacht, David Vlug, geschonken, en de kogel, in zilver gevat, waarmede hij het doodelijke schot ontving. Op de plaats van het zeekantoor staat nog een groot metalen kanon, uit een overwonnen Duinkerker kaperschip, in den zeestrijd van den 3 October 1622, op het schip van den Enkhuizer Kapitein Volkaert Kanonnijx overgesprongen.

De Herv., die hier ongeveer 4400 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Hoorn,* ring van *Enkhuizen,* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, heette Andries Dirkz., geboren te Castricum, gewezen Pastoor van de St. Pancraskerk te Enkhuizen. Als Andreas Theodori Castrocomius is hij het meest bekend. Wegens de destijds plaats hebbende vervolging is hij in het jaar 1567 naar Emden geweken, doch in het jaar 1572, naar Enkhuizen teruggekeerd en aldaar op nieuw voor een jaar aangenomen, waarna hij naar Leeuwarden vertrokken en tot in het jaar 1590 gebleven is. Door zijne vrienden gebeden herwaarts terug te keeren, voldeed hij aan het algemeen verlangen en verbond zich, den 30 Maart 1590, voor zijn leven aan de gem. van Enkhuizen. Als zijne ambtgenooten vinden wij vermeld Richard Claesz., voorheen Goudsmit te Enkhuizen, beroepen in 1573, overleden in 1578; Anthony Claesz. of Antonius Nicolai, voorheen R. K. Priester te Hoogebeintum, in Friesland, beroepen in 1574 . † in November of December 1578; Theodoricus Harksius, beroepen in 1575, doch wiens tijd van overlijden onzeker is; Cornelis Gellius of Jelisz., beroepen in 1576, vertrokken naar Zevenhuizen in 1581 en aldaar overleden in 1602, en Henricus Antonides van der Linden, beroepen vóór 1581 en in 1585 als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid vertrokken naar Franeker, alwaar hij in het jaar 1614 overleden is. Er waren in deze gem., van het jaar 1566 tot 1578 twee Predikanten; van 1578 tot 1581 drie; van 1581 tot 1597 twee; in 1597 drie; 1598 tot 1605 vier; van 1605 tot 1652 vijf; van 1652 tot 1706 zes; van dien tijd tot in het jaar 1815 vijf; van 1815 tot 1825 vier, als wanneer dit getal tot op drie verminderd werd, gelijk

Digitized by Google

het nu nog is. Onder hen, die hier later het Evangelie verkondigd hebben, treffen wij aan JOHANNES BOGERMAN, den Voorzitter van de nationale synode, in het jaar 1618 te Dordrecht gehouden; FRANCISCUS BURMANNUS, in 1705 Hoogleeraar te Utrecht; JOHANNES VAN DEN HONERT, in 1727 Hoogleeraar te Leyden; BERNARDINUS DE MOOR, in 1743 Hoogleeraar te Franeker, en anderen. De beroeping van Predikanten geschiedt door den grooten kerkenraad, die, na een gros gemaakt te hebben, daaruit een twaalf-, zes- en drietal formeert, uit welk laatste de beroeping geschiedt, die aan het classikaal bestuur van Hoorn ter aprobatie wordt ingezonden. De Herv. hebben hier twee kerken namelijk de Westerkerk en de Zuiderkerk.

De Westerkerk, weleer aan de H. GUMMARUS toegewijd, staat in dat gedeelte der stad, hetwelk van ouds Gommerskerspel genaamd werd. Thans heet men de straat, alwaar de kerk haren voornamen ingang heeft, de *Oude-Westerstraat*. De Pastorie dezer kerk werd vóór de Reformatie, door de Graven begeven. De bevestiging stond aan het Domkapittel van Utrecht, om reden de Proost van West-Friesland door het gemelde kapittel gezonden werd. Deze pastorie had geene zekere inkomsten, behalve drie morgen lands, dewelke jaarlijks tien Rijnsche guldens (14 guld.) opbragten. De verdere inkomsten moesten van de vervallen komen, waaruit de Onder-Pastoor aan den Pastoor, bij diens afwezigheid, jaarlijks moest betalen veertien Rijnsche guldens (19 guld. 60 cents). Er was geen pastoorshuis, en de Pastoor was tot geene andere lasten gehouden dan tot het lezen van eene dagelijksche mis. Er was eene priestersprebende, waaraan, volgens eenen brief van den Deken van West-Friesland, in het jaar 1383, eenige perceelen lands waren besproken. Het begeven van het kosterschap, van de scholasterij, van het klerkambt, en van St. Andries Vikarij is in het jaar 1436 voor altijd door FILIPS *de Goede*, Hertog van *Bourgondië*, aan de stad opgedragen. Deze kerk is een indrukwekkend en groot gebouw, zij heeft drie regte doorgaande kappen, allen even hoog. Men weet niet, wanneer zij eerst aangelegd is. Sommigen schrijven in het jaar 1351 of 1370, anderen eerst in het jaar 1427. Eenigen verhalen dat de kerk in het jaar 1462, volbouwd werd; anderen zeggen omtrent het jaar 1486 of 1500 of 1519. In het jaar 1522 werden er ten koste der gilden, nog eenige glazen in den Noorderkap gezet, die door den beruchten DAVID JORISZ., glasschilder van Delft, geschilderd waren. Die van Gommerskerspel hadden voor, den middelkap der kerk met eenen hoogen toren te versieren, waartoe de grondslagen reeds gelegd waren, doch dit werk is blijven steken, en de kerk sedert met een klein torentje voorzien, zijnde het klokkenhuis, dat, in het jaar 1519, van hout is opgetrokken, van de kerk afgescheiden aan de oostzijde geplaatst. Nadat, in den jare 1604, een nieuw klokwerk in den Zuidertoren gemaakt was, heeft men het aldaar voorheen gebruikte in het klokhuis aan de Westerkerk overgebragt. Dit klokhuis is, in den jare 1609, met een vierkant verhoogd geworden, ten einde het geluid der klokken des te beter gehoord zoude kunnen worden, in het, sedert den jare 1590, nieuw gebouwde gedeelte der stad. Voor het koor der kerk staat een sierlijk houten afschutsel, weleer versierd met koperen pilaren, die, in den jare 1573, weggenomen en tot het gieten van geschut gebruikt zijn. Men had eertijds in deze kerk twee orgels, een groot en een klein, zijnde het groote gemaakt in de jaren 1548 en 1549, en het kleine in het jaar 1587, doch het laatste is al voor vele jaren

weggenomen, en de pijpen daarvan tot verbetering van het groote orgel gebruikt. In den jare 1838 is voor rekening van twee der achtenswaardigste leden der Hervormde gemeente en inwoneressen der stad, het inwendige gedeelte van het groote orgel bijna geheel vernieuwd, en de buitenzijde, benevens de daaraan gevonden wordende versierselen, op nieuw geschilderd geworden, zoo dat het thans een zeer fraai orgel mag genoemd worden. De predikstoel in deze kerk, in 1568 gemaakt, is zeer schoon bewerkt, en heeft meermalen de bewondering van deskundigen weggedragen. In dat gedeelte van de kap der Westerkerk, hetwelk vóór het jaar 1443 gebouwd is, zijn twee balken, waarop de volgende opschriften, met gouden letteren geteekend, te lezen zijn:

In 't jaar vijftien hondert seventig twee
Is door Jehovae krachtige hand
't Pausdom verstooten uit deese stee,
De waere Religie daerin geplant.

—

Die Spaensche vloot,
Seer vreeslyck groot,
Heeft Godt te niet gebracht,
In 't jaer van tachtig acht.

Aan de zuidzijde dezer kerk is eene geschikte kamer, waarin de vergaderingen van den kerkeraad gehouden worden. Aan deze kerk is, waarschijnlijk in het begin der zeventiende eeuw, een gepast lokaal gemaakt, tot plaatsing eener bibliotheek, welke nog aanwezig is en vele belangrijke werken bevat. Zij is haren oorsprong verschuldigd aan wijlen Gerardus Jacobi Vesterman, achtsten Predikant na de Hervorming te Enkhuizen en Rector der Latijnsche scholen aldaar, beroepen in het jaar 1585 en † in het jaar 1600, die bij zijn overlijden een groot gedeelte zijner bibliotheek aan de Hervormde gemeente te Enkhuizen had vermaakt. Deze bibliotheek is in vervolg van tijd door aankoop voor rekening der kerken, alsmede door geschenken van particulieren, aanmerkelijk vergroot en in waarde toegenomen.

De Zuiderkerk, eertijds aan St. Paulus toegewijd, staat even bezuiden de *Oude-Westerstraat*, aan het einde der tegenwoordige *Kerkstraat*. Vóór den jare 1422, stond zij buitendijks, doch op den 4 Augustus des gemelden jaars gaf Hertog Jan van Beijeren die van Enkhuizen verlof, om hunne kerk af te breken en binnendijks wederom op te timmeren. Men begon haar hier in het jaar 1423 of 1424 te bouwen, midden in een rietbosch, hetwelk ten dien einde opgehoogd werd. Vóór de Reformatie werd de pastorie dezer kerk door de Graven begeven, en door het Domkapittel te Utrecht bevestigd. De pastorij had aan vaste inkomsten niet meer dan vier Rijnsche guldens (5 gulden 60 cents) en geen pastoriehuis. Alles bij elkander gerekend kon zij 56 Rijnsche guldens (78 guld. 40 cents) opbrengen. De Pastoor was gehouden dagelijks eene lezende, maar op Zon en Heilige dagen eene zingende mis te doen, en somwijlen ook voor het volk te prediken. Het kosterschap, dat schier geene inkomsten had, werd, volgens vergunning van Hertog Filips, door de Regering vergeven. De muren dezer kerk staan, zegt men, zoo diep onder als boven den grond; hetwelk men in den jare 1623, bij de bouwing van een nieuw doodbeenderenhuis, zoude ontdekt hebben. Met het bouwen van den hoogen, zwaren en sierlijken toren der Zuiderkerk, werd in den jare 1450 aangevangen, en in het jaar 1533 was hij eerst voltrokken.

Deze toren heeft eene hoogte van 232 voeten. De appel van den spits is in het laatstgenoemde jaar met koper bekleed geworden, uit zekere gelden, welke SIMON BLAEWHULCK, destijds Pastoor te ENKHUIZEN, van het bisdom van Utrecht te vorderen had, en welke gelden hij, op zijne terugreize van Jerusalem, te Venetië overlijdende, bij uitersten wille ten dien einde had gelegateerd. In den toren hangen vier klokken, van welken de grootste bijna 2300 Nederlandsche ponden weegt. Bij het speelwerk behoort een trommel van zes voeten diameter, uit een stuk metaal gegoten. In het jaar 1595, van boven wel zes of zeven voeten over zijde gezakt zijnde, werd de toren der Zuiderkerk, met groote behendigheid en kunst wederom regt gezet. In 1484 werd het verwulf der kerk, hetwelk toen geheel beschoten was, met verschillende tafereelen uit het Oude en Nieuwe Testament beschilderd, en aan den schilder, die dit werk had ten uitvoer gebragt, van stadswege, zekere inkomsten toegelegd, uit welke hij met zijn huisgezin, gedurende zijn leven, behoorlijk zou kunnen bestaan. In de maand December 1608, heeft men alle deze schilderstukken met geele verw overdekt en uitgewischt. Men ziet in de Zuiderkerk monumenten opgerigt ter gedachtenis aan den vermaarden Onderzoeker der Natuur BERNARDUS PALUDANUS, den 3 April des jaars 1633, te ENKHUIZEN, overleden; gelijk mede aan JACOB DIRKSZ. BROUWER en JAN SIMONSZ. BLAEWHULCK, die met de SEBEYNEN, de grondleggers van de vrijheid der stad zijn geweest. De opschriften op deze monumenten, door ouderdom onleesbaar en de monumenten zelven eenigermate beschadigd geworden zijnde, zijn, thans (in 1842), op nieuw in orde gebragt en opgeschilderd. In den jare 1515, was in de St. Pancras kerk een houten kruis aanwezig, hetwelk, volgens de overlevering, aan eenen hollen boom in Noorwegen gegroeid was, nadat eene maagd, op zekeren Paaschdag, na het gebruiken des H. Sacraments, onpasselijk wordende, aan voorgeschreven boom had overgegeven. Door dit kruis werden, naar men wilde, vele wonderen verrigt, en eene menigte menschen van ongeneeslijke kwalen hersteld. Het gerucht aangaande dit wonderkruis werd overal verbreid, en had ten gevolge, dat vele aanzienlijken, uit verschillende plaatsen, zich in de maand *Augustus*, naar ENKHUIZEN begaven, om het te zien en door groote geschenken te vereeren. Dit een en ander had ten gevolge, dat men, aan de noordzijde der kerk, een kruiswerk met twee kappen bouwde, in welke men dit kruis overbragt en bewaarde. Of het, bij de Hervorming, door de R. K. geborgen en nog te ENKHUIZEN aanwezig is, kan met geene zekerheid bepaald worden. Dit aangebouwde gedeelte der kerk, werd sedert dien tijd de *Heilige kruiskamer* genaamd. In later tijd zijn daarin zitplaatsen gemaakt en eene koperen kroon gehangen, van welke bij de godsdienstoefeningen is gebruik gemaakt, doch in het laatste gedeelte der vorige eeuw is deze kamer van de Zuiderkerk afgescheiden, en wordt thans tot werk- en bergplaats gebruikt. In deze kruiskamer is, den 9den October 1618, de Noord-Hollandsche synode gehouden, welke was bijeengekomen tot voorbereiding der werkzaamheden *voor*, en benoeming van Gecommitteerden *tot* de Nationale Synode, die te Dordrecht gehouden zoude worden en werd aldaar, als Gedeputeerde van wege ENKHUIZEN, benoemd Ds. ABRAHAM à DOORESLAER, Predikant aldaar, een geleerd man en tevens een ijverig Contra-Remonstrant. In den jare 1614, was door voorschreven Predikant in druk uitgegeven: eene vertaling van den Bijbel en der Apocryphe boeken, voorzien met aanteekeningen en verbeteringen van TREMELLIUS, JUNIUS, BEZA en PISCATOR. Een exemplaar van

Digitized by Google

dezen bijbel is nog op de bibliotheek aan de Westerkerk aanwezig. Voornoemde kamer is in vervolg van tijd meermalen gebruikt tot het houden der gemelde synode. Doch in den jare 1672, heeft men tot het houden dier vergadering eene kamer gebruikt in het voormalige Ziekenhuis, welke laatstgenoemde plaats men tot deze bijeenkomst geschikter oordeelde. In voorschreven Kruiskamer, is tusschen de jaren 1515 en 1600, eene vrouw begraven, wier lijk, bij de opgraving, door de afzigtelijkheid — naar het oordeel dier bijgeloovige tijden — een zigtbaar bewijs opleverde eener straffende voorzienigheid. De geschiedenis dezer vrouw, wordt nog in handschrift te Enkhuizen bewaard en het hoofdzakelijke van hetgeen met haar is voorgevallen, is op last der toenmalige Regering op haar grafzerk uitgebouwen, welke zerk nog heden in de Kruiskamer kan gezien worden. Aan de westzijde der Zuiderkerk, op dezelfde plaats, op welke in de dertiende of in het begin der veertiende eeuw, toen de kerk nog buitendijks stond, de kleine kapel van St. Pancras gebouwd was, is in later tijd eene kamer gemaakt en ingerigt tot eene vergaderplaats van de Diakenen der Hervormde Gemeente. Dit lokaal is in 1686, bijna geheel vernieuwd en wordt nog heden tot dat oogmerk gebruikt. Boven het noorder portaal is de vergaderplaats van Kerkmeesteren der Hervormde Gemeente.

Vroeger hadden de Herv. hier nog eene kerk de Kleine Kerk of Monniken Kerk geheeten, welke aan de zuidzijde der St. Pancras- of Zuiderkerk stond en haren hoofdingang had in de straat genaamd de *Drie groene Ekelen* en eertijds de kerk van het Augustijnerklooster geweest is. Deze werd, in het jaar 1646, ten dienste van de Herv. geopend, en diende toen om er des zondags namiddags in te prediken, en in de week, er onderscheidene cathechisatiën te houden. Sedert het jaar 1819 bestaat die kerk niet meer. Zij is met het Nieuwe Armenweeshuis en vele belende huizen gesloopt, en in een groot plein, met opgaande boomen beplant, nu het Bosch genaamd, veranderd.

Blijkens een nog aanwezig doop- en huwelijks register van het jaar 1691—1711 is er ook een Fransche gemeente te Enkhuizen geweest; die hoogst waarschijnlijk hare godsdienst zal hebben uitgeoefend in de kerk van het voormalige Barrevoeters-klooster, welk gebouw thans Artibus Sacrum genaamd wordt. Men meent ook dat in het laatste gedeelte der vorige eeuw eene kleine Fransche gemeente te Enkhuizen zou gebruik gemaakt hebben van de Kleine of Monnikken kerk, doch dit is niet waarschijnlijk.

De Remonstranten hebben ook, na hunne verbanning, in het begin des jaars 1619, te Enkhuizen godsdienstige bijeenkomsten gehouden, doch in stilte en in klein getal. Zij hebben er echter nimmer eene vaste vergaderplaats gehad.

De Christenen, toegedaan de onveranderde Augsburgsche confessie of Lutherschen, van welke men er ruim 100 telt, maken eene gem. uit. De eerste, welke hier, onder vele vervolgingen, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Fredericus Frederici Tatinghoff, geb. te Enkhuizen in 1599 of 1600, die in het jaar 1627 naar Middelburg beroepen werd en derwaarts vertrok. Tot in 1641 werd het den Lutherschen door de Vroedschap en Burgemeesteren strengelijk verboden, geheime of openbare godsdienstige bijeenkomsten te houden. Volgens ordonnantie van den 30 Maart 1624, werd het leenen of verhuren van een huis, erve, schuur of stal te dien einde verboden op eene boete van 50 ponden vlaamsch (300 gulden) terwijl de Prediker, Voorlezer of

Voorzanger, in eene boete van 4 ponden vlaamsch (24 guld.) en elk een, die de vergadering had bijgewoond, in eene boete van 2 ponden vlaamsch (12 guld.) werd beslagen. Doch in weerwil van alle hindernissen werd, op den 18 April 1632, in stilte, de verwerij de blaauwe hand, op de *Noorder-Boerenvaart*, tot eene godsdienstige vergaderplaats ingewijd, ofschoon de gemeente niet voor het jaar 1641 vrijheid verkreeg, om openbare godsdienst te mogen houden. In het jaar 1647 is de kerk vergroot, en met vijf koperen kroonen (nog aanwezig) door milde gevers versierd, in 1735 is het kerkgebouw andermaal vergroot, met eenen keurig gebeeldhouwden predikstoel, nieuwe banken en eene gaanderij voorzien, waarop, in het jaar 1760, een welluidend orgel geplaatst is.

Er waren vroeger twee vergaderplaatsen voor de Doopsgezinden. Reeds in het jaar 1632 hadden de Oude-Vlamingers, die tot de societeit van Groningen behoorden, en de Waterlandsche Doopsgezinden hunne bijzondere bedehuizen. Die der eerstgenoemden stond op de *Zuider-Boerenvaart*, waarin de dienst door twee Leeraars werd waargenomen, terwijl die der laatsten op het *Zand* staande, maar éénen Leeraar had. In de kerk der Waterlandsche vergaderden ook de Collegianten voor den korten tijd, dat zij hier eene kleine gemeente uitmaakten. In het jaar 1735 heeft de Waterlandsche gemeente te Venhuizen zich vereenigd met die op het Zand. Tot Leeraar bij deze gecombineerde gemeenten is in datzelfde jaar van *Heerenveen* beroepen Sjoerd Pietersz. van Dokkenburg. De laatste Leeraar bij deze Waterlandschen, beroepen in het jaar 1761, was Reinhart Rahusen, † in 1765. De Oude Vlamingers hebben zich in het jaar 1765 na den dood van Rahusen, met de Waterlandschen vereenigd, en tot Leeraar voor de vereenigde Doopsgezinden werd toen verkozen Hendrik van Gelder, Predikant te Goederede, die den 25 Augustus 1771 van hier naar Enschedé is vertrokken. Den 22 Januarij 1789, kocht deze vereenigde gemeente de verlatene Jansenisten kerk op het *Venedij*, die op den 16 Augustus van hetzelfde jaar door Ds. P. Moll, herwaarts gekomen in 1787, werd ingewijd tot een bedehuis voor de Doopsgezinden. De kerk op de *Zuider-Boerenvaart* is, zoo wel als die op het *Zand*, tot kleine burgerwoningen vertimmerd.

De R. K., die hier 660 in getal zijn, onder welke 340 communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspriest. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk aan den H. Franciscus Xaverius toegewijd, in den *Hoek*, aan het einde der *Harpstraat* staande, is in het jaar 1774 tot het tegenwoordig gebruik ingerigt. — In de jaren 1642 en 1643 zijn er te Enkhuizen nog keuren gemaakt, bij welke alle geordende Priesteren de stad ontzegd, en den R. K. verboden werd, eenig nieuw altaar op te rigten of in bijzondere huizen zamenkomsten te houden. Ook in 1730 en nog later, tot in 1727 hebben de R. K. Pastoors bij hunne inkomst in de stad moeten beloven, geene gelden bij de burgers en ingezetenen in te zamelen, tot oprigting of instandhouding van buitenlandsche kloosters. De tegenwoordige kerk zal eerlang, naar een reeds gemaakt plan, uitwendig verbouwd en veel verfraaid worden.

De R. K. der Oude Clerezij, van welke men er 90 aantreft, maken te Enkhuizen eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt. In 1744 waren hier drie statiën, welke ieder eene kerk en eenen Pastoor hadden, als: eene in het *Westeinde*, aan den H. Johannes toegewijd, eene op het *Venedij*, aan den H. Pancratius toegewijd, en eene op de

Breedstraat, aan den H. Gummarus toegeheiligd. De statie van den H. Johannes heeft zich in het jaar 1731 na den dood van den Pastoor Johannes Schagen met die van de H. Gummarus vereenigd. Na het overlijden van den Pastoor Gerardus Timmers, op den 16 October 1788, is de gemeente van St. Pancras met haren Pastoor Wilhelmus van Vianen, tot de kerk van St. Gummarus op de *Breedstraat* overgegaan. De kerk, in het *Westeinde*, is tot een woonhuis verbouwd, terwijl die op het *Venedij*, sedert 1789, tot eene godsdienstige vergaderplaats der vereenigde Doopsgezinden gebruikt wordt.

Voor de Reformatie zijn hier ook onderscheidene kapellen geweest, van welke wij vermeld vinden St. Antoniuskapel, in het jaar 1394, op den *Dijk*, naderhand de *Breedstraat* genaamd, gebouwd, welke, bij de bouwing van het oude stadhuis in 1460 aan dat gebouw getrokken of tot eene woning verbouwd is; St. Jans- of Johanneskapel, door anderen St. Stephanuskapel genoemd, in het jaar 1224 in het *Westeinde* der stad gebouwd, en in 1515, met vele daarneven staande huizen door brand vernield, doch in 1517 weder herbouwd, zijnde later de hierboven vermelde Kerk der R. K. van de Oude Clerezij geweest; en de St. Eucheriuskapel, vroeger een gedeelte van het Barrevoeter- of St. Claraklooster, in het jaar 1441 in de *Oude Westerstraat* gebouwd, in later tijd ingerigt tot een Gemeenelands Gevangenhuis, waarin de zoogenaamde Geweldiger of Waterschout zijne woning had, doch thans door een Apothekar tot laboratorium en bergplaats van droogerijen gebruikt wordende. In 1424 of eenige jaren daarna is eene Kleine Kapel in het *Westeinde* gebouwd. Deze kapel zonder altaar en alleen met een groot kruis voorzien, was, zoo men zegt, even ver van de Wester- of Koepoort verwijderd als de berg Calvarië van Jerusalem, ruim ½ uur gaans. Zij was alleen ingerigt tot bidplaats voor de voorbijgaanden en daarin werd slechts eenmaal in het jaar, wanneer de processie zich buiten de Koepoort begaf, de Misse gelezen. Deze kapel is waarschijnlijk kort na den tijd der Hervorming gesloopt. De herinnering aan de twee voorschrevene kapellen is bewaard gebleven in de nog aanwezige Kapellesloot en het Kapelleland, welke beide in den Polder van het Grootslag gevonden worden. Na de Hervorming schijnt uit de aanwezige fondsen van voornoemde Kapellen, in het *Westeinde* der stad, de dusgenoemde Kapelleschool gesticht te zijn. Vroeger was deze school geplaatst aan de zuidzijde der Streek in een huis genaamd het Turksche Hoofd, schuins over de St. Johanneskapel, doch na den jare 1721 is waarschijnlijk op den grond der kapel een huis gebouwd, hetwelk tot het houden dier school is ingerigt geworden. Den 13 November 1659 werd door de Regering der stad Enkhuizen aan den Onderwijzer in de Kapelleschool gelast, om kosteloos onderwijs in lezen en schrijven te geven aan kinderen van behoeftige ouders, die van dit voorregt gebruik zouden willen maken, doch in later tijd waren zulke ouders verpligt, een gering schoolgeld voor het onderwijs hunner kinderen te betalen. Na den jare 1816 is in de Kapelleschool, in het Westeinde der stad, geen onderwijs meer gegeven, en voornoemde school heeft geheel opgehouden te bestaan in den jare 1840.

Ook had men vóór de Hervorming te Enkhuizen een Augustijnenklooster, bij den vrijdom zijnen voornamen ingang in de *Weesteiger* hebbende en zich voorts uitstrekkende tot aan de *Drie Groene Ekelen*, zijnde het gebouw, dat later tot het Nieuwe-Weeshuis is ingerigt, doch in 1820 gesloopt. Er bestonden mede vier vrou-

wenkloosters als: het St. Ursulaklooster, in de *Westerstraat*, thans het Wees- en Armhuis; het Barrevoeter- of St. Claraklooster, ten *Oosten de Westerkerk*, na de Reformatie ingerigt tot een Oude-Mannen-en-Proveniershuis, later gebruikt tot een Diakonie Oude Mannen-en-Vrouwenhuis, thans in kleine burgerwoningen en stalling veranderd; het St. Cecilia Klooster, *Achter de Westerkerk*, waarvan het nog bestaande gedeelte, sedert het jaar 1816, tot een oeconomisch werkhuis dient; en het St. Agnes-Convent, ten *Westen de Westerkerk* aan de straat, nog het Klooster genaamd, dat na de Reformatie tot burgerwoningen vertimmerd is (1).

In 1549 is ook ENKHUIZEN een Heiligen Geesthuis opgerigt, en voor de bouwing daarvan betaald omtrent zeventien Rijnsche guldens (23 guld. 80 cents), behalve de kosten van zand en schutting. De plaats alwaar dit gebouw gestaan heeft is onbekend. Men vindt aangeteekend, dat te ENKHUIZEN voor het begin der zestiende eeuw, een Terminariehuis aanwezig was, in hetwelk de Franciscanen of Minderbroeders, voor een bepaalden tijd hun verblijf gehouden hebben, doch wanneer en waar het gebouwd was, wordt niet opgegeven. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het een gedeelte heeft uitgemaakt van het voormalig Augustijnenklooster.

De Israëliten, van welke men er 50 telt, hebben hier eene synagoge op de *Zuider-Havendijk*, die tot den ring van *Hoorn*, ressort *Amsterdam*, behoort. De synagoge is gebouwd in den jare 1788, vóór dien tijd hielden de Israëliten hunne godsdienstige bijeenkomsten in een huis op dien havendijk aan de westzijde, op den hoek van den kreupelsteiger, in welk huis eene groote kamer tot dat oogmerk was ingerigt.

Liefdadige gestichten zijn: Het Wees- en Armhuis in de *Westerstraat*, vroeger het Oude-Weeshuis genoemd, weleer een gedeelte van het St. Ursulaklooster, en in het jaar 1551 tot een Weeshuis voor burgerkinderen onder de tien jaren ingerigt, doch later ook voor die onder de dertien jaren opengesteld, terwijl er thans tot 16 jaren worden aangenomen, en het Diakonie-Armenhuis der Hervormde Gemeente op het *Verlaat*, vroeger de *Karnemelksloot* genaamd, den 31 Augustus 1818 opgerigt tot verzorging van bejaarde lidmaten dier *gem.*, die vroeger bij particulieren besteed werden, en waarin thans 30 gealimenteerden van kost en kleeding worden voorzien. Voorheen had men hier nog een Oude Mannen- en Proveniershuis, waartoe het voormalige Clarissenklooster was ingerigt; een Gast-of-Ziekenhuis, achter de *Westerkerk*, in een gedeelte van het voorm. Ceciliaklooster, hetwelk tot een Zieken-Gasthuis en te gelijk tot een Pesthuis verbouwd was, uit de winst van eene loterij, welke in het jaar 1592 was opgerigt; een Leprozenhuis of Beijerd, waartoe een ander gedeelte van het Ceciliaklooster, hetwelk van het vorige door eene straat gescheiden is, verbouwd was, mede uit de winst eener loterij, tot het houden van welke, op den 16 Julij 1609 verlof verleend werd, en het Nieuwe Armen-Weeshuis bij de *Weessteeg*, dat bestemd was voor burgerkinderen boven de dertien jaren en voor vreemde kinderen, waartoe in het jaar 1603 een gedeelte van het Augustijnenklooster werd ingerigt. Doch deze vier gestichten zijn door den drang der tijden te niet gegaan,

---

(1) Men zie voorts over deze kloosters de art. AGNIETENKLOOSTERS (ST.), hiervoor Deel I, bl. 85, CECILIAKLOOSTER (ST.), D. III, bl. 87, CLARISSENKLOOSTER (ST.), D. III, bl. 80 en URSULAKLOOSTER (ST.), hierachter.

terwijl de gebouwen, zoo als wij reeds boven gezegd hebben, tot andere einden bestemd zijn.

Behalve de opgenoemde godshuizen heeft men hier nog de volgende weldadige inrigtingen: het Genootschap: *Oeconomia Enchusana* (Enkhuizensche huishoudkunde) thans onder bescherming van Z. M. den Koning, opgerigt den 2 April 1779, tot het uitloven van premiën ter aanmoediging en bevordering van vlijt en arbeid onder den gemeenen man, en vooral tot dat gene, hetwelk tot de haringvisscherij en aankleve van die behoort, welk genootschap thans ruim 80 Leden, 28 Buitenleden en 16 Begunstigers telt; en het Oeconomisch Werkhuis, opgerigt den 6 Mei 1780, om in dit werkhuis, en voor rekening van die instelling, daar buiten, garen tot buizennetten te laten spinnen, en het haringwant, te laten breiden, hetwelk nog aan meer dan 150 personen, mannen, jongelingen en vrouwen arbeid en brood verschaft. Op den bovengenoemden Drommedaris is, in het jaar 1831, eene soortgelijke inrigting gevestigd, door het Diakonie bestuur tot wering der bedelarij; een vijftigtal jongelingen en mannen zijn dáár bezig met linnenweven en het vervaardigen van koffijzakken, of elders werkzaam, om wol te spinnen, waarvan vrouwen en meisjes in hare woningen, tegen een bepaald loon, sokken en slaapmutsen breiden. Deze inrigting staat geheel op zich zelve, en heeft niets gemeen met het Oeconomisch werkhuis. De Directie der Armen inrigting, beijvert zich, om door het doen spinnen van wol, en breiden van slaapmutsen, handschoenen en sokken voor Militairen, aan den behoeftigen stand werk en onderhoud te verleenen. De Stads Armenschool, is in de laatste helft der vorige eeuw opgerigt. Het gebouw waarin deze school gehouden wordt, is in het jaar 1829 en 1831 aanmerkelijk vernieuwd en verbeterd. Daarin wordt thans door een Hoofdonderwijzer en twee Onderwijzers, aan 207 leerlingen van alle Godsdienstige gezindheden, een zeer doelmatig onderwijs kosteloos medegedeeld. Voorts wordt 's jaarlijks, gedurende de drie wintermaanden, door eene commissie, bestaande uit vijf der notabelste ingezetenen, in het zeekantoor, aan ruim 300 huisgezinnen 17 à 18.000 portiën warme voedzame spijze uitgedeeld. Deze commissie, tot dit weldadig doel door vrijwillige inteekening der burgerij in staat gesteld, bestaat reeds sedert de maand December des jaars 1800.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen verdient vooral melding de Latijnsche School, gemeenlijk voorheen de Groot School genaamd, vroeger geplaatst in een deftig gebouw in de *Westerstraat*, in het jaar 1549 gesticht, en in het jaar 1823 afgebroken. Thans wordt de Latijnsche school gehouden in een der vertrekken van het *Zeekantoor*. In het jaar 1550 werd er reeds een Rector op eene wedde van zes en twintig gulden en een Conrector met een jaarlijksch tractement van twintig gulden aangesteld. De eerste, die hier het rectoraat heeft waargenomen, is geweest Mr. Crispinus Arendonk en zijn medehelper Mr. Reinier Reiniersz., die van Staveren in 1550 beroepen werd. De school is nog verdeeld in drie hoofdklassen, en wordt thans door een gemiddeld getal van 10 tot 12 leerlingen bezocht. Voorts heeft men er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 22 October 1789 is opgerigt, 40 Leden en 13 Begunstigers telt, en eene goede, in 1802 begonnen, volksbibliotheek van meer dan 600 boekwerken, eene in Januarij 1823 geopende Zondagschool, en eene den 18 Augustus 1818 opgerigte spaarbank heeft. Het Toonkunstig genootschap: *Musica et Amicitia* (Toonkunst en Vriend-

Digitized by Google

schap), in 1806, na eenige jaren rust, weder opgerigt, vergaderde twintig jaren lang in een lokaal van het voormalige gasthuis, tot dat het, in het jaar 1826, een vervallen gebouw, de Turfkerk genaamd, zijnde een gedeelte van het voorm. St. Claraklooster, aankocht, en tot eene goede concertzaal inrigtte. Dit gebouw werd, op den 10 October 1827, met een luisterrijk concert ingewijd, onder den naam van *Artibus Sacrum* (aan de kunsten gewijd), met welk opschrift de voorgevel prijkt. Dit genootschap telt nog 24 leden. Ook bestaan te Enkhuizen nog eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, tot stand gekomen in het jaar 1836 en 30 leden tellende; het Letterkundig Genootschap: *Kennis kweekt Vriendschap*, opgerigt den 15 November 1832, dat thans uit 30 leden bestaat, en het Letterkundig Genootschap: *Tracht nuttig te zijn voor elkander*, den 23 September 1832 opgerigt en 13 leden tellende.

De wetenschappen vinden in deze stad nog kundige beoefenaars, en niet onbelangrijk zijn hier eenige kunstverzamelingen van bijzondere personen, vooral van munten en geschiedkundige platen en prenten.

Vermaarde Enkhuizers zijn geweest: de Godgeleerden Ruard Tapper, geb. den 15 Februarij 1485 of volgens anderen in 1487, † 2 Maart 1559, na Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Deken van de St. Pieterskerk, Kanselier van de Hoogeschool te Leuven, en Opper-Inquisiteur over de Nederlanden te zijn geweest; Hermanus Witsius (Herman Wits), geboren 12 Februarij 1636, † 22 October 1708, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Leyden, na van 1675 tot 1680 te Franeker en van 1680 tot 1698 te Utrecht Hoogleeraar te zijn geweest; Volkhard Visscher, geb. 20 Januarij 1639, † in 1678, als Predikant bij de Luthersche gemeente te Amsterdam, die reeds vóór Balthasar Bekker, in 1677, optrad *tot verstooringhe des Satans ryck*, zoo als hij zelve zijne poging tot bestrijding van de volksdwaling noemde; en Daniel Hendriksz, een man van groote geleerdheid, geb. in 1766, † 7 Maart 1841, als Predikant bij de Hervormde gemeente te Groningen, na de vaderlandsche kerk in onderscheidene betrekkingen gewigtige diensten te hebben bewezen.

De Genees en Heelkundigen: Antonius Antonides van der Linden, geb. in 1570, † in 1663, als Geneesheer te Amsterdam, onderscheidene schriften nalatende; zijn zoon Joannes Antonides van der Linden, geb. 13 Januarij 1609, † 5 Maart 1664 als Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leyden; Johannes de Gorter, geb. 19 Februarij 1689, † 11 September 1762, na eerst Hoogleeraar in de Geneeskunde te Harderwijk en later Lijfarts van de Keizerin van Rusland te zijn geweest; Meinard Simon du Pui, geb. 21 Maart 1754, † 14 Junij 1833, na Hoogleeraar in de Genees-, Verlos- en Practische Heelkunde aan de hoogeschool te Leyden, te zijn geweest, en Gerbrand Bakker, geb. 1 November 1771, † 16 Junij 1838, als Hoogleeraar in de Ontleedkunde aan de hoogeschool te Groningen.

De Wiskundigen, Pieter Kodde, geleefd hebbende in de zeventiende eeuw en Fokke Eltjes Reson, mede uit de zeventiende eeuw, van wien nog een handschrift over de *Wis-, Zeevaart-* en *Sterrekunde*, op de bibliotheek in de Westerkerk aanwezig is.

De Aardrijks- en Zeevaartkundige Lucas Jansz. Waghenaer, die in de zestiende eeuw leefde, en wiens werk: *Spieghel der Seevaert* getiteld, dat in 1584 en 1585, in twee deelen is uitgegeven, in zoo groote achting is geweest, dat de Engelschen alle werken over die stof *een Wagenaar* plagten te noemen; terwijl hij in 1592, nog de *Tresoor der Seevaart* uitgaf, welke werken hij, in 1591, ten dienste der minver-

Digitized by Google

mogende zeelieden, in een werk in Octavo, onder den naam van *Enkhuiser-Seevaertboek*, bijeen getrokken heeft; Krijn Woutersz., een schipper, die in 1569 en 1570 het middel uitvond, om de stengen der groote schepen, welke te voren aan den top der mast werden vastgewoeld, te doen doorschieten, eene uitvinding, waardoor hij eene uitstekende dienst aan de scheepvaart bewezen heeft; Frederik Adriaensz. Westphalen, † 2 October 1653, na op eigen kosten de drie deelen der oude wereld, Europa, Azië en Afrika doorreisd te hebben, en Dirk Gerritsz., gezegd China, de eerste Nederlander, naar het schijnt, die China en Japan heeft bezocht. Hij ontdekte *Dirk-Gerritsland*, ten Z. van Amerika.

De Latijnsche en Grieksche Taalgeleerde Theodoricus Langius, † 8 Junij 1578, na, tien jaren lang aan de hoogeschool te Bordeaux en vervolgens nog 24 jaren aan het Busleidsche collegie te Leuven, de Grieksche taal te hebben onderwezen.

De Latijnsche Dichter, Heritius Isbrandi (Heertje Ysbrandsz. van Wijdenes), geb. in 1522, † 4 Januarij 1611.

De Schilder Paulus Potter, geb. in 1625, † in 1654.

De Plaatsnijder Cornelis Boissens, die in de zestiende eeuw geleefd heeft, en tevens een beroemd schrijver was.

De Staatsmannen: Franciscus Maelson, zoo als hij zijnen naam, welke eigenlijk Maakschoon was, verzachtte, geboren tusschen 1530 en 1540, en vermoedelijk in het begin der zeventiende eeuw †, na onderscheidene gezantschappen te hebben waargenomen, terwijl hij zich tevens een groot voorstander en begunstiger van de zeevaart betoonde (1); Izaak à Doreslaer, Resident van Engeland, aan het Hof te 's Gravenhage, alwaar hij den 12 Mei 1649 vermoord werd, zijnde hij geb. den 30 October 1605, en Jacob Mossel, † 15 Mei 1761, als Gouverneur-Generaal van Neerlands-Indië.

De Zeehelden: Jan Gerbrandtsz., die in 1606, toen hij Vice-Admiraal van West-Friesland en het Noorderkwartier was, de Admiraal van Duinkerken overwon, en 70 gevangenen te Enkhuizen opbragt, Jan Reynertsz, een Koopvaardijvaarder, die tot twee malen toe de Duinkerkers met kloeken moed heeft afgeslagen; Jan Pietersz. Proost, Grootschipper, die in 1611, met Schipper Cornelis Adriaansz. Brouwer van Medemblik, in gevecht geraakt zijnde tegen vijf groote galeijen van Tunis, deze manmoedig afsloeg, en het volk van het schip van Brouwer, hetwelk in brand geraakte, in het zijne overnam; Jacob Pieterse, die in 1603, in plaats van Sebald de Weert, het Vice-Admiraalschap in Oost-Indië met moed en roem heeft waargenomen; Wybrand Schram, Admiraal van eene Oost-Indische vloot, die zich in 1627, met het schip *Hollandia* en het jagt *Grootebroek*, tegen den Roover Kompaan en vier zijner groote roofschepen, door welke hij werd aangevallen, kloekmoedig verdedigde; Freek Freeksz. Ryx en Hendrik Jansz. Schram, Grootschippers, die zich door hunne kloeke oorlogsdaden, in Oost-Indië, hebben beroemd gemaakt; de Zeekapiteinen Vol-

(1) Het huis, waarin Maelson geboren en opgevoed is, is nog op de *Venedij* te Enkhuizen aanwezig. In den voorgevel leest men onder zijn geslachtswapen de volgende woorden: In te Domine speravi non confundar in aeternum. Pro justitia tua erue me et libera me. Psalmo 71 (d. i.: Op U Heere betrouw ik, laat mij niet beschaamd worden in eeuwigheid. Red mij door Uwe geregtigheid en bevrijd mij. Psalm 71 vers 1 en 2). Boven den ingang der deur leest men: Dum vita, spes est (d. i. zoo lang er leven is, is er hoop), en in de voormalige woonkamer van Maelson vindt men aan den schoorsteen deze woorden: Odi memorem compotorem (d. i. ik haat eenen drinkgezel, die geheugen heeft).

Digitized by Google

ZAERT KANNOENTZ, GERRIT VAN SWOL, CORNELIS DE ZEEUW en LIEVE DE ZEEUW, die zich insgelijks door hunnen heldenmoed een grooten roem verworven hebben; HILLEBRAND GERRITSZ QUAST, die in 1628 Vice-Admiraal van Noord-Holland was; VOLKERT SCHRAM, gesneuveld den 7 Junij 1673, als Vice-Admiraal; DAVID VLUG, gesneuveld den 7 Junij 1673, als Schout-bij-Nacht; de Kapiteins CORNELIS DE BOER, † 16 Junij 1673 aan zijne in den slag van 7 Junij deszelfden jaars bekomene wonden; PIETER BAKKER en MAARTEN DE BOER, die zich mede in dien zelfden slag heldhaftig gedragen hebben; ARNOLD ADRIAAN BUYSKES, geb. den 21 Januarij 1770, † in Januarij 1838, als Vice-Admiraal, en GERRIT FABRITIUS geb. 27 Maart 1772, gesneuveld den 21 October 1812 in het gevecht tegen de opstandelingen van Palembang, als Luitenant ter Zee der eerste klasse.

Aangaande den Burgemeester en Ridder GERRIT ENTZ, geleefd hebbende in de 15de eeuw, wordt getuigd, dat hij een moedig en ervaren zeeman was en Vice-Admiraal van Nederland geweest is. Ook Burgemeester WILLEM JANSZ., was een ervaren en moedig zeeman en werd, in 1560, benoemd tot Admiraal en Overste van de Vloot, waarmede 3000 Spaansche krijgsknechten, die in den oorlog tegen Frankrijk gediend hadden, naar Spanje zouden worden terug gebragt.

De Enkhuizers hebben ook dikwijls hunnen moed en volharding aan den dag gelegd, in het doen van verre reizen. Zij waren ook de eerste welke met den beroemden JAN HUIGEN VAN LINSCHOTEN, die, ofschoon hij te Haarlem geboren was, het grootste gedeelte van zijn leven te ENKHUIZEN heeft doorgebragt, tot twee herhaalde reizen de vaart, benoorden om, naar China en Oost-Indië, beproefd hebben. De Admiraal, die in deze reizen naar Nova Zembla, eerst over drie en daarna over zeven schepen het bevel voerde, was een Enkhuizer, CORNELIS CORNELISZ. NAAY, genoemd.

Onder degenen, die zich verdienstelijk omtrent het Vaderland gedragen hebben, verdienen vooral DE SEMEINEN VAN ENKHUIZEN eene eervolle plaats. Het was den vader niet genoeg geweest, van het begin der Spaansche beroerten, met verwaarloozing van zijne eigene zaken, zijn vermogen ten nutte der goede zaak aan te wenden, zijne zonen stonden mede met al hunne schatten den Prins van Oranje bij. Zij verkochten hunne juweelen en andere goederen; verpandden de onroerende; gaven, renteloos, de gelden, daarvan gekomen, ten dienste van den lande, en rustten daarenboven nog schepen ten oorlog uit. Met deze laatsten deden zij gewigtige diensten op de Zuiderzee; noch vergelding, noch belooning vorderden zij. Geheel anders dacht er de grondlegger van onzen Staat over; want, bij akte van den jare 1577, gaf hij aan SEMEIN, en den oudsten zijner nakomelingen, tot den laatsten toe, den titel van Raad der Prinsen van Oranje, terwijl het geslacht van SEMEIN en diens nakomelingen » tot allen tijden, tot alle ambten gepreferecrd zijn ende blijven, uit zake van de mildadigheden en groote diensten aan de Nederlanden, en in het bijzonder aan Zijne Excellentie gepleegd." Dit besluit des Prinsen is, in het volgende jaar, door de Staten, die zich toen noemden de Prelaten, Edelen en Gedeputeerden van de steden, representerende de Generale Staten van deze Nederlanden, nader bekrachtigd; terwijl zij daarbij de diensten der bevoorregten vermeldden, zoo dat men den prijs daaruit kan leeren kennen, waarop deze geschat waren. Het verdient opmerking, dat later aan elken Prins van Oranje, die in het stadhouderlijk bewind kwam, door de nakomelingen het, hun door WILLEM I geschon-

ken, voorregt, is herinnerd, gelijk deze dan ook, van hunne zijde, telken reize de billijkheid van hunne aanspraak hebben erkend.

Ook verdient hier melding: Cornelis Schokker, geb. in 1784, † 4 April 1834, na Directeur der Administratie van Oorlog te zijn geweest. Deze toch heeft ten allen tijde de grootste belangstelling in den bloei en de welvaart zijner geboorteplaats aan den dag gelegd en zijn veel vermogenden invloed aangewend, om aan vele behoeftigen te Enkhuizen werk en onderhoud te verschaffen, waardoor hij zeer veel tot de vermindering der armoede in die stad heeft toegebragt.

In het jaar 1279, werd Enkhuizen in brand gestoken, door Nicolaas van Putten, afgezonden door Jan van Arkel, om de West-Friezen, die Wijdenes ingenomen, Eenigenburg afgebroken en Medemblik in brand gestoken hadden, tot onderwerping te brengen. Dertig jaren daarna overkwam haar hetzelfde onheil door de Friezen; want de West-Friezen, onder welke die van Enkhuizen ook behoorden, met de Hollanders tegen hen opgetrokken zijnde, waren in Westergoo gevallen, en hadden het platteland verwoest; om dit te wreken kwamen de Friezen omtrent Enkhuizen, waar zij met rooven en branden groote schade aanrigtten. De inwoners dezer plaats kochten wel eenige brandstichters om, die sommige heerenhuizen in Friesland in brandstaken, maar de Friezen bleven hun niets schuldig, kregen eenige van die waaghalzen gevangen, straften ze, nadat zij door pijn beleden hadden wie hen had opgemaakt, met den dood, trokken toen weder naar Enkhuizen, staken daar, als nog niet gesterkt zijnde, vijf en twintig huizen in brand en maakten vele goederen der ingezetenen tot buit. Die van Enkhuizen hierdoor nog meer verbitterd, begaven zich in het volgende jaar, 1310, met hunne naburen naar Stavoren, waar zij het klooster van St. Odulfus overvielen, plunderden en in brand staken; maar die van Stavoren bluschten den brand, achterhaalden hunne wijkende vijanden, ontweldigden hun den roof en namen tien gevangen, die zij des anderen daags voor het klooster ophingen.

De ingezetenen van Grootebroek, door de Kennemers, die de zijde van Vrouwe Jakoba hielden, opgehitst, ondernamen in het jaar 1425, eenen aanslag op Enkhuizen, die echter mislukte. In het zelfde jaar op den 23 Augustus, waarschijnlijk vóór het in het werk stellen van dezen aanslag, was dien van Grootebroek, nevens dien van Lutjebroek, Westwoude, Hoogcarspel, Bovencarspel, Hem, Venhuizen, Oosterleek en Wijdenes, door Hertog Filips van Bourgondië, nog bevolen, die van Enkhuizen de hand te bieden, in het bevestigen der stede, en ten dien einde, op hun begeeren, ieder twee of drie dagen te graven, wanneer zij den meesten tijd zouden hebben.

In het jaar 1426, werd de stad door de Kennemers ingenomen, ook landde er eenig krijgsvolk van Vrouwe Jakoba, in den herfst van dat jaar, hetwelk meer dan honderd burgers van tafel ligtte, alzoo het op den middag was, die allen onthalsd werden. Doch kort daarna, wanneer de vloot van Vrouw Jacoba, onder Wieringen, door de scheepsvloot der Kabeljaauwschen, onder welke de Enkhuizers waren, geslagen werd, lieten de Kabeljaauwschen met algemeene toestemming, tachtig der voornaamste gevangenen, tot weder wraak, te Enkhuizen, onthoofden.

In het kaas- en broodspel, van den jare 1491, is Enkhuizen alleen onder alle de Westfriesche steden niet gemengd geweest. — In het jaar 1508, omstreeks het midden der maend October ontstond de St. Gallusvloed, waardoor Noord-Holland bovenal veel schade leed, terwijl het

Digitized by Google

water zoo hoog stond, dat men met schepen door de straten van ENKHUIZEN voer.

In den Gelderschen oorlog, van den aanvang der zestiende eeuw, kweten de Enkhuizers zich dapper. Zij namen in het jaar 1511, een Geldersch koggeschip en twee boeijers, doende de gevangenen, die zij hier bekwamen, sedert ter dood brengen. De stad leed in het volgende jaar vrij wat door den brand, welke onder anderen de St. Janskapel wegnam, die echter, na verloop van omtrent vijf jaren, wederom werd opgebouwd.

In het jaar 1514, op St. Hieronimusdag, leed Holland zeer groote schade door eenen verschrikkelijken storm en watervloed, waardoor te ENKHUIZEN de sluizen met omtrent tachtig woningen, nevens 200 roeden van de bolwerken en een groot gedeelte van de vesten werden weggespoeld.

Op den vermaarden togt, welken Keizer V, in het jaar 1535, naar Tunis deed, ondersteunden hem die van ENKHUIZEN met vier oorlogschepen, van welke naderhand drie, met man en muis, voor Genua, door onweder vergingen.

In het jaar 1537, deed KAREL, Hertog *van Gelder,* een aanslag op ENKHUIZEN, welke stad hij, als de sleutel der Zuiderzee, en voor hem het best gelegen beschouwde, om Holland te kwellen. Hij liet derhalve vijf smakschepen te Harderwijk uitrusten en sterk bemannen, welke tegen den avond van daar afstaken en een of twee uren vóór het opgaan der zon ter reede van ENKHUIZEN ten anker kwamen. Twee van hen liepen, met eenige waaghalzen, welke de anderen op het aansteken van zeker vuurteeken zoude hebben gevolgd, tot onder zeker hoofd, doch het water ontzakte hun, zoodat zij niet in de haven konden komen en zij waren gedwongen de ankers uit te werpen, om naar hoog water te wachten, maar door dit vertoeven en het aanbreken van den dag liep de aanslag te niet, te meer naardien zij door eene vrouw, welke over den muur keek, ontdekt werden, hetwelk te weeg bragt, dat de schutterij eer zij landen konden, onder de wapenen gebragt werd. De Gelderschen nu bespeurende, dat zij ontdekt waren, liepen weder zeewaarts in, en wel met zulk eenen spoed, dat zij geen tijd namen, om hunne ankers te winden, maar die kapten, welke door de Enkhuizers opgehaald, en, ter gedachtenis van dezen mislukten aanslag, aan den Engelschen- of Zuidertoren, opgehangen werden.

In het jaar 1531 werd er te ENKHUIZEN door zekeren Pastoor, Heer JAN genaamd, tegen eenige leeringen van de R. K. kerk, gepredikt, en in het volgend jaar met meer nadruk, door KORNELIS KOOLTUIN, Priester van Alkmaar, doch de Regering, die gematigd was, zocht de inwoners, zoo veel zij konde, van vervolging te verschoonen. In Julij des jaars 1566 werd de eerste openbare predikatie even buiten ENKHUIZEN gedaan. Van de beeldstorming, die op het openlijk prediken volgde, heeft ENKHUIZEN niet te lijden gehad. In de sententiën van ALVA vindt men alleen, dat zekere JAN FRANSZ., verwer te ENKHUIZEN, de deuren der kerk verkracht heeft, om aldaar te breken.

In het jaar 1570 begon men te arbeiden om ENKHUIZEN tot de Staatsche partij over te halen; veel werk had het in, te meer, omdat men middelerwijl van binnen en van buiten woelde, om de stad aan de Spaanschen te houden. Toen de Watergeuzen, met den aanvang van April des jaars 1572, Brielle onverwacht hadden ingenomen, en Vlissingen zich mede in vrijheid had gesteld, begon de Hertog VAN ALVA het gevaar, dat hem aan den zeekant dreigde, te bemerken.

Digitized by Google

Hij rustte dus eene vloot uit, welke hij onder den Admiraal van Bosshuizen stelde, voornemens zijnde, om daarmede den Graaf van der Mark uit Brielle te verdrijven. Deze oorlogschepen kwamen te Enkhuizen bijeen, waar zij eenigen tijd op de reede bleven liggen, waarschijnlijk met oogmerk, om eenig krijgsvolk in de stad te werpen, en zich van haar te verzekeren, waartoe men meent, dat eenigen uit de regering de behulpzame hand zochten te bieden. Intusschen had ook Willem, Prins van Oranje, reeds omtrent twee jaren, heimelijk met eenigen binnen de stad verstandhouding gehad, en terwijl er de schepen van den Hertog van Alva toegerust werden, gebeurde het, dat een scheepshoofdman, Schuilenburg genaamd, het brood, hetwelk hij in de stad had laten bakken, zocht scheep te brengen eer hij geld gaf. De bakker, Dirk Jansz. genaamd, eischte eerst betaling, Schuilenburg begon daarop te schelden en te dreigen, zeggende » hier zijn niet dan schelmen en Geuzen in de stad, dien het zwaarder dan die van Rotterdam (waar de Spanjaarden eenen afgrijsselijken moord hadden aangerigt) vergaan zal." De bakker antwoordde daarop. » Ik hoop dat ons God daarvoor zal bewaren ;" waarop de Hopman, of niet wetende wat men in den zin had, of door toorn vervoerd, met gekruiste vingeren zwoer, dat het niet beter gaan zou. Dit onbedacht zeggen, van eenige burgers gehoord, werd terstond door de geheele stad bekend. Men begon daarop de hoofden bijeen te steken, en de een den ander aan te hitsen, tot wering van de bezetting, van welke zij hun bederf te gemoet zagen. Niet lang daarna kwam zeker Hopman Quikkel met Spaansche soldaten voor de poort, onder voorgeven, van hen door de stad naar de schepen te geleiden. De burgers weigerden hen in te laten, en de Burgemeesters, ziende, hoe de burgers gezind waren, gaven voor, dat men de soldaten slechts in de stad zou monsteren, en dan inschepen. Reinier Stouting, een oud en stout burger, antwoordde hierop, dat men het volk wel buiten konde monsteren, en van daar scheep doen gaan, opdat de burgers alle achterdocht benomen werd. De Burgemeester Wouter Simonsz. beet hem daarop toe, » dat de Burgemeesters, welken het bevolen was, de stad wel zouden regeren; hij zou » den bek snoeren, of men zou hem in een gat smijten." Hierdoor rezen meer woorden, en een ander welgeacht burger pastte den Burgemeester daarop toe : » Is de stad u bevolen, zoo regeert ze wel, maar » dat gij ons met bezetting van krijgsvolk zoudt belasten, staat ons niet » te verdragen. Die vier of vijf jaren neringloos gezeten hebben weegt » zulk eenen last te zwaar." Eindelijk bevolen de Burgemeesters de burgeren te vreden te zijn, het krijgsvolk zou er buiten blijven. Des anderen daags kwam de Admiraal Boshuizen met zijne Hellebardiers in de stad, en deed Quikkel met zijn volk voor de poort komen, om hem door zijn ontzag binnen te helpen, maar wederom te vergeefs. De Regering bedacht toen een anderen vond, doende een goed getal soldaten, bij kleine hoopen, in de stad komen, onder voorwendsel van eenige nooddruft te koopen. Hun geweer liet men, door eenige wijven met huiken, heimelijk in de stad en in Quikkels herberg brengen, die vervolgens met trommels liet omslaan, dat alle de soldaten, welke onder hem bescheiden waren, voor zijne herberg zouden verschijnen. Zoo haast als de burgers dit hoorden, kwamen zij op de been, en dreven den Hopman, met al zijn volk, kloekmoedig de stad uit. Meteen vlogen zij naar het huis daar de Admiraal Boshuizen in was, namen hem gevangen, en stelden hem op het stadhuis in bewaring van de burgerwacht. Ook haalden zij het geschut van het hoofd en van twee oorlogschepen, die daar lagen, in de stad, op den-

Digitized by Google

zelfden dag kwam het Amsterdammer veerschip, geladen met vijf en dertig tonnen buskruid en eenige honderd geweren voor de oorlogschepen, aan: maar de burgers bragten deze voorraad binnen hunnen stad. De zaken aldus staande, kwamen er onderscheidene ballingen in de stad, die de burgers in hun voornemen, van zich in vrijheid te stellen, stijfden. Zekere PIETER LUITJENS BUISKES moedigde hen onder anderen zeer daartoe aan, en beloofde hun den bijstand van den Prins van ORANJE, hetwelk hij met het vertoonen van eenen brief, door dezen aan hem geschreven, bevestigde; ook deed hij, door zijne kloekmoedigheid, een schip met krijgsvolk, door den Kastelein van Muiden derwaarts gebragt, terug wijken. De Admiraal BOSHUIZEN werd met den Burgemeester JAN VESTERMAN van het raadhuis gehaald, en op de Ketenpoort in eene naauwe verzekering gesteld. De Burgemeester werd evenwel nog dien zelfden avond ontslagen, en vertrok naar Amsterdam; ook vond de regering eenige dagen daarna middel om BOSHUIZEN los te krijgen, en hem met eenige schutters naar Amsterdam te geleiden. Vervolgens stelden de overige Burgemeesters allerhande listen in het werk, om aanhang te krijgen, trekkende de Roomsch Katholijken aan hunne zijde, zoodat het geschapen stond, dat het tot een bloedbad zoude komen; maar een vrij groot getal vlugtelingen van Emden en elders in de stad komende, gaf den Onroomschen nieuwen moed, zoodat zij weder de overhand kregen, zich van het geschut meester maakten, en het Oranjevaandel van de Stadsmuur deden waaijen, zijnde, behalven den voorgemelden PIETER BUISKES, DIRK JANZ. BROUWER met zijne beide zonen, JACOB FLORISZ., JACOB DIRKSZ. en JAN VREDERIJKX, hunne voornaamste aanvoerders. De eerstgenoemde nam omtrent 350 burgers in soldij, waarover hoplieden werden aangesteld. Hierbij kwam weinige dagen daarna eenig krijgsvolk en levensmiddelen uit Brielle, door LUMEY gezonden, en daarop werd er terstond verandering in de Regering gemaakt, wordende nieuwe Burgemeesters verkozen daar BUISKES een van was. De Spaanschen wendden sedert verscheidene pogingen aan, om ENKHUIZEN wederom van partij te doen veranderen, doch het is hun nimmer gelukt.

Ten tijde van LEICESTER, ijverden de meeste Wethouders van ENKHUIZEN voor het gezag der Staten, des hij zich, in het jaar 1587 van de stad poogde te verzekeren. Ten dezen einde op den 16 October van dat jaar binnen Hoorn gekomen, was hij reeds op weg naar ENKHUIZEN, wanneer hem eenige afgezondenen uit de regering den ingang in de stad nadrukkelijk kwamen weigeren. Hij was genoodzaakt in de Streek te vernachten, en vertrok des anderen daags, naar Medemblik.

Den 3 Januarij 1602 gevoelde men te ENKHUIZEN den schok eener aardbeving, welke de huizen deed schudden, en eene groote ontsteltenis onder de ingezetenen te weeg bragt.

Den 26 September des jaars 1606 sprong de kruidmolen van ROEMER JACOBSZ., Vroedschap van ENKHUIZEN, even buiten de stad staande: welk ongeluk, den 14 September 1637, ook die van PIETER SWAERBOOGH overkwam, die, na herbouwd te zijn, den 7 Februarij 1640 nogmaals in de lucht vloog.

In de kerkelijke geschillen, welke Holland niet lang daarna beroerden, heeft ENKHUIZEN de Contra-Remonstrantsche zijde gehouden, en zich nevens Amsterdam en Edam, in den jare 1617, gekant tegen de resolutie, bij het meerder getal der Leden van Holland tot behoud van den vrede der kerk genomen.

Digitized by Google

Vele Enkhuizer Haringbuizen in den jare 1635 van de Duinkerkers genomen zijnde, volgde hierop een aanmerkelijke opstand in de stad, die door de Schutters met moeite gestild werd.

Op den 21 Mei des jaars 1651 had men te ENKHUIZEN een vreeslijk onweder van donder en bliksem. Het trof inzonderheid zeker gedeelte der stad, aanvang nemende bij de zoutkeeten en loopende tot aan het Noordeinde van den Wierdijk. De vreemde uitwerksels daarvan zijn door sommigen omstandiglijk te boek gesteld.

In Junij des jaars 1653 is er te ENKHUIZEN eene aanmerkelijke opschudding ontstaan, ter gelegenheid dat de tamboer, die gebruikt werd om volk te werven, niet wilde roepen, om Zijne Hoogheid den Prins van Oranje te water en te lande te dienen. Het graauw plunderde het huis van den Oud-President Schepen WILLEM WILLEMSZ HOUTKOPER, dien men verdacht hield, verboden goederen aan de Engelschen geleverd te hebben. Uit 's Gravenhage werd eenig krijgsvolk te scheep naar die plaats gezonden, om het oproer te stillen; doch het graauw hield de poorten gesloten, en schoot met scherp op de naderende vaartuigen. De Heer VAN BREDERODE en andere Gemagtigden van 's Lands Staten, die, na verloop van eenige dagen, voor de stad kwamen, werden er ook buiten gehouden. Eerlang werd echter de opschudding gestild.

Toen men, in het jaar 1672, in het Noorderkwartier voor de Franschen beducht was, werd er inzonderheid te ENKHUIZEN met zoo veel ijver aan de verbetering der vesten gearbeid, dat de stad binnen korten tijd, alzoo de vrouwen, zoo wel als de mannen, aan de wallen werkten, in behoorlijken staat van tegenweer gesteld was.

In 1747 ging de staatsomwenteling te ENKHUIZEN, zonder eenige beweging en zelfs zonder eenige buitensporigheden, bij het afschaffen der pachters, door.

Nadat de inw. der stad ENKHUIZEN, den 14 November 1775, den geheelen dag, door eenen geweldigen storm uit het West-Noordwesten en Noordwesten, zich voor te duchten onheilen bekommerd hadden gemaakt, werd die vrees niet weinig vermeerderd, doordien het water zigtbaar aanwies, hetwelk zelfs ten tijde der eb, die ten 6 ure moest invallen, zoodanig vermeerderde, dat reeds voor 10 ure sommigen der ingezetenen, die de laagste gedeelten der stad, doorgaans het Noordeinde geheeten, bewoonden, genoodzaakt werden, ter berging van goed en leven, zich op zolders en vlieringen te begeven, ten einde boven de kruinen der dijken en waterweringen in veiligheid te zijn. In het eerst bestond er geen aanmerkelijke vrees, dat de nood zeer prangend worden zou; doch welhaast zag men de hoogte van het water dermate toegenomen, dat het over de sluizen van de Noorderhaven, voorbij de Galeitjes en het Noorderspui, heenstroomde. Aan de eerstgemelde plaats begon het zijne werking des nachts omtrent half twee ure; men was daar bekommerd voor eenen doorbraak in den Visschersdijk, waardoor zeker vele huizen groot gevaar zouden hebben geloopen van in te storten. Op het luiden der alarmklok en het slaan der trom kwam nu ieder ter wering van het water toeschieten, en verleende zoo veel hulp als hij maar kon. Intusschen bleef het water al meer en meer aanwassen, en liep, over den Sybrandsdijk heen, met eene geweldige storting den Nieuwen-Rietdijk in, waar het zulk een gat in de straat maakte, dat de nabijstaande huizen met verzinking bedreigd werden. Ten zelfden tijd liep het ook over den dijk bij alle de overslagen, en kwam met ongemeene snelheid in het binnenwater. Hierdoor werd het gevaar niet

Digitized by Google

weinig vermeerderd. Overal plaatste men kistingen, om het grootste geweld van den stroom af te keeren. Allervreesselijkst stond het geschapen aan den overslag bij de Tuinstraat; want, dewijl het water uit de Zuiderhaven omtrent in eene regte lijn daarop viel, was er van boven een gat of sleuf in gekolkt, waardoor die straat en de Ruiterstal wel ter hoogte van anderhalven voet overstroomd raakten. Vele lieden, die daar woonden, vlugtten op hunne zolders, en men poogde de paarden te beveiligen door hen op den dijk te brengen. Dewijl men aan alle kanten gevaar bespeurde, waren de schrik, verbaasdheid en verwarring in het eerst zeer groot en algemeen. Men deed zijn uiterste best, om het overloopen van het water voor te komen en te keeren, door middel van kistingen, welke door de geheele stad gezet werden. Elk ijverde, zoo veel zijne krachten toelieten, om alle mogelijke hulp te verschaffen, waardoor onderscheidene ongelukken werden voorgekomen. Doch terwijl men bezig was, om het dreigende gevaar af te wenden, brak de dijk aan de Westerscheepstimmerwerf door, welke doorbraak, die wel vijf roeden groot was, algemeene bekommering veroorzaakte. Het buitenwater stortte door deze opening met zulk een verbazend geweld in het binnenwater, dat velen voor eene geheele overstrooming der rondom liggende landerijen vreesden. Ten einde het gat te dempen, deed men drie haringbuizen daarvoor zinken; toen men echter zag, dat deze voorzorg het gevolg niet had, die men er zich eerst van beloofde, liet men het Oorgat, bij de smalle brug (de eenige opening, waardoor het water in de buishaven komt) door eenen dam toemaken. Het water vloeide zoo sterk in, dat er reeds twee of drie gaten in den Nieuwendijk gekolkt waren. Nadat deze weder gestopt waren, liet men eene haringbuis voor het gemelde Oorgat zinken; doch deze te digt aan land gehaald zijnde, geraakte met den voor- en achtersteven op den wal, zoo dat het water in het midden onder de haringbuis, wel ter hoogte van zeven of acht voeten, staan bleef, hetgeen de schuring aanmerkelijk verminderde. Men liet vervolgens aan den buitenkant van de haringbuis een steentjalk zinken, en begon toen, tusschen de brug en de buis, eenen dam van wier, hooi en steenen te leggen. Hierdoor was de sterke aandrang in de buishaven wel niet geheel belet, maar echter in eene aanmerkelijke mate verminderd, en men geraakte toen in de mogelijkheid, om de bovengemelde doorbraak te stoppen, welke men te voren reeds, door het leggen van zeilen, in dien staat had pogen te houden, waarin zij was en het grooter worden te beletten. Door de waakzaamheid van de schutterij en van eenige Heeren der Regering, had men het daar welhaast zoo ver gebragt, dat alle vrees voor overstrooming voor de stad en den nabij gelegen polder geheel verdwenen was. Het water was hier ook des nachts omtrent half vier ure sterk beginnen te vallen; daar men, volgens het getij, niet voor zes uren op het hoogste water kon staat maken. Aan deze onverwachte omstandigheid heeft men zekerlijk het behoud van Enkhuizen toe te schrijven, dewijl het water omtrent drie uren reeds negen voeten hooger stond, dan op Donderdag den 23 November, bij het springtij, op zijn hoogst werd waargenomen. Op sommige plaatsen stond het vijf, op eenige zeven of acht, en op andere wel tien duimen hooger dan in het jaar 1717 geweest was. Sommige benedenhuizen op de Oosterhaven en in den paktuin, en eenige achterhuizen aan den Wierdijk, op de Kaai, waren ter hoogte van vier voeten ondergeloopen, zoodat de bewoners naar bovenvertrekken moesten vlugten, terwijl

Digitized by Google

ook het water in de meeste regenbakken, nevens zeer vele levensmiddelen bedorven was. In de stad had men gedurende eenige dagen volk noodig, om hetgeen onbruikbaar geworden was en schielijk hersteld moest worden teregt te brengen. Te dien einde hield men de schutterskompagnien ieder op hunne beurt aan den arbeid, tot den volgenden zondag, waartoe zij zich, zonder eenig loon te vorderen, gewillig toonden, niettegenstaande er toen geen gevaar meer te vreezen was.

Den 20 November des volgenden jaars, begon het des morgens zeer hard uit het westen te waaijen, nemende de wind bij aanhoudendheid hevig toe, tot dat die tegen den avond, in het Noordwesten schoot, waarop het water met geweld begon aan te dringen, en de buijen zoo hevig werden, vermengd met hagel en regen, dat men de straten niet zonder gevaar kon begaan, van wegen het afvallen van pannen, en het instorten van schoorsteenen. Des avonds om 11 ure was het water op zijn peil; zoodat men de sluizen digt maakte; doch de zee, die zeer geweldig op de buitenwaterkeeringen aanrolde, deed vreezen, dat deze zouden bezwijken, waarom zij van binnen met stutten, van buiten met zware balken, en daarvoor nog een zeil, voorzien werden. Deze arbeid was van een gewenscht gevolg, vermits dat gedeelte der stad, hetgeen in het jaar 1775 geheel onder water stond, daardoor droog bleef. Tegen den morgen van den 21, begon het water ten 5 ure zoo vreesselijk te wassen, dat alles scheen te zullen onderloopen, gelijk op vele plaatsen der zeeweringen ook zoude geschied zijn, indien deze allen niet reeds in den afgeloopen zomer, met zware kosten en overleg, waren verhoogd geworden. Het water klom, op twee en een halve duim na, zoo hoog, als in het jaar 1775, zoodat men vreesde dat de gemaakte werken zulk eene aanperssing van water niet zouden kunnen wederstaan, terwijl eenige naauwlijks sedert acht dagen voltooid waren. Hier kwam nog bij, dat het water wel 2 uren staan bleef, zoodat het zelfs door de dijken heen drukte. Hoe groot de angst ook was, zoo betoonde zich echter ieder burger even moedig, om alles, wat tot behoud gedaan kon worden, werkstellig te maken, gelijk dan ook vele plaatsen door afdammingen behouden bleven. Een der buitendijken, gelegen binnen de stadspoorten voor de zoutkeeten, dreigde op vier plaatsen door te breken, doch dit gevaar werd insgelijks door de vlijt der burgers gekeerd. De dijken buiten de stad leden mede veel, doch bleven zonder doorbraken.

Na de omwenteling van 1787 had er te Enkhuizen eenige opschudding plaats. Den 8 Maart des volgende jaars, zijnde de verjaardag van den toenmaligen Stadhouder Willem V, Prins *van Oranje*, trokken de scheepstimmerlieden, met bijlen, zagen, en andere gereedschappen, van hout gemaakt, en met oranje-linten voorzien, in vier smaldeelen verdeeld, op, onder zeven verschillende oranje-vaandels, op welker eerste aan de eene zijde de Hollandsche tuin, en op de andere zijde zijne Hoogheid te paard; en op welker tweede een schip op stapel en een schip in het water, met de masten daarin verbeeld worden. In den eersten optogt ging men de huizen der Bewindhebbers van de Oostindische Kompagnie, die der Burgemeesteren, en van genoegzaam alle Raden niet voorbij zonder stil te houden, en de muziekanten Oranjeliederen te laten aanheffen, afgewisseld met het geroep: »*Vivat de Staten! Vivat Zijne Hoogheid!*" besloten met een driewerf herhaald »*Hoezee!*" Dit geschiedde insgelijks voor de huizen van de Leden van den grooten krijgsraad, de opperbedienden van de Oostindische Compagnie en van twee der Stads-Predikanten, staande de overige

Digitized by Google

niet in goeden reuk. Bijzonder was men gebeten op den Leeraar Muilman, die wel verre van dus vereerd te worden, dermate het voorwerp was van de onzinnigheid des graauws, dat hij de bedreiging van opgehangen te zullen worden ter naauwernood ontkwam, en door het onbeteugelde graauw zooveel te lijden had, dat hij de dienst te dier stede moest nederleggen en die standplaats voor Wieringen verwisselen.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, werden eenige aanhangers van het huis van Oranje, door de toen heerschende partij, zwaar beleedigd. Ook moest de Predikant bij de Luth. gem., D. R. Uckerman, binnen tweemaal vier en twintig uren de stad ruimen; terwijl de Herv. Predikant Jacobus Tiedeman, van zijn ambt ontzet werd.

Na de landing der Engelschen en Russen, in Noord-Holland, in het jaar 1799, werd Enkhuizen, mede door de eerstgenoemden bezet, welke aldaar vele geweldadigheden pleegden, de stad in staat van defensie stelden en toen zij zich gedrongen zagen haar weder te verlaten, de aan de Oost-Indische Compagnieswerf liggende Oost-Indische schepen en kameelen, in brand staken.

Bij den watersnood in Februarij 1825 had Enkhuizen weder groot gevaar te duchten. Hare uitgebreide waterkeeringen, tegen den opgezetten vloed niet bestand, liepen op den middag, gedurende wel twee uren bijna geheel over. Door deze geduchte overstorting vielen op zes of zeven onderscheidene plaatsen diepe scheuren en wijde gaten in de dijken binnen de stad. Doch de burgerij, voorgegaan door het bestuur der stad liet, den moed niet zinken. Door inspanning van alle kracht en zamenwerking van menschen uit allerlei stand, gelukte het niet slechts de overstrooming te stuiten, maar ook de scheuren en verzinkingen te stoppen.

Het wapen van Enkhuizen bestaat uit een veld van azuur, beladen met drie zilvere haringen, onder elkander gesteld, en daar tusschen twee gouden sterren, beteekenende dat de Enkhuizers als haringen door de zee zouden zwemmen, en dat met zekere kennis van de beide polen en den loop der sterren. De stad, nadat zij met muren of wallen versterkt was, zoo als wij hierboven gezien hebben, nooit door eenigen vijand overwonnen zijnde, voert als zinnebeeld, dat hare vrijheid aan niemand is overgegeven of vermeesterd, eene maagd bij haar wapen. Op de vroegste afbeeldingen van dit wapen zijn de haringen gekroond, terwijl de Maagd er niet bij wordt gevonden. — De vlag der stad Enkhuizen bestaat uit veertien horizontale streepen van rood en geel.

ENKHUIZEN, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*.

ENKHUIZER-KOGGE, naam, welke wel eens gegeven wordt aan de Oosterkogge, zijnde een der vier koggen, waarin vroeger *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, verdeeld was. Zie Oosterkogge.

ENKHUIZERZAND, zandbank in de *Zuiderzee*, tusschen de stad Enkhuizen en het eiland Urk, ten O. van de stad Enkhuizen, van welke zij door een eng vaarwater gescheiden is.

Deze bank heeft eene zuidoostelijke lengte van ruim 4 uren en eene noordwestelijke breedte van 1½ en 2 uren. Zij heeft aan de welvaart der stad geen gering nadeel toegebragt, door de belemmering welke zij in de vaart veroorzaakte. Men is wel bedacht geweest dit onheil te verminderen, door de werking van een nieuw uitgevonden water-zandmolen; doch te vergeefs. Dit groote werktuig, dat op twee breede vlotschepen rustte, en door acht of tien paarden werd omgetrokken, hoe zwaar

Digitized by Google

met ketttingwerk ook voorzien, en vooral met vast ijzerwerk beslagen, was echter niet bestand tegen het uitmalen van het zand, zoodat het telkens onklaar werd, en de uitvinders, na er vele duizenden aan te kosten gelegd te hebben, genoodzaakt waren, het werk te staken. Na langen arbeid ondervonden zij, dat de uitgemalen kolken door den stroom telkens met zand gevuld werden. Het zou dus een eeuwigdurend, vruchteloos werk geweest zijn, daarmede te volharden.

ENNEMABORGH, Buitenpl., met aanzienlijke veenen, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 1¼ u. N. ten W. van *Winschoten*, kant. en 2 u. O. ten N. van *Zuidbroek*, gem. en in het d. *Midwolde*, 5 min. W. van de kerk.

Het is van rondom door bosschen omgeven, en beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 435 bund. 66 v. r. 90 v. ell., waarvan de opstrekkende heerl. geheel met bosch is beplant, behalve een klein gedeelte bestaande uit bouw- en weiland, en eenig behuisd land. Al het overige is veengrond, waarvan jaarlijks een aanzienlijk gedeelte tot turf wordt gestoken, hebbende dit veen eene eigene sluis, om gemeenschap met het hoofdkanaal te onderhouden. Deze buit. wordt sedert het jaar 1817 in eigendom bezeten door de Heeren Izaäc Telting en Comp., woonachtig te Franeker.

ENNEVELDE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Annevelde.

ENS, het zuidelijkste gedeelte van het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen*, gem. *Schokland*.

Het bevat het d. Ens en de Zuiderbuurt telt 49 h., bewoond door 57 huisgez., uitmakende eene bevolking van 280 inw., die meest hun bestaan vinden in het visschen in de Noord- en Zuiderzee, en arbeiden aan 's landswerk.

De Herv., die hier 180 in getal zijn, behooren tot de gem. *Ens-en-Emmeloord*. — De R. K., van welke men er 100 aantreft, worden tot de de stat. *Ens-en-Emmeloord* gerekend.

Het d. Ens, ook wel de Molenbuurt genaamd, ligt 3 u. W. N. W. van Zwolle, 2½ u. N. W. van Kampen, in den Zuidoostelijken hoek van Schokland.

Men telt er in de kom van het d. 38 h. en 200 inw.

De Herv. kerk, welke buitendijks, aan den Zuidoostelijken *hoek* des eilands staat, stond vóór de Reformatie ter begeving van het kapittel van Deventer.

Men heeft er eene dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht wordt. — Bij dit d. staat eene vuurbaak, tot gemak der schepen, welke de Zuiderzee bevaren.

ENS (UITLINGER-), pold. in de prov. *Zuid-Holland*. Zie Uitlinger-Ens.

ENSAGUESON, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, hoofdst. van het land *Tufel*, 21 m. Z. van Coumassie, 21 m. N. N. O. van de Kaap der Drie Punten.

ENSCHEDE, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Almelo;* palende N. en O. aan het kant. Oldenzaal, Z. O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de Pruissische prov. Rijnland en aan het Geldersche kant. Groenlo, W. aan de kant. Goor en Delden.

Het bevat de 3 volgende gem.: Enschede, Haaksbergen en Lonneker, beslaande eene oppervlakte van 25,659 bund. Men telt er 2661 h., bewoond door 2839 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 13,500 inw., van welken zich velen op het fabrijkwezen toeleggen.

Digitized by Google

ENSCHEDE, kerk. ring, prov. *Overijssel*, klass. van *Deventer*, bestaande uit de volgende 8 gem.: Enschede, Delden, Diepenheim, Goor, Haaksbergen, Hengelo, Losser en Oldenzaal. Men telt er 10,000 zielen en 8 kerken, bediend wordende door 11 Predikanten.

ENSCHEDE, gem. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*, kant. *Enschede* (2 k. d., 9 m. k., 3 s. d.), rondom in de gem. Lonneker ingesloten.

Deze gem. bevat de plattelandst. Enschede en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 58 bund., telt 700 h., bewoond door 750 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3700 inw., die meest in de volgende fabrijken hun bestaan vinden: 1 stoomkatoenspinnerij, die een fabrikaat aflevert, dat met het Engelsche kan wedijveren; 1 damasttafellinnen- en pellenfabrijk; bombazijnfabrijken; gekleurde weefgoederenfabrijken; linnen- en katoendrukkerijen; kunst- en andere bleekerijen; verwerijen; kettingsterkerijen en calicotsweverijen, welke laatste zoo aanzienlijk zijn, dat de grootste der stoomspinnerijen 's wekelijks meer dan 3600 pond. ruwe katoen tot twist verwerkt, hetwelk met dat der andere spinnerijen gezamenlijk voor de behoefte der Enschedesche weverijen ongenoegzaam is, zoo dat er nog aanzienlijke partijen twist uit Engeland over Zwolle herwaarts gebragt worden.

De Herv., die er ruim 2200 in getal zijn, maken met die van de burgerlijke gem. *Lonneker* eene gem. uit, welke tot de klass. van *Deventer, ring* van *Enschede* behoort, ruim 7200 zielen telt, en door twee Predikanten bediend wordt, van welke de oudste beroepen wordt door Goedsheeren of Eigengeërfden en den kerkeraad, en de tweede door de Regering, den kerkeraad en Gecommitteerden uit den boerenstand, terwijl de pastorie van den oudsten Predikant vroeger aan Goedsheeren en die van den jongsten aan de stad toebehoorde. Eveneens werden vroeger de jaarwedden der Predikanten uit verschillende fondsen betaald. Beide ontvingen wel een gedeelte uit de provinciale kas, doch het supplement van den oudsten Predikant kwam van koorn en omslag over de landerijen buiten de stad; terwijl dat van den tweede uit de stads inkomsten betaald werd. — De eerste, die in deze gem. het leeraarambt bekleed heeft, is geweest, Pibo Ovitius, die in het jaar 1598 herwaarts kwam. Tot in het jaar 1664 had Enschede slechts éénen Predikant, doch toen bekwam zij eenen tweede, zijnde de eerste tweede Predikant geweest, Everwinus Stokman, die in dat jaar herwaarts kwam, en in het jaar 1727 overleed.

De Doopsgez., die hier 120 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke door éénen Predikant bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ongeveer 1400 aantreft, onder welke 900 Communicanten, maken met die van eenige buurs. onder *Losser*, eene par. uit, welke tot het aartspr. van *Twenthe* behoort, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt, en 2250 zielen, onder welke 1500 Communicanten, telt.

De Israëliten, van welke men er 110 telt, worden tot de ringsynagoge van *Oldenzaal* gerekend, welke te Enschede eene bijkerk heeft. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

De plattelandst. Enschede, de voornaamste fabrijkplaats van Overijssel, ligt 4½ u. Z. O. van Almelo, 2 u. Z. van Oldenzaal, 2½ u. O. van Delden, aan den grooten weg van Deventer op Munster. Zij wordt, naar men wil, aldus genoemd naar de land- of eindscheiding,

dewijl zij digt op de grenzen van de prov. Overijssel, nabij Pruissisch-Rijnland, gelegen is. In de perkamente brieven der Utrechtsche kerk wordt het ook ANZE, en bij oude schrijvers ook wel ENZE genoemd.

Het was eertijds eenigermate versterkt, doch is thans geheel ontmanteld, maar heeft nog twee poorten. Door hare ligging van alle gemeenschap met het water afgescheiden, moet hier alles per as vervoerd worden.

Men heeft er eene ruime markt, waarop vier jaarmarkten gehouden worden, van welke de eerste invalt den eersten Donderdag in Februarij, de tweede den eersten Donderdag in April, de derde den eersten Donderdag in October, en de vierde den derden Donderdag in November. De kermis valt in op St. Maarten.

Het Stadhuis is een zeer doelmatig ingerigt gebouw, dat met de beeldtenis prijkt van HERMAN VAN LOCHEM, die met zijnen broeder JAN VAN LOCHEM, omstreeks het midden der achttiende eeuw, de eerste ondernemers waren van de sedert zoo zeer toegenomen fabrijken van bombazijnen aldaar.

De Herv. kerk heeft eenen hoogen toren. Zij was voor de Reformatie aan den H. MARTINUS toegewijd. Het regt om er eenen Pastoor aan te stellen is door GODEBALDUS, den vier en twintigsten Bisschop van Utrecht, aan het kapittel van St. Pieter te Utrecht gegeven.

De oude R. K. kerk, aan den H. JACOBUS toegewijd, is in het jaar 1841 verkocht, nadat er eene nieuwe was gebouwd. — De kerk der Doopsgez. is klein, doch net. — De Israëlitische Bijkerk is een zeer klein gebouw, dat niets merkwaardigs heeft.

Men heeft te ENSCHEDE eene Maatschappij van Moederlijke Weldadigheid, in het jaar 1835 opgerigt; de Enschedesche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Koophandel; en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 April 1827 opgerigt is, en ruim 40 leden telt. Ook is er eene Latijnsche school, waaraan door eenen Rector onderwijs wordt gegeven. Voorts heeft men er eene Fransche school voor Heeren, met de Latijnsche school verbonden; eene Jonge Jufvrouwenschool en eene Stadsschool. Ook heeft men er een Postkantoor alsmede eene Station der paardenposterij.

In het jaar 1228, werd ENSCHEDE door OTTO II, den vier en dertigsten Bisschop van Utrecht, in den oorlog welke hij met de Gelderschen en Overijsselschen voerde, geheel afgebrand. Ruim twee honderd jaren daarna, te weten in het jaar 1437, werd het kasteel van ENSCHEDE, toen nog overig, nevens geheel Twenthe, door RUDOLPHUS, den drie en vijftigsten Bisschop van Utrecht, voor zekeren pandpenning, die naderhand werd afgelost, aan JAN VAN WELVELDE verbonden.

In het jaar 1331 heeft JAN VAN DIEST, den vijf en veertigsten Bisschop van Utrecht, de regten en inkomsten, welke de Graaf VAN SOLMS te ENSCHEDE had afgekocht en de ingezetenen van die stad daardoor van verscheidene lasten bevrijd.

In den jare 1597, kwam Prins MAURITS voor deze plaats, toen met een aardenwal en twee grachten versterkt, ééne van binnen en de andere van buiten. De Spaansche bevelhebbers daarin liggende, geen geweld durvende afwachten, zonden, na gedane opeisching, gemagtigden naar het leger van den Prins, om met hem wegens de overgave te handelen, diensvolgens werd hun en hun volk den vrijen uittogt toegestaan, onder voorwaarde, van in de eerstvolgende maanden, den

Digitized by Google

Koning van Spanje, aan deze zijde van den Rijn, niet te mogen dienen. De plaats ging dus aan de Staatschen over, maar om niet genoodzaakt te zijn er bezetting in te houden, werd zij na een besluit van de Gevolmagtigden der Algemeene Staten en den Raad van State, alsmede van de provincie Overijssel, van hare vesten ontbloot. Meer ongemakken heeft deze plaats gedurende de Nederlandsche beroerten moeten lijden, en is meermalen gewonnen, versterkt en weder geslecht. Onder anderen werd zij ook in het jaar 1672, door de Munsterschen bezet. In 1750 leed zij groote schade door eenen zwaren brand.

Het wapen van Enschede bestaat uit een schild van zilver met drie dwarsbalken, waar overheen een St. Andries kruis, formerende te zamen een slaghek, alles van rood. Het schild gedekt met een gouden kroon en ter wederzijde vastgehouden door eenen klimmenden leeuw. Dit wapen schijnt Enschede eerst in het midden der zeventiende eeuw verkregen te hebben, want op oude gedenkpenningen, ziet men een ander wapen, in alles gelijkvormig aan het stadszegel, hangende aan stukken op perkament geschreven in 1477, 1488, 1495, 1498, 1538, 1588, 1599 en 1644.

ENSCHEDE, oud adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Eschede.

ENSCHEDE (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in de plattelandst. *Enschede*. — Dit kast., is reeds sedert lang afgebroken.

ENSCHEDER-ESCH, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Eschmarkt.

ENSCHERANGE, Fr. naam van het d. Ensheringen, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

ENSCHERINGEN of Eischeringen, in het Fr. Enscherange of Encherange, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3¼ u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1¼ u. N. O. van *Wiltz*, gem. en ½ u. N. W. van *Wilwerwiltz*, op geringen afstand van de Woltz.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene bijkerk, aan den H. Laurentius toegewijd, welke tot de par. van *Pintsch* behoort, en door eenen Kapellaan bediend wordt.

ENSCHOT, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Tilburg*, distr. en 2½ u. W. van *Boxtel*, gem. *Berkel-Enschot-en-Heukelom*, aan den Nemer. — Dit dorpje komt reeds in 1186 voor onder den naam van Endeschit.

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. Ook heeft men er eenen wind-laken-volmolen, waarin ook stoomwerktuigen aangewend zijn. De grond is over het geheel hoog en zandig, maar aan de zijde van Tilburg wordt zij leemachtiger. Rogge, boekweit en haver, voederkruiden en keukengroenten worden hier gewonnen, ook een weinig vlas, erwten en boonen.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Berkel werd eertijds meermalen tot deze par. gerekend en daar nu dat d. voorheen dikwijls *Oost-Tilburg* genoemd werd, ter onderscheiding van het tegenwoordige Tilburg, hetgeen als dan West-Tilburg geheeten werd, is daaruit mogelijk het gevoelen van sommigen ontstaan, dat Enschot de Moederkerk of Parochie van Tilburg is geweest; welk gevoelen niet schijnt gegrond te zijn. Integendeel schijnt het uit eenen giftbrief van Hendrik II, Hertog van Braband, van 1248, dat Enschot alsdan eene vikarij of onderhoo-

rig deel der par. van Tilburg was, en in de volgende tijden is Enschot meermalen met Tilburg door eenen Pastoor bediend geweest. De pastorij behoort van ouds aan de Kanunniken van Tongerlo. — Van de oude parochiekerk, aan de H. Cecilia toegewijd, die geheel vervallen was, zijn de bouwvallen in het jaar 1839 geheel opgeruimd, behalve de toren, die er nog staat. De schuurkerk, die mede de H. Cecilia als patronesse viert, is in het jaar 1767 vernieuwd, en in het jaar 1839 aanmerkelijk verbeterd. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Er plagt hier voorheen een huis met een burggracht en ophaalburg te wezen, zijnde een leengoed van den Hertog van Braband; de eigenaar daarvan bezat het regt, om vrij geleide te geven aan misdadigers, aldaar gevlugt, zoo als onder anderen gebeurd is in het jaar 1468; thans is dit huis slechts eene boerenhoeve.

In den nacht, tusschen 12 en 13 April 1842, ontstond er brand in het d. Enschot, in de huizing of schuur van den Burgemeester der gem., welke ten gevolge had, dat niet alleen het huis, hetwelk tevens tot raadhuis en berging van het gemeente archief werdt geberigd, alsmede de schuur en verderen aanbouw van genoemden Burgemeester, maar ook eene daaraan belendende huizing en schuur, met bijna alle de daarin gevonden wordende archieven, meubelen en bouwgereedschappen, benevens drie stuks vee eene prooi der vlammen zijn geworden.

De kermis te Enschot valt in Zondag na den 29 September.

ENSELAAR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, arr. en 1 u. N. O. van *Eindhoven*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Helmond*.

ENS-EN-EMMELOORD, kerk. gem., prov. *Overijssel*, klass. en ring van *Kampen*.

Men telt er 190 zielen, en heeft er ééne kerk te Ens. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Petrus Aemilius, die in het jaar 1598, zijne dienst te Oldendorp verlatende, zich hier zocht in te dringen, dan hoewel hij zich eenigen tijd staande hield, is hij er geen vast Predikant geweest, en zulks geworden te Broek in Waterland, in het jaar 1601. Het klassikaal bestuur van Kampen oefent het regt van collatie uit, doch die klassis verzoekt dan aan den tijdelijken Ambachtsheer van Emmeloord, welke altijd een Lid der Regering van Amsterdam is, dat het traktement van Emmeloord door den beroepen Predikant mag worden genoten.

ENS-EN-EMMELOORD, R. K. stat., prov. *Overijssel*, aartspr. van *Zalland-en-Drenthe*.

Men telt er 800 zielen, onder welke 330 communicanten, die eene kerk te Emmeloord hebben, welke bediend wordt door eenen Pastoor. Onder de vroeger hier gestaan hebbende Pastoors vinden wij vermeld den door zijne schriften bekenden Bernardus Doornenweerd, die van hier naar Kampen verplaatst is, alwaar hij voor eenige jaren is overleden.

ENSLENS, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Enzelens.

ENSONTA, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantee*, 12 m. N. W. van *Coumassie*.

ENSPIJK, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Enspik.

ENSPIJK (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Enspik (Huis-te-).

ENSPIJK (POLDER-VAN-), pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Enspik (Polder-van-).

Digitized by Google

ENSPIK, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de Linge, O. aan de heerl. Deil, Z. aan de heerl. Waardenburg, Tuil en Haaften, W. aan de heerl. Rumpt.

Zij bevat den Polder van Enspik en eenige uiterwaarden, en daarin het d. Enspik, benevens eenige verstrooid liggende woningen, beslaat eene oppervlakte van 614 bund. 56 v. r. 51 v. ell., telt 43 h., bewoond door 48 huisgez., uitmakende eene bevolking van 240 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De Herv., die hier ruim 200 in getal zijn, behooren tot de gem. *Deil-en-Enspik*, welke in deze heerl. eene kerk heeft; terwijl men er slechts ééne Luthersche aantreft.

De R. K., van welke men er ongeveer 40 aantreft, worden tot de stat. van *Beest* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. Enspik, ook wel Enspijk of Elspijk geschreven, ligt 3½ u. W. van Tiel, 1 u. W. van Geldermalsen, ½ u. W. van Deil.

De kerk heeft eenen fraaijen spitsen toren. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht. — Ook heeft men er een zeer oud huis gehad, het Huis te Enspik geheeten.

De kermis te Enspik, valt in den tweeden Zondag in September.

De heerl. wordt tegenwoordig in eigendom bezeten door den Heer Grave van Byland, woonachtig te Marienwaard.

ENSPIK (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en 3½ u. W. van *Tiel*, kant. en 1 u. W. van *Geldermalsen*, gem. en ½ u. W. van *Deil*, 5 min. Z. van het d. *Enspik*.

Dit h., hetwelk twee schuine opgaande trapgevels en eene vaste brug had, was rondom door eene gracht omgeven. Op het midden der vorige eeuw zeer vervallen zijnde, was het, in het jaar 1794, aanmerkelijk vernieuwd en verbeterd, doch in het jaar 1828 is het afgebroken, zoodat men er thans niets meer van ziet dan de vervallene grachten. De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte van 28 bund. 44 v. r. 76 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door den Heer Grave van Byland, woonachtig te Marienwaard.

ENSPIK (POLDER-VAN-), ook wel Polder-van-Enspijk genoemd, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de Uiterwaarden, tegen de rivier de Linge, O. aan den pold. van Deil, Z. aan den Polder-van-Waardenburg, den Polder-van-Tuyl en den Polder-van-Haeften, W. aan den Polder-van-Rumpt.

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 914 bund. 56 v. r. 51 v. ell., en wordt door eenen watermolen van het overtollige water ontlast. — Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters.

ENSWEILER, geh. in de heerl. Clerff, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 5½ u. N. N. W. van *Diekirch*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Clerff*.

ENTENA, voorm. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. *Warfhuizen*, dat reeds voor jaren is afgebroken.

ENTER, d. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Almelo*, gem. en 1½ u. Z. van *Wierden*, aan de Regge.

Men telt er in de kom van het d. 174 h. en 1100 inw. en met de daartoe behoorende geh. Enterbroek en IJpelo, welk laatste echter kerkelijk tot Rijssen behoort, 334 h. en 2100 inw., die voor een

aanzienlijk deel in de schipperij hun bestaan vinden, daar hier meer dan 60 Schippers wonen. Voorts wordt er de landbouw beoefend om in eigene behoeften te voorzien. Aanzienlijk ook is het aantal klompen, dat hier vervaardigd en bij duizende paren naar elders, inzonderheid naar Friesland, verzonden worden. De schuiten, die hier gebouwd worden, zijn bekend als de voortreffelijkste van Twenthe. In 1834 is er eene weefschool opgerigt, welke nu in eene fabrijk veranderd en ruim 20 arbeiders telt, hoewel ook aan vele menschen te huis werk verschaft wordt.

De Herv., die hier ongeveer 1100 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Deventer*, ring van *Almelo*, behoort.

Reeds voor de Reformatie bestond hier eene kapel, aan den H. Antonius toegewijd, met eene pastorij. De Spanjaarden staken bij hun bezoek dit dorp in brand, waarbij ook de kapel en de pastorij verwoest werden. De klokken, die buiten hingen, bleven gespaard en zijn naderhand naar Veldhuizen, in het graafschap Bentheim, verkocht. Jaren lang was toen de Herv. gemeente als een onderdeel van Rijssen te beschouwen, doch door gunstige medewerking van Unico van Ripperda, Landdrost van Twenthe, werd op eenen landdag, gehouden in het jaar 1707, besloten, om te Enter eene kerk en pastorij te bouwen, waarmede den 6 Mei 1709 een begin werd gemaakt, wordende vóór dien tijd de godsdienst in eene boerenwoning verrigt. Het houtwerk voor kerk, toren en pastorij is grootendeels van een, te Schuttorp afgebroken, klooster. De eerste, welke, na de stichting der Hervormde gem., te Enter aldaar tot Leeraar beroepen werd, is geweest Andreas Franciscus Marcelli, vroeger Hulpprediker te Mastenbroek en Kampen, die den 29 Januarij 1708 bevestigd werd en omtrent het jaar 1724 schijnt overleden te zijn. — De kerk was in het jaar 1824 zoodanig vervallen, dat men sedert ruim drie jaren daarin de godsdienst niet had kunnen waarnemen, in dat jaar is zij echter aanzienlijk hersteld.

De R. K., van welke men er 740 aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Twenthe* behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan den H. Antonius Abt toegewijd, is in het jaar 1819 gewijd, en in 1841 met eenen toren voorzien.

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht wordt. — Ook ligt onder dit d. de oude havez. Kattelaar. Zie dat woord.

ENTERBROEK, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Almelo*, gem. en 1½ u. Z. Z. O van *Wierden*, ¼ u. O. ten N. van *Enter*, waartoe het behoort; met 123 h. en 780 inw. Ook heeft men er eene school, welke gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt.

ENTERGRAVE, watertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat in het *Elsenschebroek* ontstaat; met eene noordelijke rigting door het Enterveen en voorts langs Enter loopt, benoorden welke plaats het zich tegenover Rekkum in de Regge ontlast.

ENTERVEEN, moeras in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. *Wierden*, Z. van Enter.

ENTINGE, voorm. havez. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, 10 min. ten Z. W. van *Dwingeloo*.

Het huis van deze havez. is in het laatst der vorige afgebroken, en het regt daarvan is door Alexander Carel Graaf van Heiden, Drost van Koevorden en Drenthe aangekocht. Het is vervolgens door deze op

Digitized by Google

een ander goed gevestigd, en thans is het de naam van een buitengoed te Zuidlaren, voor eenige jaren gebouwd door den jongsten zoon van genoemden Graaf, die voor weinige jaren als Lid der Gedeputeerde Staten van Drenthe overleden is.

ENTREPRISE (LA NOUVELLE), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. La Ressource; 500 akk., groot. Thans is zij met *Willemshoop* vereenigd.

ENUM, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie ENNUM.

ENUMA-TIL, oudtijds ENNO-TIL, en ENU-TIL, doorgaans genaamd ENN-TIL, of ENNE-TIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en ½ u. W. van *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. en 1½ u. N. van *de Leek*, ½ u. N. van *Lettelbert*, waartoe dat gedeelte behoort, aan de trekvaart van Groningen naar Stroobos; met 32 h. en 160 inw., van welke 8 h. en 45 inw. ten O. de trekvaart, onder *Zuidhorn*, 24 h. en 115 inw. ten W. de trekvaart onder *Lettelbert*.

Het is er zeer levendig door den doortogt van schuiten, schepen en rijtuigen. De bodem onder dit geh. is aan de oostzijde van het diep klei en daaronder derrij; het lage land aan de westzijde van het diep is eenigermate moerassig en bestaat meest uit roodoorn.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 15 leerlingen bezocht wordt.

Ook is er eene val- of klapbrug, over welke de daar ter plaats bepuinde postweg van Groningen naar de Lemmer loopt. Ten O. van de vaart staat een pel- en korenmolen, en ten W. een pelmolen.

Voorheen plagt ENUMATIL versterkt te zijn door eene schans, welke in den Spaanschen oorlog dikwerf werd belegerd en genomen, ten einde den toevoer naar Groningen of te dekken of te belemmeren. Onder anderen werd zij, in het jaar 1588, volgender wijze, door WILLEM, Graaf van *Nassau*, met list ingenomen. Hij liet ten dien einde een schip, boven met mastkorven, beneden op de denningen met eene schootvrije borstwering, toerusten. Hopman GERRIT CORNELISZ. SCHAAT, die voor vier jaren de schipbrug over het Niezijlster diep kwalijk geleid, en alzoo den aanslag op Groningen bedorven had, verzocht nu, ten einde dien vlek uit te wisschen, dit schip aan te voeren, hetgeen hem toegestaan werd. Hij kwam daarmede alzoo den 10 Maart digt voor de schans, door toelating van die van het garnizoen, welke meenden, dat het een lorrendraijer was, hoewel zij daarna hunnen misslag bemerkten, en riepen om af te houden; doch hij voer tegen hunnen dank plat tegen den wal, schoot van beneden, en wierp van boven dapper in. Hopman MICHIEL HOGHELKE, te lande hier oppassende, begon nu ook te stormen, en overweldigde de schans.

ENZE, oude naam van de plattelandsstad ENSCHEDE in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie ENSCHEDE.

ENZELENS of ENSLENS, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. W. ten N. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. O. van *Loppersum*, ½ u. N. O. van *Garrelsweer* en ½ u. Z. W. van *Wirdum*, ten N. van het Damsterdiep op eene wierde; met 6 h. en ruim 40 inw. Men vindt in den omtrek zware kleilanden; de landen tot ENZELENS behoorende liggen, zoo als men in een oud zijlboek aangeteekend vindt, ten N. en ten Z. van *de Delft*, thans het Damsterdiep genaamd.

EPAMA, voorm. staten, prov. *Friesland*. Zie EPEMA.

EPE, gem. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. *Arnhem*, kant. *Apeldoorn* (2 k. d., 6 m. k., 2 s. d.); palende

N. aan de gem. Heerde, O. aan de prov. Overijssel, Z. aan Voorst en Apeldoorn, W. aan Ermelo.

Deze gem. bevat de d. Epe, Oene en Vaassen, alsmede de daartoe behoorende buurs. de Brink, Broek, Dijkerrot, Dijkhuizen, Achter-Enk, Emster-Enk, Wester-Enk, Gortel, Over-de-Grift, Horthoekerrot, Hegge, Laarstraat, Lohuizen, Norel, Ooster-Oen, Schaveren, Tongeren, Vemde, Westendorp, Wissel of Wijssel en Zuuk, benevens het adell. h. Kannenburg. Zij telt 877 h., bewoond door 1129 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en zich ook veel op de schapenweiderij toeleggen, terwijl men er vroeger ook veel hop plagt te teelen. Voorts heeft men in deze gem. 24 papiermolens, van welke 9 onder het d. Epe en 15 onder Vaassen, twee kopermolens, éénen te Epe en éénen te Vaassen, van welke die te Epe een stel cylinders of eene *pletmachine*, eene staventrekkerij, en eene cenenknipperij, en die te Vaassen eene pletterij, doch van mindere zwaarte, hebben.

De Herv., die hier ongeveer 5000 in getal zijn, maken de gem. van *Epe*, *Oene* en *Vaassen* uit, welke ieder eene kerk hebben.

De R. K., van welke men er bijna 800 aantreft, maken de stat. van *Vaassen-en-Epe* uit.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: ééne te Epe, ééne te Oene, ééne te Vaassen en eene buurtschool aan den Emster-Enk, onder Epe, voor weinige jaren gebouwd, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 700 leerlingen bezocht worden.

Het d. Epe, ook Eep genaamd, ligt 8 u. N. van Arnhem, 2¼ u. N. van Apeldoorn, aan het Griftkanaal, waar langs hier veel doortogt is.

Men telt er, in de kom van het d., 84 h. en 530 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Lohuizen, Wissel, Gortel, Schaveren, Achter-Enk, Norel, Vemde, Dijkhuizen, Emster-Enk, Over-de-Grift, de Brink, Westendorp, Laarstraat en Zuuk, 302 h. en 3300 inw.

De Herv., die hier ongeveer 3000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Harderwijk*, ring van *Hattem* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Ludolphus Porre of Pijk, die in het jaar 1592 herwaarts kwam en in het jaar 1598 is afgezet, om dat hij de leer van den Heidelbergschen Catechismus niet wilde onderteekenen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De kerk, een vrij oud en groot gebouw, waaraan men veel duifsteen ziet, was vóór de Reformatie aan den H. Martinus toegewijd. Zij kreeg destijds eenen Pastoor op de benoeming van den Vorst van Gelderland. Er was slechts ééne kerkdienst, waarvan de Bedienaar gehouden was alle feestdagen en Zaturdagen de eerste missen te lezen. Ook waren er nog de vier volgende vikarijen, als: de vikarij van het H. *Kruis*, welke ter benoeming van den Pastoor en van de Kerkmeesters plagt te staan; die van *Onze Lieve Vrouwe*, waarvan de Dompselaren het regt van vergeving hadden; die van den H. Antonius, welke door den Pastoor en de broederschap van den H. Antonius vergeven werd, en die van de H. Catharina, welke in het jaar 1671 ter begeving stond van den Heer van Keppel. De kerk is van een frai orgel en eenen spitsen toren voorzien. Ook heeft men er eenen steenen doopvont, welke echter niet gebruikt wordt.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 230 leerlingen bezocht.

Digitized by Google

Er zijn nog een distributiekantoor voor de brievenposterij, en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 20 Augustus 1820 is opgerigt, en 10 leden telt.

De kermis te Epe valt in den derden Woensdag en Donderdag in September.

Epe was gedurende ettelijke jaren de woonplaats eener schrijfster, welke grooten roem onder hare landgenooten verwierf, Elizabeth Post, echtgenoote van den Predikant Overdorp. De gevoelige en godsdienstige schrijfster, welke hier, in 1812, na een langdurig lijden overleed, rust, volgens haar verlangen, op het naburige landgoed Tongeren, waar nog dikwerf hare eenvoudige grafstede door den eenzamen wandelaar bezocht wordt.

Van Epe vinden wij gewag gemaakt in het jaar 1410, toen Gijsbert van Meekeres en zijne huisvrouw geregtelijk opdragt deden ten behoeve des Hertogs van het erf Op-Hinkel, gelegen in het kerspel van Epe, *buurs*. Emst.

Nog in het jaar 1712, moest een gewapende magt, op last van het Hof, naar het Gortelsche bosch, onder Epe, trekken, om zich van de daar verscholene Heidenen meester te maken. Eerst in het midden dier eeuw schijnen de Heidenen deze oorden van hunne tegenwoordigheid verlost te hebben.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een schild van azuur, beladen met een hert, staande op een terras en omgeven van eenen krans van eikenloof, alles van goud.

EPE, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, dat met eene zuidoostelijke rigting in de *Bogt-van-Elipapoeteh* uitloopt.

EPECOLSGA of Epekolsga, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Ypekolsga.

EPELDORFF, d. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eppeldorff.

EPEMA, Epama of Ebema-state, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. *Sneek*, kant. *Hindeloopen*, ten N. van *Hemelum*, waartoe zij behoorde.

EPEMA, Epama of Epemastate, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. *Sneek*, kant. *Hindeloopen*, Z. W. van *Koudum*, waartoe zij behoorde.

Dit eertijds fraaije huis is afgebroken, zoodat er thans slechts nog eene arbeiderswoning, met moestuintje, gevonden wordt.

EPEMA, Epama of Epema-state, state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Burmania.

EPEMAPOLLE, stuk lands, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, op de scheiding tusschen het Heegermeer en de Fljuessen, welke wateren eertijds door deze polle, thans een gering, doch toen een uitgestrekt stuk lands, van elkanderen werden gescheiden.

EPEMASTATE, staten, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie Epema.

EPEN, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3¼ u. Z. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. Z. van *Wittem*.

Men telt er 90 h., uitmakende eene bevolking van 400 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *Limburg*, dek. van *Gulpen* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Digitized by Google

EPERHEIDE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. Z. O. van *Wittem*, 1¼ u. Z. O. van *Epen*, waartoe het behoort; met 33 h. en 140 inw.

EPHRAIMSZEGEN, houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanika*, ter regterzijde als men komt van Poele-Pantjesbrug; palende zuidwaarts aan de verl plant. Nieuw-Weergevonden, noordwaarts aan de militaire-invalidenpost Ephraims-zegen; 600 akk. groot; met 8 slaven.

EPHRAIMSZEGEN, militaire-invalidenpost, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanica*, ter regterzijde als men komt van Poele-Pantjesbrug, palende noordwaarts aan den kostgrond de Goede-Verwachting, zuidwaarts aan den houtgrond Ephraims-zegen.

EPHRAIMS-ZEGEN (LAND-VAN-), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanica*, ter linkerzijde als men komt van Poele-Pantjesbrug; palende noordwaarts aan het Land-van-Tout-lui-faut, zuidwaarts aan den houtgrond Blijenhoop; 1200 akk. groot.

EPHRATA-EN-LEMMERSKAMP, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*; ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. de Nieuwe-Eendragt, benedenwaarts aan de koffijplant. Geertruidenberg; 2458 akk. groot; met 149 slaven. Men heeft er eenen watermolen. De negers noemen haar Jakob.

EPPELDORFF of Epeldorff, d. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1 u. O. ten Z. van *Diekirch*, gem. en ¼ u. N. O. van *Erensdorff*, nabij de Erenz.

De inw. vinden meest hun bestaan in den land- en ooftbouw. — Zij zijn allen R. K., en maken met die van het d. *Erensdorff* eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *Luxemburg*, dek. van *Diekirch*, behoort, en eene kerk te Eppeldorff alsmede eene kapel te Erensdorff heeft, waarvan de kerk door eenen Pastoor en de kapel door eenen Kapellaan bediend worden.

EPPENHUIZEN of Eppingehuizen, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en 1 u. N. O. van *Kantens*.

Men telt er, in de kom van het d., 5 h. en 34 inw., en, met het daartoe behoorende geb. Startenhuizen, 38 h. en 250 inw., welke zich meest toeleggen op den landbouw. — De bodem bestaat er uit zavelgrond, dat is, uit zandige klei van 5 tot 8 palmen; vervolgens komt men op leem en daarna op zand.

De Herv., die hier 160 in getal zijn, maken, met die van het westelijke gedeelte van Startenhuizen, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelstum*, ring van *Uithuizer-Meden*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Lucas Westerwoldensis, die hier in het jaar 1595 stond, doch in datzelfde jaar reeds vervangen is door Wilhelmus Alberti, die in 1640 overleed. Het beroep is eene collatie in handen van den bezitter van het huis *Klinkenborg*, te Kantens. Dit kleine d. behoorde onder den regtstoel van Kantens. In den toren der kerk, die vóór de Reformatie aan de H. Maria was toegewijd, hangt eene klok, genaamd Maria, welke in het jaar 1479 gegoten is. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

Men heeft hier eene wierde en drie andere terpen, waarvan de eene het Kerkhof genoemd wordt en zulks ook is.

Digitized by Google

EPPENHUIZER-MAAR, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, dat bezuiden Oldenzijl ontstaat, in eene zuidelijke rigting, langs Eppenhuizen en Startinghuizen loopt, om zich bij Garshuizen in het Hoogepandster-maar te ontlasten. — Het is schouwbaar onder Winsumer-en-Schaphalster zijlvest.

EPPENZOLDER of EPPENSOLDER, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. Z ten O. van *Almelo*, kant. en 2½ u. W. Z. W. van *Enschede*, gem. en ¼ u. N. W. van *Haaksbergen*; met 85 h. en 490 inw.

Deze buurs. heeft, met de buurs. Boekelo en Holthuizen, eene school, welke gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht wordt, die in de gezegde buurs. te huis behooren, terwijl nog 60 leerlingen uit deze buurschappen op scholen, buiten de gem. Haaksbergen gelegen, school gaan, als wonende daar nader bij.

EPPINGEHUIZEN, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EPPENHUIZEN.

EPSE of EPSEN, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en 2 u. N. van *Zutphen*, gem. en ½ u. N. van *Gorssel*; met 76 h. en 550 inw., aan den grooten weg naar Deventer.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 75 leerlingen bezocht wordt.

EPTERNACH, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie ECHTERNACH.

EPTERNACUS, Lat. naam van de st. ECHTERNACH, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie ECHTERNACH.

EPTERNIACUM, naam, onder welken de abdij van ECHTERNACH, in het balj. *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt, in de acte van verdeeling van Lotharingen, tusschen KAREL *den Kale* en LODEWIJK *den Duitscher*, op den 28 Julij 870. Zie ECHTERNACH.

EQUART of EQUERT, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie EEKWERT en EEKWERTERHOOGTE en EEKWERDERMAAR.

ERANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de westkust van het schiereil. *Hoeamohel*, gesp. *Henneoehoe*.

Het land hier omstreeks was vroeger bij uitstek bekoorlijk, door de menigte nagel- en notenboomen, die er groeiden. Ook was het bosch van Erang met allerlei fraaije vruchtdragende en lommergevende boomen, zoo rijkelijk voorzien, dat men zich geen aangenamer landstreek, dan den omtrek van dit d. verbeelden kon.

In het jaar 1642 werd ERANG door den Landvoogd VLAMING bezocht, die er onderscheidene praauwen in den grond schoot (1).

ERATAMA, voorm. burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. N. W. van *Appingedam*, 2 u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. N. W. van *Eenrum*, aan den oever van de Aagt.

Ter plaatse, waar deze burgt gestaan heeft, vindt men nog duifsteenen in den grond, welke, even als die van de kerk te Eenrum, 35 Ned. duimen lang, 22 breed en 10 dik zijn. Ook worden er vele beenderen van menschen opgedolven.

ERBEKE, plaats, welke vermeld wordt in eenen giftbrief van Keizer HENDRIK III, van 1046, als liggende tusschen Lovena en Isla, en welke men vermoed gelegen te hebben ter plaatse, waar nu de buurs. EERBEEK, op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, gevonden wordt. Zie EERBEEK.

---

(1) Zie P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Handboek der Land- en Volkenkunde, Geschied-, Taal-, Aardrijks- en Staatkunde*, D. I, bl. 113

ERCKENSTEIN, voorm. haver. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Arkelstein.

ERDERSCHANS, naam, onder welken de Elderschans, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Elderschans.

EREMSDORFF, ook wel Erenstorff gespeld, d. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie Erensdorff.

ERENS, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Erenz.

ERENS (SCHWARTZE-), riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Erenz (Schwartze-).

ERENSDORFF, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Diekirch*, gedeeltelijk in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., en kant. *Diekirch*; palende N. aan de gem. Diekirch, Bettendorff en Reisdorff, O. aan Beaufort, Z. aan Medernach, W. aan Ettelbruck.

Deze gem. bevat de d. Erensdorff, Eppeldorff en Stegen; de geh. Brucherhoff, Folkendingen, Keuvelbach, Mosingerhoff, Neumuhl en Reisermuhl. Men telt er 150 h. en 4 groote pachthoeven, hebbende eene bevolking van 750 inw., die in den landbouw en de veeteelt hun bestaan vinden. De voortbrengselen van den grond zijn: tarwe, rogge, haver, garst, boekweit, erwten, aardappelen en hout. De veestapel rekent men op 200 paarden, 380 runderen en 120 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Eppeldorf* en *Stegen* uit, en hebben in deze burgerlijke gem. twee kerken, als: éénе te Eppeldorff en ééne te Stegen, alsmede eene kapel, te Erensdorff.

Het d. Erensdorff, Eremsdorf of Ermsdorf, ook wel Erenstorff en Ermstorff gespeld, ligt 1½ u. Z. O. van Diekirch, aan de Erenz.

Men heeft hier eene kapel, welke tot de par. van *Eppeldorff* behoort en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

ERENSHEEM, Ernsheem of Erenstheem, vroeger ook wel Eernsterheem gespeld, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 6 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Onderdendam*, voor een klein gedeelte gem. en 1¼ u. O. van *Leens* en overigens gem. en ½ N. ten W. van *Winsum*, ten Z. aan den weg tusschen Mensingeweer en Baflo.

Het bestaat uit twee fraaije boerderijen, met singels en breede grachten omgeven, beslaande te zamen eene oppervlakte van 115 bund. 23 v. r. 60 v. ell., waarvan 4 bund. 60 v. r. 20 v. ell. in de gem. *Leens*, en al het overige in de gem. *Winsum* is gelegen. Eene dier boerderijen, behoorende geheel tot de gem. *Winsum*, beslaat 55 bund. 78 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Enje Jakobs Knol. De andere boerderij, waaronder de 4 bund. 60 v. r. 20 v. ell., in de gem. *Leens* gelegen, behooren, beslaat eene oppervlakte van 60 bund. 45 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Klaas Harms Wijk.

ERENSHOFF, geh. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ernshoff.

ERENSTER, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ernster.

ERENSTHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Erensheem.

ERENTHAL of Groot-Erkentel, landg. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 8 u. N. W. van *Arnhem*, kant., gem. en 1 u. Z. O. van *Nijkerk*.

Digitized by Google

Dit landg. beslaat eene oppervlakte van 47 bund. 25 v. r. 18 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer H. R. W. Baron van Golstein, Minister-Resident bij de Hanzesteden te Hamburg.

ERENTZ, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Erenz.

ERENTZ (SCHWARTZE-), riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Erenz (Schwartze-).

ERENTZEN, Ernsen of Ernzen, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Mersch*, gem. en 10 min. Z. van *Feltz*, aan de Erenz.

ERENZ, Erens, Erentz, Erns of Ernz, kleine riv. in het grooth. *Luxemburg*, die in het *Grünwald*, 1 u. ten N. O. van de st. *Luxemburg*, ontspringt, eerst in eene noordelijke rigting naar het d. Eisenborn loopt; vervolgens in eene noordwestelijke strekking naar het geh. Alt-Linster vloeit, maar zich dan weder noordwaarts wendt, en deze rigting, uitgezonderd bij eenige krommingen, behoudt tot aan hare uitwatering in de *Sure*, tegenover het d. Reisdorff. Behalve Eisenborn en Alt-Linster, bespoelt zij ook Ernzen, Feltz, Medernach, Erensdorff en Eppeldorff.

De Erenz is meestal door hooge rotsen bepaald; het schilderachtige dal, ter wederzijde der rivier, is derhalve van geringe breedte, doch zeer vruchtbaar. Onder het twaalftal beken, die in de Erenz vallen, is er geene van opmerkelijke grootte. De aanzienlijkste daarvan is de Fischbach (zie dat woord). De afstand, van den oorsprong tot aan den mond der Erenz, bedraagt, in eene regte strekking, 6 uren.

ERENZ (SCHWARTZE-), Schwartze-Erens of Schwartze-Ernz, kleine riv. in het grooth. *Luxemburg*, die in het *Grünwald*, een weinig ten O. van Hostert, onder den naam van Linsterbach, ontspringt, doch deze benaming te Jung-Linster met dien van Schwartze-Erenz verwisselt. Zij stroomt steeds in eene noordelijke rigting, behalve bij haren oorsprong, wanneer zij een half uur lang in eene oost-noordoostelijke rigting voortgaat. Zij vloeit door eene der schilderachtigste dalen des groothertogdoms, bespoelende aldaar Ernster, Gonderingen, Jung-Linster, Reuland en Michelshoff, bij welke laatste plaats zij in de *Sure* valt. De lengte der Schwartze-Erenz bedraagt ruim 5½ uur.

ERESBURGH, plaats, die men ten tijde van Karel *den Groote*, reeds vermeld vindt, en welke, naar men vermoedt, zoude gelegen hebben ter plaatse, waar tegenwoordig het stadje *'s Heerenberg*, in de heerl. *Bergh*, prov. *Gelderland*, ligt. Zie Heerenberg ('s).

ERESLOCH, naam, onder welken het d. Eersel, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie Eersel.

ERFDIJK, dijk in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*. Het is eigenlijk een gedeelte van den Binnendijk, onder *Herpen* en heeft zich vroeger uitgestrekt tot aan de zoogenaamde Schans, toebehoorende aan den Heer Peter Ignatius de Bruyn, te Over-Langel, alwaar deze dijk zich aan den aldaar liggenden Maasdijk aansloot. Van den Erfdijk waren, in het jaar 1827, nog eenige overblijfsels te zien, doch deze zijn, ten gevolge der verbeterde uitwatering van de zoogenaamde Beersche-Maas of Beersche-overlaat, alstoen weggeruimd; terwijl het verval van het vroegere gedeelte des Erfdijks, volgens overlevering is ontstaan omtrent den tijd, dat de zoogenaamde Langelsche dijk of Maasdijk van de Langelsche sluis tot Grave is daargesteld, moetende vroeger den Erfdijk al het water, hetwelk uit de rivier de Maas stroomde, keeren.

Bij den watervloed van Januarij 1820, had men den 25 dier maand, met ongelooflijken ijver en moed den Erfdijk gekist en behouden, doch in den avond bezweken alle dijken. Ten gevolge eener ijsverstopping te Neder-Asselt in de Maas, joeg het water tot 21 voeten hoogte. Hare overstorting was geweldig. Er vielen weldra 6 groote en 4 kleine doorbraken in den dijk, met zeer diepe grondgaten en kolken, waarvan er twee midden in het dorp Herpen tusschen de huizen, ter diepte van 20 voeten ontstond, die de geheele brug over de Wetering met ettelijke huizen deed wegspoelen, en het land met een zwaren last van zand overdekte. Bij het bezwijken van den Kleinen Biesdijk, ontving het d. Reek den gestadig wassenden vloed als eene snel stroomende rivier over den gewonen weg. Behalve de bereids verlande en toegewerkte, bestaan er langs dezen dijk nog 9 wielen en kolken, waarvan er 4 nog eene oppervlakte water hebben, ieder ten minste van 2 bund., als: de Sis-Kusters-Wiel, de Kouw-Wiel, eenen zonder naam, en de Patter-Wiel, welke laatste ten minste 4 bunders groot is.

ERFKAMERLINGSCHAP, geh. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. Z. O. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. O. van *Zevenaar*, gem. *Herwen-en-Aardt*, ½ u. Z. O. van *Herwen*, 20 min. ten O. van *Lobith*, waartoe het behoort; met 2 h. en 20 inw.

ERFPRINS, fort in het balj. van *den-Helder-en-Huisduinen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 8 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 5 min. W. van *den Helder*, gem. *den-Helder-en-Huisduinen*.

Dit fort is eenen regelmatigen gebastionneerden vijfhoek, uitmakende een gedeelte der linie van defensie.

Het is door de Franschen in de jaren 1811 en 1812 aangelegd, en meest door Spaansche krijgsgevangenen gebouwd. Het werd toen La-Salle genoemd, maar heeft na de omwenteling van het jaar 1813 zijnen tegenwoordigen naam bekomen.

Men heeft in dit fort: 1 bomvrij kruidmagazijn, 2 bomvrije poorten, 2 bomvrije poternen en 3 depôt-buskruidmagazijntjes in de ravelijnen. Het is slechts bewoond door eenen Magazijnmeester en eenen Portier.

ERI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, die zich met eenen westelijken loop in zee stort.

ERICHEM, Arichem of Erkum, d. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, arr. en ½ u. W. van *Tiel*, kant. en 2 u. Z. O van *Culemborg*, gem. en ½ u. Z. van *Buren*, aan de Linge. Sommige meenen, dat het, onder den naam van Arnle in eenen giftbrief van het jaar 1134 voorkomt. Ook wordt het door eenige, hoewel ten onregte, gehouden voor het Arenacum bij Tacitus vermeld.

Men telt er 75 h., uitmakende eene bevolking van ongeveer 430 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die hier 420 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Tiel*, ring van *Culemborg*, behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest Hendrik Swarts, die in het jaar 1623 herwaarts kwam en in het jaar 1634 afgezet is. Van toen tot aan het jaar 1645 is deze gem. gecombineerd geweest met *Asch* en bediend door Johannes de Vries; doch sedert het laatstgemelde jaar heeft zij weder eenen eigen Predikant gehad, zijnde de eerste, welke daartoe beroepen is geweest, Willem Diepenbeek, die in 1663 naar Werkendam vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie. Van de kerk, welke voor de Reformatie aan den H. Joris was toegewijd, is het achterste gedeelte vervallen, waarom

het voorste alleen tot de godsdienstoefening gebruikt wordt. Zij heeft eenen spitsen toren.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht.

ERIELA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*.

ERINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, onder het d. *Britsum*.

Thans is daarvan niets meer aanwezig, zoodat men niet eens meer de juiste plaats, waar zij gestaan heeft, weet aan te wijzen.

ERINGA, voorm. hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterzwaag*, in het d. *Zuider-Dragten*.

Ter plaatse, waar deze hofstede vroeger gestaan heeft, zijn thans andere h. aangebouwd.

ERISBURG, plaats, welke men ten tijde van KAREL *den Groote*, reeds vermeld vindt, en, naar men vermoedt, zoude gelegen hebben, ter plaatse waar tegenwoordig het stadje 's HEERENBERG, in de heerl. *Berg*, prov. *Gelderland*, ligt. Zie HEERENBERG ('s).

ERKEMEDE, oude naam van den ARKENHEEMSCHEPOLDER, op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie ARKENHEEMSCHEPOLDER.

ERKENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie ARKENS.

ERKESTEIN, voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie ARKELSTEIN.

ERKUM, d. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*. Zie ERICHEM.

ERLECOM, heerl. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., dist., arr. en kant. *Nijmegen*, gem. *Ubbergen*; palende N. en W. aan de Waal, O. aan het d. Leuth, Z. aan Ooy.

Deze heerl. bevat de buurs. ERLECOM, eenige uiterwaarden en verstrooid liggend h., beslaat eene oppervlakte van 629 bund. 69 v. r. 73 v. ell., telt 21 h., bewoond door 26 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 180 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier allen R. K. zijn, worden tot de par. van *Hulhuizen-Doornenburg-en-Gent*, *Ooy-en-Persingen*, *Leuth* en *Kekerdom*, gerekend.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Kekerdom*. Vroeger stond hier een heerenhuis, het Huis-te-Erlecom geheeten. Zie het volgende art.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer PHAFF, woonachtig te Nijmegen.

De b. ERLECOM, ERLEKOM, ERLICUM of ERLIKUM ligt 2 u. O. ten N. van Nijmegen, 2 u. N. O. van Ubbergen.

ERLECOM (DEN), DEN ERLEKOM, DEN ERLICUM of DEN ERLIKUM, uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en kant. *Nijmegen*, gem. *Ubbergen*.

Deze uiterwaarden, waarin 4 boerderijen staan, worden door ééne sluis op de Waal van het overtollige water ontlast, en staan onder het bestuur van twee Leden.

ERLECOM (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en 2 u. O. ten N. van *Nijmegen*, gem. en 2 u. N. O. van *Ubbergen*.

Dit adell. h., is reeds vóór een aantal jaren in de riv. de Waal gestort.

Digitized by Google

ERLEKOM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom.

ERLEKOM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Den).

ERLEKOM (HUIS-TE-), adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Huis-Te-).

ERLICUM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom.

ERLICUM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Den).

ERLICUM (HUIS-TE-), adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Huis-Te-).

ERLIKUM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom.

ERLIKUM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Den).

ERLIKUM (HUIS-TE-), adell. huis in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Erlecom (Huis-Te-).

ERM of Erme, oudtijds ook Ermen geheeten, geh. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en $6\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Assen*, judic. kant. en 5 u. O. ten N. van *Hoogeveen*, adm. kant. en $1\frac{1}{4}$ u. N. N. O. van *Dalen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Sleen*; met 52 h. en 350 inw.

Men heeft er eene vaste bijschool, welke gemiddeld door een getal van 60 leerlingen bezocht wordt.

Het was te Erm, dat de dappere schoolmeester Meyndert van der Thynen, den 27 of 28 December 1672, in eenen krijgsraad, aan den Luitenant-Kolonel Eybergen en verdere Officieren der legerbende, tot herovering van Koevorden bestemd, het plan van aanval op die vesting ontvouwde en aan ieder zijne plaats op de kaart aanwees.

ERME, geh. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie het voorgaande art.

ERMEL of Ermele, d. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

ERMELO, gem. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Harderwijk* (1 k. d., 4 m. k., 2 s. d.); palende N. O. aan de gem. Harderwijk, N. aan Doornspijk, O. aan Epe en Apeldoorn, Z. aan Barneveld en Putten, W. aan de Zuiderzee.

Deze gem. bevat de d. Ermelo, Nunspeet en Elspeet, waartoe behooren de buurs. Drie, Hoophuizen, Horst, Houtdorp, Hulshorst, Leuvenum, Oosteinde, Speulde, Staverden, Telgt, Tonsel, Veldwijk, Vierholten en Westeinde, alsmede het geh. de Zoom. Ook liggen in deze gem. de landgoederen den Essenburg en Leuvenum; het ten deele gesloopte kasteel Staverden, in het jaar 1841, in een fraai, naar den hedendaagschen smaak aangelegd, landgoed herschapen; benevens het Speulderbosch, het Elspeterbosch, het Vierholterbosch en het Leuvenummerbosch. Vroeger had men er ook de adell. h. Hulshorst en Zeeburg, de kloosters Emaus en St. Jurian, alsmede eene kommanderij van de Duitsche orde, 's Heeren Loo geheeten. Zij beslaat eene oppervlakte van 2042 bund. 92 v. r. 80 v. ell., telt 684 h., bewoond door 751 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4000 inw., die meest in landbouw, veeteelt en houthandel hun bestaan vinden; terwijl men er ook drie papierfabrijken heeft, als twee onder Ermelo en een onder Nunspeet, welke zich bepaaldelijk bezig houden met het vervaardigen

Digitized by Google

van roijaal formaat van verschillende hoedanigheid en daarvan jaarlijks wel 3600 riem afleveren.

De inw. welke hier, behalve een twintigtal, alle Herv. zijn, maken de gem. van Ermelo, Elspeet en Nunspeet uit, en hebben in deze burg. gem. 3 kerken.

De 15 R. K., welke men hier aantreft, behooren tot de stat. van Harderwijk; terwijl de enkele Israëliet, welke er gevonden wordt, mede tot de bijkerk van Harderwijk gerekend wordt.

Men heeft in deze gem. vier scholen, als ééne te Ermelo, ééne te Elspeet, ééne te Nunspeet, en eene te Leuvenum, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 380 leerlingen bezocht worden.

Het d. ERMELO, ERMEL, ERMELE of ARMEL, ligt 8 u. N. O. van Arnhem, 1 u. Z. van Harderwijk, te midden der heide. Het moet eene zeer oude plaats zijn, want men vindt reeds op het jaar 838 onder de bewoonde plaatsen aan den zeekant IRMINLO of ERMELO, in *pagus felua*. Men telt er in de kom van het d. 38 h. en 260 inw. en met de daartoe behoorende buurs. Tonsel, Veldwijk, Horst, Telgt, Drie, Speult, Staverden en Leuvenum 200 h. en 1400 inw., die, op 7 na, allen Herv. zijn en eene gem. uitmaken, welke tot de klass. en ring van *Harderwijk* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest GEORGIUS à COOT, die in het jaar 1592 herwaarts kwam en in het jaar 1598 afgezet werd. Het beroep geschiedt door meerderheid der manslidematen. De kerk en toren zijn zeer oud. Over de kerk plagt de Abt van St. Paulusabdij te Utrecht het regt van patroonschap te hebben. Voorts was er in die kerk eene kerkdienst gesticht van St. ANTONIUS en eene vikarij van de H. CATHARINA, die bij beurten door den Abt van St. Paulus en den Hertog van Gelderland begeven werden. De bedienaar van deze vikarij was gehouden het koor bij te wonen en de zieken te troosten. De dorpschool, die in het jaar 1832 gebouwd is, telt gemiddeld een getal van 60 leerlingen.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een beeld der geregtigheid, omringd van zinnebeelden, betrekkelijk den landbouw.

ERMEN, oude naam van het geh. ERM, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie ERM.

ERMKINA, plaats in *Gelderland*, aan de *Bovenwaal*, die met meer andere plaatsen, volgens gifte van zekeren adellijken Heer BALDERICH, is ten deel gevallen aan de kerk van Utrecht.

Men weet echter niet te bepalen, welke plaats daarmede bedoeld wordt.

ERMSDORFF of ERMSTORF, d. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERENSDORFF.

ERNANNENG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan den oostkant. Vroeger stond het onder *Keffing*.

ERNERENSES, naam welken EMO geeft aan de inw. van het d. EENRUM, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie voorts EENRUM.

ERNERUM, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie EENRUM.

ERNS en SCHWARTZE-ERNS, kl. riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie ERENZ en ERENZ (SCHWARTZE-).

ERNSEN, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERENTZEN.

ERNSHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ERENSHEEM.

ERNSHOFF of ERENSHOFF, geh. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. W. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1¼ u. W. ten N. van *Bettemburg*, gem. *Sanem*.

ERNSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, bij het d. *Jouwswier*.

ERNSTER of ERENSTEN, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1¼ u. Z. W. van *Betzdorf*, gem. en ¼ u. N. N. W. van *Nieder-Anven*, aan de Schwartze-Erenz, welke in de nabijheid eenen vijver voedt.

ERNTS en SCHWARTZE-ERNTS, twee kl. riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie ERENZ en ERENZ (SCHWARTZE-).

ERNTZEN, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERENTSEN.

ERNZ en SCHWARTZE-ERNZ, twee kl. riv., in het grooth. *Luxemburg*. Zie ERENS en ERENZ (SCHWARTZE-).

ERNZEN, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERENTZEN.

ERP, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Veghel*, (6 k. d., 27 m. k., 1 s. d., 1e ged.); palende N. aan Uden, O. aan Boekel, Z. aan Beek-en-Donk, W. aan Veghel.

Deze gem. bevat het d. Erp, benevens de geh. Boerdonk, Bolst, Dieperskant, Dijk, Heuvelberg, Hoek, Hurkske, Keldonk, Laren, Loijend, Morschoeven, Oudevelt en Veluwe. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3360 bund., waaronder 3431 bund. 81 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, telt 412 h., bewoond door 428 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2200 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel, den landbouw en de bijenteelt, ook voor een gedeelte in de veeteelt. Men heeft er eenen schoonen watermolen op de Aa, en eenen windkorenmolen.

In deze gem. liggen veel woeste gronden, welke niets dan schraal heideveld opleveren, en vele onkosten zouden vorderen, om in eenen staat van vruchtbaarheid gebragt te worden, doch daarentegen heeft men er een schoon uitgestrekt broekland, de Leint genaamd, hetwelk uit zich zelven eene goede weide oplevert, en in de beste groesvelden zoude kunnen herschapen worden, zoo men de noodige mestspeciën konde aanvoeren. Nog vindt men ten W. en N. van deze plaats een schoon broekland, dat mede door bemesting zeer geschikt zoude kunnen gemaakt worden, om op de voordeeligste wijze te worden bebouwd. De granen, welke hier geteeld worden, bestaan in haver, zandhaver of eve, boekweit en vooral rogge; klaver wordt er zeer weinig gezaaid. Men wint er veel vlas, en door de goede wei- en broeklanden maakt men er nog al veel boter.

De R. K., welke er ruim 2100 in getal zijn, onder welke 600 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het apost. vik. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Helmond*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. Vele jaren na de reductie der stad 's Hertogenbosch onder de Staten, wanneer een schuurkerkje te Boekel, op de grenzen van het Ravesteinsch grondgebied, gebouwd was, werden de R. K. van ERP, even als die van sommige omliggende plaatsen, bediend of van tijd tot tijd bezocht door geordende Priesters, bijzonder van de orden der Predikheeren of Minderbroeders; sedert het jaar 1672 heeft ERP eenen eigen vasten Pastoor, benevens eenen Kapellaan, gehad, van de ongeordende geestelijkheid, zijnde de eerste Pastoor geweest, HENRICUS DOOLVOET, die in het jaar 1691, door den Deken LAMBERTUS VAN DEN BOGAERT, is opgevolgd.

De Herv., van welke men er 32 aantreft, worden tot de gem. *Veghel-Erp-en-Gemert*, gerekend.

Digitized by Google

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Erp, en ééne te Boerdonk, welke gezamenlijk door een getal van 260 leerlingen bezocht worden.

Het d. Erp ligt 6 u. O. Z. O. van 's Hertogenbosch, 1 u. O. Z. O. van Veghel aan de Aa, over welke hier eene brug ligt.

Men telt in de kom van het d., bestaande uit de geh. Brug en Straat, 62 h., welke zeer verspreid staan, en ruim 500 inw. Het is eene groote, hoewel geen fraaije, plaats. Men heeft er een Raadhuis, dat gesticht is uit de opbrengst van de verkochte gemeentegronden.

De R. K. kerk, aan den H. Servatius toegewijd, werd, nadat zij, sedert de Reformatie, bij de Herv. is in gebruik geweest, in het jaar 1799, aan de R. K. teruggegeven, tot oefening van hunne godsdienst, waartoe zij haar met vele kosten hebben in staat gesteld. Het was een tamelijk groot gebouw, met eenen zwaren maar niet hoogen toren, waarop eene tamelijk hooge spits stond, terwijl men op het midden der kerk nog een vrij hoog en spits torentje zag. Deze kerk is, even als de toren, in den loop van dit jaar (1842) afgebroken, om door eene nieuwe fraaije kerk, met toren, vervangen te worden. Vóór dat de parochiekerk aan de R. K. was terug gegeven, hadden zij hier eene zeer geringe schuurkerk met de pastoorswoning aan de straat, *Naar het Hof* genaamd, omtrent ten Oosten van de parochiekerk.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

Deze gem. is waarschijnlijk in vroegere tijden eene heerlijkh. geweest, of er heeft een kasteel gestaan, welks bezitters den naam van van Erp gevoerd hebben, en waaruit het adellijk geslacht van dien naam is gesproten, onder welks leden bijzonder bekend is geweest Walraven van Erp. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat de Geleerde Thomas Erpenius of Thomas van Erp, die in 1584, te Gorinchem geboren, en te Leyden, als Hoogleeraar, in 1624, is overleden, ook van dit d. zijnen naam ontleend heeft en zijne voorouders daaruit afkomstig zijn geweest.

Erp is de geboorteplaats van den Godgeleerde Henricus van Erp, † 1478, en van de Geschiedschrijfster Hendrica van Erp, † 1548.

Men heeft er vier jaarmarkten, als: op den tweeden Vrijdag in April, den tweeden Vrijdag in Mei, den eersten Vrijdag in Augustus en den derden Vrijdag in September, zijnde alle beestenmarkten.

Het wapen van Erp bestaat in een veld van azuur, beladen met St. Servatius van goud.

ERPELDANGE, Fransche naam van het d. Erpeldingen, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie Erpeldingen.

ERPELDANGE, Fransche naam van het geh. Erpeldingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Erpeldingen.

ERPELDANGE, Fransche naam van het geh. Erpeldingen, in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie Erpeldingen.

ERPELDANGE (CHÂTEAU-D'-), Fransche naam van het Kasteel-van-Erpeldingen, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie Erpeldingen (Kasteel-van-).

ERPELDINGEN, in het Fr. Erpeldange, d. in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. N. van *Ettelbruck*, op den linkeroever der Sure gelegen

Digitized by Google

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Diekirch*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — Men heeft hier een kast. Zie Erpeldingen (Kasteel-van-).

ERPELDINGEN, in het Fr. Erpeldange, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. Z. W. van *Grevenmacher*, 3 u. O. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. W. van *Remich*, gem. en ½ u. Z. van *Bous*.

Dit geh. is de geboortepl. van Nicolaas Ruister, Proost der St. Pieterskerk te Leuven, en der St. Bavokerk te Haarlem. Hij volgde Pierre de Ronchicourt, die in 1499 overleed, in de waardigheid van Bisschop van Atrecht (Arras) op, zijnde hij de acht en dertigste Kerkvoogd van dat Sticht. Hij overleed in 1509, na een collegie aan de Leuvensche hoogeschool gesticht te hebben.

ERPELDINGEN, in het Fransch Erpeldange, geh. in het graafs. *Wiltz*, kw., arr. en 4 u. N. W. van *Diekirch*, kant. en ½ u. N. N. O. van *Wiltz*, gem. en ½ u. Z. van *Eschweiler*.

ERPELDINGEN (KASTEEL-VAN-), in het Fr. Château-d'Erpeldange, kast., in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. N. N. W. van *Ettelbruck*, in het d. Erpeldingen, aan de Sure.

Het is een fraai gebouw, dat, door zijne schilderachtige ligging aan de Sure, opmerking verdient. Het was lang in het bezit van de Barons du Piel, maar is in October 1839 door koop in andere handen overgegaan. Het beslaat, met schuren, stallen, schaapskooijen, tuinhuizen en andere gebouwen, tuin, bebouwde akkers en weiden, eene oppervlakte van 21 bund. 21 v. r. 23 v. ell.

ERPENSTRAAT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 2½ u. Z. Z. O. van *Eindhoven*; gem. en ½ u. N. van *Westerhoven*; met 14 h. en 70 inw.

ERPRIE, eil. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Noessa-Laut*, aan de Noordoostkust.

ERRENTEL (GROOT-), landg. op de *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Erenthal.

ERSANGE, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Ersingen.

ERSELE, vroegere naam van het d. Eersel, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie Eersel.

ERSINGEN of Ersange, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. N. W. van *Remich*, gem. en ½ u. N. van *Waldbredimus*, 12 min. N. W. van *Frintingen*, waartoe het behoort.

ERTVELD (HET-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, in de *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *'s Hertogenbosch*, gedeeltelijk gem. *'s Hertogenbosch*.

Het Ertveld staat met de polders *de Vliert*, *de Heuf*, *de Muntel* en het *Binnenland-van-Orthen*, onder het toezigt van twee Gecommitteerden en eenen Penningmeester.

ERVE (NIEUW-), heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Vlissingen*, gem. *Ritthem-Nieuw-Erve-en-Welsinge*.

Deze heerl. beslaat eene oppervlakte van 176 bund. 6 v. r. 88 v. ell., en bestaat uit drie van elkander gelegene stukken gronds; palende

Digitized by Google

het grootste, dat 132 bund. 1 v. r. 84 v. ell. groot is, N. W. aan de heerl. Oost-Souburg, N. en O. aan Welsinge, Z. aan Ritthem, W. aan Ritthem en Oost-Souburg; het tweede, beslaande eene oppervlakte van 22 bund. 56 v. r. 15 v. ell., paalt N. O., O. en Z. aan de heerl. Ritthem, W. aan Vlissingen en N. W. aan Oost-Souburg; terwijl het kleinste eene oppervlakte van 21 bund. 48 v. r. 59 v. ell. beslaande, W., N. en O. door de heerl. Ritthem is ingesloten, Z. door het Vlakke bespoeld wordt, en in het jaar 1678 gedeeltelijk is ingedijkt.

Deze heerl. bevat d. noch geh., maar slechts eenige verstrooid staande h., waaronder vroeger het thans gesloopte slot Nieuw-Erve. — Men telt er 5 h., bewoond door 6 huisgez., uitmakende eene bevolking van 40 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw. behooren kerkelijk onder *Ritthem*, alwaar ook de kinderen ter school gaan.

De eerste stamheeren van deze heerl. zijn voormaals oude Zeeuwsche Edelen geweest, van welke men vindt ADRIAAN en CORNELIS VAN NIEUW-ERVE, die, in het jaar 1444, aan den Graaf verzochten opslag en accijns te stellen van twee groot Vlaamsch (5 cent) op iedere ton bier, hetwelk hun werd toegestaan.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. H. J. Baron VAN DOORN, Heer *van Westkappelle*, woonachtig te 's Gravenhage.

Het wapen van NIEUW-ERVE bestaat uit een schild van sabel (zwart), beladen met eenen toren van zilver, tusschen twee sterren van goud.

ERVE (NIEUW-), voorm. slot op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, in de heerl. *Nieuw-Erve*, 5 min. N. W. van Ritthem.

Dit slot is reeds lang gesloopt; ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans houtgewas en overblijfselen der fondamenten; zijnde dit stuk gronds, eene oppervlakte van 5 v. r. 80 v. ell. beslaande, nog geheel door vijvers ingesloten.

ESBEEK, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Eindhoven*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Oirschot*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Hilvarenbeek*, aan de Hilver, welke hier onderscheidene beekjes opneemt. — Dit geh. ontleent zijnen naam van eene beek, welke het doorsnijdt.

ESBEEK, beekje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Hilvarenbeek*, hetwelk in de heide, bezuiden het vl. Hilvarenbeek, ontstaat en, met eenen noordelijken kronkelenden loop, zich bij het geh. Esbeek in de *Hilver* ontlast. Het ontleent zijnen naam van den loop in de gedaante eener S, waarmede dit beekje het geh. Esbeek doorsnijdt.

ESCAMPS-POLDER (OOST-), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ESKAMP-POLDER. (OOST-).

ESCAMPS-POLDER (WEST-), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ESKAMP-POLDER (WEST-).

ESCAUT, Fr. naam van de riv. de SCHELDE. Zie dat woord.

ESCH, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Boxtel* (4 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Vught, O. en Z. aan Boxtel, W. aan Haren.

Deze gem. bevat, behalve het d. Esch, de geh.: Kraaijenbroek, Nergena en Overeind, alsmede het adell. h. Baarschot. Zij

Digitized by Google

beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 443 bund., waaronder 428 bund. 17 v. r. 41 v. ell. schotbaar land, telt 75 h., bewoond door 85 huisgez., uitmakende eene bevolking van 430 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. De voornaamste voortbrengselen van den grond, welke hier zandig en op vele plaatsen zeer slecht is, grootendeels uit heiden bestaande, zijn rogge, zaad, boekweit, haver, aardappelen en vlas.

De inw., die, op één na, alle R. K. zijn, en onder welke men 300 Communicanten telt, maken eene par. uit, die tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Orthen*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De eenige Herv., die men hier aantreft, wordt tot de gem. van *Boxtel-Esch-en-Liempden* gerekend. — Men heeft in deze gem. slechts ééne school. — Deze gem. was eertijds eene heerl., die als zoodanig door Filips II, Koning *van Spanje*, bij brieven van 27 November 1559, aan den Heer *van Boxtel* verpand werd, doch de pandpenningen in het jaar 1658 gelost zijnde, werd Esch weder een statendorp.

In het jaar 1766 vond een boer, onder deze gem. zijn land omploegende, tusschen de 400 en 500 zilveren Romeinsche penningen, hier en ginds van elkander verspreid, wordende elk vijf stuivers waardig geschat (1).

Den 16 Julij 1831 sloeg, bij een verschrikkelijk onweder, een groot stuk ijs door het dak eener bouwmanswoning, tot deze gem. behoorende.

Het d. Esch, oudtijds Essche, ligt 3 u. Z. ten W. van *'s Hertogenbosch*, 1½ u. W. ten N. van *Boxtel*, aan de Run of Nemer, die hier vrij breed en vischrijk is, ter plaatse waar deze de Beerze opneemt. Het is eene kleine, doch tamelijk welvarende, plaats. Men telt er in de kom van het d. 33 h. en 230 inw.

De kerk, aan den H. Willebrordus toegewijd, is tamelijk groot, en heeft eenen toren, welke met een dak is toegelegd. Nadat deze kerk sedert de Reformatie bij de Herv. was in gebruik geweest, is zij in het jaar 1808 aan de R. K. teruggegeven.

In het jaar 1191 is hier, door zekeren Martinus van Elmpt en Ida Roeters, een Gasthuis voor Oude-Mannen gesticht, hetwelk in het jaar 1803 wederom herbouwd en thans nog in wezen is, zijnde daarin tegenwoordig een getal van 7 oude mannen opgenomen.

De dorpschool, welke in het jaar 1836 gebouwd is, wordt door 50 leerlingen bezocht.

Men heeft in deze gem. 3 jaarmarkten, de eerste Woensdag na halfvasten; de tweede Woensdag na den eersten Zondag in Augustus en de derde Dingsdag na 11 November.

Het wapen van Esch bestaat in het beeld van St. Willibrord.

ESCH of Esschestroom, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, dat, uit de heide tusschen Ravels en Turnhout voortkomende, zich, met eenen noordelijken loop, ten W. van Esch, in de Run ontlast.

ESCH, op sommige kaarten Eisch gespeld, heerl., grooth. *Luxemburg*; palende N. aan het graafs. Wiltz, N. O. aan de heerl. Bourscheid, O. aan de heerl. Feltz en Meissemburg, Z. aan de heerl. Pittingen, Bous, Useldingen en Bondorff, W. aan de heerl. Bondorff.

Vroeger was deze heerl. veel uitgestrekter dan thans, zoo dat zelfs Diekirch, tot in het midden der dertiende eeuw, daaronder behoord heeft.

---

(1) Zie omtrent deze munten, J. B. Hermans, *Geschiedkundig Mengelwerk*, D. I, bl. 13, benevens de daar aangehaalde werken.

Thans bevat deze heerl., die, tijdens het Oostenrijksche bestuur, van elke 1000 flor., waarvoor het Luxemburger land aangeslagen werd, 11 flor. 13 st. 9 den. opbragt: de vl. Esch-aan-de-Sure en Ettelbrück, de d. Berg, Cruchten, Dellen, Eschdorff, Goesdorff, Heiderscheid, Merscheid, Neunhausen, Ober-Feulen, Ober-Mertzig en Tadler, benevens een aantal geh., uitmakende gezamenlijk de gem. Esch-aan-de-Sure, Berg, Heiderscheid en Feulen, benevens deelen van de gem. Ettelbruck, Wahl, Nomeren, Grosbous, Neunhausen en Folscheid. Deze heerl. beslaat alzoo het noordelijk gedeelte van het kant. Ospeeren, het noordwestelijk gedeelte van het kant. Mersch, het zuidoostelijk gedeelte van het kant. Wiltz en het zuidwestelijk gedeelte van het kant. Diekirch. Men telt er ongeveer 9600 zielen.

De heerl. Esch is een hoog gelegen, zeer boschrijk oord, dat van de Sure in het Noorden, van de Alzette en Attert in het Oosten en van de Warck in het midden doorkronkeld wordt. De grond is er over het algemeen niet zeer vruchtbaar, uit hoofde men hier nog vele heiden en bosschen aantreft. Het oostelijk gedeelte nogtans, behoort tot de schoonste landouwen van het grooth., en maakt een gedeelte van het schoone Merschdal uit. Landbouw, veeteelt, boschwezen en houthandel maken het hoofdbestaan der ingezetenen uit.

ESCH, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. *Diekirch*. Zie Esch-aan-de-Sure.

ESCH, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCH, heerl. in het grooth. *Luxemburg;* palende O. aan het balj. van Luxemburg, Z. W. en N. aan de heerl. Soleuvre. Zij bevat een gedeelte der gem. Esch-aan-de-Alzette, kant. *Bettemburg*, en wordt door de riv. de Alzette doorsneden. De grond is er bij uitnemendheid vruchtbaar. De heerl. bragt, tijdens het Oostenrijksche bewind, van elke 1000 flor., die over het hertogdom werden verdeeld, 2 flor. 12 st. 4 den. op.

ESCH (DELDENER-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Deldener-Esch.

ESCH (ENSCHEDER-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Enschmarkt.

ESCH (GORZEN-EN-AANWASSEN-VAN-HET-LAND-VAN-), gorzen in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Esch (Laagjes-van-het-Land-van-).

ESCH (HEIDE-VAN-), heideveld in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, gedeeltelijk kant. *Boxtel*, gedeeltelijk kant. *'s Hertogenbosch*, tusschen de d. Esch, Vught en Helvoirt, en onder die drie gem. gelegen.

ESCH (LAND-VAN-) of Land-van-Essche, pold. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *'s Gravendeel*, gem. *Strijen;* palende N. O. aan den Strijensche-polder, N. W. aan het Oude Land van Strijen, Z. aan de bekade gorzen van het Land van Esch, W. aan de Nieuwe Klem.

Deze pold., in het jaar 1599 bedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 526 bund., waarvan 225 bund. belastbaar, meest vruchtbaar bouwland en eenige weiden en grienden. Het overvloedige water ontlast zich, door eenen watermolen, op den gemeenteboezem, de haven van Strijen, op Strijensas uitwaterende. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, vier Heemraden en eenen Penningmeester.

Digitized by Google

ESCH (LAAGJES-VAN-HET-LAND-VAN-) of Gorzen-en-Aanwassen-van-het-Land-van-Esch, in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *'s Gravendeel*, gem. *Strijen*. Zij bestaan uit 515 bund. bezomer-kaden, weilanden, griet- en bieslanden en slikken, gelegen voor den polder het Land van Esch, langs het Hollandsch diep, Z. O. het Hollandschdiep, W. aanwassen van Cromstrijen, N. de Nieuweklem, N. O. den Polder 't Land van Esch; watert uit door meerder kleine sluisjes of slakken op het Hollandsdiep; behoort aan gemenlijke eigenaren in portiën, genaamd mergen, verdeeld; onder het bestuur van eenen Rentmeester, en van het toezigt van het polderbestuur van den polder het Land van Esch.

ESCH (MAUVAIS-), naam, welken men, in de zestiende en zeventiende eeuw, wel eens aan het vl. Esch-aan-de-Alzette, in het grooth. *Luxemburg*, gaf. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCH (ZEEDIJK-VAN-HET-LAND-VAN-) of Zeedijk-van-Essche, dijk in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*.

Deze dijk loopt tusschen den polder het Land van Esch en de Laagjes van het Land van Esch door.

ESCH-AAN-DE-ALZETTE, gem., grootendeels in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in het balj. van *Luxemburg* en gedeeltelijk in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., en arr. *Luxemburg*, kant. *Bettemburg*; palende N. aan de gem. Sanem en Monnerich, O. aan Bettemburg en Kayl, Z. aan Frankrijk, W. aan Frankrijk en Sanem.

Zij bevat het vlek Esch aan de Alzette, het d. Schifflingen en de geh. Lallingen en Dumongshof, benevens het fraaije kasteel Berward. Men telt er 300 h. en twee pachthoeven, bevattende eene bevolking van ruim 1900 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Men verbouwt er tarwe, rogge, haver, hooi en vruchten. De veestapel bestaat uit 320 paarden, 600 runderen en ongeveer 400 varkens. Voorts heeft men er ook 2 leerlooijerijen, 1 pannenbakkerij, 4 korenmolens en steengroeven, die kalksteen opleveren.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Esch-aan-de-Alzette* en *Schifflingen* uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

Het vl. Esch-aan-de-Alzette, in het Hoogd. Esch-an-der-Alzette, in het Fr. Esch-sur-l'Alzette, en ook wel op sommige kaarten Esch-op-de-Alzette, Esch-op-de-Elze of enkel Esch geheeten, ligt 3½ u. Z. W. van Luxemburg, 2 u. W. Z. W. van Bettemburg, aan de Alzette, welke, weinige minuten W. van hier, het grooth. binnentreedt.

De ligging van dit vl. tusschen het gebergte, is bij uitnemendheid fraai. Men heeft er een gemeentehuis en eene school.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Bettemburg*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Esch had vroeger den rang van stad en bezat vele privilegiën, welke nog door Filips II, Koning *van Spanje*, den 22 November 1577, bevestigd en uitgebreid zijn.

De plaats heeft door oorlogen veel geleden. Bij schier elken krijg, die Frankrijks legerbenden op het grondgebied der voormalige Spaansche of Oostenrijksche Nederlanden voerden, werd Esch door den vijand belaagd en niet zelden geheel en al in de asch gelegd; vandaar dat dit vlek of steedje, in de zeventiende en achttiende eeuw, wel eens onder den naam van Mauvais-Esch (Slecht-Esch) voorkomt.

In den oorlog, welken Filips *de Goede*, Hertog *van Bourgondië*, ondernam, om zich in het bezit van Luxemburg te stellen (1443), wer

Esch grootendeels verwoest. — In 1558 werd de stad door den Hertog van Guise veroverd, geplunderd en verbrand. In 1677 werd zij door den Graaf van Louvignies vermeesterd, ten gevolge waarvan zij werd ontmanteld en beroofd. In 1794 namen de ingezetenen deel aan den wederstand, die de bewoners van Dütlingen en omliggende dorpen aan de Fransche Republikeinen boden, hetgene, ten slotte, door de geheele vernieling van Esch gevolgd werd. Sedert dien tijd, en vooral na de omwenteling van het jaar 1815, is Esch zeer in bloei gestegen, en neemt nog van jaar tot jaar in groote en schoonheid toe. Weinige jaren vóór den Belgischen opstand is, op kosten van Esch en de daarbij belanghebbende gemeenten, een weg tusschen deze plaats en de hoofdstad Luxemburg aangelegd, die 17,959 ell. lang is, en in 1838, aan passagiegeld, 2,735 franken heeft opgebragt.

ESCH-AAN-DE-SURE, gem. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. en arr *Diekirch*, kant. *Wiltz;* palende N. en N. O. aan de gem. Goesdorff, Z. O. en Z. aan Heiderscheid, Z. W. aan Neunhausen, W. aan Mecher. — Deze gem. bevat niets dan het vl. Esch-aan-de-Sure.

Het vl. Esch-aan-de-Sure, of Esch-op-de-Sure, ook wel enkel Esch, in het Hoogd. Esch-an-der-Sure of Esch-auf-der-Sauer en in het Fr. Esch-sur-la-Sure geheeten, ligt 3½ u. W. ten N. van Diekirch, 1½ u. Z. van Wiltz, te midden van uitgestrekte heidevelden, wier eentoonigheid alleen, door hooge steile, naakte bergen wordt afgebroken. Er ligt hier eene merkwaardige brug over de Sure, van welke men een zeer fraai gezigt geniet.

Men telt in deze plaats 140 meest wel gebouwde h., bewoond door eene bevolking van 800 inw., die hun bestaan vinden in den landbouw, alsmede het bearbeiden van wollen stoffen en den handel daarin; vooral zijn hier vele lakenwevers, die eertijds de voortbrengselen hunner nijverheid ten dienste der Oostenrijksche en Fransche legers afzetteden en daarmede belangrijke sommen hebben gewonnen. Thans echter is het fabrijkwezen er kwijnende.

Er worden hier vier jaarmarkten gehouden, als: ééne den 16 Maart, éène den 2 Junij, éène den 27 Augustus en éène den 27 November, welke ieder eenen dag duren. — De landbouw levert rogge en haver. Ook kweekt men er aardappelen. Men heeft er 25 paarden, 150 stuks hoornvee, 250 zwijnen en 170 geiten.

De inw., die alle R. K. zijn, maken er eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Nieder-Wiltz*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

Er is hier een zeer fraai schoolgebouw. Ook zijn er nog twee bouwvallige torens overgebleven van het oudtijds aanzienlijke kasteel der Heeren van Esch.

ESCHAAREN, d. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Escharen.

ESCHAAREN-EN-GASSEL (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Escharen-en-Gassel (Polder-van-).

ESCH-AN-DER-ALZETTE en ESCH-AN-DER ELZE, Hoogd. namen van het vl. Esch-aan-de-Alzete, in de de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCH-AN-DER-SURE, Hoogd. naam van het d. Esch-aan-de-Sure, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Sure.

ESCHAREN, gem. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Grave* (2 k. d., 7 m. k., 3 s. d. 2 ged.); palende N. aan de gem. Grave en de riv. de Maas,

O. aan de gem. Gassel, Z. aan de gem. Gassel en Mill-en-St.-Hubert, W. aan de gem. Zeeland en Reek.

Deze gem. bevat, behalve het d. Escharen, de geh. Hal, Hooghal, Langeboom en Lagepoel. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2016 bund., waaronder 1930 bund. 10 v. r. 71 v. ell. schotbaar land; telt 114 h., bewoond door 130 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 770 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

De inw., die alle R. K. zijn, en onder welke men 600 Communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Cuyk*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Men heeft in deze gem. twee scholen; als ééne te Escharen en ééne te Hooghal, welke laatste onder den naam van noodschool bekend, in het jaar 1840 is opgerigt geworden, en waarin alleen in den winter onderwijs gegeven wordt. Deze scholen worden gezamenlijk door een gemiddeld getal van 110 leerlingen bezocht.

Het d. Escharen, Eschaaren, Eescharen of Eesscharen, ligt 7 u. O. van 's Hertogenbosch, ½ u. Z. van Grave. Men telt er in de kom van het d. een klein aantal huizen, echter ziet men er de R. K. kerk, aan den H. Lambertus toegewijd; eene schoone pastorij, en een, in het jaar 1840 nieuw gebouwd, uitmuntend fraai schoolhuis, welke dorpschool door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. bestaat uit het beeld van de Moeder Gods.

ESCHAREN-EN-GASSEL (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Grave*, gedeeltelijk gem. *Escharen*, gedeeltelijk gem. *Gassel*; palende N. aan den Escharenschen- en Gasselschen Maasdijk, O. aan den Gasselschen dijk, Z. aan den dijk der beide gem., W. aan den Escharenschen dijk.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 419 bund. 23 v. r. 96 v. ell., meestal goed bouw- en weiland, waarvan onder *Escharen* 234 bund. 85 v. r. 62 v. ell., en onder *Gassel* 184 bund. 38 v. r. 34 v. ell.

Men heeft er vele h., waaronder groote boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Dijkschrijver.

In de dijken van dezen polder, vielen bij den watervloed van 1820, vier groote en vele kleinere doorbraken, onder welke eene die zeventig roeden lang was. Vele gebouwen storten daardoor in, terwijl daarbij een aantal van niet minder dan 69 stuks rundvee, 58 schapen en drie paarden omkwamen.

ESCH-AUF-DER-SAUER, Hoogd. naam van het d. Esch-aan-de-Sure, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Sure.

ESCHDONK, geh. in de souvereine heerl. *Gemert*, prov. *Noord-Braband*. Zie Esdonk.

ESCHDORF, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 3¼ u. W. van *Diekirch*, kant. en 2 u. Z. van *Wiltz*, gem. en 40 min. O. Z. O. van *Heiderscheid*, door bosschen omgeven. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

Vóór het jaar 1827 was dit d. de hoofdplaats eener burgerl. gem., waartoe ook het d. Insenborn, benevens de geh. Bonnal, Bourgfried, Grundmuhlen, Kalbergrund, Lultzhausen en Neunhausen behoorden, doch die toen eene nieuwe omschrijving ontving, ten gevolge waarvan Eschdorf bij *Heiderscheid* gevoegd werd,

Digitized by Google

en de overige plaatsen de nieuw opgerigte gem. **Neunhausen** hielpen vormen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Nieder-Wiltz*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan de H. Helena toegewijd.

ESCHEDE, op sommige kaarten ook Esschede gespeld, oud adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en 1 u. N. van *Zutphen*, gem. en ¼ u. Z. W. van *Gorssel*.

Dit adell. h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 148 bund. 18 v. r. 55 v. ell, en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Vrouwe Elizabeth Fischer, echtgenoote van den Heer J. Sappius Graevestein.

ESCHEDE, of Esschede, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. N. O. van *Almelo*, 1½ u. W. van *Ootmarsum*, gem. en 5 min. N. van *Tubbergen*.

Deze havez. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 190 bund. 82 v. r. 42 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer von Heiden, woonachtig te Ahaus.

ESCHEID of Ischeid, in het Fr. Echette of Eschette, geh. in de heerl. *Bondorff*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. Z. O. van Diekirch, kant. en 1 u. N. van *Osperen*, gem. en ½ u. N. W. van Folscheid, te midden van hoog geboomte.

Het had vroeger eene leenkamer, van welke onderscheidene leenen afhingen.

ESCHETTE, Fransche naam van het geh. Escheid, in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*. Zie Eschette.

ESCHHOF (DEN), buit. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Eshof.

ESCHMARKT ook Eschmarke, en ten deele Enschedér-Esch genoemd, aanzienlijke buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. O. Z. O. van *Almelo*, kant. *Enschede*, en deze stad aan alle zijden insluitende, gem. en 1 u. Z. ten O. van *Lonniker*; met 550 h. en ruim 3000 inw.

Men heeft in deze buurs. twee scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht worden, terwijl nog even zoo vele kinderen te Enschede ter school gaan.

ESCHMEER, meertje in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Esmeer.

ESCH-OP-DE-ALZETTE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCH-OP-DE-SURE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Sure.

ESCH-OP-DE-ELZE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCHOTEN, buurs. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie Eeschoten.

ESCHPLAAT, plaat, in het *Hollandsdiep*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Strijen*, voor de aanwassen van het Land van Esch gelegen, en aan dat land behoorende. Zij is met biezen begroeid.

ESCHSTROOM, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Esch.

ESCH-SUR-L'ALZETTE, Fr. naam van het d. Esch-aan-de-Alzette, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Alzette.

ESCH-SUR-LA-SURE, Fr. naam van het d. Esch-aan-de-Sure, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Esch-aan-de-Sure.

ESCHWEILER, gem. in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Wiltz*; palende N. aan de gem. Bogen, O. aan Wilwerwiltz en Altscheid, Z. aan Wiltz, W. aan Winseler en Ober-Wampach.

Deze gem. bevat de d. Eschweiler, Knaphoscheid, benevens de geh. Erpeldingen, Selscheid, Klein-Hoscheid en Schart-hoff. Zij telt eene bevolking van 680 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er 2 looijerijen, die jaarlijks 500 à 600 huiden bewerken en 1 korenmolen heeft. Men verbouwt in deze gem. zeer veel aardappelen; verder tarwe, rogge, haver, gerst en boekweit. De veestapel bestaat uit 100 paarden, 270 runderen en 160 schapen.

De inw., die er alle R. K. zijn, maken de par. van *Eschweiler* en *Knaphoscheid* uit.

Het d. Eschweiler, op sommige kaarten ook Eisweiler gespeld, en ook wel Gelborn genaamd, ligt 4½ u. N. W. van Diekirch, 1¼ u. N. van Wiltz.

De inw. maken eene par. uit, die tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Niederwiltz*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. Mauricius toegewijd.

ESCHWEILER, op sommige kaarten Esenweiler of Echsweiler gespeld, hoog gelegen d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2 u. W. ten N. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. N. O. van *Luxemburg*, kant. en ¾ u. N. W. van *Betzdorf*, gem. en ¼ u. O. ten N. van *Rodenburg*.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene kapel, aan den H. Michael toegewijd, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Betzdorf*, behoort en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

ESDONK of Eschdonk, geh. in de souvereine heerl. *Gemert*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Helmond*, gem. en ½ u. Z. van *Gemert*; met 14 h. en ruim 100 inw.

Ook heeft men hier eene kapel, aan de H. Maria Magdalena toegewijd, waarin echter thans geen dienst meer gedaan wordt.

ESE, voorm. schoutambt en heerl. in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie Esse.

ESE, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Esse.

ESE (DE), havez. in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie Esse (De).

ESE (DE), geh. en voorm. edele heerd in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Eest (De).

ESELEMABUREN, in het Oud-Friesch Ysleburen, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 20 min. N. W. van *Achlum*, waartoe het behoort; met 6 h. en 40 inw.

ESENWEILER, naam, onder welken het d. Eschweiler, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Eschweiler.

ESHOF (DEN) of den Eschhof, buit. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 1½ u. N. van *Nijmegen*, kant. en gem. *Elst*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 7 bund. 73 v. r. 50 v. ell., en wordt bewoond door den eigenaar den Heer A. W. van IJsseldijk, Oud-Burgemeester van Elst.

Waarschijnlijk is den Eshof vroeger eene der plaatsen geweest, waar de Marssers hunne houtstapels hadden ter verbranding hunner

Digitized by Google

lijken, *esch-hoopen* (aschhoopen) genaamd, en heeft het daarvan zijnen naam ontleend.

ESINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie EYSINGA.

ESINGA, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EZINGE.

ESINGE, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie EYSINGA.

ESINGE, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie EZINGE.

ESKAMP-POLDER (OOST-) of OOST-ESCAMPS-POLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *Loosduinen*, palende N. aan het Mientje, O. aan den Zuster-polder en den Noord-polder, Z. aan den Noord-polder en den Wilppolder, W. aan den West-Eskamp-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 436 bund. 62 v. r. 97 v. ell., en wordt door éénen molen, staande onder Wateringen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Ambachtsbewaarder, éénen Volger en drie Kroosheemraden.

ESKAMP-POLDER (WEST-) of WEST-ESCAMPS-POLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *Loosduinen*; palende N. aan Zegbroek-polder, O. aan den Oost-Eskamp-polder, Z. aan den Wip-polder, W. aan den Uithofs-polder en het Zwart-poldertje.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 381 bund. 52 v. r. 49 v. ell., telt 5 boerderijen, en wordt door éénen molen op de Oost-zijde van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Ambachtsbewaarder, éénen Volger en drie Kroosheemraden.

ESMEER, ook ESCHMEER, meertje in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en 1½ u. ten Z. van *Norg*.

ESONSTAD, oude stad, prov. *Friesland*. Zie EZONSTAD.

ESONSTADIUM, Lat. naam van de oude st. ESONSTAD, prov. *Friesland*. Zie EZONSTAD.

ESP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. O. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. N. van *Asten*, gem. *Bakel-en-Milheze*, ½ u. N. ten W. van Bakel.

ESP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 1½ u. N. ten O. van *Eindhoven*, gem. *Son-en-Breugel*, 15 min. O. van Son; met 11 h. en 70 inw.

ESPALEN, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie ESPELO.

ESPEETLOOP, watertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, dat in de heide, omstreeks Strijp, ontspringt, met twee adertjes die, na een half uur noordwaarts geloopen te hebben, zich vereenigen. Vervolgens neemt dit beekje eene Noordelijke rigting, en ontlast zich, ½ u. bezuiden Nederwetten, in den Dommel.

ESPELBACH, voorm. adell. h. in de st. *Leeuwarden*, prov. *Friesland*, op de *Eewal*, in de zestiende eeuw door eenen Jonkheer VAN ESPELBACH gebouwd, en sedert door verschillende Friesche adellijke familiën bewoond, tot dat het, in 1795, afgebroken en door een modern huis vervangen werd.

ESPEL-BOSSCHEN, boschjes in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, onder de gem. *Noordwijkerhout*, in den *Hoogeveensche-polder*.

Digitized by Google

Deze boschjes ontleenen waarschijnlijk hunnen naam van den espenboom, waarmede zij zeker oudtijds zijn beplant geweest; thans treft men er essen en waterwilgen hakhout aan. Zij beslaan eene oppervlakte van 20 bund. 45 v. r. 76 v. ell., en behooren tegenwoordig aan Jonkheer STEENGRACHT VAN OOSTCAPELLE.

ESPELO of ESPALEN, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2½ u. Z. O. van *Raalte*, gem. en 1 u. N. N. W. van *Holten*; met 34 h. en 220 inw.

ESPELS of ESPELEN, namen der vier kwartieren, waarin de st. *Kampen*, prov. *Overijssel*, met betrekking tot de policie en gezworene gemeente plagt verdeeld te zijn; als: het Boven-espel, het Cellebroers-espel, het Broeder-espel en het Buiten-espel.

ESPERANCE (L'), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in het nederdistr. *Nickeri*, aan de *Nickeri*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Nieuwe-Aanleg, benedenwaarts aan de koffijplant. Litt. I; 500 akk. groot; met 18 slaven.

ESPERANCE (L'), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Namrik, benedenwaarts aan de verl. plant. Eikenhoop; 2000 akk. groot; met 137 slaven. Men heeft er eenen suikermolen, welke door stoom gedreven wordt.

ESPERANCE (L'), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*; ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het verl. Land-van-Onoribo, benedenwaarts aan den verl. houtgrond Concordia; 1300 akk. groot. Het benedengedeelte dezes houtgr., 600 akk. groot, noemde men vroeger *Petit l'Esperance* en de Negers gaven het den naam van *Droljatie*.

ESPERANCE (L'), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Rozenburg, benedenwaarts aan de suikerplant. Destombesburg. Thans is hier een militaire post van dien naam, liggende aan de Bottelskreek.

ESPERANCE (L'), vroegere naam van den verl. houtgr. ESTERLUST, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ESTERLUST.

ESPERANCE (LA-NOUVELLE-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Perou, benedenwaarts aan de verl. plant. Va-Comme-je-te-pousse; 898 akk. groot, bij de Negers ESPRASSIE geheeten.

Op den 29 Junij 1772 overvielen de Boschnegers, onder aanvoering van eenen gewezenen slaaf, BARON genaamd, de drie naast elkander gelegene plantaadjen LA NOUVELLE-ESPERANCE, *Pérou* en *de Zuinigheid*, vermoordden de daarop zijnde Blanken, en staken de gebouwen in brand, gelijk ook de Blanken hunne hutten en kampen in de bosschen verbrandden en alle vruchten vernielden.

ESPERANCE (PETIT-L'), benedengedeelte van den verl. houtgr. *l'Esperance*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ESPERANCE (L').

ESPERLOOP, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dat zijnen oorsprong neemt uit twee adertjes, waarvan het een ½ u. N. van Milheeze in de *Peel* ontstaat, en het andere uit een moeras, ¼ u. benoorden Bakel, ontspringt. Na alzoo beide westwaarts gestroomd te hebben, vereenigen zij zich bij het geh. Esp, waarvan het watertje zijnen naam ontleent, om, noordwaarts

vlietende, de grensscheiding tusschen de gem. Gemert en Beek-en-Donk te vormen en zich, ½ u. Z. W. van Gemert, in de *Aa* te werpen.

ESPRANSIE, naam, welken de Negers geven aan de verl. plant. LA-NOUVELLE-ESPERANCE, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ESPERANCE (LA-NOUVELLE-).

ESPRIT (FERME-DE-ST.-), Fr. naam van de hoeve JAN-MATHIASHOF, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie JAN-MATHIASHOF.

ESSAN, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, op het schiereil. *Hoewamohel*, in het zuiden van dit schiereiland aan de westkust. — Men heeft er goede aarde om potten en pannen van te maken.

ESSCHE (LAAGJES-VAN-HET-LAND-), gorzen in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ESCH (LAAGJES-VAN-HET-LAND-VAN-).

ESSCHE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie ESCH.

ESSCHE (LAND-VAN-), pold. in het *Land-van-Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ESCH (LAND-VAN-).

ESSCHE (ZEEDIJK-VAN-), dijk in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ESCH (ZEEDIJK-VAN-).

ESSCHEDE, naam, onder welke het adell. h. ESCHEDE, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie ESCHEDE.

ESSCHEDE, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie ESCHEDE.

ESSCHEN, geh. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en 3½ u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. W. van *Heerle*, gem. en ½ u. N. van *Voerendaal*; met 33 h. en 180 inw.

ESSCHESTROOM, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie ESCH.

ESSE-EN-GANSDORP, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. O. aan den Kleinpolder, Z. O. aan den IJssel, Z. W. aan Blaardorp, N. W. aan den Wollefoppepolder.

Deze pold., welke alleen bedijkt is tegen den Goudsche IJssel, bestaat eigenlijk uit drie afzonderlijke pold., zijnde de Voor-Essepolder, de Achter-Essepolder en de Gansdorppolder, gezamenlijk beslaande eene oppervlakte volgens het kadaster, van 649 bund., waaronder 641 bund. 43 v. r. schotbaar land, wordt door eenen molen en eene sluis op den IJssel van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en twee Poldermeesters.

ESSELBORN, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. W. van *Diekirch*, kant., gem. en 25 min. N. W. van *Clerff*.

ESSELIJKER-WOUDE-EN-HEER-JACOBSWOUDE, heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gem. *Woubrugge*; palende N. aan Alkemade, het Braassemermeer en Rijnzaterwoude, O. aan Langer-Aar en Oudshoorn, Z. aan Oudshoorn, Gnephoek en Koudekerk, W. aan Hoogmade en Leyderdorp.

Men wil, dat deze heerl. al vroeg bekend zou geweest zijn. In het verdrag van WILLEM, den een en twintigsten Bisschop van Utrecht, met den Abt van Echternach, in het jaar 1063 gesloten, leest men den naam van ASELEKERWALD, dat anderen echter houden voor eene kerk in Kennemerland of Amstelland; zelfs zou dit heerlijk goed reeds aanmerkelijk vroeger en wel in het begin der veertiende eeuw onder den naam van WOUDE, bezeten geweest zijn bij de Heeren VAN DEN WOUDE. Nogthans vindt men met weinig zekerheid iets van de

Heeren VAN DER WOUDE gemeld, vóór Heere JACOB VAN DER WOUDE, die omtrent den jare 1280 geleefd heeft. Deze zou de elfde van dien naam geweest zijn. Een andere Heer JACOB zou in vergelding van zijne schade en verlies in de oorlogen, ten dienste der Graven, door FILIPS VAN BOURGONDIË, in het jaar 1427, begiftigd zijn met het hooge regtsgebied over WOUDE. Niet ten onregte schijnt men den eersten oorsprong des naams dezer heerl. te vinden in de oude gesteltenis der landstreek, die met zware bosschen of wouden bezet was, naderhand is zij JACOBSWOUDE geheeten, naar den naam van hare Heeren, die doorgaans den naam van JACOB voerden. Hoe deze bosschen verdwenen zijn, valt duister te gissen, en de gesteltenis des lands is sedert aanmerkelijk veranderd, door het droogmaken van eene wijd uitgestrekte plas, die op omtrent 980 morgen (834 bund.) begroot wordt. Deze droogmakerij, welke volgens octrooi van den 11 Januarij 1736 begonnen, en omstreeks tien jaren daarna ten einde gebragt was, heeft den naam van den Vier-Ambachtspolder, omdat zij over een gedeelte der ambachten van ESSELIJKERWOUDE, Langer-Aar, Oudshoorn en Rijnzaterwoude gaat.

De heerl. ESSELIJKERWOUDE-EN-HEER-JACOBSWOUDE beslaat eene oppervlakte van ruim 2200 bund., en bevat de gem. *Woubrugge*. Men telt daarin 167 h., bewoond door 276 huisgez. uitmakende eene bevolking van 1350 inw., die meest hun bestaan vinden in den Landbouw.

De Herv., die er 940 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. *Woubrugge* uit, en behooren overigens gedeeltelijk tot de gem. *Rijnzaterwoude*, en hebben in deze heerl. eene kunst- en smaakvol (zonder pilaar steunsel) gebouwde kerk te *Woubrugge*.

De R. K., van welke men er 390 aantreft, hebben in deze heerl. mede eene kerk, onder Woubrugge, welke tevens door die van Hoogmade wordt bezocht.

De Israëliten, van welke er een tiental gevonden worden, behooren tot de ringsynagoge van Alphen.

Men heeft in deze heerl. eene school, welke gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht wordt.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. J. W. VAN HOOGSTRATEN c. s., woonachtig te 's Gravenhage.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van azuur, beladen met een balk, verzeld met drie liggende halve manen, alles van goud.

ESSEN, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. Z. W. van *Nijkerk*, gem. en 2 u. O. van *Barneveld*, 2¼ u. Z. van *Garderen*, waartoe het behoort; met 27 h., alle bouwhoeven, en 160 inw.

ESSEN, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. O. van *Deventer*, gem. en 2 u. Z. O. van *Diepenveen*, aan den straatweg van Deventer naar de Pruissische grenzen; met 9 h. en 70 inw.

ESSEN, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. Z. O. van *Groningen*, gem. en ¼ u. N. O. van *Haren*, aan de oostzijde van den straatweg, in de afhelling van den Hondsrug, aan de Molensloot; met 12 h. en 90 inw.

Hier stond in vroegere tijden eene aanzienlijke Bernardijner-Abdij en Nonnenklooster van de Cistersienserorde, die in het jaar 1216 door den Groninger Priester THEODORUS gesticht was, en in het jaar 1418 onder het bestuur van het klooster te Sibekelo, in Overijssel, gebragt was, welke onderhoorigheid, in het jaar 1483, door den Abt van Cisteaux goedgekeurd is. Dit klooster, hetwelk eertijds YESSE of JESSE, en daarna

Digitized by Google

Essen genoemd was, heeft, om de nabijheid van Groningen, in de beroerten der zestiende eeuw veel geleden. Zoo maakten de Saksers, den 8 November 1514, zich meester van dit klooster, hetwelk zij zochten te versterken, doch door den snellen aanmarsch der Gelderschen moesten zij het weder spoedig verlaten. In dit klooster vertoefde de Graaf van Rennenberg eenigen tijd, kort vóór zijnen verraderlijken afval van de zijde der Staten en de teruggave der stad Groningen aan den Koning van Spanje, in 1580. Na de reductie der stad Groningen van 1594 is het geslecht, hoewel de grondvesten der kerk nog min of meer zigtbaar zijn.

ESSEN, d. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Amboina*, kust van *Hitoe*, gesp. *Oeli-Hatoe-Noekoe.*

ESSEN (DE), in de landtaal Eesten genoemd en op de kaarten ook wel d'Eest gespeld, hooge grond, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 3 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. N. O. van *Bergum*, ½ u. W. van *Eestrum*, bestaande uit eene oppervlakte van bouwland, waardoor in het midden een rijweg en voetpad loopt.

Deze oppervlakte is voorzeker de schilderachtigste van geheel Tietjerksteradeel, terwijl het hooge standpunt, waarop men hier geplaatst is, schoone vergezigten oplevert.

ESSENBURG (DEN), landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 10 u. ten N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. O. van *Harderwijk*, gedeeltelijk gem. *Harderwijk*, gedeeltelijk gem. en 1½ u. N. N. O. van *Ermelo*, 1½ u. W. Z. W. van *Nunspeet*, waartoe het behoort.

Dit landg., zoowel om zijne oudheid als wegens zijne uitgestrekte bosschen met hoog geboomte en waterwerken merkwaardig, terwijl het huis of liever het kasteel met twee torens prijkt, beslaat eene oppervlakte van 76 bund. 5 v. r. 30 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer S. J. Baron Sandberg van Essenburg.

ESSENK, naam, onder welken de havez. Elsen, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie Elsen.

ESSENPAS, adell. h. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*; kw., distr., arr. en 1½ u. N. N. O. van *Nijmegen*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Elst*, gem. en ½ u. N. O. van *Bemmel.*

Dit h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 47 bund. 19 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer P. J. Smits.

ESSENSTEIN, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ¾ u. ten O. van *'s Gravenhage*, kant., gem. en ¼ u. N. O. van *Voorburg.*

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 65 bund. 5 v. r. 46 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door de Freule C. S. van Lynden, woonachtig te Utrecht.

ESSEPOLDER (ACHTER-), polder in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel;* palende N. O. aan den Kleinpolder, O. aan den Essepolder, Z. aan Blaardorp, W. aan den Wollefoppepolder.

Deze pold., benevens een gedeelte van den *Voor-Essepolder*, en den *Blaardorperpolder*, is eene uitgeveende plas, welke 340 bund. beslaat, terwijl die pold. voorts 890 bund. wei- en hooiland bevatten, welke door 18 hofsteden bebouwd worden. Het water wordt door twee molens en twee sluizen op den IJssel ontlast. Het bestuur bestaat voor iederen polder uit éénen Schout en twee Poldermeesters.

In den Noordwestelijken hoek van dezen polder ligt het d. Nieuwerkerk-op-den-IJssel.

by Google

ESSEPOLDER (VOOR-), pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. O. aan den Kleinpolder, Z. O. aan den IJssel, Z. aan Gansdorp, W. aan den Achter-Essepolder. Zie voorts het voorgaande art.

ESSERGROEVE, op de kaarten wel onder den naam van Rietboort voorkomende, oud meerstalletje in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, Z. W. van het Foxholstermeer, tusschen dit en het Zuidlaardermeer, ten N. van laatstgemeld meer, waarmede het vroeger gemeenschap schijnt te hebben gehad langs eene sloot. Het behoort aan de stad Groningen en is thans vol riet en kreupelbosch.

ESSER-NIEUWLAND, landstreek in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Groningen*, gem. *Haren*, bestaande uit de geh. Hemmen en Dilgt.

Zij beslaat eene oppervlakte van 160 bund., telt 10 h., waaronder 8 boerderijen, met eene bevolking van 180 inw.

ESSINGEN, geh. in de heerl. *Meysemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. van *Luxemburg*, kant., gem. en ¼ u. N. W. van *Mersch*.

ESSINK, naam, onder welken de voorm. havez. Elsen, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie Elsen.

ESSOP, bosch op den *Veluwe-Zoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en kant. *Arnhem*, gem. en ½ u. O. van *Rheden*, grenzende N. aan het Onzalige bosch.

In dit bosch, hetwelk eene oppervlakte van 350 bund. 23 v. r. 80 v. ell., en thans aan Jonkvrouwe R. M. L. E. Bouricius behoort, zijn nog heden ten dage twee hoogten aanwezig, welke gemeenlijk de Offerberg en de Afgodsberg genoemd worden; terwijl hare gedaante en inwendige gesteldheid duidelijke blijken schijnen te dragen, dat oude bewoners dezer gewesten die eenmaal tot godsdienstige verrigtingen afzonderden. Nog voor weinige jaren is, aan den voet des Offerbergs, eene, met asch en overblijfselen van beenderen gevulde, urne of lijkbus opgegraven.

EST, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Est-en-Op-Ynen*; palende N. W. aan de heerl. Meteren, N. voor een klein gedeelte aan Geldermalsen, O. aan Wadenoijen en Ophemert, Z. aan Op-Ynen.

Zij bevat niets dan den Polder van Est en daarin het d. Est en eenige verspreid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 346 bund. 16 v. r. 34 v. ell., telt 70 h., bewoond door eene bevolking van 350 inw., die meest hun bestaan vinden in akkerbouw en veeteelt.

De inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zalt-Bommel*, ring van *Tiel*, behoort. — Vroeger was deze gem. met *Meteren* gecombineerd, hebbende de gem. van *Meteren-en-Elst* tot eersten Leeraar gehad Gibbo Theodori van Eerst, die in het jaar 1620 herwaarts kwam en in het jaar 1621 naar Schoonrewoerd vertrok, doch in het jaar 1748 werden deze plaatsen van elkander gescheiden, en zij hebben sedert elk hunnen bijzonderen Predikant gehad, zijnde de eerste, die na deze afscheiding het leeraarambt te Est heeft waargenomen, geweest Cornelis Verbande, die in het jaar 1778 alhier is overleden. Het beroep is eene collatie van den Heer der heerlijkheid.

De 4 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Tiel* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Digitized by Google

Het d. Est ligt 2 u. W. ten Z. van Tiel, ¾ u. Z. ten O. van Geldermalsen. Het bevat in de kom van het d. 20 h. en 96 inw.

De kerk is een goed gebouw, met eenen toren en orgel, welk laatste een geschenk is van den Heer J. Timmers, wiens graftombe mede in de kerk gevonden wordt.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht.

Bij dit d., in welks nabijheid vroeger een oud heerenhuis, het Huis te Est gevonden werd, werd den 23 September 1607, de Overste du Bois, Ritmeester en President van den krijgsraad, een dapper en verstandig man, nadat hij met zijn huisgezin te Geldermalsen te kermis was geweest, door eenige vijanden overvallen, doch zich niet aan hen willende overgeven, werd hij dood geschoten, en zijnen zoon gevangen genomen.

Van deze heerl. heeft het beroemde geslacht van van Est, hetwelk aan dat van Pieк vermaagschapt was, zijnen naam ontleend. De Latijnsche Dichter Franco van Est (Franco Estius) en den Geleerden Willem van Est (Guillelmus Estius), Proost van St. Pieter, en Kanselier der Hoogeschool te Douai, stamden daarvan af.

EST (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, kw., arr. en 2 u. W. van *Tiel*, kant. en ¾ u. Z. ten O. van *Geldermalsen*, gem. *Est-en-Op-IJnen*, en 5 min. ten Z. van *Est*, waartoe het behoorde. — Dit h. is sedert het jaar 1796 gesloopt.

EST (POLDER VAN) of Esterpolder, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Est*; palende N. O. aan den polder van Meteren, N. aan den polder van Geldermalsen, O. aan den polder van Op-Hemert, Z. aan den polder van Op-IJnen, W. aan den polder van Neer-IJnen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 346 bund. 16 v. r. 34 v. ell., waaronder 340 bund. 56 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, telt 70 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door 4 sluizen op de wetering, die hare uitwatering op de Linge heeft, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Leden en eenen Secretaris.

ESTELING, ook wel onder den naam van Etteling voorkomende, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 4 u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. ten Z. van *Waalwijk*, gem. en ½ u. ten N. van *Loon-op-Zand*; met 16 h. en 80 inw.

EST-EN-OP-IJNEN, gem. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen* (8 k. d., 23 m. k., 8 en 9 t. d.); palende N. aan de gem. Geldermalsen, O. aan Op-Hemert, Z. aan de Maas, W. aan Waardenburg.

Deze gem. bevat de heerl. Est en Op-IJnen, beslaat eene oppervlakte van 701 bund. 16 v. r. 87 v. ell., telt 169 h., bewoond door 173 huisgez., uitmakende eene bevolking van 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en veeteelt.

De Herv., die hier ongeveer 870 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. Est uit, en behooren gedeeltelijk tot die van Op-IJnen-en-Heesselt, welke in deze burgerl. gem. twee kerken hebben, als: eene te Est en eene te Op-IJnen.

De R. K., van welke men er ruim 30 aantreft, worden tot het d. *Varik* gerekend, en het tiental Israëliten, dat hier woont, behoort tot de ringsynagoge te *Tiel*.

Digitized by Google

Men telt in deze gem. 2 scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht worden.

ESTERBROEKSCHE-BANSLOOT, watertje in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, dat in het Z. van den *Polder-van-Est* ontstaat; met eene bogtige, westelijke strekking naar den Polder van Neer-IJnen vliet; voorts noordwaarts tusschen die beide polders heen schiet, om in den *Meterensche-en-Estersche-watergang* uit te loopen.

ESTERLUST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Estherlust.

ESTERNACH, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie Echternach.

ESTERNACO (VILLA DE), Lat. naam van de st. Echternach, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie Echternach.

ESTERPOLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Est (Polder-van-)

ESTERRUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Estherrust.

ESTHERLUST of Esterlust, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Bamby, benedenwaarts aan de verl. plant. Libanon; 200 akk. groot. Vroeger heette zij 's Estherace.

ESTHERRUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende benedenwaarts aan het verl. Land van Echtensrots, bovenwaarts aan de katoenplant. Broedershoop; 407 akk. groot; met 172 slaven. Vroeger heette het de Grond van Barbados.

ESTRUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Oostrum.

ESUMERZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie Ezumerzijl.

ESVELD, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6½ u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Nijkerk*, gem. en ¾ u. N. O. van *Barneveld*; met 73 h., alle bouwhoeven, en 440 inw.

ESVELDSCHE-BEEK, watertje op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, dat, onder de buurs. Stroe ontspringende, met eene westelijke rigting, langs Esveld loopt, en zich ½ u. W. van dáár met de *Zandwetering* vereenigt.

ETCHA, groot d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het rijk van *Fantee*, ½ u. van *Animakoe*.

ETEN, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Etten.

ETEN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eethen.

ETENAKEN, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Gulpen*, gem. en 15 min. N. van *Wylre*; met 82 h. en 410 inw.

ETERSHEIM, heerl. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Etersheim-en-Zuid-Schardam*; palende N. aan Schardam, O. aan het Hoornerhop, Z. aan Warder, W. aan de heerl. Oosthuizen.

Deze heerl. bevat het d. Etersheim, de b. Zuid-Schardam en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 264 bund. 85 v. r. 24 v. ell. Men telt er 20 h., bewoond door 25 huisgez., uitmakende eene bevolking van 125 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de visscherij.

Digitized by Google

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Etersheim-en-Schardam.* — Men heeft in deze heerl. geene school.

Het d. ETERSHEIM of ETERSHEM ligt 2 u. Z. Z. W. van Hoorn, 1½ u. N. van Edam. Het wordt van de landlieden schier nooit anders dan DE BUSCH of DE BUSK geheeten, en strekt zich van het noorderdeel van Oosthuizen, noordoostwaarts tot nabij de Zuiderzee uit. Men telt er, in de kom van het d., 9 h., bewoond door 8 huisgez., uitmakende ongeveer 40 inw.

De Herv. kerk stond eertijds buitendijks, doch daar deze overstroomd was, heeft men, in het jaar 1639, de tegenwoordige op eene voegzamer plaats, digt aan den Keukendijk, gebouwd.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. F. VAN BREDEHOFF DE VICQ, woonachtig te Hoorn.

ETERSHEIM-EN-SCHARDAM, kerk. gem., prov. *Noord-Holland*, klass. en ring van *Edam.*

Deze gem. telt 230 zielen en heeft 2 kerken, ééne te Etersheim en ééne te Schardam. Vroeger was zij vereenigd met *Oosthuizen*, zijnde de eerste, welke in deze combinatie het leeraarambt heeft waargenomen, geweest Ds. SUFFRIDUS PAULI, die in het jaar 1577 van Texel herwaarts kwam en in het jaar 1580 naar Grosthuizen vertrok; doch, in het jaar 1587 van *Oosthuizen* gescheiden zijnde, bekwam de gem. ETERSHEIM-EN-SCHARDAM tot Leeraar HENRICUS WESTHOVIUS, die in 1588 zijne dienst hier verliet, doch in 1590 weder te Noorden beroepen is. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van den Ambachtsheer van Etersheim.

ETERSHEIM-EN-ZUID-SCHARDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*; palende N. aan de gem. Schardam, O. aan het Hoornerhop, Z. aan de gem. Warder, W. aan Oosthuizen.

Deze gem. bevat niets dan de heerl. Etersheim, waarom wij hier verder naar dat art. verwijzen.

ETERSHEIMER-BRAAK, pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Etersheim-en-Zuid-Schardam*; palende N. aan het d. Etersheim, O. aan den Zeevangs-Keukendijk, Z. en W. aan den Polder de Zeevang.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 48 bund. 72 v. r. 60 v. ell., waaronder 48 bund. 72 v. r. 60 v. ell. schotbaar land, telt geene h. en wordt door eenen watermolen, in den Polder de Zeevang, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit de gezamenlijke Ingelanden.

ETERSHEM, heerl. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, Zie ETERSHEIM.

ETERSHEM-EN-SCHARDAM, kerk gem., prov. *Noord-Holland.* Zie ETERSHEIM-EN-SCHARDAM.

ETERSHEM-EN-ZUID-SCHARDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland.* Zie ETERSHEIM-EN-ZUID-SCHARDAM.

ETERSHEMMERBROEK, pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland.* Zie ETERSHEIMERBROEK.

ETHEN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband.* Zie EETHEN.

ETHINGEN, naam onder welke het d. *Ehlingen*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten weleens voorkomt. Zie EHLINGEN.

ETSBERG, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Roermonde*, gem. *Vlodorp.*

Digitized by Google

ETTELBRUCK, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Bourscheid*, gedeeltelijk in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in de heerl. *Feltz*, gedeeltelijk in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Diekirch;* palende N. aan de gem. Diekirch en Bourscheid, O. aan Erensdorf en Medernach, Z. aan Nomeren en Berg, W. aan Feulen.

Deze gem. bevat het vl. Ettelbruck, benevens de d. Burden, Ingelsdorff, Erpeldingen en Nieder-Schieren, alsmede de geh. Colmar, Lopert, Grentzingen, Neuhof-Draut, Neuhof-Meder, Schierenmuhl, Ober-Schieren, Warken, Nieder-Warken en Windhoff, alsmede de groote hoeve Thibessart of Thibeshoff.

Men telt er 440 h. en 5 groote hoeven, bewoond door eene bevolking van ruim 3600 inw., die veel handel in houtschors drijven, 4 looijerijen en onderscheidene graanmolens hebben. De voortbrengselen van den grond bestaan in tarwe, rogge, haver, gerst, boekweit, erwten en aardappelen. De veestapel rekent men op 225 paarden, 900 runderen en 500 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. Ettelbruck, Ingelsdorff, Erpeldingen en Niederschieren uit, welke in deze gem. 4 kerken en eene kapel hebben. — Ook heeft men in deze gem. 3 scholen.

Het vl. Ettelbruck ligt in de heerl. Bourscheid, ½ u. Z. Z. W. van Diekirch, aan de vereeniging van de Alzette met de Wark en van de Alzette met de Sure.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Diekirch*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. Men heeft in deze par. eene fraaije kerk te Ettelbruck, aan den H. Sebastianus toegewijd en eene kapel te Burden, in welke de H. Hubertus bijzonder vereerd wordt. — Ook is er eene school en een armhuis.

Het heeft fraaije huizen, logementen, buitenplaatsen en tuinen, en is berucht door eene zoogenaamde Patriottische vergadering, welke er in het jaar 1839 gehouden is. — Ettelbruck is in vroegere tijden door den Keizer aan de abdij van Echternach verpand geweest.

Men heeft er voor eenige jaren belangrijke oudheden gevonden uit den tijd der Romeinen.

Er worden te Ettelbruck twaalf jaarmarkten gehouden, ieder van eenen dag, als: eenen op den 18 Januarij; eenen op den 1 Februarij; eenen op den 8 Maart; eenen op den 5 April; eenen op den 10 Mei; eenen op den 7 Junij; eenen op den 12 Julij; eenen op den 16 Augustus; eenen op den 19 September; eenen op den 11 October; eenen op den 18 November en eenen op den 6 December.

ETTEN, bij sommigen ook wel eens Eeten of Etes gespeld, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* dist., arr. en 2 u. W. ten Z. van *Breda*, kant. en 2 u. O. van *Oudenbosch*, gem. *Etten-en-Leur*.

Men telt er, in de kom van het d., 156 h., bewoond door 207 huisgez., uitmakende eene bevolking van 950 inw., en met de daartoe behoorende geh. Moleneind, Klappenburg, Neerstraat, Haansberg, Donk-en-Palingstraat, en een gedeelte van de geh. Hil-en Vaartkant-en-Bremberg, 455 h., bewoond door 525 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2738 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men onder dit d. ook eenen beendermolen ter bemesting der landerijen heeft.

Digitized by Google

De R. K., die hier ongeveer 3000 in getal zijn, onder welke 2200 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. van *Breda*, dek. van *Breda*, behoort en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De kerk, aan den H. Lambertus toegewijd, is in het jaar 1792 geheel vernieuwd.

De Herv., van welke men er 140 aantreft, behooren tot de gem. *Etten-en-Hoeten*, die hier de oude parochiekerk bezitten. De kerk was voor de Reformatie aan de H. *Maagd* Maria toegewijd, en is een zoo oud gebouw, dat men de tijd van hare stichting niet weet op te geven. Zij was voormaals een aanhangsel van de moederkerk te Gilze, waarvan zij, in het jaar 1316, afgescheiden is, door Adolf, Bisschop van Luik. Na de Reformatie en den overgang van de stad en lande van Breda, onder het gebied der Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, werd zij door den toenmaligen Souverein en Baron van Breda, aan de Hervormden overgegeven, welke in dat bezit zijn gebleven, tot dat zij, uit kracht van de staatsregeling van 1798, weder aan de R. K. werd toegekend, doch welk besluit niet ten uitvoer is gelegd, omdat de R. K. nog niet in het bezit daarvan waren, toen, op den 13 September 1801, eene nieuwe staatsregeling werd afgekondigd, welke in art. 13, deze bepaling bevatte: » Ieder kerkgenootschap blijft » onherroepelijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw » door hetzelve werd bezeten." Dit heeft toen aanleiding tot een proces gegeven, hetwelk ten nadeele van de R. K. is uitgevallen. Den 11 Januarij 1732, was de toren dezer kerk met een groot gedeelte van de kerk zelve ingestort, waarna de toren, in het jaar 1771, door de gemeente, weder veel fraaijer is opgebouwd, wordende den 11 April van dat jaar de eerste steen daaraan gelegd, terwijl de klokken het eerst geluid zijn, den 17 September 1772, ter gelegenheid van den doop des Erfprinsen van Oranje, later Koning Willem I. Van de kerk werd alleen het koor, dat staan was gebleven, tot de predikdienst der Hervormden ingerigt, die ook thans nog hunne godsdienst verrigten in dat zeer ruime gebouw, hetwelk door hen van een orgel voorzien is.

Ook heeft men hier een Oude-Vrouwenhuis, waarvan de oorspronkelijke naam is St. Paulus-Hofken, gesticht in het jaar 1681, door Joost de Nobelaar, voor 13 arme vrouwen, welke er ieder eene vrije woning genieten en daarbij ieder twee karren turf 's jaars ontvangen. Op eenen steen in den voorgevel staat het volgende uitgehouwen:

Ter eeren Godts en van Godts uytverkoren Vat
Sint Paulus, tot Gebruyck van dertien Arme Vrouwen,
Hr. Joost de Nobelaar dit Godtshuys heeft doen bouwen,
Gelyck Vrouw Beatrix van Heesden bertyds hadt.
Syn soon Heer Jan Donis belast by Codicille,
Die synde door de Doodt van dat te doen belet,
Voldeed syn vader dus aan beyder Goede wille,
En gaf de Grondt van 't syn waarop het is gezet.

Er bestond hier vroeger mede een gasthuis, hetgeen door Heer Jan van der Hout, Ridder, en zijne vrouw, gesticht was ter eere van St. Jan Baptist en Evangelist, St. Catharina en Barbara, om daar zeven werken van barmhartigheid in te oefenen, vijf armen in te onderhouden, mitsgaders alle nachten twee reizigers te herbergen, volgens hunnen uitersten wil, gemaakt den 7 April 1454. Dit gasthuis was reeds op het einde der zeventiende eeuw te niet en de fondsen zijn later aan het Algemeen armbestuur overgegaan.

Digitized by Google

Men heeft in dit dorp twee scholen, als: eene dorpschool, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt, en een kostschool voor Jongejufvrouwen, op het Huis Adama, met 30 leerlingen

Ook heeft men er een fraai raadhuis, met eenen dubbelen stoep; alsmede een distributie kantoor van de brievenposterij.

ETTEN is een zeer oud, groot en volkrijk d., in de Salische wetten reeds bekend, alwaar het als eene der maalsteden of vergaderplaatsen der Franken, omtrent de vijfde eeuw, wordt opgenoemd. Het voerde den naam van vrijheid, hoewel het geen hoog gerigt had en behoorde van overoude tijden aan het Land van Breda, waaronder het ook bij de verdeeling, tusschen de Heeren van Breda en Bergen, in het jaar 1290 gedaan, mede geteld werdt. Naderhand is ETTEN, het erfdeel van het oude geslacht van VAN DEN HOUTE of UTENHOUTE geweest, waarin het vele jaren gebleven is. Een der leden van het geslacht, JAN VAN DEN HOUTE of UTENHOUTE, heeft zich als krijgsman beroemd gemaakt in den oorlog tusschen Braband en Gelderland, in het jaar 1288; zijne dapperheid koste hem gevangenis en den dood. Doch den 6 October van het jaar 1450, werd deze heerlijkheid door HENDRIK STEENWECH aan JAN, Graaf *van Nassau*, verkocht, onder voorwaarde dat JAN VAN DEN HOUTE, het regt zoude behouden om de kapelanij en het gasthuis aldaar te begeven. Het gemelde oud ridderlijke geslacht heeft zijne woonplaats mede te ETTEN gehad, op het slot door hen aldaar gesticht, hetwelk deswege nog tot de slooping, in het jaar 1815, het Kasteel van den Houte genoemd werd. ARNOUT VAN LOVEN en ELISABETH, zijne huisvrouw, Heer en Vrouwe *van Breda,* verkochten in het jaar 1277, de geheele tienden van ETTEN aan GUDA, Abdis van Thoor, waarom die tienden tot op de Fransche omwenteling, in het laatst der vorige eeuw, bij de Abdis en het Convent van Thoor, bezeten werden.

ETTEN is de geboorteplaats van den Godgeleerde ADRIAAN VAN WESEL, geb. tusschen de jaren 1648 en 1653, † 16 Januarij 1710, als Predikant te Amsterdam.

Men heeft te ETTEN twee paardenmarkten, eene den 1 Maart en eene den 1 September, terwijl de kermis er den eersten Zondag in October invalt.

ETTEN, oude naam van het d. ETHEN, in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*. Zie ETHEN.

ETTEN, heerl. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*, kant. *Ter-Borg*, gem. *Gendringen;* palende N. O. aan den Ouden-IJssel, die het van de bannerij Wisch scheidt, O. aan de heerl. Gendringen, Z. aan de heerl. Netterden, W. aan het graafs. Bergh.

Deze heerl. bevat de d. Etten, IJssel-Hunten, Rafelder, Ziek en Warm. Zij telt 580 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Etten-en-Netterden*, welke in deze heerl. eene kerk heeft.

De R. K., die men er aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartsp. van *Gelderland* behoort. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Het d. ETTEN ligt 5½ u. Z. O. van Zutphen, ½ u. Z. van Ter-Borg, 1½ u. van Gendringen. Men telt er, in de kom van het d., eene bevolking van 250 zielen.

De Herv. kerk, welke met eenen spitsen toren voorzien is, was vóór de Reformatie aan den H. MARTINUS toegewijd. De Pastoor werd op

Digitized by Google

de benoeming van den Graaf VAN DEN BERGH aangesteld. Er waren drie vikarijen gesticht, als: die van *Onze Lieve Vrouwe*, waarvan de Bedienaar met twee wekelijksche missen belast was, en door den Banderheer van Wisch tot dat ambt benoemd werd; die van St. NICOLAAS, welke in het jaar 1379 door WILLEM en AGNES, Jonkvrouw *van Wisch*, gesticht en begiftigd is, en door gemelden Graaf vergeven werd, en die van St. ANTONIUS, daar wekelijks twee missen aan verbonden waren. De eene moest alle Donderdagen gelezen worden; het lezen van de tweede stond ter keuze van den Vicaris. Er was ook eene kerkdienst op den naam van den H. *Evangelist* JOHANNES gesticht, met den last, om alle Donderdagen de goddelijke dienst te doen, maar die kerkdienst was met het kosterschap vereenigd.

De R. K. kerk is aan den H. MARTINUS toegewijd.

Te ETTEN ontstond den 23 April 1841 brand, waardoor binnen één uur tijds zeven huizen en eene boerderij werden in de asch gelegd, en nog een huis, alsmede het oostelijk gedeelte van de Hervormde kerk grootelijks beschadigd is geworden.

De kermis valt in den derden Woensdag in September.

ETTEN (KLOOSTER-VAN-), naam, welken men thans in de wandeling geeft, aan het HUIS ADAMA, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie ADAMA (HET-HUIS-).

ETTEN (OOSTPOLDER-VAN), onbehuisde pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Etten-en-Leur*; palende N. aan Zwartenberg, O. aan 's Princenhage, Z. aan de Attelakenschestraat, W. aan de Leursche Haven.

Deze pold., beslaat eene oppervlakte van 387 bund. 2 v. r. 78 v. ell., en wordt door drie sluizen op de Leursche Haven, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 5 à 6 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit twee Gezworenen.

ETTEN (WESTPOLDER-VAN-), onbehuisde pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Etten-en-Leur*; palende N. aan Krytenburg, O. aan de Leursche Haven, Z. aan de Hooge gronden, W. aan de Laaksche vaart.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 887 bund. 98 v. r. 85 v. ell., waaronder 718 bund. 10 v. r. 85 v. ell. schotbaar land, en wordt door 6 sluizen op de Leursche haven en op de Laaksche vaart van het overtollige water ontlast. Het land ligt 4 à 5 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Gezworenen.

ETTEN-EN-HOEVEN, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. en ring van *Breda*.

Men telt er 150 zielen, en heeft er twee kerken, ééne te Etten en ééne te Hoeven. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest BARTHOLOMEUS VAN WESEL, die in het jaar 1648 herwaarts kwam en in het jaar 1654 naar Willemstad vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie.

ETTEN-EN-LEUR, gem. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, (13 k. d., 13 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de Mark, die haar van de gem. Zevenbergen scheidt, O. aan 's Princenhage, Z. aan Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel, W. aan Rijsbergen en Hoeven-en-St.-Maartenspolder.

Deze gem. bevat de d. Etten en Leur, benevens de daartoe behoorende geh. Moleneind-en-Graauwepolder, Klappenberg,

Digitized by Google

Hil-en-Vaarkant, Baai-en-Neerstraat, Bremberg, Attelaken, Haansberg, en Donk-en-Palingstraat, alsmede de pold. den Zwartenberg, den Westpolder, den Krijtenberg, den Oostpolder, het Goed-van-IJkel, den Hooge-enLage-Hillekes, Hoog-en-Laag-Achterboerkens en het Trippenpolderke.

Deze gem. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 6022 bund., waaronder 5805 bund. 73 v. r. 70 v. ell., schotbaar land; telt 862 h., bewoond door 1084 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, steen-, pannen- en pottenbakkerijen hebben, terwijl men in deze gem., aan de grenzen van de gem. 's Princenhage, mede eenen beendermolen ter bemesting der landerijen heeft.

De R. K., die hier ruim 5100 in getal zijn, maken de par. van *Etten* en *Leur* uit, en hebben in deze burg. gem. 2 kerken.

De Herv., van welke men er ruim 300 aantreft, en die in deze burg. gem. 2 kerken hebben, maken gedeeltelijk de gem. *de Leur* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Etten-en-Hoeven*. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

Het wapen van deze gem., waartoe vroeger ook het d. Sprundel behoorde, bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met drie burgten van goud, gedekt met eene kroon van goud met vijftien paarlen van zilver.

ETTEN-EN-NETTERDEN, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Zutphen*, ring van *Doetinchem*.

Men telt er 30 zielen, en heeft er twee kerken, eene te Etten en eene te Netterden. Deze gem. was vroeger met Ten Borg en Silvolde vereenigd, na de scheiding van die gem. had zij eenen afzonderlijken Predikant, zijnde de eerste, die alhier het leeraarambt waarnam, geweest Theodorus Petri, die in het jaar 1613 hier kwam en in 1625 overleed. Destijds behoorde het collatieregt aan den Heer van Wisch en den Vorst Hohenzollern-Siegmaringen. Sedert het overlijden van den Predikant Abraham Rampius, hetwelk in het jaar 1680 plaats had, wordt de dienst in deze gem. waargenomen door de Predikanten van 's Heerenberg, Gendringen en Ter-Borg.

ETTER of Wetter, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester eilanden van Banda* behoorende, N. van Timor, 8 min. N. W. van Kisser; 7° 35′ N. B., 142° 91′ O. L.

Het is bijna vierkant, van het O. naar het W. 20 mijlen lang, en van het N. naar het Z. 7 mijlen breed. — De hoofdpl., daar de Koning woont, heet Amagilly.

ETTERNACH, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie Echternach.

ETTERSEM, d. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Etersheim.

EUDENHOUT, naam onder welken het d. Udenhout, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, voorkomt, in eenen brief, van Zaturdag na Hemelvaartsdag van het jaar 1269, waarbij Jan I, Hertog *van Braband*, aan Wilhelmus, Heer *van Hoorne*, Loon-op-Zand verpandt. Zie Udenhout.

EUGENIAANSCHE-GRAFT, Eugeniaansch-Kanaal, in het Lat. Fossa-Eugeniana, in het Fr. Fosse-Eugenienne, begonnen, doch later gestaakt, kanaal in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*.

Dit kanaal werd tijdens het bestuur der Aartshertogen Ferdinand en Isabella ontworpen. In het jaar 1627, begon men het, beneden Rijn-

Digitized by Google

werk, te graven, van dáár moest het voorbij Gelder, dwars door het riviertje de Niers, tot aan Venlo, en aldaar in de Maas loopen. Het doel daarvan was, de vereeniging van de Maas met den Rijn, ten einde voor de Noord-Nederlanders de gemeenschap met Duitschland af te snijden en daardoor den grooten handel, welken zij op dat land dreven, te bederven. Men noemde het de EUGENIAANSCHE-GRACHT, omdat de infante IZABELLA CLARA EUGENIA, Aartshertogin *van Oostenrijk*, daaraan den 1 September van het jaar 1627, den eersten steen had doen leggen door HENDRIK, Graaf *van den Bergh*, Gouverneur van Gelderland.

Bij den Munsterschen vrede wisten echter de Vereenigde Nederlanden de staking van dit, reeds aanmerkelijk gevorderd, werk te bedingen, daar de voltooijing ongetwijfeld ten nadeele van den Nederlandschen handel zoude gestrekt hebben. Sedert heeft men dit kanaal geheel laten vervallen, zoodat het nu op onderscheidene plaatsen droog en naauwlijks kenbaar is.

EUGENIANA (FOSSA-), Lat. naam van de EUGENIAANSCHE-GRAFT, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie EUGENIAANSCHE-GRAFT.

EUGENIENNE (FOSSE-), Fr. naam van de EUGENIAANSCHE GRAFT, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie EUGENIAANSCHE-GRAFT.

EULE, OELE of EELE, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3½ u. Z. Z. O. van *Almelo*, kant. en ½ u. Z. Z. O. van *Delden*, gem. en 1 u. Z. W. van *Hengeloo*; met eene school.

EULERY, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie EYLERY.

EULT (DEN), heerenhuizing en boerderij in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. W. N. W. van *Amersfoort*, gem. en ½ u. Z. W. van *Baarn*, rondom in de goederen van Z. M. den Koning der Nederlanden liggende en daartoe behoorende.

EURSING of EURSINGE, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 4 u. Z. van *Assen*, kant. en 2 u. N. van *Hoogeveen*, gem. en 1 u. Z. van *Beilen*; met 22 h. en 150 inw.

EURSING of EURSINGE, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 3¼ Z. ten O. van *Assen*, kant. en 3 u. N. ten O. van *Hoogeveen*, gem. en ½ u. Z. van *Westerbork*; met 9 h. en 80 inw. Dit geh. wordt doorgaans genoemd EURSINGE-BORK ter onderscheiding van het vorige art. hetwelk doorgaans aangeduid wordt door den naam van *Eursinge-beilen*.

EURSINGE-BEILEN en EURSINGE-BORK, twee geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie de beide vorige art.

EUSCHBACH, kleine beek in het grooth. *Luxemburg*. — Zij ontstaat nabij de groote hoeve Bucherhof, in de gem. *Stadtbredimus*, uit eenige vijvers, die den naam van *Backen-Veyren* dragen, en werpt zich, ½ u. ten O. van Greveldingen, waar zij den naam van HALENBACH aanneemt, in de *Moezel*.

EUSCHEN, d. in de heerl. *Clairefontaine*, grooth. *Luxemburg*. Zie EISCHEN.

EUSTACHIUS (ST.), eil. in *West-Indië*, een der *Nederlandsche-Antillen*. Zie het volgende art.

EUSTATIUS (ST.), ook wel St. EUSTACHIUS geschreven, eil. in *West-Indië*, een der *Nederlandsche-Antillen*.

Het ligt 7½ m. Z. ten O. van St. Marten, 6½ m. Z. Z. W. van het Deensche eil. St. Bartholomeus, 5½ m. N. W. van het Engelsche eil. St. Christoffel, 5½ m. O. ten Z. van Saba.

Het verheft zich steil uit zee, heeft op eenigen afstand de gedaante van twee woeste, uit zee oprijzende, bergen, naderbij echter ontwaart men dat deze bergen, waarvan de zuidelijkste de hoogste is, door eene vallei verbonden zijn.

St. Eustatius is langwerpig rond, van het O. naar het W. ruim ongeveer 450 ellen lang, en van het Z. naar het N. op het breedste ongeveer 280 ell. en op het smalste ruim 180 ell. breed. Het strekt zich in de lengte van de Wittemuur of het Witte punt, naar de Jenkensbaai, van het Z. O. ten O. naar het N. W. ten W. uit, en van de stad, dwars over het eiland, door de vallei naar de tegenover liggende Concordia-baai, of van het Z. W. ten Z. naar het N. O. ten N. is het ruim een uur gaans.

Op het Zuid-Oostelijke gedeelte van dit eiland, heeft men eenen 746 el hoogen berg, welke de gedaante heeft van een afgeknot suikerbrood, en op sommige plaatsen zoo steil uit zee oprijst, dat men er niet om heen kan gaan. Deze berg was vroeger een vulkaan, welks krater, doorgaans de Punchkom (Punchbowl) geheeten, van de reede af kan gezien worden. Een andere berg op dit eil. is de 211 ell. hooge Signal-Hill. Het gebergte, waartoe deze laatste behoort, heeft een menigte hooge naakte punten, welke door ontoegankelijke kloven van elkander zijn gescheiden.

De vallei, tusschen deze bergen, die het midden des eilands uitmaakt, heeft aan de zijde van de stad eenen hoogen steilen oever, doch loopt aan de noord-oostzijde zacht glooijende, zeewaarts, zoo dat men daar op sommige plaatsen met kleine booten landen kan: rivieren, beeken of bronnen worden op St. Eustatius niet gevonden, zeer moeijelijk zelfs is het graven van waterhoudende putten. Men vindt er echter eenige van 120 tot 150 voeten (40 tot 50 ell.) diepte, waarin het water evenwel slecht en ter naauwernood drinkbaar en alleen voor het vee geschikt is, waartoe deze putten dan ook gegraven zijn. Veel zuiverder water wordt gevonden in Koelsak, eene berggrot bij Signal-Hill. Goede regenbakken is echter eene eerste behoefte op dit eiland. Op de plantaadjen zijn aan de hellingen der bergen groote vierkante vlakken gemetseld, terwijl het daarop vallende regenwater in ruime, daartoe aan de benedeneinden dezer vlakken gemetselde, bakken, opgevangen wordt. Somtijds is men genoodzaakt water van St. Christoffel te gaan halen, en meermalen worden de schepen, vooral zij, die hoornvee en muilezels aan boord hebben, wanneer zij op St. Eustatius water willen innemen, afgewezen.

Men vindt rondom dit eiland zeer vele kapen en uitspringende hoeken, benevens groote en kleine baaijen, waarvan de voornaamste zijn, de Jenkens-baai; de Cochons-baai; de Venus-baai, en de Concordiabaai. De reede voor de stad is geheel open, zij vormt eenen halven cirkel en levert eene goede ankerplaats, uitgenomen in de orkaanmaanden, daar zij, met de zuidelijke winden, zeer gevaarlijk is, en men alsdan uithoofde men op lager wal ligt, volstrekt niet onder zeil kan komen. Het is dus verkiesbaar voor de baai te ankeren, om met alle winden onder zeil te kunnen gaan. Het aan wal komen is almede niet gemakkelijk, uithoofde de branding steeds tegen het strand oploopt, en men er geen aanlegplaats vindt, men moet dus op eenigen afstand de sloep voor dreg leggen, en zich in eene kleine kano inschepen, welke door twee Negers bestierd wordt, die zorgen, dat de kano altoos regt op de zee blijft liggen, welke het vaartuig naar het strand toewerpt; zoodra het grond raakt, springen de Negers er uit, en halen

Digitized by Google

de kano zoo ver op het strand, dat men er droogvoets kan uit uitspringen; aan deze lieden kan men zich gerust toevertrouwen, en het gebeurt zeer zelden, dat men eenig letsel, zelfs aan zijne kleederen, bekomt. Het klimaat is er niet ongezond. Over het algemeen waait er een frissche wind en daardoor heeft men eene zuivere lucht. Plasregens worden als zeer nadeelig beschouwd. De orkanen zijn hier minder hevig dan op St. Marten, en de aardbevingen vinden van half Julij tot ultimo October plaats. Epidemische ziekten worden er niet waargenomen.

De bevolking bestond in 1780 uit 25,000 zielen; in 1818 uit 2668; terwijl zij 10 jaren later in 1828 slechts 2273 bedroeg, als: 379 blanken, 196 vrije lieden van de kleur, 89 vrije zwarten, 65 kleurlingen, en 1546 zwarte slaven.

In het jaar 1819 werden er op dit eiland 16 suikerplantaadjen gevonden, welke gezamenlijk niet meer dan 800 vaten van 1000 ponden opbragten, terwijl de katoenbouw, door de lage prijzen van dat product, reeds voorlang was opgegeven. Ook de suikerplantaadjen verminderden, vooral door het verbod van den slavenhandel, van jaar tot jaar. In 1829 telde men 14 suikerplantaadjen welke 400,000 ponden of 500 vaten van 800 à 900 ponden suiker en 180 oxhoofden rum en siroop (melasse) opbragten. De voorbeelden zijn echter niet zeldzaam, dat, ten gevolge van langdurige droogte, de oogst geheel mislukt. De gezamenlijke planters van het eiland worden berekend 2462 akkers grond in eigendom te bezitten, waarvan 772 akkers door hen gebezigd worden tot het verbouwen van suikerriet; het vruchtbaarste gedeelte daarvan wordt in de vallei achter de stad en in het noordwestelijke gebergte gevonden. Een derde gedeelte van dit aantal akkers is echter nog onbebouwd. Honderd drie en veertig akkers worden, meerendeels door kleine landeigenaars, tot den verbouw van yams, patatos of zoete aardappelen, maïs, kassave, moeskruiden en groenten gebezigd; 1050 akkers zijn weilanden en 496 akkers onvruchtbare velden. Er worden elf veeplantaadjen op het eiland gevonden, hoewel in 1829, al het aanwezige vee slechts bestond uit: 132 paarden, 130 muilezels, 90 ezels, 302 stuks rundvee, 91 kalveren, 870 schapen, 82 geiten, 55 varkens, er zoude voor eene grootere hoeveelheid vee voedsel worden gevonden, wanneer er in drooge tijden slechts drinkbaar water te vinden ware. De suikermolens worden door een paar span muilezels getrokken, die in eenen cirkel van 18 à 20 voeten middellijn loopen. Tabak groeit op dit eiland evenmin als op Curaçao, ook zijn hier geene bosschen, zelfs niet voor brandhout, veel minder voor de vervaardiging van suikervaten. De runderen zijn hier zwaarder en meer vlezig dan de Surinaamsche. Wanneer er een rund zal geslacht worden gaat er vooraf eene lijst ter inteekening rond, om zeker te zijn, dat men het vleesch dadelijk zal kunnen verkoopen. De schapen zijn ligt en hebben korte en haarachtige wol; de geiten tieren er ongemeen goed; de paarden zijn klein maar sterk, en worden van Noord-Amerika, Curaçao, en *Brazilie* aangebragt. Muil- en steenezels worden van de Spaansche kust en van Portorico aangevoerd en voor de suikermolens gebezigd. Vóór de karren, om het riet naar den molen te brengen, en de suiker af te schepen, bezigt men veelal ossen.

Boter wordt hier zeer weinig gemaakt, en is wit van kleur, terwijl de huiden en hoornen hier ook geen artikel van handel uitmaken. Pluimgedierte is er veel en in verschillende grootte; ook worden er tamme en wilde bijen gevonden; de bijenteelt is hier evenwel geheel onbekend.

Digitized by Google

Viervoetig wild wordt op dit eiland niet gevonden; daarentegen veel ongedierte en vooral eene menigte ratten en eenige soorten van kleine doch niet giftige slangen; alsmede eene groote hoeveelheid lastige insecten, waaronder vooral de groote bosch-spin bijzondere melding verdient. Verder vindt men hier muskieten, kakkerlakken, zeer lange en breede duizendbeenen, en de chica of zandvloo, die in 's menschen voeten of teenen kruipt, daar onder het vel een nest met eijeren maakt, hetgeen, wanneer dit niet zeer zorgvuldig wordt uitgehaald, eene allergevaarlijkste ontsteking en kwaadaardige wonden veroorzaakt. Onder de mieren vindt men de kleine roode brandmier, en de zwarte of hondsmier, welker beet zeer pijnlijk is, en eene ondraaglijke hitte veroorzaakt.

De kusten van St. Eustatius zijn rijk aan visch, doch doordien er velen onder gevonden worden, welke vergiftig zijn, hetgeen reeds aan menigeen het leven heeft gekost, worden die weinig gegeten, en de versche visch van elders aangevoerd.

Boom- en tuinvruchten wassen op dit eiland zeer goed. In het wild groeijen een menigte doornheesters, aloë en cactusplanten; onder de bloemen vindt men vele wilde bastaardsoorten van de ipecacuanha, alsmede vienca's of olmaid's. De berum van St. Eustatius is algemeen beroemd. Het is het blad van de baytree, eenen niet hoogen boom, hetwelk, op rum gedistilleerd of overgehaald, een zeer heilzaam uitwendig middel is tegen gevatte koude, of voor zeelieden, die eenen geruimen tijd doornat geweest zijn.

Het delfstoffelijk rijk levert weinig belangrijks op. Alleen klip- en arduinsteen wordt gebezigd tot het metselen van muren, het bestraten van wegen enz. Ook vindt men hier een zeer goede cement. Zoutpannen worden hier niet gevonden.

De koophandel, waardoor dit eiland vroeger ontzaggelijke schatten heeft gewonnen, en den naam van geldberg der Caraïbische eilanden verkreeg, is thans geheel en al vervallen. Alle vermogende en ondernemende eilanders zijn, of overleden, of naar elders vertrokken, en de Deensche eilanden St. Thomas en St. Cruz, alsmede het aan de kroon van Zweden behoorende eiland St. Bartholomeus, zijn thans de hoofdmarktplaatsen der Kleine-Antilles. Reeds in het midden der vorige eeuw waren de Denen van St. Thomas onze sterkste mededingers in den handel op deze eilanden, hetgeen het Nederlandsche Gouvernement in 1756 besluiten deed, de één percents regten op de handelsvoorwerpen, op dit eiland geheven wordende, op te heffen, waardoor nu St. Eustatius de algemeene markt van deze geheele groep eilanden werd, en tot eene verbazende welvaart en rijkdom geraakte. De noodlottige gebeurtenis van 1781, welke hieronder vermeld wordt, vernietigde echter in één oogenblik alle bestaande welvaart, en benam in de toekomst alle vooruitzigt. De van toen af kwijnende handel verviel meer en meer, toen de Engelschen in 1822 de havens hunner Westindische bezittingen voor de Noord-Amerikanen openden. In 1826 sloten echter de Engelschen hunne havens weder, en de handel op St. Eustatius begon zich weder eenigzins te verheffen, zoowel met de Noord-Amerikanen als door eenen kleinen sluikhandel met de Engelsche eilanden. In 1827 werd tusschen ons rijk en Zweden een handelstractaat gesloten, waarbij overeen werd gekomen, dat de te St. Bartholomeus aankomende schepen van beide natiën op gelijken voet zouden worden toegelaten, terwijl de inkomende regten zeer laag gesteld werden. Het nu meer en meer bezocht wordende St. Bartholomeus, met zijne veilige haven, trok van toen af den handel geheel tot zich.

Digitized by Google

Bij besluit van 28 Maart 1828 no. 2, van den Kommissaris-Generaal voor de Westindische bezittingen, den Heer Johannes (nu Graaf) van den Bosch werd St. Eustatius voor eene vrije haven verklaard. Er werden nu handels betrekkingen met St. Christoffel, Nives, Antigua en Montserat, welke vier Engelsche eilanden gezamenlijk meer dan 100,000 inw. tellen, aangeknoopt, een drietal kooplieden kwamen zich van elders op dit eiland nederzetten, en de reede werd weder meer en meer door verschillende vaartuigen, vooral door Noord-Amerikanen, bezocht. Een later besluit van den 13 Julij van dat jaar, waarbij een nieuw stelsel van belastingen werd ingevoerd, drukte de pas heropende uitzigten wederom neder, deed de Amerikanen wegblijven, en de van St. Bartholomeus overgekomen vreemdelingen, die de één percent, tonnegeld van de aangebragte goederen niet genegen waren te voldoen, vertrokken weder derwaarts.

Men vindt hier geene fabrijken, dan de zoodanigen, die in betrekking staan tot de suikerteelt, en wijders eenige vrij wel geoefende handwerks- en ambachtslieden.

De gebruikelijke taal is bij uitsluiting de Engelsche; zeden en gewoonten zijn mede op den Engelschen voet geschoeid. De inw. zijn hoovaardig, doch hebben een vreedzaam karakter. Eene te ver gedrevene winzucht en de gewoonte van het drijven van sluikhandel maken hen oneerlijk van aard, terwijl zij eene groote geneigdheid tot sterken drank hebben. Het grootste gedeelte der bevolking belijdt de leer der Methodisten, welke door Engelsche Zendelingen wordt geleeraard. Slechts 190 personen belijden de Hervormde en Episcopale godsdienst, terwijl het getal der R. K., Lutherschen, Israëliten en anderen nog geen twintig beloopt. Er worden 4 scholen op dit eiland gevonden, in allen wordt de Engelsche taal onderwezen.

Men weet niet juist te bepalen wanneer de Nederlanders hier het eerst aangekomen zijn. Zeker is het, dat de Zeeuwen het in 1639 reeds in bezit genomen hadden. Bij hunne aankomst was het onbewoond, vervolgens werd de eigendom daarvan door de Staten vergund aan eenige kooplieden van Vlissingen, die zorg droegen dat het bevolkt en bebouwd werd. Het bezit daarvan is onzen landgenooten meermalen door de Engelschen betwist geworden, die er zich onderscheidene malen meester van gemaakt hebben. Zoo werd het in 1665 door de Engelschen van Jamaica overweldigd, niettegenstaande onze beroemde de Ruiter het even te voren van buskruid had voorzien, maar kort daarna werd het door de onzen, met behulp der Franschen, heroverd, en wij in het bezit daarvan, bij den vrede van Breda, in 1667, bevestigd, hoezeer het nog niet door de Franschen voor ons ingeruimd was. Het werd echter door den beroemden Zeeuw, Cornelis Evertsen, zoon van den Admiraal van dien naam, die in den vierdaagschen zeeslag, in 1666 was gesneuveld, op zijnen terugtogt van de bemagtiging van Nieuw-Nederland, nu Nieuw-York, den 9 Augustus 1673, van het Fransch gezag bevrijd, waarop de onzen er het fort Hollandia bouwden.

In 1689, werd St. Eustatius op eene verraderlijke wijze door de Franschen bemagtigd, doch met behulp der Engelschen, onder zekeren Thornhill, door de onzen, in het volgende jaar, weder hernomen, terwijl wij, bij den vrede van Rijswijk, in het volkomen bezit daarvan weder hersteld werden.

Op den 3 Februarij 1781, werd St. Eustatius door den Engelschen Admiraal Rodney bij verrassing overweldigd en geplunderd. De onschul-

Digitized by Google

dige ingezetenen werden daarbij van alles beroofd, terwijl de Engelschen beweerden, dat in dit roofnest geen enkel onschuldig schepsel aanwezig was, en dat de schatten van dit eiland door den zeeroof en sluikhandel verzameld waren. Geheele pakhuizen van partikulieren, werden met de daarin gevonden wordende goederen, zonder eenige specificatie, bij massa verkocht, hetgeen tusschen de vier en vijf millioenen ponden sterling opbragt, ongerekend de menigte andere gestolene en verdonkerde goederen. Men kan hier uit opmaken, welke schatten dit alles waard zoude zijn geweest, ware het op de gewone wijze verkocht, en dus welke ontzettende verliezen de eilanders daardoor kwamen te lijden. Vele dezer ongelukkigen van have en goed beroofd, werden, tegen wil en dank, naar het nabijgelegene eiland St. Christoffel overgevoerd, vooral de Joden en later ook Amerikanen, Franschen, benevens eenige Nederlanders, terwijl de koopwaren, die meerendeels, voor een vierde der waarde, door de Deenen waren opgekocht, naar het, thans zoo bloeijende, eiland St. Thomas werden vervoerd en aldaar met overwinsten omgezet. De beruchte wegvoering der Joden had plaats den 13 Februarij 1781. De Engelschen lieten, na de vermeestering des eilands, de Nederlandsche vlag van het fort waaijen, waardoor zij nog 17 koopvaardijschepen, die van alles onbewust, de baai inliepen, buit maakten.

Nog in hetzelfde jaar 1781, en wel in den nacht tusschen 24 en 25 November, werden de Engelschen op hunne beurt, ten gevolge hunner achteloosheid, door de Franschen overrompeld. Drie fregatschepen onder het bevel van den Admiraal de Bouillé, Gouverneur van het eiland Martinique, zetteden met de meest mogelijke stilte, op twee verschillende plaatsen, hunne troepen aan land, waarbij echter verscheidene hunner sloepen verbrijzelden, zoo dat er slechts 400 man aan wal kwam. Deze slopen nu door het dorp, verrastten de wacht van het fort Oranje, en namen het in bezit, alvorens zij den tijd had in het geweer te komen, terwijl de overige bezetting, uit 500 of 600 manschappen bestaande, meestal in den slaap werd gevangen gemaakt; ook de door Rodney achtergelaten bevelhebber Cockburne werd gevangen genomen. De overwinnaar gedroeg zich zeer edelmoedig, hij liet de zakken met geld, welke Cockburne de inwoners ontstolen had, aan de eigenaars wederom ter hand stellen, en terug geven wat de Engelschen hun verder ontnomen en nog niet naar Engeland gezonden hadden. Hierop verklaarde hij het eiland, geenszins voor den Koning van Frankrijk, maar voor de Algemeene Staten in bezit te hebben genomen, terwijl hij de Nederlandsche regering herstelde en de Nederlandsche vlag deed hijschen. De Fransche bezetting werd ook eerlang door de Nederlanders afgelost.

In het jaar 1802 werd het nogmaals door de Engelschen vermeesterd, die het inhielden tot na het jaar 1814, als wanneer het, bij den vrede van Parijs, weder aan de onzen werd toegekend. Toen nu, in het jaar 1816, de Nederlanders kwamen om het weder van de Engelschen over te nemen, vonden zij dit eiland, dat in 1780 een stapelplaats van den Westindischen handel was, waar talrijke koopvaarders uit ons vaderland aankwamen, om hunne ladingen tegen Westindische producten in te ruilen, geheel van gedaante veranderd. In plaats van een mastbosch van schepen, zagen zij er kleine kustvaarders liggen; de pakhuizen langs het strand stonden ledig en dreigden in te storten; alles was in eenen vervallen staat, en men kon gerust zeggen, eer in eene armoedige dan in eene bloeijende kolonie te zijn aangeland.

Digitized by Google

Het garnizoen bestond in 1829 uit een detachement van slechts eenen Officier en een en twintig manschappen van het bataillon Jagers N°. 27.

De Teekenaar en Plaatsnijder Jacob Ernst Marcus is, den 19 Maart 1774, op St. Eustatius geboren. Hij † 20 Feb. 1826 (1).

EUSTATIUS (ST.), ook wel St. Eustachius gespeld, en meestal Oranje geheeten, st. of liever d. in *West-Indië*, op het *Antillische* eil. *St. Eustatius*; 17° 29′ N. B.

Zij wordt verdeeld in de Bovenstad en de Benedenstad; laatstgemelde ligt op een vlak zeestrand, aan de baai, en wordt daarom gewoonlijk de Baai genoemd. Daar de woningen kort op elkander gebouwd zijn en de zonnestralen van den rotswand, waar tegen zij gelegen zijn, terugkaatsen, is men er aan eene bovenmatige warmte blootgesteld. Zij bestaat uit winkels en pakhuizen, die, op eene ruimte van ongeveer 100 treden breed en ½ u. gaans lengte, gebouwd zijn.

De Bovenstad is fraaijer en luchtiger gebouwd. Zij heeft twee of drie regte en breede straten; de huizen zijn meestal van hout, maar maken door de beschildering en netheid veel vertoon, en zijn, naar de luchtstreek, in welke zij gebouwd zijn, ingerigt. De geheele stad, waarin vrij groote huizen gevonden worden, van roode of gele tigchelsteenen, of ook van blaauwen klipsteen, opgetrokken, vertoont vele sporen van voormaligen rijkdom en vroegere welvaart. De aanleg is zeer onregelmatig en het geheel is aan eenen doolhof gelijk; terwijl de huizen der bovenstad grootendeels van een klein tuintje voorzien en door eenige tamarindeboomen beschaduwd zijn. In het midden der stad ligt het fort Hollandia, ook wel Oranje genaamd, waar het raadhuis is en de vlag waait. Verscheidene kruiswegen loopen van hier landwaarts in naar de plantaadjen.

Links van het fort Hollandia liggen de sterkten Nassau en de Wind, regts het waterfort Amsterdam en het fortje Fietchy, waarvan eigenlijk slechts de naam is overgebleven.

De Hervormde kerk is een laag, half kruisgebouw, aan het westeinde met eenen vierkanten, 70 v. hoogen toren; het bovenste derde deel des torens is van hout, met een achtzijdig blaauw dak; hij is voorzien van een uurwerk en vier wijzerplaten. In de kerk vindt men noch orgel, noch eenig ander sieraad, en sedert het jaar 1817 is er geen dienst meer in verrigt. Op het kerkhof ziet men, tusschen vinca's en bloeijende distels, zeer veel gewelfde en wit gepleisterde graven; onder anderen rust hier de dappere Schout-bij-Nacht Willem Crull, Heer *van Burgst*, die den 4 Februarij 1781, in de nabijheid van het eil. Sombrera, aan boord van 's rijks fregat *Mars*, sneuvelde.

Het kerkgebouw der Methodisten, ongeveer 200 ellen O. van de Herv. kerk gelegen, wordt sedert 1823 door eenen Britschen Zendeling bediend, die door het Engelsche Zendelinggenootschap wordt onderhouden.

Vroeger bestond hier ook nog eene Luthersche en eene Engelsche kerk, mitsgaders eene Israëlitische synagoge, doch dit alles vindt men thans niet meer.

In het noordwestelijke gedeelte der stad is een klein onbeduidend hospitaal voor het garnizoen.

---

(1) Hen, die meer omstandig, omtrent dit eil. en de in het volgende art. behandelde stad, wenschen te zijn ingelicht, verwijzen wij naar M. D. Teenstra, *De Nederlandsche Westindische eilanden en derzelver tegenwoordigen toestand*, st. II, bl. 319–360.

Er is te St. Eustatius ook eene markt, waar eenige vruchten en groenten te koop worden gebragt; op het midden staat een groote zijdekatoenboom, die bewondering waardig is.

EUVELGUNNE, h. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. O. van *Groningen*, voor het grootste gedeelte dat ter regterzijde van het Schuitendiep ligt, gem. en ½ u. Z. van *Noorddijk*, ½ u. W. ten Z. van *Middelbert*, waartoe dat gedeelte behoort, voor een klein gedeelte aan den linkeroever van het Schuitendiep gelegen, gem. en ½ u. O. van *Haren*. — Men telt er 32 h. en 300 inw., van welke 18 h. met 120 inw. onder *Middelbert*, en 14 h. met 180 inw. onder *Haren*.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt. Voorheen stond hier aan den oever der Hunse, welke destijds oostelijk en vervolgens noordelijk buiten de stad omliep, het kasteel der Groenenbergen, hetwelk in den twist tusschen dat geslacht en de Gelkingen, ten jare 1251, kort nadat het weder was opgebouwd, door de vereenigde Hunsingoërs en Fivelgoërs aangevallen en tot den grond toe geslecht is. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, kan men thans nog duidelijk de sporen van de wallen zien en aan den loop van den nog aanwezigen oudendijk den loop der Hunse nagaan. (1).

EUVELWEGEN of Euvelwege, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, arr. en 2½ u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. Z. Z. W. van *Asten*, gem. en ½ u. Z. O. van *Heeze*; met 9 h. en 40 inw.

EUVERHEIM, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en gem. *Gulpen*; met 23 h. en 120 inw.

EVEN, plaats, vermeld in een handvest van Werden, als gelegen in de prov. *Drenthe*, omtrent Zuidlaren, van welke men echter de juiste ligging niet weet op te geven. Deze plaats, welke tot de verbeurd verklaarde goederen van Ulfo en zijne broeders behoorde, is bij gifte van Keizer Hendrik III gekomen aan Bernold, den twintigsten Bisschop van Utrecht (2).

EVENAAR, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Oostkust; 0° 12′ N. Br. 141° 51′ O. L.

EVENBELD, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. N. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en ½ u. Z. W. van *Raalte*, een gedeelte van de buurs. *Tijenraan* uitmakende.

EVENDIJK (DE-), volgens het Zeeuwsche taaleigen veelal de Nevendijk uitgesproken, noordwestelijke dijk van den *Vierhoekspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, kant. en gem. *Oostburg*.

Het is een overblijfsel van den ouden *IJvendijk* (zijnde de Vierhoekspolder in oude tijden het eerste begin der IJvewatering geweest), door verbastering van den naam aldus genoemd.

EVENLO, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*. Zie Everlo.

---

(1) Men zie de aanleiding tot verdelging van dit gebouw meer omstandig opgegeven door onzen geleerden medearbeider Mr. H. O. Feith, in de *Korte Schets van de oude gewoonte, om in houten gebouwen te wonen en van derzelver overgang in steenen woningen*, vooral in *Groningen*, medegedeeld in de *Bijdrage voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, verzameld en uitgegeven door Is. An. Nyhoff, D. 1, bl. 242.

(2) Zie Driessen, *Monumenta Groningana*, pag. 311.

Digitized by Google

EVER (DE-), voorm. schor ten Z. W. van Zuid-Beveland, die in de twaalfde of dertiende eeuw bedijkt werd, welke bedijking thans Eversdijk heet.

EVERDESWALDA en EVERDESWOLDE, namen, onder welke het voorm. geh. Everswolde, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, in brieven van 1285 en 1332 voorkomt. Zie Everswolde.

EVERDINGEN, heerl. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld* en *Tienhoven*; palende N. aan de Lek, O. aan het graafs. Culemborg, Z. aan Schoonrewoerd, W. aan Hagestein.

Deze heerl. bevat het d. Everdingen en eenige verstrooid liggende h. Zij heeft eene bevolking van ruim 650 inw.

De Herv., welke hier 170 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Gouda*, ring van *Vianen*, behoort. Deze gem. was eerst gecombineerd met *Zijderveld*. De eerste, die in deze gecombineerde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jan Willemse van Loenen, die in het jaar 1603 hier stond en in het jaar 1606 naar Heukelum vertrok. In het jaar 1619 werden echter deze gem. van elkander gescheiden, en de eerste, welke toen te Everdingen Predikant was, is geweest Adrianus de Man, die in het jaar 1667 overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie

De R. K., van welke men er ruim 380 aantreft, onder welke 280 Communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Utrecht* behoort en door éénen Pastoor bediend wordt.

Het d. Everdingen, volgens sommigen Zeurding, oudtijds Suyrding, ligt 4½ u. N. N. O. van Gorinchem, 1 u. O. Z. O. van Vianen.

De Herv. kerk, welke hier vroeger plagt te staan, is in het jaar 1294 vereenigd met de kerk van *Gasperden* (Hagestein). Deze is echter voorlang vervallen en door eene andere vervangen, welke er thans nog staat, en vóór de Reformatie aan de H. *Maagd* Maria toegewijd was. Het is een vrij groot gebouw, voorzien van eenen zwaren toren, met eene verheven spits gedekt. — De R. K. kerk is aan de H. *Maagd* Maria toegewijd.

De kermis valt in den 22 Mei en den 25 September.

Onder Everdingen is gelegen de ridderhofst. Essenburg; voor eeuwen stond hier het Slot-te-Everdingen en later het sterke kasteel Everstein, dat echter ook reeds verdwenen is. Zie het volgende art.

Everdingen was vroeger een Hollandsch leen en zoo oud, dat men den oorsprong daarvan niet kan ontdekken. Reeds op het jaar 1269 vinden wij gewag gemaakt van eene overeenkomst, tusschen Wouter Utengoije, Heer Gijsbrecht Utengoije, Heeren *van Everdingen* enz., en Heer Sweder van Bosinchem, Ridder, Heer *van Heelsloot* (d. i. Vianen), rakende schouwen van de uitwetering van Gasperweerde; zoo dat Everdingen toen reeds eene vrij heerl. en leen van de Heeren van Cuyk was. In het jaar 1284 is bij de kerk of op het kerkhof te Everdingen eene overeenkomst gemaakt door Jan, Heer *van Arkel*, wegens den watergang beneden de steeg te Everdingen tot Schoonrewoerd en zoo vervolgens in de Zederik. Het schijnt, dat uit deze aloude heerl. het zeer aanzienlijke geslacht van Everdingen gesproten is, waarvan in vele onderhandelingen en oude brieven wordt gemeld. Onder anderen bleven Heer Wrecht van Everdingen en Heer Wrecht zijn zoon, mede borgen voor het goed gedrag van Willem, broeder des Heeren Gijsbrecht van Amstel, Proost van St. Jan te Utrecht, van Gijsbrecht, Heer van

Digitized by Google

Amstel, en van Arnout, broeder van van Amstel, aan Floris V, Graaf *van Holland*, in den jare 1285. Nog waren gemelde Graaf en de Bisschop van Utrecht, in het jaar 1287, borgen voor Herman, Heer *van Woerden*, Heer Wrecht van Everdingen en Heer Hubrecht zijn zoon. In het vredestraktaat tusschen Floris, Graaf *van Holland*, en Johan, Bisschop van Utrecht, in den jare 1294 gemaakt, wordt, onder de borgen van Graaf Floris, medegeteld Heer Hubrecht van Everdingen, Ridder. In het jaar 1304, op den 12 October, verdronken in de Lek, bij Beusichem, Heer Jan van Everdingen; Heer Wessel van Everdingen, benevens Heer Jan van Renesse en Arent van Bueren. Hubrecht van Everdingen droeg aan Hubrecht Schenk, Heer *van Culenborg*, de heerl. Zijderveld op. De opdragtbrief is gezegeld door hem en zijnen broeder Diederik Splinter van Everdingen, in het jaar 1332.

Het wapen van dit geslacht is geweest als dat van Beusichem, doch in kleur veranderd, voerende drie, schuins van de regter naar de linker zijde nederdalende, balken van sabel (zwart), op een goud schild.

De heerl. van Everdingen werd in het jaar 1322 door Otto van Cuyk ter leen gegeven aan Jonkvr. Margaretha van Utengoye. In het jaar 1333 verkocht Willem, Graaf *van Henegouwen* en *Zeeland*, aan Willem van Duivenvoorde, Heer *van Oosterhout* en Hubert Schenk, Heer *van Culenborg*, de heerl. Gaspaerden, Everdingen, Golberdingen, Tulle, Twail, Honswijk en Jaersveld, met al de weerden, en visscherijen, landen, veeren, tienden en renten in hooge en lage gerigte, zoo en in dier voege als Jonkvrouwe Margriet van Utengoye, die ter leen bezeten had, om deze landen en heerlijkh. bij de voornoemde en diens nakomelingen ter erfleen te houden van de Graven en Gravinnen van Holland. Over deze heerl. is naderhand twist ontstaan, tusschen Heer Hubrecht Schenk en Otto, Heer *van Asperen* en *Hagestein*, welke voor een groot gedeelte is bijgelegd door tusschenkomst van Johan, Heer *van Arkel*, ten gevolge waarvan Everdingen, Golberdingen en Honswijk aan Culenborg bleef, en Heer Hubert met zijn gedeelte is beleend door den Graaf van Henegouwen en Holland, en na diens afsterven, voor de tweede maal door zijnen zoon Willem, op den 22 April 1344.

EVERDINGEN, pold. in de *Vijf Heeren Landen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*; palende N. aan de uiterwaarden tegen de Lek en aan den Golberdingerwaard, O. aan het Zeisdal, Z. aan Overzijdeveld en Outena, W. aan Gouwenes. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en vier Heemraden.

EVERDINGEN (HET-LAND-VAN-), een der *Vijf Heeren Landen*, dat vroeger tot *Gelderland* behoorde, maar thans tot de prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen* gerekend wordt. Het grenst N. aan de Lek, O. aan het graafs. Culenborg, Z. aan Leerdam, W. aan het Land van Vianen en aan Hagestein.

Het bevat de gem. Everdingen-en-Zijderveld. Zie dat art., waar men de oppervlakte, bevolking enz. vindt opgegeven.

EVERDINGEN (SLOT-VAN-), voorm. adel. huis in het *Land van Everdingen*, prov. *Zuid-Holland* te *Everdingen*.

In het jaar 1304 maakte Heer Jan van Culenborg zich daarvan meester en deed het tot den grond toe slechten. Naderhand is het veel sterker weder opgebouwd, en Everstein genoemd, doch, alzoo het digt bij Hagestein, onder de heerl. van dien naam, in de parochie van Everdingen gelegen, en de Heer van Arkel ook hiervan bezitter was, heeft

Digitized by Google

het een gelijk lot moeten ondergaan als het slot Hagestein. Namelijk reeds in het jaar 1402, hadden Hertog Albrecht en zijn zoon, Graaf Willem van Oostervant aan de Stad Utrecht beloofd, dat indien zij *Hagestein* of Everstein innamen, zij die vestingen ten gronde toe slechten, en nimmer of nergens weder opbouwen zouden; diensvolgens heeft Hertog Willem van Beijeren, Graaf *van Holland*, dit slot belegerd. De Heer van Arkel, had daarop gezonden de Heeren van Broekhuizen, Hoogstraten, Willem van Ranst en Hendrik van Nyestein, bastaardbroeder van Jan van Arkel. Hertog Willem liet drie groote blokhuizen opslaan, het eene boven Everstein op de Lek, welke hij daar had doen toepalen, om den vijand allen toevoer te benemen; de twee anderen voor de stad Gasparen en het slot Hagestein, latende eene diepte graven, van het eene blokhuis tot het andere; ook leidde hij veel volks op de bolwerken, daar de stad en de kasteelen dikwijls mede werden aangetast, doch met weinig gevolg, waarom hij met Frederik van Blankenheim besluiten moest, die met meerder magt aan te tasten. Het slot van Everstein werd derhalve door Blankenheim, van de Utrechtsche zijde ingesloten; terwijl Hertog Willem de stad Gasparen en het slot Hagestein mede belegerden en zware stukken daarvoor deed brengen, ten gevolge waarvan zij zich in zijne handen overgaven. De Burgvoogd van Everstein, die met zijn volk zoo ingesloten was, dat zij paarden, katten en ratten moesten eten, gaf daarop mede, den 11 December, het slot aan den Bisschop over, welke het terstond deed aan kolen leggen. — Dit kasteel werd voor een der sterkste uit geheel de Nederlanden gehouden, terwijl de muren van den grooten toren, staande in de Lek, achttien voeten dik waren. Reeds voor het einde der vijftiende eeuw, waren de bouwvallen, welke er na het in brand steken door den Bisschop van overgebleven waren, door de Lek ingezwolgen.

EVERDINGEN-EN-ZIJDERVELD, bedijking in de *Vijf Heeren Landen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*; palende N. aan de uiterwaarden tegen de Lek en aan de Goilbeldingerwaard, O. aan den Diefdijk, welke haar van den Tielerwaard scheidt, Z. aan Kortgerecht, W. aan Bolgerije, Ontêna en Gouwenes.

Deze bedijking bevat de polders Everdingen, Over-Zijderveld, Neder-Zijderveld en Zeisdal, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 836 bund., telt 74 boerderijen, wordt door het Zederikkanaal van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en eenen Hoogdijk-Heemraad.

EVERDINGEN-EN-ZIJDERVELD, gem. in de *Vijf-Heerelanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen* (10 k. d., 2 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de Lek, O. aan de Goilberdinger watering, welke haar van de gem. Culemborg scheidt, Z. aan de gem. Schoonrewoerd, W. aan Vianen en aan Hagestein.

Deze gem. bevat de voorm. heerl. Everdingen-en-Zijderveld; beslaat eene oppervlakte van 1093 bund. 28 v. r. 92 v. ell., en telt 160 h., bewoond door 190 huisgez., uitmakende eene bevolking van 990 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er eenen roskorenmolen.

De Herv., die er 740 in getal zijn, maken de gem. van *Everdingen-en-Zijderveld* uit.

De R. K., van welke men er ruim 250 aantreft, maken de stat. van *Everdingen* uit.

Digitized by Google

Men heeft in deze gem. twee scholen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 120 leerlingen bezocht worden.

EVEREKESTDORPE, oude naam van de gem. Achttienhoven, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Achttienhoven.

EVERGUNNE, b. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie Euvelgunne.

EVERINGE, heerl. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge*; palende N. O. aan Baarland-en-Bakendorp, Z. O. en Z. aan de schorren tegen de Hont, W. aan de heerl. Ellewoutsdijk.

Deze heerl., welke vroeger veel uitgestrekter moet geweest zijn, maar in het jaar 1612 met een groot deel zijner gronden verzwolgen is, bevat thans niets dan den pold. van Everingen en daarin noch d. noch geh.

Zij beslaat eene oppervlakte van 125 bund. 91 v. r. 55 v. ell., telt 5 h., waaronder 5 boerderijen, en eene schaapherderij, bewoond door 5 huisgez., uitmakende eene bevolking van 35 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook behooren er nog aan 19 bund. 18 v. r. 70 v. ell. schorren, genaamd het Schorre-van-Everinge.

De inw. behooren kerkelijk onder *Ellewoutsdijk*, alwaar ook de kinderen ter school gaan.

Van deze heerl. ontleende het oude geslacht van Everinge, vermoedelijk uit dat van Bonssele voortgesproten, zijnen naam; van welks leden wij vermeld vinden: Doedijn van Everinge, die al zijne goederen, gelegen in Baarland, Bakendorp en Oudelande, in het jaar 1298, overdroeg aan Floris van Henegouwen; Claes, Floris en Jan van Everinge, welke de van Borsselen bijgestaan hebben in den oorlog, welke dit geslacht, in het jaar 1358, met de stad Middelburg had; alsmede Olivier van Everinge, die, in 1472, Raad en Kamerling van den Hertog van Bourgondië was. Aangezien men na dezen laatste niemand van dat geslacht meer vermeld vindt, is het zeer waarschijnlijk reeds voor het jaar 1500, uitgestorven.

Thans wordt deze heerl., in eigendom bezeten door de erven van Vrouwe Maria Jung, geb. Barones Perponcher, allen buiten het rijk woonachtig.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit zes elkander afwisselende banden van goud en sabel (zwart).

EVERKREEK, watertje in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, dat omstreeks Vroenhout, onder de gem. *Roosendaal-en-Nispen*, zijnen oorsprong neemt, noordwaarts aanstroomt en zich in de Roosendaalsche-Vliet ontlast.

EVERLANGE, Fr. naam van de heerl. en het d. Everlingen, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

EVERLINGEN, in het Fr. Everlange, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*, gedeelten van de gem. *Useldingen*, *Redingen* en *Bettborn* uitmakende; palende N. aan de heerl. Bondorff, O., W. en Z. aan de heerl. Useldingen.

Zij bevat het d. Everlingen, Bettborn en Schandel, benevens de geh. Pratz en Reichlingen; en telt eene bevolking van ongeveer 1300 inw., die in landbouw en veeteelt een bestaan vinden.

De inw. die allen R. K. zijn, maken de par. *Bettborn* en *Everlingen* uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behooren en te Bettborn en Everlingen ieder eene kerk en te Schandel eene kapel hebben; terwijl zij door twee Pastoors en twee Kapellanen bediend worden.

Digitized by Google

Tijdens het Oostenrijksche bestuur, bragt deze heerl. 2 flor. 12 st. 3 den. op, van elke 1000 flor., waarmede Luxemburg belast werd.

Het d. EVERLINGEN, ligt 3½ u. Z. W. van Luxemburg, 40 min. O. van Osperen, 1½ u. O. N. O. van Redingen, aan de Attert. Het maakt met *Schandel* eene par. uit, welke ruim 400 Communicanten telt en hier eene kerk heeft, die aan den H. MAXIMINUS is toegewijd.

De Heeren van EVERLINGEN, hebben vroeger belangrijke posten bekleed. Heer JAN VAN EVERLINGEN was, in het laatst der 16e eeuw, President van den provincialen raad te Luxemburg. Hij † in 1639.

EVERLO of EVERLOO, geh. in *Opper-Gelder*, *Land van Kessel*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. van *Roermonde*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en ¼ u. W. van *Helden*; met 40 h. en ruim 190 inw. Het behoort kerkelijk onder *Panningen*.

EVERLO of EVERLO, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. O. van *Almelo*, kant. en ¾ u. N. van *Oldenzaal*, gem. en 2 u. O. van *Weerselo*. — Deze havez. is voor eenige jaren gesloopt.

EVERSBERG, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. W. van *Almelo*, gem. en 1½ u. W. van *Wierden*; palende O. aan de riv. de Regge, die dit goed van het Nijverdal scheidt, N. aan den straatweg van Zwolle naar Almelo en onmiddellijk aan de grenzen der gem. Hellendoorn, onder welke gem. ook nog landerijen aan den Eversberg behoorende, gelegen zijn en van welk d. het ½ u. zuidwaarts ligt.

Dit goed, bestaande uit een heerenhuis en 7 boerenerven, beslaat, met de daartoe behoorende, onder Wierden, gelegene gronden, eene oppervlakte van 70 bund. 40 v. r. 10 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Baron WILLEM HENDRIK VAN HEERDT, woonachtig te Zwolle.

EVERSDAM, op sommige kaarten ten onregte bekend als een fort, voormalig militair punt in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Westdorpe*.

Het is meestal bekend geweest onder den naam van ACHTDAGEN-WACHT, omdat de op dit punt aangelegde redoute, door eene militaire wacht werd bezet, die om de acht dagen door het garnizoen van de één uur van daar gelegene vesting Sas van Gent werd afgelost. Daar dit punt op geen der oude kaarten, zelfs niet op die bij TIRION, te Amsterdam, in 1747, uitgekomen, vermeld wordt, is het waarschijnlijk dat de redoute eerst later, denkelijk in 1793 of 1794, vóór de komst der Franschen, zal aangelegd zijn, om, in verband met het nabij dit punt bestaan hebbend fort den Zwartenhoek, den weg aldaar met kanon te kunnen bestrijken, ten einde eene overrompeling, ook van den kant van Zuiddorpe, afteweren.

Tijdens de Belgische onlusten, zijn aan den EVERSDAM eenige verdedigingswerken aangelegd geweest, welke door eene militaire wacht werden bewaakt. Van deze werken is thans niets meer dan een gedeelte der gesloopte borstweringen te zien.

EVERSDIJK, heerl. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Goes*, gem. *Kapelle-Biezelinge-en-Eversdijk*; palende N. aan de heerl. Kapelle, O. aan de heerl. Vlake, Z. aan de Hont, W. aan de heerl. 's Gravenpolder en Kloetinge.

Deze heerl. bevat het geh. Eversdijk en eenige verstrooid liggende huizen, beslaat eene oppervlakte van 413 bund. 40 v. r. 13 v. ell., telt 14 h., bewoond door 17 huisgez., uitmakende eenen bevolking van 80 inw., die alleen hun bestaan vinden in den landbouw.

Digitized by Google

De inw., die op vier na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Biezelinge-en-Eversdijk.* — De 4 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Goes* gerekend.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten te Biezelinge onderwijs.

Het geh. Eversdijk ligt 1 u. Z. ten O. van Goes. Vroeger was het een d., met een fraai kerkje, dat eenen dikken toren had, die van klok en uurwerk voorzien was. Deze kerk is in het jaar 1821 ingestort en later geheel afgebroken; terwijl de toren in 1840 gesloopt is. De kerk was gesticht door eenen Heer uit het geslacht van Evere, dat afstamde van eenen jongeren zoon der Graven van Evergem in Vlaanderen. De nakomelingen van deze Edelen hebben later de stamnaam van Eversdijk aangenomen, welke naam onderscheidene malen op de regeringslijsten der stad Goes te vinden is. Onder anderen is Mattheus Eversdijk, Burgemeester van Goes, bekend in de geschiedenis als een slagtoffer der partijschap, ten gevolge waarvan hij in 1691 gebannen werd. In dit geslacht schijnt de heerl. verbleven te zijn tot op het laatst der zeventiende eeuw, als wanneer zij in dat van van der Laan schijnt te zijn overgegaan; want in het jaar 1686 werd zij verheven op Jonkheer Johannes van der Laan. De heerl. behoort thans aan onderscheidene partikulieren onder de benaming van ambachtsheeren.

Het wapen van Eversdijk bestaat in een veld van zilver, beladen met een wild zwijn van sabel (zwart); hoewel de latere Heeren van het geslacht van Eversdijk, die door huwelijk met de geslachten van Smallegangen, van den Abeele, van Erp en van Heenvliet zijn vermaagschapt geweest, het wapen hunner voorouderen gekwartierd hebben met den geluipaarden leeuw van Heenvliet, met tong en klaauwen van azuur (blaauw), op een veld van keel (rood).

EVERSE of Evertsen, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 3½ u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. W. Z. W. van *Veghel*, gem. en 5 min. N. O. van *St. Oedenrode*.

EVERSTEIN, voorm. kast. in de heerl. Everdingen. Zie Everdingen (Kasteel-van-).

EVERSWAARD, oudtijds Everswaert, en nog vroeger Eversweerde, voorm. ambacht en d. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*.

Het d. moet gelegen hebben O. ten Z. van Romerswaal, en Z. van Steenvliet. Het amb. was ruim 1190 gem. (ruim 546 bund.) groot, en werd den 5 November 1530 door het water overdekt.

Er is ook een adell. geslacht geweest van denzelfden naam, welke dit ambacht bezeten heeft; zoo vinden wij Pieter Everswaert, ten jare 1478 als Rentmeester van den Heer van Ravestein vermeld, en Heer Herman Jans van Everswaert bediende in het jaar 1529 eene vikarij aan St. Sebastiaans outaar te Romerswaal. Het schijnt echter dat met dezen laatste het mannelijk oir van dat geslacht is uitgestorven, en dat de heerl. door het huwelijk van Elisabeth Danckers van Reymerswale, genaamd van Eversweert, met Michiel Gillis, Secretaris van Keizer Maximiliaan I, in diens geslacht is overgegaan, althans haar zoon Michiel Gillis heeft er een gedeelte van bezeten; hoewel het ons voorkomt, dat hij, even als de volgende bezitters, weinig voordeel van deze steeds ondergevloeide heerl. zal gehad hebben, als misschien alleen de verpachting der visscherij. Later vindt men Bruynik van Wijngaarden, de laatste Rentmeester-Generaal Beooster-Schelde onder de Grafelijke regering, die in het jaar 1605 overleden is, als

Digitized by Google

Heer van EVERSWAARD vermeld. Sedert stonden daarvan als eigenaars bekend ANTHONY DE HUYBERT, JOHAN DE HUYBERT en Jonkheer HIERONIMUS HUYSSEN. De Luitenant Generaal der ruiterij JAN DE HUYBERT, die in 1701 overleed, zonder kinderen na te laten, is er mede eigenaar van geweest, en op het einde der achttiende eeuw kende men als Heer van EVERSWAARD, Mr. JOHAN ADRIAAN VAN DER PERRE, den 8 April 1790 mede kinderloos overleden.

EVERSWOLDE, voorm. geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, dat bij Wolfsbergen, onder en ten Z. van *Kropswolde*, moet gelegen hebben, en vermoedelijk gedeeltelijk door het Zuidlaardermeer verzwolgen is.

Het komt in eenen brief van 1285 en 1332 (1) nog voor onder den naam van EVERDES-WALDA en EVERDESWOLDE. De schrijver van de levens der Aduarder Abten (2) verhaalt, dat in 1262 of 1268 alhier eene kapel is gesticht, welke, bij de inwijding door den Bisschop van Utrecht, wegens hare aangename ligging, den naam ontving van Hortus St. Bernardi (3).

EVERTSEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie EVERSE.

EVERWENNINKHOEK, op sommige kaarten EVERWINNINKSHOEK gespeld, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 4 u. O. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Lochem*, gem. en 10 min. N. W. van *Ruurlo*; met 130 inw.

EVERWIJKS-MEER, meertje in het dingspil van *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en 5 min. W. van *Roon*.

EVERWIJNSBERG, naam, welken men, in de zestiende eeuw, veelal gaf aan het adell. h. BAKENBERG, op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie BAKENBERG.

EVERWINNINKSHOEK, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie EVERWENNINKHOEK.

EVERWIRDT, oude naam van het d. JORWERD, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie JORWERD.

EWELWEER, voorm. plaats in het Z. O. van de prov. *Groningen*, die door den Dollart moet zijn ingezwolgen.

EWENI, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram-Laut*.

EWENOER, d. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*, op het eil. Vordate. — Het is het minste bevolkte en middelste der drie d. van dit eil.

EWER (DEN), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWER (DE).

EWERDERTOGT, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWERDERTOGT.

EWESMA, oude naam van den burg EWSUM in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWSUM.

EWIER (DEN-), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWER (DEN-).

EWIERDERTOGT, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EEWERDERTOGT.

EWIJK, gem. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Druten* (7 k. d., 18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de Waal, O. aan Beuningen, Z. aan de gem. Wychen en Burgharen, W. aan Druten.

---

(1) DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, p. 48 en 110.

(2) *Hist. Episcop. Groningana*, p. 33.

(3) DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, p. 360.

Deze gem. bevat de d. Ewijk en Winssen, alsmede de heerl. Doddendaal. Zij beslaat eene oppervlakte van 2428 bund. 99 v. r. 50 v. ell., telt 274 h., bewoond door 300 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De R. K., welke hier 1360 in getal zijn, onder welke ongeveer 1100 Communicanten, maken de par. van *Ewijk* en *Winssen* uit, welke hier ieder eene kerk hebben.

De Herv., van welke men er ruim 40 aantreft, behooren wat het dorp Ewijk betreft tot de gem. *Beuningen-en-Ewijk*, terwijl *Winssen*, eene afzonderlijke gemeente uitmaakt.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. Ewijk, Eswijk, oudtijds Awijk, ter onderscheiding van Slijk-Ewijk ook wel Rijks-Ewijk genoemd, ligt 2 u. W. van Nijmegen, 2 u. O. van Druten. Het is een vrij oud d., dat reeds vermeld wordt in eenen giftbrief van Gravin Adelheide, van het jaar 1188. Men telt, in het d., 122 h. en ongeveer 670 inw. en met de daartoe behoorende heerlijkheid Doddendaal, 132 h. en ruim 740 inw.

De R. K. kerk, aan den H. Joannes *den Dooper* toegewijd, is in het jaar 1799 gesticht doch in 1832 bijna geheel vernieuwd. In 1839 is er een nieuwe pastorie gebouwd.

Te Ewijk, is bij den storm van 29 November 1836 de molen omgewaaid. — De kermis op dit d. valt in den 20 September.

EWIJK (RIJKS-), d. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie het voorgaande art.

EWIJK (SLIJK-), d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Slijk-Ewijk.

EWINKEL (DEN), geh. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Boxmeer*, gem. *Cuyk-en-St.-Agatha*, ½ u. W. van Cuyk

EWITSWEER, voorm. d. in het Noordoosten van *Groningen*, dat bij den watervloed van 1277, door den Dollart verzwolgen is.

EWOUTENWAARD, stuk buitengronds beneden de voormalige haven van *Werkendam*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, waarvan een klein gedeelte is ingesloten onder de bekading van de zoogenaamde Hooikens. Het land ligt 1 à 1½ ell. boven A. P.

EWSUM, oudtijds ook Ewesma, burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. O. ten N. van *Onderdendam*, gem. en 8 min. N. O. van *Middelstum*, ten O. van de trekvaart naar Uithuizen, in de *Oosterburen*.

Dit aanzienlijk gebouw, van zeer dik muurwerk opgehaald, en wegens ligging, oudheid en bouworde merkwaardig, is rondom door water omgeven, en heeft bij den ingang eenen lagen ronden toren, welke Onno van Ewsum, ten jare 1472, aldaar wilde optrekken, ter dikte van zes voeten muurs, waardoor de ijverzucht van Groningens Raad dermate werd opgewekt, dat men dien Heer dwingen wilde de muren niet dikker te maken, dan van drie voet. Deze tegenkanting heeft waarschijnlijk de verdere optrekking verhinderd. Ter geheugenis daarvan heeft men in den toren een steen geplaatst, met dit opschrift: » *A°. 1472 heeft Jr.* Onno van Ewsum *dit gebouwt tegens de wil van Groningen. Vide Schotanum.*" Het bijvoegsel echter van *Schotanus* verraadt de latere plaatsing des steens.

Opzigtelijk dit huis Ewsum is ook nog de volgende bijzonderheid opmerkelijk, dat het gesticht is door den Hoofdling Ewe van den Oert, nadat diens slot de Oert, door de Groningers, was verwoest; dat het toen den naam van Ewsum droeg; en dat van dien tijd af de Heeren van de Oert bekend werden als Heeren van Ewsum, dat is Ewesheim of het Heem van Ewe. Zeer vermogend is ook dit huis Ewsum in dit kwartier geweest, zoo dat de schepperij van Middelstum, Doornwert, Wester-Wijtwert, Kantens, Stitswert en Rottum nog heet de schepperij van Ewsum. In het Westerkwartier lag dit huis bij Midwolde die zware turfgraverijen aan, stichtte aldaar een trotsch gebouw, onder den naam van het Nije-Oert, en verkreeg aldaar de erfgrietenij van Vredenwold. Ja, over de kommanderij van Wijtwert heeft Caspar van Ewsum, Heer *van Nijenoort en Vredewold,* Drossaard *tot Koevorden* en des landschaps *Drenthe*, met de Staten van Stad en Lande een zwaar pleitgeding gevoerd, dat geduurd heeft tot dat de Staten dien Heer, op den 24 Augustus 1624, eene genoegzame schadevergoeding gegeven hebben, wanneer hij, op den 26 dier maand, alle zijne regten, zoo ten petitore, als ten possessore, aan gemelde Staten heeft overgedragen.

De burg beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 18 bund. 84 v. r. 90 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Baron Edzard Jacob Lewe van Middelstum, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van de Ridderschap en der Gedeputeerde Staten der provincie Groningen.

EWSUM, naam, onder welken het landgoed de Nijenoort, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie Nijenoort (De).

EXEL, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Exlo.

EXEL of Eeksel, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., dist., arr. en 3 u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en ½ u. N. van *Lochem*, gem. *Laren*; met 360 inw.

EXELSCHEBROEK of Eekselschebroek, uitgestrekte weidegrond in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. *Laren*.

EXIENSIS CIVITAS, naam, welke de Latijnsche schrijvers geven aan de voorm. Friesche stad Uitgong, die gelegen heeft ter plaatse, waar nu Berlikum ligt. Zie voorts Berlikum.

EXLO of Exel, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. kant. en 4½ u. Z. O. van *Assen*, admin. kant. en 4 u. N. ten O. van *Dalen*, gem. en ½ u. N. ten O. van *Odoorn*.

Men heeft er 65 h., bewoond door 450 inw. In de hooge gronden nabij dit geh., worden vele zware keisteenen aangetroffen. De Drentsche-Aa of Hunse ontstaat ten Z. O. van Exlo. In de nabijheid zal men misschien eerlang, door opgravingen, de grondvesten der aloude stad Hunsouw, welke, volgens de kronijk van Piccard, in het begin der negende eeuw, bij eenen doortogt der Deenen verwoest werd, trachten op te zoeken.

EXLOËRVEEN, hoog veen in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, in het O. van de gem. *Odoorn*.

Hier vooral worden wortels van verbazenden omvang en stammen van groote dikte in het veen gevonden, welker aanwezen en oorsprong, bij de natuur- en oudheidkundigen, steeds een belangrijk vraagstuk blijft opleveren.

EXMORRA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. W. ten N. van *Sneek*, kant. en 1 u. W. van *Bolsward*, bij het Makkumermeer, voor een gedeelte binnen-, en voor een gedeelte buiten den binnendijk gelegen, welke door dit gedeelte der

griet. strekt. Het is zeer wel tot de vischvangst gelegen, te meer, omdat er ook andere meertjes, behalve het Makkumermeer, tot dit d. behooren. Men telt er, in de kom van het d., 26 h. en 150 inw., en, met de daartoe behoorende buurtjes Sibrandaburen, Paddehuis en Vadershofstede, 200 inw.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Exmorra-en-Allingawier*, die ook in dit d. eene kerk heeft, welke op den vermelden dijk of scheiding tusschen Wonseradeel-binnendijks en Wonseradeel-buitendijks gebouwd is. Vóór de Reformatie bragt het pastoorschap dezer kerk 110 goudguld. (165 guld.) op. Nog was er eene prebende van 40 goudguld. (60 guld.), welke voor den Koster was. De Proost van St. Janskerk te Utrecht, genoot hier 8 schilden (11 guld. 20 cents). Den 27 October 1836 werd hier, door de buitengewone kracht eener windhoos, de kerktoren van het muurwerk afgeligt en, dus afgescheurd, met klok- en balkwerk, op eenigen afstand van het kerkgebouw ter nedergeworpen. In deze zelfde ramp deelde de watermolen van den landman Eerde Jans Teenstra, welke mede omvergeworpen en vernield is geworden.

De R. K. worden tot de stat. van *Bolsward* gerekend. — Men heeft hier eene school.

EXMORRA-EN-ALLINGAWIER, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*, ring van *Makkum*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, eene te Exmorra en eene te Allingawier, en telt er 300 zielen.

De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Menso Regneri, die in het jaar 1600 hier in dienst was en in het jaar 1604 naar Idsegahuizen vertrok. Onder de Leeraren, welke hier later gestaan hebben, verdient melding Wilhelmus à Brakel, de Schrijver van de *Redelijke Godsdienst*, die van het jaar 1662 tot 1665 hier Predikant was.

EXMORSTERZIJL, zijl of sluis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, ½ u. N. van Exmorra, ¼ u. W. van Longerhouw.

Zij ligt in den bovengemelden Slachte- of Binnendijk, die de bestemming heeft, om, wanneer de westelijke zeedijk mogt doorgebroken zijn, het zeewater te verhinderen, om het verdere of oostelijke gedeelte der griet. en prov. te overstroomen. De vaart van Bolsward naar Makkum stort zich door deze sluis in het Makkumer-meer.

EXTERHUIS of Oud-Exterhuis, voorm. d. in het N. O. van de prov. *Groningen*, dat door den Dollart is ingezwolgen.

EYCK, verkorte naam van het d. Berg-Eyk, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Berg-Eyk.

EYCK (DEN), buit. in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*. Zie Eyk (Den).

EYCKELKAMP (DE), voorm buit., thans eene boerenhoeve, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Maarssen*, gem. en 20 min. O. van *Maartensdijk*, aan den straatweg van Utrecht op Soestdijk en van Utrecht op Hilversum en den Dolder.

Deze hoeve is, sedert het jaar 1826, aan het landg. Eyckenstein getrokken, en wordt thans, even als dat, in eigendom bezeten door den Heer Maurits Jacob Eyck van Zuylichem, woonachtig op gezegd landgoed.

EYCKENDUINEN, geh. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Eikenduinen (1).

(1) Insgelijks zoeke men alle woorden, elders wel eens Ey gespeld, doch hier niet gevonden wordende, op Ei.

Digitized by Google

EYCKENINGEN, voorm. d. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, ook wel NIEUWKERK genoemd, dat in de blafferts van de Utrechtsche Bisschoppen voorkomt, en door de zee zoude verzwolgen zijn.

EYCKENSTEIN, landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Maarssen*, gem. en 20 min. N. O. van *Maartensdijk*, aan de straatwegen van Utrecht op Soestdijk, en van Utrecht op Hilversum en den Dolder.

Dit landg. beslaat met de daartoe behoorende buitenpl. Berkenstein, Eyckelkamp, Ridderoord enz. eene orangerie en de verdere noodige gebouwen, alsmede eenen uitgestrekten moestuin, eene oppervlakte van meer dan 690 bund., waarvan ongeveer 281 bund. hoog opgaande en hakbosschen, en strekt zich ook in de naburige gem. *de Bildt* uit, is met vijvers doorsneden en met zeer aangename partijen rijkelijk bedeeld. Men heeft er een, in zijne grachten liggend, familiegraf. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. MAURITS JACOB EYCK VAN ZUYLICHEM, die het heerenhuis bewoont, welks voorgevel op kolommen rust.

EYCKENSTEIN (KLEIN-), buit. in het *Nederkwartier* der prov *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Maarssen*, gem. en 20 min. O. ten N. van *Maartensdijk*. — Deze buit. is thans aan het landg. *Eyckenstein* getrokken.

EYGELSHOVEN, gem., voorheen tot het hert. *Gulick* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Heerle* (3 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Ubach-Overworms en Rimburg, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan Kerkrade, W. aan Heerle.

Deze gem. bevat niets dan het d. Eygelshoven en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 314 bund. 83 v. r. 95 v. ell.; telt 95 h., bewoond door 95 huisgez., uitmakende eene bevolking van 450 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, die tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. *Kerkrade*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. EYGELSHOVEN, op sommige kaarten verkeerdelijk ENGELSHOVEN gespeld, ligt 5 u. O. ten N. van Maastricht, 1 u. O. van Heerlen, aan de Strielbagerbeek. — De kerk is aan den H. JOANNES *den Dooper* toegewijd.

EYK, verkorte naam van het d. BERG-EYK, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie BERG-EYK.

EYK (DEN), voorm. hofst. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. W. ten N. van *Utrecht*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Maarssen*, gem. en ½ u. W. N. W. van *Vleuten*, thans nog een huis, geschikt tot zomerverblijf, beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer OTTO JOHANNES DE HAART, woonachtig te Utrecht.

EYKBERG (DEN) of DEN EIKBERG, door de landlieden, bij verbastering, nu eens DEN IKBERG, dan eens DEN NEKBERG en ook wel DEN LIKBERG genoemd, gedeelte van het geh. *Bol-en-Eykberg*, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, 1 u. Z. O. van *Breda*, kant. en ½ u. Z. O. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, ½ u. O. van *Bavel*, waartoe het behoort; met 19 h. en 80 inw.

Men heeft er twee brouwerijen, in eene van welke het in den omtrek bekende Bavels bruinbier gebrouwen wordt, terwijl de andere niet dan wit bier oplevert. Ook behoort daartoe de hofstede Woestenberg, vroeger een klooster.

Digitized by Google

EYKEL (HET-GOED-VAN-), naam, onder welken de pold. het Goed-van-Eykel, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie IJkel (Goed-van-).

EYKELKAMP (DE), voorm. buit., thans eene boere hoeve, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Eyckelkamp (De) (1).

EYKENBERG, naam, welke wel eens gegeven wordt aan het d. Bergeyk, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie Bergeyk.

EYLAND, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 2½ u. Z. ten W. van *Roermonde*, gem. en 10 min. O. ten N. van *Stevensweerdt*; met 76 h. en 400 inw.

EYLARE, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Amblau*. Het telde, in het begin der achttiende eeuw, bijna 300 zielen.

EYLEREY, Eulerey of Eylleray, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 3 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 2½ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Remich*, gem. *Lenningen*, niet ver van den grooten weg van Luxemburg op Remich.

EYLLERAY, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*; regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie het voorgaande art.

EYND, geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Roermonde*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Weert*, gem. en 20 min. ten Z. O. van *Nederweert*; met 31 h. en 170 inw.

EYS of Eysch, riv., prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*.

Zij ontspringt bij Bocholt aan de Oostelijke grenzen der provincie; loopt in eene westelijke rigting langs Simpelveld en Eys, en ontlast zich, bij het gehucht Cartiels, in de Geul.

EYS of Eysch, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*.

Men telt er 47 h., met eene bevolking van 190 inw. De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vik. van *Limburg*, dek. *Gulpen*, behoort, en door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend wordt. De kerk is aan de H. Agatha toegewijd.

EYS (OVER-) of Over-Eysch, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*, bij het d. *Eys*, waartoe het behoort; met 23 h. en 120 inw.

EYSCH, d. en riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Eys.

EYSCH (OVER-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Eys (Over-).

EYSCHERHEIDE, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Eyserheide.

EYSDEN, voorm. heerl. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, gem. *Eysden-Breust-en-Oost*, waaromtrent wij, wat de grootte en ligging betreft, naar het art. Breust verwijzen.

Zij bevatte het d. Eysden en eenige verstrooid liggende woningen. Men telt daarin 136 h., bewoond door 181 huisgez., uitmakende eene bevolking van 940 inw., die meest hun bestaan vinden in handel in koren en andere waren. Ook hebben de boomvruchten, welke zij in menigte aankweeken, zeer goeden aftrek. Voorheen werden van daar geheele scheepsladingen van zwarte kersen of krieken, naar Rotterdam

---

(1) Eveneens zoeke men de woorden elders wel eens Eyk gespeld, doch hier niet gevonden wordende, op Eyck.

Digitized by Google

afgescheept; doch deze tak van nering is sedert lang vervallen. Er zijn hier nog 2 jeneverstokerijen en 2 bierbrouwerijen. In het jaar 1775 werd hier eene lakenfabrijk opgerigt, waardoor onderscheidene lieden zich met spinnen, weven, vollen, verwen enz. bezig hielden, doch deze fabrijk is voor meer dan 30 jaren afgebroken.

Bij het d. Eysden zijn goede weilanden of eigenlijk uiterwaarden, op welke goede boter gewonnen wordt, zijnde de boter van dit d., om haren aangenamen smaak zeer gezocht, waarom zij ook veel verzonden wordt, terwijl ook eenige inw. van de veeteelt leven.

De Herv., die hier ruim 40 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot klass. en *Eersten ring* van *Maastricht* behoort. De eerste welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest Justus Grollius, die den 18 Junij 1656 bevestigd werd, doch van wien na den 8 Junij 1674 niets meer gevonden wordt. Vroeger was deze gem. met *Dalhem* vereenigd, doch in het jaar 1827 heeft Z. M. Koning Willem I, de tegenwoordige Predikant, Antonij Adriaan Wierts van Coehoorn op zijn verzoek, om dat de staat zijner gezondheid niet meer toeliet die combinatie te bedienen, van de dienst der gem. *Dalhem* ontslagen, waar alzoo thans de dienst door den Predikant van Verviers wordt waargenomen.

De R. K., van welke men er 860 aantreft, behooren tot de par. van *Breust*. — De Israëliten, van welke men er 60 telt, hebben onder deze heerl. eene bijkerk, welke tot de ringsynagoge van *Maastricht* behoort. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. Eysden, Eisden of Essden ligt 2 u. Z. van Maastricht, 3½ u. Z. ten W. van Meerssen, aan de Maas. Men telt er, in de kom van het d., 135 h., waaronder onderscheidene fraaije, en 930 inw. Vele fraaije huizen zijn gebouwd door den Heer Jacob Pieter Nolens, eenen zeer rijken Grondeigenaar. Was er door de zorg van dien Heer niet vóór het jaar 1811 een dijk of steenen pad tegen de Maas gemaakt, hetgeen eenige duizende gulden gekost heeft, dan zoude Eysden, ten minste de huizen aan de Maas, zeer veel door het water geleden hebben. Het is ook die Heer, welke vele menschen aan het levensonderhoud hielp en meer goeds aan de armen deed, dat nimmer iemand zal weten. Hij is den 1 December 1838 overleden.

De kerk van Eysden, aan den H. Maarten toegewijd, wordt sedert meer dan twee eeuwen door de Herv. en de R. K. in de beste verstandhouding gebruikt, zelfs ook in het midden van de Belgische opstand van 1830 heeft de Predikant de dienst geregeld kunnen waarnemen. Den R. K. dient zij tot kapel, onder de par. van *Breust* behoorende; terwijl vroeger gedurende de godsdienstoefening der Hervormden eene gordijn het altaar en verdere uiterlijke teekenen van de R. K. godsdienst voor het oog bedekte, doch sedert het jaar 1811, als wanneer de tegenwoordige Predikant er gekomen is, heeft dit nooit plaats gehad. Deze kerk, is voor de R. K. niet groot genoeg, zij is vroeger fraai geweest doch nu niet meer. De toren is in eenen slechten staat en het uurwerk, dat er in is, gaat niet, hetwelk een groot ongerief voor de bewoners van dit fraaije d. oplevert. Men vindt op het koor het familiegraf der vroegere en latere Heeren dezer heerl. In het begin der vorige eeuw, namelijk in het jaar 1703 en eenige volgende jaren, gedurende welken tijd de stad Hoei van Staatsche krijgsbezetting is voorzien geweest, was Eysden de gewone begraafplaats van officieren, soldaten en hunne vrouwen en kinderen van de Hervormde godsdienst, die binnen gemelde vesting stierven,

Digitized by Google

welker lijken in schuiten derwaarts werden afgevoerd. Daar van zijn, nog heden, twee gedenkteekenen binnen deze kerk overgebleven: het eene is de begraafplaats van Vrouwe A. M. van Lith de Jeude, huisvr. van den Heer M. Blank, destijds Grootmajoor van Hoei, aldaar in 1716 overleden. Dit graf is in het midden der kerk en wordt gedekt met eene blaauwe steenen zerk, waarop een opschrift in den steen is uitgehouwen. Het andere is te zien ter regterzijde van het koor, bij den ingang der konsistoriekamer, namelijk de begraafplaats der dochter van den Heer Cronstrom, in der tijd Gouverneur van Hoei, waarbij op eenen graauwen steen, tegen den muur opgerigt, mede een opschrift te lezen is, luidende: Rinolda Gerarda, dochter van Isak Cronstrom, Heer *van Nicarn en Nemelaar*, Brigadier, getrouwd met T. A. E. Thuil van Serooskerke, nata (geboren) te Utrecht den 17 Febr. 1700, gestorven den 19 Jan. 1718.

De bijkerk der Israëliten is een zeer klein doch net gebouw.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 230 leerlingen bezocht. Het lokaal, hetwelk daarvoor in den loop van dit jaar (1842), gebouwd wordt, zal groot genoeg zijn, om 400 kinderen te bevatten.

De heerl. Eysden was weleer in het geslacht van Amstenrade, zijnde Arnold van Amstenrade, Heer *van Geleen*, in het jaar 1560 Heer van Eysden geweest. Hij had bij zijne gemalin, Anna, Baronnesse van Groesbeek, twee kinderen verwekt: een zoon, Johan Willem, die Domheer der Cathedrale kerk van St. Lambert, te Luik, geworden is, en eene dochter Maria van Amstenrade. Deze Johan Willem was wel, in den aanvang, na zijns vaders dood, dezen in de heerl. opgevolgd, doch deed daarvan vrijwillig afstand, bij acte van cessie, den 3 Maart 1592, gepasseerd voor Schout en Schepenen van Eysden, ten voordeele van zijns zusters echtgenoot, een Bourgondisch Edelman, Johan Willem de la Margelle genaamd, die er den 8 Augustus 1625, voor 8100 gulden, mede beleend werd, waarbij daarna, den 24 Maart 1643, een opslag van 11,500 gulden kwam. In zijn geslacht bleef het tot in het jaar 1708, toen het door het huwelijk van de eenige overgeblevene dochter van Arnold Theodoor Amor de la Margelle met Anthoon Ulrich, Grave van Hoensbroek tot Geul, Heer *van Oost*, in dat huis overging, terwijl hare oudste dochter, in 1724 bij haar huwelijk met Maurits, Grave de Geloes, Heer *van Fontenois in Condroz*, het in diens geslacht overbragt.

EYSDEN (KASTEEL-VAN-), kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 2 u. Z. van *Maastricht*, kant. en 3½ u. Z. ten W. van *Meerssen*, gem. en 5 min. Z. van *Eysden*, aan den rand der Maas.

Hier heeft, Willem III, Prins *van Oranje*, in November des jaars 1672, eenige dagen zijn verblijf en hoofdkwartier gehouden, bij den Baron Arnold de la Margelle, toen hij met het Nederlandsche leger in aantogt was, ter belegering van Charleroi, welke echter, wegens het ruwe winterweder geen voortgang konde hebben. Aldaar werd Z. H. door Gedeputeerden van Luik met banket en eerewijn beschonken. Terzelfder tijd was de Nederlandsche ruiterij in de nabijgelegen dorpen ingekwartierd; terwijl niet verre van daar, tusschen Navaigne en Viset, de schipbrug geslagen werd, waarover het leger den togt naar Charleroi voortzette.

Het kasteel van Eysden bestaat uit een groot vierkant gebouw, met twee sierlijke torens, hetwelk in het jaar 1775 door den toenmaligen bezitter veel vernieuwd en verfraaid is. Men heeft er eenen schoonen tuin en vermakelijke wandeldreven. Het beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 75 bund. 48 v. r. 9 v. ell., en wordt thans sedert Mei 1842, bewoond door den gepensioneerden Generaal Ceva.

Digitized by Google

EYSDEN-BREUST-EN-OOST, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, (1 k. d., 7 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Grondsveld, O. aan St. Geertruide en Mesch, Z. aan de Belgische gem. Visé en W. aan de Maas.

Bij koninklijk besluit van 6 Maart 1828, no. 163, zijn de heerl. Eysden-Breust-en-Oost vereenigd, onder de benaming van gem. Eysden, welke alzoo zamengesteld is uit de d. Eysden, Breust en Oost, benevens de geh. Maerland, Hoog-Caestert, Laag-Caestert en het Withuis. Zij beslaat eene oppervlakte van 1583 bund. 70 v. r. 75 v. ell., telt 353 h., bewoond door 396 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2100 inw., die meest hun bestaan vinden in handel en landbouw; ook heeft men er vele bosschen, talrijke boomgaarden met allerlei vruchten; 2 jeneverstokerijen, 2 brouwerijen; alsmede 2 looijerijen, 1 water-oliemolen, 4 water-korenmolens, 2 kaarsenfabrijken, 1 fabrijk, waar azijn uit granen gemaakt wordt; terwijl men er ruim 25 stroopfabrijken van boomvruchten en beetwortelen heeft.

De R. K., die hier ongeveer 2000 in getal zijn, maken de par. van *Breust* uit, welke in deze burgerl. gem. eene kerk te Breust en eene kapel te Eysden heeft, welke laatste mede de Herv., die hier ruim 40 in getal zijn en eene gem. uitmaken, tot kerk dient.

Men heeft in deze gem. 3 scholen als: eene te Eysden, eene te Breust en eene te Oost, welke gemiddeld, door een getal van 320 leerlingen bezocht worden.

EYSERHEIDE of Eischerheide, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*, bij *Eys*, waartoe het behoort; met 28 h. en 140 inw.

EYSINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, 3 min. O. van *Rinsumageest*, waartoe zij behoort.

Deze stat. is grootendeels gesloopt, doch maakt thans eene aanzienlijke boerderij uit. De daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 44 v. r. 2 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door de Armvoogden van Rinsumageest.

EYSINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuwkruisland*, arr. en 7 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 4 u. O. ten Z. van *Dockum*, 5 min. N. O. van *Burum*, waartoe zij behoorde. Thans is het eene aanzienlijke landhoeve.

EYSINGA, voorm. state, thans eene boerenwoning, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Oenkerk*, waartoe zij behoorde.

Deze boerenwoning beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 8 bund. 8 v. r. en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de Douairiaire W. L. Heerstra, woonachtig te Groningen.

EYSINGA, voorm. state prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, onder *Berlikum*.

Ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene aanzienlijke pachthoeve.

EYSINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwoude*, griet. *Doniawarstal*. Zie Burum.

Eene dezer staten is het stamhuis geweest van het, sedert verscheidene eeuwen en tot heden toe, in Friesland, zeer aanzienlijke geslacht van Eysinga, van hetwelk vier leden, als teekenaars van het verbond

Digitized by Google

der Edelen voorkomen, zijnde de gebroeders, RITSKE, FOKKE, FRANS en TJALLING VAN EYSINGA (1).

EZELS (DE), zandbank in de *Noordzee*, aan de zuid-westkust van het eil. *Texel*, waarvan zij door het Noordergat wordt afgescheiden.

EZELSDIJK (DE), naam, van vele dijken, als ezelsruggen opgewerkt, in het distr. *Sluis*, prov. *Zeeland*. In het bijzonder wordt aldus genoemd de Zuidwestdijk van den *Cranepolder*, waar langs de weg van Oostburg op Zuidzande loopt. Hij werd gelegd tot beversching van gemelden polder en scheidt dien thans van den Austerlitzpolder.

EZELSCHE-VELD, heideveld in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. van *Laren*.

EZEN, voorm. klooster van Reguliere Augustijnen, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie MARIA'SKAMP.

EZENRAAD, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 4 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. O. ten Z. van *Sittard*, gem. en 15 min. Z. O. van *Jabeek*; met 14 h. en 80 inw.

EZINGE of EZINGHE, gem. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende N. en O. aan de Hunse of het Reitdiep, waardoor zij gescheiden wordt N. van de gem. Leens, N. O. van Winsum en O. van Adorp, Z. aan Aduard, W. aan Oldehove.

Deze gem. bevat de d. Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Oostum, benevens de geh. Aduarderzijl, Beswerd, Hardeweer en Krassum. Zij beslaat eene oppervlakte van 2301 bund. 44 v. r. 77 v. ell., telt 270 h., bewoond door 309 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De bodem is in het N. over het algemeen zavelig, meer zuidwaarts zware knipklei met odoorn vermengd. In deze gem. is tusschen Ezinge en Feerwerd zigtbaar het overblijfsel een oud bed van eenen stroom, hetwelk, naar het schijnt, N. O. van Ezinge in de Hunse of het Reitdiep heeft uitgestroomd. Deze bedding is op sommige plaatsen zeer breed en gaat slingerende van hier zuidwestwaarts tot nabij Fransum, alwaar, volgens overlevering, eene groote sluis zoude gelegen hebben. Zij strekt zich verder, met aanmerkelijke groote hogten, zuidoostwaarts uit, en kan met het Aduarderdiep in verband hebben gestaan.

De inw., die op 13 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van Ezinge, Feerwerd en Garnwerd-en-Oostum uit. — Een enkele R. K., die hier woont, wordt tot de stat. van *Aduard* gerekend. — De twaalf Isr. welke men er heeft, behooren tot de ringsynagoge van *Groningen*. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

Het d. EZINGE, EEZINGE, ESINGE of ESINGA, ligt 3 u. N. N. W. van Groningen, 2 u. N. N. O. van Zuidhorn en maakte voorheen éénen regtstoel uit, welke achttien omgangen had. Het is eene tamelijk bloeijende en niet onaardige plaats, waar men in de kom van het d. 66 h. en 350 inw., en met de daartoe behoorende buiten de kom gelegene plaatsen en het geh. Hardeweer 110 h. en 630 inw. telt. De straat, over welke niet veel doortogt met rijtuigen, strekt zich van het N., of van de kerk, naar het Z. aan de Oldehoofster trekvaart uit, over welke hier eene brug ligt. Aan den dijk op den linker oever der Hunse staat een pel- en koornmolen, terwijl aldaar mede de opslag of landingsplaats, de Ezingerschoor genaamd, is. Ook staat onder dit d. het huis Allersma, dat, fidei-commissair is. Zie dat woord.

(1) Zie over hen nader J. W. TE WATER, *Historie van het Verbond der Edelen*, St. II., bl. 387–394, en over den laatsten Mr J. SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 336.

Men vindt hier vijf onderscheidene terpen, in eene zuidelijke lijn, van 3,75 tot 4,80 Nederl. ell. hoog en van eene aanmerkelijke uitgestrektheid. Ten W. heeft men eenen oudendijk, welke zuidwaarts naar den Ham loopt en thans tot eenen rijweg gebruikt wordt. De bodem onder dit d. is klei en de ondergrond ten N. zandig en zuidwaarts meerendeels blaauwe knipgrond.

De Herv., welke hier 620 in getal zijn, maken met het kerkelijk daartoe behoorende geh. Klein-Garn werd eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort. Deze gem. is in de eerste jaren na de reductie vereenigd geweest met *Saaxum*, welke combinatie tot eersten Leeraar gehad heeft Sixtus Abeli, die in het jaar 1602, herwaarts kwam en, in 1605, overleden is. In het jaar 1609, werd echter deze combinatie ontbonden, zijnde de eerste Leeraar, die Ezinge afzonderlijk bediend heeft, geweest Bernardus Andreae, die, in 1611, herwaarts kwam en, in 1625, naar Uithuizen vertrok. Het collatieregt staat aan verscheidenen. In het zijlwezen is het eene staande schepperij met Hardeweer, welke buurt eenen afzonderlijken regtstoel van zes ommegangers had, in beide echter behoorde de meerderheid aan het huis Allersma. In de kerk, vindt men een niet groot orgel. De lage stompe toren staat Z. Z. O. 2 ell. 2 palm afgezonderd van de kerk, op eenen vrij hoogen met boomen omgeven heuvel.

Hier heeft een klooster van Reguliere-Augustijnen gestaan, Ezen genaamd, doch dat in de wandeling onder den naam van Maria's-kamp bekend was, en bij eene bul van Paus Pius IV van den 7 Augustus 1561, vernietigd is, zijnde de inkomsten toegewezen aan de kathedrale kerk van St. Marten te Groningen. Zie Maria's-Kamp.

De veemarkt te Ezinge valt in op den tweeden Donderdag in Mei, en den laatsten Donderdag in October.

EZINGERSCHOOR, opslag of landingsplaats in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, in de gem. *Ezinge*, aan den dijk, op den linker oever der Hunse, aan eenen buitenbogt van het Reitdiep. Zij is met post- en paalwerk voor afspoeling beveiligd.

EZONSTAD, naar men wil eene voorm. stad in de prov. *Friesland*, welke zoude gelegen hebben aan de Lauwerzee en den mond van de Zuider-Ee, waar thans nog Ezumburen en de Ezumazijl liggen, aan de oostkust der griet. *Oost-Dongeradeel*.

Zij zoude gebouwd zijn geweest op last van den Frieschen Hertog Odebald, die in 535 Friesland bestuurde, en zou toen Waerden genoemd zijn geweest, welke naam daarna in die van Ezonstad is veranderd, en waarna de Ezumerzijl genoemd is. Omstreeks het jaar 800 vertoonden zich aldaar twee groote visschen, waarvan in de oude verhalen wordt gezegd, dat het walvisschen waren, een van 38 en de andere 29 voeten lang. Door eene geweldige persing van het water op het strand geworpen zijnde, bleven zij, bij het afloopen van den vloed, op het drooge zitten.

In het laatst van het jaar 805, op St. Thomasdag, leed Friesland groote verliezen door eenen geweldigen watervloed, waardoor ontelbare beesten verdronken, en het wintergraan verloren ging. Ezonstad deelde rijkelijk in deze ramp: want hier verdronken 500 menschen; het water deed de wallen wegspoelen, en 35 huizen stortten in; terwijl ook de kerk te Minnertsga een gelijk lot ten deel viel.

In het jaar 808, kwamen de Noormannen onverwachts de Lauwerzee op, overvielen Ezonstad, en verbrandden de geheele plaats, op slechts 24 huizen na, welke nog gespaard bleven, en, zoo als de overlevering zegt, van hard dak waren. Om zulks te wreken, vielen die van Sta-

voren in Jutland en Denemarken, van waar zij eenen grooten buit met zich voerden. Door al deze rampen was EZOSTAD veel in magt en aanzien verminderd, doch, desniettemin, wordt zij nog in het jaar 958 eene magtige stad genoemd, doch is daarna, welligt door nieuwe vloeden, geheel weggespoeld.

In het jaar 1422 was te dezer plaatse nog een groot kasteel, door wallen en grachten omgeven (welligt in 1398 door Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN gesticht), waar destijds een aantal Schieringer vrijbuiters en zeeschuimers zich ophielden, doch later werden deze door de Vetkoopers, met bijstand der Lubeckers en Hamburgers, gedood of verstrooid, en de sterkte gesloopt.

EZUMABUREN of EZUMBUREN, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 6¼ u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. O. N. O. van *Dockum*, ½ u. Z. O. van *Anjum*, waartoe zij behoort, aan de Lauwerzee, of meer bepaaldelijk op eene wierde of terp aan de zuidzijde van de Ee, ter plaatse, waar men wil, dat vroeger EZONSTAD lag.

Ook ligt hier de Ezumazijl (zie het volgende art.), waarvan de buurt haren naam ontleent.

EZUMAZIJL, zeesluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. — Zij voert het water van de Zuider-Ee uit den polder van Oost- en West-Dongeradeel in de Lauwerzee.

Vóór meer dan vier-honderd-vijftig jaren vindt men reeds melding van de EZUMAZIJL, doch zij was toen maar van hout, en werd beschermd door een vestingwerk, dat in de nabijheid lag, en waarvan de voorstanders van Graaf JAN VAN BEIJEREN zich, omtrent het jaar 1420, ter hunner verdediging, tegen de aanvallen der Friezen bedienden; zijnde vrij waarschijnlijk nog heden in de overgebleven hoogten daaromtrent eenige puinhoopen dier sterkte voorhanden.

Ten jare 1671 werd deze sluis vernieuwd en geheel van steen opgetrokken, op kosten der ingezetenen, en onder het bestuur der Heeren GEORG WILKO THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG, Heer *van Vischhuizen en Wiarden*, Grietman over Oost-Dongeradeel, en PHILIPPUS VAN HUMALDA, Raad-Ordinaris in den hove van Friesland.

In het begin der zestiende eeuw, en zoo lang Oostrumerzijl nog bruikbaar was, kwam het onderhoud van deze sluis ten laste van de dorpen Anjum, Engwierum, Ee, Nijkerk, Peazens, Lioessens, Morra en de kloosters Zion en Weerd, benevens de adellijke staten Tjebbema en Aldterp, met het dorp Nyawier; terwijl de dorpen Jouswier, Oostrum, Aalsum, Wetsens, Metslawier en eenige landen bewesten de Peazens, schatpligtig aan de zijl bij Oostrum bleven. Doch nadat men, voor omtrent twee eeuwen, besloten had de Oostrumerzijl toe te dammen, aangezien de EZUMAZIJL genoegzaam in staat was, om, zoo niet geheel Oost-Dongeradeel, dan toch het grootste gedeelte, op een behoorlijk peil van water te houden, zijn sommige landen, die voorheen hunne uitwatering door de Oostrumerzijl hadden, onder de verpligting gebragt, om hunne zijlschatting aan de EZUMAZIJL te betalen. Deze schatting was echter zeer matig, bedragende niet meer dan twee en een halve cent van ieder pondemate lands (36 v. r. 74 v. ell.), hoe hoog of laag ook anders de gemeene schatting in Oost-Dongeradeel moge loopen. De reden hiervan is ongetwijfeld deze, dat die landen, geen andere dienst van de EZUMAZIJL hebben, dan dat daardoor het water ontlast wordt, hetwelk zij uit de Peazens door het Jaarlagat ontvangen hebben, terwijl de overige het hunne door Dockum of om de stad, naar de Nieuwe Zijlen lozen.

Google

F.

FAAL of Waal, voorm. water, prov. *Zeeland*, dat ten N. en O. van Noord-Beveland stroomde, en het Worige-zand en de Last van dat eiland scheidde. Nadat echter, in het jaar 1658, het Worige-zand geheel doorgebroken, en het westeinde later aan Noord-Beveland vast gemaakt is, is de Faal verdwenen, hoewel men er thans nog een overblijfsel van vindt in de Geersdijksche Vliet.

FAAL (KLEINE-) of Kleine-Waal, voorm. water, prov. *Zeeland*, ten N. van Noord-Beveland, tusschen dat eiland en Colijnsplaat, heen-vlietende.

FAAN, voormaals een d., thans eene b. in *Oosterdeellangewold* in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. W. van *Groningen*, kant. en ¼ u. W. ten Z. van *Zuidhorn*, gem. en ¾ u. O. N. O. van *Oldekerk*.

Men telt er 17 h. en 120 inw., die meest hun bestaan vinden in eenen geringen landbouw en een weinig veeteelt.

De inw. die, op één na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Niekerk-Oldekerk-en-Faan*. Vóór het jaar 1827 stond hier nog een kerkje, in het bosch van het huis Bijma, hetwelk echter, sedert jaren, niet tot godsdienstig gebruik, maar tot bergplaats of schuur diende en in het gezegde jaar tot afbraak verkocht is. In den oostelijken kerkmuur was een zerkje gemetseld, met het volgende opschrift: » In 't jaar » 1613 heeft Joncker Ernst van Mieingha thoe Faen dese Kercke van niews » weer laeten herbouwen. Vroeger stond ook bij deze kerk eene zware, uit éénen bruinen zerksteen gehouwen, lijkkist. Deze is overgebragt in den keukentuin van het huis Bijma, terwijl het deksel aldaar voor de achterdeur van het schathuis ligt. Op dit deksel ziet men noch letters, noch getalmerken; maar aan het hoofdeinde deze figuren: q + p, denkelijk opgeheven hostiën ter wederzijde van het kruis verbeeldende. Aan het voeteneinde alleen dit p, alles door eene zeer ruwe hand bewerkt en eenen zeer hoogen ouderdom aanduidende. Het kerkhof is thans, sedert het jaar 1827, een eigendom van het huis Bijma, en aangekocht onder voorwaarde, om in geen vijftig jaren, na de aanvaarding, daarin te mogen graven, ploegen of bouwen. De regtstoel van *Oosterdeellangewold* viel om het vijfde jaar op Faan. De bezitter van het huis Bijma heeft in de collatie de overstemming en had de meeste ommegangen tot het waarnemen van den regtstoel.

De enkele R. K., die hier woont, wordt tot de stat. van *Groningen* gerekend.

Er is te Faan geen school, maar de kinderen genieten onderwijs deels te Niekerk, deels te Enumatil.

In deze b. staat het huis Bijma, voorheen bewoond door den Heer de Mepsche te Faan, die in de geheele provincie Groningen, en vooral in het Westerkwartier, eenen zeer beruchten naam heeft nagelaten. Zie het aangeteekende op het woord Bijma. Vroeger stond ook aan de Noordzijde het huis Milingha.

FAANSTERZIJL, voorm. sluis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, hebbende waarschijnlijk ¼ u. N. van Niekerk, in Katershals, gelegen. Men heeft nog heden een handschrift, waarin een berigt voorkomt van het toeslijken of stafworden van de *Okswerder-* of *Sloterzijl* en van de *Niekerkster-*, *Oldekerkster-* en Faansterzijl van het jaar 1554.

Digitized by Google

FAARDERBUIREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 3 u. N. ten O. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. Z. Z. W. van *Holwerd*, 20 min. Z. O. van *Blija*, waartoe het behoort; met 11 h. en 40 inw.

FAASHARTEL, verkeerde spelling van VAESHARTEL, kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie VAESHARTEL.

FAASMA, FAESMA of PHAESMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, ½ u. Z. O. van *Kollum*, waartoe zij behoorde.

FAATUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie FATUM.

FACQUERRE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besi*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FACKER, naam, welken de Negers geven aan de katoenplant. CROMMELINS-GIFT, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie CROMMELINS-GIFT.

FACKERTSHOOP of FAKKERHOOP, voorm. katoenplant., thans kostgr., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tapoeripakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Hofwijk, benedenwaarts aan de katoenplant. Breda. Zij is 750 akk. groot; en heeft slechts 5 slaven. De Negers noemen haar FAKKRI.

FADOUL of FADOOL, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zuidwester-eilanden* van *Banda*, tot de *Key-eilanden* behoorende, W. van Klein-Key; 5° 51'. Z. B., 130° 25' O. L. Het heeft omtrent 3 mijlen in den omtrek en is tamelijk hoog en boschrijk. De bevolking is schaars, doch vredelievend en zachtaardig.

FAESMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie FAASMA (1).

FAGOEDE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besi*, tot de *Xoela-eilanden* behoorende.

FAHRHAUS, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant., gem. *Echternach*.

FAIRFIELD, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Ostage, benedenwaarts aan de suikerplant. Vossenburg; 2413 akk. groot; met 101 slaven; met eenen molen, welke door ezels gedreven wordt. De Negers noemen haar MAC-INTOSSOE.

FAITIE, kaap in *Oost-Indië*, aan de Westkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*; 0° 37' Z. B., 127° 16' O. L.

FAKKRI, naam, welken de Negers geven aan de kostgr. FACKERTSHOOP, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FACKERTSHOOP.

FALAUW of FALOE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besi*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FALAOUWE, oude naam van de VELUWE, prov. *Gelderland*. Zie VELUWE.

FALBURIMARCA, oude naam van het d. VALBURG, in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie VALBURG.

FALCKENSWEERT, vl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie VALKENSWAARD.

FALDENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. en 2½ u. Z. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. N. W. van *Rauwerd*, 7 min. Z. O. van *Baard*, waartoe het behoort.

FALDUM, geh. in *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie FATUM.

---

(1) Evenzoo zoeke men de overige woorden, welke men elders FAE gespeld vindt, op FAA of FA.

Digitized by Google

FALKENSWAARD, vl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie VALKENSWAARD.

FALOE, d. in *Oost-Indië*. Zie FALAUW.

FAMANNEN of FAMENNEN, naam van een der oude volken, die het noorderdeel van het voormalige hertogd. *Luxemburg* bewoond hebben. Zie PHEMANNEN.

FAN of AJOE-EILANDEN, groep van onderscheidene kleine eiandjes en klippen in *Oost-Indië*, resid. *Ternate*, N. van het Papoesche eil. Waigioo; 0° 24′ N. Br. Het voornaamste eiland is AJOE-BABA. Zij behooren eigenlijk tot Australie. Men heeft er vele schildpadden.

FANTEE, FANTEE, FANTHEE, FANTIJN, FANTI of FANTIH, stranddistr. in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, O. van Saboe, waarvan het door het ½ mijl lange IJzergebergte is afgescheiden.

Het is zeer vruchtbaar, en de regeringsvorm aristokratisch republikeinsch, daar de voornaamste hoofden der natie, aan welken een raad uit de oudsten des volks is toegevoegd, de oppermagt in handen hebben.

Ondertusschen benemen de gedurige twisten der opperhoofden alle veerkracht aan het Gouvernement, en dit, zoo wel, als sedert 1811, de gedurige invallen der Assianties, aan wien het land onderworpen geweest is, zijn zeer nadeelig voor den landbouw en de bevolking. Voorheen waren hier de inw. het talrijkste en magtigste van de Goudkust, daar hunne magt zich van kaap Coast Castle tot de grenzen van Akra uitstrekte.

De wetten worden bij hen wel in acht genomen, en roof en moord zijn er, omtrent elkander, zeer zeldzaam. De jongens waren voorheen reeds op hun twaalfde, en de meisjes op hun tiende jaar, huwbaar; doch zij beginnen ook reeds te vervallen op jaren, wanneer de mensch, onder andere luchtstreken eerst tot rijpheid komt. De veelwijverij heeft hier, gelijk in geheel Afrika, plaats. De vrouw wordt voor eenen vastgestelden prijs gekocht, waarbij gewoonlijk eenige geschenken gevoegd worden, en alsdan wordt zij het eigendom van den man. De eerste vrouw echter heeft alleen het huisselijk bestuur. De hier heerschende slavenhandel veroorzaakt de schandelijkste misbruiken.

De inw. gaan allen naakt, met een stuk stof los om het lijf geslingerd. De vrouwen dragen gewoonlijk den boezem bloot, en bedekken de schaamdeelen met een schortje, dat zij tombah noemen, en bij de grooten met zilver belegd is. Alle de inw. onderscheiden zich van de overige Afrikanen door eene kleine insnijding boven de kakebeenen in den nek. Beide seksen zijn zeer zindelijk. Visch en gevogelte zijn hunne voornaamste spijzen, welke vooral met peper worden toebereid, die zij zelfs bij hunne jamskoeken en brood van maïs gebruiken. De voornaamste plaatsen zijn: Anikan, Anamuko, Aga of Adscha, Amaka, klein Cormantijn en het kleine Eng kasteel, Fantunquem, terwijl wij bij Cormantijn het fortje Amsterdam hebben.

FANTIJN, strandistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de Goudkust. Zie het voorgaande art.

FARICA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie FARMIA.

FARMESSUM, oude naam van het d. FARMSUM, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

FARMSUM, oudtijds FERMESHEIM of FERMESHEN, en later FERMSUM, ook wel FARMESSUM geheeten, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. van *Appingedam*, gem. en onmiddellijk palende aan de vesting *Delfzijl*; van daar, dat de Franschen bij de versterking van

Delfzijl in de jaren 1812 en 1813 Farmsum er mede in betrokken, en met onderscheidene batterijen omgaven. Het ligt grootendeels op wierden. Burgerlijk behooren daartoe mede de geh. Amsweer, Gevesweer, Ideweer, Schaapbulten en Tuikwerd. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. Ook heeft men er 2 belangrijke scheepstimmerwerven, 2 kalkbranderijen, 2 steenbakkerijen, 1 pannenbakkerij, 1 houtzaag-, 1 olie- en 2 rogge- en pelmolens.

De grond bestaat ten N. uit besten; vruchtbaren kleigrond, min of meer zavelachtig; zuidwaarts neemt de grond in deugd spoedig af en heeft beneden derrij; er is, een half uur zuidwaarts, eene streep gronds, zich oost- en westwaarts uitstrekkende, waaronder goede klei zit, vervolgens wordt de bodem slechter en derrieachtiger, tot aan de Wagenborger landen.

Het is eene zeer oude proostdij geweest, welke, in 1415, door den Bisschop van Munster erfelijk werd overgebragt in het geslacht Ripperda. Het huis is later bij huwelijk overgegaan in dat van Rengers.

De Herv., die hier wonen, maken met die van de b. Gevesweer, Amsweer en Tuukwerd, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Appingedam* behoort, en 950 zielen telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Hermannus Mullerus, die in 1595 van Roomsch Priester Predikant geworden is, en in het jaar 1605 reeds was opgevolgd door Hiddo Lamberti Groothuisanus, die Meethuizen mede in combinatie heeft bediend. Na zijn overlijden, in het jaar 1621, heeft Farmsum weder eene afzonderlijke gem. uitgemaakt, en is toen de eerste leeraar, welke die afzonderlijke gem. bediend heeft, geweest Patroclus Romeling, die in 1621 van Ruinen, in Drenthe, herwaarts kwam, en in 1647 hier overleed. Het collatieregt behoorde vroeger aan het adell. geslacht van Ripperda, en wel uit krachte van eenen Latijnschen brief van den Munsterschen Bisschop Ludolfus van den jare 1257 (1), gegeven aan Bolardus Ripperda, wiens voorvaderen hadden gebouwd de kerken van Farmsum, *Weiwert*, *Heveskes*, *Oterdum*, en *Meethuizen*, en welke brief veel overeenkomst heeft met dien van den jare 1246 (2), volgens welken voor den Bisschop verschenen is, Haijo Ripperda, adellijk bezitter der sloten in Wijtwerd en Dijckhuizen, bij zich hebbende vele landlieden en meijers (*pagani et coloni*) uit de dorpen (*pagi*) Holwyrda, Udtwierda, Jnckwart, Crewart, Marsum, Tyamswere, die eenstemmig getuigden, dat Haijo's voorouders (*tritavus, atavus, proavus et avus*), op hunne eigene hoeven en landgoederen, het eerst de eeredienst hadden ingevoerd (*initium in divinis fecerint*), met aldaar kerken en kapellen te bouwen. Zij hadden (zegt de Bisschop) ook uit hunne eigene bezittingen behoorlijk voorzien, in het levensonderhoud der Cureten, Priesteren en Geestelijken, voor de dienst in deze godshuizen, weshalve hij, op Haijo's bede, hem en zijne nakomelingen, ten eeuwigen dage, het collatieregt over die kerken en beneficiën verleende. Een steen aan de kerk van Tjamsweer verkondigt thans nog, dat reeds in het jaar 1138 deze kerk door Unico Ripperda werd gebouwd. Men moet deze beide bisschoppelijke brieven echter meer beschouwen, als

(1) Zie van Halsema, in de *Werken van Pro excolendo Jure Patrio*, D. II, bl. 468, alwaar een groot gedeelte van den brief wordt medegedeeld.

(2) Zie den brief geheel afgedrukt achter de *Inwijdings leerrede der nieuwe kerk te Solwert*, van Ds. O. H. Swam, Gron. 1783, en bij A. IJpeij, *geschiedenis van het Patronaatregt*, bl. 114 der aant.

eene erkenning of bewijs van het collatieregt, dan als eene verleening daarvan, omdat *fundatie* en *dotatie* van kerken, uit eigene goederen, het patronaatschap daarover *ipso jure* gaven. Hoewel, sedert 1594, in de eerste jaren na de Reductie der stad Groningen over het collatieregt van FARMSUM wel eens verschil schijnt geweest te zijn, blijkt nogtans tevens uit de beroepschriften der Predikanten, dat hier en in andere gemeenten dezer heerl. dit regt vervolgens alleen gehandhaafd is door de Heeren en Vrouwen van gezegd adellijk huis. Van dit geslacht is het collatieregt door huwelijk van HERO MAURITZ RIPPERDA VAN FARMSUM, met ANNA MARGARETHA RENGERS VAN HELLUM, in het geslacht van RENGERS overgegaan, en daarin gebleven tot dat de laatste bezitter, Jhr. DUCO GERROLD RENGERS, op den 17 van Lentemaand 1810, zonder mannelijk oir kwam te overlijden. Men heeft hier een sierlijk en trotsch kerkgebouw uit den ouden tijd, waarvan het gewelf op een paar rijen pilaren rust, en het koor eene, op het land zeldzaam voorkomende, ruimte heeft; hiernevens is eene consistoriekamer, waaruit men door deuren van glasramen het gezigt op den predikstoel heeft. Aan de kerk vindt men nog zware duifsteenen; zij is in het jaar 1829 met een nieuw voortreffelijk orgel en eene kostelijke nachtmaalstafel voorzien en bezit ongemeen ruime inkomsten. Onder de grafzerken zijn die der RIPPERDA's zeer merkwaardig, van welke ééne ongemeen fraai en kostbaar is bewerkt. Dit kerkgebouw prijkt met eenen hoogen, spitsen toren, die scheef en bogtig is, zoo dat zij naar alle kanten schijnt over te hellen, hetgeen door verzakking veroorzaakt is, waardoor in de prov. Groningen het spreekwoord is ontstaan, bij iets, dat zeer scheef is: „zoo scheef als de Farmsummer toren." Twee der torenklokken zijn merkwaardig wegens de beelden en opschriften, die er aan gevonden worden. Vóór de Reformatie was deze kerk eene kollegiale kerk van Kanunniken, welke eenen Proost of Deken aan hun hoofd hadden, die het gezag over de kerken zijner proostdij oefende; terwijl de Bisschop van Munster OTTO IV, in het jaar 1415, vergunde, dat deze aanzienlijke post altijd door eenen Heer van het adellijk geslacht RIPPERDA zou bekleed worden.

De voormalige belangrijkheid dezer plaats kan men opmaken uit de onderscheidene burgen, die men wil, dat er plagten te zijn, naar den kant van Meethuizen, de Gommelburg en een andere burg, over de Gommelburger laan, alsmede nog twee burgen ten noorden, digt aan het dorp en het diep, behalve den ouden ruimen burg in FARMSUM. Ook leest men, dat FARMSUM, in het jaar 1415, eene bekwame haven had.

De voormalige regtstoel van FARMSUM, behoord hebbende aan het huis Farmsum, bevatte de d. Farmsum, Weiwert, Heveskes, Oterdum en Meethuizen.

Bij de drie boerderijen, die zich thans op de terp of hoogte van Amsweer bevinden, heeft men op het toppunt der wierde, eene waterkom, waarin drie gemetselde putten zijn. Deze leveren altijd, zelfs in zeer drooge tijden, overvloedig en kostelijk water op; bestendig staat het water daarin veel hooger, dan in de omliggende landen. Deze putten zouden door drie juffers gebouwd zijn, welke in een huis aldaar woonden. Aan den zwaren kostelijken Eemsdijk, vindt men eene kolk, die in het midden der vorige eeuw nog zeer diep was. Hier aan dezen dijk heeft men het gezigt op den prachtigen Eemsstroom.

Een der merkwaardigste en hoogste gedeelten van het dorp wordt de Vliethorn genoemd; daar had men ook voorheen de Brink en

Digitized by Google

vertijds eenen driesprong, waar men meende des nachts een spook te zien. Het Uiterdijk- of Buitendijksche land, aan de Eems, is zeer afgenomen. Hier plagt weleer de galg te staan; de laatste, die er aan werd opgehangen, was eene Heidin (Zigeunerin).

Farmsum is de geboortepl. van den Oudheidkundige Nicolaas Westendorp, geb. den 11 Febr. 1773, † den 8 Julij 1836, als Predikant te Losdorp.

In het jaar 1515 werd de kerk te Farmsum, benevens de meeste huizen, door de Saksen, die eenen strooptogt uit Appingedam deden, in brand gestoken, terwijl de inw. werden uitgeplunderd, vermits hunne vijanden zich in dat d. genesteld hadden.

Over de proostdij ontstonden in de dertiende eeuw, na den dood van Geyko of Gaiko, die in het jaar 1223 voorviel, groote opschuddingen en onheilen, doordien zekere Rodbernus, een zeer vermogend man, het bij den Bisschop van Munster zoo had weten te bekuipen, dat die proostdij begeven werd aan zijnen zoon, die nog een klein kind was. Wilbertus Eppinga, ook een magtig Edelman, bij zijne landgenooten wel gezien en een vijand van Rodbernus, kreeg het volk, dat lang reeds gemord had over de knevelarijen en willekeur der proosten, in 1271, op zijne hand, waarbij zich alle de Reiderlanders, Eemlanders en Oldambtsters, nevens die van Broekmerland voegden, en stookte het volk zoo op, dat zij de huizen in brand staken en de Dekens zelve in die streken vervolgden. Toen trok men gezamenlijk naar het huis van Farmsum, waar Rodbernus woonde, maar dit was een sterk gebouw, en in dien tusschentijd van alles voorzien; hetwelk, gepaard met een gerucht, als of de Fivelgoërs op de been kwamen, om dit geweld te wreken, de belegeraars onverrigter zaak deed aftrekken, met het voornemen, om met eene sterkere magt weder te komen, en daarbij hooglijk misnoegd op die van Fivelgo. Dezen echter, ongezind om met Rodbernus te deelen in de rampspoeden eens oorlogs, vorderden van hem genoegzame borgstelling, voor alle de nadeelen, die zij om zijnentwille konden lijden, of dat bij gebreke van dien zij hem aan zijn noodlot zouden overlaten. Snelger van Scharmer en andere groote landbezitters hadden dit volksbesluit, waarschijnlijk uit afgunst tegen hem, doorgedreven. Rodbernus zag dus vooruit, dat hij, of door des vijands overmagt, of door de verlating zijner landgenooten, bezwijken moest, waarom hij zich in tijds met zijne goederen en zijn gezin bergde. Zijn huis werd nu verwoest, hetgeen de Bisschop zoo euvel opnam, dat hij al het volk in den ban deed, met verbod om onder hen eenige godsdienstige plegtigheden te verrigten. Het minst bekreunden zich hierover de Oldambsters, die hunne Priesters dwongen de kerkdiensten waar te nemen, en, bij weigering, het land uitjoegen. De Bisschop bewoog wel, het volgende jaar, de volken aan de Noordzee, toen hier een zware hongersnood en sterfte van vee was, om geen koren of andere levensmiddelen aan de Oldambtsters en Eemlanders toe te zenden, maar overwon daardoor, hoe sterk dit ook knelde, hunnen wrevel niet. Deze inwendige twisten en volksoproeren werden eindelijk bij den beroemden Bisschop Everhard's brief, van den 18 Maart 1276, bijgelegd en gestild, waarbij tevens aan de knevelarij der Proosten en Geestelijken, paal en perk werd gesteld. Deze opstand, en die, welke kort te voren in Kennemerland begonnen, en door toedoen van Gijsbrecht van Amstel zeer noodlottig voor den Utrechtschen Kerkvoogd uitgevallen was, deden dan ook misschien den Bremer Bisschop zien, hoe gevaarlijk het was, de landzaten te sterk in het harnas te jagen;

Digitized by Google

waarom hij, in 1273, te Norden gekomen, betere orde stelde op de bezorging der geestelijke regtspleging. Een gedeelte van Oost-Friesland stond onder zijnen Bisschoppelijken staf, een gedeelte van de Ommelanden, het Oldambt en Westerwolde in Groningerland, lagen onder dien van den Bisschop van Munster, doch de stad Groningen, met het Gooregt, was geestelijk onderhoorig aan den Bisschop van Utrecht.

Den 19 Januarij 1814, werd dit d. het ongelukkige slagtoffer van de maatregelen der Delfzijl bezet houdende Franschen, om in hunne behoeften te voorzien, en zich tegen aanvallen van buiten te beveiligen. Eerst liet de Fransche bevelhebber het vee en den voorraad van levensmiddelen der inwoners binnen de vesting brengen; vervolgens deed hij een groot aantal huizen, welke hem in de middelen tot zijne verdediging hinderden, afbreken, en eenen korenmolen in brand steken, waardoor meer dan de helft van dit schoone dorp is vernield geworden. Later is het echter weder herbouwd.

FARMSUM, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, O. van het d. Farmsum.

Deze burg, welke in het water was opgetrokken, was vroeger het eigendom van het oude geslacht Ripperda, waarom het ook veelal het slot van Ripperda genoemd werd, en is later door huwelijk op dat van Reigers overgegaan.

In het jaar 1401, werd dit slot door de Groningers en Schieringers belegerd. In het eerst onmoetten zij eenen geweldigen tegenstand, doordien het van verscheidene honderden zeeroovers bezet was, die er heimelijk ingebragt waren; maar toen de aanvallers zich te Appingedam van het noodige tot een geregeld beleg voorzien hadden, dwongen zij het slot ras tot de overgave, waarbij zij echter de wreedheid gebruikten, om de overgeblevene manschappen in het water te werpen en alzoo te doen verdrinken. Het slot zelf werd geslecht, en de oude Hajo Addinge van Westerwolde, Heer *van Wedde*, die bij deze gelegenheid in hunne handen viel, naar Groningen opgezonden, alwaar hij onderscheidene jaren heeft gevangen gezeten.

Toen in het jaar 1430 het grootste gedeelte van Hunsingo en Fivelgo, waaronder zelfs Appingedam, de vorige verbindtenissen met Groningen vernieuwde, en, met erkentenis van het regt des stapels en beroep der vonnissen, een verbond aannam, gelijk aan dat der Westerkwartierders, streed dit te veel met het belang der Ripperda's, Houwerda's en andere Hoofdlingen, die, woonachtig aan den Eemskant, hetzij omdat zij van daar eenen voordeeligen handel dreven met de Hamburgers, in dien tijd meesters van Emden; hetzij omdat zij de aanvallen der Hamburger zeelieden vreesden, dan dat zij van hunnen kant geene verhindering daarin zouden hebben zien te weeg te brengen. In deze toedragt van zaken, kwam Willem WicherING, als Olderman van het stads stapelregt in de heerlijkheid van Ripperda, te Farmsum, alwaar hij in eenen oploop, hierdoor veroorzaakt, doodgeslagen werd. Euvel nam dit de stad en eischte den dader en andere schuldigen op. Ripperda weigerde zulks, waarop men hem met geweld daartoe zocht te dwingen. Dewijl echter niemand van den naburigen adel zich zijne zaak aantrok, werd hij ras genoodzaakt, hoewel op vrij harde voorwaarden, eenen zoen met Groningen aan te gaan, want niet alleen moest hij het regt des stapels erkennen, maar ook stads bezetting op zijn slot ontvangen, en voor den moord van WicherING vijf honderd Rijnsche guldens (700 guld.) opbrengen.

In het jaar 1556 werd het slot te Farmsum door Frederik Schenk van Toutenburg ingenomen. Deze burg is in het jaar 1812 nagenoeg geheel gesloopt.

FARMSUMERDIEP of Farmsumer-maar, riviertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat ten O. van Meethuizen, in het *Kleine Meertje* ontstaat, en in eene noordelijke rigting naar en door *Farmsum* loopt, waarna het, dezelfde strekking volgende, zich voormaals door de thans toegedamde Farmsumerzijl in den Dollart ontlastte, doch nu tegen den dijk doodloopt.

FARMSUMERMEER of Meethuizermeer, meer in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, ½ u. Z. van Farmsum. — Het is zeer vischrijk en wordt doorsneden door het Wagenborger-maar.

FARMSUMERZIJL, voorm. zijl in den Dollartsdijk, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, die thans is toegedamd, doch waardoor vroeger, langs het Farmsumerdiep, het zuidelijke gedeelte van Fivelgo zijn water in den Dollart ontlastte.

In 1574 werd door de Scheppers der drie Delfzijlen, aan de ingezetenen van Farmsum, ten gerijve en tot voordeel der scheepvaart en van den handel, toegestaan, om op hunne kosten eene schipsloot te graven, uit hunne Delf tot aan het Farmsummer-zijldiep, mits zij eene til (houten brug) en eene schotdeur in den oudendijk zetteden en wel onderhielden; deze schotdeur moest steeds gesloten zijn en na de doorvaart dadelijk weder gesloten worden, zoodanig althans, dat de genoemde drie Delfzijlen, geene schade kregen van hun water. Te Farmsum lag, tot aan 1753 toe, eene sluis in den Eemsdijk, waartoe Meethuizen, Weiwerd en Wagenborgen binnendijks mede behoorden; Weiwerd en Wagenborgen betaalden echter dubbel zijlschot. Nadat deze sluis gedempt werd, is dit zijlvest toegelaten onder de Delfzijlen, tegen eene jaarlijksche uitkeering van 400 guldens, mits leggende een vallaat en eene klapbrug in en over het te graven afwateringskanaal. Herwaarts vloeijen zich het Weiwerder, het Tuikwerder- of Wagenborger-maar, vereenigd met het Raestenborgster-maar.

Naar deze zijl heeft nog het Farsumerzijlvest zijnen naam, hetwelk bestaat uit eenen Overste-Schepper, vier Zijlvesten en eenen Secretaris en Ontvanger.

FARNIA of Fernia, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, W. van en onmiddellijk grenzende aan de b. van het d. *Minnertsga*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene woning voor den Koolboer, die de gronden binnen de grachten in gebruik heeft.

FARRÉ (GROOT-), naam, onder welken de buit. Groot-Ferrré, op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, wel eens voorkomt. Zie Ferré (Groot-).

FASTON, WAY-FASTON, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, welke met eene westelijke rigting in zee uitloopt.

FATAGI, d. in *Nieuw-Guinea*, in *Onin*, waar de Nederlander Keets den 26 Augustus 1678 eerst landde.

FATELEU, bergketen in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*.

FATTAHOI, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besie*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FATUM, Faatum of Faldum, geh. in *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 3½ u. W. Z. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. O. Z. O. van *Harlingen*, ½ u. Z. O. van *Tjum*, waartoe het behoort.

Digitized by Google

FATZE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besie*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FAUBONA, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwestereilanden van Banda*, aan de Noordkust der Baai van Koepang.

FAUCONBERG, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FAUQUEMBERG.

FANCONBERG (LAND VAN), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FAUQUEMBERG.

FAULQUEMONT, Fr. naam van de st. VALKENBURG, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie VALKENBURG.

FAULQUEMONT (A-LA-PORTE), Fr. naam van het geh. VILT, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie VILT.

FAUQUEMBERG of FAUCONBERG, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Apecape, benedenwaarts aan de suikerplant. Vlammenburg; 1269 akk. groot, met 57 slaven. Deze plant. welke met eenen watermolen bewerkt wordt, wordt bij de Negers KÉA genoemd.

FAUQUEMBERG (LAND VAN) of LAND-VAN-FAUCONBERG, verl. kostgr. en bosch in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan het verl. land van Nieuw-Apecapa, benedenwaarts aan het verl. land van Vlammenburg.

FAUQUEMONT, Fr. naam van de st. VALKENBURG, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie VALKENBURG.

FAUQUEMONT (A-LA-PORTE), Fr. naam van het geh. VILT, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie VILT.

FAUSMUHL of FOUSMUHL, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 3½ u. N. O. van *Luxemburg*, kant., kw. en ½ u. N. N. van *Grevenmacher*, gem. *Mentert*.

FAVONTO, buit. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. en 1 u. Z. van *Goes*, kant. en 1 u. O. van *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwake*, aan den straatweg. — Dit buit., beslaat eene oppervlakte van 6 bund. 20 v. r. 26 v. ell.

FECHT, riv. in de prov. *Utrecht* en *Overijssel*. Zie VECHT (1).

FEDDEMA, landhoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, ½ u. Z. O. van *Grouw*, waartoe zij behoort.

Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 14 bund. 54 v. r. en wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer A. J. VAN SMINIA, woonachtig te Oudkerk.

FEDZE, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie FETZA.

FEENHEERENZIJL, verkeerde spelling, waaronder de VEENHEERENZIJL, eigenlijk HEERENZIJL, zijnde eene voorm. sluis, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, wel eens voorkomt. Zie HEERENZIJL.

FEENWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie VEENWOUDE.

FEERKI (PIKIEN-), naam, welken de Negers geven aan de verl. kostgr. LAND-VAN-FELIX, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FELIX (LAND-VAN).

(1) Eveneens zoeke men de woorden, die elders met eene F gespeld en hier niet gevonden worden, op V.

Digitized by Google

FEERWERD, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. N. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. O. van *Ezinge*, op eene wierde (1).

Men telt in de kom van dit d. 32 h., 35 huisgez. en 144 inw., en met het daartoe behoorende geh. Aduarderzijl en eenige verstrooid liggende huizen, 65 h., bewoond door 79 huisgez., uitmakende eene bevolking van 400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. Men vindt er geen straat en zeer weinig doortogt van rijtuigen.

De grond is, zoo als hier doorgaans, Noordwaarts hooger, dan ten Zuiden, en van anderen aard: dáár is dezelve zavelig, d. i. bestaat uit zachte, met zand gemengde, klei, en hier, integendeel, is de klei zwaarder, wreeder en met rodoorn gemengd.

De inw., die, op drie na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort. Deze gem. is eerst door de Predikanten van Garnwerd bediend geworden, doch is in 1609 daarvan afgescheiden. Men vindt echter geen afzonderlijken Predikant in de gem. van Feerwert vermeld vóór Conradus Georgii, die in het jaar 1623 herwaarts kwam, en in 1628 naar Eenum vertrok. De niet groote kerk, op welks westeinde een klein rond koepeltorentje prijkt, staat ten N. van de vaart. Vóór de Reformatie was zij aan den H. Jacobus toegewijd, ten minste wordt die in een Feerwerder klaauwboek *onse Patroen* genoemd. Onder de kerk is een grafkelder, in welke aanzienlijke personen rusten, onder anderen de Adringa's, die hier een heerenhuis of burg bezaten, hetwelk gestaan heeft ter plaatse, waar men nu de boerderij het Oude Bosch vindt, N. O. van de kerk gelegen.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 45 leerlingen bezocht.

Het Aduarderdiep loopt ten O. van Feerwerd, op de scheiding van Garnwerd, naar het Reitdiep; ten Z. gaat, onmiddellijk langs het d., het nieuwe, in 1825 en 1826 gegravene, kanaal of trekdiep, naar Oldehove. Hier onder de schepperij van Feerwerd lag voormaals ook de Schilgeham. Vroeger bestonden te Feerwerd een regtstoel en schepperij op zich zelve, ieder van vijftien omgangen, doch die, gelijk ook de collatie, in handen van onderscheidenen zijn en waarvan velen toebehooren aan de stad Groningen, die, in 1734, de Groote Borg te Feerwerd, met de daarop liggende grietenij en schepperijregten heeft aangekocht voor 18,000 guld. van den Baron van Ripperda, die destijds woonden op Engelumborg onder Oldehove (2).

FEFRE, naam, welke de Negers geven aan de koffijplant. Onvergenoegd, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Onvergenoegd.

FEHELLEN (HOOG-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Hoog-).

FEHELLEN (LAAG-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Laag-).

FEHELLEN (NIEDER-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Laag-).

---

(1) Over den hoogen ouderdom van dit d. zie men Driessen, *Monumenta*, bl. 320.

(2) Zie stadsresolutien van den 20 Julij en 12 Augustus 1735, uit welke laatste blijkt, dat de bedoelde groote burg in dat jaar is gesloten, zijnde uit het water opgetrokken, en eene teekening daarvan, te vinden op de kaart der provincie Groningen, van de Heeren Coenders van Helpen.

Digitized by Google

FEHELLEN (OBER-), d. in de heerl. *Esch*, *Luxemburg*. Zie FEULEN (HOOG-).

FEHLERHOFF, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en gem. *Echternach*.

FEIJENOORD, eil. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie FIJENOORD.

FEINERT (DE), naam, welken de landlieden meestal geven aan het d. FIJNAART, in het markgraafs. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie FIJNAART.

FEINGA, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie FOYINGA.

FEITEMEER, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie FEYTEMEER.

FEITSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 3 u. N. ten O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. N. ten Z. van *Holwerd*, ½ u. N. W. van *Hallum*, waartoe het behoorde.

FEITSMA, FEITZMA of FEYTSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd*, ½ u. N. W. van *Hallum*.

Deze state beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 36 bund. 74 v. r. 96 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. P. MARTIN, woonachtig te Leeuwarden.

FEITSMA, FEITZMA of FEYTSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, ½ u. ten N. van Kollum, waartoe het behoort, bij en even ten O. van de voorm. Kollumerzijl.

Deze voorm. state, nu eene aanzienlijke boerderij, wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Landbouwer DERK JANS FEITSEMA.

FEITSMA, FEITZMA of FEYTSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, Z. O. van *Huizum*.

Deze voorm. state, zijnde thans eene hoeve, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 45 bund. 48 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. C. KUTSCH, woonachtig te Leeuwarden.

FEITSMA, FEITZMA of FEYTSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, te Dongjum.

FEITSMA, FEITZMA of FEYTSMA, later en thans nog SIERSMA-STATE genoemd, state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, ten Z. O. der kerk van Deinum.

Deze state wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. W. B. BUMA, woonachtig te Weidum.

Eene dezer staten is het stamhuis geweest van het oude Friesche geslacht FEITSMA, van hetwelk wij HESSEL FEITSMA als teekenaar van het verbond der Edelen vermeld vinden, terwijl JELGER VAN FEITSMA, de aanzienlijkste eerambten in Friesland bekleedde, toen hij met HESSEL AYSMA, in 1583 benoemd werd, om het hoog gebied aan den Koning van Frankrijk op te dragen (1).

FELDWERD, FELDWIRTH, FELWERT of FELTWERT, voorm. abdij van de Benedictijnerorde, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, gem. en ½ u. Z.

---

(1) Zie over den eersten J. W. TE WATER, *Historie van het verbond der Edelen*, st. II, bladz. 393 en over den laatsten, Mr. J. SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, D. I, 349.

ten W. van *Bierum*, ¼ u. N. W. van *Holwierda*, waaronder zij behoorde, ten Z. aan den Stelterweg, welke van Holwierda naar Godlinze loopt, en ten N. het Leegemaar, dat zich ten Z. Holwierda in de Groote Steekt ontlast.

Deze abdij werd doorgaans OLDEKLOOSTER of OLDEKLOOSTER BIJ DEN DAM genoemd, in onderscheiding van het nabijgelegen klooster van lateren oorsprong, volgens WESTENDORP *de Ware Liefde* geheeten, onder *Oosterwijtwert*, hetwelk doorgaans *Nieuweklooster* genoemd werd. Het tweede klooster, door EMO te Wittewierum gebouwd en *Rozenkamp* of *Campus Rosarum* geheeten, werd destijds ook wel het *Nieuweklooster* genoemd, maar is niet het, bij ons nog algemeen bekende *Nieuweklooster*, dat, volgens EMMIUS, *prope Dammonam* heeft gelegen. Dit *Oldeklooster* of FELDWERD was een mannen- en vrouwenklooster, gewijd aan ST. PETRUS en PAULUS. Het nonnenklooster was gesticht door HATEBRANDUS in 1183, die er in 1198 als Abt overleed, na ook nog een ander klooster te Thesinge te hebben gesticht voor Monniken en Nonnen van de Benedictijnerorde, die slechts door eenen muur gescheiden waren. Toen deze HATEBRAND onder de Heiligen geplaatst werd heeft men zijne beenderen, in het jaar 1617, heimelijk uit de kerk geligt en naar Antwerpen overgebragt, alwaar zij geplaatst zijn in de kerk van St. Salvators klooster. Zelfs gaf JOHANNES MALTERUS, Bisschop van Antwerpen, aan degenen, die op den 30 Julij, HATEBRAND's geboortedag, deze beenderen godvruchtig bezochten, veertig dagen aflaat (1). Deze abdij bezat meer dan 1100 grazen (ongeveer 500 bund.) lands, behalve andere eigendommen en inkomsten. Ook plagten aldaar de Dijkregters der dijkvestige landen jaarlijks eene algemeene vergadering te houden en hunnen algemeenen Dijkgraaf aan te stellen.

De abdij FELDWERD schijnt kort na de Reductie te zijn afgebroken; het kerkhof is er echter nog bekend; men heeft er meermalen doodkisten en beenderen der begravenen gevonden; ook vindt men aldaar eenen ouden, ruimen put of ronde opgemetselde bron van 9 voeten in doorsnede, welke eene kleine waterkom van ruim 12 voeten in doorsnede, op het hoogste punt van eenen terp vormt, en steeds goed water opgeeft, zoodanig dat het er bestendig onderscheidene voeten hooger staat, dan het omliggend maaiveld is. En ofschoon de slooten in den geheelen omtrek ook uitgedroogd zijn, dan nog staat het water in dien put ten minste wel 6 ja 8 voeten boven het maaiveld en derhalve omstreeks 12 voeten boven den bodem der uitgedroogde slooten. Men begrijpt ligtelijk, dat het water in het midden, zelfs bij de sterkste vorst, hoogst zelden digt vriest, en dit geschiedt nimmer langer dan een etmaal. In 1826 heeft men dezen put 16 voeten diep afgegraven; op deze diepte konde men echter met eenen stok van 15 voeten nog geen bodem ontdekken. Thans vindt men op den hoogen terp, waar het klooster gestaan heeft, op een regelmatig vierkant, door gracht en singel omgeven, en van ongeveer 6 bund. oppervlakte, twee boerderijen die tot het geh. *Oldeklooster* behooren.

FELDWIRTH, voorm. abdij van de Benedictijnerorde in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

FELICITÉ (LA-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts

(1) Zie *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande*, D. II, bl. 563, en vooral *Oudheden en gestichten van Groningen*, bl. 423.

Digitized by Google

aan de koffijplant. Geertruidenberg, benedenwaarts aan de koffijplant. Rotterdam; 361 akk. groot, behoorende thans aan de plant. de *Dageraad*.

FELIX, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verlaten plant. Bij-Geluk, benedenwaarts aan de verlaten plant. Duringen; 895 akkers groot, met 163 slaven. — Deze plant. levert tevens koffij op.

FELIX (KAAP-), kaap in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, 4° N. B. 113° 46″ O. L.

FELIX (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. Anna-Catharina-en-Charlottenburg; 394 akk. groot. Vroeger GEORGE HENDRIK, bij de Negers PIKIEN-FEEKI genoemd.

FELLENOORD, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, kant. en arr. *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Eckart*, ½ u. Z. van Woensel, zoo digt tegen Eindhoven gelegen, dat het alleen door de Gender daarvan gescheiden is, en als het ware eene voorstad van die plaats uitmaakt. De huizen liggen hier stadswijze bij elkanderen, en de straten zijn met keisteenen belegd.

Door deze b. loopt de weg van Eindhoven naar 's Hertogenbosch, als men een weinig ter regterzijde afwijkt, en naar Oirschot als men zich links afwendt.

FELLENOORD, voorm. geh. in de bar. van *Breda*, onder de par. van *Mertesheim* (thans *'s Princenhage*), ten Z. van de Merk. Deze b. werd, bij eene vergrooting, van Breda aan de stad getrokken, waarna daar ter plaatse, bij de nieuwe omwalling, in het jaar 1682, toen voor ieder der poorten eene wapenplaats werd aangelegd, vermoedelijk eene dier plaatsen geweest is. Deze plaats, later weder bebouwd zijnde, heeft den naam van NIEUWE-HUIZEN gekregen, welke zij thans nog draagt.

FELLENOORDT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* dist., arr. en 2½ u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. O. van *Waalwijk*, gem. en ¾ u. Z. van *Drunen*.

Dit geh. bestaat uit twee pachthoeven, welke, met de daartoe behoorende heide en duinen, eene oppervlakte beslaan van 94 bund. 51 v. r. 84 v. ell.

FELMAN, naam, welke de Negers geven aan de katoenplant. BRUDSLUST, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie BRUDSLUST.

FELS (DIE), vl. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie FELTZ.

FELTERHOFF (KATZ-), geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie KATZ-FELTERHOFF.

FELTERMUHL (KATZ-), geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie KATZ-FELTERMUHL.

FELTWERT, voorm. abdij der Benedictijnerorde in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie FELDWERD.

FELTZ, in het Fr. LA ROCHETTE, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, gedeeltelijk kw. *Luxemburg*, gedeeltelijk kw. *Diekirch*, palende N. aan de heerl. Bourscheid, het balj. van Diekirch, de heerl. Folkerdingen en het balj. van Echternach, O. aan de heerl. Beaufort en de heerl. Heeringen, Z. aan het balj. van Echternach, de heerl. Heffingen en de heerl. Meysemburg, W. aan de heerl. Meysemburg en de heerl. Esch

Deze heerl., die het vl. Feltz, de d. Eppeldorff, Erensdorff, Medernach, Angelsberg, Nomeren, Nieder-Schieren en Stegen bevat, vormt de gem. Medernach, benevens gedeelten der gem. Feltz, Erensdorff, Ettelbruck, Nomeren, Fischbach en Waldbillig. — De grond is er zeer bergachtig en boschrijk. Het fraaije dal van de Erenz behoort grootendeels tot deze heerlijkheid.

Tijdens het Oostenrijksche bestuur droeg de heerl. Feltz in de bede van het hert. Luxemburg 5 flor. 6 st. 1 den. van elke 1000 flor.

FELTZ, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Feltz*, gedeeltelijk in de heerl. *Meysemburg*, groothert. *Luxemburg*, kw. en arr. *Luxemburg*, kant. *Mersch*; palende N. aan de gem. Medernach, O. aan Heffingen, Z. aan Fischbach, W. aan Nomeren.

Deze gem. bevat het vlek Feltz en het d. Meysenburg, benevens de geh. Erntzen, Leidenbach, Weidert en Weiderterhoff; zij telt 200 h., waaronder twee groote pachthoeven, bewoond door eene bevolking van 1300 inw., die gedeeltelijk hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt, gedeeltelijk in fabrijken en den handel. Men heeft er onderscheidene lakenfabrijken; eene wolspinnerij; 5 looijerijen; 1 tabaksfabrijk; 2 vol-, 1 run-, 1 olie- en 6 korenmolens. Men bouwt er rogge, tarwe, garst, haver, aardappelen en hooi. De veestapel rekent men op 50 paarden, 210 runderen en 250 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Feltz* en *Meysenburg* uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

Het vlek FELTZ, ook wel DIE FELTZ en DIE FELS, in het Fr. LA ROCHETTE, ligt 4 u. N. N. O. van Luxemburg, 2 u. N. O. van Mersch, aan de Erenz. Op sommige kaarten ziet men het aangeteekend als een stadje, ter oorzake, dat JAN, Heer VAN FELTZ, het, in het jaar 1348, stedelijke voorregten heeft geschonken.

De inw. maken eene par. uit, die tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Mersch*, behoort. — De kerk is aan den H. NICOLAAS toegewijd.

Men heeft er vele fabrijken en molens, eene school en zeer merkwaardige overblijfselen van een kasteel. Zie het volgende art.

Er wordt viermaal 's jaars markt gehouden, als: den 16 April, den 8 Julij, den 12 September en den 24 October.

FELTZ is de geboortepl. van JOHANNES OSWALD, Geheimraad en Geheimschrijver van FILIPS II en FILIPS III, Koningen *van Spanje*, † in 1620.

FELTZ (DIE), vl. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie het voorgaande art.

FELTZ (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, in het vlek *Feltz*, op eene hooge rots, waarvan men er nu nog de bouwvallen ziet. De Heeren VAN FELTZ behooren tot een der oudste en beroemdste geslachten van Luxemburg. CONORE VAN FELTZ werd in 1192 met het ambt van Baanderheer des hertogdoms beschonken, welke waardigheid in dit geslacht is bewaard gebleven. ARNOUX VAN FELTZ, waarschijnlijk een broeder van CONORE, was de eerste, die, in 1230, de waardigheid van Regter des adels verkreeg. In latere tijden vinden wij JOHANNES IGNATIUS VAN FELTZ, Lid van den Provincialen Raad te Luxemburg; WILHELM ANTON VAN FELTZ, Lid der Rekenkamer, en WILLEM ANTONIUS FRANCISCUS VAN FELTZ, geb. 5 Feb. 1744, † 1820, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en van den Raad van State.

FELTZMUHL of FELSMUHL, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 5½ u. N. O. van *Luxemburg*, kant., kw. en ½ u. N. ten W. van *Grevenmacher*, gem. *Manternach*.

Digitized by Google

FELTZMUHL, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FELTZMUHLEN, FELTZMUHL, FELZMUHL of FELZMUHLEN, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant., gem. *Echternach*.

FELUA, landstreek der *Auchen*, welke besloten lag tusschen den Rijn, de gracht van Drusus, en het meer Flevo. Het was verdeeld in drie kleinere landstreeken, namelijk Huitingoia, Flehita en Felua. De buitenste gedeelten bestonden uit vette kleiakkers; van binnen had het meest dorre zandgronden of waterige moeren, en was bezet met bosschen. Graaf RUTGER heeft de hofstede Lona met het geb. tot die landstreek behoorende, in het jaar 838 opgedragen aan ALFRICUS of ALFRIDUS, negenden Bisschop van Utrecht. Keizer HENDRIK III, heeft nog meer andere goederen binnen deze landpalen, in het jaar 1046, aan BERNOLDUS gegeven, en Keizer HENDRIK IV wederom anderen, in het jaar 1077. Doch uit de beschrijving der krooning van HENDRIK IV van het jaar 1196 of liever 1195 blijkt, dat de Hertogen van Lotharingen of Braband het regt van Souvereiniteit over de geheele landstreek gehad hebben, welk regt zij weder hebben overgedragen aan de Gelderschen. Vervolgens zijn de oorlogen tusschen deze Hertogen en de Gelderschen bijgelegd, op voorwaarde, dat de Bisschop het leen des graafschaps FELUA zou ontvangen van den Keizer, en de Hertog van Braband van den Bisschop, waarna de Hertog van Braband zijn regt aan de Vorsten van Gelderland heeft overgedragen. Het komt ons voor, dat deze landstreek de tegenwoordige VELUWE moet geweest zijn.

FELVIDA, plaats, voorkomende in eenen giftbrief van Keizer LOTHARIUS II, van het jaar 1134 en daarin gesteld wordende onder de giften, die de Graaf van Zutphen aan het klooster van Elten geschonken had. Naar men wil, zoude dit het tegenwoordige d. VELP, op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, geweest zijn. Zie VELP.

FELZMUHL, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie FELTZMUHLEN.

FELZMUHL, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie FELTZMUHL.

FELZMUHLEN, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie FELTZMUHLEN.

FELWERT, voorm. abdij van de Benedictijnerorde, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie FELDWERD.

FEMANNEN, naam van een der oude volken, die het noorderdeel van het voorm. hertogdom *Luxemburg* bewoond hebben. Zie PHEMANNEN.

FENDERT, naam welken de landlieden meestal geven aan het d. FIJNAART, in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie FIJNAART.

FENE, voorm. pl. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waaromtrent de veengravers woonden, die brandstoffen aan de kloosters leverden. Maar nadat deze streek geheel uitgegraven was, is het eene eenzame, verlatene plaats geworden, en bijgevolg het kerkje of liever de kleine kapel, welke aldaar alleen voor de turfgravers was gezet, en door den Abt aan de zorg van eenen Diaken was toevertrouwd, insgelijks vervallen.

EMO verhaalt, dat de Diaken van FENE, met name FOLCKWARD, in het jaar 1227, doodgeslagen is, en dat, om deze en andere moorden, aan Priesters gepleegd, die van Fivelgo in den ban zijn gedaan. De verlaten plaats behoudt hedendaags nog den naam van GARVEEN, hoe-

Digitized by Google

wel zij al voor lang van veenstoffe ontledigd is geweest, en ligt ten N. van Sappemeer onder Kolham.

FENERIJTEN-ZIJL en FENERIJTEN-MOLEN, sluis en watermolen in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Venerijten-zijl.

FENICH, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Fingig.

FENIX, fort in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Passaroewang*, in de hoofdpl. *Passaroewang*.

FENNANGE, Fransche naam van het geh. Finningen, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Finningen.

FENNEN (OP-DE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. en 2 u. Z. Z. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1¼ u. N. N. W. van *Rauwerd*, ¼ u. N. van *Mantgum*, waartoe het behoort.

FENTANGE, Fr. naam van het d. Fentingen in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FENTINGEN of Fintingen, in het Fr. Fentange, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en ½ u. van *Luxemburg*, gem. en 20 min. Z. W. van *Hesperingen*.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *St. Pieter* te *Luxemburg*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. Lucas toegewijd.

FERDINANDUSFORT, voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Koewacht*.

Dit fort, vermoedelijk aangelegd tot verdediging van het land en ter versterking van Axel, is sedert lang geslecht, echter zijn een gedeelte der grachten en van de borstweringen nog zigtbaar. Het is thans in weiland herschapen.

FERDINANDUSPOLDER (GROOT-) of Oud-Ferdinanduspolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gedeeltelijk gem. *St. Jan-Steen*, gedeeltelijk gem. *Koewacht*; palende N. aan den pold. Riet-en-Wulfsdijk, O. aan den pold. Abtsdale en de zoogenaamde Wildelanden, Z. aan den Ouden-Karnemelkspolder, W. aan den pold. Beoostenblij.

Op den 20 Mei 1715, hebben de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, de bedijking van dezen pold., bij ampliatie op een octrooi, hetwelk reeds den 27 Junij 1714 was verleend, vergund, met de clausule, dat het honderdste gemet, *pro Ministerio divino*, zoude worden ingedijkt, doch overmits er een gedeelte van den Ferdinanduspolder behoorde onder het *committimus* (als zijnde Axeler-Ambacht), zoo hebben gecommitteerde Raden van Zeeland, bij resolutie van 17 Januarij 1719, besloten tot de redemptie van dat honderdste gemet en bepaald: „dat over de 291 gem. 106 r. (130 bund. 69 v. r. 66 v. ell.) „welke onder Axelerambacht lagen, jaarlijks zou betaald worden, zes „ponden groot (36 gulden), ingaande met het jaar 1718."

Bij resolutie van 19 Maart 1776, is vervolgens op nieuw aan de bedijkers vergund om de, bij de eerste bedijking buiten gebleven, schorren, blikken en kreken droog te maken, en met bepaling dat, in redemptie van het honderste gemet, *pro Ministerio divino* zou betaald worden *f* 7.50 voor de 100 gemeten, behoorende onder Hulster-Ambacht en *f* 9.00 op de 100 gemeten onder Axeler-Ambacht.

De Ferdinanduspolder is, met andere polders, ten jare 1784, ter verdediging des Lands, onder water gezet. Toen de dijk, te dien einde den 7 November van dat jaar doorgestoken was, hebben de ingelanden, in

Digitized by Google

den daarop volgenden nacht, getracht de gemaakte gaten weder te stoppen, doch met geen ander gevolg, dan dat, twee dagen later, een detachement militairen van het garnizoen van Axel die niet alleen met geweld weder heeft doen openen, maar zelfs de doorsteking grooter doen maken. Na de geëindigde onlusten met den Keizer van Duitschland, in het jaar 1787, is deze schade echter weder hersteld en de polder bevorscht.

In dezen pold., groot 290 bund. 68 v. r. 45 v. ell. schotbaar land, staan 17 hofsteden en 14 bijzondere woningen, te weten 9 hofsteden en 7 bijzondere woningen onder *St. Jan-Steen*, en de overige gebouwen onder de gem. *Koewacht*. De pold. ontlast zijn overtollig water, door middel eener sluis op het Zijkanaal van Axel naar Hulst, en het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester-Griffier.

FERDINANDUSPOLDER (KLEIN-) of Nieuw-Ferdinanduspolder, onbehuisd poldertje in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gedeeltelijk gem. *St. Jan-Steen*, gedeeltelijk gem. *Koewacht*; palende ten Z. W. aan den pold. Oud-Beoostenblij en zijnde overigens geheel ingesloten in den Groot-Ferdinanduspolder.

Dit poldertje bevat 33 bund. 51 v. r. 95 v. ell. schotbaar land. Het is in den jare 1776 bedijkt, doch te gelijk met den Groot-Ferdinanduspolder, ten jare 1784, op militair gezag, onder water gezet, en met dezen weder, in 1787, beverscht.

Dit poldertje watert uit in meergemelden Groot-Ferdinanduspolder, door middel van een sluisje, en het polderbestuur is ook met dat van dien pold. vereenigd.

FERDINANDUSPOLDER (NIEUW-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

FERDINANDUSPOLDER (OUD-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Ferdinanduspolder (Groot-).

FERHILDERSUM, verkeerde spelling van Verhildersum, burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Verhildersum.

FERINGA, naam, onder welken de voorm. burgt Rikkerda, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie Rikkerda.

FERME-DE-ST.-ESPRIT, Fr. naam van de hoeve Jan Matthiashoff, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Jan Matthiashoff.

FERME-ST.-HUBERT, Fr. naam van de groote hoeve St. Hubertshoff, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Hubertshoff (St.-).

FERMESHEM en FERMSUM, oude namen van het d. Farmsum, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Farmsum.

FERNIA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie Farnia.

FERNOE, voorm. hoeve in het graafs. *Zutphen*, vermeld in eenen giftbrief van Keizer Otto I, in het jaar 970, als door Wichman, Graaf van *Zutphen*, aan het klooster te Elten geschonken. In eenen brief van Keizer Otto III, van het jaar 996 wordt het Fornon genoemd. In eenen brief van het jaar 1134 van Keizer Lotharius II, vindt men het Furvum geschreven. Men weet niet juist te bepalen, waar deze hoeve moet gelegen hebben.

FERRECKEISEN, geh. in de heerl. *Heringen*, grooth. *Luxemburg*. Zie Freckeisen.

FERRHÉ (GROOT-), ook wel eens onder den naam van Groot-Farré voorkomende, buit. op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. en 4 u.

Google

O. Z. O. van *Zierikzee*, kant., gem. en 1 u. W. van *Tholen*, en ½ u. van Poortvliet.

Deze buitenpl. beslaat eene oppervlakte van omtrent 10 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer P. DAANE Cz., woonachtig des zomers op het buiten en des winters in de stad Tholen.

FERRIER (LAND-VAN-WEST-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Saramacca, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. militairen post Braak, benedenwaarts aan het Land van Concordia.

FERWERD, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 3½ u. N. ten O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Holwerd*, aan eene vaart, welke het verbindt met de vaart van Leeuwarden op Dockum.

Het is eene vrij groote, meest bestrate en wel bebouwde plaats, hoofdzakelijk bestaande in eene straat aan den rijweg, waar tusschen een dorpsplein is, het Vrijthof geheeten. Het is de hoofdpl. der griet. en als zoodanig is hier, in 1841, een nieuw en fraai Grietenijhuis gebouwd.

Men telt er 240 h., bewoond door 336 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook zijn hier eenige cichoreimolens en een wind-korenmolen op de terp voor het dorp.

De inw., die op 9 na alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de kl. van *Dockum*, ring van *Holwerd*, behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest ULFERDUS BELIDA, die in het jaar 1592 herwaarts kwam, en in het jaar 1606, van zijne dienst schijnt ontzet te zijn.

De kerk is een fraai gebouw, met eenen zeer zwaren, hoogen, stompen toren, met klok en uurwerk. In de kerk vindt men een vrij goed orgel. Zij staat op eenen heuvel, die zoo hoog is, dat het kerkhof aan de noordzijde een schoon gezigt over de Wadden en naar Ameland oplevert.

De 9 Doopsgez., welke men er aantreft, worden tot de gem. van *Holwerd-Blija-en-Vischbuurt* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 140 leerlingen bezocht.

Vroeger had men hier de staten: Cammingha, Juwsma of Jouwsma, Tjallingahuis, Feitsma, Sminia, Meikam, Gerbranda, Elinga, Denia enz. Men heeft er eene jaarmarkt, welke den tweeden Donderdag in Mei gehouden wordt. Ook had men van hier vroeger een veer op Ameland, hetwelk sedert het begin dezer eeuw vervallen is.

De bekwame SIEDS JOHANNES RIENKS, bekend door het maken van teleskoopen en andere mathematische instrumenten, heeft onder dit d. het eerste gedeelte van zijn werkzaam leven doorgebragt.

FERWERDERADEEL, griet., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd* (5 m. k, 3 s. d.); palende N. aan de Wadden, O. aan West-Dongeradeel, Z. aan Dantumadeel en Tietjerksteradeel, Z. O. aan Leeuwarderadeel, W. aan het Bildt.

Zij is de tweede griet. van Oostergoo, ontleent haren naam van het d. Ferwerd, en bestaat uit de volgende 11 dorpen: Ferwerd, Hoogebeintum, Hallum, Marrum, Nykerk, Wanswerd, Blya, Genum, Reitsum, Jeslum en Lichtaard, waarvan de vijf voornaamsten gelegen zijn aan den noordelijken hoofdweg van Friesland, van Leeuwarden naar Holwerd en verder.

Oudtijds bevatte zij drie kloosters, namelijk: Mariëngaarde, Foswerd en Genaard, Genesareth of Nazareth. Aan oude staten ontbrak het hier ook niet, als: Abinga, Aylva, Douwma, Feitsma, Goslinga, Gralda, Harsta, Kamminga, Oenema, Roorda, Sytzsama, Swama, Tjallinga, Unema en anderen. Van deze allen bestaan thans niet meer dan Harstastate en Goslinga.

Ferwerderadeel beslaat eene oppervlakte van 8125 bund. 65 v. r. 65 v. ell., telt 930 h., bewoond door 1428 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 7200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

Het land is hier, vooral aan den zeekant, zeer hoog en vruchtbaar, en levert zoowel schoon bouw- als weiland voor het vee op. Dezen vetten kleibodem heeft zij te danken aan de sedert vroege eeuwen menigvuldige overslibbingen van de Noordzee, tegen wier geweld zij nog met zware zeedijken moeten beveiligd worden. Doch ook nog na het aanleggen van die dijken is de zee voortgegaan om, wat zij elders afscheurt, aan de noordkust dezer grietenij aan te spoelen of aan te slibben. Hieraan dankt zij aan de noordwestzijde de reeds ingedijkte landen van het Nieuw-Monnike-Bildt en het Noorderleeg, met nog daarenboven eene groote uitgestrektheid schorren of buitenlanden, het Noorderleegs-Buitenveld, de Boerepollen, de Keegen, enz., die, hooger dan gewone vloeden liggen, en uitmuntende weiden opleveren. De noordzijde dezer grietenij is meest bouw-, de zuidzijde meestal weiland.

Aan water is deze griet. niet rijk, maar vooral komt in aanmerking de Dokkumer Ee en het Wanswerder-meer. In de eerstgemelde vaart of zuidelijke grens ontlasten zich de binnenwateren of talrijke dorpsvaarten van Ferwerderadeel.

De Herv. welke hier ongeveer 7200 in getal zijn, maken de volgende 5 gem. uit, als: Blya-en-Hoogebeintum, Ferwerd, Hallum, Marrum-en-Nykerk, Reitsum-Genum-en-Lichtaard en Wanswerd-en-Jislum, welke 11 kerken hebben door 5 Predikanten bediend wordende.

De Doopsg., van welke men er 150 aantreft, behooren tot de gem. van *Holwerd-Blya-en-Vischbuurt*, *Oudebildtzijl* en *Hallum*.

De R. K., van welke men er hier 7 heeft, worden tot de stat. van *Dockum* gerekend.

Men telt in deze griet. acht scholen, gezamenlijk bezocht wordende door een gemiddeld getal van 650 leerlingen.

Het wapen dezer griet. bestaat in een veld van azuur, beladen met zeven sterren van goud, welk wapen reeds in het jaar 1395 door haar gevoerd werd.

FERWOUDE of Ferwolde, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. O. van *Sneek*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Bolsward*, aan den Zeedijk en de Zuiderzee en nabij het Workumermeer.

Men telt er in de kom van het d. 11 h. en 80 inw. en met de daartoe behoorende buurtjes Doniaburen, Scharneburen, ook wel Olferderburen genoemd, Fallingaburen, Bamburen en Wonneburen 36 h. en 200 inw., die meest hun bestaan vinden in veeteelt en landbouw en aan den zeedijk goede bouwlanden hebben. Vroeger lagen hier het Fallingabuurstermeer en het Aaltjesmeer, die vóór eeuwen ingepolderd zijn.

Digitized by Google

De Herv., die hier 160 in getal zijn, behooren tot de gem. Gaast-en-Ferwoude. De kerk, door ouderdom zeer vervallen zijnde, is in het jaar 1769, benevens den zeer zwaren toren, tot den grond toe afgebroken, en in de plaats daarvan eene nieuwe kerk gesticht, die wel kleiner dan de vorige, echter zeer fraai en met een spits torentje op den voormuur in het verband betrokken is.

De R. K., van welke men er 40 aantreft, worden tot de stat. van *Bolsward* gerekend.

De dorpsschool, welke in het jaar 1836 aanmerkelijk vernieuwd is, wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht.

Men heeft hier eene jaarmarkt, welke op den eersten Zondag van Junij invalt, doch weinig bezocht wordt.

FESCHEN of Fichan, uitgestrekte pachthoeve, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 2 u. N. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. N. van *Bourscheid*.

FETHNA of Fetna, voorm. stad of burgt, die met al hare aanhoorigheden, in het jaar 722, door Karel Martel aan Willebrord, den eersten Bisschop van Utrecht, geschonken werd, en naar men wil zoude gelegen hebben, waar thans de buurt Vechten, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, gevonden wordt.

FETOMAAS, riviertje in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwestereilanden van Banda*, aan de Westkust, 10 mijlen van Koepang in zee vallende. Aan de oevers groeit masthout, dat honderd voet lengte en ruim drie voeten in doorsnede heeft.

FETSA, Fetse, Fetze of Fetza, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, ½ u. N. van *Dronrijp*, waartoe zij behoorde. Thans is het eene aanzienlijke boerenplaats.

FETSCHENHOFF, fort in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 10 min. ten O. van *Luxemburg*, gem. en 1 u. W. van *Sandweiler*, ter zijde van den Trierschen straatweg. Bij dit fort heeft men een uitnemend fraai gezigt op de sterke bondvesting Luxemburg en hare voorsteden.

Op den 30 November 1816, werd de pachterswoning van den Fetschenhoff, die aan den Abt van Munster te Luxemburg behoorde, door de Oostenrijkers in brand gestoken, uit vrees, dat de Franschen, die destijds Luxemburg belegerden, zich daarvan ten hunnen voordeele zouden bedienen.

FETU of Affetu, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*.

Dit land heeft de lengte van 4 kleine mijlen; is omtrent even zoo breed, en strekt zich van den berg St. Jago tot beneden den Deenschen berg, voorbij Cabo-Cors, uit. Het is bergachtig, met veel hout, doch vruchtbaar en door kleine beekjes wel bewaterd. Dit land was in vorige tijden zoo volkrijk en magtig, dat het een schrik van alle zijne naburen was, voornamelijk voor die van Commany, over welke het, als het ware, het gebied voerde. Destijds bloeide er de landbouw, en de bewoners der talrijke uitgestrekte dorpen genoten in eene hooge mate alles, wat tot levensonderhoud vereischt wordt. Doch doordien het, in den oorlog, tusschen dit laatste land en de Nederlanders, gedeeltelijk onze zijde, gedeeltelijk met die van Commany hield, is het in twee deelen gescheiden, en daardoor zoo zeer in magt afgenomen, dat de Koning of andere Grooten later niets van belang, zonder bewilliging van die van Commany durfden uitvoeren. Ook is de bevolking sterk verminderd, en geheel de volkswelvaart nagenoeg vernietigd.

Digitized by Google

De regering is Aristocratisch Monarchaal. De hoofdstad is Fetu. Men vindt er het Nederlandsch fort St. George d'Elmina, het Eng. Cape Coast Castle enz.

FETU of Affetu, stad in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het stranddistr. *Fetu*, waarvan het de hoofdplaats is.

FETZA of Fetze, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie Fetsa.

FEUDUM, vroeger Groubach geheeten, twee voorm. hofsteden, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*, onder *Lieve-Vrouwe-Parochie*.

FEULEN, gem. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en kant. *Diekirch*; palende N. aan de gem. Heiderscheid en Bourscheid, O. aan Ettelbruck, Z. aan Ettelbruck, Berg en Vuchten, W. aan Grosboes.

Deze gem. bevat de d. Hoog-Feulen (Haut-Feulen), Laag-Feulen (Bas-Feulen), Hoog-Mertzig (Haut-Mertzig), het geh. Laag-Mertzig (Bas-Mertzig), de groote hoeve St. Hubert, en twee h. van het geh. Lopert. De huizen zijn er van steen opgetrokken en deels met leijen, deels met stroo gedekt. Men telt er 1850 inw.

De grond is hier zeer bergachtig en boschrijk. Men treft hier het uitgestrekte Bocholz aan, welk bosch meer dan 4 uren in omvang heeft. Voorts heeft men er tarwe-, rogge-, gerst-, haver-, aardappelen-, erwten- en boekweitvelden. De veestapel bestaat uit 190 paarden, 700 runderen en 340 varkens. — Behalve landbouw en veeteelt bestaan de ingezetenen van het houthakken, van den handel in hout en schors, en van de winsten, die onderscheidene korenmolens en 4 looijerijen opleveren.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van *Hoog-Feulen* en *Hoog Mertzig* uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

Feulen werd in 963 door Graaf Siegfried, uit den huize van Ardenne, in ruil gegeven aan den Abt van St. Maximin, voor het kasteel Luxemburg, en komt in de akte van ruil onder den naam van Viulna voor.

FEULEN, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Laag-).

FEULEN (BAS-), Fr. naam van het d. Laag-Feulen, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Laag).

FEULEN (HAUT), Fr. naam van het d. Hoog-Feulen, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Hoog-).

FEULEN (HOOG-) of Hoog-Fehellen, in het Hoogd. Ober-Feulen of Ober-Fehellen, in het Fr. Haut-Feulen, d. in de heerl. *Esch*, kw., arr., kant. en 1½ u Z. W. van *Diekirch*, aan de Warck.

De inw., die allen R. K. zijn, maken met die van *Laag-Feulen*, eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Diekirch* behoort, eene kerk te Hoog-Feulen en eene kapel te Laag-Feulen heeft, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk te Hoog-Feulen is aan den H. Johannes *den Dooper* toegewijd.

FEULEN (LAAG-) of Laag Fehellen ook wel enkel Feulen geheeten in het Hoogd. Nieder-Feulen of Nieder-Fehellen, in het Fr. Bas-Feulen, d. in de heerl. *Esch*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Diekirch*, ½ u. Z. W. van Hoog-Feulen, aan de Warck.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Hoog-Feulen* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt. De kapel is aan den H. Rochus toegewijd.

FEULEN (NIEDER-), Hoogd. naam van het d. Laag-Feulen, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Feulen (Laag-).

Digitized by Google

FEULEN (OBER-), Hoogd. naam van het d. HOOG-FEULEN, in de heerl *Esch*, grooth. *Luxemburg*. FEULEN (HOOG-).

FEURTH, geh., voorheen tot het hert. *Gulik* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*, distr. en 3½ u. Z. ten W. van *Roermonde*, arr. en 5½ u. N. van *Maastricht*, kant. en 1¾ u. N. ten W. van *Sittard*, gem. *Susteren*; met eene kapel aan den H. ANTONIUS gewijd.

FEYERDIGUM, oud-Friesche naam van het Friesche d. FIRDGUM, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie FIRDGUM.

FEYKEPOEL of FYKEPOEL, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, ½ u. N. W. van *Heeg*.

Het heeft noordwaarts gemeenschap met de Palsepoel en door de Diepsloot gemeenschap met de Henxtepoel.

FEYTEMEER, voorm. meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, ½ u. N. O. van het d. Gaast; thans eene inham van het Parragastermeer uitmakende.

FEYTSEMA, FEYTSMA of FEYTZMA, staten, prov. *Friesland*. Zie FEITSMA.

FIALE, oud d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*, 4 m. O. N. O. van *Liemasse*.

FIANDO, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*, tot de *Key-eilanden* behoorende.

FICHEN, hoeve in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie FESCHEN.

FICHETTE, Fr. naam van het geh. FLESCHEID, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie FLESCHEID.

FIEMEL, buurs. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie FIMEL.

FIEMEL-AA, riv., prov. *Groningen*. Zie AA (FIMEL-).

FIERENSPOLDER, pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie FIERNISPOLDER.

FIERLOOSPOLDER (JAN-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie JAN-FIERLOOSPOLDER.

FIERNISPOLDER of FIERENSPOLDER, onbehuisde pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Hoedekenskerke*; palende N. W. aan den pold. Middel-Zwake, N. O., O., Z. en Z. W. aan den Slabbe-Koornpolder.

Deze pold. beslaat slechts een perceel, ter grootte van 2 bund. 48 v. r. 60 v. ell. De dijk van dit poldertje beslaat eene oppervlakte van 1 bund. 66 v. r. 70 v. ell. Tot uitwatering dient eene kleine heul of duiker. De FIERNISPOLDER staat onder het bestuur van de watering van Ooster- en Middel-Zwake c. a., bestaande uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

FIJENOORD of FEIJENOORD, gemeenlijk de NOORD genaamd naar den naam van gors, welke vroeger *Oorden* of *Noorden* genaamd werden, eilandje in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-IJsselmonde*, tegenover de stad Rotterdam gelegen; palende N. en O. aan de riv. de Maas, Z. en W. aan het Zwanengat (eene vroegere arm der Maas, thans afgedamd, waardoor dit eiland aan de vaste wal met IJsselmonde en Charlois verbonden is).

Dit eil. is in het jaar 1591 voor twee derde gedeelten gekocht door de stad Rotterdam van Dijkgraaf en Hoogheemraden van den Nieuwen-Buitenwaard, terwijl het laatste derde, in 1658, is aangekocht van Dijkgraaf en Hoogheemraden van Oost-IJsselmonde. In het jaar 1795 is het door de stad Rotterdam bedijkt. Het bevat met de dijken 105 bund. 58 v. r. 5 v. ell., waarvoor twee pachthoeven. Dadelijk nadat de stad Rotterdam in het bezit van dit eil. gekomen was, liet

Google

zij hier een Pesthuis bouwen, dat daarna tot een Militaire hospitaal, inzonderheid voor de Marine, is ingerigt. Tijdens de regering van Koning LODEWIJK, werd er eene Kweekschool voor de Marine gesticht, welke door hare goede inrigting, algemeene goedkeuring verwierf. Dit huis, in het jaar 1808, aan een particulier in huur afgestaan zijnde, werd tot eene Industrie-school ingerigt, alwaar een aanzienlijk getal kinderen in de vakken van het lager onderwijs onderrigt genoten.

Sedert het jaar 1825 is aldaar echter de fabriek der Nederlandsche stoombootmaatschappij gevestigd, welke den grond en de verdere gebouwen van de stad Rotterdam in huur heeft. Deze fabriek, ongetwijfeld de belangrijkste en grootste van ons Vaderland, bestaat uit eene scheepstimmerwerf met lang- en dwarshelling, voor het bouwen en herstellen zoo wel van ijzeren als houten stoombooten, eene stoommachine-fabriek en verschillende ruime ketelmakerijen; verder vindt men daar ruime schrijnwerkers-, verwers-, blokkenmakers-, koperslagers en andere winkels, ter voltooijing en uitrusting der stoomschepen. De fabrijk van stoomwerktuigen bevat eene modelmakerij, ijzer- en kopergieterij, smederij en draaijerij. Er worden een groot aantal der volmaaktste draaibanken, boor- en schaafwerktuigen en andere dergelijke gereedschappen tot het bewerken van ijzer gevonden.

Aan het hoofdgebouw, zijn, op den daarbij behoorenden grond, vele loodsen en andere gebouwen aangebragt, allen dienende tot werk- en bergplaatsen. De fabrijk, met de aanhoorigheden, heeft eene grootte van ongeveer 8 bunders; aan den eenen kant is de rivier de Maas, aan den anderen kant eene groote haven, waarin men aan beide zijden kan in- en uitvaren, gelijk ook weder deze grond door nog eene andere haven is doorsneden, beide deze havens behooren aan het etablissement. Over elke van de havens staat een groote, hooge bok, voorzien van de noodige zware gijnen, blokken, spillen enz. Met één daarvan, is eene zwaarte van 36 last of 72,000 Ned. pond. geligt; de stoombooten kunnen er onder heenvaren: zij zijn dus bijzonder geschikt, om het in- en uitzetten der stoomketels en andere zware stukken, gemakkelijk, spoedig en min kostbaar te doen plaats hebben. Ook is er over eene van deze havens, eene groote en tegen regen beschermde kap gebouwd, waaronder de grootste der stoombooten leggen kan, en welke kap is strekkende, om daaronder de schepen af te timmeren en te verwen, de stoomwerktuigen in de schepen te zetten enz. Aan die inrigting is in 1838 eene belangrijke uitbreiding gegeven, door er eene fabrijk van werktuigen voor spinnerijen en weverijen aan toe te voegen. Door deze grootsche onderneming vinden ruim 900 nijvere personen, en wel meest Nederlanders, ruime verdiensten, wordende aan de werklieden enz. wekelijks ruim 8000 gulden uitbetaald. De zieke werklieden, de weduwen en weezen der overledenen worden ondersteund. Ten einde de fabrijk voor brand te beveiligen, wordt door omtrent 30 man der equipaadje van de stoombooten, welke daar leggen, wacht gehouden en ronden gedaan; ten minste zes brandspuiten zijn er altijd gereed en in goede orde; terwijl zestien vergaderbakken met warm water dag en nacht op verschillende punten van de fabrijk gereed staan, ten einde de brandspuiten zonder verzuim in werking te kunnen brengen; een gedeelte dezer bakken wordt steeds door eene stoommachine gevuld gehouden.

In het jaar 1841 is op dit eiland, en wel op den westelijken uithoek der gorzen, aan het begin van het Zwanengat gesticht eene Scheephelling, toebehoorende aan het Vennootschap der Rotter-

damsche Sleephelling Societeit, onder directie van den Heer T. W. Versluys. Deze belangrijke trafijk, de eenige op het vaste land van Europa, vervangt de drooge dokken en is geschikt om de zwaarste koopvaarders, met lading en volle tuiggaadje uit de rivier op een hellend vlak te slepen, alwaar zij, alsdan de noodige vertimmeringen ondergaan. Door deze nuttige inrigting vervalt het drooge dok en het voor de zeeschepen zoo nadeelige kielen of op zijde halen ter vertimmering; wordt tijd gewonnen, kosten gespaard en de zekerheid verkregen, dat elk schip, bestemd om zee te bouwen, daartoe geschikt is, en geene gebreken aan romp, koper of looze kiel bezit; daar men in staat is om binnen het etmaal de grootste koopvaarders, met wand en tuig, op de helling, boven het hoogste waterpeil, te brengen, en aldaar met de meeste zorg te onderzoeken en, zoo noodig, wederom dadelijk te water te brengen; kunnende op deze helling de meest belangrijkste vertimmeringen geschieden en zelfs nieuwe schepen gebouwd worden. Het werktuigelijke bestaat uit: eene stoommachine van vijftien paardenkracht, door het toegepaste werktuigelijke vermogen eene kracht aanwendende van zevenhonderd paarden, waardoor de schepen, des noods, met lading, volle tuig, bemanning enz., langs eenen zoogenaamden wagen, ter lengte van 147 voeten, zijnde de lengte van de grootste voor de stad Rotterdam varende koopvaarders, rustende op een groot aantal ijzeren rollen of wielen van 30 duim middellijns, langs vier ijzeren in een hellend vlak geplaatste sporen, waarvan de twee digst tegen elkander liggende middelsporen tot het dragen der kiel, en de beide zijsporen voor de aan te brengene steunpunten of beeren dienstbaar zijn, uit eene waterdiepte van 18 voeten, bij hoog watergetijde, gerekend tegen gemiddeld Rottepeil, à 4 voeten boven het hoogste getijde, op het drooge gebragt worden, en aldaar verblijven tot na den afloop der vertimmering, waarna zij op dezelfde wijze wederom te water gelaten worden en in staat zijn dadelijk zee te bouwen. De sporen zelve kunnen, doordien elk schip dadelijk ondervangen en gestut wordt, drie schepen achter den anderen plaats verleenen, wordende, dadelijk na de ondervanging, de wagen, door aangebragt mechaniek, uit elkander genomen, achterwaarts gebragt, en dienstbaar gemaakt voor eene tweede bewerking. De sporen en vloeren rusten op eene fundering, waartoe 1284 palen zijn aangebragt. De grootste schepen, welke de rivier bevaren, de *India* en de *Geertruida*, van 600 gemeten lasten, zijn bereids op de helling vertimmerd; terwijl het eerste schip, hetwelk dadelijk uit zee, met schade door de Loodsen, in zinkenden staat binnengebragt, met volle lading, want, tuig en bemanning op de helling is gesleept, genaamd was de Brik *de Hollander: Boston*, metende 220 gemeten lasten; welk schip gerepareerd, binnen eene week, zonder lossen der lading, wederom naar zee stevende.

Men vindt op dit eiland, buitendijks op de gorzen — welke gorzen en aanwassen eene uitgestrektheid hebben van nagenoeg 28 bund. — behalve de gebouwen der fabrijk, 79 woonhuizen, een aaneengeschakeld gehucht, met twee groote straten, vormende, allen gesticht sedert de vestiging der fabrijk van de Stoomboot-Maatschappij; nagenoeg allen worden door opzigters, werklieden en winkeliers bewoond. Behalve het genoemde getal zijn er nog eene menigte gebouwen gesticht onder de gemeente Charlois en Kralingen, welke alle hunne vestiging aan de Maatschappij te danken hebben, en dienstbaar zijn tot huisvestiging der werklieden.

Digitized by Google

Sedert dit eiland eene zoo belangrijke werkplaats geworden is, heeft men het ontwerp gevormd, om het door eene kolossale brug, over de Maas, met de stad Rotterdam te vereenigen, zoowel, om daardoor eene noodwendige uitbreiding aan de stad zelve te bezorgen; als om eene uitgebreide haven voor de zeeschepen daar te stellen; doch dit plan is tot nog toe niet verwezenlijkt.

FIJMAR, voorm. d. in het noord-oosten der prov. *Groningen*, ten westen van de E en de Tjamme, hetwelk in het jaar 1277 door den *Dollart* verslonden is.

FIJNAART of FINAART, meestal DEN FIJNAART, en door de landlieden DE FEINDERT of DE FENDERT genoemd, d. in het markgr. van *Bergen-op Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. N. W. van *Breda*, kant. en 2 u. W. van *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*. Het is een groot d. welks kerkbuurt uit eene lange, ter wederzijde digt betimmerde straat bestaat, hebbende uitzigt op de kerk en op het raadhuis; ook staan er rondom de kerk eenige huizen.

Men telt er 70 h. en 540 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., welke er wonen, behooren tot de gem. *Fijnaart-en-Heijningen*, die hier eene kerk heeft, welke in het jaar 1645 gebouwd en in het jaar 1840 bijna voor de helft vergroot is. Het is een eenvoudig gebouw, met toren, klok en uurwerk, doch zonder orgel. Voor deze heeft er een zeer klein kerkje gestaan, hetwelk vóór de reformatie aan den H. JACOBUS was toegewijd, doch dit is, uithoofde van ondoelmatigheid en bouwvalligheid, in het jaar 1645 voor afbraak verkocht, nadat de tegenwoordige kerk door de Herv. gebouwd was.

De R. K., die men er aantreft, worden tot de gem. van *Fijnaart-en-Heijningen* gerekend. Vroeger moesten zij te *Stand daar buiten* ter kerk gaan, maar sedert het jaar 1796 hebben zij eene eigen kerk aan *Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart* toegewijd. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

In het jaar 1575 overviel de Spaansche Veldoverste MONDRAGON dit dorp, en verschanste zich aldaar in eene sterkte.

Er worden hier jaarlijks twee beestenmarkten gehouden, als: de eene den tweeden Donderdag in April, de tweede Maandags na Allerheiligen en de twee daarop volgende markdagen. De kermis valt in den laatsten Zondag in September.

FIJNAART, voorm. pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, welke op Vrijdag na St. Paulusdag van het jaar 1380, door JAN VAN POLANEN, Heer van *Breda*, en HENDRIK VAN BOUTERSEM, Heer van *Bergen-op-Zoom*, ten behoeve van JAN BOUDEWIJNSZ. en GERAERT WILLEMSZ., ter bedijking werd uitgegeven.

Deze pold. is echter bij den St. Elisabetsvloed van het jaar 1421 weder ondergevloeid, en later weder bij gedeelten bedijkt, onder den naam van den Oude-Fijnaart en Den Nieuwe-Fijnaart.

FIJNAART (DEN-), d. in het markgraafs. van *Bergen op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie FIJNAART.

FIJNAART (DEN NIEUWEN), pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Klundert*; palende N. aan den Polder-van-Niervaart, O. aan de Keensche Gorzen, Z. aan den Ouden-Fijnaart, W. aan den Polder van de Ruigenhil.

Deze pold., in het jaar 1554, in eene bedijking met den *Grooten Niervaart* begrepen, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

Digitized by Google

160 bund. 5 v. r. 72 v. ell., waaronder 157 bund. 38 v. r. schotbaar land, ontlast het overtollig water onmiddellijk in de Groote Niervaart, hetwelk dus ook daarna, door opmaling in het Hollandsche diep, wordt overgebragt. Het land ligt 5 à 6 palmen onder A. P. Den NIEUWEN-FIJNAART staat, met den **Grooten Polder**, den **Zandberg** en **Nieuwendijk**, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, vijf Gezworenen en eenen Penningmeester.

FIJNAART (DEN-OUDEN-) of VROUW-JACOBAASPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*; palende N. aan den Nieuwen Fijnaart, O. aan de Keensche Gorzen, Z. aan den Ouden Appelaar, W. aan Heyningen.

Deze polder, die in het jaar 1548 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster, eene oppervlakte van 844 bund. 3 v. ell., waaronder 820 bund. 10 v. r. 82 v. ell. schotbaar land, bevat het d. Fijnaart, en wordt door eenen watermolen op de Keen en den Dintel, van het overtollige water ontlast. Het lage land ligt omtrent op A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen, eenen Penningmeester, tevens Boekhouder of Secretaris.

FIJNAART-EN-HEYNINGEN, gem. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, (12 k. d., 17 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. Willemstad en Klundert, O. aan den Ouden Keen, welke haar van Standdaar-Buiten scheidt, Z. aan Oud-en-Nieuw-Gastel en Dinteloord-en-Prinseland, W. aan het Volkerak.

Deze gem. bestaat uit den **Angelinapolder**, den **Ouden-Appelaar**, den **Nieuwen-Appelaar** of **Jufvrouwenpolder**, **Oud-en-Nieuw-Beaumont**, den **Elizabethspolder**, den **Ouden-Fijnaart**, den **Nieuwen-Fijnaart**, **Oude-Heyningen**, den **Henriettapolder**, **Mooije-Keen**, den **Sabina-Henricapolder**, den **Groote-Torenpolder** en den **Kleine-Torenpolder**, benevens de **Kwartierse Gorzen**. Zij bevat het d. **Fijnaart**, de geh. **Fijnaartsche Kade**, **Nieuwe-Molen**, **Oude-Molen**, het **Kwartier** en **Heyningen**, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4519 bund., waaronder 4082 bund. 37 v. r. 8 v. ell. schotbaar land, telt 346 h., bewoond door 483 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2500 inw.

De Herv., die hier ruim 1600 in getal zijn, onder welke ruim 700 ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Willemstad*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JACOBUS VAN AKEN, die in het jaar 1587, herwaarts kwam. Van waar hij gekomen is, blijkt niet; men wil dat hij vroeger R. K. Pastoor geweest zij. Hij overleed in het jaar 1599. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ongeveer 900 aantreft, onder welke 650 communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Breda*, dek. van *Bergen-op-Zoom*, behoort en door éénen Pastoor bediend wordt.

De 10 Isr. die hier wonen, behooren tot de ringsynagoge van *Bergen-op-Zoom*.

Men heeft in deze gem. 3 scholen, als: ééne te **Fijnaard**, ééne te **Heyningen** en ééne te **Oudemolen**, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 220 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. bestaat in een gedeeld schild, waarvan het eerste bovenste van sabel (zwart) en beladen met eenen klimmenden leeuw

Digitized by Google

van goud, het tweede van keel (rood), beladen met drie palen van goud, het onderste sinople (groen), beladen met drie opene ruiten van goud, staande twee en een.

FIJNAARTSCHE-KADE of FIJNAARTSCHE-KAAI, b. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. N. W. van *Breda*, kant. en 2½ u. W. van *Zevenbergen*, gem. en ½ u. ten N. W. van *Fijnaart*; met 54 h. en ruim 360 inw.

FIKKERS-HILL, pold in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Schuddebeurs-en-Simonshaven*; palende N. en O. aan den Vier-Ambachten-boezem, Z. aan den Simonshavensche-polder, W. aan den Biertsche-polder.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 55 bund. 16 v. r. 19 v. ell., wordt door eenen molen op den Vier-Ambachtsboezem van het overtollige water ontlast en behoort bij het polderbestuur van Simonshaven.

FILAKSA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, distr. *Tjidammen*.

FILEHET, berg in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*. Zie FLEHIT.

FILENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, ¼ u. N. van *Schettens*, ½ u. van *Witmarssum*, waartoe het behoort; met 3 boerenplaatsen, bewoond door 20 inw.

FILEWEG, zandweg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, Z. W. van Marum.

FILIP (FORT-VAN-SINT) of FORT-VAN-ST.-PHILIP, voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, nagenoeg halfweg Oostburg en Waterlandkerkje, ½ u. O. van de Catelijneschans.

Het was in de Spaansche tijden aangelegd. VAN METEREN maakt er melding van in het verhaal van de vermeestering der Catelijneschans, in 1604. Thans is er weinig meer van te zien, dan de overblijfsels van den hoogen wal, aan het water de Blondrok.

FILIPPENBURG, in de wandeling FLISBURG, voorm. oud h. in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. en in het d. *Haamstede*.

Dit gebouw, hetwelk met eenen ronden toren prijkte, schijnt eertijds een gedeeltelijk omwaterd slot te zijn geweest. Dat het voor een jongeren zoon van een der oude Heeren VAN HAAMSTEDE gebouwd is, en deze er zijn verblijf gehouden heeft, is zeer waarschijnlijk.

Er bestaat thans niets meer van dan eene sluitmuur langs den weg. Die muur, welke tot dit huis schijnt behoort te hebben, is van groote oude steenen opgetrokken. Het erf, waarop dit slot stond, is met den grond van het slot van Haamstede vereenigd, en behoort alzoo aan den Heer *van Haamstede*, tegenwoordig de Heer H. F. MOGGE MUILMAN, President van de Nederlandsche bank, te Amsterdam.

FILIPPINE, voorm. sterkte, gem. en pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie PHILIPPINE.

FILIPSBURG, d. in *West-Indië*, op het eil. *St. Marten*, een der drie Nederlandsche Antilles. Zie PHILIPSBURG.

FILIPSLAND (ST.), eil., d. en pold., prov. *Zeeland*. Zie PHILIPSLAND.

FILKEBACH, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt in de rotsen, tusschen Berdorff en Echternach, drijft twee molens en valt 5 min. ten W. van Echternach in de Sure.

FILSDORFF of FILSTORF, geh. in het balj. van *Luxemburg*, heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4½ u. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 2½ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. O. van *Remich*, gem. en ½ u. Z. W. van *Dalheim*.

Digitized by Google

Men heeft in de nabijheid meermalen Romeinsche penningen en andere oudheden opgedolven.

Over het bezit van deze en de omliggende plaatsen was, in de achttiende eeuw, geschil gerezen tusschen de Oostenrijksche en Fransche kabinetten, maar, bij het traktaat van Versailles, van 16 Mei 1769, werd dit geschil uit den weg geruimd en, bij art. XVIII, Filsdorff aan de Keizerin Maria Theresia toegewezen; wordende deze overeenkomst, bij het Brusselsche verdrag, van 18 November 1779, bevestigd.

FIMEL of Fiemel, buurs. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. van *Winschoten*, kant. en 3½ u. N. O. van *Zuidbroek*, gem. en ¼ u. N. O. van *Termunten*, aan den zwaren 4½ ell. hoogen, Eemsdijk; met 4 h. en 20 inw. De bodem bestaat hier uit zware, vruchtbare Dollartsklei.

In den jare 1836 is de zware steenglooijing van den kapitalen zeedijk, aan den hoek bij Fimel, verlengd met 119 ellen.

FIMEL-AA, riv., prov. *Groningen*. Zie Aa (Fimel-).

FINAART, d. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Fijnaart.

FINCKINGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*. Zie Finkega.

FINDELS, groote hoeve in de heerl. *Bertringen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. W. Z. W. van *Luxemburg*, gem. en ½ u. Z. W. van *Bertringen*, in de nabijheid van den grooten weg van Luxemburg naar Longwy.

FINEPOEL, watertje, prov *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, ½ u. N. van *Bakkeveen*.

FINGIG of Fenich, in het Fr. Fingry, Fennange of Finnange, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 2½ u. Z. O. van *Arlon*, arr. en 3½ u. W. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. van *Steinfort*, gem. en 20 min. N. O. van *Funtzig*.

Men heeft er eene bijkerk, die tot de par. van *Funtzig* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

FINGRY, Fr. naam van het d. Fingig, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het vorige art.

FINKEGA, Vinkega, Finkenga of Finckinga, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*, arr. en 4 u. Z. O. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Oldeberkoop*, ½ u. N. van de Overijsselsche grenzen. Men telt er 270 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

Het d. ligt op den laatsten of zuidelijksten zandrug van Friesland, die hier zeer vruchtbare bouwlanden bevat, terwijl ten noorden en zuiden van dezen zandgrond weilanden zijn en zeer goede veenen, die evenwel door het menigvuldig vergraven zigtbaar verminderen. De turf, die hier gedolven wordt, kan door de Finkegaster-sloot, die uit de Noordwolder-sloot naar de veenen loopt, en door de Opsplijting en andere wijken gemeenschap met de wijk der Vierdeparten heeft, naar de Linde worden afgevoerd.

De Herv., die te Finkega wonen, behooren tot de gem. van *Steggerden-en-Finkega*, welke er eene kerk heeft. Deze kerk staat aan den zoogenaamden kerkweg, die zich in het oosten des dorps van den algemeenen weg afscheidt, en westwaarts aanloopt naar de Blesse, waar zij in den straatweg eindigt. Weleer zag men hier bij de kerk eenen spitsen toren van een bijzonder en doorluchtig maaksel, doch die, bouwvallig geworden zijnde, in 1754 is weggebroken.

Digitized by Google

De R. K., welke men in dit dorp aantreft, behooren tot de statie van *Steggerden*.

FINKUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 2 u. N. van *Leeuwarden*. — Men telt er ruim 430 inw., die meest hun bestaan vinden in den bouw van koolzaad en granen.

De inw., die hier, op 11 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Finkum-en-Hyum*, welke hier eene kerk heeft.

De 3 Evang. Luth., die er wonen, en de 6 Doopsgez., die men er heeft, behooren tot hunne respective gem. te *Leeuwarden*. — De R. K., van welke men er 2 telt, worden tot de stat. van *Leeuwarden* gerekend.

De school van dit d., welke in het jaar 1827 nieuw gebouwd is, staat in het, een half uur van daar gelegen, aanzienlijke geh. de Leije, dat voor een groot gedeelte tot het d. FINKUM behoort. Deze school wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

Ter westzijde van dit d. vindt men vele terpen, onder den naam van de Finkumer-terpen bekend, die zeer goed bouwland bevatten. Vroeger lagen hier de staten Holdinga en Eminga.

FINKUM-EN-HYUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Leeuwarden*, ring van *Stiens*.

Men telt er 740 zielen, en heeft er twee kerken, als: ééne te Finkum en ééne te Hyum. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is, voor zoo ver bekend is, geweest OLFERD BELIDA, die in het jaar 1608 is afgezet. Of deze gem. vroeger is gescheiden geweest, is onbekend, maar waarschijnlijk was zij steeds gecombineerd, althans reeds in 1636, zoo als blijkt uit een grafschrift op den, in dat jaar overleden, Predikant ULRICUS HERONIS.

FINKUMER-MEER of FINKUMER-VAART, water, prov. *Friesland*, dat, van de Leije afkomende, eerst eene zuidwaardsche rigting aanneemt, voorts in eene oostelijke strekking benoorden Finkum heenloopt, hoewel later zich met de Hyumervaart vereenigende, den naam van FINKUMERVAART behoudt, en bij de buurt Barthelehiem in de Dockumer-Ee valt.

FINNANGE, Fr. naam van het d. FINGIG, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie FINGIG.

FINNANGE, Fr. naam van het geh. FINNINGEN, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FINNINGEN, in het Fr. FINNANGE, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2¼ u. Z. van *Luxemburg*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Bettemburg*, aan de Alzette.

FINSERWOLDE, naam, welke in de wandeling doorgaans gegeven wordt aan het d. FINSTERWOLDE, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie FINSTERWOLDE.

FINSERWOLDER-EE, voorm. water in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie EE (FINSTERWOLDER-)

FINSTERDAHL, geh. in de heerl. *Useldingen*, grooth. *Luxemburg*. Zie FINSTERTHAL.

FINSTER-EE, voorm. water in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie EE (FINSTERWOLDER-).

FINSTERTHAL of FINSTERDAHL, geh. in de heerl. *Useldingen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. N. N. W. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. van *Buringen*.

FINSTERWOLDE, gem. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Winschoten* (2 k. d., 10 m. k., 5 s. d.); palende N. aan den Dollart, O. en Z. aan de gem. Beerta, W. aan Midwolde.

Digitized by Google

Deze gem. bevat het d. Finsterwolde en de geh. Ganzendijk, Goudhoorn, de Hardenberg, Veenhuizen, en een gedeelte van Ekamp, alsmede de Oudedijk, en den Finsterwolderpolder. Zij beslaat eene oppervlakte van 2964 bund. 53 v. r. 94 v. ell., telt 230 h. bewoond door 337 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men vindt hier heerlijke en kostbare boerderijen. De oude bodem bij het d. bestaat uit zandgrond, de nieuwe aangeslijkte daarentegen uit zeer vette klei. Er wordt, Z. O. van het dorp, ook nog lange turf gegraven; terwijl mede vele ingezetenen van de bot- en garnalenvangst leven, welke jaarlijks eene aanzienlijke som opbrengt en aan 150 menschen een bestaan verschaft, hebbende de Finsterwolder bot eene zekere vermaardheid gekregen; nog heeft men er eene bierbrouwerij en eenen korenmolen.

Door deze gem. is in het jaar 1636 een kanaal gegraven voor de afwatering van Winschoten, de Beerta, Blyham en de Nieuw-Beerta, door eene zijl in den Dollart; terwijl er veel later nog een tweede kanaal gegraven is, voor de uitwatering der landen van Bellingwolde, mede door eene zijl in den Dollart. Beide zijlen liggen naast elkander.

De inw., welke, op twee na, alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Winschoten*, ring van *Midwolde*, behoort. De eerste, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Udo van Doesburg, die in het jaar 1607 van Dalen, uit Drenthe, herwaarts kwam, en, in het jaar 1626, moet vertrokken of overleden zijn, aangezien wij Nicolaus Johannes op dat jaar als zijnen opvolger vermeld vinden. Het beroep geschiedt door Collatoren, grondeigenaars en den kerkeraad. — De 2 R. K., die hier wonen, worden tot stat. van *Winschoten* de gerekend.

Men heeft in deze gem. 3 scholen, als: eene te Finsterwolde, eene te Ekamp en eene te Ganzendijk, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. Finsterwolde, om de gemakkelijkheid der uitspraak, in de wandeling, doorgaans Finserwolde genoemd, ligt 2 u. N. ten O. van Winschoten, het heeft vroeger veel van den Dollart geleden, want dit water had voorheen twee groote boezems gevormd, tusschen welke dit d., als een hoogst belangrijk behoedend punt en voorgebergte, inlag, en daarin ver vooruit stak. In 1454, legde men van Tijsweer, aan de Eems, eenen dijk, over de Swaagh en het klooster Palmar, naar Finsterwolde, met oogmerk, om de overige dorpen, zoo mogelijk, tegen den Dollart te beschermen, doch die in 1518 is doorgebroken. De Dollart heeft intusschen den verzwolgen grond met dubbelen woeker teruggegeven. De gem. toch bezit 877 bund. nieuw en 1400 bund. ingedijkt oud land. Daarenboven heeft er wederom in 1819 eene indijking plaats gehad van meer dan 2000 deimten of 1000 bund. heerlijke, sedert 50 jaren aangewonnen, kleilanden, en reeds bestaat er weder een zeer uitgestrekte kwelder, zoodat er na verloop van ongeveer twintig jaren nogmaals eene aanzienlijke indijking kan plaats hebben. Men vindt er geen straat, maar de huizen en de boerderijen staan op eenigen afstand ter wederzijden van den rijweg, zich van het O. ten N. naar het W. ten N. in eene flaauwe bogt uitstrekkende.

Het d. bezit eene, hoewel niet groote, inwendig nette kerk, welke met eenen nieuwen, in 1822 gebouwden, toren en een nieuw orgel prijkt. De kerk is rijk, vooral door het bezit van aanwas. De toren, die afzonderlijk N. N. W. van de kerk staat, dient tot poort van het

kerkhof, tegen over welke de prachtige pastorie staat, hier aan de Noordzijde van den weg gelegen. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 140 leerlingen bezocht.

Men heeft hier ook een armhuis, gesticht in het jaar 1795, waarin 16 oude lieden en 20 kinderen verpleegd worden.

In 1584 werd dit d., door het Staten-krijgsvolk, aan kolen gelegd.

FINSTERWOLDE (OOST-), ook wel Oost-Finsenwolde, voorm. d. in het N. O. der prov. *Groningen*, tusschen de Eems en de Tjamme, dat bij den watervloed van 1277 door den *Dollart* verzwolgen is.

FINSTERWOLDER-EE, voorm. water in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie Ee (Finsterwolder-)

FINSTERWOLDERPOLDER, ook wel Finsenwolderpolder genoemd, pold. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. *Winschoten*, gedeeltelijk kant. *Winschoten*, gem. *Finsterwolde*; gedeeltelijk kant. *Zuidbroek*, en daarin ten deele gem. *Midwolde*, ten deele gem. *Nieuwolde*; palende N. aan den Dollart, O. aan Beertstermude, Z. aan Termunter-Finsterwolde, W. aan Midwolde.

Deze pold., die in het jaar 1819 bedijkt is, bevat den aanwas of kwelderlanden achter Finsterwolde, den Goldhoorn, het Monnikkeveen en de Binnen-Ae. Hij beslaat, zonder de dijken, eene oppervlakte van 1153 bund. 25 v. r. 40 v. ell., van welke onder *Finsterwolde* 651 bund. 13 v. r. 60 v. ell., onder *Midwolde* 142 bund. 16 v. r. 20 v. ell., en onder *Nieuwolde* 377 bund. 95 v. r. 60 v. ell. Men telt er 10 h., waaronder 8 boerderijen, van welke 1 h. en 1 boerderij onder *Finsterwolde* en wordt door de Oude Geute, met ééne sluis op den Dollart, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen President, éénen Secretaris en twee Leden.

FINTINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Fentingen.

FIOLGO, oude naam van het kw. *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Fivelgo.

FIOOGEN, eil. in *Oost-Indie*, in de zee van *Java*, N. van het eil. *Java*, tot de res. *Djapara* behoorende.

FIRANDO, eil., st. en kasteel in *Japan*, met eene haven, waar de Nederlanders hunne eerste stapelplaats hadden, toen hun de handel op Japan werd toegestaan, op 33° 35" N. B., 148° 26" O. L.

De mond van de haven is eng en gevaarlijk en beter voor Japansche barken en kleine vaartuigen dan voor Nederlandsche groote schepen geschikt. Binnen heeft zij eene wijde ronden kolk, daar geene stroomen of hooge golven gezien worden, doch de grond is modderig, ja valt dikwijls droog. De reede is met eene dubbele straat betimmerd, ook plagten hier weinig vermogende lieden te wonen, doch sedert de Nederlandsche Maatschappij aldaar een vasten handel had gevestigd, is Firando zeer toegenomen, doordien ook kooplieden, van elders toevloeiden om met de Nederlanders te handelen, zoo dat de geheele straat in weinige jaren volbouwd was. Het Nederlandsche pakhuis opgehaald van hout, vlak tegen de haven aan, komende met eenen trap in het water, was in het jaar 1640 zeer bouwvallig. Omdat de goederen tegen brand, roof en andere verliezen niet genoeg bewaard waren, was de Oost-indische Compagnie destijds bedacht, om een nieuw gebouw van steen op te trekken. Hieruit vatte de Keizer van Japan argwaan op tegen de Nederlanders, als of zij voor hadden eene sterkte te stichten, zoodat hun het bouwen verboden werd, en tevens bevolen, om Firando te verlaten, en hunne goederen naar *Desima* aan de baai van Nangasaki over te brengen.

Digitized by Google

FIRDGUM, oudtijds FERDIGHEM of FETRDIGUM, klein, doch oud *d.*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, arr. en 3½ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 3 u. N. ten O. van *Harlingen*, tusschen twee oude meren of afwateringen besloten. Men telt er, met de daartoe behoorende b. Dykshoek, 15 h. en 110 inw., en sommigen willen, dat het vroeger grooter geweest is; zelfs wil de overlevering, dat er voorheen eene geheele rij huizen ten W. van het kerkhof zou gestaan hebben, hetwelk niet onwaarschijnlijk is, aangezien er, ruim eene eeuw geleden aldaar nog eenige overig waren.

De inw. generen zich meest met den landbouw; de landerijen zijn er alle zeer goed, vooral heeft men in het midden uitmuntende bouw- en weilanden, welke echter allen aan elders wonende eigenaars toebehooren.

De inw. zijn allen Hervormd. Na de Reformatie maakte FIRDGUM eene afzonderlijke gem. uit, welke tot eersten Leeraar had SUFFRIDES BONTTIUS, die er van 1609 tot 1624 stond; van 1629 tot 1641 werd Firdgum bediend door den Leeraar van Tjummarum, ARNOLDUS HACHTINGIUS; doch na het verroepen van gemelden Leeraar naar Dockum, in het laatst van 1641, werd de dienst hier waargenomen door haren vroegeren Leeraar J. VOMELIUS, Predikant te Minnertsga, na wiens overlijden, J. STONEBRINK, Predikant te Tjummarum, deze gem. tevens met die van Tjummarum bediend heeft, van 1654 tot October 1677, toen hij van zijne dienst ontzet werd. Van toen af is FIRDGUM soms, maar op welke grond of met welk regt blijkt niet, als eene combinatie met Tjummarum beschouwd, terwijl men er telkens om den anderen Zondag des voormiddags predikte. In het jaar 1785 werd de dienst aldaar waargenomen door eenen Proponent, hetwelk echter in het jaar 1794 heeft opgehouden, doordien de kerk als toen werd afgebroken. Thans bestaat in dit d. geen gem. meer. De ingezetenen zijn leden bij die van naburige d. De Pastoor van de kerk te FIRDGUM, had vóór de Hervorming, honderd goudgulden (150 guld.) inkomen; terwijl de Proost van de St. Janskerk te Utrecht, zeven postulaatgulden (4 guld. 20 cent) trok. In den stompen toren, die op het zeer hooge kerkhof, thans zonder kerk, staat, hangt eene klok, die reeds vóór de vijftiende eeuw moet gegoten zijn, doch waarvan het opschrift niet goed leesbaar is.

Er bestaat in dit d. geen school: de leerlingen genieten onderwijs te Minnertsga of te Tjummarum.

Vroeger bestonden hier de, sedert lang vernietigde, adellijke huizen: Camstra, Jelgersma, Klein-Folta en Klein-Farnia.

Men wil, dat hier voorheen een veer over de Middelzee, naar Stiens, zoude bestaan, en dat van dit veer het d. zijnen naam zoude ontleend hebben.

FIRMIN (ST.) of ST. PIRMIN, uitgestrekte hoeve in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. W. ten N. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Wiltz*, gem. en 10 min. N. O. van *Mecher*.

FISBACH, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie FISCHBACH.

FISBACH, d. in de heerl. *Fischbach*, grooth. *Luxemburg*. Zie FISCHBACH.

FISCHBACH, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Feltz*, gedeeltelijk in de heerl. *Fischbach*, gedeeltelijk in de heerl. *Meysemburg*; kw. en arr. *Luxemburg*, kant. *Mersch*; palende N. aan de gem. Nomeren en Feltz, O. en Z. aan Junglinster, W. aan Lintgen en Mersch.

Deze gem. bevat de d. Fischbach en Angelsberg, en de geh. Kedingen of Koedingen, Schoos, Weijer en Wickel-

schener, benevens de uitgestrekte pachthoeve Rashoff. Zij telt ongeveer 100 h., waaronder vier groote hoeven, bewoond door eene bevolking van 800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, maar ook de veeteelt beoefenen en eenige fabrijken hebben, als daar zijn: 1 papierfabrijk, 2 verwerijen en 3 ijzersmederijen.

De grond dezer gem., die door de Erenz en de Fischbach en een aantal vijvers bespoeld wordt, is zeer bergachtig en deels moerassig. Men oogst er 's jaarlijks ongeveer 2700 mudden tarwe en rogge, 4250 mudden haver en gerst, 3600 mudden aardappelen, 284,000 Nederlandsche ponden hooi. De veestapel bestaat uit 100 paarden, 800 runderen en 290 zwijnen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene parochie uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Mersch*, behoort, en eene kerk te Fischbach, benevens eene kapel te Angelsberg heeft.

Het d. Fischbach of Fisbach, ligt 3½ u. N. ten O. van Luxemburg, 1½ u. O. van Mersch; de kerk is aan den H. Georgius toegewijd. — Men heeft er ééne school en een kasteel.

FISCHBACH, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Luxemburg*, kant. *Mersch;* palende Z. W., W., N. W. en N. O. aan de heerl. Meisemburg, Z. O. aan de heerl. Linster, Z. aan het balj. van Luxemburg.

Zij bevat het d. Fischbach, benevens de geh. Kedingen en Weijer, en beslaat alzoo een gedeelte van de gem. Fischbach.

Deze heerl. was weleer aangeslagen voor 1 flor. 12 st. 6 den. in elke 1000 flor., die in Luxemburg werden ingevorderd.

FISCHBACH of Fisbach, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. N. W. van *Diekirch*, kant. en ½ u. N. O. van *Clerff*, gem. en ½ u. Z. W. van *Heinerscheid*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, aan den H. Simon en Judas toegewijd, welke tot de par. van *Heinerscheid* behoort en waarin door den Pastoor van die par. de dienst gedaan wordt.

FISCHBACH, beek in de heerl. *Useldingen*, grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt in de nabijheid van het d. Vichten, en valt, na eenen kronkelenden loop in eene zuidoostelijke strekking, in de Attert. Hare lengte bedraagt ruim ½ uur.

FISCHBACH, naam van twee kleine beekjes in de heerl. *Fischbach*, grooth. *Luxemburg*. Zij vereenigen zich in de nabijheid van het d. Fischbach, vallende de vereenigde stroom, beneden de ijzerwerken dier plaats, in de *Erenz*.

FISCHETTE, Fr. naam van het geh. Flescheid, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie Flescheid.

FISKARI, naam, welken de Negers geven aan de katoenplant. Livonia, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Livonia.

FISKMARE of Fismare, plaats in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waaromtrent die van Wierum en Waltersum, thans Woltersum, een verlaat of sluis gehad hebben, om het water, waarvan hunne landen gemeenlijk te veel voorzien waren, uit of in te laten. Menco, Abt van Wierum, verhaalt, dat dit verlaat, in het jaar 1262, door geweldige stormen en de kracht der zee, doorgebroken is, doch dewijl het vervolgens, en nadat er andere verlaten te Delfzijl gemaakt waren, van geen gebruik meer was, is ook de naam vergaan, doch de plaats moet gezocht worden, onder het d. Wolterum, naar den kant van Wittewierum.

BIBL. Digitized by Google

FISWERD, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, ten N. van de stad *Leeuwarden*, op den terp of heuvel, welke in 1830 tot eene stedelijke Begraafplaats is aangelegd.

Het werd bewoond door Nonnen, Graauwe Beggijnen genaamd, die den kost wonnen met spinnen en weven. Dit klooster, te klein geworden zijnde, werd, in het jaar 1510, op last van den Hertog van Saksen, afgebroken, en, tot meerdere veiligheid der stad Leeuwarden, binnen hare muren verplaatst. Hier kochten de kloosterlingen een groot vierkant gebouw, met eenige kamers, toebehoorende aan Jonker Douwe Roorda, en bouwden daarbij eene kerk en verdere gebouwen. Dit klooster stond in de *Bagijnestraat*, en was aan de H. Anna toegewijd, van waar de zusteren veelal ook St. Anna Graauwe Beggijnen genaamd werden. Het klooster is, na de Reformatie, in 1600, tot een Stads Tuchthuis en in 1609 tot een Lands Tuchthuis gebezigd geworden, waartoe het tot den jare 1618 strekte. In 1639 werd het echter weder eene Herv. kerk, die vervolgens in 1681 aanmerkelijk vergroot en de tegenwoordige Westerkerk is, in de *Bagijnestraat*, welke van dit klooster haren naam ontleent. Denkelijk behoorde ook de tegenwoordige Latijnsche school en de achterbuurt, welke nog het Klooster heet, tot dit gesticht, hetwelk door de stad, in het jaar 1580, met alle andere geestelijke gestichten, genaast werd, als wanneer maar twee der verdreven zusters ongehuwd bleven. In dit klooster nam de Bisschop Cunerus Petri, op den 2 Februarij 1570, zijn intrek, en zal hij dan ook aldaar, op den volgenden dag, dien plegtigen en vrolijken maaltijd, aan de voornaamsten der geestelijkheid en des adels gegeven hebben, op welken hij toonde » van eenen hupschen dronk en vollen tafel" niet afkeerig te zijn, waarover hij naderhand ten onregte schijnt belasterd te zijn geworden.

FITZE, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, arr. en 5½ u. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. ten Z. van *Holwerd*, ½ u. N. W. van *Hantum*.

FIVALGA, oude naam van het kw. Fivelgo, prov. *Groningen*. Zie Fivelgo.

FIVEL, ook wel Fivel-Aa, riv., prov. *Groningen*. Zie Aa (Fivel-).

FIVELGA, oude naam van het kw. Fivelgo, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

FIVELGO, Fivelingo, oudtijds Fivelgonia, Fivilgonia, Phiwilgonia, Fiolgo of Fyvelghelande genaamd, een der drie kwartieren, waarin de Groninger-Ommelanden, tijdens het bestuur der Republiek, verdeeld waren.

Het was vroeger een graafs., en komt onder die benaming voor in de brieven ten jare 970, 996 en 1134 door Otto *den Grooten*, Otto III en Lotharius II gegeven. Zelfs noemt het Adamus Bremensis, een schrijver der elfde eeuw, het grootste graafs. van Friesland, hetgeen den geleerden Alting (1) doet gissen, dat die schrijver het oog had op alle de Ommelanden tusschen den Eems en de Lauwers, even gelijk hij het graafs. van Eemsland uitstrekte tot aan de Jade. Waarschijnlijk heeft een groot gedeelte van het Oldampt onder Fivelgo behoord, of is ten minste daarmede naauw verbonden geweest, althans zij hadden een gemeen landregt, waarvan het opschrift luidt: *thit sent tha keran en tha doman wisera liuda Fivilghelondis, ende Aldeomptis, jef mentra waldmonnans.* Fivelgo had wijders in vorige tij-

(1) *Not. German. Infer.*, L. 2, p. 35.

Digitized by Google

den ook een eigen landszegel, zijnde een langwerpig rond, waarop twee zittende, bestraalde en gekroonde vrouwen, van welke de eene MARIA schijnt te zijn, houdende eene kloot op hare linkerknie en de regterhand omhoog, terwijl eene heilige voor haar zit, in eene aanbiddende gestalte, en onder aan den voet een éénhoofdige arend met uitgestrekte vlerken, in een schild, waarvan het randschrift was: *Sigillum. terre. Phiwilgonie* (1). Daarenboven voerde het westelijke gedeelte van het hooge land, genaamd Westerambt, nog een afzonderlijk zegel. Het was rond, en in drie vakken verdeeld; in het midden ziet men MARIA, staande met het kind op haren linkerarm onder een gehemelte; aan weerszijden staat een engel met uitgebreide vleugels. Het omschrift is: *s. Commvnitatis. Fiwelgonie. termini. Westerompt* (2).

FIVELGO grenst tegenwoordig ten Westen en Noordwesten aan Hunsingo, ten Noorden en Oosten aan de Wester-Eems, ten Zuiden aan het Oldampt, in dezer voege, dat een weinig beoosten de Oterdummerzijl, de scheiding zuidwaarts afloopt langs Borgsweer tot Oud-Houwerda, van daar westwaarts tot aan Proostmeer, dan weder zuid en zuidwestelijk bezijden Wagenborgen, Nieuwolde en Noordbroek tot aan de Sappemeerster-Veenen, welke zij bestendig ten Zuiden houdt; tot voorbij Martenshoek, alwaar zij eindelijk aan het trekpad stoot, en zelfs met eenen punt daarover tegen het Foxholstermeer, en dan noordwestelijk loopt langs Westerbroek, Engelbert en Middelbert, tot dat zij voorbij Noorddijk in het Karringermaar vallende, weder stoot aan Hunsingo. De uiterlijke gedaante vertoont dus een zeer onregelmatig vierkant. Inwendig wordt dit kwartier door het Damsterdiep in genoegzaam twee even groote deelen gescheiden, maar die echter zeer verschillen in deugd en aard der landerijen, daar het noorder gedeelte meerendeels hoog en vruchtbaar kleiland is, van daar bekend onder den naam van het hooge land, en ook het volkrijkste, als bevattende, behalve Appingedam en Delfzijl, van de een en veertig dorpen dezes kwartiers, vier en dertig: maar het zuidelijke, met zeven dorpen, meest zand, laag en veenig land heeft. Hoewel dit land voorheen misschien nog geschikter tot houtgewas geweest is dan thans, zoo heeft het geboomte er nogtans dat er veel staat, op de zandgronden (waarop vroeger meestal veen gezeten heeft) van de Harkstede, Kolham, Slochteren en Schildwolde, goede tier. Bij EMO was deze streek bekend onder de benaming der Zuiderbosschen, naderhand van Duirswolde, en thans onder die van de Woldstreek.

In het jaar 1659 verdeelde men dit kwartier, in drie deelen, als het Wold-deel, het Hooge-land, en het Oosterdeel, ieder van vijftien kerspelen; maar dit is in het jaar 1749 weder afgeschaft.

Thans bevat FIVELGO het vl. Appingedam, de vesting Delfzijl, en de navolgende 34 dorpen: Garmerwolde, Thezinge, Ten Boer, Lellens, Stedum, Loppersum, Wester-Emden, Garshuizen, 't Zand, Godlinze, Losdorp, Spijk, Bierum, Leermens, Ooster-Wytwert, De Zeerijp, Enum, Wirdum, Garrelsweer, Tjamsweer, Solwert, Marsum, Jukwert, Krewert, Holwierde, Uitwierde, Farmsum, Weywert, Heveskes, Oterdum, Meedhuizen, Opwierde, Woltersum

(1) Zie Mr. H. O. FEITH, *Groninger Beklemregt*, II, bl. 486.

(2) Zie hetzelfde werk, D. II, bl. 488.

en Wittewierum, benevens de zeven dorpen van Duurswolde of de Woldstreek, zijnde: Siddeburen, Hellum, Schildwolde, Slochteren, Kolham, Scharmer en Harkstede.

In het jaar 1686, des nachts tusschen den 12 en 13 November, overkwam deze provincie en vooral dit kwartier eene zware ramp door eenen hoogen watervloed, de Groninger-watervloed, doorgaans echter de St. Martens-vloed, genoemd. De storm begon des avonds van den gezegden 12 November, met donder, bliksem, hagel en regen, en deed het zeewater in dien nacht, tegen 4 of 5 uren des morgens, over alle dijken, naar men zegt wel tot op de hoogte van een mans lengte, loopen, overstroomende dus in korten tijd bijna geheel Groningerland, zoo dat de stad Groningen zelfs, als een eiland, in volle zee lag. Verscheidene dijken braken door, vele huizen, zijlen, schuren werden weggerukt, en in het algemeen eene ongemeene schade veroorzaakt. Een gedeelte der wallen van de vesting Delfzijl brak door, en een geheel bolwerk spoelde bijna weg, waardoor het water aldaar ebbe en vloed hield, en de menschen op de zolders moesten vlugten, lijdende honger, koude en gebrek aan versch water. Het dorp Oterdum werd bijna een prooi der golven; ook de andere dorpen leden zeer zware schade. Voor de brug van het vlek Appingedam liepen de jongens een pistoolschot ver, over bedden, bulsters, kisten, en andere aangespoelde goederen, en het geheele gewest, inzonderheid tusschen Groningen en Delfzijl, scheen eene openbare zee te zijn. In Fivelgo verdronken 416 menschen, 572 paarden en 759 koeijen, terwijl er 170 huizen geheel weggespoeld, en 212 zeer beschadigd werden.

Een later, in 1717 voorgevallen, vloed, genaamd de Kersvloed, omdat hij den 25 December inviel, trof dit gewest nog veel zwaarder. Te Delfzijl en daaromtrent, zag het er zeer treurig uit; het water overstroomde alles, en spoelde het bastion van de Kakenbrug met een stuk van den wal geheel weg. De vloed verwoestte onderscheidene zijlen, of geheel of ten deele, en zette bijna de geheele provincie onder water, zoo dat het zelfs de poorten der hooggelegen stad instroomde. Deze verschrikkelijke vloed kostte aan 2091 menschen het leven, spoelde 1450 huizen geheel omver, en deed 11,441 hoornbeesten, 3063 paarden, 1272 varkens en 20,953 schapen verdrinken, en nam in Fivelgo alleen 304 menschen, 528 h., 3847 hoornbeesten, 1103 paarden, 379 varkens en 6421 schapen weg.

Het wapen van Fivelgo is hierboven in het zegel beschreven.

FLAAKMEER, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie Flait (Het).

FLAAUWERS, twee inlagen of pold., op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*. De eerste of oostelijkste behoort geheel tot de gem. *Kerkwerve-Rengerskerk-en-Zuidland*, en is groot 52 bund. 45 v. r. 90 v. ell.; van de tweede of westelijkste liggen 24 bund. 63 v. r. 30 v. ell. onder dezelfde gem., en 3 bund. 43 v. r. 10 v. ell. onder *Serooskerke*.

Deze inlagen palen N. en O. aan den polder Schouwen, Z. aan de Oosterschelde en W. aan de Heertjes-Inlagen (zie dat art.). Zij zijn door het aanleggen van eenen binnen- of slaperdijk, ter beveiliging van het eiland Schouwen, in het jaar 1651, ontstaan, en bevatten niets dan moerasgronden, op welke in den voorzomer duizenden van zeevogeleijeren worden geraapt, waartoe, en tot de vangst van paling in de slooten, deze inlagen verpacht worden.

Digitized by Google

FLACQ, riv., ten Z. van *Zuid-Holland*. Zie HARINGVLIET.

FLACHWEILER, d. in het balj. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie FLAXWEILER.

FLAIT (HET), HET FLEIT, ook wel HET FLAAKMEER genoemd, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, ten O. van *Stavoren*, dat door de Arnsersloot met de Gronsen, door Emedam met de Geeuw, en verder door de Munnekehollendam, eene zeer vervallen vaart, met de Groote Gersloot in verbinding staat.

FLAKKEE, riv. in *Zuid-Holland*. Zie HARINGVLIET.

FLAKKEE, zandbank in het *Haringvliet*, prov. *Zuid-Holland*, tusschen het eil. *Over-Flakkee* en het *Land van Voorne*.

FLAKKEE (OOSTPLAAT-VAN-), plaat in het *Haringvliet*, prov. *Zuid-Holland*, ter hoogte van Middelharnis, thans een pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Middelharnis*; palende N. O. aan de buiten- en bekade gorzen van de Oostplaat, O. aan de bezomerkade weiden, Z. aan den Johannis-polder en het Spui, W. aan de haven van Middelharnis.

Deze pold., in het jaar 1808 bedijkt, beslaat eene oppervlakte van 157 bund., en wordt op de haven van Middelharnis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Secretaris.

FLAKKEE (OVER-), voorm. eil., prov. *Zuid-Holland*. Zie OVER-FLAKKEE.

FLAKKEE (WESTPLAAT-VAN-), vroeger eene plaat in het *Haringvliet*, tusschen het Noorddiep en het Zuiddiep, ter hoogte van Sommelsdijk, thans een pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. en gem. *Sommelsdijk*; palende N. O. aan de buiten- en bekade gorzen der Westplaat, Z. O. aan de haven van Middelharnis, Z. W. aan den Weipolder, den Everdina-polder en den Polder Kraaijenstein, N. W. aan de haven van Dirksland.

Deze pold., in het jaar 1808 ingedijkt, beslaat eene oppervlakte van 316 bund. 13 v. r. 47 v. ell., bevat 1 boerderij, en wordt door 1 sluis in de haven van Middelharnis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Secretaris.

FLAKKEPUNT, kaap in *Oost-Indië*, in de *Straat van Carimata*. Zie VLAKKE PUNT.

FLANZUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, arr. en 3 u. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. Z. O. van *Rauwerd*, ½ u. N. W. van *Irnsum*, waartoe het behoort. Het bestaat uit 5 boerderijen.

Vóór de Reformatie stond hier eene kapel, waarin een Priester van elders eenmaal 's jaars predikte en de mis deed, wanneer zij, die daar ter preke kwamen, vergast werden op een gezoden ham en eene ton bier. Daarna schoot men naar den vogel en dronk eenige dagen ter eere van den Patroon of Patronesse en ter bevordering van de behoudenis van hem, die dit feest bij zijnen uitersten wille, aldus ingesteld en besproken had. De boerderij, waarbij voorheen de kapel stond, is, benevens die kapel, in of omtrent het jaar 1818 afgebroken.

FLARDINGA of VLAARDINGEN, oude naam van de stad VLAARDINGEN, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie VLAARDINGEN.

FLASWEILER, d. in het balj. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie FLAXWEILER.

FLAT, kaap in *Oost-Indië,* in de *Straat van Karimata.* Zie VLAKKEPUNT.

FLATERDINGEN, oude naam van de stad VLAARDINGEN, in *Schieland,* prov. *Zuid-Holland.* Zie VLAARDINGEN.

FLAT-ISLANDS of FLAT-ISLES, Eng. namen van de VLAKKE-EILANDEN, zijnde twee kleine eil. in *Oost-Indië,* in de *Indische Zee.* Zie VLAKKE-EILANDEN.

FLAXWEILER, gem. in het balj. van *Grevenmacher,* grooth. *Luxemburg,* kw. *Grevenmacher,* arr. *Luxemburg,* kant. *Betzdorff;* palende N. aan de gem. Betzdorff, Biver en Grevenmacher, O. aan Wormeldingen, Z. aan Lenningen, W. aan Schutteringen en Neder-Anven.

Deze gem. bevat de d. Flaxweiler, Beyren en Gostingen, benevens de geh. Neder-Donven en Over-Donven, alsmede de groote hoeven Pottashoff en Spittelhoff. Men telt er 290 h., waaronder 5 groote hoeven, te zamen eene bevolking uitmakende van 1800 inw., die grootendeels hun bestaan vinden in den landbouw, hoewel de vee- en bijenteelt mede niet onbelangrijke middelen tot onderhoud aanbieden. Voorts heeft men er 3 graanmolens, welke door water gedreven worden.

De grond is hier zeer bergachtig, vooral naar het Oosten en in de nabijheid van het d. Flaxweiler; boschrijk, inzonderheid naar de zijde van Over- en Neder-Donven en Beyren. Men kweekt er voornamelijk tarwe, mastelein, gerst, spelt en ook een weinig koolzaad. Aan voederkruiden voor het vee is mede overvloed. De veestapel bedraagt 240 paarden, 373 runderen en 710 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Flaxweiler* en *Gostingen* uit, en hebben in deze burgerl. gem. 2 kerken, als: ééne te Flaxweiler en ééne te Gostingen, benevens eene kapel te Beyren.

Men merkt in deze gem. duidelijk de sporen van twee Romeinsche wegen op, beide bijna op gelijken afstand van het d. Flaxweiler en in gelijke rigting. De oostelijke is echter van veel grooter uitgestrektheid dan de westelijke, hebbende de eerste een gedeelte uitgemaakt van den heerbaan van Rheims naar Trier. Ook heeft men in de nabijheid van de hoeve Spittelhoff, nog andere Romeinsche oudheden opgedolven.

Het d. FLAXWEILER, op sommige kaarten ook FLACHWEILER of FLASWEILER gespeld, ligt 3 u. O. N. O. van Luxemburg, 1½ u. Z. W. van Grevenmacher, ½ u. Z. van Betzdorff, aan de Flaxweiler, 10 min. van den Trierschen straatweg, waarmede het door eenen goeden weg verbonden is.

De inw., die alle R. K. zijn, onder welke 320 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg,* dek. *Betzdorff,* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. COSMUS en DAMIANUS toegewijd.

FLAXWEILER, beek in het grooth. *Luxemburg.* Zij ontspringt een weinig ten Z. van het d. *Flaxweiler,* vloeit meestal in eene noordelijke rigting, en valt, bij het geh. Wecker, in de *Syren.*

FLEBOURG, geh. in de heerl. *Bourscheid,* grooth. *Luxemburg,* kw., arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Diekirch,* gem. *Bourscheid.*

FLECHAS, kaap in *Oost-Indië,* op de Zuidkust van het eil. *Magindanno.*

FLECHETTE, Fr. naam van het geh. FLESCHEID, in de heerl. *Bourscheid,* grooth. *Luxemburg.* Zie FLESCHEID.

FLEDORP, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie verder het artikel VLIEDORP.

FLEHIT, berg in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, welke zeer moeijelijk en gevaarlijk is, om te bestijgen, niet alleen uithoofde van de steile hoogte, maar wel voornamelijk om de ruheid van den grond, veroorzaakt door de losse aarde, vermengd met kleine keisteenen, die in het opklimmen de vooten doen uitglijden.

FLEHITE, een der drie landstreken, waarin het *Land der Auchen* verdeeld was. Het was het middelste en wordt in den giftbrief van KAREL *den Groote*, van het jaar 877, uitdrukkelijk genoemd de Landstreek aan beide de oevers van den Rijn. De Westkant werd besloten door den Rijn, van het riviertje de Noode tot aan Wijk-bij-Duurstede; de Oostkant ter zelfder lengte door het Vliemeer, zoo dat het de tegenwoordige *Veluwe* en een gedeelte van *Overijssel* moet beslagen hebben.

FLEHUS, oude naam van den VLIESTROOM. Zie dat woord.

FLEIT (HET), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie FLAIT (HET).

FLEITENBURG, streek lands in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, gem. *Termunten*, onder *Borgsweer*, waar veel steen gevonden wordt.

FLENIO, plaats, door de Romeinen aldus genoemd, welke, naar men wil, zoude moeten gezocht worden, ter plaatse, waar het tegenwoordig d. VLEUTEN, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gelegen is. Zie VLEUTEN.

FLENIUM, naam, welke op de oude reiskaarten voorkomt, als gelegen, tien uren gaans van Caspingium (Hagestein, het voormalig Gasperden, of Asperen), en zes uren van Forum Hadriani (Arentsburg bij Voorburg), en alzoo moet gezocht worden in het tegenwoordige *Rijnland*, zonder dat men de juiste plaats weet aan te wijzen, waar het gelegen was.

FLEODRODUM, oude naam, onder welke het d. VLIERDEN, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, reeds in het jaar 721, aan den H. WILLIBRORD geschonken werd. Zie VLIERDEN.

FLERDINGEN, oude naam van de st. VLAARDINGEN, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie VLAARDINGEN.

FLERINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, ¼ u. W. van *Menaldum*, waartoe zij behoorde.

FLERINGEN, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 1½ u. O. van *Almelo*, kant. en 2 u. W. Z. W. van *Ootmarsum*, gem. en ¾ u. Z. van *Tubbergen*; met 52 h. en 340 inw.

FLERKDINGE en FLERTINGEN, oude namen van de st. VLAARDINGEN, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie VLAARDINGEN.

FLESCHEID, in het Fr. FLECHETTE, geh. in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Diekirch*, gem. *Bourscheid*.

FLESSINGUE, Fr. naam van de st. VLISSINGEN, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie VLISSINGEN.

FLETHETTI (PAGUS), landstreek, welke vermeld wordt in een giftbrief, waarbij FOLKERUS, in 850, eenige goederen aan het klooster te Werden schonk. Dit land zou onder het gouw *Hameland*, en wel onder Graaf WICHMAN, behoord hebben; vermoedelijk moet daaronder een gedeelte der prov. *Utrecht* verstaan worden.

Digitized by Google

FLETJAS, kaap in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Magindanao*, in het land der *Ilano's*, ten Z. van het eil., aan de Hanabaai.

FLETIO, naam, welke voorkomt op de oude reiskaart van PEUTINGER, als gelegen tusschen Levefanum en Lauri, 4 u. gaans van eerstgenoemde en 5¼ u. gaans van laatstgenoemde plaats. Men wil dat deze plaats moet gezocht worden, ter plaatse, waar thans het d. VLEUTEN, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gelegen is. Zie VLEUTEN.

FLETIONE, plaats, welke vermeld wordt in het *Itinerarium* van Keizer ANTONIUS, en welke men insgelijks wil zoeken, ter plaatse waar het d. VLEUTEN, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans gelegen is. Zie VLEUTEN.

FLETUM, voorm. d. in het N. O. der prov. *Groningen*, aan de Oostzijde van de Ee, hetwelk, bij den watervloed van het jaar 1277, door den *Dollart* ingezwolgen is.

FLEUSSEN (DE), meer in de prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie FLJUESSEN (DE).

FLEVO, voorm. meer, door POMPONIUS MELA vermeld, hetwelk het zuidelijke gedeelte van de Zuiderzee moet uitgemaakt hebben.

FLEVO, eil., dat, bewesten de tegenwoordige Friesche kust, gevormd werd door twee armen van den *Flevus* of *Vliestroom*, waardoor ook aan de zuidzijde het Medemelaca-lacus of Medemblikker-meer ontstond. Het tegenwoordige Breezand, ten O. van de Vlieter en het Oude-Vlie, is daarvan nog over.

FLEVUM, voorm. kast., door de Romeinen gesticht aan den mond der Flevusstroom, waarvan men de plaats vermoedelijk op het eil. *Vlieland*, prov. *Noord-Holland*, stellen moet, of liever op den voormaligen, sedert lang door de zee verzwolgen noordelijken oever van dat eiland. Dit kast. werd, in het jaar 28, door de, tegen den Romeinschen Landvoogd OLENNIUS opgestane, Friezen, aangevallen en denkelijk toen verwoest.

FLEVUSSTROOM, riv. of noordelijke Rijnmond, door welke het meer *Flevo* zijne wateren in de *Noordzee* ontlastte. Deze riv. had ongetwijfeld zijnen loop, ter plaatse, thans nog op de zeekaarten de VLIETER, het OUDE-VLIE en de VLIESTROOM genoemd.

FLIE, een der zeegaten, waardoor men van de Zuiderzee in de Noordzee komt, tusschen Vlieland en Terschelling. Zie VLIE.

FLIET (HET-), buurs., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. *Leeuwarden*, eigenlijk eene voorstad van die stad uitmakende, en aan de oostzijde daarvan gelegen. Het is eene zeer fraai bebouwde buurt met vele fabrijken.

FLIEUSEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie FLJUESSEN (DE).

FLISBURG, naam, welken men in de wandeling veelal gaf aan het voorm. oude h. FILIPPENBURG, in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie FILIPPENBURG.

FLJUESSEN (DE), DE FLEUSSEN, DE FLJUSSEN of DE FLUISSEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*.

Ter plaatse, waar men thans dit meer vindt, zou, volgens het verhaal der oude kronijken, een bosch van denzelfden naam gestaan hebben, daar de Friesche Koningen hunnen lusthof plagten te hebben, hetwelk, ten jare 1209 of 1210, bij eenen buitengewoon heeten zomer, bijna geheel afbrandde, terwijl de grond, die ten deele veenachtig was, zoodanig uitbrandde, dat hierdoor een klein meer ontstond, het-

Digitized by Google

welk van tijd tot tijd, door afkabbeling van de naast gelegene landen, zijne tegenwoordige grootte verkregen heeft, en zich van Galamadammen in het Zuidwesten, tot aan het Heegermeer in het Noordoosten, uitstrekt, in eene lengte van 2 uren.

Den 12 Julij van het jaar 1505 zou het houtgewas van het bosch DE FLJUESSEN, voor zoo verre dat nog overig was, door eenen sterken wind, van regen vergezeld, omver geworpen zijn. Velen komt het echter onwaarschijnlijk voor, dat dit meer door afbranding van gemeld bosch zoude ontstaan zijn, maar wel door eene overstrooming der zee, niet zeldzaam in vroegere eeuwen, en dat het water, hetwelk in den beginne, naar zijnen oorsprong, ziltig was, door lengte van tijd, in zoet water veranderd is.

Dit meer, hetwelk in het Heegermeer uitloopt, is tevens verbonden met de meertjes de Oorden, Oud-Karre, de Kuilaart, de Morrha, de Geeuw, het Flait, de Groote-Gersloot, de Gronsen, het Haanmeer enz.

FLJUSSEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie het vorige art.

FLOECKHOVEN, oude naam van het geh. FLOCKHOVEN, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie FLOCKHOVEN.

FLOEMAT, WAY-FLOEMAT, riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Boero*, aan wier mond de Nederlanders in het jaar 1657 een houten pagger gebouwd hebben. In het jaar 1664 deed de Landvoogd SIMON COS er een van steen optrekken, die, in het jaar 1629, in de lucht gesprongen zijnde, door de vesting DEFENSIE vervangen is. Zie DEFENSIE.

FLOORKAMP, voorm. abdij, prov. *Friesland*. Zie OLDEKLOOSTER.

FLORA, voorm. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het gedolven *Kanaal van Poelepantje*, ter linkerhand uit de riv. Suriname komende; palende bovenwaarts aan den houtgr. Duisburg, benedenwaarts aan de Indigo plantaadje Zorg en Hoop; 200 akk. groot.

De helft van deze plantaadje behoort thans aan den houtgr. *Duisburg*, en de andere helft aan de plantaadje *Zorg-en-Hoop*.

FLORENTIA, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regter zijde in het opvaren, palende bovenwaarts aan den mond der Maarschalkskreek, benedenwaarts aan den verlaten houtgr. Egypte. Vroeger heette zij GLORIA. Thans is zij onbehuisd en zonder slaven.

FLORES, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Kleine Sunda-eilanden* behoorende. Zie FLORIS.

FLORES (STRAAT-VAN-), zeeëngte in *Oost-Indië*. Zie FLORIS (STRAAT-VAN-).

FLORIDA, vroegere naam van den verlaten houtgr. BAMBY, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie BAMBY.

FLORIS of FLORES, ook ENDE, MAOGARY, MANGERAI en MANDJERAI genaamd, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Kleine-Sunda-eilanden* behoorende; grenzende N. aan de Zee van Java, O. aan de Straat van Floris, die het van Sabrao en Solor scheidt, Z. aan de Indische Zee, W. aan de Straat van Mandjerai, waardoor het van het eil. Komobo gescheiden wordt.

Het is 20 mijlen breed en 60 mijlen lang, ligt in de strekking van het O. naar het W. en heeft eene langwerpige gedaante, welke aan de zuidwestkust in eenen scherpen hoek eindigt. Het beslaat eene oppervlakte van 422 geographische mijlen, en strekt zich uit van 7° tot 9° 5′ N. B. en van 137° 16′ 5″ tot 140° 41′ O. L.

Digitized by Google

Aan de kusten heeft men onderscheidene baaijen, waarvan die aan de oost- en de westzijde goede havens vormen. Het binnenland is bergachtig en boschrijk, doch niet onvruchtbaar. De grond is er vulkanisch, zoo dat men er heete bronnen aantreft. Zelfs wordt op het oostelijke gedeelte, nabij de Straat van Floris, een vuurberg gevonden, welke Lavotivo genaamd wordt.

Floris bevat eene menigte dorpen, allen onder het gezag van Dorpshoofden staande, doch is, naar evenredigheid van de grootte, weinig bevolkt. Sultans of Radja's worden er niet erkend.

De Portugezen hebben vroeger, nabij de stad Larantoeke, eene sterkte gebouwd, welke er nog bestaat, zoodat de bevolking aldaar van Portugezen afstamt. Deze bevolking, die zeer zwart van gelaat is, heeft eenen zwakken ligchaamsbouw, een wantrouwend, wangunstig en vijandig karakter, en belijdt de R. K. godsdienst. De overige bevolking van het eil. is van eene rijzige gestalte, zachtaardig, doch lui. Het zijn lafhartige, bijgeloovige Mahomedanen, van den Maleischen stam, die de Birmannische taal spreken.

Uit het dierenrijk vindt men er buffels, koeijen, varkens, geiten, hoenders en ander gevogelte, vogelnestjes en schildpadden. Het plantenrijk levert rijst, wilde kaneel en sandelhout. Uit het rijk der delfstoffen vindt men er zwaren puimsteen, en aan de kusten amber. Goud wordt er vermoedelijk niet gevonden. De naburige eilanders drijven veel handel op Floris, in de aldaar voorkomende vogelnestjes, sandelhout, witte kaneel, karet-wayer enz.

In het jaar 1756 heeft de Oostindische-Compagnie den Makassaren toegestaan op Floris te handelen, onder voorwaarde, van geen wilde kaneel van daar mede te nemen, op straf van verbeurdverklaring van schip en lading.

In de jaren 1836—1838 was de Noordkust van Floris het voorname verzamelingsoord van de zeeroovers uit die wateren. Ter beteugeling van hunnen overmoed werden daarop, in het laatstgenoemde jaar, de hoofdkampong van den Radja van Larantoeka, Goegé, en nog zeven andere kampongs, niettegenstaande eenen sterken tegenstand van den vijand, en vooral van de onder hen aanwezige Boeginezen, door de onzen vernield.

FLORIS (KAAP-), in het engelsch Floris-Head, kaap in *Oost-Indië*, op het eil. *Floris*, een der *Kleine-Sunda-eilanden*. Het is de noordelijkste punt van dat eiland.

FLORIS (STRAAT-VAN-), zeeëngte in *Oost-Indië*, tusschen het eil. Floris en de eil. Solor en Sabrao.

FLORIS HEAD, Engelsche naam van Kaap-Floris, in *Oost-Indië*, op het eil. *Floris*. Zie Floris (Kaap-).

FLORIS-HUIS of Heer-Floris-Huis, voorm. kloost. te *Deventer*, in de *Pontsteeg*.

Het was het oorspronkelijke huis der Broederen of Klerken van het gemeene leven, en werd, naar den eersten Regent, die Floris geheeten was, Heer-Floris-huis genaamd; want de broeders of klerken hebben zich allereerst op den raad van Meester Gerard Groete, in het huis van den Heer Floris verzameld. Maar omdat dit huis gehecht was aan St. Paulus-vikarij, aan de hoofdkerk van St. Lebuinus, en dat zij er vervolgens na den dood van Heer Floris zouden moeten uittrekken, zoo heeft Jufvrouw van Ruinen, die der wereld vaarwel gezegd had, en te Diepenveen Kanunnikesse geworden was, in het jaar 1391, den Broederen haar huis geschonken, hetwelk zijnen ingang had in de straat,

by Google

de *Pontsteeg* genaamd, waarvoor de Broeders haar een kleiner huis, hetwelk hun ongemakkelijk was, in de *Engestraat*, gegeven hebben. Daarenboven heeft zij de Regering, die er tegen was, eindelijk, door hare eigene bloedvrienden, bewogen deze gift te bevestigen. Later heeft dan Heer Floris, uit het erfgoed van Broeder Lubertus ter Bussche, hetwelk deze na den dood zijns vaders, die Schepen van Zwolle was, aan de voeten van Heer Floris, tot eene gift nedergelegd had, het gemelde huis voor het gebruik der Broederen ingerigt. Zij hebben ook het huis van St. Paulus-vikarij, dat over de Nieuwstraat stond, voor veel geld gekocht, en aan het eerste huis getrokken, omdat zij genegenheid hadden voor de plaats, waar zij een heiliger leven hadden begonnen. Als zij nu erfs genoeg hadden, hebben zij de oude gebouwen afgebroken en nieuwe opgetimmerd; als: in het jaar 1441, de woonplaats der broederen; in het jaar 1487, het hof, de keuken, het vertrek voor de gasten, en beide de poorten; alle stevige en treffelijke gebouwen, die nog in wezen zijn, en in de vorige eeuw, den Ontvanger van St. Lebuinuskerk tot woning diende.

De kerk van dit klooster heeft lang tot stadsboekerij gediend. In deze kerk zoude, naar men wil, eenen geruimen tijd bewaard geweest zijn, een arm van St. Odilia, die door Henricus van Nimwegen, Generaal der Kruisbroederen, aan de kerk geschonken, en door Godefridus van Torn in zilver beslagen was, omdat hij vermeende, door het aanroepen van St. Odilia, zijne gezondheid te hebben weder gekregen.

FLORIS-KOOG, onbehuisde pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gem. *Schardam;* palende N. aan de Rietkoog, O. aan de Zuiderzee, Z. aan de Oosterkoog, W. aan den Zeedijk van Schardam.

Deze pold., die onbedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, 12 bund., en wordt bestuurd door de gezamenlijke Ingelanden.

FLORIS-POLDER, voorm. afzonderlijke pold., thans een gedeelte uitmakende van den *Floris-Schouten-Vrouwen-polder*, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Sassenheym*.

FLORIS-SCHOUTEN-VROUWEN-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Sassenheym;* palende N. aan het d. Sassenheym, O. aan de Sassenheymer-vaart, Z. aan den Kooipolder, W. aan de Zandsloot.

Deze pold. heeft oorspronkelijk bestaan uit drie pold., als: den Florispolder, den Schoutenpolder en den Vrouwenpolder, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 178 bund.; is in het molengeld aangeslagen voor 173 bund. 97 v. r. 78 v. ell., alles zeer goed wei- of hooiland, en wordt door éénen molen bemalen op de Sassenheymer-vaartsloot, welke uitkomt in het Haarlemmermeer. Men telt er 3 boerderijen, doch het meeste land wordt gebruikt door de inw. van Sassenheym. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester van Sassenheym, President, en vier Poldermeesters, zijnde Ingelanden of Bruikers.

FLORIS-VAN-DEN-TEMPEL, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam;* palende N. aan den Jonge-Janswaard, O. aan den Kop van de Oude-Wiel, Z. aan de West- en Sneepkil, W. aan Bijland, gem. Sliedrecht, prov. Zuid-Holland.

Deze pold., alleen aan den westkant bekaad en overigens door hooge oevers beschut, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

Digitized by Google

21 bund. 47 v. r., en wordt door den eigenaar bestuurd. Het land ligt 1½ tot 2 ell. boven A. P.

FLUESSEN (DE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie FLJUESSEN (DE-).

FLUIT, klip in *West-Indië*, op de noordkust van het eil. *Aruba*.

FLUIT, rooi of regengeul in *West-Indië*, op het eil. *Aruba*, waar in 1824 het eerste goud gevonden is, ten N. van de *Arikok*.

FLUIT (KLEINE-), rooi of regengeul in *West-Indië*, op het eil. *Aruba*, in het noordoostelijke gedeelte digt bij de kust, waar mede eenig goud gevonden is.

FLUITPOLDER, pold. in de prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Veur-en-Noordzijde van den Leydschendam*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 80 bund., en wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast.

FOCHTELOO of VOCHTELOO, in het oud-Friesch FOCHTINGE, SYOCHTBOLE of SIECHTLOO, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 6 u. O. van *Heerenveen*, kant. en 3 u. O. N. N. van *Oldeberkoop*, 1 u. W. van de Drentsche grenzen, ½ u. O. van Oosterwolde, aan de Hooge veenen, waartegen een dijk, de Leydijk genaamd, is gelegd, dewijl het Groot Diep anders, vooral in den winter, niet alleen de bouwakkers, maar ook het geheele d. overstroomt. Men telt er 150 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Door het dorpje loopt eene beek of een watertje, de Vogelryd genaamd, dat, uit de hooge veenen ontspringende, tegen den Leydijk stuit, doch zich daar onder den grond verbergt en, westwaarts voortstroomende, een half kwartier uur gaans weder te voorschijn komt.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Oosterwolde-en-Fochteloo*. — De school wordt gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht.

FOCHTINGE, oude naam van het d. FOCHTELOO, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie FOCHTELOO.

FOCKAMA of FOCKEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, onder het d. *Jorwerd*.

FOCKENE, voorm. riv., prov. *Zeeland*. Zie FOOKHENE.

FOCKENS, oude naam van eene voorm. state, op wier plaats thans gebouwd is het fraaije landhuis LYNDENSTEIN, in het *Friesche* dorp *Beetsterzwaag*, griet. *Opsterland*. Zie voorts LYNDENSTEIN.

FOCKENS (OUD-) of GROOT-FOCKENS, landh. van het oude Friesche geslacht FOCKENS, aan de westzijde van het d. *Beetsterzwaag*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, in de zestiende eeuw gebouwd door den Grietman van Opsterland, MARTINUS FOCKENS, thans nog bewoond door den Heer SACO VAN TEYENS, Grietman van Opsterland.

FOCKENOORD, landhoek, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie FOKKENOORD.

FOCKESLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie FOKKENOORT (1).

FOEROE (DI) (d. i. GESTOLEN), naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. KLAVERBLAD, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, als zijnde die plant. met kaartspelen gewonnen. Zie KLAVERBLAD.

---

(1) De overige woorden, die men elders wel eens FOC gespeld vindt, doch hier niet aantreft, zoeke men op FOK.

Digitized by Google

FOESOE of Fousou, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, 16 m. N. van Kaap Corso, 22 m. Z. Z. O. van Coumassie. — Zij was eertijds zeer bloeijend, doch is thans grootelijks vervallen.

FOETZ, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Bettemburg*, gem. *Monerich*.

FOGELSMUHL, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 3 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1 u. N. van *Echternach*, kw. en 4 u. N. van *Grevenmacher*, gem. *Berdorf*.

FOGGI, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, aan de *Westkust*, een weinig benoorden de Nietoe.

FOGILEKO, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, aan de *Westkust*, tusschen de riv. de Fastou en de Sailali.

FOHMANN, Fohman, Fohmannie of Fohmannee, d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, aan den weg van Kaap Corso naar Coumassie. Eertijds was het eene aanzienlijke stad.

FOHREN, d. in het graafs. *Vianden*, grooth. *Luxemburg*. Zie Fouren.

FOKKENOORD, landhoek, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, aan het Parregaastermeer.

FOKKESLOOT of Fockesloot, water, prov. *Friesland*, dat uit het *Heegermeer* voortkomende, met eene zuidelijke rigting, eerst tusschen de grietenijen *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde* en *Wymbritseradeel*, voorts tusschen *Gaasterland* en *Wymbritseradeel* heenloopt, en zich in het *Slootermeer* ontlast.

Dit water is dus genaamd naar Fokke Uckena, van *Leer*, die, door de Schieringers verslagen zijnde, op den 9 Junij 1420 alhier de Groninger busse moest achterlaten

FOKSHAM, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Foxham.

FOKSHOL en FOKHOLSTERMEER, geh. en meer in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie Foxhol en Foxholstermeer.

FOLA-MADJAHI, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*.

FOLCHETTE, d. in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*. Zie Folscheid.

FOLGERA-VEENEN of Folger-Veenen, voorm. veengronden, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, N. van *Noorder-Dragten*, waartoe zij behoorden. Deze veenen zijn thans vergraven en daarvoor is de b. Folgeren ontstaan. Zie het volgende art.

FOLGEREN of Volgeren, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 4½ u. N. O. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Beetsterzwaag*, ½ u. N. van *Noorder-Dragten*, waartoe het behoort, met 26 h. en 125 inw.

FOLGER-VEENEN, veengronden, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Smallingerland*. Zie Folgera-Veenen.

FOLIN, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de zuidkust, 72 m. ten W. van het d. *Laymoe*.

In het begin der achttiende eeuw telde het 384 zielen, onder welke 185 weerbare mannen en 11 dati's.

FOLKEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, waarvan men niet meer weet op te geven bij welk d. zij gestaan heeft.

FOLKENDANGE, Fr. naam van het geh. Folkendingen, in de heerl. *Folkendingen*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

Digitized by Google

FOLKENDINGEN, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Diekirch*, gem. *Erensdorf;* palende N. W., N. en N. O. aan het balj. van Diekirch, Z. O., Z. en Z. W. aan de heerl. Feltz.

Zij bevat het geh. Folkendingen, benevens eenige verstrooid liggende h.

Het geh. Folkendingen, in het Fr. Folkendange, ligt ½ u. O. van Diekirch, 10 min. O. van Erensdorf. — De inw., die allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Stegen*.

FOLKERDA, voorm. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. en ½ u. Z. Z. W. van *Bedum*, ¼ u. N. van *Noordwolde*, waartoe zij behoorde. — Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene landbouwerswoning.

FOLKERTS-SLOOT, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*.

Zij komt uit het *Auke-Hinnes-meer*, in *Idaarderadeel*, in eene zuidoostelijke rigting voort; loopt dan een korte streek zuidwestwaarts; neemt, ter hoogte van Tjesmawier, weder eene zuidoostelijke rigting aan; doorsnijdt de *Graft*, en komt voorts in *Tietjerksteradeel*, waar zij zich in het *Kruiswater* ontlast.

FOLLEGA of VOLLEGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 4 u. Z. ten O. van *Sneek*, kant. en 1 u. N. ten O. van de *Lemmer*, aan den rijweg van de Lemmer naar Leeuwarden. Het is het noordelijkste d. der grietenij, en bestaat uit eenige verstrooid liggende boerderijen. Men telt er 38 h. en ruim 230 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt, waartoe men er lage hooilanden aantreft; ook is er veel doorvaart uit en naar het Tjeukemeer en Slooten, langs de Follegasloot of Woudsloot en de Tweede Follegasloot, waarover hier eene groote valbrug ligt.

De Herv., die hier 200 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Lemmer-Eesterga-en-Follega*. Zij hadden er vroeger eene kerk, doch deze is in de zeventiende eeuw afgebroken, zoodat er thans niet meer dan een klokkestoel bestaat.

De R. K., van welke men er 25 aantreft, worden tot de stat. van *de Lemmer* gerekend. Er schijnt in de nabijheid der Follegabrug vroeger ook eene R. K. kerk te hebben gestaan, welke voor ruim 80 jaren moet zijn afgebroken. De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Dit d. is de geboorteplaats van den Geschiedschrijver Martinus Hamconius, geb. in 1551, † in 1620.

De Groote Brekken, de Kleine Brekken en het Brandemeer behooren gedeeltelijk onder dit d.

FOLLEGA-BRUG of Follegaster-Brug, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, ten O. van Follega, over de Follegasloot; bij deze brug, van welke men een schoon uitzigt op het groote Tjeukemeer heeft, staat eene herberg, aan welker bewoners de tol betaald wordt.

Den 2 October 1799 wilden de Engelschen, die toen in Friesland geland waren, bij deze brug eene batterij opwerpen, doch het gelukte eene bende gewapende burgers, naar de Lemmer opgetrokken, met oogmerk om de stellingen des vijands op te nemen, bij twee herhaalde aanvallen, der Engelschen deze stelling te doen ontruimen, bij welke gelegenheid drie stukken geschut, en onder deze een achttienponder, in hunne handen vielen.

FOLLEGA-SLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, tusschen het Tjeukemeer en de Groote Brekken.

Digitized by Google

FOLLEGASTER-BRUG, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie FOLLEGA-BRUG.

FOLLEGASTER-SLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie FOLLEGA-SLOOT.

FOLLINGA of TOLLINGA, voorm. state, thans eene hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, ½ u. Z. W. van *Augsbuur* of *Lutkewoude*.

FOLLOPTA, voorm state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie FOLTA (GROOT-).

FOLLMUHLEN, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2½ u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en gem. *Echternach*.

FOLPRANGA, d. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*. Zie UITWELLINGERGA.

FOLSCHEID, gem. in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*.

Deze gem. bevat de d. Folscheid, Rambruch en Hostert, benevens de geh. Escheid en Schwiedelbruch, telt eene bevolking van ruim 1100 inw., die alle R. K. zijn, en de par. van *Folscheid* en *Rambruch*, uitmaken.

Het d. FOLSCHEID, ligt 5 u. W. ten Z. van Diekirch, 1 u. N. N. W. van Osperen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behoort, en eene kerk te Folscheid, benevens eene kapel te Hostert heeft, welke door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend worden. De kerk te FOLSCHEID is aan den H. LAMBERTUS toegewijd. — Men heeft in deze gem. twee wel bezochte jaarmarkten.

FOLSCHETTE, d. in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*. Zie FOLSCHEID.

FOLSGARA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. W. N. W. van *Sneek*.

Het is gering van buurt en telt ruim 80 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Oosthem-Abbegaen-Folsgara*. — De R. K., worden tot de stat. van *Sneek* gerekend. — Weleer lag hier de state Walma.

In 1498, werd hier de kerk met den toren afgebrand, door de soldaten, welke de Vetkooper TJERK WALTA had in het land gebragt; ook kwamen daarbij twee huislieden om, die op den toren gevlugt waren.

FOLTA (GROOT-) of FOLOPTA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Firdgum*.

FOLTA (KLEIN-), voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Firdgum*.

FOND-DE-HEIDERSCHEID, Fr. naam van het geh. HEIDERSCHEID-GRUND, in de heerl. *Esch*, grooth., *Luxemburg*. Zie HEIDERSCHEID-GRUND.

FONDENS, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie FONS.

FONDENS, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, in het jaar 1530 toebehoorende aan LYWA à FONDENS. Een zoon van dit huis HOTTIO à FONDENS, *Persinne toe Erlbaredt*, ontving, in het jaar 1533, in eigendom Fockema-state te Jorwerd.

FONS of FONDENS, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. en 2 u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1¼ u. N. ten W. van *Rauwerd*, ½ u. N. van *Jorwerd*, waartoe het behoort.

Digitized by Google

FONS AQUAE DULCIS NOXIAE, zekere bron van schadelijk zoet water, in het oude Land der Friezen, door CAJUS PLINIUS op de volgende wijs beschreven: » Nadat GERMANICUS CESAR met zijn leger over den Rijn » voortgetrokken was naar het land der Friezen, vond men aan den zeekant » eene bron van zoet water alleen; waarvan iemand die er van gedronken » had, binnen twee jaren de tanden uitvielen, en de kniegewrichten los » werden. De geneesmeesters noemden deze kwaal mondeuvel (stoma- » cace) of mondkwaal en beenkwaal (sceloturbe), scheurbuit. Tot een » hulpmiddel hiervoor, heeft men uitgevonden het kruid Brittannica » genaamd (in 't Nederduitsch Waterridder), hetwelk niet alleen dienstig » is tegen de zenuwen en de ongemakken van den mond, maar ook » tegen allerlei soort van slangen enz." Doch waar deze bron te zoeken zij, wordt niet door PLINIUS opgegeven. Het is echter vermoedelijk, dat zij niet verre verwijderd was van den post op de Eems (Statio Amisia), daar de legers van GERMANICUS bijeenkwamen.

LIPSIUS schijnt die te zoeken in Westerwoldingerland, bij het moeras de Bourtange, om de menigte van lepelblad, die daar groeit, waarvan hij meent dat dit moeras den naam heeft gehad — niet van Burtange, maar van Britane, en dat men daarom moet lezen, het kruid Bretanica, niet Britanica. Dit is echter niet waarschijnlijk, ten zij die plaats nu door het zand overstelpt of in de wateren van den Dollart verzonken zij.

FONSO'S-HOEK, kaap in *Oost-Indië*, op het Moluksche eil. *Amboina*. Zie MELISHOEK.

FOOKHENE of FOCKENE, voorm. water in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, waarvan men den juisten loop niet meer weet op te geven.

FOPPENPOLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen*, gem. *Maasland*; palende N. aan de Vliet, waardoor hij van den Commandeurspolder gescheiden wordt, O. aan de Vlietlanden, Z. aan den Aalkeetbuitenpolder, W. aan den Sluispolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 128 bund. 44 v. r. 2 v. ell., alles schotbaar land, bevat 10 h., onder welke 8 boerderijen, en wordt door eenen molen op de Vliet van het overtollige water ontlast. — Het dijkbestuur bestaat uit Molenmeesters en Schouwers.

FOPPE SJAARDAS-HUIS, voorm. huis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, onder *Abbega*, en 10 min. N. W. van dit d. in het buurtje de *Morra* gelegen.

Het werd den 16 Sept. 1490 door DOUWE TIETES HETTINGA en zijn broeder EPE ingenomen en verbrand, waardoor de eigenaar, een vreedzaam man, na verloop van drie dagen, van droefheid stierf.

FOPPESTOK, boerenplaats, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterzwaag*, onder *Boornbergum*, tegen *Kortehemme*, op sommige kaarten verkeerdelijk als eene buurt voorkomende.

FOPPINGA, voorm state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumerdeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, 5 min. Z. van *Dronrijp*.

FOPRATTYKREEK, kreek in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Opper-Nickeri*, met eene noordelijke rigting zich in zee ontlastende.

FORBURG, oude naam van het d. VOORBURG in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie VOORBURG.

FORE, oude naam van de heerl. VEUR in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie VEUR.

Digitized by Google

FOREEST of Forest, streek lands in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leiden*, kant. *Alphen*, gem. *Middelburg*.

FOREEST (HUIS-TE-) of Oosterwijk, voorm. adell. h. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. van *Haarlem*, kant. en ½ u. N. O. van *Beverwijk*, gem. *Wijk-aan-Zee-en-Wijk-aan-Duin*, 1¼ u. O. van Wijk-aan-Zee.

Dit huis, hetwelk reeds in de elfde eeuw bekend was, is gesloopt, zoo dat er thans niets meer van bestaat, dan eenige bouwvallen. De daartoe behoord hebbende gronden, worden thans in eigendom bezeten door de erven van den Graaf Gijsbert Karel van Hoogendorp.

Het is vermoedelijk het stamhuis geweest van het aanzienlijk adellijk geslacht, der Forresten, hetwelk onderscheidene aanzienlijke mannen, zoo in staatszaken als geleerdheid heeft voortgebragt. Zoo vinden wij onder anderen vermeld: Dirk van Foreest, die Lijfarts van den Koning van Polen was; Pieter van Foreest, de eerste Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de hoogeschool te Leyden; Nanning van Foreest, Pensionaris van Alkmaar, die ten tijde van het vermaard beleg, in 1573, groote diensten aan de stad en burgerij bewees en van wien het thans nog te Alkmaar bloeijende geslacht van Foreest afstamt; Nanning van Foreest, Rekenmeester van Holland, en Jan van Foreest, in 1638 tot Lid van den Hoogen Raad benoemd, terwijl zelfs Lodewijk XIII, Koning *van Frankrijk* zijne verdiensten huldigde door hem met de Ridderorde van St. Michiel te begiftigen (1).

FOREESTEN (VIER-), oude naam van de b. Vierholten, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Vierholten.

FOREESTWETERING, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, in eene noordelijke strekking langs Middelburg, Foreest en Nieuwkoop naar de *Groenwegenwatering* loopende.

FORESCHATE, oude naam van het d. Voorschoten in *Rijnlond*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Voorschoten.

FOREST, streek lands in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Foreest.

FORESTENSIS PAGUS, Latijnsche naam van het kw. *Zevenwouden*, prov. *Friesland*. Zie Zevenwouden.

FORETS (DEPARTEMENT-DES-), Fr. naam van het Departement der Wouden, waartoe, onder het Fransche bestuur, het tegenwoordig grooth. Luxemburg behoorde. Zie Wouden (Departement-Der-).

FORGES of Forge, geh. in de heerl. *Eisch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4¼ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1¼ u. N. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. ten O. van *Berg*. Men heeft in dit geh. eenen ijzermolen.

FORGUE, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Neder-Nickeri*, links aan den rijweg; palende O. aan de katoenplant. Locharber, W. aan de verl. plant. Hope; 500 akkers groot.

FORMERUM, geh. op het eil. *Terschelling*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 14½ u. N. van *Hoorn*, kant. en 11½ u. N. van *Medemblik*, gem. *Terschelling*, ½ u. O. van *Midsland*, waartoe het behoort; met 29 h. en 220 inw.

FORSCHATE, oude naam van het d. Voorschoten, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Voorschoten.

FORST, naam, onder welken den Oldenhof onder *Heteren*, op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie Oldenhof.

---

(1) Zie over de drie laatsten nader: Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, D. I. bl. 350-352.

Digitized by Google

FORT-BELGICA, fort in *Oost-Indië*, op het *Bandasche* eil. *Banda Neira*. Zie Belgica (1).

FORTRAPA of Fortrappa, plaats, voorkomende in eenen brief van Dirk, Graaf *van Holland*, van het jaar 923, als zuidelijke grens van zijn graafschap.

De Schrijvers zijn het er niet over eens, waar deze plaats gelegen was, ons komt het echter het waarschijnlijkst voor, dat men haar in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, zoeken moet, en wel bij 's Gravenpolder, alwaar reeds voor vele eeuwen een Voirtrap bekend is. Het oudste blijk daarvan is van den 4 December 1325, waar de Graaf den tegenwoordigen Gravenpolder noemt: » *onze polder van Vor-* » *trappe.*" Twintig jaren later verbond de Graaf, benevens andere inkomsten in Zuid-Beveland, » *onse tolre toit Jheersickeroirde: onse* » *molenrenten toit Remburswale: onse lant, tiende ende pacht toit Scafte-* » *kynspolre: onse tiende ende renten van* Voirtrap*: onse geleide op de* » *Honte: onse molen toit Jheersic: onse veer tusschen Bersel ende* » *Beeflant en al onse renten die wi hebben in Nooirtbeeflant.*" En den 13 November 1358 gaf de Hertog nog aan Jan Luxzoon: *de kos-* » *terie in Verdrapepolre.*" Sedert geraakte deze benaming in onbruik. In eenen brief van 8 Junij 1386 is het reeds: » *'s Gravenpolre* » *ter Nieuwercapelle in Zuutbevelant* en van daar vindt men dan ook, in de lijsten der Zeeuwsche kerken, kapellen en kloosters, welke onder den Bisschop van Utrecht stonden: Voirtrap *alias* 's Gravenpolder (2).

FORTUIN, plaat in het *Bergsche veld*, in de heerl. *Drimmelen*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*, op de regterzijde van het Oude Maasje, met biezen beplant.

FORTUIN, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname* aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. de Eendragt, benedenwaarts aan de suikerplant. Slootwijk; 1750 akk. groot; met 43 slaven. Men heeft er eenen Watermolen. De Negers noemen haar Bakt.

FORTUIN(GOED-), of Goed-Fortuinseiland, in het Fr. Isle de Bonne Fortune; in het Maleidsch Si-Porah, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*, aan de Westkust van het eil. Sumatra en 26 m. van dat eil., N. W. van het eil. Pogy, waarvan het door eene straat van 5 m. breedte gescheiden is, 1° 35′ Z. B., 109° 11′ O. L.

Het is geheel met bosschen bedekt, en bevat de d. Si-Bagan, Si-Laban, Si-Porah en Si-Oeban, met eene bevolking van 1000 zielen. Zij zijn ligt bruin, beprikt of getatoueerd, middelmatig van gestalte, en schijnen goedaardig, gezellig, mededeelzaam en niet diefachtig.

FORTUIN (DE-GOEDE-), voorm. naam van de verl. plant. De Goede-Hoop, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Goede-Hoop (De).

FORTUIN (GROOT-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*. Zie Biroe.

FORTUIN (LAND-VAN-), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het op-

(1) Alle de overige plaatsen, welke wel eens elders op het woord Fort voorkomen, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

(2) Men zie dit nader gestaafd door onzen geleerden medearbeider J. ab Utrecht Dresselhuis, in diens werk *de Provincie Zeeland, in hare oloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd*, bl. 65–68.

Digitized by Google

varen; palende bovenwaarts aan het verl. Land-van-Eendragt, benedenwaarts aan de koffijplant. Saltzthalen.

FORTUINS-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Celebes*, Zie Geluks-Eiland.

FORTUINSEILAND (GOED-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*. Zie Fortuin (Goed-).

FORTUYN of Bennema, heerenhuis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, ½ u. O. van *Hardegarijp*, waartoe het behoort.

Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. U. H. van Wielinga Huber, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Friesland, woonachtig te Cornjum.

FORTUNA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee van Celebes*. Zie Geluks-eiland.

FORTUNE, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, nabij de Zuidkust van Sumatra, onder 5° 51′ Z. B., 101° 24′ O. L. Het is met klippen omringd.

FORTUNE (ISLE-DE-BONNE-), Fr. naam van het eil. Goed-Fortuin, in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel* Zie Fortuin (Goed-).

FORTWIJK, oude naam van de indigoplant. de Twee-Kinderes, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Twee-Kinderen (De).

FORUM-HADRIANI, voorm. wapenhuis, vermoedelijk door Keizer Aelius Hadrianus gesticht, dat waarschijnlijk gestaan heeft, ter plaatse waar thans het landgoed Arentsburg, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland* gevonden wordt. Zie Arentsburg.

FOSSA-CORBULONIS, Lat. naam van de Gracht van Corbulo, in *Zuid-Holland*. Zie Corbulo (Gracht-van-).

FOSSA-DRUSIANA, oude benaming van den Nieuwen-IJssel, prov. *Gelderland*. Zie IJssel (Nieuwe-).

FOSSA-EUGENIA, Lat. naam van de Eugeniaansche-Graft, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Eugeniaansche-Graft.

FOSSA-OTTONIANA, grift of gracht, welke de Roomsche Keizer Otto *de Groote*, omtrent het jaar 980, heeft doen graven. Volgens sommigen zoude dit de tegenwoordige Honte of Wester-Schelde tusschen Zeeuwsch-Vlaanderen en Walcheren zijn. Zie Honte.

FOSSATUM-VETUS of de Oude-Grift, voorm. vaart of grift, prov. *Groningen*, welke de Hunsingoërs beweerden, dat de grensscheiding tusschen Hunsingo en Fivelgo was, hetwelk de Fivelgoërs ontkenden, zoodat daaruit eene hevige twist gerezen is. De eersten hebben, nadat zij, in het jaar 1232, in eenen veldslag overwinnaars waren gebleven, die grift, welke met modder gevuld was, weder opgegraven, en tot de zee toe doorgetrokken, opdat ze voor altijd eene grensscheiding zoude zijn. Thans echter is er geen spoor meer van te vinden.

FOSSE-EUGENIENNE, Fr. naam van de Eugeniaansche-Graft, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Eugeniaansche-Graft.

FOSSEMA of Vossema, boerenwoning met eenige landerijen, Fossema-Heert genaamd, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. Z. W. van *Groningen*, kant. en 2½ u. ten W. van *Zuidhorn*, gem. en ¾ u. O. van *Marum*, 10 min. Z. van *Nuis*, waartoe zij behoort. Ten onregte wordt zij op sommige kaarten als een geh. aangegeven.

FOSSEMA-HEERT of Vossema-Heert, eenige landerijen onder *Nuys*, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

FOSWERD, ook wel Bethanië genoemd, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, ½ u. Z. O. van *Ferwerd*.

Het was bevolkt met nonnen van de Premonstreiter orde, in het jaar 1090, met toestemming van CONRADUS, den twee en twintigsten Bisschop van Utrecht, uit het eil. Ameland derwaarts overgebragt, wordende de kerk door den gezegden Bisschop ter eere van St. JAN *den Dooper* ingewijd.

Het schijnt zoowel eene abdij van broeders, als van zusters te zijn geweest, zoo als toen zeer gebuikelijk was, en het had het regt om eenen Abt te kiezen.

JAUKA HARLINGA, volgens anderen JOUCKE HARLIGA, een vermaard Edelman, die zeer vroom van leven was, nam in het jaar 1180, nadat zijn huis, door den bliksem was in brand geraakt en geheel in asch gelegd, het opzet om geheel van de wereld af te scheiden en zijn leven in de abdij van BETHANIË te gaan slijten. Als hem zulks toegestaan was, heeft hij de steenen van het afgebrande huis aan de armen gegeven; ook verkocht hij eenige landerijen en deelde het daarvoor ontvangen geld onder de armen uit. Daar en boven gaf hij aan het klooster BETHANIË 94 ponden (34 bund 53 v. r. 56 v. ell.) lands in Dijkshorn en 83 ponden (30 bund. 48 v. r. 42 v. ell.) tusschen Sexbierum en Westerbierum. In of kort na het jaar 1289 werden eenige Nonnen uit het, door den watervloed van dat jaar bijna geheel vernielde klooster Miedum, in Franekeradeel, daarin overgebragt. De Nonnen uit dit laatstgemelde convent, ten getale van 53, werden ten deele naar Bajum verplaatst, en voorts in het klooster te BETHANIË opgenomen, na alvorens van de orde der Augustijnen tot die van Premonstreit te zijn overgegaan. Evenwel was dit klooster geen op zich zelf staand gesticht, maar behoorde onmiddellijk tot Lidlum, zonder dat de Nonnen zelfs eenen afzonderlijken Prior hadden. Dit gesticht was dus een aanhangsel van Lidlum. Men vindt in de oude kronijk van *Friesland,* dat er in het jaar 1349 in dit klooster 200 personen, zoo Priesters als Conversen en Nonnen, door eene woedende pest uit het leven zijn gerukt.

In het jaar 1397 brandde de fraaije kerk van dit klooster geheel af, zijnde zij, naar men wilde, door de Monniken van Klaarkamp in brand gestoken, waarop die van FOSWERD, uit weerwraak, vier Monniken van Klaarkamp doodsloegen, hetwelk vele onheilen ten gevolge had. De oorzaak dezer oneenigheid was, dat die van Klaarkamp, die het zoo lang met de Schieringers gehouden hadden, daarom door die van FOSWERD, als aanhangers der Vetkoopers, dikwijls ten hoogste beleedigd werden. Door het verbranden van de kerk te FOSWERD en het doodslaan van de vier Monniken van Klaarkamp barstte de tweespalt op nieuw uit. Het ging zoo grof toe, dat er een algemeen gebod moest worden uitgegeven, om alle vijandelijkheden te staken. Hierdoor raakten de wapenen wel uit de handen, maar de wrok niet uit het hart, welke, door de geringste aanleiding, welhaast in eene lichte vlam uitbarstte. Maar eene weldaad, door die van Klaarkamp aan eenen Lekebroeder van FOSWERD bewezen, verzoende de vijandige gemoederen. De Klaarkamper Monniken hadden, namelijk, in het jaar 1489, eenen Lekebroeder van FOSWERD verlost uit de handen van HESSEL MOKKEMA, die den Lekebroeder, beschuldigd of verdacht van HESSEL's dienaren doodgeslagen te hebben, naar Dockum voerde, waar het voorzeker slecht met hem zoude zijn afgeloopen. Dit heeft niet alleen de oude breuken geheeld, maar ook aanleiding tot onderlinge vriendschap gegeven. — Het klooster FOSWERD is vermoedelijk ten tijde der Reformatie verwoest.

FOUDGUM, d. prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel,* arr. en 4¼ u. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. W.

Digitized by Google

ten Z. van *Holwerd*, op eene terp gelegen, omtrent halverweg Dockum en Holwerd, aan den rijweg en tevens aan de vaart, welke van Brandgum naar de Dockumer Ee loopt.

Men telt er 18 h. en 130 inw., die in landbouw en voornamelijk in de veeteelt hun bestaan vinden. — De inw., die, op één na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Foudgum-en-Raard*, welke hier eene kerk heeft, die in het jaar 1808 nieuw gebouwd is, en op eene terp ligt, van waar men een heerlijk gezigt heeft op de omliggende bouwvelden en weiden. — De enkele Doopsgez., die hier woont, behoort tot de gem. van *Holwerd*. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 15 leerlingen bezocht.

Voorheen stond hier de state Stinstra, eigenlijk Stienstra, naar het geslacht van dien naam, thans eene landhoeve of boerenplaats, van welke de toren in het begin der vorige eeuw is afgebroken. Ook lag hier de state, thans eene zathe, Mellema.

Dit d. heeft in den tachtigjarigen oorlog veel te lijden gehad, en leed ook bij de watervloeden van 1570 en 1717 groote verliezen.

FOUDGUM-EN-RAARD, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en ring van *Dockum*.

Men telt er 240 zielen en zij heeft twee kerken, ééne te Foudgum en eene te Raard. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES JOHANNIS, die in het jaar 1597 hier stond.

FOUHREN, d. in het graafs. *Vianden*, grooth. *Luxemburg*. Zie FOUREN.

FOULBAY, baai in *Oost-Indië*, aan de *Zuidkust* van het *Sundasche* eil. *Java*, 8° 38′ Z. B., 131° 30′ O. L.

FOUREN, gem. in het graafs. *Vianden*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Vianden*; palende N. aan de gem. Vianden, O. aan de Our die haar van de Pruissische prov. Rijnland scheidt, Z. aan de gem. Reisdorf en Bettendorf, W. aan Bourscheid.

Deze gem. bevat het d. Fouren, benevens de geh. Bettel, Lingsdorf, Poscheid en Walsdorf. Zij telt eene bevolking van 400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Vianden*, behoort en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Het d. FOUREN, FOUHREN of FOURER ligt 1½ u. N. van Diekirck, ½ u. Z. W. van Vianden, aan de Our. — De kerk is aan den H. STEPHANUS toegewijd.

FOURTEENSBROAD, Engelsche naam van de zandbank de BREEVERTIEN, in de *Noordzee*, op de kust van *Holland*. Zie BREEVERTIEN.

FOUSMUHL, geh. in de heerl. *Berbourg*, grooth. *Luxemburg*. Zie FAUSMUHL.

FOUSOU, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie FOZSOU.

FOUTEBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, ½ u. Z. O. van *Irnsum*, waartoe het behoort; met 6 h. en 30 inw.

FOW, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, O. van *Gilolo*, bij het eil. *Krebi*.

FOXHAM of FOKSHAM, eigenlijk VOSHAM, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en 2¼ u. Z. O. van *Groningen*, ½ u. W. ten N. van *Hoogezand*, gem. en 1½ u. Z. W. van *Slochteren*, ¼ u. Z. W. van

Digitized by Google

Kolham, grenzende aan de, tot Hoogezand behoorende b. de Hoek of St. Maartenshoek en het na te noemen Foxhol; met 16 h. en 100 inw.

Hier werd de eerste branderij van mout- en brandewijn uit aardappelen in de prov. Groningen opgerigt, welke er nog in wezen is.

FOXHOL of FOKSHOL, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. O. Z. O. van *Groningen*, kant., gem. en ¾ u. W. van *Hoogezand*, ½ u. N. van *Kropswolde*, waartoe het behoort, grenzende aan Foxham.

Men telt er 45 h. en 340 inw. en heeft er eene afzonderlijke school, welke gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt. Ook wordt er een windzaagmolen, alsmede eene fabrijk van sago-flora en verwstoffen, gevonden.

Door dit geh. loopt eene vaart uit het Foxholstermeer, welke vaart zich bij het Foxhamster tolhek met het Winschooter of Schuitendiep vereenigt, en langs welke over het meer de Scheepvaart van Groningen ging, toen het diep tusschen Foxham en de Waterhuizen nog niet gegraven was.

Sommigen leiden den naam van dit geh. af van een gevecht, hetwelk hier in 1499, tusschen de Groningers en den dapperen Saksischen bevelhebber, den Ridder NITTERT FOX, voorviel, en waarin deze laatste sneuvelde; doch aangezien dit geh., in eenen brief van 1460, reeds VOSSEHOL genoemd wordt, blijkt daaruit ten duidelijkste het verkeerde van dit gevoelen.

In het jaar 1460 verkregen het klooster Essen en de Groninger Burgemeester WILLEM HIDDINGHE, benevens zijne zuster, de vrije uitvaart door eene van hen gegravene sloot uit VOSSEHOL, welke sloot naar den Borg liep, en mede langs eene andere sloot, denkelijk de Muldersloot, liggende buiten den weg te Kolham en zich uitstrekkende tot aan de Ee.

In het jaar 1612 liet de stad Groningen hier eene veengrupping van 14 v. wijdte graven.

FOXHOLSTERMEER of FOKSHOLSTERMEER, meer in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, gem. *Kropswolde*, W. van Foxhol.

Dit meer is een eigendom der stad Groningen, die er het regt van visscherij jaarlijks van verhuurt.

FOXWOLDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 4½ u. N. N. W. van *Assen*, gem. en ½ u. N. van *Roden*; met 21 h. en 130 inw.

FOYNGA of FEINGA, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, 1 u. N. O. van *Kollum*, waartoe het behoorde.

FRAAM of FRAEM, voorm. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Apingedam*, kant. en 1½ u. O. N. O. van *Onderdendam*, gem. en ½ u O. van *Middelberd*, 5 min. N. van het d. *Huizinge*, waartoe hij behoorde.

Zij heeft aan de CATERS en, in 1620, aan WILLEM COENDERS VAN HELPEN, Gouverneur van Lieroord, toebehoord, en is omtrent honderd jaren geleden, en wel omtrent het jaar 1738, gesloopt. Op de kaart der Heeren COENDERS VAN HELPEN, uitgekomen tusschen 1675 en 1691, staat nog eene teekening van dien burg, met het wapen van COENDERS. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eenige boerenwoningen, welke een geh. vormen, mede DE FRAAM geheeten.

FRAAM-TIL of FRAEM-TIL, zeer bekende brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, Z. van *Middelstum*, over het riviertje of diep, dat van Fraam loopt naar den Delleweg, onder dezen met eene pomp heenloopt en zich bij FRAAM-TIL in het vaarwater naar Middelstum uitstort.

Digitized by Google

FRAANAKKER, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, in latere tijden aan de stad Franeker getrokken. Zie FRANEKER.

FRAEILEMA, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie FRAEYLUMA.

FRAEYLEMABORG of FRAILENBURG, burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. O. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Hoogezand*, gem. en ½ u. N. O. van *Slochteren*, ten O. van den rijweg gelegen. In de dertiende eeuw moet reeds een sterk kasteel gestaan hebben, waar nu FRAEYLEMABURG gevonden wordt. De eerste, die men als bezitters daarvan vermeld vindt, waren de FRAEYLEMA's, uit welk geslacht het, door het huwelijk van HILLEBRANDA FRAEYLEMA met Jonkheer SEINO RENGHERS, in het geslacht van RENGHERS (thans RENGERS) kwam; waaruit het, in het jaar 1691, overging aan HENRIK PICCARDT, Raad en Syndicus van de Ommelanden, die met Jonkvrouw ANNA ELIZABETH RENGHERS gehuwd was. In 1781 kwam het deerlijk vervallen huis, met de daarbij behoorende, gedeeltelijk omgehouwen bosschen, door aankoop, in handen van den Heer Mr. HENDRIK DE SANDRA VELDTMAN, die alles weder in behoorlijken stand bragt, en van wien het vererfde aan diens eenig overgebleven kind, HERMANNA LOUISE CHRISTINA, die in het jaar 1810 gehuwd is met Jonkheer JOHAN HORA SICCAMA. Deze overleden zijnde, is zijne weduwe, in het jaar 1831, hertrouwd met Jonkheer WIARDA HORA SICCAMA, die het thans nog bezit (1).

Het bij FRAEYLEMABORG behoorende bosch, tuinen en boomgaarden, bevat eene uitgestrektheid van ongeveer 31 bund.

Het wapen dezer burg is een schild met drie golvende baren van groen en zilver, afwisselende geplaatst tusschen drie roode dwarsbalken en eenen zwarten zeedraak over alles heen geplaatst.

FRAEYLUMA of FRAEILEMA, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, bij *Losdorp* waartoe zij behoorde. Op de kaart der Heeren COENDERS VAN HELPEN staat nog eene teekening van dezen burg met het wapen van diens toenmaligen bezitters.

FRAILENBERG, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie FRAEYLEMABORG.

FRANCIES-POLDER (ST.), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie FRANCIS-POLDER (ST.).

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Amsterdam*, op de *Oudezijds-Achterburgwal*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Amsterdam*, in de *Oude-Hoogstraat*. Zie PAULIANNEN-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Appingedam*, prov. *Groningen*.

Het was een mannenklooster, dat in 1328 gesticht, doch na de Hervorming geheel gesloopt is (2).

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Delft*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Deventer*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

---

(1) Zie de *Groninger Volks-Almanak* voor 1840, waarin de Heer Mr. T. P. TRESLING heeft gegeven eene beknopte geschiedenis en beschrijving van FRAEYLEMABORG, met twee plaatjes, het eene van den staat des burgs voor 1781, en het tweede van den tegenwoordigen staat, met eene teekening van een wapen, hetgeen de Schrijver opgeeft voor dat der heerlijkheid van Slochteren, maar vermoed wordt dat van het geslacht FRAEYLAMA te zijn. Ook vindt men van FRAEYLEMABORG eene afbeelding en beschrijving in Mr. C. P. E ROBIDÉ VAN DER AA, *Oud Nederland in de uit vroegere dagen, overgebleven burgen en kasteelen geschetst en afgebeeld*.

(2) Zie MATTHAEUS, *Analecta*, IV, pag. 522.

FRANCISKANER-KLOOSTER of RECOLLETTEN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Diekirch*, in het grooth. *Luxemburg*.

Het was een ruim en fraai gebouw, maar werd bij de omwenteling van het jaar 1794 vernietigd.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Edam*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, ST. AGNIETEN-KLOOSTER of GRAAUWEZUSTER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Elburg*, op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*.

In 1418 vereenigden zich eenige zusteren te Elburg. Deze verkregen in 1425 van ZWEDER VAN CULENBORG, den twee en vijftigsten Bisschop van Utrecht, de vergunning een besloten klooster en kerk te mogen bezitten, en daarin, naar den derden regel van ST. FRANCISCUS, als Graauwe zusteren gekleed, te leven. In 1474 verkocht de Regering aan haar de geheele Afterstraat, met beding om de huizen, op de Breestraat uitkomende, voor wereldlijke personen bewoonbaar te houden. Dit klooster, na de Reformatie vernietigd zijnde, dienen de gebouwen thans tot woon- en pakhuizen; terwijl de kerk tot eene Lagere school is ingerigt.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. onder *Giethoorn*, prov. *Overijssel*.

Men wil, dat de Monniken uit dit klooster de eerste geweest zijn, die de turf gegraven hebben.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Grave*, prov. *Noord-Braband*.

Het werd bewoond door Nonnen van de orde van St. FRANCISCUS. Nadat Grave door den Prins van Oranje ingenomen was, werd dezen Nonnen toegestaan haar klooster te mogen blijven bewonen en de inkomsten daarvan te blijven genieten, mits zij eene jaarlijksche erkentenis voor deze gunst aan den Raad des Prinsen VAN ORANJE, te 's Gravenhage, betaalden. Zij namen hare godsdienst in eene kamer van het klooster waar, die echter te klein was om alle R. K. van Grave te bevatten, welke daarom nog een ander kerkhuis tot het uitoefenen van hunne godsdienst vergund werd. De Algemeene Staten hebben in het jaar 1731 besloten, dit klooster te laten uitsterven.

FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Groningen*, in de *Zwanestraat*. Zie BROEREN (TEN-).

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Haarlem*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie MINDERBROEDERS-KLOOSTER.

FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Hoorn*, onder *Haren*, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie MARIA-OP-DEN-HOORN.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Huissen*, op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*.

Het was bewoond door Nonnen, die den derden regel van den H. FRANCISCUS volgden, en was door de Heeren VAN BYLAND gesticht en met inkomsten voorzien.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost., in en onder het behoor der stad *Leeuwarden*, prov. *Friesland*. Zie GALILEËN.

FRANCISKANER-KLOOSTER of KLOOSTER DER ZUSTEREN VAN ABCOUDE, voorm. klooster te *Leyden*, in de *Paradijssteeg*, omtrent de toenmalige stads vesten.

Het is een zeer rijk klooster geweest, waarin Nonnen van de derde orde van ST. FRANCISCUS woonden. Na de Hervorming is het geheel tot burgerhuizen vertimmerd.

FRANCISKANER-KLOOSTER of RECOLLETTEN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*.

Het is een der oudste kloostergestichten dezer orde in de zeventien Nederlandsche gewesten geweest, zijnde reeds in het jaar 1223 gesticht. Het stond in het midden der Bovenstad en werd in 1795 opgeheven. NAPOLEON schonk de kloostergebouwen, benevens de kerk en de kapel van Mansfeld en de omliggende tuinen, den 10 October 1804, tijdens zijn verblijf te Luxemburg, aan de stad, tot eene stapelplaats van koopwaren, eene marktplaats, eene korenhal en eene openbare wandelplaats. De genoemde gebouwen werden echter eerst in het jaar 1829 afgebroken, ter vergrooting van het *Willemsplein* (vroeger *Napoleonsplein*), en ten dienste van het NIEUWE STADHUIS.

FRANCISKANER-KLOOSTER, MINDERBROEDERS-KLOOSTER of RECOLLETTEN-KLOOSTER, voorm. kloost., te *Maastricht*, op den *Minderbroedersberg*, aan de *Tongerschestraat*.

De Franciskanen hadden zich reeds in het jaar 1234 te Maastricht gevestigd, en nabij de oude St. Pieterspoort, eene erve verkregen, om daarop een klooster en eene kerk te bouwen, welke zij ook eenen geruimen tijd bezeten hebben. Dan, in 1638, werd hun, ter oorzake van het bekend verraad, door de algemeene Staten, gelast de stad te ruimen; en zij begaven zich naar den Lichtenberg, een half uur gaans ten Zuiden der stad, op Luiks grondgebied gelegen, waar zij een nieuw klooster stichtten, Slavante genoemd. De Franschen, daarna, in 1673, Maastricht vermeesterd hebbende, gaven hun verlof, om weder binnen te komen, dan vermits hun klooster, gedurende hun afwezen, tot een HOSPITAAL en de kerk tot een ARSENAAL gemaakt was, moesten zij een' tijd lang zich behelpen, met eene kleine woning, niet ver van hun gewezen klooster; hetwelk duurde, tot in 1699, wanneer de Staat hun toestond, een nieuw klooster en kerk te mogen stichten, daartoe vergunnende eene opene plaats westwaarts van de kerk van ST. SERVAAS, die de *Schuttershof* genoemd werd. Daar, hadden zij, na eene genoegzame som geld in Holland en elders te hebben verzameld, hun klooster gebouwd, op het hoogste en vermakelijkste oord der stad; dat nu de Mindersbroedersberg genoemd wordt. De kerk was, naar de nieuwe bouworde, zeer wel ingerigt en werd in het jaar 1708 voltooid. Zij praalde, met eenen kunstigen predikstoel. Het koor was behangen met groote schilderijen, in welke de levensgevallen van den H. FRANCISCUS, die zij hunnen vader noemden, waren afgebeeld. Deze kerk, was mede onder die, welke meest door de gemeente bezocht werden, voornamelijk ter oorzake van het Lieve Vrouwe beeld, dat daar bewaard werd, waaraan vele wonderen werden toegeschreven. Achter dit klooster was een ongemeen groote tuin aangelegd, die oostwaarts tegen den ouden stadsmuur eindigde.

De gebouwen van dit klooster zijn thans ingerigt tot een HUIS VAN BURGERLIJKE EN MILITAIRE VERZEKERING. De kerk is onder het Nederlands Gouvernement, ten koste der provincie, tot een PALEIS VAN JUSTITIE vertimmerd, en dient voor de zittingen van het Provinciaal Geregtshof en de Arrondissements-Regtbank; een gedeelte van den kloostertuin is bij diezelfde gelegenheid tot het bouwen eener KASERNE DER MARÉCHAUSSEÉS gebezigd.

FRANCISKANER-KLOOSTER of KAPUCIJNEN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Maastricht*, tusschen de *Begaerdestraat* en de eertijds genoemde *Roodestraat*, welke daarna de *Kapucijnenstraat* genoemd is, zoo als zij thans nog heet.

Digitized by Google

Dit klooster, hetwelk van eene grooten tuin voorzien was, is in 1609, door Monnikken gesticht, die uit Antwerpen waren overgekomen. Geen vaste goederen bezittende, moesten zij eindelijk door de gemeente onderhouden worden. Met lof wordt van deze geestelijke Broeders vermeld, dat zij zich, als er, in het jaar 1623, te Maastricht eene allergevaarlijkste en besmettelijke ziekte heerschte, zeer verdienstelijk jegens hunne stadgenooten maakten. Zij offerden zich ter verpleging der zieken letterlijk op, zoodanig, dat de laatste Kloosterling bezweek, waardoor men genoodzaakt was, dit gesticht uit de andere kloosters der orde op nieuw te bevolken.

In het jaar 1765, werd dit klooster vereerd met een bezoek van den Pater-Generaal der Kapucijnen orde Paulus à Colindres, een Spanjaard uit een oud adellijk geslacht, die van twee Monnikken zijner order vergezeld, te voet omreisde om in alle de Kapucijnerkloosters, de visitatie te doen, en die hier met vele plegtigheden ontvangen werd.

Thans zijn de gebouwen van dit klooster ingerigt tot Kaserne voor de Kavallerie.

FRANCISKANER-KLOOSTER, Klooster der Penitenten of Klooster der Recollettinen, voorm. kloost. te *Maastricht*, in de *Boschstraat*, nabij de Boschpoort.

De Recollettinen zijn eerst in 1673, nadat Maastricht aan de Franschen was overgegaan, uit Namen derwaarts overgekomen, en hebben haar kerk en klooster op eenen, haar door de Fransche toegestanen, grond gesticht, die de *Schuttershof* genoemd was, dan die onderscheiden is van den anderen Schuttershof, op welks grond het Minderbroeders-klooster stond. De kerk was aan den H. Antonius van Padua toegewijd, en stond onder den Provinciaal der Minderbroeders. De Nonnen maakten er allerlei werkjes in was, welke zij aan hen, die het klooster kwamen bezigtigen, te koop boden. Het diende mede tot eene kostschool voor jonge meisjes, die er in de Fransche taal en in allerlei handwerken onderwezen werden. Later zijn de gebouwen van dit klooster ingerigt tot eene Kaserne voor de Infanterie, waartoe zij nog dienen.

FRANCISKANER-KLOOSTER, ook Klooster-der-Boogaarden, Begaarden of Beggaarden genoemd, voorm. kloost. te *Maastricht*, in de *Witmakersstraat*.

De bewoners waren voorheen wereldlijke personen, die te zamen woonden; met laken weven hunnen kost wonnen; in het jaar 1286 den derden regel van St. Franciscus aannamen, en in het vervolg dit klooster, benevens de kerk, die aan St. Michaël was toegewijd, bouwden. Zij waren gesteld over de inzameling der liefdegaven, welke werden aangewend, om Christenslaven, die door de Barbarijsche zeeroovers gevangen waren, uit de slavernij vrij te koopen, en plagten zich toe te leggen op het onderwijs der jeugd in de beginselen der Latijnsche taal. — De gebouwen worden thans gebezigd tot eene partikuliere woning.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, buiten de Hoogewoerdspoort der stad Leyden. Zie Minderbroeders-klooster.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Utrecht*, aan het *St. Janskerkhof*. Zie Minderbroeders-kloosters.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Utrecht*, op de *Oudegracht*. Zie Reguliers-huis

FRANCISKANER-KLOOSTER, in de griet. *Wijmbritseradeel*, kw. *Westergoo*, prov. *Friesland*. Zie Groendijk.

Digitized by Google

FRANCISKANER-KLOOSTER of Het-Klooster-het-Hospitaal, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, te *Zutphen*, bij de Hospitaals-Binnenpoort.

Het heeft zijnen naam ontleend van het nabijgelegen gasthuis of hospitaal, en er waren twaalf Franciskaner Nonnen in woonachtig, welke de zieken in het hospitaal verpleegden. Het is in het jaar 1572 vernietigd. — Van de gebouwen is niets meer aanwezig.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, nabij *Zutphen*. Zie Galileën.

FRANCISPOLDER (ST.-), St. Francispolder of St. Françoispolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. en kant. *Hulst*, gem. *Sas van Gent*, ook gedeeltelijk liggende onder de Belgische gem. *Zelzaete*; palende N. en O. aan den Polder van Canisvliet, Z. en W. aan België.

Deze pold. is groot, volgens het kadaster, 137 bund. 63 v. r. 90 v. ell., waarvan 29 bund. 27 v. r. en 80 v. ell. onder *Sas van Gent*, en onder deze 26 bund. 84 v. r. 74 v. ell. schotbaar land.

Het schijnt, dat deze pold. vroeg, en wel in het jaar 1615, is bedijkt geworden, doch later weder is ondergevloeid, ten minste hebben de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, bij octrooi van 1 Junij 1709, aan Adriaan Pietersen, Generaalmeester van de munt en Nicolaas le Blois, Ontvanger van de convoyen en licenten te Gent, concessie verleend » om de landen van den St. Francispolder, gelegen in » den ambachte van Assenede, voor zoo vele die liggen op den bodem » van den staat, te herdycken ende te beverschen," en zulks onder anderen op de voorwaarde, dat de geoctrooijeerden het honderdste gemet, *pro ministerio divino* zullen bedijken, zijnde ten zelfden jare, en wel den 23 Julij, aan gemelden Nicolas le Blois en aan Pieter van Zele, Burgemeester van Wachtebeke, ambachte van Assenede, gelijk octrooi door den Koning van Spanje verleend, voor de bedijking van het deel van den gezegden polder op Spaansch territoir gelegen.

In den St. Francispolder staan slechts 3 hofsteden en eene bijzondere woning. Hij watert door eene sluis in het Canisvliet uit, en het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, bijgestaan door eenen Penningmeester.

FRANÇOISPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

FRANEKER, kerk. ring, prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*. Zij bestaat uit de volgende 11 gemeenten: Franeker, Achlum-en-Hitsum, Dongjum, Dronrijp, Herbaijum, Peins-en-Sweins, Ried-en-Boer, Schalsum, Schingen-en-Slappeterp, Tjum, Welsrijp-en-Baijum, telt 7000 zielen, en bevat 16 kerken, bediend wordende door 12 Predikanten.

FRANEKER, gem., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen* (3 m. k., 9 s. d.); palende N. aan het d. Dongjum, N. O. aan Schalsum en Sweins, alle in de griet. Franekeradeel gelegen, O. aan Welsrijp, in de griet. Hennaarderadeel, Z. aan Tjum en Hitsum, griet. Franekeradeel, W. aan Herbajum, griet. Franekeradeel.

Deze gem. bevat de st. Franeker, met haren Klokslag, alsmede Franeker-Uitburen, eertijds het eerste dorp van de grietenij Franekeradeel, later daarvan afgescheiden en onder het behoor der stad gebragt. Deze Uitburen strekken zich in de lengte 1½, en in de breedte 1 u. uit, en bevatten de buurten: Arkens, Salwerd,

Digitized by Google

Lutje-Lollum, Miedum, Doijum, Kie, Lankum en War. In den Klokslag zijn begrepen het Vliet, ten westen van de stad, en Vijfhuizen en Zevenhuizen, ten oosten van Franeker, aan de trekvaart naar Harlingen en Leeuwarden gelegen. Van de vroeger in deze gemeente gelegene aanzienlijke staten, mogen, als nog overig, genoemd worden: Groot-Lankum van Mevr. de wed. B. Rodenhuis en Salwerd, de buitenplaats van den Heer Freerk Dirks Fontein, benevens Sjaardama, tusschen Salwerd en de stad, ongeveer ter plaatse, waar nog in de eerste helft der vijftiende eeuw het kasteel van dat geslacht heeft gestaan; Roordaburg, tusschen den Leeuwarder trekvaart en Lutje-Lollum, is in de vorige eeuw, Klein-Lankum, zoo vermaard als de woonplaats van den beroemden Petrus Camper, voor weinige jaren gesloopt.

De stad was in vroegere eeuwen aanzienlijk als hoofdplaats en regtszetel van de Vijf Deelen, waarvan nog de gewoonte is overgebleven, van de dijkbesturen dier deelen, om hier op het raadhuis hunne hoofdvergaderingen te houden.

Deze gem. beslaat eene oppervlakte van 1723 bund. 73 v. r. 92 v. ell., telt 830 h., bewoond door 1152 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5200 inw. Men vindt er 2 scheepstimmerwerven; 3 steenbakkerijen; 1 pottebakkerij; 3 fabrijken van dakpannen en estrikken; 3 saijetfabrijken; 2 wagenmakerijen; 1 houtzaagmolen, 1 pel- en 2 korenmolens.

De Herv., welke er 4000 in getal zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Harlingen*, ring van *Franeker*, behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. De eerste, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Acronius, die in het jaar 1572 herwaarts kwam en in het jaar 1573 weder moest vlugten. De Predikanten worden beroepen door den kerkeraad, na bekomen handopening van de Regering, aan welke het gedane beroep ook ter goedkeuring moet aangeboden worden.

De Doopsgez., van welken men er 200 aantreft, maken er mede eene gem. uit, welke tot de *Eerste klasse der provincie Friesland* behoort, en door eenen Predikant bediend wordt.

De 6 Evang. Luth., en de eenige Herst. Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. van *Harlingen*.

De R. K., die er 900 in getal zijn, onder welke 700 communicanten, maken eene stat. uit, die tot het aartspr. van *Friesland* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt.

De Isr., van welke men er ongeveer 30 aantreft, behooren tot de bijkerk te *Harlingen*.

Men telt in deze gem. 4 scholen, die door een gemiddeld getal van 520 leerlingen bezocht worden.

De stad Franeker ligt 4 u. W. van Leeuwarden en 2 u. O. van Harlingen, zeer gelegen voor den handel in granen en veldproducten, aan de trekvaart van Leeuwarden naar Harlingen en de vaarten naar Barradeel, het Bildt, Sneek en Bolsward; terwijl de straatweg van Leeuwarden naar Harlingen midden door de stad loopt. Zij is de derde in rang onder de steden der provincie Friesland, bevat in den omtrek een klein half uur gaans, beslaat binnen hare muren eene oppervlakte van 30 bund. 17 v. r. 94 v. ell. en telt 637 h., bewoond door 833 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3800 inwoners. Het is eene oude stad, welke in het jaar 1191, reeds stadsregten had.

Digitized by Google

Eenige uitspringende hoeken, vooral in het Noordwesten, en in het Zuidoosten uitgezonderd, is de gedaante genoegzaam cirond. De stad heeft nimmer eenig geregeld bolwerk gehad, behalve in het Oosten aan de Oosterpoort, en een ravelijn vóór de Noorderpoort, zoodat zij genoegzaam zonder eenige verdediging was, des niettegenstaande heeft zij echter, in het begin der zestiende eeuw, eene strenge belegering uitgestaan. Zij heeft voorts drie land- en vier waterpoorten. De Oosterpoort of Dyksterpoort, weleer voorzien van eenen hoogen ronden toren, is in de noordelijke flank het eenigste bolwerk der stad, liggende daar eene lange valbrug over de gracht. De Westerpoort is in het zuidwesten der stad, aan den Harlinger straatweg, en had weleer twee valbruggen, doch thans maar ééne vaste brug. De Noorderpoort in het noordwesten, en in het midden der vorige eeuw, geheel nieuw, in den Iönischen smaak opgebouwd, is in 1842 afgebroken. Uit deze komt men in het ravelijn en van daar over eene valbrug en eene fraaije steenen brug, door een kostbaar ijzeren hek, ter wederzijden draaijende in twee zware netgewerkte zuilen van blaauwen steen, op den rijweg naar Dongjum. Niet ver van de Oosterpoort staat in den stadswal een oude toren met eenen zwaren pijnappel, de Buiskool genoemd, aan welke de Leeuwarder Waterpoort is gebouwd. Verder noordwaarts had men vroeger de Dongjumer Waterpoort, met twee ouderwetsche zeskante torens. Thans ligt daar eene eenvoudige brug over de uitvaart naar Dongjum. Verder westwaarts stond in den wal een oude dikke toren, dienende tot een stads-kruid- en amunitie-huis; niet verre van daar, even voorbij de Noorderpoort, had men de Sexbierumer Waterpoort, beide afgebroken en de laatste door eene brug vervangen. Bij de Westerpoort is de Harlinger Waterpoort, boven welke men voorheen aan den buitenkant, het volgende versje las:

URBS HÆC EST CHRISTO, PACI MUSISQUE SACRATA;
ERGO BONOS TANTUM, NON CUPIT ILLA MALOS.

(d. i. Deze stad is aan Christus, aan den vrede en de muzen gewijd; daarom begunstigt zij zeer den goeden, doch niet den kwaden). Tusschen deze poort en het oostelijke ravelijn zag men weleer nog twee ouderwetsche, doch half afgebrokene torens, welke thans geheel gesloopt zijn. Tusschen de Noorder- en Westerpoort springt de wal, met eene onregelmatige cirkeltrek, uitwaarts, en sluit een stuk weiland in, dat weleer een diepe vijver was, in het midden van welke het beroemde Sjaardama Slot, uit het water was opgehaald.

De ligging der stad is zeer behagelijk. Van den wal af ziet men rondom in eene uitmuntende landouw, terwijl de met vee als bezaaide velden, het oog bekooren en een heerlijk gezigt opleveren. De stad is van binnen doorsneden met wateren, doch welke uithoofde van de nabijheid der zee, als stroomende van Harlingen door FRANEKER, soms brak zijn. Een aantal bruggen of steenen pijpen zijn voor de gemeenschap der onderscheidene buurten noodzakelijk, waarom er dan ook twintig gevonden worden. In het jaar 1665 had op eene dier bruggen een aanmerkelijk geval plaats. De Veldmaarschalk Graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU, destijds terugkeerende van de begrafenis des Frieschen Stadhouders WILLEM FREDERIK, had het ongeluk, door het breken daarvan, in het water te vallen, en werd met moeite gered. Deze brug draagt na dit voorval nog den naam van Mauritsbrug.

Men houdt te FRANEKER twee jaarmarkten, ééne in Julij en ééne in October. Er zijn koemarkten, in Mei en November, en eene paardenmarkt in October.

Digitized by Google

Onder de openbare gebouwen komt hier allereerst in aanmerking *het* **Athenæum**, voorheen het hoogeschoolgebouw, thans nog wel het bezienswaardigste dezer stad, en zulks te meer, omdat geene akademie of athenæum onzes vaderlands met dat van FRANEKER kan vergeleken worden, wat den gepasten vorm en doelmatige inrigting van de akademische gebouwen en instellingen te zamen genomen, betreft. De nette akademiekerk, ter zijde van den ingang en het binnenplein, met de gedenkteekenen van A. F. VAN SCHURMAN, HENRICUS ANTONIDES VAN DER LINDEN, PASOR, AMERSFOORDT, VAN DUNTE enz; de welingerigte collegiekamers, met de daarbij behoorende verzamelingen, waaronder die van natuurkundige instrumenten bijzonder uitmunt; het Theatrum Anatomicum; de senaatkamer met de afbeeldingen van de meeste Hoogleeraren, die hier overleden zijn; de bibliotheek, in het jaar 1783 met een aanzienlijk legaat van ABRAHAM FREDERIK VAN SCHURMAN, eenen kleinzoon des broeders van de zoo vermaarde ANNA MARIA VAN SCHURMAN, verrijkt, alwaar, behalve 12,000 of 13,000 boekdeelen, tevens eene kast bewaard wordt met zeldzaamheden een aantal portretten, werkdoosjes, bijbels enz. van ANNA MARIA VAN SCHURMAN; alsmede nog eenige portretten der oudste Hoogleeraren en eene zoogenaamde hout-bibliotheek, bevattende doozen, in den trant van boeken, de bladeren, bloemen, zaden enz. van verschillende boomen; de onmiddellijk hiernevens gelegen fraaije Hortus Medicus, met de oranjerie en de ruime woning des Hoogleeraars in de Botanie; het afzonderlijke Laboratorium Chemicum; dit alles is vereenigd op eene wijze, welke deze voortreffelijke instelling grooten luister bijzet.

Het **Stadhuis**, ten deele een oud gebouw, is in het jaar 1591 gesticht, en zeer net gemaakt naar den smaak van die tijden. Het staat met den voorgevel naar het Oosten, doch thans is slechts het voorste gedeelte van dit oude gebouw in wezen, zijnde het achterste of Westelijke gedeelte, in het jaar 1760, zeer fraai geheel nieuw opgebouwd. Men gaat in dit gebouw langs eenen stoep, welke van weerskanten zes trappen heeft, door eenen ruimen ouderwetschen ingang, die met gepaste wapenen, beeldwerk en opschriften versierd is, en een ruim voorportaal, dat twee kruiskozijnen ten Oosten en vier ten Noorden heeft, benevens eene pui met drie ramen. Dit gebouw is voorts van allezins geschikte vertrekken voorzien, waaronder eene groote fraaije raadkamer. Boven op dit gebouw ziet men eenen toren van een fraai maaksel, waarin de stads klok hangt. Ten Zuiden van het oude Stadhuis is, in het jaar 1760, een net nieuw gebouw gesticht, dienende beneden tot eene woning voor den Kamerbewaarder en boven tot eene wachtkamer.

De **Stadswaag**, in het jaar 1504, door den Hertog van Saksen geoctroijeerd, is zeer wel gelegen, als zijnde op de *Voorstraat*, boven eene steenen brug gemetseld, waardoor de goederen, aan den achterkant, door middel van een windas, uit de doorvarende schepen geligt en ter wage gebragt kunnen worden. Boven de Waag is een ruim vertrek, thans dienende tot een **Magazijn van kleeding en wapening voor de Schutterij**.

Het **Grietenijhuis van Franekeradeel**, aan de *Breede plaats*, zijnde een gedeelte van het **Oude Dekama-huis**, is mede een zeer doelmatig gebouw.

Hoogst bezienswaardig is het Planetarium of beweegbare Hemelstelsel, dat door den eenvoudigen Wolkammer EISE EISINGA van *Dronrijp*, van 1773 tot 1780, geheel alleen uitgevonden en in zijne snipperuren

vervaardigd is. De beweging van bijna alle de planeten of dwaalsterren rondom de zon heeft hij aan den zolder van eene binnenkamer, in zijn woonhuis, voorgesteld en daarboven door een uurwerk in beweging gebragt, zoo kunstig en naauwkeurig, dat het de bewondering van menschen uit bijna alle oorden der wereld opwekt. Het rijk is door aankoop eigenaar geworden van dit kunststuk en van het gebouw, waarin het gevonden wordt. Het voortdurend behoud daarvan is dus verzekerd, terwijl de dankbare stad of wel de edelmoedigheid van Jonkheer Idsert Æbinga van Humalda, voormaals Gouverneur van Friesland, den maker nog bij zijn leven, vereerde, door het plaatsen van zijne beeldtenis op de raadzaal van het stadhuis.

De Hoofdkerk, thans de eenige, die bij de Herv. gebruikt wordt, was voor de Reformatie aan den H. Martinus, Bisschop van Tours, toegewijd. Destijds waren in deze kerk onderscheidene vikarijen en prebenden: als eene vikarij van St. Catharina, eene vikarij van St. Nicolaas, eene prebende van St. Jan, eene andere van de H.H. Crispinus en Crispinianus, eene derde van de *Lieve Vrouwe ter nood* en eene vierde prebende, Sjaerdema-leen genaamd. Alle deze vikarijen en prebenden werden door Priesters bediend; zoodat er zes Priesters, gedurende de godsdienstoefening, ten dienste van den Pastoor stonden. De pastorij bragt 300 goudgulden (450 guld.) op, de eene vikarij 200 goudguldens (300 guld.). Twee prebenden bragten evenveel op als die vikarij: de twee andere prebenden hadden een inkomen van 100 goudgulden (150 guld.) De Proost van de St. Janskerk te Utrecht trok van de pastorij 31 postulaatguldens (62 guld.). In het jaar 1543 zijn de vaten, tot de kerkelijke dienst behoorende, uit de hoofdkerk gestolen. Het gebouw is ruim 88 ell. lang. Van binnen ziet men, aan weerskanten, eene rij van 32 pilaren, die geheel om het koor rondloopen. De kerk heeft drie ingangen, een in het Oosten, een andere in het Zuiden en de derde in het Noorden. Tegen het Westen staat de toren, ongeveer 63 ell. hoog, zijnde de spits thans iets lager dan vóór den Hemelvaartsdag van 1714, toen de toren, van boven door den bliksem getroffen, voor een gedeelte afbrandde, hoewel verdere rampen, door de waakzaamheid der inwoners, tijdig werden gestuit. Weleer had deze toren een omgang van zwaren hardsteen, doch thans bestaat zij uit eene ijzeren ballustrade. In den toren is een uurwerk met vier wijzerplaten, waarin drie klokken hangen. Binnen in de kerk, tegen den toren, vindt men een zeer schoon orgel, dat in het jaar 1842 is voltooid, en de plaats vervangt van een sedert lang onbruikbaar werk. In de kerk zag men voorheen eene menigte gedenkteekenen van adellijke familiën, die hier weleer hebben gebloeid, gelijk ook van eenige voorname Hoogleeraren. Deze werden in het jaar 1796 weggenomen en later heeft het slechts mogen gelukken twee daarvan eenigzins te herstellen. De predikstoel, die eenvoudig doch welgemaakt is, wordt tegen een der pilaren in het Noorden gevonden. Wat oostelijker is de bank van de stadsregering, en daar tegenover die der Hoogleeraren van het athenæum, hebbende deze banken in het Oosten beide eenen halven cirkel, waarmede zij nabij elkander komen. Ook vindt men hier vele gestoelten, weleer door ridderlijke geslachten, die te Franeker de voornaamste huizen hebben, bezeten en gedeeltelijk tegenwoordig bij die huizen behoorende. Eindelijk hangen in de kerk vier koperen kaarsenkroonen.

De Doopsgezinde Kerk, op de *Zilverstraat*, in een achterhuis, aan den stadswal grenzende, en van voren door eene lange steeg in-

gaande, is van binnen zeer net, gaande men daarin door een dubbele deur, wanneer men tegen den zuidoostelijken muur den predikstoel, en ter wederzijden de Diakensbank heeft; boven de zitbanken, aan de drie overige muren vindt men gaanderijen, welke op net bewerkte pilaren rusten.

De R. K. Kerk, aan den H. Franciscus toegewijd, stond vroeger in de *Zilverstraat;* zij was boven het woonhuis van den Pastoor, en in het midden der vorige eeuw bijna geheel vernieuwd en met een gewelf voorzien; het groote altaar stond tegen het Noordoosten, en was fraai versierd; daar tegenover zag men het orgel op eenen hangzolder, en in den omtrek gepaste beelden en schilderijen. De tegenwoordige, mede aan den H. Franciscus toegewijd, is in het jaar 1831 gebouwd en staat aan *Godsakker.*

De Nieuwe Begraafplaats buiten de stad is zeer voortreffelijk ingerigt en levert vele fraaije gezigten op de omliggende dorpen en landerijen op.

Het Blaauw- of Klaarkampster-Weeshuis, aan de *Dijkstraat,* bij de zoogenoemde *Prins Mauritsbrug,* is een ruim gebouw, zeer bevoordeeld door Gerardus Agricola, een man van groote geleerdheid, en Abt van Klaarkamp, in dit huis overleden den 17 September 1598, hetwelk naar hem het Klaarkampster-Weeshuis genoemd wordt. Het getal der kinderen is niet altoos het zelfde, staande de begeving van eenige plaatsen aan voorname huizen en familiën, en die der overigen of niet op zijn tijd vervulde, aan den vrijdom van het Weeshuis. Dit huis is tamelijk gegoed, heeft eene fraaije binnenplaats, en wordt zeer net onderhouden. Aan den zijmuur van dit gebouw is een aanzienlijk monument, verbeeldende, in eenen zwaren steen verheven uitgehouwen, het ongeval aan Graaf Johan Maurits van Nassau op de Kettingbrug overkomen, met dit opschrift: A°. 1665 den 6 Jan. N. Styl wert sijn Doorl. Furst Gen. Johan Mauritsz Forst tot Nassou, hier wonderlijk uyt Watersnoodt verlost.

Het Proveniershuis is thans een oud enkel huis van eene verdieping, op de *Schilbanken,* met eene steeg aan den Oostkant, door welke men naar de kamertjes gaat, die acht in getal zijn. Weleer was dit gebouw een openbaar huis, hetwelk door den Stadsrentmeester werd bestuurd en aanzienlijke goederen bezat; doch door de kwade besturing der stadszaken, omtrent het midden der zeventiende eeuw, zijn al die goederen te zoek geraakt, en het huis zelf is een eigendom geworden van bijzondere personen, die de kamertjes geven aan behoeftige lieden, welke niet alleen geene andere voordeelen trekken, maar ook nog zelf de kamertjes moeten onderhouden.

Het Westerhuis-Vrouwen-Gasthuis, zijnen uitgang hebbende in het *Nieuwhof,* is zijne stichting verschuldigd aan de liefdadige schikking van wijlen Mevrouw Westerhuis. Deze, behalve vele andere aanzienlijke goederen, ook het Martenahuis te Franeker in eigendom bezittende en bewonende, vermaakte bij uitersten wil 6000 gulden, tot opbouw van 18 kamers, voor weduwen of oude deugdzame vrijsters, te bouwen naast den hof der overledene, achter het groote huis en tot onderhoud, zoo der kamers als tot ondersteuning der daarin geplaatste weduwen en vrijsters, vier boerenplaatsen, en al hare obligatiën op de stad Dockum; stellende tot Regenten van dit gesticht de Diakenen der Hervormden. Ingevolge van dien werd dan ook door Diakenen dit huis gesticht, en wordt het nog steeds in stand gehouden. Het huis zelve is een net gebouw en van eene vierkante gedaante, in

Digitized by Google

het midden een fraai en ruim bleekveld hebbende, waar langs men, op een steenen gangpad, voor de vensters der kamers kan rond wandelen.

Het Armhuis, hetwelk, in de jaren 1785 en 1786, in het noordelijk gedeelte van den ouden tuin van Sjaardama-huis, is gebouwd, zoo tot huisvesting van bejaarde stadsarmen en kinderen, die anders bij gemeene lieden besteed moesten worden. Dit gebouw is een groot dubbel dwarshuis, waarin vele vertrekken zijn, en is met zijne voorste zijde naar de aldaar noordwaarts loopende stads binnengracht gekeerd, waarin men tien schuiframen, benevens eene groote deur in het midden en twee kleinere zuid- en noordwaarts telt.

Nog heeft men hier ook een Diakonie Weeshuis, op den hoek van de *Voorstraat*, waar deze naar de *Vijverstraat* draait, weleer het Zwart-Weeshuis genoemd naar de kleeding der kinderen, en tot onderscheiding van het Burger-Weeshuis, waarin de kinderen in het blaauw gekleed zijn. Dit huis, te voren Rozendal genoemd en van sommigen voor eene herberg gehouden, werd in het jaar 1668 tot een Weeshuis verbouwd. Het was ruim en kon vele kinderen bevatten.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen te Franeker, verdient vooral melding het Athenæum. Oudtijds was het eene akademie of hoogeschool, en naast die van Leyden de oudste in ons Vaderland. Zij werd in 1585 opgerigt, en was meer dan twee eeuwen de kweekplaats van een groot aantal beroemde mannen, in alle vakken van geleerdheid; maar inzonderheid, gedurende eenen geruimen tijd, de zoo aanzienlijke godgeleerde school van Coccejus, van 1636 tot 1650; en ook de beide niet min vermaarde letterkundige scholen, die der Oostersche talen van Schultens van 1713 tot 1729, en die der Grieksche van Hemsterhuis en Valckenaer van 1717 tot 1766, zijn er mede eerst ingesteld en gevormd, eer zij naar Leyden werden overgebragt; gelijk mede eene wiskundige school van 1598, van Adrianus Metius, begonnen, onafgebroken door een aantal Hoogleeraren, die allen inboorlingen van Friesland waren, daaraan roemrijk is voortgezet. In het jaar 1811 is deze Akademie, ofschoon toen nog in goeden bloei, door den Franschen Keizer vernietigd, waarna, bij Koninklijk besluit van 2 Augustus 1815, alhier een Athenæum is opgerigt, waarbij, uit aanmerking van de oude verdiesten der Akademie, ook voor het onderwijs in de geneeskunde twee Hoogleeraren werden aangesteld. In vroegere tijden studeerden aan deze Akademie ook vele buitenlanders als: Franschen, Engelschen, Duitschers, Hongaren, Pruissen, Noorwegers enz., en werden aldaar gepromoveerd; zóó was zij overal vermaard geworden. De Staten van Friesland, besloten daarom hier eene gelegenheid open te stellen, alwaar voor het minst 60 Studenten zoowel Nederlanders als buitenlanders, dagelijks open tafel hadden en goed onthaald werden voor *f* 45,00 's jaars, naar de tegenwoordige Nederlandsche munt berekend; naderhand werd deze prijs tot op *f* 72,80 verhoogd. Thans telt men te Franeker 25 Studenten, aan welke door 6 Hoogleeraren en 3 Lectoren onderwijs wordt gegeven.

Voorts heeft men er eene voortreffelijke Latijnsche school, met 20 leerlingen, waar door eenen Rector en eenen Conrector wordt onderwijs gegeven. Ook is er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 September 1809 is opgerigt en 70 leden telt. — Nog is er een Postkantoor gevestigd.

Onder de beroemde mannen die te Franeker geboren zijn, verdienen vooral melding, de Godgeleerden: Sixtinus Amama, geb. 13

Oct. 1593, † 9 Nov. 1626, als Hoogleeraar in de Oostersche Letterkunde te Franeker; Hendrik Brink, geb. 24 Sept. 1667, † 9 Junij 1723, als Predikant te Utrecht, en Campegius Vitringa *de zoon*, geb. 24 Maart 1693, † Januarij 1723, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Franeker.

De Regtsgeleerden: Bernardus Schotanus, geb. 7 Oct. 1584, † 5 Oct. 1652, als Hoogleeraar in de Regten aan de Hoogeschool te Leyden, na eerst in die wetenschap eenen leerstoel te Franeker, en vervolgens te Utrecht te hebben bekleed, en Bavius Voorda, geb. 1 Julij 1729, † 9 Julij 1799, als Hoogleeraar in het Romeinsche en hedendaagsche burgerregt aan de Hoogeschool te Leyden.

De Genees- en Scheikundigen: Johannes Mulder; Adolf Ypey, geb. in 1749, † 28 Feb. 1822, als Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leyden, na eerst den leerstoel in de geneeskunde en daaraanverwante wetenschappen in zijne geboortestad te hebben bekleed, en Sebaldus Justinus Brugmans, geb. 24 Maart 1763, † 13 Julij 1819, als Hoogleeraar in de Natuurlijke Wijsbegeerte, Natuurlijke Historie en Scheikunde aan de Hoogeschool te Leyden.

De Wis- en Zeevaartkundigen: Johan Zems en Pibo Steenstra.

De Wijsgeer Frans Hemsterhuis, geboren in het jaar 1720, † in Junij 1790.

De Geschiedschrijver Mr. Jacobus Scheltema, geb. 14 Maart 1767, † 25 October 1835, als Griffier van het Hoog Militair Geregtshof, te Utrecht.

De Friesche Dichter Jan Althuizen, geb. in 1715, † 9 Augustus 1763.

De Latijnsche Taalgeleerden: Jacobus Terpstra, geb. in 1742, † 3 Junij 1803, als Hoogleeraar in de oude Letterkunde te Deventer, en Everhard Waardenburg, geb. 1 Jan. 1792, † in 1839, als Rector der Latijnsche scholen te Arnhem; terwijl hij aan de studie der oude Letteren, die der schoone kunsten paarde, en zoowel in teeken- en schilder- als in toonkunst, blijken van meer dan gewone bedrevenheid aan den dag legde.

De Latijnsche Dichters: Georgius Arnoldus (George d'Arnaud), geb. 16 Dec. 1711, † 1 Junij 1749, als Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid, aan de Hoogeschool te Franeker; terwijl hij tevens een niet onbekwaam Grieksch Dichter was; Gadso Coopmans, geb. in 1746, † 5 Aug. 1810, na eerst Hoogleeraar in de Geneeskunde in zijne geboortestad, vervolgens te Brussel, later te Koppenhagen, en eindelijk te Kiel te zijn geweest, en Hendrik Waardenburg, geb. 10 Feb. 1760, † 23 Aug. 1812, als Rector der Latijnsche scholen te Haarlem, welke laatste mede de Nederduitsche lier handteerde.

De Staatsman Mr. Joan Valckenaer, geb. in Februarij 1759, † 25 Jan. 1814, na eerst Hoogleeraar in de Regten in zijne geboortestad, later Hoogleeraar in het Staats- en bijzonder Regt te Leyden, en vervolgens Afgezant van den Staat aan het Hof van Spanje te zijn geweest.

In het jaar 1496 werd de stad Harlingen, waarin de Groningers in bezetting lagen, door die van Franeker bij verrassing ingenomen, doch het aldaar gestichte blokhuis, waarop de bezetting de vlugt had genomen, door hen vergeefs belegerd, waarom zij weder terug keerden, na alvorens Harlingen geplunderd en gedeeltelijk verbrand te hebben; ook voerden zij in zegepraal de hier veroverde Groninger busse met zich. Toen, in het volgende jaar, die van Groningen uit vrees

Digitized by Google

het blokhuis verlieten, werd het door die van FRANEKER geslecht, alsmede het geschut en verdere voorraad van oorlogsbehoeften mede gevoerd. Toen eenige jaren later, Hertog ALBRECHT VAN SAKSEN, door de tweespalt der Friezen, gelegenheid kreeg om het land te overheerschen, stonden die van FRANEKER bijzonder in zijne gunst, zoo zelfs, dat hij daar doorgaans zijne hofhouding hield. Zijne gestrenge en met de gemaakte verdragen strijdige regering verwekte inmiddels tegen hem zoodanig den haat der geheele provincie, dat de inwoners, over het algemeen, in een eedgespan tegen hem optraden, onder het beleid van SJOERD AYLVA, TJERK WALTA, DOUWE HIDDEMA, en DOTHIAS BONGA. Deze verzamelden, zoo men zegt, zestien duizend man bij elkander, en belegerden, bij gelegenheid dat Hertog ALBRECHT buiten 's lands vertrokken was, zijnen zoon HENDRIK, die het volk door zijne wreedheid grootelijks verbitterd had, binnen FRANEKER, zijnde zij voor deze stad verschenen op den 12 Mei des jaars 1500. Van tijd tot tijd kwamen er vreemde knechten in het land, met oogmerk om heimelijk in de stad te sluipen en den Hertog, die het begon te kwaad te krijgen, te helpen, doch om dit te beletten bedachten de Friezen eene leus, welke alle personen, die in het leger kwamen, hen moesten nazeggen, om te bewijzen dat zij Friezen en geene vreemdelingen waren, en aldus luidde: *Fjouwer lotter claere ljiep-aayen op in finne-herne in ien nist*, d. i.: vier beproefde klare kievitseijeren op den hoek van een weiland in een nest, wordende alle degenen, die deze woorden niet met de vereischte vaardigheid konden uitspreken, zonder eenige genade, in het water geworpen. Deze belegering bekwam den Friezen intusschen zeer slecht, naardien Hertog ALBRECHT, met een magtig leger terugkeerende, het Friesche leger voor FRANEKER, dat reeds voor een gedeelte gevlugt was, op den 16 Julij geheel versloeg, en het geheele land met moord en brand vervulde. Die van FRANEKER daarentegen werden, wegens hunne getrouwheid, door den Hertog zeer begunstigd, en ontvingen, na den dood van dien Hertog, uit handen zijner beide zonen, GEORGE en HENDRIK VAN SAKSEN, eenen giftbrief, welke hier hoofdzakelijk op neêrkomt: »dat de Hertogen aan die van FRANEKER schenken vrijdom van » accijns op binnen de stad gebrouwen bieren; daarbij 200 morgen » Bildtland, waaruit zij hunne vestingwerken zouden kunnen verbe- » teren en eene vaart graven naar Harlingen, en eindelijk de vrijheid, » om alle weken eenen marktdag, en tweemalen in het jaar eene vrije » jaarmarkt te houden, alles tot belooning voor de getrouwheid der » stad jegens de Hertogen. Gegeven op Vrijdag na den Zondag Oculi, » in het jaar 1501."

In het jaar 1572 had FRANEKER ook zijn deel aan de toen voorgevallene onlusten; zelfs wisten de voorstanders der ontluikende vrijheid te bewerken, dat de Graaf VAN SCHOUWENBURG met 's Prinsen volk werd binnengelaten, die daarop Sjaardema-huis in bezit nam, en door zijne soldaten het Vliet en meer andere buitenbuurten deed verbranden, om zooveel te beter tegen alle aanslagen zijner vijanden gedekt te zijn. Doch eerlang verliet SCHOUWENBURG de stad, waarop de nog Spaanschgezinde regering, in weerwil van wien dit alles geschied was, van den Spaanschen Stedehouder, den Kolonel CASPAR ROBLES, vergiffenis verzocht en verkreeg. Wat later werd FRANEKER, benevens eenige andere steden van Friesland, wederom door 's Prinsen volk ingenomen, doch na eenigen tijd ook wederom verlaten, zijnde na dien tijd de stad, met geheel Friesland, onder de Spaansche Regering gebleven, tot in het jaar 1576, wanneer zij, door het vatten van BILLY

te Groningen, en voorts door de Gentsche bevrediging, in der Staten handen kwam.

Na velerlei lotwissel, heeft FRANEKER eene groote rol gespeeld in de burgertwisten van het laatst der vorige eeuw In het jaar 1786 werd te FRANEKER een Burger-societeit opgerigt, tot welke alle dienstdoende en Honnoraire Leden der schutterij en van het genootschap des wapenhandels zich konde laten inteekenen. In laatstgemelde hoedanigheid begaven zich daartoe de Hoogleeraren J. VALCKENAER, G. COOPMANS en T. VAN KOOTEN, welke eerste de vergadering met eene redevoering opende, hetgeen bij velen niet weinig opspraak baarde. Sinds lang was te dier stede de wapenhandel met vlijt beoefend, zoodat men bedacht werd, om, ter grooter volkomenheid, de behandeling des geschuts daarbij te voegen. Eenige Studenten, die zich als honoraire leden van het wapenhandelend genootschap hadden laten inschrijven, zouden dit Artilleristenkorps tot stand brengen, en van de stad een of meer stukken ter leen vragen. Men vond hierin nogtans zoo veel zwarigheid, dat het achterwege bleef, en die jonge lieden zich met het lidmaatschap, zoo des genootschaps als der Burger-societeit, vergenoegden. In eene kleine akademiestad, waar de letteroefenende jeugd, bij den burger gehuisvest, natuurlijk op de bewoners veel invloed heeft, groeit de partijschap eigenaardig aan. De bezorgers der hoogeschool zagen de versterking, welke de burgerpartij kreeg, door het voorbeeld der Hoogleeraren en den invloed der Studenten, met een zorgelijk en ongunstig oog aan, waarom zij te rade werden, in December den toenmaligen Rector Magnificus, VALCKENAER, vóór zich te ontbieden, en hem te verzoeken, alle gepaste middelen aan te wenden, om de Burger-societeit, zoo door de Hoogleeraren, als door de akademie-burgers, te doen verlaten. Een voorstel, dat wel verre van gevolgd te worden, een geheel tegenstrijdige uitwerking had. Althans, onmiddellijk nadat de Heer VALCKENAER van dit onderhoud terugkwam, deed de Hoogleeraar in de godgeleerdheid S. H. MANGER, zich mede als Lid der Burger-societeit inschrijven, en voeren de Hoogleeraren voort, niet alleen met die vergaderingen bij te wonen, maar, zoo men verzekerde, daar eene hoofdrol te spelen. Dit had ten gevolge, dat de vier genoemde Hoogleeraren, op voorstel der Curatoren, werden afgezet, waarop zij plegtig afscheid van de letteroefenende jeugd namen, hetwelk niet slechts groote aandoening bij de akademie-burgers verwekte, maar geheel FRANEKER deel deed nemen aan het leed deze Hoogleeraren aangedaan, aangezien men daaruit het verval der hoogeschool te gemoet zag. De opengevallen Hoogleeraars-plaatsen aan te vullen was wel eene eerste poging van Curatoren, doch dit ging niet vlot. Welhaast ook kreeg FRANEKER eene gedaante, die zeer weinig naar eene akademiestad geleek. De ligging dier stad, te midden van die gedeelten in Friesland, waar de burgerwapening den meesten opgang gemaakt had, gevoegd bij de heerschende gezindheid der burgeren zelve, maakte die stad eigenaardig het middelpunt der patriotsche bewegingen van krijgs- en staatkundigen aard. Het begin hiervan vertoonde zich in den aanvang van Mei 1786, toen er te FRANEKER een gerucht ontstond, dat de Regering van Gedeputeerde Staten last ontvangen had, om krijgsbezetting in te nemen. De burgerkrijgsraad vroeg daaromtrent opening en bevond, dat het ingekomen stuk eene bepaling van Gedeputeerde Staten behelsde, waarbij zekere tol, die de krijgsraad des nachts van de doorvarende schippers van Leeuwarden op Harlingen vorderde, werd opgeheven. Dit had eenigen tijd in geschil gehangen. De uitspraak, ten nadeele van den Franeker krijgsraad,

was genoeg, om te dezer dagen te doen verklaren, dat zij in dit geval niet gezind was, het bevel van Gedeputeerde Staten op te volgen. Wel begrepen zij, dat zulk eene weigering het zenden van krijgsvolk, om de ongehoorzamen te dwingen, ten gevolge zou hebben, en dat, was het loopende gerucht, van last om krijgsvolk in de stad in te nemen, thans niet gegrond, dit echter eerlang zoude geschieden. Op deze verwachting steunde de eisch des krijgsraads, dat de Regering een grooter voorraad van kruid en kogels in de stad zou doen brengen. Dit voorstel werd ingewilligd, doch het overzenden werd vertraagd tot in het laatst van Junij, toen de aangroeijende onlusten de Gedeputeerde Staten van Friesland deden besluiten, om den invoer van kruid en lood, en alle verdere oorlogs-ammunitie te verbieden, hetwelk ten gevolge had, dat het kruid, voor Franeker bestemd, even vóór de openbare afkondiging van dit verbod, te Harlingen binnenkwam, en daar in beslag genomen werd, om er het admiraliteits- en stadsmagazijn, gebrek aan kruid hebbende, mede te voorzien. Middelerwijl was men te Franeker niet onledig geweest, maar men had een defensiewezen opgerigt, waaraan de stadsregering vrijheid gaf, om de wallen zoodanig te versterken, als zij het noodig oordeelde. Het ontwerp der Studenten te Franeker om een genootschap Artilleristen op te rigten, was wel te niet geloopen, dan het daarstellen van burgers, die met geschut konden omgaan, geenszins uit den zin gezet; en hoewel de Staten der provincie Friesland een verbod deden uitgaan, tegen het behandelen van geschut door de vrijkorpsen, wist men te Franeker dit te ontduiken, met te beweren, dat het alleen zag op exercitie-genootschappen, maar niet op schutterijen, waarom allen, die onderwijs in de behandeling des geschuts begeerden, en geene schutters waren, zich als leden van eer der schutterij lieten opschrijven, en in de behandeling des geschuts lessen namen, van de, te dier stede onthondene, Overijsselsche en Utrechtsche kanonniers. Met grooten weerzin zagen velen deze behandeling des geschuts, en lieten niet na, de Staten onder het oog te brengen, de onvermijdelijke noodzakelijkheid om Friesland van een kompagnie bekwame Artilleristen te voorzien. De gewapende burgers stonden hierdoor eene overmagt op het krijgsvolk te krijgen, en de kans zeer hagchelijk te doen worden, wanneer men, zonder geschut, meer of min verschanste, en daarvan voorziene genootschappers zou moeten aantasten. De Staten van Friesland verzochten dus om Artilleristen, en hun verzoek werd gehoord. Toen later de oneenigheden in Friesland zoo hoog stegen, dat de Staatsleden zich in twee vergaderingen smaldeelden, bleef de eene, namelijk de aanklevers van den Stadhouder, hare zittingen in de hoofdstad Leeuwarden voortzetten, doch de andere verkoos de stad Franeker tot hare hoofdplaats. Elk dezer vergaderingen had hare aanhangers, doch verre de meeste die van Franeker, welke in den persoon van Coert Lambertus van Beyma, eene der ijverigste voorstanders, en eenen opzettelijken verdediger in geschrifte vond. Na lange over- en weder-worstelingen, waardoor allerwege door het geheele gewest, groote en menigvuldige opschuddingen en bewegingen voorvielen, vond zich de patriotsche aanhang genoodzaakt van zijne oogmerken af te zien. Franeker, even als Utrecht, rijkelijk voorzien van gewapende manschappen, uit verschillende oorden derwaarts zamengevloeid, werd door dezen verlaten, nadat alvorens de Staatsleden daarvan het voorbeeld hadden gegeven. Alles keerde, eerlang, tot de aloude gesteldheid weder. Merkwaardig is het vonnis sedert over de stad Franeker tot

Digitized by Google

straffe van het aldaar voorgevallene, door het Hof van Friesland geveld. Het bestond uit drie artikelen, welke inhielden: 1° »De fortificatie » penningen, welke anders aan de stad Franeker werden besteed (zij » bedroegen drie duizend gulden), zouden worden ingehouden tot nadere » dispositie van hun Edel Mogenden; — 2° het stads kanon, mitsgaders » de geweren, vaandels, trommen en soortgelijke goederen der schut- » terij moesten naar Leeuwarden in 's lands arsenaal overgebragt en deze » schutterij, namens hun Ed. Mogenden, ontzegd worden, met snapha- » nen ter wacht te trekken en ergens alzoo gewapend te verschijnen; — » 3°. de deuren uit de stads landpoorten en de hekken daarvoor, als- » mede de deuren of hekken uit de waterpoorten, en de boomen in » de stadsgracht liggende, zouden uit- en weggenomen en op eene veilige » plaats in de stad gebragt worden; en voorts, in het generaal, moest » men beletten, dat door het ophalen van bruggen of anderszins de toe- » gangen werden belemmerd of de stad op eenige manier gesloten." Weinige dagen na het strijken van dit vonnis werd het volvoerd. Der opteekening waardig is het, dat niet een eenig burger van Franeker, hoewel door het uitloven van dubbele en hoogere dagloonen daartoe uitgelokt, tot het medewerken aan dien door hen verfoeiden arbeid de hand wilde leenen. Drie smidsbazen, zonder afspraak gemaakt te hebben, of iets van elkander te weten, weigerden hunne gereedschappen te leenen of te verhuren; men moest zich alzoo van soldaten, onder opzigt van 's lands baas, bedienen. De deuren der poorten en de hekken werden in de kerk gebragt, met zware ketenen aan elkander gekoppeld en met groote sloten vastgemaakt. Na de omwenteling van het jaar 1795 werden zij echter op den 5 Maart met groote plegtigheid weder van daar gehaald en ingehangen.

Het wapen der stad Franeker bestaat in een veld van azuur (blaauw), beladen met eene klok van zilver. Het schild gedekt door eene kroon, en vastgehouden door twee maagden met palmtakken, alles van goud.

FRANEKERADEEL, griet., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen* (2 k. d., 3 m. k., 9 s. d.); palende W. en N. aan Barradeel, O. aan Menaldumadeel, Z. O. aan Hennaarderadeel, Z. aan Wonseradeel.

De stad Franeker, die in het midden ligt, deelt haren naam aan deze grietenij mede.

Voor het grootste gedeelte is deze grietenij in den Slagtedijk besloten; doch Midlum en Herbaijum liggen daar geheel buiten. Zij heeft eene lengte van 3 u. gaans op eene breedte van 2¼ u. gaans.

Men telt in deze griet. elf dorpen, als: Tjum, Hitsum, Achlum, Midlum, Herbaijum, Dongjum, Boer, Ried, Peins, Sweins en Schalzum. Voorheen had men er vele staten en stinzen, als: Groot-Herama, Klein-Herama, Hottinga, Hermana en Dekama te Tjum; Epema, Fritsema en Roordama te Hitsum; Heringa, Netsens, Offingahuis en Eseluma te Achlum; Frittema, Holkema en Gratinga te Midlum; Heemstra, Sikkema en Fingia te Herbaijum; Rodmersma en Goslinga te Dongjum; Elgerma en Bogerda te Boer; Anema, Oud-Andla en Nieuw-Andla te Ried; Doedema, Offinga en Kampema te Peins; Rinnerda, Groot-Herema en Kingma te Sweins, en Groldama te Schalsum; waarvan thans nog slechts bestaan: Nieuw-Andla te Ried en Kingma te Sweins.

Ook hebben in deze griet. twee kloosters bestaan, te weten: Miedum, te Tjum, en Ludingakerk, onder Midlum.

Digitized by Google

Oudtijds behoorde het grootste deel der tegenwoordige jurisdictie van Franeker mede tot deze grietenij.

De griet. Franekeradeel bevat 470 h., bewoond door 643 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3300 inw.; ook heeft men er de volgende fabrijken: 7 steenfabrijken, van welke 3 te Midlum en 1 te Sweins, 2 kalkbranderijen en 2 houtzaagmolens te Midlum, en 1 pan- en 1 estrikfabrijk, 1 cementmolen en 1 looijerij te Achlum.

De landerijen zijn hier over het geheel goed, doch aanmerkelijk onderscheiden: zoo heeft men in de nabuurschap van Midlum buitengewoon schoone vruchtbare terp-akkers, hoedanige men mede, hoewel van minder aanzien, bij Tjum, Dongjum, Hitsum en Achlum vindt, ook treft men hier alomme goed bouwland aan, doch de klei is over het algemeen van eenen zeer stijven aard en beter geschikt tot uitnemend weiland. Ondertusschen ligt in deze grietenij ook laag land, dat des winters onderloopt, en niet dan door inpoldering kan verbeterd worden, gelijk voor eenige jaren met eenen zeer goeden uitslag is gedaan bij Dongjum, zijnde aldaar de poel, gemeenlijk het Dongjumermeer genoemd, uitgemalen, en benevens veel ander naburig laag land binnen goede molendijken besloten.

De voornaamste wateren in deze grietenij zijn: De Ried, welke oudtijds bij Berlikum in zee liep, en de Trekvaart die, van Leeuwarden naar Harlingen loopende, een aanmerkelijk eind wegs langs den bodem van deze grietenij, onder Sweins, Herbaijum en Midlum, voortloopt. Andere wateren en vaarten hebben alle met deze twee genoemde hoofdvaarten gemeenschap, als: de vaarten naar Tjum, Arum, Schalzum, Tjummarum en meer andere.

Midden door deze griet. loopt de nieuwe straatweg van Leeuwarden naar Harlingen.

De Herv., welke in Franekeradeel ongeveer 3060 in getal zijn, maken de volgende acht gemeenten uit: Achlum-en-Hitsum, Dongjum, Herbaijum, Midlum, Peins-en-Sweins, Ried-en-Boer, Schalsum en Tjum.

De Doopsgez., van welke men er 60 telt, behooren tot de gem. van *Franeker* en *Harlingen*.

Er zijn in deze griet. 15 Evang. Luth. en 5 Herst. Evang. Luth., die tot hunne respective gem. te *Harlingen* behooren.

De R.K., van welke men er 200 aantreft, worden tot de stat. van *Harlingen* en *Franeker* gerekend. — Men telt in deze griet. 10 scholen, gezamenlijk door een getal van 400 leerlingen bezocht wordende.

Het wapen dezer griet. is van azuur (blaauw), beladen met een gouden dwarsbalk van den regter boven, naar den linker benedenhoek des schilds nederdalende, voorts drie open rozen van keel (rood), loopende van den linker bovenhoek naar den regter benedenhoek des schilds, zoodanig, dat de middelste roos op de gulden dwarsbalk komt, het schild gedekt met eenen gouden kroon.

FRANEKER-TREKVAART, gegraven vaart, prov. *Friesland*, aan de stad Franeker een begin nemende, en van daar met eene bogtige, oostwaartsche strekking, eerst door de griet. *Franekeradeel*, vervolgens in eene noordoostelijke rigting, tusschen die grietenij en *Hennaarderadeel* heen, langs Sweins loopende en vervolgens een weinig noordelijker, met eenen bogtigen, oostelijken loop, langs Dronrijp door de griet. Menaldumadeel heen schietende, om door de Ritsumazijl, in de griet. *Leeuwarderadeel* te komen, alwaar zij aan de stad Leeuwarden een einde neemt.

FRANEKER-UITBUREN, voorheen gerekend voor het eerste d. van de griet. *Franekeradeel*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, thans bestaande uit de b.: Arkens, Salverd, Lutje-Lollum, Miedum, Doyum, Kie, Lankum en War. De staten, in deze b. gelegen, waren ook geregtigd tot het grietmanschap, gelijk zulks blijkbaar is van de oude state op Salverd, die op Lutje-Lollum, Lankum en Gedserda, alle welke staten, in 1406 tot 1438, op hunne beurt, het regt in de griet. hebben uitgeoefend. Deze buurten hebben zich in het vervolg van tijd onder de stad Franeker begeven, denkelijk kort na 1500, ten einde mede te deelen in de privilegiën en voorregten, welke de Hertog van Saksen, aan die stad en hare burgers had geschonken, wegens hunne getrouwheid aan hem betoond.

FRANEKER-VIJFGA, dus noemde men weleer de vijf dorpen: Boer, Schalsum, Ried, Peins en Sweins, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*.

FRANEQUERA, Lat. naam van de stad FRANEKER, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie FRANEKER.

FRANJEBUREN, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. O. van *Berlikum*, ½ u. N. W. van *Marssum*, waartoe het behoort.

FRANJUM, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, ½ u. N. W. van *Marssum*.

Het werd bewoond door Nonnen, die tot de orde van den H. BENEDICTUS behoorden. Dit klooster, wiens stichter niet bekend is, stond onder het opzigt van den Pastoor van Marssum, als Prior, doch bleef, zoo het schijnt, na het overlijden van den Pastoor Juwo, eenigen tijd van eenen gewonen bezorger beroofd. Hierdoor begonnen de Zusters te ontaarden, en het was te vreezen, dat het kloosterlijke leven en de inkomsten beide verloren zoude gaan. Eenige zusters, hiervoor met reden bekommerd, namen de toevlugt naar het klooster Lidlum, dat toen onder het bestuur stond van den Abt HOITE VAN WINSUM, hem verzoekende, dat hij haar onder zijne bescherming nemen wilde. HOITE willigde het bezoek der Zusteren gereedelijk in, doch niet zonder het voordeel van zijn eigen klooster daarmede te bedoelen. De Middelzee, tusschen Marssum en Leeuwarden, nam namelijk ter wederzijden, door gedurige opslijkingen, van tijd tot tijd grootelijks af, en dus stelde hij zich voor, dat zijn klooster, door den sterken aanwas van landerijen grootelijks bevoordeeld zou worden. Veertig maagden werden door hem naar Lidlum en Baijum verplaatst, hebbende hij alleen zooveel volks te Franjum laten blijven, als noodig was tot den landbouw. Van dit klooster waren reeds in het jaar 1578 nog slechts de grondslagen der kapel te zien. Thans bestaat er niets meer van.

FRANKENA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. *Heerenveen*, kant. *Oldeberkoop*, in het d. *Elsloo*; thans twee landhoeven uitmakende, welke met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaan van 130 bund. 18 v. r. 70 v. ell., en waarvan de eene thans in eigendom bezeten wordt door den Heer Mr. U. H. WIELINGA HUBER, woonachtig te Cornjum, de andere door R. P. HOF, te Oosterwolde.

FRANKENBURG of FRANSENBURG, voorm. heerenhuis, thans, reeds sedert onheugelijke jaren, eene daghuurderswoning, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 8½ u. N. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Apeldoorn*, gem. en 2½ u. N. ten W. van *Voorst*, 5 min. ten W. van *Nijbroek*, waartoe het behoort.

Digitized by Google

Deze woning besloat met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 1 bund. 44 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door JAN MARTENS, woonachtig te Nijbroek.

FRANKENDAAL, voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en ½ u. Z. O. van *Amsterdam*, gem. *Watergraafsmeer*. Sedert weinige jaren is deze buitenplaats ingerigt, tot een uitspanningsoord voor de fatsoenlijke ingezetenen der hoofdstad. De aanmerkelijke uitgestrektheid, — het goed heeft langs den straatweg eene lengte van bijna 10 min., — de schoone wandeldreven, fraai heerenhuis, bevallige koepels en heremietenhuizen, Zwitsersche brug, vijvers en plantsoenen verzekeren het op schoone dagen een veelvuldig bezoek.

FRANKFORT, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren, palende bovenwaarts aan de verl. plant. La Solitude, benedenwaarts aan de suikerpl. Johanna Petronella, 500 akk. groot; met 12 slaven. Vroeger heette zij BUCKENSZONE, de verl. plant. Toevlugt, behoort thans ook aan FRANKFORT.

FRANKHUIS, b. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant en ½ u. N. W. van *Zwolle*, gedeeltelijk gem. *Zwolle*, gedeeltelijk gem. *Zwollerkerspel*.

Dit geh., hetwelk ook wel in Eerste Frankhuis en Frankhuis onderscheiden wordt, telt 31 h. en 160 inw., van welke 14 h. en 60 inw. onder *Zwolle* en 17 h. en 100 inw. onder *Zwollerkerspel*.

FRANKHUIZERDIJK, naam, welke men vroeger gaf aan dat gedeelte van den *Zallandsche-Zwartewaterdijk*, prov. *Overijssel*, gem. *Zwolle* en *Zwollerkerspel*, hetwelk, ter beschutting van Zalland, van de Kamperpoort en voorstad van Zwolle af, in eene noordwestelijke strekking, langs den linkeroever van het Zwartewater loopt, tot aan en even door de Frankhuizen, alwaar het zich aansluit aan den Oostelijken dijk van den Polder van Mastenbroek, algemeen bekend onder den naam van Hasselterdijk.

Deze dijk is bij den watervloed, van 21 en 22 November 1776, geheel overgeloopen, en wel inzonderheid tusschen de huizen en de sluis, daar het water van buiten uit het Zwartewater naar binnen liep.

Bij den watervloed van Januarij 1825, heeft deze dijk weder zeer veel geleden, echter was er slechts eene doorbraak in, bij de laatste woning in Frankenhuis.

FRANSCHE-FORT, voorm. fort in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. en ½ u. Z. O. van *Jutphaas*.

FRANSCHE-HUIZEN, gebouw te *Dwingelo*, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, bestaande uit onderscheidene woningen, aldus genoemd, om dat zij in de zeventiende eeuw bewoond zijn door Hervormde Fransche vlugtelingen, die na de herroeping van het edict van Nantes gedwongen waren hun Vaderland te verlaten. Vergel. de art. BATINGE en DWINGELOO.

FRANSENBURG, oud heerenhuis op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie FRANKENBURG.

FRANSENGAT (JONKER-), vaarwater, prov. *Zeeland*, tusschen de eil. *Walcheren* en *Zuid-Beveland*. Zie JONKER-FRANSENGAT.

FRANS-JACOBS POLDER, naam, onder welke den BIKKERSPOLDER en den RIKVISSCHERSPOLDER in *Eemland*, prov. *Utrecht*, gezamenlijk wel eens op oude kaarten voorkomen. Zie voorts RIKVISSCHERSPOLDER.

FRANSKREEK, kreek in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, die met onderscheidene takjes uit de hooge en bergachtige landen komende, zich met eene zuidoostelijke rigting in de *Saramacca* ontlast.

FRANSUM, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *en* 2 u. N. N. W. van *Groningen*, kant. en 1 u. N. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Aduard*, aan het Aduarderdiep, waarin het zijne uitwatering heeft. Men telt er in de kom van het d. 2 h. en 20 inw., en met het geh. Fransumervoorwerk, en hetgeen er verder onder behoort 29 h. en 170 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Ten Westen van het d. bestaat de grond uit zware klei, oostwaarts vindt men, onder de klei, roodoorn, en onder deze vruchtbaren bodem. Van FRANSUM gaat eene waterlozing naar het Meedertilje (Meederbruggetje), de grensscheiding tusschen dit dorp en tusschen Garrewerd, oostwaarts aan naar het Aduarderdiep. Men vindt onder dit d. eenen zeer ouden dijk, en er zijn hier drie aanmerkelijke wierden, liggende Z. O. en N. W.

De Herv., die hier 150 in getal zijn, behooren tot de gem. van den *Ham-en-Fransum*, welke hier eene kerk heeft, die op eene terp staat, en van eenen kleinen spitsen toren voorzien is. De Predikant, die op den Ham woont, doet daarin om den anderen Zondag des voormiddags dienst. De combinatie van den Ham en Fransum, is bekend sedert het jaar 1618, maar kwam welligt reeds in 1609, tot stand.

De R. K., van welke men hier 16 aantreft, worden tot de stat. van *Aduard* gerekend. — Men heeft in dit d. geene school, maar de kinderen genieten op *den Ham* onderwijs.

FRANSUMER-VOORWERK, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 1¾ u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1¼ u. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en ¼ u. N. ten O. van *Aduard*; met 3 h. en 30 inw. Voorheen was hier eene boerderij van het Aduarderklooster, waaraan dit geh. zijnen naam te danken heeft.

FRANZOSENGRUND, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2¾ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1¾ u. W. van *Bettemburg*, gem. *Monerich*.

FRATERHUIS, voorm. school van het klooster der *Klerken van het gemeene leven*, te *Groningen*, in de *St. Jansstraat*.

Op deze school werd een aanmerkelijk getal jongelingen onderhouden en in de Latijnsche taal en allerlei wetenschap onderwezen; ook waren er proveniers in; maar uithoofde van verval, werd in het jaar 1679, bij de Regering besloten het huis, te laten uitsterven. In 1790, zijn de inkomsten vereenigd met die kas, waaruit de Predikanten te Groningen betaald werden. Het gebouw is toen verkocht aan den Raadsheer HELMOLT en dient thans nog tot woonhuis (1).

FRATERSHOEVE, bouwhoeve in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 2¼ N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *Oss*, gem. *Nuland*.

FRATERWAARD, geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie de beide volgende art.

FRATERWEERT of FRATERWAARD, geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr., kant. en 3 u. N. O. van *Arnhem*, gem. en 2 u. N. ten O. van *Rhede*, ¾ u. Z. O. van *Dieren*, waartoe het behoort; met 80 inw.

FRATERWEERT of FRATERWAARD, pold. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en kant. *Arnhem*, gem. *Rhede*, onder *Dieren*, waartoe het behoort; palende N. O. en Z. aan den IJssel, W. aan een takje van die rivier, de Hank genaamd.

---

(1) Zie Dr. G. ACKER STRATINGH, in den *Groninger Volks-Almanak* van 1839, bl. 62.

Digitized by Google

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 312 bund. 73 v. r. 10 v. ell., waaronder 225 bund. 68 v. r. 91 v. ell. weiland, 84 bund. 8 v. r. 28 v. ell. bouwland en 2 bund. 95 v. r. 91 v. ell. kolken, telt 8 h., waaronder 4 boerenhofsteden, wordt door eene beek op den IJssel van het overtollige water ontlast. Hij heeft geen afzonderlijk polderbestuur.

FRAUGAST, voorm. st., prov. *Noord-Holland*. Zie FROUWGAST.

FRECKEISEN of FERRECKEISEN, geh. in de heerl. *Heringen*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 2 u. O. Z. O. van *Echternach*, gem. *Waldbillig*.

FREDERICUSPOLDER, pold. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gedeeltelijk gem. *Kortgene*, gedeeltelijk gem. *Colijnsplaat*; palende N. aan den polder Nieuw-Noord-Beveland, N. O. aan den polder Oud-Noord-Beveland, Z. O. aan den Katspolder, Z. aan den Oostpolder en den Oud-Kortgene-polder, W. aan den Wissekerkepolder.

Deze polder, beslaat, onder *Colijnsplaat*, 135 bund. 10 v. ell., alles schotbaar land, en 4 boerderijen.

FREDERICUSPOLDER, pold. op het eil. *Wolphaartsdijk*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Goes*, gem. *Wolphaartsdijk*, Z. van het d. Oostkerke; palende N. W., N. en N. O. aan den Zuiderlandsche-polder, Z. O. en Z. W. aan den Heerenpolder.

Dit poldertje, hetwelk waarschijnlijk uit een voormalig spui- of molenwater ontstaan is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 6 bund. 35 v. r. 20 v. ell., alles schotbaar land. Het is geheel beplant en ligt rondom tusschen welbeplante dijken.

FREDERIK, fort in *Oost-Indië*, op het eil. *Solor*, een der kleine *Sunda-Eilanden*, met eene goede reede.

FREDERIK (PRINS-), in den Franschen tijd DUQUESNE geheeten, fort op het eil. *Goedereede-en Overflakkee*, arr. en 6 u. Z. O. van *Brielle*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Sommelsdijk*, gem. en ½ u. O. van *Ooltgensplaat*.

Dit fort, hetwelk, in het jaar 1811, door de Franschen was aangelegd, werd in het jaar 1814, na de overgave van Brielle, door den Franschen Generaal ROSTOLLAND in bezit gehouden. LAURENS VAN DEN HELM, Korporaal der Kustkanonniers, viel met eenige manschappen op het fort aan, overweldigde het en nam den Generaal gevangen; terwijl zekere KLAAS DE VOS, zich inmiddels met de heimelijk verborgen oranjevlag naar den toren begaf, en daardoor de ingezetenen aanmoedigde om de Franschen verder te verdrijven.

FREDERIK (PRINS-), sterkte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*, te *Weltevreden*, waaraan Prins HENDRIK, de tweede zoon van Koning WILLEM II, den 31 Augustus 1837, den eersten steen gelegd heeft.

FREDERIK-HENDRIK of het GROOTE FORT, in den Franschen tijd FORT-IMPERIAL geheeten, fort in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, distr. en 4 u. N. O. van *Sluis*, arr. en 3 u. Z. van *Middelburg*, kant en 3 u. N. van *Oostburg*, gem. en ½ u. W. van *Breskens*, in den polder *Oud-Breskens*.

Dit fort werd door de Franschen in de laatste jaren van hun bestuur aangelegd en door hen FORT-IMPERIAL genoemd. Het is van eene onregelmatig vijfhoekige gedaante, en bevat twee bomvrije buskruidmagazijnen, alsmede twee bomvrije lokalen bezijden de poort, tot bakkerij, regenbak en provoost dienende; voorts een kommandantshuis, eene kaserne en eene infirmerie, en buiten het fort, tusschen dit en het strand, zijn

Digitized by Google

twee bomvrije kasernen, ieder voor 20 man, welke thans tot oplegging van materieel dienen. De voorname sterkte van dit fort is in de inundatie gelegen. — Het heeft thans (1842) een bezetting van 200 man, die naar het Havenfort en fort Willem de Eerste wachten zenden.

FREDERIK-HENDRIK, fortje in *Oost-Indië*, op het eil. *Solor*, een der kleine *Sunda-Eilanden*, bij het d. *Solor*.

FREDERIK-HENDRIK, zeeëngte in *Oost-Indië*, tusschen de eil. *Sumatra* en *Bangka*.

FREDERIK-HENDRIKSEILAND, eil. in *Australië*, Z. W. van *Nieuw-Guinea*, waarvan het door de Prinses-Mariannastraat gescheiden is. In 1835 ontdekte de Luitenant ter zee der Eerste klasse LANGENBERG KOOL, dat het een eiland was en noemde het naar den derden zoon van den toenmaligen Prins van Oranje, onzen tegenwoordigen Koning.

FREDERIK-HENDRIKSPOLDER, meer bekend onder den naam van PRINS-HENDRIK- of MANCIA-ZOMER-POLDER, pold. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Stand-daar-buiten*; palende N. aan den Mancia-Winter-polder, O. aan het oude Land van Stand-daar-Buiten, Z. en W. aan de buitengronden tegen de Keen.

Deze pold., welke in het jaar 1547 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund., 64 v. r. 10 v. ell., waaronder 57 bund. 48 v. r. 27 v. ell. schotbaar land, bevat slechts 1 arbeidershuisje en wordt door eene sluis op de Mark van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 à 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit de voorname Geërfden, onder welken de voornaamste is P. J. DE CATER te Anwerpen, die schier den geheelen polder in eigendom bezit.

FREDERIKSBORG, eil. in *Oost-Indië*, in de zee van *Java*, N. van van Java, tot de resid. *Djapara* behoorende.

FREDERIKSBURG, fort in *Afrika*, in *Opper-Guiana*, aan de *Goudkust*. Zie FRIEDERICHSBURG.

FREDERIKSBURG, verlaten plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Hecht en Sterk, benedenwaarts aan de verlaten plant. Kampenburg 725 akkers groot. De Negers noemen haar PINASSI.

FREDERIKSBURG, houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pararacweg*, ter linkerzijde in het oprijden; palende O. aan de verlaten plant. Mijnhulp, W. aan de verlaten plant. Ongelegen; 250 akkers groot.

FREDERIKSBURG (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Pararacweg*, ter regterzijde in het terugkomen; palende ten W. aan het verl. Land van Onverwacht, ten O. aan de verl. plant. Mijn-hulp; 250 akk. groot.

FREDERIKSDORP, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Guadaloupe, benedenwaarts aan de koffijplant. Buitenlust; 725 akk. groot; met 141 slaven. De Negers noemen haar PIKIEN-KNUFFEL of PIKIEN-KNOFNOE.

FREDERIKSDORP, militaire post in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Cordonsweg*, tusschen de *Suriname* en de *Commewijne*, O. N. O. van den militaire post Gelderland op de Joden-Savane, en Z. W. van Mauritsburg.

FREDERIKSHOOP, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanica*, ter regterhand komende van Poele-

pantjesbrug, ten N. aan de verl. plant. Nieuwzorg, ten Z. aan de Vierkinderen; 200 akk. groot.

FREDERIKSLUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. Herstelling, benedenwaarts aan de katoenplant. Klein-Lunenburg; 1037½ akkers groot; met 251 slaven. De Negers noemen haar ANDRÉ N' JAN JOE OPPO (d. i. *André eetje op*).

FREDERIKSOORD, eene der drie vrije koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, in *Dieverderdingspel*, prov. *Drenthe*, arr. en 8 u. Z.W. van *Assen*, kant. en 4 u. N. van *Meppel*, 1½ u. N. O. van Steenwijk, gem. en ¼ u. W. van *Vledder*.

Deze kol. is in de jaren 1818 en 1819 voor behoeftigen opgerigt, die hier eenen onbebouwden grond ontgonnen hebben, welke eerste inrigting van dien aard naar Prins FREDERIK *der Nederlanden*, als hoofd der Maatschappij van Weldadigheid, welke dusdanige volkplantingen heeft opgerigt, genoemd is.

Er zijn in deze eerste kol. 430 bund. gronds meerendeels ontgonnen, men telt er 132 h., bewoond door even zoo vele huisgez., uitmakende eene bevolking van 850 zielen, die allen hun bestaan vinden in landbouw, het fabriekwezen en handwerken, ter voorziening in hunne eigene behoeften.

De Herv. inw., die er een getal van 630 uitmaken, behooren tot de gem. van *Vledder*.

De R. K., welke hier 220 in getal zijn, waaronder 110 communikanten, behooren tot de stat. van *Steenwijkerwold*, in het aartspriest. van *Zalland-en-Twenthe*, doch hebben eenen eigen Kapellaan; terwijl zij een der schoollocalen, mede voor kerk ingerigt, ten gebruike hebben.

Behalve de woningen voor kolonisten en beambten, vindt men er nog onderscheidene werkzalen, magazijnen, een goed logement, en twee scholen, voor ongeveer 300 kinderen.

Zoo thans, na verloop van 23 jaren, de uitkomsten dier menschlievende inrigtingen, nog niet aan allen evenzeer voldoen, heeft deze Maatschappij, niettemin, eene loffelijke en belangrijke proeve geleverd eener inlandsche kolonisatie van verarmde natuurgenooten, welke het algemeen gevoelen volkomen bevestigt, dat dien weg moet worden ingeslagen, om de armoede doelmatig te lenigen en hare heillooze gevolgen met vrucht te keer te gaan.

FREDERIKSPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gem. *Woubrugge*; palende N. aan den Blaauwenpolder onder Alkemade, O. aan de Rijpweteringsche-vaart of Veenderpolder, Z. aan de Doeswatering, W. aan Hoogmade of den Polder aldaar.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 72 bund. 72 v. r. 83 v. ell.; telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eenen molen op de Doeswatering van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Ingelanden of Bruikers.

FREDEWALDA, landstreek, prov. *Groningen*, zijnde een gedeelte van het *Westerkwartier*. Zie VREDEWOLD.

FREENSE, oude naam van het d. FRIENS, prov. *Friesland*, kw. *Oosteraoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie FRIENS.

FRESIA, naam, onder welken de prov. FRIESLAND, bij sommige schrijvers voorkomt. Zie FRIESLAND.

FRESIONES, FRESONICI, FRESIENSES, FRESICENSES en FRESINGENSIS, namen, onder welke men bij vroegere schrijvers de FRIEZEN wel eens vermeld vindt. Zie FRIEZEN.

Digitized by Google

FREYRIE, naam, welken de Negers geven aan de koffijpl. WELTEVREDEN, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie WELTEVREDEN.

FREYRIE (PIKIEN-), naam, welken de Negers geven aan de koffijpl. LEYDERDORP, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie LEYDERDORP.

FRIDBUSCH of FRIEDHOFF, geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, arr., kant. en gem. *Diekirch*.

FRIDERICI'SGIFT, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Bij-Geval, benedenwaarts aan de koffijplant. Tyrol; 1000 akk. groot; met 25 slaven. — Men kweekt er ook kakao aan. De Negers noemen haar BEERSNIJDERIE.

FRIDERICI'SGUNST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Dothan, benedenwaarts aan den houtgr. Jacobs-Worsteling. Bij de Negers KAKAO genoemd.

FRIEDHOFF, geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie FRIDBUSCH.

FRIEDRICHSBURG of FREDERIKSBURG, fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het landschap *Axem*, aan de westzijde van de Kaap-der-Drie-Punten.

Zij behoorde vroeger den Koning van Pruissen toe, en werd in het jaar 1681, door de te Embden opgerigte Brandenburgsche Compagnie aangelegd, maar in het jaar 1718, nevens al het onderhoorige, door Koning FREDERIK WILHELM, aan de Hollandsche West-Indische Compagnie verkocht.

FRIENDSCHIP, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Opper-Nickeri*; palende O. aan Todness, W. aan Banta'skine, waartoe zij behoort; 1000 akk. groot.

FRIENS, weleer FREENSE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 2½ u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en ¾ u. O. van *Rauwerd*, tusschen de Grouw, de Muzel en het Swin besloten.

Men telt er 145 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. — De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Idaard-Ægum-en-Friens*, die hier eene nette kerk hebben, welke voor weinige jaren vernieuwd is. De R. K. worden tot de stat. van *Warrega* gerekend. — Men heeft in dit d. eene school, en de voorm. state, thans buitengoed, Beslinga-state, van den Heer Staatsraad Gouverneur van Friesland.

FRIESBURG, voorm. sterkte, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*, in het d. *Nijeholtpade*.

FRIESCHE-AA, riv. in *Overijssel*. Zie AA (FRIESCHE).

FRIESCHEBROEK, landstreek in het Noorden van *Overijssel*, gem. *Oldemarkt*, tusschen het d. Oldemarkt en de Kuinre, ten Zuiden van en langs de Linde, welke riv. de scheiding tusschen de prov. Overijssel en Friesland uitmaakt.

Deze streek lands, welke vroeger tot de *Friesche* grietenij *Stellingwerf-Westeinde* behoorde, is van tijd tot tijd, door de Utrechtsche Bisschoppen, daarvan afgenomen en aan *Overijssel* toegevoegd. Hier is veel veenderij en de daardoor ontstane plassen zijn groot.

FRIESCHE-COMPAGNIE, naderhand OUD-FRIESCHE-COMPAGNIE, veenkolonie in de prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, gem. *Hoogezand*, nu de KALKWIJK. Zie dat woord.

FRIESCHEDIJK of VRIEZENDIJK, ook wel FRIESCHE-WEG of HEERENDIJK genoemd, oude weg, welke uit de baan van *Ommen*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, naar den Ommerschans, voorts door de heide en veenen van de gem. *Ambt-Ommen* en *Ambt-Hardenberg*, eerst oost- en

Digitized by Google

vervolgens noord-oostwaarts op het geh. *Lutten* aanloopt, en van daar, in eene noordelijke rigting, in de prov. *Drenthe,* tot aan Ooster-Hesselen, moet geloopen hebben. — Deze weg is, op kosten van de Friezen en wel op aanraden en onder toezigt van den beroemden Vestingbouwkundige, Menno Baron van Coehoorn, aangelegd, en moest dienen ter beveiliging tegen eene verrassing van den vijand, en tevens om de gemeenschap met de gezegde schans open te houden. Hij wordt ook wel naar den aanlegger de Coehoornsche-Dijk genoemd.

FRIESCHE-DOOLHOF, naam, welke men weleens, om zijne zonderlinge en verwarde bouworde, heeft gegeven aan het vlek Molkwerum, prov. *Friesland,* kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde.* Zie Molkwerum.

FRIESCHE-GAT, voorm. vaarwater ten N. van de prov. *Friesland,* tusschen de eil. *Ameland* en *Schiermonnikoog*, en langs de westelijke kust van dat eil. loopende.

Het werd door eene plaat, de Paardemarkt ook Engelmans-Plaat en Kalkman genoemd, van het meer westelijk gelegen Pinkegat gescheiden; doch is sedert onheugelijke jaren geheel verloopen.

FRIESCHE-HAAGJE, naam, welke, wegens de aanzienlijke levenswijze en weelde, te Heerenveen, prov. *Friesland,* kw. *Zevenwouden,* heerschende, weleens aan dat vlek gegeven werd. Zie Heerenveen.

FRIESSCHE-LOO, d. in *Westerwolde*, prov. *Groningen.* Zie Vriesche-Loo.

FRIESCHE-LUSTOORD, naam, dien men weleens geeft aan de griet. Gaasterland, prov. *Friesland.* Zie Gaasterland.

FRIESCHE-PALEN, ook de Oude-Schans genaamd, voorm. schans, half in de prov. *Friesland,* kw. *Zevenwouden,* griet. *Opsterland,* onder en ½ u. N. O. van de kerk van het d. *Sigerswoude,* half in het *Westerkwartier,* prov. *Groningen,* onder en ½ u. Z. W. van de kerk van het d. *Marum,* in eenen vergravenen veengrond, die vroeger moerassig was, doch thans, na het afgraven van het veen, woest en dor is.

Ter plaatse, waar deze schans gestaan heeft, ziet men thans in de heide, ten N. van den rijweg, een paar groene heuvels, op welke de baterijen lagen, die tegen de prov. Groningen gerigt waren.

FRIESCHE-PALEN, geh., prov. *Friesland,* kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland,* onder Sigerswoude en Ureterp (1), aan de Bakkeveenstervaart, met vallaat en valbrug, 5 min. ten W. de grenzen en de voorm. schans van dien naam; met 23 h. en 120 inw.

FRIESCHE-SLENK, vaarwater, ten N. van de prov. *Groningen* en *Friesland,* algemeen bekend onder den naam van Groninger-Zeegat. Zie dat woord.

FRIESCHE-WADDEN, het westelijkste gedeelte der *Wadden,* zijnde dat gedeelte der *Noordzee,* hetwelk ten N. van de prov. Friesland en Groningen gelegen is. — Over de betonning en bebakening in de Friesche Wadden zie men het art. Amelandergat.

FRIESCHE-WEG, oude weg in de prov. *Overijssel* en *Drenthe.* Zie Friesche-dijk.

FRIESELSTEIN, voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch,* kw. *Peelland,* prov. *Noord-Braband.* Zie Veghel (Huis-Te-).

FRIESEN, oude bewoners dezer landen. Zie Friezen.

FRIESEN (HET-), geh. in het *dingspil van Zuidenveld,* arr., judic. kant. en 7 u. Z. O. van *Assen,* adm. kant. en 4 u. N. O. van *Dalen,*

(1) Het Friesche-palster-verlaat ligt onder Ureterp.

Digitized by Google

gem. en 1½ u. N. O. van *Emmen*, ½ u. N. W. van *Roswinkel*, waartoe het behoort.

FRIESEN (OOST-), oude bewoners van ons Vaderland. Zie Friezen (Oost-).

FRIESEN (WEST-), oude bewoners van ons Vaderland. Zie Friezen (West-).

FRIESENVEEN, d. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Vriezenveen.

FRIESLAND of Vriesland, prov., bestaande uit de heerl. Friesland, zoo als die tijdens het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, eene prov. uitmaakte. Die heerl. grensde N. aan de Noordzee, O. aan de heerl. Groningen en het landschap Drenthe, Z. O. aan Drenthe en aan het Oversticht of het landschap Overijssel, Z. en W. aan de Zuiderzee.

Friesland, hetwelk zich, volgens sommigen, oorspronkelijk bepaalde tot de kustlanden, gelegen tusschen het riviertje de Kinhem, nu de Zaan (welke vroeger de grensscheiding uitmaakte tusschen West-Friesland en het Oude Kennemerland), en de Eems, strekte zich, tijdens de onderwerping aan de Franken, verder uit, en werd in twee groote, maar uit onderscheidene vrije landschappen bestaande, staten verdeeld, van welke de kustbewoners van de monden der Maas tot aan het Vlie (nu de Zuiderzee) de West-Friezen genaamd werden, en de kustbewoners van het Vlie tot aan de Wezer de Oost-Friezen, welke laatsten zich in drieën verdeelden; de eene staat, van het Vlie tot aan de Lauwers (het tegenwoordige Friesland); de andere staat, van de Lauwers tot de Eems (de tegenwoordige provincie Groningen); en de derde staat van de Eems tot den *Wezer* (het tegenwoordige Oost-Friesland); zoodat Friesland, in zijne toenmalige uitgestrektheid, bijna alle de Vereenigde Nederlanden, benevens Oost-Friesland, Kniphausen, Varel, en het noordelijke deel van Oldenburg en Butjadingerland omvatte (1). Sommigen willen dat Friesland reeds bij Oostende (het oostelijkste gedeelte van Vlaanderen) eenen aanvang nam, en zoo komt het op de kaart van Smallegange, anno 861, voor. In den tijd, toen de naam der volkstammen aan de door hen bewoonde landen gegeven werd, werden de bewoners van Holland, Zeeland enz., allen met den naam van Friezen bestempeld. Deze volkstammen, ten minste sommigen hunner, schijnen vroeger eenen bijzonderen Koning te hebben gehad, die door het volk verkoren werd, en, zonder krenking van 's volks vrijheden, niet dan eene bepaalde magt uitoefende. Daarna is die Koninklijke regering afgeschaft, doordien de Friezen, in de achtste eeuw, door Karel *den Groote* verwonnen en te gelijk genoodzaakt werden, om de Christelijke godsdienst te omhelzen. Daardoor kwam Friesland aan het Duitsche keizerrijk, en onderscheidene deelen werden door Potestaten geregeerd, welke of door den Keizer over hen aangesteld of door het volk gekozen werden, en die de onderdanen, als vrije lieden, naar hunne eigene wetten, regeren moesten, terwijl deze slechts eene geringe schatting behoefden op te brengen. Op deze wijze zijn de Friezen, zoowel die west- als die oostwaarts van den Vliestroom woonden, onderscheidene jaren na de verdeeling der heerschappij van Karel *den Groote*, als onder de bescherming der Duitsche Keizers, gedeeltelijk door Potestaten bestuurd geworden.

Dan de eerstgenoemde stam, die later onder den naam van West-Friezen is bekend geworden, had altijd de Graven van Holland tot ge-

(1) Zie Wiarda, *Ostfriesische Geschichte*. Th., I, s. 93.

Digitized by Google

vaarlijke geburen. Reeds te voren door Dagobert, Koning *der Franken*, verdreven uit de nabuurschap van Utrecht en al het land langs den middelmond des Rijns, welke langen tijd de scheiding tusschen de Friezen en Batavieren had uitgemaakt, waren zij tot het Noorderkwartier van Holland beperkt, hetwelk daarom, voor een gedeelte, met den naam van West-Friesland tot heden is bekend gebleven. Dan, de Graven van Holland rustten niet, voor en aleer zij dat gedeelte van Friesland aan zich onderworpen hadden, hetgeen hun in 1297 gelukte. Bijna drie honderd jaren hebben deze oorlogen tusschen de West-Friezen en Hollanders geduurd, na welken tijd ook de Friezen, ten O. van den Vliestroom, in Oostergoo en Westergoo, weinig rust genoten; terwijl de genoemde Friesche landschappen eindelijk, in de veertiende eeuw, zich mede tijdelijk aan de Graven van Holland onderworpen hebben: hoewel deze Graven zelden geruste bezitters der gemelde landstreek waren, uithoofde van de gedurige opstanden dier Friezen tegen deze vreemde heerschappij; gelijk zij ook dit bewind over Friesland veelal moesten deelen met de Bisschoppen van Utrecht, waarover tusschen hen gedurig zware oneenigheden ontstonden.

De laatste der inlandsche Potestaten van het tegenwoordige Friesland was Jew (Julius) Dekama, na wiens regering het vrije Friesland, tusschen het Vlie en de Lauwers, zijne vrijheid geheel kwijt geraakte, en onder de heerschappij der Saksers kwam. De binnenlandsche oneenigheden, welke reeds, sedert het jaar 1300, in het tegenwoordige Friesland tusschen de aanzienlijken en het gemeen, onder den naam van *Vetkoopers* en *Schieringers*, waren uitgebarsten, gaven de eerste aanleiding tot die nadeelige staatsverwisseling: want de Schieringers, beducht, dat de Vetkoopers hun te magtig zouden worden, namen, in het jaar 1498, het besluit, om Albrecht, Hertog *van Saksen*, die destijds zich te Medemblik, in Noord-Holland, bevond, tot hunnen Erfpotestaat te verkiezen. Die Hertog, een zeer ervaren krijgsheld, was, in het jaar 1488, door Maximiliaan, Aartshertog *van Oostenrijk*, die in 1493, onder den naam van Maximiliaan I, Keizer werd, tot Gouverneur aangesteld over alle die gewesten, welke, door zijn huwelijk met Maria van Bourgondië, aan zijnen zoon Filips *den Schoone*, Koning *van Spanje*, waren ten deel gevallen. De keuze der Schieringers viel des te eerder op dezen Hertog, omdat hij reeds voor lang hunne zaken scheen te zijn toegedaan. Zij zonden derhalven eenigen hunner voorname Opperhoofden tot hem. Deze riepen niet slechts zijne bescherming in, maar verklaarden zelfs gemagtigd te zijn, om hem als hunnen Landsheer te erkennen, en hem de heerschappij over de Westerlauwersche landen der vrije Friezen, zoo vele eeuwen door andere Heeren te vergeefs gezocht, aan te bieden. De Hertog nam dit aanbod terstond aan, en werd den 20 Julij van dat zelfde jaar, te Franeker, met alle plegtigheden gehuldigd. Terzelfder tijd werd Friesland, tusschen het Vlie en de Lauwers, door Keizer Maximiliaan I, van alle leenroerigheid aan het Duitsche rijk ontslagen, en, als een geheel onafhankelijk landschap, in handen der Saksers gesteld. In later dagen vermoedde men echter, dat het aanvaarden der heerschappij over dat gedeelte van Friesland, door Hertog Albrecht, rustte op een overleg, tusschen hem en Maximiliaan I listiglijk beraamd, om daarna, onder een of ander voorwendsel, deze provincie aan het Huis van Oostenrijk te kunnen brengen, hetwelk toen reeds, door het huwelijk van Maximiliaan met Maria, de eenige dochter van Karel *den Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, in het bezit was van de meeste andere Nederland-

Digitized by Google

sche gewesten. De Saksische heerschappij in Friesland, welke niet meer dan zeventien jaren geduurd heeft, is intusschen vol onrust en verwarring geweest, uit hoofde van den tegenstand, dien Hertog Albrecht, bij de aanvaarding zijner regering, overal ontmoette. De Schieringers namelijk waren de eenigen, die hem deze heerschappij hadden opgedragen, en deze vermogten geen verdere opdragt te doen, dan ten opzigte van het kwartier Westergoo, waarin zij tot dus verre de overhand hadden. De inwoners der twee andere kwartieren, Oostergoo en Zevenwouden, waren echter tot niets minder gezind, dan om hunne vrijheid aan eene willekeurige magt op te offeren. Bij 's Hertogs overkomst was alzoo zijn eerste werk, de beide andere kwartieren, door geweld van wapenen, tot onderwerping te dwingen, en zulks te meer, daar hij, in het volgende jaar 1499, door Keizer Maximiliaan I, op de rijksvergadering te Friburg, niet alleen in het Erfpotestaatschap over Friesland werd bevestigd, maar hem ook, door dienzelfden Keizer, deze waardigheid over de naburige provinciën *Groningerland* en *Drenthe* scheen te zijn opgedragen, in welke laatstgenoemde gewesten hem veel sterker tegenstand, dan in Friesland zelf, geboden werd, omdat de Keizer tot zulk eene beschikking over die landen geen het minste regt had; weshalve Albrecht, ten einde de Groningers en Drenthen te verwinnen, een verdrag aanging met Edsard, Graaf *van Oost-Friesland*, die zijn krijgsvolk terstond bij dat des Hertogs voegde, om gezamenlijk hun oogmerk te bereiken. Hertog Albrecht, middelerwijl, te midden dezer onlusten, in 1500, te Emden overleden zijnde, werd door zijnen zoon Hendrik opgevolgd, welke jonge Vorst, door kwade raadslieden daartoe aangespoord, de Friezen met te groote gestrengheid behandelde, en daardoor het geheele volk tegen zich in opstand bragt, hetwelk hem bewoog, om het gebied over Friesland, in 1504, over te geven aan zijnen ouderen broeder Hertog George. Deze Vorst zag echter weinig of geen hoop, om deze provinciën onder zijne magt te brengen, voornamelijk sedert de vriendschap met Grave Edsard te eenemale verbroken was, doordien de Groningers, in 1506, dezen laatste tot hunnen schutsheer hadden gekozen, en vooral sedert Karel, Hertog *van Gelder*, zich, ten voordeele der Groningers, met die zaak bemoeide. Daarbij begrijpende, dat zijne Saksische erflanden door dezen oorlog werden uitgeput, nam hij eindelijk, in 1515, het besluit, om zijn vermeend regt op de heerschappij over deze landen aan Karel, Aartshertog *van Oostenrijk*, zoon van Filips *den Schoone*, af te staan. Hertog George genoot, ingevolge het verdrag, voor dezen afstand 100,000 Rijnsche guld. (150,000 guld.), welke som echter in geen vergelijking kwam bij de zware onkosten, welke alleen het zeventienjarig bezit van het Westerlauwersche Friesland hem veroorzaakt had; weshalve men bij het vertrek der Saksen plagt te zeggen:

> Friesland mag wel Fresland heeten:
> Het heeft Saksen en Meissen opgegeten.

Nadat dit verdrag van afstand door Karels grootvader, Keizer Maximiliaan I, bekrachtigd was, zou het Huis van Oostenrijk reeds terstond in het volle bezit dezer landen gekomen zijn, indien de Groningers, die in deze beschikking in geenen deele wilden berusten, niet eerst tot hunnen Schutsheer hadden aangenomen Edsard, Graaf *van Oost-Friesland*, namelijk van 1505 tot 1515, en daarna Karel van Egmond, Graaf *van Gelder*, te weten van 1518 tot 1530, welke laatste Vorst, een bitter vijand en benijder van de dagelijks

meer aanwassende magt van het Oostenrijksche Huis, den oorlog tegen den Aartshertog Karel met alle magt bleef voortzetten; niettegenstaande zelfs zijn bondgenoot Edsard, Graaf *van Oost-Friesland*, door wien hij eerst tegen de Saksen te hulpe was geroepen, zich reeds, in 1517, met Karel, Aartshertog *van Oostenrijk,* die intusschen Koning van Spanje geworden was, verzoend had. Deze oorlog bleef alzoo voortduren, tot in het jaar 1536, toen Karel, Hertog *van Gelder,* oud van dagen en wars van alle de tegenspoeden, welke zijne wapenen overal vergezelden, zich eindelijk met Karel *van Oostenrijk,* die inmiddels, onder den naam van Karel V, Keizer geworden was, bevredigde; nadat hij reeds in 1524 verpligt was geweest, zijne krijgstroepen uit Friesland, *Groningerland* en *Drenthe* terug te roepen. Van toen af heeft hij gemelde landschappen aan Karel V overgelaten, die toen Erfheer van Friesland en Overijssel werd, en door de provincie Groningen, in 1536, ook tot erfheer gekozen werd, maar speciaal als Hertog van Braband, Graaf van Holland en erfheer van Friesland en Overijssel. Bij den afstand van de regering door Karel V aan zijnen zoon Filips II, zijn deze provinciën, even als de andere Nederlandsche gewesten, onder de Spaansche heerschappij gekomen. De Stadhouder, die destijds, in naam des Keizers, over Friesland tusschen het Vlie en de Eems, of liever over Friesland, *Groningerland* en *Drenthe*, welke drie landschappen toenmaals aan den zelfden Stadhouder onderhoorig waren, het bewind kreeg, was George Schenck van Toutenburgh; die, in 1540 overleden zijnde, daarin door Maximiliaan van Egmond, Graaf *van Buren,* schoonvader van Prins Willem I, werd opgevolgd. Na het overlijden van dezen laatste, in het jaar 1548, volgde Jan de Ligne, Graaf *van Aremberg*, die, den 23 Mei 1568, in den slag bij Heiligerlee gesneuveld is. In 1569 werd Karel de Brimeu, Graaf *van Megen,* in zijne plaats aangesteld; op dezen volgde Gillis van Barlaimont, Heer *van Hierges,* in 1572, en in 1574 de Spaansche Overste Caspar de Robles, Heer *van Billy.* Inmiddels hadden de Friezen geen minder reden dan de inwoners der andere gewesten, om zich over de Spaansche heerschappij te beklagen, als wordende in alle hunne vrijheden, zoowel in hunne burgerlijke als godsdienstige voorregten, steeds hoe langer hoe meer gekrenkt. Karel V en alle andere Vorsten van het Oostenrijksche huis, toen het magtigste van geheel Europa, waren niet tevreden met den titel van Heer of Erfpotestaat, zoo als de Saksische Prinsen zich in het tegenwoordige Friesland genoemd hadden, en welke niet meer wilde zeggen dan Erfstadhouder, maar begeerden Souvereinen te worden; terwijl zij, wat Friesland betreft, hun regt op die provincie daarop grondden, dat de Graven van Holland, in vroegeren tijd de provincie Friesland, zoo als hier voor gezegd is, weleens overheerd hadden. Het groote oogmerk was alleen om, onder dit voorwendsel, eene volstrekt willekeurige heerschappij, zoowel hier als in Spanje en in hunne andere erflanden, uit te oefenen, waaraan de vrije Friezen zich echter nimmer gewennen konden. Daardoor namen de onlusten dagelijks toe. Ofschoon de Hervorming in de godsdienst bereids zoo ver was doorgebroken, heeft geheel Friesland zich niet gelijktijdig met de zes andere provinciën, den 1 Februarij 1579, bij de Utrechtsche Unie gevoegd. De vertraging daarvan had men voornamelijk te wijten aan George van Lalaing, Graaf *van Rennenberg*, die, alhoewel na de geslotene Pacificatie van Gent, in 1576, krachtens welke alle de Spaansche soldaten, met hunne bevelhebberen, dit land moesten verlaten, in 1577, in naam der Algemeene Staten, tot

Stadhouder over deze provincie benoemd, echter de Spaansche heerschappij, eerst heimelijk, en daarna in het openbaar, begunstigde. Dit verwekte destijds groote oneenigheden, zoowel tusschen de steden, als de gevolmagtigden van het platte land, welke toch niet beletten konden, dat ook FRIESLAND, nog in dat zelfde jaar, voor een gedeelte, den 23 Maart, en voor het ander gedeelte, den 2 Junij, de Unie mede onderteekende, waarna zij in 1580, ook Prins WILLEM I *van Oranje*, in RENNENBERG's plaats, tot hunnen Stadhouder benoemden; te gelijk aan dien Prins het regt overlatende, om, in zijn afwezen, dien post door iemand anders, als zijnen Luitenant (plaatsvervanger) te doen bekleeden, gelijk hij ook, als den eersten daartoe, verkoos BERNARD VAN MERODE, Heer *van Rummen*. Voornoemde Prins kwam, in het volgende jaar 1581, persoonlijk in FRIESLAND, ten einde de verregaande verschillen, zoo over de zaken van de godsdienst, als die de politie en justitie betroffen, te beslissen; welke verschillen des te gevaarlijker voor den staat dezer provincie geacht werden, omdat de oorlog tegen de Spanjaarden nog werkelijk bleef voortduren. Zeer gelukkig had deze Prins aldra alles op eenen vasten voet gebragt, en den grondslag gelegd tot dien regeringsvorm, welke daarna, als voegzaamst met den aard des lands en der ingezetenen, aldaar is in stand gebleven. Prins WILLEM I had in 1583, weinige maanden vóór zijnen dood, zijnen Luitenant of Onder-Gouverneur van FRIESLAND, BERNARD VAN MERODE, die zich bij de Friezen zeer gehaat gemaakt had, teruggeroepen, en zijns broeders zoon, Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU-DILLENBURG, eenen jongen, doch beproefden held, tot zijnen Luitenant, in diens plaats, benoemd; die daarna, als Prins WILLEM's dood, den 10 Julij 1584, volgde, op uitdrukkelijke begeerte der Friezen, in de maand November van datzelfde jaar, tot werkelijken Stadhouder dezer provincie werd aangesteld, zoo als hij in 1594, onmiddellijk na de reductie van Groningen, mede tot Stadhouder van Groningen en Ommelanden, en in 1596 van het landschap Drenthe benoemd werd, zoodat hij alle drie de noordelijke landschappen, tot zijnen dood, welke in het jaar 1620 voorviel, bestuurd heeft. Deze stadhouder WILLEM LODEWIJK heeft onder de Friezen eenen bijzonderen roem verworven, als hebbende, door zijn kloekmoedig beleid, de geheele provincie van vijanden gezuiverd en de laatste hand gelegd aan de herstelling hunner vrijheid. De stadhouderlijke waardigheid werd, na hem, opgedragen aan zijnen broeder ERNST CASIMIR, Graaf *van Nassau-Dietz*, in wiens nageslacht deze daarna erfelijk gebleven is. Uit dat beloop van zaken ziet men, hoedanig FRIESLAND eene der zeven vrije Nederlandsche Provinciën geworden is, nadat het bijna 100 jaren, eerst door de Saksers, en daarna door de Bourgondiërs, of eigenlijk de Oostenrijkers, en wel bijzonder door dien tak van het OOSTENRIJKSCHE HUIS, welke de Spaansche monarchie bekwam, was overheerd geweest. Tijdens het bestaan der Republiek was deze prov. verdeeld in drie kwartieren, zijnde: Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden, die te zamen elf steden en dertig grietenijen bevatten. Deze verdeeling van FRIESLAND in drie kwartieren, heeft haar begin genomen onder de regering der Potestaten; toen zijn ook die kwartieren, voortijds graafschappen genoemd, in grietenijen verdeeld, over welke de Hoofden van FRIESLAND Regters of Grietmannen stelden, om het regt naar de wetten te bedienen.

Bij de omwenteling van het jaar 1795 gaf men aan de provincie FRIESLAND den titel van departement, hoewel zij hare vorige grootte.

Digitized by Google

grenzen en naam behouden bleef. Door de staatsomwenteling van 1798 werd zij grootendeels met de provincie *Groningen* tot een departement vereenigd, hetwelk den naam van Departement van de Eems aannam, terwijl het zuidelijke gedeelte, of het grootste deel van het kwartier Zevenwouden, aan het Departement van den Ouden IJssel werd toegevoegd. Bij de staatsregeling van het jaar 1801 werd het departement Friesland echter, met zijne vorige grenzen en grootte, hersteld, en bleef alzoo ook bestaan toen het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden of, zoo als het destijds heette, de Bataafsche Republiek, den naam van Koningrijk Holland aannam; alsmede bij de insmelting van ons Vaderland in het Fransche keizerrijk.

Sedert dat Nederland zich, in het jaar 1813, het Fransche juk van de schouders heeft geworpen, maakt Friesland ook eene provincie van het koningrijk der Nederlanden uit. —

Deze prov. grenst N. aan de Noordzee, O. aan de Lauwerzee en de prov. Groningen en Drenthe, Z. O. aan de prov. Drenthe en Overijssel, Z. en W. aan de Zuiderzee. Zij heeft van het N. naar het Z. eene lengte van 14 u., van het W. naar het O. eene breedte van 13 u., en wordt verdeeld in 11 steden en 32 grietenijen of liever 30 grietenijen en 2 eilanden, welke ook ieder door eenen Grietman worden bestuurd. De geheele provincie beslaat eene oppervlakte van bijna 60 v. m. of, volgens het kadaster, 327,334 bund., verdeeld als volgt:

1°. Bebouwde gronden.	264,708	bund.
2°. Groote en kleine wegen, straten, pleinen, wallen, wandelingen, enz.	2,812	»
3°. Wateren, rivieren, meren, beken, grachten, vijvers, slooten, moerassen, enz.	23,067	»
4°. Heiden, zee- en rivierstranden, duinen, riet-, geest- en boslanden, turfgrond, enz.	36,747	»
Totaal.	327,334	bund.

Men heeft er 43,894 perceelen bebouwde en 276,969 perceelen onbebouwde eigendommen. Totaal 320,863 perceelen.

De steden zijn: Leeuwarden, Bolsward, Francker, Sneek, Dockum, Harlingen, Stavoren, Slooten, Workum, Ylst en Hindeloopen.

Men had er, den 1 Januarij 1840, eene bevolking van 227,859 zielen. Bij die bevolking, bestaande uit 47,308 huisgezinnen, bewonende 38,660 huizen, waren, van het mannelijk geslacht: 71,140 ongehuwden, 36,025 gehuwden en 4286 weduwenaars; van het vrouwelijk geslacht: 70,251 ongehuwden, 35,920 gehuwden en 10,237 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden aangaat, waartoe zij behooren, verdeeld werd in 205,670 Protestanten; 20,017 R. K., 1945 Israëliten en 227 tot geen der genoemde gezindheden behoorende (1).

Men telt in de prov. Friesland 199 gem. der Herv., welke vijf klassen uitmaken, als die van Leeuwarden, Harlingen, Sneek,

(1) Op den 1 Januarij 1841 telde Friesland 229,168 inw., van welken 111,544 van het mannelijke en 117,624 van het vrouwelijke geslacht; terwijl die bevolking, naar de godsdienstige gezindheden, bevatte 207,181 Protestanten, onder dezen ongeveer 4000 Afgescheidenen, 12,870 Doopsgez., van welke 4941 leden; 730 Evang. Luth., onder welke 380 leden; 150 Herst. Luth., onder welke 78 leden, 300 tot de Vereenigde Christelijke gemeente te Dockum behoorende; 19,817 R. K.; 1979 Isr., en 191 tot de niet genoemde gezindheden. De bevolking in de steden bedroeg 58,016, in de grietenijen: 171,152, de militairen en gevangenen te Leeuwarden niet medegerekend. Op den 1 Januarij 1842 bestond de bevolking uit 232,712 zielen.

Digitized by Google

Dockum en Heerenveen, en 365 kerken hebben, bediend wordende door 214 Predikanten.

De Afgescheidenen hebben er eenige gem., wier getal niet juist kan worden opgegeven.

Van de Remonstranten heeft men er geen afzonderlijke gem., zijnde de eenige, welke in die prov., te Dockum, bestond, onder den naam van Vereenigde Christelijke gemeente, met de Doopsgezinde gem. vereenigd; deze heeft eene kerk, welke door eenen Predikant bediend wordt.

De Doopsg. zijn er in vier klassen verdeeld, welke, behalve de Vereenigde Christelijke gem. te Dockum, 38 gem. uitmaken, door 36 Leeraars, door twee Oudsten en vijf Liefdepredikers bediend wordende; terwijl er op het eil. Ameland nog twee gem. dier gezindte bestaan, welke tot geen der bovengemelde klassen behooren, en waarin de dienst door eenen Leeraar, eenen Oudste en zes Liefdepredikers wordt waargenomen.

Er zijn 2 gem. en 1 bijgem. der Evang. Luth., welke tot den ring van *Groningen* behooren. Zij hebben er 2 kerken, welke door twee Predikanten en eenen Proponent bediend worden.

De Herstelde Evang. Luth. hebben in deze prov. 1 gem., met 1 kerk en 1 Predikant, te Harlingen.

R. K. statiën zijn er 31, die het aartspr. van *Friesland* uitmaken. Zij hebben 32 kerken en bijkerken, die door 31 Pastoors en 3 Kapellaans bediend worden.

Men heeft er geen gem. van de R. K. van de Oude Clerezij, gemeenlijk Jansenisten geheeten.

De Israëliten in deze provincie maken het synagogaal ressort van *Leeuwarden* uit, bevattende 1 hoofdsynagoge, 3 ringsynagogen en 4 bijkerken. —

Voor de Regterlijke magt is Friesland verdeeld in 3 arrondissementen, als: Leeuwarden, Heerenveen en Sneek, gezamenlijk 14 kant. uitmakende.

Men heeft er 3 kiesdistrikten, welke de volgende hoofdplaatsen hebben:

Het 1e kiesdistrikt, hoofdplaats Bergum,
» 2e » , » Dronrijp,
» 3e » , » Heerenveen.

Voor de Nationale Militie heeft men in Friesland 16 kant., welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

Het 1e en 2e militiekanton, tot de hoofdplaats Leeuwarden.
» 3e » , » » » Franeker.
» 4e » , » » » Harlingen.
» 5e » , » » » Hallum.
» 6e » , » » » Dockum.
» 7e » , » » » Rinsumageest.
» 8e » , » » » Buitenpost.
» 9e » , » » » Beetsterzwaag.
» 10e » , » » » Oldeberkoop.
» 11e » , » » » Heerenveen.
» 12e » , » » » Slooten.
» 13e » , » » » Hindeloopen.
» 14e » , » » » Bolsward.
» 15e » , » » » Rauwerd.
» 16e » , » » » Sneek.

Digitized by Google

Ten opzigte van het Onderwijs wordt FRIESLAND verdeeld in negen schooldistrikten:

Het 1e schooldistrikt	,	telt 34	scholen.
» 2e »	,	» 41	»
» 3e »	,	» 41	»
» 4e »	,	» 32	»
» 5e »	,	» 34	»
» 6e »	,	» 35	»
» 7e »	,	» 31	»
» 8e »	,	» 37	»
» 9e »	,	» 48	»

Men telt in deze prov. alzoo in het geheel 333 lagere scholen.

Latijnsche scholen, van welke er 11 zijn, worden gevonden te Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dockum, Harlingen, Kollum, Workum, Stavoren, Hindeloopen, Ylst en Joure, welke gezamenlijk door 75 leerlingen bezocht worden.

De voornaamste Rivieren in de provincie FRIESLAND zijn: de Lauwers, de Boorn of Boorne, de Kuinder, in het Friesch de Tjonger, en de Linde.

Ook vindt men in deze waterrijke provincie een aantal Meren, onder welke men als de aanmerkelijkste tellen mag: het Slootermeer, het Sneekermeer, het Bergumermeer, het Tjeukemeer, de Fljuessen, het Heegermeer enz.

Veelvuldig zijn de Vaarten in dit gewest, zoodat er maar weinig plaatsen zijn, waar men met grootere of kleinere schepen niet aan en af kan varen; de voornaamste zijn: de Vaart van Harlingen over Franeker, Dronrijp, Leeuwarden en Birdaard naar Dockum en Stroobos op de Groninger grenzen; voorts van Dockum langs het Dockumerdiep, tot aan de groote uitwatering, de Dockumer Nieuwe Zijlen; de Vaart van Leeuwarden naar Takozijl en de Lemmer, en de Vaart van Stroobos naar Stavoren.

De voornaamste Zeedijk- en Zeepolderbesturen in de provincie FRIESLAND zijn: 1°. het dijkbestuur van Visvliet en Gerkesklooster te Visvliet, uit vijf Leden, drie voor Visvliet en twee voor Gerkesklooster, zamengesteld; 2°. het dijkbestuur van Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland te Kollum, uit eenen Dijkgraaf, drie gewone en drie buitengewone Dijksgedeputeerden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 3°. het dijk- en polderbestuur van den Engwierummerpolder, uit drie Gedeputeerden en eenen Boekhouder bestaande; 4°. het dijkbestuur van Oost-Dongeradeel te Metslawier, uit eenen Dijkgraaf, drie gewone en drie buitengewone Dijksgedeputeerden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 5°. het dijkbestuur van den Anjumer-en-Lioessenserpolder te Metslawier; 6°. de provisionele directie over de West-Dongeradeelsche Zeedijken te Ternaard, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 7°. het dijkbestuur van Ternaarderpolder te Ternaard; 8°. het dijkbestuur van den Holwerder-Oostpolder te Holwerd; 9°. het dijkbestuur van den Holwerder-Westpolder te Holwerd; 10°. het zeedijkbestuur van Ferwerderadeel te Marrum, uit vier gewone Dijksgedeputeerden, eenen Secretaris, Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 11°. het dijkbestuur van het Noorderleeg te Leeuwarden; 12°. het dijkbestuur van de Bildtpollen te St. Anna-Parochie, uit twee Volmagten en eenen

Ontvanger bestaande; 13°. het dijkbestuur van het Nieuwe Bildt, bestaande uit twee Volmagten en eenen Ontvanger; 13°. het dijkbestuur van het Oud-Bildt, uit twee Volmagten en eenen Ontvanger bestaande; 15°. het dijkbestuur der Vijfdeelen Zeedijken binnendijks te Harlingen, uit twee Gedeputeerde Volmagten, met eenen Ontvanger-Generaal en eenen Secretaris bestaande; 16°. het dijkbestuur der Vijfdeelen Zeedijken buitendijks te Harlingen, uit twee Gedeputeerde Volmagten buitendijks, met eenen Ontvanger-Generaal, en eenen Secretaris, benevens drie Volmagten van het Nieuwe Bildt, met hunnen Ontvanger en Dijkschrijver bestaande; 17°. het dijkbestuur van Wonseradeels Zuider-Zeedijken te Bolsward, uit eenen Dijkgraaf, eenen Gedeputeerde en twee Gecommitteerden binnendijks, met hunnen Rekenmeester, eenen Gedeputeerde en twee Gecommitteerden buitendijks, met hunnen Rekenmeester, benevens nog eenen Rekenmeester van de stad Bolsward, met eenen Secretaris en eenen Ontvanger-Generaal, benevens vier Arrondissements-Ontvangers bestaande; 18°. het polderbestuur van Workumer-Nieuwland te Workum, uit vier Gecommitteerden en eenen Secretaris bestaande; 19°. het dijkbestuur van Wymbritseradeel, met de onderhoorige contributie zeedijken te Sneek, uit eenen Dijkgraaf, twee Dijksgedeputeerden, eenen Dijksecretaris en eenen Ontvanger-Generaal bestaande; 20°. het dijkbestuur van Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde cum annexis, uit vier Leden, eenen Secretaris en eenen Ontvanger bestaande; 21°. het dijkbestuur van de Zeven Grietenijen en stad Slooten contributie Zeedijken te Lemmer, uit eenen Dijkgraaf, eenen Secretaris, eenen Ontvanger, twee Volmagten uit Doniawarstal, twee uit Gaasterland, twee uit Lemsterland, twee uit Haskerland, twee uit Schoterland, twee uit Opsterland, twee uit Aengwirden, en twee uit Slooten bestaande, en 22°. het dijkbestuur van den Ouden-Lindedijk te Wolvega.

Friesland is op onderscheidene tijden door veelvuldige Watervloeden geteisterd. Behalve den allerverschrikkelijksten watervloed over al de zeekusten van Duitschland, omtrent 350 jaren voor Christus geboorte gewoed hebbende, vindt men voor het jaar 500 geene aanmerkelijke vloeden, met uitdrukking van tijd. Occo Scarlensis heeft aangeteekend, dat in het jaar 516 Friesland geheel van de Noordzee is onder geloopen, waarbij meer dan 600 menschen omkwamen. In 584 trof Friesland andermaal een geduchte watervloed; doch nog erger was die van 586, waarom Koning Adgillus, in 590, terpen, later vliedbergen genoemd, liet opwerpen, om in tijd van nood zich op deze aardhoogten te kunnen bergen. Zeer zwaar zijn ook de overvloeijingen in de jaren 755 en 792 geweest. Onder de inwoners, die toen het meest geleden hebben, worden inzonderheid geteld die van Kollum, Almenum, Midlum, Herbaijum, Tjum, Winsum, Dronrijp en Tuitkom. In December 806 viel de St. Thomasvloed in dit gewest voor, bedekte het geheele land, vernielde vele huizen en woningen, en deed 400 menschen omkomen. Door het plotseling opstijgen van den zeevloed, onder zwaren donder, bliksem en hagel, werd er veel vee verslonden, en daar het water vier maanden lang op het land staan bleef, stierf al het wintergraan. Gedurende dezen winter werd de kerk te Minnertsga door de persing des vloeds zoodanig verzwakt, dat zij eindelijk instortte. Hetzelfde lot onderging het adellijke huis van Hermana, waarin onderscheidene menschen waren gevlugt, die met dit gebouw in den stroom werden geworpen. Door dezen watervloed leed

Digitized by Google

ook de Ezonstad, eene vesting aan de Lauwerzee gelegen, vele schade. Door den vloed van 830, waardoor de Rijnstroom bij Katwijk verstopt geraakte, en het Huis te Britten omstortte, werd ook FRIESLAND deerlijk geteisterd, alsmede door die van 1003, 1014, 1016, 1017, 1020, 1041, 1042, 1086 en 1100. De vloed van 16 Februarij 1164 was allergeduchtst, alzoo het water genoegzaam over al de dijken van FRIESLAND stroomde. De eerste Allerheiligenvloed (1 November 1170) wierp in dat gewest huizen en kasteelen omver. In het jaar 1222 en ook in het jaar 1230 heeft dit gewest weder veel geleden, zoodat Ezonstad aan de Lauwerzee werd weggespoeld en Wartena grootendeels verdronk. In het jaar 1237 liep een groot deel van FRIESLAND onder. Sommigen meenen, dat toen het eiland Vlieland dien naam zou gekregen hebben. In het jaar 1248 volgde op eenen zwaren watervloed, een zeer dure tijd, en zoo daardoor, als door den stank van ontelbare doode beesten, overal als gezaaid op de velden liggende, eene vernielende pest, waardoor allen die er van aangegrepen werden, stierven, totdat er een hulpmiddel tegen uitgevonden was, om de pestkool met een brandend ijzer toe te schroeijen. Destijds kon men nog langs eene plank, of met eenen springstok, van Stavoren naar Enkhuizen gaan; zoo naauw was toen het Vlie, hoewel vroeger breeder geweest, echter waren de lage landen naar de zee toen reeds gescheurd. Kort daarna moeten zij afgespoeld zijn. In tegendeel begon het Borndiep of de Middelzee door aanslibbing te verminderen: want in den tijd van HOYTE, zevende Abt van Lidlum, die het bestuur aldaar van het jaar 1256 tot 1279 had, was tusschen Leeuwarden en Marssum alleen een naauw water, zoodat de dijk, welke van Boxum naar Goutum loopt, de Boxumerdam genaamd, omtrent deze jaren schijnt opgeworpen te zijn, om de zuiderlanden te bewaren. In het jaar 1279 was de watersnood, welke den Dollart opende, die in het jaar 1287 eerst regt begon door te breken, zoodat er 43 zeer schoone dorpen te gelijker tijd door verslonden werden. Zoo verderfelijk waren ook de Friesche watervloeden van de jaren 1312, 1337, toen het rijke dorp Westeet, bij Norden, eensklaps verzwolgen werd, als ook in de jaren 1380, 1387, 1399, 1421, 1428, 1429, 1430, 1474, 1477 en 1480 geweest. De watervloed van 4 November 1516 dreef het water een el hoog over de dijken van FRIESLAND. De zoogenaamde Allerheiligenvloed in het jaar 1572 heeft FRIESLAND ook zeer zwaar getroffen; het getal der drenkelingen werd op meer dan 20,000 menschen gerekend, alleen in FRIESLAND tusschen het Vlie en de Lauwers. Te Makkum werd een schip van 70 last over den dijk gezet; het dreef in het d. Abbingawier aan een boerenhuis, daar de matrozen uit het schip op het dak en van het dak weder in het schip traden. Ofschoon de Hertog van ALBA, in de Nederlanden, ook in FRIESLAND, gruwelijk te werk heeft gegaan, hebben de Friezen zijnen Stadhouder voor eene zaak dank te wijten, namelijk het verbeteren van de zeedijken door den Krijgsoverste GASPAR DE ROBLES, sedert welke bedijking dit gewest zoo dikwijls zulke zware zeerampen niet ondervonden heeft. Doch hoe vast en sterk FRIESLAND dus rondom tegen het geweld en de verheffingen der zee is bedijkt geworden, heeft het echter somtijds nog de droevige uitwerkselen van inbreuken en overvloeijingen van het zeewater moeten ondervinden, waarvan die, op Kersnacht van jaar 1717 voorgevallen, heel zwaar en schadelijk, vooral in Oostergoo, is geweest; terwijl Westergoo ook in een uiterst gevaar stond, hoewel dit gevaar nog gelukkig afgewend werd. Wonderlijk was toen de opzwelling der zee, die dezen jammerlijken vloed uitwerkte: want het water der Spaansche zee, door het kanaal herwaarts aange-

Digitized by Google

perst, ruischte in de Noordzee als eene ziedende pot, en schuimde alle slijk en modder op; waarna het water binnen kort zoo hoog steeg, dat het op vele plaatsen wel eene mans lengte boven den dijk stond, waartegen niets bestand was: want met eenen zoo algemeenen stroom daarover heen bruisende, viel het aan den anderen kant der dijken met zulk eene vreeselijke storting neder, dat zij aan den binnen kant uit kabbelden, waardoor dan de kruinen naar binnen overvielen en de meeste breuken of scheuren in de dijken gemaakt werden. Ook bij den watervloed van het jaar 1825 heeft FRIESLAND zeer veel geleden (1). Men rekent van het jaar 333 tot 1825, 88 overstroomingen en vloeden, die FRIESLAND geteisterd hebben, en achtereenvolgens de steden Uitgong (nu Berlikum), Grebbe, Gonfeind, Esonstad, West-Workum, Wartena (nu een dorp), Grind (nu eene droogte), en de dorpen: Lammoer, Linnem, Groot-Keins, Schulphorn, Terdorp, Leeuwenhorn, Westerbierum, Dijkshorn, Waldrichem (nu Workum), Oosthuizen en Sier, beide laatste op Ameland, verslonden hebben.

De luchtgesteldheid van FRIESLAND is over het geheel gezond, maar, aangezien de provincie bijna aan alle zijden door de zee omgeven is, verspreiden zich de dampen, welke uit zee opstijgen, over het land, waardoor het aan de kusten koud en veranderlijk, en in de lage streken vochtig is; ook werkt de sterke afwisseling van koude en warme dagen dikwijls nadeelig op de gezondheid en veroorzaakt vele verkoudheden. In de hoogere zand- en woudstreken is zij veel zachter.

Men vindt in het westelijkste gedeelte dezer prov. de schoonste weilanden, welke goed hooi opleveren, dat ook veel naar Holland vervoerd wordt; zijnde inzonderheid dat uit de griet. het Bildt, als bijzonder uitmuntend, gezocht. Het westelijk, noordwestelijk en noordoostelijk gedeelte, vooral aan den zeekant, bestaat uit de schoonste en vruchtbaarste bouwlanden. In het oostelijk en zuidoostelijk gedeelte is de grond, óf zwarte aarde, óf zand, óf veen, welke eene rijke afwisseling van bouw- en weilanden, heidevelden, houtgewassen en bosschen oplevert.

De voortbrengselen uit het dierenrijk zijn: paarden, de beste uit het koningrijk, zoo als zij ook, om hunne grootte, sterkte en snelheid van draf, door geheel Europa bekend zijn; rundvee, dat zeer uitmuntend is, en waarvan er zich in den zomer omstreeks 170,000 op de weilanden bevinden, terwijl er jaarlijks 15 of 16,000 uitgevoerd worden; schapen in grooten getale, welke, zoo zij van het echte Friesche ras zijn, wegens grootte en deugdzaamheid van wol, voor de besten van geheel Nederland gehouden worden; varkens, wild, als: hazen enz. en eene menigte water- en andere vogels, als: eenden, zwanen, ganzen, patrijzen, snippen, hoenders enz. De menigvuldige meren leveren eenen overvloed van visch op, vooral aal of paling, welke zeer veel naar Engeland verzonden wordt; baars, snoek, karper enz. Op de kusten van de Noordzee vangt men veel zeevisch, als schelvisch, kabeljaauw, schol, tongen, spiering, bot, haring, garnalen enz.

Uit het plantenrijk geven de vette kleigronden, in de noordelijke en westelijke streken dezer provincie: koolzaad, garst, tarwe of weit van de beste soort, erwten, boonen, haver, aardappelen, klaverzaad, cichorei en vlas. De binnenste of de lagere streken leveren veel gras en hooi op; de zandgronden geven vele graansoorten, doch vooral boek-

---

(1) Men zie omtrent dezen Watervloed van de prov. FRIESLAND: J. VAN LEEUWEN, *Geschiedkundig Tafereel van den Watervloed en Overstroomingen in Friesland, voorgevallen in Sprokkelmaand 1825.*

Digitized by Google

weit, rogge, moes- en tuinvruchten, benevens veel hout; terwijl men op sommige plaatsen boomen onder den grond vindt.

Uit het rijk der delfstoffen leveren de hooge en lage veengronden eene groote hoeveelheid turf; terwijl andere landen klei en leem, voor de steen- en pottebakkerijen, en zand, voor de straten en wegen, verschaffen. In het kw. Zevenwouden vindt men keisteenen.

De voornaamste middelen van bestaan in Friesland zijn: landbouw, handel, veeteelt, visscherij, houtteelt, veenderij enz. De voornaamste handel is op Engeland, waartoe eene geregelde kofscheepvaart bestaat, die meest van Harlingen uitzeilen. De uitvoer, die steeds aangroeit, bestond in 1836, uit 7,962,881 pond. boter, 737,447 pond. grove kaas, 110,500 pond. schors en 150,000 ponden paling. Bovendien zijn er nog zeer vele fabrijken en trafijken, als: een aantal windmolens, waaronder koren-, olie-, run-, pel- en houtzaagmolens, scheepstimmerwerven, zout- en zeepziederijen, pannen-, potten-, plateel- en steenbakkerijen, en kalkbranderijen. Voorts leerlooijerijen, wolkammerijen, weverijen, verwerijen, spinnerijen, tabakskerverijen en Friesch-groen- of verwstof-fabrijken; alsmede een aantal cichoreifabrijken en eenige brouwerijen, branderijen, goud en zilversmederijen, alhoewel op verre na niet meer zoo bloeijend als in vroegere eeuwen, toen er veel goud- en zilverwerk werd uitgevoerd, enz. (1).

De Provinciale Staten bestaan uit 54 Leden, van welke 18 door de Ridderschap, 18 door de Steden en 18 door het Platteland gekozen worden; waartoe Leeuwarden 4, Bolsward, Franeker, Sneek, Dockum, Harlingen en Workum, ieder 2; Stavoren beurtelings met Hindeloopen 1, en Slooten beurtelings met Ylst insgelijks 1 Lid kiezen. Door de Provinciale Staten worden 5 Leden naar de Tweede Kamer der Staten Generaal afgevaardigd. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen dezer provincie is van azuur (blaauw), met twee loopende leeuwen boven elkander, vergezeld van acht liggende blokjes, staande drie, twee en drie, alles van goud; het wapen gedekt door een markiezen kroon.

FRIESLAND, aartspr., zich over de prov. *Friesland* uitstrekkende.

Het bevat de volgende 31 statien: Ameland, Bakhuizen, Balk, Bolsward, Dockum, Dronrijp, Franeker, Harlingen, Heeg, Heerenveen, Joure, Irnsum, Leeuwarden, Lemmer, Makkum, Nicolaasga, Roodhuis onder Oosterend, Sensmeer, Slooten, Sneek, Steggerden, Warrega, Wolvega, Workum, Woudsend en Wytgaard. Men heeft er 32 kerken en bijkerken, welke bediend worden door 31 Pastoors en 6 Kapellaans. Men telt er 21,000 zielen.

FRIESLAND, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Vriesland.

FRIESMA of Friesma-state, state of net buitenverblijf, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, 5 min. ten W. van *Idaard*.

Deze state, wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Mr. Cornelis Bergsma, Kantonregter van het kanton Rauwerd.

FRIESSELSTEIN, voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband* Zie Veghel (Huis-te-).

---

(1) Wij hebben gemeend niet beter te kunnen doen, dan bij het overzigt van deze prov. grootendeels de opgaven over te nemen, te vinden in het werkje van onzen bekwamen Medearbeider W. Eekhoff, getiteld: *Beknopte Aardrijkskundige Beschrijving van de provincie* Vriesland (Leeuw. 1840.)

Digitized by Google

FRIESWIJK of VRIESWIJK, buurs. in de ambtmannij *Colmschate*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Deventer*, gem. en 1 u. O. van *Diepenveen*.

FRIEZEN (DE), FRIEZEN, VRIESEN of VRIEZEN, was een zeer oud en bekend volk, waarvan de Romeinsche geschiedschrijver TACITUS, die kort na de geboorte van CHRISTUS heeft geleefd, op onderscheidene plaatsen van zijne jaarboeken en historiën reeds gewag maakt: want toen de Romeinen ons Vaderland bij gedeelten veroverd hadden, was dit volk reeds bekend onder den naam van FRISII; maar deze is naderhand door eenigen, die basterd Latijn schreven, in dien van FRESIONES, FRISIONES, PHRISONES, PHRESII, FRIGIONES, FRESONICI, FRESIENSES, FRESICENSES, FRESINGENSES, en in meer andere namen veranderd. Ook heeft men hun land weleens FRESIA genoemd, met eene uitdrukking, bij de ouden niet gebruikelijk. Zij woonden destijds in Noord-Holland, Friesland en Groningerland; maar nadat de landverhuizers, die uit het Overrijnsch Frankenland (Francia) getrokken waren, en bij welke zich niet lang daarna een gedeelte Batavers en Taxanders vervoegd had, een afzonderlijk gemeenebest hadden opgerigt, is de naam van FRESIONES, dat is: FRIEZEN, gemeen geworden aan alle de volkeren, die zich tusschen de Schelde en den Wezer langs de Noordzee uitstrekten, zoodat het land, hetwelk een tijdlang den naam van Frankeland (Francia) gehad had, naderhand mede Friesland (Fresia) is genoemd. In welke eeuw men begonnen is den naam van FRIEZEN aan de kustbewoners, ten Z. van Alkmaar tot de Sincfal toe, te geven, is niet met juistheid te bepalen. Oorspronkelijk werd FRIESLAND ten O. bepaald door de Eems, ten O. van welke rivier, tijdens der Romeinen kortstondig verblijf in deze streken, de Cauchen woonden, benevens andere volksstammen, welke naderhand tot aan den Wezer toe, onder de Friezen zijn opgenomen. Dat de eerste Franken onder de Over-Rijnsche volkeren zijn geweest, blijkt uit onderscheidene Romeinsche gedenkschriften, voornamelijk uit de reiskaart van PEUTINGER, en uit VOPISCUS, waar deze verhaalt, dat de Keizer PROBUS de Franken uit hunne woonplaatsen over den Rijn en de Elve heeft verdreven, dat zij naderhand vermeerderd zijn door de Batavers en Taxanders, die zich bij hen gevoegd hebben, waarschijnlijk vrijwillig, omdat zij mede gerekend werden onder de Frankische inboorlingen, en niet als landverhuizers of een volk, dat zij overheerd hadden, waarvan SIDONIUS, Bisschop van Clermont, in een zeker vers aan CONSENTIUS, geen duister bewijs geeft, stellende de uiterste grens der Franken, naar het westen tusschen de Turger of de Schelde en de Waal; aan het oosten, tusschen de Wezer en de Elve; het binnenste tusschen de Waal en de Wezer. Doch de kustlanden bleven bewoond door de Friezen en niet door de Franken. Nadat de Saksen zich nu nevens hen hadden nedergezet, hebben dezen en de Friezen, hunne naburen, verscheidene eeuwen, dan eens tegen elkander geoorloogd, dan eens, en dat niet zelden, in naauwe vriendschap geleefd, zoodat zij, vereenigd, zelfs ver van hunne landpalen strooptogten tegen andere volken ondernamen, waardoor de bewoners van deze landstreken onverschillig, dan eens FRIEZEN (FRESIONES), dan eens SAKSEN (SAXONES), genaamd werden, gelijk zulks genoegzaam blijkt uit de sporen van Saksische regten, welke nog in de oude herkomsten en gewoonte-regten van vele gedeelten van het vroegere FRIESLAND gevonden worden, alsmede uit het overtrekken van beide die natiën naar Brittanië.

Omtrent het jaar 450 toch, werden de FRIEZEN, benevens de Anglen, over welke een Friesch Vorst mede het gebied voerde, van de Brittan-

Digitized by Google

niërs, nu Engelschen, te hulp geroepen tegen de Schotten en Picten, die den Brittannischen Koning overvielen en hem te magtig werden. Zij kwamen, aangevoerd door HENGIST en HORSA, zonen van den Frieschen Koning UDOLF HARON, en gedroegen zich zoo dapper tegen de Schotten, dat Koning VORTIGER van Brittannië, aan HENGIST een gedeelte van het land van Kent overgaf.

Dit gewest stond den Friezen zoo wel aan, dat zij meer van hunne volksgenooten ontboden en VORTIGER van den troon stieten. Toen noemden zij Brittannië Engistland, naar zijnen naam, of Angelland, naar de Angelen, die met hen opgetrokken waren, als onderdanen der Friesche Vorsten. Volgens onzen oudsten kronijkschrijver, werden destijds de grenzen van Friesland bepaald, ten W. en N. door de Noordzee, ten O. door de Elve en ten Z. door de Schelde. Het is niet wel te bepalen, tot wat tijd toe de Friesche naam zich binnen die palen staande gehouden hebbe. Ondertusschen schijnt het wel, dat deze naam zich te eenigen tijd over de Schelde tot in het land der Morinen, dat is Vlaanderen, heeft uitgestrekt, zoo als zulks blijkt uit AUDOÏNUS, eenen schrijver van de zevende eeuw, die de FRIEZEN tegen over Antwerpen plaatst, en ook uit eene oude aanteekening bij MEIJERUS, waarin Ostende een stadje van Friesland genoemd wordt. Behâlve dat is het blijkbaar, dat het strand langs de Vlaamsche kusten ook onder den naam van het Saksische strand begrepen wordt. Doch dit is voortgekomen van de heerschzucht der Koningen, welke hun ten verderf is geweest, en moet gerekend worden onder de oorzaken, dat de heerschappij in die streken is verminderd. Men gelooft, dat KAREL *de Groote*, naderhand een derde gedeelte van de binnenste overwonnen Saksen aan gemelde kusten heeft overgebragt; ten minste wordt zulks door ADELMUS (1) verhaald. Niet minder schijnen de Friezen zich ook oostwaarts, over de Elve, te hebben uitgebreid; echter niet door de wapenen; maar om zich neder te zetten in de ledige woonplaatsen der Angel-Saksen, die hen in den togt naar Brittannië vergezeld hadden en misschien wel allen derwaarts waren overgestoken. Immers bij den Eiderstroom (Egidore) is de naam van Strand-Friezen nog tot den huidigen dag overig.

Nadat de Friezen eeuwen tegen de aanvallen van de Franken hadden moeten worstelen, en zich sterk tegen de invoering van het christendom verzet hadden, werden zij, in het laatst der achtste eeuw, overwonnen door Keizer KAREL *den Groote*. Naderhand riep hij hen te hulp tegen de Heidensche Saksen, die tegen hem en het Keizerrijk waren opgestaan, en die hij bedwong door hunnen heldhaftigen bijstand. Gemelde Keizer bediende zich van hunne wapenen, toen hij in het jaar 800 naar Italië trok, om Paus LEO III te beschermen, wanneer hij een dapper regiment FRIEZEN bij zich had, dat vervolgens in Italië werd achter gelaten, tot hulp van PEPIN, die in eenen zwaren oorlog tegen GRIMOALDUS, Hertog *van Benevente*, was gewikkeld. Dit regiment FRIEZEN heeft aldaar, door kloeke heldendaden, eenen grooten naam voor zich zelf en voor hunne landgenooten behaald, en dus aan de Italianen getoond, hoe dapper hunne natie was. KAREL begiftigde hen, tot belooning van deze hunne diensten, met vele vrijheden en voorregten, hen magtigende, om hunne eigene regeerders uit hun midden te kiezen, en een Potestaat aan te stellen; welke regten en vrijheden der FRIEZEN, volgens UBBO EMMIUS (2),

(1) *Annal. Franc ad an*, 808.

(2) Lib. II, pag. 71.

door de volgende wetten zijn vastgesteld, namelijk: » Dat het volk » ten eeuwigen dage zoude vrij zijn, en naar zijne eigene wetten leven. » Dat zij alle hunne oude wetten en gebruiken zouden genieten, zoo als » het hun behaagde. Dat zij alleenlijk aan het Keizerrijk, onder welks » bescherming zij stonden, eene kleine schatting moesten betalen. Dat » zij aan niemand anders onderworpen waren. Dat zij zich van wederzijd- » sche beleediging zouden onthouden. Dat zij hetgeen hun toebehoorde » in vrede volgens de wetten mogten bezitten, en het verlorene wederom » eischen. Dat zij tot het beslechten van hunne geschillen regters zouden » hebben, die door eene vrije verkiezing van het volk verkoren zoude wor- » den, aan den Keizer door eeden verbonden moesten zijn, en die volgens » de regten des vaderlands over de twistgedingen uitspraak zouden » doen. Dat de Priesters en alle kerkelijke bedienaren heilig waren. Dat » de eer der vrouwen en maagden bewaard werd. Dat er op alle » misdaden eene boete gesteld werd, die in geld, in vee of in andere » goederen betaald zou worden. Dat niemand met de dood kon worden » gestraft, dan de vadermoorders, verraders, struikroovers, brand- » stichters, schenders van 's Heeren wegen en bloedschenders. Dat » men zich van de aangetichte misdaden mogt zuiveren door lijfgevecht, » of door gloeijend ijzer, of door ziedend water, of door eenen heiligen » eed. Dat het iedereen vrij zou staan, zijne zaak zelf voor den » Regter te bepleiten enz." Bij velen wordt echter aan de waarheid van dit voorregt getwijfeld.

Ook wil men, dat Paus LEO, gedenkende de diensten, die de FRIEZEN hem toen bewezen hadden, hun welvaren, door het geven van onderscheidene wetten en geregtigheden, heeft willen verzekeren.

Tot landpalen heeft KAREL *de Groote* gesteld, naar het Westen, de Sincfala of Schelde, die door de Sine in de Noordzee viel, en naar het Oosten, de Wezer, zoodat hij het onderscheid tusschen FRIEZEN en Saksen weder schijnt bevestigd te hebben, daar hij het land der Cauchen onder hen beide verdeeld heeft. Toen is Friesland gescheiden geworden in twee hoofddeelen, in West-Friesland, het Cis-Fli, dat is: aan dezen kant van het Vlie, zoo als het in oude Friesche wetten genoemd wordt, of, gelijk BEDA het noemt, het Naastgelegen, en in het *Friesland*, beoosten het Vlie tot aan den Wezer, dat, in zeven zeelanden of kleine staten verdeeld, zich eeuwen lang als een eigen gemeenebest tegen buitenlandsche heerschappij heeft staande gehouden.

In deze aloude wetten worden West-Friezen (Frisiones occidentales) genoemd, die tusschen het Flehi en de Sincfala liggen, dat is, tusschen de twee gaten, welke bij PLINIUS Flevi et Scaldis, en bij ons het Vlie en het Swin genoemd worden; bij gevolg waren toen Oost-Friezen allen, die zich van het Vlie uitstrekten tot aan den Wezer, die dan wederom in drie deelen verdeeld werden, als: in het tegenwoordige Friesland, door de Lauwers (Laubach of Laubeke, Laubachus of Laubacus, ook wel Laveke), welke zich, te gelijk met de Hunse of Unsingis, in de Noordzee ontlastte; in het tegenwoordige Groningerland door de Eems, en in het tegenwoordige Oost-Friesland door de Wezer, aan de oostelijke zijde begrensd.

Sommige dier volkstammen hadden vroeger hunnen bijzonderen Koning, die door het volk verkozen werd, en die zonder krenking van 's volks vrijheden, niet dan eene bepaalde magt uitoefende. Door KAREL *den Groote* is die koninklijke regering afgeschaft. Nadat FRIESLAND toen onder het Duitsche keizerrijk gekomen was, werden onder-

Digitized by Google

scheidene deelen door Potestaten geregeerd; welke of de Keizer over hen aanstelde, of door het volk gekozen werden, maar die in allen gevalle de onderdanen als vrije lieden naar hunne eigene wetten regeren moesten, terwijl deze slechts eene geringe schatting behoefden op te brengen. Op deze wijze zijn de FRIEZEN, zoowel die west- als die oostwaarts van den Vliestroom woonden, onderscheidene jaren na de verdeeling der heerschappij van KAREL *den Groote*, als onder de bescherming der Duitsche Keizers, meestal door hunne Potestaten bestuurd geworden. Nadat de regtspleging door geheel FRIESLAND was geregeld, en bepaald, hoe en in welke gevallen men hooger beroep kon instellen, en welke zaken voor den Keizer moesten behandeld worden, heeft zich allengskens eene magt beginnen te verheffen, die de vrijheid nadeelig was. In het begin zonden de Keizers uit hun gevolg of van hun hof Regters naar de Friesche landschappen, zoo ter zake van de boeten of breuken, welke den Keizer toekwamen, als om er het hoogste geregt te houden, welke Regters *Graven* en *Missi* geheeten werden. In den loop der tijden hebben zulke Graven in Holland of het westelijk gelegen Friesland, eene magt voor al hun leven weten te verkrijgen, die op hunne erfgenamen overging, met zeer aanzienlijke goederen, welke zij als Vasallen of Leenmannen des Keizers bezaten. Nadat zij onderscheidene landen bijeen gekregen hadden, hebben zij zich het regt van Landsheer of Vorst aangematigd en de vrijheid van het volk jammerlijk gefnuikt. Op deze wijze is van de FRIEZEN het westelijk gedeelte afgescheurd, hetwelk ligt tusschen de Schelde en de Kinhem bij Alkmaar; terwijl de overigen hunne aloude vrijheid, hoewel menigmaal gekrenkt en verkort door de Noormannen, de Bisschoppen van Utrecht, de Vorsten van Beijeren, van Saksen, ook van Holland en anderen, niet zonder veel bloedstorting, zoo van hen zelven, als van hunne vijanden, treffelijk verdedigden. Intusschen is daardoor eene nieuwe verdeeling ontstaan, namenlijk in Erfelijk Friesland en Vrij Friesland, waarvan het eerste, door de twee gebroeders, Keizer LODEWIJK GERMANICUS of *den Duitscher* en KAREL *den Kale*, volgens het getuigenis van AIMOINUS, weder in drie stukken verdeeld is, en, na de tiende eeuw, den naam van Friesland, waartoe het ook eigenlijk meer in naam dan oorspronkelijk behoorde, met dien van Holland en Zeeland heeft verwisseld; doch het tweede, dat alleen den ouden naam behield, werd naderhand onderscheiden in zeven groote landschappen, door even zoo vele stroomen of monden van stroomen van den anderen gescheiden, die men in het algemeen de zeven zeelanden, als of men zeide: landen aan de zee gelegen, genoemd heeft, zijnde de verdeeling van KAREL *den Groote* toen reeds verdwenen. Deze zeven landschappen waren meerendeels weder in goën of gauën, welke ieder op zich zelf vrij en onafhankelijk waren en hare eigene wetten en belangen hadden, verdeeld, maar allen door éénen broederband naauw vereenigd. Volgens sommigen strekte zich het eerste zeeland uit, van den stroom Kinhem of het Gat van Petten, tot aan het Vlie, zijnde de noordelijke mond van den Rijn, hetwelk naar zijne gelegenheid en omdat het een gedeelte van het oude westelijke Friesland is, nog hedendaags den naam van West-Friesland, zijnde die van het geheel, behouden heeft. Het tweede is tusschen het Vlie en de Lauwers (Lavica), hetwelk vóórdezen veeltijds Oost-Friesland, en hedendaags bij voorkeur Friesland genoemd wordt, dat verdeeld is in drie kwartieren of landstreken. Het derde is tusschen de Lauwers en de Eems, hetwelk van daar het Ooster-Lauwersche Fries-

Google

land, ook Friesland tusschen de Eems en de Lauwers, en nu, naar de stad Groningen, alleen Groningerland wordt genaamd. MENCO noemde het, om aan te duiden de landen, die rondom de stad liggen, Frisia Circaria, in de landtaal de Friesche Ommelanden. ADAMUS BREMENSIS noemde het, zeer verkeerdelijk, naar een beroemd deel daarvan, het graafschap van Fivelgo. Van die, welke aan den oostkant der Lauwers wonen, wordt het Klein-Friesland geheeten. Onder die benaming komt het o. a. voor in de smeekschriften, Keizer FREDERIK III aangeboden, om het burgemeesterlijk gebied der Groningers tot over de Lauwers uit te breiden. Deze drie deelen behooren thans tot ons Vaderland, de overigen tot het koningrijk Hannover en het hertogdom Oldenburg. Het vierde zeeland lag tusschen de Eems en de Jade, en wordt, door ADAMUS BREMENSIS, naar het voornaamste gedeelte Eemserlandt (Amisiana) of Emisgoo, doch hedendaags in het gemeen Oost-Friesland genaamd. Het vijfde zeeland lag tusschen de Jade en de Wezer, hetgeen het Overjadensche wordt genaamd. Het zesde is tusschen de Wezer en de Elve. Het zevende tusschen de Elve en de Eider (Egidora) en een weinig verder, waar de naam van Strand-Friezen nog in gebruik is. Over deze aldus gemaakte zeven afdeelingen of zeelanden denken echter vele geleerden anders, en bepalen dezelve tusschen het Vlie en de Wezer, in 1 Westergo, 2 Oostergo, 3 Humsterland enz. en Hunsingo, 4 Fivelgo enz., 5 Emisgo, 6 Ostringen met Norder-, Harlinger- en Wangerland, en 7 Rustinge, van welke het eerste en tweede zeeland onder den bisschoppelijken stoel van Utrecht, de drie volgende onder die van Munster, en de beide laatsten onder die van Bremen behoorden. Voor dit gevoelen zijn de gronden te vinden in een werkje, te Berlijn in 1836 uitgekomen (1).

De meeste geleerden beweren, dat de naam van FRIEZEN afkomstig is van vrij, om te beteekenen, dat de FRIEZEN groote liefhebbers en voorstanders van de vrijheid zijn geweest, en deze naamreden is inderdaad zeer waarschijnlijk, dewijl die lof den FRIEZEN waarlijk toekomt, die ook daarom, zeer lang, de vrije FRIEZEN genaamd zijn.

Wat den oorsprong en de afkomst der FRIEZEN betreft, zoo telt SUFFRIDES PETRUS (2) vijf gevoelens daaromtrent op, van welke hij het laatste aanneemt. Het eerste gevoelen is, dat de FRIEZEN van Hyperborische volkeren zouden afkomstig zijn, maar dit heeft eigenlijk geen voorstander, en HOPPERUS, die voor dat gevoelen wordt bijgebragt, zoekt alleen waarschijnlijk te maken, dat de oude FRIEZEN hunne leer van de Hyperborische volkeren ontvangen hebben. Het tweede gevoelen is dat van eenen Karthuizer, met name REINERUS, die, op eene belagchelijke wijze, beweert, dat de FRIEZEN de nakomelingen zijn van een deel Joden, die door VESPASIANUS, na het innemen van Jeruzalem, in het leven werden gelaten, en door hem herwaarts in ballingschap zouden gezonden zijn. Het derde gevoelen levert TRITHEMIUS op, schrijvende, dat CLODIO, een Koning der Franken, eenen zoon had, FRISIUS genaamd; dat deze FRISIUS met de goedkeuring van alle de Franken, Koning *van Friesland* is geworden, onder voorwaarde, dat de Koningen van Fries-

(1) *Die fünf Münsterschen Gaue und die sieben Seelande Friesland's*, von LEOPOLD VON LEDEBUR.

(2) *De Origine Fris.*, lib. 1, Kap. 19, 20, 21.

land onder de Franken zouden staan; dat zij jaarlijks voor eene schatting zouden leveren 260 koeijen, en dat zij de Franken en hunne bondgenooten in alle oorlogen zouden helpen. Deze Frisius nu zoude den naam aan de Friezen gegeven hebben. Het vierde gevoelen is, dat de Friezen zouden gesproten zijn uit de oude Phrygiers en Trojanen, van welken Grunus, een Trojaan, in deze gewesten al vlugtende geland, aldaar eene stad zoude hebben gebouwd en naar zijnen naam Groningen genoemd; maar aan het geheele land zoude hij den naam gegeven hebben van Phrygen of Phrysia, zoodat de naam van Friezen gelijk zou zijn aan dien van Phrygesinz. Maar de oudste en beste schrijvers weten van zulk eenen oorsprong der Friezen niet, en, alwat daarvan gezegd wordt, geschiedt zonder een eenig goed bewijs. Het vijfde, hetwelk door Suffridus Petrus, Hamconius, Occo Scarlensis, Cappidus Stauriensis, Alvinus en andere Friesche Schrijvers voor eene vaste waarheid wordt aangenomen, maar even zot is, bestaat daarin, dat Friso of Freso, een Koningszoon uit Indië, de stamvader der Friezen is, en dat de voorouders van dien Prins het gebied hebben gevoerd in zeker landschap, dat de naam had van Benedicta Fresia. Dit landschap, zoo als Suffridus Petrus (1) naast gelooven zou, is Prasia, welks inwoners bij Strabo vermeld staan, onder den naam van Prasiö, doch van Paulus Orosius Prasidæ en van Curtius Panhasii genoemd worden. Het eenigste, dat men, als geloofwaardig kan aannemen, is, dat de Friezen van de Germanen of Duitschers afstammen en daarmede één volk geweest zijn, gelijk hunne zeden en taal genoegzaam te kennen geven. De oude Friezen, die kort na Christus hebben geleefd, bekennen zelve, in zeker aanmerkelijk geval, door Tacitus opgeteekend, dat zij van Duitschen bloede zijn.

De eerste, die van de Romeinen de Friezen bezocht, is geweest Drusus, de stiefzoon van Octavianus Augustus en halve broeder van den Keizer Tiberius. Deze door eene grift den Rijn met den IJssel vereenigd hebbende, tastte hen met zijne vloot in het midden aan. Tot in de Noordzee voortgevaren zijnde, heeft hij met hen een verbond gemaakt en hun eene kleine schatting opgelegd, zonder eenen Landvoogd of Bestuurder over hen te stellen, uithoofde van de groote dienst, die zij hem in den oorlog, zoo te water als te land, tegen de Cauchen, bewezen hadden. Nadat Drusus overleden was, kwamen van tijd tot tijd voorname Hoplieden van de Romeinen, om die schatting te innen. Aangezien echter deze laatsten de schatting op eene ondragelijke wijze verzwaarden, hebben zij den teugel van gehoorzaamheid en een vreedzaam gedrag afgeworpen, en de Romeinsche krijgsknechten, die het bewind over de schatting hadden, aan kruishouten opgehangen. Nadat zij nu een weinig daarna het leger van Opper en Neder-Germanië, dat de Landvoogd Lucius Apronius, met eene vloot langs den Rijn, om de krijgslieden te ontzetten, derwaarts gevoerd had, verslagen en op de vlugt gedreven hadden, hebben zij den Romeinschen Landvoogd Olennius op zijn kasteel Flevum belegerd en verwonnen, en zich in vrijheid gesteld. Hierdoor verworven zij zich grooten roem, te meer, omdat zij, die over het Vlie woonden, en zich toen in den grootsten nood bevonden, bijna alleen, ten achtsten male, het gevecht hervat en tot den volgenden dag voortgezet hebbende, eene roemrijke overwinning, op een dubbel leger, hebben behaald. Als nu het juk, dat zij gedurende veertig jaren lang met geduld of ongeduld

(1) *De Originibus Frisiæ*, lib. III, Kap. 6

Digitized by Google

hadden gedragen, in het acht-en-twintigste jaar na de geboorte van CHRISTUS hadden afgeworpen, zijn zij nooit weder onder de gehoorzaamheid der Romeinsche heerschappij gekomen, maar hebben zich zelve geregeerd, en ook Bestuurders en Hoofden over zich aangesteld, die den wil des volks uitvoerden. Zoodanigen zijn geweest: VERRITUS en MALORIX, die van de Romeinen wel Koningen genoemd worden, maar die door het volk bevolen waren, om als Gezanten naar Rome te gaan. Ondertusschen hebben de FRIEZEN niet alleen zorg gedragen voor hunne eigene vrijheid, maar ook voor die van hunne naburen, die zij altijd met hulpbenden hebben bijgestaan, als zij hunne vrijheid zochten te handhaven; ja wat meer is, zij zijn de voornaamste aanraders geweest, om een verbond te maken tot verdediging der gemeene vrijheid, hetwelk uit dien hoofde den naam gekregen heeft van Frankische-, of vrijheids-verbond, hunnen eigen naam tot zoo verre altijd behoudende, dat zij dien, als de Franken nu meester van Gallië waren, wijd en zijd onder de naburige volken hebben uitgebreid.

De FRIEZEN waren van ouds een strijdbaar volk en hunne grooten of edelen zeer tot den oorlog genegen. De Prins was gewoon degene, die zich binnen- of buitenlands op eene uitstekende wijze gekweten hadden, een paard en eene spies ten geschenke te geven. Om die eer deelachtig te worden, ontzagen zij zich niet, hun lijf en leven in het uiterste gevaar te wagen; in tijd van binnenlandschen vrede, trokken zij naar andere gewesten, om daar den oorlog te voeren. Hunne voornaamste afgoden waren: Zon, Maan, WODAN, FOST of FOSTA en BADUHENNA, aan welke zij een bosch hadden toegeheiligd, ook Baduhenn genaamd. Aan WODAN schijnen zij, op sommige plaatsen, menschen te hebben geofferd. Het was hun toegelaten, wanneer zij daartoe eenige reden meenden te hebben, zich van hunne pas geboren kinderen te ontdoen, en die om het leven te brengen, zoolang zij nog niets genuttigd hadden, doch anders niet. Als het gebeurde, dat zulk een kind naar het water of eenig vat, om het daarin te verdrinken, gedragen werd, en dat iemand daaromtrent het kind een weinig honig, melk of iets anders in den mond stak, durfden zij het niet dooden. Weinig zekers heeft men echter deswege, en hunne geschiedenis schijnt met vele fabelen te zijn opgesierd. Dit kan men nogtans voor waar aannemen, dat zij langen tijd onder het heidendom gebleven zijn, dat zij zich hardnekkig tegen de invoering van het Christendom verzet hebben, en dat zij de Chistenen zelfs hebben vervolgd. Eerst kort na het jaar 700 begon men in Friesland het Evangelie te prediken, doch in den aanvang en nog langen tijd daarna met weinig vrucht.

De FRIEZEN plagten geplaagd te worden door de verwoestende invallen der Noormannen en Denen. Waarschijnlijk is de naam van FRIEZEN aan de volken of kustbewoners tusschen den Sincfal en de Kinhem gegeven, om dat die naam in een bijzonder groot aanzien was, wegens de beroemde strijdbaarheid der FRIEZEN, hetzij omdat die naam genomen werd voor vrij of immers voor eenen zweem daarvan, en een ieder de gulde vrijheid behagelijk vond. Nadat de naam van Holland in gebruik was gekomen, hebben de schrijvers de namen van Holland en Friesland dikwijls voor éénen en denzelfden genomen, omdat, volgens S. VAN LEEUWEN (1), het grootste deel van Holland het naaste bij Friesland lag, maar ook omdat het noordelijke gedeelte den

(1) *Batavia Illustrata*, fol. 10.

Digitized by Google

naam van West-Friesland bleef voeren; waarom onderscheidene oude schrijvers de eerste Graven van Holland, Graven van Friesland hebben geheeten. De dragt en kleeding der oude Friezen was ten tijde der Romeinen, bij winter en zomer, eene beestenhuid om het lijf, maar, bij toenemende beschaving allengs eene andere kleeding aangenomen hebbende, hebben zij eeuwen lang hunne dragt niet veranderd. Zij droegen slechte hozen of rolkousen, waarop, boven de kniën eenige uitgetande koorden genaaid waren. Deze hozen gingen gemeenlijk opwaarts tot aan hun midden en waren zeer eng om de beenen, het wambuis was kort en werd met groote zilveren, ook wel gouden haken, aan elkander vastgemaakt. Over het wambuis en de hozen droegen zij eenen rok, welke bijna aan de kniën kwam, met wijde mouwen; voor de borst was een klein vierkant wollen lapje, met kleine vouwen zamengetrokken, dat sommigen met gouden, anderen met zilveren strepen deden bezetten, naar ieders vermogen. Hunne gordels waren gemeenlijk van zilver, sommigen verguld, grooter of kleiner, dikker of dunner naar den staat der personen. Eenige droegen lage, uitgesnedene schoenen met zijden banden, om den voet zamen gebonden, andere hooge schoenen, met scherpen of spits omgekromden tip, even als de hedendaagsche schaatsen. De hoeden, zoo van edelen, als onedelen, waren gemeenlijk laag, van de edelen of vermogenden met zilveren of vergulde haken opgedaan; het gemeene volk gebruikte zijden linten of snoeren. De vrouwen droegen overrokken met diepe vouwen, van beneden tot boven toegehecht, waarop uitgesneden bovenlijven, overal bezet met gouden, zilveren of vergulde spangen, sommigen rond, anderen vierkant. Regt voor de borst hadden zij eene vierkante plaat van verguld zilver, waarop eenige beeldjes of andere fraaijigheden uitgestoken waren. Sommigen hadden verheven werk in de gedaante van eene roos; haar hoofdhulsel was zeldzaam; het ontbrak aan geene gouden of zilveren versierselen.

Dat de Friesche natie een magtig volk is geweest, getuigen alle de van hen sprekende geschiedschrijvers. Zij hebben vele bloedige oorlogen gevoerd zoo onderling, als tegen hunne naburen, en zonderlinge dingen tot instandhouding hunner vrijheid gedaan, waaromtrent zij altijd zeer naijverig zijn geweest, als die boven hun leven schattende. Het is waar, dat het geluk hun niet altijd heeft begunstigd. Het tegenwoordige Friesland vooral heeft dan eens het juk der Romeinen, dan dat der Franken, dan weder dat van Beijeren, vervolgens dat der Saksen, en eindelijk dat van Bourgondië moeten dragen, maar steeds zijn zij grootendeels het weder ontworsteld, en hebben zich in hunne vrijheid hersteld. Omtrent 100 jaren vóór Christus geboorte zouden, onder de regering van Usbo, derde Prins van Friesland, de Cimbren, die door eenen watervloed gedwongen waren hun land te verlaten, eenen togt door Duitschland, Frankrijk en Italië gedaan hebben, waarbij ook vele Friezen zouden geweest zijn, bij welke gelegenheid zij de Romeinen zouden aangegrepen, en eerst den Veldheer Silanus uit zijn leger geslagen, daarna Manilius en ten laatste Cæpio overwonnen hebben. Andere schrijvers stellen dien togt of watervloed vroeger; anderen maken er meer togten van.

De Oude Friesche taal, die nog op de meeste plaatsen van het hedendaagsche Friesland, onder de landlieden, gesproken wordt, is eene spraak welke, als een weinig verbasterde Oud-Germaansche taaltak, met het Angel-Saksisch, IJslandsch en Deensch overeenkomst heeft, en door de taalkundigen als de moeder van het Nederlandsch beschouwd wordt.

Digitized by Google

FRIEZEN (GROOTE-), naam, welken TACIUS aan de FRIEZEN geeft, welke beoosten den Noorder-Rijnmond of het Vlie in het tegenwoordige *Friesland*, *Groningen*, *Drenthe*, *Overijssel* en *Oost-Friesland*, woonden.

FRIEZEN (KLEINE-), naam, onder welken TACITUS die FRIEZEN verstaat, welke tusschen den middel-Rijnmond en het Vlie, in het tegenwoordige *Noord-* en een gedeelte van *Zuid-Holland*, woonden. Zij worden bij sommige naar het schijnt FRISIABONEN genoemd.

FRIEZEN (OOST-), bewoners van een gedeelte van het *Oude-Friesland*, die zich langs de kusten van de Noordzee, van de Eems tot aan den Wezer uitstrekten en dus het tegenwoordige *Oost-Friesland*, *Kniphausen*, *Varel*, en het noordelijke deel van *Oldenburg* en *Budjadingerland* bewoonden. In tegenstelling van de West-Friezen, is deze naam echter ook weleens, hoewel verkeerdelijk, aan het tegenwoordige Friesland en Groningen gegeven.

FRIEZEN (WEST-), oude bewoners van ons vaderland, die de kusten van de monden der Maas tot aan het Flie bewoonden, en alzoo de tegenwoordige prov. *Zuid-Holland* en *Noord-Holland* innamen. Andere evenwel beweren, dat de West-Friezen meer bepaaldelijk, dat gedeelte van Noord-Holland bewoonden, hetwelk ten noorden van Alkmaar, de Schermer- en Beemstermeren, Oudendijk en Schardam ligt.

FRIEZEVEEN, d. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie VRIESENVEEN.

FRIGIONES, naam, onder welken de FRIEZEN, wel eens bij oude schrijvers voorkomen. Zie FRIEZEN.

FRIJMA, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, te *Malyk*, gem. en ½ u. O. van *Marum*.

Bij deze burg stond voormaals Frijma Steenhuis; bij hetwelk de buurregters, onder eenen zwaren eikenboom, jaarlijks den eed plagten te doen. Ter plaatse waar FRIJMA gestaan heeft, ziet men thans niets dan eene boerderij.

FRIJMERSHEIM, voorm. adell. landgoed in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie het volgende art.

FRIJMERSOM of RIJMERSHEIM, voorm. adell. landgoed, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, gem. *Odilienburg*, bij de Roer.

Dit landgoed behoorde vroeger aan den Prins VAN ORANJE, en, in het jaar 1823 als 's Lands domein verkocht zijnde, werd het aangekocht door wijlen den Heer Hofraad DE ZANTIS, wiens beide zonen, de Heeren T. DE ZANTIS, Generaal in Belgische dienst, en J. DE ZANTIS, voorheen Procureur des Konings te Roermonde, den naam van DE ZANTIS DE FRIJMERSOM hebben aangenomen. Thans is er van het huis of kasteel nog slechts eenen grooten ronden toren aanwezig.

FRIJTAMA, burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie FRITUM.

FRISANGE, Fr. naam van het d. FRISINGEN, in de heerl. *Frisingen*, grooth. *Luxemburg*. Zie FRISINGEN.

FRISANGE (LA), Fr. naam van de beek DE FRISINGEN, in het grooth. *Luxemburg*. Zie FRISINGEN (DE).

FRISE (LA-), Fr. naam van de prov. FRIESLAND. Zie dat woord.

FRISIA, Latijnsche naam van de prov. FRIESLAND. Zie dat woord.

FRISIABONEN, naam, die sommigen oude Schrijvers aan de KLEINE FRIEZEN geven. Zie FRIEZEN (KLEINE-).

FRISII, Latijnsche naam van de FRIEZEN. Zie dat woord.

FRISINGEN, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Luxemburg*, gedeeltelijk in de heerl. *Frisingen*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Luxemburg*, kant. *Bettemburg*; palende N. aan de gem. Weiler-zum-Thurm, O. aan

Digitized by Google

Dalheim en Mondorf, Z. aan Frankrijk, Z. W. aan de gem. Bettemburg, N. W. aan Roeser.

Deze gem. bevat de heerl. FRISINGEN, de d. Aspelt en Hellingen, benevens het geh. Krockelshoff. Men telt er 70 h., en eene bevolking van ruim 1200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. De jaarlijksche opbrengst van den grond wordt geschat op 8000 mud masteluin en tarwe, 300 mud garst, 400 mud erwten en boonen, 4000 mud haver en 3300 mud aardappelen. De veestapel bestaat uit 250 paarden, 400 runderen en 600 varkens, ook is er een korenmolen, die door het water gedreven wordt.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken de par. van Aspelt, Frisingen en Hellingen uit. — Men telt in deze gem. 4 scholen.

FRISINGEN, heerl., grooth. *Luxemburg*, arr. *Luxemburg*, kant. *Bettemburg*, gem. *Frisingen*; palende Z. W., W. en N. aan het balj. van Luxemburg, O. en Z. aan de heerl. Roussy.

Deze heerl. bevat niets dan het d. FRISINGEN. Zij bragt, tijdens het Oostenrijksche bestuur, in de beden van het hert. Luxemburg, van elke 1000 flor., 1 flor. 1 st. 3 den. op.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Bettemburg*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

Het d. FRISINGEN of FRIZINGEN, in het Fr. FRISANGE, ligt 2½ u. Z. ten O. van Luxemburg, 1½ u. W. van Bettemburg, aan den straatweg en de Frisingen.

De inw. hebben veel voordeel van den doortogt van goederen en reizigers van Luxemburg naar Diedenhoven, Metz, Nancy, en andere Fransche steden. — De kerk is aan den H. MARTINUS toegewijd. — Ook heeft men er eene dorpschool en eene gevangenis.

Bij deze plaats vielen in October 1792 eenige schermutselingen tusschen de Pruissen en Franschen voor.

FRISINGEN (DE), beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij heeft haren oorsprong uit eenen vrij grooten vijver op de Fransche grenzen, een weinig ten N. O. van Duttlingan, vloeit langs Hellingen en Frisingen, en valt ongeveer halverwege Aspelt en Altwies in de *Aspelt*.

Bij art. XVIII en XIX van het tractaat tusschen Zijne Allerchristelijke Majesteit en de Keizerin MARIJA THERESIA, wegens de grensbepaling der Oostenrijksche en Fransche Nederlanden, op den 16 Mei 1769 te Versailles gesloten, welke overeenkomst te Brussel den 18 November 1779 bevestigd werd, was bepaald, dat deze beek tot grensscheiding in dit gedeelte des lands zoude dienen. Thans echter behoort nog eene aanmerkelijke strook lands op den zuidelijken oever tot Luxemburg; terwijl zij alleen in de nabijheid van hare uitwatering de grenslijn vormt.

FRISSELSTEIN, voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie VEGHEL (HUIS-TE-).

FRISIONES, naam, onder welke DE FRIEZEN, wel eens bij schrijvers der Middeleeuwen voorkomen. Zie FRIEZEN.

FRITEMA, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1 u. N. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. Z. van *Oldehove*.

Het bestaat uit drie boerderijen, met eene bevolking van 20 zielen. Vroeger stond er de burg Fritum. Zie dat woord.

FRITEMAHOF, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie FRITTEMA.

FRITI, naam, welke de Negers geven aan de verl. plant. RORAC, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie RORAC.

Digitized by Google

FRITI, naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. SARDAM, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie SARDAM.

FRITTEMA of FRYTEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 10 min. N. W. van *Dongjum*, waartoe zij behoorde. Ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene boerenhuizing.

FRITTEMA of FRYTAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 5 min. Z. van *Midlum*, waartoe zij behoorde.

FRITTEMA of FRITEMAHOF, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, arr., kant., gem. en W. van *Sneek*.

FRITTEMA, burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie FRITUM.

FRITTEMA-WEERSTAL, voorm. plein, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, in het d. *Midlum*, Z. van het kerkhof en even hoog als dit.

Op dit plein werd in overoude tijden, onder den blooten hemel, openbaar regt gehouden. Thans is het gedeeltelijk de publieke weg, gedeeltelijk bouwland.

FRITUM, ook voorkomende onder den naam van FRIJTEMA of FRITTEMA, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant en 1 u. N. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. Z. van *Oldehove*. — Deze voorm. burg is thans eene boerderij.

Vroeger zoude op de burgt FRITUM, de Gravin VAN COBLENTZ, echtgenoote van RIPPERDA, Heer *van Poelgeest*, hebben gewoond en aldaar overleden zijn. — In eenen grafkelder in de kerk te Oldehove, met het opschrift FRITUM of FRITEMA, rust in eene zware kist met opschriften, die van buiten af gerekend, eerst van zerk, dan van hout, en eindelijk van lood is, het stoffelijk overblijfsel dezer gravin. — Zoo als blijkt uit eene vergulde, van lood geslagene medaille, onder den Heer M. D. TEENSTRA, te Ulrum, berustende, met het wapen en den naam van RIPPERDA, A. 32. — (Het overige is onleesbaar, doch gemelde Gravin is in 32 jarigen ouderdom overleden. Zij werd in 1698, te Weenen geb. en † in 's Gravenhage, in 1730).

Van de voorm. Heeren van FRITUM, *Jensema* en *Englumburgt*, kent men de HUNINGA's, DIESTEN, RENGERSEN, RIPPERDA's en later de GEERTSEMA's en van ROSSUMS. De oudste bewoners leefden in deze roofnesten als groote despoten; terwijl sommigen elkandere meermalen, met de onder hen hebbende boeren, beoorloogden; dan hunne versterkte Heerenhuizen zijn, even als zij zelve, in stof te niet gegaan, zoodat er op FRITUM geen spoor van burgt of schathuis meer te vinden is.

FRIZINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie FRISINGEN.

FRODEWOLDA, landstreek, prov. *Groningen*, zijnde een gedeelte van het *Westerkwartier*. Zie VREDEWOLD.

FRODO SILVA, Lat. naam van de landstreek VREDEWOLD, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie VREDEWOLD.

FROENAKKER, voorm. b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie FRAANAKKER.

FROJA, d. in *Oost-Indië*, op het *Molueksche* eil. *Gilolo*, op *Batoe Tjina*, het staat onder den Sultan van Tidore.

FROMA of FROME, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen*, kant. en 2 u.

Digitized by Google

W. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. N. ten W. van **Grootegast**, ½ u. N. N. W. van *Lutkegast*.

Het is thans eene boerderij, die, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 47 bund. 32 v. r. 70 v. ell., en in eigendom wordt bezeten en bewoond door den Heer F. A. Bos.

FROMBOURGHOFF of FRONBOURG, uitgestrekte pachth. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 3½ u. N. ten W. van *Grevenmacher*, arr. en 4 u. O. ten Z. van **Diekirch**, kant. en ½ u. Z. van *Echternach*, gem. en 1½ u. Z. W. van **Rosport**, ½ u. W. ten Z. van *Ossweiler*, waartoe zij behoort, te midden van hooge bergen.

FROME, voorm. burg in het *Westerkwartier* der prov. **Groningen**. Zie FROMA.

FROMUHL, geh. in de heerl. *Roussy*, grooth. **Luxemburg**, kw. en 5 u. Z. ten W. van *Grevenmacher*, arr. en 3½ u. Z. W. van **Luxemburg**, kant. en 1½ u. Z. W. van *Remich*, gem. **Burmeringen**.

FRONAY, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. **Luxemburg**. Zie FRONEY.

FRONBOURG, uitgestrekte pachth. in het balj. van **Echternach**, grooth. *Luxemburg*. Zie FROMBOURGHOFF.

FRONDIC, oudere naam of deel van het verdronken **VREEMDIJKE** in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie VREEMDIJKE.

FRONEIHOFF, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. **Luxemburg**. Zie FRONEY.

FRONEKERA, kerk, vermeld in eenen brief van ruiling van het jaar 1085. Zij moet gestaan hebben in het Noordoosten der tegenwoordige prov. *Utrecht*, en had drie kapellen, die van haar afhingen, van welke de eene, naar men wil, een uur gaans ten Oosten van het d. Mijdrecht zoude gestaan hebben.

FRONESTEIN, naam, onder welken de ridderhofstad VROONESTEIN, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, wel eens voorkomt. Zie VROONESTEIN.

FRONEY, FRONAY of FRONEIHOFF, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. **Grevenmacher**, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4½ u. O. N. O. van **Luxemburg**, kant., kw., gem. en 20 min. Z. van *Grevenmacher*, 10 min. W. van het d. Machtum, aan de Moezel, welke hier eene aanmerkelijke kromming maakt.

FROONAKKER, voorm. b., prov. *Friesland*, kw. **Westergoo**, griet. *Franekeradeel*. Zie FRAANAKKER.

FROSKEPOLLE, buurtje, uit twee h. bestaande, prov. **Friesland**, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Leeuwarden*, ½ u. O. van *Huizum*, waartoe het behoort, aan de **Grons**; met 10 inw.

Een dezer huizen is eene, door de Leeuwarders veel bezochte, herberg, aan twee grootscheeps-vaarwaters.

FROUWGAST of FROUWGEEST, voorm. stad, prov. **Noord-Holland**, die, naar men wil, zoude gebouwd zijn 120 jaren voor CHRISTUS geboorte en zoude gestaan hebben, waar nu Alkmaar gevonden wordt.

FRUGERSA, plaats, vermeld in eenen giftbrief van het jaar 1083, van DIRK V, Graaf *van Holland*, als gelegen aan den westkant van den Rijn, digt bij Zwieten (Sueta). MELIS STOKE, die haar VRYTGERS noemt, vermeldt, dat Graaf DIRK III, aldaar een landg. met een rente van zestien oncen aan de kerk van Egmond geschonken heeft.

Digitized by Google

De juiste plaats waar dit Frugersa gelegen heeft, is niet wel meer op te geven, doch moet vermoedelijk in de gem. *Soeterwoude*, arr. en kant. *Leyden*, gezocht worden.

FRUITBERG, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr. arr., kant. en ¼ u. N. van *Middelburg*, gem. *Vrouwe-polder-Zanddijk-Buiten-en-Schellag*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 22 bund. 45 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Jan Daniel Rooze.

FRYMA, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Frijma (1).

FRYTAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie Frittema.

FUGENHOUTEN, bosch in de prov. *Drenthe*, vermeld in eenen giftbrief van Ansfridus van het jaar 1006, van hetwelk men thans echter de juiste plaats, waar het gestaan heeft, niet meer weet aan te wijzen.

FUILSEMA, voorm. burg in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie Fuulma.

FULLENHO, oude naam der stad Vollenhoven, in het voorm. kw. *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie Vollenhoven.

FULNAHO, naam, vermeld in eenen brief van Koning Otto, in 945, als zijnde destijds een boschachtige streek, waar later de stad Vollenhoven gebouwd is. Zie Vollenhoven.

FUMERCHARA, naam van eene plaats, van welke Alfricus, of Alfridus, de negende Bisschop van Utrecht, in het jaar 838, de inkomsten toegestaan heeft aan den Graaf Rutgerus, tot vergelding van eenige goederen, door hem aan de kerk van Utrecht geschonken. Naar men wil zou het de tegenwoordige b. *De Haar*, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, zijn.

FUNTZIG, gem. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Luxemburg*, kant. *Steinfort*; palende N. en N. O. aan de gem. Garnich, O. aan Dippach, Z. O. aan Nieder-Kerschen, Z. aan Pettingen, W. aan de Belgische gem. Metzig (Messansy) en Hondelingen (Hondelange).

Deze gem. bevat de d. Funtzig en Fingig, benevens het geh. Schockmuhl.

Men telt er ruim 900 inw., die voor het meerendeel hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt; ook houden sommigen zich met de bijenteelt onledig; terwijl men er voorts 6 kleine branderijen en 2 graanmolens heeft.

De grond is er zeer ongelijk, van rotsen en bergen doorsneden; bestaat veelal uit klei en zand, en brengt tarwe, rogge, garst en haver voort. De veestapel bedraagt ongeveer 250 paarden, 580 runderen, 200 schapen en 300 zwijnen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vik. apost. van *Luxemburg*, voorm. dek. van *Messancy*, behoort, en te Funtzig eene kerk en te Fingig eene kapel heeft, waarvan de kerk door eenen Pastoor en de kapel door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt. Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Funtzig en ééne te Fungig.

Het d. Funtzig, ook wel Kuntzig, in het Fr. Clemency, ligt 3½ u. W. van Luxemburg, 2 u. Z. O. van Arlon, 2 u. Z. ten W. van

---

(1) De overige art., welke men elders wel eens Fry gespeld vindt, zoeke men mede op Frij.

Digitized by Google

Steinfort, in eene smalle vallei aan de Eischen, welke rivier een weinig ten Z. van dit d. ontspringt. Men heeft er veel doortogt. De huizen zijn meestal van steen gebouwd en met stroo gedekt. De kerk wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend.

FURNON, voorm. hoeve in het graafs. *Zutphen*, prov. ***Gelderland***. Zie Fernoe.

FURS, bosch, vermeld in zekeren brief van regeling van het jaar 1083, als palende aan die van Trenskoten en te gelijk daarmede aanschietende tegen de moeren of veenen, die zich uitstrekken tot aan Eversdorp.

Daar nu Furs of Furst, niet anders beteekent dan een bosch of warande, zoo is het vermoedelijk dat men hier door verstaan moet de streek lands de Bosch genaamd, gelegen in de gem. *Achttienhoven-en-de-Bosch*, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie voorts Bosch (De-).

FURTGESCHOFF, groote hoeve in de heerl. *Feltz*, grooth. ***Luxemburg***, kw., arr., kant. en 1¾ u. Z. O. van *Diekirch*, gem. ***Medernach***.

FURVUM, voorm. hoeve in het graafs. *Zutphen*, prov. ***Gelderland***. Zie Fernoe.

FUULMA of Fuilsema, voorm. burg, thans boerderij, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Zuidhorn*, gem. en ¼ u. Z. W. van *Oldehove*.

FYA, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Akim*, 8 m. W. N. W. van Bannason, en 13 m. Z. O. van Corimassi.

FYKEPOEL, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Feykepoel.

FYNS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. en 2 u. N. ten W. van *Sneek*, kant. en 1½ u. N. O. van *Bolsward*, ¼ u. Z. W. van *Wommels*, waartoe het behoort.

Dit geh. bestaat uit drie landhoeven: de eene, groot 19 bund. 67 v. r., behoort aan Mejufvrouw Tjetske Steensma, te Bolsward; de tweede, groot 83 bund. 93 v. r. 10 v. ell., wordt bezeten door Jhr. J. A. Lycklama à Nijeholt, te Beetsterzwaag, en de derde, groot 31 bund. 6 v. r. 60 v. ell., is het eigendom van de wed. A. G. Looxma, te Leeuwarden.

FYVELIGHELANDE, oude naam van het kw. Fivelgo, prov. *Groningen*. Zie Fivelgo.

G.

GAACH (DE-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*.
Het is eigenlijk dat gedeelte van de trekvaart van Vlaardingen en Maassluis op Delft, hetwelk zich, van den Hoorn door de gem. Hodenpijl en het d. Schipluiden, naar de Karspershoeksche brug, bezuiden dat dorp, uitstrekt, en aldaar zijn water in de *Zijde* en *Breevaart* afzet.
GAACH (DE OOST-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat, aan de Karspershoeksche brug, bezuiden Schipluiden, uit de Gaach voortkomende, eerst eenen zuidelijken en daarna eenen zuidwestelijken en vervolgens eenen westelijken gebogen loop aanneemt, en zich, aan den Maaslandschen dam, in de Zuid-Gaach en de West-Gaach splitst.
Dit water sluit voor ⅔ gedeelten het Moleneilandje in, hetwelk tevens langs de Breevaart ligt.
GAACH (DE WEST-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat ½ u. benoorden Maasland uit de *Oost-Gaach* voortkomt, en na eenigen tijd westwaarts te hebben geloopen den naam van Spartelvaart aanneemt.
GAACH (DE ZUID-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat ½ u. benoorden Maasland uit de *Oost-Gaach* voortkomt, voorts met eenen zuidelijken loop door het d. Maasland vliet, aldaar eenen meer westelijken loop aanneemt, om zich in de *Noordervliet* te ontlasten.
GAAF, geh. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. N. van *Haarlem*, kant. en 2 u. N. van *Beverwijk*, gem. en 1 u. N. van *Castricum*, bij *Bakkum*, waartoe het behoort.
GAAIKEMAWEER, naam, onder welken het geh. GOKKEMAWEER, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie GOKKEMAWEER.
GAAL, geh. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* dist., arr. en 5 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. W. van *Grave*, gem. *Schaik*.
GAAL, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, 5 min. W. van Hardegarijp, waartoe het behoorde.
Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene hofstede, Gaalslot of Galeslot geheeten.
GAANDER, GAANDEREN of GANDER, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 5¼ u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 1¼ u. Z. van *Doetinchem*, gem. *Ambt-Doetinchem*, met ruim 450 inw.
Deze buurs. levert de uitmuntendste gezichten op en heeft eene school; terwijl ook de ijzerhut, Vulkaansoord, gedeeltelijk op het grondgebied van deze buurt gelegen is.
GAANDEREN, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie het vorige art.
GAARKEUKEN, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Zuidhorn*, gem. en ¼ u. Z. van *Grijpskerk*, aan de trekvaart van Groningen op Stroobos of het Hoendiep en nabij het Hoendiep, op den hoek van het Poeldiep en het Wolddiep, makende eenen vijfsprong.
Het bestaat uit 5 h., 3 ten Z. en 2 ten N. van het Hoendiep, van welke laatsten het westelijkste het tolhuis is. Deze h., waaronder vier herbergen, worden bewoond door 20 inw.
Men heeft er eene valbrug over de vaart van Groningen op Stroobos, en eene schutsluis in die vaart.

Digitized by Google

GAARVEEN of GARRVEEN, ook wel GARVEEN gespeld, onbehuisde streek gronds, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. O. ten Z. van *Groningen*, kant en ½ u. N. van *Hoogezand*, gem. en 1 u. Z. Z. W. van *Slochteren*, ¾ u. O. van *Kolham*, waartoe het behoort.

Het was vroeger hoog veen, dat nu reeds sedert eene reeks van jaren is afgegraven en gedeeltelijk bebouwd, gedeeltelijk heide is. Voorheen stond er eene kapel, ten behoeve der turfgravers. Zie FENE.

GAASBROEK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Roermonde*, gem. *Herkenbosch-en-Melich*; met 8 h. en 40 inw.

In dit geh. ligt eenen bouwhof, Miggenbroek genaamd, welke reeds voorkomt in den stichtingsbrief van het Munsterklooster te Roermonde, van het jaar 1224, onder de benaming van Curia de Muckenbruke.

GAASP, water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*.

Het is de linker tak van het Gein, die aan de Geinbrug een begin neemt en westwaarts naar de Hulksbrug vloeit, alwaar zij, zich in twee armen verdeelende, als Ringsloot van de Bylmermeer, die droogmakerij omspoelt; terwijl die armen zich aan den noordwesthoek van het Bijlmermeer weder vereenigen, om in eene regte noordwestelijke rigting, onder den naam van Weespervaart naar het d. Diemerbrug te loopen, waar zij den naam van Rijkersloot aanneemt en vervolgens in de *Ringsloot van het Diemermeer* valt. Dit gedeelte van Amstellands boezemwater onderscheidt zich door meerdere breedte, waaruit men kan afleiden dat het geen gegraven vaart is.

GAASP, een der vier stokken, waaruit vroeger het *Weesperkerspel*, in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, bestond.

Het lag ten W. van de stad Weesp, langs het water van denzelfden naam en bestond uit den tegenwoordigen Boternissepolder, Hooge-Weipolder, Lage-Weipolder, Kostverloorenpolder en een gedeelte van den Bloemendalerpolder en van den Gaasperpolder.

GAASPAERN, naam onder welke, bij oude Schrijvers, het d. HAGESTEIN, in de heerl. *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens voorkomt. Zie HAGESTEIN.

GAASPERDAM, geh. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1½ u. Z. O. van *Amsterdam*, kant. en ½ u. W. van *Weesp*, gem. *Bijlmermeer*, aan de Gaasp, welke te dezer plaatse eene opmerkelijke breedte bezit. Het bestaat uit eene voorname herberg, welke tevens tot Regthuis voor de gem. Bijlmermeer dient, benevens bijhoorende gebouwen.

GAASPEREN, naam, onder welken het d. HAGESTEIN, in de heerl. *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, bij oude schrijvers wel eens voorkomt. Zie VIANEN.

GAASPERPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gedeeltelijk gem. *Diemen-en-Diemerdam*, gedeeltelijk gem. *Weesperkerspel*; palende N. O. aan den Sinnigveldschepolder, O. aan den Boternisserpolder, Z. W. aan de Gaasp.

GAASPERPOLDER (GEIN-EN-), pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GEIN-EN-GAASPERPOLDER.

GAAST, ook wel OLDE-GAAST of OUDE-GAAST genaamd, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 4 u. W. van *Sneek*, kant. en 2 u. Z. W. van *Bolsward*, omtrent ½ u. N. van *Workum* en ½ u. Z. van *Piaam*, in eenen uithoek van den zeedijk. Langs dit d. loopt de gewone rijweg van Harlingen en Makkum naar Workum en de Lemmer.

Digitized by Google

Het is niet groot van buurt, doch er behooren veel h. onder, die langs de Gaaster-Nieuwevaart gebouwd zijn. Men telt er 46 h. en 260 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de vischvangst.

De Herv., die hier 190 in getal zijn, behooren tot de gem. *Gaast-en-Ferwoude*, welke hier eene kleine kerk met spits torentje hebben, die aan den dijk staat, en voor de Herv. niet meer dan 90 goudgulden (135 gulden) opbragt, terwijl er nog eene geringe prebende was. De R. K., van welke men er 70 aantreft, behooren tot de stat. van *Makkum*. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 20 leerlingen bezocht.

De jaarmarkt valt in den derden Zondag in Augustus.

GAAST, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie Rotstergaast.

GAAST (DE), geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Gast (De).

GAAST (DE), de Gast of Udengast, lage, onbehuisde kleistreek, in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. O. van *Winschoten*, gem. en 25 min. W. van *Bellingwolde*, tusschen de Westwoldinger-Aa en de Nieuwe-Aa.

GAAST (GROOTE), naam onder welke het grootste gedeelte van het d. Tjerkgaast, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet *Doniawarstal*, wel eens, ter onderscheiding van het geh. Kleine-Gaast, voorkomt.

GAAST (KLEINE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie Rotstergaast.

GAAST (KLEINE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, arr. en 3½ u. Z. van *Sneek*, kant. en 1¾ u. N. W. van *de Lemmer*, ½ u. N. O. van *Slooten*, eigenlijk een gedeelte van het d. *Tjerkgaast* uitmakende.

GAAST (NYE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie Rotstergaast.

GAAST (OLDE-) of Oude-Gaast, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Gaast.

GAAST (ROTSTER-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie Rotstergaast.

GAASTBUREN, b., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr. en 5½ u. Z. van *Sneek*, kant. en 3½ u. W. van *de Lemmer*, ½ u. Z. van *Oudemirdum*, waartoe zij behoort.

GAASTEN (DE), b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*. Zie Egbertgaasten.

GAAST-EN-FERWOUDE, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*, ring van *Makkum*.

Men telt er 350 zielen, en heeft er 2 kerken, ééne te Gaast en ééne te Ferwoude. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Frans Lutjes, die in het jaar 1594 hier stond, en in het jaar 1596 naar Hem, in Noord-Holland, vertrok.

GAASTER-INDIJK, vaart, bezuiden *Gaast*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, die thans uit de Zeedijksvaart tot aan den Wormebuursterpolder loopt, en tot uitwatering strekt van den polder Berouw.

GAASTERLAND, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr. *Sneek*, kant. *Lemmer* (3 k. d., 12 m. k., 7 s. d.); palende N. aan Wymbritseradeel, Slooten en het Slootermeer, N. O. aan Doniawarstal, O. aan Lemsterland, Z. aan de Zuiderzee, W. en N. W. aan Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde.

Deze griet. werd, volgens het Saksische landregt, onder Westergoo gerekend en met Hemelumer-Oldephaert vereenigd, doch reeds, voor dat de Hertog van Saksen in het land kwam, werd er eenig onderscheid gemaakt tusschen de Gaasterlanders, toen Geestmannen genaamd, en de Woldluiden, zoo als uit de geschiedenis der Schieringers en Vetkoopers bekend is.

Zij bevat de volgende 9 d.: Bakhuizen, Balk, Harich, Mirns, Nyemirdum, Oudemirdum, Ruigahuizen, Sondel en Wykel. Men telt er 508 h., bewoond door 662 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3200 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt, alsmede in graan-, hout- en boterhandel; terwijl men er ook 3 bierbrouwerijen en 1 jeneverstokerij heeft.

De Herv., die hier ruim 2400 in getal zijn, maken de volgende 4 gem. uit: Balk, Harich, Oudemirdum-Nyemirdum-en-Sondel en Wykel, terwijl die van de d. Bakhuizen en Mirns, tot de gem. *Hemelum-Mirns-en-Bakhuizen* behooren. Deze gem. worden door 5 Predikanten bediend, en hebben in de griet. Gaasterland 5 kerken.

De Doopsgez. tellen er bijna 100 zielen, die de gem. der Oude-Friezen te *Balk* uitmaken. Een tiental Evang. Luth., dat in deze griet. woont, behoort tot de gem. *Workum*.

De R. K., van welke men er 760 telt, onder welken 325 Communicanten, behooren tot de stat. van *Slooten-en-Bakhuizen*.

Er zijn in deze griet. 6 scholen, welke door een gemiddeld getal van 410 leerlingen bezocht worden.

Ten tijde der verderfelijke verdeeldheid der Schieringers en Vetkoopers was Gaasterland de woonplaats van eene menigte Edelen, die hier hunne sterkten en stinzen hadden, waarvan te Harich nog de stins Minnema overig is. Ook blijkt zulks overigens thans nog uit de groote menigte wieren, die men als overblijfsels daarvan heeft aan te merken; kunnende ook uit de grootheid der kerken, welke hier voormaals alom op de dorpen gevonden werden, worden opgemaakt, dat deze griet. toen veel volkrijker geweest moet zijn dan heden; waarvan de reden ook zeer natuurlijk is, terwijl in oude tijden, toen Friesland nog niet door bekwame zeedijken beveiligd was, deze griet. echter door hare hoogte vrij was van het zeewater.

De voornaamste vaarwateren in deze griet. zijn: de Ee, de Rijnvloed, de Schwartzenberge-sloot, de Bakhuister-sloot, de Pol-sloot en de Lits. Behalve een gedeelte van het Slootermeer, bevatten de lagere streken dezer griet. eenige verspreide meertjes en poelen, van welke de voornaamsten zijn: de Sondeler-Leijen, de Zandpoelen, de Holle-Brek, het Witwater en het Bakhuister-wad.

Men treft in deze griet. onderscheidene gaasten of zandheuvels aan, die doorgaans met bosschaadjen bezet zijn, waarin zich overvloed van hazen, patrijzen en ander wild gevogelte ophouden. Aangezien deze gaasten of zandheuvels hier meer dan elders gevonden worden, heeft de griet. Gaasterland daarvan haren naam ontleend, en bestaat dus, voor het meerendeel, uit eenen hoogen zandrug, die hier heuvelachtige graanvelden en digte bosschen vertoont, welke elders door lagere vlakke weilanden afgebroken worden. Deze laatste vindt men echter alleen aan de grenzen van Hemelumer-Oldephaert, in het Westen, en aan het Slootermeer en nabij Lemsterland, in het Oosten. Zij zijn zeer geschikt tot hooiwinning, terwijl de hooge zandgronden,

Digitized by Google

die niet met geboomte voorzien zijn, tot de graanteelt dienen, en vooral tot het aankweeken van rogge, welke hier in groote menigte wordt gewonnen, en doorgaans veertien dagen eerder tot rijpheid komt. dan in Westergoo en Oostergoo. In het Zuiden van Wykel en in het Zuid-oosten van Sondel vindt men goede weilanden omtrent Takozijl, die in het jaar 1495, benevens Workum, nog de eenige goede haven van Westergoo was, doch thans minder geschikt is voor zware schepen. Bij deze zeesluis werd in het gemelde jaar een blokhuis opgeworpen, door de Vetkoopers, tegen de bezetting van Fox, te Slooten, die zich van deze haven zocht meester te maken; doch in het volgende jaar werd de Groninger bezetting, die zich daarop bevond, na reeds vergeefs door de Sneekers, die het huis van Harinxma en Slooten ingenomen hadden, belegerd te zijn geweest, door eenen zwaren storm, genoodzaakt het ondermijnde gebouw te verlaten. De gunstige ligging, schoone natuurtafereelen en menigvuldige boschrijke oorden, doen deze griet. met regt den naam van het Friesche Lustoord geven, en lokt dan ook jaarlijks menigeen derwaarts, die de schoonheden der natuur wenscht te bewonderen.

Niettegenstaande de hooge ligging van Gaasterland, werd het door den watervloed van 1825 hevig geteisterd. Omstreeks den middag van den 4 liep het zeewater met geweld door en over de zeedijken, achter Oudemirdum en Nieuwemirdum, en zette de daaraan grenzende landen en gehuchten, als: Huiteburen en de Hooibergen, al spoedig zoo diep onder, dat de runderen tot den buik in het water stonden. Men was genoodzaakt naar de zolders te vlugten en daar den nacht door te brengen. Doch des middags van den volgenden dag was de vloed door de verspreiding aanmerkelijk gezakt en daarentegen tot Sondel en Wykel doorgedrongen, waar zij, vooral ter laatstgemelde plaats, mede in de huizen stond. De landen bij Rys, hoe hoog ook gelegen, werden evenzeer door het zeewater overstroomd, ten gevolge eener doorbraak, 's namiddags van den 4 Februarij, in den zoogenaamden Zuidvensterdijk, welke, van Oudemirdum af, tot achter en voorbij Mirns en Bakhuizen zeer gehavend was, hetwelk in het algemeen met den zeedijk, waarachter deze grietenij ligt, het geval was. Van zeer nadeelige gevolgen zoude deze doorbraak geweest zijn, zoo niet de boeren daaromstreeks alles in het werk gesteld hadden, om zulks te voorkomen. Gedurende een geheel etmaal hebben sommigen tot aan den middel in het water gestaan, en niet opgehouden stroo en zakken, met steenen gevuld, in het gat te werpen, totdat zij hunne standvastige pogingen met den gewenschten uitslag bekroond zagen. Harich was de algemeene verzamelplaats van menschen en vee. Den 5 Februarij was vooral de dag, waarop vele ongelukkigen met pramen en schuitjes uit de lager liggende streken aankwamen, en deels bij hunne vrienden en bekenden, deels in de kerk en school gehuisvest en van het noodige voorzien werden. Onder de hulp- en schuilplaats- behoevenden merkte men eene vrouw op, die kort te voren bevallen was en in natte kleederen werd aangevoerd. Ongelukkig heeft zij het mooten besterven! Te Balk ontdekte men des morgens van den genoemden 4 Februarij den aanwas van het water. Het kwam met eenen ontzaggelijken spoed. van de Lemmer over Slooten aandringen. Wegens de hooge ligging zijn slechts, aan het westeinde. de menschen genoodzaakt geweest, hunne huizen te verlaten of naar de zolders de wijk te nemen tot zoolang dat het water, hetwelk in den nacht tusschen den 4 en 5 Februarij op het hoogste was, weder begon te

Digitized by Google

vallen. Ook hier is veel vee, gelijk mede vele menschen, die hunne lager liggende woningen hebben moeten verlaten, uit de Wouddorpen en Ypekolsga in het aangrenzend Wymbritseradeel gelegen, herbergzaam opgenomen geworden. Er zijn bij dezen watervloed aldaar, behalve de hier bovengemelde vrouw, geene menschen, ook geene hoornbeesten, maar alleen 50 schapen, en wel te Oudemirdum, Nijemirdum, Sondel en Wykel, omgekomen.

Het wapen van Gaasterland bestaat in eenige regtop staande koornhalmen en eenen loopenden haas.

GAASTER-NIEUWE-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, dat uit het Feytemeer ontstaande, met eene Westelijke rigting, naar het d. Gaast loopt, en aldaar tegen den Zeedijk stuit.

GAASTER-VAR, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, onmiddellijk aan den rijweg van Tjerkgaast en door dezen afgescheiden van de *Hoyte-Brekken*, terwijl het met *Slooter-Var* in verbinding staat.

GAASTMABUREN, geh., uit eenig verspreid liggende boerenplaatsen bestaande, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 2½ u. O. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. W. van *Bergum*, ½ u. Z. O. van *Hardegaryp*, waartoe het behoort.

GAASTMEER, oudtijds Gasmeer of Gasmar, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 2½ u. Z. W. van *Sneek* aan het Piel, zijnde een inham der *Fljuessen*. Men telt er, met de daaronder behoorende buurtjes Oosterend, de Woudburen en Westerend, 230 inw., onder welke velen zich op de palingvisscherij en handel toeleggen, zijnde de handel in die visch van zoo veel belang, dat er jaarlijks van hier en het nabijgelegen *Heeg*, meer dan drie maal honderd duizend Ned. ponden naar Engeland verzonden worden.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Gaastmeer-en-Nyehuizum*, die hier eene kerk heeft, welke vóór de Reformatie 100 Filipsguldens (270 guld.) opbragt; terwijl er eene vikarij van 60 Filipsguldens (162 guld.) was. Het is een klein langwerpig vierkant gebouw, met eenen spitsen toren op het westeinde. In den westgevel van de kerk, vindt men een gekroond adellijk wapen, waaronder dit opschrift: » Jr. S. G. J. V. B. Rengers, Heer *van Oostbroek en » Cammingburg*, Grietman en Diekgraaf over Wimbritseradeel, Gede- » puteerde ter vergaderinge van haar H. M. de Staten Generaal der » Vereenighde Nederlanden ende Hooghgeboren Vrouwe O. A. Gravinne » van Welderen etc. etc. 1752." Dit jaargetal 1752 ziet hierop, dat de scheefstaande stompe toren in dat jaar is afgebroken en door een nieuwe spitse vervangen, die in 1837 weder geheel vernieuwd is, doch de spitse vorm heeft behouden. De kerk werd in 1812, inwendig, aanzienlijk veranderd, de predikstoel uit het midden der kerk in het oosteind geplaatst, de zolder die vlak of plat was, met een verwulft verwisseld. — Men heeft er eene dorpschool.

GAASTMEER (GROOTE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, op de grenzen van de grietenijen *Wymbritseradeel* en *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, W. van het d. Gaastmeer. Het staat door de Intjemasloot met het *Piel* en ten W. door een slootje met het *Zandmeer* in verbinding.

GAASTMEER-EN-NYEHUIZUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Sneek*, ring van *Ylst*.

Digitized by Google

Men telt in deze gem., welke vroeger met die van *Oudega-Idsega-en-Santfirde* vereenigd was, en daarvan in 1610 gescheiden werd, 225 zielen en twee kerken. De eerste, welke hier, na de scheiding van *Oudega-Idsega-en-Santfirde*, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Sible Haring, die in het jaar 1610 herwaarts kwam en in het jaar 1620, Emeritus werd.

GAAUW, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*. Zie Gauw.

GAAWEGEN, geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Gawegen (1).

GABANG, distr., st. en riv. in *Oost-Indie*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Gebang.

GABIOK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Madion*.

Den 21 Februarij 1828 werd aldaar de muiteling Sosro Diloco, door onze troepen, onder het bevel van den Luitenant Marnitz, verslagen.

GABOEK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. en reg. *Magelang*.

Den 23 Aug. 1828 werd, in de nabijheid van deze plaats, eene troep muitelingen, door den Demang van Limbangan, teruggeslagen.

GABOONG of Gaboung, kl. eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, aan de Zuidwest-kust van het eil. *Palalang*, op 8° 9′ N. B., 135° 6′ O. L.

GABY, eil. in *Oost-Indië*, tot den *Molukschen Archipel* behoorende, in de *Straat van Gilolo*, N. W. van *Mysol*.

GACHET, landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, ¼ u. N. W. van *Marssum*.

GADAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Sourakarta*.

GADANPELAN, oud. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kedirie*.

GADBROEK, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geersbroek.

GADDAM, hoek aan den *Zuider-Lingedijk*, in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Het is een voornaam punt van dien dijk.

GADEL, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Cheribon*, ads. res. *Indramayoe*, op den westelijken oever der Indramayoe.

GADGAK, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Gagak.

GADJA of Goenong-Gadja, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Patjitan*, Z. W. van de hoofdnegorij, op de grenzen.

GADJA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en 26 palen van *Samarang*, aan den militairen hoofdweg.

GADJAH of Olifant, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, dist. *Timbanganten*.

Het is een der hoogste toppen van het *Goentoergebergte*.

GADJAH, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, in het Z. O. der resid. *Tagal*, dist. *Mandiradja*.

GADJAH, eil. in *Oost-Indië*, in de zee van *Solo*, aan de Noord-Oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*; op 4° 40′ N. B. en 134° 36′ O. L. — Het heeft een omtrek van 1½ mijl.

GADJAHAN, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamenspanning met de muitelingen door onze troepen, onder de bevelen van den Kapitein Ten Have, vernield.

---

(1) Alle namen, wel eens elders met Gaa gespeld wordende, zoeke men op Ga.

GADING, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

GADING, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Soerakarta*, Z. W. van Klatten, ruim 2 mijlen W. van den berg Merapi. Dit d. werd den 13 Januarij 1827, door den Luitenant van Steenbergen, ingenomen en verbrand.

GADING (RANWE-), binnenwater in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Ranwe-Gading.

GADOE of GADOEY, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Menangkabausche bovenlanden*; in het distr. *Alaban*.

Er was in den laatsten oorlog met de Padries eene versterkings-linie van Gadoe naar *Loeak* aangelegd, welke het distr. Alaban, van de zijde der Vijftig kotta's beschermde. Voor deze linie werden den 22 en 23 October 1832, de troepen, het geschut met de ammunitie en wat verder noodig was voor den aanval op Alaban, hetwelk door de muitelingen werd bezet gehouden, bijeengebragt. Den 24 October tot den aanval besloten zijnde, werd in den vroegen morgen aan den Luitenant G. J. Donleben, opgedragen eene kleine benting, op 's vijands linker vleugel gelegen, gedurende de duisternis te overrompelen. Het gelukte dien Officier om de sterkte te bemagtigen, doch de vijand, die zich dadelijk weder verzameld had, kwam hem spoedig, alvorens hij van onzen kant konde ondersteund worden, met eene groote overmagt zoo hevig aanvallen, dat hij genoodzaakt werd, met achterlating van een paar dooden en gewonden, de gewonnen stelling weder te verlaten. Onze linkervleugel, door den Kapitein de Quay aangevoerd, was niet gelukkiger; — niettegenstaande de hardnekkigste en moedigste pogingen, waarbij de onzen, hunne volharding telkens met een aantal gesneuvelden en gewonden moesten boeten, mogt het hun niet gelukken, de vijandelijke linie binnen te dringen. Nu werd den Kapitein Tette Baukes Veltman, die zich met zijne kompagnie op den regter vleugel bevond, opgedragen, om de linie van die zijde aan te vallen, waartoe, behalve zijne eigene kompagnie, nog een detachement Europeanen en een detachement Boegenezen ter zijner beschikking werden gesteld. Zijn aanval zou met eenen drieponder en eenen houwitser ondersteund worden, terwijl eene divisie van den Javaschen Barissan, den vijand op eenigen afstand regts tiraillerende zoude bezig houden. Ofschoon nog niet van eene voetwonde hersteld, bragt Kapitein Veltman de hem opgedragene taak meesterlijk ten uitvoer, en werd daarbij door de uitmuntende bediening van het geschut goed ondersteund. De eerste benting en daarna de tweede, moesten niettegenstaande de hardnekkigste verdediging, weldra voor de bestorming der onzen zwichten, waarna het geschut konde naderen, om uit de tweede benting den vijand in eene derde, zeer versterkte, maar op slechts korten afstand gelegene benting, te beschieten. Nadat Veltman zijne dappere soldaten op nieuw van patronen voorzien had, voerde hij ze tegen de derde benting aan, die ook stormenderhand genomen werd, waarop eindelijk de vijand aftrok, en aan de onzen de overwinning liet, zonder de nog meer achterwaarts gelegene liniën te verdedigen. Deze overwinning kostte ons echter een tachtigtal manschappen, zoo aan dooden als gewonden; terwijl de Luitenant der Artillerie van der Weyden, wiens welgerigt kanonvuur daartoe veel had bijgedragen, weinige dagen na dit gevecht, aan eene bekomene kogelwond, overleed.

GADOENGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadiri*, bij de *Kud-Kadiri*, met oudheden.

Digitized by Google

GADOEY, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zie GADOE.

GADOK, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, bij Pondok-Gedeh, 8 palen van Buitenzorg en 47 palen van Batavia.

Men heeft er eene warme bron, welks water in warmtegraad en smaak, weinig van het Akensche verschilt.

GADOONG, (POELOE-), bazar in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie POELOE-GADONG.

GAEGELDIJK, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Maartendijks*, zich uitstrekkende van het d. Blaauwcapel tot de gem. Achtienhoven en dienende tot eenen weg.

GAERDE, voorm. adell. kast. binnen de stad *Utrecht*, aan de westzijde der *Oudegracht*.

GAERKOECKEN, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie GAARKEUKEN.

GAESP, water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GAASP.

GAESPAR, voorm. stadje nabij Vianen, prov. *Zuid-Holland*. Zie GAASPAERN.

GAETE, geh. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 2 u. ten N. van *Breda*, kant. en 2 u. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluw*, ½ u. van *Hooge-Zwaluwe*, waartoe het behoort; met 34 h. en 200 inw.

GAG of GAGA, eil. in de *Oost-Indië*, tot den *Molukschen Archipel* behoorende, in de *Straat van Gilolo*, 8° 18′ Z. B., 147° 26′ O. L.

Het is 2 mijlen lang, 1½ mijl breed, en heeft aan de Zuidzijde eene haven. Men vindt er veel sago, timmerhout en visch.

GAGA, eil. in *Oost-Indië*, tot den *Molukschen Archipel* behoorende. Zie het voorgaande art.

GAGAK of GADGAK, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, op de grenzen van de resid. Bantam en Batavia, 16 m. Z. W. van Batavia. In dezen berg hebben van tijd tot tijd uitbarstingen plaats.

GAGATAN, of GAGENTEN, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Sourakarta*, 13 palen van Salatiega.

In het jaar 1826 is dit land, door den Heer DEZENTJE, in pacht genomen, en sedert zijn door dien landheer, aan de bevolking, 300 groote en 300 kleine buffels verstrekt geworden. Drie groote waterleidingen zijn er gegraven; en het land heeft in plaats van achthonderd, twee duizend hangmatten padie afgeworpen, en is de bevolking meer dan verdubbeld geworden.

GAGE-D'AMOUR, houtgr. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Corroupinakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Kweeklust, benedenwaarts aan de Parakreek; 750 akk. groot, thans vereenigd met de *Vier Kinderen*.

GAGE-D'AMOUR (LAND-VAN-), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den mond der *Corroupinakreek*, benedenwaarts aan den verl. houtgr. Matuaribo; 750 akk. groot. Vroeger was zij WANGUNST geheeten, en nu aan de *Vier Kinderen* getrokken.

GAGEL (HET-), in later tijd en thans ook meestal nog ZALNÉ genaamd, b. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en ½ u. Z. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*; met 16 h. en 90 inw.

Hier ligt ook het, door de heerlijke zangen van den voortreffelijken dichter Mr. RHIJNVIS FEITH vereeuwigde, buitengoed Boschwijk. Zie dat woord.

Digitized by Google

GAGELDONCK, heerl. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en kant. *Breda*, gem. *'s Prinsenhage;* palende N. aan de Beemden, O. aan de Merk, Z. aan den Emer, W. aan de heerl. Burgst.

Deze heerl. bevat het geh. Gageldonck, bestaande uit eenige verstrooid liggende h., en beslaat eene oppervlakte van 28 bund. 97 v. r. 38 v. ell. Men telt er 7 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Gageldonck, thans vereenigd met Hambroek, was voorheen een achterleen van het *Huis van Breda*, en behoorde eertijds aan het aloude geslacht van Gageldonck, hetgeen reeds in de twaalfde eeuw zeer beroemd is geweest, en in Braband vele Ridders heeft opgeleverd, onder andere schonk Hugo van Gageldonck, Ridder, en zijne zusters Beatrix en Sophia, in het jaar 1253, vele goederen, te Tilburg gelegen, aan het klooster te Tongerloo. Men vindt, dat het goed van Gageldonck met de hoeve, het kasteel, de huizing, Nederhoven en den Hazenberg, daar de kapel op staat, groot in huizing, landen, beemden en bosschen, twee en zeventig bunderen, omstreeks het jaar 1430 verheven en bezeten is geweest, bij Willem van de Leck, Heer van *Bergen*, die het met zijnen zoon Otto ter leen hield van het leenhof van Braband te Brussel. Gezegde Willem van de Leck, verkocht gedachte heerlijkheid aan Willem de Bije, die in het jaar 1450 van Filips, Hertog *van Braband*, verzocht en verkreeg, dat zijne heerlijkheden Gageldonck en *Hambroek* vereenigd zouden worden, om een laathof uit te maken. Negen jaren later droeg Willem de Bije, deze heerlijkheid weder over aan Jan, Graaf *van Nassau*, Heer *van Breda*. Sedert dien tijd is Gageldonck gebleven in het huis van Nassau. Willem I, Prins *van Oranje*, die op den 23sten Januarij 1544, daarmede voor het leenhof van Braband verleden was, gaf het tot een achterleen uit aan zijnen vertrouweling Antonis van Straelen, Heer *van Meryem* en *Dambrugge*, Burgemeester *van Antwerpen;* doch nadat deze onthalsd was, werd de heerlijkheid Gageldonck ten behoeve des Konings van Spanje verbeurd verklaard. Naderhand is zij, zoo bij koop als bij erfenis in onderscheidene huizen en geslachten geweest, tot dat zij eindelijk is gekomen aan de Graven van Vertaing. Thans behoort zij aan het Belgische geslacht van Merode.

Het geh. Gageldonk ligt ½ u. N. W. van Breda, 1 u. N. van Prinsenhage, ½ u. O. van de Beek. Er heeft voorheen aldaar een omwaterd slot gestaan, zoo als uit de oude grondvesten en het overgebleven muurwerk nog kan bespeurd worden. Volgens overlevering moet hier ook een klooster van Kapucijnen gestaan hebben, waarvan men nog de overblijfselen in eene boerenwoning meent te vinden. Zeker gaat het, dat in deze woning nog eene oude verwulfde kelder aanwezig is, alsmede een verwulfd kamertje, welke beide blijkbaar overblijfsels van een oud gebouw zijn.

Er is hier ook nog eene kapel aanwezig, welke volgens sommigen aan de H. *Maagd* Maria, volgens anderen aan de H. Dijphna, Patrones tegen de krankzinnigheid, toegewijd was; doch sedert lang buiten eenig geestelijk gebruik is. In deze kapel was voorheen eene kapelanij gesticht, die ter begeving stond van den Heer van Gageldonck.

GAGER-SAPER, d. in *Oost-Indie*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Rembang*.

GAJEKINGATERBORG, burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Terborg.

Digitized by Google

GAIKEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie GAYKAMA.

GAIKEMAWEER, naam onder welke het geh. GOKKEMAWEER, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie GOKKEMAWEER.

GAIKINGABORG of OUD-GAIKINGA, ook wel GAICKINGA gespeld, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, gem. en 1 u. N. van *Hoogkerk*, 20 min. N. W. van *Dorkwert*, waartoe hij behoorde; hij is reeds vóór onderscheidene jaren gesloopt.

Voor eenige jaren zijn de grondslagen er van uitgehaald. Het schathuis is nog aanwezig, doch thans tot eene boerderij ingerigt.

GAIKINGABORG of NIEUW-GAIKINGA, ook wel GAICKINGA gespeld, voorm. burg of heerenhuis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 1½ u. W. N. W. van *Groningen*, kant., gem. en Z. W. van *Zuidhorn*.

GAIKINGABORG, voorm. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie TERBORG.

GAIKINGADIJK of GAIKINGEDIJK, dijk in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*.

Hij neemt zijnen aanvang bij den kruisweg onder Ezinge, loopt vervolgens in eene zuidelijke rigting tot aan Korelshoogte; dan langs het oude maar, dat nagenoeg op de Lent aanloopt; vervolgt zijnen loop in eene westelijke rigting tot aan het Aduarderdiep, en gaat langs dit diep in eene zuidelijke wending naar de nieuwe brug, over het Aduarderdiep, waar hij zich met de overblijfselen van den Munnikkendijk, vereenigt. Een andere tak van den Gaikingadijk gaat van het Aduarderdiep, bij de Lent, in eene noordwestelijke rigting eerst door het Nieuwe-Voorwerk, vervolgens door Fransum, tot dat hij zich eindelijk met vele bogten en omwegen aan den Ezinger ouden dijk aansluit.

GAIKINGADIJK of GAIKINGEDIJK, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, gedeeltelijk arr. en 1. u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. Z. O. ten Z. van *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. en ½ u. N. van *Hoogkerk*, aan eenen dijk of weg van denzelfden naam, waaraan ook de voorm. burg stond, 5 min. N. van *Leegkerk*, waartoe dat gedeelte behoort, gedeeltelijk gem. ¾ u. Z. O. van *Aduard*, 1 u. Z. W. van *Wierum*, waartoe dit gedeelte behoort; men telt er 8 h. en 50 inw., van welken 3 h. en 20 inw. onder *Leegkerk*, en 5 h. en 30 inw. onder *Wierum*.

GAIKINGEBORG, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie GAIKINGABORG.

GAIKINGEDIJK, dijk en geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie GAIKINGADIJK.

GALAGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Rembang*.

GALAM, POELOE-GALAM, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, Z. van de *Straat van Malakka*, O. van het eil. *Sumatra*.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, ½ u. Z. O. van *Garijp*, waartoe zij behoorde. — Deze state was reeds in het jaar 1622 afgebroken.

GALAMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. *Sneek*, kant. *Hindeloopen*, onder *Koudum*.

Deze state beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 4 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer

Digitized by Google

Mr. Gerardus Assuerus Avenhorn van Nauta, Grietman *van Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, woonachtig te Koudum.

Den 22 Junij 1804 liet een jongeling, in de nabijheid van deze state, eenen emmer in eenen put vallen. Hij zette, om dien er uit te halen, eene ladder in den put, doch viel, eenige treden afgedaald zijnde, naar beneden, waarop eenigen, die in de nabijheid waren, hem ter hulpe snelden; maar ook een van dezen moest, toen hij twaalf treden was afgestegen, zijne menschlievende poging, tot redding van den jongeling, met den dood bekoopen; ook ditzelfde wedervoer eenen derde en vierde. Eindelijk boden zich twee mannen aan, om dezen put wat nader te onderzoeken; men deed hen een touw om den middel, en liet hen omtrent negen schreden zakken, toen zij om hulp riepen, en opgehaald werden, en dus hun leven behielden. Zij waren door eenen verstikkenden damp bedwelmd, en hadden, zoo zij niet spoedig gered waren, ook gewis hun leven verloren. Om dit zeldzame geval nader te onderzoeken, liet men eenen hond af tot aan den bodem, die aanstonds verstikte, terwijl het licht in eenen lantaarn, daarin neder gelaten, dadelijk gebluscht werd. De put is daarop gedempt.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, onder *Menaldum*.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. *Sneek*, kant. *de Lemmer*, ½ u. N. O. van *Mirns*, waartoe zij behoorde.

In het jaar 1486 voerde de Vetkooper, Ige Galama, uit deze state oorlog tegen den Abt te Hemelum en Minne Hilles Hellema, Schieringer Heerschap te Harich. Pieter Harinxsma en Epe Thietesz. Hellinga, met de Sneekers en die van Wijmbritseradeel, togen over het ijs, op St. Thomasdag, voor het huis, om, ware het mogelijk, het te veroveren. Zij schoten in den nacht, op zijne stem, wel een der wachters dood, maar konden, bij gebrek aan zwaar geschut, het huis niet vermeesteren; waarom zij, nadat een hunner hoofden, Epe Hettinga, in een huis, dat door eigen vuur was in brand geraakt, was omgekomen, onverrigter zake moesten vertrekken. Na hunnen aftogt brande Galama, Wyckel en Balk ten grootendeele af, en rigtte groote verwoestingen aan.

Weleer werden hier, onder het ploegen in een stuk land, onderscheidene potten met zilveren stukken geld van eene oude dagteekening gevonden, welke daar waarschijnlijk gedurende de tweespalt der Vetkoopers en Schieringers begraven waren.

GALAMA, voorm. sterke stins, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, Z. van *Akmarijp*, waartoe zij behoorde.

In 1459, toen zij door Janke Galama bezeten werd, nam Agge Donia, met behulp van Janke Douwa, deze stins in, vestigde hier zijne woning en beroofde zijne naburen, van Boxum af tot Bolsward toe, voerende niet slechts het vee uit de velden weg, maar zelfs geheele dorpen onder brandschatting brengende. Ten einde dien moedwil te keer te gaan, werd in 1461 op eenen landsdag besloten, het slot met de algemeene magt des lands aan te vallen, en zulks te meer, omdat Donia aldaar, tegen 's lands wetten, eene bezetting van vreemde knechten hield. Weldra had men een, voor dien tijd aanzienlijk, leger van 4000 man op de been, en trok daarmede tegen de stins op. Daar echter de bezetting zich van musketten, een te dier tijd in Friesland geheel onbekend wapentuig, had voorzien, moesten de be-

Digitized by Google

legeraars, zoo onverwachts van verre aangerand wordende, onverrigter zake vertrekken, nadat Rienk Camstra, Sjoerd Aylva en nog zeven andere voorname lieden gesneuveld waren. Dit deed den moed van die van binnen niet weinig aanwakkeren, zoodat zij nu niemand meer ontzagen, en zoo om hun gestadig plunderen, als om het ongewone geweld, dat zij met het schieten maakten, den naam van *Droezen* kregen. In het volgende jaar werd dit slot echter, door Gale Galama van Koudum en Janke Douma, andermaal belegerd, en na veertien dagen tijds ingenomen; aan de bezetting werd toegestaan, met behoud van lijf en goed, vrijelijk te mogen uittrekken, werwaarts het haar geliefde, maar de aanvoerder Donia, die er zeker zoo niet zoude afgekomen zijn, was het ontsnapt, en het kasteel werd omver gehaald.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland, kw. Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, onder *Akkrum*, vermoedelijk dezelfde, die later Jonkeren-Huygis-huis genoemd werd, en ten N. O. van Akkrum ligt.

Een der vroegere bezitters dezer state, Douwe Galama, een zoon van Gale Galama, te *Koudum*, was gemengd in de eerste onlusten tegen de Saksische regering; gebannen zijnde, werd hem, op vrij geleide, voor eenen bepaalden tijd, toegestaan in het land te komen, om over eene verzoening te handelen; doch hiervan kwam niets, en daar hij de onvoorzigtigheid had, om over den bepaalden tijd in Friesland te blijven, deed de Saksische Stadhouder Schomberg, die zich nu van zijne belofte ontslagen hield, hem te Sneek van het bed ligten, en op Sjaerdama-huis te Franeker overbrengen. Weldra vergaderde de naburige adel te Franeker, om voor hem vergiffenis te vragen; maar de Stadhouder, wetende dat dit den dag na de aankomst moest plaats hebben, liet hem, in den nacht voor den 8 October 1500, heimelijk onthoofden, opdat hij, door de weigering van hetgeen hij niet wilde toestaan, geen haat mogt verwekken.

GALAMA (OLD-), voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, digt bij het d. *Oudega*, waartoe zij behoorde.

Zij werd in der tijd bewoond door Igo Galama, naar wien de dorpen Oudega, Nyega, Elahuizen en Kolderwolde, de Igawouden genoemd worden. Ter plaatse, waar de state Old-Galama gestaan heeft, ziet men thans eene boerenhofstede.

Een der voormelde staten moet het stamhuis van het Friesche geslacht der Galama's geweest zijn. Deze waren voorheen in groot aanzien. In of omstreeks het jaar 1100 bloeide dit geslacht zoo zeer, dat ze niet slechts gewone Edelen, maar zelfs de Graven van Holland durfden tegenstaan. Hun gebied grensde ook aan dat van Holland: want Gale Iges Galama geraakte daardoor in onmin met Graaf Floris *de Vette*. Omtrent dezen tijd had men tusschen Stavoren, Enkhuizen en Texel nog zeer vruchtbare beemden en lustige bosschaadjen, die in later tijd, door sterke inwateringen, in den zeeboezem veranderd zijn, welke hedendaags de Zuiderzee genaamd wordt. Het bosch Kreil wordt gezegd een der voornaamste van dien verdronken oord te zijn geweest, en toebehoord te hebben aan het adelijk geslacht van Galama, waarvan meergemelde Gale Iges Galama, toen ter tijd het voornaamste hoofd was. Galama, dit bosch als het zijne aanmerkende, vermaakte zich daar menigmaal met de jagt; doch dit mishaagde den Hollandschen Graaf, misschien wanende, dat deze landstreek tot West-Friesland, en alzoo tot zijn regtsgebied behoorde. De Graaf maakte althans geene zwarigheid, om op zekeren tijd den dienaren van Galama, daar jagende,

Digitized by Google

drie jagthonden met al wat ze gevangen hadden, af te nemen. Dan GALAMA had dit naauwelijks vernomen, of hij zwoer die daad aan 's Graven goed en bloed te zullen wreken, al ware 't ook ten koste van zijn eigen leven. De Graaf ging niet te min voort met jagen in het gemelde bosch, en alzoo geviel het kort daarna, dat zij elkander ontmoetten. GALAMA verzuimde bij deze gelegenheid niet, den Graaf met bitse woorden om vergoeding van schade aan te spreken, dreigende, zoo hem die geweigerd werd, zich zelven regt te zullen doen door de wapenen, welke God en de Natuur hem geschonken hadden. Graaf FLORIS niet weinig gebelgd over zulk eene bedreiging, gaf GALAMA te verstaan, dat hij meer eerbied en vooral geene bedreigingen van hem verwacht had; doch deze daardoor niet in het minste vervaard, duwde hem toe: »Zoo waarlijk ik een edele Vrije Fries (Ela Fria Friesena) » geboren ben, zal ik het mijne tegen uwe overweldiging beschermen, » of het zal mij aan magt, maar niet aan wil, ontbreken," en met één zijn zwaard ter schede uittrekkende, bragt hij daarmede den Graaf eene wond in den regterarm toe. 's Graven edellieden trokken, dit ziende, mede hunne zwaarden, en beschermden hunnen heer; doch zoo, dat twee van hen, die zoo forsch eene daad van den Fries niet verwacht hadden, er het leven bij inschoten; terwijl GALAMA zelf mede van het leven beroofd werd. Dit zoude in het jaar 1112, of eenige jaren later gebeurd zijn. — Onder de latere leden van dit geslacht hetwelk, in het jaar 1737, in het mannelijk oir, met den persoon van SIXTUS ANTONIUS VAN GALAMA, is uitgestorven, telt men drie onderteekenaars van het verbond der edelen als HARTMAN GALAMA, die den eersten Junij 1568 te Brussel onthalsd werd; zijnen broeder SEERP GALAMA, en TAKO GALAMA (1).

GALAMA-DAMMEN, geh. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. Z. O. van *Hindeloopen*, 15 min. Z. O. van *Koudum*, op de scheiding van de meertjes de Morrha en de Oorden, en aan den rijweg, die hier door eene dwars loopende vaart wordt afgesneden, waarom hier vroeger een schouw was, om rijtuigen, menschen en vee over te brengen, welke, sedert de vernieuwing der Galama-dammen-sluis (zie dat art.), in het jaar 1836, door eene fraaije draaibrug vervangen is. De menigvuldige doortogt, zoo wel van schepen als langs den weg en over de schouw, maken het hier zeer levendig.

Het geh. bestaat uit 3 of 4 huizen; vroeger bestond hier ook een lusthuis, insgelijks Galama-dammen geheeten (zie het volgende art.) en eene herberg, welke, om hare vermakelijke ligging, niet zelden tot het houden van vischpartijen, bijeenkomsten enz., gekozen wordt; doch het lusthuis is weggebroken, en de herberg, vergroot en verbeterd, verplaatst op den Slaperdijk, nevens de sluis. Deze herberg levert een allerfraaist uitzigt op over de geheele grietenij, de steden Stavoren en Hindeloopen, de Morrha, de Kuilaart en andere groote wateren, tusschen welke de Galama-dammen-sluis de scheiding is. De levendigheid van dit overschoone panorama wordt vermeerderd door de veelvuldige doorvaart van schepen, die van en naar Stavoren komen. Ook worden aldaar de vergaderingen gehouden van het departement Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen.*

---

(1) Zie over deze drie J. W. TE WATER, *Historie van het verbond der Edelen*, St. II, bl. 405–410, en over SEERP GALAMA in het bijzonder, Mr. J. SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 216–363.

Digitized by Google

In het jaar 1600 werd hier een Staten-wachthuis gesticht, dat nog gedeeltelijk in wezen is, en thans tot eene landbouwerswoning dient.

GALAMA-DAMMEN, voorm. lusth., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. Z. O. van *Hindeloopen*, 15 min Z. O. van *Koudum*, in het geh. *Galama-dammen*.

Dit voorm. lusth., hetwelk voor eenige jaren is afgebroken, besloeg, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 7 bund., welke thans in eigendom bezeten worden door den Heer Mr. Gerardus Assuerus Avenhorn van Nauta, Grietman van Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde, woonachtig te Koudum.

GALAMA-DAMMEN-SLUIS, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, in den *Koudumer-Slaperdijk*, ½ u. Z. O. van en onder *Koudum*.

Deze sluis, welke 25 voet wijdte heeft, is volgens het plan van den waterbouwkundige Willem Loré, in het najaar van het jaar 1732, aangelegd. In 1836 is zij verwijd, met eene kapitale draaibrug overdekt en met twee kokers vermeerderd, waardoor de afstrooming van het boezemwater uit de Fljuessen en het Heegermeer naar de sluizen van Stavoren, en de Hindelooper en Molkwerumerzijlen, veel verbeterd is. In plaats van de oude, is er bij die gelegenheid eene groote nieuwe herberg of logement gebouwd boven op den Slaperdijk, welke wegens hare ligging veel bezocht wordt. De eigenaar, de Heer Mr. Gerardus Assuerus Avenhoorn van Nauta, Grietman van *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, heeft hierbij eenig plantsoen en eenen netten koepel. De opkomsten van deze sluis behooren aan den genoemden Grietman (1).

GALANGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Rembang*, met eene scheepstimmerwerf.

GALANGBRED, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kediri*, aan de Kediri.

GALAT of Gallat, kl. eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundaschen-Archipel* behoorende, O. van het eil. Sumatra en Z. O. van Malakka. Het is onbewoond, en weinig bekend.

GALATHÉ (DE), door de bewoners doorgaans Geelen-Teen genoemd, pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakké*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Ooltgensplaat*; palende N. W. aan den polder den Bommel, N. aan het Oude land van Ooltgensplaat, O. aan den Weipolder, den polder Alteklein en den Marienpolder, Z. O. aan de Schorren tegen het Volkerak, Z. aan den Kruispolder, W. aan den polder den Grooten Blok.

Deze pold., die in het jaar 1521 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 624 bund. en wordt door eene sluis op het Volkerak, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, 3 Gezworenen en éénen Penningmeester en Secretaris.

GALATHÉSCHE-SLUIS, geh. op het eil. *Goedereede-en-Overflakké*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Brielle*, kant. en 3 u. Z. O. van *Sommelsdijk*, gem. en 1 u. Z. W. van *Ooltgensplaat*. — Het ontleent zijnen naam van eene aldaar liggende sluis. Zie het volgende art.

---

(1) Men zie over den aanleg van dezen dijk het werkje, getiteld: Willem Loré *en zijne dijken en sluizen* door Mr. J. W. de Crane en W. Eekhof.

Digitized by Google

GALATHÉSCHE SLUIS, sluis op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en 1 u. Z. W. van *Ooltgensplaat*, in den polder *de Galathe* en dienende om dien polder, op het Krammer, van het overtollige water te ontlasten.

GALBERG, geh. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 7 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. Z. O. van *Grave*, gem. *Linden*.

GALDER of GARDEL, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 1½ u. Z. W. van *Breda*, kant. en 1 u. Z ten W. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, aan den linker oever van de Mark; met 43 h. en 200 inw.

Er staat hier eene kapel, aan den H. JACOBUS toegewijd, met eenen sterken toren, welke thans niet meer tot eenig geestelijk gebruik dient.

Op den 28 Maart 1832 ontstond hier een geweldige brand, waardoor de boerderij, behoorende tot de hofstede Daasdonk, met huizing, schuur, stal, enz. geheel afbrandde, en het vee van den bewoner grootendeels in de vlammen omkwam.

GALEIGAT, kil in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, komende uit de *Braspenning* en loopende tusschen het Donderzand en den Eijerwaard door naar het *Gat van den Zalm*.

GALEIJEN (OUDE-), eigenlijk OUD-GALILEEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. en even ten N. van *Leeuwarden*, van welke stad het eene noordelijke voorstad uitmaakt.

Zij ontleent haren naam van het oude klooster, dat hier weleer gestaan heeft. — Ook heeft men in deze b. 1 cichoreifabrijk, 1 leerlooijerij, 1 houtzaagmolen, 1 scheepstimmerwerf, 1 kalkbranderij, vele handwerken, benevens eene school, met een gemiddeld getal van 170 leerlingen.

GALEIWAARD of GELEIWAARD, hoog omkade pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. O. aan den Westelijken Groeningswaard, O. en Z. aan het Griendland, W. aan het Geleigat, dat het van den Japenwaard scheidt.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 12 bund. 69 v. r., 60 v. ell., en wordt door eenen duiker, op het Galeigat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,50 el en meer boven A. P.; de kade ligt 2,20 boven A. P. Het polderbestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GALEKEHEM of GALKEHIEM, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, 25 min. Z. van *Garyp*.

Deze voorm. state wordt thans, onder den naam van BINNENRUST, als eene boerenplaats verhuurd. De bouworde van het huis toont echter nog de oorspronkelijke bestemming aan.

GALEKOP, heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Ouden-Rijn*, palende N. aan Papenkop, O. aan West-Raven, Z. aan het Nederëinde van Jutphaas, W. aan Heikop en den Ouden Rijn.

Deze heerl. beslaat eene oppervlakte van 446 bund. 20 v. r. 42 v. ell., en bevat het geh. Galekop, bestaande uit 6 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De R. K., van welke men er 60 aantreft, worden tot de statie van *Oude-Rhijn-en-Jutphaas* gerekend.

Digitized by Google

De Herv., die hier 20 in getal zijn, behooren tot de gem. van *de Meern.*

Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Meern*, waarvan het schoolgebouw en des onderwijzerswoning, voor de helft in eigendom aan de gem. *Ouden-Rijn* behooren en als zoodanig daardoor mede onderhouden worden.

Het geh. GALEKOP ligt 1 u. Z. W. van Utrecht, 1¼ u. N. ten O. van IJsselstein. De heerl. behoort thans aan het domein.

GALELA, landschap in *Oost-Indië*, een der drie deelen van het *Moluksche* eil. *Gilolo* uitmakende.

GALELA, Ned. etablissement in *Oost-Indië*, op het *Molukseche* eil. *Gilolo*, lands. *Galela*, in eene schoone en vruchtbare landstreek, aan het noordeinde des eilands.

Sedert 1824 is hier en op het naburige Bitjoli, een Adsistent-Resident geplaatst, en de landbouw in de omstreken aanmerkelijk uitgebreid.

GALERON of GALESONG, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, welks inw. voor de beste zeelieden van het geheele eiland gehouden worden.

GALERON of GALESONG, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, lands. *Galeron*.

GALESLOT, hofst., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie GAAL.

GALESONG, prov. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GALERON.

GALGEFENNE of GALGEVENNE, voorm. stuk lands, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, buitendijks beoosten het Roode Klif, tusschen Stavoren en Scharl gelegen, doch nu sinds ongeveer twee eeuwen in diepe zee veranderd.

GALGENBERG, berg op de grenzen van de heerl. *Differdingen* en *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, aan de oevers van de Kor, in de nabijheid van Nieder-Korn. Hij wordt onder de hoogste toppen van de *Ardennen* gerekend.

GALGENBERG, heuvel op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, tusschen Arnhem en Roozendaal. Hij draagt dien naam, omdat aldaar voormaals eene galg was opgerigt.

GALGENBLOK, naam, welke men doorgaans geeft, aan den pold. GROOT-ST.-JACOBS-NIEUWLAND, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie JACOBS-NIEUWLAND (GROOT-ST.).

GALGENDIJK, dijk in *Geestmerambacht*, prov. *Noord-Holland*, zich uitstrekkende langs de gem. Ouddorp.

Deze dijk brak den 22 Januarij 1572 door, zoodat onderscheidene huizen wegspoelden.

GALGEPLAATJE, zandplaat in de *Oosterschelde*, ten Z. van *Zierikzee*.

GALGEPOLDER, onbehuisde pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. en distr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. *Noordgouwe*; palende N. aan den Polder van Maarland, O. aan het Dijkwater, Z. aan de Verre Schorre en St. Jeroenspolder, W. aan Noordgouwe.

Deze pold., welke in het jaar 1628 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4 bund. 31 v. r. 65 v. ell., en wordt in het Dijkwater van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur wordt door de Bestuurders van den polder Noordgouwe uitgeoefend.

Bij den watervloed van het jaar 1808, was de Kadijk, om den GALGEPOLDER liggende, aan de Noordzijde van het Dijkwater, op zes

Digitized by Google

plaatsen, te zamen ter lengte van 22½ roeden, doorgebroken, en ter diepte van 7 voeten weggevallen; terwijl daarenboven aan den binnenkant des dijks 13½ roeden en een groot gedeelte der kruin was weggeslagen, waardoor deze geheele polder werd overstroomd.

GALGEVENNE, voorm. stuk lands., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldenphaert-en-Noordwolde*. Zie GALGEFENNE.

GALGHOEK, het oostelijke gedeelte van den *Groeneveldsche-polder*, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Delft*, gem. *Schipluiden*; palende N. W. aan den Groeneveldsche-weg, N. O. aan den Hodenpijlsche-polder, Z. O. en Z. aan den Dorppolder, W. aan den Oude-Lierpolder.

Het heeft eene oppervlakte van 31 bund. 39 v. r. 40 v. ell. schotbaar land, telt noch huizen, noch schuren, en heeft geen afzonderlijk polderbestuur.

GALGOORD, pold. in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Haastrecht*; palende N. aan de rivier den IJssel, O. aan een boschje hakhout, gelegen in den polder Kleine-Keulevaart-buitendijks, Z. aan den IJsseldijk, W. aan het dorp Haastrecht.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 17 v. r. 20 v. ell., waaronder 4 bund. 80 v. r. 45 v. ell. schotbaar land, telt 9 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door éénen duiker op den Hoogenboezem van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en eenen Kadeschouwer.

GALGOORD, oude benaming van eene gors, tegenover de stad *Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, thans aan den vasten wal van *Zwijndrecht*, waarop voormaals het geregt of de galg der gezegde stad stond.

GALGPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GEREEREWEGSPOLDER.

GALGSTRAAT, geh. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 4 u. W. ten N. van *Breda*, kant., gem. en ten Z. van *Oudenbosch*; met 7 h. en 55 inw.

GALILEA, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, 12 min. ten Z. van Burum, waartoe het kerkelijk behoort, 5 min. ten W. van Gerkesbrug, aan den straatweg.

Dit kloost. heeft gestaan onder opzigt van den Abt van Gerkesklooster. Het was bewoond door Nonnen van de orde van Premonstreit, en gesticht door een rijk man van Augustinusga, met name BRUNO.

Ten tijde van de verdeeldheid der Schieringers en Vetkoopers, toen de laatsten het te kwaad kregen, en de Groningers te hulp riepen, kwamen eenige Groningers met eenen wagen voorbij dit klooster rijden, die, om te pleisteren, eene kan bier van den knecht eischten, doch, als deze hun gegeven was, goten de dartele Groningers hem, na gedronken te hebben, een gedeelte daarvan over het hoofd, waarop de knecht, hierom met reden verstoord, hen het overschot over de kleederen wierp. De Groningers, zich toen als Heeren van Friesland aanmerkende, namen dit zoo euvel, dat zij van het rijtuig kwamen, en den vlugtenden knecht op het altaar doodstaken. Deze moord bleef toen wel ongewroken, doch men verzekert, dat kort na dit ongeluk de voorspoed der Groninger wapenen in Friesland in tegenspoed verkeerde.

Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans nog eenige aanmerkelijke hoogten en duidelijke sporen of overblijfsels van grachten, benevens eene boerderij, gedeeltelijk nog een overblijfsel van het klooster.

Digitized by Google

Dat eene tweede boerderij, daaraan onmiddellijk gelegen, ook daartoe, zoo als sommigen meenen, behoord hebbe, kan men met geene bewijzen staven.

GALILEA, voorm. kl., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie GALILEËN.

GALILEA, voorm. kloost. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GALILEËN.

GALILEA, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*. Zie GALILEËN.

GALILEA-CONVENT (ST.-MARIA-EN-), voorm. kloost. in *Delfland*, te *'s Gravenhage*. Zie MARIA-EN-GALILEA-CONVENT (ST-).

GALILEËN, voorm. Nonnenkl., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie GALILEA.

GALILEËN, GALLILEËN of GALILEA, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, ten N. van *Leeuwarden*.

Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Franciskanen van die orde, welke men Minderbroeders noemt, werd aanvankelijk gesticht in het jaar 1473, door TZOMME of TJOMME WIJAERDA (WIARDA) en zijne huisvrouw ATH BONNINGA of BONNEMA, beide van adellijke en achtbare afkomst. Deze echtelieden hebben te zamen in zuiverheid geleefd, en stichtten ook het Zusteren-klooster, te Groendijk. Bij de verplaatsing van het Galileënklooster, van welke zoo dadelijk zal gesproken worden, werd hunne asch naar het nieuwe gesticht overgebragt, en in de kerk begraven.

Het gemelde klooster stond buiten de stad Leeuwarden, in eene buurt, daarna Galileën, en thans nog Oud-Galileën (bij verbastering Oud-Galeijen) genaamd, waarvan het, in of omtrent 1498, binnen de stad werd verplaatst, opdat geen vijand er zich in zou nestelen. De tegenwoordige Galileërkerk op de *Tweebaksmarkt* is die van het klooster, doch sedert verbouwd en vergroot. Het tegenwoordige Landshuis, althans een gedeelte daarvan, behoorde er mede toe. In dat gedeelte bevond zich het ziekenhuis van het klooster, hetgeen gedurende elf jaren tot eene Kanselarij heeft gestrekt. Daarvoor ontvingen de Minderbroeders of Barrevoeters (want ook aldus werden deze kloosterlingen genaamd), jaarlijks een os of twee-en-twintig goudguldens, zijnde toen de waarde van dien, moetende zij daarentegen dagelijks eene mis voor de bezetting van het blokhuis lezen, hetwelk gedaan werd door eenen Kapellaan of wereldlijken Priester, voor eene jaarlijksche wedde van veertig goudgulden (60 guld.). Voorts predikten zij op het slot of blokhuis op elken Zon- en hoogen Feestdag. Later werd hun voor het gebruik van het ziekenhuis dertig goudgulden (45 guld.) 's jaars toegerekend, en voor de missen en predikatiën veertig dergelijke guldens (60 guld.), benevens twintig schuiten turf uit de lands-veenen, waartegen zij jaarlijks eenmaal, ter begeerte en keur van den Raad van Friesland, eene plegtige mis voor de welvaart van den Koning van Spanje, toen Heer dezer landen, vieren moesten. Dit duurde tot in 1571, in welk jaar de nieuwe Kanselarij, het tegenwoordig Huis van burgelijke en militaire verzekering, geheel volbouwd was.

Voor het overige was dit klooster niet bemiddeld. In het Octrooi, op den 18 Mei 1582 bij den Hertog VAN ANJOU verleend, op de resolutie door den Magistraat der stad Leeuwarden genomen, om de goederen der drie kloosters, uit te deelen aan het St. Antony-Gasthuis, de Huisarmen en het Weeshuis der gemelde stad, wordt van de Minderbroeders gezegd: » dat zij niet eenen penninck jaarlijks aan in» compst hebben."

GALILEËN of *Galilea*, voorm. kloost. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, W. van *Monnickendam*, aan het Monnickenmeer (destijds de Monnik-Ee geheeten), ter plaatse waar thans het geh. Overleek gevonden wordt. — Het was in het jaar 1465 gesticht, en werd bewoond door Nonnen van de Cistercienserorde.

GALILEËN of *Galilea*, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, even buiten de stad Zutphen.

Het werd bewoond door Franciscanen en wel door die soort van de orde, welke men Observanten heette, en werd, in het jaar 1455, gesticht, door het aanzienelijke geslacht van Kreyng. In stadsrekeningen wordt dit klooster het *Nijeklooster* genoemd. Uit die rekeningen schijnt te blijken, dat de bewoners, de Broeders te Galileën genaamd, behoeftig zijn geweest, want in 1529 werd hun, op bevel van den Raad, 1 goudgulden gegeven om brood te koopen, dat zij niet hadden of kregen, vermits de rijkdom, wegens de sterfte, die destijds alhier plaats had, uit de stad was. In eene schuldbrief van 1468, in het archief der St. Walburgskerk, wordt melding gemaakt van de kerk der Observanten te Galileën, op de werf voor de stad gelegen (op de werf was ook een Zieken- of Gasthuis of Leprozenhuis). In eenen anderen schuldbrief van 1566, mede in gezegd archief, wegens een kapitaal van 10 Rijderguldens, rentende jaarlijks 5 dito guldens van 24 stuivers, tot onderhoud van olie in de lamp der kerk te Galileën, waarvoor men aldaar wekelijks missen pro *defunctis* zoude doen, wordt bepaald: » dat zulks duren zoude zoo lang het convent » in *esse* en waarde blijft bij de Christelijke Catholieke kerk, maar » dat, indien het convent door de Overheid, of door verloop, of » door misbruik, der goddelijke en christelijke catholieke diensten ver- » stoord, verloopen of gestremd werd, het kwame dan hoe het kwame, » alzoo dat die verordende godsdienst niet geschiede, het kapitaal en » rente bij de groote of St. Walburgskerk zoude verblijve ten behoeve » van goede, opregte, ware armen."

Daar de kloosterlingen als hevige tegenstrevers der Hervorming bekend waren, was Zutphen in het jaar 1572 naauwelijks door den Graaf van den Berg ingenomen, of de soldaten braken het, geholpen door eenige burgers, tot den grond toe af. Volgens de stadsrekening betaalde de stad, in het jaar 1572, voor het afbreken van Galileën, aan de arbeiders 64 goudgulden en 23 stuivers. — In eene rekening van 1574 staat, dat, vóór dat Galileën verwoest was, daarin hing eene charta mundi. — In 1603 en 1604 verkocht de stad vele steenen, zoo gebakken blaauwen als Bentemer, afkomstig van het klooster. — Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans de smaakvolle begraafplaats der Christenen.

GALILEËN (OUD-), b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. *Leeuwarden*. Zie Galeijen (Oude-).

GALJOE, kl. eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, O. van Madoera, en niet ver van Java.

GALISPA, st. of vl. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, aan de Oostkust van dit eil. op 2° 4′ N. B., 145° 36′ O. L.

GALISSIN, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat der Molukkos*, O. van *Celebes*.

GALISSON, landst. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie de beide volgende art.

GALISSONG, Galisson of Gelissong, landstr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op den *Zuidelijken Landtong*, tot de *Zuiderdistricten* behoorende, met eene stad van dien naam.

Digitized by Google

De bewoners zijn bijzonder voor de krijgsdienst geschikt, voornamelijk voor de zeedienst, daar het stoute varensgezellen zijn, bekend wegens hunne moedige ondernemingsgeest. Zij zijn verpligt ingeval van nood als matrozen te dienen. De landbouw wordt er minder dan in de noordelijke distrikten van Celebes uitgeoefend; vischvangst, kusthandel en zeevaart, leveren den inwoonderen een tamelijk goed bestaan op.

GALISSONG, Galisson of Gelisson, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op den *Zuidelijken-Landtong*, landstr. *Galisson*, met eene haven.

Den 20 Julij 1677, werd deze st. door de onzen, onder den Admiraal Speelman aangetast, en na hevigen wederstand stormenderhand genomen, slechts eene sterk bezette benting, bleef nog in de magt des vijands, doch deze werd in den nacht van den 18 Augustus, door Radja Palacka, aan het hoofd van honderd uitgelezene manschappen, overrompeld.

GALKEBIERUM, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, onder *Garijp*.

GALKEHIEM, Galkenhiem of Galkhiem, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel* Zie Galkkehem.

GALLAT, kl. eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie Galat.

GALLE (DE-) of de Golle, vaarwater in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, benoorden Grouw.

Het komt voort uit de vaart of ringsloot van het bedijkte Warregastermeer, loopt in eene zuidelijke strekking langs Aegum en Koldijk, waar het den naam van Koldijksterrak draagt, voorts langs Klein-Fenwierdstra en Groot-Fenwierdstra, om zich benoorden Grouw in de *Grouw* te ontlasten.

GALLENBERG, berg in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*.

Op dezen berg, welke onder de hoogste toppen van de *Ardennen* behoort, ontspringt de Bellenflees, eene kleine beek, die, een weinig beneden genoemde stad, in de Sure valt.

GALO, reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie de beide volgende art.

GALOE, Galo of Galou, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Cheribon*; palende N. aan het reg. Cheribon, O. aan de resid. Banjoemas, Z. aan de baai Segara-anakan, W. aan de Preangerregentschappen.

Dit regentschap is verdeeld in de distr.: Tjamies, Tjawer-Botti, Kwalie en Keppel. De Regent voert den naam van Radeen Adi Patti. — Het wordt door de Kalitondo bespoeld. — Het klimaat is er zeer gezond, de grond zeer vruchtbaar en levert veel koffij op.

GALOE, Galo of Galou, stad in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Cheribon*, reg. *Galoe*, ads. resid. *Koeningan-en-Galoe*.

GALOE (KOENINGAN-EN-), ads. resid. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Koeningan-en-Galoe.

GALOE (RADJA-), distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Radja-Galoe.

GALOENGOENG, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Tjanjor*, in het zuidelijke van dat regentschap.

Het is eene schakel van de bergketen, die, aan den voet van den Tjikorakie eenen aanvang nemende, van het westen naar het noorden

Digitized by Google

voortloopt, en een gedeelte van den cirkel vormt, welke de natuurlijke scheiding der regentschappen Sumadang en Limbangan uitmaakt. De Galoengoeng verheft zich op eenen afstand van een en dertig mijlen van den Tjokorakie, en springt dan, eenigzins oostelijk buiten den bergrug, die uit verschillende, in eene halfronde ligging rondom deszelfs kruin oprijzende toppen, als den Dingding-arie in het Zuiden; den eigenlijk zoogenoemden Galoengoeng in het Westen, en den Tjanjoon en den Senpat, in het Noorden, is zamengesteld. Van het Westen naar het Oosten begint zich, aan den voet van den Galoengoeng, eene diepe valei te vormen, die zich vervolgens verbreedt en zich eindelijk, in eene zachte afhelling, bij de vlakte verliest, welke de boorden uitmaken van de rivieren Tjilandooi ten Oosten en Tjiloewan ten Westen.

De Tjikoenier, eene der kleinste rivieren, die door de vallei loopen, en nog verscheidene andere nemen haren oorsprong uit den Galoengoeng en storten in watervallen op de vlakte neder, om zich vervolgens met den Tjilandooi en de Tjiloewan te vereenigen. De geheele landstreek, tusschen deze twee rivieren en den Galoengoeng, is eene der vruchtbaarste en meest bevolkte regentschappen.

GALOENGOENG of Galongong, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Tjanjor*, eene der hoogste toppen van het gebergte Galoengoeng.

Den 8 October 1822 had er in dezen berg eene uitbarsting plaats. De eerste ontploffing ging gepaard met eenen geweldigen doffen slag, kort daarna rees er een digte rook, in zwarte wolken, naar boven, welke door hevige rukwinden gevolgd werd, waardoor boomen ontworteld en huizen omver geworpen werden. Als om de akeligheid van dit natuurtooneel nog te vermeerderen, ontstond er eenigen tijd daarna eene dikke duisternis, die den dag in nacht verkeerde en gedurende drie uren eenen regen van brandende asch, die in eenen omtrek van 20 palen nederstortte, benevens eene stroom van gloeijende lava, die in zijne teugelooze vaart huizen, menschen, dieren en boomen met zich mede sleepte, bedolf en verzengde. Na verloop van deze drie bange uren werd het weder licht en braakte den berg nog eene groote menigte zand en kleine steentjes uit. Bij de uitbarsting, welke van den 8 tot den 12 October, bij tusschenpoozen voortduurde, zijn 4011 menschen, 105 paarden, 140 koeijen en 713 buffels omgekomen; 114 dorpen 41 rijstvelden en 775,795 koffijboomen geheel vernield, mitsgaders 46 rijstvelden en 3,831,742 koffijboomen beschadigd en bedorven. Merkwaardig is het dat deze berg sedert menschen geheugenis niet gebrand had en alzoo niet als vuurspuwend bekend was.

Deze berg werd vroeger door een digt bosch voor de oogen verborgen, doch werd bij de uitbarsting ten eenemale van geboomte ontbloot en overdekt met eene soort van aarde, gelijk aan die, welke aan den voet van den Goentoer, van den Papandajang en op verschillende hoogten van den Gedé gevonden wordt, en ongetwijfeld ook van deze bergen is voortgekomen. De Galoengoeng stond vroeger waarschijnlijk in gemeenschap met den vuurberg Telega Boedas, die tot dezelfde bergketen behoort en waarvan de krater slechts vier mijlen van dien, welke zich thans in den Galoengoeng gevormd heeft, verwijderd is.

GALOENGONG of Galongong, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Soemadang*.

Het wordt aldus genoemd naar den vulkaan van dien naam, en is een der fraaiste en vruchtbaarste oorden van geheel Java.

BIBL. UNIV. ...

Digitized by Google

GALOE-TIMOER, bosch in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

GALOG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kedoe*, die uit den Sendoro ontspringt.

GALONGONG, distr. en berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GALOENGONG.

GALOPPE, Fr. naam van het d. GULPEN, in de prov. *Limburg*. Zie GULPEN.

GALOPPE (LA), Fr. naam van de riv. de GULP, in de prov. *Limburg*. Zie GULP (DE).

GALOU, reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GALOE.

GAMA-CANORRE, berg en voorm. sterkte op het *Moluksche* eil. *Ternate*. Zie GAMMA-KNORRA.

GAMAL, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*.

Den 6 Julij 1828 werden 500 muitelingen, door de eerste mobiele kolonne onzer troepen, onder bevel van den Overste SOLLEWIJN, uit dit d. gedreven.

GAMA-LAMMA, st. en voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het eil. *Ternate*. Zie GAMMA-LAMA.

GAMAN, kon. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, N. W. van het kon. *Assiantie*.

Het bevat rijke goudmijnen. De hoofdplaats is Buntoukou, misschien eigenlijk Bontekoe.

GAMBIER, berg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie het volgende art.

GAMBIR of GAMBIER, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

GAMBLES, vaarwater in de *Zuiderzee*, tusschen de stad Medemblik en het eil. Wieringen. Zie GAMLES.

GAMBLESBANK, steenachtige rug in de *Zuiderzee*. Zie GAMLES.

GAMBO-AN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Soerakarta*.

GAMBON-SIBAS, riviertje in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, dat zich in de *Angkee* ontlast.

GAMELKE of GAMMELKE, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Almelo*, kant. en 1 u. W. van *Oldenzaal*, gem. en 1 u. Z. van *Weerselo*.

GAMELKEBROEK of GAMMELKEBROEK, broekgrond in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en Z. van *Weerselo*, haren naam ontleenende van het daarbij liggende geh. Gamelke.

GAMELKERBEEK of GAMMELKERBEEK, riv. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, onder *Weerselo*, dat in *Losser*, niet ver van *Oldenzaal*, ontstaat, door *Gammelkebroek*, naar *Borne* en aldaar in de *Aa* loopt.

GAMEN, eil. in *Australië*, een der voornaamste *Papoes-Eilanden*. Het is wel bevolkt, en afhankelijk van den Sultan van Tidor.

GAMEREN, gem. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel* (8 k. d., 21 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de Waal, O. aan Zalt-Bommel, Z. aan de Zalt-Bommelsche-en-Bruchemsche-wetering, die haar van de gem. Kerkwijk en Aalst scheidt, W. aan Zuilichem.

Deze gem. bevat de heerl. Gameren en Nieuwwaal, welke in het jaar 1818 tot eene gem. vereenigd zijn, beslaat eene oppervlakte van 1073 bund. 25 v. r. 20 v. ell., telt 217 h., bewoond door 240 huis-

Digitized by Google

gezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1300 inw., die meest hun bestaan vinden in den aardappelbouw, en een weinig landbouw.

De Herv., die hier ruim 1200 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. *Gameren* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Zuilichem-en-Nieuwwaal.* De R. K., van welke men er ongeveer 90 aantreft, worden tot de stat. van *Zalt-Bommel* gerekend. — De 8 Isr. welke er wonen, behooren tot de ring-synagoge van *Zalt-Bommel.*

Men telt in deze gem. twee scholen, als: éénc te Gameren en éénc te Nieuwwaal, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 130 leerlingen bezocht worden. — De kermis valt in op Woensdag en Donderdag na 1 Augustus.

GAMEREN, heerl. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*, gem. *Gameren*; palende N. aan de Waal, O. aan Zalt-Bommel, Z. aan de heerl. Delwijnen en W. aan Nieuwwaal.

Deze heerl. bestaat uit den Polder-van-Gameren en den Gamersche-waard, bevat het d. Gameren en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 666 bund. 91 v. r. 41 v. ell., telt 164 h., bewoond door 180 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in den aardappelbouw, wordende hier jaarlijks duizende mudden afgeleverd naar Amsterdam, Rotterdam en elders; welke aardappelen geladen worden aan de zoogenaamde Kluit, waar de aardappelbeurs gehouden wordt. Ook is er een steenoven, alsmede eene aardappelen-siroopfabrijk, welke laatste echter niet veel oplevert.

De Herv., die er ruim 900 in getal zijn, maken de gem. van *Gameren* uit, welke tot de klass. en ring van *Zalt-Bommel* behoort.

De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Abraham Heizing, die in het jaar 1643 herwaarts kwam, en in het jaar 1648 naar Deurne c. a. vertrok. Het beroep is eene collatie van den Ambachtsheer.

De R. K., van welke men er ongeveer 90 aantreft, worden tot de stat. van *Zalt-Bommel* gerekend. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Het d. Gameren, ligt 4 u. W. van Tiel, ½ u. W. van Zalt-Bommel, aan den Waaldijk. — De kerk werd in het jaar 1031, door Meinwerd, Bisschop van Paterborn, aan de abdij Abdinghoff, te Paterborn, geschonken. Het is een zeer net gebouw, wordende hier niet, zoo als in de meeste kerken ten platten lande, stoelen gevonden, maar zitplaatsen, zoo voor mannen als vrouwen, in net ingerigte banken. De kerk prijkt met een fraai, in 1786 nieuw gebouwd spits torentje, dat van slag- en uurwerk voorzien is, doch heeft geen orgel.

De dorpschool, welke tegenover de kerk staat, en in het jaar 1824 verbouwd is, is een tamelijk groot en net gebouw, dat door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht wordt. Ook heeft men er de overblijfselen van een oud slot.

Er ligt onder deze heerl. eene streek uiterwaarden, de Gamersche waard geheeten.

De heerl. Gameren, is vermoedelijk eerst door een geslacht van dien naam bezeten. — Gijsbert de Cock van Werdenburg wordt in 1312 gesteld Heer *van* Gameren te zijn geweest. In het jaar 1363 werd de kerkgifte en de halve tienden van Gameren, door den Abt van Abdinghof in erfpacht, voor 20 lood zilver 's jaars, uitgegeven aan Heer Willem van Heukelom, Ridder. Hij was getrouwd met Elizabeth, Vrouw *van* Gameren, en beiden werden in 1378 door den Hertog beleend, met den

Digitized by Google

windmolen van Gameren en het gemaal van Nieuwwaal. De zoon van dezen Heer Willem, genaamd Gerhard van Leijenburg, verkreeg de erfpacht, na zijns vaders dood, in 1384; en daar men verder gemeld vindt, dat Agnes, weduwe van Heer Herman Pieck, Ridder, in 1365 voor haar leven in die erfpacht bevestigd werd, is het te denken, dat Elizabeth van Gameren hare dochter was. Frank Pieck was Heer van Gameren, in de eerste helft der vijftiende eeuw, en zijne dochter Jutte, trouwende met Otto van Haeften, bragt de heerlijkheid in dat geslacht, hetwelk lang daarvan in bezit geweest is. De beide broeders Johan en Dirk van Haeften tot Gameren, teekenden het verbond der Edelen in 1566, en waren dappere voorstanders van Godsdienst en vrijheid (1). Hunne zuster Agnes, trouwde met Alexander van IJsselstein, bastaard zoon van Maximiliaan van Egmond, Graaf van Buren, en erfde Gameren, van hare broeders, dat zij aan haren zoon, Willem van IJsselstein, naliet, die in 1616 in de Ridderschap van Nijmegen beschreven is, en de heerlijkheid naderhand, aan het geslacht van Randwijck, verkocht; door welk geslacht het thans nog bezeten wordt.

Het wapen van den Heer van Gameren is van zilver, beladen met eenen rooden leeuw, met dubbel eindigenden staart; het schild voorzien van eenen getanden zoom of smal borduursel.

GAMEREN (POLDER-VAN-), pold. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*; palende N. aan den Gamersche-waard, O. aan Zalt-Bommel, Z. aan den Polder van Delwijnen, W. aan den Polder van Nieuwwaal.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 600 bund. 15 v. r. 59 v. ell., en wordt op de Waal van het overtollige water ontlast.

GAMEREN (SLOT-VAN-), voorm. adell. h. in den *Bommelerwaard*; prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr. en 4 u. Z. W. van *Tiel*, kant. en ½ u. W. van *Bommel*, gem. *Gameren*.

Dit h., hetwelk in het jaar 1598 moet gesticht zijn, en vroeger met eene voorpoort, ophaalbrug en dubbele gracht prijkte, was deerlijk in verval geraakt, toen in het midden der vorige eeuw de overblijfselen daarvan gedeeltelijk weder bewoonbaar gemaakt en tot boerenwoning ingerigt werden, waaraan niets merkwaardigs gevonden wordt; alleen in de onderste gewelven is eene put, die zuiver welwater oplevert. Het ligt te midden van een stuk land, hetwelk vroeger een kersenboomgaard was, doch dat omtrent het jaar 1836 tot aardappelland verbouwd is, palende N. aan den Waaldijk, O. en W. aan het land van den Heer J. van Kerkwijk, Burgemeester van Gameren, Z. aan de Gamersche straat, en is alzoo gelegen in het middelpunt van het dorp Gameren, tusschen den Waaldijk en de achterstraat van dit dorp. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund. 65 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond dopr Gerrit van de Werken.

GAMERSCHE-WAARD, streek uiterwaarden in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*, gem. *Gameren*; palende N., O. en W. aan de rivier de Waal, Z. aan den Polder van Gameren.

Op deze uiterwaarden, welke eene oppervlakte beslaan van 66 bund. 75 v. r. 82 v. ell., moet eene, voor het oog verborgen, vergif-

---

(1) Zie over hen nader J. W. te Water, *Historie van het Verbond der Edelen*, st. II, bl. 434–438 en st. IV, bl. 488 en 489.

Digitized by Google

tige plant groeijen, want jaarlijks sterft er van het aldaar grazend vee, aan eene opzwelling, waartegen men te vergeefs alle geneesmiddelen heeft aangewend; vooral vindt dit plaats als de waard begint kaal te worden.

GAMLAR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Bantam*, reg. *Ceram*, distr *Kolelet*, onderdistr. *Pamarajan*.

GAMLES of Gambles, vaarwater in de *Zuiderzee*, tusschen de stad Medemblik en het eil. Wieringen.

Bij dit vaarwater ontdekt men, bezuiden de bakens, eenen steenachtige rug, ook wel de Gamlesbank geheeten, welke eene lengte heeft van omtrent 1130 ell.; op sommige plaatsen ruim 6 ell. breed is, en bij gewone tij 2¼ ell. onder water ligt.

GAMLESBANK of Gamblesbank, steenachtige rug in de *Zuiderzee*. Zie het volgende art.

GAMMA-CANORRE, berg en voorm. sterkte in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*. Zie de beide volgende art.

GAMMA-KNORRA, meestal, hoewel verkeerdelijk, Gamma-Canore gespeld, berg in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, in *Batoe-Tjina*.

Het is eene vulkaan, die den 20 Mei van het jaar 1673 nog fel gewoed heeft. Door dit verschrikkelijk natuurverschijnsel zoude, naar men wil, de oppervlakte van het eil. Menado en zelf van Sangir en Magindanao wel een voet hoog met asch zijn bedekt geweest. Deze berg heeft eene onderaardsche gemeenschap met den Piek van Ternate, zoodat toen in 1673, eerstgenoemde, groote verwoestingen aanrigtte, deze piek bijna van onder tot boven scheurde. Ook in 1608, 1635 en 1653, heeft deze vulkaan veel vuur en lava uitgeworpen. Vroeger hadden de Nederlanders hier eene sterkte van denzelfden naam.

GAMMA-KNORRA, meestal Gamma-Canorre gespeld, voorm. sterkte in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Guilolo*, in *Batoe-Tjina*, op den berg *Gamma-Knorra*. — Deze sterkte is in het jaar 1616 geslecht.

GAMMA-LAMA of Gama-Lamma, st. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*, 3 mijlen Z. O. van het fort Oranje.

GAMMA-LAMA of Gama-Lamma, voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*, 3 mijlen Z. O. van het fort Oranje bij de stad Gamma-Lama.

Met het aanleggen dezer vesting werd in het jaar 1522, door den eersten Portugeeschen Landvoogd van Ternate een begin gemaakt, en in 1540 werd zij door Georgio Decastro voltooid. Ofschoon zij, zoowel door hare ligging als sterkte, alle de andere vestingen van dit eil. overtrof, werd zij, in 1663, door de Portugeezen verlaten en, in 1669, door den Nederlandschen Landvoogd Verspreet afgebroken.

GAMMASI, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*.

Het militaire contingent van dit distr. bedraagt 800 man. — De hoofdplaats heet insgelijks Gammasie.

GAMMASI, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, 12 mijlen N. O. van Coumassi. Het is de hoofdpl. van het stranddistr. van denzelfden naam.

GAMMA-SONGI, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie Loehoe.

GAMMELKE, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Gammelke.

GAMMELKEBROEK, broekgrond in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Gammelbroek.

Digitized by Google

GAMMELKERBEEK, riviertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Gamelkerbeek.

GAMMENS, eil. in *Australië*, N. W. van *Nieuw-Guinea*, bij het eil. *Batante*. Het is onbewoond.

GAMMER, oude stad in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Banda-Lonthoir*. Zij was in 4 kampongs verdeeld.

GAMOEROE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, reg. *Preanger-Regentschappen*, 8 palen Z. W. van *Tjipanas*, en 14 palen Z. van *Soekaboemi*.

GAMPEL, watertje in de bar. van *Breda*, in de st. *Breda*. Zie Aa of Weerreis.

GAMPEL, heuvel in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GAMPING, voorm. d. op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

In de nabijheid van deze plaats, werden de muitelingen, omstreeks 300 man sterk, door de Kratons-troepen in Nederlandsche dienst, onder den Luitenant Kolonel Wino Negoro, aangevallen, en na lang stand gehouden te hebben, tot wijken gebragt. Vervolgens werden zij door een gedetacheerd peloton Amboinezen en door eene divisie Infanterie van de colonne van den Luitenant-Kolonel Sollewijn, die juist op dat oogenblik het gebergte was afgedaald, geheel op de vlugt geslagen en tot voor de dessa Kemoussoe, met een aanzienlijk verlies vervolgd; belettende het doorweekte terrein de onzen om verder te gaan. Na het schoone d., waarin de vijand zijn gewoon verblijf hield, te hebben vernield, trok de Kolonel Cochius naar Djocjokarta terug, hebbende de Kratons-troepen, bij deze gelegenheid, 4 gewonden bekomen. Het verlies van den vijand moet daarentegen aanmerkelijk geweest zijn. In Augustus van hetzelfde jaar, werd eene sterke vijandelijke colonne, in de nabijheid van deze plaats, door een paar honderd man infanterie aangevallen en gedeeltelijk met eenig verlies verstrooid.

GANA, Lat. naam van de voorm. st. Het Gein, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gein (Het-).

GANDAMANIK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Soekapoera*, lands. *Pondajong*.

GANDARIA, land in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Batavia*.

GANDASOLI, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Tjanjor*.

GANDER, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Gaander.

GANGA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Celebes*. Zie Gangga.

GANGANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Soerakarta*, distr. *Djagaraga*, aan de *Solo*.

GANGES-EILANDEN, groep eilanden in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Karimata*. Zie Natoenas (Noord-).

GANGES-ISLANDS, Engelsche naam van de eilanden Noord-Natoenas in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Karimata*. Zie Natoenas (Noord-).

GANJING (TJIBO-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Tjibo-Ganjing.

GANIPA, Lat. naam van het vlek *Gennep*, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Gennep.

GANITA en GANNITE-MARTA, namen, onder welken men het d. Gent, in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, reeds in het jaar 793, vermeld vindt. Zie Gent.

Digitized by Google

GANO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, res. *Ternate*, aan de zuid-westkust van *Gilolo*.

GANO, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, op de Zuidwestkust. Het is in de Spaansche tijden ontvolkt, en de inw. zijn op de eil. Motar en Matjan overgebragt.

GANSDORP of GANSDORPSCHE-POLDER, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. aan den Essepolder, O. aan den IJssel, Z. en W. aan den Blaasdorpspolder.

Hij staat met den Essenpolder onder het bestuur van eenen Polderschout en twee Poldermeesters.

GANSECAMPEN, pold. in het *Land van Vianen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GANZENKAMPEN.

GANSENDIEP, water in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie GANZEDIEP.

GANSENHOEF, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GANSENHOEVEN.

GANSEPOLLE, ook wel verkeerdelijk GANZEPOLDER genoemd, pold., bedijkt buitenland of aanwas van de Lauwerzee, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, nabij de Ezumerzijl; palende N. en O. aan de Lauwerzee, Z. aan den Dykshornster-polder, W. aan het behoor van het d. Ee, van welk d. het 1 u. af ligt.

De GANSEPOLLE, welke door eenen niet zwaren kadijk omgeven is, werd in het jaar 1770 geheel door het zeewater overstroomd.

Bij den watervloed van Februarij 1825, kwam er eene doorbraak aan den westelijken dwarsdijk van dezen polder in den ouden Zeedijk, waardoor eenige landen onderliepen.

GANSEPOLLE, hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 7 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. O. van *Dockum*, 1½ u. Z. Z. O. van *Anjum*, waaronder deze hofstede behoort, 10 min. Z. van de Ezumerzijl.

Op deze hofstede werd den 7 Maart 1768 geboren DOUWE MARTENS TEENSTRA, die in het jaar 1794, met zijnen jongeren broeder SIDSGE MARTENS TEENSTRA, het Ruigezand, prov. Groningen, binnengedijkt heeft.

GANSOIJEN, heerl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*; palende W. en N. aan Drongelen, O. aan Doeveren, Z. aan Waalwijk.

Zij bestaat uit den Polder van Gansoijen en den Buitenpolder van Gansoijen, bevat het geh. Gansoijen en eenige daarom liggende landen en beslaat eene oppervlakte van 46 bund. 98 v. r. 1 v. ell. Het was voortijds eene vrije heerl., met hoog, laag en middelbaar regtsgebied, die goede inkomsten gaf en meer dan 80 achterleenen had. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Mr. JOHANNES PETRUS SCHOLTEN VAN GANSOIJEN, te Wageningen.

Het geh. GANSOIJEN ligt 3½ u. W. van 's Hertogenbosch, ¼ u. W. van Heusden, ¼ u. Z. van Drongelen, aan de Oude Maas, waarover hier eene brug plagt te liggen, die echter, in het jaar 1473, weggenomen is, zijnde er naderhand een veer aangelegd, waarvan het veergeld aan de heerl. Drongelen verviel. Den 19 Januarij 1789, werd echter aan de Heeren van Waalwijk en van GANSOIJEN octrooi vergund, tot het leggen van eene brug, waaraan eerst lang daarna gevolg schijnt te zijn gegeven, zoodat er thans weder eene brug op Waalwijk ligt. Men telt er 4 h., bewoond door 11 zielen, die hun bestaan vinden

Digitized by Google

in het toezigt over de landerijen. De grond in deze heerl. is kleiachtig en dus zeer vruchtbaar.

De Herv., die hier 7 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Doeveren-en-Genderen*. — De R. K., van welke men er 4 telt, worden tot de par. van *Waalwijk* gerekend. Men heeft in deze heerl. geen school, de kinderen genieten te Doeveren onderwijs.

Vroeger stond hier een adell. huis, het Slot te Gansoijen, thans een buitenverblijf.

Het wapen van Gansoijen bestaat uit twee ongekroonde leeuwen, ieder met opgeheven strijdbijl op een zilver veld. Toen in het jaar 1790 het kasteel en de heerl. aan den Heer Engelenburg gekomen was, heeft die heer, boven het gezegde wapen, hetwelk aan de voorpoort van het kast. in eenen zerksteen uitgehouwen was, eenen anderen dergelijken steen doen plaatsen, waarop een engel aan den voet van eenen berg was uitgehouwen; doch in het jaar 1814 moest hij dit weder wegbreken.

GANSOIJEN (BUITENPOLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort;* palende N. aan den Zeedijk, O. aan de Oude Waag, Z. aan het Oude Maasje, W. aan het poldertje boven het Drongelsche Veer.

Deze pold., die vóór 1798 bekaad is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 118 bund. 24 v. r., waaronder 12 bund. 16 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, telt 4 h., waaronder geene boerderijen, en wordt door eenen duiker op het Oude Maasje van het overtollige water ontlast. Het land ligt 9 à 10 palm boven A. P. Het bestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GANSOIJEN (POLDER-VAN-), onbehuisde pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort;* palende N. aan den Groenendijkweg, O. aan den Polder van Doeveren, Z. aan den Zeedijk, W. aan den Polder van Drongelen.

Deze pold., welke in het jaar 1423 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 28 bund. 73 v. r. 11 v. ell., alles schotbaar land, telt 1 boerderij, en wordt door 1 sluis op het Oude-Maasje van het overtollige water ontlast. Het land ligt omtrent 1 el boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Waardsman.

GANSOIJEN (SLOT-TE-), voorm. adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 3½ u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. W. van *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*, ½ u. O. van *Drongelen*.

Dit kast., dat voor het oude slot van Drongelen gehouden wordt, was een oud, doch schoon, hecht en sterk gebouw, versterkt met zware, ronde en vierkante torens, en zoude door Jan II, Hertog van *Braband*, op het laatst der dertiende eeuw, gesticht zijn. Het is in het jaar 1829 afgebroken, zijnde alleen de ongeveer 20 ell. hooge toren, welke in de oude gracht staat, en met eene korte spits van leijen gedekt is, in wezen gebleven. Van de neerhuizing is toen een net buitenverblijf gemaakt, hetwelk thans, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 10 bund. 40 v. ell., in eigendom bezeten wordt door den Heer Wilhelmus van Dam van Brakel. De vroegere Heeren van dit kast. bezaten het regt van den muntslag; bij penningkundigen zijn nog vele Gansoijensche munten bekend (1).

(1) Men zie, over den muntslag van Gansoijen, het, door onzen kundigen medearbeider C. R. Hermans bijeengebragte, *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Braband*, D. I, bl. 103-10

GANSOORD, voorm. b. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, thans een gedeelte der stad *Amsterdam* uitmakende.

GANSSTEEG (DE), heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Soestbergen.

GANSWYK, heerl. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*, palende N. aan de heerl. Almkerk, O. aan Emmikhoven, Z. aan Dussen-Muilkerk, W. aan den Emmikhovensche-polder.

Deze heerl. bestaat uit den polder Ganswijk en bevat het geh. Ganswijk, bestaande uit eenige huizen langs den Ganswijksche-dijk. Zij beslaat eene oppervlakte van 139 bund. 47 v. r. 7 v. ell.; telt 60 h., bewoond door 240 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*. — De R. K., welke men er aantreft, worden tot de par. van *Dussen* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten het onderwijs te *Emmikhoven*.

Het geh. Ganswyk ligt 5 u. N. W. van 's Hertogenbosch, 2 u. N. W. van Heusden, ½ u. N. O. van Emmikhoven.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. Pieter Belaerts, Lid van de Staten van Holland, woonachtig te Dordrecht.

GANSWIJK, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan den Alm, O. aan den Duil, Z. aan den Vierbansen-Boezem, W. aan den Ouden-Zeedijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 139 bund. 47 v. r. 7 v. ell., waaronder ongeveer 136 bund. schotbaar land, en wordt door eenen watermolen op den Vierbanschen-Boezem, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 4 à 5 palm onder A. P. De polder staat, wat het bestuur aangaat, gecombineerd met den pold. *den Duil*, onder éénen Dijkgraaf en vier Heemraden; doch heeft een afzonderlijk beheer, ten opzigte van de molengelden en boezemlasten, hetwelk door éénen Waardsman wordt waargenomen.

GANSWIJKSCHE-DIJK, thans meer bekend onder den naam van Emmikhovensche-dijk, dijk in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*.

Het is dat gedeelte van den Oud-Altenasche-binnen-Zeedijk, hetwelk zich van de Verlaatsche sluis tot de Korn uitstrekt.

GANTEL (DE), riviertje in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat 10 min. benoorden Quintsheul, uit de Holie watering ontstaat; in eene west-zuid-westelijke strekking tusschen de gem. *Naaldwijk* c. a. en *Monster* c. a. doorloopt; nabij Poeldijk den naam van Groote Gantel aanneemt, onder dien naam meerendeels kronkelende loopt tot 'sGravezande; alvorens laatstgemelde plaats te bereiken, zich vereenigt met het Nieuwe Water, onder welke benaming, op de scheiding tusschen Naaldwijk en 's Gravezande, het zich zuid-zuid-oostwaarts wendt, tot aan de Waalbrug, van waar het in eene zuidelijke rigting naar de Oranjesluis loopt, vervolgens eerst in eene west-zuid-westelijke en daarna in eene zuid-zuid-oostelijke strekking, naar de Spuisluis schiet, waar het zich in de *Maas* ontlast.

GANTEL (DUSSEN-), riviertje in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Dussen-Gantel.

GANTEL (GROOTE-), riviertje in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie (Gantel-de-).

GANTEL (POLDER-OVER-DE-), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Waalwijk*, gem. *Waspik*;

Digitized by Google

palende N. aan de Jufvrouwweiden, O. aan de Westersche-aanwassen onder Capelle, Z. aan het Oude-Maasje, W. aan de Dussen-Gantel.

Deze pold., beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 189 bund. 62 v. r. 32 v. ell. en wordt door 3 sluizen op het Oude Maasje van het overtollige water ontlast. Het land ligt 7 à 8 palmen boven A. P. Het polderbestuur is aan het gemeentebestuur van *Waspik* opgedragen.

GANTEL (VIERBANDSCHE-), water in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Vierbandsche-Gantel.

GANTEL (VERLATEN-), water in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Verlaten-Gantel.

GANTELLUST, voorm. buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2 u. Z. Z. W. van *'s Gravenhage*, kant. en ½ u. N. van *Naaldwijk*, gem. *Naaldwijk-Hondsholredijk-'t Hoenderland-en-Oranjepolder*, ½ u. O. van *Monster*, 5 min. O. van *Poeldijk*, aan de Gantel, waarvan het zijnen naam heeft ontleent.

Het heerenhuis, is voor het grootste gedeelte afgebroken en het nog bestaande, wordt door eenen tuinier bewoond. — De daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 35 bund. 92 v. r. 67 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door den Heer Gillis Graafland, woonachtig te 's Gravenhage.

GANTELTJE (HET-), riv. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, onder *Almkerk*, waardoor het water uit den boezem van den Ouden-Doorn, door den Nieuwendam westwaarts aanloopende in de Oostkil valt.

GANTELWIJK, voorm. buit. of zomerverblijf, thans eene uitmuntende bouwmanswoning, prov. *Noord-Braband*, arr. en 7 u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 4 u. W. van *Heusden*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, op de grensscheiding van de gem. *De Werken-en-Sleeuwijk*, 40 min. N. N. W. van Almkerk, aan de Gantel en 40 min. Z. van *Sleeuwijk*. Deze boerderij, een deel uitmakende van den Nieuwen-Doorn, wordt thans in eigendom bezeten door den Heer F. X. Verheyen, Griffier der Staten van Noord-Braband, woonachtig te 's Hertogenbosch.

GANTING, onderdistr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, gouv. geb. *Padang*, in de *Padangsche Binnenlanden*, in de *Vijftig Kotta's*. — De Nederlanders hebben alhier een fort, van den Bosch genaamd.

GANTOENGAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

Men heeft in dit distr. en in dat van Maribaija, in het jaar 1835, eene waterleiding aangelegd, waardoor eene uitgestrektheid van ongeveer 4000 bouw boschgronden en rijstvelden verkregen zijn. — Er heerscht hier over het geheel eene zeer frissche lucht, en de hitte is er nimmer onverdragelijk.

GANTOENGAN, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Tagal*, in het distr. *Gantoengan*.

GANUM, Lat. naam van de voorm. stad het Gein, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gein (Het).

GANZEDIEP of Gansendiep, een der monden van den regterhoofd- of oostelijken arm des *IJssels*, onder *Kampen*, het *Grafhorsterdiep-en-de-Grot* genaamd, waaruit hij omtrent ½ u. beneden *Grafhorst* ontstaat en noordwaards in zee loopt, is ruim ½ u. lang. — In of na 1733, heeft men ondernomen, na dit sedert lange jaren met zware kosten en moeite elders beproefd te hebben, door dezen riviermond eene bekwame scheepvaart voor *den IJssel*, open te houden, doch deze

achtervolgens voor het *Keteldiep* verlaten; — het maakt de oostelijke limiet uit, van het eigenlijk *Kamper-eiland* en scheidt dit van de *Mandjeswaard* of *Mandemakerswaard*.

GANZEDIJK, dijk in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, welke eene verlenging is van den Oostwolder dijk van 1769 en noordelijk loopt naar Beeststerzijl, de scheiding tusschen het Termunster- en het Vierkerspelen-zijlvest uitmakende.

In 1795 heeft daar de laatste schermutseling plaats gehad tusschen het vlugtende korps Fransche Emigranten, onder den Prins van Rohan, en de voorposten van het Fransche leger der Republiek, waarbij nog een voornaam Edelman uit de Emigranten werd krijgsgevangen gemaakt, die later te Groningen is doodgeschoten.

GANZEDIJK, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1¼ u. N. ten O. van *Winschoten*, gem. en 25 min. ten N. O. van *Finsterwolde*; met 30 h. en 150 inw. — Men heeft hier eene school.

GANZENBERG, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 10 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en ¾ u. Z. ten W. van *Elburg*, gem. en 1¼ u. ten N. O. van *Doornspijk*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 19 bund. 37 v. r. 32 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer A. R. de Flaward de Wolff.

GANZENHOEVEN of Gansenhoef, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, kant. en ½ u. N. van *Maarssen*, gem. en 10 min. N. van *Maarsseveen*, aan de Vecht.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 14 bund. 22 v. r. 35 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Everhard Rudolph Gerard Huydecoper van Nichtevecht.

GANZENKAMPEN of Gansecampen, pold. in het graafs. *Culenborg*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Culenborg*, gem. *Beest*; palende N. aan den Lekdijk, O. aan den polder Bloemendaal, Z. W. aan Kortenhoeven.

Deze pold. beslaat 35 bund. 09 v. r. 87 v. ell. schotbaar land, telt 1 boerderij, en wordt door eenen molen, op het Zederik-kanaal, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout en Heemraden.

GANZENNEST, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede distr.*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gedeeltelijk gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*, gedeeltelijk gem. *Werkendam*; palende W. en N. aan de Ruigt, O. aan het Steurgat, Z. O. aan het Gat van de Zuiderklip.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 14 bund. 91 v. r. 60 v. ell. Het zomerpeil is 55 duim. boven A. P. De hoogte der kade 2 ell. 20 duim. boven A. P.

GANZENSLOOT, watertje in *Noord-Holland*, ten westen van de stad Purmerende, zijnde de oude binnenvaart, die van Purmerende naar Neck loopt.

De Ganzensloot neemt zijnen aanvang bij de groote kanaalsluis te Purmerende, loopt langs den weg, die van deze stad naar Neck gaat, voorbij het Neckerhop tot Neck, waar zij zich, bij de brug, met de Wormer-ringsloot vereenigt.

GANZENVELD, anders genoemd Ganzenvlak of Voorveld, onbehuisde duinvallei in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Harger-en-Camp*, ½ u. N. W. van Bergen en ¾ u. Z. W. van Schoorl.

Digitized by Google

Deze duinvallei bestaat uit wit stuifzand, hier en daar met verhevenheden of nolletjes, begroeid met helm, en, op sommige lage plaatsen, met een soort van bladriet. Men treft er ook waterplassen aan.

GANZENWAARD, griendlanden in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan den Galeiwaard, O. aan den Groeningswaard, Z. aan den Ouden Kooiwaard, W. aan den Kooiwaard.

Deze landen, welke ompolderd zijn door eene lage zomerkade, uitwaterende door houten duikertjes, beslaan eene oppervlakte van 22 bund. 74 v. r. 29 v. ell.

GANZEPOLDER, naam, onder welken de GANSEPOLLE, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, weleens verkeerdelijk voorkomt. Zie GANSEPOLLE.

GANZESTAART, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr. arr. en 3 u. Z. W. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. Z. ten W. van *Oirschot*, gem. *Hooge-loon-Hapert-en-Casteren*, 10 min. ten Z. van *Hapert*, waartoe het behoort; met 16 h. en 60 inw.

GANZEWEI, eene onbekade plaat in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende N. aan het gat van Gans, O. aan de Noordeklip, Z. aan het gat van Kampen, W. aan het water.

GANZEWEI, gedeelte van den *Emelia-polder*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende N. aan de Kerkvaart, O. aan Heele-Moer, Z. aan de gem. Made, W. aan den Nieuwen-weg, en beslaande eene oppervlakte van 14 bund.

GANZOOIJEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie GANSOIJEN.

GAPEY of GAPÉ, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Bongaysche-eilanden* behoorende, in de *Straat der Molukkos*, aan de Bogt van Menado, aan de Oost-kust van het eil. Celebes.

GAPENBURG, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. *Heerenveen*, kant. *Oude-Berkoop*, ½ u. ten Z. van *Oldetryne*, waartoe het behoorde.

GAPINGE, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende W. en N. aan de gem. Serooskerke, O. aan Veere-en-Zanddijk-buiten, Z. aan Vrouwepolder.

Deze gem. bevat het d. Gapinge en eenige verstrooid liggende huizen, waaronder het Huis te Gapinge, en telt 29 h., bewoond door 43 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelburg*, ring van *Veere*, behoort. Na het vertrek van den Predikant JOHANNES KALDENBACH, hetwelk in het jaar 1819 voorviel, werd de eeredienst in de gem. waargenomen door de Predikanten van Veere, doch bij koninklijk besluit van 8 October 1836, No. 122, werd zij weder van Veere gescheiden, en maakt sedert een afzonderlijke gem. uit. De eerste die, na de scheiding van Veere, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JACOB JULIANUS SNOUCK HURGRONJE, die, in het jaar 1837 herwaarts kwam, en er thans (1842) nog staat. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer. — Men heeft in deze gem. slechts ééne school.

d by Google

Gapinge is eene heerl., welke eertijds toebehoord heeft aan Frank van Borsselen, die zich in huwelijk begeven had met Jacoba van Beijeren, Gravin *van Holland en Zeeland*, en, na wiens kinderloos overlijden, zij weder aan de grafelijkheid verviel, waarom Karel *de Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, deze heerl. verkocht aan zijnen Rentmeester, Bewesterschelde, Guy de Baenst. Daarna is deze heerlijkheid meermalen van bezitters veranderd, en is thans een eigendom van den Heer Mr. E. C. Versluys, Lid der Ridderschap en Staten van Zeeland.

Het d. Gapinge, ook Der-Gapinge of Ter-Gapinge, ligt zeer aangenaam, 1¼ u. ten N. van Middelburg, ½ u. W. van Veere.

De kerk was vóór de Hervorming eene vikarij van de H. Maagd Maria, terwijl de begeving aan de Graven van Zeeland stond. Boven de voornaamste kerkdeur, staat in den muur een groot arduinsteenen kruis, als overblijfsel der R. K. tijden.

Het wapen van Gapinge bestaat in een veld van keel (rood), beladen met een gehelmd hoofd, met gapenden mond, het aangezigt van natuurlijke kleur, de helm en het harnas van zilver.

GAPINGE (DE), voorm. water in Zeeland, hetwelk uit de Arne voortkomende, in eene Noordelijke rigting tusschen de Noord en Oostwatering van Walcheren doorliep, en zich in het Noordsche gat ontlastte.

GAPINGE (DER), naam, welken men wel eens geeft aan het d. Gapinge, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Gapinge.

GAPINGE (HUIS-TE-), adell. huis op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en 1¼ u. N. van *Middelburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Veere*, gem. en ½ u. N. van *Gapinge*.

Dit adell. huis wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. J. Snouck Hurgronje, wonende te Middelburg.

Op de boerenhofstede, tot dit huis behoorende, is den 6 December 1837 brand ontstaan, waarbij de schuur, het wagenhuis en varkenshok, benevens 35 stuks vee, eene prooi der vlammen zijn geworden.

GAPINGE (TER), naam, welken men wel eens geeft aan het d. Gapinge op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Gapinge.

GARAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Samarang*, distr. *Grogol*.

GARBENDEWEER, naam, onder welken de voorm. edele heerd Garmerdeweer, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie Garmerdeweer.

GARCIA'S-HOOP of Gartia's-hoop, ook Gratia's-hoop geschreven, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Casiwinicakreek*, ter regterhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Copie, benedenwaarts den verlaten houtgr. Vier-Azen.

GARCIA'S-KAMP of Gartia's-Kamp, ook Gratia's-Kamp geschreven, verl. houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Robleskamp, benedenwaarts aan den verl. houtgr. La Providence. De Negers noemen haar Ston.

GARCIAS-KAMP of Gartias-Kamp, ook Gratia's-Kamp geschreven, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Maarschalkskreek*, ter linkerhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verlaten houtg. Voorgrond, benedenwaarts aan den verlaten houtg. Bigrar; 3700 akk. groot. Vroeger heette hij Maastricht.

GARDEL, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Galder.

Digitized by Google

GARDELSWEER, naam, onder welken het d. GARRELSWEER, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, ook wel eens voorkomt. Zie GARRELSWEER.

GARDERBROEK of GARDERSCHEBROEK, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 5 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. Z. O. van *Nijkerk*, gem. en 1½ u. N. O. van *Barneveld*, 1¼ u. Z. van Garderen, waartoe zij behoort; met 280 inw.

GARDEREN, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. W. van *Nijkerk*, gem. en 3 u. N. O. van *Barneveld*, niet ver van het Uddelermeer, 15 min. N. van den straatweg tusschen Utrecht en Deventer.

Men telt er in de kom van het d., 43 h. en 240 inw., met de daartoe behoorende buurs. Garderbroek, Stroe en Essen, 126 h. en ruim 800 inw., die meest hun bestaan vinden in den bijenteelt en honighandel, wordende hier duizenden bijenkorven gevonden.

De inw., die op 5 na alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Harderwijk*, behoort. Deze gem. was vroeger met die van *Kootwijk* vereenigd, zijnde de eerste, die in deze combinatie Predikant was, geweest TIMANNUS ALBERTI, die in het jaar 1594 herwaarts kwam en in het jaar 1604 overleden is. In het jaar 1617 is de combinatie van deze twee plaatsen vernietigd. De eerste, die na de scheiding van *Kootwijk* het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest FREDERICUS CURTENIUS, die in het jaar 1607 herwaarts kwam, en in het jaar 1617 overleden is. De kerk was voor de Reformatie aan den H. GANGULFUS toegewijd. Er was aldaar een vikarij van de H. Maagd, waarvan de bedienaar tot het lezen van twee of drie missen gehouden was. Deze kerk in het jaar 1571 afgebrand zijnde, werd in plaats daarvan, eene nieuwe gebouwd, waartoe de onkosten gevonden werden uit het geld, hetwelk van het verkoopen der landerijen kwam, welker inkomen te voren bestemd was, tot onderhoud van eene kerkedienst van ST. ANTONIUS, en welke toen met de toestemming van den Bisschop van Deventer vernietigd werd. Deze kerk heeft eenen vrij hoogen en dikken toren. De R. K. Priester te dezer plaatse, JOANNES VERSTEGEN, ook JOB ANASTATIUS VELUANUS genaamd, de Hervormde gevoelens toegedaan, schreef voor 1550 over vele gebreken in het R. K. kerkgezang.

De enkele R. K., die men er aantreft, wordt tot de stat. van *Barneveld* gerekend. — De 4 Isr., die er gevonden worden, behooren tot de ring-synagoge van *Nykerk*.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

Er was voorheen slechts ééne put, van eene ongeloofelijke diepte, waar de inwoners hun water haalden, thans zijn er drie, van welke twee particulier eigendom zijn. De eene is meer dan 100 voeten diep. Mede zijn in de nabijheid de overblijfselen nog te zien van de Hunnenschans, eene plaats met eenen matigen aarden wal omringd, welken men gelooft omtrent de tiende eeuw door de Hunnen te zijn opgeworpen. — De kermis te GARDEREN valt in den eersten Zondag in October.

Dit d. is de geboortepl. van den Letterkundige JAN OTTO SLITTER, geb. 4 Mei 1782, † 8 Februarij 1815.

In het jaar 1811, is dit d. bijna geheel afgebrand, doch later herbouwd en veel verfraaid.

GARDERSCHEBROEK, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie GARDERBROEK.

Digitized by Google

GAREMIE, voorm. d., in het Noordoosten der prov. *Groningen*, aan de Oostzijde der Ee.

Het is door den watervloed van het jaar 1277, in den Dollart verdronken.

GAREVEEN, onbehuisde streek gronds in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GAARVEEN.

GARMERDEWEER, voorm. edele heerd in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. N. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. O. van *Bierum*, ¼ u. N. van *Holwerda*, waartoe zij behoort.

Thans is het huis tot eene boerewoning ingerigt, en wordt. met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 57 bund. 76 v. r. 70 v. ell., in eigendom bezeten en bewoond door den Heer JAN HARKES BAKKER.

GARMERWOLDE, ook GARMERSWOLDE of GERMERWOLDE, van ouds GERMERWALD, en in eenen brief van 1301 GEDMERAWALDA genoemd, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 3½ u. Z. W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ten-Boer*.

Men telt er in de kom van het d. 25 h. en 180 inw., en met de buurs. de Bovenrijge en Heidenschap, 76 h. en 500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, en onder welke eenige welvaart heerscht, uithoofde van de nabijheid der stad Groningen. De ligging der landen is hooger aan den noordkant van het Damsterdiep, alwaar men goede vaste, vruchtbare klei heeft, doch aan den zuidkant in de Heidenschap is de bodem lager en derrieachtig. Het d., dat niet bestraat is, heeft niet veel doorrid van rijtuigen, als liggende 10 min. N. van den kleiweg, welke van Groningen naar Appingedam loopt.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Slochteren*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES CLETTINGIUS, die in het jaar 1595 herwaarts kwam, en in het jaar 1597 geremoveerd werd. Het collatieregt behoort gedeeltelijk aan de provincie Groningen, gedeeltelijk aan het Geertruidsgasthuis te Groningen, en gedeeltelijk aan de Kerkvoogden en kerkeraad.

De zeer oude kerk is een groot kruisgebouw, met een allezins bezienswaardig, doch nu aanmerkelijk vervallen orgel. In deze kerk vindt men oude nissen, kasten in den muur, kunstig bewerkte ijzere deuren, vooral fraaije grafsteenen, en andere dingen meer, welke elders veelal zijn vernietigd. Hare stichting dagteekent van het laatst der twaalfde tot het begin der dertiende eeuw, volgens eenen vroeger aanwezigen steen. De zware, vierkante, stompe toren staat aan de westzijde afgescheiden van de kerk, nagenoeg van dezelfde hoogte en met een slag- en uurwerk voorzien. Men vindt te GARMERWOLDE het volgende zonderlinge grafschrift:

ANNO 1672, DEN 9 MARTIS, IS IN DEN HEERE GERUST D'EERW. WELGELEERDE D. HERMANNUS SEBASTIANI, PASTOR TOT GARMERWOLDE, SINS OLDERS 95 ENDE SINS PREDIGHAMPT 60 JAREN, ENDE LEIDT ALHIER BEGRAVEN, VOORWACHTEN EEN SALYGE OPSTANDYNG.

WAT IS WERELDTS VALS BEDRYF
ICK BRACHT 'T AAN 'T 6 WYF
EN MEENDE 'T WAER GEWONNEN
NU BEN ICK KOOD EN STYF
HIER ONDER LEGHT MYN LYF
ALS VAN DE DOODT VERSLONNE.

BIBL. UNIV. UTR.

Digitized by Google

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

Dit d. is de geboortepl. van den verdienstelijken HENDRIK WESTER, den ijverigen voorstander van het verbeterd schoolonderwijs, geb. den 25 Januarij 1753, † den 19 Februarij 1821, als Schoolonderwijzer in de Pekel-A, en Schoolopziener in het vijfde schooldistr. der provincie Groningen.

Bij den watervloed van 1284, heeft dit d., wegens de laagte der landerijen, groote schade geleden. Bij den storm van 31 December 1836 en daarop gevolgden watervloed, zijn de landen onder dit d. wederom gedeeltelijk onder water geraakt.

GARMINGE, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 3¼ u. Z. van *Assen*, kant. en 2½ u. N. van *Hoogeveen*, gem. en ½ u. Z. van *Westerbork*; met 12 h. en 70 inw.

GARNER, buurs. en voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie GERNER.

GARNICH, gem. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Luxemburg*, kant. *Steinfort*; palende N. aan Steinfort, O. aan Mamer en Dippach, Z. aan Nieder-Kerschen en Funzig, W. aan de Belgische gem. Hondelingen.

Deze gem., waarin men vele en hooge bergen en eenige moerassige streken aantreft, bevat de d. Garnich, Dahlem, Hievingen en Kahler, benevens de geh. Groot-Beving, Klein-Beving en Peiffershof. Men heeft er 110 h. en 3 groote hoeven, bewoond door eene bevolking van 800 inw., die meestal in de veeteelt, maar ook ten deele in den landbouw een bestaan vinden. De veestapel wordt gerekend op 200 paarden, 300 stuks hoornvee en 150 varkens. De gewone opbrengst der akkers bestaat uit 60 zak tarwe, 250 zak masteluin, 300 zak rogge, 80 zak gerst, 600 zak haver, 30 zak erwten en 25 zak boonen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van GARNICH uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Metzig* (*Messanci*) behoort, te GARNICH eene kerk, te Dahlem, te Hievingen en te Kahler kapellen bezit, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt. — Men heeft in deze gem. 4 scholen.

Het d. GARNICH ligt 2¾ u. W. van *Luxemburg*, 1 u. Z. ten O. van Steinfort. De kerk, waarin de dienst door eenen Pastoor en eenen Kapellaan wordt waargenomen, is aan den H. MICHAEL toegewijd.

GARNWERD, oudtijds GHEERNEWERD en thans ook wel GROOT-GARNWERD, d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. N. ten W. van *Groningen*, kant. en 2 u. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. O. ten Z. van *Ezinge*, op eene wierde, aan den linkeroever van het Reitdiep. Tot dit d. behooren de b. Beswerd en Krassum. Het d. zelfs onmiddellijk aan den zeedijk, waarop een achtzijdige korenmolen, heeft eene smalle straat, en is door het Aduarderdiep en het Reitdiep over welke geene bruggen liggen afgesloten, zoodat het voor den doortogt van rijtuigen zeer afgelegen ligt. De geringere volksklasse vinden hun middel van bestaan in het optrekken van schepen naar Groningen, in het visschen van paling, en des winters spieringen; ook worden hier vele oude schepen gesloopt, koffen, smakken, tjalken en dergelijke, de andere bevolking leeft van den landbouw. De grond is klei, maar niet zeer deugdzaam; ten westen van het d., naar den kant van het Aduarderdiep, vooral ten zuiden van Krassum naar Oostum toe, heeft men kleigrond, die oerachtig en wreed is.

Digitized by Google

De roodoorn of oer wordt er spoedig onder den teelgrond aangetroffen, maar daaronder weder zeer vruchtbare aarde. Tusschen het Aduarderdiep en het Reitdiep, van Aduarderzijl en naar Krassum allengskens verminderende, is de grond zaveliger of zandiger.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Garnwerd-en-Oostum*, welke in dit d. eene kerk hebben Zij is van een fraai orgel en van eene marmeren nachtmaalstafel voorzien, en heeft aan het westeinde eenen bijna 30 ell. hoogen stompen toren, waarin eene klok hangt, die reeds in het jaar 1420 gegoten is. De voormalige toren is in het jaar 1739 ingestort. — De R. K., worden tot de st. van *Groningen* gerekend. — Men heeft in deze gem. eene school.

Onder dit d. behooren eenige wierden, waaronder de Antummerwierde uitmunt, hebbende 7 bunders oppervlakte, en zijnde 5,15 ell. boven het zomerpeil aan de Aduaderzijl verheven.

GARNWERD (GROOT-), d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

GARNWERD (KLEIN-) of KLEIN-GARREWERD, ook wel DE HOEK en veelal DE RAKEN genoemd, vruchtbare kleistreek met schoone boerenhofsteden in de prov. *Groningen*, arr. en 5 u. W. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Onderdendam*, gem. en ¼ u. Z. W. van *Winsum*, aan den regter kant van het Reitdiep. Voorheen lag het echter aan de linker zijde in eenen hoek van dat zeer bogtige en kronkelende diep en behoorde alzoo tot het *Westerkwartier*, maar, in 1629, werd het, door eene verlegging en doorgraving van het Reitdiep, daarvan afgescheiden; doch bleef tot het Westerkwartier behooren, tot dat, ten gevolge van het Fransch Keizerlijk Besluit van den 18 October 1810 en *Arrêté* van den Hertog van *Plaisance*, van den 27 December 1810, alles, wat oostelijk van de rivier lag, tot het arrondissement *Appingedam*, en KLEIN-GARNWERT, tot het kant. *Winsum* werd gebragt. De oude aangevulde bedding van den stroom omgeeft dit geh. ten N. O. en Z., en beslaat ongeveer 33 bunders. Men telt in DE HOEK 13 h. en 100 inw., waaronder ook de beide boerderijen *Allingehuisen*. Zie dat woord.

Men heeft er uiterdijks land, aan den oever van het oude bed van het Reitdiep, en binnenland binnen den ouden dijk; de eerstgenoemde landen zijn hooger, gelijk de aanwassen of kwelders langs het Reitdiep veelal zijn. Deze uiterdijks landen zijn zeer vruchtbaar; de klei zit er diep, de grond van het binnenland is een weinig minder in deugd en eenigzins met roodoorn gemengd. daaronder vindt men witte klei en vervolgens blaauw zand met een weinig klei vermengd.

GARNWERD-EN-OOSTUM, kerk. gem., prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*. Men telt er 600 zielen.

Deze gem. is eerst met die van Feerwerd vereenigd geweest De eerste, die in deze combinatie het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest THOMAS STALMAN of STELMAN, die in het jaar 1595 hier stond. In het jaar 1609, toen HAJO ILBERI er Predikant was, is Feerwerd er van afgescheiden. Ook schijnen Oostum en Garnwerd later ieder eene afzonderlijke gem. te hebben uitgemaakt; want wij vinden, dat in het jaar 1665 PETRUS GROENOU, destijds Predikant te Oostum, aan de gem. van Garnwerd is toegevoegd, omdat MARCUS MARSIUS, Predikant aldaar, door zwakheid des verstands, tot de predikdienst onbekwaam geworden was, en van toen af zijn GARNWERD-EN-OOSTUM weder vereenigd gebleven. Het patronaatregt behoort aan eenige ingezetenen der gecombineerde gem. van *Garnwerd-en-Oostum*.

GAROEDA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*. Zij valt met eenen noordelijken loop in de *Straat van Madoera*.

GAROEDA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Passaroewang*, aan de Garoeda.

GAROET, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*.

GARRELSWEER, ook wel GARDELSWEER genoemd, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. van *Loppersum*, ter wederzijde doch voornamelijk ten Z. van het Damsterdiep en den puinweg, bij het Vischumermaar.

Het is nog al levendig en aangenaam, dewijl men hier bestendig rijtuigen, veerschuiten en schepen ziet doorkomen. Bij eenen brief van Koning HENDRIK van den jare 1057, werd dit d. met het regt van marktplaats van geheel Fivelgo begiftigd, en het droeg toen den naam van GERLEVISWERT. Men telt er, in de kom van het d., 22 h. en 130 inw., en met de b. Nienhuis, benevens eenige verstrooid liggende woningen, 31 h. en 210 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond is er vrij onderscheiden: aan de noordzijde van het diep is de klei blaauwer, leemiger en zwaarder, dan aan den zuidkant, waar zij veeniger en zwarter is, gelijk zij ook allengskens lager wordt. Ook zijn er plaatsen, waar eerst op de diepte van 2 of 3 voeten knik zit en daarna wederom zware klei.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. In de eerste jaren na de reductie van Groningen, heeft de Predikant dezer plaats ook Oosterwijtwerd bediend. De eerste Predikant, welken wij als Leeraar te dezer plaatse vermeld vinden, is geweest ANTONIUS FRIDERICI LEONIUS, die in 1639 overleden is. Het collatieregt wordt bezeten door Jonkheer J. HORA SICCAMA VAN DE HARKSTEDE. De kerk is, even als de holle spitse toren, in het laatst der vorige eeuw geheel vernieuwd.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 55 tot 60 leerlingen bezocht.

Ten Zuiden van het d., nabij Nienhuis ligt eene wierde van 1½ bund. grootte, 6 ell. 4 palm. boven het maaiveld. Aan den Zuidkant, langs het diep, is de oude dijk nog te onderkennen, waarop de huizen gebouwd zijn.

GARREWEER of GARWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en ½ u. W. ten Z. van *Appingedam*, 20 min. Z. ten W. van *Tjamsweer*, waartoe het kerkelijk behoort met 14 h. en 100 inw.

Tot dit geh. behoort mede het Huis Garreweer. Voorheen heeft hier ook eene kapel gestaan, alsmede nog eene burg, volgens de overlevering Keerweer genoemd, van welke laatste burg nog eenige overblijfselen en overleveringen bestaan. Dit geh. heeft een eigen maar, welke door een sluisje het water in het Damsterdiep loost.

GARREWEER (HET HUIS) of HET HUIS GARWEER, in de wandeling DEN APPELBURG geheeten, voorm. burg. in *Fivelgoo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en ½ u. W. ten Z. van *Appingedam*, 20 min. Z. ten W. van *Tjamsweer*, in het geh. GARREWEER.

Van deze burg zijn nog de overblijfselen aanwezig in een boerenhuis, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, in eigendom bezeten wordt door het adell. geslacht van POLLMAN GRUYS.

GARREWEERDER-MEER of GARREWEERDER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat ten Z. van het geh. Garreweer uit het Schild-

Digitized by Google

meer voortkomt en langs dat geh., en O. van het Huis Garreweer of den Appelburg, met eene noordelijke rigting, naar het *Damsterdiep* loopt, waarin het zich ontlast.

GARREWERD, d., prov. *Groningen*. Zie GARNWERD.

GARREWERD (KLEIN-), geh., prov. *Groningen*. Zie GARNWERD (KLEIN-).

GARSDEL, vaartsloot in *Geestmerambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie GRASDEL.

GARSHUISTER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUIZER-MAAR.

GARSHUISTER-VOORWERK (GROOTE- en KLEINE-), twee geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUIZER-VOORWERK (GROOTE-) en GARSHUIZER-VOORWERK (KLEINE-).

GARSHUIZEN of GARSTHUIZEN, eigenlijk GRASHUIZEN en bij de landlieden GERSHUIZEN, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2¼ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, zeer bevallig in eene boschrijke streek gelegen. Men telt er in de kom van het d. 42 h. en 270 inw., doch met de daartoe behoorende geh. Dijkum, het Groote-Garshuizer-Voorwerk en het Kleine-Garshuizer-Voorwerk 57 h. en 350 inw. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. De grond van dit d. is zachte of zandige kleigrond. De gemeenschap met het Damsterdiep te water geschiedt door het Garshuizer-maar. Zie het volgende artikel.

Nabij het dorp, aan den weg naar Wester-Emden, is eene oude voor, welke het voormalig bed eener oude waterlozing aanduidt, waarvan vele spookverhalen in omloop zijn, welke van de vroegere merkwaardigheid van dit d. getuigen.

De inw., die hier op 7 na alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest WOLFGANGUS AGRICOLA, die in het jaar 1601 hier stond. Het beroep is eene particuliere collatie. Aan het westeinde der kerk, waaraan men nog wel enkele duifsteenen ziet, staat een stompe toren. De torenklok van 1455, is met de beelden der 12 Apostelen en met een randschrift versierd. — De 7 R. K., die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Uithuizen*.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht. Men heeft hier onderscheidene burgen gehad, waarvan het Karshof en vooral de burg op Dijkum nog niet vergeten zijn.

Naar dit d. was de Nederlandsche beeldstorming van 1566, gelijk verhaald wordt, ook meer of min overgewaaid. In het vonnis, hetwelk de bloedraad des Hertogs VAN ALBA, in 1570 te Brussel, tegen sommige Ommelanders heeft uitgesproken, vindt men eenige personen vermeld, als beschuldigd, dat zij hier aan het beeldstormen hadden deel genomen en dat er onder hen ook de Mennonieten secte waren toegedaan geweest. BARTOLD STARCKENBORG, gelijk daar uitdrukkelijk gezegd wordt, was de oorzaak van de nieuwe predikatiën geweest, en had gebroken in de kerken van GARSHUIZEN en *Ooster-Nyeland*.

GARSHUIZER-MAAR, GARSTHUIZER-MAAR of GARSHUISTER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat bij *Garshuizen* ontstaat, met eene zuidwestelijke rigting langs Zeeryp en Enum loopt, om zich, een weinig bewesten Tjamsweer, in het *Damsterdiep* te ontlasten. Het gedeelte tot aan Wienjetil wordt weleens door sommigen voor een gedeelte van den Fivelstroom gehouden.

GARSHUIZER-VOORWERK (GROOTE-) of GROOTE-GARSHUISTER-VOORWERK, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, aan den Dijkumerweg; met 2 h. en 16 inw. — De naam van kerkhof is er in een stuk land overgebleven.

GARSHUIZER-VOORWERK (KLEINE-) of KLEINE-GARSTHUISTER-VOORWERK, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, aan den Dijkumerweg; met 2 h. en 12 inw.

GARSIK, eigenlijke naam van de resid. GRISEE, in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GRISEE.

GARSTENHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 6 u. O. van *Appingedam*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Onderdendam*, gem. en ¾ u. Z. O. van *Leens*, ¼ u. W. van *Warfhuizen*, waartoe het behoort.

GARSTHUIZEN, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUIZEN.

GARSTHUIZER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUIZER-MAAR.

GARSTINK, buit. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr., kant. en 1½ u. O. van *Zutphen*, gem. en 1½ u. ten Z. van *Warnsveld*, aan den *Baakschendijk*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 19 bund. 24 v. r. 10 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door de Erven O. T. P. P. HAKFORT VAN OOSTERHOLT, woonachtig te Loenen.

GARTIA'SHOOP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'SHOOP.

GARTIA'SKAMP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'SKAMP.

GARVEEN, onbehuisde streek grond in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, Zie GAARVEEN.

GARVELINGSHOEK of GARVELINKHOEK, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 4 u. O. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Logchem*, gem. en 10 min. ten N. van *Ruurloo*; met 14 h. en 110 inw.

GARWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARREWEER.

GARYP, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 3 u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. W. van *Bergum*.

Het is eene zeer oude plaats en heeft hoogst waarschijnlijk zijnen naam ontvangen van de woorden *ga* of *gea* en *ryp*, d. i. bestraat voetpad. Het was in vroegere dagen zeer aanzienlijk, doch is, door het sloopen der voormaals hier gestaan hebbende adellijke stinzen, allengs in verval geraakt. Men telt er in de kom van het d. 530 inw., en met de b. Lutke-Inia, Sigerswolde en de Veenhuizen, 690 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt; terwijl zij hier vele lage landen, alsmede zeer goede bouw- en veenlanden hebben. De voortbrengselen van den grond zijn: rogge, boekweit, haver, erwten, aardappelen, rapen en tuinvruchten; mede wordt hier veel boter gemaakt. Ook bestond er vroeger eene aanzienlijke cichorei-branderij, welke echter thans in verval is.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Garyp-Suameeren-Eernewoude*, die hier eene kerk heeft, die in het jaar 1838 gebouwd is, ter vervanging van de oude, welke vóór de Hervorming voor

Digitized by Google

het bevestigen van den Pastoor, twee goudgulden en acht stuivers (3 guld. 40 cents) opbragt. Deze kerk heeft eenen spitsen toren.

Men heeft er eene dorpschool. Oudtijds lagen onder het beheer van dit d. veertien adell. stinzen of sloten, als: Albada, Amama, Douma, Galama, Galekehiem, Kinnema, Scroetsma, Sixma, Solcama, Vooklama, Wiarda, en nog drie anderen, van welke de namen zelfs zijn verloren gegaan. Van deze stinzen waren in 1622 nog drie in wezen, als: Solcama, Scroetsma en Galekehiem, zijnde de naam van Solcama veranderd in Hoogstins, en Galekehiem thans met den naam van Binnenrust bestempeld. Onder Garyp behoorde toen reeds Veenhuizen, welken naam ontleend is van hutten, die in de heide, ten dienste der turfstekers, waren opgebouwd. — Onder den klokslag van Garyp, ten Z., lag het dorp Sigerswoude. Het had in dien tijd eene zeer goede waterkeering in den zoogenaamden Sigerswouderdijk, door de bewoners aangelegd.

GARIJP (HARDE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Hardegarijp.

GARYP-SUAMEER-EN-EERNEWOUDE, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Leeuwarden*, ring van *Bergum*, met ongeveer 1400 zielen en 3 kerken. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Haye Watzes, die in het jaar 1602 Emeritus werd.

Suameer is reeds vóór 1619 met Garyp gecombineerd geweest, maar van 1619 tot 1637 met Oostermeer, en van 1637 tot 1642 weder met Garyp. Toen echter in dat jaar Garyp en Eernewoude eenen Leeraar beriepen, waartegen Suameer opstond, en men daarover in twist geraakt was, werd Suameer, na veel over en weder schrijven, door de Staten der prov. Friesland, bij *Oostermeer-en-Eestrum* gevoegd, doch vijf jaren later weder met Garijp en Eernewoude vereenigd, zoo als het tot nu toe gebleven is.

GASMAR, oude naam van het d. Gaastmeer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Gaastmeer.

GASPAERDE, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, niet ver van Vianen. Zie Gasparn.

GASPAR, zee-engte in *Oost-Indië*, tusschen Bangka en Billiton, Zie Kaspar.

GASPARDEN, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij Vianen. Zie het volgende art.

GASPARN, Gasperen, Gaaspaarn, Gasparden of Gaspaerde, ook wel Gaspareen en Gaspaar genoemd, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, niet ver van Vianen, dat men vermeldt vindt als door den Graaf van Holland aan den Heer van Culenborg ter leen gegeven.

Sommige schrijvers houden het slot of kasteel Hagestein en dit Gasparn voor ééne plaats en willen, dat het het oude Gaspingum zoude zijn, hetwelk reeds op de Romeinsche reiskaart van Peutinger voorkomt, anderen beweeren dat men er het stadje Asperen voor houden moet. Het was weleer een gedeelte van Teisterband, en heeft in het eerst de Heeren van Goye toebehoord. Naderhand is het aan de Heeren van Vianen en Arkel gekomen. Otto XVI, Heer *van Arkel*, heeft het, in het jaar 1360, nevens Hagestein, met hooge muren en diepe grachten versterkt; maar, in den oorlog tusschen Heer Jan van Arkel en Willem VI, Graaf *van Holland en Zeeland*, door de trotschheid van eerstgemelden veroorzaakt, werden Gasparn door den gemelden Graaf, ondersteund door Frederik van Blankenheim, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, nevens Hagestein en

Everstein, in het jaar 1405, belegerd, ingenomen en tot den grond toe geslecht. Tot vergelding van den trouwen bijstand, door die van Amsterdam in dezen oorlog en het gezegde beleg bewezen, vergunde hij hun op de stad zekere som van lijf- of erfrenten te nemen; volgens den open brief daarvan, geteekend voor Hagestein en Everstein, den 16 November des jaars 1405.

GASPARSTRAAT, zeeëngte in *Oost-Indië*, tusschen de eil. *Bangka* en *Billiton*. Zie Kaspar.

GASPEREN, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij *Vianen*. Zie Gasparn.

GASPERICH, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 20 min. Z. van *Luxemburg*, gem. en 10 min. Z. O. van *Hollerich*, aan eene beek, welke bij Hesperingen in de Alzette valt.

Dit geh. werd, den 30 November 1794, bij eenen uitval van de Oostenrijksche bezetting van Luxemburg, in de asch gelegd.

GASPERNE, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij *Vianen*. Zie Gasparn.

GASPOVERDUM, oude naam van het geh. Gesperden, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Gesperden.

GASS, POELOE-GASS, eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, bij en ten O. van Groot-Oby. De Noordelijkste punt ligt op 1° 37′ 20″ Z. B. en 146° O. L.

GASSAM, kon. in *Oost-Indië*, op het eil. *Bali*. Zie Karang-Asim.

GASSEB, POELOE-GASSEB, eil. in *Oost-Indië*, in de landvoogdij *Amboina*, bij de westkust van Ceram, 3° 29′ N. Br. 141° 50′ O. L.

GASSEL, gem. in het *Land van Cuyck*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Grave*, (2 k. d., 7 m. k., 3 s. d); palende N. aan de Maas, O. aan de gem. Groot-en-Klein-Linden en Beers, Z. aan Mill-en-St.-Hubert, W. aan Escharen.

Deze gem. bevat het d. Gassel, benevens het geh. Tongelaar en daarin het kast. van denzelfden naam. Zij beslaat eene oppervlakte van 1006 bund. 5 v. r. 80 v. ell., telt 99 h., bewoond door 109 huisgez., uitmakende eene bevolking van 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

De inw., die hier, op 3 na, allen R. K. zijn, en onder welke men 470 Communicanten telt, maken eene par. uit, die tot het vic. gen. apost. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Cuyck*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De 3 Herv., welke hier wonen, worden tot de gem. van *Grave* gerekend. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. Gassel ligt 6 u. O. van 's Hertogenbosch, 1 u. Z. O. van Grave, en bestaat eigenlijk in de b. Oud-Gassel en Nieuw-Gassel, welke te zamen 93 h. en 680 inw. bevatten.

De R. K. kerk, aan den H. Johannes *den Dooper* toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

De kermis te Gassel valt in op den laatsten Zondag in Augustus.

Gedurende het beleg van Grave, in het jaar 1814, werd, even voor de overgave der stad, de korenmolen van dit d., door de Franschen in brand gestoken.

Het wapen dezer gem. bestaat uit eenen St. Jan.

GASSEL (NIEUW-), een der beide b., waaruit het d. *Gassel*, in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. O. van *Grave*, bestaat. Men telt in deze b. 24 h. en 170 inw.

Digitized by Google

GASSEL (OUD-), een der beide b., waaruit het d. *Gassel*, in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. O. van *Grave*, bestaat. — Men telt er 69 h. en 480 inw.

GASSELTE, gem. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. *Assen* (5 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Gieten, O. aan de prov. Groningen, Z. aan de gem. Borger, W. aan de gem. Rolde.

Deze gem. bestaat uit de d. Gasselte- en Gasselter-Nijeveen, alsmede de geh. Gasselter-Boerveen, Gasselter-Boerveenstermond en Gasselter-Nijeveenstermond, benevens de nieuwe veenkolonie Oosterveen. Zij beslaat eene oppervlakte van 4022 bund. 61 v. r. 60 v. ell., telt 191 huizen, bewoond door 199 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1100 inw., die grootendeels hun bestaan vinden in den landbouw, doch ook vele en uitgestrekte veenen hebben, waarin zij jaarlijks veel turf graven, welke op het Nieuwe-Stadskanaal ontscheept wordt; almede drijven zij handel in eikentimmerhout en keisteenen; terwijl er ook eenige schippers en buitenvaarders wonen. Men vindt in deze gem. eenige weilanden.

De inw., die hier, op weinigen na, allen Herv. zijn, maken twee gem. uit, die van *Gasselte* en *Gasselter-Nyeveen*. — De 8 Isr., welke hier wonen, behooren tot de bijkerk te *Assen*.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, eene te Gasselte en eene te Gasselter-Nijeveen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 140 leerlingen bezocht worden. Bij de Gasselter-Nijeveensche-mond is nog eene vaste bijschool, welke door 70 leerlingen bezocht wordt.

Het d. Gasselte ligt 3 u. O. ten Z. van Assen, 1½ u. N. van Borger. Men telt er, in de kom van het d., 82 h. en 570 inw.

De Herv., waaruit genoegzaam de geheele bevolking bestaat, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier, vereenigd met *Gieten*, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jodocus Vossius, die in het jaar 1599 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 afgezet werd. Zie op Gieten. Gasselte kreeg in 1611 een eigen Predikant aan Johannes Fabricius, die in het jaar 1630 naar Zuidlaren verroepen werd. Het beroep geschiedt door de Eigengeërfden. — Het heeft eene breede en wijde, doch niet hooge kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Lam van Gasselte was toegewijd. Het is een oud steenen gebouw, met pannen gedekt; de vierkante toren, tegen de kerk aangebouwd, is laag, en van een aan alle vier de zijden, schielijk toeloopend spits voorzien.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

GASSELTERBOERVEEN, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Boerveen.

GASSELTER-BOERVEENSTERMOND, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 3 u. O. ten Z. van *Assen*, gem. en 1 u. N. O. van *Gasselter*.

GASSELTER-NIJEVEEN of Gasselter-Nieuwveen, d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 4 u. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Gasselte*, niet onbevallig aan de Oostermoerschevaart gelegen.

Het was vroeger eene buurs., doch is voornamelijk na het jaar 1662 in bevolking en aanzien toegenomen, zoodat men er thans 87 h.

en ruim 800 inw. telt, die meest hun bestaan vinden in de veenderij, den landbouw en de veeteelt. Hier wonen veel schippers, die des zomers hoofdzakelijk de Zuiderzee bevaren en 's winters hier opleggen. Zij gaan en komen, vroeger door de aldus genaamde Oostermoersche-vaart of Hunse, nu door het Groninger zoogenoemde Nieuwe-Stads-kanaal.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GERHARDUS COCK, die in het jaar 1697 herwaarts kwam, en in het jaar 1703 naar Emmen vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, na de mansledematen te hebben gehoord. De kerk is met de pastorij, voor weinige jaren nieuw gebouwd, ter vervanging van andere, die, hoezeer eerst in het jaar 1707 gebouwd, echter zwak en verlaten waren. Zij heeft geen toren, maar de klok hangt in eenen eikenboom.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

GASSELTER-NIJEVEENSTERMOND, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 4. u. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Gasselte*, nabij *Gasselter-Nijeveen*, waartoe het behoort.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt.

GAST (DE-) of DE GAAST, hoogte in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, onder *Zuidhorn*, die inzonderheid door haren hoogen zandigen grond met rolsteenen, en hare vruchtbaarheid, te midden der klei- en der lage landen gelegen, zeer bekoort.

Zij lag ten tijde, toen men zulks onderzocht, 8 ell. 3 duim boven het toenmalig waterpunt van het trekdiep en wordt verdeeld in Ooster-Gast en Wester-Gast.

GAST (DE), onbehuisde, lange kleistreek in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie GAAST (DE).

GAST (GROOTE-), d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie GROOTE-GAST.

GAST (LUTKE-) of LUTJE-GAST, d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie LUTKE-GAST.

GAST (OOSTER-), het oostelijke gedeelte van DE GAST, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie GAST (DE).

GAST (UDEN-), onbehuisde, lage kleistreek in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie GAAST (DE).

GAST (WESTER-), het westelijke gedeelte van DE GAST, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*.

Op deze hoogte plagt de geregtsplaats van Oosterdeel-Langewold te zijn. Het landvolk verbeeldt zich er nog gedurig des nachts vuur en rook te zien, ten gevolge van het verbranden en dooden van een en twintig menschen, die, in het jaar 1731 en 1732, als beschuldigd van *sodomie*, bij vonnisse van den Heer R. DE MEPSCHE *van Faan*, als Grietman van Oosterdeel-Langewold, tot den dood werden veroordeeld. In de algemeene opinie werden velen hunner beschouwd als onschuldig en als het slagtoffer van de heerschzucht van DE MEPSCHE. Vermits dit regtsgeding voorviel, vóór de oprigting van het Provinciale Hof in 1749, zoo viel er geen appel van het voorschreven vonnis. Deze regtspleging heeft zulk eenen diepen indruk op het volk nagelaten, dat de naam van DE MEPSCHE *van Faan* heden nog onder hen een algemeen

Digitized by Google

afgrijzen verwekt, en het landvolk nog dikwijls het vuur des brandstápels, op uren afstands, meent te zien branden. Zie verder over deze regtoefening het art. Bijma. Tot in het jaar 1824 stond te dier plaatse nog eene kaak (geesselpaal), even ten W. van den straatweg, op het hoogste gedeelte der Gast.

GASTEL, d. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gastel (Oud-).

GASTEL, voorm. d., thans een geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, *Derde* distr., arr. en 4½ u. Z. Z. W. van *Eindhoven*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Asten*, gem. *Soerendonk-Sterksel-en-Gastel*, ½ u. Z. W. van Soerendonk; men telt er 35 h. en 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond is ligt zand, dat bij de minste regen slijk wordt, en bij de geringste droogte aanmerkelijk veel stof opgeeft; uit den aard bestaat de bodem uit dorre heide en zure broeklanden; de granen en veldvruchten, welke hier gebouwd worden, zijn rogge, boekweit en haver, alsmede veel spurrie, tot voeding van het vee, bij gebrek aan weiland.

De inw., die, op 7 na, alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *Budel*. — De 7 Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Budel-en-Gassel*. Vroeger stond hier eene kapel, aan den H. Cornelius toegewijd, welke is afgebroken; terwijl op de plaats, waar zij gestaan heeft, eene school is gebouwd, die door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht wordt.

Dit d. behoorde vroeger onder de bar. van *Kranendonk* en maakte met *Maarheze* en *Soerendonck* eene dingbank uit.

GASTEL, par. in het apost. vic. van *Breda*, dek. *Bergen-op-Zoom*, met ongeveer 2900 zielen.

Men heeft in deze par. eene kerk, te Oud-Gastel, welke door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt.

GASTEL (NIEUW-), geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Breda*, kant. en 1 u. N. W. van *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, ½ u. N. van *Oud-Gastel*.

Het was voorheen een welvarend d., maar is in den tachtigjarigen oorlog geheel afgebrand, en sedert niet weder opgebouwd, zoodat het thans slechts bestaat uit eenige huizen, die, langs den dijk van den Dintelstroom, van elkander verstrooid liggen.

De R. K., die er wonen, worden tot de par. van *Gastel* gerekend. — De Herv., die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Oud-en-Nieuw-Gastel*. — Men heeft hier eene school.

GASTEL (NIEUW-), eigenlijk Heer-Jansland, pold. in het markgr. *Bergen-op-Boom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*; palende N. aan den Dintel, O. aan de Oudenbossche-haven, Z. aan den Polder van Oud-Gastel en de Vliet, W. aan den Oud-Prinslandschenpolder.

Deze pold., die voor de eerste maal in het jaar 1551 bedijkt, en daarna weder ondergeloopen is, werd in het jaar 1591 andermaal bevorscht. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1745 bund. 70 v. r. 1 v. ell., en wordt door vier sluizen op den Dintel van het overtollige water ontlast. Het land ligt van 3 palmen beneden tot 8 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, die tevens Penningmeester en Secretaris is, en twee Gezworenen.

GASTEL (OUD-), d. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. W. ten N. van *Breda*, kant.

en ½ u. W. van den *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*. — Het is een groot en fraai d., dat eenige aanzienlijke huizen heeft.

De R. K., die er wonen, behooren tot de par. van *Gastel*, welke hier eene kerk heeft, aan den H. Laurentius toegewijd. Deze kerk, welke sedert de Reformatie bij de Hervormden in gebruik was, is in het jaar 1799 aan de R. K. teruggegeven. Zij prijkt met eenen fraaijen en hoogen toren, zoodat men die op eenen aanmerkelijken afstand ontdekt. Vroeger namen de Monniken van de abdij van St. Bernard bij Antwerpen, de dienst in deze par. waar, en genoten er de tienden, waaruit zij den Hervormden Predikant moesten onderhouden.

De Herv., die men er aantreft, behooren tot de gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, en hebben hier mede eene kerk. — Ook is er eene dorpschool.

Men heeft er jaarlijks twee beestenmarkten, waarvan de eene gehouden wordt, den derden Dingsdag in April, en de tweede den derden Dingsdag in September. — De kermis valt in den 10 Augustus.

GASTEL (OUD-), pold. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*.

Van dezen pold. is de tijd van bedijking onbekend, gelijk ook de grootte. Van het overtollige water wordt hij ontlast door kleine open heultjes, in den Oudendijk gelegen, in den Nieuw-Gastelschen-polder. De bedijking is op de meeste plaatsen door tijdsverloop gesloopt, en wordt ook niet onderhouden.

GASTEL (OUD-EN-NIEUW-), gem. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*; palende N. aan den Dintel die haar van de gem. Fijnaart-en Heyningen, en Stand-daar-buiten scheidt, O. aan Oudenbosch, Z. aan Roozendaal-en-Nispen, W. aan het Kostverlorendiep, waardoor zij van de gem. Steenbergen-en-Kruisland en Dinteloord-en-Prinseland gescheiden wordt.

Deze gem. bevat het d. Oud-Gastel, benevens de geh. Nieuw-Gastel, Kuveland en Stampersgat. Zij beslaat eene oppervlakte van 3309 bund., telt 513 h., bewoond door 537 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2900 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende er vooral veel tarwe, koolzaad, vlas en meekrap verbouwd. Ook vindt men er, aan de boorden der riv. de Dintel, zeer grasrijke weilanden, welke veel hooi opleveren.

De R. K., van welke men er ongeveer 2900 telt, onder welke 2100 Communicanten, maken de par. van *Gastel* uit.

De Herv., van welke men er ongeveer 30 aantreft, vormen de gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Willemstad*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Christianus Sextius, die in het jaar 1648 herwaarts kwam en in het jaar 1652 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Oud-Gastel en ééne te Nieuw-Gastel.

In de weilanden van deze gem. zijn, in het jaar 1748, toen de stilstand van wapenen, tusschen de Franschen en de andere oorlogvoerende mogendheden, alreeds te Aken getroffen was, sommige regimenten Staatsche kavallerie, uit de legerplaats bij Breda derwaarts trekkende, van 17 Junij tot 14 Julij gekampeerd geweest.

GASTEREN, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 1½ u. N. O. van *Assen*, gem. en ½ u. Z. W. van *Anloo*.

Digitized by Google

Men telt er 27 h. en 150 inw. Er is 1 winterbijschool, welke gemiddeld door een getal van 22 leerlingen bezocht wordt.

In dit geh. is den 4 Junij 1838 de bliksem geslagen in een huis, dat, met den inboedel en eene nabij staande schuur, geheel in de asch gelegd is.

GASTERNE, oude naam van het voorm. distr. of amb. GATERNISSE, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GATERNISSE.

GASTERSCHE-DIEP, riv. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, vloeijende voorbij Gasteren in, en dienende tot voeding van de Drentsche-Aa of het Hoornsche-diep.

GASTHUIS, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GASTHUIS-HOVEN.

GASTHUIS, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2½ u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en ¾ u. N. W. van *Helmond*, gem. en ½ u. Z. van *Stiphout*; bestaande uit 2 boerenerven, bewoond door 13 zielen.

Dit geh. wordt in eenen brief, behelzende de bepaling der bevestiging van de grensscheiding van Mierlo, bij JAN I, Hertog *van Braband*, gegeven, daags na St. Jacobsdag, op den 26 Julij 1292, GASTHUISVOORT genoemd.

Er lag vroeger eene boerewoning, het Slotje genaamd, welke, volgens overlevering, behoort heeft aan de Tempeliers, die een klooster gehad hebben bij of omtrent de kerk van Rixtel.

GASTHUIS (OUD-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GASTHUIS-HOVEN.

GASTHUIS-BRUGJE, brug in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, over het Loopje, ¾ u. N. van *Mierlo* en even zoo ver Z. van *Stiphout*. Het is de scheiding tusschen de gem. Mierlo en Stiphout.

GASTHUIS-HOVEN, ook wel enkel GASTHUIS of OUD-GASTHUIS, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 1½ u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Meerssen*, gem. en ¼ u. O. van *Bemelen*; met 14 h. en 100 inw.

GASTHUIS-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan de Boshuizerpolder, O. aan de Lange-Vliet, Z. en W. aan de Korte-Vliet.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 94 bund. 14 v. r. 19 v. ell., telt ééne boerderij, en wordt door twee sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en 4 Poldermeesters.

GASTHUISVOORT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GASTHUIS.

GASTMUHL, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, arr., kant. en 2 u. W. van *Luxemburg*, gem. *Mamer*.

GAT (HET-), het GAT-BIJ-RAAMSDONK of RAAMSDONKSCHE-GAT, geh. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. N. van *Breda*, kant. en 1 u. N. van *Oosterhout*, gem. en ½ u. W. van *Raamsdonk*, een weinig O. van den straatweg van Breda naar Gorinchem; met 3 h. en 20 inw.

GAT (HET-BEVERT-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie BEVERT-KIL.

GAT (BROUWERSHAVENSCHE-), zeegat tusschen Schouwen en Flakké. Zie BROUWERSHAVENSCHE-GAT (1).

---

(1) Men zie alle de overige met GAT zamengestelde woorden, welke men hier niet vindt, op de woorden van onderscheiding.

GAT (BUIZEN-), inham van de *Noordzee*, aan de Westkust van de prov. *Noord-Holland*, 1 u. N. van Kalandsoog.

GAT (DIEPE-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Werkendam*, welke uit de Westkil voortkomt en tusschen den Hardenhoek, den Achterste-Kievitswaard en Happenhennep naar de *Lijnoorden* loopt.

GAT (GROOTE-), water of kreek in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, beginnende aan den Grootendam, bij de stad Oostburg, loopende van daar oostwaarts in de gem. *Schoondijke*, tot het geh. Steenhove, midden door het gedeelte van Prins Willemspolder, genoemd de Brugsche Dijklanden (zie dat art.). Het is ongelijk van diepte, des zomers op vele plaatsen doorwaadbaar, ruim ½ u. lang, bij Oostburg 170 ell. breed, doch wordt oostwaarts op smaller. Het water is brak, even ondrinkbaar voor het vee als voor de menschen. Het bezit eenigermate de eigenschap om de voorwerpen te omkorsten, en als te versteenen. Deze kreek bevat, benevens eenige andere visch, veel smakelijke, maar niet zeer dikke, paling.

Het is een overblijfsel van de Oude Brugsche-vaart of rivier van Oostburg, (zie Brugsche-vaart) en tot beveiliging van Oostburg van veel belang, kunnende, door inlating van zeewater, veel hooger gezet en verbreed worden, gelijk in 1831 en 1832 geschiedde.

De Belgen werden, bij hunnen aanval op Oostburg, op den 31 October 1830, door dit water verhinderd, hunne benden uit te breiden en de kleine Nederlandsche magt te omsingelen, waardoor dien aanval dan ook mislukte.

GAT-BIJ-RAAMSDONK, geh. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gat (Het).

GATBROEK, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geersbroek.

GATAK, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamenspanning met de muitelingen, door onze troepen onder de bevelen van den Kapitein Ten Have vernield.

GATERNISSE, oudtijds ook Gasterne geheeten, voorm. vrij uitgestrekt distr. of ambacht, prov. *Zeeland*, *Vierde* distr., dat nagenoeg dezelfde uitgebreidheid besloeg, welke thans wordt ingenomen door den Henricuspolder, de beide deelen van den Prins-Willemspolder, den Oranjepolder, den Mauritspolder, den Zachariaspolder en een deel van den Hoofdplaatpolder.

In de tiende eeuw (A°. 984) wordt er reeds gesproken van de *villa Isendic, in pago Gasterna, super fluvium Beverna.* De kerk aldaar was evenwel slechts eene filiaalkerk van *Oostburg*; want, ten jare 1046, wordt er gesproken van het *altare de Oostburg cum capella ad ipsum respiciente, sita in Isendica.* Tot diezelfde moederkerk behoorden ook, in 1150, reeds de heiligdommen Gaternisse, *Vulendike* en *Oostmundekapel.* Trouwens het Castrum Osborgh wordt, met de Benno's moeren en Combescorren, als aanwassen van de Pagus Gasterna, reeds in 939 in de charters genoemd (verg. art. Baanst) en de Pagus werd later het Oostburger-Ambacht.

De Pagus Gasterna had veel geleden bij den zwaren vloed van 1180. Het verlorene werd wel herwonnen; doch de naam Gaternisse bleef voortaan slechts voor meer beperkten kring in gebruik, als naam van eene op zich zelve staande hooge heerlijkheid, op welke

ook de Gravin Johanna *van Constantinopel* betrekking had, prijkende met eene kerk en een kasteel, doch overstelpt bij den vreesselijken vloed van 1377. De kerk stond, blijkens de kaart der limietscheiding van 1664 en die van Mogge, even buiten den Noordwestdijk van den Oranjepolder, ten W. van den Rooden hoek, en regtlijnig met die van Oud-IJzendijke en Watervliet, volgens de verklaringen der Landmeters C. van Hillen en P. 't Gilde. Het kasteel lag vermoedelijk niet ver van de tegenwoordige Sasput. De heerl. omvatte derhalve de N. W. gedeelten van Prins-Willem Tweede gedeelte en van den Oranjepolder, en een goed gedeelte van de Zuidgronden in den Hoofdplaatpolder. De in 1377 verlorene gronden werden in 1497 voor een goed gedeelte herwonnen. Blijkens zekere scheiding van tienden, kwestieus tusschen St. Pieter en St. Baafs te Gent, blijkt, dat de heerl. na die herdijking groot was ruim 845 gemeten. Haar bezitter bezat ook het patronaatschap en de auditie van de kerk en den disch te Schoondijke, waarmede zij destijds vereenigd was, alsmede de vrije jagt, vogelarij, visscherij enz. in die gansche parochie; magt om Baljuw, Griffier enz. aan te stellen; hof of wet te maken; regt te doen en meer dergelijke; doch was daarentegen verpligt den Graaf te dienen met twee paarden en honderd een en dertig manschappen.

Deze nieuwe bedijking had evenwel almede eenen zwaren strijd met de wateren te verduren. Herhaalde zeeschaden noodzaakten de Ingelanden reeds in 1539, om Keizer Karel V te verzoeken, om subsidie of anders bevel aan de IJvewatering en andere polders, om tot onderhoud van hare zeewerken bij te dragen. Zij bezweek eindelijk in 1570. Een gedeelte werd herwonnen in 1617, zoodat er na dien tijd wederom ruim 255 gemeten van overig waren in den Oranjepolder. Een ander gedeelte is met den Prins-Willemspolder beverscht in 1651, en eindelijk ook het overige in 1778, bij de bedijking van den Hoofdplaatpolder. Niet alle deze landen evenwel behoorden tot het leen van Gaternisse. De baten en lasten, welke aan de vroegere heerl. kwamen, tijdens hare vereeniging met *Schoondijke* (het oude *Vulendike*), waren verdeeld over en verbonden aan twee onderscheidene leenen, Gaternisse en *Schoondijke*, welke gezamenlijk verheven werden bij het prinselijk leenhof, de Burgt van Brugge. Beide deze leenen lagen in den veertienden kavel van den *Prins-Willemspolder Tweede gedeelte*. Het eene, groot 8 gem. 5 roeden, had vroeger bestaan uit vier partijen in de oude IJve-Watering; het andere, hetgeen vroeger bestaan had uit twee partijen in genoemde watering, was groot 4 gem. 60 roeden. Beiden te zamen bezaten de bovengenoemde voorregten, doch het eerste moest ter heirvaart dienen » met eenen paarde » van vyf ponden parasys teinde de palen van den lande van Vlaan- » deren en met tnegentig manscepen dezen leene toebehoorende;" het laatste » met eenen paarde van zeven ponden parasys telken vermane » en heirvaart gedaan wordende by den Souvereinen Heere met drie » zondaagsche kerkgeboden en met een en veertig manscepen." Zóó sprak nog de laatste leenbrief, aan Hendrik van Cruyningen Jacobsz. verleend, in 1789. De Fransche omwenteling heeft het leenstelsel, ten Z. der Schelde, vernietigd. De goederen behoorden op 1 Januarij 1842 nog aan den Heer C. A. Rethaan Macaré, Wethouder der stad Middelburg enz.; doch zijn sedert, bij verkoop, overgegaan aan den Heer Jakob Hennequin, Districts-Commissaris te Sluis.

GATERNISSE, hofstede in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. en 3½ u. N. O. van *Sluis*, arr. en 3 u. Z. van *Middelburg*, kant.

Digitized by Google

en 1 u. N. O. van *Oostburg*, gem. en ¼ u. N. O. van *Schoondijke*, in het oostelijk deel van Prins-Willems-polder, aan den langen Heerenweg, aan de Gaternisse-kreek, niet ver van het geh. Sasput. Zij draagt den naam van Gaternisse, omdat de beide leenen, van welke in het vorige art. gesproken is, tot haar behooren, en zij dus de kern der aloude heerl. uitmaakt. Zij is groot 29 bund. 41 v. r. 18 v. ell., en behoort thans, met de beide leenen, in eigendom aan den reeds genoemde Heer Jakob Hennequin, Districts-Commissaris te Sluis.

GATERNISSE-KREEK, water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Schoondijke*, in het *Eerste deel van Prins-Willems-polder*, loopende van de Sasput West- en Zuidwaarts, tot aan en door de Gaternisse-weg.

Deze kreek is van veel belang als boezem, om gedurende den vloed der zee, als de sluizen gesloten zijn, het overtollige water op te nemen en vóór de sluis te verzamelen, en het, bij de ebbe, te sneller in zee te ontlasten. Hierdoor heeft daarin ook eene soort van eb en vloed plaats.

GATERNISSE-WEG, meest oostelijke dwarsweg in het *Eerste deel van Prins-Willems-polder*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Schoondijke*, loopende van den Nieuwehaven-polder naar den Oranjepolder.

GATINGOLI, stad in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Oostkust, 22′ N. B. 141° 32′ O. L.

GATINOLI (LIMBO-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie Limbo-Gatinoli.

GATO, kl. eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, 11° 42′ N. Br., 141° 22′ O. L.

GAT-VAN-BAKENS (HET) of de Bakens, het gedeelte der rivier de Donge, in en boven hare uitmonding tot Geertruidenberg toe, prov. *Noord-Braband*, onder de gem. *Geertruidenberg* en *Made-en-Drimmelen*, stortende zich in de rivier de Amer en den Biesbosch uit.

GAT-VAN-BROUWERSHAVEN, zeegat tusschen Schouwen en Flakké. Zie Brouwershavensche-Gat.

GAT-VAN-DEN-DORTSCHEN-TOREN, kil in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, onder de gem. *Werkendam*. Zij komt uit het *Gat-van-Steenenhuisje* en loopt tusschen de Kivitswaard en den Muggewaard door, naar het Gat van den Haan.

GAT-VAN-TER-AA (HET), zeer schilderachtig plaatsje op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, op de grensscheiding van de heerl. *Doorwerth*, waar een beekje al kabbelend van de hoogte vloeit, om zich niet ver van daar in den Rijn te storten.

GAUA, koningr. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie Goa.

GAUMA, voorm. stat., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, arr. en kant. *Heerenveen*, ¼ u. Z. W. van *Oldeboorn*. Deze state is thans eene boerenplaats, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 38 bund. 58 v. r., en in eigendom bezeten wordt door den Heer Arnold Andreae, te Beetsterzwaag.

GAUW, Gaauw of Gaw, in het oud-Friesch Ghawe, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*. — Dit d. behoort tot de oudste der provincie. Men telt er 120 inwoners, die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Goinga-Gauw-en-Offingawier*, die hier eene kerk heeft, welke in het jaar 1685 ge-

Digitized by Google

heel nieuw gebouwd is, ter gedachtenis van welke verbetering men vroeger boven de deur las:

BURMANIA, ANTIQUA DUCENS AB ORIGINE NOMEN,
AETATIS QUINOS CUM NONDUM IMPLEVERAT ANNOS,
ZEINO JOACHIMUS, GRIETMANNI FILIUS, HUJUS
FRISIACO SAXO JACUIT FUNDAMINA TEMPLI.

17 Aug. CIↃ IↃCLXXXV.

ZIET ZEINO JOACHIM, DES GRIETMANS EERSTGEBOOREN,
BURMANIAS ZAAT EN KROOST VAN EDEL OUD GESLAGT,
LEGT, NOG GEEN VIJF JAAR OUD, AAN DEZE KERK EN TOREN
DEN GRONDVEST, EN HEEFT ZULKS MET FRIESSCHEN STEEN VOLBRAGT.

Dit opschrift is er echter nu niet meer, wel de steen waarop het gestaan heeft, even als een daar boven geplaatste steen, waarop voorheen het wapen der BURMANIA's te zien was, doch én opschrift én wapen zijn in het jaar 1795 weggekapt.

De kerk, welke hier vroeger gestaan heeft, had aan vast inkomen voor den Pastoor 100 goudgulden (150 guld.). De vikarij bedroeg 70 goudgulden (105 guld.). De Proost van St. Janskerk te Utrecht trok van de pastorie 6 postulaatgulden (12 guld.). Er is hier een dikken stompen toren. — De R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Sneek* gerekend.

Dit d. is de geboortepl. van RADBOUD, den veertienden Bisschop van Utrecht, wiens overgrootvader van moederszijde is geweest RADBOUD I, Koning *van Friesland.*

GAUW (DE), landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*, arr. en 5 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 3½ u. O. ten N. van *Bergum*, ½ u. Z. W. van Stroobos.

GAUW (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, O. van Gauw. — Het is eigenlijk een inham van het *Pikmeer*, die door de Gauwesloot met het Tjaardsmeer in verbinding staat.

GAUWDRIAAN, oude naam van het d. OUD-GOUDRIAAN, in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDRIAAN (OUD-).

GAUWERAK, oude naam van het d. GOUDERAK, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDERAK.

GAUWE-SLOOT (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, dat uit *de Gauw* voortkomt en eerst met eene oostelijke, voorts met eene noordelijke, dan weder met eene westelijke en eindelijk weder met eene noordelijke rigting naar het Tjaardsmeer loopt.

GAVE, voorm. watertje in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

GAVE (OUDE-), water in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, dat uit het *Lettelberderdiep* voortkomt, en met eenen noordoostelijken loop, ten N. van Oostwold naar de Monniksloot loopt, met welke vereenigd, zij, onder den naam van GAVE, in eene meer noordoostelijke rigting naar de Pofferd loopt, waar zij in de trekvaart van Groningen op Stroobosch valt. — Dit water is vroeger breeder geweest.

GAW, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GAUW.

GAWEG, GAWEGE of GAWEGEN, geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en 3½ u. Z. O. van *Goes*, gem. *Waarde-en-Valkenisse*, ¾ u. O. van Waarde; met 10 h. en 75 inw.

Digitized by Google

Dit geh. is ontstaan doordien de ingezetenen van Valkenisse, na den watervloed van 26 Januarij 1682, waardoor hun dorp te gronde ging, zich op de noordergrens der heerl. vestigden.

GAWEROE, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

Dit d. werd den 21 April 1828 door de eerste mobiele kolonne, onder bevel van den Luitenant Kolonel SOLLEWIJN, in de asch gelegd, als zijnde het bekend, dat de muitelingen er buskruid hadden vervaardigd. Door eene hevige uitbarsting, waarschijnlijk het gevolg van buskruid, dat ontvlamde, werd zulks bevestigd.

GAY, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Besi*, dat tot de *Xoela-Eilanden* behoort.

GAYAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil *Java*, res. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GAYKAMA of GAIKEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, ½ u. Z. W. van Augustinusga. Deze state is reeds lang gesloopt.

GAYN (HET), water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GEIN.

GAYN-EN-GAASPER-POLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GEIN-EN-GAASPER-POLDER.

GEAP, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Sumadang*. In het begin der vorige eeuw telde het, met *Kadawang* en *Loeroe*, 400 huisgezinnen.

GEBANG of GABANG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Cheribon*.

In dit distr. is den 27 Februarij 1817 een gedeelte van den berg *Lawoer* ingestort, waardoor een kampong en acht huisgezinnen, met omliggende rijstvelden, menschen en vee geheel verzwolgen zijn en de rivier Tji-diengklat geheel opgedroogd werd. Er was sedert lang eene kloof in dien berg, waardoor zelfs buffels heendrongen, en op welke de regen verder gewerkt en alzoo de geheele afscheuring veroorzaakt heeft.

GEBANG of GABANG, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en 15 palen van *Cheribon*, 204 palen van *Batavia*, en 155 palen van *Samarang*.

GEBANG of GABANG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Baglen*.

Zij wordt uit onderscheidene kleine, alle uit het bezuiden Sendoro liggende gebergte, voortkomende spranken gevormd. In de beneden- of lage landen komende, is zij al dadelijk vrij breed, doch ondiep, ofschoon voor kleine vaartuigen, eenige weinige palen ver, te gebruiken, en stort zich in de *Groote-Rawa*, naar welke zij, vooral in den regenmousson, onberekenbaar veel water afvoert, waarbij zij nog tevens een groot gedeelte der, benoorden dat meer gelegene, lage velden voor eenigen tijd onder water zet.

In het jaar 1836 is nabij de dessa Wawar, res. Baglen, het graven van een afleidingskanaal ondernomen van een uitgestrekt moeras naar die rivier, waardoor ongeveer, 12,000 bouw land aan de teelt van rijst is dienstbaar gemaakt.

GEBJOK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

GEBROEK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Baglen*. — Dit d. telde in het begin der vorige eeuw, met het d. Maribon, 300 huisgez.

Digitized by Google

GEBROECK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 1½ u. Z. O. van *Roermonde*, gem. *Herkenbosch-en-Melich*, 40 min. Z. O. van *Herkenbosch*, waartoe het behoort; met 38 h. en 145 inw.

GEBROEDERS, naam welke men wel eens geeft aan de bergen SOEMBING en SENDORO in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie SENDORO en SOEMBING.

GEBROEDERS (DRIE), drie eil. in *Oost-Indië*. Zie DRIE-GEBROEDERS.

GEBROEDERS (DRIE), plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie DRIE-GEBROEDERS.

GEBROEDERS (TWEE), twee eil. in *Oost-Indië*. Zie TWEE-GEBROEDERS.

GEBROEDERS (TWEE), verl. koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie TWEE-GEBROEDERS.

GEBROEK, geh. in *Opper-Gelder*, ambt *Montfoort*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 2¼ u. Z. van *Roermonde*, gem. en 10 min. ten Z. van *Echt*; met 30 h. en 150 inw.

GEBROEK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en ¼ u. N. van *Roermonde*, gem. en 20 min. ten Z. van *Maasniel*; met 33 h. en 190 inw.

GEBROEK, b. in het voorm. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*, arr. en 6 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. van *Sittard*, gem. en 25 min. W. van *Susteren*.

Het maakt een gedeelte van het geh. *Bakhoven-en-Gebroek* uit en telt 15 h. en 100 inw.

GEBROEK, bazar of marktplaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*, in het *Zuiderkwartier*, tot het landgoed *Simplicitas* of *Lebak-Boeloes* behoorende. — Deze bazar is den 27 Maart 1761 opgerigt.

GEBROEK (BAKHOVEN-EN-), geh. in het voorm. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*. Zie BAKHOVEN-EN-GEBROEK.

GECOMBINEERDE-BUITENPOLDER-VAN-ENGELEN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN, pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie ENGELEN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN (GECOMBINEERDE-POLDER-VAN-) (1).

GEDAK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. resid. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

GEDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, aan de westkust van dit eiland, in de *Menangkabausche Bovenlanden*, distr. *Mandagelang*.

Den 7 October 1839 werd de Luitenant STEINHART, op eenen togt, die hij, vergezeld van een aantal Mandahelingsche Hoofden en van eenige hulptroepen van Kotta-Noban, naar Kotta-Gedang deed, bij eene ontmoeting met zekeren SOETAN MENKOETOER, broeder van den overleden Regent van Mandaheling, die eenige Voorvechters bij zich had, door den Radja van Layang vermoord.

GEDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Rembang*, met een graf dat door de Indianen voor heilig gehouden wordt.

GEDANG (BOEKIT-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Menangkabausche Bovenlanden*.

GEDÉ, bij sommigen ook GETE gespeld, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, van de res. Buitenzorg zich door de Preanger-

---

(1) Alle de eveneens met het woord GECOMBINEERD beginnende namen, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

Digitized by Google

Regentschappen en de res. Cheribon tot aan Tagal en Banjoemas uitstrekkende, tusschen welke beide laatste resid. zij de grensscheiding uitmaakt. — De hoogste toppen zijn: de Gedé of Sedaratoes, de Gamoeroe, de Mandalawingi, de Pangoerangoe en de Tagal.

GEDÉ, Gedeh, Doedé of Sedaratoes, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, in de *Preanger-Regentschappen*, de zuidelijkste top van het gebergte Gedé, die voor een der hoogste bergen van Java mag gehouden worden, volgens eene berekening van den Hoogleeraar Reinward, gegrond op de, met den barometer, gedane waarnemingen, den graad van warmte van het kokende water enz., bedraagt de hoogte van dezen berg 2766 ellen of 9075 Eng. voeten. De hoogste stand van den thermometer was, op den middag, 71°, en de laagste, voor zonsopgang, tusschen de 46 en 47° Fahrenheit. Dit verheven toppunt is geheel met bosch en gewassen, in eene diepe plantenaarde staande, overdekt, uitgezonderd een gering gedeelte der noordelijke meer steile zijde, alwaar eenige rijen van over elkander staande basaltkolommen te voorschijn komen.

Groote dikke bosschen en hoog geboomte, in soort zeer onderscheiden, doch waaronder de hooge, hechte stammen van den Rasamala en vele soorten van vijgeboomen bijzonder uitsteken, kenschetsen de middelbare hoogte van dezen berg en den vruchtbaren grond aldaar; doch op eene hoogte van omtrent 5000 Eng. voeten ontwaart men naauwelijks meer een der gewassen, die in het lagere land gemeen zijn. Het hooge hout blijft ook nu nog, bij het verder opklimmen, lang voortduren, en de verscheidenheid der gewassen schijnt ook nog eenen geruimen tijd eerder toe- dan af te nemen, doch de gemelde gewassen worden, al meer en meer, door anderen van eenen geheel verschillenden vorm vervangen, en het is vooral op eene hoogte tusschen 5000 tot 7000 voeten, dat de luchtsgesteldheid tot het voortbrengen der grootste verscheidenheid van gewassen meest geschikt schijnt te zijn, zoodat een kruidkundige aldaar overvloedige stoffe tot waarnemingen zoude vinden, alzoo een groot gedeelte dezer gewassen naauwelijks of in het geheel nog niet bekend is. Boven de gemelde hoogte tot op den top van den berg verandert de gedaante der planten al meer en meer; het meeste hout groeit krom en kreupelachtig, is even als de grond dik met mos overdekt, heeft kleine, stijve, drooge bladeren, en op of omstreeks den top van den berg vindt men een groot aantal gewassen, welke niet dan aan andere geheel verschillende landstreken, als aan het Alpisch gebergte, zelfs aan de koudere luchtstreken van Europa, aan China, Japan en Nieuw-Holland eigen zijn.

Den 12 November 1841 heeft de Gedé meer dan gewoonlijk en vrij beduidend gebrand, hetgeen niet alleen in de Preanger-Regentschappen maar ook te Buitenzorg opgemerkt is geworden. Ter laatstgemelde plaats viel zelfs eene ligte zoogenaamde aschregen. Alhoewel zich geen vuur vertoonde, liet de zware rook, welke onophoudelijk uit den krater opsteeg, geen twijfel over ten aanzien der buitengewone werking, waarin de berg verkeerde. Dit natuurverschijnsel, heeft zich den 14 daaraanvolgende met vermeerderde kracht herhaald. Te Patjet, tien palen van Tjanjor, werden toen vlammen gezien en weder slagen gehoord, even als twee dagen te voren.

GEDE (NOESA-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie Kembang'an-Noesa.

GEDEH, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Gedé.

Digitized by Google

GEDEH (BODJONG-), landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie BODJONG-GEDEH (1).

GEDMERAWOLDE, naam, onder welken het d. GARMERWOLDE, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, in eenen brief van het jaar 1301 voorkomt. Zie GARMERWOLDE.

GEDOENDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

GEDONG-BADAK, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie BADAK-GEDONG.

GEDONG-KERBO, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GEDONG-KWALI, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*, op den linkeroever van de *Bogowonto*.

In de maand Julij 1829, werden de muitelingen, welke zich aldaar genesteld hadden, door den Luitenant ENGELBERT VAN BEVERVOORDEN met dat gevolg aangetast, dat zij in allerijl de vlugt moesten nemen, met achterlating van de gezadelde paarden der Hoofden, benevens verscheidene wapenstukken.

GEDONGLEGI, distr. en d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GONDANGLEGI.

GEDOUNONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GEDULD of LIJDZAAMHEID, kl. fort in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, in *Fantee*, distr. *Acron*. — Het werd in 1811 door eenen Negervorst verwoest.

GEEFSWEER of GEVESWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. ten Z. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. van *Delfzijl*, ¼ u. Z. W. van *Farmsum*, waartoe het behoort.

GEELMUIJEN, naam, onder welken het plattelandstadje GENEMUIDEN, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, wel eens voorkomt. Zie GENEMUIDEN.

GEELBROEK, groote uitgestrektheid wild kreupelhout, en laag natuurlijk groenland, prov. *Drenthe*, tusschen *Assen*, *Beilen* en *Rolde*. — Het beslaat eene oppervlakte van 44 bund.

GEELDORP, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GELDROP.

GEELE-TEEN, naam, welken de landlieden doorgaans geven aan den pold. GALATHÉ, op het eil. *Goedereede-en-Overflakké*. Zie GALATHÉ.

GEELTJENSDORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GIELTJENSDORP.

GEENEIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Peelland*, arr. en 3½ u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en ½ u. N. W. van *Helmond*, gem. en 5 min. W. van *Stiphout*.

GEENHOVEN of GENHOVEN, ook GENOUWEN en GINOUWEN gespeld, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 2 u. Z. van *Eindhoven*, gem. en ½ u. N. van *Valkenswaard*; met 35 h. en 245 inw.

GEER (DE), streek lands in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie VRIJE-GEER (DE-).

GEER (DE), buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1½ u. Z. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. O. van *IJsselstein*, gem. en ½ u. O. van *Jutphaas*, langs den straatweg van Utrecht naar Jutphaas.

(1) Eveneens zoeke men de woorden met GEDEH zamengesteld, op de woorden van onderscheiding.

BIBL. ... Gr...

Digitized by Google

Dit buit. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 12 bund. 41 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. L. W. Baron DE GEER, Ambachtsheer van het Over- en Nedereind van Jutphaas, Griffier van de Tweede Kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage.

GEER (DE), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 2 u. Z. W. van *Loenen*, gem. en ½ u. Z. van *Oudhuizen*; met 10 h. en 70 inw.

GEER (DE), kanaal in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, dat reeds in oude tijden gegraven is, en de landscheiding tusschen Oudhuizen aan de eene zijde, en Spengen, onder Kockengen, aan de andere zijde uitmaakt; terwijl het den Amstel met het Byleveld vereenigt.

GEER (DE), voorm. adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie HUBERTGEREGT VAN WULVEN (ST).

GEER (DE) of DE GEEREN, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Leerdam*; palende N. aan de Oude Way, O. aan de Culenborgsche-Vliet, waardoor hij van Gelderland gescheiden wordt, Z. aan Acquoy, W. aan den Diefdijk, die hem van Nieuw-Schaayk en het Kortgeregt scheidt.

GEER (DE VRIJE-), streek lands in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie VRIJE-GEER (DE).

GEERAARDSBERGEN, naam, onder welken de heerl. 's HEERAARTSBERGEN, in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens voorkomt. Zie HEERAARTSBERGEN ('s).

GEERARD-DE-MOORS-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GERARD-DE-MOORSPOLDER.

GEERDINK-ZIJT, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3¼ u. Z. O. van *Almelo*, kant. en ¾ u. W. Z. W. van *Enschede*, gem. en 1¼ u. Z. W. van *Lonneker*.

GEERE-EN-ZIJDEPOLDER (GECOMBINEERDE-), pold. in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Ouderkerk-aan-den-IJssel*; palende N. W. aan den IJsseldijk, N. O. aan den Krommepolder, Z. O. aan den Boezem, Z. W. aan de Smallekade.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 1075 bund., telt 17 boerderijen, en wordt door eene sluis op den IJssel van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout en Waardslieden.

GEEREN (DE), pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GEER (DE).

GEERENSTEIN, geh. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GEERESTEIN.

GEERENSTEIN, buit. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GERESTEIN.

GEERENSTEIN (HET HUIS), adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GEERESTEIN (HET HUIS).

GEEREPOLDER of GEERPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; palende N. aan den Rijnburgerpolder en den Oostburgsche-polder, O. aan den Rietveldsche-polder, Z. aan den Boter- en Ambachtspolder, W. aan den Katjes of Gemeenewegspolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 225 bund. 66 v. r. 30 v. ell., en wordt door eene sluis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Poldermeesters.

Digitized by Google

GEERESTEIN, GEERENSTEIN of GERESTEIN, geh. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en 10 min. N. van *Woudenberg*.

Dit geh., hetwelk vroeger een afzonderlijk geregt uitmaakte, was vóór 1614 vereenigd met *Woudenberg*, en heete het Nieuwe geregt en Woudenberg het Oude. In dat jaar werdt het aan Jonker ARENT VAN ZUYLEN VAN NYEVELD, als eene afzonderlijke ambachtsheerlijkheid, ter leen gegeven door de Staten, terwijl, in hetzelfde jaar, Zuiderbroek daarbij gevoegd werd. Het telt 30 h., bewoond door 41 huisgez., uitmakende eene bevolking van 170 inw. Men heeft er de ridderhofstad Het Huis Geerestein.

GEERESTEIN, buit. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GERESTEIN.

GEERESTEIN (HUIS), GEERENSTEIN of GERESTEIN, ridderhofst in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en 10 min. N. van *Woudenberg*, in het geh. *Geerestein*.

Deze ridderhofst., waartoe, volgens de oude brieven, onder anderen, de grove en krijtende tienden onder het Leusder Hertveld, Zuyrbroek, en de smalle tienden van Leusden, Velddorp en Leusderbroek, behooren, is eene der fraaiste en vermakelijkste lustplaatsen der provincie Utrecht, zoo uit hoofde van het prachtig nieuwerwets, in het jaar 1834, bijna geheel herbouwd heerenhuis, als van wege de sierlijkheid en uitgestrektheid der plantaadje. Het gebouw, hetwelk uit drie verdiepingen, allen met schuiframen voorzien, bestaat, pronkt inzonderheid, met eene bij uitstek fraaije frontespies met het wapen van Geerestein. In het midden, boven die frontespies, zag men vroeger een borstbeeld van Diana en ter wederzijden daarvan, twee vazen, doch deze zijn bij den herbouw in het jaar 1834 weggenomen. Men gaat op het voorplein door een ijzeren hek, en vindt, eer men in het huis treedt, de stallingen ter regter- en ter linkerhand. GEERESTEIN was reeds voor het jaar 1400 bekend en, zoo men meent, bezeten door een geslacht van dien naam, waarvan eene erfdochter GISBERTA VAN GEERESTEIN genoemd, het huis zou overgebragt hebben in het geslacht der Heeren VAN ZUILEN VAN NYVELD. Wat hier van zij, zeker is het, dat STEVEN VAN ZUILEN VAN NYVELD in het jaar 1477, door DAVID VAN BOURGONDIË, den vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht, daarmede is beleend geworden. In het geslacht van dien Heer is het gebleven tot in het jaar 1648, wanneer het, bij den dood van MARGARETHA VAN ZUILEN VAN NYVELD, Vrouwe van JAN VAN DE VEGT, gekomen is aan hare dochter THEODORA VAN DE VEGT, gehuwd aan JASPER VAN LIJNDEN. Zij liet het, bij haar overlijden, na aan haren zoon STEVEN VAN LIJNDEN, wiens weduwe ANNA MARIA DE MAREZ, in het jaar 1711, de beleening ontving. Door het huwelijk van hare dochter met Jonkheer JAKOB HENDRIK, Graaf VAN RECHTEREN, Heer *van Westerveld*, is het vervolgens aan dien Heer gekomen, en, door hem, overgedragen op zijnen zoon, ADOLF HENDRIK, Graaf VAN RECHTEREN, die er in het jaar 1763 mede beleend werd. GEERESTEIN behoort onder die hofsteden, welke, in het jaar 1536, door de Staten, voor riddermatig zijn verklaard.

Deze ridderhofstad wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer HENDRIK DANIEL HOOFT, Ambachtsheer *van Woudenberg en Geerestein*, tevens Heer *van Groenewoude*, woonachtig te Amsterdam en des zomers zijn verblijf houdende op GEERESTEIN. Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, uitmakende de voorm. ambachtsheerl. Geerestein, eene oppervlakte van 250 bund. 37 v. r. 13 v. ell.

Digitized by Google

Wegens dit huis, dat aan de prov. Utrecht leenroerig was, zijn drie Heeren uit het geslacht van van Zuilen van Nyveld, en twee uit dat van van Lijnden, in het lid der Edelen en Ridderschappen beschreven geweest; namelijk, in het jaar 1582, Jonkheer Jacob van Zuilen van Nyveld tot Hoevelaken; in het jaar 1597, Jonkheer Jacob van Zuilen van Nyveld tot Hoevelaken; in het jaar 1606, Jonkheer Arent van Zuilen van Nyveld; in het jaar 1642, Jonkheer Jasper van Lijnden, en in het jaar 1695, Jonkheer Steven van Lijnden.

GEERESTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Woudenberg*; palende N. aan de heerl. Leusden, O. en Z. aan Woudenberg, W. aan Woudenberg en Leusden.

Deze heerl. bevat de geh. Geerestein, Zuidbroek en Neder-Ekeris, beslaat eene oppervlakte van 350 bund. 90 v. r. 75 v. ell., telt 35 h., bewoond door 46 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die meest hun bestaan vinden in tabaksteelt en landbouw. De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Woudenberg*.— De heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den voorzegden Jonkheer Hendrik Daniel Hooft.

GEERPOLDER, pold. in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Ouderkerk-aan-den-IJssel*; palende N. W. aan den IJsseldijk, N. O. aan den Krommepolder, Z. O. aan de Loet, Z. W. aan den Zijdepolder.

Deze pold., telt 14 boerderijen en wordt door twee sluizen op den IJssel, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout en Waardslieden.

GEERPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Voorburg*, gedeeltelijk gem. *Stompwijk-Wilsveen-Leydschendam-en-Tedingerbroek*, gedeeltelijk gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den Ommedijksche-watering, O. aan de Noordasche-vliet, Z. aan Soetermeer, W. aan den Blankaarts-polder.

Deze pold. bevat 2 kleine boerderijen, en wordt, met onderscheidene andere polders, door vijf sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast.

GEERPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Geerepolder.

GEERPOLDER, pold. in de *Vijf-Heeren-landen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Geer (De).

GEERSBERGEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Giersbergen.

GEERSBROEK, in de wandeling meestal Gadtsbroek genoemd, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 1½ u. Z. van van *Breda*, kant. *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, 1 u. Z. O. van *Ginneken*, waartoe het behoort; met 32 h. en 160 inw.

GEERSDIJK of Gerolfsdijk, heerl. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*; palende N. aan de heerl. Wissekerke, O. aan de heerl. Kortgene, Z. aan de Schorren tegen de Zuidvliet, W. aan de heerl. Oud-Kampen en Soelekerke en de heerl. Nieuwkampen.

Deze heerl. bestaat uit den Geerdijksche-polder, benevens gedeelten van den Torenpolder, den Kamperland-polder, en den Heer-Janspolder, en bevat het geh. Geersdijk en eenige verstrooid liggende huizen. — Zij beslaat eene oppervlakte van 290 bund. 79 v. r.,

Digitized by Google

men telt er 30 h., bewoond door 40 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men er ook twee kapitalen, in het jaar 1836 gebouwde, meestoven heeft.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Wissekerke en-Geersdijk c. a.* — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten te *Wissekerke* onderwijs.

Deze heerl., welke reeds in 1214 voorkomt, werd op den 5 November van het jaar 1530 geheel overstroomd, waarbij het toenmalige dorp van dien naam verwoest werd. Een gedeelte der gronden is later wel weder bevorscht, maar de plaats heeft nimmer weder eene eigen kerk verworven, en is slechts een geh. gebleven. Dit gehucht ligt 2½ u. W. N. W. van Goes, ½ u. W. van Kortgene.

GEERSDIJK of Geersdijkschenpolder, pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland* en voor een zeer klein gedeelte gem. *Kortgene*; palende N. W. aan den Torenpolder, N. aan den Wissekerkerpolder, O. aan den Oud-Kortgenepolder, Z. O. aan den Westpolder en de Schorren tegen de Zuidvliet, Z. aan dezelfde Schorren, Z. W. aan den Heer-Janspolder, W. aan den Kamperland-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1530 ondergevloeid en in het jaar 1663 weder bevorscht is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 260 bund. 79 v. r. 93 v. ell., alles schotbaar land, waarvan 259 bund. 79 v. r. 93 v. ell., onder de gem. *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland* en 1 bund. 66 v. r., onder de gem. *Kortgene*, telt 30 h., waaronder 5 boerderijen, als 26 h. en 4 boerderijen onder *Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*, en 4 h. waaronder 1 boerderij, onder *Kortgene*, en wordt door ééne sluis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, éénen Gezworenen en éénen Penningmeester.

GEERSDIJKSCHE GAT of Geersdijksche Vliet, water in het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Het is een overblijfsel van den *Wijtvliet*, welke vóór eeuwen dáár stroomde en waarvan nog overblijfselen zijn. Het begint van een dwarsslootje benoorden Geersdijk; loopt door het geh. van dien naam en door de zanden of schorren, welke ten Zuiden liggen; terwijl het zich in de *Zuidvliet* ontlast. Dit gat loopt in den zomer geheel droog.

GEERSDIJKSCHE-POLDER, pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Geersdijk.

GEERSDIJKSCHE-VLIET, water in het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Geersdijksche-gat.

GEERSTENPOLDER, naam, welken de landlieden veelal geven aan den Gerard-de-Moorspolder, in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie Gerard-de-Moorspolder.

GEERSTENPOLDER, onderdeel van het *Oude land der Watering van Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Kadzand.

GEERT-DE-MOORSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie Gerard-de-Moorspolder.

GEERTRUID (ST.), d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geertruide (St.).

GEERTRUIDA (ST.), voorm. kloost. in *'s Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geertruida-Klooster (St.).

GEERTRUIDA (ST.), d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geertruide (St.)

Digitized by Google

GEERTRUIDA-ELIZABETH, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Vreedenburgerkreek*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. de Zwarigheid, benedenwaarts aan de verl. plant. Mijn-Zorg; 1000 akkers groot.

GEERTRUIDA-KLOOSTER, voorm. klooster in *Amsterdam*, prov. *Noord-Holland*, op den *Nieuwezijds-Voorburgwal*, bij de Dirk-van-Hasselsteeg.

Het was een oud, vierkant, niet groot gebouw, ten O. tegen het Lieve Vrouwe-gasthuis aanpalende, en zich langs den gezegden burgwal tot aan het St. Geertruidasteegje uitstrekkende. Het had tot lichtschepping eene open binnenruimte en zag voorts op onze Lieve-Vrouwenparochie-kerkhof uit. Het kerkje in het N. is nog aanwezig, doch tot suikerbakkerij ingerigt, even als een gedeelte van het klooster. Het overige is in burgerwoonhuizen veranderd; terwijl men er eenen doorgang tot aan den Nieuwen-dijk doorgetrokken heeft, de Nieuwstraat genaamd.

GEERTRUIDA-KLOOSTER (St.), voorm. kloost. te *'s Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, bij de Orten-binnenpoort.

Het was gesticht omtrent het jaar 1449, eerst voor Nonnen van de orde van St. Dominicus, die naderhand den regel van St. Augustinus hebben aangenomen. De eersten onder haar waren van Maaseyk gekomen. De Kanonikessen waren altijd van hoog adellijk geslacht, en onder haar ook sommige van de eerste huizen van Nederland. In de kerk van dit klooster werd een beeld van de H. *Maagd* Maria geëerd, dat, naar men wil, door een wonderwerk, voor het vuur was bewaard gebleven. Na de verovering van *'s Hertogenbosch*, moesten de geestelijke dochters, gelijk die van andere kloosters uitsterven, en op deze voorwaarden alleen mogten zij in haar klooster verblijven. Zij hebben nogtans aldaar blijven bestaan tot omtrent het jaar 1703, wanneer zij geheel zijn vernietigd.

De gebouwen van dit klooster zijn thans ingerigt tot woonhuizen, en de kerk is bij de Waalsche gem. in gebruik.

GEERTRUIDA-KLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Hoorn*, prov. *Noord-Holland*, in de *Gouw*, thans de *Nieuwstraat*. Het werd in het jaar 1404 gesticht. De gebouwen zijn thans ingerigt tot woonhuizen.

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of St. Geertrui-polder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Biervliet*; palende N. en N. O. aan den Groote-Zoutenpolder en den Kleine-Zoutenpolder, O. aan den Brilspolder, Z. aan den Mariapolder en den Biervlietsche-Oranjepolder, W. aan den laatstgenoemde.

Deze pold., welke denkelijk in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 105 bund. 41 v. r. 90 v. ell., bijna alles schotbaar land; telt 5 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt langs eenen gemeenen watergang, met en langs den Kleine-Zoutenpolder en den Groote-Zoutenpolder, door eene sluis, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Gezworene en eenen Penningmeester of Ontvanger-Griffier.

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of St. Geertrui-polder, pold. op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Tholen*, gem. *Scherpenisse*; palende W. en N. aan de Pluimpot, O. aan den Polder van Westkerke, Z. aan de Schorren tegen de Ooster-Schelde.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 65 bund. 92 v. r. 40 v. ell., alles schotbaar land, en wordt door eene sluis, op den Westkerksche-polder, van het overtollige water ontlast. Hij behoort tot de watering van Scherpenisse c. a., welke onder het be-

Digitized by Google

stuur staat van éénen Dijkgraaf, twee Gezworenen en éénen Penningmeester.

GEERTRUIDE (ST.), gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en kant. *Maastricht* (6 k. d., 11 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Gronsveld, O. aan Gulpen, Z. aan Mheer, Mesch en de Belgische gem. 's Graven-Vouren, W. aan Eysden-Breust-en-Oost.

Zij maakte vroeger een gedeelte van de thans niet meer afzonderlijk bestaande gem. *Breust* en *Eysden* uit, welke beide gem., in het jaar 1828, in de gem. *Eysden-Breust-en-Oost* bijeen gevoegd zijn, als wanneer de gedeelten, die thans de gem. St. Geertruide uitmaken, daarvan zijn afgescheiden. Deze gem. bevat het d. St. Geertruide, de geh. Breusterbosch, Libeek en Moerslag, benevens gedeelten van het d. Ekkelrade en van het geh. Herkenrade, beslaat eene oppervlakte van 914 bund. 45 v. r. 75 v. ell., en telt 170 h., bewoond door 178 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. *Maastricht*, behoort, en in deze gem., eene kerk te St. Geertruide heeft, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden. — Men heeft in deze gem. ééne school, te St. Geertruide.

Het dorp St. Geertruide, St. Geertruid of St. Geertruida, in het Fr. St. Gertrude, ligt 1½ u. Z. O. van Maastricht, 2 u. Z. ten W. van Valkenburg. Het wordt ook Eysden-op-den-Berg genoemd, als zijnde op eene hoogte gelegen, en ter onderscheiding van het d. *Eysden*, waarmede het onder dezelfde heerl. *Eysden* behoort. — Men heeft er, in de kom van het dorp, 50 h. en 250 inw.

De kerk, aan de H. Geertruida toegewijd, is in het midden der vorige eeuw van eenen toren voorzien. Tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden, was de Hervormde Predikant van Eysden gehouden 's jaarlijks eenmaal in dit dorp te prediken.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 50 leerlingen bezocht.

Bij eene deeling, aangegaan te 's Gravenhage, den 26 December 1661, tusschen Filips IV, Koning *van Spanje*, en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, viel St. Geertruide, alhoewel niet bij het verdrag genoemd, aan de Staten-Generaal.

GEERTRUIDENBERG, dek. in het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, met ruim 23,000 zielen.

Men telt er de volgende 15 pastorijen, als: Baardwijk, Drunen, Geertruidenberg, Den-Hoek, Loon-op-Zand-Straatskwartier, Loon-op-Zand-Vaartkwartier (Kaatsheuvel), de Made, Nieuwkuik-en-Onsenoort, Raamsdonk, Waalwijk, Waspik, Zevenbergen en Zwaluwe. — Men heeft er 15 kerken, bediend wordende door 15 Pastoors en 10 Kapellanen.

GEERTRUIDENBERG, kerk. ring, prov. *Noord-Braband*, klass. van *Breda*.

Men telt er 2800 zielen, in de volgende 8 gem.: Geertruidenberg, Dongen, Ter-Heyden, Made-en-Drimmelen, Moerdijk, Oosterhout, Hooge-Zwaluwe en Lage-Zwaluwe. Deze gem. hebben 9 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 8 Predikanten.

GEERTRUIDENBERG, heerl., prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*.

Zij ligt ten N., met de stad Geertruidenberg, aan Standhazen, zelfs zijn er twee bolwerken der stad op den grond van dit ambacht

Digitized by Google

gebouwd. Ten O. wordt zij van de heerl. Raamsdonk afgescheiden door de riv. de Donge. Ten Z. of Z. O. grenst de heerl. Geertruidenberg aan de bar. van Breda en ten W. aan de heerl. Hooge-en-Lage-Zwaluwe. Deze heerl. bestaat in de stad van dien naam en een grondgebied daar buiten, waaronder ook het voormalig ambacht van de Made begrepen is, bevat alzoo de gem. Geertruidenberg en een gedeelte van de gem. Made-en-Drimmelen.

De Herv. maken de gem. van Geertruidenberg en Made uit. — De R. K., van welken men er 2600 telt, onder welke 1800 Communicanten, vormen de par. Geertruidenberg en Made, behoorende tot het dek. *Geertruidenberg*, in het apost. vic. van *'s Hertogenbosch*. — Men heeft in deze heerl. 5 scholen.

De heerl. GEERTRUIDENBERG, was eertijds een gedeelte van het oude graafs. *Strijen*. Heer WILLEM VAN DUIVENVOORDE, bastaardzoon van AREND VAN DUIVENVOORDE, uit den huize VAN WASSENAAR, kocht haar, of, gelijk andere melden, verkreeg van WILLEM III, *Graaf van Holland*, het burggraafschap van GEERTRUIDENBERG, met de wedde en heerl. der stede in het jaar 1319. Hij, hoewel gehuwd met de dochter des Heeren van Vianen, had bij zijn afsterven geene wettige kinderen, maar eenen bastaardzoon mede WILLEM VAN DUIVENVOORDE geheeten. Deze, die tot het jaar 1400 leefde, bood zijnen neef AREND VAN DUIVENVOORDE aan, hem erfgenaam te maken van zijne goederen, indien hij hem vergunnen wilde, de volle wapenen VAN DUIVENVOORDE te voeren, zonder teeken van bastaardij, hetwelk Heer AREND hem weigerde. Hierom maakte hij het meerendeel zijner nalatenschap aan zijnen neef JAN VAN POLANEN, en het overige aan eenige godshuizen. Door het huwelijk van JOHANNA VAN POLANEN, met ENGELBERT, Graaf *van Nassau*, in het jaar 1404, kwam de heerl. van GEERTRUIDENBERG in het huis van *Nassau*, waarin zij verbleef tot in het jaar 1544, toen REINIER VAN CHALONS, Prins *van Oranje*, Graaf *van Nassau*, bij zijn kinderloos overlijden, deze, alsmede zijne andere heerl., vermaakte aan WILLEM I, Prins *van Oranje*, Graaf *van Nassau*, wiens mannelijke nakomelingen haar bezeten hebben tot in het jaar 1702 toen zij, na het kinderloos overlijden van WILLEM III, Prins *van Oranje*, gekomen is aan zijnen Neef JAN WILLEM FRISO, van wien onze tegenwoordige Koning in regten lijn afstamt, zoo dat de heerl. GEERTRUIDENBERG thans tot de domeinen van het huis VAN NASSAU behoort.

GEERTRUIDENBERG, gem. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout* (14 m. k., 9 s. d.); palende N. aan den Biesbosch, O. aan de gem. Raamsdonk, Z. aan Oosterhout, en W. aan Made-en-Drimmelen.

Deze gem. bevat de stad Geertruidenberg, benevens het geh. Statendam en eenige verspreid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 1536 bund., telt 326 h., bewoond door 374 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1650 inw., onder welk getal echter het garnizoen, 150 man sterk, niet begrepen is. Het meerendeel der inw. vindt zijn bestaan in den kleinhandel, en binnen de stad vooral in de vertering van het garnizoen.

De Herv., die hier ruim 700 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Geertruidenberg*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HUIBERTUS CORNELIA WALSBURG, die hier van Cillaarshoek geleend was, en in het jaar 1574 alhier overleed; waarna men CHRISTIANUS SINAPIUS VENLOO van Dordrecht leende. Nadat deze, in het zelfde jaar, naar Dordrecht was

Digitized by Google

terug gekeerd, werd LEVINUS VAN DEN BORRE, in 1575, de eerste vaste Predikant in de gem. van GEERTUIDENBERG, waar hij verbleef tot zijn vertrek naar Schoonhoven in 1589. In het jaar 1658 toen SAMUEL EVERHARTIUS in deze gem. het leeraarambt waarnam, werd PETRUS OSDORPIUS, hem als tweeden Predikant toegevoegd, en sints dien tijd is de gem. van GEERTRUIDENBEGG steeds door twee Predikanten bediend geweest, tot op het vertrek van MARINUS JOHANNES VAN NIMWEGEN naar Vlissingen, in het jaar 1806, toen er geen tweede Predikant meer beroepen werd, daar, bij dekreet van den Koning van Holland, van 25 September dienszelfden jaars, de tweede Predikantsplaats bij deze gem. werd afgeschaft en de geheele dienst, met afschaffing van alle weekbearten, aan den toenmaligen Predikant opgedragen. Onder de Predikanten welke hier het Evangelie verkondigd hebben, vindt men vermeld den Nederduitschen dichter IZAAK VAN NUYSSENBURG, die mede een beschrijving van GEERTRUIDENBERG heeft uitgegeven.

De R. K., van welke men er ruim 1300 telt, onder welken 900 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *'s Hertogenbosch,* dek. van GEERTRUIDENBERG, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De Isr., die hier 30 in getal zijn, behooren tot de bijkerk van *Oosterhout.* — Er zijn in deze gem. 4 scholen.

De stad GEERTRUIDENBERG of GERTRUIDENBERG, eertijds ST. GEERTRUIDENBERG, in het Lat. MONS SANCTÆ GERTRUDIS, en in de wandeling, kortheidshalve, DEN BERG genoemd, ligt 3 u. N. O. van Breda, 1 u. N. ten W. Oosterhout, 51° 42′ 3″ N. Br., 22° 51′ 40″ O. L., aan de landzijde, in een vlak en laag land, aan den anderen kant, ten O. loopt de riv. de Donge, ten N. heeft zij op eenen kleinen afstand den Biesbosch, met een klein gedeelte van Standhazen tusschen beiden. Deze wateren hebben ebbe en vloed, waardoor de stad tweemaal 's daags met versch water bespoeld wordt. Dit, en de zoetheid der rondom gelegene gronden, maken het tot eene gezonde plaats, die in zichzelve luchtig betimmerd is, met ruime tuinen achter de huizen. Zij heeft ½ u. in den omtrek, en telt 250 h. en 1500 inw. Men heeft er eene groote haven, waarin wel 100 schepen zouden kunnen liggen, indien zij door aanslibbing niet vernaauwd ware geworden Deze ruimte is niet oorspronkelijk voor eene haven gegraven, maar, aangezien bij het uitzetten der vestingwerken dit water binnen viel, heeft men het van de zuid- en westzijde met eenen kaaimuur omgeven en alzoo tot eene haven ingerigt. In de laatste jaren is zij echter slechts ter breedte van 20 ellen, uit den kaaimuur noordwaarts gerekend, opgediept tot 1 el 6 palm onder A. P. De stad heeft twee poorten, waarvan de eene de Koepoort geheeten, vroeger in het zuidwesten der stad lag, doch, bij het weder aanleggen der vestinwerken, in het jaar 1833, aan de zuidzijde verplaatst is, terwijl de andere poort, aan de oostzijde gelegen en de Waterpoort geheeten, op de Donge uitloopt, waarover hier een veer is. Deze laatste poort is in het jaar 1834 aangelegd, ter vervanging van de vroeger aan de zuidzijde bestaan hebbende Brandepoort, welke mede eigenlijk eene op de Donge uitloopende Waterpoort was.

GEERTRUIDENBERG is van eene zeer hooge oudheid en behoorde vroeger onder de provincie Holland. Ten tijde van FLORIS V, Graaf *van Holland,* leverde zij zelve gewapende koggeschepen. Bij de grafelijke heertogten in de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, hield zij het meestal met de eerste, daartoe geleid door de Heeren VAN DE MERWEDE, welke Kasteleinen of Burggraven van GEERTRUIDENBERG waren. Zij werd reeds in 1489, door de Hoekschen eenigzins versterkt, doch WILLEM I,

Digitized by Google

Prins *van Oranje*, deed kort na de bevrediging van Gent, de muren, waarmede de stad omringd was, gedeeltelijk wegbreken en met aarden wallen aanleggen, die verder strekten dan de oude muren, waarvan de grondvesten nog te vinden zijn. De vestingwerken bestonden daardoor in bolwerken, ten deele met wijde en diepe grachten omsingeld. De zuidzijde aan de Donge was gedekt met een tegenboord (contre escarpe). Vóór de halve maan en het tegenboord, dat de Koepoort dekte, lag een hoornwerk tegen den dijk, welke naar Steelhoven leidt, en zich met eenen steenen beer aan dat werk sloot. Zoo als de vestingwerken zich insgelijks met eenen beer, waarvoor een dijkpost, aan den dijk, die naar Drimmelen leidt, aansloot. In het jaar 1820, zijn deze werken alle gesloopt, doch in 1833, en volgende jaren is de stad weder aanmerkelijk versterkt. Destijds is er voor Geertruidenberg in de riv. de Donge eene gemetselde waterkeering aangelegd, ten einde, in tijd van oorlog, de omstreken gemakkelijker te kunnen onder water zetten, welk werk in ruim twee jaren tijds, met ongeloofelijke moeite, is tot stand gebragt. Tot dekking van deze waterkeering zijn op den regter oever der Donge, buitenwerken aangelegd. Buiten de stad, aan de westzijde, waren weleer drie schansen, de Noordenbosch, de Middelschans en de Koeschans, welke allen geheel weg zijn, terwijl de grond, waar zij gelegen hebben, en die slechts door eenige meerdere verhevenheid van de rondom liggende gronden onderscheiden is, thans tot bouw- en weiland gebruikt wordt. De laatste lag vóór de sluis van den Emeliapolder, waardoor het land onder water gezet kan worden.

Waarschijnlijk ontleent deze stad, welke vroeger Strandberg (Mons Littoris) zoude geheeten zijn, haren tegenwoordigen naam van St. Geertruida, dochter van Pepijn van Landen en Abdis van Nijvel (Niveles), die in 664 overleed, hier omstreeks 640 haar verblijf gehouden heeft, en er eene kapel bouwde, alsmede van hare eenigzins verheven ligging, waardoor zij dan ook bij den St. Elizabethsvloed van 1421, voor eenen geheelen ondergang beveiligd bleef. In den stichtingsbrief van het voorm. adell. stift Thorn, bij Roermonde, van het jaar 992, geeft Hilsondis, Gravin *van Strijen*, de kerk van St. Geertruid aan dat stift. De door haar afgestane goederen worden in dien brief opgenoemd en daaronder: » Imprimis ipsam ecclesiam de Strijen, quae est consecrata » in honorem Maria Virginis, Montem Littoris, ubi Beatissima Gertru- » dis corporaliter conservata est et cellam habet a Beato Amando con- » secratum." (d. i.: Inzonderheid hare kerk van Strijen, welke ter eere van de Maagd Maria is ingewijd, te Strandberg, waar de gezegende Geertruida, bij haar leven, verblijf gehouden heeft, en waar zij eene kapel heeft door den Heiligen Amandus ingewijd.)

De stad Geertruidenberg heeft weleer Gemagtigden gezonden, ter vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland. De laatste reize, dat men dit vermeld vindt, was op de groote vergadering des jaars 1584, na het ombrengen van den Prins van Oranje, gehouden. Waarom zij later op die vergadering niet weder beschreven is, valt met geen zekerheid te bepalen: men gist echter, dat men dit nagelaten heeft, omdat de stad de kosten dier dagvaarden toen reeds moeijelijk bestrijden konde; of misschien wel omdat Geertruidenberg in het jaar 1589 in Spaansche handen gevallen, en sedert weder met de wapenen gewonnen zijnde, als eene veroverde stad werd aangemerkt.

De stad plagt voorheen door de nering der brouwerijen en door de visscherij van steur, zalm en elft meerdere welvaart te genieten. In het

Digitized by Google

jaar 1690 waren er 17 brouwerijen aan den gang, die goeden aftrek van bier naar onderscheidene plaatsen hadden. Tegenwoordig telt men er nog slechts 3 brouwerijen. De visscherij was hier vroeger zoo groot, dat men vindt aangeteekend, dat er op eenen dag 18,000 steuren, zalmen en elften gevangen zijn. Op het einde der zeventiende eeuw waren, in één jaar, 40,000 zalmen en 8999 steuren gevangen, en men voegt daarbij, dat, ten einde de volle 9000 te mogen hebben, door den Kommandant, op den laatsten dag van het jaar, eene groote premie beloofd was aan diengene, die nog eenen steur zou hebben kunnen vangen, doch te vergeefs. Destijds was men gehouden al den visch, welke in den Biesbosch gevangen werd, te GEERTRUIDENBERG op den afslag te brengen. Hoewel dit gebod thans niet meer bestaat, wordt er echter nog veel zalm aangebragt, doch dan dadelijk naar elders vervoerd. Ook heeft men te GEERTRUIDENBERG altijd overvloed van riviervisch. De lakenbereiderij is, in het begin der vorige eeuw, door het verbod, van die ten platte lande te mogen uitoefenen, een tak van handel voor GEERTRUIDENBERG geworden. Toen hebben zich hier onderscheidene lakenbereiders neder gezet, waardoor eenige vervallen huizen hersteld en andere ledige bewoond werden; dit middel van bestaan heeft echter thans ook geheel opgehouden. Sedert de stad weder tot vesting is aangelegd, zijn de woonhuizen, wat het uiterlijk aanzien betreft, zeer verbeterd.

Het Stadhuis, op de *Markt*, dat niet groot en tusschen andere huizen gebouwd is, is in het jaar 1768 vernieuwd, terwijl de voorgevel met een fraai balkon en eene pui voorzien is. Uit het dak rijst een spits torentje. In den voorgevel staat het beeld der geregtigheid.

De Stadskazerne, aan de *Markt*, is gebouwd in het jaar 1828. — Ook zijn er te GEERTRUIDENBERG een Postkantoor en eene Vischmarkt.

Onder de Rijksgebouwen verdient vooral melding het Hospitaal, op de *Markt*, aan den ingang van de *Dortschestraat*, dat vroeger grootendeels tot brouwerij diende, en in het jaar 1833 door het Rijk aangekocht, en op eene bijzonder doelmatige wijze tot het tegenwoordig gebruik ingerigt is. Daar achter aan de *Haven*, staat de in 1840 nieuw gebouwde ter blindering ingerigte Militaire-bakkerij.

Het Arsenaal, mede aan de *Markt* staande, en van achteren aan de haven uitkomende, is een zeer ruim en doelmatig ingerigt gebouw. Voorts heeft men er nog eene fraaije Hoofdwacht op de *Markt*; een bomvrij Kruidmagazijn enz.

Voorheen telde men onder de voornaamste gebouwen van GEERTRUIDENBERG: het Groot Prinsenhof, in de *Koestraat*, een groot en deftig gebouw, waarin, behalve eene menigte van kamers, eene zeer schoone bovenzaal en eene fraaije benedenzaal waren. In de benedenzaal geschiedden de verpachtingen van 's Prinsen domeinen en visscherijen. Ten N. en ten W. had het zeer ruime tuinen. Prins MAURITS had dit Hof, tegen het einde der zestiende eeuw, doen bouwen, met toeleg, om hier den Raad van Braband te vestigen. Naar den aanleg scheen hij voornemens geweest te zijn, om het nog eens zoo groot te maken. De afbraak van het Karthuizerklooster te Raamsdonk was tot den aanbouw gebruikt. Het werd gemeenlijk door den Kommandant van GEERTRUIDENBERG bewoond. Dit gebouw is aan partikulieren verkocht en vervolgens gesloopt, terwijl de grond thans tot moestuinen dient.

Het Kleine Prinsenhof stond aan de noordzijde van het Groote, diende ter bewoning van den Kastelein, die ook Rentmeester der

Digitized by Google

Prinselijke Domeinen was, en was niet zeer regelmatig gebouwd, doch had goede vertrekken. Dit gebouw is thans een partikulier huis.

In vroegere tijden heeft hier ook een kasteel gestaan, zie het art. GEERTRUIDENBERG (KASTEEL-VAN-).

Op het laatst der veertiende eeuw was de munt van Dordrecht, ter oorzake van een geschil tusschen die stad en den Graaf van Holland, voor eenen korten tijd naar deze stad overgebragt; zijnde de Bergsche schilden bij penningliefhebbers nog zeer gezocht.

De Hervormde kerk, aan de oostzijde van de *Markt*, is een groot kruisgebouw, voorzien van eenen zwaren, stompen toren met onderscheidene klokken en een orgel. Deze kerk, die vóór de Reformatie aan de H. GEERTRUIDA was toegewijd, heeft haar bestaan gekregen na het jaar 1420. Vroeger was er wel eene kerk, juist ter plaatse, waar de tegenwoordige kerk staat, en gebouwd tegen de kapel van de H. GEERTRUIDA, die in het jaar 660 gesticht is, en waarvan de grondslagen, met eenen kelder, nog bestaan, doch deze kerk, in het gezegde jaar 1420, in kolen gelegd zijnde, is de tegenwoordige gebouwd. Vóór de Reformatie had men er een kapittel van acht Kanunniken, die naderhand tot het getal van twaalf zijn vermeerderd. Dit kapittel, hetwelk, in het jaar 1310, door THEOBALDUS, Bisschop van Luik, opgerigt was, werd na de verovering der stad voor de Staten, den 4 October 1593 vernietigd. In het jaar 1768 is de toren, welke in het jaar 1593 beschadigd was, weder opgebouwd en van eenen getralieden omgang voorzien. Deze kerk, welke in het jaar 1816 deerlijk in verval was, is destijds door eenen muur in tweeën gescheiden, zijnde het westelijke gedeelte, waarop de toren staat, zeer doelmatig tot de godsdienstoefening der Herv. ingerigt, en is alzoo inwendig een zeer net kerkgebouw. Er hangt daarin een groot bord, ter nagedachtenis van WILLEM I, Prins *van Oranje*, boven met het wapen van Nassau en de zinspreuk van dat geslacht versierd; het midden met bijbelteksten gevuld en van onderen met het volgende, vrij onduidelijke versje:

Wilhem van Nassouwe, Prince van Oraengiën
Een voorstander der Vromen en Godes woort
Verdreef hier Bel en 't ghebroet van Spaengiën
Die sy heir tot haerder Schande noch hebbe vermoort
Maer Godt stiert syn spranken
in syn spaden voort.

1583

De andere helft dient tot begraafplaats, zijnde in dit laatste gedeelte de Luitenant-Admiraal JOHAN ARNOLD ZOUTMAN, en de Dichteres JULIANA CORNELIA DE LANNOY begraven, zonder dat zulks echter door eenig uitwendig teeken aangeduid wordt.

De Roomsch Katholijke kerk, in de *Venusstraat*, aan de H. GEERTRUIDA toegewijd, en in het jaar 1768 gebouwd, heeft geen toren, maar is voorzien van een orgel en twee gaanderijen, ieder op vier houten kolommen rustende.

Het Weeshuis, dat op de *Markt*, bij het stadhuis staat en een hoog spits torentje, met eenen uurwijzer en een slagwerk, heeft, diende vroeger tot Gasthuis, maar is later tot Weeshuis ingerigt, en wordt thans, sedert het begin dezer eeuw, tot Stadsschool gebruikt. De voorgevel prijkte vroeger met het stadswapen en de afbeelding van twee kinderen, waaronder men las:

Digitized by Google

Waar wordt het grootst verlies lofwaardiger vergoed,
Dan daar de onnoozele Wees met zorg wordt opgevoed!

Het Oude-Mannen-en-Vrouwenhuis, eigenlijk gezegd het Gasthuis, aan den *Wal*, is een zeer fraai gebouw, met aanzienlijke inkomsten, waarin Proveniers worden opgenomen, die er, tegen betaling van zekere som, voor hun geheele leven, inwoning en andere voordeelen koopen.

Ook heeft men er eene Sub-Commissie der Maatschappij van Weldadigheid en eene Bank van Leening.

Vroeger bestond hier een Oude-Vrouwenhuis, aan den *Wal*, achter het stadhuis, waarin echter niet meer dan 8 of 9 vrouwen konden gehuisvest worden. Dit gebouw is niet meer in wezen. Ook was er voorheen een Oude-Mannenhuis, aan het einde van den *Havendijk*, zijnde een tamelijk goed gebouw, geschikt voor 8 of 10 mannen; doch de weinige inkomsten, welke het had, beletteden, dat daarin behoeftigen konden worden onderhouden. Dit gebouw bestaat thans ook niet meer.

Men heeft te Geertruidenberg eene Stads-Kostschool voor Jongeheeren, met een gemiddeld getal van 60 leerlingen, van welke er 30 in de kost zijn; eene Kostschool voor Jongejufvrouwen, met 10 à 12 leerlingen; eene Stads-Armschool, met 80 leerlingen; alsmede eene bloeijende Bewaarschool van het aldaar gevestigde departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, met 80 leerlingen. Ook heeft men er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 10 Maart 1820 opgerigt is, en 40 leden telt, eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, met 10 leden, en eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met 12 leden.

Geertruidenberg is de geboortepl. van de Letterkundigen: Jacobus Volcaard, † vermoedelijk in 1530, en Nicolaas Busius, † vermoedelijk in 1530, alsmede van den Portretschilder Jan Vollevens, die in de zeventiende eeuw het eerste levenslicht zag.

Er worden te Geertruidenberg eene jaarmarkt en drie weekmarkten gehouden; de jaarmarkt valt in den tweeden Zaturdag in Julij. De weekmarkten worden gehouden Maandags, Woensdags en Vrijdags van elke week. De kermis wordt gehouden, den eersten Zondag na St. Margreet, zijnde den 20 Julij, indien echter die feestdag op Zondag invalt, dan den daaraanvolgenden Zondag.

In het jaar 1304 werd Geertruidenberg door Jan II, Hertog *van Braband*, zonder aanmerkelijken tegenstand veroverd, en dat wel ter gelegenheid van eenen togt, dien hij tegen Dordrecht ondernam, ter oorzake, dat zijn voorzaat Jan I, in het jaar 1283, aan Floris V, Graaf *van Holland*, van zijn leenheerschap over die stad had afstand gedaan; doch hij bleef niet lang in het bezit dezer veste, want, nadat hij, van hier naar Dordrecht opgerukt zijnde, bij het huis te Merwede, dat die stad dekte, het hoofd gestoten had en genoodzaakt was te wijken, trok hem Nicolaas van Putten achterna, deed hem met zijne Brabanders in de Langstraat bij Waalwijk halt houden, en betaalde hem daar zijne roekeloosheid zoo gevoelig, dat Hertog Jan liefst naar een goed heenkomen omzag, met dat gevolg, dat Heer Nicolaas van Putten zegepralend terugtrok en in dezen terugtogt de bezetting, door den Hertog in Geertruidenberg gelegd, met groot verlies verjoeg.

In het jaar 1420, ter gelegenheid van den oorlog tusschen Vrouw Jacoba en haren oom Jan van Beijeren, hield Geertruidenberg de zijde van Vrouw

Digitized by Google

JACOBA; terwijl die van Dordrecht, waar de Kabeljaauwschen nu reeds sedert lang zeer diep in de regering genesteld waren, zich voor JAN VAN BEIJEREN verklaard hadden. Deze thans, na de verovering van Leyden, het oog op Braband hebbende, trok derwaarts, maar besloot, om, in geval zijn aanslag mislukte, eenen veiligen terugtogt te hebben, zich eerst van deze stad meester te maken. Hier was te dier tijd het kasteleinschap in handen van Heer DIRK VAN DE MERWEDE. Deze raadde den stedelingen, zich voor die van Dordrecht te wachten, en JAN VAN BEIJEREN van voor hunne poorten af te wijzen. Dan zijne raad was vruchteloos. De burgers, voor den vijand vreezende, lieten hem ter stad in, terwijl de Heer VAN DE MERWEDE het slot, voor Vrouw JACOBA, bleef inhouden. Hier werd hij door den Hertog belegerd, doch was niet eer te bewegen, het over te geven, vóór dat het meest ten onbruik geschoten was, en toen nog niet dan met beding ter behoud van lijf en goed. Gedurende den tijd, dat VAN DE MERWEDE op het slot belegerd was, schoot hij de stad met vuurpijlen in brand, met dat gevolg, dat zij, te gelijk met de kerk, ten eenenmale in de asch gelegd werd. — Op den 18 November des volgenden jaars leed GEERTRUIDENBERG aanmerkelijke schade, door den zoogenaamden St. Elizabethsvloed.

In het jaar 1348 werden de Hollandsche steden Dordrecht, GEERTRUIDENBERG, Delft, Leyden, Haarlem, Alkmaar, Amsterdam en Oudewater, te GEERTRUIDENBERG beschreven, om de opdragt der Grafelijkheid, door Keizerin MARGARETA aan haren zoon WILLEM, te bezegelen.

JAN VAN NAALDWIJCK nam haar, aan het hoofd der Hoeksgezinde Rotterdammers, den 6 Maart 1489, stormenderhand in, en begon haar te versterken, doch die van Breda, welke daarbij niet weinig schaden leden, betaalden hem voor het verlaten der stad 2000 schilden (2800 guld.), waardoor dan ook de begonnen versterking voor dien tijd achterwege bleef.

Den 28 Augustus des jaars 1573 deed WILLEM I, Prins *van Oranje*, te Dordrecht zijnde, om de vestingwerken van die stad te laten verbeteren, GEERTRUIDENBERG, door POYET, een Franschman, bij de Bredasche poort beklimmen, wordende het vaandel Walen, dat er onder een Spaansch hoofdman inlag, meest afgemaakt. De stad werd daarop ook nog aanmerkelijk versterkt, en met eene goede bezetting voorzien, die meest uit Engelschen bestaande, in de maand Maart van het jaar 1588, aan het muiten sloeg, en allerlei moedwil bedreef. Ofschoon zij op hun verzoek vergiffenis van al het gebeurde en 216,000 gulden voor twintig maanden soldij ontvingen, werden zij echter, in het jaar 1589, op nieuw oproerig, waarop MAURITS, Prins *van Oranje*, de stad belegerde, maar de bezetting verkocht haar aan den Hertog VAN PARMA, voor vijftien maanden soldij, zoo dat de Prins, doordien PARMA met een sterk ontzet aankwam, het beleg moest opbreken. PARMA vertrouwde het gebied over de stad aan KAREL VAN MANSFELDT, nadat er het Engelsche krijgsvolk was uitgetrokken, hetwelk door de Staten, met hunne hoofdmannen, voor schelmen en verraders werden verklaard, en allen, die men kon bekomen, ten galge veroordeeld, wordende 25 guld. beloofd voor elken soldaat die men gevangen kreeg, en 100 guld. voor elken Officier.

GEERTRUIDENBERG bleef daarop omtrent vier jaren in de magt der Spanjaarden, tot dat het in het jaar 1593, door Prins MAURITS, te water en te land werd belegerd. In het voorjaar van 1593 verzamelde hij eene niet zeer aanzienlijke krijgsmagt. Terwijl hij de Spaansche Legerhoofden

Digitized by Google

deed twijfelen of zijn aanslag 's Hertogenbosch of Grave zou gelden, verscheen hij eensklaps, op den 27 of 28 Maart, voor Geertruidenberg. Zijne geheele magt bestond uit iets meer dan 6000 man; waarlijk gering, om voor eene welbemande vesting, die nog daarenboven op ontzet van buiten kon hoopen, het beleg te slaan. Vijftien vaandelen Waalsche en Duitsche krijgsknechten binnen de vesting, eene sterke en wel bezette schans te Steelhoven en het regenachtige jaargetijde, dat den moerassigen grond doorweekte, waren beletselen in eenen tijd, waarin noch de oorlogskunde, noch de krijgswerktuigen op de hoogte van onze dagen stonden, alleen door eenen buitengewoon voortreffelijken Veldheer te overwinnen. Toen het Staatsche leger in den dijk, als de eenige daartoe geschikte grond, schuilplaatsen en loopgraven gemaakt had, was Maurits eerste zorg, om zich van Steelhoven meester te maken. Op een eilandje in de Donge, op eene oude kaart en nog Lindonk genaamd, en op 300 passen van Geertruidenberg gelegen, werd geschut geplant; terwijl de Graaf van Hohenlohe den weg tusschen de stad en Steelhoven bemagtigde. De Bevelhebber dezer schans, daardoor ontmoetigd, gaf die, den 7 April, bij verdrag over, en moest later deze nederlaag met kerkerstraf boeten. Door deze zegepraal en eene overwinning, welke Maurits ruiterij op de Spaansche, bij Turnhout, behaalde, werden de belegeraars met nieuwe kracht bezield, om de aangevangen werken ijverig voort te zetten. Maurits sloeg zijn leger in twee kampen op; het eene aan de regter-, het andere aan de linkerzijde der Donge. In het laatste voerde hij zelve, in het eerste de Graaf van Hohenlohe het bevel. In elk kamp werden aan de krijgslieden kwartieren aangewezen, tusschen welke men ruime straten en markten openliet. Aan de buitenkanten werden zware wallen, met bolwerken en geschut voorzien, opgeworpen, terwijl men alles met eene gracht omringde, en twee bruggen over de Donge het eene kamp aan het andere verbonden. De moerassige plaatsen werden met rijswerk opgehoogd, en in alle rigtingen, van waar men eenen aanval kon duchten, voetangels, wolfskuilen en palissaden geplaatst. De geheele legerplaats besloeg omstreeks drie uren in den omtrek, zoo dat Geertruidenberg, aan de waterzijde door een aantal Staatsche schepen ingesloten zijnde, als met eene oneindig grootere vesting omgeven scheen. Zoo stipt was de orde, welke Maurits handhaafde en het vertrouwen op veiligheid, dat de landlieden voor dagloon in het leger arbeidende, onverhinderd aldaar levensbehoeften ter markt bragten, voor zich zelve en hun vee eene schuilplaats vonden, ja, zelfs niet aarzelden, om het omgelegene land te bezaaijen. Voor het leger zelf was dit van een allerweldadigst gevolg. De prijs der levensmiddelen bleef gering; terwijl de vijand, die roofde en stroopte, aan alles gebrek had. Uit dit leger bestookte Maurits de stad, die met zoodanige hevigheid beschoten werd, dat de meeste huizen als van kogels doornageld en een aantal stukken der belegerden onbruikbaar werden; terwijl men deze zelven zoodanig wist te misleiden, dat hun meeste schieten op de Staatschen doelloos mogt genoemd worden. Het ontbrak hun echter niet aan hoop op ontzet. De Opperbevelhebber des Spaanschen legers, de Graaf van Mansfeld, was hiertoe met eene magt aangerukt, die, van tijd tot tijd aangroeijende, op 12,000 voetknechten en 3000 ruiters geschat werd. Binnen de stad werd de toestand gedurig gevaarlijker. Hij, aan wien het opperbevel eigenlijk toekwam, was niet tegenwoordig, en de Krijgsoverste Mazières, die het had opgevat, werd door het geschut van Hohenlohe

Digitized by Google

doodgeschoten, toen hij van den toren de werken der belegeraars bespiedde. Zijn opvolger deelde in hetzelfde lot. Terwijl gebrek aan gezag gebrek aan waakzaamheid veroorzaakte, waagde het een der krijgsknechten van den Bevelhebber Horn, de gracht over te zwemmen en het Noorder ravelijn, bij de Koepoort of Bredaschepoort, zoo als zij toen genaamd werd, te beklimmen. De vijand hier geheel zorgeloos gevonden hebbende, gaf hij daarvan zijnen Overste berigt. In den nacht werd hierop eene biesbrug over de gracht geslagen, waarna de Bevelhebbers Horn en Buvery den storm ondernamen, en dit belangrijk gedeelte der vestingwerken veroverden. Het grootste gedeelte der bezetting werd verslagen en zij, die het geluk hadden van te ontvlugten, vervulden hunne krijgsmakkers binnen de stad zoodanig met schrik, dat men tot de overgave besloot. Onverwijld trad men in onderhandeling, en nog op dien eigen dag werd de vesting, onder de eenige voorwaarde van lijfsbehoud, aan de Staatschen overgegeven. Vijftien Spaansche banieren, een aantal krijgsgevangenen en een aanzienlijke voorraad van mond- en krijgsbehoeften, waren de bewijzen van Maurits zegepraal. De Staat, aan welken die stad sedert altijd gebleven is, liet tot gedachtenis dezer verovering eenen gedenkpenning slaan.

Bij den watervloed van 14 en 15 November 1475, heeft Geertruidenberg ook veel schade geleden.

Bij het inrukken der Franschen in ons land in 1793 had men reeds den 25 Februarij te Geertruidenberg berigt ontvangen, dat de Franschen zich te Capelle en Waspik vertoonden. De Luitenant-Kolonel Johan Hendrik Bedaulx, een tachtigjarige Zwitser, die er het bevel voerde, deed eenige Dragonders der bezetting uitrukken, welken het gelukte de Franschen uit Waspik te verdrijven. Dan des anderen daags vertoonden zij zich met een veldstukje, nader bij het Raamsdonksche veer. Hierop volgde een niets beduidend wederzijds schieten, dat men des anderen daags hervatte. De Franschen naderden intusschen ook van eenen anderen kant, en wierpen, ondanks het schieten uit de stad, eene batterij op bij Steelhoven. De Gouverneur, voor een bombardement beducht, beval de straten met mest te bedekken. De Fransche Kolonel De Vaux eischte de stad op. Hoewel de vestingwerken in geen verdedigbaren staat waren en er onderscheidene noodwendigheden ontbraken, weigerde Bedaulx de overgave. Al de sterkte van Geertruidenberg bestond nu in de onderwaterzetting, en deze kon gedeeltelijk niet worden in werking gebragt, gedeeltelijk werd zij door den vijand afgetapt. De onderwaterzetting rondom Geertruidenberg aldus verijdeld zijnde, verloren al de buitenposten der vesting hunne sterkte. Diensvolgens gelastte Bedaulx het krijgsvolk die buitenposten te verlaten, en zich in de stad te begeven; terwijl hij de burgers de straatsteenen voor hunne huizen deed opnemen. De verlaten Dam werd welhaast door de Franschen in bezit genomen, waar zij, ondanks het sterk schieten uit de stad, eene batterij opwierpen, van waar zij Geertruidenberg vervolgens beschoten en er bommen in wierpen. Nader en nader werd de stad door batterijen ingesloten, en voor de tweede maal opgeëischt. Na eene korte onderhandeling werd tot de overgave besloten. De bezetting zoude met volle krijgseer, zes veldstukjes medenemende, uittrekken. Door het in bezit nemen van Geertruidenberg vielen den Franschen 150 stukken kanon, 400 nieuwe geweren, benevens eenen grooten voorraad kruid en kogels, in handen.

Den 8 April 1793 werd Geertruidenberg door de Hollandsche troepen, onder de bevelen van de beide Prinsen van Oranje, hernomen en be-

Digitized by Google

zet. Den 27 December 1794 naderden de Franschen andermaal de vesting, nadat op dien dag de forten in de Langstraat, en de liniën van Breda en de Made waren genomen. Intusschen werd de stad aan de landzijde ingesloten, en vestigde zich de vijand op het Raamdonksche-veer, en wel hoofdzakelijk achter den Waterkeerings-dijk, die aan dien kant genoegzaam parrarel met de vesting loopt, waarop den 14 Januarij 1795 een zeventigtal huizen werden in den brand geschoten, welke men niet bij tijds had doen afbreken en waarin en achter zich de vijand genesteld had. Den 15 Januarij 1795 werd evenwel de stad voor het eerst opgeëischt, doch de overgave door den grijzen Generaal Bedaulx, wien nogmaals het bevel was opgedragen, geweigerd. Nu werd de stad, van den 15 tot den 17, aanhoudend gebombardeerd en beschoten, waardoor de kerk en vele huizen zeer beschadigd werden, en het orgel der Protestantsche kerk onbruikbaar werd. Den 17 de stad nogmaals door de Franschen opgevraagd zijnde, is men in onderhandeling gekomen, en wel met dat gevolg, dat er, den 19 Januarij 1795, eene kapitulatie gesloten werd met den Franschen Divisie-Generaal Bonneaux, waarbij werd bepaald, dat het garnizoen op de glacis de wapenen nederleggen, en krijgsgevangen in Holland zijn zoude. Den Onder-Luitenant der artillerie van Opstal werd daarbij opgedragen, om het materieel der vesting, volgens inventaris, aan den Franschen Kapitein der artillerie La Venant over te geven, zoo als zulks den 21 dier maand plaats had.

Ofschoon de Fransche bevelhebber Lorcet, die, in het jaar 1813, te Geertruidenberg het bevel voerde, eenige dagen te voren te Antwerpen gesnoefd had, dat hij met 6000 man op Dordrecht losging, om die stad te verbranden, vertoonde de Bondgenooten, zich op den 12 December naauwelijks voor die stad, of hij gaf zich zonder slag of stoot op genade over.

Het wapen van Geertruidenberg bestaat uit een schild van goud, beladen met eenen klimmenden leeuw van keel (rood), gewapend met eene staande knods.

GEERTRUIDENBERG, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Mariënburg, benedenwaarts aan de indigoplant. A-la-Bonne-Heure, 1000 akk. groot; met 114 slaven. De Negers noemen haar Broen.

GEERTRUIDENBERG, koffijplant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Ephrata-en-Lemmerskamp, benedenwaarts aan de verl. plant. La Felicité; 820½ akk. groot; met 75 slaven. De Negers noemen haar Satie.

GEERTRUIDENBERG (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*.

Het was in het jaar 1321 gesticht door Willem van Duvenvoorde, en stond vermoedelijk even buiten de voormalige Koepoort der stad Geertruidenberg, ofschoon sommigen willen, dat het binnen die stad gestaan hebbe. In het jaar 1420 door de Kabeljaauwschen ingenomen zijnde, werd het tot den grond toe geslecht, zonder immer weder te zijn opgebouwd.

GEERTRUIKLOOSTER (ST.-), voorm. kloost. in de prov. *Noord-Holland*. Zie Geertruidaklooster.

GEERTRUIPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie Geertruidapolder.

GEERTS-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in de stad *Deventer*. Zie Meester-Geertsklooster.

Digitized by Google

GEERTSPOLDER, naam, welken de landlieden veelal geven aan de GERARD-DE-MOORSPOLDER, in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie GERARD-DE-MOORSPOLDER.

GEERTSPOLDER (HEER-), pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie HEER-GEERTSPOLDER.

GEERVLIET, kerk. ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Brielle*. Zij bevat de volgende 10 gem.: Abbenbroek, Geervliet, Heenvliet, Hekelingen, Ouden-Hoorn, Korendijk, Piershil, Simonshaven-en-Biert, Spijkenisse en Zuidland.

Men heeft er 10 kerken, die door even zoo vele Predikanten bediend worden, en telt er ruim 6000 zielen.

GEERVLIET, gem. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle* (17 k. d., 11 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de Maas, O. aan Spijkenisse, Z. aan Abbenbroek, W. aan Heenvliet.

Deze gem. bestaat uit den Geervlietsche-polder, Oud-Hoenderhoek, Nieuw-Hoenderhoek, het Rammeland, Oud-Noordland, Nieuw-Noordland, Nieuw-Markenburg, Nieuw-Guldeland en Oud-Guldeland en bevat het plattelandsstadje GEERVLIET, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1307 bund. 98 v. r. 81 v. ell., telt 77 h., waaronder 18 boerderijen, bewoond door 127 huisgez., uitmakende eene bevolking van 870 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, den veehandel en het maken van boter en kaas; ook worden er vele aardappelen geteeld, en daarvan jaarlijks duizenden tonnen naar elders vervoerd. Men heeft er 1 korenmolen en 1 grutterij. De bierbrouwerij, welke hier vroeger bestaan heeft, is echter niet meer in werking.

De inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Brielle*, ring van *Geervliet*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JACOBUS JOHANNES STEENBERGEN, die in het jaar 1574 herwaarts kwam, en in het jaar 1587 naar Zwartewaal vertrok.

De 2 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Brielle* gerekend.

De 2 Israëliten, die er wonen, behooren tot de ringsynagoge van *Heenvliet*. Men vindt er ook de algemeene begraafplaats der Israëliten, behoorende tot de ringsynagogen van *Heenvliet* en *Hellevoetsluis*.

Men telt in deze gem. ééne school, in de kom van het dorp.

GEERVLIET is waarschijnlijk eene der oudste en aanzienlijkste heerl. welke in Holland gelegen zijn, en had reeds omtrent het jaar 1000, hare bijzondere Heeren. Het is eene heerl., weleer uit den boezem der graaflijkheid van Holland gekocht, aan welke zij in het jaar 1459 uit den huize VAN ABCOUDE gekomen was. Thans wordt zij in eigendom bezeten door Vrouwe WILHELMINA CORNELIA VAN HOORN, douairière van Jonkheer Mr. PAULUS GEVAERTS VAN GEERVLIET, te *Dordrecht*, in wiens geslacht deze heerl. reeds een aantal jaren geweest is.

Het plattelandst. GEERVLIET ligt 1½ u. O. Z. O. van Brielle, 2 u. N. N. O. van Hellevoetsluis, niet ver van de Bornisse, waarin de haven van Geervliet uitloopt. Deze haven is zeer naauw, en eindigt niet ver van de brug, waarover men naar Heenvliet gaat.

Men wil, dat de naam van GEERVLIET moet afgeleid worden van de Bornisse, die eertijds de Vliet genoemd was. Deze plaats is in vroegere eeuwen aanzienlijker geweest, toen de tol van Geervliet in stand en de Bornisse voor grootere vaartuigen bevaarbaar was. Van dezen

Digitized by Google

stroom getuigt de Kronijkschrijver Wouter van Goudhoeven, dat zij, tachtig jaren, eer hij schreef, dat is omtrent het jaar 1550, zoo breed geweest is, als de Merwede tusschen Dordrecht en Papendrecht. Doch ten zijnen tijde was deze tol reeds genoegzaam te niet. Keizer Frederik I had dien aan Graaf Floris III ter leen gegeven, en Keizer Hendrik VI heeft er Graaf Dirk VII, zoon en opvolger van Graaf Floris, op nieuw mede verlijd, in den jare 1195.

Geervliet was oudtijds met muren omringd en van poorten voorzien. Aan den kant van Heenvliet, staat nog een gedeelte van eene poort, de Tolpoort genaamd. Aan de landzijde stond vroeger nog eene andere, die in den jare 1746 werd afgebroken, om dat zij dreigde in te storten.

Het Raadhuis is een oud gebouw, dat nog eenigzins aanzienlijk is. Men treedt het langs onderscheidene trappen en eene hooge stoep of bordes binnen. Hier gaat men, door een portaal, in de raadkamer, die, zoo wel voor de vergadering van Dijkgraaf, Hoogheemraden en Hooge Ingelanden van Putten, als voor de Regering van Geervliet dient.

De Kerk van deze plaats was reeds, vóór het jaar 1307, bekend en werd, uit hoofde van zijne toewijding aan de H. Maagd, de kerk van Onze Lieve Vrouwe genaamd. Heer Claas van Putten, in huwelijk hebbende Vrouwe Aleid van Streijen, stichtte, in dat jaar, aan deze kerk een kollegie van 1 Deken en 10 Kanunniken, welk kollegie, zoo als uit voorhanden zijnde bewijzen genoegzaam blijken kan, van tijd tot tijd aanzienlijk vermeerderd is. Daar de Kanunniken van Geervliet groote voorregten bezaten, welke zeer verminderden, toen, op het midden der zestiende eeuw, hier te lande nieuwe bisdommen werden ingesteld, waren zij zeer naijverig tegen den Bisschop van Haarlem, aan wien eenige dier voorregten waren toegekend. Zij beweerden, onder anderen, in het jaar 1566, toen Nicolaas van Nieuwland aldaar Bisschop was, dat deze over sommige kerkelijke plaatsen niets te zeggen had, en zij stookten de menschen, die onder hem gestaan hadden, heimelijk op, om hem de bisschoppelijke regten niet te betalen, en niet voor Bisschop van Haarlem te erkennen. Dit had echter ten gevolge, dat het kapittel van Geervliet, in het jaar 1571, naar Haarlem overgeplaatst werd. Het jaar der stichting van de kerk te Geervliet is niet juist bekend. Het is een vrij groot en ruim gebouw, en, niettegenstaande den hoogen ouderdom, zoo van binnen als van buiten, wel onderhouden. Het koor, waarin de consistorie of kerkeraadskamer, zijnde een verwulfd vertrek, waarschijnlijk te voren tot eene sacristie gediend hebbende, is met een beschot van de kerk afgescheiden. — Voorts vindt men in dat koor eene oude graftombe, waarop Heer Nicolaas van Putten (1) en zijne huisvrouw levensgrootte afgebeeld liggen; terwijl in de rand van de zerk, waarop zij rusten, in oude, bijkans onleesbare letteren, het volgende gegraveerd staat:

Aleidis, morum speculum, flos, mater honorum
Quae fuit in populo, nunc jacet in tumulo.
Nobilis in Putte Stryeneque fuit dominatrix!
Christe, fruens ut te rogo sit laudumque datrix
Milleno, triceno, sexto quoque Deno,
Christe, tuis annis, obiit, Paulique Johannis.

---

(1) Men zie over dezen verdienstelijken man, die in het jaar 1304 de Vlamingen uit Zuid-Holland verjoeg, de *Schetse van het Leeven en het bedrijf* van Heer Nicolaas, Heer van *Putten en Strijen*, door Mr. H. van Wijn, medegedeeld in *de Werken van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, D. V, bl. 1–59.

Digitized by Google

(d. i. Alcid, die een spiegel en bloem der zeden en eene moeder der eere, onder het menschdom was, ligt nu in het graf. Zij was eene edele heerscheresse in Putten en Strijen. Ik bid, o Christus! dat zij Uwer geniete, en U lof toezwaaije. In het jaar duizend drie honderd en zestien na Uwe geboorte, o Christus! overleed zij op den feestdag van Paulus en Johannes.) Van het vroeger aldaar, ter eere van Heer Nicolaas van Putten, gestaan hebbende grafschrift, zijn de letters meest allen weg, zoodat men dit niet meer kan ontcijferen (1). De kerk te Geervliet mag wel in alle opzigten voor eene der netste gehouden worden, welke in ons Vaderland te vinden zijn. De toren, welke van onder vierkant oprijst tot boven het dak, heeft eenen trans of omloop, waarboven zich eene fraaije spits verheft. Voorst is zij van binnen voorzien van klok en uurwerk, zoo als van buiten met wijzerbladen. Op het midden van het dak komt mede een klein torentje te voorschijn. Ook is het kerkhof voor een gedeelte met eenen muur omgeven en in een zeer goede orde.

Ter zijde van de Kerk stond vroeger een oud gebouw, het Slot van Putten, ook wel eens het Huis te Geervliet genoemd.

In het jaar 1743 is Geervliet door brand jammerlijk vernield geworden, doch sedert den opbouw der afgebrande huizen is het fraaijer geworden dan te voren.

Het wapen van Geervliet bestaat in een schild van zilver, beladen met een staande balk van azuur (blaauw).

GEERVLIET (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Putten (Slot-van-).

GEERVLIET-OUD-HOENDERHOEK-EN-SCHIEKAMP, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*.

Deze pold. bestaat eigenlijk uit drie pold.: den Geervlietschenpolder, Oud-Hoenderhoek en Schiekamp, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 584 bund., en wordt door 2 sluizen van het overtollige water ontlast.

GEERVLIETSCHE-POLDER, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. W. aan Tolland en Oud-Noordland, N. aan Nieuw-Noordland en Nieuw-Markenburg, O. aan den Spijkenisse-polder, Z. aan Schiekamp, Z. W. aan Oud-Hoenderhoek en Oud-Guldeland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 452 bund. 22 v. r. 64 v. ell., waaronder 444 bund. schotbaar land, en wordt door twee watermolens op den Vier-Ambachtenboezem van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit zeven Heemraden, van welke een tevens Secretaris is, benevens eenen Penningmeester.

GEES, geh. in het dingspil van *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. O. van *Assen*, judic. kant. en 3½ u. O. ten N. van *Hoogeveen*, adm. kant. en 1½ u. N. N. W. van *Dalen*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ooster-Hesselen*; met 164 h. en 480 inw. De kinderen van dit gehucht gaan ter school in de hoofdplaats dezer gemeente.

GEESDORP, geh., grootendeels tot het *Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, en voor een zeer klein gedeelte tot het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, behoorende. Zie Geestdorp.

(1) In de hier voren aangehaalde *Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* vindt men, deel V, bl. 81–84, eene nadere beschrijving van dit praalgraf, met de afbeelding er bijgevoegd.

Digitized by Google

GEESENKAMP, boerenerve in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 10 u. Z. van *Assen*, judic. en adm. kant. en 2½ u. Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1 u. Z. van *Zuidwolde*.

GEEST (DE), d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie Rinsumageest.

GEEST (KLEINE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Kleine-Geest.

GEEST (WESTER-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Kleine-Geest.

GEEST (ZUID-), streek lands in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zuid-Geest.

GEESTBRUG, b. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ¾ u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en ½ u. Z. W. van *Voorburg*, gem. *Rijswijk*.

Deze b. ontleent haar naam van eene brug, welke hier over de Delfsche-Vliet ligt, ter plaatse, waar de trekvaart van 's Gravenhage zich met de Leydsche-Vaart of Vliet vereenigt. De brug wordt in de wandeling de Geesbrug genoemd.

GEESTDORP of Geesdorp, geh., grootendeels tot het *Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gem. *Woerden*, en voor een zeer klein gedeelte tot het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Harmelen* behoorende.

Het ligt 7 u. O. Z. O. van Leyden, ½ u. N. O. van Woerden, 3 u. W. van Utrecht, 2 u. Z. W. van Maarssen en ¾ u. W. ten N. van Harmelen. Men telt er 32 h. en 140 inw., van welke 29 h. en 120 inw. onder *Woerden*, en 3 h. en 20 inw. onder *Harmelen* behooren.

GEESTELIJKE-MAAGDENKLOOSTER, Clarissen-klooster of Begijnen-klooster, nonnenkloost. te *Groningen*, in het *Geestelijk Maagdenstraatje* of *Roode Weeshuisstraatje*.

Dit klooster komt reeds in eenen brief, van den jare 1386, voor onder den naam van Olde-Convent, te vinden in de *Monumenta veteris aevi*, van Driessen, bl. 719, waar men tevens, op bladz. 823 en volg., de instellingen en wetten van het voorschreven oude convent, van den 9 December 1401, naar de oorspronkelijke, onder de archiven der stad Groningen berustende, vindt afgedrukt. Het werd in de Spaansche beroerten verlaten, en bij Raads-resolutie van den 14 en 19 Mei 1588, afgestaan aan de Jezuiten, tot een seminarium en kollegie. Vóór de Reductie van 1594, hebben de Jezuiten het gebouw verlaten. — Vervolgens werd het, in 1599, bestemd tot een Burgerweeshuis, hetwelk naar de roode kleederen der kinderen, het Roodeweeshuis werd genaamd, en dien naam heden nog draagt. Daarin werden alleen geplaatst de kinderen van ouders, die het burgerregt in de stad Groningen bezaten. Sedert de stedelijke burgerregten in ons Vaderland vervallen zijn, blijven er nog alleen regt op hebben de kinderen van voormalige burgers, alsmede hunne nakomelingen, mits dat zij telkens bij hun trouwen, ter stijving van het inkomen van het gesticht, daaraan tot behoud van hun regt, eene zekere som betalen. De inkomsten van dit weeshuis, bestaan grootendeels uit de goederen van het voormalige klooster en uit die, welke daaraan bij uitersten wil door de ingezetenen zijn gemaakt. Onder laatstgemelden verdient vooral te worden genoemd het legaat van Arnoldus Rotgers, Hoogleeraar in de regten aan de Hoogeschool van Groningen, die, in het jaar 1750, alle zijne goederen aan het Weeshuis heeft geschonken, onder voorwaarde, dat de opkomsten, tot aan het jaar 1800, zouden worden uitgedeeld aan de

Digitized by Google

meisjes, die jaarlijks het huis verlaten, doch dat na dien tijd ook een derde gedeelte daarvan aan de het gesticht verlatende jongens zoude worden uitbetaald. Het Refectorium of Reventer van het voormalige klooster was, gedurende een paar eeuwen, de verzamelplaats der Gilden, en wel tot aan de ontbinding dier instelling, in 1796. Ook heeft men in den muur van het reventer een gedenkteeken opgerigt, ter eere van den beroemden Groningschen Geleerde, Wessel Gansevoort, die in de kerk van het klooster was begraven (1). In het jaar 1840 hebben de Voogden van het Roodeweeshuis nog eene oude klok van het klooster verkocht, waarop het volgende opschrift, in zeer oude letteren, stond:

maria bin ic ghehete dat oild covēt heft mu dō gēt. āno domī nī 1470.

d. i. Maria ben ik geheten
Dat oud Convent heeft mij doen geten.
Anno Domini nostri 1470.

GEESTELIJKE-MAAGDEN, naam, welken men vroeger wel eens gaf aan het geh. de Haar, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Haar (De).

GEESTEN (HOOGE-), veld, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Hooge-Geesten.

GEESTEREN, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 5 u. O. van *Zutphen*, kant. en 2 u. O. van *Logchem*, gem. en ½ u. N. van *Borculo*, aan den weg van Groenloo naar Diepenheim, hoogst schilderachtig tusschen het geboomte gelegen.

Men telt er, in de kom van het d., 430 inw., en met de buurs. Neder-Biel, Over-Biel, Haarlo, Heuren, Kulsdom, Lemperhoek en Respelhoek, 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men heeft hier een der vruchtbaarste gronden van het geheele arr., buiten de kleigronden, die voorzeker vruchtbaarder zijn; zelfs is hier eene streek, waar men de plaggen of schollen, wegens het mergel dat daarin wordt gevonden, slechts heeft op eenen hoop te werpen, zonder eenige andere mestsoorten hierbij te voegen, en waarin echter het heerlijkste koren wordt gebouwd. Vooral munt het gras in deze streken uit in fijnheid en kracht.

De Herv., welke er 1400 in getal zijn, maken een gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Zutphen* behoort. Het beroep is eene koninklijke collatie. De kerk, is een oud doch vrij ruim en goed gebouw, met eenen vrij hoogen toren, welke met trapgevels voorzien is. Op eenen steen, aan de buitenzijde van het knekelhuis, aan de oostzijde der kerk, leest men:

TRED : HIR : BI :
ENDE : SEGGET : MI :
WI : DAT : HIR : BUE :
OFTE : EDELMAN : SII :

De R. K., van welke men er 400 aantreft, behooren tot de stat. van *Borculo*. — Men telt onder dit d. twee scholen, als: ééne te Geesteren en ééne te Haarlo.

Er worden in dit d. twee paarden en beestenmarkten gehouden, de eene den eersten Donderdag in Mei en de tweede op den derden Pinksterdag. De kermis valt in den 23 September.

---

(1) *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande*, D. II, bl. 92 en volg.

Digitized by Google

GEESTEREN of GEETEREN, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. N. van *Almelo*, kant. en 2½ u. W. van *Ootmarsum*, gem. en ½ u. N. W. van *Tubbergen*; met 225 h. en 1300 inw.

De R. K. van deze buurs. maken, met die van een paar andere buurs. onder *Tubbergen*, eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. PANCRATIUS toegewijd.

Men heeft in deze buurs. eene school, die gemiddeld door een getal van 140 leerlingen bezocht wordt.

GEESTERLAND, griet., prov. *Friesland*, kw *Zevenwouden*. Zie GAASTERLAND.

GEESTKLOOSTER (HEILIGE-), voorm. kloost. te *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie HEILIGEGEEST-KLOOSTER.

GEESTMANNEN-AMBACHT, oude naam van het GEESTMER-AMBACHT, in *West-Friesland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GEESTMER-AMBACHT.

GEESTMER-AMBACHT, van ouds GEESTMANNEN-AMBACHT, eene der vier dijksverdeelingen van *West-Friesland*, prov. *Noord-Holland*; palende N. aan de Schager- en Nieuwdorper-Kogge, O. aan den Heer Hugowaard, Z. aan het regtsgebied der stad Alkmaar, W. aan den Rekkerdijk, welke haar van Bergen en Schoorl scheidt en aan de Zijpe.

In dit ambacht zijn gelegen de gem.: St.-Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog; Harencarspel-en-Dirkshorn; de Langendijk, bestaande in de vier d. Oudcarspel, Noord-Scharwoude, Zuid-Scharwoude en Broek; St. Pancras; Koedijk-en-Huiswaard; Ouddorp-en-Oterleek en Veen-huizen, en maakt alzoo een gedeelte uit van de kant. *Alkmaar* en *Schagen*.

Het beslaat een oppervlakte van 11,392 bund. 86 v. r. 96 v. ell., telt 1146 h., bewoond door 1415 huisgez., uitmakende eene bevolking van 6600 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

Het Heemraadschap van GEESTMER-AMBACHT, bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden, zes Waardschappen, eenen Penningmeester en eenen Secretaris.

GEESTMER-DIEP of GEESTUMERDIEP, water in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, dat, 5 min benoorden Rinsumageest, uit de trekvaart naar dat d., voortkomt, en, met eene noordoostelijke rigting naar het *Dockumermeer* loopt, waarin het zich ontlast.

GEESTMERVELD, laag veenachtig land, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie GEESTUMERVELD.

GEEST-NIEUWLANDPOLDER, ook wel WILLEM-GIJSSENS-NIEUWLAND of enkel GEESTPOLDER genoemd, onbehuisde pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Zierikzee*, kant. en gem. *Brouwershaven*; palende N. aan den Polder Noorder-Nieuwland, en den Keet-polder, O. en Z. aan de stad Brouwershaven, W. aan den Polder van Schouwen.

Dit poldertje, hetwelk waarschijnlijk in het begin der vijftiende eeuw, althans vóór het jaar 1477, is bedijkt geworden, heeft eene oppervlakte van 2 bund. 93 v. r. 14 v. ell., en watert in den polder Schouwen uit. De Regering van Brouwershaven oefent er het dijksbestuur over uit.

GEESTPOLDER, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

GEESTUMERDIEP, water in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie GEESTMERDIEP.

GEESTUMERVELD, GEESTMERVELD of WESTMERVELD, groote uitgestrektheid laag en veenachtig land, tusschen de *Dockumer-Ee* en de *Murk*, bewesten het d. Rinsumageest, griet. *Dantumadeel*, kw. *Oostergoo*, prov. *Friesland*.

Digitized by Google

GEESTWATER, voorm. water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, dat gedeeltelijk in den *Lisserpolder* ingedijkt is.

Het komt onder den naam van GEESTWAT voor in eenen brief van Keizer OTTO I, van het jaar 948, waarbij hij het koninklijke regt van visscherij, zoo als hij het noemt, in dit water, aan de kerk van Utrecht toestaat, te gelijk met eene rente, die gemeenlijk koggeschuld genoemd werd.

GEETEREN, naam, onder welken de buurs. GEESTEREN, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, op sommige kaarten voorkomt. Zie GEESTEREN.

GEEUW (DE), vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, welke, ten O. van Grouw, uit de Graft, in eene oostelijke strekking, naar het Kruiswater en de Wyde-Ee, in Smallingerland, loopt.

GEEUW (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, O. van Grouw. — Het is eigenlijk een inham van het *Pikmeer*, die, door de Geeuwsloot, met het Tjaardsmeer in verbinding staat (1).

GEEUW of GEUW, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, N. O. van Warns. Het staat door Houtendam en de Rienster-graft met de Morra, door Emedam met het Flait, en door de Seinsloot met de Kleine-Sein in verbinding.

GEEUW (DE), GEU of GEUW, breed vaarwater, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Het neemt eenen aanvang bij de stad Sneek, en loopt, in eene zuidwestelijke strekking, naar Ylst, waar het zich in de *Wymers* enz. ontlast.

GEEUW (DE) of GEUWE, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, 5 min. N. van Idsega, hebbende gemeenschap met de Idsegasterpoelen en de Joo of Joe.

GEEUWSLOOT (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, dat uit de *Geeuw* voorkomt, en eerst met eene noordelijke, dan met eene westelijke en eindelijk weder met eene noordelijke rigting naar het *Tjaardsmeer* loopt.

GEFFEN, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, (1 k. d., 9 m. k., 1 s. d., 2e ged.); palende N. aan de gem. Oss, O. aan de gem. Heesch, Z. aan Heeswijk, W. aan Nuland.

Deze gem. bevat, behalve het d. GEFFEN, ook nog de geh. Bergstraat, Broekstraat, den Elst, Kerkrot, Papendijk en Runstraat, en beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1406 bund., waaronder 1368 bund. 4 v. r. 51 v. ell. schotbaar land, telt 177 h., bewoond door 208 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1046 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er eenen korenmolen, eenen oliemolen, eene brouwerij, en eene aardappel-jeneverstokerij. Vroeger moeten er in deze gem. nog eene of twee brouwerijen bestaan hebben.

De landerijen bestaan uit akker- en weiland, op eenen zandigen doch goeden bodem. Zij worden door de ingezetenen met zorg behandeld, en brengen daardoor dan ook goede vruchten en ruime voordeelen op. De wegen zijn meestal in eenen goeden staat; alleen zij, die naar de Maasdorpen leiden, zijn gedurende den winter door het water gewoonlijk onbruikbaar, weshalve men over Oss derwaarts moet. De straatweg van 's Hertogenbosch naar Grave, werd in 1820

(1) Door dit art. en het art. GEEUWSLOOT vervallen de beide op bladz. 455 abusivelijk voorkomende art. GAUW en GAUWESLOOT.

Digitized by Google

grootendeels gelegd over de woeste gronden van GEFFEN. Thans is ter wederzijden alles reeds ontgonnen. De landlieden behartigen deze nieuwe gronden zonder de oude landerijen te verwaarloozen, of daaraan iets te onttrekken. Ruimer gegoed, dan de Meijerijsche landlieden meestal zijn, kunnen zij beter voorschotten lijden, om den grond te bemesten. De akkers zijn met schaarhout omringd, en alzoo beveiligd tegen gure winden en koude nachten. Men mest er vele varkens, die te 's Hertogenbosch ter markt gebragt worden. Met uitzondering der meest noodzakelijke ambachtslieden en winkelnering, bestaat de bevolking uit boeren, aan wie den naam door de rondom liggende dorpen nagaat, dat zij wat *steeg* zijn, om hier de eigen uitdrukking te bezigen.

De inw., die hier, op een twintigtal na, allen R. K. zijn, en onder welken men 750 Communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Oss*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Eenige jaren na de verovering van 's Hertogenbosch, in 1629, was de Pastoor GERARDUS VAN AMSTEL genoodzaakt zich te verwijderen, als te zeer bekend en gehaat zijnde bij de Protestantsche overheid. De R. K. inw. werden, gedurende eenige jaren, van tijd tot tijd bezocht, en zoo veel mogelijk bediend door onderscheidene Zendelingen, Minderbroeders uit het klooster van Megen, die doorgaans, bij de regering onbekend zijnde, zich in vreemd gewaad beter konden verborgen houden. In 1664 is voor de R. K. gem. van *Nuland* en GEFFEN, als vasten Bedienaar van die pastorijen, door den Vikaris HOUBRAKEN toegezonden P. JOHANNES VAN DER HEYDEN, en, na hem, door den Vikaris STEYAART, in 1693, P. LUCAS HOEBENS, beide Minderbroeders. Sedert de dood van den laatste is de pastorij wederom door wereldlijke Priesters bekleed geworden.

De Herv., van welke men er 11 aantreft, worden tot de gem. van *Oss-Heesch-Berchem-Geffen-en-Nuland* gerekend.

De Israëliten, die hier 6 in getal zijn, behooren tot de ringsynagoge van *Oss*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

De gem. GEFFEN is eene heerl., die in het jaar 1364, uitgezonderd de hooge heerl., door Hertog WENCESLAUS en de Hertogin JOHANNA, uitgegeven werd, terwijl er, in 1444 de regten van den Heer, door PHILIPS II, Hertog *van Braband*, uitgebreid en bevestigd zijn. In 1561 is de hooge heerl. erfelijk verkocht aan Jonker GERARD VAN VLADERACKEN, die de middelbare en lage heerl. bezat. In het midden der vorige eeuw was zij het eigendom van den Heer JAN LODEWIJK CRAMER, Schepen en Raad van 's Hertogenbosch, wiens weduwe ALEIDA DE GROUBART, haar nog op het laatst dier eeuw bezat; terwijl zij in het begin dezer eeuw toebehoorde aan W. G. DE SUARZ, wed. VERSTER. Thans wordt deze heerl., welke, tot het jaar 1803, hoog, laag en middelbaar regtsgebied gehad heeft, in eigendom bezeten door den Heer Jonkheer ANTONIE MARTINI VAN GEFFEN, woonachtig te Esch.

Het d. GEFFEN, ligt 2¼ u. N. O. van 's Hertogenbosch, 1½ u. Z. W. van Oss. Men telt er, in de kom van het d., 20 h. en 120 inw.

De oude parochiekerk, welke onder aanroeping van de H. MARIA MAGDALENA, was ingewijd, is, nadat zij, sedert het midden der zeventiende eeuw, aan de Herv. had toebehoord, in het jaar 1802, aan de R. K. terug gegeven, die haar, door het aanwenden van aanmerkelijke kosten, weder tot hunne godsdienstoefening hebben bekwaam gemaakt. Deze kerk is een schoon gebouw, op twee rijen pilaren rustende. De toren is hoog en zwaar, zijnde gedekt met eene lage spits of kap, die maar vier zijden heeft.

Digitized by Google

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 75 leerlingen bezocht.

Er worden te Geffen jaarlijks twee, vroeger zeer vermaarde, beestenmarkten gehouden, de eerste den laatsten Vrijdag in April; de tweede den tweeden Dingsdag in October.

Geffen heeft drie geleerde mannen voortgebragt, zeer bekend in de letterkunde en de wetenschappen, als: den Godgeleerde Johannes Slootanus of van der Slooten, † den 9 Julij 1560, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid; den Letterkundige Christophorus Vladeraccus, geb. omtrent het jaar 1526, † 15 Julij 1601, na eerst bestuurder der scholen te Amersfoort, naderhand te 's Hertogenbosch, en te gelijk Hoogleeraar in de welsprekenheid, de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen te zijn geweest, en den Latijnschen Dichter Johannes, naar zijne geboortepl. Geffenus of van Geffen genaamd, die in het begin der zeventiende eeuw leefde; terwijl zijne gedichten en zedekundige zamenspraken in het jaar 1617 te Antwerpen gedrukt zijn.

In het jaar 1298, werden reeds zekere gemeentegronden aan de ingezetenen van Geffen uitgegeven. In 1497 werd dit d. door de Gelderschen grootendeels aan kolen gelegd. Een nog erger lot onderging het, in het jaar 1512, toen het door de Gelderschen, uit Venlo en Roermonde, geheel werd afgebrand. — In 1757 werd het door het hooge water overstroomd. — In 1794 had het veel door zware inkwartiering te lijden, als zijnde het middelpunt, tijdens de blokkade van 's Hertogenbosch, Grave, en het fort St. Andries. Bij den intogt der Pruissen in ons land, in 1813, viel er, tusschen deze en de Franschen, welke uit de stad Grave kwamen, in de nabijheid van dit d., een gevecht voor, waarbij enkelen gesneuveld en gekwetst zijn. De gesneuvelden werden door de inw. begraven. — In den nacht tusschen 31 December 1833 en 1 Januarij 1834, is de Zomerdijk, in de gem. Geffen, op twee plaatsen doorgebroken, waardoor nagenoeg de geheele gem. onderliep, en aanzienlijke schade aangerigt werd; terwijl er vele huizen door den wind en den waterslag instortten of aanmerkelijk beschadigd werden. Bij deze ramp is echter geen mensch omgekomen, ofschoon zich onderscheidene huisgezinnen tot den volgenden morgen op de overblijfselen van hunne huizen hebben moeten behelpen. — Den 18 April 1839 ontstond er brand in deze gem., waardoor een huis geheel in den asch gelegd en twee huisgezinnen in de diepste armoede gedompeld werden.

Het wapen van Geffen bestaat in een Maria-Magdalenabeeld.

GEFFEN (BINNENPOLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, gem. *Geffen*; palende N. aan den Zomerdijk, O. aan de gem. Oss en den weg van 's Hertogenbosch naar Oss, Z. aan den grooten weg der 1e klasse No. 8, van 's Hertogenbosch naar Grave, W. aan het Zomerdijkje en de gem. Nuland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 526 bund. 33 v. r. 61 v. ell, en wordt door 2 sluizen in den Polder van Geffen, en met het water van dien en dat van den Polder van Oss, op de Hertogewetering, en verder door de Blaauwesluis, op de rivier de Maas, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3,85 ell. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit het gemeentebestuur van Geffen.

GEFFEN (KASTEEL-VAN-), voorm. adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, arr. en 2½ u. N. O. van *'s Herto-*

Digitized by Google

genbosch, kant. en 1½ u. Z. W. van *Oss*, gem. en 5 min. Z. van *Nuland*.

Het was vroeger een oud, doch zeer goed en fraai gebouw; thans echter is er niets meer dan een puinhoop van overig.

GEFFEN (POLDER-VAN-), meer bekend onder den naam van Geffensche-polder, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, gem *Geffen;* palende N. aan den Kruisenbeendschendijk en de Vaartsche-graaf, tegen de gemeente Oss en die van Lithoijen, O. aan de gemeente Oss, Z. aan den Zomerdijk, W. aan den Kepkensdonkschendijk, ook genaamd Houterendijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 508 bund. 25 v. r. 83 v. ell. De overstrooming, waaraan deze pold., door den uitloop der Maas, langs de Beersche-Maas, onderworpen is, moet zich zelve benedenwaarts afwateren, door de rivier de Wetering, welke het water in de Maas leidt. Het land ligt 2,85 ell. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit het gemeentebestuur van Geffen.

GEFFENSCHE-BINNENPOLDER, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband.* Zie Geffen (Binnenpolder-van-).

GEFFENSCHE-POLDER, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband.* Zie Geffen (Polder-van-).

GEGER, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djocjokarta*.

Den 17 Julij 1829 werd er eene gecombineerde expeditie tegen dit, destijds door de muitelingen bezette en zeer versterkte dorp, door den Kolonel Cochius en den Luitenant-Kolonel Le Bron de Vexela, ondernomen. Deze laatste marcheerde, ten 5 ure des morgens, van het kampement Medjing, over het d. Potrobayan, den Oepak over, en rigtte zich toen noordoostwaarts naar het gebergte, dat zeer hoog en steil was. Eerst ten 9 ure had hij de kruin bereikt, en weinige oogenblikken daarna ontwaarde hij eenen troep van ongeveer 50 à 60 muitelingen, welke, met twee vaandels en eenige Hoofden te paard, eene verkenning scheen te doen. Deze troep, hem ontwarende, ontving hem met een levendig geweervuur, hetgeen hij niet liet beantwoorden, latende dadelijk met gevelde bajonetten er op inloopen, waardoor de vijand dan ook spoedig op de vlugt werd gedreven. De Kapitein Roeps vervolgde dezen troep met een peloton Sumanappers en met den Kapitein Satta. Het gelukte hem ook nog eenigen van de muitelingen neder te leggen, en onder deze twee der Hoofden, op schoone paarden gezeten, welke echter door het oneffene terrein niet spoedig genoeg konden weg komen. Onderscheidenen stortten met hunne paarden in de diepe afgronden neder, zonder dat men iets meer van hen ontwaarde. Intusschen zette de Luitenant-Kolonel Le Bron de Vexela zijnen marsch, met de overige twee pelotons en de Mangko-Negorosche Jagers, voort, zich naar Geger rigtende. Voor een digt dorp, waarvan geen ingang te herkennen was, gekomen zijnde, zeide hem de gids dat hij voor Geger was. Hij kon niets zien of hooren, en was bezig eene ingang te zoeken, meenende dat deze plaats reeds verlaten was, toen hij op eens door onderscheidene kanonschoten begroet werd, gevolgd door een levendig geweervuur en een woest geschreeuw. Hij verzamelde dadelijk daarop zijnen troep, gaf last aan den Luitenant Stokbroo, om ter regterzijde de hoogte te beklimmen en zoo doende in de vijandelijke benting te komen; stelde zich vervolgens aan het hoofd zijner Amboinezen en Sumanappers, en bestormde de vijandelijke sterkte. Deze

Digitized by Google

storm mislukte. Hij stootte tegen eenen vreesselijken rotsklomp, waarop de vijand geschaard was, welke hem, onder een geducht geweer- en kanonvuur, met eene hagelbui van steenen begroette. De toegang was zoo digt met struiken bewassen, en zoo bezaaid met ijzeren voetangels, dat hij zijne barrevoets gaande soldaten er bezwaarlijk door konde krijgen. Hij was dus genoodzaakt terug te trekken en ging eenige passen achterwaarts, alwaar hij zijnen troep verzamelde. Hij beproefde eenen tweeden storm, welke eveneens weder mislukte, waardoor de vijand, stoutmoediger geworden, zich verzamelde, en tweemaal met de pieken op hem aanvielen, maar de onzen sloegen ook deze aanvallen telken reize zoo duchtig af, dat de vijand het niet meer waagde dit te beproeven. Hij nam toen een tiental Sumanappers met den Tweeden Luitenant Meijer, en zocht eene betere naderingsplaats te vinden; maar de vijand, welke door zijne hoogere standplaats, alle bewegingen der onzen kon gadeslaan, ontdekte dit, en maakte weder een levendig vuur op hen, waarbij de luitenant Meijer en een Europeesch Korporaal vrij zwaar gewond werden. Ook in hetzelfde oogenblik, kwam de Tweede-Luitenant Stokbroo, die ook in zijne onderneming mislukt was, met zijne Mangko-Negoro's terug. De Luitenant-Kolonel beproefde nog ten vierde en vijfde malen zich meester te maken van de sterkte, maar daar hij zeer verzwakt was, door het peloton dat de Kapitein Roeps had mede genomen, ter vervolging der eerst ontmoete muitelingen, zoo konde hij tegen dezen vijand, welke door de mislukte pogingen der onzen, zeer verstout was geworden, niet meer dan een peloton geregelde Sumanappers gebruiken, daar hij, ter voorkoming van ongelukken, de Amboinezen in reserve moest houden. Ziende dat alle zijne pogingen te vergeefs waren, zoo nam hij eene sterke stelling, digt aan de vijandelijke benting. Een kleine troep vijanden kwam hem intusschen, van de achter hem liggende hoogten, verontrusten en beschieten. Hij zond eenige jagers van Mangko-Negoro op hen af, die den vijand dan ook verdreven. Ziende, dat zij hem niet uit zijne stelling konden verdrijven, staken zij de drooge alang-alang in den brand, hopende hem door het vuur te verjagen. Intusschen had hij een briefje aan den Kolonel Cochius geschreven, welke beneden het gebergte was gebleven met de kolonne van den Majoor Cox van Spengler, waarbij hij hem kennis gaf, dat hij geen meester kon worden van de benting, en om bijstand verzocht; te meer, daar hij nog niets ontwaarde van de tiende kolonne, en ook de Kapitein Roeps, met het Peloton Sumanappers, nog niet terug was. Eenigen tijd daarna kwam deze laatste, met het grootste gedeelte van zijne manschappen, aan. Nadat deze genoegzaam uitgerust waren, werd ten zesdemale de storm beproefd. De Bevelhebber gaf last aan den Luitenant Stokbroo, om, met de Mangko-Negorosche jagers, de vijandelijke benting ter linkerzijde te bekruipen, en zond dadelijk den Kapitein Roeps met een peloton Sumanappers derwaarts. De overige Mangko-Negoro's liet hij weder ter regterzijde den berg beklimmen, en deed toen den stormmarsch slaan. Ditmaal gelukte het de onzen tot in het kampement des vijands door te dringen. Toen eerst zagen zij, dat een rotsklomp, 30 à 40 voeten hoog, geheel rondom de steile benting lag, waarop de vijand zich gevestigd had. Hier bleef nu niets meer over dan tegen deze rots op te enteren. Een Sergeant der Mangko-Negoro's, Soerodento, was de eerste, welke het beproefde en ook boven kwam, wiens voorbeeld door den Kapitein Roeps, den Tweede Luitenant Stokbroo, den Luitenant der Mangko-Negoro's, Soera Prawiro, den Sergeant Merto-

Digitized by Google

RONO, den Korporaal DRODO, de Samanapsche Fuseliers DORSA, TJETRA en KAMSIE, dadelijk gevolgd werd, zoo dat meest allen gelijktijdig boven kwamen. Met onbegrijpelijk veel moeite moesten zij langs de afgeschoten wortels van eenen bovenstaanden waringieboom opënteren; ook was het geen hunner mogelijk hun geweer mede te nemen, zoodat zij zich van hunne krissen en sabels moesten bedienen. Verscheidene anderen beproefden het eveneens, maar stortten weder neder. De eerstgenoemde Sergeant der Mangko-Negorosche troepen, SOURODENTO, raakte dadelijk handgemeen met het voornaamste Hoofd, welken hij, na zelf reeds verwond te zijn, nederstiet, en hier stortten overwinnaar en overwonnene zieltogend op elkander. Roemvol is die Sergeant gesneuveld, en zijn overwonnen vijand was de zoo zeer beruchte JOMOGOLO. Een Priester, genaamd HADJA HAMET GOURAN, van den Pangerang-Bey, was JOMOGOLO komen bijspringen, maar werd ook door SOURODENTO verwond afgeslagen, en door den Sergeant MENTORONO afgemaakt, welke zijnen ongelukkigen krijgsmakker een weinig te laat ter hulpe snelde. Allen, die men er vond, werden ter neder gestooten, en er werden 1 twee- en 1 éénponder, metalen kanon, 1 ijzeren éénponder, 15 geweren, verscheidene pieken, klewangs en krissen, 3 trommen en 1 trompet; ook een groote voorraad van kruid, in eene kist, zeer wel vervaardigd en in goede kardoezen, alsmede 2 groote linnen zakken reservekruid en meer dan 200 metalen kogels buit gemaakt. In het bivouac van den vijand kregen zij nog een twintigtal schoone paarden, waarbij dat van JOMOLOGO. De meeste muitelingen waren van de rots afgesprongen, en ook velen hadden zich langs een vastgebonden sarong laten afzakken; evenwel telde men een twintigtal dooden, waaronder nog erkend werd een zoontje van JOMOGOLO, door een geweerkogel gesneuveld.

GEGER-BADJING, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

Het was een schoon uitgestrekt d., met twee groote pendoppen, toen het, den 18 December 1827, door de onzen verbrand werd, nadat het, een dag te voren, door de muitelingen verlaten was.

GEGER-BIENTANG, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, in de *Preanger-regentschappen*.

Het is een der voorgebergten van de *Gedé*, welke, ten gevolge van de aanhoudende regenbuijen der maanden December 1831 en Januarij 1832, op drie verschillende plaatsen ingestort is. Deze instorting besloeg eenen omtrek van nagenoeg 4400 v. r.

GEGIESSIEK, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Cheribon*.

GEGIESSIEK, d. in *Oost Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Cheribon*, distr. *Gegiessiek*.

GEHUCHTEN (TWEE-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie TWEE-GEHUCHTEN.

GEHUCHTEN (ZES-), gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZES-GEHUCHTEN.

GEIG, groote hoeve in de heerl. *Pettingen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4½ u. N. N. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. W. van *Mersch*, gem. en ¼ u. N. van *Buvingen*.

GEIJERSHOFF, geh. in de meijerij *Bech* van het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 4 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Echternach*, gem. en ½ u. N. van *Bech*, aan de helling van het gebergte.

Digitized by Google

GEIJERSVLIJT, voorm. koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de indigoplant. de Twee-Kinderen, benedenwaarts aan de koffijplant. Johanna's hoop, waarmede zij thans tot ééne plant. vereenigd is; 800 akk. groot.

GEIJERSVLIJT-EN-JOHANNESHOOP, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regter zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de indigoplant. de Twee-Kinderen, benedenwaarts aan den verlaten grond Land-van-Suzannasdal; 971 akkers groot; met 125 slaven. De Negers noemen haar JAN-KOOTJE. Voorheen waren het twee afzonderlijke plant., Geijersvlijt en Johanneshoop geheeten.

GEIN (HET), HET GEYN of HET GAYN, riv. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, die bij het d. *Abcoude*, zijne wateren uit de Utrechtsche riv. de Angstel ontvangt; eene bogtige, eerst noordoostelijke, doch daarna meer noordelijke rigting aanneemt, en, bij de zoogenaamde Geinbrug gekomen, zich in twee takken verdeelt; waarvan de regter den naam van Smal-Weesp aanneemt, terwijl de linkertak de Gaasp genaamd wordt.

Dit riviertje scheidt in haren loop, in de prov. Utrecht, den Broekzijdschenpolder, onder Abcoudeproostdij-en-Aasdom, van den Oostzijdschenpolder, onder de gem. Abcoude-en-Baambrugge, en in de prov. Noord-Holland den Gein- en Gaasperpolder van de Overaatsveldsche- en Borrelandsche-polders, allen onder Weespercarspel.

GEIN (HET), amb. heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Jutphaas*; palende N. en O. aan de heerl. Jutphaas, Z. aan de heerl. Vreeswijk, en aan de heerl. IJsselstein, W. aan de heerl. IJsselstein.

Zij beslaat eene oppervlakte van 332 bund., waarin 4 hofsteden, 1 herberg en nog 4 dagloonerswoningen verspreid liggen, bewoond door 11 huisgez., eene bevolking uitmakende van ongeveer 100 zielen, die kerkelijk tot *Jutphaas* behooren. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te Jutphaas.

Deze heerl. was oudtijds eene buurt, Geyne genaamd, en onder de kerk van Eiteren gelegen, welke, in het jaar 1217, door Bisschop OTTO VAN DER LIPPE, tot een bijzonder kerspel werd verheven, en vervolgens, in het jaar 1294, door JAN VAN ZIERIK, tot eene stad is verklaard en met stads regten begiftigd. Deze stad, met geschikte huizen, herbergen, straten en eene kerk voorzien, en door eene gracht tegen plotselinge overrompeling van vijanden beschut, bragt, in algemeene beden, meer op dan Amersfoort. In het jaar 1225 werd het kerspel van het Gein, met het naastliggende bisschopsslot Oude-Gein, door de Hollanders, onder Graaf FLORIS IV, overvallen en in de asch gelegd; terwijl later de stad, in het jaar 1333, door Heer WILLEM VAN DUIVENVOORDE werd verwoest, in weerwraak, dat de Stichtschen zijnen Regter aan de Vaart hadden omgebragt. In 1402 werd de plaats, benevens Vreeswijk, op nieuw door Jonker JAN VAN ARKEL, Heer *van Zoelen*, genoegzaam verbrand. Daarop werd er, in het jaar 1423, een Zusterhuis gesticht, aan de H. *Maagd van Nazareth* gewijd, dat in 1572, bij den opkomenden Spaanschen oorlog, is verlaten.

De kerk, in het jaar 1217 gesticht, plagt door het kapittel van St. Marie begeven te worden. De inleiding des Priesters, evenwel, geschiedde door den Proost van Oudmunster op St. Salvator. Zij

Digitized by Google

neigde in de vijftiende eeuw ten val; doch werd, in het jaar 1515, door de Priorinne van Nazareth hersteld, en is later vervallen en gesloopt.

Het Gein was van ouds, als een belangrijk handelspunt, beroemd, waar, eeuwen achtereen, door de Bisschoppen van Utrecht een tol op den IJssel werd geheven.

In het jaar 1637 hebben de Schout, Schepenen en gemeente van Het Gein, de hooge heerl. dier plaats opgedragen aan den Heer Adriaan Ploos van Amstel, Heer *van Oudegein, Tienhoven, Gunterstein enz.*, wien de Staten van Utrecht, reeds acht jaren te voren, het ambachtsregt aldaar hadden vergund, op voorwaarde, dat hij, zijne erven en nakomelingen jaarlijks, ten behoeve der domeinen, de som van 150 ponden, tegen 40 groot vlaams, zouden betalen. De Heer van Amstel droeg vervolgens het hooge en middelbare regtsgebied van Het Gein en Jutphaas op aan Frederik Hendrik, Prins *van Oranje*, als Graaf van Buren; van wien hij het weder, als onversterfelijk erfleen, ontving, op gelijken voet en met gelijke regten, als de Proosten van St. Jan te Mijdrecht gewoon waren te oefenen. Zoo lang hij leefde heeft hij het hooge regtsgebied van Het Gein en Jutphaas behouden; doch na zijnen dood eigenden de Staten zich dit weder toe, uitdrukkelijk verbiedende eenigen anderen Heer, dan hen in het hooge en middelbare regtsgebied van Het Gein en Jutphaas te erkennen. De erfgenamen van den Heer Adriaan Ploos van Amstel werden evenwel schadeloos gesteld. Thans is de ambachtsheerl. van Het Gein in bezit van den Heer J. J. de Geer van Oudegein, woonachtig te Utrecht.

GEIN (HET-), landstreek in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem *Weespercarspel*, waarvan het een stok of afdeeling uitmaakt; palende N. aan de Gaasp, O. aan het Gein, die het van Aatsveld scheidt, Z. aan den Broekerpolder, W. aan den Holendrechter-polder, N. W. aan den Westeinder-polder en den Oost-Beilmerpolder.

Deze landstreek bestaat uit den Geinpolder, den Gein-en-Gaasperpolder, de Noorde en den Broek, bevat de buurs. het Gein, bestaande uit eenige langs het riviertje van dien naam, gelegene buitenplaatsen en boerenwoningen. De inw. vinden voornamelijk hun bestaan in de melkerij.

De Herv., welke hier wonen, behooren tot de gem. van *Weesp*. — De R. K., welke men er aantreft, worden tot de par. van *Weesp* gerekend.

De buurschap het Gein, naar de aldaar liggende brug ook wel de Geinbrug genaamd, ligt 2 u. Z. O. van Amsterdam, ½ u. W. ten Z. van Weesp. Het is een zeer bekoorlijk oord, dat voor een goed gedeelte van het jaar onderscheidene lieden uit den omtrek, voornamelijk Amsterdammers, Weespers en Abcoudenaars, tot zich lokt, om onder het lommerijk geboomte een uurtje van uitspanning door te brengen.

Men heeft er eene school, welke door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

In het jaar 1787, bij den inval der Pruissen in Holland, hebben de bewoners van het Gein zeer veel van den overmoed dier krijgslieden te lijden gehad, als zijnde de meesten destijds, op eene deerlijke wijze, uitgeplunderd.

GEIN (HET-HUIS-TE-), van ouds bekend onder den naam van Gana of Geyn, later Aldegeyne of Oudegein, ridderhofstad in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. Z. van *Utrecht*, kant. en ½ u. O. van *IJsselstein*, gem. en ¼ u. N. van *Jutphaas*, in de heerl. het Gein.

Het was weleer een vast bisschopsslot, dat, in den jare 1202 te vergeefs werd aangetast door Dirk VII, Graaf *van Holland*, die, behalve deze sterkte, het Nedersticht verwoestte. Dan, in den jare 1225, te gelijk met het aanpalende kerspel van het Gein, door Graaf Floris IV, in assche gelegd, werd het weder opgebouwd, en daarna door Willem van Duivenvoorde, zoowel als de stad Gein nedergeworpen. In het volgende jaar, in vorigen staat hersteld zijnde, had het in 1336 den aanval te verduren van Arnoud van IJsselstein, die den Snooijen-Toren, gelijk het toenmaals genoemd werd, door het verraad van den Slotvoogd inkreeg en ten gronde toe deed slechten. Nogmaals uit zijn puin herrezen, was het gedurende den vierjarigen oorlog met Maximiliaan van Oostenrijk, den Stichtschen van groot gewigt, doch werd eerlang in den jare 1482 door de IJsselsteinschen overrompeld, geplunderd en verbrand. Adriaan Ploos van Amstel, Heer *van Tienhoven*, *Gunterstein* enz. heeft hetzelve in 1633 geheel en al opgebouwd, deels op de oude, ten deele op nieuwe grondslagen. Het is thans een sterk vierkant gebouw, in eenen vierkanten vijver gelegen, en rondom door breede buitengrachten omringd. Het was in later tijd, te gelijk met de ambachtsheerlijkheid van het Gein, leenroerig aan de Staten van Utrecht, en is omstreeks den jare 1329 een wijl tijds in de magt der Hollanders geweest. Thans is deze ridderhofstad, welke met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van ruim 152 bund. beslaat, in bezit van den Heer J. J. de Geer van Oudegein.

GEIN (HET-OUDE-), ridderh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie het vorige artikel.

GEINA, oude naam van de voorm. st. Gein, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gein (Het).

GEINBRUG, brug in *Weespercarspel*, prov. *Noord-Holland*, in de gem. *Weespercarspel*, ½ u. W. Z. W. van Weesp, over het Gein.

GEINBRUG, buurs. in *Weespercarspel*, prov. *Noord-Holland*. Zie Gein (Het).

GEINDIJK (DE), dijk en weg, O. en W. van *het Gein*, in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weespercarspel*.

Deze dijk was vroeger bezoomd met een groot aantal lusthuizen, en aanleg voor genoegen, en derhalve druk bezocht door rijtuigen en wandelaars; sedert het jaar 1814 en vroeger zijn deze op weinig na gesloopt geworden, zoodat aldaar nog slechts boerenwoningen en stallingen bestaan, en in de plaats van wandeldreven, goede wei- en hooilanden.

GEIN-EN-GAASPERPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weespercarspel*; palende N. aan de Gaasp, die hem van den Oud-Gaasperpolder en den Lage-Weipolder afscheidt, O. aan het Gein, door hetwelk hij van den Geinpolder, den Berlandsche-polder, en den Roodemolenpolder gescheiden wordt, Z. aan den Broekerpolder, W. aan den Broek benoorden en den Oost-Beilmerpolder.

GEINOORD, aanzienlijke boerenhofstede in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. Z. van *Utrecht*, kant. en ½ u. O. van *IJsselstein*, gem. en ½ u. N. van *Jutphaas*, in de heerl. *het Gein*.

Deze boerenwoning is een gedeelte van het vroegere klooster van Nazareth, en in de nabijheid vindt men een stuk gronds, alwaar vroeger de kerk heeft gestaan, en dat algemeen bekend is onder den naam van Kerkhof; een gedeelte der grondslagen is nog in den grond

Digitized by Google

aanwezig, en wordt van tijd tot tijd gevonden. De groote boomgaard om de hofstede gelegen is nog doorsneden van grachten, vermoedelijk heeft hier de stad Gein gestaan, want naast den boomgaard is een stuk bouwland gelegen, bekend onder den naam van Poortland.

Deze hofstede is thans in het bezit van den Heer C. Schalij Jzn., die haar aanmerkelijk heeft verfraaid en verbeterd.

GEINPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weesperkerspel;* palende N. aan het Smal-Weesop, dat hem van den lagen Weipolder afscheidt, O. aan den Over-Aatsveldsche-polder, Z. W. aan den Berlandsche-polder, W. aan het Gein, die hem van den Gein- en Gaasperpolder scheidt.

GEINPOLDER, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Jutphaas.*

GEINS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel.* Zie Goins.

GEINVLIET, voorm. buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Loenersloot.*

De gronden van deze buitenpl., waarvan de gebouwen afgebroken zijn, zoodat thans nog slechts de koepel daarvan bestaat, worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. Twisk, door wiens zorg veel tot de verfraaijing en verbetering van den weg van Loenersloot naar Vreeland is bijgedragen.

GEINWENSCH, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*, 8 min. van *Baambrugge.*

Deze buitenplaats beslaat eene oppervlakte van 2 bund. 70 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevr. de Wed. Rader.

GEINWIJK, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*, Z. van *Baambrugge*, aan den Kromme-Angstel.

Deze buitenplaats wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. C. Lentfrink.

GEINZICHT, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht.* Zie Geynzicht.

GEISMUHL of Geismuhlen, geh. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4½ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. van *Berg*, aan de Attert.

GEISTEREN, d. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg.* Zie Geysteren.

GEITEN-EILAND (HET), eil. in *Oost-Indië*, een der *Kleine-Sunda-eilanden.* Zie Kambing.

GEITHORN, oude naam van het d. Giethoorn, in het kw. *Vollenhove*, prov. *Overijssel.* Zie Giethoorn.

GEKBRONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, bij den berg *Gedé.*

GEKROONDE-PAAUW, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan *Molhoop*, waarmede deze plant. thans verbonden is, benedenwaarts aan den mond der Paramaricakreek; 492 akk. groot. De *Oude-Bijenkorf*, *Molshoop* en de Gekroonde-Paauw, thans vereenigd, tellen 308 slaven.

GEKROONDE-PAAUW (LAND-VAN-DE-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Paramaricakreek*, ter regter-

Digitized by Google

zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Charlottenburg, benedenwaarts aan de Cottica.

GELANG, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*, Z. W. van Klatter.

Dit d. werd, den 13 Januarij 1827, door den Luitenant van Steenbergen, ingenomen en verbrand.

GELDER, oudtijds Gelre, in het Lat. Gelria, in het Fr. la Gueldre of la Guelre, voorm. hert., dat uit twee, niet zamenhangende deelen, bestond, waarvan het Noordelijke, dat het grootste was, wel eens Neder-Gelder genoemd, en het Zuidelijkste veelal, ter onderscheiding, Opper-Gelder geheeten werd.

De naam Gelre is, naar alle waarschijnlijkheid, ontleend van de oude stad Gelre of Gelder, die, met haren omtrek, de oudste en eerste bezitting der Graven van Gelre geweest is (1). De oorsprong dier benaming moet mogelijk bij die der Celten of Gallen, de oude bewoners des lands, gezocht worden, die echter meer bekend zijn onder den naam van Batavieren, Sicambren, Usipeten, Tencteren enz., als welke deze landstreek, ten tijde der eerste Romeinsche Keizers, bewoonden; door de Romeinen cijnsbaar gemaakt werden, en naderhand versmolten onder de Saksers en Franken, die in de vijfde eeuw zich van deze gewesten en geheel Gallië meester maakten. Sommigen veronderstellen ook, dat de naam van Gelder afkomt van de *Gugerni*, welke volgens Tacitus (2), aan den Rijn woonden, en van welke volkstam de beide stadjes Goch en Gelder hunne naam zouden gekregen hebben. Gelderland maakte, ten tijde van de Franken, een gedeelte uit van het koningrijk Austrasië, tot dat de Saksers, in 680, Zutphen den Franken ontweldigden, en de Friezen zich meester maakten van de Veluwe en de Betuwe. Karel *de Groote*, in 770, de Saksers en Friezen overwonnen hebbende, vereenigde Gelder met zijn rijk. Zijne opvolgers lieten de Geldersche gewesten besturen door Voogden (Momboirs), van welke men den eerste, omstreeks 880, met den naam van Wichard vermeld vindt. Deze Voogden namen eerlang den titel van Graaf aan, deden eerst hulde aan het Rijk, maar maakten zich dan vervolgens onafhankelijk. Naderhand zijn de overige deelen van Gelder, door koop, huwelijk enz., bij dit deel gevoegd, en daarnaar genoemd. De eerste melding van Gelre geschiedt, zoo veel men weet, ter gelegenheid van Mengo of Megingon, stichter der abdij van Vilich, die aldaar in het begin der elfde eeuw overleden is. De naam van Graaf van Gelre, vindt men echter in geen oorspronkelijk stuk, vóór het jaar 1094, als wanneer Gerhard I, die van 1085—1117 regeerde, deze waardigheid bekleedde. Zijn zoon en opvolger, Gerhard II, bragt door zijn huwelijk met Ermgard, Erfgravin *van Zutphen*, ook dat graafschap in zijn stamhuis en sedert dien tijd, zijn die graafschappen steeds met elkander vereenigd gebleven. Zijne nakomelingen hebben bijna drie eeuwen, die beide landen, Gelder en Zutphen, onder den titel van Graven bezeten, tot dat Reinald II, den 19 Maart 1339, door Keizer Lodewijk van Beijeren, tot eersten Hertog van Gelder en Rijksvorst verklaard werd; blijvende echter *Zutphen* den titel van graafschap behouden. Na het kinderloos overlijden van zijne beide zonen, Reinald III en Eduard, onder wier regering

---

(1) Deze stad, welke thans 3300 inw. telt, behoort tegenwoordig tot de Pruissische provincie *Rijnland*, regeringsdistrikt *Kleef*, en is de hoofdplaats van eenen kreits, welke, op 10 v. m., 37,750 inw. bevat.

(2) *Hist.*, IV, bl. 26 en V, bl. 16.

Digitized by Google

de inlandsche oorlogen tusschen de HEEKERENS en BRONKHORSTEN, in deze provincie, zoo vele verwoestingen veroorzaakt hebben, kwam GELDER aan hunnen neef WILLEM Hertog *van Gulik*, die een zoon was van hunne zuster MARIA, en van dezen weder aan zijnen broeder REINALD, welke in het jaar 1423 overleed, zonder wettige kinderen na te laten, waarop 's lands Staten zijnen achterneef, ARNOLD VAN EGMOND, tot Hertog *van Gelder*, en Graaf *van Zutphen* huldigden. De regering van het huis VAN EGMOND in GELDER, heeft ruim eene eeuw, namelijk van het jaar 1423 tot 1528, geduurd, en was steeds zeer onrustig, hetwelk vooral veroorzaakt werd door de verregaande oneenigheid, tusschen Hertog ARNOLD en zijnen zoon ADOLF, welke laatste al zeer vroeg, en nog bij zijns vaders leven, naar de regering stond. Deze oneenigheid had ten gevolge, dat ARNOLD, nadat hij uit zijne zesjarige gevangenis, op het kasteel te Buren, was ontslagen, eensdeels, om zich wegens de hem aangedane mishandeling op zijnen zoon te wreken, en anderdeels, om zich eenigermate uit zijne schulden te redden, in het jaar 1472, zijn hertogdom en graafschap aan KAREL *den Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, destijds reeds bezitter der meeste Nederlandsche gewesten, voor eene som van 92,000 Rijnsche goudguldens (138,000 guld.) verpandde, onder voorwaarde, dat zijne landen, na zijnen dood, aan het huis VAN BOURGONDIË zouden vervallen. KAREL *de Stoute* stelde zich, toen ARNOLD, in het jaar 1473 overleden was, ook dadelijk in het bezit van GELDER en ZUTPHEN, doch niet dan door geweld, vermits de Gelderschen ARNOLDS zoon, ADOLF, bleven toegedaan; gelijk zij ook, zoodra KAREL *de Stoute*, in het jaar 1477, in den veldslag bij Nancy gesneuveld was, dezen ADOLF openlijk voor hunnen Landsheer erkenden; hoewel hij toen, te Kortrijk, in hechtenis zat. Hij werd wel, dadelijk, door MARIA VAN BOURGONDIË, de eenige nagelaten dochter van KAREL *den Stoute*, uit zijne gevangenis ontslagen; doch, onmiddellijk daarna, aan het hoofd der Vlaamsche troepen gesteld, welke de stad Doornik, die eene Fransche krijgsbezetting binnen hare muren genomen had, belegerde. Gedurende dit beleg, sneuvelde hij, zonder dat hem de tijd vergund was, om, van de hem opgedragene heerschappij, over zijne erfelijke Staten bezit te nemen. Hij had, bij zijne gemalin, KATHARINA VAN BOURBON, eenen zoon, KAREL, verwekt. Deze was naauwelijks meerderjarig geworden, of hij trachtte, ongeacht den door zijnen grootvader ARNOLD gedanen afstand, de heerschappij over Gelder en Zutphen aan zich te trekken; waartoe 's Lands Staten, de Ridderschap en de steden hem, zoo veel doenlijk, begunstigden. Hieruit rees een nieuwe oorlog, eerst tegen den Oostenrijkschen Aarts-Hertog MAXIMILIAAN, die inmiddels met voornoemde MARIA VAN BOURGONDIË gehuwd was, en daarna tegen diens kleinzoon KAREL, Koning *van Spanje*, die, in het jaar 1519, zijnen grootvader MAXIMILIAAN, onder den naam van KAREL V, als Keizer was opgevolgd. Deze, zich grondende op het verdrag, in het jaar 1472, tusschen KAREL *den Stoute* en ARNOLD VAN EGMOND, gesloten, wendden alle middelen aan, om GELDER en *Zutphen* onder hun gebied te brengen. Hertog KAREL, tegen dit magtig huis van Oostenrijk niet bestand, werd door KAREL V, zoo zeer in het naauw gebragt, dat hij eindelijk, in het jaar 1528, genoodzaakt was, met dezen een verdrag aan te gaan, waarbij bedongen werd, dat KAREL, gedurende zijn leven, zijne landen van den Keizer zou ter leen hebben, en dat zij, bijaldien hij zonder wettige erfgenamen overleed, in vollen eigendom, aan den Keizer zouden overgaan. In dien staat heeft Hertog KAREL, gedurende tien jaren, deze landen, tot op zijn

Digitized by Google

overlijden, in het jaar 1538, bestuurd. Er verliepen echter, na dien tijd, nog vijf jaren, eer Keizer KAREL V, zich in het geruste bezit daarvan gesteld zag. Want 's Lands Staten, altijd met weerzin tegen het dagelijks meer en meer aanwassende Huis VAN OOSTENRIJK vervuld, hadden, weinig tijds vóór Hertog KARELS dood, diens neef WILLEM, Hertog *van Cleve, enz.*, tot zijnen erfgenaam verklaard, en reeds werkelijk gehuldigd, waardoor, bijaldien dit het gewenschte gevolg had gehad, de gezegde landen aan het Huis VAN CLEVE zouden gekomen zijn. Hertog WILLEM, bijgestaan door FRANS I, Koning *van Frankrijk*, deed wel alle pogingen, om zich bij dit bezit te handhaven; doch de oorlog was van zulk eenen ongelukkigen uitslag, dat hij eindelijk, in het jaar 1543, met den Keizer een verdrag aanging, waarbij hij het hertogdom GELDER en het graafschap *Zutphen*, aan den Keizer afstond, waardoor alzoo die beide landen aan het OOSTENRIJKSCHE HUIS kwamen. Het schijnt dat men eerst onder het bestuur van het OOSTENRIJKSCHE HUIS is begonnen, die beide landschappen, onder den algemeenen naam van GELDERLAND te begrijpen, want in oude brieven en handvesten leest men altijd GELRE en *Zutphen*. Het hert. GELDER was toen verdeeld in vier kwartieren, namelijk: Nijmegen, Roermonde, Zutphen en de Veluwe of Arnhem, en was een van de landschappen, die, in het jaar 1579, tot de Unie van Utrecht toetraden, welke Unie door Graaf JAN VAN NASSAU, destijds Stadhouder van dit gewest, alsmede door de Edelen en de Afgevaardigden der steden van GELDER en Zutphen onderteekend werd. Gedurende den tachtigjarigen oorlog geraakte het kwartier van Roermonde, gemeenlijk Opper-Gelder, genoemd, in de magt van Spanje, zoo als het ook, bij den Munstersche vrede, van het jaar 1648, daaraan toegekend is, terwijl de overige kwartieren of Neder-Gelder, benevens het graafs. Zutphen, onder den naam van GELDERLAND, eene provincie van de republiek der Vereenigde Nederlanden uitmaakte.

GELDER of DEN GELDER, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie GELDER (OP-).

GELDER (NEDER-), het Noordelijkste en grootste gedeelte van het voormalig hertogdom *Gelder*, het paalde N. W. aan de Zuiderzee, N. aan het landschap Overijssel, O. aan den IJssel, die het van het landschap Overijssel en het graafschap Zutphen afscheidde, en aan den Rijn, waardoor het van het hert. Cleve gescheiden was, Z. aan de Maas, die het van het Land van Cuyk, het graafs. Ravestein, het hert. Braband, en het graafs. Holland scheidde, W. aan de graafs. Holland, Buren en Culenborg en het bisd. Utrecht. Het werd in twee kwartieren, het Kwartier van Nijmegen en het Kwartier van Arnhem, verdeeld, en maakte tijdens het bestaan van de republiek der Vereenigde Nederlanden, met het graafs. Zutphen, de prov. Gelderland uit, zoo als het thans, daarmede en met de graafs. Buren en Culenborg enz., ook nog de tegenwoordige prov. GELDERLAND vormt, waarvan het grootendeels de arrondissementen Arnhem, Nijmegen en Tiel beslaat.

GELDER (OP-), DEN GELDER, ook GELDER genaamd, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3½ u. N. van *Deventer*, kant. en 2 u. W. van *Raalte*, gem. en O. van *Wijhe*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 234 bund. 34 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Vrouwe J. P. H. Baronesse VAN KNOBELSDORFF, geb. Baronesse VAN DEDEM.

Digitized by Google

Op het plein voor het huis staan twee metalen stukken geschut, zesponders, afkomstig van een geschenk door haar Hoogmogenden aan den Luitenant Generaal C. W. van Deden tot den Gelder gedaan, ter erkenning van door dezen, gedurende den Spaanschen successieoolog, aan den lande bewezene diensten.

GELDER (OPPER-) of Overkwartier der Provincie Gelderland, ook wel het Kwartier Roermonde genaamd.

Het zuidelijke en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*, dat uit vier van het overige Gelder afgescheidene districten bestond. Het grootste dezer districten, waarin de steden Roermond, Venlo, Gelder, Wachtendonk, Stralen en Montfoort waren begrepen, grensde N. O. aan het hert. Cleve en het graafs. Meurs, O. aan het stift Keulen, Z. O. en Z. aan het hert. Gulik, W. aan het prinsdom Luik en het hert. Braband, N. W. aan het land van Cuyk. Het deel, waarin de stad Neustad lag, en dat, hetgene de stad Erkelens omgaf, lagen geheel door het Guliksche omringd. Het district, waarin het vl. Veorsen of Veirsen was gebouwd, werd N. O. en O. door Keulen, en naar het Z. W. en N. W. door Gulik begrensd.

Het is volgens den Munsterschen vrede in het bezit van den Koning van Spanje gebleven, en zijne opvolgers zijn er eigenaars van geweest, tot in het jaar 1702. Toen hebben de Staten een groot gedeelte van Opper-Gelder door de wapenen bemagtigd. De Koning van Pruissen, heeft zich ook meester gemaakt van de stad Gelder en onderscheidene andere plaatsen; die hem, bij den Utrechtschen en Brabandschen vrede, van 1713 en 1714, in vollen eigendom zijn afgestaan. De Staten hebben bij het Barrière-tractaat van 1715 de Oppermagt over een goed gedeelte van Opper-Gelder bekomen, zoo dat dit deel van het oude hert. Gelder toen drie Mogendheden toebehoorde, en gewoonlijk in Oostenrijksch-Gelder, Pruissisch-Gelder en Staats-Gelder onderscheiden werd; behalve dat de stad Erkelens aan den Keurvorst van den Pfaltz was afgestaan. Het hoofdbestanddeel van het Overkwartier van Gelder werd op 13 uren gaans in de lengte, en van 2 tot 8 uren in de breedte begroot. Thans behoort daarvan tot ons Koningrijk het voorm. Staats-Gelder, waaraan bij geheel het voorm. Oostenrijksch-Gelder en eenige kleine gedeelten van het voorm. Pruissisch-Gelder toegevoegd zijn. Het beslaat alzoo, een groot deel van het tegenwoordige arr. *Roermonde* en ééne gemeente van het kant. *Sittard*, arr. *Maastricht*, in de prov. *Limburg*.

GELDER (STAATS-OPPER-), gedeelte van het kwart. *Opper-Gelder*, in het hert. *Gelder*, hetwelk in 1715 aan de republiek der Vereenigde Nederlanden afgestaan werd. Het bestond uit vier van elkander afgescheidene stukken, waarvan een de stad Venlo en het fort St. Michiel, de drie anderen de vesting Stevensweerd en het ambt van Montfoort omvatteden.

GELDERLAND, prov., bestaande grootendeels uit het voorm. *Neder-Gelder* en het graafs. *Zutphen*, welke landschappen, tijdens het bestaan van de republiek der Vereenigde Nederlanden, onder den algemeenen naam van Gelderland, eene provincie uitmaakten, grenzende N. O. aan de Zuiderzee en de prov. Overijssel, O. aan het bisd. Munster en het hert. Cleve, Z. aan Staats-Braband, W. aan de prov. Holland en Utrecht.

Deze prov. werd destijds verdeeld in drie kwartieren, zijnde het Kwartier van Arnhem of de Veluwe, het Kwartier van Nijmegen en het Kwartier van Zutphen.

Bij de omwenteling van het jaar 1795 bleef die provincie, onder de benaming van departement, hare vorige grootte, grenzen en naam behouden, maar, bij de staatsomwenteling van het jaar 1798, werd het grootste gedeelte daarvan, met bijvoeging van bijna geheel Utrecht en een gedeelte van Zuid-Holland, het DEPARTEMENT VAN DEN RIJN, terwijl het noorder gedeelte van het kwartier Arnhem en het zuiderdeel van het kwartier Nijmegen aan andere departementen werden toegevoegd. De staatsregeling van het jaar 1801 herstelde weder het departement GELDERLAND, met bijvoeging van de graafschappen Culenborg en Buren, die vroeger afzonderlijke, onafhankelijk bestaande landschappen geweest waren. Bij het tractaat tusschen Pruissen en de Bataafsche republiek, den 23 Mei 1802, gesloten, werd dit departement vergroot met het grondgebied van Zevenaar, Huissen, Malburg, Duiven, Hulhuizen en andere onderhoorige landen, bij gezegd tractaat aan ons afgestaan.

Thans bestaat de provincie GELDERLAND uit 1) dat gedeelte van het voormalig hert. GELDERLAND, dat, tijdens de republiek, tot de Nederlanden behoorde, met uitzondering van de dorpen Everdingen en Zijderveld, tot *Zuid-Holland*, de heerlijkheden Dieden en Oijen, tot *Noord-Braband*, en het d. Middelaar, tot *Limburg* behoorende, alsmede de voorm. sterkte Schenkenschans, die aan Pruissen is afgestaan; 2) het graafs. Zutphen; 3) de graafs. Buren en Culenborg; 4) het voorheen tot *Holland* behoord hebbende d. Acquoy, benevens het slot Loevestein en 5) eenige voormaals *Cleefsche bezittingen*, zijnde: de heerl. Huissen en Zevenaar, het ambt Bergen en Malburgen, de d. Lobith, Wehl, Leuth en Kekerdom.

Zij grenst thans N. O. aan de Zuiderzee, N. aan de prov. Overijssel, O. en Z. O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de prov. Limburg en de Maas, die haar van de prov. Noord-Braband scheidt, W. aan de prov. Zuid-Holland en Utrecht.

De prov. GELDERLAND heeft in de lengte, van het W. naar het O., eene uitgetrektheid van 23 u. gaans; de breedte van het N. naar het Z. is, op sommige plaatsen, 13 u., de uitgestrektheid beslaat 94 v. m. Zij is verdeeld in 517,444 percelen, waarvan 55,891 gebouwde en 461,573 ongebouwde. De uitgestrektheid in bund. is:

1°.	aan bebouwde gronden.	323,912 bund.
2°.	groote- en andere wegen, straten, wallen en wandelingen.	9692 »
3°.	wateren, rivieren, beeken, meren, grachten, vijvers, moerassen enz.	9305 »
4°.	heiden, zee- en rivierstranden, duinen, riet-, geest- en biesland, en turfgrond enz. . . .	165,723 »
	Te zamen	508,632 bund.

Behalve de steden: Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Harderwijk, Tiel, Zalt-Bommel, Wageningen, Culenborg, Hattem, Doesborgh, Elburg, Groenlo, Doetinchem, Lochem en Nijkerk, is GELDERLAND in vijf distrikten verdeeld, zijnde:

Het distr. Veluwe,	met 17	gem.	en 69,424	inw.
» » Zutphen,	» 19	»	» 66,662	»
» » Doesborgh-en-Zevenaar	» 12	»	» 26,445	»
» » Nijmegen,	» 31	»	» 59,974	»
» Benedendistrikt van Gelderland,	» 26	»	» 53,024	»

Digitized by Google

Zoodat de geheele provincie 15 steden en 103 plattelandsgemeenten telt, welke eene bevolking bevatten van 344,497 zielen (1). Bij die bevolking, bestaande uit 64,342 huisgez., bewonende 51,672 h., zijn: van het mannelijke geslacht: 113,094 ongehuwden, 53,210 gehuwden en 5,900 weduwenaars; van het vrouwelijke geslacht: 106,796 ongehuwden, 53,334 gehuwden en 12,143 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden betreft, waartoe zij behoort, verdeeld wordt in 209,759 Protestanten, 130,595 R. K., 3656 Israëliten en 487 tot geen der genoemde gezindheden behoorende.

Men telt in GELDERLAND 155 gem. der Herv., die zes classes uitmaken, als: die van Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Zalt-Bommel en Harderwijk en 175 kerken hebben, bediend wordende door 203 Predikanten.

Er zijn 7 gemeenten der Evang. Luth., welke gedeeltelijk tot den ring van *Utrecht*, gedeeltelijk tot dien van *Groningen* behooren. Zij hebben er 7 kerken, welke door even zoo veel Predikanten bediend worden.

Van de Herst. Evang. Luth. zijn er geene gem., even zoo min als van de Remonstranten.

De Doopsgez. hebben er drie gem., ieder met ééne kerk en éénen Predikant.

Men heeft er 65 R. K. statiën, die tot de aartspriesterdommen van *Gelderland, Utrecht* en *Zalland-en-Twenthe,* en 40 pastorijen, die tot het vic. apost. van *'s Hertogenbosch* behooren. Er zijn 105 kerken en 17 bijkerken, door 105 Pastoors en 60 Kapellaans bediend wordende. Het getal Communicanten bedraagt ongeveer 93,000 — De R. K. van de Oude Clerezij, gemeenlijk Jansenisten genoemd, hebben er geene statiën.

Voor de regterlijke magt is GELDERLAND in vier arrondissementen verdeeld, als: Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Tiel, gezamenlijk 22 kant. uitmakende.

Men heeft er 8 kiesdistrikten, die de volgende hoofdplaatsen hebben.

Het 1e kiesdistrict, Hoofdplaats Elspeet.
» 2e » » Brummen en Apeldoorn, bij afwisseling.
» 3e » » Zutphen,
» 4e » » Groenlo,
» 5e » » Doesborgh,
» 6e » » Tiel en Elst, bij afwisseling.
» 7e » » Druten,
» 8e » » Zalt-Bommel.

Voor de nationale militie heeft men er 24 kantons, welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

Het 1e militiekanton, hoofdplaats Arnhem,
» 2e » , » Wageningen,
» 3e » , » Barneveld,
» 4e » , » Harderwijk,
» 5e » , » Elburg,
» 6e » , » Apeldoorn,
» 7e » , » Brummen,
» 8e » , » Zutphen,
» 9e » , » Lochem,

(1) In deze opgave is de tienjarige telling van het jaar 1840 gevolgd; volgens de telling van 1 Januarij 1842 was de bevolking van GELDERLAND echter tot 351,109 zielen vermeerderd.

Het 10e	militiekanton,	hoofdplaats	Eibergen,
» 11e	» ,	»	Aalten,
» 12e	» ,	»	Varsseveld,
» 13e	» ,	»	Doetinchem,
» 14e	» ,	»	Doesborgh,
» 15e	» ,	»	Zevenaar,
» 16e	» ,	»	Huissen,
» 17e	» ,	»	Elst.
» 18e	» ,	»	Ubbergen,
» 19e	» ,	»	Nijmegen,
» 20e	» ,	»	Wamel,
» 21e	» ,	»	Zalt-Bommel,
» 22e	» ,	»	Culenborg,
» 23e	» ,	»	Tiel,
» 24e	» ,	»	Kesteren.

Ten aanzien van het onderwijs wordt Gelderland in tien *schooldistrikten* verdeeld, waarvan het vierde in twee afdeelingen gesplitst is.

Het 1e schooldistrict	telt 51	scholen.
» 2e »	» 50	»
» 3e »	» 33	»
» 4e »	» 48	»
» 5e »	» 30	»
» 6e »	» 57	»
» 7e »	» 32	»
» 8e »	» 30	»
» 9e »	» 31	»
» 10e »	» 30	»

Lagere scholen worden er alzoo in het geheel 392 geteld.

Latijnsche scholen, van welke er 11 zijn, worden gevonden: te Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Zalt-Bommel, Culenborg, Doesborgh, Wageningen, Elburg, Doetinchem en Groenlo.

De voornaamste rivieren, die deze provincie bespoelen, zijn, behalve de Rijn met hare takken: de Waal, de Lek, de Maas en de IJssel; de Linge met hare twee takken, de Rijnwetering en de Waalwetering; de Berkel of Borkel; de Grift; de Aa of Aha; de Schipbeek; de Buirserbeek; de Slinge of Slink; en de Lebbinkbeek. Ook heeft men er nog eenige andere beken, die hun water in de groote rivieren brengen, als daar zijn: de Verwoldesche-Voorstebeek, de Verwoldesche-Molenbeek, de Hierderbeek, de Barneveldschebeek, de Bolksbeek, de Hummelschebeek, de Drielsche-wetering, de Bommelsche-wetering, de Oude-wetering, de Nieuwe-wetering, enz.

Men heeft in de prov. Gelderland ook eenige, hoewel niet zeer aanmerkelijke meren, als: het Uddelermeer; het Goedermeer; de Nagelpoel, en het Wieldermeer.

De polderbesturen worden in deze provincie verdeeld in drie klassen. Tot die van de eerste klasse behooren: 1°. de dijkstoel van de Over-Betuwe; 2°. die van de Neder-Betuwe; 3°. die van den Tielerwaard; 4°. die van Buren-en-Culenborg; 5°. die van het Rijk-van-Nijmegen; 6°. die van Maas-en-Waal; 7°. die van den Bommelerwaard-boven-den-Meidijk; 8°. die van de Lijmers; en 9°. die van de Veluwe; alle welke dijkstoelen bestaan uit eenen Dijkgraaf, dertien Leden en eenen Secretaris, behalve dien

Digitized by Google

van Buren-en-Culenborg, welke uit eenen Dijkgraaf, negen Leden en eenen Secretaris is zamengesteld. Tot die van de tweede klasse behooren: 1°. de dijkstoel van den Cirkel-van-de-Ooy, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 2°. de dijkstoel van de Marsch-Lede-en-Oudewaard, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 3°. de dijkstoel van Hattem, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 4°. de dijkstoel van den Brummenschen-bandijk, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 5°. de dijkstoel van het Arnhemsche-en-Velpschebroek, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 6°. de dijkstoel van de Dremptsche, Oldenhaafsche, Hoogburensche- en Oldburgschedijken, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 7°. de dijkstoel van den Baarbocksche-dijk en de Angerlosche-zomerdijken, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 8°. de dijkstoel van Wageningen-en-Bennekom, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris zamengesteld; 9°. de dijkstoel van Herwen-Aardt-en-Pannerden, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; en 10°. de dijkstoel van den Bommelerwaard-beneden-den-Meidijk, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande. De polderbesturen van de derde klasse zijn: 1°. dat van Millingen; 2°. dat van Meynerswijk; 3°. dat van den Bovenstepolder-onder-Wageningen; 4°. dat van den Benedenstepolder-onder-Wageningen; 5°. dat van het Munnekenland; 6°. dat van den Westerpolder-op-het-Rhederlaag; 7°. dat van den Heessche-Beuningsche-en-Weurtsche-uiterwaardenpolder; 8°. dat van den Deetsche-uitwaardenpolder; 9°. dat van den Drutensche-uiterwaardenpolder; 10°. dat van den Afferdensche-uiterwaardenpolder; 11°. dat van den Wamelsche-uiterwaardenpolder; 12°. dat van 'sGravenweerd; 13°. dat van den Veenpolder-van-Hattem; 14°. dat van den Erlekum; 15°. dat van de Huissensche-uiterwaarden; 16°. dat van Heerewaarden; 17°. dat van Malburgen; 18°. dat van den Pannerdensche-waard; 19°. dat van den Rozandschepolder; 20°. dat van den IJsseloordschepolder; 21°. dat van de Voorster-en-Nijenbeker-Klei; 22°. dat van het Eiland Neder-Hemert; 23°. dat van de Hurwenensche-uiterwaarden; en 24°. dat van den Bemmelsche-Gentsche-en-Ooyrijkschepolder. Alle welke polderbesturen slechts twee Leden tellen, uitgenomen die van Millingen, van Meynerswijk, van Willemspolder, van Malburgen, van de Hurwenensche-uiterwaarden en van den Bemmelsche-Gentsche-en-Ooyrijkschepolder, welke ieder uit drie leden bestaan.

De lucht van Gelderland is doorgaans gematigd, zuiver en gezond. — De grond is er over het algemeen meer vlak en open, dan bergachtig, hoewel bergachtiger en daardoor veel drooger, dan in schier alle andere Nederlandsche provinciën. Hij bestaat voor een gedeelte uit goeden kleigrond, die zeer geschikt is tot bouw- en weilanden. De beste weilanden zijn de, buitendijks langs de boorden der rivieren gelegen, uiterwaarden, die aan vele veranderingen, door aanwas of vermindering, onderhevig zijn. In het noordwestelijke gedeelte ziet men vele dorre zandduinen en bosschen, en in het noordoostelijke gedeelte zijn vele heidevelden en broek- of veengronden. De voortbrengselen van het dierenrijk zijn: paarden, van een goed, voorheen zelfs buiten 's lands

gezocht, ras; uitmuntend rundvee; schapen, van welke men er drie rassen heeft; varkens; ezels; geiten; herten; reeën; hazen; konijnen; vossen; eekhorens; egels; mollen; veldmuizen; hermelijnen, deze laatsten echter niet meer dikwijls; wezels; marders; otters enz.; tam gevogelte, als: hoenders; kalkoenen; ganzen; eenden; zwanen en duiven; wild gevogelte, als: patrijzen; hout- en watersnippen; wilde hoenders; arenden; valken, enkelen; sperwers, velen; 's winters op de waaloevers, wilde zwanen; wilde kalkoenen; wilde ganzen, tweederlei soort; korhoenders, op de Veluwe; waterhoenders; faisanten; wachtels; boschduiven; spreeuwen; spechten; kraanvogels; kramsvogels; vinken enz.; bijën en eene menigte insecten. Voorts slangen, onder welken vele onschadelijke, maar ook de vergiftige adder. De rivieren leveren veel visch op: als steur; zalm; elft; voorts snoek; paling; voorn en baars; mitsgaders eene menigte platvisch. De Zuiderzee: kabeljaauw; schelvisch; vooral echter haring, tot bokking bestemd.

Uit het plantenrijk levert deze provincie: rogge; tarwe, vooral op de kleigronden; boekweit; haver; garst; kool-, aveel-, vlas- en hennepzaad; hop, in het kant. Bommel; aardappelen; wortelen; knollen; aardakers; mangelwortelen, voornamelijk tot stalvoedering; vlas; hennep; klaver; spurrie; tabak, inzonderheid bij Valburg en Bemmel in het arr. Nijmegen, bij Nijkerk en Wageningen in het arr. Arnhem; hout; boom- en peulvruchten; tuingroenten en eenige geneeskrachtige kruiden.

Het rijk der delfstoffen levert: turf; leem; zand; ijzererts, in het arr. Arnhem en inzonderheid in het arr. Zutphen; eene soort van steenkolen, in het kant. Nijmegen; klappersteenen; grove diamanten bij Lochem; heuvels die potaarde opleveren, in het arr. Arnhem; zwam, in het arr. Zutphen; boomen onder den grond bij Doetinchem; vele versteeningen bij Zutphen en Borculo, waaronder oliphants- en haaitanden; ook heeft men er vele bronnen, vooral op de Veluwe.

Men vindt in Gelderland onderscheidene fabrijken, als daar zijn: koren-, olie-, koper- en vele papiermolens, die, door de, in menigte in de arr. Arnhem en Zutphen gevonden wordende beken, worden aan den gang gehouden, en op welke laatsten jaarlijks, meer dan 100,000 riemen papier vervaardigd worden. Voorts wolkammerijen, spinnerijen en verwerijen; wollenstoffabrijken; katoenspinnerijen; linnenreederijen; hoedenmakerijen; leerlooijerijen; lijndraaijerijen; tabakspinnerijen; brouwerijen; olieslagerijen; zeep- en zoutziederijen; houtskool-branderijen; steen- en pottenbakkerijen; ijzersmelterijen en gieterijen; eene glasblazerij en eene brandspuitfabrijk.

De Provinciale Staten bestaan uit 90 Leden, van welke 30 door de Ridderschap, 30 door de steden en 30 door het platteland gekozen worden, waartoe Nijmegen 6, Arnhem 5, Zutphen 4, Harderwijk, Tiel en Zalt-Bommel ieder 2, Wageningen, Culenborg, Hattem, Doesborgh, Elburg, Groenlo, Doetinchem, Lochem en Nijkerk, ieder 1 Lid kiezen. Door de Provinciale Staten worden 6 Leden tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal afgevaardigd. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen van Gelderland is een verticaal verdeeld schild, zijnde ter regter zijde van goud, ter linkerzijde van sabel (zwart), beladen met twee naar elkander staande (affrontés) gekroonde leeuwen met dubbelde staart, de eene van sabel, de andere van goud, het geheel gedekt met eene hertoglijke kroon van goud. Het vroegere wapen bestond in eene roos.

Digitized by Google

GELDERLAND, aartspr., zich uitstrekkende over een gedeelte der prov. Gelderland.

Het bevat de volgende 56 statiën: Aalten, Aardt-en-Herwen, Achteveld, Angeren, Arnhem, Baak, Barneveld, Beek-Bemmel, Borkulo, Bredevoort, Doetinchem-en-Wijnbergen, Didam, Dieren-en-Steeg, Doesburg, Driel, Duistervoorde-en-Buslo, Duiven, Eerbeek-en-de-Horst, Elden, Elst-en-Hoomoet, Etten, Eybergen, Genderingen-en-Ulft, Groenlo, Groessem, Harderwijk, Harvelt, 's Heerenberg, Hengelo-en-Zellem, Huissen, Hulhuizen, Doorneberg-en-Gent, Indoornik-en-Heteren, Lathum-en-Giesbeek, Lichtenvoorde, Lobith-en-Tolhuis, 't Loo, Netterden, Nijkerk, Oldburgen-en-Drempt, Oosterholt-Lent-en-Slijk-Ewijk, Pannerden, Putten, Ruurloo, Terborg-en-Silvolde, Valburg, Vaassen-en-Eepe, Vorden, Wageningen-en-Renkum, Wehl, Winterswijk, Zeddam-en-Azewijn, Zevenaar, Oud-Zevenaar, Zutphen en Zieuwent. Men telt in dit aartspr. 76,000 ziel. en heeft er 70 kerken en bijkerken, die door 56 Pastoors en 34 Kapellaans bediend worden.

GELDERLAND, kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan Groot-Chatillon, nederwaarts aan Klein-Chatillon; 1000 akkers groot; met 21 slaven.

GELDERLAND, militaire post in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regteroever der *Suriname*, even beneden de Joden Savane, aan het begin van den vrij breeden Kordonweg, welke de posten van den regter vleugel bevat, en naar den hoofdpost Mauritsburg, en vervolgens naar Imotappi aan de Boven-Commewijne leidt. Zuidwest van dezen post heeft men, op een paar honderd passen afstands, aan het einde van de regtsaf liggende vallei, eene bron van zeer zuiver water, hetwelk, al druipende, uit verschillende kleine openingen in eenen woesten natuurwand dezer zandrits voorkomt, welk water door eenen breeden dam bijna geheel van zuiver zand, uit eene meer achterwaarts gelegene valei gefiltereerd zijnde, de kleur van Maderawijn heeft. Men vangt dit droppelende water op planken, en leidt het op die wijze in vaten, zijnde het door zijne zuiverheid, na eenigen tijd in Indiaansche potten of kommen gestaan te hebben, ongemeen frisch, en, door zijne koelheid, aangenaam om te drinken. Bij den steilen wand dezer grot is de schulprits vermengd met eene slijmachtige knipklei, welke graauw van kleur is, waarin, door de bestendige bevochtiging, vele weelderige planten groeijen.

GELDERLAND (BENEDEN-DISTRICT-VAN-), distr. Zie DISTRIKT-VAN-GELDERLAND (BENEDEN-).

GELDERLAND (DERDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland.* Zie DOESBORGH-EN-ZEVENAAR.

GELDERLAND (EERSTE-DISTRICT-VAN-), dist., prov. *Gelderland.* Zie VELUWE.

GELDERLAND (KLEIN-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matipikakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het Land-van-Kortevreugd, benedenwaarts aan de katoenplant. Johanna-Charlotta; 456 akkers groot. De Negers noemen haar PIKIEN-WESFALI. Zij behoort thans aan de plant. *Livonia.*

GELDERLAND (NEDER-), het Noordelijke en grootste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder.* Zie GELDER (NEDER-).

Digitized by Google

GELDERLAND (OPPER-) het zuidelijke en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*. Zie Gelder (Opper-).

GELDERLAND (OVERKWARTIER-DER-PROVINCIE-), het zuidelijkste en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*. Zie Gelder (Opper-).

GELDERLAND (TWEEDE-DISTRIKT-VAN-), distr. prov. *Gelderland*. Zie Zutphen.

GELDERLAND (VIERDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland*. Zie Nijmegen.

GELDERLAND (VIJFDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland*. Zie Distrikt-van-Gelderland (Beneden).

GELDERMALSEM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Geldermalsen.

GELDERMALSEM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Geldermalsen (Huis-te-)

GELDERMALSEM (POLDER-VAN-), pold in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Geldermalsen (Polder-van-)

GELDERMALSEN, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*; palende N. aan de Linge, die het van het kant. Culenborg scheidt; O. aan het kant. Tiel, Z. aan de Waal, waar door het van het kant. Zalt-Bommel gescheiden wordt, en W. aan de Zuid-Hollandsche kant. Gorinchem en Vianen.

Dit kant. bevat de volgende 9 gem. Deil, Geldermalsen, Est-en-Op-IJnen, Haaften, Op-Hemert, Herwijnen, Varik, Vuren en Waardenburg.

Het beslaat eene oppervlakte van 17,716 bund., telt 2111 h., bewoond door 2331 huisgez., uitmakende eene bevolking van 12,000 inw., die zich meest op den landbouw toeleggen.

GELDERMALSEN, gem. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. Tiel, kant. *Geldermalsen* (8. k. d., 23 m.k., 8 s.d.); palende N. aan de Linge, O. aan de gem. Wadenoijen, Z. aan Est-en-Op-IJnen en Waardenburg, W. aan de gem. Deil.

Zij bestaat uit de heerl. Geldermalsen en Meteren, beslaat eene oppervlakte van 1831 bund. 35 v. r. 79 v. ell., telt 269 h., bewoond door 281 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Vroeger was er eene bierbrouwerij, doch deze bestaat niet meer.

De inw., die er, op 18 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Geldermalsen* en *Meeteren* uit. — De 5 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Buren* gerekend. — De Isr., die hier 13 in getal zijn, behooren tot de ring-synagoge van *Culenborg*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te Geldermalsen en ééne te Meteren, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 170 leerlingen bezocht worden.

GELDERMALSEN, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*; palende N. aan de Linge, O. aan de heerl. Wadenoijen, Z. aan de heerl. Meteren, W. aan de heerl. Deil.

Deze heerl. bestaat uit den Geldermalsensche-polder, de Gentel en eenige uiterwaarden tegen de Linge. Zij bevat het d. Geldermalsen en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 1286 bund. 94 v. r. 57 v. ell., telt 188 h. bewoond door 196 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

Digitized by Google

Mr. P. C. VISSER,

OUD-OFFICIER VAN JUSTITIE TE HAARLEM,

EN

ECHTGENOOTE,

Vrouwe D. H. VAN DAM VAN ISSELT,

ALS HEER EN VROUWE DER HEERLIJKHEID GELDERMALSEN,

OPGEDRAGEN.

Digitized by Google

De inw., die, op 17 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Bommel*, ring van *Tuil*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GEORGIUS FABILINGIUS, die in het jaar 1590 of daaromtrent herwaarts kwam, en in het jaar 1599 naar Naarden vertrok. — Men telt in deze heerl. ééne school.

Het d. GELDERMALSEN, oudtijds MALSEN, ook wel bij verbastering GELDERMALSEM of GELDERMALSUM, ligt 2½ u. W. van Tiel, aan de Linge, door geboomte en zaailand omringd. Men telt er in de kom van het d. 41 h., waaronder vele aanzienlijke, en 239 inw. In de veertiende eeuw werd hier een watertol geheven van de schepen, welke de Linge bevoeren.

De kerk is een groot gebouw. In het koor ziet men eene fraaije tombe van het oude adellijke Zeeuwsche geslacht VAN BORSSELE, aan welk geslacht deze heerl. een reeks van jaren heeft toebehoord. Thans wordt zij in eigendom bezeten door Mevrouw de douairière van den Heer THOMAS VAN BARNEVELD, woonachtig te Utrecht.

De, in het jaar 1839 gebouwde, dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 120 leerlingen bezocht. — Men heeft er een fraai Heerenhuis het Huis Ravestein geheeten.

De jaarmarkt, die den 28 April gehouden wordt, is eene paarden-, beesten- en schapenmarkt. De kermis valt in den eersten Zondag in Mei.

GELDERMALSEN (HUIS-TE-), oud adell. kast. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, arr. en 2½ u. W. van *Tiel*, kant., gem. en 5 min. W. van *Geldermalsen*.

Het was vroeger een deftig gebouw, met eene poort en omgeven door grachten, waarover eene steenen brug. Dit kasteel is in het jaar 1828 gedeeltelijk afgebroken, als wanneer de grachten ook gedeeltelijk gedempt zijn; terwijl men op die plaats een heerenhuis heeft gebouwd, de huize RAVESTEIN geheeten, hetwelk met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 47 bund. 45 v. r. 14 v. ell., en thans in eigendom bezeten en bewoond wordt door den Heer E. W. VAN DAM VAN ISSELT, Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

GELDERMALSEN (POLDER-VAN-) of GELDERMALSENSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, gem. *Geldermalsen*; palende N. aan de Linge, O. aan den Polder van Wadenoijen, Z. aan den Polder van Est, den Polder van Meteren, den Polder van Neêr-IJnen en den Polder van Waardenburg, W. aan den Polder van Deil.

Deze pold. bestaat uit de Laageindsche-Hoeven, de Hoogeindsche-Hoeven, de Voetakker, de Hangwaard de Hondschemet, de Kalenberg, het Rot, de Gentel, den Eng, den Polder, de Plantaadje en den Uiterdijk. Zij beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1286 bund. 94 v. r. 56 v. ell., waaronder 1250 bund. 94 v. r. 57 v. ell., schotbaar land. Er staan in dezen polder geene huizen; terwijl hij door vijf sluizen op de Linge van het overtollige water ontlast wordt. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en eenen Secretaris.

GELDERMALSENSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie het vorige art.

GELDERMALSENSCHE-SLUIS, sluis in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, ¼ u. W. van *Geldermalsen*, in den Lingendijk.

Digitized by Google

Door deze sluis watert de Polder van Geldermalsen en de Polder van Meteren op de Linge uit.

GELDERMALSENSCHE-WATERING (METERENSCHE-EN-), water in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie METERENSCHE-EN-GELDERMALSENSCHE-WATERING.

GELDERMALSENSCHE-WEIDEVELD, naam onder welken de pold. de VOETAKKER, in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie VOETAKKER.

GELDERMALSUM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELDERMALSEN.

GELDERMALSUM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELDERMALSEN (HUIS-TE-).

GELDERPOLDER, polder in de prov. *Utrecht*. Zie RUIGENHOEK.

GELDERN, Duitsche naam van het voorm. hert. GELRE en van de tegenwoordige prov. GELDERLAND. Zie de art. GELRE en GELDERLAND.

GELDERSCHE-DIJK, buurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. van *Arnhem*, kant. *Elburg*, gem. *Oldebroek*.

GELDERSCHE-GRACHT (DE) of GELDERSCHE-VAART, water op de grenzen der prov. *Gelderland* en *Overijssel*.

Zij neemt haar begin in eerstgemelde provincie, aan de Heigraaf, gem. Doornspijk, loopt langs Wittenstein, en vervolgens, in eene noordwestelijke strekking, tusschen Oosterwolde, gem. Doornspijk (Gelderland), en Kamperveen (Overijssel), de grensscheiding tusschen die beide prov. daarstellende, naar de Zuiderzee, hoewel het Geldersche grondgebied voor een klein gedeelte ook nog benoorden de Geldersche gracht zich uitstrekt.

Deze gracht is, in het jaar 1377, door den Bisschop van Utrecht, als grensscheiding tusschen het Sticht en Gelderland, afgebakend (bestikkelt), en in 1425, door Hertog EDUARD, als scheidingsloot en waterleiding naar zee afgegraven, bij welke gelegenheid zij den naam van GELDERSCHE-GRACHT gekregen heeft.

GELDERSCHE-HOEK, noordoostelijke uithoek in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, ½ u. N. van Enkhuizen, alwaar een vuurtoren is opgerigt.

Deze hoek heeft zijnen naam ontleend van de Gelderschen, die, omstreeks het jaar 1580, eenen vruchteloozen aanval op Enkhuizen gedaan hebbende, zich genoodzaakt zagen met verlies aldaar weder in te schepen.

GELDERSCHE-HOEK, bogt van de Friesche vaart, het *Britzumermeer* geheeten, in het kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, ½ u. Z. W. van Wyns.

GELDERSCHE-IJSSEL, naam, welken men wel eens geeft aan de riv. de IJSSEL, voor zoo ver deze de prov. *Gelderland* doorloopt. Zie voorts IJSSEL.

GELDERSCHE-POLDER, pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant en gem. *Zevenbergen*; palende N. aan den Oude-Pelgrim en den Bredasche-polder, O. aan Elderensland, Z. aan den Oude-Polder van Zevenbergen, W. aan den Groote Schenkeldijk.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 134 bund. 81 v. r. 66 v. ell., en werd vóór 1832, door eene sluis, doch sedert dien tijd door eene steenen heul, waardoor het water in den Pelgrims-polder overgaat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 40 d. onder A. P., het maalpeil is 15 d. boven A. P. Hij staat, met den Groote-Schenkeldijk, den Koekoek,

Digitized by Google

den Pelgrim en den Bruiningspolder, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en twee Gezworenen.

GELDERSCHE-TOREN of Huis-te-Spankeren, adell. huis op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en 3½ u. N. N. O. van *Arnhem*, gem. en 1½ u. N. O. van *Rheden*, ½ u. N. van *Spankeren*, waartoe het behoort.

Dit adell. huis beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 121 bund. 36 v. r. 93 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Frederik August Baron van Rhemen.

GELDERSCHE-VAART, water op de grenzen der prov. *Gelderland* en *Overijssel*. Zie Geldersche-Gracht.

GELDERSCHE-VALLEI, landstreek in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, en op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, aldus wegens hare ligging tusschen de Amersfoorter, Rhenensche en Veluwsche hoogte geheeten. Men wil, dat een tak van den Rijn weleer er doorheen gestroomd, en zich vervolgens eenen weg naar de Noordzee, door het meer Flevo, gebaand heeft. De Eem en de Grebbe zouden alsdan overblijfselen van den genoemden Rijntak zijn.

GELDERSCH-VEENENDAAL, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 5½ u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. N. W. van *Wageningen*, gem. en 2 u. W. van *Ede*, op de grenzen der prov. Utrecht, midden in het veenland gelegen. Men telt er 184 h., bewoond door ruim 1700 inw., die meest hun bestaan vinden in wolkammerij.

De Herv., die er 1600 in getal zijn, maken, met die van Stichts-Veenendaal eene gem. uit, waarvan de kerk in de prov. *Utrecht* staat.

Men heeft er ééne school, waar tevens de kinderen van Stichts-Veenendaal onderwijs genieten, en die door een gemiddeld getal van 400 leerlingen bezocht wordt, waaronder 100 leerlingen, die op de armenschool gaan.

GELDERSCH-HOF, ook wel Gelders-hof gespeld, buiteng. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en ¼ u. van *Nijmegen*, gem. *Groesbeek*.

Vroeger was het eene boerenhoeve, die, eenige jaren geleden, door den tegenwoordigen eigenaar tot een buitenverblijf is aangelegd. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 9 bund. 76 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer G. J. Dommer van Poldersveld, woonachtig te Ubbergen.

GELDERS-HOF, buiteng. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie Geldersch-hof.

GELDERS-OORD, schans in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. en ½ u. Z. W. van *Westervoort*, tegen over *Huisen*. Zij was oorspronkelijk aangelegd, om door opstopping van het water eener Beek, die daar in den Rijn valt, en met behulp van sluizen, het omliggende land onder water te zetten, ter beveiliging der grenzen, en dewijl, in tijden van noodzakelijkheid, daardoor het land van Zevenaar, anders de Lijmers genoemd, hetwelk aan het hertogd. Cleve behoorde, te gelijk zoude ondervloeijen, zoo heeft de stichting dezer schans in den aanvang eenig verschil tusschen den Staat en de Cleefsche regering veroorzaakt. Deze schans, op sommige plaatsen beginnende te verzwakken, is in de jaren 1769 en 1770 weder verbeterd.

GELDERSOU, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gelderswoude.

GELDERSOUSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gelderswoudsche-polder.

GELDERS-SPIJKER, buit. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr., kant., gem. en 5 min. ten O. van *Arnhem*, buiten de Velper-barrière dier stad gelegen.

Het werd, in den jare 1617, gebouwd niet ver van de plaats, waar voortijds een molen stond, de Boekhorster-molen geheeten, door Adolf van Gelder, de kleinzoon van Karel van Gelder, eenen der natuurlijke zonen van Hertog Karel, zoo als onder anderen blijkt uit een opschrift, als nog in den achtergevel te zien, waaronder het wapen van Gelderland, ten teeken van bastaardij met eenen dwarsbalk voorzien. Het werd er, bij den herbouw van het huis voor ongeveer tachtig jaren, weder ingemetseld.

Dit buit. beslaat thans, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 11 bund. 19 v. r. 38 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. H. Oosterdijk, rustend Predikant van de Hervormde gemeente te Lunteren.

GELDERSWOUDE, Gelderwoude, in de wandeling meestal Geldersou genoemd, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Leyden*, gem. en ¾ u. W. Z. W. van *Soeterwoude*; met 10 h. en 104 inw.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (DROOGGEMAAKTE-), Drooggemaakte Gelderwoudsche-polder of Drooggemaakte Geldersousche-polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den Strookpolder, O. aan den Drooggemaakte-Polder onder Benthuizen, Z. aan den Slootweg, W. aan den Oude-Gelderswoudsche-polder en aan den Nieuwe-Gelderswoudsche-polder.

Deze pold., die in het jaar 1766 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 266 bund.; telt 10 h., waaronder 4 boerderijen, en wordt door 3 sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester, twee Heemraden en den Secretaris.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (NIEUWE-), Nieuwe-Gelderwoudsche-polder of Nieuwe-Geldersousche-polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den Oude-Gelderswoudsche-polder, O. aan den drooggemaakten Gelderswoudsche-polder, Z. aan de Elleboogsche-wetering, W. aan de Noordasche-vliet.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 21 bund. 60 v. r. 33 v. ell., telt één h. en wordt door 3 sluizen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester en éénen Molenmeester.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (OUDE-), Oude-Gelderwoudsche-polder of Oude-Geldersousche-polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende W. en N. aan de Noord-Aa. O. aan den drooggemaakten Gelderswoudsche-polder, Z. aan denzelfden en aan den Nieuwe-Gelderswoudsche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 78 bund.; telt 3 boerderijen, en wordt door 3 sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester en twee Molenmeesters.

GELDERWOUDE, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gelderswoude.

GELDERWOUDSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gelderswoudsche-polder.

Digitized by Google

GELDORP, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geldrop.

GELDORP (HOOG-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geldrop (Hoog-).

GELDORP (HUIS-TE-), adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geldrop (Huis-Te-).

GELDROP, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Eindhoven*, *Derde* distr., kant. *Helmond* (7 k. d., 25 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Tongelree, N. O. aan de gem. Mierlo, Z. aan Heeze, W. aan Zesgehuchten.

Deze gem. bevat het vlek Geldrop, alsmede de buurtjes Groot-Braakhuizen en Klein-Braakhuizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 829 bund., waaronder 802 bund. 1 v. r. 88 v. ell. schotbaar land; telt 256 h., bewoond door 358 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1730 inw., die meest hun bestaan vinden in het fabrijkwezen, zijnde hier 15 lakenfabrijken; 10 duffel-, boezel-, baai- en karsaaifabrijken; 10 katoen-, diemet- en vrouwenstreepfabrijken; 1 mechanieke wolspinnerij; 1 lakenvolmolen op de Rul, en 4 messenmakerijen. De landbouw wordt er niet sterk uitgeoefend, men heeft er echter goede landerijen, waarop rogge, boekweit, haver, garst, en aardappelen gebouwd worden.

De inw., die, op 14 na, allen R. K. zijn, en onder welke men 1100 Communikanten telt, maken, met die van de burgerlijke gem. *Zesgehuchten*, eene par. uit, welke ruim 2600 zielen en daaronder 1900 Communikanten telt; tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Eindhoven*, behoort, en door eenen Pastoor, benevens eenen Kapellaan, bediend wordt. De pastorij is, sedert het jaar 1462, bediend geworden door geestelijke Priesters van de Duitsche orde. Na de laatste omwenteling, bij afsterven en vermindering dier Geestelijken, wordt zij bestuurd door eenen Priester van de ongeordende geestelijkheid.

De 14 Herv., welke men er aantreft, behooren tot de gem. van *Nunen-Gerwen-Wetten-Geldrop-Mierlo-en-Stiphout*, Eertijds was Geldrop eene op zich zelve staande gem., waarbij gevoegd was Riel, een der gehuchten, thans de gem. Zesgehuchten uitmakende. De eerste Predikant werd te Geldrop-en-Riel beroepen in het jaar 1648, en was Isaäc Enten, die in 1664 overleed. De laatste Predikant was Martin Coenen, die in 1795 verroepen werd naar Gent-en-Erlekum. Van 1795 tot 1817 is deze gem. Geldrop-en-Riel vacant gebleven. In dat laatste jaar werd zij gevoegd bij *Mierlo-en-Stiphout*, waar toen in dienst was Wijnand van Drongelen, doch bij de organisatie van 1817 is deze gem., even als *Mierlo-en-Stiphout* bij *Nunen-Gerwen-en-Wetten* gevoegd. — Men heeft in deze gem. ééne school.

De gem. Geldrop voert den titel van grondheerl., en behoorde voorheen den huize van Hoorne toe. Aan deze heerl., welke hoog, middelbaar, en laag regtsgebied, alsmede zijn eigen regtbank had, waren voormaals groote voorregten verknocht, als onder anderen ook de aanstelling van den Drossaard, zeven Schepenen, eenen Secretaris en eenen Vorster; voorts had de Heer eenen prangwatermolen, op den Kleinen-Dommel, vrije jagt, patrijzenvangst en visscherij. Ook eischte hij het regt van aanstelling des Predikants, doch dit werd hem, in het jaar 1708, door de klassis van Peel-en-Kempenland betwist, aan welke het ook, volgens besluit van 4 Mei 1709, door den Raad van State werd toegewezen. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door Mejufvrouw Sara Hoevenaar, woonachtig te Breda.

Het d. GELDROP, ligt 1 u. Z. O. van Eindhoven, 1½ u. Z. W. van Helmond. Men telt in de kom van het d. 180 h. en 1300 inw.

Dit d. schijnt zijnen naam ontleend te hebben van de Gelderschen, zoo dat GELDROP, zoo als vermoedelijk de eigenlijke naam is, zoo veel zegt als Gelders-Dorp, hetgeen te meer waarschijnlijk is, dewijl deze heerl. ter leen plagt gehouden te worden, van den Hertog van Gelderland, ter Zutphensche regte. Ook hebben de Hertogen VAN GELDER in vorige eeuwen alhier gewoond op het huis genaamd de Burgt, gelegen omtrent 3 min. ten zuiden van het dorp, gezegd huis is thans nog gedeeltelijk met eene gracht omgeven.

De kerk, aan de H. H. BRIGITTA en MARIA toegewijd, werd, den 23 September 1512, door het Geldersche krijgsvolk van den Hertog van Braband, met een groot gedeelte van het d., in de asch gelegd, waarbij een menigte menschen, die in de kerk, en bijzonder op den toren gevlugt waren, omkwamen. De spits des torens van het later gestichte kerkgebouw werd, den 27 December 1627, door eenen hevigen stormwind omgerukt, en stortte, juist toen de Priester de mis las, door het dak van de kerk naar beneden; wel 300 personen werden daardoor zoodanig verpletterd, dat men de lijken niet onderkennen konde, maar met manden ten grave moest dragen. In de tegenwoordige kerk, een groot gebouw, van eenen hoogen, zwaren en fraaijen toren voorzien, oefenen de R. K. hunne godsdienst uit.

Even buiten dit d. staat een oud kasteel, het Huis-te-Geldrop geheeten.

Er worden te GELDROP vier beesten-, laken-, wollen- en linnenmarkten gehouden, als de eerste, den tweeden Woensdag in de vasten, de tweede, Woensdag na beloken Paasschen, de derde, Woensdag, na den Maandag voor St. Jan, en de vierde, Woensdag na Zondag voor Bamis.

Dit d. is de geboortepl. van den Letterkundige HENRICUS CASTRITIUS, ook wel HENRICUS GELDROP genoemd, die tevens ook een kundig Dichter was en wiens schriften nog bekend zijn, geb. op het einde der vijftiende eeuw, † vermoedelijk in 1565. Ook zag hier het levenslicht, de derde algemeene Vicaris van 's Hertogenbosch JOOST HOUBRAAKEN, die den 2 Augustus 1658 tot de gezegde waardigheid werd verkozen.

Dit eertijds schoone d. heeft zeer veel in de vorige oorlogen geleden, want behalve, dat het, zoo als wij gezien hebben, in 1512 door de Gelderschen werd in de asch gelegd, werd het in 1543 door MAARTEN VAN ROSSEM voor 200 gulden gebrandschat.

In 1593 werd dit d. door de Franschen met roof en brand bedreigd, en in 1702, stond het leger der Bondgenooten bij deze plaats, waardoor al het hooi, de gras- en veldgewassen verteerd werden.

Het wapen van GELDROP bestaat in drie harten, staande twee en een.

GELDROP (HOOG-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en ¾ u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. Z. W. van *Helmond*, gem. *Zesgehuchten*; met 150 inw.

GELDROP (HUIS-TE-), kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Peelland*, *Derde* distr., arr. en 1 u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Helmond*, gem. en 1 min. N. van *Geldrop*.

Het is een niet schoon, doch oud gebouw, waaraan men nog teekenen van MAARTEN VAN ROSSEMS verwoestingen ontdekt, en op hetwelk een kamertje gevonden wordt, waar MICHAEL OPHOVIUS, de zesde of laatste Bisschop van 's Hertogenbosch, toen die stad, in het jaar 1629, door FREDERIK HENDRIK, Prins *van Oranje*, was ingenomen, zijne schuilplaats

Digitized by Google

hield, en in eene soort van kapel, dagelijks de mis las. Bij dit kasteel, maar door eene gracht daarvan gescheiden, stond vroeger, een vierkante toren, die in oude tijden versterkt geweest was en in het jaar 1840 afgebroken is.

Dit kast. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 24 bund. 51 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mejufvrouw Sara Hoevenaar, woonachtig te Breda.

GELEEN, gem., voorheen tot de heerl. *Valkenburg* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Sittard* (5 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Sittard, O. aan Munster-Geleen, Z. aan de gem. Schinnen, W. aan de gem. Beek.

Deze gem. bevat het d. Geleen en de geh. Lutter-rade, Krawinkel, Neerbeek en Daneke. Zij beslaat eene oppervlakte van 1216 bund. 62 v. r. 15 v. ell., telt 433 h., bewoond door 444 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2114 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *Schinnen*, behoort, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. Geleen ligt 3½ u. N. N. O. van Maastricht, ½ u. Z. Z. W. van Sittard, aan de Geleen. Men telt er in de kom van het dorp 131 h. en 640 inw. Het moet zeer oud zijn, daar men het reeds in het jaar 888 vermeldt vindt. Bij het traktaat gesloten te 's Gravenhage, in het jaar 1661, tusschen den Koning van Spanje en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, werd het aan den eerstgemelde toegedeeld. Men telt er in de kom van het d. 130 h. en 640 inw.

De kerk, aan de H. Marcellinus en Petrus toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De zeer fraaije dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 300 leerlingen bezocht. Ook heeft men in dit d. een gemeentehuis. — De kermis valt in den eersten Zondag van September.

Het wapen der gem. Geleen bestond voorheen in de beelden van Marcellinus en Petrus, thans heeft de gemeente geen wapen aangenomen.

GELEEN (DE), riv., prov. *Limburg*, die haren oorsprong neemt in de gem. *Heerlen*, in eene noordwestelijke rigting langs Voerendaal, Nuth, Vaasraden, Schinnen, Swijkhuizen en Spaubeek, naar Geleen vliet, alwaar zij de, van het dorp Beek afkomende, Beek opneemt, voorts langs Munster-Geleen, Sittart, Nieuwstadt en Holtem, naar Dieteren vloeit; alwaar zij de, bij Schinveld ontspringende, Robeek en meer andere beken opneemt; door welke wateren versterkt, zij zich, met eenen noordelijken loop, met twee armen, boven en beneden Stevenswaard, in de *Maas* ontlast.

GELEEN (MUNSTER-), d., voorheen tot het hert. *Gulik* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*. Zie Munster-Geleen.

GELEERDE-MAN, bekende herberg en uitspanning niet ver van de grensscheiding der prov. *Noord-Holland* en *Zuid-Holland*, gem. en 10 min. W. N. W. van *Bennebroek*, aan den straatweg tusschen Leyden en Haarlem. Eene andere herberg van dien naam, doch meer nog in de wandeling genaamd Ik leer nog, wordt mede in de nabijheid van Leyden, onder Soeterwoude, aan den Hoogen-Rijndijk, bij den grond van het voormalige adellijke stift Zwieten, gevonden.

GELEIGAT, een der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Galeigat.

GELEIWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Galeiwaard.

Digitized by Google

GELEKINGEN (KASTEEL-DER-), voorm. kast. in de prov. *Groningen*. Zie GELKINGEN (KASTEEL-DER-).

GELICONIDARUM-CASTRUM, Lat. naam van het KASTEEL DER-GELKINGEN, prov. *Groningen*. Zie GELKINGEN (KASTEEL-DER-).

GELIES, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Djapara*. Zij ontspringt uit het meer bezuiden Patti en Kedoes, en loopt met eene noordelijke rigting in de Zee van Java uit. Zij kan alleen kleine en boomvaartuigen (djockoong) dragen.

GELIJGAT, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie GALEIGAT.

GELIJKEN (DRIE-), klippen in *Oost-Indië*. Zie DRIE-GELIJKEN.

GELIJWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie GALEIWAARD.

GELISSONG, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GALISSONG.

GELKENES, GELKENIS of GELKENISSE, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Groot-Ammers*; palende N. aan de Lek, O. aan de gem. Nieuwpoort, Z. aan den Polder Ammers-Graveland, W. aan de gem. Streefkerk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, met de uiterwaarden, eene oppervlakte van 543 bund. 27 v. r. 61 v. ell., telt 90 h., waaronder 22 boerderijen, en wordt door éénen molen, op het waterschap van den Overwaard, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout, vier Heemraden, éénen Waardsman, éénen Secretaris en Gaardermeester. — In dezen polder vindt men de overblijfselen van het bekende kasteel Liesveld, en in het westen ligt het aanzienlijke dorp Groot-Ammers.

GELKENIS, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het vorige art.

GELKINGELAND, gedeelte van het *Wester-Stadshamrik*, prov. *Groningen*, waar vroeger het Kasteel der Gelkingen gestaan heeft.

GELKINGEN (KASTEEL-DER-) of KASTEEL-DER-GELEKINGEN, in het Lat. GELICONIDARUM CASTRUM, voorm. kast. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, dat moet gestaan hebben aan den oever der Hunse, aan de westzijde der stad Groningen, tusschen die stad en Eelde. Het is in het jaar 1252 omvergehaald. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, werd het land naderhand, en nog Gelkingeland genoemd (1).

GELLECOM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELLICUM.

GELLECOM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELLICUM (HUIS-TE-).

GELLECOMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELLICUM (POLDER-VAN-).

GELLEKOM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland* Zie GELLICUM.

GELLEKOM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELLICUM (HUIS-TE-).

GELLEKOMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie GELLICUM (POLDER-VAN-).

GELLICUM, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de Linge, O. aan de heerl. Rumpt, Z. aan de heerl. Hellouw en voor een zeer klein gedeelte aan Herwijnen, W. aan de bar. Asperen.

---

(1) Zie DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, pag. 324; ALTING, *Not. Germ. Inf.* P. II, pag. 67.

Digitized by Google

Deze heerl. bestaat uit de pold. van Gellicum en de Oude-Oijen. Zij bevat het d. Gellicum, benevens eenige verstrooid liggende huizen, en beslaat eene oppervlakte van 484 bund. 25 v. r. 08 v. ell., telt 53 h., bewoond door 59 huisgez., uitmakende eene bevolking van 327 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 86 in getal zijn, behooren tot de gem. *Gellicum-Rhenen-en-Acquoy*.

De R. K., van welke men er 240 aantreft, waaronder 170 communicanten, worden tot de stat. van *Gellicum* gerekend.

Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. Gellicum, Gellecom, Gellekom of Gellikum, ligt 4½ u. W. van Tiel, 2 u. W. van Geldermalsen, 1½ u. W. van Deil, aan den Lingedijk. — Het is een zeer oud d., dat in het jaar 1140, door Johan, Heer *van Arkel*, gesticht is.

De kerk is een oud gebouw, met toren doch zonder orgel. Digt bij de kerk heeft vroeger een fraai slot, het Huis te Gellicum genoemd, gestaan (zie het volgende art.). — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht. — De kermis valt in Zondag na Maria Geboorte.

De heerl. Gellicum behoorde weleer onder den Lande van Arkel, en kwam, bij de verdeeling tusschen de zoons van Johan, Heer *van Arkel*, omtrent het jaar 1270, aan Johan van Heukelom. Het geslacht van Gellicum stamde waarschijnlijk door bastaardij van het Huis van Arkel af; maar men vindt niet, dat het ooit in het bezit der heerl., waarvan het den naam voerde, geweest is. In het midden der vijftiende eeuw behoorde Gellicum aan het geslacht van Berchem van Ostmalen, en is bij erfenis gekomen aan dat van Hamale en Riviere. Johan van Riviere huwde met Josine van Dorth, wed. van Alexander van Tengnagelle, en verkocht die heerl. aan zijn vrouws voorzoon, Alexander van Tengnagel, omtrent 1620, wiens nakomelingen haar sedert dien tijd bezeten hebben tot in 1824; zijnde deze heerl. thans het eigendom van den Heer Dedel, woonachtig te Amsterdam.

GELLICUM (HUIS-TE-) of Huis-te-Gellekom, voorm. adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en 4½ u. W. van *Tiel*, kant. en 2 u. W. van *Geldermalsen*, gem. en 1½ u. W. van *Deil*, beoosten de kerk van Gellicum.

Dit fraaije en stevige slot, hetwelk in eene diepe gracht stond, en in het midden der vorige eeuw gedeeltelijk was vernieuwd geworden, is in het jaar 1802 afgebroken.

GELLICUM (POLDER-VAN-) of Gellicumsche-polder, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de Oude-Oijen en verdere uiterwaarden tegen de Linge, O. aan den Polder-van-Rumpt, Z. aan den Polder-van-Hellouw en aan den Polder-van-Herwijnen, W. aan den Polder-van-Asperen.

Deze pold. wordt verdeeld, in het Hooglandsblok, de Putte, de Rouwweide, het Beemderblok, het Weverhoeksblok en het Lageveld, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 452 bund. 15 v. r. 08 v. ell., waaronder 450 bund. schotbaar land; telt 50 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door eene sluis op de Linge van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en eenen Secretaris.

GELLICUM-RHENOY-EN-ACQUOY, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Bommel*, ring van *Tuil*. Het is eene combinatie, die drie

Digitized by Google

kerken heeft en 270 zielen telt, als: eene te Gellicum, eene te Rhenoy en eene te Acquoy.

Bij de vereeniging der gem. van *Acquoy* met die van Gellicum-en-Rhenoy is, omtrent het beroep van den Predikant bepaald, dat de Heeren van Gellicum en Rhenoy, twee reizen achter elkanderen, en Z. M. de Koning, voor de derde keer het regt van collatie zoude uitoefenen. De eerste, die in de gem. van Gellicum, waartoe destijds Rumpt behoorde, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Zegerus Wilhelmi Phalius, die in het jaar 1619 naar Rossum-en-St.-Andries vertrok; terwijl Everhardus Rotgarius, in het jaar 1645 beroepen, hier stond, werd Rumpt, in het jaar 1648, daarvan afgescheiden en Rhenoy met Gellicum vereenigd, tot in 1675. De eerste Predikant, die Gellicum-en-Rhenoy bediende, was Christophorus van Rheenen, die in 1669 afgezet werd; de laatste was Bartholomeus ab English, beroepen in 1672, en in 1675 naar Oost-Indië vertrokken. In 1625 werden Gellicum en Rhenoy weder gescheiden en Gellicum nogmaals vereenigd met Rumpt en bediend door Johannis ab English, toen Predikant te Rumpt, die in 1687 overleed. Deze vereeniging duurde tot in 1690, wanneer Rumpt weder van Gellicum afgenomen, Rhenoy anderwerf daarbij gevoegd, en Johannes Gerardus Ter Kinderen daar beroepen werd, vanwaar hij in 1692 naar Acquoy vertrok. De eerste, die wij als Predikant te Acquoy vermeld vinden, is Michiel van de Loveren, die er in 1614 kwam en in 1619 naar Waddingsveen vertrok; de laatste, die alleen in die gemeente de dienst waarnam was Anthonie Koerbergen, die in 1819 naar Uithoorn-en-Kudelstaart vertrok, waarop Acquoy in 1824 bij Gellicum-en-Rhenoy is gevoegd, welke laatste gem., sedert het jaar 1820, door het vertrek van Gerardus Ernestus de Cock naar Scheveningen vacant was, zijnde toen tot Leeraar voor de drie gemeenten beroepen Jan Emanuel Steinigeweg, die in 1835 Emeritus in deze gem. werd.

GELLICUMSCHE-EN-RUMPSCHE-MARK of Gellicumsche-en-Rumpsche-Uitwatering, water in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*.

Het neemt zijn begin aan den Haaftensche-watermolen, loopt, met eene westelijke rigting, eerst tusschen den Polder-van-Haaften en den Polder-van-Rumpt, vervolgens tusschen dezen laatsten polder en den Polder-van-Hellouw, voorts tusschen deze en den Polder-van-Gellicum, en eindelijk tusschen dezen laatsten en den Polder-van-Herwijnen door, wendt zich, aan den zuidwestelijken hoek van den Gellicumschen-polder, noordwaarts, loopt, in die strekking, tusschen den Polder-van-Gellicum en den Polder-van-Asperen door, om zich, een half uur bewesten Gellicum, in de *Linge* te ontlasten.

GELLICUMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Gellicum (Polder-van-).

GELLIKUM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Gellicum.

GELLIKUM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Gellicum (Huis-Te-),

GELLIKUMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Gellicum (Polder-van-).

GELMERSMA, geh. onder *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 3½ u. Z. W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ten-Boer*, O. van *Garmerwolde*, aan den regteroever van het Damsterdiep.

Digitized by Google

GELMUIDEN, plattelandst. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Genemuiden.

GELOET, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Kloet.

GELOK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Krawang*, distr. *Pamanoekan*.

GELOLO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*. Zie Gilolo.

GELOO, geh. in *Opper-Gelder*, ambt van *Montfoort*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. N. O. van *Roermond*, kant. en 1½ u. Z. van *Venlo*, gem. en 5 min. N. van *Belfelt*; met 12 h. en 30 inw.

GELRE, oude naam van het voorm. hert. Gelder. Zie dat woord.

GELRE-EN-SINABO, suikerpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewane-kreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende benedenwaarts aan de suikerpl. de Eendragt, bovenwaarts aan het Land van Nieuwzorg; 3242 akk. groot; met 101 slaven. Zij wordt met eenen beestenmolen bewerkt, en bestaat uit de voormalige plant. Gelre, welke 500 akk. beslaat, en Sinabo, welke 2752 akk. groot was. De Negers noemen deze plaats Ganda.

GELRIA, Lat. naam van het voorm. hert. Gelder, en van de tegenwoordige prov. Gelderland. Zie die beide woorden.

GELSELAAR, Gelzelaar of Gerselaar, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 5 u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en 2 u. O. ten N. van *Logchem*, gem. en 1½ u. N. van *Borculo*, nabij de *Bolksbeek*. Men telt er, de onderhoorige buitenwijken daaronder begrepen, 95 h., meest allen met riet of stroo gedekt, zonder orde door elkander staande, en bewoond door 610 zielen.

De inwoners vinden meest hun bestaan in den landbouw, terwijl men er vruchtbare koornvelden heeft. Het hierbij gelegene broek, waarop voorheen jaarlijks eene menigte ganzen gevoed werden, is thans onder de grondbezitters verdeeld.

De inw., die hier, op 7 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de kl. en ring van *Zutphen* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest Henricus van Holle, dien wij, in 1611, als Schoolonderwijzer te Borculo, aantreffen, van waar hij in datzelfde jaar als Predikant naar Anloo beroepen werd. Het beroep is eene koninklijke collatie. — De kerk, die even als de toren zeer oud en bouwvallig was, is in het jaar 1841 geheel vernieuwd, en den 20 Februarij 1842 weder ingewijd.

De 7 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Borculo* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 110 leerlingen bezocht. In de nabijheid van dit d. stond in vroeger tijden het huis Bevervoorde. — De kermis valt in den laatsten Woensdag in September.

Een gedeelte van Gelselaar wordt, even als een gedeelte van het naburige *Geesteren*, vooral in de laatste jaren, bij herhaling door overstroomingen geteisterd; hetgeen moet toegeschreven worden aan den, tot afvoer van het water, onvoldoenden staat der twee hoofdwateringen, de Berkel en de Bolksbeek, welke, zonder zelven verbeterd te zijn, door de verwijdingen en verbeteringen van de daarop uitloopende kanalen, het water thans veel schielijker moeten ontvangen, dan het afgevoerd kan worden en, ten gevolge van dien, buiten de oevers treden.

GELTERP, op de kaarten meestal enkel onder den naam van Terp voorkomende, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 3½ u. Z. W. ten W. van *Leeuwarden*, kant en ½ u. Z. O. van *Harlingen*, onder *Achlum* en ½ u. ten N. van daar.

GELUK (BIJ-), verl. plant. bij *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Bij-Geluk.

GELUK (GROND-VAN-MIJN-), voorm. kostgrond, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Orlana-kreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan Sancousi-en-Mariendal, benedenwaarts aan Ma-Retraite, waarmede zij thans vereenigd is. Afzonderlijk was zij 200 akkers groot.

GELUKS-EILAND, of Fortuna, eil. in *Oost-Indië*, in de *Solo-Zee*, aan de Noord-Oostkust van het eil. Celebes; ten Oosten van Reef.

GELZELAAR, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*. Zie Gelselaar.

GEMAK, baai in *Oost-Indië*, aan de *Indische Zee*, aan de Zuidkust van het eil. *Java*, resid. *Kediri*.

GEMAK, klip in *Oost-Indië*, aan de *Zuidkust* van het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kediri*. Men vindt er vogelnesten, doch niet in zoo groote hoeveelheid, als wel elders, hetwelk men vooral aan de eigenaardige hoedanigheid van de rots meent te moeten toeschrijven.

GEMALEN (VIER), in het Latijn Quatuor Consortes, naam, onder welken men wel eens de vier gehuchten verstaat, welke gezamenlijk het d. Gemonde uitmaken. Zie Gemonde.

GEMANTONG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*, een paal bezuiden Sepoerang.

GEMBONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*.

Zij valt, met eenen Noordelijken loop, in *de Straat van Madoera*, en is één of twee palen ver landwaarts in bevaarbaar.

GEMBONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, aan den mond van de Gembong.

GEMEENELANDEN, gedeelte van de *Heemskerker-Noordbroek*, in *Kennermeland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Heemskerk*.

Het bevat de Grootemaat, de Kleinemaat en de Hem, welke in onderscheidene met palen afgebakende strooken, die aan bijzondere eigenaren toebehooren, vereenigd liggen, ten bedrage van 62 bund. 39 v. r. 7 v. ell.; benevens Breedweer, ten bedrage van 24 bund. 42 v. r. 60 v. ell., en Waterkamp, ten bedrage van 8 bund. 77 v. r. 83 v. ell., in even zulke onderscheidene strooken, ieder op zich zelve een deel dezer landen uitmakende, en alzoo eene gezamenlijke oppervlakte beslaan van 95 bund. 59 v. r. 20 v. ell., waarvan 60 bund. 31 v. r. 27 v. ell. gemeen ligt, zijnde in der tijd van de Grootemaat, 1 bund. 18 v. r. 93 v. ell., van de Hem, 14 bund. 72 v. r. 80 v. ell., en van Breedweer, 19 bund. 36 v. r. 50 v. ell. afgedolven, of door het graven van slooten, tot op zich zelve liggende stukken land gemaakt. Deze gemeene landen worden jaarlijks gebruikt om het voorgewas te hooijen, terwijl den 16 Augustus het vee in het nagewas kan worden gebragt, hetwelk men hier de *bescharing der gemeene landen* noemt, dit mag daar in niet langer geweid worden, dan tot 1 November. Ieder eigenaar of huurder kan dan niet meer vee daarin brengen, dan naar de volgende verhouding: in Waterkamp 3 koeijen op het bunder, en in de overige *gemeene landen* 2 koeijen op het bunder, wordende daarbij ander vee, in verhouding tot eene koe gerekend: een paard, voor anderhalf, een vaars voor twee-derden, een pink voor een half, een kalf, schaap, of lam, voor een vierde. Ander vee mag men er niet in brengen.

Digitized by Google

GEMEENELANDS-KREEK (GROOTE-) of OUD-BEIJERLANDSCHE-KREEK, water in den *Hoekschewaard,* balj. *Beijerland,* prov. *Zuid-Holland,* in den *Oud-Beijerlandsche-polder.*

Zij begint aan den Vuurbakensche-dijk; loopt met eene oostelijke rigting door den Oud-Beijerlandsche-polder, tot zij tegen de Oud-Cromstrijensche-gronden, onder de gem. Klaaswaal behoorende, doch mede in denzelfden polder gelegen stuit; zij vloeit van daar, met eene noordoostelijke strekking, tusschen deze laatste gronden en de Oud-Beijerlandsche-gronden door, tot zij aan de gronden van de Group, onder de gem. Westmaas behoorende, doch mede in denzelfden polder gelegen, komt; waar zij mede die gronden van de Oud-Beijerlandsche scheidt; zooals zij verder noordwaarts op, de gronden van Moerkerken, genaamd de Tien Kavelen, onder Mijnsheerenland behoorende, doch ook al in dezelfde bedijking gelegen, van de Oud-Beijerlandsche-gronden scheidt; tot dat zij een weinig bezuiden den Kwaksweg, met eene bogt, weder geheel op Oud-Beijerlandschen bodem komt; vloeijende noordwaarts op tot tegen de boezemkade, bij den watermolen, van waar zij westwaarts zich, door Schillemansvliet, tot in de groote Dorpsvliet, door de groote sluis in de haven ontlast, welke laatste in het Spui uitwatert.

GEMEENELAND-VAN-ALBLASSERDAM, pold. in den *Alblasserwaard,* prov. *Zuid-Holland,* arr. *Gorinchem,* kant. *Sliedrecht,* gem. *Alblasserdam;* palende N. aan Nieuw-Lekkerland, O. aan Oud-Alblas, Z. aan Nieuwland, Rapenburg, Schaarlake en Ruigenhil, W. aan de Noord.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 628 bund., telt 240 h., waaronder 15 boerderijen, en wordt door vier molens van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout, Secretaris en zeven Heemraden.

GEMEENELAND-VAN-AMEIDE, pold. in de heerl. van *Ameide,* prov. *Zuid-Holland,* arr. en kant. *Gorinchem,* gem. *Ameide;* palende N. aan Tienhoven en Jaarsveld, O. aan Lexmond, Z. aan Meerkerk en Noordeloos, W. aan Tienhoven.

Deze pold., waarvan het jaar der bedijking niet bekend is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 520 bund. 62 v. r. 41 v. ell., waaronder 430 bund. 33 v. r. 46 v. ell. schotbaar land; telt 177 h., waaronder 21 boerderijen. Zij heeft een gemeenschappelijk gemaal met den Polder Tienhoven en den Polder Middelbroek, onder Meerkerk, welke drie polders, door vijf molens, op den boezem van den Overwaard, van het overtollige water ontlast wordt. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout, eenen Secretaris en twee Heemraden.

GEMEENELAND-VAN-ASPEREN, pold. in de bar. *Asperen,* gedeeltelijk prov. *Zuid-Holland,* arr. *Gorinchem,* kant. *Vianen,* gem. *Asperen,* gedeeltelijk prov. *Gelderland,* arr. *Tiel,* kant. *Geldermalsen,* gem. *Deil;* palende N. en O. aan het graafs. Leerdam, waarvan het door de rivier de Linge gescheiden is, voorts nog O. aan de Vliet, die haar van den Tielerwaard scheidt, Z. mede aan den Tielerwaard, en W. aan de heerl. Heukelum.

Deze pold. is bedijkt door den Lingedijk, den Laardijk en den Achterdijk; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1162 bund. 33 v. r. 21 v. ell., waarvan alles schotbaar is, telt 189 h., waaronder 32 boerderijen, en wordt door vier molens en elf sluizen, op de rivier de Linge, van het overtollige water ontlast. Het dijks- en polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en Polderschout, benevens twee Hoogdijkheemraden en vier Heemraden.

Digitized by Google

GEMEENELAND-VAN-GIESSEN-NIEUWKERK, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GIESSEN-NIEUWKERK (GEMEENELAND-VAN-)(1).

GEMEENEPOLDER-LAAG-BLOKLAND, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Laag-Blokland*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 343 bund. 60 v. r. 53 v. ell., telt 21 h., en wordt door éénen molen van het overtollige water ontlast.

GEMEENE-WAARSCHAPPIJ, rietland in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Diemen-en-Diemerdam*; palende W. en N. aan het Nieuwediep, O. aan den Muider-zeedijk, Z. O. en Z. aan den Diemer-polder, W. aan de Ringsloot van het Watersgraafsmeer.

Het behoort onder het hoogh. van *Zeeburg-en-den-Diemerdijk*. Het water van dit land heeft onmiddellijk gemeenschap met het Nieuwediep. Er is veel wild, waarom het door de liefhebbers van de jagt, druk bezocht wordt.

GEMEENEWEGSCHE-POLDER, ook wel genaamd GALG-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; palende N. aan den Rijn, O. aan den Rijneburgerpolder en den Geerpolder, Z. aan de droogmakerij van Hazerswoude, W. aan den Westvaart- of Nieuwe-Groenendijksche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 165 bund., waaronder 157 bund. 14 v. r. 80 v. ell. schotbaar land, telt 6 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door éénen molen op den Rijn van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en drie Poldermeesters.

GEMEENSCHAPSPOLDER, pold. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Diemen-en-Diemerdam*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 740 bund. en wordt door éénen molen van het overtollige water ontlast.

GEMENERHOFF, GEMERHOFF of GEMESHOFF, groote pachthoeve, in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 1½ u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Echternach*, gem. en 20 min. Z. W. van *Consdorff*.

GEMENGONG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kediri*, distr. *Berbek*.

GEMERHOFF, groote pachthoeve in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie GEMENERHOFF.

GEMER-SEBRANG, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, distr. *Poerbolingo*.

Dit d. werd, in den nacht van den 25 December 1832, door eene uitbarsting van den berg Merapie, geheel bedolven, waarbij 25 menschen en eene menigte ploegvee omkwamen.

GEMERT, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. *Eindhoven*, kant. *Helmond* (6 k. d., 27 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. aan Boekel, N. O. aan Beugen-en-Rijkevoort en Oploo-St.-Anthonis-en-Ledeakker, Z. O. aan Bakel-en-Milheze, W. aan Beek-en-Donk en Erp.

Deze gem. bevat de d. Gemert en Handel, de b. de Mortel, en de geh. Bleek, Boekent, Broekeind, Broekstraat, Deil,

(1) De overige art., waarvan de namen beginnen met het woord GEMEENELAND, en welke hier niet gevonden worden, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

Doornheide, Esdonk, Groeskuile, Hoogen-Aa, Koks, Lankveld, Lobberdijk, Milschot, Paaschhoef, Pantelaar, Rem, Smast, Stap, Strijbos, Terrijken, Verhijden, Wolfsbosch en een gedeelte van Heuvel. Zij beslaat eene oppervlakte van 3662 bund., telt 822 h., bewoond door 848 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende hier behalve de gewone graansoorten, ook de cichorij aangekweekt, welke hier goed voort wil; het loover gebruikt men tot beestenvoeder en de wortels worden aan de cichorijfabrijk verkocht, waarom men dit produkt, spottenderwijze, wel eens Gemertsche koffij noemt. Ook wonen onder deze gem. vele wevers, die voor de fabrijken van Helmond en Gemert arbeiden, en men heeft er ook 1 fabrijk van katoenen bont, die 200, 1 fabrijk van wollenstreep, die 60, 1 van calicot, die 200 en 1 van olingans, die 60 personen werk verschaffen.

De inw., die, op 11 na, allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Helmond*, behoort, en te Gemert eene kerk heeft, die door eenen Pastoor en twee Kapelaans bediend wordt; terwijl te Handel, even als te Mortel, eene kapel gevonden wordt, welke ieder door eenen eigen Priester, als Proost of Rector, bediend worden. Na de verovering van 's Hertogenbosch, in het jaar 1629, heeft de Kommandeur Edmund Huyn van Amsterradt, pogingen gedaan om Gemert van het bisdom van 's Hertogenbosch af te trekken, maar de Bisschop Ophovius heeft die scheiding met klem tegengegaan en belet.

De 11 Herv., welke men hier aantreft, behooren tot de gem. *Vechel-Erp-en-Gemert*.

Men telt in deze gem. drie scholen, als: ééne te Gemert, ééne te Handel en ééne te Mortel.

Deze gem. is door den Hertog van Braband als eene heerl. uitgegeven, voor de helft aan de Duitsche Ridders, en voor de wederhelft aan Jonker Dirk van Gemert, wiens nakomelingen echter, den 21 Junij 1366, wegens mishandelingen, den Ridderen door hem aangedaan, hunne helft aan gezegde Ridders moesten afstaan. De Kommandeur Ulrich van Hoensbroek, om eenig misnoegen in de krijgsbevordering verbitterd, stelde zich zelve, en de kommanderij van Gemert, kort na den vrede van Munster van het jaar 1648, onder de bescherming en magt van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden. Deze beweerden, dat Gemert, als tot de Meijerij van 's Hertogenbosch behoorende, bij dien vrede aan hun was overgegaan; terwijl de Grootmeester der Duitsche orde beweerde, dat Gemert, als behoorende aan de landkommanderij van de Oude-Biezen, onder zijn oppergezag behoorde. Dit geschil werd, na zeer lang twisten, eindelijk bijgelegd, gelijk blijkt uit eene resolutie van de Staten Generaal, gegeven Jovis, den 8 Junij 1662, op de volgende voorwaarden: » Dat de souvereiniteit over Gemert aan den Grootmeester der Duitsche » orde werd afgestaan, voor veertig duizend gulden, te betalen in » drie paaiën; dat die van Gemert echter onderworpen zouden wezen » aan het regt van appel of ingebod te 's Hertogenbosch; dat de Herv. » godsdienst onverhinderd zou mogen worden uitgedefend, en dat de Land- » Kommandeur, tot dat einde zou bezorgen eene behoorlijke kapel, » eene predikants- en eene schoolmeesters-woning; dat de aanstelling van » Predikant en Schoolmeester zou staan aan den Landkommandeur onder » de goedkeuring aan H. H. Mog.; eindelijk dat er geene kloosters van » geordende Priesters, Monniken of andere Religieusen zouden mogen

Digitized by Google

» worden gedoogd." — Men noemt deze overeenkomst gewoonlijk het Concordaat. Thans behoort deze hooge heerl. aan het Domein.

Het d. Gemert ligt 4 u. N. O. van Eindhoven, 2 u. N. ten O. van Helmond, aan de Rups.

De par. kerk is een afstammeling van Bakel, en werd in het jaar 1437, onder Johannes Hynsbergen, Bisschop van Luik, tot eene afzonderlijke par. verheven. Het tegenwoordig kerkgebouw is opgerigt, en onder de bescherming van den H. Johannes *den Dooper*, als martelaar, in zijne onthoofding ingewijd, ten tijde van den eersten Pastoor Attendoren, omtrent het jaar 1450. Het is een groot gebouw, zeer in de lengte uitgestrekt, rustende op tien pilaren. De toren staat te midden op het dak der kerk. De klokken hangen echter in een klokkenhuis van de kerk afgezonderd staande. Op het laatst der vorige eeuw meende men aan de Westzijde dezer kerk eenen grooten en zwaren toren te bouwen, ook had men daarmede reeds een begin gemaakt en de grondslagen waren in het jaar 1794, tot boven den grond opgetrokken, toen, wegens de komst der Franschen, dit werk is blijven steken. Onmiddellijk na den Munsterschen vrede, schijnt deze kerk door de Herv. ingenomen en tot hunne Godsdienst gebruikt te zijn geweest. Dan, sedert het aangegaan verdrag in 1662, wegens den afstand der heerl. aan de Ridderorde, is zij aan de R. K. ingeruimd.

De Dominikanen of Predikheeren van het klooster van 's Hertogenbosch, na de verovering dier stad, verjaagd, hadden zich, in 1639, te Gemert eene woning gebouwd, welke, onder de bescherming en door de zorg van den Kommandeur, in het jaar 1643, tot een volkomen klooster en priorij gebragt, en in de orde erkend werd. Maar na den vrede van Munster, in de twist over de opperheerschappij van Gemert, waarvan gesproken is, werden de Geestelijken door den Kwartierschout van Peelland verstrooid en verdreven en de Prior van het klooster met den Pastoor van Gemert te 's Hertogenbosch gevangen gezet. De scholen zijn nog eenigen tijd door Predikheeren bestuurd geweest, maar de gemeente der Geestelijken en het klooster is in vollen stand gebragt te Mechelen, waar het wederom vernietigd is, na den inval van het Fransche Leger, op het einde der vorige eeuw.

De Herv. hadden hier vroeger mede een kerkje, van torentje en klok voorzien. Het was eertijds de Kapel van het Dominikaner of Predikheeren-klooster, welke, nadat dit klooster door de bewoners verlaten was, in het jaar 1681, aan de Herv. tot hunne Godsdienstoefening is afgestaan. Dit kerkje, sedert het jaar 1794 deerlijk in verval zijnde, dient thans niet meer tot eenig geestelijk gebruik.

Men heeft te Gemert eene Latijnsche school, waarin door eenen Rector en eenen Conrector, aan een gemiddeld getal van 30 leerlingen wordt onderwijs gegeven. De eerste, die het Rectoraat aan deze school heeft waargenomen, is geweest Albertus Strijbos, die in het jaar 1589, als Pastoor herwaarts kwam, en vermoedelijk in het jaar 1624, overleden is. Aan deze school zijn onderscheidene beurzen verbonden, welke aan de naarstigte leerlingen vergeven worden. — Men heeft er eene dorpschool.

Het Instituut van Doofstommen, hetwelk hier den 8 Junij 1830, door den Heer M. van der Beek, Conrector der Latijnsche school, was opgerigt, is in October 1840 naar Nieuw-Herlaar, onder St. Michiels-Gestel, overgebragt.

De Ridders van de Duitsche orde, hadden hier een fraai kasteel, de Kommanderij van Gemert geheeten. Zie het volgende art.

Digitized by Google

Gemert is de geboortepl., van den geleerden Antonius Torrentinus (Antonie van der Beeke), ook wel eens Gemertanus genoemd, † in 1596, als Rector der Latijnsche scholen te Utrecht, na een aantal Latijnsche dichtstukken te hebben uitgegeven. Ook was de Letter-, Dicht- en Zedekundige Joris Lankveld, meer bekend onder den naam van Georgius Macropedius, die in 1558 †, na Rector der Hieronymianen te Utrecht en te 's Hertogenbosch te zijn geweest, onder deze gem., op het kasteel Lankveld, geboren.

Den 6 Julij 1450 verkocht Filips II, bijgenaamd *de Goede*, Hertog *van Braband*, de heide omtrent Gemert aan de ingezetenen van dat d. De Spanjaarden plunderden Gemert in het jaar 1599 geheel uit.— In de maand April 1603, werden eenige staatsche ruiters, die de landlieden in die streeken geweldig plaagden, door Antoni Schets van Grobbendonk, Bevelhebber van 's Hertogenbosch, omtrent het d. Gemert in eene hinderlaag gelokt, waarbij dertig van het staten volk en twee uit 's Hertogenbosch sneuvelden; terwijl er ook vele gevangenen en paarden binnen de stad gebragt werden. Grobbendonk, ongemeen met deze overwinning verheugd, deed de wapenen der Officieren, en de trompetten, met het wapenschild van Prins Maurits, in eene kamer van zijn huis ophangen, waarin hij vervolgens eene prachtige maaltijd gaf.

In het jaar 1685 leed Gemert zeer veel door eenen ontzaggelijken brand, welke omtrent 100 woningen vernielde.

Den 6 Augustus 1836, werd de mechanieke katoenspinnerij van den Heer J. F. de Groot, met alle de daarin gevonden wordende gereedschappen, alsmede de gemaakte en ongemaakte katoenen eene prooi der vlammen.

Er worden in dit d. twee druk bezochte jaarmarkten gehouden; de eerste, Maandag vóór den 25 April; de tweede, Maandag vóór den 21 September. De Kermis valt in Zondag na den 29 September.

Het wapen van deze gem. bestaat in een veld van goud, beladen met een kruis van zilver, op het midden een schild van zilver, beladen met eenen opstijgenden arend van sabel (zwart).

GEMERT (KOMMANDERIJ-VAN-), voorm. kasteel, van de Ridders der Duitsche orde, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Helmond*, gem. *Gemert*.

Het is een groot en schoon gebouw, gelegen in zijne grachten, met aangename plantaadjen, en diende vroeger tot eene verblijfplaats van den Rentmeester en tevens van den Kommandeur der Duitsche orde. In dit gebouw, dat uitwendig geene aanmerkelijke veranderingen ondergaan heeft, is thans eene mechanieke katoenspinnerij gevestigd. Door de antieke poort op het voorplein dezer kommanderij gekomen, ziet men, dat het kasteel door onderscheidene huisgezinnen bewoond wordt. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer van Riemsdijk, woonachtig te Tiel.

GEMERTSCHE-PEEL, dat gedeelte van het moeras *de Peel*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Holland*, hetwelk tot de gem. *Gemert* behoort.

GEMESHOFF, uitgebreide pachthoeve in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie Gemeserhof.

GEMOERA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Baglen*.

GEMONDE, voorheen Gemundt of Gemunde, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, gedeeltelijk kw. *Oisterwijk*, gedeeltelijk kw. *Peelland*,

Digitized by Google

arr. *'s Hertogenbosch*, gedeeltelijk *Tweede* distr. en kant. *Boxtel*, en daarin voor een gedeelte gem. *Boxtel*, voor een gedeelte gem. st. *Michiel-Gestel*, en voor een gedeelte gem. *Schijndel*; voorts gedeeltelijk *Eerste* distr. en kant. *Vegchel*, gem. *St. Oedenrode*. Het ligt 1½ u. Z. Z. O. van 's Hertogenbosch, 1 u. N. N. O. van Boxtel, ½ u. Z. van St. Michiels-Gestel, 1¼ u. van Schijndel, 3 u. W. ten N. van Vegchel, en 1¼ u. N. W. van St. Oedenrode, aan den Dommel. Het bestaat eigenlijk uit vier geh., welke door de namen. Gemonde-Boxtel, Gemonde-Gestel, Gemonde-Rooy, en Gemonde-Schijndel onderscheiden en ook Vier Gemalen (Consortes) genoemd worden, die te zamen eene uitgestrektheid gemeente-grond bezitten, welke aan haar reeds in 1314 gegeven is. Deze grond is bekend onder den naam van Bodem van Elde, en daarover wordt door gezamenlijke Gezworenen het opzigt en bestuur gehouden.

De inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt, zijn allen R. K. en maken eene par. uit, die tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Orthen*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, welke hier vroeger stond en aan den H. Lambertus toegewijd was, moet een zeer oud gebouw geweest zijn, zoo het schijnt van over vele eeuwen door de Romeinen opgerigt, als eene krijgsversterking, en naderhand tot eene kerk of kapel herbouwd. Deze kerk, welke na de Reformatie aan de Herv. behoorde, zeer bouwvallig zijnde, als bestaande slechts uit eenen zeer vervallen toren en een, met instorting dreigend, gedeelte eener kerk, is in 1824 afgebroken. Zij stond onder de gem. St. Michiels-Gestel, doch thans, na de nieuwe opmeting, zoude de grensscheiding er door geloopen hebben, zoo dat de toren op Boxtels, en de kerk op St. Michiels-Gestels grondgebied zouden gestaan hebben. De R. K. bedienden zich destijds van eene, in 1771, gebouwde zoogenaamde stroo- of schuurkerk, welke op Boxtels grondgebied stond, doch in het jaar 1824, mede is afgebroken, nadat, in dat zelfde jaar, te Gemonde onder St. Michiels-Gestel, eene nieuwe R. K. kerk en toren gebouwd was, waaraan den 10 Junij van dat jaar de eerste steen gelegd is.

Er is te Gemonde eene school, staande onder Gemonde-Boxtel, welke door de vier genoemde gemeenten daargesteld, en onderhouden wordt. De bekende Schrijver Clemens is hier Onderwijzer geweest.

Op eenen akker nabij dit d., de Dommelakker geheeten, zijn in het jaar 1739 onderscheidene oudheden gevonden, welke omstandigheid, gevoegd bij het vermoeden aangaande de Romeinsche afkomst der kerk, het waarschijnlijk maakt, dat Gemonde vóór de prediking des Christendoms een heilig oord geweest zij, en dat deze Dommelakker, en het daarbij gelegen Heilig-Weike, betrekking hadden op de godsdienstige instellingen onzer vaderen gedurende het Heidendom, hetgeen nog daarenboven bevestigd wordt door den zoogenaamden St. Maartens-cijns, door de opgezetenen aan deze hoeve vroeger betaald, en door het cijnsmaal, een overblijfsel van een *doodenmaal* der Heidenen. Inwoners van alle vier de plaatsen, waartoe Gemonde van overoude tijden behoord heeft, namelijk: *Boxtel*, *St. Michiels-Gestel*, *St. Oedenrode* en *Schijndel*, hadden cijnsen op hunne goederen gevestigd, die in het christen tijdvak St. Maartens-cijnsen genoemd, en op den feestdag van St. Maarten, welke den 11 November invalt, betaald werden. De opbrengst dezer cijnsen moet bestaan hebben in veld-

Digitized by Google

gewassen, die later tot geld herleid zijn. Vele cijnspligtigen hadden hunne landerijen daarvan door afkoop gevrijd, doch de meeste cijnsen werden op andere cijnsboeken overgeschreven, en eenige jaren vóór 1805 zijn er vele van overgebragt op het St. Michiels-cijnsboek, zoo dat het bedrag van alle de St. Maartens-cijnsen, in dat jaar, niet grooter was dan vijftien gulden. Op den feestdag van St. Maarten kwamen de cijnspligtigen, op de groote Wielsche hoeve bijeen, om hunne cijnsen te voldoen, en tevens om het cijnsmaal te houden. Daartoe was eene kamer en de stal dier hoeve bestemd, die buitengemeen groot en voor de aanzienlijke boerderij, ook veel te groot was. Toen, na het jaar 1805, dit cijnsmaal werd afgeschaft, had deze groote stal geen doel meer, en is dus door eene kleinere, meer geëvenredigd aan het boerenbedrijf, vervangen. De eigendom dezer hoeve met het Heilig Weike en den Dommel-akker behoorde tot het domein der grondheerlijkheid St. Michiels-Gestel, wier Heeren de cijnsen ontvingen, doch dan ook het cijnsmaal bekostigden. Deze kosten werden, bij den verkoop dezer goederen, den 7 April 1803, door het domein op dertien gulden beraamd, welke die administratie, de cijnsen aan zich houdende, aan den kooper, die met het cijnsmaal bezwaard bleef, jaarlijks zou uitkeeren. Het laatst gehouden cijnsmaal dagteekent van St. Maarten 1805, toen er zich ongeveer vijftig gasten opdeden. De koopers der hoeve zagen met verbazing, dat die feestviering hun veel hooger, dan op de hun toegelegde schadeloosstelling te staan kwam, en vervoegden zich deswegens bij de commissie, die belast was met het beheer der domeingoederen, aan de Bataafsche Republiek, bij transactie van den 5 Januarij 1800, afgestaan. Zij schijnen in hun verzoek geslaagd te zijn, dat namenlijk de St. Maartens-cijnsen en het cijnsmaal werden afgeschaft, daar sedert dien tijd noch van een cijnsmaal, noch van St. Maartens-cijnsen meer gehoord werd (1).

GEMONDE-BOXTEL, dat gedeelte van het d. Gemonde, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, dat tot de gem. *Boxtel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en N. N. O. van *Boxtel*; met 61 h. en 360 inw.

GEMONDE-GESTEL, dat gedeelte van het d. Gemonde, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, dat tot de gem. *St. Michiels-Gestel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. ten N. N. O. van *Boxtel*, ½ u. Z. van *St. Michiels-Gestel*; met 62 h. en 280 inw.

GEMONDE-ROOY, dat gedeelte van het d. Gemonde, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dat tot de gem. *St. Oedenrode* behoort, *Eerste* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. W. van *Veghel*, gem. en 2 u. W. N. W. van *St. Oedenrode*; met 33 h. en 190 inw.

GEMONDE-SCHIJNDEL, dat gedeelte van het d. *Gemonde*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dat tot de gem. *Schijndel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. N. N. O. van *Boxtel* en ½ u. W. van *Schijndel*.

GEMPING of Gimpang, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passoeroewang*, distr. *Bangil*.

---

(1) Men zie deswege nader het *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Braband bijeengebragt* door Dr. C. R. Hermans, D. II, bl. 286 en volgende.

GEMPOL of GUMPOL, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passoeroewang*, distr. *Bangil*.

GEMUNDE of GEMUNDT, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, gedeeltelijk kw. *Oisterwijk*, gedeeltelijk kw. *Peelland*. Zie GEMONDE.

GENAUWERT, voorm. Nonnenklooster, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie NAZARETH.

GEND, d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie GENT.

GEND (KLEIN), naam, welken men meestal geeft aan het d. WESTDORPE, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GENT (KLEIN).

GEND (SAS VAN), voorm. vesting in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie SAS-VAN-GENT.

GENDER of EINDE, oudtijds ENDE of ANDE riviertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, dat zijnen oorsprong neemt uit twee adertjes, waarvan het eene bij Steenzel en het andere bij Knegsel ontspringt, het stroomt vervolgens langs en door Veldhoven, langs het Kasteel en de kerk van Blaarthem; maakt de scheiding tusschen Strijp en Gestel; vormt voor het grootst gedeelte de grachten van Eindhoven; scheidt dat stadje ten Noorden en Oosten van Woensel, en ontlast zich niet ver van daar in den Dommel.

GENDERDIJKE-POLDER of beter GEENDERDIJKE-POLDER, voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, welke in den strijd met Spanje, benevens de omliggende polders, eerst op den 26 Julij 1574 en later op den 3 Februarij 1584, door de bezetting van Neuzen verwoest werd, terwijl de polder vervolgens, nadat MAURITS, Prins *van Oranje*, zich, den 17 Julij 1586, van de stad Axel had verzekerd, ter beveiliging dezer vesting, met de meeste polders in Axeler-Ambacht, op last van den Prins onder water werd gezet. Na den vrede van Munster in 1648, werd er, den 12 Dec. van dat jaar, octrooi verleend tot bedijking van den Polder van Zaamslag, waarbij 1036 gemet. 105 r. (461 bund. 79 v. r. 75 v. ell.) van den GENDERDIJKE-POLDER zijn ingedijkt, zoodat die polder bijna geheel in den *Polder-van-Zaamslag* is opgenomen.

GENDEREN, heerl. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen;* palende N. aan de heerl. Aalburg, O. aan de heerl. Heesbeen, Z. aan Doeveren, W. aan Eethen.

Deze heerl. bevat het d. Genderen en eenige verstrooid liggende huizen, telt 73 h. en 500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. Ook heeft men er vele hop- en hennep-akkers, alsmede eenen korenmolen.

De Herv., van welke men er 450 aantreft, die in deze heerl. eene kerk hebben, behooren tot de gem. *Doeveren-en-Genderen*, doch van welke in het jaar 1834, het grootste gedeelte zich afgescheiden heeft en thans eene afzonderlijke gem. uitmaakt.

De R. K., van welke men er ruim 40 aantreft, worden tot de stat. van *Heusden* gerekend. De enkele Evang. Luth., die hier woont, behoort tot de gem. van *Heusden*. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Het d. GENDEREN, ligt 3 u. W. ten N. van 's Hertogenbosch, 1 u. W. van Heusden en ½ u. N. W. van Heesbeen. Het is eene kleine doch vermakelijke plaats, rondom in het geboomte gelegen. Omtrent dit d. bestaat er eene overlevering, dat men in oude tijden, aldaar eene stad heeft willen aanleggen, waartoe men eenigen grond meent

Digitized by Google

te vinden in de regte en breede straten, die op een groot plein uitloopen, welk plein tot een groot marktveld kan dienen. Men vond hier vroeger ook de adellijke hofstad Luitendaal, van welke nog een overblijfsel, in eene kleine boerenwoning onder dien naam, aanwezig is. De kerk is vrij fraai, doch niet zeer groot; zij heeft een laag, spits, met leijen gedekt torentje. Het hooge kerkhof is door eenen muur omgeven. — In het jaar 1841, is hier eene nieuwe kerk, voor de Afgescheidenen gebouwd.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 55 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den tweeden maandag in October.

Bij den verschrikkelijken watervloed van 18 November 1421, toen door eene doorbraak, de geheele Zuid-Hollandsche-waard onderliep, vloeide dit d. ook geheel onder, waardoor vele menschen hun leven verloren en andere groote schade aan huis en have leden. Eene andere ramp trof dit d. den 21 Junij des jaars 1767, toen een vreesselijke hagel eensklaps de blijde verwachting der landlieden, voor een groot gedeelte, deed verdwijnen, daar al het te veld staande koren en gewas, nagenoeg geheel verpletterd werd; terwijl bovendien, in bijna alle de woningen van het d., de glazen verbrijzeld werden.

Deze heerl., werd op het einde der vorige eeuw in eigendom bezeten door den Heer Vincent Gustaaf, Graaf *van Hompesch*, beschreven in de Ridderschap van Holland, benevens Kolonel van het regement garde dragonders enz., enz. Thans is zij het eigendom van den Heer Christiaan van den Heuvel.

GENDEREN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen*; palende N. aan het Poldertje-tusschende-Lage-Steegen, O. aan den Polder-van-Aalburg en den Polder-van-Heesbeen, Z. en W. aan den Polder-van-Doeveren.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 313 bund. 15 v. r. 44 v. ell. In het midden van dezen polder is gelegen het d. Genderen, bij hetwelk omstreeks 1417 eene ridderlijke hofstad bestond, genaamd Luitendaal, waarvan nog een klein overblijfsel in eene boerenwoning bestaat; de polder wordt door eenen watermolen, op het Oude Maasje malende, drooggehouden of van het overtollige water ontlast. Het land ligt 6 à 7 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout tevens Secretaris en vier Leden.

GENDERINGEN, d. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*. Zie Gendringen.

GENDERLINGEN, oude naam van het d. Gendringen, in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*. Zie Gendringen.

GENDISSON, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djapara*. Zij loopt, met eene noordelijke rigting, in de *Zee-van-Java* uit, en kan alleen kleine en boomvaartuigen (djokoeng) dragen.

GEND-NAAR-NEUZEN (KANAAL-VAN-), kanaal in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Neuzen (Kanaal van-).

GENDRINGEN, gem. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, kw. en distr. *Doesborg-en-Zevenaar*, arr. *Zutphen*, kant. *Terborg* (12 m. k., 5 k. d., 5 s. d.); palende N. O. aan den Ouden-IJssel, die haar van de gem. Wisch scheidt, O. aan de heerl. Anholt, in de Pruissische prov. Rijnland, Z. mede aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan de gem. Bergh.

Deze gem. bevat de heerl. Gendringen en Etten, en daarin de d. Gendringen, Etten, Megchelen en Ulft, benevens de buurs.

Groot-Breederbroek, Klein-Breederbroek, IJsselhunte, Mildt, Our, Pol, Rafelter, Schriek, Varsfelder, Veldhunte, Voorst, Wals, Warm, Wieken, Wilt en Ziek. Men telt er 715 h., bewoond door 882 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 4800 inw. Ook vindt men in deze gem. zeer goede oer of ijzererts, en men heeft te Ulft eene bloeijende ijzergieterij.

De R. K., van welke men er ongeveer 3600 aantreft, maken de stat. van *Gendringen-en-Ulft* en van *Etten* uit, en hebben in deze burgerl. gem. twee kerken, als: eene te Gendringen, eene te Etten, en eene kapel te Ulft.

De Herv., van welke men er ruim 1200 aantreft, maken gedeeltelijk de gem. van *Gendringen-en-Megchelen* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Etten-en-Netterden*, en hebben in deze burgerl. gem. drie kerken, als: eene te Gendringen, eene te Etten en eene te Megchelen.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: eene te Gendringen, eene te Etten, eene te Megchelen en eene te Ulft.

GENDRINGEN, heerl. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborg-en-Zevenaar*, kw. en arr. *Zutphen*, kant. *Terborg*, gem. *Gendringen;* palende N. aan de heerl. Etten, N. O. aan den Ouden-IJssel, die haar van de heerl. Lichtenberg scheidt, O. en Z. aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan de heerl. Netterden en de bannerij van 's Heerenbergh.

Deze heerl. bevat de d. Gendringen, Megchelen en Ulft, benevens de buurs. Groot-Breederbroek, Klein-Breederbroek, Mildt, Our, Pol, Schriek, Varsselder, Veldhunte, Voorst, Wals, Wieken en Wilt. In deze heerl. liggen ook de adell. h. Hardenberg, Oevelgunne, Zwanenburg, Megchelen, Lankvoort, Wilt en het slot Ulft; ook behoorde vroeger hiertoe de adell. h. Doorvorst, thans eene boerderij, en Wezenhorst, dat afgebroken is. Men heeft er eene bevolking van ruim 3800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men in de buurs. Voorst mede zeer goede oer of ijzererts vindt, en in het d. Ulft eene ijzergieterij heeft. Men had er vroeger eene portefeuillefabrijk, die met Januarij 1836 opgehouden heeft.

De R. K., die hier 2800 in getal zijn, maken de stat. van *Gendringen-en-Ulft* uit. — De Herv., van welke men er 900 aantreft, maken de gem. *Gendringen-en-Megchelen* uit.

Men heeft in deze heerl. 3 scholen, als: eene te Gendringen, eene te Megchelen en eene te Ulft.

Het d. Gendringen, Genderingen, oudtijds Genderlingen, ligt 6½ u. Z. Z. O. van Zutphen, 1½ u. Z. ten O. van Terborg, 4½ u. O. Z. O. van Doesborg, 3½ u. O. ten Z. van Zevenaar, in eene heerlijke landouw. Het is eene groote en schoone plaats, waar men, in de kom van het d., ongeveer 900 inw. telt. Dit d. had te voren, zoo wel als Etten, het regt om gouden en zilveren munt te slaan, zoo dat men nog geld vindt, dat alhier geslagen is.

De Herv. kerk, vóór de Reformatie aan den H. Martinus toegewijd, stond destijds ter begeving van den Graaf van den Bergh, had een orgel en twee vikarijen; als: de vikarij van de H. H. Apostelen Petrus en Paulus, wiens Bedienaar verpligt was, om alle Zondagen de eerste dienst te doen, en ook alle Woensdagen en Zaturdagen eene mis te lezen; en die van St. Johan *den Dooper*, wiens Bedienaar Vrijdags eene hoofdmis deed van het H. Kruis, en nog eene

Digitized by Google

mis door de week, als het hem het best gelegen kwam; deze vikarij werd door den Hertog van Braband begeven. Ook was er eene kerkdienst op den naam van St. Antonius gesticht, waaraan de last van twee missen verbonden was. De eerste moest alle Donderdagen gelezen worden; de tweede, zijnde eene hoogmis van *O. L. Vrouw*, alle Zaturdagen.

De R. K. van Gendringen, hadden sedert de Reformatie hunne kerk te Ulft. In het begin dezer eeuw, stichtten zij in hun midden eene bijkerk, welke in 1818 tot parochie of hoofdkerk is verheven. In 1819, is dat gebouw door eene nieuwe kerk, aan den H. Martinus toegewijd, vervangen, terwijl de kerk te Ulft, alstoen is opgeheven.

De kermis valt in den laatsten Vrijdag in Augustus, en er wordt, den laatsten Woensdag in October, eene beestenmarkt gehouden.

Gendringen is de geboortepl. van den Godgeleerde Johan Gerard Staring, geb. 11 October 1711.

GENDRINGEN-EN-MEGCHELEN, kerk. gem., prov. *Gelderland*, kl. van *Zutphen*, ring van *Doetinchem*.

Deze gem. telt 900 zielen. Men heeft er twee kerken, als ééne te Gendringen en ééne te Megchelen. — Het beroep is eene halve collatie, zijnde de Heer van Gendringen Collator; terwijl de kerkeraad het regt van voordragt heeft.

GENDRINGEN-EN-ULFT, R. K. stat., aartspr. *Gelderland*. Men telt er 2300 zielen, en men heeft in deze stat. eene kerk te Gendringen en eene kapel te Ulft, welke gezamenlijk bediend worden door éénen Pastoor en éénen Kapellaan.

GENDSCHE-VAART (OUDE-), vaart in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Gentsche-Vaart (Oude-).

GENDT, d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Gent.

GENEMUIDEN, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen*, (5 k. d, 3 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. aan de Zuiderzee, O. aan het Zwarte water, waardoor het van Ambt-Vollenhove gescheiden wordt, Z. aan de gem. Zwollerkarspel, W. aan de Goot, zijnde een oostelijke arm van den IJssel, die het van Grafhorst en Kampen scheidt.

Deze gem. bevat, behalve de plattelandst. Genemuiden, de buurs. Waterstein en Afsched of de Kamperzeedijk.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1628 bund. 3 v. r. 51 v. ell., telt 280 h., bewoond door 396 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1700 zielen, van welke vele hun bestaan vinden in den handel in hooi, biezen en matten, alsmede in de mattenmakerij ook heeft men er ééne scheepstimmerwerf.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Kampen*, behoort. De eerste die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Nederbosch, die den 13 December 1657, als zoodanig is bevestigd geworden en op den 9 December 1703 is opgevolgd door Benjamin Winter. De kerkeraad oefent er een vrij beroep uit, onder approbatie van den Koning, zonder medewerking of inzage, noch van het plaatselijk bestuur, noch van de klassis, waarna het beroep ten overstaan van twee deputaten der klassis uitgebragt, en beleefdheidshalve aan de regering wordt bekend gemaakt, zonder verzoek om approbatie.

Men telt in deze gem. vier scholen, van welke twee in de plattelandst. Genemuiden zelve, en een aan den Kamperzeedijk.

Digitized by Google

De plattelandst. GENEMUIDEN, doorgaans bij de schippers en lieden van den minderen stand GEELMUIDEN of GEELMUIJEN en in oude oorkonden ook onder de naam van GENEMUDEN, GELLEMUDEN, GELMUDEN en GEELMUDEN, voorkomende, ligt 3½ u. N. ten W. van Zwolle, 3 u. N. W. van Kampen, aan het Zwarte Water, zeer nabij de plaats, waar dit zich in het Zwolsche diep ontlast; terwijl er, voor de gemeenschap met *Zwartsluis* en *Vollenhove*, over dit water een pontenveer is.

Er zijn er, die aan GENEMUIDEN eene hooge oudheid toeschrijven, en het zelfs tot den zetel maken van de Brukterschen Maagd of Waarzegster VELLEDA, die op eenen hoogen toren woonde, en van daar hare orakels mededeelde. De plaats zoude in dien tijd NAVALIA geheeten hebben, zoo als het dan ook onder dien naam op oude kaarten voorkomt. Zeker is het, dat Genemuiden, eerst behoord hebbende onder het drostambt van IJsselmuiden, stadsregt heeft verkregen van JOHAN VAN NASSAU, den negen en dertigste Bisschop van Utrecht, bij brief, gegeven te Zwolle op Pontiaansdag in het jaar 1275. De oorspronkelijke brief is bij den Gelderschen Oorlog in het begin der zestiende eeuw verloren gegaan; doch een vidimusbrief is nog voorhanden. De Bisschop maakt daarbij van het dorp (villa), geheeten GENEMUIDEN, eene vrije stad, en geeft haar alle vrijheid, die Deventer, Zwolle en andere Zallandsche steden van hem en zijne voorgangeren hadden verkregen, en nog bezaten. Dit werd in het jaar 1346, nader door JOHAN VAN ARKEL, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht, bevestigd, waarbij hij een jaar later verklaarde, dat zij als van ouds geregtigd was tot de visscherij, in al het water, dat gelegen was binnen zijn land, » van Waterstyne nederwaert tot aan die Voerst, en » dwers over in allen den water van den enen lande tot den anderen." Ook gaf hij zijnen veerstal met alle toebehoor, onder voorwaarde, dat de stad hem daarvoor jaarlijks zestig ponden was, op zijn huis te Vollenhove zouden leveren. FLORENS VAN WEVELIKHOVEN, vijftigste Bisschop van Utrecht, bedong, bij de bevestiging van de voorregten der stad, in het jaar 1379, voor zich en zijne ambtenaren en gezin, ten alle tijde, vrije overvaart over het veer, en gemelde kerkvoogd verleende haar in 1382 drie vrije jaarmarkten aan haar; zulk beding maakten ook de volgende Bisschoppen, wanneer zij, bij hunnen komst tot den stoel, de voorregten bevestigden.

GENEMUIDEN schijnt zoo niet vroeger, ten minste reeds in de veertiende eeuw versterkt te zijn geweest: de stad had twee poorten, de Middelpoort aan den zeedijk, en de Steenpoort op den weg naar Hasselt. Ook wil de overlevering, dat het wel met torens voorzien, doch niet bemuurd was. Vroeger was er ook een blokhuis, waarin men in 1572, op last van den Graaf VAN DEN BERGH, twee Leden van den Raad, uit Kampen, zijnde AREND TEN BOECOP en COENRAAD VAN DE VECHT, gevangen gehouden heeft. Van dit blokhuis is niets meer aanwezig. De plaats, waar het gestaan heeft, is in het jaar 1828 tot eene begraafplaats ingerigt. Op het stadhuis wordt nog op eene schilderij de afteekening van gezegd blokhuis aldaar ter gedachtenis bewaard. Thans beslaat GENEMUIDEN eene oppervlakte van ongeveer 16 bund., telt 245 h., bewoond door 358 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1500 inwoners.

Het Stadhuis, aan de *Hoofd-* of *Langestraat*, is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. — De Kerk, aan den hoek van die zelfde straat, stond voor de Reformatie onder het kapittel van Deventer, die er het regt van patroonschap over had en telde in het jaar 1575 vijf honderd per-

Digitized by Google

sonen, voor wie de Pastoor gehouden was alle Woensdagen de mis te lezen. De vikarij van onze Lieve Vrouwe, de eenige die hier was en ter verkiezing van de stads overheid stond, verpligtte den bedienaar, om alle Dingsdagen, Vrijdagen, Zondagen en Heilige dagen, de dienst na het eindigen van de Metten, onder het spelen van het orgel, te doen. — Wijders waren er drie kerkdiensten, als: ééne van St. CATHARINA; ééne van den H. JACOBUS, welke, zoo wel als de voorgaande door de Regering vergeven werd, en ééne van St. ANTONIUS, welke ter benoeming van het broederschap van St. ANTONIUS stond. — In de kapel van het voorm. Gasthuis, aan de *Hoofd-* of *Langestraat*, dat aan den H. Geest toegeheiligd was, bestond niet meer dan eene vikarij.

Er is te GENEMUIDEN een Werkhuis voor de behoeftigen gebouwd, hetwelk in 1842 is onder dak gebragt, zijnde eene inrigting ter opneming en verzorging van 40 of 50 bedeelden, die er zich met het mattenmaken zullen bezig houden.

Ook is er een klooster geweest, waaraan den Schildknaap OTTO MOMMEN zijne milddadigheid, in het jaar 1431, bij uitersten wille bewezen heeft. Het werd door eenige maagden bewoond, die een geestelijk leven leidden, zonder zich echter aan eenige gelofte te binden.

De stadsschool, in twee afzonderlijke gebouwen verdeeld, telt doorgaans 250 leerlingen. Ook bestaat er te GENEMUIDEN een kleinkinderbewaarschool, met 40 kinderen, en eene, door het Departement GENEMUIDEN van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* opgerigte, herhalingsschool, waarin aan 50 of 60 jongelieden, van tusschen de 12 en 16 jaren, onderwijs wordt gegeven.

In de nabijheid van het plattelandstadje loopt de gemeene weide, waarop ieder burger of hij die met eene burgerdochter gehuwd is een zeker getal runderen mag weiden.

GENEMUIDEN is vermoedelijk de geboorteplaats geweest van JAN VAN GEELMUIDEN, den vier en dertigsten Abt en tevens den laatsten Kloostervoogd van het beroemde klooster Lidlum in FRIESLAND, die ten jare 1572 door de Geuzen uit dat klooster verdreven werd, en van wien men getuigt, dat hij een groot liefhebber van geleerdheid en boekoefening was en de hand hield aan wetenschap en geleerde lieden.

In het jaar 1522 werd GENEMUIDEN belegerd door GEORGE SCHENK VAN TOUTENBERG, in dienst van KAREL V, die de provincie tegen den Hertog van Gelder te hulp kwam, doch door den Hertog ontzet. Veel van SCHENKS volk, onder anderen TJALLING BOTNIA, werd hier gevangen genomen, en SCHENK zelf, gekwetst zijnde, redde zich te naauwernood met de vlugt naar Hasselt. De Gelderschen behielden de stad, bij een verdrag, twee jaren daarna gesloten, tot dat zij in 1525, met Enschedé voor 25,000 guld. door den Bisschop werd ingelost.

In het jaar 1526, toen Hertog KAREL het landschap op nieuw begon te bestoken, besloten de Staten wel, dat GENEMUIDEN zoude ontmanteld worden; doch hij maakte er zich het volgende jaar weder meester van en versterkte het. Des niettegenstaande ging het in 1528 aan SCHENK over.

Ten tijde van de beroerten der Wederdoopers, werden in de maand Maart van het jaar 1534 bij GENEMUIDEN verscheidene schepen met 3000 menschen van deze secte, met oorlogsgereedschappen beladen, in beslag genomen. Zij kwamen uit Holland, en hadden voor, Munster te ontzetten. Vrouwen en kinderen werden losgelaten, doch de voornaamste aanvoerders te Kampen onthoofd.

In Augustus van het jaar 1572 gaf zich GENEMUIDEN aan Graaf WILLEM VAN DEN BERGH, zwager van WILLEM I, Prins *van Oranje*, over,

Digitized by Google

die het spoedig weder verliet, en het schijnt, dat er sedert dien tijd meer of min bezetting in gelegen heeft. Althans in 1590, werd het aldaar liggende vaandel krijgsvolk gebruikt, om het muitende garnizoen van Zwartsluis te beteugelen.

In het jaar 1606 had de Spaansche Veldheer SPINOLA in den zin, om GENEMUIDEN te bemagtigen, doch werd daarin voorgekomen door GERARD VAN WARMELO, Drost van Zalland.

Bij den eersten Munsterschen oorlog in 1665, bleef het van de vijanden vrij, ofschoon zij zich in den omtrek van Hasselt vertoonden. Bij den tweeden inval der Munsterschen in 1672, ging het te gelijk met andere versterkte en onversterkte plaatsen, als: Staphorst, Rouveen, Blokzijl, Meppel enz. over. Alle inwoners verlieten het op het naderen van den vijand, met uitzondering van ééne vrouw, en keerden niet terug, dan op de bedreiging, om de stad in brand te zullen steken. Drie malen heeft de stad door brand geleden, eerst in 1625, daarna in 1698, waardoor 80 huizen en 50 schuren in de asch gelegd werden, en nog eens in 1741, toen een ander gedeelte vernield werd.

Na de landing der Engelschen in Noord-Holland, in het jaar 1799, stevende een Engelsch Officier, die zich, met 12 Matrozen, aan boord van een gewapend vaartuig bevond, naar GENEMUIDEN, en stelde zich, in naam des Prinsen van Oranje, in het bezit der plaats; doch een vijftigtal Jagers, van Deventer en Hattem derwaarts gezonden, namen den Officier met 10 der Matrozen gevangen, en bragten het schip naar Zwolle.

De ontzettende storm en watervloed van den 4 en 5 Februarij 1825 had ook voor de gemeente GENEMUIDEN de rampzaligste gevolgen. Twintig menschen, waaronder 4 geheele huisgezinnen, werden eene prooi van den vloed. Het aantal der verdronken beesten, bedroeg 326, zijnde meer dan $\frac{1}{3}$ van het vee, dat zich voor den watersnood hier bevond, 45 huizen waren ten eenenmaal weggeslagen of lagen in eenen puinhoop, nog 44 waren zwaar beschadigd, en voor geene bewoning meer vatbaar; terwijl 56 andere eene mindere schade leden. Het aantal ongelukkige ingezetenen, die, volstrekt van alles beroofd, niets anders dan hun leven hadden behouden, en dadelijk na de verschrikkelijke ramp van huisvesting en voedsel moesten worden voorzien, beliep ongeveer 80 huisgezinnen, en bestond uit meer dan 250 personen. In den dringensten nood dezer betreurenswaardigen werd van stadswege oogenblikkelijk voorzien, door hunne opneming in de stadsschool, het gemeentehuis, en in nog twee andere plaatselijke gebouwen, en door toedeeling van benoodigde levensmiddelen. Onophoudelijk hield de regering zich bezig, met hulp en leeniging te verschaffen, waar en op welke wijze deze was aan te brengen.

Het wapen van GENEMUIDEN bestaat uit een schild van azuur, beladen van boven met eene, tusschen twee zespuntige sterren geplaatste, lelie en van onderen met eenen zalm, alles van goud. Het schild gedekt met eenen gouden kroon en van achteren vastgehouden door een geharnast man, houdende in zijne linkerhand eenen stok, alles van goud (1).

GENEMUIDEN (KASTEEL-TE-), voorm. kast. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in of bij de plattelandst. *Genemuiden*.

---

(1) Zij die meer nopens dit plattelandstadje verlangen te weten, verwijzen wij naar de *Geschiedkundige Herinnering van Genemuiden*, medegedeeld door F. A. EBBINGE WUBBEN, in den *Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren* voor het jaar 1836.

Digitized by Google

Dit kast. schijnt eerst in het begin der Geldersche oorlogen, onder de heerschappij van Keizer Karel gesticht te wezen. Volgens sommigen zou het op last van dien Keizer, door den Kastelein van Kuinre gebouwd zijn. Volgens anderen was het een redelijk goed en sterk kasteel, waarop altijd eene koninklijke bezetting lag. Dat het van veel belang moet geweest zijn, blijkt uit onderscheidene vertogen, door de Staten aan den Landsheer ingeleverd. In de instructie, die zij, te weten de Staten, aan hunne gecommitteerden naar Brussel mede gaven, in 1531, wordt onder anderen gemeld: » dat die husen Arckensteyn, Lage, Genemuden, Enschedé en de Cuynre, na noetdruft restaureert ende myt zo veel personen, daert zij mede bewaert synt, versijen worden, ingelycx mit geschot ende cruyt daer toe van noden. En voorts, dat men den genen, de rente hebben wtte Erven ende huysen bynnen den bolwercke van Genemuden betymmert ende oeck wtten landen ende incomsten van Genemuden denselven van hoere restanten doe betalen ende vant toecomende verseeckeren."

Ook had dit kasteel de bijzonderheid, dat hierover een afzonderlijke Drost bestond, hebbende deze geen andere jurisdictie, dan alleen op het blokhuis over zijne soldaten tusschen de hiemeie (poorten). Den laatsten Drost werd in 1596 aangezegd, om met zijne huisvrouw de provincie te ruimen.

Twee Bevelhebbers zijn ons bekend, te weten George Schenk, Vrijheer *tot Toutenburgh* en Lubbert Mulert, Scholt *te Hasselt*. In 1578, lag er het vaandel van Jan Mulert in bezetting, en Rennenberg bezigde een gedeelte dier bezetting, om, den 30 Mei van dat jaar, Kampen te belegeren. Korten tijd daarna, namelijk in het jaar 1580, was het weder in de magt der Spanjaarden, die het op den 8 April van dat jaar, aan de Staatsgezinden overgaven, welke het in de bewarende hand van eenige Kampensche en Zwolsche burgers stelden. Volgens sommigen deden Ridderschap en Leden, terstond aan zijne Hoogheid en de Algemeene Staten den voorslag om het te doen slechten; waartoe zij waarschijnlijk zullen gekomen zijn, doordien de bewoners van het platte land meestal koningsgezind bleven, de Mastenbroeksche en andere boeren zich zeer vijandig gedroegen en Vollenhove nog in de magt van de Spanjaarden was. Anderen melden, dat Ridderschap en Steden zelve besloten, het kasteel, als eene onnoodige forteresse te raseren, en tot dat einde eenigen uit hun midden hadden gecommitteerd, om de goederen daar op te inventariseren. Hierop werd het ten deele geslecht, een ander gedeelte, kort daarna, door eenen hoop Staatsgezinden in brand gestoken en het overblijvende eerst in 1584 geheel vernietigd. Na dien tijd vindt men er geen gewag meer van gemaakt. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans de Algemeene begraafplaats en een Armen-werkhuis.

GENEP, plattelandst. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Gennep.

GENEPERHUIS, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Genneperhuis.

GENERAAL-COCHIUS, fort in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra* Zie Cochius (Kotta-Generaal-).

GENERALE-VRIJE-POLDER, gezegd het Eiland, vereeniging van polders tot eene watering in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Eiland (Het).

GENERALITEITS-HOOFDPLAAT, naam, welken men vóór het jaar 1794 gaf, aan het westelijke deel der gem. *Hoofdplaat*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Hoofdplaat.

Digitized by Google

GENERALITEITS-LANDEN of HET DISTRICT VAN DE GENERALITEIT. Dus noemde men, tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden, die landstreken, welke alleen de Staten-Generaal voor hunne Opperheeren erkenden. Zij werden aldus genoemd, omdat zij aan de zeven Vereenigde Nederlanden gezamenlijk toebehoorden en deze te zamen daarvan de Souvereiniteit bezaten, en waren in vier deelen onderscheiden, als: **Staats-Braband**, **Staats-Landen van Overmaas**, **Staats-Vlaanderen** en **Staats-Opper-Gelder**, voor het grootste gedeelte waren zij door de wapenen bemagtigd. Sommigen hadden zich echter uit vrijen wil onder den Nederlandschen Staat begeven, en allen zijn zij, bij onderscheidene plegtige tractaten, door de vorige bezitters daaraan afgestaan. Van alle de steden der Generaliteit zijn er slechts twee, te weten: Breda, in Staats-Braband, en Venlo, in Staats-Gelderland, welke den Utrechtschen vrede onderteekend hebben. Breda deed zulks op den 15 September en Venlo had reeds op den 11 April geteekend. Hoe veel moeite er ook door eenige der in die landen gelegene steden aangewend is, om mede stem in den Staat te bekomen, zijn zij echter nimmer daartoe kunnen geraken voor in het jaar 1795, als wanneer Staats-Braband, het Land van Overmaze en Staats-Gelder, het Departement *Bataafsch-Braband* uitmaakte, terwijl Staats-Vlaanderen aan Frankrijk werd afgestaan en bij het Fransche Departement der Schelde gevoegd. Het laatste, bij besluit van 20 Julij 1814, weder tot de Nederlanden gebragt, is bij de provincie Zeeland ingedeeld; van welk landschap het in overoude tijden ook een deel schijnt te zijn geweest. Het voormalig Staats-Braband maakt echter tegenwoordig, met het zuidelijke gedeelte van de voormalige provincie Holland, de provincie *Noord-Braband* uit, en het Land van Overmaas is, even als Opper-Gelder, een deel van het tegenwoordig hertogdom *Limburg*.

GENEZARETH, voorm. nonnenkloost. in de prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie NAZARETH.

GENEVE, voorm. naam van de suikerplant. DE HOOP, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie HOOP (DE).

GENHOUT (GROOT-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Meerssen*, gem. en ½ u. O. van *Beek*; met 60 h. en ruim 310 inw.

GENHOUT (KLEIN-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Meerssen*, gem. en ½ u. ten Z. O. van *Beek*; met 23 h. en ruim 120 inw.

GENHOVEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GEENHOVEN.

GENNAART, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie NAZARETH.

GENNE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1¼ u. N. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel;* met 26 h. en ongeveer 150 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, welke gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht wordt.

GENNE-OVERWATERS, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1½ u. N. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel;* met 16 h. en ruim 90 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, welke gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht wordt.

Digitized by Google

GENNEP, kant., prov. *Limburg*, arr. *Roermonde*. Het bevat de vier volgende gem. Gennep, Bergen, Mook en Ottersum. Het beslaat een oppervlakte van 17,782 bund., telt 1262 h., bewoond door 1452 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 7300 inw., die in landbouw en veenderij hun bestaan vinden.

GENNEP, gem., voorheen in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*, kw. en arr. *Roermonde*, kant. *Gennep*, (11 k. d., 13 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Ottersum, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de gem. Bergen, W. aan de Noordbrabandsche gem. Boxmeer.

Deze gem. bevat het plattelandst. Gennep, benevens de geh. Genneperhuis, Pannover, Picardie en Roepaan. Zij beslaat eene oppervlakte van 713 bund. Men telt er 204 h., bewoond door 234 huisgez. uitmakende een bevolking van 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Men heeft er ook looijerijen, fabrijken van wollen-stoffen, 1 brouwerij, 1 vol- en 1 runmolen.

De R. K., welke hier ruim 1000 in getal zijn, onder welke 800 Communikanten, maken een par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Venray*, behoort.

De Herv., van welke men er 60 telt, maken, met die uit de gem. Bergen, Mook en Ottersum, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Maastricht*, ring van *Venlo*, behoort en 120 zielen telt.

De Isr., van welke men er een twintigtal aantreft, behooren tot de hoofd-synagoge van *Maastricht*. — Men heeft in deze gem. eene school te Gennep.

Deze gem. was vroeger eene heerl., welke in het begin der vijftiende eeuw, aan het geslacht van BREDERODE toebehoorde. Bij de verdeeling der erfgoederen tusschen JAN WALRAVEN, WILLEM en MARGARETHA VAN BREDERODE, in 1413, verkreeg MARGARETHA, gehuwd met JAN, Heer *van Hinsberg* en *Loon*, de helft van Gennep en Leuwenburg, onder voorwaarde, dat zij het slot Loevestein door haar binnen Gennep gebouwd, binnen den tijd van één jaar zoude slechten, met uitzondering van den toren, waarop een windkorenmolen stond; als ook, dat zij deze heerlijkheid niet zonder voorkennis harer naaste bloedverwanten zoude vervreemden, en hunne broeders en magen in het bezit der hun toebehoorende goederen zou helpen beschermen. De gemaal van MARGARETHA, in den oorlog tusschen ADOLF, Hertog *van Cleve*, en WILLEM, Graaf *van den Bergh*, de zijde van laatstgenoemde gekozen hebbende, werd, ten gevolge daarvan, in den veldslag van Cleversham, waar ADOLF de overwinning behaalde, overwonnen en krijgsgevangen gemaakt. Hij bekwam zijne vrijheid terug voor den prijs van 10,400 oude schilden (23,920 guld.); maar daar hij zich in de onmogelijkheid bevond, om deze som te betalen, gaf hij daarvoor, in het jaar 1426, de helft van GENNEP, met alle daaraan verbonden geregtigheden over. De overige helft, die aan de broeders GIJSBRECHT, Proost van Utrecht, en REINOLD VAN BREDERODE toebehoorde, kwam in 1441 mede aan Hertog ADOLF voor eene som van 70,000 guldens. Sedert bleef GENNEP in het bezit der Hertogen van Cleve, tot grooten spijt der Geldersche Vorsten, die deze bezitting, uit hoofde van hare ligging tusschen het Rijk van Nijmegen en het Overkwartier, gaarne aan zich getrokken zouden hebben, en steeds beweerden, dat het oorspronkelijk een Geldersch leen geweest was, waarvoor echter de bewijzen schijnen ontbroken te hebben.

De plattelandst. GENNEP, GENNIP of GHENEP ligt 11 u. N. van Roermonde, 7½ u. N. ten W. van Venlo, 3½ u. Z. O. van Nijmegen,

Digitized by Google

aan de Niers, niet ver van waar deze zich in de Maas stort. Men telt er, in de kom der gem., 930 inw.

Het Stadhuis is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. — De R. K. kerk, aan den H. MARTINUS toegewijd, is van eenen toren en een orgel voorzien. — De Herv. kerk is een klein en net gebouw.

Men heeft hier eene school, alsmede een Armhuis. Ook vindt men er nog de overblijfselen van het vroeger hier gestaan hebbende slot, het Huis te Gennep geheeten.

In 1499 werd GENNEP door de afgedankte soldaten van den Hertog VAN SAXEN overvallen en met geweld overmeesterd, terwijl zij aldaar deerlijke schade veroorzaakten.

In 1599 werden de stad en het slot GENNEP door den Keizerlijken Veldheer Graaf VAN DER LIPPE ingenomen. Beide werden door de Nederlanders driemalen veroverd, in 1602 en 1614 door Prins MAURITS, en in 1641 door Prins FREDERIK HENDRIK, doch zij gingen telkens weder voor Nederland verloren. In lateren tijd kwam GENNEP aan Pruissen, doch werd, in 1815, door het Weener congres, aan Nederland toegevoegd.

GENNEP, buurs. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Eindhoven*, gem. *Gestel-en-Blaarthem*, ½ u. Z. O. van *Gestel*, aan den Dommel. De inw. vinden allen hun bestaan in den landbouw.

Men heeft hier eenen waterkorenmolen op den Dommel, waarom dit gehucht ook wel GENNEPERMOLEN genoemd wordt. Bij deze molen gebeurde, den 24 September 1801, een deerlijk ongeluk aan den Leeraar der Herv. gemeente te Waalre, JOHANNES HENDRIK ROSS, 74 jaren oud. Men was bezig om eene nieuwe brug bij dezen molen over den Dommel te maken, en had eenige losse planken over deze rivier gelegd, opdat de voetgangers evenwel den weg zouden kunnen gebruiken. Gemelde Predikant wilde ook deze planken overstappen, doch raakte het evenwigt kwijt, viel in den snelvlietenden stroom; werd, daar de molen aan het malen was, derwaarts getrokken, en verloor, door het molenrad verpletterd, ellendig het leven.

GENNEP (HUIS TE) of GENNEPERHUIS, voorm. kasteel in het hert. *Cleve*; thans prov. *Limburg*, ½ u. N. van de stad Gennep, ter plaatse, waar de Niers in de Maas valt.

Volgens VAN SPAEN (1), zoude reeds in het jaar 1012, zekere BALDERIC, een Heer, die aan deze zijde van den Rijn vele goederen bezat, door list zich hebben meester gemaakt van het kasteel GENNEP, dat aan den zoon van GODFRIED, die weleer Bevelhebber van den Keizer (PREFECTUS) in deze streken was, toebehoorde.

Toen de Spaanschen in het jaar 1635 Schenkenschans, bij verrassing, veroverd hadden, hebben zij het HUIS TE GENNEP, dat ontmanteld was, weder met zware vestingwerken voorzien. Ter dier oorzake trok Prins FREDERIK HENDRIK, in het jaar 1641, met het leger van de Vereenigde Staten op, en belegerde het Huis. THOMAS PRESTON, een Ier van geboorte, was er Gouverneur over, en onder zijn gebied stonden 22 kompagniën Ieren, Walen, Bourgondiërs, enz., waar nog 10 kompagniën bijkwamen. De belegering werd den 10 Junij begonnen en duurde tot den 27 Julij, toen vonden de Spaanschen zich genoodzaakt het over te geven. De Kardinaal Infant trok wel zoo veel volk bijeen als hij kon, om de plaats te ontzetten,

(1) *Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. I, bl. 107 en 109, en D. III, bl. 114.

Digitized by Google

maar de Spaanschen durfden zulks niet wagen (1). Gedurende den oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Staten, was dit Huis te Gennep eene plaats van groote aangelegenheid voor de provinciën, om van daar de Spaanschen aan den Maaskant in gedurige alarm te houden; insgelijks ook voor de Spaanschen, zoo lang deze sterkte in hun geweld was; want het verstrekte hen tot een magazijn voor alle de steden van het Overkwartier van Gelderland; waardoor zij alle hunne noodwendigheden uit de steden der Vereenigde provinciën wisten te bekomen, en tot diep in Braband te verzenden.

Dit slot werd in het jaar 1710 door de Franschen verwoest, zoo dat men er thans niet meer dan de bouwvallen van ziet.

GENNEPERHUIS, geh., voorheen in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*, arr. en 11 u. N. van *Roermonde*, kant. en 7½ u. N. ten W. van *Venlo*, gem. en ¼ u. N. van *Gennep;* met 15 inw.

GENNEPERHUIS, voorm. kast. in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*. Zie Gennep (Huis te).

GENNEPERMOLEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Kempenland*. Zie Gennep.

GENNEPESTEIN of Genpestein, voorm. kasteeltje in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. en 4 u. O. van *Tiel*, distr., arr. en 2 u. W. ten N. van *Nijmegen*, kant. en 2 u. Z. W. van *Elst*, gem. en 1½ u. Z. W. van *Valburg;* in. het d. *Herfeld*.

Thans is het eene boerenhofstede, welke, met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte beslaat van 2 bund. 40 v. r. 20 v. ell., en in eigendom wordt bezeten door den Heer Willeem Jansen van Doorn, woonachtig te Andelst, gem. Valburg.

GENNERDIJK, dijk in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in het derde dijksdistrikt in de buurs. *Genne*, zich in de gem. *Zwollerkerspel* uitstrekkende langs het Zwarte-water, van de Haenterzijl tot aan de Strenkelerzijl.

GENNIP, plattelandst., voorheen in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*. Zie Gennep.

GENNIPPER-HUIS, geh., voorheen in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*. Zie Genneperhuis.

GENNIPPERHUIS, voorm. kast. in het hert. *Cleve*, thans prov. *Limburg*. Zie Gennep (Huis te).

GENNIPPERMOLEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Kempenland*. Zie Gennep.

GENOEN of Genouw, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 2½ u. Z. van *Roermonde*, gem. en 25 min. Z. O. van *Montfort*. Het bestaat slechts uit 2 h. Men heeft er Romeinsche oudheden ontdekt.

GENOEN-HUIS of Genoenen-huis, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*. Zie Konijnenhuis.

GENOODZAAKT, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Cottica, ter linker zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Byou, benedenwaarts aan de verl. plant. Hagenbosch; 500 akk. groot.

GENOUW, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Genoen.

GENOUWEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Kempenland*. Zie Geenhoven.

(1) Men vindt eene afbeelding en een uitvoerig berigt van deze belegering in J. Commelyn, Frederick Hendrik, *Prince van Orangien, zijn leven en bedrijf*. D. II, bl. 93–103.

Digitized by Google

GENPESTEIN, voorm. kasteeltje in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie GENNEPESTEIN.

GENT, gem. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, arr. *Nijmegen*, kant. *Elst* (6 k. d., 16 m. k., 10 s. d.); palende W. en N. aan de gem. Bemmel, O. aan de gem. Bemmel en Pannerden, Z. aan de Waal, waardoor zij van de gem. Ubbergen gescheiden wordt.

Deze gem. bevat de heerl. Gent en het geh. Hulhuizen, beslaat eene oppervlakte van 1267 bund., telt 235 h., bewoond door 296 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt en steenbakkerij, zijnde er hier 3 metselsteenfabrijken en 1 pannenbakkerij, die gezamenlijk 300 menschen werk verschaffen.

De R. K., ruim 1500 in getal, onder welke 800 Communicanten, behooren tot de stat. van *Hulhuizen-Doornenburg-en-Gent*, welke in deze burg. gem. ééne kerk heeft, te Hulhuizen. — De Herv., van welke men er ruim 200 aantreft, behooren tot de gem. *Gent-Erlicum-en-Doornenburg*, welke mede in deze burg. gem. ééne kerk heeft. — De 7 Isr., welke er gevonden worden, behooren tot de ringsynagoge van *Nijmegen*. — Men heeft in deze gem. eene school, te Gent.

Het wapen dezer gem. bestaat in eenen gent (gans van het mannelijke geslacht).

GENT, heerl. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Elst*, gem. *Gent*; palende N. aan de heerl. Doornenburg, O. aan Hulhuizen, Z. aan de Waal en W. aan Bemmel.

Deze heerl. bevat het d. Gent, benevens eenige verstrooid liggende huizen. De inw. vinden meest hun bestaan in landbouw, veeteelt en steenbakkerijen.

Het d. GENT, GEND of GENDT, ligt 8½ u. O. van Tiel, 1½ u. N. O. van Nijmegen, 1½ u. O. Z. O. van Elst, 51° 51′ 32″ N. B. 23° 38′ 19″ O. L.

Men houdt het voor waarschijnlijk, dat hier van ouds eene Romeinsche legerplaats geweest is. Immers men heeft er eertijds wapenen, penningen, en andere oudheden gevonden.

De kerk, welke reeds in eenen open brief van OTTO, Graaf van *Gelder*, van het jaar 1255, eene parochiekerk genoemd wordt, en vóór de Reformatie aan den H. MARTINUS was toegewijd, was reeds op het einde der vorige eeuw zeer vervallen, zoo dat het ruim der kerk niet meer gebruikt werd, maar het koor tot de predikdienst diende, zoo als ook thans nog plaats heeft, terwijl het ruim der kerk niet meer bestaat.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht.

Men heeft hier een adell. huis, het Huis te Gent genaamd. Vroeger bestond er hier nog een, Poelwijk geheeten, doch dit is thans niets meer dan eene boerenwoning.

GENT is een der oudste plaatsen in de Betuwe, waarvan de naam tot ons gekomen is. In 793 gaven WALTES en RICHLUIT eenige goederen in Pago-Batuwe, in Villa Falburgmarca, en in Villa Gannitaemarca, dus te *Valburg* en te GENT, aan het klooster Lorsch of Louresham.

In het jaar 800 ruilde Bisschop RICHBODO, Abt van Lauresham, met RUTHARDUS *Illustris vir*, eene hoeve in de Betuwe, in Gannitaemarca, bij de kerk gelegen, voor eene hoeve in Adelrichum. Omtrent 815 gaf GERWARDUS CLERICUS aan de abdij Laurisham vijf hoeven, in de gouw

Digitized by Google

Betuwe, in Villa Gannita, en daarenboven de weerd, op welke de kerk gebouwd is, tusschen de riv. de Waal en Gannita gelegen, benevens dertig slaven. In 854 gaf WITSWIND eene heerlijke en eene dienstbare hoeve (curtem dominicalem et curtem servilem) in GENT aan gemelde abdij. In 860 gaf Koning LOTHARIUS aan de kerk van St. Nasarius te Laurisham, eenige eigendommelijke goederen te GENT, die STROMCUS, ter leen (*in benificium*) bezeten had *in jus et dominationem Ecclesiae*. In 864, gaven HELMGER en zijne dochter WITSWIND, eene hoeve in GENT, aan die abdij. Insgelijks in 891 gaf IRINDFRIED de St. Martenskerk van GENT, en honderd mudden granen (nodios sementio), en LANDWARDUS gaf de derde part der hoeve, waarop de kerk van GENT gebouwd is, en 15 morgen (jornales).

De abdij Lorsch schijnt in het gerust bezit van deze goederen gebleven te zijn, tot dat zij die, in 1228, aan GERHARD, Graaf *van Gelre*, verkocht, welke koop door den Roomschen Koning HENDRIK bevestigd werd.

Graaf OTTO II schonk in 1255, bij de stichting van 's Grevendaal, aan die abdij de kerkgift en de halve tienden van GENT, welke tot die gekochte goederen behoorden; echter heeft hij het regtsgebied (jus en dominium), die aan Lorsch eigen was, aan zich gehouden. Dit blijkt uit den brief, waardoor zijn zoon Graaf REINALD, in 1312, GENT tot eene stad maakte, met vergunning van markten en verscheidene regten. Deze voorregten zijn door Hertog WILLEM, in 1382, aanmerkelijk vergroot, door Hertog REINALD IV, in 1403, door Hertog ARNOLD, in 1423 door Hertog KAREL, en in 1493 bevestigd.

Het is ontwijfelbaar, dat GENT de vruchten van die oprigting genoten heeft, want, daags na St. Andries 1343, zegelde die stad, nevens de andere Geldersche steden, den verbondsbrief, die tusschen dezen gesloten werd; zoomede de verbondsbrieven van het landschap, in 1418, 1436 en 1471. Volgens eene verklaring, door de stad Nijmegen in 1568 gegeven, was de stad GENT altijd onder de Ridderschap van Overbetuwe gerekend, gelijk de stad Tiel onder de Nederbetuwe; en zij verscheen nog op den Landdag van 1538, wordende door haren gedeputeerde, ARNDT VAN DER VOORT, vertegenwoordigd. Ook behoorde zij tot het Hanzeverbond.

Deze plaats is ten eene male van natuur veranderd, door de gift, die Hertog KAREL aan HENDRIK VAN GENT in 1506 deed. Volgens den verleibrief, werd hij, voor hem en voor zijne mannelijke nakomelingen, uit genade, en wegens menigvuldige getrouwe diensten, ten eeuwigen dage, met de stad en het kerspel van GENT, met regtsgebied, dijkschouw, tollen, zanden enz. beleend. Deze gift is daarna door de Staten, den 14 Mei 1605, in zoover veranderd, dat GENT van een' mans leen, een leen ten Zutphensche regten, onder zekere voorwaarden geworden is.

Dus geraakte de stad, uit de onmiddellijke betrekking van den Hertog, en werd eene onderheerlijkheid. De Heeren VAN GENT, handhaafden zich in de verkregene regten, en werden telkens beleend. WILLEM VAN GENT, zoon van den bovengemelden HENDRIK, in 1526; WILLEM zijn zoon in 1575; HENDRIK zijn zoon, in 1625, die kinderloos stierf; zijn broeder JOHAN VAN GENT erfde van hem, en werden in 1657 beleend. Hij kort daarna overleden zijnde, kwam GENT aan zijne zuster CATHARINA, vrouw van FLORIS VAN MERODE, en werd in 1658 daarmede beleend. WILLEM VAN RENESSE VAN BAER, wiens moeder MECHTILD eene zuster van CATHARINA VAN GENT was, werd na haren dood, in 1664, daarmede ver-

Digitized by Google

leid, en zijne dochter Mechtild Adriana van Renesse, vrouw van Elbert Asbëeer Reinier van Voorst tot Schoonderbeek, in 1679. Zij verkocht de heerlijkheid in 1681 aan Elisabeth Leeuwens, weduwe van Bertram van Eck van Panthaleon, die in 1689 stierf, en haar zoon Diederick van Eck werd toen daarmede beleend. Zijn zoon Bertrand, insgelijks in 1712 en Frederick Willem, broeder van dezen in 1722. Hun beider zuster Elisabeth Elsabé, vrouw van den Generaal des Villattes in 1729. Na haren dood, zijn hare drie zonen, de een na den anderen daarmede verleid, te weten: Hendrik des Villattes in 1750, Dirk Bertram des Villattes in 1753 en Gerrit Willem Johannes des Villattes in 1789.

Niettegenstaande de ondergane verandering heeft de stad Gent in 1547 aan Keizer Karel, bevestiging van hare privilegien verzocht, die daarover wel het berigt van Stadhouder, Kanselier en Raden gevraagd, maar geen verder besluit genomen heeft. Eenige jaren daarna in 1568, werden de ingezetenen van Gent door het Hof opontboden om met schoppen aan de vestingwerken van Arnhem te komen werken: de Heer van Gent bezwaarde zich daarover, dewijl Gent eene kleine stad van het kwartier van Nijmegen was, terwijl hij deswege zijne bewijzen overleverde; het schijnt, dat het Hof zich daarmede vergenoegd heeft. In 1773 heeft het landschap een, met den Heer van Gent gemaakt verdrag, goedgekeurd, waarbij het regt van schouw, door hem, onder zekere voorwaarden, aan den dijkstoel van Overbetuwe is overgegeven. Het geslacht van Gent, hoewel aanzienlijke goederen in den omtrek bezittende, had voor 1506, niets met de heerl. gemeen: hetwelk doet vermoeden, dat het zijnen naam, van eenen hof aldaar gelegen, ontleend heeft. Dit geslacht heeft onderscheidene beroemde staatsmannen voortgebragt als, Cornelis van Gent, Heer *van Loenen en Meynerswijk*, die onder anderen tegenwoordig was, bij het sluiten van het verdrag van verdeeling der nalatenschap van Willem I, Prins *van Oranje*, onder diens zonen, Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik, waarover reeds hevige geschillen gerezen waren. Johan van Gent, Heer *van Ooijen en Dieden*, die in 1578, door de Algemeene Staten met Filips van Marnix, Heer van *St. Aldegonde*, naar Worms gezonden werd, om de toegenegenheid der Duitsche Vorsten, voor deze gewesten te winnen; Barthold van Gent, Heer *van Loenen en Meynerswijk*, die door de Staten Generaal in vele commissien gebruikt en onder anderen tot den vredehandel, te Munster afgevaardigd werd; en Johan van Gent, Heer *van Oostervede*, die, na onderscheidene gezantschappen bekleed te hebben, in 1666, tot Gouverneur van Prins Willem III werd aangesteld (1). Ook stamde van dit geslacht af de dappere Admiraal Willem Joseph van Gent, die in den slag bij Sole-baai, den 7 Junij 1672, sneuvelde. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Johannes Gerrit Willem Merkes van Gent, Majoor der Genie en Adjudant des Konings, te 's Gravenhage.

GENT (HUIS TE), adell. h. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. en 8¾ u. O. van *Tiel*, distr., arr. en 1¼ u. N. O. van *Nymegen*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Elst*, gem. *Gent*.

Dit h., zijnde een in het midden der vorige eeuw vernieuwd, laag gebouw, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 8 v. r. 30 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Aart van der Gors, woonachtig te Gent.

---

(1) Zie over deze Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*. D. I., bl. 365 tot 369.

Digitized by Google

GENT (KLEIN-), naam, welke men meestal geeft aan het d. WESTDORPE, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Voornamelijk is dien naam bij de voerlieden, op den weg door dat dorp, in zwang.

GENTAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

GENTANG of GENTING, baai in *Oost-Indië*, aan de *Zuidkust* van het eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, aan den westelijken hoek van de Djampang Koelon Antjol. Zij heeft aan den oostelijken kant van dien hoek omtrent 2 mijlen breedte, dat is van het buitenste punt van Anjol, tot aan de uitmonding der kleine rivier Tjikodemie, en ongeveer 1 mijl lengte. Bij hoog water staan er ongeveer 32, bij laag water 27 vademen water.

GENTANG of GENTONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, aan de baai van denzelfden naam.

GENTEL, uiterwaard in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. en gem. *Geldermalsen*; palende W. N. en O. aan de Linge, Z. aan den polder van Geldermalsen.

Deze uiterwaard, welke eene oppervlakte beslaat van 40 bund. 60 v. r. 40 v. ell. en eene bijzondere aangename wandeling voor de bewoners van het d. Geldermalsen oplevert, is in het jaar 1775 omkaad; wordt door eene sluis op de Linge van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur van den eigenaar, den Heer E. W. VAN DAM VAN ISSELT.

GENTENG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

GENT-ERLICUM-EN-DOORNENBURG, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*.

Men telt er 130 zielen, en heeft er ééne kerk, te Gent. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES CEPORINUS, die in het jaar 1601 herwaarts kwam, en in het jaar 1608 eenen opvolger kreeg in JOHANNES LUCA. Het beroep is eene collatie van den Heer der heerl. Gent.

GENTING, baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GENTANG.

GENTING, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Cheribon*, ads. resid. *Indramayoe*.

GENTONG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Batavia*, afdeel. *Bataviasche-Ommelanden*.

GENTONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*. Zie GENTING.

GENT-NAAR-NEUZEN (KANAAL-VAN-), kanaal in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie NEUZEN (KANAAL-VAN-).

GENTSCHE-VAART (OUDE-), voorm. vaart in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, loopende in eene zuidelijke rigting uit de buitengracht der stad Hulst, langs den grooten straatweg van dáár naar België, zoo dat de overblijfselen in eene met riet bewasschen watergang of sloot bestaande, de gem. Clinge en St.-Jan-Steen van een scheiden. Deze vaart vereenigde zich aan het Belgisch dorp *Stekene* met de Stekensche vaart, die zich in de Moervaart ontlast, welke laatste zich aan het gehucht Roodenhuize met het Kanaal van Gent naar Neuzen vereenigt. Op sommige kaarten wordt de OTTOVAART ook wel de Gentsche vaart genoemd.

GENTSCHE-WOERD, hoogte in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Gent*.

Digitized by Google

Op deze hoogte ontdekt men vele scherven van urnen, even als op een stuk grond, de Hoogen Hof genaamd, dat slechts door eenen weg van den Gentschen-Woerd gescheiden en 7 morgen groot is. Op den Hoogen Hof, vindt men nog de ruwe overblijfsels eener kapel.

GENUM of Genum, ook in het Oud-Friesch Gnenym genaamd, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 3¼ u. N. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Holwerd*.

Dit dorp, benevens *Lichtaard* en *Reitzum*, noemt men gewoonlijk de *Dorpen der Vlieterpen*, dewijl zij op en nabij eenige hooge terpen liggen. Men telt te Genum 23 h. en 120 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw. zijn allen Herv., en behooren tot de gem. *Reitzum-Genum-en-Lichtaard*. In de kerk vertoont men nog een, met beeld en lofwerk versierde, aan den muur vastgehechte, op een voetstuk staande steenen doopvont.

De tot dit dorp, in vereeniging met *Jislum* behoorende, ten halver wege tusschen die dorpen staande school, wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht. Voorheen stond te Genum de sterkte Roorda, en naar men meent was hier in oude tijden nog een adell. h., Stylva, doch van beide is nu niets meer te vinden.

GEORGE D'ELMINA (ST.), door de Negers Addina geheeten, fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*.

Het ligt, benevens het vlek of krom, op eene landtong, en is omgeven van eenen hoogen steenen muur van blaauw arduinsteen, welke echter met kalk wit bepleisterd is. De ingang is, aan de landzijde, door eene poort, die alle avonden ten acht ure gesloten wordt, waarna de sleutels bij den Gouverneur gebragt worden; deze muur is omgeven van eene breede en diepe gracht, waarover men, door middel van eene valbrug, in het fort komt. Daar deze gracht meestal droog is, dient zij tot loopplaats voor tam gevogelte en huisdieren. De poort van het fort inkomende, gaat men eenen gang door, en komt daarna op eene ruime, langwerpig vierkante plaats, waar men, aan de linkerhand, den opgang naar het gouvernementshuis heeft. De helft dezer linkerzijde en de helft van den daaraan grenzenden regtervleugel worden door den Gouverneur bewoond, en de andere helft, met den geheelen linkervleugel, dient tot woningen voor de Ambtenaren, die ieder twee kamers en eene keuken hebben. De vleugel, tegenover het gouvernement, dient tot woning van den Secretaris, en tot bergplaats voor 's lands goederen, gelden enz., van welken de Kassier de sleutels heeft. Om van de plaats tot deze woningen te komen, gaat men 25 trappen op, wordende het benedenste gedeelte tot pakhuizen, ten dienste der Ambtenaren, gebruikt. De woning van den Gouverneur bevat verscheidene groote kamers, en eene zeer ruime zaal, dienende tot eene kerk voor de Hervormden, doch men heeft er thans geen Predikant. Ook heeft deze woning verschillende uitgangen op de batterijen, die op de hoogte der woningen geplaatst en in bastions verdeeld zijn. Ieder Ambtenaar heeft ook eenen uitgang daarop, dewijl ze rondom het geheele fort loopen, een klein gedeelte slechts uitgezonderd. Het geschut is echter ten allen tijde zoodanig geplaatst, dat men het krom of dorp in bedwang kan houden. Aan den zeekant wordt het door goede batterijen en de rotsen, welke de nadering zeer moeijelijk maken, beschermd. Boven op het fort is een terras of eene wandelplaats, waar men een vermakelijk gezigt op de omliggende landstreek en de zee heeft. De

Digitized by Google

Hollandsche vlag is gedurende de Fransche overheersching, ten allen tijde van dit fort blijven waaijen. De hoogte der buitenmuren kan men rekenen op ongeveer 30 v. boven de oppervlakte der zee. Uit het fort komende over de valbrug, heeft men nog eenen buitenmuur. Dezen aan den buitenkant, ter regterzijde langs gaande, komt men, door eene poort, op eene ruime plaats, alwaar de woning van den Magazijnmeester is, benevens de smederij, de timmermans- en andere werkplaatsen, als ook de regenbak, welke zeer goed water heeft, en wel acht of tien okshoofden kan bevatten. Van deze plaats gaat men naar de haven, waar 's Rijks kano's liggen, en men eene kraan heeft, om goederen in en uit te laden. Het getal der Blanken, hier geplaatst, is 18 of 20, en de geheele bezetting bestaat uit 100 man, zoo inboorlingen als Negers, welke laatste meest allen slaven zijn. De zes of zeven hier zijnde Ambtenaren hebben in deze heete afgezonderde plaats al zeer weinig uitspanning, bestaande veelal in een uitstapje naar het nabij gelegen Cabe-Cors, waartoe zij een brommertje nemen, met vier Negers, twee die er voor trekken, en twee er achter, die schuiven. In de tuin nabij het kasteel, groeijen onder anderen heerlijke banannen.

Door de geweldige branding, die in de nabijheid van den wal over de veelvuldige klippen slaat, is het onmogelijk, om aan den voorkant van het fort te landen, waarom men aan den zuidkant langs roeit, tot dat men vrij van de branding is, en alsdan binnen een klein haventje stevent, dat aan den binnenkant van het fort gelegen is, alwaar men zeer veilig ligt, en goed aan den wal kan komen. Ook kan men aldaar alle goederen gemakkelijk lossen, uithoofde het met eenen steenen dam omgeven is, waarop de branding breekt.

Het krom of dorp, dat ten N. aan het fort grenst, en op rotsen gelegen is, is met weinig smaak aangelegd. De huizen staan digt bij elkander, de straten zijn allen veeleer smalle gangen, en op sommige plaatsen, door hunne engte en ondragelijken stank, niet zeer aangenaam om te doorkruisen. De woningen zijn van rotssteen zamengesteld, en over het algemeen niet zeer fraai. De meeste daken zijn van stroo. Het huis des Negerkonings, dat gansch niet schoon is, staat aan het einde van het krom; alles is er zeer armoedig, en niets duidt aan, dat men zich in het paleis van eenen Koning bevindt. In de enge straten zitten ter wederzijde koopvrouwen, met visch, groenten, vruchten, koralen, doeken en andere koopwaren. Meest allen zijn zij voorzien van een klein goudschaaltje, waarop zij het goud, zelfs tot de waarde van twee stuivers, afwegen. Wanneer het sterk regent, kan men hier zoo veel goud uit de goten wasschen, dat men voor de behoeften van eenen geheelen dag genoeg heeft, en meer verlangt een Neger niet. Onder de koopwaren ziet men een allerzonderlingst mengelmoes van hunne compositie, zoo als b. v.: palmolie met Spaansche peper vermengd, die zij bij hun eten gebruiken; van de maïs of Turksche tarwe maken zij eenen drank, welke zij voor thee verkoopen. Alle deze verschillende mengsels verschaffen eenen niet zeer aangenamen reuk, en zouden iemand half zeeziek van daar kunnen doen gaan. Het getal der Negers, die op het krom en op de naburige negerijen wonen, wordt op 10,000 weerbare mannen geschat. De Koning, die aan ons gouvernement onderworpen is, mag zich niet, dan bij hooge noodzakelijkheid, buiten het krom begeven, moetende hij dan nog in eene kleine kano over de Benja varen, terwijl het hem volstrekt verboden is, over de brug te gaan, die over die rivier ligt. Zijn inkomen is zeer gering, waar-

Digitized by Google

om hij, van wege ons gouvernement, 20 guld. toelage per maand bekomt. Dit krom der Negers is voorts verdeeld in zeven kwartieren, welke ieder door een Opperhoofd, *Kabusiër* genaamd, en ondergeschikt aan den Negerkoning bestuurd worden.

GEORGE-HENDRIK, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter regterzijde in het opvaren. Zie Land-van-Felix.

GEORGE-POLDER of ST.-GEORGE-POLDER, twee pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, de eene gem. *St. Kruis*, en de andere gem. *Zuidzande*. Zie Joris (St.-)

GEORGIUS-KLOOSTER (ST.-), voorm. kloost. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gregorius-klooster (St.).

GEORGIUS-KLOOSTER, voorm. geestel. gesticht te Nes, prov. *Friesland*. Zie Duitsche-Huis.

GERARD, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Boven-Saramacca, ter regterzijde in het afvaren, aan de Watermolenkreek; palende bovenwaarts aan de houtgr. Voorzorg, benedenwaarts aan de plant. Izaäkshoop, 1500 akk. groot.

GERARD-DE-MOORS-POLDER, gewoonlijk de Geerstenpolder genoemd, misschien door verbastering van den verkorten voornaam van Gerard in Geert, zoodat het zoude moeten zijn de Geerten-polder, ook wel enkel de Moors-polder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan Oud-Breskens, O. aan den Heerenpolder, Z. aan den Proostpolder, W. aan een overblijfsel van het Zwarte-Gat.

Deze polder is groot, volgens het kadaster, 117 bund. 15 v. r. 82 v. ell., waaronder 106 bund. schotbaar land. Daarin zijn 8 woonhuizen, waaronder 2 groote boerderijen en 2 kleine bouwbedrijven. Hij watert uit langs den gemeenen watergang der Watering van Groede, van welke hij deel maakt: zoodat hij geen afzonderlijk bestuur heeft. Het is een oude polder, die, tijdens de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, ten jare 1612, in de dijkaadje van Groede, begrepen werd.

GERBADA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd*, bij *Hallum*, waartoe het behoort.

GERBRANDA, Herbranda of Branda, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*, in het d. *Buitenpost*. Deze state is afgebroken en niet herbouwd. Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans een stuk weiland, door grachten omgeven.

GERBRANDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, bij *Ferwerd*, waartoe zij behoorde.

GERBRANDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, even ten N. van *Oosterwierum*, waartoe zij behoorde.

GEREGT (HET), eil. in de *Merwede*, ten W. van *Woudrichem*.

GEREGT (HET), eilandje in de *Merwede*, ten O. van *Zwijndrecht*. Het beslaat slechts eene geringe oppervlakte en is thans met het daarbij liggend gors verbonden.

GERENSTEIN, buit. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Geresteyn.

GERENSTEIN (HUIS-), ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Geerestein (Huis-).

GERENSTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Geerestein-en-Zuidbroek.

Digitized by Google

GERESTEIN (HUIS-), ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie GEERESTEIN.

GERESTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie GEERESTEIN-EN-ZUIDBROEK.

GERESTEIN, beter GEERESTEYN, oud adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, in het *Benedendistrict*, kw., arr., kant. en ½ u. W. N. W. van *Tiel*, gem. en 1 u. N. O. van *Wadenoijen*, in het d. *Drumpt*, waartoe het behoort, aan de oostzijde van den zandweg van Tiel op Utrecht, een weinig van dien weg af, van rondom door eene breede, doch ondiepe gracht omgeven. Men gaat derwaarts door een fraai ijzeren hek, in steenen posten hangende, op welke de naam GEERESTEYN te lezen staat. Op elke dezer posten is een zittende leeuw, houdende een schild, uitgehouwen; terwijl men ter wederzijde van den weg, die naar het huis geleidt, boomgaarden aantreft.

Dit adell. h. is, met de daartoe behoorende gronden, den 6 April 1332, door den toenmaligen eigenaar, HENDRIK VAN BALVEREN, vrijwillig opgedragen aan REINALD, Graaf *van Gelre en Zutphen*, en bij genoemden Heer VAN BALVEREN, van dien Graaf, ten Zutphensche regte, weder ter leen ontvangen.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 3 bund. 97 v. r. 96 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. BRANDWIJK, Burgemeester van Wadenooijen.

GERINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. N. van *Leeuwarden*, bij *Britsum*, waartoe het behoort.

GERKESBRUGGE, brug op de grenzen van de prov. *Friesland* en *Groningen*, ¼ u. N. O. van het Friesche d. *Gerkesklooster*, 3 min. Z. W. van het Groningsche d. Visvliet, over de Lauwers of het Zeildiep, door welke veel water uit Friesland, door de Munnekezijl, in het Reitdiep afstroomt. Midden op de brug, aan de noorderleuning, staat de scheidspaal tusschen de beide provinciën. In den zomer van het jaar 1842 is van hier naar Groningen de straatweg gelegd. Ten westen van de brug staat de druk bezochte Friesche-Herberg.

GERKESKLOOSTER of GERRIKSKLOOSTER, in het Oud-Friesch GERRYTKENSKLOOSTER, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkerspelen*, arr. en 6 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 3½ u. O. N. O. van *Bergum*, aan den noordelijken oever van een nieuw gegraven tak van het Kasper-Roblesdiep, dat van het Blaauw-verlaat af verbreed zijnde, zich noord-oostwaarts in de Lauwers ontlast.

Dit stille en afgelegene dorpje ligt ¼ u. N. W. van de vrolijke en welvarende buurt Stroobos, werwaarts men voornemens is de kerk te verplaatsen, wanneer de daartoe vereischte middelen kunnen worden gevonden.

Men telt er in de kom van het d. 30 h. en 280 inw., en met het daartoe behoorende gedeelte van de b. Stroobos, 99 h. en 550 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt. Ook heeft men er 1 scheepstimmerwerf en 2 smederijen.

Dit d. heeft zijn bestaan te danken aan een voorm. monnikkenkloost., hetwelk alhier gestaan heeft en, in het jaar 1240, is gesticht door zekere GERKE HARKEMA van Twijzel, welk dorp destijds aan de par. van Augustinusga onderhoorig was. Deze GERKE HARKEMA, door denzelfden geest van godsdienstigheid, als andere van zijne eeuw, gedreven, ondernam het stichten van een klooster op de zathe Wiegeratorp of Wiegersterp, en zocht het te stellen onder bescherming van den Abt van Lu-

dingakerk; doch deze wees zijn verzoek van de hand. Daarop vervoegde hij zich tot dien van Klaarkamp, en toen hij ook hier niet slaagde, nam hij zijne toevlugt tot JELGER VAN MARIËNGAARD, met belofte dat hij zijne orde wilde aannemen, zoo deze het klooster onder zijne bescherming nam. JELGER, geen acht slaande op de ligtvaardigheid van dezen mensch, die zoo haast van de eene orde overging, tot de andere, nam hem aan, tot aanmerkelijk ongenoegen van de Ludingakerkster en Klaarkampster Abten. De eerste van deze twee stond evenwel zijn regt af, maar de laatste, gestijfd wordende door zekere WYBRAND, een man van adellijke afkomst, die, eer hij in het klooster ging, Deken in Oostergoo geweest was, weigerde GERKEN uit zijne orde te ontslaan, en verkreeg daarenboven brieven van collatie of begeving van den Bisschop van Munster, onder wiens opzicht Achtkarspelen stond. Ook riep hij GERKE heimelijk tot zich, en haalde hem door vele beloften over, om openlijk de orde van Premonstreit af te zweeren, en die van BERNARDUS te omhelzen. JELGER, toen dit alles gebeurde, buitenlands zijnde, vernam bij zijne te huiskomst, met leedwezen, dat er eene scheuring onder de broederschap van GERKESKLOOSTER was ontstaan, van welke sommigen het met de orde van Premonstreit hielden, terwijl anderen die van BERNARDUS aankleefden. Ter voorkoming van andere onaangename gevolgen sloeg JELGER den weg van toegevendheid in, en gaf aan elk de vrijheid, om te kiezen wat hij wilde. Het klooster zelf, dat bij zijne stichting den naam van JERUZALEM ontving, doch, naar zijnen stichter, doorgaans GERKESKLOOSTER genoemd werd, kreeg tot zijnen eersten Abt den meergemelden WYBRAND, en bleef bij de orde van BERNARDUS, doch alle de overigen, die de orde van Premonstreit aanhingen, verlieten het, en begaven zich naar elders. Bij dit klooster werd in later tijd eene kerk gebouwd door eenen inwoner van Augustinusga, met name BRUNO, die deze kerk aan den H. NICOLAAS toewijdde. De Abt van het klooster had, hoewel dit gesticht buiten de Ommelanden stond, een huis of refugium in de stad Groningen, op Schoolholm (1). De sterke doortogt voorbij dit klooster, niet alleen van schepen maar ook van rijtuigen, van Friesland naar Groningen, had reeds voor lang aanleiding gegeven om onderscheidene herbergen en andere huizen in de nabuurschap te bouwen, waaruit door den tijd eene aanzienlijke buurt ontstaan is, welke thans het dorp uitmaakt.

De inw., die, op 1 na, alle Herv. zijn, behooren tot de klass. van *Dockum*, ring van *Kollum*. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIUS TIBANNI, die in het jaar 1631 herwaarts kwam, en in het jaar 1635 overleed. Voor 1631 en van 1635 tot 1659, was GERKESKLOOSTER nu eens bij *Augustinusga* en dan weder met *Buitenpost* vereenigd, doch in 1660, heeft het weder een eigen Predikant gekregen, zoo als zulks nog het geval is. De gem. heeft een vrij beroep, in welk regt zij in den jare 1739, toen over die zaak eenig geschil gerezen is, bevestigd is geworden. De tegenwoordige kerk en pastorij staan aan elkander verbonden, zoodat de Predikant door eene afzonderlijke deur, onmiddellijk uit zijn huis in de kerk komt. Beide staan op dezelfde plaats, waar vroeger de brouwerij van het gesloopte klooster stond, van welke, ingevolge vergunning der Gedeputeerde Staten der prov. Friesland, in het jaar 1629, de kerk gemaakt is. De eenvoudige kerk, met roode pannen gedekt,

(1) Zie Mr. H. O. FEITH, *Groninger beklemregt*, D. II, bl. 352 en 557.

Digitized by Google

prijkt met geen toren; de klok hangt in eene afgezonderd staande klokkestoel, op het kerkhof.

De enkele R. K., die hier woont, behoort tot de stat. van *Dockum*. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Onder dit d. lagen eertijds twee verlaten, als: een in de Dockumertrekvaart; een in het Kolonelsdiep te Stroobos, van welken echter het eerste vervallen is.

Gerkesklooster is de geboorteplaats van den Opvoedkundige Jan Hendrik Nieuwold, geb. den 17 November 1737, † 30 Junij 1812, als Predikant te Warrega.

In het jaar 1422 werd in dit d. het gewigtig verbond tusschen de Schieringers en Vetkoopers gesloten.

GERLACH (PROOSTDIJ-VAN-ST.-) of Proostdij van St. Gerlacus, voorm. kl. in het *Land van Overmaas*, prov. *Limburg*, in de gem. *Houthem*, 33 min. ten W. van Valkenburg.

Het was een vrouwenklooster van de orde der Norbertijnen en oorspronkelijk alleen bestemd voor adellijke jonkvrouwen, doch daarna ook aan andere jonkvrouwen van goede huize, vergund. Daar echter deze voorheen de vrijheid hadden om te mogen uitgaan, werd de proostdij, daarna, een gesloten klooster. De kloosterlingen stonden onder eene Priorin en te gelijk onder eenen Proost, zijnde altijd een der Abdijheeren van Knechtstede of Knechtstein (in het Keulsche gebied gelegen), aan welker Abt de Proostdij van St. Gerlach onderhoorig was. Alhoewel dit stift van rondom door het Staatsch gebied was ingesloten, werd toch de grond, waarop het lag, binnen zijne muren, Oostenrijksch gerekend; doordien het klooster binnen hare muren, bij het traktaat, in 1661, te 's Gravenhage gesloten, aan den Koning van Spanje was toegedeeld. Het ontleende zijnen naam van den H. Gerlacus, die, volgens de overlevering, in de legenden der Heiligen aangeteekend, uit een oud adellijk geslacht afstamde. Hij was Ridder en woonde in 1147, te Gulik, een steekspel bij, dáár kreeg hij het onverwachtte berigt, dat zijne vrouw, door het afvallen van eenige steenen van eenen ouden muur, was dood gebleven; dadelijk verliet hij Gulik en keerde naar zijn slot terug, doch in de vallei der rivier de Geul, op eene met veel hout bewassene plaats, die daarvan den naam van Houthem of Houtheim gekregen heeft, stilhoudende, besloot hij aldaar als kluizenaar te leven. Hij begaf zich naar Rome en vervolgens naar het Heilige land, keerde na verloop van zeven jaren terug en ging te Houthem in eenen ouden uitgeholden eikenboom wonen, leefde er enkel van brood en water, hetwelk hij uit eene put, thans nog St. Gerlachsput genaamd, haalde, en stierf, na gedurende 14 jaren een dusdanig leven geleid te hebben. Op de plaats van zijn verblijf, stichtte de Heer van Valkenburg een klooster, aan hem toegewijd. Dit klooster brande in het midden der zeventiende eeuw af, doch werd weldra veel prachtiger hersteld. De kerk is hernieuwd, in 1723, en ongemeen fraai geschilderd *in fresco;* achter het orgel ziet men het laatste oordeel, hetgeen door eenen niet genoemden Italiaanschen meester zou geschilderd zijn; op de muren zijn de levensgevallen van den H. door zekeren Schilder Schöpf, wiens naam aan het verwulfsel te lezen is, afgebeeld; achter het altaar staat: Aedificatum 1727 (d. i. gesticht 1727). De kleuren van het schilderwerk beginnen echter merkelijk te vergaan.

In het midden der kerk staat eene houten graftombe, waarop het beeld van den H. Gerlacus rust, met het volgende grafschrift:

GERLACUS MILES QUONDAM, POST CULTOR EREMI
HOC MAUSOLÆO CONDITUR ARTE SUO;
CONTEMPSITQUE LARES, ARAS, PATRIOSQUE PENATES.
MATTA SILEX, ÆDES CONCAVA QUERCUS ERAT.
VITÆ LASCIVOS REDIMIS GERLACE BEATUS,
CEDENS VIRGINEO RURA PATERNA CHORO.

(d. i. GERLACUS, voorheen Krijgsman, later Kluizenaar, wordt in dit zijn graf met kunst bewaard; hij verachtte zijne haardsteden en voorvaderlijke huisgoden; een steen was zijne rustplaats, een holle eik zijne woning. o GERLACUS, de schuld van een weeldrig leven koopt gij los, door uw vaderlijk erfgoed aan het nonnenkoor af te staan). Aan het hoofd van het graf staat eene houten kist, waarin het gebeente van den H. GERLACUS, in geele en blaauwe zijde gewikkeld, alsmede een koperen en een ijzeren kruis gevonden worden, beide deze kruizen werden door den H. gedragen; het eene is versierd met ingegrifde teekenen en letters, het andere is zwart geverwd en draagt witte letters; dit laatste zou de H. GERLACUS te Jerusalem ontvangen hebben; de kist is van 3 sloten voorzien; het graf is van onderen open en de landlieden hebben de gewoonte van gebukt daaronder door te kruipen, ten einde er eenig zand uit te halen, dit strooijen zij in de stallen, om het vee tegen besmettelijke ziekten te beveiligen.

Het klooster is in 1786 vernietigd, ter plaatse waar het gestaan heeft ziet men thans een fraai landgoed, eene oppervlakte beslaande van 147 bund. 38 v. r. 65 v. ell. en thans in eigendom bezeten wordende door de erfgenamen van den Heer Mr. SCHOENMAEKERS, wonende te Bergerstrate, gem. Amby, die het gebruik der kerk aan het d. Houthem afgestaan, doch zich den eigendom daarvan voorbehouden heeft.

GERLEVISWERT, oude naam van het d. GARLSWEER in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARLSWEER.

GERLSLOOT, naam, onder welken het dorp GERSLOOT, prov. *Friesland*, griet. *Ængwirden*, weleens verkeerdelijk voorkomt. Zie GERSLOOT.

GERMAIN (ST.), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Orlanakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Practica, benedenwaarts aan de koffijplant. de Uitvlugt; 600 akkers groot; met 80 slaven. De Negers noemen haar DI HOOY.

GERMANIA, voorm. abdij in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder het d. *Thesinge*. Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Nonnen van de Benedictijnerorde, werd op het einde der twaalfde eeuw gesticht door HATEBRAND of HATEBRANDUS, en stond onder het bestuur van eenen Abt. Het bevatte ook Monnikken, die echter door eenen muur van de geestelijke zusters werden gescheiden. In het jaar 1300 gaf Paus BONNIFACIUS VIII de kerk van Bedum aan deze abdij. Omstreeks 1485, werd het Benediktijnerklooster van ten Boer met deze abdij vereenigd, luidens eenen brief van den Bisschop van Munster, in dat jaar afgegeven.

De overblijfselen dezer abdij beslaan, binnen de beide grachten, eene ruimte van 400 schreden in de lengte, en van 200 in de breedte. Voorheen bestond de pastory der Hervormden uit eenige voormalige cellen, en in bovenvertrekken voor den abt, prijkende met geslachtwapenen van abten en waaruit de Predikant door eene afzonderlijke deur en donkeren gang onmiddellijk in de kerk ging, zonder in de open lucht te komen; doch deze pastorij is in het jaar 1827 weggebroken, even als de breede gang, voor deze bovenvertrekken, welke

Digitized by Google

een allerheerlijkst uitzigt opleverden; doch nog de duidelijke sporen van zijne afkomst bezit. Van de oude kloosterkerk, welke 130 voeten lang was, en met een dwarskruin van 75 voeten prijkte, is slechts nog het koor over, dat voor de eeredienst der Herv. is ingerigt. In het jaar 1829, is eene geheel nieuwe pastorij, afgescheiden van de kerk, gebouwd. De opene breede, ofschoon niet hooge, koepeltoren, in het midden op de kerk staande, werd in 1661 voltooid en bekostigd door de Staten van stad en lande, even als de klok, in het vorige jaar besteld om gegoten te worden. Het overige gedeelte dier kruiskerk is in 1786 weggebroken.

GERMANISCHE-ZEE, naam, welken men wel eens geeft aan de NOORD-ZEE. Zie dat woord.

GERMERAWALDA, naam, onder welken het d. GARMERWOLDE, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, bij MENCO (1) voorkomt. Zie GARMERWOLDE.

GERMERHUIZEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, arr. en 5 u. N. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Holwerd*. Het behoort tot het d. *Hantumer-Uitburen*. Zie voorts dat woord.

GERMERWALD, oude naam van het d. GARMERWOLDE, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARMERWOLDE.

GERMERWOLDE, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARMERWOLDE.

GERNAART, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie NAZARETH.

GERNER of GARNER, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. van *Dalfsen*; met 59 h en ruim 330 inw.

Vroeger had men hier de havez. de Gerner. Zie het volgende artikel.

GERNER (DE) of DE GARNER, voorm. adell. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. van *Dalfsen*, in de buurs. *Gerner*.

Het was vroeger berucht als een der adell. staten, uit welke de Spanjaarden den inwoneren ten platten lande veel schade toebragten, hetgeen echter niet langer duurde dan tot in het jaar 1591, toen de vijand het verliet, nadat Deventer in der Staten handen geraakt was, waarop het door de landlieden verwoest werd. Na het overlijden van den Heer A. Baron VAN ECHTEN, de laatste die DE GERNER in zijn geheel bezeten heeft, is deze havez. door de erfgenamen in het openbaar verkocht; waardoor de daartoe behoorende erven en landerijen in verschillende handen zijn gekomen; terwijl het huis gesloopt is.

GEROLFSDIJK of GYNTERSDIJK, voorm. d. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, in het westelijkste gedeelte van dat eil. Het werd door de watervloeden van 1208 en 1247 geheel bedolven, maar is later weder beverscht, en heet nu GEERSDIJK. Zie dat woord.

GERRIKSKLOOSTER, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie GERKESKLOOSTER.

GERRITGAUKENSPOLDER, voorm. pold., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, onder het d. *Birdaard*.

Deze pold., waarvan de naam zelfs niet bij oude lieden bekend is, schijnt in vorige tijden bedijkt te zijn geweest en komt op de oudste kaarten der provincie Friesland onder die benaming voor. Aan de oost-,

(1) Zie MATTHAEI, *Anal.* II, pag. 202.

Digitized by Google

west- en zuidkant was zij door het Rinsumaveld ingesloten, en paalde N. aan de Ee. Geringe sporen van eenen voormaligen dijk zijn misschien aan den noordkant voorhanden. Zij schijnt van eene vrij groote uitgestrektheid geweest te zijn, en lag Z. van de Ee, nagenoeg tusschen de helft van de Klaarkampsterbrug en het d. Birdaard.

GERRITSLAND, naam van één der negen en twintig vereenigde pold., waaruit thans het dijkbestuur van *Texel*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *de Helder*, gem. *Texel*, bestaat.

Naar men wil zouden die gronden vroeger hebben toebehoord aan de orde der Tempelieren, die aldaar een gesticht hadden.

GERROLLUMA of Gerroluma, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, Z. W. van *Finkum*, waartoe zij behoort.

GERROLSMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, ½ u. N. van *Anjum*, waartoe zij behoort.

GERROLUMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie Gerrolluma.

GERRYTKENSKLOOSTER, oude naam van het d. Gerkesklooster, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie Gerkesklooster.

GERSELAAR, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*. Zie Gelselaar.

GERSELREE, voorm. eil., hetwelk vermeld wordt onder de goederen, welke de erfenis van de H. Geertruida uitmaakten, en waarvan omtrent het jaar 780, zekere aanzienlijke dochter, met name Riedurgis, afstand deed. Men meent dat men onder deze naam het eil. Borssele verstaan moet. Zie voorts dat woord.

GERSHUSEN, gewone volksnaam van het d. Garshuizen in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Garshuizen.

GERSIAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Soerakarta*. Zie Gessian.

GERSLOOT, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Ængwirden*, arr., kant. en 1¼ u. N. O. van *Heerenveen*, aan den beplanten weg naar Gorredijk. Men telt in dit d., welks h. hier en daar verstrooid staan, met de daartoe behoorende b. Oude-Weg, 30 h. en 180 inw., die meest hun bestaan vinden in veenderij en in landbouw.

De Herv., die hier 150 in getal zijn, behooren tot de gem. *Tjalleberd-Luinjeberd-Gersloot-Terband-en-een-gedeelte-van-het-Heerenveen*, die hier vroeger eene kerk zonder toren hadden.

De Doopsgez., die hier 30 in getal zijn, worden tot de gem. van *Tjalleberd* gerekend. — Men heeft in dit d. éene school.

GERSLOOT (DE GROOTE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, Z. van Koudum, hetwelk door de Kruissloot met de Gronzen en het Haanmeer, door de Diepsloot met de Morrha, en door de Balvaart met de Kleine-Gersloot in verbinding staat.

GERSLOOT (DE KLEINE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, W. van Koudum, hetwelk door de Kruisvaart met de Gronzen en het Haanmeer, door de Balvaart met de Groote-Gersloot, en door de Koldersloot, met het Zwartewater in verbinding staat.

GERSTEPOLDER of Gorstepolder, pold. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Vrouwenpolder-Zan-*

Digitized by Google

dijk-buiten-en-Schellach; palende N. aan de duinen tegen de Noordzee, O. aan den Noorder-Nieuwlandpolder, Z. aan den Vrouwepolder, W. aan den Beekshoekspolder.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, een oppervlakte van 10 bund. 38 v. r. 20 v. ell., alles schotbaar land, en bevat slechts eene boerderij. Het polderbestuur bestaat uit de centrale Directie van Walcheren.

GERT, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*. Zie Girst.

GERTRUDE (SAINT-), Fransche naam van het d. *St. Geertruide*, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geertruide (St.)

GERTRUDIS (MONS SANCTAE), Lat. naam van de st. Geertruidenberg, in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*. Zie Geertruidenberg.

GERVARSNISSE, oude naam van het d. Nisse, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Nisse.

GERVE, b. in den *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gerven.

GERVEN, buurs. in de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 7 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. van *Harderwijk*, gem. en ¾ u. Z. W. van *Putten;* met 31 h. en 130 inw.

GERVEN of Gerve, b. in den *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant., gem. en ½ u. N. van *'s Hertogenbosch*, nabij de schans van Orthen.

GERVENISSE, oude naam van het d. Nisse, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Nisse.

GERVERSKOP, gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen* (5 k. d., 3 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Teckop en Kockengen, O. aan Laag-Niekoop en de Haar-Zuilens, Z. aan het oude land van den Indijk, gem. Harmelen en wordt door den kantonnalen zandweg, door den Breudijk loopende, van de gem. Harmelen gescheiden, ten W. wordt zij van die gem. gescheiden door eene regte lijn, van voornoemden kantonnalen weg tot aan den Gerverskopper-buurtweg, en van daar, een weinig westwaarts teruggaande, weder in eene regte lijn tot aan de Teckopperlandscheiding.

Deze gem. bestaat uit drie heerlijkheden, als: eene genaamd Munnik van Cleefsgeregt, waaraan een gedeelte van Gerverskop en den geheelen Breudijk behoort, eene genaamd Statengeregt of Uitenhamsgeregt en eene van ouds genaamd Trip-de-Marez-geregt, thans behoorende aan Heeren Burgemeesters en Wethouders der stad Delft, zijnde daaraan overgegaan 1 Januarij 1842. Zij beslaat eene oppervlakte van 561 bund. 86 v. r. 90 v. ell., telt 23 h., bewoond door 25 huisgez., uitmakende eene bevolking van 160 inw., die meest hun bestaan vinden in veehoederij en eenige landbouw.

De R. K., van welke men er honderd aantreft, onder welken 70 Communicanten, behooren tot de stat. van *Harmelen*. — De Herv., van welke men er 70 telt, worden tot de gem. van *Harmelen* gerekend. — Men heeft in deze gem. geen school, maar de leerlingen genieten te Harmelen onderwijs.

GERVERSKOP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Gerverskop;* palende N. aan de pold. Teekop en Kockengen, O. aan Laag-Nieuwkoop en de Haar, Z. aan Breudijk, W. aan Ravenswaai.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 359 bund. 43 v. r., waaronder 265 bund. 47 v. r. 20 v. ell. schotbaar land.

Digitized by Google

In dezen pold. ligt het geh. Gerverskop, bestaande in 16 h., bewoond door 18 huisgez., uitmakende eene bevolking van 120 zielen, bijna alle landbouwers. GERVERSKOP wordt door éénen molen, staande onder de gem. Kamerik-Houtdijken, op den Leydsche-Rijn van het overtollige water ontlast, voor welk uitmalen jaarlijks, bunderswijze aan het waterschap van Woerden moet worden betaald. Twee Molenmeesters zijn er, met den Schout, belast met het toezigt over den polder-watermolen, en twee Heemraden, met het schouwen der polderwegen en wateren.

Het geh. GERVERSKOP of GERWERSKOOP ligt 3 u. W. N. W. van Utrecht, 1½ u. W. van Maarssen. — De kermis wordt gehouden met die van Harmelen, welke begint den eersten Zondag in de maand October van ieder jaar, des maandags ten 5 ure en duurt gemeenlijk tot en met Zaturdag daaraanvolgende 's avonds ten 10 ure.

In den jare 1437, verleenden Dijkgraaf en Heemraden van Bijleveld aan de gemeene buren van GERVERSKOP, vijf en twintig roeden van de brug, gelegen aan het einde van GERVERSKOP, om de brug daarmede te maken. Deze brug was aldaar gelegd bij die van Bijleveld, Reverskop, Achthoven en Mastwijk, ten hunnen koste, waarvoor die van GERVERSKOP, in dat zelfde jaar, het onderhoud voor altoos op zich namen.

GERVERSKOPPERDIJK of GERWERSKOOPERDIJK, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*.

Deze dijk loopt regt door de gem. Gerverskop, en scheidt alzoo de polders Gerverskop en Breudijk van elkanderen, neemt zijn begin aan den weg der Eerste klasse No. 5, in de gem. Harmelen, en loopt alzoo over een klein gedeelte van de gem. Kamerik en de Houtdijken, alsmede over een gedeelte van de gem. Harmelen, naar de gem. Gerverskop, en voorts door Gerverskop naar Laag-Nieuwkoop en Kockengen.

GERWEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 2 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Helmond*, gem. *Nunen-Gerwen-en-Nederwetten*, ½ u. N. van Nunen.

Dit d. bestaat uit onderscheidene kleine buurten, zeer ver van elkander verwijderd liggende, als: de Heuvel, Laar, Langlaar, Alvershool, Rulle, Spek, Nieuwendijk en de Stad, eigenlijk de Staart. Men telt er 121 h. en 650 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond brengt goede rogge, boekweit, haver, garst en aardappelen voort.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Helmond*, behoort, en, sedert 1821, door eenen Pastoor bediend wordt. De oude parochiekerk aan den H. CLEMENS, Paus en Martelaar, toegewijd, welke na de Reformatie bij de Herv. in gebruik was, hebben de R. K. in het jaar 1799 weder in gebruik gekregen. Zij ligt afgezonderd van de huizen, N. O. van het d. Het is een middelmatig gebouw, met eenen toren, waarvan de spits op den 9 November 1800 omver gewaaid, doch later weder hersteld is. Ook heeft men hier eene dorpschool.

* GERWERSKOOP, b. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GERVERSKOP.

GERWERSKOOPERDIJK, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GERVERSKOPPERDIJK.

GESPERDEN, buurs. op de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr., kant. en 3½ u. ten O. van *Tiel*, gem. en ½ u. N. O. van *Dodewaard*, bij de Linge; met 12 h. en 90 inw.

In deze buurs. ligt een stuk land, de W u n s t genaamd, merkwaardig om zijne buitengewone hoogte. Men vindt daar de zwartste aarde tot op eene ongemeene diepte. Voorts kan men aan de menigte scherven van ruwe potten duidelijk zien, dat hier vroeger een woon- of offerplaats was der aloude ingezetenen. In de laatste jaren vond men ook eenige driehoekige steenen, aan de hoeken doorboord en tot ruwe wapenen bestemd. Een daarvan wordt in het Leydsche museum van oudheden bewaard. Waarschijnlijk stond hier vroeger het kast. G a s p o v e r d u m, dat men op oude kaarten aantreft, en waarvan de naam GESPERDEN zijnen oorsprong neemt.

GESSIAN of GERSIAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*, Z. van Klatten.

Niettegenstaande onderscheidene Hoofden der muitelingen zich, in April 1826, reeds op het voorbeeld van den Tommongong SEMORO WIDJOIJO, aan het Nederlandsch gezag onderworpen hadden, bleef de Tommongong van deze plaats, WONGSO DIPOERO, echter in zijn vijandig gedrag volharden, waarop de Pangerang MANGKO NEGORO besloot, hem door geweld tot onderwerping te dwingen. Te dien einde liet hij eenige colonnes oprukken, waarvan de voornaamste door zijne zonen, de Majoors SOERIO DININGRAT en SOERIO MATARAM, werden aangevoerd. De divisie van den Majoor SOERIO DININGRAT kwam het eerst aan, en niettegenstaande de menigvuldige beletsels, door verhakkingen als anderzins, daargesteld, rukte hij intusschen tegen GESSIAN op; terwijl te gelijker tijd WONGSO DIPOERO eenen hevigen uitval deed. De Majoor SOERIO DININGRAT liet met geveld bajonet op den vijand indringen, wierp hem overhoop, en maakte zich van de versterkte dessa meester, bij welke gelegenheid gemelde Tommongong WONGSO DIPOERO, en de Mantries TJOERO YOEDE en KERTO WINANGON sneuvelden, en de Tommongong van Tiotok, MERTO WIDJOIJO, gewond werd. Van 's Pangerangs troepen zijn zes infanteristen gesneuveld en één gewond, allen met lansen doorstoken. De geheele bevolking van GESSIAN heeft zich dadelijk onderworpen, en is onder het beheer gesteld van meergenoemden Tommongong SEMORO WIDJOIJO.

GESTEL, gewoonlijk GESTEL-BIJ-EINDHOVEN genaamd, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en ¾ u. W. Z. W. van *Eindhoven*, gem. *Gestel-en-Blaarthem*. Men telt er 630 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; ook heeft men er vele fabrijkarbeiders en wevers. Vroeger bestond de bevolking meest uit linnenreeders, die zulke keurige en beroemde linnens vervaardigden, dat zij zelfs naar Italië en Spanje verzonden werden. Thans echter is deze tak van bestaan grootendeels vervallen, zoodat er nog slechts eene linnenreederij bestaat. De grond is er zandig, doch op sommige plaatsen goed en vruchtbaar. De granen, die er gebouwd worden, zijn: rogge, haver en boekweit.

De inw., die allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Gestel-en-Blaarthem*, welke hier eene, in 1833 gebouwde, kerk heeft, aan den H. LAMBERTUS toegewijd. Vroeger had men hier eene kapel, mede vóór de Reformatie aan den H. NICOLAAS toegewijd, en van een torentje, klok en uurwijzer voorzien; doch deze wordt niet meer tot eenig godsdienstig gebruik gebezigd, maar is tot eene school ingerigt, welke gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht wordt.

GESTEL is, met *S t r i j p* en *S t r a t e m*, in het jaar 1569, aan WILLEM I, Prins van *Oranje*, als eene heerl. verpand, en schoon an-

dere pandheerlijkheden zijn ingelost, is deze verpanding nooit afgelost, zeker uit aanmerking der groote verpligting van de Republiek der zeven Vereenigde Provincien, aan het geslacht van dien Pandheer. Gestel werd, in 1543, door Maarten van Rossum onder brandschatting gesteld.

Het wapen van Gestel bestaat in een schild van azuur (blaauw), beladen met het beeld van St. Lambertus van goud.

GESTEL (LUIKS-), d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Luiks-Gestel.

GESTEL (ST.-MICHIELS-), d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Michiels-Gestel (St.-).

GESTEL (MOER-), d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Moer-Gestel.

GESTEL-BIJ-EINDHOVEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gestel.

GESTEL-BIJ-'S HERTOGENBOSCH, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Michiels-Gestel (St.-).

GESTEL-BIJ-OISTERWIJK, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Oisterwijk*. Zie Moer-Gestel.

GESTEL-EN-BLAARTHEM, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven* (3 k. d., 25 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Strijp en Eindhoven, O. aan Stratem, Z. aan Aalst en Waalre, W. aan Veldhoven-en-Mereveldhoven en aan Zeelst.

Deze gem., welke door den Dommel en den Einder of Gender doorstroomd wordt, bevat de d. Gestel en Blaarthem, benevens het geh. Gennep. Zij beslaat eene oppervlakte van 657 bund., telt 240 h., bewoond door 264 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en linnenweverij. De grond is er zeer goed, om rogge, boekweit en haver te bouwen.

De inw., die hier, op 1 na, alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Eindhoven*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Vroeger maakte Blaarthem en Gestel ieder eene afzonderlijke par. uit, welke ieder eene schuurkerk hadden, doch onder éénen Pastoor, die zijn verblijf te Gestel hield, maar sedert het jaar 1800 zijn zij in een kerkenhuis vereenigd, hetwelk in 1833 te Gestel, benevens de pastoorswoning, nieuw gebouwd is. In het jaar 1609 werd de bidplaats van Gestel, genoemd de kapel van St. Nicolaas, waarin 's wekelijks eens de mis gelezen werd. Destijds werd Gestel ook niet onder het getal der pastorijen, van het distr. Eindhoven, opgenoemd, maar onder Blaarthem gerekend.

De enkele Herv., die men er aantreft, wordt tot de gem. van *Eindhoven* gerekend.

Men heeft in deze gem. ééne school te Gestel. Ook heeft men er een kasteel te Blaarthem.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van Gestel.

GETASSAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*, aan den grooten weg van Soerakarta naar Bodjojali.

In Augustus 1826 was in dit d. een post, welke bezet was door een detachement, bestaande uit 60 Infanteristen, 13 Kavaleristen, 7 Kanonniers en eenig gewapend Dessa's-volk, alsmede 2 stukjes ge-

Digitized by Google

schut, onder aanvoering van den Opziener F. DARLANG. Op den 26 Augustus vertoonden zich ongeveer 500 of 600 muitelingen, waaronder velen te paard, ten Zuiden van den weg, in de nabijheid van den post-station Terras, alwaar gemelde Opziener, met zijn detachement zich geposteerd had, hetwelk door den Luitenant Kolonel DE BAST, op het ontvangen berigt van de aannadering des vijands, met 30 Husaren was versterkt geworden. Met woest geschreeuw rukten de oproerlingen op deze plaats aan, waarop de Heer DARLANG hun met zijne 60 Infanteristen te gemoet ging, de stukjes geschut onder de bescherming der Kavallerie achterlatende. Nadat van onze zijde een vijftigtal schoten waren gedaan, die slechts flaauw beantwoord werden, namen de muitelingen zuidwaarts de vlugt, latende 5 dooden op het slagveld liggen. De kavallerie, die als toen aanrukte om den vijand te vervolgen, werd echter hierin verhinderd door een diep ravijn.

GETE, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GEDE.

GETEM, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Besoekie*, welke met eene zuidelijke rigting in de *Indische Zee* uitloopt.

GETHORN, oude naam van het d. GIETHOORN, in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie GIETHOORN.

GETREWAT, oude naam van het GEESTWATER, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GEESTWATER.

GETSERDERZIJL, GETSWERDERZIJL of GETZERDERZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, in den *Slagtedijk*, ½ u. Z. O. van *Sexbierum*.

Deze sluis, door welke de Sixbierumervaart in de Ried loopt, werd vroeger door het slot Liauckema onderhouden, tot dat zij, in het jaar 1841, veel vergroot en van drie kokers voorzien, door de prov. Friesland in onderhoud is overgenomen.

GETZE, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, ½ u. N. O. van *Ternaard*, welke sedert onheugelijke jaren niet meer bestaat.

GETZERDERZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie GETSERDERZIJL.

GEU (DE), vaarwater, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GEEUW.

GEUL, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen* (4 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Elsloo, O. aan Ulestraten, Z. aan Bunde, W. aan de Maas.

Deze gem. bestaat uit het d. Geul, de geh. Brommelen, Hulsen, Husschenberg, de Maas, en Moerveld, beslaat, volgens het kadaster, een oppervlakte van 665 bund., waaronder 654 bund. 49 v. r. 65 v. ell. schotbaar land, telt 195 h., bewoond door 197 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 960 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Meerssen*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De eerste Pastoor, in de par. van GEUL, ANTOON HAASECH, was merkwaardig door den hoogen ouderdom, van 125 jaren, dien hij bereikt heeft; zijnde geboren in 1461 en gestorven in 1586.

De Herv., die hier voorheen woonden, behoorden laatstelijk tot de gem. van *Beek-en-Geul*. Vroeger hadden de Herv. hier eene afzonderlijke gem. Onder de beweegredenen, door de klass. van Maastricht, in het jaar 1664

Digitized by Google

gebruikt, bij het verzoek aan hunne Hoogmogenden, om deze plaats van eenen Leeraar te voorzien, was mede die, dat het eene bekwame gelegenheid was voor de schippers, die, tusschen Luik en Dordrecht gedurig heen en weder varende, aldaar plagten aan te leggen, en welke bij die gelegenheid in deze kerk hunne godsdienst zouden kunnen vieren. Ook, dewijl toen in het graafschap Rekkem, daar tegenover aan de andere zijde der Maas gelegen, alsmede in de vrije rijks heerlijkheden Stein en Elsloo, eenige Gereformeerden zich bevonden, die insgelijks daarmede zoude kunnen bevoordeeld worden. — Men heeft in deze gem. eene school, te Geul.

De gem. Geul was vroeger eene heerl. Heer Wolthek van Hoensbroek, Erfhoofdvoogd van het geheele *Land van Valkenburg*, was de eerste uit dit huis, die in 1560, voor 6200 guld. Brabands (5270 guld.), door Filips II, Koning *van Spanje*, met deze heerl. is beleend geworden, welke som, den 19 Augustus 1630, met nog andere 6000 gulden (5100 guld.) werd verhoogd: waarna zij, eindelijk als een onsterflijk erfleen, den 6 Januarij 1664, aan ditzelfde geslacht verkocht is; en bij dezen tak van het adellijk, naderhand graaflijk, huis van Hoensbroek, daarom Hoensbroek tot Geul getiteld, is deze heerl. eenen geruimen tijd gebleven, tot den jare 1762, wanneer die tak met Graaf Herman Otto uitgestorven is. Doch deze had uit zijn huwelijk met de Baronnesse van Zevel, eene dochter Anna Maria, Gravinne van Hoensbroek, die gehuwd geweest zijnde met den Graaf Frans Xaverius van Hohenzollern, uit dit huwelijk, twee zonen en eene dochter naliet, van welke de oudste zoon, Graaf Karel van Hohenzollern, in het laatst der vorige eeuw, erfgenaam dezer heerl. was; terwijl zijne moeder de gezegde Anna Maria van Hoensbroek tot Geul, douariere van Hohenzollern, sedert het overlijden van hare moeder, in het jaar 1775, daarvan in het bezit was.

Het d. Geul, Geule of Geulle, in het Fr. Gueulle, ligt 2 u. N. van Maastricht, 1½ u. N. W. van Meerssen.

De kerk, welke aan den H. Martinus was toegewijd, is in het jaar 1626 gesticht, van het overschot der bouwstoffen van het kasteel, ter plaatse, waar eertijds eene kleine kapel stond, aan den H. Martinus toegewijd. In deze kerk is het familiegraf van het Grafelijke huis van Hoensbroek tot Geul, hetwelk gelijk is met den grond en niets sierlijks aan zich heeft. Deze kerk is tot in het jaar 1833 door de Herv. en R. K. gezamenlijk gebruikt. — Men heeft er eene dorpschool en een zeer fraai kasteel, het Huis te Geul genoemd.

Den 14 Maart 1772, had nabij dit d. een zeldzaam natuurverschijnsel plaats. Met groot geweld barste eene wel door den korst des bergs uit, en bragt eenen stroom te voorschijn, die behalve, dat hij eenige stukken van den berg afscheurde, ook sommige daarbij staande boomen omverwierp, waarna hij langzamerhand verminderde en eindelijk ophield.

GEUL (DE), binnenwater op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, loopende in eene zuidelijke en zuidwestelijke rigting, van nabij het d. Oosterland, naar den pold. Groot-Beijeren (Zie Beijeren [Groot-]); scheidt de beide polders Groot- en Klein-Beijeren van een, en eindigt na eenen korten, zuidelijken loop bij het geh. Vianen. Deze geul is een overblijfsel van de voormalige kreek de Marevliet, welke in het jaar 1558, bij de indijking van Oosterland, werd afgedamd.

GEUL (DE), ook wel de Geule of de Geulle, in het Fr. la Gueulle genoemd, riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, welke, bij de zuidelijke grenzen van deze prov., in de Belgische prov. Luik, ontspringt, nabij Epen in Limburg komt, met eenen noordelijken loop langs

Wittem vloeit, tusschen dit d. en Wijlre, de Gulp opneemt, bij Wijlre eene westelijke rigting neemt, van daar langs en door Schin-op-Geul, Oud-Valkenburg, Valkenburg, Houtem en Meerssen vloeit, en zich beneden Itteren in de Maas ontlast.

Dit riviertje drijft te Valkenburg eenen kruidmolen, voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement werkende, op het geh. Weert, gem. Meerssen, eenen papiermolen, zijnde vroeger een volmolen geweest, eerst in het jaar 1836 aldaar met eene lakenfabrijk opgerigt, voorts te Meerssen, eenen graanmolen, en op het geh. Rothem, gem. Meerssen, twee graanmolens en eenen oliemolen in hetzelfde gebouw.

In het laatst van Junij des jaars 891, ontmoette de troepen van Graaf Arnulf de Noormannen bij de Gulia of Geul. Uit het verhaal van Regino blijkt ten duidelijkste, hoe ver de Christenen toen ter tijde in krijgstucht en orde, bij hunne vijanden achter stonden. Zoodra men, dus schrijft hij, de vooruit gezondene bespieders der Noormannen in het oog kreeg, viel de gansche menigte, zonder eenige orde of overleg met de aanvoerders, op hen aan, en vervolgde hen met de grootste onvoorzigtigheid, tot dat zij, in zekere villa, op de digt in een geschaarde voetknechten des vijands stootten, door welke zij met geringe moeite terug werden gedreven. De ruiterij der Noormannen, viel daarop met lossen teugel op de wijkenden in, en sloeg hen spoedig geheel op de vlugt. Het was in dezen strijd, die even beneden den mond van de Geul werd geleverd, dat Sunzo, Bisschop van Maintz, Graaf Arnulf, en eene menigte edelen sneuvelden.

GEUL (HUIS-TE-), Huis te Geule of Huis te Geulle, kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 2 u. N. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Meerssen*, 5 min. van *Geul*.

Dit kasteel, hetwelk omstreeks het jaar 1620 door den Heer Wolter van Hoensbroek gesticht werd, is een der fraaiste, die in de geheele provincie Limburg worden aangetroffen, zijnde zeer verheven gelegen, in het vierkant gebouwd, en met eene breede watergracht omringd. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 229 bund. 20 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Graaf Adolphe de Hamal, woonachtig te Luik.

GEULE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul.

GEULE (DE), riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul (De).

GEULE (HUIS-TE-), kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul (Huis-te-).

GEULEN of Geulen, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 1 u. O. ten N. van *Maastricht*, kant. en ½ u. Z. ten O. van *Meerssen*, gem. *Berg-en-Terblijt*, ⅛ u. N. O. van Berg, aan den regter oever der Geul, waarvan het zijnen naam ontleent; met 9 h., daaronder begrepen het huis aan den graanmolen, en ongeveer 40 inw.

GEULLE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul.

GEULLE (DE), riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul (De).

GEULLE (HUIS-TE-), kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul (Huis-te-).

GEUL-VAN-BOLIXATE, water in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Bolixate.

GEUNEBORGH, oude naam, zoo het schijnt, van het tegenwoordige geh. Schipborg, in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Schipborg.

Digitized by Google

GEUNTERP, naam onder welken het d. Greonterp, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, algemeen bekend is. Zie Greonterp.

GEUSINGE, ook eene enkele keer voorkomende als Goesinge, kluft of gedeelte, en wel het westelijke gedeelte van het d. *Ruinen*, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. W. van *Assen*, adm. en judic. kant. en 2½ u. N. W. van *Hoogeveen*; met 7 h. en 40 inw. Vroeger behoorde het, met het geheele d. Ruinen en het oostelijk gedeelte van Ruinerwold, tot de heerl. Ruinen, alwaar de havez. de Olden-Hof of het Huis-te-Ruinen gevonden wordt. De bedoelde heerl. had vroeger niet alleen hare afzonderlijke jurisdictie, maar zelfs een eigen landregt, nog bekend onder den naam van het landregt van Buddinge en Haakswold.

GEUSSELT of Gusselt, buit. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en ½ u. N. van *Maastricht*, kant., gem. en 1½ u. Z. W. van *Meerssen*.

Deze buit., wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer H. Cramer.

GEUSSELTERBROEK of Gusselterbroek, vlakte in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, ½ u. N. van Maastricht.

GEUT (DE), water in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Goot.

GEUT (DE), beek in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Canjel.

GEUTE (DE OUDE-), riviertje in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, Z. O. van Scheemderhamrik uit het Zijldiep voortkomende, en met eene noordoostelijke rigting naar de Oude Zwaagzijl loopende, van waar zij eene meer oostelijke rigting neemt, naar de, in 1769 gelegde, nu Oude Nieuwezijl loopt, en van daar naar de Finsterwolderzijl, in 1819 gelegd, waar het water zich thans in den *Dollart* ontlast.

Het dient tot uitwateringskanaal van de Finsterwolder-, Oostwolder- en Midwolder-polders. Ook ontlasten de Beertha en Bellingewolde, door hunne eigene, naast elkander liggende, sluizen, hun water buitendijks in de Oude-Geute. Door de sterke aanslijking is deze uitwatering thans zoo goed niet als voor eenige jaren; inzonderheid heeft de storm van September 1833 aldaar, vooral in de meede van Bellingwolde, veel kwaad gedaan.

GEUW (DE), onderscheidene waters, prov. *Friesland*. Zie Geeuw (De).

GEUWE (DE), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoa*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Geeuw (De).

GEUZENBRIL, voorm. fort in het Noordoostelijk gedeelte van *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Anna (St.).

GEUZENBUURT, gewoonlijk alleen de Buurt genaamd, geh. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. N. N. O. van *Hoorn*, kant. en 1½ u. N. W. van *Enkhuizen*, gem. *Andijk*, nagenoeg in het midden der gem. gelegen.

GEUZENDIJK, dijk in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. en watering van *Groede*, loopende van den IJven- of Barendijk, naar den weg van Groede op Nieuwvliet; die in oude tijden ook eenen binnendijk schijnt geweest te zijn. Deze dijk scheidt den Ista-polder van Molenwal (zie kaart van Moggé), en maakt de oostelijke grens van eerstgenoemden polder uit. De tijd en gelegenheid, dat hij gelegd zoude zijn, is even onbekend, als de oorsprong van den naam.

Digitized by Google

GEUZENGRACHTEN, onder dezen naam zijn bij de landlieden te *Cromvoirt*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, bekend, en in de heide van *Vught* en het veld van dit dorp nog zigtbaar, de grachten, die gedurende het beleg van 's Hertogenbosch, in 1629, door Prins FREDERIK HENDRIK, gediend hebben, om het water van den *Dommel* achter het leger omtevoeren en zich te verschansen. Langs deze grachten worden hier en daar nog zeer duidelijk de sporen van de groote en kleine schansen, naar den vorm van dien tijd gevonden. Men treft deze grachten in de hooge heide, ½ u. Z. W. ten W. van *Vught*, regts van den weg van *Helvoirt* aan, van waar ze schier evenwijdig in een noordwestelijke en vervolgens noordelijke rigting, door de heide en het veld, voorbij de vogelkooijen en Deuteren, tot aan de Bosschesloot loopen; het gedeelte bezuiden de vogelkooijen (in der tijd het eigendom van GROBBENDONK), droeg den naam van *Hollandschedijk*.

Men vindt een uitvoerig plan van dit beleg in de *Stedeboeken* van BLAAUW, waarmede bij drooge zomers, zoo als deze (1842), alles gemakkelijk herkenbaar is.

GEUZENLAAN, voorm. weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, hebbende geloopen door groenland, van den Woldijk, nabij Noorder-Hoogerbrug, tot aan het Selwerderdiepje, in de nabijheid van het voormalige klooster Selwerd; thans niet meer als weg bruikbaar.

GEUZENVELD (HET-), boerenhofstede in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1 u. W. van *Amsterdam*, gem. *Sloten-Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer*, in de *Osdorper-Binnenwegsche-polder*, aan de trekvaart tusschen Amsterdam en Haarlem.

GEVENICH, GEWENNICH, GARVENICH, GIJWENNICH, GIVENICH of GREVENICH, geh. in de heerl. *Berburg*, in het grooth. *Luxemburg*, kw. en 1½ u. N. ten O. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 2 u. ten Z. O. van *Echternach*, gem. en ½ u. O. van *Mompach*. Men vindt er eenige weinige boerenwoningen en een vervallen kasteel.

GEVERICK-KELMONT, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie het volgende art.

GEVERIK, ook GEVERICK-KELMONT, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en ½ u. N. van *Meerssen*, gem. en 5 min. ten Z. van *Beek*; met 48 h. en 260 inw.

GEVESWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GEEFSWEER.

GEWANDE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en gedeeltelijk kant. *'s Hertogenbosch*, gem. *Empel-en-Meerwijk*, gedeeltelijk kant. *Oss*, gem. *Alem-Maren-en-Kessel*.

Het ligt 1½ u. N. N. O. van 's Hertogenbosch, 2½ u. O. van Oss, ¾ u. O. ten N. van Empel, 1 u. Z. van Alem. Men telt er 28 h. en 110 inw., van welke 12 h. en 50 inw. onder *Alem-Maren-en-Kessel*, en 16 h., met 60 inw. onder *Empel-en-Meerwijk*. Het gedeelte onder Alem-Maren-en-Kessel behoorende wordt weder in twee buurtjes gescheiden Alems-Gewande en Marens-Gewande geheeten. Vroeger plagt hier eene schans te leggen, Gewandeschans genaamd. — Men heeft te Gewande, onder *Empel*, eene school, die door een gemiddeld getal van 12 leerlingen bezocht wordt.

In dit geh. is boven de Blaauwe sluis, in den nacht tusschen 31 December 1833 en 1 Januarij 1834, eene doorbraak in den Maasdijk

Digitized by Google

ontstaan, welke eene lengte van 330 el had. — Den 1 Mei 1836 is de watermolen aldaar afgebrand.

GEWANDE (ALEMS-), b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Alems-Gewande.

GEWANDE (MARENS-), b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Marens-Gewande.

GEWANDE-SCHANS, voorm. schans in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, in het geh. *Gewande*.

Het was eene kleine sterreschans, welke, zeer in verval zijnde, na den Belgischen opstand weder opgemaakt, doch thans andermaal vervallen is.

GEWENNICH, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Gevenich.

GEWEZEN-BOEZEM-VAN-DEN-BINNENBAN-VAN-DE-WERKEN, strook lands in het *Oude Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Werken (Gewezen-Boezem-van-den-Binnenban-van-de-).

GEYN (HET-), riv. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Gein (Het) (1).

GEYNS, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, bij *Wommels*, waartoe zij behoorde. Men weet thans de juiste plaats niet meer aan te wijzen, waar zij gestaan heeft.

GEYNZIGT, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant. en ½ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Loenersloot-Oukoop-en-Ter-Aa*, in de kom van het d. *Loenersloot*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 v. r. en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe R. H. van Reenen, wed. C. Webbers, woonachtig te 's Gravenhage.

GEYSENROOI, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*. Zie Gijzenrooi.

GEYSTEREN, d. in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*, arr. en 8 u. N. van *Roermonde*, kant. en 2 u. N. van *Horst*, gem. en ½ u. Z. van *Wansum*. Men telt er 320 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en de veeteelt. De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Horst* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt. De kerk aan den H. Willebrord toegewijd, was tot in het jaar 1841, slechts eene kapel, maar werd toen tot eene parochiekerk verheven.

Er bestaat in dit d. een oud kasteel, toebehoorende aan den Heer C. C. Baron de Weichs de Wenne.

GEYZELAAR, naam, onder welken het d. Gelselaar, in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie Gelselaar.

GEZUSTERS (DE-VIER-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Vier-Gezusters (De).

GHAWE, oude naam van het d. Gauw, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Gauw.

GHERNEWERD en Gharneweerd, oude namen van het d. Garnwerd, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Garnwerd.

GHERREN, streek lands, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, onder het d. *Oudega*.

Zij was 14 matmaden groot en werd als een legaat van Tryedze, dochter van Wobke en vrouw van zekere Rinnert, in het jaar 1504, aan het klooster van Sigerswolde gegeven, onder beding, dat Tryedze

---

(1) Alle de woorden elders veel Gey gespeld, zoeke men op de woorden Gei.

Digitized by Google

daarvan tot haar onderhoud jaarlijks acht Hoornsche Postulaten (16 guld.) zoude genieten.

GHESTEL, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GESTEL (1).

GHIJSEN, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie GIESSEN.

GHILSEN, vroegere naam van het d. GILZE, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie GILZE.

GHIOURANA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, die uit het meer *Inpara-Karaja* ontspringt, en zich in de *Baai van Boni* ontlast.

GHISP, d. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie JISP.

GHOERBEEK, naam, onder welken de GHOORBEEK, prov. *Limburg*, wel eens voorkomt. Zie GHOORBEEK.

GHOOR, voorm. adell. kast. in het *Land van Horn*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Roermond*, gem. en 5 min. Z. van *Neer*, op den *Linker-Maasoever*.

Dit slot, hetwelk in zijnen vorigen staat afgebeeld is in de *Délices du Pays de Liége*, zoude in de twaalfde eeuw gesticht zijn door zeker adelijk geslacht DE MONTFORT; ook zou toen reeds de kapel aan de H. Maagd toegewijd, gebouwd, en met aanzienlijke voorregten begiftigd zijn. Den 16 Januarij 1772, stortte deze kapel door eenen hevigen stormwind in. — Omstreeks het jaar 1500, werd het kast. GHOOR, door den Prins van Luik belegerd en ingenomen; in dien tijd vindt men als Heer van GHOOR vermeld, GOVERT VAN MILENDONCK, die van zijne moeders zijde afstamde van HENDRIK DE MONTFORT, en gehuwd was met MARIA VAN BREDERODE.

Eene Freule VAN MILENDONCK, bewoonde GHOOR van 1620 tot 1630. Later kwam het kasteel in het bezit van den Graaf DE HORION, doch daar het alstoen niet bewoond werd, geraakte het weldra in verval. In 1790, begon men het af te breken en thans bestaat er niets meer van dan de stallingen die in eene boerenwoning zijn veranderd.

In 1836, ontdekte men, bij het wegvoeren van het puin, eenen put, die men nog in eenen goeden staat bevond en dus besloot te reinigen; doch onder in dien put vond men eene menigte messen en ijzeren punten tusschen de steenen uitstekende; de vloer was met menschenbeenderen bedekt, waaronder nog 5 of 6 doodshoofden in hun geheel waren. Men houdt het er voor, dat deze put gediend heeft, om de ter dood veroordeelden in te werpen, die alsdan tusschen de messen omkwamen; meer dan 300 zulke messen zijn tusschen de steenen uitgenomen, waarna men den put weder gevuld heeft.

Thans behoort GHOOR aan de Baronnesse DE KEVERBERGH D'ALDENGHOOR, wonende te Halen.

GHOOR of GOOR, moeras in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ½ u. W. van Soerendonk. Van het W. naar het O., heeft dit moeras de uitgestrektheid van een half uur. Het beslaat eene oppervlakte van 67 bund. 8 v. r. 90 v. ell. Het riviertje de Aa, neemt daaruit zijnen oorsprong.

GHOORBEEK, ook wel eens GHOERBEEK gespeld, riv. in de prov. *Limburg*, arr. *Roermond*, die op de grenzen van België uit het *Vieetersbroek* voortkomt, langs Stamproy noord-oostwaarts stroomt, tot bij Grathem, waar zij zich in twee armen splitst, van welke de eene den

(1) Alle de overige namen, elders wel eens GH gespeld, doch hier niet gevonden wordende, zoeke men op G.

naam aanneemt van Gratemerhoek (zie dat woord), de andere onder zijnen vorigen naam, noordwaarts langs Baexem, Halen en Nunheim loopende, zich bij Ghoor met de *Neer* vereenigt.

GIANDJAR of GIANJAR, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bali*. Het ligt op 3 u. afstands van de Zuidkust en men telt er 30,000 weerbare mannen; terwijl de bevolking op ruim 200,000 zielen geschat wordt. De grond is hier zeer bergachtig, in het algemeen vruchtbaar en met rijstvelden en tuinen bedekt, alleen op de steenachtige plaatsen groeit lang riet. Sedert de afschaffing van den slavenhandel, is dit rijk bij het toenemend getal der inwoners, dikwerf aan hongersnood blootgesteld geweest, weshalve de Vorsten reeds verzocht hebben, dat, die handel weder mogt worden hersteld. De handel is in dit land van geen belang en bepaalt zich enkel tot eenige kleedjes, en één weinig boomwol voor den uitvoer. Het hof van GIANDJAR is zeer afkeerig, om in eenige naauwe verstandhouding met Europesche Gouvernementen te komen. Er bestaat tusschen de hoven van GIANDJAR en Kaloonkong eene verwijdering sedert het langverloopen tijdstip, dat beide hunne magt tegen TAMAN BANGELI hebben aangewend, bij welke gelegenheid van weerskanten veel volk is omgekomen. De hoofdplaats draagt denzelfden naam. Zie het volgende art.

GIANDJAR of GIANJAR, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil *Bali*, kon. *Giandjar*, 8 u. benoorden Badong. Z. is het verblijf van den Radja, die er een fraai paleis en een tuin met vijvers heeft.

GIANGOER, eil. in *Oost-Indie*, tot de *Sundasche* eilanden behoorende, niet ver van *Bali*.

GIANJAR, kon. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bali*. Zie GIANDJAR.

GIARIDJAS of GIARITSCHAS, drie eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluk-schen Archipel*, nabij Makian en Gilolo.

GIDAH, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kediri*, lands. *Blitar*, O. van de *Solo*. Niet ver van daar heeft men den bouwval van eenen tempel van gebakken steen, welke met fraai beeldhouwwerk prijkt.

GIEKONG, baai in *Oost-Indië*, aan de noord-oostkust van het eil. *Borneo*, in het dist. *Mangidara*.

GIEKERK, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 1½ u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. N. W. van *Bergum*.

Men telt in dit dorp, dat met de naburige dorpen *Oenkerk* en *Oudkerk* de zoogenaamde *Trynwouden* uitmaakt, ongeveer 55 h. en 320 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, alzoo de grond hier nog al geschikt is voor rogge en boekweit, maar minder voor weide, ook zijn de Giekerkster knollen, om hunne smakelijkheid, vermaard. De landerijen zijn van een groote uitgestrektheid; ten Oosten liggen de bouwlanden tot nabij het watertje, dat uit de Ried naar de Zwartebroek loopt, nog oostelijker, gelijk ook westwaarts, heeft men de weilanden, en bij de laatste ook eenige vogelkooijen, aan het water de Wielen, in welke veel watergevogelte gevangen wordt. Hier ziet men ook de overblijfselen van onderscheidene oude staten en eenen korenmolen aan den rijweg, die van hier over de Ried, voorbij Ryperkerk, naar den Zwarteweg loopt.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Oenkerk-Giekerk-en-Wyns*, welke hier eene kerk heeft, welks toren, tegen de gewoonte in Friesland, niet ten W., maar aan den Zuidkant staat. In deze

Digitized by Google

kerk, zijnde een langwerpig vierkant gebouw, ziet men de grafzerken van FRANCISCUS FRICIUS, overleden 26 Februarij 1744, als oudste Advokaat van het Hof van Friesland en Gecommitteerde Staat ten landsdage; van HARTESIUS IEPEMA, Raad-Ordinaris van het Hof van Friesland, overleden 24 Maart 1666, en zijne weduwe IDA VAN ANDRINGA, overleden 23 Januarij 1667, op welke grafzerk eenige Latijnsche dichtregelen te lezen zijn; voorts nog de grafzerk van Doctor REGNERUS IEPEMA, Advokaat voor het Hof van Friesland, en broeder van HARTESIUS, welke met zijne beide zonen, REGNERUS en TINCO, daaronder rust. — Ook heeft men in deze kerk eenen fraaijen zilveren avondmaalsbeker, waarop men leest:

Sytske Bennes Sjoerda, wed. van Wijlen T. van Andringa, Grietman van Utingeradeel; heeft deze beker en drie zilveren schotelen, vereerd aan de Gereformeerde Gemeente van Christus te Giekerk, den 21 *April* 1660. *Oldste kerkvoogd H. van Iepema, Raedt Ord. in den Hove van Friesland, haar Schoonzoon.*

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 30 of 40 leerlingen bezocht.

GIELTJENSDORP, heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Laag-Nieuwkoop*; palende N. W. aan den Hamgeregt, N. O. aan het geregt van Nieuw-Roode, Z. O. aan Themaat, Z. W. aan Laag-Nieuwkoop.

Deze heerl., bevat de pold. Gieltjesdorp en daarin een geh. van dien zelfden naam. Zij beslaat eene oppervlakte van 112 bund. 52 v. r. 30 v. ell., telt 5 h., bewoond door 5 huisgez., uitmakende eene bevolking van 40 inw.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Kockenge*. — De R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Vleuten* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te Kockenge.

Het geh. GIELTJENSDORP of GEELTJENSDORP, ligt 2½ u. N. N. W. van Utrecht, 1 u. N. N. W. van Maarsen, ¼ u. O. van Lage-Nieuwkoop. — De kermis viel vroeger in den derden Dingsdag in Augustus, thans echter bestaat zij niet meer.

Deze heerl. is in het jaar 1841 overgegaan van de Weeskamer der stad Amsterdam aan Heeren Burgemeesteren en Wethouderen der stad Delft.

GIELTJENSDORP of GEELTJENSDORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Laag-Nieuwkoop*; palende N. aan het Hamgeregt, N. O. aan het geregt van Nieuw-Roode, Z. O. aan Themaat, Z. W. aan Laag-Nieuwkoop.

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 112 bund. 52 v. r. 30 v. ell., en wordt door ééne sluis, op de Vecht, van het overtollige water ontlast.

GIELTJESDORP of GEELTJESDORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Loenen*, gem. *Ruwiel*.

GIENDING, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*. Deze berg is zeer spits.

GIENDING (HOEK-VAN-), kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Passaroewang*, in de straat van *Madoera*.

GIERRA, riv. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, die met eene zuidelijke rigting in zee valt.

GIERSBERGEN of GEERSBERGEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 2½ u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. O. van *Waalwijk*, gem. *Drunen*.

GIES, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

GIESBEEK of GIJSBEEK, ook wel enkel GIES genaamd, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 4½ u. Z. van *Zutphen*, kant. en 1¼ u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 1 u. Z. van *Angerlo*.

Men telt er 49 h. en 400 inw., die, met die uit de nabijgelegene buurs. eene stat. uitmaken, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

Voorts heeft men er eenen panoven en twee steenovens, welke te GIESBEEK groot vertier verschaffen en veel aftrek hebben.

GIESEN, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie GIESSEN.

GIESEN (DE), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GIESSEN (DE).

GIESKI, naam, welken de Negers geven, aan de koffijplant. PONTHIEU, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie PONTHIEU.

GIESSEN, gem. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden* (10 k. d., 11 m. k., 8 s. d.); palende N. O. aan de Maas, Z. aan de gem. Op- en Neer-Andel, W. aan de gem. Almkerk-en-Uitwijk en N. W. aan de gem. Rijswijk.

Deze gem. bestaat uit de pold. het Endeveld, St. Romboutspolder en Giessens-weide. Zij bevat, behalve het d. GIESSEN, de geh. Eng-Giessen, en Steenen-Heul, beslaat eene oppervlakte van 574 bund., telt 62 h., bewoond door 81 huisgez., uitmakende eene bevolking van 420 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl sommigen nog al handel in paarden drijven. Ook treft men er goede uiterwaarden, schoone vruchtboomen en welige graanakkers aan.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessen-en-Rijswijk*, die hier eene kerk heeft. — In deze gem. is ééne school. — Het is eene heerl., welke thans in eigendom bezeten wordt door den Heer HERMAN VAN DER COLFF, te Woudrichem.

Het d. GIESSEN, GIESEN, GHIESEN of GIJSEN, moet reeds in de zevende eeuw zijn bekend geweest, althans, men leest dat ZWITBERT, een der leerlingen van ST. WILLEBRORD, er reeds in 695, het Evangelie zoude gepredikt hebben. Het ligt 7 u. N. W. van 's Hertogenbosch, 3 u. N. W. van Heusden en 1 u. Z. W. van Woudrichem, zeer vermakelijk aan en binnen den Maasdijk, die hier vele uiterwaarden of voorland heeft en met nootenboomen en ander geboomte beplant is, gelijk mede de binnenwegen, welke langs welige graanakkers loopen.

De kerk is een oud gebouw, van middelmatige grootte, met eenen spitsen toren. In Maart 1755 stortte, bij helder en stil weder, de toren in; het hernieuwde kerkgebouw werd den 4 September 1763 en het nieuwe orgel in Junij 1776 ingewijd. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht.

Te GIESSEN stond ook van ouds een fraai slot, het Huis te Giessen genoemd, waarop de Heeren van GIESSEN hun verblijf hielden. Zie voorts GIESSEN (HUIS TE).

Dit d. had reeds van ouds eene vrije jaarmarkt, op dezelfde keuren als die van Woudrichem; zij begon drie dagen voor St. Margreteavond. Thans heeft men er nog eene beroemde paardenmarkt, welke den 3 Julij invalt.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een schild van zilver, beladen met twee ruggelings tegen elkander staande visschen van keel, vergezeld van negen gepateerde kruisjes van goud.

Digitized by Google

GIESSEN, voorm. heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Deze heerlijkheid maakte een gedeelte uit van de aanzienlijke goederen, welke de Heeren van Brederode in Zuid-Holland bezeten hebben, en welke zoo uitgestrekt waren, dat, volgens de oude overlevering, de Heer van Brederode in den Alblasserwaard, van Noordeloos af tot Dordrecht toe, op zijn eigen land kon gaan. Die rijke bezitting in deze landstreek, heeft aan sommige aanleiding gegeven, om te denken, dat de heerlijkheid Brederode hier in het bijzonder moet gezocht worden, en, zoo het schijnt, met uitsluiting van de andere adellijke goederen, welke deze stam in Kennemerland bezeten heeft. De krachtigste reden, ons bedunkens, welke voor dit gevoelen wordt bijgebragt, is, dat Heer Diedrik van Brederode in eenen brief, bij welken hij, aan eenige andere Heeren, met hunne landen in de nabuurschap gelegen, eenen watergang vergunt door zijne eigene landen, in dit geval spreekt van eenen vrijen watergang met ons gemeen, gaande door onze landen en de vrije heerlijkheden van Brederode. Dit bewijst wel dat de goederen der Heeren van Brederode. in den Alblasserwaard gelegen, mede tot hunne vrije heerlijkheid behoorden, maar sluit de verdere goederen, die zij in Kennemerland bezaten, geenszins van die heerlijkheid uit; om dat hetgene Heer Diedrik hier vergunde, bepaaldelijk betrekking had, op hunne landen in Zuid-Holland. Waarschijnlijker is het dan, dat deze landen en die in Kennemerland of Noord-Holland, te zamen de heerlijkheid van Brederode uitmaakten. Dit zegt ook Johannes a Leydis, wanneer hij van de gift gewaagt, welke graaf Arnoud aan zijnen zoon Siegfrid deed, waarin de goederen aan het water de Giessen gelegen, en die in Kennemerland beide gemeld worden. Van dit water hadden de landen van Giessen hunnen naam.

Later zijn deze landen in drie bijzondere heerlijkheden verdeeld, zijnde: Giessendam, Giessen-Nieuwkerk en Giessen-Oudekerk, zoodat zij thans de gem. van Giessendam-en-Giessen-Oudekerk en Giessen-Nieuwkerk-en-Moesenbroek beslaan, en eene oppervlakte hebben van 2665 bund. 50 v. r. 37 v. ell., met 350 h., bewoond door 472 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2400 inw.

GIESSEN, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*; palende N. aan den Wijngaardenpolder, den Polder-van-Molenaarsgraaf, den Polder-van-Laag-Blokland en den Polder-van-Ottoland, O. aan den Polder-van-Peurssum, Z. aan de Giessen, welke hem van den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk, van den Polder-van-Beneden-Hardinxveld, van de Peulen, van den Konkel en van den Zwijnpolder scheidt, W. aan den Polder-van-Sliedrecht.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1774 bund., waaronder 1772 bund. 63 v. r. 76 v. ell. schotbaar land.

Zij is verdeeld in twee afdeelingen, als: Giessen-Oude-Bovenkerk, die het overtollige water door éénen molen in den Boezem van den Overwaard afzet, en Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk, met drie watermolens in de Graafstroom of den Boezem van den Nederwaard uitmalende, behalve nog éénen watermolen, staande aan den Tiendweg, onder Giessendam, en daarom gewoonlijk de Tiendwegsche-molen genoemd, die het water van het Binnentiendwegsche land op het Buitentiendwegsche of het Middelblok maalt, waarvan het vervolgens, door de drie bovenvermelde molens, in den Boezem van den Nederwaard wordt gebragt. Iedere afdeeling heeft

Digitized by Google

een afzonderlijk polderbestuur, doch welke, vereenigd, het polderbestuur van GIESSEN uitmaken, en dat bestaat uit de Polderschouten van Giessen-Oudekerk en van Giessendam en zeven Heemraden, zoodanig, dat deze Schouten, ieder op hunne beurt, voorzitten, en de Secretarissen hunne ambtsverrigtingen waarnemen. De inrigting van dit bestuur is reeds bepaald en geregeld bij de scheiding der heerlijkheden Giessen-Oudekerk en Giessendam, tusschen OTTO VAN ARKEL en WILLEM VAN BREDERODE, in 1382.

GIESSEN (DE) of DE GIESSEN, water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, dat in het oostelijk gedeelte van dien waard, uit de vereeniging van eenige slooten, ontstaande, vervolgens eene diepe kreek of kil vormt, die, met eenen zuidwestelijken loop van Hoornaar langs Noordeloos, Slingerland, Peursum, Giessen-Nieuwkerk en Giessen-Oudekerk naar Giessendam vliet.

Vroeger was de GIESSEN eene open rivier, welke met de *Merwede* gemeenschap had, en op welke zelfs, in het begin der elfde eeuw, een scheepsstrijd geleverd is. Naderhand werd zij, als een tak van de Merwede bedijkt, en aan den mond daarvan, te Giessendam, welk d. van die bedijking of afdamming zijnen naam ontleent, eene sluis gelegd, die vroeger tot uitwatering diende, doch nu alleen wordt gebruikt, om water in te laten. Verder loopt de GIESSEN, buitendijks, tot het einde van Giessendam, en komt tegenover de plaats, waar voorheen het dorp Giessenmonde, in den Grooten-Zuid-Hollandsche-waard, lag, in de Merwede. Vroeger waren te dier plaatse vijf watermolens gesticht, tot het droogmalen van den Overwaard, welke molens reeds voorlang zijn afgebroken, als zijnde door de hooge bedding der rivier onbruikbaar geworden. Dit water heeft eene breedte van 32 en eene diepte van 6 ellen.

GIESSEN (ENG-), geh. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 7 u. N. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 3 u. N. W. van *Heusden*, gem en 10 min. ten W. van *Giessen*; met 8 h. en 50 inw

GIESSEN (HOOGE-), pold. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gedeeltelijk gem. *Hoog-Blokland*, gedeeltelijk gem. *Hoornaar*; palende N. aan de Hoeken, O. en Z. aan het Oudland, W. aan de Lage-Giessen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 165 bund. 62 v. r. 45 v. ell., als: 67 bund. 25 v. r. 65 v. ell. onder de gem. *Hoog-Blokland*, en 98 bund. 36 v. r. 80 v. ell. onder de gem. *Hoornaar*, telt 6 h., waaronder 3 boerderijen, te weten: 3 h., waaronder 1 boerderij onder *Hoog-Blokland*, en 3 h, onder welke 2 boerderijen onder *Hoornaar*. De bedijking en ontlasting van het overtollige water, is, voor den polder van Hooge-Giessen, even als van het Land van Arkel. De polderbesturen van Hoog-Blokland en Hoornaar besturen, ieder afzonderlijk, dat gedeelte der Hooge-Giessen, wat tot hunne gemeente behoort.

GIESSEN (LAGE-), pold. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Hoornaar*; palende N. aan de Lutjes-waard, O. aan de Hooge-Giessen, Z. aan Kort-Scheiwijk en den Schelluinsche-polder, W. aan Moesebroek.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 220 bund. 24 v. r. 9 v. ell., telt 1 boerderij. De bedijking en ontlasting van het overtollige water, is even als het Land van Arkel. Het polderbestuur bestaat uit het polderbestuur van Hoornaar, dat één Schout en vier Leden telt.

Digitized by Google

GIESSEN-BOVENKERK (POLDER-VAN-), naam, onder welken de POLDER-VAN-GIESSEN-OUDEN-BOVENKERK op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie GIESSEN-OUDEN-BOVENKERK (POLDER-VAN-).

GIESSENBURG, GIJSSENBURG of GIESENBURG, voorm. adell. slot in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek*, aan de Giessen.

Dit h. was reeds in de middeleeuwen bekend, en werd veel de Nesse genoemd, ook moet het zeer sterk geweest zijn, althans wij vinden, dat het in 1401 door JAN, Heer *van Arkel* bemagtigd werd. Het heeft van ouds de BREDERODES en de VAN GENTEN toebehoort, in het jaar 1490 was het een eigendom van JAN VAN WENA, Knaap. In het jaar 1543 kocht het WILLEM VAN ERENKENBAARD, Burgemeester van Dordrecht van ARENT VAN NEDERVEEN, vervolgens is het door huwelijk aan Jonker JACOB TAETS VAN AMERONGEN gekomen, van wiens gemalin, gemelde Burgemeester de grootvader was. Nadat het sedert door het adell. geslacht VAN HARDENBROEK bezeten was, is het, in het jaar 1696, bij koop overgegaan in het geslacht van D'ABLAING, waardoor het thans nog bezeten wordt, zijnde tegenwoordig de Heer JOAN DANIEL CORNELIS CAREL WILLEM Baron D'ABLAING VAN GIESENBURG, woonachtig te Doorn, prov. Utrecht, nog eigenaar van de daartoe behoord hebbende gronden, terwijl het huis, in het jaar 1802, voor afbraak verkocht is, zoodat men thans niets ziet dan den heuvel, waarop het gestaan heeft, alsmede eene laan en singels, alles groot in oppervlakte ongeveer 6 bund., beplant met willigen boomen en griendhout.

Het wapen van GIESSENBURG is van zilver, beladen met 3 leeuwen van sinopel (groen), en een getand borduursel van keel (rood).

GIESSENDAM, heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*; palende N. aan de heerl. Wijngaarden en Molenaarsgraaf, O. aan Giessen-Oudekerk, Z. aan Hardinxveld en de Merwede, W. aan Sliedrecht.

Deze heerl. bestaat uit den Polder-van-Giessendam, de Peulen, de Konkel, den Zwijnspolder en de Giessendamsche-plaat, bevat het d. GIESSENDAM en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 874 bund. 27 v. r. 82 v. ell., telt 190 h., bewoond door 283 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in het aannemen van publieke werken, griendteelt, het hoepelmaken, den landbouw en veeteelt.

De inw., die hier bijna allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessendam-en-Neder-Hardinxveld*, welke te Neder-Hardinxveld eene kerk heeft.

De R. K., van welke men er 6 aantreft, worden tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — De Isr. welke er gevonden worden, worden tot de ringsynagoge van *Dordrecht* gerekend.

Er bestaat in deze heerl. geen school, maar de kinderen van deze heerl., welke volgens oude verdragen de school van Neder-Hardinxveld bezoeken, beloopen een getal van ruim 100.

De heerl. GIESSENDAM, vroeger een leen der Hollandsche Graven, is in het jaar 1382, onder zekere voorwaarden, tusschen OTTO VAN ARKEL en de BREDERODES overeengekomen, van Giessen-Oudekerk afgescheiden. In 1408, is daarmede verlijd geweest MARGARETA VAN CLEVE, bij gifte van den Grave haren broeder; in 1412, ARENT VAN GENT, bij opdragt van WALRAVEN VAN BREDERODE; in 1430 is zij gekomen in het geslacht van NEDERVEEN, tot dat zij in 1549, door ARENT VAN NEDER-

veen, is overgegeven aan Willem van Drinkwaart Boudewijnszoon; na zijn overlijden kwam zij op Boudewijn van Drinkwaart, die in 1560, Burgemeester van Dordrecht was, daarna op Maria van Drinkwaart; in 1653, is daarmede verlijd Catharina Theresia de Bruxelles; in 1692, was Vrouwe van Giessendam, Maria van der Meyden, laatst weduwe van IJman IJmanszoon. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Dirk Janszen Cornz., Pieter Wijnands en zijne dochter Diederica Johanna Elizabeth Wijnands, te Utrecht.

Het d. Giessendam ligt 2 u. W. van Gorinchem, 1 u. O. van Sliedrecht. 51° 49′ 43″ N. B., 22° 29′ 51″ O. L. Men telt in de kom van het d. 60 h. en 340 inw.

Bij Koninklijk besluit van den 6 Mei 1841, no. 102, is te Giessendam eene christelijke afgescheidene gemeente erkend en toegelaten, die een nieuw kerkgebouw heeft gesticht, dat op Zondag den 28 November 1841, is ingewijd. Het getal Afgescheidenen is evenwel niet groot en er is nog geen Predikant aangesteld.

De kermis te Giessendam, valt in den eersten Maandag na St. Victor (10 October), of op dien feestdag zelven, als hij op Maandag valt, en duurt de geheele week.

Den 21 September 1777, is de geheele kom van dit d. ten getale van 18 h., behalve de schuren geheel afgebrand, later heeft nog twee malen een zware brand plaats gehad, in een ander gedeelte dezer gemeente.

GIESENDAM (GAT-VAN-), vaarwater in de *Merwede*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessendamsche-gat.

GIESSENDAM (PLAAT-VAN-), plaat in de *Merwede*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessendamsche-plaat.

GIESSENDAM (POLDER-VAN-), naam onder welke de polder Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk, in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, op sommige kaarten weleens voorkomt. Zie het volgende artikel.

GIESSENDAM-EN-GIESSEN-OUDE-BENEDENKERK, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*; palende N. aan den Wijngaartschenpolder en den Polder-van-Molenaarsgraaf, O. aan den Polder-van-Giessen-Bovenkerk, Z. aan den Polder-van Beneden-Hardinxveld, de Pealen, de Konkel en den Zwijnspolder, W. aan den Polder-van-Sliedrecht.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1324 bund., waaronder 1322 bund. 20 v. r. 56 v. ell. schotbaar land, en wordt door vier sluizen op de Giessen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Polderschout en vijf Heemraden, mitsgaders, twee Waardslieden, door Ingelanden te kiezen, die ieder slechts twee jaren zitting hebben, maar op nieuw verkiesbaar zijn; van de Heemraden moeten er drie te Giessendam en twee te Giessen-Oudekerk en van de Waardslieden één te Giessendam en één te Giessen-Oude-Benedenkerk wonen.

GIESSENDAM-EN-GIESSEN-OUDEKERK, gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (11 k. d., 9 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Molenaarsgraaf, Laag-Blokland en Ottoland, O. aan de gem. Peursum, Z. O. aan de Giessen, die haar van de gem. Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek en van de gem. Hardinxveld scheidt, Z. aan de Merwede, W. aan Sliedrecht.

Deze gem., bevat de heerl. Giessendam, en Giessen-Oudekerk, Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1876

Digitized by Google

bund. 70 v. r. 27 v. ell., telt 263 h., bewoond door 375 huisgez., uitmakende eene bevolking van bijna 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt, aanneming van publieke werken, griendteelt en hoepelmaken, ook heeft men er 1 windkorenmolen, 1 paardengrutterij en 1 leerlooijerij.

De inw., die, op een twintigtal na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessendam-en-Neder-Hardinxveld* en *Giessen-Oudekerk-en-Peursum.*

De enkele Evang. Luth., die hier gevonden wordt, behoort tot de gem. *Gorinchem.* — De R. K., van welke men er 8 aantreft, worden tot de stat. van *Gorinchem,* en de 11 Isr., die men er telt, tot de ringsynagoge van *Dordrecht* gerekend. — Men heeft in deze gem. eene school, te Giessen-Oudekerk.

GIESSENDAM-EN-NEDER-HARDINXVELD, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland,* kl. van *Dordrecht,* ring van *Gorinchem,* met 2300 zielen en eene kerk te Nederhardinxveld. Deze gem. is van 1596 tot 1730 gecombineerd geweest met *Giessen-Oudekerk* en *Hardinxveld;* zoodat elke Zondag namiddag aldaar gepredikt werd, beurtelings door den Predikant van Giessen-Oudekerk en door dien van Hardinxveld. Bij resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland, zijn, in het jaar 1730, Giessendam-en-Neder-Hardinxveld eene afzonderlijke gem. geworden, welke toen eenen eigen Predikant kreeg in Johannes van Wingerden, die, van Molenaarsgraaf herwaarts gekomen zijnde, in het zelfde jaar, nog weder naar Gorinchem beroepen werd. Het beroep van den Predikant geschiedt beurtelings, de eene reize bij wege van collatie, door den Heer van Hardinxveld, en de andere reize, door eene vrije verkiezing van den kerkenraad, welke beroeping dan echter, aan de goedkeuring van dien Ambachtsheer moet onderworpen worden.

GIESSENDAMSCHE-GAT, vaarwater in de *Merwede,* ten Z. van den *Alblasserwaard,* prov. *Zuid-Holland,* tusschen de uiterwaarden van Giessendam en de Giessendamsche-plaat heenloopende.

GIESSENDAMSCHE-PLAAT, plaat in de *Merwede,* bezuiden den *Alblasserwaard,* prov. *Zuid-Holland,* van de uiterwaarden van Giessendam door het Giessendamsche-gat afgescheiden.

GIESSEN-EN-RIJSWIJK, kerk. gem., prov. *Noord-Braband,* klass. van *Heusden,* ring van *Woudrichem.* Men heeft er 570 zielen en twee kerken, als: ééne te Giessen en ééne te Rijswijk, benevens twee pastorijen. De tegenwoordige Predikant bewoont die te Rijswijk, terwijl zijn opvolger die te Giessen zal moeten betrekken. Deze gem. zijn te voren ook vereenigd geweest, doch later weder gescheiden. De eerste Predikant die Giessen en Rijswijk vereenigd bediend heeft, was Dithmarius Blofkenius, die in 1609 afgezet werd; de laatste was Petrus Nordingen, beroepen in 1618, die bij de scheiding in 1649 te Giessen is gebleven en verroepen naar Aalsmeer, in 1654. De eerste, die in de gem. Rijswijk het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Elisa Spiljardus, die in het jaar 1649 herwaarts kwam, en in het jaar 1665 naar Harderwijk vertrok. De laatste Predikant die Giessen alleen bediende, is geweest Johannes Christianus 't Hoofd, † in 1809. De laatste te Rijswijk, Jacob Jan Buyn, die in 1809 naar Gellicum-en-Rhenoy verroepen werd. Daarop zijn ze weder bij elkander gevoegd doch vacant gebleven, tot dat er in het laatst van 1812, in dienst trad Kornelis van Rinteln, die in 1827, naar Ossendrecht vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van de Ambagtsheeren van Giessen en Rijswijk.

GIESSENMONDE, voorm. d. in den *Groote-Zuidhollandsche-waard*, tegen over Giessendam en den mond der Giessen.

Het wordt vermeld in eenen brief van Willem III, Graaf *van Holland*, van het jaar 1314. Er bestond destijds eene parochiekerk, die onder den Proost van St. Salvatorskerk te Utrecht stond. Bij de inbraak en de overstrooming van den Groote-Zuidhollandsche-waard, op den 18 November 1421, is het geheel verzwolgen, zoo dat er niets meer van te vinden is.

GIESSEN-NIEUWERKERK, hooge heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessen-Nieuwkerk.

GIESSEN-NIEUWERKERK (GEMEENE-LAND-VAN-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessen-Nieuwkerk (Gemeene-land-van-).

GIESSEN-NIEUWERKERK (NEDER-POLDER-VAN-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessen-Nieuwkerk (Nederpolder-van-).

GIESSEN-NIEUWKERK of Giessen-Nieuwerkerk, hooge heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek*; palende N. W. aan de heerl. Giessendam en Giessen-Oudekerk, N. aan Peursum, O. aan Moesebroek, Z. en W. aan Hardinxveld.

Deze heerl. bevat niets dan het Gemeeneland-van-Giessen-Nieuwkerk en den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk, en bevat het d. Giessen-Nieuw-kerk, benevens eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 788 bund. 80 v. r. 10 v. ell., waaronder 780 bund. 36 v. r. 90 v. ell. schotbaar land, telt 94 h., bewoond door 104 huisgez., uitmakende eene bevolking van 630 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, doch vooral in hennep en veeteelt. Ook is er een windkorenmolen.

De inw., die hier op 11 na, alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessen-Nieuwkerk* en *Neder-Slingeland*. — De R. K., van welke men er 6 aantreft, worden tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — De 5 Isr., welke men er telt, behooren tot de ringsynagoge van *Dordrecht*. — Men heeft in deze heerl. eene school, te Giessen-Nieuwkerk.

Het d. Giessen-Nieuwkerk ligt 1½ u. W. N. W. van Gorinchem. Men telt er, in de kom van het d., 33 h. en 250 inw.

De Pastoor der kerk werd vóór de Reformatie door den Proost der St. Mariakerk te Utrecht ingeleid. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Deze heerl. bezat oudtijds het regt van visscherij en vogelarij. Thans is nog daaraan verbonden het erfwatergraafschap van den Overwaard, het stellen van eenen Heemraad en van eenen Penningmeester en Secretaris in het waterkollegie van den Overwaard. Uit het geslacht van Brederode is de heerlijkheid in andere geslachten overgegaan, tot dat zij, sedert 1696, is aangekocht, en bij erfopvolging bezeten door het tegenwoordige oud adellijk geslacht van d'Ablaing, zijnde zij thans een eigendom van den Heer Joan Daniel Cornelis Carel Willem Baron d'Ablaing van Giessenburg, woonachtig te Doorn, provincie Utrecht.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met twee leeuwen van goud.

GIESSEN-NIEUWKERK (GEMEENE-LAND-VAN-) of Gemeeneland-van-Giessen-Nieuwerkerk, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessen-Nieuwkerk-*

Digitized by Google

en-Moesebroek; palende N. aan-den-Polder-van-Giessen-Oude-Bovenkerk en den Polder-van-Peursum, O. aan den polder Laag-Giessen en den Schelluinsche-polder, Z. aan den Polder-van-Boven-Hardinxveld, Z. W. aan den Polder-van-Beneden-Hardinxveld, W. aan Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk.

Deze pold., die in het jaar 1382 bedijkt is, bestaat eigenlijk uit drie pold., namelijk: den Doetschepolder, den Polder-van-Moesebroek en den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 788 bund. 80 v. r. 10 v. ell., waaronder 747 bund. schotbaar land, telt 94 h., en wordt door drie molens, op de Giessen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en vijf Heemraden, met drie Waardslieden.

GIESSEN-NIEUWKERK (NEDER-POLDER-VAN-) of NEDER-POLDER-VAN-GIESSEN-NIEUWKERK, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek*; palende N. aan de Giessen, die hem van den Polder-van Giessen-Oude-Bovenkerk scheidt, O. aan den Doetschepolder, Z. aan den Polder-van-Boven-Hardinxveld, Z. W. aan den Polder-van-Beneden-Hardinxveld en W. aan den Polder-van-Giessendam.

Deze pold., die in het jaar 1382 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 309 bund., waaronder 287 bund. 15 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen molen op de Giessen, van het overtollige water ontlast, en staat onder het polderbestuur van het Gemeeneland van Giessen-Nieuwkerk.

GIESSEN-NIEUWKERK-EN-MOESEBROEK, gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (11 k.d., 8 m. k., 4 s. d.); palende W. en N. aan de Giessen, die haar van de gem. Giessendam-en-Giessen-Ouderkerk, Peursum en Neder-Slingeland scheidt, O. aan Hoornaar en Schelluinen, Z. en W. aan de gem. Hardinxveld. — Deze gem. bevat niets dan de heerl. Giessen-Nieuwkerk. Zie voorts dat woord.

GIESSEN-NIEUWKERK-EN-NEDER-SLINGELAND, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*, met 750 zielen en ééne kerk te Giessen-Nieuwkerk. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES LA MOTTE, die in het jaar 1592 herwaarts kwam, en in het jaar 1595 naar 's Gravezande vertrok. Het beroep geschiedt met agreatie van den Ambachtsheer van Giessen-Nieuwkerk.

GIESSEN-OUDE-BOVENKERK (POLDER-VAN-), op sommige kaarten onder den naam van POLDER-VAN-GIESSEN-BOVENKERK voorkomende, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*; palende N. aan den Polder-van-Laag-Blokland en aan den Polder-van-Ottoland, O. aan den Polder-van-Peursum, Z. aan de Giessen, die hem van den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk scheidt, W. aan den Polder-van-Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 450 bund. 43 v. r. 20 v. ell. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en twee Heemraden, mitsgaders eenen Waardsman, die door Ingelanden wordt gekozen, en twee jaren zitting heeft, maar weder verkiesbaar is.

GIESSEN-OUDEKERK, heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-*

Digitized by Google

Giessen-Oudekerk; palende N. aan de heerl. Laag-Blokland en Ottoland, O. aan de heerl. Peursum, Z. aan de Giessen, die haar van de heerl. Giessen-Nieuwkerk scheidt, W. aan Giessendam.

Deze heerl. bevat het d. Giessen-Oudekerk en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1002 bund. 42 v. r. 45 v. ell., telt 73 h., bewoond door 93 huisgez., uitmakende eene bevolking van 450 inw.

De inw., die op 2 na allen Herv. zijn, behooren tot de gem. Giessen-Oudekerk-en-Peursum, die in deze heerl. eene kerk hebben. — De 2 R. K. worden tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. Giessen-Oudekerk ligt 1¼ u. W. N. W. van Gorinchem, 1¼ u. O. van Sliedrecht. Men telt in de kom van het d. 26 h. en 125 inw. Van de kerk, is het oostwaartsche gedeelte of koor, den 24 Julij 1838, voor afbraak verkocht, terwijl in dat zelfde jaar eene consistorie of kerkeraadskamer aan de kerk gebouwd is.

De dorpschool, welke, even als de onderwijzerswoning in 1839 nieuw is opgebouwd, wordt door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht. — De kermis te Giessen-Oudekerk volgt op die van Giessendam.

Deze heerl. is vroeger een oud leen der Graven van Holland geweest, in 1413 is daarmede verleid geweest Wisschart van Honswijk, doordien Walvaren van Brederode de spade op den dijk gestoken had, na wiens overlijden Tielman van Honswijk, zijn broeder haar heeft laten drijven voor het dijkregt; naderhand is daarmede verleid Arent van Gent, daarna is zij gekomen op zijne dochters Magtild en Christina van Gent, in 1465 overgegeven aan Jacob Pot, Baljuw van Zuid-Holland, bij wiens overgifte in 1470 daarmede verleid is Claas van der Werve, in 1692 was Vrouwe dezer heerl. Françoise Sandelands. Thans wordt zij bezeten door Dirk Janszen Corneliszoon, Pieter Wijnands en diens laatsten dochter Diederica Johanna Elizabeth Wijnands, te Utrecht.

GIESSEN-OUDEKERK-EN-PEURSUM, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*; met 550 zielen en eene kerk te Giessen-Oudekerk. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jan Simonszn., die in het jaar 1586 herwaarts kwam, en in het jaar 1600 overleed.

In deze gem. moeten, ingevolge resolutie der Zuidhollandsche Synode, in het jaar 1736 te Gorinchem gehouden, ingeval van beroeping, tot den kerkeraad, die uit zes personen bestaat, ten minsten een of twee Leden uit de heerl. Peursum toegevoegd worden. Deze gecombineerde kerkeraad beroept en benoemt als dan vrijelijk, naar advies en toestemming van den Ambachtsheer, eenen Predikant, zonder voorafgaande nominatie, onder agreatie van den Ambachtsheer van Giessen-Oudekerk en de Ingelanden van Peursum.

GIESSENPOLDER, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Giessen.

GIESSENSCHE-WEIDE, gecombineerd met een gedeelte van de *Andelsche-weide*, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gedeeltelijk gem. *Op-en-Neer-Andel*, gedeeltelijk gem. *Giessen*; palende N. aan den Rietdijk, O. aan de Neerandelsche-steeg, Z. aan den Alm, W. aan het Endeveld.

Deze pold beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 219 bund. 91 v. r. 64 v. ell. alles weiland, waarvan 133 bund.

Digitized by Google

84 v. r. 40 v. ell. onder *Andel*, en 86 bund. 37 v. r. 24 v. ell. onder *Giessen* en wordt door eenen eigen watermolen, op den Alm, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris.

GIESSENSTROOM, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GIESSEN (DE).

GIETEL, GIETELO, GIETELOO of GEETELO, b. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 7 u. ten N. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. van *Apeldoorn*, gem. en ½ u. N. van *Voorst*; met 30 h. en 180 inw. Voorheen lag hier een landgoed van denzelfden naam.

GIETEL, GIETELO, GIETELOO of GEETELOO, voorm. landg. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, in de buurs. *Gietel*, gem. *Voorst*.

Dit landgoed bestaat sedert bijna onheugelijke tijden niet meer en is thans eene eenvoudige boerenplaats, behoorende tot het landgoed de Pol.

GIETEM, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie GIETEEN.

GIETEN, gem. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. *Assen* (5 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Anlo, O. aan de gem. Wildervank, in de prov. Groningen, Z. aan de gem. Gasselte, W. aan de gem. Rolde.

Deze gem. bevat de d. Gieten en Gieterveen, benevens de geh. Bonnen, Bonnerveen, Veenhof en Zandvoort. Zij beslaat eene oppervlakte van 4174 bund. 62 v. r. 13 v. ell., telt 281 h., bewoond door 293 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt en turfgraverij. Ook heeft men er 7 linnenweverijen, 8 wagenmakerijen en 3 smederijen.

Vroeger was deze gem., even als vele andere plaatsen in Drenthe, meer boschrijk, immers men had er meer oud hout, en daarom werd deze plaats niet zelden door jonge landschapschilders gekozen, om zich te oefenen en studiën naar de natuur te maken. Er is evenwel nog zoo veel geboomte, waar tusschen de huizen op ruime afstanden van elkanderen schilderachtig staan, dat GIETEN eene der fraaiste dorpen mag genoemd worden. Bijzonderlijk is er eene fraaije wandeling over de Gieterhoogte.

De Herv., die hier 1600 in getal zijn, maakten, tot in het jaar 1839, de gem. van GIETEN uit, maar vormen sedert dien tijd twee gem., namelijk die van Gieten en Gieterveen. — De 20 R. K., die men hier aantreft, onder welke 14 Communicanten, behooren tot de stat. van *Assen*. — De 7 Isr., welke men hier vindt, behooren tot de bijkerk te *Assen*. — Men heeft in deze gem. twee scholen; als: ééne te Gieten en ééne te Gieterveen, welke te zamen door een gemiddeld getal van 275 leerlingen worden bezocht.

Het d. GIETEN, in een oud charter van 1223 en andere oude stukken GETEN, en ook eens IHETEN genaamd, ligt 3 u. O. van Assen, 2 u. N. van Borger, 53° 0′ 22″ N. B., 24° 23′ 47″ O. L. Men telt er in de kom van het d. 76 h. en 460 inw., en met die van de daaronder behoorende geh. Bonnen, Veenhof en Zandvoort, 137 h. en ruim 800 inw.

De inw., die hier bijna allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier en te *Gasselte*, als zijnde tot 1611 vereenigd geweest, het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JODOCUS VOSSIUS, die in het jaar 1599 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 afgezet werd. Bij vroegere vacature hebben de hoofden der huisgezinnen, bij de laatste de

Digitized by Google

eigengeërfden den Predikant beroepen. De kerk is een klein oud gebouw, waarin in het jaar 1804, een hangzolder of kraak is gemaakt, welke tegen den toren rust. Vroeger had men hier slechts een zoogenaamd klokkenhuis, doch in 1804 is er een nette toren tegen de kerk aangebouwd. Deze toren heeft eene hooge spits met leijen gedekt, en is voorzien van een uur- en slagwerk en twee zeer oude klokken, waarvan de Latijnsche opschriften moeijelijk zijn te lezen, onder den toren is de eenige ingang in de kerk. Op eene zerk in den voormuur geplaatst, leest men:

H. Heres Pastor,
Kerkvoogden W. Harms,
Scholtus J. Braams, Architekt
H. Winters A°. 1804.

De dorpschool te Gieten wordt door een gemiddeld getal van 125 leerlingen bezocht.

Men heeft te Gieten en in het naburige *Rolde* de grootste Hunnebedden gevonden, een bewijs, dat deze streek reeds in den eersten tijd of welligt vroeger dan onze christelijke jaartelling bevolkt en bewoond was.

Het wapen dezer gem. bestaat uit eenen langen hazewindhond.

GIETEREN, naam, welken men in de wandeling geeft aan het d. Giethoorn in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Giethoorn.

GIETERHOOGTE, heuvelachtige streek in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, in de gem. *Gieten*.

Het is eene verlenging van de bergketen de *Hundsruck* of *Hondsrug*, welke van de kanten van den Rijn zich uitstrekt in Duitschland, door Drenthe en Groningen zich verlengt naar zee. Van deze hoogten heeft men dikwijls treffende gezigten; vooral fraai is het gezigt nabij het d. Gieten, van waar men, aan de eene zijde naar het volkrijke gedeelte van de provincie Groningen, aan de zijde van de Wildervank, en aan de andere zijde op het, in zijn bosschen fraai gelegene, d. Gieten uitziet.

GIETERMEER, meer in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Giethoornsche-meer.

GIETERSCHE-BRUG, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 3 u. Z. W. van *Heerenveen*, kant. en 1½ u. N. O. van de *Lemmer*, en behoorende tot het d. *Oosterzee*, over eene vaart, de Gietersche-vaart geheeten.

GIETERSCHE-MEER, naam welke men in de wandeling veelal geeft aan het Giethoornsche-meer, in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Giethoornsche-meer.

GIETERVEEN, d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 4 u. O. ten N. van *Assen*, gem. en 1 u. O. ten N. van *Gieten*. Men telt er, met het daartoe behoorende geh. Bonnerveen, 144 h. en 800 inw, die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteel en turfgraverij. Ook heeft men er 1 windkorenmolen, 2 linnenweverijen, 2 wagenmakerijen en 1 smederij.

De inw., die hier bijna allen Herv. zijn, maken, sedert het jaar 1840, met die van *Bonnerveen*, eene afzonderlijke gem. uit, die tot de klass. en ring van *Assen* behoort. Deze gem., bij Koninklijk besluit van 10 November 1839, N°. 90, van Gieten afgescheiden zijnde, zoo had men, tot bouwing van kerk en pastorij en aankoop van grond, eene aanmerkelijke som noodig. Uit eene inteekening der inwoners en eene kollekte in de provincie kwam ruim 3000 guld.; bij het kon-

Digitized by Google

trakt van scheiding gaf Gieten 1300 guld.; de Synode van 1841, uit de kollekte voor noodlijdende kerken en personen voor dat jaar, 2000 guld., en in het volgende jaar uit hetzelfde fonds nog 2000 guld. De nieuwe kerk werd ingewijd den 27 December 1840. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest H. N. Mulder, die in het jaar 1841 herwaarts kwam en er thans nog staat. — De kerk, die een houten torentje voorzien is, doch geen orgel heeft, heeft eene langwerpig vierkante gedaante.

De in het jaar 1837 nieuw gebouwde dorpschool, wordt door een gemiddeld getal van 130 leerlingen bezocht.

GIETERVEENSCHEKANAAL, hoofddiep in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, gem. *Gieten*, waardoor de turf onder Gieterveen gegraven, naar het zoogenaamd Stadskanaal, in de prov. Groningen wordt afgevoerd. Het loopt evenwijdig met het genoemd kanaal, en heeft door twee dwarsmonden daarmede gemeenschap.

GIETHEM, Gieten of Giethen, buurs. in *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en ¾ u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*; met 24 h. en ruim 140 inw.; met eene school.

GIETHOORN, gem. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Steenwijk* (6 k. d., 14 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Steenwijkerwold, O. aan Steenwijkerwold en Wanneperveen, Z. aan Wanneperveen, W. aan Ambt-Vollenhove.

Deze gem. bevat het d. Giethoorn, de buurs. Noorder-Dwarsgracht, Zuider-Dwarsgracht en Klooster, benevens de geh. Jonen en Muggebeet. Vroeger heeft in deze gem. ook een Franciskanerklooster gestaan, van waar de buurs. het Klooster nog zijnen naam voert, alsmede een slot of burgt, het Daalhof genaamd. Zij beslaat eene oppervlakte van 3912 bund., telt 362 h., bewoond door 388 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in veenderij, veeteelt, een weinig landbouw, hooibouw en rietteelt, alsmede in turfhandel. Ook heeft men er eene smederij en zes scheepstimmerwerven voor kleine schepen.

De gem. wordt, van het W. naar het O., door acht grachten of slooten doorsneden, welke bijna evenwijdig liggen, en de Stijnengracht, de Klossengracht, de Tiessengracht, de Bouwersgracht, de Cornelisgracht de Zuidergracht, de Jan-Hazengracht en de Walengracht genoemd worden, en voorts van het Z. naar het N. door de Dwarsgracht, alsmede door den Giethoornsche-weg, de eenige rijweg, welke in deze gemeente gevonden wordt en haar bijna regt, van het noorden naar het zuiden doorloopt.

De Herv., die hier ongeveer 750 in getal zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Kampen*, ring van *Vollenhove* behoort. De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jacob Reinders, die in het jaar 1613 hier stond, en in het jaar 1618 eenen opvolger kreeg. Het beroep geschiedt door den kerkenraad.

De Doopsgez., die hier 750 in getal zijn, maken de gem. van *Giethoorn-Noordzijde* en *Giethoorn-Zuidzijde* uit.

De 10 R. K., die men hier aantreft, worden tot de stat. van *Steenwijkerwold* gerekend.

Men heeft in deze gem. drie scholen, als: twee te Giethoorn, en ééne te Noorder-Dwarsgracht, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 230 leerlingen bezocht worden.

Digitized by Google

Het d. Giethoorn, in oude schriften onder den naam van Gethorn, Geethoorn, Gythorn en Geithorn voorkomende en in de wandeling meestal Gieteren genaamd, ligt 6 u. N. van Zwolle, 1½ u. Z. W. T. W. van Steenwijk. Men telt er, in de kom van het d., dat in twee rijen gebouwd is, en in welks middenpunt een windkorenmolen en de Herv. kerk gevonden worden, 317 h. en ongeveer 1400 inw.

Men wil de naamsoorsprong afleiden van de menigte wilde geitenhorens, welke in vroegere eeuwen, en wel voornamelijk na den geduchten zeevloed van 1170, in de bosschen en veenen zouden gevonden zijn, hetgeen overeenstemt met een giftbrief van Koning Otto *den Grooten*, aan Balderic, den vijftienden Bisschop van Utrecht, afgegeven in het jaar 936, luidende aldus: » Wij verbieden, dat iemand onzer » Graven, of wie het ook zijn moge, zich verstoute om in de wilder- » nissen of bosschen, gelegen in de graafschap van Graaf Everhardt, » buiten toestemming van den Utrechtschen Kerkvoogd te jagen, op » herten, beeren, *wilde geiten*, wilde zwijnen en daarenboven op die » dieren, welke in de Duitschsche elo's of schelo's genoemd worden."

De kerk van Giethoorn was voor de Herv. aan den H. Martinus toegewijd, welke ook als Patroon van de geheele streek werd geëerbiedigd. De begeving der Priesterlijke bediening geschiedde door eigene kerkmeesters en gemeente, die ook het regt hadden de bedienaars der vicarijen te benoemen. — De tegenwoordige kerk is echter eerst in 1645, ter vervanging der R. K. kapel, gesticht. Het is een sierlijk gebouw met een orgel, en vroeger met geschilderde glasramen thans nog met het wapen van Giethoorn versierd. Men heeft er geen toren, maar een klokkenhuis bij de kerk. — De Doopsgez. kerken zijn beide nette gebouwen. — De twee scholen in het d. Giethoorn, zijnde beide dorpscholen, hebben 190 leerlingen.

In het jaar 1200 heerschte hier in deze streken, ten gevolge van misgewas, een zoodanige hongersnood, dat het grootste gedeelte van menschen en vee van honger omkwamen. In dien tijd was er op het kasteel van Vollenhove een kastelein, die Wolter Sneek heette, een broeder des Domheers van Utrecht, die God lief had en veel aan den armen gaf, en zijne vrouw was nog godsdienstiger en medelijdender, waarvan men zegt, dat zij zich op zekere tijden heimelijk geesselden ter eere Gods. Deze vrouw vernomen hebbende, dat zich in de nabijheid van Vollenhove eene verzameling van volk ophield, van welke men niet wist, waar zij van daan kwam, en kruisen voor en achter droegen, zich op zekere tijden geesselden, en al geesselende zongen: *doer Godes wonden laet u zonden!* bragt door hare voorspraak bij den Kastelein te weeg, dat hij hun, met vergunning van den Bisschop Johan van Zyriek, in de gemeente Githorn, eene plaats ter ontginning aanwees en schonk. De Bisschop, in aanmerking nemende, het voordeel, dat hieruit voor hem zoude voortvloeijen, heeft in deze gift bewilligd, onder voorwaarde, dat de inwoners aldaar eene soort van lijfeigenschap zouden op zich nemen, welke hij hun ook dadelijk opleidde. Hij noemde hen St. Martensmannen, schreef hun eenige dienstbare pligten voor, welke alle betrekking hadden op den landbouw, verbiedende wijders, dat de mannen andere huwelijken zouden aangaan, dan met de dochters van hunne dienstbare ingezetenen, ten einde de dienstbaarheid mogte voortduren, aangezien uit eene vrije vrouw een vrij mensch geboren wordt. — Hiertegen schonk den Bisschop hen eenige voorregten, onder anderen, dat zij voor den dagelijkschen regter, in zaken hunner bezittingen, niet behoefden te regt te staan, terwijl

hij hun eene eigene regtbank verleende, welke bestond uit: twaalf St. Maartensmannen, acht uit Giethoorn en vier uit Onnen en de Westwijk. Deze dienstbaarheid van de St. Maartensmannen heeft, tot op het jaar 1624, voortgeduurd, wanneer zij door de Staten des lands is afgekocht, tegen uitgangen van boter en koren. Ook hebben deze St. Maartensmannen het gebruik van den turf tot brandstof uitgevonden.

In 1503 brandde, ten gevolge van langdurige zomerhitte en droogte, de veenen zoo geweldig dat het grootste gedeelte der woningen daardoor in den asch gelegd zijn.

Giethoorn heeft in verschillende tijden rijkelijk in oorlogsrampen gedeeld. Het lag aan de grenzen der Stellingwervers of Stellingwerver-Friezen, en kon dus niet vrij blijven van de herhaalde invallen, welke dezen op het gebied der Utrechtsche Bisschoppen deden, al waren deze invallen, gelijk men meent, ook niets anders dan verdedigingen der aanvallen op hunne eigendommen en vrijheden. Onder Bisschop Guido, in het jaar 1311, belegerden zij het kasteel van Vollenhove en plunderde het nabijgelegene Giethoorn. De Bisschop, juist op eene kerkvergadering te Vienne in Frankrijk zijnde, keerde ijlings op deze mare terug, ontzette het kasteel, en dwong de Stellingwervers, onder andere voorwaarden van vrede, om ook de schade, die zij aangerigt hadden, te herstellen. Er is geen twijfel aan, of de plaats zal ook in volgende twisten veel te lijden gehad hebben, met name, bij de gedurige invallen van Karel, Hertog *van Gelre*, in het begin der zestiende eeuw, onder het verzwakte bestuur der Utrechtsche Bisschoppen. Onder de twee eerste Stadhouders van het Bourgondische huis, Schenck van Toutenberg en Maximiliaan van Egmond, Graaf *van Buren*, genoot deze omtrek diepe rust, onder den derden, Johan de Ligny, Graaf *van Aremberg*, ontstonden de beroerten omtrent de godsdienst, wier gevolgen ook hier somtijds zeer drukkend waren, bijzonder gedurende de belegering van Steenwijk, in het jaar 1580 en 1581. De Veldoverste Norrits, gekomen om de stad te ontzetten, zond van Zwartsluis eenige honderd uitgelezen manschappen naar Giethoorn, daar hij vernomen had, dat Hopman Otto van Sant, gewezen Drost van Harderwijk, met zijn nieuw gemaakt koninklijk vaandel en sommige paarden lag. Zij verrasten hem, en namen hem gevangen, sloegen zijnen zoon en anderen dood, en verstrooiden de overigen. Het dorp werd, huis voor huis, in den brand gestoken. Dit gebeurde den 15 December 1580. Genoemde Veldoverste legerde zich, in den avond van den 8 Januarij 1581 van Meppel komende, te Giethoorn, en bleef aldaar nog eenige dagen, tot op den 18 dierzelfder maand. Den genoemden dag, vroeg in den morgenstond, trok het leger, geen twee duizend man sterk, van Giethoorn naar Steenwijkerwold, op. Acht dagen later brandden de ruiters van Schenck, na eenen uitval uit Steenwijk in wanorde terugtrekkende, hetgeen er van het dorp nog was staande gebleven, af, op dat de vijanden daar niet legeren zouden.

In 1581, in den winter, werden door de Soldaten, die onder Sonoy dienden, de klokken uit den toren van Giethoorn weggehaald en over het ijs naar Vollenhove geschoven, waarvan men verhaalt, dat, toen zij daarmede op het Giethoornsche meer kwamen, het ijs brak en de klokken aldaar gezonken zijn, welke plaats men nog wil weten aan te wijzen.

Het wapen van Giethoorn bestaat uit een schild van goud, beladen met een kruis van zilver, omvat met ijzer, onder het ijzer de kruin

van eene wilde geit, voorzien met hoorens, alles in natuurlijke kleur (1).

GIETHOORN (POLDER VAN), pold. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Steenwijk*, gem. *Giethoorn*; liggende midden in de gemeente.

Deze pold., welke men in het jaar 1828 is begonnen, door eenen vijzelwindmolen, droog te malen, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 124 bund. Het land word door twee molens van het overtollige water ontlast. Het thans drooge gedeelte (1842), wordt tot vruchtbare akkers bereid. — Het polderbestuur bestaat uit de Eigenaars zelven.

GIETHOORN-NOORDZIJDE, doopsg. gem. in de prov. *Overijssel*.

Deze gem., welke tot de oude Vlamingen behoort, was vroeger zeer talrijk, zoo dat zij in de achttiende eeuw wel de helft der bevolking uitmaakte. Thans is zij zeer aan het verminderen, zoo dat zij nog slechts 200 zielen telt. Zij wordt bediend door twee zoogenaamde liefdepredikers, daartoe uit de bekwaamste leden gekozen, en welke hiervoor eene geringe belooning ontvangen.

GIETHOORNS-MEER, in de wandeling meestal GETERSCHE-MEER genoemd, meer in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, 1 u. ten W. van *Giethoorn*. Het beslaat eene oppervlakte van 160 bund., men vangt er veel snoek, baars en karper.

GIETHOORN-ZUIDZIJDE, doopsgz. gem. in *Overijssel*, met 650 zielen, welke door éénen Leeraar bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

GIETHORNE, oude naam van het d. GIETHOORN in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie GIETHOORN.

GIETMEN, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie GIETHER.

GIFFEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GEFFEN.

GIFT (BROEDERS-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie BROEDERS-GIFT.

GIGER-KALONGIT, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Bandong*.

GIJBELAND, b. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3½ u. N. W. van *Gorinchem*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Sliedrecht*, gem. *Brandwijk-en-Gijbeland*, ¼ u. Z. van *Brandwijk*, in den *Polder-van-Gijbeland*.

GIJBELAND (POLDER-VAN-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Brandwijk-en-Gijbeland*; palende N. aan den Polder-van-Brandwijk, O. aan den Polder-van-Oost-Blokland, Z. aan den Alblas, W. aan den Noordzijdschepolder.

Deze pold. was vroeger eene afzonderlijke heerl., maar is sedert onheugelijke jaren met *Brandwijk* tot eene heerl. vereenigd.

GIJNTERS, voorm. d. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie GEERSDIJK.

GIJSBEEK, buurs. en adellijk h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GIESBEEK.

---

(1) Hen die meer omtrent GIETHOORN verlangen te weten, verwijzen wij naar de *Geschiedkundige Herinneringen* van GIETHOORN, van F. A. EBBINGE WUBBEN, te vinden in den *Overijsselsche Almanak voor Oudheden en Letteren*, van het jaar 1837, bl. 67–79.

Digitized by Google

GIJSBERGSCHESLUIS, sluis in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, in de *Zwalg*, ½ u. W. Z. W. van Doesburg, gem. en ½ u. W. van *Angerloo*.

GIJSBERT (DEN), kleine streek land, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; N. van de Vierbandsche-Gantel, W. van den zoogenoemden Nieuwendijk, onder Emmikhoven gelegen, ligt gemeen met de Bleekwaard en maakt een gedeelte uit van den Nieuw-Dussenschen of Zuid-Hollandschen-polder, is dus ook met dien polder vóór 1682 reeds bedijkt.

GIJSEL of Gijzel, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 1½ Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. N. W. van *Boxtel*, gem. *Helvoirt*.

GIJSEL-EN-RAAM of Gijzel-en-Raam, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 1½ u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. N. W. van *Boxtel*, gem. *Helvoirt*. — Dit geh., is zamengesteld uit de b. Gijssel en Raam.

GIJSENROOI, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*. Zie Gijzenrooi.

GIJSSEN-NIEUWLANDS-POLDER (WILLEM-), onbehuisde pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Geest-Nieuwland-Polder.

GIJSSENS, kaap in *Oost-Indië*, aan de oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*; 1° 40′ N. B., 136° 1′ O. L.

GIJSTER (DE) of Gyzer, onbekade plaat in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende N. W. aan de Diepe-Gijster, N. O. aan de Lepelaar, Z. O. aan het Gat-van-de-Zuider-Gijster, W. aan het Noorder-Gat-van-de-Plomp. Deze plaat wordt in eigendom bezeten door den Heer A. J. Ingenhousz, te Breda c. s.

GIJSTER (DE-DIEPE-) of Diepe-Gijzer, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Made-en-Drimmelen*, die uit het *Steurgat* komende, met eene zuidwestelijke rigting de Amerplaat en de Gijster doorloopt en zich in het *Noorder-Gat-van-de-Plomp* verliest.

GIJSTER (HET-GAT-VAN-DE-ZUIDER-) of Gat-van-de-Zuider-Gijzer, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Made-en-Drimmelen*, die uit het *Steurgat* komende, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen de Gijster en de Zuider-Gijster doorschiet en in het *Noorder-Gat-van-de-Plomp* uitloopt.

GIJSTER (DE-ZUIDER-) of Zuider-Gijzer, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende W. en N. aan het Gat-van-den-Zuider-Gijster, O. aan St. Jan, Z. O. aan de Kindem, Z. W. aan het *Noorder-Gat-van-de-Plomp*.

GIJTHORN, oude naam van het d. Giethoorn, in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Giethoorn.

GIJWENNICH, geh. in de heerl. *Herborn*, grooth. *Luxemburg*. Zie Gevenich.

GIJZEL, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijsel.

GIJZEL-EN-RAAM, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijsel-en-Raam.

GIJZENROOI, Gijsenrooi of Geysenrooi, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr.,

Digitized by Google

arr. en 1 u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Helmond*, gem. *Zes-Gehuchten*; met 12 h. en 65 inw.

GIJZER (DE), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijster (De).

GIJZER (DE-DIEPE-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijster (De-Diepe-).

GIJZER (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijster (Gat-van-den-Zuider)-.

GIJZER (ZUIDER-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gijster (Zuider-).

GIKONG, baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Borneo*, distr. *Mangkidara*, aan den Noord-Oostkust.

GILDEN (DE), bosschen in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Velzen* c. a.

GILDENBURG, voorm. sterk kasteel in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1¼ u. Z. van *Utrecht*, kant. en 1 u. O. Z. O. van *IJsselstein*, gem. *Vreeswijk*.

Het werd gebouwd door die van Utrecht, ter beveiliging der twee aldaar aangelegde sluizen, en ontving zijnen naam naar de Gilden der stad Utrecht, op wiens kosten het gesticht was.

Het werd ook Stadhuis genaamd en door de Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gemeene Stad van Utrecht aan eenen Johan van Clarenborch, als Kastelein voor een jaar tijds te bewaren gegeven. Doch dit slot was den Heer Gijsbert van Vianen, den Dortenaren en andere Hollanderen, eerlang een doorn in het oog; eensdeels, waarschijnlijk, vreezende dat men de vrije vaart op de Lek belemmeren zoude, de schippers noodzaken, om die sluizen in te varen en nieuwe tollen afvorderen; anderdeels, om dat men zeide, dat het op Hollandschen bodem aangelegd was. Toen er dan, ter zelfder tijd, oorlog tusschen het Sticht en de Hollanders ontstond, over het slot van Vreeland, werd ook Gildenburg, door Hertog Albrecht van Beijeren, belegerd en ingenomen; doch, kort daarna door de Stichtschen, heroverd; en beide reizen, werd het hardnekkig bestormd en verdedigd; wordende de hier, in 1380, het eerst in ons land van bommen gebruik gemaakt. Eindelijk trof men, in het voorjaar van 1375, den vrede, op die voorwaarde, dat de stad in het bezit der sluizen blijven, doch het slot afbreken zoude, ten zij dat zij van den Hertog verlof kreeg om het te laten staan. Dat deze sterkte toen afgebroken zoude zijn, gelijk in den zoenbrief beloofd en overeen gekomen was, vindt men bij de historischrijvers, van dien tijd niet vermeld, zoo dat het schijnt verzuimd of voorbedachtelijk nagelaten te zijn, ten ware Graaf Albert, hen daarvan ontheven mogt hebben. Thans is het het raadhuis der gemeente.

GILDENSTEIN, voorm. buitenpl., in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr., kant. en gem. *Utrecht*, 5 min. ten O. van die stad, buiten de Wittevrouwpoort gelegen. In het jaar 1820, is deze buitenpl., beslaande, met het later daarbij aangekochte weide-land, eene oppervlakte van ongeveer 10 bund., door het rijk tot eene Vee-artsenijschool ingerigt, waarin de lessen den 10 December 1821 een aanvang namen en welke school aldaar thans nog gevestigd is.

GILEIJELA, oude naam van het d. Gilze, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Gilze.

GILGIL, st. in *Oost-Indië*, aan de oostzijde van het *Sundasche* eil. *Bali*, met een opperhoofd, die behalve zijne bezittingen op Bali, er nog anderen op het naburige eil. Lombok heeft.

GILI-ANG of GILLIE-ANG, ook wel GILION of GILJOEN gespeld, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, 1 groote mijl Z. O. van *Madoera*, 7° 8′ Z. B., 126° 26′ O. L. op een rif gelegen. Het heeft ongeveer 10 mijlen in den omtrek en is net bebouwd; men telt er 1800 inw.

GILI-BANTA, kl. eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester* eil. van *Banda*, aan de kust van *Sumbava*, 8° 22′ Z. Br.

GILI-GENTANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILLIE-GENTENG.

GILILO, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ternataansche Eilanden* behoorende. Zie GILOLO.

GILILO-PASSAGE, Eng. naam van de straat van GILOLO in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*. Zie GILOLO (STRAAT VAN).

GILION of GILJOEN, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILIANG.

GILI-RADJA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILIE-RADJA.

GILLEBOUANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, nabij de *Oostkust van Java*, N. van de straat *Bali*, 7° 27′ Z. Br., 131° 58′ O. L.

GILLEESEE-STRAAT, naam welke de Engelsche geven aan de STRAAT VAN ALASS, in den *Groote-Aziatische-Archipel*. Zie ALASS.

GILLIE-ANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILI-ANG.

GILLIE-GENTING, GILLI-GENTING of GILIGENTANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. *Madoera*. Dit eil. behoort tot het rijk van Soemanap, en telt 1900 inw.

GILLIE-RADJA, GILLI-RADJA of GILI-RADJA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. *Madoera*. Dit eil. behoort tot het rijk van Soemanap en telt 2100 inw.

GILLI-GENTING, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILLIE-GENTING.

GILLIJN (ST.), voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*; nabij *Axel*.

GILLI-RADJA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie GILLIE-RADJA.

GILOLO, GELOLO of EILILO, ook DJILOLO geheeten, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ternataansche* of eigenlijk *Moluksche eilanden* behoorende, O. van Ternate, tusschen 2° N. B. en 1° Z. B., en 145° 25′ en 146° 10′ O. L.

Dit eil., hetwelk door de Ternatanen ook HALMAHEIRA of ALMAHEIRA, dat is, vast land genoemd word, om dat zij het in den beginne niet als een eil. beschouwden, is bijna even onregelmatig van gedaante als Celebes, en loopt in drie groote takken of landengten uit, welke drie voorname zeeboezems vormen, waardoor weleer de Koning van GILOLO den naam van Djikoma Kolano (d. i. Bogt Koning) droeg.

De lengte bedraagt omtrent 80 en de gemiddelde breedte ongeveer 17 mijlen. Het heeft eene heete luchtgesteldheid. De vier voornaamste kusten aan de Oostzijde zijn: Moro in het noordelijkste gedeelte, en Maba, Patani en Weda zuidelijker gelegen. De binnenlanden van GILOLO zijn nog op verre na niet volkomen bekend. Men weet echter dat eene groote bergketen, die vele vulkanen bevat, het geheele eil. doorloopt. Vooral op het noorderdeel zijn de bergen zeer hoog en van vulkanischen aard. De berg van Gamma-Knorra, drie mijlen van Ternate op Batoe-Tjina heeft in het jaar 1673 nog fel gewoed. Het westelijk

Digitized by Google

gedeelte van dit uitgestrekte eil., wordt Batoe-Tjina genoemd, en ligt tegen over de andere eigenlijke Moluksche eilanden uitgestrekt. Het gezigt op deze eilanden is van Batoe-Tjina zeer fraai; Batoe-Tjina was van ouds in het bezit des Sultans van Ternate en bevat de groote negorij Gilolo, die als de hoofdplaats van het geheele eil. wordt aangemerkt. Ook de Sultan van Tidore bezit een aanzienlijk gedeelte in het oosten van dit eiland, terwijl nog andere Vorsten zich daarop van ouds een regt aanmatigden, hetwelk tot onophoudelijke oorlogen aanleiding heeft gegeven, waardoor de bevolking van dit fraaije eiland aanmerkelijk verminderd en op sommige plaatsen geheel te niet gegaan is.

De kusten worden door Maleijers, en de binnenlanden door Alfoeren bewoond.

De dieren, die hier het meest voorkomen, zijn: buffels, geiten, herten en wilde zwijnen. De beide laatsten geven een heerlijk vleesch, en kosten zeer weinig. De Alfoeren vangen of schieten deze dieren in zoo groote menigte dat zij zeer blijde zijn, wanneer men hun voor een wild zwijn een paar ropijen, of voor een fraai hert, twee Spaansche daalders geeft. Schapen zijn er minder talrijk. Wild gevogelte daarentegen in overvloed. — De kusten wemelen van ontelbare soorten van visch, waaronder meer dan honderd soorten zijn, die een smakelijk geregt opleveren. Ook worden hier zeer vele zeeschildpadden gevangen, welke voor twee tot vier ropijen het stuk, van de inlanders gekocht worden. Men vindt er ook de caret-schildpad, waarvan het schild een kostbaar artikel van handel oplevert.

Onder de voortbrengelen van het plantenrijk, verdient de sagoboom den eersten rang, omdat hij de geheele bevolking overvloedig van voedsel voorziet. Men wil, dat de rijst eene meer gezonde spijs is, doch de athletische gestalte der Alfoeren, die allen forsch, gespierde en gezonde menschen zijn, en zich niet te min, schier alleen met sago voeden, schijnt deze stelling twijfelachtig te maken. Rijst groeit hier insgelijks, doch niet in toereikende hoeveelheid, hetwelk alleen aan de verwaarloozing van den landbouw is toe te schrijven. De broodboom wordt er in menigte gevonden, zoo wel als de kokosboom, en alle andere Oostindische vruchtboomen. De bergen zijn grootendeels met zware bosschen bedekt, die uitmuntende houtsoorten opleveren.

Andere producten van dit eiland, die voor de weelde eene hooge waarde hebben: zijn gouderts in vele bergen, en stofgoud in de rivieren, vogelnestjes, parelmoer en specerijen, welke laatsten, bijzonder de nagelboomen, door de gedwongene uitroeijing in vroegere jaren natuurlijk zeer verminderd zijn.

De invoer bestaat voornamelijk in opium, stukgoederen, Chinesche waren, ijzer enz.; de uitvoer in specerijen, vogelnestjes, kruiden, tripang, schildpadden, paarlen, sago enz.

Gedurige oproeren en binnenlandsche oorlogen hebben Gilolo zeer geteisterd, de Portugezen hebben zich aldaar in het begin der zestiende eeuw gevestigd, en er nader groote moeijelijkheden gehad. De Spanjaarden ontnamen den Nederlanders in 1611 de stad Saboego op Gilolo, doch moesten die later weder aan hen afstaan. Van vroegere tijden af, bestonden er geschillen tusschen den Koning van Ternate, en dien van Tidore over het bezit van onderscheidene plaatsen op Gilolo's westkust. De Nederlanders ondersteunden en handhaafden den Koning van Ternate, echter is die van Tidore in het bezit van eenige plaatsen op de Zuid- en Oostkust gebleven. Sedert 1682 heeft er geen

Digitized by Google

afzonderlijke Koning meer over GILOLO geregeerd, maar is het door Seng'adjies in naam van den Koning van Ternate bestuurd.

Bij het verdrijven der Portugezen uit de Molukkos, gaven zij op GILOLO drie vestingen aan de Nederlanders over, die op Gamma-knorra ook eene sterkte van dien naam hebben gehad, welke naderhand in 1616 geslecht is.

GILOLO, kon. in *Oost-Indië*, op het *Ternataansche* eil. *Gilolo*, dat van dit rijk zijnen naam ontleent.

Van de vroegste tijden af, bekleedde de Koning van GILOLO den eersten rang onder de Moluksche Vorsten, welke volgens eene, in het jaar 1322, door vier dier Vorsten op het eiland Motor gemaakte bepaling aan hem werd toegekend. In 1343 spanden de Koning van Tidore en die van Batjan, tegen den Koning van Ternate zamen, en zij zouden hem te ondergebragt hebben, indien de Koning van GILOLO hem destijds geene hulp had verleend. In 1372 geraakte GILOLO door een huwelijk van den zoon des Konings van Ternate, met eene dochter van dien van GILOLO onder Ternate, doch het werd weldra wederspannig. In 1380 beoorloogde de Koning van Ternate dien van GILOLO, ontnam hem verscheidene dorpen op de westkust, en dwong hem van zijnen rang als eerste Vorst der Molukkos, ten behoeve van Ternate, afstand te doen.

GILOLO, st. in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Ternataansche* eil. *Gilolo*, kon. *Gilolo*, van welks voormalige Koning het de residentie was, tegen over het eil. Tidore.

GILOLO (STRAAT-VAN-), in het Eng. GILOLO-PASSAGE, straat in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*, tusschen de eil. Gilolo en Wagioe, onder den Equator en op 147° O. L.

GILSDORFF, GAILSDORFF, GUILSDORFF of GUILSTORF, d. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en ½ u. O. van *Diekirch*, gem. en ½ u. Z. W. van *Bettendorf*, aan de Sure, op de helling eener boschachtige hoogte. De ingezetenen bestaan meestal van den landbouw.

Men heeft er eene R. K. kerk, waarvan de parochie tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Diekirch*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

In den nacht, tusschen den 4 en 5 Maart 1840, ontstond hier een brand, waardoor binnen weinige uren 60 huisgezinnen in ellende gedompeld werden. Het dorp is sedert door vrijwillige giften en eene subsidie van 2000 guldens van het Gouvernement weder herbouwd geworden.

GILSE of GILST, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie GILZE.

GILTJES-AMMERS, naam, welke de landlieden geven aan het d. GROOT-AMMERS, in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, zijnde dit d. in den pold. *Gelkenes* gelegen. Zie AMMERS (GROOT-).

GILZE, GILSE, GHILSEN of GILST, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. Z. O. van *Breda*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Ginneken*, gem. *Gilze-en-Rijen*, te midden der heide gelegen.

Het is een zeer oud d., hetwelk onder den naam van GILEIJSLA reeds bekend staat in den stichtbrief van Thoor, van het jaar 992, waarbij HILSONDIS, Gravin *van Strijen*, dit d. met zijne aanhangsels schonk aan het konvent van Thoor. De Abdis en het kapittel van Thoor hadden uit dien hoofde aldaar nog vele goederen en regten behouden; onder

Digitized by Google

anderen had de Abdis binnen deze plaats eene regtbank, het Oude Hof of wel het Laathof genaamd, bestaande in eenen Meijer, die van de Abdis aangesteld werd, en zeven Schepenen of Laten, door den gemelden Meijer verkoren wordende, namelijk: drie van Gilze, twee van *Oosterhout*, één van *Ginneken*, en één van *'s Princenhage*; doch zoo er te *'s Princenhage* geen geschikt persoon was, werd er een van *Rijsbergen* genomen, welke Schepenen allen onder den Hove moesten gegoed zijn. Deze Meijer en Schepenen vergaderden tweemaal 's jaars te Gilze, en hielden hun geregt des Maandags na Beloken Paschen en op St. Denysdag, doende alsdan alle voorkomende zaken geheel af. De gemelde Schepenen deden, bij het aanvaarden hunner ambten, den eed, dat zij aan de Genadige Vrouw van Thoor zouden getrouw zijn, en de vervallen hofregten aan haren Meijer te kennen geven. In dezen Hove vestte men goederen, daaronder behoorende, welke aan de Abdis of het kapittel eenige cijns of roggepacht gaven. Men spande de vierschaar in naam der Genadige Vrouw van Thoor, om een iegelijk vonnis en regt te doen; men bezette goederen, onder het Laathof liggende, met vernieuwing en verder tot den koopprijs toe; men deed deeling en erfpaling; men gaf Voogden aan weezen; men deed panding en uitwinning; men dagvaardde over arbeidsloonen; men verleidde naderschap; men maakte Poorters, onderhevig van hals en have, aan deze vierschaar, enz. Deze bank was geheel onderscheiden van diegenen, welke de Heer van Breda te Gilze had, bestaande uit eenen Schout, die te gelijk Schout van Ginneken was, en zeven Schepenen, voor welke alle ingezetenen, ter eerste instantie, te regt stonden, en waarbij, tot het behandelen der dorpspenningen, nog negen Gezworenen gevoegd waren. Eertijds had de Abdis geen regt, om de vonnissen van haar Hof ten uitvoer te brengen; doch, in het jaar 1472 had zij zulks van Jan, Graaf van Nassau, Heer *van Brederode*, verkregen.

Men telt er, in de kom van het d., 42 h. en ongeveer 300 inw., en met de daartoe behoorende geh. de Aalstraat, de Aart, de Biestraat, de Bolberg, de Brakken, de Driehoek, de Haansberg, de Horst, Hulten, de Langereit, Molenschot, Nerhoven, het Raakeind, Valkenberg, Verhoven, de Vossenberg en het Weilenseinde, 304 h. en 2000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden; ook heeft men er 3 bierbrouwerijen en 1 aardappel-jeneverstokerij.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. en dek. van *Breda* behoort, en door eenen Pastoor en twee Kapellanen bediend wordt. De kerk, aan den H. Petrus *in zijne banden* toegewijd, is van oude tijden af, de moederkerk geweest van Etten, Ginneken, Meterssen of 's Prinsenhage en Bavel, welke parochiën daaronder behoorden en als hare aanhangsels geacht werden. Doch, in het jaar 1261, heeft de Bisschop van Luik, ten verzoeke van de Abdis van Thoor, de kapellen der gemelde aanhangselen, tot halve kerken verheven en daarin Stedehouders gesteld, om de sacramenten te bedienen, die hunne voorstelling van den Parochiaan van Gilze, als Pastoor der moederkerk en hunne instelling van het Stift van Thoor, als patroon dier kerk zouden ontvangen, en uit de vruchten der kerken, tot hunne behoefte en nooddruft eenige ponden Lovens trekken. Daarna, in het jaar 1316, zijn de gemelde halve kerken, met bewilliging van Adulfus, Bisschop *van Luik*, en op het verzoek van Margriet van Petersheim, Abdis van Thoor, van hare

moederkerk in het geheel gescheiden. In het vervolg van tijd, heeft Paus Pius IV, het patronaatschap van Gilze en 's Princenhage, met de Tienden van 's Princenhage, Molenschot en Bavel, geschonken aan de Graduale Kanonniken van 's Hertogenbosch. Deze kerk, is een vrij hoog gebouw, en hoezeer zij door het verlengen van den noordervleugel, hetwelk, volgens het jaartal in den gevel voorkomende, in het jaar 1607 plaats had, eenigzins onregelmatig is, is zij echter niet onaanzienlijk. Inwendig heeft zij een welluidend orgel, aldaar in het jaar 1820, geplaatst en door den Heer C. J. van Oeckelen, orgelmaker te Breda, vervaardigd. Tot aandenken daarvan, is onder het zangkoor, het navolgende opschrift geplaatst:

In ConVersIonIs paUli
Festo haeC oMnIa sUnt
Deo oblata

(d. i. Op den feestdag van Paulus bekeering, werd dit alles Gode opgedragen). De kerk prijkt op het midden met een torentje dat van een klokje voorzien is. Deze kerk ging in het jaar 1650, aan de Herv. over, doch werd in 1818, weder aan de R. K. afgestaan. Vóór dien tijd hadden de R. K. in deze par. eene schuurkerk, aan den H. Petrus toegewijd, mede in het dorp staande, welke echter in 1818, afgebroken is, zoodat men, ter plaatse waar zij gestaan heeft, niets meer ziet dan eenen hof.

Ook heeft men nog eene kapel te Molenschot, aan de H. Anna toegewijd, welke, volgens oorkonde, dagteekent van de negende eeuw, waarin voorheen door een der Kapellanen meermalen 's weeks dienst gedaan werd. Thans (1842) wordt zij herbouwd om tot parochiale kerk te dienen.

De school, welke in het jaar 1821 gebouwd is, verdient, zoo om den ruimen kerkswijze ingerigten bouwtrant, als om de doelmatigheid van inrigting, bijzondere melding. Zij wordt gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht.

Er wordt te Gilze jaarlijks, den 2 Dingsdag in April en den 2 Dingsdag in November, eene beestenmarkt gehouden.

In het jaar 1764 brandde een aanzienlijk gedeelte van dit d., met de nieuw gebouwde R. K. kerk, op den dag der inwijding, af.

GILZE-EN-RIJEN, gem. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband, Vierde* distr., arr. *Breda,* kant. *Ginneken* (15 m. k., 6 s.d., 11 k. d.); palende N. aan Oosterhout en de Donge, die haar van Dongen en Tilburg scheidt, O. aan de gem. Tilburg, Z. O. aan Alphen-en-Riel, Z. aan Chaam en W. aan Chaam, Ginneken en Oosterhout.

Deze gem. bevat, behalve de d. Gilze en Rijen, de geh. Aalstraat, de Aard, de Biestraat, de Bolberg, de Brakken, de Driehoek, de Gilzensche Haansberg, de Heikant, Den Hoek, de Horst, Hulten, Laareinde, Langereit, Langstraat, Molenschot, Nerhoven, het Raakeinde of Raekhoven, de Rijensche Haansberg, Valkenburg, Verhoven, Vossenberg en Weilenseinde. Zij beslaat eene oppervlakte van 7148 bund., telt 405 huizen, bewoond door 532 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ongeveer 2700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er 5 bierbrouwerijen, 2 grutterijen, 3 leerlooijerijen, 1 olie- en 3 korenmolens, 2 koperslagers en 1 aardappeljeneverstokerij; terwijl er ook eenige linnenwevers worden gevonden. De grond is er uit den aard onvruchtbaar, als zijnde niet slechts ligte zandgrond, maar daar en boven nog met eene menigte keisteentjes

Digitized by Google

vermengd, echter levert hij, door de onvermoeide vlijt der inwoners, overvloedig graan en andere vruchten op, zoo wordt hier onder anderen veel rogge aangekweekt, alsmede boekweit en vlas, hoewel dit laatste slechts tot eigen gebruik; ook treft men er veel koolzaad, aardappelen, raap- en spurriezaad, aan, hier en daar haver, doch zeldzaam garst en nog zeldzamer tarwe, eigenlijke hooilanden heeft men er niet, behalve het Gilzen-Broek (zie het volgende art.), zoo dat de bouwlieden genoodzaakt zijn elders hooi te pachten, hetwelk zij meest te Werkendam, in den Biesbosch, doen.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van *Gilze* en *Rijen* uit, welke in deze burgerlijke gem. elk eene kerk hebben.

Vroeger woonden er in deze gem. eenige Herv., die eene gem. uitmaakten, welke tot eerste Leeraar gehad heeft, Johannes Habenstede, die er in het jaar 1646 stond en in het jaar 1651 naar Heusden vertrokken is. Daar echter deze gem. te weinig zielen telde om op zich zelve te blijven bestaan, zoo is zij, in het jaar 1818, toen de laatste Predikant, Johannes Jacobus van Vlodorp, Emeritus werd, te niet gegaan en met die van *Alphen* vereenigd, waarna zij in het volgende jaar, even als deze, aan die van *Chaam-en-Baarle-Nassau* is toegevoegd.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, ééne te Gilze en ééne te Rijen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 370 leerlingen bezocht worden.

Onder deze gem. ligt ook het heideveld, waar in September 1732 een veldleger werd opgeslagen, hetwelk onder den Generaal Grave van Hompesch, tot oefening der voornaamste bedrijven des oorlogs werd bijeen gebragt; terwijl meer noordelijk in de nabijheid van Rijen in de jaren 1831 tot 1835, gedurende eenige maanden van den zomer, een groot gedeelte van het Nederlandsche leger gekampeerd was.

Er zijn 16 waterleidingen, die allen zich te Bavel en te Dongen ontlasten.

Het wapen bestaat in een veld van azuur (blaauw), beladen met het beeld van den H. Petrus in eene staande houding, hebbende in de regterhand eenen sleutel, en in de linkerhand een boek, alles van goud.

GILZEN-BROEK, uitgestrekte doch moerassige streek, in de bar. van *Breda*, gem. *Gilze-en-Rijen*, 1 u. N. O. van Gilze.

Het beslaat eene oppervlakte van 651 bund. 1 v. r. 62 v. ell., en levert weinig en daarenboven slecht hooi op.

GIMPANG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, reg. *Bangie*.

GINCKEL, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Ginkel.

GINCKEL, b. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Ginkel.

GINDERDOIR, b. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 2½ u. Z. ten O. van *Breda*, kant. en 2 u. Z. ten O. van *Ginneken*, gem. en ½ u. Z. ten W. van Chaam. Het maakt een gedeelte van het geh. *Chaamdijk-en-Ginderdoir* uit.

GINDERDOOR of Ginterdoor, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. W. van *Helmond*, gem. en 1 u. N. van *Lieshout*.

Er heeft hier vroeger een oude kapel gestaan, aan den H. Antonius toegewijd, die echter in het begin dezer eeuw reeds geweldig aan het vervallen was, en thans is afgebroken.

De gemeente-gronden, dat is de onbebouwde gronden, zijn door den Hertog van Braband aan de ingezetenen uitgegeven, en van de ver-

Digitized by Google

dere gronden van Lieshout zoodanig onderscheiden, dat de Heer dezer heerl. geene aanspraak op die grond kan maken.

GINDER-OVER, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 2½ u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 2½ u. W. ten Z. van *Asten*, gem. en 3 min. Z. O. van *Heeze*; met 32 h. en 150 inw.

Het ontleent zijnen naam van de ligging, van het dorp gerekend aan de overzijde der Rul, dus *Ginder over de Rul*.

GINKEL of GINCKEL, geh. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 3 u. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. N. O. van *Wageningen*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Ede*; met 13 h. en 80 inw.

Hier is eene herberg, welke vroeger de gewone pleisterplaats der postwagens van Amsterdam naar Arnhem was.

GINKEL, heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Rhenen*, gem. *Leersum*; palende N. aan Renswoude en Woudenberg, O. aan Amerongen, Z. aan de heerl. Leersum en Zuilestein, W. aan Woudenberg.

Deze heerl. bevat de b. Ginkel en eenige verstrooid liggende h. — Zij beslaat eene oppervlakte van 430 bund., telt 18 h., bewoond door 20 huisgez., uitmakende eene bevolking van 100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. — De inw., die allen Herv. zijn, worden tot de gem. van *Leersum* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te Leersum.

De b. GINKEL of GINCKEL, ligt 3½ u. O. van Amersfoort, 2½ N. W. van Rhenen, 1½ u. N. O. van Leersum. — De kermis valt in, den derden Dingsdag in October.

Deze heerlijkheid wordt thans in eigendom bezeten door den Heer G. G. H. Graaf VAN REEDE en ATHLONE, vrijheer van *Amerongen*, *Ginkel en Elst*, Heer van *Zuilestein* en *Leersum*.

GINKELSCHE-VEENEN, veengr., in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Rhenen*, gem. *Leersum*, in het N. van de heerl. Ginkel.

GINKELSCHE ZAND, zandgr. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, onder de gem. *Ede*; 222 bund. groot. Door doelmatig aangewende beteugelingen, wordt dit zand echter veel verminderd. De weg van Arnhem op Ede loopt er door.

GINNEKEN, kant. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*; palende N. aan de kant. Breda en Oosterhout, O. aan het kant. Tilburg, Z. aan de Belgische prov. Antwerpen, W. aan het kant. Breda.

Het bevat de volgende 7 gem., als: Alphen-en-Riel, Baarle-Nassau, Chaam, Gilze-en-Rijen, Ginneken-en-Bavel, Rijsbergen, Zundert-en-Wernhout.

Het beslaat eene oppervlakte van 40,890 bund., en telt 2639 h., bewoond door 3143 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 16,000 inw., die meestal in den landbouw hun bestaan vinden, terwijl in het zuiden van dit kanton, de beroemde Bredasche kapuinen en poelardes vet gemest worden.

GINNEKEN, d. en kantonshoofdplaats in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en ½ u. Z. W. van *Breda*, kant. *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*. Van Breda gaat men derwaarts langs eenen breeden straatweg, vroeger ten wederzijde met hooge opgaande boomen beplant, welke echter in het jaar 1830, wegens het in staat

van beleg stellen van Breda, tusschen die stad en de Zandbergen omgebouwen zijn.

Dit d., hetwelk zeer vermakelijk aan de Mark gelegen is, was vroeger eene heerl., welke den naam van ULVENHOUT voerde, zoodat men haar wel onder dezen, maar geenzins onder haren tegenwoordigen naam in oude brieven vermeld vindt.

De Heeren van Ulvenhout, hadden hier ook een slot, dat thans niet meer in wezen is, maar hetwelk men vermoedt gestaan te hebben tegen de rivier de Mark, achter de hoeve van Ulvenhout. Dit vermoeden wordt te meer bevestigd, door dien men daar ter plaatse, in vroegere jaren, de grondvesten van een oud gebouw, alsmede een ijzeren en eenige andere gedenkstukken, opgedolven heeft. Uit dien hoofde zijn de ingezetenen voorheen aan die hoeve verscheidene diensten en hofregten verschuldigd geweest.

Nadat JAN III, Hertog *van Braband*, de stad en baronie van Breda, van GERARD VAN RASSEGEM gekocht had, verpandde hij, in het jaar 1334, de dorpen ULVENHOUT, *Baarle*, *Alphen* en *Gilze*, aan RASO VAN LIEDEKERKE, voor duizend ponden parisis (500 guld.), welke dorpen later, na het afsterven van gemelden RASO, door de uitvoerders van zijnen uitersten wil, met voorkennis van den Hertog van Braband, in 1342, weder overgegeven zijn aan WILLEM VAN DUVENVOORDE. Deze stelde ze in handen van JAN VAN POLANEN, Heer *van de Leck*, door wien ze in het vervolg weder in de baronie van Breda ingelijfd zijn.

Men telt er, in de kom van het d., 90 h. en 830 inw., en met de daartoe behoorende geh. Ulvenhout, Geersbroek, Rakens, Kaauwelaar, Notsel, Strijbeek, Grazen, Galder, Overakker en Heusdenhout 2300 inw., die meest allen in den landbouw hun bestaan vinden. Ook heeft men 3 brouwerijen, 1 olie- en schorsmolen en 2 wind-korenmolens.

De Herv., van welke men er 80 aantreft, behooren tot de gem. van *Ginneken-en-Bavel*, welke hier eene kerk heeft. Deze kerk, vóór de Reformatie aan den H. LAURENTIUS toegewijd, was oudtijds een aanhangsel van de moederkerk van Gilze, maar werd, in het jaar 1316, met toestemming van ADOLF, Bisschop van Luik, daarvan afgescheiden. Sedert het jaar 1638, is zij bij de Hervormden in gebruik. Het is een aanzienlijk gebouw, van een fraai orgel voorzien.

De R. K., van welke men er 2200 aantreft, onder welke 1400 Communikanten, behooren gedeeltelijk tot de par. van *Ginneken*, gedeeltelijk tot die van *Ulvenhout*. De stat. van GINNEKEN, behoorende tot het vic. apost. en dek. van *Breda*, wordt door éénen Pastoor bediend. Tot deze par. worden de R. K. van het d. GINNEKEN, en ook die van de geh. Overakker en Heusdenhout gerekend, die meer dan 1100 zielen, onder welke 850 Communicanten, uitmaken. In het jaar 1836, toen deze par. is opgerigt, heeft men, in afwachting, dat het bestaande plan, om eene nieuwe kerk te bouwen, kan voltooid worden, een woonhuis tot eene kerk ingerigt. Deze kerk is aan den H. LAURENTIUS toegewijd. Ook heeft men er nog drie kapellen, als: éénc te Strijbeek, ééne te Galder en ééne te Heusdenhout, van welke de beide laatste niet meer tot eenig geestelijk gebruik dienen.

Voorts heeft men in dit d. een fraai Gemeentehuis, eene dorpschool, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt, en in de nabijheid het kasteel Boevenjen (zie dat woord).

Vroeger werden hier jaarlijks vier markten gehouden. Thans echter nog slechts twee, als den derden Vrijdag in April en den derden

Digitized by Google

Vrijdag in October. De kermis valt in Zondag na den tienden Augustus.

In den nacht van den 24 Augustus 1624, liet SPINOLA, die Breda wilde gaan belegeren, het d. GINNEKEN bezetten en de brug over de riv. de Mark, gemeenlijk de Duivelsbrug genoemd, versterken. De burgers van Breda, die onder het bevel van den Drossaard, JAN VAN AERSSEN, opgetrokken waren, om dien post te verdedigen, moesten voor de overmagt wijken, waarom zij het d. voor het grootste gedeelte aan kolen legden.

Het wapen van GINNEKEN, toen het nog eene afzonderlijke heerl. was, bestond uit een schild van goud, beladen met eenen St. Laurensrooster van sabel (zwart).

GINNEKEN-EN-BAVEL, gem. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband, Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Ginneken* (11 k. d., 15 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Teteringen en Oosterhout, O. aan Gilze en Rijen, Z. aan Chaam en aan de Belgische prov. Antwerpen, W. aan Rijsbergen en 's Princenhage.

Deze gem. bevat de d. Ginneken en Bavel, benevens de geh. Ulvenhout, Geersbroek, Rakens, Kauwelaar, Notsel, Strijbeek, Grazen, Galder, Overakker, Heusdenhout, Ypelaars-einde, Tervoort, Lijndonk en Bol-en-Eikberg. Zij beslaat eene oppervlakte van 5734 bund., telt 652 h., bewoond door 653 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er ook 5 brouwerijen, 1 olie- en schorsmolen, 2 wind-korenmolens, en 1 paardenoliemolen heeft. — In deze gem., welke van het Zuiden naar het Noorden door de Mark doorstroomd wordt, treft men ook fraaije buitengoederen, aangename wandelwegen en veel houtgewas aan.

De R. K., die hier ongeveer 3200 in getal zijn, maken de par. van Ginneken, Bavel en Ulvenhout uit, welke in deze burgerl. gem. ieder eene kerk hebben.

De Herv., van welke men er ongeveer 100 aantreft, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Breda* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest NATHANAEL ROMBIUS, die hier in het jaar 1638 stond, en in het jaar 1641 naar Cillaarshoek vertrokken is. Het beroep is eene Koninklijke collatie.

Men telt in deze gem. 4 scholen, als: ééne te Ginneken, ééne te Galder, ééne te Bavel en ééne te Heusdenhout, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 230 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een horizontaal gedeeld schild, waarvan het bovenste gedeelte weder in tweeën gescheiden is; zijnde het eerste deel van goud, beladen met eenen rooster van sabel (zwart); het tweede van zilver, beladen met eene koe van keel (rood), en het onderste gedeelte van keel, beladen met drie St. Andrieskruisen van zilver, staande twee en een.

GINOUWEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GEENHOVEN.

GINTERDOOR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GINDERDOOR.

GIRIE, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaija*, ads. resid. en 1 m. Z. W. van *Grissee*.

Deze stad is door zijnen prachtigen tempel, een der drie voornaamste op Java, zeer beroemd. Ook is hier een Panumbahan, een

Digitized by Google

der nazaten van SJEICH IBN MOELANA, op een bergje, in een hoog en prachtig graf, dat vele omgangen, doch verder geene sieraden heeft, begraven. In deze stad heeft vroeger een Panumbaban het bewind gehad, zijnde hier in oude tijden een koningrijk geweest. In het begin der vorige eeuw bestonden hier wel 2000 huisgezinnen.

GIRSCHERBACH, beek in het grooth. *Luxemburg*. — Zij ontspringt bij Dickweiler, bespoelt Girst en valt, weinige minuten ten noorden van Born, in de *Sure*.

GIRSCHT, naam, onder welken op sommige kaarten het geh. GIRST, in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie het volgende art.

GIRST, ook wel GIRSCHT en bij sommige schrijvers GERT gespeld, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2¼ u. N. ten O. van *Grevenmacher*, arr. en 5⅞ u. O. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1¼ u. Z. O. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. van *Rosport*, op eene hoogte, aan de Girscherbach.

GIRSTERKLAUS, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2¼ u. N. ten O. van *Grevenmacher*, arr. en 5⅞ u. O. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1¼ u. Z. O. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. van *Rosport*.

GISSELAUW, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de zuidkust van Groot-Ceram. — Het lag in vorige tijden beoosten Tobo, in eene bogt, doch is later bij Tobo gevoegd.

GISSIAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

GISSER, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Banda-eilanden* behoorende.

Het is omringd door koraal-rifgronden, die ten Zuiden het verst in zee loopen. Het eiland is laag en zandig. Het is onbewoond, en heeft aan de noordzijde een inloopend water, dat zich als een meer in het midden van het eiland in eene kom vergadert. Dit meer is boven alle beschrijving rijk in allerlei soorten van visch; terwijl de oevers en de omliggende landstreek met verschillende soorten van snippen en eendvogels als bezaaid zijn. In vroegere tijd was dit eiland sterk bewoond, doch is gedeeltelijk ontvolkt geworden door onlusten, welke tusschen de bewoners en die van Kelwarie uitgebroken waren, en weldra eenen formelen oorlog tusschen deze volkeren na zich sleepten. Die van Kelwarie hierbij de overhand behouden hebbende, verdreven de inwoners van GISSER naar Ceram-Laut en andere eilanden, en verbrandden alle huizen en andere voorwerpen, welke de vlugtelingen hadden achtergelaten. Een klein gedeelte der bevolking woont op Ceram-Laut, onder het opzigt van eenen Orang-Kaja, die onmiddellijk onder het bestuur van Kelwarie staat, door welke laatste dit rampzalig overschot der bevolking van Gisser op eene barbaarsche wijze onderdrukt wordt.

GISSER, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaija*, ads. resid. *Grissee*.

GISTELAARPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Zuidkerkepolder en den Golepolder, O. aan den Elizabeth-polder, Z. aan den Noordwesterhoek van Groot-Baarzande, welke ook Buizenpolder genoemd wordt, W. aan den Rode-polder.

Deze pold., is groot 47 bund. 88 v. r. 60 v. ell., daarin ligt het buitenverblijf van Mevr. de wed. THEUNISSE, geb. WITSEN, waarbij eene

Digitized by Google

hofstede, voorts nog twee woningen. Hij maakt een deel uit der *Watering van Baarzande*, en heeft alzoo geen afzonderlijk bestuur. — De laatste bedijking is denkelijk te gelijk met Oud-Baarzande geschied.

GISTELLIS, voorm. ridderhofst. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, even buiten het d. *Kapelle*.

Het was gebouwd door een der Heeren uit het doorluchtig geslacht van Maelstede, en was een oud Italiaansch gebouw geheel in de breedte uitgestrekt. Het is voor eenige jaren gesloopt.

De Heeren van Gistelles zouden, volgens het getuigenis van Meijerus (1), van de Scijthen afkomstig zijn, doch hiermede wil hij misschien alleenlijk te kennen geven, dat de oudheid van dit vermaarde geslacht niet is na te sporen. Van Heer Jan van Gistelles vindt men gewag gemaakt, op het jaar 1392, als zijnde Heer van de tollen te Brugge, alwaar hij op, den 2 Maart van dat jaar, een prachtig tournooi hield. Aan deze Jan van Gistelles zijn de vroegere Koningen van Frankrijk, Spanje en Engeland, door de banden des bloeds verbonden geweest.

GIVENICH, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Gevenich.

GLABACH (NIEDER-), Nieder-Glabich of Nieder-Glatbach, geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. W. van *Nomeren*.

GLABACH (OBER-), Ober-Glabich of Nieder-Glatbach, geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. W. van *Nomeren*.

GLABICH (NIEDER-), geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Glabach (Nieder-).

GLABICH (OBER-), geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Glabach (Ober-).

GLAGA, berg in *Oos-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

GLANERBEEK of Mulderinkbeek, water in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat in het Eschmarksche Broekheurne, bij de Lappe, ontstaat, noordoostelijk, langs Aamsveen, naar de Pruissische grenzen loopt; aldaar de, uit Pruissisch Aamsveen voortkomende, Flörbache opneemt, voorts in eene meer noordelijke rigting, langs de grenzen tusschen Overijssel en Pruissen stroomt, en zich eindelijk in den *Dinkel* ontlast.

GLANERBRUGGE, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 5½ u. O. Z. O. van *Almelo*, kant. en 1½ u. O. van *Enschedé*, gem. en 1½ u. O. Z. O. van *Lonneker*; met 6 of 7 h. en 40 inw.

Dit geh. ontleent zijnen naam van eene brug over de Glanerbeek. Ook heeft men er een grenskantoor, voor den in- en uitvoer van goederen naar Pruissen. Hier zijn mede de grensteekens tusschen ons rijk en laatstgemeld land geplaatst.

GLANG, zeeplaats in *Oost-Indië*, op de zuidkust van het *Moluksche* eil. *Magindanao*.

GLATBACH (NIEDER-), geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Glabach (Nieder-).

GLATBACH (OBER-), geh. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie Glabach (Ober-).

---

(1) *Annales Flandriae*, lib. III, Anno 1083.

Digitized by Google

GLAZENAP (DE), oud kast., voorheen in het hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, distr., arr. en 4 u. N. van *Roermonde*, kant. en 1½ u. van *Venlo*, gem. en ½ u. Z. O. van *Tegelen*.

Het is van eene breede gracht omgeven, heeft twee hoofdpoorten, drie boerenwoningen daarin, en vele landerijen daarom gelegen. Bij het goed behooren vier pachthoeven, als: Haanderhof, Bakerboschhof, Kasteelshof en Meerle. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 88 bund., is thans onbewoond, doch behoort in eigendom aan den Heer GERARD DE RIJCK, woonachtig te Steyl, bij Tegelen. — In 1646 had Prins FREDERIK HENDRIK, toen hij Venlo belegerde, hier zijn hoofdkwartier gevestigd.

GLEASANDER, kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Nickeriekreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijpl. Lit. I, benedenwaarts aan de koffijpl. Botany-Bay; 250 akk. groot.

GLEMMENE, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie GLIMMEN.

GLEORANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*, aan de Projo.

GLIJMESPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie GLIMESPOLDER (OUD-).

GLIMESPOLDER, voorm. pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*.

Deze pold. is omtrent het einde der vijftiende eeuw, geheel overstroomd, naderhand weder bij gedeelten bedijkt, en daaruit is in het jaar 1688 de Oud-Glimespolder ontstaan, terwijl in het jaar 1687 een gedeelte van den grond in den Auvergnepolder is ingedijkt.

GLIMESPOLDER (OUD-), ook GLIJMESPOLDER en GLIMMERSPOLDER geheeten, pold. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, bijna geheel gem. *Halsteren* en voor een zeer klein gedeelte gem. *Nieuw-Vossemeer*; palende N. aan het Land van Steenbergen, O. aan het Westland en Hooge gronden, Z. aan den Auvergnepolder, W. aan de Eendragt en den Eendragtpolder.

Deze pold., welke in het jaar 1688 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 168 bund. 57 v. r. 8 v. ell., waaronder 156 bund. 62 v. r. 36 v. ell. schotbaar land, van welke slechts 38 v. r. 32 v. ell. onder *Nieuw-Vossemeer*, doch al het overige onder *Halsteren*. Hij wordt door ééne sluis, op de Eendragt, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Secretaris en Penningmeester.

GLIMMEN, oudtijds GLUMMEN of GLEMMENE, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ruim 1¼ u. Z. van *Groningen*, gem. en ruim ½ u. Z. van *Haren*, ½ u. N. van *Noord-Laren*, waartoe het behoort, aan de Aa en de afhelling van den Hondsrug, gedeeltelijk op eenen heidegrond en gedeeltelijk op eenen tamelijk vruchtbaren bodem, O. en W. van den straatweg tusschen de Harendermolen en de Punt; met 22 h. en ruim 200 inw. Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt.

Dit geh. vindt men reeds vermeld in eenen ouden brief, zoo men wil, van het jaar 1166, die in een der boeken van het klooster te Keizersweerd is gevonden, en door KEMPIS, *de situ etc. Frisiae*, pag. 155, en door VAN IDSINGA, *Staatsregt der Vereenigde Nederlanden*, D. I, bl. 117, wordt medegedeeld. De brief bevat de inkomsten van het gemelde klooster, waarvan de Abt eenen Vicaris te Groningen

Digitized by Google

had, die aldaar de inkomsten van Drenthe, waaronder voorheen Glimmen behoorde, ontving. Ook vindt men het vermeld in eenen perkamenten brief van de Utrechtsche kerk, waarin verhaald wordt, dat het kasteel, hetwelk Egbert, Stadvoogd *van Groningen*, in het jaar 1227, te Glimmen had opgebouwd, kort daarna door de Drenthen, die het met de Gelkingen hielden, omver is geworpen (1).

Te Glimmen vindt men twee aanzienlijke buitengoederen, het eene genaamd het Huis-te-Glimmen, het andere voor eenige jaren gebouwd.

Reeds ten jare 1456 was hier over de Aa, of 20 min. zuid-westwaarts, eene pont voor reizenden, van waar nu nog de brug en het huis aldaar, den naam van de Punt heeft. Tot in het jaar 1824 stond hier een tolhek, namens de stad Groningen, doch bij het aanleggen van den straatweg, is het weggenomen. Vermits het een fraai ijzeren hek was, is het geplaatst vóór den ingang van de Zuider begraafplaats dier stad.

GLIMMEN (HUIS TE-), buitengoed in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. Z. van *Groningen*, gem. en 1 u. Z. van *Haren*, ½ u. N. van *Noord-Laren*, in het geh. *Glimmen*, W. van den straatweg.

Dit boschrijke buitengoed behoort thans in eigendom aan den Heer W. de Sitter.

GLIMMERSPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Glimmespolder (Oud-).

GLINDEN, buurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. Z. O. van *Nijkerk*, gem. en 1 u. Z. W. van *Barneveld*; met 500 inw.

GLINDHORST, voorm adell. h. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Glinthorst.

GLINS, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Leeuwarden*, 15 min. N. O. van *Hempens*.

Deze state beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 3 bund. 93 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer S. IJsselstein.

GLINS, voorm. stat., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumaleel*. Zie het volgende artikel.

GLINSTRA of Glins, ook wel het Blaauw-huis genoemd, voorm. stat. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, ½ u. Z. O. van *Dronrijp*; ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene boerenhoeve.

De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte beslaande van 38 bund. 50 v. r. 98 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door Jonkheer V. L. Vegilin van Claerbergen, woonachtig te Joure.

GLINTHORST of Glindhorst, voorm. adell. h. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. Z. O. van *Nijkerk*, gem. en 1 u. Z. W. van *Barneveld*.

Nabij dit adell. h., hetwelk in het jaar 1797 gesloopt is, bestaat thans (1842) nog een boeren erf, de Glinthorst geheeten, die waarschijnlijk zijnen naam van dit landhuis ontleent.

GLINTHUIS, voorm. hav. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. N. O. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkarspel*.

---

(1) Zie *Oudheden en Gestichten van Groningen*, bl. 602.

Deze hav. is gesloopt. Het daarop staande boeren erve wordt thans in eigendom bezeten door den Heer P. C. A. SICHTERMAN, woonachtig te Zwolle.

GLIP (DE-), vroeger PRINSE-BUURT of PRINSEN-ZANDVAART genoemd, b. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. en 10 min. Z. van *Haarlem*, gem. en 25 min. Z. van *Heemstede*. Men telt er, behalve de bleekerijen, 50 h., benevens eenen molen en ruim 250 inw.

GLIPHOEVE, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. van *Haarlem*, gem. en 30 min. Z. van *Heemstede*.

Het is eigenlijk eene boerderij, gedeeltelijk als buit. ingerigt. Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 3 bund. 42 v. r. 40 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. H. J. KOENEN, woonachtig te Amsterdam.

GLIPLUST, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Haarlem*, gem. en 25 min. Z. van *Heemstede*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 92 v. r. 50 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. KRAMER.

GLONGONG, berg en distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GALOENGOEN.

GLOP (HET) of de GLOPWEG, weg in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, door de duinen in de gem. *Castricum*, dienende om de schulpen uit zee naar de Bakkumer-schulpvaart aan te voeren.

GLORIA, vroegere naam van de kostgr. FLORENTIA, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FLORENTIE.

GLORIA, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tawaycoerakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. de Waakzaamheid, benedenwaarts aan de verl. plant. Vreeland; zij is 3000 akk. groot, en thans vereenigd met *Indigo-veld*.

GLOUCESTER, katoenpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Neder-Nickeri*, N. aan den rijweg; palende W. aan de katoenplant. Sealand, O. aan de verl. plant. Hope; 500 akk. groot.

De slaven zijn overgevoerd naar de katoenpl. Picardie, aan de Commewijne.

GLUMMEN, oude naam van het geh. GLIMMEN, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie GLIMMEN.

GNAJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Cheribon*.

GNAUKA, vrije en woeste negerstaat, ten Z. van de Nederlandsche kol. *Suriname*, aan de *Suriname*.

GNEPHOEK, heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan de heerl. Esselijkerwoude, O. aan Oudshoorn, Z. aan den Rijn, die haar van Alphen scheidt, W. aan de heerl. Kondekerk.

Deze heerl. bevat den Gnephoeksche-en-Vrouwgeestpolder en den Gnephoekschepolder-Buitendijks, en daarin de b. 's Molenaars en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 386 bund. 73 v. r. 47 v. ell. Men telt er 56 h., bewoond door 87 huisgez., uitmakende eene bevolking van 450 inw., die meest hun bestaan vinden in fabrijken en landbouw, zijnde er 2 kalkbranderijen, 2 pannenbakkerijen, 2 zaagmolens en 1 vernisfabrijk.

De Herv., die hier 380 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Oudshoorn*. — De R. K., van welke men er 70 aantreft, worden tot de stat. van

Digitized by Google

Alphen gerekend. Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Oudshoorn*. — Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer P. A. Baron VAN REEDE VAN OUDSHOORN, woonachtig te Leyden.

GNEPHOEKSCHE-EN-VROUWGEEST-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan Esselijkerwoude, O. aan de Heimanswetering, Z. aan den Gnephoeksche-polder-Buitendijks, W. aan Koudekerk.

Deze pold., welke in het jaar 1796 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, 152 bund. 65 v. r. 41 v. ell., waaronder 143 bund. 92 v. r. 84 v. ell. schotbaar land, telt 8 h., waaronder 4 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de Heimanswetering, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Secretaris en drie Heemraden.

GNEPHOEKSCHE-POLDER-BUITENDIJKS, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan den Gnephoeksche- en Vrouwgeestpolder, O. aan de Heimanswetering, Z. aan den Rijn, W. aan Koudekerk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 234 bund. 8 v. r. 6 v. ell., waaronder 219 bund. 34 v. r. 49 v. ell. schotbaar land, telt 48 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door eenen watermolen, op de Heimanswetering, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester, den Secretaris en twee Molenmeesters.

GNOFFICKIA, oude naam van het fort MAURITIUS in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Makjan*. Zie MAURITIUS.

GNOEK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*.

GNOEK, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, welke met eenen noordelijken loop in zee valt.

GOA, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie MAKASSAR.

GOA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op de zuidelijkste landtong, zij slingert vrij breed tusschen hare lustige oevers, met digt geboomte en sierlijke bamboesen overschaduwd, heen, en loopt, met eene zuidwestelijke strekking, in de zuidelijke ingang van de *Straat-van-Makasser* uit.

GOA, GAUA of GOACH, voorm. st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op de zuidelijke landtong, kon. *Makassar*; 5° 13″ Z. B., 137° O. L.

Het was vroeger de hoofdstad van dat koningrijk, waar de Koningen van dat rijk gekroond werden. Men had er, behalve een paleis van den Sultan, moskeën, eene haven, handwerken, kunsten en eenen sterken handel. In het jaar 1678 werd zij door de Nederlanders verwoest. Thans vindt men er alleen eenige kerkhoven, waarop men zeven groote en hooge grafteekens ziet, in den moorschen trant koepelswijze opgetrokken, alle zijn open en van binnen met zeer aardige arabesken gebeeldhouwd. De aangenaamste bloemengeur vervult deze sombere gewelven. De geheele vloer was met welriekende boenga, manoor, malatti of Arabische jasmin en andere bloemen bestrooid. Vermoedelijk vereerde het Koninklijk gezin van GOA hiermede de nagedachtenis hunner voorvaderen.

GOACH, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie MAKASSAR.

Digitized by Google

GOACH, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GOA.

GOA-GOA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. Madoera. Dit eil. behoort tot het rijk van *Soemanap* en telt 270 inw.

GOA-SIEBANTEN, vogelnestklip in *Oost-Indië*, op het eil. *Sempoe*, aan het zuiderstrand van de resid. *Passaroewang*, op het *Sundasche* eil. *Java*.

GOBLANGE, Fr. naam van het geh. GOEVELING, in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOEVELING.

GOBY, eil. in *Australië*, in de *Papoua-zee*, bijna onder de evennachtslijn, vruchtbaar, welbevolkt, met goede haven. De inw. bestonden voorheen van den slavenhandel.

GODBRINGEN, GOTTBRINGEN of GOEDBRINGEN, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 2½ u. W. N. W. van *Betzdorff*, gem. en ½ u. N. N. W. van *Junglinster*, aan de Schwartze-Erenz.

GODDON, oud d., op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Rembang*, even beoosten de stad van dien naam, aan eene groote rivier.

Het bevatte, in het begin der vorige eeuw, met het d. Pikerman, ruim 400 huisgezinnen.

GODEAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kediri*, reg. *Berbek*.

GODEAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kediri*, reg. *Merbek*, distr. *Godean*.

Den 20 December 1828, trof de Luitenant Kolonel LEDEL, de muitelingen in eene nog al aanzienlijke sterkte, nabij dit d., boogswijze geschaard aan. Eene rivier tusschen beide hebbende, kwam de vijand met snelheid op hem aanrukken en had de onzen zoodra niet bereikt, of hij schoot genoegzaam te gelijk, alle geweren af en trok zich toen met overhaasting terug. Eene troep was intusschen in de vlakte in positie gebleven en van daar gestadig vurende, gelastte de overste LEDEL, aan den Kapitein GILLON, met zijn onderhebbend peloton flankeurs, den vijand van daar te verdrijven, zich daartoe vooruit begeven hebbende, werd de Kapitein door een kogel doodelijk getroffen. De vijand zich inmiddels terug getrokken hebbende, vervolgden de onzen hem tot Sokonillo; doch zich nu, als naar gewoonte, in de doorweekte rijstvelden verspreid hebbende, werd op zijne uitlokkingen geen acht gegeven en keerden onze troepen naar Tegal-Waroe terug.

GODEFROIPOLDER, ook wel BERKEL-EN-GODEFROIPOLDER, onbehuisde pold. in *Staats-Vlaanderen*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden*; palende N. aan het geslechte fort Izabelle, waartegen nu het Hazegras, N. O. aan de in 1820 gevloeide, en niet weder herdijkte Lippenspolder, Z. O. en Z. aan den Gouverneurspolder, W. aan den Graaf-Jansdijk.

Deze pold., zal wel 60 bund. groot zijn, doch daarvan liggen maar 43 v. r. 91 v. ell. en 63 v. palm. op Nederlandsch grondgebied; het overige is Belgisch, gem. *West-Kapelle*, waarom daarvan geene breedere opgave gedaan wordt. Van 1718 tot 1785, was deze geheele polder *juré*, van 1794—1814, ook *facto* grondgebied van *St.-Anna-ter-Muiden*. Hij staat onder een afzonderlijk bestuur, zamengesteld uit éénen Directeur en éénen Penningmeester. Eigenlijk is het zuidoostelijke deel Berkelpolder, en het noordwestelijke deel Godefroipolder, maar de scheiding is reeds van overlang vernietigd.

GODEFROY, naam, welke de Negers geven aan de suikerplant. ALKMAAR, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ALKMAAR.

Digitized by Google

GODEK, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Wonosobo*.

GODELINES-HOFSTAD, oude naam van het d. de WERKEN, in den voormaligen *Zuid-Hollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie WERKEN (DE).

GODLINSE, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GODLINZE.

GODLINSER-UITERDIJK, pold. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GODLINZER-UITERDIJK.

GODLINZE of GODLINSE, d. in het kw. *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1¼ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. W. ten Z. van *Bierum*, behoorende tot de zoogenaamde *Vierburen*. Het ligt op een verheven en breeden terp, waardoor het zich zeer goed voor doet.

Men telt er in de kom van het d. 70 h. en 340 inw. en met het daartoe behoorende gehucht de Oude Dijk 90 h., waaronder de boerderijen Rengerdaheerd, Elemaheerd, Allersmaheerd, de Vennen, Sieboldeweer, Maarhuis, de Smakkerij, de Pannekoek en anderen, met 540 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier, op 27 na, alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Delfzijl*, behoort. Nadat de laatste R. K. Priester APOLLONIUS, bij de verovering van Groningen, zijne standplaats had verlaten, is de eerste Hervormde Leeraar te GODLINZE geweest HADRIANUS of ADRIANUS SIBRANDI, anderen lezen ARNOLDUS SIBRANDI, die hier in 1595 stond, en in wiens plaats, in het jaar 1608, CASPARUS GOLTINGH of CASPARUS GOLTIUS, door eenige Collatoren, beroepen werd; welk beroep echter geen voortgang heeft gehad. Het collatieregt is vroeger bij den eigenaar van het huis Ekenstein geweest, maar vóór eenige jaren aangekocht door de Kerkvoogden, ten behoeve der gemeente, wordende de beroeping thans gedaan door den kerkeraad, benevens Kerkvoogden en Notabelen, bij meerderheid van stemmen der tegenwoordig zijnde Leden. De kerk, aan welker westeinde men eenen hoogen, steenen, stompen toren ziet, draagt blijken van oudheid; want men vindt er nog veel duifsteen aan, van 5 tot 6 palmen lengte, en ter hoogte van 5, 10 en meer voeten. Ook bespeurt men nog, ten N., eene kleine toegemetselde deur, van 1¼ ell. breedte en 1½ ell. hoogte. De kerk heeft een goed orgel. Vroeger waren er twee torenklokken, nu is er nog één, dragende het jaartal 1435.

De R. K. zijn er 19 in getal en worden tot de stat. van *Appingedam* gerekend. — De 8 Doopsgez., welke men hier aantreft, behooren tot de gem. van *Leermens-en-Zijldijk*.

Men heeft er eene dorpschool, die door een gemiddeld getal van 70 of 80 leerlingen bezocht wordt.

GODLINZE telde oudtijds, volgens het klaauwboek, 25 edele heerden; ook stond aldaar de burg Rengerda, alsmede nog een andere burg die van *Ubbena*, aan de westzijde van het d., welke voor omstreeks 80 jaren gesloopt is; terwijl bovendien de overlevering nog van eenen burg aan de oostzijde gewaagt.

In het 1506 werd dit d., omdat het geen schatting wilde opbrengen, door de Groningers beroofd, en in het jaar 1589 leed het geweldig veel last van de Staatsche troepen, die eenen strooptogt in de Ommelanden deden. — Bij den hevigen watervloed van 12 en 13 November 1686, zijn alleen in dit d. 53 menschen, 25 paarden en 166 koeijen en jonge beesten omgekomen, dertien huizen en schuren geheel weggespoeld, en negen andere meerendeels beschadigd. — In de

Digitized by Google

beroerten voor 1795 trokken de Godlinzers, met de overige Vierbuursters, met stokken en knuppels gewapend, naar Appingedam. Den 3 en 4 Februarij 1825 leden de zeedijken onder dat d. mede door eenen zwaren storm en buitengewoon hoogen watervloed; zij werden echter in dat zelfde jaar weder hersteld.

GODLINZER-UITERDIJK of GODLINSER-UITERDIJK, een gedeelte van den polder of uiterdijk der *Vierburen*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Appingedam*, gem. *Bierum*.

De pold. bestaat uit de Godlinzer-, Losdorpster-, Spijkster- en Bierumer-Uiterdijken, die, als een zamenhangend geheel, als één polder zijn ingedijkt, op denzelfden tijd, met hetzelfde uitwaterings-kanaal, en onder hetzelfde bestuur. Het gedeelte des polders, dat de Godlinzer-Uiterdijk beslaat, is palende N. W. aan de Zandster-Uiterdijken, N. O. aan den mond van de Eems, Z. O. aan den Losdorpster-Uiterdijk, Z. en Z. W. aan den Ouden-Zeedijk, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 722 bund. 98 v. r. 60 v. ell, waaronder 990 deimten of 461 bund. 64 v. r. 24 v. ell. schotbaar land. Deze pold. telt 5 h., waaronder 4 boerderijen, en wordt door twee pompen in den Middeldijk en door eene nieuwe pomp in den Zeedijk, ten jare 1840, door het bedijken van den Oostpolder tot binnendijk gemaakt. Het staat onder het dijksbestuur van de *Vierburen*, bestaande uit acht Leden, van welke twee uit Godlinze.

GODO, d. in *Oost-Indië*, resid., reg. en 5 palen van *Rembang*.

Op den 1 Januarij 1828 werden de onzen, welke aldaar post gevat hadden, door meer dan 900 muitelingen aangevallen, die de communicatie tusschen Pamotan en Rembang zochten af te snijden. Eenige kanonschoten en een goed twee gelederen vuur van onze infanterie, dreven den vijand weldra uit elkander, die nogtans zich zamentrekkende, achter onze colonne, zich langs den grooten weg weder vertoonde. De Ritmeester TILEMAN, deze beweging ontdekkende, maakte ijlings regtsomkeerd, viel met onverschrokkenheid deze groote magt aan, en door eenen wel aangewenden aanval werden de muitelingen verstrooid, en de communicatie met Rembang weder geheel hersteld.

GODOK, oud. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*; resid. *Batavia*, afd. *Bataviasche Ommelanden*.

GODREAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*.

GODSAKKER, oude naam van de st. FRANEKER, prov. *Friesland*. Zie FRANEKER.

GODSCHALKSOORD, d. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOIDSCHALKSOORD.

GODSHOF, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie NYKLOOSTER.

GODSDAL, in het Hoogd. GOTTESTHAL, in het Fr. VAL-DIEU, voorm. kloost. in het grooth. *Luxemburg*.

Het werd gesticht door Graaf HENDRIK *den Blinde*, die van 1136 tot 1196 het bewind over Luxemburg voerde, in de diepte, welke tusschen de dorpen Sandweiler en Hastert gevonden wordt. Omtrent de lotgevallen van dit klooster, hetwelk reeds sedert eeuwen niet meer bestaat, is niets met zekerheid te vermelden.

GODSWAARD-OP-DE-MAAS, naam, onder welke de st. ROERMONDE, in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, vroeger ook wel is bekend geweest. Zie ROERMONDE.

Digitized by Google

GODSWAARD-OP-DE-VELUWE, naam, welken de st. WAGENINGEN, op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, verkreeg, bij de bevestiging harer regten door REINALD I, Graaf *van Gelder*. Zie WAGENINGEN.

GOEBLANGE, Fr. naam van het geh. GOEVELING, in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOEVELING.

GOEBLINGEN, geh. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOEVELING.

GOED-ACCOORD, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den militairen post Jokkomombo, benedenwaarts aan de verl. plant. Crawassibo; 3516 akk. groot.

Boven deze plant. wordt de riv. zeer naauw, en is ter wederzijde met ondoordringbare heesterstruiken bezet.

GOED-ACCOORD (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het Land van Jokkomombo, benedenwaarts aan het Land van Goudmijn.

GOEDANGE, Fr. naam van het geh. GOEDINGEN, in het balj. van *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOEDINGEN.

GOED-BEGIN, voorm. houten vesting in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Demak*, aan den *Demak*.

GOEDBRINGEN, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*. Zie GODBRINGEN.

GOEDE, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads., resid. en distr. *Krawang*.

GOEDE FORTUIN, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie FORTUIN (GOEDE-).

GOEDE-FORTUIN (DE), voorm. naam van de verl. plant. DE GOEDE-HOOP, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GOEDE-HOOP.

GOEDE-FORTUINS-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie FORTUIN (GOEDE-).

GOEDE-HOOP (DE-), fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, rijk *Assiantee*, land *Agonna*, nagenoeg 3 u. van *Winneba*, nabij het d. Berkoe.

Dit fort is in den Fantijnschen oorlog, door de Negers afgeloopen, en bijna verwoest, terwijl de Kommandant VAN DER PUYE door eenige Accraërs, op eene jammerlijke en onmenschelijke wijze, vermoord werd.

GOEDE-HOOP (DE), koffij- en cacaopl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramacca*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijpl. Monitor, benedenwaarts aan Margarethaasgift; 500 akk. groot; met 61 slaven.

GOEDE-HOOP (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Urapanica-en-Berceba, benedenwaarts aan de verl. plant. Zorg-en-Rust; 568 akk. groot.

GOEDE-HOOP (NIEUW-), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Toevlugt, benedenwaarts aan Tobiekreek, en de verl. plant. Haast-U-Langzaam; 500 akk. groot.

GOEDE-INTENTIE (DE), verl. plant., kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan Aitnoch-en-Elizabethshoop, benedenwaarts aan Vriendslust; 1000 akk. groot.

Digitized by Google

GOEDE-MOED (DE), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Zorg-en-Hoop, benedenwaarts aan den houtgr. Maria'slust; 400 akk. groot.

GOEDENAERTSEN-EENDRAGTSPOLDER, pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eendragtspolder (Goedenaertsen-).

GOEDEN-RAAD, kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en ½ u. O. ten Z. van *Gulpen*, gem. *Wittem*.

GOEDE-ONDERNEMING (DE), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verlaten plant. Weltevreden, benedenwaarts aan den kostgrond Kweeklust; 500 akkers groot.

GOEDEREEDE, eigenlijk West-Voorn, doch meest onder de eerste benaming bekend, voorm. eil. in *Zuid-Holland*, van welke prov. het, het Zuid-Westelijkste gedeelte uitmaakt. Het wordt ten Z. door de Grevelingen of het Brouwershavensche-Gat bespoeld, dat het van de prov. Zeeland scheidt, ten W. door de Noordzee, ten N. W. door het Goereesche-Gat, en heeft hier de plaat van den Hinder voor zich, ten O. scheidt de riv. het Haringvliet het van Oostvoorne, en ten Z. O. is het, sedert het jaar 1780, aan het eiland Over-Flakké of Zuid-Voorne, door indijking, vastgehecht.

Volgens sommiger gedachten, zou Goedereede in oude tijden, zoo wel aan het Land van Schouwen, als aan Oost-Voorn, vastgehecht of daarmede vereenigd zijn geweest. Dit oordeelt men, onder anderen, uit de benaming, dewijl men niet gewoon is te spreken van het eiland, maar van het Land van West-Voorn of Goedereede. Men heeft ook opgemerkt, dat de duinen van Oost-en West-Voorn eene gelijke streek met elkander houden, en in gedaante niet verschillen. De oude overleveringen getuigen, dat de stroomen, tusschen dit eiland en Oostvoorn, en aan den anderen kant, tusschen Goedereede en het Land van Schouwen, thans zoo breed en diep, weleer zoo gering waren, dat de wederzijdsche ingezetenen, op den oever hunner landen staande, elkander konden toespreken. Aan het strand van de Oost-Duinen, of den oever van Goedereede plagt men somtijds, bij laag water, de overblijfselen van eene plaats te zien, de Oudewereld genaamd, waar vele Romeinsche penningen, ringen en huisraad gevonden werden. Men heeft er ook, volgens oude getuigenissen, grondslagen van huizen, ja zelfs straten, ontdekt, waaruit men oordeelt, dat hier eertijds eene vrij groote stad gelegen was, welke welligt de zeehaven Witlam of Witland kan geweest zijn, die hier vroeger bestaan heeft, en, blijkens de *Kronijk van* St. Bavo, in het jaar 837, door de Noormannen, op een hunner strooptogten verwoest en vernield is.

Dit voormalige eil. bevat, behalve eene menigte aanzienlijke bouwmanswoningen drie niet onaanzienlijke plaatsen, als: Goedereede, Ouddorp en Stellendam, zoodat dit voorm. eil. tegenwoordig de gem. van Goedereede, Ouddorp en Stellendam uitmaakt, en alzoo beslaat eene oppervlakte van 5231 bund. 43 v. r. 46 v. ell., alwaar men telt 602 h., bewoond door 838 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4103 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er 6 meestoven en 3 korenmolens heeft.

De inw., die genoegzaam allen Herv. zijn, maken de gem. van *Goedereede*, *Ouddorp* en *Stellendam* uit. — De R. K., van welke men er 26 aantreft, worden tot de stat. van *Sommelsdijk* gerekend. — De

Digitized by Google

Doopsgez., welke men er vindt, maken de gem. van *Ouddorp* uit. — De Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. *Brielle-en-Hellevoetsluis.* — De 10 Isr., welke men er vindt, behooren tot de ringsynagoge van *Middelharnis.* — Men heeft op dit voorm. eil. 3 scholen.

Het wapen van dit voorm. eil., bestond in een schild van keel (rood), beladen met eene burg van natuurlijke kleur en daarboven een staande leeuw van goud, hangende in den poort van de burg een anker van sabel (zwart) (1).

GOEDEREEDE, gem. op het eil. *Goedereede-en-Over-Flakke*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk* (16 k. d., 12 m. k., 6 s. d.); palende N. aan het Goereesche-diep, O. aan Stellendam, Z. aan de Schorre tegen de Bieninge, W. aan Ouddorp. Deze gem. bestaat uit de pold. den Bekkenpolder, den Nieuwen-Oostdijk, de Plas, Rooklaasplaat, Nieuw-Westerloo, Oud-Westerloo, den Grooten-Zuiderpolder en den Kleinen-Zuidpolder, benevens nog eenen zeer kleinen polder, genaamd Altena. Zij bevat het d. Goedereede, benevens onderscheidene verspreid liggende boerenwoningen, beslaat eene oppervlakte van 704 bund. 73 v. r. 8 v. ell., telt 161 h., bewoond door 211 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en eenigen handel. Ook heeft men in deze gem. eene meestoof en eenen korenmolen.

De inw., die hier, op 13 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Brielle*, ring van *Sommelsdijk*, behoort. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest ALBERTUS ALLARDI, die vroeger een monnik was geweest en in het jaar 1574, alhier begon te prediken. Hij vertrok in 1577. Het beroep geschiedt door den kerkenraad en het collegie van Notabelen.

De 2 Doopsgez. behooren tot de gem. van *Oudsdorp.* — De 4 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Sommelsdijk* gerekend. — De Evang. Luth., die hier wonen, gaan te *Hellevoetsluis* ter kerk. — De 7 Isr., welke men hier aantreft, behooren tot de ringsynagoge van *Middelharnis.* — Men heeft in deze gem. eene school.

Het plattelandstadje GOEDEREEDE of GOEREE, ligt 3 u. Z. Z. W. van Brielle, 2½ u. W. N. W. van Sommelsdijk, 51° 49′ 9″ N. B., 21° 38′ 24″ O. L. Het was weleer eene bemuurde en zeer vermaarde koopstad; overstrooming, brand, en oorlog, hebben haar van hare vorige grootheid beroofd en allengs gebragt in dien staat, in welke zij zich thans bevindt. Den naam ontleent zij van de daar bij gelegen goede ankerplaats; het is niet onwaarschijnlijk dat het eil. vóór den aanleg der stad bij Zeevarenden reeds den naam van GOEDE REEDE gehad heeft, omdat de schepen daar goed konden ankeren, en voor stormen beveiligd lagen; want men leest dat voorheen geene groote schepen in Zeeland binnen kwamen, dan te Goedereede, den Briel of in Noordgouwe, om reden dat de overige zeegaten minder veilig en misschien ook minder goed afgebakend waren.

Volgens overlevering is de eerste sluis ter uitwatering gelegd aan de zuidoostkust van den polder den Oude-Oostdijk; eenige visschers, die deze reede dagelijks bezochten, en deze plaats zeer geschikt en veilig ter bewoning oordeelden, zouden zich daar hebben nedergezet,

(1) Men zie voorts over dit voorm. eil. de *Beschrijving van het eil. Westvoorn*, meest bekend onder den naam van *eiland Goedereede*, waaruit wij ook veel nopens het art. GOEDEREEDE-EN-OVERFLAKKEE ontleend hebben.

en hun getal zoodanig zijn toegenomen, dat er weldra eene aanzienlijke plaats is ontstaan, die, gelegenheidshalve, GOEDEREEDE is genoemd geworden. — De vestingwerken werden voornamelijk in stand gebragt, na het jaar 1428, toen GOEDEREEDE in den oorlog met die van Zevenbergen eenen zwaren aanval geleden had, welke de burgers kloekmoedig uitstonden met afwering van den vijand. Reeds vroeg is deze plaats, alhoewel nog onbemuurd zijnde, met onderscheidene stadsregten en privilegiën begiftigd, als: in het jaar 1330 door Heer GERRIT VAN VOORN met het regt van de haringvaart en andere tot de scheepvaart betrekkelijke keuren. In het volgende jaar 1331, is door gemelden GERRIT VAN VOORN het regt verleend, tot het houden van eene vrije weekmarkt, in welke keure geboden werd, dat de ingezetenen van West-Voorn alle hunne vruchten en vee te GOEDEREEDE ter markt zouden brengen, alvorens die te mogen verkoopen. De aldaar verkochte goederen mogten dan eerst naar andere plaatsen vervoerd of uitgevoerd worden, waardoor des Donderdags voormiddags aldaar veel graan, vee en andere goederen te koop gebragt werden, en de stad op die dagen door veel volk bezocht werd. Deze keur is den 26 Augustus 1477 door Vrouw MARIA, Hertoginne *van Bourgondië* bekrachtigd, en als toen bepaaldelijk ook de plaatsen Ouddorp, 't Nieuwland en den Oostdijk daaraan onderworpen, met verdere bepaling, dat de onverkochte goederen niet dan na twee uren des namiddags van de markt mogten vervoerd worden, op de boete van vijf ponden Hollands (3 guld., 75 cents), te verbeuren ten behoeve van gemelde Hertoginne, en daarenboven op verbeurte van het koorn enz., de helft ten voordeele van de Heiligegeest-armen, en de andere helft van het gasthuis. Voorts verleende gemelde Heer nog andere voorregten en privilegiën aan GOEDEREEDE, en wel voornamelijk de bekrachtiging der door Hertog FILIPS en anderen verleende privilegiën, vrijheid van beden, subventiën, als anders, gedurende het leven der Hertoginne MARGARETHA, het verkiezen van nieuwe leden in het geregt, de vrijheid der tollen in Holland, Zeeland en Friesland; het regt over de domeinen en heerlijkheden binnen de stad te verpachten; het regt aan den Schout om misdadigers te arresteren, het verkiezen van Kerkmeesters en Secretarissen; het regt tot de heffing van den twintigsten penning der waarde van de meubelen enz., welke bij verhuizing vervoerd werden, en meer andere voorregten. In het jaar 1430 is deze stad aan de landzijde met eene gracht omgeven, met eenen steenen muur versterkt en voorts met vijf poorten voorzien; als: de Doelpoort, aan de noordzijde; de Catharinapoort of Hoofdpoort, aan de noordoostzijde; de Waterpoort, aan de oostzijde; de Mariapoort, aan de zuidzijde, en de Koepoort aan de westzijde.

Door de Doelpoort ging men naar den Doelen en de taanhuizen, hoedanige gebouwen oudtijds in dien omtrek gelegen waren. De Catharinapoort of Hoofdpoort, was waarschijnlijk aldus genaamd, omdat men daardoor naar het havenhoofd ging. Het was een schoon gebouw van welks top, werwaarts men met onderscheidene trappen opklom, een onbelemmerd uitzigt in de Noordzee genoten werd. De Waterpoort, over de haven gebouwd, welke met een boom werd afgesloten, was verwulfd, van boven tot eene woning geschikt, en naar men wil, zoo hoog, dat groote schepen, wanneer hunne masten gestreken waren, gemakkelijk in de haven konden komen, ook dat de zee dikwijls met groote kracht tegen hare muren aanklotste. De Mariapoort, gesticht door MARIA, Hertoginne van Bourgondië, was zoo hoog, dat men van het plat over de duinen heen in zee kon zien. De

Digitized by Google

Koepoort, naderhand de Molenpoort genaamd, waarschijnlijk om dat men daar door naar den korenmolen ging, was mede overwulfd, zwaar van metselwerk en van eene valbrug voorzien. Van de Waterpoort en de Doelpoort is thans niets meer, van de Mariapoort maar een bouwval, en van de Koepoort alleenlijk de beide zijstukken aanwezig, van de Catharinapoort echter bestaan nog twee ronde vleugels, van welke de eene tot gevangenis en de andere tot berging van de brandspuit dient. Deze versterking der stad schijnt evenwel de eerste niet geweest te zijn, en slechts eene verbetering, vernieuwing of meerdere volmaking der oude grachten of muren, want men vindt opgeteekend, dat in het jaar 1415, en dus 13 jaren voor de opgegevene bouwing der poorten en muren, Hertog Jan van Braband de stad belegerde en in Holland veel schade deed, en dat door het volk van gemelden Hertog, in voornoemd jaar, de stad Goedereede werd verbrand, en het Land van West-Voorn geheel geplunderd, waardoor menig koopman en burger arm werd; verder dat, in het jaar 1428, gedurende den oorlog met de Zevenbergers, sommigen van hen in het eiland West-Voorn zijn gekomen, en het geheele land afbrandden, maar dat de ingezetenen van Goedereede sterken tegenstand boden, en door het afslaan van verscheidene stormen de stad behielden, en dat de ingezetenen, nadat de Zevenbergers de stad en het omliggende land overvallen hadden, haar hebben versterkt, zoo door het vernieuwen der muren, poorten en valbruggen, als door het maken van bekwamen vestingen en grachten, Goedereede aldus versterkt zijnde, was dan ook in staat ter afwering van de aanranding der zeeroovers en andere vijandelijkheden.

In 1493 begon men te Goedereede vischhoeker-schepen te bouwen, waarmede men langere reizen konde maken dan met de te voren gebruikte slabbers en buizen. De visch, door hen gevangen, werd van toen af in tonnen gelegd en gezouten, hetgeen bevorens niet in gebruik was, zelfs wil men, dat die van Goedereede de eerste geweest zijn, die den haring en kabeljaauw in tonnen hebben gelegd en alom vervoerd. Tien jaren daarna bestonden hier ter stede onderscheidene koopvaardijschepen, waarmede handel gedreven werd op Engeland, Frankrijk, de Oostzee, Noorwegen enz., zoodat de stad op het einde der vijftiende eeuw zeer volkrijk en bloeijende van koophandel en nering was.

Na dezen tijd is Goedereede allengs in verval geraakt, zoo door het verloopen der diepten en verlies van schepen, als door het vertrekken van kooplieden, waardoor, die stad, welke bevorens stem in den staat had, niet meer magtig was, om hare afgevaardigden ter raadsvergadering te zenden, en zij heeft vervolgens veel van hare vorige regten verloren, als: de ontvangst van het vuur-, baken- en lastgeld, in het Goereesche-zeegat, der verpachting van de imposten over de stad en het omliggende land, de vergaderingen van het klassikaal bestuur, welke sedert de Reformatie binnen Goedereede en Brielle bij beurten gehouden werden.

De voornaamste gebouwen zijn: het Stadhuis en de kerk. Het Stadhuis, aan de markt, werd in het jaar 1530 gebouwd, nadat het oude in den brand van het jaar 1482, verwoest was. De voorgevel is van hardsteen opgehaald, men klimt en ter wederzijden langs onderscheidene trappen op, eerst treedt men de bevorens zoogenaamde vierschaar binnen, vervolgens komt men in de kamer, waar de regering vergadert, en op deze volgen de secretarie en andere noodige vertrekken. In het bovenste gedeelte des gebouws waren vroeger d

bewaarplaatsen der gevangenen, en onder de vierschaar plagt de vleeschhal te zijn, welke later tot eene School gediend heeft, maar thans tot eene Waag is ingerigt.

De Kerk, aan de *Kerkstraat*, in het jaar 1453 gesticht, was voor de Hervorming aan de H. Elizabeth toegewijd. Het Pastoorsambt bragt jaarlijks 20 Rijnsche guldens (28 guld.) op, het Kostersambt niet meer dan twee gulden (2 guld. 80 cents). Onder de vroeger aldaar dienst gedaan hebbende Pastoors, verdient vermelding, de later als Leermeester van Keizer Karel V, en als Paus onder den naam van Adriaan VI, beroemd gewordene Adriaan Florisz. Boijens. Deze kerk was weleer een schoon gebouw, voorzien van een koor en hoofdkapel, rustende op eene rij pilaren, en prijkende met een fraai orgel, door ouderdom echter bouwvallig geworden zijnde, begon men voor ongelukken beducht te wezen, zoodat men er geen dienst meer in durfde verrigten, en gedurende de jaren 1707 en 1708 de godsdienst op het Stadhuis waarnam. In het laatstgenoemde jaar maakte men met de bouwing van de tegenwoordige kerk eenen aanvang, blijkens het volgende boven het portaal staande opschrift:

Bastiaan Coomans heeft den
eersten Steen tot herbouwing deser Kercke gelegt
op den 28 Junij Anno 1708.

Zij heeft eenen zwaren vierkanten toren, die ongemeen hoog is, en reeds bij de oude kerk gestaan heeft, zijnde daarvan in 1467 de grondslagen gelegd, hoewel zij eerst in 1512 geheel voltooid werd. Op dezen toren stond weleer eene spits, maar de meer en meer toenemende scheepvaart, vereischte dat er op eene verhevene plaats des nachts licht werd gebrand, om de binnenkomende schepen tot eene baak te dienen; hiertoe werd deze toren zeer geschikt geacht, en dien ten gevolge werd er de spits afgenomen, en in diens plaats een huisje gebouwd aan den zeekant met glazen ramen voorzien, waarin des nachts een sterk kolenvuur brand, waarvan de kosten door het Rijk gedragen worden. In 1833 is de oude vuurkoepel en stookplaats afgebroken en vervangen door een verbeterd kapitaal kustlicht, bestaande in een lenticulair lamplicht, hetwelk in het begin van het jaar 1834 in werking is gebragt.

Vroeger heeft hier nog een klein kerkje gestaan in de *Catharinestraat*, de Parochiekerk genaamd, voorzien van een spits torentje. Deze, in het jaar 1482 afgebrand zijnde, is sedert niet weder herbouwd. Vroeger was hier ook een Gasthuis in de *Kerkstraat*, waarvan het gebouw thans dient tot huisvesting van bedeelden; alsmede, even buiten de stad, omtrent het Havenhoofd aan de westzijde een Lazareth, in het jaar 1737 door de gecommitteerde Raden gebouwd, welk gebouw thans dient tot berging van gestrande goederen.

Men vindt er geen Weeshuis of Armhuis, maar de armen en weezen worden bij eenige lieden besteed. De behoeftige ledematen der kerk zijn onder het bestuur van den oudsten Diaconie-armmeester, en de andere onvermogenden worden onderhouden uit de inkomsten van de gemeente-armen, welks bestuur door Burgemeester en Assessoren wordt uitgeoefend, door welke een Boekhouder voor de administratie is aangesteld.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht. — De kermis te Goedereede valt in den eersten Maandag na 18 Junij.

In 1421 werd door eenen vreesselijken storm uit het Noordwesten het zeewater zoo hoog opgezet, dat de stadsmuren bezweken, veel schade aan de scheepvaart geleden werd, en de duinen grootelijks beschadigd werden. In het jaar 1475, omtrent Paschen, wanneer het bestand tusschen den Koning van Frankrijk en den Hertog van Bourgondië was geeindigd, besloten drie zeeroovers op avontuur te varen, met drie karveelschepen en namen al hetgeen zij magtig konden worden; na veel omzwervens bezochten zij ook de Zeeuwsche stroomen, namen eenige vischschuiten van Goedereede, van welke zij de manschappen gevangen hielden, uitgezonderd eenigen, die zij naar huis zonden om losgeld te halen voor de anderen, die gevangen gehouden werden. Ondertusschen voeren deze roovers naar Katwijk en Scheveningen, van deze beide plaatsen insgelijks eenige vischschuiten nemende en de gevangenen op rantsoen stellende. Die van Scheveningen voldeden aan den eisch, en bragten het rantsoen aan boord der roovers; dan eenigen tijd daarna, bemerkende dat een der roofschepen in de nabijheid was blijven liggen, besloten zij het te overmeesteren en alzoo het geld terug te bekomen, deze aanslag mislukte echter, doordien zij de manschappen niet goed verborgen hadden. De roovers, den aanslag bemerkende, namen de vlugt naar de andere schepen. Middelerwijl was de tijd daar, dat die van Goedereede, hunne gevangenen moesten lossen. Deze overlegden de zaak beter dan die van Scheveningen. Zij hadden namelijk onder in een schip eenige kloeke en welgewapende manschappen verborgen, op het dek bevonden zich slechts vijf personen in visschers kleederen, wel gewapend. De roover ziende dat zij te na kwamen en voor verraad bevreesd zijnde, meende weg te zeilen, maar die van Goedereede deden een teeken dat zij kwamen om de gevangenen te lossen en de visschers den roover toeroepende, vroegen: » of hij met eene boot naar hen wilde komen, of dat zij bij hem aan boord wilden aanleggen." Hij liet tot aan zijn schip naderen en drie gingen op het roofschip over, om het losgeld den roover uit te betalen; de andere twee hielden intusschen hun schip aan des roovers schip vast. De roover met vijf of zes zijner manschappen op het dek zijnde, oordeelden die van Goedereede het tijdstip gunstig te zijn, om hun voornemen uit te voeren; zij zetten het geld bij den mastbank neder en begeerden de gevangenen te zien. Op dat oogenblik gaven de twee visschers, die op hun schip gebleven waren, een teeken, waarop de gewapende manschappen te voorschijn kwamen en zich van den Kapitein en de bij hem zijnde roovers meester maakten. Ondertusschen werden door de anderen de luiken toegespijkerd, om te beletten dat de overige manschap naar boven kwam, en die van Goedereede, zich alzoo van het roofschip meester ziende, bragten het in de haven van Goedereede, en vonden daarin 49 manschappen, die zij wederkeerig op rantsoen stelden, terwijl zij het schip met de daarin zijnde schatten buit maakten.

In het jaar 1482 ontstond er in de stad een felle brand door de achteloosheid van eene vrouw, wonende bij de Catharijnestraat, die heete asch had uitgegoten. Niettegenstaande alle aangewende moeite brandde de geheele stad af, behalve de hoofdkerk, het gasthuis, het hospitaal en 16 of 18 huizen, staande aan de Catharijnepoort.

Toen in het jaar 1490 een Deensch roofschip op zee zwierf en de uit- en invarende schepen zeer verontrustte, namen die van Goedereede voor, dat schip te onderzoeken en zoo mogelijk te bemagtigen. Hun stout voornemen gelukte zoo wel, dat zij het te Goedereede binnenbragten.

Digitized by Google

Hiervan, door de regering dier stad, kennis gegeven zijnde aan de Vrouw van Voorne, zijn de gevangene roovers teregt gesteld en met de dood gestraft.

Jonkheer Frans van Brederode, die de Hoeksche partij was toegedaan, ziende dat men met de steden Brielle en Goedereede, Holland, Zeeland en Braband in bedwang kon houden, kwam op den 22 Julij des jaars 1490, des morgens ten 3 ure, met 26 schepen, wel voorzien van krijgsvolk en de noodige belegeringsmiddelen voor Goedereede, en juist op eenen tijd dat er geen krijgsvolk in de stad was, terwijl daar en boven meest al het manvolk zich ter haringvaart in zee bevond. Heer Jan van Naaldwijk, tot het gevolg van Jonker Frans behoorende, deed de stad dadelijk door een Monnik, ten behoeve van Hertog Filips opeischen, onder belofte van lijf en goed. Het antwoord door de ingezetenen daarop gegeven luidde: » dat zij de stad ten behoeve van Hertog Filips, zeer goed bewaarden, en dat zij die zoo goed zouden blijven bewaren, als zij, die haar opeischten, immer doen konden." Dit antwoord hadden de belegeraars niet verwacht, en zette hunne woede te feller aan, zoo dat zij aanstonds van alle kanten, zoo wel te water als te land, aansnelden en dadelijk den storm begonnen. Die van Goedereede, den vijand de gelegenheid willende benemen, om zich van de buiten de stad staande gebouwen ter zijner beschutting te bedienen, deden ter behoudenis der stad, eene groote opoffering. Zij staken namelijk den brand in de lijnbanen, taanhuizen en andere buiten de stad gelegene gebouwen, veroorzakende alzoo eene schade van 400 ponden groot, (2400 *gulden*), hetwelk in die tijd eene niet geringe som was en zetteden vervolgens de sluizen open, waardoor het land onder water liep. Brederode trachtte eene poort te overmeesteren, terwijl Naaldwijk de muren trachtte te beklimmen. Geen krijgsvolk en maar weinig mannen in de stad zijnde, snelden de vrouwen mede te wapen, en begroetten den vijand met kokende pik, teer, brandende hoepen, pekkransen enz., die zij hun van de wallen op het hoofd wierpen, en dat met zulk eene dapperheid en aanhoudendheid, dat zij, na zeven bange uren doorgestaan te hebben, tot hunne groote blijdschap zagen, dat de vijand, met een aanmerkelijk verlies, van den storm afliet en zich van de stad verwijderde In de stad was slechts een doode, zijnde eene vrouw, die, over de sluis gaande, door eenen kogel getroffen werd. In het wegvaren namen de vijanden een te huis komende Noorweegvaarder en nog een ander scheepje, welke beiden te Goedereede te huis behoorden, van welken zij het volk op rantsoen stelden. Deze kloeke daad werd aan Margaretha, Vrouwe *van Voorne*, ter kennisse gebragt, welke, ter vergelding daarvan, en tot herstel der muren, poorten enz., de stad heeft begiftigd met 900 Rijnsche gulden (1350 guld.), te betalen uit hare domeinen en zulks gedurende twee jaren, welke gift daarna door eene andere, meer belangrijke, werd opgevolgd, en waarop in dien tijd, uithoofde van den aanmerkelijken vlasbouw, de meeste prijs kon gesteld worden, namelijk: dat de Graaf van Holland en de Vrouwe van Voorne, aan de ingezetenen van Goedereede vrijdom verleenden van de vlastienden, welke vrijdom of ontheffing zij tot heden ongestoord hebben blijven bezitten. — Den 5 November des jaars 1530 leed Goedereede groote schade, door eenen ongemeen hoogen watervloed, welke de balie van de valbrug wegvoerde, het blokhuis omver wierp, de stadsmuren gedeeltelijk wegspoelde, en alle huizen in de Molenstraat deed bezwijken. — In het jaar 1534 waren die van Goedereede genoodzaakt een konvooi uit te rusten, om hunne

Digitized by Google

vischschepen tegen de strooperijen der Franschen te beveiligen. — De zoogenaamde vijfde Allerheiligenvloed van het jaar 1570 was ook voor GOEDEREEDE noodlottig, doordien het hooge water een molenas, welke op de scheepstimmerwerf lag, vlot maakte; en de Molenpoort binnen dreef, een gedeelte der stadsmuur aldaar omver stootte, en vele huizen in de Molenstraat beschadigde. — Nadat, op den 1 April van het jaar 1572, door de inneming van den Briel, de grond gelegd was voor de Nederlandsche vrijheid en onafhankelijkheid, ontvingen die van GOEDEREEDE ook den last, om de stad in staat van tegenweer te stellen, en tegen de overrompeling der Watergeuzen te waken; doch des niettegenstaande werd, kort na de inneming van den Briel, het krijgsvolk van VAN DER MARK, met vreugde te GOEDEREEDE binnen gelaten. Deze bezetting was echter voor een der ingezetenen allernoodlottigst, want zoodra het volk van VAN DER MARK de stad bezet had, nam de Baljuw, die de Spaansche zijde was toegedaan, de vlugt naar Brussel, met den Burgemeester JAN BAKKER, dien hij overgehaald had om met hem te vertrekken, ten einde zich te verantwoorden. Aldaar gekomen zijnde werd de genoemde Burgemeester in de gevangenis geworpen, in welke hij, volgens sommigen zeggen, fel gepijnigd werd en daarna gestorven zoude zijn, terwijl andere verzekeren, dat hij gruwelijk vermoord is.

De laatste aanval, van welke men leest, had plaats in het jaar 1604, toen het volk van den Admiraal van Antwerpen, JACOB BOEY genaamd, met eene menigte wel bemande schepen op het eil. West-Voorn landde, en na Ouddorp uitgeplunderd en eenige ingezetenen gevankelijk medegevoerd te hebben, zich voor GOEDEREEDE nedersloeg, met oogmerk om die stad almede uit te plunderen. De vijand naderde tot aan de sluis van Oud-Westerloo, doch werd toen door een schildwacht ontdekt, die dadelijk alarm maakte, en daardoor de burgerij op de been bragt. Een der burgers liep gewapend met een hooivork rond, en riep onophoudelijk »hier zijn ze, haast u wat, of wij zijn allen bek af," door het geschreeuw van dezen en dat der andere inwoners, onder welken zich vele vrouwen bevonden, alsmede door het sterk schieten uit de stad, werden de vijanden bevreesd en zij vlugtten in groote wanorde naar hunne schepen. Sommige hunner, door angst gedreven, liepen hier voorbij en werden achtervolgelijk door de Goereesche burgers gevangen gemaakt. Onder de gevangenen bevond zich de aanvoerder, die naderhand tegen de gevangenen te Ouddorp werd uitgewisseld, en van dien tijd af is de plaats, waar men GOEDEREEDE van de zijde van Stellendam binnen treedt, Bekaf genaamd.

In het jaar 1618, zijn bij eenen hoogen watervloed de duinen zeer afgenomen en beschadigd, en bij die gelegenheid is de lang verdronkene stad ontdekt de Oude-Wereld genoemd.

In den jare 1653, was de Groote-Zuiderpolder, in gevaar van te overstroomen, doch werd zij alleen, door de wel aangewende zorg van den opzigter JAKOBS CRIJNSZ. KIEVIT behouden, welke tot erkentenis daarvan door de Ingelanden is beschonken, met eenen grooten zilveren beker, op welke de wapens en namen der Ingelanden zijn gegraveerd, terwijl daarenboven het volgende te lezen is: »Vereeringe, gegeven aan JACOB CRIJNSZ. KIEVIT, over Sijnen vigelanten en getrouwen dienst, bij hem gedaen, als wanneer de polder pericul had van te inundeeren."

Ook zijn, bij eenen hoogen vloed in het jaar 1778, de duinen sterk afgenomen, en na dien vloed eene menigte zilvere stukjes van eene onbekende munt gevonden, dragende het jaartal 1180 en 1182. Vele gissingen zijn des aangaande gemaakt. Sommigen meenden, uit het

Digitized by Google

jaartal afleidende, dat het eene munt was, uit de aldaar in 1618 ontdekte stad, terwijl meer doorzigtige mannen anders oordeelden. Men meent dat deze penningen, soortgelijke zijn, als die, welke thans nog op de Moorsche kust in omloop zijn, en aldaar *Blanquiles* zijn geheeten; terwijl het jaartal 1182 het jaar der Hegira aanduidt, overeenkomende met het jaar 1768 van onze tijdrekening. Waarschijnlijk zal er eenige jaren vóór de ontdekking dier penningen, een schip gestrand zijn, hetgeen ze aan boord gehad heeft. Nopens de gehalte dier penningen wordt berigt, dat zij uit zeer goed zilver bestonden, en door de zilversmeden gaarne opgekocht werden.

Bij het uitbarsten van den oorlog met Engeland, in het jaar 1781, waren 's Lands Staten zeer bezorgd voor dit eiland, en legden er dienvolgens eene voldoende bezetting, welke bij de burgers ingelegerd werden; doch voor welke, in den nazomer van dat zelfde jaar, te Goedereede en te Ouddorp kazernen zijn gebouwd, wordende tevens langs de kust batterijen aangelegd, en de stad Goedereede zelve door palissaden en barrières ingesloten en met geschut gewapend. Deze batterijen, door den vrede in verval geraakt zijnde, werden bij de verandering van zaken in Holland, na het jaar 1794, weder hersteld, en vooral tijdens de inlijving in het Fransche Keizerrijk zeer versterkt, zijnde er toen ook daarop seinposten geplaatst. Door dit alles heeft dit eiland veel moeten lijden, en vooral in het laatste tijdperk, zoo uithoofde van zware inkwartiering van Fransche militairen, als het verschaffen van zware kustkanonnen, rolpaarden, fourage, enz. Bovendien kostte de bezetting door de Franschen in het jaar 1811 eenen ingezeten van Goedereede het leven, welke, van verstandhouding met de Engelschen beschuldigd, eenen geweldigen dood heeft moeten onderdergaan. Dadelijk na de bevrijding van Nederland, zijn de ingezetenen van dien last verlost, de batterijen van geschut ontbloot, en de kazernen, in het jaar 1814 publiek verkocht.

Het wapen van Goedereede bestaat uit een veld van goud, beladen met eenen burg, overdekt met eene koepel van keel (rood), en hebbende ter wederzijde een anker van sabel (zwart), soms alleen een anker van sabel (zwart), op een veld van goud.

GOEDEREEDE (GAT-VAN-), water ten Z. van de prov. *Zuid-Holland*. Zie Goereesche-Gat.

GOEDEREEDE (LAND-VAN-), voorm. eil., prov. *Zuid-Holland*, het zuidwestelijkste gedeelte dier prov. uitmakende. Zie Goedereede.

GOEDEREEDE-EN-OVERFLAKKEE, eil., prov. *Zuid-Holland*, van hetwelk het het zuidwestelijkste gedeelte uitmaakt, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, wordende ten N. door het Goereeschediep, ten N. O. door het Haringvliet, ten O. door het Volkerak, ten Z. door de Krammer en de Bieningen, en ten W. door de Noordzee bespoeld.

Vóór het jaar 1751 maakte het de twee eilanden Goedereede en Overflakkee uit, welke geene andere gemeenschap hadden, dan over de met laag water bloot komende slikken, waarin twee gaten, het eene genaamd de Schorrezee, gelegen tusschen het eil. Goedereede en het Stellegors, hetwelk het ondiepste was, het andere genaamd de Hals, en gelegen tusschen dit gors en het eil. Overflakkee, hetwelk de eigenlijke scheiding tusschen Overflakkee en Goedereede uitmakende, met hoogwater voor schepen bevaarbaar was. De overtogt over die slikken, was echter zeer gevaarlijk, want men moest altoos het laagwater afwachten, en soms voor hen, die geene goede tijdrekening maakten of door tegenheden op den overtogt zich langer

Digitized by Google

moesten ophouden dan gewoonlijk, zeer noodlottig. Geen wonder, dat men bedacht was, om eene meer veilige overtogt daar te stellen. Dit had plaats in den jare 1751, in welk jaar van wege het gemeeneland van Holland een dam werd gelegd, die de eilanden GOEDEREEDE en OVERFLAKKEE aan elkander hechten. Deze dam sloot met het eene einde aan den Grooten Zuiderpolder, gaande eerst tot op zekeren afstand oostwaarts, vervolgens zuidoostwaarts aan het voornoemde Stellegors, voorts in dezelfde raaijing van hetzelfde gors, al verder zuidoostwaarts tot op eenigen afstand van den Nieuwkraaijerpolder, zijnde Kraijenisse toen nog niet bedijkt, van waar hij nagenoeg met eenen regten hoek omzwaaide, en aan Roxenisse gesloten werd.

Door het leggen van dezen dam, was de gemeenschap met beide eilanden wel veiliger, doch niet volkomen, vermits hij niet boven den vloed opgehoogd was. Evenwel heeft dit die uitwerking gehad, dat er aan de noordoostzijde eenige aanwassen zijn ontstaan, waardoor, bij de opgevolgde bedijking van Stellendam, eene groote verandering in de gesteldheid dezes eilands is veroorzaakt. De aanwassen, waarvan zoo even is gesproken, en die ten noordoosten van den dam gelegen zijn, zijn op den 23 April 1765 door de Staten van Holland aan particulieren overgegeven, om binnen den tijd van 36 jaren en volgens zekere limiten te bedijken, mits den dam onderhoudende, en voorts alle verdere onkosten voor hunne rekening nemende, zijnde Stellendam tevens, bij octrooi van denzelfden 23 April 1765, tot eene ambachtsheerlijkheid verheven. Nog in datzelfde jaar werd de dam verhoogd tot boven de gewone vloeden, en men trok dien op eene vlakke hoogte door over het Stellegors, sluitende aan Kraaijenisse, in plaats van (zoo als hiervoren is gezegd) aan Roxenisse, omdat, sedert het jaar 1751, Kraijenisse bedijkt zijnde, zulks voordeeliger uitkwam. De eerste bedijking in deze aanwassen heeft plaats gehad in het jaar 1769, zijnde alstoen de Adrianapolder ingedijkt. Deze overstroomde in hetzelfde jaar; werd in het volgende jaar herdijkt, en toen langs de oostzijde afgesneden, hetwelk nog aan de ligging van den dijk, bij de woning Koornlust, te zien is, welk gedeelte naderhand in den Eendragtpolder is ingesloten. De gemelde polder sluit zich aan den Grooten-Zuiderpolder, onder Goedereede behoorende, en is alzoo de eerste, welke het eiland Goedereede nader aan Overflakkee heeft gebragt. Hij ontleent zijnen naam van de echtgenoote des toenmaligen Ambachtsheeren Mr. IMAN CAU, en is groot 424 gemeten 12½ roed. (ongeveer 195 bund.) kostbaar land. Tot nog toe bestond er tusschen de eil. Goedereede en Overflakkee geene andere gemeenschap, dan over den gelegden en nader verhoogden dam; maar, in het jaar 1780, is de Eendragtpolder ingedijkt, strekkende van den Adrianapolder langs den dam, en sluitende aan den eersten pold. in Overflakkee, Kraaijenisse genaamd. Hierdoor werden de beide eil. aan elkander gehecht, en het is van dat tijdstip af, dat Goedereede en Overflakkee konden gezegd worden één eiland uit te maken. Deze polder is zijnen naam verschuldigd aan de Eendragt, welke wegens het doen der bedijking, onder de belanghebbenden heerschte; hij is groot 1260 gemeten 73½ roed. (ruim 578 bund.) kostbaar land. Eindelijk zijn, in het jaar 1803, de laatste aanwassen bedijkt, zijnde de Halspolder en de Scharrezeepolder. Deze bedijking had reeds vroeger moeten plaats hebben, dewijl, zoo als hier voren is gezegd, de aanwassen binnen 36 jaren moesten ingedijkt zijn, volgens het vroeger octrooi van het jaar 1765; maar uit hoofde van den toenmaligen oor-

Digitized by Google

log, hadden de belanghebbenden uitstel verzocht en verkregen. Deze polders liggen beide ten N. van den Eendragtpolder, en strekken omtrent van het dorp Stellendam langs het buitengors, tot aan het sas van Dirksland, en zijn genaamd naar de twee oude rivieren, de Hals en Scharrezee, welke weleer in deze onbedijkte landen aanwezig waren.

Dit eil. bevat de volgende gem.: Den Bommel, Dirksland, Goedereede, Oud-en-Nieuw-Herkingen, Melissant-Noorderschorre-en-Wellestrijpe, Middelharnis, Onwaard-Oud-en-Nieuw-Kraaijerspolder-en-Kraaijenisse, Ooltgensplaat, Ouddorp-Oudeland-Oud-Nieuwland-en-West-Nieuwland-Oost-en-Westdijk, Roxenisse, Sommelsdijk, Stad-aan-het-Haringvliet, Stellendam, Nieuwetonge-en-Klinkerland, Oude-Tonge, beslaat eene oppervlakte van 22,239 bund., bevat 2743 h., bewoond door 4233 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 20,000 inw., welke meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl vele zich op de meekrapteelt toeleggen, waartoe in dit eiland 20 meestoven bestaan, ook heeft men er 1 leerlooijerij; 2 scheepstimmerwerven, 1 touwslagerij, 1 olie- en 11 korenmolens.

De Herv., die hier 18,000 in getal zijn, maken de volgende 12 gem. uit: Den Bommel, Dirksland, Goedereede, Herkinge, Middelharnis, Ooltgensplaat, Ouddorp, Sommelsdijk, Stad-aan het Haringvliet, Stellendam, Nieuwe-Tonge, Oude-Tonge, die gezamenlijk den ring van *Sommelsdijk* vormen. Zij hebben 12 kerken, bediend wordende door 13 Predikanten.

De Doopsgez., van welken men er 80 telt, maken de gem. van *Ouddorp* uit. — De Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. van *Brielle-en-Hellevoetsluis*.

De R. K., van welke men er ruim 2900 aantreft, onder welken 1500 Communicanten, maken de stat. van *Oude-Tonge* en *Sommelsdijk* uit, welke er twee kerken hebben, die door 2 Pastoors bediend worden.

De 100 Isr., welke men op dit eil. aantreft, worden tot de ringsynagoge van *Middelharnis* gerekend.

Het wapen van het eil. Goedereede-en-Overflakkee is van keel (rood), beladen met twee torens en hun verder metselwerk, door twee ketens aan elkander geklonken, waaronder eene zee is bruischende, op iederen toren eene vaan van keel, waarop een klimmende leeuw van goud, en aan de beide kanten van den toren twee omgekeerde ankers van sabel (zwart).

GOEDEREESCHE-GAT of Gat-van-Goedereede, in de wandeling veelal het Goereesche-Gat geheeten, vaarwater ten Z. W. van de prov. *Zuid-Holland*.

Daarin zijn twee uitvaarten naar zee, het Westergat en het zoogenaamde Slijkgat. Van het laatste wordt thans nagenoeg alleen gebruik gemaakt. Beiden loopen langs het eiland Goedereede en dienen ter uitwatering naar de Noordzee.

Tusschen dit gat en het Land van Voorne liggen platen van onderscheidene benamingen, de voornaamste is de Vlinder. Het gat heeft thans slechts de diepte voor schepen, 16 of 17 voet diep gaande. Deze komen voor Hellevoetsluis ten anker, en wanneer zij bestemming hebben naar Rotterdam of andere steden en plaatsen, waarvoor het kanaal van Voorne is aangelegd, maakt men daarvan gebruik. Naar Dordrecht en andere plaatsen, werwaarts dat kanaal niet strekt, vaart men hooger op.

Digitized by Google

GOEDERMEER, meer op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Barneveld*. Zie WATERSCHE-MEER.

GOEDE-VERWAGTING, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname;* aan de *Beneden-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Cabena's Hoop, benedenwaarts aan de verl. plant. Voorzorg.

GOEDE-VERWAGTING, kweekgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Kanaal-van-Saramacca*, ter regterzijde naar Paramaribo varende; palende boven- en benedenwaarts aan zwampen en onbewerkte bosschen; 750 akkers groot, met éénen slaaf. De Negers noemen haar MORDROEGRIN.

GOEDE-VERWAGTING, mil. post of liever piket in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Wanikakreek, ter regterzijde in het varen naar Paramaribo; palende bovenwaarts aan den houtgrond de Dankbaarheid, benedenwaarts aan de Saramacca, bij de Negers BAKKRA MASSANGA, d. i. HERBERG DER BLANKEN genaamd.

GOEDE-VREDE (DE), suikerpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerpl. Toledo-en-Nieuwrust, benedenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Loefbeek; 1041½ akk. groot; met 84 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen watermolen. Door de Negers wordt zij PATRA genoemd.

GOEDE-VREDE-EN-CO (DE), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Staf-Arons, benedenwaarts aan den houtgr. Rama; 1041 akk. groot; met 21 slaven. Vroeger heette zij STEENENBERG, bij de Negers CASTIJOE.

GOEDE-VRIEND (DE), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond Moederszorg, benedenwaarts aan Robleskamp; 1100 akk. groot. De Negers noemen haar BOBONTROE.

GOEDE-VRIENDSCHAP (DE), chirurgijns etablissement in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Schaapstede, benedenwaarts aan de koffij- en cacaoplant. Mariënbosch; 362 akk. groot.

GOEDE-VROUW, naam, welke de Negers geven aan de suikerplant. ALKMAAR, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ALKMAAR.

GOED-FORTUIN, eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*. Zie PORAH (SIE-).

GOEDINGEN, in het Fr. GOEDANGE, geh. in het balj. *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 7 u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 2½ u. N. van *Clerff*, gem. en ½ u. N. O. van *Nieder-Beling*.

GOEDOEFROUW, naam, welken de Negers geven aan de koffijplantaadje ANNA'SZORG, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ANNA'SZORG.

GOEDSCHALKSOORD, d. in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOIDSCHALKSOORD.

GOED-SUCCES, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter linkerhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Arnhem, benedenwaarts aan het chir. etabl. Patientie.

GOED-TEN-BOSCH, buiteng. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant., gem. *Maarssen*.

Digitized by Google

GOED-UITZIGT, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. de Zes-Kinderen, benedenwaarts aan de suikerplant. Hagenbosch; 500 akk. groot.

GOED-VAN-EYKEL (HET), pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Eykel (Het-Goed-van).

GOEFINGEN, oude naam van het geh. Geusingen, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Geusingen.

GOEGE, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Flores*. Het was de hoofdkampong van den Radja van Larantoeka.

Het werd, in het jaar 1838, met nog zeven andere kampongs, ter ernstige bestraffing van hunne zeerooverijen en van den handel in slaven, door de onzen vernield.

GOEGOELOE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magalang*.

GOEGOE-MALINTANG, sterkte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Padangsche-Bovenlanden*.

Bij den opstand, welke, op den 24 Februarij van het jaar 1841, in de Padangsche-Bovenlanden was uitgebroken, werd deze sterkte, destijds slechts bezet door een vijftigtal onzer manschappen, onder het bevel van den Tweede-Luitenant J. B. Banzer, onverhoeds aangevallen en het, voor de kleine bezetting te uitgestrekte, retranchement, door duizenden, moord en verwoesting ademende opstandelingen, overweldigd. Onze braven, die ter naauwernood te wapen konden snellen, zonder patronen, trokken, zich met de bajonet verdedigende, in het redout terug, dat nu door de muitelingen, echter zonder beleid, bestookt werd. De verdediging werd met bedaardheid en overleg, en met het heldenvoornemen, om, in den uitersten oogenblik, den brand in het kruid te steken, volgehouden; doch nu dreigt der bezetting hongersnood. Een aantal dapperen sneuvelde of werd gekwetst, en het gebrek, gepaard met vermoeidheid, stelt menigeen buiten gevecht. Aanzoeken bij den braven Banzer, om heimelijk dien hopeloozen post te verlaten, werden desniettegenstaande en bij herhaling afgewezen. Maar, nu zag hij zich door onderscheidene inlandsche militairen, die verklaarden zich wel dood te willen vechten, doch niet dood te willen hongeren, verlaten. Het getal weerbare mannen verkleinde aanmerkelijk, en tot overmaat van ramp, stelde een slagregen de meeste geweren buiten gebruik. Na vier dagen alzoo volhard, en zich te vergeefs met de hoop op ontzet gevleid te hebben, besloot de Luitenant Banzer, na hierover vooraf met zijnen braven kameraad, den Officier-Betaalmeester Keppel, beraadslaagd te hebben, met zijne getrouwen den post te verlaten, en, was het mogelijk, te ontkomen. Maar onder hen waren drie zwaar gekwetsten, de Sergeant Schelling, de Fuselier Maerik en de Javaansche Fuselier Sosmato. Deze braven willen achterblijven, om den brand in het kruid te steken, en met de muitelingen te vergaan. Na den kameraadschappelijken handdruk en een wapenbroederlijk vaarwel, verdeelden zich de kleine bezetting, en trok, begunstigd door eenen donkeren nacht, uit. Deze aftogt ging gepaard met verschrikkelijke omstandigheden, door wildernissen, rivieren, over hooge rotsen en langs onafzienbare diepten, des daags verscholen en gestadig vervolgd. Eindelijk werd de Luitenant Banzer, op het oogenblik dat hij aan redding wanhoopte, en van gebrek en ellende dacht te bezwijken, door onze troepen ontmoet, en zag zich met zijne weinige volgelingen wonderbaarlijk gered, behalve zijn brave kame-

Digitized by Google

raad, den Officier-Betaalmeester KEPPEL, wiens krachten, na het verlaten van den post, hem begaven, en die, als ware te GOEGOE-MAZINGTANG keur van Oudhollandsche moed en zelfverloochening vereenigd geweest, op eigen verzoek, werd achtergelaten. De muitelingen, nu het redout geheel zonder verdediging wanende, trokken daar binnen, doch eene verschrikkelijke losbarsting getuigde weldra van de edele zelfopoffering en het gehouden woord, want bij het kruid brandde de lont en waakten onze drie helden.

GOE-JAN-VERWELLENSLUIS, b. in het *Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 6½ u. Z. O. van *Leyden*, kant. en 3 u. Z. Z. W. van *Woerden*, gem. *Groot-en-Klein-Hekendorp*, ½ u. W. van *Hekendorp*, aan den IJssel.

Deze b. is in de geschiedenis vermaard geworden, door het aanhouden van de Prinses van Oranje, echtgenoot van WILLEM V, Stadhouder der Vereenigde Nederlanden, in het jaar 1787. Het was in het laatst van de maand Junij, dat deze Vorstin, begeerig om aan de zaken van haren echtgenoot eene gunstige keer te geven, Nijmegen, destijds het gewoon verblijf des Stadhouders, verliet, en de reis naar 's Gravenhage aannam. Haar gevolg bestond slechts uit eene Hofdame, eenen Kamerheer, benevens eenen Klerk der Secretarie, eenen Kamerdienaar en twee kameniers. De baron BENTINCK en de Gouverneur der Prinsen DE STAMFORDT reden vooruit. Dit kon zoo stil niet geschieden, of de mare van hare reis vloog hare komst vooruit. De commissie van defensie te Woerden gaf onverwijld last, om haar, op Hollandschen bodem gekomen zijnde, tegen te houden. Tusschen Schoonhoven en Gouda aan de Vlist aangekomen, werd zij door de aldaar post gevat hebbende manschap verzocht, hare reis niet verder voort te zetten. Door deze en eenige later aangekomene ruiters begeleid, werd het gezelschap bij GOE-JAN-VERWELLENSLUIS overgezet, en in het huis van eenen landman gebragt. Welhaast zag men ook aldaar de leden van het defensiewezen, CAMERLING, BLOK, DE WIT, TOULON, benevens den Secretaris COSTERUS aankomen, om zich met de Prinses te onderhouden. In dit gesprek vertoonden zij, dat zij in dit hagchelijk tijdstip geene vrijheid hadden gevonden, om de Vorstin onverhinderd hare reis te laten voortzetten, maar gedrongen waren, om, alvorens deswege het welbehagen der Staten van Holland te vernemen, ten welken einde zij reeds, vóór haar vertrek uit Woerden, eenen renbode naar 's Gravenhage hadden gezonden. De Prinses daarop te kennen gegeven hebbende, dat haar oogmerk met deze reis goed was, drongen zij er op aan, de reden daarvan te mogen weten, doch ontvingen hierop een weinig voldoend antwoord. Daar echter het huis, waar men zich bevond, niet geschikt was tot een nachtverblijf voor de Prinses, en deze, tot zoo lang men het goedvinden der Staten ontvangen had, hare reis niet verder kon voortzetten, kwamen zij overeen om haar naar Schoonhoven te geleiden. Twee Leden der commissie, met een gedeelte der ruiterij, vergezelden haar tot Schoonhoven, waar zij, nog op dienzelfden dag afscheid, van haar namen, onder dankbetuiging van de Vorstin, als ook van den Baron BENTINCK, voor de oplettendheid voor hare persoon betoond. De Prinses, de nacht te Schoonhoven doorbrengende, schreef den volgenden dag aan den Griffier FAGEL en den Raadpensionaris VAN BLEISWIJK, in beide brieven waren de reden van hare reis, die zij gehoopt had, dat een geheim zoude zijn gebleven, tot hare komst te 's Gravenhage, bloot gelegd, en strekte tevens, om, door hare tusschenkomst, mede te werken, ter ver-

hoeding van eenen burgeroorlog en ter vereffening van de geschillen, op gronden der constitutie; terwijl zij bovendien verzocht, dat men van dit haar oogmerk aan de Algemeene Staten en de Staten van Holland kennis wilde geven. Van Schoonhoven naar Leerdam vertrekkende, ontving zij daar het toegezegde berigt, door de Commissie van defensie, behelzende, dat de Staten den brief der Commissie, als ook die aan den Griffier en den Raadpensionaris hadden overgenomen, en het gedrag der Commissie goedkeurden. De Vorstin haar oogmerk mislukt ziende, keerde van Leerdam naar Nijmegen terug.

Bij den intogt der Pruissen in Holland, was de post aan de Goe-Jan-Verwellesluis bezet met zeventig man, onder het bevel van eenen Kapitein, welke, den 19 September, door den Luitenant Preillitzer, aan het hoofd van eenige Pruissische jagers, onverhoeds overvallen werden, zoo dat zij zich weldra tot de overgave genoodzaakt zagen, waardoor den Pruissen 12 kanonnen in handen vielen; terwijl de Kapitein, 2 Luitenants, 4 Onderofficieren en 43 Soldaten krijgsgevangen werden, zijnde de overigen naar Woerden geweken.

GOEIJABA, naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. Potribo, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Potribo.

GOEILAND, voorm. balj., prov. *Noord-Holland*. Zie Gooi (Het).

GOELA-BATOE, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester-eilanden van Banda* behoorende. Zie Batoe.

GOELA-GADJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Parakanmoentjang*.

Dit d. maakte in het begin der vorige eeuw, met de d. *Pesak*, *Tjitajan*, *Hoitia* en *Manal*, benevens het geh. *Kadatoir* en nog vier dorpen zonder naam, ruim 1000 huisgez. uit.

GOELE-GOELE, oud d. en voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie de beide volgende art.

GOELI-GOELI of Goele-Goele, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de Westkust; vroeger stond het onder Keffing, waarvan het $2\frac{1}{2}$ m. ten W. gelegen was. De inw. hadden hier voorheen eene vesting van denzelfden naam.

Op den 23 December 1624 werd er een contract gesloten met de Hoofden van *Ceram-Laut*, *Keffing*, *Goram*, Goeli-Goeli enz., dat zij, buiten toestemming van den Gouverneur van Amboina, geen verbond of verdrag met de Spanjaarden, Tidorezen, Makassaren, Bandanezen, Engelschen, Deenen, Franschen of eenige andere natie hoegenaamd, mogten maken.

GOELI-GOELI of Goele-Goele, voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de Westkust, $2\frac{1}{2}$ m. ten W. van Keffing.

Zij was in het jaar 1659 door die van Goeli-Goeli, op eene steenrots, van groote opeen gelegde klipsteenen aangelegd en had door de hooge ligging een fraai uitzigt in zee. Later is zij door de onzen veroverd en bezet geworden.

GOELING (TJINJIN-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Tjinjin-Goeling.

GOELOEWAN of Soengei-Goeloewan, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Pekalongang*. Zij komt uit het gebergte Woenareing, en loopt met eene noordoostelijke rigting in de *Zee van Java* uit.

GOELOEWAN of Tandjong-Goeloewan, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Pekalongang*, aan de Noordkust.

Digitized by Google

GOEMANAPI, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*.

GOEMEI-OELA, gewest in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zie GOEMI-OELOE.

GOEMELANG, lands. en d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie GOEMILAN.

GOEMELEM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid., reg. en distr. *Pekalongang*, aan den voet van den berg Groede. Men telt er ruim 20 huisgez., die zich met het planten van tabak en jagong bezig houden.

GOEMILAN of GOEMELANG, lands. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, het oostelijke gedeelte van dit eiland uitmakende; met een d. van denzelfden naam.

GOEMILAN of GOEMELANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, lands. *Goemilan*.

In het begin der vorige eeuw, bestond het uit 10 of 11 huizen, omringd door eenen steenen pagger.

GOEMI-OELOE of GOEMEI-OELA, gewest in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in het Z. O. van het eil., N. N. O. van Passumah-Lebar.

GOEMOELAK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, reg. en dist. *Demak*.

Dit d. maakte, in het begin der vorige eeuw, met *Torrabaja* en *Zajink*, 500 huisgez. uit.

GOEMORA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Bandong*, tusschen den Zuidelijken oever der Tjimilajoe, in het gebergte, bewesten Passer-Magara. Het bevatte, in het begin der vorige eeuw, met *Tipalmahad*, omtrent 100 huisgez.

GOENDANG (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*, die zich in de *Beng'awan* ontlast.

GOENDAR, vulkanische berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Bantam*.

GOENDA-SOELI, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. res. *Buitenzorg*, dist. *Tjibaroesa*, door eenige welbebouwde rijstvelden omringd.

GOENG of KALIE-GOENG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*. Zij ontspringt uit den berg *Bentong*, N. W. van de Slamat, omtrent 3 palen Z. O. van Bantar-Sarie, in het dist. Lebaksioe. Deze riv. loopt door laatstgenoemd dist., N. W. naar het d. van dien naam; vervolgens N. O. tot Poenoesappan, waar zij het dist. Labaksioe verlaat en in dat van Gantoengan valt; loopt door dit laatste N. tot de Prodjat, neemt daar hare rigting N. O. langs het dist. Balamoä tot Maassan, en stroomt eindelijk noordwaarts door de dist. Tagal en Kranden, tot zij ten laatste, onder haren eigen naam, in zee stort.

GOENGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GOINGA (1).

GOENGHEM, oude naam van het d. GOINGA, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GOINGA.

GOENJE, voorm. schor ten O. van het eil. *Wolphaartsdijk*, prov. *Zeeland*, welke bij de bedijking van de Wilhelmina-polder in het jaar 1809 daarbij ingedijkt is. Thans de naam eener hofstede in dien polder.

---

(1) Alle de overige woorden, die men elders mede wel eens met GOEN gespeld vindt, zoeke men insgelijks op GOIN.

Digitized by Google

GOENING-PRING, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamenspanning met de muitelingen, door onze troepen, onder de bevelen van den Kapitein TEN HAVE, vernield.

GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Padangsche-Bovenlanden*, distr. *Batipoe*.

Dit d., hetwelk eenigen tijd door de muitelingen was bezet geweest, werd in Maart 1833 door den Regent van Batipoe, ondersteund door een detachement van 1 Officier en 25 man weder in onze magt gebragt.

GOENONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*, die zich in de *Pamalie* ontlast.

GOENONG-AGONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, lands. *Passaman*, zeer nabij en Z. O. van den berg Dempo.

De inw. zijn met kropgezwellen behebt, waaronder men er van een verbazende grootte heeft.

GOENONG-API, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*. Zie API (GOENONG-) (1).

GOENONG-BENKO (SUIKERBROOD-BERG), berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, 3 m. N. O. van Bengkoelen.

Deze berg, welke 2600 v. hoog is, is eerst in latere tijden beklommen geworden, en onderscheidt zich door zijne schilderachtige, stoute gedaante.

GOENONG-BERAPI, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Menangkabausche-Bovenlanden*.

Deze berg, een der hoogste toppen van den *Goenong-Dempo*, heeft eene hoogte van 13,195 v., en is eene steeds rookende vulkaan.

GOENONG-BISSIE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Menangkabausche-Bovenlanden*, distr. *Ponjang-Bauwa*.

Uit deze berg wordt veel ijzererts getrokken, hetgeen meest naar Silimpauwa en Sipagang gevoerd wordt, waar ijzersmelterijen en geweerfabrijken zijn.

GOENONG-TALO, ook wel GOENONG-TELLO en algemeen GORONTALO geheeten, rijk in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de zuidzijde van den noordoostelijken uithoek.

Het was vroeger een roofstaat, doch thans is het er rustig. De RADJA, die, even als het grootste gedeelte der bevolking van het Maleische ras is en de Mahomedaansche godsdienst belijdt, is het Nederlandsche Gouvernement zeer toegedaan. Er worden ook eenige Christenen onder de bevolking gevonden. De grond is er zeer vet en zwaar, maar de Garontalers, die, door de bevolking van het naburige Boento, de sago uit de boomen doen halen en tot brood bakken, zijn te trotsch en te lui om dien te bebouwen. Alleen aan hunne tuinen, kokos- en pisangboomen, turksche tarwe, katoen en aardvruchten, besteden zij eenige moeite. Aan de helling van den berg planten zij rijst, doch de buffel bezigen zij niet om te ploegen, maar als last- of rijdier.

Behalve buffels zijn er veel hoenders, eenden, duiven en visch, schier bij ieder huis is een vijver, waarin de visch in het leven gehouden wordt, om dien aan vreemdelingen te verkoopen.

---

(1) De overige insgelijks met GOENONG beginnende namen, welke hier niet gevonden worden, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

Digitized by Google

De lucht wordt hier door den landwind, welke door eene bergengte gedreven wordt, verfrischt en kan des nachts zelfs zeer koud zijn, zoo dat men dikwerf genoodzaakt is, zich tegen de koude te dekken.

Men heeft er ook goudmijnen, die door den Vorst bewerkt worden. De uitvoer bestaat hier in touw, bindrotting, timmerhout, mandewerk en schildpad.

GOENONG-TALO, ook wel GOENONG-TELLO, algemeen GORONTALO geheeten, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, met eene zuidelijke rigting in de *Bogt van Goenong-talo* uitloopende.

Deze schoone rivier ontstaat nabij *Padang* of de vlakte bij Goenong-Talo uit twee takken, waarvan de eene uit het noordoosten van het hooge gebergte van Attinggola, Balang'as en Andagele en de andere uit het westen en uit het binnenwater van Limbotta voortkomt; en is eene mijl opwaarts voor groote schepen bevaarbaar.

GOENONG-TALO, ook wel GOENONG-TELLO, algemeen GORONTALO geheeten, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de golf en riv. van dien zelfden naam.

De inw. drijven handel in goud, schildpadden, enz. en ruilen schietgeweer, buskruid, messen, enz. in. De Nederlanders hebben hier eene sterkte. In de nabijheid is een binnenmeer, dat drie mijlen in omtrek heeft.

GOENONG-TALO (GOLF VAN) of BAAI VAN TOMINI, golf in *Oost-Indië*, aan de oostkust van het *Sundasche* eil. *Celebes*; 0° 12′ Z. B., 141° 46′ O. L., met vele rotsige eilanden en klippen.

GOENONG-TELLO, kon., riv. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GOENONG-TALO.

GOENONG-TELLO (BAAI VAN), baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GOENONG-TALO (GOLF VAN).

GOENPOET, zeehaven in *Oost-Indië*, aan de noordkust van het *Moluksche* eil. *Magindanao*.

GOENTING, TANDJONG GOENTING, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bangka*, benoorden de baai van Jeboes.

GOENTOER, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, in de *Preangerregentschappen*.

De hoogste toppen van dit gebergte zijn: de Agoeng, de Gadja, de Goentoer, de Markgit en de Tendjolaoet.

GOENTOER, GOENONG-GONTOER of DONDERBERG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preangerregentschappen*, reg. *Bandong*, distr. en 4 palen van Trogong.

Het is een vulkaan en eene der hoogste toppen van het gebergte GOENTOER, welke zich 6300 v. boven de oppervlakte der zee verheft, en in October 1818 verschrikkelijk heeft gewoed. Hare uitbarsting was allerontzettendst, de voorafgaande aardbeving, welke men in het westelijk gedeelte van Java op den 2 dier maand gevoeld had, zoude van deze uitbarsting de voorbode zijn geweest, en volgens Professor REINWARDT daarmede in verband hebben gestaan.

Den 14 Junij 1825, in den nacht had er weder eene uitbarsting plaats. Reeds op den avond voor de ontbranding had men eenen dikken rook loodregt hemelwaarts zien stijgen, die nogthans van geen het minste gedruis verzeld ging. Tot half acht uur, bespeurde men hierin geen verandering, toen eensklaps eene menigte gloeijende steenen, grof zand en asch, met eene vreesselijke kracht, en onder een onzettend gebulder werden uitgeworpen. Tegen den middag nam deze steen- en aschregen van lieverlede af, en hield kort daarna geheel op.

Digitized by Google

De uitgebraakte stoffen waren door den wind meerendeels zuidwaarts afgedreven, zoodat Malaija, Tjibodas, Dongdeh, Trogan-Koeler en Leles, alle plaatsen tot het distr. Trogong behoorende, daarmede geheel overdekt werden. Men berekent, dat 1,026,892 koffijboomen hierdoor deels vernield, deels grootelijks beschadigd werden. De geheele oogst werd van de boomen afgeslagen, zoodat het daaruit ontstane verlies op 4000 pikols kan worden begroot; terwijl nog boven dien 1449 pettans (akkers, welke door een man kunnen bewerkt worden), rijstvelden onder de asch bedolven geraakten. Tot den 16 was de berg nu stil, doch op den 17 vertoonde hij zich weder met zwarte wolken omhuld. De krater werd bij deze uitbarsting zeer verwijd, en onderscheidene groote steenklompen rukten zich zoodanig los, dat zij ieder oogenblik in de diepte schenen te zullen nederstorten.

Op den 23 Februarij 1835, begon deze berg weder te branden, en aarde, zand en steenen met zulk een hevig geraas uit te werpen, als men in de laatste tijden niet meer gewoon was. Deze berg heeft ook den 14 November 1841 eene groote hoeveelheid rook, asch en steenen uitgeworpen, vergezeld van een zwaar onderaardsch gedruisch. Tot op een afstand van 10 palen, werd de grond overdekt met eene laag zand en asch van 2 tot 4½ duim hoogte, waardoor eene uitgestrektheid van ruim 300 bouws sawovelden, en een aanplanting van 400,000 grootendeels vruchtdragende koffijboomen, aanmerkelijk zijn beschadigd geworden.

GOENTOER-GINIE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. en distr. *Magalang*.

Hier had de Pangerang Bey in Julij 1828, met 500 man post gevat, doch het gelukte den Luitenant Kolonel Ledel, den 23 dier maand, aan het hoofd van de expeditionaire flank-colonne en de vijfde mobiele colonne, den vijand met verlies van daar te verdrijven, en hem te dwingen op Gamplong terug te trekken.

GOENTON of Poeloe-Goenton, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Malakka*, tot den *Sundasche-Archipel* behoorende; 1° 22′ N. B., 119° 24′ O. L.

GOERBEEK, kl. riv., prov. *Limburg*, welke in de *Maas* valt. Zie Gheorbeek.

GOERE of Poeloe-Goere, kl. eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundasche-Archipel* behoorende, aan de Noordkust van het eil. *Sumatra*, op 4° 42′ N. B.

GOERÉE, voormalig eil. en st., prov. *Zuid-Holland*. Zie Goedereede.

GOEREESCHE-GAT, Goedereesche-Gat of Gat van Goedereede, ook wel het Westergat genoemd, vaarwater ten Z. W. van de prov. *Zuid-Holland*, digt langs het voorm. eil. *Goedereede* heen loopende, en het water uit het Zuiderdiep in de Noordzee brengende.

Tusschen dit Gat en het Land van Oostvoorn, ligt eene groote droogte of zandplaat, de Drooge Hinder geheeten. Dit Gat is vrij diep, en de grootste oorlogs- en koopvaardijschepen kunnen er, bij hoog water, uit- en invaren. De schepen, die hier inloopen, varen veelal met hetzelfde getij hooger op; maar, als het verloopen is, komen zij voor Hellevoetsluis ten anker, en wachten een bekwaam getij, om hooger op te zeilen.

GOERLE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oosterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Goirle.

GOEROE-GOEROE of Ajer-Goeroe, riv. in *Oost-Indië*, lands *Amboina*, op het eil. *Ambon*, gedeelte *Hitoe*.

Zij stort zich, na eenen zuidelijken loop, met eenen bruisenden waterval, in de baai, welke door het eil. Ambon gevormd wordt, ter plaatse, waar de booten der schepen gewoon zijn, drinkwater te halen.

GOES, dist., prov. *Zeeland,* gemeenlijk het DERDE DISTRIKT VAN ZEELAND genoemd; palende N. en N. O. aan de Ooster-Schelde, die het van het distr. Zierikzee scheidt, O. aan de Ooster-Schelde en het verdronken land, waardoor het van het Vierde dist. van Noord-Braband gescheiden wordt, Z. aan de Honte, die het van het dist. Hulst scheidt, W. aan het Sloe, waardoor het van het dist. Middelburg gescheiden wordt.

Dit dist. bestaat uit de eil. Zuid-Beveland en Noord-Beveland, alsmede de voorm. eil. Wolfaartsdijk en Oost-Beveland, thans met Zuid-Beveland een geheel uitmakende. Het bevat de volgende 31 gemeenten: Baarland-en-Bakendorp, Borssele, Colijnsplaat, Driewegen-en-Coudorpe, Ellewoutsdijk-en-Everinge, Fort-Bath-en-Bath, Goes, 's Gravenpolder-en-Zwake, 's Heer-Abtskerke-Sinoutskerke-en-Baarsdorp, 's Heer-Arendskerke, 's Heerenhoek, Heer-Hendrikskinderen-en-Wissekerke, Heinkenszand, Hoedekenskerke, Kapelle-Bieselinge-en-Eversdijk, Kats, Kattendijke-en-Wilhelminapolder, Kloetinge, Kortgene, Krabbendijke-en-Nieuwlande, Kruiningen, Nisse, Oudelande, Ovezande, Rilland-en-Maire, Schore-en-Vlake, Waarde-en-Valkenisse, Wemeldinge, Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Campens-Nieuwland, Wolfaartsdijk en Yerseke. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 34,000 bund., telt 4779 h., bewoond door 6150 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 35,200 zielen, waaronder ongeveer 30,600 Protestanten, ruim 4500 R. K. en 100 Isr.

GOES, arr., prov. *Zeeland;* palende N. en N. O. aan de Ooster-Schelde, die het van het arr. Zierikzee scheidt, O. aan dezelfde riv., waardoor zij aldaar van het Noord-Brabandsche arr. Breda gescheiden wordt, Z. O. en Z. aan de Belgische prov. Oost-Vlaanderen, W. aan het arr. Middelburg, waarvan het gedeeltelijk door den Braakman, gedeeltelijk door het Sloe, gescheiden wordt.

Het bevat de eil. Zuid-Beveland en Noord-Beveland, benevens Zeeuwsch-Vlaanderen-Beoosten-de-Braakman; telt vijf kant., zijnde: Goes, Heinkenszand, Kortgene, Axel en Hulst. Het beslaat eene oppervlakte van 59,361 bund. telt 8166 h., bewoond door 9967 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 60,400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GOES, kant., prov. *Zeeland,* arr. *Goes;* palende N. aan het kant. Kortgene en aan de Ooster-Schelde, die het van het kant. Tholen scheidt, O. aan dezelfde riv., waardoor het van het kant. Bergen-op-Zoom gescheiden wordt, Z. aan de Wester-Schelde, die het van de kant. Hulst en Axel scheidt, W. aan het kant. Heinkenszand.

Het bevat de volgende 13 gem.: Goes, Wolfaartsdijk, Kattendijke-en-Oost-Beveland, Wemeldinge, Yerseke, Krabbendijke-en-Nieuwlande, Rilland-en-Maire, Fort-Bath-en-Bath, Waarde-en-Valkenisse, Kruiningen, Schore-en-Vlake, Kapelle-Biezelingen-en-Eversdijk en Kloetingen. Het beslaat eene oppervlakte van 14,832 bund., telt 2384 h., bewoond door 3071 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 15,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en kleinhandel.

Digitized by Google

GOES, klass., prov. *Zeeland*, verdeeld in de ringen van Borssele, Goes en Kruiningen, 23,000 zielen tellende.

Men heeft er 34 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 33 Predikanten.

GOES, ring, prov. *Zeeland*, klass. van *Goes*.

Deze ring is in twee sectien verdeeld, van welke de eerste de volgende 8 gem. bevat: Goes, 's Heer-Abts-en-Sinoutskerke, 's Heer-Arendskerke-en-Baarsdorp, 's Heer-Hendrikskinderen-en-Wissekerke, Kloetingen, Wilhelminadorp, Kattendijke en Wolfaartsdijk, en 8500 zielen telt, terwijl men er 10 kerken heeft, bediend wordende door 10 Predikanten. De tweede sectie bevat de volgende 4 gem.: Colijnsplaat, Kats, Kortgene en Wissekerke. Men telt er 5300 zielen en 4 kerken, bediend wordende door even zoo veel Predikanten. Zoo dat de geheele ring 12 gem., met 13,800 zielen, 14 kerken en 14 Predikanten telt.

GOES of Ter-Goes, gem. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, dist., arr. en kant. *Goes* (7 m. k., 3 s. d.); palende N. aan den Wilhelminapolder, gem. Kattendijke, O. aan de gem. Kloetingen, Z. aan 's Heer-Abtskerke-Sinoutskerke-en-Baarsdorp, W. aan 's Heer-Hendriks-kinderen-en-Wissekerke.

Deze gem. bevat de st. Goes, benevens een gedeelte van den Goeschepolder en eenige verstrooid liggende h., van welken eenigen, ten Z. O. van de stad, eene fraaije voorstad uitmaken. Zij beslaat eene oppervlakte van 731 bund. 53 v. r. 25 v. ell., telt 911 h., bewoond wordende door 1150 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5500 inw., die meest hun bestaan vinden in handel en landbouw, welke handel, behalve in winkelnering, bestaat in granen, meekrap, aardappelen en boomvruchten. Ook heeft men er eenige fabrijken en trafijken, als: 2 meestoven; 2 zoutketen; 1 leerlooijerij; 1 oliemolen; 1 houtzaagmolen; 1 pel- of gortmolen; 2 korenmolens; 2 boekweitmolens; 2 brouwerijen, 1 azijnmakerij; 1 katoenweverij; 2 chocoladefabrijken; 1 patentoliefabrijk; 3 kaarsenmakerijen; 2 boekdrukkerijen en onderscheidene tabakskerverijen. Voor eenige jaren had men hier bovendien nog 1 bierbrouwerij; 1 zeepziederij; 1 leerlooijerij; 1 olie- en 2 korenmolens en onderscheidene zoutziederijen.

De Herv., welke hier ruim 4000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Goes*, ring van *Goes*, *Eerste sectie*, behoort, en door 3 Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Henricus Brandt, die in het jaar 1578 herwaarts kwam en in hetzelfde jaar naar Kruiningen vertrok, komende, in September van dat jaar, in zijne plaats Timannus van Oosterzee, die in het jaar 1583 overleed. In het jaar 1579 werd tot tweede Predikant beroepen Quirijn Govaerts, die in het jaar 1580 schijnt gestorven te zijn, toen men in zijne plaats beriep Gulielmus Nicolai, die in het jaar 1615 overleed; terwijl men in het jaar 1611 tot derden Predikant beriep Petrus Lansberge, die in het jaar 1613 met zijnen vader Philippus Lansberge, ook hier in de dienst, ontslagen werd. In het jaar 1650 werd tot eersten vierden Predikant beroepen Johannes Lamberti Hesselius, die in het jaar 1651 naar Zwolle vertrok; in het jaar 1696 beriep men tot vijfden Predikant Petrus Schermer, die in 1707 overleed; doch de vijfde plaats duurde maar tot dat de Predikant Leydekker in 1698 emeritus werd, dus maar twee jaren. De vierde leeraarsplaats is in het jaar 1811 vervallen, want na het ontslag van Jacobus de Kanter, hetwelk in dat jaar plaats

had, is er in diens plaats geen vierde Predikant meer beroepen, zoo dat er thans slechts drie gevonden worden. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De Afgescheidenen, die hier 250 in getal zijn, maken mede eene gem. uit.

De Evang.-Luth., van welke men er een tiental telt, maken, met de overige in het eil. Zuid-Beveland wonende, eene filiale gem. uit, welke tot den ring van *Rotterdam* behoort, en waarin de Predikant van Middelburg de dienst waarneemt.

De Doopsgez., van welke men er 9 aantreft, vormen mede, met de overige uit het eil. Zuid-Beveland, eene gem., waarin de dienst door den Predikant van Ouddorp wordt waargenomen.

De R. K., die er ongeveer 1200 in getal zijn, onder welke 800 Communikanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Zeeland*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

De Isr., van welke men er 50 telt, behooren tot de ringsynagoge van *Middelburg*, en hebben hier eene bijkerk.

Men heeft in deze gem., behalve de Latijnsche en matressenscholen, 5 scholen, gezamenlijk gemiddeld door een getal van ongeveer 400 leerlingen bezocht wordende.

De stad Goes, gemeenlijk Tergoes, in de oude keur van IJerseke van 1323 Gots, en in het Lat. Goesa genoemd, ligt 4 u. O. van Middelburg, 3 u. Z. van Zierikzee, 6 u. W. van Bergen-op-Zoom, 4 u. N. van Axel, tusschen grazige landouwen, welke, benevens vele boomgaarden, de stad omringen; 51° 30′ 13″ N. B., en 31° 33′ 17″ O. L. Zij heeft langs de wallen nagenoeg ½ u. in den omtrek, maar buiten hare grachten, langs de buitensingels, welke zich met de haven ver naar het N. uitstrekken, wordt de omtrek wel op een uur gaans gerekend. Binnen de stad beslaat zij eene oppervlakte van 44 bund. 93 v. r., 75 v. ell. Men telt er 794 h. en 4800 inw.

Wegens den oorsprong van den naam van Goes zijn de oude schrijvers het niet eens; sommige beweren, dat, daar de plaats voormaals eene schor was, waarop altijd vele ganzen gevonden werden, en het woord Goes in de oude Duitsche taal *gans* beteekende, de naam van Goes hieraan is toe te schrijven. Anderen willen, dat Goes, in de aloude Deensche en Nederduitsche taal, beteekent *eene bij uitstek vruchtbare landstreek*, en, daar nu Goes in zulk eene vruchtbare landstreek gelegen is, schrijven zij den naam dezer stad hieraan toe. Meer waarschijnlijk is het echter dat de naam afstamt van de oude villa Gosaha, welke reeds in het jaar 776 genoemd wordt. Aan de boorden van den stroom van dien naam, op den oosthoek van het westelijk gelegen hooge land, werd al vroeg eene sterkte opgeworpen, later als het slot Ostende bekend. Andere huizen werden er bij getimmerd en alzoo ontstond het dorp Ter-Gosaha of Goes geheeten. Het behoorde eerst aan den oudsten tak der van Borsselen. Na verbeurdverklaring der goederen van Floris van Borssele, in 1315, kwam het in bezit van Jan van Beaumont, die de plaats in 1342, met 's Graven goedkeuring van keuren voorzag. Sedert breidde zij zich van lieverlede uit. Zij werd in het jaar 1406 nog een dorp genoemd, doch kort daarna eene stad, hebbende nog geene wallen, maar stadsregten, verkregen. In het jaar 1417 en volgende jaren werd Goes van poorten en vestingwerken voorzien, en de stad verkreeg van Jacoba van Beijeren, Gravin *van Henegouwen*, *Holland en Zeeland*, eene vrije jaarmarkt; alsmede een wapen.

Digitized by Google

In hetzelfde jaar, den 21 November, werd Goes, door Vrouw Jacoba als eene stad erkend, en vervolgens met wallen voorzien en versterkt, volgens hare handvesten, gegeven te 's Gravenhage. De stad werd in het jaar 1577, verheven tot de derde stemhebbende der provincie Zeeland.

Men heeft er thans zeven poorten, als: de Nieuwe-Hoofdpoort, de Oude-Hoofdpoort, de Oostpoort, de Waterpoort, de Koepoort, de Zuidpoort en de Westpoort. De Nieuwe-Hoofdpoort, in het noorden, aan den *West-Havendijk*, is eene der fraaiste poorten van de stad, in het jaar 1637, naar de Dorische orde geheel nieuw gebouwd, en geleidt langs de straat tusschen de twee poorten of de Nieuwe Kaai, naar de St. Maartens of Oude-Hoofdpoort. De laatste, die thans binnen de stad ligt en gewoonlijk de Donkerpoort genoemd wordt, heeft een torentje met een uurwerk en slagklok, bij den gemeenen man het Schippersklokje genaamd. De Oostpoort staat bij of aan de Water- of Slikpoort, die ook den naam draagt van Bleikveldschepoort. Deze staat aan het noordeinde der oostzijde van de Binnenkaai, bij de zoogenaamde Draaibrug, nu een dubbele Valbrug. Aan de zuidzijde van de stad heeft men de Koepoort, tegenover de Poel, een distrikt vol grazig weiland. De Zuidpoort, ook de Ganzenpoort genaamd, is in het jaar 1624, aan hare buitenzijde geheel vernieuwd. Zij heeft aan den binnenkant eenen ronden toren, met eene tamelijk hooge spits. De Westpoort staat aan de westzijde van de stad. Zij wordt ook 's Heeren-Hendrikskinderenpoort genoemd, omdat men door haar naar het dorp van dien naam gaat. Op den toren van den Binnen-Havenpoort, genaamd de Kaaikloktoren, prijkt een metalen scheepje, hetwelk aldaar geplaatst is ter herinnering aan het aandeel, hetwelk de stad Goes gehad heeft in den eersten togt, der Oost-Indische compagnie naar Indië, en later weer in dien onder aanvoering van Pieter Both. De stad bemande toen een schip, dat den naam van *Goes* droeg, met eigene stedelingen, waaronder ook vrouwen, de eerste, die naar Indië zijn gevoerd, om zich aldaar te vestigen. De vloot bragt de tijding van het gesloten bestand over, en op het Zeeuwsche schip werden de eerste verrekijkers naar Indië overgebragt.

De stad heeft van alle Zeeuwsche steden, het minst van hare welvaart door de ongunst der tijden verloren. Het uitgestrekte land heeft haar altijd een bron van bestaan gegeven, en doet zulks nog. Jammer, dat haar naijver, ten jare 1452, een proces voor den hove van Holland deed ontstaan, over den lakenhandel, die op de omliggende dorpen sterk gedreven werd, en dien de stad hun benijdde, hetwelk in de gevolgen het verloop van dien aanzienlijken handelstak naar Engeland te weeg bragt. Toen de Oude-haven, een overblijfsel der *Gosaha*, in het midden der vijftiende eeuw verloopen was en niet meer op den Diepe uitkwam, zoo verzochten die van Goes, in den jare 1442, aan Filips, Hertog *van Bourgondië*, een stuks lands, bezijden de Oude-haven te mogen vergraven en deze gracht met eenen anderen uitgang, dan de Oude-haven bevorens had, tot aan den Diepe te mogen brengen. Ook verzochten zij, voor zich, al den derrie, dien men door het delven zoude bekomen. Hertog Filips, vergunde hun op die bede niet alleen den brand van dien derrie, maar gaf hun nog daarenboven verlof, om eene redelijke belasting te mogen leggen op alle hunne poorteren, en degenen, die de gemelde haven met hunne koopmanschappen gebruiken zouden. Zoo bleef het tot tegen het midden der zestiende eeuw,

toen de later genoemde Nieuwe-haven was noodig geworden. Het consent der Staten van Zeeland, om nog gedurende zeven jaren twee stuivers per gemet door geheel Zuid-Beveland te heffen, tot herstel der stads vestingwerken, schijnt de Regering van GOES tot het stellig besluit te hebben gebragt, om het havenwerk te laten verrigten. Allen, tot de Secretarissen toe, verbonden zich (om redenen) met eede, dat de kosten der haven daaruit, zoo veel mogelijk, bestreden zouden worden; en toen de gezegde termijn ten einde begon te loopen, vervoegden zij zich ook werkelijk bij Heeren Staten, met verzoek om zekere vrijdommen, accijnsen enz., en verlof tot het maken van eene nieuwe haven, vermits de oude, door de menigvuldige kromten, ondiepten en andere ongeregeldheden, onbruikbaar was enz. Den 18 November 1650 werd dit verzoek toegestaan. Ter naauwernood was het berigt er van te GOES of men besloot reeds den 25, om met de noodige voorbereidselen een begin te maken, door omverhaling van de huizen op de Zelke staande, en door aankoop der gronden, door welke de nieuwe haven loopen moest. Den 11 December besloot men die haven aan te besteden. Het werk werd aangenomen door JACOB ROERBERG van Tholen voor 16 ponden vlaamsch (96 guld.) de strekkende Putsche roede. Hij begon er mede den 10 Maart 1651, ontving den 16 Mei 700 ponden vlaamsch (4200 guld.) op rekening, en bleef nog voortwerken tot 3 Julij, wanneer hij klaagde over den zwaren arbeid, en meer geld vroeg. Doch de Regering deed het werk opvatten, behoudende de aanspraken, die zij op den Aannemer had, en voltooide het geheel met het begin van October, zoodat den 6 van die maand de eerste schepen er door voeren. Reeds veel vroeger, in 1624, waren de kaai en andere belangrijke werken aan de haven in orde gebragt, en de houten brug over de haven, op den 1 April 1632, aanbesteed voor *f* 1694. Die havenwerken waren niet nutteloos, maar droegen veel bij tot bevordering der nijverheid. Nog staande het werk rusteden CORNELIS COLVE en JACOB PIETER FANGES wederom een zeekoopvaardijschip uit, en werden uit dien hoofde den 11 Julij 1651 door de Regering beschonken met eene vlag, ter waarde van 5 ponden vlaamsch (30 guld.). Den 14 April 1652 stond de Regering aan JAN VERNON toe, om in het noordeinde der stad eene nieuwe brouwerij op te rigten, en het water, ter afspoeling der vaten, te halen uit den put bij de 's Heer-Hendrikskinderen-poort; ofschoon eerst 6 jaren te voren de brouwerij *de Gans*, op octrooi van 8 Januarij 1644, was opgerigt. Aan dezen werd, den 9 Mei 1656, 20 ponden vlaamsch (120 guld.) toegelegd, tot goedmaking der kosten, wegens het leggen van waterbuizen tot aan de kaai, welke nog aanwezig zijn, ofschoon zij niet meer gebruikt worden. Eindelijk had men nog altijd maar de eene meestoof, op octrooi van 30 Januarij 1595, door CHARLES DE PRATO gesticht. Aan hare deelhebbers werd nu, den 28 November 1656, vergund aan de overzijde der haven eene tweede te bouwen, vermits men reeds, wegens het meerder vertier, had moeten toestaan, om ook *des Zondags avonds, na het luiden der poortklok*, in de stoven te mogen werken. Men had die nieuwe haven gelegd aan de westzijde der oude haven, bijna regt noordwaarts, tot aan de diepte van de latere Schenge, aldáár het Goesche-diep geheeten. De verlanding van deze haven belemmerde intusschen de vaart weder, in de laatste helft der vorige eeuw; terwijl de bedijking van den Lodewijk-polder, nu Wilhelmina-polder, in 1809, eene voortzetting van het havenkanaal volstrekt noodzakelijk maakte. In eene meest noordoostelijke rigting werd dan ook een kanaal gegraven, van de havenschansen af, hetwelk zich ten zuid-

oosten van Oost-Beveland in de Ooster-Schelde uitstort, en daar aan den uitloop voorzien werd van een schutsluis, hebbende aan de zeezijde een paar vloeddeuren, en aan de binnenzijde een paar waaijerdeuren. In den zomer van 1810, werd deze haven voor de scheepvaart geopend, doch na weinige weken weder toegedamd, uithoofde van eene ontdekte ontgronding der sluis. Met het aanwenden der noodige herstellings middelen, duurde het tot de maand Julij 1811, eer de haven van nieuws werd opengezet, doch voornoemde ramp openbaarde zich in het volgende jaar in eene zoo hooge mate weder, dat, op den 24 Junij 1812, eene tweede afdamming bewerkstelligd moest worden. Het werd onraadzaam geoordeeld, aanzienlijke sommen te besteden aan de herstelling van een werk van zoo beperkt gebruik, en hetwelk nu ten tweedemale mislukt was. Wenschelijk en noodig daarentegen was het voor den welstand der stad en herstel der zeevaart, dat een ander ontwerp gevolgd werd. Men besloot daartoe in 1817. De eerstgelegde schutsluis werd met vele voorzieningen tot eene binnensluis gemaakt, met vloed- en ebdeuren. Vóór haar naar de zeezijde, op eenen afstand van bijna 31½ ellen is een buitensluis gebouwd, die, behalve van vloed- en ebdeuren, nog van eene stormdeur voorzien is. Beide sluizen zijn 6,28 ellen wijd. Aan hare zijden zijn twee uitloozing-sluisjes, ten dienste van den Wilhelmina-polder vervaardigd. Tusschen beide sluizen is een kolk ter doorschutting van vaartuigen, wijd aan de einden 12,86 ellen, en in het midden 18,21 ellen. De doorschutting zelve kan ruim 7 uren van elk getij, van voor halven vloed tot na halve eb, bewerkstelligd worden. De buitenhaven is niet lang, maar genoegzaam beveiligd en van eenen trekberm voorzien. De binnenhaven heeft over zijn geheel geene lijnregte rigting, en is van het Sas tot aan de stad ongeveer een uur gaans lang, van de sluis af tot 940 ellen binnenwaarts, heeft het kanaal verschillende breedte; doch van hier tot aan het oude hoofd, heeft de waterspiegel bij het aangenomen peil van 25 palmen, de breedte van omtrent 25 ellen. Aan de ophaalbrug bij het Wilhelminadorp, nagenoeg ter halverwege tusschen de stad en het Sas, is de afstand van kant tot kant 32 ellen. In Augustus 1819 waren haven en sas zoo ver voltooid, dat zij voor de scheepvaart geopend konden worden.

De oude haven, die, zoo als gezegd is, aan de oostzijde van de nieuwe haven lag, werd bij den Havenboom van haar gescheiden, door eenen dijk of breeden dam, zich van den ouden tot aan den nieuwen havendijk uitstrekkende, en aan het zuideinde van de oude haven gelegen. Van dien dam strekte deze haven zich met eenige bogten, noordwaarts uit, tot dat ze tegen de noordoostelijke zijde van den dijk der nieuwe haven stuitte, zij diende later zoo tot gerijf van eenige zoutkeeten, als om de nieuwe haven te schuren, of van haar zand en slibber te zuiveren; ten dien einde was er een spui- of valsluis in den voorgemelden dam, tusschen de oude en nieuwe haven, waarvan men het schoft, wanneer de oude met hoog water volgeloopen was, liet vallen, en het dus daarin ophield en bewaarde, om bij laag water in de nieuwe haven schuring te veroorzaken. Ten dezen einde werd ook gebruik gemaakt van eene mol, zijnde een soort van platgebodemde schuit, die met laag water voor aan de nieuwe haven gebragt, en aldaar zoodanig geplaatst werd, dat het water met geweld door de geopende sluizen van de oude haven uitbarstende, tegen de achterzijde van dat werktuig aandrong, en hare deuren opende. Dus sloot de mol den geheelen doorgang der haven, en het water zich tegen het schot en de deuren

Digitized by Google

aan hare achterzijde wel drie, vier of meer voeten hoog opzettende, dreef dit werktuig met eene groote kracht voort, zelfs zoodanig, dat, niettegenstaande de tanden van den achterbalk diep door den grond sleepten, om dien los te maken, nogtans de mol tot aan het einde van de haven voortliep en al het onklare mede schuurde. Om zulks te verrigten waren er acht of negen mannen noodig, als, vijf of zes om den voorsteven regt in de haven te houden en een of twee om het raam te doen rijzen of dieper in den grond te drukken. Deze haven is echter reeds sedert lang droog en beplant.

Behalve de voorschreven Oude- en Nieuwe-haven, was er nog een water, de Achterhaven genaamd, dienende gedeeltelijk tot hetzelfde einde als de Oude haven, en ook om eenen water-korenmolen, staande op den noordwesthoek van de Binnenkaai, in beweging te brengen.

De Stad Goes plagt bij het inkomen der haven gedekt te worden door twee schansen, de eene aan de oostzijde, tegen de oude haven aanliggende, en de andere aan de westzijde, bij den mond der Nieuwe-haven, digt aan het Groote-diep. Van deze laatste liep eene linie van communicatie, de Groene-dijk genaamd, nabij de hoofdpoort uitkomende. Deze schansen en communicatielinie, thans tot het gezegde doel onnut, worden even als de wallen, ravelijnen, enz. die de stad omgeven, en alle vroeger tot verdediging der stad gediend hebbende, door partikulieren gebruikt tot grasetting, moestuinen enz. Oudtijds schijnt de stad voor het grootste gedeelte met eenen steenen muur omtrokken te zijn geweest. Of zij gesticht is op vergunning van Vrouw Jacoba van Beijeren, die aan de stedelingen, in het jaar 1417, heeft toegestaan: » *haaren stede te bevesten, sterken, bezorgen » met poorten, graften enz.*," kunnen wij niet bepalen. Immers was de stad, vóór dien tijd, nog geheel open en onversterkt. Tot heden (1842) vindt men nog onderscheidene overblijfselen van eenen ouden steenen muur, als: aan de oostzijde, bezuiden de 's Heer-Hendrikskinderen-poort. Ook staat nog een oud overblijfsel van dezen muur tegen de Zoute-vest aan. Men heeft thans nog hier en daar bolwerken om de stad, liggende er onder anderen een aan de Nieuwe-poort, doch onregelmatig, waarvan de halve gordijn door het water van de Zoute-vest bespoeld wordt. In de jaren 1578 en 1583 werd de stad nog aanmerkelijk versterkt. Aan wederzijden van de haven werden toen bolwerken en ravelijnen gelegd, benevens twee schansen, aan het einde van den Havendijk. Aan de oostzijde, bij de Ganzenpoort, werd de stad toen ook met een tandwerk uitgelegd en vergroot.

De stad heeft vijf pleinen, waarvan de Groote Markt het grootste en fraaiste is, zijnde van gedaante langwerpig vierkant, in het midden beschulpt en met boomen omzet; terwijl er zeven straten op uitloopen. Aan de zuidzijde levert het Stadhuis, en een weinig ter zijde de voorgevel van het kruispand der Groote kerk, een waarlijk schoon gezigt op. Deze markt is omtrent 3600 vierkante ellen groot. Op het midden staat eene fraaije arduinsteenen pomp, omzet met een ijzeren hek.

Veel kleiner is de Vlasmarkt, door eene steeg van de vorige gescheiden. Dit plein is bestraat. Digt daarbij is de Beestenmarkt, een vrij ruim plein, even als de Groote Markt, in het midden beschulpt en vroeger met eene arduinsteenen, thans met eene houten pomp, voorzien. — De Oude-Vischmarkt is een klein plein bij het Gasthuis. Het heeft mede eene pomp. — De Alikruiken- of Kreukelmarkt, ten zuiden der Grootekerk, is mede een niet groot plein. Tot

het doel, dat door den naam wordt aangewezen, wordt het niet gebruikt.

Het Stadhuis, aan de *Grootemarkt*, is een oud gebouw, dat in het jaar 1771, en vier volgende jaren grootendeels vernieuwd is. De ingang is in den regter vleugel en voert naar eenen fraaijen gang, welke oostelijk en westelijk loopt, waaruit men in zeer nette en doelmatig ingerigte vertrekken komt, van welke eenige tot raadkamer, secretarie enz. anderen tot vergaderplaats van de arrondissements-regtbank, griffie, enz. dienen. In dat, waarin de regtbank zitting houdt, vindt men fraaije zinnebeeldige schilderijen en basreliefs van de hand des bekwamen Geraerts. In een ander vertrek, is eene kleine, doch niet onbelangrijke boekverzameling; ook bewaart men er eene oude, schoon slecht uitgevoerde schilderij, voorstellende het beleg der stad in 1572, onder Ts-Seraerts en haar ontzet onder Mondragon, een stuk, hetwelk sommige bijzonderheden opheldert en daardoor alleen van eenige waarde zijn kan, ofschoon het als kunstwerk geen de minste verdienste heeft. De westervleugel bestaat uit eenen zeer ouden en niet hoogen vierkanten toren, in welken de groote klok hangt, en die bij genoemde verbetering, een fraaijen koepel heeft ontvangen; doch thans bouwvallig zijnde, eerlang zal vernieuwd worden. Men vindt daarin eenige gevangenplaatsen, alsmede een uur en slagwerk. Vroeger waren aan de noordzijde van dezen toren, ijzeren kettingen opgehangen, welke in het midden eenen kraag hadden en waarschijnlijk in oude tijden gediend hebben, om met zware steenen aan de einden, misdadige vrouwen om den hals te hangen (1). In dezen toren ontstond, door een zwaar onweder, op den 6 September 1657, een hevige brand. De oostervleugel van het stadhuis heeft, van de markt te zien, insgelijks eenen gekoepelden lagen toren, doch kleiner dan de vorige. Deze heeft in de Lange Kerkstraat de gedaante van eene hooge burgerwoning.

Onder het Stadhuis, is de Stadswaag. Vroeger stond de waag afzonderlijk, ten westen over den toren van het Stadhuis, welk gebouw thans gebruikt wordt tot Hoofdwacht.

Aan de achterzijde van het Stadhuis, had men de Vleeschhal, doch dit lokaal wordt thans niet meer daartoe gebezigd, maar dient thans gedeeltelijk tot keuken en bergplaats van de Concierge, gedeeltelijk tot bergplaats van aardappelen en brandstof, ter bedeeling aan de armen.

De Hal en de Waag, werden in het jaar 1406, door de stedelingen van den Graaf voor 700 Wilhelmus guldens gekocht, mits zij die moesten houden *in rake en dake*.

De Nieuwe Korenbeurs, aan de *Groote markt*, boven welke de Muzijkschool wordt gehouden, is in het jaar 1838 voltooid, en met smaak gebouwd. De voormalige Korenbeurs, staande tegen de Oude Waag, dient thans tot Hoofdwacht. De Goeresche korenmaat was reeds in het begin der veertiende eeuw bekend. In de keur van Yerseke van 1323 leest men: *die Coorenmate, die es te Goys die sal sule wesen te Jeerseke.*

Een gebouw, het Stads-Weeghuis genaamd, staat bij den Molendijk. Het heeft dien naam, om dat vroeger het koren alhier gewogen werd, eer men het ter molen bragt.

De Stadsschuur dient tot bewaring van de gereedschappen der stad, en tot toebereiding van zware werken. Zij staat buiten de Wa-

(1) Men zie over deze straf J. ab Utrecht Dresselhuis, *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*, bl. 196.

Digitized by Google

ter of Slijkpoort, op het eerste bolwerk aan den Oost-Havendijk, tegen de Houtkaai aan. Daar neven stond vroeger 's Landsschuur, zijnde ook eene bewaarplaats der gereedschappen tot zware werken aan 's lands sluizen en van het hout daartoe benoodigd. — Ook is er te Goes een Kantoor der brievenposterij.

Voorheen stond hier een sterk slot, het slot Ostende genoemd, gesticht door eenen der Heeren VAN BORSSELE, die toen ook Heeren van Goes, welligt in de negende eeuw reeds, waren; welk slot eene der laatste verblijfplaatsen van Vrouw JACOBA VAN BEIJEREN, Gravin *van Holland* is geweest. Dit slot had eenen ruimen kelder met zwaar gewelf, gesteund door zeer breede muren, van welken kelder nog een gedeelte bestaat. Men wil dat deze kelder, door onderaardsche gangen, gemeenschap had met gebouwen op de Groote markt, en zelfs met het slot dat te 's Hendrikskinderen gestaan heeft. Dit laatste is evenwel zeker zoo niet geweest, en het eerste zeer twijfelachtig, wanneer men den stadhuistoren uitzondert. Het slot Ostende is, den 23 October 1747, door de Heeren VAN DER GOES, aan de Staten verkocht, om tot een Militair Hospitaal of Kazerne gebruikt te worden, en is in 1748 door den Stedelijken raad van Goes voor den honderdsten penning overgenomen. In November 1750 werd het, voor *f* 2400,00, toegewezen aan zekeren CORNELIS STEENAART, die het tot Herberg en afspanning inrigtte; waartoe het bij voortduring gebruikt wordt. Op het plein staat nog een moerbezieboom, waarschijnlijk ten tijde van VROUWE JACOBA, en naar men zegt door haar zelve geplant (1).

De Grootekerk, ook wel de Maria-Magdalenakerk genoemd, omdat zij vóór de Reformatie voor een derde part aan de H. MARIA MAGDALENA was toegewijd, staat aan de zuidzijde der stad, aan het einde van de *Korte Kerkstraat*. Het is eene overheerlijk gebouwde kruiskerk, welker gelijke in Zeeland niet gevonden wordt. Langs de westzijde van de Grootemarkt, tusschen het Stadhuis en de Oude Koornbeurs doorgaande, komt men door de Korte Kerkstraat in de Wandelkerk van het Noordeinde. Aan het zuideinde is ook een ingang, waardoor men mede in de Wandelkerk komt. Uit de Wandelkerk gaat men in de Preekkerk, die overtogen is met een kunstig gewelf, rustende op twee dubbele rijen van pilaren, twee en twintig in getal. In het oosteinde van de Preekkerk is een schoon orgel, overdekt met een zeer kunstig gemaakten kap, eene Turksche tent verbeeldende. Het westeinde van de kerk, het Koor genaamd, rust op twee rijen pilaren, ten getale van twintig heelen, en vier halven in den west-gevel. Het begin der stichting is onbekend, doch toen in den aanvang der vijftiende eeuw, het westelijk gedeelte werd opgetrokken, bestond het oostelijke reeds. Hertog ALBRECHT gaf den 22 Julij 1407 reeds eenige voorregten, welke de stads bierdragers bezeten hadden, aan de Lieve Vrouwenkapel in deze kerk. JACOBUS RIDDER, Bisschop van Hebron, beloofde als Vicaris van den Utrechtschen Bisschop, den 25 Julij 1410 groote aflaten aan degene, die op zekere tijden de Maria-Magdalenakerk te Goes bezoeken zouden, of haar iets legateren. Dertien jaren

---

(1) Men zie over dit slot J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*, bl. 9–14; *het jaar 838, of de Deenen in Zeeland*, medegedeeld in den *Zeeuwschen Volks-Almanak*, voor het jaar 1838, bl. 10, tegen over welke bladz. eene afbeelding van den Helder te zien is, en E. B. SWALUE: *Het slot Oostende te* GOES *en de Moerbezieboom van* JACOBA VAN BEIJEREN *op hetzelve*, in denzelfden Almanak, bl. 126–134, waarbij tevens eene afbeelding van de Moerbezieboom voorkomt.

later was het geheel met den toren voltooid. De Vicaris Mattheus wijdde haar den 18 Junij 1423, ter eere van den Almagtigen God en van de *Godbarende Maagd* Maria en van Maria Magdalena in. Nieuwe aflaten werden toegezegd, en bleven niet zonder uitwerking. Eertijds stond op het midden van het kruis eene spits, waarin eene klok hing. Door de onvoorzigtigheid eens loodgieters werd echter het fraaije gebouw, op den 11 September 1618, vreesselijk gehavend. Ondanks allen ijver verbrandde, binnen den tijd van 3 uren, het geheele dak met den toren. Het gewelf van het westelijk deel stortte in; het overige werd gered, en door de zorg van de Regering was het gebouw, drie jaren daarna, reeds in dien staat hersteld, waarin wij het thans zien, rustende op zijne vier en zestig pilaren. Deze herstelling had der gemeente 124,282 guld. gekost. De oude toren werd niet herbouwd, maar bij deze gelegenheid plaatste men op de vier middelste pilaren der kerk op nieuw een zeer net torentje, en voorzag het nu niet slechts van een zeer goed uurwerk, maar ook van een klokkenspel, bestaande uit 40 klokken; de ijzeren trommel is met 120 maten voorzien, welke ieder 40 nootgaten hebben. Dit klokkenspel, vervaardigd door Frans Jansz. Bakker, van Delft, hoezeer niet zwaar, heeft echter een zoo uitnemend liefelijk geluid, als men maar zelden elders aantreft. Bij de herbouwing werd de kerk ook met vele geschilderde glazen versierd, in welke, aan den westgevel, de brand zeer levendig was afgebeeld. Tegenwoordig zijn daarvan nog slechts geringe overblijfselen aanwezig. Nadat het vorige orgel bij den brand van 1618 vernield was, heeft men den 12 November 1641, het tegenwoordige aan den Orgelmaker Willem Dirks, te Haarlem aanbesteed, dat in December 1643 voltooid was. Het is groot, en naar den smaak van dien tijd fraai. Het is voorzien van 28 sprekende registers, 2 handklavieren en 1 vrij pedaal, en heeft met zinnebeelden beschilderde buitendeuren. In 1711 werd het aanmerkelijk verbeterd door den Orgelmaker J. Cool en in 1826, door den Orgelmaker C. J. van Oeckelen, te Breda. De heerlijke tent waaronder men het nu geplaatst ziet, is van het jaar 1739. De geluiden van het groot orgel, of groot manuaal en pedaal, zijn voortreffelijk; die van het rugpositief zijn echter meer scherp dan liefelijk. In de zoogenoemde wandelkerk, ligt het stof van den Kronijkschrijver Smallegange, en van den menschenvriend Frans Naerebout. Het graf van den eersten is in het noordoostelijk vak, doch niet meer kenbaar. Op dat van den laatsten genoegzaam in het midden, heeft het Departement der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, op den 20 December 1819 eenen grooten blaauwen steen laten leggen, met het opschrift:

Hier rust
De beroemde zeeman
en edele menschenvriend
Frans Naerebout
geboren te Vere den 30 Augustus 1748,
gestorven aan het Sas van Goes
den 29 Augustus 1818.
De leden van het Goessche Departement
der Maatschappij
tot Nut van 't Algemeen
ter zijner eere.

Alleen het voormalige koor of oostelijk kruispand, wordt thans voor de godsdienstoefeningen der Hervormden gebruikt, en vormt eene zeer nette kerk.

Digitized by Google

De Hervormden hadden hier vroeger nog eene kerk, de Kleine-kerk of Gasthuiskerk genoemd, aan het einde der *Lange-Vosstraat*, oorspronkelijk de kapel van het aan de H. Agnes gewijde Vrouwenklooster, dat in de eerste helft der vijftiende eeuw gesticht werd. Bij resolutie van den Raad van den 29 December 1601, werd dit klooster, met de daartoe behoorende goederen, den armen afgestaan, en het gebouw tot een gasthuis bestemd. Drie en veertig jaren later, werd de kapel vergroot, met opoffering van eene niet geringe som, en tot de Hervormde dienst geopend. In 1809, werd zij aan de R. K. aangewezen, doch, voor dat die door de gem. in gebruik is genomen heeft zij nog gediend tot Militair Hospitaal en in 1817 is zij aan de Herv. teruggegeven. Zij is evenwel niet weder in gebruik genomen, maar werd later tot een pakhuis of loods gebezigd, vervolgens afgebroken, doch in het jaar 1839 weder opgebouwd en ingerigt tot weeffabrijk.

In het jaar 1841, hebben de Afgescheidenen hier mede eene vrij goede, doch wat duistere, kerk gebouwd van eene voormalige zeepziederij, in de *Wijngaardstraat*, welke van 500 tot 600 personen kan bevatten.

De Doopsgezinde kerk, in de *Korte-Vosstraat*, werd in het jaar 1660 gebouwd. Het is een fraai luchtig en vierkant gebouw; de Fransche gemeente gebruikte haar insgelijks gedurende de laatste jaren van haar bestaan. De vroegere Waalsche kerk of Kapel der Zwarte Zusteren, in de *Zusterstraat*, aan de zuidzijde van de Groote kerk, is in het jaar 1824 aan het Weeshuis getrokken, en ingerigt tot eene Weezen- en Armenschool.

De R. K. kerk, even als de oude Hoofdkerk, aan de H. Maria Magdalena toegewijd, op *het Plein* ten W. der Groote kerk, in het jaar 1815 gebouwd, en den 22 Julij 1818 ingewijd, is van binnen net en met een klein orgel voorzien. In den fraaijen gevel, die zich op eenen afstand vertoont als van arduin vervaardigd, leest men het jaartal harer stichting in dit opschrift:

gVLIeLMo regnante
et hoste DeVICto
erIgI CoepI.

(d. i.: Onder de regering van Koning Willem en nadat de vijand overwonnen was, is men begonnen deze kerk op te rigten.)

Vroeger had men hier drie kloosters, als: het Kruisbroedersklooster, dat, gesticht door de mildheid der Heeren van Maalstede, tegelijk met de kerk, den 29 Junij 1429, op St. Pieters en Paulusdag, werd gewijd aan de *H. Maagd* en aan het *H. Kruis*. Het bezat onder meer voorregten ook dit, dat het eene vrijplaats bood aan toevallige doodslagers. Door den zwaren brand van 1554 geheel verteerd, doch sedert weder opgebouwd, werd daarvan later een gedeelte als Latijnsche school gebruikt, dat thans tot eene stadschool is ingerigt; het St. Agnietenklooster, nu het Gasthuis, staande aan de oostzijde van de stad, en het Klooster der Zwarte Zusteren, waarvan de gebouwen thans gedeeltelijk dienen tot Leenbank, gedeeltelijk tot Weeshuis, en de kapel tot Weezen-en-Armenschool.

De Israëlitische bijkerk, in de *Lange-Vosstraat*, is in het jaar 1836 gevestigd.

Onder de liefdadige gestichten telt men: het Gasthuis, bij de *Oude-Vischmarkt*, vroeger het klooster aan St. Agnes toegewijd. Dit gebouw is groot en ruim en tot dat gebruik zeer bekwaam; aan de west- en noordzijde omving het vroeger de Gasthuiskerk, thans een weefschool.

Digitized by Google

Het Weeshuis, in de *Zusterstraat*, aan de zuidzijde van de Groote kerk, staat nevens de voormalige Waalsche kerk, die van dat huis aan alle kanten, behalve naar het N., omvangen wordt. De gewone ingang van dit gesticht is aan de westzijde, tusschen die kerk en het nieuwe gebouw, waarin de spijs gekookt wordt, welke men des winters der armen uitdeelt. Boven dien ingang staan de beeldtenissen van eenen jongen en een meisje in steen uitgehouwen, waaronder men vroeger dit vers las:

'T GEEN EERTIJDS HEEFT GEDIEND TOT 'T KLOOSTERLIJKE LEEVEN,
DAT IS DEN WEEZEN HIER TOT WONINGE GEGEVEN,
DIE IN HAAR JONGE JEUGD VAN OUDERS ZIJN ONTBLOOT;
DEN ARMEN VINDT HIER HULP IN ZIJN VERLEEGEN NOOT.

Het huis is van ruime en groote vertrekken voorzien. Alle arme- en burgerlijke ouderlooze weezen worden er, zonder onderscheid, in opgenomen. De Roomsch Katholijken zijn in 1809 mede in dit gesticht opgenomen, en worden na dien tijd de weezen van alle gezindheden daarin opgevoed. Voorheen was het een gedeelte van een klooster der Graauwe- of Zwarte Zusteren, en werd het Zusterhuis genoemd. Sedert 1627 werd het tot het tegenwoordige einde gebruikt en door de regering met de goederen van het Zusterhuis, benevens die van het klooster der Kruisbroederen, begiftigd. In het laatst van de zestiende eeuw maakte een Burgemeester dezer stad, PIETER JASPERTZ genaamd, al zijne goederen aan de armen, vermits zijne wettige en geregte erfgenamen genoeg met tijdelijke goederen begaafd waren. Doordien de Armen, in October 1689, met het Weeshuis vereenigd werden, zijn die goederen aan dit huis gekomen.

Het Armhuis, voormaals het Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, in de *Zusterstraat*, is in het jaar 1655 gesticht en behoorde eertijds aan de stad. Het was in het midden der vorige eeuw zeer vermaard, doch kort daarna kwam er een groot verval in de financiën. De Heeren Buiten-Regenten gaven dit, in het jaar 1733, ten tweede male aan de Regering te kennen. Zij klaagden, dat dit huis in het geheel naauwelijks meer dan 2000 ponden Vlaamsch (12,000 guld.) bezat, en, dewijl het jaarlijksch onderhoud op omtrent 1300 ponden (7800 guld.) gerekend werd, verzochten zij de regering, om eenen spoedigen bijstand. Deze de billijkheid van dit verzoek overwegende en de noodzakelijkheid, om in den hagchelijken toestand van dit huis te voorzien, tevens de stad van die lasten willende ontdoen, namen het besluit, om geene personen meer voor hun leven in dit huis aan te nemen, en alleenlijk diegenen, welke zich daarin bevonden, te onderhouden. Om nu de sommen, hiertoe noodig, te bekomen, zoude men aan dit gesticht eene hoofdsom van 12,600 ponden Vlaamsch (75,600 guld.) bezorgen. Op den 11 November 1741 werd goedgevonden, aan de alsnog in het huis zich bevindende, eene proveniersom van 30 ponden Vlaamsch (180 guld.) jaarlijks toe te leggen en dit huis, bij aangeslagen biljetten, te verkoopen. Verder besloot men, in het begin van het volgende jaar, alle de documenten van dit gesticht op de griffie te doen brengen. In Februarij 1742 werd dit Oude-Mannen- en Vrouwen-huis, voor eene somma van 245 ponden Vlaamsch (1470 guld.), met vrijdom van den honderdsten penning, voor den tijd van een en twintig jaren, verkocht. Sedert is het tot inwoning van soldaten gebruikt; terwijl het thans ingerigt is tot woningen voor behoeftige huisgezinnen, zoo dat er 40 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 150 zielen, huisvesting in vinden.

Ook heeft men te GOES eene Commissie tot Spijsuitdeeling aan behoeftigen; eene Inrigting ter voorziening van kleeding aan de armen, genaamd de *Zuid-Bevelandsche Dorcas;* alsmede eene Bank van Leening, zijnde een stads gebouw, aan de zuidzijde van de Groote kerk, naast het Weeshuis. Zij werd opgerigt bij stedelijk octrooi van 10 Julij 1655. Sedert 1771 is zij geheel voor rekening van de stad genomen en door deze beheerd geworden.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen tellen wij: de Latijnsche school, in het voormalige Schuttershof van den Handboog, op de *Alikruikenmarkt,* welke slechts door 6 leerlingen bezocht wordt. Deze school, vroeger op het *westeinde van de Beestenmarkt*, in het voormalig klooster van de kruisbroeders, is, na sedert het jaar 1796 gesloten te zijn geweest, in het jaar 1834 weder geopend. De eerste, die te GOES het rectoraat heeft waargenomen is geweest HUBRECT VAN DE VENNE, beroepen in April 1592, doch weldra opgevolgd door FRANCISCUS MEIJERUS, die er in het jaar 1593 was, na alvorens Rector te IJsselstein te zijn geweest, en in het jaar 1594 naar Utrecht vertrok. Ook heeft men er eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, met 50 leden; eene Zangschool, met 50 leerlingen; eene Teekenschool, mede gevestigd in een paar vertrekken van het voormalige Schuttershof van den Handboog, welke 80 leerlingen telt en in het jaar 1819 is opgerigt, door het, den 19 Februarij 1816, te GOES gevestigde Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen,* hetwelk 70 leden telt; eene Afdeeling van het Bijbelgenootschap, met 100 leden en begunstigers, welke eene zondagschool heeft opgerigt, waar 50 bejaarden onderwezen worden; eene Fransche school voor Jongeheeren, met 15 leerlingen; eene Fransche school voor Meisjes, met ruim 30 leerlingen; twee Nederduitsche scholen, met 260 leerlingen; eene Weezen- en Armenschool, met 200 leerlingen; en 3 Matressen-scholen, met 60 leerlingen. Nog heeft men er een Departement der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem, met 6 leden; en een Departement van het Instituut voor Doofstommen, te Groningen, met 20 leden.

In GOES waren vroeger drie Schuttershoven, een van den Handboog, een van den Kruisboog en een van de Kloveniers of edele Busse. Dat van den Handboog, welke het oudste was, stond aan de zuidzijde van de stad bij den wal. Dat van den Voetboog of Kruisbogenhof, stond aan de noordzijde van den Handbogenhof, tegen de erven van die schutterij aan. Deze beiden waren elk met een torentje versierd; KAREL van Bourgondië verleende hun, in het jaar 1469, octrooi. Tot de oprigting van het Schuttershof der Klovenieren werd, in 1516, door Karel II, octrooi verleend, het stond aan de westzijde van de stad, in de *Wijngaardstraat*, het was aan St. ADRIAAN toegewijd, waarvan de straat daar tegen over nog haren naam draagt. Dit was het schoonste gebouw van alle de schuttershoven, hebbende nevens zich een klein vierkant torentje, door middel van hetwelk men met blaauwen arduinsteenen trappen naar boven ging, tot in de schutterszaal; deze rustte aan hare voorzijde op pilaren van dergelijken steen, en onder vond men eene gaanderij, welke in den jare 1619 op nieuw gebouwd werd, hebbende de oudste schutterij, bevorens aan de westzijde van deze, bij den wal gestaan. Alle deze schuttershoven waren tamelijk groote gebouwen, hebbende elk een ruime zaal, waaronder die van den handboog in luchtigheid en fraaiheid uitmuntte, zijnde ook door de gildebroeders met nieuwe Engelsche ramen

Digitized by Google

versierd, van binnen waren de schutterszalen behangen met schilderijen, waarin de gildebroeders van ouden en lateren tijd, zoo in oude als in latere toerusting en kleeding, waren afgebeeld. Toen Prins Willem Karel Hendrik Friso, in het jaar 1747, deze stad met een bezoek vereerde, werd hij op die zaal deftig ter maaltijd onthaald. In elk van deze schutterijen was een bepaald getal van een en veertig personen, uit de voornaamste der burgeren. Alle Regenten van de stad behoorden er toe, en niemand, dan die schutter was, mogt in eenig ander minder kollegie zitting hebben. Dit had vroeger ook plaats omtrent diegenen, die van wege de stad in eenige vergadering zitting namen. Jaarlijks werd door Hoofdman en Dekenen van alle de schutterijen eene nominatie aan de Regering overgelegd, met een verzoekschrift, om uit gemelde nominatie eenen nieuwen Hoofdman en drie nieuwe Dekens te kiezen. Op gelijke wijze werden ook de opengevallen schuttersplaatsen vervuld. Een schutter, eerst verkoren zijnde, moest den gewonen en daartoe gestelden eed, in handen van Burgemeesteren en Raden afleggen, en alsdan voor inkomstgeld in sommige broederschappen vier, in andere zes ponden vlaamsch betalen. In het jaar 1486 vergunde Maximiliaan, Roomsch Koning, en Filips, Hertog *van Oostenrijk*, aan de gildebroeders en schutters het gemeen privilegie der doelens, van schadeloosstelling der zulken, die iemand, na behoorlijke waarschuwing, gekwetst of doodgeschoten hadden. Thans dient het gebouw van de Handboogschutters tot Latijnsche en Stads-Teekenschool, dat van de Voet- of Kruisboogschutters tot Societeit en Schouwburg; terwijl dat van de Kloveniers- of Busseschutters in het jaar 1816 is afgebroken.

Goes heeft de volgende vermaarde mannen voortgebragt: de Godgeleerden: Jasper Barse, anders genoemd Gaspar Belga of Jasper de Nederlander, een der gezellen van Ignatius de Loyola, reisgenoot van Franciscus Xaverius, en bijgenaamd den *Apostel van Ormus*, † te Goa den 18 October 1553; Bernhardus van der Goes, geb. in 1550, † in 1619; Leonardus Marius, geb. in 1588, † den 18 October 1652; Cornelis Gentman, geb. 13 November 1617, † 25 Jan. 1696, als Predikant te Utrecht; Adam van der Hulk, uit de zeventiende eeuw; Petrus Lansberge, uit de zeventiende eeuw, en Jacobus van Strijen, geb. 15 Jan. 1662, † 21 Maart 1727, als Predikant te Rotterdam en Bernardus Smytegeld, geb. 20 Aug. 1665, † 6 Mei 1739, als Predikant te Middelburg.

De Regtsgeleerden: Johannes Ramus, geb. 28 Feb. 1535, † 25 Nov. 1578, als Hoogleeraar te Dole, en Martinus Caesar, uit de zeventiende eeuw.

De Geneeskundigen: Hieronymus Smallegange, die in het jaar 1503 een werk in het licht heeft gezonden; Daniel Miverius, wiens werken in 1611 en 1647 zijn uitgekomen, en Ferdinand de Gruitwardt, geb. 19 Maart 1628, † 1 Mei 1701.

De Wiskundigen: Cornelis Fransz. Eversdijk, geb. den 23 Mei 1586, † 19 December 1666, als Lid van de Rekenkamer van Zeeland, en Jacobus Lansberge, uit de zeventiende eeuw.

Den Geschiedschrijver Matheus Smallegange.

De Nederduitsche Dichters: Philibert van Borssele, † 17 Jan. 1627, als Rentmeester Beooster-Schelde; Michiel van Baarland, uit de zeventiende eeuw; Anthonis Janssen, geb. in 1621, † 9 Junij 1696, en Johannes Antonides van der Goes, geb. 3 Mei 1647, † 18 September 1684.

Digitized by Google

De Latijnsche Dichters: Joachim Polites, wiens *Poëmata* in 1548 het licht zagen, en Petrus Stratenus, geb. in 1616, † 27 Nov. 1640.

Den Schilder: Hugo van der Goes, een leerling van den grooten van Eyck.

De Staatsmannen: Nicolaas Blancx; Jacob Valcke, † 9 Julij 1603, als Ambassadeur aan het Hof van Engeland; Dignus Keetlaar; Albert Joachimi, geb. in 1560, † 17 Mei 1654, na onderscheidene gezantschappen met lof bekleed te hebben, en Steven Dassevael, geb. in 1770, † 16 Jan. 1838, als Secretaris van de algemeene Rekenkamer.

Van de geschiedenis der stad, is voor het jaar 1300 niets bekend. Toen werd het slot van Goes genaamd Oostende, door Jan van Renesse met de misnoegde Zeeuwsche Edelen aangevallen en door die van Reimerswaal ontzet. Goes aan den huize van Borssele behoorende, verviel door de verbeurdverklaring der goederen van den gemelde huize, mede in handen der Graven. Uit dien strijd ontstond de verbeurdverklaring, welke voor de stad Goes de allezins gunstige gevolgen had van eenen overgang in handen van de vorstelijke familie.

In het jaar 1305 werd Goes, nevens andere steden en heerlijkheden door Willem III, Graaf *van Henegouwen, Holland* en *Zeeland*, op zijn doodbed aan zijnen tweeden zoon Jan van Beaumont en Blois gegeven.

In het jaar 1307 werd aan die van Goes, door Hertog Albrecht van Beijeren, kwijtschelding vergund van het pondgeld van den visch. In het jaar 1342, gaf Graaf Willem IV, aan Jan van Beaumont zijnen oom, regt om al zulke keuren en willekeuren, als die van Borssele gemaakt hadden, in alle de heerlijkheden, die hem van zijnen vader waren aangekomen, en voortijds aan die van Borssele hadden toebehoord, in te voeren. Deze keuren werden ook nog in denzelfden jare door Heer Jan van Beaumont, in zijnen dorpe en heerlijkheid Goes ingevoerd.

Hij ontbood in het jaar 1343, zijnen Baljuw van Goes en van Monster in Borssele, en beval hen te gebieden, » dat niemant den » vechtelijk maakenden klerck, die boete verbeurdt, en huise noch en » hove, act of dranck te verkoope op thien Pondt swarte Torounisen."

Vrouw Margareet het privilegie door Petrus van Borssele, aan die van Goes gegeven, in haren rade ziende, en dit gaaf en ongeschonden met zijne zegelen bevindende, vernieuwde, bevestigde en keurde het goed, dit geschiedde in het jaar 1346. Kort na dien tijd schijnt er een burgerlijke oorlog van het eene dorp tegen het andere geweest te zijn, vermoedelijk ontstaan, doordien het eene de zijde van Margareet, en het andere, die van haren zoon Willem koos. In het jaar 1355, hielden de partijschappen in dit eiland nog niet op. Sommigen meenen, dat Goes onder den Hertog Willem van Beijeren meer en meer volbouwd, en met vele voorregten zou begiftigd zijn. Doch van die voorregten is niets meer bekend. Het is zeker, dat hij die van Goes zeer genegen was, en zeer waarschijnlijk, ofschoon niet te bewijzen, dat deze lieden van hem het regt, om het wapen van Beijeren, boven den gans in hun stadswapen te mogen voeren, verkregen hebben. Ook zou Goes onder hem den naam van stad hebben bekomen. Hertog Albrecht, in het jaar 1402, voornemens zijnde, eenen togt tegen zijnen vijand te doen, kwam met zijne lieden van Goes overeen, dat zij hem twee honderd en vijftig Gentsche nobels (1000 guld.) tot het doen dezer reis zouden leenen.

Toen Jacoba van Beijeren, in 1428, afstand van het bewind over Holland, Zeeland en West-Friesland gedaan had, zette zij zich somwijlen hier neder. Ter verzetting van het leed, dat zij gevoelde,

Digitized by Google

oefende zij zich nu en dan in ridderlijke en burgerlijke spelen. Onder anderen verhaalt men, dat zij, als eens te GOES naar de papegaai zoude geschoten worden, zich mede onder de schutters begaf en het geluk had, om die van boven neder te schieten, waarop niet alleen de vrouwen van GOES, maar ook vele van de naburige dorpen haar met geschenken, en volgens gewoonte van het spel, met den eernaam van Koningin kwamen vereeren. De Gravin schepte hierin zoo veel vermaak, dat zij de poeldorpen voor altoos van het grafelijke regt op de vlastienden onthief. Inmiddels was de stad door de voorgemelde bevestiging en wegens de getrouwe diensten, in het jaar 1426, aan FILIPS, zoo op de reize en in den strijd te Brouwershaven als elders, bewezen, zeer arm geworden. Vele ingezetenen vertrokken om deze reden uit de stad; hetwelk die van GOES, door den Heer WOLFAART VAN MAALSTEDE, aan FILIPS te kennen gaven. FILIPS gebood derhalve, dat geene inwoners meer uit de voorschreven stad zouden trekken, dan wanneer zij de stad in hare lasten en kosten te gemoet zouden komen. Na het overlijden van Vrouwe JACOBA liet FILIPS, in het jaar 1436, dit aan zijnen geregte van GOES weten, en beval zijnen Baljuw, Schout, Burgemeesters en Schepenen: » het regt te handtesen en te » plegen, vonnissen te wijzen en 't zijner comste voort te gaan." In het volgende jaar maakte hij hun zulks andermaal bekend, met bijvoeging: » dat hij schuldig en gehoude ware, naar ouder regten en » gewoonte van den lande, daarin te trekken, om hem van den » ridderschappe en goede steden 's Lands voorschreven, te laaten hul» digen, als Erfheere van den lande, ende hem wederom te doen al » zulke hulde en eede, als hij schuldig ware zijnen onderzaten te doen." Maar FILIPS, niet kunnende komen, liet aan die van GOES, door den Overste van zijnen Rade, den Heer SANTES, verzoeken, om eenige Gedeputeerden van hen naar Rijssel te zenden, ten einde van hem te ontvangen al zulke hulde en eede, als hij hun zoude gedaan hebben, wanneer hij persoonlijk te GOES geweest ware; en vermits die van GOES mede zoodanige hulde en eeden in handen van den Heer VAN SANTES hadden afgelegd, zoo bekende FILIPS, dat zij hem zulks » specialijk » van gratie, en uit zijne zonderlinge begeerte hadden gedaan, en » niet van eenigen Regte wege; en dat in het toekomende geenszins » tot nadeel of prejuditie, zou strekken van hen, hunne keuren, » regten, gewoonten, handvesten of voorregten, maar die van GOES » zouden blijven in zulker magt en waarde, als zij waren eer zij » hem hulde deeden." Hij beloofde hun verder, dat hij, noch zijne voorschreven stede van DER GOES, noch zijnen lande van Zuid-Beveland, nimmermeer zoude verzetten, vervreemden of scheiden van zijn graafschap Holland en Zeeland, in eenige maniere. Hij bevestigde ter zelfder dage aan de stad alle zoodanige privilegiën, handvesten, brieven, goede herkomsten en oude gewoonten, als hun van zijne voorvaderen, en die bevorens Heeren van GOES geweest waren, waren verleend, of die zij van hen eeniger maniere mogten verworven hebben. Hij gaf hun nog andere voorregten hierna vermeld; ook een handvest omtrent de verkiezing van den Rentmeester, in het volgende jaar. In het jaar 1441 bevestigde FILIPS de jaarmarkt, door Vrouwe JACOBA vergund; maar verlegde haar, op verzoek der Goesenaren, tot op den eersten Maandag in Julij, na Onzer Vrouwendag Assumptie Drie jaren later kochten zij van den Graaf honderd gemeten ambachts, in de parochie van Kloetingen, aan de oostzijde van de stad gelegen, om het, ten eeuwigen dage, tot een regt en

Digitized by Google

erfleen te bezitten. Karel, Graaf *van Charlois*, die bij afwezen van zijnen vader Regent van den lande was, in het jaar 1454, binnen Goes zijnde, vernieuwde aldaar Burgemeesteren en Schepenen. Filips, dit bij zijne terugkomst gehoord hebbende, stelde in het volgende jaar andere Regenten aan. In den jare 1462, gaf hij het Geregt van zijne stad Goes de magt, om kwade inwoners te mogen straffen, met ze uit zijnen lande van Zuid-Beveland te bannen, of met geeselen, of anders naar gelegenheid van zaken en zwaarte der misdaden. Na het overlijden van Filips, gaf Karel, Hertog *van Bourgondië*, aan die van Goes zoodanige voorregten, welker gelijken aan geen stad van Zeeland dan deze gegeven zijn, namelijk het absoluut vermaken van de Regering. In het jaar 1486, bevestigde Maximiliaan, Roomsch Koning, en Filips, Hertog *van Bourgondië*, de voorregten en handvesten, bij hen en hunne voorvaderen aan die van Goes gegeven, en stonden de stad in het vervolg nog vele andere voorregten toe.

De dijk der westwatering, bij den St. Felixvloed, van 5 November 1530, omtrent de stad Goes, op drie plaatsen doorgebroken zijnde, veroorzaakte het geweld des waters, dat ook de Ganzepoort dier stad bezweek, zoodat deze niet dan met veel kosten konde herbouwd worden.

In het jaar 1537, vernieuwde Karel V, ten verzoeke van den geregte, het handvest der Rentmeesteren. Doch de ingezetenen waren omtrent dezen tijd, door verscheidene zware overstroomingen, in de jaren 1531 en 1532 geschied, en door dure tijden en sobere neringen zoo verarmd en verstorven, dat men er tot dit ambt geene twee goede eerbare mannen van vereischten ouderdom, tot twee honderd Engelsche nobelen (690 gulden) gegoed zijnde, kon vinden, Karel vergunde hun, deswege, te zoeken mannen van zulke jaren, als men best zoude kunnen bekomen en gegoed tot honderd nobelen, (345 gulden), om het gemelde Rentmeesterschap te bedienen. En niet alleen had dit bij de inwoners plaats, maar de stad zelf was ten hoogste verarmd, en, in het jaar 1543, wel achttienduizend guldens ten achteren. Verder ontstond in de stad, op den 18 Mei van het jaar 1554, eene afgrijselijke brand, die, in de zoutkeeten begonnen zijnde, door eenen zwaren stormwind uit het noordoosten, eerst in de huizen buiten en verder door de stad verspreid werd; de vlammen werden door den hevigen wind, zoo vinnig aangeblazen dat men ze door geene middelen kon wederstaan. Behalve zeer vele zoutkeeten zijn toen omtrent drie vierde deel van de stad, en hierdoor zeer veel huisraad en levensmiddelen verteerd. Men vond den tijd van dezen zwaren brand langen tijd op eenen steen uitgehouwen. Deze verarming der Goezenaren was oorzaak, dat vele burgers de stad verlieten. De voornaamsten dit bespeurende, wendden zich deswege tot den Keizer, en gaven dezen hunnen nood en het vertrek der burgers te kennen. Zij verzochten hem hun eenige voorregten te willen vergunnen, om de stad weder tot haren vorigen bloei te brengen, of anders te maken, dat zij niet geheel ontvolkt werd. Hierop verkregen de inwoners van den Keizer eenige voorregten. Zelfs waren zij in den jare 1569, toen de Hertog van Alva voor den Koning van Spanje, op den lande van Zeeland, eene bede van zeven en zestig duizend en vijf honderd guldens in het jaar, voor den tijd van zes jaren eischtte, zoo bereidwillig tot opbrenging van deze bede, dat zij onderscheidene middelen tot dat einde uitdachten, want zij merkten aan, dat een iegelijk verpligt was, den Koning, hunnen natuurlijken Prins en Landheer, met lijf en goed bij te staan, vooral in het beschermen van het Vaderland. Wanneer nu de Hertog den tien-

den en twintigsten penning van geheel Zeeland vorderde, stelden zich de Goezenaren wel met den Prelaat, de Edelen en steden des lands daar tegen; maar, hoezeer ook de bevelen in dat jaar door ALVA aan de steden van Zeeland gezonden, om in zijne handen de voorregten en costumen van elke plaats te leveren, de stad GOES gelijk de andere steden zeer benaauwden, bleven zij niettemin aan den Koning getrouw. Zij hadden ook behoorlijke Spaansche bezetting.

Die van Vlissingen meenden in den zomer van het jaar 1572, de stad GOES aan hunne zijde te winnen, steunende op den bijstand hunner vrienden aldaar. Zij zonden daartoe den Gouverneur HIERONYMUS TSERAARTS met eenig krijgsvolk en twee veldstukken derwaarts, maar de bezetting stelde zich dapper te weer. TSERAARTS deed de stad in naam des Konings van Spanje, en in dien van den Prins van Oranje, als zijn Stadhouder opeischen. Doch die van binnen antwoordden, dat zij de stad voor den Koning bewaarden, zoodat TSERAARTS genoodzaakt werd, het beleg op te breken. In September trok hij met BARTEL ENTES, wederom voor GOES, met negen stukken geschut. Zij wierpen borstweringen op en plantten hun geschut den 6 van die maand voor de stad. Zij schoten twee bressen, de eene bij de Hoofdpoort, nu de Donkere- of St. Maartenspoort, wel vijf en twintig schreden wijd. Hier liep men des nachts, storm op de stad, terwijl de Kolonel KREYTS de stad aan de andere zijde met ladders meende te beklimmen. Doch deze ladders waren te kort; en PACHECO, die met 600 Spanjaarden en 200 Walen, de stad bewaarde, beschermde de bressen zoo moedig, dat de belegeraars moesten terug deinzen. Gedurende dit beleg, trachtte de Hertog VAN ALVA, de stad uit Antwerpen te water te ontzetten. Tot dat einde zond hij MONDRAGON met volk en geschut naar Saeftingen, en deed met hetzelfde getij, eenige ligte oorlogsschepen met krijgsvolk, onder SANCHIO D'AVILA, de rivier afzakken, meenende dus den vijand met kracht van voor GOES te verjagen. Doch deze aanslag gelukte niet. De Hertog dan geene mogelijkheid ziende, om de stad te water te ontzetten, bedacht een ander middel. Hij gelastte MONDRAGON, in October, eenen nieuwen weg, door zekeren PLUIMAERT, die elders DIRK BLOEMAART genoemd wordt, en Hopman in Spaansche dienst was, hem aangewezen, in te slaan. MONDRAGON ging dan, den 20 October, met omtrent 3000 man, onder geleide van dezen PLUIMAERT, tot drie kwartier uurs van Woensdrecht, alwaar zij met laag water over het verdronken land konden trekken. MONDRAGON, hoewel een oud man zijnde, ging hun voor, vergezeld van PLUIMAERT Het krijgsvolk, meest uit Spanjaarden en Walen bestaande, moest tot den midden door het water waden, dragende elk een zakje met buskruid en lonten, benevens een weinig beschuit, op het hoofd of om den hals, zij haastten zich, als hebbende maar vijf uren tijd, bij laag water, om twee mijlen wegs voort te trekken, doch kwamen eindelijk behouden over en tegen den avond te Krabbendijke aan den vasten wal, van waar zij langs den zeedijk van Valkenisse voorttrokken, en een vuurteeken daarop stelden, om aan D'AVILA en den Heer VAN SEROOSKERKE, Gouverneur van Bergen op Zoom, die aan de Brabandsche zijde gebleven waren, kennis van hunne behoudene overkomst te geven. Te Valkenisse lag een vaandel Staatschen, die, te zwak zijnde om den vijand het hoofd te bieden, de vlugt namen naar het leger voor de stad, en hier berigt deden van het gebeurde, hetgeen echter zoo ongeloofelijk voorkwam, dat men er den spot mede dreef, in plaats van de natte, vermoeide Spanjaarden dadelijk te overvallen, waardoor deze den geheelen nacht den tijd hadden om zich te

Digitized by Google

droogen en uit te rusten. Des anderen daags trok MONDRAGON vroegtijdig regt op de stad aan. De belegerden, het ontzet ziende naderen, deden eenen uitval naar den waterkant, om de Staatschen derwaarts te lokken, die, door dit loos alarm misleid, eene opening lieten aan de landzijde, waardoor MONDRAGON gelegenheid kreeg, om binnen te komen. Nu in allerijl de stad doorgetrokken, viel hij, vereenigd met de aanvallers, de Staatschen zoo ruw op het lijf, dat zij, in de uiterste wanorde, de verschansingen verlieten, om naar de schepen te vlugten. Omtrent het hoofd moesten zij echter stand houden, tot dat de vloot, welke in de nabijheid lag, de booten uitzond ten einde de vlugtende in te nemen. Middelerwijl viel hier een scherp gevecht voor, waarin de Staatschen, aan de eene zijde door den vijand, aan de andere door het water ingesloten, groot verlies leden; velen, die buiten de booten gedrongen werden, verdronken jammerlijk; terwijl zij, welken niet door die vaartuigen konden worden opgenomen, door 's vijands wapenen sneuvelden of gevangen werden. Dus liep dit beleg ten einde, nadat het negen weken lang geduurd had. De Spaansche krijgsknechten nu in het eiland gekomen zijnde, werden onder de dorpen ten platten lande verdeeld en daarin gelegerd. Die inwoners moesten hun niet alleen leeftogt bezorgen, maar ook de penningen tot hun onderhoud. De overlast hierdoor te weeg gebragt, veroorzaakte vele klagten en vertoogen van de landlieden aan de Regering van GOES. Doch dewijl de stedelingen niet minder met dit volk bezwaard waren, werd er, in het laatst van het jaar 1574, bij het volle collegie van de wet besloten, eene tauxatie te maken van de gegoedheid aller inwoners en burgeren, ten einde een iegelijk, naar zijn vermogen, te doen helpen dragen tot de lasten der soldaten, binnen de stad liggende. Men maakte een verbod, dat niemand de stad mogt verlaten, onder bedreiging, dat men de uitgewekenen zoude noodzaken, weder terug te komen. In den aanvang van het jaar 1576 werd op het raadhuis naar gewoonte beraadslaagd, hoe veel de stad en elk dorp in het bijzonder van het honderdtal soldaten moest huisvesten, en besloten, dat men den niet geërfden naar zijne gegoedheid zoude schatten. Ondertusschen nam de overlast van het krijgsvolk zoo geweldig toe, dat die van GOES zich in het volgende jaar tot Don FILIPPO, Gouverneur dezer stad en het eiland, vervoegden. Zij beklaagden zich, dat zij, ten opzigte van de dorpelingen, veel te zwaar belast waren, en, wanneer dit aanhield, genoodzaakt zouden zijn, hun Vaderland te verlaten. Doch Don FILIPPO sloeg dit alles in den wind, en verhoogde de belastingen. Hierom hebben die van de Regering der stad, met alle de Schouten en Schepenen der parochiën van het eiland onderscheidene schriftelijke vertogen bij den Raad van State te Brussel ingediend; hoewel ook zonder eenig gevolg. Naauwelijks echter had Don FILIPPO, met zijne bezetting, het eiland verlaten, waarschijnlijk, om zich te vervoegen, bij de destijds muitende Spanjaarden, of de Burgemeesters en Schepenen besloten, van wege de burgers en inwoners, met de Baljuwen, Schouten en Schepenen van alle parochiën des eilands, van wege de ingezetenen, eenparig eenigen uit de hunnen naar den Prins af te vaardigen, ten einde van hem bijstand te verzoeken. Dit werd opgedragen aan den Burgemeester CORNELIS PIETERS POLDERMAN, aan JOHAN ADRIAANS BLANCX, Dijkgraaf der Breede Watering, aan PIETERS JASPERZ. VAN VOSSEMAAR, en aan den Secretaris Mr. JAKOB VALCKE. Hun last was, om van den Prins de toestemming te verzoeken op de artikelen, door de gemelde Regenten, in aller naam, opgesteld, en op die voorwaarden de stad GOES en het eiland onder zijn bestuur te stellen. Men

Digitized by Google

begeerde de vrije oefening der R. K. godsdienst, zoo in de stad als ten platten lande, mits het, zoo wel die van Holland en Zeeland als anderen, vrij zou staan, daar ter plaatse, in alle gerustheid te handelen, gaan, keeren, wonen en koopmanschap drijven, zonder in gewetenszaken onderzocht of daarover ontrust te worden. Ook was er in bedongen, dat men geen krijgsvolk binnen voorschreven stad en eiland in bezetting zoude leggen, dan ten koste van de gemeene zaak, en met toestemming van de Regering, en zulks in tijden van nood, mitsgaders dat de sleutels in bewaring van de Burgemeesters zouden blijven. Eene derde voorwaarde was, dat al de bedieningen van het geregt, of wereldlijk of geestelijk regtsgebied, zouden blijven bij de Regering, de Wet en de Officieren, daar toen over gesteld zijnde, of verder, naar ouder gewoonte en van regtswege, gesteld zullende worden. Ook zouden die van Goes blijven behouden alle hunne oude voorregten, geregtigheden, handvesten, keuren en kostumen, en den Prins verzocht worden, hen daarin te handhaven en te beschermen. Dit werd den 5 Februarij des jaars 1577 andermaal besloten en van allen onderteekend. Den 22 Maart gaf de Prins hieraan zijne toestemming en onderteekende het, gelijk ook door de Afgezondenen geschiedde. En aangezien die van Goes nog eene aanmerkelijke som te goed hadden wegens penningen, gebruikt ter betaling der Duitsche bezetting, die aldaar gelegen had, om welke te vinden, men over het geheele eiland zekere lasten op iedere gemet had geschoten, zoo werd er nog bij bedongen, dat die van Goes en Zuid-Beveland, vóór Kersdag eerstkomende, noch wegens de bezaaide landen, noch van de hoornbeesten, iets betalen zouden tot de gemeene zaak. Alle imposten en lasten, ingaande met 1 April eerstkomende, moesten zij nevens de anderen dragen. Doch die van de stad kregen, wegens hunne zware schulden, lasten en armoede, vrijdom van alle accijnsen en belastingen op bier en wijn. In het jaar 1579 gaven de Burgemeesters en Schepenen van Goes ootmoediglijk aan Prins Willem te kennen, hoe hunne stad, onder andere voorregten en geregtigheden, haar van ouds toegestaan, door wijlen Hertog Karel van Bourgondië, ook begiftigd was met zekere privilegiën, aangaande de manier van het vermaken of vernieuwen van de wet, in hunne stad. De Prins dit privilegie hebbende gezien, vond goed het te bevestigen en te bekrachtigen: *» gemerkt de conservatie van de privilegiën en gerechtigheden van de steden » en landen eene der voornaamste oirzaaken is, waarvoor de tegenwoordige oorloge is aangenomen tegen de tyrannie en usurpatie der » Spanjaarden."* Niet lang daarna echter, zijn er vele oneenigheden en beroerten onder de Regering, in de stad ontstaan. In 1609 waren er nog maar drie Gereformeerde Regenten in het kollegie van de wet. Deze verzochten bij geschrift, dat voortaan ten minste één Burgemeester en de helft der Schepenen van de Hervormde godsdienst in de wet mogten aangesteld worden; doch dit werd, uit kracht van de voornoemde artikelen, tegengegaan. In het jaar 1611 ontstonden er wederom vele bewegingen in Goes, over de bestelling der regering, en in 1656 over het aanstellen van Bartolemeus Dankerts tot Baljuw van Goes, welke tot in het volgende jaar aanhield, en niet, dan na zijne verbanning uit geheel Zuid-Beveland, eindigde. In 1692 ontstond er een geschil over de verkiezing van Rentmeesters, wel van weinig belang op zich zelve, doch, door de onverzettelijkheid der partijen, werd van dezen vonk een groot vuur. Willem III, Prins van *Oranje*, schorste bij voorraad de gewone verandering van regering;

Digitized by Google

doch de burgerij, dit als eene inbreuk op hare regten aanziende, dwong genoegzaam het Stadsbestuur daarmede voort te gaan. Daarop zond de Prins dadelijk krijgsvolk naar Goes. De stad, op hare voorregten steunende, weigerde het in te nemen; zij werd geblokkeerd, en na tien dagen, den 24 Augustus, bij verdrag ingenomen. Ook 's Prinsen Gemagtigden kwamen mede binnen, en, na een gehouden onderzoek, werd de Oud-Burgemeester, Adolf Westerwijk, als het hoofd der tegenpartij veroordeeld, om onthalsd te worden, zijn broeder de Secretaris, de Burgemeester Eversdijk en de Kapitein der burgerij van der Hille, om met het zwaard over het hoofd geslagen en gebannen te worden; terwijl de bezittingen der beide Burgemeesters geheel, en die der beide anderen, voor de helft werden verbeurd verklaard. Dit vonnis werd echter door den Vorst zoodanig verzacht, dat de Burgemeester van de doodstraf, de overige van de schavotstraf en allen van de verbeurd verklaring der goederen ontheven werden; maar hun eene geldboete voor de proceskosten werd opgelegd. Allen moesten zij het land ruimen; terwijl de gebroeders Westerwijk, bepaaldelijk te 's Hertogenbosch, op eigene kosten, in eene verzekerde plaats moesten bewaard blijven. Reeds ten volgende jare verkreeg evenwel Eversdijk verlof om, eerst voor vier maanden, later voor eenen onbepaalden tijd, te Goes te mogen verblijven. Ook de anderen keerden weder. De Westerwijken echter werden, niet voor Augustus 1697, uit hunne gevangenis ontslagen. Twee jaren later werd hun toegestaan, de zomermaanden in Zuid-Beveland door te brengen, en, na 's Prinsen dood, in 1702, vergunde men hun zich weder te Goes neder te zetten. Doch nu werden al spoedig de geslagene vonnissen vernietigd, en de hen steeds hoogachtende burgers benoemden ze weder, bij de eerste gelegenheid, tot regeringsposten, ondanks de hevige tegenkanting van hunne tegenpartij (1). Een oud staatsstuk zegt, *dat in de meeste beroeringen die van* Goes *het exorbitantst waren.*

In de groote staatsomwenteling van het jaar 1747, hielden de Goezenaars zich zeer vreedzaam, wordende de verheffing van den Prins van Oranje aldaar, op voorslag van eenen Burgemeester, doorgedreven, zoo dat de gemeente er zich niet mede bemoeide.

In de jaren 1784 en 1785, was er tusschen de regering van Goes en de leden van het genootschap de Vrijheid, onder de zinspreuk: *Deze beschermen wij*, geen gering geschil gerezen wegens den wapenhandel, hetwelk ten gevolge had, dat dit genootschap, door de Regering verboden werd, welk verbod echter niet volkomen werd opgevolgd. Behalve dit genootschap, bestond er ook een burger leesgezelschap, tusschen welke beide eene naauwe betrekking stond. Een der leden van het leesgezelschap, de schipper Joost van St. Annaland, een zoogenaamd vrijheidsvlaggetje, waarin het beeld der vrijheid afgemaald was, op de mast van zijn schip geplaatst hebbende, gaven eenige schippersgasten, aan den Burgemeester van Dorth, thans het openstaande baljuwschap van Goes waarnemende, hun ongenoegen over dit vlaggetje te kennen, met verzoek dat dien schipper mogt gelast worden, het af te nemen. Hiertoe door dien Heer aangemaand, deed hij zulks nog dien eigen avond. Maar, op den eersten dag van het jaar 1787, werd hem zulks in het burgerleesgezelschap als eene laagheid verweten,

---

(1) Men zie over de onlusten en beroeringen, die van tijd tot tijd te Goes ontstaan zijn, het breeder daaromtrent te boek gestelde, door onzen geleerden medearbeider J. ab Utrecht Dresselhuis, in zijne *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*, bl. 123–139.

en geraden dit vlaggetje weder op te zetten, van welk voornemen hij den gemelden Burgemeester kennis gaf, hem tevens doende verstaan, dat, bijaldien de schippersgasten lust hadden, het er af te halen, hij het zonder te beletten gerust zoude aanzien. Dit bedrijf belgde de schippersgasten dermate, dat zij het hatelijk vlaggetje afhaalden, en met de voeten vertrapten. Hierbij lieten zij het niet berusten, maar zij begaven zich naar het koffijhuis, waar de leden der burger-lees-societeit vergaderden, en waar dezen toen vrij sterk bijeen waren. De schippersgasten veroorloofden zich vele mishandelingen tegen hen, terwijl eene menigte volks, daar zamen geschoold, in huis drong, onder de bedreiging, van de leden van boven te zullen halen, dit werd echter door tusschenkomst van eenige Regeringsleden belet. Dien eigen namiddag werden evenwel aan de huizen van eenige personen, bij het gepeupel bekend of aangezien als het stadhouderlijke huis of der stadsregering een kwaad hart toedragende, de glazen ingeslagen, en bij anderen drank geeischt, welke de woeling en baldadigheid aanvuurde. Dit had ten gevolge, dat de leden, zoo van het wapengenootschap als van het leesgezelschap, vrijwillig aannamen, die beide te ontbinden. Hierdoor geraakte de stad schijnbaar in rust, tot op den 30 Januarij, als wanneer het oproer met vernieuwde woede uitbarstte, hetwelk niet gestild werd, voor dat eene menigte burgers geplunderd was.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, even als bij die van 1813 is er te Goes niets meldenswaardigs voorgevallen.

Het wapen van Goes is gevierendeeld, het eerste en vierde *gedeelte* van zilver, beladen met acht spillen van azuur (blaauw), het tweede en derde van goud, gevierendeeld, waarvan het eerste en vierde beladen met eenen klimmenden leeuw van sabel (zwart), het tweede en derde met eenen klimmenden leeuw van keel (rood), en pointe van sabel, waarop een gans van zilver, gebekt en gepoot van keel. Het schild gedekt met eene kroon van goud.

GOES (LAND-VAN-TER-), naam, welken de landlieden meestal geven aan het eil. Zuid-Beveland, prov. *Zeeland.* Zie Beveland (Zuid-).

GOES (POLDER-VAN-), pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland.* Zie Goessche-polder.

GOES (TER-), st. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland.* Zie Goes.

GOESANGE, Fr. naam van het d. Goetzingen, in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg.* Zie Goetzingen.

GOESCHE-AMBACHT, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland.* Zie Goessche-ambacht.

GOESCHE-DIEP, voorm. water, prov. *Zeeland.* Zie Goessche-diep.

GOESCHE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland.* Zie Goessche-polder.

GOESCHE-POLDER, Goesse-polder of Goese-polder, voormaals ook wel eens Goodspolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzer-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Hoek*; palende N. aan den Willemskerke-polder en den Vlooswijk-polder, W. aan den Sluis-polder, Z. aan den Kleinen-Zevenaar-polder, W. aan den Ouden-Westenrijk-polder.

De Goesche-polder is, volgens den kadastralen legger, groot 183 bund. 81 v. r. 79 v. ell, en bevat eene schotbare grootte van 171 bund. 49 v. r. 81 v. ell. Daarin liggen 5 boerenhofsteden en 5 bijzondere en arbeiderswoningen.

In het polderarchief bestaan geene echte bescheiden, waaruit het tijdstip van de bedijking is op te maken. In eene schriftelijke aanteekening van het jaar 1632, welke alle kenteekenen van echtheid

Digitized by Google

draagt, leest men, ten aanzien van dezen polder: » Andre ontvang » is geprovinicecrt uit de octrooyen van Hun Hoog Mogende de Staten-Generaal, uit welke krachte zijn bedijkt den *Zevenaar*- en den » Goesepolder, welke door die van Neuzen zijn verkogt, anno 1598, » onder conditie, dat de jagt, vogelerij en visscherij gemeen souden » blijven voor d' stad van Neusen, en dat de opgezetenen ter meulen » soude komen tot Neusen." En verder: » aangaande de bedijkinge » van de Goesepolder, de renten, thiende enz. zijn mede verkogt en » de landen, alles tot opbouw van de fortificatien van Axel, edoch de » stad houdt d' jagt, vogelerij en visscherijen voor d' helft aan haar, » d' ingesetene ter meulen tot Neusen zoude komen." En eindelijk nog deze aanteekening: » De bedijkers van de Goesepolder mogten » voor d' helft onderhouden den Baandijke; de Magistraat zal houden » 't superintendentie over die polder."

Volgens de kaarten van Geldhof en van Pauw, zou deze pold. zijn ingedijkt in 1615, hetgeen niet in strijd schijnt met de bovenstaande berigten, daar toch, volgens deze, de indijking tusschen de jaren 1598 en 1632 moet hebben plaats gehad.

Het overtollige water wordt uit dezen pold. ontlast door middel van eenen duiker, in den Vlooswijk-polder, en het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, bijgestaan door eenen Penningmeester-Griffier.

GOESDORFF, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Wiltz*; palende N. aan de gem. Wiltz, N. O. aan Altscheid, Z. aan Heiderscheidt, Z. W. aan Esch-aan-de-Sure. De rivier de Wiltz bepaalt de grenzen der gem. naar het N. O. en het O., de Sure naar het Z. O. en het Z.

Deze gem. bevat de d. Goesdorff, Bockholtz en Dahl, benevens de geh. Buderscheid, Masseler en Nocher. men telt er 110 h., bewoond door 960 inw., die hoofdzakelijk in den landbouw hun bestaan vinden.

De grond is hier zeer bergachtig. Men vindt er, vooral in het noorden, veel kreupelhout en langs de oevers der rivieren, die meestal steil afloopen, fraai beplante heuvelen. Ook heeft men er eene spiesglasmijn. Men is onkundig van de tijd, waarop deze mijn het eerst is bewerkt geworden, alleen is bij overlevering bekend, dat alle arbeid omtrent het jaar 1745 opgeheven werd. In 1818 deed de Baron Doyen, eigenaar der ijzermijnen te Bissen, de mijngangen onderzoeken, wanneer alle werken nog in eenen goeden staat bevonden werden.

De voortbrengselen van den grond der gem. Goesdorff bestaan hoofdzakelijk in hout, rogge, waarvan de opbrengst, in een gewoon jaar, op 980 mudden geschat wordt, haver, boekweit, aardappelen en ook een weinig tarwe. De veestapel bestaat uit 115 paarden, 330 runderen, 380 varkens en 36 geiten.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken de par. van *Goesdorff* en *Dahl* uit, en hebben ééne kerk te Goesdorff, ééne te Dahl en ééne kapel te Bockholtz. — Ook heeft men er 2 scholen.

Het d. Goesdorff, Gösdorff of Goestorff, ligt 7½ u. N. ten W. van Luxemburg, 3 u. Z. W. van Diekirch, 1 u. Z. ten O. van Wiltz.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Nieder-Wiltz*, behoort en door éénen Pastoor bediend wordt. De kerk is onder den titel van het H. *Kruis* ingewijd.

GOESE-DIEP, voorm. water, prov. *Zeeland*. Zie Goessche-diep.

GOESE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Goessche-polder.

Digitized by Google

GOESINGEN, naam, onder welken het geh. GEUSINGEN, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, wel eens voorkomt. Zie GEUSSINGEN.

GOESINGEN, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOETZINGEN.

GOESSCHE-AMBACHT, voormalig regtsgebied der stad Goes, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr., kant. en gem. *Goes*; palende N. aan den Goessche-polder en de stad Goes, O. aan de heerl. Kloetinge, Z. aan de Lage Weiden, genaamd de Poel, W. aan Baarsdorp en 's Heer-Hendrikskinderen.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 321 bund. 16 v. r. 3 v. ell.

GOESSCHE-DIEP, GOESE-DIEP of GOESSE-DIEP, voorm. water, prov. *Zeeland*, dat, uit de Ooster-Schelde voortkomende, tusschen de eil. Wolphaarsdijk en Zuid-Beveland heenliep, en zich in de Puije ontlastte.

Het is, in het jaar 1809, bij het bedijken van den Wilhelmina-polder, afgedamd.

GOESSCHE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Goes*, gedeeltelijk gem. *Goes*, gedeeltelijk gem. *'s Heeren-Hendrikskinderen-en-Wissekerke*; palende N. aan de Puije, O. aan de Haven van Goes, Z. aan 's Heeren-Hendrikskinderen, Z. W. aan Wissekerke, W. aan den voormaligen en nog gevloeiden Leeuwerke-polder.

Deze pold., die in het jaar 1331 bedijkt is, heeft, volgens het kadaster, onder *Goes* 304 bund. 87 v. r. 39 v. ell. De GOESSCHE-POLDER watert uit door eene sluis op de Breedewatering.

GOESSE-DIEP, voorm. water, prov. *Zeeland*. Zie GOESCHE-DIEP.

GOESSE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie GOESSCHE-POLDER.

GOESTINGEN, d. in het balj. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOSTINGEN.

GOESTORFF, d. in de heerl. *Wiltz*, prov. *Luxemburg*. Zie GOESDORFF.

GOETJIE (PADANG-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zie PADANG-GOETJIE.

GOETSIE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

GOETZINGEN, GOESINGEN of GEITZINGEN, in het Fr. GOESANGE, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2½ u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. O. van *Steinfort*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Koerich*.

De inw., die hier alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *Koerich*, welke hier eene kapel heeft, die aan de H. BARBARA is toegewijd.

GOEVELING of GUEBLINGEN, in het Fr. GOBLANGE, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en en 2½ u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. O. van *Steinfort*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Koerich*.

De inw., die hier allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Koerich*, welke hier eene kapel heeft aan den H. ROCHUS toegewijd.

GOEWINSILLABAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Kamigoewin*, aan de Noordkust van het eil. *Magindanao*.

GOEXWINKEL, plaats in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, welke vermeld wordt, in een verdrag tusschen ERMGARD VAN CLEVE en hare kinderen ter eenre zijde, en Heer JOHAN VAN GROESBEEK Ridder, ter andere zijde, op St. Margrietendag gesloten, en waaruit

Digitized by Google

blijkt, dat die plaats een der gerigten van Beek, gem. Ubbergen uitmaakte.

GOFFA, Poeloe-Goffa, klein eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ambonsche-eilanden* behoorende, aan den westhoek van het eil. *Keffing*. Het is onbewoond.

GOGER-KALONGHIT, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. res. *Buitenzorg*, distr. *Djasinga*, aan eenen tak van de Krewang.

GOGER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Googer-polder.

GOHIMRUP, oude naam van het d. Goingarijp, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*. Zie Goingarijp.

GOIDSCHALKSOORD, b. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het volgende art.

GOIDSCHALXOORD, gem. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, (14 k. d., 5 s. d., 5 m. k.); palende N. aan de Oude-Maas, O. aan de gem. Heinenoord, Z. aan Mijns-Heerenland-van-Moerkerke en Oud-Beijerland, W. mede aan Oud-Beijerland.

Deze gem. bestaat uit het Oude-Land-van-Goidschalxoord en het Nieuwe-Land-van-Goidschalxoord, welk laatste het grootste gedeelte van den Bossche-polder uitmaakt, benevens een klein gedeelte van den Westmaassche-Nieuwlandsche-polder, en bevat de b. Goidschalxoord en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 260 bund. 93 v. r. 41 v. ell., telt 25 h., bewoond door 39 huisgez., uitmakende eene bevolking van 190 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die er, op 8 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Heinenoord*. — De 8 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Oud-Beijerland* gerekend. — Men heeft in deze gem. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Heinenoord*.

De gem. Goidschalxoord is eene heerl., vroeger door het geslacht van van Berk bezeten, waaruit zij in dat van van Slingelandt is overgegaan; thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Mr. Hendrik Baron van Slingelandt van Goidschalxoord, woonachtig te 's Gravenhage.

De b. Goidschalxoord, ookwel Goidschalksoord, bij sommigen ook Godschalksoord of Goedschalksoord gespeld, ligt 3 u. W. van Dordrecht, en ½ O. N. O. van Oud-Beijerland.

Men telt er in de kom der gem. 20 h. en 150 inw. Ook staat er het huis van den Heer der heerl. het Huis te Goidschalxoord geheeten. Het Regthuis, dat tevens tot veerhuis dient, is een goed gebouw. Er ligt in deze b. een welbezocht ponteveer over de Maas.

Het wapen der gem. Goidschalxsoord bestaat uit een veld van zilver, beladen met een brak van keel (rood), hebbende eenen halsband om van goud.

GOIDSCHALXOORD (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3 u. W. van *Dordrecht*, kant. en ½ u. O. N. O. van *Oud-Beijerland*, gem. van *Goidschalxoord*.

Dit adell. h. was een antiek gebouw, met twee vleugels, tusschen welke een open plein was, waarop men door eene poort inging; de eene vleugel scheen eertijds tot kapel gediend te hebben. Voorts waren er schoone vijvers en wandellanen, doch van deze is heden naauwelijks meer een spoor te vinden; terwijl het voorm. adell. h., sints vele jaren niet meer bestaat, en vervangen is door eene gewone boerenwoning.

Digitized by Google

GOIDSCHALXOORD (NIEUWE-LAND-VAN-), onbehuisde pold. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Goidschalxoord*; palende N. W. en N. aan de Buitenlanden tegen de Oude-Maas, O. aan het Oudeland van Goidschalxoord, Z. O. aan den Westmaassche-Nieuwlands-polder, Z. aan den Oud-Beijerlandsche-polder, W. aan de Oostersche-gorzen.

Deze pold., die in het jaar 1624 bedijkt is, maakt eigenlijk dat gedeelte van den Bossche-polder uit, hetwelk tot de gem. Goidschalxoord behoort, hoewel deze geheele pold., thans veelal abusivelijk onder den naam van het Nieuwe-land-van-Goidschalxoord begrepen wordt. Het eigenlijke Nieuwe-land-van-Goidschalxoord beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 90 bund. 5 v. r. 70 v. ell., en wordt door eene sluis, op de Oude-Maas, van het overtollige water ontlast. De gezamenlijke eigenaren dezer landen, zijn *pro rato* geregtigd tot de opbrengst van de buitengronden ten N. van den polder gelegen, en aan den polder in eigendom behoorende, waarin echter de eigenaren van het overige gedeelte van den Bossche-polder niet deelen. Het Nieuwe-land-van-Goidschalxoord staat onder het dijksbestuur van den Bossche-polder.

GOIDSCHALXOORD (OUDE-LAND-VAN-), pold. of liever gors in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*; palende N. aan de Buitenlanden tegen de Oude-Maas, O. aan de Haven-van-Goidschalxoord, Z. aan den Westmaassche-Nieuwlands-polder, W. aan het Nieuweland-van-Goidschalxoord.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8 bund. 96 v. r. 40 v. ell.

GOJEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Goijum.

GOIER, Fr. naam van de riv. de Jeuk, in de prov. *Limburg*. Zie Jeuk (De).

GOIJE, voorm. heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gooije.

GOIJE (TER-), voorm. kast. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gooije (Ter-).

GOIKEMAWEER, naam onder welken het geh. Gokkemaweer in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie Gokkemaweer.

GOILBERDINGEN of Golberdingen, voorm. d., thans eene b. in het graafs. *Culenborg*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en 5 u. N. W. van *Tiel*, kant., gem. en 1 u. W. van *Culenborg*, aan den Lekdijk, in eene vruchtbare landouw.

Het moet een zeer oud dorp zijn, want in het jaar 1269 wordt er reeds gewag van gemaakt. Vroeger heeft hier eene kapel gestaan, aan de H. Barbara toegewijd, en, naar men gist, gesticht in het jaar 1396, door Hubrecht V, Heer *van Culenborg*, waarvan in het begin der vorige eeuw het muurwerk, in eenen boomgaard, digt bij de Dief- en Lekdijken, nog gezien werd, doch sedert dit is weggebroken is er een gedenkteeken opgerigt, met het opschrift: *Hier stond eertijds de kapel van Goilberdingen.*

GOINGA, Goenga, Gojinga of Goingum, in het oud-Friesch Goynghea of Goenghem, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*. Het is een vrij knap d., met 210 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; men heeft er eenen zeer vruchtbaren grond.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Goinga-Gauw-en-Offingawier*, welke hier eene kerk heeft, die in het jaar 1758 gebouwd is, ter vervanging van eene die veel grooter was, dan de tegenwoordige. Men vindt nog buiten aan de oostzijde der kerk eenen ruimen grafkelder, welke in de vorige kerk is gebruikt geweest. Het jaartal harer stichting, 1758, is nog boven de deur geplaatst. De toren, met eene kleine spits voorzien, is gebouwd in het jaar 1787. Op eenen steen in den muur vindt men het volgende opschrift:

ANNO 1787 DEN 12 JUNI IS DE EERSTE STEEN VAN DEESE TOOREN TERWIJL HIER PREDIKANT WAS D°. R. BEOKERINGH GELEGT DOOR JAN EUERTS REKENMEESTER VAN DE CONTRIBUTIE EN ADMINISTREERENDT MET HARMEN RIENTS ADSISTEERENDT KERKVOOGT VAN DEESE PLAATS.

Hier waren oudtijds de staten Jongema, Sickinga en Albada; Ook stond hier het klooster Nijeklooster.

Bij den watervloed van Februarij 1825 liep, door het overloopen van den Hemdijk, een gedeelte van dit d. onder, zoodat vele landlieden hunne woningen verlaten en met hun vee in het kerkgebouw of elders hunne toevlugt moesten nemen.

GOINGA-GAUW-EN-OFFINGAWIER, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en ring van *Sneek*, met 400 zielen en 3 kerken, als ééne te Goinga, ééne te Gauw en ééne te Offingawier.

De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES OVERNEY, die in het jaar 1592 hier stond, en in het jaar 1598 naar de klassis van Franeker vertrok.

GOINGAHUIZEN of GOENGAHUIZEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 3½ u. N. van *Heerenveen*, kant. en 2¾ u. W. ten N. van *Beetsterzwaag*, 2 u. W. N. W. van *Boornbergum*, waartoe zij behoort, aan de Kromme-Ee; met 14 h. en 70 inw.

GOINGAMIEDEN of GOENGAMIEDEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*, 3 min. Z. W. van *Gauw*, waartoe het behoort.

GOINGARIJP, meer algemeen GOENGARIJP of, zoo als dit in het Landfriesch wordt uitgesproken, GOINRIJP, oudtijds GOINGRIJP, GOHIMRUP of GONGERUYSUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, arr. en 2 u. Z. O. van *Sneek*, kant. en 4½ u. N. van *de Lemmer*, niet ver van den Slagtedijk. Het is een tamelijk groot d., in de lengte uitgestrekt. Men telt er in de kom van het d. 5 h. en 30 inw., en met de b. Jongeburen en Ballemboer, 19 h. en 130 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De landerijen zijn in eenen zeer goeden staat, doch verliezen jaarlijks min of meer door het afschurend vermogen der naburige wateren, van welke het Sneekermeer, bijna geheel tot dit dorp behoorende, het voornaamste is, ofschoon de Goingarijpsterpoelen, de Langsteertepoel, de Modderigepoel, het Anewiel en het Scharrewiel, insgelijk in aanmerking komen.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. *Goingarijp-en-Broek*, welke hier eene kleine en nette kerk, zonder toren, heeft.

De R. K., die hier 20 in getal zijn, worden tot de stat. van *St. Nicolaasga* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 10 leerlingen bezocht. — Bij dit d. lag eertijds de state Oenema.

GOINGARIJP-EN-BROEK, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Heerenveen*, ring *de Lemmer*; met 158 zielen en 2 kerken: als ééne te Goingarijp en ééne te Broek.

GOINGARIJPSTER-POELEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, W. van Goengarijp.

Digitized by Google

Het staat door het Kruiswater, de Sybesloot en de Heerensloot met het Sneekermeer en door de Frijgrassloot en de Elvesloot met de Langsteertepoel in verbinding.

GOINS of Geins, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. en 2 u. N. N. W. van *Sneek*, kant. en 1½ u. N. O. van *Bolsward*, ½ u. Z. van *Wommels*; met 2 h. en 10 inw.

GOIRKE (HET), d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. *Tilburg*, ½ u. N. van de wijk *Kerk*, het voornaamste gedeelte of de kom der stad Tilburg gelegen, in welke wijk de parochiale kerk van het Heike staat. Het Gooirke behoort gedeeltelijk onder de wijk *Veldhoven*, gedeeltelijk onder de wijk *West-Heikant*.

Men telt er met de daartoe behoorende geh. Veldhoven, Hoeven, Rijt, Hasselt, Stokhasselt, Oost-Heykant en West-Heykant, 1060 h. en ruim 5700 inw., die meest hun bestaan vinden in de wollefabrijk en den landbouw.

De inw., die op eene kleine uitzondering na, allen R. K. zijn, onder welken 4100 Communicanten, maken, met die van de bovengenoemde geh. de par. van *Tilburg-aan-het-Goirke* uit, welke hier eene kerk heeft, aan den H. Dionisius toegewijd. Deze kerk is in het jaar 1835 gebouwd, en van binnen in eenen sierlijken Gothischen stijl, zij is gedeeltelijk uit eigen fondsen en door ruime vrijwillige bijdragen der geestelijken en Parochianen gebouwd, zijnde evenwel daartoe uit 's Lands kas een onderstand van 25.000 guld. verleend. Zij mag dan ook eene der fraaiste van het platteland der prov. Noord-Braband genoemd worden, zijnde een zeer hoog gebouw, met een klein, zeer net gewerkt, koepeltorentje op den voorgevel. Vroeger stond hier eene schuurkerk, voor welke de Algemeene Staten, den 31 Mei 1757, vergunning gaven om ze te vernieuwen en te vergrooten, doch eenigen tijd daarna, een gebrek aan de kerk ontdekt zijnde, moest men wederom, bij smeekschrift verzoeken, om dit gebrek te herstellen, en zulks werd door de hooge Overheid toegestaan, den 27 Mei 1758. Sedert de laatste regeringsverandering was deze kerk met een orgel en andere inwendige versierselen verrijkt, almede van een torentje, met uurwerk en klokslag, voorzien. Ook was er een kerkhof of begraafplaats voor de onderhoorige R. K., nevens deze kerk, ingerigt.

Het Goirke heeft twee openbare scholen, ééne te Veldhoven en ééne aan den Oost-Heykant, welke gezamenlijk 400 leerlingen tellen, voorts nog eene kinderschool voor arme meisjes met 200 leerlingen. De Zondagscholen voor jongens en meisjes aldaar, worden door ongeveer 380 leerlingen bezocht.

Ook heeft men er een onlangs zeer fraai gesticht Oud-Mannenhuis, hetwelk zoo wel voor de par. van Tilburg aan het Heike als die van Tilburg aan het Goirke dient.

GOIRKE (TILBURG-AAN-HET-), par. in het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*. Zie Tilburg-aan-het-Goirke.

GOIRLE, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Tilburg* (8 k. d., 23 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Tilburg, O. aan Hilvarenbeek, Z. aan de Belgische gem. Poppel, W. aan Alphen-en-Riel.

Deze gem. is verdeeld in de volgende vier wijken: Abeoven, Kerk, Dorp en Ven, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

Digitized by Google

2544 bund, waaronder 2475 bund. 22 v. r. 3 v. ell. schotbaar land. Zij telt 172 h., bewoond door 244 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1200 inwoners, die voor het grootste gedeelte hun bestaan vinden in den landbouw en gedeeltelijk in het weven van zoogenaamd werk- of spoel- of groflinnen; ook is hier eene kaatsballen fabrijk, waar vroeger eene menigte kaatsballen gemaakt werden, die naar alle oorden van ons land werden verzonden, maar deze fabrijk, die destijds het grootste en nog lange jaren daarna een voornaam bestaan middel voor GOIRLE's inwoners was, is thans van weinig beteekenis. Het voornaamste voortbrengsel van den grond is rogge, ook boekweit, wijders spurrie en ander veevoeder. Er worden hier geen beesten vet geweid; ook geen kaas gewrongen, maar wel boter gekarnd, waarvan echter het minste gedeelte verkocht wordt.

De grond is er over het algemeen zeer hoog, schraal en zandig, en kan alleen door veel mest en arbeid vruchtbaar gehouden worden, evenwel is het voorkomen van deze gem. voordeeliger, dan dat van de verder zuidwaarts liggende gemeenten in de Meijerij, hoewel dit minder schijnt te moeten worden toegeschreven aan den beteren aard van den grond, dan wel aan het minder wei- en broekland en de betere gelegenheid, om zich van hooi, uit den Biesbosch of elders, te voorzien, waardoor men er meerder vee en mest heeft. Men vindt hier weinig bosch en naauwelijks zoo veel schaarhout, als er tot gebruik der ingezetenen noodig is Ook zijn er eenige broeklanden, welke zich langs het riviertje de Leije, tot aan de scheiding van de naburige gem. Tilburg, uitstrekken. Onder deze broekland en is een aanmerkelijk gedeelte uitgestoken en gebaggerde turfgrond, welke daardoor in waterpoelen veranderd zijn, en daar het riviertje de Leije eenen al te hoogen bodem heeft voor eene behoorlijke afwatering der broeklanden, zoo veroorzaakt zulks, dat zij tot diep in den zomer nog onder water staan, welk water alleen kan afgeleid worden door het verdiepen van het gezegde riviertje.

De R. K., die hier 1150 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De Herv., van welke men er 15 aantreft, behooren tot de gem. van *Tilburg-en-Goirle*. — Men heeft in deze gem. eene school.

De gem. GOIRLE is eene heerl., die, met de heerl. *Tilburg*, in 1387 voor het eerst verpacht werd aan Jonkheer P. VAN HAASTRECHT. In 1612 verkocht geworden aan Jonkheer H. VAN MALSEN, kwam zij door huwelijk van zijne dochter over aan het geslacht van VAN GROBBENDONK, waarin zij bleef tot in het jaar 1710, toen zij gekocht werd door den Landgraaf van HESSEN-KASSEL, waarna zij in 1754, bij koop, overging aan den Grave VAN HOOGENDORP, in wiens geslacht zij tot nu toe gebleven is, wordende zij thans in eigendom bezeten door de Erven van den Graaf van HOOGENDORP VAN HOFWEGEN, woonachtig te Tilburg.

Het d. GOIRLE of GOORLE, ook wel GOERLE, meestal bij verkorting GOOL genoemd, ligt 5 u. Z. W. van 's Hertogenbosch, 1 u. Z. van Tilburg, aan de Leije.

De R. K. van GOIRLE hebben, sedert de verovering van 's Hertogenbosch door de Staten, vele jaren de godsdienst verrigt op Steenvoort, nu meermalen Gool-St.-Jan genoemd, onder het aangrenzende Oostenrijksche dorp Poppel gelegen, op welke plaats de kapel nog in wezen is en jaarlijks, tot in onzen leeftijd, godsdienstig is bezocht geweest door die van GOIRLE, *Tilburg* en andere naburige plaatsen, die

Digitized by Google

insgelijks aldaar hunne bidplaats gehad hebben. In latere jaren kregen die van GOIRLE tot hunne godsdienstoefening eene ellendige schuur, die nog in wezen is, ten W. in het dorp, en thans dient tot eene korenschuur; doch in 1760 werd deze door eene aanzienlijke schuurkerk vervangen, tegen over de vorige en ten Noorden in de straat gelegen. Eindelijk, na den inval der Franschen en de daarop volgende staatsomwenteling in 1795, keerden de R. K. wederom in het bezit en gebruik van de oude parochiekerk, die ingewijd is onder aanroeping van den H. JOHANNES BAPTISTA, *als Martelaar in zijne onthoofding*. Deze kerk is een middelmatig gebouw, voorzien van eenen dikken, stompen toren, doch zij heeft geen orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

GOIRLE is de geboortepl. van den Zedeschrijver ARNOLDUS ZWAANS, volgens het gebruik der tijden meermalen OLORINUS uit het *Latijn*, en CYGNAEUS uit het Grieksch genaamd, † in 1626, na eenige studiebeurzen gesticht te hebben.

Dit d. werd, in 1586, door de Staatsche benden uitgeplunderd, welke ook al het vee van daar naar Holland dreven. — In 1702 werden hier vele geweldenarijen door de Franschen gepleegd.

Het wapen van GOIRLE bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met een manshoofd van goud, op eenen schotel van zilver.

GOKKEMABURG, voorm. burgt in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, 3½ u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1¼ u. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en ⅓ u. Z. W. van *Oldehove*, ¼ u. W. van *Niehove*, waartoe hij behoorde, ¾ u. N. O. van Kommerzijl, niet verre van den grooten zeedijk, op eene hoogte ten Z. van den driesprong, welke de wegen naar Oldehove, Niehove en Kommerzijl vormen.

De plaats, waar deze voorm. burg gestaan heeft, is thans in twee boerderijen verdeeld, die men Gokkemaweer noemt.

GOKKEMAWEER, ook wel eens GOIKEMAWEER of GAIKEMAWEER gespeld, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, 3½ u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1¼ u. N. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en ⅓ u. Z. W. van *Oldehove*, ¼ u. W. van *Nyehove*, waartoe het behoort, ¾ u. ten N. O. van Kommerzijl (zie boven).

Dit geh. bestaat uit twee aanzienlijke boerderijen, bewoond door 30 inw. Bij dit geh. heeft in vroegere dagen een burg gestaan van denzelfden naam, en even ten Westen daarvan stond een vermaningshuis der Doopsgezinden, hetwelk in het begin dezer eeuw afgebroken is.

GOLBERDINGEN, voorm. d., thans eene b. in het graafs. *Culenborg*, prov. *Gelderland*. Zie GOILBERDINGEN.

GOLDBERG, berg in de heerl. *Stoltzemburg*, grooth. *Luxemburg*, gem. en ½ u. N. O. van *Putscheid*, ruim 1 u. N. W. van de stad *Vianden*.

In dezen berg is eene kopermijn, welke echter niet meer bewerkt wordt. De metaaläder, op welken de eerste bewerkingen, lang vóór het jaar 1750, schijnen te hebben plaats gehad, is gelegen op een half uur afstand van het dorp Stoltzemburg. De grond, waarin hij is gelegen, is dezelfde als die van de Ardennen, namelijk een meer of min vaste tigchelachtige leisteen en hij is op dit punt zeer hard. De rigting van die ader is bijna loodregt, loopende van het Noorden naar het Zuiden. Er bestaan geene juiste opgaven aangaande de breedte van de ader, maar uit de ingewonnen berigten blijkt, dat die breedte tus-

Digitized by Google

schen de 12 en 18 duimen oude maat moet geweest zijn. De werkzaamheden hebben eenen aanvang genomen boven aan de ader, en waarschijnlijk aan het uiterste einde, dat door eenen stortvloed blootgeraakt was. De bewerking heeft plaats gehad door middel van drie mijngangen en eenige putten. Het schijnt ook dat men uit den middelsten mijngang, langs eenen regten trap in den ondersten kon afdalen. Deze mijngangen volgen de rigting van de ader en de hoogste loopen met eene zachte helling naar het middenpunt van den berg. De onderste moet in eene tegenovergestelde rigting afhellen, want hij wordt beschreven als tot afvoering dienende. De tegenwoordige lengte is ons niet bekend, maar het schijnt dat de diepste in het jaar 1750, 80 ellen lang moet geweest zijn. Men heeft bespeurd, dat deze bewerking geheel verkeerd was, doordien men op geene middelen is bedacht geweest, om zich van het water te ontlasten, naar mate men beneden den waterspiegel kwam van de *Klangbach*, welke tusschen de twee bergen, die deze mijn bevatten, doorvliet. Van eenen anderen kant had men niet beter voor den luchtstroom gezorgd, en men moest dus ook daardoor belemmeringen in de werkzaamheden ondervinden.

De eerste vergunning tot bewerking is, den 24 Julij 1749, aan den Baron VAN HEYDEN, Heer *van Stoltzemburg*, gegeven; en daar er in de rekening van den Ontvanger der Domeinen, op het jaar 1755, vermeld wordt, dat men toen opgehouden heeft de jaarlijksche grondlasten te voldoen, zoo is het te vermoeden, dat die Heer de mijn slechts ongeveer vijf jaren heeft doen bewerken. Wij bezitten volstrekt geene inlichtingen omtrent de werkzaamheden van dien tijd, maar meenen evenwel te moeten doen opmerken, dat de eerste bekende vergunning, reeds door eene langdurige bewerking moet zijn voorafgegaan, indien ten minste het jaartal 1750, op het plan daartoe, juist is. Het zoude niet te verwonderen zijn, dat deze had plaats gehad, zonder dat men daartoe verlof had bekomen. De tweede vergunning is den 14 Julij 1764 verleend, aan THILMAN STEYER, uit het land van Trier, die slechts met geringe hulpmiddelen moet werkzaam zijn geweest, daar zijne uitgaven gedurende bijna een jaar geen 900 gulden hebben te boven gegaan. Na hem kwam de Heer ANTOINE PESCATORE van Luxemburg, die, den 22 December 1768, de vergunning bekwam, maar reeds van 1765 de vennoot van STEYER was geweest. Deze laatste was uitgescheiden, nadat hij er een jaar deel aan had gehad, zoo dat de werkzaamheden van den laatsten ondernemer niet langer dan zeven jaren zijn voortgezet, doordien de mijn in 1772 verlaten is.

De eerste bewerkingen droegen veel te veel blijken, dat de ondernemers geene genoegzame middelen bezaten, om die naar behooren ten uitvoer te brengen, want zij bepaalden zich tot hetgeen men in Duitschland *Raubbau* of verspillingswerk noemt. De latere ondernemers waren even weinig in staat, om de bestaande gebreken te verhelpen, zoodat weldra dezelfde redenen zich hebben opgedaan, om het werk op te geven. Andere omstandigheden kwamen de zwarigheden, waarmede de laatste ondernemer te kampen had, vergrooten. Zij, die met het bestuur en het opzigt over de werkzaamheden belast waren, namen dit slecht waar; men heeft zelfs aan hunne eerlijkheid getwijfeld, en, om die reden, kan men geen rekening maken op den uitslag van deze bewerking, welke evenwel niet zeer ongunstig moet geweest zijn. Er is eenig verlies geleden, maar dat is het gevolg geweest van de middelen, welke men in het werk gesteld heeft, om zich van het aanvloeijende water te ontdoen; terwijl de uitgaven, aangewend tot het uit-

halen van de erts, nagenoeg gedekt zijn door het koper, dat er gewonnen is, en dat destijds aan de munt te Metz werd geleverd.

De erts, welke uit deze ader getrokken wordt, is met bergsteen vermengd koper, besloten in eene laag van met ijzerdeelen bezwangerde koolzure kalk. De stukken welke men onderzocht heeft, hebben eene verhouding van 25 percent zuiver metaal opgeleverd, maar het is wel niet waarschijnlijk, dat de erts overal even zooveel heeft afgegeven, men mag het er evenwel voor houden, dat het slechts weinig minder zal geweest zijn. Het uithalen van de erts werd allengs gemakkelijker, naar mate men dieper in den berg indrong, omdat de ader daar van strooken klei vergezeld was en te dier plaatse scheen bij ook eene rijkere erts op te leveren. Alleen in het bovenste gedeelte van de ader heeft men dit kunnen opmerken; in den benedensten gang heeft men, gedurende al den tijd der bewerking, slechts eene geringe hoeveelheid erts gevonden, en die plaats is altijd als zeer arm in metaal opgegeven.

In 1826 is er sprake geweest, van de mijn op nieuwe volgens de regelen der bergbouwkunde te bewerken, doch zulks heeft geen voortgang gehad en alles is bij het oude gebleven.

GOLDE, voorm. stroom, tusschen de eil. *Schouwen* en *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie Gouwe.

GOLDHOORN of Golthoorn, voorm. d. in het Noordoosten der prov. *Groningen*, ten Z. van de Aa, welke er ten N. met eene bogt om heen slingerde. Het dorp is, in het jaar 1277, door den *Dollart* verslonden, doch eenige buitenlanden, welke verwijderd van het dorp lagen, werden door het water niet overweldigd, waardoor er thans nog een geh. van dien naam bestaat, gelegen tusschen Oostwolde en Finsterwolde, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. N. O. van *Winschoten*, gem. en W. van *Finsterwolde*; met 8 h. en 60 inw.

Er heeft hier een Convent of Kommanderij van St. Jan gestaan, zoo als blijkt uit een verdrag, waarbij de Hoofdlingen en Prelaten van de omliggende streken zich verbonden tot het leggen van den dijk van 1454, welk verdrag door den Kommandeur van Goldhoorn mede onderteekend is.

GOLEPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan Oud-Breskens en den Elizabeths-polder, O. aan laatstgenoemden, Z. aan den Gistelaar-polder, W. aan den Zuidkerke-polder en aan Oud-Breskens.

Deze pold. is groot 27 bund. 20 v. r. 90 v. ell. Daarin staan 4 h., waaronder 1 hofstede. Hij behoort tot de wateringe van Baarzande, en heeft alzoo geen afzonderlijk bestuur.

GOLI-GOLI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Amborsche* eil. *Ceram*, die zich, met eenen westelijken loop, in zee stort.

GOLKEHIEM, naam, onder welken de voorm. state Galekehiem, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, wel eens voorkomt. Zie Galekehiem.

GOLLE (DE), vaarwater, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie Galle (De).

GOLLEN (DE), geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. en 5½ u. Z. van *Sneek*, kant. en 2 u. N. W. van *Lemmer*, ½ u. Z. van *Wijkel*, waartoe het behoort.

GOLOEN, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-regentschappen*, reg. *Soekapoera*.

Digitized by Google

GOLOT, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaija*, reg. *Djapan*.

GOLSTEIN, naam, welke wel eens gegeven wordt aan het adell. h. HOECKENBURG, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie HOECKENBURG.

GOLTHOORN, voorm. d., thans een geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie GOLDHOORN.

GOLTUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie GOUTUM.

GOMANO, GOMONA of GOMIMON, ook wel GOMOBA gespeld, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, ten Z. O. van *Oby-Major*, 1° 62′ 2″ N. B., en 145° 40′ O. L. Het heeft eenen omtrek van 4 mijlen.

GOMBARAN of GOMBORAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. resid. en reg. *Magalang*, distr. *Minoreh*.

Dit d. was in December 1826, eene der verblijfplaatsen van de oproerige Prinsen, en werd diensvolgens door den Kolonel CLEERENS, na dat deze de muitelingen op de vlugt gedreven had, in de asch gelegd.

GOMBONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, aan den mond van de riv. van denzelfden naam.

GOMBONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, welke uit den berg Brame voortkomt, en zich, met eenen noordelijken loop, bij het d. Gombong, in de *Baai-van-Madoera* uitstort.

GOMBOR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. en reg. *Magalang*.

Den 2 Februarij 1828, werd de Kapitein VASSAUX, welke met een gedeelte van de zesde colonne te GOMBOR gestationeerd was, door eene magt van 500 muitelingen, onder aanvoering van ALI BASSA, KERTO PANALASSAN en den Tommongong KERTO NEGORO, aangevallen, die niet dan na een menigte wel gerigte kanonschoten, door den Luitenant RUTTEN, waardoor zij onderscheidene dooden en gekwetsten bekwamen, terugtrokken, waarna de Kapitein hen door drie pelotons Infanterie, aangevoerd door de Luitenant DUBAR, BLONDEAUX en CASSA, deed vervolgen, op welke beweging zij in allerijl, zuid en zuidwestwaarts, de vlugt namen.

GOMBORA, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*, aan den Noordelijken oever der riv. van Palembang, voor den mond van den kleinen arm Troussang.

Dit eil. was in den oorlog, welke van 1819—1821 op Sumatra, gevoerd werd, door de Palembangers versterkt; terwijl de vijand de riv. geheel afgepaald, en eene waterbatterij in het midden opgerigt had; doch het werd den 24 Junij 1821, door de onzen, onder de bevelen van den Generaal-Majoor DE KOCK, stormenderhand veroverd. Bij deze gelegenheid waren de Luitenant-Kolonel RIESZ en de Kapitein-Adjudant van den Bevelhebber, GEORGE, het eerste aan wal gesprongen en ook beide gewond geworden. Ook de Eerste-Luitenant der Infanterie SCHENK was, te dier gelegenheid, zwaar gekwetst. Behalve genoemde officieren, deden zich hier de Kapitein GEY en de Kapitein-Adjudant van den Gouverneur-Generaal, ELOUT, op zijn verzoek eene flank-kompagnie van het achttiende regiment kommanderende, door hunnen ridderlijken moed opmerken.

GOMBORA (STRAAT-), zeeëngte in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, tusschen het eil. *Sumatra* en het eilandje *Gombora*.

GOMBORAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GOMBARAN.

Digitized by Google

GOMEZ of Poelo-Gomez, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, aan den noordwestelijken uithoek van het eiland Sumatra.

GOMMELBURG, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, ten Z. van het d. *Farmsum*, tusschen dat d. en Meethuizen, op eenen grond, die 15 palm boven het maaiveld is opgehoogd, in de nabijheid van het thans uitgeroeide ronde bosch, hetwelk plagt te staan op het midden eener wierde, wier hoogte 3 ned. ell. boven de omliggende landen verheven was.

GOMONA of Gomora, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*. Zie Gomano.

GOMMON of Gomora, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*. Zie Gomano.

GOMMERSKERSPEL, voorm. d. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, thans het westelijke gedeelte der stad *Enkhuizen* uitmakende. Zie dat woord.

GONDA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Soekapoera*, distr. *Gadja*, aan den Kalitondo.

GONDANGLEGI of Gedonglegi, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, reg. *Malang*.

Het heeft 840 vierkante palen in omvang en strekt zich tot aan zee uit; alwaar alles rotsachtig en niet bevolkt is; terwijl een lange bergrug van Lodong, tot aan den grooten Mahameroe, eene breedte van 10 tot 12 palen heeft, en alsdan 3 palen afhellend naar het zuiderstrand loopt; alles is daar wildernis en onbewoond. — De hoofdplaats draagt denzelfden naam.

GONDANGLEGI of Gondanglegi, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, reg. *Malang*, distr. *Gondanglegi*, waarvan het de hoofdplaats is.

GONDELANGE, Fr. naam van het geh. Gondelingen, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GONDELINGEN, in het Fr. Gondelange, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Remich*, gem. en ¼ u. Z. van *Wald-Bredimus*.

GONDERANGE, Fr. naam van het geh. Gonderingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GONDERINGEN, in het Fr. Gonderange, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. W. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 2½ u. ten N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Betzdorf*, gem. en ½ u. N. W. van *Rodenburg*.

GONFEIND, voorm. st., prov. *Friesland*, die door eenen watervloed is te gronde gegaan, en waarvan nimmer weder eenig spoor is gevonden.

GONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djapara*, met eene noordelijke strekking in de *Zee-van-Java* uitloopende. Zij kan alleen kleine en boomvaartuigen (djoekoong) dragen.

GONO-GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*.

Den 26 November 1826 stootte de Majoor Duperron, die aan het hoofd eener kolonne op marsch was, in de nabijheid van dit d., op eene aanzienlijke magt, voorzien van acht vaandels, aldaar voor een opgeworpen bivouac in slagorde geschaard staande, welke, op de nade-

Digitized by Google

ring van de onzen, voorwaarts rukten en een hevig geweervuur maakten, hetwelk door onze Infanterie levendig werd beantwoord, terwijl te gelijker tijd eene charge door de kavallerie gemaakt werd. Deze manoeuvers hadden weldra ten gevolge, dat de vijand in wanorde geraakte, en zich door eene overhaaste vlugt zocht te redden, waarna het bivouac in de asch werd gelegd. De muitelingen hebben bij deze gelegenheid acht en dertig dooden op het slagveld laten liggen en een aanzienlijk getal gekwetsten medegevoerd, onder welken de Tommogong Kerto Negoro, die zeer gevaarlijk gewond was. Van onze zijde waren een fuselier en twee Djajang-Sekars zwaar gekwetst.

GONTEI, Poeloe-Gontei, kl. eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, bij de oostkust van *Sumatra*; 5° 15′ N. B.

GONTOER-GOENTOER, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Goentoer.

GOOD-FORTUNE, Eng. naam van het eil. Goed-Fortuin, in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*. Zie Pora (Sie-).

GOOD-INTENT, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Neder-Nickeri*, ter linkerzijde van den rijweg; palende N. aan de plant. l'Union, Z. aan de plant. Leudshull, W. aan den rijweg; 250 akk. groot, met 9 slaven.

GOODS-POLDER, voorm. naam van den Goeschepolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Goeschepolder.

GOODS-VLIET, voorm. water of kreek in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*.

Het liep van het Z. O. naar het N. W., waar nu de Groote-Boompolder en de Goodsvlietpolder, gem. St. Kruis, liggen.

GOODSVLIET-POLDER, gewoonlijk de Goosvlis-polder genoemd, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St. Kruis*; palende N. aan den Sophia-polder, O. en Z. aan den Grooten-Boom-polder, W. aan den Izabelle-polder.

Deze pold., die in het jaar 1660 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 120 bund. 33 v. r. 46 v. ell., waaronder 81 bund. 54 v. r. schotbaar land, van welke 66 bund. 36 v. r., behooren aan den Heer Jan Lodewijk Stern Gz., Wethouder der stad Sluis, welke landen reeds meer dan 80 jaren bezeten zijn door zijne voorouders, die in het jaar 1762 aldaar eene hofstede met heerenhuis gebouwd hebben, welke de eenige woningen in dezen pold. zijn. De Goodsvliet-polder loost het water door eene steenen heul in den Grooten Boompolder en staat met dien polder onder één bestuur, bestaande uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworenen en eenen Penningmeester of Ontvanger Griffier.

GOOGER-POLDER of Gogerpolder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Alkemade*; palende N. aan het Haarlemmermeer, O. aan de Oudewetering, Z. aan den Veender-polder, W. aan de Nieuwe-Wetering.

Deze polder, die in het jaar 1718 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 276 bund. 66 v. r. 14 v. ell., waaronder 251 bund. 3 v. r. 64 v. ell. schotbaar land, telt 13 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de ringvaart van het Haarlemmermeer van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Heemraden.

GOOI, buurs. in het graafschap *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2½ u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2 u. N. van *Doe-*

Digitized by Google

tinchem, gem. en 15 min. Z. W. van *Hengelo*; met 79 huizen en 660 inwoners.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 60 leerlingen bezocht wordt.

GOOI (HET), geh. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Houten*.

Voorheen was het een d. met eene kerk. Deze kerk was eertijds slechts eene kapel, doch is naderhand in eene parochiekerk veranderd, waarvan de Pastoor door den Proost van Oud-Munster plagt ingehuldigd te worden. Zij was klein en stond op eenen verheven grond; doch er werd in het midden der vorige eeuw reeds geen dienst in gedaan, dewijl de gemeente met die van *Houten* vereenigd is en daar te kerk gaat.

GOOI (HET) of, zoo als het meestal genoemd wordt, GOOILAND, ook wel GOEILAND, voorm. balj., prov. *Noord-Holland*, het oostelijkste gedeelte dier prov. uitmakende; palende N. aan de Zuiderzee, O. en Z. aan de prov. Utrecht, Z. W. aan de ambachtsheerl. Loosdrecht, W. aan de heerl. Kortenhoef en Ankeveen, alsmede aan Weesperkarspel en Muiden.

Zeer gevoegelijk kan de naam van HET GOOI afgeleid worden, van GOEDELA, Abdis van Elten, die het land, onder de benaming van NARDINGLAND of NARDINGERLAND, aan FLORIS V, Graaf *van Holland*, heeft opgedragen. Vermaarde onderzoekers der Vaderlandsche oudheden, die de *Cauchen* of *Auchen* in het tegenwoordige GOOILAND plaatsen, trachten den oorsprong des naams van deze volkeren te ontleenen, zoodat het voormaals *Cauchland* of *Auchland* zou geheeten hebben, doch de woonplaats der *Cauchen* in HET GOOI is zeer twijfelachtig. Indien de naam van HET GOOI of eene andere, die hier naar zweemde, ten tijde van GOEDELA in gebruik was, schijnt het vreemd dat de Abdis van Elten, de overdragt dezer landen zou gedaan hebben onder de benaming van NARDINGERLAND, gelijk de brieven altoos luiden. Dit landschap werd, nog in het begin der vijftiende eeuw, NARDINGERLAND genoemd, gelijk blijkt uit een verlei van zekere leenen, welke de Abdis, bij den verkoop, aan zich gehouden had, hoewel het in dien tijd insgelijks den naam van HET GOOI droeg. Dit blijkt uit een handvest van Hertog JAN VAN BEIJEREN, van het jaar 1403, en uit eene overeenkomst, aangegaan in het jaar 1404, tusschen die van Naarden en de Gooilandsche dorpen, over de schouwen der gemeene weiden. Omtrent het jaar 1440 moet de naam NARDINGERLAND bijna in geen gebruik meer geweest zijn, dewijl de Abdissen van Elten, de verleijen van bovengemelde leenen, sedert dien tijd, gegeven hebben als leenen in HET GOOI gelegen.

De grond van HET GOOI is hoog, zandig en niet overal even vruchtbaar, als ten grootste deele met heigras bewassen, waarop eene menigte schapen geweid worden, welker kudden en geringe stallen men hier overal op de eenzame heide, doch meest naar den kant van Hilversum, verspreid vindt; echter zijn er rondom alle de dorpen zeer schoone akkers, op welke, voornamelijk rogge en zeer schoone boekweit, in vrij grooten overvloed groeit, hetwelk ook gelegenheid aanbiedt, om er met voordeel bijen te houden, die goede honig en was geven. De Gooilanders zijn gewoon hunne bebouwde landen, enghen te noemen, in onderscheiding van de hooge heide; dus zijn er: de **Naarder-**, de **Bussumer-**, de **Huizer-**, de **Hilversummer-**, de **Blarikummer-** en de **Laarder-Engh**. Deze verscheidenheid van

Digitized by Google

den grond, lokt jaarlijks vele inwoners der omliggende steden en plaatsen naar HET GOOI, om den bloei der boekweit te beschouwen, en zich te verlustigen in de bevallige gezigten der landouwe. Hier vertoonen zich tusschen de ruwe heide, op heuvelen en in dalen, de vruchtbaarste akkers; sommige bezaaid, sommige afgemaaid, anderen weder, met eenen witten bloesem bedekt, die men zich als eene zee van melk kan voorstellen. Op de hoogste heuvelen beschouwt men, als in een oogenblik, de Zuiderzee, het lage Waterland, de blaauwe Veluwe, heiden, bouwlanden, weiden en bosschaadjen, zoodat het oog naauwelijks weet, waar het zich zal henen wenden, om geene der bekoorlijke gezigten te missen. Onder de heuvelen is wel de voornaamste en meest bezochte de Kooltjesberg of Tafelberg; voorts de Leeuwenberg en de Trompenberg. Omtrent Hilversum, en van daar zuidwestwaarts naar 's Graveland, is een aaneenschakeling van hoogten, die zeer verheven zijn; de omliggende landen schijnen er als in eene diepe valei te zinken; hier ziet men Utrecht en Amersfoort, met eene menigte van dorpen en gehuchten. Het ontbreekt in HET GOOI ook aan geene welige boschaadjen, deze vindt men meest naar den kant van Naarden en 's Graveland. Ten zuiden van Hilversum heeft ook een bosch gestaan, en de landstreek heeft hieromtrent ook nog den naam van Gooijerbosch. (Zie dat woord). Het afkruijen van het zand, zoo wel in het Gooijerbosch als elders in HET GOOI, zou gelegenheid geven om de heide tot wei- en bouwland te maken, doch dit afkruijen werd vroeger niet vergund, dan digt omtrent Naarden, daar men de hoogten, volgens den aanleg der vestingwerken, zocht te slechten, ten einde deze stad, bij overval van vijanden, des te meer onwinbaar te maken.

In HET GOOI zijn eenige landerijen, die van ouds in onmiddellijken eigendom aan de grafelijkheid toekwamen, en, sedert het vernietigen der Rekenkamer van hare domeinen, overgegaan zijn aan het gemeene land van Holland, zonder dat zij verder aan bijzondere personen toebehooren, dan voor zoo verre hun regt tot het gebruik aangaat, zoo als zij, van zeer oude tijden, bij de in- of opgezetenen van HET GOOI gebruikt zijn. Deze landen droegen al vóór het jaar 1400, en mogelijk veel vroeger, den naam van gemeente, meent, gemeene weiden of schaarweiden. Of het gebruik dezer weiden zijnen oorsprong heeft uit een zeker voorregt, aan die van HET GOOI in der tijd vergund, dan of zij zelven zich dit van vroegere tijden hebben aangematigd, en of dit, om de onlusten, waarin het land, door de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen, gewikkeld was, gedoogd zij, is, door de oudheid, zeer moeijelijk te beslissen. Het vroegste, dat men eenig bewijs vindt, waardoor dit gebruik gewettigd werd, is eene goedkeuring van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, op zekere overeenkomst, tusschen die van *Naarden* en de GOOISCHE DORPEN, aangegaan in den jare 1404, over de scharing op deze gemeene weiden; en Hertog JAN VAN BEIJEREN wilde, drie jaren later, bij handvest, dat de gemeente in HET GOOI zou gebruikt worden, gelijk van ouds de gewoonte was. In vervolg van tijd heeft het gebruik dezer weiden aanleiding gegeven tot grove buitensporigheden, in zoo verre, dat de gebruikers zich den eigendom daarvan aantrokken, of, immers, eigener gezag, keuren maakten, zoodat hieruit een proces ontstond, eerst voor den Hove van Holland, en, bij hooger beroep, voor den Hoogen Raad van Mechelen, tusschen den Procureur-Generaal, in naam van Hertog KAREL VAN BOURGONDIË, als Graaf *van Holland* en Heer *van* HET GOOI, ter eenre,

en Burgemeesteren, Schepenen en Gemeente der stad Naarden, met de gemeene dorpen van HET GOOI, als: Bussum, Huizen, Laren, Blarikum en Hilversum, ter andere zijde. Dit proces werd in den Hoogen Raad van Mechelen beslist, bij vonnis van den 19 November 1474, en daarbij aan den Graaf den eigendom der gemeente en van de beemden, bosschen, houweningen, moeren, weiden, wildernissen en veenen in de landen van HET GOOI toegekend, behoudens, dat de verweerders hun gebruik daarin zouden hebben, mits zij zich niet zouden onderwinden de jagt van de konijnen of andere beesten in het bosch, en dat degenen, die bouwlanden in deze gemeene beemden hadden, alleen de tienden zouden betalen, en, ten aanzien van veenen, het gebruik van turf voor hunne nooddruft, zonder iets aan anderen te mogen verkoopen. Ingevolge dit vonnis, bleven die van Naarden en de gemeene dorpen geregtigd, tot het gebruik dier gemeene weiden, in zoo verre die onverdeeld zijn gebleven, doch het schijnt dat men hier omtrent, vóór het jaar 1404, eene deeling heeft willen maken, naardien in de overeenkomst tusschen Naarden en de dorpen gezegd wordt, dat de meent, welke zij te gader liggende hebben op HET GOOI, ongedeeld zal blijven ten eeuwige dage; ten ware zij die aan beide zijden eendragtiglijk gescheiden wilden hebben, behoudens alle zulke slagen, als, in voortijden, tot hun beider moedwille gedeeld zijn, welke gedeeld zouden blijven. Bij Naarden, Laren, Blarikum, Huizen en Hilversum zijn gemeenten of meenten, maar de opgezetenen dezer distrikten zijn niet tot het beweiden van hunne bijzondere meenten bepaald, maar ieder Erf-Gooijer mag scharen op welke gemeente hij wil, onder welk regt Bussem mede begrepen is. Zij leggen allen onder gemeene keuren, die men schaarbrieven noemt. Omtrent deze gemeene weiden bestaan er schaarbrieven; onder anderen van 1404, 1442, 1455, 1568 en 1741. Daarin wordt bepaald hoeveel runderbeesten, paarden, schapen en varkens ieder naar gelang mag weiden. Muiderberg had mede eene gemeente, met regt van scharing. Over de geregtigden tot de gemeene weiden of schaarweiden, is menigmaal geschil geweest. Zij moesten landwinningen of landweeringen hebben, dat is, landen bezitten en die bebouwen. Zij moesten ook man uit man in HET GOOI geboren zijn; doch, dewijl er scharing verleend is aan sommige bijzondere huizen, landhoeven en gestichten, zoo heeft men in geschil getrokken of deze huizen geregtigd waren tot de meent, zonder dat de bezitters geborene Gooilanders zijn. Tot de besturing dezer gemeene weiden wordt ook jaarlijks, op den 27 Maart, te Naarden op het stadhuis, eene vergadering van Stad en Land van HET GOOI gehouden, vroeger bestaande uit drie Burgemeesteren der stad Naarden, en wegens Laren, Hilversum, Huizen en Blarikum uit den Buurtmeester, van ieder dezer dorpen, benevens hunne gemagtigden, thans uit Burgemeester en Gecommitteerden van de stad en de dorpen van HET GOOI. Op deze vergadering wordt tusschen de onderlinge leden verrekend en vereffend. Zij mag ook zoo dikwijls bijeen komen als het noodig is, en keuren en schikkingen maken over de vruchten, zoo van de gemeente, als heide van HET GOOI. Acht Schaarmeesters zijn er over de gemeene weiden, vier van Naarden, twee van Huizen, één van Laren en één van Blarikum. Daarenboven zijn er te Hilversum vier Boschbewaarders, die in oude tijden het opzigt hadden over het Gooijerbosch, doch sedert dit niet meer bestaat, hebben zij mede bewind over de gemeente en heide van HET GOOI verkregen.

Digitized by Google

Tot de meerdere bebouwing, die sedert eenige jaren in het Gooi heeft plaats gegrepen, heeft het aanleggen van onderscheidene groote wegen, welke deels met klinkers belegd, deels gemak-adamiseerd zijn, veel ten goede gewerkt. Naarden is het middelpunt der wegen op Muiden, Huizen, en Eemnes. Van Hilversum loopen de uitmuntende wegen naar 's Graveland, Maastricht en Soestdijk. Tusschen Huizen en Eemnes is mede een straatweg aangelegd. Alle deze wegen worden uitmuntend onderhouden.

Ten aanzien der oudheid van het Gooi of liever van Nardingerland, wordt getuigd, dat in de archiven der stad Naarden, een brief zou aanwezig zijn, waarin het volgende gelezen wordt: Goiland *of* Nardinxland, *is bij de Keizers van Romen een particulier Heer gegeven en verleend geweest, eer eenich Biscop of te Grave van Holland was.* Van zulk eene vroegere gift is ons geen ander bescheid voorgekomen; maar anderen willen dat Keizer Otto *de Groote*, zijn regt op Nardingerland zou overgegeven hebben aan Wichman, Graaf *van Zutphen.* Hier kan men van afleiden uit wat regt deze Wichman, onder andere goederen, ook zijnen eigendom in Nardinxland, heeft geschonken aan het klooster te Elten, geheeten Elterenberg en gelegen tusschen Emmerik en Arnhem, onder die voorwaarde, dat zijne dochter Lutgard, Abdis van het Klooster zou zijn. Deze gift is in het jaar 970, door Keizer Otto I bevestigd. Hier tegen kantte zich Baldrik III, Graaf *van Cleve*, die met Adelheid, eene andere dochter van Wichman getrouwd was. Hij gaf voor, dat zijn schoonvader geen magt had gehad, om deze goederen weg te schenken. Dit geschil duurde tot onder de Regering van Keizer Otto III, die, na den dood van Lutgard, te weeg bragt, dat Adelheid en haar man, al hun regt aan hem opdroegen, waarna de Keizer voogd en beschermer van het klooster werd; en alle de betwiste goederen daaraan overgaf. Uit welk regt Graaf Otto van Gelder, de streek van het Gooi aan den Bisschop van Munster tot een losgeld, uit zijne gevangenis, in het jaar 1255, heeft kunnen overgeven, om ze als een erfelijk leen van den Bisschop te verheffen, is niet te bepalen. Zeker is het dat het klooster te Elten dat land naderhand in zoodanigen eigendom bezeten heeft, dat hare Abdissen, met toestemming van de andere geestelijke zusters, niet alleen bevoegd geweest zijn, om het te vervreemden; maar ook leenen te verheffen, die er onder behoorden. De Abdis Goedela, Goedelva of Godelinga, welke laatste naam meest in bekende brieven gebruikt wordt, heeft Nardinxland in het jaar 1280 afgestaan en opgedragen, aan Floris V, Graaf *van Holland*, voor eene rente van 25 ponden, wettig Utrechtsgeld (16 guld. 75 cents), jaarlijks ten eeuwigen dage op St. Maartensdag te betalen aan de Abdis in den tijd, zoo als die tot op de omwenteling van het jaar 1795, uit de graaflijkheid der Domeinen betaald werd. Ondertusschen schijnt het, dat Gijsbert van Amstel, de derde die dezen naam gevoerd heeft, door aankoop van de vasallen der Abdis, ook nog eenige aanspraak op sommige goederen in Nardinxland gehad heeft, waaromtrent de Abdis, in haren brief van overdragt, verklaard, dat deze vervreemding nooit door hare hand of toestemming zoude geschied zijn, waarom zij die goederen mede aan den Graaf verleende en in bezitting gaf. Van dit land of haar regt van eigendom, kwam de Graaf vervolgens in het ongestoorde bezit, door den zoenbrief van Gijsbrecht van Amstel en zijne broeders, in den jare 1285, en sedert dien tijd is Nardinxland of het Gooi aan de Grafelijkheid van Holland gebleven. In deze overdragt werden echter

Digitized by Google

bij de Abdis uitdrukkelijk en bij name uitbedongen of voorbehouden zoodanige vasallen, die eenige goederen in Naardinxland liggende, van haar te leen ontvingen, op welke goederen de Graaf en zijne erfgenamen geen regt zoude hebben. Onder deze behoorden, volgens kennelijke bewijzen, het Maarschalksleen en Houtvesterschap van dien, benevens de koptienden in het Gooi; een regt, hetwelk nog tegenwoordig hier, in bestaat, dat alle land, dat eens bezaaid is geweest, moet geven zeker getal van koppen, of maten, naar den inhoud der tiendenboeken, waarover binnen de twaalf nachten van kersmis zitdag wordt gehouden in ieder dorp, en moet ieder zijn aandeel daar komen betalen, in rogge, die rogge schuldig, en gerste, die gerst schuldig is, of in geld. Tot het stellen van den prijs worden Burgemeesters en Wethouders van Naarden jaarlijks verzocht, welke voor het zetten van dien prijs telken jare zes gulden genieten, waarna de tiendpachtigen de keus hebben, van in geld of in graan te betalen. Zij die binnen de twaalf nachten niet betalen verbeuren dubbel, dat *sluien* genoemd wordt; en van die welke drie jaren achter een versluien en in het vierde jaar niet betalen, vervalt het land aan den Tiendheer, waaromtrent vele oude verklaringen bestaan. Dit regt heeft van ouds behoord aan den huize van Nienrode, waarvan verscheidene verleijen aanwezig zijn, waaruit blijkt, dat het aan de nazaten uit dien huize is toegewezen, bij uitwijzing van de Staten van Holland en West-Friesland, vonnissen van den Hoogen Raad, en berigt van de Rekenkamer aan de Staten van Holland, alle gegeven omtrent den jare 1649 en 1652. Volgens deze leenen had het huis van Nienrode mede het Erfmaarschalkschap van het Gooi, met de alege tienden, oude en nieuwe, aanvallende en aankomende, en waren ook de Heeren van Nienrode inderdaad Houtvesters van Gooiland. De koptiende behoort thans aan de familie Hooft van Velzen.

Van oude tijden zijn er menigvuldige geschillen gerezen over de landscheiding tusschen het Sticht van Utrecht en het Gooi, gelijk onder anderen ten tijde van Willem van Beijeren, Graaf *van Holland*, en Jonas van Arkel, den zevenenveertigsten Bisschop van Utrecht; want nadat er, in het jaar 1351, tusschen den Graaf en den Bisschop, eene overeenkomst getroffen was, over het turf delven in de veenen dezer landstreek, ontstond er kort naderhand nieuwe twist over de landscheiding, en werd zelfs in geschil getrokken of Eemnes wel aan den Bisschop behoorde, hetwelk hem bij verdrag, in het jaar 1356, werd toegekend. De grensscheiding en het turf delven bleef nochtans een geschil, en was lang een twistappel tusschen het Gooi en het Sticht van Utrecht. In of omtrent het jaar 1472 werd Hertog Karel van Bourgondië door zijne vleijers diets gemaakt, dat zekere veenen of broeklanden, tot het regtsgebied van het Gooi behoorden, of ten minste dat haar eigendom twijfelachtig was: waardoor hij met David van Bourgondië, den vijfenvijftigsten Bisschop van Utrecht, zijnen bastaardbroeder, in hevigen twist geraakte. Om deze twist ten einde te brengen, stelden zij de zaak aan goede mannen voor, bij wien de redenen en bewijzen voor den Stadhouder des Hertogs weinig ingang vonden. De Bisschop verdedigde zich van zijnen kant, met de handvesten der Keizeren en zelfs van Graven van Holland, waarom de Stadhouder wist uit te werken, dat de zaak, als door zijn verzuim, tot geen uitspraak kwam, en aldus bleven de Bisschoppen en Staten van Utrecht in hunne oude bezitting. Hertog Karel had zich ook nog op eene andere wijze den eigendom der veenen willen aanmatigen, door voor te geven, dat het

Digitized by Google

aangespoelde landen waren, van welke de eigendom aan den Graaf behoorde, verbiedende derhalven hier in te delven. Het geschil over de grensscheiding werd weder levendig in het jaar 1526, en het komt ons voor, dat er geene uitspraak over gedaan is vóór het jaar 1532, in welken tijd wij vinden, dat de Graaf VAN HOOGSTRATEN, Stadhouder over *Holland* en *Utrecht*, welk laatste, omtrent vier jaren te voren, onder de heerschappij van Keizer KAREL gekomen was, bij voorraad eenige schikking gemaakt heeft, omtrent het delven van turf op de grenzen van ieder der Provinciën, en wijders eenen Gemagtigde benoemd, om kennis te nemen over de grensscheidingen, en hiervan eene kaart te maken. Om echter deze zaak tot een einde te brengen, werd, na ingenomen goedvinden van het Hof van Holland en het Hof van Utrecht, bij vonnis van den Geheimen Raad des Keizers, de grensscheiding tusschen het Sticht van Utrecht en HET GOOI ten naaste bij in dier voege vastgesteld, als wij die hier voor hebben opgegeven, en zouden, ten dien einde, greppels en palen, gemaakt worden, om ieders grenzen te onderscheiden. Tot bewaring van het regt van ieder der Provinciën, verleende FILIPS II, in het jaar 1566, een octrooi, houdende dat de Officieren van het Sticht en van HET GOOI, ieder in den zijne, diegenen zouden mogen in hechtenis nemen, welke zij bevinden zouden tegen de voorgaande overeenkomsten en vonnissen, turf, heiden, plaggen en wat des meer zij te steken. Door den tijd kwam er echter wederom verloop in deze schikking en men bevond, in het jaar 1600, dat de steen, die tot een kenmerk van de landscheiding moest dienen, wel twaalf roeden dieper in het Sticht geplaatst was, waarom zij, op last van de Staten van Utrecht, weder op zijne plaats werd gesteld. De Ridder HOOFT meldt, in het jaar 1618, dat er toen wederzijds reden tot klagten vielen, zoo aan de zijde van HET GOOI als van het Sticht, over het misbruik van ieders grondgebied, en zegt, dat dit ontstaan was doordien de greppel, welke tot scheiding diende, alom was toegeworpen en verduisterd. Het is zeer natuurlijk te denken, dat zulke klagten en misbruiken, in dien tijd, mede aanleiding hebben gegeven, tot eene nadere overeenkomst en verdrag, tusschen de Staten van Holland en van Utrecht, waarbij alles op nieuw in orde gebragt is, hetwelk geschiedde in het jaar 1719, en, volgens deze minnelijk beraamde schikkingen, zijn er ter behoorlijke plaatse nieuwe greppels gegraven en op onderscheidene afstanden palen gezet, waarvan toen ook een kaart gemaakt is. De schouw over dit werk en het onderhoud daarvan, werd aan de Schouten der wederzijdsche distrikten aanbevolen. De Gooilanders of Naardingerlanders worden beschreven als van oudsher bij uitstek dapper, en nog van eenen krijgshaftigen aard te zijn, en daarbij tevens als goede landbouwers, die niet van oordeel en vernuft ontbloot zijn.

Tot HET GOOI behooren de gem. Blarikum, Bussum, 's Graveland, Hilversum, Huizen, Laren, Naarden, benevens het d. Muiderberg. Het bevat alzoo het grootste gedeelte van het kanton Naarden, en een gedeelte van het kanton Weesp, en telt 1900 h., bewoond door 4000 huisgez., uitmakende eene bevolking van 15, 000 inw., die meest in den landbouw, het fabrijkwezen en de vischvangst hun bestaan vinden. Voorts is, bij Koninklijk besluit van den 20 Junij 1837, no. 92, goedkeuring verleend aan de door de Heeren Mr. C. BACKER en A. PERK, voorgenomen oprigting eener Maatschappij ter bevordering van cultuur in GOOILAND, volgens de daarbij vastgestelde statuten, hebbende het den Koning tevens behaagd, voor Hoogstdeszelfs bijzondere rekening, tien aandeelen in gezegde Maatschappij te nemen, en een ge-

Digitized by Google

lijke deelneming voor rekening van het fonds der Nationale Nijverheid te doen plaats hebben. In den herfst van 1837, zijn, door het Domeinbestuur, in het GOOILAND, 900 bund. heide voor de zeer aanzienlijke som van 40,000 gulden verkocht.

De Herv., die hier 6600 in getal zijn, maken de gem. van Blaricum-Laren-en-Bussum, 's Graveland, Hilversum, Huizen, Muiderberg en Naarden uit, welke hier 7 kerken hebben en door 6 Predikanten bediend worden.

Men telt er 60 Doopsgez., welke tot de gem. van *Amsterdam* gerekend worden, en 30 Evang. Luth., welke tot de filiale gem. van *Naarden* behooren.

De R. K., van welke men er ruim 7700 aantreft, onder welke 4500 Communikanten, maken grootendeels de stat. van Blaricum, Bussum, Hilversum, Laren en Naarden uit, en behooren voor een klein gedeelte tot de stat. van Muiden. Zij hebben 5 kerken, bediend wordende door 5 Pastoors en 2 Kapellaans.

De gezindheid van de Oud-Bisschoppelijk Clerezy, welke te Hilversum ééne kerk, met éénen Pastoor heeft, telt 500 zielen, onder welke 300 Communikanten.

De Isr., die er 360 in getal zijn, maken de ringsynagoge van *Naarden* uit.

Het wapen van HET GOOI bestaat in een veld van zilver, beladen met eenen dubbelen arend van sabel (zwart).

GOOI (BREEDE), of BREE-GOOY, water op het eil. *Goederede-en-Overflakké*, in den *Polder van Dirksland*, prov. *Zuid-Holland*, dat door onderscheidene uit het noordelijke en zuidelijke gedeelte van dien polder voortkomende sprankjes gevoed wordt, en alzoo eenen breeden boezem vormt, welke in het Westen van dezen polder, met eenen westelijken loop, tegen den dijk van den St. Elizabethspolder stuit.

GOOIERBOSCH, voorm. bosch in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOOIJERBOSCH.

GOOIJE, voormalige heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Houten*.

Deze heerl., welker bezitters somwijlen met den grafelijken titel pronkten, zoodat men, op het jaar 1126, eenen THEODORICUS, Graaf van GOOIJE, en op het jaar 1225 zekere WALTERUS, Graaf van Gooije vermeld vindt, is sedert onheugelijke jaren met de heerl. *Houten* vereenigd, zoodat die beide thans eene heerl. uitmaken.

De voormalige afzonderlijke heerl. GOOIJE, bevat het geh. Het Gooi, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

De Herv., welke men er aantreft, worden tot de gem. van *Schalkwijk-en-het-Gooije* gerekend. — De R. K., die er wonen, behooren tot de stat. van *Houten*.

GOOIJE (TEN) of TEN-GOIJE, voorm. kast. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Houten*.

Dit kasteel was met torens versterkt, en, naar men uit de overblijfsels en singels heeft opgemaakt, vrij groot en uitgestrekt. Men vindt dat het reeds in het jaar 1126 als een ridderhuis bekend was. GIJSBERT VAN GOOIJE was bekend in het midden der dertiende eeuw, en van dien naam was er een Maarschalk, in het jaar 1294. De Heeren VAN GOOIJE bouwden het huis Plettenburg, in het jaar 1300. Het is ook zeker, dat zij Burggraven te Utrecht geweest zijn. Jonker JAN, Graaf *van Bentheim*, droeg, in het jaar 1307, het burggraafschap

Digitized by Google

aan den Bisschop op, ten voordeele van Gijsbrecht, Heer van het Gooije. En dus noemt hij zich zelven Burggraaf van Utrecht, in eenen brief van 1316. De laatste erfdochter uit dit geslacht trouwde, gelijk men meent, met Gijsbrecht, zoon van Hendrik, Heer *van Vianen*, en bragt deze waardigheid in dien stam over. Deze laatstgenoemde Gijsbrecht heeft, een en andermaal, erkend, dat de groote en kleine tienden in het Gooije toebehoorden aan den Deken en het Kapittel van de Mariakerk te Utrecht. Doch andere aanteekeningen melden, dat eene erfdochter van den Heer van het Gooije, aan Zweer van Vianen is getrouwd, en dit slot in dat geslacht overgebragt heeft, in het jaar 1330. Het kan zijn, dat zij niet de dochter, maar de zuster geweest zij van dien Albrecht, van wien wij, in het jaar 1317, gewaagd vinden, en dat zij, door zijnen vroegtijdigen dood, aan de erfenis gekomen zij. Althans men leest, dat Gijsbrecht van Gooije in dat jaar een jongeling was, onder de voogdij van Jan van Culenborg en Nicolaas van Kats. Guido van Avesnes, de twee en veertigste Bisschop van Utrecht, eischte hun rekenschap af, of afstand van hunne voogdij; doch zij wilden zulks geen van beiden doen. Hierop belegerde de Bisschop, door Hollandsche benden ondersteund, het slot, dat bij verdrag werd overgegeven. Doch denzelfden nacht werd de Bisschop schielijk krank en stierf. De uitgedrevene bezetting kwam straks wederom, overrompelde de bisschoppelijken en bemagtigde het slot. Het is niet onwaarschijnlijk, dat bij die gelegenheid de jonge Heer van het Gooije tevens omgekomen zij; althans, dat Jan van Culenborg toen de voogdij over den Heer of de Vrouw van het Gooije weder opgenomen, en er mogelijk nooit rekenschap van gedaan hebbe. Naderhand had wel Jan van Arkel, de zeven en veertigste Bisschop van Utrecht, zoo veel vertrouwen op Jan van Culenborg en Hendrik van Vianen, dat hij hun, met nog vier anderen, toen hij, ten tweede male, buiten 's lands trok, de zorg over het Sticht aanbeval; doch weder terug komende, vond hij, dat zij niet veel goeds gedaan hadden. Naderhand matigden dezelfde zes Heeren zich alle gezag aan in het Sticht. Gijsbert van Vianen Hendrikszoon, nu Heer van het Gooije, had zijns vaders plaats vervangen, en zich ook, nevens Jan van Culenborg en anderen, tegen Bisschop Jan verbonden, en stroopten dagelijks uit het slot ten Gooije in het Sticht. Dit had ten gevolge, dat de Bisschop, in het jaar 1354, het slot belegerde, innam en afbrak. Naderhand spandden Gijsbrecht, Heer *van* het Gooije, Jan van Culenborg en anderen wederom zamen met Willem V, Graaf *van Holland*, tusschen wien en den Bisschop, na het overgaan van het Huis-te-Nijeveld aan den Hertog, den vrede getroffen werd, op die voorwaarde, dat elk in zijn vorig bezit zoude hersteld worden, en Gijsbrecht van Vianen het Huis-te-Gooije weder opbouwen moest. Dit deed hij op de oude plaats, doch zoo, dat hij door de stad Utrecht daarin geholpen, en door het geld van eenige verzoende ballingen, tot omtrent vierduizend pond, ondersteund werd. Daarna, in het jaar 1378, hield de Heer van het Gooije het eerst nog met Arnold van Hoorn, den negen en veertigsten Bisschop van Utrecht, die reeds tot Bisschop van Luik aangesteld, echter gaarne het Utrechtsche Bisdom daarbij behouden had, en vervolgens hielp hij zijnen broeder, Reinoud van Brederode, die, door den Avignonschen Tegen-Paus Clemens VII, tot Bisschop aangesteld was, tegen Floris van Wevelikhoven, den vijftigsten Bisschop van Utrecht. Hij nam ook des Bisschops tienden weg, en bragt die in het Gooije; doch Floris, niettegenstaande zijnen ou-

derdom, belegerde het slot TEN GOOIJE, en dwong, in het jaar 1380, beide de broeders, hem voor Bisschop, en URBAAN VI voor Paus te erkennen. In het jaar 1404 was HENRIK, Heer *van Vianen*, ook Heer *van* HET GOOIJE. Eindelijk vindt men, dat Heer JAKOB VAN GAASBEEK, in het jaar 1410, door WILLEM VAN BEIJEREN, Graaf *van Holland*, verleid werd met het HUIS-TEN-GOOIJE, en het geregt van *het Gooije en Houten*, welke daarna, met zijne andere goederen, weder aan het Sticht gekomen zijn, zoo dat ook ANTONY, bastaard VAN BOURGONDIË, in zijnen brief van overdragt over, en afstand van die nalatenschap aan den Bisschop en het Sticht, uitdrukkelijk melding maakt van het regt, dat hij zeide te hebben op Amerongen, Woudenberg, Driebergen, Zeyst, Leersum, Koten, Langbroek, Zoest, Gooije en Houten.

Ter plaatse, waar het kast. TEN-GOOIJE gestaan heeft, ziet men thans eenen boomgaard, nog door de oude singels omgeven, welke, even als de overige daartoe behoord hebbende gronden, thans in eigendom bezeten wordt door Mevrouw de wed. van den Heer Mr. G. WTTEWAAL, te Leyden.

GOOIJEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOIJUM.

GOOIJEMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOIJEMERGAT.

GOOIJERBOSCH, GOOIERBOSCH of GOOISCHEBOSCH, voorm. bosch in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, Z. van Hilversum.

Dit bosch besloeg, volgens sommigen, 200 morgen (ruim 162 bund.), hoewel anderen het wel op 314 morgen (ruim 253 bund). bepalen. Wanneer het verdwenen is, is met geene zekerheid na te sporen, doch men wil, dat het in het begin der zestiende eeuw nog voor een gedeelte aanwezig was. De grond, waar het GOOIJERBOSCH gestaan heeft, is thans eene dorre hooge heide.

GOOIJUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. W. N. W. van *Sneek*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Bolsward*, ¼ u. Z. van *Surich*, ¼ u. N. van *Wons*, waartoe het behoort.

GOOIJUMERGAT, GOOIJEMERGAT, GOYUMERGAT of GOYEMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, dat bij Gooijum een begin neemt en met eene noordelijke strekking naar Zurich loopt, waar het zich door eene sluis in de *Zuiderzee* ontlast.

GOOILAND, voorm. balj., prov. *Noord-Holland*. Zie GOOI (HET).

GOOISCHEBOSCH, voorm. bosch in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOOIJERBOSCH.

GOOISCHE-GAT, geh. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie VAART (DE).

GOOISCHE-HEIDEN, heideveld in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOOI (HET).

GOOL, naam, welken de landlieden bij verkorting geven aan het d. GOIRLE, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie GOIRLE.

GOOLKENSLAND of GOOLTJESLAND, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie GOUKENS-NIEUWLAND.

GOOR of GHOOR, voorm. graafs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*.

Dit graafs., hetwelk, even gelijk de andere deelen dezer provincie, weldra leenroerig werd aan de Bisschoppen van Utrecht, bestond sedert het jaar 970. In het jaar 1157 was WILLEM, Graaf *van* GOOR, en in het jaar 1172 RUDOLF, Graaf *van* GOOR, Advocaat van St. Martenskerk te Utrecht, doch in het jaar 1248 werd ADOLF, Graaf *van* GOOR,

om zijne baldadigheid en hardnekkigheid, door den Roomsch Koning WILLEM, uit het bezit van die waardigheid en van zijne goederen gezet, en werden deze goederen, ten behoeve van BERNULF, den twintigsten Bisschop van Utrecht, verbeurd verklaard, waardoor zij sedert tot het Oversticht, thans de prov. Overijssel, behoord hebben, zoo als zij dan ook tegenwoordig een deel daarvan uitmaken. Men weet echter de grenzen en grootte van dit graafs. niet juist op te geven. De bezitter daarvan was in vroegere tijden, volgens een oud voorregt, Vaandrig van den Bisschop van Utrecht.

GOOR, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Deventer;* palende N. aan de kant. Almelo en Delden, O. aan Enschedé, Z. aan de Geldersche kant. Groenlo en Logchem, W. aan het kant. Deventer.

Het bevat de vier volgende gem. Goor, Markelo, Diepenheim en Rijssen, en beslaat 15,285 bund., telt 1010 h., bewoond door 1683 huisgez., uitmakende eene bevolking van 12,300 inw.

GOOR, gem. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*, kant. *Goor* (2 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Ambt-Delden, en overigens door de gem. Markelo ingesloten. Het riviertje de Regge doorsnijdt deze gemeente.

Zij bevat het plattelandst. Goor, benevens eenige verstrooid liggende h.; beslaat eene oppervlakte van 294 bund.; telt 208 h., bewoond door 328 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in het fabrijkwezen, alsmede in een weinig landbouw, hebbende men er 2 calicotsfabrijken, 6 linnen- en pellenweverijen en 1 door stoom gedreven kunstbleek. Vroeger heeft men er ook veel linnen en tafelgoed vervaardigd.

In de gem. GOOR begon de Heer THOMAS AINSWORTH, in het jaar 1833, zijne proeven om de weverij van calicots in te voeren. Onder zijn toezigt werden, voor de Nederlandsche Handelmaatschappij, eenige handweefgetouwen door zijne ondervinding zoo vereenvoudigd, dat spoedig een leerling uit GOOR, in de verbeterde wijze van weven, daarop geoefend werd. Dit begin was de grondslag van die weefschool, welke, onder directie van den Heer AINSWORTH, verstrekte tot onderrigting van wevers; tot vorming van werklieden voor andere fabrikanten; tot vestiging van zoo vele katoenweverijen, die later duizende wevers in die provincie werk verschaften, tot zoo veel vertier aanleiding gaven, en aldra, niet alleen genoeg van het zoo belangrijke artikel van calicots voor Oost-Indië konden leveren, maar ook allerwege eenen aanvang hebben gemaakt, om de fabrikaadje, door inlandsch debiet, uit te breiden. De taak van invoering van de fabrikaadje van calicots, dus als vervuld kunnende beschouwd worden, was de weefschool, zoo als die oorspronkelijk gevestigd was, en de uitbreiding, welke die verkregen had, niet meer noodzakelijk, terwijl de leverancien van calicots aan de Nederlandsche Handelmaatschappij reeds zoo veel bedroegen, als in 1829 en 1830 jaarlijks van Belgie werd uitgevoerd. De Handelmaatschappij haar doel met de invoering van eene verbeterde wijze van weven bewerkt hebbende, en edelmoedig van alle voordeelen afziende, welke zij daardoor zelf zoude hebben kunnen genieten, ten behoeve van het werkzaam algemeen, ontdeed zich van de weefstoelen te GOOR, Enter, Hulten en Diepenheim aan den Heer G. C. ARNTZENIUS, in wiens bezit zij thans nog zijn (1). De calicotsfabrijken zijn echter, sedert het jaar 1841, in

(1) Men zie nader hier over het stukje getiteld: *Weefschool te* GOOR, *door* J. H. HALBERTSMA, in den *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en letteren*, 1837, bl. 81–121.

Digitized by Google

Goor en geheel Twenthe in verval geraakt, zijnde dit veroorzaakt door de mindere behoefte der Handelmaatschappij.

De Herv., die hier ruim 1100 in getal zijn, maken met die van het Kerspel-Goor, welke 240 in getal zijn, eene gem. uit, die tot de klass. van *Deventer*, ring van *Enschedé*, behoort. De eerste, die in deze gem., vereenigd met Diepenheim, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES BURANUS, die in het jaar 1602 herwaarts kwam, en in het jaar 1605 vertrok. Later werd hier, in het jaar 1684, tot tweeden Predikant beroepen WINOLDUS VAN BOMMEL, die in het jaar 1686 naar Apeldoorn vertrok. Sedert is Goor door twee Predikanten bediend, behalve van 1722 tot 1726. Na het overlijden van CHRISTIAAN SCHIMMEL, in het jaar 1809, is hier echter geen tweede Leeraar meer beroepen, zoodat er thans slechts één staat. Het beroep geschiedt met medestemming van de Regering en Borgmannen.

De R. K., van welke men er ruim 400 aantreft, onder welken 300 Communikanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Twenthe* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt.

De Isr., die hier ongeveer 90 in getal zijn, maken eene ringsynagoge uit, welke tot het synagogaal ressort van *Zwolle* behoort.

Men heeft in deze gem. twee scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht worden.

Het plattelandst. Goor, ook wel GORE of GOEN gespeld, in het Lat. GORA, ligt 6 u. O. van Deventer, 3 u. Z. van Almelo, aan de Regge. Het bestaat uit eene enkele straat, ter wederzijde met huizen betimmerd. — Dit stadje is gesticht in het jaar 1263, zoo als blijkt uit eenen stadsbrief van HENDRIK VAN VIANDEN, den acht en dertigsten Bisschop van Utrecht.

In het jaar 1421 werd te Goor, door FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, een vrijstoel opgerigt. Diensvolgens was Goor van 1421 tot 1464, de zetel van eenen Vrijgraaf van het zoo beruchte veemgerigt, welker Vrijgraven door de Bisschoppen van Utrecht werden aangesteld, en door de Duitsche Keizers bevestigd.

Men heeft er een Stadhuis, aan de *Voorstraat*, dat een oud bouwvallig gebouw is.

De Hervormde kerk, aan de *Grootestraat*, welke vóór de Reformatie aan den H. PETRUS was toegewijd, stond destijds ter benoeming van den Graaf VAN GOOR, en had twee vikarijen, te weten eene vikarij van *O. L. Vrouw* en eene tweede van den H. ANTONIUS. De bezitter van de eerste vikarij was gehouden, alle Zondagen en Heiligedagen de eerste dienst te doen. In het jaar 1571 had HERMAN VAN RECHTEREN het regt van patronaatschap over deze vikarij. Die van ST. ANTONIUS, welke den bezitter tot drie wekelijksche diensten verpligtte, werd door de Borgmannen en de Schepenen vergeven.

De R. K. kerk, in de *Hengeveldestraat*, aan de oostzijde der stad, aan den H. PETRUS en PAULUS toegewijd, is in het jaar 1809 gesticht en in het jaar 1832 herbouwd en van eenen toren voorzien. Ook heeft deze kerk een orgel.

De Stadschool, wordt door een gemiddeld getal van 280 leerlingen bezocht, en de bijzondere school door 20 leerlingen.

Men heeft er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 Julij 1835 is opgerigt en 40 leden telt terwijl het eene boekerij heeft. — Ook bestaat er een Distributiekantoor voor de brievenposterij.

Digitized by Google

Men ziet er op het kerkhof een monument op het graf van THOMAS AINSWORTH, een man, die aan de nijverheid bepaaldelijk van Overijssel, de grootste diensten heeft bewezen. Als merkwaardige oudheid, vindt men er den, thans nog zoo genoemden, Malberg, zijnde de plaats, waar reeds door de Saksers, in de open lucht het regt werd uitgesproken.

Vroeger had men er een Gasthuis, met eene kapel, waarin de Pastoor des Maandags en Donderdags de mis moest lezen. — Ook stond er een kasteel, het Slot te Goor geheeten. Zie GOOR (HET-SLOT-TE-).

De kermis valt in den laatsten Dingsdag in Augustus.

In 1498 veroverde de Heer VAN WISCH de stad. In het begin der volgende eeuw onderging GOOR nog onderscheidene malen een dergelijk lot. Zoo werd het, in 1510, door Hertog KAREL *van Gelder* ingenomen, in 1512 door ROELOF VAN MUNSTER, Drost van Koevorden, en in 1517 andermaal door Hertog KAREL, die alles, wat hij er vond, deed uitplunderen en over den kling joeg, ingenomen. In 1572 werd zij door den Graaf VAN DEN BERG genomen, ging vervolgens weder tot de Spaansche zijde over, en werd in 1580 door den Staatschen Overste IJSSELSTEIN belegerd, doch door MAARTEN SCHENK ontzet. In 1597 door Prins MAURITS ingenomen zijnde, bleef zij aan de zijde der Staten, deelde vervolgens in de lotgevallen der Republiek, werd van hare versterkingen ontbloot, en is thans een open stadje.

Het wapen van GOOR bestaat uit een veld van keel (rood), beladen met een kruis van zilver en gekantonneerd met eene mispelbloem van zilver, gepunt van sinopel (groen); het schild gedekt met eene kroon van goud.

GOOR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 2¼ u. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. Z. W. van *Helmond*, gem. *Mierlo*.

GOOR, moeras in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GHOOR.

GOOR (HET), vroeger geschreven DAT GHOER, weidegrond op de *Over-veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. arr. en 11½ u. N. ten W. van *Arnhem*, kant., gem. en 7 min. N. ten W. van *Elburg*.

Het is omtrent 60 morgen groot, en werd door REINALD, Graaf *van Gelre en Zutphen*, in Mei 1336 gegeven » aan poorteren van » Elburg, en aan alle erfnamen, die daar gevest zijn of daarin hier » namaals mogen geërft worden, ook waar dat zij woonachtig zijn; » zijnde destijds een stuk *Henghemudeland*, genaamd DAT GHOER, met » den vrede en grave, die daarom gaat, en met twee wegen, van » welke wegen er een ging van Elburg in 'T GHOER, en de andere » weg uit het GHOER bij der Crijmelhorst, en aldaar gelegen in het » kerspel van Doornspijk, tusschen de kerk aldaar en de stad Elburg, » voor een edel erftijnsgoed jaarlijks aan Graaf REINOLD en zijne erfgenamen, te betalen daags na St. Marten in den Winter, à zestien » penningen cleyne payements of eene coninx tornoysen daarvoor; » met vergunning, dat de poorters en erfnamen hun aandeel in » hetzelve aan elkander mogten verkoopen en overdoen zonder eenigerhande bekroeden, behoudens den tiende groot en smal en heerlijkheid, wanneer het gemelde lant mogt betimmert worden;" bij welken giftbrief tevens aan poorteren en erfnamen van Elburg geschonken zijn » twee windmolensteden aan de Zee *en den anworp van den* » *Zande* tegen eene jaarlijksche belasting van *zestien penn. payements* » voor elke molenstede te betalen iedere Dingsdag na St. Marten."

Thans is HET GOOR nog eene stadsweide, waarin de ingezetenen tegen betaling van eene geringe retributie voor ieder stuks vee hunne koeijen of paarden kunnen weiden, welke alsdan, op den 10 Mei, jaarlijks met een brandmerk voorzien worden. — Een herder onder den naam van Goorherder, door de stad aangesteld, heeft het opzigt over het daarin weidende vee. Vroeger moest hij bij zijne aanstelling de navolgende eed afleggen: » Ik zekere en love! dat ik een jaar lang » een rechte Goorherder wezen zal, alle de beesten die daarin gaan te » rechte hoeden, wachten en weren zal, opbrengen en omdrijven zal, » na oude gewoonten, en zal hebben goede toeverzicht op DAT GOOR, » dat daarin geene andere beesten ingebracht worden of komen, dan daar » met rechte in hooren, dat ik op alle plaatsen te rechte schutten zal, » zonder eenig aanzien des persoons. En elke breuke die daarin geschiet, » te rechte aanbrengen zal, en te rechte dat aangeven zal. Ook mede » alle die geenen die ik bevinde of vernemen kan, bij nachte of bij » dage, die andere lieden, hout, tuin of vrede ontdraagt of houwt, » die iemands koren of gras ontmaayt of snijdt, diezelve zal ik aan» brengen en melden aan den Burgemeester in der tijd." Deze Goorherder moet alsdan in eene hut, de Ghoerhut genaamd, gedurende het zomersaisoen, zijn verblijf houden, welke woning op vier steenen poeren, 14 voeten boven het gewone maaiveld, was opgetrokken, en tevens des Zondags en vooral op Pinkstermaandag, den ingezetenen van Elburg, tot uitspanningsplaats verstrekte. Gemelde Ghoerhut is echter door den zeevloed van 1825 weggespoeld, en niet weder hersteld.

GOOR (ALDEN-), oud adell. kast., in het *Land van Hoorne*, prov. *Limburg*, distr., arr. en kant. *Roermond*, gem. *Haelen*, op den linker Maas-oever.

Vóór meer dan drie eeuwen behoorde dit kast. aan het adell. geslacht VON BOETZELAER; toen was het versterkt en had eene vierkante gedaante, met zware torens op de hoeken. In den dertigjarigen oorlog werd het meermalen belegerd, ingenomen en gedeeltelijk verwoest. Het is geheel vernieuwd, alléén de grachten en slechts een der oude torens zijn nog overgebleven, en dit is toe te schrijven aan de kloeke daad van eene Freule VON BOETZELAER. Een Zweedsch leger belegerde het kasteel, en had zich reeds gedeeltelijk daarvan meester gemaakt; de Freule VON BOETZELAER, niet in de magt der vijanden willende vallen, vlugtte met eene van hare Kamerjufvrouwen in den thans nog overig zijnden toren, en verdedigde zich aldaar manhaftig tegen de aanvallen der belegeraars. De Bevelhebber der Zweedsche benden, de dapperheid dezer kloeke vrouwen bewonderende, deed de belegering staken, zond haar een vrij geleide en verhinderde alle verdere verwoesting van het kasteel.

Tusschen de jaren 1625 en 1629 werd het kasteel ALDEN-GOOR door de familie VON BOETZELAER verkocht aan den Baron LAMBERT DE KEVERBERG, die van Saksischen oorsprong was, en toen, door den Paltzgraaf van den Rijn, tot Gouverneur van Dusseldorf was aangesteld; hij bezat nog andere kasteelen in het Land van Gulick en onder anderen Lintzenich, waarvan hij den naam voerde. Bij zijn overlijden kwam ALDEN-GOOR aan zijnen tweeden zoon JAN CASPAR DE KEVERBERG D'ALDENGOOR, geboren den 4 Januarij 1639, wiens eenige dochter, JOANNA MARIA ELIZABETH, in huwelijk trad met haren neef KAREL EMMANUEL DE KEVERBERG-LINTZENICH. Hun zoon RODOLPH CASPAR kreeg ALDEN-GOOR, en liet het na aan zijnen kleinzoon KAREL FREDERIK JOZEF Baron DE KEVERBERG D'ALDEN-

Digitized by Google

goor, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en President van den Adelstand in Limburg. Thans behoort het kasteel Alden-Goor, hetwelk een der voornaamste is van Limburg, aan de Hoog Wel-Geboren Vrouwe Baronnesse de Keverberg d'Aldengoor, geboren Baronnesse de Kerkerinck-Borg.

GOOR (KERSPEL-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 5½ u. O. van *Deventer*, kant. en 1½ u. W. van *Goor*, gem. *Markelo*.

GOOR (OLDE-), voorm. adell. h. in de heerl. *Didam*, prov. *Gelderland*. Zie Mannorst.

GOOR (SLOT-TE-), voorm. burg in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, bij de plattelandst. *Goor*.

Deze burg werd in het jaar 1348, door Gijsbrecht van Bronkhorst verbrand; ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans het Kerkhof der Israëliten.

GOORE (DE), naam, welken men in de wandeling veelal geeft aan het geh. de Goorn in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*. Zie Goorn (De).

GOOREDIJK, vl., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie Gorredijk.

GOOREGT, ook wel Goregt geheeten, eene uitgestrekte landstreek in de prov. *Groningen*.

Zij loopt rondom de stad; paalt N. aan Hunsingo, O. aan Fivelgo en de Sapmeerster veenen, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan Drenthe en het Middagsterdeel in het Westerkwartier. Onder deze landstreek is, sedert 1283 reeds, begrepen de heerlijkheid Selwert, liggende ten Noorden der stad, tusschen haar en Hunsingo; maar oudtijds was Selwert een afzonderlijke regtsban, met een sterk slot en een vermaard Benediktijner Nonnenklooster en abdij. Ofschoon slechts eene kleine heerlijkheid zijnde, gaf zij nogtans haren naam aan het geheele Gooregt, hetwelk den naam verkreeg, en tot heden veelal behouden heeft, van Geregt van Selwert, wiens Ambtman genoemd werd Ambtman des Geregts van Selwert en diens Landregt het Selwerder Landregt. Men verdeelt het Gooregt gewoonlijk in de hooge en lage zijde; behoorende oudtijds onder de lage zijde de dorpen in de klei, terwijl de anderen geacht werden, de hooge zijde uit te maken. Thans worden onder de hooge zijde alleen gerekend: Helpen, de Hoornsche dijk, Essen, Dilgt, Haren, Onnen, Noordlaren, Glimmen en Hemmen, daar tot de lage thans ook behooren: Wolfsbergen, Kropswolde en Foxhol, benevens Westerbroek, Engelbert, Middelbert en Noorddijk. De hooge zijde maakt een gedeelte uit van den zoogenaamden Honds- of Bisschops rug, zijnde eene hoogte, welke bij de stad Groningen een begin neemt en zoo oostwaarts door Drenthe naar Munsterland loopt.

Door de Latijnsche schrijvers werd dit land Praefectura suburbana geheeten. In vele oude stukken draagt deze regtsban den naam van Gooren Woldregt, als wanneer Goo meer bepaaldelijk ziet op de kleidorpen en Wold op de zanddorpen, alwaar, vooral oudtijds, veel houtgewas stond. Dit Woldregt wordt in de oude stukken ook genoemd Thrento-Walda of het Drenther woud, hetzij omdat het voorheen onder Drenthe behoorde, hetzij (wat veel minder waarschijnlijk is) ter aanduiding van de nabijheid dezes wouds aan het opgemelde landschap. Menso Alting wil, dat, naardien geheel Drenthe, reeds ten jare 1024, door Keizer Hendrik III, aan de St. Maartenskerk geschonken was, de latere gifte, in 1040, van een zeker landgoed (prædium) in Drenthe, te huis moet gebragt

Digitized by Google

worden op dit ons Drentherwoud of Goorecht, als vroeger daarvan afgescheiden. Deze beide giftbrieven zijn, bij gebrek aan berigten uit zulk een verwijderd tijdvak, moeijelijk te vereenigen, en kunnen dit misschien ook alleen daardoor, dat het *Comitatus de Thrente*, in den brief van 1024 geschonken, geheel Drenthe bevatte, met uitzondering van de daarin reeds bestaande specielle regtsbannen. Immers van dien aard wáren *Uphelte*, *Witthelte* en *Pithelo*, *in Comitatu Thrente* gelegen, welke werden afgenomen van Ulfo en zijnen broeder, en geschonken aan de Utrechtsche St. Martenskerk, bij eenen brief van denzelfden dag, als waarop de voorschreven brief van 1040 is afgegeven, wordende in beide de diplomata deze specielle regtsbannen of landstreken *praedia* genoemd. In dat geval moet men, met Alting, aannemen, dat het Goorecht, ofschoon in het landschap Drenthe gelegen, reeds lang vóór 1040 een afzonderlijk *praedium* was, hetwelk alzoo in 1024 niet begrepen kon zijn onder de gift van het *Comitatus de Thrente*, even min als *Uphelte*, *Witthelte* en *Pithelo*, ten zelfden jare en dage, aan dezelfde kerk geschonken (1). Voorts merken wij alleen aan, dat de Bisschoppen van Utrecht de stad Groningen zelf onder die gift hebben zoeken te betrekken, en ook werkelijk korten tijd in het bezit daarvan geweest zijn; dat die Kerkvoogden hunnen Ambtenaar over het Goorecht ook den titel gaven van Burggraaf (Præfectus) van Groningen, hebbende zijnen burg en zetel in Groningen; en dat de titel van Burggraven in Groningen nog lang is behouden, na dat zij hun gezag in de stad reeds verloren hadden.

Na het uitsterven der Groenenbergen, welke deze waardigheid lang erfelijk bezeten hebben, namen de Heeren van Selwert, anders de opvolgers in hunne goederen, dezen titel niet aan, waarschijnlijk om den Raad van Groningen te behagen; ja zelfs was Barteld van Selwert, in het jaar 1348, Burgemeester van Groningen. Dit schijnt de reden te zijn, waarom het kapittel van Utrecht, ten jare 1352, Hendrik van Selwert wilde verpligten, de brieven, wegens het leen van het regtsgebied der stad Groningen, te vervolgen; het geen die Heer aannam, alleen voor zoover zulks in zijne magt zoude staan en wel binnen eenen bepaalden tijd. Dan dit heeft geen gevolg gehad; immers bij het huwelijks verdrag van Ida, Hendriks eenigste kind, ten jare 1360, heet het alleen: *mit den huse und mit den herschaft van Selwert unde mit den gerichte van Gronningen, also als* Ludolf *und* Hinrick van Selwert *dar in storven*. Maar in den brief van het jaar 1371, waarbij de Heeren van Koevorden, met Godevaart van den Oldenhave, dat gerigt van het domkapittel te Utrecht in pacht verkregen, wordt het genoemd: *het weerlike gerigt ende heerlickheyt, hoghe ende leghe, te Groningen en te Zelewaert, mit Wolde ende Gho*. In eenen brief van 1372, noemt de Bisschop zeker landgoed, als gelegen *in den ghericht van Zelewaerth ende kerspel van Groningen*. En in eenen brief van 1391, nemen Ida, de wed. van Herman van Koevorden, Hendrik van Zuurward, haar zoon, Godeken van den Hove en Heinen van der Breggen, den titel aan van Regters en Schulten in Groningen. Deze handelingen bewogen den Raad van Groningen, om zelf voor hunne stad van het Utrechtsch kapittel dat regtsgebied te pachten. Zij verkreeg dit ook, in het jaar 1392, voor honderd jaren lang, onder voorwaarde, om telkens, na verschenen tijd, op nieuws voor honderd jaren daarmede be-

(1) Men zie den brief van 1024 en de beide brieven van 21 Mei 1040, bij W. Heda, *Hist. Episc. Ultraject.*, ed. *Buchelii*, p. 113, 120 en 121.

Digitized by Google

leend te worden, en aldus zonder ophouden. Het wordt daarin genoemd: *de gherichten ende heerlicheyt tot Gronynghen, hoghe ende leghe, bynnen ende buten Gronynghen gheleghen, mit Wolde, mit Ghoe.* Sommigen oordeelen echter dat het van de stad zelve duidelijk onderscheiden wordt in deze zinsnede » ende wij onse personen en boden voors » (te weten van het Domkapittel te Utrecht) sellen mit onsen goede » in der stad van Groningen, en mede in de gerigten en heerlijkheden » voors, veilig varen duiren, en komen."

Hoe zeker nu ook de Raad van Groningen door deze handeling meende te zijn, ontdekte Frederik van Blankenheim, de een en vijftigste Bisschop van Utrecht, kort daarna den zwakken grond, waarop die zekerheid gerust had. Na eerst van het kapittel van St. Maartenskerk, aan welke het Goregt geschonken was, het *praedium* te hebben overgenomen, vroeg hij daarop van de stad Groningen het gepachte, als onwettig verkregen, terug. Bij weigering gebruikte hij het regt der wapenen, en vorderde daarmede zoo veel, dat Groningen hem, in het jaar 1405, weder overgaf het gerigt en de heerlijkheid, geheeten: *die Heerschap van Zelwerde op Go en Wold*, om dat te laten beregten, naar het regt, van oudsher daarop gelegen, waar tegen de Bisschop aan de stad verpachtte, » dat gerigte binnen de stad, alsoe te verstaen, dat sy dat hebben » sullen binnen der mueren, en voert zuitwaerts buiten der stad, thent » der stede toe, daer men dat vredecruis in voertiden plach te setten » in den vryen maret, ende voert als dat van outs gegaen heft ten » oosten, ten westen ende ten noorden." Deze opgegevene zwetten duiden, zonder tegenspraak, aan die uitgestrektheid lands, welke heden bekend is onder den naam van de Stadstafel, en daarover kon de stad nu een harer burgeren aanstellen tot Schout, maar deze moest bij des Bisschops Ambtman in het gerigte van Selwert beëedigd worden. In dezen toestand bleven de zaken, tot dat Groningen in het jaar 1460, van David *van Bourgondië*, den vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht, die gebrek aan geld had, dat regtsgeding van Selwerd op Go en Wold aankocht, met de magt, om daarover naar willekeur te beschikken en de Ambtenaren aan te stellen, en wel voor 1600 gouden Rhijnsgulden (2240 guld.) in eens, en honderd dergelijke guldens (140 guld.) jaarlijks. Na de aanneming van den Oostfrieschen Graaf Edzard, en vervolgens van den Gelderschen Hertog tot Heer, had de stad Groningen weinig aan dit regtsgebied, alzoo de gemelde Vorsten zich daarover als Landsheeren gedroegen, en inzonderheid Karel, Hertog *van Gelder*, die der stad niet gunstig scheen te zijn. Zulks was ook de rede, waarom Groningen, ten jare 1536, toen deze provincie de heerlijkheid aan Karel V en zijne erven, als Hertogen van Braband, Graven van Holland en Erfheeren van Friesland en Overijssel, opdroeg, als eene voorwaarde bedong, dat de Oldambten en het Geregt van Selwert aan de stad zouden verblijven. Sedert dien tijd is Groningen in het gerust bezit van Selwert of het Goregt gebleven, en bestuurd geworden door eenen Ambtman, die verpligt was, alle de raadsbevelen in zijnen regtsban te achtervolgen en te doen nakomen. In pleitgedingen en andere burgelijke zaken, gaf hij des vrijdags met twee Gezworenen, die viermaal in het jaar veranderden, vonnis naar het voorschrift van het Selwerder landregt, van welke vonnissen men beroep kon instellen aan of op den Raad van Groningen. In het lijfstraffelijke besliste de Ambtman met acht Gezworenen bij arrest, tot aan het jaar 1749, sedert welken tijd hunne criminele vonnissen, even gelijk die van alle anderen Rigteren in dit gewest, onderworpen

Digitized by Google

zijn geworden aan een voorafgaand onderzoek en goedkeuring des gedings bij het Provinciale Hof. Ook werden, sedert 1749, de Ambtman en diens Secretaris, aangesteld door den Stadhouder, doch sedert 1795 door de stad, tot dat in 1803 eene reorganisatie der justitie in deze provincie plaats greep.

De gedane beroepingen der Leeraren in ieder dorp stonden niet ter goedkeuring des Ambtmans, maar van den Raad in *Groningen*, die daarop ook, den 21 Februarij 1673, eene verordening gemaakt heeft, naar welke in het Gooregt tot eene stemming op Predikant, Kerkvoogd en Schoolmeester bevoegd zijn alle de mannelijke hoofden des huisgezins in ieder kerspel, die een jaar bevorens ledematen der gemeente zijn geweest, mits dat zij eigen huis en goed bezitten, of ten minste zesjarige Meijers zijn. Deze moeten persoonlijk hunne stemmen inbrengen, of zij worden niet gerekend, maar de Landeigenaren, buiten het kerspel wonende, welke 60 grazen (16 bund. 6 v. r. 62 v. ell.) veens, of 24 grazen (6 bund. 42 v. r. 64 v. ell.) vrij land, of een vierendeel waar, of 20 grazen (5 bund. 35 v. r. 54 v. ell.) behuisd land, in de markt van het kerspel, in eigendom of erfpacht bezitten, kunnen hunne stemmen door een ander laten uitbrengen, zonder daardoor echter hunne Meijeren uit te sluiten. Hierdoor had men in ieder dorp vele stemhebbenden, maar nergens eene staande kerkelijke begeving, gelijk op vele plaatsen in de Ommelanden. De Predikanten van het Gooregt behooren onder de klassis van *Groningen* en komen aldaar te zamen.

Vóór het jaar 1795, betaalde het Gooregt nog aan de stad Groningen zekere lasten, onder den naam van rookpenning, schultbaver en schultmolt, en meer anderen, welke vroeger tot de tafelgoederen der bisschoppen hadden behoord, doch welke schier alle of door den loop der tijden zijn verdwenen, of, zoo als het schuldmolt, door eenige dorpen, zijn afgekocht.

Tot het Gooregt behooren thans de volgende d., Noorddijk, Middelbert, Engelbert, Westerbroek, Hoogezand, Kropswolde, Haren, met het geh. Helpen en Noordlaren, uitmakende de gem. Haren, Hoo-gezand en Noorddijk, zoodat het Gooregt een groot gedeelte van het kant. *Groningen* en een klein gedeelte van het kant. *Hoogezand* beslaat: het telt 1532 h., bewoond door 1835 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 9000 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt, scheepsbouw, fabrijken, handel en zeevaart, en gedeeltelijk ook in veenderijen.

De Herv., die hier ruim 8000 in getal zijn, maken de gem. van *Noorddijk*, *Middelbert*, *Engelbert*, *Westerbroek*, *Hoogezand*, *Kropswolde*, *Haren* en *Noordlaren* uit, en hebben acht kerken die door even zoo veel Predikanten bediend worden.

De R. K., van welke men er ongeveer 800 aantreft, onder welken 500 Communikanten, worden alle tot de stat. van *Groningen* gerekend.

De 150 Isr., die hier gevonden worden, behooren tot de ringsynagoge van *Groningen*. — Men telt er 15 scholen (1).

GOOREN (DE), geh. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*. Zie Goors (De).

---

(1) Hen die iets meer omstandigs omtrent het Gooregt wenschen te weten, verwijzen wij naar de Oudheden van het Gooregt en Groningen, ontleend uit den giftbrief van Hendrik III, aan de St. Maartenskerk van Utrecht, van den jare 1040, door Prof. A. Ypey en Mr. H. O. Feith, te Groningen bij J. Oomkens 1836.

Digitized by Google

GOORLE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Goirle.

GOORN (DE), in de wandeling de Goore of de Gooren, geh. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 2 u. W. van *Hoorn*, gem. *Berkhout-en-Baarsdorp*, 1 u. W. Z. W. van Berkhout.

De R. K. hebben aldaar eene kerk, aan de H. *Rozenkrans* toegewijd, welke tot de stat. van *Goorn-en-Grosthuizen* behoort, en in het jaar 1825 gebouwd is. Zij is van een orgel en eenen netten toren voorzien.

Filips *de Goede*, Hertog *van Bourgondië*, deed in het jaar 1426 alhier eene sterkte aanleggen, welke echter later weder vernield werd.

GOORN-EN-GROSTHUIZEN, R. K. stat., aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*; met 900 zielen, onder welke 600 Communikanten. Men heeft er eene Kerk te *Goorn*, welke door eenen Pastoor bediend wordt. Vroeger bestond er ook eene kerk te Grosthuizen, welke in 1825 is verkocht.

GOORSCHE-BEEK, naam, welken men weleens verkeerdelijk geeft aan een gedeelte van de riv. de Aa of Aha, prov. *Overijssel*. Zie Aa of Aha.

GOOSEN, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Matappica-kreek, ter regterzijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan de koffijplant. Landlust-en-Twistrust, en benedenwaarts aan de koffijplant. Bodenburg; 396½ akk. groot; met 88 slaven. De Negers noemen haar Snau.

GOOSEN, verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Berendslust, benedenwaarts aan de verl. plant. Carthago, 800 akkers groot.

GOOSVLIS-POLDER, naam, welken men gemeenlijk geeft aan den Goodsvliet-polder, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Goodsvliet-polder.

GOOT (DE-), de Geut of het Grafhorster-diep, riv. in *Zalland*, prov. *Overijssel*.

Het is een der monden, waardoor de *IJssel* zich in de *Zuiderzee* uitstort. Hij neemt zijnen aanvang tegen over de stad Kampen, vloeit met eene bogtige noordelijke strekking, tusschen het Kamper-eiland en Mastenbroek door, tot dat hij, tegen den Mandjeswaard stuitende, noordwaarts het Ganzendiep afzet; terwijl hij voorts, eerst bezuiden en vervolgens beoosten die vaart heen stroomende, zich in de *Zuiderzee* ontlast.

GOOTE (DE) of De Gote, voorm. riv. in *Zuid-Holland*, van welke thans niets meer te vinden is.

Het was een arm van de *Maas*, die aan den Oostkant Brielle binnen stroomde, door de Zuidspui naar het Nieuwland liep; van daar naar de Nieuwe Goote stroomde, voorts, door den St. Annapolder vloeijende, viel zij bij Schapengors in de *Noordzee*.

GOOTE (DE), ook wel de Nieuwe-en-Kleine-Goote geheeten, pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, voor het grootste gedeelte gem. *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote* en voor een klein gedeelte gem. *Naters-en-St.-Pancrasgors*; palende N. aan den Ruggepolder en Naters, O. aan den Zuidspuiboezem, de Oude-Goote en den Nieuwen-Hoornsche-polder, Z. aan den Nieuw-Hellevoetsche-polder, W. aan den St. Anna-polder en den Natersche-polder.

Digitized by Google

Deze pold., die in het jaar 1473 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 736 bund. 88 v. r. 9 v. ell., waaronder 703 bund. 82 v. r. 90 v. ell. schotbaar land, als: onder *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote*, volgens het kadaster, 649 bund. 84 v. r. 75 v. ell., waaronder 635 bund. 41 v. r. 70 v. ell. schotbaar land, en onder *Naters-en-St.-Pancrasgors*, volgens het kadaster, 87 bund. 3 v. r. 34 v. ell., waaronder 86 bund. 44 v. r. 70 v. ell. schotbaar land. Men telt er 9 h., waaronder 7 boerderijen, van welke 7 h., en daaronder 6 boerderijen onder *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote*, en 2 h., waaronder 1 boerderij, onder *Naters-en-St.-Pancrasgors*. Zij wordt door eene sluis, op het Zuidspui, te Brielle door de haven van het overtollige water ontlast. Het land ligt 50 duimen beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit een Schout en drie Leden.

GOOTE (NIEUWE), heerl. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Nieuwe-Hoorne-en-Nieuwe-Goote*, bestaande uit het grootste gedeelte van den pold. de Goote; palende N. aan de heerl. Oost-Voorne, O. aan de Vierpolders-en-Nieuwe-Hoorn, Z. aan Nieuw-Hellevoet, W. aan Naters-en-St.-Pancrasgors.

Deze heerl. bevat noch d. noch geh., en slechts eenige verspreid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 649 bund. 84 v. r. 75 v. ell., telt 7 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 55 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die, op 8 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Nieuwen-Hoorn*. — De 8 R. K., die er gevonden worden, onder welke 4 Communicanten, worden tot de stat. van *Brielle* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Nieuwen-Hoorn*.

In het jaar 1404, beloofde Hertog Jan van Beijeren aan de stad Brielle, om de Nieuwe Goote niet tot korenland te zullen laten bedijken, dan met wederzijds goedvinden. — In het jaar 1415, gaf genoemde Hertog zijne toestemming, tot het bedijken van de Nieuwe-Goote, doch dit had geen voortgang. In het jaar 1473, deed Karel *van Bourgondië* uitspraak in het geschil over de bedijking, en gaf te gelijk zijne toestemming, tot de bedijking van de Nieuwe-Goote. In het jaar 1474, stond gemelde Vorst aan de stad Brielle zijn regt af, van het passagie- en veergeld op de Nieuwe-Goote, onder voorwaarde van eene jaarlijksche betaling van 100 ponden (75 guld.). In het jaar 1478, ontsloegen Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië de stad Brielle van deze honderd ponden 's jaars, mits betalende in eens duizend gulden. — Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Arij Vlielander, woonachtig te *Numansdorp*.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een schild van zilver, beladen met een stroomend water, waar langs een rij boomen, in het verschiet een zeilend schip, alles van natuurlijke kleur, onder eene lucht van azuur (blaauw).

GOOTE (NIEUWE-EN-KLEINE-), pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goote (De).

GOOTE (OUDE-) of Oude-Gote, pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Vierpolders*, genaamd *het Nieuwland*; palende N. aan den Nieuwlandsche polder, O. aan den Vekhoeksche-polder en den Oud-Hellevoetsche-polder, Z. O. aan den Nieuwen-Hoornsche-polder, W. aan de Goote.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 249 bund. 7 v. r. 51 v. ell., waaronder 222 bund. 24 v. r. 56 v. ell.

schotbaar land; telt 4 h., waaronder 2 boerderijen en wordt, vereenigd met de pold. het *Nieuwe-Land, Oud-Hellevoet* en *Vekhoek*, van het overtollige water ontlast door éénen molen, hebbende de uitwateringsluis in de haven van het dorp Zwarte-Waal. Het land ligt 1 ell. 25 palm. beneden A. P. Het polderbestuur, vereenigd met dat van den pold. Nieuwland, Oud-Hellevoet en Vekhoek, uitmakende het bestuur van de Vierpolders, gezegd Nieuwland, bestaat uit 5 Leden.

GOOTJES (KLEINE-), pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, eigenlijk een gedeelte van *de-Goote*. Zie GOOTE (DE).

GOOY, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GOOI.

GOOY, landstreek, prov. *Noord-Holland*. Zie GOOI (HET).

GOOY (BREEDE), water op het eil. *Goedereede-en-Overflakké*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOOI (BREEDE-).

GOOYEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOIJUM.

GOOYEMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOIJUMERGAT.

GOOYKENS-NIEUWLAND, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie GOUKENS-NIEUWLAND.

GOOYLUST, buit. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Amsterdam*, kant. en 2 u. Z. van *Naarden*, gem. en in de kom van het d. *'s Gravenland*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 75 bund. 10 v. r. 90 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. CORVER HOOFT.

GOOYUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOYUM.

GOOYUMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GOOYUMERGAT.

GORA, Lat. naam van het plattelandst. GOOR, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie GOOR.

GORAM, eil. in *Oost-Indië*, een der *Goram-eilanden*, tot de *Zuid-Ooster-eilanden-van-Banda* behoorende, O. van *Tenimbar*, 3° 4′ Z. B. 150° 22′ O. L.

Het is 3 mijlen lang en 2 mijlen breed, en er wordt eenige rijst geteeld. Het is bewoond door Mahomedanen, en heeft weleer gediend tot wijkplaats van schuldige Bandanezen, zoo dat derwaarts togten gedaan werden, om hen weder onder de Oostindische Compagnie terug te brengen.

Op den 28 December 1634 sloot de Landvoogd ACOLET een verbond met de Opperhoofden van dit eil., waarbij hun vroeger slecht gedrag tegen de Nederlanders vergeven, en zij, als onderdanen van het Gouvernement, aangenomen werden, terwijl zij het getrouwheid zwoeren, met belofte van het in geval van nood bijstand te zullen verleenen

GORAM-EILANDEN, eilanden in *Oost-Indië*, tot de *Zuid-Ooster-eilanden-van-Banda* behoorende.

Deze eilanden zijn drie in getal, en door een naauw vaarwater of kanaal van de Ceram-Laut-eilanden gescheiden. Zij zijn bij de inlanders bekend onder de namen van Goram, Marrowolko en Salawatta. Het eerstgenoemde is het meest bevolkte, en bevat de rijkste handelaren. De wetten of gebruiken der Cerammers worden ook hier gevolgd, en voor het vorige zijn deze eilanden ook aan Keffing en Kelwarie gelijk. De dorpen liggen meest aan den zeekant, op die plaats, waar de koraalbanken eene goede schuilplaats voor hunne vaar-

Digitized by Google

tuigen opleveren. De inwoners zijn met het vaarwater langs de kusten zeer bekend, en altijd bereidwillig, om de aankomende vaartuigen binnen te loodsen. De bewoners der onderscheide dorpen leven meesttijds in oorlog met elkander, en hunne geschillen worden zelden zonder tusschenkomst van Gouvernements Ambtenaren bij gelegd. Zij drijven veel handel met Banda, en rusten ook wel vaartuigen uit naar Bali en Sumbawa. Terwijl zij met de bewoners van Nieuw-Guinea in gedurige verstandhouding leven, zijn zij met dat land zeer bekend en zouden daar als tolken zeer geschikt kunnen zijn; ook maakt hunne ervarenheid in de kustvaart van Nieuw-Guinea, hen tot zeer bekwame loodsen. Voor Banda is de handel naar de eilanden, ten zuidoosten van Groot-Ceram, onmisbaar, omdat die van Banda zich alleen op deze eilanden van sago, olie, kokosnoten, vee, hout, atap, en andere onontbeerlijke artikelen voorzien. Wanneer men verhinderen kon, dat zij hunne lijnwaden en goederen regtstreeks van Singapore, Malakka en zelfs van Bengalen en Manilla herwaarts bragten, en wanneer zich nu en dan een Nederlandsch Oorlogsvaartuig hier vertoonde, zoude op Amboina en Banda de handel zeer begunstigd, en de welvaart aanmerkelijk vermeerderd worden. Tot nu toe echter hebben onze bezittingen van den handel, welke hier gedreven wordt, minder voordeel dan de vreemdelingen.

Muntspecie is op deze eilanden niet in omloop; goud- en zilvergeld, wordt gaarne ontvangen, doch, nadat men het eenmaal uitgegeven heeft, ziet men het zelden terug. Koperen munt is geheel onbekend. Om kleinigheden te betalen, bedient men zich van min of meer smalle stroken of repen nieuw katoen. Deze worden door de vrouwen uitgerafeld, en vervolgens weder tot garen gesponnen, hetwelk zij, met den wortel van bengkoedoe, rood verwen, waarna zij op nieuw broeken en kleedjes daarvan weven. Deze wortel geeft aan het lijnwaad eene zeer vaste kleur, en maakt het garen tevens veel sterker. De aldus op nieuw gewevene stoffen zijn, inzonderheid op de Aroe-eilanden en de Key-eilanden, zeer gewild. De kleedjes zijn doorgaans donkerrood met blaauwe ruiten. Op alle deze eilanden wordt eene groote menigte zulke kleedjes vervaardigd, waartoe het garen, buiten het boven beschrevene, meestendeels van Bali herwaarts gebragt wordt. Ook de breede klewangs (houwers), welke op Goram vervaardigd worden, zijn in den geheelen Moluksche-Archipel bij voorkeur gezocht, en inderdaad ook van ongemeene deugd en van beter getemperd staal, dan zelfs op Java. Doorgaans zijn de Goramsche klewangs van 2 tot 3 voet lang en zeer fraai gedamasceerd. De inwoners bouwen weinig vaartuigen; hunne kleine praauwen bekomen zij van Key, en de grootere meest van Bali. Tot het uitrusten hunner vaartuigen hebben zij zeer weinig noodig, wanneer een padoewakan in zee steekt. heeft zij maar een enkel zeil aan den mast, voorts twee roeren, die uitgeligt kunnen worden, en eene kleine kano, welke zij binnen boord zetten; wijders hebben zij twee ankertouwen van in elkander gevlochten rottan (zoogenaamde bindrotting) ter lengte van 30 en 60 vademen ieder. Ieder val van het zeil is mede van gevlochten rottan; de schoten enz. van goemoeti; hierbij hebben zij twee ankers van zwaar hout, eenigzins gescherfd aan den klaauw, en een zwaren steen op den stok vastgemaakt, onder water zijn deze vaartuigen met kalk digt gesmeerd en boven water geschilderd met zwarte verw, uit gebranden kokosbast of rottan zamengesteld. Eenige potten drinkwater, een kleine voorraad van zout, eene menigte sagobroodjes en een aantal

Digitized by Google

vischhoeken maakt overigens de geheele toerusting uit. De gemelde eilanden zijn tamelijk hoog en zeer vruchtbaar, op GORAM, zelf wordt eenige rijst geteeld; doch op Manowolde, en Salawatta durven de inwoners de aanplanting van dit produkt niet ondernemen, alzoo het een, als erfelijk erkend, uitsluitend regt van GORAM is. In de binnenste gedeelten van deze eilanden houden zich vele uitgewekenen van Sumbawa en Bali op, die eene slaafsche ondergeschiktheid aan de eigenlijke inwoners moeten bewijzen. Deze vlugtelingen kennen zeer weinig behoeften; zij voeden zich, in de wildernissen, van varkens en ander wild gedierte, en zelfs worden, zoo men verzekert, de slangen bij hen voor eene lekkernij gehouden.

De visscherij wordt hier weinig uitgeoefend, alzoo de inwoners zich, bij voorkeur, met hoenders, geiten en ander gedierte voeden. Wat er van vischvangst gedreven wordt, geschiedt meest door de papoeasche slaven, veelal met lijnen. Zoogenaamde seroos of staketsels, waarmede men den visch op de droogten vangt, zijn hier weinig in gebruik. De vrouwen houden zich dikwerf bezig met het zoeken van krabben op de banken, en met eene zonderlinge wijze van visschen; zij hebben namelijk aan elk been eene korf, waar de voet door heen steekt, met elken tred beroeren zij het water op de modderbank, en weten op het gevoel te onderscheiden, of er visch in den modder verscholen is; dezen klemmen zij met den voet vast en steken met eene scherpe pen langs het been heen door den korf, waarna zij den visch ophalen. De vischvangst met lijnen in dezen Archipel is zeer eenvoudig; aan lijnen, ter lengte van 60 tot 100 vademen, wordt tot 5 vademen dun koperdraad en daaraan een vischhoek vast gemaakt; aan den hoek wordt niets anders dan eenige hoendervederen gehecht, die in het water de vertooning van kleine vischjes maken; deze laat men achter zeilende of roeijende vaartuigen slepen, en vangt, naar mate de lijn dik en de vederen groot zijn, zeer gemakkelijk eene goede menigte groote en kleine visch; vooral des morgens vroeg is deze wijze van visschen gebruikelijk; tusschen de vederen wordt ook wel, met goed gevolg, een reepje visch of wit linnen aan den hoek vastgemaakt.

GORAN-GOLI (BOGT-VAN), baai in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, aan de westzijde van het eil. Xoela-Mangolie, het grootste der Xoela-eilanden. — Het is eene ankerplaats, welke door drie eilanden beschermd wordt.

GORCUM of GORCEM, naam, welke bij verkorting veelal gegeven wordt aan de stad GORINCHEM, in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORDA, kaap in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Magindanao*, aan de noordwestkust, 140° 26′ O. L.

GORDIJK, vl., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie GORREDIJK.

GORE, naam, onder welken de plattelandst. GOOR, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, wel eens voor komt. Zie GOOR.

GOREGT, voorm. kw., prov. *Groningen*. Zie GOOREGT.

GOREP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie GORP.

GORICHEM, st. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORINCHEM, arr., prov. *Zuid-Holland*; palende N. W. aan de Lek, die het van het arr. Rotterdam scheidt en N. mede aan de Lek,

Digitized by Google

waardoor het aldaar van de prov. Utrecht gescheiden wordt, O. aan het Geldersche arr. Tiel, Z. aan de Merwede, die het van het Noord-Brabandsche arr. 's Hertogenbosch en van het arr. Dordrecht scheidt, van welk laatste het ten W. mede door de Noord gescheiden wordt, die het voorts ook van het arr. Rotterdam scheidt.

Het bevat de kant. Gorinchem, Sliedrecht en Vianen. Het beslaat eene oppervlakte van 43,241 bund. 87 v. r. 94 v. ell., telt 7539 h., bewoond door 9578 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 48,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt, onder welke ook vele aannemers van publieke werken gevonden worden.

GORINCHEM, kant., arr. *Gorinchem*, prov. *Zuid-Holland*; palende N. en O. aan het kant. Vianen, voorts voor een klein gedeelte aan het Geldersche kant. Geldermalsen, Z. aan het Noord-Brabandsche kant. Heusden, waarvan het door de Merwede gescheiden wordt, W. aan het kant. Sliedrecht. Het bevat de volgende 14 gem., als: Gorinchem, Ameide, Arkel-en-Rietveld, Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek, Hardinxveld, Hoog-Blokland, Hoornaar, Kedichem-en-Oosterwijk, Leerbroek-Reijerskoop-en-Middelkoop, Meerkerk, Nieuwland, Schelluinen, Spijk en Tienhoven. Het beslaat eene oppervlakte van 11,404 bund. 7 v. r. 3 v. ell., telt 2926 h., bewoond door 3537 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 18,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den vee- en henneptcelt, terwijl er ook vele aannemers van publieke werken gevonden worden.

GORINCHEM, ring, prov. *Zuid-Holland*, kl. van *Dordrecht*. Deze ring bevat de volgende 10 gem., als: Gorinchem, Arkel, Hoog-Blokland, Giessendam-en-Neder-Hardinxveld, Giessen-Nieuwkerk, Giessen-Oudekerk, Hardinxveld, Hoornaar, Schelluinen en Spijk, met 10 kerken, bediend wordende door 12 predikanten. Men telt er ongeveer 14,000 zielen.

GORINCHEM, gem., prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem* (3 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Hoog-Blokland en Arkel-en-Rietveld, O. aan de Geldersche gem. Vuren-en-Dalem, Z. aan de Merwede, W. aan Schelluinen en Hardinxveld.

Deze gem. bevat de st. Gorinchem en de zoogenaamde Banne-van-Gorinchem, waarin het geh. de Haar, zij beslaat eene oppervlakte van 788 bund. 80 v. r. 10 v. ell.; telt 1466 h., bewoond door 1617 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 8200 inw., wier voornaamste middelen van bestaan zijn: handel in koren, aardappelen, hennip, zuivel en de vischvangst; alsmede in de winkelnering voor den omtrek; ook zijn hier 3 brouwerijen, 2 mouterijen, 2 kunstazijnmakerijen, 4 leerlooijerijen, 2 scheepstimmerwerven, 2 zeilmakerijen, 1 taanderij, 3 zalmrookerijen, 1 touwslagerij, 1 zeepziederij, 1 zijdefabriek, 4 boekdrukkerijen, 2 steendrukkerijen, 1 houtzaag-, 4 olie-, 1 koren- en pel- en 2 koren- en moutmolens. Gorinchem is ontegenzeggelijk eene dier plaatsen van ons vaderland, welke den meesten doortogt hebben, waar de kosten van het armwezen, met de meeste zorg worden bestreden, en de bedelarij het ernstigste wordt geweerd.

Deze plaats heeft, volgens Ds. Martinet, de roem van schoone meisjes en vrouwen te bezitten, en is, door hare ligging aan de stroomen der rivieren, eene der gezondste plaatsen in ons Vaderland; terwijl die ligging aan vele wateren haar steeds bevrijdt van ongelukken door onweder.

Digitized by Google

Men houdt er jaarlijks 2 beestenmarkten, welke invallen: de eerste op Vrijdag vóór den eersten Dingsdag in November, de tweede den eersten Dingsdag na St. Maarten in November. De jaarlijksche paardenmarkt valt in, in November, en wel, Maandag na St. Maarten. De voorjaarsmarkt begint met half vasten en duurt 8 dagen; de kermis wordt gehouden in Augustus en wel den Zondag na Maria *Hemelvaart*; de najaarsmarkt begint op Maandag na St. Maarten en duurt 8 dagen.

De Herv., die hier ongeveer 6000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*, behoort en door 3 Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Henricus Rolandus Vellenius, bevestigd in het jaar 1573, † omtrent het jaar 1600. In het jaar 1574 kreeg hij tot ambtgenoot Casper Coolhaas, die uit Deventer herwaarts kwam, en nog binnen het jaar naar Leyden vertrok, en in diens plaats, in het jaar 1575, Rudolf van Velt, gezegd Laudius, die van Lyselheym, uit den Paltz, herwaarts kwam, zoodat er destijds twee Predikanten stonden; terwijl, in het jaar 1588, tot derden Predikant beroepen werd Thomas Sprankhuysen, die in 1593 naar Leyden vertrok. In het jaar 1647 werd het getal Predikanten tot op vier vermeerderd, en, den 17 Junij van dat jaar, ten dien einde beroepen Johannes Messu, die van Hellevoetsluis herwaarts kwam, en in 1662 overleed, waarna hier altijd vier Predikanten gestaan hebben, tot het jaar 1807, toen, na het overlijden van den Predikant Adrianus Mandt, ingevolge Koninklijk besluit, de vierde leeraarsplaats onvervuld bleef. Onder de alhier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld de Geschiedschrijver Adrianus 's Gravezande, die in 1745 herwaarts kwam en den 6 Januarij 1749 naar Middelburg vertrok. Het beroep geschiedt door den Kerkenraad, uit een twaalf-, zes- en drietal.

Ook bestaat hier eene Gemeente van Afgescheidenen, die in het jaar 1841 erkend is.

Vroeger bestonden hier nog eene Remonstrantsche, eene Waalsche, eene Engelsche en eene Doopsgezinde gemeente. De Remonstrantsche gemeente is, omstreeks het jaar 1795, bij de Herv. gem. ingelijfd.

De Waalsche gemeente was opgerigt den 30 Augustus 1586. De eersten, die in deze gem. het leeraarambt bekleed hebben, waren Jaques Gantois *de Vader*, die in 1692 overleed; Abel de Lambermont, den 29 April 1691 naar Olm beroepen, en Pierre Gantois *de Zoon*, den 3 Junij 1705 Emiritus verklaard. Na het overlijden van haren laatsten leeraar Jaques David Rudolphe Balthasar Reuchlin, eenen afstammeling van den beroemden Reuchlinus, den vriend van Melancthon, hetwelk den 9 Augustus 1824 plaats had, is zij, ingevolge Kon. besluiten van 19 Augustus 1817 en 9 December 1824, vervallen verklaard.

De Engelsche gemeente is reeds in het begin der vorige eeuw te niet gegaan.

De Doopsgezinde gemeente heeft sedert het midden der vorige eeuw niet meer bestaan.

De Christenen, toegedaan de onveranderde Augburgsche confessie of Lutherschen, van welke men er, die van Vuren mede gerekend, 150 telt, maken mede eene gem. uit, welke door éénen Predikant bediend wordt, en in het jaar 1799, is opgerigt, als wanneer zij zich tevens verbroederd heeft, met de Herst.-Evangelisch-Luthersche gem. te Amsterdam, terwijl vroeger de leden dier gezindte eene filiaal gem. van die van de Evang. Luth. gem. van *Dordrecht* uitmaakten, met welke filiaal gem., de Luthersche ingezetenen van Vuren, zich reeds in 1796

vereenigd hadden. De eerste, die in de Herst. Evangel. Luthersche gem. van GORINCHEM het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIS SWAAN, die in het jaar 1799, herwaarts kwam, en in het jaar 1802, naar Purmerende vertrok.

De R. K., van welken men er 2100 aantreft, onder welken 1400 Communikanten, maken eene par. uit, die tot het aartspr. van *Utrecht* behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

De Isr., van welken men er 130 telt, maken eene ringsynagoge uit. welke tot het synagogaal-ressort van *Rotterdam* behoort, en door eenen Voorzanger bediend wordt.

Men telt in deze gem. 7 scholen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 1000 leerlingen bezocht worden.

De stad GORINCHEM, ook GORNICHEM, GORICHEM of GORRICHEM, oudtijds GORINGHOM gespeld, en bij verkorting meestal GORKUM of GORCUM genoemd, in het Latijn GORINCHEMIUM of GORNICHEMIUM, ligt 5 u. O. van Dordrecht, en 4 u. Z. O. van Schoonhoven, 51° 49′ 50″ N. B., 22° 38′ 16″ O. L., bijna ½ u. beneden de plaats, waar de Maas en de Waal, bij Woudrichem en Loevestein, in elkander vloeijen, om de Merwede te vormen, welke rivier ten Z. langs de wallen van GORINCHEM heenvloeit en aldaar de Linge opneemt. De Linge deelt GORINCHEM in twee deelen, welke met drie groote houten bruggen de Peterbrug, de Vischbrug en de Korenbrug, aan elkanderen gehecht zijn. Zij maakt hier de havens der stad uit, welke des winters het voornaamste toevlugtsoord tusschen Nijmegen en Dordrecht voor de scheepvaart zijn. In het jaar 1542 werd zij, van boven komende, tot in eene diepe kreek doorgegraven, door welke zij in de Merwede valt. GORINCHEM, op de grenzen van Holland gelegen, is doorgaans wel versterkt geweest. Reeds in den aanvang der zestiende eeuw, hebben er twaalf bolwerken omgelegen, waarbij later nog onderscheidene nieuwe werken gemaakt werden. Aan de landzijde door inundatiën gedekt en moeijelijk te genaken, zoo wordt zij als eene sterke vesting beschouwd. De stad heeft vier poorten, de Arkelpoort, van ouds de Hoog-en-Laag-Arkelpoorten, ten N. uitgaande naar het dorp en Land-van-Arkel; de Dalempoort bij de oude Burgpoort, ten O. naar Dalem in den Tielerwaard uitgaande; de Waterpoort of Waalpoort, ten Z. aan de Merwede, gebouwd in 1642, verbeeldende aan de binnenzijde het feit van sterkte van den Heer van Arkel, in het van den grond heffen van zijn paard, en aan de buitenzijde de spreuk: CIVITAS IN QUÂ MAXIME CIVES LEGIBUS PARENT, ET IN PACE BEATA, EN IN BELLO INVICTA EST (d. i.: de stad, wier burgers het meest aan de wetten gehoorzamen, is zoowel in vredestijd gelukkig. als onoverwinnelijk in den oorlog), en de Kanzelpoort, ten W. naar den Wolferschendijk en Hardinxveld uitgaande. Men wil dat deze laatste poort haren naam gekregen heeft naar de Kanselarij, op den burg van Arkel, of naar die op het oude stadhuis, in de *Hoogstraat*. De wallen rondom de stad liggen zeer vermakelijk, en men heeft vandaar, even als buiten, verschot van schoone land- en watergezigten. De naamsoorsprong van GORINCHEM is onzeker. De een is van gevoelen, dat de stad haren naam gekregen zou hebben van hare eerste bewoners, een gering slag van visschers, om hunne Gore of Gorige gedaante, spotswijze Gorrekens genaamd, dat echter wat te fabelachtig luidt. Met meer schijn gissen anderen, dat GORINCHEM zoo veel zegt als Heim of woning van GORIS, en dat de stad dezen naam naar zekeren GORIS of JORIS, Heer *van Arkel*, gekregen zou hebben. Jammer

Digitized by Google

is het echter dat men onder de Heeren van Arkel geenen van dezen naam vindt opgeteld. Nog anderen gissen, dat misschien Gorinchem zijnen naam van Gor of Goor, dat oudtijds eene moerassige plaats beteekende, en hem of heim woning ontleent, wanneer Gorinchem zoo veel zou zijn als woning in of aan eenen moerassigen grond. Ten minste zou de naam dus uitgelegd, de gelegenheid der stad vrij wel uitdrukken. De tijd der stichting van Gorinchem is even onzeker als de naamsoorsprong der stad. Sommigen willen, dat de Romeinsche legerplaats Grinnes gelegen geweest zij, ter plaatse waar men thans Gorinchem vindt. Anderen meenen, dat zekeren Jan van Arkel de heerlijkheid Wolferen, omtrent de Merwede en de Linge gelegen, van Graaf Otto van Bentheim gekocht hebbende, die met het Land van Arkel vereenigde, en daarin, omtrent den jare 1230, Gorinchem gesticht heeft. Doch deze meening rust ook slechts op losse gronden. De latere Kronijkschrijvers alleen maken er gewag van. Het eerste zekere bescheid van Gorinchem vindt men in twee handvesten van Jan I, Hertog *van Braband*, en Floris V, Graaf *van Holland*, gegeven in de jaren 1287 en 1289, waarbij de poorters van Gorinchem door geheel Braband en Holland, tolvrij verklaard werden. In den brief van Graaf Floris wordt te kennen gegeven, dat de stad diergelijke vrijheid al van zijne voorzaten bekomen had. In de tolvrijheid, door Floris V geschonken, wordt gezegd, dat die zoude voortduren, al was het, dat de stad door het geweld des waters en overstrooming naar elders moest verlegd worden, hetwelk een bewijs van de lage en moerassige grondslag der stad en, naar het ons voorkomt, ook van de afleiding van haren naam uit die lage ligging, is. In de oude rijmkronijken wordt op het jaar 1300 van Gorinchem gewag gemaakt. De lijsten der Schepenen van Gorinchem beginnen met het jaar 1315. Uit een handvest van den 11 November des jaars 1382, gegeven door Heer Otto van Arkel, blijkt, dat de stad toen reeds eenen geruimen tijd in bloeijenden welstand was geweest. Men vindt er in gewaagd, van de Schepenen der poorteren, van het veer over de Merwe, van de molenaars, van het gevangenhuis, van de stadsschool, vischmarkt, enz. Ook had er Otto van Arkel, al in den jare 1378 eene kanonniksdij van twaalf of veertien Kanonniken gesticht.

De stad heeft, binnen hare wallen, eene oppervlakte van 96 bund. 32 v. r. 10 v. ell., en telt 1419 huizen, bewoond door 1568 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 7900 inw.

Men heeft er eene tamelijk ruime vierkante Markt vóór het stadhuis. Op het midden van deze Markt lag nog, op het einde der vorige eeuw, een ronde steen, op welken vroeger eenige palen stonden, die men voor overblijfsels hield, van het tooneel, waarop Hertog Karel van Bourgondië was inhuldigd. Behalve deze is er eene Korenmarkt, op den *Havendijk*, bij de Vischbrug, en eene Vischmarkt op de *Kalkhaven*, zijnde een fraai plein met boomen beplant; op de Groenmarkt, mede een fraai plein met boomen, achter het stadhuis wordt de Groote Kaasmarkt gehouden; terwijl men de Hoog- en Gasthuisstraten thans tot wekelijksche Groenmarkt en de laatste tevens tot Kleine Kaas- en Botermarkt doet dienen.

Het eerste Stadhuis, dat zoo veel men weet te Gorinchem bestaan heeft, stond in de *Hoogstraat*, ter plaatse waar later de huizen van het Paternoster gevonden werden, welke plaats was tegenover de Arkelstraat. Het tegenwoordige op de *Markt*, waar, behalve de Stedelijke Regering, ook de Arrondissements-regtbank en het Kantongeregt

Digitized by Google

vergaderen, is een oud aanzienlijk gebouw, van hetwelk de tijd der stichting niet blijkt; men verhaalt, dat het, lang voor dat Gorinchem aan Holland kwam, een pakhuis was van zekeren Dirk van Leeuwen. Men gaat er in door een open verwulfsel, dat op zes pilaren rust, voorts langs eenige trappen naar een groot voorportaal of de oude vierschaar; ter regterzijde zijn thans de Arrondissements-regtbank en het Parket, vroeger de Vroedschaps- en Weeskamers en de tegenwoordige Stads-secretarie; links heeft men de voormalige Schepenskamer, thans voor den Kantonregter bestemd; door eenen gang aan de achterzijde komt men op een ander portaal, alwaar ter regterhand vroeger de Burgemeesterskamer, thans de Griffie der regtbank is en ter linker die der vroegere Burgerkapiteinen, thans Burgemeesterskamer. De voormalige Vroedschapskamer, nu gebruikt wordende tot Audientiezaal der regtbank en Vergaderkamer voor den stedelijken raad, is een fraai vierkant vertrek. In de voormalige Schepenskamer, een ruim vertrek, dienende thans voor den Kantonregter, heeft men eenige schilderijen, onder welke de geregtsoefening van Graaf Willem *den Goeden* over den Baljuw van Zuid-Holland uitmunt; voorts een gewapend schutter, door eenen misdadige, die ter dood veroordeeld was, kunstig gebeeldhouwd. In de Weeskamer werden vroeger de stadsarchieven bewaard. De Secretarie is boven het open verwulfsel en bevat thans, even als het vertrek daarboven en de Burgemeesterskamer, de archiven en de boekerij. Rondom het lijstwerk van het op zes pilaren vooruitspringende verwulfsel, leest men ter wederzijden: Eendragt maakt magt 1696, en van voren in het eerste vak: Concordia res parva crescunt in het tweede: Regnum in se divisum desolabitur, en in het derde Discordia maximæ dilabuntur, (d. i.: Eendragt maakt magt. Een rijk, inwendig verdeeld, gaat te grond, Tweedragt breekt kracht). De toren op het stadhuis heeft een slaand uurwerk en een klokkenspel. Onder het zuidelijke gedeelte van het stadhuis is de Stadswaag, in het begin der zestiende eeuw gesticht, alsmede de woning van den kamerbewaarder. In het frontispice, boven de stads-secretarie, staat het wapen van Gorinchem, met de spreuk: fortes creantur fortibus (van dapperen komen dapperen voort).

De Vleeschhal, die vroeger onder het noordelijke gedeelte van het stadhuis was, is, in het jaar 1837, overgebragt in een gebouw in de *Arkelstraat*, dat in het gezegde jaar gesticht is, ter plaatse, waar vroeger de H. Geest-Kapel, gestaan heeft, en waarvan de fraaije spitse toren, voorzien van slag- en uurwerk, thans nog de vleeschhal versiert. Deze kapel, welke reeds voor het jaar 1300, door eenen der Heeren van Arkel, zeer waarschijnlijk door Jan *den Sterke* moet gesticht zijn, schijnt met eenige bijstaande woningen, tot gebruik der H. Geestmeesteren te zijn geschikt geweest, terwijl de aalmoezen aan de armen daarin uitgedeeld en de rekening jaarlijks gedaan werd. De burgers, die bij vrijwillige gift of uitersten wil van een hunner vrienden, iets aan den armen uit te deelen hadden, kwamen dit persoonlijk in deze kapel doen, en deze liefdepligten geschiedden zoo menigvuldig, dat er naauwelijks plaats was, om de uitdeeling daarvan te bewerkstelligen. Omtrent het jaar 1480 werd deze kapel, of liever een gedeelte der daartoe behoorende woningen, tot eene Latijnsche school ingerigt, later is de kapel bij de Herv. tot tweede kerk gebezigd, tot dat zij, in het jaar 1797, aan de Walsche gemeente tevens is ten gebruike gegeven Na het te niet gaan van deze gem., in 1824, is zij, in verval zijnde, in het jaar 1836, door de stad aangekocht, die haar deed afbreken en het tegenwoordige gebouw in de plaats zetten.

Digitized by Google

De Gevangenpoort, in de *Boerenstraat*, thans tot Huis van Arrest dienende, is een zeer oud gebouw, dat voor ruim vier eeuwen, met onderscheidene verwulfde kelders, de woning was van een Bourgondisch Edelman, KANNEVAN genaamd, waarin, ten jare 1403, een verraad tegen Heer JAN VAN ARKEL, ontdekt werd.

De Bank van Leening, van ouds in de *Lombardstraat*, thans op de *Kalkhaven*, is reeds vóór de zestiende eeuw bekend geweest.

De voormalige Doelen, in de *Molenstraat*, thans een Logement, is een deftig gebouw, en muntte uit boven de meeste Doelen der Hollandsche steden. Verscheidene voorname Heeren en Prinsen VAN ORANJE zijn er dikwerf geherbergd geweest. Zij werd in 1599 gesticht, doch sedert naar de nieuwere bouworde verbeterd en prijkte voorheen met een achtkant torentje, rondom met glazen, van waar men een fraai uitzigt had, dit torentje afgebroken zijnde, is later vervangen door eene spits, waarop het beeld van St. Joris. Het gebouw behoort aan twaalf Heeren, onder den naam van Ridders van St. Joris en St. Christoffel.

Onder de GORINCHEMSCHE gebouwen muntten weleer uit de aanzienlijke sloten der Heeren van Arkel, waarvan een door JAN XI, even buiten de stad, aan den oostkant gesticht was; ter vervanging van één dat tot dus verre in het dorp Arkel gestaan had. In het jaar 1412, werd dit slot door Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, in den brand gestoken. Hij stichtte eenen anderen burg, aan de zuidzijde der stad. KAREL *de Stoute* verbeterde dit gebouw aanmerkelijk in den jare 1461, zoodat het, in pracht en aanzien, boven alle Nederlandsche sloten uitstak. Doch in het jaar 1578, begon men het af te breken, uit vrees, dat er de stad, ten eenigen tijd uit overrompeld of door gebreideld mogt worden. Het afbreken duurde tot in het jaar 1600, wanneer de overblijfsels van het gebouw werden weggenomen, zoo dat er niets anders van te bespeuren bleef dan eenige overblijfsels der grondslagen, bij de zoogenaamde Duivelsgracht, buiten de Waterpoort, welke in 1831 geheel werden weggeruimd. In het jaar 1698 werd op de plaats van dit slot een aanzienlijk Tolhuis gebouwd. De ontvanger der Graaflijkheidstollen, had hier zijn verblijf. Achter het huis was een fraaije tuin, voorzien van eenen vijver en speel- of tuinhuis, uit hetwelk men een schoon uitzigt over de Merwede had. Dit Tolhuis aan het Rijk behoorende, is aan het stedelijk bestuur ten gebruike gegeven, tot kazernering van troepen enz.; terwijl de plaats, waar vroeger de tuin was, sedert 1831 is ingerigt tot stukkenpark en affuitloods.

De voornaamste militaire gebouwen zijn: de in 1826 en 1827, geheel ten stads koste, nieuw gebouwde Kaserne, bij de *Hooge-Torenstraat Binnengracht* en *Nieuwstad*, welke duizend man kan huisvesten, met een groot exercitieplein daarvóór, en door eene laan boomen en grachten, welke ieder oogenblik van versch rivierwater kunnen worden voorzien, omgeven; de Kaserne, in de *Molenstraat*, vroeger een partikulier huis, het Huis van Dussen of het Groothuis geheeten; het fraaije, met binnenplaatsen voorziene, ruime Rijks Tuighuis en affuitenloods in de *Boerenstraat*; het in het jaar 1837 en 1838, gebouwde bomvrije Kruidmagazijn, op den *Stadswal* of het *Galgenbolwerk*, dat 60,000 Ned. ponden buskruid kan bevatten; het in 1838 gebouwde Affuitmagazijn, in de *Tolsteeg*; de fraaije Hoofdwacht, gebouwd in 1784, op de *Grootemarkt*; de Militaire-ziekenzaal, vroeger het Pesthuis, in de *Katerstraat* en de zoogenaamde Luijewacht in de *Blaauwetorenstraat*, tot Magazijn of hulpgebouw van de ziekenzaal strekkende.

Bezienswaardig zijn de twee **Schutsluizen**, in de groote haven, voor het Amsterdamsche kanaal, en voor het in 1828 verdiepte Zederik-kanaal gebouwd; de **Bruggen**, over het in 1818 en 1819 gegraven kanaal van Steenenhoek; het huis in de *Gasthuisstraat*, waar HUGO DE GROOT bij zijne ontvlugting uit Loevestein, aankwam, waar nog de beeldtenis van dien Staatsman, benevens die van HOGERBEETS en ERPENIUS voortreffelijk op glas geschilderd, alsmede de kunstige pomp aan DAETSELAER geschonken, te zien zijn, en de nederige woning in de *Ravelsteeg*, voor welke WILLEM, de laatste Heer VAN ARKEL, in 1417, het leven liet.

Men heeft te GORINCHEM een **Postkantoor**, en een **Station der Paardenposterij**.

De **Hervormde kerk**, meestal de **Groote kerk** geheeten, bij de *Krijt-*, *Krijgs-* of *Kruisstraat* en *Groenmarkt*, is, naar men wil, in het jaar 1263 door Heer JAN VAN ARKEL, bijgenaamd *de Sterke*, gesticht, den derden Zondag na Paschen van dat zelfde jaar ingewijd, en aan den H. MARTINUS, Bisschop van Tours en den H. VINCENT, toegeheiligd. Het getal der altaren in deze kerk, was vóór de Reformatie wel drie of vier en twintig, van welke wij de volgende vermeld vinden: het Hoofdaltaar, dat ter eere van de Patronen der kerk ingewijd was; het altaar van Onze Lieve Vrouw, staande in ons Lieve Vrouw-koor, bij den grafkelder der Heeren VAN ARKEL, die het omtrent het jaar 1300 of iets later gesticht hadden. In het jaar 1496, den 18 Junij, beloofden JAN DE SAGER, JAN VAN SANTEN en AREND ARENDZ. voor Schepenen, dat zij onder de altaartafel zouden doen maken, een gesneden koker, de stam Jesse verbeeldende, welk werk zij aannamen voor het eerstkomende feest van Paschen te volbrengen, zeer sierlijk naar het model daarvan gemaakt, en het naar de kunst, eer beter dan slechter uit te voeren. Dit moet een fraai kunststuk geweest zijn, maar werd in de beeldstorming vernield, hoewel sommigen willen, doch zonder grond, dat bij eenige liefhebbers nog overblijfsels daarvan zijn. Aan dit altaar was ook eene broederschap gesticht en opgerigt, want in het jaar 1491, den 6 Maart, beloofden de Gildemeesters aan Schepenen, dat zij het kostelijk tapijtwerk, waarin Onze Lieve Vrouw zeer kunstig geborduurd stond, en aan het gilde door Jufvrouw LISBET VAN DER HAAR, wed. van MEDARD VAN MARLE, voor deze hier Tollenaar, geschonken was, nooit zouden vervreemden of verkoopen, hoezeer het om zijne weêrgalooze kunst, van vele liefhebbers gezocht werd. JAN VAN ARKEL heeft die broederschap opgerigt, en met eenige inkomsten voorzien, maar de tijd is niet juist bekend. De verdere ornementen en altaar-sieraden waren alle even kostelijk, meest door de Heeren VAN ARKEL geschonken, die in alles hunne pracht lieten zien. Voorts had men het St. Barbara-altaar, aan hetwelk ADRIAAN JANSZ., zijnde een beeldsnijder, in het jaar 1489, eene deftige altaartafel maakte, waarin St. Barbara en hare marteldood verbeeld stonden. Aan dit altaar was eene broederschap ter harer eere opgerigt, welke elke week eene mis op hunne kosten aan dit altaar moest laten lezen, en 's jaarlijks een eeuwigdurend jaargetijde voor de overledene broeders en zusters laten doen, deze mis werd door den Pastoor gedaan, waarvoor hij een pond Hollands (75 cents) trok; en de Priester voor de wekelijksche missen tien ponden (7 guld. 50 cents) 's jaars. St. Peters-altaar, wordt reeds in eenen brief van het jaar 1386 vermeld, en was met vier missen wekelijks belast. St. Catharina's-altaar vindt men in het jaar 1400 vermeld, en in het jaar 1455 werd er eene kunstige altaartafel opgemaakt, de marteldood van deze H. Maagd verbeeldende, waarvoor betaald werd twintig

Digitized by Google

ponden Hollands. In eenen brief vindt men vermeld, dat de heer CORNELIS CALF ADRIAANSZ. en zijne vrouw JUDITH VOSSENDOCHTER, stichters van dit altaar zijn geweest, en daaraan verscheidene goederen geschonken hebben, doch vermits deze stichting iets later, dan in het jaar 1400, voorgevallen is, zoo denkt men, dat het maar eene vermeerdering van inkomsten of de stichting van eene vikarij zal geweest zijn. Het altaar van het H. Kruis was in het jaar 1365 reeds in wezen, want OTTO VAN ARKEL destijds hoorende, dat zeker burger van GORINCHEM, HENDRIK KANNEMAKER, door onkuische driften, vele maagden en weduwen had geschonden en bedrogen, en zulks in zijne stad niet willende dulden, nog ongestraft laten, vervolgde dezen onkuischen boef, welke om Heer OTTO's handen te ontvlugten zich in de kerk in veiligheid stelde. Heer OTTO de kerkelijke vrijheden niet willende schenden en veel minder nog dezen booswicht vrij laten, liet eene groote verwerskuip in de kerk brengen, welke hij voor het H. Kruisaltaar over hem heen deed stolpen, tot dat hij van den Bisschop verlof kreeg, om hem uit de kerk te mogen halen, wanneer hij hem, tot welverdiende straf, deed onthoofden. Nader berigt vindt men van dit altaar niet, het is zeker een der oudsten geweest. Het altaar van St. Joris, werd in het jaar 1423, door Burgemeesteren en Schepenen, met verlof van Hertog JAN VAN BEIJEREN, Graaf *van Holland*, aan de oude Schutters geschonken, maar de stichting is onbekend. Het genootschap der oude Schutters had zijnen eigen Vikaris, die op gestelde tijden de godsdienst moest verrigten. Dit altaar was met kostbare versierselen voorzien, zoo dat het voor weinige in pracht behoefde te wijken; daarboven stond ST. JORIS, die door de schutters voor hunnen patroon of schutsheilige gevierd werd, met zijn speer te paard zittende, afgebeeld. Het altaar van COSMUS en DAMIANUS is, in het jaar 1465, door het gilde der Heelmeesters gesticht, die het tot hunne dienst gebruikten. Zij hadden ook hunnen eigen Vikaris tot verrigting van hunne godsdienst. Dit altaar was niet minder dan het vorige van alles voorzien, en werd in het jaar 1466 met eene kunstige altaartafel, eenen zilveren kelk, en meer andere sieraden, beschonken. Het altaar van St. AGNES vindt men in het jaar 1465 vermeld, maar dit is naderhand afgebroken en verplaatst. Het stond aan de zuidzijde der kerk. GEERTJE JANS dochter had daaraan eene wekelijksche mis gesticht, waartoe zij bij uitersten wil zes morgen lands bestemde. Het altaar van ST. JAN *den Dooper*, werd, in het jaar 1362, door het gilde van de kleermakers, wandsnijders en droogscheerders gebruikt, dit was van alles ook deftig voorzien, maar de bijzonderheden vindt men niet vermeld. Het altaar van de tien duizend Martelaren was tot gebruik van het schippersgilde, ook hiervan vindt men geen nader berigt. Het altaar der Romeinsche en Jerusalemsche Heeren had dezen naam van die broederschap gekregen, was anders St. Petrus-en-Paulus-altaar genaamd, en den 10 September 1512 gesticht; terwijl GEERTRUIJD ADRIAANS en haar zoon JOHAN ADRIAANSZ. VAN DER HAAR, aan dit altaar eene eeuwigdurende vikarij, wekelijks belast met drie missen, stichtten. Eindelijk had men nog: het altaar der zeven weeën; St. Cornelis-altaar en het altaar van de drie Koningen, van welken men echter niets nader vermeld vindt. Behalve deze altaren, stond in het hooge Koor aan de westzijde van het Hoofd-altaar, een kostelijk H. Sacramentshuisje, hetwelk omtrent het jaar 1330 door den Heer JOHAN VAN ARKEL was gesticht, rustende op een verheven steenen voetstuk, en zijnde met kostbare koperen traliën en kunstig beeldwerk voorzien; terwijl het boven op zijn

kap of deksel eenen vergulden pellikaan had, die uit zijn borst met eigen bloed zijne jongen laaft, zinspelende op de instelling van CHRISTUS H. Avondmaal. Men verhaalt, dat ELIZABETH VAN BOURBON, gemalin van Graaf KAREL VAN CHARLOIS, om den grooten twist, die deze laatste met zijnen vader had, in het jaar 1465, te GORINCHEM woonachtig was, zoo als haar gemaal weinig te voren ook was geweest. Wanneer, door tusschenkomst van eenige Heeren op den goeden Vrijdag, verzoening tusschen vader en zoon werd gesloten, zond de laatste van Brussel eenen renbode, om hiervan aan zijne gemalin kennis te geven, welke bode met deze aangename tijding op den Paaschdag, toen de Prinses onder de hoogmis was, aldaar aankwam, waarop, na de hoogmis, met groote blijdschap om God te danken, den lofzang *Te Deum Laudamus* gezongen werd, terwijl zij, om hare dankbaarheid aan God te betoonen, haren kostbaren tabbaard, in welken zij getrouwd was, voor het H. Sacrament schonk, latende deze met zijden kwasten en gouden letteren opsieren, welk geschenk zij 's avonds voor den feestdag van het H. Sacrament, zijnde den 13 Junij, na de Vesperen, aan het H. Sacramentshuisje gaf. Zij deed van dezen tabbaard gordijnen maken, om het huisje te dekken, zoo dat dit, om zijne kostelijkheid, de oogen der aanschouwers tot zich trok; doch het is in de onlusten mede tot den grond toe vernield. Ook was deze kerk met onderscheidene reliquiën van Heiligen voorzien, onder welke de arm van den H. APOLLINARIS, Bisschop van Ravenna, in Italië, en naderhand bloedgetuige, wel een der voornaamste was. De kerk is een oud en deftig gebouw, voorzien met eenen tamelijk hoogen toren, op welken de kap eerst in het jaar 1517 gezet werd. Men kan van den top bij helder weder, twee en twintig bemuurde steden en ontelbare dorpen en vlekken zien. In het jaar 1378 werd eene kanonniksdij in deze kerk gesticht, van twaalf of veertien Kanonniken. Het gebouw rust van binnen op zeventien pilaren. In het jaar 1450 was zij reeds met een orgel voorzien, waarbij in het jaar 1518 nog een tweede gevoegd werd. Thans heeft men er echter maar één orgel, dat zeer welluidend en kunstig is. In het dubbel koor, dat door een fraai koperen hek afgesloten is, ziet men de graftombe der Heeren van Arkel, gedekt met eene blaauwe zerk, op welke Heer JAN VAN ARKEL en zijne gemalin BERTHA liggen uitgehouwen. Op een bord boven de tombe geplaatst, leest men de grafschriften der Arkelsche Heeren, die hier begraven zijn. Dit bord werd hier door AARD KEMP in den jare 1604 geplaatst. Het is ook met de wapens van den huize van Arkel versierd. Onderaan ziet men Heer JAN, een paard met zijne beenen van den grond ligtende, en van achteren leest men eenige schriftuurlijke spreuken op dit bord. Wijders heeft men in deze kerk, de grafstede van den bekenden Dichter JOHAN VAN PAFFENRODE. Ook is hier eene kroon, in het jaar 1588, door WILLEM VAN DER BURG, zeer kunstig gemaakt. Zij bestaat uit vele (men zegt 365) stukken, die allen uit elkanderen geschroefd kunnen worden. Op de zijde vindt men de volgende woorden:

VIJFTIEN MAAL HONDERT JAAR EN AGT EN TAGTIG EVEN
MEN SCHREEF, TOEN IK VOLMAAKT WAS DOOR DE KONSTIGE HAND
VAN WILLEM VAN DER BURG DIE DOOR DEN GEEST GEDREVEN,
TOT CIERAAT DEZER KERK, BRUYKTE ZIJN KLOEK VERSTAND.

A. VOSBERGEN.

ALS MEN SCHREEF AGT EN TAGTIG JAAREN GESTAAKT,
HEEFT MR. WILLEM VAN DER BURG, DEZE KROONE TOT GORCUM GEMAAKT.

Aan deze kerk is den 30 Augustus 1837, door JOHAN FREDERIK VAN RIJSOORT, Heer *van Langerak*, een zilveren schenkkan, ten gebruike bij het Avondmaal, en, den 20 November 1840, een doopbekken, met arm en ring van hetzelfde metaal, ten geschenke gegeven.

Vroeger hadden de Hervormden hier nog eene kerk, welke, zoo als wij boven gezien hebben afgebroken en door de Vleeschhal vervangen is, en vroeger mede tot Waalsche kerk diende. Vóór dat de Waalsche gemeente deze kerk in gebruik had, bezat zij eene Kerk op den *Havendijk*, die vroeger door de Doopsgezinden gebruikt werd (zie hieronder).

Tot Kerk der Afgescheidenen is onlangs een partikulier huis, in de *Drie Koningensteeg*, aangekocht, hetwelk thans (1842), tot het gezegde doel verbouwd wordt.

De voormalige Engelsche Kerk, die ten Z. van de *Groenmarkt* stond, is in 1725 verkocht en tot bijzondere woonhuizen verbouwd.

Ook had men hier vroeger eene Remonstrantsche Kerk, in de *Haarstraat*, op den hoek van de *Vijfzinnenstraat*, welke in het jaar 1799 verkocht, en thans een partikulier huis is.

De voormalige Doopsgezinde kerk stond op den *Havendijk*, en schijnt vroeger eene burgerwoning te zijn geweest. Voor in den gevel stonden vier wapenschilden, rondom eene tuin, die echter door den tijd onkenbaar geworden waren. In de glazen waren onderscheidene wapentjes van het geslacht van zekeren VAN HOUTEN, geschilderd, met het jaartal 1648. Dit gebouw, hetwelk ook wel tot Remonstrantsche kerk gediend heeft, is, na de volkstelling van het jaar 1795, aan de Lutherschen afgestaan, en door dezen, den derden Paaschdag 1798, ingewijd. Door het bombardement van 1814 onbruikbaar geworden, werd het aan de Israëliten verkocht, en den 20 Junij 1817 tot synagoge ingewijd; thans is het tot een Korenpakhuis herbouwd.

De Herstelde Evangelisch-Luthersche kerk, op den *Langendijk*, behoorde vroeger tot de voorheen te GORINCHEM gevestigde statie van de R. K. der Bisschoppelijke Clerezy, van welke de Lutherschen haar in het jaar 1816, toen zij die openlijk veilden, gekocht hebben. Het is een klein, doch tamelijk net gebouw, hetwelk, in het jaar 1842, eenige verbetering ondergaan heeft, en een goed orgel bezit. Boven den ingang leest men: AAN WELKE PLAATS IK MIJNS NAAMS GEDACHTENIS GEVEN ZAL, ZAL IK TOT U KOMEN EN U ZEGENEN. Vroeger hadden de Lutherschen hier eene kerk op den *Havendijk*, welke vroeger eene Doopsgezinde kerk geweest was (zie hierboven).

De R. K. Kerk, in de *Haarstraat*, ten N. naast en in de plaats der afgebrokene oude kerk, in het jaar 1836 gesticht en aan *O. L. Vrouwen Ontvangenis* en de *Martelaren van Gorinchem* toegewijd, is een fraai gebouw, met een sierlijk en luchtig torentje, een fraai orgel en twee altaren, het eene aan de H. H. LEONARD en BERNARDUS, het andere aan *O. L. Vrouw* toegewijd; terwijl men op eenen steen in den voorgevel dit tijdvers leest:

UnI et trIno Deo
et IesU ChrIsto,
æternI patrIs fILIo,
totIUs orbIs saLVatorI
saCrUM.

d. i. den eenigen en drieeenigen God en Jezus Christus, den zoon van den Eeuwigen Vader, den Zaligmaker der geheele wereld toegeheiligd.

Vóór de Hervorming stond hier nog de Kapel van Onze Lieve Vrouwe-Gilde, aan de *Kanzelpoort*. In deze kapel waren de

Digitized by Google

burgers gewoon, wanneer zij naar het veld trokken, en als zij weder terug kwamen, de godsdienst te gaan hooren. Ook vindt men vermeld, dat de misdadigers, ter dood veroordeeld, in deze kapel de laatste mis hoorden, op welken tijd al de Magistraatspersonen, in hunne plegtgewaden, daar tegenwoordig waren. In deze kapel werd de onderhandeling met den Hopman MARINUS BRAND, op den 26 Junij des jaars 1572, wegens de overgave der stad, voltrokken, zoo dat zij toen nog in wezen was. Zij had eenen eigen Kapellaan ter verrigting van de godsdienst. De H. Geestkapel, later de Latijnsche school, thans vervangen door de Vleeschhal, in de *Arkelstraat;* en eene Kapel aan de westzijde, naast de *Lage-Arkelpoort*, hadden ook eenen eigen Kapellaan en goede inkomsten, maar van de laatste is de tijd der stichting, naam en Schutsheilige nergens te vinden

Men had in GORINCHEM ook de navolgende Kloosters: het Minderbroederklooster, in de *Arkelstraat*, waarvan de gebouwen thans dienen tot burgerwoningen; het Zusterhuis of St. Agnietenklooster, op het *Zusterhuis*, aan den hoek van de *Boerenstraat*, waarvan de gebouwen thans dienen tot particuliere woningen, en het Begijnhof, in de *Haarstraat*, waarvan de gebouwen thans tot het Zieken-Gasthuis, de Verpleging van Krankzinnigen en het Oude-Vrouwenhuis dienen.

De Synagoge, in de *Kwekelstraat*, in het jaar 1841 en 1842, gebouwd, en den 20 Mei van laatstgemelde jaar ingewijd, is een klein doch net en allezins doelmatig ingerigt gebouw met een houten torentje. Vóór dien tijd bestond er eene Synagoge op den *Havendijk*, welke den 20 Junij des jaars 1817 was ingewijd en vroeger onder anderen eene Doopsgezinde kerk geweest is (zie hierboven); terwijl de Israëlieten zich tot dien tijd van gehuurde lokalen hadden moeten bedienen.

De liefdadige gestichten zijn: het Zieken-Gasthuis, het Oude-Mannenhuis, het Oude-Vrouwenhuis, het Diakonie-Armhuis, het Weeshuis en het Pesthuis.

Het Zieken-Gasthuis, in de *Haarstraat*, is in het jaar 1398 opgerigt, waartoe men een gedeelte der gebouwen van het Beggijnenhof innam. Van dit Beggijnenhof, is het jaar der stichting niet met zekerheid op te geven, hoewel het zeker gaat, dat een der Heeren van ARKEL, daartoe eenige huizen heeft afgestaan. Ook schijnt het, dat het huis, hetwelk het beginsel van het Beggijnhof geweest is, in het jaar 1391, reeds in wezen was, en toen uit onderscheidene kleine woningen bestond, in welke eene of twee maagden bijeen woonden, die daar ook weder uit mogten gaan. In hetzelfde jaar 1391, is men begonnen de kerk en het klokhuis te bouwen. De kerk volbouwd zijnde, werd den 15 December van het jaar 1422, zijnde de dag van ST. LUCIA, op het verzoek van Vrouwe JACOBA VAN BEIJEREN, Gravin van *Holland*, door FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, tot eene parochiale kerk verheven. Vóór dat het tegenwoordige gasthuis werd gesticht, had men een gasthuis in de thans daarnaar nog genoemde *Gasthuisstraat*, hetwelk reeds voor het jaar 1300 in wezen was. Dit gasthuis had zijne eigene kapel, ter eere van de H. ELISABETH ingewijd, welke door eenen eigen Kapellaan bediend werd, die er dagelijks de mis moest lezen en de kranken de H. Sacramenten toedienen. Bij dit Gasthuis stond een Bouwhuis, zoo dat de armen hier van melk en boter enz. voorzien werden. Dit huis werd naderhand tot een Beijaard, of huisvesting voor arme vreemdelingen gemaakt, welken er twee of drie nachten mogten huisvesten en

des avonds een maal eten kregen. Dit Gasthuis werd, in het jaar 1599, tot burgerwoonhuizen verbouwd, welke nog in wezen zijn; terwijl de poort, welke tot ingang gediend heeft, nog in de *Gasthuisstraat* bestaat, en thans tot berging der brandladders dienende, mede eenen uitgang heeft aan de noordzijde in de *Kerkstraat*. Aan het tegenwoordige Zieken-Gasthuis, waarvan de uitgang in het jaar 1808 vernieuwd is, zoo als zulks daarboven is aangeduid, leest men op eenen steen in den gevel, ter linkerzijde:

DEN ERMEN WILT GEDENKEN
TOT CARITATEN IN V. LEVEN
SO SAL V. GODT VOORSPOET
OP DER EERDEN GEVEN
WANT WIE DEN HONGERIGHEN
SPIJST DEN NAECKTEN CLEET
DIE IS DIE CROON DES
LEVEN BEREEDT.

ALS MEN SCREEFF 1617
IN 'T GEMEEN
HEEFT PETER MAES HIER AAN
GELEGT DEN EERSTEN STEEN.

Het Oude Mannenhuis, in de *Molenstraat*, schijnt in het jaar 1442 gesticht te zijn, want den 5 Augustus van dat jaar, schonk de huisvrouw van MERTEN SCHOUTENS, STIJNDELT genaamd, ten dien einde een huis in de *Molenstraat*. Den 10 Januarij 1498 droeg HENDRIK VOLKIER JANSZ. aan dit oude Mannenhuis een huis op, daarbij staande, dat voorts tot eene kerk werd ingerigt. In dit kerkje werd weleer, door eenen Kapellaan, dagelijks de mis voor de oude mannen gelezen, die hen ook bij ziekte de H. Sacramenten toediende. Onderscheidene liefdadige burgers hebben dit Mannenhuis met verschillende goederen beschonken. Thans is het een zeer geschikt gebouw met ruime vertrekken, waarin oude mannen voor niet worden opgenomen, ofschoon men zich daarin ook, voor eene zekere som, kost en onderhoud koopen kan. In dit gebouw is mede de Spaarbank en de Leesbibliotheek van het Departement Gorinchem der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* gevestigd.

Het Oude Vrouwenhuis, in de *Haarstraat*, is, volgens sommigen, in het jaar 1607, volgens anderen, in het jaar 1604 gesticht, en daarin wordt een twaalftal oude vrouwen boven de vijftig jaren onderhouden en van levensmiddelen voorzien. Boven de poort van dit gebouw leest men:

GODVRUCHTIG OUDERDOM
DER AFGELEEFDE VROUWEN
HIER RUYST UW STUT UW STEUN
UW TROOST UW VAST VERTROUWEN
EN MAAKT U SALIG SELFS
IN UW BEDROEFDE STAAT
TERWIJL U GOD NOG MENSCH
IN UWE NOOT VERLAAT.

Dit gesticht bezit onder anderen twee buitenwaarden aan de Linge, en is het meest gezegende met tijdelijke goederen onder de godshuizen van GORINCHEM.

Het Diakonie-Armenhuis der Hervormde Gemeente, in de *Westwagenstraat*, waarin, behalve de kinderen van behoeftige ouders,

Digitized by Google

ook nog bejaarde lieden opgenomen en verpleegd worden; terwijl er tevens, in de daarbij, ten jare 1823, nieuw gebouwde school, even als in de, in 1840, op den *Havendijk*, voor stads rekening gebouwde hulpschool, de behoeftige burgerkinderen om niet onderwijs genieten. Dit gesticht is in het jaar 1752, opgerigt en bestond nog lang naderhand uit twee aan een getrokken huizen, en had alzoo ook twee gevels en twee daken, tot dat het, in het jaar 1826, onder een dak gebragt en met eenen eenvoudigen, doch netten voorgevel versierd is. Ook dit huis is van tijd tot tijd met milde giften beschonken, en heeft inwendig, zeer ruime en tot het doel, waartoe zij bestemd zijn, wel ingerigte vertrekken.

Het Weeshuis, in de *Molenstraat*, waarin ouderlooze kinderen van de burgers dezer stad tot de achttien jaren worden opgenomen, is in het jaar 1557 gesticht door Matthys Aalbertsz. en zijne huisvrouw Marijtje Kolff, die den 12 December van dat jaar, hun aldaar staand huis te dien einde overdroegen, welke overdragt den 13 Julij van het volgende jaar door den Drost Philips Hinkart, Burgemeesters en Schepenen aangenomen en goedgekeurd werd. Het is een fraai en deftig gebouw, in welks voorgevel, boven de deur, een steen gemetseld is, op welke men ziet uitgehouwen, ter eener zijde eenen schoolmeester met weeskinderen, ter andere zijde eene weesmoeder, zich met het wasschen en reinigen van kinderen bezig houdende, en in het midden den Heer Jezus, die de kinderkens tot zich roept, aan den voet van den steen leest men:

Weeß den Weeßen indachtig.

Inwendig is dit gebouw van de noodige kamers en vertrekken voorzien. in de ruime Regentenkamer ziet men onderscheidene schilderijen, onder welke eene met twee openslaande deuren, het laatste oordeel voorstellende, terwijl op de deuren, de stichter en zijne huisvrouw, geknield tegen elkander overliggende, met eenige weeskinderen bij zich, afgebeeld zijn; het buitenste der deuren is met hunne wapenen voorzien, dat van den Heer is een veld van zilver, beladen met drie roskammen van sabel (zwart), de handvatsels van goud; dat van zijne huisvrouw, een veld van azuur (blaauw), doorsneden met een balk van goud, in het hoofd twee opene handen, de duimen tegen elkaar staande, en in het onderste deel een hamer van sabel (zwart), met een gouden steel. Onder aan de lijst van dit tafereel staan deze verzen te lezen:

Hier ziet men geconterfeyt na 't leven,
Matthys Alberts en Maryke Joris, zyn waarde huisvrouwen,
Die tot eender aalmoesse hebben gestigt ende gegeven,
Dit weeshuys, voor vader en moederlooze kinderen in rouwen,
De heer wil zyn zegeningen en goedheid laten bedouwen,
Op die het getrouwelyk regeeren, en voor 't het beste doen;
Dezen fondateur is overleden, zo men kan bevroen,
In 't jaar duyzent vyfhondert 57, op st. thomasdach.
En zyn eerbare huysvrouwe werd begraven, na oude gewoon,
In 't jaar MDCLVIII den 2 april, men beaerden zach.

Na dien tijd werd het weeshuis nog met verscheidene giften en voorregten beschonken. Zoo gaf, in het jaar 1558, Cornelis Michielsz Schimmelpenning zijn huis en hofstad, staande naast het Weeshuis aan dat gesticht ten geschenke, van welk gebouw de tegenwoordige keuken en achterkeuken van het Weeshuis gemaakt zijn, en den 9 Januarij 1592, droeg Adriaan van Aalst Gijsbertszoon ten behoeve van het Weeshuis op, twee vervallen huisjes daar achter in de *Peperstraat*-

Digitized by Google

steeg, van welke huisjes de grond, thans grootendeels door de groote plaats wordt ingenomen. In het jaar 1573, werd aan de Weesmeesteren, uithoofde van de schaarsheid aan geld, zelfs vergund eenige kleine geldmunt te laten slaan, gelijk dit in andere steden ook wel gebruikelijk was, maar dit was van geen langen duur. Dit Weeshuis was vroeger ook van eene kapel voorzien, waarin een altaar stond; vermeld in eene rekening van JAN ANTHONISZ., Schrijnwerker in den jare 1565, den 6 Februarij, houdende, dat hij had aangenomen, de voetbank in de kapelle, om het altaar te maken. Ook had het Weeshuis zijn eigen Priester of Kapellaan, die, volgens oude briefjes, wel eens Pastoor werd genaamd; en sommigen namen het ambt van Schoolmeester, over de kinderen, tevens waar. In het jaar 1563, wordt zekere Heer LENARD, en nog in hetzelfde jaar ADRIAAN VAN VLYMEN, Pastoor van het Weeshuis genaamd. Hij woonde in een bijzonder huis, naast het Weeshuis en trok voor het lezen van twee missen 's weeks, jaarlijks tien gulden, en voor het schoolambt twaalf gulden en vrije huishuur, ook werd er op andere dagen mede wel mis gelezen, door eenen bijzonderen Kapellaan, die soms ook het schoolmeestersambt waarnam.

Het voormalige Pesthuis, in de *Katerstraat*, is in het jaar 1602 gebouwd, en dient thans ten deele nog tot Militaire ziekenzaal, terwijl de verpleging van Krankzinnigen, welke mede in een gedeelte van dit gebouw plaats heeft, met het Zieken-Gasthuis verbonden is.

Onder de liefdadige inrigtingen behoort ook de Commissie tot Spijsuitdeeling aan behoeftigen in den Winter, welke in het jaar 1842 ruim 1100 portiën heeft uitgedeeld; eene Afdeeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, met 15 leden en 10 Begunstigers; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met 40 Leden en 20 Begunstigers; eene Afdeeling van het Nederlandsch Tractaatgenootschap, met 25 leden; eene Afdeeling van het fonds voor de gewapende dienst in de Nederlanden; en eene Sub-Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid; met 90 leden.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen, noemen wij in de eerste plaats de Latijnsche school, reeds in het jaar 1480 aanwezig, doch toen bij of in de H. Geest Kapel, in de *Arkelstraat*. Deze school werd destijds onder het bestuur van eenen Rector en 5 Conrectoren gesteld, terwijl vele kinderen van elders hier ter school kwamen. Deze school is later uit de *Arkelstraat*, bij den hoogen toren en de *Kruisstraat* verplaatst, waar zij nog is. Thans wordt zij door éénen Rector bediend. Onder de Rectoren, welke aan deze school onderwezen hebben, verdient melding CORNELIUS BOONZAJER, geb. te Arnhem den 21 September 1754, † den 8 Januarij 1792, die een grondig kenner der Latijnsche en oude Duitsche talen was. Voorts heeft men te GORINCHEM een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 20 Januarij 1825 opgerigt is, 60 leden telt, en eene Spaarbank, benevens eene Leesbibliotheek heeft opgerigt; een Letterkundig Genootschap, onder de zinspreuk: *Bescheidenheid en Verlichting*, dat echter sedert de uitbarsting der onlusten in het jaar 1830, niet meer werkzaam is; en eene Stads Teeken- en Wiskundigeschool, door 40 leerlingen bezocht wordende, aan welken door 2 Leermeesters onderwijs gegeven wordt.

Men heeft er voor het lager onderwijs: eene Stads Fransche kostschool voor Jongeheeren, met een gemiddeld getal van

Digitized by Google

80 leerlingen; eene Stads Fransche kostschool voor Jongejufvrouwen, met 70 leerlingen; eene Stads Burgerschool, met 210 leerlingen; eene Stads Armenschool, met ongeveer 600 leerlingen; eene Bijzondere Dagschool van de tweede klasse, met nagenoeg 80 leerlingen; eene School van zoogenaamd Middelbaar Onderwijs, met 35 leerlingen. Zoodat het geheele getal leerlingen der openbare en bijzondere scholen, het aanzienlijke getal van 1030 bedraagt, behalve de kinderen beneden de zes jaren, die zich op zeven kleinkinderschooltjes bevinden, waarbij eerlang eene bewaarschool zal worden gevoegd. Daarenboven zijn er vijf Huisonderwijzers. De schoollocalen zijn allen bij uitstek goed ingerigt.

Onder de vermaarde mannen, die GORINCHEM in hare muren heeft zien geboren worden, verdienen melding: de Godgeleerden: HENDRIK VAN GORCUM, in het Lat. HENRICUS GORCOMIUS of DE GORICHEM, † in 1464, na in het jaar 1420 Leeraar in de Godgeleerdheid te Keulen en naderhand Onder-Kanselier van die hoogeschool te zijn geweest; WILLEBRORDUS KEMP, een Leuvensch Godgeleerde; WILLEM VAN EST (GUILIELMUS ESTIUS), geb. in 1542, † in 1613, als Proost van St. Pieter en Kanselier der Hoogeschool van Douai; JAN VAN GORCUM, in het Lat. JOHANNES GORCOMIUS, † in 1628; BALDUINUS CATS, † den 18 Mei 1663, als Aartsbisschop van Philippi en Pausselijk Vikaris der Vereenigde Nederlanden; JOHANNES VAN NEERCASSEL, † den 6 Junij 1686, als Bisschop van Castorie, en Pausselijk Vikaris der Vereenigde Nederlanden, en FLORENTIUS DE BRUYN, die tevens een bekwaam Oudheidkundige was, geb. in 1650, † 5 Julij 1724, als Predikant in zijne geboortestad, na in onderscheidene werken blijken van zijne buitengewone geleerdheid te hebben aan den dag gelegd.

De Regtsgeleerden: EVERT DE VEER, geb. in 1497, Schepen Pensionaris, en later Raadsheer in den Grooten Raad te Mechelen, en Mr. SIMON CORNELIS VAN APPELTERE, geb. 8 September 1769, † 29 April 1824, als President der Regtbank van eersten aanleg in zijne geboortestad, na eerst Secretaris dier stad en van Schepenen te zijn geweest.

De Geneeskundigen: GERARDUS BOOTHIUS, eigenlijk GERARD BOOTH, geb. in 1604, † als Lijfarts van JACOBUS I, Koning van *Engeland*, en diens broeder ARNOLD BOOTH.

De Rivierkundige MARTINUS VAN BARNEVELD.

De Geschiedkundigen: DIRK FRANKEN of THEODORICUS PAULI, die in de vijftiende eeuw eene Kronijk der Heeren van Arkel heeft geschreven; ABRAHAM KEMP, die in de zeventiende eeuw eene beschrijving van de stad zijner geboorte leverde, na zijnen dood door zijnen zoon HENDRIK KEMP, in 1656 in het licht gegeven; de vader gaf ook eenige kamer- of tooneelspelen in het licht; en AART KEMP JACOBSZ., de zamensteller van een *Handvestenboek van Gorinchem en het Land-van-Arkel*, dat echter nimmer in het licht is verschenen.

De Nederduitsche Dichters: DIRK RAFAELSZ CAMPHUIZEN, geb. in 1586, † 9 Julij 1626; JOAN VAN PAFFENRODE, gesneuveld den 24 Junij 1673, en JOAN CHRISTIAAN VAN APPELTERE, geb. in 1767, † 8 Januarij 1786.

De Latijnsche Dichter: FRANCISCUS ESTIUS.

De Oostersche Taalgeleerde: THOMAS ERPENIUS (VAN ERP), geb. 11 September 1584, † 13 November 1624, als Hoogleeraar in de Oostersche talen te Leyden.

De Staatsmannen: SEBASTIAAN VAN LOOZEN, en ABRAHAM VAN HOEY, die van 1727—1749 Afgezant aan het Hof van Frankrijk was.

Digitized by Google

De Luitenant-Generaal Baron Jacob Dirk Sweerts de Landas, geb. 28 Februarij 1759, † 20 Maart 1820, na niet weinig, bij de omwenteling van het jaar 1813, te hebben bijgedragen om de Franschen uit het land te verdrijven.

De Schilders: Abraham Bloemaert, geb. 25 December 1564, † in 1658, die tevens een bekwaam Bouwkundige en Vestingbouwmeester was; Hendrik Verschuring, geb. in 1627, † 26 April 1690; zijnen broeder Willem Verschuring, en zijnen zoon mede Willem Verschuring; Jan van der Ulft; Jacob van der Ulft, geb. in 1627; Aert van der Neer, geb. in 1619, † in 1683; Matthijs Wijtman, geb. in 1650, † in 1689; Nicolaas van Haeften, die in 1690 leefde, en tevens een bekwaam Zwartekunst-graveur was.

De Uitvinder der slangbrandspuiten en stads lantaarnen, Jan van der Heyden, die tevens een zeer bekwaam Schilder was, geb. in 1637, † 28 September 1712.

De vermaarde Bijbeldrukker Nicolaas Goetzee, die in het midden der achttiende eeuw leefde.

Gorinchem behoorde vroeger niet onder het Graafschap van Holland, maar onder de Heeren van Arkel, welke laatste onder de stoutste en vermaardste Edelen van Nederland gerekend werden, en in voorname ambten en krijgsposten, door die Graven werden gesteld.

In het jaar 1388, ontstond er eene geweldige twist, tusschen de Heeren van Arkel en Vianen, bij gelegenheid, dat vier Gorinchemsche poorters eenige meiboomen te Meerkerk wilden halen, met verlof van den landman aan wien zij toebehoorden, doch tegen den wil zijner huisvrouw, die over geweld schreeuwende, de Meerkerkers op de been bragt, en oorzaak was, dat de Gorinchemmers moorddadig van het leven beroofd werden. Heer Otto van Arkel nam hier felle wraak over, al het land van Vianen plat brandende De twist werd eerlang door Graaf Willem van Oostervant, bijgelegd. In hetzelfde jaar, den 14 September, verloor Gorinchem, door eenen ongelukkigen brand, meer dan vijftienhonderd haardsteden.

Hertog Albrecht met Heer Jan van Arkel, die Rentmeester van Holland zijnde, weigerde rekening te doen, oneenig geworden zijnde, belegerde Gorinchem, in den jare 1403, doch door bemiddeling van Jan, verkoren Bisschop van Luik, werd er, nadat het beleg twaalf weken geduurd had, een verdrag getroffen, volgens hetwelk Hertog Albrecht, met zijnen zoon Willem, Graaf *van Oostervant*, binnen de stad zoude komen, waar de Heer van Arkel, eenen voetval doen zoude en den Vorst om genade smeeken, terwijl des Hertogs Banier eenen geheelen dag uit het slot moest steken, ten teeken van overwinning. In het jaar 1408, werd dit verdrag echter wederom verbroken. Hertog Willem van Beijeren, maakte zich meester van Gorinchem en bezette de stad met 500 man, onder bevel van den Ridder Filips van Dorp. Willem van Arkel, zoon van Heer Jan, nam haar echter wederom in door verrassing en sloeg de Hollanders, die hem er uitjagen wilden, op de vlugt, met behulp van zijnen oom Reinoud, Graaf *van Gelder*, van wien hij sedert Gorinchem en het Land van Arkel, ter leen ontving. De hevige oorlog, die hier op tusschen de Gelderschen en Hollanders ontstond, eindigde met een verdrag, dat in het jaar 1412, getroffen werd, en volgens hetwelk Gorinchem en het geheele Land van Arkel, aan Hertog Willem van Beijeren, Graaf *van Holland*, werd afgestaan. Heer Jan van Arkel kantte zich eerst tegen dit verdrag, hetwelk met zijnen zoon gesloten was, doch werd eerlang met geweld ge-

noodzaakt, zich te onderwerpen. Hertog Willem was middelerwijl binnen Gorinchem, als Heer van de stad en het Land van Arkel ingehuldigd, en had, den 22 Augustus van gemeld jaar, de stad twee onderscheidene handvesten gegeven.

Hertog Jan van Beijeren, in het jaar 1417, met Willem van Arkel, zamenspannende, werd Gorinchem, dat door de Hoekschen bezet was, door de Kabeljaauwschen, onder van Arkels zwager Jan van Egmond, bemagtigd. Het slot hield het echter nog met Vrouwe Jacoba, die een magtig leger verzameld hebbende, de Kabeljaauwschen binnen Gorinchem overviel en versloeg. Jonkheer Willem en verscheidene Edelen bleven in het gevecht. De straat waar dit voorviel heette sedert de *Krijt-* of *Krijgsteeg*, thans wordt zij de *Ravetsteeg* genaamd. In den gevel van een huis, voor hetwelk Jonkheer Willem zou gesneuveld zijn, leest men in eenen blaauwen kruiswijzen arduinsteen:

Doe men schreef den 1 December MCCCCXVI en het
Doe bleef den Edelen Hoochgeboren Willem van Arkel voor deser Stede.

Veelligt heeft men dit kruis, volgens het gebruik dier tijden, eerst opgerigt ter plaatse, alwaar Jonkheer Willem omkwam, en naderhand in 1549, om het geheugen van zijn ongeluk te bewaren, in den gevel van dit huis gemetseld.

Gorinchem en het *Land-van-Arkel* werden naderhand, door de Hollandsche Graven, ter leen uitgegeven, en in het jaar 1454 beleend door Jonkheer Jakob van Gaasbeek. In gemeld jaar ontstond er een geweldige twist, tusschen de visschers van Gorinchem en Jacob van Hoorn, Heer *van Altena*, over de visscherij in de Merwede. De regering van Gorinchem was er zelf oneenig over. De Heer van Altena deed onderscheidene visschers, burgers van Gorinchem, gevangen nemen en onthoofden; terwijl hij de Schepenen der stad noodzaakte, hem, op Zon- en Feestdagen, in het hemd en blootshoofds, om vergiffenis te komen vragen, en anderen gevangen werden. Hertog Filips gaf, in genoemd jaar, nog brieven van vergiffenis uit voor zeventig Gorinchemmers, die om dezen twist gebannen waren. De stad moest, om 'sGraven beden te voldoen, te gelijkertijd 226 ponden (169 guld. 50 cents) jaarlijksche lijfrenten verkoopen.

In den oorlog met de Gelderschen hadden die van Gorinchem rijkelijk hun deel. Die van Schoonrewoerd hadden, in het jaar 1479, in Leerbroek een bolwerk opgeworpen, waaruit zij aan de Hollanders veel schade toebragten, die van Gorinchem namen het in, zij vervolgden de Schoonrewoerders tot in het dorp en dreven hen in de kerk en op den toren. Die van Schoonrewoerd schoten daaruit en kwetsten eenige Gorinchemmers, die, tot weerwraak, Donderdags voor Palmzondag 1479, het dorp aanstaken en verbrandden. Nicolaas van Haeften, Kastelein van Leerdam, verbrandde hierop, 's Maandags voor Sacramentsdag, Oosterwijk en Kedichem. De Gorinchemmers daarentegen staken den brand in Vuren en Aalst. Doch de dorpen van den Bommelerwaard sloten eerlang een verdrag met Gorinchem. Op den 10 October des volgenden jaars kwamen de Gelderschen wederom voor de stad en schoten er den brand in, waardoor onderscheidene huizen aan kolen gelegd werden.

Zestien schepen, onder Lumey, Graaf van der Mark, kwamen in Junij des jaars 1572 voor Gorinchem, de stad, uit naam van Willem, Prins van Oranje, opeischen. De Drossaard gaf een weigerend antwoord, en vervoegde zich, met al het zijne, op het kasteel, doch de Burgemeesters lieten de Staatschen in de stad, die het kasteel weldra haast bemagtigden. Wreed handelde Lumey hier met eenige Roomsche

Geestelijken, die, strengelijk gepijnigd zijnde, ten getale van 19, in het klooster te Rugge, bij den Briel, werden opgehangen. Guilielmus Estius heeft hun deerlijk lot, in zijne Historie der Gorinchemsche Martelaren, omstandig te boek gesteld, ten onregte echter het snood bedrijf van den woesten Lumey den Hervormden in het algemeen ten laste leggende.

In het volgende jaar braken die van Gorinchem, beducht voor de Spanjaarden, hunne voorsteden af, zelfs die van de Kanselpoort, alwaar het Leproozenhuis en wel zestig steenen woningen stonden, niet verschoonende. Zij versterkten de wallen, verbreedden de grachten, en staken den brand in Woudrichem, om het voor den vijand onbruikbaar te maken.

In het jaar 1672 smeedden de Franschen onderscheidene aanslagen op Gorinchem, die echter allen vruchteloos afliepen. Op den 30 Junij eischten zij de stad op, doch de Veldmaarschalk Wurtz, die er het bevel voerde, antwoordde, dat hij hen met kruid en lood zoude afwachten, waarop zij, zonder het beleg te ondernemen, naar 's Hertogenbosch trokken. De aanslag, welke de Franschen, den 18 Augustus, op Gorinchem ondernamen, was van even weinig gevolg, als de voorgaande; want toen de Veldmaarschalk Wurtz berigt ontvangen had, dat de vijand, met 17 standaarden paarden, van Utrecht en van Vianen, regt op Gorinchem in aantogt was, zond hij haar 300 man te voet en 400 te paard, met 3 veldstukken en alle toebehooren te gemoet, die op eenen gunstigen post, de aanrukkende Franschen zoo dapper verwelkomden, dat deze genoodzaakt waren terug te trekken, en hoewel zij door de Officieren weder aangemoedigd werden, om eene tweede poging te doen, zoo raakten zij toch aanstonds weder in wanorde, doordien geheele rijen door het kanon, met schroot geladen, geveld werden, zoodat zij met verlies van meer dan 60 ruiters moesten terug trekken en het veld ruimen aan die van Gorinchem, welke met vele paarden en grooten buit terugkeerden, slechts 4 man aan dooden achterlatende. De Franschen ziende, dat zij die stad met geweld niet konden overmeesteren, beproefden zulks, eenigen tijd daarna, door verraad. Zij kwamen ten dien einde overeen met eenen Roomschgezinden boer, dat hij haar tot gids zoude dienen, om die van Gorinchem, op zekeren versterkten post, te verrassen en te overvallen, doch dit mede niet goed uitvallende, zoo kreeg dien boer zijn waardig loon, daar hij als een verrader werd gevierendeeld, terwijl de stukken, rondom de stad, aan hooge staken werden ten toon gehangen. Later poogden de Franschen door valsche patenten de bezetting uit de stad te lokken, hetwelk zoo min slaagde als de vorige ondernemingen.

De overstrooming van het jaar 1740, heeft aan eene der stadspoorten en aan de vestingwerken aanmerkelijke schade veroorzaakt, welke echter spoedig wederom is hersteld geworden.

Den 10 Junij 1782 had men te Gorinchem en in den omtrek een zeer zwaar onweder, van donder, bliksem, stortregen en hagel vergezeld, hetwelk veel schade aan huizen en veldvruchten veroorzaakte.

Bij den inval der Pruissen in Holland, in het jaar 1787, geschiedde de eerste vijandelijke aanval op Gorinchem. Deze vesting was ver af, van in eenen behoorlijken staat van tegenweer gebragt te zijn, ofschoon het aan gewapende manschappen niet ontbrak. Alexander Philip van der Capellen, zijns ondanks tot Kommandant dier stad aangesteld, was alleen bedacht, om haar, bij de aannadering der Pruissen, over te geven, ten einde haar voor erger lot te beveiligen. Op de tijding, des morgens den

1 September ontvangen, dat de Pruissen zich te Dalem vertoonden, had hij de strengste order gegeven, om, zonder zijn schriftelijk bevel, niet te schieten. Dan, welke voorzorgen hij ook deswegen genomen had, onkunde van krijgsgebruik verijdelde die, en berokkende hem en GORINCHEM het deerniswaardigste lot; want toen de Pruissische Bevelhebber, de Overste VON ROMBERG, den Kapitein VON WISSIGERODE met eenen Trompetter, ter overbrenging van eenen opeischingsbrief, afgezonden had, werd er onbedacht op den Trompetter geschoten. Dit, als een teeken van volstrekte ongezindheid tot overgaaf aangemerkt zijnde, werd dadelijk gevolgd door een hevig bombardement. CAPELLES, buiten wiens weten het schieten had plaats gehad, over het werpen van bommen ten uiterste verbaasd, liet dadelijk het wit vaandel opsteken, hetgeen het bombardement deed ophouden, en verwierf een mondgesprek met den Bevelhebber der belegeraars. Van dezen vernam hij het eerst, wat aanleiding tot het bombardement had gegeven. En nu was hij genoodzaakt, om zoo goed hij kon de zaak te redden. Hij verbond dan zijn eigen persoon, als gijzelaar, voor de nakoming der voorwaarde, dat geen gewapende de stad zou uittrekken, en dat allen de wapens zouden nederleggen en zich als krijgsgevangenen overgeven; waarna ieder naar de zijnen zou mogen terug keeren, en de stad voor plundering beveiligd blijven. Doch ten zelfden tijde, dat hij aan de eene zijde der stad deze voorwaarden sloot, was men aan den anderen kant bezig met die te schenden. Vol schrik openden de burgerhulpbenden de poort, en namen, gewapend de stad uittrekkende, de vlugt naar Dordrecht en elders. Dit ontkomen der bezetting, en dat wel gewapend, werd den Bevelhebber, die echter hieraan geheel onschuldig was, door den Hertog van BRUNSWIJK zoo euvel geduid, dat hij als gijzelaar gehouden werd voor al het leed, hetgeen door die manschap aan de voorstanders van den Stadhouder mogt worden aangedaan. Als zoodanig werd deze ongelukkige naar Wesel gevoerd, en moest zoo veel leed verduren, dat hij, naauwelijks uit den kerker ontslagen en in het vaderland terug gekeerd zijnde, den geest gaf. GORINCHEM, op deze wijze in handen der Pruissen gevallen, werd den 18 September 1787 door hen bezet; terwijl zij zich geregtigd oordeelden, om de stad als eene overwonne plaats te behandelen. Beschreijenswaardig waren de plunderingen en verwoestingen aldaar aangerigt tegen hen, die als voorstanders van staatsherstel bekend waren. Het gemeen verlaagde zich, om hen overal aan te wijzen. Even het zelfde jammerlijk lot trof de opgezetenen ten platte lande. Dagelijks gingen de Huzaren op strooppartijen uit, want dezen was het meest om roof te doen. Overal vonden zij gedienstige lieden, om de bedoelde voorwerpen aan te wijzen. Na hen eerst uitgeplunderd en van alles beroofd te hebben, werden zij gebonden naar GORINCHEM vervoerd, om zoo verder naar Wesel te worden overgebragt.

Toen GORINCHEM, in het jaar 1794, door de Franschen was ingesloten, begonnen deze met de Hollanders, op den 18 Januarij, handgemeen te worden. Na eene korte poos uit klein geweer geschoten te hebben, liet men het geschut van de wallen op de Franschen spelen, die nog geen geschut hadden aangevoerd. Het bragt hun geen schade toe, maar twee houtzaagmolens, digt bij de stad, geraakten door dit schieten in den brand, en dit zou, bij het waaijen van den wind uit eenen anderen hoek, de verschrikkelijkste vernieling na zich hebben kunnen slepen. Het schieten hield den volgenden dag, van des morgens tot den middag aan. Gloeijende kogels joegen den brand in eenige huizen te Da-

Digitized by Google

lem, waar een menschlievend Franschman, eene vrouw uit een brandend huis gered hebbende, eenige oogenblikken later, door een kanonskogel het leven verloor. De Fransche Generaal OSTEN, zond onmiddellijk eene opeisching aan den stads Bevelhebber, gepaard met de bedreiging, dat, bij aldien hij mogt voortgaan de bezittingen van de burgers te vernielen, hij, met zijn geheele bezetting, buiten het verdrag zou gesloten worden en over de kling moeten springen. Het aanvoeren van zwaar geschut, hetwelk dienen moest, om aan die bedreiging klem bij te zetten, had zooveel invloed op den Bevelhebber, dat hij de stad en vesting den Franschen overgaf, zonder iets tot vervulling van pligt en behoud van eer beproefd te hebben.

Bij den watervloed van het jaar 1809 bevond GORINCHEM zich den, 30 Januarij, in een bij uitstek groot gevaar. Door den verbazenden toevoer van water, was de toestand dezer stad reeds te voren zeer bedenkelijk geworden, waarom men ook niet verzuimde alle zoodanige maatregelen te nemen, als geschikt waren om het gevaar af te keeren. Op de Lange- en Kortedijk en binnen de stad werden terstond kistingen ter hoogte van 3 voet opgezet en gevuld, de schotbalken voor de poorten, Melkheul en watergangen gereed gelegd, als ook de kettingmolen op de Melkheul gangvaardig gemaakt, ten einde bij eene gevreesde doorbraak, ten minste de stad voor overstrooming te bewaren. Alle deze voorzorgen bleken ook weldra geenszins overbodig te zijn; want met den 29 Januarij begon het vreesselijkst tijdstip voor deze stad. Het ijs in de rivier was los gebroken en weggedreven; doch kon, uit hoofde van de plaatshebbende ijsstopping boven Hardinxveld, niet verder voortwerken, tegen welke verstopping het water uit de Maas, Waal en Linge zich met vereenigd geweld opstuwde tot eene hoogte, welke tot hiertoe voorbeeldeloos was. Intusschen bleef het water nog steeds wassende en stond, des middags van den 30, omtrent ééne Ned. el of drie voeten hoog tegen de kisting in de stad, zoo dat het gevaar inderdaad zeer groot werd. Aan de noordzijde bersteden de zoogenaamde zogmuren van den Beer, aan de Arkelpoort, van elkander, en dreigden, bij hunnen val, eene geheele overstrooming te zullen veroorzaken. Aan de zuidzijde scheurde ter zelfder tijd de oude Wolphersche dijk, tusschen het huis ten Halven en de herberg de Zwaan, welke scheur op sommige plaatsen vrij breed was, op andere digt langs de sterk afgeslagene buitenkruin heenging, en zich door de binnen dosering van den dijk, tot aan den teen, tegen de Wiel van het jaar 1663, uitstrekte, terwijl het water in de stad op onderscheidene plaatsen op den Langen- en Kortendijk en aan de Waterpoort onder door de straten en kistingen heenwielde, en alle menschelijke tegenstand scheen te bespotten. Het gevaar was nu ten hoogsten top, en het verderf der stad scheen onherroepelijk beslist te zijn. Des namiddags ten half vier ure, verspreidde zich overal de mare, dat de Kortendijk was doorgebroken, en inderdaad was de kisting, welke het water van de Linge keerde op twee plaatsen bezweken, en stroomde het water van eene hoogte van omtrent 12 voeten, met een vreesselijk gedruisch, de Hoogstraat, Kapelsteeg en Eendvogelsteeg af, en stadwaarts in. Alles scheen dus op dit oogenblik verloren te zijn, elk wanhoopte aan het verder behoud der stad, de kundigsten zelfs gaven den moed verloren, daar niets het vreesselijk geweld van het indringend water scheen te kunnen stuiten. Dan in het dringend gevaar was de stad middellijk haar behoud verschuldigd aan de vereenigde pogingen en werkzaamheden der ingezetenen en van den Generaal TARAYRE en de Karabiniers van

Digitized by Google

de garde des Konings, aangemoedigd door Koning LODEWIJK zelven', die op dat oogenblik zich in persoon naar die plaats begaf en zoo door woorden als door goud allen hulpvaardig maakte. De gezegde moedige officier gaf zijne manschappen bevel, om oogenblikkelijk de straten op te breken, en keisteenen, aarde en alles wat voor de hand was, in de doorgebrokene gaten te werpen, hetwelk ook de gelukkigste uitwerking had, gelijk men ook vervolgens twee kistingen maakte, aan beide zijden van het doorgebroken gat, om dus, ware het mogelijk, nog te kunnen stand houden. De algemeene verslagenheid werd nu vervangen door de inspanning van alle menschelijke krachten; terwijl de gewapende Burgermagt en de overige alhier in garnizoen liggende troepen, zich weldra met de Karabiniers vereenigden en al wat werken kon zich hierbij voegde, wordende elk korps beurtelings opgeroepen om te werken. En nu zag men het voorbeeld, door de Karabiniers, op bevel van den Generaal TARAYRE gegeven, overal volgen. Door de voornaamste straten der stad, zag men in geregelde rijen mannen, vrouwen, jonge dochters, militairen, jongelingen en kinderen bezig met het opbreken der straten en het aanvoeren der stoffen tot demping van de kolk; anderen voerden bedden, matrassen, dekens, tapijten, zeilen, koehuiden, kleederen, mest en allerlei stopmaterialen aan, waartoe ook alle bruikbare voorraad, zoo uit het Arsenaal, als het Magazijn van Fournitures, werd afgeleverd, hetwelk alles vereenigd ook dat gelukig gevolg had, dat men des avonds ten 7 ure hoop kon voeden, om de stad van dien kant te zullen behouden, daar de openingen bevangen geraakten. Des nachts vermeerderde het gevaar van tijd tot tijd, doch door aanhoudende zorg en goede orde werd het gekeerd. Aan de voornaamste kisting bleef men door werken tot den volgenden morgen, toen het water begon te vallen, en ten half acht uren 24 duimen onder dijkshoogte stond.

Het gedenkwaardig beleg van GORINCHEM in de jaren 1813 en 1814, heeft de stad ook niet weinig schade berokkend. Nadat de vestingwerken gedurende eene halve eeuw verwaarloosd waren, werd het vervallene, in den jare 1813, veelal hersteld, de buitengrachten verdiept, en, vooral aan den Lingendijk, nieuwe batterijen opgeworpen. Een negentigtal kanonnen van onderscheiden kaliber werden op de wallen geplant. De voorraad van krijgsbehoeften, vooral van kruid, was overvloedig, de magazijnen waren, op weinige noodwendigheden na, met genoegzamen leeftogt voorzien, en hetgeen nog ontbreken mogt, werd althans vóór het beleg, door menige uitvallen aangevuld. Het garnizoen bestond uit omtrent 6000 man, onder het opperbevel van den Generaal Graaf RAMPON, een krijgsman van beproefde dapperheid. De huisvesting dezer manschap bij de ingezetenen, bleef wel in den beginne eene gemakkelijke toevlugt voor den Bevelhebber, die langs dezen weg den magazijnvoorraad bespaarde, doch ook reeds daardoor zijne gezindheid deed blijken, dat hij niet ligtelijk tot eene overgave zoude besluiten. Een getal, dikwerf van 16 tot 20 man in één huis gelegerd, liet naauwelijks een klein plaatsje over, waar zich het talrijk gezin bergen, verzorgen of in de gestrenge koude verkwikken mogt. Hierbij gevoegd de gedurige verschaffing van levensmiddelen, naar krijgswet gevorderd, zoo moest dit natuurlijkerwijze, bij de volharding eener verdediging, een zeer wezenlijk gebrek doen ontstaan, welks gevolgen, bij lengte van tijd, in hongersnood en pestbesmetting zouden kunnen eindigen. Naderhand, het is waar, werd de uitdeeling aan de bezetting bepaald op ½ pond vleesch en 1½ pond brood daags, met een weinig azijn, zout en jenever; doch men beseft gereedelijk, hoe weinig deze toelage

Digitized by Google

tot dadelijk onderhoud voldeed, en hoe zeer dus de ingezetenen, huns ondanks, dikwerf bijkans boven hun vermogen, tot eene meerdere aanvulling gedrongen werden. Nog moeijelijker was de zorg voor het aantal zieken en naderhand van de gekwetsten, in het hospitaal gelegerd, waartoe wel, in den aanvang, het benoodigde was aangeschaft; doch waarvan het reeds spoedig ondervonden gebrek den maatregel deed nemen, om al het ontbrekende, bij stelligen eisch, aan de huizen der ingezetenen op te halen; terwijl vele andere behoeften, als, kaarsen, wijn, bier, azijn en jenever, tot zelfs eene gansche bakkerij, in beslag genomen, en eene veldbakkerij door de Fransche Genie, ten behoeve der bezetting, werd aangelegd, waartoe de ingezetenen al het benoodigde moesten verschaffen. Naauwelijks werd de stad, op den 18 November 1813, op last van den Generaal Rampon, in staat van beleg verklaard, of de afbraak van alle huizen in den omtrek vertoonde weldra het beeld eener akelige verwoesting, nog vermeerderd door het omhakken van alle boomen en lanen, en door het vernielen der tuinen, boomgaarden en een aantal groote en kleine boerderijen, die weleer der ingezetenen verpozenden lust hadden uitgemaakt. Wat de kracht van bijl en houweel niet vermogt, werd door behulp van het vuur voldongen. Niet minder dan een vijftal molens, waaronder één koren- en één papiermolen, in de nabijheid, werden eene prooi der vlammen. Een enkele vuurgloed verteerde op eenmaal een zeventigtal woon- en lusthuizen met brandstoffen gevuld, ten einde de vernieling des te spoediger te bevorderen. Alle toegangen rondom de stad werden zorgvuldig afgesloten, nieuwe versterkingen aangelegd, verhakkingen en doorsnijdingen in de dijken gemaakt, stormpalen geplant en eindelijk ook de Dalemsche verlaatsluis in den Waaldijk, waarover de algemeene weg henen liep, door de kracht van het buskruid, en, waar deze zelfs te kort schoot, door het vermogen van duizend houweelen verbrijzeld, waardoor het beneden gedeelte der Neder-Betuwe weldra in eene openbare zee herschapen, en de heerlijkste wei- en bouwlanden onder eenen diepen vloed werden bedolven. Binnen de stad zelve, ontvingen al spoedig ettelijke voorname huizen den last ter ontruiming; en hunne bestemming tot den krijg, hetzij nu eens tot een hospitaal, of wel, met schietgaten doorboord ter verschansing, of ook, gelijk de zoogenoemde Tol, het oude Mannen en Burger-Weeshuis, tot magazijnen van leeftogt en oorlogsbehoeften. Verscheidene houten magazijntjes onder de walgangen aangelegd, dienden tot bewaring van het buskruid, en vergrootten daardoor bij het meerdere gevaar van vlamvatting, niet weinig den angst der ingezetenen. Alles verkondigde alzoo de geheele ellende, welke de oorlog met zich voert, daar de kunst der Genie geene middelen onbeproefd liet, om eene met zekerheid vooruitgeziene belegering te verduren. Hoe zeer het eigenlijk beleg alleen de komst van den Russischen Prins Narischkin scheen te verbeiden, die het regelen en tevens het nog ontbrekende zware geschut zoude aanvoeren, leverden de vier laatste dagen van December, reeds de voorbereidselen tot het geduchte krijgstooneel. Te Woudrichem waren vijf vierentwintigponders geplant, die de stad konden bestrijken. De dijken en wegen van Schelluinen waren met verhakkingen en verschansingen versperd. In de nabijheid van Sleeuwijk waren 3 batterijen aangelegd voor zwaar geschut. Een elftal kanonneerbooten had zich in den omtrek, in onderscheidene afdeelingen, geplaatst, allen met één twaalf- en twee zesponders gewapend, en zoodra de vorst de beschutting daarvan tegen den ijsgang vorderde, leenden de dap-

Digitized by Google

pere Scheeps-Officieren, op aanzoek van den Heer Majoor der Artillerie, VAN HOEY, met hunne manschappen, hunne dienst aan de Sleeuwijksche batterijen. De vesting had hare geduchte bolwerken met grof geschut, en met een aantal van niet minder dan 150 schildwachten bezet. Vóór den ingang der groote Haven was, op last van den Kommandant, het Rotterdamsche beurtschip geplaatst, en in eene kanonneerboot, met 4 stukken van 4 en 6 pond herschapen. Reeds in de eerste dagen deed men het kanon bij herhaling van de wallen spelen, nu eens om proeven te nemen, in hoeverre men den vijand aan de overzijde der rivier zou kunnen verontrusten, dan weder om den aanleg eener batterij aan den overkant te verhinderen, of ook om de Sleeuwijksche afdeeling van kanonneerbooten, zoo mogelijk te doen opbreken; welke laatste echter, ofschoon hier en daar vrij beschadigd, haren wedergroet met zulk eene hagelbui van kogels verzelden, dat eene geheele batterij aan de Waterpoort vernield werd en één der kanonnen in stukken sprong. Gelukkig liep December ten einde, zonder dat de stad door het grof geschut van een aantal vuurmonden eenige aanmerkelijke schade leed. Den 22 Januarij 1814 alleen, toen het eigenlijke bombardement aanving, scheen tot eene geheele verwoesting bestemd. Bijkans 6 uren achter elkander snorden bommen, kogels en granaten door de lucht henen. Daken werden verbrijzeld; muren storteden tot puin; huizen scheurden; niemand vertrouwde zich in zijne eigene woning; een verschrikkelijk gejammer klonk door alle straten, daar men, zoo als anders meestal in belegerde vestingen geschiedt, de steenen uit de straten niet opgenomen had, en elke losbarsting van bom en granaat allerwege dood en vernieling bedreigde. Meer dan 80 huizen werden geweldig beschadigd, sommigen zelfs geheel verbrijzeld. Buiten deze verwoestingen scheen een nieuwe en niet min geduchte vijand de ellende nog te zullen vergrooten. De stand der rivieren, bij het opeengepakte ijs, verdubbelde het gevaar voor ijsdammen, die, met het gestadig wassende water, bij harden wind en dooi, de bedenkelijkste overstrooming deden vreezen. Aan een Pruissisch Parlementair den toegang geweigerd zijnde, volgde de herhaling van het bombardement in al hare kracht, op den eerstkomenden dag. Acht uren lang, en wel gedurende den nacht, hernieuwde zich hetzelfde verschrikkelijke tooneel, waarbij de bezetting van haren kant geenszins naliet, de belegeraars even duchtig te begroeten. Een aantal huizen en openbare gebouwen, werden thans weder jammerlijk geteisterd. Nog was dit alles niet genoeg. Een vreesselijke brand, door eene uitbarstende bom veroorzaakt, voltooide ten laatste, te midden van hagelbuijen van kogels en granaten, van nederploffing en verbrijzeling, van storm en sneeuw, van vuur en dood, het beeld der vernieling, doch werd door den rusteloozen ijver van eenige burgers nog al spoedig gebluscht. Niet minder dan 15 uren lang, had het bombardement geduurd; niet minder dan 832 kogels, meest vierentwintigponders en nagenoeg 400 bommen en granaten, waren door de belegeraars in de vesting geworpen; een veertigtal huizen en stadsgebouwen waren op nieuw zeer aanmerkelijk beschadigd en sommigen bijkans geheel vernield. De burgerij nu, door de noodlottige gevolgen van deze herhaalde aanvallen, geleerd hebbende, wat al gevaren zij van eene voortgezette belegering te duchten had, en welk een rampzalig lot hare nu reeds gedeeltelijk verwoeste stad op die wijze te wachten stond, zag met harten, krimpende van weedom, den volgenden nacht te gemoet. Doch dit maal was de vrees voor eenen nieuwen aanval ijdel, en in plaats

tized by Google

van zwaardere rampen, die men duchtte, kwam de blijde hoop van verlossing opdagen, welke hoop dan ook niet verijdeld werd, doordien den 4 Februarij, in de pastorij van het naburige Schelluinen, een verdrag werd gesloten, volgens hetwelk de stad, op den 20 dier maand, aan de Bondgenooten overging. Tegen eenen mogelijken opstand der ingezetenen, die wel te duchten was, had de Opperbevelhebber onderscheidene stukken met schroot geladen in de straten doen plaatsen. De vrees voor dusdanig eenen opstand, gevoegd bij de dreigende overstrooming, deed Rampon hoofdzakelijk tot de overgave besluiten (1).

Allerakeligst was het vooruitzigt van Gorinchem's ingezetenen weder, bij den watersnood in Januarij 1820. Reeds des morgens van den 26 had er eene doorbraak plaats, welke de overzijde van de haven overstroomde, doch ijver en moed wisten ze te beteugelen. De geheele bemuurde stad vertoonde niets anders, dan een eiland, door eene verschrikkelijk woelende ijszee bedreigd. Geweldige ijsschollen, daartegen aandruischende, baarden, door hare grootte en onbedwingbare kracht, niets dan angst en schrik, die in eene algemeene verwoesting, onder den vloedstroom, schenen te zullen eindigen. De dijk over het Weidschild, tusschen de stad en Dalem, was vernield; de Zederiksluis, aan den Arkelsche-dijk, was bezweken, en de stroom had daardoor geene keering meer. Waar geene schotbalken gereed waren, schuimde het water de poorten in, en ieder scheen zich te zullen moeten bergen, voor zoo veel hij slechts konde. Het was in den namiddag, tusschen vier en vijf ure, toen er een aanmerkelijk gat viel, tusschen de sluis en de buitenbatterij op den dijk, waarbij de vloeddeuren uitsprongen, die, zoo als men naderhand ontdekte, door het ijs waren doorboord. Het gevaar nam hand over hand toe. De kloekste ingezetenen beijverden zich met het garnizoen, om de poorten en sluizen toe te dammen; doch ook de moedigste bijstand had niets gebaat, zoo niet een ander, onmiddellijk, doch ongelukkig voorval, den hooggaanden nood spoedig had afgewend. De dijk namelijk, die het uitwaterings-kanaal naar Steenenhoek van het omliggende land afscheidt, was bezweken. Door dit een en ander liep het water, woelende en schuimende, uit het nieuwe kanaal in het land. Alle mogelijke kracht, van ijs en stroom, kantte zich tegen de groote sluis, welke, eerst in 1819, in dit kanaal was aangelegd, en voor deze ontzettende kracht bezweek. Het water, met geweld in de sluis stortende, vloog van beneden naar omhoog, en overstroomde de brug. Nog op den volgenden dag teekende de gemiddelde waterstand aan de peilpaal 14 voet, somtijds nog eenige duimen daar boven. De arbeid der ingezetenen, tot behoud der kistingen, ging onafgebroken voort. De kleine wielingen, hier en daar van tijd tot tijd gerezen, alsmede het lek onder de spuisluis bij de Waterpoort, werden gestopt, Eerst in den avond van den 27 mogt men zich, bij eenen val van het water, tot 13 v. 7 d., eenigzins behouden rekenen, en ofschoon het, op den 28, weder 5 duimen opliep, bragt de val, in den avond van dienzelfden dag, tot 12 v. 1 duim, eene meerdere geruststelling te weeg.

Ten gevolge van den opstand in België, in 1830, werd Gorinchem in het laatst van dat jaar in staat van oorlog gesteld, en begon men toen reeds de vestingwerken te verbeteren, en met nieuwe buitenwerken

---

(1) Hen, die meer omstandigs omtrent dit beleg willen weten, verwijzen wij naar D. de Graaff, *Verhaal betrekkelijk het beleg, bombardement en de overgave van* Gorinchem, *in den winter van 1813 en 1814*, en naar A. de Koning, *Berigt aangaande de Belegering en het ontzet van* Gorinchem, *en het daarbij gebeurde in den omtrek.*

te vermeerderen, houten bomvrije kruidmagazijnen te bouwen, palissaden te stellen, kanon op de wallen te plaatsen, en alle middelen aan te voeren, welke deden vermoeden dat de stad door een beleg bedreigd werd. Tot in het jaar 1839, duurde die staat van onzekerheid. Een verdrag met België maakte een einde daaraan.

Bij het binnenkomen der Nederlandsche krijgslieden, die, in 1833 uit Fransche krijgsgevangenschap terug keerden, heeft GORINCHEM, in het onthalen en eerbewijzen aan die dapperen, even als bij de terugkomst der vrijwillige studentenkorpsen, bijzonder uitgemund (1).

Bij den hoogen waterstand, in het jaar 1841, liep GORINCHEM groot gevaar, door het bezwijken der kisting in de Dalempoort, waardoor het water met geweld in de Dalemstraat drong en althans dat gedeelte der stad bedreigde, doch door volhardende werkzaamheid der ingezetenen en van den Waterstaat weder bevangen werd.

Het oude en eerste wapen der stad GORINCHEM bestond uit een veld van goud, beladen met twee torens van keel (rood), zijnde deze torens met een hemelsblaauw dak gedekt. Dit wapen voerde de stad tot dat zij onder de voogdij van het graafschap van Holland kwam, want, nadat Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, Graaf *van Holland*, na veel oorlogen, Heer *van* GORINCHEM *en Lande van Arkel* geworden was, deed hij niet alleen den beroemden burg afbreken, maar ook het stads wapen vernietigen, ten einde alzoo de herinnering aan de Heeren van ARKEL in eene eeuwige vergetelheid te brengen. Hij beval de stad voortaan zijn wapen te voeren, zijnde vier leeuwen, gevierendeeld met het wapen van Holland. Maar in het jaar 1441, toen FILIPS Hertog *van Bourgondië*, Graaf *van Holland* werd, werd het stadswapen weder veranderd, wordende den stedelingen als toen vergund, in hun zegel en banier, het wapen van gezegden Graaf te plaatsen. Het tegenwoordige wapen van GORINCHEM bestaat uit een veld van zilver, beladen met een afbeeldsel van de oude Arkelpoort van keel (rood); in de poort ligt het schild van Arkel met de baren, welke baren ladders moeten verbeelden en afkomstig zouden zijn van de heldhaftigheid der Heeren VAN ARKEL in de kruistogten, vooral bij de beklimming van Damiate. Het wapen wordt ter wederzijden gehouden door eenen leeuw in natuurlijke kleur, en is gedekt door eene kroon van goud.

GORINCHEM (DE-BANNE-VAN-), het grondgebied der gem. *Gorinchem*, prov. *Zuid-Holland*, buiten de muren van die stad gelegen, en, voor het polderbestuur, bestaande uit Wolpheren, Wolpherensche-Slagen, Lange-Slagen, Korte-Slagen, de Bullekens, 't Hoogland, de Haar, de Stalkaarsen en Lange-Scheiwijk. Zie voorts BANNE-VAN-GORINCHEM (DE).

GORINCHEM (SLOT-TE-), naam, onder welken het laatste kasteel van Arkel, prov. *Zuid-Holland*, bij oude schrijvers wel eens voorkomt. Zie ARKEL.

GORINCHEMIUM, Lat. naam van de st. GORINCHEM, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORINCHEMSCHE-AVELINGEN, buitenpold. in het *Land van Arkel-beneden-de-Zouwe*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en gem. *Gorinchem*; palende N. aan het Kanaal-van-Steenenhoek of den Rivierdijk, O. aan den Zwanenpolder, Z. aan de Merwede of het Avelingerdiep, W. aan de Dordsche-Avelingen.

---

(1) Men zie daaromtrent, *Verhaal der feestelijke ontvangst te* GORINCHEM *van een gedeelte der dappere bezetting van de Citadel te Antwerpen*, 22 en 23 Junij 1833.

Digitized by Google

Deze pold., die, in het jaar 1663, buitengedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 175 bund. 80 v. r. 86 v. ell. Men heeft er eene boerderij of woning.

GORINCHEMSCHE-HUIS of ARKELS-HEERENHUIS, h. in het graafs. *Leerdam*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en 5 u. O. van *Schoonrewoerd*, aan den Diefdijk.

Het wordt zoo wel genaamd, doch is het gemeenelandshuis van den Diefdijk, en een zeer goed en geschikt verblijf voor Dijkgraaf en Heemraden van den Alblasserwaard, wanneer de tegenwoordigheid van dit collegie, bij nood of inbraak van de Betuwe of den Tielerwaard, aan dezen dijk vereischt wordt.

GORINGHOM, oude naam van de st. GORINCHEM, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORISHOEK, plaats in de heerl. *Westkerke*, op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Zierikzee*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Tholen*, gem. en ¾ u. Z. Z. W. van *Scherpenisse*, waar een overzetveer is op Yersekendam, in Zuid-Beveland.

GORKUM, naam, bij verkorting, veelal gegeven aan de stad GORINCHEM, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORNICHEM, st. in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORNICHENIUM, Lat. naam van de stad GORINCHEM, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GOROA, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, op de *Westkust* of *Batoe-Tjina*. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

GORON, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. De inw. zijn Christenen.

GORONGO, kl. eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, 7 u. Z. van het eil. *Gilolo*, 1° 8′ Z. B. 146° 20′ O. L.

GORONGTALO, rijk, riv. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GOENONG-TALO.

GORONGTALO (BAAI-VAN-), golf in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GOENONG-TALO (GOLF-VAN-).

GORP of GOREP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 5½ u. W. ten N. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. W. van *Oirschot*, gem. en ½ u. W. van *Hilvarenbeek*. Men telt er 7 h.

Vier dezer huizen zijn tamelijk groote boerenhofsteden, en worden thans in eigendom bezeten door Z. M. den Koning der Nederlanden. De 111 bund. 74 v. r. lands, welke tot deze 4 boerderijen behooren, bestaan uit zeer goed bouw-, wei- en hooiland, welk laatste, voor zoo veel het onder Hilvarenbeek gelegen is, eene grootte van 13 bund. bevat, dat geen bemesting behoeft, maar door jaarlijksche overstrooming zijne vruchtbaarheid verkrijgt; verder uit schaar- en mastbosschen, benevens eene groote uitgestrektheid onbebouwde heidegronden. De landerijen en gronden zijn door fraaije, welwassende dreven doorsneden, en leveren aangename wandelwegen op. Vóór de hoeve, het Leenhof genaamd, ligt het zoogenaamde Starrebosch.

GORP is de geboorteplaats van den Natuur-, Genees- en Letterkundige JOANNES GOROPIUS BECANUS, die aldaar den 23 Julij 1518 het licht zag, en den 27 Junij 1572, te Maastricht, overleed.

GORREDIJK, GOOREDIJK, GORREDIJK of GORDIJK, vlek, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, arr. en 2¼ u. N. O. van

Digitized by Google

Heerenveen, kant. en 1½ u. Z. van *Beetsterzwaag*, ½ u. Z. W. van *Lippenhuizen*.

De naam van dit aanzienlijk, en met vele fraaije huizen versierd vlek is ongetwijfeld zamengesteld uit *Goor* of *Gor* en *dijk*, waarvan het eerste oudtijds eene moerassige plaats beteekende, gelijk ook de vaart naar buiten, op oude kaarten, den naam van *Gorsloot* draagt. Dit vlek, hetwelk, voor ongeveer 300 jaren, op een gedeelte der gronden van de dorpen *Kortezwaag*, *Terwispel* en *Lippenhuizen* gebouwd is, en aanvankelijk ook eene uitbuurt van het d. *Kortezwaag* uitmaakte, is gedeeltelijk omringd van eene gracht, die eenigzins naar de wijze van eene verschansing gegraven is, en voormaals zeker behoord heeft tot de versterking, in het jaar 1672, tegen den inval der Munsterschen, rondom dit vlek aangelegd. De h., welke hier 280 in getal zijn, zijn gebouwd in de gedaante eener dubbele kruisbuurt, waarvan de eene streek, ter wederzijden der vaart of Gorresloot geplaatst, in het midden regthoekig doorsneden wordt door de tweede, welke aan den rijweg gebouwd is, en met eene brug, waarboven het wapen van Opsterland prijkt, over de gemelde vaart loopt. In dit vlek wonen ruim 1700 inw. Het is in de laatste 200 jaren, aanmerkelijk in bloei toegenomen door de omliggende veenderijen, die gedeeltelijk reeds in wei- en korenlanden zijn veranderd; er wordt veel handel gedreven; ook vindt men er nog groote veenbazen, alsmede 2 korenmolens, 1 houtzaagmolen, 1 eek- en volmolen, 2 kalkbranderijen, 2 scheepstimmerwerven, 3 branderijen, 3 leerlooijerijen, 1 lijnbaan, enz. Tweemaal in het jaar wordt hier eene jaarmarkt gehouden, en eens ter week eene weekmarkt, te weten des Woensdags, als wanneer hier veel handel in rogge, boekweit enz. gedreven wordt. De handel is hier niet weinig toegenomen, nadat er, in het jaar 1758, eene nieuwe brug over de Compagnonsvaart, en daarover eenen rijweg van Heerenveen herwaarts is aangelegd, waarop niet alleen de handel met die van Schoterland en Stellingwerf-Oosteinde, maar ook met de inwoners van Drenthe zeer is toegenomen; hebbende het graven van de Smildervaart, het evenwel aanmerkelijk schade toegebragt.

De Herv., welke hier 1300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Heerenveen* behoort; weleer was zij vereenigd met die van *Kortezwaag*, doch nadat er bijna 20 jaren lang in eene, eenigzins daartoe bekwaam gemaakte, schuur was gepredikt, werd hier, in het jaar 1683, eene nieuwe kerk gesticht, op een stuk gronds, daartoe door de Heeren Compagnons van Opsterland, de eerste aanleggers van Gorredijk, geschonken. In 1698 werd den ingezetenen door 's lands Staten vrijheid gegeven, om hunnen eigen Predikant te beroepen, zijnde de eerste, die het leeraarambt alhier heeft waargenomen, geweest Theodorus Crans, die in het jaar 1698 herwaarts kwam, en in het jaar 1704 naar Metslawier vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, eene afwijking van de gewone beroepingswijze in Friesland, waar de Floreenpligtige ingezetenen naar het getal floreenen, waarmede hunne landen bezwaard zijn, tot de stemming zijn geregtigd. Toen de kerk te Gorredijk, na verloop van tijd, door aanwas van het getal inwoners, te klein bevonden werd, verhoogde men, in het jaar 1735, de oude kap vijf voeten, en vergrootte haar met een nieuw zijgebouw, welke vergrooting en vernieuwing geheel bekostigd is, door vrijwillige liefdegaven der gemeenteleden, terwijl intusschen de kerkdienst, zoo lang te Kortezwaag waargenomen werd. Deze kerk is van eenen spitsen toren voorzien doch heeft geen orgel.

Digitized by Google

De Doopsgez., die er 300 in getal zijn, behooren tot de gem. Gorredijk-en-Lippenhuizen, welke hier eene kerk heeft, die in het jaar 1817 gebouwd is en noch toren, noch orgel heeft.

De Isr., die er 150 in getal zijn, maken eene ring-synagoge uit, welke tot het synagogaal ressort van *Leeuwarden* behoort, en waartoe ook de bijkerken te Heerenveen, te Noordwolde en te Lemmer gerekend worden. De synagoge is een klein, maar net gebouw, prijkende op het midden met eenen kleinen toren, in de gedaante eener theebus.

De dorpschool is een groot, luchtig gebouw, met een verwulf, voor 15 à 16 jaren geheel nieuw gebouwd. Zij wordt door een gemiddeld getal van 180 leerlingen bezocht. Men vindt er een zeer groot, op doek geschilderd, prachtexemplaar van eene kaart van Europa, geschonken door wijlen T. Stebbinga, den vader van den vervaardiger dier kaart.

Er is hier mede een distributiekantoor voor de brievenposterij en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 25 September 1815 is opgerigt, en 20 leden telt.

Gorredijk is de geboortepl. van den beroemden Godgeleerde Jodocus Heringa Elisaz., geb. 14 October 1768, † in den nacht tusschen den 17 en 18 Januarij 1840, als Hoogleeraar aan de hoogeschool te Utrecht.

GORREDIJK-EN-LIPPENHUIZEN, Doopsgez. gem., prov. *Friesland*, tot de *derde klasse* van de prov. behoorende, zijnde de eenige gem. dier gezindte in *Opsterland*. Zij telt 325 zielen, onder welken 120 Leden. Men heeft er twee kerken, als: eene te Gorredijk en eene te Lippenhuizen. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad.

GORREDIJKSTERVAART, Gorresloot of Gorsloot, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zij neemt haren oorsprong te *Appelsche* digt bij de *Smildervaart*, vereenigt zich bij *Gorredijk* met de Oude vaart, komende van het *Jonkersland*, onder *Kortezwaag*, en stort zich, na door acht verlaten te zijn opgekeerd, en de *Klisse* gepasseerd te zijn, in de *Wijde-Wispel*.

GORRESLOOT, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie het vorige artikel.

GORREVEEN of Gorveen, voorm. veen, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, Z. O. van Gorredijk, dat nu reeds lang door afveening in schoone wei- en korenlanden veranderd is.

GORRICHEM, st. in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gorinchem.

GORS, geh. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 5½ u. N. W. van *Breda*, kant. en ½ u. O. van *Oudenbosch*, gem. *Hoeven-en-St. Maartenspolder*, ½ u. W. van *de Hoeven*.

GORS (HET), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Waarden (De).

GORS (OOST-), pold. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; palende N. aan den Amer, O. aan Schuddebeurs, Z. aan de Streepelanden, W. aan den Ketel- en Klaverpolder.

Deze pold., welke in het jaar 1666, met den Roijalenpolder, bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 43 bund. 43 v. r. 30 v. ell., waaronder 35 bund. 55 v. r. 70 v. ell. schotbaar land; wordt

Digitized by Google

door een sluisje, op de Watering van 's Heerenhuis, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 à 4 palm onder A. P. Het bestuur is dat van den Roijalenpolder.

GORSEL, d. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GORSSEL.

GORSLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie GORREDIJKSTERVAART.

GORSSEL, gem. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en kant. *Zutphen* (3 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de Overijsselsche gem. Deventer, Diepenveen en Bathmen, O. aan de gem. Laren en Verwolde, Z. aan Warnsfeld en Zutphen, W. aan den IJssel.

Zij bevat de d. Gorssel en Almen, benevens de buurs. Eefde, Epse en Harfsen, alsmede de heerl. Dorth. Ook vindt men er onderscheidene landhuizen, van welke den Dam, Dorth, Ehze, het Elze, Eschede, Hassink, het Hulze, het Joppe, Ter-Meulen, Rijssel en de Voorst de voornaamste zijn. Zij beslaat eene oppervlakte van 9085 bund., telt 439 h., bewoond door 534 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, ook wordt er handel gedreven, hoofdzakelijk in brandhout, waarvan eene aanzienlijke hoeveelheid op den houtwal, bij Dommerholt, te GORSSEL, wordt aangevoerd, om aldaar te worden ingescheept.

De IJssel, welke langs deze gem. stroomt, verschaft den inw. eenige uitmuntende weiden, waardoor zij zeer veel boter van de beste soort aan de inw. van de nabij gelegene steden Zutphen en Deventer leveren. Men heeft er 3 windkorenmolens. Vroeger bestond er ook eene verwfabrijk.

Van de Herv., welke hier ongeveer 3100 in getal zijn, maken 1700 de gem. van *Gorssel* en *Almen-en-Harfsen* uit, welke in deze burg. gem. drie kerken hebben, als: ééne te Gorssel, ééne te Almen en éénе te Harfsen, terwijl de overigen te *Deventer*, *Warnsfeld* en *Bathmen* parochiëren.

De R. K., ten getale van 180, onder welke 130 Communicanten, worden tot de stat. van *Zutphen* gerekend. — De 3 Evang. Luth., welke men er aantreft, behooren tot de gem. van *Zutphen*.

Men heeft in deze gem, 3 scholen; als: eene te Gorssel, eene te Almen en eene te Epse, welke gezamenlijk, door een gemiddeld getal van 280 leerlingen bezocht worden.

Het d. GORSSEL of GORSEL, ligt 1½ u. N. van Zutphen, aan den weg van die stad naar Deventer, en is eene pleisterplaats tusschen die twee steden.

Men telt er in de kom van het d. 80 h. en 600 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Eefde en Epse, 239 h. en 1800 inw.

Dit d. komt oudtijds voor onder den naam COERSELLOO, d. i. plaats waar een koer- of wachthuis stond; terwijl er nog een bosch bestaat, bekend onder de benaming van Gorsselsche Loo. Voorts zijn er in de meeste marken dezer gem., Heidensche begraafplaatsen opgedolven.

De Herv., die hier 567 in getal zijn, maken de gem. van Gorssel uit, welke tot de klass. en ring van *Zutphen* behoort. In het jaar 1653 heeft JOHANNES SARTORIUS in deze gemeente, die thans een vrij beroep heeft, het leeraarambt waargenomen. De kerk, van een toren voorzien, doch zonder orgel, is in 1842 aanmerkelijk vergroot. Als een offer van dankerkentenis aan God, voor den zegen eener vijftigjarige echtvereeniging, werd, door den Heer J. HURT en diens echt-

Digitized by Google

genoot W. M. LEBBINK, in het jaar 1834 aan deze kerk geschonken, voor de bediening des doops, een prachtig doopbekken; en voor het Avondmaal een schotel, een wijnkan, twee bekers, twee servetten en een keurig tafellaken, waarin geweven is de offerhande van ABRAHAM. Dit alles, even onbekrompen als smaakvol ingerigt, is gelegd in een sierlijk koffertje, en voorts besloten in eenen ijzeren kist ter waarborging tegen schade en verlies.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht.

De kermis regelt zich naar de Deventersche, en wordt op eenen Maandag, zes weken later, gehouden.

De voorouders van WIGBOLD MUILMAN, Schrijver van het werk: *Der Christenen sterke troost tot maatiginge van hunne droefheid over het afsterven van hunne geloovige vrienden*, † in 1746, als emeritus Predikant van 's Gravenhage, hebben te GORSSEL gewoond, in een door hen gebouwd huis, den Muil genaamd, het welk door de Spanjaarden is afgebrand.

Toen Don FREDERIK VAN TOLEDO, zoon van den Hertog VAN ALVA, in het jaar 1572, Zutphen ingenomen had en alle de burgers, die hem in handen vielen, om het leven bragt, deed hij er op éénen dag 350 in eenen boomgaard, digt bij dit huis, ophangen.

Op sommiger voorbeeld, om niet in de kerkgebouwen, maar op eene andere daartoe geschikte plaats, begraven te worden, en het bijgeloovig denkbeeld, hetwelk de kerken tot begraafplaatsen bestemde, tegen te gaan, geviel het vier gebroeders ALEXANDER HENDRIK, FREDEDERIK BENJAMIN, ROBBERT JASPER en ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLEN, benevens hunnen bloedverwant JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, in het jaar 1784, in het open veld, op de Gorsselsche heide, en niet ver van het maagschappelijke graf, in de kerk van GORSSEL gevestigd, eene andere begraafplaats te doen vervaardigen. Nadat de geërfden van de landstreek er in bewilligd hadden, werd deze grafstede, in het jaar 1785, naar de teekening van den Bouwmeester OTTEN HUSLY, in eenen eenvoudigen, doch welvoegelijken smaak, voltooid. Men hing het geslachtswapen der CAPELLEN aan eenen witten naald bij dat graf, en deed, in blaauwen steen, het volgende Latijnsche opschrift beitelen:

HOC MONUMENTUM, UT CAPELLENORUM GENTIS
CONDITORIUM ESSET, SIBI SUISQUE POSUERUNT
VIRI ALEX. HEND. FRED. BENJ. ROB.
JASP. ALEX. PHIL. VAN DER
CAPELLEN, FRATRES, ET
HILD. ANN. BENTINCK
JO. D. VAN DER CA-
PELLEN VIDUA.

(d. i. Dit gedenkstuk hebben de gebroeders ALEXANDER HENDRIK, FREDERIK BENJAMIN, ROBBERT JASPER en ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLEN, en HILDEGONDA ANNA BENTINCK, weduwe van JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN, voor zich en de hunnen opgerigt, ten einde tot familiegraf voor het geslacht van VAN DER CAPELLEN te dienen). Vermits nu de reeds in het jaar 1784 en 1785 ontslapene JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN en diens echtgenoot HILDEGONDA ANNA BENTINCK, in den kerkelijken grafkelder te GORSSEL waren geplaatst, konden dezen, bij hun afsterven, niet in de nieuwe begraafplaats worden bijgezet, waarom hunne lijken in het volgende jaar, toen het voltooid was, derwaarts werden overgebragt. Ongestoord sluimerden hier die overblijfselen tot

Digitized by Google

den 20 September 1787, toen zeven personen, des avonds omstreeks tien ure, zich uit Zutphen naar deze rustplaats der dooden begaven, den muur der begraafplaats beklommen, met eene bijl het wapen van dit geslacht, hetwelk bekend was als de partij der Patriotten aanklevende, en dat daarom bij hen zoo zeer in haat stond, van den naald hieuwen, en het opschrift poogden te bederven en te vernietigen. De gepleegde grafschennis en de geruchten van verdere daarop gemunte woede, bewogen den schoonzoon van JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN, den Graaf VAN RECHTEREN WESTERVELD, om de twee lijken, op vollen dag, uit deze geschondene, onveilige en bedreigde begraafplaats, naar den familiegrafkelder in de kerk te GORSSEL te doen overbrengen. Hiermede scheen de woede tegen dit geschonden gedenkteeken der CAPELLENS bedaard, en bleef zij omtrent een jaar sluimeren; doch toen ontwaakte zij met nieuwe kracht, want, op den 7 Augustus van het jaar 1788, deed men deze begraafplaats, met kruid bezwangerd, in de lucht vliegen, zoo dat er niets meer dan eenige brokstukken en steenen van overbleven. Thans is er van deze tombe niets meer te zien, zijnde op de plaats, waar die gestaan heeft, in jaar 1832, eene daghuurderswoning gebouwd. Zie voorts GORSSELSCHE-HEIDE.

GORSSELSCHE-LOO, bosch in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. en 15 min. ten W. van *Gorssel*.

Dit bosch, waarin meest eiken hakhout gevonden wordt, beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 15 v. r. 60 v. ell.

GORSSELSCHE-HEIDE, heide in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. en bij het d. *Gorssel*, eene oppervlakte beslaande van ongeveer 300 bund, welke thans echter meestal is ontgonnen.

Op deze heide was, in het jaar 1796, gedurende onderscheidene weken, een groot kamp van Fransche soldaten opgeslagen, waarover de Generaal BOURNONVILLE eenen grooten wapenschouw heeft gehouden. De soldaten hebben destijds de steenen van het gesprongen monument en muurwerk van de begraafplaats der Heeren VAN DER CAPELLEN genomen, en er hier en daar kookplaatsen en schoorsteenen van opgemetseld. Toen was het heideveld nog onverdeeld, loopende er niettemin de openbare weg van Deventer naar Zutphen over. Naderhand, is het heideveld verdeeld, en heeft sedert een geheel ander voorkomen verkregen.

Den 26 Augustus 1833 werden aldaar, door Koning WILLEM I, de dappere verdedigers der citadel van Antwerpen, nadat zij uit de eervolle krijgsgevangenschap in Frankrijk waren teruggekeerd, in oogenschouw genomen en bedankt; terwijl aan elk hunner eene herinneringsmedaille en aan eenigen ridderorden werden uitgereikt.

GORTEL, geh. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 7 u. N. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Apeldoorn*, gem. en 1 u. Z. Z. W. van *Epe*; met 25 h. en 170 inw.

GORTELER-BOSCH of GORTELSCHE-BOSCH, bosch op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Epe*, ten Z. van de buurs. *Gortel*.

Het beslaat eene oppervlakte van 900 bund., en is een der fraaiste bosschen op de Veluwe, bestaande deels uit schaarhout, deels uit eiken, beuken en andere opgaande boomen, terwijl er zich veel wild en gevogelte ophoudt, omdat de Veluwe hier niet zoo sterk bewoond is als elders.

GORTELSCHE-BOSCH, bosch, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie het vorige art.

Digitized by Google

GORVEEN, voorm. veen, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie GORREVEEN.

GORZEN (OOSTERSCHE-), buitendijks land in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*; kant. en gem. *Oud-Beijerland*, langs de rivier het Spui; palende N. aan het Spui, O. aan den Bosschepolder, Z. aan den Oostdijk, W. aan de haven van Oud-Beijerland.

Deze gorzen, welken volgens het kadaster, eene oppervlakte van 23 bund. beslaan, zijn voor omtrent de helft met een zoogenaamd zomerkaadje, tegen gewone vloeden beveiligd.

GORZENPOLDER, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Pernis-en-'s Gravenambacht*; palende N. aan de Oude-Maas en de Nieuwe-Maas, O. en Z. aan den pold. Langebakkersoord, W. aan de gem. Hoogvliet.

Deze pold. is slechts omringd met eene zomerkade, beslaat, volgens het kadaster, zoo aan binnen- als buitengronden, met het daarin liggende poldertje J a a g i n, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 89 bund. 57 v. r. 74 v. ell., waaronder 70 bund. 54 v. r. 44 v. ell. schotbaar land, en wordt door twee sluizen, op de Oude-Maas en de Nieuwe-Maas, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Penningmeester en Secretaris en twee Heemraden.

GOSAHA, voorm. water, prov. *Zeeland*, hetwelk met eene noordelijke strekking, zich bewesten Goes in de *Ooster-Schelde* ontlastte.

Dit water is naderhand in de oude haven van Goes en den Goeschen watergang veranderd.

GOSAHE (TER-) of TER-GOSE, oud d. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, ter plaatse, waar thans de st. GOES gelegen is, en waaruit die stad is voortgekomen. Zie GOES.

GOSKI, naam, welken de Negers geven, aan de koffijplant. DE UITVLUGT, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie UITVLUGT (DE).

GOSLINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2¼ u. N. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Holwerd*, aan het dorp *Hallum*, waartoe zij behoort.

Zij beslaat, met de tuinen, singels en grachten, eene uitgestrektheid van 2½ bund., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer ISAAK GIJSBERT ARENTSMA MARTIN.

GOSLINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2½ u. N. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Holwerd*, 5 min. O. van *Wanswerd*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenhofstede. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van ongeveer 17 bund. 75 v. r., worden thans in eigendom bezeten door HENDRIK HENDRIKS WIERDEMA, woonachtig op de hofstede.

GOSLINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 3¼ u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. N. O. van *Harlingen*, ½ u. Z. Z. W. van *Dongjum*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenhuizinge, wier omtrek nog kenbare blijken van de vroegere state draagt. De daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 7 bund. 9 v. r. 20 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer ANE JANS TERPSTRA, woonachtig te Tjummarum.

Digitized by Google

Hier te Dongjum was het stamhuis van het beroemde geslacht van Goslinga, van hetwelk Tjepke van Goslinga, als een der teekenaars van het verbond der Edelen voorkomt; terwijl Sicco van Goslinga zich, gedurende den successie-oorlog in de jaren 1706—1711, als Gedeputeerde te velde heeft beroemd gemaakt en, in het jaar 1713, tot den vredehandel te Utrecht medewerkte (1).

GOSONG, Karang-Gosong, klip in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, op de *Reede-van-Batavia*, W. van het eil. Middelburg. Het baken is geplaatst op het midden van de klip op eene diepte van 12 voet.

GOSPOLDERTJE, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Crubeke-en-Graspolder.

GOSSELDANGE, Fr. naam van het d. Gosseldingen, in het balj. *Luxemburg*, meijerij van *Lintgen*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende artikel.

GOSSELDINGEN of Gousseldingen, in het Fr. Gosseldange, d. in het balj. van *Luxemburg*, meijerij van *Lintgen*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2½ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 40 min. Z. van *Mersch*, gem. en ½ u. N. W. van *Lintgen*, op den linkeroever van de Alzette.

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw en de veeteelt. Zij zijn allen R. K., en hebben hier eene kapel, aan den H. Blasius toegewijd, welke tot de par. van *Lintgen* behoort, en waarin de dienst door eenen eigen Kapellaan wordt waargenomen.

GOSSTINGEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GOSTINGEN, Gosstingen of Goestingen, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 1½ u. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3¼ u. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. van *Betzdorff*, gem. en 1 u. Z. ten O. van *Flaxweiler*, aan de Bayernbach. Het telt 700 inw., die meestal in den landbouw hun bestaan vinden.

De inw., die hier alle R. K. zijn, onder welke 600 Communikanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Betzdorff*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan de H. *Drievuldigheid* toegewijd.

GOTE (DE), water en pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goote (De).

GOTE (NIEUWE-), heerl. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goote (Nieuwe-).

GOTE (OUDE-), pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goote (Oude-).

GOTTBRINGEN, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*. Zie Godbringen.

GOTTESTHAL, Hoogd. naam van de voorm. abdij Godsdal, in het grooth. *Luxemburg*. Zie Godsdal.

GOTTUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, ½ u. Z. van *Grouw*, waartoe het behoort.

GOU (TER-), naam, welken men in de wandeling veelal geeft aan de st. Gouda, in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gouda.

---

(1) Zie over eerstgenoemde Te Water, *Historie van het Verbond der Edelen*, St. II, bl. 187; terwijl men over laatstgemelden kan raadplegen Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 365, en J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, D. XVIII en XIX.

GOUDA, kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*; palende N. aan de kant. Alphen en Woerden, O. aan het Utrechtsche kant. IJsselstein en aan het kant. Schoonhoven, Z. aan de kant. Schoonhoven en Hillegersberg, W. aan het kant. Hillegersberg.

Het bevat de volgende 9 gem.: Gouda, Broek c. a., Gouderak, Moordrecht, Reeuwijk, Sluipwijk, het Land-van-Stein c. a., Noord-Waddinxveen en Zuid-Waddinxveen. Men telt er 3843 h., bewoond door 5154 huisgez., uitmakende eene bevolking van 25,700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt, terwijl ook sommigen zich op den scheepsbouw toeleggen.

GOUDA, klass., prov. *Zuid-Holland*. Zij is verdeeld in de volgende 4 ringen: Gouda, Leerdam, Schoonhoven en Vianen, bevat 39 gem., met 43 kerken, die door 45 Predikanten bediend worden, en telt 48,600 zielen.

GOUDA, ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Gouda*. Zij bevat de volgende 8 gem.: Gouda, Moordrecht, Nieuwerkerk-aan-den-IJssel, Oudewater, Reeuwijk, Sluipwijk, Waarder en Waddinxveen. Men heeft er 12 kerken, bediend wordende door 12 Predikanten en telt er ruim 17,300 zielen.

GOUDA, voorm. balj., prov. *Zuid-Holland*; palende W. en N. aan Rijnland, O. aan de prov. Utrecht en voor een klein gedeelte aan het balj. van Oudewater, Z. aan den Crimpenrewaard, Z. W. aan Schieland.

Het bevatte, behalve de stad Gouda, de amb. heerl. Gouderak, Bloemendaal, Broekhuizen, Broek, Tuil en 't Weegje, thans de gem. Gouda, Broek c. a. en Gouderak uitmakende, welke te zamen eene oppervlakte beslaan van 3057 bund. 15 v. r. 88 v. ell. Men telt er 3093 h., bewoond door 3862 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 17,400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er 2 bierbrouwerijen; 1 branderij; 18 pijpenbakkerijen; 18 steen- en pottenbakkerijen; 2 leerlooijerijen; 13 scheepstimmerwerven; 1 papierfabrijk; 1 loodwitmakerij; 2 zeepziederijen, beiden aan den zelfden eigenaar toebehoorende; 1 siroopfabrijk; 1 aardappelen-sijroopfabrijk, welke door stoom wordt gedreven; 1 zeemblooterij, en 1 pargementfabrijk; 22 touwslagerijen; eenige kleingarenfabrijken; 3 houtzaag-, 1 pel-, 10 klei-, 2 vol-, 1 run-, 1 tras-, 1 snuif- en 6 korenmolens.

De Herv., die er 11,250 in getal zijn, maken de gem. van *Gouda* en *Gouderak* uit. — De R. K., van welke men er 5200 aantreft, onder welke 3200 Communikanten, worden tot de stat. van *Gouda* gerekend. — De Evang. Luth., die er 600 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gouda*. — De Isr., van welke men er 320 telt, maken de ringsynagoge van *Gouda* uit. — Men telt er 9 scholen.

GOUDA, gem. in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* (18 m. k., 3 s. d., 1 afd.); palende N. aan de gem. Broek c. a., O. aan de gem. Land-van-Stein c. a., Z. aan den IJssel, welke het van Haastrecht en Gouderak scheidt, W. aan Moordrecht.

Deze gem. bevat de stad Gouda, benevens eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 216 bund. 70 v. r. 43 v. ell.; telt 2593 h., bewoond door 3240 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 14,500 inw., die uitmuntende pijpen vervaardigen, waarvan hier, in 1751, 374 fabrijken waren, welke aan 5000 menschen werk verschaften, doch van welke er tegenwoordig nog maar 16 bestaan. Van de 29 potterijen, in een naauw verband staande met de pijpenfabrijken, die er vroeger waren, bestaan er thans nog 10.

Digitized by Google

De bierbrouwerijen, voor langen tijd hier zeer bloeijende, in de vijftiende eeuw 150, volgens sommigen zelfs 350 in getal, waren voor eenige jaren allen geheel te niet; sedert zijn er evenwel weder twee opgerigt, welke veel debiet hebben. Men handelt er sterk in kaas, wordende de zoogenaamde Goudsche of Stolwijksche kaas, er in menigte aangebragt en gewogen. Deze kaas draagt den naam van Goudsche kaas, omdat zij meestal hier in het groot verkocht wordt, en van Stolwijksche of Stolksche kaas naar het naburige d. Stolwijk, hoewel zij niet alleen daar, maar ook in den geheelen omtrek der stad even goed gemaakt wordt. De vlashandel, hoewel zoo sterk niet meer gedreven wordende als voorheen, is hier ook nog al aanmerkelijk. Voorts heeft men er de volgende fabrijken en trafijken: 3 scheepstimmerwerven; 1 leerlooijerij; 1 zeemblooterij en pergamentfabrijk; 1 loodwitmakerij; 1 katoenweverij, met 20 weefgetouwen; 2 bierbrouwerijen; 1 branderij; 1 siroopfabrijk; 1 aardappelen-siroopfabrijk, welke door stoom gedreven wordt; 2 zeepziederijen, beide aan denzelfden eigenaar toebehoorende; 3 boekdrukkerijen; 1 tras-, 1 run-, 1 pel-, 10 klei- 3 snuifen 4 korenmolens, alsmede 2 stads-volmolens, waarvan de grootste tot eenen water- en oliemolen ingerigt is. Langs de boorden van den IJssel vindt men vele steenbakkerijen, voor welke men de daartoe benoodigde specie uit de bedding van de rivier baggert, welke telkens weder aanslibt; terwijl de IJssel tevens zeer lekkere snoek oplevert, zoo als ook des winters de zoo beroemde spiering, welke in bijten met den hengel gevangen wordt. Voorheen had men er ook laken-, bombazijnen karsaaifabrijken, welke lang de hoofdnering der stad uitmaakten, doch waarvan er thans geene meer bestaan.

De Herv., die hier ongeveer 9000 in getal zijn, maken, met die van de burgerl. gem. *Broek c.a.*, de gem. van Gouda uit, welke tot de klass. en ring van Gouda behoort, en door vier Predikanten bediend wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Joachim Adriaensz, die in het jaar 1573 aldaar kwam, en in het jaar 1575 tot Ambtgenoot kreeg Huyg Dirksz, die van Oudewater beroepen werd, en Willem Gerardi Leydékker, zoo dat er destijds drie Predikanten waren. In het volgende jaar 1576, schijnt dit getal reeds tot vijf vermeerderd te zijn, doordien zekere Ravius, die van Westmaas beroepen werd, en Cornelis Ingelsz, toen mede Predikanten te Gouda werden. Sedert dien tijd hebben hier steeds vijf Predikanten gestaan, tot aan het overlijden van den Predikant Jacobus de Visser, welke voorviel in 1819, toen bij Koninklijk besluit van 24 September 1820, onder anderen bepaald werd, dat de vijfde Predikantsplaats bij deze gemeente, gedurende de eerstvolgende tien jaren, te rekenen van den 1 Januarij aanstaande, niet weder zou vervuld worden; zoo als tot nu toe ook nog niet heeft plaats gehad. Onder de hier gestaan hebbende Leeraren verdienen vermelding: Abdias Widmarius, die in het jaar 1638 herwaarts kwam en in het jaar 1644 als Hoogleeraar naar Harderwijk beroepen werd, en de, door zijne menigvuldige werken, beroemde Bernardus de Moor, die in het jaar 1715 het leeraarambt hier bekleedde. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, na verkregen handopening van de stedelijke regering, uit eene nominatie van zes en drie, terwijl de regering ook die beroeping, door hare goedkeuring, het volle beslag doet erlangen.

Vroeger bestond hier ook eene Waalsche gem. Nadat echter de Predikant Willet, in het begin dezer eeuw, emeritus was verklaard, is deze gem. met de Nederduitsche Herv. vereenigd.

De Remonstranten, welke er wonen, maken eene gem. uit, welke tot de derde klass. behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Voorheen hadden de Doopsgez. er ook eene gem., doch deze heeft opgehouden te bestaan.

De Evang. Luth., die hier 300 in getal zijn, maken mede eene gem. uit, welke tot den ring van *'s Gravenhage* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest Otto Clemens van Bijleveld, die, in het jaar 1623, van Essen in Duitschland herwaarts kwam, en, na 32 jaren het leeraarambt in die gem. te hebben waargenomen, in het jaar 1655, op zijn verzoek emeritus verklaard werd. Van het midden tot het einde van de vorige eeuw, werd deze gemeente door twee Leeraren bediend, en zulks tot dat de Predikant Molkenboer, in 1676, naar Haarlem vertrok en Jan Rosendaal alleen overbleef. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er 4500 telt, onder welken 2900 Communicanten, maken twee stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland* en *Zeeland*, dek. van *Schieland*, behooren, en twee kerken hebben.

De Roomsch-Katholijken van de Oude Bisschoppelijke Klerezij, meestal Jansenisten genaamd, tellen 150 zielen, onder welken 80 Communikanten, welke vroeger twee kerken bezaten, waarvan de eene in 1830 is opgeheven. Deze statie wordt door eenen Pastoor bediend.

De Isr., die hier 320 in getal zijn, maken de ring-synagoge van *Gouda* uit, welke tot het synagogaal ressort van *Rotterdam* behoort, en twee bijkerken, ééne te Schoonhoven en ééne te Woerden heeft.

De stad Gouda, van sommige Der Goude en van de meesten veelal Ter Gou genoemd, ligt 4 u. N. O. van Rotterdam en 10 u. Z. van Amsterdam, niet onvermakelijk aan den regteroever van den Hollandschen IJssel gelegen, die zich bij deze stad met de Gouwe vereenigt, van welk laatste water, hetwelk ten deele om, ten deele midden door de stad loopt en haar in twee, hoewel elkander ongelijke, deelen scheidt, de stad vermoedelijk haren naam ontleent. Zij ligt 52° 0′ 40″ N. B. 22° 22′ 31″ O. L.

De tijd van den eersten aanleg van Gouda is onzeker. Men meent echter te kunnen bewijzen, dat het van eenen zeer vroegen oorsprong en door Noordsche volken gesticht zij. Sommigen willen, dat der Goude eerst een onbemuurd vlek geweest zij, voerende den naam van heerlijkheid, en zijnde gelegen in een gedeelte van den Bloemendaalschepolder, welke naast aan de stad paalt en nog Oude-Gouwe genoemd wordt. Zeker is het, dat er onder de Graven van Holland, Floris IV, Willem II en Floris V, een Diderik van der Goude onder de Hollandsche Edelen is bekend geweest. In het jaar 1272 verkreeg de Ridder Nikolaas van Kats van Graaf Floris V eenige voorregten, ten behoeve der Poorteren van der Goude, en toen werd de plaats versterkt en van muren voorzien, waarvan nog eenige oude torens voorhanden zijn. Sommigen zijn van gedachte, dat Gouda, te dier tijd, door den huize van Kats van den Graaf van Holland ter leen gehouden werd. Sofia, laatste erfdochter uit den huize van der Goude, trouwde, in het jaar 1294, met Jan van Renesse, Baljuw van Zuid-Holland, en overleed zonder kinderen na te laten, waardoor de heerlijkheid van der Goude aan de domeinen der grafelijkheid van Holland verviel. In het jaar 1306 werd Jan van Henegouwen, Heer *van*

Digitized by Google

Beaumont, voor zijnen broeder, Graaf Willem *den Goede,* beschonken met de heerlijkheden van der Goude, *Schoonhoven* en *Tholen.* Hij was getrouwd met Maria, dochter van Hugo, Graaf *van Soissons,* en overleed te 's Gravenhage, in het jaar 1336. Zijne eenige dochter Johanna was getrouwd geweest met Lodewijk van Chatillon, Graaf *van Blois,* die, in het jaar 1347, in eenen veldslag sneuvelde, en drie zonen, Lodewijk, Jan en Guido, nagelaten had. Zij volgden elkander op in het bezit der vaderlijke heerlijkheden. Guido, de jongste, stierf, zoo wel als zijne broeders, zonder wettige kinderen na te laten, in het jaar 1397. De heerlijkheden van *Schoonhoven* en van der Goude vervielen toen aan Hertog Albrecht van Beijeren, Graaf van *Holland,* en zijn sedert met de grafelijkheid verknocht gebleven. Van dien tijd af is Gouda onder de groote steden ter dagvaart van Holland beschreven, zijnde zij eerst de vijfde, en, nadat Amsterdam ook onder de groote steden geteld werd, de zesde in rang en gaande zelfs vóór Rotterdam.

Reeds in het jaar 1361, leed zij door brand aanmerkelijke schade, waarbij onder andere hare handvesten vernield werden. In het jaar 1438, werd zij andermaal op 3 huizen na, aan kolen gelegd. Na dezen laatsten brand werd de stad al spoedig weder herbouwd, doch nog slechts luchtig betimmerd: de Markt onder anderen was onbestraat, en slechts een groen veld; de Groenendaal niet bebouwd, maar slechts een weg, met twee rijen boomen, langs twee smalle watervlieten; de Vogelenzang insgelijks een beplante weg, dragende dien naam naar de vogelen, welke in menigte aldaar nestelden, en hunnen zang lieten hooren; de Groeneweg, mede met gras begroeid, had alleen hier en daar eenige huizen, zoo als de Raam en de Nieuwehaven, welke beide slechts aan eene zijde bebouwd waren. In 1633, was de stad reeds zoo toegenomen, dat men er 2452 h. telde, benevens een groot aantal kloosters en kapellen.

Gouda heeft eene bijna ronde gedaante, en is met fraaije tuinen en aangename wandelwegen omgeven. Niettegenstaande de stad van geene vestingwerken voorzien is, zou zij echter in tijden van vijandelijke invallen bezwaarlijk te verwinnen zijn, ter oorzake van het water, hetwelk bij elken vloeitijd, door het openen der sluizen, zoo binnen als buiten de stad, uit den IJssel kan worden ingelaten, hetwelk, binnen den tijd van vier en twintig uren, al het omliggende land als in eene zee zou veranderen. Men nam daarvan, in het jaar 1672, eene proef, zoodra de tijding van het innemen der stad Oudewater naar 's Gravenhage overgekomen was, wanneer, op bevel van 's Lands Staten, de sluizen geopend werden, en al het omgelegene land overvloeide, waardoor de vijand in zijnen verderen voortgang gestuit werd. Ook heeft zij het voorregt van nooit, zelfs niet bij den hoogsten stand van het water, aan overstrooming bloot te staan, alleen zoude dit aan de IJsselzijde kunnen geschieden, maar deze wordt dan bij tijds afgedamd. De stad heeft vijf poorten, behalve twee kleinere uitgangen. De vijf poorten zijn; de Rotterdamsche poort of Dijkpoort en het Vlamingspoortje, ten Z.; de Potterspoort, ten W.; de Kleiwegspoort, ten N.; de Tiendwegspoort ten O. Zijnde de, vroeger bestaan hebbende, Nieuwe Veerstalpoort, de Tolpoort of Oude Veerstalpoort en de Middelpoort, alle aan den IJssel uitkomende, ten Z. O., en het Doele-poortje ten O., successivelijk afgebroken. Allen zijn min of meer fraai, maar inzonderheid onderscheidt zich de Rotterdamschepoort, door hare eenvoudige

Digitized by Google

maar fraaije bouworde, van blaauwe Namensche steen, met vier kolommen van de Corinthische bouworde. Te Moordrecht, een uur beneden de stad, is een pontveer over den IJssel; voor de stad zijn gereede schuiten, om voetgangers over te brengen, en buiten de Nieuwe Veerstalpoort, even boven de stad, is eene brug geslagen, de Haastrechtsche brug genaamd, die in haar midden eene valbrug heeft voor de doorvarende schepen. Buiten de *Rotterdamsche* of *Dijkpoort* is eene nieuwe Begraafplaats aangelegd, aan welker ingang men een doelmatig huis heeft gebouwd, dienende voornamenlijk tot woning van twee doodgravers, maar waar ook een vertrek is afgezonderd voor schijndooden, of degenen, aan wier wezenlijken dood men twijfelt, ten einde die aldaar eenigen tijd te bewaren, eer men ze begraaft, de beplanting van dezen Godsakker wordt voor eene der best aangelegde gehouden.

De stad heeft veel doortogt, gaande de binnenlandsche scheepvaart gedeeltelijk door de stad, doch ook langs de, in het jaar 1746, bijna geheel vernieuwde, sluis. De gemeenschap tusschen Amsterdam en Rotterdam niet alleen maar ook van Zeeland en Braband met Noord-Holland, met het IJ, de Maas, de Zeeuwsche stroomen, en de Schelde, vereenigen zich door deze sluis, en voeren elkander over en weder, binnen- en buitenlandsche koopwaren toe. Ook grootere schepen hebben somwijlen alhier doortogt gevonden; tweemastbrikken, kanonneerbooten, oorlogsloepen en kotters zijn somwijlen van Hellevoet naar de Helder in menigte hier door gevaren, wanneer de Noordzee gesloten of onveilig was. Uit de Maas in den IJssel gekomen en door de stad of langs den singel heen gevaren, zakken deze schepen de Gouwe af, tot aan de Goudsche sluis, alwaar zij langs den Rijn, door Alphen tot aan 's Molenaarsbrug varen, en door de Heimans-Wetering in het Haarlemmermeer en verder in het IJ geraken. Dusdanig eene gelegenheid voor schepen van allerlei soort, en de communicatie van zoo vele gewesten voor den handel en transport van produkten en koopwaren, kan niet anders dan voordeelig zijn voor de stad en hare inwoners.

Er worden te Gouda onderscheidene markten gehouden. De voornaamste zijn: de St. Jacobs- en de Mattheusmarkten, volgens welke de prijs van de kaas geregeld wordt; de Paardemarkt is vervallen, voorheen werd er van stadswege eene zilveren zweep en andere prijzen uitgeloofd, en even buiten de Kleiwegspoort, op eene plaats, het Draafpad genoemd, verharddraafd. De vee- of beestenmarkten, welke in October en November invallen, nemen daarentegen aanmerkelijk toe. De weekmarkt, welke elken Donderdag gehouden wordt, is sedert het begin dezer eeuw belangrijk verbeterd door meerderen toevoer van voortbrengselen, meerderen toevloed van landlieden en vreemdelingen, meerder vertier van winkelwaren, en welvaart der ingezetenen, welke met de buitenlieden in betrekking staan of daarmede handelen. De Groote markt, een ruime, onregelmatige driehoek, op weinige uitzonderingen na, geheel met winkels omzet, is schier nog te klein voor de menigte waren, welke er alsdan aangebragt worden, en voor de kramen, te dien tijde tot den verkoop van andere goederen opgeslagen, waardoor de gewone marktdag wel naar eene kermis gelijkt.

De huizen zijn doorgaans zeer net en zindelijk gebouwd, en men ziet de grootste en prachtigste langs de beide oevers van den eenen arm der Gouwe. Doch, behalve door deze, wordt de stad, genoegzaam allerwege, door binnengrachten doorsneden, en daardoor als in eene menigte van kleine eilanden verdeeld, hetgeen Gouda gemeen heeft

Digitized by Google

met de meeste andere Hollandsche steden, maar echter munt het daarin boven alle andere uit, dat genoegzaam alle straten, langs zoodanige groote of kleine grachten loopen; en er genoegzaam niet één huis in de geheele stad gevonden wordt, dat, het zij voor of achter, geen uitzigt op het water heeft en niet voor of achter of onder eenen grooteren of kleineren doorgang aan het water verleent; terwijl de verwulven veelal zoo ruim zijn, dat een man met eenen kruiwagen er onder door kan. Daar nu de stad binnen elke vier en twintig uren tweemaal versch water in de grachten krijgt, waardoor alle zoogenaamde zijlen, waterleidingen en riolen, worden doorgespoeld en gereinigd, wordt daardoor niet weinig de frischheid der lucht bevordert. Uithoofde het IJsselwater veel slib achterlaat, en er ook wel, tegen het stedelijk verbod, vuilnis in de zijlen en riolen geworpen wordt, wordt er daarenboven in den zomer veelmalen geschuurd en gespuid, waarbij men het IJsselwater op halven vloed, in de kolk of de haven laat loopen, en het door twee deuren, bij eene steenen brug, ophoudt tot de vereischte hoogte, om de schuring te veroorzaken; terwijl men dan daartoe nog andere, op eene zeer kunstmatige wijze vervaardigde deuren opent, waardoor het water, met eenen val van onderscheiden voeten, kletterend en schuimend nederstort, zich met geweld persende en dringende, zelfs door alle de riolen, en alle onreinigheden medevoerende.

Het Stadhuis, op het midden der *Grootemarkt*, is een deftig gebouw, met goede en ruime vertrekken, en heeft eenen vierkanten toren met eene spits in het midden, en ter wederzijden eenen hangtoren. De regering van GOUDA had, reeds in het jaar 1365, het marktveld gekocht van GUIDO VAN CHATILLON, Graaf *van Blois* en Heer van der *Goude*. Doch met het bouwen van het Raadhuis werd, eerst in het jaar 1449, een aanvang gemaakt. Het werd niet geheid doch steunt, zoo wel als de Hoofdkerk, op enkele vlotten van zware eiken balken, zoo wijd uitgespreid, dat die van het eene en het andere gebouw elkander raken. Het lag in den beginne rondom in het water, waarover eene ophaalbrug tot toegang diende. De sierlijke ingang, met trappen ter wederzijden, werd, in het jaar 1603, gemaakt. En in de jaren 1690 en 1691, werd het gebouw van binnen geheel vernieuwd en met eene deftige Vroedschaps- en Burgemeesterskamer en andere vertrekken voorzien. Ook werd het van voren, van achteren en van ter zijde aanmerkelijk verbeterd. Het is voor eenige jaren met nieuwe glasramen in het hout voorzien, daar het vóór dien tijd, venstertjes in het lood had. Het onderste gedeelte van het gebouw, rustende op steenen zuilen, is tot eene Vleeschhal geschikt. Tegen den achtergevel staat eene steenen strafplaats of schavot, waaronder de Korenbeurs gehouden wordt. Ter zijde van het stadhuis plagt eene draaijende ijzeren kooi gevonden te worden, in welke vrouwen van een slecht gedrag ten toon gesteld werden, welke dan door het gemeen met vuilnis en slijk geworpen werden. Ook hangen er eenige met ijzer beslagene steenen, ter herinnering eener straf van sommige vrouwen, die, hare mannen uitgescholden hebbende, waren veroordeeld geweest, om met zulk eenen steen om den hals, onder regterlijk geleide, de haven om te wandelen; welke steenen dan daarna hier werden opgehangen.

Het Tuchthuis, aan de zuidzijde van den *Tiendweg* en aan de oostzijde van den *Groeneweg*, vroeger een gedeelte van het St. Catharinaklooster, dient thans tot gevangenis van zwaar veroordeelde vrouwen. Boven den ingang staan twee raspende boeven met dit gedicht:

Digitized by Google

DAT GY HIER ZIET, IS ANDERS NIET, ALS EEN VERTONING ZONDER STEM,
MAAR IN HET HUYS, DAAR IS HET KRUYS, DES DEUGNIETS DWANG EN LUYAARTS KLEM.
HIER BEELD MEN AF, DAAR IS DE STRAF, HIER DREYGD MEN, DAAR GESCHIED DE DAAD:
EN ALLE BEYD', IS 'T AANGELEYD, OM DAT DE MENSCH ZOU MIJDEN 'T QUAAD.

De Waag staat insgelijks op de *Markt*, omtrent achter het Stadhuis. Zij werd in het jaar 1668, onder opzigt van den vermaarden Bouwmeester PIETER POST gesticht. Het is een deftig vierkant gebouw, in den voorgevel met beeldwerk versierd. De Oude Waag, stond er digt bij. Op den 4 Julij 1551, werd, bij plakaat, bevolen, dat men, binnen de stad en de dorpen daaromtrent geene waren, boven de tien ponden zwaar zijnde, zou mogen wegen dan in de Waag, binnen TER GOUDE staande. Ook vindt men aangeteekend, dat er in het jaar 1697, 3,460,964 ponden kaas, behalve de andere waren, op de Goudsche Waag gewogen werden. Boven de Waag is een ruim vertrek, tot eene Wapenkamer geschikt.

Het Stads-Boterhuis, op de *Markt*, bij de Waag, heette van ouds de Regenboog, welke naam nog aan de plaats, daar het staat, gegeven wordt. In den jare 1407, werd het tot eene Stadsschool verkocht. Sedert werd er een Wachthuis van gemaakt, en eindelijk is het tot eene Verkoopplaats van boter en kaas geschikt. In het jaar 1616, werd er eene nieuwe voorgevel aangebouwd.

Onder de aanzienlijkste gebouwen behoort zeker ook nog de Doelen, op den *Tiendweg*, met hare voortreffelijke ruime zalen, en eene beplante laan achter het gebouw. Lang was het een voornaam Logement, maar daarna is het tot eene Kaserne voor de bezetting gebezigd, waartoe het nog dient.

Men heeft te GOUDA een Postkantoor en eene Station der Paardenposterij.

GOUDA is al vroeg vermaard geweest om hare aanzienlijke Hoofdkerk, weleer aan den H. JOANNES *den Dooper* toegewijd. Deze kerk was, vóór de Reformatie, met vele kapellen en altaren versierd, wordende het getal dezer laatsten op wel twee en vijftig, ja, door sommigen zelfs op twee en zeventig begroot. Oudtijds stond de Hoofdkerk van GOUDA, zoo men mag staat maken, op de overlevering, door eenige stokoude lieden, op den 21 April des jaars 1369, voor het geregt van GOUDA bevestigd, omtrent een half kwartier uur gaans buiten de stad, op eene plaats, welke nog het Oude Kerkhof genaamd wordt, en gelegen is in den Bloemendaalsche-polder. Doch men wil, dat zij reeds, omtrent den aanvang der dertiende eeuw, in de stad verplaatst zoude zijn. Vóór het jaar 1375, is zij met de geheele stad verbrand. Wederom opgebouwd zijnde, werd zij, op den 21 Augustus des jaars 1438, andermaal door het vuur verteerd. Veel prachtiger werd zij sedert wederom herbouwd. Het koor werd eerst in het jaar 1485 gesticht. Doch op den 12 Januarij des jaars 1552 sloeg de bliksem in den toren, welke, nevens de kerk, binnen korten tijd, grootendeels aan kolen werd gelegd. Terstond besloot men tot het herbouwen, waartoe de penningen voor een groot gedeelte, onder de ingezetenen verzameld werden. De kerk werd toen omtrent in dien staat gebragt, waarin men haar tegenwoordig nog ziet. Behalve de beroemde Staatsman HIERONIMUS VAN BEVERNINCK, wiens grafstede men er, in de zoogenaamde ijzeren kapel, ontmoet, liggen in deze kerk de Zeehelden DE SITTER, DE HAAN, VERVEEN, DE MEIJER, VLACQ, VAN DER ZAAN en andere voorname personen, begraven. Het negende graf van de twee

Digitized by Google

en dertigste lage, in het middelpand der kerk, is dat van den trouwen voorstander der godsdienstvrijheid, DIRK VOLKAARTSZ. KOORNHERT, overleden den 9 October 1590. Men plagt er dit grafschrift op te lezen:

NU RUST,   NOG STIGT
WIENS LUST   ZIJN DIGT-
EN VREUGD   GESCHRIJF,
WAS DEUGD   MAAR 'T LIJF,
EN 'T WAAR;   HIER BLEEF'T;
HOE ZWAAR,   GOD HEEFT
'T OOK VIEL.   DE ZIEL.

Doch hetgene de Goudsche kerk meest doet uitmunten, zijn, behalve een prachtig orgel, de geschilderde glazen, daaraan door onderscheidene steden en voorname lieden geschonken. Het glas achter het koor, vereerd door GEORGIUS VAN EGMOND, den zestigsten Bisschop van Utrecht, en geschilderd door DIRK PIETERZ. CRABETH, vertoont JOHANNES, JEZUS in den Jordaan doopende. Op den voorgrond, ziet men den Bisschop met den H. MARTINUS achter hem, die eenen bedelaar eene aalmoes geeft. De bedelaar en zijn hond zijn vooral kunstig geteekend. Naast dit glas ten zuiden staat er een van denzelfden meester, verbeeldende JEZUS onder zijne discipelen, omtrent den Jordaan. Het werd geschonken door CORNELIS VAN MIEROP, Proost en Aartsdiaken van Utrecht, voor wiens afbeeldsel MARIA zit, welker purperen rok en rooden mantel om het koleriet en de fraaije teekening boven al wat in de kerk is, geprezen worden. Het volgende glas stelt voor JOHANNES, HERODES over diens bloedschande bestraffende. Dan volgt er een, verbeeldende JOHANNES, in de gevangenis; daarna JOHANNES, aan den Jordaan predikende, geschilderd door DIRK CRABETH, en geschonken door eenen Bisschop van Luik. Een hoog glas in de noordzijde van het kruispand, is door FILIPS II, Koning *van Spanje*, aan de Goudsche kerk geschonken, en beschilderd, boven met de inwijding van Salomo's tempel, en beneden met het Avondmaal des Heeren, in al zijne bedenkelijke eenvoudigheid; terwijl Koning FILIPS zelf, met Koningin MARIA, geknield nederliggen. Naast het zuiderkruispand staat een glas door DIRK CRABETH beschilderd, en verbeeldende den Diaken FILIPPUS, binnen Samaria, en zijn doopen van den Moorman. De Schenker, FILIPS, Prins *van Ligne*, toenmalige Heer *van Wassenaar* en Burggraaf *van Leyden*, staat onder de kreupelen afgebeeld, waarover hij zeer misnoegd op den Schilder werd, toen hij het stuk voor het eerst zag. In het tweede glas benoorden het Koor, staat de boodschap van MARIA geschilderd. Een Abt van Bern, bij Heusden, heeft het der kerke vereerd; bij het verloden der kerkglazen, werd dit glas geheel verschilderd. Het vijfde glas, benoorden het Koor, is een der fraaiste van de geheele kerk, en verbeeldt JEZUS, twaalf jaren oud, onder de Leeraars in den tempel. Dit glas, een geschenk van P. VAN SUYSEN, Abt van Marienweerd, is geheel in den Italiaanschen trant geteekend. door LAMBERT VAN NOORD, en geschilderd door DIRK VAN ZIJL. Deze kunstenaars bemaalden ook het eerste glas, benoorden het Koor met ZACHARIA's offer, op kosten van DIRK CORNELISZ. VAN OUDEWATER, Burgemeester van GOUDA. De Koningin van Scheba voor SALOMO's troon, geschilderd door WOUTER CRABETH, en geschonken door GABRIELLE VAN BOETZELAAR, Abdisse van Rijnsburg, wordt door sommigen ten onregte gelaakt, als of het aangezigt van de geefster mislukt was, doch dit gedeelte van het kunstgewrocht is geschonden geweest, en later onvolkomen hersteld. HERMAN LETHMAAT VAN DER GOUDE, schonk, bij uitersten wil, een

Digitized by Google

glas, met JOHANNES geboorte beschilderd, aan de Goudsche kerk, hetwelk benoorden het Koor geplaatst werd. Het hoog glas in het zuiden van het kruispand, en dus regt over het reeds gemelde van FILIPS geplaatst, werd beschilderd door WOUTER CRABETH, en geschonken door MARGARETHA, Hertogin *van Parma* en Landvoogdes der Nederlanden. Het vertoont boven ELIAS offer, en onder de voetwassching van JEZUS Apostelen. Dezelfde meester heeft, in een ander glas, op kosten der kanonniken van ST. SALVADORS kapittel te Utrecht, de geboorte des Heeren geschilderd. Het beeld van den ezel, zijnen kop rekkende om voeder te nemen, wordt, in dit stuk werks bovenal geprezen. Ook schilderde hij in het jaar 1566, voor rekening van ERIK, Hertog *van Brunswijk,* in een ander glas, de gewrokene tempelschennis van HELIODOOR, ter gedachtenis van de beeldstorming, die in het gemelde jaar voorviel. Tegen welk glas zoo men wil, Prins WILLEM I, in het volgende jaar een ander liet stellen, door DIRK CRABETH, verbeeldende de uitdrijving der koopers en verkoopers uit den tempel. Boven het koor zijn JEZUS, JOHANNES en de Apostelen in dertien glazen verbeeld. Het vleeschhouwersgild heeft BILEAM, zijnen ezel voortdrijvende, en de vischverkoopers, JONAS, uit den visch stappende, in een ander glas laten schilderen en der Goudsche kerk geschonken. JOHANNES onthoofding, in een glas ten zuiden van het koor verbeeld, is de kerk door den Kommandeur der Malthezer Ridders te Haarlem ten geschenke gegeven. Het laatste geschilderde glas, dat hier vóór de verandering der regering, in den jare 1571, geplaatst werd, vertoont Bethulië ontzet door de onthalzing van HOLOFERNES. De Schilder was DIRK CRABETH en de schenker de Hertog VAN AARSCHOT. In het jaar 1580 werden er twee glazen uit der Regulierenkerk te Gouda in deze overgebragt, verbeeldende de bijzonderheden van JEZUS lijden, opstanding en hemelvaart. Boven in het kruispand werd, in het jaar 1594 het stadswapen geplaatst. De Heemraden van Rijnland vereerden der kerke sedert een groot glas met hunne wapens beschilderd. Voorts hebben de Staten van het Zuiderkwartier of hunne Gecommitteerde Raden, in het jaar 1595, een kerkglas, vertoonende de vrijheid van geweten, op eenen triomfwagen door vijf Maagden getrokken, over het beeld der Geweldenarij, aan de Goudsche kerk geschonken. Dit glas staat aan de Noordzijde van den toren. Aan de Zuidzijde staat er een, voorstellende Koning DAVID, zijne zonden beweenende, met den Christelijken krijgsman nevens zich, geschonken door die van het Noorderkwartier. Verscheidene Hollandsche steden hebben hier ook kerkglazen vereerd. Dordrecht de Hollandsche maagd in den tuin gezeten; Delft het ontzet van Leyden; Leyden het ontzet van Samarië; Amsterdam den Farizeër en den Tollenaar in den Tempel biddende; en Rotterdam de vrouw op overspel betrapt, door de Farizeërs aangeklaagd. De kerk was in den tijd van eene halve eeuw, voorzien met alle deze glazen, die echter sedert door de lucht, den hagel en het onweder aanmerkelijk beschadigd zijn, en vrij wat van hunnen eersten luister verloren hebben. Dit is onder anderen het geval met een der grootste glazen, welke twee tafereelen bevat waarvan het onderste de instelling van het H. Avondmaal voorstelt. Dit werd in het jaar 1790 door eenen hagelslag grootendeels vernield, en is niet kunnen hersteld worden. Om dergelijke beschadigingen en rampen voor te komen heeft men later de glazen aan de buitenzijde door groote ramen van gevlochten ijzerdraad, trachten te beveiligen. Men heeft nog een groot deel der teekeningen van deze

Digitized by Google

kerkglazen, welke op eene afgeslotene zoldering in kerkmeesters-kamer bewaard worden. Ook zijn de patronen der glazen, in en na het jaar 1673 door CHRISTOFFEL PIERSON, AREND LEPELAAR en JULIUS CEZAR BOITIUS, ieder op een blad pergament in het klein, geteekend geworden.

Voorheen had de Herv. gem. te GOUDA nog eene tweede kerk, de Gasthuiskerk genaamd, doch deze is in het jaar 1807 aan de R. K. afgestaan.

In het jaar 1627 hielden de Remonstranten te GOUDA heimelijk vergadering in de voormalige st. Jakobs Kapel aan de westzijde van de *Raam*. Dit door eenen aldaar gehuisvesten Engelschen soldaat ontdekt zijnde, smeten eenigen uit het gemeen pannen, steenen enz. ten venster in; waarop de soldaten met geladen geweer op de straat kwamen, doch met steenen werden afgewezen. Later hebben de Remontstranten hunne tegenwoordige kerk in de *Keizerstraat*, in gebruik gekregen, hetwelk een klein, doch wel ingerigt gebouw is, dat een orgel, doch geen toren heeft.

De Evangelisch-Luthersche kerk, aan de oostzijde van de *Gouwe*, op den hoek van den *Groenendaal*, was, vóór de Hervorming, de St. Joost kapel. Deze kapel had weleer omtrent Pinksteren haar kermisfeest, hetwelk, tot op het jaar 1672, nog met het stellen van kramen, enz. gehouden werd. De twee daar aanhoorende en achterstaande huizen werden, op den 10 April 1585, voor de som van 300 gulden verkocht aan CORNELIS ANDRIESZ. CONINK SNIJDER. De kapel laag in verval geraakt zijnde, diende voor eene stads turfschuur, tot in het jaar 1681, toen Burgemeesters die voor 400 zilveren dukatons (1260 guld.) aan de Evangelisch-Lutherschen overdeden. Nadat deze de kapel, welke met eenen spitsen toren met uurwijzer prijkt, vernieuwd en met geschilderde glazen en tafereelen versierd had, deed CLEMENS VAN BIJLEVELD, broeders zoon en opvolger van den eersten Predikant alhier, OTTO CLEMENS VAN BIJLEVELD, den 18 October 1682, daarin de eerste kerkedienst. In het jaar 1838 is deze kerk uit- en vooral inwendig aanzienlijk verfraaid, bijzonder het welluidend orgel.

De R. K. kerk, aan de oostzijde van de *Haven*, aan *Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart* toegewijd, was vroeger de Gasthuiskerk, welke na de Hervorming eerst bij de Nederduitsche Herv. gem. in gebruik was, later door deze, gezamenlijk met de Waalsche gem., gebezigd werd. wordende, aldaar sints onheugelijke jaren, altoos regelmatig op ieder Zon- en feestdag, gewoonlijk des morgens in de Fransche, en des namiddags in de Nederduitsche taal gepredikt, ook werd het Waalsche Synode aldaar gehouden, en voorheen hadden ook de promotiën van de Latijnsche scholen, en de uitdeelingen der prijzen in die kerk plaats. Zij is in het jaar 1807, na het te niet gaan der Fransche gem., aan de R. K. afgestaan; wordende de dienst daarin door éénen Pastoor en éénen Kapellaan verrigt. Men ziet in deze kerk, een zeer fraai schilderstuk van MORITZ, voorstellende de afneming van den Zaligmaker van het kruis.

De R. K. kerk, aan de zuidzijde van de *Gouwe*, aan de H. MARIA toegewijd, is in het jaar 1800 afgebrand, doch sedert wederom fraai opgebouwd. De dienst wordt daarin door drie Priesters van de orde der Minderbroeders waargenomen.

Vóór de Herv. had men hier nog onderscheidene kapellen, zoo als de Nood-Godskapel, aan de westzijde van de *Haven*, bij de Nood-Godsteeg, ten Zuiden van de aldaar liggende houten bruggen. Zij stond voor een gedeelte op de Kaai, en met haar Koor of achterste deel, met koperen traliën van het verdere afgescheiden, in het water van de haven, en was voorzien met toren, uurwerk en klokken. Zij

tized by Google

was den *Aan het kruis gestorvenen Zaligmaker, nederliggende in den schoot zijner moeder*, toegewijd. Men verhaalt, dat een wonder aanleiding tot het stichten van deze kapel heeft gegeven. Onderscheidene malen had men een beeld, waarbij de Nood-Gods, of de van het kruis afgenomen Zaligmaker vertoond werd, omtrent deze plaats in het water gezien, waardoor men zich verpligt oordeelde, om ter geheugenis van het verbeelde, eene kapel aldaar te stichten. Doch de ware oorzaak der stichting is waarschijnlijk geweest, om de doorvarende en in de haven liggende schippers, gelegenheid tot het bijwonen van de kerkedienst en het doen hunner gebeden te geven. Op den 17 September 1578 werd deze kapel verkocht om afgebroken te worden, onder beding dat de kooper alleenlijk zoude genieten alle materialen van hout, ijzer, steen, leijen, mitsgaders de vloersteenen en den altaarsteen, zonder dat hij den grond verder mogt roeren. De stad behield aan zich al de klokken, mitsgaders het uurwerk en het orgel met al den aankleve van dien. Van deze kapel zijn geene overblijfselen meer te zien, dan de stegen, eertijds daarop uitkomende, de eene de *Korte-Nood-Godsteeg*, de andere de *Lange-Nood-Godsteeg* genaamd, terwijl de huizen, vóór welke deze kapel eertijds stond, vrij zijn van het onderhouden der steenen kaai in de haven, zoover de kapel gestrekt heeft.

De Jeruzalems Kapel, op den noorderhoek van de *Patersteeg*, achter het kerkhof, werd gebouwd door twee broeders, beide inboorlingen en Jeruzalemgangers. Zij deden deze kapel, naar de teekening van het H. graf des Zaligmakers, te Jeruzalem, bouwen, doch men weet niet, wanneer dit geschied zij, hoewel men gist dat het vóór het jaar 1447 heeft plaats gehad. Zij dient tegenwoordig den Aalmoeseniers of Armmeesters tot eene kamer om te vergaderen, en de aalmoesen uit te deelen. Men vindt er nog oude schilderijen.

De Onze Lieve-Vrouwekapel stond weleer aan de zuidzijde van de *Nieuwehaven*, op den hoek van de *Vrouwensteeg*, die er nog den naam van voert. Zij strekte zich van den toren oostwaarts tot aan de zijl van Snapperdalseinde, in welke zijl men, in het jaar 1684, de oude grondvesten ontdekte. Volgens overlevering wordt verhaald, dat de kapel kort vóór de Reformatie gebouwd en 3 panden breed was, haar nokdak kwam tot aan de hoogte der torenklokken, welke toren, alleen in stand gebleven zijnde, tot zijn bovenste plat, onder het uurwerk, 124 trappen hoog is. In het begin der achttiende eeuw, is zij tot gemak van dat afgelegene gedeelte der stad, met een uur- en slagwerk voorzien. Van ouds diende deze kapel, benevens die van St. Barbara, op werkdagen, gelijk de Gasthuiskerk, op Zon- en Feestdagen, tot eene openbare leerschool voor arme meisjes.

Van de St. Jacobskapel, op de westzijde van den *Raam*, is thans niets meer overig, dan een erf, ombouwd met geringe woningen, 's Jacobserf geheeten.

Tot het bouwen van de St. Anthoniuskapel, in de *St. Teunisstraat*, hebben vermoedelijk de nabijgelegene Varkenmarkt en Zengenstraat aanleiding gegeven. De kapel en al de daartoe behoorende huizen, behalve de grond, zijn, in het jaar 1577, voor afbraak, verkocht. Op de erven en gronden, welke den 29 Februarij 1592 verkocht werden, zijn later onderscheidene huizen gebouwd.

Van de St. Remigiuskapel, op den hoek van de noordzijde der *Nieuwehaven*, is de naam alleen in de naaste valbrug, de St. Remigiusbrug genoemd, overgebleven.

Digitized by Google

De St. Joostkapel, op de oostzijde van de *Gouwe*, aan den zuiderhoek van de *Groenendaal*, is thans de Evang. Luthersche kerk.

De St. Barbara'skapel, stond aan het einde van de *St. Simeon-en-Judastraat*, tusschen de Keizerstraat en de Raam, en werd op den 3 November 1581, met uitzondering van den toren en den opgang ter oostzijde, welke de stad aan zich behield, verkocht. Van deze kapel is niets over dan de toren en de plaats daar weleer het altaar stond, die later tot paardenstal gediend heeft. Het tusschenvak of schip der kerk werd, omtrent het jaar 1690, met drie woningen bebouwd. Bij deze kapel, op den hoek van het steegje, stond weleer eene school voor meisjes, de School van St. Barbara geheeten.

Voorts vond men nog buiten de stad twee kapellen. De eene stond buiten de *Dijkpoort op den kant van den IJssel*, Olivarius, Olanus, ook wel Odolphus geheeten. De tweede, St. Jobskapel genaamd, buiten de *Potterpoort*, stond, volgens sommigen, tusschen het Moordsche verlaat en de Wachterstraat, alwaar later eene pottebakkerij geweest is; anderen plaatsen haar omtrent het Huis der Liefde, en de Stadsherberg. Toen die van het Sticht, met de Hoekschen zamenspannende, in het jaar 1488, Gouda, bij verraad, meenden te overrompelen en hun dit mislukte, werden de beide buitenkapellen in de asch gelegd.

Men had in Gouda, de navolgende kloosters: het Minderbroedersklooster, aan de zuidzijde van de *Gouwe*, hetwelk, in 1572, is afgebroken; het Klooster van Emmaus, eertijds het klooster der Brigitijnen, aan de westzijde van de *Raam*, dat mede na het jaar 1576, afgebroken is; het Collatiehuis, in de *Spieringstraat*; het Cellebroedersconvent, op den *Groeneweg*, thans de Latijnscheschool; het Clarissenklooster, aan de zuidzijde van de *Nieuwe-Haven*, thans de Stadstimmerwerf; het St. Catharinaklooster, op den *Groeneweg*, tegenwoordig tot Tuchthuis dienende; het St. Mariaklooster, op de *Gouwe*, gedeeltelijk tot een Proveniershuis ingerigt, gedeeltelijk met Burgerhuizen bezet; het St. Margaretaklooster, aan de *Oostzijde van de Spieringstraat*, dat in het jaar 1572, door Lumey's krijgsvolk verbrand werd; het Maria-Magdalena-convent, aan de *Varkenmarkt*, thans gedeeltelijk het Pesthuis, gedeeltelijk met Provenierswoningen bebouwd; het St. Agnieteklooster, aan den *Kleiweg*, waarvan de kerk thans tot Bank van Leening dient; terwijl den overigen grond met burgerwoningen bezet is; het Klooster der Brigittijnen, Maria-sterren genaamd, later het klooster Emmaus geworden, aan de westzijde van den *Groeneweg*, thans de Latijnscheschool, en het St. Barbaraklooster, vermoedelijk gestaan hebbende aan het einde van de *St. Simon-en-Judasstraat*, tusschen de Keizerstraat en de Raam, waar thans drie woningen staan.

De Kerk van de R. K. der Oude Bisschoppelijke Clerezij, meestal Jansenisten geheeten, aan de westzijde der *Gouwe*, aan den H. Joannes toegewijd, is een klein doch net en wel ingerigt gebouw, waarin de dienst door eenen Pastoor wordt verrigt. Vroeger had deze gezindte hier nog eene kerk, doch deze is in het jaar [illegible] opgeheven.

De Synagoge, is een fraai gebouw.

Men heeft te Gouda de navolgende liefdadige gestichten: het St. Catharina-Gasthuis; het St. Elizabeths-Gasthuis; het Oude-Mannenhuis; het Weeshuis; het Leprozenhuis; het Pesthuis, en het Proveniershuis.

Digitized by Google

Het St. Catharina-Gasthuis, gemeenlijk slechts het Gasthuis genaamd, aan de *Haven*, is voor zieken en krankzinnigen geschikt. Ook koopen er sommigen hunnen kost. Het werd reeds vóór het jaar 1391 gesticht. In het jaar 1408, konden er nog niet meer dan vier personen in onderhouden worden. In het jaar 1609, genoten dit Gasthuis en het Oude-Mannenhuis uit eene loterij, ruim zes en dertig duizend gulden, waarvan het eerste twee derde, en het laatste een derde trok. Het St. Catharina-Gasthuis, vertoont zich van voren vrij aanzienlijk. Ter wederzijde van den ingang heeft het twee ruime zalen, voor de Gasthuismeesters en moeder. Door het voorgebouw komt men op eene lange plaats, het Ruim genaamd, geschikt, om er des noods, negen en dertig kribben te plaatsen. Hier achter heeft men eene luchtige kamer, met vijf en twintig bedsteden. Voorts is er een vertrek voor vrouwen, met dertig rustplaatsen, eene bakkerij, eene brouwerij en onderscheidene andere vertrekken. Bij dit Gasthuis had men voorheen eene kerk, hiervoor reeds beschreven. Onder de kerk waren eenige bewaarplaatsen voor krankzinnigen. Het IJsselwater bespoelt en verfrischt dit Gasthuis.

Het St. Elisabeths-Gasthuis of Oude-Vrouwenhuis, staande op den *Kleiweg*, moet al vóór het jaar 1485 in stand geweest zijn. Doch in het jaar 1734, werd het, sedert eenen geruimen tijd aanmerkelijk vervallen zijnde, wederom tot den vorigen staat hersteld. Men heeft er vijf en twintig proven in voor oude vrouwen, en eenige bedsteden en andere vertrekken, gesticht voor oude vrouwen, die hier den kost voor haar leven koopen. Het huis heeft ter wederzijde van den ingang twee kamers, voorts eene kleine tusschenplaats en eenen gang, met vertrekken ter wederzijde; dan eene ruime plaats en bleekveld, een eetzaal, keuken, enz. Boven zijn ook nog onderscheidene vertrekken. In een daarvan ziet men het afbeeldsel van Leentje Jans Snikke, die, zoo men zegt, beloofd had, het huis van voren aanmerkelijk te zullen verbeteren, wanneer zij erfgenaam zou geworden zijn van zes en dertig harer bloedverwanten, die nog leefden; terwijl zij naderhand, toen dit werkelijk plaats had, ook haar woord hield. Men bewaart in dit huis een stuk steen, hetwelk men wil, dat eertijds een half roggebrood geweest zou zijn.

Tot het Oude-Mannenhuis, op de *Molenwerf aan het water*, schonk Willem Willems Vroesen *de Oude*, in den jare 1533 zijn huis. Het getal der oude mannen, die hier onderhouden worden, was eerst op twaalf gesteld, doch moest naderhand, bij gebrek van genoegzame inkomsten, tot op vier ingekort worden, onder welke de moeder begrepen was. In het jaar 1600 kon men er 25 onderhouden, en sedert werd het huis op stadskosten vergroot. Van het jaar 1670 af heeft men er 50 oude mannen kunnen verzorgen.

Het Weeshuis, eertijds het Heilige-Geesthuis genaamd, *Achter de Groote kerk*, is reeds vóór het jaar 1391 gesticht geweest. In het jaar 1555 is het aanmerkelijk vergroot en verbeterd geworden, en later met het aalmoezeniershuis vereenigd. Men neemt er niet alleen burgerkinderen, die beneden de tien jaren oud zijn, maar ook vondelingen in op. Men wil dat zekere Pieter Pot, voornaam Koopman te Antwerpen, die het Weeshuis, omtrent het midden der vijftiende eeuw, aanmerkelijk begiftigd heeft, in eenen ijzeren pot te Gouda te vondeling gelegd, en in dit Weeshuis opgevoed is.

Het Leprozenhuis was al voor het jaar 1400 in wezen, en stond toen binnen de stad. Doch het werd sedert buiten de Potterpoort verplaatst.

Digitized by Google

Het **Posthuis**, aan het einde van de *Wintersteeg*, werd, in het jaar 1613, op den grond van het **Magdalena-klooster** gebouwd. Het heeft ter wederzijde van den ingang een vertrek voor mannen- en een voor vrouwen, die beide van bedsteden en kribben voorzien zijn; aan de oostzijde van dit huis, ligt het Kerkhof voor onvermogenden of de zulken, die in het Gasthuis of in het Posthuis gestorven zijn.

Het **Proveniershuis**, op de *Gouwe bij de Potterpoort*, van een gedeelte van het Nonnenklooster, Maria ter Nonnen genaamd, gemaakt, is, in het jaar 1691, met eenen deftigen ingang, ruime eetzaal en onderscheidene nieuwe woningen verbeterd.

Voorheen had men hier ook een **Aalmoezeniershuis**, in de *Hofstraat*, gesticht in den jare 1587, op den grond van het afgebrand **St. Margareten-klooster**. In het jaar 1642 werd er ten Noorden een aanmerkelijk stuk aangebouwd, ook maakte men er toen van voren een ruim portaal en ingang aan; sedert is het met het Weeshuis vereenigd.

Ook heeft men te Gouda een **Genootschap tot ondersteuning van schamele armen**; een **Genootschap tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen**; en een zestiental hofjes, welke door bijzondere personen, van onderscheidene gezindheden, meest alle ten dienste van behoeftige bejaarde vrouwen geschikt zijn; voordezen was er ook een hofje even buiten de stad.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen telt men: de **Latijnsche-school**, weleer een **Cellebroeders-klooster**, Emmaus genaamd, op de westzijde van den *Groeneweg*. De eerste gemeene school te Gouda werd in het jaar 1393 gesticht, door Guido, Graaf van Blois, ter plaatse, waar nu het **Boterhuis** staat. Doch in het jaar 1447 werd er eene Latijnsche school opgerigt onder het bewind der Collatie-broeders. Deze school, met de verandering der Regering, voor eene wijl tijds vervallen zijnde, werd in het jaar 1575 wederom hersteld. Het onderwijs wordt er gegeven door eenen Rector en eenen Conrector.

Aan de **Stads-Teekenschool**, in de *St. Teunissteeg*, wordt onderwijs gegeven, zoo in het bouwkundig als in het handteekenen.

De **Stads-Boekerij**, omtrent het jaar 1670 aanmerkelijk verbeterd zijnde, werd er een vertrek van de St. Janskerk voor ingerigt. Het is 11,77 ell. lang, 4,70 ell. breed, van boven overwelfd, en onder met witte marmeren en blaauwe steenen bevloerd. Men bewaart in deze boekerij een borstbeeld van Erasmus uit het Regulierenklooster Emmaus herwaarts gebragt. Ook heeft men hier nog eigenhandige brieven van dezen en andere oude geleerden; alsmede onderscheidene heel- en geneeskundige plaatwerken, en sommige merkwaardige reizen.

Men heeft te Gouda een **Liefhebberij Concert** onder de zinspreuk Euphonia; en een **Departement der Maatschappij**: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 30 Julij 1814 is opgerigt en 150 leden telt, terwijl het eene leesbibliotheek heeft, voor den gemeenen man, waarvan veel gebruik gemaakt wordt. Er is eene zeer wel ingerigte **Schouwburgzaal**, in het lokaal *Nut en Vermaak*, welke tevens tot concertzaal dient; terwijl de vergaderingen van het, te Gouda bestaande, **Departement der Maatschappij**: *Tot Nut van 't Algemeen*, mede aldaar gehouden wordt. Men telt er 10 scholen, waaronder twee **Kostscholen voor Jongeheeren**; twee **Kostscholen voor Jongejufvrouwen**; ééne, met het beste gevolg opgerigte, en door de

stads regering geheel bekostigde **Armenschool**, gedeeltelijk ook voor kinderen, die alleen des Zondags daarvan gebruik kunnen maken, en twee bewaarscholen voor kinderen, beneden de zes jaren, waarvan een voor arme kinderen, welke geheel door de stads regering wordt bekostigd.

Onder de vermaarde mannen, die GOUDA in hare muren heeft zien geboren worden, verdienen melding: de Godgeleerden: CORNELIS LOOS, meer bekend onder den naam van CALLIDIUS, geb. omtrent 1540, † na 1597; HENRICUS GOUDANUS, die in het jaar 1455 leefde; CORNELIUS REYNERI, in 1525, † 16 December 1609, als Koordeken van St. Pieter en Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leuven; ADRIANUS BONSERUS, anders BONZER, geb. in of omtrent 1533, † in 1592; ADRIANUS MANGOTIUS FRANSZ, geb. in 1554, † 25 November 1629.

De Regtsgeleerde GUILLIELMUS BONSERUS (WILLEM BONZER), † in 1603, als Hoogleeraar in de beide regten te Bologne en DANIEL DE LANGE, die tevens ook een bekwaam beoefenaar van de vaderlandsche oudheden en geschiedenis; alsmede van de Scheikunde was, geb. in 1665 † in 1734, als Burgemeester zijner geboortestad.

De Geneeskundigen: REINIER SNOY, die tevens een bekwaam Geschiedschrijver en Latijnsch dichter was, geb. in 1467, † 1 Augustus 1537, na Lijfarts van ADOLF VAN BOURGONDIE, Heer *van Ter Veere*, en later Afgezant van KAREL V bij JACOBUS IV, Koning *van Schotland*, en CHRISTIERN, Koning *van Denemarken*, te zijn geweest; THEODORICUS GERARDUS (DIRK GERRITS), die in het begin der 16 eeuw leefde en DANIEL BROEKHUIZEN.

Den Ontleedkundige, JAN BLEULAND, geb. 20 Julij 1756, † den 8 November 1838, als Hoogleeraar te Utrecht.

Den Kruidkundige JOHAN FREDERIK HOFMAN, geb. den 13 Maart 1813, † den 11 Junij 1841, als Hoogleeraar te Deventer.

Den Wiskundige ADRIAAN VLACQ, uit de zeventiende eeuw.

Den Sterrekundige GERARDUS STEMPELIUS (GERRIT STEMPEL), uit de vijftiende eeuw, die eene hemelglobe van een nieuw maaksel, en een gemakkelijker middel om de sterren te meten, uitvond.

De Natuur- en Wiskundige NICOLAAS HARTSOEKER, geb. den 26 Maart 1656, † 10 December 1725.

De Geschiedschrijvers: JACOBUS FRANSZOON VAN CORTGEEN VAN DER GOUDE, † in 1605; PIETER CORNELISZ. BOCKENBERG, geb. 25 December 1548, † 17 Januarij 1617; en BONTIUS, die in de zestiende eeuw de Historie der Hollandsche Martelaren begon, welke door PETRUS OPMEER voortgezet en uitgegeven is.

De Nederduitsche Dichters: CORNELIS KETEL, die tevens een zeer bekwaam Schilder was, geb. op Passie-zondag 1548, en Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, geb 8 Augustus 1746, † 2 April 1803.

De Hebreeuwsche en Grieksche Taalgeleerde MAGDALUS JACOBUS, die omtrent het midden der vijftiende eeuw leefde.

De Latijnsche Dichters en Letterkundigen: FRANCISCUS TRICI of THEODORICI (FRANS DIRKS), † 8 September 1513, als Prior in het klooster Den Donk, in den Dordschewaard; CORNELIUS AURELIUS of broeder CORNELIS VAN TER GOUDE, een voortreffelijk Geleerde, de Leermeester van ERASMUS, † omstreeks 1520; zijnen Neef, den misschien nog geleerder GUILIELMUS HERMANNUS (WILLEM HERMANSZ. LOPSEN), van wien ERASMUS eenen bundel lierdichten (*silva ovarum*) in het licht gaf, † 18 Julij 1540, na ook den oorlog tusschen de Hollanders en Gelderschen, van 1507—1509, te hebben beschreven; HERMANNUS LETHMATICUS

Digitized by Google

(Herman Lethraat), geb. in 1492, † 6 December 1555; Jacobus van der Goude, geboren in het laatst der vijftiende eeuw; Albertus Hermannus, die op het laatst der zestiende eeuw leefde; Cornelius Schonæus, geb. in 1530, † 23 November 1611, en Florentius Schoonhoven, geb. in of omtrent 1594, † omtrent 1648.

De Schilders: Simon Jacobs, die in het jaar 1573, uitgetrokken zijnde om Haarlem te ontzetten, sneuvelde; Cornelis de Visser; Pieter Pourcus, † in 1583; Wouter Crabeth; Jan Duyve, † in 1649; Jan Govertz. Verzijl; Aart van Waas, † in 1649; Jan Fransz. Verzijl, † in 1647; Jacob Rengersz. Blok; Jan Donker; zijn Neef, Pieter Donker, † in 1668; Dirk Meerkerk; Aart Verharst, † in 1666; Gijsbert van der Kuyl, † in 1673; en Dirk de Vrij, † in 1681.

De Glasschilders: Dirk Pieters Crabeth, † in 1509; Wouter Pieters Crabeth, † in 1512, en Jacob Jz. Coddestein.

Den Bouwmeester Willem Keur.

De Staatkundigen: Dirk Janszoon Lonck, die onder anderen, in 1576, de nadere unie tusschen Holland en Zeeland onderteekende, † in 1602; Mr. Hieronymus van Beverninx, geb. 25 April 1614, † 30 October 1690; Mr. Bruno van der Dussen, geb. in 1660, † in 1742, en Mr. Lodewijk van Toulon, geb. 17 Augustus 1767, † 5 Januarij 1840, als Gouverneur der provincie Utrecht.

Cornelis en Frederik de Houtman, Aanvoerders bij den eersten togt der Nederlanders naar Indië, van welke de laatste vooral als Sterrekundige groote verdiensten had.

Den Luitenant Admiraal Jan Taalman; den Vice-Admiraal Remmert Vlacq; en de Zeekapiteins: Abraham Zoet; Willem Decker en Jacob Zeewoldt.

De ongelukkige Albrecht Beiling, hoezeer niet hier geboren, heeft echter te Gouda gewoond en er den post van Schout bekleed.

De stad Gouda is altijd met roem bekend geweest in de geschiedenis van ons vaderland. In de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten hield zij altijd de zijde van Gravin Jacoba. Die van Utrecht zochten zich, in het jaar 1488, door verraad er meester van te maken, doch de aanslag werd tijdig ontdekt, hetwelk vier schippers, die er toe gebruikt waren, het leven kostte.

De beeldstormerij, in het jaar 1566, werd te Gouda, door de wijze voorzorg van den Slotvoogd, Jonkheer Cornelis van der Myle, zoon van Arend van der Myle, Burgemeester van Dordrecht, voorgekomen. Men poogde, omtrent dezen tijd, buiten Gouda te prediken, en liet, door zekeren barbier, het gerucht daarvan onder het volk strooijen; doch niemand kwam ten gehoor. Zelfs mompelden eenigen, om den Predikant en zijn gezelschap te willen doodslaan.

In het jaar 1572, op den 21 Junij, werd Gouda, door omtrent zeventig mannen, onder beleid van Jonkheer Adriaan van Zwieten, voor den Prins van Oranje en de Staatsche partij, verzekerd, en is alzoo de eerste geweest van de zes groote steden van Holland, welke, uit vrijen wil, den Hertog van Alba het hoofd bood, en, den Koning van Spanje verlatende, zich begaf onder de bescherming van Willem I, Prins *van Oranje*. Lumey, Graaf *van der Mark*, die zich, door het mishandelen en ombrengen van onderscheidene Geestelijken, bij Onroomschen en Roomschen had gehaat gemaakt, werd, niet lang hierna, op het slot Ter-Goude, en niet te Woerden, zoo als sommige schrijvers beweren, gevangen gezet. Naderhand, van zijn bewind verlaten, trok hij ten lande uit.

Digitized by Google

In den aanvang des jaars 1574 zocht men Gouda wederom aan de Spaansche zijde te brengen. Jan Hei of Hein, die zich te Utrecht onthield, en zich verstond met Adriaan Pietersz., zijnen schoonzoon te Gouda, was een der hoofdleiders van den aanslag. Men had voor, om de stad, op den 5 Februarij, te overvallen. Doch kort te voren was Jonkheer Albrecht van Egmond, met een vaandel knechten, binnen de stad gekomen, hetwelk de zamengespannenen geen kleinen schrik aanbragt. Adriaan Pietersz. schreef aan zijnen schoonvader, dat de toeleg haperde; doch bewimpelde den zin van zijn schrijven, door hem de krankheid eener nicht te melden, wier kwaal verergerd was, zoo dat haar thans de voorgeschreven geneesdrank geen baat kon doen. Zekere boer zou den brief overbrengen, doch terwijl hij eerst een poos in de poort stond te drentelen, en naderhand, naar den stroom gaande, schrijelings schuit en oever betreden hield, niet wetende hoe hij wilde, bragt hij de wachters tot achterdocht, die hem daarop aangrepen. In het wachthuis betast zijnde, vond men eenig geld bij hem en een kluwen garen, om hetwelk hij meer dan om het geld begaan scheen. Dit verwekte nog meer achterdocht. Men wond den draad af, en vond den brief. De boer gevraagd zijnde, *wat hem zoo bedremmeld gemaakt had*, antwoordde: *dat het water, schijnende als enkel bloed tegen hem op te rijzen, hem in zich zelven had doen zeggen, Heere God, zou ik wel eene bloedige boodschap dragen*. Het verraad sedert volkomener ontdekt zijnde, werden onderscheidene medepligtigen met den dood gestraft.

Toen men in den jare 1583 werkzaam was, om den Prins van Oranje de Grafelijkheid op te dragen, waren Amsterdam en Gouda de eenige steden, welke hierin zwarigheid maakten. Ook stelde Gouda zich, in den jare 1584, ernstig tegen den handel met Frankrijk.

Toen, in het jaar 1618, de Regering der meeste Hollandsche steden buiten tijds veranderd werd, kwam Prins Maurits, op den 30 October, ook tot dat zelfde einde binnen Gouda. Doch hier geschiedde minder verandering dan elders, het zij om het groot getal van Remonstrantsgezinden, dat zich in deze stad en zelfs onder de Regenten bevond, niet te zeer te stooten, of om andere redenen. Den 27 December des volgenden jaars geschiedde er echter, door Gemagtigden van den Stadhouder, eene nieuwe verandering in de Vroedschap, en werden toen wel dertien leden, die te voren in bediening geweest waren, van hunne posten ontzet.

In het jaar 1658, werd de trekvaart tusschen Amsterdam en Gouda voltrokken, en den 18 April voor de eerste reize gebruikt.

Na dat de Franschen in Junij 1672 Oudewater reeds hadden ingenomen, kregen die van Gouda aanschrijving van de Staten, om hunne groote sluizen te openen, en het omliggende land onder water te zetten. Dit was zoodra niet geschied of de boeren der naast omliggende dorpen, de overstrooming te gemoet ziende, trokken gewapend op de stad aan; doch vonden de poorten gesloten. Zij wilden de groote sluis digt gemaakt hebben, hetwelk geweigerd werd, waarop zij, tegen den avond, de Tolpoort open braken en in aanmerkelijk getal de stad binnen trokken. Zij bezetteden terstond het stadhuis waar de Regering vergaderd was. Vier en twintig uren hielden zij hier stand, binnen welken tijd, zoo van stads als van hunnentwege, Gemagtigden aan den Prins van Oranje werden gezonden. Middelerwijl plunderde het graauw het huis van den Burgemeester Gerard Cinq. De burgerij, onder de wapenen gebragt zijnde, deed

de boeren welhaast uiteengaan en de stad verlaten. Het gemeen was echter nog niet gestild. Men riep dat de Prins Stadhouder zijn moest; men dreigde de huizen van eenige Regenten, die men zeide, dat hem tegen waren, omver te halen. De Wethouderschap besloot van het stadhuis te laten aflezen, dat men den Prins zou verzoeken binnen GOUDA te komen, alwaar men hem met alle achting ontvangen zou. Dit geschiedde twee dagen daarna, wordende toen de Prins op het Heeren-Logement deftig onthaald. Het volk in het eerst wanende, dat hij nu Stadhouder was, hield zich stil; doch naderhand vernemende, dat men eenigen van Rotterdam en Dordrecht afzond, om hem nog eerst het stadhouderschap aan te bieden, sloeg het op nieuw aan het muiten, en maakte de leden der regering voor bedriegers uit. Men zag zich alzoo gedwongen, den Prins tot Stadhouder te verklaren, waarop de Oranjevlag terstond uit den toren van het stadhuis werd gestoken; hiermede was de morrende menigte gestild. Kort daarna echter ontstonden er weder nieuwe beroerten, door dien het gemeen verandering in de Regering wilde gemaakt hebben, hetwelk dan ook op den 25 September en den 2 October door den Stadhouder geschiedde.

In het jaar 1747, heerschte te Gouda, zoo wel als elders, een geest van beroering onder het volk ten einde WILLEM IV, Prins van Oranje, tot de Stadhouderlijke waardigheid te doen verheffen. De Regering besloot hiertoe op den 1 Mei, hetgeen oorzaak was, dat hier alles in rust bleef. GOUDA was niet een van de laatste steden, welke alles toebragten, om het in 1747 belegerde Bergen op Zoom van het noodige te voorzien. Maar dit blijk van Vaderlandsliefde, werd kort daarna, ontluisterd door eenen hevigen twist tusschen de pijpenmakers en pottenbakkers, over het bakloon der pijpen. De laatsten dwongen de Burgemeesteren hun toe te staan, ovens in hunne huizen te mogen zetten tot het bakken der pijpen, doch de ondervinding deed ras zien, dat dit voor beide fabrijken nadeelig was.

De onbestaanbare drift, tot het verkoopen der ambten uit Rotterdam en Amsterdam naar Gouda overgewaaid zijnde, zag men aldaar, op den 28sten October 1747, aan den Raad en Vroedschap een verzoekschrift indienen, hetwelk door den Hoofd-Officier der stad CORNELIS GERARD MOERING allereerst geteekend was, en waarbij alleen het verkoopen der ambten, ten behoeve van het gemeene land, begeerd werd. Doch men dwong niet op de bewilliging daarvan aan, nadat men vernam, dat zulks door den Stadhouder te Rotterdam was afgekeurd; zelfs begeerden twaalf der onderteekenaars, dat hunne namen onder het verzoekschrift mogten worden doorgehaald, waarin de Vroedschap den vierden December bewilligde. De schikkingen, naderhand op het stuk der ambten gemaakt, bragten de gemoederen tot bedaren. Maar in het volgende jaar ontstond er eene nieuwe beroerte, door gebrek aan Friesche turf, hetwelk de oorzaak was, dat de pottenbakkers bakken, noch de pijpenmakers werken konden. Op den 16 Mei, van het jaar 1748, vergaderde een hoop van 400 à 500 man, gemeen volk, voor het huis van den Pottenbakker PIJL, en bedreef aldaar grooten moedwil, die echter, door den Hoofd-Officier, gestuit en, door de aankomst van eenige schepen met turf, geheel tot bedaren gebragt werd.

De geweldadige plunderingen, die in Amsterdam en elders hadden plaats gehad, om de pachten te doen vernietigen, deden de Vroedschap van GOUDA vreezen, dat te dier stede dergelijke ongeregeldheden

mogten plaats grijpen, waarom zij tot voorkoming van dit onheil, den 26 Junij, deden afkondigen, dat de pachten waren afgeschaft. Met een groot gejuich werd dit aangehoord, en daar de meergemelde Hoofd-Officier vergde, dat de Pachters terstond de invordering staken zouden, werd daardoor alle moedwil voorgekomen.

Niets ondertusschen, waren al deze bewegingen, in vergelijking van de opschudding, welke te Gouda ontstond op den 13 October van gezegd jaar. Reeds eenige dagen had binnen Gouda een gerucht geloopen, dat er een regement krijgsvolk in garnizoen zoude komen. De burgerij, van oordeel zijnde, dat zulks onbestaanbaar was met de capitulatie, in het jaar 1673, tusschen de Regering en den Stadhouder, Willem III, gesloten, toonde daarover haar ongenoegen, en onderscheidene aanzienlijke burgers begaven zich, daags daaraan, bij Burgemeesteren, terwijl het grootste gedeelte der ingezetenen voor het stadhuis op antwoord bleef wachten. Zoodra de burgers binnen gegaan waren, meende de Pensionaris het woord te moeten voeren, doch deze werd toegevoegd, dat men tot Burgemeesteren en niet tot hem sprak. Op hunne vragen, wat er van de komst van krijgsvolk ware, bekwamen de burgers zoo onbepaalde en verschillende antwoorden, dat zulks de achterdocht nog meer gaande maakte. Een der burgers, die het woord voerde, wat driftig zijnde, riep tot de buitenstaande menigte: » Burgers gij moet in de wapenen, en de » poorten toe." Naauwlijks was dit gezegd, of het geschiedde, loopende de een naar deze en gene naar eene andere poort, om zich daarvan te verzekeren. De vijf stads Tamboers sloegen alarm, en de stads Omroeper riep: » dat ieder in de wapenen had te komen, op straffe van met geweld » gehaald te zullen worden." Binnen een half uur waren de vier kompagniën der burgerij in de wapenen, en alle de poorten, boomen en sluizen, gesloten. Aan den ingang der haven, aan den IJssel, plantte men drie, en bij de Doelepoort, alwaar een stuk van de muur afgebroken was, om die te vernieuwen, vier stukken kanon; van daar werd een ieder, die naderde, toegeroepen, *niet verder*. Dien geheelen dag werd de Rotterdamsche poort voor een ieder gesloten gehouden, vooral voor rijtuigen. Deze staat van zaken duurde zoolang, tot dat men eene bezending van zes Heeren naar 's Gravenhage had gezonden, en deze het berigt bragten, dat het gerucht van inkwartiering ontstaan was, bij vergissing van den Kwartiermeester-Generaal, die bij misslag Gouda voor een bataillon van het Regement van Gardalière bestemd had, doch dat, naderhand, de naam van Gouda was doorgeschrapt en Brielle in de plaats gesteld. Dit rapport, hetwelk met groot genoegen door de geheele stad vernomen werd, had ten gevolge, dat men de wapens nederlegde.

Bij den watersnood van November 1775, stond het water te Gouda, op de kade, het Oude Vierstal, ruim 5¼ voet hoog. Men had de voorzorg gebruikt van de poorten aan de rivier toe te dammen. Den geheelen dag liep het water over de schutsluis, aan den mond van de haven gelegen, en des avonds wel ter hoogte van 18 duim. Daar men echter de voorzigtigheid had gebruikt, de binnensluis toe, en het water tusschen beiden zoo hoog als noodig was te houden, om de aanpersing te wederstaan, liep dit zonder verder ongelukkig gevolg af. Den 21 November van het volgende jaar, was binnen Gouda eene groote ontsteltenis, dewijl de buitendeuren van de haven zeer gevaarlijk stonden. Nadat s' nachts te voren de vloed in den IJssel zoo hoog was gestegen, dat het water over de sluisdeuren in de haven wel twee en derdehalve duim hooger, dan in November des vorigen jaars, was

Digitized by Google

nedergestort, zoo merkten men tegen den middag, dat er reden was om te vreezen, dat de sluisdeuren het geweld van den vloed niet langer zouden kunnen wederstaan, dus werd er door deskundigen, zoo met schoorbalken als andere middelen, reeds alle mogelijke voorzorg in het werk gesteld, doch met het afnemen van den vloed, week het dreigend gevaar mede.

Bij de omwenteling van het jaar 1787, hadden te GOUDA hoogloopende opschuddingen plaats, de hollende losbandigheid woedde tegen de Patriotten, met uitgelaten geweld van plunderen en mishandelen, zoodat geen dier partij zijn leven veilig was, en de regering er zelf niet voor durfde instaan.

Op den 17 November 1813 had de geest der Burgerij van GOUDA zich stellig verklaard voor den opstand, welks uitbarsting in andere plaatsen door de zwevende geruchten, welligt zelfs met eene aanmerkelijke vergrooting, was verspreid geworden. De Keizerlijke overheersching had zich, tot nadeel van alle hare fabrijken en daardoor tot algemeene verarming, al te sterk doen gevoelen, om niet bij de allereerste uitboezeming van verlossing, eenige uitersten te doen vreezen. De Maire J. E. LIGTVOET VAN LEEUWEN oordeelde het alzoo pligtmatig, zijne vermaning tot voortdurende orde, op den volgenden dag, te doen verzeld gaan van de vestiging van een tusschenbestuur, naar den geest des tijds gevormd. Een viertal oude Regenten, door hem benoemd, namen gereedelijk hunne zitting, en hoezeer al door de nabijheid van Dordrecht en bedreigde aanvallen, van tijd tot tijd geprangd, ondersteunde zij de maatregelen des algemeenen bestuurs door eene getrouwheid, welke, daar zij met voordeel werken moest, allerwege eene onderscheidende en loffelijke melding verdiende.

Het wapen van GOUDA bestaat in een veld van keel (rood), beladen met eenen paal van zilver, ter wederzijden vergezeld van drie zespuntige starren van goud, staande in den zin van den paal; het schild gedekt met eene kroon van vijf fleurons, alles van goud en omgeven van eene doornen kroon. Voorts vastgehouden door twee klimmende leeuwen in hare natuurlijke kleur en daaronder de oude zinspreuk: *per ardua ad astra*, of volgens eene andere lezing *per aspera ad astra* (d. i.: door de doornen tot de sterren, of, volgens de uitbreiding van dit thema: de rampen dezes levens bereiden ons voor de zaligheden van het volgende); sommigen houden de paal voor de heldere hemelstreek, den melkweg genaamd, die wel bij sterren voegen zou. Ook verhaalt men, dat Vrouw JACOBA zich, in haren grootsten tegenspoed, te GOUDA ophoudende, het wapen met eenen doornen krans versierd zou hebben. Anderen willen, dat de balk en de paal in alle wapenen en ook hier, een teeken is, dat de stad van eenen waterstroom doorsneden wordt. In de oude zegels der stad stonden slechts twee sterren, doch in 1616 werden er zes in geplaatst.

GOUDA (SLOT-TE-), voorm. kast. in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, te *Gouda*, in de *Spiegelstraat*.

Het is, volgens het algemeene gevoelen, omtrent het jaar 1350, gesticht door Graaf JAN VAN BEAUMONT, den zoon van WILLEM II, Graaf van *Henegouwen en Holland*, welke, van zijnen ouderen broeder, Graaf WILLEM III, bijgenaamd *de Goede*, uit de goederen van Hollandsch heerlijkheden, GOUDA en *Schoonhoven* ten uitzet bekomen hebbende, aldaar dit slot stichtte en er zijn intrek nam. Hoewel sommigen meenen, dat het veel ouder dan de stad zelve geweest is, en reeds bestond, eer de IJssel bedijkt was of Ter Goude zijn aanwe-

Digitized by Google

zen had. Het was groot en prachtig; en dewijl het als midden in Holland lag, hebben de Staten, daarna, als wanneer die beide heerlijkheden, bij uitsterven van dit huis, met Graaf Guido, in 1396, in den boezem van Holland waren teruggekeerd, 's lands handvesten en brieven, als de plaats der meeste veiligheid, aldaar in bewaring nedergelegd, waarna zij, in April van het jaar 1590, naar 's Gravenhage overgebragt werden. Ook was het gemelde slot de voornaamste sterkte van Gouda, en had het tolregt van alle de voorbij en doorvarende schepen. Doch toen in het jaar 1438, de stad door eenen fellen brand, bijna geheel vernield werd, is ook dit slot zeer beschadigd geworden, zoodat naauwelijks meer dan een toren daarvan was staande gebleven.

Het Slot te Gouda, heeft meermalen tot een gevangenis van voorname personen gediend. Toen men echter in het jaar 1577, te Gouda vernam, dat er onderscheidene sloten in de Nederlanden gesloopt waren, besloot de wethouderschap, dit slot insgelijks te doen afbreken. Men gaf er den Slotvoogd van Swieten, die toen te Vianen was, kennis van, doch eer men zijn antwoord bekwam, had de burgerij het slot reeds om verre gehaald tot op zekeren toren na, welke eerst voor weinige jaren is afgebroken en waarvan de muren bevonden werden 9 Rijnl. v. (2,81 ell.) dik en zoo hard te wezen, dat schier al het gereedschap der sloopers er op afstiet. De grond is sedert het eigendom van bijzondere personen geworden, die er burgerwoningen hebben gebouwd.

GOUDE (DER-), naam, onder welken de stad Gouda, prov. *Zuid-Holland*, bij vroegere schrijvers veelal voorkomt. Zie Gouda.

GOUDENBARCH of Goudenberg, voorm. adell. huis binnen de stad *Utrecht*, aan de westzijde der *Oudegracht* niet verre van de tegenwoordige Stadhuisbrug.

GOUDENBERGSCHE-MOLEN, wind-korenmolen in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2½ u. Z. van *Breda*, kant. en 1½ u. Z. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, te midden der heide, onder Ulvenhout.

GOUDEN-BODEM, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr. en kant. *Sneek*, ½ u. N. W. van *Smallebrugge*, waartoe het behoorde.

GOUDEN-BOERS, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en ½ u. Z. O. van *Sneek*, waartoe het behoorde.

GOUDENPOEL, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, O. van het d. Zandfirde.

GOUDENPOLDER, gewoonlijk Gouwepolder geheeten, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, gem. *IJzendijke*; palende N. O. en O. aan den Maurits-polder, Z. aan den Vrije-polder, Z. W. aan den Ouden-Passegeulepolder, W. en N. aan de Brugsche-Dijklanden, welke drie laatstgenoemde deelen zijn van den Prins-Willemspolder.

Het d. Waterlandkerkje staat op en aan den dijk, welke dezen polder van den Oude-Passegeulepolder scheidt. Eene geheele rij huizen, beneden dien dijk, in den Goudenpolder, schijnen tot dit dorp te behooren, hoewel zij alle burgerlijk gem. *IJzendijke* zijn; maar de Hervormden, en dit zijn de inw. bijna allen, behooren kerkelijk tot *Waterlandkerkje*. Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 61 bund. 93 v. r., 4 v. ell., alles schotbaar land; telt 20 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door middel van eene steenen heul in den Mauritspolder van het overtollige water ontlast.

Digitized by Google

Het polderbestuur bestaat uit eenen Directeur en eenen Ontvanger-Griffier.

GOUDENSTEIN, volgens overlevering, de eigenlijke naam van het Huis te Haaften, in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie Haaften (Huis-te-).

GOUDENSTEIN, landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Goudestein.

GOUDERAK, gem. in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* (9 k. d., 17 m. k., 3 s. d., 1e afd.); palende N. N. O. en gedeeltelijk O. aan de gem. Stolwijk, voorts O. aan de gem. Berkenwoude-en-Achterbroek, Z. aan de gem. Ouderkerk-aan-den-IJssel en W. aan den IJssel.

Deze gem. strekt zich uit langs den IJsseldijk, van de gem. Ouderkerk-aan-den-IJssel, tot aan de gem. Stolwijk, welke uitgestrektheid genoegzaam geheel bebouwd is, terwijl bijna in het midden het d. Gouderak gelegen is. Zij beslaat eene oppervlakte van 1086 bund. 4 v. r. 30 v. ell.; telt 194 huiz., bewoond door 307 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeweiderij, melkerij en kaasmakerij; terwijl zij dagelijks eene ruime hoeveelheid boter en kaas naar de stad Gouda en het volkrijk Moordrecht brengen. Ook heeft men er 8 steenbakkerijen, 22 touwslagerijen, 1 grutterij en 1 korenmolen. Men heeft in deze gem. vele keisteenen van middelmatige grootte opgedolven.

De Herv., die hier ongeveer 1300 in getal zijn, maken eene gemeente uit, welke tot de klass. van *Gouda*, ring van *Schoonhoven*, behoort. Deze kerkelijke gem. was tot in het midden der zeventiende eeuw, met die van *Moordrecht* verbonden; doch sedert daarvan afgescheiden zijnde, heeft zij, in het jaar 1658, tot eersten Leeraar bekomen Gualtherus Wildvang, die er den 19 Augustus 1689, overleden is. Onder de later aldaar gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld, den Geleerde Jacob Gerard Staringh, den schrijver van het *Bijbelsch Woordenboek*, die er den 23 Februarij 1741 bevestigd is, en er den 26 November 1804 overleed. Tot het verkrijgen van het traktement voor den Predikant heeft in het bijzonder geijverd Mr. Nicolaas van der Graaf, Heer *van Hoogeveen*, Raad en Oud-Burgemeester te Gouda en Gecommitteerde Raad van de Staten van Holland en West-Friesland. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met agreatie, van de Regering der stad Gouda.

De R. K., van welke men er 140 aantreft, onder welken 100 Communikanten, behooren tot de stat. van *Moordrecht*. — De Evang. Luth. en Remonstranten die er wonen, behooren tot hunne respective gem. te *Gouda*. — Men heeft er ééne school.

Deze gemeente is eene heerlijkheid, welke aan de stad Gouda toebehoort.

Het d. Gouderak of Gouwerak ligt 3½ u. N. O. van Rotterdam, 1 u. Z. W. van Gouda, aan den IJssel; 51° 59′ 8″ N. B., 22° 20′ 23″ O. L. Men telt er, in de kom van het d., 48 h. en ruim 370 inw. Men wil, dat het d. zijnen naam verschuldigd is aan de schippers, die dat gedeelte van den IJssel, hetwelk naar de stad Gouda loopt, het Goudsche-rak genoemd hebben, van welke benaming de veelvermogende klankverbastering naderhand Gouderak heeft weten te maken. Men heeft er een veer tot overvaart van rijtuigen over den IJssel op Moordrecht, terwijl er in dit jaar (1842), midden in het dorp een geheel nieuw Raadhuis op kosten der gem. gebouwd is.

Digitized by Google

De kerk te GOUDERAK is in het jaar 1658, op kosten der gemeente, gebouwd, zijnde daaraan, den 25 Mei van dat jaar, de eerste steen gelegd, door drie kinderen van den toenmaligen Schout JOHAN BROUK, zoo als blijkt op een der glazen aan de zuidzijde der kerk, waarom men deze rijmregels leest:

IN 'T BOUWEN VAN DEEZ' KERK TOT GODES EER EN GLORIE,
LEIDEN DRIE KINDEREN VAN SCHOUT BROUK, TOT EEN MEMORIE,
YDER DRIE STEENEN VAN HET EERSTE FUNDAMENT;
ZIJN ZOON LEENDERT BEGON AAN 'T NOORDER END,
EN ANNE BROUK DIE LEI DEN GRONDSTEEN VAN DEN TOREN,
CORNELIS BROUK HEEFT DE ZUIDERZIJ VERKOREN,
WAAROP ALZO DIT WERK VOLKOMEN IS VOLBRAGT,
DIT DIENT TOT HEUGENIS DAN, VAN HUN EN HUN GESLAGT.
Deze steenen zijn geleid
Majus 25 Anno 1658.

Het wapen van den Heer NICOLAAS VAN DER GRAAF en dat van zijne vrouw EMELIA DE LERGE, is achter den predikstoel in een glas geschilderd, met dit opschrift:

DIT IS DE DAPPRE HELD, WIENS IJVER VOOR GODS KERK,
BIJ 'T OPPERSTE GEZACH EN MACHT HEEFT VOORDGESTOUWD DEEZ' TEMPEL,
WIENS ONVERMOEIDE DRIFT, TOT VORDRING VAN DAT WERK,
ALLEEN DE OORZAAK IS, DAT VAN DEEZ' ZUIVREN DREMPEL
HET GODLIJK ZAAD GELUKKIG WORDT GEZAAID:
GIJ GODERAKS GEMEENT, DIE HIER DE VRUCHTEN MAAIT.
CIER MAAR DIT DEFTIG HOOFD MET PUIK VAN LAUWERBLAÊREN,
EN LAAT NOOIT ZULKEN EEN UIT UW GEHEUGEN VAAREN.

Deze kerk, welke ook eenen toren heeft, staat in het midden van het dorp, aan de zuidzijde, even beneden den dijk. Het is een fraai en luchtig gebouw, van boven beschoten, doch zonder orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den derden Zondag in Augustus.

GOUDERAK is de geboortepl. van den Schout-bij-Nacht ANTONIE HENRICUS CHRISTIAAN STARINGH, geb. in April 1749, † in Februarij 1805, die als Vlaggekapitein bij den Admiraal ZOUTMAN, op den voor Nederland altijd gedenkwaardigen dag van 5 Augustus 1781, op Doggersbank zich met roem heeft onderscheiden.

De burgers of ingezetenen van GOUDERAK waren vroeger, zoo dikwijls als er te GOUDA, wegens de stad, lijfstraffe geschiedde, verpligt, bij het schavot met pieken te verschijnen en er wacht te houden, het welk hun door den Ambachtsbode werd aangezegd. Indien zij zich, bij het lezen hunner namen niet tegenwoordig bevonden, verbeurden zij drie gulden boete. Bij de uitvoering van lijfstraffe in de stad Gouda, wegens het Land van Stein of andere plaatsen daar onder behoorende, waren zij echter hiertoe ongehouden. De reden dezer verpligting ligt in het duister. De gemeene vertellingen zijn, dat er voorheen een burger van GOUDERAK, bij zijne teregtstelling voor het Regthuis, hetwelk, te dier tijd, hier gehouden werd, door zijne medeburgers aan het geregt werd ontweldigd en in vrijheid gesteld, waarvoor hunne nazaten, ter straffe, deze wacht werd opgelegd.

Het wapen van GOUDERAK bestaat uit een veld van keel (rood), beladen met eene zespuntige ster van Goud.

GOUDESTEYN, landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 5 min. N. van *Maarssen*, gem. en te *Maarsseveen*.

Digitized by Google

Dit landg. is voorzien van een zeer aanzienlijk heerenhuis en andere gebouwen, oranjerie, broeijerij, moesgrond, boomgaard, bosch en aangename wandelingen en beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 55 v. r. Het huis is in het jaar 1754 gebouwd, als wanneer de eerste steen daartoe gelegd is door den Heer WILLEM HUYDECOPER, in wiens familie het tegenwoordig nog is, wordende het thans in eigendom bezeten door Jonkheer JOAN HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, woonachtig te Amsterdam.

GOUDESTEIN, adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie HAAFTEN (HUIS-TE-).

GOUDEVEERPOLDER, pold. op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie GOUWEVEERSCHEPOLDER.

GOUDHAAK, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gedeeltelijk gem. *Everdingen*, gedeeltelijk gem. *Hagestein*; palende N. aan de Lek, O. aan de Goilberdingerwaard, Z. aan Gouwenes, onder Everdingen, Z. W. aan Gouwenes, onder Hagestein.

GOUDKADE, kade of dijk in *Schieland* en *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* en *Leyden*, welke in de gem. *Noord-Waddinxveen* en *Zuid-Waddinxveen*, zich in eene regte rigting langs de Gouwe uitstrekt en dient om het water uit de daar achter liggende polders te keeren.

GOUDKUST, gedeelte der *Westkust* van *Afrika*, zich van de Kaap-der-Drie-Punten tot aan de rivier Volta uitstrekkende en al-zoo 130 mijlen beslaande, het is een gedeelte van Opper-Guinea, dat zich diep in het land uitstrekt, en vele Koningrijken en Prinsdommen bevat. De Portugezen hadden hier eertijds aanzienlijke sterkten zoo als St. George d'Elmina en andere, doch deze zijn hun door de Nederlanders ontweldigd, die er vervolgens nog anderen aangelegd hebben, zoo dat zij later een aantal vastigheden op die kust hadden, en wel te beginnen van de *Cobra-* of *Slangenrivier*, ook *Ancober* genoemd, nabij de *Driepunts-Kaap* of *Cabo de tres Puentas*, in het W., tot aan de oostelijke grenzen van het landschap *Akkra*, dat zich tot omstreeks de Volta-rivier uitstrekt. Die sterkten maakten echter geen zamenhangend geheel uit, zoo van wege de verschillende, van elkander onafhankelijke Negerrijkjes te dier kust, als vanwege de tusschenbeide liggende sterkten, aan andere Europesche natiën toekomende. Het eerste Nederlandsche schip, dat daarop voer, was de *Nederlandsche*, in het jaar 1593.

De vastigheden, waar thans nog eene Nederlandsche krijgsbezetting gehouden wordt, zijn *St. Antonie*, *St. Sebastiaan*, *St. George d'Elmina* en *Crevecoeur*.

Vóór het invoeren van den slavenhandel op de Goudkust, was de handel, voornamelijk in stofgoud, vrij levendig; later waren, gedurende een aantal jaren, de meeste sterkten der Europeanen slavenmarkten. Sedert de afschaffing van den slavenhandel, is de handel ter GOUDKUST, voor alle Europesche natiën, die er vastigheden hebben, genoegzaam geheel te niet gegaan, en bepaalt zich tot weinig stofgoud, olifantstanden en palmolie.

Toen de bezittingen of vastigheden ter kuste van *Guinea* of aan de GOUDKUST, tegen het einde der vorige eeuw, onder onmiddellijk bestuur van het moederland geraakten, stond hier een Gouverneur-Generaal aan het hoofd van het bewind. Thans is het beleid der zaken, zoo in het burgerlijke, als voor het krijgswezen, in handen van eenen

Digitized by Google

Opperbevelhebber der Nederlandsche bezittingen ter kust van Guinea. Deze is regtstreeks verantwoordelijk aan het departement van koloniën in het moederland; verscheidene zaken nogthans worden door hem niet alleen behandeld, maar wel, onder zijn voorzitterschap afgedaan, in den Raad, die uit de Hoofd-Ambtenaren ter kust bestaat.

De Ambtenaren en Europeanen alhier woonachtig, huizen ieder op zich zelve, en trachten alles, zoo veel in hun vermogen is, op het gemakkelijkste in te rigten. Blanke vrouwen heeft men er niet, omdat deze slecht tegen het klimaat kunnen; zoodat de mannen in de noodzakelijkheid zijn, eene verbindtenis met eene Negerin of Mulattin aan te gaan, ten einde hunne huishouding behoorlijk te zien verzorgen. Eene verbindtenis met zoodanig eene vrouw heeft volgenderwijze plaats Zoodra een Europeaan zijn oog op eene vrouw heeft laten vallen, begeeft hij zich naar hare moeder of naasten bloedverwant, aan wie men te kennen geeft, dat men gaarne eene verbindtenis met hare dochter of nabestaande wenschte aan te gaan, hetgeen men *kalisiaren* noemt; deze raadpleegt hier over de persoon, die het verzoek betreft, en geeft dan gewoonlijk hare toestemming, waarvoor zij een geschenk bekomt van den *Koera* (mijnheer), van welk geschenk de grootte gewoonlijk bepaald wordt, door de omstandigheden, of het meisje jong dan of zij al meermalen gekalisiaard is geweest, meestal echter bedraagt dit een once goud, en de waarde van een of twee oncen goud in koopmanschappen. Na dat deze geschenken uitgereikt zijn, begeeft zich de dochter naar het huis van den Blanke, alwaar zij als bedgenoot en huishoudster ontvangen wordt, zijnde veelal *akwaba* (welkom), tot zoolang de blanke haar moede is, of reden van misnoegen heeft, als wanneer hij haar dadelijk vertrekken doet. Voor deze inwoning bekomt zij, behalve de kost, bij hare aankomst een geschenk ter waarde van 50 tot 60 guld., en voorts alle maanden twee vaâm of zes ellen goed voor een kleedje; zulks is men verpligt haar te geven, doch andere geschenken hangen af van de meerdere of mindere mildheid van haren tijdelijken echtgenoot. De kleeding dezer vrouwen bestaat uit eenige ellen bont of katoen, welke zij als een' rok om het lijf slaan, en door middel van een kussentje, dat achter op den rug geplaatst is, ophouden; hieraan is een zilveren ketting en eenige snoeren fraaije koralen, die over haren blooten buik hangen, en waardoor zij eenen doek steken om de schaamdeelen te bedekken. In het versieren van het haar, met duifjes en andere figuren van goud, munten zij uit. Over het ontbloote bovenlijf en de armen dragen zij verschillende koralen, ook wel gouden kettingen, en aan de armen braceletten van koralen of goud, waaraan gewoonlijk een doorgeboord stuk goud geld hangt. Hare vingers versieren zij met gouden ringen, die zij ook aan hare teenen dragen, zelfs doen sommigen braceletten van goud om de enkels. Kousen en schoenen dragen zij niet, maar zij loopen barrevoets. Op feestdagen is hare kleeding, welke men paantje noemt, kostbaarder, en bestaat dan meesttijds uit zijden stoffen. Onder deze vrouwen, die meest allen van de kleur zijn, vindt men er, die men wezenlijke schoonheden kan noemen, zoo wat hare gestalte, welgevormde ledematen, als fijnheid van vel enz. betreft; ook zijn zij zeer netjes en zindelijk op haar ligchaam en zeer kuisch en getrouw aan haren Heer. Van de kostbaarheden, welke zij in eigendom bezitten, stappen zij niet gemakkelijk af, al wil men die, zelfs boven de waarde, betalen. Meest alle Europeanen zijn op deze wijze getrouwd, sommigen hebben ook twee vrouwen, enkele zelfs meer, want het staat hun vrij er zoo veel

Digitized by Google

te nemen, als zij verkiezen; de kinderen, die zij verwekken, kunnen zij erkennen of niet, naar mate hun geweten zulks toelaat. Behalve deze vrouwen, hebben de Blanken nog twee of drie zwarte huisbedienden, van welke de eene kok is, en de beide anderen verantwoordelijk zijn voor de ontvangst van het goud, en het te doene werk verrigten. De uitspanning der Blanken bestaat grootendeels in kleine toertjes met een brommertje, waarvoor twee negers trekken en twee daar achter schuiven.

De verdere bewoners dezer kust zijn Kleurlingen en Negers. Eerstgemelden, meest afstammelingen van Blanken, staan onder het gebied van den Opperbevelhebber, en bekleeden ambten of zijn kooplieden. Zij belijden de Christelijke godsdienst, en hunne zeden en gebruiken zijn nagenoeg met de Hollandsche overeenkomstig. De Negers zijn over het algemeen van eene welgevormde gestalte en sterk gespierd, en hebben meestal een' platten neus, grooten mond, dikke lippen, breed voorhoofd en wollig haar, zij worden door eenen Koning geregeerd, die aan ons Gouvernement onderhoorig is. Bij vele Negers is de besnijdenis in gebruik. Zij zijn stoutmoedig in den krijg; de door hen gevangen gemaakte vijanden worden onthoofd of als slaven verkocht; hunne wapenen zijn geweren, sabels, pieken, pijl en boog enz. Het geweervuur vreezen zij niet, doch voor het zware geschut zijn zij altijd nog eenigzins bevreesd. In kunsten en wetenschappen zijn zij volstrekt onbedreven, hetwelk ook daaruit voortspruit, dat allen zich stijf en sterk verbeelden, dat de meerdere bekwaamheden der Blanken dezen aangeboren en een bijzonder geschenk zijn van hunnen God, die zij *Jan Compaun* noemen, zijnde eene verbastering van Compagnie, als hebbende de Nederlandsche sterkten aldaar onder de West-Indische Compagnie behoord.

De mannen loopen meestal naakt, slaande enkel om hunne heupen eenen doek; eenige hunner nemen een stuk bont, hangen het over hunne schouders en noemen dit een paantje. Ook dragen zij, even als de vrouwen, stukjes goud of koralen om den hals, de handen en de voeten. De vrouwen kleeden zich op dezelfde wijze als die der ambtenaren, met uitzondering van de versierselen, wier getal van hare meerdere of mindere gegoedheid afhangt. De zwangere vrouwen krijgen bij iedere maand harer zwangerschap, van de Fetiche-Priesters (wel te weten voor eene flesch sterken drank), een band om handen of voeten; bij de vijfde maand krijgen zij een gewijden band om den buik, met eenig goud versierd. Met de vrouwen, die voor de eerste maal zwanger zijn, wordt nog op eene andere wijze gehandeld; deze worden, in de zevende maand, eerst naakt door het dorp geleid, met allerhande drek en vuiligheid gegooid, daarna in de rivier geworpen, en op eene jammerlijke wijze gehavend. De kinderen dragen zij op het kussentje op den rug, en houden ze met behulp van eenen doek, dien zij om het lijf knoopen, vast. Op deze wijze verrigten zij haar werk, en geven het kind, wanneer het honger of dorst heeft, een harer borsten onder de armen door. Zoodra een meisje drie of vier jaren bereikt heeft, begint zij zulk een kussentje, uit een, met oude vodden opgevuld overtreksel bestaande, te dragen, en zij legt dit niet af voor zij oud en afgeleefd is: eenige hebben het zeer groot, dewijl zij het voor een groot sieraad houden, hoewel het hun, in de oogen der Europeanen, een belagchelijk en mismaakt aanzien geeft. Het haar van beide sekse wordt op verschillende wijzen geschoren en opgemaakt. Hunne levenswijs is zeer sober, en hun voedsel bestaat meest uit visch,

Digitized by Google

welken zij dagelijks vangen, benevens brood of koeken van Turksche tarwe of maïs, hier *milje* genaamd, gebakken, en vruchten. Van sterken drank zijn zij groote liefhebbers, en deze dient ook den Fetiche-Priesters tot versterking bij alle de plegtigheden, die zonder de brandewijnflesch niet volbragt kunnen worden. Het zijn allen gedienstige Negers en Negerinnen, wanneer men maar genoegzaam rum of brandewijn schenkt, zeggende alsdan zeer onderdanig: *Mi trouw sang* (Ik drink op uwe gezondheid). Zij gelooven alle aan een opperst wezen, dat zij *Jan Compaun* noemen, doch hebben buiten dien nog hunne *Fetiches*, die hun tot Hulpgoden of Middelaars verstrekken. Deze bestaan gewoonlijk uit eenen ring van elpenbeen, koper of ijzer, of ook wel uit eenig ander voortbrengsel der natuur, dat hun door de Priesters gegeven wordt. Zij zeggen, dat zij zelven niet waardig zijn, om zich tot den waren God te wenden, maar dat zij dit doen moeten door tusschenkomst hunner Fetiches; ook gelooven zij door het dragen daarvan van ziekte bevrijd te zullen blijven, en houden zich verzekerd, dat, bijaldien zij die afleggen, hun eenig leed zal wedervaren. Er zijn ook boomen of beesten, die zij als Fetiche beschouwen, en geen Europeaan zal het alsdan geraden zijn, deze omver te werpen of te dooden, daar zij dit zeer euvel zouden opnemen en hunnen kans afwachten, om zich hierover te wreken.

Hunne grootste ondeugden zijn arglistigheid en bedriegerij, voornamelijk in het vak van koophandel, waarom men hen weinig moet vertrouwen, want indien zij eenen Blanke kunnen bedriegen, zullen zij het nimmer nalaten. Over den dag van morgen bekommeren zij zich weinig, want niet eer gaan zij uit, om te trachten voedsel te bekomen, of de honger moet hen de deur uit jagen, waaruit men ligtelijk hunnen ijver en werkzaamheid kan afleiden. Hunne voornaamste bezigheden bestaan in jagen en visschen; de vrouwen zoeken stofgoud aan de rivieren, hetgeen op de volgende wijze geschiedt: in groote holle bakken vangen zij het zand op, dat de rivier opgeeft, hetwelk zij gestadig wasschen en in eenen anderen bak overgieten; zoodra er nu goud onder is, zakt dit, door zijne zwaarte en het menigvuldige wasschen, op den bodem van den bak, welk overschot men dan verzamelt. Hieraan is, wel is waar, dus veel moeite verknocht, doch het gebeurt ook wel, dat deze goed beloond wordt; men rekent, dat zij op deze wijze alle dagen, door elkander, de waarde van twee tot drie schellingen aan stofgoud verzamelen. Ofschoon de verkoop van slaven aan de Europeanen thans afgeschaft is, is echter de slavenhandel tusschen de Negers onderling nog in zwang; bij hen zijn de kinderen, zoo wel als de vrouwen, slaven der mannen, die hen naar goedvinden verkoopen.

Wanneer een der inboorlingen *kiekerboe* (d. i. overleden) is, worden hem in zijne doodkist, als het een voornaam of gegoed Neger is, goud of kostbaarheden medegegeven en indien het een geringe is, de gereedschappen, die de overledene bij zijn leven in zijn bedrijf gebruikt heeft. Bij een visscher, bijv., legt men in de doodkist een pagaaijer, twee of drie vischlijnen, een klein net, en een kanootje, ten einde hij, zoo als zij zeggen, hier namaals zijn onderhoud zal kunnen vinden. De deksels der doodkisten hebben den vorm van een dak. Als een der voornamen sterft, wordt er eenige weken na zijnen dood eene groote plegtigheid gehouden, die eenen geheelen dag duurt. De rouw der Negers bestaat in zich witte vlekken te maken in het gezigt en op

Digitized by Google

het ligchaam, die, naar den graad van bloedverwantschap tusschen hen en den overledene, vermenigvuldigd worden.

Er heerscht aan deze kust eene endemische ziekte, die ieder Europeaan aantast, en van eenen gastrisch-nerveuzen aard is, zij neemt eenen aanvang met hoofd- of met buikpijn, vermoeidheid, walging en beletten stoelgang, gevolgd door hevige koortsen, terwijl de lijder zeer spoedig begint te ijlen. De meesten houden uit deze ziekte, en vooral bij de geringste uitspattingen in levenswijs, tusschenpoozende koortsen, obstructiën der milt, en van andere ingewanden, hier de *koek*, genoemd; alsdan ondervinden de lijders steeds het ongemak, dat de milt gedurende de regenmaanden, Augustus en September, zich merkelijk uitzet, welke kwaal wel met der tijd eenigermate vermindert, maar zelden geheel verdwijnt.

Ofschoon de inwoners zeer verdraagzaam met elkander leven, zijn zij toch uiterst verzot op het voeren van processen, die zij *palabber* noemen. Eenig leed hun aangedaan kunnen zij slecht vergeten, zelfs maken zij de schaden, die zij daardoor geleden hebben, aan hunne verste bloedverwanten bekend, opdat deze daarvoor eens *palabber* zouden kunnen zoeken. De Koning met zijnen raad, uit de Kabasiërs bestaande, zijn de Regters in hun geschil, of, zoo het dezen te gewigtig mogt voorkomen, is de *Benja* of priesterlijke magt alleen in staat het geschil te beoordeelen. Ook wordt het wel aan de beslissing van den Opperbevelhebber overgelaten, en de uitspraken dezer twee laatsten worden altoos gevolgd. Wanneer een Neger van een misdaad beschuldigd of verdacht wordt, en er geen getuigen tegen hem aanwezig zijn, hebben de Fetiche-Priesters verschillende proeven om de zaak te onderzoeken, op eene wijze, die ons de ordaliën of godsgerigten der middeleeuwen herinnert. Zij scheppen, bijv., onder verscheidene plegtigheden, eenen visch of eenig water uit de rivier, nemen intusschen zelve eene goede teug sterken drank, en laten den beschuldigde dien visch kussen of het water drinken. Blijft hij nu gezond, dan is dit een bewijs zijner onschuld, doch zoo hij de misdaad gepleegd heeft, dan sterft hij, volgens hun gevoelen, binnen eenen bepaalden tijd.

GOUDLAND, landstreek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, gouv. geb. *Padang*, in de *Padangsche-Bovenlanden*.

GOUDMIJN, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de plant. Roozenburg, benedenwaarts aan het verlaten land van Klarenbeek; 1800 akkers groot; met 286 slaven.

Men heeft er eenen stoommolen. De Negers noemen haar Scuma.

GOUDMIJN (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan het verlaten Land-van-Goed-Accoord benedenwaarts aan het verlaten Land-van-Carawassieboo.

GOUDOU, vlek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Sourakarta*, ads. resid. *Patjitan*, 20 mijlen O. Z. O. van Soerakarta.

GOUDPUT (DE), eene der vijf afdeelingen van het *Hoogeland*, in de bar. van *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Asperen*.

GOUDRIAAN, heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, de gem. *Oud-en-Nieuw-Goudriaan* uitmakende.

Deze heerl. paalt N. aan de heerl. Langerak-Bezuiden-de-Lek, O. aan Noordeloos, Z. aan Slingeland, W. aan Ottoland en Ammers Graveland

Digitized by Google

Zij bevat de pold. Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, en daarin het d. Goudriaan, benevens eenige verstrooid liggende huizen, beslaat eene oppervlakte van 792 bund. 3 v. r. 71 v. ell., telt 60 h., bewoond door 80 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 400 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook heeft men er eene touwslagerij.

De inw., die op één na allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Sliedrecht*, behoort. Deze gem. was vóór het jaar 1610 met *Ottoland* en *Neder-Blokland* vereenigd, welke combinatie tot eersten Predikant had Laurentius Copicanus, die in het jaar 1582 herwaarts kwam en in het jaar 1586 werd afgezet. In het jaar 1610 werd echter Goudriaan eene afzonderlijke gem., zijnde de eerste, die aldaar het leeraarambt heeft waargenomen, geweest Lambertus Arnoldi van Gardijn, die in het gezegde jaar van Benschop derwaarts kwam, en in het jaar 1612 overleed. Het beroep is eene collatie van den Ambachtsheer.

De eenige R. K., welke hier woont, wordt tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. Goudriaan of Gouriaan ligt 2¾ u. N. N. W. van Gorinchem, 3 u. N. O. van Sliedrecht. De plaats is niet groot, doch heeft eene groote kerk, welke reeds, in het jaar 1260, door Willem van Brederode, met toestemming van Hendrik van Vianden, den acht en dertigsten Bisschop van Utrecht, gebouwd is. Deze kerk, welke vroeger eene kruiskerk was, staat, even als de pastorie en het schoolgebouw, op Oud-Goudriaan, aan het westeinde, genietende de Predikant jaarlijks 50 guld. voor de combinatie met Nieuw-Goudriaan. De kerk heeft eenen zwaren, vierkanten toren, welke door eene tamelijk hooge spits gedekt is; terwijl in deze toren eene zware klok hangt.

De dorpschool, welke in het jaar 1840 geheel vernieuwd is, wordt door een gemiddeld getal van 45 tot 50 leerlingen bezocht.

De kermis te Goudriaan valt in des Zondags of eigenlijk 's Maandags voor St. Simon en Judas, in de laatste helft der maand October.

Vroeger maakten de pold. Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, ieder eene afzonderlijke heerlijkheid uit, en worden nu nog wel genoemd: de heerlijkh. van Oud-en-Nieuw-Goudriaan. In het jaar 1420 is Arent van Gent, Heer *van Giessenburg*, bij leen of verleidbrief eigenaar geworden van de heerlijkheid Oud-Goudriaan, gelegen, volgens de uitdrukkingen in den brief, tusschen Nieuw-Goudriaan, de Vliet, Langerak en Noordeloos, welke heerlijkheid Oud-Goudriaan, vroeger schijnt bezeten te zijn geweest bij Jan van Arkel. In het zelfde jaar, 1420, is gemelde Heer Arent van Gent, bij een afzonderlijken brief, ook verleid met de heerlijkheid Nieuw-Goudriaan, afkomstig van den Heer van Brederode. Vervolgens schijnen de heerlijkheden, Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan steeds te zamen aan eenen Ambachtsheer toebehoord te hebben, en niet meer gescheiden te zijn geweest. Immers heeft in 1447, Floris van Kijfhoek, als Heer *van Goudriaan*, een handvest verleend voor Oud-en-Nieuw-Goudriaan, in een stuk, waarin onder anderen van drie Schepenen op Oud-Goudriaan en vier op Nieuw-Goudriaan gesproken wordt. In het jarr 1492 was Klaas van Assendelft, Heer *van Goudriaan*. In 1503 verleende Alijt van Kijfhoek weduwe van Klaas van Assendelft, een handvest voor Oud-en-Nieuw-Goudriaan, als Voogdesse over Floris van Assendelft. In het jaar 1520 komt deze Floris

Digitized by Google

van Assendelft voor als Heer *van Goudriaan en 's Lands van der Lek*. In het jaar 1560 was Dirk van Assendelft, Ridder, Heer *van Goudriaan*, Ambachtsheer *'s Lands van de Lek*, Kastelein van de stede van der Goude enz.; in het jaar 1583, Johan van Schagen, Heer *tot Schagen, Haringhuizen, Burghoorn* en *tot Goudriaan*; in het jaar 1616, Diderik van Schagen, Heer *tot Oud- en Nieuw-Goudriaan, St. Huibrecht, Waddinxveen, Zuiderdijk* enz.; in het jaar 1663, Lodewijk van Beijeren, Graaf *van Warfussee*, Vrijheer *van Oud- en Nieuw-Goudriaan*; en in het jaar 1698, Floreus Carel van Beijeren van Schagen, Graaf *van Warfusee*, Vrijheer der Stede en Landen *van Schagen*, Baron *van Oud- en Nieuw-Goudriaan*, Heer *tot Druinen enz.* Generaal-Majoor van de Kavallerie van den Staat der Vereenigde Nederlanden, Edelman van de Kamer van zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid van Beijeren, enz. enz. enz. Zoo betitelde deze Heer zich zelve in eenen zekeren brief van benoeming of collatie van eenen Predikant in Goudriaan. In de eerste helft of omtrent de helft der vorige eeuw is de heerlijkheid bezeten geweest door Cornelis Trip, Heer *van Langerak* en Burgemeester van Amsterdam, wiens erve de haar, in het jaar 1775, heeft verkocht aan den Heer en Mr. Arnoldus Adrianus van Tets, Raad in de stad Dordrecht, aan welke familie de heerlijkheid sedert verbleven is; zijnde den naam van den tegenwoordige eigenaar Jonkheer Mr. Dirk Arnold Willem van Tets van Goudriaan, President van de Arrondissements-Regtbank te Haarlem, alwaar hij woonachtig is.

De heerlijkheid van Goudriaan was, vóór de Fransche wetgeving, eene hooge en vrije heerlijkheid, met eene criminele en civiele regtbank, bestaande uit eenen Baljuw, eenen Schout en Secretaris en zeven Schepenen, waarvan er drie op Oud-Goudriaan en vier op Nieuw-Goudriaan inwonende en geland moesten zijn. In den overdragtbrief van de heerlijkheid, door de Erve van den Heer Cornelis Trip, aan den Heer Mr. Arnoldus Adrianus van Tets, in 1775, werden de heerlijkheden Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, ieder afzonderlijk genoemd met deze bewoordingen: »dat dorp van de Oude-»Goudriaan, met hooge en lage geregten, met thijns en tienden »en alle goederen, renten en toebehooren, en nog de heerlijkheid »Nieuw-Goudriaan, hooge en lage geregten, met tienden, ren-»ten en alle hare toebehooren enz." Ook behoort het privative regt van de jagt nog aan den Ambachtsheer.

In den aanvang van het jaar 1785 kwamen 70 boeren van Hoornaar, in den avond, te Goudriaan en eischten, dat de Oranje-vlag op den toren werd geplaatst, doch moesten vertrekken, zonder dat zij hunne begeerte voldaan zagen, aangezien zij niet sterk genoeg waren, hun opzet met geweld uit te voeren, niet te min dachten zij den volgenden dag hun voornemen te volbrengen, en trokken nu, tot 300 aangegroeid, al vloekende en zweerende, op, doch gewaarschuwd zijnde, dat er gewapende burgers van Schoonhoven gekomen waren, keerden zij andermaal terug, verzekerende hunne bende tot acht honderd te zullen versterken; gelukkig echter had dit mede geen gevolg, aangezien, op verzoek van Burgemeesteren van Gorinchem, aan een detachement Dragonders, dat te Raamsdonk lag, benevens eenige infanterie bevel was gegeven, zich naar Gorinchem te begeven, en daar de bevelen van Burgemeesteren af te wachten, ten einde te trekken, werwaarts men hen zoude zenden, tot beteugeling van oproer en tot opligting der muitelingen, zoo als zij, ook wel ras, twee der hoofden, die te Goudriaan alles in rep en roer hadden gebragt, gevangen namen, waardoor de gedreigde wanorde verhoed bleef.

Digitized by Google

In het jaar 1787, bij de komst der Pruissische troepen in Holland, werden tien of twaalf inwoners der gem. GOUDRIAAN, als den naam hebbende van tot de zoogenaamde Patriotsche partij te behooren, verraderlijk en geweldadig gevat en naar Wesel gevoerd, alwaar zij eenen geruimen tijd gevangen zijn gehouden, en men hen dwingen wilde, om in de Pruissische militaire dienst over te gaan; doch eindelijk werden zij ontslagen, voor zoo veel zij niet reeds meerendeels ontvlugt en in eenen deerniswaardigen staat te huis gekomen waren. Ook werden, in het gemelde jaar 1787, ettelijke huizen van de Patriotten, op aanwijzing en met behulp van andersgezinden, door de Pruissen geplunderd.

Het wapen van GOUDRIAAN is van sinopel (groen), beladen met eenen golvenden balk van zilver.

GOUDRIAAN (DE-), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, loopende door de gem. en de heerl. van *Goudriaan*, van het Oosten naar het Westen, en scheidende Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan van elkanderen; behoorende de noordelijke halve breedte aan de ingelanden van Oud-Goudriaan en de zuidelijke halve breedte aan die van Nieuw-Goudriaan. Dit water loopt door de lengte van bijna de geheele gemeente; aan het westeinde tot aan den boezem van den Overwaard, waarvan het door eene kade of dwarsweg is afgescheiden, in welke kade een duiker ligt, die kan gesloten of ontsloten worden, om daardoor water uit den boezem in te laten; terwijl het water uit DE GOUDRIAAN, weder door andere duikers aan het oostelijke gedeelte, in de polders Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan kan ingelaten worden, hetwelk in drooge zomers, zoo als in de laatstverloopene (1842), zeer dikwijls gebeurt, waardoor het water DE GOUDRIAAN telkens kan doorgespuid worden. Bovendien wordt het van tijd tot tijd op last van het gemeentebestunr schoon gemaakt en is het, bij de oude keuren, verboden, eenig vuilnis hoegenaamd daarin te werpen, zoodat DE GOUDRIAAN doorgaans een zuiver drinkbaar water oplevert, en geene gemeenschap met eenig ander water heeft dan door de gemelde duikers, maar geen water van de polders kan ontvangen, dan bij buitengewoon hoog binnenwater, wanneer de weg van Oud-Goudriaan in zeer enkele gevallen overloopt. Aan het oosteind is het water DE GOUDRIAAN, van de polder afgesneden of afgedamd, door dat de weg van Oud-Goudriaan, aldaar eindigende, overdwars zich aansluit aan het eind van den weg van Nieuw-Goudriaan. Aan de oostzijde van dien dwarsweg, is nog een water van eenige roeden lengte loopende in de polder noordzijde van Noordeloos, of tot het westelijk gedeelte van de gemeente Noordeloos, en welk water genoemd wordt de Oude-Goudriaan. Welligt liep van ouds het water DE GOUDRIAAN, wel zoo ver Oost en vóór het graven van den boezem van den Overwaard, welligt ook wel iets verder West aan, dan nu het geval is, omdat de gemeente nog eenige roeden verder zich derwaarts uitstrekt, dan van het een en ander is niets zekers te vinden.

GOUDRIAAN (GEMEENE-LAND-VAN-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*; palende N. aan den Polder-van-Langerak, O. aan de noordzijde-van-Noordeloos, Z. aan Over-Slingeland en Neder-Slingeland, W. aan den Polder-van-Ottoland en den Polder-van-Achterland.

Het zijn eigenlijk twee polders, Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, welke bedijkt zijn gelijktijdig met de overige pold. van den *Overwaard* in den *Alblasserwaard*, en volgens het kadaster, te zamen beslaan eene oppervlakte van 792 bund 3 v. r. 71 v. ell., doch waaronder begrepen zijn wateringen, wegen en kaden en 24 v. r. 84 v. ell.

onbelastbaar land op Oud-Goudriaan. Aan schotbaar land in den binnenlandschen omslag, wordt bij aangeslagen tot 800 bund. 45 v. r. 52 v. ell.; in het dijkgeld van den Alblasserwaard, tot 797 bund 64 v. r., en in het watergravegeld, zoo als hierna bij iedere pold. zal worden gezegd, want in het dijkgeld betalen Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan gecombineerd, doch in het watergraveregt iedere pold. afzonderlijk. Zij tellen 60 h., waarender 40 boerderijen, en worden door vier molens, op den Boezem-van-den-Overwaard, van het overtollige water ontlast, van welke molens er twee op Oud-Goudriaan en twee op Nieuw-Goudriaan staan.

Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en Secretaris, drie Heemraden en eenen Waardsman op Oud-Goudriaan, vier Heemraden en eenen Waardsman op Nieuw-Goudriaan.

GOUDRIAAN (HUIS-VAN-), oud adell. h. in *Delfland*, te *'s Gravenhage*, aan de noordzijde van de *Nobelstraat*. Zie Drogendijk (Huis-van-).

GOUDRIAAN (NIEUW-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht;* palende N. aan Oud-Goudriaan, O. aan de Noordzijde-van-Noordeloos, Z. aan Over-Slingeland en aan Neder-Slingeland, W. aan Ottoland.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 479 bund. 47 v. r. 12 v. ell., belastbaar in den binnenlandschen omslag tot 469 bund. 20 v. r., en in het watergrevegild tot 450 bund. 43 v. r.; telt 39 h., waaronder 26 boerderijen en wordt door twee molens op den Boezem of het Waterschap-van-den-Overwaard, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris, vier Heemraden en eenen Waardsman.

GOUDRIAAN (OUD-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Oud-en-Nieuw-Goudriaan;* palende N. aan den Polder-van-Langerak, O. aan den Polder-van-Langerak en de Noordzijde-van-Noordeloos, Z. aan Nieuw-Goudriaan, W. aan den Polder-van-Graveland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 312 bund. 31 v. r. 75 v. ell. belastbaar en 23 v. r. 84 v. ell. onbelastbaar land, in den binnenlandschen omslag 331 bund. 25 v. r. 52 v. ell., en in het watergravegeld 283 bund. 28 v. r.; telt 21 h. waaronder 14 boerderijen, en wordt door 2 molens, op den Boezem-van-den-Overwaard of op eene tak daarvan, van het overtollige water ontlast. Deze twee molens malen niet alleen het water van Oud-Goudriaan, maar ook, met eenen derden molen, staande aan den zuidwestelijken hoek van den pold. *Noordzijde van Noordeloos*, het water van dien polder, gecombineerd met den polder Oud-Goudriaan. De gecombineerde polderbesturen van de *Noordzijde van Noordeloos* en Oud-Goudriaan hebben van Heeren Erfwatergraaf en Waterheemraden van den Overwaard, in het jaar 1736, de vergunning verkregen, om ten allen tijde nog eenen molen te stichten, in de plaats van eenen destijds afgebranden. Voorts bevat Oud-Goudriaan omtrent de helft van het aantal bunders van *Noordzijde van Noordeloos* of nagenoeg een derde van deze twee gecombineerde polders, en worden de gezamenlijke kosten, wegens het onderhouden der molens en daaraan verbondene lasten, jaarlijks, in eene gecombineerde vergadering der twee polderbesturen, opgezameld, omgeslagen en gesmaldeed, in dezer voege, dat van de 145 guld., *Noordzijde van Noordeloos* belast wordt met 100 guld. en Oud-Goudriaan met 45 guld. Naar deze berekening betaalt Oud-Goudriaan

Digitized by Google

iets minder per bunder dan *Noordzijde van Noordeloos;* dan, dit is zeer billijk en zeker bij de daarstelling dier combinatie om deze rede zoo geschikt en bepaald, omdat bij die combinatie Noordeloos door Goudriaan is geholpen, aangezien er twee van de drie molens aan het westeinde van Oud-Goudriaan staan en dus het meerendeel van het Noordeloosche water door Oud-Goudriaan naar de molens moet loopen, en Oud-Goudriaan dienstvolgens twee wateringen moet onderhouden enz. In alle andere zaken, zoo als het onderhoud van watergangen, kaden enz., voor zoo ver die geen betrekking op de combinatie hebben, heeft ieder der genoemde polderbesturen zijne eigene en bijzondere administratie. Het polderbestuur van Oud-Goudriaan bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris, drie Heemraden en eenen Waardsman

GOUDRIAAN (DE OUDE-), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goudriaan (De).

GOUDRIAAN (OUD-EN-NIEUW-), gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (9 m. k., 10 k. d., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Langerak, O. aan Noordeloos-en-Over-Slingeland, Z. aan Noordeloos-en-Over-Slingeland en aan Neder-Slingeland, W. aan Ottoland en aan Groot-Ammers.

Deze gem. bevat niets dan de heerl. Goudriaan, weshalve wij voorts derwaarts verwijzen.

GOUDRIVIER (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Borneo*. Zie Banjermasing.

GOUDSCHE-BOSCH, voorm. bosch in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, dat zich ten W. en N W. van de stad Gouda tot aan de d. Moordrecht en Waddinxveen uitstrekte.

Het moet, naar raming, 150 morgen (127,73 bund.) groot zijn geweest. Men vond er veel zwaar hak- en timmerhout; ook was het een geliefd verblijf voor duizende reigers, kraaijen en schollevaars. Later is dit van tijd tot tijd gerooid en gehakt, terwijl men in de plaats talrijke boomkwekerijen aanlegde, benevens hoptuinen, in welke deze plant, ten behoeve der brouwerijen, toen een hoofdbestaan der Goudenaars, geteeld werd; evenwel maakten de breede, met boomen beplante wegen, het nog zeer geschikt voor eene aangename wandeling. Ook deze wegen zijn allengs zeer versmald, en moes- of plaiziertuinen in plaats van de hopvelden gekomen, welke den naam van kostakkers gekregen hebben. Achter eenige dezer tuinen stroomt nog de Breede wetering, door welke, tijdens den Spaanschen oorlog, de vloot, tot ontzet van het belegerde Leyden gezonden, is doorgevaren, waartoe in den IJsseldijk eene doorsnijding was gemaakt.

GOUDSCHE-IJSSEL, riv., prov. *Zuid-Holland*. Zie IJssel (De Hollandsche-).

GOUDSCHE SLUIS of Gouwsche Sluis, buurt in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, zij maakt eene der wijken van de gem. *Alphen-en-Rietveld* uit, en strekt zich van het d. Alphen tot nabij de Gouwsche sluis uit, van welke zij haar naam ontleent. Het is de pleisterplaats der trekschuiten, welke van Amsterdam naar Gouda varen. Men telt er 85 h. en 460 inw.

GOUDSCHE SLUIS of Gouwsche Sluis, sluis in *Zuid-Holland*, op de Gouwe, ter plaatse, waar deze zich in den Rijn ontlast. Zij schijnt zeer oud te zijn, want reeds in het jaar 1284 schonk Graaf Floris V, aan die van Alphen en eenige landstreken daaromtrent, het regt en de vrijheid, om *de deur, leggende in de* Goudsche Sluis *op den Rijn, te*

Digitized by Google

mogen uitdoen en afnemen, mits het land ter wederzijde van de Gouwe te bewaren met een waterkeer of zomerdijk. Uit een voorregt van WILLEM V, Graaf *van Holland*, in het jaar 1356, aan die van Alphen, Hazerswoude, Boskoop en Waddinxveen gegeven, blijkt, dat dit regt strekte, om in den IJssel eene vrije uitwatering te hebben. JAN VAN BLOIS, Heer *van Schoonhoven en Ter Goude*, verzette zich hier tegen met dadelijkheid, en liet den watergang, als ten deele door zijn land en heerlijkheid loopende, dammen en toeslaan; maar te vreden gesteld, zijnde, gaf hij er, bij opene brieven van het jaar 1358, zijne bewilliging en toestemming toe. Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN heeft deze voorregten, bij brieven van de jaren 1360 en 1400, nader bevestigd.

Het blijkt uit eene uitspraak van Hoogheemraden van Rijnland, tusschen die van Alphen ter eener en Groenswaard, Randenburg, Snijdelwijk en Boskoop, als smaldorpen, ter andere zijde, die gezamenlijk gehouden waren de GOUDSCHE SLUIS te maken, dat, in het jaar 1446, aldaar geen sluis met ophaalbruggen, zoo als tegenwoordig, maar alleen eene schotdeur heeft gelegen. In het jaar 1561 is de GOUDSCHE SLUIS van steen gemaakt, in dier voege als zij nog is. Omtrent dienzelfden tijd is, westwaarts van de oude GOUDSCHE SLUIS, eene tweede en grootere sluis, verlaat en kolk gelegd en gemaakt, ten dienste van het gemeene land van Holland en West-Friesland, tot bevordering van de scheepvaart. Deze sluizen dienen thans, om, bij Noord- en Noordooste winden, te verhoeden, dat het water, komende uit het Haarlemmermeer, door persing van die winden, zoo hoog op de Gouwe wordt gedreven, dat de kade van de daar nevens gelegene polders kunnen gevaar loopen van overstroomd te worden.

Uit 's Lands geschiedenissen blijkt, dat hij, die, in tijd van oorlog, meester is van de GOUDSCHE SLUIS, zeker veel voordeel op zijne tegenpartij moet hebben. Want in het jaar 1436 brak Vrouwe JACOBA VAN BEIJEREN het beleg voor Haarlem op, omdat Hertog FILIPS VAN BOURGONDIË dreigde, zich meester van de GOUDSCHE SLUIS te maken. In het jaar 1574 verdreven de Spanjaarden vijf Engelsche vaandels van hier, en geraakten daardoor in staat, om des te veiliger Leyden belegerd te houden. Weinig minder dan eene eeuw later, namelijk in 1672, werd het Fransche leger door de Staatsche troepen bij deze sluis gestuit.

GOUDSCHE-TOLHUIS, naam, onder welken het HUIS-TE-DEMRT, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, meestal bekend is. Zie DEMRT (HUIS-TE-).

GOUDSWAARD, gezegd de KORENDIJK, gem. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland* (13 k. d., 5 m. k., 7 s. d.); palende N. aan het Spui, die het van de gem. Zuidland scheidt, O. aan Piershil, Z. aan Zuid-Beijerland, W. aan het Haringvliet.

JACOB VAN GAASBEEK, Heer *van Putten en Strijen*, zoo voor zich zelven, als van wege het kapittel van Geervliet en der Chartroyssen, binnen Utrecht, Bloemendaal genaamd, gaf op den 15 April 1439 aan verschillende personen uit, om een nieuw korenland te bedijken, »aan »de zuidzijde van de Beeningen, met eenen uiterdijk op die uitlan»den, geheeten Koorndijk, Koewaard, Gouwaart, Iemands »Gorsen, Huyge-Claesz.-Gorsen en Stollaersdijck," welke allen sedert alleen de namen behouden hebben van Korendijk en Gouwaert, de laatste om de overvloedige voortbrengselen van vee en landvruchten, naderhand misschien veranderd in GOUDSWAARD, als of men zeggen wilde *Goud waard*.

Digitized by Google

Alle de gemelde gorzen, tegenwoordig genoemd de Oude-Korendijk, volgens de uitgifte van 1439, in eenen dijk besloten zijnde, zijn niet lang van de woede der baren bevrijd gebleven, alzoo men vindt dat zij herdijkt zijn in het jaar 1456, en naderhand nog eens in 1471. Bij de eerstgemelde bedijking, in 1456 namelijk, werd nog een gedeelte lands ingesloten, bekend onder den naam van het Oude Nieuwland; naderhand zijn nog onderscheidene polders ten Z. en N. van den grooten polder aangedijkt, als: de Molenpolder, de Noordpolder, de Oostpolder, de Eendragtspolder en de Leenheerenpolder, hebbende de Korendijk tot in het jaar 1653 als een eiland op zich zelve gelegen. Wanneer de twee eerstgemelde, voor het eerst bedijkt zijn, is niet zeker, maar dat zij in de jaren 1612 en 1620 overstroomd zijn geweest, brengen de oude bescheiden mede, zijnde de Noordpolder met den tegenwoordigen dijk versterkt in 1709, de Oostpolder is bedijkt in 1633, de Eendragtspolder gemeen met Zuid-Beijerland en Piershil in 1653, en eindelijk de Leenheerenpolder in 1698.

Zoo dat de gem. Goudswaard thans bestaat uit de navolgende polders: den Oude-Korendijksche-polder, den Nieuwe-Korendijksche-polder, den Oost-polder, den Leenheerenpolder, den Molenpolder, den Noordpolder, 's Lands bekade Gorzen en de Vlastiendegorzen, benevens gedeelten van den Eendragtspolder en van de plaat de Tien-gemeten. Zij bevat het d. Goudswaard, het geh. Nieuwendijk en eenige verstrooid liggende huizen; beslaat eene oppervlakte van 2125 bund. 28 v. r. 87 v. ell.; telt 132 h., bewoond door 153 huisgez.; uitmakende eene bevolking van 768 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, alsmede in eenige vlasnering. Ook heeft men er eenen korenmolen.

Deze gem. bestaat in zeer hoog land, welk meest tot bouwland voor granen is toegemaakt, waarvan zij om de uitmuntende vruchtbaarheid, den naam van Korendijk schijnt verkregen te hebben. Niet alleen deze landen, maar ook de fraaije rij- en wandelwegen, maken het hier zeer aangenaam, hetwelk vermeerderd wordt door de land- en watergezigten, welke zich uitstrekken over het geheele Land van Flakkee tot aan Goedereede, naar Hellevoetsluis, en, aan den anderen kant naar de Willemstad.

De Herv., die hier 750 in getal zijn, maken de gem. van *Korendijk* uit.

De 3 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Oud-Beijerland* gerekend.

De Isr., van welke men er ongeveer 20 telt, behooren tot de ringsynagoge van *Heenvliet.*

Men heeft in de gem. Goudswaard ééne school.

Deze gem. is eene heerl., welke den 11 Augustus 1731, door de Staten van Holland en West-Friesland, verkocht is aan Mr. Johan van der Heim, Burgemeester van Schiedam. Later is zij bezeten door Lodewijk Rosmolen. Thans is zij een eigendom van den Heer Lodewijk van Driel van Goudswaard, die er ook woont.

Het d. Goudswaard, gezegd de Korendijk, ligt 6½ u. W. Z. W. van Dordrecht, 2½ u. Z. W. van Oud-Beijerland. Het is zeer net betimmerd en bestraat. Er is eene fraaije kaai, met ijpen- en lindenboomen voor de huizen beplant. Ook heeft men er eene haven, die tot in het Spui uitloopt, en waarop een binnenstroom, van ouds het Sandee geheeten, en door welken het polderwater zich zonder behulp van eenen watermolen, met eene sluis ontlast, en daar zijnen uit-

Digitized by Google

gang heeft. De eerste aanleg of betimmering van het d. is onzeker; uit oude bescheiden blijkt echter, dat er reeds zeer kort na de bedijking huizen gebouwd zijn. Thans telt men er in de kom van het d. 90 h. en 490 inw.

De Regering houdt hare vergadering in een Raad- of Regthuis, dat ten dien einde, met bekwame vertrekken voorzien is.

Bij de uitgift der gorzen werd tevens aan de bedijkers vergund eene kerk te stichten, en dat zulks waarschijnlijk kort na de bedijking tot stand gebragt is, kan men nagaan door dien reeds in 1721 eene geheel nieuwe kerk gebouwd is, in plaats van de oude, welke veel grooter en door ouderdom vervallen was. De tegenwoordige kerk is zeer net en wel ingerigt, prijkende met een zeer welluidend orgel, in het jaar 1809 door den bekwamen orgelmaker Geerkens van Dordrecht gemaaakt. De toren pronkt met eene fraaije spits; even boven den ingang der kerk onder den toren ziet men een uitstek van steen, veel gelijkende naar vermolmd hout; volgens de overlevering zoude hierop gestaan hebben het beeld van den H. Franciscus, aan wien men wil dat de oude kerk toegewijd zoude zijn geweest. In den toren hangen twee klokken, van welke de grootste tot opschrift voert: Johannes Euangelist ben ic ghegooten van Peter Vuangerius in 't jaar onses Heeren MCCCCC.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

In het dorp vindt men een Ambachtsheerenhuis, eene goede pastorie en een groot gebouw, in acht woningen afgescheiden, om door acht behoeftige huishoudens voor niet bewoond te worden. Dit gebouw is gesticht onder het opzigt van den Schout Cornelis Dirkse en den Predikant Petrus Clementius, in het jaar 1634, hoewel dit gebouw een eigendom is van de Groote- of Heiligen-Geestarmen der heerlijkheid, hebben echter de genen, welke uit de diakoniekas onderhouden worden, aldaar mede hun intrek, geschiedende de herstellingen door beide de armenkassen; in den gevel staat op eenen blaauwen steen:

Dit werck heeft Godt gegeven
En 't wordt hem toegeschreven
Dit werck heeft Godt geboudt
En 't wordt hem voorts betroudt.

C. DIRKSE 1635. P. CLEMENTIUS
Schout. Predikant.

In het jaar 1670 zijn er in dit d. eenige huizen verbrand, die echter alle weder opgebouwd zijn. Ruim tien jaren later, namelijk in het jaar 1680 of 1681, is weder het grootste gedeelte van het d. aan de westzijde door brand vernield, doch grootendeels weder spoedig opgebouwd. Onderscheidene malen zijn zoo wel de groote als de buitenpolders ondergeloopen. Bij de watervloeden van 1775 en 1776 hebben echter alleen de buitengronden onder water gestaan.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, beladen met een paal van azuur (blaauw).

GOUDSWAARD-IN-DEN-EENDRAGTSPOLDER (GRONDEN-VAN-), dat gedeelte van den *Eendragtspolder* in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, hetwelk tot de gem. *Goudswaard* behoort. Het paalt N. aan den Leenheerenpolder, en den Ouden-Korendijksche-polder, langs welks oostzijde het, met eene punt oostwaarts opschiet, tot dat het tegen den Noordpolder

Digitized by Google

schiet, O. aan die gedeelten van den Eendragtspolder, welke onder Piershil en Zuid-Beijerland gelegen zijn, Z. aan de Tiendgorzen, Z. W. en W. aan 's lands bekade gorzen.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 466 bund. Zie voorts het art. EENDRAGTSPOLDER.

GOUDZEE (DE), oudtijds de GOUTZEE, dat gedeelte van de *Zuiderzee*, op de *Westkust van Noord-Holland*, hetwelk tusschen Monnikendam en het eil. Marken gelegen is, strekkende zich verder nog een eind varens benoorden Marken uit. Het Monnickendammergat maakt er een gedeelte van uit.

GOUKENS-NIEUWLAND of GOOYKENS-NIEUWLAND, meestal GOOLKENSLAND of GOOLTJESLAND genoemd, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, dist., arr., kant. en gem. *Zierikzee;* palende N. aan Noordgouwe en den St. Joostpolder, O. aan den Polder de Verbrandeman, Z. en W. aan den eigenlijken polder van Schouwen.

Deze pold., die in het jaar 1558 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund. 2 v. r. 44 v. ell., waaronder 69 bund. 28 v. r. 87 v. ell. schotbaar land; telt slechts ééne boerderij, bestaande uit woonhuis, schuur, bakkeet en wagenhuis, en wordt door 2 sluizen, op de Watering van Schouwen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

GOURIAAN, d. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDRIAAN.

GOUSSELDINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie GOSSELDINGEN.

GOUTHEIM of GOUTHEM, oude naam van het d. GOUTUM, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie het volgende artikel.

GOUTUM, oudtijds GOUTHEM of GOUTHEIM (misschien GOEDEPLAATS), ter onderscheiding van SCHARNE-GOUTUM, ook wel DOLA-GOUTUM genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en ruim ½ u. Z. van *Leeuwarden*, niet ver ten O. van den straatweg van Leeuwarden naar de Overijsselsche grenzen, en aan de vaart van Leeuwarden naar Wirdum. Men telt er 280 inw., die meest hun bestaan vinden in koemelkerij en boter en kaasbereiding.

De Herv., die er 180 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Goutum-en-Swichem*, die hier eene kerk heeft zonder orgel en aan wier westeinde een niet hooge stompe toren staat.

De Doopsg., die er ongeveer 50 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Leeuwarden* en *Warrega*.

De R. K., van welke men er 50 aantreft, behooren tot de stat. van *Leeuwarden* en *Wytgaard*.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 25 leerlingen bezocht.

Ook heeft men er aan de westzijde de oude, fraai gebouwde en van eenen toren en eene voorpoort voorziene Wiarda-state, vroeger bijgenaamd Schenkinsma, toen er aan de noordzijde twee staten bestonden, Drinkuitsma en Putsma geheeten. Men wil, dat deze drie plaatsen weleer bewoond werden door drie broeders, die veel vermaak vonden in het drinken en hunne huizen dus genoemd hadden.

Ten N. bij de tegenwoordige buurt en bleek Rapenburg, lag toen ook Dijkstrastate. Ten Z. van dit d. liggen nog de b. Techum en Pishorne.

Digitized by Google

GOUTUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie SCHARNEGOUTUM.

GOUTUM (DOLA-), oude naam, van het d. GOUTUM, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie GOUTUM.

GOUTUM (SCHARNE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie SCHARNEGOUTUM.

GOUTUM-EN-SWICHEM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en ring van *Leeuwarden*.

Men heeft er twee kerken, eene te Goutum en eene te Swichem, en telt er 200 zielen.

De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HENRICUS BERNARDI VAN BERKEL, die er in het jaar 1585 stond en in het jaar 1598 of 1599 naar Warns-en-Scharl verroepen werd.

In den Zomer wordt om den derden Zondag des morgens te Zwichem en op dien dag des nademiddags te Goutum gepredikt en in den winter alleen, om de zes weken des morgens te Zwichem, de overige beurten zijn alle voor Goutum, waar ook de Predikant woont.

GOUTZEE, dat gedeelte van de *Zuiderzee*, op de Westkust van *Noord-Holland*. Zie GOUDZEE.

GOUVERNEURS-LUST, militaire hoofdpost en gouvernements veeplaats in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het boveneinde van de *Casiwinikakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende boven- of zuidwaarts aan het kordon of den 50 voeten breede militairen weg, die zich van de rivier Suriname tot aan de Boven-Commewijne uitstrekt, benedenwaarts aan de verl. plant. Tijgershol, aangelegd door den Gouverneur FREDERICI, waarvan deze post zijnen naam ontleend heeft. Hij was bestemd tot een verblijf van dien Gouverneur en zijne opvolgers, bij hunne inspectiereizen op het kordon, hetwelk tot beveiliging van dit gedeelte der kolonie tegen de Bosch-Negers was aangelegd. De Negers noemen dezen post KNODON. Aan even gemelde weg liggen de volgende, aan dezen post ondergeschikte, militaire posten: Gelderland, beneden de Jooden-Savane aan de rivier Suriname, Frederiksdorp, tusschen Gelderland en GOUVERNEURSLUST. 2 u. Z. W. van laatstgenoemden, en 2 u. O. N. O. van eerstgemelden post; 5 min. ten Z. W. van GOUVERNEURSLUST heeft men den post Marquette, met de gevangene poort over den weg. en 5 min. ten N. O. den post Mauritsburg, liggende even over de Cassiwinikakreek; 2 u. O. N. O. van hier ligt Nepveusburg en 2 u. verder, in dezelfde rigting, Imotappi, op den linker oever van de Commewijne, welke hier niet breed en bogtig is, terwijl de oevers zeer boschrijk zijn. Deze weg, welke 8 u. lang en, in 1774, door de bosschen opengekapt en aangelegd is, heet de regtervleugel, ter onderscheiding van den linkervleugel, welke van de Boven-Commewijne over Belair aan de Pericakreek naar Boven-Cottica loopt.

Het Kommandantshuis op GOUVERNEURSLUST, is 2 verdiepingen hoog, met ruime pleinen en breede bruggen omgeven, en groote wel beplante tuinen en zoogenaamde kostgronden met bananen, 5 min. noordwaards heeft men eenen grooten veestal, waarin des nachts en 80 stuks roodharige koeijen gestald worden, welke koeijen veelal mager en grof van hoornen zijn. GOUVERNEURSLUST gelijkt met de nabij liggende posten een groot buitengoed, en is door de ruime savanes, over welke een frissche verkoelende wind blaast, zeer gezond, — doch het aangename dezer plaats vermindert zeer veel door de afgelegenheid van de stad, ook maakt het gerammel der ketenen van de

Digitized by Google

herwaarts gezondene misdadigers, zoowel Blanken als Zwarten, die hier in de tuinen en kostgronden werken, eenen onaangenamen indruk op de bezoekers dezer plaats. De grootte van den grond laat zich niet bepalen; het vee graast over uitgebreide vlakten en in bosschen, in welke menig kalf een prooi der tijgers wordt, waarom het vee des nachts zorgvuldig opgesloten en vast gebonden blijft.

GOUVERNEURS-POLDER, onbehuisde pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden;* palende N. W. aan den Godefroipolder, N. O. aan den Waesbergepolder, Z. O. aan de buitenwerken der stad Sluis, Z. W. aan den Brixuspolder, den Maneschijnpolder, den Brugschepolder en den Robbemoreelpolder.

Deze pold. werd in het jaar 1716 bedijkt, leed eenigzins door de onderwaterzetting in verschillende tijden, ook in de onlusten in 1830 en vervolgens. Hij beslaat, eene oppervlaktevan 47 bund. 4 v. r. 87 v. ell., meest schotbaar land, hiervan liggen 9 v. r. 13 ell. 88 palm. op Belgisch grondgebied, gem. West-Kapelle.

De Gouverneurs-polder staat met den *Robbemoreel-polder*, en den *Kraaijenspolder*, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester, en heeft met die beide polders eene gemeene uitwatering door de Passluis, bij Sluis, in het Zwin.

GOUVERNEURS-STRAAT, zeeëngte in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, tusschen de eil. Bintang en Batang, O. van Sumatra.

GOUW (DE), water in het balj. van *Blois*, in den banne van *West-Zaan-en-Krommenie*, prov. *Noord-Holland*, dat bij het Guitpad uit de Middel-watering voortkomt, in eene zuidelijke rigting ten O. van Westzaan heen loopt, en bij den hoogen Zeedijk, met eene sloot vereenigd wordt, om zich, door den Westzaner-Overtoom, in het *IJ* te ontlasten. Het meest noordelijke gedeelte wordt ook de Na-Gouw geheeten. In dit water wordt uitmuntende baars gevangen. De Gouw heeft eene menigte dwarsslooten, welke westwaarts naar Westzaan en oostwaarts naar Zaandam, Koog en Zaandam loopen.

GOUW (DE), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat uit de Rempheland-sloot voortkomende, met eene westelijke rigting, den polder Mijzen doorloopt, en door de Gouwsloot en het Mijzersluisje achter Schermerhorn zich in het *Swet* ontlast.

GOUW (DE), riv. in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Gouwe (De).

GOUW (DE), water in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, dat, onder de naam van Oude-Gouw, een begin neemt, aan de ringsloot van de Schermer in welk meer de Gouw zich vóór de bedijking ontlasten, zij loopt in eene zuidelijke rigting naar den Dwarsdijk; neemt dáár den naam van Gouw aan en vloeit, in dezelfde rigting, naar de Rijp, aan welk d. dit water stuit.

GOUW (DE), geh. in de *Vier-Noorder-Koggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. N. W. van *Hoorn*, kant. en 2½ u. W. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Hoogwoud-en-Aartswoud*, ½ u. O. ten N. van Hoogwoud, aan de Gouw; met 32 h. en 180 inw.

GOUW (DE), water in de *Vier-Noorder-Koggen*, prov. *Noord-Holland*, dat bij Midwoude ontstaat, met eenen westelijken loop langs Benningbroek en door Zijbekarspel vloeit; voorts bij de Hooge-Wijsent eenen Noord-Westelijken loop aanneemt, en zich, ten Oosten van Aartswoud, in de Zuiderzee ontlast.

GOUW (DE ACHTER-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, bij Zuiderwoude, uit de Kerk-Ee voortkomende, in eene noordwestelijke rigting, naar den Waterlandsche-dijk vloeit, waartegen het te niet loopt.

GOUW (DE BINNEN-), pold. in de *Vier-Noorder-koggen*, prov. *Noord-Holland*. Zie BINNENGOUW.

GOUW (DE BINNEN-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam*; palende N. aan de Markt-Gouw en de Poel, O. aan de Buiten-Gouw, Z. aan de Achter-Ee, W. aan de Ooster-Ee.

Deze pold., welke, volgens het kadaster, eene oppervlakte beslaat van 155 bund. 63 v. r., wordt door de molens van Waterland van het overtollige water ontlast.

GOUW (DE BUITEN-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam*; palende N. aan de Goudzee, O. aan de Uitdammer-Weeren en de Rijper-Weeren, Z. aan de Kerk-Ee, W. aan de Binnen-Gouw.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 55 bund. 14 v. r., en wordt door de molens van Waterland van het overtollige water ontlast.

GOUW (DE KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat in het noordelijke gedeelte der Ooster-Kogge, onder den naam van OOSTER-KLEINE-GOUW, ontstaat, altijd in eene westelijke rigting voortstroomende, bij Langedeele-sloot den naam van MIDDEL-KLEINE-GOUW, en eindelijk, bij de Molensloot, alleen den naam van KLEINE-GOUW aanneemt, waarna het, aan het Westeinde van Andijk, tegen den West-Friesche zeedijk stuit.

GOUW (DE KROMME-), water in de heerl. *Schagen*, prov. *Noord-Holland*. Zie KROMME-GOUW (DE).

GOUW (DE MARKT-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie MARKT-GOUW (DE).

GOUW (DE MIDDEL-), water in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, dat bij de Wormerveensche Kerksloot een begin neemt, en met eene zuidelijke rigting, naar het Guitsgat loopt, alwaar zij den naam van Gouw aanneemt.

GOUW (DE MIDDEL-KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (KLEINE-).

GOUW (DE NA-), water in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (DE).

GOUW (DE NIEUWE-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, ten oosten van de Ilp, uit den Uit-Gouwsloot voortkomt, en, met eene oostelijke strekking, naar de Langebreek loopt, waarin het zich gedeeltelijk ontlast; terwijl een ander gedeelte, eene zuidelijke strekking aannemende, de gem. Landsmeer doorloopt, en bij Cadoelen eindigt.

GOUW (DE NOORD-), water in het balj. van de *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*, dat uit de *Burggracht* voortkomt, met eene westelijke strekking door Ursem vloeit, om zich in de *Ringsloot van de Beemster* te ontlasten.

GOUW (DE-OOSTER-KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (KLEINE).

GOUW (DE-OOSTZANER-), water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie OOSTZANER-GOUW.

GOUW (DE OUDE-), vischrijk hoofdwater in den polder het *Grootslag*, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, met eenige noord- en

Digitized by Google

zuidwaarts loopende slooten of vaarten, stuitende tegen de Zuider-, Ooster- en de Noorder-Dregterlandsche zeedijken en zijn overtollig water ontlastende door middel van schepradwatermolens, welke thans (1842) tot vijzelmolens worden verbouwd, en het op drie punten in de *Zuiderzee* malen. In overoude tijden schijnt dit water zich ontlast te hebben in het meer *Flevo*.

GOUW (TER-), naam, welken men in de wandeling veelal aan de stad GOUDA, prov. *Zuid-Holland*, geeft. Zie GOUDA.

GOUW (UIT-), water in *Amstelland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie UIT-GOUW.

GOUWAART, voorm. gors, prov. *Zuid-Holland*, die, in het jaar 1439 omdijkt zijnde, thans een gedeelte van den *Oude-Korendijkschepolder* uitmaakt.

GOUWE (DE), ook GOLDE genaamd, voorm. stroom, tusschen de eil. *Schouwen* en *Duiveland*, prov. *Zeeland*.

Deze stroom kwam ten Z. nagenoeg met het tegenwoordige Dijkwater (zie dat art.) overeen; Noordelijker liep hij door de tegenwoordige polders *Noordgouwe* en *Zonnemaire* naar de *Grevelingen*. Reeds in het jaar 976 was de GOUWE onder dezen naam bekend; in 1374 werd de stroom in het N. afgedamd, en van toen af nam de verlanding toe, die in het jaar 1628 met de bedijking van den Gouweveerpolder is voltooid geworden.

De GOUWE is bekend door den scheepstrijd, die er den 10 en 11 Augustus 1304 plaats had tusschen de Vlamingen, onder GUIDO, Graaf *van Vlaanderen*, en de vereenigde Hollandsche en Fransche vloten, onder Jonker WILLEM, den zoon van JAN II, Graaf *van Holland*, en den Admiraal GRIMALDI, waarbij de laatsten eene luisterrijke overwinning bevochten, welke het ontzet van het, door de Vlamingen belegerde, Zierikzee ten gevolge had.

GOUWE (DE-), voorm. kleine stroom in *Staats-Vlaanderen*, welke het *Land-van-de-Groede* van het *Land-van-Kadzand* scheidde (1).

GOUWE (DE), ook KROMME-GOUWE genoemd, water in *Zuid-Holland*. Het schijnt eene watervliet te zijn, die aanvankelijk gegraven is tot ontlasting der landen; later is het eene bekwame vaart geworden, voor den doortogt tusschen Holland en Zeeland. Zij neemt haren aanvang te Gouda, in den IJssel, loopt door die stad, voorts Noordwestwaarts tot op de hoogte van Waddinxveen, en van daar Noordwaarts langs Boskoop tot in den Rijn, door de Goudsche sluis.

De tijd van het graven dezer vaart is onbekend, maar zeker is zij reeds ten tijde van FLORIS V in wezen geweest, zoo als blijkt uit eene door den Graaf verleende vergunning, hierboven (op GOUDSCHE-SLUIS) aangehaald. In eenen voorregtbrief van Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, ten jare 1356, aan die van Alphen, Hazerswoude, Boskoop en Waddinxveen gegeven, wordt de strekking der kade langs DE GOUWE, welke ieder ambacht te bekostigen had, nader bepaald. De sluis, liggende bij de stad Gouda, die het water in den IJssel van het water in DE GOUWE scheidt, moest, volgens handvest van Keizer KAREL V, als Graaf *van Holland*, gedagteekend 15 Januarij 1535, dienen tot waterlozing. Maar, aangezien door het verhoogen van het bed van den IJssel, geen of genoegzaam zeer weinig uitlozing van water op

(1) Zie de kaart, gevoegd bij de doorwrochte verhandeling van onzen geleerden medearbeider J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, getiteld: *de Provincie Zeeland, in hare aloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd.*

den IJssel geschiedde, zoo verkregen de ambachten, polders en landen, die oudtijds op den IJssel uitwaterden, naderhand verlof van Dijkgraaf, Hoogheemraden en Hoofd-Ingelanden van Rijnland, om langs DE GOUWE op Rijnland te mogen uitwateren, voor welke vergunning zij zich aan het gezag van Dijkgraaf en Hoogheemraden onderwierpen. Zoo dat de gezegde sluis meer dient, om in drooge zomers water tot ververseching van den Rijnlandschen boezem in te laten, dan om het te ontlasten.

GOUWE (DE KROMME-), water, prov. *Zuid-Holland*. Zie het voorg. art.

GOUWE (NOORD-), heerl. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie NOORDGOUWE.

GOUWE (DE OUDE-), gedeelte van den *Bloemendaalsche-polder*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda*, gem. *Broek* c. a.; palende aan de stad Gouda. Men wil dat aldaar een vl. der Goude genaamd, zoude gelegen hebben eer nog de stad Gouda bestond. Zie voorts het art. GOUDA.

GOUWENES, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen*; palende N. aan de Uiterwaarden tegen de Lek, O. aan Everdingen, Z. aan de pold. Autena en Tienhoven, W. aan den pold. de Biezen, onder Hagestein.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 72 bund. 80 v. r. 99 v. ell., telt 10 h., waaronder 8 boerderijen, en wordt door eenen duiker op den pold. de Biezen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en eenen Heemraad.

GOUWENES, veel bekend onder de benaming van DE NES, pold. in de *Vijf-Heeren-landen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Hagestein*; palende N. aan het Mafit, O. en Z. aan den Hoogendijk, W. aan den pold. Korten-Haag.

Deze pold., die vóór het jaar 1284 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 45 bund. 24 v. r. 27 v. ell. Men telt er 7 h., waaronder 4 boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout, twee Heemraden en eenen Secretaris.

GOUWE-POLDER, naam, welken men gemeenlijk geeft aan den GOUDEN-POLDER, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie GOUDEN-POLDER.

GOUWE-SLOOT, water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat aan de *Ronde-poel* een aanvang nemende, westwaarts naar de *Waltesloot* loopt.

GOUWESLOOT (UIT-), dat gedeelte van de *Dorre Ilp* in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat van de Ruige Ilp naar de Gouwsloot loopt. Zie DORRE ILP.

GOUWE-VEER-POLDER, polder op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Zierikzee*, gem. *Nieuwerkerk-Kapelle-en-Botland*, palende N. aan de polders Bettewaarde en Alteklein, O. aan de Vierbannen van Duiveland, Z. aan de Ooster-Schelde, W. aan den polder Zuider-Nieuwland, en den Zelke-polder.

Deze, in 1628 ingedijkte, polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 240 bund. 20 v. r. 30 v. ell., waaronder 216 bund. 84 v. r. 17 v. ell. schotbaar land, telt 3 h., zijnde boerenhofsteden. Vroeger stond er nog het, voor eenige jaren afgebroken, buitenverblijf IJpenhoven, waarvan echter nog een koepel aanwezig is.

Digitized by Google

De Gouwe-Veer-Polder wordt door eene sluis, op den Zelke-polder, van het overtollige water ontlast. Het Dijksbestuur over deze en den *Zelkepolder*, wordt uitgeoefend door eenen Dijkgraaf met drie Gezworenen, die eenen Secretaris en Penningmeester hebben.

GOUWSCHE SLUIS, buurt en sluis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goudsche-Sluis.

GOUWSLOOT (DE), eigenlijk Gaauwsloot, water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, uit de *Dorre-Ilp* voortkomende, in eene zuidelijke strekking naar de *Swet* loopt, waarin zij zich ontlast.

GOUWSLOOT (DE-UIT-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Uit-Gouwsloot (De).

GOVERWEL, naam, onder welken de Goejanverwelle-Sluis, prov. *Zuid-Holland*, wel eens, vooral bij vreemde schrijvers, voorkomt. Zie Goejanverwelle-Sluis.

GOWA-GOWA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, O. van het eil. Madoera, tot het gebied van den Sultan van Sumanap behoorende.

GOWA-BINDO, grot in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magalang*. Men wil dat Dipo Negoro zich aldaar, in het jaar 1828, eenigen tijd zoude hebben opgehouden, tot dat hij het bestuur zijner zaken aan den Pangerang Mangkoe Boemi had opgedragen.

GOWONG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. res. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

GOYEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Gooijum.

GOYEMER-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Gooijumer-gat.

GOYS, oude naam van de stad Goes, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Goes.

GOYUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Gooijum.

GOYUMER-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Gooijumer-gat.

GRAAF (DE), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Alblas.

GRAAF (DE), st. in *Noord-Braband*. Zie Grave.

GRAAF (NIEUW-), b. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie Nieuwgraaf.

GRAAF-EN-ALBLAS (WATERSCHAP-VAN-DE-), ook wel het Oude-Waterschap genoemd, een der twee waterschappen in den *Nederwaard* van den *Alblasserwaard*.

Van dit waterschap, hetwelk zijne uitwatering door Alblasserdam heeft, vindt men reeds gewag gemaakt in een handvest van Willem III, Graaf *van Holland*, verleend, in het jaar 1322; hier in beveelt hij, dat de Dijkgraaf van den Alblasserwaard, het Waterschap-van-de-Grave-en-Alblas zal schouwen, van den Vuilendam tot den Alblasserdam, en van daar tot de diepte van de Merwede toe, met vijf Waardsmannen uit de Ambachten van Blokland, Molenaarsgraaf, Giessen, Brandwijk en Alblas. Het Collegie van dit waterschap bestaat nog, volgens de bovengemelde oude instelling en hetzelfde getal van leden, doch de benamingen van Dijkgraaf en Waardslieden zijn veranderd in die van Watergraaf en Waterheemraden. De Watergraaf plagt aangesteld te worden door de Heeren van de Rekenkamer der Grafelijkheids domeinen, hetwelk nu door den Koning geschiedt. De

Digitized by Google

Watergraaf zelf stelt de Waterheemraden aan, voor hun geheele leven. Het Collegie heeft zijnen Penningmeester, tevens Secretaris, zoowel als zijnen bode, gemeen met dat van het Nieuwe-Waterschap; doch zijnen bijzonderen Sluismeester, die ook Kastelein van het Gemeenlandhuis te Alblasserdam is.

GRAAF-ERNST-DIJK, oude dijk in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, ten Z. O. en O. van het klooster ter Apel. Hij loopt eerst in eene oostelijke rigting tot aan den Leydijk, welke in eene noordelijke strekking, langs de Hannoversche grenzen, door het Bourtanger moeras, in de rigting naar het fort Bourtange, schiet, waarmede deze dijk zekerlijk in verband staat. Hij ontleent zijnen naam waarschijnlijk van en is denkelijk aangelegd door Graaf Ernst Casimir, om te dienen tot bevordering der onderwaterzetting van de Bourtange.

GRAAF-FREDERIKS-POLDER, pold. in het markg. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Frederik-Hendriks-polder.

GRAAF-HENDRIKS-POLDER (OOST-), voorheen Kerkz-Gors genoemd, pold. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen*; palende N. aan de Vliet en gedeeltelijk aan den Triangel-polder, O. aan den Kruislands-polder, waarmede hij tegenwoordig gemeene uitwatering heeft, Z. gedeeltelijk aan Steenbergen, W. aan den West-Graaf-Hendriks-polder en de Haven van Steenbergen.

Deze pold., welke in het jaar 1528, door Reinier van Chalons, Prins *van Oranje*, ter bedijking werd uitgegeven, telt 2 boerderijen, en wordt gemeen met Kruisland, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 4 tot 6 palm onder A. P. Hij wordt met den *West-Graaf-Hendriks-polder* bestuurd door eenen Dijkgraaf.

GRAAF-HENDRIKSPOLDER (WEST-) of het Zilverhoeke, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen*; palende N. aan de Heen en den Oudevliet-polder, O. aan den Oost-Graaf-Hendriks-polder en de Haven van Steenbergen, Z. aan den Nieuwe-Heije-polder, W. aan den Oude-Heije-polder.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 216 bund. 46 v. r. 6 v. ell., waaronder 91 bund. 8 v. r. schotbaar land; telt 4 boerderijen, en wordt door 2 sluizen, gecombineerd met het Westland, de Rubeer en den Aanwas, op de Steenbergsche-haven, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 6 palm. onder A. P. Het bestuur wordt door eenen Dijkgraaf met *Oost-Graaf-Hendrik* gecombineerd uitgeoefend.

GRAAF-JANSDIJK of Grave-Jansdijk, oude dijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, ten O. van den Moerschijnpolder en den Brixuspolder (watering van Greveninge), loopende verder op Belgisch grondgebied, naar het voorm. fort Izabella. Het is een zeer zware dijk, die echter door den tijd zijne hoogte verloren heeft; gemeenlijk wordt hij de Dikke Dijk genoemd. Denkelijk is deze dijk, door Jan van Namen, ten gevolge van het octrooi van 1282 (1) het eerst gelegd; het gemeen gevoelen spreekt echter van het begin der vijftiende eeuw, toen Graaf Jan *zonder vrees*, zoon van Philips de *Koene*, regeerde. Misschien heeft deze Graaf den vervallen dijk grootendeels hersteld en verbeterd en is die toen naar hem genaamd Graaf-Jans-Dijk of Grave Jansdijk.

---

(1) Zie J. ab Utrecht Dresselhuis, het *District Sluis in Vlaanderen* bl. 9.

Digitized by Google

GRAAF-JANS-DIJK of GRAVE JANSDIJK, oude dijk op de zuidelijke grens van het westelijk deel van *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland.*

Deze dijk die reeds in oude tijden langs den zuidelijken arm der Schelde, de Sincfala of het Zwin schijnt gelegd te zijn geweest, begint bij Sas van Gent aan den St. Albertuspolder, loopt westwaarts en eenigzins noordelijk door België, tot dat hij, een weinig benoorden het Vlaamsche dorp St. Laurens op Nederlandschen bodem komt; van daar is de rigting meer zuidelijk en verkrijgt bij den naam van GRAAF-JAN-ZIJDELINGS-DIJK, en vormt de grens tusschen Nederland en België, tot dat hij aan het watertje de Eede stoot. Hij is van zijn begin tot St. Laurens ruim vier uur, van daar tot Eede ongeveer eén uur lang, op sommige plaatsen is hij echter reeds geslecht. Volgens de gewone berigten is deze dijk door den Vlaamschen Graaf JAN *zonder vrees*, in 1408 gelegd. Denkelijk was het slechts eene herstelling en bevestiging van andere vervallene dijkwerken, ook wordt die dijk gewoonlijk de OUDE-LANDS-DIJK genoemd.

Treffend is het onderscheid tusschen de landen ten zuiden en ten noorden van dezen dijk; de eerste zijn zandig en heiachtig, de laatste met vette klei bedekt en bepolderd. Volgens het barrièrre-tractaat van 1715, moest deze dijk in zijne volle lengte de grens uitmaken tusschen de Vereenigde- en de Oostenrijksche-Nederlanden; maar de Staten van Vlaanderen, den Keizer het regt ontkennende, om zooveel grond af te staan, protesteerden hiertegen, er is dus in 1718 eene gewijzigde limiet-scheiding ontstaan, nagenoeg, zoo als die thans is. De Republiek bekwam daardoor bijna 9000 bunder land, liggende in 37 polders, met 4 of 5 dorpen en 4 uitwateringssluizen, minder.

In eenen omlooper (polderregister), berustende bij den Heer MATTHEUS HENNEQUIN, te Sluis, leest men, nadat van de vroegere overstroomingen van den polder Beooster-Eede melding gemaakt was:

» In den jare 1407, is deze polder, voor verdere overstroomingen be-« vrijd, door middel van het leggen van de WEERLANDS of GRAAF-JANS-» DIJK, die bij de parochie St. Laurens gekoppeld is, aan den *Zijde-» lingsdijk*, en van daar de scheiding heeft gemaakt tusschen Beoos-» ter-Eede en den St. Janspolder, den Rouselaere-, Cruis-, St. Margariete-, » Hals-van-den-Passegeule- en den Dierkensteenpolder, voorbij den polder » de Vijf-Honderd tot aan den dijk van de Brugsche-Vaart, bij Oost-» burg, langs welken zeedijk, de pold. Beooster-Eede, zich west-» waarts uitstrekt, tot aan de Spuije van Slippendamme, liggende » ten westen van het d. COXIE enz."

Nadat verder zeer naauwkeurige opgave gedaan is van verscheidene latere overstroomingen en telkens herhaalde herdijkingen van verscheidene deelen des polders, onder verschillende namen, leest men:
» Ten jare 1651, is de doorgestoken St. Pietersdijkagie wederom in-» gedijkt, en daardoor Beooster-Eede, bezuiden Aardenburg, bezui-» den St. Kruis en benoorden van St. Kruis, voor een klein deel uit » de Zoute-zee beverscht, onder den naam van Beooster-Eede, blij-» vende nog een gedeelte van St. Kruis, bezuiden en benoorden, je-» gens den GRAAF-JANSDIJK, met de zee gemeen, hetwelk onder den » naam van het Oude- en Nieuwe-Haantjesgat, met een deel van den » St.-Jans-, Rouselaere- en Cruispolder, ten jare 1698 en 1750, is uit » de zee beverscht."

Uit deze beide uittreksels blijkt het: 1°. dat de GRAAF-JANSDIJK, vroeger van St. Laurens, daar hij aan den Zijdelingsdijk gekoppeld is,

Digitized by Google

voortliep noordwestwaarts op, tot dat hij aan den toenmaligen zeedijk, van de Brugschevaart, bij Oostburg aansloot, waardoor hij Beooster-Eede noordoostelijk begrensde; 2°. dat deze dijk niets gemeen had met den GRAAF-JANSDIJK, ten oosten van de Greveningsche-watering, van welken hij door het Zwin gescheiden was; 3°. dat dit gedeelte van den GRAAF-JANSDIJK, hetwelk ruim twee uur lang was en dat nu niet meer bestaat, een jaar vroeger voltooid was, dan het nog aanwezige gedeelte, hetwelk boven omschreven is.

GRAAF-JANS-ZIJDELINGEDIJK, oude dijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

GRAAFSTROOM, water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ALBLAS.

GRAAFWIJK (HET-HUIS), oud adell. h. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. en ruim 2 u. N. van *Haarlem*, kant., gem. en in de kom van het vl. *Beverwijk*, aan den achterweg of Koningstraat.

Dit h., hetwelk sints meer dan honderd jaren, tot een gesticht voor krankzinnigen was ingerigt, en met de daartoe behoorende gronden gebouwen, moes- en bloemtuin, boomgaard en een stukje weiland, eene oppervlakte van 1 bund. 97 v. r. 47 v. ell. besloeg, is onlangs (1842) bij openbare veiling verkocht en zal vermoedelijk gesloopt worden.

GRAAS, voorm. adell. h. in de heerl. *Bredevoort*, prov. *Gelderland*. Zie PLEKENPOL.

GRAATER-HEIDE, heide in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GRATER-HEIDE (1).

GRAAUW, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 1½ u. N. O. van *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*.

In dit d., hetwelk sedert 1247 bekend is, telt men er 121 h. en 820 inw. Er is eene kaai met een haventje of geul, loopende door de schorren van Saftinge en de Honte, welke geul, door een heul of sluisje zoo veel mogelijk diep wordt gehouden. De beurt- of marktschuiten, twee in getal, van hier op Dordrecht en Rotterdam, op onbepaalde tijden af- en aanvarende, vervoeren niet alleen de granen der landbouwers, voor zoo veel deze niet per as, naar de Belgische markten worden uitgevoerd, naar de korenmarkt te Rotterdam, maar voorzien de winkeliers en de ingezetenen van Hulst van de benoodigde koopwaren uit Holland, en de fabrijken dier stad van grond- en brandstoffen.

De R. K., die hier 800 in getal zijn, behooren tot de par. van *Graauw-en-Langendam*. De kerk, in het jaar 1805 gebouwd, aan *Onze Lieve Vrouw van Bijstand* toegewijd, is van eenen toren en sedert 1840, ook van een orgel voorzien. De toren, welke voortijds in den vorm eener uit hout vervaardigde piramide, geheel op zich zelve, nevens de kerk, stond, is in 1822 op een gedeelte van het dak der kerk geplaatst; de daarin hangende luiklok is herkomstig uit den kerktoren van het verdronken dorp Namen (zie dat woord) en is voorzien van het volgende opschrift: † LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS: F. UEMA, FECIT AMSTELODAMI A°. 1664. (d. i.: Looft den Heer met helklinkende cymbalen, F. UEMA heeft mij gemaakt te Amsterdam A°. 1664).

---

(1) De overige, mede wel eens met GRAA gespelde artikelen, zoeke men op GRA.

Digitized by Google

De Herv., die hier 20 in getal zijn, worden tot de gem. van *Hulst* gerekend.

De dorpschool, in 1829 nieuw gebouwd, wordt gemiddeld in den zomer door 45 en in den winter door 140 leerlingen bezocht.

GRAAUW (NIEUWE-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, door den hoogen vloed van den 26 Januarij 1682 ondergevloeid. Het noordelijk deel is echter in 1684 herdijkt; terwijl het zuidelijk gedeelte met de zee is gemeen gebleven tot in 1687, zoodat, uit den voormaligen polder NIEUWE-GRAAUW, thans twee polders zijn bedijkt, namelijk, de Meloopolder en de Willem-Hendriks-polder (zie die woorden).

GRAAUW (OUDE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*; palende N. aan den Kruispolder, O. aan den Meloopolder en den Willem-Hendriks-polder, Z. aan den Oversprong van de Oude-Graauw en aan den Polder-van-Langendam, en W. aan den Oostvogel.

Deze pold. bevat, volgens het kadaster, eene uitgestrektheid van 278 bund. 97 v. r. 65 v. ell. en heeft eene schotbare grootte van 225 bund. 69 v. r. 19 v. ell. In het polderarchief bestaat geen octrooi van bedijking. Volgens de kaarten van PAUW en GELDHOF zoude deze polder ingedijkt zijn in 1507; volgens eene onuitgegeven kaart van den Landmeter HATTINGA, zoude dit eerst in 1619 zijn geschied, doch dit laatste is waarschijnlijk eene herdijking geweest, vermits vermoedelijk door den hoogen vloed en geweldigen storm van October 1612 deze polder, met zoo vele andere polders in den omtrek, is ondergevloeid.

In dezen polder staan 4 boerenhofsteden en 3 bijzondere woningen, terwijl het overtollige water, door middel eener sluis in den Oost-Vogelpolder wordt ontlast. Het polderbestuur is vereenigd met dat van den polder Langendam, en bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

GRAAUW (OVERSPRONG-VAN-DEN-OUDEN), gedeelte gronds, dat bij de bedijking van den polder Oude-Graauw, in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*, is onbedijkt gebleven.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 109 bund. 52 v. r. 6 v. ell., waaronder 81 bund. 84 v. r. 18 v. ell. schotbaar land.

GRAAUWE-BEGGIJNENKLOOSTER, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie FISWERT.

GRAAUWE-BEGGIJNEN-KLOOSTER, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GROENDIJK.

GRAAUW-EN-LANGENDAM, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst* (5 k. d., 12 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Hontenisse, O. aan de Saftinger-schorren, Z. aan de gem. Clinge, W. aan de jurisdictie der stad Hulst en de gem. Hontenisse.

Zij bestaat uit de polders de Langendam, de Oude-Graauw, den Meloopolder, den Willem-Hendrikspolder en een gedeelte van Nieuw-Kieldrecht, van Klein-Kieldrecht en van den polder de Clinge; bevat het d. Graauw, het geh. de Paal, de buurs. de Zandberg, Scheldevaartshoek en een gedeelte van de b. Duivenhoek en Rozenberg, en beslaat, volgens het kadaster, eene uitgestrektheid van 2370 bund., waaronder 2352 bund. 97 v. r.

84 v. ell. belastbaar land. In deze gemeente staan 278 h., en behalve twee windkorenmolens, geene fabrijken. Men telt er 291 huisgez., bewoond door ruim 1300 zielen, welke meest hun bestaan vinden in den landbouw, de scheepvaart, de mosselvangst en het zoogenaamd sletten of aanvoeren van schoraarde aan de dijken, waartoe hier gemiddeld twintig hengsten, hoogaardsen en booten gebezigd worden, zoo mede in het graven van dusgenoemde derrie of turf. Deze derrie wordt in de gemeente zoowel uit de binnendijks gelegene derrievelden, als uit de schorren van het verdronken land van Saftinge uitgegraven of geschoten. De laatste, zeederrie genoemd, hoewel van stof en aarde even goed als de binnendijks geschotene, geeft door het zout water, dat genoegzaam met ieder getij de schorren overdekt, eene zeer zwavelachtige reuk van zich en wordt kosteloos verkregen en door de schamele volksklasse gebruikt. Van de zeederrie rekent men dat gemiddeld jaarlijks 3000 tonnen of Ned. vaten uitgegraven en alhier verbruikt worden; terwijl de binnendijks geveende derrie (waarvan in het jaar 1841, eene hoeveelheid van 39.810 tonnen in deze gemeente is gegraven) meestal naar Hulst vervoerd en aldaar door de ingezetenen, in plaats van turf, gebruikt wordt.

Onder de gem. Graauw-en-Langendam, leggen de overblijfsels der voormalige forten Zandberg, Boerenmagazijn, Moerschans, de Raap en de Kijkuit (zie deze woorden); terwijl de oude versterkte of verdedigingslinie zich uitstrekte van en in verbinding was met de vestingwerken der stad Hulst, tot aan het gemeld fort Boerenmagazijn, en geflankeerd werd door de forten Moerschans, de Raap, de Kijkuit en Zandberg. Aan den voet dezer linie lag eene gegravene vaart, de Moervaart genoemd, die nog bestaat en de gemeente Graauw-en-Langendam van Clinge scheidt.

Het grootste gedeelte der ingezetenen belijdt de R. K. godsdienst en maakt eene par. uit, welke tot in 1841, behoorde tot het Zeeuwsch gedeelte van het bisdom van *Gent*, doch thans tot het apost. vic. van *Breda*, dek. van *Hulst* en door eenen Pastoor bediend wordt.

De weinige Protestanten, ruim 40 in getal, behooren tot de gemeente *Hulst*. — Men heeft in deze gem. ééne school te Graauw.

Het wapen der gem. Graauw-en-Langendam, is van azuur (blaauw), beladen met eenen dam, waarop een hek, alles van goud.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Dordrecht*, in de *Nieuwstraat*. Zie Clarissenklooster.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, te *Elburg*. Zie Franciskanerklooster.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Leyden*. Zie Nazareth.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Limburg*, te *Maastricht*, in de *Leerlooijerstraat*, ter plaatse waar de riv. de Jeker, onder door den wal, de stad binnen vloeit.

De Nonnen, die dus genoemd werden naar de kleur van haar gewaad, zijn op aanzoeken der Regering, in het jaar 1664, allereerst uit de Val St. Barbe te Hasselt binnen Maastricht gekomen, ter gelegenheid dat aldaar eene besmettelijke ziekte regeerde, want hare instelling bragt mede, buiten het huis zieken op te passen, waartoe zij eene bijzondere geschiktheid hadden. Daar men weldra inzag hoe nuttig deze instelling, voor de oppassing der zieken zijn kon, werd haar, in 1670, het huis, dat zij bewoonden, en hetwelk van den beginne tot geen klooster aangelegd was, door de Regering ingeruimd

De Algemeene Staten nogthans, weigerden hunne toestemming te geven. Gedurende den inval der Franschen, in 1672, werden zij echter toegelaten, waarna zij, in 1673, aan hun huis eene kapel gebouwd hebben, die aan de H. ELIZABETH, de Patronesse harer orde, was toegewijd. Na den vrede van Nijmegen bevestigde de Regering, in 1678, de toelating der Graauwe Zusters. Deze Nonnen stonden onder den Provinciaal der Boogaarden, en leefden naar den derden regel van den H. FRANCISCUS; ook werden in het klooster zinnelooze vrouwen bewaard.

Dit klooster is in het jaar 1793 vernietigd. De gebouwen worden thans gebruikt tot krankzinnigenhuis.

GRAAUWSCHE-HOEK, voorm. geh. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 1½ u. N. O. van *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*, thans in het d. Graauw begrepen.

GRAAUWSCHE-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie GRAAUW (OUDE-).

GRABAG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magalang*.

Dit dorp werd, in Maart 1827, door den beruchten Roover WIRO-PATTY, met eene bende van 70 of 80 man aangevallen, en gedeeltelijk in den asch gelegd.

GRACHT, geh. in het voorm. hertogdom *Limburg*, prov. *Limburg*, arr. en 5 u. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Heerle*, gem. *Kerkraede*.

GRACHT, geh. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Sittard*, gem. en 10 min. N. W. van *Oirsbeek*; met 30 h. en 170 inw.

GRACHT (TER-) of TER GRAGT, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2½ u. N. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Holwerd*, ½ u. Z. van *Wanswerd*, aan de trekvaart van Leeuwarden naar Dockum; met 5 h. en 50 inw.

GRACHT-VAN-CORBULO, kanaal, door den Romeinschen Veldheer CNEJUS DOMITIUS CORBULO gegraven. Zie CORBULO (GRACHT-VAN-).

GRACHT-VAN-DRUSUS, kanaal, door DRUSUS hier te lande gegraven. Zie IJSSEL (NIEUWE-).

GRACHTSWAL, bebouwde buitensingel, Z. O. van *Leeuwarden*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*.

GRACIA'S-HOOP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'S-HOOP.

GRACIA'S-KAMP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'S-KAMP.

GRAENTZINGEN, d. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie GRENTZINGEN.

GRAES, voorm. havezathe in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 1½ u. Z. van *Almelo*, kant. en ¾ u. N. van *Delden*, gem. *Ambt-Delden*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenwoning. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 10 bund. 80 v. r. 44 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. W. C. Baron VAN HEECKEREN VAN TWICKEL, woonachtig op den huize Twickel, gem. Ambt-Delden. Op het GRAES ligt thans nog het regt van Markenrigter der buurtschap Aselo, Ambt-Delden, zoodat de eigenaar van het GRAES steeds Markenrigter van Aselo is.

Digitized by Google

GRAETHEM, d. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*. Zie GRATHEM (1).

GRAEVAWEY, oude weg, prov. *Friesland*. Zie GRAVENEWEY.

GRAFHORST, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen* (5 k. d., 3 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. aan Kampen, den regter arm van den IJssel, het Ganzediep en verder aan de Goot of het Grafhorsterdiep, O. aan Genemuiden of de Bisschops-wetering en de Lutterzijl, Z. en W. aan de gem. IJsselmuiden.

De geheele gem. wordt doorsneden door de in 1826 en 1827 aangelegde overlaatskade, bevat het plattelandst. Grafhorst en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 226 bund. 60 v. r. 26 v. ell., telt 76 h., bewoond door 85 huisgez., uitmakende eene bevolking van 400 inw., die meest hun bestaan vinden in mattenweverij en handel in biezen of russen en veeteelt.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de kerk. gem. van *IJsselmuiden*. — Men heeft in deze gem. eene school.

Het plattelandst. GRAFHORST ligt 5 u. N. W. van Zwolle, ½ u. N. O. van Kampen. Het is eene opene plaats, waarvan de ingezetenen, in het jaar 1333: door JOHANNES VAN DIEST, vijf en veertigsten Bisschop van Utrecht, beschonken werden, met gelijke stadsregten als *Zwolle*, *Hasselt* en *Genemuiden*, om Schepenen te kiezen en met den Schout het gerigt te houden. Zij zouden daarvoor jaarlijks aan den Bisschop betalen 6 pond zwarte tournoizen (31 guld. 20 cents); terwijl de vrijheid der stad werd bepaald van den Oordt tot Grafhorst Vonder toe. Het stadje is echter nimmer tot eenen trap van aanzien opgeklommen, daar het nooit bemuurd en altijd zonder kerk gebleven is. De huizen zijn meestal in eene lange rij, aan beide zijden van den IJsseldijk, gebouwd, en vormen derhalve eene kleine straat.

De school wordt door een gemiddeld getal van 75 leerlingen bezocht.

Bij den watervloed van 14 en 15 November 1775, vielen er twee groote gaten in den IJsseldijk, bij GRAFHORST, waarvan het eene zoo groot was, dat eene groote praam of schuit, waarin eene geheele huishouding zich gered had, er door heen ging, en in zijne vaart eene kleine boerenwoning omver wierp. Van GRAFHORST tot aan de Lutterzijl, waren drie en veertig gaten, zoo groote als kleine, en de dijken van buiten en binnen afgeslagen. Door deze doorbraken [illegible], zoo onder GRAFHORST, in den Koekoek, als aan den zeedijk, dertien menschen verdronken. Naauwelijks was de schade, aan den dijk veroorzaakt, weder hersteld, of er viel, in den nacht van den 21 en 22 November 1776, weder eene wad, wel van veertien voeten breed, terwijl te GRAFHORST zelf een gat in den dijk geslagen werd, waardoor twee huizen geheel wegspoelden, en vier andere zeer beschadigd werden.

Bij den watersnood van Februarij 1825, begon de dijk, op den 4 dier maand, des morgens om vier ure, over te loopen. Men stelde alle middelen in het werk, om menschen en vee uit de laag staande huizen te redden, hetwelk, niet zonder gevaar, [illegible]. Omstreeks negen ure spoelden tien huizen, aan den Brandewijk(?) geheel weg, zoo dat er geen spoor van overbleef. Ten zeven begon de dijk, waarop GRAFHORST gelegen is, over te loopen, [illegible] dat men vreesde, dat hij zoude bezwijken, hetwelk ook ver[…]

(1) De overige artikelen, welke men elders wel eens GRAE gespeld vindt, doch hier als [illegible] worden, zoeke men op GRA.

plaats greep, want ten tien ure spoelde aldaar eene wade, en ten 11 ure eene tweede, waardoor het ééne huis voor, en het andere na, geheel werd weggeslagen. Des namiddags ten 4½ ure was het water op het hoogste en de geheele gemeente ondergeloopen, met uitzondering van zeventien woningen, met hunne tuintjes, het gemeentehuis en de school. De toestand der inwoners van deze gemeente was toen verschrikkelijk, daar er, van de vier en zestig aanwezige woningen, zes en twintig geheel weggespoeld, en veertien zwaar geteisterd waren. Er verdronken vijf en dertig runderen, doch het verlies van menschen was gelukkig minder, dan men gevreesd had, daar er slechts zes personen bij omkwamen.

Het wapen der gem. Grafhorst bestaat uit een schild van azuur (blaauw), beladen met eenen zalm van goud.

GRAFHORSTERDIEP, riv. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Goot (De).

GRAFT, gem. in het baljuws. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Purmerende* (6 k.d., 19 m. k., 4 s. d.); palende Z. W. en N. aan de gem. Zuid- en Noord-Schermer, O. aan de Rijp.

Deze gem. was vroeger met de Rijp vereenigd, maar in het jaar 1607 zijn zij van elkander gescheiden, zoodat de gem. Graft bestaat uit de d. Graft, Oost-Grafdijk en West-Grafdijk, benevens het geh. Noordeinde-van-Graft, alsmede een gedeelte van de Stermeer en van de Schermer.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1133 bund. 72 v. r. 70 v. ell., telt 252 h., bewoond door 328 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1500 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt en melkerij; terwijl men er 6 touwslagerijen; 1 koren- en 3 hennepmolens heeft. De inw. van Oost-Graftdijk en West-Graftdijk, generen zich ook voor een groot deel met het hekelen van hennip en het spinnen van garen tot zeildoek; terwijl sommigen van West-Graftdijk, ook van de vischvangst op het Graftermeer bestaan.

De Herv., die hier 1000 in getal zijn, maken de gem. van *Graft* en *Oost-en-West-Graftdijk* uit.

De Doopsgez., van welke er 220 geteld worden, maken de gem. *Oost-en-West-Graftdijk* en *Noordeinde-van-Graft-en-Graft* uit.

De Evang. Luth., van welke er onderscheidene zijn, behooren tot de gem. van *de Rijp*.

De R. K., van welken men er 280 aantreft, behooren tot de stat. van de *Rijp*. In vroeger tijd hadden de R. K. van Graft, eene eigen kerk, welke te Noordeinde-van-Graft stond.

Men telt in deze gem. 3 scholen, als: ééne te Graft, ééne te Oost-Graftdijk en ééne te West-Graftdijk.

Het d. Graft ligt 3½ u. W. Z. W. van Hoorn, 1½ u. N. W. van Purmerend, en heeft, naar men wil, zijnen naam gekregen van de Vuile-Graft, een water dat er langs loopt. Het was in de zestiende eeuw geheel en al met water omringd. Later was het genoegzaam met de Rijp vereenigd, doch door verval zijn er aan dien kant een groote rij huizen weggeruimd. Ook heeft het in 1703, door brand geleden, waardoor 43 h. vernield zijn. Graft was oudtijds het oudste hoofddorp van het Schermer-eiland (zoo toch noemde men het oudtijds), en het grootste dorp, toen het met *de Rijp* vereenigd was.

De Herv., die hier 300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Alkmaar*, ring van de *Rijp*, behoort. Van het jaar

Digitized by Google

1574—1622, waren Graft en de *Rijp*, kerkelijk vereenigd, zijnde de eerste, die in deze vereenigde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, geweest Pieter Hendriks, die in het jaar 1575, herwaarts kwam en in het volgende jaar naar Koedijk c. a. vertrok. In het jaar 1622, toen Graft en de *Rijp* gescheiden werden, was aldaar in dienst Wouter Ariaans, die te Graft bleef en er † in 1645. Bij vacature maakt de kerkeraad een twaalf-, zes- en drietal, uit welk laatste de stemmende Mans-ledematen een beroep doen.

De kerk, die de eerste parochiekerk op het Schermereiland geweest is, was vóór de Reformatie aan den H. Bonifacius toegewijd. De pastorij plagt jaarlijks, alles daaronder begrepen, 100 Rijnsche guldens (140 guldens) op te brengen, doch bij afwezigheid trok de Pastoor 40 of 50 Rijnsche guldens (56 of 70 guldens). Hij had een pastorij en trok van de landrenten omtrent 50 Rijnsche guldens (70 guldens). Het kosterschap plagt bij afwezigheid jaarlijks op te brengen 40 Rijnsche guldens (56 guldens). In deze kerk was een altaar van St. Catharina, aan welk altaar eene kapellanij gesticht was door Bruno Sappenszoon en door zijne gemalin Eita. Het kerkgebouw, dat ruim en fraai is, had tot op het midden der vorige eeuw eenen sierlijken koepeltoren, welke men, om de bouwvalligheid, heeft moeten afbreken, en waarvoor een afgaande spits in de plaats gesteld is. In deze kerk is een orgel.

Het Raadhuis, dat in het jaar 1613 gesticht is, is een net en doelmatig ingerigt gebouw.

Er is hier ook een bekwaam weeshuis, hetwelk in het jaar 1708 gesticht is, in plaats van een voorgaand, dat door den brand verteerd werd.

De kermis heeft plaats op den laatsten Zondag in September of op den eersten October van elk jaar, zoo deze op eenen Zondag invalt.

Graft werd, met het zuideinde van het oude dorp *Schermer*, welk zuideinde het tegenwoordige kerkdorp Groot-Schermer is, ten jare 15.. verwezen in eene boete van 200 pond Holl. (150 guld.), ter oorzaak van wederspannigheid tegen den Graaf, tijdens de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten. In 1404, verkregen de inw. van Graft, van hertog Albrecht, hun voornaamste handvest, waarin uitgedrukt werd dat zij in geestelijke regten niet verder, dan tot hunne parochie mogten gedaagd worden.

In 1575, kwamen de Spanjaarden, honderd vijftig man sterk, op het eiland en werden dapper afgeslagen. De Spanjaarden namen echter drie schuiten en de schouw over de Vuilegraft mede.

In 1607, werden Graft en *de Rijp* van elkander gescheiden, en bij de Staten van Holland bepaald, dat de Regering van Graft zoude bestaan uit 14 Vroedschappen en 5 Schepenen. Graft dus een afzonderlijk regtsgebied uitmakende, deed in het jaar 1613 een nieuw Raadhuis bouwen.

Het wapen der gem. Graft bestaat uit een veld van azuur, beladen met eenen boom, waartegen eene koe staat, alles van goud.

GRAFT (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, dat te Wartena, uit het *Langdeel* voortkomende, met eene zuidelijke rigting naar Syteburen loopt, waar het zich in de *Wijde Ee* ontlast.

GRAFT (DE), watertje in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, dat met eene oostelijke strekking van het d. Lisse naar het Haarlemmermeer loopt en de haven van Lisse vormt.

Digitized by Google

GRAFT (NOORDEINDE-VAN-), b. in het balj. van de *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3½ u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 1¾ u. N. W. van *Purmerende*, gem. en 7 min. N. van *Graft*. Het is een net en zindelijk plaatsje, dat nog getuigt van vroegere welvaart, toen de rolreederij bloeide.

Men heeft er eene Doopsgezinde kerk, voor de gem. van Noordeinde-van-Graft-en-Graft, zijnde een klein doch net gebouw, zonder toren of orgel.

De R. K. hadden hier vroeger eene kerk voor de stat. van Graft, doch deze is, na de stichting van de R. K. kerk in de Rijp, op het einde der vorige eeuw, in een woonhuis veranderd.

GRAFT (TER-), b., prov. *Friesland*. Zie Gracht (Ter-) en Ter-Gracht.

GRAFT (DE-VUILE-), water in het balj. van de *Nieuwburgen*, in het *Schermereiland*, dat, van de *Schermer* afkomende, langs Graft zuidwaarts op naar het *Schermeer* loopt.

GRAFTDIJK, d. in het balj. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*. Zie Graftdijk (West-).

GRAFTDIJK (OOST-), ook wel Oosterbuurt geheeten, d. in het balj. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 1¾ u. W. N. W. van *Purmerende*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *Graft*, aan het Groot-Noord-Hollandsche kanaal.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Grafdijk*. In het jaar 1641 is hier eene school gebouwd, welke tevens tot kerkje diende. Zes jaren later is evenwel dit schoolgebouw afgebroken en op de plaats, waar het gestaan had, een nieuw kerkgebouw gesticht, voorzien van eenen toren. Bij den hevigen storm van 29 November 1836 werd dit gebouw uit elkander gerukt en daarna de tegenwoordige kerk gesticht, welke den 22 November 1840 is ingewijd, en een net gebouw is, prijkende met eenen toren, doch zonder orgel.

De Doopsgez., die er zijn, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke hier mede eene vergadering hebben, zijnde een klein, doch net gebouw, zonder toren of orgel.

De R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *de Rijp* gerekend.

GRAFTDIJK (OOST- EN WEST-), kerkelijke Herv. gem., prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, ring van de *Rijp*, met 600 zielen en 2 kerken, eene te Oost-Graftdijk en eene te West-Graftdijk.

Deze gem. werd opgerigt in 1644, en bediend door eenen Leeraar, Wilhelmus Grasmeer, die in 1650 van zijne dienst ontslagen werd. In het voorgaande jaar 1649 waren Oost-Grafdijk en West-Grafdijk van elkander gescheiden, en toen was te Oost-Grafdijk Leeraar geworden Petrus Heringa, die er in 1683 stierf. Dit heeft geduurd tot in 1808, want toen Bernardus Loos, Predikant te Oost-Grafdijk, in 1807 naar Ursum beroepen was, werd, in Januarij 1808, Oost-Grafdijk bij West-Grafdijk gevoegd en bediend door den daar toen in dienst zijnde Predikant Petrus Breebaart. Bij vacature maakt de kerkeraad een twaalf-, zes- en drietal, uit welk laatste de stemmende Mans-ledematen een beroep doen.

GRAFTDIJK (OOST- EN WEST-), kerkelijke Doopsgez. gem., prov. *Noord-Holland*, met 140 zielen en 2 kerken, eene te Oost-Graftdijk en eene te West-Graftdijk.

Digitized by Google

GRAFTDIJK (WEST-), ook wel enkel GRAFTDIJK genoemd, d. in het balj. van de *Nieuwburgen*, arr. en 4 u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Purmerende*, ½ u. W. ten Z. van *Graft*, indien men namenlijk de afstand te water berekent, want om er van Graft te voet te komen heeft men 1½ u. gaans werk, doordien men den weg over de Rijp en Oost-Graftdijk moet nemen, want tusschen dit d. en Graft, ligt het Graftermeer. De h. te WEST-GRAFTDIJK staan aan den dijk, die ten deele langs het Groot-Noord-Hollandsch-kanaal, doch voor het grootste gedeelte langs de Vuile-Graft loopt.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke ook hier een kerkje heeft, dat in het jaar 1651 gebouwd en van eenen spitsen toren voorzien is, doch geen orgel heeft.

De Doopsgez., die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke hier ook eene vergaderplaats hebben, zonder toren of orgel.

De R. K., welke men er telt, worden tot de stat. van *de Rijp* gerekend.

Te WEST-GRAFTDIJK ligt eene steenen sluis, door welke weleer de haringbuizen heen voeren; ook heeft men er eenen zaagmolen, staande eigenlijk aan den Schermerdijk, bij de vlotbrug over het Groot-Noord-Hollandsche kanaal, waardoor het jaagpad, dat van Purmerende af langs de zuidzijde van het kanaal loopt, naar Alkmaar en verder op langs de noordzijde gaat.

Dit d. is de geboorteplaats van den Godgeleerden JACOBUS VAN NUYS KLINKENBERG, geb. 20 Februarij 1742, † 14 September 1817, na Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke geschiedenis, aan de doorluchtige school en Predikant te Amsterdam te zijn geweest, en van den geleerden Natuurkundige BERNARD NIEUWENTYT, geb. 10 Augustus 1654, † 28 Mei 1718, als Geneesheer, Burgemeester en Raad der stad Purmerende.

GRAFT-EN-GRAFT (NOORDEINDE-VAN-), kerk. Doopsgez. gem. prov. *Noord-Holland*; met 180 zielen en eene kerk te Noordeinde-van-Graft.

GRAFTERMEER, op de meeste kaarten, onder den naam van ZUIDERMEER voorkomende, meer in het balj. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Graft*, tusschen *de d.* Graft en West-Graftdijk gelegen.

GRAFT-VAN-CORBULO, kanaal, door den Romeinschen Veldheer CNEJUS DOMITIUS CORBULO, hier te lande gegraven. Zie CORBULO (GRAFT-VAN-).

GRAFT-VAN-DRUSUS, kanaal, door DRUSUS hier te lande gegraven. Zie IJSSEL (NIEUWE).

GRAFWEGE, buurs. in het *Rijk-van-Nijmegen*, prov. *Gelderland*. distr., arr., kant. en 2½ u. Z. van *Nijmegen*, gem. en ½ u. Z. van *Groesbeek*; met 35 h. en 250 inw.

GRAGANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Rembang*.

GRAGT (TER-), b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie GRACHT (TER-).

GRALDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 3 u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. van *Rauwerd*, ½ u. Z. W. van *Grouw*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenwoning. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 23 bund. 15 v. r., worden thans in eigendom bezeten door P. VAN DER VELDE, woonachtig te Grouw.

Digitized by Google

GRALDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 2 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. van *Berlikum*, Z. van Menaldum, ½ u. N. van Dronrijp.

De daartoe behoord hebbende gronden worden thans door onderscheidene eigenaars bezeten.

GRALINGEN of GRANDLINGEN, geh. in de heerl. *Brandenburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 1½ u. N. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Vianden*, gem. en ¾ u. Z. W. van *Putscheid*, ½ u. Z. van *Merscheid*, waartoe het behoort.

GRAMSBERGEN, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*, kant. *Ommen* (3 k. d., 4 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de Drenthsche gem. Hoogeveen en Koevorden, O. aan het koningrijk Hannover, Z. aan de gem. Stad-Hardenbergh en Ambt-Hardenberg, W. aan Ambt-Hardenberg.

Deze gem. bevat het plattelandst. Gramsbergen, benevens de geh. Ane, Aneveldc, Holtheme, Holthoone, Loosen en den Velde.

Deze gem. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 5865 bund., waaronder 5784 bund. 33 v. r. 6 v. ell. belastbare grond, telt 273 h., bewoond door 295 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1700 inw., die meestal in den landbouw en veeteelt, alsmede voor een gedeelte in het linnenweven, hun bestaan vinden, zoo dat er ruim 60 weefgetouwen gevonden worden, waarvan het fabrikaat, om de deugdzaamheid en sterkte, vooral door de Groningers en bewoners der omstreken, zeer gezocht wordt.

Van de Herv., die hier 1600 in getal zijn, worden ongeveer 1050 tot de kerk. gem. van *Hardenbergh* gerekend, terwijl de overige 550 de gem van *Gramsbergen* uitmaken, welke beide gem. tot de klass. van *Zwolle*, ring van *Ommen*, behooren.

De eerste, welke hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JODOCUS BULOUW, die in het jaar 1615 van zijne dienst werd ontslagen. Het beroep geschiedt door de Mans-ledematen.

De R. K., van welke men er 70 aantreft, onder welke 29 Communikanten, worden tot de stat. van *Vilsteren-en-Ommen* gerekend, doch gaan, zoodra eene nieuwe R. K. kerk te Lutten, gem. Ambt-Hardenbergh, zal zijn gesticht, en waarmede reeds een begin wordt gemaakt, daartoe over.

De 6 zich alhier bevindende Isr., behooren tot de ringsynagoge van *Deventer*.

Men heeft in deze gem. 5 scholen, als: eene te Gramsbergen, eene te Ane, eene te Holtheme, eene te Holthoone en eene te den Velde, welke gezamelijk gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht worden.

De stede GRAMSBERGEN, met een gedeelte van de gem., is eene heerl., welke in het midden der vorige eeuw bezeten werd door den Heer REINARD BURCHARD RUTGER, Graaf *van Rechteren*. Thans is zij een eigendom van den Heer EBERHARD PETER LÖHNIS, woonachtig te Rotterdam.

Het plattelandst. GRAMSBERGEN, ligt 13 u. N. O. van Deventer, 4½ u. N. N. O. van Ommen, aan de Vecht, welke riv. ook in verband is gebragt met de Dedemsvaart, die te Ane uit de Vecht begint en te Hasselt eindigt.

Het heeft weinig meer aanzien dan een klein dorp, en wordt het eerst gelijktijdig met de havezathe Gramsbergen, in het jaar 1442

genoemd. Naar PICARDT (1) af te leiden, zoude echter deze plaats, in welks nabijheid, den 27 Julij 1226, OTTO II, den vierendertigsten Bisschop van Utrecht, eenen noodlottigen veldslag aan de Drenthen leverde, toen reeds bestaan hebben.

In de Herv. kerk, waren vóór de Reformatie drie vikarijen gesticht. Den 12 April 1607, schreef de Heer VAN AASWIJN, eenen brief aan SASBOUT VOSMEER, Pausselijk-Vikaris in de Vereenigde Nederlanden, waarin hij beweerde, dat hij het regt van patroonschap over twee van die vikarijen had; en dat zoodanig regt over de derde vikarij den Drost van IJsselmuiden toebehoorde, zonder echter daarbij den titel op te geven, waarop dit regt steunde. Deze kerk, welke met toren en orgel voorzien is, werd, in het jaar 1672, door de Munsterschen verwoest, en tot hare herstelling eene collecte gedaan in de prov. Drenthe.

De school wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den eersten Donderdag in September.

Den 4 November 1777 ontstond hier bij het vlas hekelen, een geweldigen brand, waarbij 44 h. en het bovenste gedeelte van den toren in den asch werden gelegd.

Het wapen bestaat uit een schild van azuur (blaauw), beladen met drie bizantijnen van goud. Het schild gedekt door eene kroon van goud.

GRAMSBERGEN, voorm. havez. of sterkte, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 13 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 4½ u. N. N. O. van *Ommen*, gem. en 2 min. ten N. O. van *Gramsbergen*.

Dit slot, hetwelk men reeds in het jaar 1385 vermeld vindt, moet zeer sterk geweest zijn. Het was met dikke muren en torens voorzien, volgens de vroegere vestingbouwkunde versterkt, en van natte grachten omringd. Ook bekleedt het eene aanzienlijke rol in de geschiedenis. In 1521 hielden de Gelderschen het bezet, en ofschoon zij, door FREDERIK VAN TWICKELO, Drost van *Koevorden*, er uit werden gedreven, maakten zij er zich in het volgende jaar weder meester van.

In 1593 vinden wij het door VERDUGO bezet; doch het werd in dat jaar door Graaf WILLEM VAN NASSAU, met vele manschappen en zes stukken geschut, belegerd en gewonnen. In Mei 1673 kwam de Munstersche Veldoverste RANSDORP, met 900 voetknechten en elf kornetten te paard, van kanon en mortieren voorzien, voor deze sterkte. De bezetting, uit 56 of 80 man bestaande, stond onder het bevel van den Vaandrig GERRIT VAN RIEMSDIJK, en verdedigde zich zoo dapper, dat de vijand met verlies terug week. Daar VAN RIEMSDIJKS magt te gering was, om die belegering lang uit te houden, trad hij in onderhandeling en verkreeg de belofte, van met krijgseer te mogen uittrekken. Toen de Munsterschen het klein getal zagen, dat hun eenen zoodanigen tegenstand geboden had, schonden zij het verdrag en hielden de bezetting gevangen.

Toen Koevorden, in December 1672, door de Staatschen hernomen was, werd het huis GRAMSBERGEN door de Munsterschen versterkt en aldaar een dam in de Vecht gelegd, ten einde, door het onder water zetten der landerijen rondom Koevorden, die vesting weder tot overgave te dwingen, maar den 10 October 1673 brak de rondom die stad geslagen ringdijk door, waardoor vele Munsterschen hunnen dood in de golven vonden. In April des volgenden jaars, werd het slot door de

(1) *Korte Beschryvinge Van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteten Der Provincien en Landen Gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe. Waer by gevoeght zijn Annales Drenthiae*, bl. 127.

Digitized by Google

vijanden weder verlaten, en kort daarna liet Rabenhaupt het door buskruid springen. Vervolgens werd het geheel afgebroken en een nieuw huis op dezelfde plaats gebouwd, hetwelk in 1822, voor afbraak is verkocht, terwijl de grond door het dempen der beide grachten aan de weide de Steen is getrokken.

GRAMSOORD, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. O. van *Vegchel*, gem. en 20 min. Z. W. van *Boekel;* met 2 h. en 10 inw.

GRANDA, naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. Sinabo-en-Gelre, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Sinabo-en-Gelre.

GRANDHOFF of liever Grundhoff, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Echternach*, deels gem. *Beaufort*, deels gem. *Berdorf*, bestaande uit een groot ijzerwerk, met de daarbij behoorende gebouwen, smederijen enz.

De ligging, in een schilderachtig dal aan de Schwartze Erenz, die ¼ u. ten N. van hier in de Sure valt, mag met regt romantisch geheeten worden, zijnde de boschrijke hoogten, welke het omringen, ongeveer 350 Nederl. ell. boven de oppervlakte der Noordzee verheven.

GRANDLINGEN, geh. in de heerl. *Brandenburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Gralingen.

GRANGAN, strand en landingsplaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Passaroewang*.

GRANMAN-GRON, naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. Rust-en-Werk, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Rust-en-Werk.

GRANMAN-GRON (PIEKIEN), naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. Lust-tot-Rust, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Lust-tot-Rust.

GRANSVOORD, adell. h. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie Grensvoord.

GRANWEYNI of Gronwenni, naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. Twee-Gebroeders, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Twee-Gebroeders.

GRAPENDAAL, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 2½ u. W. van *Zwolle*, kant. en 2 u. O. Z. O. van *Kampen*, gem. en ½ u. Z. van *Wilsum*.

GRASDEL, ook wel Garsdel, vaartsloot in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Koedijk-en-Huiswaard*, O. van Koedijk.

GRASEN, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 1½ u. ten Z. W. van *Breda*, kant. en 1 u. ten Z. W. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel;* met 8 h. en 50 inw.

GRASHOFF, geh. in de heerl. *Elter*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grasserhoff.

GRASHUIS (HET), voorm. geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. Z. Z. W. van *Delfzijl*, bij *Meedhuizen*, waartoe het behoorde, in lage grasrijke landen. Het is thans slechts eene kleine veehoederij.

GRASHUIZEN, misschien de eigenlijke naam van het d. Garshuizen, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, maar die nooit gebruikt wordt. Zie Garshuizen.

GRASKAMPEN (DE), pold. in het *Land-van-Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Vianen;* palende N. O. aan

Digitized by Google

het Slijk, O. aan den Vinkswaard, N. O. aan het Hoogeland, Z. O. aan de Biezen, Z. W. aan Bloemendaal.

GRASPEEL, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Grave*, gem. en 15 min. N. N. O. van *Zeeland*; met 280 h. en ruim 1700 inw.

GRASPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*. Deze pold. is het zuidelijk deel van den *Crubeke-en-Graspolder*. Het dijkje, dat oudtijds misschien beide poldertjes scheidde, is reeds lang verdwenen. De Graspolder grenst dus N. aan den Crubeke-polder, O. en Z. aan den St. Joris-polder, W. aan den Antwerpen-polder. Hij is groot 10 bund. 20 v. r. 32 v. ell. Zie voorts Crubeke-en-Graspolder.

GRASSE, geh. in de heerl. *Elter*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grasserhoff.

GRASSE, kl. eil. in *Oost-Indië*, tot den *Moluksche-Archipel* behoorende, N. O. van Oby.

GRASSERHOFF, Grasse of Grashoff, geh. in de heerl. *Elter*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en ½ u. O. Z. O. van *Arlon*, arr. en 3 u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en gem. *Steinfort*.

GRASWAL, eene der vijf afdeelingen van het *Hoogeland*, in de bar. van *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Asperen*; palende N. aan den Eng, O. aan het stadje Asperen en de buitenwaarden tegen de Linge, Z. O. aan Klein-Hoogeland, Z. aan de vijf Heuvels, W. aan den Polder binnen den Tiendweg.

GRASWASSER, beek in het grooth. en de Belgische prov. *Luxemburg*. Zij ontspringt 20 min. W. van het d. Differdingen, in de zoogenaamde *Breite-Grund* (Fond-de-Gros), stroomt in eene noordwestelijke rigting en valt, na het d. Reding in Hoog-Reding en Laag-Reding gesplitst te hebben, bij den molen van het Belgische d. Athus in de *Ker*.

GRATERHEIDE, heide in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Deze uitgestrekte heide beslaat 6666 bund. en is van gemeen gebruik der rondom, niet alleen in het voormalige staatsgebied 's Lands van Valkenburg, maar ook in het Guliks en Oostenrijks gebied, gelegene dorpen. Aangaande deze heide, benevens de reden waarom zij dus genoemd en de aanleiding welke aan een der vorige Landheeren daartoe gegeven zij, om ze dus in gemeen gebruik te doen dienen, worden onder de landlieden aldaar vele dingen verhaald, voor welks echtheid men niet zou durven instaan. Zoo wil men onder anderen, dat Zuentibold, Hertog *van Neder-Lotharingen*, bastaardzoon van den Duitschen Keizer Arnold, welke te *Born*, zijne hofhouding had, en door zijn woest en brooddronken gedrag, zijne onderdanen, doch vooral de in de nabijheid van zijn slot gelegene gemeenten, veel overlast berokkende, en door het teugelloos jagtvermaak, niet zelden, hunne veldvruchten vernielde, in een oogenblik van leedwezen over dit bedrijf, aan tafel zittende, een zijner pages last gaf te paard te stijgen, en vóór het eindigen van den maaltijd, de grootste mogelijke oppervlakte van deze heide om te rijden, onder bepaling, dat de in den omgereedenen kring gelegen gronden, toen een rijksdomein, aan de hier na te noeme gemeenten, bij wijze van schadevergoeding, zoude worden geschonken. Men weet dat deze Zuentibold, nabij *Elsloo*, in het jaar 900 sneuvelde, de bedoelde gift, zoude dus omstreeks dit tijdstip dagteekenen. Voorheen was, ten opzigte van deze heide, het aandeel,

Digitized by Google

dat ieder der drie gemelde Mogendheden daarvan bevat, nimmer door grenspalen aangewezen; doch de inwoners der nabij gelegene dorpen hadden van tijd tot tijd aldaar huizen gebouwd, en onderscheidene stukken dezer heide gebroken en tot bekwaam bouwland gemaakt, waarvan zij zich alzoo den bijzonderen eigendom aanmatigden, zonder daartoe eenig verlof te hebben ontvangen, en zonder van hun huis of aangematigd land, eenige lasten te betalen. Diensvolgens zijn de drie Mogendheden, de Keurvorst van den Palts, als Hertog van Gulik, gelijk ook de Keizer, benevens de Algemeene Staten, als bezitters van het Land van Valkenburg, zamen overeen gekomen, om ieder van hun Commissarissen derwaarts te zenden, die, in het jaar 1776, deze Graterheide door eenen bekwamen Landmeter hebben doen opnemen. Er is eene geteekende kaart ontworpen, met oogmerk om, zoo het scheen, de geheele heide te verdeelen, ten einde voortaan elk met zijn eigen aandeel naar goedvinden konde handelen, wat hiervan echter geworden zij, is ons niet gebleken.

Thans behoort deze heide geheel tot ons vaderland, en is bij eene beschikking van het gewestelijk bestuur, verdeeld tusschen de gem. *Beek*, *Sittard*, *Born*, *Susteren*, *Grevenbicht*, *Stein*, *Urmond* en *Elsloo*; hoewel deze verdeeling, ook in deze dagen, tot vele moeijelijkheden en geschillen, heeft aanleiding gegeven.

GRATHEM, gem. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*, dist. en arr. *Roermonde*, kant. *Weert* (8 k. d., 9 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Nederweert, O. aan de gem. Baaxem, Heel-en-Panheel, Z. aan Heel-en-Panheel en Ittervoort, W. aan Hunzel.

Deze gem. bevat het d. Grathem, benevens de geh. Kelpen en Oler. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2107 bund., waaronder 2049 bund. 55 v. r. 97 v. ell., belastbaar land; telt 172 h., bewoond door 185 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Roermonde*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. Grathem ligt 2 u. W. Z. W. van Roermonde, 2½ u. O. Z. O. van Weert, aan de Neer. Men telt er in de kom van het d. 87 h. en 490 inw.

De kerk, die aan den H. Severinus toegewijd is, is een oud ruim gebouw, met toren en orgel voorzien. Men heeft in het jaar 1841, deze kerk met een zijpand vergroot.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht.

De kermis en jaarmarkt wordt jaarlijks den 24 October gehouden indien die niet op eenen Zondag valt, in welk geval zij den volgenden dag gehouden wordt.

GRATHEMER-BEEK of Aa, riv. in de prov. *Limburg*, arr. *Roermonde*, die, in de nabijheid van het d. Grathem, de *Ghoorbeek* verlaat, voorts oostwaarts aanstroomt, en bij Wessem in de *Maas* valt.

GRATI, Gratti of Grattie, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. en reg. *Passaroewang*.

Men heeft in dit dist. een binnenmeer, Ranoe-Klindoengan geheeten.

GRATIA'S HOOP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Garcia's hoop.

Digitized by Google

GRATIA'S KAMP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Garcia's kamp.

GRATINGA of Gratingha, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Almenum*, 5 min. O. van *Harlingen*, thans, sedert lang, verdwenen. Waarschijnlijk heeft zij gestaan in de nabijheid van of op de thans nog aanwezige *Grettingabuurt*, welke haren naam van die state schijnt te ontleenen.

Deze state moet behoord hebben aan het geslacht Gratinga, van hetwelk Sicko Gratinga voorkomt, als medeonderteekenaar van den Reversaalbrief, den 9 Julij 1504 door een aantal Friesche Edelen aan den Hertog *van Saksen* gegeven; zijnde hij waarschijnlijk dezelfde Sicko, die bij Schotanus (1) onder de Edelen in Barradeel voorkomt onder den, naastdenkelijk verkeerd gespelden, naam van Sicke Gaepma. In 1571 althans moet bovengemelde state nog aanwezig zijn geweest: want op den 6 December van dat jaar heeft, bij koopbrief, mede onderteekend door Adriaen van Dekema, Secretaris van Barradeel, IJtr van Gratingha, geassisteerd met » Jonckheer Marten van der Nitsen, » haar echte man," woonachtig te Minnertsga, verkocht aan Aecht Jansdochter, wonende te Witmarsum: » Acht gouden guldens en een » en twintig stuivers jaarlijksche vrije rente op en uit speciaal hare » zathe en landen tot Gratingha, bij Harlingen, en voerts generalycken » en specialycken op alle hare andere teghenwoerdighen en toecomende » goederen;" voor eene som van een honderd vijf en twintig gouden guldens, van 28 stuivers Brabands, behalve de intrekking van eene vroegere rente. Van het jaar 1661 tot 16 Julij 1696 was zekere Harmen Grettinga Mederegter of Bijzitter van Barradeel. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze een der laatste afstammelingen van het adellijk geslacht Gratinga is geweest; doch dit is niet zeker, en het blijkt ook niet, dat hij zich als Edelman kwalificeerde.

GRATINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 4½ u. W. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. O. ten Z. van *Harlingen*, 10 min. N. van *Hitsum*, waartoe zij behoorde. Er is thans niets meer van te zien of te onderkennen. Doch Mr. Jacob Hanekuik te Harlingen heeft, ten O. van Midlum, eene zathe, *Gratinga-state* geheeten.

GRATINGABUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie het volgende art.

GRATINGABUURT, Gratingaburen, Grettingabuurt, of, zoo als het in de volkstaal wordt uitgesproken, Grettingeburen, b. van het d. *Almenum*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, arr. en 4½ u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 5 min. O. van *Harlingen*, aan de Leeuwarder trekvaart, met 25 huizen en 100 bewoners, die kerkelijk tot *Harlingen* behooren.

Vroeger stond hier de state Gratinga. In den gevel van een der oudste huizen van de buurt, van ouds genaamd het Bonthuis, vroeger eene herberg, thans een panwerk, wordt een steen gevonden, met het woord Grettingabuiert. Men vindt hier de dorpschool van Almenum, in 1828, met de onderwijzerswoning nieuw gebouwd (zie Almenum) en 2 pan- en estrikfabrijken.

GRATINGA-STATE, zathe, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*.. Zie Gratinga.

GRATINGHA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie Gratinga.

---

(1) Kronijk, fol. 327.

Digitized by Google

GRATTI of GRATTIE, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GRATI.

GRAUWEDIJK (DE) of DE GROUWEDIJK, dijk in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke van het Rengersdiep, in eene noordoostelijke strekking, door de gem. *Ten-Boer*, naar de Fivel of het Damsterdiep loopt, waaraan hij tegenover het buit. Ekenstein stuit.

GRAUWEKAT (DE), geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 2 u. W. van *Sneek*, ½ u. Z. van *Westhem*, waartoe het behoort, aan den Hemdijk.

GRAUWENWAARD ('S), oude naam van het eilandje 's GRAVENWAARD, in den Rijn, dat vroeger tot *Gelderland* behoort heeft. Zie GRAVENWAARD ('s).

GRAUWERT, naam, onder welken het HUIS MONTFORT, in de heerl. *Montfoort*, prov. *Limburg*, algemeen bekend staat. Zie MONTFORT (HUIS-TE-).

GRAVE, kant., prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*; palende N. aan de Maas, die het van de prov. Gelderland scheidt, O. en gedeeltelijk Z. aan het kant Boxmeer, voorts Z. en Z. W. aan het kant. Veghel, W. aan het kant. Oss.

Men telt er de 15 volgende gem.: Grave, Beers, Deursen-en-Dennenburg, Dieden-Demen-en-Langel, Escharen, Gassel, Herpen, Huisseling-en-Neerloon, Linden, Mill-en-St. Hubert, Ravestein, Reek, Schayk, Velp en Zeeland. De oppervlakte beslaat 13,500 bund. Men telt er 2558 h., bewoond door 3149 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 16,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GRAVE, ring, prov. *Noord-Braband*, klass. van *'s Hertogenbosch*, Deze ring bevat de volgende 6 gem.: Boxmeer-en-Sambeek, Cuyk-en-Beers, Dieden, welke eene afzonderlijke gem. is, doch thans bediend wordt door den Predikant van Ravestein, Grave-en-Mill, Ravestein en Vierlingsbeek; bevattende te zamen nog geen 1000 zielen. De Predikant van Vierlingsbeek had voor den Belgischen opstand ook de predikdienst waar te nemen in de gemeente Blitterswijk, in het hertogdom Limburg gelegen, doch is sedert daarvan ontslagen, daar de Predikant van Venlo thans die gemeente bedient. Men telt er 7 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 5 Predikanten.

GRAVE, gem., prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Grave* (7 m. k., 3 s. d., 2 ged.); palende N. aan de Maas, O. aan de gem. Gassel, Z. en W. aan Velp.

Deze gem. bevat, behalve de stad Grave, den polder Mars-en-Wijth. Zij beslaat eene oppervlakte van 330 bund., telt 598 h, bewoond wordende door 669 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2500 zielen, die meest hun bestaan vinden in den handel, het fabrijkwezen en het verteer van het garnizoen. Men heeft er fabrijken van gedrukt katoen en van kanten; weverijen van boerenstreep; nog al vele goud- en zilversmeden; 4 bierbrouwerijen, en eene disteleerderij, welke thans (1842) in eene jeneverstookerij veranderd wordt.

De R. K., welke er ruim 2400 in getal zijn, onder welke 1700 Communikanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Cuyk*, behoort.

De Herv., wier getal, behalve het garnizoen, met de daartoe behoorende huisgezinnen en kinderen, ruim 130 beloopt, behooren tot de gem. *Grave-en-Mill*.

Digitized by Google

De Evang. Luth., welke vroeger eene filiaal gem. uitmaakten, waarin de Predikant van *Nijmegen* de dienst waarnam, zijn, op weinige na, uitgestorven.

De Isr., van welke men er 55 telt, behooren tot de bijkerk van *Cuyk*. — Men heeft in deze gem. twee lagere scholen, en ééne Latijnsche school, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 500 leerlingen bezocht worden.

Deze gem. behoorde vroeger tot de bar. van Cuyk, die als een bezitting van het huis van Oranje-Nassau, uit de nalatenschap van Willem III, Prins *van Oranje*, aan Joan Willem Friso gekomen is.

De stad Grave of de Graaf, in het Latijn Gravia, ligt 6¼ u. N. O. van 's Hertogenbosch, 2¾ u. Z. W. van Nijmegen, 3½ u. O. van Oss en 4¾ u. N. W. van Boxmeer, 51° 45′ 38″ N. B., 23° 24′ 19″ O. L.

De stichting en de eerste naamgeving dezer stad, is met veel onzekerheid vermengd, en wordt door deze en gene Schrijver, verschillender wijze opgegeven. In het algemeen wordt Herman II *van Cuyk*, die den Grafelijken titel voerde, voor de eerste stichter dezer stad erkend. Deze stichting zou geschied zijn in het begin der twaalfde eeuw, bij gelegenheid dat het slot te Cuyk, waarop hij en zijne voorzaten voorheen hun verblijf gehouden hadden, door Diderik VI, Graaf *van Holland*, bij diens vijandelijken inval in deze landstreek, benevens de andere sloten, was verwoest geworden. Men zegt dat Herman van Keizer Lotharius, of zijnen opvolger, zou verzocht en verkregen hebben, om, nadat zijne heerl., als een rijksleen, hem ontvreemd was, een afgezonderd stuk van het Land-van-Cuyk te mogen afgraven, ten einde daarop een nieuw slot of eene stad te bouwen, welke van dit afgraven den naam van Grave ontvangen had. Anderen meenen, dat hij aan dit slot en stad den naam van Grave toegelegd had, ten aandenken van den Grafelijken titel, welke hij eerst gevoerd, doch, ter oorzake van den moord aan Graaf Diderik's broeder gepleegd, verloren had. Het oudste gevoelen wegens de naamsafleiding is, dat zeker Romeinsch Krijgsoverste, met name Gravio, deze stad gesticht heeft. Men weet uit Tacitus, dat de Romeinen langs de Maas versterkte legerkampen gemaakt hebben. Hoogst waarschijnlijk zal ter plaatse, waar thans Grave ligt, een dergelijk verblijf geweest zijn. Men heeft er onlangs in een huis een paar Romeinsche munten gevonden, welke naar de bibliotheek van het Noord-Brabandsch genootschap zijn opgezonden. *Cuyk*, Grave, *Ravestein*, *Megen*, *Empelen* (1), *Heusden*, *Geertruidenberg*, alle plaatsen langs de Maas, hebben waarschijnlijk aan dien maatregel der Romeinen hun meerder aanzien, boven de anderen dorpen langs die rivier, te danken. Bij hare overheersching bestonden al deze plaatsen vel reeds, doch de Romeinen kozen, uit een strategisch oogpunt, bij voorkeur deze, als verdedigingskampen tegen de invallen der Over-Maassche of Over-Rijnsche Germanen.

De stad is binnen hare wallen klein van omvang, en beslaat eene oppervlakte van circa 64 bund., de vestingwerken medegerekend, zoo dat men haar in een kwartier uurs tijd kan rondgaan. De vestingwerken bestaan uit drie heele en twee halve zeer ruime en groote bastions, door vier ravelijnen gedekt, aangelegd volgens de stelsels van Coehoorn en Virman, en vijf duchtige bolwerken, door vier halve manen bestreken.

(1) Hier ontdekte onze geleerde medearbeider Dr. C. R. Hermans onlangs ([illegible]) eene Romeinsche begraafplaats.

Digitized by Google

aan de landzijde door laag weiland omgeven en gedekt door een kroonwerk, Coehoorn genaamd, aan de overzijde op den Gelderschen oever, dienende, om de stad, welke anders van den waterkant open ligt, van die zijde te verdedigen; hoewel thans voor de verdediging der vesting nutteloos, is het te verwachten, dat het welligt eene aanmerkelijke verandering zal ondergaan. De oude muur der stad is, op sommige plaatsen, nog overgebleven, en van onderscheidene torens voorzien, ofschoon daarvan thans weinig meer zigtbaar is. De vestingwerken van Grave zijn allen vrij regelmatig aangelegd. Thans (1842) bouwt men op de oostzijde van den walgang, in het bastion Blaauwkop, een bomvrij gebouw, bestaande uit twee boven elkander geplaatste rijen van dikke gewelven, welke ingerigt zijn tot huisvesting van 1200 man, een kruidmagazijn, laboratorium, werkplaatsen, en met schietgaten voor zwaar en ligt geschut. Het moet in het jaar 1844 voltooid zijn, is eenig in zijn soort, en prijkt met het volgende opschrift:

AEDIFICIUM HOCCE,
PROPUGNACULUM,
ADVERSUS HOSTES
DEFENSORIBUS TUTUM,
SUFFUGIUM,
REGI
GULIELMO II
INCHOATUM,
CIƆIƆCCCXXXXI,
PERFECTUM
CIƆIƆCCCXXXXIV.

(d. i. Dit gebouw, eene borstwering tegen de vijanden, een veilig toevlugtsoord voor de verdedigers, is onder Koning Willem II begonnen in 1841, voltooid in 1844).

In de stad zijn drie blokken kazernen, waarin 1500 man kan gehuisvest worden, en welke in zeer goeden staat zijn. Van deze blokken is een in het jaar 1825 geheel nieuw gebouwd, hetwelk in 1840 tot Garnizoens-infirmerie is ingerigt en daartoe thans dient.

De Maas stroomt langs de stad aan de noordzijde, en vult hare wijde en diepe grachten met water. Aan den anderen kant heeft men vele lage landen, die door het riviertje de Raam, dat uit de Peel komt, en somtijds over zijne boorden vloeit, vochtig en diep gemaakt worden. In de wintermaanden, stroomt de Beersche Maas over de landerijen, die onder de stad gelegen zijn, en zet die zoo diep onder water, dat zij met kleine schuitjes bevaren kunnen worden, de stad is op zulke tijden, volstrekt ongenaakbaar voor den vijand, daar zij alsdan, met de dorpen Escharen en Gassel, van alle zijde door water ingesloten, en dus als op een eiland, ligt. Ook de overzijde, om het Kroonwerk, ligt des winters onder water, door het ondervloeijen van de uiterwaarden bij eenen hoogen rivierstand. Zeer veel wordt aan deze vesting te koste gelegd, om haar, als sleutel van Nederland, in eenen weerbaren staat te brengen en hare toegangen tegen elken vijand te versterken. Onderscheidene plannen liggen daartoe in gereedheid, als daar zijn: eene halvemaanswijze circumvallatie, op een half uur afstands van de stad; het slaan van een brug over den Elftweg, welke in den winter, door de Beersche-Maas ondervloeit, zoodat men zelfs veel moeite heeft met het transport der troepen; alsmede het leggen van een kanaal, beneden de stad, met

Digitized by Google

eene groote sluis, om van deze zijde de provincie, op het terrein der Beersche-Maas, des te beter onder water te kunnen zetten.

Men heeft binnen GRAVE, 396 h., welke gedurende de laatste vijf en twintig jaren voor het grootste gedeelte vernieuwd, aanmerkelijk verbeterd en thans in zeer goeden staat zijn. Men telt binnen de wallen ongeveer 2300 inw. De stad is van drie poorten voorzien: de Maaspoort, de Hampoort en de Brugpoort. De Hampoort is een deftig bomvrij gebouw, en kan met regt de schoonste poort van Nederland genoemd worden. Zij is zoo groot, dat er, in tijd van belegering, wel twee bataillons voetvolk in kunnen geborgen worden. Men had te GRAVE eertijds een fraai kasteel, alwaar de Heeren VAN CUYK, gewoonlijk hun verblijf hielden, en waar ADOLF, Hertog *van Gelder*, in het jaar 1465 zijnen vader gevangen nam, dien hij in den barren winter naar het kasteel te Buren liet vervoeren. Het was veel ouder dan de stad, doch in de belegering van het jaar 1674, zeer beschadigd zijnde, heeft men het eenige jaren daarna, afgebroken, om de vestingwerken der stad aan dien kant bekwamer te kunnen verbeteren. De stallen en voorpoort van dit kasteel zijn alleen overgebleven. Van de stallen heeft men een wapenhuis gemaakt, waarin wapens van allerlei aard voor eene belegering voldoende, in eenen goeden staat, voorhanden zijn. Op de voormalige plaats van het kasteel, thans tot een bastion van dien naam gemaakt, heeft men ook in het wapenmagazijn der vesting, een zwaar kruidmagazijn. Van het kasteel zelf is thans niets meer te onderkennen, dan een kleine toren en spits, zigtbaar aan het gebouw, waar tegenwoordig de voornaamste burgers hunne societeit houden. Het kleine kasteel, waardoor de Maas beschermd werd, is, ter gelegenheid van het uitbreiden der vestingwerken langs die rivier, ook ten eenenmale geslecht.

Van twaalf straten, uit welken de stad GRAVE bestaat, loopen er vier uit op een groot plein, rondom hetwelk vele goede huizen staan.

Het Stadhuis dat op de *Markt* staat, is een fraai gebouw. Als eene merkwaardigheid wordt daar een zilveren keteltje bewaard, hetgeen MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf *van Buren*, te Tunis, op de kust van Afrika, bij den krijgstogt van Keizer KAREL V derwaarts, heeft buit gemaakt en, in 1536, aan de stad ten geschenke gegeven. De Regering heeft onderscheidenen Vorsten en rijksgrooten daaruit den eerewijn aangeboden. Midden om dit keteltje is benevens het wapen der Heeren van Buren, in letters uitgesneden. DIT KETELKEN IS BY MAXIMILIAEN JONCK GRAEF VAN BVEREN VAN DER ONGELOVIGE IN AFRICA GEWONNEN EN DEN 28 DESEMB. A. 1536 DER STAT GRAEF GEGOVEN. Ook vindt men op het stadhuis de eigenhandig geschreven capitulatie van den Maarschalk DE TURENNE, op welken de stad, in het jaar 1672, aan de Franschen is overgegaan; alsmede eenen brief van den Hertog van ALBA, aan de regering der stad, over het leveren van vivres aan de Spaansche troepen.

De Hoofdwacht, op de *Markt*, is vroeger eene Vleeschhal geweest en deze was later onder het stadhuis, waar thans de gevangenen bewaard worden; doch sedert jaren heeft hier geen vleeschhal meer bestaan.

Van de beide jaarmarkten, die men er houdt, valt de snijmarkt in, Maandag na den Zondag Judica of veertien dagen vóór Paschen en duurt eenen dag, op welken veel linnen, laken, vruchtboomen, heesters enz., verhandeld worden; de najaarsmarkt, Vrijdag voor Allerheiligen en duurt eenen dag. De kermis, welke den eersten

Digitized by Google

Zondag in September begint en acht dagen duurt, is van niet veel beteekenis, doordien er zelden, en dan nog weinige, kramen komen, en er naauwelijks iets van eene kermis te zien is. Ook is er eene wekelijksche graanmarkt.

Men heeft te GRAVE mede een Postkantoor en eene Station der Paardenposterij.

De Roomsch Katholijke Kerk, op de *Markt*, aan de H. ELIZABETH toegewijd, was voorheen een fraai kruisgebouw. Zij is gesticht door JAN I, Heer *van Cuyk*, en diens gemalin JUTHA VAN NASSAU, die daarvan gemaakt hebben eene collegiale kerk, stichtende daarin een collegie van zes Kanunniken, onder eenen Deken. Met den opbouw is een aanvang gemaakt in het jaar 1290 en zij is voltooid in het jaar 1308. Het koor dezer kerk is in 1506 begonnen, en, na tien jaren, namelijk in 1516, voltooid, door welken bouw de meeste goederen dezer kerk weggeraakt zijn. Bij het zware beleg van het jaar 1674 door de Franschen, is het schip der kerk, door de menigvuldige kogels, bij die gelegenheid er ingeworpen, onbruikbaar gemaakt en diensvolgens afgebroken. Het spits van den hoogen toren werd tevens zeer gehavend en het klokkenspel onbruikbaar gemaakt. Zij is door de Hervormden, die haar destijds in bezit hadden, in het jaar 1739, aanmerkelijk verbeterd en versierd. Gemelde Heer JAN VAN CUYK is, even als zijne opvolgers, in deze kerk begraven. Onder deze was ook ARNOUD, Hertog *van Gelder*, ter wiens eere KAREL *de Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, in deze kerk eene prachtige graftombe heeft opgerigt. Bij het beleg der stad, in 1794, werd dit gedenkteeken deerlijk geschonden. Het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek bepaalde, kort hierop, dat een nieuw in de plaats zou worden opgerigt, bestaande in eene sarcophaag van geslepen arduinsteen, waarachter eene naald rijst; op de naald is eene urne, ter zijde vaandels, wapenen enz. Op een schild of tablet, aan de naald gehecht, leest men, in gouden letteren, het volgende:

ARNAUD,
HERTOG VAN GELDERLAND,
DOOR ZIJNEN ZOON ADOLF
UIT DE REGERING GESTOOTEN EN
GEVANGEN GEZET,
VERVOLGENS DOOR CAROLUS AUDAX
VERLOST, EN DOOR BEHULP
VAN DE BURGERIJ DER STAD GRAVE
IN DE REGERING EN HET BEZIT
ZIJNER REGTEN HERSTELD
EN TEGEN DE WEDERSPANNELINGEN
VERDEDIGD ZIJNDE,
IS, NA DEZELVE OVERWONNEN
TE HEBBEN,
ZIJN OVERBLIJFSEL,
OP ZIJNE BEGEERTE, ALHIER
IN EEN AANZIENLIJK
PRAALGRAF BIJGEZET.

HIJ STIERF DEN XXIII VAN
SPROKKELMAAND
MCCCCLXXIII

Op de voorzijde van de sarcophaag staat:

HET
PRAALGRAF
DOOR HET BOMBARDEMENT
DEZER STAD
IN DEN JAAR MDCCXCIV
ONHERSTELBAAR
BESCHADIGD ZIJNDE, HEEFT
HET STAATSBEWIND
IN DESZELFS PLAATS
DIT GEDENKTEEKEN DOEN
OPRIGTEN
MDCCCII.

Op het koor vóór het gewezen hoogaltaar, is mede de begraafplaats van den Spaanschen Gouverneur, DIEGO DE VILLE CALDRON. Ook was in dit koor, ter plaatse waar eertijds dit altaar stond, eene fraaije graftombe, opgerigt voor Jonkheer THOMAS VAN STAKENBROEK, Luitenant-Generaal der kavallerie, en tweede Staatsche Gouverneur dezer vesting, die in 1641 aldaar gestorven en begraven is. Dan deze tombe is, in 1672, door de Franschen weggedaan. Nadat deze kerk sedert de Reformatie bij de Hervormden was in gebruik geweest, behalve in de jaren 1672—1674, wanneer GRAVE door de Franschen bezet was, werd zij in het jaar 1799 aan de R. K. teruggegeven, en is thans, nadat zij, in het jaar 1842, belangrijke herstellingen ondergaan heeft, waarbij zij van een nieuw torentje is voorzien geworden, een der belangrijkste gebouwen der stad; terwijl zij bovendien, in het volgende jaar, een nieuw orgel bekomen zal.

Men had vroeger te GRAVE een nonnenklooster van de Franciscaner orde, in de *Beggijnenstraat*, genoemd Maria-graf, dat lang na de vrede van Munster, uit bijzondere gunst der Prinsen van Oranje, Heeren der stad GRAVE en het Land-van-Cuyk, heeft mogen blijven bestaan, doch in het jaar 1800 vernietigd is door den geduchten storm van 9 November, welke dat gebouw, hetgeen bij het bombardement in 1794 niet geleden had, in eenen puinhoop heeft doen verkeeren, waaruit het, bij gebrek aan middelen, niet weder is kunnen verrijzen. De goederen van dat klooster zijn, volgens staatsbesluit in 1802, onder de administratie der domeinen gebragt, doch de inkomsten daarvan aan de twee, dien ramp overleefd hebbende, Geestelijke zusters, haar leven lang toekend, die echter thans reeds sedert langen tijd overleden zijn. Van de voormalige kloostergebouwen heeft men later twee woonhuizen gemaakt, waarvan het eene gediend heeft tot pastorie van den Predikant der Hervormde gemeente, doch in 1799 aan de R. K. is overgegeven, wier Pastoor er vroeger in gewoond heeft; tegenwoordig echter wordt het door die gemeente verhuurd. Het andere is in 1833 het eigendom geworden der Herv. gemeente, die het tot eene predikantswoning heeft ingerigt. De kerk, thans bij de Hervormden in gebruik, is een redelijk goed gebouw van een klein torentje en orgel voorzien, hetwelk nogthans vele herstellingen behoeft, waartoe de gemeente, uit gebrek aan fondsen, niet in staat is.

De Evang. Luth. gem., welke hier voorheen bestond, gelijk ook de vroegere Fransche of Waalsche gem., die thans hier niet meer is, oefende hare godsdienst in het tegenwoordig kerkgebouw der Herv., hetwelk ook altijd tot garnizoenskerk gediend heeft, toen hier vóór 1794 nog Duitsche regimenten in bezetting lagen.

Digitized by Google

Het St. Catharina-Gasthuis, in de *Brugstraat*, waaraan den 27 Mei 1836 de eerste steen gelegd werd, is opgetrokken, op dezelfde plaats, alwaar het oude bouwvallige Gasthuis, in 1294 gesticht en in het jaar 1835 afgebroken, gestaan heeft, waardoor alzoo eene inrigting hersteld is, welke te dier stede, sedert het bombardement van 1674, niet meer aanwezig was. In dit gebouw worden eenige oude mannen en vrouwen verpleegd, bediend door zeven geestelijke zusters (*Soeurs de Charité*), die deswege Gasthuiszusters worden genoemd. Het geniet de novale tienden over een goed gedeelte van het Land van Cuyk, en is in het bezit daarvan hersteld door eene regterlijke uitspraak, in 1842 gewezen. De fondsen van dit gesticht zijn voor de algemeene armen, of voor alle de armen der stad bestemd, zonder onderscheid van godsdienst. Voorts heeft men te Grave eene Subcommissie der Maatschappij van Weldadigheid en eene Bank van Leening. Het Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 3 Januarij 1824 hier werd opgerigt, en toen 20 leden telde, bestaat niet meer, het ging uit gebrek aan leden in 1839 te niet. Er bestaat eene zeer goede Latijnsche school met 16 leerlingen, waaraan door eenen Rector onderwijs wordt gegeven. Ook had men hier vroeger eene kostschool voor Jongeheeren, doch deze bestaat niet meer, hoewel er eene Fransche school aanwezig is, en eene stads of Nederduitsche school, welke laatste in het bezit is van een uitmuntend gebouw.

Grave heeft onderscheidene beroemde mannen voortgebragt, als daar zijn: de Godgeleerden: Henricus Vermeulen, † den 22 October 1532, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Nijmegen, en Gualtherus Ruys, † den 3 Junij 1536, als Dominicaner te Nijmegen.

De Regtsgeleerden: Gerardus Roelofs, † in 1591; Johannes Wier of Janus Wierius, de eerste, die tegen de leer der tooverijen geschreven heeft, geb. in 1515, † in 1588, en Jacobus Henricus Croeser, geb. in 1691, † 13 Januarij 1733, als Hoogleeraar te Groningen.

Den Sterrekundige Antonius Hermanus Gongava, † in 1550.

De Geschiedschrijvers: Hermannus Coene, † vermoedelijk in 1430, als Kanonnik in zijne geboorteplaats; Gaspar Harteveld, † vermoedelijk in 1445, als Kapittel-Deken te Gouda; Gulielmus Verheiden, † in 1591; Jacobus Verheiden, † vermoedelijk in 1591, en Diederik Paringet, † in 1716, als Rentmeester zijner geboorteplaats, na eene *Beschrijving van de stad Grave en den Lande van Cuyk* te hebben nagelaten.

Den Letterkundige Andreas van Helmond, † vermoedelijk in 1530.

Den Latijnsche Dichter Joachim Axonius, geb. in 1460, † 8 September 1526 (1).

De Krijgslieden: Engelbert George van der Plaat, geb. 12 September 1756, † 15 November 1831, als Generaal-Majoor; zijnen broeder Andreas Hendrik Johan van der Plaat, geb. 11 Februarij 1761, † 15 Februarij 1819, als Luitenant-Generaal en Gouverneur van Antwerpen, na, om de diensten, welke hij de Russen bewezen had, bij de overwinning door Vorst Gallitzin, in 1791 op de Turken behaald, de orde van St. Wlademir verworven, en later, uit handen van Keizerin Catharina, eenen eeresabel, met het opschrift: *aan de Dapperheid*, ont-

(1) Men vindt eene opgave van alle de Noordbrabandsche Geleerden en Letterkundigen, in de *Introductio in Notitiam Rei Literariae Maxime Provinciae Brabantiae Septentrionalis*, van onzen geleerden Medearbeider C. R. Hermans.

Digitized by Google

vangen te hebben; PETER (eigenlijk JAN PIETER) VAN SUCHTELEN, geb. 2 April 1751, † 18 Januarij 1836, als Keizerlijk-Russisch Generaal en Chef, na onderscheidene vestingen in Rusland hersteld, en het *Catharina-Kanaal*, in het gouvernement Wologda, ontworpen te hebben, en CASPAR Baron DE WALDKIRCH, geb. den 30 April 1777, † 8 Februarij 1841, als Generaal-Majoor en Adjudant van Prins FREDERIK *der Nederlanden*.

OTTO, Heer *van Cuyk en Heverlee*, gaf, in het jaar 1322, volgens sommigen in 1323, GRAVE, met alle hare voorregten, in handen van JAN III, Hertog *van Braband*, over, en deze gaf aan den Heer van Cuyk die stad terug, om die, voor hem en zijne erfgenamen, als een leen van Braband, te houden, waarvan Heer OTTO terstond hulde en manschap deed. De Hertog schonk hem voor deze dienst 8000 ponden tournoizen (26,000 guldens). Hoewel OTTO, den Hertog de stad GRAVE overgaf, behield hij echter het Land van Cuyk, als een leen van het Keizerrijk. Die stad werd dus aan Braband gehecht. In de Maand October 1386, deed JOHANNA, Hertoginne *van Braband*, GRAVE belegeren. Na vele vergeefsche aanvallen, was zij genoodzaakt van het beleg af te zien en de stad, door eene insluiting, uit te hongeren. WILLEM, Hertog *van Gelder*, voorziende, dat de stad, door gebrek aan leeftogt, eindelijk zoude moeten bukken, werd te rade, de Hertogin de bemiddeling van ALBRECHT, Hertog *van Henegouwen*, zijnen schoonvader voor te slaan, belovende zich onverbrekelijk aan die uitspraak te zullen houden. Deze wees de stad GRAVE aan Hertogin JOHANNA toe, om die te bezitten, zoo als zij die vóór den Oorlog gehouden had. De wederzijdsche schaden zouden tegen elkander vereffend gerekend, en zoo ook de gevangenen zonder eenig losgeld geslaakt worden. Hij behield eindelijk aan zich, de uitlegging der twijfelachtigheden, welke er in de voorwaarden mogten voorkomen, gelijk mede de beslissing van de verdere zaken, die gedurende dezen oorlog voorgevallen waren. Beide partijen namen deze voorwaarden aan, en keurden die goed; doch de vrede was naauwlijks gemaakt of zij werd gebroken. De Hertog *van Gelder* bemagtigde wederom de stad GRAVE en leverde de krijgsgevangenen niet over. Na hield men te 's Hertogenbosch eene bijeenkomst tot bijlegging der geschillen, welke echter vruchteloos afliep. Men besloot derhalve ten voordeele van de Hertogin eene algemeene heervaart uit te schrijven, om de stad GRAVE in te nemen. Het leger kwam, in de maand Junij 1388, ten dien einde te velde en trok naar de stad, welke men aan de eene zijde langs de Maas zeer benaauwde. Het Brabandsche leger, dat op 40,000 man gerekend werd, vorderde echter weinig, om dat de stad niet van rondsom ingesloten was, zoo dat men van den anderen kant, langs de Maas, daar volk in konde brengen. Derhalve werd besloten, een gedeelte van het leger over die rivier te doen trekken, waartoe in allen spoed eene brug geslagen werd; de belegerden, dit ziende, deden des nachts eenen uitval en verbrandde die brug. Hierop trokken 10,000 man, met vergunning van den Heer van Ravestein, te dier plaatse over de Maas, over eene schipbrug, daartoe met spoed nedergeslagen, en omtrent duizend dier manschappen stroopten in Gelderland. De Hertog van Gelder, onderrigt zijnde, dat er weinig order in het Brabandsche Leger was en dat men zich meest op het plunderen toelegde, besloot zich van die gunstige gelegenheid te bedienen. Hij trok derhalve heimelijk op, vergezeld van eenige Edelen, omtrent 300 speerdragers en eenige boogschutters, en verraste in den vroegen morgen de Brabanders, van welke er omtrent 1500

Digitized by Google

sneeuvelden of in de Maas verdronken. Het overige gedeelte des legers was hierdoor zoo verschrikt, dat het zich op de vlugt begaf. Niets was in staat, om het krijgsvolk tegen te houden, zoo dat de belegering met de uiterste verwarring werd opgebroken. Al de pakkaadje, levens- en krijgsbehoeften gingen verloren. Gelukkig was het voor de Brabanders, dat de belegerden geen kennis van hunne nederlaag hadden, want zij bleven binnen hunne wallen, zich verbeeldende, dat de belegeraars, uit eene krijgslist, terugtrokken, om hen, bij het doen van eenen uitval, zoo veel te eerder te overrompelen. Zij werden omtrent den middag eerst van den waren stand der zaken onderrigt, wanneer zij naar buiten togen, en de legerplaats plunderden, bekomende daarbij veel buit, krijgsbehoeften, levensmiddelen en tenten.

Bij den Zoen, in het jaar 1390, tusschen den Hertog van Gelder en Johanna, Hertogin *van Braband*, werd bedongen, dat de stad Grave aan Braband zoude verblijven.

Gedurende den oorlog, die, in het jaar 1478, weder tusschen de Gelderschen en Brabanders uitbarstte, werd Grave, door die van 's Hertogenbosch met blokhuizen omsingeld en ingenomen. De burgerij behield niets dan lijf en goed, de stad werd met eene sterke bezetting voorzien, en Cornelis, Heer *van Zevenbergen*, tot Bevelhebber daarover gesteld.

In den aanvang van den Spaanschen oorlog maakte Alva zich meester van Grave, voorgevende, dat de Baron Willem I, Prins *van Oranje*, tegen zijnen wettigen Vorst was opgestaan. De stad werd echter, op den 27 April des jaars 1568, den Spaanschen bij verrassing ontweldigd, en in naam van den Prins van Oranje overmeesterd, door zekeren Sander Turk, die met eene schuit voor de stad kwam, waarin hij zijne manschappen verborgen had, en dus de stad door dezelfde list won, als later te Breda, door middel van een turfschip plaats had. De tijding hiervan kwam zoo dra niet te Brussel, of men zond eenig volk naar Grave, om die stad wederom te bemagtigen. Turk, de aankomst van dezen hoop vernemende, verliet de stad, in welke toen eene goede bezetting, onder den Spaanschen Overste Braccamonte, gelegd werd. De ingezetenen leden veel door de wreedheid van dezen Overste, tot dat zij, in het jaar 1577, besloten zich van zijne dwingelandij te ontslaan. De Regering lokte hem te dien einde op het kleine kasteel aan de Maas, alwaar zij hem noodigde op een feestelijk maal, dat hem gegeven werd; terwijl zij in stilte, eenige gewapende burgers had doen komen, en zoodra had men er hem niet binnen, of de brug werd opgehaald en hij gevangen genomen. Na eenige dagen voerde men hem, naar Maastricht. De Prins van Oranje kreeg tijding van dezen welgelukten aanslag, en zond der stad eenig krijgsvolk toe, met welks hulp men de Spaansche bezetting verdreef. De stad bleef in de magt der Staatschen tot in het jaar 1586, wanneer zij, den 7 Junij, door Parma werd ingenomen.

Maurits, Prins *van Oranje*, kwam er, in het jaar 1602, voor, en maakte er zich, den 19 September, in het gezigt van het Spaansche leger, na een beleg van twee maanden, meester van. Hij legde er in het laatst van het jaar de Spaansche krijgsknechten in, die op het kasteel te Hoogstraten gelegen hadden, en, aldaar aan het muiten geslagen zijnde, dat kasteel aan hem hadden overgegeven. Zij verbonden zich met eede, den Duitschen bodem, zoo min als dien der Vereenigde Nederlanden, te zullen beschadigen,

en zoo lang zij zich met de Aartshertogen niet verzoend hadden, zouden zij de Staten der Vereenigde Nederlanden getrouw dienen, mits dat hun leger afgezonderd en van stormen en graven verschoond bleef. Verzoend zijnde zouden zij de stad GRAVE ruimen en zich weder naar Hoogstraten begeven. Deze Spaansche krijgsknechten trokken den 14 November 1603 de stad binnen, en verlieten haar den 9 Junij des volgenden jaars.

De Spaanschen en in het bijzonder GROBBENDONK stelden sedert verscheidene pogingen in het werk, om GRAVE wederom magtig te worden, onder anderen in den nacht tusschen 18 en 19 Augustus 1803, doch te vergeefs. De Staten bleven meester van de stad tot in het jaar 1672. Zij was toen, zoo van levensmiddelen, als van oorlogsvoorraad, wel voorzien, en werd bewaard door eene bezetting van omtrent 2500 man, genoegzaam voor eene vesting van een zoo klein begrip, staande daarenboven onder het bevel van den Gouverneur VAN WALENBURG, die alle toebereidselen deed maken tot eene kloekmoedige verdediging. Zij zoude daarom vermoedelijk niet zoo spoedig tot den vijand zijn overgegaan, ten ware de Algemeene Staten, beducht voor 's Hertogenbosch, waaraan veel meer dan aan GRAVE gelegen en dat slecht van krijgsvolk voorzien was, WALENBURG bevel hadden gegeven, om GRAVE te verlaten en 's Hertogenbosch te bezetten. WALENBURG sammelde en wilde het besluit van den Prins eerst afwachten, doch op het ontvangen van nadere bevelen en scherpe bedreigingen, trok hij, den 2 Julij, ter stad uit, en kwam dien zelfden avond omtrent tien ure binnen 's Hertogenbosch. TURENNE, die voor Nijmegen lag, kreeg zoo haast geen berigt, dat GRAVE verlaten was, of hij deed de stad opeischen. De Regering gaf voor, onzijdig te willen blijven; doch TURENNE stond stijf op het innemen van Fransche bezetting, haar met een beleg bedreigende, waarbij hij niet in gebreke bleef het voorkomen aan te nemen van een aanzienlijker leger tot zijne beschikking te hebben, dan hij werkelijk bezat. Men moest hem dan Gemagtigden toeschikken, om over de voorwaarden te handelen. Ondertusschen ontving WALENBURG te 's Hertogenbosch eenen brief van den Prins van Oranje, en daarbij bevel om GRAVE niet te verlaten, of zoo zulks reeds geschied was, zich in allerijl wederom naar die stad te begeven. Hij rijdt er dan op den 4 Julij, met eenig volk naar toe. Voor de poort gekomen, eischte hij, dat men hem binnen liet, voorgevende dat hem eene aanzienlijke krijgsmagt volgde. Ook kwam hij in de stad. Doch de Franschen, die kondschap gekregen hadden, dat men hem GRAVE, met eenen kleinen hoop volks, zocht te ontweldigen, zonden er eenige troepen op af, die de Staatschen tegengingen tot in het dorp Reek, langs den ouden weg op 's Hertogenbosch, waar zij hen moede en afgemat en in zulk eenen ontredderden toestand aantroffen, dat het hun weinig moeite kostte dit kleine leger, over hetwelk WALENBURG het bevel had gevoerd, te slaan en te verstrooijen. De stad moest zich vervolgens aan de Franschen overgeven. Toen zij, in het volgende jaar, de overmeesterde steden in de Nederlanden verlieten, hielden zij Maastricht en GRAVE nog in.

GRAVE werd in het jaar 1674 door den Generaal RABENHAUPT belegerd, toen de Franschen, die tot in het hart van Holland waren doorgedrongen, genoodzaakt waren deze landen wederom te verlaten. De belegering was voorzeker eene der merkwaardigste, die in onze jaarboeken te vinden zijn. Alle de oorlogsbehoeften, kanonnen en mortieren, meer dan 300 stuks in getal, door de Franschen in Hol-

land veroverd, waren in deze vesting bijeengebragt. De Luitenant-Generaal Marquis DE CHAMIGNY voerde er het bevel en verdedigde haar niet alleen op het hardnekkigste, maar hij wist bovendien, door allerlei bewegingen, de belegeraars zoodanig te misleiden en op te houden, dat niet alleen hunne aanvallen steeds werden afgeslagen, maar zij zelfs meer dan eens onverwachts door gelukkige uitvallen werden overrompeld, en uit de loopgraven verjaagd. Ongeveer vier maanden lang duurde dit beleg, en eerst na veel buitengewone krachtsinspanning en opoffering van menschenlevens gelukte het dezerzijds de vesting tot de overgave te noodzaken. Dit had plaats, nadat Prins WILLEM III en de beroemde Vestingbouwkundige VAN COEHOORN zelven bij het belegeringskorps waren aangekomen, en het beleg bestuurden. Toen de stad overging verwonderde men zich, dat de belegerden, in verschillende gevechten zoo deerlijk gehavend en gedund, zulk een zwaar beleg zoo moedig hadden uitgehouden, daar zij op het laatst niet alleen volslagen gebrek aan de noodige levensbehoefte, maar ook aan krijgsvoorraad hadden.

Vooral is GRAVE beroemd door het beleg van het jaar 1794, toen de Generaal Majoor ANDREAS DE BONS, die gedurende 60 jaren den lande met trouw gediend had, bijgestaan door den wakkeren Zwitserschen Majoor, A. G. VON GROSS, haar mannelijk tegen de Franschen verdedigde. Die vesting toch, was in geen behoorlijken staat van verdediging gebragt, en men had er slechts 100 Kanonniers, maar die zich, onder hunnen Kommandant F. VAN DEN KERCKHOFF, dan ook onverpoosd werkzaam betoonden; terwijl de even kundige als werkzame Kapitein der Genie, MAXIMILIAAN JAKOB DE MAN (1), alles aanwendde, om GRAVE zoo mannelijk te verdedigen, als immer mogelijk was. Deze laatste was de regterhand van den Opperbevelhebber, wien hij tevens als Adjudant diende; onvermoeid op de wallen, op de gevaarlijkste punten, had men voornamelijk aan hem te danken, dat de vesting het zoo lang volhield. Tien weken was zij geheel ingesloten, en, door een bombardement van 24 dagen, ten tijde der overgave zoodanig vernield, dat er geen huis onbeschadigd was. Het Gouvernement, de kasernen, de halve Maasstraat en vele huizen waren geheel afgebrand. De stad was geheel uitgehongerd, zoodat gedurende de tien laatste dagen, de burgerij zelve uit den voorraad der bezetting moest gespijsd worden, en bij de overgaaf het laatste stuk vleesch en de laatste druppel arak gebruikt was, doch alleen het brood nog vijf of zes dagen had kunnen strekken. De halve ammunitie was verschoten, het geheele werpgeschut, door het sterk vuren geheel onbruikbaar gemaakt, en de bezetting, door driehonderd zieken zoo zeer verminderd, dat het bezetten der posten of het afwachten van eenen storm, over de bevrozen Maas en grachten, ondoenlijk konden gerekend worden. Er waren meer belegerden omgekomen door ziekte, dan door het vijandelijke vuur, ofschoon de Franschen ver over de 3000 bommen, ter veste hadden ingeworpen (2).

De Franschen, in het begin van Januarij 1814, Nijmegen en het Land van Maas-en-Waal verlaten hebbende, hadden in de vesting

(1) Dezelfde, die in 1830 tot Opperbevelhebber van de vesting GRAVE werd aangesteld, en aldaar den 17 Junij 1838 overleed.

(2) Meer omstandigheden van dit beleg, dan ons bestek gedoogt hier mede te deelen, vindt men in het boven onzen lof verheven werk van den Hoogleeraar J. BOSSCHA, *Nederlands Heldendaden te land*, bl. 134–156.

Grave eene bezetting van tusschen veertienhonderd en vijftienhonderd man achtergelaten, voorzien van eenen genoegzamen voorraad van krijgs- en mondbehoefte voor den tijd van drie of vier maanden. Ter voorziening in de mondbehoefte, waren de dorpen in de nabijheid der vesting gelegen, deerlijk uitgeplunderd, en hadden daarenboven van den doortogt der aftrekkende Franschen veel te lijden gehad. De stad was echter, door hare ligging van te veel belang, om niet zorgvuldig in het oog gehouden te worden, ten einde, zoo wel de stad Nijmegen, wanneer deze zich zonder garnizoen bevond, als het geheele platteland, tegen allerlei plunderijen te behoeden. Hoe gevaarlijk ook, was hare insluiting, echter noodzakelijk. De bondgenooten op dat tijdstip, eene andere koers nemende, bleef zij geheel en al aan de zorg van Nederlandsche troepen opgedragen. De landstorm was in deze oogenblikken met onverwijlde spoed gevormd. Deze troepen, hoe gering ook in getal, door dappere Officieren krachtdadig aangevoerd, deden alles wat in de gegevene omstandigheden mogelijk was, om den overmoed des vijands, wiens uitvallen op meer dan dertig zijn berekend geworden, te beteugelen, ofschoon zij niet konden beletten, dat onderscheidene boerenwoningen, zich onder het bereik van het geschut der vesting lagen, gelijk ook de Gasselsche korenmolen, geheel werden afgebrand. Behalve voor den vijand binnen Grave, was men ook niet zonder reden beducht, voor de sterke bezetting van het, twaalf uren van daar gelegen, Venlo. In zoodanigen toestand, bleef het beleg der vesting voortduren, tot dat de bondgenooten in Frankrijk doordrongen, en hunnen zegenvierenden standaard in Parijs hadden geplant, waarna het verdrag tot ontruiming gesloten werd, en de Franschen op den 14 Mei met stille trom de stad verlieten.

Grave werd meermalen door watervloeden geteisterd. Zoo vertoonde in het jaar 1816, de omtrek dezer vesting, niets dan eene uitgestrekte waterplas; terwijl de stad bij den watervloed van Januarij 1820, door het bezwijken eener gemetselde beer in de buitengracht, palende aan de rivier de Maas, ten eenenmaal overstroomd was. Bij dezen laatsten watervloed werden er op de trappen van het stadhuis eenige kleine vischjes gevangen, van welken er een nog heden ten dage, als eene zeldzaamheid, ten stadhuize bewaard wordt.

Den 10 October 1830, werd de stad Grave in staat van oorlog verklaard, welke den 13 Junij 1839 werd opgeheven.

Bij den storm van 29 November 1836, had zij zoo veel geleden, dat het scheen of de stad een bombardement had doorgestaan.

Het wapen dezer stad bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met acht meerlen van zilver staande drie, twee en drie, tusschen twee balken van zilver, in welks midden men eenen burgt van keel (rood), ziet.

GRAVE-EN-MILL, kerkelijke gem., prov. *Noord-Braband*, klass. van *'s Hertogenbosch*, ring van *Grave*. Men telt er ruim 130 zielen, en heeft er eene kerk te Grave, welke door éénen Predikant bediend wordt.

De eerste Predikant te Grave is geweest Henricus Leffleius van Nijmegen, in 1602, die het leeraarambt heeft waargenomen, tot dat er een zoude benoemd zijn, welke, naar alle waarschijnlijkheid, geweest is, Godefridus Paludanus, die er in 1602 kwam, en in 1618 afgezet werd. In 1611 kreeg zij eenen tweeden Leeraar in Johannes Narsius, en heeft, er bestendig twee gehad, tot dat, in het jaar 1810 Rudolf David Kraals naar Nede beroepen werd, welke plaats niet weder vervuld is. Tot aan 1781 had *Mill* een eigen Predikant,

Digitized by Google

doch werd in dat jaar bij GRAVE gevoegd. Het beroep is eene Koninklijke collatie.

GRAVELAND (AMMERS-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie AMMERS-GRAVELAND.

GRAVELAND ('S), gem. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Naarden* (9 k. d., 3 m. k., 10 s. d.); palende N., O. en Z. aan de gem. Hilversum, W. aan Kortehoef en Ankeveen.

Deze gem. bevat niets dan het d. 's Graveland en eenige verstrooid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 484 bund. 59 v. r. 20 v. ell., telt 145 h., bewoond door 254 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1200 zielen, die meest hun bestaan vinden in kleerenbleekerijen en werkzaamheden op de buitenplaatsen, van welke men er dertien aantreft, zijnde Berestein, Boekestein, Gooy-Lust, Groen-Lust, Hilverbeek, Land- en Boschzigt, Schapenburg, Spanderswoud, Sperwenhof, Schoon-oord, Trompenburg, Noord-Wolfsberge en Zuid-Wolsberge, onder welke Trompenburg vooral vermelding verdient, als zijnde door den Admiraal TROMP in de gedaante van een schip gebouwd. Ook heeft men in deze gem. eene scheepstimmerwerf.

De Herv. gem. van 's GRAVELAND, welke tot de klass. van *Amsterdam*, ring van *Naarden*, behoort, telt 860 zielen, wanneer men de Afgescheidenen er aftrekt, welke hier eene afzonderlijke gem. uitmaken, die 40 zielen telt. De eerste, die in de Herv. gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIS VAN MIDLUM, die in het jaar 1660 herwaart beroepen werd, en in Mei van het jaar 1703 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van Hoofdingelanden der gemeente.

De Evang. Luth., van welke men er 20 aantreft, worden tot de gem. van *Weesp* gerekend.

De R. K., van welke men er 290 telt, behooren tot de stat. van *Ankeveen*.

De Isr., welke er 20 in getal zijn, worden tot de ringsynagoge van *Weesp* gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen.

Het d. 's GRAVELAND ligt 5 u. Z. O. van Amsterdam, 1½ u. Z. van Naarden. Het is het nieuwste, netste en vermakelijkste d. van geheel Gooiland, en maakt het westelijke gedeelte van dien streek uit, zijnde van ouds de grensscheiding tusschen Holland en het Sticht geweest. Tot omtrent het jaar 1625, was hier nog niets van al het fraaije dat tegenwoordig het oog verlustigt, en men vindt in dien tijd dezen oord beschreven als: onlanden, vulling en verlatene veenen, uitgedolven en moerassige plaatsen, die meest niet anders dan biezen, heide en andere wilde ruigte voortbragten. Deze landen behoorden ten dien tijde nog aan de Grafelijkheid, zonder dat zij onder het bijzonder bestuur van eenige andere dorpen van Gooiland schijnen geweest te zijn, waaruit men met reden kan opmaken, dat zij den naam van 's Gravelanden behouden hebben, die bij verkorting 's GRAVELAND geworden is. Van hoe slechte hoedanigheid deze landen ook mogen geweest zijn, men vond echter, omtrent het jaar 1625 of wat vroeger, eenige lieden, die genegen waren om ze tot bebouwing bekwaam en vruchtbaar te maken. Zij vervoegden zich ten dien einde tot de rekenkamer van de Grafelijkheids Domeinen, met verzoek, om die onlanden, tegen zekere erkentenis, te mogen bekomen. De rekenkamer wees de onder-

Digitized by Google

nemers naar de Staten van Holland en West-Friesland, aan welke, in het jaar 1625, door Mr. Jan Insez en zijne medestanders een verzoekschrift werd ingeleverd om deze landen te mogen benaderen, op zulk eene wijze als zij met de rekenkamer zouden kunnen overeenkomen, en om tevens, voor zekeren bepaalden tijd van jaren, zoodanige voorregten en vrijdommen te mogen genieten, als gemeenlijk bij den aanleg van nieuwe landen of bedijkingen werden vergund, benevens het regt van ambachtsheerlijkheid over den grond, die hun zou worden toegestaan. Hun verzoek werd ingewilligd met eenige bepaling. Tot erkentenis zouden zij aan de grafelijkheid jaarlijks betalen tien stuivers voor ieder morgen lands, hetwelk, volgens octrooi van het jaar 1636, veranderd is op de elfde schoof. De Ingelanden verkregen toen ook het burgerlijke regtsgebied, om, met raad van den Baljuw van het Gooi, keuren te mogen maken en hunne landen te laten beregten door eenen Schout en Schepenen, bij den Baljuw uit de ingezetenen te kiezen. Het criminele bleef ter berigting van de vierschaar der stad Naarden. Op den grondslag dezer octrooijen of wel van het eerste, begon men de landen af te graven en ter bebouwing bekwaam te maken, waarin het werkvolk der ondernemers gedurig, door de ingezetenen der omliggende Gooilandsche dorpen en in het bijzonder door die van Hilversum, werden gestoord, terwijl men hunne werken vernielde, op de gravers schoot, hen kwetste en verder alle moedwilligheid bedreef, in weerwil van 's lands plakkaten en de inlegering van eene kompagnie ruiters en voetvolk. Door den ijver der aanleggers, geraakte nogtans het werk, reeds in het jaar 1654, in die orde, dat de akkers konden worden gekaveld. Volgens de verdeeling van dien tijd, beliep 's Graveland op 553 morg. 28 roed. Rijnlandsche maat (ongeveer 475 bund.). Sedert is het een vermakelijk oord geworden, waarin men, in een kort begrip, zeer aangename gezigten ontmoet van lommerrijk geboomte, vruchtbare zaai- en weilanden, heiden-, water- en veengronden.

De aanleg van 's Graveland, is zeer regelmatig, strekkende zich het grondgebied aan de zijde van Naarden, van den hoek aan de noordzijde, genoegzaam in eene regte lijn tot aan de Hilversummervaart, langs eenen weg, die ter wederzijde beplant is met eene dubbele rij van hooge en schoone eiken en andere boomen. Aan de oostzijde van dezen weg heeft men niet anders dan fraaije weilanden en heerlijke lustplaatsen, aan den anderen kant is de dorpbuurt, waarvan de erven der woningen, zich tot aan de 's Gravelandschevaart uitstrekken. Alle de huizen, welke niet tot lusthuizen of boerenwoningen dienen, moeten aan die zijde gebouwd worden, zoo lang er plaats in de lengte van 's Graveland overblijft, hier zijn ook de meeste linnenblekerijen, welke zeer goed water uit de vaart hebben.

De kerk te 's Graveland staat aan de oostzijde van den straatweg, en omtrent in het midden van het dorp, op een belommerd kerkhof. Het is eene niet groote maar zeer net gebouwde kruiskerk, welke in het jaar 1658 volbouwd zijnde, den 7 Julij van dat jaar werd ingewijd. In het jaar 1672, werd zij, door de Franschen, gedeeltelijk in den asch gelegd, doch zij is later fraaijer hernieuwd. Zij heeft een klein vierkant torentje, met uur- en slagwerk voorzien, waarop een dergelijk spitsje staat, dat met leijen gedekt is. Ook is er een orgel in deze kerk. De grond van de kerk, van het kerkhof en de pastorij, is bij den aanleg afgegeven van de hofstede Hilverbeek, die achter de kerk ligt.

Digitized by Google

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 170 leerlingen bezocht. Ook is er eene kostschool voor Jongeheeren.

De kermis valt in in de maand Augustus.

Het dorp 's GRAVELAND gevoelde, in het jaar 1672, de last der inlegering van de Franschen, die er tot in het jaar 1673 bleven, en er vele baldadigheden aanrigtten, verwoestende voornamelijk de naast elkander gelegene hofsteden Trompenburg en Spiegelrust, waarvan de eerste aan den Luitenant-Admiraal CORNELIS TROMP en de laatste aan diens gemalin Vrouwe MARGARETHA Baronnesse VAN RAAPHORST toebehoorde.

Het wapen van 's GRAVELAND, bestaat uit een veld van zilver, beladen met een gekroonde trapgans van natuurlijke kleur.

GRAVELAND ('S), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie AMMERS-GRAVELAND.

GRAVELAND ('S), pold. of liever boezemland van *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schiedam*, gem. *Nieuwland-Kortland-en-'s Graveland;* palende O. aan de Schiedamsche Schie, Z. aan de stad Schiedam, W. en N. aan Nieuwland en Kethel.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 42 bund. 31 v. r. 10 v. ell., telt 17 h., waaronder 8 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de Schie, van het overtollige water ontlast.

GRAVELANDSCHE-VAART ('S), water, prov. *Noord-Holland*, dat, uit de Raa voortkomende, met eene noordelijke strekking, tusschen de gem. Kortehoef en Ankeveen ter eener en 's Graveland en Hilversum ter andere zijde heenloopende, aan de noordelijke punt van den Ankeveensche-polder, in de *Karnemelksloot* uitloopt.

GRAVELINGEN, vaarwater tusschen *Zuid-Holland* en *Zeeland*. Zie GREVELINGEN.

GRAVEMACHER, st. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie GREVENMACHER.

GRAVEMOER ('S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie GRAVENMOER ('s).

GRAVEMOER (BINNENPOLDER-VAN-'S), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie GRAVENMOER (BINNENPOLDER-VAN-'s).

GRAVEMOER (VAART-VAN-'S), water in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie GRAVENMOER (VAART-VAN-'s).

GRAVEN-AMBACHT ('S), heerl. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Pernis c. a.*; palende N. aan de heerl. Charlois, O. en Z. aan de heerl. Rhoon, W. aan de heerl. Pernis.

Deze heerl. bestaat uit de pold. de Kiesheid en Boudewijns-Hartsland, benevens ongeveer 20 bund. buitendijks gelegen land. Zij bevat het geh. 's Graven-ambacht, en eenige verstrooid liggende huizen, beslaat eene oppervlakte van 259 bund., waaronder 226 bund. schotbaar land. Zij wordt bewoond door 32 huisgez., uitmakende eene bevolking van 180 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Pernis*.

Er is in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te Pernis.

Het geh. 's GRAVEN-AMBACHT ligt 5¼ u. W. N. W. van Dordrecht, 7 u. W. van Ridderkerk, ¼ u. W. van Pernis.

In het midden der vorige eeuw, werd deze heerl. bezeten door den Heer Mr. CORNELIS WILLEM BLANKERT, Raad, Schepen en Oud-Burge-

meester der stad Tholen. In het begin dezer eeuw was zij een eigendom van den Heer JAN HOOPE te Amsterdam. Thans behoort zij in eigendom aan den Heer HUGO Baron VAN ZUYLEN VAN NIJEVELD VAN NIEUW-BEIJERLAND, woonachtig te 's Gravenhage.

GRAVENDAM ('S), weg in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, loopende van het adell. h. Teilingen tot bijna in de Noordzee, door de gemeenten *Voorhout* en *Noordwijkerhout*. Men zegt dat de Graven van Holland dezen weg gebruikten, wanneer zij zich naar het strand begaven, waarvan hij den naam zoude ontleend hebben.

GRAVENDEEL ('S), kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*; palende N. aan de Oude Maas, die het van het kant. Dordrecht scheidt, O. aan de Dordsche kil, waardoor het mede van dat kant. gescheiden wordt, Z. aan het Hollands-diep, welke het van de prov. Noord-Braband scheidt, en W. aan het kant. Oud-Beijerland. Dit kant. bevat de volgende 7 gem.: 's Gravendeel-en-Leerambacht, Maasdam-St.-Anthonijpolder-en-Cillaarshoek, Mijns-Heerenland-van-Moerkerken, Puttershoek, Strijen, Strijensche-sas en Westmaas-en-Group. De oppervlakte beslaat 11,380 bund. 14 v. r. 48 v. ell., telt 1431 h., bewoond door 2126 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 10,200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de vlasserij.

GRAVENDEEL ('S), heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *'s Gravendeel*, gem. *'s Gravendeel-en-Leerambacht*; palende N. aan de heerl. de Mijl, Krabbe, Nadort en Leerambacht, O. aan de Dordsche-kil, Z. aan de heerl. Strijen, W. aan Cillaarshoek en Maasdam.

Deze heerl. bevat den pold. Mookhoek-en-Trekdam, den Kilpolder, het Landike-Beversoord, Meeuwenoord, het Landike-Bevershoek en het Bijlepoldertje, benevens gedeelten van den Polder-Nieuw-Bonaventura, van den Strijensche-polder, van den Mijlpolder en van het Klein-Koningrijk. Zij bevat het d. 's Gravendeel, benevens de b. de Wacht, Schenkeldijk en de Mookhoek en eenige verstrooid liggende bouwmanswoningen en huizen. De inw. vinden meest hun bestaan in de vlasserij. Vóór de opening van het Kanaal door het eiland Voorne, in 1831, bragt de scheepvaart zeer veel voordeel aan de inwoners van deze heerl. toe; daar deze de ligtingsplaats was van alle Oost- en Westindische schepen, welke naar Rotterdam bestemd waren en wegens de ondiepte der rivieren niet tot die stad konden komen; dan, sedert de opening van dat kanaal heeft dit opgehouden. Men vindt er 1 scheepstimmerwerf voor binnenvaartuigen en 1 korenmolen, welke geheel vernieuwd is, nadat de vorige in 1841 was afgebrand. Vroeger bestond er ook eene leerlooijerij, die echter thans niet meer in werking is.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *'s Gravendeel-en-Wieldrecht c. a.* — De R. K. worden tot de stat. van *Dordrecht* gerekend. Men heeft in deze heerl. ééne school, welke in 1838, benevens de onderwijzerswoning, geheel nieuw gebouwd is, en waarin de gem. de helft der kosten gedragen heeft; terwijl de kinderen in de Wacht, Schenkeldijk en Mookhoek woonachtig, onder de gem. *Strijen* onderwijs genieten, in eene school, waarvan de kosten, zoo wegens het traktement van den Onderwijzer als anderzins, door de gem. 's GRAVENDEEL en die van *Strijen*, ieder voor de helft, gedragen worden.

De heerl. 's GRAVENDEEL is sedert eeuwen met die van *Leer-Ambacht* verbonden.

Digitized by Google

Het d. 's GRAVENDEEL ligt 1 u. Z. van Dordrecht, 3½ u. Z. W. van Oud-Beijerland en 1¾ u. N. ten O. van het Strijensche-Sas. Het is zeer net en fraai. Men telt er, in de kom van het d., 217 h. en 1750 inw.

De inw. van dit d. zijn vrij van het onderhouden hunner straten, wordende de kosten daarvan, zoo wel als van het palenhoofd, aan de Dordsche-kil staande, door de grafelijkheid, als eigenaar van het ponten- en schuitenveer op Wieldrecht, gedragen. Zij waren ook vrij van de grafelijkheidstollen, op het vervoeren van hunne eigene goederen, zich alleenlijk voorziende van eene verklaring van Schout en Schepenen, welke voor een jaar van kracht was. Ook kwam, als een voorregt voor de armen dezer plaats, in aanmerking, dat zij, ingevolge octrooi van de Raden en Meesters der Rekenkamer der Domeinen, van Holland, in dato 22 November 1719, het regt hadden, van iedere stok bijen, welke uit de generaliteit of van elders aldaar werden gebragt, om te azen, te mogen vorderen een stuiver per stok voor staan- of vlugtgeld, ten profijte van de armen.

De kermis valt in den tweeden Zondag in Junij.

De kerk, die in het jaar 1667 gebouwd was, in plaats van eene vroegere, welke hier gestaan had, is in het jaar 1840, aanmerkelijk vergroot. Boven den ingang, van binnen, vindt men een bord, met de namen der Predikanten, welke sedert het jaar 1595, alhier gestaan hebben. Voorts draagt de kerk eenen toren, die niet zeer hoog, doch van twee klokken en een uurwerk voorzien is, en men heeft binnen in de kerk een uurwijzerbord, hetwelk ook de minuten aanwijst. De glazen, die vroeger het kenmerk droegen, dat zij door eene bekwame hand geschilderd waren, zijn op het laatst der vorige eeuw, door hagel en wind, genoegzaam geheel vernield en in het jaar 1825 door andere vervangen. Men heeft in deze kerk geen orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht.

De overleveringen zeggen, dat vóór zeer vele jaren, eene der straten aan de kerk, door brand is vernield geworden; terwijl den 25 Julij 1826, in een huis in Leer-Ambacht staande, des namiddags ongeveer twee ure, een brand is ontstaan, welke door eenen hevigen wind zoodanig werd aangeblazen, dat in weinig tijds 72 huizen en 13 schuren eene prooi der vlammen werden. Men had daarbij geen verlies van menschenlevens te betreuren. Met de twee brandspuiten, te 's GRAVENDEEL voorhanden, was aan geen blusschen te denken; doch eene der brandspuiten van het naburige Puttershoek en vier van Dordrecht kwamen de inw. daarin te gemoet. De meeste der toen verbrande huizen zijn sedert weder opgebouwd, maar vele voorname huizen langs de Vliet zijn slechts door mindere woningen vervangen. Het binnenwerk der brandspuiten te 's GRAVENDEEL is zoodanig ingerigt, dat de perspompen met twee slangen of trompen, te gelijk kunnen werken en veelal ook zoo gebruikt worden.

Het water heeft meermalen aanvallen op dit ambacht gedaan en wel allerverschrikkelijkst in den jare 1421. Men wil, dat 's GRAVENDEEL op de plaats van het oude WEEDE zoude gebouwd zijn.

In den jare 1610 schijnt het land of de polder van Nieuw-Bonavontura, en derhalve ook deze plaats in groot gevaar van overstrooming te zijn geweest.

Het wapen van 's GRAVENDEEL bestaat in een schild van goud, beladen met een balk van keel (rood), waarboven drie en waaronder een

Digitized by Google

boom van sinopel (groen), wordende het schild vastgehouden door twee naakte kindertjes en gedekt door een kroon.

GRAVENDEEL-EN-LEERAMBACHT ('S), gem in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *'s Gravendeel* (22 k. d., 4 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. De-Mijl-Krabbe-en-Nadort, O. aan de Dordsche-kil, Z. aan Strijen, W. aan Maasdam c. a.

Deze gem. is eene heerl., bestaande uit de voorm. afzonderlijke heerl. 's Gravendeel en Leerambacht, welke thans in eigendom bezeten wordt door de stad Dordrecht, die haar, in het jaar 1731, voor eene som van 28,000 guld., behalve de kosten van de grafelijkheid, heeft aangekocht. Zij beslaat eene oppervlakte van 1804 bund. 34 v. r. 73 v. ell., telt 320 h., bewoond door 441 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2600 inw., onder welke ruim 2300 *Herv.*, 30 R. K. en 30 Isr., wier middelen van bestaan hierboven onder *'s Gravendeel* zijn opgegeven, werwaarts wij ook omtrent de kerkelijke indeeling en school verwijzen.

Het wapen van deze gem. is hetzelfde als dat van 's Gravendeel.

GRAVENDEEL-EN-WIELDRECHT C. A., kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*, ring van *Oud-Beijerland*.

Tot deze gem. behooren de Herv. inwoners der burgerlijke gem. 's Gravendeel-en-Leer-Ambacht en Wieldrecht; zij telt alzoo ongeveer 2900 zielen. Men heeft er ééne kerk, te 's Gravendeel.

De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Blokkius, die er in het jaar 1595 kwam en zijne dienst in 1600 verliet. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van het gemeentebestuur.

GRAVENDEELSCHE-DIJK ('S), dijk op het *Eiland-van-Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, zich in de gem. *Dubbeldam*, *de Mijl-Krabbe-en-Nadort* en *Wieldrecht*, langs de Merwede, het Mallegat en de Dordsche-kil, uitstrekkende, uitmakende een gedeelte van den buitendijk van het Eiland-van-Dordrecht, en dienende tot keering van het water bij hooge vloeden.

GRAVENDEELSCHE-KIL ('S), naam, welken men wel *eens* geeft aan de Dordsche-kil, prov. *Zuid-Holland*, die van de stad Dordrecht, langs het Eiland-van-Dordrecht, in het *Hollandsch-Diep* loopt. Zie Dordsche-Kil.

GRAVENDUINCAPEL ('S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie Capelle.

GRAVENDUINSLOOT ('S), uitwatering en scheidsloot tusschen de gem. 's Gravenmoer en Waspik, in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*.

GRAVENE-WEG, ook wel Graeva-wij, d. i. *Gegraven-weg*, oude weg, die in den vorm van eenen muur, benoorden *Workum*, prov. *Friesland*, van onder den zeedijk te voorschijn komt, en door het Gaastmeer en de Brekken tot in het Sneekermeer, op eene breedte van $36\frac{1}{2}$ tot 48 Rijnl. voeten ($11\frac{1}{2}$ tot 15 Ned. ell.) voortloopt. Van dezen weg komt het zeer oude Friesche spreekwoord:

Dy graeva wey
Rint uwr fluis in kley.

(d. i.: De gegravene weg loopt over water en land.)

GRAVENHAGE ('S), arr., prov. *Zuid-Holland*; palende N. aan het arr. Leyden, O. aan het arr. Rotterdam, Z. aan de Maas, die het van de arr. Rotterdam en Brielle scheidt, W. aan de Noordzee.

Digitized by Google

Het bevat de volgende 4 kant.: 's Gravenhage; Delft, Naaldwijk en Voorburg; beslaat eene oppervlakte van 40,587 bund. en telt 16,132 h., bewoond door 22,745 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 111,300 zielen, die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in fabrijken, landbouw en veeteelt.

GRAVENHAGE ('S), kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*; palende N. aan het kant. Leyden en gedeeltelijk aan het kant. Voorburg, O. aan het kant. Voorburg, Z. aan het kant. Naaldwijk, W. aan de Noordzee.

Het bevat de volgende 2 gem.: 's Gravenhage en Wassenaar-en-Zuidwijk. De oppervlakte beslaat 7995 bund. Men telt er 9291 h., bewoond door 13,345 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 66,200 inw., van welke velen hun bestaan vinden in fabrijken en landbouw.

GRAVENHAGE ('S), klass., prov. *Zuid-Holland*.

Zij is verdeeld in de volgende drie ringen: 's Gravenhage, Delft en Voorburg; bevat 22 gem., met 24 kerken, welke door 33 Predikanten bediend worden, en telt ruim 48,000 zielen.

GRAVENHAGE ('S), kerkel. ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *'s Gravenhage*.

Zij bevat niets dan de Nederduitsche Hervormde gem. van 's Gravenhage, met 4 kerken, welke door 13 Predikanten bediend worden, en telt 34,000 zielen.

GRAVENHAGE ('S), derde ring van het Evang. Luth. kerkgenootschap, bevattende de 7 volgende gem.: 's Gravenhage, Leyden, Delft, Gouda, Schiedam, Woerden en Bodegraven; met 5800 zielen en 7 kerken, bediend wordende door 10 Predikanten.

GRAVENHAGE ('S), Nederlandsch synagogaal ressort, verdeeld in de volgende 7 ringsynagogen: 's Gravenhage, Leyden, Alphen, Naaldwijk, Maarssen, Heenvliet en Brielle. Men telt in dit ressort ruim 7000 zielen, en heeft er 7 synagogen en eene bijkerk.

GRAVENHAGE ('S), gem., prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *'s Gravenhage* (22 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Wassenaar-en-Zuidwijk, O. aan Voorburg en Rijswijk, Z. aan Loosduinen, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat de stad 's Gravenhage, benevens het d. Scheveningen en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 1917 bund. 22 v. r. 33 v. ell. Men telt er 8953 h., bewoond door 12,837 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 63,600 zielen, van welke velen in de stad zelve hun bestaan vinden door het vertier, dat het verblijf van het Hof aldaar veroorzaakt; tevens zijn er 7 scheepstimmerwerven; 3 bierbrouwerijen en azijnmakerijen; 6 branderijen; 1 touwslagerij; 1 papiermakerij; 1 leerlooijerij; 1 lijmkokerij; 1 hoedenmakerij; 1 knoopfabrijk; 1 koperpletterij; 1 geelgieterij; 1 meubelfabrijk; 5 rijtuigfabrijken; 10 boekdrukkerijen; 6 steendrukkerijen; 1 muzijk- en plaatdrukkerij; 3 linieerfabrijken; 1 fabrijk van verlichting, door vervoerbare, niet zamengeperste gaz, daargesteld; 1 olie-, 2 tras-, 2 fineer-, 1 marmerzaag- en 7 koren- en montmolens; terwijl die van Scheveningen zich meest met de vischvangst generen.

De Herv., die hier 38,000 in getal zijn, maken de Nederduitsche en Waalsche gem. van 's Gravenhage, alsmede die van Scheveningen uit.

De Evang. Luth., van welke men er ongeveer 3000 telt, en de Remonstranten, die hier 900 in getal zijn, maken elk eene gem. uit.

Digitized by Google

De R. K., van welke men er ongeveer 19,000 aantreft, waaronder ruim 10,000 Communikanten, hebben vier stat. te 's Gravenhage, als: de stat. van den H. JACOBUS, die van den H. WILLEBRORDUS, die van de H. THERESIA, die van den H. FRANCISCUS, wordende de beide eerste ieder door eenen Pastoor en twee Kapellanen, en de beide laatste elk door eenen Pastoor en drie Kapellanen bediend; terwijl het weeshuis door eenen afzonderlijken Pastoor bediend wordt. Ook is er nog eene stat. te Scheveningen.

De Isr., die hier ruim 2700 in getal zijn, behooren tot het Portugeesch synagogaal ressort van 's Gravenhage, en tot de hoofd-synagoge en ring van 's Gravenhage, deel makende van het Nederlandsch synagogaal ressort van *'s Gravenhage.* — Men telt in deze gem. 46 scholen

De stad 's GRAVENHAGE, in vroegeren tijd DEN HAAGE, thans veelal bij verkorting HAGE, 's HAGE of DEN HAAG, in het Fransch LA HAYE en in het Latijn HAGA COMITUM genoemd, voorheen het grootste en schoonste vlek der wereld, thans de hoofdstad der geheele provincie, van het arr. en het kant., en tevens de residentie des Konings en der Hooge Staats-Collegiën, ligt 12 u. Z. W. Amsterdam, 4 u. Z. W. van Leyden, 4 u. N. W. van Rotterdam, 1 u. N. W. van Delft, ½ u. O. van de Noordzee 52° 4′ 40″ N. B., 21° 58′ 16″ O. L.; hebbende ten N. O. het Haagsche bosch, ten Z. grazige weilanden, ten Z. W. velige koornakkers, vruchtbare boomgaarden, sierlijk beplante lusthoven en de duinen aan het Noorden, die 's GRAVENHAGE voor de barre zeewinden dekken. Ook ligt het aan alle zijden omringd door aanzienlijke dorpen, heerlijke landhuizen, prachtige hoven en aangename wegen, die het oog der reizigers en der wandelaars onophoudelijk bekooren; terwijl de gezonde lucht, die men er inademt, deze bevalligheden niet weinig vermeerdert. Slechts enkele en misschien geene steden worden er gevonden, alwaar de natuur buiten en de kunst binnen hare muren, zoo veel schoons vereenigt, als men te 's GRAVENHAGE vindt. Vruchtbare bouw- en weilanden, woeste duinen en dalen, een uitgestrekt, lommervol bosch, en onafzienbare, woelende zee. Voegt men bij dit genot der natuur nog wat de kunst en weelde oplevert, dan is er geen stad, waarvoor 's GRAVENHAGE in aangenaamheid behoeft te wijken.

Tweederlei oorsprong geeft men aan den naam van 's GRAVENHAGE, waarvan men den eenen afleidt van eene haag of beplanting van gewas, die tot eene heining of afscheiding dient, en hoewel de boschachtige gelegenheid der plaats, welke zich nog veel verder uitgestrekt heeft dan zij zich nu vertoont, deze naamsafleiding wel eenige waarschijnlijkheid schijnt bij te zetten, komt het ons echter waarschijnlijker voor, dat de naam afkomt, van het woord HAGE, in de beteekenis van een huis of woning, waarin men het veel bij de oude Schrijvers gebruikt vindt, en dat men dus moet veronderstellen, dat de woning van den Landheer aldus, bij uitstek genaamd werd. De bijvoeging van 's GRAVEN, of de benaming van 's GRAVENHAGE, is gewisselijk van later tijd, en ongetwijfeld in gebruik gebragt, ter eere van de Graven, wier Hofpaleis den aangroei dier plaats bevorderd heeft; echter vindt men dien naam reeds niet lang na het jaar 1400, sedert is deze plaats meer en meer 's GRAVENHAGE genoemd geworden, naar mate zij in aanzienlijkheid is toegenomen.

Ten opzigte der eerste stichting van 's GRAVENHAGE, kan men niets met zekerheid melden. Men vindt wel een handvest van Graaf FLORIS,

Digitized by Google

bijgenaamd *de Vette*, den tweeden van dien naam, onder de Graven van Holland, door hem, op den 15 Junij des jaars 1097, in den Haag gegeven, doch hieruit kan men geenszins vaststellen, dat deze plaats toen reeds een burgerlijk bestel van inwoners en Overigheid had, of tot een vast verblijf van den Vorst diende, dewijl men uit vele handvesten kan bewijzen dat de Graven in dien tijd veel her- en derwaarts reisden, en nu uit deze en dan uit gene plaats hunne brieven teekenden, waarom het niet onwaarschijnlijk is, dat 's Gravenhage, in dien tijd, den Graven tot eene plaats van vermaak zal gestrekt hebben; en men vindt ook tot nog toe geen handvest die eenig bewijs geeft, dat 's Gravenhage vóór het jaar 1250 eene plaats van burgerlijke inwoning geweest zij. In dat jaar is, volgens het eenparig getuigenis der jaarboeken, het paleis van Willem II, Graaf *van Holland*, en verkoren Roomsch Koning, hier gebouwd, of liever daarmede een begin gemaakt, want het is wel te vermoeden, dat Koning Willem's dood, welke in het jaar 1255 voorviel, hem belet heeft om een werk van zoo veel omvang, bij zijn leven, voltooid te zien; ook wordt er door anderen getuigd, dat zijn zoon Floris V het paleis te 's Gravenhage gemaakt heeft. Deze hield er ook menigmalen zijn verblijf, hetwelk bewezen kan worden, uit de handteekening van onderscheidene handvesten. Dit veroorzaakte voorzeker den aanbouw van vele huizen voor de Ridders en Edelen, die in s' Graven gevolg waren, hetwelk vervolgens vele winkeliers en handwerkslieden derwaarts lokte, om het Hof en de Edelen van het noodige te voorzien, en met de pracht en praal van den hofstoet hun voordeel te doen, waardoor de woningen van tijd tot tijd vermeerderd, en in den beginne allen niet ver van het hofgebouw opgetimmerd werden. Doordien er de volgende Graven mede hun verblijf hielden, nam 's Gravenhage, van lieverlede, aanmerkelijk toe, zoo dat het in den jare 1370, ten tijde van Hertog Albrecht van Beijeren, die het destijds een dorp noemde, reeds eenig aanzien had. De voornaamste en vroegst bebouwde straten waren ongetwijfeld de Plaats, die de Voorplaats van het hof was, de Vijverberg, de Kneuterdijk, het Tournooiveld, en het Voorhout, waar de Edelen en aanzienlijke Heeren al vroeg hunne huizen gesticht hebben, waartoe hun de grond door de Graven, bij opene brieven, verleend werd. Voor het jaar 1400, waren er in het zuidelijk en westelijk gedeelte van 's Gravenhage al vele straten bekend. Van dien tijd tot in het jaar 1563, strekte zich de aanbouw weder elders uit, en men vindt eene ordonnantie van het laatstgemelde jaar, waarbij de plaats in vier wijken verdeeld werd. Na het vertrek der Spanjaarden uit deze gewesten en het herstellen der schade, die zij te 's Gravenhage door inlegering hadden veroorzaakt, begon het bouwen van huizen, hiertoe van nieuws aangelegd, wederom aanmerkelijk te vermeerderen, naardien er door den toevloed van inwoners, een aanzienlijk getal van woningen vereischt werd, die te dier tijd meest naar het Zuiden van 's Gravenhage, met zeer regelmatige straten, gebouwd werden. In het jaar 1620, werd 's Gravenhage met grachten omringd, over welke, aan de voornaamste toegangen, ophaalbruggen gelegd zijn, ten einde die plaats in tijden van onlust, eenigermate tegen eenen onverwachten aanval te verzekeren. In het jaar 1626, had men de plaats in zeven wijken verdeeld, en naderhand zijn er nog aanmerkelijke vergrootingen geschied, die allen in het bijzonder niet kunnen vermeld worden. Onder de aanzienlijkste is de Prinsegracht, die omtrent

Digitized by Google

het jaar 1642 en 1645 werd gegraven, en ter wederzijde met zeer deftige en sierlijke huizen bebouwd is; niet minder praalt aan de Noordoostzijde de Prinsessengracht, welke mede omtrent dien tijd is aangelegd. De laatste vergrooting heeft plaats gehad in het jaar 1706, wanneer er veel grond van het Bosch en de Maliebaan tot erven en nieuwen aanbouw werd afgenomen, en tegenwoordig is deze hoek geheel herbouwd. Door dezen nieuwen uitleg aan de Noordoostzijde, heeft 's Gravenhage de gedaante van eenen onregelmatigen vierhoek, en pronkt met eenen ongemeenen luister, die, zoo ras men er uit het Bosch inkomt, zich vertoont in een streek van meer dan tachtig prachtige gebouwen, welke met regt den naam van paleizen verdienen, en den naam van Boschkant draagt. Het is tevens aanmerkelijk, dat, terwijl in andere steden de uiterste einden gemeenlijk met de geringste huizen betimmerd zijn, 's Gravenhage integendeel aanstonds, bij het aannaderen, de aanschouwers verrukt en opgetogen houdt, zonder dat evenwel, bij het dieper intreden der plaats, de schoonheid en pracht van gebouwen vermindert. Mogelijk kunnen weinige plaatsen, in zekere evenredigheid, zoo van tijd als van grootte, op zulk eene vermeerdering en aanbouw roemen als 's Gravenhage, want de Geschiedschrijver Pieter Christiaanz. Bor getuigt, dat in zijnen tijd, namelijk in het begin der zeventiende eeuw, het getal der huizen bestond in omtrent 2400, en in het jaar 1732, zijn er bij de verandering der verponding te 's Gravenhage, 6163 nommers van gebouwen in de lijsten aangeschreven.

's Gravenhage is voorzien van onderscheidene ruime pleinen en markten, onder welke vooral verdienen genoemd te worden: het Buitenhof, omringd door fraaije gebouwen; het Binnenhof, uit drie plaatsen bestaande, omgeven door de Loterijzaal, de zoogenaamde Hofkapel, de vergaderplaatsen der eerste en tweede kamers der Staten-Generaal en onderscheidene andere gebouwen tot bureaux ingerigt; de Grootemarkt; het Tournooiveld; het Plein en de Plaats, in vroeger tijden de voorplaats van het Hof. Hier stond weleer, en zelfs vóór de bouwing van het Paleis, of 's Gravenhof, eene herberg, de Zwaan genaamd, welke eene pleisterplaats was, voor de reizigers, die van 's Gravenzande naar Leyden of Haarlem moesten. Sommigen willen, dat het een jagthuis der oude Graven geweest zij. Ongetwijfeld heeft het hun toebehoord, en is hierdoor een leen van Holland geworden. Deze herberg, welke men ook wel St. Joris en den Draak genoemd vindt, is al sedert eenen geruimen tijd tot twee aanzienlijke huizen verbouwd. Op de Plaats, ten Zuidwesten van den Vijverberg, stond weleer de geregtsplaats van den voormaligen Hove van Holland, gemeenlijk het Groene Zoodje genaamd, waar de lijken der door het Haagsche graauw jammerlijk vermoorde gebroeders Joan en Cornelis de Wit, zijn ten toon gesteld, doch dat, in het jaar 1719, op verzoek van de eigenaars en bewoners der bijgelegene huizen, is afgebroken; hoewel, zoo lang als het Hof van Holland bestaan heeft, aldaar het regt is uitgeoefend. Voorts heeft men er regelmatig aangelegde en deels lijnregte straten en grachten, en, zelfs binnen de stad, fraaije wandelwegen, als: de Vijverberg, het Voorhout en het Plein, om nu niet te gewagen van het even buiten de stad gelegen Haagsche bosch, waaraan wij een afzonderlijk artikel zullen wijden. De Vijverberg, wordt door de uitgebreide takken van onderscheidene rijen boomen overschaduwd, en heeft langs eenen breeden rijweg, twee zeer gemakkelijke en ruime wandelpaden, van welke er een met schelpen

is bestrooid. Zeer aanzienlijk en bekoorlijk is ook het Voorhout, gelegen in het noordelijk gedeelte van 's Gravenhage, achter den Vijverberg. Het strekt zich van den belommerden en deftigen Kneuterdijk, met eenen winkelhaak naar het Nieuwe Voorhout, dat aan de Boschbrug, nu Koningsbrug, eindigt. Te midden door de lindelanen, begonnen door Keizer Karel V, in het jaar 1536, heeft men hier eenen rijweg, langs welken men uit het bosch, over eene fraaije brug, 's Gravenhage binnen rijdt. Het Plein, dat weleer 's Graven kooltuin, en naderhand 's Stadshouders tuin was, is eene aangename, dubbel beboomde plaats, vroeger kruiswijze met lindeboomen beplant en rondom versierd met gebouwen, die te heerlijk en te prachtig zijn, om ze enkel den naam van huizen te geven.

Behalve deze pleinen, heeft 's Gravenhage tot gerief der ingezetenen, twee Groenmarkten, de eene niet ver van het Stadhuis bij de Vleeschhal, waar dagelijks en de andere op de *Prinsegracht*, waar wekelijks markt gehouden wordt, met zulk eenen overvloed van allerlei groenten, als men mogelijk nergens vinden zal. Twee Vischmarkten zijn er, eene aan den hoek van de *Schoolstraat*, voor den zeevisch, die hier versch en levendig van Scheveningen wordt gebragt, en de andere voor de riviervisch op het Plein of Kerkhof van de Groote Kerk, digt bij de Zeevischmarkt. Nog heeft men er de Varkenmarkt, de Kalvermarkt, de Turf- en Houtmarkt en inzonderheid de Groote Weekmarkt, op zijde van de Waag, en de beide Boterhuizen, eer men op de Prinsegracht komt, en de Paardenmarkt, welke door onderscheidene rijen boomen en prachtige gebouwen omgeven is.

Het nabij gelegen Bosch, een groot overblijfsel der bosschen, weleer hier te lande menigvuldig, strekt niet weinig tot verfraaijing der stad en tot veraangenaming der inwoners. De straatweg van 's Gravenhage naar Scheveningen, door den beroemden Staatsman en Nederduitschen en Latijnschen Dichter Constantijn Huygens aangelegd, is, vooral des zomers, de geliefkoosde wandelplaats van inwoners en vreemdelingen, die in dat dorp de frissche zeelucht willen inademen, of zich in de Noordzee baden. De weg langs het nieuw begonnen kanaal door de duinen naar het badhuis in de nabijheid van Scheveningen, en de wandelpaden ten Z. van deze vaart, alsmede de nabij gelegene dorpen Rijswijk en Voorburg, worden insgelijks door de wandelaars veel bezocht.

Het Paleis van Koning Willem, *Graaf van Nassau*, in het *Noordeinde*, vroeger het Huis van Brandwijk, later het Oude Hof geheeten, werd in het jaar 1595, door de Staten van Holland gekocht, nadat de gemelde staten dit huis, alvorens, eenige jaren, ten behoeve en tot inwoning van de Prinses Louise de Coligny, weduwe van Prins Willem I, en haren jongen zoon, Prins Frederik Hendrik, in huur hadden gehouden. Eindelijk is het in handen geraakt van Prins Willem III, die het heeft herbouwd en in dien stand gebragt, waarin het zich tot in of na het jaar 1815 vertoonde, als wanneer het achter met eenen geheelen vleugel vergroot werd. Dit huis is een der schoonste van alle de huizen, die in 's Gravenhage gezien worden, en werd reeds vroeger met regt het Hof genoemd, niet alleen om de wijde uitgestrektheid, trotschheid en sierlijkheid van het gebouw maar ook wel inzonderheid omdat het bij vele gelegenheden heeft verstrekt tot verblijf van Koningen en vorstelijke personen. Het springt met twee zijvleugels naar de straat uit, is door Koning Willem I, met

verschillende zijgebouwen vergroot, en bevat onderscheidene zalen, waaronder de groote eetzaal en de danszaal uitmunten. De vloer der laatste is ingelegd. Boven loopt eene galerij voor het orchest, de zaal wordt verlicht door prachtige kristallen kroonen in het midden, en door een aantal halve kroonen, tegen den muur hangende. Onder deze staan rijke tabouretten. Ook bevat het paleis vele fraaije schilderstukken. Daar achter ligt een schoone tuin, door Prins FREDERIK HENDRIK voor zijne familie aangelegd, waarvan de wedergade in 's GRAVENHAGE niet gevonden wordt, en welke zich uitstrekt tot aan den west- en den noordsingel en oost- en zuidwaarts loopende, achter de huizen, die in het Noordeinde en de Molenstraat uitkomen, Voorheen was het de weide van het St. Nicolaas-Gasthuis, welke weide, ter grootte van 4 morgen 142 roeden (3 bund. 60 v. r. 81 v. ell.), Prins FREDERIK HENDRIK, in den jare 1609, voor zijne vrouw moeder, van de Gasthuismeesters van het voorschreven gasthuis heeft gekocht, voor de somma van 4800 gulden. In dezen tuin, voorheen de Prinsesse-tuin geheeten, plagten vele lieden van aanzien, des zomers na den middag of tegen den avond, zich te vermaken met wandelen, om onder de schaduw der boomen eene frissche en verkoelende lucht te scheppen. Ook hadden voorheen de meeste aanzienlijke huizen aan die zijde van het Noordeinde, eenen uitgang in dien tuin.

Het Koninklijk Paleis in den hoek van den *Kneuterdijk* en het *Lange of Wijde Voorhout*, voorheen Het huis van Wassenaar geheeten, omdat het aan den Graaf VAN WASSENAAR-OBDAM toebehoorde, maakt met zijnen sierlijken koepeltoren en uitstekende vleugels eene tamelijk goede vertooning. Nadat het een eigendom van den Prins van ORANJE, onzen tegenwoordigen Koning, is geworden, werd het door aankoopen naar den Noordwal en het Noordeinde veel vergroot.

Het Paleis van Prins FREDERIK DER NEDERLANDEN, in het *Nieuwe Voorhout* is uitwendig een eenvoudig, doch net gebouw, met 32 vensters in den voorgevel; terwijl het inwendig rijk versierd is, en eene prachtige danszaal bevat. Het werd van 1825 tot 1828 opgetrokken.

Het Paleis van den Prins VAN ORANJE, op het *Plein*, voordezen het Logement van Amsterdam, mag mede een fraai gebouw genoemd worden. Dit gebouw was na de omwenteling van 1813, het Paleis van 's Konings grootmoeder, de weduwe van WILLEM V, Prins *van Oranje*, en naderhand van Prinses ALBERT van *Pruissen*. In den voorgevel staat MCCXV, zijnde het jaar waarin dit gebouw voltooid is. Vroeger stond te dier plaatse een huis, waarin men wil, dat JACOBA VAN BEIJEREN, nadat zij het graafschap Holland aan haren neef FILIP VAN BOURGONDIË had afgestaan, en vóór dat zij, met haren gemaal, den Stadhouder FRANK VAN BORSSELE, naar het Huis-te-Teylingen vertrok, gewoond heeft.

Over het Oude Hof, in het *Noordeinde*, is een aanzienlijk gebouw, ter inwoning van de Prinsen ALEXANDER en HENDRIK, waarachter, in 1842, is gebouwd een zeer ouderwetsch gebouw naar eene Gothische kapel te Oxford, welk gebouw zich voegt achter aan het Paleis des Konings.

In het *Lange Voorhout* is onlangs (1842), een fraai gebouw aangekocht om te dienen tot een Paleis voor Prinses SOPHIA, wanneer zij, met haren gemaal, den Hertog VAN SAKSEN-WEIMAR-EISENACH, 's GRAVENHAGE zal bezoeken.

Het Binnenhof, ook Hof van Holland geheeten, bijna in het midden van 's GRAVENHAGE gelegen, is door Graaf WILLEM II, na zijne

Digitized by Google

verkiezing tot Roomsch Koning, ter vervanging van het hiervoren genoemde jagthuis gesticht, wordende de grondslagen daarvan in het jaar 1249 gelegd. Eene groote ridderzaal werd aan dit forsche gebouw gevoegd, geschikt om bij plegtige inhuldigingen, of bij groote gastmalen en gebruikelijke feesten, ten gravelijken hove te gebruiken. Deze ridderzaal werd ten tijde van hare stichting, als een meesterstuk van bouwkunst geacht en met Salomo's tempel vergeleken, terwijl men het geheele hofgebouw achtte in Europa niet geevenaard te worden, dan alleen te Weenen. Na de voltrekking van dit hofgebouw, werd het weldra de geliefkoosde verblijfplaats der Hollandsche Graven, die zich hier meer in de nabijheid bevonden, van de steden Leyden en Haarlem. Ook de hofkapel schijnt terzelfde tijde door Koning Willem gesticht te zijn, hoewel anderen zijnen zoon en opvolger, Floris V, voor de stichter dier kapel houden, waarin sedert eenige Graven en Gravinnen des lands begraven werden, en die nog, hoewel aanmerkelijk veranderd, aanwezig is. Later was het Binnenhof ook doorgaans het verblijf der Stadhouders, voor zoo ver deze hun verblijf te 's Gravenhage hielden, zijnde Willem V, Prins *van Oranje*, de laatste Stadhouder geweest, die het bewoonde; hij verliet het in 1794, om naar Engeland te wijken. Koning Lodewijk bewoonde het ook eenigen tijd, doch bestemde het toen tot eene Militaire school, en de Franschen verlaagden het eindelijk tot een hospitaal. Thans is het echter weder in hare vorige waarde hersteld, en bevat de Vergaderzalen voor de Staten-Generaal. De voormalige danszaal, is thans in de troonzaal herschapen, waar de zittingen der tweede Kamer van de Staten-Generaal gehouden worden. De troonhemel, van rood fluweel, prijkt van boven met eene fraaije kroon. Ter wederzijde van den troon staan de fauteuils voor de Koninklijke Prinsen, terwijl de Pages dan op den voet des troons gezeten zijn. Tegenover den troon ziet men het groen bekleed gestoelte voor den President, in de hoogte heeft men de tribunes voor de Ministers en hooge Staatsbeambten, aan het einde der zaal, die voor het publiek, en in het midden voor de Snelschrijvers der staatspapieren. De banken voor de leden der vergadering, zijn met groen laken bekleed en loopen amphitheaterswijze op. Ter zijde vindt men kamers voor de onderscheidene sectiën. Aan de overzijde van het Binnenhof, is de Vergaderzaal der Eerste Kamer, waar men eene verzameling van portretten der Vorsten van Oranje vindt. Links heeft men de Rekenkamer, aan die zelfde zijde het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, ter regter zijde de Vergaderzaal van den Hoogen Raad der Nederlanden, die van den Hoogen Raad van Adel en die van den Raad van State, voorts boven, ter linker zijde, het geheele Rijks-Archief, regtuit en dan regts de Houtvesterij. De Oud-Gothische Ridderzaal, 37,5 Ned. ell. lang, 18,8 Ned. ell. breed en 20,5 Ned. ell. hoog, wordt, sedert het jaar 1815, tot het trekken der Nederlandsche Loterij gebruikt, waartoe twee zeer groote raderen zijn ingerigt, achter welke vroeger nog een veel grooter rad, geplaatst was, hetwelk tot het uitloten der kansbilletten gebruikt werd. Het hout der zoldering zou, zegt men, nooit gevaar loopen van vermolmd, noch door spinnen bezoedeld te worden, aangezien het van cederhout vervaardigd, en den vorm van den kiel van een schip heeft. Voorheen plagten hier de vaandels, vlaggen, standaarden en monumenten van onzen roem in de Spaansche en Engelsche oorlogen, in tropheën op te hangen, doch deze werden in het jaar 1806, op last van Koning Lodewijk, naar Amster-

Digitized by Google

dam gevoerd. Het was in deze zaal, dat het twaalfjarig bestand met Spanje gesloten werd (1).

Het Provinciale Gouvernements gebouw in het *Korte Voorhout*, voorheen, het Huis van Deltz, is zeer ruim; ook houden de Provinciale Staten van Zuid-Holland er hunne bijeenkomsten. De Gouverneur bewoont een fraai hôtel naast het Gouvernements-gebouw gelegen, waarmede het door een binnendeur gemeenschap heeft.

Het Koninklijk Museum aan het *Plein*, is omtrent het jaar 1640 gesticht door Maurits, Prins van *Nassau*, in zijn leven Gouverneur van Brazilie, vervolgens Stadhouder van het vorstendom Cleve en het graafschap Mark en Veldmaarschalk in dienst der Vereenigde Nederlanden, waarom het gemeenlijk Prins-Mauritshuis genoemd wordt. Het werd door den beroemden Jacob van Kampen, Heer *van Ransbroek*, gebouwd. Het uiterlijk aanzien van dit schoone vierkante gebouw, met het ruime voorplein is prachtig. De voorgevel is meest van blaauwen arduinsteen opgemetseld, en wordt verlicht met dertien, gelijk de zijden ieder met twaalf schuiframen. Boven de lijst ziet men het wapen van Prins Maurits. In den achtergevel, die maar tien schuiframen heeft, is de kap versierd met een Braziliaansch gevecht, zeer kunstig in steen uitgehouwen. Men gaat van voren in het huis langs eene stoep met arduinsteenen trappen. Van binnen was het weleer niet minder vorstelijk, zoo in bouwtrant, als door het uitmuntende schilderwerk en andere sieraden die er in gevonden werden; zonder van de zalen en kamers te spreken, waarvan er vóór den brand, een met de buitengemeenste Oost-Indische vogels beschilderd was, vond men er trappen van Brazilienhout en de vloer van de benedenzaal was met nootenboomenhout ingelegd. Dit zoo heerlijk gebouw raakte, in het jaar 1704, den 22 December, des avonds tusschen 10 en 11 ure, door ongeluk of, zoo anderen willen, door onvoorzigtigheid, in den brand, en werd, niettegenstaande alle aangewende moeite, om het te behouden, door de vlammen verteerd, zoo dat er niets dan alleen de muren en kelders overig bleven. Het houtwerk was wegens de hardheid moeijelijk te blusschen, en smeulde nog wel 2 of 3 dagen daarna. De Staten, om deze schade te vergoeden, stonden ten verzoeke van de eigenaars, eene loterij toe, waarvan een gedeelte is getrokken; ondertusschen werd het gebouw hersteld en verrees weder uit zijne asch in dien staat, waarin men het thans ziet. Vroeger hadden de Algemeene Staten dit huis in huur, en gebruikten het voornamelijk om de Afgezanten van Gekroonde Hoofden en andere Mogendheden, bij hunne publieke en plegtige intrede, op de daartoe gezette dagen, op het prachtigste te onthalen. Later bevatte dit gebouw de Koninklijke boekerij en het Penningkabinet. Thans bevat het, in vijf doorloopende zalen, eenen onbegrijpelijken rijkdom van voorwerpen van allerhanden aard en soort, en welke men als de belangrijkste bijdragen kan beschouwen tot de godsdienstige en burgerlijke plegtigheden, tot de zeden, gebruiken, middelen van bestaan, wijze van uitspanning der overzeesche volken, meer bepaaldelijk tot die der Chinezen en Japanners. Zoo bevatten de twee eerste zalen, de voorwerpen uit China, de derde, die uit Japan, de vierde, die uit alle werelddeelen, terwijl de vijfde ter opneming van Nederlandsche zeldzaamheden en voorwerpen van kunst, bestemd is. In

(1) Hen, die eene meer volledige beschrijving van het Binnenhof te 's Gravenhage, wenschen te lezen, verwijzen wij naar het stukje, getiteld: het *Binnenhof*, medegedeeld door den Heer D. Buddingh, in den *Zuid-Hollandsche Volks-Almanak*, voor het jaar 1833, bl. 84.

Digitized by Google

twee afzonderlijke kabinetten wordt de, tot de volkenkunde betrekking hebbende bibliotheek, benevens vele kostbare kunstwerken bewaard, terwijl het op de eerste verdieping tevens de heerlijke verzameling van schilderijen van overledene schilders bevat, zoo als de stier van POTTER en de voornaamste meesterstukken van RUBBENS, REMBRAND, VAN DIJK, enz. Een der zalen bevat de volledige wapenrusting van den onverschrokken Vlootvoogd DE RUITER, en het gewaad, hetwelk WILLEM I droeg, den dag waarop hij werd om het leven gebragt. Men vindt hier zelfs het doodelijk lood, waardoor hij getroffen werd, en eenige scherven van zijn verbrijzeld gebeente.

De Koninklijke Muzijkschool en Teekenakademie, aan den *Boschkant*, is een trotsch gebouw met eene colonnade, dat eene zaal voor ten toonstellingen, en de verdere noodige lokalen bevat.

De Koninklijke Blibliotheek en het Kabinet van Munten en gesnedene Steenen, vindt men in het *Voorhout*, in een prachtig gebouw vereenigd, hetwelk, in de jaren 1810—1813, door den Prefect van NAPOLEON, den Baron DE STASSART, bewoond werd, doch na de omwenteling van het jaar 1813, Koning WILLEM I en diens gezin ten verblijf heeft gediend, tot zoo lang het Paleis in het Noordeinde volbouwd was.

Het Stadhuis staat ten Noord-Oosten van de Groote of St. Jacobskerk, ten Zuid-Westen van de dagelijksche Groenmarkt, en met den voorgevel over de Lage-Nieuwstraat. Van de stichting spreken alle schrijvers niet eveneens, getuigende sommigen dat het van ouds het Huis van Brederode geweest zij, en dat er de Regering van 's GRAVENHAGE naderhand een Raadhuis van zoude gemaakt hebben; terwijl anderen willen, dat, alhoewel hier weleer het Huis van Brederode gestaan heeft, het Raadhuis echter van den grond af opgebouwd zij. De tijd dezer stichtig, kan men met genoegzaam voldoende bewijzen stellen, tusschen de jaren 1560 en 1565. Vóór dien tijd is er echter mede, ter zelfder plaatse, een Stadhuis geweest. Toen dit Raadhuis nog geheel in zijnen ouderwetschen stand was, kwam het, naar gelang van den tijd, waarin het gebouwd is, evenwel zeer aanzienlijk voor, voornamelijk omdat 's GRAVENHAGE toen, nog tot zulk eenen trap van luister niet was gestegen. In het begin der vorige eeuw is het geheele achterste gedeelte van dit gebouw, door eenen fellen brand in den asch gelegd, waarbij eene menigte papieren en documenten van aanbelang zijn verloren gegaan, en menig oud, belangrijk stuk eene prooi der vlammen is geworden. Na dien tijd is de gevel van die zijde geheel en zeer prachtig vernieuwd, met bijvoeging van onderscheidene vertrekken. Deze vernieuwing is begonnen in het jaar 1733. De voorgevel pronkt alom met lofwerken, zegeteekenen en andere sieraden, als het wapen van Holland en eenige deftige standbeelden, wat lager leest men in eene lijst met vergulde letteren de spreuk: NE JUPITER QUIDEM OMNIBUS (d. i. Jupiter maakt het een ieder niet naar den zin). Onder deze lijst staat aan die zijde de gewone zinspreuk van de Staten van Holland, VIGILATE DEO CONFIDENTES (d. i. Wacht en vertrouwt op God), en aan de andere zijde het jaartal 1565. Het heeft ten westen eenen achtkanten koepeltoren van tamelijke hoogte. In den gevel of zijmuur aan de westzijde, die met dertien schuiframen pronkt, is een uitstek, in welks kap het wapen van 's GRAVENHAGE wordt afgebeeld, tusschen de Geregtigheid en de Voorzigtigheid. Vóór de Justitiekamer, welke hier haar uitzigt naar buiten heeft, leest men: FELIX QUEM FACIUNT ALIENA PERICULA CAUTUM (d. i. hij spiegelt zich zacht, die zich aan een ander

Digitized by Google

spiegelt). Hier vóór was vroeger de geregtsplaats voor misdadigers, die tot hals- of lijfstraffen gevonnisd waren. Vóór de vernieuwing van het Stadhuis, stond er aan de zijmuur ten westen, eene groote ijzeren kooi, waarin vrouwlieden, van een openbaar onkuisch en schaamteloos gedrag, plagten gezet en omgedraaid te worden, wanneer het werpen van steentjes en vuiligheden, door de omstaande gemeente er dikwijls bijkwam. Na deze straf werden zij door 's Gravenhage omgeleid en uitgebannen, of voor eenige jaren in het Tuchthuis opgesloten. Het Stadhuis is van binnen versierd met fraaije vertrekken, prijkende met heerlijke schilderijen, welke nog met die uit de Nieuwe Doelen vermeerderd zijn. Zoo prijkt onder anderen de Burgemeesterskamer, met eene heerlijke schilderij van den Ridder Karel de Moor, vertoonende de afbeeldingen der burgervaderen in 1717. Ook is deze kamer versierd met de portretten van de Prinsen van Oranje, en de zoldering beschilderd door den, in dat vak vermaarden, Theodorus van den Schuur, overigens maakt het geheel, zoo wel als vele der bijzondere, met kunststukken en gezigten versierde deelen, eene grootsche vertooning. De vloer en de posten der deuren zijn van wit marmer. Het middelvak der gaanderij, waarin twee groote dubbele en vier enkele deuren uitkomen, die met hunne fraaije sieraden, naar den eisch der bouwkunde, over elkander geplaatst zijn, is uitmuntend. Het schept zijn meeste licht door eenen zeer hoogen en sierlijk gepleisterden koepel en lantaren, waarin twee rijen Engelsche ramen, boven elkander. Men zegt dat op dit raadhuis nog vele merkwaardige gedenkschriften, privilegiën en keuren, 's Gravenhage betreffende, bewaard worden, en daaronder zeker privilegie van Vrouwe Jacoba, en een van den Hertog Filips van Bourgondië, betrekkelijk de grafelijkheids jagt en visscherij, welke opmerkelijk moeten zijn.

's Rijks Metalen Geschutgieterij, aan de oostzijde van de *Nieuwe Uitlegging*, veelal genoemd den *Nieuwen-Uitleg*, hebben de Staten-Generaal van Holland en West-Friesland, in het jaar 1665, doen bouwen; te dier tijd stond zij, vooraan in het bosch, buiten 's Gravenhage; doch door de aangelegde bouwing dezer nieuwe uitlegging, is zij binnen de gracht gebragt. Het is een der grootste en uitmuntendste gebouwen, die de Staten ooit tot 's lands dienst hebben doen stichten, en werd in het jaar 1770, door Johan Maritz, op den tegenwoordigen voet ingerigt, wiens nakomelingen, door vele belangrijke uitvindingen en verbeteringen, zich eenen wereldberoemden naam hebben verworven. Van buiten vertoont de Geschutgieterij zich aan alle kanten zeer aanzienlijk, en heeft eenen fraaijen voorgevel, waarin men, boven den ingang, het wapen van Holland ziet, met het gewone omschrift, en daaronder, boven de deur, in eenen zwarten steen met vergulde letteren, het oogmerk der stichting van dit gebouw, namelijk *om den vrede te verwerven en te behouden*. Achter dit eerste gebouw staat een ander, van gelijke breedte, lengte en hoogte. Deze beiden zijn aan elkander gehecht door een derde gebouw, hetwelk wat binnenwaarts staat en een weinig lager is. Hierin worden ter wederzijde van eene groote poort, vijf kruiskozijnen gevonden. Boven dit laatste gebouw rijst de groote schoorsteen, als een koepeltorentje, uit het midden van het dak, op; achter het evengemelde tweede gebouw, volgt aan de straat nog een gebouw, doch veel lager en daaraan een muur, strekkende tot aan de ter zijde gelegen watergracht, die met het smidswater en de Nieuwe Prinsessengragt gemeenschap heeft, waar langs men het geschut gemakkelijk met

Digitized by Google

vaartuigen, van hier kan vervoeren. De regterzijde van den voorgevel en hetgene daar regt achter en verder gebouwd is, dient tot het vormen, gieten, boren en afdraaijen van het geschut, en wat er toe behoort. Tot het gieten heeft men eenen grooten en eenen kleinen gietoven; de eerste vergiet ongeveer 14,000 Nederl. ponden metaal. De linker zijde met het bovenste gedeelte van het voorhuis wordt bewoond door den geschutgieter en zijn huisgezin. Tusschen de twee gemelde gebouwen, zijn twee plaatsen tot tuinen aangelegd. Sedert 1589, tot op het jaar 1665, toen men de geschutgieterij gebouwd had, vergenoegde men zich met het koor van de kloosterkerk tot geschutgieterij, terwijl achter deze kerk het Buskruidmagazijn gevonden werd, dat op den 3 November 1690, door de onachtzaamheid van den Commies in de lucht vloog, doch waarbij gelukkig niemand, dan die onvoorzigtige is omgekomen.

Het Arsenaal, Ammunitie-Huis, Tuighuis of Magazijn heeft weinig merkwaardigs, om zijn gering aanzien, echter heeft het zijnen naam medegedeeld, aan het water, waaraan het staat, dat de *Ammunitie-Haven* of *Ammunitie-Gracht* geheeten wordt en ten Oosten van het Spui gelegen is. Dit Tuighuis is in het jaar 1598 aldaar gebouwd, door zekeren Leonard Wouters, eenen Wielmaker, volgens overeenkomst met de Gecommitteerde Raden, die het eerst van hem in huur bezeten, en naderhand gekocht hebben, om het te gebruiken tot berging van oorlogswerktuigen, waartoe het naderhand nog vergroot en aangebouwd is. Het is laag van verdieping maar beslaat eene groote oppervlakte.

De Gevangenpoort, voorheen de Voorpoort van den Hove genoemd, strekkende tot eenen doorgang van de *Plaats* naar het *Buitenhof*, heeft haren tegenwoordigen naam ontvangen, om dat men aldaar de misdadigers, die voor het Hof van Holland te regt gesteld werden, bewaarde; terwijl die poort vooral vermaard is, om de voorname staatsgevangenen, die er op gezeten hebben, als daar zijn: Reinier van Oldenbarneveld, Heer *van Groeneveld;* Henry de Fleury de Coulen, Heer *van Buat;* Jacob van der Graaf; de Ruwaard van Putten, Mr. Cornelis de Wit; de Raadpensionaris van Holland, Mr. Laurens Pieter van der Spiegel enz. Men toont er eenen verwulfden kelder, de Pijnkelder genaamd, waarin nog eene pijnbank en onderscheidene andere foltertuigen bewaard worden.

Voorts verdienen nog melding de gebouwen, waarin de Departementen van algemeen bestuur gevestigd zijn, als: het Departement van Buitenlandsche Zaken, op het *Buitenhof;* het Departement van Justitie, in *de Lange Pooten*, vroeger gediend hebbende tot woning van den Opperpriester of Pausselijke Nuntius; het Departement voor de Kolonien, op het *Plein*, weleer het Logement van Dordrecht; het Departement voor de Hervormde en andere Eerediensten, behalve die der R. K., op de *Fluweele Burgwal*, voorheen een partikulier huis; het Departement voor de R. K. Eeredienst, in de *Nobelstraat*, vroeger het Hotel van Reisach of Hotel van den Oostenrijkschen Gezant, waarin eene kapel voor de R. K. gevonden wordt; het Departement van Marine, in *het Lange Voorhout*, voorheen het Huis van Prins Maurits genaamd, omdat deze dit bewoonde vóór dat het stadhouderlijke kwartier op het Binnenhof voltooid was; het Departement van Financiën, op den *Kneuterdijk*, te voren bewoond door Oldenbarneveld; het Departement van Oorlog, op

Digitized by Google

het *Plein*, vroeger door den Dichter en Staatsman CONSTANTIJN HUYGENS gebouwd en bewoond.

Onder de fraaije gebouwen van vroegere dagen mogt men ook noemen de Logementen der onderscheidene steden. Dit waren hotels, in welke de Afgevaardigden der steden, wanneer zij te 's GRAVENHAGE op de vergadering der Staten ter dagvaart waren, hunne vertrekken hadden. Zoo had men het Logement van Amsterdam, thans het Paleis van den Prins van Oranje; het Logement van Dordrecht, thans het Departement voor de koloniën, enz., van welke sommigen in vorstelijke paleizen herschapen zijn. Zij behoorden aan de steden toe, op wier kosten de Afgevaardigden aldaar gehuisvest werden.

De Vleeschhal, aan de dagelijksche *Groenmarkt*, werd in het jaar 1616 opgerigt, ter plaatse waar zij nu staat. Voorheen was hier het Korenhuis, alsmede de Waag, en nog vroeger de Kapel van het St. Nikolaas-gasthuis, gelijk het gebouw nog de gedaante van eene kapel gehouden heeft, en van een spits torentje voorzien is. De ingang van de Groenmarkt, die als een voorportaal wat uitsteekt, is van hout gemaakt en van lateren tijd, met twee pilasters ter zijde, waarop eene kroonlijst rust, en daarboven eene spitse kap, waarin het wapen van 's GRAVENHAGE wordt afgebeeld. Hier zijn negen en dertig banken, welke jaarlijks, ten behoeve van de stad wel tien duizend gulden aan huur opbrengen, hetwelk veel verschilt van vroegere tijden, waarvan getuigd wordt, dat de huur van alle de banken toen op het meest maar twintig ponden vlaamsch (honderd en twintig guldens) hebben mogen gelden. In oude tijden verkochten ook vele Vleeschhouwers hun vleesch in de voorpoorten van den Hove, en zelfs op de zaal van het Hof. In het begin der vorige eeuw is, ten Westen van deze Hal, een klein huis tot Penshal gemaakt. Te voren plagten de ingewanden, hoofden en pooten der geslagte beesten, verkocht te worden ter wederzijde van den ingang van de vleeschhal, in vaste huisjes of overdekte banken en in kraampjes, daar tegenover opgerigt. Thans is de Penshal sedert eenige jaren naar de Groote Markt verplaatst, zijnde de voormalige Penshal, thans, even als de gewone hal, tot den verkoop van goed vleesch ingerigt.

Er zijn te 's GRAVENHAGE twee Boterhuizen, namelijk: het *Groot-*Boterhuis en het Klein- of Stukken-Boterhuis. *Het* Groote Boterhuis, staande op den Noord-Oosthoek van de *Prinsegracht*, werd in het jaar 1681 gebouwd. Het is van binnen een fraai, vierkant gebouw, rondom overwelfd, rustende op onderscheidene gemetselde bogen en pilaren, dienende tot staanplaats voor de landlieden, die hier op de marktdagen hunne boter in vaatwerk te koop brengen. De onderscheidene dorpen en plaatsen, van waar de zoo beroemde Hollandsche boter aldaar wordt aangebragt, zoo als Delft, Wateringen, Naaldwijk, enz., worden door houten bordjes aangewezen, zijnde ieder boterboer verpligt dáár uit te stallen, waar zijne woonplaats vermeld staat. Om hoog, in het midden van het gebouw, is eene koepel en boven daaraan een glazen lantaarn, waardoor men op de gemelde staanplaats goed licht ontvangt. Het Kleine- of Stukken-Boterhuis is eerst omstreeks de helft der achttiende eeuw gebouwd, op de *Wekelijksche markt*, en vertoont zich van buiten vrij aanzienlijk. De gewone benaming geeft genoeg te kennen tot welk gebruik het geschikt is. Boven dit gebouw is de Loge der Vrijmetselaren.

Digitized by Google

Onder hetzelfde gewelf, ten Westen, van het Groot-Boterhuis afgescheiden door een houten hek, is ook de Waag, in welke niet alleen de boter, maar ook alle andere waren, welke der waag onderworpen zijn, gewogen worden. Bij drukke tijden wordt ook wel het zuidergedeelte van het Boterhuis gebruikt, om de goederen te wegen, waartoe een Waagmeester is aangesteld, en hiertoe behooren ook beëedigde arbeiders, die gewoonlijk boter- of waagkruijers genoemd worden. Voorheen behoorde het regt van de waag aan het St. Nikolaas-gasthuis, volgens handvest van Hertog Albrecht van Beijeren, en de Regenten lieten haar eerst door hunne eigene bedienden besturen en naderhand verpachten. Vervolgens verkochten zij, in het jaar 1625, dit regt, met de kapel van het gasthuis, aan de Regering van 's Gravenhage. Boven het voorste gedeelte van het Groot-Boterhuis en de Waag, alsmede van een woonhuis, daarneven onder eenen gevel gebouwd, welke dus te zamen, met twee groote ingangen of poorten en de verdere sieraden van den voorgevel, een zeer fraai en aanzienlijk gebouw vertoonen, vergadert de Broederschap der Apothekers of het Collegium Pharmaceuticum, in eene ruime, langwerpige kamer, versierd met de uitgelezendste zeldzaamheden van natuur en kunst; terwijl in hetzelfde gebouw de keurkamer van goud- en zilverwerken gevonden wordt.

Op de *Prinsegracht*, wat verder naar het zuidwesten dan het Groote Boterhuis, staat het, in 1662 gestichte, Korenhuis, in welks onderste gedeelte alle Maandagen de korenmarkt gehouden wordt, waartoe eertijds de kapel van St. Nicolaas gasthuis, nu de Vleeschhal bestemd was. Dit gebouw rust van voren op 9 bogen, ondersteund door steenen pilaren, tusschen welke de marktplaats, na het eindigen van den markttijd, met fraaije ijzeren hekken wordt afgesloten. In het bovenste gedeelte van dit gebouw heeft het kunstgenootschap van Pictura of de Schilderkunst, zijne bijeenkomsten in vier vertrekken, waarvan het grootste waardig is beschouwd te worden, om de heerlijke schilderstukken, die er gevonden worden. Hier worden de verkoopingen van schilderijen gehouden. In dit vertrek staat ook eene glazen kast, vol kunstboeken in fraaije banden, bij het afsterven van deze en gene, tot hunne gedachtenis, aan de kunstkamer vereerd. De andere kamers dienen, zoo tot eene vergaderplaats van kunstschilders, als tot eene teekenplaats en ten gebruike van den concierge van het Kunstgenootschap.

Het Tuchthuis of Spinhuis staat insgelijks aan de noordzijde van de *Prinsegracht*, nog verder zuidwestwaarts. Het is een groot en zwaar gebouw, met eenen platten gevel, doch in het midden gedekt met eene spitse kap. Het werd in het jaar 1661 voltrokken en is thans met de stads Bank van Leening vergroot. Men treed er binnen met eene opgaande stoep. Behalve dat het tot wering van ontucht, ongeregeldheid en ter beteugeling van openbare ongebondenheid moet dienen, strekt het ook tot eene gevangenis van zulke misdadigers, die, bij vonnis van het Provinciaal Geregtshof van Zuid-Holland, den dood of eene lijfstraffe te wachten hebben.

Hier achter, aan de oostzijde was vroeger de Bank-van-Leening, werwaarts men inging van de nabij gelegene *Varkenmarkt*, door eenen langen, krommen gang en eene poort, waarboven het oogmerk van het gebouw en het jaartal der stichting, 1668, te lezen stond.

Het stads Venduhuis of Verkoopingshuis, waarin ook de Kamer der Notarissen vergadert, is in de *Nobelstraat;* het Postkantoor, dat eertijds de woning van den Pastoor van St. Jakobskerk

Digitized by Google

was, is *achter de Groote kerk*, en de **Station der Paardenposterij** op het *Smidswater*.

De Herv., die binnen de stad 's GRAVENHAGE 34,000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van 's GRAVENHAGE behoort. De eerste, die het leeraarambt in de gem. 's GRAVENHAGE heeft waargenomen, schijnt geweest te zijn JAN WILLEMSZ., die reeds in het jaar 1581, als gewezen Predikant te 's GRAVENHAGE voorkomt. Het valt echter te betwijfelen of hij er wel vast Predikant geweest zij, ten minste als zoodanig vinden wij eerst vermeld JAN PIETERSZ. VAN CASTRICUM en HIERONIMUS HORTENSIUS, die beide in het jaar 1579, de eerste van *Wezel* en de laatstgenoemde van *Naarden* herwaarts kwamen en den 10 October 1583 beide uit de dienst scheidden. Voor zij vertrokken hadden zij nog in September 1583, tot ambtgenoot gekregen BERNARDUS LA FAILLE. Deze bleef echter niet lang alleen, maar kreeg in het volgende jaar, hoogst waarschijnlijk ter leen, tot ambtgenoot PETRUS GELLIUS FABER of FABRI, en, nadat deze in hetzelfde jaar vertrokken was, PETRUS EVERHARDI; terwijl LIBERTUS FRAXINUS, in het jaar 1585, tot derde Predikant, JOHANNES UITENBOGAERT, in het jaar 1590, tot vierde Predikant, JOHANNES LAMOTIUS, in het jaar 1604, tot vijfde Predikant beroepen werd. Nadat echter in de jaren 1618 de Predikanten JOHANNES UYTENBOGAERT en JOHANNES TAURINUS, en in het jaar 1619 BERNARDUS LA FAILLE van hunnen post ontzet waren, en de gesuspendeerde Predikant HENRICUS ROSAEUS weder in zijne dienst hersteld was, werd alleen ter vervulling van de beide, daardoor ontstane vacaturen, beroepen, HUGO BEIJERUS, van Schiedam komende, en in 1631 overleden. zoodat de 's Gravenhaagsche gem. toen weder slechts vier Predikanten had, tot dat WILHELMUS VERHOEVEN, den 14 Maart 1625, van Terheyde, bij Breda, tot vijfden Predikant beroepen werd. Hij overleed den 29 November van dat zelfde jaar. In het jaar 1642, werd het getal van vijf Predikanten, met een vermeerderd. Zijnde de eerste, die alhier tot zesden Predikant beroepen werd, geweest TOBIAS TEGNEJUS, die van Leeuwarden beroepen werd en den 13 April 1668 overleed. Den 12 December 1655, werd tot zevenden Predikant te 's GRAVENHAGE beroepen GODEFRIDUS LAMOTIUS, die den 16 December 1674 overleed, en in het jaar 1663, tot achtsten Predikant, THADDEUS DE LANDMAN, die in 1685 overleed. In 1748 werd door de kerkenraad bij de bevoegde magten verzocht, het beroepen van eenen negenden Predikant, ter verligting van de beide oudste Predikanten, die ieder van eene halve predikbeurt zouden worden ontheven, welke dan door den te beroepen Predikant, op hetzelfde tractement, zoude worden waargenomen. Dit verzoek toegestaan zijnde, werd als negenden Predikant den 30 Mei van Delft beroepen, WILLEM LODEWIJK PIELAT, die den 18 Augustus bevestigd werd, en in 1766 overleed. Sedert het jaar 1626, was er tevens een Hoogduitsche Predikant te 's GRAVENHAGE, die nevens de Nederduitsche Predikanten alle kerkelijke diensten verrigtte, alle Consistoriale en Classicale vergaderingen bijwoonde, en mitsdien eerst onder de negen, en later onder de tien Haagsche Predikanten gerekend werd, ofschoon hij afzonderlijk in de Sacraments gasthuiskerk predikte. De eerste, die er als Hoogduitsche Predikant gestaan heeft, is geweest PHILIPPUS LUDOVICUS FELBACH, op verzoek van FREDERIK, Keurvorst *van den Paltz* en verdreven Koning van Bohemen, door den kerkeraad aangenomen, en in het jaar 1632 vertrokken naar Maastricht. Met het emeritus verklaren van den laatsten Hoogduitsche Predikant, MATTHIAS JORISSEN, den 26 Maart 1818, is de Hoogduitsche Predikantsplaats te 's GRAVENHAGE, bij Koninklijk besluit vernietigd,

Digitized by Google

zoo dat de Hervormde gemeente vervolgens slechts door negen Predikanten is bediend geweest tot in 1830, wanneer door Z. M. het beroep van eenen tienden Predikant is toegestaan, zijnde toen van Gouda beroepen Jacobus Johannes Roozeboom, die den 1 Mei 1831 bevestigd werd. Onder de Haagsche Predikanten, die zich bijzonder vermaard gemaakt hebben, verdient vermelding, behalve den reeds genoemden Johannes Uitenbogaert, de Nederduitsche Dichter Johannes Vollenhoven, die den 30 Augustus 1665 alhier bevestigd en den 5 Januarij 1708 emeritus werd. Het beroep te 's Gravenhage geschiedt door den grooten kerkeraad.

De gem. van 's Gravenhage, heeft drie kerken, als de Groote of St. Jakobskerk, de Kloosterkerk en de Nieuwe kerk.

Van de Groote of St. Jakobskerk, ten Zuidwesten van het stadhuis, wordt wel getuigd, dat Hertog Albrecht van Beijeren, haar gesticht zoude hebben, in het jaar 1399, doch hiervan is geen bewijs voorhanden. Integendeel blijkt het, dat er, reeds in het jaar 1311, eene parochiekerk in 's Gravenhage gestaan heeft, en alhoewel dit zou kunnen zamengaan met de gemelde stichting of herbouwing door Hertog Albrecht, in het jaar 1399, zoo kan men zulks bezwaarlijk gelooven, dewijl er getuigd wordt, dat de kerk van 's Gravenhage, welke men in zoo korten tijd niet stellen kan volbouwd te zijn, in het jaar 1402, verbrand is. Het schijnt echter dat die brand de kerk niet geheel en al in de assche gelegd, maar zoo beschadigd heeft, dat de Hertog Filips van Bourgondië, in het jaar 1434, een octrooi verleende, om haar, ten koste der ingezetenen van 's Gravenhage en Haag-Ambacht, te vernieuwen. Naderhand is het ongeluk van brand haar meermalen te beurt gevallen, als in het jaar 1528, door de plundering van Maarten van Rossum, en elf jaren later door den bliksem, waardoor de geheele kerk en een groot deel huizen daar rondom in de asch werden gelegd. Tot herstelling van deze kerk, werd, in het jaar 1547 en 1548, eene loterij aangelegd en getrokken. In het jaar 1702, in de maand Maart, sloeg de bliksem andermaal in den kruin van den toren, waardoor het geheele gebouw genoegzaam in kolen zoude gelegd zijn, indien de vlammen niet in den appel gestuit waren, door de vlugheid van eenen burger, die, zonder het gevaar, dat hem dreigde, te ontzien, naar boven klom, en met zijnen nachtrok, welke hij bij toeval aan had, den brand uitdoofde. Deze kerk, die weleer aan den Apostel Jacobus was toegewijd, is eene der grootste kerken in Holland, als zijnde 92 Nederl. ell. lang en 47 Ned. ell. breed. Zij mag met regt onder de fraaiste kerken, welke in oude tijden gebouwd zijn, gerekend worden, en in het bijzonder, om dat er zoo weinige pijlaren, namelijk twee aan elke zijde, welke voor de toehoorders van weinig hinder zijn, gevonden worden. De onderscheidene kruisgevels, die op de gemelde pilaren en andere aan de twee einden rusten, en ter wederzijde uit het dak uitsteken, geven er een ouderwetsch doch tevens aangenaam sieraad aan. Zij dekten vóór de Hervorming ieder eene kapel. De fraaije en hooge toren, welke geheel zeskant is, heeft eene hoogte van ruim 100 Ned. ell., en eene breedte van 13,5 Ned. ell. Hij is voorzien met een welluidend speelwerk, dat in 1686 te Antwerpen gemaakt is, en uit 38 klokken bestaat. In den Spaanschen oorlog zijn er eenige klokken tot geschut vergoten. Voormaals plagt deze kerk met fraai beschilderde glazen versierd te zijn, doch deze hebben, door onderscheidene toevallen, zeer veel geleden. Het koor, ter lengte van 100 voeten, heeft een doorluchtig daktorentje, en is van eene buitengewone hoogte, zoodat het zich zoo ver boven het

overige der kerk verheft, dat het van verre eene afzonderlijk gebouw schijnt te wezen, waarop een ouderwetsch torentje staat. Het is met een houten staketsel afgeschoten van het ligchaam der kerk, en omhangen met de wapenborden der Ridders van het Gulden Vlies, van welke hier een dertigtal, in het jaar 1456, vergadering hebben gehouden, onder Filips *den Goeden*, wiens wapenbord afzonderlijk aan een pilaar hangt. Aan het eene einde van het koor ziet men de overprachtige eertombe, opgerigt ter gedachtenis van den Luitenant-Admiraal Jakob Baron van Wassenaar, Heer *van Obdam*, die in eenen zeeslag tegen de Engelschen, op den 14 Junij 1665, met zijn schip in de lucht gesprongen is. Zijn pronkbeeld staat overeind, onder een verhemelte, rustende op vier rood marmeren zuilen; hij wordt gekroond door de overwinning, zittende deze op eenen arend met uitgespreidde vleugelen, die op eene wereldkloot geplaatst is, welke wederom op een vierkant voetstuk rust. Rondsom het standbeeld van den Admiraal zijn eenige andere beelden, die zijnen helm en zijne wapens vertoonen, of zijn sterflot betreuren. Aan de vier hoeken van dit praalgewelf staan, beneden aan de voetzuilen, vier vrouwenbeelden, voorstellende: de Dapperheid, de Voorzigtigheid, de Wakkerheid en de Getrouwheid. Op de voetzuilen der twee eerste pilaren zijn, op de eene het wapen van de Generaliteit, en op de andere dat van Holland afgebeeld. Aan drie zijden van den grondsteen zijn de voornaamste zeegevechten, waarin de Admiraal bevel voerde, in wit marmer uitgehouwen. Boven aan het gewelf hangt een tafereel, meldende de daden en verdiensten van dezen zeeheld, en van de Staten der Vereenigde Nederlanden, die dit gedenkstuk, ter zijner eere, in het jaar 1667, hebben doen oprigten. Behalve deze tombe vindt men in dezelfde kerk ook nog die van den Ridder Gerrit van Assendelft, Raad in den Hove van Holland en zijne tweede echtgenoote Beatrix van Dalen; die van Jonkh., Gerard van Raaphorst gezegd van der Aa, en die van Filips, Landgraaf van Hessen Philipsthal. Het orgel van deze kerk werd in het jaar 1717 door Heeren Kerkmeesteren aanmerkelijk vergroot, en zoo van onderen met ongemeen schoon gemarmerde pilaren en wanden, en tusschen beide met eene zeer fraaije dubbele deur, als boven met lofwerken, beeldtenissen en goodvers, zoo rijkelijk opgesierd, dat het te dien opzigte niet ligt zijne wedergade vindt. In het jaar 1729 werden er, tegen den muur van den toren, bij het orgel, ter gelegenheid van het maken van een graf, eenige stukken zilverwerk in de aarde gevonden. Deze bestaan meest uit altaarsieraden, als: remonstrantiën, kruissen, kroonen, reliquiekastjes, kruisbeelden, miskannetjes en paternosters. Of deze stukken, ten tijde der beeldstormerij, of in de Spaansche onlusten, ten tijde van het beleg van Leyden, hier geborgen zijn, is onzeker; doch het laatste is ruim zoo waarschijnlijk, om dat de R. K. de kerk hebben moeten verlaten, kort na dat 's Gravenhage door de Staatschen bemagtigd was. In deze kerk, alwaar het Avondmaal twee achtereenvolgende weken wordt bediend, worden bij de eerste bediening gebruikt de vier gouden bekers en drie gouden schotels, benevens twee zilveren vergulde kannen en twee zilveren vergulde schotels, aan de kerk vermaakt door Vrouwe Maria de Vriese, Douairière van den Heer H. E. de Bentry, Hofraad en Resident des Konings van Polen, bij de Staten Generaal, bij uiterste wilsbeschikking van den 27 November 1775 terwijl sedert weinige jaren dezelfde kerk, ingevolge gemelde beschikking, in het bezit is gekomen van een gouden doopbekken. Alles is versierd met den naam en het wapen der Vrouwe erfmaakster. De

chiven van de Nederlandsche Hervormde kerk worden mede in deze kerk bewaard.

De Kloosterkerk of Prinsenkerk, in het *Lange* of *Wijde Voorhout*, aan de noordwestzijde, geeft door haren naam, die nog tegenwoordig in gebruik is, genoeg te kennen, dat zij voormaals tot een klooster behoord heeft, hetwelk dat der Predikheeren of Dominikanen was, die ook Jacobijnen genoemd werden, en vermoedelijk in het jaar 1396 of 1397 gesticht is. Dit klooster was aan den H. VINCENTIUS toegewijd, waardoor het den naam van St. Vincentsklooster bekwam. Uit het gebouw der kerk zelve en het koor, alsmede uit de kapellen, die er eertijds in geweest zijn, blijkt het, dat zij in oude tijden zeer aanzienlijk was; doch die luister verdween door de Spaansche onlusten en oorlogen, wanneer zij tot eenen paardenstal en naderhand tot een wapenhuis gebruikt is, hetwelk duurde tot in het jaar 1617, toen de onlusten in het kerkelijke gelegenheid gaven, om dit gebouw weder tot de predikdienst geschikt te maken. De omstandigheden, waaronder deze kerk werd in bezit genomen, gaven juist geene groote teekenen van vredelievendheid. Zij werd toen de Prinsenkerk genaamd, ter gelegenheid dat Prins MAURITS, kort na de bezitneming, hier ter preeke ging, en alzoo de afzondering begunstigde. Sedert is zij tot het oefenen van de gehandhaafde Hervormde godsdienst gebleven. Er is in deze kerk eene plaats voor het Hof en een fraai orgel. Vele Grooten en Edelen zijn, volgens getuigenis der oude Schrijvers, in deze kerk begraven. Hier verkoos MARGARETA VAN CLEVE, door wie zij gesticht was, hare rustplaats. Hertog JAN VAN BEIJEREN, verkoren Bisschop van Luik; LODEWIJK, bastaard zoon van Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, en verscheidene Edelen uit den huize van WASSENAAR, Burggraven *van Leyden*, hebben er mede hunne graftomben gehad, doch tegenwoordig is er van deze gedenkteekenen weinig of niets meer te vinden. Evenwel ziet men er nog het grafgesteente, ter nagedachtenis van Jonkheer AREND VAN DORP, en dat van den Advokaat van Holland ADRIAAN VAN DER GOES.

De Nieuwekerk, op *het Spui*, is gebouwd ter plaatse, waar een vuile moerassige grond, in vroegere tijden, aan deze streek den naam van het Padmoes of Paddemoes plagt te geven. Het vermenigvuldigen der ledematen in 's GRAVENHAGE gaf de Heeren van het Collegie de Societeit aanleiding, om deze kerk te doen bouwen, waarmede begonnen werd in het jaar 1649, en, na verloop van zes jaren, was het werk voltrokken. De eerste steen werd gelegd door den Heer REINIER PAUW, Ridder, Heer *van Terhorst en Rijnenburg*, President in den Hoogen Raad van Holland, die hierom ook zijne grafplaats in het midden dezer kerk heeft verkozen, van al hetwelk, bij zijn overlijden, in het jaar 1676, de geschiedenis op een albastensteen, in den noordermuur bewaard is. De onkosten van den opbouw, benevens den inkoop van den grond, met de gestoelten en banken, bedroegen te zamen vier honderd een en veertig duizend zes honderd veertig gulden en vijf en dertig cents. De kerk is niet ongemeen groot, maar merkwaardig door hare bouworde, zoodat men in twijfel staat, of zij rond, langwerpig of ovaal moet genoemd worden; doch zij vertoont zich van binnen meest ovaal. Ten aanzien van het hoogste dak moet men deze kerk eigenlijk als een vierkant gebouw aanmerken, maar aan de voor- en achterzijde springt een half zeskant paveljoen uit, en twee dergelijke aan de overige zijden, welke paveljoenen van binnen zoodanig geschikt zijn, dat men de vierkante gedaante van het gebouw bezwaarlijk ontdekt, doch van buiten valt deze kunstige

Digitized by Google

bouwtrant duidelijk in het oog. Het torentje dat op het middeldak staat, versiert grootelijks het gebouw. Alleropmerkelijkst is de hoogte van deze kerk, zonder dat zij door pilaren onderschraagd wordt, zijnde de daken zoo kunstig in elkander gevangen, dat het ontberen van pilaren geen hinder aan de bestendige duurzaamheid van het gebouw zal toebrengen, waarom deze kerk, door alle kenners, als een meesterstuk van bouwkunde geprezen wordt. Het orgel, dat zich, in het jaar 1702, op den dankdag voor de overwinning van de Spaansche zilvervloot, bij VIGOS, door de Vereenigde Engelschen en Nederlandsche vloten, voor de eerste maal deed hooren, strekt de kerk tot een groot sieraad, zijnde de vier deuren beschilderd, met zoo vele geschiedenissen uit de godgewijde bladeren, te weten: die van DAVID, toen de propheet NATHAN hem bestraffende, om dat hij het volk had doen tellen, hem de keus gaf van drie plagen; die van den Priester ZACHARIAS, om zijn ongeloof met stomheid gestraft; de groete van ELIZABETH aan MARIA; en SIMEON in den tempel het kind JEZUS omhelzende. De predikstoel is zoodanig geplaatst, dat alle de toehoorders, op zeer weinigen na, den Predikant niet alleen kunnen hooren, maar ook tevens zien. Rondom is een bestraat kerkhof, aan drie zijden omgeven van eenen muur, waarin drie groote poorten of ingangen zijn, behalve nog twee voor de koetsen aan iedere zijde van de poort op het spui, allen thans met ijzeren, in plaats van houten hekken of deuren, voorzien; welke fraaije verbetering en tevens het wegnemen van den muur aan de spuizijde, als ook het stellen van een ijzeren hek tusschen pilaren van Benthemmer steen, met fraaije knoppen daarop, in het jaar 1732 geschied is. Men plagt weleer begraven te worden, doch sedert het aanleggen van een ander kerkhof, in het jaar 1716, is dit nagelaten.

De Waalsche gem. van 's GRAVENHAGE, wordt door drie Predikanten bediend. Deze gemeente is opgerigt, doordien, in het jaar 1589, de Waalsche Predikant van Delft, PIERRE MOREAU, van tijd tot tijd voor de Prinses LOUISE DE COLIGNY, Weduwe van WILLEM I, Prins *van Oranje*, te 's GRAVENHAGE kwam prediken. In het jaar 1592 werd als gewoon Waalsche Predikant, in deze gem. beroepen JOANNES UITTENBOGAERT, een der Haagsche Leeraren in de Nederduitsche Hervormde kerk, bij wien JOANNES LAMOTIUS, als tweede Predikant gevoegd werd, in het jaar 1604. Naderhand is het getal der gewone Waalsche Predikanten tot drie vermeerderd. Doch toen de Herv. in den jare 1685 uit Frankrijk moesten vlugten, en vele hunner Predikanten in de Nederlanden overkwamen, zijn er ook vier van dezen als buitengewone Leeraars in de kerk van 's GRAVENHAGE geplaatst. Na het uitsterven van dit getal, zijn de gewone Predikanten in het jaar 1720 op vier gebragt, terwijl tegenwoordig de dienst weder slechts door drie wordt waargenomen. Deze gem. had vroeger tot kerk de Hofkapel, sedert het jaar 18.. bij de R. K. in gebruik. De tegenwoordige Fransche Hervormde Kerk, *in het Noordeinde*, werd op bevel van Koning LODEWIJK in het jaar 1807 van den grond af opgebouwd, en is een fraai en ruim gebouw, met een welluidend orgel.

De Engelsche Presbyterianen, maakten hier vroeger mede eene gem. uit. De eerste die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JOHANNES WING, die in het jaar 1596 bestond. Zij had eene kerk, vooraan *in het Noordeinde*, welke eertijds de Kapel was van het Sacraments Gasthuis. Dit kerkje, dat niet heel groot was, werd, in den jare 1595, aan de Engelschen tot hunne godsdienstoefening ingeruimd. De eerste Predikers werden bij

Digitized by Google

uit Engeland toegevoegd, doch in 1626 verwierven zij van de Staten van Holland vergunning, om eenen eigen Predikant te mogen beroepen. In den jare 1625 of 1626 is, bij verdrag en overeenkomst, der Hoogduitsche gemeente toegestaan, om in dit kerkje mede hare Godsdienst te mogen oefenen; zij werd bediend door eenen Predikant, die, ofschoon hij in de Hoogduitsche taal leeraarde, echter onder het getal der gewone Predikanten van 's Gravenhage werd gerekend. In het jaar 1617, toen de scheuring tusschen de Remonstranten en Contraremonstranten, openlijk uitbarstte, werd dit kerkje ook aan de afgezonderde gemeente overgegeven tot haar gebruik, onder belofte van geen afzonderlijken kerkeraad te maken; maar zij, deze belofte in den wind slaande, verlieten welhaast deze vergaderplaats, en namen de kloosterkerk in. Ook verstrekte dit kerkje voormaals tot eene catechizeer- of oefenplaats voor degenen, die zich in de gronden van de Hervormde Godsdienst wilden laten onderrigten, hetgeen des Donderdags na den middag, bij vierendeeljarige beurten, door eenen van de vier jongste Nederduitsche Hervormde Predikanten, geschiedde. Tweemaal des jaars verschenen daar ook de Curatoren van de voormalige Latijnsche scholen, thans het Gymnasium, ten wier overstaan alsdan de gewone prijzen door den Rector werden uitgereikt. In het jaar 1841 is dit kerkje van stadswege verkocht en in bijzonderen eigendom overgegaan, waarna het is afgebroken, en te dier plaatse een prachtig gebouw, tot eene doorloopende tentoonstelling van schilderijen, gesticht.

De Evangelisch-Lutherschen, die hier 3000 in getal zijn, maken eene gemeente uit, welke tot den ring van 's Gravenhage behoort, en door drie Predikanten bediend wordt. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Daniel Fettius, die in 1611 hier kwam en in 1615 overleed, na dat hem in zijnen ouderdom (1614) tot medehelper toegevoegd was Andreas Pieters van der Linde, die om de veertien dagen dan te Delft en dan te 's Gravenhage predikte, zoo als Fettius zulks vroeger gedaan had. Sedert dien tijd heeft deze gemeente twee Leeraren gehad, van welke de eene in de Hoogduitsche, de andere in de Nederduitsche taal predikte, tot in het jaar 1737, toen aldaar tot derden Predikant beroepen is Casparus van der Heiden, die er ook overleed, van de drie Predikanten moesten twee in de Nederduitsche en ééne in de Hoogduitsche taal prediken. In het jaar 1766 besloot men vier Predikanten bij de Haagsche gemeente te hebben, waarvan twee in de Nederduitsche en twee in de Hoogduitsche taal zouden prediken. Tot in 1768 had men vier Predikanten, toen stierf J. G. Lohmeyer, de tweede Hoogduitsche Predikant, terwijl J. Klap naar Amsterdam beroepen was. In beider plaats werd, den 16 Maart 1769, de Predikant J. H. Vorstius beroepen van Alkmaar, waarna er de gemeente slechts door drie Predikanten bediend is. De laatste Hoogduitsche Predikant bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te 's Gravenhage, was Johannes Heinrich Sprö, die in het jaar 1832 overleed, en in wiens plaats beroepen werd, om in het Nederduitsch te prediken, R. T. F. Reudler, die in 1833 van Utrecht herwaarts kwam. De kerk staat op de *Paviljoensgracht* tusschen de Boekhorststraat en de Zustersloot, welke gracht, sedert de stichting dezer kerk, daarvan in het gemeen den naam van de *Luthersche-burgwal* heeft behouden. De eerste Luthersche kerk, welke te 's Gravenhage gestaan heeft, was voor een gedeelte in het jaar 1620 gesticht, en de grond daartoe het jaar te voren aangekocht, na dat de gemeente, welke in het begin niet groot was, eerst hare

vergaderingen in particuliere huizen had gehouden, zoo in de Pooten en de Raamstraat, als in de Spuistraat en in een huis, genaamd de Lombard, komende met eenen gang uit in het Achterom; als ook in het Noordeinde, in het Vergulde Hoefijzer, op eene zaal, hebbende het huis zijnen uitgang met eene poort in de Molenstraat. In het gemelde jaar 1620 de kerk voltrokken zijnde, is men daarin beginnen te prediken. Maar aangezien de kerk te klein werd, zoo door den sterken aanwas der gemeente als ook, en wel inzonderheid, doordien de Afgezanten van gekroonde Hoofden en andere Mogendheden van deze godsdienst, met hun gevolg, dáár mede te kerk kwamen, is zij, omtrent het midden der zeventiende eeuw, aan de zuidzijde voor de helft vergroot; zoodanig, dat de kerk van binnen toen vrij ruim, bijna vierkant, doch niet hoog van verdieping was, wordende de daken, daar zij tegen elkander gevoegd waren, in het midden van de kerk door vier pilaren of kolommen onderschraagd; doch na het midden der vorige eeuw is dit gebouw voornamelijk tot die grootte gebragt, waarin men het thans ziet, na welke laatste vernieuwing de kerk, den 13 December 1761, weder is ingewijd. Ter wederzijde van den predikstoel, welke tegen den zuidmuur stond, ziet men een marmeren gedenkteeken, behelzende het eene, ter regterhand, het grafschrift van den Heer Baron KAREL WILLEM SPANE, in leven Generaal in dienst der Vereenigde Nederlanden, die ook aldaar begraven ligt. Het andere, ter linkerzijde van den predikstoel, vervat het grafschrift van den Eerwaarden Heer JOHANNES SCHELHAMER, † in 1699, in leven Bedienaar des goddelijken woords, die, sedert het jaar 1645 tot het jaar 1693, en dus den tijd van 48 jaren in deze gemeente het leeraarambt heeft waargenomen, en ook de kerk vele diensten bewezen, het geen zijnen neef bewoog dit gedenkteeken ter zijner eere te doen oprigten. Het orgel, waarmede deze kerk, in het jaar 1648, is versierd, werd in 1668 vergroot, en in het jaar 1725, uit den noord- naar den westhoek verplaatst, bij die gelegenheid is het vernieuwd, en met beeld- en snijwerk, als anderzins zeer fraai verrijkt. Dit welluidend orgel heeft ook in het jaar 1761 aanzienlijke verbeteringen ondergaan, en is nog laatstelijk, in het jaar 1837, aanmerkelijk hersteld en verbeterd, door de kundige Orgelmakers BÄTZ EN COMP. te Utrecht. Deze kerk heeft twee ingangen, de eenen op den zoogenaamden Lutherschen burgwal en de andere aan de oostzijde van de Boekhorststraat, niet ver van de Prinsegracht.

De Remonstranten, van welke men er hier 200 aantelt, maken eene gem. uit, welke bediend wordt door eenen Predikant, die door den kerkeraad beroepen wordt. Sedert het jaar 1803 neemt de Predikant der Remonstrantsche gemeente te 's GRAVENHAGE, ook, om de veertien dagen, de dienst in de gemeente te *Delft* waar. De Predikers dezer gezindheid, te voren met vrouwen en kinderen het land uitgedreven, moesten eenen geruimen tijd op zolders en in particuliere huizen, tuinen, schuren en elders hunne godsdienst met zeer veel bezwaar, waarnemen. Bovendien hadden zij veel te lijden, ter oorzaak van de zamenzwering tegen Prins MAURITS, waarvan men de Remonstranten betigtte, hoe onschuldig zij daaraan ook waren, zoo als duidelijk in lateren tijd gebleken is. Onder het zachtere bestuur van Prins FREDERIK HENDRIK, begonnen zij echter, in het jaar 1631, allengskens weder alhier bij een te komen en kochten derhalve zekere plaats, om daarin hunne godsdienstige vergadering te houden; doch terwijl zij bezig waren met metselen en timmeren, begon het gemeen, het geen

hier, meer dan elders, op de Remonstranten gebeten was, daar merkelijk tegen aan te gaan. Ook werden zij van wege de Heeren Gecommitteerde Raden en het Hof van Holland bedreigd, dat alles op hoog gezag weder om verre zoude gehaald worden. Maar de stedelijke Regering terzelfder tijd van eenen bedaarder aard, niet wetende, hoe zich hier in best te gedragen, vervoegde zich aan gemeld hof en bekwam tot antwoord, daarin niets te doen vóór dat de Stadhouder te 's Gravenhage zoude zijn. Nadat nu het werk bezigtigd was geworden, lieten gemelde Heeren het stilzwijgend voortgaan. Deze alzoo vervaardigde vergaderplaats was klein en slecht, maar werd niettemin zoodanig behouden, tot dat de Remonstranten, ziende dat het hun geoorloofd werd, hunne godsdienst onbekommerd en openlijk te mogen uitoefenen, en dat hunne gemeente bestond uit een groot aantal personen, onder welken vele aanzienlijke geslachten, vermaarde Advokaten en andere deftige burgers geteld werden, besloten, in het laatst van het jaar 1633, aldaar eene geheel nieuwe kerk, zijnde de tegenwoordige, te bouwen, waarmede zoo spoedig werd voortgegaan, dat de vermaarde Johannes Uittenbogaert, die te dier tijd weder openlijk te 's Gravenhage en in zijn eigen terugbekomen huis leefde, daar in, op den laatsten November des jaars 1636, predikte. De kerk staat op de *Laan*, binnenwaarts, tusschen de huizen in, zoo dat zij van buiten weinig kan gezien worden. Het is een net, zindelijk en bijna vierkant gebouw, doch zoo groot en ruim niet als de Luthersche, maar hooger van verdieping en zeer luchtig. De predikstoel, die ruim en met gesneden lofwerk versierd is, staat niet op den grond, maar hangt aan den Zuidmuur. In het midden wordt de kerk ondersteund door twee zware steenen pilaren; terwijl vier vergulde kerkkroonen, mede tot sieraad van dat verwelfswijze beschoten gebouw dienen. Daar de gemeente thans zoo talrijk niet is, als zij voorheen plagt te wezen, heeft zij niet meer, zoo als vroeger, twee Predikanten, doch slechts éénen, die zijne woning heeft nevens eene der poorten van de kerk, welke op de Laan tot ingang dienen.

Vroeger hadden de Doopsgezinden hier mede eene vergaderplaats, in de *Herderstraat*, daar de rozenkrans in steen is uitgehouwen en nog boven de deur staat, waaruit af te leiden is, dat zij destijds talrijk genoeg waren, om het noodig onderhoud van die plaats te kunnen bekostigen, doch doordien hun getal allengs verminderde, is die gemeente te niet gegaan.

De Roomsch-Katholijken, welke hier 19,000 in getal zijn, hebben vier statiën, en vijf kerken. De Statie van den Heilige Jacobus, in de *Oude-Molstraat*, de oudste dezer stad, telt ruim 1900 Communikanten. Zij werd voormaals alleen bij het bestuur erkend, waarom zij ook nog de Pastoorskerk genoemd wordt. Onder de Pastoors, die haar na de Hervorming bediend hebben, verdient bijzonder vermelding Joannes van Bijlevelt, te Utrecht, omstreeks 1670 geboren, die, den 2 October 1717, tot Apostolischen Vicaris van de Hollandsche zending werd benoemd, maar, uit hoofde van vermeende overtreding van het Plakkaat der Staten van Holland, van 17 Augustus 1702, bij vonnis van het Hof van Holland van 3 Mei 1718, voor 2000 gulden beboet en uit het Land gebannen zijnde, na veel zwervens en moeijelijkheden, den 21 Januarij 1727, te Brussel overleden is. Deze kerk bezit fraaije schilderijen. In de Kerk op het Binnenhof, toebehoorende aan de gemeente in de Oude-Molstraat, zijn, in het jaar 1837, twee door den beeldhouwer Royer vervaardigde standbeelden geplaatst, één van den H. Jacobus *den Meerdere*, en één van

Digitized by Google

den H. Andreas, terwijl boven het altaar het standbeeld der H. Maagd Maria gevonden wordt. Het oude gebouw dezer kapel was reeds door Graaf Floris V gesticht en zeer vermaard onder den naam van Kapelle van Maria ten Hove of ook Maria ten Haage. Hierin heeft Hertog Albrecht van Beijeren, in het jaar 1367, een kapittel opgerigt, van eenen Deken en twaalf Kanunniken. De stichting van dit kapittel zoude, volgens het beweren van vele onzer oude Schrijvers, geschied zijn omdat Hertog Albrecht, den Heer Zieren van Adingen, nu Enguien, te Keinout of Quesnoy in Henegouwen, had doen onthalzen, en dat de Hertog, om zich met diens dapperen broeder te verzoenen, voor de rust der ziele des onthalsden, tot zulk eene instelling werd gedwongen. Men zoude echter kunnen zeggen, dat Albrecht dit kapittel eigenlijk maar vermeerderd heeft, naardien men vindt, dat zijn broeder Willem V, al vroeger, een collegie van vier Prebenden in deze kapel had opgerigt, zeer waarschijnlijk voor de rust der ziele van Gerard van Wateringen, dien hij met eigen handen had omgebragt. De eerste stichtingsbrieven van Hertog Albrecht zijn van den laatsten December des jaars 1367; in een daarvan, in het Latijn geschreven, vindt men, dat de Koning van Frankrijk, Karel V, een gedeelte van het H. kruis en van de doornen kroon aan de kapel vereerd had. Paus Gregorius XII bevestigde dit kapittel en onttrok het vervolgens aan de onderhoorigheid van den Bisschop van Utrecht. Het vergaderde voor de eerste maal in het jaar 1369. Niet alleen Albrecht en zijne echtgenoote, maar ook zijne opvolgers, begiftigden dit collegie met rijke goederen en inkomsten, benevens aanzienlijke voorregten. Vele kerken, als de Nieuwe kerk te Delft, de kerk te Hoorn, en de Oude en Nieuwe kerken te Amsterdam, stonden ter begeving van dit kapittel. Zij hadden ook te Amsterdam het regt tot de Nieuwe kapel of Heilige stede en den Heiligen weg, hetwelk zij aan de regering dier stad verkocht en overgedragen hebben op St. Matthias dag van het jaar 1415. De Dekens en de Kanunnikken waren bij de Graven in groot aanzien, en vele hebben gevestigde ambten bekleed. De laatste Deken van het kapittel der Hofkapel is geweest Sasbout Vosmeer, den 13 Maart 1548 te Delft geboren, die, in 1583, als eerste Apostolische Vicaris van de Hollandsche zending is aangesteld, en den 22 September 1602 tot Aartsbisschop van Philippi werd gewijd. Hij overleed te Keulen den 3 Mei 1614. Bij de ommekeer van 's Lands bestuur, toen ook andere geestelijke Maatschappijen vernietigd werden, heeft men, volgens Resolutiën van de jaren 1577, 1581 en 1582, de goederen van dit kapittel aangeslagen, en aan de grafelijkheids domeinen van Noord-Holland toegevoegd, tot betaling en onderhoud van de Predikanten. Even als deze kapel eertijds alleen ten dienste van de Graven geschikt was, zoo hebben de Staten van Holland haar, in de tijden der Hervorming, ook tot hun bijzonder gebruik, als eene hofkerk verkozen, en in het jaar 1580 gelast, dat er voor hun en andere hooge collegiën in zoude gepredikt worden, hetwelk in de Nederduitsche taal geschiedde, tot in het jaar 1592, komende ondertusschen de Waalsche Predikant van Delft, Pierre Moreau, in den jare 1589, deze kapel, bij leening bedienen, voor de Prinses Louise Coligny, weduwe van Prins Willem I. Intusschen heeft de kapel ook eenigen tijd tot berging van krijgsbehoeften gediend, en den 19 ... 1594, werd besloten, die tot gehoor der Staten te openen. Van het oude gebouw dezer kapel is weinig meer bekend, dan dat er verscheidene altaren in gestaan hebben, en dat het niet min verm...

Digitized by Google

was, door de begraafplaatsen van Vorstelijke en andere voorname personen, als onder anderen van Hertog Albrecht van Beijeren, met zijne eerste gemalin Vrouwe Margaretha, dochter des Hertogs van Brieg, gelijk ook van Vrouwe Jacoba van Beijeren, wier trouwverbond met haren eersten man, Hertog Jan van Braband, in deze kapel mede voltrokken werd. Hier werd ook de vermaarde Staatsdienaar, 's Lands Advocaat Jan van Oldenbarneveld, begraven. In het jaar 1594 oordeelde men het gedeelte dezer kapel, dat tot de godsdienst geschikt was, reeds te klein, waarom de Gecommitteerde Raden order stelden, om meer plaats in te ruimen. Naderhand, in het jaar 1642, is zij verbrand, en op dezelfde grondslagen weder opgebouwd (1). Het vermeerderen der Fransche vlugtelingen, in het jaar 1685, heeft op nieuw aanleiding gegeven, om deze kerk weder aanmerkelijk te vergrooten (2). Sedert heeft deze kerk, tot in het jaar 1807, steeds tot Fransche kerk gediend, toen zij aan de R. K. is afgestaan.

De statie van den H. Willebrordus, in de *Assendelftstraat*, telt ruim 1700 Communikanten. Deze statie is hier, in of omstreeks 1649, opgerigt door den Pater Cesar van den H. Bonaventura, zoon van den, in de geschiedenis der Remonstranten, bekenden Leydschen Hoogleeraar Petrus Bertius, en is tot in het begin dezer eeuw door Paters Carmelieten, uit het klooster *Rue de Vaugirard*, bediend. De tegenwoordige kerk, waarvan de eerste steen gelegd is den 5 April 1821 en welke den 27 November 1822 werd ingezegend, is een uitwendig fraai gebouw, dat inwendig door eenvoudige netheid uitmunt, terwijl het portaal, waarvan het gewelf op vier kolommen rust, met de beelden van den H. Petrus en den H. Paulus versierd is. In het fries leest men: reLIgIoso prInCIpe reLLIgIo fLoret, regnUMqUe protegIt DeUs. (d. i. onder eenen godsdienstigen Vorst bloeit de Godsdienst en wordt het Rijk door God beschermd). Deze kerk heeft een fraai orgel, vervaardigd door de orgelmakers Kam en van der Meer te Rotterdam en hier geplaatst in het voorjaar van 1841.

De statie van de H. Theresia, in het *Westeinde*, telt ruim 3300 Communikanten. Deze kerk, vervangt de kapel van den Ambassadeur van Spanje, die, even als andere Gezanten, toen men de uitoefening der R. K. godsdienst belemmerde of verbood, hunne kapellen voor hunne geloofsgenooten openstelde, waartegen dikwerf resolutiën van de Staten zijn uitgevaardigd en wel bepaaldelijk tegen deze. De kerk, waarvan de eerste steen gelegd werd den 31 Mei 1839, en die den 13 October 1841, werd ingewijd, is eene der grootste, in den laatsten tijd gebouwde R. K. kerken.

De statie van den H. Franciscus, in de *Casuarie-staat*, telt 3000 Communikanten. Deze kerk, Frankrijks Kerk genaamd, was vroeger de kapel van den Ambassadeur van Frankrijk; doch zal eerlang vervangen worden door een fraai ruim gebouw, waarvoor het plan reeds ontworpen is door den Architekt Wijs. De voorgevel zal alsdan aan den Boschkant worden geplaatst, terwijl de kerk aan den H. Antonius van Padua zal worden toegewijd. Nevens de kerk zal de nieuwe Pastorij worden gevestigd.

---

(1) Bij resolutie der Staten van Holland, van 10 Februarij 1644, werd besloten, » het herbouwen der Capelle op het hof door brand geruïneerd te laten, ter dispositie van de Kamer van rekening."

(2) Over het vergrooten der kapel, zie resolutiën der Staten van Holland van 30 Mei en 20 Junij 1686; 22 Julij 1687 en 23 Februarij 1688.

Digitized by Google

Van 1608 tot 1708 is hier in de *Nobelstraat* en uitkomende in de *Jufvrouw-Ida-Straat*, ter plaatse, waar thans het Theatrum Anatomicum is, eene kerk geweest, welke door Jesuiten bediend werd, doch gesloten is sedert de Jesuiten, door het Plakaat van 18 Februarij 1708, de Nederlanden moesten verlaten. Vóór de Reformatie heeft er mede eene kleine R. K. kerk gestaan in de *St. Pieterstraat*, de St. Pieterskerk genaamd. Men had destijds de gewoonte, om, langs de straten van dit gedeelte der stad de gewone processiën van en naar de hoofdkerk te geleiden; en dit geheele kwartier, tot op den Visschersdijk, werd door Geestelijken, door personen, die aan de kerk verbonden waren, of in dienst van het altaar stonden, bewoond. Ook hadden de R. K. te dier tijd nog eenige kapellen te 's GRAVENHAGE, van welke wij vermeld vinden: de Kapel van het St. Nikolaas Gasthuis, thans de Vleeschhal; de Kapel van het Leprozenhuis of St. Corneliskapel, later tot vergaderkamer der Regenten van dat huis ingerigt, en nog van een torentje voorzien; de Kapel van St. Anthonius, thans het Verbeterhuis; de St. Mariakapel, op de *Spuibrug*, die daarvan nog den naam draagt van de *Kapelbrug*, terwijl van die kapel niets dan de geheugenis over is; St. Jacobskapelletje in de *St. Jacobstraat*, dat geheel afgebroken is, zijnde op den grond daarvan, in het jaar 1649, eene R. K. kerk gebouwd; het Kapelletje van het Vrouwtje met de Kruiken, in het *Noordeinde*, van hetwelk niets meer dan de naam overig is, en de St. Janskapel, toegewijd aan de *H. Maagd*, die afgebroken is, makende het zoogenaamde *Wijd Achterom* een gedeelte van het voorplein uit, over hetwelk men de kapel binnen trad.

Almede had men er een mans- en vier vrouwenkloosters, als: het St. Vincent-klooster, in het *Voorhout*, waarvan de kerk, thans bij de Herv. in gebruik, nog de Kloosterkerk genoemd wordt; het Bethlehem-Prostie-konvent, in het *Westeinde*, thans door particuliere huizen vervangen; het St. Elizabets-konvent in de *Vlamingstraat*, dat in het jaar 1614 ten gronde toe gesloopt is, terwijl van den grond de nieuwe Groenmarkt aangelegd werd; het St. Agnes-konvent, thans het Weeshuis, en St. Maria-in-Galilea-konvent, thans gedeeltelijk door huizen vervangen; terwijl een gedeelte van den grond door de kalvermarkt, turf- en houtmarkt wordt ingenomen.

De R. K. van de Oude Clerezy, gemeenlijk Jansenisten genoemd, maken hier mede eene statie uit, die door eenen Priester, zijnde de Bisschop van Deventer, en eenen Kapellaan bediend wordt. Zij telt 120 leden, waaronder 80 Communikanten. De kerk, in de *Jufvrouw-Idastraat*, en uitkomende in de *Molenstraat*, is in het jaar 1707, in plaats van de bij de Reformatie reeds aanwezige tweede succursale kerk gesticht, en toegewijd aan den H. AUGUSTINUS, wiens beeldtenis boven den ingang staat. Zij is vrij groot en langwerpig, fraai gestucadoord en heeft behalve een prachtig altaar, gebeeldhouwde communiebank en fraai orgel, eenen predikstoel, kunstig bewerkt door den beroemden XAVERY.

De Portugesche Israëliten, die er 250 in getal zijn, maken het Portugeesch Synagogaal ressort van 's Gravenhage uit en hebben hier eene Hoofd-synagoge. Vroeger hielden zij hunne bijeenkomst in een huis aan de Oostzijde van het Nieuw-Voorhout, digt bij het Bosch, hetwelk hun in het jaar 1707, door JAKOB PAREIRA, werd in gebruik gegeven, zoo lang iemand van zijne familie te 's GRAVENHAGE zoude wonen. Doch toen, in het jaar 1721, het voorschreven huis verkocht was

hebben de Portugesche Israëliten, in het volgende jaar, een ander begonnen te bouwen, veel heerlijker, aanzienlijker en fraaijer, dan het vorige en daartoe gekozen een ledig liggend erf in de *Nieuwe Uitlegginge*, tusschen de Middelstraat en de Nieuwe Prinsegracht. Dit gebouw is in allen deele ingerigt naar de synagoge, welke de Israëliten van gemelde natie te Amsterdam bezitten, doch in verre na zoo groot niet, zijnde binnen ruim 14 ell. lang en ruim 12 ell. breed; doch zij behoeft in pracht, sieraden en netheid voor de Amsterdamsche niet te wijken. Het gesticht is bijna vierkant, heeft in de zijgevels 12 en in de voor en achtergevels 10, alzoo te zamen 22 groote ramen, benevens een vierkant raam boven de deur. Het dak is schuins, doch van boven plat, op ieder der vier hoeken, van het lijstwerk, hetgeen rondom het gebouw heenen loopt, staat een groote schoone vaas, en tusschen de twee voorste een zware steen, in het frontespies, waarop het jaartal dezer stichting naar de joodsche tijdrekening, 5486 gehouwen is. De deur, waardoor men van de voorplaats in het gebouw treedt, is fraai en met lijstwerken verrijkt. Van binnen zijn ter wederzijden, eenige voeten hoog, gaanderijen voor de vrouwen, met een latwerk afgeschut, zoo dat ze van beneden niet kunnen gezien worden. Iedere gaanderij wordt ondersteund door twee heele en twee halve steenen kolommen; onder iedere gaanderij hangen drie koperen kroontjes en in het midden van de kerk drie groote kroonen. Aan het oosteinde staat eene groote sakerdaanhouten kast, die met twee deuren opengaat, met zuilen, snijwerk als anderzins heerlijk versierd, waarin de boeken Mozes bewaard worden, en aan welks regterzijde de plaats voor den Opper-Rabbijn bestemd is. Voor de kast is eene plaats van eenige voeten breedte, met drie optreden tot de kast, omzet met een hek van cederhout; de plaats binnen dit hek wordt bij hun heilig gehouden, en dient thans hoofdzakelijk tot kansel voor de door den Opper-Rabbijn te houdene predikatiën. Op het hek ziet men vier groote koperen kandelaars. Naar het einde toe, zoo als men van de voorplaats door het portaal in de synagoge komt, staat een vierkante sakerdaanhouten boeklessenaar, op eene verheven met een hek van cederhout omgevene plaats, daar men met drie trappen opgaat, en waar de Voorzangers lezen. Op de vier hoeken van dit hek zijn vier zware kandelaars; ter regterhand is een gestoelte voor het kerkbestuur, te zamengesteld uit Voorzitter, Penningmeester en éénen Assessor. Verder is de geheele kerk met zitbanken en sluitkasjes voorzien. Eer men in de synagoge komt, is er eene ruime voorplaats, met vier lindeboomen beplant, net bestraat en met eenen muur omgeven, wordende de ingang met een sierlijk ijzeren hek gesloten. Achter de kerk, op de Nieuwe Prinsegracht, staan twee huizen, het eene voor den Koster en het andere voor den Opper-Rabijn, tusschen deze huizen is een ruime, poortswijze ingang, waardoor men op eene binnenplaats komt, welke uitgang meest gebruikt wordt door de vrouwen, om dat aan die zijde de trappen zijn, langs welke zij naar de gaanderij moeten opgaan. Deze trappen komen van buiten, doch zijn met eenen halven koepel omvangen, die zoodanig is geschikt, dat zij aan dien kant het gebouw tot sieraad verstrekt. De synagoge werd den 9 Augustus 1726 voor de eerste maal voor de godsdienst geopend, en met vele ceremoniën, naar de gewoonte der Israëliten, ingewijd.

De Nederlandsche Israëliten, die er ongeveer 2800 in getal zijn, hebben er mede eene synagoge. Deze gem. is tevens de hoofd-synagoge van het Nederlandsch Synagogaal ressort van *'s Gravenhage*. Voorheen

Digitized by Google

hielden de Nederlandsche Israëliten hunne godsdienstige vergaderingen in een particulier huis, doch sedert het begin der zeventiende eeuw bouwden zij eene synagoge, op de *Gevoldegracht* of eigenlijk aan de *Brouwersloot*, hebbende door eene poort, op de gemelde gracht, haren ingang, en zijnde aldaar zoodanig met huizen omringd, dat zij bijna niet gezien kon worden. Dit gebouw was ook tamelijk fraai, ruim en zindelijk, doch in pracht en sierlijke bouwing als anderzins geenzins bij de synagoge der Portugesche Israëliten te vergelijken. Het was meer langwerpig dan vierkant, waardoor de kast, waarin de boeken Mozes bewaard worden, meer naar het Zuiden dan naar het Oosten stond. Dit gebouw, te bekrompen en bouwvallig geworden zijnde, is in dit jaar (1842) gesloopt; terwijl de gemeente thans eene nieuwe synagoge, in de *Tweede Wagenstraat*, bouwt. Deze synagoge, welke in het volgende jaar voltooid zal zijn, wordt op eene groote schaal aangelegd, zoo dat zij 800 mannen- en vrouwenzitplaatsen zal bevatten. Het gebouw, met doelmatigheid en goeden smaak ingerigt, wordt naar de teekening en onder opzigt van den Architect Rosenburg opgetrokken, en zal den Nederlandschen Israëliten tot eenen geschikten tempel en de residentie tot sieraad verstrekken.

Tusschen 's Gravenhage en Scheveningen liggen twee fraai aangelegde kerkhoven. Op het eene, de burgerlijke begraafplaats, is een sierlijk gedenkteeken, ter eere van den, ten gevolge zijner op de citadel van Antwerpen, bekomene wonden, den 29 December 1832, overleden Zwitserschen Kolonel N. F. E. de Gumoëns, opgerigt, benevens een monument voor den Heer Ragay. Op het andere, voor Roomsch Katholijken, is, den 11 September 1838, eene nieuwe kapel plegtig ingewijd, en in 1842 een monument voor den Schilder Wijnand Johannes Josephus van Nuijen geplaatst. Behalve deze beide kerkhoven heeft men, even buiten het Scheveningsche tolhek, nog twee begraafplaatsen voor de Nederlandsche en de Portugesche Israëliten. Vóór dat de burgerlijke begraafplaats tusschen 's Gravenhage en Scheveningen bestond, diende als zoodanig het Noorderkerkhof, dat zijnen ingang had op het *Ledig-Erf*. Het was door de Heeren van de societeit: *'s Gravenhage*, in het jaar 1715, aangelegd, toen het kerkhof der Nieuwe kerk buiten gebruik werd gesteld. Het is een vierkant plein, rondom met eenen hoogen muur omgeven, en met twee poorten voorzien; doch er wordt thans niet meer begraven.

Het Hervormde Burgerweeshuis heeft zijn bestaan te danken aan de erfmaking van Crispijn Jansz van Boshuizen, in leven Algemeen-Rentmeester van Zuid-Holland, en zijne huisvrouw Agatha Pietersz. Deze hadden bij hunnen uitersten wil tot hunne erfgenamen verklaard de Regte Armen. Ingevolge van deze beschikking hadden de uitvoerders van dit testament reeds vele goederen uit beider nalatenschap weggedeeld; doch, bemerkende, dat deze liefdegiften onnut werden verteerd, vond men geraden een weeshuis te bouwen, hetwelk geschiedde met toestemming van den Hove van Holland en bevestiging van den Hove van Utrecht. Hiertoe werd, in het jaar 1563, een huis in de *Nobelstraat* aangekocht en ingerigt. Dit huis, door den tijd te klein wordende, werd den Buitenvaderen, reeds in het jaar 1576, het Agnietenklooster toegestaan; doch doordien de penningen niet toereikend waren, om dit werk spoedig te voltrekken, liep het aan tot in het jaar 1597, eer de kinderen hierin werden overgebragt. Later echter zijn de fondsen, door verschillende legaten enz., verbeterd. Maar in het jaar 1754 ontving het gesticht

Digitized by Google

eene nieuwe gift uit de nalatenschap van Maria Duyst van Voorhout, douairière van Frederik Adriaan Baron van Reede, Vrijheer *van Renswoude* en *Emmikhoven*, die den 26 April van dat jaar was overleden. Die gift was bestemd, om daarvoor een getal van 12 jongelingen in dit gesticht op te nemen, ten einde in wis-, teeken-, schilder- en beeldhouwkunst te worden onderwezen; waarbij men naderhand nog het molenmaken, scheepstimmeren, de heelkunde en de stuurmanskunst voegde. Deze jongelingen worden Renswouders genoemd, en zijn ook door hunne kleeding onderscheiden van de andere wezen in dit gesticht. Het kapitaal van de Stichting van Renswoude, door het verminderen der renten tot een derde en door eenige andere omstandigheden, ten achteren geraakt zijnde, zoo worden daaruit thans nog slechts vijf jonge lieden verzorgd, en in eene of andere der gezegde kunsten of wetenschappen onderwezen. Dit huis staat aan de Noordzijde van het *Westeinde*. Boven de poort of ingang leest men: Burger Weeshuis en Fundatie van Vrouwe van Renswoude, en behalve het jaartal van 1564, waarmede eigenlijk de eerste oprigting van het huis in de *Nobelstraat* wordt aangeduid, ziet men er de letters C V B en A P, als het begin der namen van de eerste stichters, ter gedachtenis van welke alle de kinderen, behalve de Renswouders, ook de letters C A op den linkermouw van hun opperkleed dragen. Lager boven de poort staat het jaartal 1597, waarin het tegenwoordige huis volbouwd werd. Van binnen is het gebouw voorzien van eene zeer ruime plaats, rondom welke de zalen, vertrekken en woningen voor de kinderen, binnenvaders en binnenmoeders gevonden worden. In dit Weeshuis worden zoodanige kinderen opgenomen, wier ouders ten minste 4 jaren voor hun overlijden buurlieden, of nu liever burgers of suppoosten van den Hove geweest waren, en moeten de kinderen niet jonger dan drie, noch ouder dan tien jaren wezen, om in het huis opgenomen te kunnen worden. Om den soberen staat en de geringe inkomsten van dit huis, zoo als die in het jaar 1579 waren, te gemoet te komen, begiftigden de Staten van Holland het te dier tijd met den eigendom van eenige landerijen, die aan het klooster der Dominikanen hadden toebehoord. Eenigen tijd daarna verkregen de Regenten van dit huis de goederen van het Agnietenklooster, en in het jaar 1599 vergunden de Staten, tot onderhoud der weezen, eene loterij. Dit Weeshuis genoot ook vroeger zijn aandeel in de rantsoenpenningen van de verpachtingen der gemeene middelen, die er over 's Gravenhage en Haag-Ambacht geschiedden; behalve dat het zelf van die middelen vrij was.

Het Hervormde-Diakonie-Oude-Vrouwen-en-Kinderenhuis, aan het einde der oostzijde van het *Spui*, bij het Zieken, dat weleer de Zweedsche Afgezant, Jacob van Dijk, tot zijn bijzonder verblijf had doen bouwen, is in het jaar 1659 tot het bovengemelde gebruik aangekocht en bekwaam gemaakt, doch sedert, tot twee malen toe, en bijzonder in het jaar 1687, aanmerkelijk vergroot. Het is een vierkant gebouw, van buiten vrij aanzienlijk, met een torentje aan de westzijde, hebbende een slagklok en uurwijzers. Boven den gewonen ingang is in hardsteen uitgehouwen een wapenschild, vastgehouden door twee Leeuwen, waarop de letters D A H, dat is Diakonie Armen Huis, door elkander gevlochten. Wat hooger op leest men, op eenen steen, het volgende:

Twee Kroonen zyn van God bereydt,
Den Armen der Lydzaamheydt,
Den Ricken der Mildaedigheydt.

Even boven de lijst van de deur staat LYT EN MYT. Van binnen heeft het onderscheidene fraaije kamers, welk een bekoorlijk uitzigt hebben, ruime zalen en bekwame vertrekken, geschikt voor oude vrouwen en arme wezen, beloopende het getal der daarin opgenomene personen, sedert eenige jaren, ruim vierhonderd. De oude vrouwen, die hier geplaatst worden, moeten vooraf eenigen onderstand van de Diakonie genoten hebben, en van de Hervormde godsdienst zijn. De kinderen, die hier worden ingebragt, zijn de zoodanige, die tot de Diakonie behooren, waaronder men ook te tellen heeft zulke, die in andere steden onder den naam van huiszittende of Aalmoezeniers armen worden opgevoed. Zij gaan allen in het zwart gekleed, en dragen, tot onderscheid van die van het weeshuis, op den linkerarm een wit biesje tusschen den naad van hun opperkleed, en op den regterarm een nommer. De gewone inkomsten van dit huis moeten gevonden worden uit de kerkkollekten, welke door het groot kantoor der diakonie, bij het opmaken der jaarlijksche begrooting, gedeeltelijk aan dit gesticht worden toegekend; verder uit de arbeidsloonen der jongens, die op ambachten gaan, benevens de verdiensten in de naai- en breikamers van dit gesticht; uit onderscheidene bossen, die des Zondags aan de huizen, bij de begrafenissen en andere gelegenheden, worden aangeboden; uit de bekers, welke bij het H. Avondmaal worden geplaatst; uit de alimentatiegelden, welke, zoo door de stedelijke regering als door partikulieren, voor eenige in dit gesticht bestede oude vrouwen en kinderen worden betaald; uit eene kleedings-kollekte, welke jaarlijks, ten behoeve dier armen, zoo in de Hervormde kerken, als met bussen aan de huizen, wordt gedaan; uit legaten, erfenissen, vrijwillige giften, en uit de interessen van zoodanige kapitalen, als de mildadigheid bereids heeft geschonken, of nog, bij uiterste wilsbeschikkingen als anderzins, aan dit godshuis mogt komen te schenken. Dit een en ander moet jaarlijks zoo omtrent veertig duizend gulden opbrengen, zal men de uitgaven van al het benoodigde van dit gesticht kunnen goed maken.

Het Wilhelmina-Hospitaal, in de *Hekkenlaan*, gesticht in het jaar 1830, door H. K. H. de Prinses van Oranje, thans onze geëerbiedigde Koningin, alwaar de gewonden in den laatsten strijd met België, door de moederlijke zorg en op kosten van H. M. zijn verpleegd. Bij den tegenwoordigen staat van vrede, en nu het hospitaal aan zijne oorspronkelijke bestemming niet meer kan beantwoorden, heeft hare Majesteit gewild, dat het zoude strekken tot verzachting van het lot van onvermogende partikulieren, die door zware kwetsuren en verwondingen bezocht, eene zeer zorgvuldige behandeling vereischen. Tot dat einde moeten die ongelukkigen, niet alleen door de Heeren Genees- en Heelkundigen van het hospitaal worden verpleegd, maar hun ook nog daarenboven de vereischte medicamenten worden uitgereikt. H. M. de Koningin heeft bovendien bevolen, dat eene der zalen van het Willems-Hospitaal derwijze zou worden ingerigt, dat er gelegenheid bestond eene kostelooze consultatie te geven, alwaar ieder persoon, zonder eenige uitzondering, op geregelde tijdstippen, geneeskundigen raad kan inwinnen, en, bovendien, al de geneeskundige hulp ontvangen, welke voor zijne herstelling noodzakelijk mogt zijn.

Voorts heeft men er nog een Oude-Mannen-Vrouwen-en-Kinderhuis van de Waalsche gemeente, onder de *Uilebomen*, boven welks ingang men leest: PAX HUIC DOMI (d. i. Vrede zij

dezen huize); terwijl men, om het jaar der stichting (1760) aan te duiden, de woorden koos: HIC SENIS ET VIDVAE TRISTISQVE PARENTIBVS ORBI AVXILIANTE DEO SORS DVRA LEVATVR EGENI. (d. i. Hier wordt met Gods hulp, het harde lot van de oude mannen en weduwen, en de van hunne ouders beroofde arme wezen verligt); een Evangelisch-Luthersch Arm- en Weeshuis, achter het huis van burgerlijke en militaire verzekering, op de *Prinsegracht*, gesticht in het jaar 1736; een Roomsch-Katholijk Arm- en Weeshuis, in het *Slob van de drie Boeren*, gesticht in het jaar 1746, waarin de aldaar opgevoed wordende weezen door eene eigen Pastoor bediend worden; een in 1841 gebouwd Nederlandsch-Israëlitisch Oude-Mannen en Vrouwenhuis, op het *Paddemoes*, ter verpleging van een veertigtal oude lieden, van beide Israëlitische gemeenten; een Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, vroeger het St. Nicolaas-Gasthuis, *achter den Vleeschhal*, oorspronkelijk gesticht in het jaar 1577, door Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, en later tot het tegenwoordige gebruik ingerigt; het Oude-Mannenhuis, in de *Oude-Molstraat*, voorheen het Sacraments-Gasthuis, hetwelk de H. BONIFACIUS tot Patroon had, doch in het jaar 1733, uit de nalatenschap van den Heer JACOB FREDERIK VAN BEIJEREN VAN SCHAGEN, geheel verbouwd is, wordende toen daarin oude mannen en vrouwen opgenomen, welke hunne kost kochten; het Krankzinnigen- of Verbeterhuis, in de *St. Antonie-* of *Geeststraat*, oudtijds eene kapel, aan den H. ANTONIUS toegewijd, waarmede in het jaar 1549, een Ziekenhuis verbonden was, en hetwelk in 1607 tot een Pest- en Dolhuis werd ingerigt; doch hetwelk, in 1656, na eene plaats gehad hebbende besmettelijke ziekte, en ook, nog eens daarna, aanmerkelijk vergroot, en met onderscheidene vertrekken en zitplaatsen voor krankzinnigen is voorzien geworden; terwijl het, sedert 1809, ook tot een Spin-, Wol- en Garenbereiding, en Linnenweverij is ingerigt, waarin tevens aan de kinderen, die medewerken, een doelmatig onderwijs wordt gegeven; het Stads-Burger-Gasthuis, op den *Zuidwal*, gesticht in het jaar 1823, ter verpleging van behoeftige kranken, welker ziekten of kwalen geneeslijk zijn, en waarin, overigens, elk, voor vier gulden 's weeks kan worden geplaatst; het Stads-Ziekenhuis, in de *Lange-Lombardstraat*; twee Bestedelinghuizen, het eene op de *Breedstraat* en het andere in het *Westeinde*; Bikoer-Cholim, zijnde eene Israëlitische Instelling, waarvan de Regenten belast zijn met de zorg van alle Israëlitische zieken-, armen- en kraamvrouwen, binnen en buiten het Burger-gasthuis, terwijl zij voor hunne verpleging zorgen, en de arme zieken- en kraamvrouwen van alle behoeften voorzien, en de Garnizoens-Ziekenzaal, op den *Fluweele-Burgwal*.

Ook heeft men nog de volgende Liefdadige instellingen, het Genootschap van Moederlijke Liefdadighied, onder de bescherming van H. M. de Koningin; de Maatschappij van Weldadigheid, in het jaar 1817, voornamelijk door de bemoeijingen van den Generaal, thans Graaf JOHANNES VAN DEN BOSCH, onder aanmoedigende bescherming des Konings en van al de leden des koninklijken geslachts opgerigt, en thans ongeveer 10,000 leden tellende; het Leenfonds: *Weldadig en Zorgvuldig*, strekkende om, onder borgtogt van eenigzins gegoede ingezetenen van 's GRAVENHAGE, renteloos voorschotten te verleenen, aan zoodanige, die door toevallige omstandigheden zich in geldgebrek bevinden; eene Algemeene Armen-Inrigting,

tot het verschaffen van werk, uitdeeling van spijs, inzonderheid van soep, aan behoeftigen, gelijk mede tot het geven van onderwijs aan ouden en jongen, die daar werken, en op welke inrigting, als op eene der weldadigste in Nederland, geroemd mag worden. Te voren, en wel omstreeks het jaar 1690, werd dit gebouw, door de bewindhebbers der Algemeene Oostindische Maatschappij der Nederlanden, aangekocht tot hun verblijf of logement in 's GRAVENHAGE; terwijl ook in eene der kamers van dit ongemeen groot gebouw de Bijbelvereeniging van 's GRAVENHAGE hare vergadering houdt; de Maatschappij ter bevordering van het Godsdienstig Onderwijs onder de Slaven en verdere Heidensche bevolking in de Kolonie Suriname, opgerigt in het jaar 1828; eene Geoctroijeerde Maatschappij ter Waarborging van Lijftogten; een in 1838 opgerigte Voorschot en Administratie Maatschappij, strekkende tot het geven van voorschot aan aannemers van publieke werken, 's Rijks ambtenaren en gepensionneerden; eene Afdeeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, met 200 leden, welke afdeeling ook onderscheidene plaatselijke inrigtingen telt, de strekking hebbende, om te voorzien in de godsdienstige behoeften van onvermogende geloofs- en stadgenooten, als: eene Lees- en Schrijfschool, twee Catechesatiën voor jongelieden, drie voor bejaarden, en één voor ledematen; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, gevestigd den 10 Augustus 1814; de in het jaar 1816 door den Heer HENDRIK VAN STRALEN opgerigte Bijbelvereeniging, welke thans 1200 leden telt, en ten doel heeft om bijbels, psalm- en gezangboeken, aan behoeftigen uit te reiken en uit hare inkomsten, die uit vrijwillige bijdragen der leden bestaan, jaarlijks eene som aan het bijbelgenootschap bij te dragen, welke aan haar de bijbels ter uitreiking verstrekt; eene Afdeeling van de Maatschappij tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, en een Departement van het Instituut van Doofstommen te Groningen, met 170 leden.

Aan het Stedelijk Gymnasium wordt, behalve in de oude, ook in de nieuwe talen onderwezen. Het heeft de Latijnsche school vervangen, welke ten aanzien van hare instelling van eene hooge oudheid was. Uit eenen brief van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN van den jare 1393, zien wij dat er zestien jaren te voren en vroeger eene school in s' GRAVENHAGE geweest is, die aan het Kapittel der Kanunniken van Maria ten Hove behoorde, buiten hetwelk niemand school mogt houden, welk voorregt zeer lang geduurd heeft, doch somtijds met verbetering van eenige wanorden. Ondertusschen heeft het voordeel, dat hieruit genoten werd ook anderen bewogen, om de jeugd te onderwijzen, het geen bij het Hof van Holland, in het jaar 1535, verboden werd. Evenwel vindt men, dat die andere scholen te 's GRAVENHAGE niet geheel en al zijn weggeraakt, maar het Kapittel ten Hove genoot van ieder kind, dat elders ter schole besteld werd, eene erkentenis. Naderhand is het bestuur der scholen aan de Regering van 's GRAVENHAGE overgegaan. Deze school was eerst in de *Schoolstraat*, welke hierdoor van naam veranderde, zijnde in oude tijden de *Kerkstraat* of *St. Jakobsstraat* geheeten, later in de *Zuilingstraat* en is thans in de *Raamstraat*.

De Anatomie of Ontleedkamer, ter oefening van de Heelmeesters en hunne leerlingen, in de voormalige Jezuïtenkerk, in

Digitized by Google

de *Juferouw-Idastraat*, heeft van buiten bijna niets merkwaardigs; alleen leest men, op eenen steen boven den ingang: COLLEGIUM CHIRURGICUM ET THEATRUM ANATOMICUM, (d. i. Heelkundig collegie en ontleedkamer) 1772. Van binnen bestaat het alleen uit drie of vier vertrekken. Het eerste, ter linkerzijde van den ingang, is de kamer der Commissie van het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, waarin ter wederzijden van den schoorsteen een kast hangt, met allerhande werktuigen, ten dienste van Heelmeesters. Boven deze kamer is de eigenlijke ontleedplaats, daar de lessen, zoo over de heel- als ontleedkunde, alsmede voor de Vroedvrouwen geschieden. In den winter worden hier de ontleedkundige lessen, zigtbaar opgehelderd. Nog is hier een klein boekvertrek ten dienste der Heelmeesters, terwijl almede in dit gebouw de apothekarsleerlingen lessen in de scheikunde ontvangen, en er ook de kinderen uit den behoeftigen stand gratis worden gevaccineerd.

Verdere wetenschappelijke inrigtingen zijn: De Stads-Teekenakademie, ten gevolge van het besluit van den Stedelijken Raad van 2 Augustus 1839, op nieuw georganiseerd, met 6 Hoofd-Onderwijzers en 7 Onderwijzers; het Teeken-Instituut: *Kunstoefening;* de Koninklijke Muzijkschool, geopend 1 Januarij 1827, met 13 Onderwijzers; 's Rijks Archiven; het Genootschap ter verdediging en handhaving van de Christelijke godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche bestrijders, in het jaar 1785 opgerigt, hetwelk jaarlijks prijsvragen uitschrijft en eerepenningen uitdeelt; de Natuur- en Letterkundige Maatschappij: *Diligentia* (Naarstigheid), welke in het jaar 1793, onder den naam van Gezelschap ter beoefening der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, werd opgerigt, doch door eenen spoedigen aanwas van leden, den vorm eener maatschappij, onder haren tegenwoordigen titel, aannam, en hare werkzaamheden ook tot de letterkunde uitbreidde; terwijl zij een eigen lokaal heeft, op de wijze van *Felix Meritis,* te Amsterdam, gebouwd, met eene ruime gehoorzaal, benevens een museum en kabinetten van natuurkundige zeldzaamheden, gelijk ook eene zaal voor muzijkoefeningen, nu onlangs aangebouwd; het Letterkundig Genootschap: *Oefening kweekt kennis,* opgerigt den 28 Februarij 1834 en ruim 140 leden tellende; het Lees-Museum; eene Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, zijnde vroeger geweest het Dichtkunstig Genootschap: *Kunstliefde spaart geen vlijt,* hetwelk in het jaar 1772 was opgerigt, en zich, in het jaar 1809, met de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen vereenigde; een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen,* opgerigt den 11 Augustus 1796, dat, even als de Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, zijne vergaderingen houdt in het lokaal van de Maatschappij: *Diligentia,* en onderscheidene nuttige inrigtingen heeft daargesteld, als: eene Leesbibliotheek, opgerigt den 29 November 1798, een Teeken-Instituut, opgerigt in 1809 en eene Spaarkank, opgerigt 17 Julij 1818; eene Afdeeling der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, die ruim 80 leden telt; eene Afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, met 19 honnoraire en ongeveer 160 contribuerende leden, terwijl zij den Prins en de Prinses VAN ORANJE, benevens de Prinsen ALEXANDER en HENDRIK als leden donateurs telt; het Zangcollegie, onder de zinspreuk: *Deo*

et Ecclesiae sacrum (aan God en de Kerk gewijd), opgerigt in 1811, met 25 leden; het nu onlangs opgerigte Zanggezelschap *Cecilia*, voor mannenkooren, met ongeveer 23 leden; het Muzijkgezelschap: *Uit Liefde tot de Toonkunst*, opgerigt 8 October 1813, dat mede hare oefeningen in het locaal *Diligentia* houdt.

De Hollandsche en Fransche Schouwburg, in het *Korte Voorhout*, is een fraai gebouw, dat, hoezeer niet tot de grootste behoorende, een vrij bevallig aanzien heeft. Het tooneel, hoewel niet buitengemeen groot, is echter ruim en breed genoeg. De voorgevel is van hardsteen opgetrokken, en heeft twee vleugels, met een inwaarts middenrond. De Prins van Nassau-Weilberg, gemaal van Princes Carolina van Oranje, de zuster van Prins Willem V, was begonnen, op het laatst der vorige eeuw, zich te dier plaatse een geheel nieuw paleis te doen bouwen, toen hij door de tijdsomstandigheden in de voltooijing daarvan verhinderd werd. Bij de komst der Franschen in ons Vaderland, werd dit gebouw tot eene kazerne gemaakt, waartoe het tot in 1804 gediend heeft, toen het tot eenen Franschen Schouwburg werd ingerigt; nadat de oude Schouwburg in de *Casuariestraat* was afgebrand. Sedert het jaar 1807 hebben ook de Nederduitsche tooneellisten aldaar hunne voorstellingen gegeven; daar de voormalige Nederduitsche Schouwburg, in de *Lorre-* of *Assendelftstraat*, eensdeels te klein geworden was, en anderdeels door Koning Lodewijk tot eene kazerne voor zijne garde bestemd werd.

Vroeger waren te 's Gravenhage twee Doelens, de St. Jorisdoelen en de St. Sebastiaans- of Kloveniersdoelen. De St. Jorisdoelen, op het *Tournooiveld*, tusschen den *Vijverberg* en de *Houtstraat*, is eene der oudste gebouwen van 's Gravenhage, hetgeen men genoeg bespeuren kan uit de oude bouworde en het achtkant torentje, dat hier uit het dak naar boven rijst, en niet zonder grond mag men denken, dat het al vroeg in de veertiende eeuw gesticht is. Dit gebouw stond op grafelijkheids grond, en behoorde aan de Broederschap van St. Joris, waarvan zich de leden Ridders noemden. Zij plagten van ouds in groote achting te staan, hunne voorregten waren zeer aanzienlijk, en zij hadden het regt van den schuttap, eene belasting op den wijn der herbergiers. Voorheen was ieder Ridder gehouden, als eene doodschuld aan de Broederschap, te betalen twee Filippusguldens (2 guld. 50 cents) of de beste boog, waarmede hij maandschut plagt te houden. Hunne oefeningen bestonden in het schieten naar het wit, met de hand- of voetboog, en somtijds naar den papegaai. Dit schieten is thans buiten gebruik. Men vond onder deze Ridders van St. Joris vele lieden van aanzien. Van de instelling dezer Broederschap weet men geen zeker bescheid. Boven den ingang van dezen Doelen wordt St. Joris, op de gewone wijze, als tegen den Draak vechtende, afgebeeld. Van binnen heeft dit huis onderscheidene groote kamers en eene groote zaal, op welke de nieuw verkoren ridders plegtig ingehuldigd werden. Hier hield de broederschap haren plegtigen maaltijd. Achter het huis is eene ruime opene plaats, daar de oefening van het schieten plagt te geschieden. Thans is deze Doelen een aanzienlijk Logement, waar ook jaarlijks, op den tweeden Pinksterdag, de groote of algemeene vergadering van de Afgevaardigden uit de Nederlandsche Vrijmetselaarsloges, van welke Prins Frederik der Nederlanden Grootmeester is, met veel plegtigheden plaats heeft.

De St. Sebastiaans- of Kloveniers-Doelen, anders ook de Nieuwe-Doelen geheeten, op den noorderhoek van den *Korten-*

Digitized by Google

Vijverberg, ter plaatse waar weleer een oude Doelen, van gemelde naam gevonden werd. Tot het stichten van dit oude gebouw, gaf gelegenheid dat KAREL V, in het begin der zestiende eeuw gewild had, dat er een gild of broederschap van Kloveniers of Handbuschschutters in 's GRAVENHAGE opgerigt zoude worden en, om deze te oefenen, beval hij in den jare 1538, door zijnen Stadhouder, den Graaf VAN HOOGSTRATEN, aan den Hove van Holland, dat men aan de Regering van 's GRAVENHAGE den grond tot eenen Doelen zoude aanwijzen, waartoe de gemelde plaats werd uitgekozen. Hier werd dan de oude St. Sebastiaans-Doelen gebouwd, doch met den voorgevel strekkende tegen het *Voorhout*. De vernieuwing van dit gebouw geschiedde in het jaar 1636, en werd krachtig bevorderd door de milde giften van FREDERIK HENDRIK, Prins *van Oranje*, wiens zoon WILLEM II, daarvan den eersten steen gelegd heeft, waarvan de gedachtenis door een opschrift in de lijst van den voorgevel bewaard wordt. Men treedt tot dit gebouw langs steenen trappen, ter wederzijde opgaande. Boven den ingang is het blazoen van de Broederschap, vertoonende het Jeruzalemskruis. Hooger in den kap, boven de lijst staat het wapen van Holland in het midden, het wapen van NASSAU ter regter- en dat van 's GRAVENHAGE ter linkerzijde, met bijgevoegde sieraden van allerlei wapentuig en krijgstrofeen. De bovenste verdieping van dit huis, onder de lijst, is nog niet lang geleden, met Engelsche ramen opgesierd. Van binnen is het zeer voortreffelijk, door de ruime vertrekken, waaronder drie bovenal uitmunten, als: de Burgemeesterskamer, de Eetzaal en voornamelijk de schutterszaal, alle vroeger versierd met schilderijen, waarop de voornaamste bevelhebbers en schutters op het levendigst voorgesteld worden, welke schilderijen naar het stadhuis zijn overgevoerd. In deze laatste zaal, ontving Prins WILLEM III, het burgerregt van 's GRAVENHAGE en werd hem het guldenvlies, dat Keizer KAREL aan de burgers van 's GRAVENHAGE had geschonken, om den hals gehangen. Achter dezen Doelen werd voorheen, op zekere tijden, met een roer naar het wit geschoten en de beste schutters door de Regering met eenen zilveren lepel vereerd. Thans dient dit gebouw tot wapenplaats der 's Gravenhaagsche schutterij, terwijl ook de Raad dier schutterij aldaar vergadert. Tevens houden de Notarissen er hunne verkoopingen van vaste goederen, en er worden ook dikwijls door verschillende collegiën groote maaltijden gehouden.

Men heeft te 's GRAVENHAGE: 4 Stads-armenscholen, met ruim 3000 leerlingen; 1 Stads-tusschenschool, met 120 leerlingen; Scholen in de godshuizen der verschillende gezindten en andere Bijzondere scholen der Eerste klasse van soortgelijken aard, waaronder eene Israëlitische godsdienstige Armenschool, met ruim 900 leerlingen; 16 Bijzondere scholen der Tweede klasse voor jongens en meisjes, met ruim 1600 leerlingen; 7 Dag- en Kostscholen voor meisjes, zijnde insgelijks Bijzondere scholen der Tweede klasse, met 180 kinderen; eene Stads-bewaarschool, met 350 kinderen, en eene Bijzondere Bewaarschool, met 225 kinderen, behalve een groot aantal zoogenaamde Matressenscholen.

Onder de menigte beroemde mannen, die in 's GRAVENHAGE het eerste licht zagen, noemen wij WILLEM II, Prins *van Oranje*, geb. 27 Mei 1626, † 6 November 1650; WILLEM III, Prins *van Oranje* en Koning *van Engeland*, geb. 14 November 1650, † 19 Maart 1702 en WILLEM V, Prins *van Oranje*, geb. 8 Maart 1748, † 9 April 1806.

Digitized by Google

De Godgeleerden: JACOB DE LA TORRE, † 16 September 1661, als Aartsbisschop van Ephese en Pauselijk Vicaris in de Nederlanden; OTTO VERBRUGGE, † in 1745, als Hoogleeraar in de godgeleerdheid en Oostersche talen te Groningen; JOHANNES TISSEL, † in 1815, na 25 jaren Predikant bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te Amsterdam te zijn geweest; JOHANNES CONRADUS ANDRES, geb. 8 Junij 1787, † 5 Mei 1824, als Evangelisch-Luthersch Predikant te Woerden; HERMANUS JOHANNES KROM, Hoogleeraar en Predikant bij de Hervormde gemeente te Middelburg, en GOVERT JAN VAN RIJSWIJK, geb. 15 November 1764, † 19 September 1838, als Leeraar onder de Doopsgezinden.

De bekwame Kanselredenaar JAN SCHARP, die tevens een bekwaam Dichter was, geb. 16 Augustus 1768, † 2 Maart 1828 als Predikant bij de Hervormden te Rotterdam.

De Regtsgeleerden: ARNOLDUS VINNIUS, geb. in 1588, † in 1657, als Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leyden; Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, geb. in 1746, † 1 Augustus 1835, als President van de Regtbank van eersten aanleg te Amsterdam, na zich door onderscheidene regtsgeleerde werken te hebben beroemd gemaakt.

De Genees- en Heelkundigen: FREDERIK RUYSCH, geb. 23 Maart 1638, † 22 Februarij 1731, als Hoogleeraar in de ontleed-, heel- en kruidkunde aan de doorluchtige school te Amsterdam, onderscheidene ontleedkundige werken nalatende; ANTONIE DE HAEN, geb. in 1704, † in 1776, als Hoogleeraar te Weenen en Lijfarts van de Keizerin MARIA THERESIA; ABRAHAM KAAU BOERHAVE, geb. in 1715, † in 1753, als Lijfarts van den Keizer van Rusland, en JAKOB VOSMAER, geb. 25 Augustus 1783, † 3 Februarij 1824, als Hoogleeraar in de geneeskunde te Utrecht.

De Wiskundigen: CHRISTIAAN HUYGHENS, geb. 14 April 1629, † 8 Julij 1690, aan wien men de verbetering der teleskoop en de uitvinding der slingeruurwerken te danken heeft, terwijl hij tevens een goed Portretschilder was; DIRK KLINKENBERG, die in het laatst der achttiende eeuw leefde; JAN HENDRIK VAN SWINDEN, geb. den 8 Junij 1746, † den 9 Maart 1823, als Hoogleeraar in de wis-, natuur-, sterrekunde en wijsbegeerte aan de doorluchtige school te Amsterdam, en JACOB BAART DE LA FAILLE, geb. 20 Januarij 1757, † 1 April 1823, als Hoogleeraar in de wis-, natuur- en sterrekunde aan de Hoogeschool te Groningen.

De Oudheidkundigen: JAN HEMELAERS, † in 1640; CASPAR JACOB CHRISTIAAN REUVENS, geb. den 22 Januarij 1793, † den 26 Julij 1835, als Hoogleeraar der Archaeologie aan de Hoogeschool te Leyden, na te Harderwijk eenen leerstoel in de Grieksche taal en Letterkunde bekleed te hebben.

De Geschiedkundigen: ADRIANUS 'sGRAVESANDE; JOHANNES DESROCHE, geb. in 1740, † in 1787, en JOHAN MEERMAN, geb. in 1753, † den 19 Augustus 1815.

De Oostersche Taalgeleerden: JACOBUS GOLIUS, geb. in 1596, † 28 September 1667, als Hoogleeraar in de Oostersche talen en de wiskunde, aan de Hoogeschool te Leyden, en PIETER GOLIUS, † na 1671.

De Latijnsche Dichters: JANUS SECUNDUS, geb. in 1511, † in 1536; en diens broeders ADRIAAN MARIUS en NICOLAAS GRUDIUS, † in 1571; WILLEM GNAPHAEUS, anders genoemd FULLONIUS, eigenlijk WILLEM DE VOLDER, Rector der Latijnsche school in zijne geboortestad, een ijverig voortplanter der Luthersche leer in Holland, de vriend en levensbeschrijver van JOHANNES PISTORIUS (JAN DE BAKKER), Evangelisch-Luthersch

Digitized by Google

Predikant te Woerden, die den 15 September 1525 te 's Gravenhage verbrand werd, en Cornelis Kinschot, geb. in 1625, † in 1650.

De Nederduitsche Dichters: Constantijn Huygens, geb. den 6 September 1596, † in 1687, na Secretaris van drie Stadhouders te zijn geweest; Johan Baron van Arnhem, Heer *van Rozendaal tot Harsloo*, geb. den 1 Mei 1636, † den 12 December 1717; Joan Jakob Mauritius, geb. in 1696, † den 28 Maart 1768; Willem den Elger, geb. in 1679, † den 4 Februarij 1703; Pieter Leonard van der Kasteele, geb. den 13 Augustus 1748, † den 7 April 1810, die tevens een niet onervaren Staatsman was; diens zoon J. C. van der Kasteele, geb. den 26 Maart 1780, † den 1 Julij 1835.

De Geleerde Boekenkenner: Hendrik Jansen, geb. in 1741, † te Parijs in 1812, na achtereenvolgens Boekverkooper, Bibliothecaris van den Prins van Bénévent (Talleyrand) en keizerlijk Boekbeoordeelaar te zijn geweest.

De Schilders: Johannes van Ravestein, geb. omtrent 1580; Pieter Quast, geb. in het laatst der zestiende eeuw; Arnoldus van Ravestein, zoon van Johannes, geb. in 1615, † in 1676; Benjamin Cuyp, uit de zeventiende eeuw; Barend Appelman, geb. in 1600, † in 1686; Adriaan Hanneman, geb. in 1610 of 1611; Joan Biskop, geb. in 1646, † in 1686; Johan Dankers, die in het midden der zeventiende eeuw leefde; Daniel Mijnteris, geb. in 1636, † 19 September 1688; Jan Le Ducq, geb. in 1636; Willem Doodijns, geb. 31 December 1630, † in 1697; Karel Codde, geboren omtrent het jaar 1640, † in 1698; Nicolaas Wieling, die in het laatst der zeventiende eeuw gebloeid heeft; Jacob de Baan, geb in 1673, † in April 1700; Theodoor van der Schuur, geb. in 1628, † in 1705; Joannes Beeldemaker, geb. in 1636, † na 1710, en zijn zoon Frans Beeldemaker, geb. in 1669, † in het begin der vorige eeuw; Frank Pieterse Verheijen, geb. in 1657, † 23 September 1711; Christoffel Pierson, geb. 19 Februarij 1631, † 11 Augustus 1714, die tevens de Nederlandsche lier handteerde; Reynier de la Haije, die in 1662, op de rol der Haagsche broederschap werd opgeteekend; Josef Bokshoorn, die in 1670 leefde; Cornelius de Bruyn, geb. in 1652, † in 1719 of 1720, die tevens een beroemd reiziger was; Frans Abraham Carré, geb. 11 Januarij 1684, † in 1721, en zijne broeders Abraham Carré, geb. 27 Mei 1691, † na 1751; Hendrik Carré, geb. 27 September 1696; Johannes Carré, geb. 3 December 1698; Elias Terwesten, geb. in 1631, † na 1724; Johannes Vollevens de Jonge, geb. in Februarij 1665; Simon Schijnvoet, geb. in 1652, † 24 October 1727; Johan Gronsveld, geb. in 1660; Robbert du Val, geb. in 1644, † 22 Januarij 1732; Pieter van Call, geb. in 1688, † in 1737; zijn broeder Jan van Call, geb. in 1689; Koenraad Roepel, geb. 6 November 1678, † 4 Januarij 1748; Mattheus Terwesten, geb. in 1670, † in 1751; Hendrik van Limborch, geb. in 1680, † in of vóór 1759; Dirk Kint, geb. 6 December 1676, † 1 September 1766; Pieter van Cuyck, geb. in 1687; Antoni de Waert, geb. in 1689; Leonard François Loris, geb. 25 Mei 1698; Herman Diederik Cuipers, geb. 29 December 1707; Augustinus Terwesten, geb. in 1711; Dionys Godifi, geb. in het begin der achttiende eeuw; Pieter Gerardus van Oss, geb. in 1776, † 28 Maart 1839, en Wijnand Johannes Josephus van Nuijen, geb. 3 Meart 1813, † 3 Junij 1859.

De vermaarde Teekenaars en Plaatsnijders: Romein de Hooghe geb. in 1620, en Jacob van der Gracht, geb. in het laatst der zestiende of het begin der zeventiende eeuw.

De Graveurs: PIETER NOLPE, geb. in 1601, die tevens een bekwaam Schilder was, en ALEXANDER LIERNUBR, geb. in 1769, † 12 October 1815.

De Staatsmannen: PETRUS CORNELIS VAN BREDERODE, die in de jaren 1580 en 1590 Afgezant der Vereenigde Nederlanden bij de Duitsche Vorsten was; FRANÇOIS VAN AARSSEN, Heer *van Sommelsdijk*, die meermalen Gezant van dezen Staat aan onderscheidene Hoven was, geb. in 1572, † 27 December 1641; FRANÇOIS FAGEL, geb. in 1659, † in 1746, na 46 jaren het ambt van Griffier der Algemeene Staten te hebben bekleed; HENDRIK FAGEL, geb. in 1706, † in 1790, als Griffier der Algemeene Staten; FRANÇOIS FAGEL, geb. in 1740, † 28 April 1773, als Adjunct-Griffier der Algemeene Staten; Mr. SEBASTIAAN CORNELIS NEDERBURGH, geb. 7 Maart 1762, † 3 Augustus 1811, als Staatsraad in gewone dienst en Directeur van de publieke schatkist; Mr. PIETER JACOB DE BIJE, geb. 11 December 1766, † 19 December 1836, als Administrateur van het armwezen en de gevangenissen in het Koningrijk der Nederlanden.

De Krijgslieden: GUILLAUME ANNE Baron CONSTANT REBECQUE DE VILLARS, geb. 24 April 1750, † 12 Augustus 1838; HENDRIK AUGUST Baron DE LA MOTTE FOUQUÉ, geb. in 1698, † 2 Mei 1774, als Luitenant-Generaal in Pruissische dienst; JOHAN JACOB ROEPS, geb. 1 Januarij 1805, † in 1840, als Luitenant-Kolonel bij het Oost-Indische leger.

Ook de beroemde Nederlandsche Dichteres KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK, geb. SCHWEICKHARDT, was den 3 Julij 1777 te 's GRAVENHAGE geboren, zij † den 16 April 1830.

Onder de lotgevallen, die 's GRAVENHAGE betreffen, vinden wij er geene vroeger aangeteekend dan van het jaar 1479, wanneer de tweespalt tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen geheel Holland beroerde, en in 's GRAVENHAGE tot dadelijkheid kwam. Dit begon met de dienaars en huisgenooten van den Stadhouder WOLFERT VAN BORSSELE, Heer *van Ter-Veere*, die den Hoekschen niet ongezind was, en met de dienaars van den Heer VAN WASSENAAR, een der voornaamste Hoofden van de Kabeljaauwschen. Onder het wrokken op elkander gebeurde het, dat de Valkeniers van den Stadhouder, naar huis keerende, digt bij het Hof, door de dienaars der Kabeljaauwsche Heeren overvallen werden; toen zij echter binnen geraakt waren, schoten zij van daar op hunne tegenpartij en doodden er eenigen. Dit bragt de Kabeljaauwschen, edelen en onedelen, op de been, die, met bijstand uit de steden Delft, Leyden, Haarlem en Amsterdam, het Hof belegerden en het met geweld overmeesterd zouden hebben, indien er door bemiddeling van Heer PIETER LANKHALS, niet bij verdrag bedongen ware, dat de dienaars van den Stadhouder en de andere Hoekschen vrij en veilig zouden mogen aftrekken. De Kabeljaauwschen op het Hof gekomen zijnde, haalden des Stadhouders hengsten uit den stal, sloegen kisten en koffers open, en bedreven allerlei moedwil. De Stadhouder, hierover vergramd, versterkte zich met die van Dordrecht, Gouda en Schoonhoven, en trok met eene sterke magt naar 's GRAVENHAGE, dat door de Kabeljaauwschen geruimd werd. De Hoekschen sloegen in de huizen hunner vijanden de glazen in, en rigtten er door plundering groote schade aan. Toen later de Stadhouder zijn volk afgedankt had, en uit 's GRAVENHAGE vertrokken was, kwamen er de Kabeljaauwschen weder in, en oefenden hunne wraak tegen de huizen der Hoekschen.

In het jaar 1489 werd 's GRAVENHAGE en Haag-Ambacht, door de knechten van Keizer MAXIMILIAAN, die tegen Rotterdam optrokken, onder brandschatting gesteld.

Digitized by Google

Zekere schattingen en leeningen, en in het bijzonder eene dubbele belasting op het bier, welke de Regering van 's Gravenhage, sedert het jaar 1517 tot het jaar 1524, der gemeente had opgelegd, bragten, hoewel zulks volgens octrooi van Keizer Karel V geschied was, het volk, in het laatstgenoemde jaar, aan het muiten; voornamelijk omdat de Procureur-Generaal eenen schuitevoerder, die aan de gemeente bier had gebragt zonder accijns te betalen, in eene kerk, waarin hij gevlugt was, wilde in hechtenis nemen. De schuitevoerder werd met geweld ontzet, en de Procureur-Generaal met zijne dienaren, eenen geheelen nacht, in de sakristij van de groote kerk, nu de kerkeraadskamer, opgesloten. Toen brak men de gevangenis open, en haalde er de gevangenen uit, die in vroegere oploopen waren in hechtenis genomen. Tot demping van dit oproer werd de Stadhouder genoodzaakt, omtrent drie honderd soldaten naar 's Gravenhage te doen komen. Toen deze eenige muitelingen hadden nedergeschoten, verzocht de gemeente om vergiffenis, die zij niet anders verkreeg dan voor eene geldboete van vijftienhonderd gulden, en eene openbare boete van eere, door zekere personen, voor de geheele gemeente van 's Gravenhage en Haag-Ambacht, te doen. Om echter de onheilen voor te komen, die uit het verwijt dezer straf zouden kunnen ontstaan, gebood Keizer Karel, dat niemand, uitgezonderd 's Graven Officieren, door 's Gravenhage of Haag-Ambacht zouden mogen gaan met degens of dergelijk geweer.

Weinige jaren hier na, in 1528, leed 's Gravenhage grooten overlast van Maarten van Rossem, die eenen inval in Holland deed, met welken togt hij toonde, dat hij het voornamelijk op 's Gravenhage gemunt had, werwaarts hij van Utrecht den Rijn afzakte en voorbij Leyden toog, met twee duizend mannen voetvolk en twee honderd ruiters, of gelijk anderen willen, in het geheel met dertien honderd, of ten hoogsten vijftien honderd mannen, die met keizerlijke vaandels optrokken, om geen achterdocht te geven. Te Rijswijk en tot het Haagsche bosch genaderd zijnde, beval van Rossem, schielijk de Geldersche vaandels te ontrollen en » Gelder! Gelder!" uit te schreeuwen. Dit geroep bragt ieder in verbaasdheid; velen bergden wat zij konden en het vlugten was algemeen. Het Geldersch krijgsvolk, geen tegenstand vindende, viel terstond aan het plunderen en verwoesten, waardoor weinige huizen ongeschonden bleven, en ook de Groote kerk in brand gestoken werd. Een groote buit van goud, zilver, kleederen en andere sieraden, werd er weggevoerd, zoodat de vederen uit de beddekussens geschud werden, om er de kostbaarheden in te bergen. Het slot of hofpaleis werd aan van Rossem, bij verdrag, overgegeven, en hier liet hij alles ongeschonden. De plunderaars bleven hier evenwel niet lang, maar vertrokken, zoo als eenigen willen, des anderen daags, of, gelijk anderen zeggen, op den derden dag met gijzelaars en pandslieden, voor twintigduizend gulden, die de Gelderschen tot brandschatting bedongen hadden.

In de Nederlandsche beroerten, was de inlegering der Spanjaarden hier voor de ingezetenen nog vrij gevoeliger, en de verwoesting nog ruim zoo algemeen. Want, nadat men in 's Gravenhage, in het jaar 1566, door den overmoed en onverzaagdheid van twee lieden, de beelden uit de kerk had weggenomen, moest men dit in het jaar 1572 bezuren, door den eersten inval der Spanjaarden, die, te Delft niet hebbende kunnen binnen geraken, den Hagenaren noodzaakten, om hen te herbergen. Het schijnt echter, dat de vijand naderhand 's Gravenhage wederom verlaten heeft; alzoo men anders, in het jaar 1573,

Digitized by Google

aan de zijde der Staten, niet zoude hebben kunnen denken, om 's GRAVENHAGE te versterken, zoo als, volgens het verhaal van den Ridder HOOFT, op raad van den Heer van ST. ALDEGONDE, geschiedde, toen de Spanjaarden, in de maand October des gemelden jaars, de stad Leyden hadden ingesloten, doch hetwelk, om de aankomst van ROMERO, met eenige benden, gestaakt werd; terwijl men de plaats ontruimde. In het volgende jaar, toen BALDEZ ten tweeden male Leyden belegerde, lag er in 's GRAVENHAGE slechts eene kleine bezetting van het vendel van Hopman RUIKHAVER; zoodat Don LOUIS GAËTAN gelegenheid vond, om het vlek in te nemen, met het overschot zijner bende, waarvan hij een gedeelte te Soeterwoude en aan den Leydschendam, alsmede in eene der schansen om Leyden, gelaten had. Hij kwam evenwel niet in 's GRAVENHAGE, dan nadat RUIKHAVER hem, aan de Geestbrug, zoo lang met schermutselen had weten op te houden, dat de Hagenaars tijd hadden om met het beste hunner have naar Delft te vlugten. In het vlek gekomen bezette GAËTAN het Hof met Spanjaarden, in de hoop dat zij daar ten minste eenen aanval zouden afslaan. De Roomschgezinden, zelfs vrouwen, daar gebleven, leverden den Spanjaarden lijftogt, kruid, lood en lonten, met opregte of uitwendige blijdschap, om te heuscher behandeld te worden. Door het wijken der voornaamste burgers of rijkste ingezetenen, ook van den Stadhouder, den Adel, de onderhoorigen van den Hove, en door het verplaatsen der hooge collegiën naar Delft, geraakte 's GRAVENHAGE in eenen jammerlijken toestand, en scheen met eenen geheelen ondergang bedreigd te worden, als ter prooi gelaten aan vrienden en vijanden, die het innamen, en de huizen en openbare gebouwen zoodanig beroofden, dat het eer naar eenen deerniswaardigen puinhoop en een vuilnisnest, dan naar eene bewoonbare plaats geleek. De straten zag men er overal met gras begroeid; van vele heerlijke en schoone huizen waren de deuren, vensters, zolders en al het houtwerk verbrand; in de sierlijkste kamers had men de paarden en beesten gelegerd, en door het rooven van het ijzerwerk en de ankers, scheen het, dat de huizen niet konden staande blijven. In het jaar 1576 waren de straten en stegen in 's GRAVENHAGE nog zoo zeer met mesthoopen en vuilnis bezet, dat de dorpen van Haag-Ambacht, daartoe van den Baljuw en de Wethouders gelast zijnde, onmogelijk alleen in staat waren, om deze plaats van de onreinigheden te zuiveren, waarom het Hof aan de dorpen van Rijswijk, Voorburg, Wassenaar en Loosduinen bevel gaf, om dagelijks, ieder met zes bespannen wagens, die van 's GRAVENHAGE ten dienste te staan, om het vlek schoon te maken. Indien het voorstel van die van Delft, bij den PRINS VAN ORANJE, ingang gevonden had, zoude mogelijk deze aanzienlijke plaats geheel en al verdelgd zijn geworden, want, hetzij dat eene welgegronde vrees voor hunne stad hen hiertoe bewoog, of dat de voortreffelijkheid van 's GRAVENHAGE hun in het licht stond, zij maakten in het jaar 1575 den Stadhouder bekend, *dat hunne schutters verzochten verklaringe, of men den Haage zou doen verbranden; zoo verre de vijanden hen naar 't Westerkwartier kwamen te begeven;* waarop bij den Prins werd verstaan en verklaard, *dat alzoo zonderlinge geen beestiaal omtrent den Haage is, en de vijanden hen ook des zomers in tenten konden onthouden, daaromme niet geraden ware den Haage afgebrand te werden; verhoopte niet te min zijne Doorlugtigheid, dat, zoo verre Maaslandsluis mogte worden behouden, de vijanden hen in dat kwartier niet zouden begeven.* Het behoud van 's GRAVENHAGE ging den Prins niet alleen

Digitized by Google

nu, maar ook reeds vroeger ter harte, daar hij, in het jaar 1574, toen de Spanjaarden het beleg van Leyden opgebroken en 's Gravenhage verlaten hadden, bij een plakkaat, aan het Krijgsvolk verbood, deze plaats te berooven, te plunderen of te verbranden, of eenige brandschatting te vorderen, op straffe van met den koorde of met den vure gestraft te worden, naar gelang der misdaad, verbiedende tevens dat niemand de ingezetenen zoude verongelijken aan hunne personen of goederen, onder voorwendsel, dat zij, gedurende het aanwezen der vijanden, aldaar gebleven waren, maar dit over te laten aan de Gemagtigden ten dien einde gesteld. De Heeren Raden van den Hove en die van de Kamer van Rekeninge, hoewel nog te Delft zittende, hebben ook, in het jaar 1575, hunne zorg aangewend tot het welzijn van 's Gravenhage, en ieder eenen Gemagtigde uit de hunnen derwaarts gezonden, om op te nemen, hoeveel leeftogt hier gevonden werd, en van Burgemeesteren aldaar te vernemen, wie den eed van getrouwheid nog niet gedaan had, en deze dan bij klokslag, of anders, te ontbieden, om dien te komen afleggen; wijders om den ongehoorzamen en onwilligen te belasten, binnen vier en twintig uren 's Gravenhage te verlaten. De Staten van Holland waren mede niet nalatig in het aanwenden van alle mogelijke vlijt en moeite tot bewaring van het Hofgebouw. In het laatst van het jaar 1574 hadden zij Izaäk Koebel gemagtigd, om twintig personen aan te nemen, en daarmede, als Kastelein, onverminderd den last van den genen, die alvorens tot Kastelein was aangesteld, het Hof te helpen bewaren; maar aangezien er over deze knechten klagten van wangedrag en buitensporigheden inkwamen, werden de Burgemeesters van Delft, in het jaar 1575, gemagtigd, om den gemelden Izaäk Koebel, met zijne knechten, af te danken; gelijk zij ook, na het inleveren van eenige bedenkingen ten aanzien van eene andere schikking tot bewaring van het hofgebouw gemaakt, gemagtigd werden om het te doen bewaren door den Procureur-Generaal Paulus van Hove, en zulks bij voorraad voor een half jaar. Daar inmiddels 's Lands zaken een gunstiger keer namen, en de vrees voor overval van den vijand meer en meer begon te verdwijnen, keerden de inwoners allengs naar 's Gravenhage terug. Het Hof haalde mede den Prins van Oranje over, om zijn verblijf weder, als van ouds, in 's Gravenhage te nemen, volgens eenen brief van den Prins, gedagteekend uit Middelburg. van den 13 Maart des jaars 1577; doch de Staten van Holland en Zeeland vonden geraden, voor als nog geene oude gedenkboeken en registers van den Hove derwaarts te laten overbrengen. Bij hetzelfde besluit, dat kort na den brief van den Prins geteekend was, werd ook de Kamer van Rekening in Holland bevel gegeven, om zich weder te 's Gravenhage te vestigen, en deze keerde, weinig later dan het Hof, derwaarts terug. Vervolgens vestigden zich hier ook weder de Staten van Holland, de Algemeene Staten en andere hooge collegiën. Tevens gebood het Hof aan alle zijne onderhoorigen naar 's Gravenhage te komen, en deed diensvolgens zijne Deurwaarders aanschrijven, van zich derwaarts te begeven, en er met der woon te blijven, op verlies van hun ambt.

Na deze herstelling van 's Gravenhage, die de plaats tot nieuwen bloei en luister bragt, heeft het wezenlijk wel geenen aanval of last van vijanden geleden, maar de vrees daarvoor bragt te weeg, dat men onderscheidene malen in overweging genomen heeft, het te versterken. Inzonderheid heeft Prins Maurits, meer dan eens, voorgedragen, om 's Gravenhage van grachten en vestingwerken te voorzien; vooral drong hij hierop aan, in het jaar 1600, toen de Spanjaarden voornemens

Digitized by Google

waren, om, als zij Zalt-Bommel zouden overrompeld hebben, in het hart van Holland door te dringen. Hij schreef zelf te dien einde aan de Staten van Holland, en deed hun, door de Societeit van 's GRAVENHAGE, de nuttigheid van dit werk voorstellen, waardoor ook de zaak zoo verre gebragt werd, dat de Edelen en alle de steden, uitgezonderd Delft, hierin bewilligden; doch de onderneming moest evenwel achterblijven, omdat de Staten niet konden besluiten hiertoe eenigen onderstand te verleenen. Echter leed het geen twintig jaren, of men zag dit vlek met grachten omgeven, en in het jaar 1629, toen men beducht was voor eenen aanval van de Duinkerkers, die voorgaven het te willen plunderen, kreeg de Regering bevel van Gecommitteerde Raden, om de grachten aan de noordzijde te verdiepen en te verwijden. Dit werd niet alleen terstond in het werk gesteld, maar men begon daarenboven eene borstwering op te werpen en die met ravelijnen en wachthuizen te dekken. Dit laatste, alhoewel met kennis van Prins MAURITS aangevangen, schijnt evenwel niet met genoegen van de Staten gedaan te zijn; zoo dat ook, voornamelijk op het voorstel van de stad Delft, die onderneming niet werd voortgezet; ja zelfs werd het voltrekken der werken, door de Staten uitdrukkelijk verboden. Eenige jaren later hebben de Regeerders van Delft, met geen minder ijver, zich tegen het versterken van 's GRAVENHAGE aangekant, hetwelk, den 1 Mei 1635, door eenige Gemagtigden uit de Regering, aan de Staten van Holland verzocht was, daarbij voor reden gevende, dat er geruchten in omloop waren, als of de Spanjaarden ten oogmerk hadden, eenen aanval op 's GRAVENHAGE te doen, en die plaats uit te plunderen, ten einde den Staat daardoor eenen gevoeligen neep toe te brengen. Men beweerde zelfs dat Prins FREDERIK HENDRIK, destijds Stadhouder van Holland, daaromtrent van onderscheidene kanten gewaarschuwd was. Het schijnt ook, dat men met deze werken reeds eenen aanvang gemaakt heeft, maar wat besluit hier over verder genomen, of, waarom dit achterwege gebleven zij, vindt men niet opgeteekend.

Toen Schenkenschans, in het laatst van Julij van dit zelfde jaar, door de Spanjaarden was ingenomen, liep ook het gerucht, dat de vijand voornemens was, 's GRAVENHAGE van den zeekant te overrompelen; waarom men aanstonds op alles orde stelde; de onderhoorigen van den Hove, benevens de burgerij, in de wapenen bragt; twee of drie Kompagniën Waardgelders aannam, behalve nog twee anderen van Amsterdam ontboden; ook deed men eenige visscherspinken langs het strand in zee kruissen, om kondschap in te winnen.

Eene dergelijke voorzorg van Waardgelders aan te nemen, tot bewaring van 's GRAVENHAGE, werd er ook gebruikt, ten tijde van den oorlog met KAREL II, Koning *van Engeland,* en met den Bisschop van Munster BAREND VAN GALEN, in het jaar 1665, doch deze oorlog duurde niet lang en het vredesverdrag met den Bisschop geraakte zoo ras niet op eenen goeden voet, of men dankte de Waardgelders in het begin des volgenden jaars af. In het jaar 1667 werd ook de vrede met Engeland gesloten.

Feller onweêrsbuijen hingen 's GRAVENHAGE, zoo wel als geheel Holland, boven het hoofd in den oorlog, dien Koning LODEWIJK den XIV den Vereenigden Nederlanden, in het jaar 1672 aandeed; toen de Franschen in de maand December eenen aanslag smeedden, om uit Woerden, dat zij, in het laatst van September, in bezit hadden genomen, dieper in Holland eenen togt te doen, Leyden te overrompelen, en

Digitized by Google

'S GRAVENHAGE te plunderen. Tot tenuitvoerbrenging van dit voornemen, had de Hertog VAN LUXEMBURG de stad Woerden met meerder manschap bezet en van krijgsvoorraad voorzien, en hij trok met omtrent negen duizend man voetvolk en twee duizend paarden uit, nemende de gelegenheid waar, dat de wateren bevrozen waren, om te minder belemmering te ontmoeten. De tijding van dit voornemen kwam zoo ras niet in 's GRAVENHAGE, of zij baarde zulk eenen schrik, dat ieder om een goed heen komen zocht, en zijne goederen trachtte te bergen; doch de regering verzuimde niet, om middelen aan te wenden, tot stuiting van den vijand, en tot behoud van deze aanzienlijke plaats. Te dien einde kregen de Heeren van de Societeit van 's GRAVENHAGE bevel, om, op alle toegangen derwaarts, de boomen om ver te houwen en bijeen te brengen, op dat de vijand hierdoor in zijnen aantogt zoude belemmerd, en de aankomst ongenaakbaar gemaakt worden. Al vroeger had men er wederom twee kompagniën Waardgelders aangenomen en, kort te voren, de Advokaten, Prokureurs, Deurwaarders en andere onderhoorigen van den Hove, onder een vendel gebragt. Maar aangezien de vijand, door den dooi, in 't volvoeren van zijn voornemen verhinderd werd, bleef ook 's GRAVENHAGE van dezen gedreigden overval bevrijd. Dit echter deed de voorslag weder levendig worden, om 's GRAVENHAGE te versterken, doch dewijl de Prins VAN ORANJE, WILLEM III, wiens goeddunken hierover werd ingewonnen, zulks ongeraden vond, zoo omdat het jaargetijde te ver gevorderd was, om iets goeds te kunnen maken, als uithoofde van het gerucht en de opspraak, welke dit buiten 's lands zoude geven, heeft men dit plan niet alleen toen, maar ook sedert en tot nu toe, laten rusten.

Nadat men, den 27 April 1747, te 's GRAVENHAGE kennis bekomen had, dat WILLEM IV, Prins *van Oranje*, in de meeste Zeeuwsche steden, tot Stadhouder van Zeeland benoemd was, verschenen den volgenden dag aldaar vele ingezetenen, met oranjestrikken op den hoed. De groenwijven plaatsten drie vaandels van oranjepapier op de Grootemarkt, waarop geschreven stond: W. C. H. FRISO, *Prins van Oranje, Stadhouder enz.*, met bijvoeging van deze woorden: *binnen acht dagen moet hij het hier ook wezen.* Doch daar verliep zoo veel tijd niet, of dit gewigtig werk was reeds voltrokken. Den negen en twintigsten, waren de Afgevaardigden van Rotterdam, versierd met oranjestrikken, ter Dagvaart verschenen. Hierop was het graauw van 's GRAVENHAGE, waaronder een vrouwmensch, in slordig amazonen gewaad, met verschrikkelijke knevels en eene oranjepapieren grenadiersmuts op het hoofd, uitmuntte, in grooten getale, geschoold naar het Binnenhof, vreesselijk scheldende op de Regering, en in het bijzonder op den Raadpensionaris; en daarna elk lid der vergadering van Holland, die na den middag ten drie ure scheidde, afvragende: *of hij den Prins tot Stadhouder verklaard en mede geteekend had?* bij welke gelegenheid, de Pensionaris FRANÇOIS TERESTEIN VAN HALEWIJN van Dordrecht en anderen zeer zwaar bedreigd werden, door eenigen uit het graauw, doch zij geraakten met den schrik vrij. De Heer VAN HALEWIJN, die, door eenen niet onbekenden Hagenaar, bij de keel gevat, en met een mes gedreigd was, werd door den klerk DEDERICHS en eenige anderen beschermd en gered. Omtrent honderd en vijftig man van de lijfwacht, die op het Binnenhof stond, geenen last hebbende om geweld te gebruiken, zag alle de bewegingen aan zonder zich te roeren. De Heer KAREL LODEWIJK VAN WASSENAAR,

Heer *van Doeveren* en Baljuw van 's Gravenhage, gaf zich veel moeite om de gemeente tot geduld te vermanen, haar verzekerende, dat zij binnen drie of vier dagen haren wensch vervuld zou zien, doch, op het ernstig aanhouden van het volk, moest men, nog dien zelfden avond, 't oranjevaandel van het stadhuis van 's Gravenhage laten waaijen. Ook werd, wat later, een ander vaandel, hetwelk men bij een kamerbehanger in de Spuistraat gehaald had, boven aan den voorgevel van het Hofgebouw, naar den vijverkant, vast gemaakt. Den volgenden dag werd de hoofdwacht op het Hof versterkt, en de toegangen naar 's Gravenhage met eenig voetvolk bezet. Maar op den eersten Mei geraakte 's Gravenhage in opstand, ter gelegenheid van het valsch gerucht eener voorgenomene landing der Franschen. Het graauw vloog ten Hove in, roepende, *dat men het Land verkocht had*. De visschers van Scheveningen rukten, tegen den avond, met vliegend vaandel en slaande trom, doch zonder geweer, naar 's Gravenhage, den Baljuw wapens afvorderende, om er de Franschen mede te keer te gaan, welke bewegingen, hoezeer zij naderhand bleken, door valsche tijdingen, veroorzaakt te zijn geweest, zulk eene onrustspellende gedaante gaven aan den tegenwoordigen staat van zaken, en zulk eenen schrik door 's Gravenhage verspreidden, dat er het besluit tot 's Prinsen aanstelling, vermoedelijk niet weinig door bevorderd werd. De Baljuw bragt echter de onbesuisde menigte met woorden tot bedaren. Doch men bleef in 's Gravenhage zoo onrustig, dat de Gecommitteerde Raden goedvonden, des anderen daags, te doen afkondigen, dat de Prins den derden tot Stadhouder stond verkoren te worden, te gelijk de gemeente tot rust vermanende. Dergelijke vermaning deed haar ook wat later de Heer Pieter van der Kamer, Burgemeester van Haarlem, een een-entachtigjarige grijsaard, die, nevens de andere Afgevaardigden dier plaats, tegen den avond, in twee jagten, met oranjevlaggen versierd, in de residentie was aangekomen. Het volk bleef nu in rust. In den loop van den volgenden dag, werd de Prins door de Staten van Holland tot Stadhouder, Kapitein-Generaal en Admiraal, verkoren. Het Hof was door de lijfwacht te paard en te voet, benevens door de schutterij der stad, bij tijds bezet. De oranjevaandels staken uit alle de logementen van de stemmende steden, en alle de Leden der Hooge Regering verschenen met oranjestrikken ten Hove. Het liep tot elf ure aan, eer het gemeen kennis kreeg van 's Prinsen verkiezing, eerst uit den mond van den Baljuw, die verklaarde zich nu van zijn ridderlijk woord, der gemeente voor eenige dagen gegeven, te kwijten, en daarna door den Secretaris Buys, die het volgende den volke voorlas: » dat de Staten van » Holland en West-Friesland, uit aanmerking van den bekommerlijken » toestand van tijden en zaken, en om, onder Gods zegen, den staat » dezer landen des te beter te kunnen redden uit de zorgelijke en ge» vaarlijke omstandigheden, waar in zij zich bevonden, met eenparige be» williging van alle leden, hunne vergadering uitmakende, verkoren en » aangesteld hadden Zijne Hoogheid, den Heere Willem Karel Hendrik » Friso, Prinse *van Oranje en Nassau*, tot Stadhouder, Kapitein-Generaal » en Admiraal over de Krijgsmagt van deze provincie te water en te » lande." Hetzelfde werd ook terstond hierna van het stadhuis van 's Gravenhage afgekondigd. Voorts werd de dag in algemeene vreugde gesleten.

Gedurende den geheelen dag van den 17 Junij 1748, had men te 's Gravenhage hooren mompelen, dat het huis van den Pachter van Spijk stond geplunderd te worden. Nogtans schoolde het graauw niet zamen ,

voor 's avonds ten negen ure; doch liet zich, na eenigen tegenstand, door den Kolonel DIERQUENS en eenige schutters, verdrijven. Het huis van den Pachter werd den geheelen nacht beschermd door de gewapende schutterij. Des anderen daags besloot de Krijgsraad den Stadhouder raad te vragen, doch de Prins, onpasselijk zijnde, kon den afgezondenen geen gehoor verleenen. De Prinses zeide hun echter, uit 's Prinsen naam, aan, dat zij het geweld, ten beste doenlijk, moesten trachten te stuiten, zich, des noods, bedienende van de bezetting van 's GRAVENHAGE. De Wethouderschap deed hierop afkondigen, dat elk zich had te wachten voor oproerigheid, alzoo men besloten had, geweld met geweld te keeren. Maar kort hierop werd den aanval op het huis van VAN SPIJK hervat, en de schutterij, die hier de wacht had, gedwongen te wijken voor eene hagelbui van steenen, welke op haar afkwam. Door onderscheidene andere vaandels, sedert aangerukt, werd er, na lang dreigen, met scherp onder het graauw geschoten, waardoor velen gekwetst en twee of drie gedood werden. Toen verstoven de plunderaars, en het huis werd wederom den geheelen nacht bewaakt. Op den 19, des morgens, werd, ingevolge het besluit der Staten afgekondigd, dat de pachten stand zouden houden, hetgeen de woede, die, eenigen tijd te voren, aan het huis van eenen anderen pachter, eenen aanvang met plunderen gemaakt had, verder scheen aan te zetten. Twee huizen, eenen pachter toekomende, werden daarna geweldiglijk aangevallen en zwaar beschadigd, nadat men eerst de huurders genoodzaakt had, hunne goederen te bergen. Met den avond werd er nog een pachtershuis geplunderd. De schutterij en het krijgsvolk boden nu geen den minsten tegenstand, alleen zorg dragende, dat de huizen, waarvan de pachters eigenaars, doch geene bewoners, waren, voor verder geweld bewaard bleven. Slechts een pachter, die bijzonder bemind was van het gemeen, bleef vrij van de plundering. Een der lijfwachten van den Stadhouder, zich min of meer in het oproer gestoken hebbende, werd, eenige dagen later, gevat en, voor het Hof te regt gesteld zijnde, ter galg verwezen. Naar de overige handdadigen werd geen onderzoek gedaan. Het graauw, uitgehold hebbende, kwam van zelve tot bedaren. Doch terwijl de plundering nog duurde waren er ook briefjes gestrooid, waarbij het volk voor de huizen van den Raadpensionaris GILLES en den Advocaat-Fiscaal ANTHONY VAN WEZELE genoodigd werd. Beide deze heeren werden voor Landsdieven uitgemaakt, en beschuldigd, als hadden zij vele duizende getrokken van de pachters. De Raadpensionaris gaf er de Staten kennis van, die, hunne uiterste vergenoeging betuigd hebbende over de dienst, door hem, tot hiertoe, den lande gedaan en de uitstrooisels tegen hem voor vuile lasteringen hebbende verklaard, op raad van zijne Hoogheid, hem en den Advokaat-Fiskaal, eerlang, in hunne hooge bescherming en in persoon, huis en goederen, kost en schadeloos beloofden te zullen houden, daarenboven tien duizend gulden toezeggende aan hem, die de opstellers, drukkers of verspreiders der gemelde schriften wist aan te brengen. De Prins had ook schikkingen gemaakt, om de huizen dezer twee Heeren, door het krijgsvolk van den Staat, te doen beschermen, doch men deed hun geen verder leed.

Een deerlijke ramp trof deze plaats, in het jaar 1758, of liever een aantal inboorlingen en vreemdelingen, op de gewone jaarmarkt zamen gevloeid. Op het buitenhof stonden, als naar gewoonte, eene menigte kramen in rijen geschaard. Omtrent op het midden geraakte eene kraam, waarin men welriekende wateren en olie te koop veilde, des morgens

Digitized by Google

ten half vier ure, in brand. De droogte en ligtheid der stoffe dezer draagbare winkels, bragt te weeg, dat drie kramen weldra in vollen vlam stonden. Een sterke noordooste wind voerde de brandende stof met zulk een geweld naar de kramen, beneden den wind staande, dat deze bijkans allen in brand geraakten. Velen, die boven den wind stonden, kregen door dwarlingen en terugkaatsingen, zoo vele ontstekende vonken, dat zij een zelfde lot ondergingen, en in minder dan een half uur tijds, vertoonde zich het geheele Buitenhof als een vuurpoel. Onbeschrijfelijk was de schrik door het geroep van brand, hetwelk, zoo vroeg in den morgenstond, de kramers uit hunnen slaap wekte. Goed en leven liep gevaar; verbijstering en verwarring heerschte er onder de radeloozen; elk zocht zijn lijf te bergen, en zoo veel van zijne goederen als de nood toeliet. Alles geraakte in de Hofplaats op de been, de schutterij en de militie bezetteden de toegangen tot den brand. De brandspuiten werden aangevoerd, doch konden, van eenige noodwendigheden beroofd, de vereischt wordende dienst niet doen, vóór dat het grootste gedeelte der kramen, en wel de kostbaarste, ten getale van 60, in asch verteerd waren. Eindelijk werd men meester van de woedende vlammen, die, door de boomen afgeweerd, de huizen, rondom het Buitenhof staande, onbeschadigd lieten.

Daar vele ingezetenen, in de onrustige tijden, op het laatst der vorige eeuw, zich meer en meer openlijk tegen den Stadhouder begonnen te verklaren, zochten eenige zijner aanhangers, in het jaar 1782, daartegen een tegenwigt te maken, door hem, uit naam van burgers, schutters en ingezetenen van 's Gravenhage, een dankadres te doen aanbieden, vol van betuigingen van vertrouwen op, en erkentenis voor zijne pogingen, ten dienste van het vaderland. Twee Vermeulens, vader en zoon, en Gustaaf Undeen, een Zweed, liepen daarmede in 's Gravenhage bij de huizen rond, doch het vond geen gereeden ingang. Sommige Officieren toonden zelfs hun ongenoegen over dit rondgaan, en de Kolonel Jan Slicher, die zich bezwaard vond om het mede te teekenen, en zelfs daartoe niet besluiten kon, nadat in het eerste opstel eenige veranderingen gemaakt waren, hield er een gesprek over met den Baljuw van 's Gravenhage, hetwelk ten gevolge had, dat deze, uit naam van den Stadhouder, aan de Regering verklaarde, dat de Stadhouder het aanbieden van zoodanig een adres wel alleen toeschreef aan eenen goeden ijver voor hem en zijn Huis, maar echter niet gaarne een dankadres ontvangen zou, ten ware het alle de onderteekenaars met genoegen en uit overtuiging onderschreven; dat het hem vooral leed zou doen, wanneer, over het teekenen en niet teekenen daarvan, eenig ongenoegen onder de burgerij ontstond; en dat het nemen van maatregelen, ter voorkoming van dat ongenoegen en ter bewaring der rust, hem aangenaam zou zijn. De Regering besloot daarop het ter teekening leggen van, en het omloopen met het voorschreven adres te verbieden; doch Slicher ontwierp een ander, in algemeener bewoordingen begrepen, hetwelk, door de Regering goedgekeurd, op den Schuttersdoelen ter teekening gelegd, door omtrent 1100 leden der 's Gravenhaagsche schutterij geteekend en, den 18 December, door den Krijgsraad, aan den Stadhouder overgeleverd werd. Doch twaalf dagen te voren, zochten de voorstanders van het, eerst ontworpen en door de Regering verboden, dankadres, in 's Gravenhage eene beweging te verwekken, die van schromelijke gevolgen had kunnen zijn. Een hoop volks, voor een groot gedeelte uit bedienden van den Geschutgieter van Holland en van den Boekverkooper

Digitized by Google

Pierre Gosse bestaande, voorzien van flambouwen en versierd met oranjelinten, zwierf, onder voorwendsel van het St. Nikolaasfeest te vieren, langs de straten, onder het zingen en schreeuwen van *hoezee! vivat Oranje!* Zij trachtten een ieder, dien zij ontmoetten, te noodzaken, om zich bij hen te voegen; dwongen de Officieren der bezetting op het Buitenhof, de kokarden van de hoeden te nemen, en oranjekokarden in de plaats te stellen, met hen te zingen, te dansen en bovengemelden kreet aan te heffen; en pleegden meer dergelijke onbeschoftheden en straatschenderijen. Dit bedrijf, door sommigen als eene onschuldige vrolijkheid verschoond, door anderen als beginselen van een zeer strafwaardig oproer beschouwd, scheen de werkzaamheid der Justitie niet te hebben opgewekt. Men besloot daarom, ter vergadering van Holland, het Hof te gelasten er een naauwkeurig onderzoek naar te doen, en van den uitslag daarvan schriftelijke berigten te leveren, en voorts Gecommitteerde Raden te verzoeken, om, met kennis en overleg van den Stadhouder, de noodige schikkingen tot behoud van de openbare veiligheid te maken. Van beide deze kollegiën kwamen wel verzachtende berigten in, maar het onderzoek naar de aanvoerders van dit werk werd evenwel voortgezet en opgedragen aan Mr. Johannes Gerardus Luiken, die, bij onpasselijkheid van den toenmaligen Advocaat-Fiscaal, benoemd werd, om in deze zaak het ambt van Fiscaal waar te nemen. Het bleek bij dit onderzoek volledig, dat het verwekken dezer beweging in een naauw verband stond, met het teekenen van het eerst ontworpen dankadres. De Regering van 's Gravenhage gaf dus last, om het oorspronkelijke stuk, waarmede de Vermeulens en Uneer rondgeloopen hadden, op te halen. Doch deze, die het grootste aandeel aan het bedrijf van dien oproerigen avond gehad hadden, waren reeds vertrokken, en men kon dus het gezochte stuk niet magtig worden. Zij weken op Cleefsch grondgebied; een Deurwaarder van het Hof werd met opene brieven hen nagezonden, om hen te doen aanhouden; doch de Cleefsche Regering weigerde aan den inhond dier brieven te voldoen, en de Koning van Pruissen keurde naderhand die weigering goed. Er schoot dus niets anders over dan hen te doen indagen; doch zij verschenen op die indaging niet, en het Hof werd daardoor belet, tot de eerste bron der gebeurtenis op te klimmen.

Den 4 September van het jaar 1785 had er te 's Gravenhage, bij het afloopen der parade van het genootschap van wapenhandel, waarbij zich eenige leden van genootschappen uit naburige plaatsen in uniform bevonden, eene geweldige opschudding plaats, waarbij die leden aan vele mishandelingen van het gemeen ten doel stonden, en met moeite door de krijgsmagt uit de handen van het gepeupel gered werden.

Toen in het jaar 1786 de Staten van Holland besloten, dat de zoogenaamde stadhouderspoort, niet meer alleen door den Stadhouder zoude gebruikt worden, om naar het Binnenhof te rijden, maar dat deze, even als alle andere toegangen tot het Binnenhof, gedurende hunne vergadering moest openblijven, om door de Staatsleden gebruikt te worden, stak dit het gemeen te zeer in het oog, om het geduldig toe te laten. Ter gelegenheid, dat de Heeren Gevaerts en de Gijselaar, van de vergadering terug keerende, door die poort reden, werden de paarden door zekeren Mourand, een paruikmaker, bij de tengels terug gehouden, terwijl eene woedende menigte van alle kanten aandrong, en niet onduidelijk de gevaarlijkste bedoelingen aan den dag legde. Alleen de tijdige hulp van den Drossaard met zijne dienaars, en de

Digitized by Google

onverschrokkenheid van den Advocaat VAN NISPEN, beveiligde de bedoelde slagtoffers. MOURAND, dadelijk gegrepen zijnde, werd, na weinig tijds, tot de doodstraf veroordeeld, doch de edelmoedige tusschenkomst van de bedreigde Staatsleden, tot ontferming bewogen door eene smeekende echtgenoote, moeder van zes nog jonge kinderen, bewerkte de verzachting van dit vonnis tot eene eeuwige gevangenis. Om echter den meesten indruk te geven, werd het schavot opgerigt en deze verandering van het vonnis in hetzelfde oogenblik, dat men er de uitvoering van verwachtte, bekend gemaakt, door welken maatregel, gevoegd bij de wijze dier aankondiging zelve, deze welgeplaatste zachtheid de heilzaamste gevolgen voortbragt.

De woelingen in de hofplaats bleven onophoudelijk voortduren, zelfs met verachting van alle bevelen van den Souverein. Ook telde men aldaar twee Oranje-Societeiten, die grooten toeloop hadden. Haarlem en Dordrecht drongen derhalve ten sterkste aan, om een gedeelte van het korps van SALM tot krijgsbezetting in 's GRAVENHAGE te leggen, verklarende anders geene Afgevaardigden te zullen zenden. Het besluit hierop marrende, bleven deze beide steden, als ook de Afgevaardigden van Amsterdam, den Pensionaris BERCKEL uitgezonderd, van de vergadering afwezig. Zelfs de Fransche Ambassadeur had reeds verklaard, niet gaarne in eene onveilige residentieplaats te verblijven. Dit had ten gevolge, dat de bezetting met eenige manschappen van VAN PABST en VAN BYLANDT versterkt werd en in den bijzonderen eed van Holland genomen. Te meerdere reden tot deze voorzorg gaf eene gebeurtenis, die ten bewijze strekt van de verregaande losbandigheid van die dagen. Op het vaandel van het regement lijfgardes te voet van Holland, waaronder de wacht, op den 18 Februarij, was opgetrokken, vond men eene galg verbeeld, van welke eene streep tot aan den kop van den leeuw, een strop voorstelde. De vaandrig VAN DER HOOP deswege verdacht, nam de vlugt, en op de indaging niet verschenen zijnde, werd hij voor altijd ten lande uit gebannen.

Het vertrek van het vorstelijk gezin in 1795, bragt der stad eene aanmerkelijke schade toe, en bij vele ingezetenen eene groote droefheid te weeg. Van nu af aan werd hier de zetel van het nieuwe bestuur gevestigd, en de vaderlijke grond door Franschen overstroomd. Ook werd het verbond met Frankrijk geteekend, waarbij wij onze onafhankelijkheid voor eene som van 100 millioen guldens, koopen moesten. De leus van vrijheid, gelijkheid en broederschap, wisselde de oude oranjekreten af, en de stad deelde, gelijk niet anders kon, in alle opvolgende rampen van een gedurig veranderd Staatsbestuur. RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK hield, sedert 1805, als Raadpensionaris, alhier zijn verblijf; in 1806, de Fransche Koning LODEWIJK, en eindelijk de Fransche Prefect DE STASSART, wiens naam in onze geschiedenis gebrandmerkt staat. Een geweldige slag trof de stad, toen Koning LODEWIJK het goed vond, den zetel der regering naar Utrecht, daarna naar Amsterdam te verplaatsen. Dit gemis beroofde haar al dadelijk van alle voordeelen, welke de hofhouding en het landsbestuur de stad aanbragten. Doch deze ellendige toestand, werd nog vergroot door de inlijving van het land (in 1810), bij het Fransche Keizerrijk, waardoor een aantal andere rampen volgden, de tiërcering der renten; de zwerm van hongerige Fransche ambtenaren, welke hier de aanzienlijkste landsbetrekkingen innamen; de zware belastingen, welke men ons oplegde, enz. Allerjammerlijkst zag het er ook in de Hofstad gedurende dien tijd, dat wij onder het Fransche juk gebukt gingen, uit. De stad verarmde zoozeer, dat 644 huizen, in drie jaren tijds, gesloopt,

Digitized by Google

en vele voor eenen spotprijs verkocht werden. Nog heeft men ledige plaatsen aan te wijzen, waar vroeger fraaije gebouwen stonden, doch die onder de moker van den slooper vielen. Deze jammervolle toestand nam echter eene gelukkige wending, toen, in 1813, de hand der Voorzienigheid den werelddwinger in het hart van Frankrijk terug dreef. Geen wonder dat de Hagenaars, bij de eerste stralen der verlossing, die zich in de verte aan den staatkundigen hemel vertoonden, door gepaste ondernemingen, het geheele vaderland voorgingen, om het juk der overheersching weder af te werpen, hoewel ook deze omwenteling niet zonder eenige zeer bange oogenblikken werd tot stand gebragt. Niets overtrof het vreugdegejuich, waarmede WILLEM, Prins *van Oranje*, die den 30 November 1813, te Scheveningen weder voet aan den vaderlandschen wal gezet had, door de gansche bevolking, in 's GRAVENHAGE werd binnen gehaald. Wel nimmer leverde de hofstad treffender blijken van hare verknochtheid aan het stamhuis VAN ORANJE, dan bij de afwerping van het Fransche juk der overheersching. Nadat de Prins van Oranje kort daarna, in Amsterdam, tot Souverein Vorst der Nederlanden was uitgeroepen, werd 's GRAVENHAGE, tot de residentiestad verheven; terwijl zij naderhand, toen ons land met België tot een Koningrijk vereenigd werd, even als Brussel, eene residentieplaats van dat rijk was, waarin zich beurtelings het Hof en de Staten bevonden, tot aan de afscheiding van België en Noord-Nederland, in 1830, sedert welken tijd 's GRAVENHAGE, alleen met de residentie des Konings en het hooge landsbestuur is begunstigd gebleven.

Het wapen van 's GRAVENHAGE bestaat uit een veld van goud, beladen met eenen ojevaar in natuurlijke kleur, met een gekronkeld aaltje of slangetje in den rooden bek. Het zegel ten zaken, gelijk men het noemt, dat bij de Wethouders in gebruik was, had al van het jaar 1386 af, en heeft nu nog de afbeelding van eenen burg, doch is ten allen tijd niet eveneens geweest. Dan weder wordt er de ojevaar in gezien, dan weder niet, gelijk ook niet in alle de zegels, daar hij gevonden wordt, op dezelfde plaats.

GRAVENHAGE ('S), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Perikakreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de plant. Amsterdam, benedenwaarts aan de plant. Brouwershaven. Zij is thans vereenigd met de plant. *Alida*.

GRAVENHOEK ('S), oudtijds HOEKE, heerl. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland;* palende N. aan de Roompot, O. en Z. aan de heerl. Noord-Beveland, het Gemeene Ambacht en de heerl. Geersdijk en Wissekerke, W. aan de heerl, Weel-en-Vliete en Ouwelik.

Deze heerl. bevat gedeelten van den Vlieten-polder en van den polder Nieuw-Noord-Beveland, alsmede de schorren van de voormalige polders Nieuw-'s Gravenhoek en Oud-'s Gravenhoek. Men heeft er noch dorp noch gehucht. Deze heerl. behoort kerkelijk tot Wissekerke, alwaar de kinderen ook ter school gaan.

GRAVENHOEK (NIEUW-'S), voorm. pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland;* palende N. aan den Roompot, O. aan Oud-'s Gravenhoek en Nieuw-Noord-Beveland, Z. en Z. W. aan den Vliete-polder, W. aan Ouwelik.

Deze pold. is, in het jaar 1732, ondergevloeid en bestaat thans uit eenige schorren tegen den Roompot.

GRAVENHOEK (OUD-'S), voorm. pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland;* palende N. aan den Roompot, Z. Z. O. aan Oud-Noord-Beveland, Z. aan Nieuw-Noord-Beveland, W. aan Nieuw-'s Gravenhoek.

Digitized by Google

Deze pold. is, in het jaar 1743, ondergevloeid, en bestaat thans uit eenige schorren in den Roompot.

GRAVENHOLT ('S), Schravenholt of Scharaholt, plaats voorkomende in de naamlijst van de goederen der Utrechtsche kerk, ten tijde van Odibaldus, den twaalfden Bisschop van Utrecht. Men weet thans niet, waar deze plaats gelegen was.

GRAVENINGUM, naam, zamengesteld uit *graven* en *ingum* of *inge*, d. i. *veld* of *land*, dus zoo veel beteekenende als *'s Gravenveld* of *'s Gravenland*. Onder dezen naam komt zeker stuk weiland, buiten Utrecht, onder de vesten dier stad voor, in eenen giftbrief van 722, waarbij Karel Martel zekere goederen schenkt aan Willibrord, den eersten Bisschop van Utrecht.

GRAVENKEET ('S), huis of keet, prov. *Zeeland*, distr., arr. en 2¼ u. N. W. van *Goes*, kant. en 1 u. N. W. van *Kortgene*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland.*

Dit huis heeft haren naam ontleend van Willem V, Graaf *van Holland en Zeeland*, die, toen in het jaar 1352 de Vlietendijk doorbrak en Wissekerke ondervloeide, zelf in het eiland kwam, en bij het werk eene keet liet opslaan, in welke hij zich tot de voltooijing van het werk ophield.

GRAVENKREEK ('S), naam, onder welken de *Krabbekreek*, prov. *Zeeland*, tusschen *Tholen* en *Philipsland*, wel eens voorkomt. Zie Krabbekreek.

GRÄVENMACHER, st. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grevenmacher.

GRAVENMADE ('S), buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en 1 u. Z. W. van *Voorburg*, gem. en ½ u. Z. O. van *Rijswijk*, aan den straatweg van 's Gravenhage naar Delft.

GRAVENMADE ('S), boerenhofstede, met een klein buiten of zomerverblijf daaraan verbonden, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Haarlem*, gem. en 10 min. W. van *Bennebroek*, aan de trekvaart van Haarlem op Leyden.

Deze hofstede, welke men vermeld vindt in zekeren gunstbrief, ten jare 1476, door Karel *de Stoute* verleend, beslaat, met het daartoe behoorende weiland, eene oppervlakte van 9 bund. 29 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten bij J. J. Duyn, Logementhouder in het logement de Geleerde man, onder de gemeente Bennebroek.

GRAVENMOER ('S), veeltijds 's Gravemoer, ook wel 's Moer geschreven, gem. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout* (9 k. d., 14 m. k., 9 s. d.); palende N. aan Raamsdonk en Waspik, O. weder aan Waspik, Z. aan Dongen, W. aan Oosterhout, dat daarvan door de Donge gescheiden wordt.

Deze gem., die vroeger tot *Zuid-Holland* behoorde, bestaat uit den Straatsche-Binnenpolder, den Straatsche-Buitenpolder, den Vaartsche-Binnenpolder en den Vaartsche-Buitenpolder, benevens eenige onbedijkte landerijen; bevat twee wijken, het Dorp of de Straat en de Vaart, beslaat eene oppervlakte van 513 bund.; telt 114 h., bewoond door 178 huisgez., uitmakende eene bevolking van 850 inw., die meest hun bestaan vinden in de scheepvaart, den landbouw en de kantwerkerijen, welk laatste beroep door het vrouwelijk geslacht der arbeidende klasse algemeen beoefend wordt. Ook wordt hier jaarlijks veel turf gestoken.

Digitized by Google

De Herv., die hier 800 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Heusden*, ring van *'s Grevelduin-Capelle*, behoort. De eerste, die zooveel bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Goswijn Buytendijk, die in het jaar 1610 herwaarts kwam en in het jaar 1616, naar Dirksland vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, na verkregen handopening van den Heer, die ook de agreatie heeft.

De R. K., van welke men hier 50 telt, behooren tot de par. van *Waspik*. — Men heeft in deze gem. éene school.

's Gravenmoer is eene hooge heerl., welke hoog, laag en middelbaar regtsgebied plagt te hebben, en vermoedelijk tot het oude graafs. *Strijen* behoort heeft, waaruit zij, onder de erfgoederen der Heeren van Duivenvoorde en Polanen, in de dertiende eeuw, aan Philips van Wassenaer is gekomen en vervolgens, door eene erfdochter uit het huis van Polanen, in dat van Spangen overgegaan; zijnde echter Engelbert van Spangen, die in 1432 overleed, de eerste van dat geslacht, die bepaald als Heer van 's Gravenmoer vermeld staat; de heerlijkheid is in dat geslacht gebleven tot op Philips van Spangen, in 1592, aan de zweetende ziekte overleden, die ze verkocht had, zoo het schijnt, aan het geslacht van Bruhese; want Agatha van Bruhese, Heer Henriks dochter, bragt deze heerl. vóór of omtrent 1580, op haren man, Nicolaas van Assendelft over. Zij lieten die na aan hunnen zoon Nicolaas van Assendelft, die in 1601 overleed en gehuwd was met Philippote van der Duyn, deze kinderloos overlijdende, deden de heerlijkheid overgaan op hunnen neef Adam van der Duyn Nicsz., daarmede verleid den 4 Augustus 1602; sedert is zij meer dan twee eeuwen door dit aanzienlijk geslacht bezeten, tot dat Adam Frans Jacob Adriaan Grave van der Duyn van 's Gravenmoer Benthorn en Maasdam, Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland enz., die in 1823, bij openbare veiling, verkocht aan Jonkheer Johannes de Court, wonende te Dordrecht, die ze nog bezit.

Het d. 's Gravenmoer ligt 3 u. N. O. van Breda, 1 u. O. van Oosterhout, 2 u. Z. O. van Geertruidenberg, 4 u. Z. W. van Heusden, 3½ u. N. W. van Tilburg, zeer bevallig aan de Donge, en levert over zijne dijken, langs die rivier en elders, aangename wandelingen op. Het maakte met *Raamsdonk*, *Waspik*, *Capelle*, *Besoijen* en *Sprang*, de zes Zuidhollandsche dorpen in de Langstraat uit.

De kerk, die vóór de Reformatie vermoedelijk aan de H. *Maagd* Maria was toegewijd, is een tamelijk groot en wel onderhouden gebouw, met eenen toren en in 1819 van een orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht.

Men vindt in deze plaats, welke eene bekwame haven heeft en vrij goed voor de scheepvaart gelegen is, vele hooiäken, ook wel 's Gravenmoersche aken genaamd.

De naam van 's Gravenmoer is ontleend van de moeren of veenlanden, waaruit de grond grootendeels bestaat, welke vroeger tot de domeinen der Graven van Holland behoorden.

Van de geschiedenis dezer plaats in vroegere dagen is weinig bekend, zijnde de meeste archieven bij den brand, in het jaar 1672, verloren gegaan. In 1365 had 's Gravenmoer reeds Landpoorters te Dordrecht. In 1421 is het mede overstroomd, doch spoedig weer droog geloopen, zonder dat de inwoners veel van den vloed zullen geleden hebben, die wel aanvankelijk het gemeene land, in de poging om den Grootenwaard te bedijken behulpzaam waren, doch weldra,

Digitized by Google

blijkens eenen brief van Hertog Jan van Beijeren, van 24 April 1425, benevens die van *Sprang* en anderen, onwillig werden om daar aan te helpen.

Deze plaats heeft veel door oorlogsrampen en lasten moeten lijden. In 1625 had de Graaf van Mansfelt, terwijl Spinola Breda hield ingesloten, met zijn leger aldaar kwartier. Den 20 Julij 1672, des morgens ten vijf ure, werd de Straat of het dorp met kerk en toren, door de Franschen afgebrand. In 1679 werd de kerk weder opgebouwd, waartoe Do. N. Santvoort vele collecten heeft gedaan en moeite aangewend; het liep echter tot het jaar 1682 aan, eer de toren weder werd opgebouwd. Van 1701—1707, is 's Gravenmoer ondergezet geweest, waardoor de landen voor vele jaren waren bedorven. Dit lot trof het andermaal in de oorlogen van 1746 en 1794, en hoewel de schade telkens vergoed is, zijn echter vele inwoners daardoor gedurig zeer verarmd. In de onlusten met België, na den opstand van 1830, is 's Gravenmoer op nieuw onder water gezet geworden.

Den 18 Junij 1709 werd door de Staten van Holland aan 's Gravenmoer octrooi verleend, om eene loterij van 300,000 gulden te laten trekken, hetwelk te Leyden heeft plaats gehad, ten einde zich uit de voordeelen daarvan eenigzins te herstellen, van de groote verarming en schulden, waarin de inwoners door den brand van 1672 en de onderwaterzetting van 1701-1707 gedompeld waren. In 1724 zijn de Heidens (Gypsies, Zingani, Zincalies of Zigeuners), die zich in de bosschen en omstreken, ten Oosten van 's Gravenmoer, ophielden en aldaar en in den omtrek vele diefstallen pleegden, door militaire magt verdreven. In 1724, 1732 en 1745 heerschte in deze gemeente besmettelijke ziekten onder de paarden en het rundvee. In 1734 richtten de wilde varkens, die zich in het Ravensbosch, ten Z. O. van het d., ophielden, zoo veel schade aan, dat de regering verpligt was, eene premie van 12 gulden voor een groot en 6 gulden op het dooden van een klein zwijn te zetten.

Het wapen van 's Gravenmoer bestaat in een veld van azuur, beladen met vijf turven van goud, staande twee en drie; het schild gedekt met eene hertoglijke kroon, en vastgehouden door twee klimmende leeuwen, alles van goud.

GRAVENMOER (HUIS-TE-), voorm. adell. huis in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. N. O. van *Breda*, kant. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gem. *'s Gravenmoer*.

Van dit h., hetwelk men op sommige oude kaarten vermeld vindt, ligt het al of niet bestaan, de juiste standplaats en tijd van verdwijning geheel in het onzekere.

GRAVENMOER (STRAATSCHE-BINNENPOLDER-TE-'S), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *'s Gravenmoer*; palende N. aan den Straatsche-Buitenpolder, O. aan den Vaartsche-Binnen-polder, Z. aan den Hoogendijk, W. aan den Dongedijk.

Deze pold. is vermoedelijk kort na de doorbraak van 1421 van alle zijden door dijken omringd, waarvan de kruin 2 ell. 2 palm. tot 2 ell. 4 palm. boven A P. ligt; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 100 bund. 9 v. r. 28 v. ell.; telt 50 h., waaronder een twaalftal boerderijen, de meeste slechts van weinig belang, en wordt door twee steenen sluizen, de eene op de Oude-Vaart, de andere in den Straatsche-Buitenpolder, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 7 palm. boven A. P. — In dezen pold. ligt het dorp 's Gravenmoer.

Digitized by Google

GRAVENMOER (STRAATSCHE-BUITENPOLDER-TE-'S-), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *'s Gravenmoer*; palende N. aan de 's Gravenmoersche-vaart, O. aan de Molen- of Oudevaart, Z. aan den Straatsche-Binnen-polder, W. aan de Donge.

Deze pold. is in het begin der achttiende eeuw bekaad, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 149 bund. 88 v. r. 80 v. ell., en wordt door zes houten duikers, op de Vaart en verder op de Donge, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 45 duim boven A. P.

GRAVENMOER (VAARTSCHE-BINNENPOLDER-TE-'S-), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *'s Gravenmoer*; palende N. aan den Vaartsche-buiten-polder, O. aan de 's Gravenmoersche-vaart, Z. aan de limiet van Dongen, W. aan den Straatsche-Binnen-polder.

Deze pold. is slechts door eene kade beschut en loopt bij hooge vloeden onder. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 35 bund. 68 v. r. 57 v. ell., telt 23 h., waaronder slechts 4 of 5 boerderijen, en wordt door ééne sluis, op de Molenvaart, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 8 palm. boven A. P.

GRAVENMOER (VAARTSCHE-BUITENPOLDER-TE-'S-), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *'s Gravenmoer*; palende N. en O. aan de 's Gravenmoersche-vaart, Z. aan den Vaartsche-Binnenpolder, W. aan de Oude- of Molenvaart.

Deze pold., welke, in het begin der achttiende eeuw, door eene kade is afgesloten, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund. 30 v. r. 8 v. ell., telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eene sluis, in de vaart die hem omringt, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. boven A. P.

Alle deze polders of de geheele gemeente (uitgezonderd de onbekade buitenlanden, als de bijsters of dellen en den Lageweg), staan onder één bestuur van acht Leden, vier met den Burgemeester uit het gemeentebestuur, en vier uit de Buiten-Ingelanden.

GRAVENMOERSCHE-STRAAT ('S), wijk der gem. *'s Gravenmoer*, bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, die de kom van het d. bevat. Zie 's Gravenmoer.

GRAVENMOERSCHE-VAART ('S), buitendijks gelegen buurs., bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* dist., arr. en 3 u. N. O. van *Breda*, kant. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gem. en 10 min. O. van *'s Gravenmoer*, zich in de lengte uitstrekkende langs de 's Gravenmoersche-vaart; met 57 h. en 430 inw.

GRAVENMOERSCHE-VAART ('S), scheepvaart en waterleiding in de prov. *Noord-Braband*, gem. *'s Gravenmoer*, die in de heide van Dongen ontstaat, en onder den naam van *Dongensche-vaart* (zie dat woord) die gemeente doorloopt; voorts in 's Gravenmoer valt en aldaar van naam verwisselt, na eerst *de Oude-*, ook wel *de Monnike-lei* of des *Kloosters-van-Emsteins-lei*, en vervolgens *de Oude-Molen-lei* en *Kloppen-lei* opgenomen te hebben, deze gem. in eene noordelijke rigting doorloopt tot aan de Hooge-brug, waar zij zich westwaarts wendt en aanmerkelijk in breedte toeneemt, en, na de gem. verder in deze rigting doorsneden te hebben, aan de noordwestelijke punt, tegen Oosterhout, zich met de *Donge* vereenigt, en onder dezen of haar eigen naam, voorbij Geertruidenberg, naar den Biesbosch loopt. Van de Hooge-brug af aan, is deze vaart voor alle binnenlandsche schepen bevaarbaar;

Digitized by Google

terwijl ebbe en vloed nog een half uur verder gaan. Hooger op plagt men er ook onderscheidene schuttingen of stouwen, aldaar *speijen* genaamd, in te vinden, om het water op te keeren, waarvan slechts enkelen meer onderhouden worden. — Tot aan de *Oude-lei* is deze vaart door Prins WILLEM I gegraven, zoo als zulks breeder op het artikel DONGENSCHE-VAART vermeld is. Het gedeelte tot aan de Hoogebrug schijnt mede gegraven te zijn, doch dit werk is van oude en onbekende dagteekening.

GRAVENPOLDER ('S), heerl. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middelzwake;* palende N. aan de heerl. Kloetingen, N. O. aan Eversdijk, O. aan de schorren tegen de Honte, Z. O. aan de heerl. St. Janspolder en de Zwake, Z. W. en gedeeltelijk W. aan de heerl. van der Nisse, voorts W. aan 's Heer-Abtskerke.

Deze heerl. bestaat uit de pold. 's Graven-polder, den Korenpolder, den Heer-Geers-polder en den Polder-Wester-Zwake. Zij bevat het d. 's Gravenpolder, benevens eenige verstrooid liggende woningen.

De Herv., die hier 800 in getal zijn, maken, met die van de *St. Janspolder-en-Zwake*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Goes*, ring van *Borssele*, behoort, en 830 zielen telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GUILIELMUS DE SMET of SMIDT, die in October 1583 herwaarts beroepen werd en in het jaar 1587 naar Ellewoutsdijk vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer.

De R. K. die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Kwadendamme*.

Men telt in deze heerl. ééne school te 's Gravenpolder.

Aan de scheiding der heerl. 's GRAVENPOLDER, en die van 's Heer-Abtskerke en Kloetingen, tegen den dijk van de Breede Watering, ruim twee honderd en twintig roeden benoorden het d. 's GRAVENPOLDER, is de plaats, daar men met veel waarschijnlijkheid onderstelt, dat het oude FORTRAPA of de VORTRAPPE gelegen was, waarvan in den giftbrief, wegens de belendingen der Landen, door KAREL *den Kale* aan Graaf DIRK I, gemeld wordt.

Het d. 's GAVENPOLDER, ligt ruim 1 u. ten Z. W. van Goes, 1½ u. N. O. van Heikenszand, vanwaar men langs eenen goeden met boomen beplanten straatweg naar het dorp komt. Het is een knap en vermakelijk dorp, met veel doortogt, in een bekoorlijk oord, waaraan het watertje de Zwake eene groote aangenaamheid bijzet.

De kerk, is een bekwaam en luchtig gebouw, van een klein vierkant torentje voorzien. In het jaar 1787 gaven de Heer ARNOUT WILLEM VAN CITTERS en Vrouwe ISABELLA JAKOBA VAN CITTERS, geb. OCKERSE, Heer en Vrouwe van 's GRAVENPOLDER, aan de kerk dezer plaats twee groote zilveren kannen, twee bekers en eenen schotel, ten gebruike bij het H. Avondmaal, ten geschenke, na reeds kort te voren een zilveren doopbekken aan die kerk te hebben vereerd.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

KLAAS VAN BORSSELE stichtte in dit dorp het slot Poelmont, hetgeen echter ook weder verdwenen is.

Dit dorp is de geboorteplaats van den Godgeleerde GEORGIUS DE RAAD, † den 3 Julij 1677, als Predikant te Vlissingen.

De heerl. 's GRAVENPOLDER is eene grafelijke bezitting gebleven, tot dat JACOBA VAN BEIJEREN, Gravin van *Holland en Zeeland*, in het jaar 1430, haren Hofmeester WILLEM DE BIJE daarmede beschonk. In het

Digitized by Google

laatst der vorige eeuw werd deze heerl. bezeten door den Heer Arnout Willem van Citters, Raad en Secretaris der stad Goes, en behoort thans aan de Erven van Mr. F. R. Rademacher.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met acht zilveren bollen, in het midden een schild van zilver, beladen met eenen dubbelen arend van sabel (zwart).

GRAVENPOLDER ('S), pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middelzwake*; palende N. O., N. en N. W. aan de Breede-Watering, Z. W. aan den Heer-Geerspolder, den Korenpolder, den Wester-Zwakepolder en den Middel-Zwakepolder, Z. W. aan het Lange-Maarke en het Ronde-poldertje.

Deze pold., die in het jaar 1333 bedijkt is, werd eerst des Gravenpolder-van-Voortrappen, later eenvoudig 's Gravenpolder geheeten. Zij wordt door eene sluis, op de Hont of Wester-Schelde, van het overtollige water ontlast, en maakt, met den Heer-Geerspolder en den Korenpolder, de *Watering-van-'s Gravenpolder* uit, welke onder het bestuur staat van eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester.

GRAVENPOLDER ('S), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*.

Deze pold. maakt eene soort van winkelhaak of halve maan, met de binnenzijde naar het Zuiden en Oosten gekeerd, alwaar hij, door de overblijfsels van het Zwartegat, van den Proostpolder en den Zoutenpolder gescheiden is; ten Z. W. ligt de Lampsinspolder, ten W. de Baanstpolder; ten N. paalt hij gedeeltelijk aan de Noordzee, gedeeltelijk aan den Clethemspolder; terwijl op de noordoostelijke punt de Kleine-polder ligt.

Hij is groot 82 bund. 2 v. r. 98 v. ell., alles schotbaar land, telt 26 h., waaronder 3 boerderijen, en is een in oude tijden bestaan hebbende polder, welke, in de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, ten jare 1612 in de dijkaadje van Groede werd begrepen. Daar hij dus tot de watering van Groede behoort, heeft hij geen afzonderlijk bestuur.

GRAVENPOLDER (WATERING-VAN-'S), dijkaadje in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middelzwake*; palende N. W., N. en N. O. aan de Breede Watering, O. aan de schorren tegen de Honte, Z. O. aan de Watering van Oost- en Middelzwake c. a., W. aan de Buitenpolders van Nisse enz.

Deze dijkaadje bestaat uit den 's Gravenpolder, den Heer-Geerspolder en den Korenpolder, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 307 bund. 20 v. r. 16 v. ell., en wordt door ééne sluis, op de Honte of Wester-Schelde, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester.

GRAVENPOLDER-HEER-JANSPOLDER-OOST-EN-MIDDELZWAKE ('S), gem. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand* (3 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. W. aan de gem. Nisse en 's Heer-Abtskerke-Sinoutskerke en Baarsdorp, N. O. aan Kapelle-Bieselinge-en-Eversdijk, O. aan de schorren tegen de Hont, Z. aan Hoedekenskerke en Baarland-en-Bakendorp.

Deze gem. bevat de heerl. 's Gravenpolder, Heer-Janspolder en Zwake. Zij beslaat een oppervlakte van 670 bund.; telt 108 h.,

Digitized by Google

bewoond door 129 huisgez., uitmakende eene bevolking van 630 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 530 in getal zijn, maken de gem. van *'s Gravenpolder* uit.

De R. K., van welke men er ongeveer 100 aantreft, worden tot de stat. van *Kwadendamme* gerekend.

Men telt in deze gem. ééne school te 's Gravenpolder,

Het wapen van deze gem. is hetzelfde als dat van de heerl. 's Gravenpolder.

GRAVENPOLDER-VAN-VOORTRAPPEN ('S), oude naam van den 's Gravenpolder, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Gravenpolder ('s).

GRAVENSLOOT ('S), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Gravesloot ('s).

GRAVENSTEIN ('S), oud gebouw te *Leyden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het art. Leyden.

GRAVENVEEN ('S), oude naam van de heerl. Nieuwe-veen, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Nieuwe-veen.

GRAVENWAARD ('S) of 's Gravenweerd, buurs. op de *Duffelt*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. O. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. O. van *Zevenaar*, gem. *Herwen-en-Aardt*, 10 min. Z. van Lobith, waartoe het behoort; met 49 h. en 490 inw.

GRAVENWEG ('S), gedeelte van den straatweg van Rotterdam naar Gouda, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, ½ u. van eerstgemelde stad, loopende van de Hoflaan en Kortekade onder *Kralingen*, tot aan den IJsseldijk aan Kortenoord; langs de geheele uitgestrektheid van dien weg, vindt men buitenverblijven, huismans- en arbeiderswoningen en eene belangrijke katoendrukkerij. Aan de Hoflaan is zij het meeste bebouwd; men vindt aldaar het gemeentehuis van Kralingen, sedert vier jaren aldaar overgebragt, benevens een aantal buitenverblijven en woonhuizen, welke dit gedeelte het aanzien van een aanzienlijk geh. geven. Men telt aldaar 3500 inw., en in het jaar 1840 is men aldaar begonnen met het bouwen van eene nieuwe Herv. kerk voor de gem. Kralingen, welke den 21 September 1842 ingewijd is; terwijl reeds in 1839 de pastorie aldaar is overgebragt. Thans is deze kerk voltooid en munt uit door pracht en eenvoud tevens.

GRAVENZANDE ('S), d. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's Gravezande.

GRAVEPOLDER ('S), d. en pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie 's Gravenpolder.

GRAVESANDE ('S), oude naam van het d. 's Gravezande, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's Gravezande.

GRAVESLOOT ('S), gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen* (5 k. d., 3 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Kamerik-Mijzijde, O. aan Kamerik-Houtdijken en de Zuid-Hollandsche gem. Woerden, Z. weder aan Woerden, W. aan de Zuid-Hollandsche gem. Rietveld-en-de-Bree, N. W. aan de gem. Zegveld.

Deze gem. bevat het geh. 's Gravesloot; beslaat eene oppervlakte van 323 bund. 39 v. r. 76 v. ell., en telt 18 h., waaronder 2 watermolens, bewoond door ruim 20 huisgez., uitmakende eene bevolking van 110 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De Herv., die hier ongeveer 90 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Kamerik*. — De R. K. zijn er ongeveer 30 in getal. —

Digitized by Google

Men heeft in deze gem. geen school, doch de kinderen genieten onderwijs te *Kamerik*.

Het is eene heerlijkheid, welke vroeger, wegens het burggraafs. van Montfoort, leenroerig was aan de provincie Utrecht. In het jaar 1751 is Heer Albert Coenen, te Calandsoog, met deze heerl. beleend. Thans wordt zij in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. Albert Coenen van 's Gravesloot, woonachtig te Utrecht.

Het geb. 's Gravesloot of 's Gravensloot ligt 3½ u. W. van Utrecht, 2½ u. Z. W. van Maarssen.

GRAVESTEIN ('S), oud gebouw te *Leyden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het art. Leyden.

GRAVESTEIN (BURCH-) of Burch-Grevestein, voorm. leen in het *Oude-Land-van-Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, staande onder het prinselijk leenhof de *Burcht-van-Brugge*. Dit leen was begiftigd, met het regt tot de alluvie bewesten den Marinweg, en met een aantal achterleenen. Deze voorregten werden vernietigd bij den inval der Franschen in het jaar 1794. De laatste eigenaresse is geweest Jonkvrouw A. C. W. Baronesse d'Ablaing van Giessenburg van Burch-Gravestein. De plek gronds, waaraan de voorregten verbonden waren, wordt thans in eigendom bezeten door Jacoba Overtveldt, geb Mahuizen, te Schoondijke.

GRAVEVEEN ('S), oude naam van de heerl. Nieuwveen, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Nieuwveen.

GRAVEZANDE ('S), heerl. in het zoogenoemde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zandambacht*; palende van rondom aan de heerl. Zand-ambacht.

Deze heerl. bestaat uit het d. 's Gravezande en eenig omliggend land, met daarop staande huizen. De oppervlakte is, volgens de waarschijnlijke grenzen, 68 bund., met omstreeks 1400 bewoners.

De Herv., die hier wonen, maken, met die van de heerl. *Zand-Ambacht*, het *Honderdland* en de *Oranjepolder*, de gem. van *'s Gravezande* uit, welke tot de klass. van *'s Gravenhage*, ring van *Voorburg*, behoort. In het jaar 1576 was in deze gem. een Predikant, van wien niets meer bekend is, dan dat hij Petrus genaamd was. Adam Bellichuis kwam hier in 1578 en vertrok naar Wieringen in 1592. Petrus Pama werd, in het jaar 1722, wegens ziekte van den toenmaligen Leeraar, als tweeden Predikant, van 't Woud herwaarts beroepen; doch nadat hij in 1737 emeritus was geworden, is hier geen tweede Predikant weder aangesteld. De beroeping van eenen Predikant geschiedt bij collatie op eene voordragt van vier personen door den kerkeraad.

De Prinsen van Oranje hebben langen tijd 's Gravezande bezeten, met regt van hooge heerlijkheid. Na het overlijden van Willem III, Koning *van Groot-Brittanje*, is het door den Raad der domeinen van Zijne Majesteit bestuurd geworden. Bij de verdeeling van deze domeinen, in het jaar 1732, tusschen den Koning van Pruissen en den Prins van Oranje, is deze heerl. aan den eerste te beurt gevallen, doch in 1754, door aankoop, bij de domeinen van Willem V, Prins *van Oranje*, ingelijfd, zoo als zij ook thans nog tot 's rijks domeinen behoort.

Het dorp 's Gravezande of 's Gravenzande, in het Latijn der middel eeuwen Arena Comitis genoemd, ligt 2 u. Z. W. van 's Gravenhage, ¾ u. W. van Naaldwijk 52° 0' 18" N. B., 21° 49' 30" O. L., nabij

Digitized by Google

de duinen aan het zeestrand en niet ver van den mond der Maas, aan den hoek van Holland, ter plaatse, waar men meent, dat voorheen eene zeer bekwame haven geweest zou zijn, doch welke met den tijd verland is. Vroeger werd deze plaats, bij verkorting, veelal ZANDE of SANDE genoemd. Onder dezen naam komt zij onder anderen voor in eenen giftbrief van 13 September 1318, waarbij aan die van 's GRAVEZANDE in eeuwigen pagt wordt uitgegeven de molens en den wind voor dertig ponden 's jaars. Het d. is door heerlijke wei- en bouwlanden, afgewisseld door onderscheidene landhoeven, omgeven. Men kan den naam van 's GRAVEZANDE niet gevoegelijker afleiden, dan van de verblijfplaats der Graven van Holland, die, volgens het eenparig getuigenis der oude geschiedschrijvers, ook hier, zoowel als op sommige andere plaatsen hun hof gehouden hebben, eer Koning WILLEM het Hofpaleis in 's Gravenhage begon te bouwen. Dit wordt bewezen uit de overgeblevene namen van de Koningstraat, 's Gravenhoek en de Hoflaan, welke van 's GRAVEZANDE naar den Poelmolen, aan de Vaart, tusschen dit dorp en Poeldijk, loopen, gelijk er nog een stuk land, hieromtrent gelegen, het Hofland geheeten wordt. Krachtiger bewijs leveren deswege eenige oude brieven, door de Graven van Holland hier gegeven, en voornamelijk ziet men dit in eenen brief van Gravinne MACHTELD, wed. van Graaf FLORIS IV, gedagteekend te 's GRAVEZANDE, op den vooravond van den Apostel en Evangelist MATTHEUS, des jaars 1266. In dezen brief wordt uitdrukkelijk van het hof en de kapelle te 's GRAVEZANDE gewaagd, waaruit tevens blijkt, dat dit hof, nog na den dood van Koning WILLEM, die in het jaar 1256 sneuvelde, in stand was. Mogelijk heeft hij zelf nog wel zijn verblijf hier gehouden, omdat het hof te 's Gravenhage, waarvan Graaf FLORIS V mede als Bouwheer gemeld wordt, nog niet voltooid was. Anders zou men insgelijks mogen denken, dat het door den Koning aan zijne moeder, Vrouw MACHTELD, ter woning gelaten is. Volgens de gemeene overlevering zou het oude pastoorshuis, weleer de keuken van 's GRAVENHOF geweest zijn. Dit huis is nog in zeer goeden staat en was sedert de Hervorming, tot voor weinige jaren, door den Predikant bewoond. Tot bevestiging dezer overlevering wordt getuigd, dat men in het jaar 1546 de grondslagen van dit Hof door het graven ontdekt heeft, en dat bij die gelegenheid, aldaar verscheidene aarden vaatjes, met verschillend huisraad, gevonden zijn, die voor overblijfselen uit den Romeinschen tijd gehouden werden. Men kan met geen zekerheid melden, in welken tijd het hof van 's GRAVEZANDE te niet gegaan zij, mogelijk zou men dit kunnen bepalen in den tijd van den tweespalt tusschen JACOBA VAN BEIJEREN en haren oom JAN VAN BEIJEREN, toen die van Brielle, zijne zijde volgende, omtrent Sacramentsdag, in het jaar 1418, 's GRAVEZANDE tot den grond toe afgebrand hebben. Sommigen zijn van gevoelen geweest, dat de oude Graven van Maasland, hetwelk in de oude schriften, zoowel als Texel en Kinheim, een graafschap genoemd wordt, hier hunne woonplaats gehad hebben, waardoor de oudheid van 's GRAVEZANDE nog klaarder zoude blijken.

Wie bepaaldelijk voor den stichter der plaats te houden zij, wordt nergens aangeteekend gevonden, en is ook uit geene overblijfselen op te sporen. Waarschijnlijk is het zijnen oorsprong verschuldigd aan dien Graaf, welke het oude hof aldaar heeft doen bouwen, doch wie zulks geweest zij, is onbekend.

GRAVEZANDE was in vorige eeuwen veel grooter en aanzienlijker dan thans; het was met muren omgeven, en werd met poorten afgesloten. De tegenwoordige boerderijen en tuinen, Sandeveld, Vlugtenburg,

Digitized by Google

Stellendijk, Wildhof, Zuidwind, Alsemgeest, Arendsduin en Oostduin, voorheen Vredenburch, zijn vroeger schoone buitenverblijven geweest, welke fraaije vijvers en koepels hadden. Er was, zoo als reeds gezegd is, eene haven, die, van de plaats af, in de Maas liep, en, zoo als wij reeds gemeld hebben, met der tijd verland is, ten gevolge van het bedijken van onderscheidene polders, waardoor 's Gravezande veel van zijnen luister, doch niet van zijne landerijen verloren heeft. Uit twee brieven, zoo van Albrecht als van Willem van Beijeren, blijkt het volkomen, dat 's Gravezande onder de steden geteld werd, nevens *Haarlem*, *Delft*, *Leyden* en anderen. Het is thans nog een aanzienlijk dorp, tellende, in de kom der gem., 266 h., bewoond door 281 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1300 inw.

De plaats bestaat tegenwoordig voornamelijk in eene breede straat, die bijna noord- en zuidwaarts loopt, zijnde zeer net met steenen geplaveid, en aan beide zijden met huizen bebouwd en met boomen beplant. Ten Z. van de kerk is een ruim plein, waarop eenige rijen boomen staan en hetwelk tot een marktveld geschikt is. Aan dit plein is eene vaart, waarin de schepen liggen kunnen.

Het Stadhuis of liever nu Raadhuis, is een oud gebouw.

De kerk, welke met haar westelijk gedeelte aan de straat staat, was voor de Reformatie aan den H. Bisschop en Martelaar Lambertus, benevens aan de *Allerheiligste Maagd*, toegewijd, de tijd van hare stichting is nergens aangeteekend; doch zeer waarschijnlijk was zij van hoogen ouderdom. Ook was zij beroemd door het Lieve Vrouwenbeeld, dat der kerke vereerd was, door Vrouwe Machteld, gemalin van Graaf Floris IV. Dit beeld zou naderhand op het Beggijnhof te Delft gebragt en aldaar bewaard geworden zijn, hoewel er thans niets meer van bekend is. Er was mede eene vikarij aan het altaar van de H. Maagd Maria gesticht. De Pastoors te 's Gravezande werden uit de Abdij van Marienweerd genomen en door den Abt aangesteld. De koster werd door de Graven aangesteld en had jaarlijks een inkomen van 1 pond Hollandsch (75 cents). De vroegere kerk was een schoon, ruim en luchtig gebouw, en bestond uit drie nevens elkanderen gevoegde daken. Het middeldak, hetwelk boven de twee anderen uitstak, droeg op het midden een sierlijk doorluchtig zeskant torentje, waarin een klokje hing, van boven met een lantarentje gedekt. Aan de noordzijde der kerk, was nog een half kruispand uitgebouwd; maar de zuidzijde scheen van jongeren tijd. In deze kerk plagt men, zoo vóór als na de Reformatie, als er eene preek gedaan was, zoo wel des Zondags als op Heilige dagen, inzamelingen te doen, ten dienste van de arme Leprozen te *'s Gravenhage*; doch dit is naderhand bij Kerkmeesteren afgekocht, met 6 gulden 's jaars, welk geld bij de Rentmeesters van het gezegde Leprozenhuis ontvangen en verantwoord werd. Aan het westeinde der kerk stond een fraaije toren, welke met zijn gemetselde spits zeer vermaard was, door zijne hoogte, waarin zij alle dorptorens en die van vele steden in Holland overtrof. De zeelieden konden hem in zee op eenen wijden afstand ontdekken, en hij strekte te gelijk met den toren van de Nieuwe kerk te Delft, tot een baken, om den mond der Maas te vinden. Want als de schippers en loodsen deze twee torens in elkander zeilden, stevenden zij lijnregt de Maas in. De toren te 's Gravezande, die van een goed uurwerk en twee klokken voorzien was, is op den 5 Mei 1809 omver gevallen en de kerk daardoor zoodanig beschadigd, dat zij toen voor de godsdienstoefeningen onbruikbaar was, ten gevolge

Digitized by Google

waarvan de dienst eenigen tijd stil stond; de doop- en trouwplegtigheden werden verrigt ten huize van den Predikant, en het H. Avondmaal werdt bediend in de kerk van het naburige Ter-Heide. De Herv. gem. klaagde haren nood aan de Hooge Overheid (waartoe te meer aanleiding was, omdat de toren, welke door zijnen val aan de kerk zoo groote schade had toegebragt, in hoedanigheid van baken door het rijk moest worden onderhouden); doch met geen ander gevolg, dan dat haar werd toegestaan, om het koor, dat het minst geleden had, tot de godsdienstoefening bruikbaar te maken. Dit geschiedde dan ook, en het werd op den 26 November 1809 daartoe ingewijd. Zes en een half jaar later werd het echter, wegens toegenomene bouwvalligheid, verlaten. Toen eindelijk, na de verdrijving der Franschen in 1813, de Prins van Oranje, Souverein der Nederlanden was geworden, bood men hem, den 4 Maart 1814, een verzoekschrift aan, hetwelk ten gevolge had, dat den 7 Augustus daaraanvolgende, 7000 gulden ter beschikking der gem. werden gesteld. De tegenwoordige kerk werd vervolgens gesticht, waartoe, met uitzondering der bovenvermelde 7000 gulden, de kosten door de kerkelijke gemeente zijn gedragen. De eerste steen aan deze kerk werd gelegd den 1 Junij 1815, door den Heer Baron van Leyden van West-Barendrecht, als Gouverneur van Zuid-Holland en onder diens toezigt, van wege den Koning, voltooid zijnde, werd zij, den 1 December 1816, ingewijd. Het is een klein, doch fraai gebouw, met eenen kleinen toren midden op de koepelkerk, voorzien van uurwerk en klok. In het jaar 1818, is uit de milde giften van velen in deze gemeente en de edelmoedige bijdragen van eenige aanzienlijken, die op deze gem. betrekking hadden, een kostbaar orgel in deze kerk geplaatst.

Voorheen heeft te 's Gravezande een Beggijnhof gestaan, hetwelk belast was met eene jaarlijksche rente van 10 groot (5 stuivers), ten behoeve van het St. Agnesklooster te Delft. Ook is er een Klooster van Reguliere Kanunniken geweest, hetwelk Maria-Magdalena's-klooster genoemd werd. Zie dat woord.

Nog heeft men op het Hof te 's Gravezande eene kapel gehad, blijkens de stichting van eene kapellanij aldaar, van den jare 1266, door Magteld weduwe van Graaf Floris IV.

Later bestond hier een Oudemannen-en-Vrouwenhuis, dat ook wel het Proveniershuis genoemd word, om rede, dat er niet alleen de bewoners van 's Gravezande maar ook die van andere plaatsen, voor een matig geld, hunnen kost konden koopen, en aldaar behalve een goed onthaal, ieder eene vrije woning hadden. Het was een goed gebouw, en had, behalve de afzonderlijke woningen, voor de bewoners nog onderscheidene, zoo algemeene als andere, vertrekken, doch sedert jaren is het vervallen en weggebroken.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 260 leerlingen bezocht.

De kermis te 's Gravezande valt in op den tweeden Pinksterdag.

In de Hoeksche en Kabeljaauwsche verdeeldheden heeft deze plaats rijkelijk haar deel gehad. Den 4 Julij 1351 viel, in de nabijheid, op de Maas, eene scheepstrijd voor, tusschen Willem V, Graaf *van Holland*, en zijne moeder Margaretha van Henegouwen, waarin de laatste de nederlaag kreeg, waarop zij genoodzaakt werd naar Engeland te vlugten.

In de zeventiende eeuw liet de Heer Frans Dirkz. Meerman, in leven Burgemeester der stad Delft, die te dezer plaatse veel eigendommen en gronden bezat, ten zijne kosten eenen berg opwerpen, om de

Digitized by Google

werklieden van 's GRAVEZANDE, die destijds geen werk hadden en daardoor zeer verarmd waren, gedurende eenen langdurigen en strengen winter, kost en nooddruft te laten verdienen, zoo als hij dan ook bestendig meer dan vijftig man in het werk hield.

In Januarij van het jaar 1761, viel op de Noordzee, in het gezigt van dit dorp een gevecht voor, tusschen het Fransche fregat *la Felecité*, gevoerd door Kapitein DENEL, en het Engelsch fregat *the Richmont*, Kapitein ELPHISTONE, bijgestaan door nog een Engelsch schip en eene bombardeergaljoot. DENEL, tegen de overmagt niet bestand, zocht, al strijdende afdeinzende, eene haven te bereiken, en naderde, nabij 's GRAVEZANDE, onze kust. Het schip geraakte aan den grond, een kanonskogel trof den Kapitein, velen der manschap sneuvelden of werden gekwetst door het onophoudelijk vuren der drie vijandelijke schepen. Het scheepsvolk, bij het vallen des waters, ziende, dat er geen redden aan het schip was, bragt de gekwetsten aan den wal. De Engelsche Kapitein eischte de overgave, onder bedreiging, dat hij, indien zij niet oogenblikkelijk daartoe besloten, hen allen over den kling zou laten springen, en het schip in brand doen steken. Deze bedreiging baarde onder de verdedinglooze manschap zoodanig eenen schrik, dat zij besloot de wijk naar den wal te nemen, en het schip ten prooi van den vijand te laten, niets mede nemende dan eenige kleederen. Zoo berooid, zette dit ongelukkig scheepsvolk, bij 's GRAVEZANDE, voet aan wal, latende de Fransche vlag van het vastzittende fregat waaijen. De Engelschen, bij het wassen van het water naderende, stelden eene Engelsche vlag daarvoor in de plaats, haalden zoo vele levensmiddelen uit het schip, als hun mogelijk was. Eene rijke lading, door de Engelschen zelve op 30,000 ponden sterling begroot, werd vervolgens door hen met het schip verbrand.

Het wapen van 's GRAVEZANDE bestaat uit een veld van azuur (blaauw), beladen met eenen klimmenden leeuw van goud.

GRAVEZANDE-BINNEN ('S), pold. in het zoogenaamde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT-BINNEN.

GRAVEZANDE-BUITEN ('S), pold. in het zoogenaamde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZAND-AMBACHT.

GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT ('S), gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk* (3 k. d., 23 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. Monster-Ter-Heyden-Poeldijk-en-Quintsheul, O. aan Naaldwijk-Hondsholredijk-en-Oranjepolder, Z. aan de Maas, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat de heerl. 's Gravezande en Zand-Ambacht, benevens het noordoostelijke gedeelte van den Poelpolder en nog eenige stukken land, niet tot die heerl. behoorende. Zij beslaat eene oppervlakte van 3890 bund. 54 v. r. 55 v. ell., telt 374 h., bewoond door 386 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2100 inw., die meest hun bestaan vinden in den land- en tuinbouw. De grond is hier zandig, doch de landstreek bekoorlijk door hare zaai-, wei- en teellanden. Men heeft er van rondom fraai beplante wandel- en rijwegen, aan welke onderscheidene zindelijke en bevallige hofsteden en landhoeven gelegen zijn, waaronder de buitenplaatsen Dijkerwaal, Oudendijk, gewoonlijk genoemd Ouwendijk en Vreeburg. Vroeger lagen hier nog vele andere buitenplaatsen, welke echter thans gesloopt of, zoo als wij boven gezien hebben, in boerenhofsteden veranderd zijn. Ten W. heeft het den Nieuwlandsche-polder, die

Digitized by Google

onder Zand-Ambacht behoort, en den Zanddijk van het Noordland met den zeedijk, die voorheen alleen van zand was, doch nu voor het grootste gedeelte met klei bedekt is, waartegen de plantaadjen van Arendsduin en Wildhof geheel aanliggen.

'S GRAVEZANDE is reeds van ouds vermaard door hare welige bouwlanden, die heerlijke en, naar men zegt, de witste tarwe in geheel Holland voortbrengen. Inzonderheid was het beroemd door de smakelijke groene schapenkaas, die hier gemaakt werd. De handel daarin en in fruit, aardappelen, tarwe en vlas, geven hier veelal het bestaan aan de inwoners; ook plagten zij wel te varen van het werken aan den Zanddijk, het helmplanten, strooplanten en het zetten van rietschuttingen; doch thans valt aan het werken op het strand zoo veel niet meer te verdienen als voorheen.

De Herv., die hier ongeveer 1900 in getal zijn, maken, met die van het *Honderdland* en den *Oranjepolder*, welke, ofschoon burgerlijk onder de gem. *Naaldwijk-Hondsholredijk-en-Oranjepolder* behoorende, echter kerkelijk tot de gem. *'s Gravezande* gerekend worden, de gem. van 's Gravezande uit.

De R. K., van welke men er 180 aantreft, onder welken ongeveer 80 Communikanten, werden vroeger tot de stat. van *Poeldijk* gerekend; doch sedert het jaar 1790 maken zij met de R. K. van *Naaldwijk* te zamen eene statie uit. De kerk is in dat jaar te *Naaldwijk* gesticht en gewijd, voor zoo verre zij de R. K. van *Naaldwijk* aangaat, aan den H. ADRIANUS, en voor zoo verre 's GRAVEZANDE betreft, aan den H. LAMBERTUS.

De Isr., ten getale van slechts 15, behooren tot de ringsynagoge van *Naaldwijk*.

Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door een getal van 260 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van de heerl. 's Gravezande.

GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT-BINNEN ('S), meestal, hoewel verkeerdelijk, 's GRAVEZANDE-BINNEN genoemd, amb. in het zoogenaamde *Westland-van-Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-Ambacht*; palende N. aan Monster, N. O. aan den Poelpolder, O. en Z. aan Zand-Ambacht-Buiten, Z. W. aan het Noordland, W. aan de Kapittelduinen.

Dit amb. bevat ook het d. 's Gravezande, en beslaat eene oppervlakte van 509 bund. 51 v. r. 45 v. ell. schotbaar land, telt 271 h., waaronder 14 boerderijen, en wordt van het overtollige water ontlast door de gewone sluizen van Delfland. Het ambachtsbestuur bestaat uit Schout en Secretaris, Ambachtsbewaarder en twee Kroosheemraden.

GRAVINNE-WEG, bijkans ijzerharde zandplaat, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, welke nabij het d. Sandfirde in eene oostelijke rigting, op eene breedte van 11½ tot 15 Ned. ell. door de Brekken loopt, zoo ook door de landen bij het dorp Oudega (de Bandt genaamd), in de rigting op Sneek voortloopt, gelijk dan ook deze zandplaat in het Sneekermeer gevonden wordt. Van dezen weg komt het zeer oude Friessche spreekwoord:

Dy grewa wey
Rint uwr sluex in kley.

(d. i.: De graven weg loopt over sluis en klei, hetwelk zou moeten beduiden, dat, even als deze oude en grafelijke weg over hoog en laag

liep, ook 's menschen groote levensweg den wandelaar niet altijd eene effen baan oplevert (1)).

GREB (DE) of DE GREBBE, b. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant., gem. en ½ u. O. van *Rhenen*, aan den voet van den Heimenberg, op den straatweg van Rhenen naar Wageningen, waardoor hier veel doortogt is. Vroeger hielden de passagiers der diligence, welke van Utrecht op Arnhem rijdt, hier het middagmaal. Men telt er 8 h. en 40 inw.

Hier vindt de Geldersche-wetering, door middel van eene sluis, eene uitwatering in den Rijn. Deze sluis was oorspronkelijk aangelegd, om het Rijnwater, bij hoogen rivierstand, uit de binnenlanden te keeren, gelijk dan ook de schutdeuren naar den buitenkant, zoodra het water in den Rijn tot zekere peil begon te rijzen, van zelven toevielen; doch sedert het jaar 1742 is zij ook ingerigt, om, door het sluiten der andere schutdeuren naar den binnenkant, het water der Geldersche-wetering en der Bisschops-grift, die, uit de Rheuensche-veenen komende, zich bij de Grebbe met haar vereenigt, op te houden en al het lage land, ten Oosten van den Heimenberg, in tijden van oorlog, onder water te zetten. Het water dezer overstroomingen wordt opgehouden door onderscheidene dammen, welke van het eene hooge land tot het andere, door de veenen en andere lage landen, loopen. Zij zijn 3000 of 3400 ell. lang, en gedekt door steenen redouten, voor welke aarden retranchementen lagen. Ook is er, voor elke redout, eene steenen sluis gemaakt, om het water der overstrooming van den eenen hoogen grond op den anderen te brengen en te houden.

GREB (DE) of GREBBE, ook GRIFT genaamd, riv. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*.

Zij ontstaat in de Rhenensche-veenen, vloeit zuidwaarts langs de grenzen van Utrecht en Gelderland, vereenigt zich met de Bisschopsgrift en de Geldersche wetering, later met de kromme Eem, en ontlast zich, tusschen Wageningen en Rhenen, in den Rijn. Deze riv. is van groot belang voor den turfhandel, en plagt eene daar langs gelegde linie te dekken, maar is hiertoe vervolgens langs hoe meer buiten staat geraakt. In het jaar 1793 heeft men beraadslaagd, om deze linie weder te versterken. Volgens opgaaf van den Generaal DU MOULIN moest zij met zes zestien- of achttienponders, negen en dertig zesponders, zeventien korte drieponders, vier lange drieponders en dertien zoo houwitsers als mortieren, met den vereischten krijgsvoorraad en alle verdere benoodigdheden, bezet worden. Dit is echter nimmer ten uitvoer gelegd.

De streek lands tusschen de Greb en de Zuiderzee biedt, volgens het medegedeelde van D. SWARTS (2), aanmerkelijke voordeelen aan, om er eene belangrijke afdeeling des Rijnwaters tot wering van overstroomingen daar te stellen, waardoor deze geheele streek in vruchtbaarheid eene aanmerkelijke verbetering zou kunnen ondergaan.

GREB (NIEUWE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Warmenhuizen*; palende N. aan Warmenhuizen, O. aan de gem. Oudkarspel, Z. en Z. W. aan de Oude-Greb, W. aan Schoorldam.

Deze pold., welke geheel uit rietland bestaat, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 32 bund. 70 v. r. 60 v. ell., waaronder

(1) Door dit art. vervalt het minder juist gestelde art. GRAVENNEWEG, op bladz. 782.

(2) *Geschied- en Natuurkundige overwegingen, betrekkelijk de rivieren den Rijn, de Flevus, het Kanaal van Corbulo of Lek, en den Katwijkschen Rijn.*

32 bund. 63 v. r. schotbaar land, en wordt door éénen molen, op Geestmerambacht van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Molenmeesters en eenen Penningmeester of Secretaris.

GREB (OUDE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Warmenhuizen*; palende N. en N. O. aan de Nieuwe-Grebbe, O. aan de gem. Oudkarspel, Z. en W. aan Schoorldam.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 62 bund. 12 v. r. 40 v. ell., waaronder 59 bund. 31 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen molen, op Geestmerambacht, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Molenmeesters en eenen Penningmeester.

GREBBE, verdronken st., van welke Dirk Burger van Schoorl in zijne kronijk aanteekent, dat zij in *Noord-Holland*, aan het *Eemer-Zwin*, gelegen was, omtrent 1 u. gaans Z. Z. O. van het *Nieuwe Diep*, doch waarvan men den tijd van stichting noch vergaan met zekerheid weet te bepalen, alleen weet men, dat zij langzamerhand, en wel reeds voor de vierde eeuw, door de jaarlijksche overstoomingen is te gronde gegaan.

GREBBE (DE), b. en riv. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Greb.

GREBBE (NIEUWE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie Greb (Nieuwe-).

GREBBE (OUDE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie Greb (Oude-).

GREBMEER, voorm. meer in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, dat thans twee polders uitmaakt, de Oude-Grebbe en de Nieuwe-Grebbe geheeten. Zie Grebbe (Nieuwe-) en Grebbe (Oude-).

GRECHT (DE), riviertje, dat door de Blokhuisbrug, ongeveer 20 min. W. van de stad Woerden, prov. *Zuid-Holland*, uit den Ouden Rijn zijnen oorsprong neemt, met eene noordelijke rigting tot aan de Rietveldsche kade voortloopt, en kronkelende zijnen loop voortzet tot aan de Mijzijdemolen, waarna het zijnen loop tusschen Kamerik-Mijzijde en den Zegvelder-polder, vervolgende, naar Achtienhoven loopt, alwaar dit riviertje door eene sluis, het Woerdsche verlaat genaamd, zijn water met het Amstelwater vereenigt.

De pold. van Kamerik-Mijzijde, mitsgaders die van Zegveld, loozen het overtollige water door middel van molens op dit riviertje en laten bij groote droogte des zomers door middel van duikers van dit buitenwater in hunne polders.

GREDEN (DE), boerderijen in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Greede (De).

GREDENWEG, lange regte rijweg op de buitenlanden achter *Uithuistermeden* in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, strekkende zich van het N. W. naar het Z. O. uit, nemende nabij de *Tja-Rijt* eene oostelijke rigting tot aan het *Oude Schip*.

GREEDEN (DE) of de Greden, twee boerderijen in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 5½ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. ten Z. W. van *Eenrum*, op het *Aayt*, waartoe zij behooren.

Zij worden onderscheiden in de Groote-Greede en de Kleine-Greede, van welke de eerste, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 68 bund. 42 v. r. 10 v. ell., en de laatste eene oppervlakte van 32 bund. 6 v. r. 70 ell.

Digitized by Google

GREENFIELD, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Barclay, benedenwaarts aan den militairen post Nassau; 1000 akkers groot.

GREENTE, eene der gemeene weide in het *Haatland*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. en gem. *Kampen*, waarvan ook de buitenburgers mogen gebruik maken.

GREEVELING-EE, oude naam van de GREVELINGE of BIENINGEN, welke een gedeelte van de grensscheidingen tusschen de provincien *Zuid-Holland* en *Zeeland* uitmaakt. Zie GREVELINGEN.

GREEVEN (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Haskerland*, dat met eene noordoostelijke strekking uit het *Groote-Hornstermeer*, naar het *Deel* loopt.

GREFFELING, geh. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr., en 6¼ u. W. ten Z. van *Nijmegen*, kant. en 3 u. Z. W. van *Druten*, gem. en 2 u. van *Appeltern*, 10 min. O. van *Alphen*, waartoe het behoort; met 40 h. en 200 inw.

GREFFELKEMP of GREFFELKEMP, buurs. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, kw., arr. en 5 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 10 min. W. van *Didam*; met 78 h. en 560 inw.

GREGIAGENG-BAAI, baai in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het *Sundasche* eil. *Java*.

GREGORIUS-IN-EMMAUS (ST.), naam, onder welken het reguliere Kanunniken kloost. EMMAUS, aan de westzijde van den *Raam*, over de *Lange Willemsteeg*, te *Gouda*, wel eens voorkomt. Zie EMMAUS.

GREGORIUS-KONVENT, kloost. van de Broeders van het gemeene leven te *Deventer*, in de *Pontsteeg*. Zie FLORISHUIS.

GREGORIUS-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Harderwijk*, hetwelk bewoond werd door Broederen van het gemeene leven.

GREGORIUS-KLOOSTER, GEORGIUS-KLOOSTER of HIERONYMUS-KONVENT, voorm. kloost. te *'s Hertogenbosch*, in de *Hinthammerstraat*.

Het was gesticht in het jaar 1425, door de Broeders van het gemeene leven, afkomende van de scholen van Zwolle en Deventer, ondersteund door de mildadigheid van de regering der stad, en had tot opschrift:

IN 'T JAAR 1425 WERD IK IN DEZE STAD
ONDER DE BESCHERMINGE
VAN DEN H. PAUS GREGORIUS, TOT EEN
KONVENT VAN BROEDEREN OPGERECHT.
DE ARMEN HEB IK VOOR NIET GELEERT;
DIE 'T BETAALEN KOSTEN VOOR GELD.

Dit klooster had een gebouw van buitengewone ruimte, en daarbij eene Latijnsche school, die door geheel Nederland vermaard was; met vele hulpmiddelen voor de studenten, die in drie klassen verdeeld waren, van rijken, middelmatigen en armen. Deze school heeft 130 jaren lang zoodanig gebloeid, dat er somtijds 1200 studenten geteld werden en kan getuigen, dat deze studenten, boven die van andere scholen, uitgemunt hebben; zijnde daaruit vele groote mannen, bijzonder in kerkelijke wetenschappen en waardigheden, voortgekomen. Uit deze school zijn naderhand wederom de scholen van Nijmegen en Luik gesproten. De Fraters uitgestorven zijnde, zoo werden de goederen der stichting, in het jaar 1617, aan het seminarie van het bisdom van 's Hertogenbosch toegevoegd. In de zeventiende eeuw is dit konvent

Digitized by Google

den Norbertijner Kanunniken van Bern in bezit gegeven, maar de school aan de Jesuiten ingeruimd. Sedert het jaar 1629, toen de stad in handen der Staten is gevallen, zijn de eersten zoo wel als de laatsten, uit het bezit gezet. De gebouwen, later de Ganzepoort genoemd, zijn afgebroken en de grond is tot tuinen aangelegd.

GREGORIUS-KONVENT, eigenlijk het Rijke-Fraterhuis genaamd, kloost. te *Zwolle,* in de *Prouwenstraat.*

Het werd bewoond door broeders van het gemeene leven. Floris Radewijn had ze, in het jaar 1386, in dat huis te Deventer vergaderd; daar de oude inwoners, niet lang geleden uitgetrokken waren, om St. Agnesberg, ter woonplaats te nemen. Maar alzoo de Raad niet begeerde, dat de nieuwe kweekerij daar vermenigvuldigen zoude, zijn zij, met goedkeuring van het Deventersche kapittel en op uitnoodiging van Renier van Drijnen, Pastoor te *Zwolle,* in den hof van zijne kerk overgegaan. In den brief, welke nog voorhanden is, staat dat zulks geschied is op St. Mauritiusdag van het jaar 1394. In den gemelden hof heeft Meinald van Windesheim, die in de oude gedenkbrieven een rijk en magtig man wordt genoemd, het huis of konvent, op zijne kosten, voor de broederen opgebouwd. Die Meinald van Windesheim was aan het hof van Floris van Wevelickhoven, den vijftigsten Bisschop van Utrecht, opgevoed, en had, nadat hij zijnen Patroon verloren had, eenige onaangenaamheden ondervonden van personen, van welke hij dankbaarheid verwacht had; weshalve hij, om niet langer ondankbare lieden te dienen, met zijnen broeder Wito zich zelve met al wat hij had, in het jaar 1397, aan de Broeders heeft overgegeven.

De gebouwen van dit klooster, welke nog sporen van de oude herkomst dragen, zijn later door de stads Regering gebruikt tot eene Stadsschool, bewoond door den stads Meester. Zij dienen thans tot Kaserne.

GREIDE (MEEDSTER-), geh. in *Fivelgo,* prov. *Groningen.* Zie Meedster-Greide.

GREINDHAUSEN, geh. in het balj. van *Diekirch,* grooth. *Luxemburg.* Zie Grindhausen.

GREIJEN, geh. in *Opper-Gelder,* prov. *Limburg,* arr., kant. en ruim 2 u. N. van *Roermonde,* gem. en 15 min. N. van *Neer.*

GREIONTERP, d., prov. *Friesland,* kw. *Westergoo,* griet. *Wonseradeel.* Zie Greonterp.

GREISCH, een der vier meijerijen, waarin de heerl. *Hollenfeltz,* in het grooth. *Luxemburg,* weleer verdeeld was.

Het bevatte het geh. Greisch, en een gedeelte van het d. Fentingen.

GREISCH, geh. in de heerl. *Hollenfeltz,* arr. en 3½ u. N. W. van *Luxemburg,* kant. en 1½ u. N. O. van *Steinfort,* gem. en ½ u. N. O. van *Siebenbornen.*

GREIVELDANGE, Fr. naam van het d. Greveldingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher,* regtsgeb. *Remich,* grooth. *Luxemburg.* Zie Greveldinge.

GRENDALL, geh. in het balj. van *Bastogne,* grooth. *Luxemburg.* Zie Crendall.

GRENSFOORT, adell. h. op den *Veluwenzoom,* prov. *Gelderland.* Zie Grensvoort.

GRENSINGEN, geh. in de balj. van *Diekirch,* grooth. *Luxemburg.* Zie Grentzingen.

Digitized by Google

* GRENSVOORT, Grensfoort of Grunsfort, adell. h. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 2½ u. ten O. van *Arnhem*, kant. en ½ u. ten N. O. van *Wageningen*, gem. *Renkum*.

Het oude gebouw, hetwelk door het geslacht van Lynden gesticht was, is afgebroken, doch kort na het midden der vorige eeuw, heeft Evert Jan Benjamin Baron van Goldstein, Burgemeester van Zutphen, een nieuw gebouw in de plaats gezet, dat rondom met eene gracht omgeven was, in het geboomte stond en zich deftig voordeed; doch mede reeds in het begin dezer eeuw verdwenen is.

De plaats waar dit gebouw stond, is een door de oude grachten omgeven akker, groot 3 bund. 31 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten door W. Alpherts, woonachtig te Arnhem.

GRENTZINGEN, Groentzingen of Grensingen; geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *Ettelbruck*, aan de Alzette. De inw. vinden in den landbouw en den arbeid in de ijzermijnen een bestaan.

GREONTERP, Greionterp, Grioenterp, Greunterp, Gronterp, Gruenterp, Grouterp, Grjonterp, Griounterp, Grioutburen, Grovendorp of Grioentorp, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2 u. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. Z. van *Bolsward*, even ten Zuiden van den Sensmeerderdijk. Men telt er 19 h. en 109 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Binnen den gezegden dijk heeft men enkele perceelen hoog of oud land, doch het overige land onder dit dorp is grootendeels laag, als uit een ingedijkt meer bestaande.

De Herv., die hier vroeger waren, behoorden tot de gem. van *Parrega-Hieslum-en-Greonterp*. De kerk is in 1780 afgebroken en vervangen door eenen klokkentoren. De inw. bestaan thans allen uit R. K., die parochiëeren onder de stat. van het *Blaauwhuis* te *Westhem*, griet. *Wijmbritseradeel*.

Men heeft te Greonterp geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Dedgum*.

GRESSIE, ads. resid., reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissée.

GRESSOK, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bangka*. Zie Moenkoendo (Tandjong).

GRETTINGA, voorm. stat., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet *Barradeel*. Zie Gratinga.

GRETTINGA-BUURT of Grettingaburen, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie Gratingabuurt.

GREUNERIJE, voorm. adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. N. W. van *Leyden*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Noordwijk*, gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*.

Dit deftige gebouw, in het midden zijner grachten gelegen, met torens en andere sterkten voorzien, was gebouwd door den Heer Jan Mabuchet, uit Vlaanderen gevlugt. Thans is het afgebroken. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men een net heerenhuis.

GREUNINGEN, oude naam van de st. Groningen. Zie dat woord.

GREUNTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Greonterp.

GREVEE, voorm. riv. of stroom in de prov. *Zeeland*, ten N. van *Philipsland*, thans in dat eil. ingedijkt.

GREVELDANGE, Fr. naam van het d. Grevelingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

Digitized by Google

GREVELDINGEN of Greweldingen, in het Fransch Greveldange, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 3¾ u. O. ten Z. van *Luxemburg*, kw. en 2¾ u. Z. ten W. van *Grevenmacher*, kant. en 1 u. N. ten W. van *Remich*, gem. en ¼ u. N. ten W. van *Stad-Bredimus*, ¼ u. W. van de *Moezel*, van welke riv. het door boschrijke hoogten gescheiden is.

De inw., die hier allen R. K. zijn, behooren tot de stat. van *Stad-Bredimus*, die hier eene kapel heeft, welke door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt.

Uit den naam van dit d., als zamengesteld uit *Greve*, Grave, en *inge*, weidenvelden of land, alzoo 's Gravenweiden, 's Gravevelden, 's Gravenveld of 's Graveland beteekenende, zouden wij meenen te moeten opmaken, dat dit d. vroeger een bijzonder eigendom van de Graven van Luxemburg geweest zij.

GREVELDUIN-CAPELLE ('S), kerk. ring, prov. *Noord-Braband*, klass. van *Heusden*.

Men telt er de tien volgende gem.: Baardwijk-en-Elshout, Besoijen, Drunen-en-Nieuwkuik, 's Gravenmoer, 's Grevelduin-en-Vrijhoeve-Capelle, Loon-op-Zand, Raamsdonk, Sprang, Waalwijk en Waspik; met 10 kerken, die door even zoo veel Predikanten bediend worden, en ruim 4400 zielen.

GREVELDUIN-CAPELLE ('S), heerl. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Waalwijk*, gem. *Capelle*; palende N. aan de heerl. Nederveen-Capelle, en Zuidewijn-Capelle, O. aan Vrijhoeven-Capelle Z. aan Loon-op-Zand en Dongen, W. aan Waspik.

Men vindt den naam dezer heerl. doorgaans 's Grevelduin gespeld, nogthans bestaan er verschillende redenen om te gelooven, dat het 's Gravenduin zijn moet. Zij is wel in het geslacht van Schrevel geweest, doch dit geeft geen grond om daarvan den naam te ontleenen.

De heerl. 's Grevelduin-Capelle, bevat het d. 's Grevelduin-Capelle meestal Capelle genoemd en op dat art. beschreven, benevens eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 974 bund. 28 v. r. 16 v. ell.

De inw. vinden meest hun bestaan in den hooibouw en den handel in runderen en paarden.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *'s Grevelduin-en-Vrijhoeve-Capelle*.

De R. K., worden tot de stat. van *Waspik* gerekend.

Men heeft er ééne school, welke gemiddeld door een getal van 125 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerlijkheid wordt thans in eigendom bezeten door de erven van wijlen den Baron de Steenhuys et Elverdinge, zijnde de Graaf Bernard de Bethune, de Baron M. F. X. de Joigny de Pamele, gehuwd met de Gravin de Steenhuys, wonende te Doornik, en de Graaf August de Bethune, gehuwd met de Baronesse Victorine de Steenhuys, wonende te Brussel.

Het wapen van Grevelduin-Capelle bestaat in een schild van zilver beladen met eenen berg, waarop een kapelletje, alles in natuurlijke kleur.

GREVELDUIN-CAPELLE ('S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie Capelle.

GREVELDUIN-EN-VRIJHOEVE-CAPELLE, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. van *Heusden*, ring van *'s Grevelduin-Capelle*.

by Googl

Deze gem. telt 2000 zielen, en heeft eene kerk te *'s Gravelduin-Capelle.* De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest Cornelius Franz. Poletz, die in het jaar 1610 hier stond en in het jaar 1679, naar de Zwaluwe vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Ambachtsheer.

GREVELINGEN of Gravelingen, gedeelte van den stroom, die de prov. *Zuid-Holland* en *Zeeland* van elkander scheidt. De zeearm, die tusschen het *Zuid-Hollandsche* eil. *Overflakkee* en *Noord-Braband* eerst den naam heeft van Volkerak, westelijker tusschen Over-Flakkee en de Zeeuwsche eil. Duiveland en Philipsland, dien van het Krammer aanneemt, bekomt tusschen Goeree en Schouwen, den naam van de Bieningen of Grevelingen, en stort zich door het *Brouwershavensche-Gat* in de *Noordzee.* Deze stroom is voor redelijk diepgaande schepen bevaarbaar en bevat onderscheidene banken en platen, waaronder de Paardeplaat, Dwars-in-den-Weg, de Springer, de Middelplaat, de Schaar van Renesse enz., de voornaamste zijn. Tusschen de beide laatstgenoemde loopt het groote vaarwater. Op deze banken vindt men mosselen, die voor de bewoners van het d. Bruinisse (zie dat art.) eene bron van bestaan opleveren. Ten dienste der scheepvaart is het vaarwater in de Grevelingen naauwkeurig afgetond.

Sommigen meenen, dat de naam Grevelingen zamengesteld zij uit *greve* (grave) en *ingen* (velden), en alzoo 's Gravenvelden of 's Graveland zoude beteekenen, welk land door storm en watervloed verdronken, tot eenen zeeboezem zoude zijn geworden; daar de Grevelingen echter in de oudste charters als water en niet als land voorkomt, zal, onzes erachtens, de naam eigenlijk Greveling-ee (het grievend lange water) moeten zijn, welken naam het zal gekregen hebben, omdat het door de plaat Dwars-in-den-Weg verstopt was. Men kan evenwel opmaken, welke verwoesting de zee hier gemaakt heeft, uit de overblijfselen van de oude grens tusschen Holland en Zeeland; zoo behoorde Sommelsdijk, ofschoon thans op Flakkee gelegen, tot Zeeland, en sommige andere dorpen, op ditzelfde eiland, tot de ruwaardij van Putten. De stroom de Bieningen liep vroeger van de Bornisse af westwaarts, en scheidde Putten van Voorne.

GREVELINGS-KANAAL, kanaal in het *Oostermoerderdingspil,* prov. *Drenthe.* Zie Annerveenster-kanaal.

GREVELS, Grevelshoff, Grevenhoff of Grevenholz, groote pachthoeve, in de heerl. *Bertringen,* grooth. *Luxemburg,* kw., arr., kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Luxemburg,* gem. en 20 min. W. van *Bertringen,* op eenen kleinen afstand van den grooten weg van Luxemburg naar Longwy.

GREVELSCHEUR, geh. in het balj. van *Luxemburg,* arr., kant. en 1 u. O. van *Luxemburg,* gem. *Sandweiler.*

GREVELSHOF. groote pachthoeve in de heerl. *Bertringen,* grooth. *Luxemburg.* Zie Grevels.

GREVELSHOFF, groote pachthoeve in de heerl. *Bertringen,* grooth. *Luxemburg.* Zie Grevels.

GREVEMACHER, st. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher,* regtsgeb. *Grevenmacher,* grooth. *Luxemburg.* Zie Grevenmacher.

GREVENBERG, hoogte in het dingspil van *Zuidenveld,* prov. *Drenthe,* grenzende aan den weg van Dalen naar Oosterhesselen, en bestaande uit eenen tumulus, die het einde van het zoogenaamde *Hunnenkerkhof* vormt. Men vermoedt dat de naam afkomstig zij van het woord *Gegravenberg.*

Digitized by Google

GREVENBICHT, gem., voorheen tot het hert. *Gulik* behoorende, thans prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Sittard* (7 k.d., 6 m.k., 2 s.d.); op den boord van den linker Maasoever.

Deze gem. ligt, om zoo te zeggen, op een eiland, als zijnde ten W. N. en Z. door de Maas omgeven, die haar van Belgisch Limburg scheidt, terwijl zij O. door de Kinsbeek van Obbigt-en-Papenhoven gescheiden wordt.

Zij bevat het d. Grevenbicht en het huis Danielswirkt, dat er onlangs bijgevoegd is. Vroeger behoorde er ook toe het geh. Boijen, hetwelk er volgens het scheidings-traktaat met België afgescheiden is, omdat het op den linker Maasoever lag, en diensvolgens aan Belgisch Limburg gevoegd is. Toen dit geh. nog tot deze gem. behoorde, was zij 557 bund. groot, thans echter beslaat zij eene oppervlakte van 418 bund. 91 v. r. 45 v. ell., telt 189 h., bewoond door 189 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en scheepvaart op de Maas.

De R. K., die hier ruim 800 in getal zijn, behooren tot de par. van *Papenhoven*, welke in het d. GREVENBICHT ook eene kapel heeft. — De Herv., van welke men er ruim 90 aantreft, worden tot de gem. van *Urmond-en-Grevenbicht* gerekend. — De Isr., wier getal slechts 10 beloopt, behooren tot de hoofd-synagoge van *Maastricht*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. GREVENBICHT ligt 4 u. N. van Maastricht, 1½ u. N. W. van Sittard. Men telt er in de kom van het d. 188 h. en 810 inw.

De kapel, welke aan het H. *Kruis* is toegewijd, staat aan het zuideinde van het d. en is een zeer oud gebouw, op welks midden een torentje staat. Men heeft in deze kapel geen orgel.

De kermis valt in den Zondag na St. MARTINUS.

Dit d. heeft in den watervloed van 1850 veel geleden. Er is alstoen een dijk doorgebroken en er zijn drie huizen geheel weggespoeld Het geheele d. stond onder water, alleen de kerk en de dorpschool uitgezonderd. De vrouwen en kinderen waren in de school gevlugt, terwijl men in de kerk de levensmiddelen had geborgen, welke van alle de omliggende gem. derwaarts waren gebragt. Door de zorg van den Gouverneur der provincie, die zich, vergezeld van Jonkheer P. PETIT, Lid der provinciale Staten, onmiddellijk derwaarts begaf, ten einde alle maatregelen tot voorkoming van verdere ongelukken in het werk te stellen, en de ijverige werkzaamheid der ingezetenen, zoo van deze als van de naburige gem., werd men weldra meester van het water, zoodat de schade slechts op 12,000 guld. begroot werd; terwijl er gelukkig niemand bij die overstrooming is omgekomen. Deze gem. heeft overigens bij hoog winterwater, veel door de op dit punt sterk stroomende rivier te lijden, bij herhaling zijn er voor het behoud der Maasdijken te *Grevenbicht* aanzienlijke sommen te kosten gelegd, waarin, daar de gem. zelve geene middelen bezat, door het Rijk en de Provincie, telkens werd te hulp gekomen.

Het wapen van GREVENBICHT bestaat uit een crusifix.

GREVENICH, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie GEVENICH.

GREVENHOFF, geh. in het balj. van *Arlon*, meijerij van *Schweich*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 4 u. N. N. O. van *Arlon*, arr. en 3½ u. W. ten Z. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. N. van *Osperen*, gem. *Wahl*.

Digitized by Google

GREVENHOFF of Grevenhols, groote pachthoeve in de heerl. *Bertringen*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grevels.

GREVENINGE, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St. Anna-ter-Muiden*, doch grootendeels in België gelegen.

Deze pold. maakt een voornaam gedeelte uit van de *Watering van Greveninge-en-Klein-Reigersvliet*, en paalt N. aan Klein-Reigersvliet, N. O. en O. aan den Brixus-polder, den Maneschijn-polder en den Brugsche-polder. Z. aan den Zoutepanne-polder en den Zandbaai-polder; ook aan de Watering van Groot-Reigersvliet, W. aan den Baes-polder, het Nieuwland en de Schellebank, behoorende meestendeels mede tot gemelde watering. Op de oostelijke punt van dezen polder lag van ouds de stad Muiden, waarvan het dorp St.-Anna-ter-Muiden een overblijfsel is. Ofschoon de bedijking der watering eerst van 1282 dagteekent, moet echter reeds vroeger een gedeelte bewoond en tegen de woede der zee beveiligd zijn geweest, omdat de stad Muiden van oudere tijden bestond. Deze polder is groot 352 bund. 80 v. r. 17 v. ell., het dorp St. Anna niet medegerekend; doch hiervan liggen, zoo als de grensscheiding thans is, op Nederlandsch gebied niet meer dan 20 bund. 30 v. r. 87 v. ell. en het gemelde dorp. Men zie nopens het bestuur, de lotgevallen en uitwatering verder het volgende art.

GREVENINGE-EN-KLEIN-REIGERSVLIET (WATERING-VAN-), vereeniging van polders onder één dijksbestuur, gedeeltelijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden*, voor een groot gedeelte in *België*, prov. *West-Vlaanderen*, gem. *West-Kapelle* en *Hoeke*. Zij paalt N. aan de Watering van Volkaertsgote, omstreeks daar, waar de straatweg van Brugge naar het Hazegras lag; O. met een kleine punt tegen den, op den 2 Maart 1820 gevloeiden en sinds niet herdijkten, Lippens-polder; voorts tegen den Burkel-polder, den Godefroi-polder, en den Gouverneurs-polder; Z. tegen den Robbemoreel-polder en den Zandbaai-polder; W. tegen de Watering van Groot-Reigersvliet en voor een klein gedeelte tegen die van 's Heer-Baselis.

De watering bestaat uit Greveninge en Klein-Reigersvliet en naderhand aangedijkte polders. Zij wordt alzoo verdeeld in Greveninge, groot 352 bund. 80 v. r. 17 v. ell., van welke op Nederlandschen bodem 20 bund. 30 v. r. 87 v. ell.; den Zoutepannepolder, groot 19 bund. 5 v. r. 28 v. ell., van welke op Nederlands grondgebied 11 bund. 69 v. r. 91 v. ell.; den Brixuspolder, groot 33 bund. 43 v. r. 42 v. ell., van welke tot Nederland behooren 14 bund. 87 v. r. 43 v. ell.; den Brugsche-polder, groot 23 bund. 78 v. r. 76 v. ell.; den Maneschijn-polder, groot 23 bund. 85 v. r. 84 v. ell., welke beide laatsten geheel Nederlandsch zijn, uit Klein-Reigersvliet, in de polderregisters meestal Reigaarsvliet genoemd, groot 158 bund. 91 v. r. 95 v. ell.; het eerste deel van den Brugsche-polder, meest genoemd de Noord-polder, groot 25 bund. 98 v. r. 2 v. ell. (1); den Vereenigde St. Jacobs- en-Tands-polder, groot 14 bund. 72 v. r. 64 v. ell.; den Baespolder, groot 31 bund. 7 v. r. 78 v. ell.; het Nieuwland, groot 33 bund. 85 v. r.; de

(1) Deze polder heeft niets gemeen met den Brugsche-polder, die op Nederlands grondgebied ligt; waar het tweede deel ligt is niet gebleken. Denkelijk, is die polder, na gevloeid geweest te zijn, gedeeltelijk onder eenen anderen naam ingedijkt. — Soms vindt men ook dezen polder onder den naam van Eerste Deel van den Nieuwe-Brugsche-polder.

Digitized by Google

Schellebank, zijnde volgerland van Grevelingen, groot 24 bund. 27 v. r. 56 v. ell., welke zes laatstgenoemden in België liggen, en alzoo niet afzonderlijk in bijzonderheden zullen behandeld worden. De watering is dus groot 741 bund. 76 v. r. 42 v. ell. Hiervan zijn thans ruim 94 bund. Nederlandsch, zijnde al het overige Belgisch. De grootte is overgenomen uit de polderregisters, en bevat dus evenmin de dijken als het dorp St. Anna. Omstreeks het jaar 1622 werd de beruchte versterkte linie midden door deze watering, gelegd, die, ten gevolge van den mislukten aanslag van Don André de Cantelmo, in 1640, de linie van Cantelmo wordt geheeten. Deze was verdedigd, behalve door het fort van St. Donaas, door nog drie andere, St. Frederik, St. Anna of het Sterrefort en Izabelle, met eene groote uitwaterings- en inundatiesluis in het Zwin. Van welk belang deze werken waren, kan blijken uit hetgeen daarover in Hunnius, *Zeeuwsche buise*, bladz. 52—62 gevonden wordt. Na den Munsterschen vrede zijn deze werken weder grootendeels geslecht, echter is de sluis als uitwatering gebleven, zijnde die bij het Hazegras. De boogswijze lijn, die deze linie beschreef, wordt op vele kaarten aangewezen, en is ook allezins belangrijk. De grens toch welke, ten gevolge van den Munsterschen vrede, in 1664, te Brussel werd vastgesteld, kwam nagenoeg met de tegenwoordige overeen; doch bij het gewijzigd barrière-tractaat, werd, ten jare 1718, eene nieuwe limiet bepaald, waardoor het geheele Zwin aan de Staten kwam, en die voorts de linie van Cantelmo volgde. Al wat tusschen deze en de vorige grens gelegen was, droeg den naam van St. Anna-ten-Vrije. Door de tegenstribbelingen der Vlamingen, kon evenwel de Staat van Nederland niet in het volle bezit komen, hoeveel moeite de regering van St. Anna-ter-Muiden, toen met stadsregten begiftigd, daartoe aanwendde, zoodat alle acten betrekkelijk St. Anna-ten-Vrije voor het Vrije van Brugge, in plaats van voor het Vrije van Sluis, gepasseerd werden, en er veel haspelarij nopens de dienst der tolbeambten plaats had. De Herv. godsdienst werd er echter gehandhaafd, en de inwoners, die haar bijna allen toegedaan waren, behoorden tot de kerk van St. Anna-ter-Muiden, zijnde tevens door kleeding, tongval en gebruiken van de Vlamingen onderscheiden. Bij het eindigen der laatste onlusten tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en Oostenrijk, werd dit gedeelte bij acte van 8 November 1785, weder aan laatstgenoemde Mogendheid afgestaan.

Toen tien jaren later Staats-Vlaanderen door de Franschen was vermeesterd, werd St. Anna-ten-Vrije met St. Anna-ter-Muiden, tot ééne burgerlijke gemeente vereenigd, en kwam alzoo niet, gelijk het overige der watering, bij het Departement der Leije, maar tot dat der Schelde. Bij de kerkelijke organisatie, onder Napoleon, bleven de Herv. bij St.-Anna-ter-Muiden, en de R. K. werden tot de kerk van Sluis gebragt. Toen behoorde dus tot Sint Anna, een grooter deel van eigenlijk Greveninge en bijna de helft van Klein-Reigersvliet, de geheele Brixus-polder en de Zoutepanne-polder, als ook de St. Jacobs-en-Tands-polder en de Noord-polder; doch daar buiten viel nog ver het grootste deel van Greveninge en van Klein-Reigersvliet, geheel de Baespolder, de Schellebank en het Nieuwland. Het grondgebied van St. Anna-ter-Muiden in de Watering besloeg toen, zonder de dijken en het dorp, 260 bund. 99 v. r. 71 v. ell. Dit is de grootte op de kaart van Pauw bedoeld, welke kaart met de linie van Cantelmo eindigt, waarbij hij denkelijk het dorp en de dijken genomen, en alzoo 646 gemeten (285 bund.) verkregen heeft; doch er zijn nog ruim 480 bund.

der watering, die nooit tot ons Vaderland behoord hadden, door hem niet medegerekend geworden. Toen Nederland in 1813 hersteld werd, moest volgens de uitspraak der Geallieerden de limiet van 1794 worden aangenomen, maar die limiet is te St. Anna gelijk aan die van 1664, zoodat St.-Anna-ten-Vrije aan de Vlaamsche zijde viel, zoo als zulks ook bij de laatste schikkingen met België gebleven is. Wat het kerkelijke betreft behooren de Hervormden, die nog steeds het notabelste gedeelte der opgezetenen uitmaken, tot de gemeente van St. Anna-ter-Muiden, en zij worden in den kerkeraad en andere kerkelijke collegiën gekozen. De R. K. zijn eerst, door de onlangs tot stand gekomene schikkingen, van Sluis gescheiden en met Belgische gemeenten vereenigd. Voorts zijn de deftigste opgezetenen van het voormalige St. Anne-ten-Vrije in kleeding, spraak, manieren en gezindheid, Noord-Nederlandsch.

Vele dijken, die in oude tijden de verschillende polders scheidden, zijn van over lang geslecht; zij zijn thans landwegen, worden bezaaid of liggen met de weiden gemeen, zoodat zij slechts door personen, der zaak kundig, kunnen aangewezen worden, welk laatste het geval is met een groot gedeelte van den dijk rond den Brixus-polder en de dijken tusschen Sluis en het d. St. Anna. De oostelijke dijk echter is bewaard gebleven en wordt in de polderregisters Graaf-Jansdijk genoemd; doch is in de wandeling bekend onder den naam van Dikkendijk, en was zulks ook in de Belgische onlusten bij de krijgslieden, dewijl de grens uit den Gouverneurs-polder in den Brixus-polder vallende, over dezen dijk loopt, en de vijandelijke voorposten hier tegen elkander stonden. De straatweg van Sluis op Brugge loopt door deze watering, bepaaldelijk door den Brugsche-polder en door Greveninge. De Brugsche polder en de Zoutepanne-polder hebben in de Belgische onlusten veel door onderwaterzetting geleden.

De eerste bedijking is geschied bij octrooi van 1282 (1); doch onder de regering van Jan, *zonder Vrees*, Graaf *van Vlaanderen*, in het begin der vijftiende eeuw, heeft eene nieuwe bedijking plaats gehad, waarvan de dijk den naam ontleent. Ook deze watering leed door verschillende watervloeden en werd door den vloed van 1 en 2 November 1570 geheel overstroomd (2). De herdijking moet echter spoedig gevolgd zijn, alzoo in het jaar 1601, volgens aanteekening in den omlooper, de watering geheel hermeten is, waarbij geen gewag gemaakt wordt van overstrooming, maar wel » *Dewijl er van Greveninge verscheidene* » (niet overeenstemmende) *omloopers bestonden, en er van Klein-Rei-* » *gaersvliet geene te vinden was;* terwijl de omlooper van 1510 daarbij tot grondslag genomen werd. Misschien was Reigersvliet eerst kortelings met Greveninge vereenigd. Dikwijls leed de watering door latere overstroomingen, zoo als door die van 1621. Ook vindt men, in de kerkelijke rekeningen, posten in uitgaaf gebragt wegens reparatie van den vloer des gebouws, die door de overstrooming van 1681 ingestort was. De kerk staat op het hoogste gedeelte van Greveninge.

In de Watering van Greveninge-en-Klein-Reigersvliet staan, behalve het dorp Sint-Anna-ter-Muiden, 38 woningen, waaronder 15 hofsteden, doch daarvan op Nederlandsch gebied, zoo als het thans

---

(1) Zie het belangrijk werk van onzen geleerden medearbeider J. ab Utrecht Dresselhuis, *Oud-Zeeland*, bl. 79.

(2) Zie hierover mede het werk van bovengenoemden Schrijver, getiteld: *Het district Sluis in Vlaanderen*, bl. 26.

Digitized by Google

is, slechts 9 woningen, waaronder 5 hofsteden, benevens gemeld d. De uitwatering is in het Zwin, op twee plaatsen. De eerste op Nederlandsch gebied, door de groote Passluis, bij de stad Sluis. De andere, door eene sluis in België, bij het fort Hazegras, door welke laatste tegenwoordig wel het meeste water ontlast wordt. Het bestuur bestaat uit twee Directeuren en eenen Penningmeester en is in België gevestigd.

GREVENISSE, oude naam der gronden van het eil. St. Philipsland, prov. *Zeeland*. Zie Philipsland (St.).

GREVENMACHAREN, stadje in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grevenmacher.

GREVENMACHER, kw. in het grooth. *Luxemburg*; palende N. aan de Sure, O. aan de Sure en de Moezel, welke het van de Pruissische prov. Rijnland scheiden, Z. aan Frankrijk, W. aan de kw. Luxemburg en Diekirch.

Het bevat drie steden: Grevenmacher, Echternach en Remich; benevens de drie en twintig volgende gem.: Beaufort, Bech, Berdorf, Betzdorf, Biwer, Bons, Burmeringen, Consdorf, Dalheim, Flaxweiler, Lenningen, Manternach, Mertert, Mompach, Mondorf, Remerschen, Rodenburg, Rosport, Stadtbredimus, Waldbillig, Waldbredimus, Wellenstein en Wormeldingen; bevattende eene bevolking van ruim 36,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Bij de oprigting van dit kwartier in de jaren 1822 en 1823, telde het 24 plattelands gem., dan in het jaar 1829 is de gem. Born, deels tot de gem. Rosport, deels tot de gem. Mompach gebragt. Tijdens het Nederlandsche bestuur over het groothertogdom, benoemde elk der drie steden van dit kwartier een lid tot de Provinciale Staten; terwijl het platte land twee leden tot die vergadering zond. Gedurende het Belgische bewind, benoemde het geheele kwartier een lid tot de kamers der afgevaardigden, en, gezamenlijk met de districten Diekirch en Arlon, een lid van den Senaat, wordende een tweede lid van den Senaat, door deze districten, beurt om beurt met de districten Bastogne en Marche, en Neufchâteau en Virton, afgevaardigd.

GREVENMACHER, kant., grooth. *Luxemburg*, arr. *Luxemburg*; palende N. aan het kant. Echternach, O. aan de Sure en de Moezel, die het van de Pruissische prov. Rijnland scheiden, Z. en W. aan het kant. Betzdorf.

Dit kant. bevat de vier volgende gem.: Grevenmacher, Biwer, Manternach en Mertert; bevattende eene bevolking van ruim 5500 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en het aankweeken van vruchten.

GREVENMACHER, dek., grooth. *Luxemburg*, apost. vic. *Luxemburg*.

Het bevat de volgende zes parochiën, Grevenmacher, Berburg, Biwer, Machtum, Manternach en Wasserbillig.

Men telt er ruim 5500 zielen; er zijn zes kerken, in ieder der gezegde par. ééne, en drie kapellen, als: ééne te Grevenmacher, ééne te Lellig, en ééne te Mertert, die door zes Pastoors en drie Kapellanen bediend worden.

GREVENMACHER, voorm. regtsg. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*; palende N. aan de heerl. Berburg en het balj. van Echternach, N. O. aan het keurvorstendom Trier, O. aan de heerl. Igel, het keurvorstendom Trier, de heerl. Wiltingen, en de heerl. Winkringen, Z. aan het keurvorstendom Trier, het

Digitized by Google

regtsg. van Remich, W. aan het balj. van Luxemburg, de heerl. Munster en de heerl. Linster.

Het bevatte de navolgende 19 dorpen: Betzdorf, Beuren of Beiren, Canach, Ehnen, Eschweiler, Fellerich, Fusenich, Gostingen, Langsure, Lenningen, Mesenich, Nieder-Donven, Olingen, Omsdorf, Rehlingen, Tawern, Temmels, Wellen en Wormeldingen, benevens een gedeelte van het dorp Roodt, alsmede de geh. Ahn, Cöllig, Hagelsdorf, Ober-Donven en Scharthof. Het d. Nittel, binnen den omtrek van dit regtsgebied en slechts ¼ u. van de st. Grevenmacher, aan de Moesel gelegen, en tot Lotharingen behoord hebbende, werd bij het traktaat van Versailles, van den 16 Mei 1769, met al hetgene er toe behoorde, door den Koning van Frankrijk aan de Keizerin van Oostenrijk, als Hertogin van Luxemburg, afgestaan, onder beding, dat zij, noch te Nittel, noch elders aan de Moezel, de tolregten zou doen heffen, die de Koning van Frankrijk tot dien tijd toe, in zijne hoedanigheid als Hertog van Lotharingen, te Nittel had doen invorderen. Van de bovengenoemde plaatsen behooren thans slechts tot het groothertogdom: Ahn, Betzdorf, Beuren, Canach, Ehnen, Eschweiler, Gostingen, Hagelsdorf, Lenningen, Nieder-Donven, Ober-Donven, Olingen en Wormeldingen; terwijl de overige een gedeelte van de Pruissische provincie Rijnland, regerings distrikt Trier, uitmaken.

Het aandeel dat het regtsgeb. van Grevenmacher, onder het Oostenrijksche bestuur, van elke 1000 flor. betaalde, bedroeg 25 flor. 15 st. 8 den., waarvan 5 flor. en 11 st. alleen ten laste der stad Grevenmacher kwamen.

GREVENMACHER, gem. en balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg;* palende N. aan de gem. Manternach en Mertert, O. aan de Moezel, die haar van de Pruissische prov. Rijnland scheidt, Z. aan Wormeldingen, W. aan Biwer,

Deze gem. wordt, behalve door de Moezel, ook door vijf kleine beken, de Johannesbach, de Kelsbach, de Laufbach, de Leitsenbach en de Roderbach besproeid. Zij bevat alleen de stad Grevenmacher, benevens eenige verstrooid liggende huizen, waaronder de groote hoeve Froney; bevattende eene bevolking van 2500 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel in vee, moezelwijnen en graan; terwijl men er 3 fabrijken van speelkaarten, 1 run- en 1 oliemolen heeft.

De gemeente Grevenmacher brengt 's jaarlijks, dooreen genomen, voort: 250 zakken tarwe, 1070 zakken masteluin, 380 zakken haver, 290 zakken garst en 6000 zakken aardappelen. De wijnbouw neemt met elk jaar in uitbreiding toe; de jaarlijksche opbrengst bedraagt thans gewoonlijk 4000 of 5000 vaten. De veestapel rekent men op 90 paarden, 450 runderen en 800 varkens. Eenige ingezetenen houden zich met de bijenteelt bezig.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Grevenmacher*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Het stadje Grevenmacher, Grevemacher, ook wel Grävenmacher, Grawenmacher, Grevenmacheren of Grevenmacharen gespeld, in het Lat. Comitis Machera, ligt 5 u. O. N. O. van Luxemburg, 3 u. Z. van Echternach, 3½ u. W. ten Z. van Trier, aan de Moezel en aan den voet van eenen berg, die met wijnstokken beplant is.

Digitized by Google

Deze stad, waarvan gezegd wordt, dat zij oudtijds de hoofdstad zou geweest zijn van een afzonderlijk graafschap, behoorde in het midden der twaalfde eeuw aan het bisdom van Trier, doch werd, in het jaar 1157, onder den naam van MACHERA, door den Aartsbisschop HILLIN, aan HENDRIK I of *den Blinde*, Graaf *van Luxemburg en Namen*, afgestaan. Graaf HENDRIK II verpligtte, in het jaar 1249, de ingezetenen aan zich, door hen te vrijen en met stedelijke regten te beschenken. Keizer HENDRIK VII, de vierde Graaf van Luxemburg van dien naam, deed, in het jaar 1304, de plaats bevestigen en schonk haar den naam van GREVENMACHER, hetgeen zoo veel zeggen wil als GRAVENMARC (graafschapsgrens). In het jaar 1355 schonk Hertog WENCELAUS I de stad eene weekmarkt, ten einde uit de opbrengsten de vervallene muren op te bouwen.

Behalve de R. K. kerk, aan den H. LAURENTIUS toegewijd, aan de *Markt*, heeft men er nog eene kapel, even buiten de stad, op eene steile hoogte gelegen.

Het stadhuis, aan de *markt*, is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. Men heeft er ook eene school.

GREVENMACHER werd, benevens *Remich* en *Bidburg*, omstreeks het jaar 1350, door Keizer KAREL IV, voogd van den onmondige WENCELAUS I, Graaf *van Luxemburg*, aan Trier verpand, doch iets later weder ingelost. De Markgraaf ALBRECHT VAN BRANDENBURG plunderde het stadje in 1552 geheel uit. Hare muren werden, in 1688, op last van LODEWIJK XIV, afgebroken, en de plaats zelf, op den 1 September 1705, door de Bondgenooten verbrand.

Toen de oorlog tusschen de Pruissen en de Fransche Republiek uitgebroken was, zag GREVENMACHER, den 4 Augustus 1792, het leger van eerstgenoemde Mogendheid doortrekken; zij was tevens de eerste plaats des lands, die, in het jaar 1814, aan het Fransche geweld werd ontscheurd, daar zij reeds den 7 Januarij door Duitsche troepen bezet werd.

Door eenen brand, die, in 1820, dit stadje teisterde, werd, van de 350 h., waaruit het destijds bestond, ruim een derde gedeelte aan kolen gelegd. De klokken der parochiale kerk waren gesmolten en de toren was geheel uitgebrand.

Men heeft er 6 jaarmarkten, waarvan de eerste invalt den eersten Maandag van de vasten; de tweede, den eersten Maandag in April; de derde, den eersten Maandag in Junij; de vierde, den eersten Maandag in Augustus; de vijfde, den eersten Maandag in October, en de zesde, den eersten Maandag na St. Maarten. Voorts heeft men er eene weekmarkt, die des Donderdags gehouden wordt.

Het wapen van GREVENMACHER bestaat uit een schild met tien dwarsliggende strepen van zilver en azuur (blaauw), met eenen leeuw met dubbele kruislings liggende staart van keel (rood), beladen met eenen sleutel van zilver, geplaatst in de strekking van den linker boven, naar den regter onderhoek des schilds.

GREVENMACHEREN, stadje in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het vorige art.

GREVESTEIN (BURCH-), voorm. leen in het *Oude-Land-van-Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GRAVESTEIN (BURCH).

GREVINGA, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *'t Zand*, ¼ u. N. van *Leermens*, waartoe het behoort.

Het ontleent zijn' naam van eenen burg van denzelfden naam, welke hier gestaan heeft.

Digitized by Google

GREVINGA, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *'t Zand*, ½ u. N. van *Leermens* in het geh. *Grevinga*.

GREWELDANGE, Fr. naam van het d. Greveldingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Greveldingen.

GREWELDINGEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Greveldingen.

GREYWELDANGE, Fr. naam van het d. Greveldingen, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Greveldingen.

GRIBBENVORST, d. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie Grubbenvorst.

GRIBBENVORST (KASTEEL-TE-), kast. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie Grubbenvorst (Kasteel-te-).

GRIE (HET), pold. op het eil. *Texel*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *de Helder*, gem. *Texel*, palende N. en W. aan Texel, O. en Z. aan de Zee of den verdronken polder Hoornenburg.

Hij beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van ruim 21 bund. schotbaar land.

In dezen pold. worden geene boerderijen gevonden, als wordende uitsluitend tot hooiland gebruikt. Door de lage ligging worden de landen in dezen polder meerendeels, gedurende den wintertijd, door het regenwater overstroomd, van welk overtollig water dit poldertje zich door eenen kleinen duiker naar binnen in de Texelsche polders ontlast.

Tot het jaar 1825 was deze polder onder eigen administratie, doch nadat op den 2 en 3 Februarij van dat jaar, bijna den geheelen dijk der Texelsche polders door de hooge vloeden bezweken, en het poldertje zelf, alzoo geheel onder water gezet was, is het onder de algemeene administratie van het dijksbestuur van Texel opgenomen en sedert verbleven.

GRIEDE (MEEDSTER-), geh. *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie Meedster-Griede.

GRIEND, zeeplaat op de *Friesche Wadden*, N. W. van de Friesche kust. Zie Grind.

GRIEND-POLDERTJE (HET) of het Griendpolderje-Zuid-van-de-Postsloot, onbehuisd poldertje in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distrikt, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*; palende N. en O. aan de Postsloot, Z. aan den Nathalspolder, W. aan de Bleekkil.

Dit poldertje beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 5 bund. 70 v. r. 70 v. ell. Het wordt door eenen houten duiker op de Postsloot van het overtollige water ontlast. De zomerpijl is 3 palm boven A. P., de hoogte der kade 1 el 8 palm. boven A. P. Het staat onder het beheer van het polderbestuur van Nieuw-Dussen.

GRIENDPOLDERTJE (HET-), onbehuisde pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distrikt, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. en O. aan de Japesloot, Z. en W. aan de grienden van den Kooiwaard.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 24 v. r., en wordt door eenen houten duiker op de Japesloot van het overtollige water ontlast. De zomerpeil is 1 el boven A. P., en de hoogte der kade 2 ell. 1 palm. 5 duim. boven A. P. De polder wordt door den eigenaar beheerd.

Digitized by Google

GRIENDPOLDERTJE-ZUID-VAN-DE-POSTSLOOT, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Griendpoldertje.

GRIESSIE, resid., reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé.

GRIESSIE (REEDE-VAN-), reede in *Oost-Indië*, op de kust van het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé (Reede-van-).

GRIET of Grieth, buurs. in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborg-en-Zevenaar*, arr. en 3 u. O. van *Arnhem*, kant., gem. en 5 min. N. van *Zevenaar*; met 71 h. en 370 inw.

GRIETENIJ (DE KLEINE-), naam, welken men wel eens geeft aan de griet. Ængwirden, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie Ængwirden.

GRIETENIJEN-EN-STAD-SLOOTEN (DIJKSBESTUUR-VAN-DE-ZEVEN-), dijksbestuur, prov. *Friesland*, zich uitstrekkende over de grietenijen: Doniawarstal, Gaasterland, Lemsterland, Haskerland, Schoterland, Opsterland en Ængwirden, alsmede over de st. Slooten.

Het vergadert beurtelings te Lemmer, te Tacozijl en op Huis-terheide, en bestaat uit drie Dijkgraven, eenen Secretaris, eenen Ontvanger, twee Volmagten uit Doniawarstal, twee uit Gaasterland, twee uit Lemsterland, twee uit Haskerland, twee uit Schoterland, twee uit Opsterland, twee uit Ængwirden en twee uit Slooten.

Dit dijksbestuur heeft sedert eenige jaren aanmerkelijke verbeteringen aan de zeedijken, onder haar beheer, te weeg gebragt.

GRIETH, buurs. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie Griet.

GRIETJAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

In dit d. hadden zich de muitelingen, in November 1827, onder eenen neef van Kiay-Moojo, verzameld. De Ritmeester de Stuërs dit vernomen hebbende, begaf zich, als Kommandant der vierde mobiele kolonne, in den morgen van den 29, met zijne Infanterie derwaarts en had het geluk hen te overvallen. Vijftien muitelingen bleven op de plaats liggen, en de overige namen de vlugt, 27 stuks vee, 1 paard en eenige krissen aan de onzen achterlatende.

GRIETMANSRAK, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, dat uit de *Wijde-Ee* voortkomt, en zich, met eenen westelijken loop, in de *Kromme-Ee* verliest.

GRIETPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Nieuwer-Amstel*, gem. *Leymuiden-en-Vriesekoop*; palende N. aan de Ringvaart van het droog te maken Haarlemmermeer, O. aan den Vriesekoopsche-polder, Z. aan de Drecht, W. aan de Oudewetering en het zoogenaamde Muizengat.

Deze pold., welke in het jaar 1741 bedijkt is, beslaat, aan wei-, hooi- of bouwland, eene oppervlakte van 96 bund. 40 v. r. 97 v. ell., en bevat eene boerenwoning; de overige landerijen zijn in kleinere partijen in handen en gebruik van onderscheidene personen. De polder wordt bemalen door eenen watermolen, uitmalende op de Drecht en is gecombineerd met den naastgelegen *Vriesekoopsche-polder*, bekend onder den naam van Griet- en Vriesekoopsche-polder, wordende ook alzoo bestuurd en geadministreerd.

GRIFFIOEN, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant., gem. en N. W. van *Middelburg*, aan den Singel, buiten de Seispoort.

Deze buitenpl. beslaat met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 2 v. r. 60 v. ell. en wordt thans in eigen-

Digitized by Google

dom bezeten door Jonkheer M. E. VAN VREDENBURCH, Staatsraad, Gouverneur van de prov. Zeeland, te Middelburg.

GRIFT (DE), riv. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*.

Zij ontstaat uit onderscheidene, onder *Apeldoorn* zamengevloeide, beekjes, welke in die zelfde gemeente, en voornamelijk onder *Beekbergen*, uit de Veluwsche bergen ontspringen; zij doorsnijdt vervolgens, van het Zuiden naar het Noorden, de gemeente *Epe* en *Heerde*, en neemt onder het stadsgebied van Hattem de vereenigde Groote Wetering en Kleine Wetering op, met welke zich reeds vroeger de Nieuwe Wetering en vele andere weteringen en leigraven vereenigen. Dus aangegroeid draagt zij den naam van *de Streng* en stort zich beneden Hattem in den IJssel.

Dit riviertje vormt, met de zich daarin ontlastende weteringen, de waterlozing van den Veluwschen polder, en verstrekt alzoo, aangezien deze waterleidingen steeds in goeden staat onderhouden worden, reeds uit dit oogpunt beschouwd, tot aanmerkelijk voordeel.

Tot in het jaar 1829 was dit riviertje niet bevaarbaar, maar steeds werd de bevaarbaarheid voor de Veluwe in het algemeen, ter bevordering van landbouw en fabrijken, zeer wenschelijk geacht. Reeds omstreeks het midden der zeventiende eeuw werd hierover geraadpleegd; onder de regering van Koning LODEWIJK is deze zaak verlevendigd, maar den 1 October des jaars 1824 werd, bij een koninklijk besluit, vastgesteld, dat de GRIFT, van Apeldoorn af tot aan haren uitloop in den IJssel, zoude worden bevaarbaar gemaakt. Onder de zwarigheden, welke daaraan in den weg stonden, behoorde vooral het aanwezen van verschillende papier- en andere molens, welke door de GRIFT in beweging gebragt worden, en, bij afleiding van water, noodwendig te niet zouden moeten gaan. Bij het ontwerp, hetwelk in het jaar 1829 ten uitvoer is gebragt, is deze zwarigheid uit den weg geruimd. Diensvolgens zijn tegen de hoogten nabij Beekbergen nieuwe bronnen of watersprongen geopend, wier water door eene beek op een, langs de oostzijde der GRIFT, nieuw gegraven kanaal geleid wordt, hetwelk aan den steenweg bij Apeldoorn eenen aanvang neemt en zich eerst tegen over de kerk van Heerde beneden den laagstliggenden molen, met de GRIFT vereenigt; van dit punt af is deels de GRIFT zelve uitgediept en verbreed, deels hare kronkelingen door een nieuw kanaal afgesneden, en verder af de Streng op de vereischte breedte en diepte gebragt. Door vijf schutsluizen, die op het kanaal gelegd zijn, kunnen dagelijks meer dan twintig schepen op- en afvaren; langs de oostzijde is een jaagpad en eenen rijweg aangelegd, en door 22 nieuwe ophaalbruggen voor de gemeenschap der wederzijdsche oevers gezorgd.

Algemeen klaagt men over de ondiepte op het GRIFTKANAAL van den IJssel af tot aan de eerste sluis, hetwelk des zomers veel belemmering en oponthoud veroorzaakt, maar door eene zesde sluis op den IJssel zeer goed te verhelpen was.

Door elkander kan men berekenen, dat jaarlijks meer dan 700 schepen het Griftkanaal bevaren. Er zijn twee vaste beurtschepen, die van Apeldoorn op Amsterdam, en één dat vandaar op Rotterdam vaart. Ook is er eene trekschuit, voor passagiers en goederen, tusschen Apeldoorn en Zwolle. De talrijke papiermolens en de aanzienlijke koperpletfabrijken dezer streken, verzenden meest alle hunne goederen langs deze vaart. Ook wordt de landbouw hierdoor zeer bevordert, door het vervoeren van hout, hooi, mest, koren, boter, enz.

Digitized by Google

GRIFT (DE), water in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*.

Het is een overblijfsel van eene vroegere vaart, welke volgens Smetius (1), reeds in 1310, met toestemming van Keizer Hendrik VII, zoude gegraven zijn, met eenen hoogen grindweg daar langs, zijnde de groote rijweg tusschen Arnhem en Nijmegen; doch eerst in 1608 is men begonnen, van de Waal bij Nijmegen tot in den Rijn bij Arnhem, op kosten der beide steden, door de dorpen Lent, Elst en Elden, eene grift of trekvaart te graven, welke Grift en Griftdijk, met den tol en het weggeld, waarvan die van Over-Betuwe vrijdom genoten, in het jaar 1741, aan de Provinciale Rekenkamer, later aan de Domeinen is overgegaan.

Deze Grift moet te Lent, door eene groote steenen sluis, van de Waal zijn gescheiden geweest, welke sluis, volgens Smetius, in Januarij 1635, bij eene doorbraak is weggespoeld. De vaart is op sommige plaatsen nog bruikbaar, maar op andere droog of toegegroeid.

GRIFT (DE), riv., welke een gedeelte van de grensscheiding tusschen de prov. *Gelderland* en *Utrecht* uitmaakt. Zie Greb (De).

GRIFT (DE-BILTSCHE-EN-ZEYSTER-), vaart in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Biltsche-en-Zeyster-Grift (De).

GRIFT (DE COTHER-), water in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Cother-grift.

GRIFT (DE-EUGENIAANSCHE-), begonnen, doch later gestaakt kanaal in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie Eugeniaansche-Graft.

GRIFT (KOLDERVEENSCHE-OOSTER-), kanaaltje bij Meppel in de prov. *Drenthe*, hetwelk het dorp Kolderveen en omstreken, gemeenschap geeft met het Meppelerdiep.

GRIFT (KOLDERVEENSCHE-WESTER-), kanaaltje, prov. *Drenthe*, in de nabijheid van en loopende evenwijdig met het laatstgenoemde, en tot gelijk doel aanwezig.

GRIFT (DE NIEUWE-), vaart in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Biltsche-en-Zeyster-Grift (De).

GRIFT (DE NIEUWVEENSCHE-), kanaaltje nabij Meppel in de prov. *Drenthe*, dat het dorp Nieuwveen en omstreken in gemeenschap stelt met de hoofdvaart van Assen naar Meppel.

GRIFT (DE OUDE-), voorm. vaart of grift, prov. *Groningen*. Zie Fossatum-Vetus.

GRIFT (OVER DE), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8 u. N. van *Arnhem*, kant. en 2¾ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en 1 u. ten Z. O. van *Epe*; met 25 h. en ruim 140 inw.

GRIFTDIJK (DE), dijk in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, langs de Grift loopende. Zie dat woord.

GRIFTKANAAL (HET), kanaal op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Grift (De).

GRIGA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

GRIJP, voorm. slot of burg, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. O. van *Zuidhorn*, even ten Z. van *Grijpskerke*, op de *Waard*.

Vermoedelijk heeft Nicolaas Grijp, de stichter der kerk of kapel van Grijpskerk, van dit kast. zijnen naam ontleend.

---

(1) *Chronijk van de stad der Batavieren*, bl. 63.

Digitized by Google

GRIJPESTEIN, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3 u. O. van *Leyden*, kant. en 5 min. W. van *Alphen*, gem. *Alphen-en-Rietveld*; thans in eigendom bezeten wordende door den Heer S. A. Meerburg, te Leyden.

GRIJPSKERK, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Oldehove, O. aan Zuidhorn, Z. aan Oldekerk en Groote-Gast, W. aan de prov. Friesland.

Deze gem. bevat de dorpen Grijpskerk, Niezijl en Visvliet, met de daartoe behoorende geh. Westerwaard, Noorderwaard, Middelwaard, Zuiderwaard, Oosterwaard, Kommerzijl (westelijk gedeelte) Juursemakluft, Gaarkeuken, de Westerhorn, Hillemahuis en Pieterzijl. Zij beslaat eene oppervlakte van 3216 bund. 22 v. r. 7 v. ell., waaronder 3173 bund. 68 v. r. 80 v. ell. belastbare grond; telt 428 h., bewoond door 505 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook heeft men er eenen pelmolen en eenen schorsmolen. De grond is meestal zware klei. In den Westerhorn is hij doorgaans hard en zwaar, doch op de Waarden, naar den kant van den Waarddijk, eenigzins zachter en meer vruchtbaar. In het oude land (aldus genoemd, in tegenoverstelling van de later ingedijkte Waarden) bestaat de ondergrond uit knipklei. Ten Zuiden heeft men laag land, dat door watermolens wordt bovengehouden. De Ooster-, Middel- en Westerwaard bestaan uit eene reeks uitmuntende boerderijen, welke zich langs den provincialen zeedijk van Kommerzijl tot aan Munnekezijl uitstrekken, de Zuiderwaard ligt langs de Zuidwaardster-Rijt en den Lage weg, en de Noorderwaard, ook het Waardster-Uiterdijk en Ruigewaard genaamd, langs den Kadijk, buiten welken de voormalige kwelders liggen, welke aangeslijkte landen van de heerlijkste soort zijn.

De inw., die hier meest alle Herv. zijn, maken de gem. van *Grijpskerk*, *Niezijl* en *Visvliet* uit. — De Doopsgezinden behooren tot de gem. *Pieterzijl*.

De R. K., die hier 3 in getal zijn, worden tot de stat. van *Groningen* gerekend. — De Isr., van welke men er 20 aantreft, behooren tot de hoofdsynagoge van *Groningen*.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: ééne te Grijpskerk, ééne te Niezijl, ééne te Visvliet en ééne te Kommerzijl.

Het d. Grijpskerk ligt 3½ u. W. N. W. van Groningen, 1½ u. N. W. van Zuidhorn, op den ouden weg van den overouden zeedijk. Het is redelijk groot en fraai en van wege den doortogt naar Friesland zeer vrolijk; heeft eene breede ruime straat, welke uit eene lange rij van digt bebouwde huizen bestaat, en zich sluit aan den straatweg van Groningen naar de Friesche grenzen. Deze weg werd in 1842 aangelegd en voltooid.

Op de lijst van den jaartaks van 1500 leest men Rutgwerdt alias Grijpskerke; in de bulle van Paus Pius V, van 1561, Engewerdt alias Grijpskerke; doch op het register der grastallen, van 1536, komen *Sebaldeburen-beneden*, Grijpskerke, de *Uiterdijken*, het *Rugesant* enz. onderscheidenlijk voor. Deze geheele streek, behalve een gedeelte der waarden, behoorde tot het uitgestrekte kerspel Sebaldeburen, en noemde men eertijds Sebaldeburen-binnen. Omstreeks het midden der zestiende eeuw, werd het echter van Sebaldeburen afgescheiden, en bekwam een zelfstandig bestaan.

Digitized by Google

De **Ruigewaard** had een eigen dijkregt, dat reeds was van 1476 op *sinto Joannis decollationis*, hetwelk mede vergezeld werd door den Proost van Kusemer en JOHAN GRIJP, die dus toen reeds onder de voornaamste bewoners dier landstreek voorkomt.

De Herv., welke hier 1100 in getal zijn, maken, met die van de geh. de Gaarkeuken, Juursemakluft, Westerhorn, de Middelwaarden en een gedeelte van Kommerzijl, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort. Deze gem. werd van 1602 tot 1605 bediend door den Predikant van Sebaldeburen, doch was vervolgens zonder Leeraar tot in het jaar 1607, toen zij eenen eigen Predikant bekwam, die de gem. van Niezijl mede bediende, zijnde die beide gem. alzoo vereenigd gebleven tot in het jaar 1651. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES SIGEFRIDUS COPERUS, die in het laatst van 1607 van Jarsum in Oost-Friesland herwaarts werd beroepen en wegens *calumnie* in het jaar 1610 werd afgezet. Toen in het jaar 1651 de gem. *Niezijl* van GRIJPSKERK gescheiden werd, stond aldaar EVERWINUS WASSENBERG, die vervolgens alleen de gem. van GRIJPSKERK bleef bedienen. Het collatieregt is hier in handen van onderscheidene eigenaren, de Heer van Nienoord bezit eenige stemmen. NIKOLAAS GRIJP, wiens nakomelingen hier nog lang woonde, en wiens burg of slot op de Waard Z. van het dorp gestaan heeft, stichtte er in zijnen tijd eene kapel, die in 1582 geheel verwoest en in 1612 onder het beleid van den Hoveling E. VAN ASCHENDORP, door de kluften, de Waard, Westerdijk en Juursemakluft weder hersteld werd, om tot Herv. kerk te dienen, zoo als zij thans nog doet. Deze kerk, welke op eene hoogte ligt en in de laatste jaren zeer verfraaid werd, is klein en heeft ten W. eenen regtopgaanden gevel of front, waarin de hoofddeur, boven welke men leest: » DESE KERCKE VAN DEN EDELE » NICOLAS GRYP GEFUNDEERT, IS GEDUIRENDE DESE NEDERLANDISCHE OOR- » LOGE IN 'T JAAR 1582 GEHEEL GERUINEERT EN WEDEROM OPGEBOUWET IN DE » TIDT DES STILLESTANTS VAN WAPENEN, A°. 1612, DOER BELEYDE DES EDELLEN » JUNCHERN EVERHARDT VAN ACHENDORP HOEVELING ALDAAR EN » BEKOSTIGET VAN DE DRIE CLUFTEN, WAERT, WESTERDYC EN JURSEMA, » CORNELIS JANSEN, JACOB CLAESSEN KERCKVOEGD." De kerk is op het westeinde voorzien van eenen hollen spitsen, zeskanten toren. In het jaar 1832 werd zij begiftigd met een nieuw orgel met twee handklavieren, en een aanhangend pedaal, grootendeels bekostigd, uit een legaat groot 3300 guld., daartoe gemaakt door AALTJE THOMAS WIERSMA, die te GRIJPSKERK gewoond had, terwijl het te kort door de gemeenteleden, elk naar vermogen, is aangevuld. Op eenen steen, in den gevel van des Predikantshuis, leest men, ter zijde van een borstbeeld, met eene star er onder: DNS GERHARDUS MERLINCK UT DE OLDE MARCKE PROUEST TO KUSEMER 1556.

GRIJPSKERK heeft eene eigene vaart, het Poeldiep genaamd, vallende bij de Gaarkeuken in het Hoendiep, hetwelk van Groningen naar Stroobos loopt. Aan de westzijde van het Poeldiep ligt de Poelweg, bestaande uit zware en bij de herfst diepe klei. Wenschelijk ware het, dat deze weg bepuind werd. Intusschen is GRIJPSKERK aanmerkelijk vervrolijkt door den in 1842 nieuw gelegden straatweg van Groningen naar de Friesche grenzen. Ook heeft GRIJPSKERK eene eigene schuit, welke drie dagen in de week naar Groningen en vice versa vaart, en ruim en zindelijk is.

Sedert 16 Januarij 1843 is er ook een distributiekantoor van den brievenpost te GRIJPSKERK, en wordt de straatweg bereden door den

Digitized by Google

post en eenen snelwagen (diligence), ofschoon de tolboomen nog ontbreken, en er dus nog vrijdom van tol is.

Men had hier vroeger twee burgten, de eene stond bij Grijpskerk aan de Jonkerlaan, en heette Reitsema, de andere stond op de Waard, geheeten Aikema.

Te Grijpskerk wordt des voorjaars eene veemarkt gehouden, en wel den eersten Dingsdag in Mei. De kermis valt in den 29 en 30 Augustus.

Het wapen van deze gem. bestaat uit eenen roofvogel (1).

GRIJPSKERKE, voorm. afzonderlijke heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Grijpskerke-Poppendamme-Buttinge-Zantvoort-en-Hoogelande;* thans met Poppendamme de heerl. *Grijpskerke-en-Poppendamme* uitmakende.

Deze heerl. grensde N. aan de heerl. Oostkapelle, O. aan St. Laurens, Z. aan Poppendamme en Mariënkerke, W. aan St. Aagtekerke, en bevatte het d. Grijpskerke, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

Het d. Grijpskerke of Gripskerke, ligt 1¼ u. N. W. van Middelburg, 1½ u. Z. W. van Veere. Het is een vrij goed d., met een welgebouwde kerk, welke vóór de Reformatie aan *Onze Lieve Vrouw*, was toegewijd, en met een klein spits torentje prijkt.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht. — De kermis valt in op den derden Pinksterdag.

In deze heerl. ligt het buit. Molenbaix.

Grijpskerke, was de geboorteplaats van den Godgeleerde Guilielmus van Anselaer, geb. 28 Dec. 1633, † 14 Julij 1694, als Predikant te Amsterdam; van den Regtsgeleerde, Nicolaus Everardi (Klaas Evertz), geb. in 1462, † 9 Aug. 1532, als President van den Hoogen Raad te Mechelen, en zeer denkelijk ook van Jonkheer Jacob van Grijpskerke, Heer van Grijpskerke, Schrijver van het *Graefschap van Zeeland, ofte corte representatie van de Regeering van Zeeland, onder haere Graeven tot den jaere 1579, behelzende zeer omstandig den staet en recht van de Ridderschap en Edelen van Zeelant*, volgens den Hoogleeraar te Water het uitmuntendste werk over de oude historie van Zeeland. Hij overleed te Grijpskerke den 21 October 1683. De Predikant W. te Water, heeft een gedeelte van het gezegde werk uitgegeven in *het Hoog Adelijke en Adelrijk Zeelant. Middelburg* 1761.

Deze heerl. behoorde oudtijds aan het edel geslacht van Grijpskerke. Zij is in het jaar 1670, voor een gedeelte verheven op Jonker Jan Huissen. Het ander gedeelte, werd in het jaar 1674, opgedragen aan Jonkvrouw Elizabeth Maria van Arkel. In het midden der vorige eeuw, behoorde zij aan Mr. Johan Carel van Cattenburgh. Later was zij het eigendom van het geslacht Steengracht en op het einde van gemelde eeuw van Pieter Dekker. Thans wordt zij, vereenigd met *Poppendamme*, in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. Marinus Cornelis Paspoort van Grijpskerke, Burgemeester van Middelburg.

Het wapen van Grijpskerke, bestaat uit een veld van sabel (zwart), beladen met negen leliën van zilver.

GRIJPSKERKE cum-annexis, kerk. gem., prov. *Zeeland*, klass. *Middelburg*, ring *Veere*. Men telt er 660 zielen en heeft er ééne

---

(1) Zie over Grijpskerk: N. Westendorp, *eerste Leerrede gehouden in de nieuwe kerk te Sibaldeburen, den 22 November 1807, uitg. te Groningen 1809*; en Mr. H. O. Feith, *over de Karspellasten van Grijpskerk, Groningen 1840.*

Digitized by Google

kerk te **Grijpskerke**. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES BORZEL, die in het jaar 1575 herwaarts kwam, en in het jaar 1578 naar Middelburg vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer.

GRIJPSKERKE-EN-POPPENDAMME, heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, dist., arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Grijpskerke-Poppendamme-Buttinge-Zantvoort-en-Hoogelande;* palende N. aan de heerl. Oostkapelle, O. aan St. Laurens en Serooskerke, Z. aan Buttinge-en-Zantvoort en Hoogelande.

Deze heerl. bevat de voorm. afzonderlijke heerl. Grijpskerke en Poppendamme; beslaat eene oppervlakte van 736 bund. 12 v. r. 78 v. ell.; telt 60 h., bewoond door 90 huisgez., uitmakende eene bevolking van 450 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Grijpskerke c. a.*

Omtrent den tegenwoordigen eigenaar en het wapen zie men het voorgaande art.

GRIJPSKERKE-POPPENDAMME-BUTTINGE-ZANTVOORT-EN-HOOGELANDE, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d); palende N aan de gem. Oostkapelle, O. aan Serooskerke-Rijnsburg-en-Hondegens-Ambacht St. Laurens-en-Brigdamme, Z. aan Middelburg en Koudekerke, W. aan Melis-en-Marienkerke, Aagtekerke en Biggekerke.

Deze gem. bevat de heerl. Grijpskerke-en-Poppendamme, Buttinge-en-Zantvoort en Hoogelande.

Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1310 bund., waaronder 1292 bund. 47 v. r. 20 v. ell. belastbaar land, telt 96 h., bewoond door 129 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier, op 1 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Grijpskerke c. a.* uit. — De enkele R. K., die hier woont, behoort tot de stat. van *Middelburg*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het wapen dezer gem. is het zelfde als dat van de heerl. Grijpskerke.

GRIJPSKERKERWAARDEN, landstreek in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn*, N. O., N. en N. W. van Grijpskerk.

Zij worden thans verdeeld in Oosterwaard, Middelwaard, Westerwaard, Zuiderwaard en Noorderwaard, welke beide laatsten men vroeger de Waardsteruiterdijken of Waardsterkwelders noemde, makende de drie eerstgenoemden eigenlijk de WAARDEN uit. Deze gezamenlijke waarden bestaan uit zeer vruchtbare kleilanden, met schoone bloeijende boerderijen; grenzende N. aan het Ruigezand, O. aan de Kommerzijlster-Rijt, Z. aan Grijpskerk en den straatweg, W. aan de Lauwers en de Muntjezijlster-Rijt.

GRIJSCHELOO, oude naam van het geh. GRIJSLOOT, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

GRIJSLOOT of GRIJSSLOOT, eertijds GRIJSCHELOO, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam*, gem. en ½ u. N. O. van *Leens;* bestaande uit 7 boerderijen en 2 daglooners woningen, strekkende zich in eene streek van het westen naar het oosten uit, en tellende 60 inw.

Dit geh., hetwelk tusschen de dorpen Leens, Kloosterburen en Wehe ligt, bestaat uit een zavelachtige ligte klei met zand, dat niet vruchtbaar is. Men wil, dat de naam afkomstig zij van *Grijze-Munni-*

Digitized by Google

ken-Schip-Sloot, anderen willen, dat de naam van een *Grijs slot* afkomstig zij, welk laatste onaannemelijk is. Bij de eerstgemelde afleiding staat de naam in verband met de kleur der kleederen van de Monniken, die hier eene kapel hadden, welke moet gestaan hebben waar nu de boerderij van Sieger Tammens van Slooten staat. Nog in het jaar 1787 vond men hier in de woning cellen of nissen in zware muren, welke echter later door vertimmering weggebroken zijn. De weg, die van Grijsloot langs de Lange-Akker naar de Volge, ten O. Leens, loopt, wordt de Schapenweg genaamd.

GRIJSOORD, heerl. in het eil. *Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk;* palende N. W. aan de heerl. Sommelsdijk, N. aan de heerl. St. Michiel-in-Putten, O. aan de heerl. St. Adolphusland, Z. aan de rivier het Krammer en de Bieningen of Greveningen, W. aan de heerl. Melissant.

Deze heerl. bevat de gem. Oude-Tonge en Nieuwe-Tonge, waaronder behooren de polders: Battenoord, Duivenwaard, Heeren-polder, Magdalena-polder, Molen-polder, het Noordland, het Oudeland, den Suis-polder, het Zuiderland, alsmede de navolgende gemeene dijkaadjen, als: Lodewijks-polder, Oude-Tongsche-grond, gemeen met Anna-Wilhelmina-polder, Bommelsche-grond, de Thille- of St. Sebastiaan-polder, Oude-Tongsche-grond, gemeen met Thille, Bommelsche-grond, Klinkerland of den St. Pieter-polder, Nieuwe-Tongsche-grond, gemeen met de Herkingsche- en Melissantsche-gronden, Wellestrijpe, Nieuwe-Tongsche-grond, gemeen met de Oude-Plate, Sommelsdijksche- en Melissantsche-gronden. Zij beslaat eene oppervlakte van 3463 bund. 86 v. r. 81 v. ell., telt 431 huizen, bewoond door 704 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 3300 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Met de beversching der polders, in deze heerl. gelegen, is een aanvang gemaakt in het jaar 1420, als wanneer Hertog Jan van Beijeren, Heer *van Voorne*, voor zich en zijne erven en nakomelingen heeft verkocht aan Pieter van Steenhuis Bartelmeeus etc., hunne erven en nakomelingen » tot eenen eygen, vryen, erfielyk ende eeuwelyk te » hebben ende besitten alle sulke gorssen, landen en slikken, geheeten » Grijsoort, *Duivenwaarde*, die *Tonge*, *Huygevliet*, *Hellebremsgat* ende *Battenoord*, en alle hoe die genoemt mogen » weesen, als gelegen zijn tusschen deze bepalingen en merken, te » weeten: Hontslee, Noordoostwaard, of dat Heydiep van Boomen, » Zuidwaard af, Wellevlyet ende die van Vieren Noordwaard, met anders » allen haaren toebehooren al soo groot en al soo kleyne als die daar » nu gelegen zijn of hier namaals worden moogen, om *daar af te » bedijken als 't hem geneugt of zoo veel als hem nutte en oorbaar zal » dunken*, tot eenen Coorenlande ende tot eenen Moerlande tot zijnen » oorbaar en profyte, met regt van Ambacht, en Ambachts gevolg, » Tienden, Moolen, Visseryen, Vogelreyen, giften van Kerken en de, » met anders alle syne toebehooren, hoe dat *genoemt mag weesen*, met » alle boeten tot Zeven Schellingen toe, en van alle breuken en for- » faiten daarboven voor de helft aan Pieter voorschreve, onder voor- » waarde van eenen jaarlijkschen erfpacht van honderd drie en zeven- » tig Engelsche nobelen à zes en dertig stukken in het mark, of vier » gulden vijftig centen het stuk, bedragende alzoo zeven honderd ne- » gen en twintig gulden vijf en tachtig centen."

BIBL. UNIV. GENT

De eigenaren dezer heerl. zijn: 1°. LEONARD HERMAN VERSPYCK, wonende te Breda, uit eigen hoofde; 2°. LEONARD HERMAN VERSPYCK voornoemd; ANNA THEODORA ELISABETH VERSPYCK, echtgenoot van den Heer NICOLAAS GEORG MICHAELIS, wonende te Kerkrade; ABRAHAM CLAUDIUS JAN VERSPYCK, wonende te 's Hertogenbosch; CHARLOTTE EMELIA VERSPYCK, echtgenoot van den Heer JEAN NICOLAAS DE VILLERS DE TOURNEAU, wonende te Mons; ANTONIE PHILIPPE VERSPYCK, wonende te Yperen; CLAUDINE JOHANNA VERSPYCK, echtgenoot van den Heer FILLE EMILE DINAUX, wonende te Nijmegen, benevens ADOLPHINE MARIA CAROLINA FRANÇOISE BENTINCK en CLAUDINA MARIA CORNELIA BENTINCK, minderjarige kinderen van den Heer WILLEM Baron BENTINCK, wonende te Dordrecht, en wijlen zijne echtgenoot SOPHIA MARGARETHA VERSPYCK, te zamen eenige erfgenamen van Vrouwe MARGARETHA CLAUDINA BANIER, weduwe van den Heer JAN STEVEN VERSPYCK, overleden te Breda; 3°. PETRUS JOSEPHUS CUYPERS, wonende te Bergen-op-Zoom; 4°. MARIA ELISABETH HENRIETTE Baronnesse ROEST VAN ALKEMADE; douairière van den Heer JEAN Baron DE TREVEZ DE CHARMAIL, wonende te 's Gravenhage; 5°. MARIA CHRISTINE JEANNE COUSEBANT VAN WASPIK, douairière van den Heer JEAN LOUIS LÉON DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières; MARIE ELISABETH EMILIE DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières; JOSEPH LOUIS AMABLES DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières, en REINE GUILAINE MARIE VIRGINIE DE FONTAINES DE LOGÈRES, echtgenoot van den Heer PIERRE JOSEPH NUMA BARAGNON, wonende te Nismes, allen in het koningrijk Frankrijk.

GRIJSSEGRUBBE of GRIJZEGRUBBE, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 3 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1¼ u. N. W. van *Heerlen*, gem. *Nuth*.

GRIJSSLOOT, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie GRIJSLOOT.

GRIJZEGRUBBE, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GRIJSSEGRUBBE.

GRIJZE-MONNIKEN-KLOOSTER, of het KLOOSTER-MENTERNE, voorm. kloost. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*, gem. en 15 min. Z. W. van *Termunten*, even ten Z. van *Lesterhuis*.

Vóór den aanleg van dit klooster stond niet zeer ver van daar een oud klooster, waarvan de tijd der bouwing onbekend is. Men noemde de plaats of de omtrek MENTERNE, zijnde de vorige naam van Termunten. Het nieuwe klooster was van de Cisterciënserorde, en gesticht in het jaar 1238, misschien omdat de Dollart, hoe langs hoe meer grond wegnemende, andere kloosters ook spoedig scheen te zullen verzwelgen. Het werd gebouwd door de vermaarde abdij van Aduard, onder EPPO, den zesden Abt. Het droeg onderscheidene namen, als dien van ST. BENEDICTUSKLOOSTER, het klooster der DRIE-BERGEN (TRIUM MONTIUM), en naar de grijze kappen, welke de Monniken droegen, ook het GRIJZEMONNIKENKLOOSTER. Aan het klooster onder Termunten, voegde de abdij van Aduard de volgende mannen ter bezitneming en besturing toe, als: ELTATES, aan welke de post van Abt werd opgedragen; voorts als Kloosterbroeders: EPPO, een geboren Mensterwalder; TETARD; WIGBOLD; HEYLKE, als Onder-Prior; LUDOLF, als Opper-Keldermeester; HEYKE, de tweede Zanger; STARDUS, als Prior; FRIDEBERT, aan welken de schatten, juwelen en staatsiekleederen werden toevertrouwd; EMLEKO, als Voorzanger; LUDOLF, als Onderwijzer der nieuwe aankomelingen, en SIKKO, als Diaken. Toen eindelijk ook de losse en moerassige grond van het uitgestrekte Menterwolde de plaats voor het wegkabbelende zeewater inruimde, gingen de Nonnen of Grijze-vrouwen, in 1299, van haar wegzinkend klooster naar dit meer sterke en groote nieuwe klooster over,

waardoor deze abdij, bij meerdere bevolking, ook meer aanzien verkreeg, wordende daarin zoo wel Monniken als Nonnen opgenomen.

Toen in 1423 en 1424 het lang gesmeulde misnoegen, omtrent de toenemende drukkende lasten en besnoeijingen, in de nog overgeblevene weinige vrijheid van den gemeenen man, eerst te Loppersum, onder het dekenschap van den heerschzuchtigen JACOB BEIJER, begon uit te breken, wist men de gemoederen weder tot bedaren te brengen, door eenige goede mannen te benoemen, welke het onbillijke, zoo van het eene als van het andere, uit den weg zouden ruimen. Men nam daarin genoegen. De *Goedemannen-raad*, zoo als die genoemd werd, bestond uit BOJO, Abt van het GRIJZE-MONNIKEN-KLOOSTER, BARTHOLD, Pastoor van de St. Maartenskerk te Groningen, benevens BUNO KLING, HENDRIK BRUGGE, DITMAAR REGNERUS en BARTELD EBBINGA, alle vier Hoofdmannen. Deze Afgezanten hadden slechts ééne conferentie noodig, om de hooggaande twisten te stillen, en het toenemend gezag te fnuiken. In Februarij 1424 werd de acte van bevrediging, aan de partijen voorgelegd, wederzijds aangenomen. Regten en pligten werden duidelijk voorgeschreven; in het bijzonder den woekerzucht palen gezet en middelen aangewezen, om den onderlingen vrede te bewaren. Dezelfde BOJO was ook, door het Algemeen Kapittel, tot Commissaris over al de Bernardijner-kloosters in Friesland aangesteld, welk ambt hij voortreffelijk waarnam.

Als in het begin der zestiende eeuw Groningerland, door gedurige onlusten en woelingen, bijna was uitgemergeld en het algemeene gebrek aan geld, zoo wel als aan mondbehoeften, schier was ten top gestegen, zocht men hier zich aan Graaf EDZARD aan te sluiten; terwijl het GRIJZE-MONNIKEN-KLOOSTER werd voorgeslagen als de plaats, waar men zoude vergaderen, om de voorwaarden te bepalen. In 1506 werd hier dan ook de zoo veel beteekenende verzegelde brief opgemaakt, en in de St. Walburgskerk te Groningen bezworen, waarvan in der tijd een klein gedenkpenningje is geslagen.

De laatste Abt van dit klooster is geweest, ARNOLDUS KENNENK, een geboren Osnabrugger. Hij wordt beschreven als een mensch van groote gestalte, kloekmoedig, vast van karakter, vlug in zijn oordeel, voorzigtig in zijn doen, en van hoog en laag bemind.

In het heetste der Spaansche onlusten werd dit klooster door de Watergeuzen aangevallen en zoodanig geteisterd, dat men het verlaten moest. De Monniken vertrokken toen naar Aduard. Het werd in het jaar 1578 afgebroken; het voornaamste aan de Zeeweeringen besteed, en het overblijfsel als een gedenkzuil van verwoesting nog lang aan het nageslacht overgelaten. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans vier aanzienlijke boerenplaatsen, alle binnen het vierkant door de oude en nog zeer goed kenbare singels en grachten omringd, waarin mede nog begrepen zijn, de tuinen en hoven van deze plaatsen, te zamen beslaande eene oppervlakte van ongeveer 12 deimten (5 bund. 90 v. r. 10 v. ell.,), welke boerenplaatsen nog bij den landman de GRIJZE MONNIKEN genoemd worden.

Het zegel van dit klooster bestond in het beeld van de moeder MARIA, in eene zittende houding, met het kind op hare schoot, onder een verhemelte; aan wederzijden een knielende Monnik, met het omschrift: S CONVENTVS SCI BENEDICTI IN MENTTERNA.

GRIJZE-VROUWE-KLOOSTER, voorm. kl. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*, 5 min. ten N. van *Midwolde*.

Het werd bewoond door Nonnen van de Bernardinerorde, waarschijnlijk ter vermijding van ergernis uit het GRIJZEN-MONNIKEN-KLOOSTER, bij

Termunten derwaarts verplaatst, en die, volgens een oud sprookje, het regt zouden gehad hebben, om drieërhande geld te slaan.

De plaats, waar het klooster gestaan heeft, wordt thans gebruikt tot bouwland, en hoewel het grootste gedeelte puin reeds is weggevoerd en verbruikt, is ook nog eene aanzienlijke hoeveelheid aanwezig. De boerenhofsteden, bij dit land behoorende, welke, met de daartoe gerekend wordende gronden, eene oppervlakte beslaan van 160 bund., en waarvan de stad Groningen het eigendom heeft, staan in de kom der gemeente.

GRIMBERG, voorm. adell. huis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, ½ u. N. van *Someren*.

Dit adell. h. is afgebroken, en de plaats, waar het gestaan heeft, alleen kenbaar aan de grachten die haar omgeven hebben, en aan de steenpuin welke er gevonden wordt.

GRIMBERGEN, voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. kant. en 1½ u. Z. W. van *Almelo*, ruim 1 u. Z. W. van *Wierden*.

Het huis is in het jaar 1821 gesloopt. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans niets anders dan eene gracht en in de nabijheid het nog aanwezige bouwhuis. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 15 bund. 64 v. r. 60 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer Christiaan Henny, woonachtig te Velp.

GRIMHUIZEN, voorm. adell. huis in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 1 u. Z. van *Breda*, kant. en ½ u. Z. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, in het geh. *Ulvenhout*, tegenover het Ulvenhoutsche bosch, aan de Westzijde van den weg van Breda naar Hoogstraten.

Het was gesticht bij de Heeren uit het oude geslacht van Grimhuizen, waarvan het ook den naam behouden heeft, hoewel het naderhand bezeten en hertimmerd werd door Justinus van Nassau, Gouverneur van Breda, van wien het in vervolg van tijd gekomen is op Jan de Wijse, voornaam Koopman te Breda. In het jaar 1780 is dit huis, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte besloeg van 1 bund. 3 v. r. 8 v. ell. aangekocht door de R. K. gemeente van *Ulvenhout*, welke het tot eene kerk en pastorij heeft ingerigt, waartoe het ook thans nog dient.

GRIMMENESSE, oudtijds Gryrenesse, benaming van het zuidelijke deel der *Nes*, in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de stad *Amsterdam* en wel binnen hare eerste uitgestrektheid.

GRIMMENESSEBURGWAL, gracht in *Amsterdam*, gaande van de Grimmenesser-sluis tot aan de Oude-Zijds-Voorburgwal of wel tot aan het Gasthuis.

GRIMMENESSERSLUIS of Gryrenessersluis, steenen brug en waterkeering in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de stad *Amsterdam*.

Deze brug is in het jaar 1549 aangelegd, en dient tot overgang van de Oude-Turfmarkt naar de Nes.

GRIMMIRIG, voorm. vallei in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*.

Deze vallei, welke bij de 300 vademen diep was, werd bij de uitbarsting van de Merapie, in December 1822 en Januarij 1823, in eene rotshoogte herschapen, die door de hitte der opgeworpene steenen, en den daar tusschen brandenden zwavel, in den beginne langen tijd ontoegankelijk bleef.

Digitized by Google

GRIND, Grient of Grint, oudtijds Grynde, eil. in de *Zuiderzee*, N. W. van de Friesche kust en Harderwijk, Z. van het eil. Terschelling, grenzende N. aan de West-Meep met veel schelpen, O. aan de Oost-Meep, Z. aan de Oude-Jetting, en W. aan de Nieuwe-Jetting en den Vliestroom. Het behoorde vroeger aan het klooster van *Lidlum*, en men had er eene buurt, *Grind* geheeten, welke men wil, dat als eene stad versterkt was.

Nadat dit eiland, door het inbreken van de Noordzee, het wegspoelen van de omgelegene landen en het ontstaan van de Heidenzee of Zuiderzee, bewesten de Friesche kust, als door eene eenigzins hoogere ligging beveiligd, alleen overgebleven was, ontkwam het echter het gevaar der vernietiging niet. Het werd, eenige jaren later, door den watervloed van 14 December 1287, bijna geheel verwoest. Het rees echter daarna wel weder boven de golven, maar steeds aan de meer en meer uitstroomende wateren blootgesteld, duurde het, zoo het schijnt, tot in de zestiende eeuw, vóór dat het, door de bestendige afspoeling, ophield een belangrijk aantal stuks vee te voeden, van hetwelk men de eertijds beroemde Grindsche kaas verkreeg. In het begin der vorige eeuw stond er nog een huis en werd er hooi gewonnen, doch nu is het onbewoond, echter nog zoo hoog, dat het niet dan bij buitengewone hooge vloeden onder loopt. Er liggen kleine zandheuvels op, in welke de laatste konijnen in 1825 verdronken zijn. Bij den zomer is er veel gras; men wint er weinig hooi en laat er ook wel schapen weiden. Het is rijk aan eijeren van zeemeeuwen en andere vogels, welke door de schelpvisschers, die zich hier in de nabijheid in de stroomen ophouden, zorgvuldig opgeraapt worden.

GRIND, Grint of Gryn, voorm. b., prov. *Friesland*, op het eil. *Grind*, aan de uitgangen van het Vlie.

Volgens de oude kronijken deed Syard Siersma, de vierde Abt van Lidlum, haar, in het jaar 1222, met grachten en wallen, even als eene stad versterken; hier was ook eene school, door die van Ludingakerk gesticht, om de jeugd in kunsten en wetenschappen, zelf in de godgeleerdheid op te kweeken. Bij den geduchten watervloed van 14 December 1287 leed ook deze plaats zoo aanmerkelijk, dat er geen tien huizen van overbleven. De kerk met het koor, zoowel als het schoolgebouw of collegie, benevens de wallen en buitenwerken, werden alle omvergeworpen en vernield.

GRIND (BUITEN-), voorm. eil., prov. *Noord-Holland*, voor het *Eijerlandsche-gat*. Zie Eijerlandsche-Gronden.

GRINDEN, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Besoeki*.

GRINDERWAARD, plaat in de *Zuiderzee*, ten Z. van het eil. *Terschelling*, ter plaatse, waar vroeger het eil. *Grind* gelegen heeft, en waarvan het overblijfsel thans van rondom door deze plaat omgeven is.

GRINDHAUSEN of Greindhausen, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 5 u. N. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1 u. N. O. van *Clerff*, gem. en ½ u. W. Z. W. van *Heinerscheid*, ½ u. N. W. van *Fischbach*, waartoe het behoort.

GRINDING, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*.

GRINNES, plaats, welke op de reiskaart van Peutinger en bij Tacitus (1) voorkomt, en over wier juiste ligging de Geleerden het niet eens zijn.

(1) *Histor.* V, C. 21.

Digitized by Google

Cluverius (1), St. Simon (2), van Spaen (3) en Joh. Buno (4) houden er Rhenen voor; Menso Alting (5), Rehnert, bij Rhenen; van Loon (6) en Reichard (7), Gorinchem; d'Anville (8), Thiel; Wilhelmi (9), en Reuvens (10), Rossem of St. Andries; Mannert (11), Dreumel in het Land tusschen Waas-en-Waal. Zeer onlangs echter is door eenen ervaren Oudheidkundige met veel geleerdheid beweerd en door eene kaart aanschouwelijk gemaakt, dat het bij het dorp *Rossem*, in den *Bommelerwaard*, moet gezocht worden (12).

GRINT, voorm. eil. en st., prov. *Friesland*. Zie Grind.

GRINZENPOLLE, een der zeven pollen, waaruit het d. *Molkwerum*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, bestaat.

GRIOENTERP of Grjonterp, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Greonterp.

GRIPSKERKE, d. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Grijpskerke.

GRISSÉ, Grisser, Grissen, Gressen of Griessie, ads. res. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaija*; palende N. en O. aan de Zee, Z. aan de ads. resid. Soerabaija en W. aan Rembang.

Deze ads. res. maakte voorheen een afzonderlijke resid. uit, welke, volgens besluit van 21 September 1826, met die van Soerabaija vereenigd is. Zij beslaat eene uitgestrektheid van nagenoeg 1500 palen, en wordt verdeeld in drie reg., zijnde: Grissé, Sidaijoe en Lamongang, welke nagenoeg 1115 dessa's of dorpen tellen, en in 1832 eene bevolking van 243,000 zielen uitmaakten. Er zijn twee afdeelingen voor de opzieners der landelijke inkomsten, als eene te Sidaijoe en de andere te Lamongang. De landstreek is over het algemeen vlak en zonder bergen, eerst in het distr. Lamongang, dat het verst landwaarts in ligt, begint de grond eenigermate oneffen en heuvelachtig te worden. De eenige bevaarbare rivier is de Solo, welke in het gebergte van dien naam haren oorsprong neemt en bij Sidaijoe in zee valt. Ook heeft dit gewest geene andere wegen, dan de groote postweg van Rembang naar Soerabaija, welke echter uitmuntend onderhouden wordt, en waarop men een aantal poststations aantreft.

Het land is zeer vruchtbaar, en genoegzaam geheel van bosch ontbloot, er wordt hier alzoo in evenredigheid meer land bebouwd dan in eenige andere naburige residentie. Men telt er 19,243 sawavelden, 2676 tegalvelden met nagenoeg 32,000 landbouwers. Voorts kweekt

---

(1) *Germania Antiqua*, L. B. 1616, lib. II, pag. 171 et 172.

(2) *Guerres des Bataves et des Romains*, Amst. 1770.

(3) *Oordeelkundige inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. III, bl. 57.

(4) Phil. Cluverii, *Germ. antiq. contracta opera*, Guelferbyti 1663, pag. 488, 490 et 494.

(5) *Descriptio secundum antiquitates agri Batavi et Frisii, seu Notitia Germaniae inferioris*, Amst. 1697, pag. 80

(6) *Aloude Hollandsche historie*, 's Hage 1734, D. I, bl. 151.

(7) *Orbis terrarum antiquus*, Norimb. 1824.

(8) *Notice de l'ancienne Gaule*, Paris 1760, pag. 381.

(9) *Germanien und seine Bewohner*, Weim. 1823.

(10) Blijkens zijne aanteekeningen, gebruikt door den Heer Leemans, in diens hier onder aangehaalde werk, bl. 164 en 165.

(11) *Geographie der Griechen und Römer*.

(12) Zie Dr. C. Leemans, *Romeinsche Oudheden te Rossem*, Leyden 1842.

Digitized by Google

men er koffij, suiker, tabak, peper, jagong, djarak, sirie, niepa, klappernooten en tamarinde. Door hare natuurlijke ligging aan de Solosche rivier, bijzonder goed voor den handel geschikt, en binnen hare grenzen 43 marktplaatsen of bazars tellende, strekt GRISSÉ ten doortogt voor een aantal goederen naar de binnenlanden. De voornaamste artikelen van invoer zijn: specerijen, wortelhout, karet, kajoepoetie-olie, tripangs (zeeslakken), vogelnesten, was, ager-ager, dinging (gedroogd vleesch), kapat, huiden, thee, ruwe zijde, stofgoud, diamanten, vischkuit, stangie, macasser-olie, gambier, honig, pajongs, dammer (hars), bladjang, rotting, kleedjes van Saleijer, sandelhout, opgezette paradijsvogels, benzoïn, kamfer, ebbenhout enz. Voorts heeft deze resid. veel kustvaart, en worden er jaarlijks een aantal schepen aangebouwd, waaronder sommigen van aanmerkelijke grootte.

GRISSÉ, GRISSEE, GRISSEH, GRESSEH of GRIESSIE, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Grissé*, welks regent den titel van RADEN ADI PATIE voert.

De grond is op sommige plaatsen, wel eenigzins moerassig, en op andere zandig, doch over het algemeen vruchtbaar. Men heeft in dit distr. 6113 sawavelden, 685 tegalvelden, met ongeveer 15,000 landbouwers.

GRISSÉ, GRISSEE, GRISSEH, GRESSEH of GRIESSIE, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaija*, ads. res. *Grissé*, aan het smalste gedeelte van de Straat van Madura.

Het is een van de oudste steden op *Java*, en was in 1510 reeds vermaard. Thans is het nog eene levendige, vrolijke en aangename zeeplaats, van waar men de schepen op de reede van Soerabaija zien kan. Zij ligt op eenen uithoek, en is niet zeer gezond; ook heeft men er geen goed drinkwater. De straat, welke Madura van Java scheidt, biedt GRISSÉ zelve eene goede en ruime haven aan, welke de veiligste ligplaats voor schepen langs de geheele kust van Java is. De stad is zeer volkrijk, en er wordt veel handel gedreven. De voornaamste inwoners wonen deels langs het zeestrand, en deels op een groot plein, zeer aangenaam door zware tamarindeboomen beschaduwd. Hier is ook het residentiehuis, een ruim fraai gebouw, met eenen tuin. Het inlandsche en Chineesch gedeelte van de stad, is zeer uitgebreid en volkrijk, doch het getal Europeanen is er gering in vergelijking van de inlanders en Chinezen, welke laatste hier eenen fraaijen tempel hebben.

Onder de pleinen munt de Passer of Marktplaats uit, die altoos van eene overvloedige menigte van allerlei levensmiddelen voorzien is. In de nabijheid dezer stad zijn vele graven, die men heilig acht, zoo als dat van den Sultan GIERI-RADIEN-PAKOE, zoon van SJECH IBNOE MOELANA, te Cheribon, als een Heilige begraven en geëerd, als de eerste grondlegger van de Mahomedaansche godsdienst. Het was hier te GRISSÉ, dat de eerste pogingen tot uitbreiding van het Islamismus werden aangewend, toen het Rijk van Madjapahit in vollen bloei was. De vrome Mahomedanen bezoeken hier ook het graf van NJAHI GEDÉ PENATAH, eene vrouw uit Kamboya, uithoofde van tooverij, van daar op Java gebannen, en Voedstermoeder van den heiligen Sultan van Giri. Het is eene zeer eenvoudige graftombe, met twee overeind staande steenen, steeds met versche bloemkransen omhangen, die alle dagen met eenen heiligen eerbied verwisseld worden. Een lijkboom kumbang kambodja (*plumeria obtusa*) overschaduwt haar met zijne treurige bladen en liefelijk riekende bloemtrossen.

Digitized by Google

Ook het graf van Moelana Ibrahim, een vermaard Priester, is om zijne aardige poort en verdere bouwvallen opmerkenswaardig.

Men heeft in de nabijheid van Grissé goede scheepstimmerwerven, waarop zoowel oorlogs als koopvaarvaardijtuigen gebouwd worden. De Nederlandsche Oost-Indische bodems te huis behoorende te Grissé, bestonden op 1 Januarij 1841 uit 8 fregatten, 12 barkschepen, ééne brik en 5 schoeners, te zamen 26 bodems, behalve de kleine kustvaartuigjes. Ook worden bij deze plaats vele zoutpannen gevonden, en in het gebergte wordt salpeter gemaakt. Een onnoemelijk aantal vledermuizen, die in de holen huisvesten, leveren door hare uitwerpselen er de grondstof toe. In een dezer spelonken wordt een stalactiet gevonden van eene zonderlinge gedaante, als die van eene vrouweborst. Het water dat er uit sijpelt, wordt om die reden aier soesoe of melk genaamd.

Het kleine fortje, dat weleer diende tot bescherming van de reede, is thans onder den digten lommer van hoog opgaande boomen, bijna onzigtbaar.

GRISSÉ (REEDE-VAN-), Reede van Grissee, Reede van Grisseh, Reede van Gressee of Reede van Griessie, reede in *Oost-Indië*, aan de *Noordoostkust* van het *Sundasche* eil. *Java*.

Het is eigenlijk dat gedeelte van de Straat van Madura, hetwelk zich langs de stad Grissé uitstrekt, en de veiligste legplaats voor schepen, langs de geheele kust van het eil. Java, aanbiedt.

GRISSEE, ads. res., reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé.

GRISSEE (REEDE VAN), reede in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé (Reede van).

GRISSEH, ads. res., reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé.

GRISSEH (REEDE-VAN-), reede in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Grissé (Reede-van-).

GROBBEJAK, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid., ads. res., reg. en 1½ u. van *Bantam*.

In het laatst der vorige eeuw, stond hier een oud, vierkant en zeer vervallen gebouw, op een vierkant stuk land, omtrent vijf of zes morgen groot, en van een breed water omringd, waarover eene brug lag, van welke de overblijfsels nog in het water te zien waren. Uit vrees voor de kaaimans en krokodillen, die zich in het water onthielden, kwam er niemand meer op deze plaats. De inwoners geloofden, dat geen mensch in dit gebouw zoude kunnen verblijven, wegens de kwade geesten, die zich aldaar ophielden. Waarschijnlijk was het een overblijfsel van de Portugezen. Wanneer men op een klein bergje, daartegen over, zat, was er een echo, die de woorden vijf of zes malen zeer duidelijk, herhaalde.

GROBBENDONK of Tilborg, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Sliedrecht*; palende N. O., N. en W. aan de Merwede, O. aan Colsterweer, Z. aan Aart-Eloijenbosch en Engelbrechts-plekske.

Deze pold., die in het jaar 1804 omkaad is, en alleen uit hooge weilanden bestaat, wordt door duikers, op de Merwede en de Hoogkil, van het overtollige water ontlast.

GROBBENVORST, d. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie Grubbenvorst.

GROBBENVORST (KASTEEL-TE-), kast. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie Grubbenvorst (Kasteel-te-).

Digitized by Google

GROBOGAN, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, in het oostelijke van die residentie.

Het is in de distrikten Porwodadie, Wierosarie, Grobogan, Kradinan en Koewoe verdeeld, heeft eenen bergachtigen, doch zeer vruchtbaren grond, en bevat onder andere vulkanen den Padang.

Men heeft er in het jaar 1836 kleine waterleidingen aangelegd, waardoor een aanzienlijk gedeelte gronds voor de natte rijstteelt is geschikt gemaakt. De Regent voert slechts den titel van Tomongong.

GROBOGAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, reg. *Grobogan*.

Dit distrikt bevat wijd uitgestrekte bosschen, welke eenen overvloed van hout tot allerlei doeleinden opleveren.

In Augustus van het jaar 1825 viel een getal van tien- of twaalfduizend man muitelingen, onder aanvoering van den Regent van het nabijgelegen Djocjokartasche distrikt Seran, in het distrikt Grobogan. Hierop werd de Kapitein Buschkens, met een detachement, bestaande uit honderd man Inlandsche soldaten, een vijftigtal Europesche matrozen, benevens veertig man Djaijang-Sekars te paard, en achttien Samarangsche vrijwilligers, mede te paard, derwaarts gezonden, om het doordringen dezer bende te beletten. Dit detachement werd den 3 September door den vijand, te Gombogan, ontmoet, doch niet bestand tegen het groot getal muitelingen, zagen de onzen, na het afslaan van eenen eersten aanval, welke door ongeveer vijftien honderd man gedaan werd, zich genoodzaakt af te trekken. Aanvankelijk geschiedde de terugtogt geregeld, doch door het aandringen der massa van vijanden, moesten de Nederlanders, door de Inlandsche troepen medegesleept, die het grootste gedeelte van het detachement uitmaakten, met overhaasting op Samarang terug trekken, met achterlating van de beide bij zich hebbende ka[illegible]onders, welke men echter nog eerst vernageld had.

GROBOGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, ads. res., reg. en distr. *Grobogan*, aan de zamenvloeijing van de Tjidoerian met de Tjibeurum 6° 48′ Z. B., 109° O. L.

GROE (DE), naam, welken de landlieden meestal geven aan het d. Groede, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Groede.

GROE (DE), geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en ½ u. Z. van *Goes*, gem. en ½ u. Z. W. van *Kloetingen*, aan den straatweg van 's Gravenpolder naar Goes.

Vroeger stond hier een kapelletje, aan St. Maarten toegewijd, waarom het geh. ook wel onder den naam van St. Maarten-te-Groe voorkomt. Dit kapelletje is echter sinds lang afgebroken en de plaats, waar het gestaan heeft, kent men thans niet meer. Nu is er eene kroeg voor de passanten.

GROE (ST.-MAARTEN-TE-), naam, onder welken het geh. de Groe, in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie het vorige art.

GROEDE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, meestal tot het *Land-van-Kadzand* gerekend, ofschoon eigenlijk genomen niet daarin liggende, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr *Sluis* (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de Noordzee, N. en N. O. aan Breskens, O. aan de Schelde, Z. O. en Z. aan Schoondijke, Z. W. aan Oostburg, W. aan Nieuwvliet.

Digitized by Google

De gem. bevat, behalve het d. Groede en het geh. Kruisdijk, al de pold. der Watering van Baarzande, behalve het noordelijk deel van den Elizabethpolder, al de pold. der eigenlijke Watering of Dijkaadje van Groede, met de latere aangewassene Corneliapolders, van der Linge'spolder en de helft van den Hurgronjepolder (Baanst-polder is echter onder Nieuwvliet). Zij beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 2903 bund. 70 v. r. 27 v. ell., telt 433 h., met ongeveer 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier ruim 2100 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *IJzendijke* behoort. Ofschoon het zeker is, dat de Reformatie hier tijdens den religionsvrede heerschende werd, zijn er geene bijzondere bescheiden van dien tijd bekend, de inwoners staken, bij de nadering der Spanjaarden, in 1586 de dijken door en vertrokken naar elders. Na de herdijking was de eerste Predikant Petrus de Luik, die in 1613 in bediening kwam. Voorheen bestond hier ook eene aanzienlijke Waalsche gemeente, welke echter verminderde, naarmate de landlieden, die uit Frankrijk gevlugt waren, de landtaal magtig werden. De eerste Predikant bij deze gem. trad ongeveer 1619 in dienst. De Synode te Leyden van 1618, had Daniel de Cologne, Regent van het Fransche Collegie te Leyden, naar Zeeland gezonden, om aldaar met de Heeren van den Vrije te Sluis en met de ingezetenen van Kadzand te overleggen, hoe best de noodige gelden te vinden tot het onderhoud van een Fransch Predikant te Groede, en deze volbragt zijne commissie zoo wel, dat eerlang Jean de Prat, aldaar als zoodanig werd aangesteld; de laatste Predikant aldaar was Jean Jacques Bourdeau, die bij den inval der Franschen, in 1794, wegens gebrek aan betaling, naar elders vertrok. Sedert werd de gemeente van tijd tot tijd bediend door Ds. Marrel van Sluis, maar is in het jaar 1818 met de Nederduitsche vereenigd.

Het getal der Evangelisch-Lutherschen onder deze gem. beloopt ruim 100, zij maken eene gem. uit, die tot den ring van *Rotterdam* behoort, en eenen eigenen Predikant heeft. Tot deze gem. behooren ook hunne geloofsgenooten uit de overige plaatsen van het distrikt, waardoor zij in het geheel ongeveer 130 zielen telt. De meeste hunner zijn nog afstammelingen der, in het jaar 1732, verdrevene Salzburgers. Op verzoek van Burgemeesteren en Schepenen van het Vrije, hadden de Staten-Generaal aan hunnen Resident te Regensburg, den Heer Gallières, last gegeven om 700 of 800 dezer ongelukkigen herwaarts te zenden. Den 9 Mei 1733 kwam een getal van ruim 700 gehuwden met de vrouwen en kinderen, en ruim 80 ongehuwden alhier aan. Zij werden gastvrij ontvangen en een tijdlang, op kosten van gemeld collegie, van huisvesting en het noodige voorzien; evenwel konden de meesten dezer bergbewoners het in deze lagere landen niet gewoon worden; maar keerden spoedig terug. Van tijd tot tijd verminderde de gemeente nog, daar, bij gemengde huwelijken, de kinderen veelal tot de Herv. gemeente overgingen. Er zijn echter nog notabele familiën, welke tot de Evang. Luth. gemeente behooren. In den beginne geschiedde de godsdienstoefening in de Hoogduitsche taal, maar zulks heeft opgehouden, naarmate de leden de landtaal magtig werden. De eerste Predikant bij deze gemeente was Jonas Gotlieb Fisscher, die er in het jaar 1733 kwam. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, uit eene nominatie, die te Amsterdam wordt zamengesteld door Heeren Kommissarissen van de

Digitized by Google

kerkelijke zaken in het Land van Kadzand, met overleg van het consistorie te Amsterdam en Heeren Kommissarissen van het Liefdefonds.

Het getal Afgescheidenen beloopt hier 35. Zij zijn bij Koninklijk besluit van 16 October 1841, no. 80, als gemeente erkend, en tot deze behooren ook die der overige plaatsen van dit district, waardoor het getal ongeveer 50 wordt. Zij hebben nog geen Predikant, maar het herderlijk werk is opgedragen aan den Predikant van *Goes*, die van tijd tot tijd overkomt om te prediken, en de bondzegelen te bedienen.

Het getal R. K. bedraagt ruim 200 zielen, onder welke 150 Communikanten, bij besluit van Z. M., van den 28 September 1841, no. 72, als eene par. erkend, die tot het vic. gen. van *Breda*, dek. van *Hulst*, behoort en tot welke ook gebragt is, Nieuwvliet, Breskens en het oostelijk deel van Schoondijke, waardoor zij op ruim 500 zielen, onder welke 300 Communikanten, gerekend worden. Het zijn bijna alle lieden of familiën, die sinds eenige jaren uit Vlaanderen herwaarts gekomen zijn en grootendeels arme werklieden of weinig gegoede pachters. De eerste, die tot Pastoor of Dissərvant in deze gemeente was aangesteld, is geweest Johannes Wilhelmus Vos, die er thans nog staat.

Te voren bestond hier ook eene gem. van Doopsgez., die uit Vlaanderen verdreven, bij het bedijken des polders herwaarts waren gekomen. Zij waren gecombineerd met die van *Nieuwvliet*, en werden bediend door den Predikant van *Aardenburg*. De kerk stond te Nieuwvliet. Het voetpad, dat derwaarts loopt, draagt nog den naam van het Mennistepad. Thans is in deze beide gemeente geene enkele van die gezindte meer aanwezig.

Men telt in deze gemeente slechts één Israëliet, die tot de ringsynagoge van *Middelburg* behoort.

Het d. Groede, ligt 3 u. Z. W. van Middelburg, 1½ u. N. van Oostburg, 2½ u. N. O. van Sluis. Het behoort tot de oudste plaatsen van het distrikt. Op oude kaarten vindt men het onder den naam van Moerkerke, op andere vindt men Almoerkerk, welke naam misschien is af te leiden van de moeren of moerassen, die hier gevonden werden. En indien, hetgeen door vele geleerden, niet zonder grond, gesteld wordt, de Morinen in deze streken hun verblijf hadden, dan konde er wel verband bestaan, tusschen den ouden naam en dien van dat volk. Op andere kaarten staat Moorkerk, waarom sommigen den naam afleiden van zekeren Gerard de Moor, die in de dertiende eeuw hier bezittingen had. Naderhand vindt men ter Grouwe (1); voorts de Groede en nog wordt in de wandeling bij den naam dezer plaats, meest het bepalend lidwoord gebruikt.

Het was voorheen het voornaamste dorp onder het Vrije, er woonden vele aanzienlijke familiën. Bij gevaar van belegering der stad Sluis, vestigde telkens het collegie van den Vrije zich tijdelijk alhier. De gewone weg van Breskens op Sluis liep door deze plaats. Nog is het een groot dorp met onderscheidene straten, stadswijze gebouwd; ook getuigd de inwendige inrigting van vele huizen van vorige welvaart. Het vertrek van vele aanzienlijke familiën; het verleggen van den grooten weg over Schoondijke en Oostburg, gepaard met de algemeene verarming der landlieden in dit oord, heeft het echter in verval gebragt. In den bebouwden kring zijn 167 h., met 900 inw.

---

(1) Ou werd oudtijds uitgesproken als thans *oe*.

Digitized by Google

Behalve eene kleine stijfselmakerij, bestaan er in Groede geene fabrijken. Er zijn vier windkorenmolens, twee daarvan bij het dorp, een op het geh. Kruisdijk, en een aan Scherbier, zijnde een oud veer op Oostburg, waarbij een klein fort van dien naam lag.

De kerk der Herv. is een oud gebouw, maar stevig, ruim en groot, met eenen fraaijen, vrij hoogen spitsen toren; doch zonder orgel. Deze kerk is voorzeker voor de R. K. eeredienst gebouwd geworden, doch men weet niet aan welken Heilige zij toegewijd was. Ofschoon dit dorp van 1586 tot 1616 onbedijkt en ontvolkt gelegen heeft, is echter de kerk in stand gebleven. Bij de herdijking was zij evenwel onbruikbaar, en moest men zich derhalve tijdelijk van eene hulpkerk bedienen. De kerk is een gebouw met drie buiken, de middel en noordelijke buiken worden voor de godsdienst gebruikt. Daarin is een net gebeeldhouwden predikstoel en doophek, eene bank, eertijds voor de Heeren van het Vrije, maar die thans door de Regering gebruikt wordt, ook toont men er nog de bank van de bedijkers der polders, den beroemden Jacob Cats en diens broeder. De zuidelijke buik, diende voor Waalsche kerk, zoo lang die gemeente bestond, maar is thans zonder bestemming; bij het steeds toenemend aantal Hervormden, zal het welligt noodig worden, die weder met de overige gedeelten der kerk te vereenigen.

De Afgescheidenen hebben een klein, maar net, opzettelijk gebouwd, kerkgebouw, zonder toren of klok.

De Evang. Luth. kerk, welke ten jare 1740 op kosten van zeker, te Amsterdam bestaand fonds voor de Luth. in Kadzand gebouwd werd, is een ruim, net en sterk gebouw, voorzien van een orgel, maar zonder toren.

Het gebouw, waarin de R. K. eeredienst tijdelijk verrigt wordt, is een daartoe ingerigte schuur, waarop een klokje geplaatst is. Zij werd daartoe ingewijd op den 12 Februarij 1842, en de eerste dienst ten zelfden dage daarin verrigt.

Er zijn twee openbare scholen, ééne zoogenaamde Gereformeerde, en ééne Luthersche, die evenwel door kinderen van beide en van andere gezindten door elkander bezocht worden, alleen uitgezonderd de scholieren, die voor rekening der kerkelijke fondsen onderwezen worden. In beide scholen kan het middel getal der leerlingen op 85 worden gesteld, doch door de ligging der gem. gaan onderscheidene kinderen te *Breskens*, te *Schoondijke* en te *Nieuwvliet* ter school. Op het geh. Kruisdijk, is ook onlangs eene bijzondere school der tweede klasse, als bijschool, opgerigt, die door elkander op 30 leerlingen zal mogen geschat worden. — Bij Groede ligt Catshoeve (zie dat art.).

De kermis te Groede valt in op den tweeden Paaschdag, en duurt drie dagen, ook is er nog eene kleine kermis, den eersten Woensdag in October, waarop echter geene vreemde kramers meer komen, doch die door de inwoners als uitspanningstijd besteed wordt.

Groede had te voren, even min als eenig ander dorp, dat volstrekt onder het Vrije stond, een eigen wapen. Er bestaat echter eene overlevering van een voormalig aloud wapen, dat een groene boom zoude geweest zijn. Doch in 1817 is door den Raad van Adel aan deze gem., als de voornaamste dergenen, die onder het collegie van het Vrije gehoord hadden, het aloude wapen daarvan volledig, met al de versierselen, verleend. Het is een schild van zilver, beladen met een band van azuur, vastgehouden ter regterzijde door eenen

Digitized by Google

wildeman en ter linkerzijde door het beeld der geregtigheid. Het wapen is gekroond met eenen distel.

GROEDE (DIJKAADJE-VAN-) of WATERING-VAN-GROEDE, dijkaadje in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Groede*, gedeeltelijk gem. *Nieuwvliet;* palende N. aan de Noordzee, N. O. aan Oud-Breskens, O. aan de Watering van Baarzande, Z. O. en Z. aan de polders in het voormalig kanaal, dat van het Zwin door de haven van Baarzande naar de Schelde liep, zijnde nu de Groote-Cornelia-polder, de Kleine-Cornelia-polder en de Hurgronje-polder; W. aan den Groote-St. Anna-polder, den Lampsins-polder en den Adorne-polder.

Zij bestaat uit den Polder-van-Groede, waarin ook het dorp van dien naam ligt, den Zouten-polder, den Proost-polder, den Baanst-polder, den 's Graven-polder, den Clethems-polder, den Kleine-polder, den Moors-polder, den Bloks-polder, den Isen-polder en het deel der Oude-IJvewatering, waarin oudtijds het dorp Nieuwkerk lag, ook wel de Nieuwe-polder-van-Groede genoemd. Deze polders waren vóór of tijdens de Spaansche onlusten gevloeid, en werden allen, de Baanst-polder alleen uitgezonderd, door de gebroeders JACOB en LEONARDUS CATS, in eene bedijking begrepen, welke ten jare 1612 geschiedde, en over welke sedert dien tijd een algemeen polderbestuur staat. Naderhand zijn, door aanwas, er bij bedijkt de Parochie-polder, de Groote-Cornelia-polder, de Kleine-Cornelia-polder, de van der Linges-polder en de Hurgronje-polder, alle welke polders niet regtstreeks onder de directie van GROEDE staan, als behoorende niet tot de eerste dijkaadje, maar die toch, als tot de Watering behoorende, kunnen beschouwd worden. De Baanst-polder is eerst in het laatst der vorige eeuw, als deel der WATERING-VAN-GROEDE, aangenomen. Deze is ook de eenige polder, die onder de gemeente *Nieuwvliet* ligt. De aanleiding was het vloeijen van Wulpen; hierdoor werd gezegde Baanst-polder, te voren een binnenpolder, aan de woede der zee blootgesteld. Te klein en te arm zijnde, om zich zelve te beschermen, terwijl de reglementen omtrent calamiteuse polders nog niet bestonden, wierp men zich in den schoot der WATERING-VAN-GROEDE. Deze was te bereidwilliger, om dien polder aan te nemen, omdat het behoud van den Baanst-polder, voor haar van het grootste belang was. Bijna de helft van het jaarlijksch inkomen der watering moet aan het behoud van den Baanst-polder besteed worden. Geen wonder dus dat men, daar er nu betere reglementen omtrent noodlijdende polders bestaan, sinds eenige jaren ijverig gewerkt heeft, om weder van den gemelden polder ontslagen te raken. Dit is echter nog niet gelukt, omdat hij, tijdens het tot stand komen van die reglementen, reeds geheel in de WATERING VAN GROEDE ingelijfd was.

De DIJKAADJE VAN GROEDE wordt verdeeld in letters, loopende van A tot Z, beginnende in het noordwestelijke deel met den 's Graven-polder en eindigende tegen den Grooten-Cornelia-polder. De Baanst-polder is in deze verdeeling niet begrepen. Alzoo is de 's Graven-polder, zijnde letter A, groot 87 bund. 58 v. r. 78 v. ell.; de Clethems-polder, zijnde letter B, groot 17 bund. 55 v. r. 63 v. ell.; de Kleine-polder, zijnde letter C, groot 34 bund. 19 v. r. 47 v. ell.; de Moors-polder, zijnde letter D, groot 117 bund. 27 v. r. 22 v. ell.; de Proost-polder, zijnde letter E, groot 179 bund. 53 v. r. 65 v. ell.; de Zoute-polder, zijnde letter F, groot 111 bund. 42 v. r. 56 v. ell.;

Digitized by Google

de Bloks-polder, zijnde letter H, na aftrek van N°. 1 en 2, groot 31 bund. 20 v. r. 21 v. ell.; de Isen-polder, zijnde letter N, groot 21 bund. 87 v. r. 48 v. ell.; de Oude-polder-van-Groede, zijnde letter G, N°. 1 en 2 van H, I—N, R en S, groot 532 bund. 14 v. r. 95 v. ell., en de Nieuwe-polder-van-Groede, zijnde letter O—Q, T en V—Z, groot 712 bund. 73 v. r. 59 v. ell., zoo dat de geheele watering groot is 1845 bund. 73 v. r. 54 v. ell., en als men de polders de Groote-Cornelia, de Kleine-Cornelia, den van-der-Linge-polder, den Hurgronje-polder en den Parochie-polder medereekent, volgens het kadaster, 2015 bund. 97 v. r. 61 v. ell. In het Zuidwesten van den Oude-polder-van-Groede, tegen den St. Baafs-dijk, vindt men nog twee naast elkander liggende poldertjes vermeld, namelijk den Middel-polder, tegen den Zoute-polder, deze is N°. 1 van letter G, groot 8 bund. 66 v. r., en den Juin-polder, tegen den Isen-polder, zijnde N°. 4 van letter G, groot 6 bund. 82 v. r. 27 v. ell. Deze zijn, als onderdeelen van den Oude-polder-van-Groede aangemerkt, in de grootte van dien begrepen, en alzoo hierboven ook niet afzonderlijk vermeld. In eerstgenoemde dijkkaadje staan, behalve het d. Groede, nog 283 woonhuizen, onder welke 35 hofsteden; doch in de zes laatstgenoemde polders nog 10 h., waaronder 3 groote boerderijen. In de Dijkaadje-van-Groede liggen drie groote kreken, de Nieuwkerksche-kreek, de Oude-haven-van-Groede en een overblijfsel van het Zwartegat. Krachtens van tijd tot tijd geslotene verbindtenissen hebben, door deze watering ook uitlozing, de Henricus-polder, den Veerhoek-polder, de Brugsche-vaart-polder en de Austerlitz-polder, benevens het Zoetwater of de Oude-haven-van-Oostburg; voorts het zuidelijk deel van den Groote-St.-Anna-polder; alsmede Oud-Breskens en Jong-Breskens; gaande het kanaal van uitwatering door beide laatstgenoemde polders, naar de Nieuwe sluis, waar achter nog eene conservatie- of veiligheidssluis ligt. Dit is thans, voor al die polders, de eenige uitwatering, daar al de vroeger bestaan hebbende verland zijn.

Het bestuur over de dijkaadje, bestaat uit éénen Dijkgraaf, twee Gezworenen en éénen Pennigmeester of Ontvanger-Griffier.

GROEDE (NIEUWE-POLDER-VAN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Oude-polder-van-Groede, van welken hij door den IJvendijk gescheiden is, O. aan den Parochie-polder en den Kleine-Cornelia-polder, Z. aan den Groote-Cornelia-polder en den van-der-Linges-polder, W. aan den Groote-St.-Anna-polder.

Deze pold. is een deel der dijkaadje van Groede, hiervoren gemeld, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 712 bund. 73 v. r. 59 v. ell. schotbaar land. Daarin zijn 110 h., onder welke 12 hofsteden In dit gedeelte der watering van Groede kronkelt zich in vele rigtingen de Nieuwkerksche-kreek (zie dat woord).

GROEDE (OUDE-POLDER-VAN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Zoute-polder, den Proost-polder, den Bloks-polder en den Zuidwesthoek van Baarzande, O. aan Groot-Baarzande, Klein-Baarzande en Jong-Baarzande, Z. aan den Baren-dijk of IJve-dijk, die hem van den Nieuwe-polder-van-Groede scheidt, W. aan den Groote-St.-Anna-polder en den Isen-polder.

Digitized by Google

Deze pold. is groot 852 bund. 14 v. r. 95 v. ell., en daarin staat het aanzienlijke d. Groede. Het is een zeer oude polder, die gedurende de Spaansche onlusten, in 1586, tegen het indringen van Parma, opzettelijk werd doorgestoken, en eerst in het jaar 1612 herdijkt werd, makende hij deel van de groote Dijkaadje van Groede, van welke hij het middelpunt is, en die naar hem genoemd wordt. Hij heeft, als deel van gemelde watering, geen afzonderlijk polderbestuur. Daarin staan, behalve het d., 70 woonhuizen, onder welke 16 hofsteden.

GROEDE (POLDER-VAN-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, welke reeds van over oude tijden bestond en in welken het dorp van dien naam, vroeger Moerkerke of Almoerkerk genaamd, lag. De Oude-polder-van-Groede, hierboven gemeld, zal nagenoeg dezelfde wezen. Reeds in de twaalfde en dertiende eeuwen leest men, over bedijkingen van aanwassen of buitendijks liggende gronden en schorren bij en ten zuiden van Ter Grouwe, waaruit blijkt dat toen reeds een oudere polder van dien naam bestond, en het is vrij zeker, dat het Land-van-Groede door deze bedijkingen met Oostburger-ambacht, waarin Gaternisse en Schoondijke lagen, vereenigd is geweest, doch door de vloeden van 1377 en latere, het laatstgenoemd ambacht bijna geheel overstroomd zijnde, zoo zijn daardoor kanalen ontstaan. Het is moeijelijk juist op te geven, hoe de ligging der gronden en der wateren in dien tijd geweest zij, wegens het gebrekkige der oude kaarten en ook, omdat nieuwe watervloeden en hernieuwde bedijkingen telkens nieuwe veranderingen baarden.

De overblijfsels echter van den IJve-dijk of Bazen-dijk, welke de noordelijke grens uitmaakte der, na gemelde overstrooming van 1377, ontstane IJve-watering, toonen aan, dat het zuidelijke deel der tegenwoordige watering Groede in oude tijden tot gemelde IJve-watering behoorde, hetgeen ook uit het octrooi van bedijking blijkt (1). De sporen van het in de zestiende eeuw verdronken dorp Nieuwkerk, liggen bijna een half uur zuidelijker, en bewijzen dat dit dorp in de IJve-watering lag. Het water dat het Land-van-Groede van gemelde watering scheidde, moet langs dien dijk geloopen hebben.

GROEDO, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Bonosobo*, 30 palen van Pekalongang.

Deze berg is niet zeer hoog, en er loopen voetpaden over, waardoor de gemeenschap tusschen Pekalongang en Banjoemas onderhouden wordt. Hij is enkel aan den voet bebouwd, men vindt er op de dessa Goemelem.

GROEDO, bosch in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Bonosobo*, 30 palen van Pekalongang. Het levert soeren-, poeloe-, sempoe- en warochout op.

GROENDAAL, kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Groenendaal.

GROENDAL, naam, onder welke het voorm. landh. Groenendal, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, op sommige kaarten verkeerdelijk voorkomt. Zie Groenendal.

GROENDIJK, geh. in de heerl. *Hooge- en Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*. Zie Groenedijk.

GROENDIJK, Groenendijk, Groenedijk of Graauwe-Beggijnenklooster, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, O. N. O. en niet verre van Sneek.

---

(1) Zie Hunnius, *Zeeuwsche Buise*, bladz. 11.

Digitized by Google

Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Nonnen, die naar den derden regel van den H. Franciscus leefden, of zoogenaamde Graauwe-Beggijnen, is in het jaar 1463 gesticht. Thans is daarvan niet meer dan de naam en de standplaats overgebleven.

GROEN-DIJK (DE), dijk, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo.*

Hij sluit zich aan den Steenendijk ten O. van Sneek, loopt langs Offingawier zuidoostwaarts, ontvangt nabij Houwke-sloot een bogt, en rigt zich naar het N. O.; wordt vervolgens Hemdijk genaamd, en in dezelfde rigting het zuidelijke gedeelte van Rauwerderhem doorloopende, heet hij beurtelings Groen-dijk en Hem-dijk.

GROEN-DIJK (DE), dus noemt men ook dat gedeelte van den *Hemdijk*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, dat Noordwaarts door Wonseradeel loopt, en zich ten W. van het d. Arum, met den Slagtedijk vereenigt.

GROENE-BEDDE (DE), pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. en gem. *Oosterhout;* palende N. aan het Steelhovensche-vaartje, O. aan het Sasse-gat, Z. aan de Lage-landen, W. aan het fort Steelhoven.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 23 bund. 23 v. r. Het zomerpeil is 4 palm boven A. P.; de dijk ligt 1 el 7 palm. 8 duim. boven A. P. Hij wordt door eenen houten duiker, eerst op de Steelhovensche vaart en voorts op de Donge, van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur der eigenaren.

GROENE-DEKEN (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. van *Eernewoude*.

Het staat door de Folkerts-sloot met het *Hante-meer*, door de Meersloot met de *Sayter*, door den Oude-weg met het *Rommerts-meer*, en door de Lange-sloot en de Hooidam-sloot met het *Kruisdobbe* in verbinding.

GROENEDIJK, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo.* Zie Groendijk.

GROENEDIJK, geh. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 2¼ u. N. van *Breda*, kant. en 2 u. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, grenzende tegen het d. *Lage-Zwaluwe*, waartoe het behoort; met 52 h. en 330 inw.

GROENE-DIJK (DE), dijk in de prov. *Noord-Braband.* Zie Groenendijk.

GROENEDIJK (DE), voorm. linie van communicatie, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, van de Westerschans, bij den mond der Nieuwe haven van Goes een begin nemende en nabij de hoofdpoort uitkomende. Zie daaromtrent voorts op het art. Goes.

GROENE-GEMEENTE, zekere gronden in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, kw. *Peelland*, Z. van Helmond, N. O. van Mierlo, en N. van Lierop, onder welke laatste gem. zij liggen.

In het jaar 1300, werden deze gronden door Jan II, Hertog van *Braband*, aan de abdij van Postel en den ingezetenen van Mierlo uitgegeven, waardoor van tijd tot tijd geschillen en regtsgedingen zijn gevallen.

GROENE-HEUVEL (DE) of Vrijt-plaats, plaats op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Doornspijk*, N. O. van het huis Old-Putten.

Van deze plaats, waarop een oude lindeboom, de Vrijboom genaamd, geplant was, konden vlugtelingen, om de eene of andere misdaad vervolgd, niet met geweld weggehaald worden; terwijl zij er veertig dagen van lijfsbehoud verzekerd waren.

Digitized by Google

GROENEHOUT, naam, onder welken het geh. VROENHOUT, in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, op sommige kaarten wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie VROENHOUT.

GROENEKAN (DE), veelal verkeerdelijk DE GROENEKANT genoemd, geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2 u. O. van *Maarssen*, gem. en ½ u. Z. van *Maartensdijk*, met 230 inw. Het is eigenlijk eene streek van den Mac-Adamsweg naar den Tolakker zich uitstrekkende. Er is hier een herbergje, waar de *Groenekan* uithangt. Dit is in het jaar 1842 afgebrand, doch sedert herbouwd. — Men heeft hier eene kermis, welke den laatsten Dingsdag in Junij invalt.

GROENENBERG, GROENENBURG of GRONENBURG, voorm. kast. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ¼ u. O. van de stad *Groningen*, gem. *Middelbert*, op de *Euvelgunne*, aan den voormaligen oever der Hunse, vóór dat die rivier naar Groningen was afgeleid.

Dit kast. schijnt het stamhuis der GROENENBERGEN te zijn geweest, welke edele ridders, waarschijnlijk, daarvan hunnen naam ontleenden, ten minste woonden zij aldaar gedurende Utrechts-Bisschoppelijke regering over het Gooregt, in welk tijdvak zij de Praefectuur, of, wil men liever, het ambt van Burggraaf binnen de stad jaren lang hebben bekleed. Nadat het kasteel in het jaar 1241 geheel was afgebroken, was het naauwlijks herbouwd, toen het in de tweespalt, tusschen de Gelkingen en Groenenbergen (1), in het jaar 1250, door de Gelkingen, tot op den grond toe werd geslecht.

De plaats, waar dit kasteel heeft gestaan, is door hoogten en laagten nog heden duidelijk zigtbaar, hoezeer alles, met den daarbij liggenden grond, weideland is. Hoe groot de omtrek der gronden, tot het kasteel hebbende behoord, is geweest, kan niemand meer bepalen.

GROENENBERG, heuvel in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, in een stuk weiland, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*, nabij het d. Wassenaar, zijnde een overblijfsel van de plaats gehad hebbende afzanding dier landen.

GROENENDAAL, GROENDAAL of GROENENDAL, kast. in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Eindhoven*, kant en 2 u. W. ten Z. van *Oirschot*, gem. en 5 min. Z. O. van *Hilvarenbeek*, aan de Hilver.

Dit kast. is een fraai naar den nieuwen trant gebouwd huis, met dubbele grachten omgeven. De boschjes en tuinen, welke sierlijk aangelegd zijn, leveren aangename wandelwegen op. Het werd vroeger in eigendom bezeten door het adellijk geslacht van BRECHT, en in het midden der vorige eeuw, door den Heer PHILIP WILLEM DE SCHMELINGS, Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen van Braband.

GROENENDAAL, buit. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr., kant. en ½ u. N. W. van *Tiel*, gem. en 1 u. N. O. van *Wadenoijen*, 5 min. N. O. van *Drumpt*, waartoe het behoort.

Door de ligging van dit goed, aan de zandwegen van Tiel op Zoelen en dien, welke van dezen weg op Drumpt loopt, levert de wandeling langs dit huis, bestaande uit eene laan van opgaande populieren en ijpenboomen en wandelboschje, digt bewassen met hakhout, eene zeer aangename

(1) Men zie over den oorsprong en de gevolgen van deze tweespalt de *korte Schets over de oude gewoonte om in houten gebouwen te wonen en van derzelver overgang tot steenen woningen, voornamelijk in Groningen*, van onzen geleerden medearbeider Mr. H. O. FEITH, medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, verzameld en uitgegeven door J. A. NIJHOFF, D. I, bl. 240–244.

Digitized by Google

uitspanning voor de inwoners van Tiel op, welke wandeling zij *Drumpt-om-gaan* noemen. Dit buit., voor welks huis men eene breede gracht heeft, beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 30 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mej. de weduwe J. HIJMANS Sz., te Tiel.

GROENENDAAL, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1½ u. Z. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. O. N. O. van *IJsselstein*, gem. en 7 min. N. O. van *Jutphaas*.

Dit buit., hetwelk met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte beslaat van 46 bund. 42 v. r., wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de Douairière JAKOB MAURITS CAREL Baron VAN UTENHOVE VAN HEEMSTEDE.

GROENENDAAL, voorm. schans in de heerl. *Bokhoven*, prov. *Noord-Braband*, aan de Maas, 1½ u. O. van *Heusden*, even zoo ver W. van *Crevecoeur*.

Deze schans is geslecht, zoodat men er thans niets meer van ziet, dan een perceel hooiland.

GROENENDAAL, voorm. buit. in het *Nederkwartier* van de prov. *Utrecht*, arr. en ¾ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. en ½ u. Z. O. van *Zuilen*.

GROENENDAEL, voorm. naam van het buit. GROENESTEIN, in het *Gooregt*, prov. *Groningen* (Zie GROENESTEIN), welke naam in het laatst der vorige eeuw door Mr. JUSTUS DATO QUINTUS op het BLAAUWHUIS of BLAAUW-BURGJE, werd overgebragt, door den steen met het opschrift, HUIS GROENENDAEL, welke vroeger voor het tegenwoordige, zeer nabij gelegen GROENESTEIN gevonden werd, in den gevel van het BLAAUWHUIS te laten metselen, waar hij nog boven de deur gevonden wordt.

De sage zegt, dat in 1672 uit Groningen, op den Bisschop van Munster, die met Officieren op de tweede verdieping van het BLAAUHUIS of, zoo als men toen spelde, BLAUHUIS, 's avond bij kaarslicht aan tafel zat, een kanon is gerigt en afgeschoten, die hem een beker uit de hand, en tegen over hem eenen Officier het hoofd wegnam, zoodat daardoor het maal in verwarring kwam, en men in overhaasting vlugtte, naar het toenmalig nu afgesleten huis Hemmen, waar de Bisschop gedurende het beleg van Groningen, zijn verder verblijf schijnt gehouden te hebben.

GROENENDAL, ook wel eens verkeerdelijk onder den naam van GROENDAL voorkomende, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, ½ u. Z. Z. W. van *St. Nicolaasga*, waartoe het behoorde.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans twee boerenhuizingen, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 28 bund. 28 v. r. 90 v. ell., in eigendom bezeten worden door SIETZE TJIETZES LEERSTRA, die er een van bewoont, en door anderen.

GROENENDAL, kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie GROENENDAAL.

GROENENDAL, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. kostgrond Rustveld, benedenwaarts aan den verlaten kostgrond Edemburg; 250 akk. groot.

GROENENDIJK, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 5 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 2 u. N. van *Hulst*, gem. *Hontenisse*.

Digitized by Google

Men telt er, in de kom van het dorp, 68 huizen en 160 inwoners, en met de daartoe behoorende woningen, 107 huizen, en ongeveer 600 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier ruim 20 in getal zijn, behooren tot de kerkelijke gem. van *Hontenisse*.

De R. K., waarvan men er 570 aantreft, worden tot de stat. van *Hontenisse* gerekend, welke hier eene fraaije kerk en pastorij heeft, zijnde de kerk aan den H. MARTINUS toegewijd en van een orgel, toren en uurwerk voorzien.

Dit d. heeft geene school; de kinderen genieten onderwijs in het naburige d. Kloosterzande.

GROENENDIJK, ook wel onder den naam van ZEIGDIJK voorkomende, dijk, prov. *Noord-Braband*, die de grensscheiding tusschen den polder 's Lands van Ravestein ten O., en den polder 's Lands van Megen ten W. uitmaakt, en door welks ligging, wanneer de Maas aan de stad Grave 3 ell. 4 palm. 5 duim. boven het 0 peil staat, en de sluizen alsdan gesloten zijn, bij afkomend Peel- en kwelwater, verscheidene honderd bunders land, in den polder 's Lands van Ravestein, overstroomd worden.

Merkwaardig is omtrent dezen dijk een besluit van JAN II, Hertog *van Braband*, *Lotrijk enz.*, geteekend te Brussel, op St. Maartensavond van het jaar 1326, houdende verordeningen omtrent den waterloop in de Maas, van den GROENENDIJK tot aan de sluis te Gewande, waaruit men kan afleiden, dat die dijk toen eene waterkeering, bijzonder voor het kwartier Maasland, ressort 's Hertogenbosch, was, zoodat bij een gelijk besluit van WENCELAUS VAN BÖHEMEN, Hertog *van Braband enz.*, van het jaar 1365, den Scholtus van 's Bossche gelast werd, om dien dijk onverwijld, hooger en breeder, dan de Maasdijk was, te doen herstellen, welk voorschrift van ordonnantie aanleiding geeft te denken, dat de Maasdijk, welke in het jaar 1843 de maat van 6 ell. 6 palm. heeft bereikt, toen slechts 3 ell. 8 palm. 5 duim. boven het 0 peil gelegen was. Deze onnatuurlijke ligging was dan ook oorzaak dat de landzaten van Ravestein de GROENENDIJK doorstaken, zoo als blijkt uit eene overeenkomst tusschen die van Megen en die van het kwartier Maasland, den 1 Mei 1565, gesloten, houdende verordeningen om de doorgestokene gaten te digten. Toen vier jaren later, en dus in 1569, de geduchte magt van de Hertogen van Braband begon te verzwakken, kwamen die van Megen en Ravestein overeen om eene over- en doorvaart in den dijk te maken, waarvan de peilshoogte door arbiters, uit den Lande tusschen Maas-en-Waal, bepaald werd, zoo als blijkt uit eene akte van het jaar 1597. Die van het kwartier Maasland, als eerste belang- en regthebbenden, stemden echter in deze overeenkomst niet toe, en zochten hierover regt; doch de onzekerheid, welke er van het jaar 1597 tot het jaar 1638 heerschte, wie de oppermagt in de Nederlanden zoude behouden, schijnt oorzaak te zijn geweest, dat den dijk toen is opengebleven, aangezien de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, bij een besluit van den 14 Augustus 1638, gelastten, dat de dijk zoude worden digtgemaakt. De landzaten van Ravestein, toen onder de bescherming van den Keurvorst van Beijeren, Graaf van den Paltz, Heer van Ravestein enz., staande, behoefden de besluiten van de Staten Generaal niet te eerbiedigen, en staken dan ook, zoo dikwijls hun belang dit vorderde, den dijk door, zoo als uit onderscheidene besluiten van gezegde Staten Generaal van dien tijd blijkt, maar bijzonder uit dat van den

28 December 1697, waarin gezegd wordt, dat de dijk, niettegenstaande den tegenstand van de soldaten van den Staat, die daarop de wacht hadden, echter, op twee plaatsen, door gewapende lieden was doorgestoken, en, ten gevolge daarvan, meer dan 14,000 morgen land, in het kwartier Maasland gelegen, overstroomd waren, met last aan de Gecommitteerden van den GROENENDIJK, om de veroorzaakte schade, door parate executie, op die van Ravestein te verhalen, enz. Deze magtspreuk en verdere bedreigingen geen invloed hebbende, besloten de Staten Generaal, den 21 September 1754, ter vervanging van den dijk, op het grondgebied van de Generaliteits-landen, beneden het graafschap Megen, alwaar zij den magtigen Vorst van Ravestein niet te duchten hadden, den Schietlakenschen dam te leggen. Dat de veronderstelling van de Staten Generaal, dat dezen nieuwe dam bestand zoude zijn om het opper-, peel- en kwelwater, uit het kwartier van Maasland te weren, geen voldoende sterkte had, bewijst een besluit van gemelde Heeren, van den 17 Junij 1778, waarin, onder anderen, wordt verklaard: dat de Drossaard 's Lands van Ravestein, vergezeld van acht honderd gewapende boeren, den GROENENDIJK had doorgestoken, dat die reeds van de vroegste tijden af, tot afweering zoo niet van het winter-, dan toch van het zomerwater had gediend, dat die van Ravestein zich tegen het digten van den GROENENDIJK in regten konden voorzien, en dat de Schutlakenschen dam niet bestand was, om het afkomende water te weren enz. Deze, bij natte jaren, voor den *polder* 's Lands van Megen zoo nadeeligen toestand, bleef dezelfde, tot dat de Fransche omwenteling, voor die van Megen, een gelukkig gevolg had, doordien de Schutlakensche dam geopend, en de polder van Megen hierdoor in al zijn oud regt van uitwatering hersteld werd.

Het natte zomersaizoen van het jaar 1816, deed de Ingelanden der verschillende polders naar eene verbeterde waterloozing verlangen. Het door de Regering ontworpen plan van algemeene uitwatering, door de Ingelanden van de hand gewezen zijnde, werd in het jaar 1821, den Schutlakenschen dam en, in het jaar 1822, ingevolge besluit van Heeren Gedeputeerde Staten, van 31 October 1821, lett. T, den GROENENDIJK gedigt, welke digting dan ook ten gevolge had, dat de oude drift van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, om den dijk door te steken, weder op nieuw in de borst der landzaten van Ravestein ontgloeide, zoo als zij dan ook, na het jaar 1822, jaarlijks, en nog laatstelijk in den nacht van den 13 Januarij 1843, hebben ten uitvoer gebragt, tenzij den dijk door de soldaten bewaakt werd, die tot dat einde in den zomertijd, door de hooge magt, zijn gezonden geweest. Om aan deze Groenendijksche oorlog, welke reeds van het jaar 1565 had voortgeduurd, een einde te maken, zijn dan eindelijk de Gedeputeerde Staten van Noord-Braband in zoo verre geslaagd, dat, met goedkeuring der Ingelanden, door de Genie en door de Waterstaat, in het jaar 1840, een plan van kanaal is opgemaakt, aanvang nemende even beneden de vesting Grave, en schietende te Waspik in het Oude-Maasje; hebbende de graving van dit kanaal twee oogmerken: 1°. om de landen, in tijd van oorlog, onder water te zetten, en 2°. om het overvloedige water uit de polders te lozen. De kosten van dit kanaal zijn begroot op eene som van 3,968,000 gulden, welk plan, naar men verneemt, reeds door den Koning is goedgekeurd. Dit kanaal tot stand gebragt wordende, zal de Groenendijksche vrede gemaakt en onbreekbaar gevestigd blijven.

GROENENDIJK, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie GROENDIJK.

GROENENDIJK, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. van *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

Er is hier eene R. K. kerk, aan den H. MICHAEL gewijd, behoorende tot de stat. van *Koudekerk*, zijnde een gebouw, zonder toren, doch van een orgel voorzien.

GROENENDIJK, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Leyden*, gem. en ¾ u. N. van *Soeterwoude*, aan den Rijn.

De R. K. van dit geh. behooren tot de stat. van *Leyderdorp-en-Soeterwoude*, welke hier eene kerk hebben, die door eenen Pastoor bediend wordt. Het is een gebouw, zonder toren, doch met een orgel.

GROENENDIJK (DE), platte rijweg in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, in den *Vugtpolder*, onder *Teteringen*, zich uitstrekkende van het midden van den gezegden polder, naar den straatweg van Breda op den Moerdijk.

GROENENDIJK (DE), weg of dijk in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, tusschen Schildwolde en Scharmer.

GROENENDIJK (DE), dijk in de heerl. *Steenbergen*, prov. *Noord-Braband*, N. O. van de polders Oud-Cromwiel en Nieuw-Cromwiel, in de gem. *Steenbergen*, zich uitstrekkende van de Welberg naar de Boomdijk.

GROENENDIJK (DEN), geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2¾ u. N. O. van *Breda*, kant., gem. en 1 u. O. van *Oosterhout*, ¼ u. W. van 's Gravenmoer; met 7 of 8 h. om de kom van de haven, van denzelfden naam.

De inw., wier getal 40 of 50 kan bedragen, bestaan meest van scheepvaart en handel.

GROENENDIJK-EN-LAGEN-DIJK (BINNEN-GELEGEN-), dijk in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie ASSENDELVER-ZEEDIJK.

GROENENDIJKSCHE-HAVEN, vaart in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*.

Deze haven begint een uur Oost van en onder de gemeente *Oosterhout*, aan het geh. *den Groenendijk*, en loopt bijna ten volle noordwaarts tot aan het fort en veer *Borstlappe*, alwaar zij zich met de *Donge* of *'s Gravenmoersche-vaart* vereenigd. — Deze haven is voor rekening van de gem. Dongen, op het grondgebied van Oosterhout, omtrent of even na de helft der vorige eeuw aangelegd, kost veel aan onderhoud en is zeer aan opslibbing onderhevig, waarom de regering van Dongen, in het jaar 1840, heeft ondernomen om een gedeelte van het water der rivier de Donge, door een kanaal, af te leiden en in het boveneinde der haven te spuijen, welk kanaal echter, na het veroorzaken van groote kosten, werd bevonden, zoo al geen nadeel door het vormen van zandplaten, te doen, echter geen nut te bewerken en veel kwelwater in den polder te brengen.

GROENENDIJKSCHE-POLDER (NIEUWE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

GROENENDIJKSCHEPOLDER (OUDE-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

GROENENPOLDER, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*.

GROENENSTEIN, buit. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GROENESTEIN.

Digitized by Google

GROENENWOUD (HET) of Het Groenewoud, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. N. van *Helmond*, gem. *Aarle-Rixtel*, 15 min. N. van *Aarle*, waartoe het behoort; met 4 h. en 20 inw. — Dit geh. is zeer aangenaam gelegen.

GROENESTEIN, buit. in *Delfland*, arr., kant., gem. en ½ u. Z. W. van *'s Gravenhage*, in het *Veentje*, aan den Loosduinsche-weg.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende bouwmanswoning en weidengronden, eene oppervlakte van 13 bund. 43 v. r. 80 v. ell.

GROENESTEIN of Groenenstein, buit. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. van *Amersfoort*, kant. en 1 u. N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Over- en Neder-Langbroek*, ½ u. O. van Neder-Langbroek, waartoe het behoort.

Dit buit., wordt onder den naam van Grunestein, op de lijst der riddermatige hofsteden gevonden, doch was bij de Staten als zoodanig niet erkend of aangenomen. Het is een vrij aanzienlijk oud gebouw, liggende in eenen vijver, met eenen steenen muur besloten; beslaat, met zijne tuinperken, te midden van heerlijke boschpartijen gelegen, eene oppervlakte van 38 bund. 15 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Jonkvrouwe A. W. van Lijnden.

GROENESTEIN, voorheen Groenendael, buit. te *Helpen*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. Z. van *Groningen*, gem. en ½ u. N. van *Haren*, waartoe Helpen behoort.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van ruim 3 bund. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. J. H. Quintus, Rentmeester der Stadsveenen, te Groningen, door wiens overgrootvader, Lucas Alting, het in 1679 werd aangekocht, zijnde sedert dien tijd steeds van ouders op kinderen vererfd en overgegaan. Door des tegenwoordige bezitters vader werd het, in de laatste helft der vorige eeuw, herdoopt van Groenendael in Groenestein. Zie Groenendael.

GROENEVECHT, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Loenen*, gem. *'s Pieters-Breukelen*, 10 min. N. van het d. Breukelen, aan de Vecht.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 79 v. r. 16 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Barend Dijk, woonachtig te Amsterdam.

GROENEVEEN (HET-HUIS-TE-), voorm. adell. h. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Velzen*, 7 min. N. van de *Zandpoort*.

Dit h. werd in het jaar 1565 door Adriaan van Groeneveen, Vroedschap van Haarlem, gesticht, en op de wijze van een slot met breede grachten omsingeld. Deze Adriaan van Groeneveen, is in het jaar 1573, toen Haarlem door Don Frederik, zoon van den Hertog van Alva, belegerd, en hij in dienst van den Spanjaard, in eene schermutseling, den 20 Januarij gevangen was, nevens Mr. Quirijn Dirkszoon en Mr. Lambert Jacobszoon, beide Oud-Burgemeesters, tot weerwraak, op den wal aan eenen galg gehangen, met de beenen omhoog, en dus geweldig om het leven gebragt. Op de bouwvallen van het verwoeste en vervallen slot, heeft Cornelis van der Mije, in het jaar 1633 een schoon vierkant huis gebouwd, en het, nog niet voltooid zijnde, in het jaar 1643 verkocht en opgedragen aan den Heer Gerard van Papenbroek, Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie ter kamer van Amsterdam, die het genaamd heeft, het huis te Papenburgh. Zie voorts Papenburgh (Huis-te-).

Digitized by Google

GROENEVELD, ook wel LAAG-WOUD genoemd, gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, (4 k. d., 27 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. Hof-van-Delft, O. aan Hodenpijl en de Lier, Z. aan de Lier, W. aan Wateringen.

Deze gem. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 233 bund. 12 v. r. 46 v. ell., waaronder 232 bund. 73 v. r. 76 v. ell., schotbaar land; telt 6 h., bewoond door 6 huisgez., uitmakende eene bevolking van 50 inw.; die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die er 30 in getal zijn, behooren onder het *Woud*.

De R. K., van welke men er 20 aantreft, onder welke 15 Communicanten, worden tot de stat. van *Schipluiden* gerekend

Er is in deze gem. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs of in het *Woud* of te *Lier*.

Deze gem. is eene heerl., welke vroeger een oud onsterfelijk leen van den huize van WASSENAAR was. Aan wie zij het eerst werd uitgegeven, is onbekend. Het is zekerlijk van hoogen ouderdom, want op de geslachtlijst van WASSENAAR vinden wij PHILIPS, Burggraaf van Leyden vermeld op het jaar 1303, als toen bezittende de goederen van Voorburg, Voorschoten, Katwijk, Zandhorst, Groeneveld en anderen. In 1261 werd ARIE VAN WASSENAAR, verleid met eene hofstede en 25 morgen lands, genaamd GROENEVELD, gelegen omtrent het Woud bij Delft. Deze nam ingevolge het verleiden den naam van GROENEVELD aan, uit wien derhalve de GROENEVELDEN gesproten zijn; hij liet den naam van WASSENAAR aan zijnen ouderen broeder. Zijn zoon DIRK VAN GROENEVELD werd in 1262 met de heerl. van dien naam verleid. In het midden der vorige eeuw werd deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. FRANÇOIS DOUBLETH, Heer *van Mijnsheerenland-van-Moerkerke*, en in het laatst der vorige eeuw door den Heer GERRIT VAN DER POT, Koopman te Rotterdam. Thans behoort zij aan Vrouwe MARIA ADRIANA VAN DER POT, huisvrouw van Jonkheer Mr. JOHAN WILLEM VAN VREDENBURCH, wonende te 's Gravenhage.

GROENEVELD ligt 2½ u. Z. O. van 's Gravenhage, 1 u. O. van Naaldwijk. Vroeger stond hier het slot Groeneveld (zie het volgende art.).

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van sinopel (groen), met drie halve wassende manen van zilver. Dit wapen heeft zijn oorsprong genomen uit het huis van WASSENAAR, dat drie halve manen voert, zijnde het groene veld de beteekenis van den naam der heerlijkheid.

GROENEVELD, voorm. kast. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en 1 u. O. van *Naaldwijk*, ruim ½ u. gaans W. van het Woud, aan de Achterkade.

In den oorlog van Vrouw JACOBA VAN BEIJEREN tegen Hertog JAN, haren oom, werd het slot, in het jaar 1420, verbrand. Thans is het een steenen boerenhuis. Men vindt er geene overblijfsels van oudheid meer, behalve eenige begroeide grachten, mogelijk weleer de vijvers der ridderhofstad. Zij beslaat, met de onderhorigheden, eene oppervlakte van 54 bund. 9 v. r. 89 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe MARIA ADRIANA VAN DER POT, huisvrouw van Jonkheer Mr. JOHAN WILLEM VAN VREDENBURCH, woonachtig te 's Gravenhage.

GROENEVELD, voorm. ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes*, 10 min. Z. O. van Eemnes-Binnendijks.

Deze voorm. ridderhofstad, welke onder hare vroegere bezitters telt den ongelukkigen REINIER VAN OLDENBARNEVELD, die wegens den aanslag

Digitized by Google

op het leven van MAURITS, Prins *van Oranje*, den 29 Maart 1623, te 's Gravenhage onthalsd werd, is thans eene buitenplaats, welke eene oppervlakte beslaat van 591 bund. 99 v. r. 1 v. ell.

Het fraaije huis, met koetshuis, nu orangerie, is in 1737, door den toenmaligen Heer van Eemnes, den Heer CORNELIS HASSELAAR, in de plaats van een ander huis geheel nieuw opgebouwd, naderhand is het nog met zijvleugels verfraaid. In 1797 door den Heer Jonkheer JOAN HUYDECOPER VAN MAARSEVEEN aangekocht zijnde, is deze plaats door aankoopen veel vergroot en verfraaid, zoodat zij tegenwoordig een der fraaisten van ons land mag genoemd worden, daarop wonen 24 huishoudingen, die alle op de plaats hun bestaan vinden. Men heeft er eene menagerie, zoo van in- als uitlandsch gevogelte. De tegenwoordige bewoonster Mevrouw JOHANNA LOUISA VAN TETS, douairière van Jonkheer JOHAN HUYDECOPER VAN MAARSEVEEN, die haar in vruchtgebruik bezit, spaart geene kosten om haar nog meer te verfraaijen en bij uitstek net te onderhouden. Zij is thans het eigendom van Jonkvrouw SOPHIA ADRIANA JOHANNA FABRICIUS, wonende te Amsterdam.

GROENEVELD, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie GROENVELD.

GROENEVELD, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. Z. van *Elburg*, gem. en 2½ u. N. O. van *Ermelo*, 1 u. W. ten N. van *Nunspeet*, waartoe het behoort, in de buurschap *Hulshorst*, ten W. van den straatweg.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 7 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer METAET, woonachtig te Harderwijk.

GROENEVELD (HET), buurs. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 10 u. Z. W. van *Assen*, judic. en adm. kant., gem. *Meppel*, bestaande uit 2 h. en 1 oliemolen.

GROENEVELDSCHE-POLDER, ook wel LAAG-HARNASCH, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gedeeltelijk gem. *Groeneveld*, gedeeltelijk gem. de *Lier* en gedeeltelijk gem. *Schipluiden*; palende N. aan den Woudschepolder, O. aan de Zijde, Z. aan den Oude-Lier-polder, W. aan de gem. Naaldwijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 271 bund. 84 v. r. 73 v. ell. Men telt er 6 h., waaronder 5 boerderijen.

De GROENEVELDSCHE-POLDER wordt door eenen molen, op de Monstersche watering, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Molenmeester, drie Schouwers en een Secretaris.

GROENEVELDSCHE WATERING, water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat aan de Noord-Westpunt van den Groeneveldsche-polder, bij de Monstersche-Heul, uit de Zwet voortkomt, en met eene westzuidwestelijke rigting, ten noorden van den Groeneveldsche-polder en den Galghoeks-tient heenloopende, zich in de *Groote-Zijlen* ontlast.

GROENE-WATERING, pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en gem. *Alkmaar*.

Deze pold. behoort tot de gecombineerde polders *het Overdie*, *de Kooymeer*, *de Achtermeer*, het GROENE-WATER en *de Klappolder*.

GROENEWEG, geh. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1 u. N. van *Gorinchem*, gem. *Hoog-Blokland*.

GROENEWEGEN, oudtijds GRONWEGEN, voorm. d. in *Zuid-Beveland*, *Beoosten-Yerseke*, prov. *Zeeland*.

Digitized by Google

GROENEWERT of GRUNEWERT, dus vindt men in eenen brief van OTTO VAN DER LIP, den vier en dertigsten Bisschop van Utrecht, van het jaar 1226, genoemd, een gedeelte van het eiland, over den nieuwen dijk (*ultra novum dicam*), in de par. van *Holten*, d. i.: een gedeelte van het land, dat nieuwelings door de Lek aangespoeld en nog niet bedijkt was, niet ver van *Houten*, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Thans is de gehengenis van dit eiland of nieuwland verdwenen, en men weet niet juist meer aan te wijzen, waar het gelegen heeft.

GROENEWOUD, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 5 u. O. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. Z. O. van *Bergum*, ½ u. Z. O. van *Oostermeer*.

GROENEWOUD, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, en 2¾ u. N. O. van *Leyden*, kant., gem. en 5 min. N. W. van *Woubrugge*; met 2 h. en 20 inw.

GROENEWOUD, hofstede of zomerverblijf in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. W. ten N. van *Loenen*, gem. en ½ u. N. W. van *Mijdrecht*, aan den Amstel.

Deze hofstede, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 19 v. r. 70 v. ell., wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door zekeren DIRK VALK, die het hoofd is van eene aldaar zich ophoudende secte, welke gemeenschap van goederen predikt, en zich den naam van Christelijke Broedergemeente geeft, doch zeer in verval is.

GROENEWOUD, oud adell. h., prov. *Utrecht*, binnen de stad *Utrecht*, aan de westzijde van de Oudegracht, tusschen de Bakkerbrug en de Bezembrug.

Dit huis is thans verdeeld in twee afzonderlijke gebouwen, het Groot-Groenewoud en het Klein-Groenewoud, waarvan het eerste tegenwoordig in eigendom bezeten wordt door den Heer H. C. VAN MOORSEL, en het andere door den Heer J. KORVEZEE.

GROENEWOUD (HET), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GROENENWOUD (HET).

GROENEWOUD (HET GROOTE-), h. in de stad *Utrecht*. Zie GROENEWOUD.

GROENEWOUD (HET KLEINE-), h. in de stad *Utrecht*. Zie GROENEWOUD.

GROENEWOUDE, anders WOUDENBERG, ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en ½ u. N. O. van *Woudenberg*.

Deze adell. hofstad schijnt gesticht te zijn in het jaar 1382, door WILLEM VAN GROENEWOUDE, in de plaats van het kasteel Woudenberg. Hij zal er zekerlijk ook zijnen naam aan gegeven hebben. Zijne nazaten hadden het in bezit tot het jaar 1459, wanneer het door LUBBERT en GERRIT VAN GROENEWOUDE overgegeven werd ten behoeve van ERNST TAETS VAN AMERONGEN. In het geslacht van dezen Heer is het huis gebleven, tot dat WILLEM TAETS VAN AMERONGEN, Heer *van Giessenburg*, het, in het jaar 1643, aan den Leenheer opdroeg, ten behoeve van MARIA DE HONDELING, weduwe van DIRK VAN ECK VAN PANTALÉON, Heer *van Lauwenreyt en Oud-Broekhuizen*, die het, ten zelfden dage, op haren zoon GERARD VAN ECK VAN PANTALÉON, Heer *van Oud-Broekhuizen*, overdroeg. Haar zoon BERTRAND VAN ECK VAN PANTALÉON gaf het huis, in het jaar 1670, over aan HENRIK JAKOB VAN TUYL VAN SEROOSKERKE, Heer *van Zuilen*, door wien het, in het volgende jaar,

Digitized by Google

opgedragen werd ten behoeve van MEGTELD VAN REEDE VAN RENSWOUDE, weduwe van GIJSBERT VAN HARDENBROEK, welke het terstond wederom overgaf aan haren zoon GIJSBERT JOHAN VAN HARDENBROEK, die, wegens deze ridderhofstad, in het jaar 1674, als Lid der Edelen en Ridderschap der provincie Utrecht, beschreven werd. Hij verkocht GROENEWOUDE naderhand aan den Heer BARTHOLOMEUS DE GRUYTER, Raad in de Vroedschap der stad Utrecht, in het jaar 1682, welke met dit huis verlijd is. In diens geslacht bleef het tot in het jaar 1836, toen het door eene zijner nazaten GERARDA ALEXANDRINA BOLS, verkocht werd aan Jonkheer HENDRIK DANIEL HOOFT, tevens Ambachtsheer *van Woudenberg* en Heer *van Geerestein*, woonachtig te Amsterdam. GROENEWOUDE was, als een Gaasbeeksleen, aan de provincie Utrecht leenroerig, en in het jaar 1537, bij de Staten, als riddermatig aangenomen, wanneer AMELIS UTEN ENG, als in huwelijk hebbende JOHANNA TAETS VAN AMERONGEN, weduwe van JOHAN BORRE VAN AMERONGEN, daarvan bezitter was. Het doet zich voor als een onderwetsch gebouw, met drie scherpe gevels, liggende in eenen ruimen vijver, omringd van aangename lanen en bosschaadjen. Boven den regtervleugel stond vroeger eene spits, van eenen dikken appel voorzien, doch deze is bij het herbouwen van het huis, in het jaar 1838, verdwenen.

Deze hofstad beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 36 bund. 98 v. r. 30 v. ell. De riddermatige jagt, daarbij behoorende en loopende over Ekeris, beslaat ruim 130 *bund*. De Heer van GROENEWOUDE heeft ook het regt, door het bestuur van Woudenberg, schouwe te doen houden over de Ekerisserdijk.

GROENEWOUDE, ridderhofstad in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie AMELISWAARD, veelal NIEUW-AMELISWAARD.

GROENHOUT, naam, onder welken het geh. VROENHOUT in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie VROENHOUT.

GROENHOVE, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. W. van de stad *Utrecht*, kant. en ½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. en 5 min. N. van *Zuilen*.

Dit buit. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 12 bund. 13 v. r. 54 v. ell., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door Mevr. de wed. JACOBSON, geb. VAN NES VAN MEERKERK.

GROENHOVEN, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 5 min Z. van *Leyden*, gem. en ¾ u. N. van *Soeterwoude*, aan den singel, tusschen de Koe- en Wittepoorten der stad Leyden.

GROENINGEN, oude naam van de stad GRONINGEN. Zie dat woord.

GROENINGEN, d in het *Boxenambt van den Lande-van-Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 10¼ u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, 1 u. Z. ten O. van *Boxmeer*, gem. en ½ u. N. W. van *Vierlingsbeek*.

Men telt er 76 h. en 440 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden.

De inw., die allen R. K. zijn, en hier eene kapel hebben, welke aan den H. ANTHONIUS is toegewijd, behooren tot de par. van *Vierlingsbeek*. Deze kapel wordt door den Kapellaan dier par. bediend.

Er is hier geene school, maar die te Vierlingsbeek wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen uit dit d. bezocht.

GROENINGSWAARD (DE OOSTELIJKE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan de gorzen tegen de Westkil, O. aan den Kalverwaard, Z. aan de Griendén, W. aan den Westelijke-Groeningswaard.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 17 bund. 76 v. r. 10 v. ell., en wordt door twee houten duikers, op het Geleigat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 el 4 palm boven A. P., en de hoogte der kade is 2 ell. 2 palm. oven A. P. Het poldertje wordt door de eigenaren bestuurd.

GROENINGSWAARD (DE WESTELIJKE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan de gorzen tegen de Westkil, O. aan den Oostelijke-Groeningswaard, Z. aan de Grienden, W. aan den Geleiwaard, en aan de Eerste partij van den Japenwaard.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 38 v. r. 20 v. ell., en wordt door een houten duiker, op het Geleigat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 el 40 palm. boven A. P. Het poldertje wordt door de eigenaren beheerd.

GROENLOE, oude naam van de stad Groenlo, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Groenlo.

GROENLO, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*; palende N. aan het kant. Lochem, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan het kant. Aalten, W. aan het kant. Doetinchem.

Het bevat de vier volgende gem.: Groenlo, Eibergen, Lichtenvoorde en Nede, beslaat eene oppervlakte van 24,581 bund.; telt 2170 h., bewoond door 2399 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 14,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GROENLO, gem. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en distr. *Zutphen*, kant. *Groenlo*, (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d.); palende W., N. en O. aan de gem. Eibergen, Z. aan de gem. Lichtevoorde.

Zij bevat de st. Groenlo, benevens het schependom Groenlo; beslaat eene oppervlakte van 906 bund. 23 v. r. 69 v. ell.; telt 349 h., bewoond door 456 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2300 inw., die hun bestaan vinden van eenige veenderij, welke men hier vindt; het weven in eene in 1835 opgerigte katoenfabrijk, katoenspinnerij en den handel in eijeren op Holland, welke laatste hier vooral zeer belangrijk is.

De Herv., die hier 300 in getal zijn, maken, met die uit de nabijgelegene buurs., eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zutphen*, ring van *Winterswijk*, behoort, 400 zielen telt, en door eenen Predikant bediend wordt. De eerste, die men hier als Predikant vermeld vindt, is Jacobus Frederici, die in het jaar 1598 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 opgevolgd werd door Johannes Wigelius. Van het jaar 1672 tot in het jaar 1838 werd deze gem. door twee Predikanten bediend, zijnde de eerste tweede Predikant aldaar geweest Willem Wagtendorp, die in het jaar 1685 naar Doetinchem beroepen werd. Na den dood van Lambertus Hermanus Abbing, voorgevallen op den 30 November 1838, is, bij besluit van Z. M. d. d. 23 December 1838, no. 78, bepaald, dat de tweede predikantsplaats hier, met den 1 Jan. 1839, zal worden gehouden opgeheven te zijn, en de Herv. gem. voortaan, door één Predikant zal bediend worden. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ruim 1800 aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* gerekend wordt, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt.

De Isr., van welke men er ruim 100 telt, maken eene ring-synagoge uit, welke zes bijkerken heeft, als ééne te Aalten, ééne

Digitized by Google

te **Winterswijk**, ééne te **Eibergen**, éénę te **Bredevoort**, éénę te **Dinxperloo** en ééne te **Wageningen**.

De stad GROENLO, bij verkorting meestal GROL of GROLLE, in het Lat. GROLLA geheeten, ligt 7 u. O. Z. O. van Zutphen, 4 u. Z. W. van Lochem, 2 u. Z. Z. W. van Borculo, aan de Slink, 52° 02′ 34″ N. B., 24° 17′ 1″ O. L. Men telt er binnen de muren der stad, 296 h., 1800 inw.

Het is zeer waarschijnlijk, dat het stadje den naam van GROENLO of GROENEHOOGTE gekregen heeft, omdat het met geboomte bezet geweest is. In oude brieven heet het gemeenlijk GRUNLOE of GROENLOE. In eenen brief van OTTO III, van den jare 1236, draagt GROENLO den naam van *curtis*, welke benaming van eene onzekere beteekenis is.

Van ouds is GROENLO eene heerl. geweest, voorzien van hooge geregtigheid aan den huize BORCULO toebehoorende. GROENLO werd in het jaar 1235 door OTTO III, Graaf *van Gelder*, gekocht van HENDRIK VAN BORCULO, en sedert, door REINOUD II, met muren omringd. In het jaar 1550 heeft Keizer KAREL V, het stadje met nieuwe grachten en wallen doen versterken. Naderhand heeft de Koning van Spanje, en vervolgens hebben de Heeren Staten de fortificatiën met halve manen, hoorn- en buitenwerken vergroot en versterkt, zoodat dit stadje gerekend werd onder de voornaamste vestingen der Nederlanden, en als den sleutel tegen Munsterland, hebbende behalve de door kunst gemaakte vestingwerken ook een natuurlijk voordeel van den grond, die rondom de plaats moerassig is. De stad had voor eenigen tijd nog drie poorten, doch deze zijn, in het jaar 1832, ten behoeve van den nieuwen steenweg afgebroken, en door bruggen met bekken vervangen. De werken zijn, voor zoo ver die nog bestonden, onder het bewind van den Hertog van Brunswijk geslecht, alleen aan den zuid- en den noordkant zijn nog bloote wallen, ook ontdekt men hier en daar nog de gedaante van eene enkele bastion. Aan den voet der voormalige wallen, heeft men eenen beplanten bedekten weg. De diepe grachten rondom de stad, zijn echter nog aanwezig.

De burgers van GROENLO genoten vroeger zeer vele voorregten, b. v. om in de geheele heerl. van Lichtevoorde, en voor een gedeelte in die van Borculo te mogen jagen, alsmede het regt van heide en weide en veenen in gemelde heerl., en in het Ruurlosche-broek. Zij waren vrij van tol aan het koerhuis te Deventer. Men heeft hier veel doortogt van koopgoederen op Munsterland en de omliggende plaatsen, waarom ook GROENLO, door het doortrekken van de troepen in 1813 en 1814 veel geleden heeft. De nieuwe aan te leggen straatweg van Zutphen naar de Pruissische grenzen, welke ook door deze stad zal loopen, belooft haar nieuw vertier.

Het **Stadhuis**, aan de *Markt*, is een in de jaren 1841 en 1842 hernieuwd en zeer doelmatig ingerigt gebouw.

De **Herv. kerk**, aan de *Lieveldestraat*, was vóór de Reformatie aan den H. CALIXTUS toegewijd, en wordt, naast die van Zutphen, voor de schoonste en grootste van het geheele arr. gehouden. Deze kerk was eertijds zeer rijk, volgens de lijsten daarvan nog voorhanden, bedroeg de waardij der goederen veel meer dan 150,000 gulden, maar die zijn, op zeer weinige na, welke nog onder het beheer van het domeinbestuur staan, sedert het jaar 1765 door het Gouvernement, van tijd tot tijd ten voordeele van het land verkocht. Den 12 Februarij 1836, werd de spits van den toren der kerk, door den bliksem getroffen, zoodat die toren geheel afbrandde, en de kerk en

Digitized by Google

het orgel zwaar beschadigd werden. Men heeft aanteekeningen gevonden, dat het orgel reeds vóór 300 jaren is aanwezig geweest. Het bestond uit een groot en een klein orgel. Het eerste moet zeer kostbaar zijn geweest, doch was geheel onbruikbaar geworden, toen men, in het jaar 1835, het kleine orgel uit bijdragen der gemeenten geheel vernieuwde. Nadat dit laatste door den brand van 1836 vernield was, is men er op bedacht geweest, om uit de stukken van het groote en het kleine orgel, een ander zamen te stellen, of uit de opbrengst daarvan een geheel nieuw te doen vervaardigen, waartoe vele fondsen zijn bijgedragen. In het jaar 1830 werd door Mejufvrouw Kraaijenhorst, wed. van den Heer E. H. Huyskes, volgens de begeerte van haren man aan deze kerk, eenen nog aan het Avondmaalservies ontbrekende zilveren schotel gegeven, en in het jaar 1834 door hare kinderen eene fraaije zilveren schenkkan, ten dienste van het H. Avondmaal. In eenen hoek der kerk hangt nog eene schilderij, ter gedachtenis van eene moeder, die, vier kinderen te gelijk ter wereld gebragt hebbende, ook aldaar met die kinderen begraven ligt. Het is een kladwerk, waarover echter, naar oude verhalen, eene kerkelijke twist is geweest, om de plaatsing in de kerk te beletten.

De R. K. hadden vroeger eene kerk buiten de stad, doch in 1784 werd er, ook met medewerking van de Herv. ingezetenen, eene kerk binnen de stad gebouwd. Aangezien deze kerk, welke in het jaar 1818 met eenen kleinen houten toren was voorzien, en tevens met een orgel prijkte, bouwvallig was geworden, werd er in het jaar 1836 eene geheel nieuwe gebouwd, welke, even als de beide vorige, aan den H. Calixtus is toegewijd; ook deze is van toren en orgel voorzien.

Voorheen waren hier twee Mannenkloosters, het Oude convent en het Nieuwe convent geheeten, doch deze zijn na de Hervorming geheel vernietigd.

De Synagoge is een afzonderlijk gebouw, ten tijde van Koning Lodewijk opgerigt, en gedeeltelijk uit eene milde bijdrage van dien Koning gebouwd.

Men heeft te Groenlo ook eene Latijnsche school, waar door eenen Rector aan 8 leerlingen onderwijs gegeven wordt; alsmede eene stadsschool.

Men heeft te Groenlo zes jaarlijksche beestenmarkten, welke gehouden worden, de eerste, den 1 Mei; de tweede, den 11 Mei; de derde, den 22 Junij, welke drie tevens paardenmarkten zijn; de vierde, den 24 Augustus; den vijfde, den derden Maandag in October, en de zesde, den 2 November, welke beide laatsten, vette beestenmarkten zijn, en zeer druk bezocht worden.

Na de pacificatie van Gent voegde zich dit stadje, even als de andere steden van deze landstreek, bij diegenen, welke de wapenen tot verdediging van vrijheid en godsdienst, tegen de geweldenarijen van de Spanjaarden, opnamen, maar toen de Graaf van Renneberg de zijde van de Vereenigde Nederlanden trouweloos verliet en tot den vijand overging, kwam, onder anderen, Groenlo ook in handen van laatstgenoemde.

In het jaar 1595 werd zij door Maurits, Prins *van Oranje*, belegerd, maar, op de aankomst van Mondragon, weder door hem verlaten. Twee jaren later, namelijk den 11 September 1797, sloeg hij zich andermaal voor deze plaats neder, waar achthonderd man voetvolk en drie kornetten ruiters, onder den Graaf Jan van Styrum, binnen lagen. Naarstig deed de Prins aan de verschansingen en loopgraven arbeiden: en eerlang het water der gracht aftappen, in welken arbeid, de

Digitized by Google

uitvallen der belegerden hem echter dikwijls belemmerden. Doch de Prins, de plaats hebbende doen beschieten met gloeijende kogels, waardoor wel zestig huizen in brand geraakten, en daarna vierentwintig stukken geplant hebbende tegen den wal, bewoog die van binnen tot de overgave, op den 26 September. De bezetting beloofde, binnen drie maanden, geene wapenen, aan deze zijde der Maas, te zullen voeren.

In het jaar 1606 werd Groenlo door de Spanjaarden, onder aanvoering van Ambrosius Spinola, belegerd en bij verdrag ingenomen. Het bleef in hunne handen tot in het jaar 1627, wanneer het, door de wakkerheid van Prins Frederik Hendrik, den Spanjaarden weder ontrukt werd. Dit vermaarde beleg nam eenen aanvang met den 20 Junij des gemelden jaars, zijnde de buitendien reeds aanzienlijke vestingwerken dezer plaats, gedurende het twaalfjarig bestand, door de Spanjaarden nog meer verbeterd. Het opperbewind was opgedragen aan Mathias Dulken, een oud krijgsman van beproefde dapperheid en vernuft. De bezetting bestond uit twaalf honderd man, behalve die, welke gedurende het beleg, uit de stedelingen werden aangenomen, en er was voorraad van leeftogt en koren genoeg om eenen langen tegenweer te bieden. De Prins had vast besloten den luister zijner nieuwe landvoogdij door de verovering dezer sterke en welvoorziene stad te vergrooten. Hij verdeelde zijn leger in drie kwartieren, waarvan eene afgestoken naar het Oosten, onder de bevelen van Graaf Ernst van Nassau, Stadhouder *van Friesland*. In het midden tusschen het *Zuiden* en het Westen, sloeg zich de Prins zelf neder. Het derde kwartier kleiner dan het andere, werd overgelaten aan het bewind van Willem van Nassau, Heer *van de Lek*. Daags nadat men voor de stad gekomen was, begon men het leger te verschansen en de loopgraven te openen, hetgeen alles met ongemeene wakkerheid en spoed geschiedde, aangezien de Oversten en Kolonels zich niet ontzagen, zelf de handen mede aan het werk te slaan. Nadat het beleg eenigen tijd geduurd had en de stad door het geschut benaauwd was, werd de Prins, door zijne verspieders, die uitgezonden waren, om de bewegingen des vijands na te gaan, verwittigd, dat Hendrik van den Bergh, Raad van State en van Oorlog, in dienst des Konings van Spanje, zijne troepen bijeen had verzameld en over de Lippe was getrokken, om de belegerde stad te hulp te komen. Hij was sterker dan de Prins, zoo wel in ruiterij als in voetvolk. De Prins stelde zich derhalve in staat, om hem wel te ontvangen, voornamelijk van den kant, waar men het meest voor den vijand beducht was. De vijand naderde allengskens; maar, nadat hij, bij helderen dag, den belegerden, door het lossen van eenige stukken geschut, een teeken gegeven had, dat er ontzet op handen was, begaf hij zich weder wat terug. Hij zag wel, dat de werken, waarmede de Prins zijn leger verschanst had, niet zonder het uiterste gevaar konden besprongen worden; maar, terwijl hij op allerhande middelen dacht, hoe hij best eene kans zou kunnen wagen, werden alle zijne aanslagen door eenen twist, onder zijn eigen volk ontstaan, verijdeld. Het geschil was gerezen onder de Italianen en de Spanjaarden, over den voorrang, omdat, volgens krijgsgebruik, de eersten de order hadden bekomen van het trekkende heer te geleiden, hetwelk de Spanjaarden, uit regt van heerschappij, meenden dat hun toekwam. Dit ontijdige geschil liep zoo hoog, dat de verbitterde gemoederen, noch door reden, noch door gebeden konden ter neder gezet en bevredigd worden. Het eenige, dat de Graaf in deze gesteldheid van

Digitized by Google

zaken nog overig bleef, bestond in het nemen van eene proef, of hij door eenen weg, waar het minste wacht gehouden werd, onderstand in de stad kon brengen; dan dit mislukte almede, en de daartoe afgezondenen werden met groot verlies terug gedreven. De hoop der belegerden op den Graaf VAN DEN BERGH dus vruchteloos zijnde, werd de stad door den Prins opgeëischt. De eerste maal gaf de Stedevoogd DULKEN, toen hem dit geboodschapt werd, een mannelijk antwoord, als of het gevaar nog verre was; maar niet lang daarna, op een herhaald aanmanen, van tot onderhandeling te komen, met den Raad der zijnen overwogen hebbende, dat de belegeraars tot onder de wallen waren genaderd; dat hij niet al te wel van schietgeweer voorzien was, en dat hij geene soldaten genoeg had, om het gevecht, dat van alle kanten te verwachten stond, te kunnen uitstaan, kwam hij, na een kort bestand en het leveren van gijzelaars over en weder, op het laatst van Augustus, tot een verdrag, dat de volgende voorwaarden bevatte: De inwoners werden hunne wetten en voorregten gelaten. Noch het uit- noch het intrekkende krijgsvolk zou iemand leed of schade doen. Hun werd vrij gesteld van den Koning van Spanje te verkrijgen, het regt om ten platte lande over en weder te gaan, levende voor het overige onder de heerschappij der Algemeene Staten. Degenen, die gezind waren te vertrekken, zouden toegelaten worden hunne goederen, binnen den tijd van een jaar, zonder belasting uit te voeren. De Aartsbisschop PHILIPPUS ROVENIUS werd vergund, met het zijne, binnen twee maanden, vrij uit te trekken. Alle overige Geestelijken en Kloosterdochters werd de keuze gelaten, van binnen de stad te blijven, of zich elders op eenen vreedzamen bodem neder te zetten, behoudende de vrucht der goederen, aan hen toegelegd. De bezetting zou uittrekken met paarden, wapenen, vaandelen, twee stukken geschut, en hetgeen tot het bedienen daarvan noodig was. De gevangenen van wederzijden zouden op vrije voeten gesteld worden zonder losgeld, mits alleen betalende de verteerde kosten. Alle oorlogsbehoeften en levensmiddelen, welke den Koning van Spanje toebehoorden, werden overgeleverd in handen van degenen, wien de Prins daartoe gesteld had, behoudende DULKEN hetgeen hij daarvan ten zijnen kosten had opgelegd. Ook den bewindslieden des Konings was het vergund, de goederen hun toebehoorende te mogen wegvoeren, en twee maanden om hunne zaken ten plattelande te vereffenen. De grootste schade, door de belegeraars in dit beleg geleden, was de dood van WILLEM VAN NASSAU, die met een kogel door den slaap van zijn hoofd was geschoten.

Sedert deze verovering is GROENLO aan den Vereenigden Staat gebleven, tot in het beruchte jaar 1672, toen LODEWIJK XIV, Koning van Frankrijk met zijne Bondgenooten, den Keurvorst van Keulen en den Bisschop van Munster, den Staat zoo onverwachts overviel. GROENLO kreeg zijne beurt in het begin van Junij, toen de Bisschop van Munster, BERNHARD VAN GALEN, zich voor dit stadje vertoonde, nadat hij zich van onderscheidene plaatsen in dat oord gelegen, meester had gemaakt. De plaats was toen wel versterkt, omtrokken met zes bolwerken, die door hunne hoogte, behalve de kerken, de stad en het stadhoudershuis dekten; alleen haperde er wat aan de walgangen, die een weinig te hoog lagen om de contrescarpen behoorlijk te bestrijken. Alles was anders in goeden staat, de grachten waren diep, met zes ravelijnen en zes halve manen, en het magazijn overvloedig van alles voorzien. Op de wallen stonden 22 stukken geschut op nieuwe affuiten, en voor de dienst bekwaam, doch het ontbrak aan genoegzame manschappen, want in

Digitized by Google

het geheel telde men er niet meer dan 600 koppen. De burgerij meest Roomsgezind, weigerde de wapenen op te nemen, en haakte naar verandering. Den 1 Junij had de Bisschop de stad berend, den 3 dier maand naderde hij haar, hetgeen echter de bezetting door sterk schieten zocht te beletten. In den nacht tusschen den 4 en 5 tapte hij het water af. GEORG TEENK was sedert vier en twintig jaren Bevelhebber binnen de stad. Hij gedroeg zich manhaftig genoeg, echter werd door Heeren Gecommitteerden, aan den Luitenant Kolonel TENGEL het oppergebied opgedragen. Deze eischte terstond de sleutels der stad, en nam het bewind in handen, hetgeen echter van korten duur was. Op den 8 Junij beschoot de Bisschop GROENLO, en wierp er vuurwerkende bommen en grenaten uit zeven mortieren in. Op den 9 deed hij het van eene andere batterij, daar het geschut van de stad dapper tegen speelde, waardoor een wagen met buskruid, nevens eenige vuurwerken enz., in de lucht vlogen. De Bisschop liet op dienzelfden dag de stad opeischen, door eenen Munsterschen Overste-Luitenant, in Tamboers kleeding, die aan zijnen arm een korf met eijeren droeg, dreigende, om de bezetting schrik aan te jagen, dat hij, indien zij zich weigerden overtegeven, de stad zoodanig zoude verpletteren, als men die eijeren kon doen. TENGEL antwoordde hem, dat hij over een paar jaar bescheid kon komen halen. Evenwel liet hij den krijgsraad vergaderen en droeg de opeisching voor. Het algemeen gevoelen was, dat men tweemaal vier en twintig uren uitstel, en eene wapenschorsing zou verzoeken, om middelerwijl den Prins van Oranje daarvan te verwittigen. Een Officier zou als gijzelaar naar buiten gaan, en een van den vijand binnen komen, zoo als geschiedde. Intusschen werd op lijfstraf verboden naar de Munsterschen te schieten, die nogthans met graven voortvoeren, en onder het zwijgen van het geschut, tot aan de grachten naderden. De vijandelijke Officier met TENGEL en den Burgemeester WECK, die te gelijk Majoor was, een tijd lang gesproken hebbende, vertrok weder naar buiten. Straks werden ook Gedeputeerden naar het Munstersche leger gezonden, zoo uit den krijgsraad, namelijk de Kapiteins BUX en KEPPEL, als uit de burgerij WECK, SCHUTTEN en HOLTBRANST. TENGEL beval hen een goed beding tot de overgave te maken, dat reeds wel half gesloten en onderteekend was, ofschoon TENGEL de voorwaarden niet wilde goedkeuren. Hij werd daarom door de burgerij gedwongen de sleutels aan haar over te geven, waarop zij de poorten openden, om den vijand in te laten. De Munsterschen bleven tot in den aanvang des jaars 1674, binnen GROENLO, wanneer zij, na het slechten der vestingwerken, vertrokken.

GROENLO heeft door den brand van April 1625, ook zeer veel geleden; meer dan 75 huizen werden door de vlammen verteerd.

Het wapen van GROENLO is van azuur (blaauw), beladen met eenen klimmenden leeuw van goud.

GROENLO (SCHEPENDOM), benaming van het gedeelte der gem. GROENLO, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Zutphen*, kant. *Groenlo*, hetwelk buiten de stad Groenlo gelegen is. Het bevat een gedeelte van de buurs. Avest, Eefsel, Lievelde en Zwolle. Men telt er 80 h. en 470 inw.

GROENSTRAAT, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., gedeeltelijk arr. en 2½ u. N. O. van *Breda*, kant. gem. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gedeeltelijk arr. en 6 u. W. Z. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 3 u. N. van *Tilburg*, gem. *Dongen*; met 19 h. en 110 inw. onder *Dongen*.

Digitized by Google

Het is eigenlijk een belommerde weg, waarvan de eene zijde onder *Dongen*, de andere onder *Oosterhout* behoort. Hij begint aan den weg van laatstgemelde plaats naar 's Gravenmoer, het Oosteind geheeten, en loopt omtrent lijnregt een half uur Z. W. tot aan de heide.

GROENSTRAAT, geh. in de heerl. *'s Hertogenrade*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 5 u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. W. van *Heerle*, gem. *Ubach-Over-Worms*.

Het is eigenlijk slechts het zuidelijkste gedeelte van het d. Waubach en telt 100 h. en 487 inw.

De Romeinsche weg, welke van de *standplaats Cortovallis* (denkelijk *Cortenbach*) over Gulick naar Keulen leidde (1), moet waarschijnlijk bij dit gehucht gezocht worden, de ligging en de benaming van de plaats geven aanleiding tot deze veronderstelling; men weet dat oude wegen, die niet meer gebruikt worden, dikwijls onder den naam van GROENSTRAAT of GROENENWEG voorkomen.

GROENSWAARD, streek gronds in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda*, gem. *Noord-Waddinxveen-en-St. Hubertsgeregt*, in den *Voorofsche-polder*; palende N. aan Peulijen, O. aan St. Hubertsgeregt, Z. aan het Zuid-Waddinxveen, W. aan den weg van de droogmaking van Noord-Waddinxveen.

GROENTERP, verkeerde spelling, waaronder het d. GREONTERP, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, op sommige kaarten voorkomt. Zie GREONTERP.

GROENTZINGEN, geh. in het balj. *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie GRENTZINGEN.

GROENVELD, ook wel GROENEVELD gespeld, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1 u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St. Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog*, 20 min. ten Z. O. van *St. Maarten*, waartoe het behoort; met 31 h. en 78 inw.

GROENWOUD, eil. in *Oost-Indië*, ten Z. van de *Straat-der-Molukkos*, beoosten Batalaja, en bezuiden het Hagediseiland.

GROEP, heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GROUP.

GROEP (DE), geh. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. Z. W. van *Hoorn*, kant. en ½ u. W. ten N. van *Purmerende*, gem. *Beemster*, aan de zuidzijde van den Volgerweg, bestaande uit drie h., eene smederij en eene wagenmakerij; met 30 inw.

GROES, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 4 u. O. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Oss*, gem. *Heesch*.

GROESBEEK, gem. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en kant. *Nijmegen* (7 k. d., 18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Ubbergen, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de Limburgsche gem. Mook-en-Middelaar, W. aan Heumen.

Deze gem. bevat het d. GROESBEEK, benevens de buurs. St Antonie, Bruk, Drul, Grafwege, Heikant, Heiland, het Nederrijksche-Wald, Nijerf en Plak.

Zij beslaat eene oppervlakte van 4485 bund. 7 v. r. 8 v. ell., telt 419 h, bewoond door 508 huisgez., uitmakende eene bevolking van

(1) Zie de kaart van PEUTINGER en het *Itinerarium Antonini* edit. WESSELINGH, fol. 375. Het gedeelte van dien weg, hetwelk door de prov. Limburg loopt, is beschreven in de *ontdekking van oude Begraafplaatsen*, *bij het Pruissische dorp Tudderen*, door onzen verdienstelijke medearbeider C. GUILLON, geplaatst in de *Algemeene Kunst en Letterbode van het jaar* 1842, No. 25 en 26.

ruim 2800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, maar ook wegens hunne wild- en houtstrooperijen berucht zijn. De handel, welke hier gedreven wordt, bestaat in granen, hout en bezems.

De R. K., die hier ruim 2700 in getal zijn, onder welke 1600 Communikanten, maken eene parochie uit, welke tot het apost. vic. van *Roermonde*, dek. van *Nijmegen*, behoort en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De Herv., van welke men er 100 telt, zijn gecombineerd met de gem. van *Heumen-en-Malder*.

Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. Groesbeek, is 2 u. Z. W. van Nijmegen, zeer schilderachtig gelegen. Men heeft er onderscheidene bergen, van waar men de heerlijkste gezigten op de vermaarde Mokerheide en ver omliggende streken heeft. Men telt er, in de kom van het d., 105 h. en 700 inw.

Er zijn hier geen hooilanden, de behoefte ten dezen moet in de naburige gem. gekocht worden, waardoor de veeteelt hier niet anders, dan voor eigen gebruik noodzakelijk, gedreven wordt. De gem. heeft veel bosch- en heidegronden. Door de zandige en hooge ligging vereischt de landbouw vele kosten, en bij drooge zomers, is de oogst niet voordeelig. Men heeft er eenen wind-korenmolen. Vroeger stond hier ook een wind-oliemolen, doch deze is afgebroken. In Februarij 1822, werd hier nog een wolf geschoten, welke dieren, hoewel vroeger menigvuldiger in deze streken, er thans in het geheel niet meer gezien worden.

De Herv. kerk is een doelmatig, doch vervallen gebouw, met eenen toren.

De R. K. kerk, aan de H. H. Cosmus en Damianus toegewijd, is in het jaar 1834 geheel nieuw gebouwd, in plaats van eene kerkenschuur, welke daar vroeger gestaan had. Deze kerk is van toren en orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 63 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den Zondag na Cosmus en Damianus.

Groesbeek was eertijds eene heerl., welke in naauwe betrekking stond met het Rijkswald, daar het uit oude oorkonden blijkt, dat de Heeren van Groesbeek, steeds Waldgraven (*syndici forestales* of *Nemoris comites*), geweest zijn. De hoeve Groesbeek, werd in het jaar 1040, door Keizer Hendrik III, aan den toenmaligen Waldgraaf geschonken, waarop deze en zijne nakomelingen den naam van Groesbeek, ontwijfelbaar naar de hoeve, hebben aangenomen. Uit het geslacht van Groesbeek, stamde onder anderen af Gerard van Groesbeek, die op de lijst der Luiksche Bisschoppen, als de negen en vijftigste is aangeteekend; hebbende geregeerd van het jaar 1565 tot 1580. Dit geslacht is in het bezit der heerl. gebleven, tot in het jaar 1699, toen de Vrijheer van Wachtendonk, daarvan door koop eigenaar werd, en zijne afstammelingen daarmede bij opvolging beleend werden, tot in het jaar 1768, in welk jaar Frans Karel, Vrijheer van *Loe van Wessen*, erfgenaam der familie Wachtendonk, Groesbeek aan de Staten van Gelderland verkocht, voor de som van ongeveer 98,000 gulden, behalve nog 6600 gulden voor het lossen der pandschap van de hooge heerl. Bij besluit van 27 Julij 1769, werd voorts verstaan, dat Groesbeek, als eene heerlijkheid, op zich zelve zoude blijven, en de rekenkamer er het hoog en laag regtsgebied uitoefenen zoude.

Tusschen den 18 en 19 Julij 1828 woedde hier een allerhevigst onweder, en werd een huis door den bliksem getroffen, waarvan het

Digitized by Google

voor zich ten spoedigste aan de belendende huizen mededeelde, zoodat, in minder dan één uur, dertien huizen in de asch werden gelegd.

GROESBEEK, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang*, 1½ u. Z. van Bloemendaal in de *Vogelenzang*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 60 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de wed. Mr. Johan Valckenaar, woonachtig te Bennebroek.

GROESBEEKSCHE-GEBERGTE (HET), keten bergen, welke een begin neemt in het Pruissische *Hoogewald*, zijnde eene houtstreek aan het Pruissisch domein behoorende.

Van deze bergketen zijn de Freudenberg en de Hemmendaalschekleſ de voornaamste, en bieden een ver uitzigt aan. Deze worden gevolgd door den St. Jansberg, den St. Martensberg, den Kiekberg en den Kloosterberg, welke, tot het hert. *Limburg* behoorende, een uitgestrekt gezigt op de beide oevers der Maas aanbieden, en de grensscheiding tusschen de Limburgsche gem. Ottersum, Middelaar en Mook, en de Geldersche gem. Groesbeek, maken. De aansluitende bergen, in de rigting naar Nijmegen, en onder de gem. Groesbeek liggende, zijn: de Laatberg, de Hoenderberg, de Muntberg, de Langenberg, de Uselenberg, de Bakkersberg, de Hogeklef en anderen, welke een ruim uitzigt over het Land tusschen Maas-en-Waal, de Betuwe, den Rijnstroom, Cleve, en omliggende plaatsen aanbieden.

GROESEND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4½ u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en ¼ u. N. van *Tilburg*; met 24 h. en 130 inw.

GROESKUILEN, geh. in de souvereine heerl. van *Gemert*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. van *Helmond*, gem. *Gemert*.

GROESSEM, d. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

GROESSEN, ook wel Groessen-in-het-Loo of Groessem genoemd, d. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, arr. en 2 u. Z. O. van *Arnhem*, kant. en ¾ u. W. van *Zevenaar*, gem. en ½ u. Z. van *Duiven*; met ongeveer 1300 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden.

Dit d. komt onder den naam van Gruosna voor, in eenen giftbrief van St. Altfricus, den negenden Bisschop van Utrecht, waarin hij het d. aan Graaf Rotgarius, tot eene wedergift voor zijne milde geschenken, heeft gegeven, om het gedurende zijn geheele leven te bezitten en er het vruchtgebruik van te trekken.

De inw. zijn schier allen R. K., en maken eene statie uit, die tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt.

In de kerk, aan den H. Andreas toegewijd, zijn drie altaren en ten minste drie vikarijen. De een, te weten die van St. Barbara, is met de pastorij vereenigd.

De weinige Herv., die men er aantreft, worden tot de gem. van *Zevenaar* gerekend.

GROESSEN-IN-HET-LOO, naam, onder welken het d. Groessen, op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie het vorige art.

Digitized by Google

GROESTHUIZEN, d. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*. Zie GROSTHUIZEN.

GROESTRA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en ½ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. ten Z. van *Berlikum*, ¼ u. N. W. van *Marssum*.

GROET, heerl. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Hargen-en-Camp*; palende N. aan de Zijpe, O. aan de heerl. Schoorl, Z. aan de Duinen, W. aan Hargen.

Deze heerl. bevat het d. Groet en eenige verstrooid liggende h.; beslaat eene oppervlakte van 318 bund. 83 v. r. 30 v. ell.; telt 33 h., bewoond door 39 huisgez., uitmakende eene bevolking van 180 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de boerderij.

De Herv., die hier ruim 120 in getal zijn, worden tot de gem. van *Schoorl-Groet-en-Camp* gerekend, welke in deze heerl. eene kerk heeft. Sedert het jaar 1586 maakte GROET met *Camp* eene afzonderlijke gem. uit, zijnde de eerste, die in de gem. Groet-en-Camp het leeraarambt heeft waargenomen, geweest JACQUES SCHAUTEET, die in het jaar 1568 herwaarts kwam, en in het jaar 1623 Emeritus werd. Doch na het vertrek van den Predikant, HENRICUS LODEWIJK MUNNIKKEBOLT, naar Uitgeest, hetwelk in het jaar 1804 voorviel, is die gem. in 1805, met die van *Schoorl* vereenigd geworden.

De R. K., die men er ongeveer 60 aantreft, onder welke ruim 40 Communikanten, behooren tot de stat. van *Schoorl*.

Men heeft in deze heerl. eene school.

Deze heerl. is van ouds, in zijn regtsgebied, met het d. *Petten* vereenigd geweest; doch werd, bij handvest van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, van den 16 Mei 1401, daarvan afgescheiden. Op den 17 November 1730 werd de ambachtsheerl. GROET, tot dien tijd toe met de grafelijkheid Holland vereenigd geweest zijnde, verkocht voor eene som van 6000 guld., aan DIRK TRIP, Oud-Schepen en Kolonel der burgerij van Amsterdam. Naderhand is eigenaar van deze ambachtsheerl. geworden GODFRIED ANDRIES ADRIANI, Resident van den Grootvorst van Rusland, als Hertog van HOLSTEIN GOTTORP, bij onzen Staat. In het laatst der vorige eeuw was Ambachtsheer JAN JACOB SADELIJN. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. CORNELIS VAN FOREEST, woonachtig te Alkmaar.

Het d. GROET of GROEDE ligt 2½ u. N. N. W. van Alkmaar, ½ u. N. N. W. van Schoorl. Men telt er in de kom van het d. 24 h. en 130 inw.

Dit d. moet reeds voor eeuwen in verval zijn geweest, aangezien wij vinden aangeteekend, dat reeds in het jaar 1399 de riemtalen van GROET met die van *Petten* van vijf tot twee verminderd werden, dit geschiedde uit overweging van den soberen toestand des dorps. Toen in het jaar 1422, de Schoorlsche dijk moest worden gemaakt, behoefde GROET daartoe niet meer dan twintig man te leveren.

Het Herv. kerkje is klein en met eenen spitsen toren voorzien; de ingang is zeer eenvoudig. De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den eersten Zondag in Augustus.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van azuur (blaauw), beladen met eenen leeuw van goud.

GROETERPOLDER, pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Hargen-en-Camp*; palende N. aan de Zijp, O. aan Schoorl, Z. aan het dorp Groet, W. aan den Hargerweg.

Digitized by Google

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 207 bund. 30 v. ell., alles schotbaar land; hij wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Dijkgraaf en drie Poldermeesters.

GROEVE (DE), vroeger OOST-SNELGERSMA, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en aan de zuid-oostzijde van *Appingedam*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene scheepstimmerwerf en onderscheidene tuinen. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van ongeveer 1 bund., worden thans in eigendom bezeten door onderscheidene particulieren, woonachtig te Appingedam.

GROEVE (DE), geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. W. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1 u. Z. Z. W. van *'t Zand*, ½ u. N. van *Zeerijp*, waartoe het behoort; met 14 en 90 inw.

GROEVE (DE), water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat, uit het *Schildmeer* voortkomende, met eene noordelijke, eenigzins noord-oostelijke rigting, naar Appingedam loopt, ten Oosten van welke plaats het zich in het *Damsterdiep* ontlast.

Het is het uitwateringskanaal van het Woldzijlvest, door een, in het jaar 1819 gegraven kanaal, met het Damsterdiep vereenigd en toen veel verdiept en verbreed.

GROEVE (DE), geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, kant., gem. en ¾ u. Z. W. van *Hoogezand*, onder Kropswolde.

GROEVE (DE), geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., gem. en judic. kant. en 3½ u. N. N. O. van *Assen*, gem. en ½ u. N. O. van *Zuidlaren*, nabij de plaats, waar de Oostermoersche vaart of Hunse zich in het Zuidlaarder-meer ontlast; met 16 h. en 90 inw. In 1836 is hier een korenmolen opgerigt.

GROEVE (DE ESSER-), meerstalletje in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie ESSERGROEVE.

GROGOL, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en regents. *Samarang*.

In September 1828 onthielden de muitelingen zich voornamelijk in dit distr. op. De Luitenant-Kolonel ROEST, tijdelijk met het bevel der troepen in die streken belast, zocht hen aldaar op, met oogmerk om hen te verdrijven. Bij den opmarsch der colonnes, werden het eerst een paar honderd muitelingen, tusschen het Grogolsche en het Woenkalsche gebergte aangetroffen, en hun geweervuur door eenige kanonschoten beantwoord, hetgeen hen tot wijken bragt. Bij deze ontmoeting werd de Kapitein GILLON, het tweede bataillon der expeditionaire afdeeling kommanderende, door een geweerkogel ligt gewond. Vervolgens rukten onze troepen tot het zuidelijke gedeelte van het Parische gebergte voort en namen daar positie; de vijand van die kanten, ten getale van 1000 à 1200 man, opdagende, en zich boogswijze zamentrekkende, werden eenige pelotons infanterie en Tidorezen als tirailleurs gezonden; terwijl het artillerievuur, door den Luitenant BURGERS goed bediend, hen ondersteunde. Het gevolg hiervan was, dat het terrein, zoo ver het oog konde bereiken, weldra van muitelingen gezuiverd was, zoo mede de ravijnen, in welke zij zich genesteld hadden, na welke verrigting de terugmarsch dan ook werd aangenomen. Door het terrein begunstigd, kwam, als naar gewoonte, de vijand gedeeltelijk weder opzetten om de achterwacht te verontrusten, doch werd door eenige kanonschoten in bedwang gehouden. Bij deze gelegenheid hadden zich

Digitized by Google

voornamelijk onderscheiden, de Kapiteins GILLON en COLLARD; de Luitenant KOCK, die de dienst van Adjudant verrigtte; de Luitenants LE BRON DE VEXELA en VAN SWIETEN, die de tirailleurs-pelotons aangevoerd en de voor- en achterwacht gekommandeerd hadden, alsmede de Sergeant BRONKHORST en de inlandsche Sergeant SOTA.

GROGOL, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. resid. en reg. *Samarang*, distr. *Grogol*.

Den 15 en 16 Julij 1828, deden de Majoor BAUER aan het hoofd van de vierde colonne, en de Kapitein NOTHOMB met het tweede bataillon der expeditionaire afdeeling en de daaraan toegevoegde inlandsche troepen, de eerste van Bligo en de tweede van Tempel, eene gecombineerde beweging naar dit gebergte, ten einde het zoo veel mogelijk van muitelingen te zuiveren. De Luitenant-Kolonel LEDEL, van deze beweging door den Majoor BAUER onderrigt, rukte mede van Mingier derwaarts op, en trof den vijand aan, welke den tweeden dag, na eenen hardnekkigen tegenstand, tot wijken en op de vlugt gebragt werd, terwijl het den eersten Luitenant-Adjudant van HOPBERGEN, met een gedeelte van het flank-bataillon gelukte, het vaandel van den Pangerang SOERO NEGORO in handen te krijgen.

GROGOL, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*.

Deze riv. uit het Buitenzorgsche afdalende, stroomt noordelijk tot aan de Chinesche graven, waar hare wateren gedeeltelijk door een kanaal oostwaarts op de velden achter het d. Doerie worden geleid.

GROGOL, d. en buitenplaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*.

GROGOLSCHE-GEBERGTE, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie GROGOL.

GROGON, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*.

GROGON, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en 2 u. Z. W. van *Batavia*, afd. *Bataviasche-Ommelanden*.

GROL, st. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROL, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie GROLLO.

GROLDA, naam onder welken de voorm. state GRALDA, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, wel eens voorkomt. Zie GRALDA.

GROLL, st. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROLLA, Lat. naam van de st. GROENLO in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROLLE, st. in het graafs *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROLLERHOLT, voorm. bosch. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, bij het geh. *Grollo*, onder *Rolde*.

Het was in vroegere tijden de zetel der Landschaps-Staten. Hier vergaderden de Landsdags-Comparanten, in de oudste tijden alle de voornaamsten des lands, en hielden er landdagen, raadplegende over de gemeenelands belangen. Het was een groot en digt bosch; op eene ledige plek waren de zitplaatsen in den grond uitgegraven, waarvan de overblijfselen nog eenigermate zigtbaar zijn in een jonger bosch, dat na de velling van het oude weder is geplant. Nog eenen geruimen tijd na de Reformatie werden de landdagen in genoemd bosch gehouden. Later nam het geseculariseerde klooster te Assen, even als den Etstoel, het hoogste regterlijk collegie, ook de Landschaps-Staten in zijne muren op, niet echter dan na groote moeijelijkheden en nadat

het algemeen bestuur, door de Unie gevestigd, een collegie van Gedeputeerde Staten en meerdere afwijkingen van de oud vaderlijke gebruiken, met moeite had doorgedreven.

GROLLO of GROL, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., adm. en judic. kant. en 2 u. Z. O. van *Assen*, gem. en 1½ u. Z. O. von *Rolde;* met 38 h. en 260 inw.

GROMBACH, voorm. naam van twee hofsteden, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*. Zie FEDDUM.

GROMBANG, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kediri*.

GROMPOL, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

Zij is in de oostmoeson bijna droog, doch levert in den regentijd overvloed van water op.

GRON (KERKI), naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. JOHANNA-MARGARETHA, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie JOHANNA-MARGARETHA.

GRON (LAND-VAN-SANTI-), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. houtgr. Wilhelmina, benedenwaarts aan den houtgr. Catharina-Frederika; 800 akk. groot.

GROND (NIEUW-), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Benineuburg, benedenwaarts aan de koffijplant. Akkerboom, 800 akk. groot; met 137 slaven. De Negers noemen haar NJOENGRON.

GRONDEN (VRIJMANS-), tuinen van vrijlieden (Negers en Kleurlingen) in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Kweeklust, benedenwaarts aan Paramaribo. Het noordwestelijk gedeelte van deze verwilderde tuinen, heet Kau-Knie, en het zuidoostelijk gedeelte aan de vaart naar de Saramacca, heet Bohm-Knie, bestaande meerendeels uit kappewieri (kreupelbosch).

GRONDEN-VAN-GOUDSWAARD, pold. in de prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDSWAARD (GRONDEN-VAN-) (1).

GRONDFELD, d. in het vrije rijksgraafs. *Gronsfeld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELD.

GROND-LEYSNER (NIEUWE-), houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad-van-Wanica*, ter regterzijde, als men komt van Poele-Pantjesbrug; palende N. aan de houtgr. Welbedacht, Z. aan den houtgr. Helena-Christina, 1500 akk. groot. Ook is er veeteelt en kweek van vogels, bananen en aardvruchten.

GRONDPOLDER-VAN-HEENVLIET, pold. in *Oostvoorn*, prov. *Zuid-Holland*. Zie HEENVLIET (GRONDPOLDER-VAN-).

GRONDSFELD, d. in het vrije rijksgraafs. *Gronsfeld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELD.

GRONENBERG, voorm. kast. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie GROENENBERG.

GRONINGEN, de noordoostelijkste prov. van het koningrijk der Nederlanden, bestaande 1° uit de heerl., die onder den naam van STAD EN LANDE of van STAD EN OMMELANDEN, eene prov. van de Republiek

---

(1) Alle de artikelen beginnende met het woord GRONDEN, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

der Vereenigde Nederlanden heeft uitgemaakt en destijds zamengesteld was uit: de Stad Groningen, met haar grondgebied, de Stadstafel geheeten; de Ommelanden, in Hunsingo, Fivelgo en het Westerkwartier verdeeld; de beide Oldambten, vroeger door den naam van Wold-Oldambt en Klei-Oldambt onderscheiden, en het Gooregt; en 2) uit het vroeger tot de Generaliteitslanden behoord hebbende Westerwolde, benevens de dorpen Bellingwolde en Blijham. Deze prov., thans naar hare hoofdplaats Groningen genaamd, grenst N. aan de Noordzee of de Wadden, N. O. aan den Dollart en de Eems, O. en Z. O. aan Oost-Friesland en Munsterland, beide Koningrijk Hannover, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan het voorm. riviertje de Lauwers, die het van Friesland scheidt, alsmede aan de Lauwerzee.

In de geschiedenis dezer provincie bespeurt men niet alleen eene overeenstemming, maar zelfs veel gemeenschap met die van het naburige Friesland, terwijl haar noordelijk en oostelijk, en dus grootste gedeelte trouwens, door een en hetzelfde volk, onder den gemeenen naam van Friezen bekend, ten allen tijde is bewoond geweest, hebbende het zuidelijke gedeelte, t. w. het Gooregt en Westerwoldingerland, waarvan het eerstgemelde oudtijds onder Drenthe had behoord, zich echter doorgaans aan de Friezen aangesloten. De bewoners van dit grooter gedeelte, de Overlauwersche Friezen, met welken naam zij van die ten W. van de Lauwers onderscheiden werden, waren even zoo vrijheidlievend van aard als de anderen, en hebben, sedert den tijd van Keizer Karel *den Groote*, die reeds, op het einde der achtste eeuw, begon te regeren, onder het bestuur hunner eigene Regenten, hunne vrijheid met allen ijver zoo verre gehandhaafd, dat zij, als behoorende tot het rijk, alleen 's Keizers oppermagt erkenden, zonder aan schattingen of eenige andere teekenen van volstrekte afhankelijkheid onderworpen te willen zijn. Keizer Hendrik III heeft het eerst, in het jaar 1040, het voorschreven zuidelijk gedeelte of het Gooregt, hetwelk toen behoorde tot het naburige graafschap Drenthe, aan de St. Maartenskerk te Utrecht, en aan Bernulf, den twintigsten Bisschop van Utrecht, met wien hij grootelijks bevriend was, geschonken, waarvan de oorspronkelijke giftbrief op het Rijks archief nog in wezen is; welke gift, in vervolg van tijd, door onderscheidene Duitsche Keizers is bevestigd (1). Tusschen de oudheidkundigen wordt reeds sinds vele eeuwen getwist, of de stad Groningen onder die gift mede begrepen zij geweest, of niet; wij willen dit niet beslissen; voor beide gevoelens kunnen gewigtige gronden worden bijgebragt. De zaak zelve heeft in allen gevalle, voor en na, bij de stad Groningen, grooten tegenstand geleden, daar zij niet wilde toegeven, dat de Keizer, met het Gooregt, ook hunne vrije stad aan den Bisschoppelijken stoel had gegeven of konde geven. De Bisschoppen stelden aldaar wel hunne Stedevoogden, hetzij dan alleen over het Gooregt, hetzij mede over de stad, aan, doch die dikwerf met de stad overhoop lagen, en, door heerschzucht aangespoord, niet zelden tegen hunne eigene Landheeren opstonden, waardoor onderscheidene oorlogen met verschillenden uitslag zijn gevoerd. Bovendien leeren de gedenkschriften dier Provincie, dat, hoewel de stad Groningen en het Gooregt den Bisschoppen van Utrecht in het kerkelijke onderdanig waren, de

(1) Zie over den giftbrief van 1040 Prof. A. Ypeij en Mr. H. O. Feith. *Oudheden van het Gooregt en Groningen, ontleend uit den giftbrief* van Hendrik III, *aan de St. Maartenskerk van Utrecht.* Gron. 1836, en *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande.* D. 1, bl. 107.

Digitized by Google

Ommelanders echter benevens die van het **Oldambt**, en **Westerwolde** de Bisschoppen van Munster voor hunne Kerkvoogden erkenden, als welke het geestelijk regtsgebied, van de eerste tijden af aan, gestadig over deze landen hebben uitgeoefend. Sommigen meenen, dat een gedeelte van het Oldambt, met Reyderland, in de veertiende eeuw, behoord hebbe tot de Diocese van Osnabrug (1). Wat de geschiedenis van dit gewest betreft, zoo hebben de Groningers zich telkens in de binnenlandsche beroerten der Schieringers en Vetkoopers ingewikkeld, welke, met het begin der veertiende eeuw, een aanvang hebben genomen; meer dan 200 jaren geduurd en schier den geheelen ondergang der landzaten, door wederzijds moorden, plunderen en branden, ten gevolge hebben gehad. Oorspronkelijk waren de Schieringers de vrijheidsgezinden, die niet wilden dulden, dat het volk door vreemde Heeren overheerscht werd, terwijl de Vetkoopers, die de meer aanzienlijke en rijkste landbezitters bevatteden, tot het aannemen van vreemde Heeren, waardoor zij meenden in hooger aanzien te klimmen, meer genegen waren. Deze beroerten waren wel het eerst in het Wester-Lauwersche Friesland ontstaan, maar sloegen weldra tot de provincie GRONINGEN en tot Oost-Friesland over, wordende in den beginne en doorgaans de Schieringers door de stad Groningen, en de Vetkoopers door de Ommelanden begunstigd. De Graven van Holland poogden zich van dezen verwarden toestand van zaken te bedienen, om ook deze landen onder hunne heerschappij te brengen, en wel voornamelijk, sedert de Wester-Lauwersche Friezen, in 1393, een verbond hadden aangegaan met FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, ten einde zich te verzetten tegen de onderneming van ALBRECHT, Hertog *van Beijeren*, die, destijds Graaf van Holland zijnde, eenen togt over de Zuiderzee naar hunne provincie beraamd had. Deze togt had desniettemin zijnen voortgang, en daar gemelde Hertog, door de voornaamste Vetkoopers ondersteund werd, slaagde hij zoo wel, dat hij in 1398 door de Wester-Lauwersche Friezen werd gehuldigd, en dat zelfs eenige Ommelander Heeren hunne kasteelen en bijzondere landgoederen niet alleen, maar zelfs de Ommelanden, waartoe zij geheel onbevoegd waren, aan hem als een leen opdroegen, en hem onder zekere voorwaarden tot hunnen Leenheer erkenden (2). Wat in de Ommelanden geschiedde, deden ook de magtige Hoofdlingen, GOCKINGA en HOUWERDA, in het Oldambt; zij droegen van dat landschap *den rechten eygendom* aan ALBRECHT op, *mit allen heerlicheyden, slooten ende gueden ten erfleen* (3). Deze onderwerping was echter van korten duur, want daar de Hollanders, door den sterken tegenstand der Schieringers, daarna geheel Friesland moesten verlaten, namen de Ommelander-Friezen de gelegenheid waar, om het geheele Hollandsche juk van de schouderen te werpen. De Vetkoopers in de Ommelanden, die het met den Hertog eens waren geweest, hierdoor hunne zaken verachterd ziende, namen tegen de stad, die doorgaans de vrijheidsgezinde Schieringers ondersteunde, hunne toevlugt tot Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM. Hieruit rees een

---

(1) DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, pag. 424 en 442. Eene oorkonde van 1276 bij *Niesert*, *Munst. Urkb.*, I, 78, schijnt daarmede in strijd. Zie ook LEOP. VON LEDEBUR, die *fünf. Munst. Gauen* enz. s. 74 en 75.

(2) Over den Hertog VAN BEIJEREN, zie den *Tegenwoordige staat van Stad en Lande* D. I bl. 113 en volg.

(3). DRIESSEN, *Monumenta Groningana*, pag 341.

nieuwe oorlog tusschen die van Utrecht en die van Groningen, welke een beleg der stad Groningen ten gevolge had, dat echter na eenige weken door de Bisschoppelijken weder moest worden opgebroken. De stad, bijgestaan door hare bondgenooten, keerde nu hare wapenen tegen de Edelen der Vetkoopers, en nam hunne sloten in, en, onder dezen, dat van Eelke Gockinga te Zuidbroek, den magtigsten Heer in het Oldambt. Dit kasteel werd verwoest, en de stedelingen besloten den dag dier inneming en verwoesting, in het vervolg, jaarlijks plegtig te vieren, te meer, omdat de ondergang van dat huis en het huis van Menno Houwerda, welke beide geslachten genoegzaam alleen in het bezit der heerlijkheden en regtstoelen in het Oldambt waren, deze landstreek in handen der stad leverde, welke daarvan, tot aan de omwenteling van het jaar 1795, in bezit gebleven is. Inmiddels bleef de Bisschop, zich steeds, uit krachte van den giftbrief van het jaar 1040, beschouwende, als wereldlijk Heer der stad, aandringen op de huldiging van Groningen, hetwelk daartoe niet wilde besluiten, zoodat de oorlog, onaangezien het door bemiddeling der Overijsselsche steden, in 1405, tusschen hen gesloten verbond, korten tijd daarna weder op nieuw begon uit te barsten. Het duurde echter nog tot in 1419, eer de Groningers, door inwendige verdeeldheden en de magt van den Bisschop, genoodzaakt werden, hem, overeenkomstig de oude aanspraken dier Kerkhoofden, voor Heer te erkennen, hoewel met behoud hunner regten en vrijheden, waarna de gezegde Bisschop, in het begin der maand Junij van datzelfde jaar, binnen Groningen, door de stad gehuldigd werd. Kort daarna onttrok zich nogtans de stad weder aan het Bisschoppelijk gezag, en herstelde zich in hare vorige vrijheid en onafhankelijkheid, alsmede in het bezit van het Gooregt.

Overgaande tot de aanspraken, welke de Hertogen van Saksen op het Groninger gewest gemaakt hebben, moeten wij op den voorgrond stellen, dat de Graven van Holland uit het huis van Beijeren, vermeenden regt te hebben op het Wester-Lauwersche Friesland. Toen dit graafschap, in 1433, uit het Beijersche in het Bourgondische huis was overgegaan, zocht Filippus *de Goede*, tegen den wil van Keizer Frederik III. dan ook al spoedig vasten voet in het Wester-Lauwersche Friesland te krijgen. Vervolgens werd Hertog Albrecht van Saksen, namens Keizer Maximiliaan, als voogd over zijnen zoon Filips van Bourgondië of Oostenrijk, algemeene Stadhouder over de Nederlanden, en eischte, in 1492, eerst uit naam der Graven van Holland, en daarna uit naam des Keizers, hulde en schatting van de Friezen. Over het Ooster-Lauwersche Friesland had noch de Graaf van Holland, noch de Hertog van Saksen, noch vroeger de Hertog van Beijeren eenig het minste regt. Zelfs had de Keizer nog, in het jaar 1474, uitdrukkelijk verklaard, dat de Ommelanden vrij waren en alleen aan het Rijk onderworpen, en had zelfs daarbij bevestigd het vermaarde verbond tusschen de Stad en de Ommelanden van 1473. De vrijheid der stad Groningen en hare magt in het Wester-Lauwersche Friesland was ten hove des Keizers zoo wel bekend, dat de keizerlijke Gezanten, afgevaardigd, om de Friesche onlusten te dempen, den Friezen in 1479 voorsloegen, het aanstellen van eenen Potestaat; en dat de Ridder Arnold van Loo afzonderlijk naar Groningen overkwam, en aan de stad voorstelde, dat de Keizer niet ongenegen was, om aan haar het gemelde potestaatschap op te dragen. Toen hij daarop naar Saksen terugkeerde, substitueerde hij zelfs inmiddels de stad in al de magt, hem bij lastbrief des Keizers opgedragen tot het regelen van alle zaken in Friesland, en beval den ingezetenen van

Digitized by Google

Friesland, om aan den Raad van GRONINGEN in die betrekking te gehoorzamen. In 1480 kwamen ARNOLD VAN LOO en de Goslaarsche Proost JOHAN VAN STEINBERGEN, als keizerlijke Afgezanten, weder in Groningen, en vertoonden aldaar eene keizerlijke bul, waarbij de stad Groningen verklaard werd *altijddurend Potestaat over Oostergoo en Westergoo*, en waarbij tevens *al de leden des Raads, nu en in het vervolg, verheven werden tot den Ridderstand, en hun het regt werd toegekend, om zilver en goud te munten.* Vermits de Keizer hiertegen echter bedong eene jaarlijksche som van 10,000 Rijnsguldens (14.000 guld.), en de stad, in deze onrustige tijden, geen kans zag om zulk eene aanzienlijke som, uit schattingen, in het Wester-Lauwersche Friesland te heffen, jaarlijks bijeen te brengen, zoo is van die zaak verder niet geworden.

Na dien tijd treedt eerst de Hertog VAN SAKSEN, als Erfpotestaat, te voorschijn, en tracht, als zoodanig, het bewind niet alleen over het Wester-Lauwersche Friesland te bekomen, maar ook over GRONINGERLAND en zelfs over de stad Groningen. Zijn vermeend regt bouwde hij op twee bullen van Keizer MAXIMILIAAN I, beide uit Freiburg, van den 20 Julij 1498, waarbij ALBRECHT VAN SAKSEN, wegens groote diensten aan 's Keizers vader, FREDERIK III, aan hemzelven en aan zijnen zoon FILIPS VAN BOURGONDIË bewezen, wordt benoemd, met en benevens zijne erfgenamen en nakomelingen, tot *Gubernator Frisiae*, met den titel van *Potestaat*, willende, dat daaronder begrepen zouden zijn: *nominatim partes has Ostergoam, Westergoam, Zerenwoldios, ditionem Groninganam, Ditmarsos littorales, Worstenses, Stellingwerrios.* Zoo staat in den eenen brief, en in den anderen: *quae hac tempestate vulgo vocantur Ostergow, Westergow, Sibenwalden, Grueninger Gebiete, Dittmarchen, Strantfriesen, Wurstfriesen, Stellingwarff.* Wat nu de Keizer verstond door *ditio Groningana* en *Grueninger Gebiete* is onzeker. De stad Groningen werd er niet in genoemd, terwijl de benaming van Groninger gebied kon slaan op onderscheidene landstreken, waarover deze stad, zoo in het Ooster- als Wester-Lauwersche Friesland, het gebied voerde. Naar gissing zou men misschien kunnen aannemen, dat er de Ommelanden door verstaan werden, maar ook, schoon minder waarschijnlijk de streken van het Wester-Lauwersche Friesland, waar de stad Groningen eenig en zelfs een groot gebied bezat, te meer, omdat de eerstgemelde bul voordraagt, dat Friesland, van aloude tijden her, gewoon was: *unum aliquem designare virum, gerendae Reipublicae idoneum, cuius imperio annuo omnes pareant, eumque* POTESTATEM *appellent;* welke woorden alleen op het Wester-Lauwersche en niet op het Ooster-Lauwersche Friesland, waar nooit *Potestaten* geweest waren, konden slaan. Doch hoe dit ook zij, zeker is het, dat de stad Groningen zelve, geene eigenlijke Friesche stad, daaronder niet kon worden verstaan, omdat over deze de Graven van Holland nimmer eenig regt hadden beweerd te hebben, maar wel de Bisschoppen van Utrecht, die dan ook, door de stad, in 1419, hoewel met geen gevolg van eenige duurzaamheid, als wereldlijke Heeren waren gehuldigd, en ook naderhand nog, door den drang der omstandigheden daartoe genoopt, waren erkend. Men voege hier echter nog bij, dat ook de Graven van Holland in deze willekeurige beschikking des Keizers geen genoegen namen, des er niet alleen onderhandelingen geopend werden tusschen den Hertog van Saksen en FILIPPUS I, Keizer *van Oostenrijk*, als Graaf van Holland, maar dat er ook eene formele overeenkomst, op den 17 Maart 1499, deswege tusschen hen tot stand kwam, waarbij FILIPS al zijn regt op Friesland den Hertog verkocht en overdroeg.

In dusdanigen toestand van zaken kwam ALBRECHT, Hertog van *Saksen*, in het jaar 1499, naar Friesland over. Hoewel hij terstond de Edelen der Schieringsche partij aan zijne zijde kreeg, en met hunne hulp door zijnen Overste, den vermaarden NITTERT FOX, tegen de Vetkoopers den oorlog voerde, kon ALBRECHT niets met vrucht ondernemen, vóór en aleer hij eerst de Groningers, die hem niet wilden aannemen en den Keizer het regt dier aanstelling betwistten, en ook sommigen der Ommelanders, die zich bij de Vetkoopers hadden gevoegd, bedwongen had. Ten einde hierin gereeder te slagen, ging hij, bij zijne komst in Friesland, eene verbindtenis aan met EDSARD, Graaf van *Oost-Friesland*, die, ten zijnen voordeele, eene afwending maakte, door de provincie GRONINGEN van achteren aan te vallen. Zoo lang deze verbindtenis duurde werd Groningerland door de beide vijandelijke legers deerlijk geplaagd. De stad moest zelfs, in de jaren 1500, 1505 en 1506, een beleg van den Saksischen Hertog doorstaan, die echter daardoor de stad niet kon meester worden. Dan toen de Groningers zich niet sterk genoeg achtten, om alleen twee magtige vijanden te blijven wederstaan, traden zij, den 24 April 1506, met Graaf EDSARD in een afzonderlijk verdrag, waarbij de stad hem als haren Beschermheer zou aannemen, onverminderd het regt des Bisschops van Utrecht, en behoudens hare vorige regten en vrijheden. De Graaf werd, dien ten gevolge, als Beschermheer binnen Groningen door al het volk gehuldigd op den 2 Mei 1506, hetgeen de Saks, wiens Stadhouder bij in de Ommelanden was, zeer euvel opnam. Hertog ALBRECHT, in het beleg vóór Groningen ziek geworden, is, den 21 September 1500, te Emden overleden, en werd in het bewind opgevolgd door zijnen zoon, Hertog HENDRIK, die naauwelijks deze groote verandering, welke buiten zijne kennis en toestemming geschied was, vernam, of hij besloot den Graaf van Oost-Friesland den oorlog aan te doen. Terwijl hij nu eenig krijgsvolk in de Ommelanden achterliet, ten einde deze, en zoo mogelijk, ook de stad Groningen tot onderwerping te dwingen, trok hij met het gros zijns legers over de Eems, in Oost-Friesland, dat daardoor het tooneel werd van eenen verderfelijken oorlog, welke eenige jaren geduurd heeft. In den beginne was Graaf EDSARD genoodzaakt, om alleen den Saksen tegenstand te bieden, die hem zoo veel werk veroorzaakten, dat hij zich met de zaken van Groningen en Ommelanden weinig bemoeijen kon. De Groningers zich derhalve van dezen hunnen beschermer als verlaten ziende, die, ter verdediging zijner eigene vaderlijke bezittingen, al zijn krijgsvolk noodig had, beproefden wel eerst zich met Hertog GEORGE, aan zijnen broeder HENDRIK in het bestuur over Friesland opgevolgd, te verdragen; doch, toen de Afgevaardigden, die zij den Hertog hadden toegezonden, om over billijke voorwaarden van vrede te handelen, onverrigter zake terugkeerden, en tevens de hulp, hun door FREDERIK VAN BADEN, destijds Bisschop van Utrecht, toegezegd, achterbleef, kozen zij den onrustigen en oorlogzuchtigen KAREL VAN EGMOND, Hertog van *Gelder*, tot hunnen Heer en Beschermer. Graaf EDSARD was reeds, vóór dat hij uit Groningerland was getrokken, in eene heimelijke verstandhouding met dezen Hertog getreden, die hem in 1514 dadelijk eenig krijgsvolk had toegezonden; daar echter deze met zijne grootste magt in Friesland viel, ten einde de Saksers eerst van daar te verdrijven, zoo als hem ook werkelijk naar wensch gelukte, kon men daaruit genoeg opmaken, dat Hertog KAREL meer voor had, zijn eigen voordeel te behartigen, dan Graaf EDSARD en de Ommelanders te helpen, waarom de gezegde Graaf dan

Digitized by Google

ook de stad van haren eed van hulde en trouw ontsloeg, en den Hertog tot Beschermheer liet aannemen, in handen van wiens Gecommitteerde, WILLEM VAN OIJE, de overheid en het volk, vóór het groot altaar in de St. Walburgskerk, den 3 November van het gezegde jaar, 1514, den eed van getrouwheid aflegden. Doch hiermede bekwam de Geldersche Hertog nog geen gerust bezit der heerschappij, daar de Saks nog niet vertrokken was en vele Ommelander Edelen, uit haat tegen de stad, zijne partij nog waren toegedaan. Ofschoon het kasteel, door Graaf EDSARD bij de Ooster- en Heerenpoort gesticht, door de burgers werd gesloopt, hield het nog tot 1518 aan, eer KAREL VAN GELRE het charter afgaf, bevattende de voorwaarden, met VAN OIJE ingegaan. Zijne heerschappij wordt gerekend te hebben geduurd tot aan het jaar 1530 of 1536, in welk tijdvak als zijne Stadhouders voorkomen eerst JASPER MARWIJK; in 1530 KAREL, een bastaardzoon van KAREL VAN GELRE; en in 1536 LUDOLF COENDERS.

Het inrukken der Gelderschen, wier wapenen overal bijzonder voorspoedig waren, had ten gevolge, dat GEORGE, Hertog *van Saksen*, na te vergeefs veel volk en geld verspild te hebben, om eerst de Friezen en daarna de Groningers te onderwerpen, in 1515, niet alleen deze landen ontruimde, maar bovendien zijn regt, als Erfpotestaat van Friesland en Groningen, plegtig overdroeg aan KAREL, Aartshertog *van Oostenrijk*, daarna als Keizer meest onder den naam van KAREL V bekend, in welke overdragt de stad Groningen, als blijvende beweeren, dat zij eene vrije stad was en geen Keizer over haar kon beschikken, geenszins bewilligde; doch welke niettemin door KARELS grootvader, Keizer MAXIMILIAAN I, goedgekeurd en bevestigd werd, waarop FLORIS, Graaf *van Egmond*, Bourgondische of nu Oostenrijksche Stadhouder van Holland en Zeeland, den 1 Junij 1515, naar Leeuwarden overkwam, om in KARELS naam wegens Friesland gehuldigd te worden.

Doch behalve dat KAREL *van Gelder* in Friesland zijnen aanhang had, en in het bezit bleef van de meesten door hem verwonnen steden, en daardoor vaste punten behield, om den oorlog in deze landstreek voort te zetten, waarin de vermaarde LANGE PIER, door zijn vrijbuiten op zee, hem bijzonder begunstigde, waren die van Groningen voor alsnog niet gezind, om van Heer te veranderen. Met dezen ging Hertog KAREL alzoo in 1520 op nieuw een verbond aan, krachtens hetwelk hij plegtig tot Erfheer van Friesland werd aangenomen. Daar hij nu bovendien vele steden van Utrechts Oversticht, namelijk Overijssel, veroverd, en daardoor ook de vijandschap van den Bisschop van Utrecht, FILIPS VAN BOURGONDIË, tegen zich verwekt had; en deze provincie zoo wel als het Nedersticht van Utrecht, in 1528, door Bisschop HENDRIK VAN BEIJEREN aan gemelden Aartshertog KAREL, wat het wereldlijke gebied betrof, was opgedragen, gaf dit weder nieuwe stof tot de verregaande verbittering, welke reeds sedert vele jaren tusschen KAREL, Hertog *van Gelder*, en het huis VAN OOSTENRIJK bestaan had.

Inmiddels was KAREL, Aartshertog *van Oostenrijk*, die, reeds in 1516, in plaats van zijnen vader FILIPS I, den Spaanschen troon beklommen had, in 1519, zijnen grootvader ook als Keizer opgevolgd, door welke verheffing hij hoe langer hoe gevaarlijker voor KAREL *van Gelder* begon te worden; terwijl de verbindtenis, door dezen laatsten, met FRANÇOIS I, Koning *van Frankrijk*, aangegaan, en waarop hij zoo zeer vertrouwde, hem weinig hulp had aangebragt. De Geldersche zaken gingen

diensvolgens, zoowel in Groningerland als in *Friesland*, dagelijks achter uit, ja zelfs zoo ver, dat hij genoodzaakt was, in 1528, met den Keizer een verdrag te sluiten, waarbij hij beloofde, zijne landen van den Keizer ter leen te zullen houden, om die, na zijn overlijden, op hem te doen vervallen. Niettegenstaande dit verdrag, zijn er na dien tijd nog vele vijandelijkheden tusschen hen voorgevallen, van welke de geschiedschrijvers breedvoerig melding maken. De Staten van het Groningsche gewest, geen uitkomst aan dezen oorlog ziende, en bovendien zich niet langer met hunnen eigen Landheer, die zeer willekeurig regeerde en der stad weinig genegen was, kunnende verdragen, namen in 1536, twee jaren vóór 's Hertogs dood, het besluit om Keizer Karel V tot hunnen Beschermheer aan te nemen, waardoor de Geldersche regering, welke omtrent 20 jaren geduurd en aan de provincie jaarlijks 30,000 guldens aan schatting gekost had, een einde nam. De Staten zonden alzoo twee Gevolmagtigden naar Brussel tot de Koningin weduwe van Hongarije, zuster van Keizer Karel, destijds Gouvernante over de Nederlanden, met last om hunne provincie den Keizer Karel en diens erven en nakomelingen, als Hertogen en Hertoginnen van Braband, Graven en Gravinnen van Holland, Erfheeren en Erfvrouwen van Friesland en Overijssel, aan te bieden, namelijk de heerlijkheid van Stad en Ommelanden van Groningen. Deze bezending werd met blijdschap door gemelde Koningin ontvangen, die niet draalde, om den Gouverneur van Friesland, George Schenk van Toutenburg, naar Groningen te zenden, ten einde aldaar in naam des Keizers gehuldigd te worden, zoo als zulks dan ook, den 7 Junij van dat jaar, plaats had, zijnde het perkamenten charter door den Keizer afgegeven, en te Groningen op de Archivenkamer nog gaaf, met het uithangend keizerlijk zegel in rood was, voorhanden, geteekend den 15 Junij 1536. Het verdient eene bijzondere opmerking, dat de Staten van dat gewest, aan geen Keizer, geen huis van Bourgondië of Oostenrijk, geen Koning van Spanje, de heerlijkheid hebben willen opdragen, maar uitsluitend aan eenen Vorst, die de opgenoemde vier Nederlandsche gewesten bestuurde, met welke gewesten zij zich dus, in zoo ver, onafscheidelijk verbonden, dat, als Karel of diens erven de heerschappij over die gewesten verloren, zij ook tevens ophielden Heeren van het Groningsche gewest te zijn. Deze, de gesteldheid der tijden in aanmerking genomen, inderdaad hoogst wijze en voorzigtige grondwet is nimmer uit het oog verloren, maar, zoo onder Karel als onder Filips, onafgebroken in kracht gehouden, zoodat de Hoofdmannen-kamer al hare mandaten en opene brieven wel uitvaardigde van wege den Keizer of den Koning, maar steeds met bijvoeging: als Hertog van Braband, Graaf van Holland, en Erfheer van Stad en Ommelanden voors. De daarbij bedongen voorwaarden behelsden onder anderen: het behoud hunner regten en vrijheden; eene jaarlijksche uitkeering van 12,000 guldens aan den Keizer uit 's lands schatkist; de slechting van alle vestingen ten platte lande, enz. Na dien tijd is deze provincie, gedurende eenige jaren, met Friesland en Drenthe, door een en denzelfden Stadhouder bestuurd, onder den algemeenen titel van Stadhouder over Friesland, tusschen het Vlie en de Eems, waarvan er zeven elkander zijn opgevolgd, als onder Karel V drie, met name, 1537, Georg Schenck; 1540, Maximiliaan van Egmond, Graaf van *Buren*, en 1549 Johan van Ligne, Graaf van *Arenberg*, die in den slag van Heiligerlee, ten jare 1568, sneuvelde, maar tot aan dien tijd Stadhouder was; en onder

FILIPS II vier, met name 1568 KAREL VAN BRIEMEN, Graaf *van Megen*; 1572 CASPAR DE ROBELS, Heer *van Billij*; 1577 GEORG VAN LALAING, Graaf *van Rennenberg*, en 1586 FRANÇOIS DE VERDUGO. De Stadhouder, CASPER DE ROBELS, heeft die groote omwenteling bijgewoond, door welke deze provincie zich van de Spaansche heerschappij ontsloeg; en ten gevolge waarvan de Staten-Generaal haar GEORGE VAN LALAING, Graaf *van Rennenberg*, als eersten Stadhouder namens de Staten, toezonden. Alhoewel echter de Staten der Ommelanden, reeds in Januarij 1579, tot de Utrechtsche Unie waren toegetreden, wilde dit ten aanzien van de hoofdstad Groningen, waarin nog vele Spaanschgezinden waren, zoo spoedig niet gelukken, doch LALAING teekende die voor de stad, in Julij 1579, welke daarmede een Lid der Unie werd. Dit was echter van korten duur, want, reeds op den 2 Maart 1580, viel RENNENBERG, op eene verraderlijke wijs, de zaak der Staten af, en bragt de stad Groningen weder onder de gehoorzaamheid van den Koning van Spanje. Hij zocht de Ommelanden daartoe mede over te halen, maar deze sloegen zulks af en bleven der Unie getrouw. Hij heeft nogtans geene vruchten van dit schandelijk verraad kunnen plukken, want hij overleed, na te vergeefs te hebben gepoogd Steenwijk te bemagtigen, reeds op den 23 Julij 1581, in den jeugdigen ouderdom van nog geen 31 jaren, zoo men wil, met het diepste berouw over eene daad, welke zijn leven, dat door vele goede hoedanigheden en talenten zoo roemrijk had kunnen zijn, voor eeuwig in de geschiedenis gebrandmerkt heeft. Na zijnen dood werd FRANÇOIS VERDUGO herwaarts gezonden, als Spaansch Stadhouder, hoewel over de stad Groningen alleen. De vereeniging van de geheele provincie tot één lid der Unie van Utrecht kwam niet tot stand vóór het jaar 1594, toen de stad door MAURITS, Prins *van Oranje*, andermaal voor de Staten gewonnen werd, en het vermaarde tractaat van reductie van den 23 Julij 1594, in het leger te Helpen, vóór GRONINGEN, gesloten, werd opgemaakt, om te dienen tot eene grondwet voor de zamenstelling en het beheer dier provincie (1). En dit is de reden, waarom deze provincie, onder den naam van STAD EN LANDE, als de laatste, welke in de Unie zitting nam, ook den laatsten rang onder de zeven Vereenigde Provinciën bekleed heeft.

Na deze reductie van Groningen, hebben MAURITS Prins *van Oranje* en zijn aangetrouwde broeder, WILLEM LODEWIJK Graaf *van Nassau-Dillenburg*, die voorheen reeds Stadhouder van Friesland was, en toen door de Algemeene Staten tevens tot Stadhouder van GRONINGEN-EN-OMMELANDEN aangesteld werd, in plaats van de Spaanschgezinden, andere ambtenaren benoemd, die, benevens de Hervormde godsdienst, ook de belangen van den vrijen staat waren toegedaan. Voorts hebben zij alle zaken, zoo de godsdienst als de regering betreffende, op eenen vasten voet gebragt, overeenstemmende met de gesteldheid der Stad en der Ommelanden. Niet lang daarna, namelijk in 1600, werd de provincie in onaangenaamheden gewikkeld met de Algemeene Staten, wegens verzuim van betaling van achterstallige gelden aan de Generaliteits kas, welke, ter oorzaak der zware oorlogskosten, binnen drie jaren tijds tot 400,000 guldens waren opgeloopen, weshalve Hunne Hoogmogenden goedvonden, te water met het leggen van oorlogschepen, en te lande, met het inleggen van soldaten, de provincie te executeren. De armoede der ingezetenen, die zoo veel in den Spaanschen

(1) Zie Mr. H. L. WICHERS, *Verklaring van het Tractaat van Reductie*, Groningen 1794.

krijg geleden hadden, maar ook de voortdurende twisten tusschen de beide Staatsleden, de Stad en de Ommelanden, waren de oorzaken van dien achterstand. De Generale Staten deden diensvolgens krijgsvolk, onder bevel van twee hunner Gedeputeerden, binnen de stad rukken, in weerwil en tot geen klein misnoegen der burgerij, aan wien het optrekken der wacht, te gelijker tijd, verboden werd. Beducht, dat het misnoegen van het volk somwijlen tot dadelijkheden mogt uitbarsten, lieten de Gedeputeerden ter plaatse, waar het kasteel van ALBA gestaan had, een ander kasteel bouwen, dat spoedig voltooid was, wordende Jonkheer KASPAR VAN EEUWSUM, met 800 man, als Gouverneur daarin ter bezetting gelegd. Doch daarna is dit verschil, dat zeer schadelijke gevolgen had kunnen hebben, in der minne bijgelegd, voornamelijk toen, in 1607, gemeld kasteel, met bewilliging der Algemeene Staten, geheel geslecht werd.

GRONINGEN raakte naderhand weder in geen klein gevaar, om van der Staten heerschappij te zullen afgescheiden worden, dat echter in tijds werd afgekeerd. Dit geschiedde in het gedenkwaardige jaar 1672, toen de Munstersche Bisschop BAREND VAN GALEN, trots geworden op al zijne overwinningen, in Overijssel en Drenthe behaald, en in de verbeelding dat voortaan niet ééne vesting hem zou kunnen weêrstand bieden, met zijnen bondgenoot den Keurvorst van Keulen eene kans op deze stad waagde, en met een leger van 22,000 man, den 9 *Julij*, zich daarvoor neder sloeg, doch niettegenstaande de stad van geene genoegzame krijgsbezetting voorzien was, bood de dappere Bevelhebber RABENHAUPT, bijgestaan door de manmoedige burgers, en door de Studenten der Hoogeschool, hem zoodanig het hoofd, dat hij zich genoodzaakt zag, na een beleg, hetwelk bijna zes weken geduurd had, met een groot verlies, den 28 Augustus, af te trekken.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, werd dit gewest met behoud van zijnen ouden naam, doch met bijvoeging van het voormaals tot de generaliteitslanden behoord hebbende Westerwolde, een departement, dat, bij de staatsregeling van het jaar 1798, met het grootste gedeelte van *Friesland* vereenigd werd, om het DEPARTEMENT VAN DE EEMS uit te maken. In het jaar 1801 werd echter het oude DEPARTEMENT STAD EN LANDE weder hersteld, dat bij de oprigting van het koningrijk Holland den naam van GRONINGEN bekwam. Nadat, ten gevolge van het traktaat van Parijs van 11 November 1807, het gezegde koningrijk met Oost-Friesland en Jeverland vergroot was, werd aan dit departement het gedeelte van Oost-Friesland, aan deze zijde van de Eems gelegen en gewoonlijk Reiderland geheeten, toegevoegd. Bij de inlijving van ons Vaderland in het Fransche keizerrijk, werd dit alzoo vergroote departement GRONINGEN nog met het departement *Drenthe* vereenigd, om het DEPARTEMENT VAN DE WESTER-EEMS uit te maken. Na de omwenteling van 1813 werd de voormalige provincie GRONINGEN, eene provincie van het Koningrijk der Nederlanden, zoo als zij dit thans nog is.

Hare grootste lengte van het W. naar het O. zal 15 u., en de grootste breedte van het N. naar het Z. 11 u. gaans bedragen; op sommige plaatsen is deze breedte evenwel slechts 5 u.

Zij beslaat ongeveer 27 v. m. in uitgestrektheid en bevat slechts ééne stad, zijnde Groningen, en 56 plattelandsgemeenten, waaronder de vlekken Appingedam en Winschoten benevens de vesting Delfzijl.

De prov. GRONINGEN is verdeeld in 233,098 perceelen, waaronder 30,115 gebouwde en 202,983 ongebouwde. De uitgebreidheid in bund. is

Digitized by Google

233,176, waarvan aan bebouwde gronden 182,292; aan groote wegen, kleine wegen, straten, pleinen, wallen, wandelingen enz. 2159; aan wateren, rivieren, beken, meren, grachten, vijvers, moerassen enz. 2748; aan heide, zeestranden, rivierstranden, velden, rietlanden, bieslanden, turfgronden enz. 45,977 bund.

Men had er op den 1 Januarij 1840 eene bevolking van 175,651 zielen. Bij die bevolking, bestaande uit 35,762 huisgezinnen, bewonende 28,479 huizen, waren van het mannelijke geslacht: 55,997 ongehuwden, 27,175 gehuwden, 3154 weduwenaars; van het vrouwelijke geslacht: 54,542 ongehuwden, 27,210 gehuwden, en 7575 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden betreft, waartoe zij behoorde, verdeeld worden in 159,572 Protestanten, 12,874 R. K., 3184 Israëlieten, en 21 tot geen der genoemde gezindheden behoorende.

Men telt in de provincie GRONINGEN 146 gem. der Herv., welke vier classes uitmaken, zijnde die van Groningen, Winschoten, Appingedam en Middelstum, hebbende 166 kerken die bediend worden door 157 Predikanten. — Ook is er eene Waalsche gemeente gevestigd te Groningen, met éénen Predikant, die de dienst waarneemt bij afwisseling, in eene der beide Gasthuiskerken.

In de prov. GRONINGEN zijn 5 gem. der Evang. Luth., als: Groningen, Pekel-Aa, Wildervank, Sappemeer en Winschoten. Zij behooren tot den ring van *Groningen*, en hebben 5 kerken, welke door even zoo vele Predikanten en eenen Proponent bediend worden. Van de Herst. Evang. Luth. bestaat er geen gem., even zoo min als van de Remonstranten. — Doopsgez. gem. telt men er 13, met 13 kerken en 14 Predikanten.

R. K. statiën zijn er 11, welke het Aartspr. van *Groningen* uitmaken. Zij hebben 12 kerken, welke door 12 Pastoors en 5 Kapellanen bediend worden.

Van de Israëliten zijn er, behalve 1 hoofdsynagoge, 8 ringsynagogen en 2 bijkerken, uitmakende het *synagogaal ressort van Groningen*.

Voor de regterlijke magt is GRONINGEN verdeeld in drie arrondissementen, als: Groningen, Winschoten en Appingedam, gezamenlijk 7 kant. uitmakende.

Men heeft er twee kiesdistrikten, welke de volgende hoofdplaatsen hebben:

Het 1e kiesdistrikt, hoofdplaats, Onderdendam.
» 2e » » Zuidbroek.

Voor de Nationale militie heeft men er 14 militiekantons, welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

1e militiekanton, hoofdplaats Groningen,
2e » , » Haren,
3e » , » Zuidhorn,
4e » , » Leek,
5e » , » Winsum,
6e » , » Middelstum,
7e » , » Loppersum,
8e » , » Appingedam,
9e » , » Hoogezand,
10e » , » Scheemda,
11e » , » Winschoten,
12e » , » Veendam,
13e » , » Oude Pekel-A,
14e » , » Wedde.

Digitized by Google

Ten opzigte van het onderwijs wordt GRONINGEN verdeeld in 6 schooldistrikten:

Het	1e schooldistrikt	telt	100	scholen.
»	2e »	»	25	»
»	3e »	»	26	»
»	4e »	»	41	»
»	5e »	»	37	»
»	6e »	»	18	»

Lagere scholen worden er alzoo in het geheel 247 gevonden.

Latijnsche scholen, van welke er 4 zijn, heeft men te Groningen, Appingedam, Veendam en Winschoten. Deze zijn gedurende het jaar 1840 bezocht door 55 leerlingen.

De voornaamste rivieren in deze provincie zijn, behalve de Hunse of het Reitdiep en de bijna geheel verdwenen Lauwers; de Fivel, zijnde een gedeelte van het Damsterdiep; de Westerwoldsche-Aa of Westwoldinger-Aa; en de Aa of Aha, ook wel Drentsche-Aa genoemd, maar thans, benedenwaarts, meer onder den naam van het Hoornsche-Diep bekend.

De provincie GRONINGEN heeft overigens eene menigte, meerendeels gegraven, kanalen en vaarten; als: het Damsterdiep, het Hoendiep, het Boterdiep, het Aduarderdiep, het Slochterdiep, het Winschoter- of Schuitendiep, het Termunterzijldiep, het Veendammer-en-Wildervanksterhoofddiep, het Pekelderhoofddiep en het zoo belangrijke Stadskanaal, hetwelk reeds eene lengte van ongeveer drie uren heeft bereikt, en alle jaren verder, in de rigting naar Ter Apel, en mitsdien naar de Munstersche grenzen wordt verlengd. Aan dit kanaal heeft zich reeds een dorp gevestigd met ééne Hervormde kerk, ééne Predikants- en ééne Schoolmeesterswoning, gebouwd bij het tweede verlaat, boven en beneden welk verlaat in 1842 en 1843, nog op grooten afstand, eene school met daartoe benoodigde Schoolmeesterswoningen, nieuw is gebouwd. Voorts zijn in deze provincie eenige kleine meren, als: het Leekstermeer, het Zuidlaardermeer, het Foxholstermeer en het Schildmeer.

De voornaamste zijl- en dijkbesturen in deze provincie zijn, de drie Gepriviligeerde Zijlvestenijen; als: 1°. het Zijlvest van de Drie Delfzijlen, uit eenen Oversten Schepper of President, veertien Scheppers of Leden en éénen Secretaris en Ontvanger bestaande, met eenen Waarman en Bode; 2°. het Winsumer- en Schaphalster-Zijlvest, bestaande uit eenen President-Schepper, elf Scheppers of Leden en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Zijlwaarder en Bode, en 3°. het Aduarder-Zijlvest, bestaande uit twaalf Scheppers of Leden en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Waarman en Bode. Deze drie, oudtijds zeer aanzienlijke corporatiën, hadden eene uitgebreide magt. Hunne vonnissen waren onderworpen aan appel en revisie, maar altijd onder elkander, zoo dat men van de zijlvestenij A kon appelleren, 1°. aan B en 2°. aan C, en wanneer men in deze drie vonnissen niet berustte, dan kon men revisie instellen voor 6 Reviseurs, te kiezen 2 uit A; 2 uit B en 2 uit C. Van deze laatste uitspraak viel geen hooger beroep; deze moest worden uitgevoerd, en daartoe de militaire magt worden verleend. Deze corporatiën hielden zich, zoo ten aanzien van hare judicature, als ten aanzien van hare orders en bevelen (in zijlroerige zaken) zelf onafhankelijk van de Souvereine Staten der provincie. Voorts heeft men 4° het Termunter-Zijlvest, bestaande uit eenen Overste-Schepper, zes Zijlvesten en negen Scheppers, met eenen

Secretaris én Ontvanger, zijnde de Overste-Schepper en de zes Zijlvesten met het dagelijksche bestuur belast; 5°. het Tien kerspelen Zijlvest, bestaande uit eenen President en negen Leden, met eenen Secretaris en Ontvanger, zijnde het dagelijksche bestuur opgedragen aan den President, den Secretaris en drie Leden; 6°. het Wold-Zijlvest, bestaande uit eenen President, drie Scheppers, negen Zijlvesters, eenen Secretaris en Ontvanger, en eenen Bode; 7°. het Wetsinger-Zijlvest, bestaande uit twee Scheppers, twaalf Zijlregters en eenen Secretaris, met eenen Bode; 8°. het Kommer-Zijlvest, bestaande uit drie Zijlvesten en eenen Secretaris, met eenen Bode; 9°. het Farmsummer-Zijlvest, bestaande uit eenen Overste-Schepper, vier Zijlvesten, en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Bode; 10°. het Oterdummer-Zijlvest, bestaande uit eenen Schepper en vier Zijlvesten; 11°. het Oostwolder-Zijlvest, bestaande uit eenen Schepper, drie Zijlvesten met eenen Bode; 12°. het Houwer-Zijlvest, bestaande uit eenen President-Schepper, twee Scheppers, zeven Zijlregters en eenen Secretaris, met eenen Bode; 13°. het Schouwer-Zijlvest, bestaande uit eenen President-Schepper, twee Scheppers, vijftien Zijlregters, eenen Secretaris, eenen Waarman, met eenen Bode. Bovendien bestaan in deze prov. de volgende dijkregten, welke worden bestuurd als: 1°. het dijkregt van Humsterland en de voormalige Saaxumer-Zijl, door zes Dijkregters en eenen Secretaris; 2°. het dijkregt van Usquert, door vijf Dijkregters; 3°. het dijkregt van Uithuizen, door twee Dijkregters; 4°. het dijkregt van Uithuizer-Meden, door drie Dijkregters; 5°. het dijkregt van Pieterburen-Wester-Nieland-en-Wierhuizen, door drie Dijkregters; 6°. het dijkregt van Wierum-en-de-Hooge-en-Lage-Paddepoel, door eenen President, twee Dijkregters en eenen Secretaris; 7°. het dijkregt van Ooster-Wytwert, door eenen President, vijf Dijkregters en eenen Secretaris; 8°. het dijkregt van de Vier-Buuren, door eenen President, zeven Dijkregters en eenen Secretaris; 9°. het dijkregt van Uitwierda-Biessum-en-Solwert, door eenen President, drie Dijkregters en eenen Secretaris; 10°. het dijkregt van Holwierda-en-Marssum, door eenen President, vier Dijkregters en eenen Secretaris, en 11°. het dijkregt van Farmsum, door twee en twintig Dijkregters, als: 3 Dijkregters voor Farmsum, 2 voor Weiwert, 2 voor Heveskes, 2 voor Oosterwierum, 1 voor Meethuizen, 3 voor Oterdum, 2 voor Appingedam, 1 voor Wirdum, 1 voor Amsweer, 1 voor Tjukwert, 1 voor Eelwert, 1 voor Opwierde, 1 voor Olinge en 1 voor Garreweer; zijnde de derde Dijkregter van Oterdum, als Representant van den Kommandeur van Oosterwierum, de President van het dijkregt, welk dijkregt onder het opzigt staat van den eigenaar van het huis van Farmsum, als Dijkgraaf.

Deze provincie is meermalen door geduchte watervloeden bezocht geweest, waarvan de oude kronijken en latere geschiedboeken ons de droevigste voorbeelden mede deelen, en waarvan men de bewijzen ziet, aan eene menigte kolken en verbrokkelde zeedijken, waarvan de overblijfsels, vooral in Hunsingo, bijna langs de geheele kust aanwezig zijn. De voornaamste dier watervloeden waren de St. Juliaansvloed van 1163, de Marcellusvloed van 1219, die van 1277, 1373, 1395, 1509, en onderscheidene anderen. Wij willen hier alleen vertoeven bij de vloeden van 1570, 1686 en 1717. In den eerstgemelden vloed, genaamd de vierde Allerheiligenvloed, ook de Allerzielenvloed, omdat hij op den 1 en 2 November 1570 inviel en twee etmalen duurde, leed Groningerland mede

aanmerkelijke schade. Het water brak bij Kremershorn het eerst door, en vloog, wel eene mans lengte over alle dijken, als eene zee landwaarts in, en men rekent, dat er in GRONINGERLAND toen 9000 menschen en 70,000 hoornbeesten verdronken zijn, en eene groote menigte huizen en schuren weggespoeld. Het grootste gedeelte van het land stond als eene bare zee, en vijf uren ver dreven menschen, zittende op daken van huizen, waarvan eenige in het Hooge land werden gedreven. Overal zag men er op balken, horden, hooibalken, stukken van huizen enz., in het water drijven, die de genade Gods en hunner evennaasten om hulp baden. Een tweede, en weinig verschrikkelijker watersnood trof het GRONINGERGEWEST tusschen den 12 en 13 November des jaars 1686, wordende deze overstrooming gewoonlijk de St. Martensvloed genaamd, om dat die daags na dezen feestdag voorviel, en ook wel de Groningervloed geheeten, daar dit gewest inzonderheid er door getroffen werd. In den avond van den 12 November woei het zeer sterk uit het Zuidoosten, gelijk het reeds eenige dagen had gedaan, waarbij een zwaar onweder, vergezeld van donder en bliksem, kwam; omtrent negen ure draaide de wind naar het Noordoosten, en kort daarna naar het Noordwesten. Deze storm dan, vergezeld van hagel, deed het zoute water, in dien bangen nacht of tegen den morgenstond, over alle dijken, naar men zegt, wel tot eene mans lengte, loopen en overstroomde in korten tijd bijna geheel GRONINGERLAND. Het allereerste trof dit ongeval het kwartier Hunsingo; vervolgens dat van Fivelgo (zie dat artikel). Voorts werden de beide Oldambten, het Gooregt en eindelijk het Westerkwartier overstroomd. Rondom de stad Groningen stond alles blank, en het water drong er zelfs op onderscheidene plaatsen in. Van de wallen zag men niets, dan ellende. Hier kermden eenigen, op zolders, daken, hooibalken en in boomen gevlugt, om hulp. Daar zag men schorteldoeken en lakens uitsteken, ten teeken van uitersten nood. Alom dreven lijken op het water. Velen werden op hunne bedden en in hunne verblijven, eer zij vlugten konden, door de indringende golven overrompeld. Bij menigten, moesten er op de zolders, twee en drie etmalen en langer, zonder eten of drinken, in koude en ongemak doorbrengen. Zeer velen dreven op hooiblokken, stukken van zolders of daken, planken, enz. rond, waarvan vele verdronken; eenigen, die hier en daar nog aandreven, werden wonderlijk, na veel hongersnood te hebben doorgestaan, geborgen, want de Regering der stad Groningen deed de burgerij, twee vaandels te gelijk, en zoo vervolgens bij beurten, met allerhande vaartuigen uitvaren, die dan ook ijverig in de weer waren, om menschen, vee en andere goederen te bergen. De kracht der zeegolven vernielde vele dijken. Van Delfzijl tot aan de Oude-Schans was weinig van den dijk te vinden, en te Oterdum spoelde de dijk zoodanig weg, dat oude grondvesten van huizen, die aldaar gestaan hadden, bloot raakten, ook vernam men dat onderscheidene stukken veengrond, zoo groot als huizen, tot aan de Nieuwe-Schans dreven, zoodat deze vloed voor de geheele provincie schrikkelijk was, en de rampen onbeschrijfelijk waren, want daarbij verdronken 1558 menschen, 1587 paarden en 7861 stuks rundvee, behalve al het andere, als schapen en varkens, waarvan men het getal niet vindt aangeteekend, mogelijk omdat het te groot was, of dat het niet was opgenomen, 631 huizen spoelden geheel weg, en 616 werden door de kracht des waters beschadigd. De derde hooge watervloed, GRONINGERLAND overkomen, is de jammerlijke *Kersvloed* van 1717, gezegd de zesde. Hoe groote schade deze vloed alom, en inzonderheid in de landen aan de Noordzee gelegen, heeft

veroorzaakt, is, helaas, genoegzaam bekend. Eenige dagen vóór kerstijd had het sterk uit het Zuidwesten gewaaid, en het zeewater daardoor uit den Oceaan door het Kanaal in de Noordzee zeer sterk opgejaagd. Toen nu de wind daarop, den 24 December, redelijk sterk uit het Noordwesten woei, waardoor al het water uit de volle Noordzee op de kusten en in de zeegaten moest loopen, veroorzaakte dit zware overstroomingen. In de provincie Groningen zag het, op sommige plaatsen, zelfs erger uit, dan in den zwaren St. Martensvloed, ook is het water bij dezen vloed, naar sommiger meening, in het algemeen, wel drie of vier voet hooger geweest, dan in vorige jaren, en het getal der verdronken menschen was mede zeer groot. De zwaarste rampen gebeurden in Hunsingo, Fivelgo en in de Oldambten. De stad Groningen had het water rondom hare wallen en poorten, doch binnen de stad stond het maar op eenige plaatsen, waarom ook eenige menschen zich op bovenkamers of zolders moesten bergen. Aangezien het land alom als eene zee was, en vele menschen in nood waren, wendde de Regering der stad Groningen groote zorgen aan, om die ongelukkigen te redden. Ook werden vele beesten met vaartuigen opgehaald, en te Groningen op openbare plaatsen, zelfs op de plaats der hoogeschool, en elders geborgen. Het getal der in deze provincie verdronken menschen beliep 2276, dat der hoornbeesten 11,666, dat der paarden 3200, dat der varkens 1305, en dat der schapen 21,214. Ook zijn er 1560 huizen zoo weggespoeld, als ten deele beschadigd (1).

Bij gelegenheid van zulke hevige stormen en vloeden uit de Noordzee, is in de laatste helft der dertiende eeuw en vervolgens de Dollart ontstaan, waarvan wij eene breedvoerige beschrijving hebben gegeven op dat woord, en waartoe wij dus thans den lezer verwijzen. Doch sedert de nood de inwoners tot de noodzakelijkheid gebragt heeft, om hunne zeedijken te verbreeden en te verhoogen, zijn dergelijke onheilen meer en meer afgenomen. Zelfs zijn, na dien tijd, de kusten, op vele plaatsen, vooral aan de noordzijde en aan den Dollart, merkelijk aangeslijkt en weder ingedijkt. Wij hebben op het art. Dollart de indijkingen opgenoemd, welke er sedert hebben plaats gehad, en de polders van de vruchtbaarste klei, welke de aanslijking uit den Dollart heeft doen ontstaan. Om van de oudere niet te gewagen, zoo is in 1695 ingedijkt de Kroonpolder, groot ruim 430 bunders; in 1740 de Stadspolder, groot omstreeks 400 bunders; in 1769 de Oostwolderpolder, groot tegen de 1190 bunders, en in 1819 de Finsterwolderpolder, groot ruim 1153 bunders; hebbende er in 1665 en 1701 achter Midwolde en Midwolderhammerik ook nog indijkingen plaats gehad (2). In het noorden der provincie zijn ook in vroegeren en lateren tijd onderscheidene polders ingedijkt en veel land aan de Noordzee ontwoekerd, welke echter, vooral de jongsten, meer zavelachtig en zandig zijn, hetgeen men toeschrijft aan de zandduinen op het nabij gelegen eiland Rottumeroog. In deze eeuw hadden aldaar nog drie inpolderingen plaats, als: in 1811 de Noordpolder; in 1827 de Uithuizerpolder, en in 1840 de Oostpolder. Aan de oevers van de Hunse of het Reitdiep, zijn in de

(1) Zie Martinus Schoockius, *de Inundationibus*, Gron. 1652. G. Outhof, *Verhaal van alle watervloeden*. Emden 1718.

(2) Zie Mr. H. O. Feith, *het Groninger Beklemregt*, D. II, 819.

Digitized by Google

vorige eeuw mede belangrijke inpolderingen tot stand gebragt, waarvan op den regter oever de Zuurdijksterpolder in 1729, en op den linker oever, die van het Ruigezand, in 1794, de voornaamste zijn.

Door de nabijheid der zee en de laagte van den grond is de lucht in de prov. Groningen veeltijds vochtig en veranderlijk. De spoedige afwisseling van warme en koude dagen, van koude avonden op warme zomerdagen en de vochtige lucht is der gezondheid nadeelig. Men neemt evenwel deze spoedige afwisseling minder op de zandgronden waar. De zomerhitte duurt er niet lang en is zelden drukkend, waardoor zij het ligchaamsgestel weinig verzwakt; doch op de klei ontwikkelt die hitte wel eens galkoortsen. Ook is er de winterkoude niet te nijpend; maar geeft de ligchaamsvezelen meer vastheid en veerkracht, zoodat de inwoners der prov. Groningen sterke menschen zijn, die eene goede gezondheid genieten, en, bij eene matige levenswijs, bij arbeid en beweging, oud kunnen worden. De vreemdeling vooral dient er zich tegen de koude behoorlijk te dekken.

De grond dezer provincie is algemeen vlak en voor een gedeelte laag; hij bestaat meerendeels uit klei- of aangeslijkten grond, welke heerlijke bouwlanden oplevert, inzonderheid in het Oldambt, in Hunsingo, Fivelgo en het Noordelijke gedeelte van het Westerkwartier. In het noorderdeel ziet men de bouw- en weilanden, zich gestadig afwisselen en hebben eenen hoogen, vetten en vruchtbaren grond, waardoor deze streek een der volkrijkste en meest bebouwde van het koningrijk is. Zuidoostwaarts vindt men belangrijke veenkoloniën, vroeger hooge veenen, door welker afgraving bouw- en weilanden zijn ontstaan, en waaraan zeven burgerlijke gemeenten haren oorsprong te danken hebben, wier welvarende dorpen en gehuchten thans nabij de 30,000 inw. tellen, en met negen Herv., drie R. K., drie Evang. Luth., twee Doopsgez. en drie Israëlitische kerkgebouwen prijken. In het Z., Z. O. en Z. W. van de stad, is de grond meestal hei en zandig, en hier en daar met houtgewas voorzien; ook liggen de landen, ten Z. in den omtrek van de stad, behalve die op den zoogenaamden Hondsrug of Bisschopsrug, doorgaans zeer laag.

De voornaamste voortbrengselen uit het dierenrijk zijn: paarden, die zelfs buitenlands wegens hunne schoonheid beroemd zijn, en waarin de handel van tijd tot tijd zeer levendig was. Men begint er zich meer op den aanfok van inlandsch ras toe te leggen, zoodat hier nergens dekhengsten van Borculo gevonden worden, wordende dit Friesche of inlandsch ras zeer gezocht (1); runderen, waarvan vooral in het voorjaar talrijke ladingen naar Holland worden verzonden (2), schapen, wier wol eenen aanmerkelijken handel naar andere provinciën en landen oplevert, hoewel zij niet geschikt is, om ze tot laken of hoeden te verwerken en alleen in de vijfschaftweverijen en tot kousen gebezigd wordt; gemeste en geslagte varkens, onder welke meer en meer de kleine zwarte varkens in gebruik komen, voert men uit het Gooregt en de Ommelanden, vooral uit het Westerkwartier, bij duizenden meest in December, naar de spekmarkt te Groningen. Hazen en patrijzen zijn er meer dan in eenige andere provincie, maar

(1) In het jaar 1833 zijn in de provincie Groningen meer dan 1000 veulens geworpen.

(2) Men berekent den uitvoer jaarlijks op wel 5 à 6000 stuks.

Digitized by Google

nemen door het groot aantal jagers, in talrijkheid meer af dan toe. Ook vindt men er, hoewel zeldzamer dan elders, vossen en otters. Bunsings en wezels treft men er zeer menigvuldig aan; doch zelden gervings, eene soort van dassen, en boschmarters. Op het eil. Rottum zijn wilde konijnen, welke men echter, om de schade aan de helmplanten veroorzaakt, meest uitgeroeid heeft. Van wild gevogelte heeft men korhoenders, doch deze zeer schaars; patrijzen; watersnippen; houtsnippen; ganzen; eendvogels; pijlstaarten; smeenten en tallingen of teelingjes, welke laatste in het najaar veel in de eendekooijen worden gevangen, enz.; van tam gevogelte: hoenders; eenden; ganzen, die men hier, op enkele plaatsen, in menigte vet mest; duiven en eenige zwanen. De bijenteelt schijnt er meer af, dan toe te nemen; doch de Drenthen komen in den bloeitijd van het koolzaad en van de klaver met duizende korven naar de provincie Groningen. De zeevisschers, die meest op de Zoltkamp wonen, brengen kabeljaauw; schelvisch; tarbot; schol; rog, en in het najaar oesters enz. aan. Garnalen en bot worden voornamelijk bij Finsterwolde, Bierum, Spijk, Uithuizen, Hornhuizen en aan de beneden oevers van het Reitdiep gevangen. Ook treft men de laatsten in het Zuidlaardermeer aan, maar deze valt klein. Uit de binnenwateren haalt men veel riviervisch, als: baars; snoek; karper; brasem; zeelt; voorn en paling; deze laatste, in enkele gevallen, in zoo grooten overvloed, dat men ze zelfs naar Engeland uitvoert.

Uit het plantenrijk vindt men er: koolzaad (winter- en zomer-); houweelzaad; lijnzaad; gerst (winter-, maart- en zomer-); tarwe; rogge; haver; boekweit; paardenboonen; groene en graauwe erwten; aardappelen, in groote hoeveelheid, de beste echter op de gemengde of zandachtige gronden van het noordelijk gedeelte van Hunsingo, als te Uithuizer-Meden, Uithuizen, den Andel, Kloosterburen, en in de omstreken; vlas; hooi; hout, doch weinig, en dan voornamelijk eiken-, ijpen-, beuken-, wilgen- en elzenhout; groenten; peulvruchten; aardbeziën; aalbeziën; perzikken; abrikozen; pruimen; appelen; peren, enz.

Het rijk der delfstoffen levert: turf; welzand; leem en klei, benevens kei- of straatsteenen, vooral op of bij den Hondsrug, en ook in Westerwolde (1). De hoofdbronnen van bestaan voor de inwoners dezer provincie zijn, behalve het turfgraven, zoo op laag als hoog veen, de verkoop van turf voor binnenlandsch gebruik; de belangrijke uitvoer daarvan naar Holland en elders; landbouw; veeteelt; scheepvaart, en handel, vooral in koolzaad, granen, vlas, aardappelen, rundvee, paarden, schapen, wol, varkens, spek, honig, was. Veel boter wordt hier gemaakt; maar ook Westphaalsche boter ingevoerd, met de Groninger boter vermengd, en, over Stroobos, naar Friesland uitgevoerd. Men heeft er zeer vele en groote scheepstimmerwerven; voorts andere fabrijken, als: moutwijn-, brandewijn- of likeur- en azijnstokerijen uit aardappelen; vellenblooterijen; hout-

---

(1) Men leze over de steenen, welke op den Hondsrug gevonden worden, Mr. H. O. Feith, *Redevoering, ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan van het departement Groningen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*, alwaar men, op bl. 66–72 der aanteekeningen, veel wetenswaardigs omtrent deze steenen vermeld vindt. Vooral raadplege men ook niet alleen over deze steenen, maar over de geheele natuurlijke historie der Provincie, de fraaije verhandeling in het eerste deel van Dr. R. Westerhoff en Dr. G. Acker Stratingh, *Natuurlijke Historie der Provincie Groningen*, Gron. 1839.

zaag-, olie-, pel- en andere molens; eene voortreffelijke loodwitmakerij, en eene belangrijke machinale stoom-vlasspinnerij, beide in 1840 eerst geheel nieuw in de stad opgerigt; enz.

De Provinciale Staten bestaan uit 36 Leden, van welke 12 door de Ridderschap, 12 door de stad Groningen en 12 door het platteland gekozen worden. Door de Provinciale Staten worden 4 Leden naar de Tweede Kamer der Staten Generaal gezonden. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen der prov. Groningen is verdeeld in vier kwartieren, zijnde het eerste en vierde kwartier, het wapen der stad Groningen, bestaande in een veld van goud, beladen met eenen dubbelen adelaar van sabel (zwart), dragende op de borst een schild van zilver, waardoor een streep of balk loopt van sinople (groen); het tweede en derde kwartier stellen voor het wapen, in 1582, door de Ommelanden aangenomen, en bestaande in een schild van zilver, beladen met drie schuinsche banden van azuur (blaauw), waar tusschen elf harten, staande een, vier, vier en twee, alles van keel (rood); wordende deze teekenen door sommigen verkeerdelijk voor bladen van waterleliën of pompebladen aangezien. Men houdt deze harten voor de elf onderkwartieren der Ommelanden, en de drie schuinsche banden, welke blaauw zijn, voor water, en wel voor de drie gepriviligeerde zijlvestenijen (1).

GRONINGEN, aartspr., dat zich over de prov. *Groningen* uitstrekt, en de volgende 11 stat. bevat, Groningen, Aduard, Appingedam, Bedum, Delfzijl, Op-den-Hoorn, Kleinemeer, Pekel-A, Uithuizen, Veendam-en-Wildervank en Winschoten. Men telt er 12 kerken, die door 12 Pastoors en 3 Kapellanen bediend worden, en 12,900 zielen tellen.

GRONINGEN, arr., prov. *Groningen;* palende N. en O. aan het arr. Appingedam, O. en Z. O. aan het arr. Winschoten, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan de prov. Friesland.

Dit arr., hetwelk uit de stad Groningen, de Stadstafel, het Gooregt en het Westerkwartier bestaat, is verdeeld in de drie volgende kantons: Groningen, Hoogezand en Zuidhorn; bevat 16 gem.; telt 12,549 h., bewoond door 15,259 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 74,000 inw., die, voor zoo ver zij buiten de stad wonen, meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GRONINGEN, kant, prov. *Groningen*, arr. *Groningen;* palende N. aan het kant. Onderdendam, O. aan het kant. Hoogezand, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan de prov. Drenthe en aan het kant. Zuidhorn.

Het bevat de drie volgende gem.: Groningen, Haren en Noorddijk; telt 6166 h., bewoond door 7735 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 36,300 inw., die meest hun bestaan vinden in handwerken, koophandel, fabrijken, en voor zoo ver zij buiten de stad wonen, in tuin- en landbouw.

GRONINGEN, klass., prov. *Groningen*, verdeeld in de volgende 4 ringen, Groningen, het Hoogezand, Zuidhorn en Grootegast. Zij bevat 40 gem., met 50 kerken, die door 45 Predikanten bediend worden, en telt ruim 57,200 zielen.

GRONINGEN, ring, prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*. Zij bevat niets dan de stad *Groningen*, men telt er ruim 26,800 zielen, en heeft er 3 hoofdkerken en twee gasthuiskerken, die door 9 Predikanten bediend worden.

---

(1) Zie Mr. H. O. Feith, Groninger [illegible], D. I, bl. 270 en D. II, bl. 186.

Uitbreiding van Groningen. Febr. 1905.

Onze correspondent schrijft:

Het plan van uitbreiding van de gemeente Groningen, dat reeds den 5den December 1903 den Raad werd ingediend, is thans, nadat de van verschillende zijden ingekomen adressen door den directeur der gemeentewerken zijn onderzocht, zoo ver gevorderd, dat door B. en W. in overweging kan worden gegeven om het gewijzigde plan op nieuwe kaarten te doen afbeelden en vermenigvuldigen en dan definitief vast te stellen.

Heden zullen alle bescheiden en de van particulieren ingekomen adressen tot wijziging het plan openbaar gemaakt worden, benevens een missive van de commissie voor de volkshuisvesting, waarin wordt opgemerkt dat van het standpunt der volkshuisvesting belang is dat de afstanden gelegen tusschen het centrum der gemeente en de wijken waar op den duur ook en vooral arbeiderswoningen zullen gebouwd worden, niet te groot. Verder wordt opgemerkt dat de uitbreiding wat te zeer in de richting Noord-Zuid werd gezocht, terwijl de afstanden Oost-West veel geringer zijn. Toch werd algemeen in de commissie de wensch geuit dat behoudens zeer buitengewone omstandigheden aan dit plan streng de hand zal worden gehouden. In het algemeen kan de commissie de aanneming van het plan van uitbreiding aanbevelen.

Van de van lieverlede van grondeigenaren ingekomen verzoeken tot wijziging, werden enkele voor inwilliging vatbaar geacht. In hoofdzaak is het oorspronkelijke plan, dat in vijf gedeelten is verdeeld, onveranderd gebleven. Voor het gedeelte aan den westkant der stad gelegen, tusschen Boterdiep en Reitdiep, is echter naar aanleiding van een adres van de Naamlooze Vennootschap Groningana een nieuw plan, IVb, opgemaakt. Het voorstel der vennootschap om een kanaal tusschen Boterdiep en Reitdiep te graven, werd minder wenschelijk geacht.

De verdeeling van de straten tusschen de trambaan aan den Singelweg en het ontworpen kanaal Damsterdiep—Boterdiep is eveneens belangrijk gewijzigd.

Wanneer de gronden in het plan opgenomen geheel zullen zijn bebouwd, dan zal de omtrek der stad ongeveer 12½ K.M. bedragen, dan is Groningen zijn een stad met fraaie buitenwijken, met pleinen, grootendeels rechtloopende straten van 30 à 50 M. breed, kleine plantsoenen, doorsneden door spoor- en tramlijnen en bewoond door meer dan 100.000 menschen. Maar voor het zoover is, zullen we zeker reeds diep in de 20ste eeuw zitten.

Evang. Luth. kerkgenoot-
roningen, Friesland,
and.
Groningen, Leeuwar-
, Kampen, Zutphen,
eer, Harlingen, Win-
Men telt er ruim 3300
dende door 12 Evang. Luth.
int beroept uit het Hersteld
ring is eene bijgemeente te
ulpprediker van Harlingen,

uitstrekkende over de ge-

nagoge van Groningen,
nd, Leek, Winsum,
en Pekel-Aa, benevens
ene te Nieuwe-Schans.

arr. en kant. *Groningen*
Adorp, O. aan Noorddijk
ogkerk.
met hare voorsteden, en
laat eene oppervlakte van
bewoond door 7089 huisgez.,
0 inw., die eenen niet on-
, de grootste markt van
in geheel ons rijk hebben.
aan in 12 boekdrukkerijen;
2 bierbrouwerijen; 2 azijn-
ijen; 1 zoutkeet; 1 stokerij
itfabrijk; 1 stoom- of ma-
blooterijen; 17 borstelma-
en; 19 kagchelmakerijen;
verijen; 32 wolkammerijen;
hagelgieterijen; 6 scheeps-
erij; 2 lijmkokerijen; 1 pot-
2 koordslagerijen; 5 olie-,
, 1 schors-, 1 tras-, 7 ko-
thans (1843) wordt opge-
er belangrijk, zijnde deze
van schepen voor de vaart
oor de vaart op Oost-Indië
er 2200 ton, te water ge-
le Oostzee, en wordt met
in- en uitklarende bodems

en of Greuningen, in het
uninga en Gruningia, ligt
an Leeuwarden, 19 u. N.
0 u. van de Hannoversche
grenzen, aan het uiteinde van den zoogenaamden Bisschops- of Hondsrug, op 53° 13' 12" N. B., 24° 14' 2" O. L. Zij is niet alleen de hoofdstad, maar zelfs de eenige stad der provincie.

Digitized by Google

De stad werd gebouwd aan de Aa, maar door de verlegging van de Hunse naar de stad, en door het graven van andere kanalen, loopen nu binnen hare muren: de Aa of het Hoornsche diep, de Hunse of het Schuitendiep, het Damsterdiep, het Boterdiep en onder hare muren het Hoendiep. De Aa en de Hunse vormen, door hare vereeniging binnen Groningen, een voor tamelijk zware schepên bevaarbaar water, bekend onder den naam van Reitdiep, waardoor de Groningers in staat gesteld worden, hunnen handel met eigene zeeschepen naar onderscheidene oorden van Europa te drijven, hetgeen echter door de verslijking dier rivier moeijelijker wordt. Ten Noorden is de stad omringd van zware kleilanden, die vooral, om hunne nabijheid aan de stad, schier alleen tot weiden voor vee gebruikt worden; terwijl ten Zuiden de zandige hoogte haar het voordeel geeft van tevens een overvloed van tuin- en warmoeskruiden op te leveren en het aangenaam lommer der boomen te doen genieten. Ook bezorgt deze hooge ligging haar een meer gezonde lucht, en bevrijd hare inwoners van de vrees voor overstroomingen, terwijl de opgenoemde rivieren haar niet alleen gedurig voorzien van frisch water, tot gerijf der brouwerijen en andere trafijken, maar ook, met de gegraven trekvaarten in het Fivelgo, Hunsingo en het Westerkwartier verbonden, gelegenheid geven, tot eene nuttige en voordeelige binnenlandsche scheepvaart. Wanneer men op deze gunstige ligging der stad let, dan moet men reeds op het denkbeeld komen, dat zij zeer oud is, en hare stichting zich in die tijden moet verliezen, toen dit gewest het eerst bewoond werd. De eerste bewoners konden althans bezwaarlijk in deze oorden eene geschiktere plaats vinden, om hen tegen de woede der golven te beschermen. Met zekerheid valt nogtans van die stichting niets te melden. Om haar echter, met den geleerden Alting (1), te houden voor die sterkte, welke de Romeinsche Veldheer Corbulo, ten jare 48 onzer tijdrekening, bij zijnen optogt naar de Cauchen, zou hebben gesticht, en wier inwoners hij van eenen Raad, Overheid en wetten voorzien had, komen ons de gronden, ontleend van eene groote gelijkheid van sommige stedelijke instellingen met de Romeinsche, niet voldoende voor. Evenwel is het zeker, dat zij onder onze oudste vaderlandsche steden behoort gerangschikt te worden. Voor de oudheid van Groningen en haren vroegen bloei, pleit hare geschiedenis, waarin zij reeds vroeg voorkomt, als eene magtige stad, met uitgebreiden handel en scheepvaart. In een charter van 1166 wordt hare graanmaat reeds vermeld; in 1220 komen hare kooplieden reeds op het eiland Gothland voor, en in 1284 is zij al onder de Hanzesteden opgenomen. Dit bewijzen ook de voorregten, aan hare kooplieden verleend door den Koning van Engeland, in 1257; door den Koning van Zweden, in 1285; door de Graven van Holland, in 1298, en anderen meer. Ook bevonden zich aldaar reeds in oude tijden onderscheidene gilden, welke naderhand dertig in getal waren, sommigen van het laatst der veertiende, maar meest van het begin der vijftiende eeuw. De oudste gildenrolle, die der kremers, dagteekent van het jaar 1362. Bij den algemeenen gildenbrief van het jaar 1436 werden er reeds dertien bevestigd (2). Dat de naam dezer stad moet afgeleid worden van zekeren Grunus, een

(1) *Not. Germ. Inf.*, T. I, p. 48.

(2) Men kan over deze voor de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkeling van Groningen, zoo oude als belangrijke instellingen raadplegen de *Dissertatio Historico-Juridica inauguralis de gildis Groninganis*, door den Heer Mr. H. O. Feith Jr., openlijk te Groningen, in 1838 verdedigd.

Trojaan, die, omtrent anderhalve eeuw voor Christus geboorte, daar of daaromtrent een slot gesticht en het naar zich zelven Grunusbergum of Grunusburgt zou genoemd hebben, is eene fabel, van alle waarschijnlijkheid ontbloot; meer grond is er voor het gevoelen, dat de stad Groeningen zou genoemd zijn, van de *groene velden*, welke haar omringen en dit is nog vermoedelijker, doordien het woord inge of ingen, in de oude Friesche taal en nog heden ten dage in Drenthe en Overijssel, een stuk hoog land beteekent. Dezelfde naamsoorsprong wordt ook aangewezen door het oude wapen van Groningen, zijnde een breede groene streep, op een blaauw veld, om te verbeelden een groenveld, tusschen twee vlietende wateren in de lengte uitgestrekt, door welke, zeer wel voegzaam de twee gemelde rivieren, het *Hoornschediep* en het *Schuitendiep*, gemeend kunnen worden, welke door deze stad gedeeltelijk van elkander worden afgescheiden, hoewel zij ook binnen de stad, zamenvloeijen.

In het jaar 517 werd, luidens het onzekere verhaal van een der kronijken, Groningen (in het Friesch Grins), met een houten staketsel omgeven; doch dit is zeker, dat zij, in het jaar 1110, ten tijde van Hendrik IV, in plaats van eenen houten heining, door eenen muur van baksteenen, voorzien van torens en poorten en eene diepe gracht, werd omgeven, bijkans in eene vierkante gedaante. Twee jaren later werd men genoodzaakt deze nieuwe vestingen weder af te breken, die echter vervolgens allengskens weder opgebouwd werden. De stad was omstreeks 1570 vierhoekig en had dubbele vesten, de binnenste van steen, doch de buitenste van aarde; eenen uitgestrektenwal, met boomen beplant en op zekere afstanden van torens en vestingwerken voorzien; voorts eene breede gracht en acht poorten, waarvan vier door rijtuigen konden gebruikt worden.

Gedurende den Gelderschen oorlog, toen het gebruik van grof geschut eerst was gemeen geworden, begon men de aarden bolwerken rondom deze stad te verzwaren, alsmede de stadsgracht te verwijden en te verdiepen, zonder dat zij daardoor van eenig belang vergroot werd. In dezen staat bevond zich Groningen, gedurende het felste van den binnenlandschen oorlog tegen de Spanjaarden, toen zij menige belegering en bestorming heeft moeten doorstaan. Dewijl ondertusschen die stad, in weerwil van al het vijandelijk geweld, aanmerkelijk toegenomen was, en vele inwoners, die binnen de vesten te bekrompen woonden, zich in de voorsteden en in den omtrek hadden nedergezet, nam men, in den aanvang der zeventiende eeuw, een besluit, om haar aanmerkelijk uit te zetten, ingevolge het bestek, door den Stadhouder Willem Lodewijk van Nassau, in 1607 daarvan ontworpen, hetwelk in het volgende jaar werd in het werk gesteld. De aanvang werd gemaakt aan de zuidzijde, tusschen het Hoornsche- en het Schuitendiep, van waar, wegens den hoogeren grond, de vijandelijke aanvallen meest te duchten waren. Aldaar werden in voorraad vijf groote dubbele aarden bolwerken, gemeenlijk dwingers genaamd, opgeworpen en vermits men begreep, dat aan het behoud van Groningen zoo veel gelegen was, dat men zonder die stad aan de oostelijke grenzen geene veiligheid voor het geheele land kon hebben, namen 's lands Staten het besluit, om haar, op dezelfde wijze, allerwege te versterken, waartoe zij gebruik maakten van het twaalfjarig bestand met Spanje, hetwelk den 9 April 1609 een begin nam; alzoo men nu niet behoefde beducht te zijn, van daarin door vijandelijke invallen te zullen gestoord worden. Men zette dit werk voort, tot aan het Reitdiep,

Digitized by Google

van daar noord-, toen oost- en vervolgens meer zuidwaarts, daar het tegen de vooraf gemaakte vijf nieuwe bolwerken stiet, zoodat het te zamen zeventien groote bolwerken uitmaakte. Door dezen uitleg is de stad meer dan de helft vergroot geworden, want behalve de aanzienlijke voorstad aan de oostzijde, werd nu een groot gedeelte ten Noorden, sedert dien tijd de *Nieuwe stad* geheeten, door deze omwalling, aan de *Oude stad* gehecht, nadat de oude muur, die eertijds ten Noorden en ten Oosten de stad besloot, met zijne ronddeelen of torens, schier geheel was afgebroken. In het jaar 1623 waren reeds de poorten dezer nieuwe vesting gereed, welke gedeeltelijk werden opgebouwd van de hardsteenen der gewezen abdij van Aduard. Met den arbeid aan de overige werken werd zoo sterk voortgevaren, dat zij in 1624 reeds voltooid waren, weshalven den 1 Mei des laatstgemelden jaars, door Burgemeesteren en Raden, aan die zeventien bastions, gelijk mede aan de aangelegde straten der *Nieuwe stad*, hunne namen gegeven werden. Eindelijk zijn in 1698 door den vermaarden Ingenieur en Generaal Menno van Coehoorn, omtrent een vierde uur bezuiden de stad, op de hoogte van Helpen, de zoogenaamde *Nieuwe werken* aangelegd. Deze beginnen aan het Schuitendiep, en, westwaarts gaande over den hoogen Bisschopsrug, eindigen zij aan het Hoornschediep. Zij bestaan uit drie van elkander gescheiden bastions van dikke muren opgehaald; die ook aan de binnenzijden versterkt zijn, ten einde niet van achteren, bij verrassing, te worden ingenomen, en deze zijn aan elkander gehecht door eene *linie*, die tot de twee genoemde voorbij loopende rivieren reikt, en welke voorzien is van eenen bedekten weg en contrescharp; hebbende op het oosteinde een vierkant reduit, en twee op het westeinde Aan de zuidzijde had de stad des te meer versterking door de kunst noodig, dewijl zij daar geen voordeel van de natuur heeft, gelijk ten Oosten, Westen en Noorden, waar zij meerendeels met lage landen omringd is, welke men kan doen onder vloeijen. Ten zelfden einde zijn de vijf zuider bolwerken, die door dit nieuwe werk van Coehoorn gedekt worden, na dien tijd, nog aanmerkelijk verhoogd, en van binnen met aarde gevuld, waartoe gebruikt werd de aarde der gracht en der daarvoor liggende oude conterscharp, dewijl de gracht aan dien kant zeer is verbreed geworden.

De stads kapitale wal vertoont zich dus wel van rondom, maar meest aan deze zuidzijde, zeer hoog, zoodanig dat hierdoor het gezigt op de binnen de stad staande huizen verhinderd wordt en niet dan de torens en sommige der gebouwen daar boven uitsteken.

De platte grond der stad is langwerpig en vertoont de gedaante van eene peer, waarvan de dikte naar het Zuiden en de spits naar het Noorden gekeerd is. Het beloop der gracht, welke de stad eertijds omringde, en die nu eene binnengracht geworden is, vertoont de gedaante van een langwerpig vierkant, welks langste zijde zich oostelijk en westelijk en de kortste zijde noordelijk en zuidelijk uitstrekt. Toen was de stad naar den ouden trant, niet anders dan met eenen enkelen muur, die eenige ronddeelen of uitspringende ronde torens had, versterkt, hebbende, langs den buitensten omgang, 2618 schreden in den geheelen omtrek, de voorsteden daarbuiten gesloten.

De stad heeft thans acht poorten, als: de Boteringepoort en de Ebbingepoort in het N., de Steentilpoort en het Kleinpoortje in het O., de Oosterpoort en de Heerepoort in het Z. en de Aapoort en de Kranepoort in het W. Het Kleinpoortje dient slechts voor voetgangers. Behalve deze vond men vroeger binnenwaarts

Digitized by Google

nog twee poorten van de oude versterking, als twintig of dertig schreden van de Nieuwe-Apoort éêne, die den naam droeg van Oude-Apoort, gesticht in 1517, en op het einde der Oude Poelestraat éêne, bekend onder den naam van Poelepoort, gebouwd in 1536. Het metselwerk van beide poorten, maar vooral dat van de Poelepoort was zeer net en kunstig, en werd door alle vreemdelingen en kenners bewonderd. Deze beide poorten zijn lang ingerigt geweest tot bewaarplaatsen voor schuldenaars, en tot gevangenhuizen voor burgers, die misdreven hadden, of daarvan beschuldigd werden, waarom op ieder daarvan een Raadsdienaar als Cipier woonde; doch in den zomer van het jaar 1828 werden beide afgebroken, nadat van elke poort twee teekeningen waren gemaakt, welke vervolgens in plaat zijn uitgegeven.

Aan de oost- en noordzijde der stad vindt men wel singels, maar uit hoofde van den kleibodem onbeplant; aan de noord-oostzijde mist men den singel, doch een fraaije buitensingel loopt van de Ooster- tot bijna aan de Aapoort, waar de weg langs de gracht met boomen is beplant. Het gebrek aan wandeling bewoog de Regering om eene groote kamp lands tusschen den Heerenweg en den Oosterweg te koopen, en tot een sterrebosch aan te leggen, gelijk ook de beide gemelde wegen, tot aan de nieuwe werken, met eiken en beuken te bezetten, welk hout, vrij welig groeijende, den stedeling eene aangename wandeling verschaft, waartoe ook dienen de met ijpen beplante wallen, van waar men een schoon gezigt heeft op de omliggende landouw. De grootte der stad, na den uitleg in de zeventiende eeuw, waardoor ten Noorden eene groote ruimte, en ten Oosten de oude voorstad van het Schuitendiep er binnen gebragt werden, is vrij aanmerkelijk, daar de wal den wandelaar anderhalf uur bezig houdt. De lengte, van de Heerepoort tot aan de Boteringepoort, is een klein half uur gaans, maar die van de Steentilpoort tot de Aapoort iets minder. Naar gelang echter van die ruimte, is de stad, zoo als zij nu is, niet sterk bebouwd, wegens de grootte van sommige tuinen, opene plaatsen en markten, doch de oude stad is zeer digt betimmerd. Voorts heeft zij doorgaans regte straten, is zeer regelmatig, als loopende al de hoofdstraten op de Grootemarkt en daaraan gelegen Vischmarkt uit, en zij behoeft, zoo min ten opzigte van fraaiheid der gebouwen, als van aangename gelegenheid, voor eene van Neerlands steden te wijken.

Groningen wordt binnen hare muren doorsneden met grachten, naar de wijze van vele Nederlandsche steden, met fraaije linden beplant, waardoor zij eene druk bezochte wandelplaats opleveren. Buiten het Damsterdiep en het Boterdiep vormen het Schuitendiep en de Aa, daar zij behalve de eigenlijke zamenloop, nog door een gegraven grift, het Zuiderdiep genaamd, vereenigd zijn, een eiland, hetwelk men gewoonlijk voor de oude stad houdt, terwijl men de daar buiten gelegene huizen rangschikt tot de nieuwe. Over deze opgemelde grachten liggen achttien bruggen, waaronder drie van hout. Wegens de stoutheid van het werk, munt uit de gemetselde Boteringeboog, gemaakt in 1703, die in het midden eene zoo geringe dikte heeft, dat iemand, onkundig van hetgeen een welingerigte boog dragen kan, schrikt als hij in den zomer twee of drie hooiwagens te gelijk, waarvan ieder gemeenlijk twee duizend ponden voert, er over ziet rijden; zijnde deze boog lang 39 voet en 4 duim. (9 ell. 7 palm. 5 duim.), breed 33 voet en 6 duim (6 ell. 5 palm. 4 duim.) en 27 duim in het midden dik.

Digitized by Google

Men telt in deze stad in alles meer dan zeventig straten, waarvan onderscheidene een aanmerkelijke lengte hebben, daarbij zijn zij meerendeels regt en breed en dienen dus ter bevordering der gezondheid. Ook loopen er op de twee voornaamste markten negentien straten uit, waarvan zes van zoo vele poorten voorzien zijn; een gemak, dat vooral den vreemdeling in het oog valt. Vijf dezer hoofdstraten zijn ook genaamd naar zoo vele oude geslachten, als: de Boteringe-, de Ebbinge-, de Gelkinge-, de Haddinge- of Gaddinge- en de Folkerdingestraat.

Bij het Schuitendiep (de verlegde Hunze) ligt eene sluis, nabij den Steentilpoorten-boog, welke het water scheidt van het Schuitendiep en het Damsterdiep, welks water naar Delfzijl vloeit, zijnde dit diep, van de stad naar Dijkshorn, gegraven en de sluis gelegd in 1573 of 1574, waartoe de Hertog VAN ALBA en CASPAR DE ROBELS, ijverig hebben aangeraden, van hetwelk nog vele H. S. onder de Archiven der stad berusten. Een andere sluis schut en loost het water uit de Aa of het Horensche-diep, en is geplaatst bij de Draaibrug. Ook ligt er eene provinciale, zeer belangrijke sluis tusschen de Boteringe-en-Ebbinge-bogen, die men de Groote Spilsluizen noemt en die, de eenige sluis is, welke, van den eenen kant, den vloed, komende ongehinderd door het Reitdiep uit de Noordzee, kan keeren, en tevens, van den anderen kant, het bovenwater, langs het Schuitendiep afkomende, kan ophouden en op zijn' tijd laten wegstroomen. De beide laatstgenoemde sluizen moeten het overtollige water ontlasten van een zeer groot gedeelte van deze provincie en van Drenthe, doch zijn voor het doel niet genoegzaam berekend, zoodat de waterstaat, onder haar behoorende, kan gezegd worden, in geenen gunstigen toestand te zijn.

Behalve een groot plein ten Noorden de St. Maartenskerk, waarop eertijds de St. Walburgskerk stond, en hetwelk daarom nog het St. Walburgs-plein genoemd wordt, heeft men te GRONINGEN nog drie groote markten, namelijk: in de oude stad, de Groote-markt, genaamd Breede-markt, bestraat in 1447, de grootste, die men ergens in de Nederlanden aantreft, hebbende eene lengte van omstreeks 50 roeden (204 ell. 7 palm. 8 duim.), en naar het westen eene breedte van 30 roeden (122 ell. 8 palm. 5 duim); een gedeelte daarvan, tusschen de Gelkingestraat en de Heerestraat, wordt ook de Botermarkt genoemd, omdat de landman er voorheen des Dingsdags en Vrijdags met die waar ter markt stond; terwijl er te zelfder tijd ook kramen met allerlei waren stonden, voorts veel spek, schapen, versche visch, tuin- en veldvruchten te koop gebragt werden, zoo als dit laatste nog plaats heeft. Sedert eenige jaren is de Botermarkt echter verplaatst aan de Noordzijde van het stadhuis.

De, bijna onmiddellijk aan de Breedemarkt verbonden, Vischmarkt, welke even zoo lang, doch slechts 8 roeden (32 ell. 8 palm.) breed is, werd in het jaar 1446 het eerst bestraat, en diende oudtijds tot eene markt voor zee- en riviervisch, waartoe ter plaatse, waar nu de korenbeurs is, banken en tafels, van boven gaanderijswijze gedekt, opgerigt waren. Maar sedert de regering, aan de Zuiderhaven een afzonderlijk gebouw tot afslag van den zeevisch heeft laten vervaardigen, is zij eene der fraaiste pleinen der stad, op hetwelk de kramen gedurende de beide kermissen worden geplaatst, en hetwelk, des winters, wanneer de sneeuw de straten bedekt door de liefhebbers van arren druk bezocht wordt. In de Nieuwe stad is de Ossenmarkt, die mede zeer groot is. Zij bestaat in een lang-

Digitized by Google

werpig vierkant plein, van rondom beplant met eene grootendeels dubbele rij net geschoren lindeboomen, die haar tot een aangename wandelplaats maakt, terwijl van rondom de groote en aanzienlijke, naar de nieuwste bouworde gestichte, huizen staan, onder welke de ruime gebouwen van het Instituut voor doofstommen, en de aanzienlijke akademiedrukkerij van den Heer Oomkens uitmunten. Zij is door de Boteringestraat in twee deelen gescheiden. Het oostelijk halve deel dezer markt, dat eene oppervlakte beslaat van 1 bund. 26 v. r., is in het jaar 1726, op last der regering, met gebakken steenen zeer net bevloerd. Op deze plaats wordt jaarlijks in de maanden October en November een groote handel in hoornvee gedreven, dat van alle kanten derwaarts, somwijlen ten getale van 2000, wordt aangevoerd. Het westelijke gedeelte, eene grootte hebbende van 1 bund. 18 v. r., is geheel met boomen beplant, in wier midden het gedenkteeken, van wit statuarisch marmer prijkt, in Romeinsche bouworde ontworpen en gemaakt door Jean François Signault, en ten jare 1828, ter eere van den onsterfelijken stichter van het instituut voor doofstommen Henri Daniël Guyot opgerigt (1).

De Radermarkt, eene middelmatige opene plaats bij de Oosterpoort, welke voorheen diende tot plaatsing van de ledige turfwagens, waarmede men gewoon was de turf uit de schepen aan de huizen te bezorgen, is sedert eenige jaren opgeruimd en beplant.

Groningen heeft zes paardenmarkten, als: de eerste, op den tweeden Maandag vóór Palmzondag; de tweede, op den tweeden Maandag na Paasmaandag; de derde, op Pinksterdingsdag; de vierde, op Maandag vóór den derden Donderdag in Julij; de vijfde, op Maandag vóór den derden Donderdag in Augustus, en de zesde, op den eersten Maandag in October. Op deze markten, welke buiten de Heerepoort gehouden worden, is de handel in paarden ook vrij groot. In 1842 is aldaar de paardenmarkt verlegd, en gebragt langs de stadsgracht, terwijl zij vroeger regt uit over den Heerenweg liep, toen wel bestraat, maar niet met geele klinkers, hetgeen eerst, van de brug tot de buitenwerken, in 1842 is geschied. De kermissen te Groningen vallen in den tweeden Maandag in Mei en den derden Maandag in Augustus, doch indien deze op een feestdag invallen, dan op den volgenden dag. Zij duren elk veertien werkdagen.

Onder de fraaije gebouwen van Groningen, verdient vooral melding het Stadhuis of Raadhuis aan de *Groote-* of *Breedemarkt*. Dit munt boven al de overige wereldlijke gebouwen uit, zoo door zijne uit- en inwendige pracht en schoonheid, als door zijne standplaats. Bijna ter zelfder stede, waar dit schoone gebouw staat, stonden weleer twee oude gebouwen. Het eerste was het Raadhuis, gebouwd in het jaar 1443 en het ander het Heeren-Wijnhuis, dat, ten Oosten van het Raadhuis, in 1470 gesticht was. Vóór de stichting van dit oude Raadhuis, vergaderde de Regering in het gebouw, thans tot Hoofdwacht bestemd en in welks gevel, nog een oude steen prijkt, met de woorden: Pax et justicia (d. i. vrede en geregtigheid) Het wijnhuis was van een spits torentje voorzien ter hoogte van 40 voeten; doch dit werd om zijne zwakheid, in het jaar 1725, afgebroken, ten einde door het invallen geene ongelukken te veroorzaken. Toen deze gebouwen opgerigt werden, had de stad op

(1) Zie het verslag wegens de oprigting van het Monument, met de dichtregelen, bij deszelfs inwijding, uitgesproken door Prof. Mr. B. H. Lulofs, Gron. 1829.

Digitized by Google

verre na het vermogen en aanzien niet, hetwelk zij vervolgens verkregen heeft. Dezen dus, ingerigt naar hare toenmalige gesteldheid, werden met den aangroei der stad te bekrompen geoordeeld, om daarin dat gene te verrigten, waarvoor zij dienen moesten. Bovendien waren beide door ouderdom bouwvallig geworden, terwijl men aan het Raadhuis eene zware verzakking bespeurde, welke de regering, in het jaar 1774, deed besluiten dit gebouw te doen afbreken, en een geheel nieuw Raadhuis, overeenkomstig den smaak van den tijd en het aanzien der stad, te doen optrekken. Intusschen bezigde de raad een gewoon huis in de Oude-Boteringestraat, op den noordelijken hoek van het Geestelijke Maagdenstraatje, waarin de eerste vergadering den 1 September 1774 werd gehouden. Vervolgens werden wel de noodige schikkingen tot het bouwen van het nieuwe stadhuis gemaakt, doch hier bleef het bij. Door menigvuldige zwarigheden werd dit werk verschoven, tot dat, in het jaar 1792, door den Raad weder tot den opbouw besloten werd. De grond werd ter diepte van negen voeten en negen duimen uitgegraven, voor de te leggen fondamenten. Toen dit verrigt was, legde de Heer Burgemeester Hendrik van Sysen, in tegenwoordigheid van den geheelen Raad, daar aan den eersten steen, zijnde van wit marmer, ter grootte van eenen baksteen, met het volgende opschrift: Deze eerste steen is aan dit Stadhuis gelegd door den President Burgemeester Hendrik van Sysen, den XXIX April MDCCXCIII. Het bouwen, in het jaar 1795 gestaakt zijnde, werd in 1802 hervat en voortgezet, en op den 16 October 1806 werd in dit nieuwe gebouw de eerste vergadering gehouden. Het daarvoor staande jaargetal MDCCCX wijst aan, wanneer men met timmeren opgehouden heeft. Het oorspronkelijke plan was, om er een vierkant van te maken, rondom met vertrekken voorzien; doch ter vervrolijking van het gebouw, heeft men aan den vorm van een regthoekig hoefijzer de voorkeur gegeven. Dit sierlijke gebouw staat, naar de breedte gerekend, genoegzaam in het midden van de markt, doch naar de lengte, blijft er een zeer ruim plein voor den voorgevel over, waardoor het gebouw zich bij uitstek schoon voordoet, en aan alle zijden op eenen aanmerkelijken afstand kan beschouwd worden. Het heeft dus drie gevels, en ten westen een inham of opene plaats, de voorgevel is 38 ell. 1 palm. 2 duim. breed, en de Zuider en Noorder gevels hebben ieder 30 ell. 4 palm. 2 duim. breedte. De voorgevel staat naar het Oosten, waarvan men dus het gezigt heeft over de Groote markt, op de St. Maartenskerk en toren, de hoofdwacht en vele voorname huizen. Deze gevel pronkt met prachtige zuilen, bestaande uit vier kolommen van bremersteen, ieder ter dikte van bijna vier voeten (1 el 1 palm 7 duim.) in middellijn, welke op een blaauw arduinsteenen voetstuk rusten, en de vooruitspringende groote lijst onderschragen. Ter wederzijde heeft dit voetstuk eenen ruimen blaauw arduinsteenen trap van een en twintig treden. Allervoortreffelijkst vertoont zich deze voorgevel op eenigen afstand. Het geheele gebouw bestaat uit drie verdiepingen. Het voetstuk is van blaauw arduinsteen, waarin de ramen voor de onderste verdieping, alsmede de zuider en noorder ingangen zijn. Hierop rust het ligchaam van het gebouw zelve, dat uit gebakken steen, met platte pilasters van bremersteen tusschen de vensterramen, is opgetrokken, en daarboven gaat, rond het geheele gebouw, eene groote sierlijke lijst. Het dak is met blaauwe leijen gedekt. Onder het frontespice vindt men de woorden: deo. patriae. et. justitiae., (d. i. aan God, het Vaderland en de Geregtigheid). Van de markt af heeft het gebouw twee

Digitized by Google

ingangen, waardoor men in eene met arduinsteen gedekte gaanderij komt, die den toegang tot de vertrekken gelijk vloers verleent. Deze gaanderij is 3 ellen breed en 15 ellen lang. Van voren is de hoofdingang, langs de gemelde een en twintig trappen, welke voert tot een prachtig voorportaal, en gestukadoorde zeer breede en hooge gang; hetgeen het fraaiste gedeelte van het binnengebouw uitmaakt. Van binnen zijn twee groote trappen, die van de onderste vertrekken naar den zolder leiden, waarvan de kleinste in 1841, en de grootste in 1842 eerst gemaakt zijn. Het gebouw bestaat uit eene menigte grootere en kleinere vertrekken, waaronder de Raadzaal, op de hoofdverdieping, vooral uitmunt. Deze heeft eene lengte van 14 en eene breedte van 8 ellen. Het geheel stelt een sierlijk paleis daar, hetwelk, zoo wel wegens zijne bouworde, als de gunstige ligging op een vierkant plein, een schoon gezigt oplevert, en aan de Regering, zoo wel als aan den Bouwmeester Jacob Otten Husley van Amsterdam, tot eer verstrekt.

Het Provinciehuis, ten Oosten van het *Martinikerkhof*, thans dienende tot zetel van het Provinciaal Gouvernement, is een zeer oud gebouw, waarin voorheen de Latijnsche school der St. Maartenskerk gehouden werd, doch dat, weinige jaren na den overgang der stad aan de zijde der Staten, tot het tegenwoordig gebruik is geschikt gemaakt, zijnde de eerste vergadering daarin den 16 Junij 1602, door de Staten, en den 8 December 1603, door de Gedeputeerden gehouden. Het is een hoog en luchtig gebouw, van buiten naar het Noorden voorzien met eenen kleinen toren, in welken de opgang in de bovenste verdieping van het gebouw is; doch anders heeft het uiterlijk weinig aanzien. De ingang is door een laag poortje, aan welks beide zijden vertrekken voor den Bewaarder zijn. Uit een klein vertrek, hetwelk voor de bedienden bestemd is, komt men in de Statenkamer, dat een zeer ruim vertrek is, prijkende met een schoorsteenstuk, door H. Collenius in 1712 vervaardigd, verbeeldende de godsdienst en de nijverheid. De trap wijders opgaande, komt men door eene voorkamer in de zaal, waar voorheen de Gedeputeerde Staten vergaderden, zijnde een even ruim vertrek, als dat der Staten, waar het onmiddellijk boven gelegen is, en prijkt met de beelden der Stadhouders tot de laatste tijden. Aan de overzijde dier voorkamer vergaderde de Provinciale Rekenkamer; terwijl nog andere vertrekken dienen voor de secretarie en tot berging van boeken en papieren. In dit onaanzienlijk gebouw vergaderen ook, van tijd tot tijd, commissiën, zoo als die van onderwijs enz. Tot de opbouwing van het Provinciehuis werden, op last der Staten, 10,000 steenen gebroken uit het konvent van Selwert.

Het voormalige Ommelander-huis, tusschen de *St. Janstraat* en de *Poelestraat*, waar weleer de Staten der Ommelanden hunne afzonderlijke vergaderingen hielden, is een klein en zindelijk gebouw, in het jaar 1784 van voren geheel nieuw veranderd, zoo dat het, behalve een klein portaal en eene ruime voorkamer, eene fraaije vergaderzaal en eenige andere vertrekken heeft. Het huis wordt nu door de Directie der belastingen, de Commissie van Landbouw en anderen gebruikt.

Het voormalige Groote Kantoor of Collecthuis, aan de westzijde van de *Grootemarkt*, waar voorheen de provinciale schattingen betaald werden, pronkte eertijds met het wapen der provincie en nog met eene spreuk in het Latijn, ontleend uit het zeggen van Jezus: Geef den Keizer dat des Keizers is. Thans dient het tot een Kantoor van het zegel en der gouden en zilveren werken.

Het Provinciaal-Geregtshof, in de *Oude Boteringestraat*, was voorheen een bijzonder huis, maar na de oprigting van een Provinciaal Hof van Justitie, ten gevolge het Reglement-Reformatoor van 27 November 1749, tot een Provinciaal-Geregtshof aangekocht en daartoe vertimmerd. Men oordeelde namenlijk hare vroegere vergaderplaats, zijnde eene kamer op het oude stadhuis, te klein en te ongeschikt. Niettegenstaande den aandrang van de Prinses-Gouvernante, draalden de Staten er echter mede, bijbrengende de schaarschheid van 's Lands penningen. Gemelde Vorstin verklaarde daarop liever een gedeelte van het Stadhouderlijk hof te zullen afstaan, dan Luitenant en Hoofdmannen langer eene geschikte vergaderplaats te onthouden, hetgeen van dat gevolg schijnt geweest te zijn, dat, den 12 December 1753, daartoe van staatswege besloten, en dit huis wegens zijne breedte aangekocht werd, waarop, na de voltooijing der vertimmering, den 15 September 1755, de eerste plegtige vergadering er in gehouden is. Men komt door eene groote deur, met gepaste zinnebeelden versierd, in een voorportaal, en langs eene ruime voorzaal in de vergaderkamer van het Hof. Het volgende Latijnsche opschrift, in vergulde letteren boven den ingang dier kamer gesteld, herinnert telkens het moeijelijk werk van onzijdige Regters:

QUISQUIS HANCCE CURIAM INGREDERIS SENATOR
PRIVATOS AFFECTUS OMNES, IRAM, ODIUM, AMICITIAM ABJICITO;
NAM UT ALIIS ÆQUUS AUT INIQUUS FUERIS,
ITA QUOQUE DEI JUDICIUM SUSTINEBIS.

(d. i. Wanneer gij als Raadsheer deze vergaderzaal binnen treedt, leg dan alle gemoedsbewegingen, wraak, haat en vriendschap af, want naar dat gij, jegens anderen, regtvaardig of onregtvaardig zijt geweest, zal ook God regt over u houden). Het vertrek zelve is eene groote, ruime en fraaije zaal, voorzien van twee schoorsteenen en tot 1795 versierd met het afbeeldsel van den Stadhouder WILLEM V, die aldaar, in hoedanigheid van Voorzitter, eenen prachtigen armstoel had. Nevens dit gebouw heeft men, in 1840, ook een gebouw voor de Arrondissements Regtbank geplaatst, en het Hofgebouw met twee kamers vergroot. Eene beschrijving van beiden, met een plaatje van den voorgevel, die onveranderd is gebleven, vindt men in den *Groninger Volks-Almanak* van 1842.

Het Burgerlijke en Militaire Huis van Verzekering, voorheen het Tuchthuis, aan het einde der *Leliënstraat*, digt aan den wal, is gesticht in het jaar 1664. Vóór dien tijd had men daartoe gebruikt een gedeelte van het Jacobinerklooster, thans het Groene Weeshuis.

Het Provinciale Ammunitiehuis of Tuighuis ten Oosten van het *Schuitendiep*, genoegzaam achter het Provinciehuis, is een zeer eenvoudig vierkant gebouw van ééne verdieping, met eene ruime opene plaats in het midden, rondom uit het water opgetrokken en in 1627 gesticht.

De Waag, aan de noordwestelijke zijde van de *Markt*, is in 1660 gesticht, en een op zich zelf staand gebouw met vier groote deuren, waarvan echter maar drie geschikt zijn, om er uit te kunnen wegen.

Het Boterhuis, in het *Zuipenstraatje*, waar alle vaten met boter ter verkoop ingevoerd, moeten gebragt worden, terwijl zij binnen de stad nergens anders mogen worden verkocht of gewogen, was voorheen de Stads Halle, die in het jaar 1818 tot het tegenwoordige doel werd ingerigt (1).

(1) De aanvoer van boter beliep in de stad GRONINGEN gedurende het jaar 1841, 3162 vierden, 4306 achtsten en 3402 zestienden tonnen, voorts is eene hoeveelheid van 212,804 ponden in stukken of kluiten aan de waag te GRONINGEN gewogen.

Digitized by Google

De Korenbeurs op de *Vischmarkt*, in het jaar 1774 gesticht, is in het jaar 1825 geheel afgebroken, en aanmerkelijk grooter en fraaijer herbouwd. Des Dingsdags en Vrijdags wordt er een aanzienlijke handel vooral in granen en zaden gedreven.

Sedert de opruiming van de Vischmarkt tot een plein, heeft de Regering aan de *Zuiderhaven* een afzonderlijk gebouw voor den afslag van den zeevisch laten maken, gewoonlijk de Vischbanken genoemd en voorzien van de noodige tafels en banken, welke van boven op de wijze eener gaanderij overdekt zijn.

Voorheen bestond hier nog het West-Indisch-huis aan de westzijde van *Munnike-Holm*, in 1623 gemaakt van de woning, die, voorheen de Abten van Adüard hier ter stede hadden, dienende, sedert 1803, tot een *Nosocomium* of Akademisch ziekenhuis, hetwelk naderhand verder is uitgebreid. Achter dat huis, in deszelfs ruimen tuin heeft men in 1823 een geheel nieuw op zich zelf staand gebouw geplaatst voor het kabinet van Natuurkunde.

Ook heeft men hier een Postkantoor, en een station voor de paardenposterij.

De Herv., die hier 21,000 in getal zijn, maken de gem. van Groningen uit, welke tot de klas. en ring van Groningen behoort. Het goede zaad door de leerlingen van Wessel Gansfort hier gestrooid en gekoesterd door het licht der Saksische en Zwitsersche Kerkhervormers, is hier van tijd tot tijd zoodanig aangekweekt, dat er, waarschijnlijk reeds in 1550, eerst eene verborgene, later eene openbare gemeente van Evangelie-belijders geweest is, welke bediend werd door den een of anderen Leeraar, die uit andere gewesten der Nederlanden moest vlugten, en zich hier misschien veiliger achtte, althans in 1550 kreeg zij vrijheid, om openlijke godsdienstoefeningen te houden, eerst in het naburig Helpen, onder de afwisselende dienst van Feito Ruardi, Wicher Milesius en Menso Alting, en daarna in de Broerkerk der stad. En ofschoon in 1567 de beelden ordelijk werden weggenomen en de kerk ontdaan van hetgeen tot de R. K. eeredienst behoorde, met toestemming van de Regering, zoo heeft dit niettemin zelfs aan knechten, tot het werk gebruikt, den hals gekost, waardoor velen in het volgende jaar van hier naar elders de wijk moesten nemen, wier namen, 66 in getal, men opgeteekend vindt in het vonnis, door den bloedraad te Brussel, in 1570, tegen hen uitgesproken, alsmede onder het verzoekschrift, door hen aan den Keizer en de Rijksvergadering te Spiers daar tegen ingeleverd. In het jaar 1579, nadat de stad tot de Unie van Utrecht was toegetreden, werd niet alleen de Broerkerk aan de Hervormden ingeruimd, alwaar Johannes Milius, Predikant te Appingedam, eenigen tijd heeft gepredikt; maar ook de Walburgskerk, waarin de Latijnsche Schoolmeester Assuerus Munsterus, daarna Wicher Millesius en Hermannus Wifferding de Hervormde leer verkondigden. Ook had men het voornemen, om Kaspar Olevianus, die te dier tijd buiten vaste bediening was, gelijk ook den Emder Predikant Menso Alting, zoo al niet in vaste dienst, ten minste voor eenen tijd als ter leen te verkrijgen; doch dit is door den trouweloozen afval van den Graaf van Rennenberg, in 1580, verhinderd. Eindelijk, in het jaar 1594, bij de reductie van de stad tot de Unie, zijn de Groote of Martinikerk en de Aa-kerk aan de Hervormden ingeruimd en de beelden, altaren en diergelijke zaken meer, er uitgenomen. Doch de Broeren-kloosterkerk, alwaar zij voorheen hunne godsdienst hielden, was nu minder noodig, des zij tot aan de stichting der Akademie niet gebruikt is. De vier eerste Predikanten in de gem. van Groningen zijn beroepen in het jaar

Digitized by Google

1594. JOACHIMUS WERNERUS, Meester in de vrije kunsten, uit de Luthersche kerk te Hamburg verstooten en van de dienst te Wittemberg geweerd, was eindelijk bekend geworden aan de religie-ballingen dezer provincie, die zich te Bremen en Emden ophielden, hetgeen hem den weg baande, om, in 1594, tot Stads-Predikant te GRONINGEN te worden aangesteld, alwaar hij in het jaar 1614 overleed. ANTONIUS THOMAE, een Groninger van afkomst, was voorheen Roomsch Priester, doch uit het Pausdom tot de Hervormde godsdienst overgegaan, werd hij tot Stads-Predikant aangenomen, nadat hij een formulier van herroeping in het openbaar had voorgelezen. In het jaar 1600, emeritus verklaard, overleed hij weinige jaren later. ARNOLDUS MARTINI, misschien te Uithuizen, in de Ommelanden, geboren, en daarom UITHUSIUS bijgenaamd, had negen jaren te Sybecarspel in Noord-Holland het werk der bediening waargenomen, toen hij van daar tot Predikant naar Groningen beroepen werd, alwaar hij in 1619 overleed. EGBERTUS SICKENS ARNARIUS, een Groninger van afkomst, werd van Schalsum in Friesland te GRONINGEN beroepen, en vertrok van daar in het jaar 1600 naar Zandeweer. Bij dezen werd in het jaar 1595 tot vijfde Predikant beroepen, FEITO RUARDI, anders FEITO RIONDS SYNCK, die reeds 75 jaar oud was, maar ten tijde van Keizer KAREL en Koning FILIPS aan de kruisgemeente te GRONINGEN en Helpen, zijne getrouwe dienst, dikwijls onder vele gevaren, bewezen had, doch in 1567 weder van hier had moeten vertrekken. Hij overleed in 1602. In 1597 werd er bij dit getal Predikanten een zesde gevoegd, zijnde BERNARDUS THEODORICI AGGAEUS, die van Usquert herwaarts beroepen werd, en in 1624 overleed. In vervolg van tijd, na de vergrooting der stad, is, om den aanwas der gemeente, het getal Predikanten hier tot zeven, acht en eindelijk tot negen vermeerderd, zoo als het thans nog is. Onder hen, die hier het leeraarambt hebben waargenomen, verdienen melding JOHANNES MARTINUS, die hier in 1637 beroepen werd, en in 1666 overleed, en ABRAHAMUS TROMMIUS, die hier in 1671 kwam, en in 1679 overleed, welke te zamen de *Nederlandsche Concordantie over het Oude en Nieuwe Testament* bewerkt hebben, voorts de Nederduitsche Dichter ROBBERTUS ALBERTHOMA, van 1721—1772; CORNELIS VAN VELSEN, van 1722—1731, toen hij Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te GRONINGEN werd; PETRUS LAAN, van 1725—1727, als wanneer hij tot Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Franeker beroepen werd; PAULUS CHEVALLIER, van 1731—1752, toen hij tot Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Academieprediker te Amsterdam, vervolgens te GRONINGEN beroepen is; CAROLUS SEGAAR, van 1752—1759, die later Hoogleeraar in de Grieksche taal te Utrecht geweest is; PETRUS ABRESCH, van 1766—1777, toen hij tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Academieprediker te GRONINGEN bevorderd werd; THEODORUS LESSENS, van 1768—1777, toen hij tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Academieprediker te GRONINGEN beroepen werd. Voorheen werd tot de beroeping van eenen Predikant, uit een grooter getal, eerst eene nominatie van drie gemaakt, alleen door de Predikanten en Ouderlingen, en deze nominatie aan de Staten der Provincie ter approbatie aangeboden; deze approbatie ontvangen zijnde, werden de genomineerden verzocht, om hunne gaven tweemaal voor de gemeente te doen hooren, eens des Zondags voormiddags, in de groote kerk, over de gewone stoffe; en daarna, des Woensdags avonds in de A-kerk, over eenen vrijen tekst. Er waren echter gevallen, dat iemand van de eene of andere dier verbindtenissen ontslagen geworden is, en desniettemin beroepelijk gesteld werd. Aan deze wet waren ook

Digitized by Google

de Predikanten der groote steden niet onderworpen: waardoor werden verstaan zoodanige steden, in welke niet minder dan vier Predikanten der Nederduitsche gemeente stonden. Vervolgens werd uit dit drietal eene verkiezing gedaan, door de leden van den grooten kerkenraad, bestaande uit de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen. Maar thans is dit alles vervallen; door den breeden kerkenraad, bestaande uit de Predikanten der stad, zestien Ouderlingen, achttien Diakenen, benevens den Archi-Diaken en den Boekhouder van het Groene Weeshuis, wordt eerst een rommel gemaakt, vervolgens daaruit een twaalftal, gewoonlijk acht dagen later een zestal, weder acht dagen later een drietal, en daaruit acht dagen later één beroepen.

De Herv. hebben hier vijf kerken, als: de Groote of St.-Martenskerk, de Aa-kerk, de Nieuwe- of Noorderkerk, de Peper-Gasthuiskerk en de Pelster-Gasthuiskerk.

De Grootekerk, St.-Martenskerk of Martinikerk, aan den Noordoosterhoek der *Grootemarkt*, niet ver van de plaats, waar eertijds de St.-Walburgskerk stond, draagt haren eersten naam, omdat zij eene kathedrale, en dus de hoofdkerk was, en den tweeden naar den Heilige, aan wien zij voorheen was toegewijd. Zij zoude, naar sommigen, in vroeger tijden den H. Johannes tot beschermer gehad hebben, en de St.-Jansstraat van daar haren naam ontleenen, echter zijn hiervan geene openbare bewijsstukken bekend. In het jaar 1465 trof deze kerk een groot ongeluk, doordien de toren door den bliksem in brand gestoken en verteerd werd, en drie jaren later nog sterker, daar de nieuw gebouwde toren des nachts instortte en met zijnen val haar grootendeels vernielde. Den 23 Maart 1469, begon men, op Palmzondag, de grondslagen voor eenen nieuwen toren te leggen, een weinig meer westwaarts, dan waar de vorige gestaan had, en na verloop van dertien jaren, in 1482, was de toren tot stand gebragt, en de kerk hersteld. Reeds vóór het jaar 1253, was zij eene *ecclesia*, en den H. Martinus den grijzen Bisschop van Tours, die ook Patroon der bisschoppelijke kerk van Utrecht was, toegewijd. Het is een deftig groot gebouw, in den gothischen smaak, ruim 64 ell. lang en ruim 27 ell. breed. De van buiten geheel met leijen gedekte kap bestaat uit drie daken, uitgezonderd het koor. Dit steekt zeer hoog boven het schip der kerk uit, en is, daar het dreigde uit zijn verband te gaan, in het laatst der vorige eeuw, met zware doorgaande ijzeren staven overdwars, en met eenen dergelijken rondgaanden band van buiten voorzien. In de kerk zelf is een voortreffelijk orgel, oorspronkelijk gemaakt in 1479, door den beroemden Rudolphus Agricola, waaruit men zegt, dat, bij gelegenheid eener opschooning, eene uitmuntende *vox humana* zou gestolen zijn. Thans heeft het zes en veertig sprekende stemmen, twee tremulanten, vier afsluitingen, ééne windlossing, drie handklavieren, een vrij pedaal en acht blaasbalgen. Daar het wegens zijne zwaarte in het laatst der vorige eeuw begon te zakken, zijn, in 1782, onder het uitstekende gedeelte vier houten pilaren gezet. Deze zijn, in 1806, door anderen van gebakken steen, met gips bepleisterd, vervangen, welke thans daaraan niet alleen vastigheid, maar ook uiterlijk sieraad geven. Bij den ingang der tweede Zuiderdeur vermeldt een gedenksteen in den muur, dat de groote Muntinghe, dáár begraven ligt. Ook plaatste men op het koor een klein gedenkteeken, in eenen pilaarmuur, ter eere van den Schoolopziener Hendrik Wester, die hier echter, noch geboren, noch begraven is. De toren dezer kerk trekt om zijne hoogte en fraaiheid de aandacht der vreemdelingen tot zich, en wordt algemeen voor een meesterstuk van gothische bouworde gehouden.

Digitized by Google

Men wil zelfs dat het de hoogste en fraaiste toren van geheel Nederland is. Hij is van graauwen hard- of zerksteen opgetrokken en heeft vijf omgangen, met eenen fraaijen appel. Hoe hoog hij, bij zijne voleindiging in 1482, geweest zij, valt niet te bepalen: daar hij, ten jare 1577, bij eene algemeene verlichting, tot vreugdebetuiging over het vertrek der Waalsche soldaten, door onvoorzigtigheid is in den brand geraakt, en tot op het muurwerk verteerd; hij werd niet eerder, dan in 1627, weder opgebouwd, en wel tot de tegenwoordige hoogte, zijnde ruim 94 ell. 8 palm. Ned. maat. In het jaar 1699 sloeg de bliksem in dezen toren, welke brand door de burgers en vooral door de schippers gebluscht werd. Dit onheil had mede in 1738, den 8 Maart 1822, en den 12 Februarij 1836 plaats, doch door spoedig en stout aangebragte hulp werd men telkens den brand in tijds meester. Sedert October 1837, is de toren van eenen bliksem-afleider voorzien; waardoor het gevaar aanmerkelijk verminderd wordt, zoo als op den 8 Januarij 1843 is gebleken: de avondgodsdienst bijna geëindigd zijnde, was het, als of de bliksem in den toren sloeg. Het geroep deed zich ook in de kerk hooren, dat hij in brand was, zoo als ook eenige oogenblikken scheen, doch eindelijk bleek zulks niet waar te zijn, en was de bevrijding van dat gevaar ongetwijfeld aan den afleider te danken. Wijders heeft deze toren zeer zware luiklokken, waarvan de grootste, welke in het midden hangt, geschat wordt op een gewigt van 22,000 pond, de klepel daarenboven op 500 pond. Het kunstig speelwerk en slaand uurwerk is, volgens het opschrift, vervaardigd in het jaar 1668, door Georgius Spraackel van Zutphen. Tot het uitmuntend klokkenspel behooren zes en dertig, in grootte zeer verschillende, klokken, welke te zamen op een gewigt van 36,000 pond gerekend worden. Bij de oprigting der bisdommen in de Nederlanden werd de Martinikerk door de Pausen Paulus IV en Pius IV tot eene kathedrale kerk verheven, en daar in gesteld een kapittel van tien Kanonniken, welke allen Doctoren of Licenciaten in de Godgeleerdheid en geestelijke regten moesten zijn, om den Bisschop, die als tiende Kanonnik er in voorzat, te kunnen dienen tot Raden. Aan dit kapittel, opdat het behoorlijk bestaan zoude, waren de inkomsten van het Nonnenklooster der Bernardiner orde te Essen, niet ver van de stad, en die van het Premonstreiter klooster te Wittewierum, toegewezen. Dit kapittel heeft echter even min als de Bisschoppelijke zetel, hier lang stand gehouden, daar de Kanonniken, vóór de reductie zelf, door de Stads regering gelast zijn geweest hunne posten te verlaten. De eerste, die tot de Bisschoppelijke waardigheid verheven werd, is geweest Johan Knijf, die uit een oud Burgemeesterlijk geslacht van Utrecht oorspronkelijk, en van de orde der Minderbroeders was. Door den Kardinaal Granvelle, Aartsbisschop van Mechelen, aldaar ingewijd zijnde, is hij, in 1568, door alle Geestelijken, en door den Raad der stad, benevens de Heeren der Ommelanden, plegtig ingehaald en met statie naar de St. Martenskerk geleid, om bezit van zijn bisdom te nemen, hetwelk hij bekleedde tot in 1578, toen hij te Groningen is overleden, en in de kathedrale kerk, zonder pracht en zonder grafschrift, ter aarde besteld. Aan dezen bisschoppelijken stoel waren, behalve al de kerken in Groningerland, ook die in het landschap Drenthe onderworpen, en, ten einde zijnen staat naar de wijze der andere Prelaten te kunnen voeren, werd de vermaarde abdij van Aduard, met alle hare rijke inkomsten, geschat op 3000 gouden dukaten, ingevolge de Pauselijke bulle van Pius IV, van 1561, hem toegewezen. Na het

Digitized by Google

overlijden van JOHAN KNYF, is wel een tweede Bisschop aangesteld, welke was JOHAN BRUNNSE, een Edelman uit een Brabandsch geslacht, dan deze, na den dood van FREDERIK VAN TAUTENBERG, tot Aarts-Bisschop van Utrecht benoemd zijnde, eer hij zijne bevestiging te GRONINGEN ontvangen had, werd als derde Bisschop van GRONINGEN benoemd, ARNOLD NIJLEN, een Nijmegenaar en van de orde der Predikheeren; doch de dagelijks meer en meer doordringende leer der Reformatie, zoo bij de Regering als het gemeen, verhinderde hem zijne inwijding te ontvangen, zelfs werd hij voor den Raad gedagvaard, en om zekere beschuldiging, tegen hem ingebragt, in hechtenis gesteld, doch daarna weder ontslagen zijnde, nam hij naar Brussel de wijk, alwaar hij in 1603 overleden is.

De Aakerk, aan het westeinde der *Vischmarkt*, is eene tamelijk groote kruiskerk. Van hare nabijgelegenheid aan de Aa, welke er ten Westen langs stroomt, droeg zij vóór de reductie den naam van Lieve Vrouwekerk Ter-Aa, doch sedert dien van Aakerk of Ter-Aakerk. Eertijds was zij slechts eene kapel, toegewijd aan de *Maagd* MARIA, den H. NICOLAAS en *Alle Heiligen*; maar ten jare 1246 is zij door OTTO VAN HOLLAND, den zes en dertigsten Bisschop van Utrecht tot eene *Ecclesia parochialis* verheven, en aan de Utinge en Westerkluften der stad GRONINGEN tot eene buurtkerk toegevoegd. Naderhand is deze kerk, ten jare 1465, aanmerkelijk vergroot; maar twee eeuwen later (1671) werd zij, op den 1 Mei des nachts, door den bliksem getroffen en in brand gestoken. Dan, niet lang daarna, op den 12 April 1710, stortte, bij stil weder, de toren in en viel op haar, even na geëindigde godsdienst, hoewel nog twee kinderen, daaromtrent spelende, gedood werden. In 1712 werd deze kerk voor het eerst weder gebruikt, en in 1725 de thans nog aanwezige toren, welke eene hoogte van 85 ellen heeft, opgetrokken; maar de grondslag werd, ter bekoming van eene vaste plaats, iets oostelijker genomen, waardoor thans het onderste gedeelte van den toren in het ligchaam der kerk is ingelijfd. Daar deze kerk, sedert de instorting des torens, een speeltuig miste, werd in het jaar 1815, met Koninklijke toestemming, het orgel uit de Broerekerk, dat daarin bijna geen dienst deed, in deze kerk overgebragt, en met nieuwe kunstig gesneden beelden versierd. Dit voortreffelijke orgel is, in het jaar 1702, vervaardigd door A. SNITGER, en heeft zes blaasbalgen, drie handklavieren, een vrij pedaal en in het geheel twee en dertig sprekende stemmen. De kerk heeft wijders beschilderde glazen, sierlijke kroonen, eene ruime consistoriekamer en vier uitgangen. Het kerkhof is bevloerd, en met eenen steenen muur en lindeboomen omgeven.

De Nieuwekerk of Noorderkerk, in den *Noordelijken uitleg der stad*, tusschen de verlengde Boteringe- en Ebbingestraten, op een zeer ruim plein, draagt daarom in openbare geschriften den naam van Noorderkerk, maar in de wandeling, om hare latere stichting, dien van Nieuwekerk. Men begon de stichting den 7 Junij 1660, en voleindigde die in 1664; wordende op den 7 Junij van dat jaar de inwijdingspreek daarin gehouden door JOHANNES MARTINUS. Zij is gebouwd in den smaak der Hervormde kruiskerken, bestaande uit vier gelijke kruispanden, en is dus zonder koor, dragende op haar midden een klein sierlijk torentje, van klok, uurwerk en vier uurwijzers voorzien. Van binnen werd deze kerk door vier zware pilaren onderschraagd. Zij heeft zeer ruime gaanderijen en had voorheen geen orgel; maar een aanzienlijk legaat en de bijdragen der ingezetenen hebben de gemeente

in staat gesteld, haar van een nieuw orgel te voorzien, hetwelk den 18 Mei 1831 werd ingewijd. Het kerkhof is rondom de kerk met klinkersteenen bevloerd, waarvan gelijke steenen daden afloopen naar de vier zijden en hoeken, en is wijders met eenen muur en lindeboomen omringd.

De **Peper-Gasthuiskerk**, in de *Peperstraat*, was vroeger de **Kapel van het Geertruida-gasthuis**. Het is een tamelijk ruim gebouw, dragende op het westeinde eenen kleinen spitsen toren, met eene klok, uurwerk en uurwijzer voorzien. Zij heeft een orgel van twee en twintig stemmen, twee handklavieren en een vrij pedaal.

De **Heilige-Geest- of Pelster-Gasthuiskerk**, in de *Pelsterstraat*, was voorheen de **Kapel van het Heilige-Geestgasthuis**. Het is mede een vrij ruim gebouw, en versierd met een orgel van twintig stemmen, twee handklavieren en een aanhangend pedaal.

In deze beide Gasthuiskerken worden de catechisatiën gehouden, en Zondags beurtelings in de éene voor-, en de andere namiddags gepredikt.

Tot dienst der vreemdelingen hebben de Heeren Staten van Stad en Lande wel eens te Groningen eenen Predikant in de Hoogduitsche taal aangesteld, die in eene der stadskerken de openbare dienst waarnam, en een lid der Groninger klassis was. Dus heeft men hier gehad in het jaar 1672 Hermannus van Giffen, die in het jaar 1685 naar Tekelenburg vertrok; in 1690 N. Zachsliter, voorheen vele jaren Predikant te Frankendal, en, wegens de verwoesting van den Palts, herwaarts gevlugt; in 1706 Johannes Henricus Donië, beroepen van Noorddijk die in dien tijd, toen de Groninger hoogeschool van Hoogleeraren in de godgeleerdheid verstoken was, ook eenigen tijd de dienst in het Nederduitsch heeft waargenomen, waarna hij in 1729 overleed; in 1739 Anthon Godfried Dreas, voorheen Luthersch Predikant aldaar, daarna, tot de Hervormde overgaande, beroepen, om in de Pelster-Gasthuiskerk Zondags namiddags, en in de Akademiekerk Donderdags te prediken. Op bevel der Heeren Gedeputeerde Staten, in 1747, de legerdienst waargenomen hebbende, is hij, in 1748, naar Ee-en-Engwierum in Friesland vertrokken, waarna er te Groningen geen Hoogduitsche Predikant meer gestaan heeft.

Er bestaat hier ook eene **Fransche of Waalsche gemeente**, die, voorheen zeer bloeijende, thans slechts weinige zielen telt. Men vindt geene andere sporen nopens eene Fransche kerk binnen Groningen, dan in het Staatsbesluit van den 19 September 1618, fol. 2598, van het Staatsprotocol, waarbij geresolveerd werd: *dat men tot onderholt van een Fransche Predikant twee namen als Appoincteerden onder die Compagnie des Ritmrs.* Pisset *sal accorderen.* En volgens een Staatsbesluit van den 20 November 1619, schijnt er reeds toen een Fransch Predikant te dezer stede aanwezig te zijn geweest; immers werd daarbij het tractement van zekeren afgegane Student *gedestineert tot gagie van den Franschen Predikant.* De jaarwedde van den Hoogleeraar Samuel Maresius (des Marets) werd den 3 Mei 1643, van 1200 guldens, tot 1600 gulden verhoogd, mits dat hij hier ook als Fransch Predikant zou dienst doen. In 1652 werd hij de opvolger van den overledenen David de la Haye, die in de Akademiekerk reeds onderscheidene jaren in het Fransch gepredikt had en daarin, oud en zwak wordende, door zijnen oudsten zoon Henri des Marets ondersteund was, terwijl zijn tweede zoon Daniel des Marets, bij Staatsbesluit van den 6 Mei 1686, op eene jaarwedde van 400 gulden, tot tweeden Leeraar in die gemeente

Digitized by Google

verkozen werd. Bij gelegenheid echter dat, op den 2 Mei 1666, het tractement van den Leeraar Jaques Baulion, die hier van 1663 tot 1685 gestaan heeft, met 200 gulden verhoogd werd, besloten de Staten tevens, dat, bij overlijden van hem of Maresius, de gemeente maar éénen Predikant zoude hebben en wel op eene jaarwedde van 1000 guldens. Naderhand, zoo als in 1676, vinden wij hier ook maar éénen Franschen Predikant vermeld. Doch de noodlottige omstandigheden, waarin de Piëmontesche, en vooral, door de herroeping van het Edict van Nantes, in 1685, onder Lodewijk XIV, de Fransche Hervormden geraakten, die in menigte naar deze oorden de vlugt namen, en hier met geld en velerlei voorregten ontvangen werden, deden de Staten, den 23 December 1685, besluiten, om boven de gevlugte Predikanten Maillart en Vernie, nog vier Predikanten en twee schoolmeesters aan te stellen, en zelfs, om de vacante Predikantsplaats van wijlen Baulion nog daar en boven weder te vervullen, zoo dat de gemeente hier toen zeven Fransche Leeraars te gelijk bezat, waarbij het nog niet gebleven is, want, uit het belangrijke Staatsbesluit van den 5 Februarij 1686, blijkt, dat de Staten, terstond daarop, het getal nog vermeerderd, en, uit voorzeide vlugtelingen, elf Predikanten beroepen hebben, die alle in deze gemeente de dienst hebben waargenomen. In 1707 vinden wij er nog drie, naderhand weder twee, en eindelijk, sedert het jaar 1755, slechts één. De voordragt, door de deputaten van de synode dezer provincie, blijkens het Staatsbesluit van den 26 Februarij 1691 en van den 1 Mei 1694, bij herhaling en met aandrang gedaan, om de Fransche gemeente dezer stad te brengen onder de Waalsche synode der Vereenigde Nederlanden, of onder de synode van deze provincie, is genoegzaam eene eeuw lang bij de Staten hangende gebleven, want het was eerst bij Staatsbesluit van den 1 Julij des jaars 1780, dat die gem. aan de Waalsche synode onderworpen werd. De eerste synodale kerkvergadering werd dien ten gevolge in het jaar 1784 te Groningen gehouden. Onder hen die het leeraarambt in de gemeente hebben waargenomen, verdienen melding: Ludovicus Wolzogen, die in het jaar 1663 naar Middelburg vertrok en naderhand Hoogleeraar te Utrecht en Amsterdam is geweest, alsmede de oprigter van het Instituut voor doofstommen, Henri Daniel Guyot, die van 1781–1810 de Groninsche gemeente door leer en wandel stichtte. Voorheen plagten de Fransche Predikanten in de Broerekerk en in de Gasthuiskerk te prediken, doch sedert het Staatsbesluit van den 5 Julij 1686 hebben zij zich daartoe alleen van de Broerekerk bediend, waarin ook des Zondags avonds, buiten de vacantie, door de Hoogleeraren in de godgeleerdheid gepredikt werd. Nadat echter de Broerekerk, in het jaar 1821 aan de R. K. is afgestaan, worden de godsdienstoefeningen der Waalsche gemeente, weder den éénen Zondag des voor- en den anderen Zondag des namiddags in de Pelster-Gasthuiskerk gehouden.

De Afgescheidenen, welke men hier aantreft, maken eene gem. uit, welke tot eersten Predikant gehad heeft Hendrik de Cock, die er den 14 November 1842 overleed.

De Doopsgezinden, welke hier telden Waterlanders, Vlamingen, Oude-Vlamingen, Ukowallisten, Dantzigers, Paltzers, Oude- en Nieuwe-Zwitsers, hadden hier vroeger drie kerken, waarvan de eene in de *Oude-Boteringestraat*, voor de Oude-Vlamingen, de tweede in de *Pelsterstraat*, voor de Vlamingen en Waterlanders; en de derde *Achter-de-muur*, in eenen gang tusschen de *Boteringe-*, en de *Kijk in 't Jatstraat*, voor de Paltzers, nu 1815 in de tweede

gemelde kerk. De overige Doopsgezinden hadden zich vroeger reeds met eene dezer drie gemeenten vereenigd. In 1815 vereenigden zich ook de beide eerstgenoemde gemeenten, waarbij zich in 1826 ook nog die der Paltzers voegde. Hadden vroeger hunne kerken, zich uitwendig voordoende als woonhuizen, niets bijzonders, thans hebben zij gezamenlijk eene fraaije nieuwe, in het jaar 1815 gebouwde, kerk, in de *Boteringestraat*, welke den 29 October van dat jaar is ingewijd. Zij is van eene ovale gedaante, en zoo wel uit- als inwendig fraai betimmerd en voorzien van een voortreffelijk orgel van zestien stemmen, twee handklavieren en een aanhangend klavier, geplaatst boven den sierlijken predikstoel aan de oostzijde. De gaanderij en het verwelf zijn bezienswaardig, doch de kerk is voor de groote Doopsgezinde gemeente dier stad, welke thans 600 zielen telt, te klein.

De Ev. Luth., die hier 750 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot den ring van Groningen behoort. Vroeger kwamen zij, die de Evang. Luthersche leer toegedaan waren, nu en dan, inzonderheid des Zondags bijeen, om zich onder elkanderen te stichten, en zich met zingen, bidden, leezen, enz. bezig te houden. Zij ontboden viermaal in het jaar den Predikant Julius Caesar, ook wel Bruno genoemd, een Brunswijker van geboorte, uit Oost-Friesland, om hun de Bondzegelen toe te dienen. Dit duurde alzoo tot het jaar 1659, toen zij Bernardus Uphof, geboortig van Aurich, tot vasten Predikant beriepen. Nadat deze twee à drie jaren de gem. als Leeraar bediend had, is hij met Willem Bondt, een' van de Ouderlingen dezer gem., naar Denemarkten gezonden, om bij den Koning eene aanbeveling tot vrije uitoefening van godsdienst te bekomen. Terwijl hij Afgezant was, hetwelk nog al eenigen tijd moet geduurd hebben, heeft de gem. zich met voorleezen of soms wel met eenen Candidaat of Proponent beholpen, en zich alle vierendeel jaars door eenen Predikant uit Oost-Friesland, met name Alphusius, uit de Riepe, het Heilig Avondmaal laten toedienen. Toen echter de voorstanders vernomen hadden, dat hun Leeraar in Denemarken overleden was, hebben zij den Candidaat Mr. Jesaias Ficcius, geboren te Breslau, die zich te Utrecht wegens de studie ophield, tot Leeraar beroepen. Deze heeft zijn ambt, onder vele vervolgingen en verjagingen, van de eene plaats der stad naar de andere, daar de Lutherschen hunne bijeenkomst hielden, met grooten roem tusschen de drie en vier jaren waargenomen, tot dat hij van hier naar zijn vaderland is beroepen geworden. Ongeveer twee maanden, na het vertrek van Ficcius, heeft zich voormelde Julius Caesar, die om de eene of andere oorzaak van Holtgast, in Oost-Friesland, was weggekomen, met vrouw en kinderen herwaarts begeven en eenigen tijd de godsdienst waargenomen, maar strekte velen tot ergernis. Daardoor werd de gemeente verdeeld, want terwijl hij zich, ondersteund door de hem toegedane partij, met geweld zocht in te dringen, werd de andere partij bewogen zich van hem af te zonderen, en Bernardus Poppelman van Reimberg, ad interim, tot Predikant aan te nemen, die, nadat hij twee of drie jaren, ten huize van den schoenmaker Geus, geleeraard had, overleden is. Niet lang daarna werd genoemde Julius Caesar, wegens ontucht, uit land en stad verjaagd, waarop de gescheidene en verstrooide gemeente zich weder vereenigd en den Candidaat Albertus Henrici, tot haren Predikant beroepen heeft. De Predikanten der Evangelisch-Lutherschen predikten tot dus verre in de Hoogduitsche taal; doch in het jaar 1680 of daaromtrent werd Abraham Ruysch, vroeger Predikant te Medemblik en te Edam, tot

Digitized by Google

Nederduitsch Predikant beroepen. Nadat er alzoo gedurende tien jaren eene Hoogduitsche gemeente en eene Nederduitsche gemeente te Groningen bestaan had, wilde de Regering geen twee Luthersche Predikanten meer dulden, waarom aan den Hoogduitschen Predikant Enno Eeuwen, die tevens de jongste der beide Leeraren was, den predikstoel verboden werd, waardoor de onrust tusschen de Hoogduitschgezinden en de Nederduitschgezinden niet weinig toenam. Nadat Abraham Rebbsom in het jaar 1686 overleden was, werd Albertus Petrus Middeldorpf van Emmerik, tot Hoogduitsch leeraar beroepen; terwijl de gemeente, bij het aanvaarden van zijn ambt, voor het eerst vrijheid bekwam, om openlijk godsdienstoefening te houden. Tot dus verre had men zich beholpen met een kerkhuis, in de Kosterstraat, nabij de Kostersgang, waarin het vertrek, in hetwelk de kerk gehouden werd, bestond uit onderscheidene kamers, die van tijd tot tijd, naar gelang de gemeente toenam, bijeen waren getrokken. Dit gebouw zeer oud, bouwvallig en tevens te klein geworden zijnde, is de gemeente, met vergunning van de regering, in het jaar 1694, begonnen een geheel nieuw kerkgebouw, in de *Harderingestraat*, op te rigten, waaraan den 14 Mei 1694 de eerste steen gelegd is, terwijl het in het jaar 1696 voltooid was. Deze kerk, ruim 26 ellen lang en ongeveer 12 ellen breed, is een eenvoudig, doch goed ingerigt, gebouw en van een orgel, met 25 stemmen, voorzien. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad, maar werd tot aan de omwenteling van 1795 niet bevestigd, vóór dat de beroepene eerst door een der Hervormde Predikanten was geëxamineerd en door den Raad goedgekeurd.

De R. K., van welke men er ongeveer 5500 aantreft, maken hier eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Groningen* behoort. De kleine gemeente der, na de Reductie der stad Groningen, overgeblevene R. K. bleef veertien jaren herderloos. Eerst in het jaar 1608 kwam er een Pastoor, die in een kerkje de dienst waarnam. Hij en zijne opvolgers konden het hier echter dikwijls naauwelijks uithouden, dewijl zij gedurig in de gevangenis werden geworpen en uitgebannen. Eigenlijke godsdienstvervolging leden zij evenwel niet: want hun geweten werd niet verontrust, en zij ondergingen geenerlei straf, of als Roomschen of als Pastoors, maar omdat zij bijeenkomsten hielden, die bij 's lands wetten verboden waren. En deze wetten werden uitgevaardigd, terwijl 's lands Hooge Regering meende te weten, dat zulke vergaderingen, hoewel met een godsdienstig doel gehouden, echter dikwijls tot staatkundige oogmerken, en wel om het land weder onder Spanje te brengen, misbruikt werden. Tot aan den Munsterschen vrede in 1648, en dus zoo lang de Nederlandsche vrijheid nog niet gevestigd was, wilden de algemeene Staten van geenerlei afschaffing of verzachting van de wetten en plakaten tegen de Roomschgezinden hooren. Deze moesten zich te vreden houden, zoo luidde hunne taal, dat men hun geweten vrij liet. Hoewel de plakkaten tegen de R. K. nog lang naderhand in wezen bleven, gaven de Staten hun hoe langer hoe meer vrijheid, en eischten eindelijk niets van hen, dan dat zij zich als goede burgers gedroegen. Dit had ten gevolge, dat, terwijl hun getal zeer was toegenomen, zij nog eene tweede kerk in 1646 bekwamen. Na dezen tijd vermeerderden zij nog veel sterker. In 1663 vinden wij in de stad reeds vijf en op het land drie Roomsche Geestelijken, die gemeenten bedienden. In dien tijd werden over het voormalig bisdom van Groningen Aartspriesters aangesteld, die in Groningen woonden. De eerste heette Johan Tjeenk.

Digitized by Google

In het begin der volgende eeuw waren hier, in de Oosterstraat, de Ebbingestraat, de Heerestraat, de Guldenstraat en op den Carolusweg, vijf R. K. kerkjes. Bij deze vijf kerkjes, die echter niets dan zalen in gewone huizen waren, hadden zij in 1711 nog een zesde in den Pausgang, bij de Butjesstraat, en in 1719 een zevende bij Der-A verkregen; doch om de armen beter te onderhouden, werd de bidplaats in de Heerestraat in 1790 en die in den Pausgang in 1795 opgeheven. Na de scheiding van Kerk en Staat, in 1795, poogden de Roomschgezinden nu en dan, in plaats der vijf bidzalen, eene groote kerk te verkrijgen. Een verzoek, in 1809 daartoe aan Koning Lodewijk ingezonden, werd afgeslagen. Geen beter lot had een ander, in 1812 aan Keizer Napoleon gedaan Het was voor eenen Nederlandschen Vorst bewaard, om hun eene der kerken, welke men bij de Kerkhervorming hun had moeten ontnemen, nu, bij veranderde omstandigheden, weder terug te schenken. In 1818 vervoegde zich zelf, namelijk de Aartspriester B. Meddens, bij requeste tot Zijne Majesteit Willem I, met verzoek, om voor de gemeente dier belijdenis eene der publieke kerken te mogen verkrijgen, aangezien hunne vijf bedehuizen veel te klein en ongeschikt waren, om het aangroeijend getal der kerkgangers te bevatten. Dit verzoek had verscheidene onderhandelingen ten gevolge. In een later stuk berigtte de Aartspriester, dat, indien de R. K. in het bezit der Broeren- of Akademiekerk werden gesteld, de thans bestaande bedehuizen konden en zouden worden opgeheven, en de vijf kerkelijke gemeenten daarin tot ééne parochie worden vereenigd; waarop de Koning, wetende dat deze kerk tot geen godsdienstig einde meer gebruikt werd en zonder wezenlijk ongerief voor de Hervormden aan de Roomschen kon worden geschonken, in 1821 besloot, de Broerenkerk aan hen af te staan, met koor, sacristij, consistoriekamer en een gedeelte van het kerkhof. Deze kerk werd de Broerenkerk of Broederkerk genoemd, om dat zij oudtijds behoorde tot een klooster der Franciscanen of Minderbroeders. De juiste tijd der stichting is niet bekend, doch men vindt van kerk en klooster reeds melding gemaakt in 1253, toen zij, bij eenen burgertwist, tot sterkte diende. De kerk moet eertijds zeer fraai en met vele voorregten door de Pausen begiftigd zijn geweest. Bij de invoering der Hervorming, werd zij door de Regering der stad, in 1566, aan de aanhangers der nieuwe leer ten gebruike afgestaan, en op den 22 September van dat jaar voor het eerst gebezigd, doch het volgende jaar ging zij weder aan de R. K. over. In 1579, nadat de Spanjaarden de stad voor eenen tijd verlaten hadden, kwam de Broerenkerk andermaal in handen van de Hervormden, om er hunne bijeenkomsten te houden; welk gebruik evenwel in 1580 weder ophield, om de R. K. Godsdienst daarin uit te oefenen; doch toen de stad in 1595, door Prins Maurits, op de Spanjaarden, veroverd werd, verkregen de Hervormden nogmaals dat gebouw, hetwelk alzoo, in dertien jaren, vijf maal eene veranderde bestemming had ondergaan. In 1616, werd het bij de oprigting der Hoogeschool tot Akademiekerk afgestaan, en behield die bestemming gedurende twee honderd en tien jaren, en alzoo tot 1826. Behalve voor plegtige redevoeringen, diende het koor voor publieke Promotien en het ruim der kerk voor Akademiepreken en proefpredikatiën. Zij werd, zoo als wij hier boven gezien hebben, aan de R. K., ter vervanging hunner bedehuizen, afgestaan met eene toelage van 25.000 gulden, om de kosten voor het herstellen der kerk, het bouwen van een nieuw Theatrum Anatomicum en het leveren van eenen nieuwen

toegang tot de Bibliotheek, die tot dusverre in de kerk was, goed te maken. De gemeente zou zich verbinden, om het overige bij te dragen, en daar er nu slechts ééne parochie mogt overblijven, ook de tegenwoordige bedehuizen te dien einde openlijk te verkoopen. Dan het bleef dralen. De gemeente, die voor een groot deel uit geringe en onbemiddelde leden bestond, durfde de vervallene kerk op deze voorwaarden niet aanvaarden. Men bleef dus aan het onderhandelen, tot dat haar, na lang aanhouden, behalve de 25,000 guld., wegens het toegenomen verval der kerk, in 1829 nog 34,000 guld. van Landswege werd toegestaan. Nu nam eene commissie uit haar midden de kerk van de Curatoren der Akademie over (1). Er werden spoedig aanzienlijke vertimmeringen in het gebouw bewerkstelligd, die in 1831 waren voleind. De plegtige inwijding door den Bisschop van Curium heeft plaats gehad op den 13 September 1836, waarbij deze kerk, aan den H. MARTINUS werd toegewijd. Thans wordt de dienst verrigt door éénen Pastoor en vier Kapellaans; terwijl de vorige R. K. kerken werden verkocht, en thans tot andere einden dienen, als die in de *Oosterstraat* aan de Vrijmetselaren tot eene Loge; die in de *Ebbingestraat* aan den Heer Baron D'AULNIS BOUROUILL, tot eene woning; die in de *Guldenstraat*, aan de Afgescheidenen tot eene kerk en pastorie; die op den *Carolieweg*, aan den Heer M. J. KEISER, Med. Doct., tot eene woning, en die *bij der A.*, aan onderscheidene eigenaren.

Vóór de Hervorming hadden de R. K. hier nog de St. Walburgs-Kerk, die buiten twijfel het oudste gesticht binnen GRONINGEN is geweest, en door sommigen voor eenen Heidenschen tempel, maar door anderen voor eene kapel van het huis der Prefekten van GRONINGEN, en weder door anderen, doch met minder waarschijnlijkheid, voor een kasteel gehouden wordt, ten tijde van de invallen der Noormannen opgebouwd. Wat er ook van zij, deze kerk, welke van duifsteen ongemeen sterk opgetrokken was, is toen reeds, of naderhand bij geruste tijden, geschikt gemaakt tot een Christenkerk en toegewijd geworden aan de H. Maagd WALBURGIS. Het gebouw, dat, ten aanzien van den vorm, wel eens bij de rotonde van de H. MARIA te Rome vergeleken werd, van eenen toren voorzien en met lood bedekt was, behield echter zijne oude sterkte, en werd daarom in de hooggaande burgertwisten der twaalfde en dertiende eeuw, dan van den eenen en dan weder van den anderen, ingenomen en bezet. Eindelijk werd het gebouw zoo bouwvallig, dat het in het jaar 1611 grootendeels instortte, waarop besloten werd, het overige, dat mede wankelbaar stond, af te breken en de steenen te verkoopen, hetgeen echter tot 1627 aanhield en toen geschiedde. Het plein, waarop deze kerk gestaan heeft, is later tot een kerkhof gebruikt, en sedert 1827 met opgaande boomen en heestergewassen beplant, en met kronkelende paden tot eene aangename wandelplaats aangelegd. Aanmerkenswaardig is het wijders, dat het afbeeldsel dier kerk nog, tot in het begin dezer eeuw, der stads Regering verstrekte, tot een groot zegel aan de verzegelingen en dergelijke openbare stukken; ja, dat dit gebruik opklimt tot zeer vroege tijden, gelijk er nog een perkamentenbrief van het jaar 1245 voorhanden is, voorzien met gemelde afbeelding in groen was. De put, weleer ten O. van het koor dier kerk, werd vroeger zeer geroemd.

---

(1) Men zie omstandig over deze kerk. de *Geschiedenis der Broederkerk te* GRONINGEN, door Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT.

Men had er vóór de Hervorming vijf mannenkloosters, als: het Dominikaner- of Jacobinerklooster, in de *Jacobinerstraat*, waarvan de gebouwen thans grootendeels dienen, tot het Groene en Blaauwe Gecombineerde Diakonie Kinderhuis; het klooster Ten-Broeren, in de *Zwanestraat*, thans tot eene Latijnsche school en Rectorswoning en van boven tot de Akademie-Bibliotheek dienende; het Huis der Klerken van 't Gemeene Leven, vroeger het Prefectenhuis, later het Bisschoppelijk, en, tot 1795, het Stadhouderlijke-Hof, op het *St. Walburgsplein*, thans tot een Militaire ziekenhuis ingerigt; het Fraterhuis, in de *Oude-Johannesstraat*, hetwelk, in het jaar 1530, tot Opzigter of Overste had den geleerden en vromen Goswijn van Halen, den Leermeester van den beroemden Regnerus Praedinus en Albertus Hardenberg, en tegenwoordig tot eene burgerwoning verbouwd is; en het Jesuitenhuis, in de *Popkenstraat*, later gediend hebbende tot Gevangenhuis voor diegenen, welke geen burgers waren, thans ingerigt tot Stads-Ziekenhuis. Tevens bestonden er zes vrouwenkloosters, als: het Clarissen klooster of Oude-Convent, in het *Geestelijke-Maagdestraatje*, thans ingerigt tot Burgerweeshuis; het Hieronymus Zusterhuis; het Zusterhuis van Willekesorde, volgens sommigen hetzelfde met het Begijnehof; het Agnietenklooster; het Vrouw-Menoldaklooster, in de *Professorsgang*, nu meerendeels geschikt tot woningen voor eenige Hoogleeraren; het Vrouw-Sywentconvent, en het klooster der Adellijke Maagden of Augustiner Jufferen, in de *Broerestraat*, tegenwoordig tot een gebouw der Hoogeschool dienende.

De Israëliten, die hier ongeveer 1200 in getal zijn, en welke in het jaar 1710, nog gelast werden om de stad met hunne huisgezinnen te verlaten en er nimmer weder terug te keeren, bezitten er thans eene Synagoge in de *Folkeringestraat*, zijnde een zeer net en doelmatig ingerigt gebouw, hetwelk tevens de Hoofd-Synagoge der geheele provincie is.

In 1827 zijn er twee nieuwe begraafplaatsen aangelegd, de eene, de Zuiderbegraafplaats genaamd, buiten de *Heerepoort*, en de andere, de Noorderbegraafplaats, buiten de *Boteringepoort*, op het einde van den Hondsrug. Op beide deze begraafplaatsen rusten reeds mannen van grooten naam, wier steenen en monumenten de gedachtenis hunner verdiensten voor het nageslacht bewaren, als: de Gouverneur der provincie Groningen Gerard Willem Baron van Imhof, de Hoogleeraar Driessen, de Hoogleeraar Ypeij, de Hoogleeraar Stratingh, de Archivarius Driessen, en anderen.

Onder de weldadige inrigtingen, verdient vooral melding het Instituut voor Doofstommen, in 1790 opgerigt door den Franschen Predikant Henri Daniel Guyot, die tot aan zijnen dood, in 1828, en dus gedurende eene reeks van bijna veertig jaren, onafgebroken daaraan werkzaam geweest is. In dit liefdadige gesticht worden, sedert vele jaren, jeugdige doofstommen van negen tot vijftien jaren, uit verschillende oorden van het Vaderland, opgevoed, tot dat zij grootendeels met behulp van een, mede hier aangeleerd ambacht of handwerk, in hunne eigene behoeften kunnen voorzien, en grondig onderwezen zijn in het uiten hunner gedachten, door middel van de spraak, het schrift en de natuurlijke gebaarmaking, waardoor zij volkomene begrippen van godsdienst en zedekunde, geschiedenis en aardrijkskunde opgedaan hebben. In het met verstand lezen van

Digitized by Google

boeken, over allerlei wetenschappen, en het maken van eigen opstellen, alsmede in de gewone vakken van schoolonderwijs, worden zij hier dagelijks geoefend. Van al hetgeen vroeger Spanjaards, Engelschen, benevens de Zwitzer Amman, alsmede, in lateren tijd, Italianen, Duitschers, Franschen en Amerikanen over dit onderwijs geschreven hebben, wordt, bij de opvoeding en het onderrigt op het Instituut, een oordeelkundig gebruik gemaakt, ten dienste van den Nederlandschen of liever Groningschen leertrant van doofstommen, door Guyot ingevoerd. Een aantal van meer dan 500 doofstommen heeft, sedert de oprigting, reeds onderwijs op dit Instituut genoten en thans bevinden er zich nog 162 kweekelingen van verschillende standen en godsdienstige gezindheden, die niet onder het eerstgemelde getal begrepen zijn. De kosten van dit gesticht worden voornamelijk goed gemaakt door jaarlijksche toelagen der leden (bij de 4,000) en uit de giften en erfmakingen van een groot aantal menschenvrienden; terwijl het door den ouden Koning, Willem I, door de Koningin, het rijk en het stedelijk bestuur mede krachtdadig ondersteund wordt, waardoor het dan ook alleen in staat blijft, om aan zijn doel te beantwoorden, en in de behoefte van het Vaderland te dezen opzigte geheel te voorzien. Het bestuur bestaat uit zeven Hoofddirecteuren, en, als dames directrices, de echtgenooten der tijdelijke hoofd-directeuren en, des noodig, andere daartoe verzochte dames; een Rentmeester, negen onderwijzers van verschillenden rang (behalve de beide Hoofd-Instituteuren en eenige Kweekeling-Onderwijzers); twee onderwijzeressen in de vrouwelijke handwerken; een Binnenvader, eene Binnenmoeder, eene Ziekenmoeder; vier knechten, vijf vrouwelijke bedienden, een Israëlitische kost-huishouder en houderes, voorts een Geneesheer, een Heelmeester, een Tandmeester, een der Hoogleeraren, als Consulent geneesheer. Er zijn 24 verschillende werkplaatsen, waar de kweekelingen in onderscheidene ambachten onderwezen worden (1). Ons vaderland is het eenige onder alle rijken en staten van Europa en Noord-Amerika, dat het geluk heeft jaarlijks telkens alle de in de termen vallende doofstommen op dit Instituut geplaatst, verzorgd, opgevoed en onderwezen te zien. Koning Willem I heeft dit gesticht begiftigd met een kostbaar marmeren borstbeeld van den stichter, die 40 jaren van zijn nuttig leven aan de opkweeking en vorming van die ongelukkigen besteed heeft (2).

De Garnizoens-Ziekenzaal, aan het *St. Maartenskerkhof*, is een der oudste, zoo niet het oudste huis van Groningen, en werd vroeger het Praefecten- of Groningerhuis genoemd. Men vindt echter met zekerheid eerst gewag gemaakt van dit huis, hetwelk waarschijnlijk vroeger gediend heeft tot een verblijf der Graven, welke door

---

(1) In het schooljaar van den 1 September 1841 en 1842 tot den 31 Julij zijn aan dit Instituut onderwezen 158 kweekelingen, 83 jongens waren in het jongens-, en 59 meisjes in het meisjes-kosthuis, en 13 woonden in het Israëlitisch kosthuis. — Van de jongens leerden 17 het kleermaken, 14 het schoenmaken, 9 het letterzetten, 6 het schrijnwerken, 5 het kuipen, 5 het mandenmaken, 4 het wagenmaken, 2 het boekbinden, 2 het zadelmaken, 2 het blikslagen, 2 het borstelmaken, 2 het stoelmaken, 1 het witwerken, 1 het zeilmaken, 1 het broodbakken en 1 het smeden; terwijl de overige 19 nog te jong waren om een ambacht te leeren. Van de meisjes leerden 16 het breijen en 47 het linnen- en wollenaaijen.

(2) Hen die meer omstandig omtrent deze inrigting willen ingelicht zijn, verwijzen wij naar de *Redevoering* van onzen volijverigen medearbeider Mr. H. O. Feith, *uitgesproken op het feest, gevierd bij het vijftigjarig bestaan van het Instituut voor doofstommen te* Groningen *op den 22 van Hooimaand* 1840.

Digitized by Google

den Keizer gezonden werden naar de hun aangewezene graafschappen en aldaar dan een tijdlang vertoefden, tot dat in den vermaarden en veel besproken giftbrief van den Roomschen Koning, naderhand Keizer van het Duitsche Rijk, HENDRIK III, van het jaar 1040, deze Vorst aan de St. Maartenskerk te Utrecht in vollen eigendom had geschonken, zeker landgoed (praedium), zoo luidt de hoofdinhoud van den, zoo verschillend vertaalden als opgevatten, Latijnschen giftbrief— » hetwelk hij, Keizer, bezat op het huis Groningen (in villa Cruoninga) » en gelegen was in het graafschap Drenthe (in comitatu Trente), met de » hofsteden, huizen, eigene lieden, landerijen, waters en afwateringen, » visscherijen, wegen, in- en opkomsten met de hooge regterlijke magt, » zoo als die in dat graafschap werd uitgeoefend, het munt en tol- » regt, de burgerlijke regtspleging, met al wat er toebehoorde, en » in het vervolg bij mogt verkregen worden." Het was later de zetel der Stedehouders van den Bisschop van Utrecht, gewoonlijk Praefecten van GRONINGEN genoemd, waarna het huis dan ook wel den Praefectenhof genoemd werd. Met de vernietiging echter van deze Groninger Praefecture en de verpachting dier bisschoppelijke heerlijkheid en geregtigheid aan andere en onderscheidene pachtheeren, in 1371, hield het huis op, naar het schijnt, de residentie en het geregtshof daarvan te zijn. Het bleef echter nog de hoofdplaats van het bestuur of de rentekamer van de andere tafelgoederen, welke de Bisschoppen in de stad en het Gooregt bezaten, en was misschien ook de woonplaats van des Bisschops Ambtman, die vermoedelijk tevens Rentmeester van het Gooregt, zoo wel als van de overige bisschoppelijke tafelgoederen zal geweest zijn. Eenige jaren voor de verpachting van het Gooregt aan de stad GRONINGEN in 1460, door den Bisschop DAVID VAN BOURGONDIË, verkreeg het Groningerhuis eene geheel andere bestemming; het werd, namelijk, in 1437 afgestaan tot een klooster of konvent aan de zoogenaamde Broeders of Klerken van het gemeene leven, door toedoen van THEODORICUS of DIRK VAN HERXEN, den Overste van dit genootschap te Zwolle. Bij het oprigten der nieuwe bisdommen in de Nederlanden, werden de broeders overgebragt naar eene, naderhand onder den naam van Fraterhuis bekende, woning in de *St. Jansstraat*, terwijl hun gebouw den nieuwen Bisschoppen werd gegeven tot een bisschoppelijk hof, waardoor het vele veranderingen onderging, aanmerkelijk werd vertimmerd en met eenige nieuwe gebouwen, bij St. Walburgskerkhof, vergroot. Bij de verovering van GRONINGEN, in 1594, door de Staten, werd het een stadhouderlijke hof, en onderging achtervolgens weder eenige verbouwing; terwijl in 1626, toen men de onnut geworden bolwerken der stad slechtte, deze tot eenen tuin werden aangelegd, welke aan dit gebouw getrokken werd. In 1738 werd het met een hoog zomerhuis of paviljoen, in den noordoosthoek van den tuin, voorzien, en boven de, reeds vroeger in 1731 gebouwde tuinpoort, een uitmuntende zonnewijzer, gemaakt door de kunstenaars J. CREMERS en J. DOORNBOSCH, geplaatst, zoo als het opschrift vermeldde. Nadat het Huis, in 1795, opgehouden had een stadhouderlijk Hof te zijn, en weder geheel aan den Lande gekomen was, werd het verder van dienstwege tot verschillende einden gebruikt. Onder anderen werd het meergenoemde zomerhuis afgezonderd tot eene werkplaats en gehoorzaal voor de chemische lessen, en een gedeelte van den tuin tot een hortus oeconomicus of tot aankweeking van nuttige gewassen, tot dat het eindelijk door een beter laboratorium chemicum bij den akademischen plantentuin of hortus medicus, ten jare 1814, vervangen werd. In het

jaar 1803, werd het hoofdgebouw, door het gouvernement, tot eene kostschool afgestaan en ingerigt, welke reeds in het jaar 1808, door het vertrek van den Instituteur naar Haarlem verviel, als wanneer het eerst tot een Rijks-Militair-Hospitaal, en vervolgens tot eene Garnizoens-Ziekenzaal, door het Gouvernement, werd bestemd en ingerigt, waartoe het geheele huis thans dient.

Het Stads Hospitaal, in de *Pelsterstraat*, vroeger een gedeelte van het Heilige-Geest-Gasthuis, later het Stads Magazijn, werd verplaatst naar de *Pontjesstraat*, of eigenlijk *Popkensstraat*, in het huis dat tot 1594 heeft gediend tot een Jesuitenhuis en sedert 1641, tot eene gevangenis. Achter het gemelde Gasthuis ligt een ruim luchtig gebouw, uitkomende in de *Hardingestraat*, dat ter wering der bedelarij vele jaren een Werkhuis is geweest, maar sedert 1798 opgeheven, kort daarna eene Kaserne geworden, waartoe het nog dient.

Het Burgerweeshuis, in het *Geestelijk Maagdestraatje*, naar de kleeding der kinderen, in de wandeling gemeenlijk het Roode Weeshuis genoemd, was voorheen een klooster van Clarisser Nonnen of Beggijnen. Dit klooster, dat in de oorlogsberoerten, onder de Spaansche regering, verlaten werd, en onbewoond bleef, is, in het jaar 1588, aan de Jezuiten afgestaan, waarvan Koning Filips alhier een seminarium en kollegie had opgerigt. Na de reductie, werd het, op aandrang der stad, in het jaar 1599, tot een weeshuis afgezonderd, en half Mei des volgende jaars, door weeskinderen betrokken. In dit huis worden gemeenlijk een getal van 100 kinderen onderhouden en groot gebragt, waartoe de inkomsten der goederen, welke voorheen het St. Jurgens-Gasthuis te Helpen, in 1322 gesticht, bezat, en door den Raad aan het Weeshuis zijn overgedragen, dienen, alsmede die der landerijen, aangekocht uit de gelden door de regering en de ingezetenen tot dat einde opgebragt of bij testamente gemaakt, want ook, vooral vroeger, ontving het huis bij uitersten wil meermalen milde geschenken. Een der aanmerkelijkste daaronder is, dat van den Hoogleeraar Rotgers, die, in 1750, alle zijne goederen aan dit huis vermaakt heeft, onder deze zonderlinge voorwaarde, dat jaarlijks van de inkomsten twee honderd gulden ten voordeele van het huis, en twee honderd gulden aan de Nederduitsche Hervormde Diaconie zullen worden gegeven, voorts duizend gulden worden gebragt tot kapitaal, en het overschietende, tot aan het einde der vorige eeuw, aan de meisjes, die er jaarlijks uitgaan, moest komen, en daarna, ook een derde deel aan de jongens. Dit huis was voorheen erfgenaam dergenen, welke, daarin opgevoed en uitgegaan, naderhand zonder lijfserven overleden, ten zij daaromtrent, zoo als gewoonlijk geschiedde, bij het leven een afkoop was gemaakt.

Het Arme-Kinderenhuis, of, naar de kleeding der kinderen, het Groene Weeshuis genoemd, werd in het jaar 1621 gesticht, voor kinderen, wier ouders geene burgers waren. Men nam daartoe de overblijfsels van het Jakobijner-klooster, dat in het noordergedeelte der oude stad stond, nabij de vesten, en dat besloten lag tusschen de *Ebbingestraat*, de *Jakobinerstraat* en de *Hofstraat*. Dit klooster was gesticht door de Predikheeren van Winsum, aan wie Ludolf, Heer *van Groenebeek*, Burggraaf in Groningen, daartoe, in het jaar 1308, eene ruime erve vereerde, welke hij schijnt afgenomen te hebben van den westelijken tuin of opene ruimte van het Praefecten huis. Na de Reductie werd het door de Staten, met andere geestelijke goederen, in beslag genomen, en gebruikt tot allerlei einden, als: tot

eene Tucht- of Werkhuis voor misdadigers en Stoute Bedelaars, vervolgens tot eene Kanongieterij, terwijl men in het jaar 1621 en naderhand, in het jaar 1659, een gedeelte gaf tot een Kinderhuis. Dit eerste Arme-Kinderhuis, genaamd het Groene Weeshuis, hield stand tot het jaar 1673, wanneer het, op besluit der regering, vereenigd werd met het Blaauwe Weeshuis, en wel op den 15 November, als zijnde de verjaardag der stichting van het laatstgenoemde. Als toen gingen 75 kinderen uit het Blaauwe over in het Groene, waarna het vereenigde huis den naam kreeg van Groene-en-Blaauwe-Gekombineerde-Diakonie-Kinderhuis. Dit blaauwe nu was de oorsprong daaraan verschuldigd, dat de armbezorgers in 1638, eene School- en Breidhuis voor de kinderen hadden opgerigt, waartoe hen het volgende jaar het voormalig Jezuitenhuis, staande ten zuiden aan de *Popkenstraat*, achter het Fraterhuis, werd afgestaan. Deze inrigting, hoewel zij met verscheidene zwarigheden te worstelen had, bleef in stand tot dat de kerkeraad, in 1693, op de menigvuldige klagten over de slechte opvoeding dier kinderen (welke men meende door een eigen huis, naar het voorbeeld van Amsterdam, beter te kunnen verzorgen) bij Burgemeesteren en Raad aanzoek deed, om eene plaats tot het daarstellen van eene dergelijke woning. Deze voorslag vond ingang, en men oordeelde daartoe het geschiktst die ruimte, welke nog van het Jakobijnerklooster over was, als zijnde reeds een gedeelte daarvan het Groene Weeshuis, en het ander het Tuchthuis. Ja zelfs gaven de Staten dit laatstgenoemde daartoe over, met eene aanzienlijke somme gelds, gelijk ook de stad, wordende verders bij de inwoners eene collecte gedaan, en, door de gilden en anderen, vrijwillige giften aangebragt. Hierdoor in staat gesteld vorderde men zoodanig, dat men, den 15 November des jaars 1660, konde bepalen tot den dag der inwijding, als toen werden 92 jongens en 68 meisjes, alle in het blaauw gekleed, van waar zij den naam van blaauwe wezen kregen, na het gehouden gebed in de eetzaal onthaald, zoo als zulks nog heden op dien dag plaats heeft (1).

In het Evang. Luth. Weeshuis, in de *Haddingestraat*, worden drie oude lieden onderhouden, en drie en twintig kinderen opgevoed.

Het R. K. Armenhuis, in het *Pausgangetje*, is, volgens eenen steen in den voorgevel, als zoodanig in het jaar 1796 gesticht. Daarin worden tachtig oude menschen onderhouden, en twintig kinderen opgevoed, en in eene bijzondere school onderwezen. Tot in het jaar 1798, was het huis eene R. K. kerk, en in de eeste maanden van 1796, eene liefhebberij commedie van studenten.

Het Heilige-Geest-Gasthuis, in de *Pelsterstraat*, aldus genoemd naar de toewijding, draagt gewoonlijk naar de straat, aan welker einde het ten westen staat, den naam van Pelstergasthuis. De stichting daarvan is onzeker, doch het komt reeds voor in eenen brief van 1319 en diende dus sedert eeuwen, gelijk nog heden, tot huisvesting en onderhoud van oude burgerlieden. Hun getal is echter in latere tijden verminderd, wegens gebrek aan genoegzaam fonds, zijnde thans daarin tachtig van beiderlei kunne. Het is het grootste van alle gasthuizen van Groningen. De overige gebouwen, tot dit gesticht oorspronkelijk behoord hebbende, werden door de regering vroeger tot andere einden gebruikt, als: tot een Korenschuur,

---

(1) Zie den Groninger-[illegible] van 18[illegible], over het Groene- en van 18[illegible], over het [illegible]-Weeshuis.

Ammunitie-Magazijn, Giethuis, en laatstelijk tot eene Bergplaats en een Werkhuis, waartoe het thans nog gedeeltelijk door de Hervormde Diakenen gebezigd wordt.

Het Geertruida-Gasthuis, aan het einde der *Peperstraat*, wordt ook wel het Peperstraten-Gasthuis genoemd. Daarin zijn zeven en zestig conventualen, wordende van ieder nieuw inkomende 200 guldens admissiegeld gevorderd. Het is, na het Heilige Geest-Gasthuis, het grootste der stad, en werd in den jare 1405 gesticht. Voorheen was het een Gasthuis voor alle armen en zieken, die daar naar toe vloeiden, blijkens de bulle van Paus Sixtus, in het jaar 1475 gegeven.

Het Antonie-Gasthuis, ten westen aan de *Radermarkt*, stond weleer buiten de stad, maar is bij de vergrooting in de zestiende eeuw daar binnengebragt. Het is, in het jaar 1517, gebouwd van de overblijfselen der kanselarij, welke Graaf Edzard voor de Oosterpoort gesticht had. In dit gasthuis zijn vier en veertig proveniers. Ook zijn er op last der regering, in 1702, eenige vertrekken in gereedheid gemaakt tot berging van krankzinnigen, waarover mede de gewone voogden van het huis het noodige toevoorzigt hebben. Vroeger diende het ook tot een Pesthuis.

Het Jacobs-en-Annen-Gasthuis, digt bij de *Kraanpoort*, aan het westeinde der *Visscherstraat* ten noorden, is in het jaar 1495 gesticht. Volgens den oprigtingsbrief was het geschikt voor achttien mannen en vrouwen, tot welk getal het ook naderhand volgens besluiten der regering terug gebragt is. Thans zijn er twaalf in, die aan eene gemeene tafel spijzige.

Het Armen-Huiszitten-Gasthuis, staat in de *Lamme-Huningestraat* ten westen. Over de armen in dit huis had de Cureet der Aa-kerk vroeger het opzigt, blijkens eenen brief van het jaar 1342, doch bij de toenemende bevolking der stad, nam in de daarop volgende eeuw eene broederschap de zorg dier stichting op zich, en werd daarin bij den Raad bevestigd in het jaar 1437, onder den titel van: *Verwaerers ende Procurators der Arme-huiszitten.* Bij verloop van tijden zijn hier ingelijfd geworden het Ridders-Gasthuis; het Enens-Gasthuis; het Armen-Konvent; het Geesjen-Egberts-Gasthuis, en het Moltemakers-Gasthuis. Thans is het Lamme-Huninge-Gasthuis, zoo als het, naar den oorspronkelijken naam, waarschijnlijk dien des stichters, doorgaans genoemd wordt, zoo ver van zijne oorspronkelijke inrigting afgeweken, dat het nu, gelijk alle andere gasthuizen, dient tot een verblijf en kosthuis voor oude burgerlieden, welker getal, sedert lang reeds, op 26 bepaald is, behalve nog 26 anderen, die, om de veertien dagen, in dit huis eene zekere hoeveelheid brood en boter komen halen; terwijl bovendien aan de vrouwen in Ubbena-Gasthuis eene kleine toelage wordt uitgedeeld.

Het Aduarder-gasthuis, op de westzijde van de *Munnikeholm*, heeft haren oorsprong te danken aan de voormalige Abten van Aduard, welke op dezen hoek der stad eene groote woning en plek gronds tot hunnen intrek geschikt gemaakt hadden; ja zelfs over de toen bestaande gracht eene houten brug hielden, om naar welgevallen in en uit de stad te komen. Van een gedeelte van dit gebouw, het Blaauwe huis genaamd, heeft de laatste Abt van Aduard, Willem Ennen, bij uitersten wil van den 1 Junij 1604, een gesticht gemaakt, tot woning en onderhoud van acht oude en schamele menschen; kunnende echter dat getal vermeerderd worden, indien de inkomsten daartoe, bij vervolg van tijd, toereikend bevonden werden. Thans zijn daarin 9 oude vrouwen.

Digitized by Google

Het huis zelf, door ouderdom bouwvallig geworden zijnde, is in het jaar 1775 geheel nieuw opgehaald, zijnde van ééne verdieping. De hoofdingang pronkt met een opschrift, ter gedachtenis dier hernieuwing en een Latijnsch vers, luidende aldus:

HOSCE LARES, VETULIS QUOS ABBAS VOVIT ALENDIS
EMMIUS, IN PATRIO NOBILE NOMEN AGRO,
CURIA, CALVINI SACRIS ADDICTA, REFORMAT,
VIVACEM MONSTRANS PER BONA FACTA FIDEM.
HUIC BENE DIC, DOMUI BENE DIC, CLEROQUE, SENECTUS.
IN QUAVIS PIETAS RELIGIONE PLACET.

(d. i.: Deze woning, welke de Abt EMMEN, een naam beroemd op zijnen vaderlandschen grond, aan het onderhouden van oude lieden gewijd heeft, is door den Raad, die de leer van CALVIJN is toegedaan, hernieuwd; toonende door goede daden haar levendig geloof. Zegen den stichter, o ouderdom! zegen dit huis en de kerkelijke overheid. In elke godsdienstige gezindte is vroomheid welgevallig.

Behalve de opgenoemde huizen, wier inrigting, door verloop van tijden, meer algemeen geworden zijn, heeft men ook nog dezulken, die, niet alleen door bijzondere personen zijn opgerigt, en nog hunne namen dragen, maar ook door hunne afstammelingen bestuurd worden, aan wie de begeving der daarin openvallende plaatsen toekomt. Dan, niettegenstaande het gemelde erfelijk bestuur, heeft de Regering de voogden dier huizen mede onder de verpligting gebragt, om jaarlijks rekening voor haar te doen, ten einde alle verwaarloozing of kwaad bestuur tegen te gaan, en die gestichten bij aanhoudendheid te doen dienen tot de bepaalde oogmerken der oprigters. Van dien aard zijn de volgenden:

Het Mepschen-gasthuis, ten Westen in de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat*, in 1479, door een oud adellijk geslacht gesticht. Thans zijn er 8 vrouwen in, hoewel het voor 15 gesticht was.

Het Ubbena-gasthuis, aan de oostzijde van de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat*, is opgerigt door den Burgemeester JOACHIM UBBENA, die tot aan de reductie der stad, in 1594, dien post heeft waargenomen. De stichter had het den naam gegeven van Hospitale St. Johannis of St. Johannes-gasthuis, zoo als nog in den gevel van het gebouw staat. Dan, men heeft het na de reductie naar den Burgemeester blijven noemen; thans wordt het bewoond door 9 vrouwen.

Het Vrouw-Anna-Varvers-gasthuis, in de *Nieuwe Kijk-in-'t Jatstraat*, ten Westen, is in 1655 door de opgemelde vrouw gesticht tot eene woonplaats voor 8 vrouwen, waarvan nu de helft de Hervormde godsdienst moet toegedaan zijn.

Het Zeyls-gasthuis, ten Zuiden, in de *Visscherstraat*, is, volgens den brief van 7 Julij 1645, gesticht door BEREND JANSSEN ZEYL en vrouw ENGELTJE JACOBS, benevens GRIETJE HENDRIKS, weduwe van CORNELIS JANSSEN ZEYL, tot een verblijf voor vijf oude vrouwen. In 1751 is dit huis herbouwd en bijna de helft vergroot.

Het Baroldi- of Jan Luitjens-gasthuis, staat in de *Gelkengerstraat*, westzijde, in een gangje. Het werd gesticht in het laatst der zestiende eeuw. Er zijn drie Herv. en drie R. K. in, die met geld en eetwaren bedeeld worden.

Het Vrouw-Franssen- of Geertjen-Schilts-gasthuis, in de *Battengang*, op den hoek van de *Kostersgang*, is, bij uitersten wil van 8 Junij 1668, gesticht voor acht menschen; thans is dat getal op vier verminderd, die wekelijks geld en eetwaren ontvangen.

Digitized by Google

Het Jan-Dulmers-gasthuis, in de *Butjestraat*, dient tot eene woning voor vijf personen, die met geld bedeeld worden.

Het Juffer-Tetta-Alberda-gasthuis heeft in de *Nieuwe-Boteringstraat* ten Oosten gestaan, doch is sedert jaren verplaatst naar de noordzijde van het *Nieuwe-Kerkhof*. Het is gesticht, in 1658, voor vijf oude vrouwen, die, buiten en behalve inwoning, eenigen onderstand in geld en brood genieten.

Het Vrouw-Aaftje-Wilsoor's-gasthuis, aan de westzijde van de *Kattenhage*, tusschen de Hofstraat en het Diep, is in 1766 gesticht tot eene woning voor oude vrouwen, die daarin wekelijks eene gulden genieten. Het opzigt staat, volgens uitersten wil van de stichteres, aan de twee oudsten uit de geslachten Hora en Tjassens. Thans zijn er vier oude vrouwen in.

Het Scheunings-Gasthuis, in de *Prinsenstraat*, noordzijde, werd in het midden der zeventiende eeuw voor vier Conventualinnen gesticht, door Esert Scheuning.

In vroegere tijden bezat Groningen, buiten de opgenoemde gast- en weeshuizen, nog andere gestichten, welke, of door den tijd weggeraakt, of tot andere einden gebruikt zijn. Onder die, welke geheel zijn te niet gegaan, en waarvan thans niets meer, dan de namen zijn overgebleven, kan men tellen, het Jarges-Gasthuis, dat, in verval zijnde, op last der regering, nadat het uitgestorven was, in 1677, tot afbraak verkocht werd; het Bavinge-Gasthuis, dat gestaan heeft aan de oostzijde van de *Laan*, en in 1694 is opgeheven; het Vrouw-Sijmen-Konvent, dat nog in het jaar 1570 bekend was; het Roomsch-Katholijk-Homans-Gasthuis, hebbende gestaan aan de zuidzijde van het Diep, tusschen de Boteringepoortboog en Kijk-in-'t Jatsboog, opgeheven tusschen 1805 en 1811, en waarvan nog in Mei 1822 aan de R. K. diaconie is gekomen eene som van zes duizend gulden. Ook zijn, om datzelfde verloop van middelen, verscheidene andere huizen met elkander vereenigd geworden, gelijk in het Armenhuis-Zitten zijn overgebragt het Ridders-Gasthuis, door Jufvrouw Boele Entens, in de *Hardingestraat* gesticht geweest; het Enens-Gasthuis, het Armen-Konvent, het Geesje-Egberts-Gasthuis en het Moltemakers-Gasthuis.

Nog bestaat er te Groningen: eene Vrouwenvereeniging ter bevordering van werkzaamheid en welstand onder de geringere volksklasse, waarvan men de oprigting voornamenlijk aan den onvermoeiden ijver van den Hoogleeraar Petrus Hofstede de Groot te danken heeft. Deze vereeniging, de eerste van dien aard in ons Vaderland, werd den 26 Januarij 1838 opgerigt, heeft aanvankelijk reeds goede vruchten opgeleverd, en elders eene gewenschte navolging gevonden. Zij houdt zich vooral bezig met de huizen der geringere klasse te bezoeken, en wel zoodanig, dat twee vrouwen gezamenlijk tien huisgezinnen, door toespraak, teregtwijzing en het verschaffen van handenarbeid, uit hunnen staat van traagheid, ruwheid en ellende pogen op te heffen. Zij geeft geene aalmoezen, maar wil de armen helpen, ten einde door eigen werkzaamheid hun brood te verdienen. In het jaar 1839 werden 423 huisgezinnen door deze vereeniging, uit nagenoeg 100 leden van den fatsoenlijken stand bestaande, bezocht, en deze bezoeken hadden reeds op zich zelve eenen weldadigen invloed op die huisgezinnen. Waar zulks noodig is, tracht men handenarbeid te verschaffen, of de behoeftigen, door het geven van renteloze voorschotten, in staat te stellen de noodige werktuigen, gereedschappen

Digitized by Google

en stoffen aan te koopen. Voorts heeft men er een Genootschap van Moederlijke Weldadigheid, waarvan H. M. de Koningin de beschermster is, gevende jaarlijks eene gratificatie van twee honderd gulden; eene Vrouwen inrigting ter bevordering van godsdienstige kennis en huisselijke welvaart onder de geringere volksklasse, opgerigt den 15 October 1832, waartoe H. M. de Koningin jaarlijks honderd en vijftig gulden betaalt; eene commissie van spijsuitdeeling aan behoeftigen, gedurende de wintermaanden; een Zeemans-collegie, voor oude en gebrekkige zeelieden, opgerigt in 1830, onder den naam van *Groninger Eendragt*, thans 53 effective en 120 buitengewone leden tellende, en waarvan de collegievlag is wit met de letters G B en het nummer van den gezagvoerder; de Zondagsscholen, tellende 125 contribuerende leden; eene Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, in het jaar 1814 opgerigt; eene Afdeeling van het Nederlandsche Zendeling-genootschap, in 1799 opgerigt, thans 70 bijdragende leden tellende; eene Afdeeling van het Genootschap ter zedelijke verbetering der gevangenen; eene Afdeeling der Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere Heidensche bevolking in de kolonie Suriname. Men is thans (1843) bezig daar te stellen een geheel nieuw Krankzinnigenhuis, waartoe de stad reeds eenen grooten tuin, in de *Oude Kijk-in 't Jatstraat*, heeft afgestaan, en het geheele plan reeds in gereedheid gebragt is, zoo dat men verwacht, dat nog in dit of het volgende jaar met het bouwen een aanvang kan worden gemaakt.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen verdient voorzeker eerst genoemd te worden, de Akademie of Hoogeschool, ten Noorden in de *Broerstraat*, tegenover de oude Franciskanerkerk, welke thans 180 studenten telt. Deze is in het jaar 1614 opgerigt, en, den 23 Augustus van dat jaar, plegtig ingewijd. Het gebouw was voorheen een Jufvrouwen- of Adellijke-Maagdenklooster, die naar de orde van den H. Augustinus leefden. Nadat, in het begin der zeventiende eeuw, 's Lands Staten waren overeengekomen eene hoogeschool te Groningen op te rigten, werd dit klooster, na de Reductie ledig staande, daartoe afgezonderd en bekwaam gemaakt. In dit gebouw komt men thans door eene poort, het wapen der hoogeschool voerende, op eene opene, net bevloerde, aan drie zijden met gaanderijen gedekte binnenplaats. Op de Noordergaanderij hebben drie gehoorzalen, ingerigt tot het houden van openbare lessen en redetwistingen, haren ingang, waarvan de grootste naderhand tot eene Akademische Raadzaal is gemaakt; terwijl men de andere ook pleeg te gebruiken tot verkoopingen van boeken, waartoe de hoogeschool bevoorregt was. De openbare inwijdingen en redevoeringen werden tot den 21 December 1826 gehouden in het koor der Franciskanerkerk, waarin, tot dat einde, de noodige kathedes en andere zitplaatsen gemaakt waren; sedert dien tijd veroorloofde de bouwvalligheid der kerk zulks niet meer. Ook werd des Zondags avonds, buiten de zomervacantie, aldaar gepredikt, hetwelk den 14 Junij 1812, voor het laatst, en na dien tijd in de St. Martenskerk heeft plaats gehad. Wijders is een gedeelte van het oude Jufferen-klooster geschikt gemaakt tot vrije woningen voor twee Hoogleeraren, veelal de oudste in iedere faculteit. Ook is er huisvesting voor den Pedel. De Oeconomus woonde in een nabijgelegen huis in de Bursegang, waar, sedert de opheffing van de Rectorstafel, thans de Amanuensis der

Digitized by Google

akademie-bibliotheek woont. Ten dienste dezer hoogeschool zijn er verder een **Kruidtuin**; een **Oeconomische tuin voor de Landhuishoudkunde**; eene **Ontleedplaats**; een **Nosocomium of Ziekenhuis**; eene **Bibliotheek**, een **Museum van Natuurlijke Historie**; een **Kabinet van Landhuishoudkundige werktuige'n**, eene **Rijschool** en vroeger was er ook eene **Schermschool**.

De **Kruidtuin**, aangelegd in het jaar 1642, maar sedert bij herhaling vergroot, vooral in 1840, is in de *Nieuwe stad*, ten noorden van de *Rozenstraat*, en strekt zich van daar tot de achtergelegene *Kruisstraat* uit. Men vindt er zeer veel in- en uitheemsche gewassen, alsmede den noodigen toestel tot stook- en broeihuizen. De Hoogleeraar in de Kruidkunde, die daarover des zomers in den tuin openbare lessen geeft, heeft aldaar eene ruime en aangename woning.

De **Oeconomische of Landhuishoudkundige tuin**, in de *Rozenstraat*, is eigenlijk slechts een gewone tuin. Er worden alle nuttige en winstgevende planten en gewassen in opgenomen, inzonderheid de zulken, welke elders verbouwd en aangekweekt worden, doch te GRONINGEN minder algemeen bekend zijn. De Hoogleeraar in de Landhuishoudkunde heeft, den 11 November 1842, eene landhuishoudkundige school, opgerigt door het Departement der Maatschappij: *Ter bevordering der Nijverheid*, geopend. De school is inzonderheid ingerigt voor die zoons of bedienden van landlieden, die reeds met het meest gewone practische werk bekend zijn, maar die nog onderrigt behoeven in de natuurkundige gronden van vele bezigheden, welke zij tot nu toe alleenlijk practisch verrigtten; die kennis behooren te hebben aan goede boeken, over eenige deelen van hun vak uitgegeven; die begeeren te weten, op welke wijze, op andere plaatsen, de landbouw wordt uitgeoefend, en welke verbeteringen hier of daar al reeds de proef der ondervinding hebben doorgestaan, en die tevens de hulpmiddelen, tot algemeene kennis en tot eene beschaafde opvoeding, welke eene groote stad aanbiedt, zich ten nutte willen maken. Thans (1843) telt men er acht leerlingen, alle aanstaande Landbouwers, en wel zes uit de provincie Groningen, een uit Friesland en een uit Drenthe. Aldaar wordt onderwijs gegeven in de eigenlijke Natuurkunde, Natuurlijke Geschiedenis en in de Algemeene beginselen van Meetkunst en Algebra; terwijl de leerlingen tevens in de gelegenheid gesteld worden, om gratis bij te wonen de lessen over de Toegepaste Scheikunde, welke aan de hoogeschool, die over de Toegepaste Werktuigkunde, welke aan de akademie *Minerva*, en de Nederduitsche lessen over de Plantkunde, welke door den Hoogleeraar in de Kruidkunde gegeven worden.

De **Ontleedplaats**, bezuiden het koor der Broerekerk, is in het jaar 1817 aanmerkelijk verbeterd, maar sedert eenige jaren verlegd naar het gebouw, waar het Nosocomium ook gevestigd is.

Het **Nosocomium Academicum of Academisch Ziekenhuis**, is sedert het jaar 1813, aan de westzijde van *Munnekeholm*, in een gebouw, hetwelk de voormalige Abten van Aduard te Groningen hadden en in het jaar 1623, tot een West-Indisch-Compagniehuis was ingerigt. Het is in de jaren 1817 en 1818 aanmerkelijk uitgebreid en verbeterd.

De **Bibliotheek** is boven de Latijnsche school, op de tweede verdieping van het gewezene Franciskanerklooster. Het getal en de merkwaardigheid der verzamelde boeken maken de bibliotheek de

Digitized by Google

bezigtiging van kenners dubbel waardig. Ten dienste der studeerende jeugd, staat gemelde bibliotheek vijfmaal per week, en wel des Maandags, Woensdags en Zaturdags van negen tot een, en des Donderdags en Vrijdags, van 's namiddags twee tot vier ure open, en heeft tot Opziener of Bibliothecarus eenen Hoogleeraar, welke eenen mindere bediende of Custos onder zich heeft. De eerste catalogus, door den Hoogleeraar LEONARDUS OFFERHAUS, is van den jare 1758. Vervolgens is daarvan opgemaakt eene catalogus door den Hoogleeraar J. R. VAN EERDE in 1833, en eene supplement-catalogus door den Hoogleeraar PETRUS LIMBURG BROUWER, in 1841.

Het Museum van Natuurlijke Historie, in den tuin van het reeds gemelde Abtenhuis, op *Monnikenholm*, in 1823 geheel nieuw gezet, bevat eene verzameling van onderscheidene duizende opgezette en op andere wijzen bewaarde dieren en van verscheidene geraamten en van delfstoffen, uit alle oorden der wereld bijeen gebragt en naar een wetenschappelijk stelsel gerangschikt tot onderwijs der studerende jeugd. In het jaar 1816 werd het huis, in de *St. Jansstraat*, toen behoorende aan nu wijlen Professor GRATAMA, thans (1843) nog aan diens erven, door den Hoogleeraar TH. VAN SWINDEREN, voor zijne eigene rekening, gehuurd, om daarin te plaatsen de verzameling van voorwerpen van Natuurlijke Historie, die door hem in dat jaar begonnen is aangelegd te worden voor de Hoogeschool (vroeger was hier geen Akademisch Museum van Natuurlijke Historie). Dit huis is naderhand overgenomen door Heeren Curatoren, welke, nadat de voorwerpen van Natuurlijke Historie, na 1823, waren overgebragt in het daarvoor gebouwde lokaal op Munnekeholm, eerst in het bovenste gedeelte hebben geplaatst het kabinet van voorwerpen voor den landbouw en in het benedenste gedeelte de verzameling van physische instrumenten, welke vroeger bewaard werden in de kamer van Curatoren in het akademiegebouw. Na de inrigting van het Wachthuis of Corps de garde tot eene bergplaats van de verzameling voor den landbouw, zijn de physische instrumenten naar boven gebragt, en wordt het benedendeel van het huis gebruikt voor Collegiekamers van onderscheidene Hoogleeraren.

Het Kabinet van Landbouwkundige werktuigen, is in het huis geplaatst, dat in de *Oude Boteringestraat* staat, en dat tot een Wachthuis of Corps de Garde gebouwd was maar niet gebruikt werd, nadat het echter veel vertimmerd was, vooral in het jaar 1841. Daar GRONINGEN een geheel landbouwend gewest is en zelfs de voornaamste takken van handel aldaar, op voortbrengselen van den landbouw gegrond zijn, zoo verdient deze inrigting eene bijzondere opmerkzaamheid. Zij wordt bij het landhuishoudkundig onderwijs gebruikt en sedert een geruimen tijd voor het publiek opengesteld, terwijl men zoo veel mogelijk de gelegenheid gemakkelijk maakt, om die werktuigen, welker invoering nuttig mogt geoordeeld worden, uit de verzameling te laten namaken. De werktuigen bestaan uit verschillende soorten van ploegen, aan aardploegen, schoffelploegen, grondwoelders of riöelploegen, eggen enz.; verder in onderscheidene soorten van spaden, schoffels, hakken of houwen, wiedijzers enz., en modellen van wagens en karren, zaaituigen en poterszigters, sikkels en andere werktuigen voor de inoogsting, onderscheidene soorten van dorschvlegels, het dorschblok, en het onlangs in dit gewest uitgevonde dorschwerktuig en aardappelmolen; soorten van kafmolens en koornwaaijers, verschillende soorten van zeven, onder welken ook de dubbele koolzaadzeef, vlas- en hennepbraken en slijp beukblokken

Digitized by Google

en zwingelblokken enz., Friesche werktuigen voor de cichoreiteelt; onderscheidene snoeiwerktuigen, ent-gereedschappen enz., zeissen, zwaden, tiemhek, hooiegge en andere gereedschappen voor gras en hooibouw, soorten van karnen, enkele en dubbele melk-teemsen, kaaspersen, soorten van bijenkorven, enz., enz.

De Rijschool, ten zuiden van de *Hofstraat*, naast het Groene-Weeshuis, wordt door eenen Rijmeester waargenomen, die zich ook de noodige paarden moet aanschaffen.

De Schermschool was voorheen op een bovenvertrek van het Wachthuis of Corps de Garde, op het uiteinde der *Oude-Boteringestraat*, ten westen, doch deze is sedert eenige jaren opgeheven.

De Latijnsche school, in de *Zwanenstraat*, waarin door eenen Rector en drie Preceptoren onderrigt gegeven wordt, is aangelegd in de onderste verdieping van het gewezen Franciskaner-klooster, werwaarts zij in het jaar 1594 is overgebragt uit het Provinciehuis, hetwelk toen de Latijnsche- of St. Martensschool was, waar zij zekerlijk lang vóór 1425, wanneer men haar het eerst vermeld vindt, gevestigd was. De Rector heeft daarin een vrije woning. De eerste, die aldaar het Rectoraat heeft waargenomen, is geweest Ubbo Emmius, die in het jaar 1594, uit Leer, in Oost-Friesland, herwaarts kwam, en in het jaar 1614 tot Hoogleeraar der toen opgerigte Akademie werd benoemd, waarvan hij de eerste Rector Magnificus is geweest. Van een gedeelte dezes gebouws is, in het laatst der voorgaande eeuw, eene Gerigtelijke Schouwkamer en eene Gehoorzaal gemaakt, alwaar de stads-Physicus, thans de Hoogleeraar in de Vroedkunde, aan de Vroedvrouwen en hare leerlingen lessen geeft.

Voorts heeft men hier nog eene Academie van beeldende kunsten, bouw-, toegepaste werktuig- en zeevaartkunde, onder de naam Minerva, met een observatorium en verzameling van Astronomische werktuigen, opgerigt in het jaar 1797 en thans 360 leden tellende, en waarin aan 300 leerlingen onderrigt gegeven wordt; eene Maatschappij van Landeigenaars en vastbeklemde Meijers, tot het bekomen van geld op hunne goederen tegen eene matige rente, opgerigt met 's Konings goedkeuring, die bij besluit van 18 October 1823, no. 196, de leden der Directie heeft benoemd en aangesteld; het Genootschap: *Pro excolendo jure patrio* (d. i. ter beoefening van het vaderlandsche regt), opgerigt in 1761 - een Genootschap ter bevordering van natuurkundige wetenschappen, opgerigt in het jaar 1801, waarmede zich in het jaar 1810 de Natuurkundige Maatschappij vereenigd heeft, thans met 370 leden en sedert 1840 een eigen gebouw, met fraaije gehoorzalen hebbende, in de *Poelestraat*; een Kunstlievend Genootschap ter aanmoediging van teeken-, schilder-, graveer-, en beeldhouwkunst, onder de zinspreuk: *Door kunstliefde gedreven*; eene Afdeeling der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, opgerigt den 31 December 1791, 370 leden tellende, met eene leesbibliotheek; een der aanzienlijkste Departementen van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Nijverheid te Haarlem, tellende 90 leden en Donatrices; een Genootstchap tot aankweeken der tooneelkunst, onder de zinspreuk: *Utile et Dulce* (nuttig en aangenaam), met eenen schouwburg; terwijl er bovendien vroeger nog een Tooneelgezelschap bestond, met eenen eigen schouwburg, in de *Poelestraat*, hetwelk tot zinspreuk voerde:

Digitized by Google

De kunst verwint, door deugd en rede steeds geleid,
De domheid, huich'larij en bijgeloovigheid.

Doch dit is sedert eenige jaren ontbonden en het gebouw verkocht en in eene partikuliere woning veranderd.

Er zijn te GRONINGEN, twee Stadsscholen, voor de kinderen van minvermogende onbedeelde ouders, en twee Stads-Armenscholen, voor de kinderen van bedeelde ouders, beide van allerlei Christelijke geloofsbelijdenis, alle vier opgerigt bij Raadsbesluit van den 29 September 1817. In de beide stadsscholen mogen thans te zamen 1000 kinderen onderwezen worden, omstreeks twee derde gedeelte op de dagschool en één derde gedeelte op de avondschool. Daarenboven is er eene Israëlitische Godsdienstige Armenschool en vier Weeshuisscholen, ééne voor de Burgerweezen, ééne in het Groene-Weeshuis, ééne in het R. K. Armenhuis en ééne waar de Luthersche weezen onderwijs ontvangen. In de Burger-Weeshuisschool, in de school in het R. K. Armenhuis en in de school, waar de Luthersche weezen gaan, ontvangen, of te gelijk met deze of op andere uren, ook andere kinderen onderwijs. Behalve deze, zijn er te GRONINGEN thans nog vierentwintig andere lagere scholen, welker getal echter, als blijkbaar buiten evenredigheid groot in vergelijking met andere steden van gelijke bevolking, ingevolge een Raadsbesluit van den 8 Septemder 1842, zal uitsterven op achttien, twee in elke kluft. Daarenboven is hier eene Kweekschool voor Schoolonderwijzers, welke op den 11 October 1796 opgerigt is, door het Departement Groningen, der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, en behalve 60 leerlingen in de leerschool, 20 kweekelingen telt, en eene uitstekend ingerigte Stads-bewaarschool, geopend den 1 Junij 1841, waar 300 arme kinderen gratis worden bewaard, ontwikkeld en opgeleid, om naderhand, op andere scholen, met vrucht onderwijs te kunnen ontvangen (1). Er is eene Stads-Fransche kostschool, voor jongens en eene voor meisjes en er zijn buitendien nog vier bijzondere Fransche scholen, voor jongens en eene voor meisjes. Het getal leerlingen, op de onderscheidene scholen in deze stad, beliep, gedurende het jaar 1842, 3341 jongens, 2618 meisjes, dus in het geheel 6459 leerlingen. Als op de openbare scholen, hier onder begrepen de Zondagscholen en de herhalingscholen, welke in de gebouwen dezer scholen gehouden worden, 1359 jongens, 1285 meisjes, dus in het geheel 2644; op de bijzondere scholen van de 1 klasse, 272 jongens, 210 meisjes, dus in het geheel 482; op de bijzondere scholen van de 2e klasse, 1748 jongens, 1337 meisjes, dus in het geheel 3085; op de scholen voor het middelbaar onderwijs, 162 jongens, 86 meisjes, dus in het geheel 248 leerlingen.

GRONINGEN heeft de volgende geleerde mannen voortgebragt: De Godgeleerden: WESSEL GANSEVOORT, geb. in 1400, † 4 October 1490; ABRAHAMUS TROMMIUS (ABRAHAM VAN DER TROM), geb. 23 Augustus 1633, † 29 Mei 1719, na de *Nederlandsche Concordantie over het Oude en Nieuwe Testament* en de *Concordantie over de 70 Grieksche Overzetters van het Oude Testament* te hebben vervaardigd en uitgegeven; ALBERTUS ALBERTHOMA, geb. 25 November 1644, † 2 November 1720; diens zoon ALBERTUS ALBERTHOMA, schrijver van een werk, getiteld: *Uitbreiding van de leer der Waarheid*, geb. in 1687, † in 1758, en GERRIT HESSELINK, geb. 23 October 1755, † 7 November

(1) Zie over de Stadsbewaarschool, De Groninger-Volks-Almanak, van 1841 en 1842.

Digitized by Google

1811, als Hoogleeraar aan de kweekschool der Doopsgezinden te Amsterdam.

De Regtsgeleerden: Lambert Canter, geb. in 1513, † 27 Junij 1553; Dr. Hieronymus Frederici (ook Wilhelmi), een der Redacteuren van het Ommelander-Landregt van 1601; Scato Gockinga, een der Regters van Oldenbarneveld, sedert 1595, de eerste Secretaris der Staten, en sedert 1601, Syndicus der Ommelanden, zijnde in hoogen ouderdom overleden den 18 Augustus 1641; Henricus Theodorus Pachenstecher, † in 1752, als Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid en Staatkunde te Duisburg; Johan Tjassens, Schrijver van de *Zeepolitie*, † 4 Augustus 1670; Paulus Laman, geb. 5 Junij 1668, † 30 Mei 1747, Schrijver van *Horæ subcisivæ de jure representationis; Aanleiding tot de eerste beginselen der Gron. Regtskennis* en *Korte schets der regeringsform van Stad en Lande;* Gerrit Sichterman, die tevens een niet onbekwaam krijgsman moet geweest zijn, daar hij, die den 24 Julij 1688 geboren was, den 11 Februarij 1730 †, als Kolonel der Infanterie en Commandeur der stad Grave; Mr. Diederik Frederik Joan van Halsema, geb. in November 1736, † 24 Mei 1784, die mede in Geschied- en Oudheidkunde ervaren was; Mr. Abraham Quevellerius van Swinderen, geb. 24 December 1736, † 18 Junij 1808; Mr. Tammo Sypkens, geb. in Maart 1780, † 12 November 1842.

De Staatsmannen: Coppen Jarges, het hoofd der Schieringers, die den 26 September 1420, bij het innemen van Stavoren door de Vetkoopers, sneuvelde; Gelmer Canter, Secretaris der stad Groningen, die in 1514 nog in leven was; Wilhelmus Frederici, Persona van de St. Martenskerk te Groningen, † in 1525, na zich als een bekwaam verdediger van de zaak der Vetkoopers en als een ijverig tegenstander der Saksische heerschappij te hebben doen kennen; Peter Sickinge, Burgemeester van Groningen, die in 1527 nog in leven was; Ludolf Coenders, die in 1536 Stadhouder van Groningen en Ommelanden, namens den Hertog van Gelder, werd; zijnen broeder Coert Coenders, Burgemeester van Groningen, en, even als Ludolf, een heftig tegenstander van de Saksische heerschappij; Johan Wijfering, die in 1566 nog Burgemeester van Groningen was, en zelfs door de Spanjaarden wegens zijne wijsheid en staatsbeleid geprezen werd; Jacob Hildebrand, Burgemeester van Groningen, die den 3 Maart 1580, bij het verraad van Rennenberg, ongelukkig om het leven kwam; Reynt Alberda, † in 1589, na de Burgemeesterlijke waardigheid in zijne vaderstad bekleed te hebben, terwijl hij tevens voor een geleerd Edelman van zijnen tijd gehouden wordt; diens zoon Egbert Alberda, Afgevaardigde tot de Staten-Generaal, die Prins Maurits in het leger vergezelde, geb. in 1566, † in 1604; Frederik Coenders van Helpen, Burgemeester van Groningen en een der stichters van de Hoogeschool aldaar, geb. in 1541, † in 1616; zijnen halven broeder Abel Coenders van Helpen, geb. in 1561, † 9 Januarij 1629, na tot hagchelijke bezendingen en onderhandelingen te zijn gebruikt; Johan Rengers van ten Post, die uit zijn vaderland, wegens de Spaansche overweldiging, vooral na het verraad van Rennenberg, heeft moeten vlugten, en in 1593 de eerste Raad van State namens de provincie Groningen was; een der eerste Curatoren der in 1614 opgerigte akademie, tot 1620, waarschijnlijk zijn sterfjaar, terwijl hij tevens heeft nagelaten een M. S. *Kronijk der Ommelanden*, en een M. S. werk: *Van den Standt, Policie ofte Regiment der Ommelanden*, in welke beide werken veel wetenswaardigs te vinden is; Rudolf Battink, die in 1589, als Raad van State

en als Gedeputeerde te velde, grooten moed en hoog beleid deed blijken, in 1579 Raadsheer, in 1615 Burgemeester van Groningen geworden, † 3 Maart 1622; Hieronymus Verrutius, geb. in 1546, † 3 December 1601, als Syndicus der Ommelanden, die zijne meesters, jaren achtereen, binnen- en buitenlands, met ongemeene schranderheid, werkzaamheid en trouw heeft gediend; Johannes IJsbrands, Burgemeester van Groningen, geb. in 1621, † in April 1679, die in de gewigtigste bezendingen en onderhandelingen buiten 's lands, dikwerf met den besten uitslag gebruikt werd; Bernard Coenders van Helpen, geb. in 1601, † in 1677, na Ambassadeur aan het Hof van Denemarken te zijn geweest; Antoon Adriaan van Iddekinge, Burgemeester van Groningen, geb. 9 Augustus 1711, † 28 Mei 1789; Mr. Herman Warners Muntinghe, Raad van Indië, † te Pekalongang op Java, in December 1827; Mr. Hendrik Ludolf Wichers, geb. 10 Februarij 1747, † 13 Mei 1840, na zijn vaderland in onderscheidene betrekkingen te hebben ten dienste gestaan, en Willem Arnold Antony, geb. 1 September 1780.

De Genees- Heel- en Kruidkundigen: Volckert Koyter, geb. in 1534, † in 1600; Henricus Welman, die in 1640 Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Hoogeschool zijner geboorteplaats was; Hendrik Munting, † in 1658, als Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde aan de Hoogeschool zijner geboorteplaats; zijn zoon Abraham Munting, geb. in 1626, † in 1683, als Hoogleeraar in de Kruid- en Scheikunde, aan de Hoogeschool te Groningen; Albertus Munting, † in 1688; Matthias van Geuns, geb. den 2 October 1735, † den 7 December 1817, na eerst vijftien jaar te Harderwijk en vervolgens van het jaar 1791 tot het jaar 1815 te Utrecht, Hoogleeraar in de Geneeskunde te zijn geweest; diens zoon Steven Jan van Geuns, geb. den 18 November 1767, † 16 Mei 1795, als Hoogleeraar der Genees-, Kruid-, Natuur- en Scheikunde aan de Hoogeschool te Utrecht; Marcus Jan Busch, Med. Dr. Archiater der Provincie, Stadsphysicus, geb. 23 Novemb. 1747, † te Groningen, den 31 October 1831, na eerst te Harderwijk, en vervolgens te Franeker, als Hoogleeraar te zijn beroepen geweest, waarvoor hij telkens bedankte; Petrus Driessen, geb. den 30 Augustus 1753, † 11 Januarij 1828, als Hoogleeraar in de Materies Medica, Natuurlijke Historie en Kruidkunde aan de Hoogeschool in zijne geboortestad; Coenraad van Hasselt, geb. in 1797, † 7 September 1823.

De Wijsgeeren: Jacobus Ravenspecher, geb. 7 December 1615, † 22 April 1650, na van 1641—1650 Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Utrecht te zijn geweest; Arnoldus van Nyeveen, die in 1646 uitgaf: *Cursus philosophicus Academiae Groeningensis et Ommelandicus;* Allard Hulshoff, geb. in Februarij 1734, † 30 Julij 1795; Samuel Johannes van de Wijnpersse, geb. 11 Junij 1759, † 22 November 1842, na eerst Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Groningen en daarna Hoogleeraar in de Redeneer-, Boven-Natuurkunde en zedekunde te Leyden te zijn geweest; Lodewijk Adolf Schreuder Steinmetz, geb. 18 Junij 1808, † 12 November 1837, onder anderen bekend als schrijver eener bij het Stolpiaansch-Legaat bekroonde verhandeling betrekkelijk den bewijsgrond van Gods bestaan.

De Wis- en Sterrekundigen: Jacobus Daniel Bernouille, geb. 2 Februarij 1700, † in 1782, en Jan Frederik van Beeck Calkoen, geb. 5 Mei 1772, † 25 Maart 1811, na eerst te Utrecht en daarna te Leyden het Hoogleeraarambt in de Natuurlijke Wijsbegeerte en Wiskunde bekleed te hebben.

Digitized by Google

De Geschied-, Aardrijks- en Oudheidkundigen: Tjalling Aykema, die in de zestiende eeuw een *Cronyxke van de Ommelanden* schreef, loopende van 1533—1536; Johan van Nyenborgh, die tevens de Nederduitsche lier handteerde, geb. in 1621; Ludolf Smids, geb. 13 Junij 1649, † 7 Maart 1720, die een bekwaam Nederduitsch Dichter was; Albert Johan de Sitter, geb. 1 September 1718, † 17 Junij 1814, de schrijver van den *Tegenwoordigen staat van Stad en Lande* en van eenige verhandelingen in de werken van het gezelschap: *Pro excolendo jure Patrio*, die ook in gewigtige onderhandeling te Parijs het Vaderland van dienst was, en Robertus Keuchenius Driessen, geb. 7 Mei 1759, † 25 October 1831.

De Oostersche Taalgeleerden: Willem Surenhuis, † in 1729, als Hoogleeraar aan de doorluchtige school te Amsterdam, waar hij in 1689 tot 1703 in zes folio deelen uitgaf, *Mischna, Sive totius Hebræorum Juris, Rituum, Antiquitatum, ac Legum Orientalium Systema, cum Comment. Rabbinorum, vers. Latina et notis;* Albert Schultens, geb. 20 Augustus 1686, † 26 Januarij 1750, als Hoogleeraar in de Oostersche Talen aan de Hoogeschool te Leyden; Wolter Rudolf Nanninga, geb. 2 Maart 1740, † 13 Januarij 1768; Antonius Driessen, die tevens een bekwaam Nederduitsch Dichter was, geb. 17 April 1752, † 8 October 1808, als Predikant te Noordijk, en Adriaan David Cornets de Groot, eenen der eerste beoefenaars van de Javaansche taal, geb. 1 April 1804, † 10 Julij 1829.

De Latijnsche Letterkundigen: Andreas Canter, † in 1472, en Tiberius Hemsterhuis, gedoopt den 8 Januarij 1685, dus waarschijnlijk geb. den 6 of 7 dier maand, † 7 April 1766, na Hoogleeraar in de Grieksche Letterkunde te Franeker en later Hoogleeraar in de Grieksche Taal en Vaderlandsche Geschiedenis, aan de Hoogeschool te Leyden te zijn geweest.

Den Nederduitsche Letterkundige: Lambertus van Bolhuis, geb. 20 November 1741, † 16 Augustus 1826, als emeritus Predikant van Groningen.

Den Latijnschen Dichter: Jacobus Canter, die in het begin der zestiende eeuw geleefd heeft.

De Nederduitsche Dichters: Melchior Fockens, die in het midden der zeventiende eeuw gebloeid heeft; Robertus Alberthoma, geb. in 1690, † 12 Januarij 1772, als Predikant in zijne geboorteplaats; Lucas Trip, geb. 20 Augustus 1713, † 19 Augustus 1783; Mr. Tonco Modderman, geb. 11 Januarij 1745, † 22 April 1802, en Mattheus van Heyningen Bosch, geb. 13 November 1773, † 27 December 1821.

De Schilders: Jan Swart, die in het begin der zestiende eeuw leefde; Herder, die omtrent het einde van die eeuw gebloeid heeft; Jacob de Wolff, † in 1685; Johan Starrenberg; Pieter Coops, die in de laatste helft der zeventiende eeuw leefde; Jan Abel Wassenberg, geb. 18 Januarij 1689, † 17 Julij 1750; zijnen zoon Jan Wassenberg; Joannes Antiquus, geb. 11 October 1702, † in 1750; zijnen broeder Lambertus Antiquus, † in 1772; Pieter Loffers, geb. in 1710, † in 1788; zijnen zoon Hendrik Loffers, geb. in 1739, † in 1805; Egbert van Drielst, geb. 10 Maart 1745, † 4 Julij 1818; Jan Bulthuis, geb. in 1750, † in 1800; Franciscus Gerhardus Wieringa, geb. in 1758, † in 1817; Egbert van Marum, † in 1818 of 1819, en Hermannus Numan, † in 1820.

Den vermaarden drijver van beeld- en loofwerk: Johannes Lutma de Oude, geb. omstreeks 1584, † in 1669.

Digitized by Google

Onder de Abten van Aduard, wier rei en leven ons is medegedeeld in de *Oudheden en Gestichten van Groningen,* waren onderscheidene geleerde mannen, die den glans hunner abdij wijd en zijd in Neder-Germanje verspreid hebben en onder deze eenigen, die te Groningen geboren waren, als: Lambertus Held, † 26 April 1628 en Jannes Rekkamp, † 4 September 1849.

Ook mag Groningen eenige beroemde vrouwen onder hare inboorlingen tellen, als: Hylcke Gockinga, eene Godgeleerde vrouw, ongehuwd, doch in vrij gevorderden leeftijd, † 10 December 1793, na een werk over *Genesis* geschreven te hebben, dat voorheen zeer geacht was.

De Nederduitsche Dichteres Titia Brongersma, die op het laatst der zeventiende eeuw leefde.

De Schilderes Geertruida Abelia Wassenberg, gehuwd aan den Raadsheer Jan Tiddo Fokkens, en † in October 1782, wier kamerstukjes zeer uitvoerig en nog in hooge waarde zijn.

Wat de geschiedenis van Groningen betreft, zoo hebben wij, onder het art. provincie Groningen, reeds melding gemaakt van den giftbrief van het jaar 1040, door Keizer Hendrik III aan de St. Martenskerk van Utrecht gegeven, en moeten den lezer daarheen verwijzen. De oude geschiedenis der stad is onafscheidelijk van die der gewesten, welke thans de provincie uitmaken, en, daar zij de eenige stad der provincie is, zoo draait de geschiedenis op haar, als op de spil van het gansche staatswerktuig. Wij willen dan de geschiedenis der provincie niet verder ophalen, dan van de twaalfde eeuw.

Toen de inwoners van Groningen, in het jaar 1166, tegen Godefried van Rhenen, den acht en twintigsten Bisschop van Utrecht, opgestaan waren, kwam Floris III, Graaf *van Holland,* dezen laatste ter hulp, verloste hem uit de handen der inwoners, die hem bezet hadden, en belegerde de stad, tot welker verwering hij vele vergeefsche pogingen aanwendde. Keizer Frederik gebruikte zijn gezag, om een einde aan dezen oorlog te maken, en verzoende door bemiddeling van Reinold, Bisschop van Keulen, de burgers met den Bisschop en vervolgens den Bisschop met den Graaf van Holland, die te zamen nog oneens geworden waren over den eigendom der landen, strekkende van Groningen tot aan de rivier de Lauwers. Floris hield staande dat hij er alle regt op had, omdat zij hem door sommige Keizers zouden gegeven zijn. De Bisschop bragt van zijne zijde andere giften te voorschijn, waarbij hij aantoonde, dat hij de wettige eigenaar van een gedeelte dier landen was. De Keizer beslechtte het geschil in dier voege, dat zij voor het toekomende de inkomsten te zamen zouden deelen, en dat zij derhalve eenen Burggraaf zouden verkiezen, die er het beheer over zoude hebben; indien zij elkander over de keus van den persoon niet konden verstaan, zouden hij dien Burggraaf kiezen, voorts zouden beide in de maand Mei te Groningen komen, om de ontvangst te verdeelen en daar niet langer verblijven dan zes weken de eene om de geestelijke dienst te verrigten, en de andere om de burgerlijke zaken te beschikken. Hier uit blijkt dus niet alleen, dat Groningen toen eene bemuurde stad was, die een leger kon wederstaan, en een beleg uithouden, maar ook dat de Graven van Holland en de Bisschoppen van Utrecht zich er den eigendom over aanmatigden en dat de Keizer Regter over de geschillen omtrent dat land was, niet slechts als schutsman, maar ook als leenheer, omdat de eene en de andere het zich niet anders toeëigenden dan krachtens giften door zijne voorzaten verleend, onder beding van leenschatting en hulde, zooals zulks in die tijden geschiedde.

Digitized by Google

Albert van Saksen, door Keizer Maximilaan I, als Potestaat van Friesland benoemd, tastte de Friezen aan, die hem in zijne waardigheid niet wilden ontvangen, en, zijn voordeel doende met de verdeeldheden en bloedige factiën tusschen de Schieringers en Vetkoopers, welke geheel Friesland zoo deerlijk beroerd hebben, viel hem de overwinning aldaar gemakkelijk. Hij wilde ook zijne heerschappij over de Ommelanden en de stad Groningen voeren, doch de Groningers, wederstonden hem kloekmoedig en verdroegen alle de ongemakken van een streng beleg, totdat zij eindelijk, vreezende in de handen van hunnen vijand te vallen, verkozen den Bisschop van Utrecht, wien zij in 1419 hadden gehuldigd, en die bij voortduring aanspraak op de stadsheerschappij maakte, weder aan te nemen, ten minste om zich liever onder zekere voorwaarden te verzoenen met Frederik van Baden, die in het jaar 1490 tot zes en vijftigsten Bisschop van Utrecht verkoren was. De handelwijze der stadsgezanten werd niet alleen goedgekeurd; maar zelfs rees er, toen men hun verslag hoorde, zulk eene algemeene verontwaardiging, dat men plegtig besloot volstrekt niets meer toetegeven. En dit was de reden dat men den Bisschop (die zijne hoop tot eene goede uitkomst te kennen gaf, bijaldien men de Ommelanden wilden afstaan), antwoordde, » dat vermits men daartoe niet komen » kon, men ook geene gemagtigden zoude zenden; dat men daartegen » hem onder het oog bragt, hoe zijne poging ter bewerking van dien » afstand streed met Blankenheims verbond, waarin plegtig beloofd was, » zulk eene schending te alle tijde tegen te gaan; dat men hem dies » drong, om Groningen, als staande in de bescherming en trouw van » het Sticht, in dezen nood niet te verlaten, maar dadelijk hulpe toe » te brengen." Gelijktijdig schreef men ook den Hertog, » dat men, » als zijnde onder het Sticht, hem niet kon erkennen als Opperheer; » dat wijders zijne eischen afweeken van den eed, eerst te Kempten » door gemagtigden aan Maximiliaan, en daarna hier door hen alle aan » 's Keizers gezanten gedaan; en dat eindelijk eene scheiding van de » Ommelanden, regelregt streed met alle de verbonden." Inmiddels vonden zij middel zich van Albert te ontslaan, door de Friezen, die zijn zoon Hendrik in Franeker, in 1500, belegerden, bijstand te verleenen. Albert verliet Groningen, om zijnen belegerden zoon te hulp te komen, overwon de Friezen, en keerde toen terug naar Groningen, dat hij vijftien dagen zwaar met grof geschut liet beschieten, maar vruchteloos. Albert werd onder het beleg ziek en stierf te Emden; nadat een voorloopig vergelijk, met Groningen getroffen was. Hendrik en zijn broeder George hervatteden echter den strijd weder tegen de Groningers, die eerst Edzard, den Vorst van Oost-Friesland, aan gene zijde der Eems, en naderhand Karel, Hertog *van Gelder,* tot hunnen beschermheer aannamen.

De Hertog van Saksen had, in het jaar 1515, zijn regt op de Frieslanden opgedragen aan Karel van Oostenrijk, die in 1517 Koning van Spanje, en in 1520 tevens Keizer van Duitschland werd, en onder den naam van Keizer Karel *den Vijfde* meest bekend geworden is. In 1521 kwamen er eenige benden, om deze provincie aan den Keizer te onderwerpen. Ofschoon dit niet gelukte, leed het landvolk onbeschrijflijk veel door het rooven en plunderen van deze en zelfs ook van de Geldersche soldaten. Omdat de Regering van Groningen de baldigheden der Geldersche krijgslieden niet verhinderde, werd het gemeen in de stad zoo oproerig, dat alle Regenten, die Geldersch jaargeld trokken, zich niet veilig konden rekenen. Hierom kwam de Hertog op

Digitized by Google

den 2 November te GRONINGEN, wordende eerst door de Regering op het raadhuis, en daarna door de geheele burgerij in de St. Walburgskerk als Heer gehuldigd. Na hier acht dagen doorgebragt, en de rust hersteld te hebben, vertrok hij weder naar Gelderland, en zond den woelzieken JASPER VAN MARWIJK, als Geldersch Stadhouder over Groningen en de Ommelanden. Deze liet terstond na zijne aankomst de stad versterken. De gracht tusschen de Boteringepoort en den Kraantoren werd op nieuw gegraven, en twee nieuwe torens in den stadsmuur gemaakt. MARWIJK berokkende hier, wegens zijnen onrustigen aard, veel onheil, want hij stookte het volk op tegen den Raad, waaruit, in 1525, een verschrikkelijk oproer ontstond. Men verspreidde het gerucht, dat de Overheden zich met 's Lands schattingen verrijkten. Dit vond, gelijk het doorgaans gaat, gereedelijk geloof bij het gemeen. De Gilden, door de Bouwmeesteren zamengeroepen, besloten, alle belastingen, behalve op den wijn en het Hamburger bier, af te schaffen, en zwoeren zelfs niet te zullen rusten, voor dat dit geschied was. Dadelijk werd het ontvangen van belastingen bij de poorten op straf des doods verboden. Den volgenden dag gingen de Bouwmeesters en vier en twintig uit de Gilden naar het raadhuis, om den Raad te noodzaken, dit besluit te bekrachtigen. Alles, wat men aanwendde, om deze menschen tot bedaren te brengen, was vruchteloos, dewijl geweld alleen hun rigtsnoer was. Onderwijl deze op het raadhuis waren, dronken anderen in de herbergen en kroegen aan de markt rijkelijk op den goeden uitslag hunner zaak, terwijl het gemeen, met messen, degens en stokken gewapend, het raadhuis bezet hield. Toen de raadpleging hun wat te lang duurde, kwam een groote hoop het raadhuis op, en liep de deur der raadkamer open. Die op de markt gebleven waren, riepen: »*Sla dood! sla dood, werpt ons » de verraders uit de vensters toe!*" De Raad hierdoor verschrikt, willigde terstond des volks begeerte in, en liet de afschaffing van alle belastingen, onder het luiden der klokken, van het raadhuis afkondigen, waardoor deze opstand gedempt werd. Den volgenden dag werd het gemeen weder even oproerig, en eischte van alle Ontvangers en Rentmeesters terstond rekening en verantwoording, benevens opening van den staat der schulden, en diens afdoening uit een ontoereikend middel. De onregtvaardigheid van het graauw ging vervolgens zoo ver, dat het niet schroomde, van vier Heeren openlijk te vorderen, dat zij de stadsschulden uit hunne eigene goederen zouden aflossen. Bovenal had men het gemunt op den Raadsheer JOHAN JARGES, een aanzienlijk en tevens braaf man, welke, om de woede van het gemeen te ontgaan, de stad moest verlaten. De snoode en befaamde JASPER VAN MARWIJK strooide, in 1525, ook uit, dat het regt te kort gedaan werd. Het duurde niet lang, of de geheele markt was weder door het oproerige gemeen bezet. Met schrik en vrees vervuld, verliet de Raad ijlings het stadhuis, en ontkwam ter naauwernood de woede des volks. In het jaar 1527 zocht men het verschil over de geldmiddelen in der minne te vereffenen. Men benoemde daartoe Gemagtigden uit den Raad en uit de Gilden, die, ter afdoening dier schulden, eene zekere belasting voorstelden. Zoodra de Bouwmeester JACOB SMID de Gilden hiervan kennis wilde geven, werd hem door een booswicht, met eenen sabel, eene doodelijke wonde toegebragt. Terstond drong de woeste menigte het raadhuis in. Hierbij kwam gelukkig niemand om het leven, daar sommige leden der Regering in de kerken vlugtten, en anderen door goede burgers gered werden.

Digitized by Google

De onrustige VAN MARWIJK werd in het jaar 1529, als Stadhouder over dit gewest, opgevolgd door KAREL, zoon van den Hertog *van Gelder*. Deze maakte zich, door het bewaren van orde en rust, zeer bemind; doch bekleedde niet lang deze waardigheid, dewijl hij in 1536, om den toorn zijns vaders te ontgaan, naar Dantzig week, waar hij tot aan zijnen dood, buiten de stad gewoond heeft. De rede hiervan was deze, dat KAREL, als een goed vriend der Groninger Regenten, niet wilde deelen in de aanslagen zijns vaders; want deze had heimelijk met den Koning van Denemarken het plan beraamd, om GRONINGEN te overvallen. Op den 13 April dezes jaars kwam zelfs een ligtgewapende troep Denen voor de stad, waar zij vóór de Poelpoort de huizen plunderden, en in brand staken, zoodat door de vlam, welke over de muren sloeg, eenige huizen in de Peperstraat, benevens dertig schepen, in brand geraakten. Ook werd de voorstad buiten de Boteringe- en de Ebbingepoort vernield. Dit bragt den Hertog in algemeenen haat. Eindelijk nam GRONINGEN, in het jaar 1536, tot haren Heer aan Keizer KAREL V, zendende eenige Gezanten aan MARIA, zuster van dien Keizer en Gouvernante der Nederlanden, met verzoek, dat de Keizer deze opdragt mogt aannemen. Dit werd gretig aanvaard, en GEORG SCHENK met eene genoegzame krijgsmagt, als Stadhouder, derwaarts gezonden, waardoor GRONINGEN en de Ommelanden met de Nederlanden onder KAREL V geraakten. Na de algemeene beeldstormerij in Nederland, welke te GRONINGEN zoo groot niet was als in andere steden, kreeg de Graaf van ARENBERG, die, uit naam van Koning FILIPS, Stadhouder van dit gewest was, in het begin van Junij des jaars 1567, uit naam van den Koning van Spanje, met bewilliging der regering, en op eene listige wijs, vier vaandelen Hoogduitsche of Waalsche soldaten binnen GRONINGEN, die aldaar grooten moedwil bedreven, inzonderheid aan de Hervormden; de stads sleutels tot zich namen; de burgerij ontwapenden; de Gereformeerde predikatiën deden ophouden en een jong man, naar men wil te onregte, van verraad betigt, vierendeelden. LODEWIJK, Graaf *van Nassau*, kwam wel in het volgende jaar, na het verslaan van ARENBERG, bij Heiligerlee, de stad met eene redelijke krijgsmagt belegeren; maar het afkomen van den Hertog VAN ALBA, in 1568, met een vrij talrijker leger dan het zijne, deed hem het beleg opbreken. De Hertog kwam daarop binnen GRONINGEN en deed, tusschen de Ooster- en de Heerepoort, een kasteel met vijf bolwerken bouwen, hetwelk in het volgende jaar werd voltrokken. Over deze sterkte, waarin eene Spaansche krijgsbezetting gelegd was, werd FERNANDO D'AVILA tot Commandeur aangesteld. De Staten van Braband zonden, in November van het jaar 1576, zekeren STELLA met eenen heimelijken last derwaarts, om de Regering en het krijgsvolk, dat wegens wanbetaling aan het muiten was, tot het aannemen der pacificatie van Gent te bewegen en hen te overreden, om het met de Generaliteit te houden, belovende aan de bezetting ten dien einde alle de achterstallen, welke vrij groot waren, te betalen. De Stadvoogd ROBLES, daarvan de lucht gekregen hebbende, liet STELLA terstond vatten en op de pijnbank leggen, om hem alzoo uit te hooren, maar, doordien hij alles standvastig ontkende, en het krijgsvolk heimelijk de gezegde aanbieding wist voor te stellen, raakte het eindelijk op de been, nam den bevelhebber ROBLES, met eenige andere Spaansche Hoofdmannen, gevangen, verloste STELLA uit zijne gevangenis, bragt hem op de markt, onder het geroep van *lang leve de Prins! lang leve de Staten!* en deed hem, in den naam der Staten, den eed, zendende voorts eenige gevolmagtigden met STELLA naar Brussel, welke de stad aldaar aan

Digitized by Google

de Algemeene Staten opdroegen, en eenen Gouverneur van hen verzochten. Hierop werd George de Lalaing, Graaf *van Rennenberg*, als Stadhouder van de Algemeene Staten, derwaarts gezonden, die er den 7 Januarij des volgenden jaars aankwam, het vreemde krijgsvolk de achterstallen ten volle betaalde en het, den 15 Maart 1577, de stad deed uittrekken, waarop de Groningers hem en de Generaliteit den eed van getrouwheid deden, het kasteel, op last van den Hertog van Alba opgebouwd, weder afbraken en met den grond gelijk maakten, waaraan met zoo veel ijver gewerkt werd, dat zelfs de doorreizende lieden gedwongen werden er aan te helpen. De Groningers waren nu wel van hunne vijanden ontslagen, doch de rust was van korten duur. Sedert onderscheidene jaren waren de Ommelanders op de Groningers misnoegd, omdat zij beweerden, dat de stedelingen hen door het stapelregt onderdrukten. Zij verbraken daarop het verbond van 1482. Beide partijen kwamen nu tot baldadigheden. De Groningers namen de Ommelander Heeren, terwijl zij binnen de stad vergaderden, gevangen, m hen tot onderwerping te noodzaken. In het jaar 1578 kreeg de stad hare regten weder, en de rust werd hersteld. Toen, in het jaar 1579, te Utrecht een nader verbond van vereeniging tusschen onderscheidene provinciën gesloten was, werd dit ook door de Ommelanden aangenomen, doch de stad Groningen was daartoe niet te bewegen, als achtende de Gendsche bevrediging voldoende. De Graaf van Rennenberg, na zijne toetreding tot de Unie, onder zeker beding, begunstigde dermate de Ommelanden in hunne twisten tegen de stad, dat hij, toen de stad hem geheel wantrouwde en zich tegen hem over stelde, haar, met omtrent 1000 man, in de maand Mei des gemelden jaars, belegerde, waarop de Regering gezanten naar de Algemeene Staten zond, hunne bescherming inriep, en beloofde het aannemen der Unie. Vervolgens nam Rennenberg de Unie volkomen, namens de stad, aan, waarop den Gereformeerden de St. Walburgs- en Minderbroeders-kerken werden ingeruimd en de Magistraat door Rennenberg, die Gouverneur van de stad bleef, werd veranderd. Doch deze trouwelooze Graaf toonde welhaast, dat hij zelf den Staten niet gezind was, want op den 3 Maart des volgenden jaars, 1580, gaf hij Groningen weder aan de Spanjaarden over. Na dien tijd heeft men meermalen getracht, die stad te herwinnen; waartoe Graaf Willem Lodewijk van Nassau, reeds in hetzelfde jaar, toen ze aan de Spaanschen overgegaan was, pogingen in het werk stelde en Rennenberg zelven daarin belegerde. Dan, de nederlaag des Staatschen Veldoversten, Graaf van Hohenlo, op de heide bij Hardenberg, waar, nog ten zelfden jare, bij het verlies van veel volk, ook het geschut en de legertrein in 's vijands handen vielen, noodzaakte dezen held het beleg van Groningen, nadat het drie en eene halve maand geduurd had, weder op te breken. Daarom wilden de Groningers, ten einde echter van de Spaansche dwingelandij andermaal ontheven te worden, in het jaar 1590, zich onder de bescherming van Elisabeth, Koningin *van Engeland*, begeven, hetgeen deze weigerde; hoewel zij toestond, dat het Engelsche krijgsvolk, hetwelk, na Leicesters vertrek, in deze landen gebleven was, zich zou laten gebruiken door de Staten en door gemelden Graaf Willem Lodewijk van Nassau, om hunne stad te hulp te komen. Dan, dewijl die van Groningen geen bezetting in de stad begeerden te ontvangen, en daarbij met de Koningin alleen wilden handelen, met uitzondering der Staten, zoo liep deze aanslag te niet.

Nadat Prins Maurits, in het jaar 1591, zich te vergeefs van Groningen had zoeken meester te maken, hervatte hij de belegering op

Digitized by Google

den 22 Mei 1594, kiezende de legerplaats tusschen Helpen en Haren. Graaf Willem Lodewijk voegde zich hierbij. Nadat alle toegangen bezet waren, eischte Maurits de stad op, doch kreeg een weigerend antwoord. Hierna werd de stad, van den 5 Junij tot den 19 Julij, veelal nacht en dag, hevig beschoten, maar ook even dapper verdedigd. De Oosterpoort en haar rondeel, benevens de torentjes van de Heeren- en Oosterpoorten, werden door het aanhoudend schieten vernield, en de gloeijende kogels veroorzaakten dikwijls brand. Vele burgers werden nu mismoedig en wilden de stad overgeven, maar anderen niet, waaruit een oproer ontstond, dat echter weder gedempt werd. De Prins zette de belegering ijverig voort, en liet zelfs de vestingwerken der stad ondermijnen, waarbij hij zich zelve zoo ver waagde, dat hij door eenen kogel getroffen werd, die evenwel op zijne wapenrusting afstuitte, zoo dat hij wel door den schok achterover viel, maar geen wond bekwam. In de stad werd men meer en meer bevreesd en besloot eenparig, om met den Prins in onderhandeling te treden. Kort daarna lieten de belegeraars een rondeel met 4 stukken geschut en honderd man in de lucht vliegen. Nu zonden de Groningers dadelijk Gezanten naar het leger, om met den Prins over de voorwaarden van overgave te handelen. Het gevolg hiervan was, dat er een verdrag gesloten en den 23 Julij wederzijds geteekend werd. De stad behield alle hare regten, maar zou Graaf Willem Lodewijk van Nassau aannemen als Stadhouder, en de Hervormde godsdienst mogt er alleen uitgeoefend worden. Den volgenden dag trokken Maurits en Willem Lodewijk als overwinnaars binnen de stad, bezagen aanstonds de wallen, bewonderden hare sterkte, en keerden tegen den avond naar het leger terug. Nu werden de regeringsleden van hunnen eed en hunne bediening ontslagen en Hervormden daarvoor in de plaats gesteld. Vervolgens legden de Regering en de burgerij den eed van getrouwheid aan de Algemeene Staten, in handen van den Stadhouder Graaf Willem Lodewijk, af, waarop nu Prins Maurits, met het leger, naar Holland vertrok. Men rekent, dat er, gedurende dit beleg, wel tien duizend schoten uit het grof geschut op de stad waren gedaan, en bijna even zoo veel door de Groningers op de belegeraars.

Tusschen de stad Groningen en de *Ommelanden* heerschte nog immer de oude tweedragt, welke, aangegroeid in den oorlog, en, terwijl de stad de Spaansche zijde hield, zoo ligt niet was uit te roeijen. De stad stond sterk op het behouden van eenige voorregten, haar, door tusschenspraak van den Hertog van Parma, ofschoon niet als eene eeuwigdurende wet, toegestaan. De *Ommelanden*, daarentegen, gewoon om op zich zelven te staan, merkten alle verbindtenissen met de stad als eene inbreuk op hare vrijheid aan, en dreigden het oude bondgenootschap, waarbij de stad groot gezag in den koophandel, en in het stuk der regtspleging over de *Ommelanden* was toegestaan, te verbreken. Doch dit, oudtijds vrijwillig geschied zijnde, had nu kracht van regt bekomen, en het scheen in de toenmalige omstandigheden ongeraden, het vermogen der bondgenooten, dat door eendragt magt kreeg, te verdeelen en de banden te breken, die de leden verknocht hielden, op welken voet die ook eertijds mogten gelegd zijn. De Algemeene Staten dus, aangezocht tot het vereffenen der geschillen, stelden te dien einde, in het jaar 1596, eerst drie, daarna acht of negen Regters, waarvan de uitspraak, in Januarij van dat jaar, door de Algemeene Staten werd bevestigd. De stad Groningen

Digitized by Google

had zich, noch ten opzigte van de geschillen met de *Ommelanden*, noch in het opbrengen harer achterstallige gelden in de gemeene lasten, tot hiertoe willen schikken naar de uitspraak der Algemeene Staten van het jaar 1597, ofschoon men hield, dat zij zich daartoe, in den jare 1594 en sedert, duidelijk verbonden had; zelfs was de jongste uitspraak, in het vorige jaar 1599, nader verklaard en bevestigd, doch men toonde zich even onwillig, om er in te berusten. De Regenten, die ballingen geweest waren onder de Spaansche overheersching, zouden de burgerij niet gaarne meer, dan toen geschied was, bezwaard hebben. De burgerij hield het voor een groot ongelijk, dat de huizen nu zouden belast worden, daar zij er vroeger vrij van waren geweest. Ook konden zij niet dulden, dat haar voorregten benomen werden, die haar, ten aanzien der *Ommelanden*, vroeger vergund waren. Men dreef, daarenboven, dat de stad, in het jaar 1594, het behoud harer voorregten uitdrukkelijk bedongen had, waartegen, van de zijde der Staten, werd aangemerkt, dat onder deze voorregten, nimmer zulken begrepen waren, die PARMA aan de stad, met slinksche oogmerken, verleend had. De tweedragt duurde tot in de lente van dat jaar, wanneer de Algemeene Staten een besluit namen, zoo als men er zeldzaam een, onder vrije volken, zag ten uitvoer brengen. Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU kreeg last, om de jongste uitspraak der Staten met geweld te doen gelden, ten welke einde hij zich te bedienen had van de bezetting van GRONINGEN, alsmede van eenig ander krijgsvolk, dat hem daarenboven werd toegezonden. Zoo ras dit volk in de stad was, deed de Graaf de burgerij ontwapenen, dat, met uitzondering van eenig woordelijk verzet, zonder tegenstand geschiedde; hebbende zijne krijgsknechten last, om zich aan geene woorden te storen, maar stil haar werk ten uitvoer te brengen. De Wethouders en Hoofdlieden der burgerij behielden echter hun geweer.

In het jaar 1657 ontstond er te GRONINGEN eene geweldige beroerte, ter gelegenheid van de gewone verkiezing der Wethouderschap. Het huis van den Burgemeester TJASSENS werd geplunderd. Hij zelf, zich in de kerk geborgen hebbende, liep gevaar van zijn leven; doch werd nog gelukkig gered, door Prins WILLEM VAN NASSAU, die echter zorg droeg, dat, in het verkiezen des Raads, genoegen gegeven werd aan het gemeen.

JOHAN VAN SCHUILENBURG, voor dezen Afgevaardigde van Stad en Lande ter Algemeene Staatsvergadering, was, sedert dat hij, tegen bekomene last, in den vrede met Portugal bewilligd had, van zijne ambten verlaten, doch zich niet goed aan een bedrijvenloos leven kunnende gewennen, had hij, door kuiperij, beloften en geschenken, bij verscheidene Burgemeesters en Raden der stad, zijn best gedaan om hersteld te worden, en toen het hem langs dezen weg niet gelukte, zijne toevlugt genomen tot de burgerij, met name tot de Bouwmeesters en Oldermans der achttien Gilden, welke hij het hoofd vulde met klagten over het onregt hem aangedaan, tevens gewagende van verscheidene gebreken in de Regering, die herstelling behoefden, hetwelk van dat gevolg was, dat het gemeen, in de maand Julij des gemelden jaars, op de been geraakte, en, met een verzoekschrift, bij Burgemeesteren en Raad, om herstelling van eenige besluiten aanhield. De Regering was in den beginne ongezind, om aan het verzoek der menigte te voldoen, doch bevroedende, dat de bezetting, welke zij op hare hand had, naauwelijks zes honderd man sterk was, en dat de burgerij, in veel grooter getal, de wapenen had opgevat, besloot zij

toe te geven: » dat," gelijk men begeerd had, » de Gezworene Ge-
» meente of vroedschap voortaan in gedurige dienst zou blijven, en tot
» geene andere ambten worden benoemd." De akte, waarin van Schuilenburg onbekwaam verklaard was, om eenig ambt te bekleeden, werd, voor zoo veel de stad aanging, weder ingetrokken, waardoor hij hoop kreeg, om eerlang in zijne waardigheden hersteld te worden. Eenige uit de Gezworene Gemeente, om de ambten, welke zij daar benevens bezaten, te behouden, stonden van het Gezworenschap af, in welker plaats terstond anderen werden benoemd. Alles bleef toen voor eenen tijd in rust, doch sommigen uit de Regering verzuimden, op hunne beurt, ook niet onder de hand te arbeiden, om de burgerij te winnen, haar aantoonende, dat het de aanleggers der jongste onlusten niet te doen was geweest, om den welstand der burgers te bevorderen, maar om zelve aan de Regering te geraken, hetwelk bij de meesten, doorgaans gereed genoeg om te gelooven, hetgeen hun ten nadeel der Regering werd verhaald, zoo veel ingang vond, dat de oude Taalmannen en Gezworen Gemeente, eindelijk, in September aan Burgemeesteren en Raad een vertoog inleverden, waarbij zij de jongste keuze onwettig verklaarden en eene nieuwe begeerden. De Gilden, die ook ten gehoore waren toegelaten, werd aangezegd, dat zij zich voortaan met de zaken van het bestuur niet mogten bemoeijen. Men ging tot eene nieuwe keuze van Gezworenen over, en de geheele Regering, zoo wel oude als nieuwe, verbond zich tot onderlinge handhaving. De Bouwmeesters en Gemagtigden uit de Gilden nogtans niet kunnende rusten, riepen de Gildebroeders bijeen, met voornemen, om zich tegen het Wethouderschap te verzetten; doch deze, de bezetting in de wapenen gebragt hebbende, deed de twee Bouwmeesters onverwijld gijzelen. Zij werden niet geslaakt, vóór dat zij en alle Oldermans zich verbonden hadden, om zich voortaan alleen met gildezaken en niet met zaken der Regering in te laten. De Wethouderschap, ten einde het gemeen genoegen te geven, middelerwijl de belastingen op eenige eetwaren een weinig verminderd hebbende, kondigde eene soort van vergiffenis, omtrent hetgeen was voorgevallen, af; doch de Ommelanders verklaarden zich tegen deze vermindering der belastingen, om dat de stad nog niet bewilligd had in het stellen van Regters over van Schuilenburg, op wien zij zeer gebeten waren, en die van stads wege, sedert eenigen tijd, door twee soldaten in zijn huis bewaard werd; doch de vrees voor nieuwe opschudding had de Wethouderschap belet, strenger met hem te handelen. Prins Willem van Nassau, Stadhouder van het gewest, sedert in Groningen gekomen zijnde, werd men te rade de bezetting te versterken, zoo als zulks dan ook op den 30 November geschiedde. Terwijl de gewone bezetting, met den Prins aan het hoofd, onder de wapenen gebragt was, werden, op het onverwachts, veertien vaandels voetknechten en twee kornetten paardenvolk ter stad ingelaten, die zich, als in een oogenblik, van de markt en de wachthuizen meester maakten. Terstond hierop werden eenige oproerigen in hechtenis genomen, doch van Schuilenburg was in vrouwenkleeding ontsnapt, daarna eerst naar Bremen en van daar naar Munster geweken, alwaar hij zich eenen geruimen tijd onthield, wordende onder bescherming en in dienst van den Bisschop genomen. Men ging voorts tot het aanstellen van achttien gemagtigde Regters, uit de stad en de Ommelanden, over, welke Regters, ten overstaan van Prins Willem, over van Schuilenburg en anderen moesten vonnissen. Men hoorde tegen eerstgemelde verscheiden getuigenissen van Regeringspersonen, en in

Digitized by Google

zijn vonnis, den 30 December geteekend, werd hem ten laste gelegd: » dat hij oorzaak was geweest van den oploop, plundering en onwettige » verandering der Regering, in het jaar 1657, en daarvoor een groote » somme gelds getrokken had; dat hij van 's Lands penningen verkort en giften en gaven genoten had, tegen zijnen eed; dat hij in » den handel met Portugal aangegaan was tegen zijnen last, ten nadeele van den Staat en van de Westindische Maatschappij, en door » zijne drift om te besluiten, schoon er twee aanzienlijke gewesten » tegen stemden, zoo veel in hem was, de heilzame eendragt van den » Staat had zoeken te verbreken; dat hij het voorstel van Holland, » wegens het Portugesche werk, had doen drukken en verspreiden, » en de Staten van Stad en Lande, in zekere gedrukte verhandeling, » schamper had doorgehaald; dat hij laatstelijk, met de Bouwmeesters » en eenige Gemagtigden uit de Gilden, had zamengespannen, en den » Raad door oproer gedwongen, om hem te herstellen, zich zelven beroemende, dat hij het leven van eenige dier Heeren in de hand had." Om alle welke misdaden hij veroordeeld werd onthalsd te worden, zoodra men hem bekomen kon, wordende te gelijk alle zijne goederen verbeurd verklaard. Gerrit Harmens Warendorp, gewezen Bouwmeester der achttien Gilden, werd, wegens het oproer van den jare 1663, met het zwaard geregt. Doctor Lucas Harkens, Advokaat, en Gerard Udink, gewezen Olderman van het Kleermakersgild, die men oordeelde gelijke straf verdiend te hebben, werden nogtans uit genade, uit de Vereenigde Gewesten en uit Oost-Friesland, gebannen, volgens verzoek hiertoe aan de Staten der andere gewesten, aan de Algemeene Staten en aan den Graaf van Oost-Friesland te doen. De vergiffenis, vroeger door de stad verleend, scheen bezwaarlijk met deze vonnissen te kunnen bestaan; ook oordeelden sommigen, dat de stad, op zich zelve de opperste magt niet hebbende, zulk eene vergiffenis niet had mogen verleenen, waarom men ze niet liet gelden. De Algemeene Staten nogtans, en de Staten van Holland zelve, betoonden groot genoegen over den ijver van die van Stad en Lande, in het straffen der oproerigen, hun zelfs meer krijgsvolk aanbiedende, indien zij het noodig mogten oordeelen. Prins Willem van Nassau, de rust in Groningen hersteld hebbende, arbeidde terstond aan het bijleggen der geschillen, tusschen de Stad en de Ommelanden gerezen. Hij en de Gemagtigden der Ommelanden beraamden een reglement, waarbij die van de jaren 1610 en 1659, in de voornaamste opzigten bevestigd werden. Voorts werd er een grond bepaald, volgens welken de ambten in de provincie zouden begeven worden. De Algemeene Staten bekragtigden dit reglement op den 22 Februarij. Wat later gaven zij ten overvloede hunne goedkeuring op een reglement, door de Regering van Groningen, op hunnen raad en voornamenlijk door de bewerking van Holland, gemaakt, tot betooming der Gilden, welke sedert geene algemeene vergaderingen mogten houden, gelijk zij tot hier toe hadden mogen doen, en niet dan bij één Gild, tevens met voorkennis van Burgemeesteren, bijeen komen. Ook werd het ambt van Bouwmeester vernietigd. Door alle deze schikkingen werd de rust in Groningen en de *Ommelanden* voor eenige jaren hersteld.

Toen de Koning van Frankrijk, Lodewijk XIV, met zijne bondgenooten, Koning Karel II van Engeland, den Aartsbisschop van Keulen en den Bisschop van Munster den Vereenigden Staat, in den jare 1672, zoo plotselijk op het lijf viel, kwamen de laatstgemelde Kerkvoogden, na Overijssel bezet en Koevorden veroverd te hebben, met eene krijgsmagt

Digitized by Google

van 22.000 man voor de stad GRONINGEN, welke zij, den 19 Julij, aan de Zuidzijde belegerden. De stad had tot Gouverneur genomen KAREL VAN RABENHAUPT, een dapper en ervaren krijgsheld. De Hertog van HOLSTEIN-PLEUN had het bevel over het voetvolk, en de Kolonel STOLZENBURG over de ruiterij. De bezetting bestond in den beginne slechts uit 24 vaandels voetvolk, 4 standaarden ruiters, en 3 vaandels dragonders, te zamen ruim 2000 man uitmakende, maar zij werd meer dan de helft versterkt door de 18 vaandelen burgers, die geweer voerden. Daarna werden er nog 4 nieuwe vaandelen van Advocaten en andere lieden, die tot dezen tijd toe vrij van de wacht waren geweest en eene compagnie studenten, 150 man uitmakende, opgerigt, en vóór dat de stad nog geheel door de vijanden berend was, kwamen er 200 man, met bijltjes gewapend, binnen uit het regiment van Koningsmarkt. De sterkten en magazijnen waren in goeden staat, en de Regering, zoo wel als het volk, dat te zamen onder het bevel van RABENHAUPT stond, waren evenzeer gezind, om den vijand buiten te houden. De ervaren Stadvoogd, de belegering reeds lang voorzien hebbende, had alle de huizen en tuinen, aan dien kant buiten de stad staande, doen verbranden of slechten. Op den eersten aantogt der vijanden liet hij de sluizen openzetten en de dijken doorsteken, om alzoo het land rondom te laten onderloopen. Doch dit belette de Bisschoppen van Keulen en Munster niet, den 22 Julij, hunne krijgsbenden te doen naderen en nog denzelfden avond aan de loopgraven te doen werken. Zij deden den 27 dier maand van eene batterij met vijf stukken op de stad schieten, maar de bekwame artilleristen, die in de stad lagen, maakten de geheele batterij, eer de dag ten einde was, onbruikbaar. Des anderen daags deden de Bisschoppen de mortieren te werk stellen en met bommen en granaten op de huizen werpen; doch deze veroorzaakten, door de goede voorzorg van RABENHAUPT en de naarstigheid vooral der Doopsgezinden, die zich tot blussching van brand lieten gebruiken, weinig nadeel: maar de volgende dagen schoten de belegeraars des te heviger, waardoor er groote schade in de stad werd aangerigt, en de inwoners gedwongen werden met hun huisgezin naar het noorder gedeelte der stad, waar zij veiliger waren, te vertrekken. Intusschen schikte de Stadvoogd zijn geschut zoodanig op de wallen, dat hij op het einde van de gezegde maand, de werken van den Bisschop en den Keurvorst zeer begon te beschadigen. Hij liet ook onderscheidene uitvallen doen, waardoor de belegeraars genoodzaakt werden met verlies te wijken, en nieuwe werken te beginnen. De burgers, die de bevelen van den Stadvoogd gehoorzaamden, gedroegen zich zoo manhaftig als de bestgeoefende soldaten, en de studenten kweten zich mede op eene verwonderenswaardige wijze, zoodat de Staten der provincie gedenkpenningen ter hunner eere hebben laten slaan. Ondertusschen zagen de belegeraars het getal hunner bommen verminderen, zonder veel uit te werken, waarom zij, in de maand Augustus, met gloeijende kogels begonnen te schieten; doch deze deden even weinig schade als de eerste, doordien zij door de wakkerheid der Doopsgezinden meest werden uitgedoofd. Daarna zond de Bisschop eenen Trompetter, met eenen Trommelslager, aan de Regering, om eerlijke voorwaarden voor te stellen, indien zij de stad wilde overgeven; doch men gaf hem tot antwoord, dat men algemeen besloten had, het uiterste af te wachten; en dat de stad, welke eene nieuwe versterking van soldaten, kruid en geld bekomen had, nog voor onderscheidene maanden van volk en allerlei krijgsbehoeften was voorzien. Het vuur van het geschut en van de bommen ging nu met dezelfde kracht voort, tot dat het den

Digitized by Google

23 Augustus begon te verslappen, en de Bisschoppen den moed ten eenemaal lieten zakken, daar hun leger, door de vele gesneuvelden, gekwetsten, zieken en wegloopers, aanzienlijk versmolten was. Na dien tijd hoorde men in het vijandelijke leger niet, dan met musketten schieten, hetwelk de belegerden deed denken, dat hun geschut onbruikbaar of dat dit eene krijgslist was; doch drie honderd van de onverschrokkendste mannen van de bezetting deden eenen uitval op de loopgraven der vijanden, daar zij een groot bloedbad aanrigtten en van waar zij eenige gevangenen mede in de stad bragten. Den volgenden nacht liet de vijand het gros van het leger opbreken, latende de mijnen, die vervaardigd waren, springen en verliet alle zijne werken. De Gouverneur, daarvan kondschap gekregen hebbende, deed daarop, den 27 dier maand, de batterijen in brand steken, de grachten vullen en alle wapenen, krijgsbehoeften en legertuig, door den vijand daarin achtergelaten, er uit halen. De stad werd gehouden, op den 28 Augustus, door den vijand geheel verlaten te zijn geweest, waarop de Groningers, den dag van den 31 met bidden en vasten vierden, om God voor de gelukkige verlossing te danken, en den 28 als den verlossingsdag alle jaren hebben gevierd tot in 1795 toe, en weder in 1839 tot 1842. Het verlies der belegerden was zeer gering, berekend naar de menigte van kogels, bommen en granaten, door den vijand in de stad geschoten en geworpen, en er werden geen honderd menschen vermist. Het verlies van den vijand echter was zeer groot. Van de 22 000 man, waarmede het beleg was ondernomen, gingen er maar 12,000 terug, onder welke nog 1400 zieken waren; 600 kwamen naar de stad overloopen, en 5000 begaven zich naar andere plaatsen, zoo dat er omtrent 4400 dooden waren, waaronder drie Kolonels, twee Luitenant-Kolonels en drie en zestig Kapiteins. Na het verlaten der stad veroverden de Groningers, door het beleid van den moedigen Schoolmeester Meindert Minnes van der Thijnen, Koevorden wederom, en verdreven den vijand voorts uit Winschoten, Winschoterschans en Winschoterzijl, alsmede uit het Huis-te-Wedde, uit de Brugschans, de Oudeschans, enz. Rabenhaupt werd, tot belooning zijner getrouwe diensten en betoond hebbende kloekmoedigheid, door de Staten, behalve tot Luitenant-Generaal der provincie Stad en Lande en Gouverneur van de stad Groningen, ook tot Drossaard van het landschap Drenthe en tot Gouverneur van Koevorden aangesteld. Vervolgens werden de vestingwerken der stad Groningen, welke gedurende het beleg eenige schade hadden geleden, weder opgemaakt, grootelijks verzwaard en verbeterd. Ook werd tot hare verzekering in het toekomende, en tot bevestiging der naburige provincie Friesland, alsmede die van Holland, inzonderheid het Noorderkwartier, door de Algemeene Staten besloten, haar op gemeene kosten te laten versterken, en ten dien einde aan de Drenthsche zijde, tusschen het Schuitendiep en het Hoornschediep, daar zich de vijand, wegens de hoogte van den grond, met zijn leger had nedergeslagen, den bodem gedeeltelijk te laten slechten en met den lageren grond gelijk te maken, waartoe dan de afgestokene aarde, met karren op de stads wal gereden, in de grootste holligheden der dwingers werd gebragt, en deze daarmede gevuld, waarbij eene vestinglinie, volgens het ontwerp van den vermaarden Coehoorn, is gelegd, in welke, naar de stad toe, bij bemagtiging door den vijand, nog twee of drie afsnijdingen konden gemaakt worden.

De vreugde, die ter gelegenheid van de geboorte van Willem V, Prins van *Oranje*, te Groningen bedreven werd, gaf, den 14 Maart

1748, aanleiding tot bewegingen onder het gemeen, hetwelk reeds ontevreden was, dat de Regering te weinig werk scheen te maken van de hooge verheffing van WILLEM IV, en ook opgewonden werd wegens het veroveren van Bergen-op-Zoom door de Franschen. Eenige schippersgasten, zich ettelijke dagen te voren, met eene boot op wielen, door de stad hebbende laten rijden, terwijl zij geduriglijk schoten, Wilhelmus van Nassauwen zongen, en voor de huizen van eenige voorname lieden om eenen drinkpenning vroegen, waren niet naar hunnen zin ontvangen aan het huis van den Burgemeester JOHANNES GEERTSEMA. De woede, die echter eene andere en heimelijke oorzaak gehad heeft, maakte, dat het gemeen en de jongens, op gemelden dag, het huis van den Burgemeester aanvielen en deerlijk plunderden. Men haalde zelfs de koets uit den stal en wierp ze in het water. Mevrouw GEERTSEMA, die niet had willen wijken, werden de sieraden en kleederen van het lijf gerukt. Het oproer werd met moeite gestild en eenige belhamels in hechtenis genomen. Drie hunner werden, eenige dagen later, gegeeseld en gebannen, bij welke gelegenheid weder eene geweldige beweging onder het volk ontstond, dat den Scherpregter te lijf wilde, en zich ter naauwernood door de bezetting liet beteugelen. Het oproer aan het huis van GEERTSEMA scheen ondertusschen aangelegd, om het erf-stadhouderschap in 's Prinsen mannelijke en vrouwelijke nakomelingen met geweld door te drijven, waartoe de Staten van Stad en Lande nog niet hadden kunnen besluiten. Men haalde, nog dienzelfden avond, onderscheidene Heeren uit hunne huizen, dreef en drong hen naar het stadhuis, daar zij eerlang gedwongen waren af te kondigen: » dat de zittende Raad » voor het erf-stadhouderschap was, doch dat men er den ouden Raad » en de Ommelanden nog over moest raadplegen, hetwelk met drie » dagen zou plaats hebben." Maar ten dezen dage werd slechts met algemeene woorden afgekondigd: » dat de Staten van Stad en Lande » Zijne Hoogheid verklaarden voor Erf-Stadhouder, Kapitein en Ad- » miraal-Generaal," hetwelk wel in het eerst eenig genoegen gaf, doch spoedig geoordeeld werd, geheel niet overeen te komen met hetgeen in andere gewesten geschied was. Middelerwijl was er ook eenige beweging ontstaan in het Oldambt, daar de ingezetenen zich in den wapenhandel oefenden, vergaderingen hielden en eerlang Gemagtigden naar de stad zonden, met de begeerte, dat de Staten een dergelijk besluit, op het erf-stadhouderschap, zouden nemen, als bij de andere gewesten reeds genomen was. Uit de Ommelander kwartieren van het platte land, was men te Appingedam bijeen gekomen, daar hetzelfde besluit genomen werd. De Staten, den brief, waarbij zij den Prins VAN ORANJE berigt hadden, dat zij hem blootelijk tot Stadhouder hadden verklaard, geopend terug gekregen hebbende, zonder dat de Prins de hem daarin opgedragene eer had aangenomen, besloten eerlang het stadhouderschap ook erfelijk te verklaren, in 's Prinsen vrouwelijke zoowel als mannelijke nakomelingschap. Doch alzoo zijne Hoogheid hier zoo wel als in Friesland, zeer in zijne magt beperkt was door zijne instructie, reeds in het jaar 1718 vastgesteld, arbeidde men onder de burgerij van GRONINGEN, om inteekenaars te winnen op een verzoekschrift, waarbij, onder andere punten, begeerd werd: » dat de » Prins werd aangesteld, om in stads en provinciale collegiën » voor te zitten, en, om in geval de stad en de Ommelanden verschilden, met een van beide te mogen besluiten; dat hem ook de » begeving van alle krijgsambten werd afgestaan, en dat hem het » opperst toezigt over de zijlen of sluizen werd opgedragen." De

Digitized by Google

Taalmannen en Gezworene gemeente oordeelden, te weinig gekend te worden in zaken van regering, en leverden daarom een vertoog in aan Burgemeesteren en Raad, waarbij hervorming van eenige punten begeerd werd. Doch op dit vertoog, en het verzoekschrift der burgerij, kwam in eenige weken geen antwoord. Men wachtte middelerwijl met ongeduld af, wat bescheid er van den Prins zou komen, over de opdragt van het erfstadhouderschap. Doch toen de Regering eerlang eenen brief van hare Afgevaardigden aan den Prins in het licht gaf, waarbij bleek, dat hij het erfstadhouderschap, onder dankbetuiging, aanvaard had; doch te gelijk verbonden bleef aan de vorige instructie, ontstak het oproer wederom onder het volk, dat zich nu bezwaarlijker stillen liet, omdat de bezetting, waarop de Regering zich verlaten had, onlangs, op uitdrukkelijken last van den Prins, ter stad uit, en naar Breda getrokken was. De beweging duurde twee dagen achtereen. Verscheidene huizen van Regenten en anderen werden geweldiglijk aangetast, en de zittende Raad eindelijk genoodzaakt, om den ouden en nieuwen Raad bijeen te roepen. De burgerij kwam in het geweer, de aanstelling van den Prins tot Erfstadhouder, in de vrouwelijke zoowel als de mannelijke nakomelingschap, op gelijke wijze als in de andere gewesten geschied was, werd wederom afgekondigd. Doch eenigen maakten het gemeen wijs, dat deze afkondiging niet voldeed. Het volk, zelf niet wetende, wat het begeerde, schreeuwde, dat men er bijvoegen moest: *met alle Privilegiën en Voorregten, en in die volle mate en magt als in Holland.* Men bewilligde dan ook hierin, en in alle de andere punten, die bij het verzoekschrift der burgerij begeerd waren. Zijne Hoogheid bekwam, van wege de stad, de beslissende stem, wanneer de twee leden der Staten verschilden, het regt om alle krijgsambten te begeven, mitsgaders het regt van voorzitting en stem in het collegie van Gedeputeerde Staten, van het Provinciale Hof, Provinciale Rekenkamer, Commissie van Financien, en Akademie, waarvan hij was *Rector* en *Curator Magnificentissimus.* Voorts was hij Opper-Houtvester. De drie gegeeselde en gebannen personen werden wederom in de stad gelaten, en in hunne verlorene eer hersteld. Doch vóór dat het Reglement-Reformatoir van den 27 November 1749 de rust hersteld had, leverde de geheele provincie eenen staat van oproer en regeringloosheid op; want ook de ingezetenen van het Oldambt kwamen, met stokken en knuppels gewapend, in de stad, haalden de Afgevaardigden der Ommelanden naar het Provinciehuis, niet zonder veel geweld te gebruiken omtrent sommigen, en vooral omtrent den Heer VAN ADUARD. Men dwong die van de stad en van de Ommelanden, om staatswijze bijeen te komen, en dergelijk besluit te nemen, als reeds door de stad genomen was. Onderscheidene andere hoopen van afgezondenen uit het platteland kwamen ook voor den dag, met verzoekschriften aan de Statenvergadering, welke niet durfde nalaten, in alles, wat van haar begeerd werd, te bewilligen, doch de eindelijke uitspraak over de geëischte punten van hervorming, lieten verblijven aan den Prins. De boeren, die reeds in aanmerkelijke getale op de been gekomen waren, dreigden gewapend in de stad te komen, gelijk eenigen werkelijk deden, doch keerden allengskens, naar hunne woningen terug. De studenten hadden zich ook in deze bewegingen gemengd, en onder anderen van de Staten begeerd, dat de Prins werd aangesteld tot *Rector Magnificentissimus* van 's lands hoogeschool, waarin insgelijks bewilligd werd. Taalmannen en Gezworene Gemeente werden in

hunne oude voorregten hersteld, en de Prins van alles kennis gegeven door buitengewone Gemagtigden uit de Regering, door afgezondenen uit de burgerij der stad en uit de ingezetenen ten plattenlande. Na dat alles zich weder tot rust scheen te schikken, verwekten de bewegingen in Friesland, tegen de Pachters en Opzigters ontstaan, na verloop van eenige dagen, nieuwe beroerten in de stad en in de Ommelanden. De Opzigtershuisjes werden ook hier op alle plaatsen omvergehaald. De Gedeputeerde Staten werden genoodzaakt, op den 10 Junij, alle pachten af te schaffen. Van wege de stad werd te gelijk scherpe order gesteld tegen de plunderingen, waarna het gemeen voor eenen tijd in rust geraakte.

Met den aanvang van Junij 1787, werden door de Prinsgezinde ruststoorders en oproermakers, twee dagen lang, de burgers en inwoners, in hunne personen, huizen en bezittingen ontrust, en hunne goederen vernield. Een wanbedrijf, waarin het krijgsvolk zich schijnt gemengd te hebben. Althans de woorden der aankondiging hielden in, dat de Regering het streng plakkaat, reeds in October des vorigen jaars gegeven, vernieuwde, » zoo opzigtelijk de gestelde premie van » honderd zilveren dukatons, aan de aanbrengers, als anderzins; voorts » dat de daders of aanstokers van zoodanige wanbedrijven, verregaande » losbandigheden en plunderingen, daarvan overtuigd, dadelijk zonder » vorm van proces, anderen ten voorbeelde, met de koorde zouden » worden gestraft, dat er de dood na volgde, zonder eenig onder» scheid van wat stand, hetzij burger, inwoner of militair."

Een veel geruchtmakend voorval, binnen Groningen, greep plaats in den nacht tusschen 20 en 21 Februarij 1788, ten welken dage vier Burgemeesters beëedigd waren. Dit gaf gelegenheid tot een vrolijke zamenkomst, in de herberg het Gouden Hoofd, werwaarts het muzijk, in het begin van den nacht, veel volks lokte. Goed- en afkeuring bejegende dit bedrijf. De te dier dage beminde volksdeun : *Al is ons Prinsje nog zoo klein; alevel zal hij Stadhouder zijn*, werd beantwoord door den tegenzang der partijen : *Al is de Prins ook nog zoo groot; alevel zal hij in de sloot.* Hieruit rees zulk eene gisting in de gemoederen, dat de Oranjepartij de herberg de Unie, waar de societeit der Patriotten vergaderde, aan de groote Markt staande, wilde uitroeijen. Bewegingen, hieruit ontstaan, gaven aanleiding, dat uit die herberg, op het wijnhuis de Gouden Roemer, de vergaderplaats der leden van eene Oranje-societeit, geschoten werd. Dit zette de menigte in volle woede. Men smeet met steenen in de Unie, onder veel getier en geroep, met bedreiging, » de Unie zal het onderst bo» ven, zoodat er geen steen op den anderen zal blijven." De ingesmetene steenen werden op de smijters terug geworpen, en men bestond gewapenderhand, op den hoop, voor de Unie zamengeschoold, een uitval te doen. Een uit dezen hoop, wordt gezegd, in het aangezigt geslagen en langs den grond gesleept te zijn, onder het geroep, *het is een Prinsen Kraaijer. Sla hem maar dood!* Men zocht hem naar de Unie te slepen, doch werd daarin verhinderd, door den Sergeant van het krijgsvolk, toen voor de herberg staande; wordende die nacht in vele woeling gesleten. Dit bedrijf had ten gevolge, dat Burgemeesteren en Raad des anderen daags het besluit namen, dat die societeit, door de Stadsregering *een broeinest van ongeregeldheden* geheeten, waarin, gelijk zij spraken, » sedert Januarij des jaars 1786, alleen inconstitutioneele » en onwettige adressen waren ontworpen, goedgekeurd en geteekend; » die een steeds opwellende bron van morren, tweespalt en partijschap

Digitized by Google

» opleverden, waardoor de rust der stad, van tijd tot tijd, werd verstoord,
» zoo als daarvan onderscheidene gebeurtenissen voorhanden waren, en
» inzonderheid, die van den laatstvoorgaanden nacht; zou ontbonden
» worden; tevens die societeit voor het vervolg verbiedende, met vernie-
» tiging van alle daarin genomene besluiten, verleende commissiën en
» gehouden briefwisseling. Een ieder voorts aanmanende, zich niet met
» regeringszaken, maar met zijne huishouding en beroep te bemoeijen,
» zullende anderzins, als een verstoorder der openbare rust, beschouwd
» en gestraft worden."

De Franschen, in het begin van 1795 ons Vaderland magtig geworden zijnde, trokken in de maand Februarij ook GRONINGEN binnen, waar zij, gelijk toen bijna overal, door velen met blijdschap ontvangen werden. De algemeene leus was: *vrijheid, gelijkheid, broederschap*. Het volk plantte met vreugde op de groote markt eenen Vrijheidsboom, met eenen rooden Jacobijnen muts er op; want men meende nu eerst regt vrij te zijn, en verwachtte van deze omwenteling veel heils; ofschoon ook vele nadenkende en verder ziende inwoners, uit dezen staat van zaken, den Vaderlande vele rampen voorspelden. De Groningers ondervonden vervolgens al het drukkende eener aanhoudende inkwartiering van verschillend krijgsvolk, terwijl de buitengewone opbrengsten gedurig vermeerderden. De Staat geheel van gedaante veranderende, werden ook aldaar de Gilden, en vele andere voorregten dezer, toen zoo aanzienlijke, stad, met het alonde Stads gilde- en stapelregt, geheel vernietigd.

Reeds den 11 November 1814, ontving men te GRONINGEN het zekere berigt, dat Aurich, drie dagen te voren, door de Russen was bezet, hetwelk gevolgd werd door eene tweede tijding, dat de Kozakken ook reeds op het Overijsselsche gebied getrokken waren. Hierop werden, nog dienzelfden dag, de bureaux der Douanen, en den volgenden alle de overige Fransche bureaux gesloten, en kreeg de Prefektuur bevel, om aan de Fransche ambtenaren reispassen af te geven, mits alleen over de Lemmer en over Harlingen. Op Zondag den 14 kwam er een berigt in van den Onder-Prefekt van Assen, dat de Kozakken te Meppel gezien waren, waarop alle de Franschen, die zich nog te GRONINGEN bevonden, in allerijl die stad verlieten. Dit vertrek, hetwelk duizenden van menschen op de been bragt, die het uur van hunne verlossing zegenden, had ligtelijk, door overmaat van vreugde, en door het gevoel van geleden verongelijkingen, aanleiding tot ongeregeldheden en wraakoefening kunnen geven, doch hier tegen werden in tijds de krachtigste maatregelen genomen. Behalve dat de geheele gewapende burgermagt dadelijk in de wapenen kwam, wapenden zich ook nog, op verzoek, vele uit de aanzienlijkste burgers, van welke een veertigtal te paard door de stad reed, om alle oproerige bewegingen tegen te gaan; terwijl de Heer JULLENS, thans het ambt van Maire waarnemende, en de Heer BUSCH, Kolonel der gewapende burgermagt, zich ieder in zijnen post zoo loffelijk kweten, dat de rust en goede orde binnen de stad, zoo toen, als naderhand, volkomen ongestoord zijn gebleven. Des avonds vertrok de Prefekt met den Divisie-Generaal en de nog overig zijnde Zwitzersche krijgsknechten, alsmede de Gend'armes te voet en te paard: waarna de nationale garde of gewapende burgerij bevel kreeg, om de Fransche kokarde af te leggen, zijnde reeds op dienzelfden dag de Fransche wapenborden door de ingezetenen, uit eigene beweging, afgenomen. Voor de veiligheid der uittrekkende Franschen was, door eene sterke wacht buiten de Apoort, waardoor zij uittogen, zoo wel gezorgd, dat niemand hunner, noch in zijnen persoon, noch in zijne goederen,

Digitized by Google

eenig leed of nadeel heeft geleden. Den volgenden nacht verscheen reeds eene patrouille van de Kozakken voor de Heerenpoort, die met eenige Gend'armes, welke zich daar nog ophielden, doch vervolgens naar Delfzijl vlugtten, eene kleine schermutseling hielden, waarbij een der laatstgenoemden gekwetst werd. Den volgenden dag vertoonden zich op nieuw eenige Kozakken voor de Heerenpoort, welke, binnen gelaten zijnde, des anderen daags, den zestienden dier maand, door een aantal anderen, uit Assen aangekomen, en vervolgens door een aanzienlijk detachement van den kant van Winschoten, gevolgd werden. Op dienzelfden dag werd reeds uit naam van den Baron Rosen, die het bevel voerde over het krijgsvolk in Groningerland binnen gerukt, eene afkondiging gedaan, waarbij de Raden van Prefectuur opgeroepen werden, om het bestuur van het Departement, hetwelk de Fransche Prefekt had laten varen, op zich te nemen, gelijk ook alle verdere Ambtenaren aangemaand en gelast werden, om hunne posten te blijven waarnemen, daar alles vooreerst op den ouden voet en de nog bestaande wetten in werking moesten blijven. De ingetrokken Russen, vernomen hebbende, dat de Franschen, bij hun vertrek, al het geld, hetwelk nog in de kassen voorhanden was, mede genomen hadden, zonden dadelijk eenige manschappen af om hen te achterhalen, en om het vervoeren van dien buit, ware het mogelijk, te beletten. De onderneming had slechts ten gevolge, dat eenige, hier en daar verstrooide, Franschen krijgsgevangen gemaakt en een gedeelte van het hospitaal, met eenige Zwitzers en Douaniers, benevens hunne vrouwen en kinderen, terug gebragt werd; doch bij deze gelegenheid werd door negen schippersgasten een schip met geld veroverd, zoo als wij dit reeds op het art. Aduarderzijl vermeld hebben (1).

Groningen voert tot haar wapen een schild van goud, beladen met eenen zwarten dubbelen arend, met uitgebreide vleugelen en pooten, hebbende op de borst een schildje van zilver, beladen met eenen groenen dwarsbalk. Het groote schild is gedekt met eenen gouden kroon, en wordt ter wederzijde vastgehouden door eenen zwarten arend, staande op éénen voet, en hebbende den klaauw van den verder af zijnden voet tegen het schild. Bij diploma van 10 November 1819 heeft de Hooge Raad de stad in het bezit van dit wapen bevestigd. Het groote zegel, voor verzegelingen en schriften van aanbelang, was vele eeuwen lang, tot 1814 toe, het afbeeldsel van de voormalige Walburgskerk.

GRONINGEN, geh. in het *Land-van-Cuyk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Groeningen.

GRONINGEN, militaire hoofdpost in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramakka*, ter linkerzijde in het afvaren, 8 u. W. van Paramaribo; palende bovenwaarts aan de verl. plant. of geprojecteerde stad Columbia, benedenwaarts aan de verl. plant. Grutti. De Negers noemen haar Schroepoe.

Deze post is aldus genoemd geworden naar de geboorteplaats van den Gouverneur-Generaal Jan Gerhard Wichers, onder wiens regering hij, in het jaar 1790 aangelegd werd. Boven de hoofddeur leest men: 26 October 1792. De muur, welke het twee verdiepingshooge huis van den Kommandant omgeven zoude, is slechts aan de voor- of rivierzijde voltooid geworden, zijnde zeer net van schelpsteen en inlandsche veldkalk opgetrokken. Deze sterkte aan de buitenbogt der rivier, ligt hoog en droog, op eene schelp-rif.

---

(1) Zie Deel I, bl. 57.

Digitized by Google

GRONINGEN, katoen plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tapoeripakreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. Crommelijnsgift, benedenwaarts aan de verl. plant. Maria'slust; 750 akk. groot, met 12 slaven. De Negers noemen haar LINKI.

GRONINGERDIEP, riv., prov. *Groningen*. Zie HUNSE.

GRONINGERLAND, naam, onder welke de prov. GRONINGEN, wel eens voorkomt. Zie GRONINGEN.

GRONINGERLAND, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Saramakka, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Vaderszorg, benedenwaarts aan de verl. plant. Seulen; 1000 akk. groot.

GRONINGER OMMELANDEN, gemeenlijk alleen de OMMELANDEN genoemd, landstreek in de prov. *Groningen*, welke voormaals het tweede lid van staat daarin uitgemaakt heeft. Zij bestond uit verschillende bijzondere landschappen, naderhand tot drie kwartieren zamengetrokken, als: Hunsingo, Fivelgo en het Westerkwartier. Deze drie waren in onderdeelen verdeeld, doch droegen, zamengenomen en als één staatsligchaam beschouwd, volgens eene uitspraak van de Staten-Generaal, den naam van de OMMELANDEN TUSSCHEN DE EEMS EN DE LAUWERS; en maakten, vereenigd met de stad GRONINGEN, de Hooge overheid van dit gewest uit, onder den gemeenschappelijken titel van STAD GRONINGEN EN OMMELANDEN en later van STAD EN LANDE. Omtrent de regering is aan te merken, dat zij in oude tijden heeft bestaan in onderscheidene bijzondere landstreken, waarin de meeste dorpen hunne eigene regtstoelen bezaten, zijnde de eene landstreek van de andere geheel onafhankelijk, doch doorgaans met elkander in een algemeen verbond vereenigd; landstreken, welke, vóór de Reductie der stad, zich, naar gelegenheid van tijden en zaken, in een meerder of minder getal onder elkander, of met de stad verbonden, en, bij verloop van tijd, meerder en algemeener verknocht werden, tot dat zij eindelijk, bij de Reductie, één vast staats-ligchaam werd, hetwelk, na vele verschillen en wisselvalligheden, in den jare 1659, eene wet ontving, welke, krachtens een nader besluit van den jare 1665, nooit veranderd mogt worden. Naar deze wet moest de Ommelander Regering besteld worden. De Ommelanden waren dus een, door de wet vereenigd politiek ligchaam, uitmakende het tweede lid van de staten van STAD GRONINGEN EN OMMELANDEN, wiens Regering bestond uit Jonkeren, Hovelingen, Eigengeërfden en Volmagten.

GRONINGER-POLDER, polder in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie STADSPOLDER.

GRONINGERPUNT (DE), geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. Z. van *Groningen*, gem. en 1 u. Z. van *Haren*, of meer juist 9000 ellen van Helpen, 100 ellen van de Drentsche punt en 16,100 ellen van Assen aan het Hoornsche diep.

Het bestaat uit eene groote boerenwoning, met tuinen, welke kerkelijk onder *Noordlaren* behoort.

GRONINGER-ZEEGAT (HET) of DE FRIESCHE-SLENK, vaarwater, loopende tusschen de eilanden Ameland en Schiermonnikoog, hebbende twee uitloopen in de Noordzee, eene noord-oostelijk en eene noord-westelijke, ook het Middelgat genaamd, beide ontstaande door de Engelmansplaat. De eerste uitloop is verloopen en onbruikbaar; de tweede wordt thans gebruikt en heeft bij laag water van 44 tot 48 palmen diepte.

GRONINGIA, Latijnsche naam van de stad GRONINGEN. Zie dat woord.

Digitized by Google

GRONINGSCHE STADS NIEUWE KANAAL, kanaal in de prov. GRONINGEN, loopende van de Boven-Wildervank in de rigting naar Ter Apel. Zie STADS-KANAAL.

GRONINGUE, Fr. naam van de stad GRONINGEN, prov. *Groningen*. Zie GRONINGEN.

GRONS, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2¼ u. N. W. van *Sneek*, kant. en ½ u. N. van *Bolsward*, ½ u. W. van *Burgwerd* waartoe het behoorde.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene landhoeve, welke met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 40 bund. 5 v. r., in eigendom bezeten wordt door den Heer S. S. VAN DER WERF c. s. te Burgwerd.

GRONS (DE) of DE ZANDIGE-GRONS, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Het is eigenlijk een zuidelijke inham van de Vlakke Brekken, en behoort onder het d. Nieuwhuizen of Nyhuizum.

GRONS (DE MODDERIGE-), voorm. meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, Z. O. van Workum.

Het is thans slechts eene poel, zijnde de sloten, waarmede het vroeger met de *Lits*, de *Zandige Grons*, het *Bongmeer* en de *St. Urselspoel* in verbinding stond, toegegroeid.

GRONS (DE WORKUMER-) of ANNE-BROUWERSPOEL, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, hetwelk door de Naauwesloot met de *Vard* en door de Haeringesloot met de *Heytepoel* in verbinding staat.

GRONS (DE ZANDIGE-), water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GRONS (DE).

GRONSELE, oude naam van het d. GRONSVELD, in het *Land-van-Valkenburg*, in de heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELD.

GRONSEN (DE) of DE GRONZEN, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, hetwelk door de Arnstersloot met het Flait en door de Kruisvaart met het Haanmeer en de Kleine-Gersloot in verbinding staat.

GRONSFELD, d. in het *Land-van-Valkenburg*, in de heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELT.

GRONSFELD (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het *Land-van-Valkenburg*, in de heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELT (KASTEEL-VAN-).

GRONSFORT, oud slot op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie GRONSFORT.

GRONSVELD, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, (1 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Heer en Cadier-en-Keer, O. aan Margraeten, Z. aan St. Geertruida, Rijchholt, Eysden-Breust-en-Oost, W. aan de Maas en aan de gem. St. Pieter.

Deze gem. bevat de d. Gronsveld, Heugem en een gedeelte van het d. Ekkelrade, benevens het geh. Hontem.

Zij beslaat, eene oppervlakte van 1443 bund. 19 v. r. 65 v. ell., telt 328 h., bewoond door 328 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die, op 1 na, alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *Limburg*, dek. van *St. Maarten*, te *Maastricht*, behoort. Deze par. heeft eene kerk te Gronsveld, en twee bijkerken, als eene te Ekkelrade, en eene te Heugem,

Digitized by Google

wordende de kerk, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan, en de bijkerken elk door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend.

De enkele Herv., welke er gevonden wordt, behoort tot de gem. van *Eysden*.

Men heeft in deze gem. drie scholen, als: ééne te Gronsveld, ééne te Ekkelrade en ééne te Heugem, welke gezamenlijk, gemiddeld door een getal van 130 leerlingen bezocht worden.

Deze gem. maakte voorheen eene heerlijkheid uit, welke in de vijftiende eeuw, door het overlijden van Catharina, de laatste, uit het oorspronkelijke geslacht van Gronsveld, aan de Heeren van Bronkhorst is overgegaan. Toen in het jaar 1588, Jodocus van Bronkhorst, door Keizer Rudolf II tot Graaf verheven, zonder kinderen overleed, nam zijnen broeder den titel van Graaf van Gronsveld aan. Deze huwde met Sibilla, Gravin van Eberstein, en liet drie zonen na, waarvan de oudste was, Jodocus Maximiliaan, Graaf van Gronsveld Eberstein, in welk geslacht, het tot het laatst der vorige eeuw is gebleven toen de grafelijke regten vernietigd zijn. De eerste Heer van Gronsveld, die in de geschiedenis voorkomt, is geweest Willem, Edelheer van Gronsveld, gemeld in eene oorkonde van 1241, toen werd de naam Grunsveld, ook wel Gronsele geschreven (1).

Het d. Gronsveld, Gronsvelt, Grondsveld of Gronsfeld, ligt 1 u. Z. O. van Maastricht, 1¼ u. Z. ten W. van Meerssen, in een zeer aangenaam oord. Men telt er in de kom van het d. 127 h. en 600 *inw.*

De kerk, aan den H. Martinus toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht. — Voorheen stond hier het kasteel der Graven van Gronsvelt. Zie het volgende art.

De kermis valt in den vierden Zondag van September.

In het jaar 1643, werd dit d. door de Hessen ingenomen, maar welhaast door de Luiksche troepen weder veroverd.

GRONSVELD (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 1 u. Z. O. van *Maastricht*, kant. en 1¼ u. Z. ten W. van *Meerssen*, gem. en ten W. van *Gronsvelt*, in het midden des dorps.

De bouwvallen zijn in het jaar 1831 weggebroken; doch de Heer André Adolphe Gaddiot, heeft die door een heerenhuis naar den tegenwoordigen smaak vervangen, beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 9 bund. 3 v. r. 70 v. ell., thans in eigendom bezeten en bewoond wordende door gemelde Heer Gaddiot, Burgemeester van Gronsveld.

GRONSVELT, d. in het *Land-van-Valkenburg*, heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie Gronsveld.

GRONSVELT (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het *Land-van-Valkenburg*, heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie Gronsveld (Kasteel-van-).

GRONTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Greonterp.

GRONWEGEN, oude naam van het voorm. d. *Groenwegen*, prov. *Zeeland*. Zie Groenwegen.

---

(1) Zie Ernst, *Tableau Historique et Chronologique des Suffragans ou Co-Evêques de Liége*, page XIV, note 2. Zie ook over de genealogie der Heeren en Graven van Gronsvelt het *Algemeen Historisch-Genealogisch en Geographisch Woordenboek*, door A. G. Luiscius, en Ch. Quix *Schloss und Ehemalige Herrschaft Rimburg, die Besitzer derselben*, vorzüglich die *Grafen und Freiherren* von Gronsfeld, Achen 1835, S. 42 und folg.

GRONZEN (DE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie GROSSEN (DE-).

GROODAK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, adsr. resid. *Krawang*.

Het telde in het begin der vorige eeuw, met de d. Panoraroepan, Tjitapin en Kaboeanteng, ruim 600 huisgezinnen.

GROOT-BARANG, onbewoond eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee van Banda*.

GROOTDAMMER-POLDER, pold. in het balj. van *Brederode*, in de heerl. *Schoorl*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Hargeren-Camp*; palende N. aan het Noordhollands-kanaal, O. aan Warmenhuizen, Z. aan Katrijp, W. aan Bregdorp.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 253 bund., waaronder 252 bund. schotbaar land., en wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het land ligt beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en drie Poldermeesters.

GROOTDIEP, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*.

Dit water ontspringt niet ver van *Fochteloo*, loopt noordwaarts aan, en vereenigt zich, voorbij Oosterwolde, in eene westwaartsche rigting, met de *Kuinre*.

GROOTE-AA, gracht in *Zwolle*, prov. *Overijssel*. Zie AA (GROOTE-) (1).

GROOTEBROEK, voorm. stede in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*.

Zij had haar regtsgebied van den banne van Enkhuizen af, westwaarts tot aan het regtsgebied der stede Westwoude, en bevatte de dorpen en bannen van Grootebroek, Bovencarspel, Lutjebroek en Hoogcarspel. *Bovencarspel* schijnt allereerst met Grootebroek vereenigd geweest te zijn, en zij werden, te zamen, volgens handvest van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN van het jaar 1364, tot eene stede verklaard, onder den naam van GROOTEBROEK, of van DIE STEDE BROEK met dezelfde voorregten als Graaf FLORIS V, in het jaar 1288, aan die van Medemblik gegeven had, en sedert werden de ingezetenen der plaats doorgaans poorters genoemd; ook heeft de plaats eertijds twee poorten gehad. *Lutjebroek* werd, bij een handvest van 30 October 1402, met Grootebroek tot eene stede verklaard. Uit deze zelfde handvest blijkt, dat *Hoogcarspel* er toen nog niet mede vereenigd was. Doch uit een handvest van het jaar 1403 ziet men, dat *Hoogcarspel* toen met een zelfde poortregt en stedevrijheid werd beschonken. Andijk, gelegen langs den Dregterlandschen noorder zeedijk, was toen begrepen in en verdeeld onder de dorpen Bovencarspel, Grootebroek en Lutjebroek en maakte slechts een gehucht uit, dat geen afzonderlijke regering had, zoo als de opgenoemde dorpen. In het jaar 1449 werd er ten dienste van deze stede eene haven aangelegd, ter plaatse, alwaar nu het gehucht Broekerhaven ligt (zie dat woord). Die van GROOTEBROEK hebben, in tijden van oproer, dikwijls hunne voorregten verkocht, doch gedurig teruggekregen. Dikwijls zijn zij, voor en na de verandering der Regering hier te lande, ter algemeene dagvaart van 's Lands Staten verschenen, en wordt de plaats in een privilegie van den 26 Maart 1575, in naam van FILIPS II gegeven, *gepriviligeerde stede* genoemd; ook hebben die van GROOTEBROEK van tijd tot tijd hun verzoek, om mede ter gemelde dagvaart beschreven te worden, trachten levendig te houden. Zij

(1) Alle de met GROOT of GROOTE beginnende artikels, welke hier niet gevonden worden, zoeke men op de woorden van onderscheiding.

bezaten vele, indien niet alle de voorregten, die aan beslotene steden waren vergund, als onder anderen het heffen van stads accijnsen op de bieren, de wijnen, het gemaal, den turf en dergelijke. Burgemeesteren van GROOTEBROEK namen hunne poorteren den eed af van doleantie over de gemeenelandsmiddelen. Zij hadden ook het regt van exue; zij verleenden brieven van voorschrijving tot het verwerven van brieven van *cessie* en *beneficie van inventaris* en wat dies meer zij. In het jaar 1727 hadden de Staten van Holland en West-Friesland GROOTEBROEK mede op de lijst der verkoopingen van de ambachtsheerlijkheden in West-Friesland gebragt; doch, op het inleveren van een request, door Regenten, is het uit de tweede lijst der verkooping gebleven, en hebben de gemelde Regenten, volgens resolutie van *'s Lands Staten*, genomen den 16 December des jaars 1738, kunnen volstaan met het in koop nemen der *Recognitie* van de sluizen en visscherijen, alsmede van het vendumeesters- en het bodesambt. In de gemelde resolutie wordt onder anderen gezegd, dat GROOTEBROEK voor het overige zal blijven in den staat, waarin het tegenwoordig is, zonder dat daarin eenige scheiding van jurisdictie gemaakt, noch de ambachtsheerlijkheid van dien verkocht zal worden. Uit alle deze omstandigheden werd bij velen beweerd, dat GROOTEBROEK niet in den rang van de plattelandsteden moest worden gesteld, maar genoegzaam onder de besloten steden behoorde te worden gerekend.

De Schout, die dezelfde in het crimineel en civiel was, werd door de Staten van Holland en West-Friesland aangesteld. Er waren vier Burgemeesters, twee en dertig Raden of Vroedschappen, te weten: twaalf uit Grootebroek, acht uit Bovencarspel, zes uit Lutjebroek, en zes uit Hoogcarspel, zeven Schepenen en eenen Secretaris, vier Vredemakers en vijftien Weesmeesters, als te Hoogcarspel drie, en op ieder der drie andere plaatsen, vier. De Vroedschappen waren voor hun leven aangesteld, en werden door het gezamenlijke collegie, bij het open vallen van één dier ambten verkoren. De Burgemeesters der stede GROOTEBROEK stelden beurtelings met die van Enkhuizen, eenen Heemraad van Dregterland in de Oosterkogge, ook de Molenmeesters van het Grootslag op de visscherij van welke watering Schout en Schepenen van Enkhuizen en GROOTEBROEK, gezamenlijk keuren en ordonnantiën maakten. De verpachting dier wateren geschiedde insgelijks door de beide Schouten en Schepenen. De President-Burgemeesters van *Enkhuizen* en GROOTEBROEK, waren volgens handvest van JAN VAN BEIJEREN, gegeven den 1 Julij 1423, jaar om jaar, Dijkgraaf van de Wijzend, den Zwaagdijk en het Zijdwerk.

De schutterij der stad GROOTEBROEK bestond uit eene compagnie van honderd man, onder eenen Kapitein, Luitenant, Vaandrig enz. De Hoofden dezer schutterij hadden benevens Burgemeesteren, het regt der verkiezing van den Waagmeester.

Enkhuizen betoonde meermalen haar ongenoegen over de voorregten van GROOTEBROEK, en toonde dat inzonderheid met hare zoo nabij gelegene haven.

Het wapen van de stede GROOTEBROEK bestond uit een gekroond schild van azuur (blaauw), beladen met eenen boom van zilver, verzeld van drie starren van goud, de kroon is mede van goud.

GROOTEBROEK, d. in *Dregterland*, voorheen ook alleen onder den naam van BROEK bekend geweest, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. O. van *Hoorn*, kant. en 1 u. W. van *Enkhuizen*, gem.

Grootebroek-en-Lutjebroek, geheel in de lengte aan de streek of rijweg tusschen Hoorn en Enkhuizen gebouwd.

Men telt er 180 h. en 1030 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw.

Grootebroek wordt dus genoemd ter onderscheiding, niet alleen van *Lutjebroek*, zoo veel gezegd als *Kleinbroek*, een der naastbij gelegen dorpen, maar ook van *Broek in Waterland*, *Broek-op-Langendijk*, *Spanbroek* en *Rensbroek*, welke allen hunnen naam ontleend hebben van den broekigen grond, waarop zij gelegen zijn. In het jaar 1392 gelastte Hertog Albrecht aan die van Grootebroek een Raadhuis in Grootebroek te bouwen, hetwelk binnen den tijd van een jaar voltooid moest zijn. Dit fraaije Raadhuis, hetwelk met een sierlijk torentje prijkt, dient tevens tot vergaderplaats van het den 20 Julij 1810 aldaar gevestigd Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, hetwelk 20 leden telt; ook is er eene nette Waag.

De Herv., die hier ruim 300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Hoorn*, ring van *Enkhuizen*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest zekere Cyprianus, die in het jaar 1574 herwaarts kwam, en in het jaar 1580 in Suffridus Pauli eenen opvolger kreeg. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, uit een door dezen gemaakt drietal van Predikanten. Onder de later hier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld den Hoogleeraar IJsbrand van Hamelsveld, welke hier in het jaar 1776 stond, en den Hoogleeraar Willem Albert van Hengel, die er van het jaar 1810 tot 1816 Leeraar was. De kerk, welke vóór de Hervorming aan den H. Johannes *den Dooper* was toegewijd, werd door de Graven van Holland begeven; de bevestiging werd bij den Proost van West-Friesland verleend, Er was voor den Pastoor een woonhuis en 11 morgen lands, die jaarlijks omtrent 35 Rijnlandsche guldens (49 guld.) en 15 schepels (nagenoeg 3½ mudde) garst opbragten. De verdere inkomsten moesten uit de offerpenningen der gemeente komen, zoodat de Pastoor in alles 72 Rijnsche guldens (100 guld. 80 cents) 's jaars genoot. In de kerk stonden eenige altaren, die rijkelijk begiftigd waren, onder anderen het altaar van de H. H. Jochem en Anna. Het kosterschap werd ook begeven door de Graven, en bragt jaarlijks bij afwezigheid 10 Rijnsche guldens (14 guld.) op. De kerk, een schoon groot kruisgebouw, waarvan het gewelf op twee rijen pilaren rust, heeft een fraai orgel. De toren is ter hoogte van ruim 28 ell. vierkant opgetrokken, waarboven een spits staat, mede van ruim 28 ell. hoogte, zonder het kruis en den appel mede te rekenen.

De R. K., die er ruim 700 in getal zijn, onder welke 500 Communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan den H. Johannes *den Dooper* toegewijd, is een, in het jaar 1820 aanmerkelijk verbeterd, gebouw, met een fraai orgel, doch zonder toren.

Ook was er een Weeshuis, waartoe in het jaar 1575 een gedeelte van het St. Elizabethsklooster werd ingerigt. Dit Weeshuis heeft vele bezittingen in landerijen enz., zoodat het uit eigene middelen bestaat, daarin worden opgenomen en doelmatig opgevoed, alle weezen van de Protestantsche godsdienst, uit de dorpen Grootebroek, *Lutjebroek*, *Bovencarspel*, *Hooycarspel* en *Andijk*, beheerd door Regenten en Regentessen, mede uit de vijf dorpen, aangesteld wordende

Digitized by Google

door de respective kerkeraden. Later werd het overige gedeelte van het klooster tot een Oude Mannen- en Vrouwenhuis bekwaam gemaakt, hetwelk echter wegens bouwvalligheid in het jaar 1839 is gesloopt. De grond, waar het gestaan heeft, behoort thans mede aan het Weeshuis.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht.

De kermis valt jaarlijks in op den eersten Zondag van de maand Augustus en duurt drie dagen.

In 1355 werd bepaald, dat tot de dertig man, met welke Enkhuizen den Graaf moest dienen, ook GROOTEBROEK zijn aandeel moest leveren. In 1478 verleende MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, destijds Ruwaard, binnen Alkmaar confirmatie aan de stede GROOTEBROEK. In 1492 werd ook GROOTEBROEK veroordeeld, om mede op te brengen tot de vergoeding van de schade, door het Kaas- en Broodsvolk te Alkmaar aangerigt.

In het jaar 1681 op den 15 Mei, zijnde Hemelvaartsdag, ontstond er te GROOTEBROEK een zwaren brand, gelijk mede op den 20 Augustus 1694 in het oosteinde van GROOTEBROEK en het westeinde van *Bovenkarspel*, waardoor onderscheidene huizen verteerd werden, welke echter, in het jaar 1696, weder meerendeels zijn opgebouwd. Ter gemoetkoming aan den nood der ingezetenen, door genoemde branden veroorzaakt, werd, in het jaar 1695, door de Staten van Holland octrooi vergund, om, hetgeen toen nog schaarsch gezien was, eene loterij daar te stellen, welke buitengemeen veel opbragt. Op den 15 Julij des jaars 1750, ontstond er wederom brand in het Weeshuis, waardoor dit huis en drie en dertig anderen binnen weinige uren in de asch werden gelegd.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen* (3 k. d., 16 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Andijk, O. aan Bovencarspel, Z. aan Venhuizen-en-Hem, W. aan Hoogcarspel.

Deze gem. bevat de d. Grootebroek en Lutjebroek, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1236 bund. 22 v. r. 66 v. *ell.*, waaronder 1231 bund. 93 v. r. 88 v. ell. belastbaar land, telt 285 h., bewoond door 369 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw, terwijl men er eenen korenmolen en vier schuitenmakerijen heeft.

De Herv. die hier ongeveer 500 in getal zijn, maken de gem. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke in deze burgerlijke gem. ieder eene kerk hebben.

De R. K., van welke men er ongeveer 1200 aantreft, onder welke 860 communikanten, maken de stat. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke mede in ieder dezer d. eene kerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als: ééne te Grootebroek en ééne te Lutjebroek, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 150 leerlingen bezocht worden.

Het wapen der gem. GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK, bestaat uit een gekroond schild van azuur (blaauw), beladen met eenen boom van zilver, verzeld van drie sterren van goud, de kroon mede van goud.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK (POLDER-VAN-), pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen*, gem. *Grootebroek-en-Lutjebroek*; palende N. aan den Polder-van-Andijk,

Digitized by Google

O. aan die van Bovencarspel, Z. aan die van Venhuizen, W. aan die van Hoogcarspel.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1236 bund. 22 v. r. 66 v. ell., waaronder 804 bund. 23 v. r. 75 v. ell. schotbaar land, telt 283 h., waaronder 45 boerderijen. Deze polder ligt en is begrepen in den algemeenen Polder het Grootslag (zie dat woord). Het land ligt 2 ell. beneden dagelijks getij van volzee of 6 voet en 2 duim Dregterlandsche maat, gerekend naar den tegenwoordigen stand (Maart 1843) van het binnenwater des polders. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester der gemeente en 7 der voornaamste landeigenaren, onder den naam van Landrijken.

GROOTE-BRUG (DE), brug over de rivier de Linge, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr., kant., gem. en 1 u. N. O. van *Tiel*, ½ u. N. O. van de buurt Zandwijk, 10 min. N. W. van de Blaauwekamp, onder Ommeren.

Nadat in het jaar 1820 een nieuwe zandweg van Tiel op Amerongen is aangelegd, is de doortogt over deze brug, meer en meer toegenomen; terwijl er thans dagelijks een snelwagen (diligence) en een postbode van Tiel op Amerongen overkomen. Deze brug wordt door de liefhebbers van hengelen veel bezocht, omdat hier en aan de Blaauwekamp de Linge dieper is, dan elders. De weg over deze brug en verder tot Amerongen, is zeer aangenaam. Er wordt hier van de rijtuigen tol geheven.

GROOTE-BUNTE, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 10 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Harderwijk*, gem. en 3 u. N. O. van *Ermelo*.

Dit bevallige en uitgestrekte landgoed, dat het d. Nunspeet omzoomt, beslaat eene oppervlakte van 107 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. C. L. Vitringa, woonachtig te Nunspeet.

GROOTE-BUURT, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Bergumerburen.

GROOTE-DIEP, water in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, dat, bij *Valthe* ontstaande, met eene noordelijke rigting, langs Exlo voortloopende, zich bij Bronninger met het *Kleine diep* vereenigt, om het *Drouwenerdiep* en verder de *Oostermoersche-vaart* te vormen.

GROOTE-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Kleine Sunda-eilanden* behoorende, aan de Noordkust van Floris; 7° 39″ Z. B., 138° 40″ O. L.

GROOTE-FORT, fort in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie Frederik-Hendrik.

GROOTEGAST, kerk. ring, prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*. Zij bevat de volgende 12 gem.: Grootegast-en-Doezum, Letterbert, Lutjegast, Marum-en-Noordwijk, Midwolde-en-Leek, Niebert-en-Nuis, Niekerk, Oldkerk-en-Faan, Oostwold-Lage-en-Hooge-Meden, Opënde, Sebaldeburen, Tolbert en Zevenhuizen.

Men telt er ruim 11,300 zielen, en heeft er 17 kerken, welke door 12 Predikanten bediend worden.

GROOTEGAST, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan Grijpskerk, O. aan Oldekerk, Z. aan Marum, W. aan de Friesche griet. Achtkarspelen.

Deze gem. bevat de d. Grootegast, Doezum, Lutjegast, Opende en Sebaldeburen, benevens de geb. het Dorp, de Eest

Digitized by Google

door de respective kerkeraden. Later werd het overige gedeelte van het klooster tot een Oude Mannen- en Vrouwenhuis bekwaam gemaakt, hetwelk echter wegens bouwvalligheid in het jaar 1839 is gesloopt. De grond, waar het gestaan heeft, behoort thans mede aan het Weeshuis.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht.

De kermis valt jaarlijks in op den eersten Zondag van de maand Augustus en duurt drie dagen.

In 1355 werd bepaald, dat tot de dertig man, met welke Enkhuizen den Graaf moest dienen, ook GROOTEBROEK zijn aandeel moest leveren. In 1478 verleende MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, destijds Ruwaard, binnen Alkmaar confirmatie aan de stede GROOTEBROEK. In 1492 werd ook GROOTEBROEK veroordeeld, om mede op te brengen tot de vergoeding van de schade, door het Kaas- en Broodsvolk te Alkmaar aangerigt.

In het jaar 1681 op den 15 Mei, zijnde Hemelvaartsdag, ontstond er te GROOTEBROEK een zwaren brand, gelijk mede op den 20 Augustus 1694 in het oosteinde van GROOTEBROEK en het westeinde van *Bovenkarspel*, waardoor onderscheidene huizen verteerd werden, welke echter, in het jaar 1696, weder meerendeels zijn opgebouwd. Ter gemoetkoming aan den nood der ingezetenen, door genoemde branden veroorzaakt, werd, in het jaar 1695, door de Staten van Holland octrooi vergund, om, hetgeen toen nog schaarsch gezien was, eene loterij daar te stellen, welke buitengemeen veel opbragt. Op den 15 Julij des jaars 1750, ontstond er wederom brand in het Weeshuis, waardoor dit huis en drie en dertig anderen binnen weinige uren in de asch werden gelegd.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen* (3 k. d., 16 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Andijk, O. aan Bovencarspel, Z. aan Venhuizen-en-Hem, W. aan Hoogcarspel.

Deze gem. bevat de d. Grootebroek en Lutjebroek, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1236 bund. 22 v. r. 66 v. ell., waaronder 1231 bund. 93 v. r. 88 v. ell. belastbaar land, telt 285 h., bewoond door 369 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw, terwijl men er eenen korenmolen en vier schuitenmakerijen heeft.

De Herv. die hier ongeveer 500 in getal zijn, maken de gem. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke in deze burgerlijke gem. ieder eene kerk hebben.

De R. K., van welke men er ongeveer 1200 aantreft, onder welke 860 communikanten, maken de stat. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke mede in ieder dezer d. eene kerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als: ééne te Grootebroek en ééne te Lutjebroek, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 180 leerlingen bezocht worden.

Het wapen der gem. GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK, bestaat uit een gekroond schild van azuur (blaauw), beladen met eenen boom van zilver, verzeld van drie sterren van goud, de kroon mede van goud.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK (POLDER-VAN-), pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen*, gem. *Grootebroek-en-Lutjebroek*; palende N. aan den Polder-van-Andijk,

Digitized by Google

O. aan die van Bovencarspel, Z. aan die van Venhuizen, W. aan die van Hoogcarspel.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1236 bund. 22 v. r. 66 v. ell., waaronder 804 bund. 23 v. r. 75 v. ell. schotbaar land, telt 283 h., waaronder 45 boerderijen. Deze polder ligt en is begrepen in den algemeenen Polder het Grootslag (zie dat woord). Het land ligt 2 ell. beneden dagelijks getij van volzee of 6 voet en 2 duim Dregterlandsche maat, gerekend naar den tegenwoordigen stand (Maart 1843) van het binnenwater des polders. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester der gemeente en 7 der voornaamste landeigenaren, onder den naam van Landrijken.

GROOTE-BRUG (DE), brug over de rivier de Linge, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland, Benedendistrikt*, arr., kant., gem. en 1 u. N. O. van *Tiel*, ½ u. N. O. van de buurt Zandwijk, 10 min. N. W. van de Blaauwekamp, onder Ommeren.

Nadat in het jaar 1820 een nieuwe zandweg van Tiel op Amerongen is aangelegd, is de doortogt over deze brug, meer en meer toegenomen; terwijl er thans dagelijks een snelwagen (diligence) en een postbode van Tiel op Amerongen overkomen. Deze brug wordt door de liefhebbers van hengelen veel bezocht, omdat hier en aan de Blaauwekamp de Linge dieper is, dan elders. De weg over deze brug en verder tot Amerongen, is zeer aangenaam. Er wordt hier van de rijtuigen tol geheven.

GROOTE-BUNTE, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 10 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Harderwijk*, gem. en 3 u. N. O. van *Ermelo*.

Dit bevallige en uitgestrekte landgoed, dat het d. Nunspeet omzoomt, beslaat eene oppervlakte van 107 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. C. L. Vitringa, woonachtig te Nunspeet.

GROOTE-BUURT, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie Bergumerburen.

GROOTE-DIEP, water in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, dat, bij *Valthe* ontstaande, met eene noordelijke rigting, langs Exlo voortloopende, zich bij Bronninger met het *Kleine diep* vereenigt, om het *Drouwenerdiep* en verder de *Oostermoersche-vaart* te vormen.

GROOTE-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Kleine Sunda-eilanden* behoorende, aan de Noordkust van Floris; 7°59″Z. B., 138° 40″ O. L.

GROOTE-FORT, fort in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie Frederik-Hendrik.

GROOTEGAST, kerk. ring, prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*.

Zij bevat de volgende 12 gem.: Grootegast-en-Doezum, Letterbert, Lutjegast, Marum-en-Noordwijk, Midwolde-en-Leek, Niebert-en-Nuis, Niekerk, Oldkerk-en-Faan, Oostwold-Lage-en-Hooge-Meden, Opënde, Sebaldeburen, Tolbert en Zevenhuizen.

Men telt er ruim 11,300 zielen, en heeft er 17 kerken, welke door 12 Predikanten bediend worden.

GROOTEGAST, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan Grijpskerk, O. aan Oldekerk, Z. aan Marum, W. aan de Friesche griet. Achtkarspelen.

Deze gem. bevat de d. Grootegast, Doezum, Lutjegast, Opende en Sebaldeburen, benevens de geb. het Dorp, de Eest

of Eze, Eibertburen, Jouwer of Casemerbalk, Kornhorn, Lukaswolde, de Oude-Wieren, het Peebos, de Snipperij, de Tenten, Topweer, de Uithorn, de Wieren, Westerhorn, het Westerzand en dat gedeelte van Stroobos, hetwelk tot de prov. *Groningen* behoort. Zij beslaat eene oppervlakte van 6634 bund. 34 v. r. 62 v. ell., telt 569 h., bewoond door 619 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veenderijen; terwijl men in deze gem. ook eene blaauwverwerij, 1 pel- en 3 korenmolens heeft. Vroeger was hier ook eene scheepstimmerwerf, doch deze is thans niet meer in werking.

De inw., die hier op 4 na alle Herv. zijn, maken de gem. van Grootegast-en-Doezum, Lutjegast, Opende en Sebaldeburen uit, welke in deze gem. 5 kerken hebben.

De 4 R. K., welke men hier aantreft, worden tot de stat. van *Aduard* gerekend.

Men telt in deze gem. 6 scholen, als ééne te Grootegast, ééne te Doezum, ééne te Opende, ééne te Lutjegast, ééne te Sebaldeburen en ééne te Stroobos, die gezamenlijk door een gemiddeld getal van 450 leerlingen bezocht worden.

Het d. Grootegast ligt 4 u. W. van Groningen, 2 u. Z. W. van Zuidhorn. Het wordt aldus genoemd in onderscheiding van het nabij gelegene d. Lutjegast, te meer, daar het ligt op hooge bouwakkers en gastlanden, oorspronkelijk dorren of schralen grond. Men telt er in de kom van het d. 80 h. en 450 inw., en met het daartoe behoorende geh. de Tenten, 86 h. en 500 inw., terwijl het d. in het geheel 150 h. heeft en 760 inw. telt.

Het d. is vrij uitgestrekt, en wegens den hoogen zandigen grond en de boschrijkheid aangenaam. Men heeft er geen straat, doch een goede zandweg en zeer zindelijke en breede zandpaden, welke in het najaar met wit zand bestrooid worden, en altijd uitmuntend te bewandelen zijn. De Monnikenweg, welke hier gevonden wordt, zou de weg zijn, in vorige eeuwen, door de kloosterlingen van Trimunt en Cuzemer gebruikt. De bodem is er zeer verschillend, namelijk ten Zuiden veengrond, in het midden zandgrond, en ten Noorden lage landen.

Het veen was hier oudtijds veel hooger, maar is naderhand zeer gezakt. Hier en in deze omstreek, wordt veel turf gebaggerd; bij elke boerenplaats plagt bijkans veen te zijn, en bij velen, ofschoon grootelijks vergraven, is het er nog bij.

De Herv., die hier ruim 750 in getal zijn, behooren tot de gem. *Grootegast-en-Doezum*, die hier eene kerk heeft, welke volgens het jaartal in de roode pannen aan de Noordzijde, misschien in 1616 gebouwd is, en vroeger zeer klein is geweest, doch in het jaar 1829 vergroot werd, en een klein hol spits torentje draagt, maar geen orgel heeft. Tot in het jaar 1839 had men in deze kerk, hetwelk zeer bijzonder was, eenen zeskanten, van tigchelsteen gemetselden predikstoel, welke kansel alstoen, door eenen houten predikstoel vervangen is In deze kerk wordt om den anderen Zondag de dienst waargenomen door den Predikant van *Grootegast-en-Doezum*, die te Grootegast woont.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht.

De jaarmarkt te Grootegast valt in den derden Woensdag in September. Men vind te Grootegast een stander-korenmolen en eene eigene schuit, die van de Grootegasterklapbrug, en vice versa, alle marktdagen

Digitized by Google

op Groningen vaart; even ten N. O. der evengenoemde brug stond vroeger Feringaburgt.

GROOTEGAST-EN-DOEZUM, kerk. gem., prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*, ring van *Grootegast*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, éene te Grootegast en éene te Doezum, en telt ruim 1600 zielen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JESREËL VINCKELIUS, die in het jaar 1598 herwaarts kwam, en in het jaar 1604 naar Loppersum vertrok; de tweede was THOMAS JOHANNIS, beroepen in 1605 en † in 1627, wiens grafsteen nog in de kerk te GROOTEGAST wordt aangewezen. De Predikant dezer gem. heeft van 1606—1616 of 1617 *Sebaldeburen* mede bediend. Tot de collatie van deze gem. waren inzonderheid bevoegd, de bezitters van het huis Rikkerda te Lutkegast en van het huis Aduard. Kerkvoogden en Notabelen dezer gem. hebben een gedeelte van het regt van collatie aldaar aangekocht, gevestigd op de plaats, in de Westerkluft te GROOTEGAST, IJlespijkerstede genaamd.

GROOTEGASTERDIEP of GROOTEGASTERTOGT, water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, dat in het jaar 1750 door Jonkheer DANIEL ONNO DE HERTOGHE VAN FERINGA zuidwaarts tot in de veenen verlengd is, en van het dorp noordwaarts naar het trekdiep loopt, alwaar het den naam draagt van GROOTEGASTERTOGT. Aan de oostzijde van dit diep, ten N. van de klapbrug, ziet men nog de beddingen der grachten en sporen van vroegere lanen van oud Feringa.

GROOTEGASTERTOGT, water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie het voorgaande art.

GROOTE-GAT, water of kreek in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GAT (GROOTE).

GROOTE-GAT, vaarwater in *West-Indië*, zijnde de zuidoostelijke invaart tusschen het rif, ten Z. van het *Curaçaosche* eil. *Aruba*.

GROOTE-GEEST, groote bouwhoeve in het *Land-van-Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 5½ u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1¼ u. O. van *Grave*, gem. *Linden*, 10 min. ten Z. van Groot-Linden.

GROOTE-HOF-TE-VELDE, buit. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2¾ u. O. ten N. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. W. van *Dalfsen*, in de buurs. *Ankum*.

Het beslaat eene oppervlakte van 53 bund. 33 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer T. E. F. HESACKERS, woonachtig te Zwolle.

GROOTE-KAAP, kaap in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Sundasche* eil. *Java*.

GROOTE-KIL, naam, welken men wel eens geeft aan de GROOTE-HEL of WESTKIL, in den *Biesbosch*, gedeeltelijk prov. *Noord-Braband*, gedeeltelijk de grensscheiding tusschen die provincie en Zuid-Holland uitmakende. Zie HEL (GROOTE).

GROOTE-KONVENT (HET), voorm. kloost. te *Doesborgh*, prov. *Gelderland*. Zie MARIËNGRAVE.

GROOTE-KREEK of ZUIDKREEK, water in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-ambacht*, prov. *Zeeland*, in den polder *Canisvliet*.

Het begint bij de Passluis, wordt, zuidoostwaarts kronkelende, allengskens smaller en eindigt op Belgisch grondgebied, aan de Oudenburgsche sluis, welke sluis voorzien is van drie kokers, waardoor het overtollige water uit het riviertje de Leede in Oost-Vlaanderen afstroomt en, met dat van andere kleine uitwaterende polders, in den

Digitized by Google

omtrek gelegen, door middel van vier kokers in de Zwarte-Hoeksche-sluis aangebragt, op het *Kanaal-van-Neuzen* afgevoerd wordt.

GROOTEL, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie GROTEL.

GROOTE-MEER (HET), meertje of ven in de heide van het markg. van *Bergen-op-Zoom*, ¾ u. O. van *Ossendrecht*, ½ u. W. van *Huibergen*.

GROOTE-MEER (HET), meertje in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam*, ½ u. Z. W. van *Zuiderwoude* en even zoo ver van *Uitdam*. Het beslaat eene oppervlakte van 8 bund. 30 v. r.

GROOTENBROEK, d. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GROOTEBROEK.

GROOTENHOUT, geh. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GENHOUT (GROOT-).

GROOTENHUIS, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Almelo*, kant. en 1 u. W. van *Oldenzaal*, gem. en 1 u. Z. van *Weerseloo*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans een perceel bouwland. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 23 v. r. 80 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. H. KIPHARDT, woonachtig te Gammelke, gemeente Weerselo.

GROOTEN-HUIS of GROOTHUIS, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. O. Z. O. van *Almelo*, kant. en 1½ u. N. O. van *Delden*, gem. en ½ u. W. ten N. van *Borne*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans een stuk bouwland in grachten, thans in eigendom bezeten wordende door den Heer TER HORST, Notaris te Delden.

GROOT-EN-KLEIN-EILAND, pold. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*; palende N. aan den Scheisloot, O. aan de Gantel, Z. en W. aan den Overdiepsche-Hooipolder.

Deze onbehuisde pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 18 bund. 33 v. r. 40 v. ell., en wordt door de sluizen van den Overdiepsche-Hooipolder, waarvan hij een deel uitmaakt, op de Gantel van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur is dat van den Overdiepsche-Hooipolder.

GROOTE-PIER, later OSINGA genaamd, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 4 u. N. W. van *Sneek*, kant. en 2½ u. N. W. van *Bolsward*, 3 min. Z. van *Kimswerd*, waartoe zij behoorde.

Zij ontleende haren naam van den vermaarden boer van dien naam, die in het begin der zestiende eeuw de Gelderschen begunstigde, en vooral ter zee den Hollanders, Saksers en Bourgondiërs met geweld vervolgde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans bouwland. De daartoe behoord hebbende gronden worden thans meerendeels in eigendom bezeten door den Heer J. HANEKUYK, woonachtig te Harlingen.

GROOTE-PLAAT (DE), voorm. zandplaat in het Noordwesten van de *Zuiderzee*, Z. van het *Noordhollandsche* eil. *Texel*, waarvan zij door het Schuitegat en Oosterom gescheiden was.

Ten gevolge van de geheel veranderde rigting der stroomen is deze plaat verlegd en de naam zelfs niet meer bekend.

GROOTE-PLAAT (DE), plaat in de *Ooster-Schelde*, W. van Zierikzee.

Digitized by Google

Zij ligt bij laag water boven, en somtijds zelfs blijft daarvan een gedeelte bij hoog water boven.

GROOTE-POLDER, pold. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Hedikhuizen*; palende N. aan de Maas, O. aan de Hedikhuizensche Maas, Z. aan den Kleine-polder, W. aan den Hooge-Maasdijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 35 bund. 89 v. r. 69 v. ell., en wordt door eene sluis, op de Maas, van het overtollige water ontlast. Het bestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. *Zuid-Schalkwijk-Vijfhuizen-en-Nieuwkerk-aan-de-Drecht*; palende N. aan den Romolenpolder, O. aan den Vijfhuizerpolder, Z. aan het Meerkanaal, W. aan den Schalkwijkerweg.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 225 bund. 55 v. r. 72 v. ell., en wordt door eenen watermolen, op den Rijnlandschen Boezem, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Schout en drie Poldermeesters.

GROOTE-POLDER (DE), bijgenaamd de GROOTE-POLDER-VAN-NIEUVAART, pold. in de heerl. *Niervaart*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Klundert*; palende N. aan den Buitenpolder Kwistgeld, O. aan den Nieuwendijk en Zandberg, Z. aan de Klundert, de Keersche-gorzen en den Nieuwen-Fijnaart, W. aan den Ruigenhil.

Deze pold., welke in het jaar 1557 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1016 bund. 66 v. r. 58 v. ell., waaronder 1015 bund. 20 v. r. schotbaar land; telt 84 h., en wordt, gecombineerd met zes andere nabijgelegene polders, door ééne sluis, wijd 4,40 ell., op het Hollandsch-Diep, door middel van twee wind-watermolens, van het overtollige water ontlast. Het land ligt hier het laagst van alle polders in de prov. Noord-Braband en is, voor zoo veel de lage streek betreft, ruim ééne el onder A. P. Deze polder staat met den *Zandberg*, den *Nieuwendijk* en den *Nieuwen-Fijnaart*, onder het bestuur van éénen Dijkgraaf, vijf Gezworenen en éénen Penningmeester.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Voorburg*, gedeeltelijk gem. *Soetermeer*, gedeeltelijk gem. *Stompwijk-Wilsveen-Leydschendam-zuidzijde-en-Tedingerbroek*.

GROOTE-POLDER (DE) of ACHTER-DE-KERK-EN-ZANEN, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Alphen-en-Rietveld*; palende N. aan den Rijn en het d. Alphen, O. aan den Steeksche-polder, Z. aan den Zaanepolder, W. aan den Molenpolder.

Deze pold., welke in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 860 bund. 63 v. r. 42 v. ell., en wordt door twee sluizen, op de Gouwe en den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester en zes Poldermeesters.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan den Uiteindsche-polder, O. aan de Kromme-Aar, die hem van den Noordpolder en den Kortpolder scheidt, Z. W. aan den Rijn, W. aan den Kleine-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 410 bund. 97 v. r. 89 v. ell., waaronder 398 bund 68 v. r. 28 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen watermolen, op de Kromme-Aar,

Digitized by Google

van het overtollige water ontlast. Het land ligt boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Molenmeesteren.

GROOTE-POLDER-VAN-NIERVAART (DE), pold. in de heerl. *Niervaart*, prov. *Noord-Braband*. Zie Groote-Polder (De).

GROOTE-RIVIER (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Tjiliwong.

GROOTE-SCHANS (DE-), of wel Fort-Spinola, ook wel wegens de nabijheid der warande, het Fort-Warande geheeten, schans in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en 1 u. N. van *Breda*, gem. en ½ u. Z. O. van *Terheyden*, tusschen Breda en Terheyden, O. van en bijna tegen den straatweg van Breda op den Moerdijk gelegen, alwaar zij tot verzekering der riv. opgeworpen was.

De naam van Spinola-schans, draagt zij, omdat de Spaansche Veldheer Ambrosius Spinola, in 1624, de groote warande met vele werken deed versterken, en aldaar onder opzigt van Don Juan de Medicis, over de riv. de Mark eene schipbrug deed slaan, die ter beveiliging aan wederzijde, met eene halve maan gedekt was. Boven en beneden, die brug, liet Don Juan, nog een staketsel van palen in de rivier heijen, om alle gemeenschap te water met de stad af te snijden, later schijnt deze schans vervallen te zijn geweest, althans Hendrik van Nassau, Stadhouder *van Friesland*, liet haar in 1637, toen Frederik Hendrik, Prins *van Oranje*, Breda ging belegeren, op nieuw versterken, ook deed hij weder eene schipbrug over de Mark leggen. Deze schans, die sedert jaren andermaal vervallen was, is gedurende de Belgische onlusten hersteld, en is thans een gebastionneerd fort van vier bastions, met eene natte gracht omringd. Zij dekt den regtervleugel der aaneengeschakelde linie van defensie, waarvan de linkervleugel aan de inundatie van de vesting Breda aansluit.

GROOTE-SLOOT (DE), water in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zijpervaart (Oude-).

GROOTE-VEENDER-POLDER (DE), voorm. pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gedeeltelijk gem. *Woubrugge*, gedeeltelijk gem. *Alkemade*, welke thans als zoodanig niet meer bestaat, zijnde in onderscheidene deelen gesplitst. Daartoe heeft onder anderen behoord de reeds vroeger vermelde *Googerpolder*. Het onder *Woubrugge* gelegen gedeelte is verveend, afzonderlijk bedijkt en droog gemaakt. Een ander, onder *Alkemade* gelegen gedeelte, is vereenigd met een gedeelte van den *Lijkerpolder*, reeds vroeger bedijkt en droog gemaakt; terwijl eindelijk nog een gedeelte onbedijkt is, en met het onbedijkte gedeelte van den *Lijkerpolder* vereenigd, den naam draagt van Gecombineerde-Veender-en-Lijkerpolders-buiten-de-bedijking.

GROOTE-VEER (HET-), geh. in de heerl. *Baxmeer*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en ½ u. ten O. van *Boxmeer*.

Er is hier een overhaal over de Maas, hetwelk aldus genoemd wordt, om dat men aldaar met rijtuig overgezet kan worden, terwijl men aan het Kleine-veer of Mazenburg slechts voetgangers overbrengt.

GROOTE-VEER (HET), veer in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Katerveer.

GROOTE-WAAL (DE-), pold. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gedeeltelijk gem. *Berkhout-en-Baarsdorp*, gedeeltelijk gem. *Hoorn*; palende N. en O. aan de dampte van Hoorn, Z. aan de Naamsloot, W. aan Berkhout.

Digitized by Google

Deze pold., vroeger een water, dat door eene overstrooming, in het jaar 1514 ontstaan is, en in het jaar 1682 bedijkt werd, besllaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 57 bund. 14 v. r. 20 v. ell., waaronder 55 bund. 41 v. r. 60 v. ell., schotbaar land, als onder *Berkhout*, volgens het kadaster, 27 bund. 85 v. r. 60 v. ell., waaronder 27 bund. 26 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, en onder *Hoorn*, volgens het kadaster, 29 bund. 30 v. r. 60 v. ell., waaronder 28 bund. 15 v. r. 30 v. ell. schotbaar land. Men telt er 5 h., waaronder 3 boerderijen, van welke 2 h. en 1 boerderij onder *Berkhout*, en 3 h. en 2 boerderijen onder *Hoorn*. De Groote-Waal wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden en eenen Secretaris.

GROOTE-WAARD (DE) of Grootwaard, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Noordeloos-en-Over-Slingeland*; palende N. aan de Botersloot, O. aan de Lage-Beemd, Z. aan Hoornaar, W. aan Over-Slingeland.

GROOTE-WAARD (DE), naam, welken men veel geeft aan den verdronken Zuidhollandsche-waard, thans de Biesbosch Zie dat woord.

GROOTEWAL, geh. in de vrije heerl. *Schagen*, arr. en 4½ u. N. ten O. van *Alkmaar*, kant. en ¼ u. Z. O. van *Schagen*, gem. *Schagen-en-Burgerhorn*; met 7 h. en 50 inw.

GROOTE-ZWEN of Wolterduins-kil, voorm. kreek op *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*, welke vóór de indijking van Eijerland van de Duinkom, ten Z. W. van Eijerlandshuis, afkomende, zich met eene oostelijke rigting in het *Dijkskanaal* ontlastte; doch sedert, met het aanwezen, ook zelfs den naam verloren heeft.

GROOTHUIS, voorm. haves. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie Grootenhuis.

GROOTHUIZEN, vroegere naam van het d. Grosthuizen, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Grosthuizen.

GROOTSLAG (HET), pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen*, gedeeltelijk gem. *Enkhuizen*, gedeeltelijk gem. *Bovencarspel*, gedeeltelijk gem. *Grootebroek-en-Lutjebroek*, gedeeltelijk gem. *Hoogcarspel*, gedeeltelijk gem. *Andijk*, gedeeltelijk gem. *Westwoud-en-Binnenwijzend*, en gedeeltelijk gem. *Wervershoof-en-Oudijk*; palende N. aan de Vier Noorderkoggen, O. aan de Zuiderzee, Z. aan den Houtenpolder, W. aan Wester-Blokker en Zwaag.

Deze pold., die reeds zeer vroeg door opgeworpen kadijken beveiligd en later door de Dregterlandsche kadijken beschermd schijnt te zijn, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3960 bund. 25 v. r. 39 v. ell., als: 548 bund. 68 v. r. 5 v. ell. onder *Enkhuizen*; 470 bund 64 v. r. 59 v. ell. onder *Bovencarspel*; 688 bund. 24 v. r. 10 v. ell. onder *Grootebroek-en-Lutjebroek*; 528 bund. 35 v. r. 90 v. ell. onder *Hoogcarspel*; 822 bund. 61 v. r. 43 v. ell. onder *Andijk*; 291 bund. 81 v. r. 68 v. ell. onder *Westwoud-en-Binnenwijzend*, en 612 bund. 28 v. r. 64 v. ell. onder *Wervershoof-en-Oudijk*. Het Grootslag telt 988 h. en 38 boerderijen onder *Enkhuizen*; 180 h. en 34 boerderijen onder *Bovencarspel*; 37 h. onder *Westwoude-en-Binnenwijzend*, en 130 h. en 50 boerderijen onder *Wervershoof-en-Oudijk*. Hij heeft dertien molens, waarvan, in het jaar 1842, twee ingerigt zijn tot vijzelmolens en een tot eenen horizontaal schepradwatermolen, werkende door de middelpuntschuwende kracht, terwijl in dit jaar (1845) weder vijf schaprad- tot vijzelmolens zullen worden herbouwd. Door alle deze molens wordt het overtollige water door twee sluizen, alsmede

Digitized by Google

door de kapitale schutsluis te Enkhuizen, in de Zuiderzee ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Wethouderen van Enkhuizen en de Burgemeesteren der gemeenten, te zamen den gecombineerden polder uitmakende, benevens eenen Secretaris. Molenmeesteren zijn daaraan rekenpligtig.

GROOTVEEN (HET), poel in de heide, prov. *Noord-Braband*, voor het grootste gedeelte in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Wouw*, voor een klein gedeelte in de bar. van *Breda*, gem. *Rosendaal-en-Nispen*, 10 min. W. van Nispen.

GROOTVEN, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1 u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St.-Maarten-Eenigenburg-en-Valkooog*, ½ u. Z. van St. Maarten. Het bestaat slechts uit 1 h., bewoond door 10 zielen.

GROOTVEN (HET), poel in de heide, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, onder *Hilvarenbeek*.

GROOTWAARD, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Grootewaard (De).

GROOTZAND, adell. h. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Maarssen*, gem. en 25 min. ten N. van *Vleuten*.

Dit adell. h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer G. J. H. van Bijleveld, woonachtig te Vleuten.

GROS (DE), geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. O. Z. O. van *Groningen*, kant. en gem. *Hoogezand*.

GROSBOUS, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk de heerl. *Grosbous* uitmakende, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*; palende N. aan de gem. Heiderscheid, O. aan Feulen, Z. aan Vichten, W. aan Wahl.

Deze gem. bestaat uit de d. Grosbous en Dellen, benevens de geh. Jungenhoff en Jenkenhoff. Van het jaar 1822 tot 1827 behoorde ook tot deze gem. het geh. Merscheid, thans een gedeelte van de gem. Heiderscheid uitmakende. De gem. Grosbous telt 90 h. en eene bevolking van 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er ook eene verwerij, eene brouwerij en eene likeurstokerij heeft. Deze gem. levert 's jaarlijks op 400 à 500 zak rogge, 400 à 500 zak masteluin, 600 à 700 zak haver, 20 à 30 zak garst, 10 à 15 zak boekweit en 1000 à 1500 zak aardappelen. De veestapel bestaat uit 100 paarden, 260 runderen en 110 varkens.

In deze gem. ontspringen de Bousserbach en de Taurelbach.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behoort, eene kerk te Grosbous en eene kapel te Dellen heeft; wordende de kerk door eenen Pastoor, en de kapel door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend.

Er zijn in deze gem. twee scholen, als: eene te Grosbous en eene te Dellen.

Het d. Grosbous ligt 4 u. N. O. van Arlon, 3 u. W. Z. W. van Diekirch, 1½ u. N. O. van Osperen.

GROSBOUS, veelal enkel Bous geheeten, voorm. heerl. in het grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*; palende N. aan de heerl. Esch, O. en Z. aan de heerl. Useldingen, W. aan de heerl. Bonndorff.

Deze heerl. bevatte niets, dan het d. Grosbous en eenige omliggende landerijen. Zij betaalde, onder het Oostenrijksche bestuur, van

elke 1000 flor., die over *Luxemburg* werden omgeschreven, 1 flor. 14 st. 11 den. Zie voorts het vorige art.

GROSSEM, d. op de *Duffelt*, prov. *Gelderland*. Zie Grossen.

GROSSENBERG, geh. in het balj. van *Echternach*, meijerij van *Bech*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2¼ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 4 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1¼ u. Z. Z. W. van *Echternach*, gem. *Bech*.

GROSTHUIZEN, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn* (4 k. d., 18 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Berkhout-en-Baarsdorp, O. aan Scharwoude, Z. aan Oudendijk, W. aan Avenhorn-en-Oost-Mijzen.

Zij bestaat uit de Woudzijde of Wester-Kogge, benevens een gedeelte van den polder Beschoot, en bevat het d. Grosthuizen.

Deze gem. beslaat, eene oppervlakte van 370 bund. 48 v. r. 82 v. ell.; telt 57 h., bewoond door 63 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, en het maken van kaas en boter.

De Herv., die hier 140 in getal zijn, behooren tot de gem. *Grosthuizen-en-Avenhorn*, welke in deze burg. gem. eene kerk heeft.

De R. K., van welke men er 160 telt, onder welke 100 Communikanten, behooren tot de stat. van de *Goorn-en-Grosthuizen*.

Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. Grosthuizen, in vroeger tijden Groothuizen, ligt 1 u. Z. W. van Hoorn, 2½ u. O. van Alkmaar. Men verhaalt dat dit d. vroeger Groothuizen, in latere tijden Grosthuizen genaamd werd, om dat er destijds juist een getal van 144, dus een gros, huizen gevonden werden.

De kerk, die hier vroeger stond, was vóór de Reformatie aan den H. Martinus toegewijd. De begeving van de pastorij kwam de Graven toe, het bevestigen stond aan den Aartsdiaken der Utrechtsche domkerk. In het jaar 1662 is er echter eene andere kerk gebouwd, waaraan den 31 Augustus den eersten steen gelegd is, en die eenen spitsen toren heeft, doch van geen orgel voorzien is.

De school wordt door een gemiddeld getal van 45 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den tweeden Zondag in Mei.

In 1408 werd dit dorp, begrepen onder de Veenhop, aan de magt der Baljuwschap van Medemblik onttrokken, en gesteld onder de jurisdictie van de Regering van Hoorn. In 1572 moest Grosthuizen mede volk leveren tot het opmaken der schansen in Waterland. In genoemd jaar 1572 leed dit dorp zeer door de inlegering van het volk van Ruichaver.

In den loop van het jaar 1838 is door de zorg van het bestuur van Dregterland door de d. Grosthuizen en *Scharwoude*, een uitmuntende straatweg gelegd.

Het wapen van Grosthuizen bestaat uit eenen ruiter te paard.

GROSTHUIZEN-EN-AVENHORN, kerk. gem. in *Noord-Holland*, klass. en ring van *Hoorn*, men heeft er 2 kerken, ééne te Grosthuizen en ééne te Avenhorn, en telt er 360 zielen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest zekere Jacobus, die in het jaar 1578 tot de schooldienst overging. De kerkeraad maakt eene nominatie van drie of vier Predikanten of Proponenten, waaruit de mansledematen eenen Leeraar beroepen.

In deze gem. zijn tijdens den twist tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, niet weinig ongeregeldheden voorgevallen. De gemeente had in November van het jaar 1616, haren Predikant Dirk

Digitized by Google

Christiaanszoon, die Contra-Remonstrantsgezind was, van zijne dienst afgezet. Te Grosthuizen werd veel moeite gedaan, om zekeren Isaack Welsing op den predikstoel te brengen, doch Dirk Christiaanszoon, die staande hield onwettig te zijn afgezet, bleef te Avenhorn, en de Contra-Remonstranten beletteden, dat Welsing de dienst waarnam. Te *Avenhorn* was op verzoek van de Vredemakers en Kerkmeesters op last van Schout en Burgemeesteren, op den 1 December 1615 een slot aan de kerkdeur gehangen, en een geschrift daarbij aangeplakt, waarbij verboden werd, dat men den afgezetten Predikant nog zou doen prediken. Dan eenige woelgeesten, meer op geweld dan op rede steunende, begaven zich bij nacht, met hooivorken gewapend, naar het kerkhof, en ondernamen, in weerwil van de Regering en tegen de bedreiging der wachters, de kerk te openen. Den 4 werd weder een slot aan de kerkdeur gehangen, en een ernstig vermaanschrift aangeplakt, doch het werd er wederom door de huislieden afgeslagen en gescheurd. Eenigen, die zich daaraan hadden schuldig gemaakt, werden door Burgemeesteren van Hoorn, in eene boete van 100 gulden verwezen. Dirk Christiaanszoon bleef, tegen het bevel der Regering, te *Avenhorn* prediken, doch te Grosthuizen werd hij, gedurende den tijd van zes maanden, geweerd, en de vermaarde Dominicus Sapma, Predikant te Hoorn, aldaar op den kansel gebragt. Den 8 Mei 1616, bestonden drie huislieden Jan Cornelisszoon, van Grosthuizen, Pieter Janszoon en Cornelis Gerritszoon van Avenhorn, met behulp van eenigen uit die gemeente, de deur der kerk te Grosthuizen, tegen wil en dank der rijkdommen, Vredemakers en Kerkmeesters, met een deel of plank open te loopen, en Dirk Christiaanszoon op den stoel te helpen, zich beroepende op het besluit der Heeren Staten, waaraan, zoo zij zeiden, de Burgemeesteren van Hoorn en de Regenten van het dorp ongehoorzaam waren. Weinige dagen daarna, vond de Vroedschap te Hoorn goed, den Predikant Dirk Christiaanszoon te vermanen, zich als nog van het prediken te onthouden, en de Vredemakers en Kerkmeesters, dat zij geen vijandschap maar zachtmoedigheid zouden gebruiken. Voorts dat men zekeren brief van Heeren Gecommitteerde Raden aan den Predikant zoude overleveren, en hem belasten zich daarna te gedragen. Middelerwijl betrok de Schout van Hoorn de huislieden, die de kerk te Grosthuizen in Mei opengebroken hadden in regten, en deed den eisch dat zij als geweldplegers en verstoorders der gemeene rust zouden gestraft worden. De Schepenen besloten ze vooreerst in hechtenis te nemen; de huislieden trokken naar 's Gravenhage bij het Hof en verkregen provisie van surcheanse, waardoor de Schout van Hoorn handsluiting werd gedaan, om verder in die zaak te procederen. Het Hof verwees hen echter naar de Regering van Hoorn, waarom de Wethouders dier stad daarna noodig oordeelden, ten einde hun gezag te bewaren, den Schout met eenige gewapende mannen naar *Avenhorn* in de huizen van Pieter Janszoon en Cornelis Gerritszoon te zenden, en ieder honderd gulden, waartoe zij werden verwezen, ter zake van het openen der kerk, en nog te zamen zes en negentig gulden ter zake van gemaakte en verteerde kosten te doen betalen. Na het houden der Nationale synode te Dordrecht, kwam de Predikant Dirk Christiaanszoon ook weder te Grosthuizen op den stoel, alwaar hij in 1652 overleed, en alles keerde er allengs tot rust.

GROTEL of Grooten, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* dist., arr. en 4 u. N. O. van

Digitized by Google

Eindhoven, kant. en 2 u. N. van *Asten*, gem. *Bakel-en-Milheze*, aan den *Esperloo*.

GROTERHENEKESTEGRON, plaats, vermeld in den giftbrief van Keizer Hendrik IV van het jaar 1064. Zij komt daarin voor als eene boschachtige plaats tusschen Valkenburg en Litte, of Leyden aan den Rijn; uit de beteekenis van het woord, schijnt het geweest te zijn eene groote hoeve of een landgoed aan den Rijn, met kastanjeboomen beplant. Men weet echter thans de juiste plaats niet meer aan te wijzen, waar zij gelegen was.

GROU (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie Grouw (De).

GROUDEN (DE), laag veld en weideland in *Hunsingo*, in het voorm. ambt de *Marne*, prov. *Groningen*, arr. en 8 u. W. van *Appingedam*, kant. en 4½ u. W. ten Z. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ulrum*, tusschen Ulrum en Zoltkamp, langs de Zoltkamper-togt.

GROUP, heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *'s Gravendeel*, gem. *Westmaas-en-Group*; palende N. aan Mijnsheerenland, O. aan Mijnsheerenland, Westmaas en Klaaswaal, Z. aan Klaaswaal, W. aan Oud-Beijerland.

Deze heerl. bevat niets dan het geh. Group. Zij beslaat eene oppervlakte van 380 bund. 99 v. r. 34 v. ell., telt 27 h., bewoond door 34 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 170 inw., die meest hun bestaan vinden in den veldarbeid. De Group bevat onder de opgevene huizen 4 bouwmanswoningen. Ook staat er een steenen windkorenmolen, vroeger behoord hebbende tot de gem. Klaaswaal; doch door of met de invoering van het kadaster, gebragt onder de gem. *Westmaas-en-Group*. Door deze loopt de schulpweg tusschen Katendrecht en Numansdorp.

De inw. zijn allen Herv., en behooren tot de gem. van *Westmaas*.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten het onderwijs te *Westmaas*.

Het geh. Group of Groep, ligt 4½ u. Z. W. van Dordrecht, 3½ u. W. van 's Gravendeel, ½ u. W. van Westmaas. Thans wordt deze heerl. bezeten door de erfgenamen van wijlen Mevrouw de weduwe van den Heer François de Roo van Westmaas, woonachtig te Dordrecht.

Het wapen van Group bestaat in een schild van goud, beladen met eenen leeuw van keel (rood).

GROUSTINS, staten, prov. *Friesland*. Zie Grovestins.

GROUTERP, d. in *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie Greonterp.

GROUW, Grouwsrga of Grouwergae, oudtijds Growe, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 3 u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. van *Rauwerd*. Het is de hoofdpl. der grietenij en een groot en vermogend dorp, dat bijna rondom in het water ligt, zijnde ten O. door het Pikmeer en ten N. en W. door de breede stroom de Grouw bespoeld, van welke laatste het zijnen naam ontleent. Wegens deze ligging kon men hier voorheen met geene rijtuigen komen; doch in het jaar 1759 heeft men van hier, middendoor de weilanden, eenen rijweg aangelegd, die in 1842 verhoogd, verbreed en tot eenen puinweg verbeterd is, welke, over Irnzumerzijl, zich sluit aan den straatweg van Leeuwarden op Zwolle, waardoor de gemeenschap van dit bloeijende handeldrijvende dorp veel verbeterd is. De twee grootscheepsvaarwaters van Leeuwarden naar de Lemmer, en van Stroobos naar Stavoren, stroomen voorbij dit dorp. Wanneer men zich Friesland, met afsnijding der uitstekende hoeken, als rond verbeeldt, zal Grouw er genoegzaam het middelpunt van zijn. De buurt

Digitized by Google

rondom de kerk en om een ruim dorpsplein is zeer groot, en verdient wel den naam van vlek, zijnde onder de huizen onderscheidene nieuw gebouwden, die fraai mogen genoemd, en door vermogende lieden bewoond worden. Ook vindt men hier eene, met steenen gevloerde, beestenmarkt, en eene openbare Waag, welke nevens eenen korenmolen midden in het dorp staat. Men telt, in de kom van het d., 242 h. en 1300 inw., en met de daartoe behoorende b. Gôtum, Pean, Syteburen of Sytjeburen en Meinertsburen, 312 h. en ruim 1800 inw., die meest in den handel in boter, kaas en granen, de veefokkerij, de scheepvaart, het scheepstimmeren, het uurwerk- en zeilmaken hun bestaan vinden, terwijl men er 3 scheepstimmerwerven, 2 uurwerkmakerijen, waarvan de voortbrengselen, onder den naam van Grouwster-klokken, beroemd zijn, 1 brandspuitmakerij, 1 lijnbaan, 6 looijerijen, 1 rogge- en pel- en 1 houtzaagmolen heeft.

De Herv., die hier ongeveer 1000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Leeuwarden*, ring van *Wirdum*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GERARDUS WILHELMI, ook genaamd GERARDUS BESTEN. Hij vertrok van hier uit gebrek naar Beetgum, in het jaar 1584.

De kerk, weleer aan den H. PETRUS toegewijd, is een groot gebouw, dat, uit de onderscheidene herstellingen en bouworde te beoordeelen, kenteekenen van hooge oudheid draagt en in dit jaar (1843) aanmerkelijk verbeterd is. Zij is van een orgel voorzien, waarop men leest: PIETER PIETERS KISTEMAKER, 1653. Nog zeer kort geleden was in het bijgebouw, of het oude koor van de kerk, het regt- of werchuis en daaronder de dorpsgevangenis; boven de deur van dat verblijf staat met groote vergulden Romeinsche letters geschreven: BETTER WIRD OF wordt beter. Boven de ingangspoort van het kerkhof staat: TEGE QUOD FUIT, REGE QUOD ERIT (d. i. bedek hetgeen geweest is, bestuur hetgeen zijn zal). Boven de poort van de oude pastorie stond aan de buitenzijde: MORS PORTA VITAE (d. i. de dood is de poort des levens), aan de binnenzijde: VITA PORTA MORTIS (d. i. het leven is de poort des doods). Bij de kerk staat een zware toren, boven wiens ingang aan de westzijde men leest:

DOE MEN SESTYN HEUWEN SACH,
IN 'T JAER SEVENTIG EN TWEE,
DOEN ONS LANT HET WEEGEKLACH
OVERSTROOMDE ALS EEN SEE
DOOR DE MACHT VAN FRANS EN BRIT,
ONDERSTEUND DOOR MYTERHEEREN,
DIE VEEL MENSCHEN HAAR BESIT
ROOFDEN, 'K HOOP GOD SAL 'T VOORTS WEEREN.
DOEN SIJN DESE ESKENHOMES
HIER VAN CORNICUM GEKOMEN
EN DOOR ONZE LAST GESET,
'K HOOP IDAARDERADEEL ZAL BLOIJEN,
'T VOLK GELIJK LAURIEREN GROIJEN
DAT 'S ONS WENS, EN ONS GEBET.

GEGEVEN DOOR ONS L. H. BURMANIA.
GRIETMAN OVER IDAARDERADEEL DOCH
ANNO 1673 GEKOREN TOT GRIETMAN
VAN LEEUWARDERADEEL EN JUFFR. JULIANA
AGATHA VAN AYLVA SIJN HUISVROUW
DESEN 13 AUGUSTI 1673.

De Doopsgez., van welke men er ruim 800 telt, maken, met de overige van die gezindte, welke in deze grietenij wonen, eene gem. uit. De eerste, die in deze gem., na de vereeniging der beide vroeger hier bestaan hebbende afdeelingen van Doopsgezinden, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Æschinus van der Ploeg, die in het jaar 1805 herwaarts kwam en er nog staat. De kerk der Doopsgezinden is een nieuw gebouw, in het jaar 1830 gesticht, zonder toren of orgel.

De R. K., die hier 30 in getal zijn, onder welken 20 Communikanten, behooren tot de stat. van *Irnsum.*

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door een getal van 160 leerlingen bezocht wordt. Het groote nieuwe schoolgebouw staat in het midden van het d., aan het genoemde ruime dorpsplein.

De kermis valt in den derden Donderdag in October.

Grouw is de geboortepl. van Doddo Syrles, die den 13 Mei 1588 de stad Sloten bij verrassing voor de Spanjaarden wilde innemen, door middel van een schip met soldaten, onder ledige tonnen verborgen. Ook is hier den 6 Maart 1770 geboren de geleerde en deugdzame Rinse Koopmans, Hoogleeraar bij de Doopsgezinde kweekschool te Amsterdam, overleden 5 September 1826.

In het jaar 1496 werd Wybe Jarichs, Heerschap te Grouw, hier op het kerkhof door de Leeuwarders omgebragt, omdat hij hun geslagen vijand was, doch deze manslag bleef niet ongewroken; want eenige ingezetenen van Grouw, op eenen vrolijken Nieuwjaarsavond, acht burgers van Leeuwarden te Irnsum aanvallende, sloegen die allen dood.

GROUW, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland.* Zie Graauw.

GROUW (DE), stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, die in de griet. *Idaarderadeel*, ten N. van het d. Grouw, uit het *Pikmeer* voortkomt; in haren loop, om het gezegde dorp, de Galle en de Boschsloot opneemt; voorts eerst in eene westelijke strekking, gedurende welke zij het Zwin ontvangt, daarna in eene zuidwestelijke rigting, die grietenij doorloopt, aan welks grenzen zij, bij de Irnsumerzijl, de Muzel ontvangt. Van daar loopt zij, in eene kronkelende zuidwaartsche strekking, naar de Oude-Schouw, waar zij zich met de *Boorn* vereenigt, om zich, door de Wetering, in het *Sneekermeer* te ontlasten.

GROUW (TER-), oude naam van het d. Groede, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland.* Zie Groede.

GROUWE, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland.* Zie Graauw.

GROUWE (DE), verouderde naam of liever verouderde spelling van den naam van het d. Groede, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland.* De uitspraak was toen ook hoogstwaarschijnlijk Groe-e. Zie Groede.

GROUWERGAE of Grouwerga, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel.* Zie Grouw.

GROUWSTINS, voorm. stinsen en staten, prov. *Friesland.* Zie Grovestins.

GROVENDORP, naam, onder welken het dorp Greonterp, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, weleens voorkomt. Zie Greonterp.

GROVESTINS, Groustins of Grouwstins, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 2½ u. O. van

Leeuwarden, kant. en ½ u. W. van *Bergum*, ½ u. Z. O. van *Hardegarijp*, in de b. Gaastmaburen.

Vóór dat dit gebouw, in het jaar 1823, eene prooi der vlammen werd, was het van eene vierkante gedaante, en had in bouworde veel overeenkomst met de oude stompe kerktorens. Het was 14 ell. hoog, geheel van de groote en zware soort van steenen, oude Friezen genoemd, opgemetseld, en droeg alle sporen van hoogen ouderdom. De muren waren beneden 1 el 2 palm 3 duim 8 streep dik, doch werden hooger op langzamerhand dunner, zoodat zij bovenaan niet meer dan één voet dikte hadden. Zij waren grootendeels gegoten, doch hier en daar ook doorgemetseld (1).

Deze stins, welke vroeger vermoedelijk DEKAMA was geheeten, heeft waarschijnlijk zijnen naam ontvangen van BOTTO VAN GROVESTINS, gehuwd met TRIJN, dochter van FRANS VAN DEKAMA en TJAERDTKE DOUMA, die haar in het begin der zeventiende eeuw bewoonde. Van des broeders zoon van dezen BOTTO, OENE VAN GROVESTINS, Grietman van Hennaarderadeel, kocht WILLEM VAN VIERSSEN, Raadsheer in het Hof van Friesland, in 1676, de stins met de onderhoorige landerijen, beslaande eene oppervlakte van 81 bund. 7 v. r. 40 v. ell. De dochter van dezen was gehuwd aan HECTOR VAN GLINSTRA, Kolonel van de kavallerie, en erfde deze plaats. Na zijn overlijden kwam zij in handen van zijnen zoon JOHANNES VAN GLINSTRA, Ontvanger-Generaal van Menaldumadeel; thans worden de overblijfsels, bestaande in eenen kelder, het eenigste wat van het gebouw is blijven staan, in eigendom bezeten door de erven van WILLEM LIVIUS VAN VIERSSEN, woonachtig in Gelderland.

GROVESTINS, GROUSTINS of GROUWSTINS, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1 u. W. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Berlikum*, 3 min. Z. O. van *Englum*, waartoe zij behoorde.

Deze stins, vroeger SIRTEMA geheeten, en door singels en grachten omgeven, was van zulk eene buitengewone dikte en zwaarte, dat zij daarin boven andere grootelijks uitmuntte, en dit gaf aanleiding, dat de eigenaar en zijn geslacht de naam van TO of VAN GROVESTINS hebben aangenomen en de oude geslachtsnaam van SIRTEMA bijkans in vergetelheid is geraakt. In het midden der vorige eeuw was er van den ouden slottoren nog een gedeelte over; doch thans is al het oude weggeruimd, en daarvoor eene fraaije boerenwoning in de plaats gebouwd, welke thans, met de daartoe behoorende gronden, eene uitgestrektheid beslaande van 22 bund. 94 v. r. 10 v. ell., in eigendom bezeten wordt door den Heer MAURITS PICO DIDERIK Baron VAN HARINXMA THOE SLOOTEN, woonachtig te Beetsterzwaag.

Ten tijde der verschillen tusschen de Schieringers en Vetkoopers, voegde de familie van GROVESTINS zich bij de laatsten, die inzonderheid aan WYBE VAN GROVESTINS eenen sterken steun hadden, doch die met 800 menschen, in den zwaren watervloed van 1315, verdronk.

In 1446 werd deze stins belegerd en ingenomen door SIKKE en DOUWE SJAERDAMA, Schieringer Edelen, die den toenmaligen eigenaar,

---

(1) Men zie eene omstandige beschrijving van deze stins, in het werkje, getiteld: *Wandelingen van mijnen Oudoom den Opziener, door een gedeelte van de provincie Friesland, bevattende eene plaatselijke en geschiedkundige Beschrijving van de merkwaardigheden der grietenij Tietjerksteradeel, uit de nagelaten papieren van eenen Dorpsprediker*, bijeenverzameld door E. VAN BOLLEMAN (Jonkheer Mr. H. RADBOT VAN SMINIA), blz. 121-138.

Sjoerd Grovestins, gevangen naar Franeker voerden. Deze liet eenen zoon na, die in de wandeling Scherne Wybe genoemd werd, omdat hij de eerste der Friezen was, die zich deed scheren, want *scherne* is in het boeren-Friesch zoo veel als geschoren. Deze werd ook in de onlusten betrokken, en door eene list van Swob Sjaerdama op Hottingahuis, te Nieuwland, gevangen genomen, omdat hij Tjaard Groestra, bastaardzoon van Douwe Sjaerdama, gevangen hield, doch daarop werden zij beiden tegen elkander uitgewisseld en ontslagen. Wybe verloste daarna den Abt van Lidlum, door die van Roorda te Tjummarum gevangen te houden, en herstelde hem. Tegen die van Leeuwarden had hij eenen doodelijken haat opgevat, schoon hij het anders, zoowel als zij, met de Vetkoopers hield. Hierdoor gebeurde het op zekeren tijd, dat Sikke, de zoon van Douwe Sjaerdama, Regent te Franeker, met behulp van eene aanzienlijke menigte Schieringer burgers en huislieden niet alleen, maar ook van Leeuwarder Vetkoopers, in alle stilte voor het slot kwam, het insloot en nog dien zelfden dag, zijnde Pinksterzondag van het jaar 1482, bestormde. Grovestins juist voor een venster staande, om des vijands leger en bewegingen gade te slaan, werd met eenen kogel doorschoten. Latere beroemde afstammelingen van het geslacht Grovestins waren de gebroeders Oene en Wybe van Grovestins, beide teekenaars van het verbond der Edelen, van welke de laatste den 18 Junij van het jaar 1600 overleed (1); alsmede de Generaal Frederik van Sirtema toe Groustins, die door eenen gelukkigen en wel overlegden togt, in het jaar 1712, aan het hoofd van vijftien honderd ruiters, zoodanigen schrik in Frankrijk bragt, dat men te Versailles in ernstige overweging nam, of de Koning naar Chambord zoude wijken (2).

GROVESTINS, Groustins of Grouwstins, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. en 4 u. Z. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. Z. O. van *Hindeloopen*, ½ u. N. O. van *Koudum*, waartoe zij behoorde.

Deze state is in de vorige eeuw aanmerkelijk verbeterd door den Grietman van der Waeijen, die niet alleen het huis fraai verbouwd, maar ook onderscheidene schoone tuinen en beplantingen daarbij gevoegd heeft, waarom zij ook wel de State van der Waeijen, andere schrijven van de Waijens, genoemd wordt. Thans is het een klein buitengoed, bekend onder den naam van Bovenburen. Zie dat woord.

GROVESTINS, Groustins of Grouwstins, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*, arr., kant. en in het vl. *Heerenveen*.

Deze state, die voorheen ook eenen toren had, welke echter in het midden der vorige eeuw reeds niet meer bestond, en met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte beslaat van 1 bund. 37 v. r. v. ell., dient thans tot grietenijhuis van Schoterland.

GROWEE, oude naam van het d. Grouw, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie Grouw.

GRUBBENVORST, gem. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Roermonde*, kant. *Horst* (11 k. d.,

---

(1) Men zie over hen J. W. te Water, *Historie van het Verbond der Edelen*, Stuk II, bl. 424-476, en over de laatste Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 401-403.

(2) Dit geval vindt men meer omstandig vermeld in O. Z. van Haren, *Aanteekeningen op de Geuzen* [uitgave van Immerzeel], bl. 96, en daaruit overgenomen in onze *Herinneringen uit het gebied der geschiedenis betrekkelijk de Nederlanden*, bl. 77-78, en nog omstandiger in den Almanak der koninklijke militaire akademie voor het jaar 1830, bl. 114-143.

Digitized by Google

12 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Broekhuyzen, O. aan de Maas, die haar van de gem. Arcen-en-Velden scheidt, Z. aan Maasbree, W. aan Sevenum en voor het grootste gedeelte aan Horst.

Deze gem. bestaat uit de d. Grubbenvorst en Lottum, benevens de geh. Aast, Bomberg, Eyndt, Steeg, Lovendaal en Kleinraay, beslaat eene oppervlakte van 4435 bund. 64 v. r. 55 v. ell., telt 198 h., bewoond door 220 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en in de bosschen.

De inw., die allen R. K. zijn, onder welke 790 Communikanten, maken de stat. van *Grubbenvorst* en *Lottum* uit, welke in deze burgerlijke gem. elk eene kerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als ééne te Grubbenvorst en ééne te Lottum.

Het d. Grubbenvorst, Gribbenvorst of Grobbenforst, gemeenlijk Vorst of Verst genaamd, ligt 6 u. N. van Roermonde, 1½ u. O. Z. O. van Horst. Het grenst aan de Maas en ligt op hoog en goed bouwland.

Dit d. heeft weinig aanzien, daar de h., die de kom der gem. uitmaken, zeer verspreid liggen. Men telt er 31 h. en 220 inw., die eene R. K. par. uitmaken, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Horst* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De kerk, aan de H. *Maagd* Maria toegewijd, is een fraai en ruim gebouw van eenen hoogen en spitsen toren en van een orgel voorzien.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

Ook heeft men er een Krankzinnigenhuis, aangehouden door eene vereeniging van geestelijke zusters, bekend onder den naam van Associatie van Bisweide, en waarin tien meisjes uit den gegoeden stand zijn opgenomen.

De kermis valt in Zondags na St. Johannes *den Dooper*.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een kruis, een ster en een visch.

GRUBBENVORST (KASTEEL-TE-), Kasteel-te-Gribbenvorst of Kasteel-te-Grobbenforst, thans veelal het Slot genoemd, voorm. kast. in *Opper-Gelder*, in het *Land-van-Kessel*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 6 u. N. van *Roermonde*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Horst*, gem. en 10 min. Z. van *Grubbenvorst*, aan de Maas.

Dit slot werd in 1511, op last van Margaretha van Oostenrijk, door 2000 Schotten veroverd en verwoest.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans nog eene hoogte, waarop een stuk van eenen ronden toren, en eenige brokken van dikke muren staan. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 21 v. r. worden in eigendom bezeten door den Heer Marquis van Hoensbroek, woonachtig te Keulen.

GRUENTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie Greonterp.

GRUIS, huis in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. W. en Z. van *Appingedam*, gem. en ¾ u. N. van *Ten Boer*, onmiddellijk tegen het d. *Lellens*, waartoe het behoorde.

De daartoe behoorende gronden beslaan eene oppervlakte van 2 bund. 30 v. r., en worden in eigendom bezeten door Mejufvrouw E. L. Wyeman.

GRUISBEEK, adell. h. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. Z. Z. W. van *'s Gravenhage*, gem. *Rijswijk*.

Dit h. steekt met eenen sierlijken, achtkanten toren boven het digtgeplante geboomte uit.

Digitized by Google

GRUISBERG, een der vijf heuvelen, waarop de stad *Nijmegen*, prov. *Gelderland*, gebouwd is. Zij beslaat dat gedeelte waarin de Broederstraat, de Nieuwstraat en de Paulusstraat gelegen zijn.

GRUISBURG, voorm. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. ten N. W. van *Appingedam*, kant. en 2½ u. N. N. O. van *Onderdendam*, gem. en in het d. *Uithuizen*, even N. O. van de kerk, achter de herberg *de Zon*. Voor eenige jaren vond de bewoner dezer herberg in den tuin meer dan 300 Ned. ponden glas.

GRUMBACH, twee voorm. hofst., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie Frodum.

GRUMELSCHEID, geh. in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. en ½ u. N. W. van *Winseler*, aan de Wiltz, in eene zeer bergachtige streek, welke 450 à 500 ellen boven de oppervlakte der Noordzee is verheven. — Ook heeft men er het vervallen kasteel van Grumelscheid.

GRUMELSCHEID (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. ½ u. N. W. van *Winseler*, in het geh. *Grumelscheid*.

Het was het stamhuis van een oud adellijk geslacht. De bouwvallen dienen thans tot huisvesting van eenige minvermogenden.

GRUMELSCHEIDERMUHL, geh. in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. en ½ u. N. W. van *Winseler*.

GRUND (DE), voorst. of liever een der drie lage deelen van de vesting en stad *Luxemburg*, hoofdst. van het grooth. van dien naam, aan de *Alzette*, ten W. van de Bovenstad, ten Z. van de voorstad Pfaffenthal.

GRUNDHAUSEN, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grindhausen.

GRUNDHOF, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grandhof.

GRUNDMUHL, geh. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. W. van *Diekirch*, kant. en 2½ u. Z. Z. W. van *Wiltz*, gem. *Neunhausen*.

GRUNDMUHLEN, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. W. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 2½ u. Z. van *Steinfort*, gem. *Pittingen*.

GRUNENWALD of Grunenwaldt, bosch in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grunwald.

GRUNESTEIN, oude naam van het buit. Groenesteijn, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Groenesteijn.

GRUNEWALD, bosch in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Grunwald.

GRUNEWERT, plaats, welke vermeld wordt in eenen brief van het jaar 1226, gegeven door Otto van der Lip, den vier en dertigsten Bisschop van Utrecht. Zie Groenewert.

GRUNINGA, Lat. naam van de stad Groningen. Zie dat woord.

GRUNINGEN, oude naam van de stad Groningen. Zie dat woord.

GRUNINGIA, Lat. naam van de stad Groningen. Zie dat woord.

GRUNLOE, oude naam van de stad Groenlo, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Groenlo.

Digitized by Google

GRUNSFORT, adell. h. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie GRENSVOORT.

GRUNUSBURGUM of GRUNUSBURGT, volgens sommigen een burgt welke anderhalve eeuw voor Christus geboorte, door zekeren Trojaan GRUNUS zoude gesticht zijn, ter plaatse, waar nu de stad GRONINGEN ligt. Het is echter hoogst waarschijnlijk, dat er nimmer een Trojaan van dien naam en dus veel minder een dusdanig kasteel bestaan heeft.

GRUNWALD, GRUNEWALD of GRUNENWALD, bosch in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Luxemburg*, gedeeltelijk kant. *Betzdorf*, gedeeltelijk kant. *Luxemburg*, tusschen de wegen van Luxemburg naar Ettelbruck en dien van Luxemburg over Grevenmacher naar Trier. Het is een uur noordoostwaarts van de uiterste fortificatie-werken van Luxemburg, en 3 uur van de Pruissische grenzen gelegen.

Ten N. is het begrensd door de dorpen Eisenburg en Burglinster, ten O. door Erenster, Hostert en Senningen, ten Z. O. en Z. door den straatweg van Luxemburg naar Grevenmacher, ten W. door Walferdingen, Helmsingen, Heisdorff en Bofferdingen, alle vier gelegen aan den oever van de Alzette.

De grootste lengte van dit bosch, van het W. naar het O., bedraagt 8700 ell., en de grootste breedte van het Z. naar het N. 7000 ell. De oppervlakte beslaat 2523 bund. 37 v. r. 20 v. ell.

Het GRUNWALD behoorde aan de Rijksdomeinen, tot aan de wet van 27 December 1822, waarbij tot den verkoop besloten werd. De percelen, die sedert, ten gevolge van deze wet, op verschillende datums verkocht zijn, hadden eene oppervlakte van 1849 bund. 79 v. r. 10 v. ell., en bragten eene som op van 1,693,121 francs 68 centimes. (795,767 guld. 19 cents). De overige 673 bund. 58 v. r. 10 v. ell. zijn tot nog toe onverkocht gebleven en worden door het gouvernement beheerd.

Het GRUNWALD bedekt eene verhevene bergvlakte, en heeft eene zeer verschillende grondgesteldheid. Men vindt er zand, klei, kalksteen en veen. Het bosch is doorsneden van diepe gronden en valleijen, waarvan de hellingen op sommige plaatsen zeer steil zijn. Men ontmoet er hier en daar zeer drooge en schrale streken, en elders zeer koude en vochtige oorden. Op vele plaatsen verheffen zich hooge rotsen, die op velerlei wijze zijn begroeid, en met vele slingerplanten zijn bekransd, die nog nimmer zijn beschreven. De meest voorkomende boomsoorten zijn: eiken, beuken, witte beuken, abeelen en wilgen. — De gewoonlijkste struikgewassen en kreupelhout zijn: de berberis vulgaris, de daphne mezereum, de evonymus Europæus, de juniperus communis, de lonicera xylosteum, de rhamnus catharticus et frangule, de ribes alpinum, de sambucus racemosa, de viburnum opulus et lantana. — Behalve de boomsoorten, die hier het meest gevonden worden, ziet men er ook: de sorbus ancuparia, de fraxinus excelsior, de cratægus aria et terminalis, de pyrus sylvestris, de malus acerba, de prunus avium, de populus tremula, de acer campestris. — Onder de planten onderscheidt men: de aconitum lycoctonum, de agrimonia eupatoria, de ajuga genevensis, de alchimilla vulgaris, de anemone ranunculoides et sylvestris, de anthyllis vulneraria, de aquilega vulgaris, de arum maculatum, de asclepias vincetoxicon, de astragalus glycyphyllos, de atropa belladonna, de betonica officinalis, de bromus giganteus et pinnatus, de buplevrum falcatum, de campanula drachelium, de cardamine amara et impatiens, de

de chironia centaureum, de chrysosplenum alternifolium et oppositia folium, de circæa lutetiana et alpina, de climatis vitalba, de conyza squarrosa, de dianthus carthusianorum et prolifer, de dipsacus pilosus, de epimedium alpinum, de eriophorum polystachium et vaginatum, de fragaria sterilis, de fumaria digitata, de galium sylvaticum, de genista sagittalis et tinctoria, de gentiana cruciata, de geum rivale, de gnaphalium dioïcum et arenosum, de hippocrepis comosa, de hypericum pulchrum, montanum et humifusum, de inula salicina, de iris pseudo-acorus, de sasione montana, de limosella aquatica, de linum catharticum, de lithospermum officinale, de lotus uliginosus, de lycopus Europæus, de lysimachia nemorum, de malva sylvestris et moschata, de medicago falcata, de melampyrum cristatum et pratense, de mercurialis perennis, de œnothera biennis, de ophrys myoides, ovata, nidus avis et monorchys, de orchis bifolia, mascula, militans, latifolia, maculata, de orobus tuberosus, de parnassia palustris, de pedicularis palustris et sylvatica, de potentilla argentea, de primula elatior, de pulmonaria officinalis, de pyrola rotundifolia et minor, de rhinanthus crista galli, de sanicula Europæa, de saponaria officinalis, de satyrum viride, de scrophularia aquatica, de trifolium montanus et ochroleucum, de valeriana dioïca et officinalis, de veronica officinalis enz. — De vochtigste en koudste plaatsen van dit bosch, zoo als b. v. de zoogenaamde Kaltengrundt, zijn merkwaardig door het groot aantal cryptogamen (in het duister parende planten) welke men er aantreft; wij noemen onder anderen de aspidium spinulosum, lobatum et fragile, de lycopodium clavatum, de visnea barbata, jubata et florida en verscheidene jungermannia.

In het Gruswald ontspringen de Erenz en de Linsterbach.

Op bevel van het groothertogelijk bewind werd, gedurende het status quo met België, in December 1837, door de Pruissische bezetting van de vesting Luxemburg, hout in dit bosch geveld, hetwelk tot hevige debatten in de kamer der Belgische Afgevaardigden aanleiding gaf, zoo zelfs, dat men 10,000 man Belgische troepen naar Luxemburg wilde gezonden hebben. Daar het groothertogelijk bestuur echter spoedig de houtvelling deed staken, eindigde ook de twist.

GRUOSNA, oude naam van het d. Groessen, op den *Duffelt*, prov. *Gelderland*. Zie Groessen.

GRUTTIE, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramacca*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. en milit. hoofdpost Croningen, benedenwaarts aan de koffijplant. Smithfield; 500 akk. groot. Zij is aan het land vervallen.

GRY of Grahi, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

Toen in Augustus 1827, de derde mobiele kolonne de muitelingen in deze residentie vervolgde, verzamelden deze laatsten zich in dit dorp, waar de Hoofdmuiteling Diepo Negoro zich ophield, en kwamen met het gewoon geschreeuw tot tweemalen op de onzen los; maar de Luitenant-Adjudant Roeps, ontving hen met zijne Amboinezen en Sumanappers, van welke laatste er twee gewond werden, zoo dapper, dat de vijand zijn behoud in de vlugt zocht.

GRYMENESSE, oude naam van het zuidelijke deel der *Nes*, in *Amsterdam*. Zie Grimmenesse.

GRYMENESSERSLUIS, steenen brug en waterkeering te *Amsterdam*. Zie Grimmenessersluis.

Digitized by Google

GRYN, voorm. b., prov. *Friesland*, op het eil. *Grind*. Zie Grind.

GRYNDE, oude naam van het voorm. eil. Grind, ten N. N. W. van de Friesche kust. Zie Grind.

GUADALOUPE, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Mariënbosch, benedenwaarts aan de koffijplant. Frederiksdorp; 725 akk. groot; met 161 slaven. De Negers noemen haar Spieries.

GUAFFO, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie Commani.

GUAJANA, land in *Zuid-Amerika*. Zie Guiana.

GUEBLINGEN, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Goeveling.

GUELDRE (LA), Fransche naam van de prov. Gelderland. Zie dat woord.

GUELRE (LA), Fransche naam van het hert. Gelder. Zie dat woord.

GUEULLE, Fransche naam van het d. Geul, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geul.

GUEULLE (LA), Fransche naam van de riv. de Geul, prov. *Limburg*. Zie Geul (De).

GUIA, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, 60 m. N. O. van Coumassi.

Het is de hoofdplaats van het kon. Bouroun, een der staten van Assiantée.

GUIANA, door sommigen Guijana, ook Guajana en Gujana geschreven, land in *Zuid-Amerika*, 400 mijlen langs de kust zich uitstrekkende, tusschen den Orinoco, de Amazonen-rivier en Nieuw-Grenade, of tusschen 8° 20′ N. B., en 3° Z. B., en tusschen 52° 52′ 14″ W. L. en 52° 34′ W. L. gelegen, en eene oppervlakte van meer dan 25,000 v. mijl. bevattende.

Het schijnt het eerst in 1499 door Alonzo Ojeda, en Juan de la Coza bezocht te zijn geworden, met welke zeelieden zich in het voorgaande jaar Americus Vespucius had vereenigd, en nu, door opstoking van den Bisschop van Bajadoz, die eenen persoonlijken haat tegen Columbus gevoelde, in zee staken, om den roem van den beroemden landontdekker eenigermate te fnuiken. Zij moeten dan op de hoogte van de Orinoco geland zijn, waarop Americus zich de eer toeëigende van dit werelddeel na zijnen naam te noemen. Nennes Balboa bezocht het vijf jaren later, en gaf er een meer naauwkeurig berigt van. Tusschen drie groote rivieren, de reeds genoemden en de Rio Negro, benevens den Oceaan gelegen, vormt het geneegzaam een eiland, en kan wat de vruchtbaarheid van den grond aangaat, met de gezegendste streeken van den aardbol wedijveren. De luchtsgesteldheid is er zeker de zachtste van alle landen tusschen de keerkringen. Zeewinden verkoelen er aan den buitenkant des daags de lucht, waardoor de dampkring verfrischt, en de warmte gematigd wordt. Van 's morgens 8 of 10 ure, tot 's avonds 6 ure, heerscht hier een oostewind; doch 's avonds en 's nachts wordt de lucht door dikke mist en uitwasemingen, die alsdan boven het land blijven hangen, kil en ongezond gemaakt. De warmte klimt soms tot 84 ja 90 graden, maar blijft gewoonlijk tusschen 73 en 84 graden. Men heeft hier slechts twee jaargetijden, het drooge en het natte, welke echter in vier, namelijk in twee drooge en twee natte verdeeld worden. De kleine regens worden door een heet jaargetij gevolgd,

Digitized by Google

en hierna komen van Maart tot Junij, de zware regens, die weder door een droog, maar heet jaargetij gevolgd worden. De vochtigheid duurt echter voort, en de overgang van het eene jaargetij tot het andere, is altijd van zware onweders vergezeld. De oorspronkelijke inwoners kunnen somtijds het ongezonde klimaat niet wederstaan, minder nog de Negers, maar het allerminst de Europeanen, bijzonder de matrozen, die door eene ongeregelde levenswijze dit nog verergeren. Evenwel is GUIANA, in de laatste 50 jaren, zeer in gezondheid en geschiktheid tot bewonen, ook door Europeanen, toegenomen, blijkens de mindere sterfgevallen. De oorzaken van dezen meer gunstigen staat moet grootendeels gezocht worden in de meerdere opruiming van bosschen aan den zeekant en daardoor meer vrije doorstrooming van lucht en wind.

De zee langs de kust is, door het daarin gespoelde slib van de menigvuldige rivieren, zeer ondiep gemaakt. Voorts is er het water aan den zeekant brakachtig, waarom het land, zelf aldaar aangeslijkt schijnt te zijn. De grond is, vooral langs de kust, vlak, met dikke bosschen bezet, en door vele beken en rivieren, die vaak overstroomen, doorsneden, waardoor uitgestrekte moerassen ontstaan. Tot op eenen grooten afstand van de kust heeft men geene bergen van aanbelang. Meer landwaarts in wordt de grond hooger en heeft rotsen en bergen, welke laatsten vele mineralen bevatten, en door zeer vruchtbare dalen afgebroken worden. Voor het overige heeft het land steeds een aangenaam aanzien; de boomen zijn altijd met bloesems of vruchten beladen, en alles vertoont eene heerlijke lente. Van vorst, sneeuw of hagel heeft men hier nimmer eenig bewijs gevonden, zoo dat de inboorlingen moeijelijk kunnen gelooven, dat het water stijf kan worden en als ijs iemand zoude kunnen dragen.

De voornaamste rivieren van GUIANA ontspringen op de bergen in het binnenland, en vallen in den Atlantischen oceaan, terwijl het land tevens door eenige takken van de Orinoco en de Amazonenrivier bespoeld wordt. Tot de hoofdrivieren behooren de Essequebo, de Demerary, de Berbice, de Canje, de Corrantijn, de Nickeri, de Copename, de Saramacca, de Suriname, de Commewijne, de Cottica, de Marawijne en de Cayenne, waarvan de vier eersten tot Engelsch-Guiana behooren en bevaarbaar zijn. De Corrantijn is de grensrivier tusschen Britsch- en Nederlands-Guiana, in welke laatste de Nickeri, de Copename en de Saramacca gedeeltelijk, en de Suriname en de Commewijne hooger bevaarbaar zijn. De Marowijne is de grensrivier tusschen Nederlands- en Fransch-Guiana, doch is, ofschoon vrij lang en breed, echter te ondiep en te veel met eilanden en klippen opgevuld, om voor de Europeanen van eenig belang te zijn. De Cayenne is in Fransch-Guiana. Aan al de bevaarbare rivieren zijn kantoren der Europeanen, en de oevers zijn met suiker-, koffij-, katoen-, indigo- en cacaoplantaadjen bedekt, hetwelk een heerlijk gezigt oplevert.

In het rijk der dieren heeft men er: boschspinnen, zoo groot als eene manshand, die zelfs kleine vogelen verslinden, en wier beet zeer gevaarlijk is; vele schorpioenen; onderscheidene soorten van stekende vliegen, als: mompieren en muskieten, de Europesche muggen; alsmede wespen en bijën; terwijl de rupsen en mieren soms geheele plantsoenen en geheele gebouwen verwoesten. Verder vindt men hier: vlinders, zoo groot als een middelmatige vogel, die door het verblindendst azuur schitteren; schaal-insecten, wier phosphoricke, sterklichtende buik en

Digitized by Google

rug het duister verheldert en eene groote menigte van amphibiën, als: slangen, waaronder de aboma of watermoeder, de ratelslang en nog vele andere soorten, en padden, waaronder de merkwaardige pipa. Ook eene bijna ontelbare menigte van vogels, als: verschillende soorten van papegaaijen; vijf en twintig soorten van pipra's, een kleine, doch schoone vogel; trompetvogels; zonreigers; onderscheidene soorten van hoenders; parakieten; kolibri's; pelikanen; flamingo's enz. Onder de viervoetige dieren vindt men er, behalve de meeste Europesche, als runderen, paarden, schapen, geiten, varkens enz., die men veelal los ziet rondloopen, ook nog twee soorten van tijgers, gevlekte en roode; tijgerkatten; wilde varkens, van verschillende soorten; buffels of tapirs; hazen; herten; reeën; apen; konijnen; honden en katten. Verder schildpadden; waterhazen; watervarkens; stekelvarkens; meerkatten; wilde hoenders enz. Ook vele soorten van visschen, waaronder de beefaal opmerking verdient. In het rijk der delfstoffen vindt men hier een weinig ijzer, conchyliën, zwavel, aluin, salpeter, vitriool enz.

De voornaamste voortbrengselen uit het plantenrijk zijn: suiker; koffij; katoen; cacao; vanille; katoen; indigo; banannen; cassave; terwijl onderscheidene uit Oost-Indië hier overgebragte specerijen er uitmuntend groeijen, en sommigen soms eenen dubbelen oogst geven. Verder is er overvloed van oranjeappelen; citroenen; limoenen; kokosnoten; ananassen; papajers; alsmede de voortreffelijkste geneesmiddelen; allerlei soorten van verw-, timmer- en schrijnwerkershout; onderscheidene soorten van gommen, waaronder ook de elastieke gom, welke van eenen, voor de Indianen zeer nuttigen boom, gewonnen wordt.

Binnenwaarts bevat GUIANA eene groote verscheidenheid van delfstoffen, gewassen, dierensoorten en bewoners. Aan den buitenkant hebben de Europeanen aan menige plaats een nieuw aanzien gegeven, door zich aldaar neder te zetten, er Aziatische koffij, suiker en rijst te bouwen, en menig Europeesch dierensoort te fokken. Bovenal is dit door de Nederlanders gedaan, die er zich de moerassige plassen uitmuntend ten nutte wisten te maken, en een land waardeerden, welks armoede aan goud en zilver het in andere oogen verachtelijk maakte. Het werd hun door traktaten vergund, zich langs de zee en verder landwaarts in, tusschen de Maroni (Marowijne) en de Poumaron, uit te breiden. Zij hebben zulks vervolgens ook tusschen de laatstgenoemde rivier en de Orinoco, aan de Marokakreek, gedaan; ten gevolge waarvan zij er de koloniën S u r i n a m e, B e r b i c e, D e m e r a r y, E s s e q u e b o en O r i n o c o bezaten, tot dat de vier laatstgenoemden een eigendom der Britsche kroon werden, zijnde C a y e n n e steeds in het bezit van Frankrijk gebleven. De oorspronkelijke inwoners hebben zich gedeeltelijk van tijd tot tijd van de oorden, door de Europeanen bezet, verwijderd, gedeeltelijk zijn zij in die oorden gebleven, doch leiden steeds een zwervend leven, zich door de jagt en visscherij het onderhoud verschaffende. De voornaamste zijn: de C a r a ï b e n, de G a l l i b i s, de W a r r o w s, de A c a w a w s, de A r o w a k k e n enz.

GUIANA (NEDERLANDS-), gedeelte van *Guiana*, in *Amerika*, dat ten N. door de Atlantische zee, ten O. door Fransch-Guiana, ten Z. door woeste savannes en bosschen en ten W. door Engelsch-Guiana bepaald wordt.

Vroeger bevatte het de koloniën S u r i n a m e, B e r b i c e, D e m e r a r y, E s s e q u e b o en O r i n o c o; thans echter slechts alleen de kolonie S u r i n a m e, waaronder ook O p p e r- en N e d e r - N i c k e r i,

Digitized by Google

waarom wij voor de verdere beschrijving naar de art. SURINAME, NICKERI (NEDER-) en NICKERI (OPPER-) verwijzen.

GUIJANA, land in *Zuid-Amerika*. Zie GUIANA.

GUILHELMINA-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie WILHELMINA-POLDER.

GUILLELMITEN-KLOOSTER, kloost. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 8 u. Z. W. van *Breda*, kant. en 2 u. Z. O. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Huibergen*.

Dit klooster is door eenen der Markgraven van Bergen-op-Zoom gesticht. De Geestelijken bestonden uit niet meer, dan zeven of acht Monniken en eenige Lekenbroeders, onder eenen Prior, en waren, ten aanzien van het geestelijke regtsgebied, aan één ander klooster, van die zelfde orde, bij Beveren, in het Land van Waas, onderworpen. De kloostergoederen, welke op den bodem van het markgraafschap, en dus in het gebied der Algemeene Staten lagen, moesten, behalve de jaarlijksche schattingen, in elk dertigste jaar, ook het kollateraal regt, bestaande in den twintigsten penning hunner waarde, opbrengen. De Prior van dit klooster had over het dorp Huibergen het bewind als Heer, in zoo verre de leden der Regering, die het middelbaar regt uitoefenden, door hem werden aangesteld, bestaande uit twee Schepenen en twee Gemeensluiden, die echter, ten aanzien van het crimineel- of hooggeregt, verpligt waren aan den Markgraaf of diens Raad en Rekenmeesters den eed af te leggen. Bij het partagie-traktaat van het jaar 1661, tusschen den Koning van Spanje en onzen Staat, hadden de Staten-Generaal dit dorp, en het klooster, benevens de onderhoorige goederen, liefst alleen bezeten, in welk geval zij vermoedelijk aangeslagen zouden zijn geworden. Zij boden zelfs aan, wanneer namelijk, behalve Huibergen, ook de kommanderie van Gemert, en de abdij van Postel hun waren toegevoegd, als dan hun aandeel in de landen van Daalhem en 's Hertogenrade, daarvoor te willen afstaan, dan die voorslag werd niet aangenomen.

Thans is dit klooster een eigendom der R. K. gem. van *Huibergen*, die het heeft aangekocht en er bevindt zich nog één Pater in. Het is nog geheel in orde en een zeer uitgestrekt gebouw.

GUILSDORFF, d. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. GILSDORFF.

GUINEA, groot land in het noordwesten van *Afrika*, dat N. aan Nigritie, O. aan Abyssinie, Z. aan het Land-der-Kaffers en W. aan de Zee grenst. Men verdeelt het in OPPER- en NEDER-GUINEA, in welk eerste wij eenige bezittingen hebben.

GUINEA (KUST-VAN-), landstreek aan de *Westkust van Afrika*. Zie GUINEA (OPPER-).

GUINEA (NIEUW-) of liever LAND DER PAPOEA'S, groot Australis eil., hetwelk de overgang van de *Aziatische* tot de *Australische* eilanden vormt. Het is het langste en een der grootste eilanden van den aardbol, strekkende zich van 0° 20′ tot 10° 4′ Z. B., van 148 tot 165° O. L. uit. Het wordt N. door den Oceaan bespoelt. De Straat van Dampier scheidt het O. van den Archipel van Nieuw-Brittanje. De Torresstraat Z. van Nieuw-Holland en de Straat van Gallo W. ten W. van het eil. Salwatti. Het is zeker onder alle de landen van Australië het eerst ontdekt en echter thans nog het minst bekend, zoo dat men eigenlijk nog niet weet of het uit één of meer eilanden bestaat, daar de kusten meestal slechts van verre ge-

Digitized by Google

zien, en nimmer in haar geheel zijn omgevaren, waarom men dan ook niet de gedaante of grootte kan opgeven. Het werd het eerst door de Portugezen ANTON AMBREU en FRANCISCO SERRAN, in 1511 gezien, en door de Nederlanders LE MAIRE en SCHOUTEN in 1616 bezocht, die er onderscheidene baaijen, bogten en eilanden ontdekten, waaraan zij namen gaven. Aan den westelijken oever liggen onderscheidene kleineeilanden, die onmiddellijk gemeenschap met de Moluksche eilanden hebben, en genoegzaam op de grensscheiding tusschen Azië en Australië gelegen zijn.

De inwoners van NIEUW-GUINEA, bestaan uit Papoea's, een vreemd soortig negerras, dat tengere, schrale leden, kroes haar, ver vooruitstekende kaken, bijna geene kin en een zwart blinkend vel heeft. Dit ras heeft een terugstootend dierlijk voorkomen, wiens ligchaamsbouw met onze denkbeelden van schoonheid strijdt. Zij worden verdeeld in twee klassen, namenlijk berg- en strandbewoners, die meest altijd in strijd met elkander zijn. De strandvolkeren maken het kleinste gedeelte uit, doch behouden niettemin altijd de overhand, omdat zij bekwamer en behendiger met de wapenen weten om te gaan. De gevangene Papoea's uit de gebergten, worden door de strandbewoners, als slaven verkocht, en zijn als zoodanig zeer gewild, zoodat men daarvoor een hoogeren prijs besteedt, dan zelf voor slaven van Bali, Lombock of Sumbawa. De vrouwen van Koby, Ay en Karras, worden inzonderheid voor de schoonste gehouden, en de Cerammers nemen van deze plaatsen gaarne hunne bijwijven. De prijs, welke deze volken voor eenen slaaf eisschen, is doorgaans twee stukken wit lijnwaad, ter waarde van 8 of 10 Spaansche matten (20 of 25 guld.). Deze slaven worden alsdan veelal te Bali of elders, tegen 60 of 70 ropijën (ongeveer 70 of 80 guld.) verkocht. Indien een inboorling bij eenen vreemden handelsvaarder, eenige goederen ziet, die zijne begeerte opwekken, biedt hij den koopvaarder, bij gebrek van andere voldoening, onverwijld een of twee zijner kinderen in ruiling aan, of verkoopt die voor slaven, ja, wanneer zijne kinderen op dat oogenblik niet tegenwoordig zijn, vraagt hij bij zijnen buurman een paar kinderen ter leen, met belofte dat hij de zijnen in plaats zal terug geven, welk verzoek zelden of ooit geweigerd wordt. Dikwerf komen de bergbewoners zelve hunne kinderen als slaven verkoopen, gelijk op andere plaatsen, zoodra het onderhoud dezer laatsten hun bezwaarlijk valt, zonder zich te bekreunen of zij hun kroost immer zullen wederzien. Op de bergen wonen alleen Alfoeren van eenen woesten aard, die echter het land bebouwen. Zij zijn zeer handig met pijl en boog, en dooden daarmede en met speren de geduchtste wilde zwijnen in de bosschen. Hoornvee schijnt men er niet te hebben. De civetkat levert er de beste civet op; overigens beweren sommige schrijvers, dat er gebrek aan viervoetige dieren is. Men heeft er daarentegen eenen overvloed van paradijsvogels, kwartels, twee soorten van ijsvogels, vijf soorten van papegaaijen, drie soorten van vetganzen, schoone gekuifde en andere duiven en vogelnestjes. Deze behooren tot de handelsartikelen, benevens tripang, amber, parels, schildpad, de geurige bast van eene soort van laurieren en eindelijk ook slaven, die men op GUINEA van de naburige eilanden rooft. Tot het plantgewas behoort aldaar zeer hoog opgeschoten timmerhout, palm-kokos, brood- en sago-palm-boomen, bananen, pisang, bamboes, ananassen, platanen, sago, betel-gember, slechte muskaatnoten, kruidnagels enz.

In 1828 werd de Westkust van NIEUW-GUINEA door ons in bezit genomen, aangezien zulks voor onze handelsbelangen gewigtig geacht

Digitized by Google

werd. Later schijnt deze bezitting echter verlaten te zijn, hoewel er nog handelsbetrekkingen met dit land bestaan.

GUINEA (OPPER-), bij ons meestal de Kust-van-Guinea genoemd, landstreek aan de *Westkust van Afrika*, welke zich van *Kaap Vergas* tot *Kaap Lopez Gonzalvo*, of van 9° 30′ N. B. tot 1° Z. B. en van 4° 20′ tot 26° O. L. uitstrekt. Zij wordt ten W. en Z. door den Atlantischen oceaan bespoeld, welke hier reeds de groote Golf of Bogt van Guinea en verscheidene andere bogten, baaijen en golven vormt; terwijl de grenzen ten N., waar Opper-Guinea aan Senegambië en het binnenland van Nigrittie, en ten O., waar het aan nog onbekende landen, mogelijk der Galla's, stoot, niet juist bepaald zijn, en dus ook de grootte der oppervlakte in vierkante mijlen niet naauwkeurig kan opgegeven worden. De grootste uitgestrektheid, van het W. naar het O., is ongeveer 340 en de breedte 80 mijlen.

De grond is langs de kust meestal vlak en laag; slechts in het binnenland vindt men eenige bergen, welker takken hier in voorgebergten uitloopen. Het aardrijk is meestal wel van water voorzien, en over het algemeen zeer vruchtbaar; slechts hier en daar vindt men zandige of moerassige streken, die minder opleveren. De rivieren, welke men er, bij eene menigte van beken, vindt, zijn van het W. naar het O.: de Sierra-Leona of Mitombo, de Sherbro of Madre-Bomba, de Mesurado, de Sueiro, de Rio-Volta, de Camaronenrivier en de Pajao-San; terwijl met veel waarschijnlijkheid de Formosa, de Benin, de Nieuw-Calabar en de Oud-Calabar voor monden van den Niger, die zich hier uitstort, gehouden worden. Meren van belang zijn er niet bekend.

Deze kust is in zes deelen verdeeld, als: de Siera-Leonakust, de Peperkust, de Tand- of Ivoorkust, de Goudkust, de Slavenkust en de Kust van Benin en Biafara, waarvan de Peperkust, de Tand- of Ivoorkust, de Goudkust en de Slavenkust de eigenlijke Kust-van-Guinea uitmaken.

De inwoners zijn allen Negers, doch uit zeer verschillende stammen bestaande, die in kleine rijken of gemeenebesten verdeeld zijn, in gedaante, karakter, zeden en gevoelens zeer uit elkander loopen, doch in eenige algemeene punten weder vrij wel overeenkomen; terwijl zij, behalve eenige Mahomedanen aan de Sierra-Leonakust, allen het geloof der Fetiche-aanbidders zijn toegedaan.

Deze kust werd in het jaar 1462 voor het eerst door Europeanen bezocht, zijnde toen ontdekt geworden door den Portugeschen Kapitein Pedro de Cintra.

Op het einde der zestiende eeuw en in den aanvang der zeventiende eeuw, werd zoo wel Neder-Guinea als Opper-Guinea, bepaaldelijk ook de Goudkust, door Nederlandsche schepen, dikwijls bezocht, inzonderheid om van daar stofgoud en olifantstanden te halen. Behalve de Portugezen, die reeds lang te voren gewoon waren op de Kust van Guinea handel te komen drijven, vonden ook andere volken van Europa den weg daarheen, waardoor de handelaren er steeds vermeerderden en de voordeelen verminderden. Die omstandigheid bewoog welligt de Nederlanders reeds vroegtijdig, in de zeventiende eeuw, te dier kust, van een of ander der Negervorsten, een stuk land te koopen, om, ter bescherming van den Nederlandschen handel, eene sterkte te bouwen. Toen de West-Indische Maatschappij in Nederland werd opgerigt, werden de bezittingen, welke de Nederlanders in Guinea hadden, aan haar overgedragen, en zij breidde hare magt, in de eerste helft der zeventiende eeuw, ook langs de Goudkust, vooral door

hare veroveringen op de Portugezen, aanmerkelijk uit. Sedert kwamen de Engelschen zich op verschillende punten der Goudkust vestigen; later de Brandenburgers, die echter sedert hunne sterkten aan de Nederlandsche West-Indische Maatschappij verkochten, en eindelijk de Denen, die er, zoo wel als de Nederlanders en Engelschen, nog gevestigd zijn.

In het dierenrijk vindt men hier in alle klassen en soorten, eene ongemeene verscheidenheid; de mensch, het hoofd van dit geheele rijk, was weleer hier een handelsartikel. Zelfs in vroegere jaren was de slavenhandel hier een voornaam winstgevend bedrijf. Binnen twee en eene halve eeuw, heeft men Afrika van veertig millioenen gezonde menschen beroofd. Volgens eene opgaaf in 1768, door de Engelschen gedaan, was de jaarlijksche uitvoer der verschillende staten: Engeland 59,300, Frankrijk 22,500, Holland 11,000, Portugal 8,500, Denemarken 12,000 Negers, alzoo in het geheel 102,300. Na de afschaffing van den slavenhandel is die uitvoer alleraanmerkelijkst verminderd. Van het dierenrijk wordt thans alleen de olifantstand uitgevoerd. Het wild, hier menigvuldig voorhanden, is zeer gemakkelijk te vangen, en langs het strand wemelt het van visschen; terwijl men in de bosschen, gazellen, buffels, leeuwen, jakhalsen, panthers, tijgerkatten, hyæna's, luipaarden, wolven, apen, ekertjes, muskusdieren en anderen aantreft; alsmede olifanten en kameelpardels. Men vindt hier ook rivierpaarden, vooral in de Gambia, alsmede de krokodil, de leguaan en slangen van 40 voet lengte. Onder de kleinere dieren vindt men: hagedissen, kakkerlakken, schorpioenen, duizendbeenen, rupsen, muskieten, en wel de schadelijkste van allen, de mieren, waarvan men hier roode, zwarte, en de allesverslindende witte mier vindt.

Onder de vogels heeft men hoenders, patrijzen met sporen, ganzen met witte en zwarte vederen, en lange sporen aan de voornokken der vleugels, waarmede zij meesterlijk tegen de honden weten te vechten; alsmede eene groote soort van eenden, met gelijke vederen, zwarte bekken en pooten, en eene menigte uilen, die de bijgeloovige inboorlingen, door hun akelig gehuil niet zelden angst en schrik aanjagen, en geheele buurten op de been brengen. De bosschen zijn daarenboven ongemeen rijk aan het schoonste gevogelte, waaronder de kleine ijsvogel en de prachtige gekleurde kourbulos uitmunten, wetende de eerste zeer kunstig aan de takken der boomen een hangend nest te vervaardigen; voorts zijn de kroonvogels, de flamingo's en de papegaaijen, hier van de schoonste soorten; mede treft men er geheele troepen van pelikanen en andere watervogels aan.

Het vruchtbare land levert hier alle tropische gewassen, de reus aller planten, de adausonia, groeit hier naast den kokospalm, die de moederboom der menschelijke behoefte is; verder vindt men onder de boomen de groote kapot, waarvan de oudste boomen bij de Negers voor heilig worden gehouden, en waarvan zij door uithollen de grootste soort van kanoos maken; voorts papajen-, tamarinden-, granaat-, oranje- en andere boomen; alsmede het edelste en hardste hout, waaronder het vaste en zware ijzerhout inzonderheid uitmunt; het donkere purperkleurige en steenzware landahout; het gele sessouwhout; assapro, alhoewel niet zwaar, zeer deugdzaam en helder purper van kleur; het zware bruwa, rood van kleur; zoo ook het algemeen gebruikt wordende boutryhout, dat zeer zwaar en vast is. Onder de vruchtboomen vindt men hier de genoemde kokos-, pisang- en oranjeboomen,

Digitized by Google

welke alle in het wild groeijen; onder de heesters: de koffij-, kapas-, peper- en andere boompjes; limoenen; cardamon; suikerriet; indigo; rijst, en turksche tarwe, zoo roode als witte, hier milhio genaamd, welke men wint van eene, een paar manslengten hooge halm, met vier en vijf aren. Onder de aardvruchten heeft men: jamjams, aardappelen en wortelen, alhoewel de twee laatste soorten niet zeer smakelijk zijn; terwijl men er eene ontelbare menigte van artsenijplanten vindt.

Het minerale of delfstoffelijke rijk levert goud, waarvan voorheen een gedeelte wel 300 mijlen van binnen 's lands kwam, en deze kust jaarlijks 300,000 ponden sterling (3,600,000 guld.) opbragt, waarvan de Nederlanders ⅓ trokken. Ook rekenden de Engelschen zich ⅓ toe; terwijl het overschot onder de Denen, Franschen, Portugezen en Pruissen verdeeld werd. Het meeste goud wordt in den regentijd, onder het afstroomen van de rivieren, als stofgoud opgezameld, zijnde zoo fijn als zand, wordende het zand, met zulk goud bezwangerd, door vrouwen in kalabaskruiken doorgespoeld en het laatste bezinksel in eene andere kruik overgestort, en binnen 's huis naauwkeurig doorgezocht en gezift. Voorts wordt er ijzer, bazalt-, lei-, graniet- en andere steen gevonden. Ook levert het delfstoffelijke rijk eene vette zeepachtige aarde op, welke door de Negers gebruikt wordt om te wasschen, ja zelfs om te eten.

Het is hier, als liggende tusschen 5° en 6° N. B., zeer heet en voor Europeanen ongezond. De thermometer van Fahrenheit staat hier gewoonlijk op 90° binnen 's huis, en klimt buiten dikwerf van 110° tot 130°, terwijl hij in den regentijd zelden tot op 70° daalt. Het kompas heeft 17° 56″ westelijke miswijzing. Men heeft er een regen- en een droogsaisoen. Van het begin van Junij tot aan het einde van September schijnt het water uit den hemel te stroomen, terwijl er gedurende de acht overige maanden bijna geen droppel valt. Bij het begin der regentijd is de verrotting ontzettend. Wollen kleederen krijgen vlekken, waaruit wormen komen, en het leder gaat tot stank en ontbinding over; terwijl alles waarop de regen valt begint te schimmelen. De winden zijn meerendeels Oost of West, waarvan de *Travados*, die met wolken uit het Zuid-oosten opkomt, de drukkendste is, en niet zelden met eenen zoo zwaren storm eindigt, dat hutten omver gerukt en schepen van hunne ankers geslagen worden, doch hij is veelal van korten duur, en houdt slechts twee à drie uren aan, vergezeld van verschrikkelijke donder en bliksem. Weinig minder verschrikkelijk is de, bij het einde der regentijd, uit het noordoosten waaijende *Hunnattan*, die alles uitdroogt en onverdraaglijk scherp is.

De inboorlingen zijn hier veel met etterbuilen, buikloop, zenuwkoortsen, kramp- of stuiptrekkingen in de ingewanden en door alle de leden, en vooral met lindwurm geplaagd. Vleesch en sterke dranken moeten er voor de Europeanen zeer nadeelig zijn.

Wat de handel, welvaart, landbouw en nijverheid aangaat, deze is alles behalve voordeelig. Voorheen had men hier nog eenige kleine plantaadjen van koffij, rijst, katoen, indigo, enz., maar thans is niets meer daarvan te vinden, dan een vischrijke kust, die door arme visschers bezocht wordt. De handel is verloopen. Het weinige goud, ivoor en medicinale gewassen die uitgevoerd worden, zijn op verre na niet toereikend om de uitgaven te kunnen bestrijden. De Negers hebben hier nimmer vele handwerken uitgeoefend en, wat zij ook verrigt hebben, is minder deugdzaam en fraai dan voorheen, zij weten geenszins zulke goede stoelmatten, houten en aarden bekers, koperen zalfdozen,

Digitized by Google

gouden, zilveren en ivoren armbanden meer te vervaardigen als vroeger; alle deze soort van dingen zijn door den overvloed van ingevoerde Europesche snuisterijen, grootelijks verloopen, vergeten of verflaauwd geraakt, echter zijn zij in het maken van sabels, dolken en pieken, toegenomen.

De Gouverneur Daendels, heeft ook hier, gelijk op Java, vele verbeteringen aan de wegen weten te bewerken.

Tot de Kust-van-Guinea behooren vier eilanden, wanneer men die van de Groene-kaap (de Kaapverdische eilanden), als een afzonderlijke groep beschouwen wil. Zij liggen zeer nabij den evenaar en zijn: Ferrando, het Prinseneiland, St. Tomas en Annobuon, aldus genoemd, omdat het op Nieuwjaarsdag 1473, door de Portugezen ontdekt werd, zij zijn ongemeen vruchtbaar, maar zeer ongezond, door de hitte en de hier vallende stinkende nevelen. Voor de zeevarende zijn zij, door de goede havens en veelvuldige ververschingen, niet onbelangrijk.

In het jaar 1837 was de Koning van Wassa in onmin met eenige Caboceërs bondgenooten van Bonsoe, den Koning van Hanta. Deze twist tot dadelijkheden komende, verbood Bonsoe aan alle zijne onderdanen, om kruid of lood aan de Wassaërs te verkoopen, welk bevel door eenen Neger te Sacondee wonende, werd overtreden, en de Negervorst dit vernemende, veroordeelde den schuldige tot eene boete. De Heer Sculders, Kommandant op het fort aldaar, meende, dat de boete te zwaar of geheel onwettig was, en deed den Koning voor zich ontbieden. Bonsoe gehoorzaamde, doch vond bij zijne komst niemand, voor wien hij zich verantwoorden kon, daar de Heer Sculders afwezig was. Hierover geraakt, liet hij zich uit, dat, als nu de Blanken iets te zeggen hadden, zij bij hem konden komen. De Heer Sculders, toen ter tijd elders werkzaam zijnde, werden de Luitenant Maessen en de Adsistent Cremer, met eenige gewapenden naar Saccondee gezonden, om de zaak te vereffenen. Op een dringend verzoek van dezen, verscheen Bonsoe weder voor het fort, maar vergezeld door een paar honderd gewapende Negers, en weigerde hij om binnen de sterkte te komen. De straks genoemde Heeren begaven zich met slechts twee gewapenden tot hem, en de Heer Maessen stootte de hem aangebodene hand van Bonsoe terug, zeggende, geene vriendschapsblijken te willen geven of aannemen, voor dat alles beslecht was. Deze daad werd door den ander als vijandelijk beschouwd, en hij wilde terugtrekken. Dit willende verhinderen, nam Maessen het geweer van zijnen Neger, en schoot het af als een sein voor zijne manschappen, die binnen het fort waren. Dit schot werd met het vuur van al de Negers beantwoord, zoodat beide Officieren dadelijk op de plaats dood bleven. De Koning wetende, dat de moord aan twee Blanken gepleegd, niet ongewroken zoude blijven, trok met zijnen stam in de bosschen terug. De Gouvereur Tonneboeijer te Elmina, trok, onvoorzigtig genoeg, met slechts twee honderd en vijftig man, alle inboorlingen van Elmina of Assiantische recruten naar Taccorari, om den geleden hoon te wreken, hoewel gewaarschuwd, dat er eene belangrijke magt door Bonsoe verzameld was, en in hinderlagen verscholen lag. Het noodlottig gevolg van zijnen te onbezonnen moed, was de dood van hem, en van alle bij hem zijnde Officieren, en het verslaan zijner bende. Na deze ongelukkige gebeurtenis, werd er van onze zijde zoo het scheen niets gedaan, en was het als of de zaak vergeten zoude wor-

Digitized by Google

den. Bij eene expeditie in April 1838 uitgezeild, en in Julij van dat jaar ter Kust-van-Guinea aangekomen, werd deze wreede handelwijze den Hanta's betaald gezet en hunnen Koning Bonsoe, ter zelfder plaats, waar de Heeren Maessen en Crezer vermoord waren, den 27 Julij, opgehangen. De Heer Tonneboeijer werd alstoen door den Heer H. Bosch, als Gouverneur, met den titulairen rang van Luitenant-Kolonel opgevolgd.

De algemeene regering bestaat uit éénen Koning, éénen Onder-Koning en éénen Secretaris of Redenaar in de palabbers of twistgedingen. Des Konings magt hangt grootelijks af van zijnen rijkdom, want hij is in den strikten zin weinig meer dan zijne Grooten, naar wier wil hij zich niet zeldzaam voegen moet. Dit is het geval met de meeste Koningen, wier landschappen langs het strand gelegen zijn; meer landwaarts, zoo als in Assiantee, is de Koning werkelijk eenig en oppermagtig heerscher.

De behoeften van de Neger is gering; de natuur is als het ware zijn voedster. Zijn spijs bestaat voornamelijk in maïs, of zoogenaamde Turksche tarwe, die, na geweekt te zijn, tusschen steenen fijn gewreven, en vervolgens in eenen aardkuil tot een soort van brood gebakken wordt, hetgeen men daar kaantjes noemt; voorts in kleine vischjes, waarvan hij, met het water van de klappernoot en eenige daar gemeenzame kruiden vermengd, soep kookt. Met vleesch voedt hij zich slechts uiterst zeldzaam, om dat hij het niet, of althans zeer schaars kan bekomen; op bepaalde feestmaaltijden bedient hij zich daarvan, wanneer hij het van een der Priesters ten geschenke ontvangt. Een doek, grooter en sierlijker, naar mate van zijnen rijkdom, dekt hem het hoofd, en hoewel de pracht beminnende, spreidt hij die niet dan bij de plegtigste gelegenheden, doch smakeloos, ten toon. De vrouwen onderscheiden zich door de zonderlinge dragt van een kussen of monsterachtige *queue de Paris*, onder het paantje (zoo wordt de doek genoemd, waarmede zij zich bedekken), waarop de moeders hare kinderen dragen. Om dit kussen op te houden, gebruiken zij verscheidene kettingen van goud, zilver, koralen, enz., waarvan men echter niets ziet. Er zijn rijke Negerinnen, bij welke de waarde hiervan tot bij de duizend gulden beloopt. Het voornaamste huisraad, dat men in hunne woningen opmerkt, bestaat in een schietgeweer, waarvan de meesten voorzien zijn, en waarmede zij tamelijk wel weten om te gaan; en in aan den wand hangende kralenkettingjes, tot lijfsieraad dienende. Men vindt verder in elk vertrek een paar lage zitbankjes, bestaande in op den grond uitgerolde gevlochten matten, welke tot nachtleger dienen, eenige van den bast der kallabassen gemaakte bakken, kommen van klappernoten en aardenkommen ter spijsbereiding. Te midden der woningen is eene kuil in den grond, tot stookplaats dienende, waarin sprokkelhout, dat zij op het land ruimschoots vinden, gebrand wordt. Daar er buiten den ingang der woningen geene andere opening is, waardoor de rook zich kan ontlasten, meent men te zullen stikken, wanneer men, terwijl er gestookt wordt, eene zoodanige hut wil binnen treden.

De Neger is uit zijnen aard lui, een natuurlijk gevolg van zijne geringe behoeften; trotsch en wreed voor zijne minderen, slaafs en onderdanig voor zijne meerderen, doch dankbaar voor weldaden, en wraakgierig na beleediging. Getrouw aan voorvaderlijke instellingen en gewoonten, zal hij alles ontberen en zich de grootste opofferingen getroosten, om haar vast te houden. De veelwijverij is bij hen geoorloofd en de vrouw

Digitized by Google

is het eigendom van den man; zij zorgt voor het bekomen en bereiden der spijzen, brengt brandstoffen aan, kortom, verrigt bijna al het werk, en hiervan zijn zelfs de vrouwen der Grooten niet uitgezonderd. Het kind behoort aan de moeder, en is, indien zijne moeder slavin is, bij de geboorte slaaf, al ware een Koning zijn vader; doch is in het tegenovergestelde geval vrij, al heeft het aan eenen slaaf zijn leven te danken. Het kind der zuster heeft regt op de nalatenschap des broeders, dat is, de eigendommen gaan over op den neef, wanneer deze een kind van de zuster is, en niet op den zoon van den erflater. De gemeenschap met mannen is voor het meisje in den ongehuwden staat, geene schande, doch echtbreuk, wordt ten strengste en bij vele stammen verschrikkelijk gewroken. Diefstal wordt met slavernij gestraft. Ieder weerbaar jongeling en man is soldaat en trekt in nood als zoodanig ten strijde. Dapper in voorspoed, lafhartig in ongeluk zijn zij wreede overwinnaars en vlugten voor het gevaar; zijn zij nogtans eenmaal in 's vijands handen, dan ontwikkelen zij eene geestkracht, die de geweldigste folteringen niet kunnen doen wankelen. Het geheugen der Negers is bijzonder sterk, en hunne wetten berusten daarop; zij beslechten hunne geschillen overeenkomstig met de wijze, waarop die door hunne voorvaders beslist werden, en ieder oefent zich daarom van zijne vroegste jeugd af aan, om met de voorvaderlijke instellingen en gebruiken bekend te worden. Wanneer een groote of Caboceer sterft wordt het lijk in eene kostbare paan (doek) gewikkeld, met goud omhangen en in eene slapende houding te bed gelegd, waarbij zijne vrouwen zitten te weenen of, zoo zij dit niet natuurlijk kunnen doen, besmeren zij haar gezigt en oogen, als of die rood geweend waren, terwijl zij, met waaijers, van olifantsstaarten gemaakt, zorgen, dat geene muskieten den doode hinderlijk zijn; niet verre van het bed staan spijze en drank, pijpen en tabak gereed, waarbij de wapendrager van den overledene, zijn voornaamste slaaf, op eenen droevigen toon zijne groote daden verhaalt en zijn onherstelbaar verlies betreurt. Wanneer het gerucht van zijnen dood zich verspreid heeft, dan begint het weegeklag door het geheele krom of dorp; de bloedverwanten en slaven vervullen de lucht met geschreeuw en het onophoudelijk afschieten hunner geweren, waarvoor de kinderen van den overledene het kruid leveren; den volgenden dag begeven zij zich naar het sterfhuis, en brengen het lijk, dat verscheidene kostbaarheden met zich neemt en intusschen gekist is, onder geween en getrommel in den kelder, waar het begraven wordt. Men wil echter dat vele Caboceers in het geheim worden begraven, en de ledige kist alleen openlijk wordt bijgezet, op dat hunne lijken, zoo een vijand in de krom mogt komen, niet zouden worden opgegraven en ontheiligd; verscheidene dagen duren de plegtigheden voort, rouwklagende, schietende, drinkende en dansende, en dit alles geschiedt op kosten der kinderen van den overledene. Verscheidene zijner slaven en slavinnen, en wel de meest door hem bevoorregten, worden gedood, om hem, volgens hunne meening, te kunnen blijven dienen, doch in de nabijheid van onze forten en daar, waar onze magt erkend wordt, is dit barbaarsch gebruik genoegzaam uitgeroeid. Op eene rijke begrafenis is de Neger, de armste niet uitgezonderd, bijzonder gesteld, en de familie onvermogend zijnde, zal liever de kinderen verpanden dan geene uitvaart voor den doode te vieren. De taal der Negers is welluidend, doch moeijelijk te leeren, dewijl vele woorden, alleen uit klankbuigingen bestaan en de

Digitized by Google

schrijfkunst hun tot nog toe onbekend is. De godsdienst van de ons bekende Negers is een mengsel van het belagchelijkste bijgeloof en der overtuiging van het bestaan van een Oppermagtig God en een leven na dit leven. Het denkbeeld, dat er een wezen bestond, hetwelk zij nimmer zouden kunnen begrijpen, en dat veel te groot is, om zich met hen bezig te houden, moest natuurlijk het geloof aan mindere godheden ten gevolge hebben; dit is de gewone loop van den menschelijken geest. Van daar hunne Fetiches en Bossums. Van deze weten zij, door bemiddeling der Priesters, den wil der godheid. Hier is het een gedeelte der zee, daar een gevaarlijk rif, ginds eene slang, welke de Fetiche of Bossum bewoont of voorstelt; want zij verbeelden zich, dat zij zulk eene gedaante aannemen, om bij hen te kunnen zijn, daar het gezigt van den Bossum zelve voor hen den dood ten gevolge zou hebben. Het is niet duidelijk te zeggen, waarin het onderscheid bestaat tusschen de Fetiche en den Bossum; de eerste schijnt meer heiligdom dan geest, voorstelling of eigendom van den Bossum.

De bestaanmiddelen der Negers zijn zeer gering. Zij generen zich van hunnen arbeid in de bosschen en van de vischvangst, die echter van weinig beteekenis is. Tegen den visch, dien zij vangen, ruilen zij andere mondbehoeften in. Al hetgeen men benoodigd is of van hen verlangt, zoo visch als vruchten, verkrijgt men slechts tot zeer hoogen prijs of bij ruiling; niets bevalt hun zoo goed als Hollandsche kaas, die zij voor eene uitmuntende lekkernij houden, waarvoor men veel visch en vooral vruchten kan bedingen, en veel van hen gedaan krijgen. Waren deze lieden voorzien van duurzame vervoerbare produkten, die in Nederland gewild zijn, dan was er voor den speculant, van eene scheepslading Hollandsche kaas, voorzeker voordeelig partij te trekken. Niets achten zij te hoog, om voor dit vaderlandsch produkt af te staan. Een vader bood zelfs den Heer P. Troost, toen hij deze kust bezocht, met de meeste welmeenendheid zijn vijfjarig zoontje, dat hij verzekerde gaaf te zijn, voor slechts drie Edammer kaasjes, in ruiling aan. Voor eene geringe waarde aan Hollandsche of andere voortbrengselen, die bij hun gewild zijn, koopt men een volwassen slaaf, echter onder voorwaarde, dat die niet langer het eigendom des koopers blijft, dan zoo lang deze zich op de kust ophoudt, ofschoon de koopman, bij voorkomende gelegenheid zich, weinig aan die voorwaarde kreunt, maar, bij het verlaten der kust, onbevreesd zijne gekochte waar met zich voert, en naar willekeur daarmede handelt. In weerwil van de bestaande wetten der meeste Europesche Mogendheden tegen den slavenhandel, wordt deze godtergende en den mensch onteerende handel, door baatzuchtige kooplieden, nog maar al te veel ter sluik gedreven. Met klinkende specie hebben de Negers weinig op. Daaraan hechten zij weinig waarde, waarom ook het arbeidsloon, wasschen van linnen enz., als dit in geld berekend wordt, duur te staan komt, en men de door hen vervaardigde luchtige strooijen manshoeden, welke in dit heete klimaat bijzonder te pas komen, gevolgelijk duur moet betalen.

GUIRSCH, gem., vroeger tot het grooth. *Luxemburg* behoord hebbende, doch sedert 1839 daarvan gedeeltelijk gescheiden, welk gedeelte thans tot de Belgische prov. *Luxemburg* behoort.

Vóór hare splitsing bestond deze gem. uit de d. Guirsch, Heckbus en Ober-Pallen, benevens de geh. Geichermuhl,

Grobermuhl, Levelingen en St. Petersmuhl. Zij telde 63 h. en 520 inw. Thans behooren alleen tot het grooth. het d. Oberpallen en het geh. Levelingen, die gezamenlijk eene bevolking van 200 inw. hebben.

GUIRSCH, voorm. heerl., deels in het grooth. *Luxemburg*, deels in de Belgische prov. van dien naam. Zij grensde ten W., N. W. en Z. W. aan het balj. van Arlon, ten N. aan de heerl. Uzeldingen, ten O. aan de heerl. Clairfontaine, ten Z. O. aan de heerl. Elter.

Deze heerl. bevatte de d. Guirsch, Hockbus en Hondlingen, de geh. Huttingen en Hovelingen, benevens gedeelten der d. Ober-Pallen, Ell, Redingen, Nieder-Pallen, Bonnert en Tondlingen. Van de genoemde plaatsen behooren thans nog tot het grooth. de d. Ell, Ober-Pallen, Nieder-Pallen en Redingen, alsmede het geh. Huttingen. De overige d. en geh. behooren aan België. De heerl. Guirsch was onder het Oostenrijksch bestuur aangeslagen, van elke 1000 flor., welke Luxemburg moest opbrengen, voor 4 flor. 18 st. 8 den.

GUINESCHE-GOUDKUST, gedeelte van de *Westkust van Afrika*. Zie Guinea (Opper-).

GUINESCHE-VRIENDSCHAP (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Zeldenrust, benedenwaarts aan het verl. Land van Heytsvliet; 777 akk. groot; met 114 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen watermolen. De Negers noemen deze plant. Cornbejansi.

GUITE-POLDER (WESTER-), pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en gem. *Heinkenszand*; palende N. aan den Oude-Craijert-polder, N. O. aan den Noordland-polder, O. aan den Oosterland-polder en den Ouweland polder, Z. aan den Uitslag-polder, W. aan den Nieuwe-Craijert-polder.

Deze polder staat onder het bestuur van de *Watering van Heinkenszand*, bestaande uit eenen Dijkgraaf, drie Gezworenen en eenen Penningmeester.

GUITZINGEN, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie Goetzingen.

GUL (DE), ven in de heide, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, gem. en ½ u. N. W. van *Hilvarenbeek*.

GULDEHUIS, oud adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dist. en 3 u. O. van *Oirschot*, arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en ½ u. N. van *Helmond*, gem. *Aarle-Rixtel*, ¼ u. Z. O. van *Aarle*, 5 min. N. van *Rixtel*, zeer aangenaam aan de Aa gelegen. De rondom dit huis liggende en daaraan toebehoorende landerijen geven het beste, en in evenredigheid van hare grootte, het meeste hooi van de geheele Meijerij van 's Hertogenbosch.

Bij het Guldehuis behoort mede een water- en rosmolen, die 's winters door het water en 's zomers door paarden gedreven wordt, en den roem heeft dat nergens in de Meijerij, uit dezelfde hoeveelheid zaad, meer en betere olie geslagen wordt dan hier.

Ook had dit huis vroeger bijzondere voorregten, die in 1386 door Johanna, Hertogin van *Braband*, en haren gemaal Wenceslaus van Luxemburg, in 1482 door Maximiliaan van Oostenrijk, als Voogd van zijnen onmondigen zoon Filips II, en eindelijk den 7 April 1656

door de Algemeene Staten bevestigd zijn. Het had onder anderen eene bijzondere leenzaal en een leenhof, bestaande uit eenen Stadhouder, eenen Secretaris en twee Schepenen; terwijl vele goederen en landerijen daaraan cijnsbaar en leenroerig waren.

Dit adell. h., hetwelk met hare onderhoorige gronden vroeger eene oppervlakte besloeg van 13 bund. 22 v. r. 9 v. ell., wordt thans, met de daartoe nog behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 2 bund. 91 v. r. 31 v. ell., in eigendom bezeten door den Heer Albertus Bots, woonachtig te Helmond.

GULDELAND (NIEUW-), het westelijk gedeelte van den pold. Oud-en-Nieuw-Guldeland, in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan het Rammeland, O. aan Oud-Guldeland, Z. aan Nieuw-Hoenderhoek, W. aan de Nieuwe-Kade.

GULDELAND (OUD-), het oostelijk gedeelte van den polder Oud-en-Nieuw-Guldeland, in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan Tolland, O. aan den Geervlietschen-polder, Z. aan Oud-Hoenderhoek, W. aan Nieuw-Guldeland.

GULDELAND (OUD-EN-NIEUW-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan het Rammeland en Tolland, O aan den Geervlietsche-polder, Z. aan Oud-en-Nieuw-Hoenderhoek, W. aan de Nieuwe-Kade.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 25 bund. 97 v. r. 36 v. ell., en wordt door eenen watermolen en eene sluis, op de *Haven van Geervliet*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit de eigenaren, zijnde Mevrouw de weduwe Dirk Preutt, te Geervliet; den Heer Baron van Knobelsdorff, te Wijhe, en C. Swanefelds, te Geervliet.

GULDENVLIES, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pararakkreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de Pararakweg, benedenwaarts aan het verl. Land van Onverdacht; 750 akk. groot.

GULDENWAARD (KEIZERS-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie Keizers-Guldenwaard.

GULIK, voorm. hert. in het *Duitsche rijk*, dat thans grootendeels tot de Pruissische prov. *Rijnland* gerekend wordt, maar voor een klein gedeelte ook bij de tegenwoordige prov. *Limburg* is ingedeeld, hebbende het kant. *Sittard*, van die prov. grootendeels vroeger tot het hert. *Gulik* behoord.

GULP (DE) of de Gulpe, in het Fr. La Galoppe, beek in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, welke bij *Henry-Chapelle* (*Klein-Gulpen*), in de Belgische prov. *Luik*, ontspringende, van daar met eene noord-noordwestelijke rigting ten O. van Slenaken, in de prov. *Limburg* komt; waar zij, eene meer noordelijke kronkelende loop aannemende, door de gem. *Gulpen* loopt, aan welke zij vermoedelijk haren naam geeft en zich in die gem. in de *Geul* ontlast. — Zij drijft in de gezegde gem. eenen papiermolen.

GULPE, d. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*. Zie Gulpen.

GULPE (DE), riv. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*. Zie Gulp (De).

Digitized by Google

GULPEN, kant., prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*; palende N. aan het kant. Valkenburg en Heerle, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de Belgische prov. Luik, W. aan het kant. Maastricht.

Het bevat de volgende 14 gem.: Gulpen, Bocholtz, Cadier-en-Keer, Margraten, Mheer, Noorbeek, Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul, Simpelveld, Slenaken, Strucht, Vaals, Wittem en Wijlre, beslaat eene oppervlakte van 17,255 bund. telt 3172 h., bewoond door 3441 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 17,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GULPEN, dek. in het vic. gen. van *Limburg*, bestaande uit de volgende 13 par.: Gulpen, Epen, Eys, Margraten, Mechelen, Mheer, Noorbeek, Schin, Slenaken, Vaals, Oud-Valkenburg, Vijhlen, onder Vaals, en Wijlre.

Men heeft er 13 kerken en 6 kapellen, welke bediend worden door 13 Pastoors en 15 Kapellanen. Dit dek. telt ongeveer 13,700 zielen.

GULPEN, gem. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Gulpen* (2 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Wijlre, O. aan Wittem, Z. aan Slenaken, W. aan Margraten.

Deze gem. bevat de d. Gulpen en Reymerstok, benevens de geh. Berchem, Ingber, Pesaken, Euversheim, Houbestraat, Landraad, Beek, Billinghuizen en Crapoel, en de kasteelen Nieuwenberg, Groenendal en Caarsfelt.

Zij beslaat eene oppervlakte van 2117 bund., telt 339 h., bewoond door 368 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2000 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Mede heeft men er eene papierfabriek, waardoor 50 of 60 menschen hun bestaan vinden, 2 leerlooijerijen; 2 bierbrouwerijen, en 2 korenmolens, die door waterkracht gedreven worden.

De R. K., die hier ongeveer 1900 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *Gulpen*, behoort, welke te Gulpen eene kerk en te Reymerstok eene kapel heeft, die te zamen door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden.

De Herv., die hier 50 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gulpen-en-Valkenburg*, welke in deze burgerl. gem. ééne kerk heeft.

De Isr., van welke men er ongeveer 70 aantreft, behooren tot de synagoge van *Maastricht*, welke hier eene bij-synagoge heeft. — Men heeft in deze gem. 2 scholen, als ééne te Gulpen en ééne te Reymerstok, welke gezamenlijk, gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht worden.

Het d. Gulpen, Gulpe, in het Fr. Galoppe, ligt 3 u. O. van Maastricht, 3 u. W. van Aken, aan den straatweg, tusschen deze beide steden, waardoor dit d. tot gewonen pleisterplaats verstrekt van de snelwagens (diligences), die dagelijks tusschen die steden heen en weder rijden en van andere rijtuigen; 50° 48′ 18″ N. B., 23° 33′ 19″ O. L.

Het d. is vrij groot en levendig, in eene aangename vallei gelegen, die door de Gulp bespoeld wordt, en schier allerwegen door hooge bergen omgeven, onder welke de Gulpenberg, aan de overzijde der rivier de hoogste is; ook is dit d. van fraaije huizen voorzien.

In de kom van het d. telt men 150 h. en 900 inw.

Dit dorp is, ten blijke van zijnen vroegeren ouderdom, al reeds in de dertiende eeuw, in de Nederlandsche geschiedenis bekend geweest. Het

Digitized by Google

wordt reeds genoemd bij den aanvang der twisten wegens het hertogdom Limburg, tusschen JAN I, Hertog *van Braband*, en REINALD, Graaf *van Gelder*. Tweemaal, namelijk in 1282 en 1285, stonden de wederzijdsche legers, in de nabuurschap van Gulpen, tegen elkander in slagorde geschaard, en gereed om hun verschil door eenen veldslag te beslissen, wanneer door de tusschenspraak van eenige krijgslieden, de zaak tot eene bemiddeling kwam, die echter weinig tijd daarna, weder gebroken werd, en eindelijk den 26 December 1661 is beslist geworden door de Kommissarissen van Spanje en die der vereenigde Nederlanden.

De R. K. kerk, aan den H. PETRUS toegewijd, is een groot en fraai gebouw, dat op eene hoogte staat, zij heeft eenen spitsen toren, en is van een orgel voorzien. De kerk had voorheen, gedurende meer dan veertig jaren lang, verwoest gelegen, maar is in het jaar 1613 en 1614 weder herbouwd door FRANCISCUS VAN EINATTEN, te dien tijde Heer van Gulpen en Margraten, die den 26 Januarij 1619 gestorven en aldaar begraven is, benevens zijne huisvrouw ELIZABETH VAN HOEBEN (HEUBEN) EN OVERKIRCHEN TOT WENDENAW, die den 13 Maart 1613 overleden was, blijkende dit uit een grafschrift, op eenen zwarten steen, tegen den muur van het koor staande, uitgehouwen, waarin zij getiteld worden als Heer en Vrouw *van Neuwerburgh, Etsweiler, Gulpen en Margrathen*. De Herv. hebben vroeger, zoo wel als de R. K., het gebruik van deze kerk gehad.

De Herv. kerk is een net, in 1837 gesticht gebouw, van torentje en orgel voorzien. — Ook heeft men er eene nieuwe, in het jaar 1824 gebouwde, synagoge.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

Vóór de verdeeling van het Land van 's Hertogenrade, tusschen Spanje en de Staten, beriep men zich van de vonnissen van mindere banken op de hoofdbank te 's Hertogenrade; doch na dat de gezegde verdeeling geschied was, rigtten de Algemeene Staten eene hoofdbank te GULPEN op, welke sedert naar Maastricht verplaatst is, en aan welke toen dat beroep viel; zij bestond uit eenen Schout, die door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden werd aangesteld, zeven Schepenen, eenen Secretaris en eenen Gemeensman of Geregtsbode, welke ambten door den Drossaard des lands begeven werden. Van de vonnissen dezer regtbank viel het beroep aan den Raad van Braband in 's Gravenhage.

De kermis te GULPEN valt in den 3 November en is tevens eene veemarkt.

GULPEN-EN-MARGRATEN, voorm. heerl. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Gulpen*; palende W. en N. aan het Land van Valkenburg, O. en Z. aan de bank van Holset-Vaals-en-Vijlen.

Deze heerl. bevatte de gem. Gulpen en Margraten, welke gezamenlijk 225 h. tellen, bewoond door 562 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt.

De R. K., welke hier ruim 2900 in getal zijn, maken de par. van Gulpen en Margraten uit, welke door 2 Pastoors en 3 Kapellaans bediend worden.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gulpen-en-Valkenburg*.

De Isr., van welke men ongeveer 70 aantreft, behooren tot de Hoofd-Synagoge van *Maastricht*.

Men heeft in deze heerl. drie scholen, als: ééne te Gulpen, ééne te Margraten en ééne te Reymerstok.

Voor zoo veel men zeker weet, is deze heerl. eerst verpand of liever met eenen opslag van 9800 guldens Brabands, door Koning FILIPS IV, den 6 Augustus 1630, verkocht geworden, doch sedert den aanvang der vorige eeuw menigmaal van eigenaar verwisseld. Eene reeks van jaren was zij bezeten bij het adellijke geslacht van EINATTEN (VAN DER NAT), waarvan het stamhuis aan de oostelijke grenzen des Hertogdoms Limburg lag, niet ver van Walhorn en aan hetwelk nog Nut en meer andere heerlijkheden dezer landen behoorden. Den Heer JOHAN FILIPS VAN EINATTEN, Kamerheer aan het Hof van Brussel, had haar in 1717 verkocht, aan de Luthersche familie VAN CLERMONT te *Aken*. Van deze is die heerl., door koopverdrag, overgegaan tot het graafl. huis VAN PLETTENBERG, hetwelk het nabij gelegen Vrije Rijksgraafs. Wittem in eigendom bezat, en eindelijk in 1770 is zij door den Heer N. VAN CLERMOND voor 75,000 Rijksdaalders verkocht aan den Heer JOHAN FRANCOIS DE HESS. Thans wordt deze heerl., voor zoo veel de regten nog uitgeoefend worden, in eigendom bezeten door den Heer OSCAR D' ANSEMBURG, woonachtig op Nieuwenburg, onder Gulpen.

GULPEN-EN-VALKENBURG, kerk. gem. in de prov. *Limburg*, klass. *Maastricht*, noordring van *Maastricht*.

GULPEN maakte vroeger eene afzonderlijke gem. uit, welke, sedert het jaar 1663, van een eigen Predikant voorzien was. De eerste Predikant, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JOHANNES BERDERINUS VAN DIJK, die in het jaar 1663 herwaarts kwam, en in het jaar 1674 overleed, waarna de gem., wegens den oorlog, vacant was tot in het jaar 1680. De Gulpensche gem. was niet de minste in de Landen van Overmaas, ten aanzien van het getal der ledematen. Daardoor was zij eene der weinige gemeente dezer klass., die eenen volledigen kerkeraad hadden, welke in gevalle van vacature het regt van Predikanten te beroepen bezat. Dewijl echter met de gem. van GULPEN gecombineerd waren, die van Margraten en Vijhlen, welke geen kerkeraad hadden, was de kerkeraad van GULPEN, ingevolge besluit van de Staten-Generaal van 1725 verpligt, in alles gemeenschappelijk met de klass. te werk te gaan, welker drie Gedeputeerden nevens de leden des kerkeraads, hunne stemmen, in die beroeping hadden.

Vóór den Franschen oorlog, die in het jaar 1672, en eenige volgende jaren gevoerd werd, was de gemeente van Valkenburg, welke destijds geheel op zich zelven bestond, vrij talrijk. Deze gemeente heeft tot eersten leeraar gehad JACOBUS VERKENIUS, die in het jaar 1633 derwaarts kwam, en in het jaar 1648 eenen opvolger kreeg in FREDERICUS SYLVIUS. De overlast, welke de Herv. voornamelijk door zware inkwartiering lijden moesten, heeft velen naar elders doen vlugten, waardoor de gemeente van Valkenburg zoo zeer verminderd is geworden, dat zij in het laatst der vorige eeuw geen genoegzame leden had, om eenen kerkeraad te kunnen uitmaken. — Sedert het jaar 1819 zijn de gem. van Gulpen en Valkenburg vereenigd geworden. De eerste, die in deze gecombineerde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HENDRIK JOHAN ESSENS, die in het jaar 1782 te Gulpen-Margraten-en-Vijlen was beroepen, waarmede

Digitized by Google

in het jaar 1819 *Valkenburg* vereenigd werd. Hij overleed aldaar den 21 December 1820. Men heeft hier twee kerken, als: ééne te Gulpen, en ééne te Valkenburg, en telt er 70 zielen.

GULPENBERG, bergje in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, gem. *Gulpen*.

Deze berg is uit hoofde van zijne steilte, zeer moeijelijk te beklimmen. Men heeft van zijnen top een verrukkelijk gezigt over de geheele omliggende landstreek.

GUMBOLA, landschap in *Oost-Indië*, aan de zuid-oostkust van het *Sandelhout-eiland*.

GUMPOL, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Gempol.

GUNST (FREDERICI'S-), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Frederici's-Gunst.

GUNTERSTEIN, adell. h. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. N. ten W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Loenen*, gem. *Breukelen-St.-Pieters*, aan den regter oever van de *Vecht*, schuins over de kerk van het d. *Breukelen*.

Het was weleer een zwaar gebouw, en van ouds door Edelen bezeten, waarop in het jaar 1573, toen de Spanjaarden de stad Haarlem belegerd hielden, veertig mannen van de vijf honderd soldaten, welke zich te Breukelen verschanst hadden, gelegd werden. Het was in het jaar 1539, door de Staten van Utrecht, voor eene ridderhofstad erkend; doch in het jaar 1611, door de Staten van Holland, aan wien het leenroerig was, aan Johan van Oldenbarneveld ter leen gegeven zijnde, werd het, op diens verzoek, zoo door de Gedeputeerde Staten, als door de Staten van Utrecht zelve, andermaal voor eene ridderhofstad verklaard, blijvende niettemin een gedeelte van het Sticht, onder het geregt van het kapittel van St. Pieter. In het jaar 1672 deden de Franschen het door buskruid springen. Sedert wederom sierlijk opgehaald en vernieuwd zijnde, vertoont het zich tegenwoordig als een vierkant, deftig gebouw, in het midden van eene breede gracht, omringd van lommerrijk geboomte. In het jaar 1712 werd het aangekocht door den Heer Ferdinand van Collen, Heer *van Tienhoven*, Oud-Schepen en Raad der stad Amsterdam, in wiens geslacht het tot nu toe gebleven is, wordende dit adell. h., hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van ruim 35 bund., tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door Mejufvrouw J. M. E. van Collen.

GURA, kon. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, aan den regteroever der Ancobra.

Het is 25 mijlen lang en 10 mijlen breed, aan Assiantee schatpligtig, en heeft eene hoofdstad van denzelfden naam.

GURA, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, aan de Ancobra, 11½ mijl van hare uitwatering, in de Bogt van Guinea.

Het is de hoofdplaats van het koningrijk van denzelfden naam.

GUSLI, Wai-Gusli, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*; met eene zuidelijke rigting in zee uitloopende.

GUSSELT, buit. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geusselt.

GUSSELTERBROEK, vlakte in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Geusselterbroek.

Digitized by Google

GUSTAAFDAL, voorm. suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan het verl. Land van Nieuw-Cuylenburg, benedenwaarts aan de verl. suikerplant. Klein-Marseille; 537 akk. groot. Zij behoort thans aan de plant. *Karelsburg-en-Brouwershaven*.

GUTECKOVEN, naam onder welken het d. GUTTEKOVEN, in het voorm. hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, wel eens voorkomt. Zie het volgende art.

GUTTEKOVEN, ook wel GUTECKOVEN gespeld, d. in het voorm. hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, dist., arr. en 4½ u. N. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Sittard*, gem. en ½ u. W. van *Limbricht*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, aan den H. NICOLAAS toegewijd, welke tot de par. van *Limbricht* behoort, en door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt. Deze kapel heeft eenen spitsen toren, doch geen orgel.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 60 leerlingen bezocht wordt.

De kermis valt in den tweeden Zondag na H. Sacramentsdag en Zondags na de octave van Allerheiligen.

Digitized by Google

BIJVOEGSELS EN VERBETERINGEN

OP HET

VIERDE DEEL.

Bl. 11, reg. 8, *van boven, achter te voegen:*

Echternach is door eenen muur omringd, welke echter op sommige plaatsen in puin ligt, en waaraan sedert het laatst der vorige eeuw niets tot onderhoud gedaan is. De omtrek van de stad bedraagt 2380 schreden. Over de Sure ligt eene fraaije steenen brug, die op 6 bogen rust en 150 schreden lengte heeft. Aan het einde dezer brug ligt, op Pruissischen bodem, het gehucht Echternacherbrücke.

Bl. 11, reg. 11, *van boven, staat:* de kerk *lees:* de hoofdkerk

» 12, » 21, » » Behalve — kapellen, *lees:*

Behalve de St. Pieters- en Pauluskerk, heeft men te Echternach nog eene kerk, aan *Onze Lieve Vrouw* toegewijd, benevens twee kapellen. In het jaar 1330 stichtte een inwoner der stad Trier, Peter Sarasin, hier een adellijk vrouwenklooster van de orde van St. Clara; doch daar hij spoedig al zijne schenkingen terugnam, zoo zou het gesticht reeds dadelijk bij de opkomst te niet zijn gegaan, wanneer niet Jan *den Blinde*, Koning *van Bohemen* en Hertog *van Luxemburg*, het met rijke goederen had begiftigd. Jozef II, Keizer *van Duitschland*, heeft dit klooster in 1783 vernietigd.

Bl. 17, *op het art.* ECKART, *in te vullen:*

De heerl. Eckart beslaat eene oppervlakte van 158 bund. 79 v. r. 70 v. ell., telt 30 h. en 190 inw.

Bl. 17, *op het art.* ECKART (HUIS TE), *in te vullen:*

Het Huis te Eckart wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer J. T. Smits, woonachtig te Eindhoven.

Bl. 33, reg. 34 en 35, *staat:* W. van de Eede en die van Onze-Lieve-Vrouwe bezuiden, ten O. van het water; *lees:* O. van de Eede en die van Onze-Lieve-Vrouw bezuiden ten W. van dat water.

Bl. 34, reg. 24, staat: *'s Hertogenbosch*, lees: *Breda*,

» 42, » 17, *staat:* Eekswert, *lees:* Eekswerd.

Bl. 61, *achter het art.* EENE-EYND, *bij te voegen:*

Het geh. Eene-Eynd telt 24 h. en 100 inw.

Bl. 74, *op het art.* EETHEN EN DRONGELEN, *bij te voegen:*

Kort na de Hervorming was Eethen met *Meeuwen* vereenigd, zijnde de eerste, die in deze combinatie het leeraarambt heeft waargenomen, geweest Gilles van Couwenberg. In het jaar 1618 werd echter Eethen van *Meeuwen* gescheiden, doch met Drongelen vereenigd, wordende toen tot eersten leeraar aldaar beroepen, Henricus Hoek.

Bl. 80, reg. 37, *staat:* verachting, *lees:* verwachting.

» 124, *op het art.* EKKELRADE, *bij te voegen:*

De kerk, even als de kapel, staat op Gronsvelds grondgebied.

Bl. 133 *bij te voegen:*

Elburg is mede de geboorteplaats van den Schilder Hansje van Elburg, geb. in 1500.

Digitized by Google

Bl. 157, *op het art.* ELSEN, *bij te voegen:*

Men heeft te Elsen eenen windkoren- en pelmolen.

Bl. 173, *het art.* EMEREN, *aldus te lezen:*

EMEREN of Eemeren, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh en Zevenaar*, kw., arr. en 2 u. Z. W. van *Arnhem*, kant. en 2 u. O. van *Zevenaar*, gem. en 1 u. Z. van *Westervoort*.

Bl. 197, *het art.* ENGELSCH-ONRUST, *aldus te lezen:*

ENGELSCH-ONRUST, Poeloe-Kelor of Mierikwortel-Eiland, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*, 1 mijl N. O. van Onrust.

Bl. 206, reg. 13 en 14, *moet wegvallen de zinsnede:* wordende de artichokken enz.

Bl. 220, bij de te Enkhuizen geboren Schilders, *bij te voegen:* Dirk of Theodorus Freres, geb. in 1643, † in 1693.

Bl. 221, reg. 10, *staat:* Januarij 1770, *lees:* Januarij 1771.

Bl. 229, *het art.* ENKHUIZEN, *aldus te lezen:*

ENKHUIZEN, Poeloe-Dapar-Ketjil of Kleine-Harsboom-Eiland, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*, 4 mijl. N. O. van Onrust.

Bl. 230, reg. 7 en 6, *van onderen, staat:* aan het Geldersche kant. Groenlo *lees:* aan de Geldersche kant. Eibergen en Borculo

Bl. 231, reg. 4, *staat:* men telt er 10,000 zielen en 8 kerken, *lees:* men telt er er 14,600 zielen en 8 kerken.

Bl. 231, reg. 11—21 *staat:* die meest — gebragt worden *lees:*

Door de toenemende bevolking, ligt een gedeelte der voorsteden in de gem. Lonneker in de Eschmarke, die tot de gem Enschede behoorende, in 1818 daarvan afgescheiden en met Lonneker vereenigd is. In het laatst der vorige eeuw, bedroeg de bevolking van de stad en Eschmarke 3418 en bij de laatste telling 6676 inw., zoodat de bevolking in deze eeuw met 3258 ziel. vermeerderd, dus bijna verdubbeld, is.

Enschede is eene belangrijke fabrijk- en handelstad. Behalve onderscheidene fabrijken van bombazijn, pilouw, diemet, enz., sedert jaren met toenemenden bloei aldaar gevestigd, bestaan er sedert 1834, belangrijke katoenweverijen, meest voor den uitvoer naar Java bestemd. Ook heeft men er 2 mechanische-stoom-katoenspinnerijen; onderscheidene handspinnerijen, met 160 handmolens, binnen de stad, en 150 dergelijke in de omliggende gemeenten, zamen 310 molens, met 31,000 werklieden; 6 bleekerijen, waaronder eene met stoom; 1 azijnfabrijk; 1 verwhoutmolen; 1 stoom-kettingsterkerij; 5 blaauwdrukkerijen; 14 verwerijen; 18 kalander- en cylindermolens; 6 rietmakerijen; 1 machinaal-stalenrietmakerij, staande alles in betrekking met de eigenlijke fabrijk te Enschede en zich vereenigende, om aldaar en in de omliggende gemeenten, leven, bloei en welvaart te verspreiden.

Blijkens de aangifte aan de kantoren, hebben deze fabrijken in 1836 opgeleverd, 200,000 stukken bombazijn en diemet, ter waarde van een millioen guldens, en de katoenweverijen, alstoen het tweede jaar na dat men er was beginnen calicots te vervaardigen, 180,000 stukken $\frac{5}{4}$ tot $\frac{8}{4}$ van dat artikel, te zamen bedragende $8\frac{1}{2}$ mill. Amst. vierkante ell., zijnde eene waarde van 1,300,000 gulden, dus te zamen 2,300,000 gulden, waarvan 900,000 gulden aan arbeidsloon, in den omtrek is betaald. De grootste der mechanische spinnerijen te Enschede, verwerkt echter, met de thans ingevoerde nieuwe werktuigen, alleen 's jaarlijks 200,000 Ned. ponden gesponnen garen, van kwaliteit gelijk aan het beste uit Engeland. Deze, met het garen der andere spinnerijen, is voor

Digitized by Google

de behoefte van de weverijen te Enschede niet genoegzaam, zoodat nog bijna de helft gesponnen, uit Engeland over Zwolle, wordt ingevoerd.

Bl. 231, reg. 13, *van onderen, staat:* Het beroep geschiedt door den kerkeraad, *lees:* Het beroep geschiedt door de mansleden der gemeente.

Bl. 231, reg. 11 en 10, *van onderen, staat:* van eenige buurs. onder Losser, *lees:* van de burgerlijke gem. Lonneker.

Bl. 231, reg. 5, *van onderen, staat:* men heeft in deze gem. 3 scholen, *lees:* men heeft in deze gem. 7 lagere scholen.

Bl. 231, reg. 3, *van onderen*, tot bl. 232, reg. 3, *staat:* 2½ u. O. van Delden — ook wel Enze genoemd, *lees:* 2½ u. O. van Delden, 2 u. Z. O. van Hengelo, 1 u. van de Pruissische, en 1½ u. van de Hannoversche grenzen, afgelegen van het water, en van de Rijks en Provinciale straatwegen; zoo dat eene maatschappij aldaar, de bestrating op zich genomen heeft van de wegen van Hengelo, en van de Pruissische grenzen naar Enschede; terwijl de steden Enschede en Oldenzaal, met de gem. Lonneker, voor gemeenschappelijke rekening, den weg tusschen de beide steden doen bestraten. Enschede wordt, naar sommigen willen, aldus genoemd naar de land of eindscheiding; dewijl zij digt op de grenzen van de prov. Overijssel, nabij Pruissisch Rijnland gelegen is; doch dit is zoo niet, want de naam is afkomstig van An-Esche, zoo als zij oorspronkelijk genoemd werd, als zijnde gelegen aan den Esch in de Eschmarke. In de perkamente brievender Utrechtsche kerk, wordt het ook Anze, en bij oude schrijvers ook wel Enze genoemd. Enschede heeft stadsregten gekregen in de twaalfde eeuw.

Bl. 232, reg. 8—12, *staat:* men heeft — op St. Maarten, *lees:* men heeft er eene ruime markt, waarop acht jaarmarkten en alle Dingsdagen eene drukke weekmarkt gehouden worden. De kermis valt in den eersten Donderdag in September.

Bl. 232, reg. 18—19, *staat:* De Herv. kerk — aan den H. Martinus toegewijd, *lees:* De Herv. kerk vóór de Reformatie aan den H. Jacobus toegewijd, is een oud, eerwaardig gebouw, met eenen hoogen toren, doch was niet groot genoeg voor de talrijke gem., waarom zij in 1842, eene belangrijke vertimmering ondergaan heeft.

Bl. 232, reg. 27 en 28, *staat:* De Enschedesche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Koophandel, *lees:* eene Kamer van Koophandel en Fabrijken.

Bl. 232, reg. 32—34, *staat:* Voorts heeft men er — en eene stads school. *lees:* Voorts heeft men er eene Fransche, Engelsche en Hoogduitsche school voor jonge heeren, met de Latijnsche school verbonden; eene jonge jufvrouwenschool; twee gemeentescholen, waarin 530 leerlingen onderwijs ontvangen; eene school voor de werklieden, en eene bewaarschool voor jonge kinderen.

Bl. 267, reg. 8 en 7, *van onderen, staat:* ETERSHEIMERBROEK en Etersheimerbroek, *lees:* ETERSHEIMERBRAAK en Etersheimerbraak.

Bl. 279, *achter* reg. 2, *bij te voegen:*

In den voormiddag van den 8 Februarij 1843, omstreeks kwartier voor tien ure werd dit eiland verontrust door een dof onderaardsch gedruis, en eene gelijktijdige beweging van den grond, welke, in het eerst zacht, hand over hand toenam, en eindelijk zoo sterk werd, dat slechts zeer weinigen zich konden staande houden, en men niet anders verwachtte, dan door de vallende steenen verpletterd of door de aarde verzwolgen te worden. Volgens naauwkeurige berekening heeft deze aardbeving meer dan twee volle minuten geduurd, na verloop van welken tijd de top des bergs nog geheel in eenen wolk van

stof was gehuld, veroorzaakt door het instorten van een groot gedeelte van zijnen oostelijken buitenrand. Het kerkgebouw was op zes plaatsen, en de muren van den toren waren zoodanig vaneen gescheurd, dat hij met den eersten harden wind dreigde in te storten. De kapel der Methodisten was een bouwval, ofschoon nog niet geheel ingestort. De twee wegen, welke van boven naar het benedendorp leiden, waren door de afgescheurde rotsbrokken en aarde geheel opgestopt. Het fort Oranje was gesloopt, en in de dorpen was schier geen huis, hetwelk niet zwaar geleden had. Op de suikerplantaadjen was de schade almede belangrijk. De schok schijnt zich te hebben bewogen van het Z. O. naar het N. W.

Bl. 280, reg. 40 en 43, *staat: Vierhoekspolder*; lees: *Veerhoekspolder*;

Bl. 282, reg. 37—40, *staat:* N. aan — en vier Heemraden, *lees:* N. aan de uiterwaarden tegen de Lek en aan den Goilberdingerwaard, O. aan den Diefdijk, welke hem van den Goilberdingschen-polder scheidt, Z. aan Zijderveld, W. aan de Poldersteeg, welke hem van den Polder Gouwenes scheidt.

Deze pold., welke voor het jaar 1284 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 123 bund. 3 v. r. schotbaar land; telt 41 h, waaronder 10 boerderijen. Het overtollige water van dezen polder, wordt gemeenschappelijk met dat van den polder *Zijderveld* en *Over-Heykoop* ontlast, door twee watermolens op het Zederikkanaal, door den watergang den Huibert, welke in het laatst der dertiende eeuw is daargesteld. Het polderbestuur, hetwelk tevens over de polders Zijderveld, Bolgerij, Outena en Gouwenes, het beheer voert, bestaat uit eenen Schout en vier Heemraden.

Bl. 308, *op het art.* FEERWERD, *bij te voegen:*

De 3 Isr., welke men te Feerwerd aantreft, behooren tot de hoofdsynagoge van *Groningen*.

Bl. 311, *achter het art.* FELLENOORD, *bij te voegen:*

Men telt in de b. Fellenoord 73 h., bewoond door 110 huisgez., uitmakende eene bevolking van 580 inw.

Bl. 328, reg. 23 en 24, *staat:* die in het jaar — overleden zijn, *lees:* die in het jaar 1614 van Oldendorp beroepen werd. Hij had vroeger te Dalen, in Drenthe, gestaan, en moet in het jaar 162? vertrokken of overleden zijn.

Bl. 338, *het art.* FLAKKEE (OOSTPLAAT-VAN-), *aldus te lezen:*

FLAKKEE (OOSTPLAAT-), voormalige plaat in het *Haringvliet*, prov. *Zuid-Holland*, ter hoogte van Middelharnis, tusschen het zoogenaamde Noord-diep en de Flakkee; thans een polder op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Middelharnis*; palende N. en N. O. aan het Haringvliet, O. aan de Gorzen onder de gem. Stad-aan-het-Haringvliet, Z. aan den Johannes-polder en den Polder het Oude-Land van Middelharnis, W. aan de haven van Middelharnis, door welke haven deze plaat, in 1778, van dat gedeelte is afgescheiden, hetwelk sedert dien tijd is genaamd de *Westplaat-Flakkee*. Zie Flakkee (Westplaat-).

Deze pold., in het jaar 1808 bedijkt, beslaat eene oppervlakte van 468 bund. 83 v. r. 68 v. ell. vruchtbaar bouwland; wordt door eene sluis, op de Haven van Middelharnis en voorts op het Haringvliet, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, twee Gezworenen, éénen Penningmeester en éénen Secretaris.

Bl. 338, *het art.* FLAKKEE (WESTPLAAT-VAN-), *aldus te lezen:*

FLAKKEE (WESTPLAAT-), vroeger eene plaat in het *Haringvliet*,

Digitized by Google

tusschen het Noord-diep en het Zuid-diep, ter hoogte van Middelharnis, bevorens voor den mond der oude haven van die plaats gelegen, doch in het jaar 1778, door het verleggen dier haven van dat gedeelte, hetwelk sedert dien tijd de Oostplaat-Flakkee genaamd is, afgescheiden; thans een pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. en gem. *Sommelsdijk*; palende N. en N. O. aan het Haringvliet, O. aan de Haven van Middelharnis, Z. aan de dorpen Middelharnis en Sommelsdijk, Z.W. aan den Everdinapolder en den Polder Kraaijestein, W. aan de Haven van Dirksland.

Deze pold., in het jaar 1808, te gelijk met den polder de *Oostplaat-Flakkee*, ingedijkt, beslaat eene oppervlakte van 644 bund. 81 v. r. 21 v. ell.; bevat 1 boerderij, en wordt door ééne sluis, op de Haven van Middelharnis en vervolgens op het Haringvliet, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, twee Gezworenen, éénen Penningmeester en éénen Secretaris.

Bl. 337, reg. 1, staat: *Fivelgo*, lees: *Hunsingo*.

» 343, » 6, » kw., arr. en 2¼ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1¼ u. W. van *Bettemburg*, lees: kw., arr. en 3 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Bettemburg*.

Bl. 343, reg. 9 en 10, *staat:* arr. en 3 u. Z. O. — van *Grevenmacher*, *lees:* arr. en 3 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en 1 u. W. van *Echternach*, kw. en 4 u. N. W. van *Grevenmacher*.

Bl. 343, reg. 9 *van onderen*, staat: *Ceram*, lees: *Ceram-Laut*.

Bl. 344, *op het art.* FOLKENDINGEN, *bij te voegen:*

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

Tijdens het Oostenrijksch bestuur over Luxemburg was de heerl. Folkendingen belast met 5 st. 7 den., van elke 1000 flor., die over het hertogdom werden omgeslagen.

Bl. 344, reg. 6 en 7, *staat:* Het geh. — Erensdorf *lees:*

Het geh. Folkendingen, in het Fr. Folkendange of Folckerdange, ligt ¾ u. Z. O. van Diekirch, 15 min. N. O. van Erensdorf.

Bl. 345, *het artikel* FOLSCHEID *aldus te lezen:*

FOLSCHEID, gem., deels in de heerl. *Bonsdorf*, deels in de heerl. *Esch*, en deels in de heerl. *Usseldingen*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*; palende N. aan de gem. Wahl, O. aan Bettborn, Z. aan Redingen, W. aan Bondorff.

Deze gem. bevat het d. Folscheid, Rembruch en Hostert, benevens de geh. Escheid en Schwiedelbruck, telt 166 h., waaronder eene groote pachthoeve en eene bevolking van ruim 1100 inw., die alle R. K. zijn, en de par. van *Folscheid* en *Rembruch* uitmaken. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw, de veeteelt, de handel in vee, granen en schors. De grond brengt in een gewoon jaar omstreeks 9000 of 10,000 zakken haver, 40 of 50 zakken boekweit en 3000 of 4000 zakken aardappelen voort. De veestapel bestaat uit 180 paarden, 375 runderen en 140 varkens. Behalve eenen korenmolen, heeft men er geen fabrijkgebouwen.

Men heeft in deze gem. drie scholen.

Het d. Folscheid of Folschette ligt 4½ u. Z. W. van Diekirch, 1 u. N. N. W. van Osperen, aan de Folschetterbach, en telt ongeveer 850 ziel.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behoort, en eene kerk te Folscheid, benevens eene kapel te Hostert heeft, welke door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend worden. De kerk is aan den H. Lambertus toegewijd. — Er is eene school.

Digitized by Google

Er worden jaarlijks drie markten gehouden, als: op den eersten Maandag in April; den tweeden Maandag in Julij, en den derden Maandag in October.

Bl. 345, *op het art.* FOLTA (GROOT-), *in te vullen:*

De voorm. state Groot-Folta, lag ½ u. W. van *Minnertsga*, waartoe zij behoorde en is reeds voor lang weggebroken. Ook de wier, welke nog lang daarna en wel tot op onzen tijd was overgebleven, is nu niet meer aanwezig. Ter plaatse, waar deze state gestaan heeft, is thans eene fraaije boerderij, met eene schoone huizing, aan den rijweg van Minnertsga naar Firdgum.

Bl. 345, *op het art.* FOLTA (KLEIN-), *in te vullen:*

De voorm. state Klein-Folta, ook wel Klein-Folopta gespeld, lag onmiddellijk bij en O. van Firdgum. Zij droeg eertijds ook den naam van Farnia of Fernia, doch schijnt in het laatst der zeventiende eeuw, in het geslacht van Folta te zijn overgegaan en ook dien naam te hebben bekomen. Het is thans sedert lang eene boerenplaats.

Bl. 347, reg. 15, *van onderen*, staat: *Eisch*, lees: *Esch*.

Bl. 349, *het art.* FOSSA-OTTONIANA, *aldus te lezen:*

FOSSA-OTTONIANA, grift of gracht, welke een der Romeinsche Keizers heeft doen graven. Zie Ottoniaansche-gracht.

Bl. 351, *op het art.* FOUREN, *bij te voegen:*

Het d. Fouren telt 37 h. en eene groote pachthoeve. Men heeft er ook eenen houtzaag- en eenen korenmolen.

De jaarlijksche opbrengst der akkers, wordt geschat op 1000 zakken rogge, 500 zak masteluin, 400 zak tarwe, 30 zak gerst, 600 zak haver, 200 zak boekweit, 50 zak erwten en 200 zak aardappelen. Er zijn slechts 30 à 35 paarden, maar 250 runderen en 170 varkens.

Ook is in deze gem. éène lagere school.

Bl. 351, reg. 38 en 39, *staat:* Het d. Fouren — aan de Our. *lees:*

Het d. Fouren, Fouhren of Fohren, ligt 1¼ u. van Diekirch, ¾ u. Z. W. van Vianden, aan den weg, welke deze beide steden met elkander verbindt, en aan den oorsprong van een beekje, hetwelk ½ u. noordelijker in de Our valt.

Van den jare 1822—1828 was Fouren de hoofdplaats van eene veel grootere gemeente, dan thans, zijnde in het laatstgenoemde jaar het d. Brandenburg, benevens de geh. Kippenhoff en Tandel, welke tot dien tijd tot de gem. Fouren behoord hadden, bij de toen nieuw opgerigte gem. Bastendorff gevoegd.

Bl. 351, reg. 12, *van onderen* staat: *Berbourg*, lees: *Berburg*.

Bl. 352, reg. 13, *van ond.*, staat: *Middelberd*, lees: *Middelstum*.

Bl. 353, reg. 22 en 23, *staat:* Het bij Fraeylemaborg — bund. *lees:*

Het bij Fraeylemaborg behoorende bosch, met de tuinen, landen en veenen, bestaat thans uit vijf opstrekkende heerden en bevat eene uitgestrektheid van 205 bund. 63 v. r. 10 v. ell.

Bl. 353, reg. 16, *van onderen, staat,* FRAILENBERG, *lees:* FRAILENBURG.

Bl. 354, *op het art.* FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Grave*, *bij te voegen:*

Het Franciskaner-klooster, in de *Beggijnenstraat*, werd ten gevolge van den hevigen storm, op den 9 November 1800, afgebroken, daarvan bestaat nog slechts het kerkgebouw, bij de Hervormden in gebruik.

Bl. 354, *achter het art.* FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Huissen, in te vullen:* Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans tuinen.

Digitized by Google

Bl. 355, *achter het art.* FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Maastricht,* in de *Kapucijnenstraat, in te vullen:*

Op de plaats, waar de kerk van het Franciskaner-klooster gestaan heeft, is thans de nieuwe synagoge, welke in 1840 is ingewijd. Naast de kaserne is een gang, welke de Kapucijnenstraat met de Bogaardenstraat vereenigt, wordt nog de Kapucijnengang genoemd en des avonds gesloten.

Bl. 356, reg. 22, *staat:* uit Namen, *lees:* op verzoek van den Graaf d'Estrade, Gouverneur der vesting, uit de Meijerij van 's Hertogenbosch,

Bl. 356, reg. 18—15, *van onderen, staat:* In het jaar 1286 — bouwden. *lees:* In het jaar 1268 was het huis der Beggaarden bekend onder den naam van Kapel van St. Michiel, en zij leefden toen reeds onder den derden regel van den H. Franciscus; doch later werden zij vereenigd aan de Congreatie van Sepperen. In het jaar 1525 werkten zij nog, doch die van het weversambt beklaagden zich, dat zij veel te lijden hadden door het groot getal weefstoelen, die de Beggaarden in hun klooster hadden. Deze riepen een accoord in van het jaar 1453, waardoor zij als leden van het weversgild waren erkend. Het geschil werd door een nieuw accoord ten einde gebragt, waarbij bepaald werd, dat de Beggaarden niet meer dan acht weefstoelen in hun klooster zouden hebben.

Bl. 356, reg. 11 en 10, *van onderen, staat:* De gebouwen — woning. *lees:* Thans zijn de gebouwen van het klooster geheel gesleeht; zij waren als 's lands domein verkocht, en op de plaats staan thans fraaije particuliere woningen. Het was in de kerk van dit klooster, dat, tijdens de groote Fransche omwenteling, de eerste guillotine, te Maastricht vervaardigd, was opgeslagen, ten einde door de bevoegde autoriteiten goedgekeurd te worden.

Bl. 357, reg. 6, *van onderen, achter het woord:* Franekeradeel, *bij te voegen:* N. W. van Sexbierum, griet. Barradeel.

Bl. 359, reg. 9, *staat:* is in de noordelijke flank het eenigste bolwerk, *lees:* is in de noordelijke flank van het eenigste bolwerk.

Bl. 359, reg. 29, *staat:* Hæcest. *lees:* Hæc est.

» 360, » 20, » bevattende doozen, *lees:* bevattende in doozen.

Bl. 361, reg. 5, *van onderen, staat:* de voornaamste huizen hebben. *lees:* de voornaamste huizen inhadden.

Bl. 363, reg. 12, *staat:* weleer het zwarte weeshuis, *lees:* het zwarte weeshuis,

Bl. 363, reg. 19, *staat:* Het was ruim en kon vele kinderen bevatten. *lees:* Het is ruim en kan vele kinderen bevatten.

Bl. 363, reg. 14 en 15 *van onderen, staat:* De Staten — te stellen. *lees:* De Staten van Friesland hadden hier eene beurs opgerigt.

Bl. 363, reg. 23 — 32, *staat:* maar inzonderheid — is voortgezet *lees,* hier bloeide gedurende eenen geruimen tijd van 1636 tot 1650 de zoo aanzienlijke godgeleerde school van Coccejus, en ook de beide niet min vermaarde letterkundige scholen, die der Oostersche talen van Schultens van 1713 — 1729 en die der Grieksche van Hemsterhuis en Valckenaer van 1717 tot 1766, eer zij naar Leyden werden overgebragt; gelijk mede eene wiskundige van 1595 door Adrianus Metius begonnen, door een aantal Hoogleeraren, die allen inboorlingen van Friesland waren, daaraan roemrijk is voortgezet

Bl. 365, reg. 9 en 10, *van onderen, staat:* Thans telt — gegeven, *lees:* Thans telt men te Franeker, nog 10 of 12 studenten, aan

Digitized by Google

welke door 7 Hoogleeraren en 3 Lectoren onderwijs gegeven wordt. Volgens Koninklijk besluit zal het atheneum te Franeker met 1 Januarij 1844 ophouden te bestaan.

Bl. 373, reg. 13, *staat:* gedeeltelijk gem. *Colijnsplaat*, *lees:* gedeeltelijk gem. *Colijnsplaat*, en gedeeltelijk gem. *Kats*,

Bl. 373, reg. 17 en 18, *staat:* Deze pold. — 4 boerderijen, *lees:* De Fredericuspolder, die in het jaar 1640 en 1641 bedijkt is, beslaat volgens de geschotsrollen, eene oppervlakte van 476 bund. 83 v. r., van welke 228 bund. 41 v. r. onder *Kortgene*, 135 bund. 10 v. r. onder *Colijnsploat*, en 113 bund. 33 v. r. onder *Kats*; telt 10 h., allen boerderijen, van welke 6 onder *Kortgene*, en 4 onder *Colijnsplaat*. Deze pold. wordt door twee sluizen, op den Kortgene-polder ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester.

Bl. 375, het art. FREDERIKSOORD, *aldus te veranderen:*

FREDERIKSOORD, eene der drie vrije kolonien van de Maatschappij van Weldadigheid, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. W. van *Assen*, kant. en 2 u. N. van *Meppel*, 1½ u. N. O. van *Steenwijk*, gem. en ¼ u. Z. van *Vledder*.

Deze kol. is in de jaren 1818 en 1819, voor behoeftige huisgezinnen uit alle oorden van ons Vaderland aangelegd, die hier, volgens reglementaire bepalingen en onder bestendig toezigt, eenen onbebouwden grond ontginnen, om vervolgens daarop te leven en middelen van bestaan te vinden, welke eerste inrigting van dien aard naar Prins Frederik der *Nederlanden*, als hoofd der Maatschappij van Weldadigheid, die dusdanige volkplantingen heeft opgerigt, genoemd is.

Er zijn in deze enz.

Bl. 377, reg. 2, *van ond.*, *staat:* geh., *lees:* alleen staand boerenerve,

Bl. 383, in de noot, *bij te voegen:* thans (1843) telt men in de prov. Friesland 180 Herst. Ev. Luth., van welke bijna 60 leden.

Bl. 384, reg. 18, *staat:* 2 kerken, *lees:* 3 kerken,

» 383, » 13, » van welke er 11 zijn, *lees:* van welke er 12 zijn,

Bl. 400, reg. 26 en 27, *moeten de woorden:* en aldaar overleden zijn, *wegvallen*.

Bl. 404, valt *het art.* GAAF weg, als zijnde bij nader onderzoek in de gem. *Castricum* niet bekend.

Bl. 404, reg. 30, *staat:* 5 min. W., *lees:* 10 min. Z. O.

» 404, » 7, *van onderen*, *staat:* nabij het Hoendiep, *lees:* nabij het Hoerdiep.

Bl. 406, reg. 2, *van onderen*, *staat:* Z. aan de Zuiderzee, *lees:* Z. en Z. O. aan de Zuiderzee.

Bl. 407, *achter* reg. 6, *in te vullen:*

De grietenij Gaasterland heeft eene lengte van 3 uren, op eene breedte van 2 uur.

Bl. 407, reg. 11 en 12, *staat:* terwijl men er ook — heeft, *lees:* terwijl men er voorheen ook 3 bierbrouwerijen en 1 jeneverstokerij heeft gehad.

Bl. 409, reg. 8 en 9, *staat:* Het wapen — loopenden haas, *lees:* Het wapen van Gaasterland bestaat in een veld van sinople (groen), met eenige regt opstaande korenhalmen, en eenen loopenden haas van keel (rood), de lucht hemelsblaauw, het schild gedekt door eene gouden kroon.

Bl. 414, vóór reg. 5, *van onderen*, *in te vullen:*

Ter plaatse, waar de state Galama, in *Tietjerksteradeel*, gestaan heeft, ziet men thans weiland.

Digitized by Google

Bl. 415, *achter reg.* 40 *in te vullen:*

De voorm. state Galama, griet. *Gaasterland*, waarvan de oorspronkelijke grootte niet meer kan worden opgegeven, om dat zij met andere perceelen vereenigd is, wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer Gerard Reynier Gerlacius van Swinderen, op den huize Rys, onder Mirns en Bakhuizen.

Bl. 416, *achter* reg. 12, *in te vullen:*

Het is niet zeker bekend waar de voorm. stins Galama, onder *Akmarijp*, gestaan heeft, zijnde thans aldaar waarschijnlijk weiland.

Bl. 416, *achter* reg. 29 *in te vullen:*

Het is niet met zekerheid op te geven, waar de state Galama, onder *Akkrum*, gestaan heeft, vermoedelijk echter is een der boerderijen, die thans N. O. van Akkrum gevonden worden, de state geweest.

Bl. 419, reg. 14 en 15 *van onderen*, *staat:* 25 min. Z. van Garijp, *lees:* 15 min. W. van Garijp. — De voorm. state Galekerkem beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 27 bund. 65 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer H. J. Tr.p, woonachtig te Groningen.

B. 424, *valt het art.* GALKEBIERUM *weg.*

Bl. 428, reg. 17 en 18, *staat:* door welk geslacht — bezeten wordt *lees:* uit welk geslacht het gekomen is aan den tegenwoordigen bezitter, den Heer Jacob Rau, wiens moeder tot het geslacht van Rantwijk behoorde.

Bl. 428, *in plaats van* reg. 27 *in te vullen:*

De Polder-van-Gameren telt 164 h., waaronder 24 boerderijen; wordt door eenen watermolen van het overtollige water ontlast, en voorts door de buitensluis in den Bandijk, onder Zuilichem gelegen, op het Esmeer, bij Pouderoyen, hetwelk op de Maas uitkomt.

Bl. 428, reg. 11 *van onderen*, *staat:* Gamerschestraat, en reg. 10 *van onderen*, *staat:* Achterstraat, *lees voor beiden:* Ridderstraat.

Bl. 428, reg. 8, *van onderen*, *staat:* 30 bund. 65 v. r. 1 v. ell., *lees:* 1 bund. 65 v. r. 30 v. ell.

Bl. 431, reg. 33, *staat:* Sidsog, *lees:* Aedsge.

» 432, » 10, *staat:* 1790, *lees:* 1793.

» », » 11, *staat:* Engelenburg, *lees:* H. F. Engelberg.

» », » 22, *staat:* 118 bund., *lees:* 18 bund.

» 434, » 23, » Nieuwendam, *lees:* Nieuwendoorn.

» 434, » 5, *van onderen*, *staat:* *de Grot*, *lees:* *de Goot*.

» 438, » 8, *staat:* 3 u. W. *lees:* 3 u. O.

» 444, *het art.* GARSTENHEEM *aldus te veranderen:*

GARSTENHEEM, boerenplaats in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 6½ u. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en ¾ u. Z. O. van *Leens*, ½ u. Z. van *Wehe*, waartoe zij behoort.

Bl. 444, reg. 11 en 10, *van onderen*, *staat:* Men telt — 690 inw. *lees:* Men telt er in de kom van het d. 60 h. en ruim 250 inw., en met de b. Lutke-Inia, Segorswolde en de Veenhuizen 70 h. en 690 inw.

Bl. 445, in reg. 3, *bij te voegen:* De school te Garijp wordt gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht.

Bl. 447, reg. 19, *staat:* eenige weilanden, *lees:* eenige zeer goede weilanden.

Bl. 447, achter reg. 7, *van onderen*, *in te vullen:*

Het geh. Gasselter-Boerveenstermond, telt 15 h. en ruim 70 inw.

Bl. 448, reg. 14, *staat:* verlaten *lees:* vervallen.

Bl. 448, *bij het art.* GASSELTER-NYEVEENSTERMOND, *in te vullen:* Men telt er 30 h. en 145 inw.

Digitized by Google

Bl. 455, *valt het art.* GAUW (DE) *weg.*

Bl. 459, reg. 10, *van ond., staat:* en ½ u. — *Stiphout, lees:* en ½ u. N. W. van *Helmond*, gem. en 5 min. W. van *Stiphout*, met 11 h. en ruim 50 inw.

Bl. 460, reg. 27, *staat:* GEERDINKZYT, geh., *lees:* GEERDINKZIJDE, gedeelte der marke *Usselo*, aldus genaamd naar de erve GEERDINK aldaar,

Bl. 464, *het art.* GEERTRUIDAPOLDER, *aldus te lezen:*

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of ST. GEERTRUI-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Biervliet;* palende N., W. en Z. aan den Oranjepolder, en O. aan den Kleinen-, Zoute en Brielspolder.

Deze pold., die in de zeventiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 105 bund. 71 v. r. 40 v. ell. schotbaar land, telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eene sluis in den Zoutepolder, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

Bl. 480, reg. 26, *staat:* 430 inw., *lees:* 66 h. en 430 inw.

» 480, » 28, » 1800 inw., » 274 h. en ruim 1900 inw.

» 480, » 36—42, *staat:* De Hervormde — TREED HIER BI, *lees:*

Van de Herv., waartoe, op een dertigtal na, de geheele bevolking behoort, worden die van de buurs. Haarlo, welke aldaar een eigen kerkje hebben, ten getale van 350, tot de kerkelijke gem. *Eibergen* gerekend; terwijl de overige eene gem. uitmaken, welke tot de klass. en ring van *Zutphen* behoort. Het beroep is eene Koninklijke collatie. De kerk, is een oud doch vrij ruim, en in de laatste tijden aanmerkelijk vernieuwd, goed gebouw, van tufsteen, met eenen tamelijk hoogen toren, zonder spits met trapgevels. Op eenen steen, aan de buitenzijde van het knekelhuis, aan de zuidzijde der kerk, leest men:

A°. 1633.

TREDT HIR BI,

Bl. 484, *de onderste regel, staat:* 2½ u. *lees:* 2 u.

Bl. 490, reg. 5 *van onderen, staat:* N. van *Jutphaas*, *lees:* Z. van *Jutphaas.*

Bl. 491, *achter reg.* 13 *in te vullen:*

De GEINPOLDER grenst N. en O. aan Jutphaas, Z. aan Vreeswijk, W. aan IJsselstein, bevat 3 boerderijen en wordt door éénen molen op den IJssel, van het overtollige water ontlast.

Bl. 497, reg. 14—16, *staat:* Er zijn 7 gemeenten — bediend worden. *lees:* Er zijn 7 gemeenten en 3 filiaal-gemeenten der Evang. Luth., welke gedeeltelijk tot den ring van *Utrecht*, gedeeltelijk tot dien van *Groningen* behooren. Zij hebben 8 kerken, welke door 7 Predikanten bediend worden.

Bl. 503, reg. 28—30, *staat:* Dit kasteel — gedempt zijn. *lees:*

De overblijfselen van dit kasteel, zijn in het jaar 1828 afgebroken.

Bl. 504, *op het art.* GELDERSCHE-POLDER, *bij te voegen:*

De GELDERSCHE-POLDER, bevat 112 bund. 30 v. r. 10 v. ell. schotbaar land en telt 11 h.

Bl. 505, reg. 32 en 33, *staat:* kant. — Groesbeek, *lees:* kant. en ½ u. Z. van *Nijmegen*, gem. en 1½ u. van *Groesbeek*.

Bl. 512, reg 3 *van onderen*, *staat:* geh. onder *Fivelgo*, *lees:* voorm. h., dat reeds voor lang afgebroken is, in *Fivelgo*,

Bl. 520, reg. 15, *van onderen, staat:* 1739 *lees:* 1839

Bl. 525, reg. 31 en 32, *staat:* palende N. — gescheiden wordt. *lees:* palende N. aan de Zuiderzee en het Zwolschediep, dat het van

het Ambt Vollenhove scheidt, O. aan Zwollerkerspel, hetgeen met het gedeelte van Cellemuiden, dat daartoe behoort, tusschen Genemuiden en het Zwarte water inschiet.

Bl. 531, reg. 9, *staat:* Boxmeer *lees:* Oeffelte.

» » » 10—16, *staat:* Deze gem. — runmolen. *lees:*

Deze gem. bevat het plattelandst. Gennep, benevens de geh. Genneperhuis, Panover en Picardie. Zij beslaat eene oppervlakte van 760 bund. Men telt er 207 h., bewoond door 235 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook is er veel handel in hout en graan. Men heeft er 2 leerlooijerijen; 4 pottebakkerijen; 1 brouwerij; 1 vol- en 1 runmolen.

Bl. 531, reg. 22, *achter het woord*, zielen telt, *bij te voegen:*

De eerste, van wien men met zekerheid weet, dat hij in de gem. Gennep, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Henricus Stulenius, die in 1604 te dezer plaatse was en zeker tot 1631 is gebleven. Toen het Genneperhuis nog vesting was, werd ook aldaar eene Gemeente gevonden met eene eigene kerk, waarvan de fondsen, in het begin der achttiende eeuw, met die der Gennepsche kerk werden vereenigd. Bij de in bezitneming, door het Nederlandsche Gouvernement in 1815, is bepaald, dat het beroep voorloopig eene Koninklijke collatie zoude wezen.

Bl. 532, reg. 5 en 6, *staat:* De Hervormde kerk — een Armhuis. *lees:*

De Herv. kerk te Gennep is een zeer fraai gebouw, van toren en orgel voorzien, voltooid in het jaar 1663. Vroeger was daarin eene menigte van wapenschilden en wapenrustingen opgehangen. Nog wordt er een oud portret bewaard, voorstellende den bovengenoemden eersten Leeraar.

De school wordt gemiddeld door een getal van 110 leerlingen bezocht.

Men heeft er mede een Armhuis, in de *Holstraat*, hetwelk in het jaar 1597 gesticht is, en waarin oude lieden worden opgenomen.

Bl. 538, reg. 20, *staat:* Stylva, *lees:* Aylva.

Bl. 541, reg. 23, *staat:* state, *lees:* voorm. state.

» » » 35, » Achtkerspelen, *lees:* Achtkarspelen.

» 546, » 11, 14 en 17, *staat:* state, *lees:* voorm. state.

Bl. 546, reg. 35, *staat:* hier en daar verstrooid staan, *lees:* hier en daar aan den weg, en verder verstrooid staan.

Bl. 546, *achter* reg. 13, *van onderen*, *staat:* Men heeft — school *lees:* Men heeft in het d. eene school te zamen met het d. Tjalleberd.

Bl. 556, reg. 2, *van onderen, staat:* Wobke, *lees:* Wopke.

Bl. 559, reg. 4 en 7, *staat:* Iepema, *lees:* Jeppema.

Bl. 570, moeten reg 16 — 19 wegvallen.

Bl. 571, reg. 19, *van onderen, staat:* Jan Hazengracht, *lees:* Jan Hozengracht.

Het art. GLAZENAP (DE), *aldus te veranderen:*

GLAZENAP (DE), oud kast., voorheen in het hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*. Zie Hoensbroek.

Bl. 589, *achter het art.* GLINSTRA, *bij te voegen:*

Dit huis was het stamhuis, van het sedert de veertiende eeuw, in Friesland beroemde geslacht Glins of van Glins, hetwelk vele vermaarde mannen heeft opgeleverd, van welke twee als teekenaars van

Digitized by Google

het verbond der Edelen voorkomen, namelijk, Douwe van Glins en Haring van Glins (1).

Bl. 593, reg. 23, *staat:* in wiens plaats *lees:* in 1606 emeritus werd, terwijl als zijn opvolger

Bl. 608, reg. 7, *van onderen*, *staat:* de Vlinder, *lees:* de Hinder.

Bl. 614, reg. 11—9, *van onderen*, *staat:* en de grootste oorlogs- en koopvaardijschepen *lees:* en oorlogs- en koopvaardijschepen

Bl. 623, reg. 3 en 4, van de noot; *staat:* Helder, *lees:* kelder.

Bl. 629, bij de te Goes geborene Schilders *te voegen:* Cornelis Eversdijk, uit het begin der zeventiende eeuw, en diens zoon, Willem Eversdijk, die omtrent het jaar 1660 gebloeid heeft.

Bl. 636, reg. 24—30, *staat:* Het wapen — kroon van goud, *lees:*

Het wapen van Goes bestaat uit eenen zilveren gans, op een zwart veld, hebbende in het hoofd een gevierendeeld stuk, bevattende het eerste en vierde gedeelte het wapen van Beijeren, bestaande uit een met spillen van zilver en azuur (blaauw), diagonaalswijze van de regter naar de linker zijde geplaatst, schild; het tweede en derde het wapen van Henegouwen, zijnde een gevierendeeld schild van goud, waarvan het eerste en vierde gedeelte beladen met eenen klimmenden leeuw van sabel (zwart), het tweede en derde met eenen klimmenden leeuw van keel (rood).

Bl. 638, reg. 29, *staat:* d. in het balj. van *Grevenmacher*, lees: d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher.*

Bl. 641, reg. 16, *van onderen*, *staat:* in den landbouw. *lees:* in den landbouw en de veeteelt.

Bl. 649, *op het art.* GOOD-INTENT, *in te vullen:* palende O. aan de plant. Providence,

Bl. 650, reg. 7, *staat:* gem. *Houten*, lees: gem. en 1 u. O. van *Houten*.

Men telt in het geh. Het Gooi 33 h. en 250 inw.

Bl. 656, reg. 38, *staat:* De afzonderlijke — Houten, *lees:*

De voorm. afzonderlijke heerl. Gooije, grenst N. aan Werkhoven, O. aan Cothen, Z. aan Schalkwijk, W. aan Houten.

Zij bevat alleen het geh. het Gooi. Zij beslaat eene oppervlakte van 813 bund. 83 v. r. 1 v. ell.; telt 30 h., bewoond door 36 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 250 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., van welke men er ruim 30 aantreft, worden tot de gem. van *Schalkwijk-en-Gooije*, gerekend.

De R. K., van welke er ruim 220 wonen, behooren tot de stat. van *Schalkwijk*.

Bl. 656, reg. 9, *van onderen*, staat: gem. *Houten*, lees: gem. en 1 u. O. van *Houten*.

Bl. 659, reg. 14, *staat:* telt 1010 h., *lees:* 1362 h.

» » » 15, *staat:* 12,300 inw. *lees:* 9000 inw.

» 660, reg. 23—27, *staat:* Dit stadje — van Utrecht. *lees:*

De plaats Goor, komt de eerste maal in de geschiedenis voor, tusschen de jaren 1027 en 1054. In het jaar 1263, kreeg zij stadsregten, zoo als blijkt uit eenen brief van Hendrik van Vianden, den acht en dertigsten Bisschop van Utrecht.

---

(1) Men zie over hen J. W. te Water, *Historie van het Verbond der Edelen*, St. II, bl. 417–420, en over de laatste ook Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 378.

Bl. 666, reg. 12 en 13, *staat:* Deze burg — verbrand *lees:* Deze burg, welke in het begin der veertiende eeuw door Guido van Avesnes, den twee en veertigsten Bisschop van Utrecht, gesticht was, werd, in het jaar 1348, door Gijsbrecht van Bronkhorst verbrand. Sedert weder opgebouwd zijnde, werd zij in het jaar 1368, voor eenen korten tijd, de verblijfplaats van Jan van Vernenburg, den acht en veertigsten Bisschop van Utrecht.

Bl. 667, *op het art.* GOORN (DE), *bij te voegen:*

Het geh. de Goorn, telt 20 h. en 100 inw.

Bl. 667, reg. 9, *staat:* 1825, *lees:* 1827.

Bl. 687, onder de te GORINCHEM geboren krijgslieden, *bij te voegen:* Gerrit Sebastiaansz., een der eerste Watergeuzen, en Johannes Andriesz., Kapitein van een Geuzen schip, een dapper man, † omstreeks 1573.

Bl. 704, reg. 8, *staat:* W. van het eil. Middelburg, *lees:* Z. O. van de Kleine Kombuis.

Bl. 714, *achter* reg. 4, *bij te voegen:* In het jaar 1842, is te Gouda, een armenkerk gebouwd, welke den 2 December van dat jaar, is ingewijd en ongeveer 800 menschen kan bevatten.

Bl. 720, bij de te Gouda geboren Schilders, *bij te voegen:* Cornelis van Gouda, geb. 1510, † 1550.

Bl. 746, *het art.* GOUWENES, onder *Everdingen*, *aldus te lezen:*

GOUWENES, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen*; palende N. aan Goudhaak en de Goilberdingerwaard, O. aan de Poldersteeg, welke hem van den pold. Everdingen scheidt, Z. aan de pold. Autena en Tienhoven, W. aan den pold. Gouwenes, onder Hagestein.

Deze pold., welke voor het jaar 1284 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 72 bund. 80 v. r. 99 v. ell., waaronder 55 bund. 78 v. r. schotbaar land; telt 11 h., waaronder 6 boerderijen, en wordt door eenen duiker op den pold., de Biezen, en voorts gemeenschappelijk met den Biezenpolder, onder Hagestein, door middel van eenen molen op het Zederik-kanaal, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur, hetwelk over dezen polder en tevens over de polders Everdingen, Zijdeveld, Bolgerij en Autena, het bestuur heeft, bestaat uit eenen Polderschout en eenen Heemraad.

Bl. 759, reg. 3—5, *staat*, Z. van Menaldum — bezeten, *lees:* 5 min. Z. van Menaldum, waartoe zij behoort. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans arbeiderswoningen. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 1 bund. 31 v. r. 25 v. ell., wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Auke Frieses Nauta woonachtig te Menaldum.

Bl. 765, *achter het art.*, GRAUWEDIJK (DE), *bij te voegen:*

Deze dijk is eertijds aangelegd door de Ingelanden van de woudstreken, en heeft gediend om het water van de lage streken van Fivelgo, ten Noorden van dezen dijk gelegen, af te keeren.

Bl. 783, *het art.* GRAVENHAGE ('S), Nederlandsch synagogaal ressort, *aldus te lezen:*

GRAVENHAGE ('S), Nederlandsch synagogaal ressort, verdeeld in 1 hoofdsynagoge, zijnde die te 's Gravenhage; 6 ringsynagogen, als: Leyden, Alphen, Naaldwijk, Maassluis, Brielle en Heenvliet, en eene bijkerk te Delft, staande onder het rabbinaal ressort van eenen Opper-Rabbijn, welke te 's Gravenhage zijne standplaats heeft. Men telt in dit ressort ruim 7000 zielen.

Digitized by Google

GRAVENHAGE ('S), Nederlandsch Portugeesch Israëlitisch ressort, bestaande uit eene hoofdsynagoge, zijnde die te 's Gravenhage, en bediend wordende door eenen Opper-Rabbijn, aldaar woonachtig.

Bl. 785, reg. 40, *staat:* 65,600 zielen, *lees:* 65,000 zielen.
» » , onderste reg., *staat:* 600 *lees:* 220
» » , reg. 6, *van onderen, staat:* zijn *lees:* waren
» 788, » 16, *valt het woord* voorheen *weg.*
» » , » 33, *staat:* staatspapieren *lees:* staatsbesluiten
» 790, *achter* reg. 2, *bij te voegen:* Vóór deze zaal werd 's Lands Advocaat, JOAN VAN OLDENBARNEVELD, onthalsd.

Bl. 790, reg. 4, *staat:* voorheen het Huis van DELYZ. *lees:* voorheen aan het vermogend Portugeesch Israëlitisch geslacht SUASSO toebehoorende.

Bl. 792, reg. 31, *staat:* de Staten-Generaal van Holland, *lees:* de Staten van Holland

Bl. 793, reg. 13—11, *staat:* het Departement voor de Kolonien — Dordrecht. *lees:* het Departement voor de Kolonien, op het *Plein*, weleer een particulier woonhuis, oudtijds van CONSTANTIJN HUYGHENS, en door dien Staatsman en Dichter gesticht.

Bl. 793, onderste reg. — 794, reg. 2, *staat:* het Departement van Oorlog — bewoond. *lees:* het Departement van Oorlog, op het *Plein*, vroeger het Logement van Rotterdam.

Bl. 794, reg. 8—10, *staat:* het Logement van Dordrecht — herschapen zijn. *lees:* het Logement van Rotterdam, thans het Departement van Oorlog; het Logement van Gouda, nu dienende tot Bureaux voor de Militaire Geneeskundige dienst enz.

Bl. 794, reg. 23, *staat:* tien duizend *lees:* vijf duizend
» » , » 2 en 1, *van ond., staat:* De gewone—geschikt is. *lees:* De gewone benaming geeft genoeg te kennen tot welk gebruik het geschikt werd. Thans dient het tot Penshal.

Bl. 795, reg. 17, *staat:* vergadert de Broederschap *lees:* vergaderde oudtijds de Broederschap

Bl. 795, reg. 27—36, *staat:* In het — Kunstgenootschap. *lees:* In het bovenste gedeelte van dit gebouw heeft het voorheen hier bestaan hebbende kunstgenootschap Pictura of de schilderkunst, zijne bijeenkomsten gehad in vier vertrekken, waarvan het grootste waardig is beschouwd te worden, om de heerlijke schilderstukken, die er gevonden worden. Hier werden ook toenmaals de verkoopingen van schilderijen gehouden. In dit vertrek stond mede eene glazen kast, vol kunstboeken in fraaije banden, bij het afsterven van deze en gene, tot hunne gedachtenis, aan de kunstkamer vereerd. De andere kamers dienden, zoo tot eene vergaderplaats voor kunstschilders, als tot eene teekenplaats en ten gebruike van den Concierge van het kunstgenootschap. Thans zijn alle deze vertrekken ingeruimd aan het Kantongeregt, hetwelk aldaar zijne zittingen houdt.

Bl. 795, reg. 12—8, *staat:* Behalve — hebben. *lees:*
Thans is het voormalig Tuchthuis of Spinhuis ingerigt tot een Huis van Civiele en Militaire verzekering.

Bl. 795, *achter* reg. 4, *in te vullen:*
Thans is de Bank van Leening, vooraan in het *Westeinde*, in twee groote met elkander vereenigde lokalen.

Bl. 801 *in te voegen:* Onder de Evangelisch-Luthersche Predikanten te 's GRAVENHAGE verdient melding: JOHAN SCHULTZ, die aldaar vijf

Digitized by Google

en dertig jaren het Evangelie verkondigde, en er den 23 Mei 1838 overleden is. Hij was Secretaris van het Evang. Luth. Synode.

Bl. 802, reg. 21, *staat:* KAREL WILLEM SPANE, *lees:* KAREL WILLEM SPARRE.

Bl. 802, reg. 14, *van onderen, bij te voegen:*

De eerste, die bij de Remonstranten het leeraarambt hebben waargenomen, zijn geweest A. MATTHISIUS en A. GEESTERANUS, die in het jaar 1632 herwaarts kwamen en in het jaar 1634 vertrokken. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Bl. 806, reg. 15 en 16, *vallen weg de woorden:* en nog van een torentje voorzien.

Bl. 806, reg. 21, *staat:* eene R. K. kerk. *lees:* de Nieuwe Hervormde kerk.

Bl. 816, *bij de* Geschiedkundigen die te 's GRAVENHAGE geboren zijn, *bij te voegen:*

Jonkheer GEORGE FREDERIK Baron TOT SCHWARTSENBERG EN HOHENLANDSBERG, de verzamelaar van het beroemde *Friesche Charterboek,* geb. 23 September 1733, † 6 Augustus 1783.

Bl. 817, reg. 10, *staat:* J. C. VAN DER KASTEELE, *lees:* Mr. JACOB CAREL VAN DER KASTEELE.

Bl. 817, reg. 18, *staat:* in 1600 *lees:* in 1610

» », reg. 19, *staat:* JOAN BISKOP *lees:* JAN DE BISSCHOP

» », » 6 *van onderen, staat:* GODIRI *lees:* GODIN

» », bij de Schilders, die te 's GRAVENHAGE geboren zijn, *bij te voegen:*

ADRIAAN VAN DIJK, geb. 1655, † 1704; RICHARD BLEEK, geb. in 1670; diens zoon PIETER BLEEK, geb. in 1700, † in 1764; JAN WILLEM FRANK, geb. in 1720, † in 1761; PAUL CONSTANTIN LA FARGUE, † in 1782; GERARD COPIUS, geb. in 1730, † in 1785; DIRK VAN DER AA, geb. in 1731, † in 1809; D. J. GUIGERIT, geb. in 1764, † in 1815; ALBERTUS JACOBUS BESTERS, † 11 September 1819; H. J. VAN AMERON, geb. 8 April 1777, † 5 Junij 1833.

Bl. 818, bij de Graveurs *te voegen:*

Jonkheer MARCUS DE BIJE, die tevens een niet onverdienstelijk Schilder was, geb. in het begin der zeventiende eeuw; AART VAN DER DOES, geb. in 1610, en JOHAN GRONSVELD, geb 1660.

De Schilderes MARIA LA FARGUE, die in de achttiende eeuw gebloeid heeft, was mede te 's GRAVENHAGE geboren.

Bl. 834, reg. 15, *van onderen, staat:* vierkant, *lees:* koepelvormig

Bl. 846, *het art.* GREGORIUS-KONVENT, *aldus te lezen:*

GREGORIUS-KONVENT, eigenlijk het RIJKE FRATERHUIS genaamd, voorm. kloost. te *Zwolle,* in de *Prauwenstraat.*

Het werd bewoond door broeders van het gemeene leven. WITTECORP, JOH. ESSCHENS, WIJCHMAN BOERINK, REINDER LEEUW VAN RHENEN en JAN VAN UHREN, waren de eerste, die te Zwolle als Fraters zamenwoonden. GEERT GROOTE zelf, was medelid van hunne vereeniging. Hun huis, dat voorzigtigheidshalve in 1384 op den naam der moeder van JAN VAN UHREN was overgedragen, werd weldra te klein bevonden, toen HENDRIK VAN DER GOLDE er bestuurder van was geworden, omdat de Broeders niet alleen mannen, maar ook jongelieden opnamen, die zich aan de toen beroemde Zwolsche Latijnsche school van JOH. CELE oefenden. Het werd eerst vergroot in 1394, door toevoeging van eenigen grond, dien REGNOLT VAN DRIJSEN, Pastoor te Zwolle, afstond, en ontving vervolgens eene nog grootere uitbreiding door den aankoop van een gedeelte

gronds, dat aan de Papenstraat en de Blijmarkt belendde. De kosten daartoe werden bestreden door WIBOLD VAN WINDESHEIM. Deze was aan het hof van FLORIS VAN WEVELICKHOVEN, den vijftigsten Bisschop van Utrecht, opgevoed, en had, na dat hij zijnen Patroon verloren had, eenige onaangenaamheden ondervonden van personen, van welke hij dankbaarheid verwacht had; weshalve hij, om niet langer ondankbare lieden te dienen, met zijnen broeder WITO zich zelve, met al wat hij had, in het jaar 1397, aan de broeders heeft overgegeven.

Het Zwolsche Fraterhuis was het eerste, dat het groote denkbeeld van GEERT GROOTE in al zijne uitgestrektheid heeft verwezenlijkt, en werd daarom ook na den dood van FLORIS RADEWIJN de vergaderplaats van de jaarlijksche bijeenkomst van alle Opperhoofden der Fraterhuizen. Tegen het einde der vijftiende eeuw stichtte het uit eigene middelen nog een ander groot gebouw, om de talrijke leerlingen der Latijnsche school te plaatsen, hetwelk thans de INFIRMERIE is. Ook de andere gebouwen van het Fraterhuis zijn nog voorhanden en werden later gebruikt tot eene STADSSCHOOL, bewoond door den stads Onderwijzer, thans dienen zij gedeeltelijk tot KASERNE, en een gedeelte daarvan is tot eene BIERBROUWERIJ ingerigt.

Bl. 846, regel 35, *staat:* GREINEN, geh. *lees:* GRIJEN, naam welke men in de wandeling geeft aan het geh. GENDRINGEN

Bl. 847, regel 3 en 4, *staat:* Het oude gebouw — is afgebroken, *lees:* De sterkte GREMSVOORT werd in Februarij 1372 bemagtigd door de HECKERENS, die de partij van MECHTELD, Hertogin *van Gelder*, hielden, en vervolgens van hier menigvuldige strooptogten op de Veluwe deden. In het jaar 1379, waren *Wageningen*, *Grensvoort* en *Zalt-Bommel* de eenige plaatsen door de Hertogin bezeten.

Dit oude gebouw, hetwelk eenen geruimen tijd door de Heeren van LIJNDEN bezeten was, die het op het einde der zeventiende eeuw aanmerkelijk vertimmerd en door groote bosschen omgeven hadden, is afgebroken,

Bl. 865, *achter* reg. 21 *bij te voegen:*

De kerk te GRIJPSKERKE heeft geen orgel. Men telt er 52 h. en 250 inw.

Bl. 865, reg. 9 — 8, *staat:* Later was — Middelburg. *lees:*

Later was zij het eigendom van het geslacht STEENGRACHT, en op het einde van gemelde eeuw van PIETER DEKKER en WILLEM WISSE. Thans wordt zij sedert het jaar 1822 vereenigd met *Poppendamme*, in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. MARINUS CORNELIS PASPOORT VAN GRIJPSKERKE, Burgemeester van Middelburg.

Bl. 874, reg. 8 *staat:* 455 h. *lees:* 555 h.

» 875, *voor reg.* 10 *van onderen, bij te voegen:*

Men telt in de kom van het d. GROEDE 167 h. en 750 inw.

Bl. 878, reg. 2 *van onderen*, en bl. 879, reg. 25 *staat:* Basendijk *lees:* Barendijk.

Bl. 888, *van de beide art.* GROENENDIJK, geh. in *Rijnland*, *moet het eene vervallen en het andere aldus gelezen worden:*

GROENENDIJK, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. O. van *Leyden*, kant. en 1½ u. W. van *Alphen*, gem. en 1¼ u. N. ten O. van Hazerswoude.

Er is in deze b. eene stat. van R. K., waartoe ook de inw. van *Leiderdorp* en *Soeterwoude*, tot die gezindte behoorende, gerekend worden. Deze stat. heeft hier eene kerk, aan den H. BERNARDUS toegewijd, welke door eenen Pastoor bediend wordt. Het is een klein gebouw met een torentje en van een orgel voorzien.

Digitized by Google

Bl. 886; *de art.* GROENENDIJKSCHE-POLDER (NIEUWE), en GROENENDIJKSCHE-POLDER (OUDE), *aldus te lezen:*

GROENENDIJKSCHE-POLDER (NIEUWE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude;* palende N. aan den Delfpolder en droogmakerij, O. de Westvaart, Z. aan den Rijndijk, W. aan den Oude-Groenendijksche-polder.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 178 bund. 92 v. r. 89 v. ell., alles schotbaar land; wordt door een molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Poldermeesteren.

GROENENDIJKSCHE-POLDER (OUDE-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude;* palende N. aan den Delfpolder, O. aan den Nieuwe-Groenendijksche-polder, Z. aan den Rijndijk, W. aan den Barrepolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 152 bund., alles schotbaar land; wordt door een molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Hij staat, met den Barrepolder, onder het bestuur van vier Poldermeesteren.

Bl. 914, reg. 29—31, *staat:* boven en — is gebouwd; *lees:* terwijl daarenboven nog twee andere scholen; de eene in het jaar 1842 boven, de andere in het jaar 1843 beneden het tweede verlaat, op grooten afstand van elkander, met daartoe benoodigde schoolmeesterswoningen, nieuw gebouwd zijn.

Bl. 917, reg. 31, *bij te voegen:*

De overstroomingen zullen, vooral sedert dat men eenige jaren aan de gevaarlijkste dijken steenglooijingen heeft aangebragt, waarschijnlijk zeer zeldzaam worden.

Bl. 925, reg. 8 — 15, *staat:* Dezelfde naamsoorsprong — zamenvloeijen; *lees:*

Dezelfde naamsoorsprong wordt ook aangewezen door het oude wapen van Groningen, zijnde een breede groene streep op een veld van zilver, hetgeen volgens sommigen zou verbeelden een groen veld tusschen de wateren in de lengte uitgestrekt, door welke wateren de Noordzee, de Eems, de Hanse en de Lauwers zouden kunnen gemeend zijn (1).

Bl. 926, reg. 17 — 13, *van onderen, staat:* terwijl — stadhuis. *lees:* Sedert eenige jaren is de Botermarkt te Groningen verplaatst. Op de gemelde marktdagen is het marktveld vol gewoel, hier staan kramen met allerlei waren, ginds worden spek, daar schapen, elders versche visch, tuin en veldvruchten, bloemen, landelijke werktuigen, hekken en velerlei noodwendigheden te koop gebragt.

Bl. 926, reg. 10, *van onderen, staat:* 1446 het eerst bestraat, *lees:* in het jaar 1446 voor het eerst geheel bestraat,

Bl. 927, reg. 10 en 11, *staat:* in de maanden October en November, *lees:* in de maanden Mei, October, November en December,

Bl. 927, reg. 5 en 4 *van onderen, staat, Pax* — geregtigheid). *lees:* Pax et Justitia osculatæ sunt (d. i. vrede en geregtigheid kussen elkander; Zie Psalm 85 vs. 11).

Bl. 946, reg. 8, *staat:* Als — Kinderhuis, *lees:*

Er waren toen 75 kinderen in het Groene Weeshuis; ontvangende het vereenigde als nu den naam van Groene-en-Blaauwe-gecombineerde-Weeshuis.

---

(1) Zie over dit aloude wapen Dr. Oudeman in de *Groninger Volksalmanak* van 1842.

Bl. 946, *achter* reg. 32 *bij te voegen:* Er waren dus twee weeshuizen in hetzelfde gebouw tot in het jaar 1673, toen zij tot één vereenigd werden.

Bl. 946, reg. 12 en 16, *van onderen, staat:* 1796 *lees:* 1797.

Bl. 946, reg. 3, *van onderen — tot* bl. 947, reg. 3 *van boven, aldus te lezen:*

De overige gebouwen, tot het Heiligegeest-Gasthuis te Groningen oorspronkelijk behoord hebbende, werden door de regering in 1628 aangekocht en vervolgens tot andere einden gebruikt, als, tot een Korenschuur, Ammunitie Magazijn, Giethuis en Werkhuis, welke laatste thans eene Kazerne is. Het stads Ammunitie-magazijn is, wat het materiëel betrof, in deze eeuw verkocht, wordende thans het beneden gedeelte tot gymnastische oefeningen van het garnizoen, en de tweede verdieping gedeeltelijk door de militaire administratie, en gedeeltelijk met den geheelen zolder, door het gezelschap der Hervormde Diakenen tot een Werkhuis gebezigd.

Bl. 948, reg. 30, *staat:* 8 vrouwen; *lees:* 2 mannen en 6 vrouwen;
» 949, » 16, » Esert Scheuning. *lees:* Evert Scheuning.
» 950, » onderste reg., *staat:* Rectorstafel, *lees:* Bursetafel,
» 951, » 13—11, *van onderen, aldus te lezen:*

De Ontleedplaats, voorheen bezuiden het koor der Broerekerk en in het jaar 1817 aanmerkelijk verbeterd, is sedert eenige jaren verlegd. Men heeft namelijk, den 30 Julij 1831, het bouwen van een geheel nieuw Theatrum Academicum, in de *Schuitemakersstraat*, op een gedeelte van den ouden tuin van het na te melden Abtenhuis, aanbesteed; dat gebouw was in Mei 1832 voltooid en in September 1832 is men begonnen er de lessen in te houden.

Bl. 953, achter reg. 11, *bij te voegen:*

De Hoogeschool te Groningen is thans, wat de hoofdzaak, het onderwijs, betreft, in eenen zeer bloeijenden staat, zoo dat men naar waarheid kan zeggen, dat zij nog nimmer zoo veel kracht in de bevordering der wetenschappen heeft ontwikkeld dan thans. De leerstoelen zijn bezet door mannen van grooten naam en uitgebreide geleerdheid. Hunne gehoorzalen worden vlijtig bezocht, hetgeen zij, door hunnen blakenden ijver voor het onderwijs, zoo zeer verdienen; de Akademische jeugd is voorbeeldig vlijtig in hare wetenschappelijke oefeningen.

Bl. 956, *achter* reg. 17, *bij te voegen:*

Onder de Staatsmannen, die te Groningen geboren zijn, verdient melding Mr. Albert Willem Hoeth, geb. 13 Julij 1788, † 27 Julij 1827, een schrander Regtsgeleerde, en Lid van het uitvoerend bewind, van Augustus 1797 tot aan de ontbinding van dat staatsligchaam.

Bl. 956, reg. 14, staat: *Ommelandicus;* lees: *Ommelandicae;*
» 957, » 6, » 1718 *lees:* 1748
» 958, » 23 en 24, *staat:* provincie *lees:* stad
» », » 29, *staat:* verwering *lees:* verovering
» », » 33—35, *staat:* die — Lauwers. *lees:* die te zamen eens waren over Oostergoo en Westergoo, door Lotharius aan Holland, doch door Koenraad III aan Utrecht geschonken.

Digitized by Google